

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

CONFERENCE BOOK

EDITOR ASSIST. PROF. MEHTAP KARACIL

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

SEPTEMBER 27-29,2024

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

EDITOR: ASSIST. PROF. MEHTAP KARACIL

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION
PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2024©

14.10.2024

ISBN: '978-625-95080-5-4'

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

DATE AND PLACE

SEPTEMBER 27-29,2024

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. CENGİZ SAHİN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY (TURKEY)

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Akmal AHADOV

REKTOR YARDIMCISI

SERAF RESİDOV ADLİ SEMERKANT DEVLET UNIVERSITY (UZBEKİSTAN)

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. Fatih KİRİSCİOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. FEVZİ KASAP

YAKIN DOĞU UNIVERSITY (KKTC)

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV

FILOLOJİ FAKULTESİ DEKANI

SERAF RESİDOV ADLİ SEMERKANT DEVLET UNIVERSITY (UZBEKİSTAN)

Prof. Dr. KUrSat GOKTURK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. MAHİRE HUSEYNOVA

REKTOR YARDIMCISI

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. TURGUT BAYRAMOĞLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. SAK KAIRAT OMIRBAYULY

N. GUMILEV AVRASYA MILLI UNIVERSITY (KAZAKHISTAN)

Prof. Dr. Zakir AVSAR

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ERGUN AKTURK

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. KONUL HƏSƏNOVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Osman Cenk KANCA

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Rohla RUZMANOVA

TURKOLOJI ARASTIRMALAR ENSTITUSU MUDURU

SERAF RESIDOV ADLI SEMERKANT DEVLET UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. Tayfun HAYKIR

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Zokir BAYNAZAROV

TURKOLOJI ARASTIRMALAR ENSTITUSU MUDURU YARDIMCISI

SERAF RESIDOV ADLI SEMERKANT DEVLET UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assist. Prof. AYNURE ELIYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assist. Prof. Bilgen TASDOGAN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Dr. MARIUS LOLEA

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

PhD. Emrah YILMAZ

SERAF RESIDOV ADLI SEMERKANT DEVLET UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Lect. Fatma EKINCI

ABDULLAH GUL UNIVERSITY (TURKEY)

Uzm. Aydan MALIKOVA

BAKU DEVLET UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

COORDINATOR

AYSEL UNAL

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. AHMET VECDI CAN

ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITY (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. Ahmet FEYZI

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ALI OSMAN ALAKUS

DICLE UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ALI SELCUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ALI YAKICI

GAZI UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ARZU KARACA

MUNZUR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ATABEY KILIC

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ATILLA DOL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. BANU YAZGAN INANC

TOROS UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Baris KARAELEMA

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. BEKIR CINAR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. BEKIR KOCADAS

ADIYAMAN UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. BEJTULLA DEMIR

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. BULENT KARA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Cengiz SENGUL

Akdeniz UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. DENIZ YENGIN

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. DUndar YENER

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVIC

Zagreb UNIVERSITY (CROATIA)

Prof. Dr. Elif Asude TUNCA

LEFKE AVRUPA UNIVERSITY (KKTC)

Prof. Dr. ELVAN YALCINKAYA

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. EMRULLAH FATIS

AHI EVRAN UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ERGUN OZTURK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ERKAN GOKSU

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Fahriye ALTINAY AKSAL

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Prof. Dr. FATIH BASBUG

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. GOKMEN DAGLI

GIRNE UNIVERSITY (CYPRUS)

Prof. Dr. GURER GULSEVIN

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. HAKKI CIFTCI

CUKUROVA UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. HALIL TOKCAN

GAZI UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. HALIS ADNAN ARSLANTAS

ESKISEHIR OSMANGAZI UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Haluk ZULFIKAR

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Hasan Tahsin SUMBULLU

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. HATICE FERIHA AKPINARLI

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. HAVA SELCUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. HAYATI BESIRLI

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. HURIYE TEKIN ONUR

MANISA CELAL BAYAR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Ibodulla MIRZAYEV

SERAF RESIDOV ADLI SEMERKANT DEVLET UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. IOSEFINA BLAZSANI BATTO

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. ILKAY SAHIN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ILYAS KARABIYIK

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Karim MIRZAEI

TEBRIZ ISLAMI SANATLAR UNIVERSITY (IRAN)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHISTAN)

Prof. Dr. MEHMET ALI SALAHLI

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. MEHMET DALKILIC

KAYSERİ UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZOGLU

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. MEHMET MUSTAFA YUCEL

INONU UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. MEHMET SERKAN UMUZDAS

TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. METIN KILIC

DUZCE UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MINE KAYA KEHA

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. MUKADDER BOYDAK OZAN

FIRAT UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Mustafa AKSOY

MUNZUR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. MUSTAFA METE

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKEY)

PROF. DR. NAZIM BRAH M USK

KRIL METODI UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. Nazira TASHPOLATOVA

UZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY(UZBEKISTAN)

Prof. Dr. Necati DEMIR

GAZI UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. OKTAY BEKTAS

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. RECEP DUNDAR

INONU UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. REMZI KILIC

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. SABRI KARADOGAN

DICLE UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. SADETTIN OZCELIK

DICLE UNIVERSITY (TURKEY)

PROF. DR. SELAHATTIN AVSAROGLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. SERCAN DEMIRGUNES

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. SIBEL KAHRAMAN

INONU UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. SÜreyya TEMEL

KOCAELI UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. SENGUL KOCAMAN

DICLE UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. TURHAN CETIN

GAZI UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. TURKAN ERDOGAN

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. UGUR BUYUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. UNAL SENTURK

INONU UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. QASIM HACIYEV

AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. Veysel BOZKURT

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. VIOLETA MADZOVA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. YAHYA MUSTAFA KESKIN

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. YENER OZEN

ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. Zehra Altınay GAZI

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assoc. Prof. A. Bahadır DARI

Yalova UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ABDULKADIR KIYAK

INONU UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ABDULLAH KARATAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. AHMET MAZLUM

SIVAS CUMHURİYET UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. AHU TANERI

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ASLI SAYLAN KRIMIZIGUL

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Aydın ZOR

Akdeniz UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. AYSE SEZER

BILECIK SEYH EDEBALI UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. AYSEGUL TURK

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. BAYRAM POLAT

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. BURCU UZUM

KOCAELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. CANTURK CANER

KUTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. CUneyt COSKUN

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. CAGDAS UMIT YAZGAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. DERYA UZUN AYDIN

BATMAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Edina SOLAK

ZENICA UNIVERSITY (BOSNA HERSEK)

Assoc. Prof. EHSAN RASOILINEZHAD (IRAN)

UNIVERSITY OF TEHRAN

Assoc. Prof. Elman CEFERLI

NAHCIVAN DEVLET UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Emrah LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Faik ELEKBER

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Fayruza H. GARIPOVA

BASKURT BESERI BILIMLER ENSTITUSU (RUSSIA)

Assoc. Prof. FULYA ONER ARMAGAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. GOKCE ABDURREZZAK PELERI

ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. GORKEMLI KAZAR

MUNZUR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. GUnaz SATTAROVA

Ozbekistan Edebiyat ve Folklor Bilimler Akademisi (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. HAMIT ARBAS

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. HASAN TELLI

MERSIN UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. HATICE BURCIN SOLT

ZONGULDAK BULENT ECEVIT UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. HAYATI CAVUS

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. HIDIR ONUR

MANISA CELAL BAYAR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. HICRAN OZLEM ILGIN

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. IBRAHIM OZTURK

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. IPEK FATMA CEVIK

USKUDAR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ISMAIL SAN

INONU UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Lidiya ABUBAKIROVA M.

AKMULLA DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. MAHMUT CITIL

GAZI UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Marlan NEGIZBAYEVA

EL-FARABI KAZAK MILLI UNIVERSITY (KAZAKHISTAN)

Assoc. Prof. MEHMET ALI EROGLU

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. MEHMET BUGRA OZHAN

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. MEHMET GUNGOR

MERSIN UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. MERYEM ARSLAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGIR

ABDUL WALI KHAN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. MUSTAFA TUYSUZ

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Mustafa Ufuk CELIK

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NIZAMULMULK GUNES

MARMARA UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. NURHAN ATALAY

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ORCUN BOZKURT

MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. OZCAN DEMIR

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. OZGUR ALTINDAG

DICLE UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. OZLEM ARDA

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

CUMHURIYET UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. SEMIRHAN GOKCE

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. SEVILAY KAHRAMANOGLU YILDIZ

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. SINEM KASIMOGLU

YAKIN DOGU UNIVERSITY (CYPRUS)

Assoc. Prof. SONGUL KARABATAK

FIRAT UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. SUKRAN KARACA

SIVAS CUMHURİYET UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Tahir SAHBAZOV

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. ULHAK CIMEN

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. UMIT HARUN AKKAYA

KAYSERİ UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HERITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAYNA)

Assoc. Prof. YASIN IPEK

KAYSERİ UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Yıldız SADETTİN

BAGDAT UNIVERSITY (IRAQ)

Assoc. Prof. YUSUF ARSLAN

BATMAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Zafer LEHİMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ZELİHA TEKİN

MUS ALPARSLAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Zoya Nikolaevna KIRILLOVA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. ZUHAL AKMESE

DICLE UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. AHMET AYTAC

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. ARZU BOZDAG TULUM

MALATYA TURGUT OZAL UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assist Prof. BARIS AYDIN

DICLE UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. CEBRAIL TURNA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. CETIN TAN

FIRAT UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. DR. DINOOP K

MAHATMA GANDHI UNIVERSITY (INDIA)

Assist Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS

HIDALGO UNIVERSITY OF CORDOBA (SPAIN)

Assist Prof. ESREF AKMESE

BATMAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. ELIF SELCAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. EMIN TAMER YENEN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. FAHRUNNISA KAZANAN

DICLE UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. FATMA ALASLAN

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assist Prof. GAMZE AKKAYA

INONU UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. GULSAH GURKAN

TURGUT OZAL UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. HIDAYET DIKICI

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. HULUSI YILMAZ

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. Imran UZUN

KOCAELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. MEENAKSHI INGOLE

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist. Prof. MEHMET TUNAZ

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. MELIHA UZUN

SIRNAK UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. MUHAMMAD FAISAL

TOP-TECH AL INSTITUTE OF TECHNOLOGIES (PAKISTAN)

Assist Prof. MURAT BUGRA TAHALI

INONU UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. Mustafa SENGIL

KIRSEHIR AHI EVRAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. MUSTAFA TURAL

KAYSERI UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. Nuran MALTA-MUHAXHERI

PRISTINE UNIVERSITY (KOSOVO)

Assist Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. PELIN ERTEKIN

INONU UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. Perizat ERTEYAVA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. REMZI KILIC

AKSARAY UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. SERHAT ERDEM

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assist Prof. SUKRU BILICI

MUS ALPARSLAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. YETKIN KARAOGLU

ORDU UNIVERSITY (TURKEY)

Dr. ABDULLAH KILICARSLAN

KTO KARATAY UNIVERSITY (TURKEY)

Dr. Ahmet AKALIN

RADYO VE TELEVIZYON UST KURULU (TURKEY)

Dr. AHMET DEMIREL

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Dr. Damelia SADYKOVA

KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKHISTAN)

Dr. ESMERAY KARATAS

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Dr. GULSHAD SAIKENOVA

KAZAK MILLI KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKHISTAN)

Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA

ATIRAV UNIVERSITY (KAZAKHISTAN)

Dr. MAJA VIZJAK

FACULTY OF ECONOMICS AND TOURISM MIJO MIRKOVIC (CROATIA)

Dr. OzgUr YILMAZKOL

TURKEY RADYO TELEVIZYON KURUMU (TURKEY)

Dr. RAMAZAN ERTURK

MINISTRY OF EDUCATION

Dr. Sanabar DJUMANOVA

UZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Dr. Zabarjad BABAJANOVA

UZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Dr. ZUleyha ZOR

Akdeniz UNIVERSITY (TURKEY)

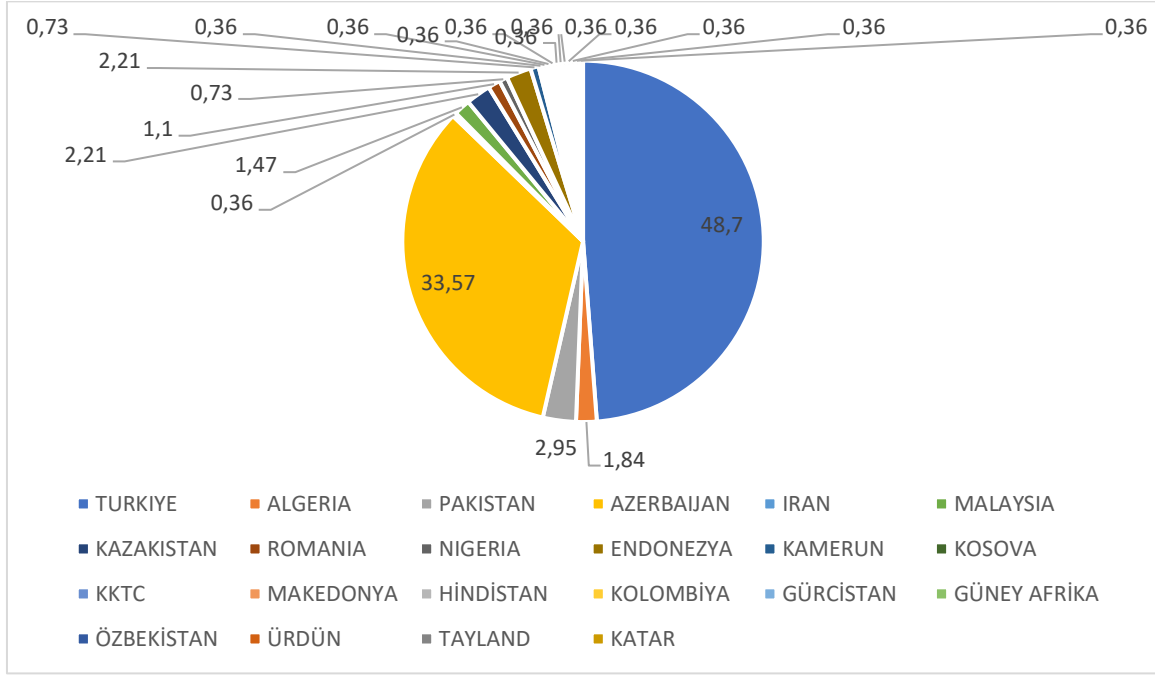
IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	132	48,70%
ALGERIA	5	1,84%
PAKISTAN	8	2,95%
AZERBAIJAN	91	33,57%
IRAN	1	0,36%
MALAYSIA	4	1,47%
KAZAKISTAN	6	2,21%
ROMANIA	3	1,10%
NIGERIA	2	0,73%
ENDONEZYA	6	2,21%
KAMERUN	2	0,73%
KOSOVA	1	0,36%
KKTC	1	0,36%
MAKEDONYA	1	0,36%
HİNDİSTAN	1	0,36%
KOLOMBİYA	1	0,36%
GÜRCİSTAN	1	0,36%
GÜNEY AFRİKA	1	0,36%
ÖZBEKİSTAN	1	0,36%
ÜRDÜN	1	0,36%
TAYLAND	1	0,36%
KATAR	1	0,36%
TOTAL	271	100%

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

SEPTEMBER 27-29, 2024,
ANAKARA, TURKIYE

FACE TO FACE CONFERENCE PROGRAM

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

CONFERENCE PLACE: ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY

ANKARA Hacı Bayram Veli Üniversitesi İttri Yerleşkesi
Emniyet Mahallesi Abant CAD No10/2
Yenimahalle Ankara

CONFERENCE REGISTRATION: 09:00-09:30

OPENING CEREMONY: 09:30-09:40

PROF. DR. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY

PROF. DR. CENGİZ SAHİN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY

Prof. Dr. KURSAT GOKTURK

REKTÖR YARDIMCISI

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

27.09.2024

FRIDAY / 09:45-12:00

SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR (MAVİ SALON)

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Res. Assist. Dr. Fatma TOPDAŞ ÇELİK	Ardahan Üniversitesi	EVALUATION OF THE EFFECT OF SERVET-I FUNUN IN THE THEATER PLAY “NIRVANA” BY YAKUP KADRI KARAOŞMANOĞLU
Res. Assist. İlkiz ŞENEL UZUNKAYA	Ardahan Üniversitesi	OCCUPATIONAL SUFFIXES IN GEORGIAN LANGUAGE: IN THE EXAMPLE OF ORHAN PAMUK’S THE SECRET FACE
BELGİN AVCI Assoc. Prof. HACI AHMET KARADAŞ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	THE RESOURCE CURSES AND ECONOMIC IMBALANCES: AN EVALUATION ON TURKIYE
ŞEYDA GÖLLÜ	Erciyes Üniversitesi	STUDIES ON THE CONSTRUCTIONS OF TURKISH MYHOLOGY
Rest. Assist. Dr. ABDURRAHMAN KÜLTÜR	Karadeniz Teknik Üniversitesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND SOCIETY IN DYSTOPIAN TEXTS: AN ANALYSIS OF THE NOVELS WE, BRAVE NEW WORLD, AND 1984
Dr. GÜLÜMSER BOZKURT	İstanbul Aydın Üniversitesi	LESKOÇALI GÂLİB, MEMDÛH FÂİK, NEYYİR DEDE VE NÂMIK KEMAL’İN “HÛSN Ü AŞK” REDİFLİ ŞİİRLERİ
FEYZA ZEYNEP ERDOĞAN Assoc. Prof. TAYFUN HAYKIR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	A LITERARY, SOCIAL AND PHILOSOPHICAL JOURNAL IN 1913: LEM‘A
Assist. Prof. GÖKÇEN BİLGİN AKSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	FUNCTIONS OF “QOY” AS A DISCOURSE MARKER IN AZERBAIJAN TURKISH
Assist. Prof. RECEP YÜRÜMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ BİR RİSALE
ALEYNA ZONT MEHMET FURKAN KELEŞ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Universitas Ahmad Dahlan	BABÜRNAME’DE HAYVANLAR
Dr. ZEYNEP ZELAN	İletişim Uzmanı	CULTURAL MEMORY TRANSMISSION THROUGH TELEVISION PROGRAMMES: THE EXAMPLE OF “BEN BİLİRİM” QUIZ SHOW

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

27.09.2024

FRIDAY / 11:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR (MAVİ SALON)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. ALIYA BELDIBEKOVA	Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi	DEVELOPMENT OF DATA JOURNALISM IN KAZAKHSTAN
Prof. Dr. SAK KAIRAT OMIRBAYULY	Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi	MODERN REQUIREMENTS AND NEW TRENDS OF TRAINING MEDIA SPECIALISTS IN KAZAKHSTAN
Assist. Prof. KUNDYZ YERALIYEVA	Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi	THE ROLE OF THE SHANGHAI ORGANIZATION IN CENTRAL ASIA
Prof. Dr. CENGİZ ŞAHİN AYDAN MALİKOVA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Bakü Devlet Üniversitesi	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEDIA ADDICTION AND LIFE SATISFACTION AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN AZERBAIJAN
Rest. Assist. AYŞE GÜMÜŞ KARADAŞ Prof. Dr. CENGİZ ŞAHİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EVLİLİĞE YÖNELİK İŞLEVSEL OLMAYAN İNANÇLARI VE ERKEN DÖNEM UYUMSUZ ŞEMALAR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
Assist Prof. NİHAL İŞBİLEN	Bartın Üniversitesi	THE CONCEPT OF SPIRITUALITY IN HEALTHCARE SERVICES: AN EXAMINATION THROUGH THE TV SERIES BAHAR
Lect. YERTASSOVA GULZHAZİRA KUDAİBERGENOVNA	L.N. Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi	THE IDEA OF ALASH IS THE CONCEPT OF NATIONAL UNITY

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

27.09.2024

FRIDAY / 13:30-15:30

SESSION: 2 HALL: 1 / MODERATOR (SARI SALON)

Prof. Dr. CENGİZ ŞAHİN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Esra SAĞLAM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	LINGUISTIC AND EDUCATIONAL PROBLEMS OF TURKISH MIGRANTS IN AUSTRIA
DUYGU YILMAZ Prof. Dr. İLHAN EROĞLU	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	THE EFFECT OF OIL PRICES AND EXCHANGE RATE ON INFLATION: THE CASE OF TURKIYE
Rest. Assist. Dr. CEREN URCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	SOFT POWER OF BRAZILIAN FOREIGN POLICY AND PUBLIC DIPLOMACY PRACTICES FROM 2011 TO THE PRESENT
Prof. Dr. S. ALEV SÖYLEMEZ Assoc. Prof. GÖKHAN AYKAÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	UP-SKILLING/RE-SKILLING PATHWAYS FOR PEOPLE WITH LOW SKILLS: THE CASE OF THE SELF-LEARN PROJECT
ASKHAT SAGYNAY Assoc. Prof. HACI AHMET KARADAŞ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	ECONOMIC GROWTH AND ENERGY CONSUMPTION IN KAZAKHSTAN
TANSU KARTAL Prof. Dr. SELAHATTİN TOĞAY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL INCLUSION WITH GENDER INEQUALITY IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE GROWTH: THE CASE OF TURKEY AND THE WORLD
Dr. K. AYFER KOÇ		SOCIAL CONTROL FROM PANOPTICON TO DIGITAL SURVEILLANCE: THE CIIRCLE MOVIE EXAMPLE
MOHAMED RAHEEL	Social Sciences Department Qatar University	LEARNER-CENTERED EDUCATION AND THE EFFECTS OF THE SOCIOCULTURAL CONTEXT: QATAR UNIVERSITY'S EXPERIENCE
Assist. Prof. M. GÖKHAN BİTMİŞ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	DOES SERVANT LEADERSHIP INCREASE EMPLOYEE'S WORK PASSION? A STUDY ON DEFENSE INDUSTRY EMPLOYEES

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

27.09.2024
FRIDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 2 / MODERATOR (SARI SALON)

Res. Assist. HANDAN YILMAZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Res. Assist. Handan YILMAZ		DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK PROPAGANDANIN GELİŞİMİ, ÇEŞİTLERİ VE PROPAGANDA ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ
Ahmed Baki ŞAFAK Assist. Prof. Erdiç ALACA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	KÜTÜPHANECİLERİN BİLGİ GÜVENLİĞİ FARKINDALIĞI: ANKARA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
TUĞÇE KOÇ Prof. Dr. HASAN GÜNER BERKANT	Yozgat Bozok Üniversitesi	ANALYSIS OF THE FIRST-GRADE GUIDANCE PROGRAM IN THE CONTEXT OF THE UNITED NATIONS CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD
CEREN ALBAYRAK Prof. Dr. DAMLA BULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	SUBJECT PROFILES IN POSTGRADUATE RESEARCH IN SPECIAL EDUCATION
MÜMİNE TEZDİĞ Prof. Dr. EROL YILMAZ	Kırıkkale Üniversitesi	INVESTIGATION OF THE SPIRITUAL WELL-BEING LEVELS OF FEMALE STUDENTS AT KIRIKKALE UNIVERSITY
AHMET TURAN BAYRAKTAR		TÜRKİYE'DE BİR KURUMSALLAŞMA ÖRNEĞİ "HAYİRSEVERLİKTEN SOSYAL POLİTİKAYA GEÇİŞ"
ERGÜN UCATÜRK (MAMEDOV)	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	THE BORDER ISSUE AND DIPLOMATIC CONFLICTS IN SOUTH CAUCASUS AFTER WORLD WAR I: THE CASE OF BORCHALY (1918-1921)
YAREN AÇIKGÖZ GÜLTAZE ÇETİN NİSANUR GÜBÜR SULTAN MUTLU Assoc. Prof. HÜLYA YİĞİT ÖZÜDOĞRU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	FOOD PRODUCTS MENTIONED IN THE QURAN AND THEIR DISTRIBUTION IN ANATOLIA
HİLAL BETÜL GÜNGÜNEŞ ŞAHİN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	EVALUATION OF THE CONCEPT OF YOUTH WITHIN THE SCOPE OF THE TURKISH LAW SYSTEM
ZEYNEP BENGÜ CELEP Assoc. Prof. ERKAN TABANÇALI Assoc. Prof. GÜLSÜN ŞAHAN	Yıldız Teknik Üniversitesi Bartın Üniversitesi	OPINIONS OF SCHOOL ADMINISTRATORS ON FAMILY EDUCATIONS PROVIDED IN THE PROCESS AFTER THE PANDEMIC
Rest. Assist. Dr. CANSU AKOĞLAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	BOUNDED RATIONALITY AND DECISION MAKING

**IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES
CONGRESS**

SEPTEMBER 27-29, 2024,

ANKARA, TURKIYE

**ONLINE
CONFERENCE PROGRAM**

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR

Assoc. Prof. OSMAN AKTAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Melisa Gülfem GÖNÜL Assoc. Prof. Burcu ÜNAL	Yıldız Teknik Üniversitesi	THE CHATGPT IMPACT: CREATIVE WRITING SKILL DEVELOPMENT OF PREPARATORY STUDENTS
Assoc. Prof. OSMAN AKTAN	Düzce Üniversitesi	THE EFFECT OF SPECIAL EDUCATION PRACTICES IN-SERVICE TRAINING PROGRAM ON TEACHERS' KNOWLEDGE AND SOCIAL ACCEPTANCE LEVELS
Lect. GAMZE ASLAN	Gazi Üniversitesi	EVALUATION OF PHILOSOPHY QUESTIONS IN THE UNIVERSITY EXAMINATION IN 2018-2024 IN TERMS OF SUITABILITY WITH THE CURRICULUM
Lect. GAMZE ASLAN	Gazi Üniversitesi	MÜMTAZ TURHAN ve EĞİTİM GÖRÜŞLERİ
BURÇAK ATA Prof. Dr. ALEV DOĞAN	Gazi Üniversitesi	EVALUATION OF PRESERVICE SCIENCE TEACHERS GENERAL ATTITUDES TOWARDS ARTIFICIAL INTELLIGENCE
BURÇAK ATA Prof. Dr. ALEV DOĞAN	Gazi Üniversitesi	DETERMINATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE LITERACY LEVELS OF PRESERVICE SCIENCE TEACHERS
SALİH SUAT ŞAHİN Prof. Dr. Kaya YILMAZ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	EXAMINATION OF THE 7TH GRADE SOCIAL STUDIES TEXTBOOK IN TERMS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION, ZERO WASTE AND RECYCLING
Assoc. Prof. ELİF DAŞCI SÖNMEZ	Aksaray Üniversitesi	RESTRUCTURING AND INSTITUTIONALIZATION IN HIGHER EDUCATION
ZEYNEB GÜÇ Prof. Dr. HALİL EKŞİ Assist. Prof. İBRAHİM HALİL DEMİR	Marmara Üniversitesi	ADAPTATION OF THE POSTTRAUMATIC MALADAPTIVE BELIEFS SCALE INTO TURKISH: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY
YUSUF BATUHAN PEHLİVANLI Prof. Dr. ELVAN YALÇINKAYA	Erciyes Üniversitesi	ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY IN SOCIAL STUDIES EDUCATION OPINIONS OF PROSPECTIVE SOCIAL STUDIES TEACHERS AND ACADEMICS
Assoc. Prof. NİHAT OZAN KÖROĞLU Lect. HARUN BAKİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	A STUDY OF MUSIC STUDENTS' PERCEPTIONS OF THEIR SELF-EFFICACY IN INDIVIDUAL VOICE TRAINING AT MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR

Assoc. Prof. ÇİĞDEM TUĞAÇ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. MERTER MERT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	RELATIONSHIP BETWEEN GREEN BONDS AND CHOICES OF DEVELOPMENT
Prof. Dr. MERTER MERT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	CURRENT FINDINGS ON DEVELOPMENT GAP
Rest. Assist. MUSTAFA GENÇ Prof. Dr. AHMET YANIK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	THE VIEW OF ACCOUNTING PROFESSIONALS ON INTEGRATED REPORTING
Assist. Prof. KÜBRA ELMALI TUNAHAN ALPEREN KOCOĞLU	Bayburt Üniversitesi	DETERMINATION OF STUDENTS' PERSPECTIVES TOWARDS ELECTRIC VEHICLES WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABLE ENVIRONMENT: BAYBURT UNIVERSITY CASE
Assist. Prof. MERYEM NERGİS ATAÇAY	Kastamonu Üniversitesi	DID THE ONE BELT ONE ROAD PROJECT MEET TURKIYE'S INVESTMENT EXPECTATIONS?
Assoc. Prof. GÖKTUĞ ŞAHİN Prof. Dr. MÜSLÜME NARİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	THE DIGITAL TURKISH LIRA: DEVELOPMENT AND POSSIBLE IMPACTS
Prof. Dr. MÜSLÜME NARİN Assoc. Prof. GÖKTUĞ ŞAHİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	THE INVISIBLE SIDE OF INFLATION AND ITS ECONOMIC EFFECTS: SKIMPFLATION, SHRINKFLATION AND GREEDFLASSION
Assoc. Prof. ÇİĞDEM TUĞAÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	THE SPONGE CITY MODEL IN ENSURING URBAN CLIMATE RESILIENCE
Assist. Prof. MUHAMMET DAŞTAN Assoc. Prof. İLYAS KAYS İMAMOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bayburt Üniversitesi	THE ROLE OF STRUCTURAL TRANSFORMATION IN THE CONNECTION BETWEEN TECHNOLOGY AND EMPLOYMENT: THE CASE OF TURKEY
Assist. Prof. MUHAMMET DAŞTAN Assoc. Prof. İLYAS KAYS İMAMOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bayburt Üniversitesi	EXAMINING THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN TURKEY'S ECONOMIC GROWTH EMPLOYING THE AARDL APPROACH
DERYA KETEN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	SOCIAL PROTECTION AND SOCIAL PROTECTION EXPENDITURES
Assist. Prof. Mustafa TUĞAN Kıvanç DEMİR	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Atılım Üniversitesi	TIME BEHAVIOUR OF YIELD-TO-MATURITY ON TURKISH TREASURY BONDS BETWEEN 2000 AND 2023

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR

Dr. MÜGE ALGAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. Ömer SARIASLAN	Kafkas Üniversitesi	INVESTIGATION OF THE CONCEPT THAT THE BASIS OF THE TURKISH SOCIETY IS FAMILY ACCORDING TO THE SOCIAL STATE UNDERSTANDING: FAMILY-FRIENDLY CONSTITUTIONAL APPROACH FOR THE EARLY PERIOD AFTER BIRTH
Assoc. Prof. Salih BATAL Buse KALAYCIOĞLU MEMİ	Yalova Üniversitesi	HUMAN RESOURCES MANAGEMENT AND LEGAL DISPUTES IN MUNICIPALITIES: DISCIPLINARY SANCTIONS PRACTICES FOR THE PERIOD 2015-2020
Dr. MÜGE ALGAN	Türk Standardları Enstitüsü	YAPAY ZEKÂNIN REGÜLASYONUNDAKİ SINIRLILIKLAR VE MEVCUT YAPAY ZEKÂ DÜZENLEMELERİ
MERVE İZCİ Assoc. Prof. VEYSEL ERAT	Bitlis Eren Üniversitesi	A REVIEW OF POLICY INITIATION LITERATURE
Dr. NESLİHAN ATEŞ BENEK	İstanbul Barosu	CYBERBULLYING ON SOCIAL NETWORKS
Rest. Assist. Dr. EFE CAN KARABULAT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	“AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHADINDA KAMU SAĞLIĞININ KORUNMASI AMACIYLA KİŞİ ÖZGÜRLÜKLERİNİN SINIRLANDIRILMASI
Lect. Dr. ALPER AKSU	İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu	AN EVALUATION REGARDING THE REPLACEMENT OF THE MINIMUM TWO-THIRDS MAJORITY WITH AN ABSOLUTE MAJORITY IN THE LAW ON THE TRANSFORMATION OF AREAS UNDER DISASTER RISK
MEHMET BOYNIKAR	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	İNGİLTERE VE FRANSA'DA BÜTÇE HAKKININ GELİŞİMİ
Lect. METEHAN BEKLEViŞ Lect. ALPARSLAN İKİEL	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	GENERAL DISCUSSION AS ONE OF THE TGNA'S METHODS OF INFORMATION ACQUISITION AND AUDIT: THE EARTHQUAKES OF 06 FEBRUARY 2023
Lect. BERRAK ÇAĞLA BULDUK AYDIN Assoc. Prof. VEYSEL ERAT	Bitlis Eren Üniversitesi	THE EFFECTS OF THE POST-FORDIST APPROACH IN THE PUBLIC PERSONNEL REGIME: THE CASE OF THE EDUCATION SECTOR
BURÇİN ÇALIŞKAN		COMPARISON OF TWO SIMILAR AFFIXES IN TURKISH AND HUNGARIAN LANGUAGES
MOHAMED AHMED ADAN	Ankara University	INCLUSIVE POLITICS AS PATHWAY TO PEACE AND STATE-BUILDING IN SOMALIA

**IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM**

**28.09.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR**

ZOHAIB HASSAN SAIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ZOHAIB HASSAN SAIN	Superior University	LEVERAGING CHATGPT FOR EFFICIENT EVALUATION AND FEEDBACK IN THE EDUCATIONAL SETTING
ZOHAIB HASSAN SAIN	Superior University	COMPREHENDING PAKISTAN'S EDUCATION SYSTEM: TACKLING ISSUES, PROBLEMS, AND NEW CHALLENGES
MOUFIDA BOUMOUS WISSAL GUEDAIBIA	Souk Ahras University	NARRATING CREATIVITY: COMPARING AI AND HUMAN STORYTELLING ABILITIES
MOHAMED RAHEEL	Social Sciences Department Qatar University	LEARNER-CENTERED EDUCATION AND THE EFFECTS OF THE SOCIOCULTURAL CONTEXT: QATAR UNIVERSITY'S EXPERIENCE
JAIRO EDUARDO SOTO MOLINA KATIA MILENA MARTINEZ HEREDIA	Universidad del Atlántico	PEDAGOGIAS INTERDISCIPLINARIAS, TRANSDISCIPLINARIAS E INTERCULTURALES EN EL SIGLO XXI EN LA FACULTAD DE EDUCACION DE LA UNIVERSIDAD DEL ATLANTICO
Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA	University of Zululand	INDIGENOUS AFRICAN MUSICAL ARTS AS AN AGENCY FOR THE MANAGEMENT OF PEOPLE AND SOCIETY
K.G.N.U RANAWEERA	Thammasat University	GENDER AND URBAN SPACES: UNDERSTANDING FEMALE FEAR OF CRIME IN COLOMBO, SRI LANKA
MOHAMMED WAHEEB	Hashemite University	THE ROLE OF CLIMATE CHANGE IN THE EMERGENCE OF SINK HOLES ON THE EASTERN SHORE OF THE DEAD SEA AND ITS IMPACTS ON TOURISM AND ARCHAEOLOGICAL SITES
SEJDI HOXHA RIAD RAMADANI	University of Applied Sciences in Ferizaj University of Prishtina	THE IMPACT OF COLLECTIVISTIC VALUES ON INDIVIDUAL PERFORMANCE WITH MEDIATION OF PSYCHOLOGICAL NEEDS

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 5/ MODERATOR

Assoc. Prof. ABDULLAYEVA YEGANƏ ATAMOĞLAN QIZI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
COŞQUN DADAŞ OĞLU DADAŞOV	Azərbaycan Dillər Universiteti	MYTHOLOGICAL TIME AND THE REAL WORLD IN KAMAL ABDULLA'S NOVEL "THE VALLEY OF WIZARDS"
Dr. ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	LAUGHTER-INDUCING COMPONENTS OF SATIRICAL LAUGHTER
Dr. ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE SENSE OF HISTORICITY AND MODERNITY IN WORKS OF ART
Assoc. Prof. ABDULLAYEVA YEGANƏ ATAMOĞLAN QIZI	Azərbaycan Dillər Universiteti	INTERMEDIALITY IN FICTION: SPEAKING VOICES
ABDULLAYEVA FİDAN MALİK QIZI	Azərbaycan Dillər Universiteti	MODERN YOUTH AND MORAL VALUES IN JOHN GREEN'S NOVEL "THE FAULT IN OUR STARS"
AYNUR MURAD GİZİ NAMAZOVA	ASPU	ABOUT THE CHARACTERISTICS OF WORDS OF THE OGUZ GROUP IN TURKISH LANGUAGES
ÜLVİYYƏ EMİNOVA	AMEA	HÜSEYN CAVİD VƏ ABDÜLHAK HAMİT TARHANIN TARİXİ DRAMLARINDA OXŞAR MOTİVLƏR
HÜSEYNLİ DİLBƏR FƏSİ QIZI	AMEA	THE ROLE OF THE MEETINGS HELD BETWEEN THE TURKISH STATES IN THE INTEGRATION OF THE TURKISH WORLD
XATİRƏ KƏRİMOVA	AMEA	ADVERBS AS THE MAIN PART OF SPEECH IN MIRZA KAZIMBE'S "GENERAL GRAMMAR OF THE TURKISH-TARTAR LANGUAGE"
AFAQ NƏRİMANOVA	AMEA	I.Y. KRACKOWSKI'S AUTOBIOGRAPHICAL WORK "ON ARABIC MANUSCRIPTS"

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 6 / MODERATOR

Dr. CHEMS EDDINE BOUKHEDIMI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
IBRAHİM SALİHU KOMBO RUKAYYAT ABDULKARIM	African Aviation and Aerospace University	EFFECTS OF PRICE-HIKING COMPETITION IN NIGERIA AVIATION SECTOR
IBRAHİM SALİHU KOMBO FATİMA, ABUBAKAR KATCHA NDALİMAN SALİHU ALHAJİ ISAH	African Aviation and Aerospace University IBB University Lapai	POLITICAL CLASS AND ANTI CORRUPTION WAR IN NIGERIA
Lect. JOVHAR MUSEYIBZADA	Fergana Devlet Universitesi	SHEDDING LIGHT ON UZBEKISTAN'S INTERACTION TRAJECTORY WITH ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION
EMERIC REMUS MARIUS LOLEA KRISTIЈAN CINCAR DANIELA NEГREA	West University of Timișoara University of Oradea	POSSIBILITIES OF INTEGRATION ON THE ROMANIAN LABOUR MARKET OF GRADUATES IN THE FIELD OF ENERGY AND ELECTROTECHNICAL ENGINEERING
Dr. CHEMS EDDINE BOUKHEDIMI	University of Tizi Ouzou	EXAMINING THE PERCEPTION OF GENDER ON THE RISK OF OBTAINING BANK LOANS: INSIGHT FROM UNIVERSITY STUDENTS TOWARD THE CREATION OF STARTUPS IN ALGERIA
Dr. CHEMS EDDINE BOUKHEDIMI	University of Tizi Ouzou	ASSESSING THE AWARENESS TOWARD THE IMPORTANCE OF SOLAR ENERGY USE IN ALGERIA: GENDER BASED STUDY

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 1 / MODERATOR

Assist. Prof. MEHTAP KARACİL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
UFUK DUMAN Prof. Dr. HALİL EKŞİ Assist. Prof. İBRAHİM HALİL DEMİR	Marmara Üniversitesi	VALIDITY AND RELIABILITY OF THE TURKISH VERSION OF THE FLEXIBILITY IN PARTNER PERSPECTIVES SCALE
DİLŞAT ÖMRÜUZUN Prof. Dr. YÜCEL ÖKSÜ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE KİŞİLERARASI AFFETME DÜZEYİ İLE PSİKOLOJİK ESNEKLİK İLİŞKİSİ
KHALIS BEHBUDZADE Prof. Dr. HAMİT COŞKUN	İstanbul Üniversitesi Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	THE EFFECT OF COGNITIVE FLEXIBILITY ON OPTIMISM, TIME MANAGEMENT AND HAPPINESS
KHALIS BEHBUDZADE Prof. Dr. HAMİT COŞKUN	İstanbul Üniversitesi Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	THE EFFECT OF COGNITIVE FLEXIBILITY ON HOPE, TIME MANAGEMENT AND HAPPINESS
KIVANÇ KARAKUŞ	Klinik Psikolog	SOCIAL MEDIA INDUCED SECONDARY TRAUMATIC STRESS: A THEORETICAL STUDY OF ETIOLOGY
Dr. UĞUR ÖZBİLEN Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ	Bayburt Üniversitesi	A REVIEW OF FIFTH-GRADE TURKISH TEXTBOOK ACTIVITIES IN TERMS OF COGNITIVE PROCESSES
BEDİHA GÜNDOĞDU EROĞLU Prof. Dr. DEMET ÇETİN	Aksaray İl Milli Eğitim Müdürlüğü Gazi Üniversitesi	INVESTIGATION OF DISASTER AND DISASTER AWARENESS CONCEPTS IN PRIMARY EDUCATION PROGRAMS IN 2024
EDA EDİRNELİ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	POSTCOLONIALISM IN INTERNATIONAL RELATIONS: A FANONIAN INTERPRETATION

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL:2 / MODERATOR

Dr. KEMAL BOZKAYA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. KEMAL BOZKAYA	İstanbul Üniversitesi	METAPHYSICAL DISCUSSIONS FROM PLATO TO THE 17TH CENTURY AND THE COMPARISON OF KANT'S METAPHYSICS: (A SHORT ADVENTURE ON THE FIELD OF GOD'S ACTION)
Assist. Prof. BETÜL DURMAZ YURT	Siirt Üniversitesi	A QUALITATIVE STUDY ON THE PROCESS OF ACCEPTANCE OF DISABILITY BY PARENTS OF DISABLED PEOPLE
Rest. Assist. NUR MANOLYA ŞEN ÇATALKAYA	Anadolu Üniversitesi	YAŞLILIKTA KARŞILAŞILAN EKONOMİK SORUNLAR VE SOSYAL GÜVENLİK
Dr. ZEYNEP KALFA	Mudanya Üniversitesi	2011 YILI SONRASI LİBYA'DA SAVAŞ VE BARIŞ SÜRECİNİN İNŞASI
FATİH KUYUCUOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	A BUILDING IN THE ALGERIAN CITY OF MOSTAGANEM: THE ABU HASAN MERINI MOSQUE
FATİH KUYUCUOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	OTTOMAN HERITAGE IN ALGERIA: THE CONSTANTINE SIDI LAKHDAR MOSQUE (GREEN MOSQUE)
Assist. Prof. KAMİL YAVUZ	Ordu Üniversitesi	DANISMENDLI TURKMENS AND VILLAGES IN ORDU AND ITS NEIGHBOURHOOD UNTIL THE XVI. CENTURY
Rest. Assist. Dr. MELEK TOPARLAK ŞAHİN	Ecevit Üniversitesi	CRITICISMS ON CLARE SHERIDAN'S IMPRESSIONS OF TURKIYE TRAVEL
Dr. BEKİR ÇELİK	Gazi Üniversitesi	40TH HAMIDIYE CAVALRY REGIMENT DISTRICT GOVERNOR (LIEUTENANT COLONEL) MIHR ALI BEY
Rest. Assist. Dr. CUMA BOLAT	Fırat Üniversitesi	A LINGUISTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF ASANBEK STAMOV'S STORY "SARITAY MIRZA"
Assoc. Prof. Bayram BOZHÜYÜK	Gaziantep Üniversitesi	LİNOL BASKI ETKİSİNİN DİJİTAL TEKNİKLERLE UYARLANMASI
MÜRUVET KARADENİZ	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	RHETORICAL EXPRESSIONS AND LITERARY STYLES IN THE SURAH ANFÂL

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 3 / MODERATOR

Prof. Dr. MEHMET SAĞLAM

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
EDANUR KAYA Assist. Prof. ZUHAL ÜNAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	TEACHING FRACTIONS WITH EDUCATIONAL GAMES: PAPER FOLDING ACTIVITY
Assist. Prof. ZUHAL ÜNAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	ON THE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL MATHEMATICS TEACHER CANDIDATES IN SOLVING PERMUTATION QUESTIONS
ADEM NEFAYAZ	Milli Eğitim Bakanlığı	RELATIONSHIP BETWEEN EDUCATION AND SOCIETY: A THEORETICAL ANALYSIS
ADEM NEFAYAZ	Milli Eğitim Bakanlığı	EDUCATION IN THE 21ST CENTURY AND A MODEL PROPOSAL: GLOCAL SCHOOLS
Prof. Dr. MEHMET SAĞLAM	Yozgat Bozok Üniversitesi	A HISTORICAL OVERVIEW OF THE TRANSITION FROM SECONDARY EDUCATION TO HIGHER EDUCATION IN TURKEY FROM PAST TO PRESENT
Rest. Assist. BUĞRA ŞENGEL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	POSTGRADUATE RESEARCH TRENDS IN FRENCH LANGUAGE AND LITERATURE
Rest. Assist. UMUT AYHAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	YENİ PLATONCULUKTA İMGELEM
Rest. Assist. CAHİT ŞAHİN Assoc. Prof. FERHAT KADİR PALA Assoc. Prof. BARIŞ EROĞLU	Aksaray Üniversitesi	REVIEW OF ASSISTIVE TECHNOLOGIES FOR INDIVIDUALS WITH DISABILITIES
ZEYNEP ELİF TUNÇ DEMİR	Selçuk Üniversitesi	THE EFFECT OF META-HAPPINESS ON PRECARISATION
Rest. Assist. SELVİ ECE DUGAN	Alanya Üniversitesi	RE-EVALUATING WALTER BENJAMIN'S CONCEPT OF AURA IN THE CONTEXT OF DIGITAL ART

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 4 / MODERATOR

Lect. Dr. MUSTAFA ERDİ ÇELEBİ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. ŞENOL ÇÖM	Selçuk Üniversitesi	MODERN HEROISM AND TRAGIC VICTORY: OPPENHEIMER'S APPROACH TO MYTHOLOGICAL HEROIC NARRATIVE
Lect. ŞENOL ÇÖM	Selçuk Üniversitesi	DIGITAL TRANSFORMATION AND CINEMA: THE IMPACT OF ONLINE STREAMING PLATFORMS ON CINEMATIC NARRATIVE
Lect. Dr. MUSTAFA ERDİ ÇELEBİ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	AN EXAMINATION OF UNIVERSITY STUDENTS' INTERNET USAGE HABITS: THE CASE OF ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY
Lect. Dr. ESRA ERİK AKYOL	İstanbul Kültür Üniversitesi	EXAMINATION OF BANKS' APPROACH TO SME CREDITS
AYŞE ÖZLEM ÖZKES Assist. Prof. İCLAL DAĞLIOĞLU ŞANLI	Süleyman Demirel Üniversitesi	THE PLACE OF DOMESTIC MINIMUM CORPORATE TAX IN TURKISH TAX LEGISLATION
Lect. ONUR ŞEN	Kırklareli Üniversitesi	A META-SYNTHESIS STUDY ON THE DARK TRIAD
Lect. BEGÜM ŞAHİN	Ankara Medipol Üniversitesi	FROM FARM TO GLOBAL MARKETS: MARKET ORIENTATION IN RELATION TO EXPORT PERFORMANCE OF TURKISH SMALL AND MEDIUM-SIZED FARM ENTREPRISES

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 5/ MODERATOR

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. MAHİRƏ HÜSEYNOVA	ADPU	TOPONİMLƏR XALQIMIZIN UZAQ TARİXİNİN ƏDƏBİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏRİ KİMİ
Assoc. Prof. KÖNÜL HƏSƏNOVA	ADPU	NƏSR MƏTNLƏRİNDƏ ADLIQ CÜMLƏLƏRİN LİŇVİSTİK QƏNAƏT ŞƏRTLİKLƏRİ
Prof. Dr. ELMAN GULIYEV	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	ARTISTIC REFLECTION OF THE TRAGIC LIFE OF CRIMEA TURKS AGAINST THE BACKGROUND OF REAL SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN CENGİZ DAGCI'S FICTION
Prof. Dr. ELMAN GULIYEV	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	THE CREATIVE WAY OF UYGUN
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZ	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	THE ROLE OF NEWSPAPERS AND MAGAZINES IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (CLASSIC AND MODERN PERIOD)
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZ	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	EXAMPLES FROM WORLD LITERATURE. THE CHILDHOOD OF JEAN-JACQUES ROUSSON
Assoc. Prof. QÜDRƏT UMUDOV	ADPU	"KITABI-DEDE GORGUD" AS A MONUMENT OF AZERBAIJAN FOLKLORE LITERATURE IN THE SCIENTIFIC CREATION OF SHAMIL JAMSHIDOV
Assoc. Prof. KÖNÜL SƏMƏDOVA	ADPU	MANIFESTATION OF THE DEGREE CATEGORY OF THE ADJECTIVE IN THE NORTHERN GROUP OF INTERREGIONAL LANGUAGE FEATURES
DƏYANƏT MUSA OĞLU MUSAYEV	ADPU	RENAISSANCE PERIOD OF AZERBAIJAN- 20 MAGNIFICENT YEARS
GÜLNAR MUXTARZADƏ	ADPU	SPEECH TAGS IN MODERN AZERBAIJANI LANGUAGE
Assoc. Prof. KARİMOVA IRADA MAZAHİM KIZI	ADPU	NAMES WITH A COMPLEX STRUCTURE IN AZERBAIJANI TOPONYMY
Assoc. Prof. YEGANƏ NƏRİMAN QIZI QASIMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE FIRST NATIONAL AZERBAIJANI PHILOSOPHER HEYDAR HUSEYNOV
GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İSA HÜSEYNOV ROMANLARININ STRUKTUR ƏLAQƏLƏRİ

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 6 / MODERATOR

Assoc. Prof. MƏMMƏDOVA SVETLANA NƏSİB QIZI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
SEVDA MƏMMƏDOVA	Bakı Dövlət Universiteti	ИНФОРМАЦИОННО- КОНСУЛЬТАЦИОННЫЕ УСЛУГИ ПОЛЬЗОВАТЕЛЯМ УНИВЕРСИТЕТСКИХ БИБЛИОТЕК
SEVİL ABBASOVA İREVANLI	Uluslararası Vizyon Üniversitesi	FİNLANDİYA'DA MATTHIAS ALEKSANDR GASTREN TÜRKOLJİ ÇALIŞMALARI
Assoc. Prof. ŞELALE ANA HÜMMETLİ	Azerb. Milli Bilimler Akademisi	ARŞİVLERDEN BULUNAN HAZİNELER: SELMAN MÜMTAZ'IN DİL ARAŞTIRMALARI VE SÖZLÜKLERİ
Dr. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	Dövlət Pedaqoji Universiteti	IDEA-AESTHETIC CHARACTERISTICS AND WORLD OF IMAGES OF THE POEM "BANGU BADE" OF M. FUZULI
Dr. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	Dövlət Pedaqoji Universiteti	RARE PEARLS OF OUR ALLEGORICAL POETRY
HASANOVA ULKER	Azerbaijan State Pedagogical University	THE CRADLE OF ANCIENT CULTURE OF AZERBAIJAN – KARABAKH
VƏLİYEVA GÜNEL CAN POLAD QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin	TOPONİMLƏR XALQIN TƏŞƏKKÜL TAPMIŞ TARİXİ ÜNVANIDIR
ƏLƏKBƏROVA AYNUR NOFƏRBAKİ ŞƏHƏRİ	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin	THE HISTORY OF WESTERN AZERBAIJAN AND ITS TOPONYMS
HÜSEYNOVA PƏRVİN AĞABALA QIZI	Mingachevir State University	IDEAS OF NATIONAL INDEPENDENCE IN SATIRICAL PROSE WRITTEN BY JALIL MAMMADGULUZADE IN 1922- 1924
Assoc. Prof. MƏMMƏDOVA SVETLANA NƏSİB QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin	QƏRBİ AZƏRBAYCANIN YER-YURD ADLARININ TARİXİ-LİNGVİSTİK BAXIMINDAN TƏDQIQI
Dr. MƏMMƏDOV BƏHRAM CƏFƏR OĞLU	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	CHARACTERISTICS OF THE VELAR ELEMENT "Ń" IN AZERBAIJANI TURKISH

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

28.09.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 7 / MODERATOR

Assoc. Prof. ZEYNALOVA AFAQ MƏMMƏD Q

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. TAĞIZADƏ İLAHƏ QƏDİR QIZI	Azərbaycan Dillər Universiteti	ON THE ISSUES OF IDENTITY CRISIS IN THE CREATIVITY OF JOYCE CAROL OATES
ULKAR BAKHSHİYEVA	ASPU	NARRATIVES RELATED TO KHIZIR IN THE POEM "ISKANDARNAME" BY NIZAMI GANJAVI IN A POETIC-PHILOSOPHICAL APPROACH
ULKAR BAKHSHİYEVA	ASPU	ISSUES OF ANALYSIS OF AZERBAIJANI EPICS IN M. İBRAHİMOV'S LITERARY-THEORETICAL MEETINGS
SÜLEYMANOVA GÜLƏR ELÇİN QIZI	ADPU	NƏSR MƏTNLƏRİNDƏ XİAZİMATİK FİQURLAR KOQNİTİV VASİTƏ KİMİ
Assoc. Prof. BƏNÖVŞƏ GÜLOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dillər Universiteti	MƏTNİN RİZOMATİK STRUKTURU, İNTERTEKSTUALLIQ VƏ DİL KİMLİYİNİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ
Prof. Dr. HAJAR HUSEYNOVA	ASPU	ANCIENT DICTIONARIES
AZU DADAŞOVA	AMEA	SAMİM KOCAGÖZÜN "KALPAKLILAR" ROMANINDA VƏTƏN SEVGİSİ
SAMİRƏ SƏFƏROVA	AMEA	THE PEDAGOGIKA THOUGHT HISTORY OF TURKIC PEOPLES
SƏKİNƏ ADİL QIZI BAYRAMOVA		G. ZAKIR'S SATIRICAL POETRY ARISING FROM THE SOCIAL TROUBLES OF THE TIME
İSAZADƏ SƏRİYYƏ ƏKBƏR QIZI	Bakı Dövlət Universitetinin	PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL-VOLITIONAL SPHERE OF CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE WHO ARE BROUGHT UP IN ORPHANAGES AND SPECIAL BOARDING-TYPE INSTITUTIONS
Assoc. Prof. ZEYNALOVA AFAQ MƏMMƏD Q.	Azərbaycan Texniki Universiteti	COMMON TURKISH LANGUAGE CONCEPT AND AZERBAIJANI LANGUAGE

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.09.2024
SUNDAY / 13:30-15:30
SESSION: 3 HALL: 1 / MODERATOR

Prof. Dr. NURTEN GÖKALP

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Res. Assist. Büşra ÖZEN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	BUREAUCRACY AND GENDER: A HIERARCHICAL ANALYSIS ON ACADEMIA
Prof. Dr. NURTEN GÖKALP		DUYGU VARLIĞI OLARAK İNSAN
ALİ AVLAR	Selçuk Üniversitesi	DOCUMENTARY FILM WORKS IN TURKEY: SÜHA ARIN AND THE NARRATIVE STRUCTURE OF LATEST DOCUMENTARY FILMMAKERS
MEHMET SELAHATTİN KARAHAN Prof. Dr. LEYLA ÖZGEN	Gazi Üniversitesi	SOCIAL WORK AND THE CONCEPT OF COMPASSION FATIGUE
Lect. Dr. FAHRETTİN KAYAN	Akdeniz Üniversitesi	NEW GENERATION CONSUMERS' APPROACH TO DIGITAL ADVERTISEMENTS
Prof. Dr. AYŞE CANATAN		KADINLARIN YAŞLILIK DÖNEMİNDE KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR
MEDİNE KOLCU Assoc. Prof. Dr. MEYREM TUNA UYSAL	Süleyman Demirel Üniversitesi	ANALYSIS OF VIOLENCE AGAINST WOMEN THROUGH THE MOVIE WOMAN TALKING
OZAN KARAKAŞ Prof. Dr. HATİCE GÜLRU YÜKSEL	Yıldız Teknik Üniversitesi	AN INVESTIGATION INTO THE POSSIBLE RELATIONSHIP BETWEEN THE EXTRAMURAL ENGLISH ACTIVITIES AND ACADEMIC ACHIEVEMENT OF TURKISH YOUNG ADULTS
GAMZE KOÇAK ERAT Assoc. Prof. YAHYA DEMİRKANOĞLU	Bitlis Eren Üniversitesi	URBAN DIMENSION OF HUMAN RIGHTS: THE RIGHT TO THE CITY
SENA ENGÜR Prof. Dr. LEYLA ÖZGEN	Gazi Üniversitesi	ATTITUDE TOWARDS SOCIAL WORK AND ACADEMIC MOTIVATION

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.09.2024
SUNDAY / 13:30-15:30
SESSION: 3 HALL: 2 / MODERATOR

Lect. Dr. ŞAFAK ÇINAR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
İsmail ŞERAN Prof. Dr. Fatma ARPACI	Gazi Üniversitesi	TRANSFORMATION OF PUBLIC SOCIAL ASSISTANCE FROM A CHARITIES AND NEEDS APPROACH TO A RIGHTS-BASED APPROACH IN TURKIYE
Assoc. Prof. UMUT CANLI Assoc. Prof. AYDIN KARAÇAM	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN LIFESTYLE HABITS AND FUNCTIONAL MOVEMENT CAPACITY: A STUDY ON ADULT INDIVIDUALS
Assoc. Prof. UMUT CANLI Assoc. Prof. AYDIN KARAÇAM	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	THE EFFECT OF BODY COMPOSITION ON FUNCTIONAL MOVEMENT CAPACITY IN MIDDLE-AGED ADULTS
Lect. Dr. ŞAFAK ÇINAR	Gülhane Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu	PERSONNEL REGIME IN HEALTH SERVICES IN TURKIYE FROM THE 19TH CENTURY TO THE PRESENT
Assist. Prof. Selçuk TAZEGÜL Assist. Prof. Mehmet Fatih ASLANTAŞ Assoc. Prof. Tuncer YILMAZ	Kafkas Üniversitesi	A COMPARATIVE ANALYSIS OF SECTOR-SPECIFIC TAXES PAID ON BORSA ISTANBUL
QADRIA SHEWAQADERY Assoc. Prof. AMMAR İBRAHİMGİL	GAZİ ÜNİVERSİTESİ	EVALUATION OF ADOBE VERNACULAR ARCHITECTURE: FARYAB, AFGHANISTAN
Assist. Prof. FUNDA KAYA BOZOK	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	EXAMINATION OF SEXUAL BEHAVIORS AMONG CHILDREN IN THE CONTEXT OF THE CRIME OF SEXUAL ABUSE
ALPER FATİH EKİNCİ	Ordu Üniversitesi	WINTER PASTURE LANDS AND DISPUTES IN THE BALKANS IN THE 19TH CENTURY

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.09.2024

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 3 HALL: 3 / MODERATOR

Assoc. Prof. B. Çağla GARİPAĞAOĞLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. ŞEBNEM ERTAŞ BEŞİR MELİS SEYFETTİNOĞLU Rest. Assist. AYŞAN ILGİN POLAT	Akdeniz Üniversitesi	ACQUISITION ACTIVITIES FOR SAFE FURNITURE DESIGNS FOR DISADVANTAGED GROUPS IN INTERIOR DESIGN EDUCATION: THE CASE OF AKDENİZ UNIVERSITY
Rest. Assist. BETÜL İREM TARAKÇI Prof. Dr. ŞEBNEM ERTAŞ BEŞİR MELİS SEYFETTİNOĞLU	İskenderun Teknik Üniversitesi Akdeniz Üniversitesi	THE EFFECTIVENESS OF DISASTER MANAGEMENT AND TEMPORARY SHELTER UNITS: EXAMPLES FROM TURKEY AND THE WORLD
BAHAR SERDAR Assist. Prof. HASAN ALİ KAPLAN	Elasoft Yazılım YTÜ	İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE PERFORMANS DEĞERLENDİRME SÜRECİNİN 4857 SAYILI İŞ KANUNUNDAKİ SINIRLARI
VADA AVIA ROSILAWARNI MEHMET FURKAN KELEŞ	Universitas Negeri Yogyakarta Universitas Ahmad Dahlan	EXPLORING THE ROLE OF THE INTERPALS WEBSITE IN CULTURAL EXCHANGE AND LANGUAGE LEARNING
Assoc. Prof. B. Çağla GARİPAĞAOĞLU	Bahçeşehir University	TEACHER EXODUS: WHY DO TEACHERS LEAVE PRIVATE SCHOOLS FOR PUBLIC ONES?
Assoc. Prof. B. Çağla GARİPAĞAOĞLU	Bahçeşehir University	TRANSFERRING PRIVATE SCHOOL ETHOS TO THE PUBLIC SECTOR: IS IT VIABLE?
Lect. Dr. NURGÜL ERGÜL GÜVENDİ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	TEKNOLOJİ VE DİJİTAL KAPİTALİZMİN EVRİMİ
Dr. MEHMET EDİP BEKİ		“THE EFFECTS OF THE CALIPHATE AND NATIONALISM ON ENGLAND'S EASTERN POLICIES
Assist. Prof. Selçuk TAZEGÜL Assist. Prof. Mehmet Fatih ASLANTAŞ Assoc. Prof. Tuncer YILMAZ	Kafkas Üniversitesi	A COMPARATIVE ANALYSIS OF SECTOR-SPECIFIC TAXES PAID ON BORSA ISTANBUL

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.09.2024

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 3 HALL: 4 / MODERATOR

Assoc. Prof. RAZİM MƏMMƏDOV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
AYNUR MURAD GİZİ NAMAZOVA	ASPU	MAIN FEATURES OF TURKISH WORDS OF THE OGUZ GROUP
ƏLİYEVƏ VÜSALƏ SƏRDAR QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	POSSIBILITIES OF USING DIFFERENTIATION IN INCLUSIVE EDUCATION
LALƏ XANOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İNTELLEKTUAL POZULMALARI OLAN UŞAQLARIN TƏRBİYƏSİNDƏ ƏMƏK TƏLİMİNİN ROLU
PÜSTƏXANIM BALAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DISTINCTIVE FEATURES BETWEEN MONITORING AND EVALUATION IN EDUCATION
Assoc. Prof. ƏNTİQƏ QƏHRƏMANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QƏDİM AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ MAHMUD ŞƏBÜSTƏRİ
NƏRMİN RƏHİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	LIFE AND WORK OF MAKHTUMKULI FARAGI
RÖYƏ QƏHRƏMANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QƏDİM TÜRK DİLLƏRİNDƏ XƏBƏRLİK – ŞƏXS KATEQORİYASININ MORFOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİNİN AZƏRBAYCAN ŞİVƏLƏRİNDƏ MÜHAFİZƏSİ
Assoc. Prof. RAZİM MƏMMƏDOV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE FIRST LATIN ALPHABET AZERBAIJANI PRESS PUBLISHED IN GEORGIA
Assoc. Prof. SAKİBƏ İSMAYIL QIZI ƏLƏSGƏROVA.	ADPU	AN ARTISTIC VISION OF DEFECTS IN THE LIFE OF SOUTH AZERBAIJAN IN SEYFEDDIN DAĞLI'S NOVEL "SUDDEN DOOR"
Assoc. Prof. SEVİNC SADIQOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İŞGÜZAR VƏ AKADEMİK KOMMUNİKASIYA
Assoc. Prof. QÜDRƏT UMUDOV	ADPU	KITABI-DEDE GORGUD" AS A MONUMENT OF AZERBAIJAN FOLKLORE LITERATURE IN THE SCIENTIFIC CREATION OF SHAMIL JAMSHIDOV
Dr. ŞƏKƏR MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	HOMONYMY IN AZERBAIJAN, TURKEY AND TURKMEN TURKISH
RÜSTƏMOVA AYGÜN ƏMİR QIZI	Naxçıvan Dövlət Universitetini	CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS OF YOUNG SCHOOLCHILDREN
HASANOVA AMALİYA MURAD	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ENVIRONMENTAL ORIENTATIONS AND PERSPECTIVES OF THE "YEAR OF SOLIDARITY FOR A GREEN WORLD" IN THE HIGHER TEACHER EDUCATION ENVIRONMENT

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.09.2024
SUNDAY / 13:30-15:30
SESSION: 3 HALL: 5 / MODERATOR

IRINA-ANA DROBOT

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
NUR QAMARIAH HASMEDDY ARA BILLA BITON AVYDA TANG PEI CHIN	Keningau Vocational College	ASSESSING THE CONDITION AND DAMAGE OF A STILT WOODEN HOME IN AN AREA PRONE TO FLOODS
MOHAMAD SALEHAN BIN SAIDIN NUR RASYA ALEEYA BINTI OMARPUDIN	Keningau Vocational College	VOCATIONAL SERVICE APPLICATION BUSINESS MODEL
IRIS SOFEA IRFIN	Keningau Vocational College	WAYS TO HEAL INNER CHILD
CALEB EVANDER DANIUS	Keningau Vocational College	LIVING A GOOD LIFE: THE KEY VALUES IN LEADING A HAPPY LIFE
SUBHASHISH DEY	Seshadri Rao Gudlavalleru Engineering College	RESPONSE OF HIGH RISE BUILDING AGAINST EARTH QUAKE FORCE AND WIND FORCE UNDER DIFFERENT SOIL CONDITIONS
BAOUALI RATIBA KEBAILI FERIEL KHEIRA AOUISSI HANIAMIR	Laboratory of Research and Studies in Planning and Urbanism Centre de Recherche sur l'Environnement CRE, Centres for Environmental Research CRE	RECOVERY OF INERT WASTE MAJOR CHALLENGE OF SUSTAINABLE CONSTRUCTION
IRINA-ANA DROBOT	University Bucharest	JOHN KEATS' FASCINATION WITH MYTHOLOGY
IRINA-ANA DROBOT	University Bucharest	NATURE IN THE POEM ON THE GRASSHOPPER AND CRICKET BY JOHN KEATS
ALİYEVA GULNAR RAHİM	Sumgait State University	ECOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MICROMYCETE COMPLEXES OF PLANTS OF LEGUME FAMILY (FABACEAE LINDL.)

**IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM**

29.09.2024

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 3 HALL: 6 / MODERATOR

Assoc. Prof. FƏRİDƏ SƏFƏRƏLİYEVƏ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
PERİ PAŞAYEVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	TEACHING METHODOLOGY OF STYLE AND SPEECH CULTURE IN AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS. OPINIONS OF LINGUISTS ABOUT STYLE
YUSİFOVA FİDAN ELXAN QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ARGO LEXICON IN EASTERN GROUP DIALECTS
SAYALI CƏFƏROVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	LIFE AND WORK OF ABAY KUNANBAYEV
Dr. KHATİRA ALADDİN KIZIALİYEVƏ	ADPU	COMMON ORTHOGRAPHY OF THE TURKISH LITERARY LANGUAGE
NƏRMİN MEHDİYEVƏ	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	PHONETIC PHENOMENA IN BAYATES
ARZU KƏRİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	ORGANIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS
Assoc. Prof. SEVDA İSLAM QIZI ABBASOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF LEARNING STRATEGIES
Dr. TARANA NAGHIYEVƏ	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	SYNTAX OF CHILDREN'S LANGUAGE
VALİDA ŞİKHALİYEVƏ	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	HISTORY OF THE STUDY OF MODERN IRAQI TURKMEN POETRY
AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	TEACHING EXPRESSIVE READING SKILLS TO STUDENTS IN PRIMARY GRADES
AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	THE IDEOLOGICAL- SPIRITUAL MEETING OF DOSTOYEVSKY AND TOLSTOY
Dr. AĞAKİŞİYEVƏ SƏADƏT ARİF QIZI	Mingəçevir Dövlət Universiteti	FORMATION OF AZERBAIJAN FEMINIST LITERATURE
Dr. GÜNEL YUNUSOVA	Mingəçevir Devlet Üniversitesi	LITERARY-CULTURAL LIFE IN GENGE IN THE PRE-REPUBLIC AND POST-REPUBLIC PERIODS - ASSOCIATIONS
Assoc. Prof. FƏRİDƏ SƏFƏRƏLİYEVƏ	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ DİL QAYDALARININ ÖYRƏDİLMƏSİ (IV SİNİF DƏRSLİYİ ÜZRƏ)
MEHDİYEVƏ MƏTANƏT BAHADUR QIZI	Dövlət Pedagoji Universiteti	NORMS OF LITERARY LANGUAGE
ARZU KƏRİMOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	ORGANIZATION FORMS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE CLASSROOM FOR PRIMARY CLASS STUDENTS

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.09.2024

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 3 HALL: 7 / MODERATOR

Assoc. Prof. HƏSƏNOVA AMALİYA MURAD QIZI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. ABDULLAYEVA GÜLTƏKİN ATƏŞ QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE ROLE OF SPEECH DEVELOPMENT ACTIVITIES IN LITERACY TRAINING LESSONS
Assoc. Prof. ÜLVİYYƏ AKİF QIZI ƏFƏNDİYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	VERBAL AND VISUAL ADAPTATION OF THE SPEAKER TO THE AUDIENCE
Assoc. Prof. RZAYEVA NURƏNGİZ TOFIQ QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	FACTORS OF MORAL VALUES FORMATION OF YOUNG STUDENTS
Assoc. Prof. İSMAYILOVA MEHRİBAN CƏLAL QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	SOCIALIZATION FORMATION OF YOUTH PERSONALITY AS A VEHICLE
İSAZADƏ ELNARƏ ƏKBƏR QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE EFFECT OF EMPATHY ON THE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS IN THE SITUATION OF FRUSTRATION
Dr. YEGANƏ XANOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ÜASİR TƏLİMDƏ İNKİŞAFETDİRİCİ MÜHİT UŞAQLARIN İDRAKINI İNKİŞAF ETDİRMƏK VASİTƏSİ KİMİ
Assoc. Prof. QASIMOVA MAYA RƏHİM QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE AZERBAIJANI MODEL OF MULTICULTURALISM IS AN EXAMPLE TO THE WORLD
AYNURA ALIYEVA SABİR	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	SCIENCE AND EDUCATION POLICY IN THE LARGE-SCALE PUBLIC ADMINISTRATION OF ULU ÖNDER HEYDAR ALIYEV
ZƏHRA ABBAS QIZI QƏHRƏMANOVA	Azerbaijan Diller Universiteti	AUTHENTIC FILMS TO THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE SKILLS IMPACT: LANGUAGE INTERACTION AND COMMUNICATION DEVELOPMENT OF SKILLS
Assoc. Prof. SOLTAN HÜSEYNOĞLU		QƏRBİ AZƏRBAYCAN: ŞEİR, SƏNƏT OCAĞI
Rest. Assist. AYNUR CEFEROVA	Azerbaijan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PROCESSING OF PREPOSITIONS IN TURKIYE TURKISH
HƏSƏNOVA LEYLA ZİYAFƏT QIZI	Azerbaijan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ROMANTİZM CƏRƏYANI
Assoc. Prof. HƏSƏNOVA AMALİYA MURAD QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	LITERARY-FICTION AND BIOSOCIAL ANALYSIS OF HUMAN DESTINY
Assoc. Prof. ABBASOV ƏDALƏT	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin	SYNTACTIC-SEMANTIC FEATURES OF WORDS- SENTENCES
Assoc. Prof. MEHRABOVA TAMAM ALLAHVERDİ QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DIFFERENCES IN SENTENCE STRUCTURE IN AZERBAIJANI AND TURKISH LANGUAGES

**IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM**

29.09.2024

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 3 HALL: 8 / MODERATOR

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	PLATFORM FOR THE ENGAGEMENT OF WOMEN ENTREPRENEURS FROM ISLAMIC PERSPECTIVE
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	ADDRESSING THE UNIQUE REQUIREMENTS OF WOMEN IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AND THE POLICY FORMATION UNDER ISLAMIC PERSPECTIVE
AISHA SATIPBAY	K.Kulazhanov Kazakh university of technology and business	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	SOCIAL JUSTICE AND CIVIL DUTIES FROM ISLAMIC PERSPECTIVE
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	INTERFAITH DIALOGUE AND COEXISTENCE IN PAKISTAN
ZOHAIB HASSAN SAIN	Superior University	EVALUATING THE INFLUENCE OF DIGITAL LEARNING ON ATTAINING SDG 4 IN HIGHER EDUCATION IN PAKISTAN
OLJAS ABDIHALIK	Al-Farabi Kazak Uluslararası Üniversitesi	THE ROLE AND APPLICATION PRACTICES OF BIG DATA IN KAZAKHSTAN JOURNALISM
Dr. SA'DIYAH EL ADAWIYAH	University of Muhammadiyah Jakarta	SOCIAL MEDIA ANALYSIS OF WOMEN'S ELECTION POLITICAL CAMPAIGNS
LIGUE ENGAMBA FERNANDO	University of Ebolowa	MIGRATION AND THE PRINCIPLE OF THE INTANGIBILITY OF BORDERS BETWEEN EAST CAMEROON AND THE CONGOLESE BASIN: THE TEST OF INTERCULTURAL RELATIONS
Assist Prof. LEILA SAMANI	Alzahra University	ANALYSIS OF INTERNATIONAL LEGAL MISUNDERSTANDINGS IN THE EVALUATION OF MUSLIM WOMEN'S RIGHTS: THE DIFFERENCE BETWEEN CUSTOM AND ISLAMIC LAW
FRANS SETIA HAMONANGAN NADEAK	Universitas Kristen	ANALISIS GERAKAN MAHASISWA DKI JAKARTA DALAM MENOLAK KECURANGAN PEMILU 2024
FRANS SETIA HAMONANGAN NADEAK	Universitas Kristen	ANALYSIS OF THE DKI JAKARTA STUDENT MOVEMENT IN REJECTING FRAUD IN THE 2024 ELECTION

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.09.2024

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 3 HALL: 9 / MODERATOR

Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
MBENGUE ZE PATRICK	University of Ngaoundere	METHODOLOGICAL BELIEFS AND METHODOLOGY OF BELIEFS IN SOCIAL SCIENCES: CASE STUDY OF HISTORICAL SCIENCES IN CAMEROON
NABILA PAULINA KURNIAWATI FAU NOVRIANDI PUTRA TELAUMBANUA CHRISANTA PADANG	Indonesian Christian University	THE ROLE OF THE DKI JAKARTA PROVINCIAL GOVERNMENT IN RESOLVING LAND CONFLICTS IN CENTRAL JAKARTA IN 2021- 2022
Dr. KEBAILI FERIEL KHEIRA DR. AOUISSI HANI AMIR Dr. AFRI AMIRA Dr. ALLEM MOHCENE Dr. CHENITI HAMZA	Environmental Research Center	THE ALGERIAN NATIONAL WASTE MANAGEMENT STRATEGY: LEGISLATION, INSTITUTIONS AND ACTORS
Assist. Prof. NINO KITOSHVILI Assoc. Prof. NINA GOGOKHIA TEKLA GASVIANI	Georgia University International Black Sea University Caucasus University	UNDERSTANDING PSYCHOSOCIAL DRIVERS OF CRIMINAL BEHAVIOR IN POST-SOVIET GEORGIA: OFFENDER AND VICTIM PERSPECTIVES
Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL	Ministry of Safron Pakistan	SOCIAL DEVELOPMENT CONSULTANT ROLE FOR THE ENHANCEMENT OF MOBILITY PROJECT IN PAKISTAN

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 27-29, 2024, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

27.09.2024
SATURDAY / 09:45-12:00

POSTER PRESENTATION

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Gökçen As YURTSEVER	Maltepe Üniversitesi	DIFFERENTIATION OF THE SELF, SHAME AND GUILT, AND THE INTRAPERSONAL AND INTERPERSONAL EMOTION REGULATION ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES

CONTENTS

AUTHOR(S)	TITLE	PAGE NO
FATMA TOPDAŞ ÇELİK	EVALUATION OF THE EFFECT OF SERVET-I FÜNUN IN THE THEATER PLAY "NIRVANA" BY YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU	1
İLKİZ ŞENEL UZUNKAYA	OCCUPATIONAL SUFFIXES IN GEORGIAN LANGUAGE: IN THE EXAMPLE OF ORHAN PAMUK'S THE SECRET FACE	3
BELGİN AVCI HACI AHMET KARADAŞ	THE RESOURCE CURSES AND ECONOMIC IMBALANCES: AN EVALUATION ON TURKIYE	5
ŞEYDA GÖLLÜ	STUDIES ON THE CONSTRUCTIONS OF TURKISH MYHOLOGY	7
ABDURRAHMAN KÜLTÜR	THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND SOCIETY IN DYSTOPIAN TEXTS: AN ANALYSIS OF THE NOVELS WE, BRAVE NEW WORLD, AND 1984	16
GÜLÜMSER BOZKURT	LESKOFÇALI GÂLİB, MEMDÛH FÂİK, NEYYİR DEDE VE NÂMIK KEMAL'İN "HÜSN Ü AŞK" REDİFLİ ŞİİRLERİ	18
FEYZA ZEYNEP ERDOĞAN TAYFUN HAYKIR	A LITERARY, SOCIAL AND PHILOSOPHICAL JOURNAL IN 1913: LEM'A	24
GÖKÇEN BİLGİN AKSOY	FUNCTIONS OF "QOY" AS A DISCOURSE MARKER IN AZERBAIJAN TURKISH	46
RECEP YÜRÜMEZ	A TREATISE WRITTEN IN CHAGATAI TURKIC	62
ALEYNA ZONT MEHMET FURKAN KELEŞ	BABÜRNAME'DE HAYVANLAR	72
ZEYNEP ZELAN	CULTURAL MEMORY TRANSMISSION THROUGH TELEVISION PROGRAMMES: THE EXAMPLE OF "BEN BİLİRİM" QUIZ SHOW	73
ALIYA BELDİBEKOVA	DEVELOPMENT OF DATA JOURNALISM IN KAZAKHSTAN	75
KAIRAT OMIRBAYULY SAK	MODERN REQUIREMENTS AND NEW TRENDS OF TRAINING MEDIA SPECIALISTS IN KAZAKHSTAN	87
KUNDYZ YERALIYEVA	THE ROLE OF THE SHANGHAI ORGANIZATION IN CENTRAL ASIA	93
NİHÂL İŞBİLEN	THE CONCEPT OF SPIRITUALITY IN HEALTHCARE SERVICES: AN EXAMINATION THROUGH THE TV SERIES BAHAR	103
GULZHAZİRA KUDAİBERGENOVNA YERTASSOVA	THE IDEA OF ALASH IS THE CONCEPT OF NATIONAL UNITY	116
ESRA SAĞLAM	LINGUISTIC AND EDUCATIONAL PROBLEMS OF TURKISH MIGRANTS IN AUSTRIA	125
DUYGU YILMAZ İLHAN EROĞLU	THE EFFECT OF OIL PRICES AND EXCHANGE RATE ON INFLATION: THE CASE OF TURKIYE	127

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

CEREN URCAN	SOFT POWER OF BRAZILIAN FOREIGN POLICY AND PUBLIC DIPLOMACY PRACTICES FROM 2011 TO THE PRESENT	129
S. ALEV SÖYLEMEZ, GÖKHAN AYKAÇ	UP-SKILLING/RE-SKILLING PATHWAYS FOR PEOPLE WITH LOW SKILLS: THE CASE OF THE SELF-LEARN PROJECT	131
ASKHAT SAGYNAY HACI AHMET KARADAŞ	ECONOMIC GROWTH AND ENERGY CONSUMPTION IN KAZAKHSTAN	144
TANSU KARTAL SELAHATTİN TOĞAY	THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL INCLUSION WITH GENDER INEQUALITY IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE GROWTH: THE CASE OF TURKEY AND THE WORLD	153
K. AYFER KOÇ	SOCIAL CONTROL FROM PANOPTICON TO DIGITAL SURVEILLANCE: THE CIRCLE MOVIE EXAMPLE	155
MOHAMED RAHEEL	LEARNER-CENTERED EDUCATION AND THE EFFECTS OF THE SOCIOCULTURAL CONTEXT: QATAR UNIVERSITY'S EXPERIENCE	157
M. GÖKHAN BİTMİŞ	DOES SERVANT LEADERSHIP INCREASE EMPLOYEE'S WORK PASSION? A STUDY ON DEFENSE INDUSTRY EMPLOYEES	158
HANDAN YILMAZ	DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK PROPAGANDANIN GELİŞİMİ, ÇEŞİTLERİ VE PROPAGANDA ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ	164
AHMED BAKİ ŞAFAK ERDİNÇ ALACA	INFORMATION SECURITY AWARENESS OF LIBRARIANS: THE CASE OF ANKARA UNIVERSITY	181
TUĞÇE KOÇ, HASAN GÜNER BERKANT	ANALYSIS OF THE FIRST-GRADE GUIDANCE PROGRAM IN THE CONTEXT OF THE UNITED NATIONS CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD	204
CEREN ALBAYRAK DAMLA BULUT	SUBJECT PROFILES IN POSTGRADUATE RESEARCH IN SPECIAL EDUCATION	227
MÜMİNE TEZDİĞ EROL YILMAZ	INVESTIGATION OF THE SPIRITUAL WELL-BEING LEVELS OF FEMALE STUDENTS AT KIRIKKALE UNIVERSITY	238
AHMET TURAN BAYRAKTAR	TÜRKİYE'DE BİR KURUMSALLAŞMA ÖRNEĞİ "HAYİRSEVERLİKTEN SOSYAL POLİTİKAYA GEÇİŞ"	250
ERGÜN UCATÜRK (MAMEDOV)	THE BORDER ISSUE AND DIPLOMATIC CONFLICTS IN SOUTH CAUCASUS AFTER WORLD WAR I: THE CASE OF BORCHALY (1918-1921)	251
YAREN AÇIKGÖZ GÜLTAZE ÇETİN NİSANUR GÜBÜR SULTAN MUTLU HÜLYA YİĞİT ÖZÜDOĞRU	FOOD PRODUCTS MENTIONED IN THE QURAN AND THEIR DISTRIBUTION IN ANATOLIA	253
HİLAL BETÜL GÜNGÜNEŞ ŞAHİN	EVALUATION OF THE CONCEPT OF YOUTH WITHIN THE SCOPE OF THE TURKISH LAW SYSTEM	255
ZEYNEP BENGÜ CELEP ERKAN TABANÇALI GÜLSÜN ŞAHAN	OPINIONS OF SCHOOL ADMINISTRATORS ON FAMILY EDUCATIONS PROVIDED IN THE PROCESS AFTER THE PANDEMIC	257
CANSU AKOĞLAN	BOUNDED RATIONALITY AND DECISION MAKING	259

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

MELİSA GÜLFEM GÖNÜL BURCU ÜNAL	THE CHATGPT IMPACT: CREATIVE WRITING SKILL DEVELOPMENT OF PREPARATORY STUDENTS	261
OSMAN AKTAN	THE IMPACT OF AN IN-SERVICE EDUCATION PROGRAMME IN SPECIAL EDUCATION PRACTICES ON THE LEVEL OF KNOWLEDGE AND SOCIAL ACCEPTANCE OF TEACHERS	263
GAMZE ASLAN	EVALUATION OF PHILOSOPHY QUESTIONS IN THE UNIVERSITY EXAMINATION IN 2018-2024 IN TERMS OF SUITABILITY WITH THE CURRICULUM	271
GAMZE ASLAN	MÜMTAZ TURHAN VE EĞİTİM GÖRÜŞLERİ	279
SALİH SUAT ŞAHİN KAYA YILMAZ	EXAMINATION OF THE 7TH GRADE SOCIAL STUDIES TEXTBOOK IN TERMS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION, ZERO WASTE AND RECYCLING	285
ELİF DAŞCI SÖNMEZ	RESTRUCTURING AND INSTITUTIONALIZATION IN HIGHER EDUCATION	287
ZEYNEB GÜÇ HALİL EKŞİ İBRAHİM HALİL DEMİR	ADAPTATION OF THE POSTTRAUMATIC MALADAPTIVE BELIEFS SCALE INTO TURKISH: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY	289
YUSUF BATUHAN PEHLİVANLI ELVAN YALÇINKAYA	ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY IN SOCIAL STUDIES EDUCATION OPINIONS OF PROSPECTIVE SOCIAL STUDIES TEACHERS AND ACADEMICS	291
NİHAT OZAN KÖROĞLU HARUN BAKI	A STUDY OF MUSIC STUDENTS' PERCEPTIONS OF THEIR SELF-EFFICACY IN INDIVIDUAL VOICE TRAINING AT MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY	314
MERTER MERT	RELATIONSHIP BETWEEN GREEN BONDS AND CHOICES OF DEVELOPMENT	324
MERTER MERT	CURRENT FINDINGS ON DEVELOPMENT GAP	330
MUSTAFA GENÇ AHMET YANIK	THE VIEW OF ACCOUNTING PROFESSIONALS ON INTEGRATED REPORTING	340
KÜBRA ELMALI TUNAHAN ALPEREN KOCOĞLU	DETERMINATION OF STUDENTS' PERSPECTIVES TOWARDS ELECTRIC VEHICLES WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABLE ENVIRONMENT BAYBURT UNIVERSITY CASE	370
MERYEM NERGİS ATAÇAY	DID THE ONE BELT ONE ROAD PROJECT MEET TURKIYE'S INVESTMENT EXPECTATIONS?	385
GÖKTUĞ ŞAHİN MÜSLÜME NARİN	THE DIGITAL TURKISH LIRA: DEVELOPMENT AND POSSIBLE IMPACTS	387
MÜSLÜME NARİN GÖKTUĞ ŞAHİN	THE INVISIBLE SIDE OF INFLATION AND ITS ECONOMIC EFFECTS: SKIMPFLATION, SHRINKFLATION AND GREEDFLATION	401
ÇİĞDEM TUĞAÇ	THE SPONGE CITY MODEL IN ENSURING URBAN CLIMATE RESILIENCE	413
MUHAMMET DAŞTAN İLYAS KAYS İMAMOĞLU	THE ROLE OF STRUCTURAL TRANSFORMATION IN THE CONNECTION BETWEEN TECHNOLOGY AND EMPLOYMENT: THE CASE OF TURKEY	430

MUHAMMET DAŞTAN İLYAS KAYS İMAMOĞLU	ANALYSING THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN TURKEY'S ECONOMIC GROWTH WITH AARDL MODEL	444
DERYA KETEN	SOCIAL PROTECTION AND SOCIAL PROTECTION EXPENDITURES	456
MUSTAFA TUĞAN KIVANÇ DEMİR	TIME BEHAVIOUR OF YIELD-TO-MATURITY ON TURKISH TREASURY BONDS BETWEEN 2000 AND 2023	478
ÖMER SARIASLAN	INVESTIGATION OF THE CONCEPT THAT THE BASIS OF THE TURKISH SOCIETY IS FAMILY ACCORDING TO THE SOCIAL STATE UNDERSTANDING: FAMILY- FRIENDLY CONSTITUTIONAL APPROACH FOR THE EARLY PERIOD AFTER BIRTH	480
SALİH BATAL BUSE KALAYCIOĞLU MEMİ	HUMAN RESOURCES MANAGEMENT AND LEGAL DISPUTES IN MUNICIPALITIES: DISCIPLINARY SANCTIONS PRACTICES FOR THE PERIOD 2015-2020	493
F. MÜGE ALGAN	YAPAY ZEKÂNIN REGÜLASYONUNDAKİ SINIRLILIKLAR VE MEVCUT YAPAY ZEKÂ DÜZENLEMELERİ	516
MERVE İZCİ VEYSEL ERAT	A REVIEW OF POLICY INITIATION LITERATURE	518
NESLİHAN ATEŞ BENEK	CYBERBULLYING ON SOCIAL NETWORKS	525
EFE CAN KARABULAT	AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHADINDA KAMU SAĞLIĞININ KORUNMASI AMACIYLA KİŞİ ÖZGÜRLÜKLERİNİN SINIRLANDIRILMASI	529
ALPER AKSU	AN EVALUATION REGARDING THE REPLACEMENT OF THE MINIMUM TWO-THIRDS MAJORITY WITH AN ABSOLUTE MAJORITY IN THE LAW ON THE TRANSFORMATION OF AREAS UNDER DISASTER RISK	533
MEHMET BOYNIKAR	İNGİLTERE VE FRANSA'DA BÜTÇE HAKKININ GELİŞİMİ	535
METEHAN BEKLEVİŞ ALPARSLAN İKİE	GENERAL DISCUSSION AS ONE OF THE TGNA'S METHODS OF INFORMATION ACQUISITION AND AUDIT: THE EARTHQUAKES OF 06 FEBRUARY 2023	536
BERRAK ÇAĞLA BULDUK AYDIN VEYSEL ERAT	THE EFFECTS OF THE POST-FORDIST APPROACH IN THE PUBLIC PERSONNEL REGIME: THE CASE OF THE EDUCATION SECTOR	542
BURÇİN ÇALIŞKAN	COMPARISON OF TWO SIMILAR AFFIXES IN TURKISH AND HUNGARIAN LANGUAGES	548
MOHAMED AHMED ADAN	INCLUSIVE POLITICS AS PATHWAY TO PEACE AND STATE-BUILDING IN SOMALIA	558
ZOHAIB HASSAN SAIN	LEVERAGING CHATGPT FOR EFFICIENT EVALUATION AND FEEDBACK IN THE EDUCATIONAL SETTING	559
ZOHAIB HASSAN SAIN	COMPREHENDING PAKISTAN'S EDUCATION SYSTEM: TACKLING ISSUES, PROBLEMS, AND NEW CHALLENGES	560
MOUFIDA BOUMOUS WISSAL GUEDAIBIA	NARRATING CREATIVITY: COMPARING AI AND HUMAN STORYTELLING ABILITIES	561

MOHAMED RAHEEL	LEARNER-CENTERED EDUCATION AND THE EFFECTS OF THE SOCIOCULTURAL CONTEXT: QATAR UNIVERSITY'S EXPERIENCE	562
JAIRO EDUARDO SOTO MOLINA KATIA MILENA MARTÍNEZ HEREDIA	PEDAGOGIAS INTERDISCIPLINARIAS, TRANSDISCIPLINARIAS E INTERCULTURALES EN EL SIGLO XXI EN LA FACULTAD DE EDUCACIÓN DE LA UNIVERSIDAD DEL ATLÁNTICO	563
MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA	INDIGENOUS AFRICAN MUSICAL ARTS AS AN AGENCY FOR THE MANAGEMENT OF PEOPLE AND SOCIETY	564
K.G.N.U RANAWEERA	GENDER AND URBAN SPACES: UNDERSTANDING FEMALE FEAR OF CRIME IN COLOMBO, SRI LANKA	565
MOHAMMED WAHEEB	THE ROLE OF CLIMATE CHANGE IN THE EMERGENCE OF SINK HOLES ON THE EASTERN SHORE OF THE DEAD SEA AND ITS IMPACTS ON TOURISM AND ARCHAEOLOGICAL SITES	566
SEJDI HOXHA RIAD RAMADANI	THE IMPACT OF COLLECTIVISTIC VALUES ON INDIVIDUAL PERFORMANCE WITH MEDIATION OF PSYCHOLOGICAL NEEDS	567
COŞQUN DADAŞ OĞLU DADAŞOV	MYTHOLOGICAL TIME AND THE REAL WORLD IN KAMAL ABDULLA'S NOVEL "THE VALLEY OF WIZARDS"	568
ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA	LAUGHTER-INDUCING COMPONENTS OF SATIRICAL LAUGHTER	570
ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA	THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE SENSE OF HISTORICITY AND MODERNITY IN WORKS OF ART	577
ABDULLAYEVA YEGANƏ ATAMOĞLAN QIZI	INTERMEDIALITY IN FICTION: SPEAKING VOICES	582
ABDULLAYEVA FİDAN MALİK QIZI	MODERN YOUTH AND MORAL VALUES IN JOHN GREEN'S NOVEL "THE FAULT IN OUR STARS"	584
AYNUR MURAD GİZİ NAMAZOVA	ABOUT THE CHARACTERISTICS OF WORDS OF THE OGUZ GROUP IN TURKISH LANGUAGES	586
ÜLVİYYƏ EMİNOVA	HÜSEYN CAVİD VƏ ABDÜLHAK HƏMİT TARHANIN TARİXİ DRAMLARINDA OXŞAR MOTİVLƏR	588
HÜSEYNLİ DİLBƏR FƏSİ QIZI	THE ROLE OF THE MEETINGS HELD BETWEEN THE TURKISH STATES IN THE INTEGRATION OF THE TURKISH WORLD	590
XATİRƏ KƏRİMOVA	ADVERBS AS THE MAIN PART OF SPEECH IN MIRZA KAZIMBE'S "GENERAL GRAMMAR OF THE TURKISH-TARTAR LANGUAGE"	592
AFAQ NƏRİMANOVA	I.Y. KRACKOWSKI'S AUTOBIOGRAPHICAL WORK "ON ARABIC MANUSCRIPTS"	594
IBRAHIM SALIHU KOMBO, RUKAYYAT ABDUL KARIM	EFFECTS OF PRICE-HIKING COMPETITION IN NIGERIA AVIATION SECTOR	596
IBRAHIM SALIHU KOMBO FATIMA ABUBAKAR KATCHA NDALIMAN SALIHU ALHAJI ISAH	POLITICAL CLASS AND ANTI CORRUPTION WAR IN NIGERIA	604

JOVHAR MUSEYIBZADA	SHEDDING LIGHT ON UZBEKISTAN'S INTERACTION TRAJECTORY WITH ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION	611
EMERIC REMUS MARIUS LOLEA KRISTIЈAN CINCAR DANIELA NEGREA	POSSIBILITIES OF INTEGRATION ON THE ROMANIAN LABOUR MARKET OF GRADUATES IN THE FIELD OF ENERGY AND ELECTROTECHNICAL ENGINEERING	616
CHEMS EDDINE BOUKHEDIMI	EXAMINING THE PERCEPTION OF GENDER ON THE RISK OF OBTAINING BANK LOANS: INSIGHT FROM UNIVERSITY STUDENTS TOWARD THE CREATION OF STARTUPS IN ALGERIA	617
CHEMS EDDINE BOUKHEDIMI	ASSESSING THE AWARENESS TOWARD THE IMPORTANCE OF SOLAR ENERGY USE IN ALGERIA: GENDER BASED STUDY	618
UFUK DUMAN HALİL EKŞİ İBRAHİM HALİL DEMİR	VALIDITY AND RELIABILITY OF THE TURKISH VERSION OF THE FLEXIBILITY IN PARTNER PERSPECTIVES SCALE	619
DİLŞAT ÖMRÜZUN YÜCEL ÖKSÜZ	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE KİŞİLERARASI AFFETME DÜZEYİ İLE PSİKOLOJİK ESNEKLİK İLİŞKİSİ	633
KHALIS BEHBUDZADE HAMİT ÇOŞKUN	THE EFFECT OF COGNITIVE FLEXIBILITY ON OPTIMISM, TIME MANAGEMENT AND HAPPINESS	634
KHALIS BEHBUDZADE HAMİT ÇOŞKUN	THE EFFECT OF COGNITIVE FLEXIBILITY ON HOPE, TIME MANAGEMENT AND HAPPINESS	639
KIVANÇ KARAKUŞ	SOCIAL MEDIA INDUCED SECONDARY TRAUMATIC STRESS: A THEORETICAL STUDY OF ETIOLOGY	644
UĞUR ÖZBİLEN EMRULLAH BANAZ	AN ANALYSIS OF 5TH GRADE TURKISH TEXTBOOK ACTIVITIES IN TERMS OF THINKING SKILLS	646
BEDİHA GÜNDOĞDU EROĞLU DEMET ÇETİN	INVESTIGATION OF DISASTER AND DISASTER AWARENESS CONCEPTS IN PRIMARY EDUCATION PROGRAMS IN 2024	655
EDA EDİRNELİ	POSTCOLONIALISM IN INTERNATIONAL RELATIONS: A FANONIAN INTERPRETATION	657
KEMAL BOZKAYA	METAPHYSICAL DISCUSSIONS FROM PLATO TO THE 17TH CENTURY AND THE COMPARISON OF KANT'S METAPHYSICS: A SHORT ADVENTURE ON THE FIELD OF GOD'S ACTION	659
BETÜL DURMAZ YURT	A QUALITATIVE STUDY ON THE PROCESS OF ACCEPTANCE OF DISABILITY BY PARENTS OF DISABLED PEOPLE	672
NUR MANOLYA ŞEN ÇATALKAYA	ECONOMIC CHALLENGES AND SOCIAL SECURITY IN OLD AGE	674
ZEYNEP KALFA	2011 YILI SONRASI LİBYA'DA SAVAŞ VE BARIŞ SÜRECİNİN İNŞASI	682
KAMİL YAVUZ	DANIŞMENDLI TURKMENS AND VILLAGES IN ORDU AND ITS NEIGHBOURHOOD UNTIL THE XVI. CENTURY	683
MELEK TOPARLAK ŞAHİN	CRITICISMS ON CLARE SHERIDAN'S IMPRESSIONS OF TURKIYE TRAVEL	685
BEKİR ÇELİK	40TH HAMIDIYE CAVALRY REGIMENT DISTRICT GOVERNOR (LIEUTENANT COLONEL) MIHR ALI BEY	693

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

CUMA BOLAT	A LINGUISTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF ASANBEK STAMOV'S STORY "SARITAY MIRZA"	695
BAYRAM BOZHÜYÜK	ADAPTATION OF THE LINOCUT PRINTING EFFECT TO DIGITAL TECHNIQUES	697
MÜRRET KARADENİZ	RHETORICAL EXPRESSIONS AND LITERARY STYLES IN THE SURAH ANFÂL	708
EDANUR KAYA ZUHAL ÜNAN	TEACHING FRACTIONS WITH EDUCATIONAL GAMES: PAPER FOLDING ACTIVITY	710
ZUHAL ÜNAN	ON THE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL MATHEMATICS TEACHER CANDIDATES IN SOLVING PERMUTATION QUESTIONS	716
ADEM NEFAYAZ	RELATIONSHIP BETWEEN EDUCATION AND SOCIETY: A THEORETICAL ANALYSIS	724
ADEM NEFAYAZ	EDUCATION IN THE 21ST CENTURY AND A MODEL PROPOSAL: GLOCAL SCHOOLS	726
MEHMET SAĞLAM	A HISTORICAL OVERVIEW OF THE TRANSITION FROM SECONDARY EDUCATION TO HIGHER EDUCATION IN TURKEY FROM PAST TO PRESENT	728
BUĞRA ŞENGEL	POSTGRADUATE RESEARCH TRENDS IN FRENCH LANGUAGE AND LITERATURE	734
UMUT AYHAN	YENİ PLATONCULUKTA İMGELEM	746
CAHİT ŞAHİN FERHAT KADİR PALA BARIŞ EROĞLU	REVIEW OF ASSISTIVE TECHNOLOGIES FOR INDIVIDUALS WITH DISABILITIES	748
ZEYNEP ELİF TUNÇ DEMİR	THE EFFECT OF META-HAPPINESS ON PRECARISATION	750
SELVİ ECE DUGAN	RE-EVALUATING WALTER BENJAMIN'S CONCEPT OF AURA IN THE CONTEXT OF DIGITAL ART	752
ŞENOL ÇÖM	MODERN HEROISM AND TRAGIC VICTORY: OPPENHEIMER'S APPROACH TO MYTHOLOGICAL HEROIC NARRATIVE	754
ŞENOL ÇÖM	DIGITAL TRANSFORMATION AND CINEMA: THE IMPACT OF ONLINE STREAMING PLATFORMSON CINEMATIC NARRATIVE	756
MUSTAFA ERDİ ÇELEBİ	AN EXAMINATION OF UNIVERSITY STUDENTS' INTERNET USAGE HABITS: THE CASE OF ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY	758
ESRA ERİK AKYOL	EXAMINATION OF BANKS' APPROACH TO SME CREDITS	768
AYŞE ÖZLEM ÖZKES İCLAL DAĞLIOĞLU ŞANLI	THE PLACE OF DOMESTIC MINIMUM CORPORATE TAX IN TURKISH TAX LEGISLATION	770
ONUR ŞEN	A META-SYNTHESIS STUDY ON THE DARK TRIAD	772
BEGÜM ŞAHİN	FROM FARM TO GLOBAL MARKETS: MARKET ORIENTATION IN RELATION TO EXPORT PERFORMANCE OF TURKISH SMALL AND MEDIUM-SIZED FARM ENTERPRISES	788

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

MAHİRƏ HÜSEYNOVA	TOPONİMLƏR XALQIMIZIN UZAQ TARİXİNİN ƏDƏBİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏRİ KİMİ	790
KÖNÜL HƏSƏNOVA	NƏSR MƏTNLƏRİNDƏ ADLIQ CÜMLƏLƏRİN LİNGVİSTİK QƏNAƏT ŞƏRTLİKLƏRİ	795
ELMAN GULİYEV	ARTISTIC REFLECTION OF THE TRAGIC LIFE OF CRIMEA TURKS AGAINST THE BACKGROUND OF REAL SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN CENGİZ DAGCI'S FICTION	800
ELMAN GULİYEV	THE CREATIVE WAY OF UYGUN	807
AYGUN AHMADOVA SHUKUR	THE ROLE OF NEWSPAPERS AND MAGAZINES IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (CLASSIC AND MODERN PERIOD)	811
AYGUN AHMADOVA SHUKUR	EXAMPLES FROM WORLD LITERATURE. THE CHILDHOOD OF JEAN-JACQUES ROUSSON	817
QÜDRƏT UMUDOV	"KITABI-DEDE GORGUD" AS A MONUMENT OF AZERBAIJAN FOLKLORE LITERATURE IN THE SCIENTIFIC CREATION OF SHAMIL JAMSHIDOV	823
KÖNÜL SƏMƏDOVA	MANIFESTATION OF THE DEGREE CATEGORY OF THE ADJECTIVE IN THE NORTHERN GROUP OF INTERREGIONAL LANGUAGE FEATURES	829
DƏYANƏT MUSA OĞLU MUSAYEV	RENAISSANCE PERIOD OF AZERBAIJAN-20 MAGNIFICENT YEARS	834
GÜLNAR MUXTARZADƏ	SPEECH TAGS IN MODERN AZERBAIJANI LANGUAGE	838
KƏRİMOVA İRADƏ MƏZAHİM QIZI	NAMES WITH A COMPLEX STRUCTURE IN AZERBAIJANI TOPONYMY	842
YEGANƏNƏRİMAN QIZI QASIMOVA	THE FIRST NATIONAL AZERBAIJANI PHILOSOPHER HEYDAR HUSEYNOV	848
GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH	İSA HÜSEYNOV ROMANLARININ STRUKTUR ƏLAQƏLƏRİ	853
SEVDA MƏMMƏDOVA	ИНФОРМАЦИОННО-КОНСУЛЬТАЦИОННЫЕ УСЛУГИ ПОЛЬЗОВАТЕЛЯМ УНИВЕРСИТЕТСКИХ БИБЛИОТЕК	855
SEVİL ABBASOVA İREVANLI	FİNLANDİYA'DA MATTHİAS ALEKSANDR GASTREN TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARI	857
ŞELELE ANA HÜMMETLİ	ARŞİVLƏRDEN BULUNAN HAZİNELER: SELMAN MÜMTAZ'IN DİL ARAŞTIRMALARI VE SÖZLÜKLERİ	858
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	IDEA-AESTHETIC CHARACTERISTICS AND WORLD OF IMAGES OF THE POEM "BANGU BADE" OF M. FUZULI	859
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	RARE PEARLS OF OUR ALLEGORICAL POETRY	866
HASANOVA ULKER	THE CRADLE OF ANCIENT CULTURE OF AZERBAIJAN – KARABAKH	873
VƏLİYEVA GÜNEL CAN POLAD QIZI	TOPONİMLƏR XALQIN TƏŞƏKKÜL TAPMIŞ TARİXİ ÜNVANIDIR	878
ƏLƏKBƏROVA AYNUR NOFƏRBAKİ ŞƏHƏRİ	THE HISTORY OF WESTERN AZERBAIJAN AND ITS TOPONYMS	882

HÜSEYNOVA PƏRVİN AĞABALA QIZI	IDEAS OF NATIONAL INDEPENDENCE IN SATIRICAL PROSE WRITTEN BY JALIL MAMMADGULUZADE IN 1922-1924	886
MƏMMƏDOVA SVETLANA NƏSİB QIZI	QƏRBİ AZƏRBAYCANIN YER-YURD ADLARININ TARİXİ-LİNGVİSTİK BAXIMINDAN TƏDQIQI	890
MƏMMƏDOV BƏHRAM CƏFƏR OĞLU	CHARACTERISTICS OF THE VELAR ELEMENT "Ń" IN AZERBAIJANI TURKISH	893
TAĞIZADƏ İLAHƏ QƏDİR QIZI	ON THE ISSUES OF IDENTITY CRISIS IN THE CREATIVITY OF JOYCE CAROL OATES	894
ULKAR BAKHSHİYEVA	NARRATIVES RELATED TO KHIZIR IN THE POEM "ISKANDARNAME" BY NIZAMI GANJAVI IN A POETIC-PHILOSOPHICAL APPROACH	896
ÜLKER BAŞŞİYEVA	ISSUES OF ANALYSIS OF AZERBAIJANI EPICS IN M. IBRAHIMOV'S LITERARY-THEORETICAL MEETINGS	901
SÜLEYMANOVA GÜLƏR ELÇİN QIZI	NƏSR MƏTNLƏRİNDƏ XİAZİMATİK FİQURLAR KOQNİTİV VASİTƏ KİMİ	905
BƏNÖVŞƏ GÜLOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA	MƏTNİN RİZOMATİK STRUKTURU, İNTERTEKSTUALLIQ VƏ DİL KİMLİYİNİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ	907
HAJAR HUSEYNOVA	ANCIENT DICTIONARIES	912
AZU DADAŞOVA	SAMİM KOCAGÖZÜN "KALPAKLILAR" ROMANINDA VƏTƏN SEVGİSİ	919
SAMİRƏ SƏFƏROVA	THE PEDAGOGIKA THOUGHT HISTORY OF TURKISH PEOPLES	921
SƏKİNƏ ADİL QIZI BAYRAMOVA	G. ZAKIR'S SATIRICAL POETRY ARISING FROM THE SOCIAL TROUBLES OF THE TIME	924
İSAZADƏ SƏRİYYƏ ƏKBƏR QIZI	PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL-VOLITIONAL SPHERE OF CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE WHO ARE BROUGHT UP IN ORPHANAGES AND SPECIAL BOARDING-TYPE INSTITUTIONS	926
ZEYNALOVA AFAQ MƏMMƏD Q	COMMON TURKISH LANGUAGE CONCEPT AND AZERBAIJANI LANGUAGE	928
BÜŞRA ÖZEN	BUREAUCRACY AND GENDER: A HIERARCHICAL ANALYSIS ON ACADEMIA	930
NURTEN GÖKALP	HUMAN AS AN EMOTIONAL BEING	944
ALİ AVLAR	DOCUMENTARY FILM WORKS IN TURKEY: SUHA ARIN AND THE NARRATIVE STRUCTURE OF LATEST DOCUMENTARY FILMMAKERS	951
MEHMET SELAHATTİN KARAHAN LEYLA ÖZGEN	SOCIAL WORK AND THE CONCEPT OF COMPASSION FATIGUE	953
FAHRETTİN KAYAN	NEW GENERATION CONSUMERS' APPROACH TO DIGITAL ADVERTISEMENTS	959
AYŞE CANATAN	DIFFICULTIES FACED BY WOMEN IN OLD AGE	961

MEDİNE KOLCU MEYREM TUNA UYSAL	ANALYSIS OF VIOLENCE AGAINST WOMEN THROUGH THE MOVIE WOMAN TALKING	971
OZAN KARAKAŞ HATİCE GÜLRU YÜKSEL	AN INVESTIGATION INTO THE POSSIBLE RELATIONSHIP BETWEEN THE EXTRAMURAL ENGLISH ACTIVITIES AND ACADEMIC ACHIEVEMENT OF TURKISH YOUNG ADULTS	980
GAMZE KOÇAK ERAT YAHYA DEMİRKANOĞLU	URBAN DIMENSION OF HUMAN RIGHTS: THE RIGHT TO THE CITY	982
SENA ENGÜR LEYLA ÖZGEN	ATTITUDE TOWARDS SOCIAL WORK AND ACADEMIC MOTIVATION	990
İSMAİL ŞERAN FATMA ARPACI	TRANSFORMATION OF PUBLIC SOCIAL ASSISTANCE FROM A CHARITIES AND NEEDS APPROACH TO A RIGHTS-BASED APPROACH IN TURKIYE	992
UMUT CANLI AYDIN KARAÇAM	THE RELATIONSHIP BETWEEN LIFESTYLE HABITS AND FUNCTIONAL MOVEMENT CAPACITY: A STUDY ON ADULT INDIVIDUALS	994
UMUT CANLI AYDIN KARAÇAM	THE EFFECT OF BODY COMPOSITION ON FUNCTIONAL MOVEMENT CAPACITY IN MIDDLE- AGED ADULTS	1002
ŞAFAK ÇINAR	PERSONNEL REGIME IN HEALTH SERVICES IN TURKIYE FROM THE 19TH CENTURY TO THE PRESENT	1010
SELÇUK TAZEGÜL MEHMET FATİH ASLANTAŞ TUNCER YILMAZ	A COMPARATIVE ANALYSIS OF SECTOR-SPECIFIC TAXES PAID ON BORSA ISTANBUL	1012
QADRIA SHEWAQADERY, AMMAR IBRAHIMGİL	EVALUATION OF ADOBE VERNACULAR ARCHITECTURE: FARYAB, AFGHANISTAN	1019
FUNDA KAYA BOZOK	EXAMINATION OF SEXUAL BEHAVIORS AMONG CHILDREN IN THE CONTEXT OF THE CRIME OF SEXUAL ABUSE	1037
ALPER FATİH EKİNCİ	WINTER PASTURE LANDS AND DISPUTES IN THE BALKANS IN THE 19TH CENTURY	1039
ŞEBNEM ERTAŞ BEŞİR MELİS SEYFETTİNOĞLU AYŞAN ILGIN POLAT	ACQUISITIONS GAINED IN INTERIOR DESIGN EDUCATION TOWARDS SAFE FURNITURE DESIGNS FOR DISADVANTAGED GROUPS: THE CASE OF AKDENİZ UNIVERSITY	1041
BETÜL İREM TARAKÇI ŞEBNEM ERTAŞ BEŞİR MELİS SEYFETTİNOĞLU	THE EFFECTIVENESS OF DISASTER MANAGEMENT AND TEMPORARY SHELTER UNITS: EXAMPLES FROM AROUND THE WORLD AND TURKEY	1055
BAHAR SERDAR HASAN ALİ KAPLAN	İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE PERFORMANS DEĞERLENDİRME SÜRECİNİN 4857 SAYILI İŞ KANUNUNDAKİ SINIRLARI	1076
VADA AVIA ROSILAWARNI MEHMET FURKAN KELEŞ	EXPLORING THE ROLE OF THE INTERPALS WEBSITE IN CULTURAL EXCHANGE AND LANGUAGE LEARNING	1077
B. ÇAĞLA GARİPAĞAOĞLU	TEACHER EXODUS: WHY DO TEACHERS LEAVE PRIVATE SCHOOLS FOR PUBLIC ONES?	1088
B. ÇAĞLA GARİPAĞAOĞLU	TRANSFERRING PRIVATE SCHOOL ETHOS TO THE PUBLIC SECTOR: IS IT VIABLE?	1089

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

NURGÜL ERGÜL GÜVENDİ	TEKNOLOJİ VE DİJİTAL KAPİTALİZMİN EVRİMİ	1090
MEHMET EDİP BEKİ	THE EFFECTS OF THE CALIPHATE AND NATIONALISM ON ENGLAND'S EASTERN POLICIES	1100
BURÇAK ATA ALEV DOĞAN	DETERMINATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE LITERACY LEVELS OF PRESERVICE SCIENCE TEACHERS	1113
BURÇAK ATA ALEV DOĞAN	EVALUATION OF PRESERVICE SCIENCE TEACHERS GENERAL ATTITUDES TOWARDS ARTIFICIAL INTELLIGENCE	1120
FATİH KUYUCUOĞLU	OTTOMAN HERITAGE IN ALGERIA: THE CONSTANTINE SIDI LAKHDAR MOSQUE (GREEN MOSQUE)	1121
FATİH KUYUCUOĞLU	A BUILDING IN THE ALGERIAN CITY OF MOSTAGANEM: THE ABU HASAN MERINI MOSQUE	1143
ŞENAY TANRIVERMİŞ	THE INTERDISCIPLINARY PRODUCTION OF THE MUSEUM OF INNOCENCE FROM LITERATURE TO THE MUSEUM, FROM THE MUSEUM TO THE CINEMA, AND FROM THE CINEMA TO LITERATURE AGAIN, AND THE CONSTRUCTION OF THE REALITY OF FICTION	1145
GÖKÇEN AS YURTSEVER	DIFFERENTIATION OF THE SELF, SHAME AND GUILT, AND THE INTRAPERSONAL AND INTERPERSONAL EMOTION REGULATION ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES	1147
AYNUR MURAD GİZİ NAMAZOVA	MAIN FEATURES OF TURKISH WORDS OF THE OGUZ GROUP	1150
ƏLİYEVƏ VÜSALƏ SƏRDAR QIZI	POSSIBILITIES OF USING DIFFERENTIATION IN INCLUSIVE EDUCATION	1153
LALƏ XANOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA	İNTELLEKTUAL POZULMALARI OLAN UŞAQLARIN TƏRBİYƏSİNDƏ ƏMƏK TƏLİMİNİN ROLU	1155
PŪSTƏXANIM BALAYEVA	DISTINCTIVE FEATURES BETWEEN MONITORING AND EVALUATION IN EDUCATION	1162
ƏNTİQƏ QƏHRƏMANOVA	QƏDİM AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ GÖRKƏMLİ NŪMAYƏNDƏSİ MAHMUD ŞƏBŪSTƏRİ	1164
NƏRMİN RƏHİMOVA	LIFE AND WORK OF MAKHTUMKULI FARAGI	1168
RÖYA QƏHRƏMANOVA	QƏDİM TŪRK DİLLƏRİNDƏ XƏBƏRLİK – ŞƏXS KATEQORİYASININ MORFOLOJİƏLAMƏTLƏRİNİN AZƏRBAYCAN ŞİVƏLƏRİNDƏ MŪHAFİZƏSİ	1175
RAZİM MƏMMƏDOV	THE FIRST LATIN ALPHABET AZERBAIJANI PRESS PUBLISHED IN GEORGIA	1180
SAKİBƏ İSMAYİL QIZI ƏLƏSGƏROVA	AN ARTISTIC VISION OF DEFECTS IN THE LIFE OF SOUTH AZERBAIJAN IN SEYFEDDİN DAĞLI'S NOVEL "SUDDEN DOOR"	1183
SEVİNC SADIQOVA	AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İŞGÜZAR VƏ AKADEMİK KOMMUNİKASIYA	1188
QŪDRƏT UMUDOV	"KITABI-DEDE GORGUD" AS A MONUMENT OF AZERBAIJAN FOLKLORE LITERATURE IN THE SCIENTIFIC CREATION OF SHAMIL JAMSHIDOV	1194

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

ŞƏKƏR MƏMMƏDOVA	HOMONYMY IN AZERBAIJAN, TURKEY AND TURKMEN TURKISH	1200
RÜSTƏMOVA AYGÜN ƏMİR QIZI	CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS OF YOUNG SCHOOLCHILDREN	1205
HASANOVA AMALİYA MURAD	ENVIRONMENTAL ORIENTATIONS AND PERSPECTIVES OF THE “YEAR OF SOLIDARITY FOR A GREEN WORLD” IN THE HIGHER TEACHER EDUCATION ENVIRONMENT	1207
NUR QAMARIAH HASMEDDY ARA BILLA BITON AVYDA TANG PEI CHIN	ASSESSING THE CONDITION AND DAMAGE OF A STILT WOODEN HOME IN AN AREA PRONE TO FLOODS	1212
MOHAMAD SALEHAN BIN SAIDIN NUR RASYA ALEEYA BINTI OMARPUDIN	VOCATIONAL SERVICE APPLICATION BUSINESS MODEL	1213
IRIS SOFEA IRFIN	WAYS TO HEAL INNER CHILD	1214
CALEB EVANDER DANUIS	LIVING A GOOD LIFE: THE KEY VALUES IN LEADING A HAPPY LIFE	1215
SUBHASHISH DEY	RESPONSE OF HIGH RISE BUILDING AGAINST EARTH QUAKE FORCE AND WIND FORCE UNDER DIFFERENT SOIL CONDITIONS	1216
BAOUALI RATIBA KEBAILI FERIEL KHEIRA AOUISSI HANIAMIR	RECOVERY OF INERT WASTE MAJOR CHALLENGE OF SUSTAINABLE CONSTRUCTION	1217
IRINA-ANA DROBOT	JOHN KEATS’ FASCINATION WITH MYTHOLOGY	1218
IRINA-ANA DROBOT	NATURE IN THE POEM ON THE GRASSHOPPER AND CRICKET BY JOHN KEATS	1219
ALİYEVA GULNAR RAHİM	ECOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MICROMYCETE COMPLEXES OF PLANTS OF LEGUME FAMILY (FABACEAE LINDL.)	1220
PERİ PAŞAYEVA	TEACHING METHODOLOGY OF STYLE AND SPEECH CULTURE IN AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS. OPINIONS OF LINGUISTS ABOUT STYLE	1225
SAYALI CƏFƏROVA	LIFE AND WORK OF ABAY KUNANBAYEV	1230
NƏRMİN MEHDİYEVA	PHONETIC PHENOMENA IN BAYATES	1242
KƏRİMOVA ARZU	ORGANIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS	1245
SEVDA İSLAM QIZI ABBASOVA	THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF LEARNING STRATEGIES	1249
TARANA NAGHIYEVA	SYNTAX OF CHILDREN’S LANGUAGE	1252
VALİDA ŞİKHALİYEVA	HISTORY OF THE STUDY OF MODERN IRAQI TURKMEN POETRY	1254

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	TEACHING EXPRESSIVE READING SKILLS TO STUDENTS IN PRIMARY GRADES	1257
AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	THE IDEOLOGICAL- SPIRITUAL MEETING OF DOSTOYEVSKY AND TOLSTOY	1260
AĞAKIŞIYEVA SƏADƏT ARİF QIZI	FORMATION OF AZERBAIJAN FEMINIST LITERATURE	1263
GÜNEL YUNUSOVA	LITERARY-CULTURAL LIFE IN GENGE IN THE PRE-REPUBLIC AND POST-REPUBLIC PERIODS – ASSOCIATIONS	1269
FƏRİDƏ SƏFƏRƏLİYEVƏ	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ DİL QAYDALARININ ÖYRƏDİLMƏSİ (IV SİNİF DƏRSLİYİ ÜZRƏ)	1274
MEHDİYEVƏ MƏTANƏT BAHADUR QIZI	NORMS OF LITERARY LANGUAGE	1275
ARZU KƏRİMOVA	ORGANIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS	1277
ABDULLAYEVƏ GÜLTƏKİN ATƏŞ QIZI	THE ROLE OF SPEECH DEVELOPMENT ACTIVITIES IN LITERACY TRAINING LESSONS	1281
ÜLVİYYƏ AKİF QIZI ƏFƏNDİYEVƏ	VERBAL AND VISUAL ADAPTATION OF THE SPEAKER TO THE AUDIENCE	1283
RZAYEVƏ NURƏNGİZ TOFİQ QIZI	FACTORS OF MORAL VALUES FORMATION OF YOUNG STUDENTS	1290
İSMAYİLOVA MEHRİBAN CƏLAL QIZI	SOCIALIZATION FORMATION OF YOUTH PERSONALITY AS A VEHICLE	1292
İSAZADƏ ELNARƏ ƏKBƏR QIZI	THE EFFECT OF EMPATHY ON THE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS IN THE SITUATION OF FRUSTRATION	1294
YEGANƏ XANOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA	MÜASİR TƏLİMDƏ İNKİŞAFETDİRİCİ MÜHİT UŞAQLARIN İDRAKINI İNKİŞAF ETDİRMƏK VƏSİTƏSİ KİMİ	1296
QASIMOVA MAYA RƏHİM QIZI	THE AZERBAIJANI MODEL OF MULTICULTURALISM IS AN EXAMPLE TO THE WORLD	1299
AYNURƏ SABİR QIZI ƏLİYEVƏ	SCIENCE AND EDUCATION POLICY IN THE LARGE-SCALE PUBLIC ADMINISTRATION OF ULU ÖNDER HEYDAR ALİYEV	1302
ZƏHRƏ ABBAS QIZI QƏHRƏMANOVA	AUTHENTIC FILMS TO THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE SKILLS IMPACT: LANGUAGE INTERACTION AND COMMUNICATION DEVELOPMENT OF SKILLS	1304
SOLTAN HÜSEYNOĞLU	QƏRBİ AZƏRBAYCAN: ŞEİR, SƏNƏT OCAĞI	1308
AYNUR CEFEROVA	PROCESSING OF PREPOSITIONS IN TURKIYE TURKISH	1318
HƏSƏNOVA LEYLA ZİYAFƏT QIZI	AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ROMANTİZM CƏRƏYANI	1327
HƏSƏNOVA AMALİYA MURAD QIZI	LITERARY-FICTION AND BIOSOCIAL ANALYSIS OF HUMAN DESTINY	1331
ABBASOV ƏDALƏT	SYNTACTIC-SEMANTIC FEATURES OF WORDS-SENTENCES	1337
MEHRABOVA TAMAM ALLAHVERDİ QIZI	DIFFERENCES IN SENTENCE STRUCTURE IN AZERBAIJANI AND TURKISH LANGUAGES	1339

IX. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

NASEEM AKHTER	PLATFORM FOR THE ENGAGEMENT OF WOMEN ENTREPRENEURS FROM ISLAMIC PERSPECTIVE	1341
NASEEM AKHTER	ADDRESSING THE UNIQUE REQUIREMENTS OF WOMEN IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AND THE POLICY FORMATION UNDER ISLAMIC PERSPECTIVE	1342
AISHA SATIPBAY	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ	1343
NASEEM AKHTER	SOCIAL JUSTICE AND CIVIL DUTIES FROM ISLAMIC PERSPECTIVE	1345
NASEEM AKHTER	INTERFAITH DIALOGUE AND COEXISTENCE IN PAKISTAN	1346
ZOHAIB HASSAN SAIN	EVALUATING THE INFLUENCE OF DIGITAL LEARNING ON ATTAINING SDG 4 IN HIGHER EDUCATION IN PAKISTAN	1347
OLJAS ABDIHALIK	THE ROLE AND APPLICATION PRACTICES OF BIG DATA IN KAZAKHSTAN JOURNALISM	1348
SA'DIYAH EL ADAWIYAH	SOCIAL MEDIA ANALYSIS OF WOMEN'S ELECTION POLITICAL CAMPAIGNS	1350
LIGUE ENGAMBA FERNANDO	MIGRATION AND THE PRINCIPLE OF THE INTANGIBILITY OF BORDERS BETWEEN EAST CAMEROON AND THE CONGOLESE BASIN: THE TEST OF INTERCULTURAL RELATIONS	1351
LEILA SAMANI	"ANALYSIS OF INTERNATIONAL LEGAL MISUNDERSTANDINGS IN THE EVALUATION OF MUSLIM WOMEN'S RIGHTS: THE DIFFERENCE BETWEEN CUSTOM AND ISLAMIC LAW"	1352
FRANS SETIA HAMONANGAN NADEAK	ANALISIS GERAKAN MAHASISWA DKI JAKARTA DALAM MENOLAK KECURANGAN PEMILU 2024	1353
FRANS SETIA HAMONANGAN NADEAK	ANALYSIS OF THE DKI JAKARTA STUDENT MOVEMENT IN REJECTING FRAUD IN THE 2024 ELECTION	1355
MBENGUE ZE PATRICK	METHODOLOGICAL BELIEFS AND METHODOLOGY OF BELIEFS IN SOCIAL SCIENCES: CASE STUDY OF HISTORICAL SCIENCES IN CAMEROON	1356
NABILA PAULINA KURNIAWATI FAU NOVRIANDI PUTRA TELAUMBANUA CHRISANTA PADANG	THE ROLE OF THE DKI JAKARTA PROVINCIAL GOVERNMENT IN RESOLVING LAND CONFLICTS IN CENTRAL JAKARTA IN 2021-2022	1357
KEBAILI FERIEL KHEIRA AOUISSI HANI AMIR AFRI AMIRA ALLEM MOHCENE CHENITI HAMZA	THE ALGERIAN NATIONAL WASTE MANAGEMENT STRATEGY: LEGISLATION, INSTITUTIONS AND ACTORS	1358
NINO KITOSHVILI NINA GOGOKHIA TEKLA GASVIANI	UNDERSTANDING PSYCHOSOCIAL DRIVERS OF CRIMINAL BEHAVIOR IN POST-SOVIET GEORGIA: OFFENDER AND VICTIM PERSPECTIVES	1359
MUHAMMAD FAISAL	SOCIAL DEVELOPMENT CONSULTANT ROLE FOR THE ENHANCEMENT OF MOBILITY PROJECT IN PAKISTAN	1360
YUSIFOVA FIDAN ELXAN QIZI	SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ARGO LEXICON IN EASTERN GROUP DIALECTS	1362
KHATİRA ALADDİN KIZI ALİYEVA	COMMON ORTHOGRAPHY OF THE TURKISH LITERARY LANGUAGE	1367
Cengiz ŞAHİN Aydan MALİKOVA	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEDIA ADDICTION AND LIFE SATISFACTION AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN AZERBAIJAN	1372
AYŞE GÜMÜŞ KARADAŞ CENGİZ ŞAHİN	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EVLİLİĞE YÖNELİK İŞLEVSEL OLMAYAN İNANÇLARI VE ERKEN DÖNEM UYUMSUZ ŞEMALAR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	1384

EVALUATION OF THE EFFECT OF SERVET-I FÜNUN IN THE THEATER PLAY
“NIRVANA” BY YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU

YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU’NUN “NİRvana” ADLI TİYATRO
ESERİNDE SERVET-İ FÜNUN ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

FATMA TOPDAŞ ÇELİK¹

¹Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Orcid: 0000-0002-1002-0465

Özet

Türk edebiyatında romanları ile bilinen ancak şiir, hikâye, tiyatro gibi edebî türlerde de eserler veren Yakup Kadri Karaosmanoğlu, edebî kimliğinin yanı sıra siyasi fikirlerini aktarma fırsatı bulduğu gazeteci, politikacı ve diplomat kimliğine de sahiptir. Birbirini besleyen, birbiri ile ilişkili olan bu farklı kimlikleri “aydın” kimliğinde birleştirerek içinde bulunduğu zamanı ve mekânı okunur kılan Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun eserleri sosyo-psikolojik bir vesika niteliğindedir. Nitekim bir yazarın eserlerine hâkim olan izleklerinde veya belirlediği izlekleri nasıl işlediği hususunda bireysel tercihlerin, örnek aldığı sanatçıların, toplumsal değişim ve dönüşümlerin etkisi kadar zamansal olarak içerisinde bulunduğu edebî dönem/ler/in de etkisinin olması kaçınılmazdır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu sanat hayatına her ne kadar Fecr-i Ati Dönemi ile başlamış olsa da ilk eseri olan “Nirvana”nın yazılış tarihi -1909; Servet-i Fünun Dönemi’nin bitmesinin hemen ardından- ve içeriği esas alındığında bireyselliği ve siyaset dışı kalmayı önceleyen Servet-i Fünun Dönemi’nin genel karakteristik niteliklerinden izler taşıdığı görülür. “Nirvana”nın da hayal-hakikat çatışması, yaşam-ölüm sarmalı, hiçlik-karamsarlık duygusu ve kaçış gibi temel izleksel birikim ile genetik faktörleri ödünçleyen bir karakter yapılanması üzerine kurulması, Servet-i Fünun Dönemi’nin gerek romanlarında gerekse şiirlerinde karşımıza çıkan genel niteliklerini örneklemektedir. Bu bildiride ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “Nirvana” adlı eserindeki dramatik aksiyonu kuran temel yapısal ve izleksel unsurlar tespit edilerek metin merkezli bir okuma ile Servet- Fünun Dönemi’nin metin üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Servet-i Fünun Dönemi, hayal-hakikat çatışması, ölüm, kaçış, aşk.

Abstract

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, who is mainly known for his novels in Turkish literature but also produced works in other literary genres such as poems, stories, and theater plays, also had the chance to share his political views as a journalist, a politician, and a diplomat in addition to his literary career. The works of Karaosmanoğlu, who combined these different but interrelated identities into one of an “intellectual” and made the times and places that he was in readable, constitute sociopsychological documents.

After all, the influence of the literary period(s) in which a writer lives in the temporal sense on the themes that are dominant in their works or how they portray the themes they have adopted

is inevitably as important as the influence of their individual preferences, the artists they take as examples, and social changes and transformations. Although Karaosmanoğlu had started his life in the literary arts in the Fecr-i Ati period, considering the period in which he wrote his first work “Nirvana” -1909; right after the end of the Servet-i Fünun Period- and the content of this work, it is seen that this work possessed the general characteristic qualities of the Servet-i Fünun Period, which prioritized individualism and keeping one’s distance from politics. The general qualities of not only the novels but also the poems of the Servet-i Fünun Period are exemplified in “Nirvana” in that it adopts the conflict between dream and truth, the circle of life and death, the feelings of nihilism and pessimism, and basic thematic conceptualizations and genetic factors such as escape. In this presentation, the main structural and thematic elements establishing the dramatic action in the work named “Nirvana” by Yakup Kadri Karaosmanoğlu are identified, and the influence of the Servet-i Fünun Period on the text is analyzed through text-based reading.

Keywords: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Servet-i Fünun Period, dream-reality conflict, death, escape, love.

OCCUPATIONAL SUFFIXES IN GEORGIAN LANGUAGE:
IN THE EXAMPLE OF ORHAN PAMUK'S THE SECRET FACE
GÜRCÜ DİLİNDE MESLEK BİLDİREN EKLER:
ORHAN PAMUK'UN GİZLİ YÜZ SENARYOSU ÖRNEĞİNDE

İLKİZ ŞENEL UZUNKAYA¹

¹Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-6831-9390

Özet

Tarihsel, kültürel, siyasi, askeri ve iktisadi kodları okunur ve anlaşılır kılan dil, bir toplumun zamana yayılan var oluş sürecinin ne kadar köklü ve derin anlamlara sahip olduğunu kanıtlayan en önemli göstergelerden biridir. Dünyanın en eski dillerinden biri olarak kabul gören Gürcücenin ise geniş bir zamana yayılması sebebiyle sözcük varlığı, sesbilimsel açıdan bağlantılı yapısı ve kelime türetme çeşitliliği bakımından birçok zenginliği bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Özellikle kelime türetme ve eklerin fazlalığı ile zengin bir dil olduğu iddia edilen Gürcücede eklerin her birinin ayrı bir işleve sahip olması da kelime türetmenin çeşitliliğine zemin hazırlamaktadır. პრეფიქსი (önek), სუფიქსი (sonek) ve იმპოზიტი (içek) şeklinde adlandırılan türetme yollarıyla kurulan ve türetilen kelimeler, aynı zamanda dillerin karşılıklı etkileşimleriyle de farklı anlamlara ve işlevlere sahip olabilmektedir. Gürcü dilinde farklı birleşimlerle gerçekleştirilen bu türetmelerde daha çok ön ek ve son ekli türetmeler kullanılmaktadır. Bu eklerle türetmenin yanı sıra kelime kökünün hem önüne hem de sonuna gelen eklerle de türetmeler yapılır. Gürcücede bu eklerin -kelime kökünün hem önüne hem de sonuna gelen ekler-, meslek ve iş bildiren adların türetilmesinde de kullanıldığı görülmektedir. Bu bildiride ise Gürcüce ile Türkçe arasındaki karşılıklı etkileşimin meslek ve iş bildiren ekler nasıl yansıdığı Orhan Pamuk'un "Gizli Yüz" adlı senaryosu Gürcüce ve Türkçe basımları dikkate alınarak tespit edilen örnek kelimelerden hareketle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Gürcüce, Orhan Pamuk, Gizli Yüz, Meslek Bildiren Ekler.

Abstract

Language, which makes historical, cultural, political, military and economic codes readable and comprehensible, is one of the most important indicators that prove how deep-rooted and profound the process of a society's existence over time is. Georgian, which is recognized as one of the oldest languages in the world, is seen to contain many riches in terms of vocabulary, phonologically related structure and word derivation diversity due to its wide span of time. The fact that each of the affixes has a different function in Georgian, which is claimed to be a rich language especially with word derivation and the abundance of affixes, also paves the way for the diversity of word derivation. Words formed and derived through the derivational paths of პრეფიქსი (prefix), სუფიქსი (suffix) and იმპოზიტი (suffix) can also have different meanings and functions through the interaction of languages. In these derivations, which are realized with different combinations in Georgian, derivations with prefixes and suffixes are mostly used.

In addition to derivation with these suffixes, derivations are also made with suffixes that come both before and after the word root. In Georgian, these suffixes - suffixes that come both before and after the word root - are also used in the derivation of occupational and business nouns. In this paper, how the mutual interaction between Georgian and Turkish is reflected in the suffixes indicating profession and work will be evaluated based on the sample words determined by taking into account the Georgian and Turkish editions of Orhan Pamuk's script *The Secret Face*.

Keywords: Turkish Language, Georgian Language, Orhan Pamuk, *The Secret Face*, Affixes Indicating Profession.

THE RESOURCE CURSES AND ECONOMIC IMBALANCES: AN EVALUATION
ON TURKIYE

KAYNAK LANETİ ve EKONOMİK DENGESİZLİKLER: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME

BELGİN AVCI¹, HACI AHMET KARADAŞ²

¹Yüksek lisans öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İktisat Ana Bilim Dalı, ORCID: 0009-0005-3117-0752

²Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
Bölümü, ORCID: 0000-0002-3088-1107

Özet

Kaynak laneti, bir ülkenin ani kaynak zenginleşmesi sonucunda üretim faktörlerinin belirli bir sektöre kayması ve diğer sektörlerde durgunlaşma yaşanmasıyla ortaya çıkan ekonomik bir olgudur. Bu terim, genellikle doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerin, özellikle büyük petrol veya doğalgaz rezervlerinin keşfi sonrasında, ekonomik büyüme ve endüstriyel gelişim üzerinde yaşadığı olumsuz etkileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Kaynak laneti, literatüre ilk olarak 1960'lı yıllarda Hollanda'da doğalgazın keşfiyle ortaya çıkan ve "Hollanda Hastalığı" olarak adlandırılan durumla girmiştir. Başlangıçta petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıt rezervlerinin keşfiyle ilişkilendirilen bu olgu, zamanla imalat ve sanayi gibi diğer sektörlerde de gözlemlenmeye başlamıştır. Doğal kaynakların aşırıya kaçan bir şekilde kullanımı, ekonomik çeşitliliğin azalmasına ve sanayi, tarım gibi stratejik sektörlerin ihmal edilmesine yol açarak uzun vadede ekonomik dengesizliklere ve büyüme oranlarının düşmesine sebep olmuştur. Hollanda örneği dışında, kaynak laneti olgusuna Botswana, Endonezya, Nijerya, Kolombiya, Norveç, Suudi Arabistan, İran, Venezuela, Rusya gibi pek çok ülkede rastlanmıştır. Bu çalışmada, kaynak lanetinin ülkelerde hangi sebeplerle ortaya çıktığı, ekonomik yapıyı nasıl etkilediği ve uzun vadede ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Ayrıca, Türkiye ile diğer ülkeler arasında yapılacak karşılaştırmalar aracılığıyla Türkiye'nin bu olguya maruz kalma potansiyeli ve ülke ekonomisi üzerindeki muhtemel etkileri değerlendirilecektir. Türkiye'nin doğal kaynakları ve ekonomik yapısındaki kırılganlıklar çerçevesinde, olası bir kaynak lanetinin etkileri ve bu riskin nasıl yönetilebileceği tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Hollanda Hastalığı, Kaynak Laneti, Petrol, Doğal Gaz, Türkiye

Abstract

The resource curse is an economic phenomenon where sudden resource wealth leads to the concentration of production factors in a single sector, causing stagnation in other sectors. This term is often used to describe the negative impacts on economic growth and industrial development that resource-rich countries, especially those discovering large oil or natural gas reserves, experience. The resource curse first entered the literature in the 1960s as the "Dutch Disease" after the discovery of natural gas in the Netherlands. While initially associated with newly discovered fossil fuel reserves such as oil and gas, this phenomenon has also been observed over time in other sectors, including manufacturing and industry.

Excessive reliance on natural resources can reduce economic diversification, leading to the neglect of other key sectors such as industry and agriculture, which results in long-term economic imbalances and declining growth rates. In addition to the Netherlands, the resource curse has been observed in countries such as Botswana, Indonesia, Nigeria, Colombia, Norway, Saudi Arabia, Iran, Venezuela, and Russia. This study aims to analyze the causes of the resource curse in various countries or regions, its effects on economic structures, and its long-term impact on national economic performance. Furthermore, a comparative analysis between Turkey and other countries will be conducted to assess Turkey's potential susceptibility to the resource curse and its possible effects on the country's economy. Considering Turkey's natural resources and its economic vulnerabilities, this study will evaluate the potential impacts of the resource curse and discuss strategies for managing this risk.

Keywords: Dutch Disease, Resource Curse, Oil, Natural Gas, Türkiye

STUDIES ON THE CONSTRUCTIONS OF TURKISH MYHOLOGY
TÜRK MİTOLOJİSİNİN İNŞÂSI ÜZERİNE İNCELEMELER

ŞEYDA GÖLLÜ

Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı,
<https://orcid.org/0000-0002-9290-3797>

Özet

Türk mitolojisi kavramının mimarı, ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'tür. Atatürk'ün Türk tarihine, kültürüne ve antik kentlere olan merakı, onu Anadolu'daki târihî temellerimizi derinliklerde aramak/aratmak gerektiği düşüncesine sevk etmiştir. Bu uğurda Cumhuriyet devrinde Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sümeroloji, Hititoloji, Sinoloji kürsüleri kurularak Türk tarihi araştırmaları ciddi bir şekilde hız kazanmıştır. Atatürk'ün rehberliğinde, Prof. Dr. Afet İnan, Dr. Reşit Galip, Yusuf Ziya Özer, Hamdullah Suphi, Tevfik Bıyıkoğlu, Akçuraoğlu Yusuf, Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim, Prof. Dr. Pulat Otkan, Prof. Dr. Jale İnan gibi önemli isimler, Türk tarihini ve medeniyetini ilmî bir sûtrette incelemek ve araştırmak için yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlam bir şekilde temelleri atılan Türk mitolojisi, Prof. Dr. Zeki Velidî Togan, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Dr. Emel Esin, Prof. Dr. Muazzez İlmiye Çığ, Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu, Prof. Dr. Fuzuli Bayat, Prof. Dr. İbrahim Dilek gibi değerli bilim insanları tarafından sistemli bir şekilde araştırılmaya devam etmektedir.

Bu yazımızda, ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde araştırılıp gelişen Türk mitolojisinin inşâsı üzerine çalışmalarıyla öne çıkan bilim insanları ve çalışmaları üzerinde durulacaktır. Buradan hareketle Türk mitolojisinin dünü ve bugünü hakkında da değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Türk tarihi, Türk mitolojisi.

Abstract

The architect of the concept of Turkish mythology is the great leader Mustafa Kemal Atatürk. Atatürk's interest in Turkish history, culture and ancient cities led him to the idea that we should search for/have searched for our historical foundations in Anatolia in depth. For this purpose, during the Republican era, the Turkish Historical Society, Faculty of Language, History and Geography, Sümerology, Hittitology and Sinology departments were established and Turkish historical research gained serious momentum. Under Atatürk's guidance, important names such as Prof. Dr. Afet İnan, Dr. Reşit Galip, Yusuf Ziya Özer, Hamdullah Suphi, Tevfik Bıyıkoğlu, Akçuraoğlu Yusuf, Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim, Prof. Dr. Pulat Otkan, Prof. Dr. Jale İnan made an intensive effort to examine and research Turkish history and civilization in a scientific way. Thus, Turkish mythology, the solid foundations of which were laid in the early years of the Republic, continues to be systematically researched by valuable scientists such as Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Dr. Emel Esin, Prof. Dr. Muazzez İlmiye Çığ, Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu, Prof. Dr. Fuzuli Bayat, Prof. Dr. İbrahim Dilek.

In this article, we will focus on the scientists who stand out with their work on the construction of Turkish mythology, which was researched and developed under the leadership of the great leader Mustafa Kemal Atatürk, and their works. Based on this, evaluations will be made about the past and present of Turkish mythology.

Keywords: Atatürk, Turkish history, Turkish mythology.

1. GİRİŞ

Türk mitolojisi hakkında geçmişten günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle Cumhuriyet devrinde “Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağımızı, milletimizi en geniş ferah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağımızı, milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız” diyerek Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bu uğurda Türk milletinin tarihte devletlere ve toplumlara yön verebildiğini, madde ile manâ arasında bir denge kurabildiğini, uygarlık ortaya koyabilmiş milletlerden olduğunu bilmesi nedeniyle, Türk milletinin yeniden böyle bir düzeye ulaşabileceğini, gerçekleştirebileceğini beyan etmiştir. (Atatürk Ansiklopedisi, 2021: 12) Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk, Türk ulusu için uygar, kültürlü bir geleceği, ideallerin en büyüğü saymıştır. (İnan, 2023:119) Dahası, O ulusu kurtardığı ve yeni bir Türkiye Cumhuriyeti devleti kurduğu zaman, onun yaşaması için ulusunun tarih temelini sağlamlaştırmak gayesini gütmüştür. Anadolu, Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması’nda parçalanmak istenirken, Türk ulusunun tarih ve uygarlığı da inkâr edilmişti. İşte Atatürk bu acıyı derinden hissettiği için, sulh ve sükûn devrine kavuşan Türk ulusunu, Türk topraklarındaki uygarlığa haklı olarak sahip olduğunu tarih ilminin yeni yöntemleri ile ortaya koymak istemiştir. Çünkü Anadolu’ya türlü devirlerde göçler ve istilâlar, tarihi devirlerde olduğu gibi daha eski çağlarda da olmuştu. O halde bu göç zincirinin halkalarını tamamlamak ve Türk kavmi ile ilgisini bulmak lazımdı. Özellikle Anadolu’daki tarihi temelimizi derinliklerde aramak gerekiyordu. İşte bütün bunların mantıklı ve bilimsel yanıtlarını bulacak bir bilim heyetinin ve fakültesinin de olması gerekiyordu. Tarihimizi sadece yabancılardan öğrenmeyecektik ve fakat aynı zamanda, kendi uzmanlarımızın da incelemeler yapması gerekecekti. (İnan, 2023: 270-271) Böylelikle Türk mitolojisi kavramının mimarı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’tür. Burada aynı zamanda Türk mitolojisi kavramının kapsamı ve amacını da açıklanmaktadır.

Atatürk’ün Cumhuriyet Devri’nde aslında Türk mitolojisini sistemli bir şekilde nasıl adım adım kurduğunu ve bu uğurda yapmış olduğu faaliyetlerden burada kısaca tek tek bahsetmeye çalışacağız.

2. CUMHURİYET DEVRİ FAÂLİYETLERİ

Cumhuriyet Devrinde, Türk mitolojisi araştırmalarının temelleri, Türk Tarih Kurumu ile Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nin Atatürk’ün emriyle kurulmasıyla atılmıştır. Öncelikle ilk adım 23 Nisan 1930’da, Türk Ocakları’nın VI. Kurultayı, Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşunun ilk çekirdeğini oluşturur. Kurultay’da Türk Ocağı’nın maksadı ve milli şuurun kuvvetlenmesi ifadelerinde, Türklüğün ne olduğunu anlamak ve bu anlayışı kuvvetlendirmeye çalışmaktır. Bence bu gayenin aydınlatılması için en nurlu güneş Türk’ün menşesini, medeniyetini, azametini tanıtan tarihtir. Bunu biliş ve cihana bildiriştir. Dünden gafil olan bir insan bugününü bilemez ve yarına intikal eyleyemez [erişemez]. Aslımı bilmeyen bir mevcudiyet, içinde yaşadığı cihana yeniden kendini tanıtabilecek hayat eserleri gösterinceye kadar meçhul varlık halinde kalmaya mahkûmdur. Tarih hocalığı yaptığım için hissediyorum ki, Türk milletinin yüksek tarihi hakkında bilgi noksanıdır. Bize, hepimize geçmişin mekteplerinde bu hususta öğretilmiş şeyler hem noksanıdır, hem de yanlış. Yazık ki, bu yanlış yol bugüne kadar önümüzdeki nesli yetiştiren bilgi ocaklarında da takip olunmuştur.

Geçmişten miras kalan bu sisli yolu aydınlatmak Türk milletini, Türk çocuklarını yeni bir nurlu tarih yolundan yürüterek, âtinin [geleceğin] parlak ufuklarına erişmek mühimdir. (İnan, 2023: 261-262) Ardından bu söze Prof. Dr. Sadri Maksudi de şöyle eklemeler yapar: Kadim medeniyetlerin menşeleri [eski uygarlıkların kökenleri] arandığı zaman birçok medeniyetin ucunda Türk olduğu tahmin olunan bir kavim görüyoruz. Eski medeniyet, Mezopotamya’da teessüs eden [kurulan] medeniyettir. Bu medeniyetin müessisleri [kurucuları] kimlerdir? Efendiler, bu medeniyetin müessisleri Sümerlerdir. İkinci misali alalım. Latin medeniyetinin müessisleri kimlerdir? Bu medeniyetin unsurlarını İtalya’ya getirilen halk Etrüsklerdir. Eski Anadolu’da da kablelmitat [milattan önce] binlerce sene evvel yüksek medeniyet tesis eden kimlerdir? Hititlerdi. Bütün bu halkların Türk olduklarına dair fikrin Avrupa alimleri arasında tarafları vardır. Bu suretle kadim medeniyetlerin birçoğunun müessisleri, banileri [kurucuları] Türkler olmuş olduğu anlaşılıyor. (İnan, 2023: 262-263) Dr. Reşit Galip ise, Türk milleti kendisini birkaç asır geri bıraktıran eski hurafelerin tesiri altında mıdır? O, tazyik baskı çemberini ilahi, kuvvetli bilekleriyle paralar, karanlıkları inkılap güneşinin ışıktan elleriyle sıyrır, açar. Türk tarihi inkâr mı olunuyor? O kum tepelerinin altında asırlarca örtülü kalmış medeniyetleri çıkararak mütebahhir engin bilgi sahibi arkeologlar gibi, derin denizlerin yosun ormanları içinde inci arayan geniş nefesli efsanevi dalgıçlar gibi, büyük Türk tarihinin yüksek hakikatlerini meydana çıkarır. Dehasının kuvvetli ışıklarıyla aydınlatarak dünyaya gösterir. Bu görüşler ışığında Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik etmek [incelemek, araştırmak] için, hususi ve daimi [özel ve sürekli] bir heyetin teşkiline karar verilmesini ve bu heyetin azasını üyelerini seçmek salahiyetinin [yetkisinin] Merkez Heyeti’ne bırakılmasını teklif ederiz. (İnan, 2023: 263-264) Böylece bu Türk Tarih Heyeti’nin 4 Haziran 1930 tarihindeki ilk toplantısında Türk Ocakları Reisi Hamdullah Suphi Bey, Cumhuriyet Reisi Umumi Kâatibi Tefik bey (Bıyıkoğlu), Akçuraoğlu Yusuf ve Samih Rifat, Dr. Reşit Galip üye olarak seçilmiştir. Atatürk’ün özel çabasıyla 1930’da temelleri atılan Türk Tarih Kurumu, Nisan 1931’de bağımsız bir dernek olarak kurulmuştur. Türk Tarih Kurumu özellikle Türk uygarlık tarihini araştırmak ve yayınlamak göreviyle yükümlüdür. Ardından Atatürk’ün direktifi üzerine 12 Nisan 1931’de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bağımsız bir kurum olarak kurulmuştur. Bu kurumun açıklanan ilk tüzüğünde Mustafa Kemal Atatürk, ‘medeniyet’ kelimesinin anlam ve kapsamını şöyle tarif etmiştir: Bir insan cemiyetinin Devlet hayatında, Fikir hayatında yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda, İktisadi hayatta yani ziraatta, sanatta, ticaretle, kara, deniz ve hava münakalatçılığında [ulaştırmacılığında] yapabildiği şeylerin muhassalasıdır [sonucudur]. Bir milletin medeniyeti denildiği zaman hars namı kültür adı altında saydığımız üç nevi faaliyet muhassalasından sonuçlarından hariç ve başka bir şey alamayacağını zannederim. Şüphesiz her insan cemiyetinin harsı, yani medeniyet derecesi bir olmaz. Bu farklar, devlet, fikir, iktisadi hayatların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün muhassalası üzerinde de görünür. Mühim olan muhassalalar üzerindeki farktır. Yüksek bir hars, onun sahibi olan milletle kalmaz, diğer milletlere de tesirini gösterir, büyük kıtalara şamil olur [yayılır]. Belki bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve şamil [yaygın] harsa [kültüre] medeniyet diyorlar. O ulusu kurtardığı ve yeni bir Türkiye Cumhuriyeti devleti kurduğu zaman, onun yaşaması için ulusunun tarih temelini sağlamlaştırmak gayesini gütmüştür. Anadolu, Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması’nda parçalanmak istenirken, Türk ulusunun tarih ve uygarlığı da inkâr edilmişti. İşte Atatürk bu acıyı derinden hissettiği için, sulh ve sükûn devrine kavuşan Türk ulusunu, Türk topraklarındaki uygarlığa haklı olarak sahip olduğunu tarih ilminin yeni yöntemleri ile ortaya koymak istemiştir. Çünkü Anadolu’ya türlü devirlerde göçler ve istilâlar, tarihi devirlerde olduğu gibi daha eski çağlarda da olmuştu. O halde bu göç zincirinin halkalarını tamamlamak ve Türk kavmi ile ilgisini bulmak lazımdı. Özellikle Anadolu’daki tarihi temelimizi derinliklerde aramak gerekiyordu.

İşte bütün bunların mantıki ve bilimsel yanıtlarını bulacak bir bilim heyetinin ve fakültesinin de olması gerekiyordu. Tarihimizi sadece yabancılardan öğrenmeyecektik ve fakat aynı zamanda, kendi uzmanlarımızın da incelemeler yapması gerekecekti. (İnan, 2023: 268-271) İkinci önemli adım ise, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 14 Haziran 1935'te 2795 numaralı kanun ile resmî kimliğine kavuşmasıdır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş gâyesini şöyle izah etmiştir: Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümüllü yaygın medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. (İnan, 2023: 309) Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra Gazi Mustafa Kemal Atatürk, birinci Türk Tarih Kongresi'nde "Türk tarihinin ana kaynaklarını araştırmak, arkeoloji yolu ile yeni bilgiler sağlamak, tarihte ve bugün ırki karakterleri, antropoloji metotlarıyla tespit ettirmek" düşüncesiyle "İcap eden yerlere araştırma ve keşif heyeti göndermek" isteğiyle Avrupa ve Amerika'ya bu alanlarda yetişecek öğrenciler göndermiş ve onların yaz aylarında yurdumuzda incelemeler yapmasını sağlamıştır. (İnan, 2023: 312) Bu uğurda Hititoloji, Sinoloji, Sümeroloji kürsüleri Atatürk'ün emriyle kurulmuştur. Böylece Cumhuriyet devrinin ilk Hititologu Ord. Prof. Dr. Sedat Alp (1913-2006), Atatürk'ün istediği üzerine Leipzig Üniversitesinde, ilk kuşak Hititologlardan Johannes Friedrich'in yanında dünyada ilk Türk Hititoloji öğrencisi olmuştur. Aynı zamanda Asuroloji ve Sümeroloji dallarında dünyaca ünlü Profesör Bruno Landsberg'in yanında öğrenimini sürdürmüştür. Bunun üzerine 1935'te Afet İnan'ın delaleti ve Atatürk'ün emri ile Hattuşa-Boğazköy kazısına stajyer öğrenci olarak katılmıştır. 1946'da Türk Tarih Kurumu üyesi olarak 1949'da DTCF Hititoloji profesörlüğüne yükseltilmiştir. Hayatı boyunca "Atatürk'e borçlu ve O'na verilmiş sözü olduğunu" belirterek çalışmalar yapmıştır. (Atatürk Ansiklopedisi, 2010) Ardından 1935 yılında Sinoloji Kürsüsü'nün kurulması ile Alman bilimci Profesör Türkolog Annemarie von Gabain, 1937 yılında Dr. Wolfrem Eberhard, bu alanda birçok öğrencinin yetişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Eberhard'ın yetiştirdiği ve bu kürsünün ilk mezunu ve ilk kadın profesörü Muhaddere Nabi Özerdim'dir. İlk Türk olmasının kıymeti ise Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün hedefini gerçekleştirmesinden kaynaklıdır. (Ceylan, 2023:667) Sonrasında ise bu kürsüye Prof. Dr. Pulat Otkan başkanlık etmiştir. İlim hayatına 4. ve 5. yüzyıllarda Bozkır-Çin ilişkilerini inceleyerek başlamış, daha sonra Türk ve Çin tarihi ile ilgili önemli araştırmalara imza atmıştır. (Ercilasun, 2021: 27) Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu kültür tarihini ve arkeoloji çalışmalarını o kadar yakından takip eder ki, 1932 yılında "Hitit ve Asianik Araştırmalar Derneği" tarafından Fransa'da yayınlanmaya başlayan "Revue Hittite et Asianique" isimli derginin sponsoru olarak yayınlanmasını sağlar. Yayın kurulu, her sayının giriş sayfasında, Atatürk'ü verdiği destekten dolayı "Sous Le Haut Patronage De -S. Exc. GAZI MOUSTAPHA KEMAL- President de la Republique Turque" sözleriyle onurlandırır:"

Columbia Üniversitesi'nin web sitesinde Atatürk'ün antik uygarlıklara ilgisine dâir şöyle bir metin yayınlanmıştır: Atatürk en iyi sentezi oluşturmak için eski kültürlerin sanat ve tekniği de dahil olmak üzere ulusal mirasa katkı sunacak tüm unsurların kullanılması gerektiğini düşünmüştü. O, Hitit, Frig ve Lidya da dahil olmak üzere Anadolu'nun antik uygarlıklarının incelenmesine ivme kazandırdı.” (Etlı, 2022: 26-27) Görülüyor ki Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk tarihi, dili ve kültürü üzerine başlattığı çalışmaların büyük bir vukûfla tâkipçisi olmuştur. Onun, Türkleri tüm dünyaya duyurmağa çalışmasını dile getirmeden geçemeyeceğiz. 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurularak Atatürk, tarih çalışmalarının yanında, Türk dilinin bilimsel bir inceleme konusu olmasını da istemiştir. Çünkü tarihi konuların işlenmesi esnasında filolojik, etimolojik araştırmaların zorunlu olduğunu dile getiren Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türk Tarih Kongresi içinde çalışmalar başlatmıştır. Atatürk, Türk tarihinin ana kaynaklarını araştırmak, arkeoloji yolu ile yeni bilgiler sağlamak, tarihte ve bugün ırki karakterleri, antropoloji metotlarıyla tespit ettirmek gâyesi içinde direktifler vererek çalışma arkadaşlarını yönlendirmiştir. Ardından 9 Ocak 1936'da açılacak olan Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne Avrupa'da bu alanda ihtisaslarını tamamlayan çeşitli filoloji, arkeoloji enstitüleri için yabancı ve şöhretli bilginler, profesörler sözleşme ile getirilmiştir. (İnan, 2023: 317-318) Bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan hakikatler, “Türk Tarih Tezi” adı ile ifade edilmiştir. Bu tezin esası kısaca şöyle ifade edilmiştir: Türklerin ana yurdu Orta Asya'dır. Orada iklim müsait olduğu devirlerde cilalı-taş ve maden kültürlerini inkişaf ettirmişler geliştirmişlerdir.

Fakat iklim değişikliği neticesi, dünyanın diğer kıta ve bölgelerine çeşitli tarihlerde göç etmeye mecbur olan cetlerimiz [atalarımız] bu kültür bilgilerini başka yerlere de götürmüşlerdir. Dahası Sümerlilerin, dil grubu ve kültürleri, Hititlerin ise irki karakterleri ve medeniyetleri bakımından doğuda inkişaf etmiş bir kökten Mezopotamya'ya, Anadolu'ya geldikleri kabul edilmektedir. Ancak doğuda, Asya'da olan bu yerlerin tam merkezleri henüz tespit edilmemiştir. Anadolu, ecdadımız atalarımız Etilerden bugüne kadar türlü siyasi şekiller ve adlar almıştır. Fakat daima ülkeye sahip olan ve kültür hayatını idame ettirenler doğudan çeşitli tarihlerde gelen bu kabileler olmuştur. Bugün Türkiye'de yaşayan halk bu eski kültür sahiplerinin torunlarıdır. (İnan, 2023: 324-325) Böylelikle bu dönemde ilk Türk kadın arkeoloğumuz Prof. Dr. Jale İnan (1914-2001), Atatürk'ün isteği üzerine yurtdışına öğrenci gönderme politikası bağlamında yetişmiş çok değerli bir isimdir. Münih ve Berlin üniversitelerinde lisans ve lisansüstü öğrenimini tamamlayan Jale İnan, doktora tezini başarıyla sunmuş ve Türkiye'ye dönmüştür. Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" ifadelerini kendisine ülkü edinmiş olan İnan, bu doğrultuda çalışmalar gerçekleştirmiştir. (Polat, 2024: 11-12) Bu ülkü uğrunda hem Side hem de Perge antik kentlerinin gün yüzüne çıkartılmasında büyük katkı sağlamıştır. Aynı zamanda Antalya ve Side müzelerinin kurulmasında da büyük rolleri olmuştur. Buraya kadar Cumhuriyet devrinde Türk kültürünün ve medeniyetinin oluşumu boyunca ortaya konulan fikirler ve yapılan faaliyetler üzerinde bilgiler vermeye çalıştık. Bundan sonra Cumhuriyet devri ruhuyla ve şuuruyla Türk kültürü ve medeniyeti, Türk mitolojisi kavramı adı altında araştırılmaya devam etmiştir. Bu uğurda Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan (1890-1970), Türk kavimlerinin tarihiyle derinden ilgilenerek Türkiyat Enstitüsü'nün nüvesini teşkil etmiştir. 1924'te Paris'ten ayrılıp Berlin'e giden Togan, Türkistanlılarla toplantılar yaparak, konferanslar vererek, kütüphanelerde çalışarak ve Alman şarkiyatçılarıyla görüşerek zamanını değerlendirmiştir. Cambridge, Paris ve Berlin üniversitelerinden çalışma teklifleri almıştır. Bunun üzerine onun Türkiye'ye gelmesini isteyen Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin daveti üzerine Zeki Velidî Togan, çalışacağı ülke olarak Türkiye'yi tercih etmiştir. Böylece hayatını Türk tarihi ve kültürünün araştırılması ve yazılmasına vakfetmiştir. Togan'ın görev yaptığı İstanbul Üniversitesinde, tanınmış birçok akademisyenin yetişmesini sağlamıştır. Bunlar arasında; Japonya'dan Masao Mori, Çin'den Celaleddin Wang, T'ang Ch'i, Huang Chi-huei, Pakistan'dan Muhammet Sabir, Türkiye'den Orhan Şaik Gökyay, Adnan Erzi, Fahrettin Kırzioğlu, İbrahim Kafesoğlu, Tuncer Baykara ve Gülçin Çandarlıoğlu gibi isimler vardır. (Şimşek, 2021:12-13) Böylelikle Zeki Velidî Togan, Türkoloji çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Ünlü Türk halkbilimcisi, halk edebiyatı ve folklor araştırmacısı Prof. Dr. Pertev Naili Boratav (1907-1998), Türk halkının tarihini inceleyerek, çeşitlere ayırmış, kataloglanmış ve bir arşiv haline getirilip Türk halk biliminin dünya kataloglarında yerini almasını sağlamıştır. Böylelikle Türk edebiyatı ve folkloru üzerinde yaptığı çalışmalarla kültür hazinemizi korumayı başarmıştır. (Aydınlı, 2024: 1-3) Pertev Naili Boratav'ın "Türk mitolojisi/Oğuzların-Anadolu-Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi" eseri, Oğuzların ve Oğuz Türklerinin İslâm'a geçtikten sonra mitolojilerinin nasıl şekil aldığını ve eski kültürlerden hangi öğelerin yaşadığı hakkında oldukça önemli bilgiler yer almaktadır. Türk mitolojisi söz konusu olduğunda Cumhuriyet döneminin kuşkusuz en önemli isimlerinden birisi de Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'dir. Ögel'in 1989-1995 yıllarında yayımlanan ünlü 'Türk Mitolojisi-Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar' isimli iki ciltlik kıymetli kitabı, ilk tarihsel devirlerden başlayarak Orta Asya Türk Tarihi ile ilgili Çin kaynaklarına yönelerek Türk düşünce ve geleneği nazariyesini bozmadan kronolojik olarak Türk mitolojisini değerlendirmiş ve başarılı bir şekilde Türk mitolojisinin kaynağını ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda Alman Sinolog Wolfram Eberhard'ın öğrencisi olan Bahaeddin Ögel, bu eseri hazırlayarak Orta Asya Türk tarihini Çin kaynaklarına dayandırarak ayrıntılı bir şekilde inceleme yapmıştır.

Türk-İslâm kültür ve sanat tarihçisi Prof. Dr. Necati Lugal, Prof. Dr. Zeki Velidî Togan ve Prof. Dr. Herbert Jansky gibi isimlerden dersler alarak doğu-batı dilleri ve kültürlerine hâkim olan Dr. Emel Esin (1911-1987), çağının aydın kadınlarının başında gelmektedir. Onun ‘Türk Kozmolojisine Giriş’ isimli eseri, 10. ve 12. yüzyıllarından sonraki eski dönemlerden ve Çin kaynaklarındaki belgelerden hareketle Türklerin kozmogonisini, gök-yer ve atalar dinine bağlı olarak anlatmakla beraber Budizm’in Türkler üzerindeki etkilerini, zaman içerisinde karşılıklı etkileşim içerisinde olduklarını konu ettiğini ve buradan hareketle de bir çözümleme yapmıştır. Emel Esin’in Türklerin kâinat hakkındaki ilk düşünceleri üzerine yapılan bu çalışmada, eski dönemler ile gök-yer ve atalar dinine bağlı çevreler söz konusu olmaktadır. Bu sebepten, XI.-XII. yüzyıllardan sonraki kaynaklar göz önünde tutulmakla beraber, eski dönemler için belge sayılamamaktadır. Böylece Türklerin sonradan kabul ettiği milletlerarası dinlerin, Türk kozmolojisine getirdiği sonraki kavramlar ortadan kaldırılmak istenmektedir. Şüphesiz ki, uygulanmak istenilen yöntem her alanda uygulanamadı. Bazı konuların açığa çıkması, XI.-XII. yüzyıllardan daha sonraya da uzanıyordu. Diğer taraftan, sözü edilecek birkaç Kök Türk dönemi kitabesinden anlaşıldığına göre, milletlerarası dinlerin özellikle Budizm’in Türkler üzerindeki etkileri, gök-yer ve atalar dini çevresine de çok erken nüfuz etmişti. Bu gibi durumlar dışında, seçilen yönteme sadık kalınmaya çalışıldı. (Esin, 1978: 15) şeklinde Budizm’in Türkler üzerindeki etkilerini ve birbiriyle olan etkileşimini yaparak ortaya muazzam bir eser çıkarmıştır. Cumhuriyet’in diğer önemli simâlarından arkeolog Prof. Muazzez İlmiye Çığ, Atatürk’ün emriyle Ankara’da Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin Hititoloji Bölümü’ne 15 Şubat 1936’da kaydolmuştur. Muazzez İlmiye Çığ, Prof. Dr. Hans Gustav Güterbock’tan Hitit Dili ve Kültürü, Prof. Dr. Benno Landsberger’dan Sümer ve Akad Dilleri ve Mezopotamya Kültürü üzerine dersler almıştır. 1940’da İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Çiviyazılı Belgeler Arşivi’ne uzman olarak atanmıştır. Ardından Dr. F. Karus ve Hatice Kızılay’la çalışarak, İstanbul arkeoloji Müzesi’ni Paris “Louvre”, Londra “British Museum”, Berlin “Vonderasiatisches” gibi bir Eski Ön-Asya dilleri araştırma merkezi haline getirmişlerdir. Böylelikle Amerika, Almanya ve Finlandiya’dan gelen uzmanlar birlikte, değerli Hititologlarımız Prof. Dr. her biri Sümeroloji literatüründe birer kilometre taşı olarak yayınlar yapmıştır. Günümüzde de bu ülkü doğrultusunda çalışmalar yapan Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu, “Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi” isimli eseriyle Atatürk’ün Cumhuriyeti emânet ettiği Türk gençliğine ithaf ederek, Cumhuriyet devri ruhunu taşıyan kıymetli akademisyenlerimizdendir. Türk mitolojisinin temeli hakkında oldukça doyurucu bilgiler vermektedir. Çoruhlu, mitolojinin ne olduğunu ve Türk mitolojisi denilince neyi anlamamız gerektiği üzerinde pek çok bilgi vermiştir. (Çoruhlu, 2021: 8-9) Bu uğurda, 2014’te “Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dini ve Edebî Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi”, 2016’da “Sanat Tarihine Yansımalarıyla Altay Destanı Maaday Kara’da Mitsel Motifler”, 2017’de “Türk Mitolojisinin Ana Hatları”, 2019’da “Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi”, 2024’te “Bir Türk İkonu: Böri” eserleriyle Türk mitolojisine vâkıf ve üretken bir araştırmacı kimliğindedir. Aynı zamanda eserlerinde Türklerin inanışlarıyla ve halk hikâyelerine de şahit oluyorsunuz. Çoruhlu, bu eserleriyle ardından gelecek neslin bu konuda araştırmalar yapması için sahaya çok değerli bilgilerden söz etmiştir. Azerbaycan Bilimler Akademisi’nin Edebiyat Enstitüsünde ilmi araştırmacı olan Prof. Dr. Fuzuli Bayat’ın, Türk mitolojisi, Türk Şaman metinleri ile Oğuz epik ananesi ve destanları üzerine yurt içinde ve yurt dışında yayınlanmış 14 kitabı bulunmaktadır. Özellikle “Türk Mitolojik Sistemi/Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1-2” isimli eseriyle Türk mitolojisini on dört ana bölüm adı altında detaylandırarak incelemiştir.

Fuzuli Bayat, Türk milletinin var olduğu her yerde mevcut olan mitlerin, bizleri geleceğe taşıyarak, geleneklerimizi ve geleneksel inanç öbeğini değerler paradigmasında yaşatacak manevi ve kültürel varlığı korumakla mümkün olduğu fikrini savunmaktadır. (Bayat, 2020: 14) Türk mitolojik sistemini geniş bir perspektifle yorumlayan Fuzuli Bayat, Türk mitolojisini hem milli hem de evrensel unsurlar çerçevesinde incelenmesine dikkat çekmiştir. Türkoloji çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. İbrahim Dilek, “Türk Mitoloji Sözlüğü” isimli eseriyle yirmi bir Türk boy ve topluluğun mitolojisini detaylandırarak incelemiştir. Eserde, Sibiry’a’daki kamlık dinine inananlarla İslâmiyet’i, Hristiyanlığı, Museviliği veya başka bir dini benimseyen Türkler arasındaki en büyük bağın mitolojimiz olduğunu; mitlerimizin coğrafya, yabancı kültürler ve inanç farklılıklarına rağmen kendilerini devam ettirme güçlerinin ne kadar büyük olduğunu ve Türk mitolojisinin büyüklüğünü ve zenginliğini ifade etmede eksik kalınacağından söz etmiştir. (Dilek, 2021:7-10) Böylelikle neredeyse bütün Türk boylarına ait vesikaları bir araya getirerek alanında çok kapsamlı ve çok sağlam bir çalışma ortaya çıkarmıştır.

3. SONUÇ

Türk mitolojisi kavramının oluşmasında ve gelişmesinde çok önemli bir yere sâhip olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bu uğurda 1931’de Türk Tarih Kurumu ile 1935’te Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde önemli çalışmalar yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu kurumların kuruluşundan hemen sonra Hititoloji, Sinoloji ve Sümeroloji kürsülerini de kurdurarak ülkemizde ilmî çalışmaların hızlı bir şekilde faâliyete geçmesine katkı sağlamıştır. Böyle bir ortamda Türk mitolojisinin de temelleri hem bu kurum ve kürsülerle hem de arkeoloji çalışmalarıyla desteklenmiştir. Bütün bunlar yapılırken Atatürk bu düşüncelerin gerçekleşmesini sağlamak için de maddi imkânları kendisi sağlamıştır. (İnan, 2023: 270-271) Atatürk’ün sâhip olduğu bütün imkânları kullanarak Türk kültürü ve uygarlığını, medeniyetlerin en yükseğine çıkarmak için nasıl zekice girişimlerde bulunduğunu ve Atatürk’ün fikir hazinesi üzerinden yola çıkılarak Türk mitolojisinin kapsamını ve sınırlarını çizmek çok daha kolay olacaktır. Dolayısıyla denilebilir ki, Cumhuriyet devri yapılan her şey Türk mitolojisi kavramının kapsamını, amacını ve hattâ metodolojisini bile açıklar niteliktedir. Türk mitolojisi bugün ilmî usûllere göre tekâmül merhâlelerini Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e ve onun rehberliğinde, Prof. Dr. Afet İnan, Prof. Dr. Reşit Galip, Yusuf Ziya Özer, Hamdullah Suphi, Tevfik Bıyıkoglu, Akçuraoglu Yusuf, Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim, Prof. Dr. Jale İnan, gibi önemli isimlerin Türkler hakkında daha derin araştırmalar yapmayı görev edinmelerine borçludur. Netice itibâriyle biz bu değerlendirmemizde, ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde Türk mitolojisinin temellerinin nasıl atılmaya başlandığını göstermeye çalışmış olduk. Böylelikle günümüze kadarki dönemde de hâlen araştırılmaya devam edilen kültürel bir mirâsın gün geçtikçe daha da zenginleşeceğinden hiç şüphemiz yoktur.

4. KAYNAKLAR

- Aydınlı, E. (2024). Pertev Naili Boratav (1907-1998), *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-3.
- Bayat, F. (2020). *Türk Mitolojik Sistemi/Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1-2*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Ceylan, E. (2023). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Çince Eğitiminin Tarihsel Gelişimi, *DTCF Dergisi*, s. 667.
- Çığ, M. (2022). *Hititler ve Hattuşa*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Dilek, İ. (2021). İbrahim, *Türk Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2021). *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*, Ankara: Alfa Yayınları.

- Ercilasun, K. (2021). Türkiye’de Tabgaç Çalışmaları, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 27.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Etli, B. (2022). *Atatürk’ün Gizli Kalmış Çalışmaları*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- İnan, A. (2023). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yayına Haz: Arı İnan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Polat, E. (2024). Cumhuriyet Devri’nin İlk Kadın Arkeoloğu, Jale İnan (1914-2001), *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 11-12.
- Şimşek, A. (2021). Ahmet Zeki Velidî Togan (1892-1970), *Atatürk Araştırma Merkezi*, s.12-13.
- [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1681/Jale_%C4%B0nan_\(1914-2001\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1681/Jale_%C4%B0nan_(1914-2001)) (26.09.2024).
- [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1333/Pertev_Naili_Boratav_\(1907-1998\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1333/Pertev_Naili_Boratav_(1907-1998)) (26.09.2024).
- [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/157/Ahmet_Zeki_Velidi_Togan_\(1890-1970\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/157/Ahmet_Zeki_Velidi_Togan_(1890-1970)) (26.09.2024).

**THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND SOCIETY IN DYSTOPIAN
TEXTS: AN ANALYSIS OF THE NOVELS WE, BRAVE NEW WORLD, AND 1984
DİSTOPIK METİNLERDE DİN VE TOPLUM İLİŞKİSİ: BİZ, CESUR YENİ DÜNYA
VE 1984 ROMANLARININ ANALİZİ**

ABDURRAHMAN KÜLTÜR

**Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
ORCID: 0000-0001-8183-0302**

20. yy'da meydana gelen hızlı sanayileşme, dünya savaşları, ekonomik buhranlar, kapitalist düzen, diktatoryal yönetimler gibi olaylar o güne kadar mutluluk vadeden ütopyik eserlerde dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşüm sonucunda ortaya çıkan ve mutluluk vaadinden vazgeçen yeni bir edebi tür olarak distopyalar, temelini ütopyadan alsa dahi içeriği dolayısıyla onun bir karşıtı konumundadır. Mutluluk vaadinden vazgeçen ve karanlık bir geleceğe tasvir eden distopya türünde bir çok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmada da distopya türünün en klasik örneklerinden üçü incelenmektedir. Bunlardan ilki Yevgeni Zamyatin'in *Biz* adlı eseridir. Zamyatin eserinde totaliter bir yönetim altında tektipleşen bir toplum tasvir eder. Eseri yaşadığı dönemdeki Sovyet rejimine yönelik bir eleştiri niteliğindedir. İkinci distopik eser, Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı kitabıdır. Huxley bu eserinde gelecekte teknolojinin insanlığı nasıl egemenliği altına alacağını ve böyle bir dünyada yaşamının nasıl olabileceğini tasvir etmektedir. Üçüncü ve son eser George Orwell'in *1984* adlı kitabıdır. Orwell'in bu eserindeki toplum tamamen gözetim altındadır ve vatandaşların her hareketi iktidar tarafından gözlenmektedir. Başka bir ifadeyle Orwell eserinde tamamıyla baskının ve gözetimin hakim olduğu bir toplum inşa eder. Bu çalışmada belirlenen bu üç distopik eserde din kurumunun nasıl bir dönüşüm yaşadığı ve bu dönüşüm sonucunda dinin toplumsal alandaki işlevinin ne olduğu araştırılmaktadır. Araştırma sonucunda bu üç eserde din kurumunun tamamıyla dönüştüğü görülmektedir. Zamyatin'in eserinde din tamamıyla yok sayılmış ve eski işlevini yitirmiştir ancak eserinde vurguladığı noktalar dikkate alındığında din kurumunun yerine mutlak devletin ve akılcılığın koyulduğu söylenebilir. Huxley'in eserinde dini dönüştürerek fordizm ve taylorizm akımlarını bir nevi dini formda ele alarak anlatmaktadır. Taylorist ekonomi modelinden etkilenen Huxley, eserinde de Taylor'u bir Tanrı gibi tasvir etmektedir. Eserinde totaliter bir rejim inşa eden Orwel'in distopyasında ise iktidar adeta Tanrı yerine koyulmuştur. Eserdeki tasavvurda önceki toplumlarda olduğu gibi ibadetler artık yoktur, onların yerini iktidarı elinde bulunduran partiye yönelik ritüeller almıştır.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, Distopya, Biz, Cesur Yeni Dünya, 1984

The rapid industrialization, world wars, economic depressions, capitalist systems, and dictatorial regimes that occurred in the 20th century led to a transformation in utopian works, which had previously promised happiness. As a result of this transformation, dystopias emerged as a new literary genre that, although rooted in utopia, stands in opposition to it due to its content. Many works in the dystopian genre, which forgo the promise of happiness and depict a dark future, have been written. In this study, three of the most classic examples of the dystopian genre are analyzed. The first of these is Yevgeny Zamyatin's *We*. In his work, Zamyatin depicts a society that becomes homogenized under a totalitarian regime. His work serves as a critique of the Soviet regime during his time.

The second dystopian work is Aldous Huxley's *Brave New World*. In this book, Huxley portrays how technology might dominate humanity in the future and what life in such a world might be like. The third and final work is George Orwell's *1984*. In Orwell's society, everyone is under constant surveillance, and every move of the citizens is observed by the ruling power. In other words, Orwell constructs a society where oppression and surveillance are omnipresent. This study investigates how the institution of religion has transformed in these three dystopian works and what role religion plays in the societal sphere as a result of this transformation. The research concludes that the institution of religion has undergone a complete transformation in all three works. In Zamyatin's *We*, religion is entirely disregarded and loses its previous function; however, it can be argued that absolute state power and rationalism take the place of the religious institution in the work. In Huxley's *Brave New World*, religion is transformed, and movements such as Fordism and Taylorism are portrayed in a quasi-religious form. Influenced by the Taylorist economic model, Huxley depicts Taylor as a god-like figure in his work. In Orwell's dystopia, where he constructs a totalitarian regime, power is almost placed in the position of God. In the society depicted in the work, as in earlier societies, worship no longer exists, and rituals directed toward the ruling party have replaced it.

Keywords: Utopia, Dystopia, *We*, *Brave New World*, *1984*

“HUSN U AŞK” RHYMING POEMS BY LESKOFÇALI GÂLIB, MEMDÛH FÂİK,
NEYYİR DEDE AND NÂMIK KEMAL
LESKOFÇALI GÂLIB, MEMDÛH FÂİK, NEYYİR DEDE VE NÂMIK KEMAL’İN
“HÛSN Ü AŞK” REDİFLİ ŞİİRLERİ

GÛLÛMSER BOZKURT¹

¹Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Klasik Türk Edebiyatı,

<https://orcid.org/0000-0002-2896-7622>

Özet

Şeyh Gâlib yaşadığı dönemde ve sonrasında şairliği ile Türk edebiyatında büyük bir etki bırakmıştır. Şairin özellikle Hüsn ü Aşk mesnevisi her dönemde ilgi görmüş ve üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Şeyh Gâlib’in Divan şairlerine etkisi üzerine yapılan çalışmaların çoğu, şairin divanından ziyade mesnevisi etrafında şekillenmiştir. Hüsn ü Aşk mesnevisinin Şeyh Gâlib’in döneminde ve sonrasında yetişen Divan şairlerinin divanlarındaki şiirlerine yansıyan etkisini değerlendirmek adına; 18-19. yüzyılda yetişmiş otuz yedi şairin divanları taranmış ve bu divanlarda yer alan “Hüsn ü Aşk” redifli şiirler dikkati çekmiştir. Bu şairler “18. ve 19. Yüzyıl Divanlarında Şeyh Gâlib Divanı’nın Etkisi” isimli doktora tezinden yararlanılarak seçilmiş ve ilgili şairlerin “Hüsn ü Aşk” redifli şiirlerinin farklı bir örnek teşkil ettiği görülmüştür. Divanlarında “Hüsn ü Aşk” redifli şiirler bulunan şairler; Leskofçalı Gâlib, Memdûh Fâik, Neyyir Dede ve Nâmık Kemal’dir. Bu bağlamda bu çalışmanın konusunu Hüsn ü Aşk mesnevisinin bu şiirlerdeki etkisi oluşturmaktadır. Taranan divanlarda tespit edilen “Hüsn ü Aşk” redifli şiirler sadece gazel nazım şeklindedir. Bu şiirler şekil ve içerik bakımından incelenerek şiirlerde, Şeyh Gâlib’in ve Hüsn ü Aşk mesnevisinin etkisi aranmıştır. Şeyh Gâlib’in Hüsn ü Aşk mesnevisinin 18. ve 19. yüzyıl Divan şairlerinden Leskofçalı Gâlib, Memdûh Fâik, Neyyir Dede ve Nâmık Kemal’deki etkisi; bu şairlerin “Hüsn ü Aşk” redifli gazelleri üzerinden değerlendirilmiştir. “Hüsn ü Aşk” adının başka şairlerin şiirlerinde redif olarak seçilmesi dikkat çekicidir. Bu şairler Şeyh Gâlib’in meşhur mesnevisiyle aynı adlı redifli gazeller yazarak hem şaire hem de şairin mesnevisine olan ilgilerini ortaya koymuşlardır. Bu çalışma ile farklı bir açıdan, Divan şiirinde Şeyh Gâlib ve Hüsn ü Aşk mesnevisinin etkisi incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, gazel, redif

Abstract

Sheikh Gâlib left a great impact on Turkish literature with his poetry during and after his lifetime. Especially the poet's Hüsn ü Aşk masnavi has attracted attention in every period and many studies have been done on it. Most of the studies on Sheikh Gâlib's influence on Divan poets are shaped around the poet's masnavi rather than his divan. In order to evaluate the influence of the Hüsn ü Aşk masnavi on the poems of the Divan poets who grew up during and after Sheikh Gâlib's period; the divans of thirty-seven poets who grew up in the 18th and 19th century were scanned. The poems with the rhyme "Hüsn ü Aşk" in these divans attracted attention. These poets are selected based on the doctoral thesis titled "Sheikh Gâlib's Divan's Influence in 18th and 19th Century's Divans". It has been seen that the poems of the relevant poets with the rhyme "Hüsn ü Aşk" constitute a different example. Poets who have poems with

the rhyme "Hüsn ü Aşk" in their divans; they are Leskofçalı Galib, Memdûh Fâik, Neyyir Dede and Nâmık Kemal. In this context, the subject of this study is the influence of Hüsn ü Aşk masnavi on these poems. The poems with the rhyme "Hüsn ü Aşk" found in the scanned divans are only in the form of ghazal verse. These poems were examined in terms of form and content, and the influence of Sheikh Gâlib and Hüsn ü Aşk masnavi was sought in the poems. The influence of Sheikh Gâlib's Hüsn ü Aşk masnavi on the 18th and 19th century Divan poets Leskofçalı Gâlib, Memdûh Fâik, Neyyir Dede and Nâmık Kemal; It was evaluated through the ghazals of these poets with the rhyme "Hüsn ü Aşk".

It is noteworthy that the name "Hüsn ü Aşk" is used as a rhyme in the poems of other poets. These poets demonstrated their interest in both the poet and the poet's masnavi by writing rhymed ghazals with the same name as Sheikh Gâlib's famous masnavi. In this study, the influence of Sheikh Gâlib and Hüsn ü Aşk masnavi on Divan poetry was examined from a different perspective.

Keywords: Divan poetry, Sheikh Gâlib, Hüsn ü Aşk, ghazal, rhyme

1. GİRİŞ

Şeyh Gâlib (ö. 1799) Divan şiirinin son büyük şairi olarak anılır. Şair hem yaşadığı dönemde hem de kendinden sonra yetişen şairler üzerinde etki bırakmıştır. Şeyh Gâlib, divanının yanı sıra Hüsn ü Aşk mesnevi ile öne çıkar (Yüksel, 1980: 100, 127; Gölpınarlı, 2016: XXXVII). Şairin mesnevisi yazıldığı dönemde ve sonrasında çok beğenilmiş, bu mesnevinin etkisinde eserler verilmiş ve çalışmalar yapılmıştır. Çalışmanın konusu Şeyh Gâlib'in yaşadığı ve yetiştiği dönem olan 18. yüzyılın ikinci yarısı ile Divan şiirinin son dönemi olarak anılan 19. yüzyıla sınırlı tutulmuştur. Şeyh Gâlib'in Divan şairleri üzerindeki etkisini incelemek adına yapılan doktora tezinde; 18. yüzyıldan Neyyir Dede (ö. 1800), 19. yüzyıldan Leskofçalı Gâlib (ö. 1867), Nâmık Kemal (ö. 1888) ve Memdûh Fâik (ö. 1925)'in divanlarında "Hüsn ü Aşk" redifli şiirlere rastlanmıştır (Bozkurt, 2024: 979-982). Gazel nazım şeklinde yazılan bu şiirler Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk mesnevisinin Divan şairleri üzerindeki etkisine farklı bir örnek teşkil eder. Redif, Divan şiirinde şiirin temel unsurlarından biridir. Divan şiirinde şiir, redif etrafında şekillenir; şiirin anlam dünyası redif ile kurulur. Bir biçim özelliği olan redifin şiirin anlam dünyasındaki etkisi de oldukça önemlidir (Saraç, 2019: 576). O nedenle; Hüsn ü Aşk mesnevisinin adının ilgili gazellerde redif olarak seçilmesi dikkat çekicidir. Bu şiirlerin Hüsn ü Aşk mesnevisinin etkisi ile yazılmış olmaları incelemeye değerdir.

2. YÖNTEM

Çalışmada Şeyh Gâlib'in etkisinde şiirler yazan otuz yedi şairin divanları taranmıştır. Bu şairlerden Neyyir Dede, Leskofçalı Gâlib, Nâmık Kemal ve Memdûh Fâik tarafından gazel nazım şeklinde yazılan "Hüsn ü Aşk" redifli şiirler fişlenmiştir. Bu şiirler şekil ve içerik bakımından incelenmiş, şiirlerdeki Şeyh Gâlib ve şairin Hüsn ü Aşk mesnevisinin etkisi değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmada divanları taranan otuz yedi şairden sadece Neyyir Dede, Leskofçalı Gâlib, Nâmık Kemal ve Memdûh Fâik'in "Hüsn ü Aşk" redifli şiirleri vardır. Bu şiirler gazel nazım şeklindedir. Şiirlerin şairlerin divanlarındaki gazel numaraları ise şu şekildedir: Neyyir Dede, Gazel 59; Leskofçalı Gâlib, Gazel 71; Nâmık Kemal, Gazel 164; Memdûh Fâik, Gazel 152.

İlgili şairlerin gazel nazım şeklinde yazdıkları bu şiirlerin biçim özellikleri aşağıdaki tabloda verilmektedir:

Tablo 1. Neyyir Dede, Leskofçalı Gâlib, Nâmık Kemal ve Memdûh Fâik'in "Hüsn ü Aşk" redifli şiirlerinin biçim özellikleri

ŞAİR	VEZİN	KAFİYE	REDİF	BEYİT SAYISI
Neyyir Dede	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	"-âb" kafiye	mürdef Hüsn ü Aşk (kelime grubu)	5
Leskofçalı Gâlib	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	"-ân" kafiye	mürdef Hüsn ü Aşk (kelime grubu)	7
Nâmık Kemal	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	"-ân" kafiye	mürdef Hüsn ü Aşk (kelime grubu)	8
Memdûh Fâik	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	"-ân" kafiye	mürdef Hüsn ü Aşk (kelime grubu)	5

Yukarıdaki tabloya göre; şairlerin tamamı aynı aruz vezniyle şiirlerini yazmıştır. Her şair mürdef kafiye kullanmıştır. Sadece Neyyir Dede'nin şiirinde kafiye harfi diğer şiirlerin kafiye harfinden farklıdır. Beyit sayıları şiirlerde değişmekle birlikte Neyyir Dede ve Memdûh Fâik'in şiirlerinin beyit sayıları aynıdır. "Hüsn ü Aşk" redifli şiirlerin biçimsel özellikleri genel olarak değerlendirildiğinde; redifin yanı sıra vezin, kafiye ve beyit sayılarında da ortak kullanımlar görülür. Bu durum ilgili şairlerin "Hüsn ü Aşk" redifli şiirlerini birbirinden etkilenecek şekilde yazmış olabileceklerini düşündürür.

3.1. Neyyir Dede (ö. 1800)

Şairin "Hüsn ü Aşk" redifli şiirinden örnek beyitler ve bu beyitlerin günümüz Türkçesine çevirisi aşağıdaki gibidir:

Metn ü şerh-i mâ-hasal ders-i edeb bahs-i cünûn

Feyz-i Hak'dan bir 'ibâretdür kitâb-ı Hüsn ü Aşk (Gazel 59, beyit 2)

(Delilik bahsi, edeb dersi, neticenin şerhi ve metni... Hüsn ü Aşk kitabı Hakk'ın feyzinden meydana gelmiştir.)

Neyyir Dede bu beyit örneğinde; "ders-i edeb" tamlaması ile Hüsn ve Aşk'ın Edeb Mektebi'nde okula başlamalarını hatırlatır. Bu tamlamayı takip eden "bahs-i cünûn" ifadesi ise bu mektepte Hüsn ve Aşk'a ders öğreten Monla-yı Cünûn'u akla getirir. Şair ilk dizelerde Hüsn ve Aşk'ın gittiği mektebe ve onlara ders öğreten hocalarına atıf yapmıştır. "Neticenin şerhi ve metni" tamlaması, Hüsn ü Aşk mesnevisinin son olduğunu ve ondan sonra böyle bir mesnevinin yazılamayacağını ifade eder. Bu ifade ile şair Hüsn ü Aşk mesnevisini över ve yüceltir. İkinci dizelerde ise şair "kitâb" ifadesi ile doğrudan mesneviden bahsettiğini dile getirmiştir. Bu dizelerde Hüsn ü Aşk kitabının Allah'ın ihsanından ibaret olduğunu söyleyen şair, Hüsn ü Aşk mesnevisini yüceltir; onu kutsallaştırır.

Hıfz için Neyyir diyâr-ı rûhı ser-hayl-i 'adem

Kişver-i dilde iki şehdür cenâb-ı Hüsn ü Aşk (Gazel 59, beyit 5)

(Neyyir, yokluğun önderi ruh diyarını saklamak içindir; Hüsn ü Aşk hazretleri gönül ülkesinde iki şahıdır.)

İkinci örnek beyitte ise “yokluğun önderi” ifadesi akla Şeyh Gâlib’i getirir. Şeyh Gâlib mutasavvıftır, yoklukta varlığı arayan bir öğretinin içinde yetişmiştir. O nedenle Neyyir Dede yokluğun önderi sıfatını Şeyh Gâlib için kullanır. Bu beytin ikinci dizesinde ise Hüsn ü Aşk mesnevisinin iki kahramanı olan Hüsn ve Aşk gönül ülkesinin iki şahı diye anılır; böylece şair mesnevinin önem ve değerini vurgular. Çünkü şairin en kıymetli diyarı gönlüdür ve bu diyarın şahları Hüsn ile Aşk’tır.

3.2. Leskofçalı Gâlib (ö. 1867)

Leskofçalı Gâlib’in “Hüsn ü Aşk” redifli şiirinden seçilen örnek beyitler, şairin şiirindeki Hüsn ü Aşk etkisini öne çıkaran beyit örnekleridir:

Hande-i gülle degil gülşende âh-ı ‘andelib

Münteşirdir gûşe gûşe dâsitân-ı hüsn ü aşk (Gazel 71, beyit 3)

(Gülün gülüşüyle bülbülün ahı gül bahçesinde değildir, Hüsn ü Aşk destanı kulaktan kulağa yayılmıştır.)

Gül ve bülbül artık gül bahçesinde değildir; onların aşkı Hüsn ü Aşk destanıyla gül bahçesinden çıkmıştır ve dillerde dolaşmaktadır. Hüsn ü Aşk mesnevisinin hikayesiyle “gül ve bülbül” hikayesini bağdaştıran şair, bu beyitte Hüsn ve Aşk’ın aşkına vurgu yapar. Onların aşkı gül ve bülbülün aşkından üstündür ve bu aşk bir destan olarak kulaktan kulağa dolaşmakta, yaşamaktadır. Leskofçalı Gâlib beyitte, klasik bir telmihle Hüsn ü Aşk mesnevisinin bir destan olduğunu söyler.

Husrev-i dîvân-ı nazmım iktibâs-ı vahy ile

Tab’-ı ‘âli-himmetimdir tercümân-ı hüsn ü aşk (Gazel 71, beyit 6)

(Hüsn ü Aşk tercümesi, şairin iktibası ile şiir mecmuamın hükümdarı ve gayreti yüce olan mizacıdır.)

Bu beyitten Leskofçalı Gâlib’in Hüsn ü Aşk mesnevisinin bir şerhini yapmaya niyetlendiği anlaşılmaktadır. Fakat böyle bir şerh çalışması mevcut değildir. Şair bu arzusunu dile getirerek Hüsn ü Aşk’ı tercüme etmenin, yani anlamının, ancak kendisinin gayretli mizacı ile mümkün olacağını söyler.

3.3. Nâmık Kemal (ö. 1888)

Şairin “Hüsn ü Aşk” redifli şiirinden seçilen örnek beyitler şu şekildedir:

Bir tecellî eyledin uşşâka tâ rûz-ı ezel

Devr eder dillerde hâlâ dâstân-ı Hüsn ü Aşk (Gazel 164, beyit 3)

(Ta ezel günü aşıklara bir tecelli eyledin, göründün; Hüsn ü Aşk destanı hala dillerde, gönüllerde dolaşır, döner.)

Beyitte Hüsn ü Aşk’ın bir destan olduğuna vurgu yapan Nâmık Kemal, bu destanın ezelden bu yana var olduğunu belirtir. Hüsn ü Aşk ezel günü aşıklara görünür ve o günden beri bu destan dillerde dolaşmaktadır. Bu ifadelerle şair beyitte mesneviyi över. Bunun yanı sıra “ezel günü tecelli eyledin” ifadesi Hüsn ü Aşk mesnevisine bir kutsallık atfetmektedir; çünkü “tecelli

eylemek” Allah’ın kudretinin yarattıkları üzerinde görünmesi anlamına da gelir. Böylece şair, Allah’ın kudretinin Hüsn ü Aşk mesnevisinde görüldüğünü söyleyerek mesneviyi yüceltir.

Âşıkım hüsn-i hayâl-i Gâlib-i üstâda kim

Şîve-i i’câz ile eyler beyân-ı Hüsn ü Aşk (Gazel 164, beyit 8)

(Üstat Gâlib’in hayalinin güzelliğine aşığım ki; o, mucize tavrı ile Hüsn ü Aşk’ı söyler, açıklar.)

Nâmık Kemal son beyitte Şeyh Gâlib’i üstadı olarak anar. Hüsn ü Aşk, Şeyh Gâlib’in mucizevi tavrı, şairliği ile yazılmıştır. Çünkü mucize sayılacak kadar güzel ve düzgün söz söyleme Şeyh Gâlib’in üslubunun bir özelliğidir. Belâğatin son mertebesi anlamına gelen “i’câz” kelimesi ile Nâmık Kemal, Hüsn ü Aşk mesnevisinin mucize derecesinde bir eser olduğunu belirtir. Bu ifadeler hem Şeyh Gâlib’e hem de Hüsn ü Aşk mesnevisine övgü içerir. Nâmık Kemal hem Şeyh Gâlib’e hem de mesneviye olan hayranlığını bu beyitteki ifadeleriyle dile getirir.

3.4. Memdûh Fâik (ö. 1925)

Memdûh Fâik’in ilgili şiirinin beyitlerinden örnekler aşağıda verilmektedir:

Mümkün olsaydı bu âlemde beyân-ı hüsn ü aşk

Âşikâr olurdu esrâr-ı nihân-ı hüsn ü aşk (Gazel 152, beyit 1)

(Bu alemde Hüsn ü Aşk’ı açıklamak mümkün olsaydı Hüsn ü Aşk’ın gizli sırları meydana çıkardı.)

Bu beyitte şair; Hüsn ü Aşk mesnevisinin alegorik yapısına, anlam açısından çok katmanlı oluşuna ve mana içinde mana barındırmasına atıfta bulunmaktadır. Hüsn ü Aşk bir sırdır ve o sırları meydana çıkarmak çok zordur. O nedenle Hüsn ü Aşk’ı açıklamak mümkün değildir.

Etse de sad-bâr Fâ’ik Hızr u Mûsâ ittihat

Bulmaz aslâ bir nihâyet dâsitân-ı hüsn ü aşk (Gazel 152, beyit 5)

(Fâik, Hz. Hızır ve Hz. Musa yüz kere bir araya gelse de Hüsn ü Aşk destanı asla sona ermez.)

Bu beyitteki “dâsitân/destan” ifadesi bize doğrudan Hüsn ü Aşk mesnevisini hatırlatır. Bu destan hiçbir zaman son bulmaz. Hz. Hızır ile Hz. Musa’nın yolculuk kıssasına (Pala, 2005: 204-205, 335) atıf yapılan beyitte, Hz. Hızır ve Hz. Musa yüz kere bir araya gelse de Hüsn ü Aşk destanı asla sona ermez ifadeleriyle mesnevinin önemi mübalağalı olarak vurgulanır.

4. SONUÇ

Genel olarak yapılan değerlendirmeler doğrultusunda, çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıdaki gibidir:

- Şairler Hüsn ü Aşk mesnevisini okuyup bu mesneviden etkilenerek “Hüsn ü Aşk” adını redif olarak seçmişlerdir.
- Çalışmaya konu olan şairlerin ilgili gazellerinde “Hüsn ü Aşk” adının redif olarak seçilmesi ayırt edici ve dikkat çekici bir özelliktir. Böylece şairler, şiirlerinin temeline Hüsn ü Aşk mesnevisini koymuş ve şiirin anlam dünyasını bu mesnevinin özelliklerine yer verip onu överek şekillendirmiştir.
- Her şair şiirinde Hüsn ü Aşk mesnevisini öven ifadeler yer verir. Bu övgü ifadeleri genellikle mübalağa sanatından yararlanılarak şekillenmiştir.
- Şairlerden sadece Nâmık Kemal “Gâlib” adını anarak doğrudan Şeyh Gâlib’e atıfta bulunur ve onu üstadı olarak görür.

- Dört farklı şairin benzer biçim ve içerik özellikleriyle yazdığı bu gazellerin birbirinden ne kadar etkilenecek kaleme alındığı başka bir çalışmanın konusu olabilir.
- Hüsn ü Aşk mesnevisinin yazıldığı dönem ve sonrasında, önemli bir etki bıraktığı aşikârdır. Bu çalışma ile farklı bir açıdan, Divan şiirinde Şeyh Gâlib ve Hüsn ü Aşk mesnevisinin etkisi incelenmiştir.

5. KAYNAKLAR

- Bozkurt, G. (2024). *18. ve 19. yüzyıl divanlarında Şeyh Gâlib Divanı'nun etkisi* (Doktora tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, S. (2018). *Neyyir Abdü'l-halim Dede dîvân inceleme tenkitli metin, metnin bugünkü Türkçesi, sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2016). *Şeyh Galib Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nur, R. (2017). *Namık Kemal hayatı, divanı, eserleri*. M. Soğukömeroğulları (haz.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Odunkıran, F. (2011). *Mehmed Memdûh Paşa ve Dîvân-ı Eş'ârı (inceleme-metin)* (Yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Pala, İ. (2005). *Ansiklopedik Divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2019). *Klasik edebiyat bilgisi belâgat ve biçim-ölçü-kafiye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, A. H. (2003). *Leskofçalı Galip hayatı, dönemi, sanatı, divanı ve metnin bugünkü Türkçesi* (Yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yüksel, S. (1980). *Şeyh Galip eserlerinin dil ve sanat değeri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

A LITERARY, SOCIAL AND PHILOSOPHICAL JOURNAL IN 1913: LEM‘A
1913 YILINDA EDEBÎ, İÇTİMAÎ VE FELSEFÎ BİR MECMUA: LEM‘A

FEYZA ZEYNEP ERDOĞAN¹, TAYFUN HAYKIR²

¹Yüksek lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı,
ORCID: 0000-0003-1088-7939

²Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni
Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3371-2245

Özet

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nde süreli yayıncılık faaliyeti ortaya çıkmış ve özellikle 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte matbuatın toplumun neredeyse her alanında yönlendirme gücü artarak hız kazanmıştır. Özellikle dönemin aydınları tarafından okurlarını bilgilendirmek, eğitmek, eğlendirmek ve halka ulaşmak gibi amaçlara yönelik farklı süreli yayınlar çıkarılmıştır. Bu süreli yayınlardan biri olan Lem‘a, 1913 yılında, Balkan Savaşları’ndan birkaç ay sonra matbuat âlemine adım atmıştır. Yayın kurulu tarafından “edebî, içtimai ve felsefî bir mecmua” olarak tanıtılan dergi, yayın hayatına beş sayı devam edebilmesine rağmen dağılmaya başlayan Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durumu, dönemin edebî-fikrî eğilimlerini ve aydınların halkı her alanda aydınlatma/eğitme çabalarını yansıtmaları bakımından kayda değer bir içeriğe sahiptir. Bu çalışmada, önce bahsi geçen dönemde görülen fikir akımları ve edebî anlayışlardan öz hâlinde bahsedilmiş, ardından Lem‘a mecmuasının yayın bilgileri, şekil özellikleri, yayın politikası ve amacı, yazar kadrosu ve dergide yer alan metin türleri hakkında genel bir bakış açısı verilmiştir. Lem‘a’da yer alan her tür içerik; edebî ve kültürel faaliyetler, fikrî faaliyetler ve görsel malzemeler olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Dergi hakkında genel bir değerlendirmenin ardından Lem‘a’nın tahlilî fihristi verilmiş ve çalışmanın sonuna dergiden derlenen ve dönemini yansıtmaya kabiliyeti olduğu düşünülen metinler, Latin esaslı Türk alfabesine dönüştürülerek eklenmiştir. Böylelikle hem devirlerine ışık tutmaları ve topluma, kültür hayatına hizmet etmeleri bakımından Lem‘a başta olmak üzere süreli yayınların genel manada değerinin görülmesi amaçlanmış hem de Lem‘a’nın dönemin edebî, fikrî, sosyal ve siyasi özelliklerini yansıtan nitelikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı basını, mecmua, dergi, süreli yayınlar, Lem‘a

Abstract

Starting from the second half of the 19th century, periodical publishing activities emerged in the Ottoman Empire, and especially with the Constitutional Monarchy II declared in 1908, the power of the press to direct almost every area of society increased and gained momentum. In particular, different periodicals were published by the intellectuals of the period for purposes such as informing, educating, entertaining and reaching out to the public. One of these periodicals, *Lem‘a*, entered the press world in 1913, a few months after the Balkan Wars. The journal, which was introduced by the editorial board as a “literary, social and philosophical journal”, has a remarkable content in terms of reflecting the situation of the Ottoman Empire, which was beginning to disintegrate, the literary and intellectual tendencies of the period, and the efforts of intellectuals to enlighten and educate the public in every field, despite being able

to continue its publication life with only five issues. In this study, firstly, the intellectual movements and literary approaches seen in the mentioned period were briefly mentioned, then a general perspective was given about the publication information of *Lem'a*, its formal features, its publication policy and purpose, its staff of writers and the types of texts included in the journal. All types of content in the *Lem'a* were analyzed by classifying them under three main headings: literary and cultural activities, intellectual activities and visual materials. After a general evaluation of the journal, an analytical index of *Lem'a* was given and at the end of the study, selected texts compiled from the journal and with high reflective capacity of the period were added by being converted to Latin-based Turkish alphabet. In this way, it was aimed to see the general value of periodicals, especially *Lem'a*, in terms of shedding light on their era and serving the society and cultural life, and also to determine the qualities of *Lem'a* that reflect the literary, intellectual, social and political characteristics of the period.

Keywords: Ottoman press, journal, magazine, periodicals, Lem'a

1. GİRİŞ

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi fikir akımları; topraklarını kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti'ni kurtarmak isteyen aydınların arayışlarına cevap verir. Meşrutiyet'in ilanından itibaren beş yıl boyunca din, dil, ırk fark etmeden tek bir çatı altında yaşamayı hedefleyen Osmanlıcılık fikri; Meşrutiyet'in ilanında büyük bir etkisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından uygulanır. Ancak millî düşüncelerin had safhada olduğu ve Batılı devletlerin etnik grupları bağımsızlığa teşvik ettiği bu yıllarda, çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'nın bu şekilde hayatta kalması olası değildir. Nitekim 1912-1913 yıllarında ortaya çıkan Balkan Savaşları'yla birlikte Osmanlı sınırlarında yaşayan azınlıklar bağımsızlığını ilan edince, Osmanlıcılık fikri de etkisini yitirir. Diğer yandan Osmanlıcılığın devamı gibi görülen İslamcılık fikri, Müslüman Arnavutların ve Arapların isyanlarıyla birlikte zayıflar. Bütün bunların sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, dolayısıyla devletin, dönemin en önemli fikir hareketi olan Türkçülüğü benimsemesiyle hemen her alanda millîleşme hareketleri başlar. Türk edebiyatı tarihinde "Millî Edebiyat Hareketi" adı verilen ve 1911-1923 yıllarını kapsayan dönemde, birbirinden farklı edebî anlayışlara sahip pek çok yazar ve şairin eser verdiği görülür. Tanzimat Dönemi ile başlayan edebiyatta yenileşme hareketleri, Millî Edebiyat Dönemi'nde dil üzerinden şekillenir (Reyhanoğulları, 2019: 199). Ağırlıklı olarak Arap ve Fars kültürlerinin uzun yıllar süren etkisiyle millî kimliğine dair değerleri öne çıkaramayan edebiyatımızda özellikle dilde sadeleşmeye gidilerek millî bir yazı ve konuşma dili oluşturulmak ve bu dille edebî metinler üretilmek istenir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen ilkeler Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem tarafından *Genç Kalemler* dergisinde "Yeni Lisan" başlıklı makalesiyle duyurulur. Böylece millîleşme çabaları hız kazanır ve Türkçülük fikri edebiyatta varlığını gösterir. Öte yandan Edebiyat-ı Cedide anlayışı tesirinde kalan ve "Sanat şahsi ve muhteremdir." anlayışını benimseyen Fecr-i Âti Encümen-i Edebî üyesi sanatçılar, 1909-1911 yıllarında faaliyet gösterir ancak Balkan Savaşları'yla birlikte benimsedikleri ilkeleri hayata geçiremezler. Buna rağmen Millî Edebiyat Dönemi'nde Fecr-i Âti sanatçıları ve bilhassa Ahmet Haşim'in takipçileri bireysel temalara odaklanma edebî faaliyetlerini sürdürmeye devam eder. Söz konusu süreçte her ne kadar etkisini kaybetmiş olsa da İslamcılık fikri, *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilü'-Reşâd* dergilerinde, Mehmet Akif'in öncülüğünde edebiyat sahasında kendine yer bulmuştur. Bunların yanı sıra şiirde klasik bir temel arayışına Nev-Yunanîlik anlayışıyla yaklaşan Yahya Kemal, "î'lâ-yı edebiyat" tezahüratıyla yola çıkan ve *Rübâb* dergisi etrafında toplananlar ve edebiyatta millîleşmenin sadece *Genç Kalemler*'in elinde olmadığını göstermek için "millî geçmişe bağlanış" anlayışıyla kurulan Nâyîler, 1912-1913 yıllarının edebiyat faaliyetlerinde yer alırlar.

Bütün bu siyasi-sosyal sorunların ve edebiyattaki çeşitliliğin artış gösterdiği bir dönemde *Lem'a*, devrinin edebiyatına ve sosyal meselelerine ışık tutmak gayesiyle çıkarılır.

2. LEM'A'YA GENEL BİR BAKIŞ

Balkan Savaşları'ndaki yenilgiden birkaç ay sonra *Lem'a*; “edebî, içtimai, felsefî mecmua” ifadesiyle yayın hayatına başlar. Yalnız beş sayı devam edebilen derginin ilk sayısı rumî 25 Teşrinievvel 1329 (7 Kasım 1913) tarihinde yayımlanırken, on beş günde bir çıkacağı belirtilir. İkinci sayıda ise derginin haftalık basılmasının planlandığı dile getirilir. Ancak ikinci sayı, birinci sayıdan 45 gün; üçüncü sayı, ikinci sayıdan 18 gün; dördüncü sayı ise üçüncü sayıdan 13 gün sonra çıkarılır. Dördüncü sayıyla birlikte derginin klişesinin altında yer alan bilgiler de değişir. *Lem'a*'nın on beş günde bir yerine perşembe günleri çıkacağı yazılır ve *Lem'a* artık edebî, içtimai, felsefî, “tarihî” bir mecmua olur. Aynı bilgilerin yer almasına rağmen beşinci sayı, dördüncü sayıdan 23 gün sonra, bir cumartesi günü yayımlanır. Beşinci sayının kapağında yer alan bilgiye göre, müdüriyet işlerinden sorumlu M. Ekrem'in ani bir şekilde İstanbul'dan ayrılması gerektiği için bu gecikme yaşanmıştır. Diğer sayıların gecikme sebebi ise okuyuculara açıklanmaz. Bununla birlikte derginin neredeyse her sayısı farklı bir matbaadan çıkarılır. Birinci sayıda Sadâ-yı Millet Matbaası; ikinci sayıda Matbaa-i Hayriye ve Şürekası; üçüncü ve dördüncü sayıda Mahmut Bey Matbaası; beşinci sayıda ise Karabet Matbaası ibareleri görülür. Bütün bunlarla birlikte derginin beşinci sayısında yer alan ilanda, bir sonraki sayıda “İhanet” ve “İstiklâl” isimli iki eserin okurla buluşturulacağı söylenir. Bu ilandan yola çıkılarak derginin devam etmesinin planlandığı ancak bunun mümkün olmadığı görülür.

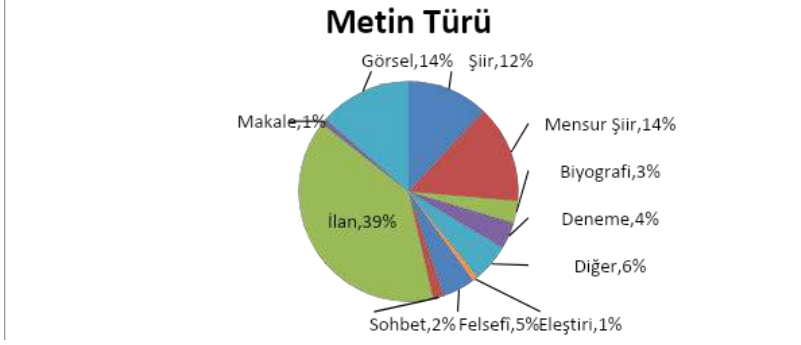
Şekil 1. Lem'a'nın dış kapak klişesi

Şekil 2. Lem'a'nın iç kapak klişesi

Dergi idarehanesinin adresi, ikinci sayı haricinde, “Babıâli, Ebussuud Caddesi Numara 27” olarak verilir. Derginin müdüriyet işlerinden sorumlu M. Ekrem, mesul müdürü Osman Zekâi, edebî müdürü ise Emin Hâkî'dir. *Lem'a*'nın bir sayısı 20 paradan satışa sunulur. Senelik aboneliği 20; altı aylık aboneliği 10 kuruştur ve abonelik şartı peşin ödemedir. Dördüncü sayıdan itibaren haftalık yayımlanacak olan derginin senelik aboneliği 30, altı aylık aboneliği 15 kuruşa yükseltilir. Üçüncü sayının sonundaki ilanda, dergiye 5 kayıt getiren abonelere, ayrıca bir abone hediye edileceği söylenir. Ayrıca her aboneye, üç ayda bir yalnız aboneler için basılacak olan “nefis ve renkli tablolar” verilecektir. Derginin yayımlandığı tarih her sayıda hem rumî hem de hicrî hâliyle yer alır. *Lem'a*'nın her sayısının ilk sayfası tam sayfa bir görselle oluşturulmuştur. İlk sayı haricindeki bütün kapak görsellerini, imzasız tablolar oluşturur. Dergi mizanpajında yazılar, genellikle çeşitli desenlerle süslenir ve bu sayede görsel zenginlik sağlanır. Ayrıca ikinci sayıyla birlikte eserlerin başlıkları ve yazar isimlerinin yazımında çoğu kez rika harf karakterleri tercih edilir. *Lem'a*'nın yayın politikası ve amacı açık bir şekilde belirtilmez. Yalnızca birinci sayıda *Lem'a* için “Metin ve azimkâr hatveleriyle mühim ve muazzez bir gayeye doğru daima koşacak ve yorulmayacaktır.” cümlesi görülür. Ancak parıltı, parlamış anlamına gelen “lem'a” kelimesinin derginin adını almasından ve dönemin şartlarından yola çıkılarak; edebî, içtimai ve felsefî alanda bir aydınlanma ve aydınlatma amacının güdüldüğü ileri sürülebilir. Nitekim dönemin edebiyat anlayışlarının yansımalarının görüldüğü pek çok şiir ve mensurenin yanında devrin toplumsal ve felsefî meselelerinin ele alındığı makale, fıkra, deneme ve sohbet türleri de dergide yer alır. Bütün bunların yanı sıra dergi kültürel faaliyetlere de önem verir.

Balkan Savaşları'nın yenilgisinden sonra halkı eğlendirmek için bilmece ve soru yarışmaları; sanat hayatını canlı tutmak için karakalem çizim ve kartpostal müsabakaları düzenlenir.

Grafik 1. Lem'a'da yer alan metin türlerinin dağılımı

“Gelen yazılar derç edilsin edilmesin geri verilmez.” ifadesine klişenin yanında yer veren Lem'a'da, ikinci sayısıyla birlikte okuyuculardan gelen yazılar, “Muhâberat” başlığı altında değerlendirilir. Ayrıca kimi zaman görülen destek ve ilgi için okuyuculara teşekkür edilirken kimi zaman da yaşanan gecikmeler ve aksaklıklar için özür metinleri yazılır. Başyazarı belirtilmeyen Lem'a'nın yazar kadrosunda Hamdullah Suphi [Tanrıöver], Falih Rıfkı [Atay], Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Hasan Saidü'l Mevlevi ve derginin edebî müdürü olan Emin Hâkî gibi isimler şiir, makale, sohbet, inceleme ve felsefi yazılarıyla dikkat çeker. M. Ekrem, L. İsmail, Mustafa Cavit, Cemal Nadir, Eşref Nesib, M. Raif, M. Kemal, Lemi' Nihad, A. Ferhunde, Mazlum Sami, M. Raik, Osman Fahri ve “Cim, Şûn” müstearı gibi isimlerin yanı sıra özel hayatlarında siyasi faaliyetleriyle öne çıkan [Mühendis] Mazhar Neriman ve Ferit Necdet Mübin de şiirleri ve mensureleriyle dergide yer alır. Mahmut Sadık ve Ziya Behlül denemeleriyle; M. Sabit ise felsefi çevirileriyle öne çıkar. Lem'a'nın kapağında bulunan “Muhteviyat” kısmında, M. Raik'in “Son Nefes” isimli eserinin tefrika olarak dergide yayımlandığı söylene de günümüze ulaşan nüshalarda bu tefrika bulunmaz. Bununla birlikte ikinci sayının kapağındaki bilgiye göre, bir sonraki nüshada birkaç isimle beraber Hamdullah Suphi, Celal Sâhir ve Aka Gündüz'ün yazılarının olacağı söylenir. Buna rağmen adı geçen üç edibin de eserleri yayımlanmaz. Yine ikinci sayının ilan kısmında, gelecek nüshada “[...] ilave olarak sehâr bir kalem tarafından yazılan ‘Türkistan'da Aşk’ namındaki eser karilere ihdâ edilecektir.” bilgisi verilir ancak bu vadin gerçekleştirildiğine dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Derginin başyazarlarının türleri ve yazarları farklılık gösterir. Başyazarı olarak birinci sayıda Hamdullah Suphi'nin şiiri “Ah Mesâ”; ikinci sayıda Mahmut Sadık'ın denemesi “Lem'a-ı Zekâ”; üçüncü sayıda ise siyasetçi ve yazar Babanzâde İsmail Hakkı'nın iki satırlık taziye ilanından sonra Mahmut Sadık'ın bir başka denemesi “Valide – Zekâ”ya yer verilir. Dördüncü sayının başyazarında, Falih Rıfkı [Atay]'ın Fransızcadan tercüme ettiği “Okumak” başlıklı sohbet bulunur. Beşinci sayıda ise Recaizade Mahmut Ekrem'in vefatı üzerine yazılan ve imzasız bir şekilde yer alan “Ekrem Bey'in Ufûlü” başlıklı taziye ilanı, Lem'a okurlarına sunulur. İlandan hemen sonra Falih Rıfkı'nın sohbet çevirisi “Okumak”ın devamının görülmesi, Recizade gibi önemli bir ismin vefatı söz konusu olmasaydı dördüncü sayıda olduğu gibi beşinci sayıda da bu çevirinin başyazarı olarak yayımlanacağına işaret eder.

3. EDEBÎ VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

Lem'a “edebî, içtimai, felsefî bir mecmua” olarak, fikrî faaliyetlerden ziyade edebî ve kültürel faaliyetler bakımından zengin bir dergidir. Yayımlandığı dönem göz önünde tutulduğunda dergide yer alan edebî metinlerin genellikle Millî Edebiyat ve Fecr-i Âtî etkisinde yazıldığı görülür.

3.1. Şiir

Dergide beş sayı boyunca on beş şiir yayımlanır ve ikisi beyitlerden, geri kalanı dördlüklerden oluşur. Bu şiirler, bireysel ve sosyal temalı şiirler olarak iki başlık altında toplanabilir. Bireysel temalı şiirlerin çoğunda, 1913 yılında faaliyet göstermiyor olsa da ferdiyetçi sanat anlayışını benimsemiş olan Fecr-i Âtî edebî topluluğunun ve dolayısıyla Ahmet Hâşim'in etkisi görülür. Balkan Harbi ile birlikte edebiyatta toplumcu söylem güçlense de Fecr-i Âtî'nin şair ve yazarların üzerindeki tesiri, *Lem'a*'da da görülebileceği gibi devam eder. Nitekim derginin ilk sayısının başyazısında, Fecr-i Âtî topluluğunun kurucularından Hamdullah Suphi [Tanrıöver]'in "Ah Mesâ" (S. 1 s. 1) başlıklı yedi dördlükten oluşan şiiri yer alır. Bunun yanı sıra Ahmet Hâşim ile birlikte yaygınlaşan "akşam" motifi, sadece burada değil, birkaç şiirde daha görülür. Ferit Necdet Mübin'in aynı sayıda yayımlanan "Akşamdan Sonra" (S. 1 s. 5) ve sırayla dördüncü ve beşinci sayıda bulunan "Leyl-i Nur" (S. 4 s. 35) ve "Leyl-i Üryan" (S. 5 s. 48) şiirlerinin de "gece"yi esas alması bakımından aynı özellikleri barındırdığı söylenebilir. Aynı zamanda "Leyl-i Üryan", *Lem'a*'da divan edebiyatı anlayışını takip eden şairlerin olduğuna işaret eden iki gazelden biridir. Bir diğer gazel, Mazhar Neriman'ın çocuğu için söylediği tahmin edilen ve beşinci sayıda yer alan "Necdet İçin" (S. 5 s. 48) şiiridir. Mazhar Neriman'ın derginin birinci sayısında yayımlanan ve dördlüklerden oluşan "Zavallı Emeller" (S. 1 s. 5) başlıklı bir şiiri daha vardır. Bu durum, onun Ferit Necdet Mübin gibi yeni anlayışa uygun şiirler kaleme alsada da divan edebiyatı geleneklerini bırakmayan şairlerden olduğunu gösterir. Bütün bunların yanı sıra Emin Hâkî'nin "Seraba Doğru" (S. 1 s. 4), "Mahrum Olaydım" (S. 5 s. 36); Ferit Necdet Mübin'in "Manolya" (S. 3 s. 26); M. Kemal'in "Karlar" (S. 3 s. 29); L. İsmail'in "Darıldın mı?" (S. 5 s. 53-54) başlıklı şiirleri de görülür. Ayrıca derginin birinci ve ikinci sayısında, imzasız birer şiir vardır. Bu şiirler de bireysel temalara sahip olmakla birlikte birer dördlükten oluşarak, birbirinden farklı resimlerin altında yer alır. Dergide yayımlanan iki şiir ise sosyal bir temaya sahiptir. Bunlardan ilki, birinci sayıda görülen M. Ekrem'in "Karanlıktan Hilâle" (S. 1 s. 7) şiiridir ve M. Ekrem, bu şiiri öğretmeni olan Hamdullah Suphi'ye ithaf eder. Keza, Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmış olan ülkenin ve halkın durumunu dile getiren "Karanlıktan Hilâle"nin, Türkçülük ve milliyetçilik meselelerindeki önemli çalışmalarıyla öne çıkan Hamdullah Suphi'ye ithaf edilmesi olağandır. Şiirde söylendiğine göre mutlu kalpleri yas dağıtan alevler sarmış, "her vakitler saadetten ruhlar alan yuvalar / şimdi birer mezar gibi karanlığa boğulmuş," güneş ile aydınlanan "buralar" âdeta cehennemin kızılığına sokulmuştur. Şiirde bir perişanlık dile getirilse de son dördlükteki "Bana biraz ışık verin yıldızları çağırdım" dizesinde aydınlığa ulaşma çabası görülür. Ardından, karanlığı aydınlatacak olan hilâle "Kâinata billurlardan çiçek serpen ey hilâl!" dizeleriyle seslenilerek, ondan yok oluşu engellemesi istenir: "Harap, bîkes şu yurduma sakın verme bir zevâl!" Şiirin dünyasında yer alan öğeleri gerçek hayattan alan anlaticı, bir yandan da doğadan seçtiği unsurlarla dilinin ve fikrinin hizmetinde şairaneliği yakalamaya çalışır. Ayrıca Mehmet Âkif Ersoy'un 1921'de "İstiklal Marşı"nda "hilâl"e seslenerek çizdiği şiir imajının, 1913 yılında bu dizelerde kendini hissettirmesi de dikkat çekicidir. Derginin edebî müdürü olan Emin Hâkî'nin ikinci sayıda yer alan "Türklüğümün Karşısında" (S. 2 s. 16) isimli şiiri ise başlığından da anlaşılacağı üzere Balkan Savaşları'ndan sonra en çok benimsenen fikir akımı olan Türkçülük ile ilişkilendirilmelidir. Nitekim şiir, "Türklerin büyük şairi Mehmet Emin Bey'e" ithaf edilir. Yedi dördlükten oluşan "Türklüğümün Karşısında"da şair, ilk altı dördlük boyunca yaşadığı yerin güzelliklerini bir yana koyarak âdeta, "varsın" bir harabeye dönüşsün, der. Ardından son dördlükle birlikte coşkulu bir şekilde Türk'ün gücünü dile getirir:

“Kahpe düşman, bir yarın var unutma!

Bunlar birer hayal olur, silinir

Yarın, yarın ‘anud başın alçakça

Türklüğümün karşısında eğilir”

Edebiyat-ı Cedide sanatçılarının etkisiyle artarak kaleme alınan, tablo altı şiirler olarak nitelendirilebilecek başlıksız ve imzasız iki şiir de bulunmaktadır. Dergide görülen bu tablolardan birinde, elinde çiçekler olan genç bir kız bulunmaktadır. Şair, tablodan ilham alarak şiirini yazar:

Görsel 1. Elinde çiçekler olan genç bir kızın tablosu (S. 1 s. 3)

“O demet bir kıza benzer ki: şafaktan mahlûk

O demet, ma‘bude-i aşkımdaki ma‘budemdir.

Serfüru bürde-i tebcil olurum peşinde:

Ona her bir nıgehim bir ebedi secdemdir...” (S. 1 s. 3)

1913, Osmanlı Devleti’nin yaşadığı Balkan faciasından sonra güçlenen Türkçülük akımının revaçta olduğu yıllardandır. Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı topraklarında Türkçülük anlayışı; tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla edebî eserlerde de işlenmiştir.

3.2. Mensur Şiir

Lem‘a’nın bütün sayılarındaki edebî faaliyetler göz önünde tutulduğunda, en çok mensur şiirin bulunduğu görülür. Mensur şiir, duygu ve düşüncelerin tasvirinin düzyazı ile aktarılmasıyla ortaya çıkan “şairane nesir” ya da “fantezi” olarak da tanımlanabilir. Fransızcadan çevirilerle yaygınlaştığı düşünülen bu türün öncüleri sayılan Edebiyat-ı Cedide şairlerinin ardından, Fecr-i Âti şairleri de mensur şiir türünde eserler ortaya koyar.

Dergide yer alan mensur şiirler, bireysel temalara sahip olmakla birlikte çoğunluğunun teması aşktır. Bu mensur şiirlerde genellikle yalnızlık çeken söyleyici, sevdiğine seslenerek onsuzluktan ve çektiği acılardan bahseder, onunlayken kendini ne kadar güzel hissettiğini söyler ve kavuşma arzusu duyar. Bunlardan biri olan ve Cim Şûn müstearıyla yayımlanan “Cim‘den Mim‘e” (S. 1 s. 8), ilk üç sayıda yayımlanan, üçüncü sayıda Almancadan çeviri olduğu belirtilen bir dizidir. Bir diğer aşk temalı metin dizisi, sırayla ikinci ve üçüncü sayılarda görülen ve M. Ekrem tarafından kaleme alınan “Bir Muhtazarın Defterinden: İlk Niyaz” (S. 2 s. 15) ve “Bir Muhtazarın Defterinden: İkinci Niyaz” (S. 3 s. 29) başlıklı yazılardır. Son ortak başlıklı metin dizisi ise Eşref Nesib’in sırayla ikinci, dördüncü ve beşinci sayıda yer alan “Neşâid-i İştîyâk 1” (S. 2 s. 19); “Neşâid-i İştirâk’tan 2: Ruhunda İken” (S. 4 s. 40); “Neşâid-i İştirâk’tan 3: Senin Huzurunda” (S. 5 s. 52) isimli mensur şiirleridir.

Mustafa Cavid'in ikinci sayıda yayımlanan "Niyâz-ı Muhayyel" (S. 2 s. 14-15) başlıklı mensur şiiri ise "Sevgili Şair!" hitabıyla kendisine seslenerek yazdığı bir eserdir. Şairin tabiat ile kurduğu ilişkinin belirginleştiği mensure, hem bir şair hem de bir öğretmen olan Osman Fahri'ye ithaf edilir. Tabiatın öne çıkarıldığı bir diğer eser ise aynı sayıda yayımlanan M. Raif'in "Salkımlar" (S. 2 s. 20) başlıklı mensur şiirdir ve burada geçenler "Necdet" isimli bir şahsa anlatılır. Lem'i Nihad'ın yazmış olduğu "Dertlerim ve Şifalarım" (S. 3 s. 31-32), eserin adından da anlaşıldığı üzere anlatıcının şairane bir üslupla yaşadığı sıkıntıları ve bu sıkıntılardan kurtuluşunu anlattığı mensur şiirdir. "Şunu da bil ki hayat bir tarafı dertlerden, diğer tarafı şifalardan merkep bir muadele... Ve emin ol bunlar birbirine galip gelemiyor... Yürü! Sen de güllerini kokla!" cümleleriyle mensure son bulurken anlatıcı, okuyucuya da seslenir. Osman Fahri'nin ikinci ve üçüncü sayıda "Tabiat ve Grupları" (S. 2 s. 12-14, S. 3 s. 25-26) başlığı altında yayımlanan mensur şiirleri, insanların tabiatın güzelliklerine duydukları kayıtsızlığa bir yakınma niteliğindedir. "Sizi benim hasta kalemimden başka kim çiziyor?" (s. 13) diyen yazar, bu yazılarında şairane bir üslupla doğada gördüğü güzellikleri dile getirir. Yalnız menfaatlerinin peşlerinde koşan "zavallılar"a başlarını tabiata çevirmelerini söyleyerek, tabiatın gruplarını, güneşin batışında hissettiği samimiyeti ve yakınlığı; deniz kenarında dalgaların seslerini; kırdan tenhada kalan güzellikleri anlatır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Fecr-i Âti etkisinde oldukları belirtilen *Lem'a* şairleri, mensur şiirlerini, genellikle aşk ve tabiat çevresinde şekillendirerek elem dolu şiir özneleri aracılığıyla meydana getirir.

3.3. Biyografi

Lem'a mecmuasında biyografi yazarlığını, Hasan Saidü'l-Mevlevi tek başına üstlenir. İkinci ve üçüncü sayıda "rakîk, âşık bir şair" Na'ilî-i Kadim'i (S. 2 s. 19-20, S. 3 s. 27-28), dördüncü ve beşinci sayıda ise "Serâmedân-ı rical-ı edebiyemizden" diyerek nitelendirdiği Ragıp Paşa'yı (S. 4 s. 37-40, S. 5 s. 49-51) anlatır. Hasan Saidü'l-Mevlevi, her iki biyografi yazısında da şairlerin hayatından kısaca bahsettikten sonra, şiirlerinden alıntılar yaparak şairlerin şiirlerindeki üsluba ve edebî kişiliklerine değinir.

3.4. Deneme

Lem'a'daki dikkat çekici denemelerden biri, Ziya Behlül'ün gördüklerini ve hissettiklerini anlattığı "Şeyh Galib'in Huzurunda" (S. 3 s. 28) isimli yazısıdır. Derginin üçüncü sayısında bulunan bu yazıda yazar, Şeyh Galib'in mezarına gider ve o mekânın kendisine hissettiklerini kaleme alır. Mekânın tasviri, mekânın yazar üstündeki etkisi ve Şeyh Galib'e seslenişi, duru ve açık bir dil ile aktarılır.

3.5. Sohbet

Derginin dördüncü ve beşinci sayılarında Falih Rıfkı [Atay]'ın imzası olan ve devamı da planlanan "Okumak" (S. 4 s. 33-35, S. 5 s. 46-49) isimli bir sohbet yayımlanır. Antoine Albalat'nın okumak üzerine düşüncelerini Fransızcadan aktaran Falih Rıfkı, "Nasıl okumak?" suali üzerinden hareket eder ve daha önceden yapılmış birtakım incelemeler arasından seçtiği satırları bir araya getirdiğini söyler. Bu soruyu sorma ihtiyacını nereden duyduğunu, "Bizim için okumağa yeni başlayan, okumak ve tettebbu etmek ihtiyacı umumiyetle henüz yeni kabul edilen memleketlerin gençleri ilk önce nasıl okumak icap ettiğine dair muhtelif fikirleri anlamalıdır." (s. 34) diyerek açıklar. Falih Rıfkı, ilk olarak yeni neslin "her şeyden bahsetmek ve her şeyi okumak" arzusundan bahseder. Bunun söz konusu zamanda mümkün olmadığını belirtir. Ona göre on asır önce hem heykeltıraş hem âlim hem doktor olunabiliyordur ancak o günkü ihtisasın artık sadece doktor olmaya bile müsait olmadığını dile getirir.

Okumaya isteklilerin yanında okumanın düşmanı olduğunu da söyleyen yazar bu konuya da örnekleriyle birlikte değinir. Falih Rıfkı yazısında yazabilmek için de okumak gerektiğini söyler. Bir şey meydana getirmek için toprağı işlemek gerekir. Okumayanın kuvvetlerini tanımaya gücü yetmez; ne vücuda getireceğini bilemez. Kendini ortaya çıkarmak isteyenler La Fontaine, Molière, Corneille okumalıdır. Yazara göre kişi daima okumalıdır: Yazı yazdığınız zaman kaleminiz birdenbire duruyorsa yine okuyunuz... Kitaplarınız size ilhamı tekrar verecektir. Yazmak istediğiniz zaman okuyunuz. Artık yazamadığınız zaman yine okuyunuz. Kabiliyet ve istidat bir temsilden ibarettir. Okunacak bir şey yazabilmek için yazarları okumalıdır. Mütalaa, yübûseti defeder. Melekelere faaliyet verir ve muhayyilenin serbestini temin eder. (s. 48) Dönemin okumaya ve yazmaya hevesli gençlerine izlemeleri gereken yolu göstermek için kaleme aldığı bu eserlerinde Falih Rıfkı, önemli yazarların deneyimlerinden ve alışkanlıklarından da örnekler vererek tavsiyelerini desteklemiştir.

3.6. İlanlar

Lem'a'da görülen ilanların büyük bir kısmını basım-yayın ilanları oluşturur. Çocuklara Neşideler, Talebe Doktoru, Kadınlar Dünyası, Çocuk Dünyası, İctihad, Keşf-i İkbâlü'n-Nisâ, Şehbâl, Sebilürreşad, Mektup 'Âlimi, İdman, Kemâlât, Çalışalım, Çocuk Duygusu, Büyük Duygu, Talebe Defteri, Nihâl, Mersiyeler Ali Nusret'e, Mektepli, Erkekler Dünyası isimli dergi ve kitaplar, okunması tavsiye edilen yayınlar olarak görülür. Bunların yanı sıra ticarî ilanlarla karşılaşmak da mümkündür. Rûbab mecmuasına ait olan "Rûbab Salonu"nun; Saraçhane başında Vodina Otel'in karşısında olan ve birçok kırtasiye malzemesiyle birlikte Lem'a'nın da bulunduğu "Hamiyet Kütüphanesi"nin; sağlık alanında "Selanikli Ebe Emine Hanım"ın ve "Reis-i Tıbbî Muhammed Hüdaverdi"nin; kitap, dergi ve gazetelerin, çay kahve eşliğinde sunulduğu mekânlardan "İslâm ve Türk Ticarethânesi"nin ve "Hohorde"nin reklamları yapılır. Derginin üçüncü ve beşinci sayısında ise iki önemli simanın taziye ilanı yer alır: Babanzade İsmail Hakkı (S. 3 s. 21) ve Recaizade Mamut Ekrem (S. 5 s. 45). Edebî çalışmalarıyla oldukça mühim ve kıymetli bir yeri olan Recaizade Mahmut Ekrem'in taziye ilanı, imzasız olarak beşinci sayıda başyazı olarak yayımlanır. "Bu satırları yazarken kime taziye edeceğimizi bilemiyoruz, bu elemelerden çok teselliye muhtaç olan kendimizi mi, gençliği mi, Osmanlılığı mı, sevgili ve muazzez ailesini mi, zavallı âlem-i edebiyemizi mi?" diyen Lem'a, bu önemli kaybın kederini paylaştıklarını dile getirir.

3.7. Bilmece, Soru ve Müsabaka

Yirminci yüzyılın başlarında kültür hayatını canlı tutan faaliyetlerden biri, şüphesiz dergi ve gazetelerde halka açılan yarışmalar olur. Öte yandan bu tür etkinliklerin, savaştan yeni çıkan ve toprak kaybıyla birlikte birçok siyasi sorunla baş eden Osmanlı Devleti'nde yorgun ve üzgün olan halkın eğlenmesine vesile olduğu düşünülebilir. Birinci sayısından itibaren Lem'a; "bilmece", "sual" ve "karakalem müsabakası" adı altında yarışmalar düzenler. Ödüller genellikle fotoğraf makinesi, kitap, dergi aboneliği, yazı takımı ve muattar kart olur. Üçüncü sayıyla birlikte bir de "kartpostal müsabakası" yapılır; birinciye yağlı boya takımı, ikiciye yüz adet manzaralı kartpostal, üçüncüye nefis bir tablo verileceği söylenir. Dergiye gelen cevaplar okunup değerlendirildiği vakit doğru yanıt ve kazananlar yine dergide ilan edilir. Bu yarışmalarda dikkat çeken bir durum vardır. Dördüncü sayıda yer alan açıklamaya göre, karakalem müsabakası için hiçbir cevap gelmez. "Maatteessüf karakalem müsabakası için hiçbir cevap irsal buyurulmamıştır. Bu da memleketimizde hayat-ı sanata, sanayi-i nefiseye olan lakaydımıza elim bir burhan teşkil ettiği için ayrıca teessüfü muciptir," diyen Lem'a, sanata olan ilgisizliği dile getirip, yarışmanın cevaplarını beklemekte olduğunu söyler.

4. FİKRÎ FAALİYETLER

Tanzimat'tan itibaren aydınların makale, sohbet, deneme gibi yeni türleri kullanmasıyla birlikte süreli yayınlar, halka ulaşmanın, mevcut döneme ait gelişim, değişim ve dönüşümleri aktarmanın ve çağdaş fikirleri halka benimsetmenin bir aracı olarak kullanılmaya başlanır. II. Meşrutiyet'e kadar sansür uygulamasından dolayı faaliyetleri alanı çok sınırlı bir hâle gelen basın hayatı, Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte elde edilen "hürriyet" sayesinde büyük bir ilgi görür ve bu süreçte süreli yayınlar büyük oranda artış gösterir. Bu süreli yayınların arasında gösterilebilecek olan *Lem'a*'da da döneminin fikir dünyasını yansıtan eserler kaleme alınır. Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren meselelere değinen özgün metinler bulunmakla birlikte bazıları Batı'nın modern dünyasını öğretmeyi amaçlayan aydınların yaptığı çevirilerdir.

4.1. İctimai Meseleler

Falih Rıfki [Atay]'ın birinci sayıda "ıctimai makale" açıklamasıyla yayımlanan "Vatansızların Tardı"nda (S. 1 s. 2-4) Balkan Savaşları'ndan sonra yapılması gerekenler anlatılır. "Osmanlı Türk tarihinin en muazzam fecayini tevellüt eden harbi ve harbin karanlık günlerini az çok unutmuş görünü[y]oruz," (s. 3) sözleriyle yazısına başlayan Falih Rıfki, Balkan Savaşları'nın ardından yapılan antlaşmada bazı olumlu gelişmeler yaşanmış olsa da vatan toprağının başka devletlerin içine karışmasına mâni olamadığını dile getirir. Yazarın asıl derdi, yapılanların unutulmaması, milletin "uyku ve sermest" hâlinin geri gelmemesidir. Falih Rıfki'ya göre yapılması gereken devleti iyice incelemek, harp hazırlıklarına sebebiyet veren kişileri unutmamak ve asla affetmemektir: "Evet, madem hükümet-i resmiye harbin günahkâr eşhasını hudud-u vatan harcında bırakmamıştır, bun[lar]a karşı resmen tatbik edemediğimiz cezayı hususi ve daha acı suretle tatbik çare bulabiliriz. Bu çare ise şudur: mücrimleri heyet-i ıctima'iyenin sevkisi hududunda dışarı atmak," (s. 4) diyen Falih Rıfki yazısında Edirne'de yaşananlardan, asker kaçaklarından, vatan hainlerinden de bahsedip söz konusu sorunları hatırlatarak fikirlerinin gerekliliğine dikkat çeker. Mahmut Sadık'ın, *Lem'a*'nın ikinci sayısında yer alan "Lem'a-ı Zekâ" (S. 2 s. 9-10) başlıklı denemesi ise toplumlarda zekânın önemi üzerinde durur. Yazar, vahşi kabilelerden başlayarak, insan türünün düzenini ve devamlılığını sağlayan birtakım unsurların olduğunu ve bu düzen ve devamlılık için çalışılması gerektiğini belirtir. Her kabilede bir "lem'a-ı zekâ"nın olduğunu ve o kabilede ilerleyişi sağlayacak olanın bu parlamış keşfedilmesinden geçtiğini dile getirir. Gelişim için zekânın, tahsil ve terbiyenin gözetilmesi gerektiğini söyleyen yazar, kavimlerin zekâyı kıymet vermesi gerektiği üzerinde durur. Aynı yazarın bir diğer denemesi, üçüncü sayıda "Valide – Zekâ" (S. 3 s. 21-23) başlığı altında yayımlanır. Doğa kanunları gibi toplumsal kanunların arasında da benzerlikler olduğunu dile getiren yazar, doğa kanunlarına uyulmadığı sürece intizamın mümkün olmayacağını söyler. Bir insan topluluğunda, valide ve zekâ arasında da benzerlik vardır. "Bu iki valide-i kâinat hakkında eğer birbirine müşâbih ve kütle-i 'umûmiyenin bekâ ve tekâmülüne kâfil kanunları, âdetler, an'aneleri olmayan milletlerde terkî ve taaliyede idame-i mevcudiyet ve istihsal kuvveti kabiliyet aramamalı, bunların mahkûm-ı zeval olduğuna inanmalı" (s. 21). Anneliğin büyüklüğü üzerinde duran yazar, kadınların nasıl saygı görmesi gerektiği hususunda Sark'ın gaflete düştüğüne ve kadınların mahkûmiyete itildiğine; cemiyetlerin devamlılığı için bunun ne kadar yanlış olduğuna dikkat çeker.

4.2. Felsefe

Lem'a'da yer alan felsefi yazılar M. Sabit ve Abdullah Cevdet [Karlıdağ]'ın kaleminden çıkan ve her sayıda belirtilmese de bir kısmı çeviri olan metinlerdir. İkinci ve üçüncü sayılarda sırasıyla "Asrımızın Nusûs-ı Felsefîyesi" (S. 2 s. 11-12) ve "Asrımızın Nusûs-ı Felsefîyesi:

Kadın Ruhiyâtı” (S. 3 s. 23-25) başlıklarıyla Abdullah Cevdet imzasıyla yayımlanan yazılar, ilk sayıda verilen açıklamaya göre Gustave Le Bon’un ismi verilmeyen “gayet mühim ve derin bir kitap”ının tercümesidir. Abdullah Cevdet, söz konusu eserin tamamını tercüme eder ve kitap basım için matbaaya verilir. Lem‘a’da bulunan yazılar da bu kitaptan birer numune niteliğindedir. Nitekim eser, yine aynı başlıkla 1913 yılında Matbaa-i İctihat’tan çıkar ve günümüze kadar ulaşır. Kitabın tanıtımı da sayılabilecek olan yazılar, özdeyiş niteliğindeki cümlelerden meydana gelir. Bu özdeyişler, ikinci sayıda “Hissi Hâdisler ve Akli Hâdisler” ile “Haz ve Elem” iki alt başlığında; üçüncü sayıda ise yalnızca “Kadın Ruhiyâtı” alt başlığı altında yer alır. M. Sabit’in “Şey Nedir?” başlıklı felsefi yazısı ise dergide görülen en uzun soluklu yazı dizisi olması bakımından önemlidir. Yazıların başlığı, her sayıda birbirine benzer ancak ufak tefek farklılıklarla birlikte verilir. Birinci sayıdaki “medhal”den anlaşıldığı üzere, kim olduğu belirtilmeyen ancak derginin kuruluşunda yer aldığı tahmin edilen kişi tarafından M. Sabit’ten bir “şey” yazması istenir: Benim gibiler tarafından “Lem‘a’da yazılacak şeylerin derecesine göre ve azıcık bir farkla bir gölge, bir leke ve belki de kesif bir zulmetten başka hiçbir şey olamayacağına herkes gibi ben de kani ve mutmainim! Lakin pek tuhaf ve garip değil mi? Bu kadar biraderin ve o kadar bir kanaatle sükût da edemiyor. Her halde arkadaşımın -bu defa olsun- istediği şeyi yapmak ve fakat bir şiir, bir makale değil; ağzından çıktığı gibi yalnız bir “şey” yazmak istiyorum. (S. 1 s. 6) Tam olarak dediğini yapan M. Sabit, “medhal” kısmından sonra ikinci bir başlık altında “şey”i açıklayarak yazısını bitirir. Ancak bu kısa açıklama ona yeterli gelmemiş olacak ki ikinci sayıdaki yazısına bakıldığında bu kısmın genişletilerek tekrar verildiği görülür. M. Sabit’e göre oldukça basit ve sade görünen bu sorunun cevabı felsefede muğlak ve güçtür. Çünkü “nesne” olarak tabir edilen “şey”, filozoflar tarafından anlamda tamamen başkalaşır: Şey; ister mevcut, ister ma’dûm olsun ve yine ister mümkün, ister mümteni’ olsun kendisi üzerine mesela “şey vardır, şey yoktur” gibi “varlık” ve “yokluk” ile yahut “ma’dûm, mümteni’ şeydir; mevcut, mümkün şeydir” gibi kendisiyle, kendisinden gayrisına hükmolunabilen der ki: Bu suretle her mevcut ve her ma’dûm; her mümkün ve her mümteni’ işte bunların hepsi, hep birer şey olur. (S. 1 s. 18) Bu sözlerle biten yazıya, üçüncü sayıda “şey”in, “umumiyet” ve “varlık” ile olan ilişkisinden; beşinci sayıda ise “şey-i hariç”, “şey-i zihni”, “şey-i mutlak” olmak üzere üç suretinden bahsedilerek devam edilir. Hakikati aramak üzerinde hassasiyet gösteren M. Sabit, bunun sadece kendilerine değil okuyuculara da düşen bir gereklilik olduğunu dile getirerek öğrenmenin önünü açmayı ihmal etmez.

4.3. Eleştiri

Derginin dördüncü sayısında, M. Sabit tarafından yazılmış “Açık Mektup” başlıklı bir yazı yayımlanır. Doktor Abdullah Cevdet Bey’e ithafıyla hedefini gösteren yazar, yazının başlığını bir dipnot ile izah eder: izah ve istizah. Bu açık mektup, derginin bir önceki sayısında yer alan ve “Asrımızın Nüsûs-ı Felsefesi: Kadın Ruhiyâtı” başlığıyla Gustave Le Bon’dan Abdullah Cevdet imzasıyla çevrilen yazıya bir eleştiridir. Daha doğrusu bu eleştirinin yazıdan ziyade Abdullah Cevdet Bey’in çevirmenliğine yapılmış bir eleştiri olduğu da söylenebilir. Lem‘a’da felsefi metinleri olan yazar, felsefedeki anlamıyla Fransızcadan dilimize “hads” olarak aktarılan “Inturtion” kelimesini, “keşif” olarak çevrilmesi gerektiğini iddia eden Abdullah Cevdet’e şiddetle karşı çıkar ve bu kelimeleri birçok şekilde anlatır. Ayrıntılı açıklamasının ardından hak ve hakikatin bâki olduğunu dile getirerek sözlerine son veren M. Sabit, söz konusu durum için bir de açıklama talep eder.

5. GÖRSEL MALZEME

Lem‘a’da yer alan görsel malzemeler, yazı faaliyetlerine oranla hayli azdır. Bu görselleri odağında kadın ve çocukların olduğu görseller ve birtakım karakalem çizimler olarak ikiye ayırmak mümkündür. İnsanların olduğu görseller daha çok kapak fotoğraflarında bulunur.

Bu görsellerde büyük oranda kadınlar görülür. Beşinci sayının kapak fotoğrafında yer alan portrenin Aka Gündüz'e ait olması ise dikkat çekicidir. Söz konusu fotoğraf "Coşkun Türk şairi Aka Gündüz Bey" ibaresiyle verilir.

Görsel 2. Kapak fotoğrafı (S. 1)

Görsel 3. Kapak fotoğrafı (S. 2)

Görsel 4. Kapak fotoğrafı (S. 3)

Görsel 5. Kapak fotoğrafı (S. 4)

Görsel 6. Kapak fotoğrafı, Aka Gündüz (S. 5)

Görsel 7. Bir sıhhiyecinin fotoğrafı (S. 1 s. 7)

Derginin birinci sayısında yer alan yukarıdaki fotoğraf, bir sıhhiyecinin fotoğrafıdır. Bu görsel, M. Ekrem'in ülkenin Balkan Savaşları'ndan sonraki durumunu gözeterek yazdığı tahmin edilen "Karanlıktan Hilâle" şiirinin üstünde yer alması bakımından anlamlıdır.

Görsel 8. Emin Hâki'nin fotoğrafı (S. 2 s. 16)

İkinci sayıda Emin Hâki'nin yazmış olduğu "Türklüğümün Karşısında" şiirinin üstünde ise şiirin şairi Emin Hâki'ye ait bir fotoğraf yer almaktadır.

Karakalem çizimler olarak sınıflandırılan görseller ise çiçek, kayık, gemi, hayvan gibi varlıklardan oluşur:

Görsel 9. Kayık adam

Görsel 10. Horoz

Görsel 11. Elinde fener taşıyan bir

Görsel 12. Gemi

Görsel 13. Çiçek

6. GENEL DEĞERLENDİRME

Lem'a'nın son sayısındaki bilgilere göre altıncı sayının çıkarılması planlanmış ancak bilinmeyen ve tahmin edilemeyen bir sebepten dolayı mecmua yayın hayatına devam edememiştir. Bu kısa ömrüne rağmen Lem'a, yayınlandığı dönemin edebî, sosyal ve siyasi durumunu başarılı bir şekilde yansıtabilmiştir. Bilhassa Balkan Savaşları'nın ardından edebiyatta ve toplumsal hayatta yaygınlaşan Türkçülük ideolojisinin pek çok esere yansıdığı; bir yandan da edebî âlemde Fecri Âti etkisinin sürdürüldüğü görülmüştür. Öte yandan dergide yer alan felsefi ve içtimai yazılardan hareketle denebilir ki halkın aydınlanması, bilinçlenmesi; okuyan ve yazan bir topluma erişilerek gelişmenin sağlanması hedeflenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, etrafında toplanan insanların, Lem'a'nın yayınlandığı devir için çok yönlü bir süreli yayın olmasını hedeflediği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Hakkı Tarık Us Koleksiyonu. (<https://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/> Erişim Tarihi: 02.10.2024).

Kubbealtı Lügatı. (<https://lugatim.com/s/> Erişim Tarihi: 02.10.2024).

Millî Kütüphane Dijital Arşiv (<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/37> Erişim Tarihi: 31.10.2022).

Özgül, M. K. (1997). Resmin Gölgesi Şiire Düştü: Türk Edebiyatında Tablo Altı Şiirleri, YKY.

Reyhanoğulları, G. (2019). “Millî Edebiyat Dönemi Romanı ve Hikâyesi”, Yeni Türk Edebiyatı, Editör: Doç. Dr. Fatih Sakallı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

LEM‘A‘NIN TAHLİLÎ FİHRİSTİ

- Hamdullah Suphi [Tanrıöver], *Ah Mesâ*, S. 1, s. 1 (şiiir).
- Falih Rıfkı [Atay], *İçtimai Makale: Vatansızların Tardı*, S. 1, s. 2-4 (makale).
- [İmzasız], *[Başlıksız]*, S.1, s. 3 (şiiir).
- Emin Hâkî, *Seraba Doğru*, S.1, s. 4 (şiiir).
- Mazhar Neriman, *Zavallı Emeller*, S. 1, s. 5 (şiiir).
- Ferit Necdet Mübin, *Akşamdan Sonra*, S. 1, s. 5 (şiiir).
- M. Sabit, *Şey! Med[ha]l 1, 2*, S. 1, s. 6 (felsefi metin).
- M. Ekrem, *Karanlıktan Hilâle*, S. 1 s. 7 (şiiir).
- L. İsmail, *Sever Misin Beni?*, S. 1, s. 8 (mensur şiiir).
- Cim, Şun [Müstear], *Cim‘den Mim‘e*, S. 1 s. 8 (mensur şiiir).
- Mahmut Sadık, *Lem‘a-ı Zekâ*, S. 2, s. 9-10 (deneme).
- Abdullah Cevdet [Karlıdağ], *Asrımızın Nusûs-ı Felsefiyesi*, S. 2, s. 11-12 (felsefi metin).
- Osman Fahri, *Tabiat ve Grupları*, S. 2, s. 12-14 (mensur şiiir).
- [İmzasız], *[Başlıksız]*, S. 2, s. 13 (şiiir).
- Mustafa Cavit, *Niyâz-ı Muhayyel*, S. 2, s. 14-15 (mensur şiiir).
- M. Ekrem, *Bir Muhtazarın Defterinden: İlk Niyâz*, S. 2, s. 15 (mensur şiiir).
- Emin Hâkî, *Türklüğümün Karşısında*, S. 2, s. 16 (şiiir).
- M. Sabit, *Şey: CGOSE Nedir? 2*, S. 2, s. 17-18 (felsefi metin).
- Cemal Nadir, *Bana Dediler Ki*, S. 2, s. 17 (mensur şiiir).
- Eşref Nesib, *Neşâid-i İştîyâk 1*, S. 2, s. 19 (mensur Şiiir).
- Hasan Saidü'l Mevlevî, *Na‘ilî-i Kadim*, S. 2, s. 19-20 (biyografi).
- Cim, Şun [Müstear], *Cim‘den Se‘ye*, S. 2, s. 20 (mensur şiiir).
- M. Raif, *Salkımlar*, S. 2, s. 20 (mensur şiiir).
- [İmzasız], *Taziyet*, S. 3 s. 21 (taziye ilanı).
- Mahmut Sadık, *Valide – Zekâ*, S. 3, s. 21-23 (deneme).

- Abdullah Cevdet [Karlıdağ], *Asrımızın Nusûs-ı Felsefiyesi: Kadın Ruhîyâtı*, S. 3, s. 23-25 (felsefi metin).
- Osman Fahri, *Tabiat ve Grupları*, S. 3, s. 25-26 (mensur şiir).
- Ferit Necdet Mübin, *Manolya*, S. 3, s. 26 (şiir).
- Hasan Said[ü'l] Mevlevî, *Na'îl-i Kadim*, S. 3, s. 27-28 (biyografi)
- Ziya Behlül, *Meşhûdât ve Mahsûsât: Şeyh Galib'in Huzurunda*, S. 3, s. 28 (deneme).
- M. Kemal, *Karlar*, S.3, s.29 (şiir).
- M. Ekrem, *Bir Muhtazarın Defterinden: İkinci Niyâz*, S. 3, s. 29 (mensur şiir).
- M. Sabit [çev.], *Felsefi Şey: "Şey: CHOSE" Nedir?! 2*, S. 3, s. 30-31 (felsefi metin).
- Lem'î Nihad, *Dertlerim ve Şifalarım*, S. 3, s. 31-32 (mensur şiir).
- Cim, Şun [Müstear] [çev.], *Cim'den Mim'e*, S. 3, s. 32 (mensur şiir).
- Falih Rıfkı [Atay] [çev.], *Musâhabe: Okumak*, S. 4 s. 33-35 (dohbet).
- Ferit Necdet Mübin, *Leyl-i Nur*, S. 4 s. 35 (şiir).
- Emin Hâkî, *Mahrum Olaydım*, S. 4 s. 36 (şiir).
- Mazhar Neriman, *Sen! Daim Sen!*, S. 4 s. 36 (mensur şiir).
- Hasan Saidü'l Mevlevî, *Ragıp Paşa*, S. 4 s. 37-40 (biyografi).
- Eşref Nesib, *Neşâid-i İştirâk'tan 2: Ruhunda İken*, S. 4 s. 40 (mensur şiir).
- M. Sabit, *Açık Mektup*, S. 4 s. 41-44 (eleştiri).
- Ferhunde, *Gelmemiştin*, S. 4 s. 44 (mensur şiir).
- [İmzasız], Ekrem Bey'in Ufûlü, S. 5 s. 45 (taziye ilanı).
- Falih Rıfkı [Atay] [çev.], *Musâhabe: Okumak*, S. 5 s. 46-49 (sohbet).
- Ferit Necdet Mübin, *Leyl-i Üryan*, S. 5 s. 48 (şiir).
- Mazhar Neriman, *Necdet İçin*, S. 5 s. 48 (şiir).
- Hasan Saidü'l [Mevlevî], *Ragıp Paşa*, S. 5 s. 49-51 (biyografi).
- Eşref Nesib, *Neşâid-i İştirâk'tan 3: Senin Huzurunda*, S. 5 s. 52 (mensur şiir).
- M. Ekrem, *Fantezi: Yeis Yolunda*, S. 5 s. 52-53 (mensur şiir).
- Mazlum Sami, *Akşam Zâirleri*, S. 5 s. 53 (mensur şiir).
- L. İsmail, *Darıldın mı?*, S. 5 s. 53-54 (şiir).
- M. Raik, *Bırak Dokunma Bana*, S. 5 s. 54 (mensur şiir).
- M. Sabit, *Felsefi Şey: Şey Nedir?!*, S. 5 s. 55-56 (felsefi metin).

SEÇİLMİŞ METİN ÖRNEKLERİ

1. Şiirler

Seraba Doğru

Muazzez meslektaşına

Gözlerim daima ufuklardan
Diletir hasta hasta nur-ı hayat
Fevk-i re‘simde bir cehennem ki:
Onu söndürmek isterim nihan!

Başka bir şule, bir küçük yıldız,
Bir kamer, bir şahâb-ı gîsû-dâr,
Bir çiçek yok ki: hasbihal edeyim
Bari bir kuş bulunsa nevha-nisâr

Binsem ben bu sahn-ı hîçîde
Hemdemim bir hayâl-i şiir ve garâm
Ah... Mümkün değil ki bir hatve
Daha atmak yolumda bî-ârâm

Ellerim kible-i münâcâta
Açılır ra‘şelerle âlûde
Dizlerim yerde; kudretim mefkûd
Ettiğim nevhalar da beyhude

Doğdu ufkumda zühre-i emelim
Şimdi son bir kıyâm-ı azim ve şitâb
İşte aldandım ey ilâhe-i mihen
Anladım şimdi hepsi, hepsi serap
Fatih – 13 Teşrinisani [1]329
Emin Hâki [4]

Karanlıktan Hilâle

Sevgili Hocam Hamdullah Suphi Beyefendiye

Her şeyde bir kaygı, yokluk, ölüm rengi yanıyor
Bütün gözler, hep alınlar sanki birden sararmış

Şen kalpleri matem saçan şu alevler sarıyor
Cennet nuru pırıldayan ışıklar da kararmış

Her vakitler saadetten ruhlar alan yuvalar
Şimdi birer mezar gibi karanlığa boğulmuş;
Her vakitler güneşlerden kuvvet alan buralar
Bugün sanki kızışan cehenneme sokulmuş

Gülistanın goncaları neden böyle pörsüdü?
Ne tarafa çevirdimse gözlerimi sislendi
Niçin daldan yere düşen o yapraklar solgundu?
Temiz kalbim elemelerden çırpınarak inledi

Senelerce uzaklardan kasırgalar taşarak
Benliğimin nefisini yükseklere taşısın,
Sedeflerden işlemeli bileklerim yanarak
Altın renkli ufukların sinesinde aşısın

Bana biraz ışık verin yıldızları çağırdım
Dizim yerde, kalbim sende sana birden bağırdım:
Kâinata billurlardan çiçek serpen ey hilâl!
Harap, bîkes şu yurduma sakın verme bir zevâl!
Yüksek Kaldırım - 7 Teşrinisani 1329

M. Ekrem [7]

2. Mensur Şiirler

Cim'den Mim'e

Gözlerimden rûhumun azâbı akarken niçin dalgınsın? Kalbimde bütün ağırlığıyla taşıdığım hicrânın niçin cereyânsız? Sâkit akşamların... Sükûn ve huzûru karşısında ben, dolu felaketlerimle ne kadar tesellisiz kaldım, tesellisiz... O kadar güç ki... Ben seni görmemeliydim. Seni hiç görmemeliydim. Fakat seni gördüm, seni gördüğüm gü[n]den beri içimde büyüyen yaran deşilmiyor. Helecanım çoğaldı, kalbim ağırlaşıyor. Biraz nefes için, soluklarıma girmen için, sana ne kadar muhtacım... Sensiz yaşamak muhâl oldu... Fakat sensiz yaşıyorum... Hayâtın bu azâplı ân-ı ihtizârından çok korkuyorum. Beni kurtar, bu rûhumun altını kazıyan endişeden, beni bu ıstırâptan kurtar, bak yine ağlıyorum gözlerimden boşanan bu istirhâmlara acı... Bana artık... Acı diyorum: bu gece çok bedbahtım, bu gece, o kadar bedbaht ve bîçâreyim ki...

Teşrinisani, Fazlı Paşa

Cim, Şûn[8]

Dertlerim ve Şifalarım

Beni buraya getirdiler. Fakat neden getirdiler bilmiyorum? Gözlerim beni içine salıverdikleri bu vahayı göremiyor ki... Kalbim aç kalıyor... Gözlerim renksizleşiyor damarlarımdaki harekete keşel geliyor, burada ben bir cüzz-i hayat değil, bir cism-i camit...

Bir parça ışık, bir parça hayat... Oh, bu nerede? Ben ziyalardan, ben handelerden, ben sitarelerden, ben bütün hayat ve ulviyetten, sermediyetten müteşekkil bir ikil-i [e]nvar istiyordum. Bu karanlık karşıma nereden çıktı?.. Nereden?

***

Ben gözlerimi açtığım zaman evvela bir çiçek bahçesi görmüştüm. Ve Onun bana ne kadar derin münâkalâtı vardı. Ben onun sakin, mânâkâr yollarında ne kadar çiçekler, ne kadar hayat toplayacaktım... Oh, ne kadar yükselecektim... Sonra bir rüzgâr, bir zelzele, bir bora beni buraya attı... Müştak-ı bahar gözlerim bir hazan siyahlığı, bir duman yığıntısı arasında hiçbir şey görememeye başladı. Emin olunuz ben o kadar görmez, ben o kadar düşünmez degildim... Fakat ne yapayım... Ne yapayım o zelzeleye karşı ne yapayım o sarsıntıya... O kahhar-ı hayat rüzgârına ne yapayım... Bazen bir nazar, bir hareket belki bir hayat doğurduğu gibi bir rüzgâr bir zelzele de diğerini karanlıklara götürüyor ah... Bu ne acı...

Bir zaman benim rûbab-ı hayatımın ne hazin, ne kendime göre lâhutî ne ebed-i aşına zenzemeleri vardı. Fakat bugün telleri gevşedi. Işıklarım söner sönmez, yıldızlarım görünmemeye başlar başlamaz o da, evet o da serap oldu.

Şimdi ruhum bir mabet bekçisi gibi onun harabe-i ümidi karşısında mersiyeler okumak istiyor... Ah ne idi bir parça parladıktan ve neşr-i ümit ettikten sonra sönen o ışık?.. O hayat?..

***[31]

Önümde... Hayır, önümde değil, uzakta uzaklarda bir mesire-i elvân görüyorum... Yine dudaklarım ısınıyor... Yine gözlerim titriyor... Ve gayr-ı ihtiyari ümitleniyorum... Orası benim, ben oraya koşacağım diye haykırmak istiyorum... Onun öyle sihirlere, öyle güzellikleri, öyle sermedi handeleri var ki ruhuma pek aşına... Diyebilirim ki o bütün bedâyi'î, hayat-ı ruh-nevâziyla benim için bağıyor bana gel diyor:

Bak senin için güller, menekşeler, feyzler topladım... Gelmez misin bu demeti koklamaz mısın?

Çıldırıyorum... Haykırıyorum... Geliyorum diyorum... Ve bu kısa gelmeler ağzımdan ne har fakat ne acı bir meclûbiyetle dökülüyor... Bu gelmeler, bu kısa feryatlar, haykırışlar tahlil olursa bir tarafta bir levha-ı tezat gözlere çarpar... Bir hayat-ı iştihak... Bir hayat-ı meclûbiyet... Ve buna karşı yıldırım, bir cevap-ı dehşet...

Fakat ne olursa olsun ben yine sana geliyorum... Hayatta olduğum için geliyorum... Çünkü gıdalarım sende...

***

Omuzlarıma abanan, maneviyatımı sarsan, gözlerimi görürken görmez eden bu dikenli bu taşlı yol karşıma nereden çıktı? Ben o vadi-i müzehhere koşuyordum... Ben hayatımı bulmaya çalışıyordum... Bu diken bu taş ne? Ve sonra bu karanlık... Acaba karanlık beyazlığa galip geliyor mu? Bunu düşünüyorum ve bu seylâbe-i bedî'î içinde kahrolmaya başlayan ruhum bir nur-ı teselli arıyor... Ve bu sesler kulağıma geliyor:

Hayır, sükût etme... Hayır, tevakkuf etme... Yürü! Her sükûn, her tevakkuf bir zarardır.

Şunu da bil ki hayat bir tarafı dertlerden, diğer tarafı şifalardan mürekkep bir muadele... Ve emin ol bunlar birbirine galip gelemiyor... Yürü! Sen de güllerini kokla!

12 Kânunuevvel [1]329 Göztepe

Lem‘i Nihad

3. Deneme

Meşhûdât ve Mahsûsât

Şeyh Galib'in Huzurunda

Derin bir tasavvufla örtülen kalbî münacatlarını, bütün bir aşkın hararetiyle doldurulmuş ulvî naatlarını, ince hayallerle işlenmiş rakik şiirlerini okumakla doyamadığım o semavî, o ilahî şairin huzurundayım. Merkatta Mesnevî Şarihi Rusûhî ile beraber beş şeyh daha medfûn. Şeyh Galip bunların arkasında. Hepsinin baş tarafında uzun bir külaha geçirilmiş birer kavuk var. Oh, ne uhrevî sükûn... Bu iri kavukların altında, dûn-ı hayatın fâniyetini, ebediyetin saadetini herkesten iyi anlayan ve herkesten iyi düşünen o emin başlar, şimdi başka bir âlemin muattar nesimi içinde istirahat ediyor... Yirmi altı yaşında ibda‘ ettiği ‘‘Hüsni ü Aşk’’ı ile şairiyetteki dehasını gösteren, fakat zamanın ve taassubun bedbaht bir padişaha layık gördüğü o zalim darbenin tesir ve teessürüyle henüz kırk iki yaşındayken elindeki şiir ve sanat rûbabını bırakıp, münkesir ve küskün, müteverrim bir sima ile bu yalan ve riya cehennemini terk eden o necip şairin hayatı, sanki safha safha gözümün önünde açılıyor... Selim-i Sâlis gibi hem şair, hem medeniyetçi, kıymet-şinas bir hükümdarın zaman zaman şahane ziyaretleriyle, mütemadi ‘atıyeleriyle tevkir ettiği o vazî‘ ve kanaatkâr şair, şimdi y[i]ne öyle vazî‘ ve kanaatkâr merkatın arkasına çekilen, biz fanilere dehasından koparıp hediye ettiği eserlerinin manevi mükâfatıyla sermest, melek nefesleri arasında sakın sakın uyuyor... Ey vatanımın ilahî şairi, sanatın ilk raşelerini senin şiirlerin arasında duyan genç bir kalbin biriken hürmetlerini işte huzuruna döküyorum, sandukanın örtüsüne vaz‘ ettiğim hürmetkâr busemi, ah, mümkün olsaydı da senin o bedi‘alar yaratan eline koyabilseydim... Ve ah, mümkün olsaydı da senin o safvet ve deha ile rahşân çehreni bir lahza, yalnız bir lahza görebilseydim...

12 Teşrinisani [1]329

Ziya Behlül

4. Makale

İçtimai Makale

Vatansızların Tardı

Osmanlı Türk tarihinin en muazzam fecayini tevellüt eden harbi ve harbin karanlık günlerini az çok unutmuş görünüyoruz; hâlbuki İstanbul‘da, Atina‘da akdolunan muâhede [h]iç de yüzümüzü ağartacak, son neslin mesâvî-i maneviyelerini tah[f]if edecek birer vesika değildir. Evet, Muratlı – Enez hattını Dimetoka kadar tevsi ettik. Hudut haricinde yaşayan kardeşlere ait faydeli imtiyazat alabildik. Bunlar yeni idarenin, nihayetsiz zayıfın yekununu biraz tenzil ettiğine delalet eder. Fakat diğer taraftan, bu ahitnameler dünkü vatan toprağının üç dört devletin haritaları içine karışmasını menedememiştir. Eğer bunları unutursak, yekûn-ı mesaibin bir iki adedini tenzil etmekle kendimizin namağlup kaldığımızı ve kalacağımızı itimat edersek bu cidden feci bir mudhikeden başka bir şey olmaz;

Edirne'yi tekrar ele geçirmek, bir muvaffakiyettir, buna şüphe etmiyorum, fakat bu muvaffakiyet bizi yine uyku ve sermestimize sevk ederse, bütün neticesi ölüm döşğinde gözlerinin kapanmasını bekleyen bir zavallıya iki üç fazla dakika-yı hayat vermektan ibarettir. İslam ve Türk toprağı tarihinin gördüğü bu tahkir karşısında evvelki vaziyeti iade etmedikçe, bu kadar kardeşlerin çektiğı âlâm ve mesaibin günahını omuzlarından atamaz; şunu bilmeli ki Allah, mağlup bir millet için galibiyetten başka teselli yaratmamıştır. Bugün yapacağımız iki büyük vazife vardır: dev[le]ti iyice tetkik etmek, ordunun dâhil veya haricinde meş'um netice-i harbi ihzar eden eşhası unutmamak ve katiyen affetmemek. Unutmak ve affetmek belki yalnız bir şahıs için en hayırkâr iki vasıf-ı ahlaki teşkil eder; mamafih eğer bunlara bir cemiyetin evsaf-ı umumiyesi arasında tesadüf edersek. Onun sukut ve mahkûmiyete doğru şitab ettiğini bilmelidir. Memleketimizde asker kaçaklarının bu kadar çokluğunu her harp sonunda af-ı umumi ilanından başka bir sebebe atfetmeyiniz. Her firari, sancak ve silahını terk ettiğı sırada affolunacağına teamül ve ananenin verdiğı bir kanaatle kanidir. Bunu bir misal olmak üzere söylüyoruz, hâlbuki harbin felaketlerinde bu kısmın ve dahl ve tesiri pek azdır. Siz bun[1]arı daha yüksek sınıfta, daha yüksek işleri idare edenlerde arayınız, o zaman bileceksiniz ki şimdiki nesil, ensal-i sabıkanın fezailinden kâmilan olmasa bile, her halde pek çok mahrumdur. Mesela adalar İtalya'nın işgali altına girince bir hâkim, Emelio'ya ubudiyetini takdim etmiş; sırf [2] Fırka-ı İhtilafi sebebiyle birçok din ve ırk kardeşlerinin âlâmını hazırlamış, Yanya'nın yevm-i sükûtunda Yunan konsolosuna samimi tebrikatta bulunmuştur. Burada sarıklı – fesli meselesini kurcalamak istemiyorum, bence doğruluğun ve iyiliğın ne resmi bir serpuşu, ne resmi bir kisvesi vardır; aynı vekayi' arasında bir memur-ı mülküyenin şu alçaklığını da kaydedelim: Bu adam aldığı küçük bir para mukabilinde iki Yunanlı lehine şehadet etmiş, yüzlerce kardeşinin ölümüne sebebiyet veren iki düşmanın affını t[e]min edebilmiştir. Trakya'yı ziyaret ettiğim sırada Edirne Köyünde idama mahkûm üç ihtiyar Türk görmüştüm, bunlar fırka yüzünden köylülerinin kızlarını Bulgar etmişler, namuslarını müdafaa etmek isteyen kadınların saçlarından asılıp kesilmesine, birçok fedakâr Türk erkeklerinin balta ile öldürülmesine rehber olmuşlardı; sonra siz bu gibi birçok misalleri şüphe yok ki işittiniz, garbî Trakya'da Kozmidi'nin daha birçok alçak hüviyetlerin irtikâp ettikleri hıyanetleri, fecayii pek güzel bilirsiniz. Bunları tekrar burada yazmak acı günleri tekrar gözleriniz önünde canlandırmak istemem. Yalnız şu satırları [3] yazmaktan kastettiğim neticeyi söyleyeceğim: bugün hükümet iki sulhun tevlit ettiğı kuyuda tebaen birçok vatansızları affetmeye mecburdur, zaten bu kuyudu birçok mecburiyetler altında kabul ettiğı için ondan başka bir talepte bulunmak da doğru olamaz. Fakat kurtulmak istersek, eğer yarın ilan ve devam mecbur olduğumuz bir harbe daha tutuşunca aynı sahifelerin adem-i tekririni arzu edersen resmen affolunan bu eşhas-ı mücrimeyi milletçe affetmemeliyiz: onlar, aramızda yaşadıkça daima nefret-i umumiye ve istikrah altında kalmalı, her dakika, dünkü hayatlarının cezasını bu umumi gayz ile görmelidir. Bu manevi boykotaj yarın vuku bulması muh[t]emel birçok meş'um netayicin önüne geçebilir. Evet, madem hükümet-i resmiye harbin günahkâr eşhasını hudud-ı vatan haricinde bırakmamıştır, bun[lar]a karşı resmen tatbik edemediğimiz cezayı hususi ve daha acı suretle tatbik e bulabiliriz. Bu çare ise şudur: mücrimleri heyet-i içtima'iyenin sevkisi hududundan dışarı atmak.

Falih Rıfki [Atay]

5. Sohbet

Musâhabe

Okumak

Fransızcadan Muktebes

İttifak ile kabul olunan birtakım zaruretler vardır. Hiç kimse bunun aleyhinde bulunmaz. Ve nihayet o kadar bedihîyât arasına geçer ki tekrar bahsedilmek icap edince mutlaka yeni bir şekilde onu takdim etmek ihtiyacını duyarsınız; sizin için ona nazar-ı dikkati celb etmek mültezem ise muhakkak kıymetli bir istiare, iyi bir hayal ile yan yana takdim etmek icap eder. Okumak böyledir, herkes kendi lisanı, kendi seviyesi, kendi hususiyeti dâhilinde bu zarurettten bahsetmiştir. Okumak ihtiyacı ne kadar kati ise, “nasıl okumak” meselesinin henüz tamamen hallolunmamış olduğu da o kadar katidir. Bizim gibi okuyanı ve okunacak şeyi pek nadir kavimlerde değil, kütüphanelerine her yeni nesil bin cilt muhalled bırakan milletlerde bile daima bu “nasıl okumak” meselesinin münakaşa edildiğini görürsünüz, herkes zekâsını bu mevzuda azıcık yorar, bütün büyük muharrirler yeni bir tarz-ı hal bulmak, bu kaideli şeyden en çok nasıl istifade etmek kâbil olduğunu göstermek ister. Antoine Albalat’ın [33] sanat tahririni açar, buna dair birçok sahife bulursunuz, fena, şık ve zarif bir cilt altında okumak sanatını münakaşa etmiştir, annalesin son sene için vaat ettiği tefrikalar arasında Marcel Proust’un “Öğrenmek” ünvanlı eseri neşrolunmaya başlanmıştır. Bizim için okumaya yeni başlayan, okumak ve tettebbu etmek ihtiyacı umumiyetle henüz yeni kabul edilen memleketlerin gençleri ilk önce nasıl okumak icap ettiğine dair muhtelif fikirleri anlamlıdır. İşte musahabemizin mevzuunu teşkil eden esas... Burada yeni fikirler icat etmiyoruz, yazılmış mütâla‘at arasında birtakım kıymetli satırları seçip bir araya topluyoruz. Bu mütevazı vazifeyi gençler için çıkan, daha ziyade sıralar üstünde okunmak için neşrolunan bir mecmuaya derç ettirmekle fa‘idesinin muzâ‘af olacağına kaniyiz. Bir defa herkesin nazar-ı dikkatine çarpan bir nokta yeni neslin her şeyden bahsetmek ve her şeyi okumak hususunda inhimâkidir. Zamanındaki bütün neşriyatı takip etmek, adedini saymaya bile pek çok müsait zaman ve imkân isteyen ilimlerin hepsini hafızaya dirmek suret-i kat‘iyede gayr-ı kâbidir. Belki bundan on asır evvel hem heykeltraş, hem ‘âlim, hem doktor olabilirdiniz, fakat bugün ihtisas sizi hatta yalnız doktor olmaya bile müsait değildir. Mesleğinizdeki nihayetsiz keşfiyât-ı mesainizi â‘za-yı vücud arasında e’l-farz yalnız göz üzerinde uğraşmaya mecbur eder... Asr-ı mütefekkirlerinden biri diyor ki “Ben zamanındaki her şeyi bilenlerin sonuncusu olmak üzere ölüyorum.” Burada muhtac-ı hal bir noktaya tesadüf ediyoruz: “her şeyi okumak” hükmünün tefsiri zaruridir. Bununla malumat-ı ibtida‘iyenin lüzumu olmadığına kani olursak, şüphesiz hata etmiş oluruz. Bir edibimizin dediği gibi “İnsan zamanının terakkiyâtını az çok anlamalı, bilmeli fakat mesleğinde dâhi olmalıdır. Hem riyâzî hem içtimai olmak kâbil değildir.” Cümlesini işittiğimiz vakit bir içtimainin â‘mâl-i erba‘aya, bir râziyenin iptidai esâsât-ı içtimaiyeye ihtiyacı olmadığına karar veriniz, taşın niçin düştüğüne, havanın niçin zarurî olduğuna, ağacın nasıl büyüdüğüne, yemeğin boğazımızdan nereye gittiğine vukuf-ı mecburî ve gayrikâbili itirazdır. Bu, bu manayı temdid edince yazımıza devam edebiliriz: Gerçi okumanın düşmanları yok değildir, bunlardan bazıları merhum “Tolstoy” gibi alelumum sa‘yin aleyhinde, vahşet-i ibtidâ‘iyeye ricat fikrindedir. Fakat böyle müstesna mütalaaları tetkik etmek zahmetinde bile bulunmazsınız; fena ikinci sınıf okumak düşmanları için [34] diyor ki “Bunlar iyi okumayı bilmeyenler ve okumaktan lüzumu olduğu kadar istifade edemeyenlerdir.” Ve birkaç sebeple birçok kişinin okumak aleyhtarı olduğunu kaydediyor ki fâ‘ideden hâlî olmadığı cihetle burada biraz tevakkuf etmek istiyoruz. Sebepler şunlardır: İzzet-i nefis. Bazı adamları mağrur olmak okumaktan mani eder. Onların içinde kendi yazamadıkları şeye karşı müthiş bir düşmanlık vardır. Bir İngiliz muharriri “İyi bir kitap istersem kendim yazarım.” dermiş.

Diğer birisi de “Eser mi bana tavsiye edilen zaten okudum, nezaket buraya karşı onun aleyhinde bulunmamaya istilzam etti, fakat hiç kimseye medhiyâtından bir parça bile söylemediğini biliyorum.” demişti. Sonra, ihtiras: okumak için gayr-ı muhteris olmak icap eder. Bir kitapçının çok okuyan çırağına söylediği şu sözlere dikkat ediniz: “Oğlum, mademki okuyorsun, kitapçı olamazsın.” Çünkü kitap satmak, para kazanmak için ihtirasa lüzum vardır.

(Mabadı var)

Falih Rıfkı [Atay]

6. Taziye İlanı

Ekrem Bey’in Ufûlü

Bunu duyduğumuz, bu kahrolası haberi işittiğimiz vakit sanki asumanın ra‘d ve berkleri beyinlerimiz içinde inlemiş, etrafımızı mahvedici bir cehennemın kara dumanları sarmıştı. Ağladık, ağladık. Hâlâ gözlerimizden bu, memleketimizin pek büyüğü için cereyanı bitmeyen kanlı yaşlar dökülüyor ve kim bilir bu akla gelmeyen felaketin matemini omuzlarımız üzerinde ne kadar taşıyacağız?.. Nasıl ağlamayalım, nasıl inlemeyelim? Ekrem Bey bizim ahlak ve fazilet, ilim ve irfan hâcemizdi; Ekrem Bey bizim maatteessüf memleketimizde pek az tesadüf edilen zî-şeref hâledâr abidelerimizden en sarsılmazı, en müdebdebiydi. Ekrem Bey gitti fakat onun manevi abidesi huzurunda tavsif edilmez perestişlerle eğildiğimiz bir tane abidesi gözlerimiz önünde sermendi mâbûde-i fazl ve zekâ olacaktır. Bu satırları yazarken kimi taziyet edeceğimizi bilemiyoruz, bu elemelerden çok teselliye muhtaç olan kendimizi mi, gençliği mi, Osmanlılığı mı, sevgili ve muazzez ailesini mi, zavallı âlem-i edebiyemizi mi? İşte bunu bilemiyor ve hepsini birden ağlayarak taziyet ve teselliyete şitâbân oluyoruz... [45]

FUNCTIONS OF “QOY” AS A DISCOURSE MARKER IN AZERBAIJAN TURKISH
AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE BİR SÖYLEM İŞARETLEYİCİSİ OLARAK
“QOY”UN İŞLEVLERİ

GÖKÇEN BİLGİN AKSOY

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk
Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları,

ORCID: 0000-0002-1845-0312

Özet

Bütün dillerde sıklıkla kullanılan, kaynağını çeşitli gramer kategorilerinden alan söylem işaretleyicilerinin iletişimde ve söylemin düzenlenişinde önemli rolleri vardır. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesinde *qoymaq* eyleminin 2. tekil kişi emir çekimli biçimiyle kalıplaşarak bir söylem işaretleyicisi olarak görev yapan *qoy*'un edimsel ve metinsel işlevlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Söz konusu işaretleyicinin edim bilimsel olarak sık görüldüğü bağlamları ve söylem yapısındaki görevlerini belirlemek için örneklem olarak Azerbaycan sahası edebî eserleri ve Azerbaycan masalları kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde *qoy* söylem işaretleyicisinin yönlendirici edimsel sözcelerde istek, emir, rica, yalvarma, teşvik, tavsiye, dua, beddua, izin verme, meydan okuma ve rahatlatma söz edimlerine; kesinleyici edimsel sözcelerde varsayma söz edimine; yükümlenici edimsel sözcelerde ise tehdit söz edimine dikkat ettiği ve bu söz edimlerinde konuşucunun niyetini işaretleme, pekiştirme, vurgulama işlevleri ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca *qoy* söylem işaretleyicisinin sözü başlatma, söz sırası alma ve konu değişikliğine işaret etme metinsel işlevleri ile de kullanıldığı belirlenmiştir. Buyrum yapıları bir söylem işaretleyicisi olan *qoy*'un bu kullanımlarında da dinleyiciye bir dikkat ve dinleme çağrısı söz konusudur. Bununla birlikte *qoy*'un başka bir söylem işaretleyicisi olan *görüm /görək* ile eş dizimli kullanılarak şüphe kipliğini işaretlediği de saptanmıştır. Kimi sözcelerde ise eylemin zamanını işaret eden *qoy*'un durumsal bağlam oluşturma işlevine de sahip olduğu görülmüştür. Tespit edilen işlevler ile *qoy* söylem işaretleyicisinin Azerbaycan Türkçesinde bağlam içerisinde ve iletişimde etkin bir biçimde kullanıldığı ortaya konulmuştur. Çalışmanın Azerbaycan Türkçesi ile ilgili yapılacak söylem çözümlemesi ve edim bilimi çalışmalarına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Söylem işaretleyicisi, Azerbaycan Türkçesi, *qoy* söylem işaretleyicisi, edim bilimsel işlevler, metinsel işlevler

Abstract

Discourse markers, which are frequently used in all languages and originate from various grammatical categories, have important roles in communication and the organization of discourse. In this study, it is aimed to determine the pragmatic and textual functions of *qoy*, which acts as a discourse marker by being molded with the 2nd person singular imperative inflected form of the verb *qoymaq* in Azerbaijan Turkish. Azerbaijan literary works and Azerbaijan tales were used as a sample to determine the contexts in which this marker is frequently seen as a pragmatic marker and its functions in the discourse structure. It has been determined that the discourse marker *qoy* in Azerbaijan Turkish draws attention to the speech acts of desire, order, request, pleading, begging, encouragement, recommendation, prayer, curse, permission, challenge and reassurance in directive pragmatic utterances; to the speech act of assumption in representative pragmatic utterances; to the speech act of threat in commissive pragmatic utterances and is used with the functions of marking, reinforcing and emphasizing the speaker's intention in these speech acts. In addition, it was determined that the discourse marker *qoy* was also used with the textual functions of initiating the utterance, taking turns and indicating a change of topic. In these uses of *qoy*, which is a discourse marker with an imperative structure, there is a call for attention and listening to the listener. However, it was also found that *qoy* is used in collocation with another discourse marker, *görüm /görək*, to mark the modality of doubt. In some utterances, *qoy*, which marks the tense of the action, also has the function of creating a situational context. With the identified functions, it has been revealed that the discourse marker *qoy* is used effectively in Azerbaijan Turkish in context and in communication. It is thought that the study will also contribute to discourse analysis and pragmatics studies on Azerbaijan Turkish.

Keywords: Discourse marker, Azerbaijan Turkish, *qoy* discourse marker, pragmatic functions, textual functions

1. GİRİŞ

Bütün dillerde sıklıkla kullanılan söylem işaretleyicileri; genel kabulden hareketle kaynağını çeşitli gramer kategorilerinden alan, iletişimde ve söylemin düzenlenişinde çeşitli rolleri bulunan, kimi zaman başka bir dilde tam karşılığı bulunamayabilen, söylemden çıkarıldığında anlamsal bütünlüğü bozmayan ancak söylemin yorumlanmasına fayda sağlayan ve bu sebepler ile söylem çözümlemesinde ve dil öğretiminde önemli bir yeri olan dilsel yapılar olarak tarif edilebilir.

Bu çalışmada söylem işaretleyicileri ile ilgili bilgi verildikten sonra Azerbaycan Türkçesinde buyrum kaynaklı bir söylem işaretleyicisi olan *qoy*'un hangi işlevlere sahip olduğu tespit edilecektir. Bu amaç doğrultusunda örneklem olarak Azerbaycan sahası edebî eserleri ve Azerbaycan masalları kullanılmıştır.

1.1. Söylem İşaretleyicileri

1980'lerin başından bu yana pek çok dilde ve işaret dilinde ele alınan söylem işaretleyicileri ile ilgili dil biliminin çeşitli dallarında ve bağlantılı alanlarda çok sayıda çalışma yapılır (Maschler ve Schiffrin, 2015: 189-190)¹. Literatürde edimsel işaretleyiciler (pragmatic markers), söylem parçacıkları (discourse particles), söylem bağlaçları (discourse connectives) gibi pek çok farklı terim ile de karşılanan söylem işaretleyicilerinin (discourse markers)² tanımları, incelenme yöntemleri ve sınıflandırılmaları ile ilgili çeşitli yaklaşımlar mevcuttur.

Schiffrin (1987: 31), söylem işaretleyicilerini işlevsel olarak konuşma birimlerini parantez içine alan sıralı bağımlı ögeler olarak tanımlar. Parantezleri ise başlangıç ya da bitiş konumunda olmalarına bakılmaksızın hem ön gönderim hem de art gönderim ile ilgili araçlar olarak açıklar. Bununla birlikte söylem işaretleyicilerinin, konuşmacıların ortak zeminlerini müzakere etmek için kullandıkları bir tür ipucu (Jucker ve Smith, 1998: 172); konuşmacının ifadeye yönelik epistemik tutumuna ve dinleyiciye karşı duygusal tutumuna ayrıca önceki ve sonraki söyleme işaret eden, önerme anlamından metinsel ve kişiler arası işleve doğru bir işlev değişikliğine uğramış sözcükler (Aijmer, 2002: 55); önermeler, olaylar veya söz edimleri arasındaki ilişkileri işaret eden sözlüksel unsurlar (Hutchinson, 2004: 685); söylenen ile daha geniş bağlam arasındaki ilişkiyi gösteren bir kelime ya da ifade (Swan, 2005: xviii); çoğunlukla kendilerini barındıran söylem bölümü ile belki de başka bir konuşmacı tarafından üretilen önceki söylem bölümü arasındaki bir ilişkiyi işaret eden işlevsel bir sözcüksel ifade sınıfı (Fraser, 2009: 296); semantik bir anlam taşımayan ancak söylemde anlatımsal bir performans sergileyen ya da etkileşimsel işlevi olan pragmatik araçlar (Polat, 2011: 3746); bilişsel, anlatımsal, sosyal ve metinsel alanlarda işlev gören bir dizi dilsel öge (örn. oh, well, y'know, but) (Maschler ve Schiffrin, 2015: 189) biçimlerinde genellikle "söylem içi ilişkilendirme" ve "etkileşimsel" işlevleri ile tanımlandığı görülür.

Literatürde hangi unsurların ve ifadelerin söylem işaretleyicisi olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirlemek için yeterli girişimin bulunmadığından ancak söylem işaretleyicilerinin

¹ Söylem işaretleyicileri ile ilgili inceleme yapılan diller ve inceleme alanları hakkında detaylı bilgi için bk. Maschler ve Schiffrin (2015).

² Söylem işaretleyicileri için söylem ilişkisi işaretleyicileri (discourse relation markers), söylem operatörleri (discourse operators), konuşma parçacıkları (conversational particles), ünlemler (interjections) ya da daha spesifik olarak yanıt belirteçleri (response tokens), geri bildirim işaretleyicileri (feedback signals), devam ettiriciler (continuers), durum değişikliği belirteçleri (change-of-state tokens), söylem yapılandırma araçları (discourse structuring devices), parantez içindeki ifade (parenthetical phrase), pragmatik bağlaç (pragmatic connective), işaret ifadeleri (cue phrases), sesbirimsel bağlaçlar (phatic connectives), semantik bağlaçlar (semantic conjuncts) gibi pek çok farklı terim kullanılır (Fraser, 2009: 294; Fischer, 2014: 271; Maschler & Schiffrin, 2015: 205-206).

genel kabul gören birtakım özellikleri olduğundan bahseden Yılmaz (2004: 1-2), bu özellikleri şu şekilde sıralar: Söylem işaretleyicileri, içinde yer aldıkları yapısal birimden bağımsız ve ayrılabilir görünürler; söz dizimsel esnekliğe sahip bu unsurlar bir yapının başında, sonunda ve ortasında yer alabilirler; anlamdan yoksun olmaları sebebiyle atlanmaları, içinde buldukları yapı biriminin söz dizimsel ya da anlamsal kabul edilebilirliğini etkilemez.

Yılmaz'ın da üzerinde durduğu gibi söylem işaretleyicisi olarak nitelendirilen ifadeler için araştırmacılar arasında genel kabul gören temel kriterlerden biri yer aldıkları ifadelerin önermesel içeriğini etkilememeleridir (Schiffrin, 1987: 64; Özbek, 1998: 45; Schourup, 1999: 229). Bununla birlikte söylem işaretleyicileri söylemden silindiğinde söylem bölümlerinin önermesel içeriğinde herhangi bir değişiklik olmasa da dinleyici iki bölüm arasında amaçlanan ilişkiye dair sözlüksel bir ipucundan yoksun kalır. Bu doğrultuda da her söylem işaretleyicisinin belirli, temel bir anlamı vardır. Söylem işaretleyicisi bu anlamı ile iki söylem bölümü arasında ilişki kurarken hem dilsel hem de dilsel olmayan bağlam, bu ilişkiyi ortaya çıkarır ve zenginleştirir. Bir ifadenin önermesel içeriğinden ziyade yorumlanmasına katkıda buldukları için de söylem işaretleyicileri pragmatik bir sınıf olarak ele alınabilir (Fraser, 1999: 943-946). Ayrıca söz konusu kavramın dil dışı olgulara atıfta bulunacak şekilde genişletilmesi de mümkündür (Baker ve Ellege, 2011: 34).

Wierzbicka (2003: 341), genellikle son derece kendine özgü ve günlük konuşmada sıklıkları yüksek olan söylem işaretleyicilerinin başka bir dilde tam karşılıklarının bulunamadığından "tercüme edilemez" (untranslatable) yönü üzerinde durur. Konuşmanın aracılık ettiği etkileşim için anlamı oldukça önemli olan söylem işaretleyicileri; konuşmacının muhabata veya konuşulan duruma karşı tavrını, varsayımını, niyetini, duygularını ifade ederler. Ayrıca Wierzbicka, bir dili öğrenenlerin o dilin söylem işaretleyicilerinin anlamına hâkim olmayı başaramazlarsa iletişimsel yeterliliklerinin büyük ölçüde zarar göreceğini belirtir.

Söylem işaretleyicileri, daha çok çeşitli söz dizimsel sınıflara ait öğelerden yararlanan işlevsel bir sınıf olarak kabul edilir (Schourup, 1999: 229). Söz konusu işaretleyicilerin zarflar (örn. frankly, well), sözcük öbekleri (örn. you know, I mean), bağlaçlar (örn. but, since, and) ve ünlemler (örn. oh) gibi farklı dil bilgisel sınıflara ait öğeleri içermesi de yine bu ifade grubunun tanımlanmasını zorlaştırır (Yılmaz, 2004: 1).

Söylem işaretleyicilerinin belirgin özelliklerinden bir diğeri ise çok işlevlilikleridir. İşaretleyiciler aynı anda birkaç farklı söylem kapasitesinde kullanılabilir. Ayrıca asla zorunlu olmamaları ve işaretleyici olarak kullanılan unsurlarda bulunan söz dizimsel çeşitlilik sebebiyle bir söylem işaretleyicileri paradigması tanımlanabilse bile bunun bazı biçim özdeşliği ve bazı anlam özdeşliği gibi daha geleneksel gereklilikleri sergilemesi muhtemel görünmemektedir. Bununla birlikte söylem işaretleyicilerinin fonksiyonları sistemik bir biçimde tanımlanabilmektedir (Schiffrin, 1987: 64-65). Söylemin çok boyutluluğu söylem işaretleyicileri tarafından yerine getirilen işlevlerin çeşitliliğine katkıda bulunur. Söylem işaretleyicilerini karakterize eden yapısal özelliklerin herhangi bir kategorizasyona izin vermeyecek kadar çok olması dolayısıyla farklı söylem işaretleyicileri arasında ayırım yapmak için güvenilir bir biçimsel ya da anlamsal ölçüt bulunmasa da söylem işaretleyicilerinin kapsadığı işlevsel alan görüldüğü kadar karışık olmayıp kısmen örtüşen farklı boyutlar temelinde yapılandırılabilir (Fischer, 2014: 271-272).

Araştırmacıların söylem işaretleyicileri olarak kabul edilmesi gereken dilsel birimlerin "söylemin bölümleri arasında ilişki kurma", "önermesel anlamdan uzaklaşarak metinsel ve kişiler arası pragmatik işlevler kazanma", "içerisinde buldukları ifadenin yorumlanmasına katkıda bulunma", "konuşmacının tutumunu ifade etme", "söylemde sıklıkları yüksek olma", "başka bir dilde tam karşılığı bulunamama", "zorunlu olmama, söylemden çıkarıldıklarında

semantik ve söz dizimsel bütünlüğü bozmama”, “farklı sözcük sınıflarına ait öğelerden meydana gelme”, “çok işlevli olma” gibi farklı yönleri üzerinde durduğu ve söylem işaretleyicileri olarak kabul edilmesi gereken dilsel birimlerin tam bir tanımı ile ilgili net bir birlik içerisinde olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte söylem işaretleyicileri ile ilgili çalışmalarda çoğunlukla bu işaretleyicilerin işlevleri ve işlevsel kullanımları üzerinde durulduğu söylenebilir¹.

Söylem işaretleyicileri üzerine yapılan incelemelerden hareketle temel bir dizi işlev sıralayan Brinton (1996: 36-38), söz konusu işlevlerin oldukça heterojen görüneler de temelde Halliday (1970, 1979) tarafından tanımlanan dilin üç modundan ya da işlevinden ikisi olan "metinsel" dil işlevi ve "kişiler arası" işleve ait olmak üzere iki kategoriye ayrıldıklarını ileri sürer. Brinton söylem işaretleyicilerinin metinsel işlevlerini; “söylemi başlatmak ve söylemi bitirmek”, “konuşmacıya söz alma veya bırakma konusunda yardımcı olmak”, “söylemi sürdürmek veya söz hakkını elde tutmak için kullanılan bir dolgu veya geciktirme taktiği olarak hizmet etmek”, “söylemde bir sınırı işaretlemek, yani yeni bir konuyu, konudaki kısmi bir değişimi (düzeltme, detaylandırma, belirtme, genişletme) veya daha önceki bir konunun yeniden başladığını (bir kesintiden sonra) belirtmek”, “yeni bilgiyi ya da eski bilgiyi ifade etmek”, “sıralı bağımlılığı işaretlemek” ve “kişinin kendisinin veya başkalarının söylemini onarmak” olarak sıralar. Kişiler arası işlevler ise “öznel olarak, bir önceki söyleme verilen bir yanıtı veya tepkiyi ya da bir sonraki söyleme yönelik tutumu ifade etmek” ve “kişiler arası ortak varsayımları teyit etmek, kavrayışı kontrol etmek veya ifade etmek, onay istemek, saygıyı ifade etmek, saygınlığı korumak (nezaket) dâhil olmak üzere konuşmacı ve dinleyici arasında iş birliği, paylaşım veya yakınlık sağlamak”tır.

Maschler (1998: 13-33) ise söylem işaretleyicilerinin söylemin dört alanında işlev gördüğünü belirtir: 1. konuşmanın etkileşimsel boyutunda (örn. look, tell me, right, wow, yeah, go on), 2. söylemin metinsel göndergesel boyutunda (örn. now, and, so, because, but), 3. metinsel-yapısal etkileşim alanında (örn. first of all, one sec, anyway, that’s it) ve 4. sözel etkileşimin bilişsel alanında (örn. uh, oh, I mean, like). İşaretleyicilerin kişiler arası (interpersonal) kategorisi, kullanımı bir şekilde katılımcılar arasında yakınlık ve uzaklık müzakeresini kolaylaştıran işaretleyicileri içerir. Gönderimsel (referential) işaretleyici kategorisi, deiktikler “gösterimsel unsurlar” ve bağlaçlardan oluşan işaretleyicileri içerir. İşaretleyicilerin yapısal (structural) kategorisi, konuşma eylemlerinin düzen ve hiyerarşi açısından birbirleriyle nasıl ilişkili olduğuna dair bilgi sağlayan işaretleyicileri içerir. Bilişsel (cognitive) işaretleyiciler kategorisi, genellikle sözlü söylem ortamında ortaya çıkan çerçeve değişimlerinde meydana gelen bilişsel süreçler hakkında bilgi sağlayan işaretleyicileri içerir.

Jucker ve Ziv (1998: 4), söylem işaretleyicileri üzerine yapılan farklı çalışmalarda bu işaretleyicilerin işlevsel olabileceği çeşitli alanların ayırt edilirken metinsel, tutumsal, bilişsel ve etkileşimsel parametrelerin göz önünde bulundurulduğuna dikkat çeker. Kamacı Gencer

¹ Türkçe söylem işaretleyicileri ile ilgili yapılan çalışmalarda Ilgın ve Büyükkantarcıoğlu (1994) *yani*'nin sözlü ve yazılı söylemlerdeki işlevlerini, Yılmaz (2004) *yani*, *işte* ve *şey*'in edim bilimsel işlevlerini, Uçar (2005) *işte*'nin ezgi örüntülerini, Corcu (2006) *zaten* ve *ya*'nın işlevlerini, Furman ve Özyürek (2007) çocuk ve yetişkinlerin sözlü anlatılarında *şey*, *yani* ve *işte*'nin gelişimini, Esmer (2009) *ki*'nin farklı tanamlarına göre ezgi örüntülerini, Kuru Gönen (2011) *ama* ve *fakat*'in söylem işaretleyicisi olarak söylem içi tutarlılığa katkısını, Ruhi (2013) *tanam*'in etkileşim işlevlerini, Erdoğan (2013) *şey*'in etkileşim işlevlerini, Bal-Gezegin (2013) *hayır* ve *cık*'in edimsel işlevlerini, Tekin (2015) *işte* ve *falan*'in İngilizce *well* ve *like* ile benzer işlevlerini, Çakır (2017) *yani*'nin sınıf içi iletişimdeki işlevlerini, Özcan ve Aksan (2017) *evet*'in edim bilimsel işlevlerini, Kökpınar Kaya (2017) *ondan sonra*'nın etkileşimsel anlatılardaki işlevini, Özdemir ve Kuruoğlu (2018) ortaokul öğrencilerinin konuşmalarında *şey*'in etkileşimli işlevlerini, Altıparmak (2021) *gibi*'nin işlevsel kullanımlarını ve (2022) farklı yaş gruplarından konuşmacıların konuşmasında *şey*, *yani* ve *işte*'nin sıklık ve işlevsel kullanımlarındaki yaş ve cinsiyete bağlı farklılıklarını, Kurtoğlu Zorlu ve Tosun (2023) *aman*'in anlamlarını ve edim bilimsel işlevlerini, Aslan (2023) *hazır*'in edim bilimsel işlevlerini ele alır. Torun (2011), Eski Anadolu Türkçesinde *böyle*, *şöyle* ve *eyle* /*öyle*'nin söylem içerisinde kazandığı farklı kullanım özellikleri üzerinde durur. Sarı (2020), *Dede Korkut Kitabı*'nda tespit ettiği söylem işaretleyicilerini işlevleri bakımından değerlendirir. Hirik (2023a) mental fillerin söylem işaretleyicileri içerisinde ne şekilde yer aldığını ve söyleme nasıl bir katkı sağladığını ve (2023b) soru yapıları ifadelerin söylem işaretleyicisi olarak kullanıldığı durumları inceler.

(2023: 36) de literatürdeki tanımlardan hareketle söylem işaretleyicilerinin edimsel, bilgisel, metinsel ve toplumsal işlevlerinin olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Kamacı Gencer (2023: 55), Türkiye Türkçesi ağızlarındaki söylem işaretleyicilerini işaretleyicilerin “söylemsel” (örn. efendime söyleyeyim, gelgelelim, velhasılıkelam), “bilişsel” (örn. hani, ne bileyim, zahir) “durumsal” (ta, ahan /aha, şimdilerde) ve “toplumsal-kültürel” (örn. lütfen, pekala, hay Allah) bağlamlar oluşturmadaki işlevlerinden hareketle sınıflandırır.

Literatürdeki terim ve tanım çeşitliliği ile dikkat çeken söylem işaretleyicileri, yapısal özellikleri ile olduğu gibi işlevleri bakımından da oldukça çeşitlidir. İlgili çalışmalardan hareketle söylem işaretleyicilerinin temel işlevlerinin metinsel ve edimsel düzeylerde olduğu söylenebilir.

2. AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE BİR SÖYLEM İŞARETLEYİCİSİ OLARAK “QOY”UN İŞLEVLERİ

Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti'nde *qoy* sözü “edat” olarak verilir ve bu edatın içerisinde yer aldığı ifadeye kattığı anlamlar aşağıdaki gibi açıklanarak örneklendirilir (2006: 192):

1. İzin, rıza, emir, zorunluluk bildirir.

“Qapında inləyim mən; Sözü de, dinləyim mən; *Qoy* axsın gözüm yaşı; Bir az sərirləyim mən.” (Bayatı)

2. Arzu bildirir.

“*Qoy* o göylərdəki ulduzlara çatsın səsimiz!” (S. Rüstəm)

3. Özel bir tonlamayla söylendiğinde tehdit bildirir.

“*Qoy* bir o bura gəlsin, mən ona göstərəm.”

Dilçilik və Ədəbiyyatşünaslıq Terminləri Lüğəti'nde ise *qoy* yedi gruba ayrılan edatlar arasında “emir edatı” grubunda yer alır¹. Azerbaycan Türkçesi gramerlerinde de edat kategorisi altında ele alınan *qoy* sözü; içerisinde bulunduğu ifadeye arzu, tavsiye, öğüt, teselli, tehdit anlamları vermek amacıyla kullanılan bir “əmr edatı” (emir edatı) olarak (Hüseynzadə, 2007: 259-261) ya da cümlede emir çekimindeki fiillerle birlikte kullanılan ve emir, ısrar, istek ile rica anlamlarını güçlendiren edatlar arasında (Kazımov, 2010: 222) değerlendirilir. Bununla birlikte “qeyri-sabit ədatlar” (sabit olmayan /geçici edatlar) içerisinde ve “təkid bildirən ədat” (ısrarla talep etme bildiren edat) olarak da ele alınır ve dikkat çekme işlevi ile kullanıldığı üzerinde durulur (Abdullayeva, 2013: 105-108). Azerbaycan Türkçesinde *qoymaq* eyleminin 1. tekil kişi emir çekimiyle kalıplaşmış *qoy* sözü bu çalışmada buyrum yapılı bir söylem işaretleyicisi olarak ele alınacaktır.

Farklı yapısal sınıflara ait çok çeşitli ögeler söylem işaretleyicisi statüsü kazanmış olarak kabul edilir (Fischer, 2014: 273). Söylem işaretleyicilerinin birçoğunun net bir biçimde diğer dil bilgisel kategorilerden türediğini ifade eden Ranger (2018: 4-5), oldukça çeşitli bu kaynak kategorilerden birinin de buyrumlar (imperatives) (örn. say, let's say, look, listen) olduğunu belirtir.

Emir veya buyrum sözceleri, dinleyicinin bir işi ya da eylemi yapması için konuşucu tarafından bilgi vermek amacıyla oluşturulan cümlelerdir (Günay, 2013: 298)². Cümle türleri ve söylem ilişkilerini dil evrenselleri temelinde inceleyen König ve Siemund (2007: 314), buyrum yapılarının alt kategorilerini teşvik ediciler (hortatives), istekler (optatives),

¹ <https://www.azleks.az/online-dictionary/%C9%99dat/?s=14> Erişim tarihi: 12.06.2024.

² Türkçede emir kipinin işlevleri ile ilgili ayrıntılı bilgiye Usta (2013) ve Türkyılmaz'ın (2019) çalışmalarından erişilebilir.

yükümlendiriciler (debitives), yalvarmalar (rogatives) ve uyarıcılar (monitories) olarak verir ve bu kategorilerin edimsel işlevlerini sırasıyla teşvikler (exhortations), dilekler (wishes), yükümlülükler (obligations), dilemeler (petitions), uyarılar (warnings) olarak belirler. Aksan ve Demirhan (2017: 95-96) da aslında yapısal bir görünümü adlandıran buyrum anlatımının buyurma sözeylemi ile birlikte yönlendirici edim türlerinin hepsini gerçekleştirdiğini ifade etmenin mümkün olabileceğini vurgular. Edimsöz türlerini belirticiler /kesinleyiciler (representatives /assertives), yönlendiriciler (directives), yükümlenici (commissives), dışa vurumcular (expressives) ve ilan ediciler (declarations) olmak üzere beşe ayıran Searle (1976: 11), yönlendiricileri konuşmacının dinleyicinin bir şey yapmasını sağlamaya yönelik girişimleri olarak açıklar. Örneğin sormak, emretmek, komut vermek, rica etmek, yalvarmak, ısrar etmek, dua etmek ve ayrıca davet etmek, izin vermek, tavsiyede bulunmak. Söz konusu girişimler, bir şeyi yapmaya davet etme ya da bir şeyi yapmayı önerme gibi makul girişimler olabileceği gibi bir şeyin yapılması için ısrar etme gibi şiddetli girişimler de olabilir. Yönlendiricilerin içtenlik koşulu ise “istek” veya “dilek /arzu”dur. Ayrıca Searle, Austin tarafından “davranış belirticiler” (behabitives) olarak ele alınan “meydan okuma”, “başkaldırma” ile “kafa tutma”nın ve Austin’in “kullanım belirticiler”inin (exercitives) çoğunun bu sınıfta yer aldığını belirtir.

Azerbaycan Türkçesinde kaynağını buyrum yapısından alan bir söylem işaretleyicisi olarak kullanılan *qoy*’un gerek yönlendirici gerekse kesinleyici ve yükümlenici edimsel alanlar içerisinde faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Aşağıda *qoy*’un konuşucunun niyeti ile ilgili işaretlediği tespit edilen bu edimsel bilgilerden söz edilecektir.

Azerbaycan Türkçesinde *qoy* söylem işaretleyicisinin temel işlevlerinden biri sözcüde istek edimsöz gücünü desteklemek ve vurgulamaktır. *Qoy* işaretleyicisi, konuşucunun dinleyiciyi bir şey yapmaya davet ettiğini gösterir:

(1) a. “– Bir saatdir burda oturmuşam... ay ışığında üzünə baxmışam, ağlamışam... Al bu yaylığı, *qoy* göz yaşlarım səndə yadigar qalsın.” (Məmmədşanlı, 2013: 34).

b. “– Deyəsən, anana sovqat göndərirsən?”

Osman köksünü ötürdü və sirli adamlar kimi Əhmədın qolundan yapışb kənara çəkdi:

– Əhməd lələ, inciməyin, əziyyət də olsa, bunu anama çatdırın. Atamın çuxasıdır. Gələndə zorla vermişdi. İndi görürəm lazım olmayacaq, məktəbdən hər şey verəcəklər. Anama de, *qoy* sandıqda saxlasın.” (Şıxlı, 2005: 337).

İsteklerde konuşucu ile dinleyici aynı konumdadır (Searle, 2000: 31 -sunuş-). İsteme semantik alanını oluşturan emir, rica ve yalvarma gibi alt alanlardan biri olan “istek”in semantiği emir derecesinde güçlü olmamakla birlikte rica kadar da nazik değildir. İstek, sosyal hayatta yakın ve sık paylaşımda bulunan, samimi ilişkiler içerisindeki insanların birbirlerinden bir şey isterken sık bir biçimde kullandıkları anlam alanıdır (Aslan Demir, 2008: 173). (1a)’daki konuşma bir delikanlının tahayyülüdür. Dinleyici bir delikanlı, konuşucu ise sevdiği kızdır. Dinleyici ile aynı statüdeki konuşucu, gözyaşlarını sildiği mendilin sevgilisi tarafından hatıra olarak saklanması için güçlü bir istek duymaktadır. (1b)’de konuşucu oğul, dinleyici ise annedir. Burada da samimi bir ilişkideki istek söz konusudur. Her iki sözcüde de konuşucu *qoy* söylem işaretleyicisini isteğini destekleyici bir çağrı olarak kullanır.

Azerbaycan Türkçesinde *qoy* söylem işaretleyicisinin temel işlevlerinden bir diğeri ise sözcüde emir verme edimsöz ereğinin şiddet derecesini artırmaktır. *Qoy* söylem işaretleyicisi, konuşucunun otoritesini kullanarak dinleyiciyi bir şey yapmaya zorladığını gösterir:

(2) a. “Zəhərləyəcəyəm onu. Yavaş-yavaş ölüb gedəcək. İt əzabıyla öləcək. Heç kəs də ki duyuc düşməyəcək kimdən oldu bu iş. Şah olanda nolar?! Cavab versin *qoy* babasının əməllərinə.” (Abdulla, 2006: 192).

b. “– Şini boşalan təkər varmı?”

– Var, ağa.

– Hamısını bir də yoxla. Sabah tezdən arabanı qoş, təkərləri dəmirçiyə apar, *qoy* təzə şin səksinlər. Sonra da get usta Muxəyin yanına, iki cüt təzə təkər bağlayıb, al gətir.

– Baş üstə, ağa, bu saat dörd araba hazırı. Onları da düzəldərəm.” (Şıxlı, 2005: 219).

Emri istekdən ayıran, konuşucunun dinleyiciye yaptırmak istediğini yaptırabilecek güç ve konumda bulunmasıdır (Searle, 2000: 31 -sunuş-). Başka bir deyişle emir ifadelerinin bağlamsal koşulunda buyuranın üstünlüğüne dayanan bir güç ilişkisi bulunmalıdır (Aslan Demir, 2008: 169). (2a)’da şahın topallamaya başlamasını fırsat bilen konuşucu, babasının intikamını almak ister. Konuşucu, şahı öldürmek için yaptığı plandan da emin olmanın verdiği güçle dinleyiciye (şaha) dedesinin yaptıklarının hesabını vermesini emretmektedir. *Qoy* sözü bu sözcədə emrin kesinliğini işaretlemek amacıyla kullanılır. (2b)’de ise ağa olan konuşucu çalışanına arabaya yeni lastik taktırmasını emreder. Her iki bağlamda da dinleyiciyi bir şey yapmaya zorlayan konuşucu *qoy* söylem işaretleyicisi ile üstünlüğünü hatırlatarak emir edimini güçlendirir ve işaretleyiciyi buyurucu bir çağrı işlevi ile kullanır.

Azerbaycan Türkçesinde *qoy* söylem işaretleyicisinin kullanıldığı bir diğer edimsel alan rica edimidir. Konuşucunun dinleyiciden sözel ya da davranışsal bir eylemi gerçekleştirmesini istediği rica edimi yerine getirilirken istek edimine göre daha nazik bir isteme biçimi söz konusudur. *Qoy* söylem işaretleyicisi de bazı rica edimlerinde konuşucunun nezaket niyetini pekiştirici bir işlev görür:

(3) a. “Mən susdum. O yumşaq bir səslə:

– Məni bağışla, – dedi. – *Qoy* sən deyim. Çünki oğlum yerindəsən. Olar?” (Anar, 2003: 157).

b. “– *Qoy* sevindirirəm səni, ağa. Bilirsən, vardövlət sahibiyəm. Böyük-böyük karvanlarım var. Dünyanın çox ölkəsinə getdim, əntiq mal gətirdim məmləkətə. (Abdulla, 2006: 166).

Ricanın hazırlayıcı koşulları, konuşucunun söz konusu edimin dinleyici tarafından gerçekleştirilebilecek olduğuna inanması ve dinleyicinin normalde edimi kendiliğinden yapmayacağına çok açık olmamasıdır (Searle, 2000: 149). İsteme semantik alanının alt alanlarından bir diğeri olan “rica” açık bir nezaket olgusu taşır. Bu nezaket, sosyal statülerin ve mesafelerin farkında olan konuşucunun izlediği daha resmi stratejilerden meydana gelir (Aslan Demir, 2008: 177). (3a)’da konuşucu ve dinleyici yeni tanışmıştır. Yaşca büyük olan ve dinleyiciyi kaybettiği oğluna benzeten konuşucu dinleyiciden kendisine “sen” diye hitap etmesine müsaade etmesini rica etmektedir. (3b)’de ise konuşucu, çok küçük yaşta kaybettiği babasının ruhu ile konuşmaktadır. Babanın ruhu rahatsız edildiği için oldukça sinirlidir ve oğlu ile hakaretamiz bir biçimde konuşur. Konuşucu; neredeyse hiç tanımadığı, çoğu zaman siz diye hitap ettiği, mesafeli bir ilişki içerisinde olduğu babasının ruhundan kendisine onu sevindirmesi için izin vermesini rica eder. Her iki sözcədə de konuşucu *qoy* sözü ile müsaade isteğini işaretleyerek dinleyiciden ricasını sözel bir eylem olarak yapmasını bekler.

Azerbaycan Türkçesinde yönlendirici edimlerden bir diğeri olan yalvarma edimsel alanında da *qoy* söylem işaretleyicisinin içtenlik koşulunun şiddet derecesini artırıcı bir işlev ile kullanıldığı görülür:

(4) a. “Karvanbaşı geri qanrılıb Xacə İbrahim ağaya yenə nə təhər baxdısa, Xacə İbrahim ağa səsini xırp kəsdi. Sonra Karvanbaşı ona belə dedi:

– Yox, sən bilmirsən, elə deyil. Sən belə elə. Çıx eşiyə. Mənim bundan təklidə soracağım var.

Xacə İbrahim ağa qorxa-qorxa:

– Gözümün işığı...

Karvanbaşı bu dəfə də onun sözünü hirsə və səbrsiz yarıda qoydu:

– Dedim, qurtardı! – Sonra nə düşündü, hirsini bir balaca basdı. – Nolar, çıx eşiyə, *qoy* təklidə bir ləhzə qalım onunla. Ürəyimdə sözüm var.” (Abdulla, 2006: 180-181).

İsteme semantik alanının alt alanlarından biri de “yalvarma”dır. Yoğun və ısrarlı bir isteme biçimi olan yalvarmada konuşucunun istediğini yaptırmak için dinleyiciye ısrar etmesinin yanı sıra dinleyiciyi kendisine acındırma çabası da vardır (Aslan Demir, 2008: 179). Yalvarma, ricadan daha güçlü bir edimdir. Yalvarma edimsöz ereğinin şiddet derecesinin ricadan güçlü olması yapılması istenen şey konusunda konuşucunun isteğinin daha fazla olmasından ileri gelir (Searle, 2000: 37 -sunuş-). (4a)’daki konuşmada Xacə İbrahim, Karvanbaşı’nın uşağıdır. Yaklaşık on yıldır Karvanbaşı’nın hizmetinde olan Xacə İbrahim, Karvanbaşı’na sadık olduğu kadar düşkündür de. Karvanbaşı onu ölümden kurtarmıştır ve kendi oğlunu da ona emanet etmiştir. Karvanbaşı için de hizmetkârı Xacə İbrahim oldukça değerlidir. Yukarıdaki konuşma Məmmədqulu’nun ruhunun çağırılmasının ardından gerçekleşir. Xacə İbrahim öleceğini bilse bile Karvanbaşı’nı ona aşağılayıcı sözler söyleyen bu ruhla aynı odada bırakmayacaktır. Sözcədə önce Karvanbaşı’nın otoritesini kullanarak Xacə İbrahim’e odadan çıkması için emir verdiği, emrinin yerine getirilmemesi üzerine de sinirlenerek emrini tekrarladığı görülmektedir. Ancak hemen ardından Xacə İbrahim’in kendisini hiçbir koşulda yalnız bırakmayacağını anlayan Karvanbaşı öfkesini bastırarak Xacə İbrahim’e odadan çıkması ve kendisini ruhla yalnız bırakması için yalvarır. Konuşucu “Nolar, çıx eşiyə” sözündeki “nolar” kiplik söz ile isteğini bildirmesinin ardından “*qoy* təklidə bir ləhzə qalım onunla” sözündeki *qoy* söylem işaretleyicisi ile de isteğinin derecesini artırarak yalvarışına devam eder ve içinde söyleyecek sözlerinin olduğunu belirterek dinleyiciyi merhamete getirmeye çalışır.

Azərbaycan Türkçesinde *qoy* söylem işaretleyicisi; teşvik, tavsiye, dua, beddua, izin verme, meydan okuma, rahatlatma gibi diğer yönlendirici edimsel alanlarda da konuşucunun dinleyiciye bir şey yaptırmaya girişimlerini destekleyici, vurgulayıcı ve pekiştirici işlevler ile kullanılır:

(5) a. “Qəfilcən Əjdər dedi:

– Şəhla gəlsənə mən də şəhərə gedim.

– Sən niyə?

– Bir az işim var. Onsuz da sabah getməliyəm. *Qoy* elə bu gün Rüstəmlə bir yerdə gedim. Rüstəmi də maşınla apararam.” (Anar, 2003: 75).

(5a)’da konuşucu, şəhre gitmə niyyətinə girmişdir və bunu dinleyiciyə bildirir. Dinleyicinin beklemedik bu tasarının nedenini sorması üzerine konuşucu biraz işi olduğunu ve zaten yarın gitmesi gerektiğini, bugün gidersə Rüstəm’i de arabayla götürəbileceğini belirtir. Rüstəm’le beraber bugün şəhre gitmə konusunda kendi kendini harekete geçirmeye çalışan konuşucu, teşvik edimini yerine getirir ve *qoy*’u teşvik edici bir söylem işaretleyicisi olarak tercih eder.

(6) a. “– Qulaq as, Yunis, istəyirsən bilet alım...

– Kinoya?

– Kino nədir, ədə, qatara bilet alım, get beş-on gün kənddə gəz-dolan, *qoy* dədən sənün üçün quzu kəssin, anan səhərlər sənə qaymaq yedirtsin, görürəm dərslərin çox ağırdır, ayaq üstündə lap üzülmüsən.” (Məmmədşanlı, 2013: 33).

(6a)'daki bağlamda dersleri çox ağır olduğu için yorulan bununla birlikdə sevdiyi kız da başkasıyla evləndirildiği için üzülən yeğənə beş on gün köyə gidip anne babasıyla vaxit keçirməsini salık verən konuşucu, təvsiyə edimini yerinə getirməkdədir. Söz konusu edimin içtənlik koşulu konuşucunun dinleyicinin bir süre köyə gidərək orada anne və babasının kendisi ilə ilgilenməsinə fərsət verməsini istəməsidir. *Qoy* söylem işarətleyicisi də konuşucunun bu istəğini və təvsiyəsini dəstəkləyici bir işləvi təşir.

(7) a. “– Mənasız işdi, bəy!

– Niyə? Niyə? Nə üçün?

– “Çünkü Lenin deyir: torpaq kəndlinin olmalıdır! Bilirsiniz bu nə deməkdir? Bəy, ac – qılınca çapar! Min illərdən bəri həsrətində olduğu torpağı kəndliyə boyun olandan sonra, onun qabağında da durmaq olmaz! Mən gedirəm, bəy, *qoy* Allah özü sizə kömək olsun!..” (Elçin, 2005: 277).

(7a)'daki sözcədə dinleyici ilə aynı fikirde olmayan və işlərin dinleyicinin düşündüğü gibi gerçəkləşməyəcəğine inanən konuşucu, sözlərini “Allah size yardımcı olsun” diyərək dua edimi ilə tamamlar. Buradaki dua edimində konuşucunun istəğini yerinə getirəcək olan Allah'tır və istəğin gerçəkləşip gerçəkləşməyəcəği belirsizdir. Konuşucu gerçəkləşməsinə pek ihtimal vermediği bu düşük beklenti durumunu *qoy* söylem işarətleyicisi ilə vurgular.

(8) a. “Solaxay Həsənəli bir müddət susdu, sonra dərindən bir kinlə: – Onun bacısını bir qatıra mindir, – dedi. – Göndər hüzuruna. *Qoy* yansın ciyəri qiyamətəcən!” (Elçin, 2005: 287).

(8a)'da “*Qoy* yansın ciyəri qiyamətəcən!” buyrumu beddua edimini təşir. Dinleyicinin kötü bir duruma düşməsinə diləyən konuşucunun sözcəsində olumsuz bir istək işarətleyicisi olaraq görev yapan *qoy* aynı zamanda sevilməyən və kötülüyü dilənən biri için umursamazlık və acımasızlığı yansıtmaya işləvi də təşiməkdədir.

(9) a. “Böyük bəy gülümsədi:

– Bir az da fikirləşmək istəyir...

– Neynək, *qoy* fikirləşsin...” (Elçin, 2005: 256).

b. “– Ana, bəlkə Vasifin bacısı da gəldi. O, bizim sinifdə oxumur, amma qardaşıyla o da gəlmək istəyir.

– Nə olar, oğlum, *qoy* gəlsin, gözümüz üstündə yeri var.” (Anar, 2003: 115).

(9a)'da konuşucu biraz daha düşünmək istəyən kişiye yapacak başka bir şey olmadığını da belirterek düşünməsi için gönülsüzce izin verirken (9b)'deki konuşucu davetsiz olduğu hâlde gəlmək istəyən misafiri içtənliklə qəbul edər. Her iki sözcədə də *qoy* söylem işarətleyicisi konuşucunun izin verme edimini dəstəkləməklə birlikdə duygu durumunu yansıtmaya işləvi də təşir.

(10) a. “Kim tanıyacaq ki, mən həmin o Əsmərəm? Tanısalar da *qoy* isbat eləsinlər ki, mənəm, görək nəçə isbat edəcəklər.” (Anar, 2003: 366).

b. “Tələbə özözünə: "Yox, — dedi, — mən burda qalacam və məni heç bir şey qorxuda bilməz. *Qoy* lap bütün bu lənətə gəlmiş fotolar canlansınlar, kağızdan çıxıb otağa düşsünlər.” (Anar, 2003: 571).

(10a) ve (10b)'de *qoy* sözü, konuşucunun bahsi geçen durumların gerçekleşmesinden korkmadığına ve çekinmediğine işaret etmektedir. Her iki bağlamda da dinleyiciye meydan okuyan konuşucu (10a)'da tanınmayacağından, tanınsa da kimliğinin ispat edilemeyeceğinden son derece emindir; (10b)'de ise konuşucu gerçekleşebilecek en kötü ihtimal karşısında bile cesaretlidir. Her iki sözcede de konuşucu meydan okuma edimini *qoy* söylem işaretleyicisi ile işaret etmektedir.

(11) a. “Fikir vermə, *qoy* kimə şikayət edir etsin. Onsuz da bizim taqsırımız yoxdu...” (Zeynalov, 2008: 303).

(11a)'daki konuşucu dinleyiciye üzerinde durulacak, dikkate alınacak bir durum olmadığını bildirerek rahatlatma edimsöz edimini yerine getirmektedir. Sözcede *qoy* söylem işaretleyicisi rahatlatıcı bir işlev görürken aynı zamanda konuşucunun endişelenilen durumu önemsemediğini de yansıtır.

Azerbaycan Türkçesinde *qoy*'un işlev gördüğü bir diğer edimsel alan ise kesinleyici edimlerden varsayma edimsözüdür. Searle'ün edimsöz taksonomisinin bir diğer sınıfı olan kesinleyicilerde (representatives /assertives) ifade edilen psikolojik durum inançtır ve bu inancın derecesi farklılaşabilir (1975: 354). İleri sürmek, bildirmek, yadsımak, varsaymak, tahmin etmek, yemin etmek, itiraf etmek, şikayet etmek vb. edimler bu sınıftadır (Searle, 2000: 49 -sunuş-).

(12) a. “Nədənsə bizə elə gəlir ki, onlar planetimizə iri kosmik gəmilərdə gələcək, nəhəng kosmodromlara düşəcəklər. Niyə? Axı kim dedi ki, onlar — uzaq aləmlərin sakinləri, — çox iri, azmandırlar və ya hətta elə bizim boyda, adamlar boyda olmalıdırlar. Lap *qoy* ən iri ulduzlarda yaşasınlar, axı bunun onların zahiri ölçülərinə, boy buxunlarına heç bir dəxli yoxdur. Onlar ən görünməz mikrobdan belə kiçik məxluqlar ola bilər.” (Anar, 2003: 599).

(12a)'da konuşucu farklı gezegenlerin sakinlerinin en büyük yıldızlarda yaşadığını varsaymaktadır. Konuşucu söz konusu kabulünü *qoy* ile işaretlemeyi tercih eder. *Qoy* söylem işaretleyicisi bu sözcede konuşucunun varsayma edimini kabul ve onama işlevini taşımaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde *qoy* söylem işaretleyicisi yükümleyici bir edimsöz edimi olan tehdit edimsel alanında da kullanılır:

(13) a. “– *Qoy* bircə qayıtsın, gör başına nə oyun açacam!” (Şıxlı, 2005: 82).

Yükümleyici edimsöz edimlerinin ereği konuşucuyu gelecekte yapacağı bir iş ile ilgili yükümlülük altına sokmaktır. Yükümleyici edimlerde konuşucu bir yönelimini iletir (Searle, 2000: 50 -sunuş-). (13a)'daki konuşucu muhatabı olan kişi döndüğünde onun başına bela açacağı yönelimini ifade ederek tehdit edimini gerçekleştirir. Konuşucu tehdit edimini *qoy* söylem işaretleyicisi ile vurgular.

Azerbaycan Türkçesinde *qoy* söylem işaretleyicisinin sık rastlanan edimsel düzeydeki işlevlerinin yanı sıra metinsel işlevleri de tespit edilmiştir:

(14) a. “– Məlik Əhməd, çox əzziyət çəkmisən, amma *qoysana* bir söz deyim. Paçcah maa aşix idi. O, bir at göndərəcək ki, oğlum minsin gəlsin. Minən kimi o at onu yerə vırıp öldürəcək. At gələndə onu sən vır öldür. Onnan sora bir qızılquş göndərəcək. O da Məlik Məmmədin gözün çıxardacax. Onı da öldürərsən.” (AN, I, 2005: 60).

b. “Vallah, heç bilmirəm nədən danışım ki, mənim qoca riyaziyyat müəllimim demişkən, işin içindən iş çıxmasın. Yaxşı, ta keçib, *qoy* qudamgilə getməyimi və qudalarımınla, həm də gəlinimlə, eləcə də onun bacısı və qardaşıyla tanış olmağımı sizə nəql eləyim.” (Anar, 2003: 199).

c. “Elə sən danışsın, *qoy* bir mən də deyim də! Deyirsən ki, mən məhəbbət nə olduğunu bilmirəm?” (Cabbarlı, 2005: 69).

(14a)’daki konuşucu *qoy*’u konu dəyişmə işaretleycisi olaraq tercih eder və Melik Ehmed’e padişah və padişahın planları ilə ilgili yeni bilgiler verir. (14b) ise bir hikâyenin başlangıcıdır. Hikâyenin anlatıcısı *qoy* söylem işaretleycisini sözü başlatma işlevi ilə kullanır. Bununla birlikte her iki kullanımda da *qoy* söylem işaretleycisinin dinleyicinin dikkatini çekme işlevi de olduğu söylenebilir. *Qoy* söylem işaretleycisi bu kullanımı ile Türkiye Türkçesindeki “bak” buyrum yapısının ikinci kişileri hedeflediği kullanımlarına benzerlik gösterir. Nitekim Aksan ve Demirhan (2017: 98) da “Bak sana bir hikâye anlatayım.”, “Bak sana ne soracaktım...” örneklerindeki gibi *bak* söylem işaretleycisinin ikinci kişiye yöneldiği kullanımlarda konuşucunun dinleyiciye sözcüğü ile ilgili bir dikkat ve dinleme çağrısında bulunduğunu belirtir. (14c)’de ise konuşucu muhatabının konuşması sırasında söze girer ve kendisinin de söyleyecekleri olduğunu belirterek söz hakkını alır. Bu sözcede de *qoy* söylem işaretleycisi konuşucu tarafından söz sırası almak amacıyla tercih edilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinde *qoy* söylem işaretleycisinin gör- fiilinin teklik ve çokluk birinci kişi emir kipi ile çekimlenmiş biçimleriyle birlikte kullanımına da rastlanır. Bu kullanımlardaki *görüm /görək* sözleri, Türkiye Türkçesindeki *bakalım /bakayım* söylem işaretleycisi ile aynı işlevdedir. *Qoy* söylem işaretleycisi bir başka söylem işaretleycisi olan *görüm /görək* ile eş dizimli kullanımıyla yer aldığı soru cümlelerinde şüphe anlamını işaretler:

(15) a. “– Ay kişi, ağzımda sənə bir Quran söz danışmışam. Bu olsa dərvişin tüpürcüyündən olacaq. *Qoy görək* başımıza nə gələcək.” (AN, II, 2005: 7).

b. “Qaraltı yaxınlaşdı. Padşah gördü ki, öz vəziridi. Tez gizləndi orada olan ağacların dalında. Dedi *qoy görüm vəzir nə qayıracaq.*” (AN, II, 2005: 141).

c. “Padşahnın vəzir dedilər, hələ qoyaq ki, biz də demişik “qəbuldu”, yaxşı, bəs bu nə olsun. Nar, Quran, iynə, qayçı, indi ki, bu sirri bilməyəcəkdik. *Qoy görək* İlyas neyleyəcək.” (AN, II, 2005: 142).

(15a)’da konuşucu bundan sonra başına nələr geleceğini bilmemektedir. (15b)’deki konuşucunun ise vezirinin yapacakları ile ilgili tereddütleri vardır. (15c)’de ise padişah ve vezir bir başkasının ne yapacağını merakla beklemektedirler. Her üç sözcede de konuşucular içerisinde buldukları durumun belirsizliğinden dolayı şüphe içerisinde. Azerbaycan Türkçesinde soru ifadelerindeki *qoy görüm /qoy görək* yapılarının şüphe kipliğini işaretlediği söylenebilir.

Bununla birlikte Türkiye Türkçesindeki konuşucunun hakimane tavrını yansıtan *göreyim /görelim, bakayım /bakalım* sözleri (Karademir, 2012: 2121) gibi Azerbaycan Türkçesindeki *qoy görüm /qoy görək* söylem işaretleycileri de konuşucunun dinleyiciye karşı konumundan, bilgisinden veya bilgili geçinmesinden kaynaklı bir üstünlük sahibi olduğunu da hissettirir: “– *Qoy görüm* kimdi ki, o elə, ceyran südünün qədrini bilmir?” (Elçin, 2005: 242). Konuşucu, içkinin kıymetini bilmeyen, içkiyi layığıyla içemeyen kişinin kim olduğunu öğrenmek ister. *Qoy görüm* söylem işaretleycileri şüphe kipliği ile birlikte konuşucunun hakimane tavrını da destekleyerek kişiler arası bir işlev de gösterir.

“Biraz zaman geçsin”, “bir zaman sonra” anlamında da kullanıldığı tespit edilen *qoy*, sözcede eylemin zamanını işaret etme işlevi de görebilmektedir:

(16) a. “– *Qoy* bir!.. *Qoy* bir, Əbili gedif Fransada oynamağa başlasın, onda burda nə ölümümüz var, az, bizim?.. Köçüf, gedif, oturajayığ Fransada! Orda sənə elə paltarlar alajam, göz istəyəjək, tamaşasına dursun!” (Elçin, 2005: 175).

b. “– Uşaq olma, ay qız, – dedi. – *Qoy* bir az keçsin, xəlvətə dalınca bir adam yollayacam.” (Elçin, 2005: 258).

Sözcelemenin kişilerini, sözceleme yeri ve zamanını belirten işaretleyciler durumsal söylem işaretleycileridir (Kamacı Gencer, 2023: 102). (16a)’da konuşucu dinleyiciye biraz zaman geçtikten sonra, Ebili Fransa’da oynamaya başlayınca, kendilerinin de Fransa’da oturacakları ve daha iyi koşullarda yaşayacakları vaadinde bulunur. (16b)’deki konuşucu da dinleyiciye bir süre sonra söz konusu kişinin peşinden bir adam yollayacağını temin eder. Her iki sözcede de eylemin zamanını gösteren *qoy* söylem işaretleycisinin durumsal bağlam oluşturma işlevi ile kullanıldığı söylenebilir. Bununla birlikte bu sözcelerde *qoy* söylem işaretleycisi zaman göstermekle birlikte söz verme edimini de destekleyici bir işlev taşımaktadır.

İşlevlerinin yanı sıra *qoy* söylem işaretleycisinin yapısal konumuna da bakılacak olursa birçok söylem işaretleycisi gibi çoğunlukla söz başında kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte nadir de olsa (2a)’da verilen “... Cavab versin *qoy* babasının əməllərinə.” örneğindeki gibi farklı söz dizilerinin arasında da bulunabilir. Ayrıca *qoymaq* eyleminin 2. tekil kişi emir çekimiyle kalıplaşan işaretleycinin az da olsa, konuşucu ile dinleyici arasında toplumsal mesafenin bulunduğu ya da statü farkının olduğu durumlarda, 2. çoğul kişi emir çekimi ile kullanıldığını da belirtmek gerekir: “– Həyat sizə qalsın. Mən əsər qəhrəmanıyam. Həyatda olmur, qoyun heç olmasa kitablarda olsun.” (Anar, 2003: 108).

3. SONUÇ

Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki *qoy* ifadesi; birçok söylem işaretleycisi gibi çoğunlukla söz başında kullanılması, söz dizimsel olarak cümleden bağımsız bir yapı özelliği taşımakla beraber yer aldığı sözcede konuşucunun niyetini belirtici, ipucu bir sözlüksel unsur olması bakımından söylem işaretleycisi olarak ele alınmış ve pek çok söylem işaretleycisi gibi çok işlevli bir işaretleyci olan *qoy*’un edimsel ve metinsel düzeylerdeki işlevleri betimsel bir yöntemle incelenmiştir.

Qoy söylem işaretleycisinin üç farklı edimsel ulamda -yönlendirici, kesinleyici ve yükümleyici ulamlarda- faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Buyrum yapılı bir söylem işaretleycisi olması sebebiyle *qoy*’un yönlendirici söz edimlerinin neredeyse hepsinde konuşucunun niyeti ile ilgili edimsel bilgileri işaretlediği gözlenmiştir. Yönlendirici söz edimlerinin istek, emir, rica, yalvarma, teşvik, tavsiye, dua, beddua, izin verme, meydan okuma ve rahatlatma alt ulamlarında *qoy* söylem işaretleycisinin konuşucunun dinleyiciye bir şey yaptırma girişimlerini vurgulayıcı ve pekiştirici işlevler ile işaretlediği saptanmıştır. Bununla birlikte kesinleyici söz edimlerinden varsayma ve yükümleyici söz edimlerinden tehdit alt ulamlarında da konuşucunun niyetini işaretlemek üzere *qoy* işaretleycisinin tercih edildiği görülmüştür.

Azerbaycan Türkçesinde *qoy* söylem işaretleycisinin edimsel alandaki işlevlerinin yanı sıra sözü başlatma, söz sırası alma ve konu değişikliğine işaret etme gibi metinsel işlevler ile de kullanıldığı görülmüştür.

Qoy söylem işaretleycisinin bir başka söylem işaretleycisi olan *görüm /görək* ile eş dizimli kullanımıyla meydana gelen *qoy görüm /qoy görək* yapıları ile de konuşucunun şüphe anlamını işaretlediği tespit edilmiştir.

Qoy söylem işaretleycisinin sözceye “biraz zaman geçsin”, “bir zaman sonra” anlamları kattığı kullanımlarında ise eylemin zamanını göstererek durumsal bağlam oluşturma işlevi ile kullanıldığı saptanmıştır.

Qoy’un tüm bu edimsel alanlardaki ve metinsel işlevli kullanımlarında aynı zamanda bir buyrum yapısı olmasından kaynaklı kişiler arası işlevde bir dikkat ve dinleme çağrısı işaretlemesi de söz konusudur.

Çalışmada ulaşılan sonuçlardan hareketle *qoy* söylem işaretleyicisinin Azerbaycan Türkçesinde bağlam içerisinde ve iletişimde etkin bir biçimde kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Azerbaycan Türkçesindeki söylem işaretleyicileri ile ilgili incelemelerin yapılması; Azerbaycan Türkçesinin birtakım kullanım özelliklerinin betimlenmesini sağlayacağı gibi Azerbaycan Türkçesinin öğretimine, Azerbaycan Türkçesinden diğer Türk lehçelerine ya da başka dillere yapılacak aktarma ve çevirilere de katkıda bulunacaktır. *Qoy* söylem işaretleyicisinin bu çalışmada ortaya konan çok işlevliliğinden hareketle Azerbaycan Türkçesindeki söylem işaretleyicileri ile ilgili yapılacak çalışmaların anlam bilimsel, edim bilimsel ve toplum dil bilimsel veriler sunabileceği öngörülmektedir.

4. KAYNAKLAR

- Abdullayeva, G. (2013). *Müasir Azərbaycan dili, II hissə (morfologiya, sintaksis)*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Aijmer, K. (2002). *English discourse particles: Evidence from a corpus*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Aksan, M., ve Demirhan, U. U. (2017). Bakmak eylemi ve söylem işlevleri: Eşdizimlilik örüntülerinin gösterdikleri. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14(2), 85-107.
- Altıparmak, A. (2021). ‘Gibi’ söylem belirleyicisinin Türkçe konuşma dilindeki işlevsel kullanımları. *Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 96-115.
- Altıparmak, A. (2022). An analysis of Turkish interactional discourse markers ‘ŞEY’, ‘YANI’, and ‘İŞTE’. *Journal of Psycholinguistic Research*, 51, 729-762.
- Aslan, E. (2023). Söylem belirleyici olarak ‘hazır’ sözcüğü üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 817-833.
- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede isteme kipliği: Semantik-pragmatik bir inceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Baker, P. ve Sibonile E. (2011). *Key terms in discourse analysis*. London/New York: Continuum.
- Bal-Gezegin, B. (2013). How do we say no in Turkish?: A corpus-based analysis of hayır and cık in Turkish. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(2). 53-73.
- Brinton, L. J. (1996). *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Berlin: Mouton De Gruyter.
- Corcu, D. (2006). Analysis of discourse particles in relation to the information structure of texts & dialogues: Examples from Turkish. *Conference on Austronesian Linguistics*, 1-7.
- Çakır, H. (2017). Türkçe derslerinde söylem belirleyicisi olarak yani’nin işlevleri. Hakan Ülper (Ed.), *Türkçe eğitimi güncel araştırmaları* (ss. 19-30). Ankara: Pegem Akademi.
- Erdoğan, Y. (2013). Interactional functions of şey in Turkish: Evidence from spoken Turkish corpus. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(2), 33-52.
- Esmer, E. (2009). Söylem belirleyicisi ki’nin işlevlerinin ezgi ile desteklenmesi. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Fischer, K. (2014). Discourse markers. Klaus P. Schneider ve Anne Barron (Ed.), *Pragmatics of Discourse* (ss. 271-294). Berlin: De Gruyter Mouton, 2014.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers?. *Journal of Pragmatics*, 31, 931-952.
- Fraser, B. (2009). An account of discourse markers. *International Review of Pragmatics*, 1, 293-320.

- Furman, R. ve Özyürek, A. (2007). Development of interactional discourse markers: Insights from Turkish children's and adults' oral narratives. *Journal of Pragmatics*, 39, 1742-1757.
- Günay, V. D. (2013). *Söylem çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Hirik, E. (2023a). Türkçede söylem belirleyiciler ve mental söz varlığı ilişkisi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (10), 570-587.
- Hirik, E. (2023b). Türkçede söylem belirleyici olarak soru yapıları ifadeler. *Dil Araştırmaları*, 17(32), 55-73.
- Hutchinson, B. (2004). Acquiring the meaning of discourse markers. *Proceedings of the 42nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (ss. 684-691). Barcelona.
- Hüseynzadə, M. (2007). *Müasir Azərbaycan dili: Morfologiya*. Bakı: Şərq-Qərb.
- İlgin, L. ve Büyükkantarçioğlu, N. (1994). Türkçe'de "yani" sözcüğünün kullanımı üzerine bir inceleme. *VIII. Dilbilim Kurultayı* (ss. 24-38). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Jucker, A. H. ve Ziv, Y. (1998). Discourse markers: Introduction. Andreas H. Jucker ve Yael Ziv (Ed.), *Discourse Markers: Descriptions and Theory* (ss. 1-13). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Jucker, A. H. ve Smith, S. W. (1998). And people just you know like 'wow' discourse markers as negotiating strategies. Andreas H. Jucker ve Yael Ziv (Ed.), *Discourse markers* (ss. 171-201). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kamacı Gencer, D. (2023). *Türkiye Türkçesi ağızlarında söylem işaretleyicileri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Karademir, F. (2012). Türkiye Türkçesinde emir kip(lik)i üzerine. *Turkish Studies*, 7(4), 2091-2138.
- Kazımov, Q. Ş. (2010). *Müasir Azərbaycan dili: Morfologiya*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Kökpinar Kaya, E. (2017). The teller/receiver-oriented functions of *ondan sonra* as a discourse marker in conversational narratives. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14(1), 35-60.
- König, E. ve Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Timothy Shopen (Ed.), *Language typology and syntactic description* (ss. 276-324). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kurtoğlu Zorlu, Ö. ve Tosun, M. (2023). Aman ünlemi üzerine derlem temelli bir anlambilim ve edimbilim çalışması. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 19(1), 89-105.
- Kuru Gönen, S. F. (2011). A neo-humean analysis of Turkish discourse markers "ama" and "fakat". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 253-278.
- Maschler, Y. (1998). Rotse lishmoa keta? 'Wanna hear something weird/funny' [lit. 'a segment']: Segmenting Israeli Hebrew talk-in-interaction. Andreas H. Jucker ve Yael Ziv (Ed.), *Discourse markers: Descriptions and theory* (ss. 13-61). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Maschler, Y. ve Schiffrin, D. (2015). Discourse markers language, meaning, and context. Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton ve Deborah Schiffrin (Ed.), *The handbook of discourse analysis* (ss. 189-221). UK: Bloomsbury Pub.
- Özbek, N. (1998). Türkçe'de söylem belirleyicileri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 9, 37-47.

- Özcan, G., ve Aksan, Y. (2017). Sözlü Türkçede evet'in görünüşleri: Sözlü Türkçe derlemi'nden bulgular. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14(2), 15-35.
- Özdemir, E. E. ve Kuruoğlu, G. (2018). Ortaokul öğrencilerinin konuşmalarında söylem belirleyicisi olarak "şey" in etkileşimli işlevleri. *International Journal of Language Academy*, 6(1), 73-80.
- Polat, B. (2011). Investigating acquisition of discourse markers through a developmental learner corpus. *Journal of Pragmatics*, 43, 3745-3756.
- Ranger, G. (2018). *Discourse markers: An enunciative approach*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Ruhi, Ş. (2013). The interactional functions of tamam in spoken Turkish. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(2), 9-32.
- Sarı, İ. (2020). Dede Korkut Kitabı'nda söylem belirleyiciler. *Bilig*, 93, 29-52.
- Searle, J. R. (1975). A taxonomy of illocutionary acts. *Language, Mind, and Knowledge Volume 7* (ss. 344-369). Minnesota Studies in the Philosophy of Science.
- Searle, J. R. (1976). A classification of illocutionary acts. *Language in Society*, 5(1), 1-23.
- Searle, J. R. (2000). *Söz edimleri*. (R. L. Aysever, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schourup, L. (1999). Discourse markers: Tutorial overview. *Lingua*, 107, 227-265.
- Swan, M. (2005). *Practical English usage*. Oxford: Oxford University Press.
- Tekin, M. (2015). Turkish discourse particles 'işte' and 'falan' and their English equivalents 'well' and 'like': A corpus study. *Tarih Okulu Dergisi*, XXI, 435-459.
- Torun, Y. (2011). Eski Anadolu Türkçesinde böyle şöyle eyle öyle sözlerinin kullanımları üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 267-276.
- Türkyılmaz, F. (2019). *Tasarlama kiplerinin işlevleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, A. (2005). Söylem belirleyicisi olarak işte'nin ezgi örüntüleri. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(1), 35-50.
- Usta, Ç. (2013). *Türkiye Türkçesinde emir kipliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Wierzbicka, A. (2003). *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Yılmaz, E. (2004). *A pragmatic analysis of Turkish discourse particles: Yani, işte and şey* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

5. ÖRNEKLERİN TARANDIĞI ESERLER

- Abdulla, K. (2006). *Sehrbazlar dərəsi*. Bakı: Mütərcim.
- AN: Tehmasib, M. (2005). *Azərbaycan nağılları, I-II cild*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Anar. (2003). *Əsərlər, I cild*. Bakı: Nurlan.
- Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu. *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III*. (2006). Şərq-Qərb.,
- Cabbarlı, C. (2005). *Əsərləri, II cild*. Bakı: Şərq-Qərb.

Dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Erişim tarixi: 12.06.2024.
<https://www.azleks.az/online-dictionary/%C9%99dat/?s=14>

Elçin. (2005). *Seçilmiş əsərləri, 2-ci cild.* Bakı: Çınar-Çap.

Məmmədyanlı, Ə. (2013). *Seçilmiş əsərləri.* Bakı: Təhsil.

Şıxlı, İ. (2005). *Seçilmiş əsərləri, II cild.* Bakı: Şərq-Qərb.

Zeynalov, E. (2008). *Qış günəşi.* Bakı: ADPU Nəşriyyatı.

A TREATISE WRITTEN IN CHAGATAI TURKIC
ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ BİR RİSALE

RECEP YÜRÜMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağatay Türkçesi,
0000-0002-8818-7695

Özet

İsmi Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'dan almış olan Çağatay Türkçesi, Türkistan'da 15-20. yüzyıllar arasında edebiyat ve resmî yazışma dili olarak kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi kendi içerisinde klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası olmak üzere üç ayrı döneme ayrılmaktadır. Bu dönemin dili özellikle klasik sonrası devirde başlayan ve 20. yüzyılın başından itibaren de yazılı hâle gelen Türkistan'daki modern Türk lehçelerinin kökenini oluşturmaktadır. Bu yönüyle de devrin dil hazinelerini ortaya koyacak her çalışma hem günümüz çağdaş Türk lehçelerinin daha iyi anlaşılmasını hem de tarihî olarak Çağatay Türkçesinden önceki dil devirlerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Devrin şartları gereği kaynak metinler yazıldıktan sonra bu eserler müstensihler maharetiyle çoğaltılmış ve eserlerden istifade eden sayısı artırılmaya çalışılmıştır. Müstensihler bu çoğaltma işlemini yaparken bazen her eseri müstakil olarak çoğaltmış bazen de aynı eserin içerisine aynı yazarın veya farklı yazarların eserlerini toplamış ve risale şeklinde çoğaltmışlardır. Hakkında bilgi vereceğimiz eser de içerisinde farklı eserlerin bulunduğu bir risaledir.

Aharlı kâğıda siyah mürekkep kullanılarak talik yazı ile yazılmış olan el yazması eserde ilk ve son sayfalar haricinde kenarlık ve cetvel içinde 15 satır bulunmaktadır. 322 varak olan eserde nesir olarak sırasıyla Kâbüs-nâme (H. 1235), Zafer-nâme-i Envârü'l-Hikmet, Mi'râc-nâme (H. 1211), Dürrü'l-Mecâlis, Vefât-nâme, Vefât-nâme-i Hz. Fâtıma, Kıyâmet-nâme, Râzî-nâme-i Hz. Fâtıma, Fâtıma-nâme-i Hz. Fâtıma ve en sonda da isimsiz bir eser bulunmaktadır.

Bu çalışma vesilesiyle bahsi geçen risale tavsif yöntemi ile incelenecek ve içerisindeki eserler hakkında bilgiler verilerek ilim dünyasında eserlerin bilinirliği sağlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Çağatay Türkçesi, Çağatay Türkçesi ile bir risale, nüsha tavsifi

Abstract

Chagatai Turkic, named after Chagatai, son of Genghis Khan, was used as a literary language and the language of official correspondence in Turkestan from the 15th to the 20th century. Chagatai Turkic is divided into three distinct periods: pre-classical, classical and post-classical. The language of this period is the origin of modern Turkic dialects in Turkestan, which originated especially in the post-classical period and became written from the beginning of the 20th century. In this regard, every study that reveals the linguistic treasures of that period will provide a better understanding of both modern Turkic dialects and the language periods that historically preceded Chagatai Turkic. After the original texts were written according to the conditions of the time, these works were reproduced with the skill of the scribes (a person who reproduces manuscripts), and attempted to increase the number of those who used these works. In making reproductions, the scribes sometimes rewrote each work separately, and sometimes collected works by the same or different authors in one work and distributed them as a treatise. The work that we will provide information about is a treatise that brings together various works.

The manuscript, written in talik script and in black ink on processed paper, has 15 lines in a frame and lined ruler except for the first and last pages. The 322-volume work includes in prose *Qābūs-nāme* (H. 1235), *Zafer-nāme-i Envārū'l-Hikmet*, *Mi'rāc-nāme* (H. 1211), *Dürrü'l-Mecâlis*, *Vefât-nāme*, *Vefât-nāme-i Hz. Fâtıma*, *Qıyâmet-nāme*, *Râzınāme-i Hzret-i Mūsâ 'Aleyhi's-salām*, and finally an anonymous work. The above mentioned treatise will be recommended in this study using the method of classification, contained details of the works will be given and an attempt will be made to ensure that these works are recognized in the world of science.

Key words: Chagatai Turkic, a treatise in Chagatai Turkic, copy classification

1. GİRİŞ

Göçler neticesinde, her ne kadar güneye ve kuzeye doğru yayılma alanı bulmuş olan Türk boyları olsa da Türk dünyasının 11. yüzyıldan itibaren doğu ve batı olmak üzere iki ana kola ayrılmaya başladığı görülmektedir. Bu iki kol sadece siyasi ayrılığı değil dil tarihî bakımından da farklılıkları beraberinde getirmiştir. Bu ayrılığın neticesi olarak batı Türk dünyası Eski Anadolu Türkçesi (EAT) ve Osmanlı Türkçesi devirlerini yaşarken doğu Türk dünyası Harezmi, Kıpçak, Memlük Türkçesi ve Çağatay Türkçesi devirlerini yaşamıştır. İsmi Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'dan alan Çağatay Türkçesi, 15 ila 20. yüzyılda doğu Türklüğünün resmî yazışma ve edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Çağatay Türkçesini, Özbek Türkçesinin bir dönemi kabul eden Şerbak üç, Köprülü beş ayrı devre ayırırken (URL 1) Eckmann; Klasik Öncesi, Klasik ve Klasik sonrası devir olmak üzere (Eckmann, 2009: 16) üç dönemde tasnif etmektedir. Çağatay Türkçesi özellikle devrin medeniyet merkezleri olan Semerkant, Buhara, Herat, Hive, Kaşgar kısaca Türklerin hüküm sürdüğü tüm doğu şehirlerinde yazı dili olarak kullanılmış ve başta Ali Şîr Nevâî, Hüseyin Baykara, Sekâkî, Lutfî, Atâî, Bâbü, Şeybânî vb. olmak üzere pek çok edip mütefekkir eserlerini bu tarihî Türk lehçesi ile vermiştir.

Tavsif edeceğimiz eser G. Jarring'in koleksiyonundan Lunds Üniv. Bibliotek No 182, Prov 342 ile kayıtlı Çağatay Türkçesinin Klasik Sonrası Devrine ait, nesir ve az da olsa nazım biçiminde kaleme alınmış, bir el yazması risaledir. Eser; kahverengi meşin cilt kapaklıdır. Ön ve arka kapak deri ile birbirine tutturulmuştur. Kapakta şemse ve salbek bulunurken köşebentli cildin üst, alt ve sağ taraflarında işlemeler yer almaktadır. Meşin kapağın arkaya gelen kısmında Uygur yazı geleneğine uygun olarak Arap harfleriyle "Qābūs-nāme" yazılmaktadır. El yazması risalenin ilk sayfasında siyah mürekkeple Arap harfleri ile "bu kitābnı Qābus-nāme dirler", aynı sayfanın üst kısmında ise bir kütüphane mührü bulunmakta ve mühürde Latin alfabesi ile "G. Raquette Kaschgar, Türkestan" yazılmaktadır. Bu mührün biraz daha üstünde ise kurşun kalemle yazılmış Latin alfabesi ile "G. Raquette", sayfanın ortalarında yine Latin alfabesi ile kurşun kalemle yazılmış "G. Raquette 1784-1785" ibareleri yer almaktadır. Eserin müstensihî ve yazıldığı tarih henüz tespit edilememiştir. El yazmasının içerisinde sırasıyla *Qābūs-nāme* (H. 1235), *Zafer-nāme-i Envārū'l-Hikmet*, *Mi'rāc-nāme* (H. 1211), *Dürrü'l-Mecâlis*, *Vefât-nāme*, *Vefât-nāme-i Hz. Fâtıma*, *Qıyâmet-nāme*, *Râzınāme-i Hzret-i Mūsâ 'Aleyhi's-salām* ve en sonda da isimsiz bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümlerin kimilerinde muhtemelen müstensihînin kaynak metin olarak aldığı eserlerde geçmekte olan tarihler bulunmaktadır. Eserin 2b sayfasındaki mühürde "Molla Dineverî", 322a'nın sonunda metin dışı olarak "Yolbars hocamniş..., Faķır Hâcî Tohtabay Şatıbaldı" isimleri geçmektedir.

Risalenin tamamı talik yazı ile aharlı kâğıt kullanılarak siyah mürekkeple yazılmıştır ancak başlıklar için çoğunlukla kırmızı mürekkepten faydalanılmıştır. Ayrıca metinde önemli görülen yerlerin üst tarafı kahverengi/koyu kırmızı ile çizilmiştir. Reddâde bulunan eserin her sayfası kenarlıklıdır, 2 ayrı cetvelin bazıları ise yaldızlıdır. Risaledeki eserlerin ilk ve son sayfaları hariç geriye kalan tüm sayfalarında 15 satır bulunmaktadır. Risalede hareke kullanılmamış

olmakla beraber kimi ayet ve hadislerin bazı kelimeleri harekelenmiş bazı kelimelerinde ise şeddeden istifade edilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, bahsi geçen risale, tavsif yöntemi ile incelenecek ve içerisindeki eserler hakkında kısa bilgiler verilecektir. Tasnif yöntemi, bir el yazması eserin yazı türü, kağıdı, varak sayısı, müstensihî, istinsah tarihi vb. gibi hususiyetlerinin gösterildiği nitelik tanımlamasıdır (Köksal, 2012: 189).

3. BULGULAR

Aynı müstensihin kaleminden çıktığı belli olan büyük çoğunluğu nesir biçimindeki risalede dokuz ayrı el yazması eser yer almaktadır. Söz konusu risaledeki eserler şu şekildedir:

3.1. Kâbûs-nâme

İran şahlarından Keykâvus b. İskender Veşmgir'in (1021-?) (URL 2) oğlu Gilan Şah'a 1082 yılında yazdığı kırk dört baptan oluşan siyaset-nâme türündeki eserdir. Eserde şah, oğluna nasihatlerde bulunmakta, görgü kurallarından sosyal hayata, mesleklerden hukuka kısacası bir devlet adamının dikkat etmesi gereken birçok konuya değinmektedir. Bu yönüyle de bir nasihat-nâmedir. Doğan, eserin EAT'ye bilinen altı tercümesi Çağatay Türkçesine ise bilinen iki tercümesi bulunmaktadır (2016: 16-27), derken Uygun ise EAT'ye, bir tanesi EAT'nden Osmanlıcaya dil içi aktarma olmakla birlikte yedi Çağatay Türkçesine iki tane çevirisi olduğunu belirtmektedir (2021: 12). Bunlardan birisi Hive'de yaşamış devrin ünlü tarihçi, şair ve mütercimlerinden olan Âgehî'ye aitken (Eckmann, 1963: 126-127) diğerinin mütercimi belli değildir. Uygun, mütercimi belli olmayan nüshayı çalışmıştır (2021: 16). Aynı nüsha üzerine Timur Aydın da bir yüksek lisans tezi yapmıştır.¹ Risalede bulunan eser de bu nüshanın farklı bir istinsahıdır ve nüsha tamdır.

Kâbûs-nâme tavsifini yaptığımız el yazması eserin 1b-137a varakları arasında yer almaktadır. 137a sayfasında yer alan ferâğ kaydına göre eser 1235 (M. 1819-1820) yılında aşure ayının 17. günü bitmiştir. Eserin 80a sayfasının der-kenarında ise 1232 (M. 1816-1817) tarihi bulunmaktadır. Ancak bu iki tarihin de istinsah tarihi olma ihtimali yüksektir. Eserin 4b/07-08 sayfasında 1199'da başladığını ve 1201 yılının zülka'de ayının on beşi cuma günü bitirdiğini belirtmektedir. Burada geçen H. 1199-1201 yılları eserin Farçadan tercüme edildiği tarihler olabilir. Eserin orijinalinde olduğu gibi risaledeki metinde de kırk dört bap bulunmaktadır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, T., (2018). Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kâbûsnâme. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

3.2. Zafer-nâme-i Envârü'l-Hikmet (Hikmetli Nurların Zafer-nâmesi)

Zafer-nâme denildiğinde ilk akla savaşlardan sonra kazanılan zaferleri anlatan eserler gelmektedir. Bu eserler için fetih-nâme terimi de kullanılmaktadır (URL 3). İncelediğimiz risalede yer alan *Zafer-nâme-i Envârü'l-Hikmet* adlı eserde ise fiili bir savaş zaferi yer almamaktadır. Eserde iyi insanın hasletleri anlatılmakta ve nefisle savaş ön plana çıkarılmaktadır. Bu eser risalenin 140b-155b varakları arasında yer alan ve içerisinde nasihatler bulunan nesir türünde bir el yazmasıdır. 155b sayfasında bulunan ferâğ kaydında hicri 1211 (M. 1797-1798) tarihi düşülmüştür.

3.3. Mi'rac-nâme (H. 1211)

Mi'raciyye de denilmekte olan mi'ac-nâmeler, siyer-i nebi içerisinde yer alan ve Hz. Peygamberin miraca çıkışını anlatan eserlerdir. Uzun, Arapça miraç olayını anlatan eserler daha çok olayın tarihi olarak oluş biçimini ortaya koyarken Farsça ve Türkçe eserler olayın tarihî yanı sıra edebî yanını da ortaya koymaktadır (URL 4) derken Anadolu sahasındaki manzum mi'rac-nâmeleri topladığı eserinde Arslan, bu eserlerin Arap ve Fars edebiyatından daha çok

Türk edebiyatında görüldüğünü belirtmektedir (2019: 13). Bu türdeki eserlerin büyük ekseriyeti nazım biçimindeyken risalede yer alan eser nesir biçimindedir. Risalenin 157b-173a sayfaları arasındadır.

3.4. Dürrü'l-Mecâlis

Risalenin 173b-251a varakları arasındaki eserin adı *Dürrü'l-Mecâlis*'dir. Eserin adı ilk sayfada yazmamakta ancak 174b/05'te eser ismi geçmektedir. Eser, genel olarak nesir şeklinde olsa da 173b-174b, 180b sayfalarında olduğu gibi çok az olsa da nazım kısımları bulunmaktadır. Hz. Adem'den başlayarak bazı peygamberler, din büyükleri ve dinî anlamda önemli mekânlarla ilgili 33 bap bulunmaktadır.

3.5. Vefât-nâme

“Vefât-nâme; başta Hz. Peygamber olmak üzere diğer peygamberlerin, kimi din büyüklerinin, mutasavvıfların, devlet adamlarının ve tarihî simaların nasıl vefat ettiğini menkıbevî bir üslupla müstakil şekilde ele alan ekseriyeti mesnevi nazım formu ile bazen de mensur yazılmış eserlere

verilen genel addır” (Kayaokay, 2021: 82). Arapça ölüm anlamına gelen vefât (URL 5) teriminden yola çıkılarak zamanla böyle bir edebî tür doğmuş bazen bu türe vefât-ı nebî de denmiştir. Aslında siyer-i nebînin bir parçası olmakla beraber müstakil eser olarak da vefât-nâme adlı eserler yazılmaktadır. Bu eserler Hz. Peygamber’in son günlerini ve başta aile fertleri olmak üzere etrafındaki dostlarının bugünlerde neler yaptıklarının anlatıldığı eserlerdir. Anadolu sahasında vefât-nâmelere daha çok rastlanmakla birlikte Çağatay Türkçesi ile de vefât-nâmeler bulunmaktadır. Risalede bu eser 281b-291a sayfaları arasında bulunmaktadır ve nesir türündedir. Eserin tam adı *vefât-nâme-i ân hazret şallâhü ‘aleyhi ve sellem* şeklindedir.

3.6. Vefât-nâme-i Hz. Fâtıma

Eserde Hz. Peygamber’imizin kızı Hz. Fâtıma’nın (URL 6) rahmetli olmadan birkaç gün önce Hz. Ali ile sohbeti, Hz. Fâtıma rahmetli olduktan sonra Hz. Ali’nin gördüğü rüyada Hz. Fâtıma’nın cennete girememesine neden olan olay ve Hz. Ali’nin bu olayı çözmesi ile rüyasında Hz. Fâtıma’nın cennete girdiğini görmesi anlatılmaktadır. Eser risalenin 291b-293b varakları arasında yer almakta ve nesir şeklindedir. Eserin ilk bölümü *Çağatayca Bir Dinî Hikâyeler Mecmuası* adlı eserin 30-32. sayfalarında yer almakta olan ve Hz. Fatıma’nın ölümünü anlatan hikâye ile aynı metnin farklı nüshalarıdır¹.

¹ Geniş bilgi için bkz: Kolikpınar, 2024: 30-32.

3.7. Kıyâmet-nâme

Amil Çelebioğlu, Kıyamet-nameler ile ilgili “Ahvâl-i Kıyâmet, mahşer-nâme, âhîret-nâme, türünden mesnevilerde, bazı farklarla kabir azabı, ba’s ahvâli, mîzân, ehl-i cennet, ehl-i cehennem, şefâat-i Rasulullah ve benzeri konular işlendiği gibi ayrıca kıyamet kopmadan önce zuhur edecek alametleri anlatan eşrâtü’s-â nev’inden manzumeler de yazılmıştır” (Mahdum, 2010: 151) derken Toprak, Kur’an-ı Kerim’in çizdiği sınırlarda hesap gününde haşr ve mahşer atmosferini tasvir eden manzum ve mensur eserlerdir (2012: 180). Bu kıyamet-nameler için ahvâl-i kıyâmet, ahvâl-i mahşer, mahşer-nâme, ahvâl-i kabir/kubur, ahvâl-i âhîret, ahvâl-i mevt/mevta, destân-ı mahşer gibi isimler verilmektedir (Köksal, 2011: 250; Özgeriş, 2020: 124).

Risalede *Kıyâmet-nâme-i i ân hazret şallâhü ‘aleyhi ve sellem* adıyla geçen tamamı nesir türündeki eser 294b-306a varakları arasındadır. Eserin 295b/01 satırında eser için “vaşıyyet-nâme” terimi de kullanılmaktadır. Peygamber efendimizin dilinden yazılmış olan eserde kıyamet gününde Müslümanların sıkıntı yaşamaması için Peygamberimizin yaşamış olduğu sıkıntılar anlatıldıktan sonra namaz kılmanın ehemmiyeti üzerinde durulmakta ve Kıyamet-nâme namaz kılmak dışında başta oruç tutmak, zekat vermek ve kötü işlerden uzak durulması öğütleriyle bitmektedir.

3.8. Rāzīnāme-i Ḥāzret-i Mūsā 'Aleyhi's-salām

Risalenin 306b-315a varakları arasında bulunan nesir türündeki eserde Hz. Musa'nın Tur Dağında Allah (cc.) ile görüşmesi tasvir edilmiştir.¹ Eserin farklı bir nüshası *Çağatayca Bir Dinî Hikâyeler Mecmuası* adlı eserde de yer almaktadır.²

3.9. İsimsiz Eser

Dünyanın niçin yaratıldığı anlatılarak başlayan nesir şeklindeki eserde dinî öğütler bulunmakta ve eser, risalenin 315a-322b varakları arasında yer almaktadır.

¹ Geniş bilgi için bkz. Yürümez, R. (2024). Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Rāzīnāme-i Ḥāzret-i Mūsā 'aleyhi's-Selām. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34, 2, s. 577-594.

² Geniş bilgi için bkz: Kolikpınar, 2024: 48-56.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çağatay Türkçesi 15 ila 20. yüzyıllar arasında doğu Türk dünyasının kullandığı yazı diline verilen addır. Çağatay Türkçesinin yerini 20. yüzyılın başından itibaren çağdaş Türk lehçeleri almıştır. Bu sebeple de hem çağdaş Türk lehçeleri hem de tarihî Türk lehçeleri araştırmalarında Çağatay Türkçesinden istifade edilmektedir. Bu çalışma ile tavsifi yapılmış olan el yazması risale Çağatay Türkçesinin Klasik Sonrası Dönemine aittir ve içerisinde sırasıyla Kâbüs-nâme, Zafer-nâme-i Envârü'l-Hikmet, Mi'râc-nâme, Dürrü'l-Mecâlis, Vefât-nâme, Vefât-nâme-i Hz. Fâtıma, Kıyâmet-nâme, Râznâme-i Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi's-salâm ve en son da isimsiz bir eser bulunmaktadır. Bu eserlerden Kâbüs-nâme ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarda esas alınan el yazması eserin başı ve sonu eksikken tavsifini yaptığımız risalede bulunan eserde eksik sayfa bulunmamaktadır. Neredeyse tamamı nesir şeklinde olan eserin Doğu Türkistan'dan temin edildiği üzerindeki mühürlerle sabittir. Risalede yer alan bazı eserler adları aynı zamanda devrin edebî türlerine de isim olmuşlardır. Bu eserlerin okunup incelenmesinin Çağatay edebiyatı, Çağatay dili alanına olduğu gibi tarihî Türk lehçeleri ve çağdaş Türk lehçeleri araştırmalarına da katkılar sunacağı kanaatindeyiz. Ayrıca bu çalışma vesilesiyle ilim dünyasında risaledeki eserlerin bilinirliği sağlanmaya çalışılacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Arslan, M., (2019). *Manzum Mi'râc-nâme ve Mi'râciyyeler*. Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları No: 205, Cilt 1, Sivas.
- Aydın, T., (2018). Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kâbüsnâme. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Doğan, E. (2016). *Keykâvus Bin İskender Bin Veşmgir Ka'bûs-nâme* (Giriş-Notlar-MetinSözlük/Dizin-Tıpkıbası). TDK.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Karağaç, G.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kayaokay, B., (2021). Hz. Ali'nin Şehadeti Hakkında Manzum Bir Vefât-nâme: Der-Beyân-ı Vefât-ı Hazreti 'Alî (Ed. Yavuz Ö., Qahramanov V., Firat T.), *6. Intertationel Istanbul Scientific Research Congress*, October 30-31, 2021.

- Kolikipınar, M. (2024). *Çağatayca Bir Dinî Hikâyeler Mecmuası (Çeviri Yazı - Türkiye Türkçesine Aktarım – Dizin- Tıpkıbasım)*. Ihlamur Akademi, İstanbul.
- Köksal, M. F. (2011). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılan Meçhul Eserlerden: Nâme-i Maîşer. *Turkish Studies*, Volume 6/1, 249-291.
- Köksal, M. F. (2012). Metin Neşrinin Ana Esasları. *TÜBAR XXXI-Bahar*, s. 179-209.
- Mahdum A. N. (2010). Kıyamet Konulu Tarihi Belirsiz Bir Mesnevi: Destân-ı Arasât. *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 184, s. 149-184.
- Özgeriş, M. M. (2020). Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Ahvâl-i Kıyâmet. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 123-148.
- Toprak, F. (2012) Hoca Nazar Hüveydâ'nın Kıyâmetnâmeleri. *Turkish Studies*, 179-213.
- Uygun, M. (2021). *Çağatayca Kâbûs-nâme Tercümesi İnceleme Metin Dizin Ekler Dizini Tıpkıbasım*, Palet Yayınları.
- Yürümez, R. (2024). Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Râzînâme-i Hâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-Selâm. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 577-594.

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL 1: Kemal Eraslan, “Çağatay Edebiyatı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cagatay-edebiyati> (24.09.2024).
- URL 2: Rıza Kurtuluş, “Keykâvus B. İskender”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/keykavus-b-iskender> (26.09.2024).
- URL 3: Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fetihname> (26.09.2024).
- URL 4: Mustafa İsmet Uzun, “Mi‘Râciyye”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/miraciyye> (26.09.2024).
- URL 5: <https://sozluk.gov.tr/>
- URL 6: M. Yaşar Kandemir, “Fâtıma”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatima#1> (26.09.2024).

BABÜRNAME'DE HAYVANLAR

ALEYNA ZONT¹, MEHMET FURKAN KELEŞ²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Selçuklu ve Babür Tarihi, 0009-0004-3369-5002

²Öğrenci, Universitas Ahmad Dahlan, Endonezya Dili ve Kültürü,
0009-0004-0879-9563

Özet

Babür İmparatorluğu'nun kurucusu Babür Şah'ın kaleme aldığı Babürname bir hatırat kitabıdır. Eser Babür Şah'ın hatırat eseri olmasının yanı sıra Orta Asya, Afganistan ve Hindistan'ın gerek tarihi gerek coğrafi özellikleri açısından önemli bir yere sahiptir. Eserde dönemin sosyal yapısı hakkında verilen bilgilere bakıldığı zaman doğanın ve hayvanların halk üzerinde hayati bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Adı geçen bölgelerde tarım, ziraat, maden işletmeciliği ve ticaret başlıca geçim kaynağı olmasına rağmen en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. Beslenen koyun ve at sürülerinin yanı sıra öküz gücüyle kuyulardan su elde edildiği de görülmektedir. Babürname'de hayvanlar hakkında verilen bir diğer önemli bilgi ise avcılık konusudur. Farklı bölgelerde bulunmuş olan Babür Şah farklı avlanma yöntemlerine de şahit olmuştur. Bunların arasında, ehlileştirilmiş geyikler aracılığı ile yabani geyiklerin avlanması ve zehirli otların köklerinin suda ezilerek balıkların sarhoş edilerek yakalanması bulunmaktadır. Aynı zamanda Babür Şah'ın turna, geyik ve keklik yakalamak amacıyla kullandığı bir şahine sahip olduğu bilinmektedir. Yırtıcı kuşlar avcılık sırasında kullanıldığı gibi bununla beraber haberleşmek ve düşmana nota vermek amacıyla da kullanılmıştır. Babürlüler'in eğlence amacıyla da hayvanlardan faydalandığı bilinmektedir. Kaplanlar, filler, koçlar ve geyikler arasında dövüşler yaptırılarak eğlenceler düzenlenmiştir. Eserinde hayvanlardan sıkça bahseden Babür Şah bu sayede hayvanların Türk kültüründeki mitolojik ve folklorik izlerine de yer vermiştir. Türk hanlarının güçlerinin sembolü olarak kendilerine güçlü hayvan adlarını takması bu ize örnek olarak gösterilebilir. "Babür" adının da Türkistan'da bulunan küçük kaplanlardan ve parslerden geldiği bilinmektedir. Bu makalede Babür Şah'ın eserinde hayvanlar hakkında verdiği bilgiler ve onlara verdiği değer incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Babür, Babürname, hayvan

CULTURAL MEMORY TRANSMISSION THROUGH TELEVISION
PROGRAMMES: THE EXAMPLE OF “BEN BİLİRİM” QUIZ SHOW
TELEVİZYON PROGRAMLARI ARACILIĞYLA KÜLTÜREL BELLEK
AKTARIMI: “BEN BİLİRİM” YARIŞMASI ÖRNEĞİ

ZEYNEP ZELAN¹

¹Dr., İletişim Uzmanı, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, iletişim çalışmaları,
ORCID: 0000-0003-4847-876X

Özet

Bellek aktarımı zaman içinde sözlü gelenekten yazıya, kâğıda ve günümüzde de kitle iletişim araçlarına doğru evrilmiştir. Toplumsal, bireysel, biyografik, tarihsel ve kültürel bellek de dâhil olmak üzere farklı bellek türleri farklı disiplinler tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Kültürel bellek de nesiller boyunca aktarılan gelenek görenekler, masallar, destanlar, folklor, şarkılar gibi çeşitli unsurları kapsamaktadır. Bu unsurların zaman içinde değişmeden kalan belirli biçimleri ve kuralları vardır. Geçmişte kültürel bellek aile ve topluluklar içinde sözlü olarak aktarılırken, günümüzde giderek artan bir şekilde yazılı iletişim araçları ve medya aracılığıyla aktarılmaktadır. Bu noktada dijital medya, televizyon yayınları, gazeteler, dergiler ve radyo programları gibi çeşitli iletişim araçları kültürel belleğin korunmasında önemli rol oynamıştır. Günümüzde de televizyon programları kişisel, toplumsal ve kültürel belleğin saklandığı, aktarıldığı platformlardan biridir. Özellikle bilgi ve kültür içerikli yarışma programları aracılığıyla kültürel öğeler izleyicilere aktarılmakta, bildikleri hatırlatılmakta ya da bilmedikleri hakkında bilgi verilmektedir. Her ne kadar günümüzde dijital medya başat eğlence araçlarından biri olsa da yapılan araştırmalara göre (We Are Social Nisan 2024 verileri) dünya nüfusunun yüzde 77.1’i televizyon izlemekte ve günün en az üç saatini tv izleyerek geçirmektedir. Bu çalışmanın amacı betimsel analiz yöntemiyle televizyon yarışma programları vasıtasıyla kültürel belleğin aktarılabilirliğini göstermektir. Televizyon programları ve kültürel belleği kapsayan çalışma, “Ben Bilirim” isimli yarışma programı ile sınırlı tutulmuştur. Araştırma, kültürel bellek ve televizyon ilişkisine dair yapılan ilk çalışma olması bakımından önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle kavramsal çerçevede bellek, belleğe dair çalışmalar, kültürel bellek ve televizyon-kültür ilişkisi gibi konular ele alınmıştır. Araştırma bölümünde ise 360 TV adlı televizyon kanalında yayınlanan “Ben Bilirim” isimli bilgi-kültür yarışma programında yer alan tarihi ve turistik mekânlar, coğrafi işaretli ürünler, sanatçılar, şarkı sözleri, kültürel öğeleri, yemekler gibi çeşitli kültürel öğeleri ne şekilde verildiği irdelenmiştir. Bu çerçevede 2-8 Ağustos 2024 tarihleri arasında yapılan yayınlar incelenmiş, Jan Assmann’ın ortaya koyduğu kültürel bellek öğelerinden hangilerini yansıttığı analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda kültürün kitle iletişim araçlarından biri olan televizyon aracılığıyla nasıl aktarılacağı, televizyon programlarının kültürel belleğin üretilmesinde, saklanmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında kullanılabileceği ortaya konulmuş ve çeşitli öneriler sıralanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kültürel bellek, bellek, medya, televizyon

Abstract

The transmission of memory has evolved over time from oral tradition to writing, paper and nowadays mass media. Different types of memory, including social, individual, biographical, historical and cultural memory, have been extensively studied by different disciplines. Cultural memory includes traditions, customs, tales, epics, folklore, songs and other elements that have been passed down through generations. These elements have certain forms and rules that remain unchanged over time. While in the past cultural memory was transmitted orally within families and communities, today it is increasingly transmitted through written communication tools and media. At this point, various communication tools such as digital media, television broadcasts, newspapers, magazines and radio programmes have played an important role in the preservation of cultural memory. Today, television programmes are one of the platforms where personal, social and cultural memory is stored and transmitted. Especially through quiz programmes with information and cultural content, cultural elements are conveyed to the viewers, reminding them of what they know or giving them information about what they do not know. Although digital media is one of the dominant entertainment tools today, according to research (We Are Social April 2024 data), 77.1 per cent of the world population watches television and spends at least three hours a day watching TV. The aim of this study is to show that cultural memory can be transmitted through television quiz shows through descriptive analysis. The study, which covers television programmes and cultural memory, is limited to the quiz show named 'Ben Bilirim'. The research is important as it is the first study on the relationship between cultural memory and television. Within the scope of the study, firstly, issues such as memory, studies on memory, cultural memory and television-culture relationship are discussed in the conceptual framework. In the research section, it was examined how various cultural elements such as historical and touristic places, geographically marked products, artists, song lyrics, cultural elements, and food were presented in the knowledge-culture quiz show called 'Ben Bilirim' broadcast on the television channel 360 TV. In this framework, the broadcasts made between 2-8 August 2024 were examined and analysed which of the cultural memory elements put forward by Jan Assmann were reflected. As a result of the study, it was revealed how culture can be transmitted through television, which is one of the mass media, how television programmes can be used in the production, storage and transfer of cultural memory to future generations, and various suggestions were listed.

Keywords: Cultural memory, memory, media, television

DEVELOPMENT OF DATA JOURNALISM IN KAZAKHSTAN
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДАТА ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ДАМУЫ

ALIYA BELDIBEKOVA

Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimleri
Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Doçenti, Filoloji Bilimleri Adayı

<https://orcid.org/0000-0003-2483-474X>

Özet:

Günümüzde bilginin yorumlanması alanı genişlemiştir. Bilgi yeni teknolojik olanakların yolunu açtı. Kodlama, sistemleştirme, toplama gibi birçok kritik süreçten geçse bile bilgi olarak saklanır. Bilgi – ilim, iletişim, anlam, biçim gibi diğer kavramlarla yakından ilişkili çok anlamlı bir kavramdır. İçinde bulunduğumuz bu yeni çağ da bilgi çağı olarak adlandırıyor. Kazakistan’da veri gazeteciliği medya alanında yeni bir trend haline geliyor. Bilginin değeri arttıkça toplumun gerçek verilere dayalı dünyalara olan talebi de arttı. Veri Gazeteciliği modern bir ihtiyaçtan doğdu. Çünkü bilgi alanında çok önemli ve ilgili veriler kamuoyu tarafından bilinmiyor. Günümüzde bilgi, dijital teknolojiler sayesinde her gün birkaç kez çoğalan bir ürün haline gelmiştir. Her geçen gün artan bilgi miktarı nedeniyle okuyucu ve hatta gazetecilik alanında çalışan bazı uzmanlar gerekli bilgileri göz ardı etmektedir. İhtiyaç duyduğu bilgiyi seçemiyor, hatta işleyemiyor. Bu sayı izleyicinin gazetecilik alanına yeni bir talep oluşturmasına zemin hazırladı. En önemlisi veri gazeteciliğinin belirli bir konu ve kaynaklar hakkındaki bilgileri toplayıp, analiz edip düzenleyerek görsel olarak okuyucunun dikkatine sunmasıdır. Bu durum analitik materyallere, uzun vadeli araştırmalara ve araştırmacı gazeteciliğe olan ilginin artmasına neden olmaktadır. Veri gazeteciliği, büyük miktarda bilginin veya «büyük verinin» işlenmesinden oluşur. Modern teknolojilerin gelişmesiyle birlikte veri gazeteciliğinin kapsamı da genişledi. Verilere erişim son on yıllara göre çok daha kolay hale geldi. Çeşitli bilgisayar programlarının ortaya çıkması gazeteciye zaman kazandırdı ve bol miktarda bilgi kaynağına ulaşmanın yolunu açtı.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Veri gazeteciliği, Dijital teknoloji, İnfografik.

Abstract

Today, the field of interpretation of information has expanded. Information has opened the way for new technological possibilities. Even if it goes through many critical processes such as coding, systematization, and collection, it is stored as information. Information is a very meaningful concept closely related to other concepts such as science, communication, meaning, and form. This new age we are in is called the information age. Data journalism is becoming a new trend in the media sector in Kazakhstan. As the value of information increases, the demand of society for worlds based on real data has also increased. Data journalism was born out of a modern need. Because very important and relevant data in the field of information is not known to the public. Today, information has become a product that multiplies several times a day thanks to digital technologies. Due to the increasing amount of information every day, readers and even some experts working in the field of journalism ignore the necessary information. They cannot choose the information they need, or even process it. This number has paved the way for the audience to create a new demand for journalism.

The most important thing is that data journalism collects, analyzes at the same time organizes information about a specific topic and sources and presents it to the reader visually. This situation has led to an increase in interest in analytical materials, long-term research also investigative journalism. Data journalism consists of processing large amounts of information or «big data». With the development of modern technologies, the scope of data journalism has also expanded. Access to data has become much easier than in recent decades. The emergence of various computer programs has saved journalists time and opened the way to access a large number of sources of information.

Keywords: Kazakhstan, Data journalism, Digital technology, Infographic.

Аңдатпа

Бүгінде ақпаратты түсіндіру алаңы кеңейді. Ақпарат жаңа технологиялық мүмкіндіктерге жол ашты. Кодтау, жүйелеу, жинақтау сынды бірнеше процестерге ұшыраса да, ақпарат ретінде сақталады. Ақпарат – бұл білім, байланыс, мағына, форма сынды басқа да ұғымдармен тығыз байланысты әрі көпмағыналы ұғым. Біздің дәл қазіргі өмір сүріп отырған дәуіріміз де осы ұғыммен аталады. Ақпарат дәуірі. Қазақстандағы дата журналистика медиа алаңында жаңа трендке ие болып келеді. Ақпараттың құндылығы артқан сайын шынайы дерекке негізделген дүниелерге қоғамның талабы күшейді. Data-Journalism дәл қазіргі заманға сай қажеттіліктен дүниеге келді. Себебі өте маңызды әрі өзекті деректер ақпараттық кеңістікте көпшілікке беймәлім түрде қалып жатыр. Цифрлы технологиялардың арқасында бүгінгі таңда ақпараттар күніне бірнеше есе көбейетін өнімге айналды. Күн сайын саны артқан ақпараттар салдарынан оқырман, тіпті журналистика саласының кей мамандары да іс жүзінде қажетті ақпараттарды елемей өтеді. Өзіне қажетті ақпаратты таңдай да, тіпті өңдей де алмайды. Осы мәселе оқырман аудиториясының журналистика саласына жаңа талап қоюына негіз болды. Ең бастысы, дата журналистика – белгілі бір тақырыптағы ақпаратты, сондай-ақ дереккөздерді топтастырып, талдау жасап, әрі өңдеп оқырман назарына көрнекі түрде ұсынады. Бұл жағдай талдамалық материалдарға, ұзақ ізденіске және журналистік зерттеуге деген қызығушылықтың артуына әкеледі. Дата журналистика – үлкен көлемдегі ақпаратты немесе «big data-ларды» өңдеуден тұрады. Заманауи технологиялардың дамуымен дата журналистиканың да ауқымы кеңейді. Деректерге қол жеткізу соңғы онжылдықтармен салыстырғанда едәуір жеңілдеді. Түрлі компьютерлік бағдарламалардың пайда болуы журналистің уақытын үнемдеп, мол ақпарат көздеріне жол ашты.

Кілт сөз: Қазақстан, дата журналистика, цифрлы технология, инфографика.

1. КІРІСПЕ

Журналистиканың кез келген саласы, нақтырақ, телерадио, газет-журнал, интернет журналистикасының барлығы деректермен жұмыс жасайды. Дегенмен дата журналистиканың ең маңызды рөлі сан мыңдаған цифрлармен, әлемдік және жергілікті деректер базасымен жұмыс жасай білуінде жатыр. Журналистер әрдайым деректерді пайдаланады. Мәліметтер негізінде жасалған инфографика мысалдарын Қазақстанда ХХ ғасырда шыққан басылымдардан да табуға болады. Әрине, ол кезде инновациялық технологиялар дәл бүгінгідей болмаса да, белгілі бір деңгейде даталар басылым беттеріне түсе бастады. Бұл – дата журналистиканың алғашқы баспалдағы болатын. Осы себепті дата журналистика Қазақстанда енді ғана пайда болды, енді дамуға беталды деуіміз орынсыз болар еді.

Дата журналистика ұғымы әлемде соңғы елу жылда пайда болғанмен, негізгі бастауын «Зерттеу журналистикасынан» алады. Сол себепті журналистиканың бұл түрін жаңадан пайда болды деуге келмейді. «Дата» атауы – ағылшын тіліндегі *data* (мағынасы, дерек, мәлімет, факт, сан) сөзінен алынып, баламасыз тікелей аударылды. Дата журналистиканы орыс тілінде – «Журналистика данных», яғни деректер журналистикасы деген атауымен енеді. Дегенмен соңғы жылдары әлемде бірыңғай «дата» деген атау қолданылады. Яғни, анықталғандай журналистиканың бұл түрі деректермен жұмыс жасайды. Қажетті деректердің санына шектеу қойылмайды. Ол тіпті, он мың, жиырма мың немесе одан әлдеқайда көп мөлшерде болуы ықтимал. Әрине, ол – зерттеу тақырыбына және ауқымына байланысты болмақ.

2. ТАРИХИ ШОЛУ

Дата журналистика – кең көлемдегі мәліметті жинақтап, сараптап, визуализация құралдары арқылы немесе мақала көмегімен көпшілікке баяндау. Яғни, әрбір мәліметтің кішкентай бөлшегінің мәнін ашу. Алғаш ресми түрде «Дата журналистика» термині 2010 жылы неміс журналисі Мирко Лоренц (Mirko Lorenz) және Еуропалық Журналистика орталығы Амстердамда ұйымдастырған дата журналистика туралы алғашқы халықаралық конференцияда пайда болған. Бұл термин – мемлекеттік және басқа да мекемелер деректерді ашық түрде жариялап, интернеттегі ашық мәлімет көлемінің өсуіне байланысты пайда болған. Дата журналистикаға әлем елдерінің ішінде АҚШ және Ұлыбританияда айтарлықтай белсенді түрде мән беріледі және зерттеледі. Дублин Университеттік колледжінің профессоры Бахаре Херавидің (Bahareh Heravi) жүргізген зерттеуіне сәйкес, 2018 жылы әлемдегі дата журналистиканы оқытатын 219 білім беру модулдерінің 146-сы АҚШ-та және 12-сі Ұлыбританияда оқытылады [1]. Қазақстанда қазіргі таңда әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті және С.Демирел атындағы университеттерінде Магистратура бағдарламасы оқытылады. Ал бакалавр бойынша 24 қазақстандық жоғарғы оқу орындарында соңғы жылдары ғана «Дата журналистика» арнайы пән ретінде оқытыла бастады. Бұл – дата журналистика саласы бойынша оқу базасы Қазақстанда қалыптаса бастады деген сөз. Дата журналистикаға байланысты ғылыми зерттеулер қазақстандық жоғары оқу орындарында әзірленуде. Дегенмен ол үлкен жауапкершілік пен шынайы ізденісті қажет етіп отыр. Дата журналистиканың түп-төркінін зерттеуге алып келгенмен, бүгінде датаның өзіндік ерекшеліктерін, сондай-ақ оны табу жолдары мен жеткізу жолдары бөлек екенін назарға алған жөн. Дата ақпараттық кеңістікте шашылып жүр. Тіпті маңызды датаны ойы озық деген журналистер таба алмай (яғни, деректермен жұмыс жасауды, оны табу жолдарын білмесе немесе арнайы оқытпаса) қалып жатады. Дата журналистиканың маңызы да осында.

3. ДАТА ЖУРНАЛИСТИКА ӘЛЕМДЕГІ ЖУРНАЛИСТИКАНЫ СИПАТТАЙТЫН ТӘСІЛ

«Дата журналистика – бұл журналистер пайдаланатын графиктер, кестелер, фотосуреттер мен бейнелер жиынтығы» екендігі айқын [2]. Әлемдік газеттердің және қазақстандық басылымдардың редакторлары инфографиканы белсенді қолданып жүргендігін атап өткен жөн. Күрделі есептеулерді ұсыну үшін олар басылым беттерінде сызбалармен, кестелермен, суреттермен және т.б. мақалалар ұсынады. «Деректерді іздеу, оларды тазарту және визуалдау туралы білім ақпарат жинауға көмектеседі, ал дата журналистика инфографика арқылы күрделі оқиғаны айтуға көмектеседі. Осы және бұдан да жетілдірілген тәсілдерді толық меңгерген журналистерге мақаланы жазу әлдеқайда жеңіл болатыны жасырын емес»[3]. «Журналист дәйексөзді табуға онша назар аудармайды және оның орнына деректермен бекітілген мықты позиция жасайды.

Бұл қазіргі журналистиканың рөліне үлкен әсер етті» [4]. Бұл жерде журналистер цифрлық мәліметтерді электронды кестедегі сандар деп санамайтындығын ерекше атап өткен жөн. Оларды сандық ақпарат ретінде қарастырады. «Интернеттің пайда болуына дейін, ақпарат өте аз болған кезде, қазақстандық журналистердің күш-жігерінің көп бөлігі іздеу мен жинауға жұмсалғаны анық. Енді ақпарат барлық жерде көп болғандықтан, өңдеу алдыңғы қатарға шықты» [5]. Бүгінгі таңда Қазақстандағы барлық ірі басылымдар журналистикада осы тәсілді белсенді қолдануға тырысады. Қазақстандықтар көп оқитын газет-журналдардың ішінде «Егемен Қазақстан», «Казахстанская правда», «Жас Алаш», «Ана Тілі», «Түркістан», «Айқын» және т.б. бар. Соңғы жылдары Қазақстандағы бұқаралық ақпарат құралдарына жүргізілген зерттеу тек батыстық басылымдардағыдай тек қана журналистика қағидаттары негізінде құрылатын әр түрлі жобалардың көп еместігін көрсеткен. Негізінен олар елдің азаматтарына жасына, жынысына немесе біліміне байланысты әсер ететін әлеуметтік-экономикалық проблема (мысалы, жұмыссыздық) туралы инфографиканы ұсынады. Дәл журналистика қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарындағы жаңа тенденция болғанымен, «Егемен Қазақстан», «Казахстанская правда», «Время», «Караван» сияқты ұлттық газеттерде және Қазақстанның бірқатар интернет-басылымдарында дамып келе жатқанын атап өткен жөн. Нақтырақ: [www. bnews.kz](http://www.bnews.kz), tengrinews.kz, nur.kz және т.б. интернет-басылымдарында даму қарқыны басым. Өткен жылғы (2022-2023) материалдарға шолуда жоғарыда аталған газеттер мен интернет-порталдары инфографиканы қолдану жиілігі артқанын көрсетеді. Сонымен қатар қазіргі кезде қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдары ресми ұлттық статистикадан алынған соңғы сандар туралы көбінесе қысқа мақалалар жариялауға бейім. «Веб-сайттарда инфографикамен қолдау көрсетілмейтін қысқа сюжеттердің болуы олардың құндылығына кері әсерін тигізетіндігін атап өту керек» [6]. «Ұсынылған материалдың сапасына инфографика әсер етеді және оқырмандардың басылымға деген оң бағасының төмендеуіне әкеледі» [7]. Қамту үшін мақалаларды таңдауға неғұрлым таңдаулы тәсіл, сонымен қатар оның ақпараттық мазмұны көптеген мәселелерді шеше алады деп ойлаймыз. Инфографиканы қолдану принципі - мәтіндік материалды (мақала) толықтыру. «Казахстанская правда» сияқты газеттерде инфографика жасауға көптеген ақпараттық себептер бар, бірақ олардың саны әлі де аз, оны бірнеше себептермен түсіндіруге болады. Мысалы, кейбір жаңалықтар басқаларына қарағанда интерактивті көрнекілікке қолайлы деп саналады. Басқаша айтқанда, «үлкен мәліметтерге» ие болу өздігінен инфографика құруға ықпал етпейді. Кейбір сандық деректер басқаларға қарағанда көрнекі мазмұны бар жаңалықтар жасауға ыңғайлы болып саналады. Жалпы, жаңалықтар мен сандарды біріктіретін дәл журналистиканың белгілерінің бірі - олардың арасындағы айқын көрінбейтін байланысты табу [8]. Мәселен, қазіргі Қазақстан экономикасында өндірілген өнімдер мен тауарлар, адамдар мен технологиялар арасында көрінбейтін байланыстар бар. Бұл тұрғыда дәл журналистика осындай көрінбейтін байланыстарды табуға көмектеседі. «Желідегі мәліметтер кез-келген жағдайда маңызды емес, бірақ белгілі бір көзқараспен қараған кезде өте маңызды ақпараттың кішігірім нүктелері болып табылады. Демек, айналамызда не болып жатқанын жинау, сүзу және елестету күн өткен сайын маңызды бола түсуде» [9]. Ақпараттың әлемді құтқаратыны белгілі. Бүгінде мүмкіндіктердің көбеюіне байланысты, ақпаратты жеткізу тәсілдерінің түр-түрі жарыққа шықты. Қазақстанның алдыңғы қатарлы телевидениелерінде деректерді жүйелі әрі көркем түрде жеткізу басымдылыққа ие болып келеді. «Qazaqstan» TV-ның «Aqparat-ында», «Еуразия» арнасының «Басты жаңалықтарында», «31»-дің «Informburo»-сында даталарды визуализация көмегімен сөйлетуді шебер қолданады.

Визуализация туралы практикалық тұрғыда Көріп отырғаныңыздай, соңғы онжылдықта инфографиканы ұсынуға деген көзқарас дамыды және олардың көмегімен оқиғаларды жеткізу үнемі күшейіп отырды. «Оқиға орнында адам үнін жеткізетін арнайы репортерлармен, фотографтармен ынтымақтастық журналистерге мақалаларда көрсетілген тақырыптардың атмосферасын жеткізуге көмектесті» [10]. Статистикалық мәліметтердің арқасында желіде жарияланған барлық сауалнамалардың (мысалы, stat.kz, fiprom.kz. Сайттарында) арқасында оларды талдауға, түсіндіруге және түсіндіруге мүмкіндік туды. Журналистика жаңа тәсілдерді іздеген уақытта олар белсенді қолдана бастаған құралдар пайда болды. Күн сайын миллиондаған әлеуметтік медиа пайдаланушылары ұялы телефондарды пайдалану кезінде, Интернетте, Facebook, Twitter, Вконтакте тағы басқа әлеуметтік желілерде даталар жинайды. Өз кезегінде, мемлекеттік органдар мемлекеттік мекемелерде өздерінің қызметкерлері, олардың шығындары, олардың жұмысы және қызметінің нәтижелері туралы деректерді күн сайын дерлік жариялайды. Көптеген мәліметтер мақаланы әзірлеу тобына негіз болғаны анық. Демек, бұл сайттар, мысалы, көптеген интернет-порталдардың бағытын анықтады. Олар редакторларға деректерді үнемі іздеу үшін қолдануға болатындығын көрсетті. Бұл бүгінгі күні қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарының қолданып жүрген дағдылары мен бүгінгі оқиғаларды баяндау тәсілі әртүрлі екендігін көрсетеді. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми сайтынан (ҚР ҰЭМ КК) деректерді пайдалануға мүмкіндік зор. Сондай-ақ мысал ретінде «Ашық мәліметтер» мемлекеттік порталына жүгіну қажет. Осы порталдың көмегімен мемлекеттік органдар құратын мәліметтер жиынтығын табуға, жүктеуге және пайдалануға мүмкіндік туды. Алайда, API арқылы «Ашық деректер» интернет-порталының ашық деректер жиынтығына API кілтін көрсетумен ғана қол жеткізуге болады. Сонымен, браузердің мекенжай жолағында «yourApiKey» орнына API кілтін енгізу керек. API кілтін алу үшін ашық мәліметтер порталындағы «Әзірлеушілер» мәзіріндегі «Әзірлеушілерге арналған бет» бөліміне өту керек. Бірқатар шетелдік авторлар өз жұмыстарында ақпаратты графикалық бейнелеу мен инфографиканың арасындағы түбегейлі айырмашылықтар тақырыбын қозғағанын атап өту маңызды. Сонымен, инфографиканың халықаралық сарапшысы Альберто Каирдің пікірінше, «сандар, күндер, кестелер немесе сызбалар салынған кез-келген кескінді инфографика деп атауға болмайды». Бұл элементтердің екеуі де тұтынушыға ақпаратты түсінуді жеңілдету үшін жүйелі және жүйелі болып келеді, «Инфографика, А.Каирдің пікірінше, тарихты, ақпараттың қозғалысын көрсетуі керек»[11]. Өзекті тақырыптарды ашатын өзекті және мағыналы әңгімелердің үйлесімділігі арқасында қазақстандық платформалардағы («Cursive», «Factcheck.kz» және т.б.) дата журналистика оның маңыздылығын айқындайды. Қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарын зерттеу олардың жұмысының шартты түрде екі деңгейде ұйымдастырылғанын көрсетті. Сонымен, біріншіден, талдау шексіз мәліметтер ағынынан мағына мен құрылым алу мақсатында өтеді. Екіншіден, тұтынушы (оқырман немесе көрермен) не алғысы келетіні туралы идея. Яғни, қазіргі кезде маңызды және өзекті нәрсені беру маңызды. Дата журналистика, ғылым сияқты, нәтижелерін стандартты емес, түпнұсқа түрде ұсыну үшін өзінің әдістерін қолданады. Бастапқы кезеңде сарапшылар кемшіліктерді таба алады және қазақстандық БАҚ-та жарияланған инфографиканың сапасына қатысты кейбір мәліметтерді сыни тұрғыдан қабылдай алады. Бірақ бұл болашақта идеологиялық мазмұнға ие болатын алғашқы сынақ материалдары деп санаймыз. Интернет-басылымдар мұнда белсенді және инфографиканың пайдасын көреді. Интернет-басылымдарға тән, олар мәтіндік материалдарды да, графикалық, кестелік және т.б формадағы визуалды ақпаратты да қамтиды.

Дата журналистиканың қағидаттары бойынша жұмыс істейтін қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарының талдауы көрсеткендей, сандар дата-публицистиканың қайнар көзі бола алады немесе сонымен бірге оқиға айтылатын немесе проблема ашылатын құрал бола алады. Мысалы, елдегі табиғи апаттарды визуалдау (Қазақстанның оңтүстік және солтүстік аймақтарындағы көктемдегі жыл сайынғы су тасқыны), әлеуметтік қамсыздандыру деңгейін талдау (халықтың осал топтары) арқылы қазақстандық журналистер он мыңдаған оқырмандарды және миллиондаған көрермендерді проблемаларға (әңгімелерге) тартады. Сайлау алдындағы апталарда қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдары елдегі саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайдың динамикасын талдады. Олар сондай-ақ президенттікке үміткерлердің әрқайсысының саяси пікірталас деңгейіне, дәлелдеу дәрежесіне баға берді. Ақырында, деректерді өзара тексеру арқылы бұқаралық ақпарат құралдары сандық мәліметтердегі кейбір қателіктерге назар аударды және күрделі мәселелердің мүмкін шешімдерін көруге көмектесті. Бірақ сонымен бірге, бұл үшін кең білім базасы қажет екенін түсіну керек. Дата журналист елдегі болып жатқан оқиғалар, саяси және әлеуметтік-экономикалық тенденциялар туралы білімді болуы керек. Демек, дата журналистиканың Қазақстандағы журналистиканың қалған бөлігінен айырмашылығы дәстүрлі жаңалықтар мен сандық ақпараттар немесе статистиканың үлкен көлемімен және ауқымымен әңгіме құра отырып, қазір қолда бар жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы болды. Қазақстандық ақпарат айдынында дата журналистика қағидаттарын қолдану үдерісі онша белсенді емес, бірақ тұрақты даму сипатына ие екенін ескеру қажет. Қазақстандағы медиа дамудың қазіргі кезеңін талдау арқылы елдің ақпараттық кеңістігінде дата журналистиканың өсу динамикасын көрсеткені байқалады. Дата журналистиканың ерекшеліктеріне әсер ететін маңызды фактор ақпараттық-коммуникациялық технологиялар нарығының және аудиторияның сұранысының даму деңгейі болып қала береді.

4. ЖҰМЫС ПРИНЦИПТЕРІ ЖӘНЕ СИПАТТАМАЛАРЫ

Негізі Америкада қаланған дата журналистика – жай ғана сандар емес, көптеген сандар ішінен белгілі бір оқиғаны тауып, мультимедиа арқылы баяндайтын журналистиканың ең жоғарғы сатысы. Зерттеуші М.Шерстюкова: «Дата журналистика – бұл жаңа жанр, жаңа бағыт және жалпыға ортақ, ашық ақпаратты картамен, инфографикамен жеткізу», -десе, журналист В.Скоробогатько мен Илья Рудерман: «Бұл – жай ғана термин, ал оның негізгі жанры - инфографика», -деп баға береді. Демек, «Дата журналистика – сандар мен иллюстрацияны қосып, әдемі жеткізу» [12]. Манчестердегі барлық мектептерден алынған ақпараттардың қысқаша мазмұны, оқушылардың нақты саны беріліп, шығын мәліметтері де есептелген дата журналистикасының алғашқы үлгілерінің бірі 1821 жылы «The Guardian» басылымдарында жарияланды. Адамзат алғаш сөйлей білмеген кезде ақпарат алмасуға мұқтаж болғаны, визуалды әрекет, сурет арқылы өзара хабар алысқаны белгілі. Адамдардың сөйлеу тілінің пайда болуын жартастарда салынған суреттерге сүйене отырып анықтаған. Ең көрікті және көркем суреттері бар жартастар 1940 жылы Франциядағы Дордонида табылған. Бұл ескерткішті серуендеп жүрген бір топ бала абайсызда итін жоғалтып алып, соны іздеу барысында тауып алғаны анықталды. Компьютерлік редакциялау қарқынды даму стратегиясын қарастырып, спутниктік телевидениенің арқасында ақпарат тікелей желіде цифрлық кодтаудың көмегімен жылдам әрі әсерлі түрде жеткізілуде. Бұл коммуникациялық революцияның бастауында Ғаламтор тұр. Қазақстандықтардың арасында Ғаламтор пайдаланушыларының жоғары деңгейінде әлеуметтік медиа құралдардың (Facebook, Instagram, YouTube, Twitter, ВКонтакте және басқа да блогтар) алаңдарын атауға болады.

Ақпарат тарату жылдамдығының бірнеше есе өсуі журналистиканың жаңа бағытта дамуына әкеліп отыр. Дата журналистика нақты мәліметтер мен сандарға негізделгендіктен, ақпараттың дұрыс-бұрыстығына баса назар аудартады. Бүгінде біз дата журналистика миллиардтаған сандар мен деректерді жинақтап, сұрыптап, визуализациялау екенін, басты критерий – тұтынушыға түсінуге оңай, әрі жылдам екенін және бұл саланың қоғамға пайдасы тию керек екендігін ұғына бастадық. Бүгінде дата журналистика жұмысы жаңаша әдіспен іске асады, яғни деректер жиынтығынан тұратын электронды таблицадан немесе бағдарлама арқылы жасалады. Ақпараттық деректер жинақталып, бірізділікке келтіріледі, сұрыпталып, өңделеді. Бұл әдіспен жинақталған ақпарат журналистер үшін жаңа деректер мен көзжиек көзін ашады деген сенімдеміз. Дата журналистика ұғымы зерттеу журналистикасынан бастау алады десек, ғаламтордағы ауқымды деректі сараптап, ішіндегі оқиғаның жай-жапсарын түсіндіру – оның негізгі мақсаты екендігін білгеніміз жөн. Қазіргі дата журналист талдау, сараптау жасаумен қатар, күрделі сандардың арасынан қызықты оқиғаны көре білуі тиіс. Ол үшін көбіне компьютер бағдарламаларының көмегіне сүйене отырып, әрбір мәліметтің кішкентай бөлшегінің мағынасын ашады. Дата журналистика жоғарыда атап өткеніміздей сандық технологиялардың дамуының арқасында бүгінде журналистиканың күрделі әрі маңызды саласына айналғаны шындық. Осы себепті дата журналистиканы сандық журналистикадан бөліп қарастыруға болмайды. Журналистиканың өз ерекшеліктері бар арнайы екі саласы болғанмен бір-бірін толықтырып, біте қайнасып жатыр. Бүгінде көзге көрінер-көрінбес барлық дерлік деректер цифрлық әлемге еніп жатыр. Әрбір жаңадан пайда болған ақпарат таратушы құралдар – интернет, ұялы телефон, әлеуметтік желі болсын бұрынғыдан өзгеше әрі газет-журналдарға және телевидениеге қарағанда жоғары басымдыққа ие. Журналистер мен ақпараттық ұйым басшыларының маңызды міндеті – технологиялық өзгерістерді түсіну және соған бейімделулері қажет саналады. Жақсы ойластырылған визуал элементтер мәтін хабарламаның коммуникациялық қуатын арттырады, тіпті кей жағдайда оның орнын да басады. Визуалдар көп жағдайда (мысалы: кеңістікпен қатынас, корреляция, процедура мен эмоция кезінде) хабарлама мақсатын сөзден де жақсы жеткізе алады. Ақпаратты тура жеткізумен қатар, визуал элементтер коннотациялық (қосымша мағынасы бар) мағына да береді. Бір-бірін толықтырып тұратындықтан, визуал элементтер жіті жоспарланып, сауатты жасалуы керек және мәтінге барынша сай болуы қажет. Оқырмандар кез келген материалдағы түсініксіз сөйлемді немесе грамматикалық қатені көрмей қалуы мүмкін, бірақ нашар тандалған немесе сәтсіз қойылған визуал элементті бірден байқайды, ол аудиторияны шатастырып, журналиске деген сенімді шайқалтады. Визуалдарды тиімді қолдану үшін кәсіби дизайнер болу міндет емес, алайда көзге ұрып тұратын қатені жібермеу үшін негізгі дизайн принциптерін білу керек. Бірқатар технологиялық және әлеуметтік факторлар БАҚ-та визуалдардың кеңінен қолданылуына мүмкіндік беріп, оның маңызын арттырды. Қазіргі цифрлық технология диаграмма, фото мен видеоны өңдеуге және басқа визуал элементтерді әзірлеуге керек бағдарламалық жасақтама бұрынғысынан да қарапайым әрі қуатты келеді. Бұрын бірнеше күн уақыт алатын жобалау және әзірлеу жұмыстары қазір бірнеше сағатта, тіпті минутта орындалады. Тиімді визуал элементтер жасау үшін жақсы дизайн туралы білім болуы керек. Сызықтар, салмақ, кеңістік, өлшем, түс, сурет пен текстура секілді тиімді визуал элементтер жасаудың негізгі талаптарын журналистің меңгергені дұрыс. Кәдімгі диаграмма мен сызбаның мүмкіндігі шектеулі болатын кездер бар: олар деректің шектеулі, түсіндіруге оңай бөлігін ғана көрсетеді, деректер арасындағы күрделі байланысты аша алмайды, тек сандық деректі ұсына алады. Компьютерлік технология сансыз әдіспен бірігіп, топтасатын деректердің үлкен көлемін өңдей алатындықтан,

бұл олқылықтың орнын толтыру үшін дата визуалдау деп аталатын мүмкіндігі жоғары визуал құрал түрі көмекке келеді. Кейде дата визуалдау жеке ақпарат түрін ежіктеп түсіндіргеннен гөрі «ауқымды ақпарат ағыны ішінен ең керегін алып шығып, ұсыну»[13] дегенді білдіреді. Дата визуалдау big data-мен жұмыс істейтіндер үшін қолайлы, бұл термин әртүрлі дереккөздегі ақпараттың тез арада көптеп жиналуын білдіреді. Интерактив қосымшалар қолданушының дерек топтамасын «талдап-тексеруіне» мүмкіндік береді, осылайша өзіне қажет мәліметті алып немесе дерекке қатысты түрлі көзқарасты біледі. Дата визуалдау мен бағдарламалық жасақтама құралдары жан-жақты қолданылады. Оған пайдаланушыларға ауқымды деректі түрлі дереккөзден және түрлі жіктеу деңгейінде алуға мүмкіндік беретін мобайл қосымша да кіреді. Ауқымды дерек жиыны мен оған қатысты сілтемелерді көрсетумен қоса, визуалдаудың басқа құрал түрлері датаны мәтін ақпаратпен біріктіреді, сөйтіп күрделі әрі динамикалық деректерді әдеттегі презентацияға қарағанда тез береді. Жалпы алғанда, инфографика мәліметті таныстыратын қарапайым құрал және визуал әңгіме болып бөлінеді, онда оқиғаны баяндау мен процесті көрсетудің барлық мүмкіндігі қамтылған. Инфографиканың екі түрі бар: біріншісі диаграмма мен кесте топтамасы ретінде құрылады, екіншісі құрылымдық баяндама тәрізді жасалады. Бірінші түрі баяндамада ақпаратты кәдімгі диаграмма мен сызба сияқты береді, бірақ коммуникациядағы құндылығы – аудиторияның назарын бірден тартып алады, интернетте де тарату оңайға түседі.

5. ДАТА ЖУРНАЛИСТИКА ДЕЗИНФОРМАЦИЯНЫҢ БЕТІН АШУҒА ЫҚПАЛ ЖАСАЙДЫ

Бүгінде Қазақстанда дата журналистика негізінде ақпаратты жеткізудің бірнеше бағыттары дамып, қоғам арасында ерекше назар аударатын жобалар бар. Соның бірі – factcheck.kz. Негізін қалаушысы және идея авторы – журналист Әділ Жалилов. «Фактчек – бұқаралық ақпарат құралындағы популизм мен манипуляцияны, түрлі деңгейдегі спикерлердің көпірме сөздеріндегі күмәнді деректерді әшкерелеуді көздеген, бірегей тұжырымы және техникалық ерекшелігі бар, қазіргі заманның зерттеу құралы» дейді – украиналық журналист, factcheck.com.ua ресурсының бас редакторы Александр Гороховский [14]. Иә, шындығында да жалған және фейк ақпараттармен күресте факчек мықты қару. Фейк дегенге келсек, ол көп жағдайда қоғамдық маңызы бар мәселелерге қатысты трафик жинау немесе қоғамдық қозғалыс, белгілі тұлға, саяси науқан және т.б. беделін түсіру мақсатымен жаппай онлайн тарату үшін ойдан құрастырылатын жалған жаңалық. Сондай-ақ уәделердің орындалуын қадағалауға, яғни жергілікті билік өкілдерінің, президенттің тағы сол секілді лауазымды азаматтардың халық алдында немесе ашық әрі ресми түрде мәлімдеген уәделерінде уақыт тұрғысынан қадағалау үшін де факчек таптырмас құралға айналып келеді. Жалған ақпараттар – әрдайым журналистиканың басты дұшпаны. Оған қарсы тұруда сандарды сөйлетіп, түрлі ақпараттық ресурстарды ақтарып, шынайы ақиқатқа қол жеткізуде факчекингтің рөлі зор. Ендеше факчекингтің дата журналистиканың бір саласы екендігін дәлелдеп көрелік. Факчекинг белгілі бір қоғам арасына тараған жаңалықтардың дұрыс-бұрыстығын анықтау мақсатында жүргізілетінін атап өттік. Әсіресе белгілі тұлғалардың ашық немесе ресми мәлімдемелерінің үстінен де зерттеу жиі жүргізіліп жатады. Factcheck.kz ақпараттық ресурсындағы кез келген материалды алып талдауға болады. Мысалы, авторы Медет Есімханның 11.04.2021 жылы жарияланған «Қазақстан әлемде аборт жасаудан 3-орында ма?» деген факчекін алып көрелік. Бұл материалда автор Instagram әлеуметтік желісінде dailyworldmaps парақшасында жарық көрген қызықты дерегінің дұрыс-бұрыстығын анықтауға тырысады. Парақшада жарияланған кестеге сәйкес 2021 жылы Қазақстан 1000 (15 жастан 44 жасқа дейінгі) әйелге шаққанда аборт саны 35 деп

көрсетіліп, жасанды түсік жасау бойынша әлемде 3-орында деген мәлімет келтіріледі [15]. Бұл дерекке сүйеніп, Қазақстанның бірнеше танымал ақпарат порталдары, оның ішінде nur.kz («Қазақстан занял третье место из 58 стран по числу аборттов»/ 02.04.2021), times.kz, newtimes.kz («В мировом рейтинге Казахстан оказался на третьем месте по числу аборттов»/ 02.04.2021) тақырыптың ауқымын кеңейтіп мақалалар ұсынады. Бұл ақпараттың негізгі дереккөзі ретінде «World population review» сайты көрсетіледі. Автордың анықтағанына сәйкес, бұл ақпарат, яғни дереккөзде көрсетілген мәліметтер – ескі. Сондай-ақ БАҚ беттерінде «аборт саны бойынша Қазақстан 3-орында» деген тақырыппен әрі 2021 жылғы статистика бойынша деп жарияланған. Ал дереккөзде аборт жиілігі көрсетілген. Автор аборт «саны» және «жиілігінің» айырмашылығы жер мен көктей екенін жеткізеді. «World population review» сайты аборт жиілігі туралы ақпаратты сенімді дерекқордың бірі – UN Data –дан («Біріккен Ұлттар ұйымының деректері») алған. UN Data-дағы мәлімет 2008 жылдан бері жаңартылмаған болып шығады. Бұдан бөлек автор Қазақстанның Ұлттық статистика бюросының деректерін негізге ала отырып, 2019 жылы Қазақстандағы 1000 (15 жастан 44 жасқа дейінгі) әйелге шаққанда аборт деңгейі 16,8 екенін жеткізеді. Яғни соңғы 20 жылмен салыстырғанда түсік жасату азайып бара жатқанын дәлелдейді. Сондай-ақ автор факчекке – манипуляция деген үкім қояды. Жалпы шынайы ақпарат дегеніміз не? Жауапты болудың принципі - қол жеткізген ақпараттың шынайы екеніне көз жеткізу [16]. Медиа теоретик, педагогика ғылымдарының кандидаты, Ресей Білім академиясының білім берудің мазмұны мен әдістері институты Медиа білім беру лабораториясының аға ғылыми қызметкері Екатерина Якушина шынайы ақпараттың ең алғашқы сипаты ретінде сілтеме жасауды көрсетеді [17]. Алайда сілтеме берілген ақпарат көзінің бәріне бірдей сене салуға да болмайды. Екатерина Якушина, сондай-ақ, сілтеме берілген ақпарат көздерінің қаншалықты сенімді екеніне көз жеткізуді ұсынады әрі Интернеттің Ресейде ресми ақпарат құралы ретінде тіркелмейтінін көлденең тарта отырып, оның ресми ақпарат көзі бола алмайтынын айтады. Қазақстанда да ресми интернет ресурстарының арасында БАҚ ретіндетіркелген ақпарат құралдары өте аз. Сол себепті интернет сайттарының барлығын ақпарат көзіне жатқыза алмаймыз. Әрине, Қазақстандағы заңдарға сүйенсек, интернеттегі барлық ақпарат құралдары БАҚ-қа теңестірілген, бірақ бұл оны ресми ақпарат көзіне теңестірілді дегенді білдірмейді. Сенімді ақпарат көзі ретінде ресми органдардың сайттары мен ресми түрде тіркелген ақпарат агенттіктерінің сайттары ұсынылады. Медиа практик David Brewer «Как проверять факты советы для журналистов» мақаласында қазіргі қағида бойынша ақпаратты екі сенімді ақпарат көзінен тексеру қажеттігін айтады [18]. Doublechecking – әлдеқашаннан бері ақпаратты тексерудің классикалық үлгісіне айналғаны мәлім. Сондықтан тапқан ақпараттағы бір сенімді ақпарат көзі арқылы тексеру қажет. Америкалық саясаттанушы ғалым, журналист, Таяу Шығыстағы Халықаралық Америка консулдығының президенті Dr.Majid Rafizadeh ақпараттың шынайылығын тексерудің бірнеше жолын ұсынады: Бірінші – ақпаратты ұсынушы негізгі автор [19]. «Негізгі автор - шынайы ресурс бола ала ма?» деген сұрақ қойған ол, оған біржола сене салуға болмайтынын айтады. Ақпараттың шынайы екеніне әрмен қарай көз жеткізе түсу үшін осы саламен айналысып жүрген бірнеше сарапшының пікірі сұралғаны жөн дейді ол. Дегенмен, сарапшылардың өзі бізге ақпараттың шынайылығын дәлелдеуге кепіл бола алмайды. Жеме - жемге келгенде, сарапшылардың өзі тайқып шығуы да ғажап емес. Сол үшін ол адамнан да бұлтартпас дәлел келтіруін талап ету қажет. Сондай-ақ, ол ағылшын тілді ресурстарда Politifact және FactCheck деген арнайы ақпаратты тексеру қызметтері ұсынылатынын айтады. Бізде ақпараттың шынайылығын тексеру үшін google-дің кейбір қызметтерін пайдалануға болады.

www.politifact.com сайты ақпаратты тексерудің 7 жолын ұсынады [20]. Біріншіден, ақпаратты кім ұсынса, сол адамның өзінен оның шынайылығын дәлелдеуді сұрау. Ақпарат ұсынушы адам жайдан - жай айта салмайды. Оның қандай да бір уәждері болуы мүмкін. Екіншіден, бізден өзге де ақпаратты тексерушілер қандай мәлімет тапқанын іздеу. Әрине, ақпаратты алғашқы болып беруге бәріміз ұмтыламыз. Алайда, бұл үнемі мүмкін бола бермейді. Үшіншіден, Google - ден іздеу және оны қайта іздестіру ресурстары арқылы тексеру. Google - дің іздеу қызметінің негізі ресурс екені анық. Сонымен қатар, Google тек іздестіру жүйесін ұсынып қана қоймайды, сіз іздеген фактінің қашан, қайда жарық көргенін де қарастыра алады. Іздеген фактіні бір немесе екі ресурстан ғана қарастырып қоя салмау керек. Көптеген ресурсты салыстыру қажет.

6. ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандағы дата журналистиканың даму қарқыны соңғы онжылдықта ерекше арта бастағаны байқалды. Бұл – цифрлық технологиялардың дамуы мен Қазақстанның цифрлық жүйеге басымдық беруіне тікелей байланысты. Сондай-ақ елдің ІТ саласына өте үлкен көңіл бөлетінін баса айта кеткен де жөн. Бұл даму қарқыны осылайша жалғаса берсе, алдағы бес немесе онжылдықта ақпарат іздеушінің қажеттілігін оңай қамтамасыз етілуіне жағдай жасалуы бек мүмкін. Дата журналистиканың дамуына аудитория сұранысының артуы үлкен рөл атқаратынын атап өту қажет. Қазақстанда дәл осы сұраныстағы аудиторияның ауқымы кеңейіп келеді. Себебі қоғамның саналы түрде деректердің дұрысы не бұрысын сараптай алуға білімі жоғары. Сондай-ақ кез келген ақпаратқа сыни көзқараспен қарауға дағдыланып келеді. Дата журналистиканың дамуымен мәтінді визуализация көрермен назарын аударуда маңызды орын алды. Тәжірибе көрсеткендей, бірнеше сөздердің немесе сөз тіркестерінің логикалық байланысқа құрылған диаграмма, сызба мен кестелердің арқасында мәтінде кемі екі немесе үш үлкен абзацты алатын ақпаратты аудиторияға оңтайлы жеткізуге мүмкіндік туды. Жүргізілген зерттеулерге сүйене отырып, дата журналистика репортер үшін жаңа мүмкіндіктер ашады деп айтуға болады: көптеген дереккөздерден ақпарат жинау және біріктіру, әртүрлі мекемелердің немесе компаниялардың құжаттары арасындағы қатынастарды іздеу (арнайы компьютерлік қолдаудың арқасында), жүздеген мың құжаттардың арасынан жалпы көрсеткіштерді анықтау, аудиторияға әлеуметтік аспектілерде көмектесе алатын қоғамдық маңызды жобалар жасау. Бұл саланың екі үлкен ерекшелігі бар. Бірі – қажетті ақпаратты іздеу үшін мәліметтер базасымен жұмыс жасау мүмкіндігі болса, екіншісі мәтінді инфографикамен (схемалар, кестелер, жарқын графиктер) «безендіру», бұл материалды сенімді және көрнекі етеді, сонымен қатар аудиторияның күрделі және көптеген ақпаратты оңай игеруіне ықпал етеді. Қазіргі күні қазақстандық БАҚ-тар деректерді «ұсқынсыз» түрде аудиторияның назарына ұсынуға «ұялады». Мәліметтерді барынша қызықты әрі көркем түрде жеткізуге тырысады. Осылайша, Қазақстанда «Дата журналистика» жаңа мүмкіндіктердің арқасында күн өткен сайын сұранысқа ие болып келеді. Оның мақсаты - кез келген проблема турасында ұсақ бөлшектерді ашу, шенеуніктердің, саясаткерлердің, кәсіпкерлердің ресми мәлімдемелерін растау немесе жоққа шығару, сондай-ақ корпоративті есеп берумен, қаржылық мәліметтермен айналысу, әлеуметтік көрсеткіштерді (медициналық көмек, білім беру, тұрғын үй сапасы және т.б.) көру және талдау.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Лисицин М.Е. — Феномен журналистики данных в зарубежных СМИ // Litera. – 2019. – № 1. – 102 – 115 беттер. DOI: 10.25136/2409-8698.2019.1.29056 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=29056
2. Young, M. L., Hermida, A., Fulda, J. What Makes for Great Data Journalism? A content analysis of data journalism awards finalists 2012 – 2015. *Journalism Practice* 12(1) – 2017. 115–135 беттер. doi:10.1080/17512786.2016.1270171.
3. Borges-Rey, E., *Unravelling Data Journalism. Journalism Practice* 10(7) – 2016. - 833–843 беттер. doi:10.1080/17512786.2016.1159 921
4. Пильгун М.А. Журналистика данных – будущее медиа // ICTNEWS. – 2016.- №7. 46 б.
5. Ausserhofer, J., Gutounig, R., Oppermann, M., Matiasek, S., Goldgruber, E. The datafication of data journalism scholarship: Focal points, methods, and research propositions for the investigation of data-intensive. *Journalism. Advance online publication.* – 2017-. doi:10.1177/1464884917700667
6. Boyles, J.L., Meyer, E. Letting the data speak: Role perceptions of data journalists in fostering democratic conversation. *Digital Journalism*, 4(7) – 2016. - 944–954 беттер.
7. Dick, M., Interactive infographics and news values. *Digital Journalism* (January 2015): - 2013. – 1–17 беттер. doi:10.1080/21670811.2 013.841368
8. Splendore, S., Di Salvo, P., Eberwein, T., Groenhart, H., Kus, M., & Porlezza, C. Educational strategies in data journalism: A comparative study of six European countries. *Journalism*, 17(1),- 2016. - 138–152 беттер.
9. Чернецкий П.П. Журналистика данных как фактор объективности в сетевых СМИ // Филологические науки. Вопросы теории и практики. No 6-1 (48), 1. - 2015.-189–192 беттер.
10. Росликова В.В. Визуализация данных большого объема в журналистике // Современная периодическая печать в контексте коммуникативных процессов. Мультимедийный потенциал журналистики. No 1 (10) / отв. ред. Б.Я. Мисонжников. СПб.: С.-Петербург. ун-т, И-т «Высш. шк. журн. и мас. коммуникаций», -2016. - 161–166 беттер.
11. Ибраева Г.Ж. (2014). Журналистика данных - новый тренд казахстанских медиа // ҚазҰУ Хабаршы. Журналистика серия. №1 (35). - 3б.
12. Қазақстандағы практикалық журналистика. «MediaNet» Халықаралық журналистика орталығы, – Алматы, 2017. Data-журналистика. Асхат Еркімбаев 89-94 беттер. ISBN 978-601-06-4251-5 <https://www.osce.org/files/f/documents/c/b/323006.pdf>
13. Maria Popova, «Data Visualization: Stories for the Information Age», *BusinessWeek*, 12 Тамыз 2009, www.businessweek.com.
14. Александр Гороховский. «Фактчекинг журналистика зерттеуінің тренді: мүмкіндігі мен болашағы» - Алматы, 2017 ж. ISBN 978-601-7222-09-3, 11 бет.

15. Медет Есимханов, «Қазақстан аборт жасаудан әлемде 3-орында ма?», 11 Сәуір 2021, <https://factcheck.kz/kaz/basty-bet1/kazakstan-abort-zhasaudan-alemde-3-orynda-ma/>
16. Асхат Еркімбай. Іскерлік журналистика: көмекші құрал. Алматы: «Мінбер» журналистерді қолдау орталығы, - 2019. 118-122 беттер.
17. Якушина Екатерина. Как проверить достоверность информации в Интернете? [Электронный ресурс], <http://mediaeducation.ru/>
18. David Brewer, «Fact-checking tips for journalists» <https://ijnet.org/en/story/fact-checking-tips-journalists>
19. Dr. Majid Rafizadeh. The Challenge and Dilemma: Fact Checking in Journalism and Research. https://www.huffpost.com/entry/the-challenge-and-dillema_b_4806347

MODERN REQUIREMENTS AND NEW TRENDS OF TRAINING MEDIA
SPECIALISTS IN KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАНДА МЕДИА МАМАНДАР ДАЯРЛАУДЫҢ ЗАМАНАУИ
ТАЛАПТАРЫ МЕН ЖАҢА ТРЕНДТЕР

KAIRAT OMIRBAYULY SAK

L.N. Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi, Gazetecilik ve Siyasal Bilgiler Fakültesi
Dekani, Profesör. Astana, Kazakistan Cumhuriyeti

<https://orcid.org/0000-0002-3312-2632>

Özet

Bilgi çağı medyaya yeni talepler getiriyor. Yeryüzünde yaşanan bir olayın, genel bir haberin anında dünyaya yayıldığı çağda, uzmanların rekabetine karşı koymak gerekiyor. Dijital ekipman ve teknolojiye hakim olmak, etkinliği hızlı bir şekilde sunmak ve aynı zamanda nedenlerini ve sonuçlarını inceleyip analiz etmek gazetecilerin pek çok bilgi ve becerisini gerektirir. Kazakistan'da modern medya uzmanlarının yetiştirilmesinde bu talepler önceliklidir. Ayrıca sektör gazetecilerini eğitme eğiliminin de yeni bir yön olduğu belirtilebilir. Raporda yukarıdaki sorular kapsamlı bir şekilde ele alınmakta ve belirli örnekler ve tutarlı veriler temelinde eksiksiz olarak açıklanmaktadır. Lev Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi Gazetecilik ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde, "Basın ve Yayıncılık", "Televizyon-Radyo ve Halkla İlişkiler" olmak üzere iki bölümde yedi eğitim programında (bundan sonra EP olarak anılacaktır) uzmanlar yetiştirilmektedir. Bunlar: Gazetecilik, Uluslararası Gazetecilik, Dijital Medya Yönetimi, Halkla İlişkiler, Spor Gazeteciliği, Medya Sanatları ve BBB'de Yayıncılık. Bunlar arasında gazetecilik ve halkla ilişkiler üç düzeyde öğretilmektedir: lisans, yüksek lisans ve doktora. Medya sanatı uzmanları BBB'de lisans ve yüksek lisans olmak üzere iki düzeyde eğitilir. Uluslararası Gazetecilik yalnızca Yüksek Lisans seviyesinde bir Lisans derecesidir, diğer lisans programları ise lisans öğrencileri içindir. Bunların arasında "Dijital Medya Yönetimi", özel olarak anılmayı hak eden çok çekici, modern bir EP'dir. Yani üniversitemizin üç fakültesindeki profesör ve öğretmenlerin katılımıyla uygulanan disiplinler arası bir EP'dir. Özellikle medya uzmanı yetiştiren Gazetecilik ve Sosyal Bilimler Fakültesi, bilişim uzmanı yetiştiren Bilişim Fakültesi ve tasarım uzmanı yetiştiren Mimarlık ve İnşaat Fakültesi'nin ortak projesidir. Sonuç olarak bilgisayar programlarını iyi bilen, dijital teknolojiye hakim, web tasarımı konusunda iyi eğitim almış uzmanlar yetiştirmeye odaklanıyoruz ve bunu başarıyoruz. Lisans öğrencilerine "Spor Gazeteciliği" alanında eğitim verme hamlemiz, Kazakistan'da gazetecilere yönelik ilk eğitim girişimi olarak büyük beğeni topluyor. Böyle yeni bir tip EP'nin hazırlanması her ne kadar söylemesi kolay olsa da pratikte oldukça karmaşık ve bunu deneyimlemeyenlerin anlayamadığı bir süreçtir. Acil çözüm gerektiren birçok konuyu gündeme getirdi. Birincisi personel sıkıntısı, ikincisi ders kitabı eksikliği, üçüncüsü ise gerekli düzeyde malzeme ve teknik altyapı eksikliğidir. İzleyiciler raporda bu zorlukları nasıl aştığımız hakkında bilgi alacaklar.

Anahtar Kelimeler: gazetecilik, uluslararası gazetecilik, dijital medya, halkla ilişkiler, spor gazeteciliği, medya sanatları, yayıncılık, dijital teknoloji, öğretim kadrosu, fakülte

Аңдатпа

Ақпарат ғасыры медиаға байланысты жаңа талаптарды алға тартуда. Жер бетінде орын алған оқиға, жалпы жаңалық атаулы сол замат әлемге таралып үлгеріп жатқан заманда бәсекеге төтеп беру мамандардан кәсіби шеберлікті талап етері хақ. Цифрлық техника мен технологияны меңгеру, оқиғаны ұшқыр жеткізу, сонымен бірге оның себеп-салдарын сараптамадан өткізіп, талдап беру журналистерден аса білімділік пен біліктілікті қажет етеді. Қазақстанда заман талабына сай медиа мамандарын даярлауда осы сұраныстар басымдыққа ие. Сонымен қоса жаңа бағыт ретінде салалық журналистер даярлау трендін атап өтуге болады. Баяндамада жоғарыдағы сұрақтар жан-жақты қарастырылып, нақты мысалдар мен дәйекті деректер негізінде толық баяндалады. Лев Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультетінде медиаға қатысты «Баспасөз және баспа ісі», «Теле-радио және қоғаммен байланыс» атты екі кафедрада жеті білім беру бағдарламасы (бұдан былай БББ) бойынша маман даярланады. Олар: журналистика, халықаралық журналистика, цифрлық медианы басқару, қоғаммен байланыс, спорт журналистикасы, медиа өнер және баспа ісі БББ. Осылардың ішінде журналистика және қоғаммен байланыс БББ бойынша үш деңгейде: бакалавр, магистратура және PhD докторантура сатыларында білім беріледі. Ал медиа өнер БББ бойынша екі деңгейде: бакалавр және магистр мамандар даярланады. Халықаралық журналистика тек магистратура деңгейіндегі БББ болса, қалған БББ-лар бакалавриатқа арналған. Солардың ішінде «Цифрлы медианы басқару» – айрықша атап өтуді қажет ететін, өте тартымды, заманауи БББ. Олай дейтініміз, ол университетіміздегі үш факультеттің профессор-оқытушылар құрамының қатысуымен жүзеге асырылатын пәнаралық БББ. Атап айтқанда, медиа мамандарын даярлайтын Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультетінің, IT мамандар шығаратын Ақпараттық технология факультетінің және дизайн мамандарын оқытатын Сәулет және құрылыс факультетінің біріккен жобасы. Нәтижесінде компьютерлік бағдарламаларды жетік білетін, цифрлық технологияны меңгерген, web дизайн жасауға әбден жаттыққан мамандар даярлауға ден қойып, соған қол жеткізудеміз. Ал «Спорт журналистикасы» БББ бойынша бакалаврлар дайындауға көшуіміз – Қазақстанда алғашқы салалық журналистер даярлау бастамасы деп жоғары бағалануда. Мұндай жаңа типті БББ даярлау айтуға ғана жеңіл болғанмен, іс жүзіне келгенде, өте күрделі үрдіс екенін бастан кешкендер болмаса, басқалар терең түсінбейді. Ол шұғыл шешуді қажет еткен бірнеше мәселені туындатты. Бірінші – кадр тапшылығы, екінші – оқулықтардың жетіспеуі, үшінші – материалдық-техникалық базаның талап деңгейінде болмауы. Баяндамада осы қиындықтарды қалай еңсеріп жатқанымыз туралы да тыңдарман мағлұмат алатын болады.

Түйін сөздер: журналистика, халықаралық журналистика, цифрлық медиа, қоғаммен байланыс, спорт журналистикасы, медиа өнер, баспа ісі, цифрлық техника, профессор-оқытушылар құрамы, факультет

Abstract

The information age brings new demands on media. In the age when an event that happened on earth, a general news, is spreading to the world instantly, it is necessary to withstand the competition from specialists. Mastering digital equipment and technology, fast delivery of the event, and at the same time examining and analyzing its causes and effects require a lot of knowledge and skills from journalists. In Kazakhstan, these demands have priority in the training of modern media specialists. In addition, the trend of training industry journalists can be noted as a new direction.

In the report, the above questions are comprehensively considered and fully explained on the basis of specific examples and consistent data. At the Faculty of Journalism and Social Sciences of L.N. Gumilyov Eurasian National University, specialists are trained in seven educational programs (hereinafter EP) in two departments: "Press and Publishing" and "Television-Radio and Public Relations". They are: journalism, international journalism, digital media management, public relations, sports journalism, media arts, and publishing at EP. Among them, journalism and public relations are taught at three levels: bachelor's, master's, and PhD. Media art specialists are trained at EP at two levels: bachelor's and master's. International Journalism is only a Master's level EP, while the rest of the EP is for undergraduates. Among them, "Digital Media Management" is a very attractive modern EP that deserves a special mention. That is to say, it is an interdisciplinary EP implemented with the participation of professors and teachers of three faculties of our university. In particular, it is a joint project of the Faculty of Journalism and Social Sciences, which trains media specialists, the Faculty of Information Technology, which produces IT specialists, and the Faculty of Architecture and Construction, which trains design specialists. As a result, we are successfully focusing on training specialists who are proficient in computer programs, have mastered digital technologies, and possess web design skills. And our move to train bachelors in sports journalism has been praised as the first initiative to train journalists in Kazakhstan. While it is easy to talk about training this new type of EP, in practice it is a very complex process, incomprehensible to those who have not experienced it. This has raised several issues that need to be urgently addressed. The first is the shortage of personnel, the second is the lack of textbooks, the third is the lack of material and technical base at the required level. The audience will get information about how we are overcoming these difficulties in the report.

Key words: journalism, international journalism, digital media, public relations, sports journalism, media arts, publishing, digital technology, faculty, faculty

1. КІРІСПЕ

Бүгінгі оқиға – ертеңгі тарих десек, ақпаратты тарих бетіне қалдыратын – тілшілер қауымы. Оны күнделікті біліп, көріп отырмыз. Журналистика – қоғамның келбеті, жақұт көзі және тілі, елдің жүрегі. Қоғамның айнасы деп атауымыздың өзіндік сыры бар. Күнделікті тіршілікте болып жатқан хабарларды журналист ой елегінен өткізіп, қалың бұқараға ұсынады. Соның нәтижесінде айналада орын алып жатқан күллі жәйттерден ел хабардар болады. Жалпы, сарапшылар журналистика 50 мамандықтың басында тұр деген пікір айтады. Бүгінгі таңда сол журналист маманын даярлау мен жас тілшілердің кәсіби біліктілігіне қатысты айтылатын сын да, мін де жоқ емес. Сондықтан еліміздегі БАҚ жайлы айтылатын әңгіме де, зерттейтін мәселе де, жетілдіретін тұстар да жеткілікті. Бұқаралық ақпарат құралдары мықты қоғамның мәдениеті мен талғамы да, рухани деңгейі де, азаматтық белсенділігі де жоғары болады. Бұл ретте жоғары оқу орындарының мамандарды дайындауы білім беру мазмұнымен тікелей байланысты. Жоғары оқу орындарындағы оқудың мазмұндық сапасын жаңғырту, оны уақыт талабына сай жетілдіру мәселесі өте өзекті тақырып. Адамзат тарихындағы әрбір ғасыр адам өмірінің түрлі салаларында жаңа мүмкіндіктермен және жаңалықтармен ерекшеленді. Бұл жаңа технологиялардың қарқынды дамуына, жаһандық компьютерлендіруге байланысты. Осылайша ақпарат ағыны жылдам ауысып отыратын бүгінгі әлемде журналистиканың сапасын түсірмеу – заман талабы. Осы орайда салалық журналистиканы дамыту деген мәселенің басы көрінеді. Әсіресе, елімізде, салалық журналистиканы дамыту бірнеше жылдан бері қолға алынып келе жатқан шаруа. Кейінгі уақытта, қуанышымызға орай, қазақ тілді контентті тұтынатындардың саны әлдеқайда өскен. Бүтіндей қазақ тілінде сөйлейтін буын өсіп келеді.

Сондықтан аудиторияның қажетін қанағаттандыру үшін, қазақ тілді, оның ішінде, салалар бойынша толық мәлімет беретін журналистиканы дамыту аса маңызды. Салалық журналистиканың ең басты артықшылығы – нақтылық екенін айтады. Журналистеріміздің мәртебесін көтеріп, олардың мүддесін қорғайтын, ынталандыратын толыққанды жақсы заң шығару да алдағы үлкен міндет болмақ. Себебі БАҚ өкілдері жауапкершілігі үлкен міндетті атқаруда. Қоғамдағы тұрақтылық журналистердің кәсібилігі мен белсенділігіне байланысты. Қорытындылай келгенде, бүгінде салалық журналистиканы дамыту өте өзекті тақырып. Салалық журналистика дамыған жағдайда, әр сала бойынша тереңінен бойылап, тақырыпты түбегейді ашып жаза алатын зерттеуші журналистердің саны артады. Сәйкесінше, ақпаратты тұтынып отырған халық сапалы ақпаратқа қол жеткізеді. Бұл өз кезегінде жалған ақпараттың тарауынан, келеңсіз мәселелердің тууынан қорғайтынын ұмытпауымыз керек.

2. Цифрлық технологияларды меңгеру

Цифрлық технологиялардың жедел дамуы әлемдік медиа кеңістігін түбегейлі өзгертті. Бүгінде журналистер жаңалықты жедел жеткізіп, сапалы талдау жасау үшін жаңа құралдарды меңгеруі қажет. Цифрлық технологияларды меңгеру, шұғыл әрі тексерілген ақпарат тарату, сондай-ақ оқиғаларды терең талдау қазіргі медиамамандар үшін маңызды дағдыларға айналды. Қазақстанда медиа мамандарын даярлау бағдарламалары осы талаптарға сәйкес дамуы керек, техникалық шеберлік пен аналитикалық ойлауға баса назар аудару қажет. Бұл медиа мамандарының өзгеріп жатқан рөлін және Қазақстанда оларды даярлаудың стратегиялық басымдықтарын сипаттайды, презентацияның негізгі мазмұнын айқындауды мақсат етеді.

3. Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті туралы

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті Қазақстандағы медиа білім беру саласындағы жетекші орталықтардың бірі болып табылады. Факультет студенттерді жаһандық медиакеңістікте бәсекеге қабілетті болу үшін заманауи дағдылар мен біліммен қамтамасыз етуді мақсат етеді. Оқу бағдарламалары үнемі халықаралық стандарттар мен индустрия талаптарына сәйкес жаңартылып отырады. Бұл факультеттің болашақ медиа мамандарын қалыптастырудағы рөлін және білім беру бағдарламаларын өзгерістерге бейімдеу міндеттерін көрсетуді мақсат етеді.

4. Ұсынылатын білім беру бағдарламалары

- Бакалавриат бағдарламалары:

Журналистика

Цифрлық медиа менеджменті

Қоғаммен байланыс

Спорт журналистикасы

Медиа өнері

Баспа ісі

- Магистратура бағдарламалары:

Халықаралық журналистика

Журналистика

Қоғаммен байланыс

Медиа өнері

- Докторантура:

Журналистика

Қоғаммен байланыс

Айрықша атап өту: Цифрлық медиа менеджменті және Спорт журналистикасы – салалық қажеттіліктерге жауап беретін ең заманауи бағдарламалар.

5. Инновациялық пәнаралық бағдарлама: Цифрлық медиа менеджменті

Бағдарламаға шолу: Цифрлық медиа менеджменті бағдарламасы журналистика, ақпараттық технологиялар және дизайнды біріктіре отырып, медиа мамандарын даярлауда ерекше, пәнаралық тәсілді ұсынады. Ынтымақтастық: Бағдарлама ақпараттық технологиялар факультеті және архитектура және құрылыс факультетімен бірлесіп әзірленген. Дамытылатын дағдылар: Студенттер цифрлық контентті басқару, ІТ құралдары және веб-дизайн салалары бойынша жан-жақты білім алып, сан қырлы медиа маманға айналады. Бұл Цифрлық медиа менеджменті бағдарламасының ерекшеліктерін көрсетіп, оның студенттерді қазіргі заманғы медиа ортасының күрделі мәселелерін шешуге дайындауын айқындауды мақсат етеді.

6. Спорт журналистикасындағы алғашқы қадамдар

Қазақстандағы алғашқы: Спорт журналистикасы бағдарламасы Қазақстанда спорт журналистикасына маманданған алғашқы бағдарлама болып табылады. Ол спорттық іс-шараларды заманауи репортаж әдістерімен терең түсініп, кәсіби тұрғыдан жариялай алатын мамандарды даярлауға бағытталған.

Салаға ықпалы: Бұл бағдарлама Қазақстандағы медиа индустриясына жаңа леп әкеліп, спорт саласын кеңінен қамтуға ықпал етеді.

Бұл Спорт журналистикасы бағдарламасының маңыздылығын және оның медиа индустрия мен спорт саласына әсерін сипаттауды мақсат етеді.

7. Медиа білім берудегі қазіргі мәселелер

Білікті кадрлардың тапшылығы: Дәстүрлі журналистика мен цифрлық құралдарды қатар меңгерген тәжірибелі оқытушылардың жетіспеушілігі.

Арнайы ресурстардың жетіспеушілігі: Қазіргі заманғы оқулықтар мен цифрлық оқу платформаларының болмауы білім беру сапасын төмендетеді.

Техникалық инфрақұрылымның жеткіліксіздігі: Ескірген құрал-жабдықтар мен зертханалық база студенттерді заманауи медиа технологиялармен жұмыс істеуге үйретуге мүмкіндік бермейді.

Әсері: Бұл мәселелер медиа мамандарын даярлау сапасына теріс әсер етеді және олардың әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетті болуына кедергі келтіреді.

Бұл медиа білім беру саласындағы өзекті мәселелерді түсіндіріп, неге өзгерістер қажет екенін көрсетуді мақсат етеді.

8. Мәселелерді шешу стратегиялары

Сарапшыларды тарту: Цифрлық дағдылары бар тәжірибелі мамандарды оқыту үдерісіне тарту арқылы білім беру сапасын жақсарту.

Оқу ресурстарын әзірлеу: Жергілікті талаптарға сәйкес жаңа оқулықтар мен цифрлық платформаларды әзірлеу.

Инфрақұрылымға инвестиция: Студенттерге заманауи медиа жабдықтарын қолдана отырып, тәжірибелік білім беру үшін инфрақұрылымға ауқымды инвестициялар тарту.

Бұл медиа білім беру саласындағы мәселелерді шешу үшін қабылданған нақты қадамдарды көрсетіп, оқу ортасын жақсартуға бағытталған іс-шараларды сипаттауды мақсат етеді.

9. ҚОРЫТЫНДЫ

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Журналистика факультеті Қазақстандағы медиа білім беруді заманауи талаптарға сәйкес жаңғыртуға және жетілдіруге ұмтылады.

Салалық журналистиканы дамытудағы тағы бір мәселе – студенттердің жұмысқа орналасуы және мансапта өсуі. Мысалы, дата журналистиканы оқытқанымызбен, оны бітірген мамандар медиа орталықтарға аса қажет болмауы мүмкін. Өйткені кейбір бұқаралық ақпарат құралдары бұл саланың маңызын жеткілікті түсінбейді. Сондықтан салалық журналистиканы дамыту үшін сұранысты арттыру керек.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев та Жолдауында ел экономикасын білікті мамандармен қамтамасыз ету – аса өзекті міндет екенін атап өткен болатын. Яғни, еліміздің стратегиялық дамуындағы білімнің маңызының ерекшелігіне тоқтала келе, білім беру экономикамыздың, ғылыми зерттеулер мен әлеуметтік сала дамуының іргетасы екеніне баса назар аударуды талап етті. Ендеше, журналистика саласында білім берудің түйінді түйткілдерін шешу жолдарын қарастырып, салалық журналистиканың қазіргі жағдайы мен оны дамытудың маңызына үңіліп және цифрландыру дәуіріндегі журналистиканың жаңа стандарттарын толықтырып, сондай-ақ, кадр даярлау ісі мен медиакommunikация саласы мамандарына қойылатын талаптарды екшеу сынды қордаланған мәселелерді басты назарға алуымыз керек.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-sand/press/news/details/156599?lang=kk>
2. <https://zanmedia.kz/%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82%D1%96-%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD-%D0%B4%D0%B0%D1%8F%D1%80%D0%BB%D0%B0%D1%83-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD-%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D1%8B/111461/>
3. <https://abai.kz/post/167380>
4. <https://egemen.kz/article/246732-maman-dayarlau-qamdanys-qazirden-bastalyp-dgatyр>
5. <https://baq.kz/zhurnalist-eldegi-bagdarlama-qurushylar-alemdegi-media-maman-dayarlau-protsesinen-habarsyz-329977/>

THE ROLE OF THE SHANGHAI ORGANIZATION IN CENTRAL ASIA
ШАНХАЙ ҰЙЫМЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ РӨЛІ

KUNDYZ YERALIYEVA

Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi

<https://orcid.org/0009-0001-2760-2293>

Özet

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, siyasi, askeri-güvenlik amaçlı ortak bir organizasyona katılması uzun süredir devam eden normal bir süreçtir. Avrasya’da ortaya çıkan Şanghay İşbirliği Örgütü, son yıllarda dünyanın ilgisini çekmeye başladı. Bu örgüt 1996 yılında «Şangay Beşlisi» (Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Çin ve Tacikistan) olarak ortaya çıktı. Pek çok uzman ŞİÖ’yü NATO karşıtı bir örgüt olarak görüyor. Ancak ŞİÖ askeri bir blok değildir ve stratejisi üçüncü ülke ve kuruluşlara yönelik değildir. Ekonomik iletişim ana yön olarak sağlanmaktadır. Türkiye’nin Şangay İşbirliği Örgütü’ne ilgisi, başta Amerika olmak üzere Batılı ülkeler açısından endişe verici. Bu araştırma yazımızda Türkiye’nin 2012 yılında bu işbirliği organizasyonuna ortak olarak katılımını ve Avrasya alanındaki politikasını yazacağız. Bazı araştırmacılara göre Türkiye’nin Şanghay Örgütü’ne üye olabilmesi için NATO’dan çıkması gerekiyor. Uzun yıllardır çeşitli nedenlerle Avrupa Birliği’ne giremeyen Türkiye’ye, Şangay Örgütü’nün yeni fırsatlar sağlayacağı açıktır. Ancak Türkiye’nin bu ortaklık uğruna NATO’dan vazgeçip vazgeçemeyeceği sorusu var. Çalışmanın amacı Türkiye’nin Şanghay Örgütü’ne üye olması durumunda ne gibi değişikliklerin olacağını ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Şangay İşbirliği Örgütü, Turan, Siyaset, NATO

Abstract

The participation of developed and developing countries in a joint organization for economic, political, military and security purposes is a normal process that has been going on for a long time. The Shanghai Cooperation Organization, which emerged in Eurasia, has started to attract the world's attention in recent years. This organization emerged in 1996 as the "Shanghai Five" (Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, China and Tajikistan). Many experts see the SCO as an anti-NATO organization. However, the SCO is not a military bloc and its strategy is not directed at third countries and organizations. Economic communication is provided as the main direction. Turkey's interest in the Shanghai Cooperation Organization is concerning for Western countries, especially the United States. In this research article, we will write about Turkey's participation in this cooperation organization as a partner in 2012 and its policy in the Eurasian area. According to some researchers, in order to become a member of the Shanghai Organization, Turkey needs to withdraw from NATO. It is clear that the Shanghai Organization will provide new opportunities for Turkey, which has not been able to join the European Union for many years due to various reasons. However, there is a question of whether Turkey will give up on NATO for the sake of this partnership. The aim of the study is to reveal what changes will occur if Turkey becomes a member of the Shanghai Organization.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Turan, Politics, NATO

Аңдатпа

Дамыған және дамушы елдердің экономикалық, саяси, әскери-қауіпсіздік мақсатта ортақ ұйымға мүше болуы бұрыннан бар қалыпты процесс. Еуразияда пайда болған Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы соңғы жылдары әлем назарын өзіне аудара бастады. 1996 жылы бұл ұйым «Шанхай бестігі» (Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Қытай және Тәжікстан) ретінде пайда болған. Көптеген сарапшылар ШЫҰ, НАТО-ға қарсы ұйым ретінде көреді. Бірақ ШЫҰ әскери блок емес және оның стратегиясы үшінші елдер мен ұйымдарға қарсы бағытталмаған. Басты бағыты ретінде экономикалық байланыс көзделген. Кузовкина, Т. (2016, 158). Батыс елдері үшін, әсіресе Американы алаңдатқаны - Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына Түркияның қызығушылық таныта бастағаны. Осы зерттеу мақалада 2012 жылы Түркияның аталған ынтымақтастық ұйымына серіктес ретінде қатысуы және Еуразия кеңістігіндегі саясаты жайында жазамыз. Кейбір зерттеушілердің пікірінше, Түркия Шанхай ұйымына мүше болуы үшін НАТО ұйымынан бас тартуы керек. Еуропа бірлігіне жылдар бойы түрлі себеппен мүшелікке өтпей жүрген Түркия үшін Шанхай ұйымы жаңа мүмкіндіктер берері анық. Бірақ бұл бірлестік үшін Түркия НАТО-дан бас тарта ала ма деген сауал бар. Зерттеу мақсаты - Түркияның Шанхай ұйымына мүше болып қабылданғанда қандай өзгерістер болатынын парықтау.

Кілт сөз: Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы, Тұран, Саясат, НАТО

1. КІРІСПЕ

Дүние дидарындағы дамыған елдер Еуразияны жақыннан тану үшін зерттеу институттарынан қаржы аямай, сыртқы саясатында сол зерттеу нәтижелерін басшылыққа алып отыр. Түркияның жоғары оқу орындарында Орталық Азия мен Еуразия зерттеу орталықтары жұмыс істейді. Мұндай зерттеу орталықтары Еуразияның саяси-экономикалық даму динамикасын жүйелі түрде тану үшін маңызды. Бұл орталықтар алғаш құрылған сәтте Орталық Азия туралы аз-кем мәліметтер жинаумен ғана айналысса, бүгінде Еуразияның аймақтық державадан әлемдік державаға трансформациясы, Еуразия дипломатиясындағы жаңа феномендер, Еуразияның әлемдегі геосаяси рөлінің маңыздылығы тәрізді тақырыптар - Түркияның еуразиятану саласында қамтыла бастады. Сәйкесінше, соңғы жылдары Түркияда Еуразия тақырыбымен шұғылданатын сарапшы мамандар мен ғалымдар саны артып келеді. Табиғат берген қазыналы байлыққа мол Еуразия аймағы туралы ежелгі кітаптар мен қатар жазылған, ауызша таралған, тасқа қашалған тарих пен оны зерттеушілер жетерлік. Еуразия ежелден бір ғана ұлттың немесе ұлыстың мекені емес, көпұлтты, көпұлысты берекелі аймақ. Сан түрлі соғыс пен талас-тартысты басынан өткерген бұл мекен әлі де осында өмір сүретін ұлттар үшін ыстық Отаны. Соңғы отыз жылда үлкен саясат пен әлемдік державалар басқосуында Еуразия ішінде пайда болған ауқымды ұйымдар әлем назарын аударып келеді. Соның бірі осы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы. Бұл уақыттың өзі тудырған мүмкіндікке толы ұйым. Ерте ме кеш пе Еуразияда осындай ұйым пайда болуы керек болды. Әлемде Еуразия өркениетіне, саяси-экономикалық ықпалының артуы себепті еуразиятану саласы қарыштап дамып келеді. Әсіресе бұл үрдіс 2010 жылы Қытайдың Жапон экономикасын ысырып, АҚШ-тан кейінгі әлемдегі екінші экономика атануынан басталды. Токеева, А. (2022). Шанхай ұйымы бірден қазіргідей ауқымды болып құрыла салған жоқ. Алғашында «Шанхай бестігі» ретінде пайда болды. Осындай бір ұйым керектігін Кеңес одағында ел басқарған басшылар да айтты. Ал бүгінде Еуразиядағы беделді бірлестіктің құрамына мүше болып жатқан мемлекеттерді байқап отырған адуынды Американың өзі анда-санда ашуға мініп, қадамын жіті бақылап отыр.

Шанхай ұйымына мүше мемлекеттермен қатар, бақылаушы және диалог серіктес елдер бар. Мысалы Түркия 2012 жылдан бері Шанхай ұйымының диалог серіктесі болып саналады. Белгілі ресейлік саясаттанушылар мен қатар Түркия ғалымдары Шанхай ұйымын НАТО ұйымымен, кейде Еуропа бірлігімен салыстырып жатады. Шанхай Ынтымақтастық ұйымы өзіндік мақсат-міндетті алға қойған, әсіресе «көптарапты әлем» деген қағиданы ұстанатын ұйым. Жыл сайын осы ұйымға мүше мемлекеттер жиынында қарастырылатын тақырып пен алға қойған мақсат-міндеттері заманға сай толықтырылып отыратынын ескерсек, Шанхай ұйымында бір ғана басқарушы, әмір беруші мемлекеттің жоқ екенін көреміз. Яғни әрбір мүше мемлекет тең құқылы дауысқа ие.

2. ЗЕРТТЕУДЕ ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДІС

Зерттеу әдістерінде ең алдымен Шанхай ұйымының құрылуы, мүше мемлекеттер туралы қолданыстағы дереккөздер мен құжаттарды ауқымды жинақтап, зерттеп, материалдарға шолу жасалды. Сондай-ақ, ғылыми еңбектер, сұқбаттар мен сарапшы пікірлері берілген газет материалдарын қолдандық. Мақала жазу барысында пассионарлық теориясын енгізген, еуразияшыл Лев Гумилев, саяси ғылымдарының докторы Александр Дугин, Макиндер, Бжежинский сынды ғалымдардың әдістемелік көзқарасы негізінде кешенді сараптама жүргізілді. Зерттеу барысында сипаттамалық зерттеу әдісін қолдандық.

3. ТАРИХИ ШОЛУ

Саяси ғылымдарының докторы Александр Дугин Еуразияшылдық туралы көптеген кітаптардың жазылғанын айтады. Ғалымның сөзінше еуразиятануға көбіне шетел ғалымдары қызығады. Еуразиятанудың екі бағыты бар, алғашқысы – тарихи бағыты болса, екіншісі неоеуразияшылдық деп аталады. Дугиннің пікірінше, бұрынғы советтанудың барлығы бүгінде «Еуразия зерттеулері» деп есептеледі. Соғыс жылдары Советтану сыни тұрғыда өзінің қарсыласын зерттеген болса, бүгінде дәл солай Еуразияны атланттықтар зерттей бастады. Баранник, А. (2022, 143). Шанхай Ынтымақтастық ұйымы Сауд Арабиясы, буддистік елдер мен қатар Орталық Азиядағы мемлекеттерді біріктірді. Батыс елдері үшін, әсіресе Американы алаңдатқаны - Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына Түркияның қызығушылық таныта бастағаны. Осы зерттеу мақалада 2012 жылы Түркияның аталған ынтымақтастық ұйымына серіктес ретінде қатысуы және Еуразия кеңістігіндегі саясаты жайында жазамыз. Америка ғалымы Зибигниев Бжежинский коммунизм дәуірі аяқталған кезде-ақ Еуразия кеңістігі Американы жолда қалдыратын әлемдік деңгейде қуаты зор экономикалық жағынан мықты аймақ болатынын айтқан. Маккиндердің болжамы бойынша алдағы уақытта Еуропа мен Азия қосылып, ауқымды континентальды күшті біріктіру арқылы ортақ флот құрып, нәтижесінде әлемдік империя ортаға шығады.

4. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛЫҚ АЙМАҚ

Еуразия дегеніміз, Еуропаның жарты аралы мен Азия континентін құрайтын географиялық өлкеге берілген есім. Еуразия сөздік тұрғыда “авр” және “азия” сөздерінің қосындысы. Кейде Еуразия Қаратеңіз бен Хазар теңізінің жан-жағын бүтіндеп тұратын география ретінде де қарастырады. Токеева, А. (2022, 51-52). Еуразия дегенде ең алдымен Еуропа мен Азияның бірлігі сияқты оқылады. Алайда, Еуразияның мағынасы әлдеқайда тереңде. Мысалы, Түркияда Еуразия дегенде біреулерге Ресей мен Қытай, ал кейбіреулер үшін Түркі мемлекеттері ойға келеді. Осы себептен сыртқы саясат туралы сөз болғанда Ресей мен Қытай, мәдени, этникалық мәселе бойынша Түркі мемлекеттері алдыға шығады. Әлем халқының үштен бірі өмір сүретін Еуразия бүгінде асқан жылдамдықпен даму үстінде.

Әлемнің екінші экономисі атанған Қытай алдағы уақытта Америка Құрама штаттарын орап, бірінші орынға шығады деп жоспарлануда. Telatar, G. (2019,352). Ресей, Қытай және Үндістанның Америкадан кейінгі әскери күшінің артуы экономикасын Батыс саясатына бағыттаған Түркия үшін Еуразияға бет бұруы керектігі туралы пікірлер арагидік айтылып жүр. (Global Fire Power, 2019). Саясаттанушылар 2012 жылы Түркияның Шанхай Ынтымақтастық ұйымына серіктес болуы Түркия Батысты қойып, Еуразияға қарай жылжи бастады деген пікір білдірді. Бұдан бөлек, Түркияның Ресеймен әскери әрі қауіпсіздік бойынша келісімге келуі Түркияның Батыстан алшақтап жатқанын білдіреді деді. Османлыда 1800 жылдардан бастап батыстану процесі жүрді. Түркия сыртқы саясаты үнемі Батысқа бағытталды. Кеңес үкіметі тұсында Түркияның Еуразияға қадам басуы қиындау еді, алғаш рет 1990 жылдардың басында ақырындап байланыс күшейе бастады. Түркияның Еуразияға қарай мойын бұра бастаған уақыты Батыстың Ресеймен арасы бүліне бастаған уақытқа сай келуі біршама қиындық туғызып жатқаны рас. Соңғы жылдары Еуразия континенті әлемдегі ең әрекетке толы және шешімі шиеленіскен аумақ ретінде танылды. Әлемдегі экономикалық, саяси, мәдени, дамуы да осы аумақта орын алып отыр. Токеева, А. (2022, 17). Сарапшылар Еуразия ғасырлар бойы сырттан және іштен күйреу, әскери жағдайды бастан өткерген қайшылықтары көп континент дегенді айтады. Ғалымдар бүгінде Еуразияны үшке бөліп қарастырады. Олар: ішкі шеңбер, орта шеңбер және сыртқы шеңбер. Ішкі шеңбер деп ұлттық мәселе қамтылған, өзін-өзі қорғауға бейім орта. Өзіндік әскері бар, ішкі заңдарын реттеп отырған Орта Азияның бір бөлігі ретінде Қазасқстанды алуға болады. Орта шеңбер деп Еуразияның Орталық алаңы болған саяси және әскери-экономикалық тұрғыда жақын Кавказия, Каспий бассейні, Парсы шығанағы. Сыртқы шеңбер - Шығыс Жерорта теңізінен Тынық мұхитына дейін созылады, ал ішкі және Орта шеңбер үшін іс-әрекеттер мен күрес жүргізілетін аймақ, басқаша айтқанда, бұл «халықаралық стратегиялық қызығушылық аймағы» деп аталады. Еуразия бөлігі географиялық тұрғыда Таяу Шығыс аумағынан екі есе үлкен. 1991 жылы Кеңес өкіметі құлаған соң Американың назарын аударған аумақ та осы Еуразия бөлігі болды. Табиғи байлығы мен географиялық орналасу жағынан қызығушылық туғызды. Орта Азия және Кавказия мемлекеттеріндегі табиғи газ бен мұнайдың болуы оны Каспий бассейні арқылы Батыс нарығына шығаруға деген талпынысы нешәтүрлі коридорлар ойлап табуға алып келді. Токеева, А. (2022, 18).

5. ЕУАЗИЯШЫЛДЫҚ - ИДЕОЛОГИЯ РЕТІНДЕ

Саяси ғылымдарының докторы Дугиннің пікірінше, еуразияшылдықта бәріне орын бар, бірақ еуразияшылдық - орыстың дүниетанымы екенін ұмытпаған жөн дейді. Сондай-ақ ол бүгінде еуразияшылдыққа Еуропаның өзі қызығушылық білдіріп жатқанын айтады. Еуразияның тамыры тереңде, бұл бір ғана славян немесе орыстың, патшалық Ресей немесе Кеңес үкіметінің жекеменшігі емес. Еуразияның арғы жағында Шыңғысхан, Алтын орда жатыр, әртүрлі ұлттың әртүрлі идеологиямен қалыптасқан мекені. Бірақ бір нәрсе айқын, бұл аймақ әрқашан Еуразия немесе Ұлы Тұран жері болды. Осы жерде Дугин «Тұран» сөзі түріктің сөзі емес, Авестада жазылған үндіеуропалық термин екенін айтады. Ғалымның пікірінше, сол кезде Еуразиядағы ирандық көшпелі халықты Тұран деп атаған. Ғылым – идеологиясыз болмайды. Мысалы Кеңестер одағында Ресейде ғылым қарыштап дамыды. Ресей ғалымдарының ойынша, Кеңес одағы тараған сәттен бастап, ғылымда сүйенетін ешбір дінгек қалмады. Ресей интеллектуал ғалымдары батыстың ғылымына сүйеніп кетті. Идеологиясыз ғылымның дамымайтынын М. Фуко, Т.Кун, Б.Латур айтып кеткен. Енді орыстар осы Еуразиятануды идеология ретінде алуды қарастырады. Бірақ әзірге қолдау жоқ екенін алға тартады.

Тек Түркия ғана емес, Ресей де Батыспен балансты ұстап отыру үшін Түркия, Иран, Қытай, Пәкістан және Үндістанмен байланыс жасағысы келеді. Баранник, А. (2022, 152). Дугиннің ойынша әлемде 3 алпауыт мемлекет бар. Олар: Ресей, Америка және Қытай. Қалған елдер осы үшеуінің арасынан орындарын алуы тиіс. Ресей мен Қытай бір аймақта өмір сүріп жатқандықтан, көпполярлықты таңдайтындар үшін Ресей мен Қытайды таңдау бір пікір болады деп санайды. Осы тұрғыда Түркияның Шанхай Ынтымақтастық ұйымына мүше болуға талпынуы осыны білдірсе керек. Алғашында «Шанхай бестігі» ретінде танылған бұл ұйым Ресей, Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстанның қатысуымен 1996 жылы 26 сәуірде құрылды. 2012 жылы Түркия аталған ұйымның диалог партнері болды. Бұл дегеніміз, Шанхай ынтымақтастық ұйымының ережесіне сәйкес диалог серіктес болу ұйымға бақылаушы болу мен ұйымға мүше болу арасындағы саты деп есептеледі. (<https://www...>, 21.02.2024). Саяси, экономикалық және қауіпсіздік бірлігі үшін құрылған ұйым уақыт өте келе кеңейді. Бүгінде бұл ұйымға Қытай, Ресеймен қатар, Үндістан, Пәкістан, Иран, Қазақстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Өзбекстан ұйымға мүше. Бұдан бұрын Ресей басшысы болған Борис Ельцин мен Қытай президенті Сиан Цимин «әртарапты әлем» деген болатын. (<https://www...>, 23.02.2024). Шанхай ұйымы 2001 жылы Қытайдың Шанхай қаласында Қытай, Ресей, Қазақстан, Тәжікстан, Қырғызстан және Өзбекстан лидерлерінің қатысуымен құрылды. 2017 жылы ұйымға Үндістан мен Пәкістан қосылды. Басқарудың жоғары органы саналатын ұйымға мүше мемлекеттер басшылары жылына бір рет кездеседі. Сондай-ақ, жылына бір рет стратегияны нығайту үшін премьер-министрлер бас қосады. Шанхай ұйымы әскери ұйым емес бірақ террорға қарсы альянс деп есептеледі. (<https://www...>, 06.03.2024). Көбіне Еуропалық Одақ пен Шанхай Ынтымақтастық ұйымын өзара салыстырып жатады. Бірақ бұлай екі ұйым арасынан ұқсастық іздеу дұрыс емес. «Украина.ру» басылымына берген сұхбатында М.В. Ломоносов атындағы Азия және Африка елдерінің институтының Ұлттық комитетінің сарапшысы Борис Волхонскийдің пікірінше, ШЫҰ ЕО секілді ұлттық құрылымдар құруды мақсат етпейді. Кеңес одағы тараған соң Еуразияда тарих сахнасына жаңа түрік мемлекеттері шықты. Түркияның Еуразия саясаты ұзақ мерзімді әрі перспективалы болуы тиіс. Зерттеушілердің пікірінше, Түркия аз уақыттың ішінде қысқа, орта және ұзақ мерзімді Еуразия саясатын ортаға қоюы тиіс. Себебі жоғары қарқынмен дамып жатқан Түркия өткен тарихына қарағанда болашағын ойлауы тиіс дегенді айтады.

6. ТҮРКИЯ - ШАНХАЙ ҰЙЫМЫНА ПАРТНЕР

Түркия НАТО құрамында бола тұра, Шанхай Ынтымақтастық ұйымына мүше бола ала ма деген сұрақ жан-жақтан қойылып жатқаны рас). Түркия өзінің мүше болғысы келгенін білдірген соң бұл мәселеде Қазақстан да, Қытай да жылы қабылдады. Telatar, G. (2019). Путиннің кеңесшілерінің бірі Сергей Марков бір сұхбатында Түркия НАТОға мүше бола тұра, Шанхай ұйымына кіре алмайтынын айтты. Кейбір партиялар Шанхай ұйымына мүше болуға ниет таныта отырып, Ердоған НАТО-ны уайымға салды деп санайды. Ал, Түркияның Әлеумет партиясының ойынша, егер Түркия бұл ұйымға мүше болса, бұл елдің ең үлкен қателігі болады деп жазды. Соңынан Американың жекеменшік PBS каналына берген сұхбатында Ердоған, «... Бәлкім біз түрлі жолды іздеуіміз керек болатын шығар. Еуропалық одақ бізді 52 жыл бойы жанында ұстай тұра, жанына жуытпайды. Сөйте тұра, неге ол жақта кездесуде болдың, неге бұл жақпен байланыс ұстадың» дегендей сұрағысы келеді. Біз кездесулерге қатысамыз, кездесеміз» деген болатын. (<https://www...>, 20.03.2024). Түркия мемлекет басшысының бұл сөзі ғылым адамдарын да бей-жай қалдырмады.

Мысалы, Қадыр Хас университетінің халықаралық қатынастар бөлімінің профессоры Серхат Гүвенш: «...осы сөздің артында не барын анық білмеймін, бірақ Еуропалық одаққа мүше болу деген Түркияның мақсатынан шыққан сияқты, бұл тұрғыда алдағы уақытта Түркияның НАТО құрамынан да шығуды жоспарлағанын ойлауымыз керек» деді. Экономика және Сырты саясат зерттеулері (EDAM) орталығының директоры Синан Үлгеннің сөзінше, Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше бола отырып Түркия ішкі және сыртқы саясаттағы ұстаным қандай болатынын айшықтайды деп санайды. Оның сөзінше, бұл ұйымға мүше мемлекеттерде демократия ұғымы жоқтың қасы. Мысал ретінде Ресейдің Украинаға басқыншылығын келтірген. Саяси зерттеулер институтының директоры Сергей Макров «Комсомольская правда» газетіне берген сұхбатында Шанхай ұйымына мүше болған мемлекеттердің барлығы Америкаға бағынғысы келмейтін мемлекеттер деп санайтынын жеткізді. Сауд Арабиясының Шанхай ұйымына мүше болу себебін, олардың антиресейлік шарттарға келіспейтінін білдірді деп санайды. (<https://www...>, 15.04.2024). Тағы бір сұхбатында Макров осы Шанхай ұйымына мүше болғысы келетін мемлекеттер қатары көп екенін айтады. Оның себебін, мүше мемлекеттердің басым бөлігі Еуразия аймағынан екенін ескере келе, ШЫҰ-нда бірде бір Вашингтон тыңшысы жоқ деп санайды. Бұл ұйым көпденгейлі әлем құруымен танымал.

7. МӘСКЕУ – ШЫҢҒЫСХАН ИМПЕРИЯСЫНЫҢ МҰРАГЕРІ

Кеңес одағының ыдырағанына 33 жыл өтсе де әлі күнге дейін осы құрамда болған мемлекеттер бір бірімен экономикалық байланыста екенін жоққа шығаруға болмайды. Бұрынғы Кеңес одағындағы республикалар бүгінде Еуразия бөлігінің республикалары деп аталады. Ламанский өркениет тұжырымдамасын жасаған ғалым. Ол Еуразияны үш бірдей өркениет бірлігіне бөліп қарастыруды ұсынды. Осылайша, Ламанский: грек-славяндық, римдік-германдық және азиаттық деп бөлді. Рославцева, М. (2022, 192-195). Еуразиялықтар ел астанасын Батыстан (Киев, Новгород) Шығысқа, Мәскеуге көшіру мемлекетті көтеруде маңызды географиялық фактор болды деп есептейді. Ресейдің держава ретінде танылуына осы еуразиялық фактор яғни астана ауыстыру түрткі болған. Астананы Мәскеуге ауыстыру мәселесін еуразиялықтар Шығысқа бет бұру әрі бір жағынан Батыстан сырт айналу деп қарастырады. Мәскеу Русь мемлекеті болған тұста өзінің тарапына дала аудандарын, атап айтқанда түркі халықтарын біріктірді. Мәскеу патшалығы бұрынғы түркмоңғол аумағын қамтиды. Шыңғысхан заманындағыдай Шығыстан Батысқа емес, Батыстан Шығысқа қарай аумақты алып жатыр. Осылайша, Мәскеу Шыңғысхан империясының мұрагері. Іс жүзіндегі Еуразияшылдықтың мағынасы осында жатыр. Nadi Şen, Y. (2013, 107). Еуразия ұғымын географиялық тұрғыда зерттей бастағанда шатасу болады. Кеңес одағында, Еуразия - Орта Азиядан Кавказияға, одан Балқандарға ұзаған деген түсінік бар. Барыш Достердің сөзінше, Еуразия дегеніміз, Орталығы Түркістанның орын алған жері, түрік, орыс, үндіс, қытай, парсы халқының орталығы. Doster, B. (2018). Ал, Америка ғалымы Зибигниев Бжезинский болса, Азияның мұнайы мен газын ашық теңізге шығаратын Еуропаның бір бөлігі деп қарастырады. Оның пікірінше, Еуразия - Азия мен Европа континентін толығымен Жопон аралдары қамтиды. Макиндердің пікірінше, Еуразия - Жер шарындағы ось қызметін атқаратын супер-континент. Батыс Еуропаға, Шығыс Азияға, сондай-ақ Таяу Шығыс пен Африкаға шешуші ықпал ететін держава. Хэлфорд Джон Маккиндер – ағылшын географы, Оксфорд университетінің оқытушысы, геосаясатты ғылым ретінде таныған негізін салушылардың бірі. «Тарихтың географиялық осы» деген кітабында Маккиндер Хартленд түсінігі туралы жазды. Еуразияны орталық ретінде белгілеп, айналасына Еуропа-Арабия, Үндіқытай және Америка-Африка-Океания деп қоршап тұрғанын көрсетті. (<https://www...>, 30.03.24).

8. ЕУАЗИЯТАНУШЫ БОЛУ МАҚТАНЫШ

Өзін соңғы «еуразиялық» деп атаған Лев Гумилевтің шығармашылығына анализ жасау оңай емес. Гумилев үшін ең бастысы этногенез болатын, қалғаны осы этногенетикалық-пассионерлық термин маңайындағы фон болып есептелді. Дворниченко, А. (2012). Гумилев бойынша адам бисофераның бір бөлігі. Адамзат үш энергияның атап айтқанда, Күн, Жер ішінде ыдырау, ғарыштық энергия әсерінен өзгеріске ұшырайды. Осы энергияның адамға әсері этногенез себебі болып саналады. Гумилев бойынша, жаңа бір этнос жоқтан бар болмайды, сыртқы, ішкі күштердің мутацияның әсерінен пайда болады. Кеңес одағы да осы Гумилев теориясында айтылғандай, этногенез заңы бойынша ыдырады. Кез келген мемлекетке өзінің тарихи тағдырын осы Гумилев айтып кеткен теориямен танып-білуге болады. Конопляная, Г. (1994). Егер Еуразияны үлкен өркениет деп танысақ, оны құруға әсер еткен, еңбек еткен басқа да халықтарды жоққа шығаруға болмайды. Саяси ғылымдарының докторы Александр Дугиннің ойынша, басқа халықтың осы өркениетті құруға септігі тиді бірақ басында құрушысы ретінде Ресей тұр дегенді айтады. Дугин «РУДН Вестик»-ке берген сұхбатында автор оған былай деп сұрақ қояды: «Ресей Еуразияшылдығынан бөлек, қазір «қазақстандық» көқарас деген қалыптасты, сондай-ақ түрік түсінігі бар. Тағы қай жерде осы Еуразияшылдық идеясын ұстанатындар болуы мүмкін? Бұлардың бір бірінен қандай айырмашылығы бар, жалпы Еуразияның географиялық шекарасы қай жерде?» деп сұрайды. Дугиннің жауабы қарапайым әрі күрделі шығады. «Шын мәнінде «Еуразия» және «Еуразияшылдық» деген кең ауқымды қамтиды. Базавлук, (2018). Алғашында Н. Назарбаев (Қазақстанның бұрынғы мемлекет басшысы) «Үлкен Еуразиядағы» өзінің орнын алғысы келді, тіпті Еуразия Конституциясын қабылдауды ұсынды. Жалпы бұл дұрыс әрі жақсы бастама болып еді. Уақыт өте келе өзі де басқа да интелектуалдар Еуразияшылдық деген Ресейдің империализмі деп альтернатив Еуразияшылдық құруды шешті» дейді. Дугиннің пікірінше, «қазақтың ұлтшылдығы мен еуразияшылдығы теорияға да, ресми көзқарасқа да жатпайды. Еуразияшылдықтың қазақстандық нұсқасы өзінің дамуын алға жетелей алмағандықтан ары қарай, Қазақстан Еуразияшылдығын тіпті де ұмытты».

9. ЕУАЗИЯ - ШЫҒЫСТАҒЫ ЖАҢА ӨРКЕНИЕТ

Саяси ғылымдарының докторы Александр Дугин: «Түркия – Батыстың да, Шығыстың да, Ислам әлемінің де бөлігі емес, толыққанды бөлек өркениет» деп санайды. Баранник, А. (2022, 143). Осындай ажырамас бір бүтін болуымен Ресейге ұқсайтынын айтқан Дугин, Түрік еуразияшылдары әрқашан Иранмен, Қытаймен, Ресеймен байланысып отырады деп санайды. Оның ойынша, түріктің еуразияшылдығы Догу Перинчек басқаратын «Vatan Partisi» партиясынан көрініс табады. Әлемде жеті бірдей Түрік мемлекеті бар. Олар: Түркия, Солтүстік Кипр Түрік Республикасы, Әзірбайжан, Қазақстан, Түркменстан, Өзбекстан және Қырғызстан. Түркиядағы «Vatan Partisi» жетекшісі Догу Перинчек осы аталған түрік мемлекеттерінің бір аяғы Азияда болса, бір аяғы Еуропада, дейді. Барлығы Еуразия бөлігіндегі, Еуразияның кіндігі саналатын географияда орналасқанын айтады. Олардың барлығы ортақ ұқсастық Қытай, Ресей, Иран, Үндістан, Пәкістаннан бас тарта алмайтындай ортақ тарих пен болашаққа ие болуында. Бүгінде Түркия түріктерінің потенциалына қарағанда Ресей немесе Қытай гегемониясы, қатер мен қорқышын шындыққа жанаспайды. Себебі Ресей мен Қытайдың дамуы Түркияға тиімді. Ресей мен Қытайдан қауіп келеді дегенді Америка империализмі тудырып отырған кедергі екені анық. Соңғы жүз жылда түріктің өз-өзіне сенімділігі қажетті деңгейге жетті. (<https://www...>, 04.04.2024). «Vatan Partisi» жетекшісі Догу Перинчектің пікірінше, Түркияға Еуразияда биік өркениетін тудырған және құрушы болып биік орын алуына кедергі келтіретін күш жоқ дегенді айтады.

10. ЕУРАЗИЯТАНУДЫҢ ЕКІ БАҒЫТЫ

Португалияның мемлекеттік хатшысы болған Бруно Масаеш 2018 жылы Еуразия экономикасы туралы кітап жазған. Бруно Масаеш сондай-ақ «The New Eurasian Supercontinent (Новый евразийский суперконтинент)» кітабының авторы. Бруно Масаеш өзінің бір сұхбатында, Каспий маңын жағалай орналасқан 5 мемлекет Ресей, Әзірбайжан, Иран, Түркменстан, Қазақстан туралы қызықты пікір айтады. Ол өз сөзінде, Еуропа елдерінің бұл мемлекеттерді бірдей деп ойласа қателесетінін ескертеді. Ресей үшін Каспий ұзақта, Мәскеуден алыс орналасқан. Әзірбайжан халқы еуропалықтарға жақын. Иранда не музыка жоқ, не би жоқ. Түркменстан болса жабық әлем, Солтүстік Кореяға ұқсайды. Ал, Қазақстан қоғамы ашық, Әзірбайжанға келеді, дейді ол. Бруно Масаеш осы сұхбатында Каспийге көбірек қызығушылық танытанын айтады, себебі Каспий Еуразияның кіндігінде орналасқан маңызды орталық. Оның сөзінше, 30 жылда Каспий беті тауар тасыған кемеге толы болады. Экономика үшін транспорттың маңызы зор. Қытай тауарын Еуропаға тасу үшін теңізбен жеткізу керек себебі бұл арзан түседі. Еуразия ұғымы мен Түркістан ұғымы арасындағы ұқсастық туралы айтқанда, эмиграциядағы жастардың көтеруін баса көрсеткен жөн. Егер Еуразия ұғымының пайда болуына 100 жыл болса, Түркістан ұғымының пайда болуына да шамамен осыншау уақыт. Еуразия ұғымы алғашында дүниетаным идеясы болып басталып, артынан қоғамдық-саяси қозғалысқа ұласты. Еуразия ұғымы әу баста славян философиясын алға тартса, Түркістан ұғымы тәңірлік пәлсафаны мақсат тұтты. 1925 жылы алғаш рет Николай Трубецкой Ресейдің Киев Русінің ізбасары емес, Шыңғысхан құрған Моңғол монархиясының ізбасары деген пікір айтты. Еуразия Еуропа мен Азияның арасында орналасқанымен, геосаяси жағынан да мәдени тұрғыдан да екеуі бір бірінен алыс. Еуразия Батыс Еуропа, Шығыс Сібір және Түркістан бөлігін қамтыды. Пётр Савийцкий «Исход к Востоку» кітабында былай деп жазған: «Ресей тек Батыс емес, Ресей әрі Шығыс, Ресей тек Еуропа емес, ол әрі Азия, тіпті Еуропа да емес, Ресей Еуразия» деп жазады. Еуразия түсінігі кеше пайда бола қойған жоқ. Ғасырлар бойы бұл мәдени, географиялық тұрғыда Еуразия континентінде өмір сүрген халықтың интеллигенциясын мазалап келді. Еуразия түсінігінде бір ғана ұлт немесе бір ғана саясат бар деу қате ұғым. Бұл жүздеген ұлттың бір географияда емін-еркін өмір сүруі. Мәдениеттердің тоғысы. Орыстың тұрандықтармен тек этнографиялық тұрғыда емес, антропологиялық тұрғыда жақын екендігін, олардың қанында славяннан басқа, угрофинндық және түріктің қаны қайнап жатқанын жазған. Савийцкий, П. (1921, 2). Осы сөздің нақты көрінісі ретінде, Ресейдегі мобилизация кезінде Түркияға ағылып келген орыс пен украиндармен әңгімелесу кезінде көзіміз жетті. Кездескен 100 адамның түгелі дерлік таза славян емес, түркілік қаны бар екенін айтқан болатын.

11. ҚОРЫТЫНДЫ

Шанхай ұйымы – Шығыстағы жаңа күш орталығы деп саналады. Қытайдың жоғары қарқынмен алға дамуы жақын болашақта оның маңында көршілес ұсақ және орта мемлекеттер саяси жағынан тартылады деп күтілуде. Ашинова, Ж. (2011, 6). Түркияның ұлттық мүдделерінің үлкен бөлігі Батыста шоғырланғандығы рас. Түркияның саяси, экономикалық және ұлттық қауіпсіздігі көбінесе АҚШ пен Еуропа құрлығымен байланысты. Түркияның екінші деңгейдегі ұлттық мүддесі - оның қызығушылығы мен пайдасын қамтитын салалар екені анық. Үшінші деңгейдегі мүдделеріне келсек, Түркияның ұлттық мүдделеріне қатысы бар елдер: Ресей, Қытай және Үндістан сияқты өзге саяси күштер. Момынқұлов, Ж. (2011, 28). Түркияның Орталық Азиядағы саясаты дегенде соңғы жаңалық ретінде бұл елдің Шанхай Ынтымақсатық Ұйымына мүше болуға талпынысы яғни партнер болуын айтуға болады.

Біз зерттеу барысында Маккиндер айтқандай Еуразия секілді суперконтинетте алпауыт елдерге орын бар. Егер Түркия бұл ұйымға мүше ретінде қабылданар болса, біріншіден ұйымның беделі одан әрі өседі әрі жаңа жобалар жасалады. Бірақ Түркияның Шанхай ұйымына мүше болуы үшін басты кедергі болып отырғаны НАТО-ға мүше болуы. Біз осы зерттеу мақалада кімдер Түркияның Шанхай ұйымына мүше болуына оң қабақ танытып отырғанын, кімдер қарсы екені жайлы жаздық. Яғни зерттеуші ғалымдар мен саясаттанушылардың ойынша, Түркияның Шығысқа бетбұруы Батыстың теріс қарауын білдіретінін алға тартады. Түркия экономикасының басым бөлігі Батысқа тәуелді болғандықтан Шанхай ұйымына қабылданған күнде Батыс тарапынан қандай кедергілер болатыны түсінікті. Мақала жазу кезінде Еуразия тарихына да аз-кем тоқталып өттік. Әзірге Шанхай ұйымының ең белді мүшесі саналатын Қытай мен Ресей Түркияның ұйымға мүше болуына қарсы емес. Демек алдағы уақытта Түркия барлық кедергіні жеңіп отырып, Шанхай ұйымының белді мүшесі болып қабылданатын күн алыс емес. Ол уақытта Еуразия Шығыстағы жаңа өркениет ретінде дамудың жаңа сатысына шығатын болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

Кузовкина, Т. (2016, 158) История становления и развития Шанхайской Организации Сотрудничества. № 4 / Вестник Московского университета МВД России.

NATO üyesi Türkiye, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olabilir mi? (2022). Web: <https://tr.euronews.com/2022/09/20/nato-uyesi-turkiye-sanghay-isbirligi-orgutune-uye-olabilir-mi>, (Erişim Tarihi: 20.09.2022).

Токеева, А. (2022). Стратегиялық әріптестік Қазақстан мен Қытай арасындағы қатынас формасы ретінде. Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы.

Баранник, А. (2022, 143). Евразийство как незападная эпистема российских гуманитарных наук. Вестник РУДН. Серия международные отношения. №. 1 142-152.

Telatar, G. (2019,352). Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneğinin Yükselişi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 15, Yıl 15, Sayı 3.

Статус партнера по диалогу при ШОС. Справка. (2008). Web: <https://ria.ru/20080828/150753015.html>, (Erişim Tarihi: 21.02.2024).

NATO üyesi Türkiye, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olabilir mi? (2022). Web: <https://tr.euronews.com/2022/09/20/nato-uyesi-turkiye-sanghay-isbirligi-orgutune-uye-olabilir-mi>, (Erişim Tarihi: 23.02.2024).

Шанхайская организация сотрудничества - путь к совершенству. (2023). Web: <https://ukraina.ru/20230306/1044105280.html>, (Erişim Tarihi: 06.03.2024)

Политолог Марков назвал главную причину расширения ШОС за счет шести новых стран. (2022). Web: https://radiokp.ru/politika/politolog-markov-nazval-glavnuyu-prichinu-rasshireniya-shos-za-schet-shesti-novykh-stran_nid650205_au955au, (Erişim Tarihi: 15.04.2024).

Рославцева, М. (2022, 192-195). Евразийство: Классические и современные подходы. Вопросы социальной теории. Том XIV.

Nadi Şen, Y. Основные факторы эволюции классической Евразийской концепции (2013, 107). Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), II/2.

- Doster B. (2018). Türk Dünyası Avrasya’da güç merkezi oluşturabilir mi? TESAM Kitapları Kongre Bildiri Kitabı.
- Нартов, Н. (2008). Web: <https://textbooks.lecture.center/uchebnik-geopolitika/geostrategiya-dlya-evrazii.html>, (Erişim Tarihi: 30.03.24).
- Дворниченко, А. (2012). Евразийцы Л. Н. Гумилев и история Евразии. Вестник Санкт-Петербургского университета.
- Конопляная, Г. (1994). Теория этногенеза Л. Н. Гумилева. Социально-политический журнал. № 7-8.
- Perinçek Doğu: Avrasya’da Türklerin tarihsel rolü. (2022). Web: <https://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/rota-yazilari/dogu-perincek-avrasya-da-turklerin-tarihsel-rolu-29254>, (Erişim Tarihi: 04.04.2024).
- Савийцкий, П. (1921, 2) Исход к Востоку. Предчувствия и свершения. Утверждение евразийства. София, Типография Балкан.
- В центре Евразии – о путешествиях по Каспию рассказывает Бруно Масаеш. (2017). Web: <https://www.caa-network.org/archives/9556>, (Erişim Tarihi: 08.04.2024).
- Ердоған: Түркия Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше болғысы келеді. (2022). Web: <https://m.youtube.com/watch?v=CUhlvzz3tHw>, (Erişim Tarihi: 15.04.2024) .
- Ашинова, Ж. (2011,6). Жапония және Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық мүдделері. Вестник КазНУ. Серия востоковедения. №3 (56).
- Момынқұлов, Ж. (2011, 28). Түрік-Қытай қатынастарының дамуы (1999-2005 жылдар). Вестник КазНУ. Серия востоковедения. №3 (56).

**THE CONCEPT OF SPIRITUALITY IN HEALTHCARE SERVICES: AN
EXAMINATION THROUGH THE TV SERIES BAHAR**
**SAĞLIK HİZMETLERİNDE MANEVİYAT OLGUSU: BAHAR DİZİSİ ÜZERİNDEN
BİR İNCELEME**

NIHÂL İŞBİLEN¹

¹Dr. Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi, Din Psikolojisi

0000-0001-6398-8093

Özet

Bu araştırmanın amacı, Bahar dizisindeki maneviyat olgusunun, ana karakter Bahar'ın hastalara yönelik tutumları ve davranışları üzerinden nasıl yansıtıldığını derinlemesine incelemektir. Bahar karakteri, hastalarına fiziksel, manevi ve psikolojik destek sağlamak için bir dizi rol oynamaktadır. Bu kapsamda, intörn doktor olan Bahar, hastalarına sadece tıbbi destek sunmakla kalmaz, aynı zamanda onların manevi ihtiyaçlarını da dikkate aldığı görülmektedir. Bu bakımdan, bu araştırma Bahar dizisinde, manevi bakım alanında temel unsurlar olarak ele alınan; empati, şefkat, etkin dinleme, manevi destek, moral verme, manevi ihtiyaçlara saygı ve anlam bulma vb. analiz ederek izleyicilere nasıl sunulduğunu araştırmayı amaçlamaktadır. Manevi bakım, özellikle sağlık hizmetlerinde son yıllarda artan bir öneme sahip olmuştur. Hastaların sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal ve manevi iyilik hallerinin de desteklenmesi gerektiği anlayışı, manevi bakımın sağlık hizmetlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmesine yol açmıştır. Bu araştırma, televizyon dizileri gibi popüler kültür unsurlarının manevi bakım konusundaki farkındalığı artırmada oynayabileceği rolü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bahar dizisi, geniş bir izleyici kitlesine hitap etmesi nedeniyle, manevi bakım konusunda toplumsal bir bilinç oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, dizinin manevi bakım öğelerini nasıl yansıttığını anlamak hem sağlık profesyonelleri hem de halk için değerli içgörüler sağlayabilir. Araştırmada niteliksel analiz yöntemi kullanılmıştır. Dizinin çeşitli bölümleri, Bahar karakterinin hastalarla olan etkileşimlerine odaklanarak analiz edilmiştir. Bu analizde, Bahar'ın hastalara yönelik tutumunda manevi bir boyutun bulunup bulunmadığı sorgulanmış ve dizinin Türkiye'deki manevi bakım anlayışına nasıl katkı sağladığı incelenmiştir. Araştırma bulgularında, Bahar karakterinin sağlık hizmetlerinde manevi bakımın örtük bir şekilde nasıl var olabileceğine dair önemli bir örnek sunduğu tespit edilmiştir. Bahar, hastalarına empati ve şefkatle yaklaşmakta, onların manevi ihtiyaçlarını anlamaya çalışmakta ve bu ihtiyaçlara cevap verecek şekilde destek sunmaktadır. Ayrıca, moral ve umut verme konusundaki coşkusu, manevi desteğinin önemli bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Bahar, hastaların manevi ihtiyaçlarını anlamaya çalışarak onların umutsuzluğunu gidermeye yönelik bir çaba sergilemektedir. Bu bağlamda, Bahar'ın hastalarına duygusal, moral ve manevi destek sağlayarak manevi bakım ilkelerini yansıttığı söylenebilir. Sonuç olarak, Bahar dizisinin izleyicilere manevi bakıma dair güçlü bir mesaj iletmediği ve popüler kültür ürünlerinin manevi bakım farkındalığını artırmada nasıl etkili olabileceğini gösterdiği ifade edilebilir.

Anahtar kelimeler: Din Psikolojisi, Maneviyat, Manevi Bakım, Sağlık, Bahar Dizisi.

Abstract

The purpose of this research is to examine in depth how the concept of spirituality in the TV series Bahar is reflected through the attitudes and behaviors of the main character, Bahar, towards patients. The character of Bahar plays various roles in providing physical, spiritual, and psychological support to her patients. As an intern doctor, Bahar is seen not only providing medical care but also considering the spiritual needs of her patients. In this respect, this research aims to analyze how fundamental elements in the field of spiritual care, such as empathy, compassion, active listening, spiritual support, providing morale, respect for spiritual needs, and finding meaning, are presented to viewers in the Bahar series. Spiritual care has gained increasing importance in healthcare services in recent years. The understanding that patients' well-being must include not only physical but also emotional and spiritual support has made spiritual care an integral part of healthcare. This research aims to highlight the role that popular culture elements, such as television series, can play in raising awareness of spiritual care. Since Bahar appeals to a wide audience, it has the potential to foster societal awareness about spiritual care. In this context, understanding how the series reflects elements of spiritual care could provide valuable insights for both healthcare professionals and the public. A qualitative analysis method was used in the research. Various episodes of the series were analyzed, focusing on Bahar's interactions with her patients. In this analysis, the presence of a spiritual dimension in Bahar's approach to her patients was questioned, and how the series contributes to the understanding of spiritual care in Turkey was explored. The findings revealed that Bahar's character offers an important example of how spiritual care can be implicitly present in healthcare services. Bahar approaches her patients with empathy and compassion, seeks to understand their spiritual needs, and provides support accordingly. Moreover, her enthusiasm for offering moral and hope is a key aspect of her spiritual support. Bahar demonstrates a clear effort to address patients' spiritual needs and alleviate their hopelessness. In this sense, it can be said that Bahar reflects the principles of spiritual care by providing emotional, moral, and spiritual support to her patients. In conclusion, Bahar delivers a powerful message to viewers about spiritual care, showing how popular culture products can be effective in raising awareness of spiritual care.

Keywords: Psychology of Religion, Spirituality, Spiritual Care, Health, Tv Series Bahar.

1. GİRİŞ

Yakın zamana kadar kitle iletişim araçlarının en popülerleri olan televizyon, hemen hemen her evde kendisine yer bulmuş ve uzun zaman da bu tahtını korumuştur. Televizyon, bireyi bilişsel, duygusal, davranışsal ve sosyal olarak etkileme gücüne sahiptir. Dolayısıyla, televizyon hem bireyi hem de toplumu geniş ve çok yönlü etkileme potansiyelindedir. Bu bağlamda, televizyonun birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri ön plana çıkmıştır. Örneğin, dikkat eksikliği (Christakis, vd. 2004), şiddet ve saldırganlık (Bandura, 1961), sosyal izolasyon ve yalnızlık (Putnam, 2000), obezite ve hareketsizlik (AAP, 2001), kaygı, stres ve depresyon (Gerbner, 1986), gerçeklik algısında bozulma (Huesmann ve Taylor, 2006), tüketim alışkanlıklarında bozulma (Hogan, 2013) gibi olumsuz etkilerle doğrudan ilişkilendirilmektedir. Televizyonun daha çok olumsuz etkilerinden söz edilse de bireyin üzerindeki eğitsel (Fisch, 2004), sosyal (Hannerz, 1992; McCombs ve Shaw, 1972; Katz ve Lazarsfeld, 1955) ve psikolojik (Zillmann ve Bryant, 1985; Rice ve Woodsmall, 1988; Cohen, 2001) açıdan geniş bir yelpazede olumlu etkileri de yadsınamaz. Son yıllarda, dizi, film veya farklı içerikleri seyretme konusunda; her ne kadar dijital platformlar da (Netflix, Amazon Prime, Exxen, Mubi, YouTube vb.) çok yaygınlaşsa da ulusal kanallarda yayınlanan bazı dizilerin yoğun bir izleyici kitlesine sahip olduğu ve reyting rekorları kırdığı görülmektedir

(kaynak). Ekranlarda yer alan bu dizilerin, son zamanlarda (2019-2024) ve aslında çoğu zaman dram türünde olduğu bilinmektedir (Dursun, 2024). Dizilerdeki temaların ise daha çok seküler ve muhafazakâr aile yapılarının karşılıklı ilişkilerini konu edinmesi dikkat çekmektedir. Bu tür ve temaların yanı sıra; 2024 yılında Kore yapımı Doktor Cha dizisinden uyarılama medikal komedi ve aynı zamanda dram türünde olan Bahar dizisi yayın hayatına başlamıştır. Bahar dizisinin ana karakteri olan ve dizinin adını aldığı Bahar karakteri; Tıp Fakültesi mezuniyetinden 20 yıl sonra intörn doktor olarak göreve başlamıştır. Bahar'ı pozitif paradigmanın hâkim olduğu tıp camiasında diğer doktorlardan farklı yapan; tedavi sürecinde maneviyatı dikkate alan yaklaşımıdır. Bu çerçevede, hastanelerde maneviyat olgusunun tarihsel gelişimine ve bu alanda yapılan çalışmalara değinilecektir. Tarihte, din ve maneviyatın sağlık hizmetlerine entegrasyonu hem örtük hem de açık bir biçimde var olmuş ve dini kurumlar hasta bakımında öncü bir rol oynamıştır (Goebel vd. 2009). Dolayısıyla, sağlık hizmetlerinde din ve maneviyat temelli destek, tarihsel olarak çok eskilere dayanmaktadır. Özellikle Batı toplumlarında, dini kurumların tarih boyunca hastalara dini ve manevi bakım sunduğu bilinmektedir. Yakın tarihte ise modern sağlık hizmetlerinde maneviyat kavramı, 1960'lı yıllarda Dr. Ciceley Saunders'ın toplam ağrı teorisi ile bilimsel bir zemine tartışılır hale gelmiştir (Goebel, vd. 2009). Saunders, modern bilimsel paradigmanın "*hastalık*" üzerine yoğunlaşmasına tepki göstererek; hastalık ve hastanın bir bütün olarak görülmesine dikkat çekmiştir. Böylece, hastalığın sadece fiziksel boyutuyla değil, aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve manevi boyutlarıyla bütüncül bir şekilde ele alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır (Clark, 1999). Bu bütüncül model, hastaların sadece fiziksel değil, aynı zamanda duygusal ve manevi ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Bahar karakterinin dizideki tutumu, bu model ile örtüşmektedir; her ne kadar manevi bakım olarak adlandırılmasa da benzer yaklaşımları yansıtmaktadır. Sağlık hizmetlerinde maneviyatı merkeze alan çalışmalar incelendiğinde; hemşire araştırmacıların maneviyat kavramına ve manevi bakım konusuna yoğun ilgi gösterdikleri görülmektedir. Sağlık tesislerinde maneviyat fenomeni kapsamında; hemşirelerin maneviyat ve manevi bakıma ilişkin görüşleri en çok çalışılan konuların başında gelmektedir (Okyay, 2008; Yılmaz ve Oktay, 2009; Kostak, Çelikkalp ve Demir, 2010; Özbaşaran, ve. 2011; Eğlence ve Şimşek, 2014; Kavak, vd. 2014; Çelik, vd. 2014). Bu çalışmaların bazılarında (Kavas ve Kavas, 2014; İşbilen ve Kaplan, 2018; Genç ve Durğun, 2018) değişkenler sağlık çalışanları olarak tanımlanmış ve doktorlar da araştırmaya dahil edilmiştir. Diğer yandan, maneviyat ve sağlık (Boztilki ve Ardıç, 2017), hemşirelik ve maneviyat (Aştı, Pektekin ve Adana, 2005; Kostak, 2007; Yılmaz, 2011; Ergül, 2010), hemşirelik ve manevi bakım (Ergül ve Bayık, 2004; Doğan, 2013; Uğurlu, 2014), spiritüalizm ve hemşirelik (Çınar ve Eti-Aslan, 2017), spiritüel bilme (Danacı, Özbudak ve Ağaçdiken, 2022), spiritüel bakım ve hemşirelik (Khorshid ve Gürol Arslan, 2006; Çetinkaya, Altundağ ve Azak, 2007) ele alınan konulardır. Yapılan çalışmalarda sağlık hizmetlerinde maneviyatın daha çok hemşireler ile özdeşleştirildiği ve hasta bakımında maneviyatın dahil edildiği bir yaklaşım sergilemenin hemşirenin görevi gibi yansıtılması dikkat çekmektedir.

1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Problemi

Bahar dizisinde, hastaların manevi ihtiyaçlarına duyarlı bir karakterin (Doktor Bahar) maneviyat temelli uygulamaları gözler önüne serilmektedir. Türkiye'de toplumun her kesimi tarafından izlenen ulusal bir kanalda -hastane ortamında- manevi bakım öğelerini çağrıştıran bu uygulamaların yer alması dikkat çekici bir durumdur. Bu çerçevede, araştırmanın konusu, Bahar dizisinin ana karakteri Bahar'ın hastalara yönelik tutum ve davranışlarıdır. Araştırmanın amacı ise Bahar karakterinin alışılmışın dışında sergilediği tutum ve davranışlarını maneviyat ve manevi bakım yaklaşımı ile ilişkilendirerek incelemektir.

Bu amaç doğrultusunda, araştırmanın temel sorusu, ‘‘Bahar dizisinde Bahar karakteri aracılığıyla sergilenen tutum ve davranışların, sağlık hizmetlerinde maneviyat olgusuna bir örnek teşkil edip etmediğidir’’. Daha spesifik olarak, çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Bahar dizisinde ana karakter Bahar’ın hastalarına yönelik tutum ve davranışları, diğer doktorlardan hangi yönleriyle ayrışmaktadır?
2. Bu ayrışmayı bir "manevi bakım" pratiği olarak değerlendirmek mümkün müdür?

Kısaca özetlersek, bu araştırmada, Bahar dizisinde baş karakter Bahar’ın, hastalarına yönelik sergilediği tutum ve davranışları manevi bakım perspektifinden incelenmektedir. Bahar’ın diğer doktorlardan farklılaşan yaklaşımı, izleyicilere manevi bakımın sağlık hizmetlerinde nasıl tezahür edebileceği konusunda bir örnek sunmaktadır. Bu çerçevede, araştırma, Bahar karakterinin hastalarına yaklaşımında manevi bir boyut olup olmadığını sorgulayarak, dizinin Türkiye’deki manevi bakım anlayışına nasıl katkıda bulunduğunu ele alacaktır.

2. Kuramsal ereve

1. Maneviyat

Türk kültüründe "maneviyat" kavramı, genellikle maddi olanın karşıtı, somut olmayan, kişiye derinden etkileyen ve motive eden bir içsel durum olarak anlaşılmaktadır. Ancak bu anlam, Batı dillerindeki "spirit" veya "spirituality" kavramlarıyla tam olarak örtüşmez. Bu bağlamda "spirit" dar kalmakta, daha çok spiritualizm ya da ruhani deneyimlere işaret ederken, bu çalışmada kastedilen maneviyat, daha geniş ve derin bir anlam taşır. Bu çalışmada, maneviyat kişinin yaşamına anlam veren, içsel bir g ve motivasyon kaynağı olarak iştiyakla bağlantılı bir ruh hali anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla, bahsedilen maneviyat, ‘‘soul’’ kavramının İngilizce evirisi ile daha uyumlu olduğu söylenebilir. Sekülerleşme, küreselleşme gibi sosyolojik değişimlerle birlikte modernite ve post-modernite gibi yeni paradigmalardan etkisi, toplumsal ve kültürel kavramların anlamlarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu değişim sürecinde, bireylerin topluma, inanç sistemlerine ve kendilerine yükledikleri anlamlar farklı bir boyuta taşınmıştır. Dolayısıyla, maneviyat kavramı da bu sosyolojik ve felsefi dönüşümlerden etkilenmiş, geleneksel dini bağlamdan bağımsız olarak daha geniş bir anlam kazanmıştır. Günümüzde maneviyat, sadece dini inançları kapsamakla kalmayıp, bireylerin içsel dünyalarındaki anlam arayışı, varoluşsal sorgulamalar ve kendilerini aşan değerlerle olan ilişkilerini de içeren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Düzgüner, 2021). Bu çerçevede, maneviyat tanımları, maneviyatın dini de içine alan ve dinden daha kapsamlı bir kavram olduğuna ileri sürenler (zdoğan, 2005; Ok, 2006; Göka, 2021); dinin maneviyatı içine alan ve maneviyattan daha kapsamlı olduğunun altını izenler (Zinnbauer ve Pargament, 2013, s. 91); maneviyat ile dinin özdeş olduğuna işaret edenler (Yapıcı, 2018, s. 84); ve iki kavramın birbirinden tamamen farklı olduğunu iddia edenler (Rio ve White, 2016, s. 73-74) şeklinde gruplandırılmaktadır. Bu çalışmada, maneviyat kavramı, dini de kapsayacak şekilde insanın tecrübe ettiği her çeşit aşkın boyutu ve anlam arayışını içine alan şemsiye bir kavram olarak ele alınmıştır. Özellikle Bahar dizisinde sergilenen Doktor Bahar karakterinin tutum ve davranışları, bu kapsamda ele alınan maneviyat tanımlamasını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Bahar’ın dizideki tutumu, maneviyatı klasik tanımlamalardan bağımsız düşünmemize vesile olmakta, dizide izlediğimiz pratikler maneviyatın tanımını zenginleştirmektedir. Bahar’ın içsel motivasyonu ve yaşamına kattığı anlam, bizim teorik olarak tanımlamaya çalıştığımız maneviyatı adeta somutlaştırmaktadır. Bu nedenle, dizideki bu durumu maneviyat kavramını anlamak ve tanımlamak için kullanabiliriz. Dolayısıyla bu çalışma bağlamında kastedilen maneviyat, literatüre yansıyan teorik veya soyut tanımlamalardan ziyade, Bahar’ın sergilediği tutum üzerinden açıklanabilecek bir ruh halidir.

Diğer doktorların itirazlarına rağmen Bahar'ın sergilediği bu tutum, onun içsel gücünü ve yaşamındaki anlam arayışını temsil eder. Bu, Türk kültüründeki maneviyat anlayışını da derinlemesine yansıtan bir durumdur ve bizim bu çerçevede kullandığımız maneviyat kavramına daha yakındır.

2. Manevi Bakım

Manevi bakım, insanların hayatlarında anlam, amaç ve iç huzuru bulmalarına yardımcı olmak için sağlanan bir destek hizmetidir. Genellikle sağlık, danışmanlık, sosyal hizmet ve din alanlarında sunulan manevi bakım, bireyin inançlarına ve değerlerine ve yaşam deneyimlerine dayalı bütünlüğe ulaşmasına yardımcı olmayı amaçlar. Bu kavram dini inançlarla sınırlı değildir ve bireyin seküler bir temelde veya dine dayalı herhangi bir inanç sistemindeki manevi ihtiyaçlarına odaklanır. Manevi bakım, bir bireyin hayatında anlam ve amaç arayışını destekler. Koenig (2012), manevi bakımın kişinin hayatında anlam bulmasına yardımcı olmak için kullanılan herhangi bir yöntem olduğunu belirtir. Bu, hastalık, ölüm veya diğer kritik yaşam olayları gibi kritik durumlarda önemli hale gelen bir yaklaşımdır. Manevi bakım, yalnızca dini inançlara sahip bireyler için değil, herhangi bir tür manevi ihtiyacı olan herkes için bir destek hizmetidir. Puchalski ve Ferrell (2010), manevi bakımın, insanların inanç sistemlerinden bağımsız olarak manevi ve duygusal ihtiyaçlarını ele alan kapsayıcı bir yaklaşım olduğunu belirtir. Bu, manevi bakımın yalnızca dini bir uygulama olmadığını, daha geniş bir manevi destek perspektifini de içerdiğini gösterir. Manevi bakım derin duygusal ve manevi destek sunar. Sulmasy (2002), manevi bakımın bireyin psikolojik ve duygusal iyiliğiyle yakından ilişkili olduğunu belirtir. Bu yaklaşım, bireyin iç huzuru bulmasını, travmatik deneyimlerin üstesinden gelmesini ve zorlu durumlarla başa çıkmasını sağlar. Manevi bakım, bireyin fiziksel, duygusal, sosyal ve ruhsal yönlerini kapsayan bütünsel bir yaklaşımdır. Puchalski (2006), manevi bakımın yalnızca bireyin manevi ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda fiziksel ve psikososyal ihtiyaçlarına da yanıt vermesi gerektiğini belirtir. Bir bireyin bütünsel iyiliğini destekleyen bir bakım türü olarak tanımlanır. Manevi bakım, özellikle sağlık hizmetleri bağlamında önemli bir rol oynar. Hastalar, hayatlarının olumsuz dönemlerinde manevi rehberlik ve destek arayabilir. Koenig'e (2012) göre hastanelerdeki manevi bakım, hastaların manevi ve dini ihtiyaçlarına yanıt vermeyi amaçlayan bir uygulama olarak giderek daha kabul edilebilir hale gelmiştir. Bu tür bir bakım, hastaların tedavi süreçlerine olumlu katkıda bulunabilir ve manevi güçlerini yeniden kazanmalarına yardımcı olabilir.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Veriler, doküman analizi teknikleri ile toplanmış ve sahnelerdeki olaylar betimsel olarak analiz edilmiştir. Bu süreçte, empati, şefkat, etkin dinleme, manevi destek, moral verme, manevi ihtiyaçlara saygı gibi manevi bakım pratiği kabul edilebilecek öğeler tanımlanarak kodlanmıştır. Bu çalışmada, örneklem olarak özel bir televizyon kanalında yayınlanan Bahar isimli televizyon dizisi seçilmiştir. Bu dizinin ilk 16 bölümü ise çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Tablo 1

Dizinin Künyesi

Yönetmen	Neslihan Yeşilyurt
Senaryo	Uyarlama (Doctor Cha) Ayça Üzüm ve Ataköy Koç
Oyuncular	Demet Evgar, Buğra Gülsoy, Mehmet Yılmaz Ak, Hatice Aslan, Ecem Özkaya, Elit Andaç-Çam, Füsün Demirel, Demirhan Demircioğlu, Alisa Sezen Sever, Nil Sude Albayrak ve Sena Kalıp.
Tür	Dram, Medikal, Komedi
Süre	120 dakika, 16 Bölüm
Yapım Yılı	2024

1. Dizinin Konusu

Kore yapımı Doctor Cha (2023) dizisinden uyarlanan Bahar dizisi, “uyanmaya hazır mısınız?” sorusunu merkezine alarak bir kadının kendi hayatındaki uyanışını anlatıyor. Başkarakter Bahar (Demet Evgar), tıp fakültesi mezunu olmasına rağmen doktorluk yapmak yerine ailesine kendini adanmış bir kadındır. Ancak, yaşadığı sağlık sorunları sonucunda eşi (Mehmet Yılmaz Ak) ve kayınvalidesinin (Hatice Aslan) gerçek yüzleriyle yüzleşmek zorunda kalır. Bu olay, Bahar’ın artık kendi hayatı için kararlar almasına ve yeni bir döneme adım atmasına neden olur. Bahar, hastalarıyla olan ilişkilerinde hem profesyonel hem de insani bir denge kurmaya çalışır. Bir doktor olarak, hastalarının tedavisi sırasında empati kurarak onların duygusal ve fiziksel durumlarını anlamaya çalışır.

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

1. Bahar’ın Hasta Odaklı Uygulamaları

1. Ceylan

Ceylan, hamile bir kadındır ve geçirdiği trafik kazası sonucu acil doğuma alınır. Doktor Bahar, kazadan dolayı bebeğinin sağlığına ilişkin endişeli olan Ceylan’ı sakinleştirir ve bebeğine ne isim koyacağını sorar ve Ceylan’ın odağını başka tarafa çekmeye çalışır. Ceylan, kızına "Güneş" ismini vereceğini söyler. Doğum süreci başladığında Bahar, Ceylan’ın yanında durarak ona fiziksel ve duygusal destek sağlar. Ancak, doğumun ardından bebek ağlamaz ve hemen küvöze götürülür. Doktor, bebeğin durumunun kritik olduğunu ve yoğun bakıma alınacağını söyler. Ceylan büyük bir endişe ve üzüntü yaşarken, Bahar hem kendisinin hem de bebeğinin güçlü olduğunu ve bebeğin iyileşeceğini söyleyerek ona moral verir. Bahar, Ceylan ile bu diyaloglar içerisindeyken doğumu yaptıran doktor (Rengin) da bu duruma şahit olmaktadır. Diğer doktor, hastanın sadece fiziksel sağlığına odaklanır. Hatta, Bahar’ın hasta ile böylesi yakın bir tutum geliştirmesini eleştirir. Ertesi gün, Ceylan hastane koridorunda Bahar’la karşılaşır ve ona sarılarak, Bahar’ın rüyalarında hep yanında olduğunu, onunla birlikte güldüğünü ve ağladığını söyler. O sırada bebeğinin iyi olduğu haberi gelir, ancak Ceylan bebeğini kucağına almak için sabırsızlanır. Bahar, ona biraz daha sabırlı olması gerektiğini, bebeğiyle uzun zamanlar geçireceğini hatırlatır. Ceylan, Bahar’a sarılarak Allah razı olsun der ve ona olan minnettarlığını dile getirir.

Bahar, Ceylan'ın bu zor sürecinde hem fiziksel hem de manevi destek sağlayarak ona güç veren bir figür olmuştur. Ceylan ile olan etkileşiminde, Bahar sadece tıbbi destek sunmakla kalmaz, aynı zamanda moral ve duygusal destek de sağlar. Onun sakin ve güven verici tavrı, manevi bakımın önemli bir bileşeni olan direnci teşvik etme ve umut aşılama uygulamalarıyla örtüşmektedir (Koenig, 2012).

2. Cihan Taşkeski

Cihan Taşkeski, hastanenin en büyük bağışçısı, zengin ve aksi bir iş adamıdır. Hastanede tedavi gördüğü sırada Bahar, onun tahlillerini yapmak için odasına gelir. Ancak Cihan, Bahar'dan hoşlanmaz ve tecrübeli bir doktorun ilgilenmesini ister. Bahar, hastanın öfkesini kişiselleştirmez, sakin ve güler yüzlü kalır. Ona, öfkesinin kendisine değil, hayata olduğunu söyler ve hayatın iyi ve kötü anlarının geçici olduğunu vurgular. Cihan, Bahar'ın yaklaşımına rağmen onun varlığından rahatsız olur ve Bahar'ı odadan kovar. Doktorlar (Cerrahlar Timur ve Evren, Başhekim Reha), Cihan'a 4. evre kolon kanseri olduğunu söylediklerinde Cihan öfkelenir ve odadaki doktorları kovar. Doktorlar neye uğradıklarını şaşırarak odadan çıkarlar. Tam bu esnada Bahar tekrar odaya girer ve Cihan öfkeyle yere yığılırken ona sarılır. Cihan bu anın duygusallığına yenik düşer ve Bahar'a sarılarak ağlamaya başlar. Bahar daha sonra Cihan'ı tekerlekli sandalye ile hastanenin terasına çıkarır ve onunla ölüm, hayat ve insanın zayıflıkları hakkında konuşur. Cihan, hayatında sadece iki kez ağladığını (annesinin ve eşinin ölümüne), şimdi ise üçüncü kez kendi ölümü için ağladığını söyler. Bahar, ölümün herkes için kaçınılmaz olduğunu ve insanın ancak bunu kabul ettiğinde hayatla barışabileceğini anlatır. Cihan, yaşadığı zenginlik ve güce rağmen aslında sıradan bir insan olduğunu fark eder ve Bahar'ın dürüst ve sakin yaklaşımı sayesinde içinde bulunduğu durumu kabullenir. Bahar'ın sözleri, Cihan'ı rahatlatır ve ona farklı bir bakış açısı sunar. İkisi arasındaki ilişki, zıt karakterlerine rağmen, insani ve derin bir bağa dönüşür. Bahar, Cihan'a sadece bir doktor değil, aynı zamanda yaşam ve ölüm üzerine bir dost gibi yaklaşır ve onu hayatındaki belki de en zor yolculuğunda ona kendini iyi hissettirmeyi başarır.

3. Zarife

Zarife, son evre rahim kanseri hastasıdır ve eşini öldürdüğü için tutuklanmıştır. Hayatta tek istediği, kızını bir kez daha görebilmektir. Bu isteğini doktorlardan birine (Rengin) iletir. Ancak, doktordan olumsuz yanıt alır. Bu olumsuz yanıtın üzerine Zarife tedavi olmayacağını söyleyerek kızını göremediği için tedaviyi reddeder ve kimseyle iletişim kurmaz. Bahar, Zarife ile ilgilenmekle görevlendirilir. İlk görüşmede Bahar, yalnızca geçmiş olsun dileğinde bulunur. İkinci ziyaretinde ise kendini tanıtarak Zarife'ye tedaviyi reddetmesinin muhtemelen geçerli sebepleri olduğunu söyler, ancak zamanın kıymetli olduğunu ve kanserin bu evresinde tedaviyle uzun yıllar yaşanabileceğini hatırlatır. Bahar, Zarife'ye söylediklerini düşünmesi için zaman tanır. Üçüncü ziyarette Bahar, Zarife'nin "Elif Dedim" türküsünü söylediğini duyar ve güzel söylediğini dile getirir. Zarife ise Bahar'a, birini öldürdüğünü bilip bilmediğini sorar. Bahar, Zarife'nin suçunu bildiğini ama yaşama hakkı konusunu kimsenin yargılayamayacağını söyler. Zarife, hastalığını öğrendiğinde Allah'a şükrettiğini, çünkü kendi canını almaya cesareti olmadığını itiraf eder. Bahar'ı iyi biri olarak görse de onu rahat bırakmasını ve tedavi istemediğini belirtir. Ancak Bahar, Zarife'nin kızını bulur ve bu, Zarife'nin hayatında bir dönüm noktası olur. Kızını görme umuduyla Zarife, sonunda tedaviyi kabul eder. Bahar ile Zarife arasındaki ilişki, başlangıçta soğuk ve mesafeli olsa da, Bahar'ın sabırlı ve anlayışlı yaklaşımı sayesinde zamanla derinleşir ve Zarife'nin hayatını değiştiren bir destek ilişkisine dönüşür.

4. Tahsin

Tahsin, demans hastası ve çoklu organ yetmezliği yaşayan bir adamdır. Hastaneye geldiğinde, kızını aradığını ve kızının hastanede olduğunu söyler. Ancak Bahar, adını sorduğunda hatırlayamaz. Tahsin, elindeki poşeti göstererek kızının eşyalarının orada olduğunu belirtir. Sonunda adını hatırlar ve Tahsin olduğunu söyler, ancak bu esnada fenalaşır. Poşeti kimseye vermek istemez, içinde sakladığı şeyler onun için çok değerlidir. Bahar, Tahsin'i ziyaret eder ve ona eşyalarını yerleştirmeyi teklif eder. Ancak Tahsin poşeti vermez, eşyalarını çıkarır ve Bahar'a gösterir. Poşetin içinden bir kız çocuğu fotoğrafı çıkarır ve kızının orada olduğunu söyler. Tahsin, kızının bebekken kucağında uyduğunu anımsar. Bahar'ın bir sonraki ziyaretinde, Tahsin kızının lahana bebeği olduğunu düşünerek bebeği "pış pışlar" ve "hadi uyu, babacığım" der. Bahar, odaya girdiğinde Tahsin onu kızı zannederek, "Kızım, affet beni, affet beni" diyerek sarılır. Bahar, Tahsin'in kızının olmadığı halde ona karşı koymaz ve kızı gibi davranır. Fısıldayarak, "Senin kızın değilim ama kızını bulacağım ve sana getireceğim" der. Bahar, Tahsin'in kızının hastanede bir doktor olduğunu öğrenir. Bir dizi uğraşın ardından, Bahar Tahsin'in kızını ikna eder ve baba ile kızı (Rengin) hastanede buluşturur. Tahsin ile Bahar arasındaki ilişki, hastanın zihinsel karmaşasına rağmen şefkat ve anlayış üzerine kurulur. Bahar, Tahsin'e onun kızı gibi yaklaşarak ona duygusal destek sağlar ve kızıyla yeniden bir araya gelmesine yardımcı olur.

5. Zeynep

Zeynep'in hikayesi, besin zehirlenmesi nedeniyle hastaneye gelmesiyle başlar ve karın bölgesinde kötü huylu bir kitle olduğu ortaya çıkar. Kitle alınabilir durumdadır, ancak ameliyat bebeğin hayatına mal olacaktır. Zeynep, bebeğini doğurmayı tercih eder ve tedaviyi ertelemek ister. Bahar, Zeynep'e manevi destek verir, onu sakinleştirir ve zor kararlar alırken yanında olur. Zeynep'in ailesi devreye girer, özellikle babası tedaviyi savunsa da Zeynep bebeğinden vazgeçmez. Bahar, hastasına duygusal destek vererek ona eşlik eder.

6. Sevda

Sevda'nın hikayesi, böbrek yetmezliği nedeniyle hastaneye gelmesiyle başlar. Sevda mutlu bir evliliğe sahiptir ve eşi ona son derece bağlıdır. Eşi, ona donör olmak ister, ancak doku uyumsuzluğu nedeniyle bu mümkün olmaz. Bahar, durumu kontrol altına almak için Sevda'ya ve eşine manevi destek sağlar. Bahar'ın müdahalesi, sadece fiziksel ihtiyaçlara yönelik değil, Sevda ve eşinin bu zorlu süreçle başa çıkmalarına yardımcı olacak manevi desteği içerir. Bahar, durumun kontrol altına alınması için Sevda ve eşine umut aşılayarak, onların ruhsal olarak güçlü kalmalarına yardımcı olur. Bu süreçte empati, umut verme ve farkındalık kazandırma gibi manevi bakım boyutları, Bahar'ın sunduğu desteğin temel taşlarını oluşturur.

7. Leyla

Leyla, silahlı yaralanma sonucu hastaneye getirilir. İlk başta, Leyla'nın abisi onu kocasının vurduğunu iddia eder. Ancak Leyla, "yardıma ihtiyacım var" işaretiyle Bahar'dan yardım ister ve asıl saldırganın abisi olduğunu açıklar. Bahar, durumu fark eder ve Leyla'yı güvence altına almak için abiyi bir bahaneyle odadan çıkarır. Leyla'nın gerçeği anlatması üzerine, Bahar polisi bilgilendirir ve Leyla'yı kurtarır. Bahar, Leyla'ya hem fiziksel hem de manevi destek sağlayarak onun yanında olur ve adaletin sağlanmasına yardımcı olur.

Tablo 2

Bahar'ın hasta odaklı uygulamaları

Hasta	Hastalık	Maneviyat/Manevi Bakım İçeren Unsurlar
Ceylan	Acil Doğum	Empati ve bağ kurma Cesaret ve umut aşılama Manevi ve duygusal destek Sabır ve dayanıklılığı teşvik Baş etme stratejileri
Cihan Taşkeski	Kolon Kanseri	Empati ve duygusal farkındalık Yaşamın geçiciliği ve ölümlle yüzleşme Manevi destek ve kabullenme Hastanın değerlerine saygı gösterme Umudu canlı tutma Mizahı kullanma Eşlik etme
Zarife	Rahim Kanseri (Son evre)	Empati ve anlayış Manevi destek ve umut aşılama Kabul ve suçlulukla başa çıkma Tedaviyi kabul etmesi için manevi destek Yakını ile buluşturma
Tahsin Bey Amca	Demans Çoklu Organ Yetmezliği	Empati ve hastanın iç dünyasını anlama Hastayı duygusal olarak rahatlatma Sabır ve şefkat gösterme Hastayı kızıyla buluşturma
Zeynep	Kanser Hamile	Eşlik etme Aktif dinleme ve anlam Yalnız olmadığını hissettirme Sosyal ilişkilerinin güçlendirilmesi
Sevda	Böbrek Yetmezliği	Umut aşılama Manevi destek
Leyla	Silahla Yaralanma	Empati ve şefkat Moral verme ve umut aşılama

2. Bahar'ın Hasta Yakını Odaklı Uygulamaları

1. Rengin

Rengin, babasının demans hastası olarak hastaneye gelmesiyle duygusal bir dönüm noktası yaşar. Babasının organ yetmezliği olmasına rağmen Rengin, onu görmekte zorlanır çünkü evlilik dışı çocuğu yüzünden babası onu evlatlıktan reddetmiştir. Bahar, Rengin'e babasıyla yüzleşmenin ve vedalaşmanın önemini hatırlatarak ona cesaret verir. Bahar'ın manevi desteği sayesinde, Rengin babasıyla son kez duygusal bir bağ kurar, onu affeder ve helalleşir. Kısa süre sonra babası vefat eder, ancak Rengin bu süreçte Bahar sayesinde içsel huzur bulur.

2. Vural

Vural'ın eşi böbrek yetmezliği nedeniyle hastaneye gelir. Vural mutlu bir evliliğe sahiptir ve eşine son derece bağlıdır. Eşine donör olmak ister, ancak doku uyumsuzluğu nedeniyle bu mümkün olmaz. Bahar, durumu kontrol altına almak için Vural'a ve eşine manevi destek sağlar. Bahar'ın sağladığı manevi destek, sadece onların yanında bulunmakla sınırlı değildir; aynı zamanda aktif dinleme, umut aşılması ve farkındalık kazandırma gibi boyutları da içermektedir. Bahar, Vural'ın duygusal yükünü hafifletmek için ona umudunu kaybetmemesi gerektiğini hatırlatarak manevi bir rehberlik sunar. Bunun yanı sıra, onların acılarını ve streslerini paylaşarak destek olur, bu da Vural ve eşinin durumla daha iyi başa çıkmalarına yardımcı olur. Bahar'ın manevi desteği, sadece bedensel değil, ruhsal bir rahatlama ve güç kazandırma amacı taşır.

3.3.3. Zeynep'in Anne-Babası

Zeynep'in ameliyatı sırasında Bahar, ailenin yanında bulunarak onlara destek olmaya çalışır. Ancak Zeynep'in babası, kızının ölümünden doktorları sorumlu tutarak öfkesini ifade eder. Bahar, ailenin acısını anlayarak onları sakinleştirmeye çalışır ve daha sonra Zeynep'in bebeğini aileye getirir, bu da zor durumda bile empati ve yardımseverliğini gösterir.

Tablo 3

Bahar'ın hasta yakını odaklı uygulamaları

Hasta Yakını	Hasta	Maneviyat/Manevi Bakım İçeren Unsurlar
Rengin	Babası	Eşlik etme
	Demans,	Farkındalık kazandırma
	Çoklu organ yetmezliği	
Vural	Eşi	Eşlik etme
	Böbrek yetmezliği	Umut Aşılama
		Aktif Dinleme
		Farkındalık kazandırma
Anne-Baba	Kızı	Empati
	Vefat	Eşlik etme
		Aktif dinleme
		Merhamet

Bahar'ın davranışlarının manevi bakım olarak yorumlanması, önemli bir gerçeği ortaya koymaktadır: Manevi bakım uygulamaları her zaman açıkça tanınmasa da, sağlık hizmetlerinde örtük bir biçimde var olabilir. Bahar'ın empati, şefkat ve hastalarının duygusal ihtiyaçlarına yönelik hassasiyeti, manevi bakımın temel ilkeleriyle örtüşmektedir. Bu durum, sağlık profesyonellerinin manevi bakım konusunda resmi eğitim almadan dahi bu tür yaklaşımları günlük uygulamalarına entegre edebileceklerini göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dizideki Bahar karakteri, diğer hekimlerden farklı olarak, zaman zaman standart doktor-hasta ilişkisi standartlarının dışına çıkarak hastaların moral ve umut düzeylerini yükseltmek için büyük çaba göstermektedir. Bahar, hastalarına empati ve şefkatle yaklaşarak onların manevi ihtiyaçlarını anlamakta ve bu ihtiyaçlara uygun manevi destek sağlamaktadır. Bir hekim olarak Bahar'ın yaklaşımı, sadece fiziksel sağlık değil, aynı zamanda psikolojik ve manevi iyilik halini de dikkate alarak bütüncül bir sağlık hizmeti içermektedir. Bu çerçevede, Bahar dizisi sağlık hizmetlerinde maneviyatın yeri ve önemini bize tekrar hatırlatmaktadır. Dizide, Bahar karakterinin sergilediği bütüncül yaklaşım, popüler kültür ürünlerinin sağlık hizmetlerine maneviyatın dahil edilmesi konusunda farkındalık yaratabileceğine önemli bir örnektir. Bahar'ın hastalara gösterdiği empati, şefkat, manevi destek ve moral verme gibi davranışlar, maneviyatın sağlık hizmetlerine entegrasyonuna dair ve dolaylı olarak manevi bakımın sağlık profesyonelleri tarafından nasıl uygulanabileceğine dair önemli içgörüler sunmaktadır. Bu dizi, geniş bir izleyici kitlesine sağlık hizmetlerinde alternatif yaklaşımlar (manevi bakım vb) hakkında farkındalık kazandırmaktadır. Dizideki Bahar karakterinin kendine özgü tutumu izleyicilere maneviyat konusunda güçlü bir mesaj vermekte ve manevi bakım farkındalığı oluşturmaktadır. Dizideki sahneler, popüler kültürün maneviyat ve manevi bakım konusundaki farkındalığı artırmada önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Hepsinden önemlisi, Bahar karakterinin hastalara ve hasta yakınlarına yönelik tutum ve davranışları, uzun süredir devam eden hastanelerdeki "manevi bakım" tartışmalarına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu karakterin yaklaşımları, manevi bakım hizmetinin sınırlarını ve çerçevesini daha net bir şekilde anlamamıza yardımcı olmaktadır. Örneğin, "manevi bakım" hizmetinin, sadece bu konuda uzmanlaşmış bir profesyonel tarafından uygulanmasının yanı sıra, bir sağlık profesyonelinin (örneğin hekim, hemşire) genel yaklaşımının bir parçası olarak sunulduğunda da etkili olabileceğini gözler önüne sermektedir. Bahar karakteri, sağlık hizmetlerinde manevi bakımın örtük bir biçimde nasıl var olabileceğine dair değerli bir örnek sunmaktadır. Hastalarına duygusal, moral ve manevi destek sağlayarak, Bahar manevi bakımın ilkelerini yansıtmaktadır. Bu çalışma, manevi bakımın sağlık hizmetlerinde resmi olarak tanınmasa bile uygulanabileceğini ve popüler medyanın bu uygulamalara farkındalık kazandırma potansiyelini taşıdığını göstermektedir. İlerleyen araştırmalar, medyadaki bu tür örtük manevi bakım temsillerinin halk ve sağlık profesyonelleri üzerindeki etkilerini inceleyebilir.

5. KAYNAKÇA

- Aştı, N., Pektekin, Ç. ve Adana, F. (2005). Cerrahi Hemşirelik Bakımının Manevi Boyutu. *Istanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 13(54).
- Best, M., Butow, P. ve Olver, I. (2014). Spiritual Support of Cancer Patients and the Role of the Doctor. *Support Care Cancer* 22, 1333–1339.
- Boztilki, M., ve Ardıç, E. (2017). Maneviyat ve Sağlık. *Journal of Academic Research in Nursing*, 3(1), 39-45.
- Clark, D. (1999). Total Pain', Disciplinary Power and the Body in the Work of Cicely Saunders, 1958–1967. *Social Science and Medicine*, 49(6), 727-736.

- Çelik, A. S., Özdemir F., Durmaz, H. ve Pasinlioğlu, T. (2014). Hemşirelerin Maneviyat ve Manevi Bakımı Algılama Düzeyleri ve Etkileyen Bazı Faktörlerin Belirlenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 1–12.
- Danacı, E., Özbudak, E., ve Ağaçdiken, S. (2022). Hemşirelikte Bilme Yolları; Spiritüel Bilme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 15(4), 557-567.
- Doğan, S. (2013). İnançın Hemşireliğe Yansıması: Spiritüel Bakım, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 28. sayı.
- Dursun, Z. (2024). 2019-2023 Yılları Arasında Türk Televizyon Kanallarında Yayımlanan Dizi Türleri Üzerine Bir İnceleme. *TRT Akademi*, 9(21), 406-433.
- Eğlence, R. ve Şimşek, N. (2014). Hemşirelerin Maneviyat ve Manevi Bakım Hakkındaki Bilgilerinin Değerlendirilmesi, *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 1, Ocak
- Ergül, Ş. ve Bayık, A. (2004). Hemşirelik ve Manevi Bakım, *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 8 (1).
- Ergül, Ş. (2010). Hemşirelik Eğitiminde Maneviyat ve Manevi Bakım Kavramları Nerede? Ne Zaman? Nasıl? *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 26 (1):65-75.
- Genç, Y., ve Durğun, A. (2018). Manevi Bakımın Gerekliği ve Bakım Hizmeti Veren Meslek Elemanlarının Manevi Bakıma İlişkin Düşünceleri. *Turkish Studies*, 13, 9.
- Goebel, J. R., Doering, L. V., Lorenz, K. A., Maliski, S. L., Nyamathi, A. M., and Evangelista, L. S. (2009). Caring for Special Populations: Total Pain Theory in Advanced Heart Failure: Applications to Research and Practice. *Nursing Forum*, 44(3), 175–185.
- Göcen, G. (2016). Danışmanın Maneviliğinin Gerekliği Üzerine: Dini İçerikli TV Programlarında Sorulan Sorular Üzerine Nitel bir Araştırma. İçinde A. Ayten, M. Koç, ve N. Tınaz (Ed.), *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt II* (1. Baskı).
- Greasley, P., Chiu, L. F. ve Gartland, R. M. (2001). The Concept of Spiritual Care in Mental Health Nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 33 (5):629-637.
- Kavak, F., Mankan, T., Polat, H., Çıtlık Sarıtaş, S. ve Sarıtaş, S. (2014). Hemşirelerin Manevi Bakıma İlişkin Görüşleri, *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1): 21-24.
- Kavas, E. ve Kavas, N. (2014). Manevi Destek Algısı (MDA) Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkish*, 9(2): 905-915, Ankara.
- Khorshid, L., ve Gürol Arslan, G. (2006). Hemşirelik ve Spiritüel Bakım. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 22(1), 233-243.
- Koenig, H. G. (2012). *Spirituality and Health Research: Methods, Measurement, Statistics, and Resources*. Templeton Foundation Press.
- Kostak, M. A. (2007). Hemşirelik Bakımının Spiritüel Boyutu, *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2 (6).
- Kostak, M. A., Çelikkalp, Ü. ve Demir, M. (2010). Hemşire ve Ebelerin Maneviyat ve Manevi Bakıma İlişkin Düşünceleri, *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, Sempozyum Özel Sayısı.

- Okyay, N. (2008). Hemşirelerin Maneviyat ve Manevi Bakıma İlişkin Görüşleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Öz, F. (2004). İnsan, Spiritüel Gereksinimler ve Hemşirelik. *MN Klinik Bilimler&Doktor*, 10(1): 350-358.
- Özbaşaran F, Ergül Ş, Temel Bayık A, Aslan Gurol G, Çoban A. (2011). Turkish Nurses' Perceptions of Spirituality and Spiritual Care. *Journal of Clinical Nursing*, 20, 3102-3110.
- Uğurlu, E. S. (2014). Hemşirelikte Manevi Bakımın Uygulanması, *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3).
- Yılmaz, M. ve Okyay, N. (2009). Hemşirelerin Maneviyat ve Manevi Bakıma İlişkin Görüşleri, *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 3.
- Yılmaz, M. (2011). Holistik Bakımın Bir Boyutu: Spiritualite, Doğası ve Hemşirelikle İlişkisi, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(2).

THE IDEA OF ALASH IS THE CONCEPT OF NATIONAL UNITY

АЛАШ МҰРАТЫ - ҰЛТТЫҚ БІРІГҮ КОНЦЕПЦИЯСЫ

GULZHAZIRA KUDAİBERGENOVNA YERTASSOVA

L.N. Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi

Gazetecilik ve Siyaset Bilimi Fakültesi Kıdemli Öğretim Görevlisi. Astana,

Kazakistan Cumhuriyeti

<https://orcid.org/0000-0003-1558-3467>

Özet

Alash fikri, XX yüzyılın başlarında Kazak ulus devletinin fikridir. Alash fikri, Kazakların ulusal fikrinin temeli hali olmuştur. Rusya'nın on dokuzuncu yüzyılda sürdürdüğü sömürge politikasına karşı Kazak milliyetçilerin yaşam sahnesine girmelerine neden oldu. Sovyet rejimini kendi çıkarları için Kazak-bozkırlarında Rus-Kazak okullarını açarak ve ulusal aydınları kendi etkisi altında tutmak istedi. Demokratik ulusal entellektüel kesim bütün millet adına hareket etti. Milli hareketçiler bağımsız ülke olmak ve sömürgeci kölelikten kurtulmak için savaştılar. Bu amaç uğrunda, Alaş liderleri 1905'ten başlayarak politikaya aktif olarak katılmıştır. Bbu hareketin sonucu olarak Alaş partisi kuruldu. Tarih sahnesinde ulusal bilinçli aydun topluluğu oluşturuldu. 1917'de kurulan Alaş orda partisinin temel amacı, Kazak halkının bir bağımsız devlet sistemi kurma, ulusal çıkarların korunması, milli devletin kurulması, Kazak topraklarına başka milletin göçünün durdurulması, Tarım ve sanayinin gelişmesini sağlamak, rekabete dayanıklı pazar ilişkilerin oluşmasını sağlamak, insan haklarına ve diğer demokratik ilkelere saygı duyulması ve eğitim sisteminin ve dilin gelişmesi için elverişli koşulların yaratılması sağlamaktı.

Makalede, Alaş liderlerinin bağımsızlık konusundaki fikirlerinin özünü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alaş, Alaş partisi, Alaş fikri, Ahmet Baitursynuly, Mirjakıp Dulatuly, Magjan Zhumabayev, ulus, toprak

Аңдатпа

Алаш идеясы – ХХ ғасыр басындағы қазақтың ұлттық-мемлекеттік идеясы болатын. Алаш идеясы – қазақтың ұлттық идеясының темірқазығы болды. Ресейдің ХІХ ғасырда жүргізген отаршылдық саясаты күрескер, ұлтшыл азаматтардың өмір сахнасына шығуына себеп болды. Аталған режим өз бағытын негіздеу үшін қазақ даласында орыс-қазақ мектептерін ашып, ұлт интеллигенциясын ықпалында ұстағысы келді. Демократиялық ұлттық интелегенция бүкіл халық атынан әрекет етті. Олар өз халқына тәуелсіздік және отаршылдық құлдықтан азаттық алу жолында күресті. Осы мақсатпен Алаш қайраткерлері 1905 жылдан бастап саяси қызметті қызу өрістетті. Нәтижесінде Алаш партиясы құрылды. Тарих сахнасында ұлттық интеллигенция тұрды. 1917 жылы құрылған Алашорда партиясының басты мақсаты – Қазақ елінің өзін-өзі басқару, ұлттық мүддесін қорғай алатын мемлекеттік жүйе құру құқын метрополияға мойындату, түбінде дербес мемлекет құру, қазақ жерлеріне ішкі Ресейден қоныс аударуға шек қою, әлемдік озық тәжірибені пайдалана отырып, мал шаруашылығын өркендету, егіншілік пен

өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз ету, нарықтық қатынастарға жол ашу, жеке адам құқығы мен басқа да демократиялық принциптерді қадір тұту, оқу жүйесінің, тілдің дамуына қажет шарттар түзу еді. Мақалада Алаш қайраткерлерінің тәуелсіздік туралы идеяларының, позицияларының маңызы қамтылған.

Түйін сөздер: Алаш, Алаш партиясы, Алаш идеясы, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, М.Жұмабаев, ұлт, жер

Abstract

The idea of Alash was formed at the beginning of the 20th century, as a national-state idea of the Kazakh people. It can be noted that Alashev's idea became the basis of Kazakh nationality. The colonial policy of Russia in the XIX century caused the emergence of fighters and national patriots who loved their Motherland. This regime went a step as much as possible to open Russian-Kazakh schools in the vastness of Kazakh land and influence the national intelligentsia. In turn, the democratic national intelligentsia acted from all persons of the Kazakh people. She fought for her independence and the way for gaining freedom from colonial pressure. It was for these purposes that Alash's activists in 1905 stepped up in terms of political work. As a result, the Alash party was founded. On the historical stage, the national intelligentsia was formed. The Alashorda party, which was formed in 1917, as well as the historical activities of the national intelligentsia of Alashevsky society, went down in history on the path to the formation of an independent state. The main objectives of the Alash movement were: self-government of the Kazakh people and recognition of the metropolis in the formation of a state system that could protect its national interests, the formation of a free, separate state in the end, limit the relocation from Russia to Kazakh lands, develop livestock using the best world experience, open market relations, establish democratic principles and respect the rights of a personal person, systematize education and language development. The article examines important positions and ideas about independence, which Alash raised.

Key words. Alash, Alash party, ideas Alash, A. Baitursynuly, M. Dulatuly, M. Zhumabaev, nation, land

1. КІРІСПЕ

Қазақ халқының тарихында әр ғасырдың басы аласапыран оқиғаларға толы болды. Бұл өз кезегінде тарих сахнасына ірі-ірі тұлғалар мен қайраткерлерді шығарып, түбірлі өзгерістерге алып келіп отырды. Әсіресе, XX ғасырдың басы айрықша күрделілігімен, сансыз оқиғалардың сапырылысымен, ұлттық сананың оянуымен ерекшеленеді. Осы тұста қазақ даласында да Алаш ұранын көтеріп, қазақ баласын азаттыққа бастаған бір шоғыр қазақ қайраткерлерінің ой-пікірі мен іс-әрекеті жарқырап көрінді. Бұл кез Алаш ардагерлерінің айтуынша, «қазақтың бар болу немесе жоқ болу» мәселесі таразыға тартылған кез еді. Олай болатыны, бұл шақта қазақ халқы толықтай патшалық Ресейдің басыбайлы боданына айналған еді. Қазақ даласындағы хандық билік ыдыраған, билер институтының қадірі кетіп, орыс сотына қараған, дәстүрлі тіршілік қалпы мен өмір салты елеулі өзгеріске ұшыраған, ұлттық рух бәсеңдеген шақ еді. Алашорда қозғалысы мен Алаш идеясының пайда болуына тікелей осы аталған тарихи жағдайлар себеп болды. Қазіргідей жаһанданған заманда қарулы күштері ең мықты елдер ғана басқаларға өз айтқанын істетіп, оларға өз үстемдігін жүргізе алады. Екінші әлемдік тарих сахнасында ұлт тарихы тереңде жатқан мемлекеттер ғана ең мықты ұлтқа айнала алады. Әлемде мемлекеттік құрылысы нығайып, қарулы күштері мықты озық елдердің қатарына Ресей, АҚШ, Қытай, Ұлыбритания корольдігі сияқты елдерді жатқызамыз.

2. Алаш ұранды қазақты ұйыстырған – Алаш Орда

Осыдан бір ғасыр бұрын ұлт тарихында ойып тұрып орын алған, алты Алаштың арманын ұлттық идеяларымен Алаш ұранды қазақтың басын біріктіргісі келген бірден-бір үкімет – Алаш Орда. Ол қуатты мемлекеттің ұлы тарихы мен ұлттық әскері болу керектігін сол ғасырда ойластырды. Сахарадай жазық, ұлан-байтақ жерімізді сақтап қалып, ұлт ретінде династиялы өмір сүруімізге – Қазақ Ордасы жәрдемші болды десек, дербес мемлекет құрып, ұлтымыздың рухын көтеріп, саяси элита бір ортаға шоғырланып, тарих аренасына шығып, Қазақстан мемлекетінің қалыптасуына Алаш қозғалысы сүбелі үлес қосқан болар еді. Мемлекет басшысы: «Ұлттық идеяны қалыптастыру біздің өз тарихымызды жаңадан оқу негізінде ғана мүмкін болады. Сондықтан, ұлттық идеяның формуласы ұлттық тарихта жатыр», – деген еді. Ендеше, Ұлт тарихы, Қазақ хандығының тарихы, Алаш Орда үкіметінің тарихы бүгінгі жаңа тұрпатты Қазақстан мемлекетінің қалыптасуына маңызды рөл атқарды.

3. Ұлттық идея ұғымы

Ел алдындағы ұлы мақсаттарды жүзеге асыратын атқарушы билік органы – «Алаш Орда» үкіметін құрып, ұлттық-аумақтық негіздегі «Алаш автономиясы» мемлекеттігін жариялауға талпыныс жасады». Бұл идея сол уақыттағы советтік-тоталитарлық жүйеге ұнамады. XX ғасырдың басында қалыптасқан Ұлттық идеяны советтік билік өз қолымен тұншықтырып, саяси көшбасшылар мен ұлт зиялыларын қуғын-сүргінге ұшыратты. Ұлттық мемлекетті қалыптастыру идеясы бірнеше ғасырлар бойы қалыптасып отыратын нәрсе. Ұлттық мемлекетті қалыптастыру идеясы ұлттық қажеттіліктердің негізінде туындайтын білім болса, ұлттық идеяның білімін қалыптастыратын нағыз зиялылар. Қазақстандағы ұлттық идея қазақтармен бірге дүниеге келді, әрі тарих сахнасына да қазақтармен қол ұстаса көтерілді. Ұлтқа деген құрмет ұлттық сана-сезімнің қалыптасу деңгейіне байланысты. Жалпы ұлттық сана төмен болса халық халықтық қасиетінен айрылады. Мұндай кезде ұлттық мүдде жеке бастың пайдасының құрбаны болады. Мұратсыз ұлт ұлт болып қалыптасуы да, сақталып қалуы да мүмкін емес. Қазақ хандығы тұсында ұлттық идеяның өзегін мемлекеттікті нығайту, этникалық территорияны қалыптастыру, Қытай, Жоңғар, Орта Азиялық мемлекеттермен оңтайлы қарым-қатынас орнату құрады.

4. Жыраулар феноменіндегі елдік мүдде мен рухани тереңдік

Асан қайғының:

Еділ менен Жайықтың

Бірін жазға жайласаң,

Бірін қыста қыстасаң,

Ал қолыңды маларсың

Алтын менен күміске! - деген жыр жолдарында ұлттық мұраттың сол дәуірдегі аңсағаны - территориялық тұтастық, саяси еркіндік, әлеуметтік кемелдік, табиғат пен адам арасындағы үйлесімділік екендігі бейнеленген. Елдің бірлігін, ішкі тыныштығын, ханның ынсапты болуын, халықтың берекелі байлығын жырлаумен ұлттық идеяны мемлекеттік саясат биігіне көтергендер қатарында Қазтуған, Доспамбет, Шалкиіз, Жиёмбет жыраулар тұр. Қазақ жыраулары ұлт болмысының тағдырына сын көзбен қарауда оның ұлттық рухпен үндескен тарихи-әлеуметтік кеңістігін өздерінің рухани шығармаларында сақтап қалған.

Сонымен қатар, жырауларымыздың философиясының мазмұнын зерделеген сайын, сол дәуірде ел, жеке адам, жер тағдыры үшін қоғам шындығы тұрғысында ойланған зиялы адам бейнесі де көз алдымызға келіп отырады. Жырау феномені арқылы дүниетанымдық өрісін кеңейтіп, рухани тереңдігін сақтап келген қазақ философиясының болмыс бітімі де байыппен қараған адамға күрделі құбылыс екендігі сөзсіз. Мұның ішінде көзге бірінші көрінетін нәрсе «ұлттық рух», «ұлттық идея», «ұлттық мүдде», «ұлттық зиялылық» ұғымдарының бірінің мәнін бірі толықтырыпжәне адам болмысының рухани ерекшеліктерін зерттеуде үлкен тарихи тәжірибе мен білім көзіне айналып отыратындығы. Асан Қайғының бізге жетіп отырған дүниелері оның ұлттық мемлекетті дамыту жолында «Қазақ идеясын» қалыптастыруға аянбай қызмет еткен тұлға екендігін көрсетеді. Елдің рухани тұрмысын сақтап қалу оңай іс емес. Асан қайғыдан бастау алған «Қазақ идеясының» дамуындағы жыраулар философиясының феномені ұлттық санамыздың ішінде, олардың елдің қоныстануы жөніндегі идеяларының маңыздылығы арқылы сақталып қалады. Олардың ұғымында елді сақтау үшін, жерді дұрыс пайдалана білу қажет. Жер ұрпаққа мұра боп қалу үшін онда елдің қоныстануы қажет және де халықтың шаруашылығы еркін дамуы қажет. Ұлттық қажеттіліктерді жүзеге асыру мәселесіне теориялық жағынан терең мән берген қазақ жырауларының идеялары, дәстүрлі қазақ қоғамының сонау көне түркілерден бері қалыптасқан болмысының бұзылмауына ықпал етті. Тарихтан белгілі жерді, елді қорғау халқыңа адал болу ұрпақтың азаматтылығына тәуелді. Бір елдің өркениеттілігін мойындау үшін де, алдымен сол ел жұртының өркениеттілікке қалай қол жеткізгендігін білу қажет. Демек, елдің өркениеттілігі түсінігі, сол қоғамдағы азаматтық мүмкіндік туралы идеяның жүзеге асу деңгейін салмақтай түспек. Ұрпақ ұлттық рухпен неғұрлым жақын тәрбиеленген сайын ол өзінің адамдық бейнесін ішкі рухпен қаруландырмақ. Ұлттың негізгі құндылығы ұрпақ болғандықтан ұлттық идея ұрпақ рухына қызмет етуден алшақ кетпейді. Жырауларымыздың «Ел-Жұрт» идеясының мақсаты - ұрпақ санасында қазақтың әлеуметтік өмір этикасы мен эстетикасының болмысын сақтап отыру. Қазақ ұлты жердің қадірін оның құнарымен бағалаған, жердің құнарының адамға берер қуатын Қазтуған жырау философиялық деңгейде пайымдаған. Жыраулар философиясындағы жердің құнары туралы ой толғамдар ұлттық рухты көтерудің мәселесіне де айналған.

5. «Айқап» пен «Қазақ» – «ұлттың көзі, құлағы һәм үні»

Қазақ бола ма, болмай ма деген сауал талқыға түскен жиырмасыншы жүзжылдықтың басында ғасырдан-ғасырға ұласқан ұлттық идея ширыққан тұста, оның заңды жалғасы Алаш идеясы дер уағында дүниеге келді. Қазақтың алғашқы оқығандары қазақтың жеке өз алдына ел болып, дамыған елдермен терезе теңестіре алатындай жағдайға қол жеткізуін көкседі. Ең алдымен қазақ баласының бір-бірімен пікір алмасуын қамтамасыз ету үшін мерзімді баспасөз құралдарын шығарды. Қазақтың тұңғыш журналы «Айқап» пен «Қазақ» газеті «ұлттың көзі, құлағы һәм үніне» айналды. Бұлардың ұлттық сананы оятудағы маңызы орасан зор болды. Кішкентай жылғадан басталған бұл әрекет ұлғайып, арналанып зор халықтық қозғалысқа ұласты.

6. Алаш қайраткерлерінің бес тұғыры

Алаш қайраткерлері қазақ халқын азат ел ету бағытындағы мақсатты ойларын бес тұғырға негіздеді. Солардың ішіндегі ең бір маңызды тұғырының бірі – қазақ тілінің мәселесі болатын. Бұлай болатыны, А.Байтұрсынұлының сөзімен айтқанда «тілі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады». Ұлттың ұлы ұстазы Ахаң бұл бағытта бос үгіт-насихатқа салынбай нақты іске кірісіп, қазақ жоғының орнын толтыруға білек сыбанып кірісті.

Қазақты біртұтас ел деп танысақ, Алаш идеясын біртұтас қазақ идеясы деп мойындауымыз қажет. Алаш идеясына деген адалдық пен сенім - бізден соны талап етеді. Ал қазақ үшін Алаш идеясынан, оның бес ұлы идеясынан артық мүдде болуы тиіс емес. Ол идея бүгін де өзінің мүдделі мақсатын жойған жоқ. Ол идеялар мыналар: бірінші: жер мәселесі. Жерсіз Отан жоқ. Әлихан Бөкейхановтың ұйғарымы бойынша: «Қазақтың байырғы жерін қашан қазақтар өз бетінше ғылым мен техникаға сүйеніп толық игермейінше, жер жекеменшікке де, қоныстанушыларға да берілмейді». Екінші: жердің астындағы, үстіндегі, аспанындағы барлық игілік қазақ мемлекетіне қызмет етуі керек. Ә.Бөкейхановтың айтуынша: «Оның әр бір түйір тасы қазақтың өңіріне түйме болып қадалу керек» болатын. Үшінші: Ә.Бөкейхановтың жобасы бойынша, «Қазақтың жерінде өндірілген «бір уыс жүн сол мемлекеттің азаматтарының үстіне тоқыма болып киілуі» керек, яғни толықтай экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізуге ұмтылуы тиіс еді. Төртінші: қазақ мемлекетінде мемлекет құрушы ұлттың тіл, дін, діл үстемдігі болуы керек.

Бесінші, түпкі мақсат: ғылымға, ұлттық салт-дәстүрге негізделген заңға сүйене отырып, ұлттық-демократиялық мемлекет құру еді. Жер үшін, жер мен аспан байлығы үшін, тәуелсіз экономика үшін, тіл мен діл үшін, дін үшін, қазақ ұлтының көзқарасы мен ар-ожданын қорғайтын, ұлтты сыйлауға мойынсындыратын тәуелсіз заң мен тәуелсіз ойлау жүйесін қалыптастыратын тәуелсіз ғылым үшін күрес жолы енді басталды.

Демек, Алаш идеясы бүгін де, ертең де өзінің жалғасын табады. Жаһандастыру дәуіріндегі рухани тәуелділіктен қорғайтын бірден-бір ұлттық бағдарлама осы болып табылады.

7. Алаш ұранды әдебиет

XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ зиялыларының ұлы шоғырын топтастырған ортақ мұрат – бодандық бұғауында жаншылған елін құлдықтан құтқару, жаңа ұлттық сананы қалыптастыру, өзге өркениетті елдер қатарына қосу болғаны белгілі. Мағжан да осы мұратты жүзеге асырудың жолдарын іздеп, басын тауға да, тасқа да соққан. Кел, қазақ, қолдағыдан құр қалмайық, Отырайық жиылып, оңдалайық. Мың жылғы өткен қумай ата заңды, Өнерден кем қалмайық, ойланайық, Жер қалар, біз жиылып қала салсақ, Қайдағы оңды жерді таңдап алсақ, - деп, отырықшы тұрмысқа көшіп, қала салуды елді, жерді ешкімге бермей, сақтап қалудың бірден бір жолы ретінде ұсынады. Алаш зиялыларының азаматтық және саяси ұстанымына сай Ғұмар да Қазан төңкерісінің жалпы адамзаттық гуманизмге қарсы бағытталған саясатын қабылдаған жоқ. «Тұрымтай» жинағындағы «Неден қорқам?», «Жұртым саған не болды?» өлеңдерінде бір ғана қазаққа емес, тұтастай ұлттарға жасалып отырған қияс тәжірибенің қиямет зобалаңын, қасіретті алапат зардабын болжай білді.

Мезгілсіз ерте туған таңнан қорқам,

Жауынсыз құр желдеткен шаңнан қорқам.

«Таң туды, мезгіл жетті» деп адасып,

Құрылған қараңғыда заңнан қорқамын.

Халқының тағдырын ойлаған Алаш әдебиеті өкілдері таптың емес, тұтас қазақтың қамын жеп, ұлтқа қызмет етудің өшпес те өлмес үлгі-өнегесін көрсеткен айрықша құбылыс. Ол біріншіден, тарих тағылымына үңілдірсе, екіншіден, Алаш арыстарының діттеген мұрат-мақсаттарына деген адалдық пен саяси ұстанымдарынан бір табан шегініс жасамаған

тұлғаларын та-нуда да үлкен мәнге ие. Ғұмардың «Неден қорқам?» өлеңіндегі әрбір жолдар Қазан төңкерісінен кейінгі кезең шындығын тануда айрықша болып табылады.

Аждаһа алты басты жаудан қорқам,

Бүлдірген ел арасын даудан қорқам:

Күлімдеп кіріп, ішкі сырынды алып,

Құрылған аяқ асты аудан қорқам: Асығыс істей салған істен қорқам, Қандары тасқан қара күштен қорқам,

Дос болып бірге жүріп қастық етіп,

Тысына қайшы келген іштен қорқам», - деген ақын үрейі жаңа саясаттағы талай қиянаттар мен зобалаңдарды ұғына түсуімізге мүмкіндік береді.

8. Алаш идеясы – ұлттық идея темірқазығы

Алаш идеясының уағыздаушысы, әрі оны жүзеге асырушы қайраткерлердің ұлт ісіне ерте есейген есті сана - жалындап тұрған жастық жігермен кіріскендіктері алдыңғы кезекте көрініс береді. Басында Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов және Міржақып Дулатов сынды жол сілтер Алаш көсемдері тұрған алыптар шоғырының абыройлы ісіне тың серпін, жаңа тыныс берген жас шамасы жиырма-жиырма бестің, әрі кетсе отыздың о жақ, бұ жағындағы өрендер еді. Яғни, Алаш, идеясы өзінің жас, әрі жасампаз идея екендігімен ерекшеленді. Саралап көрелік. Алаш қозғалысының көшін бастаған Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов және Міржақып Дулатовтар ол кездері жастары қырықтың қырқасынан енді ғана асып, ақыл тоқтатқан, әрі өздерінен кейінгі толқын ізбасарларына Алаш идеясының өміршеңдігі ұрпақтар жалғастығында екенін ұғындырып, сол идеяны жүзеге асыру жолында қызмет етті. Мұны жақсы түсінген, Алаш идеясының баянды болуына бар ынта-шынтасымен еңбек еткен, арқалы ақын-жазушылар Мағжан Жұмабаев пен Жүсіпбек Аймауытов Алаш қозғалысы құрылған тұста бірі жиырма төртте болса, бірі жиырма сегізге енді келді. Осы орайда М.Жұмабаев:

«Тіршіліктің көркі ерік,

Адамдыққа ол серік.

Бір түскен соң қақпанға,

Қалар бұрынғы еркелік.

Ойламай барып, ұрынып,

Өкінген аз ба ертелік», - деп жазған.

Қазақ халқының тәуелсіздігінен айырылуының сыртқы жағдайларға байланысты болғанымен, надандықтың да ықпалының орын алғандығы туралы А.Байтұрсынов та, М.Жұмабаев та жазған. Надандықтың салдары бодан ел болуға әкелгендігін Мағжан Жұмабаев:

«Бірлік жоқ алты ауызды халықпыз ғой

Қатардан сол себепті қалыппыз ғой.

Ғылым мен мағрифатты керек қылмай

Надандық шәрбәтіне қаныппыз ғой», - деп ашына жырлаған.

9. Алаш партиясы әділдікке жақ, жебірлерге жау болды

1917 жылы «Алаш» партиясын құрушылардың қатарындағы ең жас көсем, Алашорда үкіметінің мүшесі Әлімхан Ермеков 25 жасында Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов және Мұхаметжан Сералиндермен бірге Коммунистік партия көсемі Ленинге көршілес елдерге өтіп кеткен шекарадағы қазақ жерлері қазақтікі екенін дәлелдеп, көзін жеткізіп, мәселені қазақтың пайдасына шешті. «Алаш» партиясының белсенді мүшесі болған, кейіннен алашшыл азаматтарға қауіп төнгенде, ағалардың ақылын тыңдап, мұраты бір жас алашшылармен бірге Коммунистік партия қатарына өткен сұңғыла суреткер Мұхтар Әуезов, 1914-1917 жылдары «Бірлік» қоғамының мүшесі (Омбы қ.), 1917-1918 жылдары Алашорда жағында азамат соғысына қатысқан Дінмұхамед (Дінше) Әділев және жалынды алашшыл жастардың тұңғыш жетекшісі Смағұл Садуақасовтар сол уақытта бозбала шақты енді артқа тастаған небары он жеті жастың шамасында болатын. Омбыда жас алашшылдар құрған «Жас азамат» ұйымының Қызылжар қаласында шығып тұрған үні – «Жас азамат» газетіне («Қазақ», «Сарыарқа», «Абай» сынды ұлтжанды басылымдардың ізбасары) редакторлық етіп, газет бетінде алаштың мұңын мұңдап, жоғын жоқтаған мақалалары нөмір құрғатпай шыққан Қошке Кемеңгеров пен ұлтжанды алашшыл қайраткер Сұлтанбек Қожановтар сол кезде жиырмадан енді ғана асқан еді. Есімі 20 жастан асар-аспас кезінде үлкен қызметтер атқара жүріп, ұлт қамын ойлап, жұрт аузына ілініп, халыққа танымал болған мемлекетшіл қайраткер, ірі тұлға Тұрар Рысқұлов Түркістан АССР-і үкімет басшысы ретінде 1920 жылы тарих сахнасынан кеткен Алашорда қозғалысының жетекшілері мен белсенді мүшелеріне қолынан келген мүмкіндігінше қамқорлық жасады. Тұрар Республика үкіметін басқарған тұста Ахмет Байтұрсыновтың, Халел Досмұхамедовтың, Жүсіпбек Аймауытовтың, Мағжан Жұмабаевтың, Мұхаметжан Тынышбаевтың т.б. аса көрнекті қазақ зиялыларының Ташкент пен Қазақстанның оңтүстік өңірін паналап, ғылыми, педагогикалық және шығармашылық жұмыспен айналысуға мүкіндік алулары Тұрар қамқорлығының арқасында екендігі күмән тудырмайды. 1918 жылы Ахмет Байтұрсынов Қостанайға келіп, алашорда отряды қатарына жастарды тартқанда, қатардағы жауынгер болып тізімге жазылып, «Алашорда отрядының» еріктісі атанып, алашордаға үміт арта сенген, табиғатында халқына қай жақтан жақсылық болса, солай қарай аңсары ауып, икемделетін Бейімбет Майлин және Омбы студенттерінің «Бірлік» атты ұйымының жұмысына белсене қатысып, Ақмола жастарының революцияшыл тобы «Жас қазақ» атты ұйым құрып, «Тіршілік» атты газет шығарған, 1916 жылғы халықтың ұлт-азаттық көтерілісшілеріне тілектестік білдіріп, өлеңдер жазған Сәкен Сейфуллин, әрі осы үш бәйтеректің бірі, ұлт-азаттық күреске үнемі қолдау білдірген ұлы ақын Ілияс Жансүгіровтер сол кездері жиырма үш жасқа енді келген. Патша өкіметінің боданындағы туған халқының, тағдыр тауқыметін өткір тілмен айтып, баспасөз беттерінде жиі-жиі мақалалар жазып, саяси күреске өмірін арнаған қайраткер ғалым Мұхаметжан Тынышпаев және бұрыннан-ақ қазақ жерін отарлап, халқын орыстандыру секілді патшалық Ресейдің өктемдік саясатын әшкерелеп, оған қарсы үгіт-насихат жүргізген, сондай-ақ, Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсыновтай абзал азаматтармен пікірлес дос болып, бір мақсатта күрескен Жақып Ақпаевтардың ақыл тоқтатқан шақтағы салмақты істері Алаш қозғалысына айбын бергені анық.

10. Алашшыл азаматтардың арманы

«Алаш» партиясының көрнекті қайраткерлерінен басқа қатардағы есімдері атала бермейтін мүшелерінің бүгінде мүмкіндігінше барлығының аты-жөнін ардақтау парыз. «Алаш» партиясын ұйымдастырушылар, халқымыздың біртуар ұлдары Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, Ә.Ермековтермен серіктес болып, халық қамы үшін бірге күрес

жүргізген алаш ұландарының бірі – Имам Әлімбеков. Ол «Алаштың» Семей облыстық ұйымы төрағасының орынбасары, «Алаш» партиясының орталық үні – 1918-1919 жылдары шығып тұрған «Сарыарқа» газетінің редакторы, «Алаштың атты әскерлер полкын» жасақтаушылардың бірі болды. Ал А.Байтұрсынов, М.Дулатовтардың шәкірті, ізбасары ретінде солармен үндес, пікірлес болған өрелі өрен Ғазымбек Бірімжанов қаламгер, дәрігер, агроном және ағартушы-қоғам қайраткері санатына көтерілген жастардың қатарынан табылды. Сондай-ақ, жалпы қазақ съезінде Алашорда өкіметіне мүше болып сайланған Отыншы Әлжанов Жетісуға келіп, съезд қаулыларын жүзеге асыру ниетімен өлкенің айтулы азаматтары М.Тынышпаев, С.Аманжолов, И.Жайнаков, Б.Мамытовтармен тізе қоса отырып, игілікті істердің ұйытқысы болады. «Алашорда милициясының алдында тұрған міндеттерді саралайды. Бұдан біздің анық байқайтынымыз, мұқым Алашқа ұран болған Алаш идеясы – ақыл тоқтатқан аға буынның бастауымен ерте есейген жас ұрпақтың жалғастыруымен тағылымы бүгінге сабақ боларлық салмақты жас та жасампаз идея. Сондықтан да, Елбасы атап көрсеткендей, «Біз Қазақстанның тәуелсіздігі мен тұтастығы үшін күрескен азаматтарды ерекше қадірлей білуіміз керек. Осы ретте Алаш арыстарының аманатына адалдық танытып, мемлекетімізді нығайтып, тәуелсіздігімізді көзіміздің қарашығындай сақтауға тиіспіз».

11. ҚОРЫТЫНДЫ

Алаш жұртының қамы үшін айла мен тығырықтан шығар амал іздеген олар оттан да, судан да тайсалмады. Айталық, Алаш идеясын толыққанды жүзеге асыруда большевиктерден жеңіліс тапқанымен, таулары шағылып, тауандары қайта қойған жоқ. Қайта қайраттана, ширьға түсті. Өз елінің тарихын жақсы біліп қана қоймай, туған топырағының сүймендей жері көрші мемлекеттердің құзырына өтіп кетпесі үшін бар білігі мен батылдығын жұмсаған Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Әлімхан Ермеков және Мұхаметжан Сералиндер қазақ ұлтының бірлігімен қатар, жерінің де тұтастығын сақтап қалды. Кеңес үкіметінің көсемі Ленин бұл ретте бір жағынан әділдікке, бір жағынан саясатқа салып, қазақ зиялыларының ығына жығылды. Нәтижесінде бұрын Ресейдің құрамына өтіп кеткен көптеген жерлер Қазақстанға қайтарылып, тарихи әділеттілік орнады. Сөз жоқ, осы тұстағы жастардың дүниетанымы жедел қалыптасып, олардың ерте есеюіне ықпал еткен ең бірінші сол кездегі қазақ қоғамының талабы қозғаушы күш болды. Жастар асау уақыттың жалынынан ұстай білді. Замананың тынысын тап басты.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қозыбаев М. Ақтаңдақтар ақиқаты. –Алматы, 1992. –Б. 18.
2. Құл-Мұхаммед М. Алаш қайраткерлері саяси-құқықтық көзқарастарының эволюциясы. -Алматы: Ата мұра, 1998. -360 б. –Б. 33.
3. Тайшыбай З. «Қарқаралы петициясы» туралы ақиқат // Ақиқат. -2003. -№ 8. –Б. 80-82.
4. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. (Көмекші оқу құралы). Алматы: Санат, 1995. - 368 б. –Б. 98-99.
5. Әшкеева Н. Әлихан Бөкейханов саясат сардары // Саясат. 2002. № 3-4.
6. Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Сәуір 1901 ж. - желтоқсан 1917 ж. Құрастырушылар: Қ.С. Алдажұманов, А.С. Зұлқашева, М.Қ. Қойгелдиев,

- К. Нұрпейіс, С.К. Рүстемов, Е. Сайлаубай, Ш.Б. Тілеубаев, Е.В. Чиликова. - Алматы: «Алаш», 2004. -Т. 1. -552 б. -Б. 132-133
7. Бөкейханов Ә., Шығармалар, А., 1994, 375 б.
  8. Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Сәуір 1901 ж. - желтоқсан 1917 ж. Құрастырушылар: Қ.С. Алдажұманов, А.С. Зұлқашева, М.Қ. Қойгелдиев, К. Нұрпейіс, С.К. Рүстемов, Е. Сайлаубай, Ш.Б. Тілеубаев, Е.В. Чиликова. - Алматы: «Алаш», 2004. -Т. 1. -552 бет. -Б. 438-441.
  9. Сақ Қ. Алаш мұрасы. – Алматы: Қазығұрт, 2014.
  10. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. (Көмекші оқу құралы). Алматы: Санат, 1995. - 368 б. –Б. 319.
  11. Байтұрсынов А. Ақ жол. –А., 1991.
  12. Құл-Мұхаммед М. Алаш қайраткерлері саяси-құқықтық көзқарастарының эволюциясы. -Алматы: Ата мұра, 1998. –Б. 163
  13. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. –Алматы: Ататек, 1995. -256 б. -Б. 162.
  14. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. -Алматы, 1995. -Б. 209.
  15. Бес ғасыр жырлайды: XV ғасырдан XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қазақ ақын-жырауларының шығармалары. Үш томдық. (Құрастырған. М.Мағауин, М.Байділдаев). - Алматы: Жазушы, Т. I, 1984. - 256 б.
  16. Жұмабаев М.Шығармалары. - Алматы: Жазушы, 1989, 27, 47, 448 ббб.
  17. Ғұмар Қ. Замана. - Алматы: Ғылым, 1994. - 240 б.

LINGUISTIC AND EDUCATIONAL PROBLEMS OF TURKISH MIGRANTS IN
AUSTRIA

AVUSTURYA'DAKİ TÜRK GÖÇMENLERİN DİL VE EĞİTİM SORUNLARI

ESRA SAĞLAM

¹Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,

ORCID: 0000-0002-5633-5366

Özet

1960'lı yıllarda Batı Avrupa ülkelerine yönelen Türk işgücü göçü kapsamında başlayan Avusturya'daki Türk varlığı, bugün 300 bine yakın nüfusa ulaşmış durumdadır. Başlangıçta "misafir işçilik" adı altında geri dönüş temelli olarak düşünülen bu serüvenin dört kuşağa varan ve göçmenlerin çeşitli toplumsal rollere talip oldukları bir duruma dönüşmüş olduğu görülmektedir. Bugün Türk toplumu, ülkede ikinci büyük yabancı vatandaşlık grubunu oluşturmaktadır. Büyük çoğunluğu (%60) Avusturya vatandaşlığını alan Türklerin, 155 bini birinci nesil oluştururken, 118 bin kadarı ikinci nesil göçmenler olarak kabul edilmektedir. Alan yazın incelendiğinde, Avusturya'da yaşayan Türk kökenli nüfusun toplumsal sorunlarına ilişkin geniş bir yelpaze göze çarpmaktadır. Bu sorunlar arasında öne çıkan ve diğer toplumsal problemlerin temelini oluşturan öncelikli alanların ise dil ve eğitim sorunları olduğu görülmektedir. Avusturya'da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin hem yaşadıkları ülkenin dili olan Almanca hem de anadilleri olan Türkçe konusunda sorun yaşamakta olduğu bilinmektedir. Eğitim noktasında da benzer bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Türkiye kökenli göçmenlerin büyük bir kısmı (%39) 15 yaşa kadar süren zorunlu eğitim sonrası, herhangi bir eğitim kurumuna yönelmemekte, eğitimine devam edenlerin ise büyük çoğunluğu üniversite eğitimine yönelik olmayan meslek liselerini tercih etmektedir. Yükseköğretime katılım oranı halen diğer göçmen gruplara oranla çok düşük düzeyde (%4) kalmaktadır. Bu çalışmada, göçmenlerin yaşadıkları dil ve eğitim sorunlarına ilişkin deneyimleri 2017 yılında Viyana şehrinde yürütülen nitel bir araştırma yoluyla anlaşılmasına çalışılmış ve otuz üç Türk göçmenle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, çalışmada öncelikle araştırmanın bulgularına temel oluşturması açısından Türk göçmenler ve onların dil ve eğitim alanında Avusturya'daki pozisyonlarına ilişkin temel bir bilgilendirme bölümü sunulacaktır. Sonrasında çalışmanın yöntem ve örnekleme hakkında bilgi verilecek olup benzer araştırmalar ışığında araştırmanın bulguları tartışılacaktır. Bulgular; istihdam, katılım, entegrasyon ve kimlik sorunları başta olmak üzere birçok sorunun altında yatan temel problemlerin başında dil ve eğitim sorunlarının geldiğini ortaya çıkarmaktadır. Anadil problemleri çoğunlukla üçüncü nesil göçmenler için önemli bir sorun halinde iken, Almanca probleminin birinci ve kısmen ikinci nesil için geçerli olduğu görülmüştür. Almanda yaşanan sıkıntılar yanında göçmenlerin eğitim başarılarını etkileyen ana etmenlerin ise; birinci nesilden ebeveynlerin düşük eğitim seviyeleri, Avusturya eğitim sistemindeki motivasyon kırıcı yaklaşımlar ve önyargılar ve Türk toplumunda rol-model noktasındaki eksiklik olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında araştırmanın bulguları; Almanca ve eğitim sorunlarının daha çok göçmenlerin kendileri ve Avusturya eğitim ve uyum sisteminin bir sorun alanı olduğunu gösterirken, Türkçe sorunlarına yönelik beklentilerin ise Türkiye'nin ilgili kurumları üzerinde yoğunlaştığını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk Göçmenler, Avusturya, dil sorunları, eğitim problemleri.

Abstract

The Turkish presence in Austria, which began in the 1960s as part of the Turkish labor migration to Western European countries, has today grown to nearly 300,000 people. Initially envisioned as a “guest worker” scheme with the aim of return, this presence evolved into four generations with various social roles. Today, the Turks constitute the second largest group of foreign nationals in the country. Among them, the majority (%60) have acquired Austrian citizenship, with 155,000 being first-generation and around 118,000 being second-generation. A review of the literature reveals a broad spectrum of social problems of Turkish-origin population. Prominent among these, as the basis for other social problems, are issues related to language and education. It is well-known that Turkish immigrants in Austria face challenges both in the German language, the official language of the country, and in Turkish, their native language. A similar situation is observed in education. A significant portion of Turkish-origin immigrants (%39) do not pursue any educational institution after completing the compulsory education up to the age of 15. Among those who continue their education, the vast majority prefer vocational schools that do not offer university education. The participation rate in higher education remains very low (%4) compared to other migrant groups. This study aims to understand the linguistic and educational problems of Turkish migrants through a qualitative research conducted in Vienna in 2017, involving in-depth interviews with thirty-three Turkish migrants. The study will first provide a basic overview of Turkish immigrants and their positions in terms of language and education in Austria. It will then describe the methodology and discuss the findings in light of similar research. The findings reveal that language and education issues are among the primary problems underlying many issues such as employment, participation, integration, and identity. Native language issues are primarily significant for third-generation immigrants, while German language problems are prevalent among first and partially second-generation immigrants. In addition to the difficulties with German, key factors affecting the educational success of immigrants include the low educational levels of first-generation parents, demotivating approaches and prejudices in the Austrian education system, and a lack of role models within the Turkish community. While German language and education issues are more related to the immigrants themselves and the Austrian education and integration system, expectations regarding Turkish language issues are more focused on relevant institutions in Turkey.

Keywords: Turkish immigrants, Austria, language issues, educational problems.

¹Bu bildiri yazarın “Türkiyeli Göçmenlerin Gözünden Türk Diaspora Politikası. Toplumsal Sorunlar ve Beklentiler: Avusturya Örneği” isimli doktora tezinde yer alan ‘Dil, Eğitim ve Donanım Problemleri’ başlığının geliştirilmiş halidir.

**THE EFFECT OF OIL PRICES AND EXCHANGE RATE ON INFLATION: THE
CASE OF TURKIYE**
**PETROL FİYATLARI VE DÖVİZ KURUNUN ENFLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DUYGU YILMAZ, PROF. DR. İLHAN EROĞLU

¹PhD, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisat,

0000-0001-9549-3546

² Prof. Dr. İlhan EROĞLU, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisat

0000-0003-4711-1165

Özet

Enerji, ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel taşlarından biri olarak genellikle fosil yakıtlardan elde edilerek piyasaya arz edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla enerji politikalarını stratejik bir araç olarak kullanmaktadır. Ancak, enerji kaynaklarının dünya genelinde coğrafi olarak dengesiz bir şekilde dağılmış olması, pek çok ülkeyi enerji konusunda dışa bağımlı hale getirmiş ve enerji ithalatını zorunlu kılmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek dışa bağımlılık, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıt fiyatlarının dalgalanmasına neden olmaktadır. Enerji ithalatının yüksek seviyelerde olması, arz-talep dengesini etkileyerek enerji fiyatları üzerinde baskı yaratmakta ve ekonomik istikrarı tehdit etmektedir. Petrol, doğalgaz ve diğer fosil yakıtların üretimde girdi olarak kullanılması, talep artışına karşı arzın yetersiz kalması ve bu kaynakların tükenme tehlikesi gibi etmenler, enerji fiyatlarını yükselterek kısa dönemde üretim maliyetlerini artırırken, uzun dönemde enflasyona yol açmaktadır. Ayrıca, bu kaynakların ithal edilmesi, döviz kuru dalgalanmalarının enflasyon üzerindeki baskısını da artırmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve döviz kuru hareketleri, iç ve dış ekonomi politikalarının belirleyici unsurları arasında yer almaktadır. Son yıllarda Türkiye’de de yaşanan yüksek enflasyonun, petrol fiyatları ve döviz kuru ile ilişkisi bu çalışmada incelenmiştir. Çalışmada, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Brent petrol fiyatı ve nominal ABD doları kuru değişkenleri kullanılarak bir ekonometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlüğün varlığı tespit edilmiştir. Bulgular, petrol fiyatlarındaki %1’lik bir değişimin TÜFE üzerinde %0,3 oranında bir etkiye, dolar kurundaki %1’lik bir değişimin ise TÜFE üzerinde %0,8 oranında bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Brent Petrol, Döviz Kuru, Tüfe, Eş Bütünleşme Analizi

Abstract

Energy, as one of the cornerstones of economic growth and development, is predominantly sourced from fossil fuels and supplied to the market. Developing countries, in their pursuit of economic development and growth, use energy policies as a strategic tool to achieve their economic objectives. However, the uneven geographical distribution of energy resources worldwide has rendered many countries energy-dependent, making energy imports a necessity. High energy dependence, especially in developing countries, leads to volatility in the prices of fossil fuels like oil and natural gas. Elevated levels of energy imports disrupt the supply-demand balance, placing upward pressure on energy prices and threatening economic stability.

The use of oil, natural gas, and other fossil fuels as inputs in production, coupled with increasing demand and the inability to sufficiently boost supply, alongside the depletion risk of these resources, drives energy prices up. This not only raises short-term production costs but also leads to inflation in the long term. Furthermore, the reliance on imported resources amplifies the impact of exchange rate fluctuations on inflation. In countries like Turkey, classified as developing, fluctuations in energy prices and exchange rates play a significant role in shaping both domestic and foreign economic policies. In recent years, the effects of oil prices and exchange rates on the high inflation experienced in Turkey have been explored in this study. An econometric analysis was conducted using the Consumer Price Index (CPI), Brent oil prices, and the nominal U.S. dollar exchange rate variables. The analysis identified the presence of long-term cointegration between the variables. The findings reveal that a 1% change in oil prices leads to a 0.3% change in the CPI, while a 1% change in the U.S. dollar exchange rate results in a 0.8% change in the CPI.

Keywords: Brent Oil, Exchange Rate, CPI, Cointegration Analysis

**SOFT POWER OF BRAZILIAN FOREIGN POLICY AND PUBLIC DIPLOMACY
PRACTICES FROM 2011 TO THE PRESENT**
**2011 YILINDAN GÜNÜMÜZE BREZİLYA DIŞ POLİTİKASINDA YUMUŞAK GÜÇ
VE KAMU DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ**

CEREN URCAN¹

**¹ Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID:0000-0002-4720-1788**

Özet

Bu çalışmanın amacı Brezilya'nın temel dış politika ilkeleri ve dış politika değişiklikleri çerçevesinde 2011 yılından günümüze kadar gerçekleştirilen kamu diplomasi faaliyetlerini analiz etmektir. Dilma Rousseff (2011- 2016), Michel Temer (2016- 2018), Jair Bolsonaro (2018- 2022) ve 2022 yılından günümüze Luiz Inácio Lula da Silva'nın Devlet Başkanı olduğu Brezilya'da bu yıllarda ülkenin dış politika ekseninde birtakım değişiklikler olmuştur. Her ne kadar Brezilya'da, Itamaraty öncülüğünde ve geleneksel olarak, yumuşak güç ve yumuşak güç unsurlarının baskın olduğu bir dış politika çizgisi benimsenmiş olsa da ilgili başkanlık dönemlerinde dış politikada oldukça önemli geçişler ve dönüşümler görülmüştür. Çalışmanın ilk bölümünde dört farklı başkanlık döneminin genel dış politika çizgisi irdelenmiştir. Rousseff döneminde bölgesel politikalara gösterilen önemin ve Güney- Güney İşbirliğine yapılan vurgunun, uzak coğrafyaların da kalkınmasına katkı sağlayacak yumuşak güç uygulamalarının, önceki döneme oranla azalsa da, Temer döneminden başlamak üzere özellikle Bolsonaro döneminde değiştiği ve Küresel Kuzey ile ilişkilerin yoğunlaştığı görülmektedir. Geleneksel bir dış politika hedefi olan "küresel sisteme aktif bir şekilde entegre olma" hususu Lula ile birlikte yeniden canlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Brezilya'nın temel dış politika ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirdiği ve yumuşak gücün araçlarından olan kamu diplomasisi faaliyetleri incelenmiştir. Ekonomik alanda sahip olduğu avantajlara ek olarak kültür, turizm, sinema, müzik, dans, sağlık ve spor alanlarında da potansiyeli yüksek olan Brezilya, bu avantajlarını kamu diplomasisi faaliyetleri ile hayata geçirmiştir. Özellikle 2011 yılında hayata geçirilen "Sınır Tanımayan Bilimler Programı", 2011 Europalia Festivali, 2012 Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, 2012-2013'ün Portekiz'de "Brezilya Yılı" olması, 2014 Dünya Kupası maçlarına ev sahipliği yapması ve 2016 Yaz Olimpiyatlarının Brezilya'da gerçekleştirilmiş olması, 2017'de Yenilik Diplomasisi Programı'nın hayata geçirilmesi en önemli örneklerdendir. Bilim, teknoloji ve yenilikler ekseninde de geliştirilen birçok program ve teknik işbirliği çalışmaları da kamu diplomasisinin önemli alanları olmakla birlikte dijital kamu diplomasisi de Brezilya'nın önemli faaliyet alanlarından. Sonuç olarak Bolsonaro döneminin geleneksel Brezilya dış politikası anlayışından uzak olan politikaları sebebiyle durma noktasına gelen kamu diplomasisi faaliyetleri Lula ile birlikte bir ölçüde ivme kazanmış olsa da dış politikadaki "başarısızlıklar"ın toparlanması zaman alabilecektir.

Anahtar kelimeler: Brezilya, dış politika, yumuşak güç, kamu diplomasisi

Abstract

The aim of this study is to analyze the public diplomacy activities carried out since 2011 within the framework of Brazil's basic foreign policy principles and foreign policy changes. During the years when Dilma Rousseff (2011-2016), Michel Temer (2016-2018), Jair Bolsonaro (2018-2022) and Luiz Inácio Lula da Silva (2022 to the present) were the Presidents of Brazil, there have been some changes in Brazil's foreign policy axis. Although traditionally soft power and soft power elements were adopted in Brazil's foreign policy under the leadership of Itamaraty, very important transitions and transformations were seen in foreign policy during the relevant presidency periods. In the first part of the study, the general foreign policy line of four different presidencies was examined. Although the importance given to regional policies during the Rouseff period and the emphasis on South-South Cooperation and soft power practices that will contribute to the development of distant geographies decreased compared to the previous period, these axes changed especially during the Bolsonaro period, starting from the Temer period and the relations with Global North was intensified. The issue of "active integration into the global system", which is a traditional foreign policy goal, has been revived with Lula. The second part of the study examines Brazil's public diplomacy activities, which are tools of soft power and are carried out in line with its basic foreign policy principles. Brazil, which has high potential in the fields of culture, tourism, cinema, music, dance, health and sports in addition to its advantages in the economic field, has implemented these advantages through public diplomacy activities. The most important examples are the "Sciences Without Borders Program" launched in 2011, the 2011 Europalia Festival, the 2012 Rio+20 United Nations Sustainable Development Conference, the 2012-2013 "Brazil Year" in Portugal, hosting the 2014 World Cup matches, the 2016 Summer Olympics being held in Brazil, and the implementation of the Innovation Diplomacy Program in 2017. Many programs and technical cooperation studies developed on the axis of science, technology and innovation are also important areas of public diplomacy, while digital public diplomacy is also one of Brazil's important areas of activity. As a result, although public diplomacy activities, which had come to a halt due to the Bolsonaro term's policies that were far from traditional Brazilian foreign policy, have gained momentum to some extent with Lula, it may take time for the "failures" in foreign policy to recover.

Keywords: Brazil, foreign policy, soft power, public diplomacy

**UP-SKILLING/RE-SKILLING PATHWAYS FOR PEOPLE WITH LOW SKILLS:
THE CASE OF THE SELF-LEARN PROJECT**

**DÜŞÜK SEVİYEDE BECERİYE SAHİP OLAN BİREYLER İÇİN BECERİ
GELİŞTİRME – YENİDEN BECERİ KAZANMA YOLLARI: SELF – LEARN
PROJESİ ÖRNEĞİ**

¹S. ALEV SÖYLEMEZ, ²GÖKHAN AYKAÇ

Prof. Dr. AHBV University, Department of Economics,

ORCID No: 0000-0003-4976-3570

²Doç. Dr. AHBV, University, Department of Economics

ORCID No: 0000-0002-7993-9402

Özet

Düşük becerili yetişkinler genellikle ilköğretim veya alt ortaöğretim seviyesinden daha az eğitime sahip olanlar olarak tanımlanmaktadır (0-2 seviyeleri) (OECD b, 2019). PIAAC verilerine göre OECD ülkelerindeki yetişkinlerin %24' ü çok düşük beceri seviyelerine sahiptir (1.seviye ve altı) ve bu oran, bazı ülkelerde daha da yüksektir. Örneğin Şili'de %61,93, Meksika'da %60,14 ve Türkiye'de %50,19 olarak gerçekleşmiştir (OECD c, 2019). Küresel bağlamda beceri açığı çok daha fazladır. Dünyada çok sayıda yetişkin beceri eksikliği nedeniyle çağdaş ekonomilere katılamamakta, güvencesiz işlerde çalışmakta, işsizlik ve yoksulluk koşullarında yaşamaktadır. Düşük temel beceriler ile karakterize edilen birey için artan sosyal dışlanma ve iş gücü piyasasından kopma gibi sonuçlara ek olarak, yetersiz insan kaynağı kullanımını ülkelerin potansiyel büyümesini sınırlamakta, gelir dağılımı eşitsizliğini derinleştirmektedir. Bireylerin beceri geliştirme ve yeniden beceri kazanma fırsatlarından yararlanabilmeleri önemli bir çözüm yoludur. Ancak düşük becerili bireyler için bireysel çaba veya motivasyondan ziyade, ev ve aile yoğunluğu, iş rolleri veya iş yükü ve işyerinin zorunlu özellikleri önemli engellerdir. Ayrıca özel eğitim için yeterli öz kaynakları yoktur. Onlara uygun öğrenme fırsatları sınırlıdır. Dolayısıyla, bu koşullar altında iyi hazırlanmış, ücretsiz kendi kendine öğrenme kaynakları, temel becerilerini geliştirmeye istekli bireyler için paha biçilmez araçlardır. Bu bağlamda, bu çalışmada düşük beceri seviyesine sahip olan yetişkinlerin, beceri geliştirme ve yeniden beceri kazanma yolları araştırılmış ve Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen “Yetişkinlerin Okuryazarlığının Geliştirilmesini Hedefleyen Mobil Kendi Kendine Öğrenme Aracı'- self- Learn” projesi iyi bir uygulama örneği olarak ele alınmıştır. Bu projenin metodolojisi, yöntem ve bulguları incelenmiştir. Projede Malcolm Knowles'ın (1984) "yaparak öğrenme" yaklaşımı ve benzer diğer yetişkin öğrenme teorileri benimsenmiştir. Yaklaşımda, yetişkinler içeriği ezberlemek yerine gerçekleştirebilecekleri görevlere odaklanır. Bu çerçevede, proje okuduğunu anlama, sayısal ve dijital temel becerilere yönelik pratik örnek ve alıştırmalara dayanmaktadır. Avatar uygulamasıyla desteklenen projede iyi bir mobil öğrenme sistemi oluşturulmuştur. Yetişkinlerin farklı yeterlilik seviyelerini belirlemek için, PIAAC programından yararlanılmıştır. Seviyelere göre projenin ana hedefi, yetişkinlerin günlük görevler için gereken temel yeterliliklerle zorlandıkları 0 seviyesinden, basit görevlerin üstesinden gelebilecekleri 1. seviyeye ilerlemelerine rehberlik etmektir.

Ayrıca, yetişkinlerin temel becerilerde 1. seviyeden, orta düzey problem çözme ve yorumlama becerileri de dahil olmak üzere 2. seviyeye ilerlemesi hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kendi Kendine Öğrenme, PIAAC programı, Yetişkin eğitimi

Abstract

Low-skilled adults are generally defined as those with less than the primary, primary, or lower secondary level of education (levels 0-2) (OECD b, 2019). According to the PIAAC data, 24% of adults in OECD countries have very low skills (level 1 or less), which is even higher in some countries. For example, it is 61.93% in Chile, 60.14% in Mexico, and 50.19% in Türkiye (OECD c, 2019). The skills gap is much more in a global context. Many adults around the world are unable to engage in modern economies; they work in unstable jobs and endure unemployment and poverty due to a lack of skills, in addition to the consequences, such as increased social exclusion and separation from the labor market for individuals with low basic skills, inadequate use of human resources limits countries' potential growth, deepens income inequality. It is an important solution for individuals to benefit from up-skilling and re-skilling opportunities. However, rather than individual effort or motivation, home and family intensity, work roles or workload, and mandatory characteristics of the workplace are the important obstacles. They also lack enough financial resources for special education. Moreover, tailoring learning opportunities is limited for them. Therefore, well-prepared, free self-learning resources are invaluable for individuals willing to develop their basic skills under these conditions. In this context, this study investigated the ways of upskilling and reskilling adults with low skill levels and considered the project ‘‘Mobile self-Learning Tool Targeting Improved Adult Literateness-self-Learn -’ supported by the European Commission as an example of good practice. The methodology, methods, and findings of this project were examined. The project adopted Malcolm Knowles' (1984) "learning by doing" approach and other adult learning theories. In this approach, adults focus on tasks they can perform rather than memorising content. The project focuses on practical examples and exercises for improving reading comprehension and numerical and digital basic skills within a robust mobile learning system supported by the Avatar application. The program used the PIAAC literacy proficiency levels to define separate levels. According to the levels, the project's main aim is to guide adults from level 0, where they have difficulty with the basic competencies required for daily tasks, to level 1, where they can handle simple tasks. In addition, it was aimed at adults' progress from level 1 in basic skills to level 2, including intermediate problem-solving and interpretation skills.

Keywords: Self-Learning, PIAAC program, Adult education

1. INTRODUCTION

The term "low-skilled adults" refers to adults with a low level of education, typically those who have not completed upper secondary education or an equivalent qualification (0-2 Level), according to the International Standard Classification of Education (ISCED, 2024) guidelines. ISCED is an international classification system that categorises educational programs and qualifications into different levels and fields. Since 2014, all data collections in the European Union have been using ISCED 2011 levels of education, which provide a more comprehensive and standardised way to understand educational attainment across different countries. Additionally, the Programme for the International Assessment of Adult Competencies (PIAAC) identifies low-skilled individuals as those who score at proficiency level 0-2 in literacy and/or numeracy in the OECD Survey of Adult Skills (PIAAC, 2024), highlighting the specific criteria used to measure low-skilled adults in the context of adult competencies.

These groups generally include individuals with limited education, those with less than secondary school education, immigrants, individuals from minority racial or ethnic backgrounds, people with disabilities, women and rural communities. More than a fifth of adults in the OECD fall into this category, with 22% having low levels of education and even more lacking in cognitive skills. In countries where data is available, 26.3% of adults can only complete some basic reading and/or numeracy tasks (OECD a, 2019). According to these data, in 2019, over 200 million adults across OECD countries had low literacy or numeracy skills, and 60% lacked both. In all participating countries, a sizeable proportion of adults have poor reading skills (18.5%) and poor numeracy skills (22.7%). (OECD, 2024). Adults with low skill levels worldwide are unable to participate in modern economies. Due to their lack of skills, they often work in unstable jobs, face unemployment, and struggle with poverty. This can lead to increased social exclusion and separation from the labour market. Additionally, the inadequate use of human resources limits countries' potential for growth and deepens income inequality. Furthermore, as the skills gap grows, the situation of those with low skills worsens. When comparing the prosperous periods of production relations with today's conditions, it is drawn with the golden years of welfare capitalism, where stable, well-paid employment is provided even to those with little or no formal education (Marx, 2007; Carneiro et al., 2010; Esping-Andersen et al., 2002; Wolcott, 2021). This situation has become increasingly evident, especially since the 1970s. Esping-Andersen et al. (2002), in their famous study: "*We no longer live in a world where low-skilled workers can support the whole family. The basic requirement for a good life is increasingly strong cognitive skills and vocational competencies*" (As quoted in Marx at al. 2014). Low-skilled wage rates are insufficient for individuals and families striving to make ends meet. According to Wolcott 2021, the wage gap against low-income earners began in the 1970s. His study focused on the increasing wage gap among men aged 25-54 in the USA and examined the wage disparity between college graduates (high skill) and those without a college degree (low skill) from 1980 to 2010. In this study, "university" refers to one year or more of university education. Figure 1 illustrates a significant increase in the wage gap between those with and without a college degree over time.

Figure 1.

Source: Erin L. Wolcott, 2021

In fact, all data show that at-work poverty is prevalent on a global scale. Today, a worker in the 10th percentile of the wage distribution earns far below enough to cover a basic family budget everywhere (Gloud. & Courcy, 2024). The declining standard of living and below-average wages of adults with low skills can be attributed to a multitude of interconnected factors.

Firstly, these individuals are particularly vulnerable to economic downturns and industry changes due to their low skill level. The dynamics of globalisation also play a significant role, as employers often relocate production or operations to lower-cost regions to remain competitive in the global marketplace (ILO, 2015). This, in turn, leads to stagnant or falling wages for lower-skilled workers. Furthermore, the supply and demand imbalance in labour markets contributes to the downward pressure on wages. There is an excess supply of workers with low education and skills, while the demand for such labour remains low. Also, as economies shift toward service-based industries, which often require higher education and skill levels, the demand for low-skill labour in traditional industries like manufacturing declines, contributing to lower wages for less-educated workers (ILO, 2015). Low-skilled workers also face challenges in bargaining for higher wages, as they are generally less likely to be unionised and often have weaker bargaining power. As a result, their position is heavily influenced by minimum wage policies. Moreover, low-skilled jobs, which typically do not necessitate vocational training, often involve tasks that can be performed by various employees with similar skill sets. Low-level skills also refer to the specific abilities and competencies required to perform a particular task or process. These skills are typically narrow in scope and are closely tied to a specific job or industry. Unlike high-level skills, low-level skills are not easily transferable between industries or roles. As a result, these positions generally allow for a higher degree of interchangeability among workers. Therefore, low-skilled adults often face difficulties in the labour market, leading to precarious employment situations. This often manifests itself in being forced to work part-time or temporarily, leading to instability and insecurity in employment conditions and a lower standard of living. On the other hand, throughout history, each new technological wave has emerged new job opportunities and industries while rendering certain sectors and occupations obsolete. This process, which Schumpeter (1942) describes as creative destruction, has profoundly impacted low-skilled workers. Historically, professions such as switchboard operators, telegraphers, typists, bookbinders, typesetters, video store workers, and shoe repairmen have vanished. Data entry and data-processing roles are also becoming obsolete. Presently, artificial intelligence-powered customer service systems are supplanting telemarketers and outbound salespeople, and in the foreseeable future, automation and robotics may entirely replace fast-food workers and cashiers. The ongoing ICT revolution and the ascent of the new economy are driving a shift in the demand for various skill sets. This trajectory suggests that low-skilled workers' unemployment and economic inactivity rates will likely escalate swiftly. While there is a burgeoning demand for highly skilled and specialised labour in today's job market, the necessity for skilled labour is waning. The proportion of low-skilled, non-routine manual jobs has diminished globally, while the percentage of high-skilled, non-routine cognitive jobs has risen (ILO, 2015). In economies with limited social mobility, low-skilled workers may encounter barriers to accessing opportunities for career advancement, further perpetuating the cycle of low wages and limited financial progress. The challenge of ensuring these individuals develop their skills for a changing world of work is substantial (OECD a, 2019). A 2019 study by Statista on labour shortages revealed that 44% of the global workforce was in low-skilled jobs in 2020, a figure projected to drop to 39% by 2030 (Statista, 2024). According to the 2023-2027 projections of the World Economic Forum (2023), 69 million jobs will be created, and 83 million jobs will be destroyed on a global scale. This will lead to a contraction of global labour markets by 14 million jobs in the next five years at the present rate of change. In economies with limited social mobility, low-skilled workers may encounter barriers to accessing opportunities for career advancement, further perpetuating the cycle of low wages and limited financial progress. The challenge of ensuring these individuals develop their skills for a changing world of work is substantial (OECD a, 2019).

This study aims to explore the upskilling and reskilling of low-skilled adults. It will investigate the learning opportunities available to low-skilled adults and identify the barriers to accessing them in the European Union. Additionally, it will showcase the "Mobile self-Learning Tool Targeting Improved Adult Literateness-self-Learn" " project, supported by the European Commission, as a model example of best practices and thoroughly analyse its methodology, methods, and findings. The study will conclude with a summary and evaluation.

2. UP-SKILLING/RE-SKILLING PATHWAYS FOR PEOPLE WITH LOW SKILLS

As stated above, due to the widespread impact of automation and technological progress, coupled with the forces of globalisation and the ever-changing competitive nature of the labour market, the skill gap is increasing worldwide, although to different degrees. This has resulted in increased poverty and exclusion from society for low-skilled adults. Therefore, developing adult skill competencies has become more important than ever. There is an urgent need to prioritise adult skill development initiatives to address these challenges and facilitate inclusive participation in the evolving economy. Reskilling and upskilling are essential for empowering low-skilled workers to transition higher-paying, secure job opportunities. Ultimately, it helps keep individuals, including the ageing workforce, productive and enhances incomes. By actively acquiring new skills, workers can effectively adapt to the continually evolving labour markets, reducing the likelihood of facing unemployment. This proactive approach can lead to increased job satisfaction, an improved overall quality of life, and new potential career opportunities. Moreover, acquiring new skills can significantly bolster the self-esteem and confidence of individuals classified as low-skilled workers. Moreover, providing low-skilled adults with re-skilling and up-skilling opportunities can contribute to a country's economy in several ways. Effective initiatives to close the skills gap will reap the benefits of these initiatives in the short to medium term with increased labour force participation, reduced unemployment, improved productivity, economic growth and income inequality. A more equitable income distribution can promote social stability and cohesion. As low-skilled workers move into higher-paying jobs, they contribute more to the tax base, increasing government revenue. Household incomes and consumer spending can also rise. Ultimately, national economies can become more competitive in the global marketplace. So, is it possible to realise all these potential possibilities? Yes, theoretically, they can indeed become a reality. It will be able to support these opportunities with quality and collaborative training initiatives aligned with the needs of the labour market and accessible to all adults, regardless of their socio-economic background or age, to enable less skilled adults to acquire skills. These opportunities are precious. However, as stated in many resources, there are still some obstacles and difficulties in front of all this. When considering the obstacles to skill development pathways, it is important to note two key factors. One is related to the personal circumstances of low-skilled adults. At the same time, the other concerns the extent to which goal setting and vision contribute to and influence the skill development trajectories of low-skilled adults reskilling and upskilling low-skilled adults. In this context, we will first examine different opportunities and aspects of skill development channels for adults, and the difficulties will be discussed in various aspects below.

2.1 Personal Challenges and Dilemmas Facing Adults in Skill Acquisition

According to Cedefop 2023, low-skilled adults encompass individuals with various characteristics and needs. This includes people with low levels of education, such as early school leavers, as well as individuals with medium to high levels of education who are at risk of skill depreciation and obsolescence (Cedefop, 2023).

At the same time, individuals of this diverse group, including individuals from different cultural, racial, and socio-economic backgrounds, often encounter numerous obstacles when accessing education and training. These challenges may include financial constraints, lack of access to resources, and societal barriers that hinder their ability to pursue educational opportunities and training. Balancing family responsibilities, socioeconomic challenges, and household chores while managing a limited budget can be particularly challenging for low-income workers, especially those in demanding jobs such as cleaning, cashiering, cooking, serving, waitressing, construction, or ironworking. Individuals in temporary or unstable employment face even greater difficulties. Conflicting work schedules and time constraints often hinder access to education or training opportunities. At the same time, limited budgets make it challenging to afford special training support, preventing full participation in certain activities or programs.

2.2 Barriers to Accessing Channels for Reskilling and Upskilling for Adults with Low Skills

Based on Cedefop data from 2020, it is estimated that approximately one in five adults aged 25-64 in the European Union have not completed upper secondary education. These adults are less likely to take part in further education and training compared to those with higher levels of education. Moreover, a significant number of European adults have low literacy, numeracy, or digital skills. Cedefop suggests 60 million low-educated adults, commonly referred to as low-skilled. Additionally, Cedefop estimates that there are 128 million adults in Europe who have the potential to improve their skills through further education and training, representing 46.1% of the total adult population in the EU-27+ (Cedefop, 2020). There are various ways for these adults to upskill and reskill, adapting to the rapidly changing world. As mentioned before, the technological advancements driven by artificial intelligence and automation, which are transforming and accelerating, along with globalisation, changes in the quantity and quality of labour demand, and even pandemics and natural disasters, necessitate that low-skilled adults adapt to these new conditions (OECD, 2021; European Commission, 2022). Efforts to upskill and reskill through vocational education and certification programs present an essential pathway for adults. These programs help individuals specialise in a particular field, increasing their likelihood of employment. Additionally, the focus of these programs on emerging and in-demand sectors provides unique opportunities for adults (CEDEFOP, 2023 b). However, these programs can be costly and require basic skills beyond those required by individuals with lower skill levels; another significant drawback is the potential loss of income during the period of education and training, which may present financial hardships for adult learners (OECD, 2020). Apprenticeship and internship programs provide significant benefits for adults seeking real-world work experience. These programs allow for practical learning and increase the likelihood of obtaining employment, thereby improving the chances of securing permanent jobs in a new field. However, these programs often do not provide compensation, which can create financial difficulties for low-skilled adults who are already in a disadvantaged position (ILO, 2020). Online education platforms have gained momentum after the pandemic and are significant upskilling and reskilling pathways. Online courses and massive open online courses (MOOCs) offer flexible learning opportunities and economic, temporal, and spatial advantages. These types of programs, spanning a wide range of topics, enable the development of skills in various fields (Kara, 2019). However, they may present challenges for groups with limited access to the internet and technological equipment, as well as insufficient knowledge in these areas (OECD, 2020). Community colleges and adult education centres, often organised by local governments and NGOs, also provide affordable and foundational skill-based education.

These programs play an important role in providing the foundations that low-skilled adults need to enter the labour market and prepare them for subsequent, more specialised stages of education. However, the structured schedule of these programs may pose challenges for individuals with employment or familial responsibilities, leading to demotivation (CEDEFOP, 2023 b). Furthermore, the quality and breadth of such education programs may be limited. According to Carneiro et al. (2010), public sector job training programs have consistently failed to equip very low-skilled adults with the necessary skills. Despite this, many countries continue to prioritise these programs due to concerns about fairness. These programs aim to assist low-skilled, unemployed individuals with limited education access and lacking foundational skills. The programs offer subsidised job-related training to low-skilled workers, with the subsidy going to firms to encourage them to provide the training. However, the authors argue that the effectiveness of these programs is limited, as the participants gain little from the provided training. Similarly, youth training programs for unemployed young adults have been found to be ineffective. This ineffectiveness may be due to the limited and low-quality training offered, as well as the fact that the programs target young adults with limited competencies and cognitive skills, making it challenging to build upon such a weak foundation. In contrast to the widespread system of adult education centres and community colleges, mentoring and counselling programs offer more personalised guidance and strategies tailored to individuals' career goals. The focus on personal goals allows for a goal-oriented pathway towards progress. However, the costs associated with these programs can make them less accessible to low-skilled adults. Moreover, finding suitable mentors and limited opportunities for free mentoring present further disadvantages (Hansman, 2017). Low-skilled adults who are currently employed can also develop their skills through employer-supported training programs. The employer finances the training in these programs, providing employees with opportunities to advance in their current jobs. However, these programs require employees to dedicate time outside work, which may present additional challenges. Additionally, such initiatives are limited to the current employment situation, thereby not offering opportunities for unemployed, low-skilled adults (OECD, 2021). Short-term job training, also supported by employers, presents another pathway. It provides the opportunity to learn while working without requiring additional training time outside of employment, allowing individuals to continue earning an income while gaining new skills. However, the scope of short-term job training may be limited, applying only to the current job and thus having limited effects on job mobility (ILO, 2020). On the other hand, there is a growing emphasis on the importance of critical thinking, creativity, collaboration, adaptability, and technological proficiency for success in personal, academic, and professional pursuits in the 21st century. Many online skill-building courses and non-formal training content focus on these 21st-century skills. However, it is crucial to recognise that fundamental universal skills such as understanding and analysing written material, numerical literacy, and basic digital skills will remain essential for living a fulfilling and purposeful life in the 21st century (World Bank, 2024). While 21st-century skills cover a broader range of abilities, like critical thinking, problem-solving, creativity, and communication, they all rely on a solid foundation of literacy, numerical, and digital literacy. Without these foundational skills, it is much more challenging to develop higher-order thinking and adapt to the changing demands of the 21st-century workplace. Based on EUROSTAT's latest data, adults with lower levels of education in the EU are less likely to engage in adult learning compared to those with higher levels of education. In 2022, only 3.4% of adults with low educational attainment participated in lifelong learning, while the participation rate for all adults was 9.2% (Cedefop c 2023). This shows a significant disparity in educational opportunities for individuals with lower levels of education. Therefore, it is important to focus on developing these foundational skills for low-skill adults.

Considering the urgent need of a vast audience, low-skill adult education requires a more specialised approach to teaching and learning because of adult learners' unique characteristics and needs.

3. THE SELF – LEARN PROJECT

The Mobile Self-Learning Tool Targeting Improved Adult Literacy- self-Learn project (101086874) received support from the European Commission in 2022 under the ERASMUS-EDU-2022-PI-FORWARD—ERASMUS-LS program. The project focuses on addressing the needs of low-skilled adults in the context of adult education and aims to provide up-skilling opportunities for adults with low skill levels. The project commenced with a needs analysis to establish well-structured and adaptable learning pathways for adults undergoing reskilling. These pathways are designed to be inclusive and accessible for the target groups, with a flexible approach. The aim is to create a supportive and engaging learning environment tailored to specific learning levels and adult learners.

3.1 Background of the self- Learn Project

As mentioned above, numerous low-skilled adults encounter obstacles linked to their home and family responsibilities, work roles or workloads, and workplace demands, which make it challenging to pursue conventional education or training programs. For such individuals, self-directed learning has emerged as a highly effective and accessible approach to acquiring new skills and knowledge with free or low-cost online resources. Thus, low-skilled adults can empower themselves to learn at their own pace and schedule. Self-learning allows individuals to tailor their education to their needs and interests, providing a flexible and practical solution for personal and professional development. At this stage, one practical approach is embracing mobile learning. Smartphones have become invaluable tools for skill development. Even without access to a computer or internet service at home, individuals can quickly connect training programs using their smartphones. Mobile devices offer more cost-effective internet access than desktop computers. Moreover, today's smartphones are multifunctional and powerful, offering capabilities beyond basic phone calls. Low-skilled individuals facing financial difficulties and time constraints can progress at their own pace with the help of their mobile phones. Based on this approach, the self-Learn project, which uses a mobile learning system, has developed a comprehensive program focused on practical examples and exercises for reading comprehension and numerical and digital skills. To achieve this goal, the project has developed an easy-to-understand and use mobile application for Android and iOS operating systems, as well as a web-based interface that connects mobile applications to self-Learn (<https://self-learn.eu/>). It should be noted that although mobile learning programs are generally suitable for managing course descriptions, lesson plans, exams, messages, etc. and are designed to develop skills, they do not support the needs of low-skilled individuals. Therefore, the primary approach in self-Learn is to develop an appropriate educational model to evaluate and popularise the use of smartphones in low-skilled adult education/skill development. self-Learn now responds to this need by innovatively combining existing technologies with smartphones.

3.2 Methodology of the self-Learn Project

The central hypothesis of the self-Learn project is grounded in the belief that by providing a cost-free mobile application and facilitating self-identification of their learning needs, low-skilled adults will be empowered to enhance their fundamental skills and address their learning requirements. This will be achieved despite constraints in financial resources while maintaining high educational standards.

At this point, the project used the PIAAC program to determine the distinct proficiency levels of adults. Based on these proficiency levels, the project's primary goal is to guide adults to progress from level 0, where they struggle with basic competencies required for daily tasks, to level 1, where they can handle simple tasks. Furthermore, the aim is for adults to advance from level 1 to level 2, encompassing intermediate problem-solving and interpretation skills. The ultimate goal is to have them have a solid and concise basic skill set. These basic skills, including reading comprehension, writing, numerical skills and digital literacy, are considered valid criteria for daily life and academic success. Reading comprehension and understanding information are essential for acquiring new knowledge, communicating ideas, and engaging in critical thinking. Basic numeracy skills are crucial for problem-solving, data analysis, and understanding the world. The ability to use digital skills effectively is vital for accessing information, communicating, and collaborating in the digital age. Unlike traditional students, adults often have diverse life experiences, responsibilities, and learning styles to consider when designing effective educational programs. Therefore, the pedagogy for adult training should be tailored to address these specific differences and create a supportive and engaging learning environment for adult learners. Therefore, the project adopted Malcolm Knowles' (1984) "learning by doing" approach and other adult learning theories. In this approach, adults focus on tasks they can perform rather than memorising content. The project focuses on practical examples and exercises for improving reading comprehension and numerical and digital basic skills within a robust mobile learning system supported by the Avatar application. For each level, engaging materials are selected for exercises and examples in the project. Writing prompts were used to stimulate ideas and practise different reading styles. Real-world examples are used, concepts are linked to everyday situations, and topical examples are given to make them more meaningful. On the other hand, the Avatar enhanced engagement and interactivity while improving communication through a user-friendly and accessible interface. It overcame language barriers by translating information into different languages and facilitated an interactive learning experience, making complex concepts easier to understand for users of the self-Learn project. Figures 2 and 3 below show the Avatar implementation in the project. (<https://self-learn.eu/>).

Figure 2.

Figure 3.

Users can download it to their mobile phones via the QR codes below. Figure 5 below shows these QR codes. Participants can download the QR codes from Figure 4 below directly to their mobile phones. Alternatively, they can install the QR codes by following the step-by-step instructions.

Figure 4.

3.4 Method of the self-Learn Project

The project's training program is available in eight different languages and emphasises flexibility and autonomy in the curriculum. The self-Learn mobile tool allows adults to assess their literacy levels and provides opportunities for further education. It also includes a self-assessment feature to track their progress and personal development. Additionally, the project included self-assessment tools in the form of pre-post-tests. From this point, to direct the low-skilled adult to the right level, a PRE-skill level assessment was conducted so they could compare their (next) achievements, which are to be assessed by POST-skill tests. System-wide field tests were conducted to assess the impact of the self-learning tool on sustainability and systemic impact. Thus, it was ensured that the entire system continued to be consistent. On the other hand, considering the challenges adults with lower skill levels face when using the mobile tool, a specialised "guidance" and "training" program was established. This program aims to provide comprehensive support and guidance from family members or close relatives, ensuring that individuals with lower skill levels receive the necessary assistance to utilise the mobile tool effectively.

Throughout the development of this training component, detailed guidelines were documented to facilitate the support and motivation of less-skilled adults in their personal development and in mastering the app's functionalities. The categories of content development in the project are shown in Figure 5 below.

Figure 5.

The tool underwent extensive field testing during development to ensure its effectiveness and usability. This involved incorporating built-in perception assessments to gauge user experience and e-feedback for real-time insights. A hybrid feedback mechanism was also implemented to gather diverse perspectives and suggestions. To gather comprehensive feedback, a systematic system was implemented to collect input from various stakeholders. This included end users who would directly benefit from the tool, adult education providers who could offer valuable insights, stakeholders with a vested interest in the tool's success, and anyone else interested in the concept of self-Learn and the tool. This inclusive approach ensured that the tool resonated with its intended audience and catered to their needs effectively.

4. CONCLUSION AND EVALUATION

Low-skilled adults, due to a lack of basic skills, often struggle to participate in modern economies due to poverty, precarious employment, and periods of unemployment; it is crucial for low-skilled adults to actively engage in upskilling and reskilling initiatives to adapt to today's rapidly changing economic landscape. Accessible and diverse learning opportunities are necessary to bridge the existing skills gap. When individuals are motivated to develop their basic skills, having well-prepared, freely accessible self-learning tools becomes highly advantageous. These tools provide valuable information and enable individuals to nurture and develop their skills at their own pace and comfort, allowing them to participate more effectively in the modern economy. However, returning to education and training can be challenging due to financial constraints, balancing family responsibilities and work, lack of motivation, and concerns about adapting to an educational environment after a significant break from formal learning. On the other hand, the insufficiency of comprehensive programs designed to meet the specific needs of low-skilled adults poses a significant barrier. Low-skilled adults at the 0-2 level typically demonstrate simple reading abilities, are restricted to reading short texts on familiar topics, and have low proficiency in digital and numeracy. However, non-formal training channel programs mostly appeal to middle and high skills. The absence of educational pathways that are easily accessible and customised for this demographic is a pressing issue that demands immediate attention and allocation of resources for resolution.

Despite all data indicating that low-skilled adults are not participating in adult learning as much as they should, there are significant opportunities to increase their involvement through targeted policies and initiatives. The Self-Learn project exemplifies this approach, offering a free and comprehensive program for low-skilled adults at two distinct proficiency levels. The project aims to bridge this participation gap through a well-structured and tailored training program. The self-Learn mobile platform offers a flexible and engaging learning environment. It provides easy access to a wealth of information and delivers instant feedback to the learners. This innovative mobile learning platform offers significant advantages over traditional e-learning methods. Its effectiveness is heightened by the widespread use of mobile devices, which ensures that learning resources are always readily accessible to users. This accessibility is further enhanced by the ubiquitous presence of smartphones, allowing learners to engage with training content whenever and wherever they choose. Similar initiatives utilising mobile learning platforms should be expected to continue to play a pivotal role in addressing the participation gap among low-skilled adults in adult learning programs.

REFERENCES

- Carneiro, P., Dearden, L., & Vignoles, A. (2010). The economics of vocational education and training. *International Encyclopedia of Education*. Amsterdam: Elsevier.
- Cedefop (2020). Empowering adults through upskilling and reskilling pathways. Volume 2: Cedefop analytical framework for developing coordinated and coherent approaches to upskilling pathways for low-skilled adults. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Cedefop reference series; No 113. <http://data.europa.eu/doi/10.2801/61322>
- Cedefop (2023 a). Challenges and opportunities for low-skilled adults in changing labour markets, Blog article 3 Jun 2023. <https://www.cedefop.europa.eu/en/blog-articles/challenges-and-opportunities-low-skilled-adults-changing-labour-markets>
- Cedefop (2023 b). Vocational Education and Training in Europe. European Centre for the Development of Vocational Training. <https://www.cedefop.europa.eu/en/news/unlocking-vet-cedefop-releases-2023-national-vet-policy-briefs>
- Cedefop (2023 c) 08 DEC 2023 Data insights: Do low-educated adults have fewer opportunities to participate in education and training? <https://www.cedefop.europa.eu/en/data-insights/11-do-low-educated-adults-have-fewer-opportunities-participate-education-and-training#:~:text=Key%20points,14.7%25%20and%2014.2%25%20respectively>
- Erin L. Wolcott, (2021). "Employment inequality: Why do the low-skilled work less now?" *Journal of Monetary Economics*, 118: pp. 161–177. ISSN 0304-3932. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2020.09.004> (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304393220301094>)
- Esping-Andersen, G. (2002). A new European social model for the twenty-first century. The new knowledge economy in Europe: a strategy for international competitiveness and social cohesion, Cheltenham, Edward Elgar, 54-94.
- Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A. and Myles, J. (2002). *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- European Commission (2022). Digital Education Action Plan 2021-2027, Resetting education and training for the digital age Brussels, 30.9.2020 COM (2020) 624 final <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0624>
- EUROSTAT (2024) Adult learning statistics - characteristics of education and training https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Adult_learning_statistics_-_characteristics_of_education_and_training&oldid=486560#Adult_education_and_training_by_field_of_study. Last edited on 25 June 2024

- Gloud E.& Courcy K. (2024). Fastest wage growth over the last four years among historically disadvantaged groups low-wage workers' wages surged after decades of slow growth, Economic Policy Institute. March 21, 2024. epi.org/279904.
- Hansman, C. A. (2017). Adult learning theories in mentoring relationships and models. *Theory and practice of adult and higher education*, 215, 241.
- Kara, M., Erdogdu, F., Kokoç, M., & Cagiltay, K. (2019). Challenges faced by adult learners in online distance education: A literature review. *Open Praxis*, 11(1), 5-22.
- ILO (2020), ILO Toolkit for Quality Apprenticeship, Volume 2: Guide for Practitioners, Ed. Ashwani Aggarwal, ILO, Turin.
- ILO (2015) Is the hollowing out of middle-skill jobs an unavoidable consequence of technological advancement? 23 April 2015. <https://www.ilo.org/resource/article/hollowing-out-middle-skill-jobs-unavoidable-consequence-technological>
- Knowles Malcolm (1984). *Andragogy in Action: Applying Modern Principles of Adult Learning* (The Jossey-Bass higher education series) Hardcover.
- Marx, I.; Nolan, Brian; Olivera, Javier (2014): *The Welfare State and Anti-Poverty Policy in Rich Countries*, IZA Discussion Papers, No. 8154, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn.
- Marx, I. (2007). *A New Social Question? On Minimum Income Protection in the Post-industrial Era*, Amsterdam University Press.
- NCES, National Center for Education Statistics, <https://nces.ed.gov/surveys/piaac/measure.asp> Accessed September 10, 2024.
- OECD (2019 a), *Getting Skills Right: Engaging low-skilled adults in learning*, (www.oecd.org/employment/emp/engaging-low-skilled-adults-2019.pdf).
- OECD, (2019 b). *Survey of Adult Skills* (PIAAC) <https://www.oecd.org/en/about/programmes/piaac.html>
- OECD (2019 c), *OECD Skills Strategy 2019: Skills to Shape a Better Future*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264313835-en>.
- OECD (2019 d) *Education GPS* <https://gpseducation.oecd.org/Home>
- OECD (2020), *Education at a Glance 2020: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/69096873-en>.
- OECD (2021). *Skills Outlook 2021: Learning for Life*. OECD Publishing.
- OECD (2024). *Indicator explorer: Early childhood education and care*. OECD Education GPS. <https://gpseducation.oecd.org/IndicatorExplorer?query=32>. Accessed October 1, 2024
- Education GPS, OECD, 9/30/2024, 7:54:27 PM <http://gpseducation.oecd.org>
<https://gpseducation.oecd.org/IndicatorExplorer?query=32>
- Statista (2024) *Share of the global workforce working in low-skilled occupations 2020-2030* Published by Statista Research Department, Sep 2, 2024
<https://www.statista.com/statistics/1171289/global-workforce-low-skilled-occupations/>
- World Bank Blogs (2024) *Rafael de Hoyos, Foundational skills: Building blocks of success in the 21st century* February 08, 2024 <https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/foundational-skills-building-blocks-success-21st-century>
- World Economic Forum (2023) *Future of Jobs Report 2023*. ISBN-13: 978-2-940631-96-4 <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report>. May 2023

ECONOMIC GROWTH AND ENERGY CONSUMPTION IN KAZAKHSTAN
KAZAKİSTAN'DA EKONOMİK BÜYÜME VE ENERJİ TÜKETİMİ

ASKHAT SAGYNAY¹, HACI AHMET KARADAŞ²

¹Yüksek lisans öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İktisat Ana Bilim Dalı, ORCID:0009-0007-8929-2431

²Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-3088-1107

Özet

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan ülkelerden birisi olan Kazakistan, zengin fosil yakıt kaynaklarına sahip bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Ülkenin enerji üretim ve tüketimi büyük ölçüde petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıt kaynaklarına dayanmaktadır. Son yıllarda, tüm dünyada olduğu gibi teknolojik gelişmeler ve nüfus artışına bağlı olarak Kazakistan'da da enerji tüketimi artmıştır. Artan enerji tüketimi ekonomik büyümeye katkıda bulunurken, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik açısından ciddi tehditler oluşturmaktadır. Fosil yakıtların yoğun kullanımı, sera gazı emisyonlarının artmasına yol açarak iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi çevresel sorunları tetiklemektedir. Artan enerji talebi, yalnızca çevresel zararlara neden olmakla kalmayıp, uzun vadede Kazakistan'ın enerji güvenliğini de riske atmaktadır. Bu bağlamda, güneş, rüzgar ve hidroelektrik gibi önemli yenilenebilir enerji kaynaklarına sahip Kazakistan'da yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, ülkenin enerji politikalarında stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarını değerlendirmeye yönelik yatırımlar, çevresel zararları azaltmanın yanı sıra, ekonomik istikrarı sağlamak ve sürdürülebilir büyüme elde etmek açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki mevcut ilişkileri inceleyerek Kazakistan'ın enerji politikalarının çevresel ve ekonomik etkilerini tartışmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, sürdürülebilir enerji politikalarının benimsenmesinin hem çevresel hem de ekonomik faydaları ele alınacaktır. Yenilenebilir enerjiye geçişin, ülkenin enerji güvenliğine ve iklim değişikliğiyle mücadele kapasitesine katkıları da bu bağlamda incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, ekonomik büyüme, fosil yakıt, yenilenebilir enerji

Abstract

Kazakhstan, one of the countries that gained independence after the collapse of the USSR, stands out as a country with rich fossil fuel resources. The country's energy production and consumption are largely based on fossil fuel resources such as oil, natural gas and coal. In recent years, energy consumption has increased in Kazakhstan, as in the rest of the world, due to technological developments and population growth. While increasing energy consumption contributes to economic growth, it also poses serious threats to environmental sustainability. The intensive use of fossil fuels leads to an increase in greenhouse gas emissions, triggering environmental problems such as climate change and global warming. Increasing energy demand not only causes environmental damage, but also risks Kazakhstan's energy security in the long term.

In this context, the transition to renewable energy resources has become a strategic necessity in the country's energy policies in Kazakhstan, which has important renewable energy resources such as solar, wind and hydroelectric. Investments in renewable energy resources play a critical role in reducing environmental damage, ensuring economic stability and achieving sustainable growth. This study aims to discuss the environmental and economic impacts of Kazakhstan's energy policies by examining the current relationships between energy consumption and economic growth. In addition, both environmental and economic benefits of adopting sustainable energy policies will be discussed. The contribution of the transition to renewable energy to the country's energy security and its capacity to combat climate change will also be examined in this context.

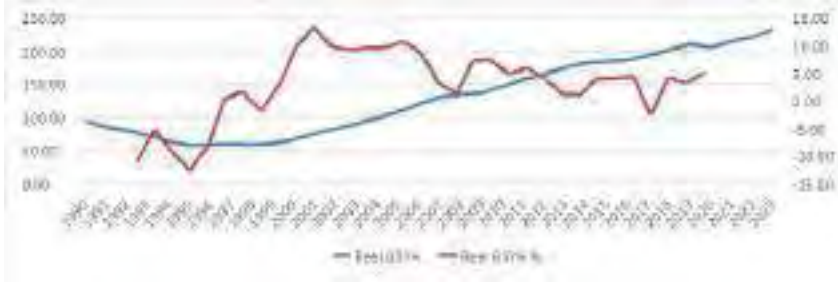
Keywords: Kazakhstan, economic growth, fossil fuel, renewable energy

1. GİRİŞ

Kazakistan Cumhuriyeti, 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını kazanmış ve Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine sahip üniter bir devlet olarak kurulmuştur. 30 Ağustos 1995'te yapılan ulusal bir referandum sonucunda mevcut Anayasa kabul edilmiştir. Bu Anayasa'ya göre ülke, kendini en yüksek değerleri insan, onun hayatı, hakları ve özgürlükleri olan demokratik, laik, hukuki ve sosyal bir devlet olarak tanımlamaktadır. Anayasa ile Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu, yasama işlevini yerine getiren ve iki kanattan (Senato ve Meclis) oluşan en üst temsilci organ olarak belirlenmiştir (Nogayeva 2019: 348). Kazakistan 30 milyar varillik petrol rezervi, 1,01 trilyon m³'lük doğal gaz rezervi ve 26 milyar tonluk kömür rezervi ile dünyada yüksek fosil yakıt rezervlerine sahip ülkeler arasındadır. Zengin fosil yakıt rezervleri sayesinde, enerji tüketiminde dışa bağımlı olmamasının yanında üretilen enerji fazlasını dış dünyaya ihraç etmektedir (Syzdykova, 2020). Ayrıca, 2019 yılı itibariyle 3,1 GW olan yenilenebilir enerji gücünü 2035 yılı itibariyle 6,5 GW çıkartmak hedefleri bulunmaktadır. Petrol, üretilen ve tüketilen tüm enerjiler içerisinde en büyük paya sahip olan başlıca enerji kaynağıdır. Petrol rezervlerinin sınırlı olması nedeniyle, son yüzyılda ortaya çıkan talep artışı rezervleri azalmış hatta yakın zamanda tükenecek duruma gelmiştir. Bu nedenle, uzmanlar ekonomik ve politik risklerin yanı sıra nispeten yüksek maliyetli bölgeler dahil olmak üzere yeni bölgelerde enerji kaynağı arayışına girmektedir. Yirminci yüzyılın sonlarında, petrol fiyatlarının yükselmesi ve çevreye olumsuz etkisi nedeniyle odak, petrol yerine doğal gazı kaymıştır. En çok kullanılan ikinci enerji kaynağı doğal gazın önemli keşfedilmiş rezervlere, düşük çıkarma ve taşıma maliyetlerine ve düşük karbon içeriğine sahip olması nedeniyle, birincil enerji kaynağı olması beklenmektedir. Petrol ve doğal gazdan sonra en çok kullanılan üçüncü enerji kaynağı olan kömür doğal bir enerji kaynağı olarak önemli bir rol oynamasına rağmen, kullanımının azalmasının altında daha temiz enerji kaynaklarına geçiş trendi yatmaktadır (Мироненко, Левит 2014: 312). Fosil yakıtlardaki sınırlı rezervler ve kaynakların orantısız dağılımına ek olarak çevre üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle dünya üzerinde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim başlamıştır. Yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde güneş ve rüzgar enerjisi, jeotermal ve hidroelektrik enerji, biyokütle, gelgit ve dalga enerjisi öne çıkan liderler olarak ortaya çıkmıştır (Басов, Варнаровский 2010: 288). Fosil yakıt kaynakları bakımından zengin rezervlere sahip olan Kazakistan'da ortaya çıkan çevresel sorunlar daha çevreci politikaların uygulanmasını ve temiz enerji kaynaklarına yapılan yatırımların artmasına neden olmuştur. Kazakistan'da ekonomik büyüme ve enerji tüketimini inceleyen bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kazakistan'ın ekonomik durumu incelenirken, ikinci bölümde enerji kullanımına değinilecektir. Üçüncü bölümde, Kazakistan'da ekonomik büyüme ve enerji tüketimi sonucunda ortaya çıkan çevresel sorunlar incelenecektir. Çalışmanın sonucu ve politika önerileri bölümde yer almaktadır.

2. KAZAKİSTAN'DA EKONOMİK BÜYÜME

Günümüz ekonomik teorisinde, ekonomik büyüme genellikle gerçek üretim miktarındaki kısa vadeli dalgalanmalarla değil, üretken güçlerin uzun vadeli gelişimi ile ilişkilendirilen gerçek üretim miktarının doğal seviyesindeki uzun vadeli değişikliklerle tanımlanır. Ekonomik büyüme parametreleri ve bunların dalgalanmaları genellikle ulusal ekonomilerin ilerlemesini göstermek için kullanılır ve ekonomik düzenlemeleri yönlendirmede rol oynar. Vatandaşlar, ekonomik büyüme dinamiklerinin ve yaşam standartlarının evriminin göstergelerini incelerken, ülkenin en yüksek ekonomik ve siyasi organlarının performansını değerlendirir. Ekonomik büyüme, hızı, kalitesi ve diğer ölçütleriyle, yalnızca ulusal ekonominin potansiyeline değil, aynı zamanda önemli ölçüde dış ekonomik ve dış politika değişkenlerine de bağlıdır (Лавров, Капорузов 2006: 214). Ekonomik büyüme, bir toplumun genel üretimini nicel olarak artırması ve üretim faktörlerinin niteliksel olarak iyileştirilmesini ifade eder. Bu, bir ulusun, bir bölgenin veya küresel olarak belirli bir ekonomik çerçevede mal ve hizmetlerin üretiminde artış ve kalitenin artması demektir. Ekonomik büyümeyi ölçmede temel gösterge olarak genellikle reel gayri safi yurtiçi hasıladaki (GSYH) artış veya kişi başına GSYH'deki artış kullanılır (Четвертакова 2008: 35–38). Kazakistan'a ait GSYH ve GSYH artış oranları şekil 1'de verilmiştir. Şekil 1'de sol eksen reel GSYH değerlerini milyar ABD doları cinsinden gösterirken, sol eksen GSYH artış oranlarını göstermektedir.

Şekil 1. Kazakistan'da Reel GSYH ve artış oranı.
Kaynak: Dünya Bankası

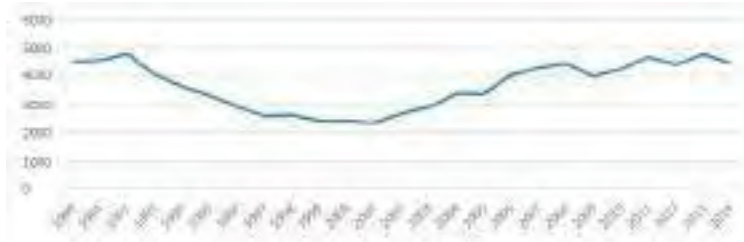
Şekilde görüldüğü gibi Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra 1996 yılına kadar negatif büyüme oranlarıyla karşı karşıya kalmıştır (Üzümcü, 2017). 1996 ve 1997 yılında görülen pozitif büyüme oranlarından sonra 1998 yılında krizin etkisi ile tekrar bir negatif büyüme oranı görülmüştür. İlerleyen dönemde genel itibari ile yüksek oranlarla büyüyen Kazakistan ekonomisinin büyüme oranında 2008 finansal krizi nedeniyle bir düşüş gözlenirse de büyüme oranı pozitif kalmıştır. 1998 yılından sonra ilk defa tüm dünyada olduğu gibi 2020 yılında covid-19'un etkisiyle negatif büyüme oranı ile karşılaşmıştır. Kazakistan'da ekonomik büyüme, ülkenin enerji kaynakları üzerinde önemli bir etkiye sahip olup, çevresel sonuçlar açısından dikkate değerdir. Kazakistan, zengin doğal kaynaklara sahip bir ülke olarak, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını fosil yakıtlardan karşılamaktadır. Özellikle petrol, doğalgaz ve kömür, enerji üretiminde temel kaynaklar olarak kullanılmakta ve bu durum, çevresel etkiler açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır (KEB, 2023). Ekonomik büyüme ile paralel olarak enerji tüketiminin artması, sera gazı emisyonlarının yükselmesine ve hava kalitesinin bozulmasına yol açmaktadır. Fosil yakıtların yanması sonucu ortaya çıkan karbon dioksit ve diğer sera gazları, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi çevresel sorunları tetikler (IPCC, 2023).

3. KAZAKİSTAN'DA ENERJİ KULLANIMI VE ÇEVRESEL SORUNLAR

Enerji kullanımı hem ekonomik büyüme hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından dünya genelinde kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Kazakistan gibi enerji zengini ülkelerde bu ilişki, özellikle fosil yakıtlara dayalı enerji sistemlerinin ekonomik gelişmeye katkısı ve çevresel etkileriyle daha da karmaşık bir hal almaktadır. Küresel enerji tüketiminin büyük bir kısmı fosil yakıtlardan sağlanırken, bu durum atmosferde sera gazlarının birikmesine yol açarak küresel ısınmayı ve iklim değişikliğini tetiklemektedir (IEA, 2023). Yenilenebilir enerji kaynakları ise küresel enerji tüketiminin sadece %20'sini karşılamaktadır ve bu oran, sürdürülebilir enerji politikalarına duyulan acil ihtiyacı gözler önüne sermektedir (World Bank, 2023).

3.1. Kazakistan'da enerji kullanımı

Kazakistan, zengin fosil yakıt rezervlerine sahip bir ülkedir ve bu durum, enerji kullanım kalıplarını büyük ölçüde şekillendirmektedir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra kişi başına enerji kullanımında bir düşüş yaşanmışsa da 2000 yılından itibaren enerji kullanımı tekrar artmaya başlamıştır. Aşağıdaki Şekil 2'de Kazakistan'ın kişi başına enerji kullanımı (kg eşdeğer petrol cinsinden) yıllar itibarıyla gösterilmiştir.

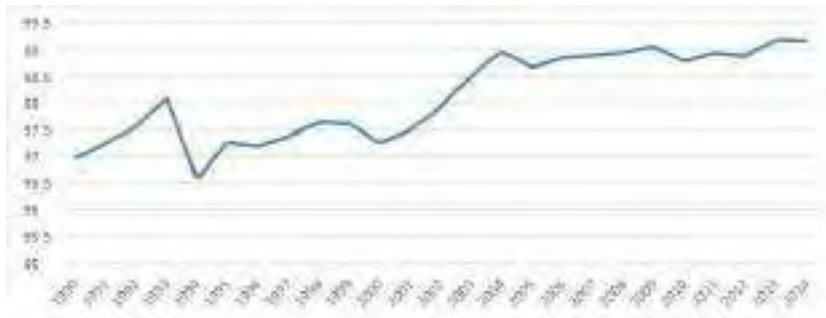

Şekil 2. Kazakistan enerji kullanımı (kişi başı kg eşdeğer petrol).
Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 2'de görüldüğü gibi, Kazakistan'da enerji kullanımı 1990'lı yıllarda düşüş göstermiş, ancak 2000 yılından itibaren istikrarlı bir artış eğilimi gözlemlenmiştir. Bu artış, ülkenin ekonomik büyümesi ve enerji talebindeki artışla ilişkilendirilmektedir.

3.2. Fosil yakıtların enerji tüketimindeki payı

Kazakistan'ın enerji tüketiminin %95'ten fazlası fosil yakıtlarla karşılanmaktadır. Bu oran, küresel ortalamanın oldukça üzerindedir ve fosil yakıtlara olan yüksek bağımlılık, çevresel baskıları artırmaktadır. Aşağıdaki Şekil 3'te fosil yakıtların toplam enerji tüketimindeki payı gösterilmektedir.

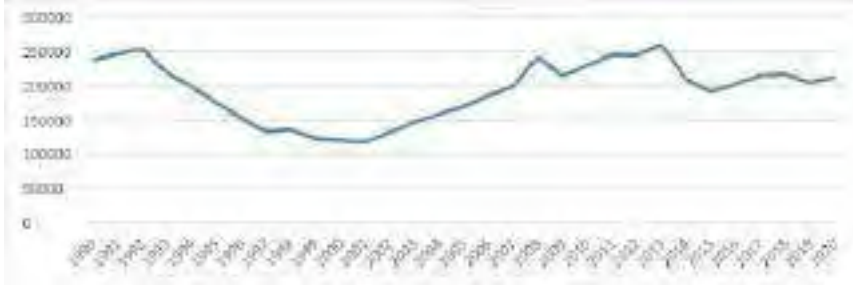

Şekil 3. Kazakistan fosil yakıtın toplam enerji tüketimindeki yüzdesi.
Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 3'te görüldüğü gibi toplam enerji tüketiminde fosil yakıtların oranı gün geçtikçe artmış ve %99'un üzerine çıkmıştır. Enerji tüketiminin büyük bir kısmının fosil yakıtlardan sağlanması, ülkedeki çevresel sorunları daha da derinleştirmektedir. Yüksek fosil yakıt tüketimi, atmosferde sera gazı birikimini hızlandırarak çevresel baskıları artırmaktadır (Böhler et al., 2021).

3.3. Fosil yakıt kullanımı ve çevresel etkiler

Kazakistan'daki fosil yakıt tüketimi, ülkenin çevresel sürdürülebilirlik çabaları önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Fosil yakıtların geniş çapta kullanımı, başta karbon dioksit (CO₂) olmak üzere sera gazı emisyonlarını artırarak küresel ısınma ve iklim değişikliğine katkıda bulunmaktadır (UNEP, 2020). Şekil 4'te Kazakistan'daki CO₂ emisyonlarının (kiloton) yıllar içindeki değişimi gösterilmektedir.

Şekil 4. Kazakistan CO₂ salınımı (kilo ton).
Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 4'te, Kazakistan'ın 1990-2020 yılları arasındaki toplam CO₂ salınımı gösterilmektedir. Veriler, enerji tüketimiyle paralel olarak CO₂ salınımında da artış olduğunu ortaya koymaktadır. 1990 yılında yaklaşık 237 bin kiloton olan CO₂ salınımı, 2020 yılında 211 bin kiloton olarak gerçekleşmiştir.

Kazakistan'ın fosil yakıtlara dayalı enerji politikası, sadece atmosferde sera gazı birikimini artırmakla kalmamış, aynı zamanda hava kalitesini de olumsuz etkilemiştir. Kömür ve diğer fosil yakıtların kullanımı, su kaynaklarının kirlenmesine ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına da yol açmaktadır. Bu durum, çevresel bozulmanın yanı sıra halk sağlığı üzerinde de olumsuz etkilere neden olmuştur (OECD, 2021).

3.4. Sıcaklık anomalileri ve iklim değişikliği

Kazakistan, küresel iklim değişikliğinin etkilerini hissetmektedir. Tablo 3, 1993-2023 döneminde Kazakistan ve diğer ülkelerdeki sıcaklık anomalilerini göstermektedir. Kazakistan'daki sıcaklık anomalileri, küresel ortalamalarla paralel olarak artış göstermiştir. Ülkenin enerji üretiminde fosil yakıtlara olan bağımlılığı, CO₂ ve diğer sera gazı emisyonlarını artırarak küresel ısınmayı hızlandırmaktadır. Kazakistan'ın mevcut enerji politikaları, sürdürülebilirlikten uzak olduğu için yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek acil bir gereklilik haline gelmiştir. Bu geçiş hem çevresel etkilerin azaltılması hem de uzun vadeli enerji güvenliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Yenilenebilir enerjiye geçiş sürecinde modern teknolojilerin kullanımı ve çevre dostu politikaların benimsenmesi, Kazakistan'ın çevresel ayak izini önemli ölçüde azaltabilir. Dolayısıyla, Kazakistan'ın çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak ve daha sürdürülebilir bir gelecek inşa etmek için enerji sistemlerinde ve sanayi süreçlerinde köklü değişiklikler yapması gerekmektedir. Bu değişiklikler, sadece çevreyi korumakla kalmayacak, aynı zamanda ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimine de katkıda bulunacaktır (Боженко 2021: 1).

Sıcaklık anomalisi grafiği, belirli bir dönemde (1993-2023 gibi) küresel sıcaklıkların ortalama sıcaklığa göre ne kadar farklılık gösterdiğini gösterir. Grafik, farklı ülkeler veya bölgeler için sıcaklık anomalilerini yıllık bazda sunarak, bu bölgelerdeki iklim değişikliklerini ve trendleri görselleştirir.

Tablo 1

1993-2023 döneminde ülkelere göre sıcaklık anomalileri

Yıl	ABD Sıcaklık Anomalisi (°C)	Çin Sıcaklık Anomalisi (°C)	Hindistan Sıcaklık Anomalisi (°C)	Rusya Sıcaklık Anomalisi (°C)	Avrupa Sıcaklık Anomalisi (°C)	Kazakistan Sıcaklık Anomalisi (°C)
1993	+0.16	+0.10	+0.12	+0.18	+0.14	+0.11
1994	+0.22	+0.12	+0.15	+0.20	+0.16	+0.13
1995	+0.18	+0.14	+0.13	+0.19	+0.17	+0.15
2000	+0.32	+0.25	+0.21	+0.30	+0.26	+0.28
2005	+0.42	+0.36	+0.30	+0.40	+0.36	+0.40
2010	+0.55	+0.47	+0.40	+0.50	+0.46	+0.52
2015	+0.68	+0.60	+0.51	+0.60	+0.56	+0.65
2020	+0.80	+0.73	+0.62	+0.70	+0.66	+0.78
2021	+0.83	+0.75	+0.65	+0.72	+0.68	+0.80
2022	+0.85	+0.77	+0.67	+0.74	+0.70	+0.82
2023	+0.88	+0.80	+0.70	+0.76	+0.72	+0.85

Kaynak: NASA GISS Surface Temperature Analysis (GISTEMP), <https://psl.noaa.gov/data/gridded/data.gistemp.html>, WMO Global Surface Temperature Data Sets, <https://community.wmo.int/etablon/global-surface-temperature-data-sets>

Tablo 3, 1993 ile 2023 yılları arasında ABD, Çin, Hindistan, Rusya, Avrupa ve Kazakistan gibi ülkelerde sıcaklık anomalilerinin yıllık değişimini göstermektedir. Bu dönem boyunca tüm bölgelerde belirgin bir sıcaklık artışı gözlemlenmektedir. Kazakistan'ın sıcaklık anomalileri genel olarak artış göstermiştir. Özellikle son yıllarda, Kazakistan'da sıcaklık anomalileri küresel trendlerle paralellik göstermektedir. Bu ise, Orta Asya'daki iklim değişikliğinin etkilerini yansıtmakta ve sıcaklık artışlarının bölgedeki ekosistemler üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. ABD ve Rusya'daki sıcaklık anomalileri, küresel ısınmanın etkilerini belirgin şekilde ortaya koymaktadır. Rusya'daki sıcaklık anomalileri daha yüksek bir artış göstermektedir. Bu da yüksek enlemlerdeki ısınmanın daha belirgin olduğunu işaret etmektedir. Çin ve Hindistan'daki sıcaklık anomalileri de artış göstermektedir, ancak artış hızının diğer büyük ülkelere göre biraz daha düşük olduğu görülmektedir. Bu, bu bölgelerdeki iklim değişikliğinin etkilerinin nispeten daha yeni veya daha düşük olduğunu göstermektedir. Kazakistan'da enerji kullanımının çevresel etkileri, özellikle kömürün geniş çapta kullanımıyla belirginleşmektedir.

Kömür, enerji üretiminin önemli bir bölümünü oluştursa da bu yakıtın kullanımı hava kirliliği ve su kaynaklarının kirlenmesi gibi olumsuz çevresel etkiler yaratmaktadır (KUEYA, 2023). Ayrıca, bu durum biyolojik çeşitliliğin azalmasına ve ekosistemlerin bozulmasına neden olmaktadır. Ekonomik büyümenin hızla devam ettiği bir dönemde, enerji tüketiminin artışıyla birlikte çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması büyük bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır. Kazakistan'da fosil yakıtların enerji tüketiminde baskın olması, çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Karbon emisyonlarının artması ve küresel ısınmanın etkileri, Kazakistan'ın yenilenebilir enerjiye yönelme ihtiyacını vurgulamaktadır. Enerji tüketiminde yenilenebilir kaynakların payının artırılması hem çevresel sorunların çözümü hem de uzun vadeli enerji güvenliğinin sağlanması için kritik önemdedir.

4. KAZAKİSTAN'DA ÇEVRESEL SORUNLARA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Kazakistan, geniş doğal kaynak rezervlerine sahip olmanın avantajlarını ekonomik büyüme için kullanırken, bu büyümenin çevresel etkileri de göz ardı edilemeyecek kadar ciddi hale gelmiştir. Özellikle petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtların yoğun kullanımı, sera gazı emisyonlarının artmasına ve hava kirliliğine yol açmış; su kaynakları üzerindeki baskı da giderek artmıştır. Bu nedenle, Kazakistan hükümeti hem ulusal düzeyde hem de uluslararası iş birliği çerçevesinde çevresel sorunlara karşı çeşitli önlemler almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, Kazakistan'ın çevresel sorunlarla mücadelesinde uyguladığı başlıca önlemler ele alınacaktır.

4.1. Uluslararası iklim taahhütleri

Kazakistan, küresel iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası düzeyde sorumluluk üstlenmiş bir ülkedir. 2016 yılında Paris Anlaşması'na taraf olan Kazakistan, sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda taahhütlerde bulunmuştur (UNFCCC, 2016). Bu bağlamda, ülkenin 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %15-25 oranında azaltmayı hedeflediği görülmektedir (Karatayev & Clarke, 2016). Ayrıca, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda, enerji üretiminde yenilenebilir kaynakların payını artırma çabalarına hız verilmiştir (Lussier & Kalugin, 2020).

4.2. Yenilenebilir enerji politikaları

Kazakistan'ın enerji üretimi büyük ölçüde fosil yakıtlara dayansa da, son yıllarda yenilenebilir enerjiye geçiş önemli bir stratejik hedef haline gelmiştir. Ülke, rüzgar, güneş ve hidroelektrik enerji potansiyeline sahip olup, bu kaynakların daha etkin kullanılabilmesi için yasal düzenlemeler ve teşvik mekanizmaları oluşturulmuştur (Ergün, 2018). Örneğin, 2013 yılında kabul edilen "Yeşil Ekonomi" konsepti, Kazakistan'ın yenilenebilir enerji hedeflerini belirlemekte önemli bir adım olmuştur. Bu politika, 2050 yılına kadar enerji üretiminin %50'sinin yenilenebilir kaynaklardan elde edilmesini öngörmektedir (Karatayev & Clarke, 2016).

4.3. Sanayi sektöründe karbon emisyonlarını azaltma çabaları

Sanayi sektörü, Kazakistan'ın toplam karbon emisyonlarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu duruma karşılık olarak, hükümet sanayi üretiminde enerji verimliliğini artırmaya yönelik adımlar atmıştır. Sanayide enerji tasarrufunu teşvik eden programlar geliştirilmiş ve ağır sanayide daha temiz üretim teknolojilerine geçiş desteklenmiştir (Ergün, 2018). Kazakistan ayrıca, emisyon ticaret sistemi uygulamalarına da başlamıştır. Bu sistem, emisyon sınırlarını aşan şirketlerin karbon kredisi satın alarak emisyon azaltımına katkıda bulunmalarını sağlamaktadır (Karatayev & Clarke, 2016).

4.4. Doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi

Kazakistan, geniş tarım alanlarına ve biyolojik çeşitliliğe sahip bir ülkedir. Ancak aşırı otlatma, ormansızlaşma ve su kaynaklarının kötüye kullanılması gibi sorunlar, ekosistemler üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu nedenle, sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi konusunda önemli adımlar atılmaktadır. Hükümet, 2018 yılında “Ekolojik Kodeks” adı altında yeni bir çevre yasası kabul etmiştir. Bu yasa, doğal kaynakların daha verimli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla çevresel denetimleri ve cezaları artırmıştır (Karatayev & Clarke, 2016).

4.5. Atık yönetimi ve geri dönüşüm stratejileri

Kazakistan'da artan şehirleşme ve sanayileşme, atık yönetimi konusunda ciddi sorunlara neden olmuştur. Bu sorunların çözümü için, atık yönetimi ve geri dönüşüm politikaları geliştirilmiştir. Kazakistan, atıkların geri dönüşüm oranını artırma hedefi doğrultusunda çeşitli geri dönüşüm tesisleri kurmuş ve atıkların ayrıştırılması konusunda bilinçlendirme kampanyaları düzenlemiştir (Ergün, 2018). 2030 yılına kadar atık geri dönüşüm oranını %40'a çıkarma hedefi, ülkenin atık yönetimi stratejisinde önemli bir kilometre taşıdır (Karatayev & Clarke, 2016).

4.5. Su kaynaklarının korunması

Kazakistan, su kaynakları açısından hassas bir bölgedir. Özellikle tarım sektörü, su kaynakları üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır. Bu durum, ülkedeki göllerin ve nehirlerin kurummasına, su kalitesinin düşmesine yol açmıştır. Su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir su yönetimi politikalarının uygulanması için çeşitli projeler yürütülmektedir (Lussier & Kalugin, 2020). Örneğin, su verimliliğini artırmaya yönelik sulama tekniklerinin yaygınlaştırılması, tarımsal üretimde suyun daha etkin kullanımını sağlamayı amaçlamaktadır (Ergün, 2018).

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Kazakistan'ın enerji tüketimi ve ekonomik büyümesi arasındaki ilişki ele alınmış, fosil yakıtlara dayalı enerji politikalarının çevresel etkileri incelenmiştir. Kazakistan, zengin fosil yakıt rezervleri sayesinde enerji tüketiminde dışa bağımlı olmamakla birlikte, enerji tüketiminin büyük bir kısmını fosil yakıtlardan karşılamaktadır. Fosil yakıt kullanımının çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki olumsuz etkileri, artan CO₂ emisyonları ve küresel ısınmanın hızlanmasıyla kendini göstermektedir. Bu durum, hem ülke içindeki çevre kirliliği sorunlarını derinleştirmekte hem de Kazakistan'ın küresel iklim değişikliği üzerindeki olumsuz katkısını artırmaktadır. Çalışmanın bulguları, Kazakistan'ın fosil yakıtlara dayalı enerji politikalarının uzun vadede sürdürülebilir olmadığını ortaya koymaktadır. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişki, çevresel bozulma ile dengelenmelidir. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin hızlandırılması büyük bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, Kazakistan'ın çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilecek ve uzun vadeli enerji güvenliğini sağlayabilecektir. Ayrıca, çevre dostu politikaların benimsenmesi ve modern teknolojilerin uygulanması, ülkenin ekonomik büyümesini çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu hale getirebilir. Sonuç olarak, Kazakistan'ın enerji politikalarının fosil yakıt ağırlıklı yapısı, çevresel sürdürülebilirlik açısından ciddi riskler taşımaktadır. Ülkenin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için köklü enerji reformlarına ve yenilenebilir enerjiye dayalı bir geçişe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu reformlar, Kazakistan'ın hem ulusal hem de küresel ölçekte sürdürülebilir bir büyüme yolunda ilerlemesine katkı sağlayacaktır.

6. KAYNAKLAR

- Böhler, T., Schumacher, K., Kölbl, J., & Kuik, O. (2021). The role of renewable energy in mitigating climate change in Kazakhstan. *Energy Policy*, 110, 635-642.
- Ergün, K. (2018). Financial literacy among university students: A study in eight European countries. *International Journal of Consumer Studies*, 42(1), 2-15.
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). (2023). *Climate change 2023: The physical science basis*. IPCC Reports.
- Karatayev, M., & Clarke, M. L. (2016). Current energy resources in Kazakhstan and the future potential of renewables: A review. *Energy Procedia*, 25(2), 217-230.
- KEB (Kazakistan Enerji Bakanlığı). (2023). *Yıllık enerji raporu 2023*. Kazakistan Cumhuriyeti.
- KUEYA (Kazakistan Ulusal Enerji Yatırım Ajansı). (2023). *Yenilenebilir enerji ve yatırımlar raporu*. Kazakistan Cumhuriyeti.
- Lussier, M., & Kalugin, S. (2020). Sustainable development in Kazakhstan: Energy policies and environmental challenges. *Journal of Energy and Environmental Sustainability*, 9(1), 43-55.
- NASA GISS Surface Temperature Analysis. (2023). Global temperature anomalies. <https://psl.noaa.gov/data/gridded/data.gistemp.html>
- Nogayeva, A. (2019). Geçmişten Günümüze Kazakistan. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 347-354.
- OECD. (2021). *Environmental performance reviews: Kazakhstan 2021*. OECD Publishing.
- UNEP (United Nations Environment Programme). (2020). *Emissions gap report 2020*. Nairobi: UNEP.
- UNFCCC. (2016). *Paris Agreement*. United Nations Framework Convention on Climate Change. Retrieved from <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
- Üzümcü, A. (2017). Kazakistan ile Türkiye'nin dış ticaret-enerji ilişkileri ve Kazakistan enerji piyasasının dışa açılma süreci. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III, Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyasının Geleceği: Fırsatlar ve Tehditler*. Nisan 24-26. Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan.
- Боженко Я. (2021). экологические проблемы Казахстана и пути их решения. nir.kz. Erişim tarihi: 28 Mayıs 2024.
- Басов, Н. А., & Варнавский, В. И. (2010). *Энергетика и природные ресурсы*.
- Мироненко, И. И., & Левит, С. М. (2014). *Энергетические ресурсы России и мира*.
- Четвертакова, В. (2008). *Экономический рост и развитие*. *Экономист*, 35-38.
- Лавров, Е., & Капогузов, Е. (2006). *Экономический рост: теории и проблемы: Учебное пособие*. Омск: ОмГУ

**THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL INCLUSION WITH GENDER
INEQUALITY IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE GROWTH: THE CASE OF
TURKEY AND THE WORLD**

**KAPSAYICI BÜYÜME BAĞLAMINDA FİNANSAL KAPSAYICILIĞIN CİNSİYET
EŞİTSİZLİĞİ İLE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE VE DÜNYA ÖRNEĞİ**

TANSU KARTAL¹, SELAHATTİN TOĞAY²

¹Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,

(<https://orcid.org/0000-0003-1546-2542>)

²Prof.Dr. , Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Para ve Banka,

(<https://orcid.org/0000-0002-5013-4109>)

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında katkı sağlayacak olgulardan biri kapsayıcı büyümedir. Kapsayıcı büyüme ekonomik büyümenin yanında gelir ve cinsiyet eşitsizlikleri problemleri ile mücadele ile de ilgilenmektedir. Bu bağlamda büyümenin kapsayıcı olmasını sağlayan dört ana unsurdan biri olan finansal kapsayıcılığı artırmak cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması açısından elzemdir. Finansal kapsayıcılık ise tüm ekonomik birimlerin finansal ürün ve hizmetlere eşit bir şekilde erişimini ifade eden bir kavram olup özellikle düşük gelirli ve dezavantajlı gruplardaki bireylerin temel finansal hizmetlere erişimlerini sağlayan bir süreç olarak kabul edilmektedir. Kadınlar finansal kapsayıcılık açısından literatürde karşımıza çıkan dezavantajlı gruplar arasında yer almakta olup toplumun yarısını oluşturan kadınların dezavantajlı gruplar arasında yer alması ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan gelişmesi ve kalkınması üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda finansal hizmetlere erişimde kadınların, dünya genelinde erkeklere kıyasla dezavantajlı konumda olması ekonomik kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşmada önemli bir engel teşkil eder. Finansal hizmetlere erişimin kapsayıcı olması için kadınlara odaklanmak, ekonomik büyüme ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında gereklidir. Son yıllarda finansal kapsayıcılık küresel ölçekte cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi için önemli bir faktör olarak ülke ekonomileri için arzu edilen bir durumdur. Özellikle kadınlar için finansal kapsayıcılık, ekonomik kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda önemli bir araçtır. Buradan hareketle çalışmada; toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi baz alınarak Dünya’da ve Türkiye’de cinsiyete göre finansal kapsayıcılığa ilişkin finansal kapsayıcılığı ölçmek için kullanılan göstergelerle ile toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve finansal kapsayıcılık arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcı Büyüme, Finansal Kapsayıcılık, Kadın.

ABSTRACT

One of the phenomena that will contribute to the achievement of the sustainable development goals is inclusive growth. Inclusive growth is concerned with combating income and gender inequality problems as well as economic growth. In this context, increasing financial inclusion, which is one of the four main elements that ensure inclusive growth, is essential for reducing gender inequality.

Financial inclusion is a concept that refers to the equal access of all economic units to financial products and services and is considered as a process that provides access to basic financial services, especially for individuals in low-income and disadvantaged groups. Women are among the disadvantaged groups that appear in the literature in terms of financial inclusion, and the fact that women, who make up half of the society, are among the disadvantaged groups has a negative impact on the social, cultural and economic development and deceleration of countries. Deceleration of women in the literature has a negative impact on the social, cultural and economic development of countries. In this context, the fact that women are at a disadvantage compared to men in accessing financial services worldwide constitutes a significant obstacle to achieving the goals of economic development and gender equality. In order for access to financial services to be inclusive, focusing on women is necessary for achieving economic growth and gender equality. In recent years, financial inclusion has been a desirable situation for national economies as an important factor for eliminating gender inequality on a global scale. It is an important tool for financial inclusion, economic development and gender equality, especially for women. From here on in the study; based on the gender inequality index, the relationship between gender inequality and financial inclusion will be tried to be determined by the indicators used to measure financial inclusion related to gender deficiency in the World and in Turkey.

Keywords: Inclusive Growth, Financial Inclusion, Women.

**SOCIAL CONTROL FROM PANOPTICON TO DIGITAL SURVEILLANCE: THE
CIRCLE MOVIE EXAMPLE**
**PANOPTİKONDAN DİJİTAL GÖZETİME TOPLUMSAL DENETİM: THE CIRCLE
FİLMİ ÖRNEĞİ**

K. AYFER KOÇ¹

¹Dr, Sağlık Bakanlığı, Sinema, 0000-0002-9971-9685

Özet

Modernite öncesi dönemlerde kabilelerin, imparatorlukların, monarşilerin ve dinlerin başlıca egemenlik mekanizması olarak işlev gören gözetim kavramı, modern topluma geçiş ile kurumsallaşma göstermiştir. Enformasyon toplumu olarak adlandırılan günümüzdeyse, gözetim pratikleri yine iktidar ve egemenlik ilişkileri bağlamında tümüyle yüksek teknolojinin imkanlarına dayalı bir karakteristiğe bürünmüştür. Yeni iletişim teknolojileri ile birlikte; kişilerin davranışlarının, görünüşlerinin, hareketlerinin, konumlarının veya fikirlerinin elektronik sistemler tarafından izlenebilmesine olanak tanıyan “dijital gözetim” kavramı da dönüşen bir gözetim pratiği olarak önem kazanmaktadır. Toplumlar, güvenliklerini sağlamak ve varlıklarını devam ettirmek için tarihin her döneminde çeşitli önlemler alma zorunluluğu hissetmişlerdir. Bu önlemler; bir yandan toplumun üyesi olan bireyler ve grupların sürekli izlenerek davranışlarının yönlendirilmesi, diğer yandan ise toplumlararası ilişkilerde devamlılığın sürdürülmesine yönelik uygulamaların geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda; toplumsal denetimin en önemli mekanizmalarından olan gözetim olgusu, gelişen ve değişen teknolojilerle yeni bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma; Jeremy Bentham’ın panoptikon kavramından yola çıkarak dijital çağdaki gözetim mekanizmalarının bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini The Circle (James Ponsoldt, 2017) filmi örneği üzerinden incelemektedir. Panoptikon modeli; bireylerin sürekli izlendikleri hissiye kendi davranışlarını kontrol altına aldıkları bir disiplin toplumu yaratırken, dijital gözetim ise bu kontrolü daha geniş ölçekte ve derinlikte sunmaktadır. Nitel araştırma metodolojisinde yer alan betimsel analiz ve söylem analizi aracılığıyla; dijitalleşen dünyada bireylerin teknolojik sistemler aracılığıyla nasıl kontrol altına alındığı The Circle (James Ponsoldt, 2017) filmi üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda; şeffaflık ve dijital gözetim adı altında bireylerin sürekli izlenmesi ve kişisel verilerinin kontrol altına alınması ile sosyal medyanın modern topluma yeni bir düzen dayattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Panoptikon, dijital gözetim, toplumsal denetim, sosyal medya, şeffaf toplum

Summary

The concept of surveillance, which functioned as the primary sovereignty mechanism of tribes, empires, monarchies and religions in pre-modern times, has been institutionalized with the transition to modern society. In today's so-called information society, surveillance practices have taken on a characteristic based entirely on the possibilities of high technology in the context of power and sovereignty relations.

With new communication technologies, the concept of “digital surveillance”, which allows electronic systems to monitor people's behavior, appearance, movements, location or opinions, is gaining importance as a transforming surveillance practice. Societies have felt the necessity to take various measures in every period of history in order to ensure their security and continue their existence. These measures mean, on the one hand, continuous monitoring of individuals and groups who are members of the society and directing their behavior, and on the other hand, developing practices to maintain continuity in inter-societal relations. In this context, surveillance, which is one of the most important mechanisms of social control, emerges as a new form with developing and changing technologies. Based on Jeremy Bentham's concept of panopticon, this study examines the effects of surveillance mechanisms in the digital age on individuals and society through the example of the movie *The Circle* (James Ponsoldt, 2017). While the panopticon model creates a disciplinary society where individuals control their own behavior with the feeling that they are constantly being watched, digital surveillance offers this control on a wider scale and depth. Through descriptive analysis and discourse analysis in qualitative research methodology; how individuals are controlled through technological systems in the digitalizing world was evaluated through the film *The Circle* (James Ponsoldt, 2017). As a result of the study, it was concluded that social media imposes a new order on modern society by constantly monitoring individuals and controlling their personal data under the name of transparency and digital surveillance.

Key words: Panopticon, digital surveillance, social control, social media, transparent society

**LEARNER-CENTERED EDUCATION AND THE EFFECTS OF THE
SOCIOCULTURAL CONTEXT: QATAR UNIVERSITY'S EXPERIENCE**

MOHAMED RAHEEL

**Assistant Professor, Head of Social Sciences Department Qatar University
Social Sciences Department Qatar University, Qatar**

Abstract:

Sociocultural contexts can greatly influence academic achievement, both positively and negatively. However, the relationship between these contexts and academic success is a complex topic that requires in-depth research. Learner-centered education (LCE) has been a recurring theme in many national education policies and is widely discussed. To comprehend the impact of LCE on the sociocultural context at Qatar University, it is essential to conduct an investigation, examining both the relationship and the challenges it presents. The primary research question is to answer, *'how can LCE be effective and impactful if sociocultural contexts are included?'*. Since 2020, Qatar University has aimed to shift from teacher-centered classrooms to learner-centered classrooms, to ultimately enhance teaching methods appropriate to local and international socio-cultural contexts, an imperative venture as the student population originates from 70 different nationalities. The proposed investigation will contribute to evaluating the experience of Qatar University in its transition to LCE, and identifying potential drawbacks or merits in this process. A qualitative research approach based on semi-structured interviews with faculty members can illuminate a depth of insight and provide a contextual understanding, and identifying how LCE interacts with the sociocultural environment. Constructivist learning theory is proposed as the theoretical framework. The proposed study addresses the following dimensions: meaning construction, initiative capacity, active learning, social interaction, and cultural applications as general levels of analysis.

Keywords: Socio-Cultural Context, Learner-Centered Education, Qatar University.

**DOES SERVANT LEADERSHIP INCREASE EMPLOYEE'S WORK PASSION? A
STUDY ON DEFENSE INDUSTRY EMPLOYEES**
**HİZMETKÂR LİDERLİK İŞGÖRENİN İŞ TUTKUSUNU ARTIRIR MI? SAVUNMA
SANAYİ ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

M. GÖKHAN BITMİŞ¹

**¹Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Yönetim ve Strateji, ORCID: 0000-0002-6707-3568**

Özet

İşlerinde en iyi performans gösteren işgörenlerin, bu işlerde yıllarını geçirdikleri ve böylelikle de bu işlerde zamanla kendilerini iyileştirerek becerilerini geliştirdikleri yapılan bilimsel araştırmalarda ortaya konulmuştur. İşgörenlerin yıllar itibarı ile zor koşullarda bile vazgeçmeden bu işlerde kalmalarını sağlayabilen ve onların bu işlerde en iyi performans sergileyebilmelerini gerçekleştiren en önemli psikolojik faktörlerden birisinin işgörenlerin işlerine olan tutkularının olduğu düşünülmektedir. Nitekim işlerine olan tutkuları yüksek olan işgörenler, işlerini yaşamlarının bir parçası olarak görmekte, kendilerini başarmış oldukları işleri ile özdeşleştirmekte ve böylelikle de işlerinde yüksek motivasyonla yüksek performans gösterebilmektedir. Yöneticinin iş ortamında sergilemiş olduğu liderlik biçimi ise işgörenlerin işlerine olan tutkularını etkileyebilir. İzleyenlerin önceliklerini ve psikolojik ihtiyaçlarını liderliğin merkezinde ele alan ve izleyen odaklı bir liderlik yaklaşımı olan hizmetkâr liderlik ise bu kapsamda önemli bir role sahiptir. Hizmetkâr liderlerin her bir işgören ya da izleyenin temel değer ve yaklaşımları, ihtiyaç ve istekleri ile bireysel olarak ilgilendikleri görülmektedir. Hizmetkâr liderlerin psikolojik olgunluğa erişerek kendilerinden öte, izleyenlerinin istek, ihtiyaç ve amaçlarına odaklanmaları, izleyenlerin işlerine olan tutku düzeylerini etkileyebilir. Bu kapsamda, çalışmada hizmetkâr liderliğin işgörenlerin işlerine olan tutku düzeyleri üzerindeki etkisi savunma sanayi sektöründe çalışan 223 mühendis üzerinde incelenmiştir. Sonuçlarda, hizmetkâr liderlerin izleyenlerinin işlerine olan tutku (uyumlu ve takıntılı) düzeylerinin daha yüksek olduğu; lider hizmetkâr oldukça, işgörenlerin işlerinde daha yüksek düzeyde tutku gösterdikleri belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Hizmetkâr liderlik, iş tutkusu, savunma sanayi

Abstract

Research has shown that employees who perform best in their jobs has also spend years in these jobs and thus improve themselves and develop their skills in these occupations over time. It is thought that one of the most important psychological factors that enables employees to stay in these jobs without giving up even under difficult conditions over the years and to show the best performance in these jobs is the passion of the employees for their jobs. As a matter of fact, employees with high passion for their jobs evaluate their jobs as a part of their lives, identify themselves with the jobs they have accomplished, and thus can perform the best with high motivation and dedication in their jobs. Further, the leadership style exerted by the manager in the workplace can affect employees' passion for their jobs. Servant leadership, which is a follower-focused leadership approach that places the priorities and psychological needs of followers at the center of leadership, has an important role in this context.

It is understood that servant leaders deal individually with the basic values, approaches, needs and desires of each follower. Servant leaders' ability to attain psychological maturity and focus on the desires, needs and goals of their followers beyond themselves can affect the followers' level of passion for their work. In this context, the effect of servant leadership on employees' work passion was examined in this study. The sample consists of 223 engineers working in the defense industry. The results show that followers of servant leaders have higher levels of passion (harmonious and obsessive) for their jobs; It has been determined that the more the leader is the servant, the more the employees show passion in their job.

Keywords: Servant leadership, work passion, defense industry

1. GİRİŞ

İşletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşabilmesinde yüksek performans gösteren işgörenler büyük bir öneme sahiptir. Yapılan çalışmalar, (Örneğin; Ericsson ve Charness, 1994) yaptıkları işlerde en iyi olan bireylerin, alanlarındaki doğal yeteneklerinin ötesinde bu işlere kendilerini adayarak uzunca yıllar bu işlerde çalıştıklarını belirlemiştir. İşgörenlerin sıkı bir şekilde çalışarak işlerinde ya da herhangi bir aktivitede uzunca yıllar geçirmelerine neden olabilecek en önemli psikolojik faktörlerden birisi ise işgörenlerin yapmış oldukları aktiviteye ya da işlerine olan tutkularıdır (Örneğin; Vallerand vd., 2007). Vallerand ve arkadaşları (2007) işlerine ya da herhangi bir aktiviteye karşı yüksek tutkulu bireylerin bu aktivitelere ya da işlere kendilerini adayarak zor koşullarda bile pes etmeden bu sorumluluklarda yüksek performans sergilediklerini belirtmektedir. İş ortamlarını şekillendiren ve işgören davranışları üzerinde önemli etkiler yaratan faktörlerden birisi liderliktir (Lee vd., 2020). İzleyenlerin ihtiyaç, istek ve gelişimlerini ön planda tutarak işgörenleri modern işletmelerde daha etkin ve etkili kılan liderlik biçimlerinden birisi ise hizmetkâr liderliktir (Eva vd., 2019). Hizmetkâr liderlik, iş ortamlarında yaratıcılık, iş tatmini, bağlılık, vatandaşlık davranışı gibi birçok olumlu çıktı ile ilişkilendirilmektedir (Örneğin; Parris ve Peachey, 2013). Hizmetkâr liderliğin iş tutkusu üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların ise alanyazında oldukça sınırlı olduğu görülmektedir (Örneğin; Jan, Zainal ve Panezai, 2022). Bu çalışmada Vallerand ve arkadaşları (2003) tarafından önerilen ikili iş tutkusu modeli kullanılarak, yöneticinin sergilemiş olduğu hizmetkâr liderlik biçiminin işgörenlerin iş tutkuları üzerindeki etkileri savunma sanayisi örnekleminde incelenmiştir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Hizmetkâr liderlik kavramından söz ederken alanyazında bu konudaki ilk çalışmalarda Greenleaf (1970;1977) öne çıkmaktadır. Greenleaf (1970) hizmetkâr liderliğin diğer liderlik biçimlerinden farklı olduğunu ve bu liderlerin önderlik etmeden önce hizmet etme doğal hissiyatına sahip olduklarını belirtmiştir. Hizmetkâr liderliğin en temel özelliği aslında liderin kendi kişisel çıkarlarının ötesine geçmesinden kaynaklanmaktadır (Greenleaf, 1970;1977). van Dierendonck (2011) hizmet etme ihtiyacını önderlik etme motivasyonu ile birleştiren liderlerin hizmetkâr liderlik davranışını gösterebileceklerini belirtmektedir. Hizmetkâr liderler, yaşamın her alanında kendi bireysel çıkarlarının ötesinde izleyenlerinin ihtiyaç ve isteklerine öncelik tanıyarak onların gelişimlerine katkıda bulunmaktadırlar (Liden vd., 2015). Spears (1998;1995) hizmetkâr liderlerin empati kurma, birleştirici olma, dinleme, ikna etme, olayları bütünsel olarak görebilme farkındalığı, öngörü, topluluk oluşturma, insanların gelişimlerine katkıda bulunma gibi özelliklere sahip olduklarından söz etmektedir. Hizmetkâr liderlik iş ortamında vatandaşlık davranışı (Örneğin; Liden vd., 2008; Zhao, Liu ve Gao, 2016), yenilikçi davranışlar (Örneğin; Panaccio vd., 2015), yaratıcılık (Örneğin; Neubert vd., 2008), iş tatmini ve hasta memnuniyeti (Neubert, Hunter ve Tolentino, 2016) gibi birçok olumlu çıktı ile ilişkilendirilmiştir.

Hizmetkâr liderler, işgörenlerin gelişimini organizasyondaki diğer tüm önceliklerin önüne koymaktadır (Eva vd., 2019). Bu sebeple hizmetkâr liderlik, işgörenlerin işlerini yaparken işlerinden daha çok keyif almalarına ve işgörenlerin işlerine karşı daha çok tutkulu olmalarını sağlayabilir (Örneğin; Egan, Turner ve Blackman, 2017). İşe karşı tutkuyu, bireylerin sevdikleri, zaman ve enerji harcayarak önemli ve anlamlı buldukları iş faaliyetlerine karşı güçlü eğilimleri olarak tanımlamak mümkündür (Vallerand vd., 2003). Vallerand ve arkadaşları (2003) öncelikle bir aktiviteye karşı olan tutkuyu tanımlamış ve sonrasında ise Vallerand ve Houliort (2003) bu kavramı iş bağlamına aktarmıştır. Günümüzde işgörenlerin işlerine karşı olan tutkuları organizasyonlarda yetenek yönetiminin vazgeçilmez parçalarından birisidir (Zhang vd., 2022). Vallerand ve arkadaşları (2003) iş tutkusunun işgörenlerin motivasyonlarının sağlanmasında çok önemli bir yere sahip olduğunu belirterek alanyazında geniş kabul gören ve temellerini öz-belirleme teorisinden (Deci ve Ryan, 1985; Deci, Olafsen ve Ryan, 2017) alan ikili tutku modelini geliştirmişlerdir (Vallerand vd., 2003; Vallerand, 2015). Bu model tutkuyu iki boyut açısından ele almaktadır: uyumlu tutku, bireyin işini ya da bir aktiviteyi kendi kimliğiyle herhangi bir koşullandırma olmadan daha çok özerk (otonom) bir şekilde içselleştirmesiyle oluşmaktayken, takıntılı tutkuda birey bir iş ya da aktiviteyi bazı koşullandırmalara (sosyal kabul gibi) bağlı kalarak kontrollü bir şekilde içselleştirmektedir (Vallerand vd., 2003). Bu sebeple, işe karşı uyumlu tutkunun takıntılı tutkuya göre bireylerde daha olumlu sonuçlar yaratmasını beklemek mümkündür (Vallerand vd., 2003; Vallerand, 2015). Benzer şekilde, Landay, DeSimone ve Harms (2022) işe karşı uyumlu tutkuyu iş ortamlarında olumlu çıktılarla ilişkilendirirken, takıntılı tutkunun olumlu veya olumsuz sonuçlara neden olabileceğini belirtmektedir. Jan, Zainal ve Panezai (2022) hizmetkâr liderliğin işgörenleri işlerinde daha otonom olarak motive edebileceğini, bu sebeple de işgörenlerin işlerine karşı olan uyumlu tutku düzeylerini artırabileceğini söylemektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₁: Hizmetkâr liderlik uyumlu tutkuyu olumlu yönde ve anlamlı bir şekilde etkiler.

H₂: Hizmetkâr liderlik takıntılı tutkuyu olumlu yönde ve anlamlı bir şekilde etkiler.

2. YÖNTEM

Çalışmada savunma sanayi sektöründe çalışan 223 mühendisten anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Çalışmaya katılanların %21'i kadındır. Katılımcıların ortalama yaşları 28.98 yıl, ortalama iş deneyimleri ise 6 yıldır. Çalışmada kullanılan ölçüm araçları için 7'li Likert ölçeği (1=Hiç katılmıyorum; 7=Kesinlikle katılıyorum) kullanılarak yanıtlar elde edilmiştir. Çalışmada hizmetkâr liderlik, Liden ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen 7 maddelik ölçek (SL-7) kullanılarak ölçülmüştür. Ölçekten örnek ifade: "Yöneticim, kişisel bir sorunum olursa yardım isteyeceğim kişidir." Ölçeğin güvenilirlik katsayısı (α) 0.84'tür. Çalışanların işlerine karşı olan tutkuları ise Vallerand and Houliort (2003) tarafından geliştirilen ölçekten 14 madde ile ölçülmüştür. Bu ölçekte iş tutkusunun uyumlu ve takıntılı tutku boyutları 7'şer madde ile ölçülmektedir. Ölçeğin geçerliliğini test etmek için uygulanan faktör analizi sonucunda ölçeğin orijinalindeki gibi iki alt boyuttan oluştuğu doğrulanmıştır. Ölçekten örnek ifadeler: "İşim çeşitli deneyimler yaşamamı sağlıyor." (Uyumlu tutku boyutu), "İşim olmadan yaşayamam." (Takıntılı tutku boyutu). Ölçeğin güvenilirlik katsayıları (α) uyumlu ve takıntılı tutku için sırasıyla, 0.86 ve 0.92 olarak tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmanın korelasyon analiz sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1'deki sonuçlar incelendiğinde; hizmetkâr liderliğin uyumlu, takıntılı ve toplam iş tutkusu ile olumlu yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir.

Ayrıca, bulgulara iş tutkusunun yaş ve kıdem ile anlamlı ve ters yönde bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, işgörenlerin yaş ve kıdemleri arttıkça işlerine olan tutkuları azalmaktadır.

Tablo 1. Korelasyon tablosu

Değişkenler	Yas	Kıdem	HL	UT	TT	ITU
Yas	1	.				
Kıdem	.623**	1				
HL	-.440**	-.229**	1			
UT	-.313**	-.122	.705**	1		
TT	-.187**	-.139*	.238**	.243**	1	
ITU	-.309**	-.167*	.569**	.743**	.830**	1

** $p < 0.01$; * $p < 0.05$. HL=Hizmetkâr liderlik, UT= Uyumlu tutku; TT=Takıntılı tutku; ITU=Toplam iş tutkusu.

Çalışmada değişkenler arası ilişkiler belirlendikten sonra, çalışmanın hipotezlerini test etmek amacıyla regresyon analizi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Regresyon analiz sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	Beta	t	p	F	Model (p)
UT	HL	.82	.06	.71	14.79	.00	218.59	.00
TT	HL	.28	.08	.24	3.64	.00	13.22	.00
ITU	HL	.53	.05	.57	10.30	.00	106.021	.00

HL=Hizmetkâr liderlik, UT= Uyumlu tutku; TT=Takıntılı tutku; ITU=Toplam iş tutkusu.

Tablo 2’deki sonuçlar incelendiğinde hizmetkâr liderliğin uyumlu tutkuyu olumlu yönde ve istatistiksel olarak anlamlı ($\beta = .71$; $p < .00$), takıntılı tutkuyu ise yine olumlu yönde ve anlamlı olarak ($\beta = .24$; $p < .00$) etkilediği belirlenmiştir. Bu sebeple çalışmanın her iki hipotezi de kabul edilmiştir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada hizmetkâr liderliğin işgörenlerin iş tutkuları üzerindeki etkisi savunma sanayi sektöründe çalışan işgörenler üzerinde incelenmiştir. İş tutkusu, Vallerand ve arkadaşları (2003) tarafından önerilen ikili tutku modeli ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu modelde tutku, bireyin işini kendi kimliğiyle herhangi bir koşullandırma olmadan özerk bir şekilde içselleştirmesiyle oluşan uyumlu tutku ve bazı koşullandırmalarla daha kontrollü bir şekilde içselleştirmesiyle oluşan takıntılı tutku olarak iki boyut açısından ele alınmaktadır (Vallerand vd., 2003; Vallerand, 2015).

Çalışmanın sonuçlarında hizmetkâr liderliğin işgörenlerin hem uyumlu hem de takıntılı iş tutkularını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Sonuçlarda, hizmetkâr liderliğin uyumlu tutku üzerindeki anlamlı etkisinin takıntılı tutkuya kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, yöneticilerin hizmetkâr liderlik davranışı sergilemeleri işgörenlerin iki farklı motivasyonla geliştirmiş oldukları iş tutkularını artırmaktadır. İzleyenlerinin çıkarlarını ve gelişimlerini kendininkinin önünde tutarak işgörelere her koşulda destek olan, hizmet etmeyi ve önderliği bütünleştiren hizmetkâr liderliğin işgörelere koşulsuz, otonom olarak işlerine karşı geliştirmiş oldukları uyumlu tutku üzerindeki etkisi ise daha fazla olmaktadır. Bu bulgular Vallerand ve arkadaşları (2003) ve Jan, Zainal ve Panezai (2022) ile uyumludur. Bu sebeple, organizasyonlarda hizmetkâr liderlik özelliklerini taşıyan yöneticilerin istihdam edilmesi ve mevcut yöneticilere hizmetkâr liderlik davranışı ile ilgili eğitim programlarının tasarlanması büyük bir önem taşımaktadır. Çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Çalışma savunma sanayisi örneğinde uygulanmıştır. Gelecekte bu konuda farklı sektörlerde yapılacak araştırmalar sonuçların genelleştirilmesine katkıda bulunacaktır. Araştırmanın bir diğer kısıtı ise kesitsel veriye dayanmasıdır. Bu konuda gelecekte yapılacak boylamsal çalışmalarla hizmetkâr liderliğin iş tutkusu üzerindeki uzun dönemli etkilerini değerlendirmek mümkün olabilecektir.

5. KAYNAKÇA

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). The general causality orientations scale: Self-determination in personality. *Journal of Research in Personality*, 19(2), 109-134.
- Deci, E. L., Olafsen, A. H., & Ryan, R. M. (2017). Self-determination theory in work organizations: The state of a science. *Annual review of organizational psychology and organizational behavior*, 4(1), 19-43.
- Egan, R., Turner, M., & Blackman, D. (2017). Leadership and employee work passion: Propositions for future empirical investigations. *Human Resource Development Review*, 16(4), 394-424.
- Ericsson, K. A., & Charness, N. (1994). Expert performance: Its structure and acquisition. *American Psychologist*, 49, 71-76.
- Eva, N., Robin, M., Sendjaya, S., Van Dierendonck, D., & Liden, R. C. (2019). Servant leadership: A systematic review and call for future research. *The leadership Quarterly*, 30(1), 111-132.
- Greenleaf, R. K. (1970). *The servant as leader*. Indianapolis: The Robert K. Greenleaf Center.
- Greenleaf, R. K. (1977). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. New York: Paulist Press.
- Jan, G., Mohamed Zainal, S. R., & Panezai, B. A. (2022). Service innovative work behavior in the hotel firms: The role of servant leadership and harmonious passion. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 32(5), 646-662.
- Landay, K., DeSimone, J. A., & Harms, P. D. (2022). A psychometric investigation of harmonious and obsessive work passion. *Journal of Organizational Behavior*, 43(9), 1535-1561.
- Lee, A., Legood, A., Hughes, D., Tian, A. W., Newman, A., & Knight, C. (2020). Leadership, creativity and innovation: A meta-analytic review. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 29(1), 1-35.

- Liden, R. C., Wayne, S. J., Meuser, J. D., Hu, J., Wu, J., & Liao, C. (2015). Servant leadership: Validation of a short form of the SL-28. *The Leadership Quarterly*, 26(2), 254-269.
- Liden, R. C., Wayne, S. J., Zhao, H., & Henderson, D. (2008). Servant leadership: Development of a multidimensional measure and multi-level assessment. *The Leadership Quarterly*, 19, 161-177.
- Neubert, M. J., Hunter, E. M., & Tolentino, R. C. (2016). A servant leader and their stakeholders: When does organizational structure enhance a leader's influence? *The Leadership Quarterly*, 27, 896-910.
- Neubert, M. J., Kacmar, K. M., Carlson, D. S., Chonko, L. B., & Roberts, J. A. (2008). Regulatory focus as a mediator of the influence of initiating structure and servant leadership on employee behavior. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1220-1233.
- Panaccio, A., Henderson, D. J., Liden, R. C., Wayne, S. J., & Cao, X. (2015). Toward an understanding of when and why servant leadership accounts for employee extra-role behaviors. *Journal of Business and Psychology*, 30, 657-675.
- Parris, D. L., & Peachey, J. W. (2013). A systematic literature review of servant leadership theory in organizational contexts. *Journal of Business Ethics*, 113, 377-393.
- Spears, L. (1995). *Reflections on leadership: How Robert K. Greenleaf's theory of servant-leadership influenced today's top management thinkers*. New York: Wiley.
- Spears, L. (1998). *Insights on leadership: Service, stewardship, spirit, and servant leadership*. New York: Wiley.
- Vallerand, R. J. (2015). *The psychology of passion: A dualistic model*. Oxford University Press.
- Vallerand, R. J., & Houliort, N. (2003). Passion at work: Toward a new conceptualization. D. Skarlicki, S. Gilliland, & D. Steiner (Ed.), *Social issues in management* (Vol. 3, ss. 175-204). Information Age Publishing.
- Vallerand, R. J., Blanchard, C., Mageau, G. A., Koestner, R., Ratelle, C., Léonard, M., ... & Marsolais, J. (2003). Les passions de l'ame: on obsessive and harmonious passion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(4), 756.
- Vallerand, R. J., Salvy, S. J., Mageau, G. A., Elliot, A. J., Denis, P. L., Grouzet, F. M., & Blanchard, C. (2007). On the role of passion in performance. *Journal of Personality*, 75(3), 505-534.
- van Dierendonck, D. (2011). Servant leadership: A review and synthesis. *Journal of management*, 37(4), 1228-1261.
- Zhang, Q., Wang, X. H., Nerstad, C. G., Ren, H., & Gao, R. (2022). Motivational climates, work passion, and behavioral consequences. *Journal of Organizational Behavior*, 43(9), 1579-1597.
- Zhao, C., Liu, Y., & Gao, Z. (2016). An identification perspective of servant leadership's effects. *Journal of Managerial Psychology*, 31, 898-913.

DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK PROPAGANDANIN GELİŞİMİ, ÇEŞİTLERİ VE PROPAGANDA ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ

HANDAN YILMAZ

Arş. Gör., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
ORCID: 0000-0001-8716-8495

Özet

Bu çalışma propaganda kavramını irdeleyip tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri ele almaktadır. Bu bağlamda öncelikli olarak kavram ayrıntılı bir şekilde tanımlandıktan sonra siyaset bilimciler, iletişim uzmanları ve teorisyenler tarafından değerlendirilmiş ve tarihsel bir bakış açısıyla günümüze kadar elde ettiği önem vurgulanmaya çalışılmıştır. Propagandanın kaynakları, çeşitleri ve amaçları tanımlandıktan sonra dış politikayla olan alakası irdelenmiş ve uluslararası güç mücadelesinde örnek olacak şekilde bazı devletlerin uyguladıkları propaganda çalışmaları incelenmiştir. Çalışmada belgesel tarama yöntemi kullanılmış, ulusal ve uluslararası veri tabanlarından yararlanılmış, çalışmanın konusuna bağlı olarak makaleler, kitaplar ve raporlar analiz edilmiştir. Latince anlamı ‘yaymak’ olan propaganda, bir düşünceyi ve inancı kitlelere anlatmak ve onlara benimsetmek amacıyla yazı ve söz gibi yöntemlerle gerçekleştirilen siyasal etkiye sahip bir kavramdır. Propaganda kavramının tanımlanması konusunda ilk çalışmalardan birini gerçekleştiren Amerikan siyaset bilimci Lasswell, düşüncelerin bir denetimi olan propagandanın kim tarafından yapıldığını ve ulaşmak istediği hedefin kitlelere uygun olması gerektiğini bunun için de devletin çeşitli kollarıyla koordine şekilde çalışılmasının önemini belirtmiştir. Terence H. Qualter propagandayı, bireylerin ve grupların belirli bir konudaki tepkilerini istenilen düzeye getirerek isteklerini kabul ettirmeye zorlamadan kişideki potansiyeli ortaya çıkarmak ve onları kendi isteğiyle yönlendirmek olduğunu belirtmiştir. Jean Marie Domenach politik ülkücülük ve reklamı birbirinden farkı olmayan iki kaynak olarak değerlendirmiş, propagandanın reklamın daha çok ortaya çıkardığı başarıları ve icatları ile ilgilendiğini öne sürmüştür. Jacques Ellul propagandayı, örgütlenmiş bir grubun aktif şekilde kendi eylem ve amaçları için psikolojik araçlardan yararlanarak kişi veya grupları etkileme çabası olarak değerlendirmiştir. Goebbels propagandanın tek başına değişim sağlayabilecek bir araç olmadığını da vurgulayarak propagandanın kişilerin temel inançlarına saldırıda bulunmadan, içi boş vaatlerden kaçınarak yapılması gereken bir çaba olarak görmüştür. Pratkanis ve Aronson ise propagandanın öneminin özellikle 20.yy. itibariyle başladığını vurgulamış, I. Dünya Savaşı sırasında totaliter rejimlere atıfta bulunmak amacıyla uygulanan ikna tekniklerinin, propagandanın yalan ya da önyargılı düşünce ve fikirlerin yayılmasını sağlamaktan başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Propaganda kavramı sahası bakımından (iç, dış), kapsamı bakımından (genel, sınırlı, ferdi), konusu bakımından (siyasi, sosyolojik, ekonomik, askeri), doğruluğu bakımından (beyaz, kara, gri), kullanılışı bakımından (stratejik, karşı, takviye), biçimi bakımından (enformatik, psikolojik, savaş, kültürel) ve süresi bakımından (kısa, orta, uzun) olmak üzere yedi ayrı gruba ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: propaganda, dış politika, siyaset, uluslararası güç

Abstract

This study examines the concept of propaganda and addresses the changes and transformations it has undergone throughout history. In this context, first of all, the concept was defined in detail and then evaluated by political scientists, communication experts and theorists, and the importance it has gained from a historical perspective has been emphasized. After defining the sources, types and purposes of propaganda, its relevance to foreign policy was examined and the propaganda activities implemented by some states as examples in international power struggles were examined. The documentary scanning method was used in the study, national and international databases were used, and articles, books and reports were analyzed depending on the subject of the study. Propaganda, which means 'to spread' in Latin, is a concept with political impact carried out through methods such as writing and speech in order to convey an idea and belief to the masses and have them adopt it. American political scientist Lasswell, who conducted one of the first studies on the definition of the concept of propaganda, stated who makes propaganda, which is a control of ideas, and that the target it aims to reach should be suitable for the masses, and for this reason, it is important to work in coordination with various branches of the state. Terence H. Qualter stated that propaganda is to reveal the potential in a person without forcing them to accept their wishes by bringing the reactions of individuals and groups to the desired level on a certain issue and to direct them according to their own will. Jean Marie Domenach evaluated political idealism and advertising as two sources that are no different from each other and suggested that propaganda is more interested in the achievements and inventions that advertising reveals. Jacques Ellul evaluated propaganda as an organized group's effort to actively influence individuals or groups by using psychological tools for its own actions and goals. Goebbels also emphasized that propaganda is not a tool that can bring about change on its own and saw it as an effort that should be made without attacking people's fundamental beliefs and avoiding empty promises. Pratkanis and Aronson emphasized that the importance of propaganda began especially in the 20th century and stated that the persuasion techniques applied to refer to totalitarian regimes during World War I were nothing more than the spread of false or prejudiced thoughts and ideas. The concept of propaganda is divided into seven groups: in terms of its field (internal, external), in terms of its scope (general, limited, individual), in terms of its subject (political, sociological, economic, military), in terms of its accuracy (white, black, gray), in terms of its use (strategic, counter, reinforcement), in terms of its form (informatics, psychological, war, cultural) and in terms of its duration (short, medium, long).

Keywords: propaganda, foreign policy, politics, international power

GİRİŞ

Propaganda tarih boyunca birçok şekilde kullanılmış olan siyasal etkiye sahip bir kavramdır. Latince anlamı 'yaymak' olan propaganda, bir düşünceyi ve inancı diğerlerine anlatmak ve onlara benimsetmek amacıyla yazı ve söz gibi yöntemlerle gerçekleştirilen çabalar sonucu ortaya çıkmaktadır. Propaganda kavramının tanımlanması konusunda ilk çalışmalardan birini Amerikan siyaset bilimci Lasswell gerçekleştirmiştir. Lasswell, düşüncelerin bir denetimi olan propagandanın kim tarafından yapıldığını ve ulaşmak istediği hedefin kitlelere uygun olması gerektiğini bunun için de devletin çeşitli kollarıyla koordine şekilde çalışılmasının önemini belirtmiştir Lasswell, propagandanın kalıcı olması gerektiğini vurgularken onun aynı zamanda bir meslek haline gelecek hem modern askeri savaşlarda hem de hayatın her alanında vazgeçilemeyen bir unsur olarak değerlendirmiştir. Terence H. Qualter propagandayı, bireylerin ve grupların diğerlerinin tutum ve eylemlerini belirleyerek benimsetmeye ve kontrol altına almaya çalışma çabası olarak değerlendirmektedir.

Amaç, bireylerin ve grupların belirli bir konudaki tepkilerini istenilen düzeye getirmektir. Amaç kişi veya kişilerde belirli bir istek ya da hedefi kabul ettirmeye zorlamadan kişideki potansiyeli ortaya çıkararak onları kendi isteğiyle yönlendirmektir. Jean Marie Domenach propagandanın var oluşunun iki önemli unsuruna dikkat çekmiştir. Ona göre propaganda hem reklam hem de politik hedefler etrafında oluşturulmuştur. Politik ülkücülük ve reklam birbirinden farkı olmayan iki kaynak olarak belirlenmiş, propagandanın reklamın daha çok ortaya çıkardığı başarıları ve icatları ile ilgilendiğini öne sürmüştür. Jacques Ellul için propaganda örgütlenmiş bir grubun aktif ya da pasif şekilde kendi eylem ve amaçları için psikolojik araçlardan yararlanarak etkileme çabasıdır. Bu çaba stratejik ve taktiksel bir planlamanın yanı sıra bu planlamanın onu hem örgütleyen hem de uygulayan bir grubun varlığı ile şekillenmektedir. Önemli olan kişilerin inanması ya da benimsemesi değil bunu eyleme geçirmeleridir. Propaganda ancak bu şekilde gerçekleşmiş olacaktır. Komünistler, Naziler ya da demokratik toplumlar bu gruba örnek verilebilir. Propaganda kavramına daraltıcı bir bakış açısıyla yaklaşan Faik Türkmen ise propagandayı; bir ülkenin hem iç hem de dış politikası için belirledikleri amacın gerçekleştirilmesinde ona yardımcı olacak olan kişi ve kişilere etki sağlayabilecek faaliyetler olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle propagandanın hedefinin toplum olduğu ve toplum içerisindeki tüm bireylerin kitlesel psikolojilerini söz, yazı, medya, afiş, resim, radyo ve TV araçlarıyla fikir ve eylemlerin kamuoyuna kitlesel bir tutumla nüfuz ettirme amacı taşıdığı görülmektedir. Goebbel'e göre propaganda; gerçek dışı hiçbir söz ya da yazı kullanılmamalı, prestiji bozacak hiçbir faaliyette bulunulmamalıdır. Goebbels propagandanın tek başına değişim sağlayabilecek bir araç olmadığını da vurgulayarak kişilerin temel inançlarına saldırıda bulunmadan içi boş vaatlerden kaçınarak onu, halkı tam anlamıyla tanıyıp bilgi sahibi olarak faaliyet göstermesi gereken bir çaba olarak görmektedir. Goebbels ayrıca propaganda faaliyetleri sırasında düşmanın moralini bozmak, düşman devletlerin önderlerinin tüm politika ve eylemlerinin de etkilenmesini sağlamak gerektiğini belirtmiştir. Labin propaganda kavramını bir hizmet olarak görmekte ve bireyin tutum ve eylemlerini daha ileri bir düzeye gelmesi ve bireyleri kendi çerçevesi içine alması olarak nitelendirmektedir. Labin; bireyin hem yönlendirmeye hem de ikna edilebilecek seviyeye getirilebileceğini iddia etmekte ve propagandanın etkisinin değerine vurgu yapmaktadır. Birey rekabet ortamında beklentileri ve isteklerini kendi lehlerine döndürmeye çalışmaktadır. Labin'in propaganda faaliyetleriyle birlikte gelişen rekabet ortamında bireyi ikna edebilecek özellikle hitap gücü yüksek, ikna kabiliyeti yeterli ve zekâ seviyesi gelişmiş olan kişiler ön planda olmaktadır (Labin, 1997:10). Pratkanis ve Aronson ise propaganda kavramının önemini özellikle 20.yy. itibariyle başladığını ifade etmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında totaliter rejimlere atıfta bulunmak amacıyla uygulanan ikna tekniklerinin propagandanın yalan ya da önyargılı düşünce ve fikirlerin yayılmasını sağlamaktan baka bir şey olmadığını belirtmişlerdir. Ancak sonraki yıllarda konuyla ilgili çalışma yapan analistler ve teoristler kavramın akademik tarafını araştırmaya başlamıştır. Böylece propagandanın yalnızca aldatmaca ya da yanlış fikirlerin bir totaliter rejimin eşyası olmadığı, önyargıların yıkıldığı, duyguların resim, yazı, söz ya da eylemlerle değişmesini sağlayan bir öneri ya da etkileme işlemi gördüğü, bireyin manipüle edilerek istek ve eylemlerinin benimsenmesini gerçekleştirmek olduğu ortaya çıkarılmıştır. Pratkanis ve Aronson özellikle 20. yy. itibariyle bilim ve teknolojinin gelişmesi ve dönüşmesi sonrası ekonomik, kültürel ve toplumsal etkilerin ikna teknikleri ve manipüle modelleriyle propagandif sürecin etkisine vurguda bulunmuştur (Pratkanis ve Aronson, 2008:309). Propaganda kavramının ifade edilmesi için kullanılan bir diğer terim dezenformasyon (kasıtlı olarak yanlış bilgilendirme)'dur. Dezenformasyon, belirlenmiş bir kişi ya da kitle için ortaya atılan, kabul görmesi için çaba sarf edilen eksik ya da yanlış bilgi demektir. Propaganda birey ve gruba, doğru bilgi vermek zorunda değildir. Hatta çoğu kez kasıtlı şekilde yanlış ya da eksik bilgi üretmek için çabalayabilir.

Bunun sebebi kişi ya da kitleler, bir bilgiyi doğru olduğu için değil onun doğru olduğuna inandığı için kabul etmekte ve benimsemektedir. Propaganda, bir bilgi üretmek ve bu bilginin tesir etmesini sağlamaktır. İnsanlar bilmeye, inanmaya, doğruluğunu merak ettikleri bilgiyi araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle propagandanın tesir edici etkisinin büyüklüğü ya da küçüklüğü, mesajın hedef kitleye varıp varmamasıyla yakında ilişki olup bu da propaganda yapımıcısı ile şekil alacaktır (Jowett ve O'Donnell, 2012: 23-24). Propaganda kavramı sahası bakımından (iç, dış), kapsamı bakımından (genel, sınırlı, ferdi), konusu bakımından (siyasi, sosyolojik, ekonomik, askeri), doğruluğu bakımından (beyaz, kara, gri), (Erkiş ve Summak, 2011:299) kullanılışı bakımından (stratejik, karşı, takviye), biçimi bakımından (enformatik, psikolojik, savaş, kültürel) ve süresi bakımından (kısa, orta, uzun) olmak üzere yedi ayrı gruba ayrılmaktadır (Avcı, 2018:90). Çalışma, propaganda kavramını irdeleyip tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri, önemi ve ülkelerin propaganda sürecinde ele aldığı perspektifleri incelemektedir. Uluslararası güç mücadelesinde söz konusu değişimlerle birlikte propagandanın kullandığı kaynakları, propagandanın çeşitleri ve neye hizmet ettiği tarihi süreç içerisinde birçok ülke ve topluluklarda uygulanma biçimini ele alınmaktadır. Çalışmada belgesel tarama yöntemi kullanılmış, ulusal ve uluslararası veri tabanlarından yararlanılmış, çalışmanın konusuna bağlı olarak makaleler, kitaplar ve raporlar analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: propaganda, dış politika, siyaset, uluslararası güç

PROPAGANDANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kökü çok eskilere dayanan propagandaya ait tüm eylem ve tutumlar zaman içerisinde birçok değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Çünkü propaganda aynı zamanda bir liderlik mücadelesi ya da siyaset mücadelesi olarak bilinmekte bu durum da insanoğlunun bir arada yaşamaya ihtiyaç duyduğu göçebe yaşamdan çıkıp yerleşik hayata geçtiği ve üretim yapmaya başladığı dönemlere dayanmaktadır. Bu dönem toplulukların nasıl yönetilmesi gerektiğine dair sorunlar ortaya çıkmıştır. Antik Yunan döneminde özellikle de Sofistler tarafından 'söz söyleme sanatı' olarak kabul gören propaganda, Roma Katolik Kilisesi'nin 'İtikadi Yayma Cemaati' tarafından da kullanılmıştır. Özellikle Avrupa'da kilisenin içinde yaşadığı problemleri silah dışında farklı bir yöntemle çözmeye taraftarı olması, propagandanın tarihsel gelişiminde önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Din savaşlarının kendini gösterdiği bir süreçte silahın yeterli olmadığı düşüncesi, Protestan Reform Hareketinin etkileriyle mücadele edebilmek, onu barışa yönlendirebilecek ve inancını farklı yöne çekecek bir güçle mümkün olmaktadır. Bu durumda Papa kamuoyunu kontrol etmek, sahip olduğu ya da olmadığı tüm kitleyi tutum ve eyleme yönelik olarak etkilemek ve onu kontrol altına almak zorundaydı (İnceoğlu, 1985:65). Roma İmparatorluğu döneminde sembol ve iletişimde faydalı olabilecek tüm sistematik propaganda teknikleri kullanılmıştır. Özellikle imparatorluğu rakibi ve düşmanı olan tüm güçlere karşı silah, asker vb. güçlerin kullanımı engellemek olası tüm saldırılara karşı önlem alabilmek adına propaganda önemli bir araç olarak görülmüştür. Antik Yunan döneminde ticaret, toplumsal tabakalaşma ya da kendilerine ait Tanrılarla bir hakimiyet kurma, kültürel bir savaş oluşturmanın aksine Roma İmparatorluğu'nda heykel, mimari, şiir, resim, tiyatro ya da müzikle kültürel estetiğin ve felsefenin etkisi sayesinde emperyal bir gücün sembolü konumuna gelmiştir. Örneğin Julius Ceasar var olan totaliter gücünü daha da artırmak adına propagandaya başvurmuştur. Halkına, kimseden korkmadığını ispat etmek adına, daha çok kitlesinin psikolojisine hitap edecek şekilde, zorluklarla nasıl baş ettiğini anlatarak askeri kahramanlıklarını içeren anılarını kullanmıştır. İspat etmek için ise adını ve resmini taşıyan paralar bastırmıştır. Halkının beklentilerini ve psikolojisini nasıl ve ne şekilde etkileyeceğini iyi bilmektedir.

18. yy.'ın başlarında 'milliyetçilik' akımı özellikle kıta Avrupa'sında propaganda olarak kullanılmış ve yayılması hızlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi içinde bulunan birçok ülkede yapılan bu propaganda çalışmaları, bölgede isyan çıkmasına neden olmuş, bağımsızlık mücadelesini de beraberinde getirmiş ve Osmanlı Devleti ile savaşmalarını başlatmıştır. Amerika ise İngiliz Koloniliğine karşı bağımsızlık kazanmak amacıyla birçok bildiri yayınlamış ve halkın örgütlenmesi sağlanılarak bağımsızlık mücadelesinden başarılı bir şekilde çıkılmasında öncü olmuştur (Bektaş, 2002:66). 19.yy. ile birlikte Napolyon Döneminde 'halka egemen olma' düşüncesiyle hareket edilmesi, propagandanın görgül bir örneğini teşkil etmektedir. Basının halk üzerindeki etkisini fark eden Napolyon, bu durumu kendi lehine çekecek şekilde kullanmıştır. Özellikle bilginin yayılması adına, resim, görsel, afiş, gazete, radyo gibi birçok aracın faaliyetlerini etkilemiş, insanların aklında kalacak, onları etkileyebilecek şekilde hazırlattığı ve çoğalttığı görsellerle insanlar yalnızca dışarıda değil evlerinde de propagandaya maruz kalmıştır (Domenach, 2003:22). 20.yy. ile birlikte özellikle de I. ve II. Dünya Savaşları sırasında devletler tarafından propagandanın gücünün önemi gittikçe artmaya başlamıştır. Askeri ve ekonomik gücün tek başına yeterli olmadığı düşüncesi, düşmanın cephede yenilmesinin hemen bir zafer işareti olarak görülmemesi gerektiği önem kazanmış, manevi, duygusal algı ve düşüncelere saldırmanın çok daha büyük bir başarı sağlayacağı konusunda hemfikir olunmuştur. Özellikle Wilson'un diploması ilkesiyle harekete geçilmesi, kamuoyunun desteğinin açık bir şekilde önemini göstermiştir. Savaş sırası ve sonrasında halkın kopmasını önlemek ve rakibin mental gücünü kırmak isteyen ülkeler açık diploması ilkesiyle propagandanın büyük desteğini görmüştür (Qualter, 1980:258). Bu dönem propagandanın en önemli silahlarından birisini uçaklar oluşturmuştur. Örneğin; İngiltere Almanlarla olan mücadelesinde cephenin çözülmesini sağlayacak, halkın savaş sırasında mücadele gücünü kırarak ve motivasyonunu bozacak şekilde uçaklar aracılığıyla havadan bildiriler atılmasını sağlamıştır. Tıpkı Kurtuluş Savaşı'nda Türklerin Yunanlı askerlerin motivasyonlarını düşürmek için Türk uçaklarından moral bozucu haberlerin yer aldığı gazetelerin fırlatılması gibi (Carr, 2002:131). Fransız Devrimciler propaganda çalışmalarında daha çok giyim tarzına vurguda bulunmuştur. Devrimciler Avrupa'da giyim dışında gazetelerin sayısının ve basımının artması adına matbaa ve ulusal politikalarını dönüştürmeye çalışmıştır. Kendi fikirlerini yaymak ve kendi malzemeleriyle gündem yaratmaya çalışarak toplumsal bir ikna oluşturmakta ve buna bağlı olarak var olan eğilimlerin de değişmesine olanak sağlamaktadır. II. Dünya Savaşı henüz başlamadan önce kamuoyu savaş propagandalarına karşı büyük tepki göstermiştir. Çünkü daha önce kitlesel bir savaşın içinde kalan kamuoyu, savaş çıkması için gerçekleştirilen çağrılara korku ile yaklaşmaktaydı. Bu nedenle süreç içerisinde duygu ve düşüncelerin yönlendirilmesiyle ilgili çalışmalar başlatıldı. Yukarıda Ellul'un propagandasında da değinildiği üzere Naziler, İtalya ve Sovyetler Birliği'nin tek parti yönetimleri üzerinden yürütülen ayrıca demokratik ülkelerde propaganda çalışmalarını gerçekleştiren kitlelerin eylemlerini kullanmaya başlamıştır. Özellikle Komünizm ve Faşizmin kitlesel ideolojilerini kendi uluslarının çıkarları doğrultusunda harekete geçirmeleri söylem sanatını kullanma biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu durum, modern propaganda faaliyetlerine de önemli ölçüde ilham olmuştur. Anthony Pratkanis ve Elliot Aronson'un propaganda konusunda açıkladığı nitelikler de modern propagandanın ne derece etkili olduğunu göstermektedir. Pratkanis ve Aronson; propagandanın başlı başına bir işgal olduğunu, zihnin ve fikirlerin fethedilmesini amaçladığını belirtmektedir (Özdağ, 2016:21). Propagandanın teknik özellikleri konusunda ise; beden dilinin, dikkat ve ilginin, internet kullanımının, evrensel değerlerin, ilgi ve isteklerin önemine vurguda bulunmakta, 'başka bir çözüm yolu bulmanın' imkansızlığını kişiye benimsetmeye çalışmakta ve ucu açık sorularla kitlelerin yorumlamasını ve benimsemesini sağlamaktadır (Tarhan, 2017:15).

Modern propaganda; medya araçlarını, TV, radyo, internet, basın, e-posta, telefon, resim, afiş, el ilanları, para, kitaplar, pul, anıt, mimari, müzik, şiir, edebi eserler, bayrak, spor müsabakaları, ritüel gibi birçok görsel ve basın organlarını kullanmaktadır. Örneğin; Amerika'nın Irak'ı işgali sırasında internet ortamında tutsakların görüntülerini yayması güçlü bir kamuoyu ve kitle toplumunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü kitle toplumlarında bireylerin kontrol altına alınması ve kitlelerin manipüle edilmesi daha da kolaylaşmaktadır. Propagandanın başarısı da buradan gelmektedir. Propaganda ikna öncesi manipüle etmektedir. Burada argümanların tutarlı olması değil, duygu, düşünce ve hislerin dönüşümünün sağlanması öncelikli hedeftir (Stivers, 2012:207).

Birçok toplumda yer edinen, onların algı, tutum ve eylemlerinde değişim ve dönüşüme sebep olan inanç, söylem ve felsefe aslında kesin ve doğru olduğundan değil aksine kişi ya da kitlelerin doğru olduğuna inanmasıyla birlikte işlev kazanmaktadır. Ancak bugünün propagandası yaşadığımız dönemden önceki zamanın geniş bir dilimini kapsamamakta aksine propaganda geniş kapsamlı söylem ve ifadeler yerine daha hızlı üretilip yayılmasını sağlayacak şekilde anlık ve kısa süreli olay ve olguları esas kabul etmektedir.

PROPAGANDANIN ARAÇLARI VE ÇEŞİTLERİ

Propaganda; bir mesajın belirli amaçlar doğrultusunda kişi ya da kitlelere iletilmesi sorumluluğunu taşıması nedeniyle mesajın mutlaka ideolojik bir içermesi ve aynı zamanda bilgi üretmesi gerekmektedir. Mesaj, kişi ya da kitlelere hem siyasal hem de sosyal gerçeklere yakın olmaları için kapsamlı ve etkili bir çerçevede sunulmaktadır. Hitler propagandayı tek tek bir bilimsel enformasyon üretmek olarak görmemekte, daha çok kitlelere hitap eden kümülatif bir olgu üzerine inşa etmenin gerekliliğinden bahsetmektedir. Naziler de genel olarak propaganda faaliyetlerinde bir metot bulunmamaktadır. Naziler, kitleleri fethedecek bir sistematige ihtiyaç duymamaktadır ve kitleleri etkilemek için tüm araç ve yöntemleri kullanmakta bir sakınca görmemektedir (Domenach, 1995:25). Propaganda bir ülkü ya da politik düşünce ve reklam ile birlikte anlam kazanmaktadır. Reklamın başarısı kitleleri hareket geçirecek en önemli unsurlardan biridir. Çünkü reklam, halk için bir duygu ve inanca hitap etmekte, kitlelerin belki de ona bir umut olacağı düşüncesiyle tetiklenmektedir. Burada propagandayı başarıyla gerçekleştirmek için ne tür bir propaganda kullanılması gerektiği önemlidir. Kişi ya da kitlelere iletilmesi amaçlanan mesajın yazılı, sözel ya da görsel araçlar ve semboller yardımıyla ifade edilmesi gerektiğine karar verilirken mesajı alması istenen tarafın eğitim, sosyal, kültür düzeyi, istek ve beklentileri, sevdiği şeyler ya da alışkanlıkları gibi unsurların da göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü mesajın hedefe ulaşabilmesi için öncelikle mesajın ulaşması istenen kitlenin dikkatinin çekilmesi ve kitlede istek uyandırması gerekmektedir (Atabek, 2003:4-12). Uluslararası propagandanın temel hedefi diğer ülkelerin halklarıdır. Bu durumda özellikle gelişmiş, gelişmekte ya da okuma yazma oranı düşük olan ülkeler olarak bakıldığında uluslararası politikayla ilgilenen ülkelerin oranı da değişim göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde kendi ülkelerini ilgilendiren konular daha çok dikkat çekerken, okuma yazma oranının düşük olduğu ülkelerde bilgi edinme eğilimi daha asgari düzeyde kalmaktadır. Bu nedenle kendi ülkelerini ilgilendiren bir konuda haber alma eğilimi buna bağlı olarak düşük kalmaktadır. Bu bağlamda propaganda yapımcıların kullandığı semboller büyük önem taşımaktadır. Örneğin; özgürlük, barış, adalet, insan hakları, ekonomi, ulusalcılık vb. semboller sürekli tekrar edilmektedir. Ayrıca bazı kelimeler; ateist, komünist, kızıl, moskof vb. propaganda yapımcıların kullanmış olduğu etiketler yardımıyla kişi veya kitleleri ayağa kaldırmak suretiyle mesajın asıl anlamını gizleyerek ve bir hileye başvurarak onları telkin edebilmekte ve onlarda yeni bir tutum ve eğilim başlatabilmektedir. Propaganda yapıcı bu yolla, bir düşünce ya da haber oluşturabilecek bir içeriğin işlenmesini de beraberinde getirmekte bu durum da propagandanın başarı ölçüsünü yükseltmektedir.

Propaganda yapıcı kelimelerin toplumsal değerini ve onları nasıl kullanması gerektiğini iyi bilmelidir. Çünkü toplumu oluşturan kişi ve grupların kendine olan güveni sürekli tartışılmaktadır. Bu güven zayıflığı iyi kullanılırsa kitlelerin anlayamadığı ya da algılayamadığı bir düşünce, propaganda yapıcıları tarafından onları etkileyecek şekilde aydınlatılacaktır. Kişi ya da kitleler genel olarak bilgisiz ya da habersiz görünmek istememektedir. Bu nedenle kendilerini ya da toplumu yönlendirici olarak gördükleri kanaat önderleri, otorite unsurları ya da gazetecilerin düşünce ve fikirlerini benimsemektedir. Propaganda yapıcı, kişi ya da kitlelerin mevcut pozisyonlarını muhafaza etmeyi ya da statülerini artırmayı hedeflemektedir. Bu sebeple kişiler, diğerlerine daha üstün görünmek adına benimsenen önderlerin duygu ve inançlarını kabul etmektedir. Cantril, konuyla ilgili yaptığı bir değerlendirmede; kişileri kendilerini propagandacıların etkilerinden koruyabilmesi için öncelikle onların zihninde yer alan hedefleri ve kullanacağı teknikleri anlayabilmek gerektiğine vurguda bulunmaktadır (Cantil, 1938:218-220). Javett ve O'Donnell propaganda yapıcıların süreç içerisinde ne kadar sağlam bir bağlama sahip olduğunu ve olay akışının farkında olup olmadığı gerçeğiyle yüzleşmeleri gerektiğini öne sürerler. Bu nedenle propagandanın hangi bağlamlarla oluştuğunu belirlemek için öncelikle toplumsal sistem içerisinde dünya devletlerinin istek ve beklentilerini (insan hakları, terör saldırıları, barış, ekonomik krizler vs.) olumlu yönde yerine getirmek, söz konusu ülkedeki toplumun sosyal yaşantısı ve içinde bulunduğu zihinsel durumların ve bu zihinsel durumlara sebep olan spesifik faktörlerin toplumun yüzde kaçına sirayet ettiğinin, bunun yaygınlık derecesinin ve tüm bunları aydınlatmaya yarayacak olan ülkenin tarihsel arka planının iyi analiz edilmesi gerekir ((Jowett ve O'Donnell, 2012: 292). Kitle iletişim araçları olarak bildiğimiz gazete, dergi, televizyon, radyo, afiş, broşür, internet ve internetle birlikte ortaya çıkan sosyal medya organları, sinema, tiyatro, kitap ve el ilanları gibi araçlar, propaganda araçları olarak kabul edilmektedir. Bunların ortaya çıkış amacı ve kullanılış biçimleri birbirinden farklılık göstermektedir ancak hepsinin ortak yönü propaganda yapıcılar için propagandanın silahları olarak görülmektedir. Söz konusu propaganda araçları algıyı yönlendirmekte ve manipüle etmektedir. Ancak bunu yaparken kişi veya kitlelerin rızasını almakta ve onları ikna etmeye çalışmaktadır. II. Dünya savaşı ile birlikte özellikle gazeteler kamuoyunu bilgilendirme konusunda en yaygın kullanılan propaganda araçlarından biri olmuştur. Özellikle Hitler dönemi önemli propaganda yapıcı Goebels, Alman gazetelerine; gazeteyi okuyan kitlelerin hemen yanında onu realite olarak algılamalarını sağlayacak olan bir araç olarak değerlendirmiş ve kitlelerin algısını yönlendirecek önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Türkiye'de darbe dönemlerinde gazetelerde atılan manşetlerde hükümetlerin devrildiği, yeni hükümetlerin oluşturulduğu gerçeği hatırlandığında gazetelerin hem propaganda aracı hem de kitleyi manipüle edici bir araç olduğu görülmektedir. Diğer propaganda araçlarından biri olan radyo, İngiliz İşçi Partisi tarafından büyük bir yetkinlikle kullanılmıştır ve önemli başarılar elde etmesine yardımcı olmuştur. Radyo tek başına bir partiyi iktidar yapamayabilir ancak onun iktidarda kalması için ona uygun ortam oluşturmakta ve kitleleri etkisi altına almaktadır. Hitler radyoyu birçok tehlikeye yol açabilecek şekilde kullanmış, Avrupa'da büyük ses getirmiştir. Televizyon ise; özellikle siyasal seçim kampanyaları döneminde bilgi akışını sağlamakta son derece önemlidir. Siyasi liderler ve yöneticiler, kamuya yönelik imajlarını büyük oranda televizyon ile sağlamakta, televizyon aracılığıyla kamuoyunun duygu ve düşüncelerini yönlendirecek birçok mesaj üretmektedir. Afişler özellikle II. Dünya savaşı ile birlikte Sovyetler, İtalya ve Almanya'da önemli bir propaganda aracı olarak görülmüştür. Televizyon kanalı ya da radyo kapatılabilir, ekranda bir sinema ya da bir programa sansür getirilebilir, kişi yürüyüşlere ya da siyasal mitinglere katılmayabilir ancak yolda yürüdüğü sırada resim ya da afişlerden kaçması çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Propaganda yapıcılar bu unsuru göz önünde bulundurduğu takdirde afişlerin, kitleleri yönlendirme gücünün önemini anlayacaktır.

Afişlerde yer alan görsellerinin etkisinin çok daha güçlü olması için, kamuoyuna verilecek mesajın anlaşılır, açık ve net şekilde belirtilmesi ve afişlerde yer alan sloganların sık sık gösterilmesi gerekmektedir. Savaş dönemlerinde kullanılan afişlerde özellikle düşmanların moral ve motivasyonlarını bozmak adına onları kötü gösterecek simgeler kullanılmıştır. Ancak Nazi Almanya'sında sokaklarda daha çok Hitler'in güçlü, kararlı ve kendisinden başka bir kurtarıcı olmadığını ifade edecek görseller kullanılmış ve bu durum insanların hafızasında yer edinmiştir. Kullanılan simgeler, fotoğraflar ve resimlerin altına ya da yanına yazılan yazılarla birlikte önemli mesajlar verilmiştir. Napolyon döneminde resimlerin baskı yoluyla çoğaltılması ve çeşitli bölgelere gönderilmesi kitleleri büyük ölçüde etkilemiştir. Günümüze sosyal medya platformları (Facebook, Twitter, Instagram vs.) insanların aklında kalması, istenilen ve hedeflenen bilgilerin yayılması konusunda oldukça hızlı olması nedeniyle çok fazla benimsenmekte ve kullanılmaktadır. Ancak sosyal medya araçlarının çok çeşitli olması ve insanların bilgisinin doğruluğunu teyit etmeden yoğun bir şekilde kullanılması dezenformasyona yol açmakta, insanların propagandaya her an maruz kalmasına sebep olmaktadır. Kitaplar ise; daha çok aydınların ve eğitimcilerin propaganda aracı olmuş, televizyon, radyo ve basının ortaya çıkması sebebiyle günümüzde yalnızca kitlesel bir okuyucu grubuna hitap etmektedir. İnternet, ortaya çıkmasından bu yana birçok değişim ve dönüşüm geçirerek kitlelerin en yoğun kullandığı hatta en yoğun propagandaya maruz kaldığı bir araç haline gelmiştir. İnternetin her geçen gün gelişmesi beraberinde yazılı ve görsel metinlerin niteliğini de geliştirmiştir. Bu durum iletilmek istenen mesajı neredeyse dünyanın bütün bölgelerine ulaştırmasının yanı sıra dünyanın her yerinden haber almamızı sağlamaktadır. Bu imkân propaganda yapıcı için önemli bir gelişmedir. Teknolojinin hızla gelişmesi ve geniş kitlelere hitap etmesiyle hem görsel hem de eğitsel bir araç olarak kullanılan sinema, günümüzde güçlü devletler tarafından propagandanın önemli unsurlarından biri olarak görülmüştür. Sinema filmlerinin çoğaltılması, savaş dönemlerinde vatan, milliyet ya da özgürlük gibi birçok temayı duygu kalıplarıyla işlemeye çalışılmış ve kitleler manipüle edilmiştir. Filmlerde yer alan karakterlerin izleyiciyle özdeşleşmesini sağlayan unsurlar, izleyicinin verilmek istenen mesajı daha kolay benimsemesini sağlamıştır. Çünkü izleyicinin gerçeklik algıları propaganda yapıcılar tarafından kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirilmektedir. İdeolojilerin sürekliliğini sağlamak ve mevcut durumu muhafaza etmek başta Nazi Almanya'sı, Sovyet Rusya'sı gibi birçok propagandist bakış açılarını da beraberinde getirmiştir (Altay ve Uğur, 2018:15-18).

Propagandanın Çeşitleri

Propaganda kavramı sahası bakımından (iç ve dış), kapsamı bakımından (genel, sınırlı, ferdi), konusu bakımından (siyasi, sosyolojik, ekonomik, askeri), doğruluğu bakımından (beyaz, kara, gri), kullanılışı bakımından (stratejik, karşı, takviye), biçimi bakımından (enformatik, psikolojik savaş, kültürel), süresi bakımından (kısa, orta, uzun) olmak üzere 7 gruba ayrılmaktadır (Avcı, 2018:90).

Sahası Bakımından Propaganda

Sahası bakımından propaganda iç ve dış olarak 2 şekilde incelenmektedir:

İç propaganda

En yaygın görüldüğü dönem seçim dönemleri olarak belirlenmiştir. Ülkedeki iktidar ve muhalefet partilerinin başkan ve yöneticilerini seçerken özellikle seçmeni ikna etme gücü ve hitabet sanatı yüksek olan kişilere öncelik verdiği görülmektedir. İç propagandanın en önemli araçları basın ve medyadır. Demokrasinin en geliştiği ülkelerde siyasi partiler tarafından proje yapımları ve iktidar mücadeleleri sırasında kullanılmaktadır.

Bu nedenle seçmenin etkilenmesi adına kullanılan, söylem, ifade, slogan vb. işaretlerin benimsenmesini sağlayan eylemlerin etkili bir şekilde yürütülmesi görevini görmektedir. İç propaganda, seçmenin duygu ve düşüncelerine hitap eden en önemli propaganda türüdür. Devletlerin kendi iç dinamikleri için oluşturduğu yeni olgular karşısında ideolojik çabaların içselleştirilmesi adına etkinlik göstermektedir. Özellikle, Almanya, İngiltere ve ABD gibi ülkeler savaş dönemlerinde halkı için iç propagandanın önemini fark etmiş ve ulusal bir propaganda oluşturmuştur. Örneğin Franklin Roosevelt dönemi, halkın psikolojisi oldukça dikkate alınmış, dış güçlerin söylemleri ve faaliyetlerinden etkilenilmemesi için bir dizi iç propaganda faaliyetleri başlatılmıştır. Bu nedenle ABD’de Ulusal Moral Komitesi oluşturularak uzman psikologlarla çalışılmıştır. Böylece Amerika’da yaşayan halkın olası maruz kalacağı olumsuz psikolojik etkilerin zayıflatılması için iç propaganda faaliyetlerine önem verilmiştir (Hoffman, 1992:268). Benzer şekilde Adolf Hitler dönemi Almanya’ında Goebbels’in çalışmalarında da görülmektedir. İç propagandayı en iyi şekilde yürütebilmek için Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı kurularak halkı olumsuz etkileyen haberlerin önünü kesmek adına haber kaynakları kontrol altına alınmıştır. Goebbels bu şekilde hem dış güçlerin etkisini en aza indirmek hem de kısa belgesel filmler çekmek için propaganda faaliyetlerine nasyonal sosyalistler adına ara vermeden devam etmiştir. Bunun dışında, Mussolini dönemi İtalya’ında İtalya Popüler Kültür Bakanlığı olan propaganda merkezi, iletişim araçlarını kontrol altında tutarak özellikle kendi vatandaşlarının olumsuz etkilenmemelerini sağlamış ve iç propagandaya önem vermişlerdir. Günümüzde Venezuela, Ekvador ve daha sonra Birleşik Arap Emirlikleri’nde kurulan Mutluluk Bakanlığı, halkın ulusal mutluluğunu artırmayı ve küresel değişimden olumsuz şekilde etkilenmemelerini sağlamaktadır.

Dış Propaganda

Özellikle diplomatik ilişkileri kapsamı sebebiyle devletlerin elçiliklerine büyük görev verdiği ve ortak bir dış politika amaçladığı görülmektedir. Bu nedenle dış propagandanın en önemli amaçlarından biri ülkelerin kendi uluslarına uluslararası arenada öncelik vererek öne çıkmasını sağlayarak propaganda faaliyetlerini sürdürmektir. Örneğin İngiltere; ‘Wellington Evi’ olarak isimlendirdiği propaganda bürosu oluşturmuş, bu büro aracılığıyla yalnızca rakip olarak gördüğü ülkelere yönelik değil aynı zamanda ittifak içinde olduğu ülkelere yönelik de dış propaganda faaliyetlerini sürdürmüştür. Propaganda içinde Almanlara karılık vermek ve kendi politikalarında ters giden her türlü faaliyetleri düzeltmek amaçlanmıştır. ABD tarafından kurulan ‘Enformasyon Ajansı’ ile birlikte dış propaganda çalışmaları merkezi bir konuma gelmiş ve Amerika’nın özellikle de Soğuk Savaş Dönemi’nde hem siyasi faaliyetleri hem de ideolojik fikirlerinin yayılmasını sağlayacak olan basın ve radyo kuruluşlarıyla birlikte propaganda çalışmaları yürütülmüştür. Ayrıca bu çalışmaların içeriği yalnızca siyasi ve ideolojik değildir. Aynı zamanda eğitim, kültür ve sosyal alanlarda da birçok faaliyetlerin önemine vurguda bulunulmuştur (Çemrek ve Uluer, 2016:334-35).

Dış propaganda, ülkelerin dış ilişkilerinin sürdürülmesinde büyük öneme sahiptir. Dış propaganda, kaynağını devletten alır ve devlet tarafından yürütülür. Ancak yürütme sürecinde halkın desteği oldukça önemlidir. Ayrıca son yıllarda lobilerin ve onların faaliyetlerinin söz konusu olduğu ülkelere lobilerin etkilerinin artış göstermesi aktör faktörünün politika üretici bir konuma gelmesi ve propagandayı kullanmasını hızlandırmıştır.

Kapsamı Bakımından Propaganda

Kapsamı bakımından propaganda genel, sınırlı ve ferdi olmak üzere 3 şekilde incelenmektedir:

Genel Propaganda

Genel propaganda büyük bir kalabalığa hitap etmektedir. Geniş kitlelere sahip olan bu propaganda çeşidi uluslararası bir özellik taşımakta ve uluslararası ilişkileri etkileyen bütün aktörlerin eylem ve eğilimlerinde belirleyici rol olmaktadır.

Sınırlı (mevzii) Propaganda

Sınırlı propaganda, bir ülkenin belirlenen herhangi bir ülkesinde ortaya çıkan bir problemin ortadan kaldırılmasını ve o bölgede yaşayan halkın belirlenen yöne doğru hareket etmesini sağlamak amacıyla yapılan propaganda türüdür. Özellikle ekonomiye vurgu yapan sınırlı propaganda çalışmaları, politikanın ekonomiyi etkilediği bölgelerde daha çok sürdürülmektedir.

Ferdi Propaganda

Ferdi propaganda, dış politikanın sürdürülmesinde önemli propaganda çeşitlerinden birisidir. Şahıslara yönelik yürütülen propaganda bir kitleye yönelik yapılabildiği gibi tek bir kişiye yönelik yapılabilir. Örneğin; Irak Savaşı sırasında gösterilen faaliyetlerin büyük bir kısmı Amerika değil Başkan George Bush'a yönelik faaliyetleri kapsamaktadır (Özsoy, 1998:18-19).

Konusu Bakımından Propaganda

Konusu bakımından propaganda siyasi, sosyolojik, ekonomi ve askeri olmak üzere 4 şekilde incelenmektedir:

Siyasi Propaganda

Hükümetlerin kuruması, devam etmesi veya bu sürecin tam tersi işlemesi gibi aktif bir rolü bulunan propaganda çeşididir. Özellikle Hitler ve Lenin gibi siyasi önderler bu propagandayı kullanmış, kitlelerin eylem ve eğilimlerini değiştirmeye ve kendi benimsedikleri anlayışı onlara da benimsetmeye çalışmışlardır. Burada, belirli bir amaç söz konusudur ve bu amaç politik sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Domenach; siyasal propagandanın önemine vurguda bulunmuş ve bu propagandanın gerçekleşmesi halinde büyük felaketlerin ortaya çıkacağını, komünist devrimiyle faşizmi oluşturmanın büyük bir hayal olacağını belirtmiş, Hitler'in gücünü ve Lenin'in Bolşevizm'i ortaya çıkarmasını siyasal propagandaya bağlamıştır (Geçikli, 1999:265-272).

Yönetenlerin, yönetilmesi gereken bir kitleyi en etkin şekilde etkilemesi M.Ö. yıllara dayanmaktadır. Örneğin; Mısır piramitleri, dönemin hükümdarlarının yeteneklerini göstermesi amacıyla siyasal propaganda olarak oluşturulmuştur. Ayrıca Roma Dönemi diktatörlerinden Jul Sezar, hitabeti çok iyi olması nedeniyle siyasal propagandayı en iyi kullananlardan biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla günümüz Roma'nın siyasal etkinliği için büyük önem taşımaktadır. Dönemin tarihçilerinden Livy de Roma tarihi ile ilgili kaleme aldığı yazılarında siyasal propaganda faaliyetlerinde, siyasal diplomasinin önemine vurguda bulunmuş ve Roma etkilerinin gerektiğinde fiilen casusluk faaliyetleriyle politikanın yönünü önemli ölçüde belirlediğini ifade etmiştir (Campbell, 2013:216-217).

Günümüzde siyasal propagandanın en etkili kullanıldığı ABD'de ise uluslararası güç, ekonomik faaliyetler, kamuoyu ve siyasal etkinlik siyasal propaganda ile yönetmektedir. Özellikle başkanlık seçimleri öncesi yürütülen propaganda çalışmalarında bağış paralarına öncelik verilerek seçmenin desteği aktif tutulmaya çalışılmaktadır (Pratkanis ve Aronson, 2008:6-7).

Siyasal propaganda faaliyetleri çoğu kez hedef olarak belirlenen kitlelere fark ettirilmeden gerçekleşmektedir.

Yani herhangi bir baskı unsuru olmadan tutum ve eylemlerin kitlelere benimsetilmesini amaçlamaktadır. Seçmenin tutum ve eğilimleri onun zayıf ve kararsız kaldığı değişim ve dönüşümün kolaylıkla sağlanabileceği bir dönemde, onun inancına ve beklentisine yapılan siyasal propaganda faaliyetleri, seçmenin eğitim, sosyo-ekonomik ve demografik durumu da oldukça önemlidir. Bu nedenle siyasal propaganda faaliyetlerinin doğru zamanda ve doğru yerde yapılması gerektiği için, seçmenin istek ve beklentileri göz ardı edilmemelidir (Gezgin ve Akdal, 2017:37-38).

Sosyolojik Propaganda

Sosyolojik propaganda siyasal propagandaya göre daha geniş kapsamlı ve belirsiz bir nitelik taşımaktadır. Yani siyasal propaganda gibi net bir amaç belirlememektedir. Sosyolojik propaganda, daha çok kişiyi bir araya getirip bütünleştirmek, onların eylemlerini belirli bir kalıp etrafında birleştirmek, kendi felsefi tavrını ve hayata bakış açısını yaymaya çalışmak ve kendi liderliğini kabul ettirmek olarak tanımlanmaktadır (Tolan, 1978:458). Sosyolojik propaganda, içeriğinde birden fazla siyasal propaganda bulundurulabilir. Örneğin; ABD, bir yaşam biçimi ve yeni bir dünya ihraç etmekte, bunun için sinema sektörü bilinçli ya da bilinçsizce Amerikan yaşam biçimini kullanmakta ya da ülkede kullanılan tarımsal ürünlerin belirli bir mekân ya da zaman içerisinde ülkede yaşayanları belirli bir yöne çekmekte hatta bazen zorladığı da görülmektedir. Kısaca sosyolojik propaganda, belirli bir toplumsal çerçeve doğrultusunda ideolojiyi ya da yaşam biçimini o topluma entegre etmeye çalışmaktadır. Bu durum belirli bir sırayla yapılabilir. Öncelikle sosyolojik içerik hazırlanır, hazırlanan bu içerik topluma nüfuz ettirilir daha sonra ise ideoloji topluma yerleştirilmeye çalışılır. Bu çabada belirli slogan, sembol, söylem ve işaretler yer almaz. Toplumun belirlediği gelenek ve görenekler en önemli araçlardır. Bu sebeple sosyolojik propaganda diğer tüm propaganda çeşitlerinin bir zemini niteliğindedir.

Ekonomik Propaganda

Ekonomik propaganda, milletlerarası ilişkilerde söz konusu devletin kendi menfaati düşünülerek gerçekleştirilen ve ülkenin ekonomik faaliyetlerinin yansıtıldığı propaganda çeşididir. Örneğin; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu M. Kemal Atatürk, ülkenin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi için en önemli faktörlerden biri olarak gördüğü ekonomik kalkınmaya vurguda bulunmuş ve önceki yıllarda gerçekleşen olumsuz deneyimlerin bir daha tekrarı yaşanmasın diye yerli ekonomiyi ve üretimi destekleyen ekonomik propaganda ifadeleriyle kitleleri etkilemiştir. Bunun yanı sıra, İngilizlerin propaganda kurullarından biri olan 'Kraliyet Sömürge Enstitüsü'nün faaliyetleri yalnızca bilimsel ya da sosyal alanda değil ülkeyi ekonomik alanda da oldukça etkilemektedir (Göksel ve Yurdakul, 2013:114).

Askeri Propaganda

Askeri propaganda, askeri kaynakları bakımından yeterli düzeyde olan devletlerin bu gücünü diğer ülkelere karşı göstermek amacıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle askeri törenler ve uluslararası uygulamalar bu propaganda içerisinde sıkça görülmektedir. Örneğin; Yunan mitolojisinde önemli ve oldukça gizemli bir yeri olan Yunan komutan Odysseus'un Truva surlarını geçerek şehre gizlice girip kuşatmak için faydalandığı "Truva Atı"dır (Meyssan, 2016:63). Bunun dışında örneğin; Osmanlı Devleti'nin askeri bandosu olan "Mehter Takımı'nın çaldığı marşların gücü, Osmanlı askerlerini motivasyonunu artırmış, rakiplerinin ise gücünü kırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda tarihi birçok savaş stratejisi, lakaplar, marşlar, askeri filmler ve güç gösterilerinin tümü askeri propagandalar arasında gösterilmektedir.

Doğruluğu Bakımından Propaganda

Doğruluğu bakımından beyaz, kara ve gri olmak üzere 3'e ayrılmaktadır:

Beyaz Propaganda

Propagandalar içerisinde kaynağı hem güvenilir hem de resmi ve ulaşılabilir olan bir türdür. Beyaz propagandanın kaynağının gösterimi sırasında oldukça dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü kaynağa karşı duyulacak en ufak bir güvensizlik büyük sorunlara yol açabilmektedir. Beyaz propagandanın en temel amacı karşı tarafa etkili ve kalıcı olacak şekilde doğruluğu teyit edilmiş, ayıklanmış olan bilgileri sunmaya çalışmaktır. Böylece beyaz propaganda açık ve tek yönlü olacak şekilde uygulanacak ve hedef kitlenin çözüm yolunda başka bir alternatifi olmadığını düşünmesini sağlayacaktır. Beyaz propaganda bu şekilde, karşı kitlenin fikirlerini çürüterek onları kendi lehlerine çekmeye çalışacaktır (Tarhan, 2003:37). Örneğin; İngiltere'ye bağlı bir medya kurulu olan BBC, Alman lider Hitler'in propaganda kaynağından biri olmuştur. Hitler BBC ile ilgili olan bir konuşmasında BBC'nin her istediğini söylediğini ancak bunların tamamen doğrular olduğunu da belirterek beyaz propagandanın en önemli aracının haberler olduğunu belirtmiştir (Tortop ve Özer, 2013::208). Önemli olan kıstas, beyaz propaganda olarak verilen medya kaynaklarının doğruluğunun belgelere dayalı olmasıdır. Beyaz propaganda olarak sıklıkla karşımıza çıkan faaliyetler; TV programları, haberler, filmler, radyo programları, görseller ve semboller, reklamlar, diziler ve spor müsabakaları olarak görülmektedir.

Kara Propaganda

Belgesiz, asılsız, hileyle ya da belgesi olsa dahi nereden elde edildiği belli olmayan propaganda türüdür. Daha çok, savaş dönemlerinde karşı tarafın psikolojisini olumsuz yönde etkilemek için bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Gizliliğin esas olduğu kara propaganda da kamu düzeninin bozulması, gerçeklerin çarpıtılması ve inanılan değerlerin kırılması hedeflenmektedir. Kısaca, yerleşen bir inancı ortadan kaldırmaya çalışmak kara propagandanın en temel amacıdır. Örneğin; Sovyet Rusya'nın çökmesine sebep olan ve sistematik bir şekilde uygulanan taktiklerle birlikte, 2. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Churchill'in Fulton'da gerçekleştirdiği bir konuşmada Stalin'in tehlikeli olduğuna özellikle vurguda bulunmuş ve ideolojik bir çatışma ile birlikte etkin bir komünizm tehlikesinin varlığı benimsetilmeye çalışılmıştır (Özçağlayan ve Apak, 2017:115-116). Bunun dışında, Fransız askerlere, İngilizler'in kötü ve hilekâr niyetlerle bir savaş düşüncesinde olduğu empoze edilerek onları kışkırtma propagandası uygulanmıştır. Kara propagandanın kaynağı büyük olasılıkla ya bir lider ya bir ajan ya da bir kurumdur. Çünkü bu propagandanın arkasındaki kimlik hakkında net bir figür bulunmamaktadır ve dolayısıyla kaynak ispat edilememektedir. Bu nedenle kara propaganda aynı zamanda, propaganda yapıcının kimliğinin doğru olmaması olarak da bilinmektedir (Jowett ve O'Donrell, 2012:293).

Gri Propaganda

Beyaz ve kara propaganda arasında bulunan bir propaganda yöntemidir. Bu tür bir propaganda da verilen bir mesajın kaynağı hem ortaya konabilen hem de belirsiz kalabilen bir araçtır. Dolayısıyla, haber veya mesajın güvenilirliği sorgulanabilmektedir. Gri propaganda da hem gerçekler hem de yalanlar bir flu ahenk oluşturmaktadır. Örneğin; özgür Avrupa Radyosu, herhangi bir kurum ve kuruluşla olan bağımlı reddeden CIA tarafından oluşturulmuş ve her açıdan desteklenmiştir. Amerika'nın basın, radyo ve TV'lerine talep edilen fon, bu radyonun "Gerçek Dolarlar" olarak ifade edilen bir yardıma bağlı olarak faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Bu talepteki asıl hedef, yanlışları güçlü hale getirmek ve CIA ile olan ilişkisi hakkında ortaya atılan söylentileri ortadan kaldırmaktır.

Gri propaganda aynı zamanda karşı tarafı şaşırtmaya ve rakibi ikna etmeye çalışan unsurların desteklenmesi ve onların düzenlenmesi için bir faaliyettir. Beyaz ve kara propagandanın arasında propagandif iletileri yapılandırmaya çalışmakta, bu iletilerin nerede, ne zaman ve nasıl kullanılması gerektiğinin sistematik bir şekilde düzenlenmesini sağlamaktadır. Özellikle siyasi kampanyalardan sağlanan fonlar, reklam unsurları ve şirketlerin oluşumundaki süreçler bu propaganda faaliyetlerini kapsamaktadır. Gri propaganda, içeriğinde belirsiz ayrıntılar bulundurması nedeniyle çelişkili durumlar, kusursuz bir şekilde kullanılabilir. Dolayısıyla çelişki olsa da olmasa da varmış gibi bir algı oluşturularak zihinlerde soru işareti bırakılmakta, kitlelerin merak duygusunu aktif tutulmaktadır (Tarhan, 2003:40).

Kullanılışı Bakımından Propaganda

Kullanılışı bakımından propaganda stratejik, takviye ve karşı olarak 3 şekilde incelenmektedir.

Stratejik propaganda

Stratejik propaganda; aklın ve zekanın etkili şekilde kullanılması neticesinde doğru yolun mümkün olacağını belirtmektedir. Bu nedenle stratejik propaganda bu yolun uzun ve kapsamlı bir şekilde gelişeceğini vurgulamaktadır. Stratejik propagandanın asıl amacı ileride oluşabilecek herhangi bir savaş durumuna hazırlık yapmak ve dolayısıyla halkın inanmak istediği söylem ve olguları ön plana çıkararak tekrarlarla birlikte onu hafızalara kazımaya çalışmaktadır. Bu nedenle stratejik propagandalar genel olarak belirli bir plan ve stratejiye uygun olarak organize edilmekte ve bireyler bunun farkına varmadan ama onlara hatırlatacak şekilde istenilen bilgi ile beyinleri yıkanmaya çalışılmaktadır. Böylece stratejik propaganda da savaşların organize edilmesi ve yürütülmesi sırasında hem ideoloji hem de savaş araç gereçleri bir olarak söz konusu stratejiye destek olmuştur. Örneğin; 1 ve 2. Dünya Savaşları, stratejik propagandaya uygun olarak savaş stratejisi izlemiş ve neredeyse savaşların yerini almaya kadar gitmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşından sonra başlayan ve yıllarca süren Soğuk Savaş stratejileri propagandanın en önemli örneklerindedir (Bektaş, 2013:157).

Takviye Propaganda

Takviye propaganda özellikle savaş öncesi ve sırasında halkta oluşabilecek nefret söylemlerine karşı ve kin güdümü gibi faaliyetleri ortadan kaldırmayan ve onları dağıtmaya yönelik bir propaganda türüdür. Savaşta işgal edilmiş yerlerin tekrar düzenlenmesi, yeni bir oluşum geçirmesi ve yeni oluşturulacak yerlerde herhangi bir olumsuz bir düşünce, isyan ya da engelle karşı karşıya kalmamak adına halkın istek, ihtiyaç ve beklentilerine uygun şekilde harekete geçmektedir. Böylece sistematik şekilde halkı hem rahatlatacak mesajlar vermekte hem de bu vesileyle de onlara ulaşabilecek neredeyse bütün kitle iletişim medyayı etkin şekilde kullanmaktadır. Dolayısıyla halkın güvenini kazanmakta ve halkı uyum içerisinde yeni düzene alıştırmaya çalışmaktadır (Avcı, 2018:106-107). Takviye amaçlı propaganda ile ayrıca savaş öncesi yürütülen propaganda faaliyetleri devam etmekte böylece o dönem kazanılmış olan birçok başarı korunmaktadır. Sonrasında ise maddi yardımlar, çevre düzenleme, sağlık için gerekli önlemler gibi birçok faaliyetlerle yerel halkın beklentilerine uygun şekilde yeni bir düzen geliştirilmiştir. Bu nedenle Takviye propagandaya en iyi örnek; 1. ve 2. Körfez Savaşlarında Irak'ta yaşanan birçok uygulamalar verilebilmektedir (Yaman, 2007:32).

Karşı Propaganda

Karşı propaganda, propagandanın içine dahil olacak ya da ona direkt maruz kalacak olan kişilerin bunu önceden fark ederek faaliyete geçen güçlerdir. Karşı propaganda özellikle devletlerin doğrudan yürüttükleri ya da kendilerine karşı olan bir faaliyetse de buna direnmek için eğitimler aldığı ve verdiği bir propaganda türüdür.

Bunun dışında devletler, enformasyon kirliliği sebebiyle de birçok propaganda merkezleri kurmaktadır. Örneğin; ABD, karşı propaganda faaliyetleri nedeniyle Propaganda Analizi Enstitüsü kurmuş, enstitü özellikle Nazi propagandalarına karşı önlemler almaya çalışmıştır. Böylece ABD, bir taraftan kendi görüşlerini yayma faaliyetleri yürütürken diğer taraftan karşı görüşlerin düşüncelerini çürütmeye çalışmıştır. Karşı propaganda faaliyetlerine elçilikler de büyük destek vermekte, diplomatik olarak yürütülen karşı propagandalarda kendi devletlerini temsil ederek ilk harekete geçen bir güç unsuru olarak görülmektedir.

Biçimi Bakımından Propaganda

Biçimi bakımından propaganda enformatik, psikolojik savaş ve kültürel olmak üzere 3'e ayrılmaktadır.

Enformatik Propaganda

Genel itibariyle kişiye bağlı olarak değişen ve kişinin niyetinin ölçüsüyle bir psikolojik savaşa kadar giden propaganda türüdür. Dolayısıyla enformasyonun kesin olarak tarafsız gerçekleşeceğini belirtmek çok zordur.

Psikolojik Savaş

Birçok propagandayı içeren (politik, ekonomik, toplumsal vb.) savaşın amacı; belirlenen ülkede yaşayan halkın, kendi hükümetine olan sadakatini çürüterek onları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmaktadır.

Kültürel Propaganda

Kültürel ilişkiler yardımıyla (bilim, sanat vb.) ve düzenlenen etkinliklerle ülkeler üzerinde etki oluşturmak ve uluslararası arenada yankı uyandırarak bir prestij sağlamak adına hemen hemen bütün devletler tarafından kullanılan bir propaganda türüdür. Özellikle Fransa, kültürel propagandayı en çok kullanan ülkelerin başında gelmektedir (Arı, 2000:289-193).

Süresi Bakımından Propaganda

Süresi bakımından propaganda kısa, orta ve uzun süreli olarak 3 şekilde incelenmektedir. Kısa süreli propaganda genel olarak siyasal içerikli kampanyaları, orta ve uzun süreli propagandalar ise, kullandıkları iletişim araçları bakımından daha farklı türleri kapsamaktadır (Aziz, 2011:77).

Dış politika, bir ülkenin hem iç hem de dış politikasını büyük ölçüde etkileyen ve dünyadaki yerini şekillendiren çok büyük bir role sahiptir. Hem sınırlarını genişletmek isteyen hem de menfaat alanı sağlamayı hedefleyen ülkeler, propagandalarını bu amaca uygun olacak şekilde kullanmakta ve dolayısıyla başarılı olmaları açısından büyük önem teşkil etmektedir (İnan, 1999:38). Bir propagandanın halk tarafından kabul görmesi için onun onaylanması ve benimsenmesi gerekir. Propaganda yapıcılar amaçlarına ulaşabilmek adına propaganda kaynaklarının tamamını kullanarak propaganda öncesi vurguladıkları ve benimsetmeye çalıştıkları konuyu, uygun araç, gereç ve söylemlerle kendi halkına sevdirmeye çalışmaktadırlar. Örneğin; Ermeniler yıllarca soykırıma uğradıklarını kendi halkına inandırmak için 50 yılı aşkın propaganda yapmıştır.

SONUÇ

Propaganda, kavramsal bir çerçeve oluşturmak adına tanımlanmak istendiğinde amaçları, teknikleri ve kullanım sebeplerinin çeşitliliği nedeniyle farklı şekillerde açıklanmaktadır. Propaganda, bir kişi ya da grubun hedeflerine ulaşmak için en uygun teknik ve yöntemleri kullanarak daha önce belirlenmiş ya da öngörülmüş olan düşünce ve eylemleri etkilemek ve yönlendirmek için kişileri bilinçli şekilde zerk etmeye çalışmaktadır.

Bunlar daha çok, manipülasyon ya da zihnin yönlendirilmesi olarak bilinen yayma ve onun benimsetilmesidir. Propaganda yapımcılar bu sayede kişi veya grupların fikirlerini yenilemeye, değiştirmeye ve onları etkilemeye çalışmaktadır. Propaganda terimi, ideolojik fikirler ve düşünceler ortaya çıkarmak amacıyla yalan, hile, değişim gibi birçok eğilimi ortaya çıkarmakta, sembol, slogan veya ifadeler yardımıyla birey ya da kitlelerin düşüncelerini, inançlarını, eylem ve tutumlarını değiştirmeye çalışmaktadır. Bu sebeple propaganda teknolojik ilerlemelerle birlikte yeni teknik ve gelişimleri kullanmakta, tarihsel bir sürece yayılmaktadır. Propaganda yalnızca dönüşüm ve değişime sınırlı kalmamakta ve dışsal öğelerle birlikte bir faaliyet alanı oluşturmaktadır. Ayrıca içsel duygu, tutum ve inançların ortaya çıkarılmasında kullanılan bir tekniktir. Propaganda bu nedenle iki farklı olguyu bünyesinde taşımakta böylece kişi ve kitlelerin karar verme, aidiyet oluşturma, ideolojik alanda siyasi kimliğini belirleme gibi birçok konuda hizmet vermektedir. Propagandanın başarılı olması, birey ya da gruba yönelik sistematik şekilde temas etmesine bağlı olarak değişmektedir. Temas edilmesini sağlayan bazen bir kişi bazen bir grup bazen ise bir devlet gücü olabilir. Bu kaynak her kim olursa olsun propaganda; fikir oluşturma, tutum ve eylem belirleme ve yönlendirmeye hizmet eden bir süreci kapsar. Bu nedenle propaganda yapımcının başarısı onun sistematik kullanımıyla ilgilidir. Toplumsal tarih açısından propagandanın hemen hemen bütün uluslar ve yönetimleri tarafından uygulandığı görülmektedir. Propagandanın en eski tarihinden bu yana gelişimi, uyguladığı yöntemlerin değişmesi, onların yayılması ve toplumsallaşmasına neden olan teknolojik düzenlemeler ve dönüşümlerin tarihi sürecine uyum sağlamaktadır. Öncelikle Antik dönemlerde ortaya çıkmış olan propaganda, ulusal birlikteliklerin kurulması ve devamı açısından önemsenmekteydi ancak daha sonra dönemin değişmesi, istek ve beklentilerin farklılaşması nedeniyle birçok alanda uygulanmaya başlanmıştır. Toplumsallaşma ile birlikte gelen kitleleşme birçok toplumsal yapıları da beraberinde getirmiş, bu da iletişim araçlarının çeşitliliğini ve propagandanın yayılmasını, istenilen bilgi ve düşüncelerin bildirilmesini sağlamıştır. Tarihsel süreçler incelendiğinde en başta Antik dönemler, daha sonra emperyalizmin güçlü dönemleri, feodal zamanlarda, krallıklarla yönetilen ülkelerde, savaş dönemlerinde, sömürgecilik faaliyetlerinde, devletlerin dostluk ilişkilerinde, çıkar faaliyetlerinde ve siyasal propaganda ya da kışkırtma gibi eylemler için propagandaya ihtiyaç duyulmuştur. Propagandanın çeşitliliğinin önemli sebeplerinden biri bireylerin kendi hedefleri ve onların düşüncelerine bağlı olarak değişkenlik göstermesi ayrıca tarihsel süreç içerisinde farklılıklar göstermesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin; “İnsan her şeyin öcüsüdür” diyen Protogoras’ın düşünceleri ve eserleri kendi döneminde düzeni yıkmaya çalışan bir anlayış olarak gözükmeye rağmen günümüzde ders kitapları olarak okutulmaktadır. Ayrıca gerektiğinde bu düşünceleri ve olguları farklı şekilde algılayan birçok birey ise kitabı, ikna sistemlerine yardımcı olması açısından değerlendirmektedir. Dolayısıyla kişiler kendi algıları çerçevesinde konuya yaklaşımlarını sürdürmekte kimine olumlu gelen propaganda kiminin ise olumsuz şekilde değerlendirmesine neden olmaktadır. Kısaca, bunun bir sonu gelmeyecek ve her yeni gün yepyeni propaganda çeşitleri literatürde kendini göstermeyi sürdürecektir. Propaganda ne derece çeşitlilikte olursa olsun ve hangi biri kullanılsa kullanılsın onun için en önemli olan kıstas, propagandanın ikna edebilme gücü, birey ve gruplar üzerindeki etkisi ayrıca onları yönlendirebilme yetisidir. Propaganda, kamuoyu oluşturabilme, eski yönelimi çürütme, yeni bir düşünce sistemi oluşturabildiği sürece amacına ulaşacaktır. Propaganda, iletişim araçlarının teknolojik gelişmelerle birlikte yepyeni bir oluşum göstermesi ve daha aktif bir şekilde kullanılmasıyla dünyada kolay ve hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Ülkelerin uluslararası sahnede daha saygın bir şekilde yer alması, kendi ulusal çıkarlarını daha etkin bir şekilde gerçekleştirebilmesi, dış politikalarını verimli ve eksiksiz olarak yönetebilmesi açısından propaganda oldukça önemlidir. Uluslararası arenada gücün önemi çok ciddi ve hassas bir konudur.

ABD'nin dışında kalan birçok politika ve propaganda yapımcılar, askeri gücü kullanma konusunda çekinceleri bulunmaktadır. Bu nedenle propaganda, gün geçtikçe kendi fonksiyonunu ve önemini artırmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Altay, S., & Uğur, U. (2018). Sinemanın Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Ben Küba Filmi. İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 4(8), 13-32.
- Arı, Tayyar. (2000) Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika, İstanbul: ALFA
- Atabek, N. (2003) "Propaganda ve Toplumsal Kontrol", Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, yıl:2 sayı:4, ss.4-12.
- Avcı, Ö. (2018). Propaganda Çeşitleri. Eğitim Yayınevi.
- Aziz, Aysel. (2011) Siyasal İletişim, İstanbul: Nobel
- Barlas T. Toplum Bilimlerine Giriş, 2. Baskı, Kalite Matbaası, 1978. 5.442.
- Barlas T, Toplum Bilimlerine Giriş, 2. Baskı, Kalite Matbaası, 1978. 5.442. (T. H. Qualter, a.g.k., s. 279.
- Bektaş, A. (2013). Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bektaş, A. (2002) Siyasi Propaganda, Tarihsel Evrimi ve Demokratik Toplumdaki Uygulamaları, İstanbul.
- Campbell, B. (2013). "Roma Dünyasında Diplomasi (Yaklaşık M.Ö. 500- M.S. 235)". Recep Özman (Çev.), Uluslararası Hakemli Disiplinler arası Tarih Dergisi, XIV, 201-224.
- Cantril, H. (Mar.1938) "Propaganda Analysis", The English Journal, Vol. 27, No.3
- Carr, E. H. (2002) Tarih Nedir? İstanbul: İletişim, çev Misket Gizem Gürtürk
- Çemrek, M. ve Uluer, A. G. (2016). "Kamu Diplomasisinin Bir Yumuşak Güç Ögesi Olarak Ortaya Çıkışı". Barış Kılınç (Ed.), Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler (s.29-46). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Domenach, J.M. (2003(Politika ve Propaganda, Çev, Tahsin YÜCEL, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Domenach, J. M. (1995) Politika ve Propaganda, (İstanbul: Varlık, çev) Tahsin Yücel,
- Erkiş, İ. U., & Summak, M. E. (2014). PROPAGANDA VE DIŞ POLİTİKA. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 14(1-2), 269-292.
- Geçikli, F. (1999). "Geçmişten Günümüze Propaganda Kavramı". İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 9, 265-267.
- Gezgin, S. ve Akdal, T. (2017). "Siyasal İletişimde Kamuoyu, Siyasal Propaganda ve Kampanyalar". Bülend Aydın Ertekin (Ed.), Siyasal İletişim (s.28-53). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Göksel, A. B. ve Yurdakul, N. B. (2013). Temel Halkla İlişkiler Bilgileri. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- H.D. Lasswell ve D. Blumenstock, World Revolutionary Propaganda, Alfred A. Knopf, New York, 1939, s.9.

- H.D. Lasswell, "The Theory of Political Propaganda", American Political Science Review, vol.21, no:3, 1927, s.627.
- Hoffman, L. E. (1992). "American Psychologists and Wartime Research on Germany, 1941-1945". American Psychological Association, 47 (2), 264-273.
- İNAN, Kamuran. (1999). Dış Politika, İstanbul: Timaş
- J.M.Domenach, Siyasi Propaganda, çev: Cevdet Perin, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961, s.73.
- Jacques E. (1973). Propaganda The Formation of Men's Attitudes, Vintage Books, New York.
- JOWETT, G.S. and V. O'DONNELL (2012) Propaganda and Persuasion, Sage Publications, Fifth Edition, USA.
- Labin, S. (1976). Komünist Propaganda Taktikleri. Ankara: Altınok Matbaası.
- Metin İnceoğlu, Gündüleme Yöntemleri. A.Ü. BYYO Yayınları 4, 1985, Ankara.
- Meysan, T. (16 Mayıs 2016). "Modern Askeri Propaganda Yöntemleri". Erişim Tarihi: 13 Şubat 2018, <http://www.voltairenet.org/article191794.html>
- Özçağlayan, M. ve Apak, D. (2017). "Soğuk Savaş Yıllarında Algı Yönetimi, Haber ve Propaganda İlişkisi". Marmara İletişim Dergisi. 28, 107-130.
- Özdağ, Ümit. Algı Yönetimi, Kripto Kitaplar, Ankara, 2014.
- Pratkanis, A. R. ve Aronson, E. (2008). Propaganda Çağı: İknanın Gündelik Kullanımı ve Suistimali (Age of Propaganda / The Everyday Use and Abuse of Persuasion). (Çev.: Nagihan Haliloğlu). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Sezer Akaracalı, 2.Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda, İmaj Yayıncılık, Ankara,2003 s.11.
- Tarhan, N. (2003). Psikolojik Savaş. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Terence H. Qualter, "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:35, Sayı:1, ss.255-307.
- Stivers, R. (2012) The Media Creates Us in Its Image, Bulletin of Science, Technology & Society, 32 (3), August.
- Özsoy, Osman. (1998) Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma", İstanbul: ALFA
- Tortop, N. ve Özer, M. A. (2013). Halkla İlişkiler. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yaman, Ö. M. (2007). Bir İktidar Aracı Olarak Propaganda. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

INFORMATION SECURITY AWARENESS OF LIBRARIANS: THE CASE OF
ANKARA UNIVERSITY

KÜTÜPHANECİLERİN BİLGİ GÜVENLİĞİ FARKINDALIĞI: ANKARA
ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

AHMED BAKİ ŞAFAK¹, ERDİNÇ ALACA²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Kütüphanecilik,

0009-0004-9160-1094

²Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Kütüphanecilik,

0000-0002-6380-7982

Öz:

Üniversiteler bilginin üretildiği, geliştirildiği ve kullanıma sunulduğu kurumlardır. Bu üretim ve gelişim süreci toplumsal faydaya dönüşebildiği gibi üretilen, geliştirilen ve kullanıma sunulan bilginin güvenliğinin sağlanmasını da beraberinde getirmektedir. Günümüz teknolojilerinin gelişmesi ile bilginin gizliliği, bütünlüğü, erişilebilirliği gibi özellikleri ön plana çıkarken güvenlik ise dikkat çeken bir diğer önemli unsurdur. Her gelişmiş koruma ve güvenlik sisteminin en temel unsuru ise insandır. Bu sebeple bireylerin kendini bu alanda geliştirmeleri gerektiği, bu gelişim sürecinin ise farkındalık ile başlatılacağı düşünülmektedir. Bilgi güvenliği ile ilgili tehditlerin neler olduğu, hangi yöntemlerin kullanıldığı ve tehditlere karşı nasıl önlemler alınabileceği gibi konularda bilgi sahibi olunması riski azaltmaktadır. Bu bağlamda kütüphanecilerin bilgi güvenliği konusundaki farkındalığı ise bilgi merkezleri açısından önem taşımaktadır. Ankara Üniversitesi kütüphanelerinde görev yapan Bilgi ve Belge Yönetimi/Kütüphanecilik Bölümü lisans mezunu 32 kütüphaneci araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Kütüphanecilerin bilgi güvenliği farkındalığını ortaya koymak amacıyla tanımlayıcı nitelikte gerçekleştirilen bu araştırma kapsamında betimleme yöntemi kullanılmış olup anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, kütüphanecilerin bilgi güvenliğinin tanımı ve ne tür uygulamaları içerdiği gibi konularda bilgi sahibi oldukları ve farkındalıklarının yüksek olduğu ancak bilgi güvenliği ile ilgili tehdit oluşturabilecek ve risk düzeyi yüksek saldırı yöntemleri ile ilgili bilgi güvenliği farkındalıklarının düşük olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda kütüphanecilerin bilgi güvenliği farkındalığının artırılması için düzenli olarak farkındalık eğitimlerinin yapılması, bu eğitimlerin yetkili kişilerce denetlenmesi ve güncel gelişmeleri takip ederek bilgi güvenliği farkındalığı araştırmalarının yinelenmesi önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Kimlik Avı/Oltalama, Sosyal Mühendislik, Kütüphaneler

Abstract: Universities are institutions where knowledge is produced, developed and put into use. This production and development process can turn into social benefit, as well as ensuring the security of the information produced, developed and put into use. With the development of today's technologies, features such as confidentiality, integrity and accessibility of information come to the fore, while security is another important element that attracts attention. The most basic element of every advanced protection and security system is human.

For this reason, it is thought that individuals should improve themselves in this field and that this development process will start with awareness. Having knowledge about what threats are related to information security, what methods are used and how to take precautions against threats reduces the risk. In this context, the awareness of librarians about information security is important for information centres. Thirty-two librarians who graduated from the Information and Document Management / Librarianship Department working in Ankara University libraries constitute the scope of the study. Within the scope of this descriptive research carried out in order to reveal the information security awareness of librarians, description method was used and questionnaire technique was utilised. As a result of the research, it was revealed that librarians have knowledge and awareness on issues such as the definition of information security and what kind of practices it includes, but their awareness of information security awareness about attack methods that may pose a threat to information security and have a high risk level is low. In this context, in order to increase the information security awareness of librarians, it is recommended that awareness trainings should be held regularly, these trainings should be audited by authorised persons, and information security awareness surveys should be repeated by following current developments.

Keywords: Phishing, Social Engineering, Libraries

1. Giriş

“Sadece teknik yöntemlerle bilgi güvenliğinin sağlanacağı düşünülmesi, bilgi güvenliğinin sağlanması noktasında önemli bir unsur olan insan faktörünün göz ardı edilmesine neden olmaktadır” (Boujettif ve Wang, 2010, s. 1; International Organization for Standardization [ISO], 2005). “Oysaki günümüzde güvenlik açıkları yazılım ve donanım gibi teknolojik nedenlerden dolayı değil insan faktörüne bağlı olarak ortaya çıkmaktadır” (Albrechtsen, 2007, s. 277; European Network and Information Security Agency [ENISA], 2006, s. 7). İnsan faktörünü aşıldıktan sonra güvenlik duvarı, antivirüs yazılımı gibi sistemler daha kolay aşılabilmektedir. Bilgi güvenliği, kurumların nitelikli faaliyetler göstermesi, kurumsal hafızasını etkin bir biçimde kullanabilmesi ve geleceğe yönelik planlar yapabilmesi için önem taşımaktadır. Bünyesinde bilgi merkezlerini barındırması sebebi ile üniversitelerde de bilgi güvenliği son derece önemlidir. Üniversiteler bilginin üretiminde, korunmasında, sunumunda ve dağıtımında sorumluluk taşıyan ve bu konuda görevleri olan kurumlardandır. “Dolayısıyla bilgi teknolojisinde yaşanan gelişmeler üniversiteleri doğrudan etkilemektedir” (Tonta, 1999, s. 369). Üniversite bünyesinde hizmet sunan üniversite kütüphaneleri de etkilenen taraf olarak dikkat çekmektedir. “Üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği kavramı özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojilerinden kaynaklı tehditlere karşı alınan önlemleri kapsamaktadır. Yetkisiz erişim, yasal olmayan ya da sahte içerikli web sitelerinin ziyareti ve maruz kalınan virüs saldırıları kütüphanelerde bilgi güvenliğini tehdit diğer önemli unsurlardandır” (Öztemiz ve Yılmaz, 2013). Her yazılım türünün kontrol ve üretim mekanizması insandır. Bu sebeptir ki temelde yer alan insan faktörünün farkındalığı yüksek, bilinçli ve eğitilmiş olması gerekmektedir. Temelin sağlam olması ve bu konuda duyarlı olunması güvenlik sistemlerinin daha aktif kullanılmasını sağlayacağından öncelikle insan faktörünün bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu gelişimin, öncelikle eğitim ve farkındalık bilinci ile ortaya çıkabileceği söylenebilir. Üniversitelerin kurumsal hafızaları, kaynak erişim noktaları, kataloglama merkezleri de kütüphaneler olduğundan üniversite kütüphanelerinde görev yapan kütüphanecilerin bilgi güvenliği farkındalığı son derece önemlidir. Bu sebeple araştırma kapsamında Bilgi ve Belge Yönetimi (BBY)/Kütüphanecilik Bölümü mezunu kütüphanecilerin bilgi güvenliği farkındalığına odaklanılmakta ve Ankara Üniversitesi (AÜ) kütüphanecilerinin bilgi güvenliği farkındalığı ölçülmektedir.

AÜ kütüphanelerinde görev yapmakta olan 32 BBY Bölümü mezunu kütüphanecinin bilgi güvenliği farkındalığı ölçek puanları ile demografik, öğrenim düzeyi, görev süresi, internet kullanım süresi gibi veriler ortaya konulmuştur. Araştırma kapsamında bilgi güvenliği kavramı ve bilgi güvenliğinin gelişimi üzerinde durulmakta konu üniversite kütüphanesi boyutuyla değerlendirilmektedir. Bilgi güvenliği prensipleri açıklandıktan sonra bilgi güvenliğine yönelik tehditler kategorilendirilmekte, çalışmanın odak noktası olan insan faktörüne dayalı tehditlere dikkat çekilmekte ve alınacak önlemlere değinilmektedir. Araştırma, literatürdeki mevcut boşluğa dikkat çekmek üzere, kütüphaneciler kapsamında ve sadece AÜ özelinde, konuya karşı farkındalık oluşturmak amacıyla betimleyici bir yaklaşımla ele alınmıştır. Elde edilen veriler araştırmanın temel amacı doğrultusunda kullanılmıştır.

1. Bilgi Güvenliği Süreci: Tehditler ve Önlemler

“Bilgi güvenliği, dijital olan ve dijital olmayan ortamda bulunan her türlü bilginin, göndericiden alıcıya ulaşana kadar gizlilik içerisinde, herhangi bir değişikliğe uğramadan, hasar verilmeden ve istenmeyen kişilerce ele geçirilmeden göndericisinden alıcısına iletilmesi süreci” olarak tanımlanmaktadır (Canbek ve Sağiroğlu, 2006). “Bilgi güvenliği birçok boyutta ele alınması gereken bir olgudur. Bilgi güvenliğinin sağlanması için gizlilik, bütünlük ve kullanılabilirliğin bütünsel bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir” (Güngör, 2015, s. 8). “Hangi formda olursa olsun bilginin yetkisiz kişilerin erişimine kapalı olması gizlilik olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle, fiziksel ortamda bulunan (disk, cd, dvd vb.) ya da dijital ortama taşınmış olan bilginin göndericisinden alıcısına kadar herhangi bir saldırıya uğramadan iletilmesidir. Gizlilik çeşitli şekillerde ihlal edilebilmektedir. Bunlardan bazıları sosyal mühendislik, şifre ya da veri dosyasının çalınması ya da kullanıcının kişisel bilgilerinin gözetlenmesidir” (Andress, 2011, s. 5). Bir diğer unsur olan bütünlük, “verinin ya da bilginin göndericiden çıktığı şekliyle içeriği değişmeden alıcısına ulaşması olarak tanımlanmaktadır. Bütünlüğün sağlanması için bilgi ya da verinin özelliklerini koruması gerekmektedir. Bu da ancak haberleşme esnasında izlediği yolun değişmemesi, araya yeni veriler eklenmemesi ile sağlanabilmektedir. Bütünlük kavramının tam olarak gerçekleşebilmesi için gizliliğin de sağlanması gerekmektedir. Yetkisiz kişilerin bilgiye erişmesi ve bilginin değiştirilmesi ve silinmesi bütünlüğün bozulmasına neden olmaktadır” (Yılmaz, 2013, s. 15). Bir diğer unsur olan kullanılabilirlik ise bilginin ihtiyaç anında kullanılabilirliği anlamına gelmektedir. “Herhangi bir sorun ya da problem çıkması durumunda bile bilginin erişilebilir olması kullanılabilirlik özelliğinin bir gereğidir. Bu erişim kullanıcının hakları çerçevesinde olmalıdır. Kullanılabilirlik ilkesince her kullanıcı erişim hakkının bulunduğu bilgi kaynağına, yetkili olduğu zaman diliminde mutlaka erişebilmelidir” (Baykara ve diğerleri, 2013, s. 239). Karakuzu (2015, s. 42) problem/sorun durumunda bilgiye ulaşabilmenin kullanılabilirlikle ilgili olduğuna dikkat çekmektedir. Bilgi güvenliğinin sağlanması konu ile ilgili kavramsal arkaplan bilgisine sahip olmak kadar bilgi güvenliğini tehdit eden unsurların bilinmesini de gerektirmektedir. Kurumlar, geleneksel hizmet yaklaşımını yavaş yavaş geride bırakırken iş takiplerinin elektronik ortam aracılığı ile sağlanması yaygınlaşmaya başlamıştır. Bireyler iş takiplerini artık elektronik ortamdan yürütmektedir. “Böylelikle bilginin kullanım alışkanlığı, yeni nesil elektronik uygulamalarla farklı bir boyut kazanmıştır. İşlerin bu şekilde yürütülmesi kurum bünyesinde kişisel ve hassas verilerin hacminin artmasına neden olmuştur” (Şahinaslan, 2013, s. 9). Bu veri artışı beraberinde verinin güvenliği konusunu gündeme getirmiş olup güvenliği tehdit eden birtakım unsurlarının varlığına da işaret etmektedir. Bu unsurlar;

- Doğal Afetlerle İlgili Tehditler
- Prosedürel Eksiklere Dayalı Tehditler
- İnsan Faktöründen Kaynaklanan Tehditler

- Sosyal Mühendislik
- Oltalama (Phishing)
- İstem Dışı Elektronik Posta (Spam)
- Zararlı Yazılımlara Dayalı Tehditler (Malware)

"Bilgi güvenliğini tehdit eden ana unsurlar arasında deprem, su baskını, sel, yangın gibi doğal afetler yer almaktadır. Bu tür tehditlerin önceden tespit edilmesi ve bu tehditlere karşı önlem alınması noktasında gerekli planlamanın önceden yapılmış olması ve uygulanması, oluşan durumların olumsuz etkisini azaltmaya yardımcı olabilmektedir" (Vural, 2007, s. 44). "Bilgi sistemlerinin kurulmuş olduğu yerlerin depreme karşı dayanıklı olarak inşa edebilmesi, sistemin fiziksel olarak farklı yerlerde birkaç yedeğinin bulunması, tek bir iletişim sistemine bağlı kalınmadan alternatif iletişim sistemlerinin kullanılması, doğal afet öncesinde ve sonrasında idari ve teknik anlamda iyi bir planlama yapılması" (Uslu, 2007, s. 71) göz önünde bulundurulması gereken hususlardan bazılarıdır.

"Kurumsal bilgi güvenliğini sadece saldırganlar, yapılan saldırılar veya oluşan güvenlik açıkları tehdit etmemektedir. Kurumsallaşmasını henüz tamamlamamış kurum ve kuruluşlardaki prosedürel hatalar veya çalışanların sebebiyet verdiği kazalar da bilgi güvenliğini en az saldırganlar kadar tehdit etmektedir. Bu tip tehditlerin ve saldırıların önüne geçilebilmesi için kurumsal bilgi güvenliğinin sağlanmasında izlenmesi gereken süreçler, görev tanımları ve sorumluluklar, kişilerin uyması gereken politikalar, prosedürler, standartlar ve kılavuzların tanımlanarak uygulamaya konulması, bilgi güvenliği yönetim sisteminin hayata geçirilmesi önem taşımaktadır" (Gülmüş, 2010, s. 61; 126).

"Bilgi güvenliği alanında insan önemli bir unsurdur. Bir sistemde yazılım ve donanıma yapılan yatırımlar, bilginin sömürülmesini ya da uygunsuz kullanılmasını engelse de saldırganlar insan zafiyetinden kaynaklı açıkları kullanarak sistemlere zarar verebilmektedir. Kurum ve kuruluşlar maddi imkânları doğrultusunda altyapıya ilişkin önlemler alırken, dikkatsiz ya da bilinçsiz bir kullanıcının neden olacağı açıkları engelleyememektedir. Saldırganlar, insan faktöründen faydalanarak çeşitli bilgiler üzerinde birtakım çıkarlar elde edebilmektedirler" (Kınay, 2012, s. 12). Temelde bu kadar önemli olan insan faktöründen doğabilecek olan zayıflık, ihmal veya bilinçsizlik en güvenli sistemleri bile etkisiz ve geçersiz hale getirebilmektedir. Bilgi merkezleri kurumların hafızası ve strateji geliştirme kaynağıdır. Bilgi merkezlerinde bilgi güvenliği farkındalığı özünde personelin/kütüphanecilerin dikkat ve farkındalığı ile ilişkilidir. Güvenlik kaygısı ya da güvenlik farkındalığı olmayan bir personel, saldırganlar tarafından keşfedilmesi durumunda hedef haline gelebilmekte ve güvenlik zafiyeti oluşturabilmektedir. Bu nedenle, Şahinaslan'ın (2013, s. 7) da dikkat çektiği üzere insan faktörünün, çeşitli yöntem ve yazılımlar aracılığıyla güvenlik açısından zayıf bir unsura dönüştürülebilmesi gerçeği göz ardı edilmemelidir.

"Sosyal mühendislik, birbiri ile etkileşim halinde bulunan kişi ya da kurumların davranışlarını izleyerek sisteme sızabilmek için veri toplanması olarak nitelendirilmektedir. Genellikle bu işi gerçekleştirirken insanların güven duygusundan ve yardımcı olma isteklerinden faydalanılmaktadır" (Elbahadır, 2016, s. 198-199). "Saldırganın kurumda çalışan herhangi bir personeli telefon ile arayarak kendini bilgi işlem personeli olarak tanıtmayı ve bir şekilde kullanıcının sistemlere bağlanırken kullanmış olduğu şifresini ele geçirmesi sosyal mühendislik saldırısı örneğidir" (Hekim ve Başbüyük, 2013, s. 144).

Sosyal mühendislik saldırı türleri;

- "Sahte senaryolar uydurarak kullanıcılardan bilgi elde etmek,

- Güvenilir bir kaynak olduğuna dair kullanıcıları ikna etmek,
- Truva atları (trojan) kullanarak kendini olduğundan başka (arkadaşı, müdür gibi tanıtmak ve bilgi alacağı kullanıcıyı ikna etmek) göstererek bilgi elde etmek,
- Güvenilir bilgi karşılığında yardım, para, eşantiyon, hediye önermek,
- Güven kazanarak bilgi edinmek,
- Eski ve kullanılmayan donanımları incelemekle içindeki bilgilere erişmek” şeklinde sıralanmaktadır (Gülmüş, 2010, s. 110).

Bir diğer tehdit olan oltama tekniği, "genellikle sahte web sayfaları kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Kullanıcı kendisine gönderilen e-postadaki bağlantının, kullanmış olduğu bankadan ya da alışveriş yapmış olduğu bir siteden geldiğini düşünmektedir. Adrese girdiği anda sahte web sayfasına yönlendirilen kullanıcı kredi kartı/bankacılık bilgilerini girerek tuzağa düşebilmektedir” (Bayzan ve Çubukcu, 2013, s. 154). Burada kullanıcının ihtiyacı olan tek şey gelen içeriğe kuşku ile yaklaşmaktır. Bilgi güvenliği farkındalığı bu bakış açısını değiştirmeyi ve olaylara biraz daha şüpheli ve sorgulayıcı yaklaşmayı sağlamaktadır. Ancak farkındalık düzeyi düşük olduğunda kullanıcı veya personel saldırganlar için hem hedef hem araç haline gelebilmektedir.

“Spam, istenmeyen elektronik posta ya da aldatıcı e-posta gibi çeşitli şekillerde isimlendirilen en belirgin oltalama (phishing) saldırı araçlarından biridir. Ücretsiz ve en kolay yöntem olan spam ile kullanıcının bilgileri gönderilen sahte web adresi aracılığıyla ele geçirilmeye çalışılmaktadır” (Şahinaslan, 2013, s. 21). “Saldırganlar aldatıcı tarzda e-postaları binlerce adrese göndererek, hedeflenen kitleden herhangi birinin bu tuzağa düşmesini önemli bir başarı olarak görmektedir. Bilinçsiz kullanıcılar bu tarz tuzaklara düşerken, bilinçli kullanıcılar bu tip e-postalara cevap vermemektedir” (Hekim ve Başbüyük, 2013, s. 138).

Bir diğer tehdit olan zararlı yazılım/malware (malicious software), “bilgisayar sistemlerine bulaşarak zarar vermek, bilgiyi çalmak ya da kullanıcıları rahatsız etmek amacıyla hazırlanmış ve bulaştığı sistemin çalışmasının aksamasına neden olabilecek istenmeyen yazılımlara verilen genel addır” (Canbek, 2005, s. 32). Zararlı yazılımlar değişik yollarla bulaşabilmektedir.

- “Port, servis gibi sistemde var olan açık bir noktanın tespit edilmesi,
- Kullanıcı hataları ve bilinçsizliğinden yararlanılması,
- Zararlı yazılımların hedef bilgisayara kullanıcı tarafından yüklenmesi” (Ercan, 2015, s. 19) bu yollardan bazılarıdır.

Zararlı yazılımlar, korunmasız bilgisayarlara gerek kullanıcı etkileşimiyle gerekse kullanıcı etkileşimi olmadan bulaşabilmektedir. Bu bağlamda, alınabilecek muhtemel önlemlerden bazıları şunlardır:

- “Antivirüs programının yüklü olması,
- Güvenlik duvarının etkinleştirilmesi,
- Anti-malware programlarının yüklü olması,
- İşletim sisteminin güncel tutulması” (Çalışkan, 2013, s. 66).

Zararlı yazılımlar her ne kadar güçlü bir saldırı yöntemi olsa da kişilerin dikkatsizliğinden faydalanarak uygulandığı için yukarıda bahse konu programların mevcut olması ile önlenmektedir.

Bilişim sistemlerinin gelişmesi ile saldırı yöntemleri de kendini geliştirmektedir. Bu sebeple kullanıcıların, farkındalığını zinde tutmak için kendilerini geliştirmeleri ve mevcut güvenlik programlarını düzenli bir şekilde güncellemeleri gerekmektedir.

“Bilgi güvenliği, bilginin doğruluk ve bütünlüğünün bozulmaması için bilginin yetkisiz kişilerin eline geçmesini engellemek ve bu konuda gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak olarak tanımlanmaktadır” (Canbek ve Sağıroğlu, 2006, s. 169; Marks, 2007, s. 50) ve bu konuda yönetsel, teknolojik ve insan odaklı birtakım önlemler de bulunmaktadır.

"Yönetsel önlemler, bilgi güvenliği yönetimi ile ilgili kuralların ortaya konulması ve uygulanması şeklinde tanımlanmaktadır. Yönetsel önlemler kapsamında temel süreçlerin tamamlanması gerekmektedir. Bunlar: risk yönetimi, güvenlik politikaları, standartlar, yönergeler ve prosedürler, güvenlik denetimleri olarak sıralanmaktadır" (Yıldız, 2014, s. 63).

Risk oluştuğunda iş süreçlerinin aksamaması için en kısa sürede müdahalede bulunulabilmelidir. Bu nedenle, konu kapsamında hazırlanacak politikalar risk anında müdahale için en önemli unsurların başında gelmekte (Gülmüş, 2010, s. 81) risk yönetimi sürecine rehberlik edebilmektedir. Risk yönetimin ana hedefleri şunlardır:

- “Sistemlerin sürekliliğini sağlamak,
- Sistemlerin erişilebilirliğini sağlamak,
- Sistem bütünlüğünü sağlamak,
- Sistem doğruluğunu sağlamak,
- Bilginin gizliliğini güvence altına almak” (Ward ve Smith, 2002, s. 367).

Yukarıda sıralanan maddelerin bir kurumda hayata geçirilebilmesi ancak bir güvenlik politikası belirlenmesi veya güçlü bir güvenlik kültürü ile mümkün olabilir. Bu da yine güvenlik bilinci ve farkındalığı ile ilgilidir.

Bilgi güvenliğinin sağlanmasında güvenlik politikaları ayrı bir öneme sahiptir. Politikaların gerek çalışan gerekse kullanıcı tarafından anlaşılacak şekilde hazırlanması gerekmektedir. Anlaşılabilirlik, güvenlik politikalarının uygulanabilirliğini ve yönetilebilirliğini artıran bir olgudur (Tekerek, 2008, s. 134). Yönetilmesi daha kolay olan bu güvenlik politikalarının denetimi de pratik olmaktadır. Bu şekilde güvenlik bilinci veya bilgi güvenliği sözcükleri kurum içinde daha fazla gündeme gelmekte ve iyi bir güvenlik politikası bilgi güvenliği farkındalığı oluşturmaya katkı sağlamaktadır.

Bilgi teknolojilerine yapılan yatırımlar sonucunda yazılımsal veya donanımsal açıklar üzerinden bilginin sömürülmesi, uygunsuz kullanımı zorlaşmıştır. Bu açıklar yerine insan faktörünü kullanarak bilgi üzerinde birtakım çıkarlar elde etme gayreti artmıştır. Tüm bu riskleri gidermenin ya da en düşük seviyede tutmanın yolu ise bireylerde konu kapsamında farkındalık oluşturmaktan geçmektedir. Bunun en temel yolu ise özellikle kurumlarda işe yeni başlayanlar başta olmak üzere tüm çalışanlara, paydaşlara, tedarikçilere kısaca kurum bilgi güvenliği politikasında yer alan tüm bireylere gereksinimlere göre farklı kategorilerde eğitim programlarının hazırlanması ve bireylerin bu sürece dâhil edilmesidir (Şahinaslan ve diğerleri, 2009, s. 190).

AÜ kapsamında gerçekleştirilen bu araştırma doğrultusunda birtakım incelemeler yapıldığında, AÜ Senatosu tarafından AÜ Bilişim Hizmet ve Kaynakları (BHK) kullanım yönergelerinin 30.07.2013 tarih 369 toplantı sayısı ve 3152 karar sayısı ile kabul edildiği saptanmıştır.

Halen yürürlükte olan bu yönerge, AÜ'nün bilgisayar ağı, internet altyapısı, esas kullanıcılar, yer sağlayıcı, erişim sağlayıcı, bilgisayar ağı ve e-posta kullanım esasları, bilişim hizmetlerine ilişkin hak, yetki ve sorumluluklar, kullanıma sunulan birimlerin sorumlulukları ve üniversite bilişim kaynaklarının kullanımının denetlenmesi gibi hususları içermektedir. Denetimlerin hangi koşullarda ve hangi sıklıkla gerçekleştirileceği ise ancak etkili bir bilgi güvenliği politikası ile sağlanabilir. Bu bağlamda AÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı (BİDB) sayfası incelendiğinde BİDB ile Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi Koordinatörlüğü'ne (BEYAS) ait mevcut bir Bilgi Güvenliği Politikası olduğu görülmektedir. Bu politika: bilgi güvenliği farkındalık eğitimleri ile personeli bilinçlendirmek, bilgi güvenliğine tehdit oluşturan gerçekte var olan veya şüpheli durumları bilgi güvenliği yönetim sistemi ekibine rapor etmek ve soruşturulmasını sağlamak, bilgi güvenliği konusunda değerlendirmeler yaparak mevcut riskleri tespit etmek; aksiyon planlarını gözden geçirmek, bilgiye erişilebilirlik ve bilgi sistemleri için gereksinimleri karşılamak gibi maddeleri içermektedir ("Ankara Üniversitesi Bilgi İşlem...", 2019').

Ağ güvenliğinin sağlanması konusunda geliştirilen birtakım teknolojik önlemler de bulunmakta olup bunlar; güvenlik duvarı (firewall), antivirüs, ağ güvenliği ve yazılım güvenliği vb. önlemlerdir. Bilgi güvenliği hem farkındalık ölçüsüyle hem de alınacak önlemler ile bir bütündür. Farkındalığın yüksek olması risk oranını düşürdüğü gibi alınacak teknolojik önlemler de aynı şekilde saldırı oranlarını düşürmektedir. Bu bağlamda teknolojik önlemler bilgi güvenliği sürecinde önemli bir yere sahiptir.

Ağ güvenliğinin sağlanması konusunda geliştirilen teknolojik önlemlerin başında güvenlik duvarları (firewall) gelmektedir. "Güvenlik duvarı internet bağlantısı da dâhil olmak üzere tüm giriş çıkışları engellemektedir. Bununla birlikte, hangi yazılıma ne kadar erişim verileceği sorgulanarak gerekli izinler kendi içinde verilebilmektedir" (Doğantimur, 2009, s. 34-35).

Bir diğer teknolojik önlem ise antivirüs programlarıdır. Bu programlar bilgisayarı veya cihazları tehdit eden virüslere karşı kullanılacak en etkili yöntemlerdendir (Burlu, 2015, s. 120). "Zararlı kodların (virüsler, kurtçuklar, Truva atları vb.) sistemlere çeşitli şekillerde bulaşabileceği bu sebeple sistemlerde virüs koruma yazılımının kullanılması gerektiği belirtilirken, değişen tehditlere yönelik olarak da bu ürünlerin düzenli olarak güncellemelerinin yapılması gerekmektedir" (Vardal, 2009, s. 59).

"Bilgi güvenliği sürecindeki teknolojik önlemlerden bir diğeri olan *ağ (network)* ikiden fazla bilgisayarın birbirleriyle iletişim halinde olmasıdır. Bu ortamın sağlamış olduğu paylaşım ve uzaktan erişim imkânı güvenlik açıklarına neden olabilmektedir. Var olan bu açığı kullanarak bilgilere yetkisiz erişim sağlanabilmekte, veriler ele geçirilerek değiştirilebilmektedir. Bu durumlar çeşitli güvenlik ihlallerinin oluşmasına ortam hazırlamaktadır. Bilgisayar ağlarının artmasıyla güvenlik ihlalleri yaygınlaşmış buna bağlı olarak bilgi güvenliğine yönelik alınması gereken önlemler de artmıştır" (Gülmüş, 2010, s. 30). Artan kablosuz ağ kullanımı beraberinde kablosuz ağ güvenliği konusunu gündeme taşımıştır. Bu güvenliği sağlamak için çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bunlar:

- "Ağa şifre konulması,
- MAC adresi filtrelemesi,
- Ağa ait SSID'nin gizli olarak ayarlanması" (Çontar, 2013, s. 114).

Şifre korumasız erişim sağlanan kablosuz ağlar, bilgi güvenliği açısından tehlikeli olabilmektedir. Bu ağlarla bilgisayarlara sızılmakta ve bilgileri ele geçirilmektedir.

“Bu nedenle zorunlu haller dışında bu ağların kullanılmaması ya da paylaşımlı internetten faydalanılması önerilmektedir” (Çontar, 2013, s. 115). “Ayrıca network altyapısını oluşturan cihazlar üzerinde gelen varsayılan parolaların güçlü parolalarla değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu açığı kullanan bir saldırgan network üzerindeki trafiği yönlendirebilir, ağı dinleyebilir ve sistemlere erişimi rahatlıkla engelleyebilir” (Muharremoğlu, 2013, s. 57).

Birey, bilgi güvenliği sürecinin en zayıf halkası konumuna gelmiş olup bu süreçte insan odaklı birtakım önlemler de dikkat çekmektedir. Bunlar; son kullanıcı güvenlik bilinci ve son kullanıcı bilgi güvenliği eğitimleridir.

“Bilgi güvenliğinin sağlanmasında insan faktörü anahtar role sahiptir. Bu bağlamda olası tehditlere karşı bireylerin bilinçlendirilmesi, bilgi güvenliği bilinci ve farkındalığı oluşturulmasına yönelik tedbirlerin alınması zorunluluk haline gelmiştir” (Mart, 2012, s. 3).

Kurumsal bilgi güvenliğinin sağlanması noktasında hem dışarıdan hem de içeriden gelebilecek tehditlere karşı önlem alınması gerekmektedir. Kurum içinde risk oluşturabilecek en önemli unsur personeldir. Kurumlar öncelikle güvenilir personel çalıştırmakla işe başlamalıdır. Bununla birlikte konu kapsamında bilgi eksikliğini giderici çalışmaların kurum bünyesinde gerçekleştirilmesi de gerekmektedir. “Bilgi güvenliği yönetiminin başarıyla sürdürülmesi, bilgi güvenliği konusundaki bilinçlenme ve farkındalığın artmasıyla ilişkilidir” (Eminağaoğlu ve Gökşen, 2009, s. 9-10). Kurum içerisindeki art niyetli, bilinçsiz ya da dikkatsiz bir personelin tecrübeli bir saldırganın neden olacağı zarardan daha riskli olabileceği göz ardı edilmemelidir (Eminağaoğlu ve Gökşen, 2009, s. 13).

“Kurumsal ve kişisel bilgilerin güvenliğini sadece teknik güvenlik önlemleriyle (güvenlik duvarı, sanal özel ağ, saldırı tespit/önleme sistemi, anti virüs, içerik kontrolü yazılımı, veri şifreleme, kimlik doğrulama, yetkilendirme vb.) sağlamak mümkün değildir” (Rezgui ve Marks, 2008). Çalışanların da güvenlik bilincine sahip olması beklenmektedir. Bu bağlamda kullanıcıların güncel yazılımlar kullanması, risk oluşturabilecek internet sitelerinden kaçınmaları, kişisel verilerin korunmasına yönelik tedbirlere hâkim olmaları önem taşımaktadır.

Kullanıcıların kandırılması yoluyla oluşabilecek güvenlik açıklarını engellemenin en etkili yollarından bazıları bilinçlendirme çalışmaları ve farkındalık yaratıcı eğitimlerdir (Vural, 2007, s. 6). “Farkındalık eğitimlerinde kullanılacak yöntemler şunlardır:

- Bilinçlendirme toplantıları
- Web tabanlı eğitimler
- E-posta bildirimleri
- Yazı ve duyuru
- Seminer
- Bülten
- Poster” (Vural, 2007, s. 223).

“Farklı yöntemlerle sürekli olarak gerçekleştirilen bilgi güvenliği eğitimleri insan faktörüne bağlı riskleri tamamen yok etmese de kabul edilebilir seviyeye indirmenin etkili yollarından biridir. Bununla birlikte, çalışanların bilgi ve bilgi kaynaklarının korunması için gerekli sorumlulukları anlaması da kritik öneme sahiptir” (Güldüren, 2015, s. 21). Bilgi güvenliğinin bir süreç olduğu dikkate alındığında insan faktörünün bu sürecin her aşamasında yer ve sorumluluk olarak etkin rol oynayan bir faktör olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Dolayısı ile geliştirilmesi gereken en önemli unsurun insan unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi eksikliğinin fark edilmesi de eğitim ihtiyacı da ancak bir bilgi güvenliği farkındalığı ile ortaya çıkmaktadır. Bu farkındalık oranı yüksek olduğu sürece bilgi güvenliği oranı da aynı düzeyde artacaktır. Bu araştırma kapsamına dâhil edilen kütüphanecilerin bilgi güvenliği farkındalığı ise AÜ kütüphanelerinde bilgi güvenliğinin sağlanması için ayrı bir önem taşımaktadır.

2. Literatür Değerlendirmesi

Literatürde bilgi güvenliği konusunu kamu kurum ve kuruluşlarında bilgi güvenliği farkındalığı, bilgi güvenliği farkındalık ölçeği geliştirme, lise ve üniversite öğrencilerinin, öğretmenlerin, güvenlik güçlerinin, kalite yönetimi direktörlerinin bilgi güvenliği farkındalık düzeyleri kapsamında ele alan çok sayıda çalışma olmakla birlikte konuyu kütüphane ve kütüphaneci boyutuyla ele alan kaynakların sınırlı oluşu dikkat çekmektedir. Bu bölümde, bilgi güvenliği konusunu ele alan çalışmalara ilişkin kısa değerlendirmeler yapılmakta, kütüphaneler ve kütüphaneciler kapsamında ele alınan çalışmalara ayrıca dikkat çekilmektedir.

Öztemiz ve Yılmaz (2013), bilgi merkezlerinde bilgi güvenliği farkındalığı konulu araştırmalarında konuyu Ankara'da bulunan 14 üniversite kütüphanesi kapsamında ele almışlardır. Araştırmada kütüphanelerde bilgi güvenliğinin sağlanmasının önemli bir konu olduğuna vurgu yapılırken araştırma kapsamına dâhil edilen kütüphanelerin önemli bir kısmında bilgi güvenliğinin sağlanması gerektiği, bilgi güvenliğinin ne olduğu ve ne tür uygulamaları içerdiği hususunda yeterince bilgi sahibi olunmadığı, bilgi güvenliğinin kurumsal toplantılarda yeterince dile getirilmediği, kütüphanelerin neredeyse tamamında bilgi güvenliğinin yalnızca teknik yönü olan uygulamaları kapsayan bir süreç gibi algılandığı, güvenlik sürecinde insan faktörünün göz ardı edildiği, bilgi güvenliği bilincini geliştirecek ve güvenlik kurallarını uygulamaya teşvik edecek herhangi bir eğitimin verilmediği gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Bilgi güvenliği ile ilgili sorumlulukların bir görev anlayışıyla yerine getirilmesinin güvenlik ihlallerinin azalmasında önemli rol oynayacağı, bu nedenle kütüphanecilerin gerçekçi hedeflerle tasarlanmış bir eğitim programı ile kullanıcılara gerekli eğitimi sunması gerektiği yönünde öneriler geliştirilmiştir.

Kavak ve Odabaş (2023a), üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin uygulanması konulu araştırmalarında konuyu Türkiye'de faaliyet gösteren üniversite kütüphanelerinde görev yapan personel açısından ele almışlardır. Bilgi güvenliği önlemlerinin orta düzeyde olduğu, ancak bilgi güvenliği yönetimi açısından eksik yanların bulunduğu, bilgi güvenliği yönetiminin üniversite kütüphanelerindeki bilgilerin gizliliği, bütünlüğü ve erişilebilirliği açısından ve akademik araştırmaların doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak için kritik bir faktör olduğu gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Kurum içinde bilgi güvenliği konusunda farkındalığı artırmak için düzenli olarak çalışanlara eğitimler verilmesi, bu eğitimlerin, bilgi güvenliği politikaları, prosedürleri, güvenli kullanım yönergeleri, veri koruma yöntemleri, güvenli internet kullanımı farkındalık konularını ve en iyi uygulamaları kapsamaması gerektiğine değinilmektedir. Donanım, yazılım, ağ ve veri güvenliği önlemlerinin güncel tutulması ve düzenli olarak güvenlik açıklarının taranması ve güncelleme işlemleri yapılması gerektiği, güçlü parola politikaları ve çok faktörlü kimlik doğrulama gibi önlemlerin uygulanması, kütüphane sistemlerinde güncel antivirüs yazılımları, güvenlik duvarları ve saldırı tespit sistemleri gibi güvenlik yazılımlarının kullanılması gibi öneriler geliştirilmiştir.

Kavak ve Odabaş (2023b), üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği yönetimi ve bir rehber önerisi konulu araştırmalarında ise üniversite kütüphanelerindeki bilgi güvenliği yönetiminin mevcut durumuna ve eksikliklerine dikkat çekmişlerdir.

Araştırmada ayrıca, üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği yönetimine ilişkin kurumsal ve teknolojik uygulamaların durumu da tespit edilmiştir. Araştırmada Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinde meydana gelen bilgi güvenliği ihlallerinin toplumsal, kurumsal ve mesleki (kütüphanecilik) etkilerine değinilmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'de üniversite kütüphanelerinde karşılaşılan yaygın bilgi güvenliği tehditlerinin bilgi sistemi arızası ve bakım hatası, e-posta saldırıları, virüs, solucan, truva atı gibi kötü yazılım tehditleri, parola saldırıları, iletişim hataları, doğal afetlere ve hava olaylarına bağlı tehditler, yetkisiz donanım ve yazılım kullanımı, reklam ve casus yazılım tehditleri, bilgi sistemlerini hackleme, yanlış yazılım güncelleme hataları, web saldırıları, kasıtlı veya kasıtsız personel suistimalleri, binaya izinsiz giriş ve yetkisiz erişim tehditleri, kimlik hırsızlığı ve dolandırıcılığı tehditleri, kimlik doğrulama saldırıları, fiziksel belge ve donanım hırsızlığı, sabotaj ve kasıtlı imha, uzaktan yönetim aracı saldırıları şeklinde ortaya çıktığına değinilmektedir. Anday ve diğerleri (2012) dijital kütüphane ortamında bilgi güvenliği konulu araştırmalarında bilgi güvenliğini dijital kütüphanelerin sahip olması gereken güvenlik unsurları ile birlikte ele almaktadırlar. Araştırma kapsamında kütüphanelerin ağ güvenliğine sahip olmasının bir ihtiyaç olduğu, kütüphanelerde web uygulama tedbirlerinin ciddiye alınmadığı, bilgisayar teknolojisinin artan kullanımının kişisel verilerin toplanmasında artışa neden olduğu, bu artışın potansiyel gizlilik ve mahremiyet sorunlarına yol açabildiği, bilgisayar sistemlerinin güvenliği farklı şekillerde ihlal edilebildiği ve kullanıcı bilgilerine yönelik farklı tehditlerin olduğu tespit edilmiştir. Yedekleme yöntemiyle veri kayıplarının önlenebileceği ancak sadece yedeklemenin yeterli olmayacağından aynı zamanda kütüphanelerin net koruma politikalarına sahip olması gerektiği, kütüphane kullanıcılarının sistemlerini ve hizmetlerini korkmadan kullanabilmelerini sağlamak için gizlilik planları geliştirilmesi gerektiği, bilgi güvenliğinin yeterli düzeyde olmasını sağlamak için farklı standartlar ve ölçütler kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Fakeh ve diğerleri (2012) akademik kütüphaneciler arasında bilgi güvenliği farkındalığı konulu araştırmalarında konuyu özel kolejlerdeki akademik kütüphanecilerin farkındalıkları açısından ele almışlardır. Araştırma kapsamında bilgi güvenliği farkındalığının organizasyonun devamlılığında önemli bir rol oynadığı, kütüphanelerin ağ güvenliğine sahip olma ihtiyacının bir gereklilik olduğu, dijital kütüphanelerdeki güvenlik risklerinin ve özellikle web uygulama açıklarının kütüphanelerde ciddiye alınmadığı vurgulanmıştır. Yedekleme yapmanın veri kaybını önlemede en yaygın yöntem olduğu ancak tek başına yeterli olmadığı, kütüphanelerin net koruma politikalarına sahip olmasının gerektiği, bilgisayar teknolojisindeki artan kullanımın kişisel verilerin toplanmasında bir artışa neden olduğu ve bu da potansiyel gizlilik ve mahremiyet sorunlarını beraberinde getirdiği gibi hususlara değinilmiştir. Kütüphaneler ile ilgili güvenlik okuryazarlığına yatırım yapılması, gizlilik planlarının geliştirilmesi, kütüphane kaynakları ve kullanıcı gizliliğinin korunmasını sağlamak için güvenlik konularının ciddiye alınması, bilgi güvenliğinin yeterli düzeyde olmasını sağlamak için farklı standartlar ve ölçütler kullanılması önerilmektedir. Henkoğlu ve Uçak (2015) üniversite kütüphanelerinde kişisel verilerin korunması konulu araştırmalarında güvenilir bilgiye erişim ve elektronik ortamda saklanan mevcut bilginin korunmasına yönelik ihtiyacın arttığı günümüzde, bilgi varlıklarının korunmasının bilgi güvenliği politikalarının gücü ile mümkün olabileceğine vurgu yapmaktadırlar. Araştırmada kişisel verilerin korunmasına ilişkin temel ilkeler ve hukuksal düzenlemeler çerçevesinde üniversite kütüphanelerindeki mevcut durum değerlendirilerek, eksikliklerin giderilmesine yönelik önerilerde bulunulmuş ve bilgi güvenliği kültürünün oluşmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir. Araştırma kapsamında Ankara'da bulunan 15 üniversite kütüphanesinden veri elde edilmiştir.

Araştırmada, yasal düzenlemelerin yeterli ve önleyici nitelikte olmadığı, üniversitelerde kişisel verilerin korunmasına ve verilerin güvenli olarak imha edilmesine ilişkin politikaların bulunmadığı, risk yönetiminin yapılmadığı, üniversite birimleri arasında sorumlulukların paylaşılmadığı, kişisel verileri işleyen personele veri korumaya ilişkin bilinçlendirme eğitimi verilmediği ve kişisel verileri işleyen birimlerin hangi verilerin kişisel veri olduğu konusunda dahi tereddütlerinin bulunduğuna yönelik sonuçlara ulaşılmıştır. Şişkin (2020), üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği ve kişisel verilerin korunması konulu araştırmasında konuyu Ankara'da bulunan üniversite kütüphaneleri yöneticilerinin ve kütüphanecilerinin bilgi güvenliği farkındalıkları açısından ele almıştır. Araştırmanın sonucunda; Ankara'da yer alan üniversite kütüphanelerinde kişisel verilerin elde edilmesi, toplanması, kaldırılması, saklanması olmak üzere kişisel verilerin yönetimine yönelik düzenleme ve politikaların eksik olduğu, kişisel verilerin yönetiminden sorumlu bir personelin bulunmadığı, kullanıcılardan kişisel verilerin işlenmesine yönelik onay alınmadığı ve aydınlatma metinlerinin içeriğinde kişisel verilerin saklanması, silinmesi ve aktarılmasına yönelik bilgilere yer verilmediği, tespit edilmiştir. Kişisel verilerin elde edilmesi, toplanması, işlenmesi, aktarılması, paylaşılması ve saklanmasını içeren kurallar ve sözleşmeler hazırlanması, kişisel hakların korunması amacıyla veri gizliliğinin ayrıntılı bir şekilde ele alan aydınlatma metni oluşturulması, kişisel verilerin korunmasına yönelik yöneticilere ve personele eğitim verilmesi ve farkındalık çalışmaları gerçekleştirilmesi kapsamında öneriler geliştirilmiştir. Farid ve diğerleri (2023) akademik kütüphanelerde dijital bilgi güvenliği konulu araştırmalarında elektronik ortamda veri ve kaynakların gizliliğini ve korunmasını sağlamak için dijital bilgi güvenliği yönetiminin önemli bir araç olduğunu belirtmiş ve konuyu akademik kütüphanelerdeki bilgi güvenliği yönetimi politikaları ve uygulamaları açısından ele almışlardır. Araştırmaya göre kurumların ve kullanıcıların katı gizlilik ve veri güvenliği politikaları nedeniyle kütüphanelere güvendikleri ancak bazı akademik kütüphanelerin, yazılı bilgi güvenliği politikasına sahip olmasına rağmen bu politikaları benimsemediği ve uygulamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kütüphanelerde veri koruma, kullanıcı gizliliği, kütüphane sistemleri, donanım ve yazılım konularında bir eğitimin bulunmadığı, kullanıcı verilerini ve gizliliğini korumada başarısız olduğu vurgulanmış, kütüphanelerin personel ve kullanıcılarla ilgili verilerin korunması için politikalar geliştirmesi ve uygulaması gerektiğine, verilerin korunması ve hassas bilgilerin gizliliği için personelin ve kullanıcıların eğitilmesine, kütüphaneciler ve kullanıcılar için eğitim kursları düzenlemesine, kütüphanecilerin kullanıcı verilerinin nasıl korunacağı konusunda bilinçlendirilmesine dikkat çekilmiştir. Singh ve Margam (2018) Delhi'deki merkezi üniversitelerin kütüphanelerinde bilgi güvenliği önlemleri adlı araştırmalarında Delhi'de bulunan üç merkezi kütüphane olan Delhi Üniversitesi, Jawaharlal Nehru Üniversitesi, Jamia Millia Islamia Üniversitesi kütüphanelerindeki bilgi güvenliği önlemlerini karşılaştırmışlardır. İncelenen tüm kütüphanelerde, kütüphane ve bilgi sistemi, kullanıcı kaydı, şifre yönetimi, kütüphane donanım güvenliği, veri güvenliği, yazılım güvenliği için yönetim politikaları belirlendiği, kütüphane verilerinin harici ağlar veya üçüncü taraf sistemler aracılığıyla paylaşılması, depolanması ve iletilmesi ve risk yönetimi konusunda politikaya sahip olduğu, çeşitli düzeylerde incelenen kütüphanelerdeki personel ve kullanıcıların %100'ünün bilgi sistemleri güvenliğinin korunmasına ilişkin sorumluluklarının farkında olduğu ve ayrıca personele kütüphane ve bilgi güvenliği eğitimi ve oryantasyon programı sağlandığı ve kütüphanelerin web sitelerinde bilgi güvenliği ile ilgili personel ve kullanıcılar için program/atölye çalışması düzenlendiğine değinilmiştir. Bilgi güvenliğinin etkili olabilmesi için kütüphanelerin teknik önlemlerin yanı sıra bilgi güvenliği politikaları, güvenlik prosedürleri ve farkındalık yaratma faaliyetlerini de güvenlik programlarına dahil etmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Lima ve diğerleri (2017) akademik kütüphanelerde bilgi güvenliği konulu çalışmalarında üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği politikasının planlanması, hazırlanması ve uygulanmasında kütüphanecinin önemli bir profesyonel olarak rolünün ne olduğu, kütüphane bilgisayarlarına bulaşma eğiliminde olan mevcut başlıca sanal tehlikeleri, sanal saldırılara açık kurumlar olarak üniversite kütüphanelerinin ihtiyaçlarını karşılayan tutarlı bir bilgi güvenliği politikasının planlanması gibi bilgi güvenliği ile ilgili temel karar alma süreçlerinde kütüphanecinin yer almasının önemine değinilmektedir. Çalışma sonucunda, kütüphane bilgisayarlarında karşılaşılan sorunları ve ziyaretler sırasında formların doldurulmasıyla hazırlanan raporların içerik analizini dikkate alarak, bir bilgi güvenliği politikasında yer alması gereken ana konulara ve yönergelerin neler olduğuna dikkat çekilmektedir. Üniversite kütüphanelerinin ihtiyaçlarına yönelik bilgi güvenliği politikası modelinin, bilgi teknolojileri uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından, kütüphaneciler ve diğer profesyonellerle ortaklaşa hazırlanması gerektiği, böylece kurumsal ihtiyaçlara dayalı iyi tasarlanmış bir bilgi güvenliği politikasının oluşturulmasına olanak tanınacağı vurgulanmaktadır. Literatürde kütüphanecilerin bilgi güvenliği farkındalığı ve kütüphanelerde bilgi güvenliği politikaları odaklı sınırlı sayıda çalışma yer almaktadır. Bunun yanında bilgi güvenliği konusunu farklı hedef kitleler üzerinden ele alan çalışmalara da rastlanmaktadır. Emmungil ve Uzun (2021) öğrencilerin bilgi güvenliği farkındalığı konulu çalışmalarında Ankara'da bir vakıf üniversitesinde bulunan Sağlık Meslek Yüksekokul öğrencilerinin "Bilgi ve İletişim Teknolojisi" dersi kapsamında bilişim güvenliği farkındalıklarını incelemektedirler. Çalışmada, bilgi güvenliği farkındalığı kapsamında bilgi ve iletişim teknolojisi dersini ilk kez almış ve daha önce başka bir bilgi güvenliği eğitimi alan öğrencilerin arasında bilgi güvenliği eğitimi alanların bilişim güvenliği farkındalığının olduğu, aynı zamanda bilişim güvenliği, anti virüs ve yasal etik alt alanlarında başka bir eğitim alma durumlarına göre anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, öğrencilerin dersi birden fazla aldıktan sonra bilişim güvenliği farkındalıklarının olduğu ve araştırmanın tüm faktörleri değerlendirildiğinde öğrencilerin bilişim güvenliği farkındalıklarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Bilgisayar ve internet kullanımı konusunda eğitimlerin verilmesi bir devlet politikası haline getirildiğinde öğrencilerin bilişim güvenliği farkındalık düzeylerinin artacağı, günlük hayatın bir parçası olan sosyal ağ, kablosuz ağ ve e-posta güvenliğinin öneminin ders kapsamında daha çok vurgulanması gerektiği belirtilmiştir. Döner (2022) üniversite öğrencilerinin bilgi güvenliği farkındalık düzeylerinin belirlenmesi konulu çalışmada Hitit Üniversitesi öğrencilerinin bilgi güvenliği farkındalığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda üniversitede eğitim gören 476 katılımcıya ölçek uygulanmıştır. Çalışma sonucunda üniversite öğrencilerinin bilgi güvenliği farkındalık düzeylerinin günlük internet kullanım sıklığına, günlük sosyal medya kullanım sıklığına ve kaç yıldır sosyal medya kullanıldığına göre değişkenlik gösterdiği, erkeklerin bilgi güvenliği farkındalıklarının daha yüksek olduğu, eğitim durumlarına göre bilgi güvenliği farkındalık ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilemediği, katılımcıların eğitim gördükleri fakülte/yüksekokullar arasında bilgi güvenliği farkındalık ölçek puanları dikkate alındığında ise istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunduğu, mühendislik fakültesi öğrencilerinin bilgi güvenliği farkındalık düzeylerinin tıp fakültesi öğrencilerinin bilgi güvenliği farkındalık düzeylerine göre daha yüksek olduğu, günlük 10 saatten fazla internet kullanan katılımcıların bilgi güvenliği farkındalık düzeylerinin günlük 5-10 saat internet kullanan katılımcılardan daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Öğrencilerin bu konu hakkında eğitilmesi, farkındalık ve bilgi düzeylerinin artırılması, üniversitelerde bilgi güvenliği ile ilgili daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir. Meral (2022) kamu kurumlarının bilgi güvenliği politikalarının kurumsal bilgi güvenliğinin sağlanması açısından etkinliği konulu çalışmada kurumların bilgi güvenliğini sağlamaya yönelik yapmış olduğu çalışmaların ve bu doğrultuda hazırlanmış oldukları bilgi güvenliği politikalarına odaklanılmıştır.

Kamu kurumlarının bilgi güvenliği politikalarının analiz edilmesi amacıyla kritiklik durumlarına göre örneklem yöntemiyle seçilen kamu kurumlarında bilgi teknolojileri/güvenliği alanında farklı branşlarda 121 çalışanın katılımıyla anket çalışması gerçekleştirilmiş, araştırma sonucunda kurumların bilgi güvenliği politikalarının %77,8 oranında etkin olduğu ve kurumların sahip olduğu verilerin kritiklik düzeyleri ve iş süreçlerinde bilgi sistemleri kullanılma yoğunluğuna göre kurumların bilgi güvenliği politikalarının etkinliği arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık olduğu ve kurumların sahip olduğu verilerin kritiklik düzeyleri arttıkça bilgi güvenliği politikalarının etkinliğinin arttığı belirtilmiştir. Araştırma sonucunda, bilgi güvenliği konularının etkinliğinin sağlanması için ilave çalışmalar yapmaları, bilgi güvenliği politikaların etkin bir şekilde uygulanıp uygulanmadığının yetkili bir otorite tarafından denetlenmesi hususları önerilmektedir. Acar (2024) kamu kurumlarında çalışanların bilgi güvenliği farkındalığı konulu çalışmasında kamu kurumlarında çalışan personelin bilgi güvenliğine ait bilinç ve farkındalığı yükseltmek ve geliştirilmesi ihtiyaç duyulan alanlara dikkat çekilmek amacıyla, Diyarbakır ilinde rastgele seçilen kamu kurumlarında çalışan personelin bilgi güvenliği farkındalıkları çeşitli veri ve istatistiklerden yararlanılarak ölçüldüğü, çeşitli kademelerde çalışan toplam 164 personele “Bilgi Güvenliği Farkındalık Ölçeği” uygulandığı, çalışma çerçevesini oluşturan bilgi ve bilgi güvenliği ile ilgili kavramlar, bilgi güvenliği unsurları, amacı ve önemi, tehditler, yaşanan ortak sorunlar, alınması gereken önlemler, bilgi güvenliği farkındalığı gibi konulara dikkat çekilmiştir. Bilgi güvenliği farkındalığı alt faktörlerinin personelin cinsiyetine göre farklılık gösterdiği, internet kullanma yılı değişkenine göre bilgi güvenliği farkındalıklarında anlamlı farklılık bulunduğu belirtilmiştir. Yapılan çalışmada kamu kurumlarında bilgi güvenliğinin sağlanması adına teknik sistemlerin, politikaların ve altyapı yatırımlarının yanı sıra insan faktörünün ihmal edilmemesi gerektiği, kamu kurumlarının bilgi güvenliği farkındalığını artırma, politika oluşturma, uygulama ve tedbirler alma konularında pasif kalındığı bu sebeple bilgi güvenliği farkındalığını devamlı olarak yenilemeleri gerektiğini önerilmektedir. Gülhan (2021) yükseköğretim kurumlarında bilgi güvenliği farkındalığı konulu çalışmasında Bahçeşehir Üniversitesinde çalışan akademik ve idari personelin bilgi güvenliği farkındalık düzeyini ölçmüştür. İlgili çalışmada 169 üniversite personeline “Bilgi Güvenliği Farkındalık Ölçeği” uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına bakıldığında; kadın ve erkek çalışanların bilgi güvenliği farkındalığının, anketin alt faktörlerinden saldırı ve tehditler, güvenlik bilinci seviyelerinde farklılık gösterdiği, siber zorbalık bilinci ile e-posta bilgi güvenliği bilinci konusunda anlamlı fark oluşmadığı, üniversite personelinin, çalışma sürelerine ve kadro ünvanına göre bilgi güvenliği farkındalığı anketinin alt faktörlerinden saldırı ve tehditler bilinci, güvenlik bilinci, siber zorbalık bilinci ile e-posta bilgi güvenliği bilinci konusunda anlamlı fark oluşmadığı, kadın personelin erkek personele oranla bilgi güvenliğinde saldırı ve tehditler konusu ile güvenlik bilinci konusunda farkındalığının daha düşük olduğu, teknoloji merakı, öğrenme isteği ve internette vakit geçirme yaklaşımlarının erkeklerde daha fazla olduğu belirtilmektedir. Dönmez (2019) lise öğrencilerinin bilgi güvenliği farkındalığı ile dijital okuryazarlığı arasındaki ilişki konulu çalışmasında, öğrencilerin bilgi güvenliği farkındalık durumlarını, dijital okuryazarlık durumlarını, cinsiyet, internet kullanımı, sosyal medya kullanımı, çevrim-içi araçları kullanmada kendini yeterli hissetme gibi diğer özelliklerini ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışma grubu lise düzeyinde öğrenim gören 187 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma sonucunda, bilgi güvenliği farkındalığı ile dijital okuryazarlık durumu arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu, öğrencilerin bilgi güvenliği farkındalığının cinsiyete göre farklılık gösterdiği, öğrencilerin bilgi güvenliği farkındalığının iyi durumda olduğu, çevrimiçi araçları kullanma konusunda kendini yeterli görmeye erkek öğrenciler lehine bir fark bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Farklı eğitim kademeleri ve farklı değişkenler kullanılarak benzer araştırmaların yapılması önerilmiştir.

Kapanoğlu (2016) öğretmenlerin bilgi güvenliği farkındalığının incelenmesi konulu çalışmasında öğretmenlerin interneti güvenli kullanım durumlarını ve bilgi güvenliği farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı'nın belirlediği 12 bölgeden 6 farklı branştan 1.355 öğretmenin katılımı ile anket gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler ışığında öğretmenlerin bilgi güvenliği farkındalık düzeylerinin "orta düzeyde" olduğu sonucuna varılmıştır. Bilgi güvenliği farkındalıklarının branşlara, alınan bilgi güvenliği eğitime, öğrenim durumuna, yaşanan bölgeye, internet kullanım süresine ve yaşa göre anlamlı farklılıklar gösterdiğine değinilmiş ve öğretmenlere bilgi güvenliği farkındalıklarını artırmak adına düzenli eğitimler, çalıştaylar düzenlenmesi, seminerler verilmesi gerektiği, bilgi güvenliği farkındalığını artırmak ve tehlikelerden haberdar olmak adına öğrencilere belirli aralıklarla animasyonlar izletilmesi ya da kamu spotları yayınlanması önerilmektedir. Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde konunun özellikle kütüphaneciler açısından yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Konunun önemi dikkate alındığında literatürün özellikle kütüphanecilik alanı ve kütüphaneciler açısından desteklemesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, konu kapsamında farkındalık oluşturma amaçlandığından, araştırma Ankara Üniversitesi kütüphanecileri açısından kısıtlı bir hedef kitle ile ele alınmış ve betimleyici nitelikte kurgulanmıştır. Bilgi güvenliği konusunda farkındalık sorunu literatürdeki benzer araştırmaların dikkat çektiği ortak bir nokta olarak ön plana çıkmaktadır.

2. AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı; AÜ kütüphanelerinde görev yapan BBY/Kütüphanecilik Bölümü mezunu kütüphanecilerin bilgi güvenliği farkındalıklarının ölçülmesidir. AÜ Beşevler 10.Yıl Yerleşkesi (n=10), Cebeci Yerleşkesi (n=10), Demirlibağçe Hemşirelik Yerleşkesi (n=1), Dışkapı Yerleşkesi (n=1), Gümüşdere 60. Yıl Yerleşkesi (n=2), Gümüşdere Ziraat Yerleşkesi (n=2), Sıhhiye Dil ve Tarih Coğrafya Yerleşkesi (n=4) ve Sıhhiye Tıp Yerleşkesindeki (n=2) kütüphanelerde görev yapan BBY/Kütüphanecilik Bölümü mezunu tüm kütüphaneciler (n=32) araştırmanın kapsamına alınmış ve kütüphanecilere Keser ve Güldüren (2015, s. 1167) tarafından geliştirilmiş "Bilgi Güvenliği Farkındalık Ölçeği" uygulanmıştır. Öte yandan, Beşevler Diş Hekimliği Yerleşkesi, Beypazarı Meslek Yüksekokulu Yerleşkesi, Cebeci Tıp Yerleşkesi, Elmadağ Meslek Yüksekokulu Yerleşkesi, Gölbaşı 50. Yıl Yerleşkesi, Haymana Meslek Yüksekokulu Yerleşkesi, Beşevler İlahiyat Yerleşkesi, Kalecik Meslek Yüksekokulu Yerleşkesi, Keçiören Sağlık Bilimleri Yerleşkesi, Nallıhan Meslek Yüksekokulu Yerleşkesi, Urla Yerleşkesi kütüphanelerinde görev yapan BBY/Kütüphanecilik Bölümü mezunu kütüphaneci bulunmadığından bu yerleşkeler araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. AÜ kütüphanelerinde görev yapan 32 kütüphaneci araştırmanın evrenini oluşturmakta olup araştırmada örneklem seçimi yapılmamıştır. Katılımcıların yerleşkelere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Araştırma kapsamında aşağıdaki soruya yanıt aranmıştır;

1. AÜ kütüphanecilerinin bilgi güvenliği farkındalık durumu nedir ve farkındalık oluşturma/ geliştirme çalışmaları kapsamında nasıl bir strateji izlenmelidir?

Betimleme yönteminin kullanıldığı araştırmada anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmanın çerçevesini oluşturan bilgi güvenliği, bilgi güvenliğinin gelişimi, bilgi güvenliği prensipleri, bilgi güvenliğine yönelik tehditler ve alınması gereken önlemler, eğitim ve farkındalık çalışmaları detaylı olarak incelenmiştir. Personelin yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, görev türü, görev süresi, kaç yıldır internet kullandığı ve günlük internet kullanım süresine ilişkin veriler de elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırma kapsamında elde edilen veriler tablolar aracılığı ile ortaya konulmakta ve değerlendirilmektedir. AÜ kütüphanelerinde görevli 32 kütüphaneciye bilgi güvenliği farkındalık düzeyi belirleme ölçeği uygulanmış ve birtakım sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların %68,8'i (n=22) kadındır. %31,3'ü (n=10) 37-43, %25'i (n=8) 44-52 yaş aralığındadır. Katılımcıların %50'si (n=16) 22 yıl ve üzeri süredir internet kullanmakta olup internet kullanım süresinin yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %37,5'i (n=12) kurumlarında 11-21 yıl, %31,3'ü (n=10) ise 22-32 yıl arası görev yapmaktadır. Mesleki kıdem ve tecrübe açısından yetkin bir hedef kitle ile çalışıldığı düşünülebilir. Katılımcıların %75'i (n=24) daha önce bilgisayar eğitimi aldığını belirtmiştir. Bu konuda eğitim alanların oranı her ne kadar yüksek görünse de eğitim almayanların oranının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Tablo 1

Katılımcıların internet kullanım sürelerine göre dağılımları

İnternet kullanım süresi	N	%
1-10 yıl	2	6,3
11-15 yıl	1	3,1
16-21 yıl	13	40,6
22 yıl ve üzeri	16	50,0
Toplam	32	100,0

Tablo 1'deki verilere bakıldığında, katılımcıların büyük bir bölümünün 16 yıl ve üzeri süredir internet kullandığı anlaşılmaktadır (%90,6; n=29). Bilgi güvenliği ile ilgili tehdit yöntemlerinin birçoğu teknik olarak internet aracılığı ile gerçekleşmektedir. İnternet kullanım süresine bakıldığında katılımcıların bilgi güvenliği konusunda farkındalık sahibi olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 2

Katılımcıların meslekte geçirilen süreye göre dağılımları

Meslekte geçirilen süre	N	%
1-10 yıl	6	18,8
11-21 yıl	12	37,5
22-32 yıl	10	31,3
32 yıl ve üzeri	4	12,5
Toplam	32	100,0

Tablo 2’ deki verilere bakıldığında katılımcıların önemli bir kısmının 11 yıl ve üzeri süredir (%81,3; n=26) çalışmakta olduğu görülmektedir. Tablo 4’te yer alan verilerle birlikte düşünüldüğünde bilgi güvenliği ile ilgili temel husularda farkındalık düzeyinin yüksek olduğu ve mesleki kıdemle bilgi güvenliği farkındalığı temel hususları üzerinde olumlu etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Katılımcılara bilgisayar eğitimi alıp almadıklarına ilişkin yöneltilen soru kapsamında eğitim alanların oranının %75,0 (n=24) olduğu gözlenmiştir. Tablo 4’te yer alan verilerle birlikte düşünüldüğünde bilgi güvenliği farkındalığı ile ilgili bilgisayar kullanımını kapsayan temel husularda farkındalık oranının yüksek olduğu ve alınan eğitimin bu oran üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber sekiz katılımcının bilgisayar eğitimi almamış olması ise düşündürücüdür.

Tablo 3

Katılımcıların bilgisayar kullanım sürelerine göre dağılımları

Bilgisayar kullanım süresi	N	%
5-10 yıl	2	6,3
11-21 yıl	12	37,5
22-32 yıl	17	53,1
33 yıl ve üzeri	1	3,1
Toplam	32	100,0

Tablo 3’teki veriler incelendiğinde katılımcıların büyük bir kısmının (%90,6; n=29) 11-32 yıl arası bilgisayar kullandığı görülmektedir. Katılımcılara uygulanan bilgi güvenliği ölçeğinde (Bkz. Tablo 4) casus yazılım, antivirüs, ağ güvenliği, usb bellek gibi doğrudan veya dolaylı yoldan bilgisayar ile ilgili sorular yer almakta olup bilgisayar eğitimi almış olmanın, uzun yıllardır internet ve bilgisayar kullanıyor olmanın bu oranlar üzerinde etkili olabileceği düşünülebilir. Ancak, uzun yıllardır bilgisayar ve internet kullanılıyor olmasına ve bu konuda eğitim alınmış olmasına rağmen Tablo 4’te yer alan birtakım oranların olumsuz yönde dikkat çektiği de göz ardı edilmemelidir. Bu durum, bilgisayar ve internet kullanımının, alınan bilgisayar eğitimlerinin bilgi güvenliği konusu kapsamında zayıf kaldığına da işaret etmektedir.

Tablo 4

Katılımcıların Bilgi Güvenliği Farkındalığı Belirleme Ölçeğinde yer alan ifadelerle katılım durumları

Maddeler	Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum	
	N	%	N	%	N	%
Bilgisayarım casus yazılım yüklenmesini engelleme yöntemlerini biliyorum.	22	68,8	-	-	-	-
Sosyal mühendislik (social engineering) saldırısı nedir biliyorum.	21	65,6	-	-	-	-

Sosyal mühendislik saldırısına uğramamak için nasıl hareket etmem gerektiğini biliyorum.	20	62,5	-	-	-	-
Bilgisayarımda casus yazılım (spyware) olup olmadığını anlayabilirim.	2	62,5	-	-	-	-
Aldatmaca (hoax) nedir biliyorum.	20	62,5	-	-	-	-
Hizmet aksatma (Denial of Service - DoS) saldırısı nedir biliyorum.	19	59,4	-	-	--	-
Sahte virüs koruma yazılımının ne olduğunu biliyorum.	17	53,1	-	-	-	-
Kimlik avı (phishing) saldırısı nedir biliyorum.	14	43,8	-	-	-	-
İstenmeyen elektronik posta (spam) nedir biliyorum.	-	-	-	-	31	96,9
Kişisel mahremiyet nedir biliyorum.	-	-	-	-	30	93,8
Bilgi güvenliğinin ne anlama geldiğini biliyorum.	-	-	-	-	29	90,6
Çevrimiçi güvenli alışveriş yapmak için gerekli olan güvenlik tedbirlerini biliyorum.	-	-	-	-	28	87,5
Şüpheli veya bilinmeyen kaynaklardan gelen özellikle eklentisi olan e-postaları açmanın taşıdığı riski biliyorum.	-	-	-	-	28	87,5
Dijital imza (digital signature) nedir biliyorum.	-	-	-	-	26	81,3
Bilgi güvenliği ile ilgili sorumluluklarımın ne olduğunu biliyorum.	-	-	-	-	25	78,1
Bilgisayarındaki virüs koruma yazılımının otomatik güncelleştirme yapmasını sağlayabilirim.	-	-	-	-	22	68,8
Taşınabilir cihazlara yönelik veri güvenliği ile ilgili dikkat edilmesi gereken konuları biliyorum.	-	-	-	-	21	65,6
USB sürücülerini (USB drives) kullanırken dikkat edilmesi gereken hususları biliyorum.	-	-	-	-	21	65,6
Sosyal ağ sitelerini (social networking sites) güvenli olarak nasıl kullanacağımı biliyorum.	-	-	-	-	21	65,6
(USB sürücülerini (USB drives) kullanırken dikkat edilmesi gereken hususları biliyorum.	-	-	-	-	21	65,6
İstenmeyen elektronik posta miktarını azaltmak için gerekli bilgiye sahibim.	-	-	-	-	20	62,5
Taşınabilir cihazlara (portable devices) yönelik fiziksel güvenliği sağlamak ile ilgili dikkat edilmesi gereken konuları biliyorum.	-	-	-	-	20	62,5
Mavidiş (Bluetooth) teknolojisi ile veri aktarımı konusunda bilgi sahibiyim.	-	-	-	-	19	59,4

Kullandığım bilgi sistemlerinde tanımlanmış olan kuralları nasıl uygulayacağımı biliyorum.	-	-	-	-	17	53,1
Zincir e-postalara (chain e-mail) karşı nasıl hareket etmem gerektiğini biliyorum.	-	-	-	-	16	50,0
Şüpheli veya bilinmeyen kaynaklardan gelen özellikle eklentisi olan e-postaları açmanın taşıdığı riski biliyorum	-	-	-	-	16	50,0
Bilgi sistemlerinde kullanılan virüs koruma yazılımını nasıl kullanacağımı biliyorum.	-	-	-	-	14	43,8
Kimlik hırsızlığı (identity theft) nedir biliyorum.	-	-	-	-	14	43,8
Siber zorbalığa karşı çocukları nasıl koruyacağımı biliyorum.	-	-	-	-	12	37,5
Siber zorbalık (cyberbullying) nedir biliyorum.	-	-	-	-	11	34,4
Bilgisayarındaki virüs koruma yazılımının gerçek zamanlı koruma (realtime protection) özelliğini kullanmaktayım.	-	-	14	43,8	-	-
Bilgisayarına kötü niyetli kod (malicious code) bulaşıp bulaşmadığını anlayabilirim.	-	-	13	40,6	-	-
Kötü niyetli yazılımlara (malware) karşı alınması gereken güvenlik tedbirlerini biliyorum.	-	-	13	40,6	-	-
Kimlik hırsızlığına karşı alınması gereken güvenlik tedbirlerini biliyorum.	-	-	15	46,9	-	-

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde istenmeyen elektronik posta, kişisel mahremiyet, bilgi güvenliği, şüpheli e-posta, çevrimiçi güvenli alışveriş, dijital imza gibi bilgi güvenliği farkındalığında temel sayılabilecek kişisel verilerin korunması ile ilgili konularda katılımcıların farkındalık oranının yüksek olduğu görülmektedir.

Bilgisayarda virüs koruma yazılımının otomatik güncelleştirme yapmak, taşınabilir cihazlara yönelik veri güvenliği ile ilgili dikkat edilmesi gereken konular, usb sürücülerini kullanırken dikkat edilmesi gereken hususlar, sosyal ağ sitelerini güvenli olarak nasıl kullanacağı, usb sürücülerini kullanırken dikkat edilmesi gereken hususlar, istenmeyen elektronik posta miktarını azaltmak için gereken bilgiler, taşınabilir cihazlara yönelik fiziksel güvenliği sağlamak konularında farkındalık oranında nispeten düşüş yaşandığı görülse de yine de farkındalık oranı %50'nin üzerinde olması sebebiyle yüksektir. Katılımcıların çoğunun aktif bilgisayar kullandığı ve bilgisayar eğitimi aldığı göz önünde bulundurulduğunda bilgi güvenliği farkındalığı hususundaki bu düşüş dikkat çekicidir.

Bilgisayarda virüs koruma yazılımının gerçek zamanlı koruma özelliğini kullanmak, bilgisayara kötü niyetli kod bulaştığını anlayabilmek, kötü niyetli yazılımlara karşı alınması gereken güvenlik tedbirleri ile ilgili konularda dikkat çekici oranda kararsız kaldığı gözlenmektedir. Temel bilgi güvenliği konuları hakkında farkındalık seviyesi yüksek olan katılımcıların teknik hususlarda kararsızlık eğilimi göstermesi de bilgi güvenliği farkındalığı ile ilgili özellikle de saldırı ve tehditler konusunda eğitime ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

Bilgisayara casus yazılım yüklenmesini engelleme yöntemleri, sosyal mühendislik saldırısı, casus yazılım, aldatmaca, hizmet aksatma, sahte virüs koruma gibi saldırı ve tehditler hususlarında ise farkındalık düzeyi düşüktür.

22 yıl ve üzeri internet kullanan, mesleğinde 10 yıl ve üzeri görev yapan, bilgisayar eğitimi almış olan kütüphanecilerin, bilgi güvenliği ile ilgili kritik öneme sahip konularda bilgi güvenliği farkındalığının düşük olması, alınan bilgisayar eğitiminin bilgi güvenliği konularını kapsamadığı ya da bu konuda yetersiz kaldığı şeklinde değerlendirilebilir. Öte yandan AÜ Bilgi Güvenliği Politikası incelendiğinde, Bilgi Güvenliği Farkındalık Eğitimlerinin tüm personele verilerek personeli bilinçlendirmeyi amaçladığına vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda bilgisayar ve internet kullanım oranı son derece yüksek ancak bilgi güvenliği ile ilgili teknik hususlardaki farkındalığı düşük olan görevlilerin kendini geliştirmek ve farkındalıklarını artırmak için özellikle bilgi güvenliği ile ilgili tehditler ve önlemler hakkında gerekli eğitimlerin alması ve bu husus ile ilgili denetim mekanizmasının uygulanması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bilgi güvenliği farkındalık düzeyindeki dalgalanmalar dikkat çekici olmakla birlikte AÜ kütüphanecilerinin bilgi güvenliği konusunda geliştirmesi gereken noktalar olduğu, bu konuda farkındalık artırıcı girişim ve uygulamalarda bulunulması gerektiği kaçınılmazdır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamında elde edilen verilere dayalı olarak ortaya çıkan sonuçlar ve sonuçlar kapsamında geliştirilen öneriler aşağıda yer almaktadır.

- AÜ bilgi merkezlerinde görevli 32 BBY Bölümü lisans mezunu kütüphaneci görev yapmaktadır.
- Katılımcıların büyük bir kısmı kadınlardan oluşmakta, orta yaş ve üzeri grupta yer almaktadır.
- Katılımcıların önemli bir kısmı bilgisayar eğitimi almıştır ve bilgisayar kullanabilecek beceriye sahiptir.
- Katılımcıların büyük bölümü meslekte uzun yıllardır görev yapmaktadır.
- Uzun yıllardır bilgi merkezlerinde görev yapan, hemen hemen hepsi bilgisayar eğitimi almış ve uzun zamandır bilgisayar kullanan kütüphanecilerin; istenmeyen elektronik posta (spam), kişisel mahremiyet, bilgi güvenliğinin anlamı, çevrimiçi güvenli alışveriş yapmak için gerekli olan güvenlik tedbirleri, şüpheli veya bilinmeyen kaynaklardan gelen özellikle eklentisi olan e-postaları açmanın taşıdığı riskler, dijital imza, bilgi güvenliği ile ilgili sorumlulukların neler olduğu, taşınabilir cihazlara yönelik veri güvenliği ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar, bilgisayardaki virüs koruma yazılımının otomatik güncelleştirilmesi, usb sürücülerini kullanırken dikkat edilmesi gereken hususlar, sosyal ağ sitelerinin güvenli olarak kullanımı, mavidiş (bluetooth) teknolojisi ile veri aktarımı gibi kişisel mahremiyeti kapsayan ve bilgi güvenliği ile ilgili temel hususlarda farkındalık oranları son derece yüksektir.
- Katılımcıların casus yazılım, sosyal mühendislik, aldatmaca, hizmet aksatma ve kimlik avı gibi kritik konularda bilgi güvenliği farkındalığı düşüktür.
- Katılımcıların çoğunun bilgisayar eğitimi almış olması fakat bilgi güvenliği ile ilgili teknik ve kritik konularda bilgi sahibi olmaması alınan bilgisayar eğitiminin bilgi güvenliği farkındalığı açısından eksik kaldığını göstermektedir.

- AÜ'nün mevcut Bilgi Güvenliği Politikası ve Bilişim Hizmet ve Kaynakları (BHK) Kullanım Yönergesi bulunmakta ve bu dokümanlarda bilgi güvenliği kapsamında gerekli eğitim ve denetim hususlarına yer verilmektedir.

Araştırma kapsamında geliştirilen öneriler aşağıda sıralanmaktadır:

- AÜ kütüphanelerinde görev yapan kütüphanecilerde bilgi güvenliğine ilişkin bilinç ve farkındalığın artırılması kütüphane faaliyetlerinin amaca uygun ve sorunsuz bir şekilde yürütülmesi için güvenlik politikasını da kapsayan farkındalık eğitimleri organize edilmelidir.
- Kütüphanecilerin değişen ve gelişen teknolojik olanaklar ve güvenlik tedbirleri kapsamında bilgisayar eğitimi almaları ve bu eğitimin sürekliliği sağlanmalıdır.
- Kütüphaneciler değişen ve gelişen güvenlik sistemleri, bilgi güvenliği vb. konularda eğitim almalı, eğitimleri düzenli olarak gerçekleştirilmeli ve tüm çalışanların katılımı sağlanmalıdır.
- Katılımcıların çoğu bilgi güvenliği konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığından verilecek eğitimler casus yazılım, sosyal mühendislik, aldatmaca, hizmet aksatma ve kimlik avı gibi konuları kapsamalıdır.
- Eğitim ve farkındalık artırıcı girişimler yetkili birim ve kişilerce takip edilmeli ve denetlenmelidir.
- Bilgi güvenliği farkındalığını kapsayan konular kendinin yenilediği için, bu alanda yapılan çalışmalar takip edilmeli, bilgi güvenliği farkındalığı ile ilgili güncel çalışmalar doğrultusunda anketler düzenlenmeli ve alınabilecek önlemler geliştirilmelidir.

Saldırı ve tehditlerin her gün kendini yenilediği, teknolojik gelişmelerin güncellendiği bir dünyada güvenlik tedbirleri de gelişmeli ve kendini yenilemelidir. Bu yenileme ve gelişmenin temeli bilgidir. Bilginin üretim merkezi olması sebebi ile üniversiteler ve barındırdığı bilgi merkezleri de bu saldırı ve tehditlere karşı korunabilmelidir. Herhangi bir saldırı veya tehditle karşılaşmadan önce gerekli önlemi alabilmek ise ancak bilgi güvenliği farkındalığı ile mümkündür. Saldırı ve tehditlere karşı geliştirilen her yazılımın veya her uygulamanın merkezi insandır. Dolayısı ile bilgi merkezlerinde de kütüphanecilere bu bağlamda rol ve sorumluluklar düşmektedir. Kütüphanecilerin kişisel verilerin korunması-mahremiyet ile saldırı ve tehditlere karşı farkındalığı bilgi merkezleri için önem taşımaktadır. AÜ kütüphanecilerinin bilgi güvenliği farkındalığının ele alındığı bu çalışmada aktif olarak görev yapan 32 kütüphanecinin bilgi güvenliği farkındalığı ölçek aracılığı ile değerlendirilmiştir. AÜ kütüphanecilerinin kişisel verilerin korunması ve mahremiyet gibi konularda farkındalık oranlarının yüksek ancak saldırı-tehditler konularındaki farkındalığının düşük olması kurum içi denetim mekanizmalarının daha aktif olması ve eğitim faaliyetlerinin artması gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma AÜ kütüphaneleri özelinde genel bir durum değerlendirmesi niteliğinde olup bilgi güvenliği alanında farklı ölçekler kullanılarak/geliştirilerek kütüphaneciler ile ilgili yapılacak daha sonraki çalışmalar için örnek olacağı öngörülmektedir.

5. KAYNAKÇA

- Acar, İ. (2024). *Kamu kurumlarında çalışanların bilgi güvenliği farkındalığı üzerine bir araştırma: Diyarbakır örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bingöl Üniversitesi.
- Andress, J. (2011). *The basics of information security* (1. bs.). Elsevier.
- Anday, A., Francese, E., Huurdeman, C. H., Yılmaz, M. ve Zengene, D. (2012). Dijital kütüphane ortamında bilgi güvenliği sorunları: Bir literatür incelemesi. *Bilgi Dünyası*, 13(1), 117-137.

<https://www.arastirmax.com/en/publication/bilgi-dunyasi/13/1/dijital-kutuphane-ortaminda-bilgi-guvenligi-sorunlari-literatur-degerlendirmesi/arid/5d838a10-8f19-4942-aeaa-7a41ce7361e9>

- Ankara Üniversitesi Bilgi İşlem Daire Başkanlığı. (2019). Bilgi Güvenliği Politikası. <https://bid.ankara.edu.tr/iso-27001-bgys/>
- Baykara, M. (2013). Bilgi güvenliği sistemlerinde kullanılan araçların incelenmesi. *International Symposium on Digital Forensics and Security ISDFS'13, 20-21 Mayıs 2013, Elazığ, Türkiye.* https://www.researchgate.net/publication/317511696_Bilgi_Guvenligi_Sistemlerinde_Kullanilan_Araclarin_Incelenmesi
- Bayzan, Ş. ve Çubukcu, A. (2013). Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve bu algıyı internetin bilinçli, güvenli ve etkin kullanımı ile artırma yöntemleri. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5, 148-174. https://www.researchgate.net/publication/348158490_Turkiye'de_Dijital_Vatandaslik_Algisi_ve_Bu_Algayi_Internetin_Bilincli_Guvenli_ve_Etkin_Kullanimi_Ile_Artirma_Yontemleri
- Burlu, K. (2015). *Bilişimin karanlık yüzü* (4. bs.). Nirvana Yayınları.
- Canbek, G. ve Sağıroğlu, Ş. (2006). Bilgi, bilgi güvenliği ve süreçleri üzerine bir inceleme. *Politeknik Dergisi*, 9(3), 165-174. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/384578>
- Canbek, G. ve Sağıroğlu, Ş. (2007). Bilgisayar sistemlerine yapılan saldırılar ve türleri: Bir inceleme. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 33(2), 1-12. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/252301>
- Canbek, G. ve Sağıroğlu, Ş. (2007). Kötücül ve casus yazılımlar: Kapsamlı bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22(1), 121-136. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/75575>
- Çalışkan, E. (2013). *Zararlı yazılımların etkisinde dijital adli delillerin güvenilirliği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bilgi Üniversitesi SBE.
- Çontar, F. (2013). *Ağ ve yazılım güvenliği* (6. bs.). Kodlab Yayın Dağıtım.
- Doğantimur, F. (2009). *ISO 27001 Standardı çerçevesinde kurumsal bilgi güvenliği* [Yayımlanmamış uzmanlık tezi]. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Döner, S. (2022). *Üniversite öğrencilerinin bilgi güvenliği farkındalık düzeylerinin belirlenmesi: Hitit Üniversitesi örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Dönmez, G. (2019). *Lise öğrencilerinin bilgi güvenliği farkındalığı ile dijital okuryazarlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Elbahadır, H. (2016). *Hacking interface* (16. bs.). Kodlab Yayın Dağıtım.
- Eminağaoğlu, M. ve G. Yılmaz (2009). Bilgi güvenliği nedir, ne değildir, Türkiye’ de bilgi güvenliği sorunları ve çözüm önerileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(4), 1-15. <http://hdl.handle.net/20.500.12397/5340>
- Emmungil, E, A. ve Uzun, Y. (2021). Bilgi ve iletişim teknolojisi dersi alan sağlık meslek yüksekokul öğrencilerinin bilişim güvenliği farkındalığı. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(19), 69-83. <https://www.ufuk.edu.tr/uploads/page/enstituler/sosyal-bilimler/ensdergi/say-19/makale-4.pdf>
- Fakeh, S. K. W., Zulhemay, M. N., Shahibi, M. S., Ali, J. ve Zaini, M. K. (2012). Information security awareness amongst academic librarians. *Journal of Applied Sciences Research*, 8(3), 1723-1735. https://www.researchgate.net/publication/266793836_Information_Security_Awareness_Amongst_Academic_Librarians

- Farid, G., Warraich, N. F., ve Iftikhar, S. (2023). Digital information security management policy in academic libraries: A systematic review (2010–2022). *Journal of Information Science*, 1-15. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/01655515231160026>
- Gülhan, B. (2021). *Yükseköğretim kurumlarında bilgi güvenliği farkındalığı: Bahçeşehir Üniversitesi örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Gülmüş, M. (2010). *Kurumsal bilgi güvenliği yönetim sistemleri ve güvenliği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi FBE.
- Güngör, M. (2015). *Ulusal bilgi güvenliği: Strateji ve kurumsal yapılanma* [Yayımlanmamış uzmanlık tezi]. T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Hekim, H. ve Başbüyük, O. (2013). Siber suçlar ve Türkiye'nin siber güvenlik politikaları. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4(2), 135-158. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423936102.pdf>
- Henkoğlu, T. ve Uçak, N. Ö. (2015). Üniversite kütüphanelerinde kişisel verilerin korunması. *Bilgi Dünyası*, 16(1), 45-74. <https://doi.org/10.15612/BD.2015.472>
- Kapanoğlu, G. (2016). *Öğretmenlerin bilgi güvenliği farkındalığının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Karakuzu, Ö. (2015). *Bilgi toplumu dönüşüm sürecinde e-devlet kavramının siber ülke güvenliği açısından değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi SBE.
- Kavak, A. ve Odabaş, H. (2023a). Üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin uygulanma yeterliliği. *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 293-332. <https://doi.org/10.54558/jiss.1321640>
- Kavak, A. ve Odabaş, H. (2023b). *Üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği yönetimi ve bir rehber önerisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE.
- Keser, H. ve Güldüren, C. (2015). Bilgi güvenliği farkındalık ölçeği (BGFÖ) geliştirme çalışması. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1167-1184. <https://doi.org/10.17051/ko.2016.27218>
- Kımay, H. (2012). *Lise öğrencilerinin siber zorbalık duyarlılığının riskli davranış, korumacı davranış, suça maruziyet ve tehlike algısı ile ilişkisi ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi EBE.
- Lima, J, S., Sales de Araújo, A, R., Santos, F, E, P., Barbosa, L, G, M., Dos Santos, I, L. (2017). Information security in academic libraries: The role of the librarian in planning and introducing new institutional policies. *Digital Journal of Library and Information Science*, 15(2), 389-419. <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA501077345&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&iissn=1678765X&p=IFME&sw=w&userGroupName=anon%7Ee66c1472&aty=open-web-entry>
- Mart, İ. (2012). *Bilişim kültüründe bilgi güvenliği farkındalığı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi FBE.
- Meral, S. (2022) *Kamu kurumlarının bilgi güvenliği politikalarının kurumsal bilgi güvenliğinin sağlanması açısından etkinliğinin analiz edilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Muharremoğlu, G. (2013). *Kurumsal bilgi güvenliğinde zafiyet, saldırı ve savunma öğelerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi FBE.
- Öztemiz, S. ve Yılmaz, B. (2013). Bilgi merkezlerinde bilgi güvenliği farkındalığı: Ankara'daki üniversite kütüphaneleri örneği. *Bilgi Dünyası Dergisi*, 14(1), 87-100. <https://doi.org/10.15612/BD.2013.136>
- Rezgui, Y. ve A. Marks (2008). Information security awareness in higher education: An exploratory study. *Computers & Security*, 27(7-8), 241-253. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167404808000485>

- Singh, V. ve Margam, M. (2018). Information security measures of libraries of central universities of Delhi: A study. *Journal of Library & Information Technology*, 38(2), 102-109. doi:10.14429/djlit.38.2.11879
- Şahinaslan, E., Kandemir, R. ve Şahinaslan, Ö. (11 - 13 Şubat 2009). Bilgi güvenliği farkındalık eğitim örneği. *IV. Akademik Bilişim Konferansı, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi*, 1-6. https://ab.org.tr/ab09/kitap/sahinaslan_kandemir_AB09.pdf
- Şahinaslan, Ö. (2013). *Siber saldırılara karşı kurumsal ağlarda oluşan güvenlik sorunu ve çözümü üzerine bir çalışma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Trakya Üniversitesi FBE.
- Şişkin, D. Ş. (2020). *Üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği ve kişisel verilerin korunması* [Yayımlanmamış uzmanlık tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Tekerek, M. (2008). Bilgi güvenliği yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 11(1), 132-137. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/423183>
- Tonta, Y. (1999). Bilgi toplumu ve bilgi teknolojisi. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 13(4), 363- 375. <https://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/910/904>
- Uslu, T. (2007). *İnternet güvenliği ve risk yönetimi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi FBE.
- Vardal, N. (2009). *Yükseköğretimde bilgi güvenliği: Bilgi güvenlik yönetim sistemi için bir model önerisi ve uygulaması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi EBE.
- Vural, Y. (2007). *Kurumsal bilgi güvenliği ve sızma (penetrasyon) testleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi FBE.
- Vural, Y. ve Sağıroğlu, Ş. (2007). Kurumsal bilgi güvenliği: Güncel gelişmeler. *X.Uluslararası Katılımlı Bilgi Güvenliği ve Kriptoloji Konferansı, Ankara: Bilgi Güvenliği Derneği*, 191-199. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gazimmfd/issue/6676/88512>
- Ward, P. ve Smith, L. C. (2002). The development of access control policies for information technology systems. *Computers & Security*, 21(4), 356-371. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167404802004145>
- Yıldız, M. (2014). *Siber suçlar ve kurum güvenliği* [Yayımlanmamış uzmanlık tezi]. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı.
- Yılmaz, B. (2013). *E-dönüşüm sistemlerinin bilgi güvenliği açısından incelenmesi E-Devlet kullanıcıları üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi SBE.

**ANALYSIS OF THE FIRST-GRADE GUIDANCE PROGRAM IN THE CONTEXT
OF THE UNITED NATIONS CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD
İLKÖĞRETİM BİRİNCİ SINIF REHBERLİK PROGRAMININ BİRLEŞMİŞ
MİLLETLER ÇOCUK HAKLARI BİLDİRGESİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**

¹TUĞÇE KOÇ, ²HASAN GÜNER BERKANT

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim,

0009-0004-6457-7041

²Prof.Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim,

0000-0003-0725-6036

Özet

Bu araştırmanın genel amacı, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi kapsamında belirlenen çocuk hakları ile ilişkili ilkelere ve kavramlara ilköğretim birinci sınıf rehberlik programında yer verilme durumunu inceleyerek pedagojik uygulamada hak temelli bir yaklaşımın benimsenmesine katkıda bulunmaktır. Bu genel amaç doğrultusunda T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ilköğretim birinci sınıf rehberlik programının amaçlar, vizyon, misyon ve değerler, özellikler, kök değerler ve karakter güçler, temel ilkeler, uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar, kazanımlar ve sözlük bölümlerinde, 10 maddeden oluşan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesindeki çocuk hakları ile ilişkili ilke ve kavramlara ne kadar ve nasıl yer verildiği doküman incelemesi yöntemiyle betimsel analiz yapılarak incelenmiştir. Bildirgede yer alan ilkeler ve kavramlar ölçüt kabul edilerek bunların birinci sınıf rehberlik programı kapsamında yer verilme durumlarını belirleyecek bir veri toplama tablosu oluşturulmuştur. Tabloda yer alan temalar ve kodlar için eğitim programları ve öğretim alanında uzman bir öğretim üyesinin dönüt ve düzeltmeleri dikkate alınmıştır. Yapılan çalışmada Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi maddelerinin, birinci sınıf rehberlik programının “temel ilkeler”, “kazanımlar” ve “sözlük” bölümlerinde daha çok temsil edildiği ve en az “uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar” bölümünde temsil edildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Programın temel alındığı ilke “İlke-7 (Çocuğun, en azından ilköğretim aşamasında ücretsiz ve zorunlu bir eğitim almaya hakkı vardır. Çocuğa, genel kültürünü geliştirmeye yarayacak ve eşitlik temeli üzerinde yeteneklerini, yargı gücünü, manevi ve toplumsal sorumluluk duygusunu geliştirmesine ve yararlı bir toplum üyesi olmasına olanak sağlayacak bir eğitim verilir.)” olarak belirlenmiştir. Çalışmada “İlke-3 (Çocuğun doğuştan başlayarak bir isme ve vatandaşlığa hakkı vardır.)”, “İlke-8 (Çocuk her durumda korunma ve yardımdan ilk yararlanacaklar arasındadır.)” ve “İlke-9 (Çocuk, her türlü ihmâl, zulüm ve sömürüye karşı korunur. Çocuk, her ne biçimde olursa olsun alım-satım konusu olamaz. Çocuğun, uygun bir yaş sınırına ulaşmadan önce çalışmasına izin verilmez; hiçbir durumda sağlık ve eğitimine zarar verecek ve bedensel, zihinsel ya da ruhsal gelişmesine engel olacak bir işte çalışmasına yol açılıp izin verilemez.)” ilkeleri ile ilişkili tema ve kodların programda temsil edildiği bir bölüme rastlanmamıştır. Birinci sınıf rehberlik programında en çok “eğitim hakkı” ve “eşitlik hakkı” kavramlarına yer verildiği, “kimlik hakkı”, “öncelikli olma hakkı” ve “istismardan korunma hakkı” kavramlarına ise değinilmediği belirlenmiştir.

Araştırmada, rehberlik programlarının tasarlanmasında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinin önemi vurgulanmış ve pedagojik uygulamalarda çocuğu koruyan hakların, bütüncül bir öğretim yaklaşımıyla programa yerleştirilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Çocuk hakları, birinci sınıf rehberlik programı, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi, nitel araştırma.

Abstract

The general purpose of this research is to contribute to the adoption of a rights-based approach in pedagogical practice by examining the extent to which the principles and concepts related to children's rights, as defined in the United Nations Declaration of the Rights of the Child, are included in the first-grade guidance program in primary education. In line with this general aim, the first-grade guidance program of the Ministry of National Education of the Republic of Turkey was examined through document analysis by conducting a descriptive analysis of the extent to which the principles and concepts related to children's rights in the 10 articles of the United Nations Declaration of the Rights of the Child are reflected in the sections on objectives, vision, mission and values, characteristics, core values and character strengths, fundamental principles, considerations to be taken into account in implementation, outcomes, and glossary. A data collection table was created to determine the extent to which these principles and concepts were included in the structure of the first-grade guidance program, taking the principles and concepts in the Declaration as criteria. Feedback and corrections from an expert in curriculum and instruction were considered for the themes and codes included in the table. The study found that the articles of the United Nations Declaration of the Rights of the Child were most represented in the "fundamental principles," "outcomes," and "glossary" sections of the first-grade guidance program and were least represented in the "considerations to be taken into account in implementation" section. The primary principle which the program is based upon is considered to be "Principle 7 (The child is entitled to receive free and compulsory education, at least at the elementary level. The child shall have an education which will promote his general culture and enable him, on a basis of equal opportunity, to develop his abilities, individual judgment, sense of moral and social responsibility, and to become a useful member of society.)" No section in the program was found to represent themes and codes related to "Principle 3 (The child shall be entitled from his birth to a name and a nationality.)," "Principle 8 (The child shall in all circumstances be among the first to receive protection and relief.)," and "Principle 9 (The child shall be protected against all forms of neglect, cruelty, and exploitation. He shall not be the subject of traffic, in any form. The child shall not be admitted to employment before an appropriate minimum age; he shall in no case be caused or permitted to engage in any occupation or employment which would prejudice his health or education, or interfere with his physical, mental or moral development.)." It was determined that the concepts of the "right to education" and the "right to equality" were the most emphasized ones in the first-grade guidance program, while the concepts of the "right to identity", "priority rights", and the "right to protection from abuse" were not addressed. The research emphasized the importance of the United Nations Declaration of the Rights of the Child in the design of guidance program and it was recommended that the rights protecting the child should be integrated into the program with a holistic teaching approach in pedagogical practices.

Keywords: Children's rights, first-grade guidance program, United Nations Convention on the Rights of the Child, qualitative research.

1.GİRİŞ

Eğitim, bireylerin bilgi, beceri ve değerleri edinmelerini sağlayarak kişisel ve toplumsal gelişimlerini destekleyen bir süreçtir (Çiçekdağ, 2022). Bu süreçte, öğrencilerin sadece akademik bilgi kazanmaları değil, aynı zamanda yaşam boyu öğrenme, eleştirel düşünme, problem çözme ve etik değerler gibi önemli becerileri de kazanmaları hedeflenmektedir. Eğitimin geniş kapsamlı olması için, etkin ve sistematik bir şekilde birleştirilmesi gerekmektedir (Yıldırım, 1996). Bu sürecin yürütülebilmesinde eğitim programları kritik bir rol oynamaktadır (Koç, 2021). Eğitim programları, belirli eğitim hedeflerine ulaşmayı amaçlayan sistematik ve organize edilmiş planlar olarak tanımlanabilir (Kurnaz, 2024). Bu programlar, eğitim sürecinde yer alan aşamaları yapılandırarak öğrencilerin ihtiyaçlarına ve toplumsal beklentilere uygun öğrenme deneyimleri sunmayı hedeflemektedir. Eğitim programlarının temel amaçları arasında öğrencilerin sosyal sorumluluk bilinci kazanması da yer almaktadır (Özkan, 2009). İyi yapılandırılmış eğitim programları, öğrencilerin akademik başarılarını artırmanın yanı sıra onların kişisel ve sosyal gelişimlerini, öğrendikleri bilgileri uygulama ve yaşamlarına aktarma becerilerini geliştirmeyi de sağlayabilir.

Sınıf rehberlik programları, öğrencilerin kişisel ve sosyal gelişimlerine odaklanan, onların hem okul içinde hem de okul dışında karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olan ve aynı zamanda olumlu davranışları teşvik ederek toplumsal uyumu artırmayı hedefleyen (Demirel, 2010) bir eğitim aracıdır. Bir sınıf rehberlik programının etkili olabilmesi için belirli bileşenlerin uyumlu ve dengeli bir şekilde bir araya getirilmesi gerekmektedir (Tokalı, 2007). Bu bileşenler, programın genel amacı olan öğrenci gelişimine yönelik olarak programın ana hatlarını oluşturan bölümlerin etkileşimli ve iş birlikli yürütülmesini kapsamaktadır. Sınıf rehberlik programının amaçları, vizyonu, misyonu ve değerleri, özellikleri, kök değerleri ve karakter güçleri, temel ilkeleri, uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar, kazanımlar, sözlük bölümleri ile programın genel hedefleri ve amaçları belirlenirken, öğrencilerin ihtiyaçlarını değerlendirme, duygusal destek sağlama, problem çözme becerilerini öğretme, öğrencilere rehberlik ve destek sağlama, duygusal ihtiyaçlarını karşılama ve sosyal becerilerini geliştirme bileşenleri dikkate alınmaktadır. Bu bileşenler, öğrencilerin kendi haklarını tanıması ve savunması konusunda bilgi ve beceriler kazandırabilmeyi hedeflemektedir.

Çocuk haklarının sınıf rehberlik programlarında yer almasının amacı, öğrencilere demokratik değerlerin ve insan haklarının önemini kavratma, öğrencileri toplumda aktif ve sorumlu bireyler olarak yetiştirmeye dayalıdır (Gül ve Önder, 2022). Bu doğrultuda düzenlenen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi, çocukların temel haklarının kayıt altına alınmasını ve bu hakların korunmasını sağlayan uluslararası bir belgedir (Gören, 2017). Bu bildirme ile tüm çocukların eşit şekilde korunmasının, desteklenmesinin ve gelişimlerinin sağlanmasının güvence altına alındığı görülmektedir. Bildirge, 1959 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından onaylanmış olup, dünyadaki tüm çocukların eşit haklara sahip olması amacıyla imzalanmış (Kurt, 2016) olup, eğitim, sağlık, barınma, güvenlik, sevgi, anlayış ve ifade özgürlüğü gibi insanların en temel haklarını koruma altına alan bir belgedir (Ünal, 2001). Bu bağlamda bildirge, çocukların korunması için devletlerin ve toplumların birlikte hareket etmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi sadece bir ilkeler bütünü değil, devletlerin ve toplumların çocuklara refahlık sağlamak ve onların tam potansiyellerine erişmesine yardımcı olmak konusunu ciddi sorumlulukları haline getiren bir çerçevedir.

Bu bildirgenin kabul edilmesiyle birlikte, çocukların hakları konusunda küresel bir farkındalık oluşmuş ve birçok ülkede çocukların yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır (Akbudak, Aydın, Şahin, Esen ve Yaşar, 2024).

Bildirgede kapsamlı bir şekilde yer alan haklar, çocukların sağlıklı, mutlu ve güvenli bir yaşam sürmelerine yönelik temel ilkeleri ortaya koyarak çocukların, kendi haklarını ve bu hakların korunmasının önemini erken yaşlardan itibaren öğrenip karşılaştıkları olumsuz durumlarda ne yapmaları gerektiğini bilmelerine ve gerektiğinde yardım talep edebilmelerine yardımcı olmaktadır. Kendilerine yönelik tehditlerin farkında olan çocuklar, bu tür durumlarla karşılaştıklarında daha etkili tepkiler verebilmekte ve yetişkinlere başvurabilmektedirler. Haklarının farkında olan çocukların kendilerini daha iyi ifade etmesi ve duygusal dengeyi sağlamaları duygusal zekâ gelişimlerini de artırabilmekte ve daha sağlıklı sosyal ilişkiler kurmaları kolaylaşabilmektedir (Buğday ve Küçükoğlu, 2017). Bu durum, onların ileride aktif ve sorumlu vatandaşlar olarak topluma katkıda bulunmalarını teşvik edebilmektedir.

Uçuş (2009) ve Uluç (2008) tarafından yapılan araştırmalarda öğretim programlarında çocuk haklarına dair kazanım ve konuların dağılımında, çocukların gelişimsel özelliklerinin yeterli ölçüde dikkate alınmadığı, bu kazanımların derslere yerleştirilmesinde bilimsel bir yaklaşım eksikliği olduğu, özellikle çocukların korunma, örgütlenme ve barışçıl toplanma özgürlüğü gibi temel haklarının yeterince ele alınmadığı ve çocuk hakları eğitiminin programa genel olarak yeterince yansıtılmadığı yönünde eksikliklerin bulunduğu belirtilmiştir. Batur Musaoğlu (2012), 36-72 aylık çocuklar için okul öncesi eğitim programını incelediği çalışmada Çocuk Hakları Sözleşmesi ile çelişen az sayıda ifade bulunmasına rağmen programın geneline bakıldığında sözleşmeyi temel alarak hazırlanan bir program olmadığı ve çocuk hakları kültürüne sahip bireylerin yetiştirilmesi için yeniden yapılandırılmaya gereksinimi olduğu sonucuna varmıştır. Çarıkçı (2019) ise ilköğretim dördüncü sınıf sosyal bilgiler dersi kapsamında çocuk hakları eğitim programı tasarlamıştır ve programın uygulanması sonucunda öğrencilerin çocuk haklarına yönelik tutum ve farkındalık düzeylerinde ve çocuk hakları bilgilerine artış sağlandığını tespit etmiştir. Bu çalışma ile rehberlik programlarının tasarlanmasında ve uygulanmasında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinin öneminden hareketle, pedagojik uygulamalarda etik ve hak temelli bir yaklaşımın benimsenmesine katkıda bulunulması düşünülmektedir. Bu nedenle birinci sınıf rehberlik programının yapısal özelliklerine ait bölümlerde Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinin ne derece karşılık bulduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın problem cümlesi “İlköğretim birinci sınıf rehberlik programında çocuk hakları ile ilişkili ilkelere ve kavramlara ne kadar ve nasıl yer verilmektedir?” şeklinde ifade edilebilir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi kapsamında belirlenen çocuk hakları ile ilişkili ilkelere ve kavramlara ilköğretim birinci sınıf rehberlik programında yer verilme durumunu inceleyerek pedagojik uygulamada hak temelli bir yaklaşımın benimsenmesine katkıda bulunmaktır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. İlköğretim birinci sınıf rehberlik programının;
  - a. Amaçları,
  - b. Vizyonu, misyonu ve değerleri,
  - c. Özellikleri,
  - d. Kök değerler ve karakter güçleri,
  - e. Temel ilkeleri,
  - f. Uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar,

g. Kazanımlar,

h. Sözlük bölümlerinde çocuk hakları ile ilişkili ilkelere ve kavramlara ne kadar ve nasıl yer verilmektedir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, materyali, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve çözümlenmesi ile geçerlik, güvenirlik ve inandırıcılık ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri olay, olgu ve durumları yorumlayarak anlamlı bütünler oluşturmaya yönelik kullanılan bir yöntemdir (Kıral, 2020). Doküman incelemesi, araştırmanın problem durumuna konu olan olgu veya olguları içeren çeşitli yazılı ya da görsel belgelerin incelenmesine dayalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Doküman incelemesinde belgenin içeriği ayrıntılı ve sistemli bir şekilde incelenmektedir (Wach ve Ward, 2013). Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde çocuk hakları ile ilişkili ilke ve kavramlara, Milli Eğitim Bakanlığı birinci sınıf rehberlik programının bölümlerinde ne kadar ve nasıl yer verildiği incelenmiştir.

2.2. Araştırmanın Materyali

Araştırmada on maddeden oluşan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi (1959) ve Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2022) tarafından geliştirilen birinci sınıf rehberlik programının sekiz bölümü incelenmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan ilkeler ve kavramlar ölçüt kabul edilerek bunlara birinci sınıf rehberlik programı yapısında yer verilme durumlarını belirleyecek bir veri toplama tablosu oluşturulmuştur. Tabloda yer alan temalar ve kodlar için eğitim programları ve öğretim alanında uzman bir öğretim üyesinin dönüt ve düzeltmeleri dikkate alınmıştır. Bu sayede doküman incelemesi tablosu veri toplamaya uygun hale getirilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Araştırmada öncelikle on ilkedeki oluşan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinin metni incelenerek her ilke için çocukların hak ve özgürlüklerine ilişkin temalar ve kodlar belirlenmiştir. Temalar, “eşitlik hakkı, korunma ve gelişim hakkı, kimlik hakkı, güvenlik ve sağlık hakkı, özel eğitim hakkı, maddi ve manevi ihtiyaç hakkı, eğitim hakkı, öncelikli olma hakkı, istismardan korunma hakkı, evrensellik bilinci hakkı” şeklinde belirlenmiştir.

Tema ve kodların belirlenmesinin ardından, ilköğretim birinci sınıf rehberlik programı yapısı, “amaçları, vizyonu, misyonu ve değerleri, özellikleri, kök değerleri ve karakter güçleri, temel ilkeleri, uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar, kazanımlar, sözlük” olmak üzere sekiz bölüme ayrılmış ve çocuk haklarına ilişkin önceden belirlenen tema ve kodlar ölçüt kabul edilerek bu bölümlerdeki bilgiler analiz edilmiştir. Bölümlerdeki bilgilerin analizinde betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Betimsel analizde, toplanan verilerin temalar ve kodlar yoluyla kavramsallaştırılıp anlamlandırılması yoluyla bir olgu ya da olay var olan haliyle incelenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Detaylı bir anlayışla yapılan betimsel analiz, nitel araştırmalarda derinlemesine bir inceleme imkânı sunmaktadır (Denzin ve Lincoln, 1998). Betimsel analiz ile oluşturulan temalar ve kodlar tablolar halinde bulgular bölümünde sunulmuştur. Ayrıca bulguların daha açık ve anlaşılır olması amacıyla doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

2.5. Geçerlik, Güvenirlik ve İnanırcılık

Araştırmada Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan ilkeler detaylı biçimde incelenerek temsil gücünün yüksek olduğu düşünülen kodlar belirlenmiştir. Oluşturulan kodlardan yola çıkılarak temalar tespit edilmiştir. Oluşturulan analiz tablosundaki tema ve kodların kapsam, yapı ve dil geçerliğinin sağlanabilmesi için eğitim programları ve öğretim alanında uzman bir öğretim üyesi tarafından incelenmiştir. Ayrıca güvenirlüğün hesaplanmasında iki ayrı kodlayıcının belirlediği kodlar arasındaki tutarlılığın belirlenebilmesi için (Baltacı, 2017) Miles ve Huberman'ın (1994) güvenirlilik analizi formülü kullanılmıştır. Güvenirlilik analizi formülü uygulanarak kodlar arası tutarlılık ölçülmüştür. İlk ölçümde:

Güvenirlilik= Görüş birliği sayısı / (Görüş birliği + Görüş ayrılığı)

Güvenirlilik= 39 / (39 + 16)

Güvenirlilik= 0.70 olarak hesaplanmıştır.

Kodlama tutarlılığının sağlanabilmesi için güvenirlilik değerinin en az 0.80 olması beklenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu nedenle kodlayıcılar, belirledikleri kodları tekrar değerlendirmek amacıyla bir araya gelmiş ve yapılan inceleme sonucu ilk aşamada oluşturulan 55 kod sayısı 60 koda çıkartılmıştır ve kodların temsil gücü artırılmıştır. Yeni durumda yapılan ikinci ölçüm ile;

Güvenirlilik= Görüş birliği sayısı / (Görüş birliği + Görüş ayrılığı)

Güvenirlilik= 50 / (50 + 10)

Güvenirlilik= 0.83 olarak hesaplanmıştır.

Kodlayıcılar arası tutarlılık oranına ulaşıldığı ve kodların çalışmayı temsil ettiği düşünüldüğünden analiz verilerinin yeterli düzeyde güvenilir olduğu kabul edilmiştir.

Verilerin inandırcılığını sağlamak amacıyla, araştırmacı ön yargılarını azaltma, dahil etme/dışlama kriterleri, alanyazın, araştırma yöntemlerinin ayrıntılı tanıtımı, başka bir araştırmacının süreç ve sonuçları incelemesi (Başkale, 2016) yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, araştırmacıların incelenecek dokümanlara ve verilere yönelik herhangi bir ön yargı olmadan yaklaşması sağlanmış, çalışmaya dâhil edilecek ve dışlanacak doküman bölümleri bilimsel ölçütlere göre belirlenmiş, bu belirlemede ilgili alanyazında yer alan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi ölçüt olarak kullanılmış, araştırmada kullanılan yöntemler açık ve anlaşılır biçimde yazılmış, veri toplama sürecinin başından analiz aşamasına kadar uzman görüşüne başvurulmuştur.

3.BULGULAR

Bu bölümde Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan ilkelere hareketle oluşturulan tema ve kodların birinci sınıf rehberlik programında yer alma durumlarına yönelik bulgulara araştırmanın alt amaçları doğrultusunda yer verilmiştir. Bulgu tablolarında kullanılan kısaltmalar aşağıda belirtilmiştir:

A: Amaçlar, Ö: Özellikler, T: Temel ilkeler, VDM: Vizyon, misyon ve değerler, KDKG: Kök değerler ve karakter güçleri U: Uygulanmasında dikkat edilecek hususlar, K: Kazanımlar,

S: Sözlük

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 1'e ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

İlke 1: Çocuk, bu Bildirgede öne sürülen haklardan yararlanır. Her çocuk, kendisinin ya da ailesinin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş ve başka bir statü bakımından herhangi bir ayırım yapılmaksızın bu haklara sahiptir.

Tablo 1

İlke 1 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
Eşitlik Hakkı	Irk	T,K,S
	Renk	T,K,S
	Cinsiyet	T,K,S
	Dil	T,K,S
	Din	T,K,S
	Siyasi Görüş	T,K,S
	Statü	T,K,S
	Köken	T,K,S

Tablo 1’de görüldüğü gibi, eşitlik hakkı teması ve oluşturulan kodlar, birinci sınıf rehberlik programında yer alan farklı bölümlerde temsil edilmektedir. Birinci sınıf rehberlik programının **Temel İlkeleri** bölümünde yer alan “Bu program Millî Eğitim Bakanlığının tüm eğitim ve öğretim kurumlarındaki öğrencilere yöneliktir.” ifadesi, **Kazanımlar** bölümünde 10. haftada yer alan, Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişiler arası beceriler yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Her çocuğun hak ve sorumluluklarının olduğunu bilir.” kazanımı ve **Sözlük** bölümündeki “Hak Savunuculuğu: Sosyal adalet temelli politik, ekonomik ve sosyal açılardan dezavantajlı olanların güçlendirilmesinde yapısal ve kalıcı değişiklikler ortaya koymak için mücadele etmeyi ifade etmektedir.” tanımı öğrencilerin eşitlik hakkının olduğunu vurgulamakta ve bu bağlamda İlke-1 ile örtüşmektedirler.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 2’ye ilişkin bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

İlke 2: Çocuk, özel olarak korunur, yasalar ve başka yollarla sağlıklı ve normal biçimde, özgürlük ve saygınlık koşullarında bedensel, zihinsel, ahlaki, manevi ve toplumsal olarak gelişmesine olanak sağlayacak fırsat ve kolaylıklardan yararlanır. Bu amaçla çıkarılacak yasalarda, çocuğun çıkarları önde gelir.

Tablo 2

İlke 2 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
Korunma ve Gelişim Hakkı	Bedensel	VDM,Ö,T,K,S
	Zihinsel	A,VDM,Ö,T,K,S
	Duyuşsal	A,VDM,Ö,T,K,S
	Toplumsal	A,VDM,Ö,T,K,S

Tablo 2’de görüldüğü gibi korunma ve gelişim hakkı teması ve oluşturulan kodlar, birinci sınıf rehberlik programında yer alan farklı bölümlerde temsil edilmektedir. Birinci sınıf rehberlik programının **Amaçları** bölümünde yer alan “Problem çözme ve karar verme becerilerine sahip, öğrenme yaşantıları yoluyla kendini tanıyabilen, Kendi ve başkalarının duygularını anlayan ve kendi duygularını ifade edebilen, kişiler arası iletişim becerileri ve karakter güçleri gelişmiş, içinde bulunduğu çevresine ve topluma uyum sağlayabilen...” ifadesi, **Vizyon, Misyon ve Değerler** bölümündeki “Sınıf Rehberlik Programı’nın vizyonu, bugünün çocuklarını yarının sağlıklı, başarılı ve iyi oluş düzeyi yüksek bireyleri olarak yetiştirmektir.” ifadesi, **Özellikler** bölümündeki “Gelişim alanlarına ilişkin yeterlik alanları çeşitlendirilmiş ve açık bir şekilde belirlenmiştir. Yeterlikler ve kazanımlar; öğrencilerin yaşları, zihinsel, sosyal duygusal ve fiziksel gelişimleri ile gelişim görevleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Kariyer gelişim alanında, öğrencilerin içinde buldukları kariyer gelişim döneminin özellikleri ve kariyer gelişim görevleri dikkate alınmıştır. Öğrencilere sağlıklı bir akademik gelişim, sağlıklı bir kariyer gelişimi ve sağlıklı bir sosyal duygusal gelişim sağlayarak öğrencilerin iyi oluş ve uyum düzeyi yüksek bireyler olarak yetişmeleri beklenmektedir.” ifadesi, **Temel İlkeler** bölümündeki “Programda tek bir modele dayanmak yerine özellikle gelişimsel, duygusal davranışların kazandırılmasına daha çok odaklanılmıştır.” ifadesi, **Kazanımlar** bölümündeki;

2.-3. haftada yer alan, Akademik Gelişim Alanı ve Okula ve Okulun Çevresine Uyum yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Okulun bölümlerini ve okulda çalışan personeli tanır.”

5. haftada yer alan, Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Kuralların yaşamı kolaylaştıracağını fark eder.”

6. haftada yer alan, Akademik Gelişim Alanı ve Okula ve Okulun Çevresine Uyum yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Okuldaki riskli olabilecek durum, ortam ve davranışları açıklar.”

14. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Duyguları anlama ve Yönetme yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Yaşadığı duyguları fark eder.”

15-16. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Duyguları anlama ve Yönetme yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Duyguların uygun olan ve olmayan ifade etme biçimlerini ayırt eder.”

18-19. haftada yer alan Kariyer Gelişim Alanı ve Kariyer Farkındalığı yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Okul içinde ve dışında yapmaktan hoşlandığı etkinlikleri fark eder.”

27. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Kişisel güvenliği için “Hayır!” demenin gerekliliğini açıklar.”

28. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Kimden, nereden, ne zaman ve nasıl yardım isteyebileceğini bilir.”

35. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Bilişim teknolojilerinin kullanım amaçlarını fark eder.”

36. haftada yer alan tüm alanlara hitap eden ve yansıtma becerisini kazandırmayı hedefleyen “Sınıf rehberlik programı etkinliklerine/yaşantılarına ilişkin duygu ve düşüncelerini yansıtır.” kazanımları ve **Sözlük** bölümündeki “İyilik Hâli: Sağlık kavramının daha bütüncül olarak ele alınmasına paralel olarak iyilik hâli, optimal düzeyde sağlıklı olmaya yönelmiş davranışlar olarak ele alınmaktadır. Sağlıklı olmaya yönelmiş davranışlar arasında, bireyin sahip olduğu kişisel amaçlarına ve daha anlamlı yaşam geçirme hedeflerine ulaşmak için çabalaması; bedeninin, aklının ve ruhunun bütünleşmesi; sosyal, kişisel ve ekolojik olarak tüm alanlarda işlevsel bir yaşam sürmek yer almaktadır.” ile “İyi Oluş: İyi oluş psiko-patolojik bir tanının ya da davranış bozukluğunun olmaması anlamına gelmesinin ötesinde kişinin kendi yeteneklerini fark etmesi, günlük yaşam stresi ile başa çıkabilmesi, verimli bir şekilde çalışabilmesi ve içinde bulunduğu toplumun gelişimine katkı sağlayabilmesi, bunun yanında yaşamında pozitif duygularla psikolojik ve sosyal işlevselliğin olması durumu olarak tanımlanmıştır.” tanımları öğrencilerin korunma ve gelişim hakkının olduğunu vurgulamaktadır ve bu bağlamda İlke 2 ile örtüşmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 3’e ilişkin bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

İlke 3: Çocuğun doğuştan başlayarak bir isme ve vatandaşlığa hakkı vardır.

Tablo 3

İlke 3 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
Kimlik Hakkı	İsim	-
	Vatandaşlık	-

Tablo 3’te görüldüğü gibi kimlik hakkı teması ve oluşturulan kodlar, birinci sınıf rehberlik programında yer alan herhangi bir bölümde temsil edilmemektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 4’e ilişkin bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

İlke 4: Çocuk toplumsal güvenlik olanaklarından yararlanır. Sağlık içinde gelişme ve yetişme hakkı vardır. Bu amaçla kendisine ve annesine özel bakım ve korunma olanakları sağlanır. Bu olanaklar doğum öncesi ve doğum sonrası bakımı da içerir. Çocuğun, yeterli beslenme, barınma, eğlenme ve sağlık hizmetlerine hakkı vardır.

Tablo 4

İlke 4 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
------	--------	----------

	Bakım	Ö
Güvenlik ve Sağlık Hakkı	Korunma	Ö,K
	Beslenme	Ö
	Barınma	Ö

Tablo 4’te görüldüğü gibi güvenlik ve sağlık hakkı teması ve oluşturulan kodlar, birinci sınıf rehberlik programında yer alan Özellikler bölümünde temsil edilmektedir. **Özellikler** bölümündeki “Sınıf Rehberlik Programı’nda iyi oluş, iyilik hâli temalarına ilk kez yer verilmiştir.” ifade ve **Kazanımlar** bölümündeki;

27. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Kişisel güvenliği için ‘Hayır!’ demenin gerekliliğini açıklar.”

28. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Kimden, nereden, ne zaman ve nasıl yardım isteyebileceğini bilir.”

35. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Bilişim teknolojilerinin kullanım amaçlarını fark eder.” kazanımlarının öğrencilerin güvenlik ve sağlık hakkının olduğunu vurguladıkları ve bu bağlamda İlke 4 ile örtüşükleri görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 5’e ilişkin bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

İlke 5: Bedensel, zihinsel ve toplumsal bakımdan özürli çocuğa özel durumunun gerektirdiği gibi davranılır ve özel eğitim ve bakım sağlanır.

Tablo 5

İlke 5 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
Özel Eğitim Hakkı	Bedensel engel	K
	Zihinsel engel	-
	Toplumsal engel	-

Tablo 5’te görüldüğü gibi özel eğitim hakkı teması ve oluşturulan kodlar, birinci sınıf rehberlik programında yer alan Kazanımlar bölümünde temsil edilmektedir. Birinci sınıf rehberlik programının **Kazanımlar** bölümünde 12. haftada yer alan, Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişiler arası beceriler yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Bireylerin birbirinden fiziksel açıdan farklılığının doğal olduğunu bilir.” kazanımı öğrencilerin özel eğitim hakkının olduğunu vurgulamaktadır ve bu bağlamda İlke 5 ile örtüşmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 6’ya ilişkin bulgular Tablo 6’da sunulmuştur.

İlke 6: Çocuğun kişiliğinin tam ve uyumlu gelişmesi için sevgi ve anlayışa gereksinimi vardır. Ana-babanın bakım ve sorumluluğu altında ve her durumda yakınlık, maddi ve manevi güvenlik ortamında elden geldiğince yetiştirilir. Ailesiz ve yeterli destekten yoksun çocuklara özel bakım sağlamak, toplum ve kamu makamlarının ödevidir. Çok çocuklu aile çocuklarının korunması amacıyla devletçe ve başka kaynaklardan yardım sağlanır.

Tablo 6

İlke 6 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
	Sevgi	VDM
	Anlayış	VDM
	Maddi Güvenlik	A,K
Maddi ve Manevi İhtiyaç Hakkı	Manevi Güvenlik	A,K
	Özel Bakım	-
	Korunma	-
	Devlet Yardımı	-

Tablo 6’da görüldüğü gibi korunma ve gelişim hakkı teması ve oluşturulan kodlar, birinci sınıf rehberlik programında yer alan farklı bölümlerde temsil edilmektedir. Birinci sınıf rehberlik programının **Amaçları** bölümünde yer alan “Problem çözme ve karar verme becerilerine sahip, öğrenme yaşantıları yoluyla kendini tanıyabilen, kendi ve başkalarının duygularını anlayan ve kendi duygularını ifade edebilen, kişiler arası iletişim becerileri ve karakter güçleri gelişmiş, içinde bulunduğu çevresine ve topluma uyum sağlayabilen...” ifadesi, **Vizyon, Misyon ve Değerler** bölümündeki “Sınıf Rehberlik Programı ile öğrencilerin Millî Eğitim Bakanlığının öğretim programlarında yer alan kök değerlerle (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) birlikte karakter güçlerinin de (azim ve kararlılık, öğrenme aşkı, merak, umut ve iyimserlik, nezaket, sosyal zekâ, yaşam coşkusu, cesaret, tedbirlik, affedicilik, şükran duyma, mizah gibi) geliştirilmesi amaçlanmaktadır.” ifadesi, **Kazanımlar** bölümündeki;

1. haftada yer alan, Akademik Gelişim Alanı ve Okula ve Okulun Çevresine Uyum yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Okula başlamaya ilişkin duygularını ifade eder.”

2-3. haftada yer alan, Akademik Gelişim Alanı ve Okula ve Okulun Çevresine Uyum yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Okulun bölümlerini ve okulda çalışan personeli tanır.”

6. haftada yer alan, Akademik Gelişim Alanı ve Okula ve Okulun Çevresine Uyum yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Okuldaki riskli olabilecek durum, ortam ve davranışları açıklar.”

14. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Duyguları anlama ve Yönetme yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Yaşadığı duyguları fark eder.”

27. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Kişisel güvenliği için “Hayır!” demenin gerekliliğini açıklar.”

28. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Kimden, nereden, ne zaman ve nasıl yardım isteyebileceğini bilir.”

35. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Bilişim teknolojilerinin kullanım amaçlarını fark eder.”

36. haftada yer alan tüm alanlara hitap eden ve yansıtma becerisini kazandırmayı hedefleyen “Sınıf rehberlik programı etkinliklerine/yaşantılarına ilişkin duygu ve düşüncelerini yansıtır.” kazanımları ve **Sözlük** bölümündeki “İyilik Hâli: Sağlık kavramının daha bütüncül olarak ele alınmasına paralel olarak iyilik hâli, optimal düzeyde sağlıklı olmaya yönelmiş davranışlar olarak ele alınmaktadır. Sağlıklı olmaya yönelmiş davranışlar arasında, bireyin sahip olduğu kişisel amaçlarına ve daha anlamlı yaşam geçirme hedeflerine ulaşmak için çabalaması; bedeninin, aklının ve ruhunun bütünleşmesi; sosyal, kişisel ve ekolojik olarak tüm alanlarda işlevsel bir yaşam sürmek yer almaktadır.” ve “İyi Oluş: İyi oluş psiko-patolojik bir tanının ya da davranış bozukluğunun olmaması anlamına gelmesinin ötesinde kişinin kendi yeteneklerini fark etmesi, günlük yaşam stresi ile başa çıkabilmesi, verimli bir şekilde çalışabilmesi ve içinde bulunduğu toplumun gelişimine katkı sağlayabilmesi, bunun yanında yaşamında pozitif duygularla psikolojik ve sosyal işlevselliğin olması durumu olarak tanımlanmıştır.” tanımları öğrencilerin maddi ve manevi ihtiyaç hakkının olduğunu vurgulamaktadır ve bu bağlamda İlke 6 ile örtüşmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 7’ye ilişkin bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

İlke 7: Çocuğun, en azından ilköğretim aşamasında ücretsiz ve zorunlu bir eğitim almaya hakkı vardır. Çocuğa, genel kültürünü geliştirmeye yarayacak ve eşitlik temeli üzerinde yeteneklerini, yargı gücünü, manevi ve toplumsal sorumluluk duygusunu geliştirmesine ve yararlı bir toplum üyesi olmasına olanak sağlayacak bir eğitim verilir. Çocuğun eğitiminden ve rehberliğinden sorumlu olanlar için yol gösterici ilke, çocuğun çıkarlarıdır. Bu sorumluluk her şeyden önce ana babasındır. Çocuk, eğitimle aynı amaçlara yönelik oyun ve eğlenme konusunda tüm olanaklarla donatılır; toplum ve kamu makamları çocuğun bu haktan yararlanma olanaklarını artırmaya çaba gösterir.

Tablo 7

İlke 7 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
Eğitim Hakkı	Ücretsiz eğitim	-
	Zorunlu eğitim	-
	Eşitlik	U
	Yetenek gelişimi	A,VDM,Ö,KDKG,T,S

Duyuşsal gelişim	A,VDM,Ö,KDKG,T,S
Zihinsel gelişim	A,VDM,Ö,KDKG,T,S
Toplumsal gelişim	A,VDM,Ö,KDKG,T,S
Ebeveyn sorumluluğu	-
Oyun ve eğlence	VDM,S
Toplum ve kamu desteği	-

Tablo 7’de görüldüğü gibi eğitim hakkı teması ve oluşturulan kodlar, birinci sınıf rehberlik programında yer alan farklı bölümlerde temsil edilmektedir. Birinci sınıf rehberlik programının **Amaçları** bölümünde yer alan “Kendine uygun ders, dal/alan ve meslek seçebilen, öğrenme yaşantıları yoluyla kendini tanıyabilen, kendi ve başkalarının duygularını anlayan ve kendi duygularını ifade edebilen, kişiler arası iletişim becerileri ve karakter güçleri gelişmiş, çalışarak üretmenin önemini benimseyen, iyi oluş düzeyleri yüksek, kök değerleri gelişmiş bireyler yetiştirmek, problem çözme ve karar verme becerilerine sahip, akademik planlama ve kariyer planlama yapabilen, hayat boyu öğrenme modelini alışkanlık hâline getiren, içinde bulunduğu çevresine ve topluma uyum sağlayabilen...” ifadesi, **Vizyon, Misyon ve Değerler** bölümündeki “sorumluluk, saygı, sabır, adalet, dürüstlük, umut, azim, kararlılık, şükran duyma, öğrenme aşkı, merak, öz denetim, sosyal zeka, vatanseverlik, yaşam coşkusu, mizah...” ve “Öğrencilerin akademik, kariyer ve sosyal duygusal gelişimlerine katkı sağlamaktır. Türkiye’nin eğitim politikaları ve öğrencilerin ihtiyaçlarının birleşimini temel alan bu program ile öğrencilerin her bir gelişim alanına ilişkin bilgi ve becerilerini en üst düzeye çıkarmak, karakter güçleri gelişimini desteklemek ve örgün eğitim sürecinden akademik başarıları ve iyi oluşları yüksek şekilde mezun olmaları amaçlanmaktadır.” ifadesi, **Özellikler** bölümündeki “Tek bir modele dayanmak yerine özellikle gelişimsel, yeterlik, güç temelli, problem odaklı ve kültürel farklılıkları dikkate alan kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Gelişim alanlarında duyguların farkındalığına ve ifade edilmesine özen gösterilmiştir. Akademik gelişim alanında, hayat boyu gelişim ve değişim anlayışından hareketle öğrencilerin kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu alması, akademik anlayış geliştirmeleri, akademik çalışmalarında öz düzenleme becerilerini kazanmaları amaçlanmaktadır. Öğrencilerin kariyer seçimi açısından kendini tanıması, mesleki bilgi kaynaklarından güvenilir olan ve olmayanları ayırt etmesi, çalışma ve üretmenin bireyin gelişimine katkısına inanması, kendine uygun kariyer kararını vermesi önemli görülmüştür. Sosyal duygusal gelişim alanında, öğrencilerin içinde buldukları sosyal gruplarda başarılı olmaları için neleri bilmeleri ve nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili becerileri kazandırmak benimsenmiştir. Bunun yanı sıra, zihinsel gelişime de destek sağlayan duygularını anlamalarına, tanımlarına, ifade etmelerine ve yönetmelerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda, benlik farkındalığı kazanma, duyguları anlama ve yönetme, sorumlu karar verme, kişilerarası iletişim becerileri gibi sosyal duygusal öğrenme becerilerini geliştirmeleri önemli görülmüştür. Sanal arkadaşlık, hak savunuculuğu, karakter güçleri, hayal etme, liderlik becerileri, kariyer amaç ve beklentileri, kariyer portfolyosu anlayışı geliştirme, kariyer planlama, hayat boyu öğrenme anlayışı, çaba gösterme, çalışma anlayışı ve önemi, üretme davranışı, okul ve eğitimin önemi, akademik erteleme, öğrenmenin bir parçası olarak hata/başarısızlık, öğrenme etkinlik ve ortamlarına yönelik duygu ve düşünce temalarına ilk kez yer verilmiştir.” ifadesi, **Kök Değerler ve Karakter Güçleri** bölümündeki “adalet, dostluk,

dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, yardımseverlik, vatanseverlik, Bilgelik erdemi bilginin edinilmesine ve kullanılmasına yönelik yaratıcılık, merak, öğrenme sevgisi, açık fikirlilik ve çok yönlü bakış açısı karakter güçlerini; cesaret erdemi yaşam zorlukları karşısında hedefe ulaşma için motive eden cesur olma, azim ve kararlılık, dürüstlük ve yaşam coşkusu karakter güçlerini; insanlık erdemi diğer insanları anlama ve onlarla derin, doyurucu, anlamlı ilişkiler kurma konusunda bireye yardımcı olan sosyal zekâ, sevgi ve nezaket karakter güçlerini; adalet erdemi sağlıklı bir toplumsal yaşamın sağlanabilmesi ile ilişkili olan vatandaşlık, liderlik ve hakkaniyet karakter güçlerini; ölçülülük erdemi bireyi aşırılığa karşı koruyan affetme, alçakgönüllülük, tedbirlik ve öz düzenleme karakter güçlerini; aşkınlık erdemi ise bireyin hayatına anlam katmasına yardımcı olan şükran, mizah, umut, maneviyat, estetik ve mükemmelliğin takdir edilmesi karakter güçlerini içermektedir.” ifadesi, **Temel İlkeler** bölümündeki “Duyuşsal davranışların kazandırılmasına daha çok odaklanılmıştır. Gelişim ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanmıştır.” ifadesi, **Uygulanmasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar** bölümündeki “Türkiye’de okul öncesi eğitim almayan öğrencilerin de olduğu dikkate alınarak okul öncesi düzeyindeki çoğu kazanıma ilkökul birinci sınıf düzeyinde de yer verilmiştir.” ifadesi, **Kazanımlar** bölümündeki;

13. haftada yer alan, Kariyer Gelişim Alanı ve Kariyer Farkındalığı yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Yakın çevresindeki kişilerin mesleklerini tanır.”

17. haftada yer alan, Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Duyguları anlama ve Yönetme yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Duyguların; beden diliyle, davranışlar ve yaşanan olaylarla ilişkisini kurar.”

18-19. haftada yer alan Kariyer Gelişim Alanı ve Kariyer Farkındalığı yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Okul içinde ve dışında yapmaktan hoşlandığı etkinlikleri fark eder.”

20. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişiler Arası Beceriler yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “İletişimde dinleme ve konuşma becerisini etkili bir şekilde kullanır.”

23. haftada yer alan Akademik Gelişim Alanı ve Okula ve Okulun Çevresine Uyum yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Okulunun ve sınıfının bir üyesi olduğunu fark eder.”

24. haftada yer alan Akademik Gelişim Alanı ve Eğitsel Planlama ve Başarı yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Bireysel ve grupla çalışır.”

25. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişisel Güvenliğini Sağlama yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Sözel, görsel ve yazılı yönergeleri izler.”

26. haftada yer alan Akademik Gelişim Alanı ve Eğitsel Planlama ve Başarı yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Eğitsel etkinliklerde yönergeleri izler.”

30. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişiler Arası Beceriler yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Oyun ve etkinliklerin amacının eğlenmek olduğunu fark eder.”

32. haftada yer alan Akademik Gelişim Alanı ve Eğitsel Planlama ve Başarı yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Öğrenme sürecinde deneyimlediği başarısızlıkların üstesinden gelmek için farklı çözüm yolları dener.”

33-34. haftada yer alan Kariyer Gelişim Alanı ve Kariyer Farkındalığı yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Her mesleğin toplumsal yaşama katkısı olduğunu fark eder.”

36. haftada yer alan tüm alanlara hitap eden ve yansıtma becerisini kazandırmayı hedefleyen “Sınıf rehberlik programı etkinliklerine/yaşantılarına ilişkin duygu ve düşüncelerini yansıtır.” kazanımları ve **Sözlük** bölümündeki;

“Değer: Bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir ölçüt olarak vurgulanmaktadır. Değer hükmü bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifade ise, o hâlde değer de bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır.

Yaşam Değerleri: Bireylerin davranışlarının esin kaynağı, bu davranışlarına yol gösteren ve davranış idealleri/ölçütleri oluşturan standartlar olan tanımlanan yaşam değerleri kapsamında başarı, aidiyet, çevrecilik, özgecilik, yaratıcılık, servet, sağlık, tevazu, bağımsızlık, karşılıklı bağımlılık, analiz, mahremiyet, sorumluluk ve maneviyat değerlerine odaklanılmıştır.

Meslek Değerleri: Hem mesleğin içerdiği etkinlikler hem de o etkinliklerin yapıldığı ortam ve edinilen kazançla ilgili doyumlar olup mesleği kişi için önemli yapan özelliklerdir.

Hak Savunuculuğu: Sosyal adalet temelli; politik, ekonomik ve sosyal açılardan dezavantajlı olanların güçlendirilmesinde yapısal ve kalıcı değişiklikler ortaya koymak için mücadele etmeyi ifade etmektedir.

Hobi: Serbest zamanlarda yürütülen ve gelir elde etmekten çok zevk alma amacıyla yapılan uğraşlar.

İyi Oluş: İyi oluş psiko-patolojik bir tanının ya da davranış bozukluğunun olmaması anlamına gelmesinin ötesinde kişinin kendi yeteneklerini fark etmesi, günlük yaşam stresi ile başa çıkabilmesi, verimli bir şekilde çalışabilmesi ve içinde bulunduğu toplumun gelişimine katkı sağlayabilmesi, bunun yanında yaşamında pozitif duygularla psikolojik ve sosyal işlevselliğin olması durumu olarak tanımlanmıştır.

Liderlik Becerisi: Sorumluluk alma ve birlikte çalışılan kişilerin de sorumluluk almasını teşvik edebilme becerisi, arkadaşları, meslektaşları, aile üyeleri, komşuları ile uyum içinde çalışma, bu kişilerdeki potansiyelin açığa çıkmasını desteklemesidir. Bu kapsamda özellikle öz yönetim ve sorumluluk becerileri ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra empati, ekip çalışmasına yatkınlık ve yaratıcı problem çözme becerileri ile desteklenmektedir.

Takım Çalışması: Takım, görev bakımından birbirini tamamlayan kimselerin topluluğu, grup, ekip olarak tanımlanmaktadır. Takım çalışmaları ödev, spor, oyun gibi her türlü grup aktivitelerini tanımlamaktadır.

Psikolojik Sağlık: Bireyin kendi yeteneklerinin farkında olması, yaşamında oluşan stresin üstesinden gelebilmesi, iş yaşamında üretken ve faydalı olabilmesi ve yetenekleri doğrultusunda toplumuna katkı yapması olarak tanımlanmaktadır.

Yansıtıcı düşünme: Düşünüp taşınma, derinlemesine düşünme, tefekkür, fikir üretme ve mütalaadır.” tanımları öğrencilerin eğitim hakkının olduğunu vurgulamaktadır ve bu bağlamda İlke 7 ile örtüşmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 8’e ilişkin bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

İlke 8: Çocuk her durumda korunma ve yardımdan ilk yararlanacaklar arasındadır.

Tablo 8

İlke 8 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
Öncelikli Olma Hakkı	Yardım alma	-

Tablo 8’de görüldüğü gibi öncelikli olma hakkı teması ve oluşturulan kod, birinci sınıf rehberlik programında yer alan herhangi bir bölümde temsil edilmemektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 9’a ilişkin bulgular Tablo 9’da sunulmuştur.

İlke 9: Çocuk, her türlü ihmal, zulüm ve sömürüye karşı korunur. Çocuk, her ne biçimde olursa olsun alım-satım konusu olamaz. Çocuğun, uygun bir yaş sınırına ulaşmadan önce çalışmasına izin verilmez; hiçbir durumda sağlık ve eğitimine zarar verecek ve bedensel, zihinsel ya da ruhsal gelişmesine engel olacak bir işte çalışmasına yol açılıp izin verilemez.

Tablo 9

İlke 9 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
İstismardan Korunma Hakkı	İhmal	-
	Zulüm	-
	Sömürü	-
	Alınıp satılma	-
	Zorla çalıştırılma	-

Tablo 9’da görüldüğü gibi istismardan korunma hakkı teması ve oluşturulan kodlar, birinci sınıf rehberlik programında yer alan bölümlerin herhangi birinde temsil edilmemektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde yer alan İlke 10’a ilişkin bulgular Tablo 10’da sunulmuştur.

İlke 10: Çocuk ırk, din ve başka herhangi bir ayrımcılığı besleyen uygulamalardan korunur. Anlayış, hoşgörü ve halklar arasında dostluk, barış ve evrensel kardeşlik ruhuyla, güç ve yetkilerini insanlığın hizmetine sunması gerektiği bilinciyle yetiştirilir.

Tablo 10

İlke 10 ile ilgili tema ve kodların yer aldığı bölümler

Tema	Kodlar	Bölümler
Evrensellik Bilinci Hakkı	İrk ayrımı	-
	Din ayrımı	-
	Anlayış	VMD,KDKG,T,K,S

Hoşgörü	VMD,KDKG,T,K,S
Barışçı	VMD,KDKG,S
Kardeşlik ruhu	VMD,KDKG,S
İnsanlığa hizmet	VMD,KDKG,T,K,S

Tablo 10’da görüldüğü gibi evrensellik bilinci hakkı teması ve oluşturulan kodlar, birinci sınıf rehberlik programında yer alan farklı bölümlerde temsil edilmektedir. Birinci sınıf rehberlik programının **Vizyon, Misyon ve Değerler** bölümündeki “Sınıf Rehberlik Programı ile öğrencilerin Millî Eğitim Bakanlığının öğretim programlarında yer alan kök değerlerle (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) birlikte karakter güçlerinin de (azim ve kararlılık, öğrenme aşkı, merak, umut ve iyimserlik, nezaket, sosyal zekâ, yaşam coşkusu, cesaret, tedbirlik, affedicilik, şükran duyma, mizah gibi) geliştirilmesi amaçlanmaktadır.” ifadesi, **Kök Değerler ve Karakter Güçleri** bölümündeki “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, yardımseverlik, vatanseverlik, Bilgelik erdemi bilginin edinilmesine ve kullanılmasına yönelik yaratıcılık, merak, öğrenme sevgisi, açık fikirlik ve çok yönlü bakış açısı karakter güçlerini; cesaret erdemi yaşam zorlukları karşısında hedefe ulaşma için motive eden cesur olma, azim ve kararlılık, dürüstlük ve yaşam coşkusu karakter güçlerini; insanlık erdemi diğer insanları anlama ve onlarla derin, doyurucu, anlamlı ilişkiler kurma konusunda bireye yardımcı olan sosyal zekâ, sevgi ve nezaket karakter güçlerini; adalet erdemi sağlıklı bir toplumsal yaşamın sağlanabilmesi ile ilişkili olan vatandaşlık, liderlik ve hakkaniyet karakter güçlerini; ölçülülük erdemi bireyi aşırılığa karşı koruyan affetme, alçakgönüllülük, tedbirlik ve öz düzenleme karakter güçlerini; aşkınlık erdemi ise bireyin hayatına anlam katmasına yardımcı olan şükran, mizah, umut, maneviyat, estetik ve mükemmelliğin takdir edilmesi karakter güçlerini içermektedir.” ifadesi, **Temel İlkeler** bölümündeki “Güçler temelli, problem odaklı ve kültürel farklılıkları dikkate alan bir yaklaşım benimsenmiştir. Programda tüm kazanımların oluşturulmasında bireysel farklılıklar dikkate alınmıştır. Program hazırlanırken hem bireye hem de topluma karşı sorumluluklar gözetilmiştir.” ifadesi, **Kazanımlar** bölümündeki;

1. haftada yer alan, Akademik Gelişim Alanı ve Okula ve Okulun Çevresine Uyum yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Okula başlamaya ilişkin duygularını ifade eder.”

7. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Karar verme yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Günlük yaşamda yaptığı tercihleri açıklar.”

8. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Karar verme yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Günlük yaşamda yaptığı tercihleri etkileyen faktörleri fark eder.”

12. Haftada yer alan, Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişiler arası beceriler yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Bireylerin birbirinden fiziksel açıdan farklılığının doğal olduğunu bilir.”

14. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Duyguları anlama ve Yönetme yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Yaşadığı duyguları fark eder.”

15-16. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Duyguları anlama ve Yönetme yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Duyguların uygun olan ve olmayan ifade etme biçimlerini ayırt eder.”

29. haftada yer alan Sosyal Duygusal Gelişim Alanı ve Kişiler Arası Beceriler yeterliliğini kazandırmayı hedefleyen “Yaşadığı çevreyi korur.” kazanımları ve **Sözlük** bölümündeki;

“Hak Savunuculuğu: Sosyal adalet temelli; politik, ekonomik ve sosyal açılardan dezavantajlı olanların güçlendirilmesinde yapısal ve kalıcı değişiklikler ortaya koymak için mücadele etmeyi ifade etmektedir.

Liderlik Becerisi: Sorumluluk alma ve birlikte çalışılan kişilerin de sorumluluk almasını teşvik edebilme becerisi, arkadaşları, meslektaşları, aile üyeleri, komşuları ile uyum içinde çalışma, bu kişilerdeki potansiyelin açığa çıkmasını desteklemesidir. Bu kapsamda özellikle öz yönetim ve sorumluluk becerileri ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra empati, ekip çalışmasına yatkınlık ve yaratıcı problem çözme becerileri ile desteklenmektedir.

Psikolojik Sağlık: Bireyin kendi yeteneklerinin farkında olması, yaşamında oluşan stresin üstesinden gelebilmesi, iş yaşamında üretken ve faydalı olabilmesi ve yetenekleri doğrultusunda toplumuna katkı yapması olarak tanımlanmaktadır.” tanımları öğrencilerin evrensellik bilinci hakkının olduğunu vurgulamaktadır ve bu bağlamda İlke 10 ile örtüşmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Çalışmada Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi maddelerinin, birinci sınıf rehberlik programının “**temel ilkeler**”, “**kazanımlar**” ve “**sözlük**” bölümlerinde daha çok temsil edildiği ve en az biçimde “**uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar**” bölümünde temsil edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

- Programın temel alındığı ilkenin aşağıdaki ilke olduğu belirlenmiştir:

İlke-7: Çocuğun, en azından ilköğretim aşamasında ücretsiz ve zorunlu bir eğitim almaya hakkı vardır. Çocuğa, genel kültürünü geliştirmeye yarayacak ve eşitlik temeli üzerinde yeteneklerini, yargı gücünü, manevi ve toplumsal sorumluluk duygusunu geliştirmesine ve yararlı bir toplum üyesi olmasına olanak sağlayacak bir eğitim verilir.

- Programda aşağıdaki ilkelerle ilişkili herhangi bir tema ve koda yer verilmediği sonucuna varılmıştır:

İlke-3: Çocuğun doğuştan başlayarak bir isme ve vatandaşlığa hakkı vardır.

İlke-8: Çocuk her durumda korunma ve yardımdan ilk yararlanacaklar arasındadır.

İlke-9: Çocuk, her türlü ihmal, zulüm ve sömürüye karşı korunur. Çocuk, her ne biçimde olursa olsun alım-satım konusu olamaz. Çocuğun, uygun bir yaş sınırına ulaşmadan önce çalışmasına izin verilmez; hiçbir durumda sağlık ve eğitime zarar verecek ve bedensel, zihinsel ya da ruhsal gelişmesine engel olacak bir işte çalışmasına yol açılıp izin verilemez.

- Birinci sınıf rehberlik programının ‘Kazanımlar’ bölümünde bildirge ilkelerinin daha çok temsil edildiğine ulaşılmıştır. Bu ilkeler aşağıda belirtilmiştir:

İlke-1: Çocuk, bu Bildirgede öne sürülen haklardan yararlanır. Her çocuk, kendisinin ya da ailesinin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş ve başka bir statü bakımından herhangi bir ayırım yapılmaksızın bu haklara sahiptir.

İlke-2: Çocuk, özel olarak korunur, yasalar ve başka yollarla sağlıklı ve normal biçimde, özgürlük ve saygınlık koşullarında bedensel, zihinsel, ahlaki, manevi ve toplumsal olarak gelişmesine olanak sağlayacak fırsat ve kolaylıklardan yararlanır. Bu amaçla çıkarılacak yasalarda, çocuğun çıkarları önde gelir.

İlke-4: Çocuk toplumsal güvenlik olanaklarından yararlanır. Sağlık içinde gelişme ve yetişme hakkı vardır. Bu amaçla kendisine ve annesine özel bakım ve korunma olanakları sağlanır. Bu olanaklar doğum öncesi ve doğum sonrası bakımı da içerir. Çocuğun, yeterli beslenme, barınma, eğlenme ve sağlık hizmetlerine hakkı vardır.

İlke-5: Bedensel, zihinsel ve toplumsal bakımdan özürli çocuğa özel durumunun gerektirdiği gibi davranılır ve özel eğitim ve bakım sağlanır.

İlke-6: Çocuğun kişiliğinin tam ve uyumlu gelişmesi için sevgi ve anlayışa gereksinimi vardır. Ana-babanın bakım ve sorumluluğu altında ve her durumda yakınlık, maddi ve manevi güvenlik ortamında elden geldiğince yetiştirilir. Ailesiz ve yeterli destekten yoksun çocuklara özel bakım sağlamak, toplum ve kamu makamlarının ödevidir. Çok çocuklu aile çocuklarının korunması amacıyla devletçe ve başka kaynaklardan yardım sağlanır.

İlke-7: Çocuğun, en azından ilköğretim aşamasında ücretsiz ve zorunlu bir eğitim almaya hakkı vardır. Çocuğa, genel kültürünü geliştirmeye yarayacak ve eşitlik temeli üzerinde yeteneklerini, yargı gücünü, manevi ve toplumsal sorumluluk duygusunu geliştirmesine ve yararlı bir toplum üyesi olmasına olanak sağlayacak bir eğitim verilir. Çocuğun eğitiminden ve rehberliğinden sorumlu olanlar için yol gösterici ilke, çocuğun çıkarlarıdır. Bu sorumluluk her şeyden önce ana babasındır. Çocuk, eğitimle aynı amaçlara yönelik oyun ve eğlenme konusunda tüm olanaklarla donatılır; toplum ve kamu makamları çocuğun bu haktan yararlanma olanaklarını artırmaya çaba gösterir.

İlke-10: Çocuk ırk, din ve başka herhangi bir ayrımcılığı besleyen uygulamalardan korunur. Anlayış, hoşgörü ve halklar arasında dostluk, barış ve evrensel kardeşlik ruhuyla, güç ve yetkilerini insanlığın hizmetine sunması gerektiği bilinciyle yetiştirilir.

- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi ilkelerinin, programda yer alan ‘Kazanımlar’ bölümüyle hedeflenen akademik, kariyer ve sosyal duygusal gelişim alanlarındaki temsil gücünün yüksek olduğu bulgusu, bildirge ilkelerinin program aracılığı ile kazandırılması ihtimalini artırmaktadır.

- ‘Kazanımlar’ bölümünde en yoğun işlenen kodlar ‘Eşitlik Hakkı’ teması altında yer almaktadır

- ‘Özel Eğitim Hakkı’ temasının temsil edildiği tek bölüm ‘Kazanımlar’ bölümüdür.

Araştırmaya ait yukarıda belirtilen sonuçlar incelendiğinde, birinci sınıf rehberlik programının “uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar” bölümünde temsil edilmediği görülmektedir. Bu durum, programın Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi ilkeleri benimsenerek okullarda uygulanması sürecinde yetersizlikler yaşanabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra, bildirge ilkelerinin “kazanımlar” bölümünde temsil gücünün yüksek bulunduğu sonucu, bildirge ilkelerinin rehberlik programı ile davranışa dönüşmesini ve yaşama aktarılmasını destekleyebilir.

Erdoğan (2015) ortaöğretim demokrasi ve insan hakları dersi öğretim programını incelediği araştırmasında akademisyen görüşlerine başvurmuş ve akademisyenlerin geri bildirimlerine göre Avrupa Birliği ülkelerinde hayata geçirilen uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de uygulanan programların günlük yaşamın gerçeklerine tam olarak cevap veremediği ve bu nedenle yetersiz olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır. Bağlı (2013) yaptığı çalışmanın sonucunda okul ile toplumsal yaşamın iç içe bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Birinci sınıf rehberlik programında bildirge ile ilgili bazı ilkelerin göz ardı edildiği görülmektedir. Özellikle çocuğun kimlik hakları, korunma ve yardım alma hakları, ihmalden ve sömürüden korunma hakları, çocuğun benliğini korumaya yönelik temel hakları temsil ettiğinden birincil derecede öneme sahiptir. Karatay (2021) bu hakların okul hayatındaki önemine de dikkat çekmek adına gerçekleştirdiği çalışmada, çocuğun mikro sisteminde bulunan okul yöneticileri ve öğretmenlerinin görüşlerine başvurmuş, çocukların fiziksel, duygusal ve cinsel istismar gibi tehlikelerden korunmasını önemli buldukları sonucuna ulaşmıştır. Ancak bu korumanın, çocukların özgürce düşünme, öğrenme ve ifade etme haklarını kısıtlayacak şekilde aşırıya kaçmaması gerektiğini de belirtmekte, çocukların kendilerini hem güvende hem de özgür hissedebilecekleri bir ortamın yaratılması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Araştırmanın sonuçlarına göre, incelenen birinci sınıf rehberlik programında "Özel Eğitim Hakkı" temasının yalnızca "Kazanımlar" bölümünde yer alması, özel eğitim hizmetlerinin sunumunda bazı eksikliklerin olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, hem özel eğitimin diğer alanlara göre ikinci plana atılmasına hem de öğrencilerin gelişiminin sadece akademik yönüyle sınırlı kalmasına, ayrıca sosyal, duygusal ihtiyaçlarının göz ardı edilebilmesine yol açabilecek bir eksiklik doğurabilmektedir. Bu durum, özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin eşit eğitim hakkından da tam olarak yararlanamamasına neden olabilir. Kırcaali İftar (1998) özel gereksinimi bulunan öğrencilerin karşılaştıkları sınırlılıkları belirlemeye yönelik gerçekleştirdiği bir çalışmada, Türkiye'deki okullarda uygulanan eğitim programlarının, özel gereksinimi olmayan öğrencilerin ihtiyaçlarına göre tasarlandığını ve bu nedenle engelli öğrencilerin yeterince desteklenmediği ve başarıya ulaşmakta zorlandığı bulgusuna ulaşmıştır. Bu doğrultuda, program türlerinden biri olan örtük programın da eğitim sürecine olan etkilerinin yadsınmaması gerekmektedir. Ahola (2000), eğitim sürecindeki örtük programın, özel gereksinimli öğrencilerin öğrenme motivasyonu ve davranışları üzerindeki etkilerini inceleyerek, bir bilgiyi ya da beceriyi farkında olmadan öğrenmenin önemini vurgulamıştır. Bu nedenle "özel eğitim hakkı" temasının yalnızca "Kazanımlar" bölümünde temsil ediliyor olması öğrencilerin bu konuyla ilgili örtük programdan yararlanmasını azaltabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre aşağıdaki öneriler ileri sürülebilir:

- Rehberlik programlarının tasarlanmasında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinin önemli olduğu görüldüğünden, bu bildirmede bulunmasına rağmen programda yer verilmeyen çocuk hakları ile ilgili ilkelere rehberlik programlarındaki etkinliklerde yer verilmesi sağlanabilir.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde çocuğun sahip olduğu kimlik hakları ile ilgili vurgular bulunmasına rağmen rehberlik programında bahsedilmediği belirlenmiştir. Kimlik haklarının çocuğun değerleri ve inançları üzerindeki önemi göz önüne alındığında, öğrencilerin öz farkındalığının geliştirilmesi ve hem kendinin hem de başkalarının savunucusu olma becerilerini aktif kullanabilmesi için rehberlik programında daha fazla uygulamalı etkinliklere yer verilebilir.
- İlke-7’yi temsil eden eğitim hakkı temasının rehberlik programlarının tasarlanmasında temel oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

- Ancak ücretsiz eğitim, ebeveyn sorumluluğu ve toplumsal sosyal destek konularıyla ilgili olarak programda bir veriye ulaşılamadığından, bu kritik yönleri ele almak için stratejiler geliştirilebilir. Eğitim sisteminde yer alan paydaşların ilgili programa daha etkin bir şekilde dâhil edilmesinin, programın iyileştirilmesi için katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
- İlke-9'u temsil eden istismardan korunma hakkı, çocuklar için hayati bir önem arz etmektedir. Çocukların, istismarın her türünden korunabilmeleri ve genel refahlarının sağlanması, güvenli ve destekleyici bir eğitim ortamı oluşturulması amacıyla, rehberlik programları başta olmak üzere bu konunun tüm eğitim planlamalarına daha fazla yerleştirilmesi gerekmektedir.
- Birinci sınıf rehberlik programının "uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar" bölümünde, çocukların temel hakları olan 'eşitlik', 'korunma ve gelişim', 'kimlik', 'güvenlik ve sağlık', 'öncelikli olma' ile 'istismardan korunma' hakkı temalarının ele alınmadığı belirlenmiştir. Özellikle program uygulayıcılarının dikkat etmesi gereken etkenlerin belirtildiği ve uygulayıcıların eylemlerine yön veren bu bölüme, çocukların genel sağlığı ve güvenliği için kritik önem arz eden bu hakların dâhil edilmesi ve programı tasarlama süreçlerinde birincil olarak gözetilmesi gerekmektedir.

5.KAYNAKLAR

- Ahola, S. (2000). Hiddencurriculum in highereducation: Something to fear for or comply? Innovations in Higher Education 2000 Conference, Helsinki. 01.10.2024 tarihinde <https://www.utu.fi/sites/default/files/public%3A//media/file/HCarticle.pdf> adresinden erişildi.
- Akbudak, A., Aydın, F., Şahin, Ö., Esen, Ö. ve Yaşar, P. Ü. (2024). Adli sosyal hizmet uygulaması deneyimi ile okul sosyal hizmetini anlamak. Sosyal Hizmet, Şubat 2024, 52-72.
- Bağlı, M. T. (2013). Ara-disiplin olarak vatandaşlık ve insan hakları eğitimi: İlköğretim öğrencilerinin insan haklarına ilişkin görüşleri. Eğitim ve Bilim, 38(169), 296-310.
- Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 1-14.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(1), 23-28.
- Batur Musaoğlu, E. M. (2012). MEB 36-72 aylık çocuklar için okul öncesi eğitim programının (2006) çocuk hakları açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklar Bildirgesi (1959). 15.05.2024 tarihinde https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=293 adresinden erişilmiştir.
- Buğday, G. ve Küçüköğlü, A. (2017). 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ders kitabının çocuk katılım hakkı ilkelerine göre incelenmesi. Türkiye Eğitim Dergisi, 2(2), 61-81.
- Çarıkcı, S. (2019). Çocuk Hakları Eğitimi Programı'nın ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin çocuk hakları tutum ve farkındalıklarına etkisi. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çiçekdağ, A. (2022). Eğitim koçluğu üzerine kavramsal bir perspektif. Uluslararası Akademi Dergisi, 1(1), 29-39.

- Demirel, M. (2010). İlköğretim ve ortaöğretim kurumları sınıf rehberlik programının değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 45-60.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (1998). *The lanscape of qualitative research: Theories and issues*. Thousand Oaks: Sage. 20.09.2024 tarihinde https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/7631980/mod_folder/content/0/3.%20The%20Landscape%20of%20Qualitative%20Research%20Theories%20and%20Issues%20Volume%201%20by%20Norman%20K.%20Denzin%2C%20Yvonna%20S.%20Lincoln%20%28z-lib.org%29.pdf adresinden erişilmiştir.
- Erdoğan, E. (2015). Ortaöğretim demokrasi ve insan hakları dersi öğretim programının Avrupa Birliği ölçütlerine göre değerlendirilmesi, Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Gören, Z. (2017). Janusz Korczak'ın izinde günümüzde çocukların temel hakları. *Istanbul Commerce University Journal of Social Sciences/İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(32), 43-67.
- Gül, İ. ve Önder, G. (2022). İlkokul öğretmenlerinin çocuk haklarına ilişkin görüşleri. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 17(5), 1053-1068.
- Karatay, M. (2021). Eğitim yöneticilerinin ve öğretmenlerin çocuk haklarına ilişkin görüşleri. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kırcaali İftar, G. (1998). Özel gereksinimli bireyler ve özel eğitim. *Özel Eğitim* (s. 3-32). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.
- Koç, E. S. (2021). İlkokul öğretim programlarının COVID-19 sonrası yaygınlaşan uzaktan eğitime uygunluğunun incelenmesi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 7(1), 24-36.
- Kurnaz, E. A. (2024). Eğitim programı okuryazarlığı ve öğretmen. *Eğitim Bilimlerinde Uluslararası Araştırmalar XXII* (s. 193-215). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Kurt, S. (2016). Çocuk haklarına ilişkin temel uluslararası belgeler ve Türkiye uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 36, Ağustos 2016, 99-127.
- Miles, M. B. ve Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. (2nd Edition). California: SAGE Publications. 10.05.2024 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=U4IU_wJ5QEC&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false adresinden erişilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2022). 15.05.2024 tarihinde https://izollu.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/44/12/751423/dosyalar/2022_02/18103911_29154016_Sinif-Rehberlik-Programlari.pdf adresinden erişilmiştir.
- Özkan, H. H. (2009). Bilgi toplumu eğitim programları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(10), 113-132.
- Tokalı, H. (2007). 9. sınıf rehberlik programının (sınıf öğretmenleri için) rehber öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi, yüksek lisans tezi, Konya.

- Uçuş, Ş. (2009). Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ilköğretim programlarındaki yeri ve sözleşmeye yönelik öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin görüşleri. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uluç, F. (2008). İlköğretim programlarında çocuk hakları. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N. (2021). Sosyal Bilimlerde betimsel içerik analizi. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 6(10), 188-201.
- Ünal, Ş. (2001). İnsan haklarının uluslararası ilkeleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. Ankara: TBMM Basımevi. 15.05.2024 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/23646daa-b054-457e-9eca-0cb0e6eaa43e> adresinden erişilmiştir.
- Wach, E. ve Ward, R. (2013). Learning about qualitative document analysis. 20.09.2024 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/259828893_Learning_about_Qualitative_Document_Analysis adresinden erişilmiştir.
- Yıldırım, A. (1996). Disiplinlerarası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(12), 89-94.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**SUBJECT PROFILES IN POSTGRADUATE RESEARCH IN SPECIAL
EDUCATION**
**ÖZEL EĞİTİM ALANINDA YAPILMIŞ LİSANSÜSTÜ ARAŞTIRMALARDA
KONU PROFİLLERİ**

CEREN ALBAYRAK¹, PROF. DR. DAMLA BULUT²

¹Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Müzik Eğitimi,

0000-0002-7455-4191

²Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Müzik Eğitimi,

0000-0001-8346-8159

Özet

Bilimsel araştırma, üzerinde çalışılan alana yönelik kavramsal çerçevenin bilinmesi ve kuramsal temellerin oturtulması, mevcut bilgilerin doğrulanarak güvenilir ve yeni kuramsal modellerin geliştirilmesi, bunun yanında çeşitli bilim alanlarına yönelik yeni teori ve bilgileri ortaya çıkarıp literatüre ve bilim çevresine kazandırarak araştırmacılara ufuk açması açısından önemlidir. Bu nedenlerle araştırmada, ülkemizde özel eğitim alanında yapılmış olan lisansüstü araştırmaların konu profillerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma evrenini ülkemizde özel eğitim ile ilgili yüksek lisans ve doktora olmak üzere geçmişten günümüze yapılmış olan ve ulaşılabilen tüm lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Araştırma betimsel nitelikte ve nitel bir araştırmadır. İlgili verilere 2024 yılında Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) web sayfasında yer alan tez arşivi linki kullanılarak ulaşılmıştır. Buna yönelik olarak ilgili internet sitesinde bulunan ulusal tez merkezi sayfasındaki basit tarama seçeneğine "Özel Eğitim" başlığı anahtar kelime olacak şekilde giriş yapılmış, bu yolla ulaşılan 574 adet yüksek lisans ve 40 adet doktora olmak üzere özel eğitim alanında yapılan toplam 614 adet lisansüstü tez konuları açısından incelenmiştir. Araştırma bulguları doğrultusunda yüksek lisans tezlerinin 1982-2024 yılları, doktora tezlerinin ise 1991-2023 yılları arasında yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerine oranla çoğunlukta olduğu, yüksek lisans tezlerin çoğunlukla "Öğretmen" temasına yönelik olduğu, bu temayı "Akademik Alanlar" ve "Özel Eğitim Hizmetleri" temalarının izlediği, doktora tezlerinin ise yine çoğunlukla "Öğretmen" temasına yönelik olduğu, bu temayı "Kuram, Yöntem ve Uygulamalar" ve "Akademik Alanlar" temalarının izlediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Özel eğitim, Lisansüstü, Araştırma, Tez

Abstract

Scientific research is important in terms of knowing the conceptual framework for the field of study and establishing the theoretical foundations, developing reliable and new theoretical models by verifying the existing knowledge, as well as opening up horizons for researchers by revealing new theories and information for various fields of science and bringing them to the literature and scientific environment. For these reasons, this research aims to examine the subject profiles of postgraduate studies conducted in the field of special education in our country.

The target population of the research consists of all postgraduate theses, including master's and doctoral theses, related to special education in our country, which have been written from past to present and can be accessed. The research is descriptive and qualitative. The relevant data were accessed by using the link to the thesis archive on the Council of Higher Education (YÖK) website in 2024. For this purpose, the title "Special Education" was entered as a keyword in the simple search option on the national thesis center page on the relevant web site, and a total of 614 postgraduate theses in the field of special education, including 574 master's and 40 doctoral theses, were examined in terms of their subjects. In line with the research findings, it was determined that master's theses were written between 1982-2024, and doctoral theses were written between 1991-2023. In addition, it was concluded that master's theses were in the majority compared to doctoral theses, master's theses were mainly about the theme of "Teacher," this theme was followed by the themes of "Academic Fields" and "Special Education Services," and doctoral theses were again mainly about the theme of "Teacher," this theme was followed by the themes of "Theory, Method and Applications" and "Academic Fields."

Keywords: Special education, Postgraduate, Research, Thesis

1. GİRİŞ

Her insan birbirlerinden farklı özelliklere ve farklı çevre koşullarına sahip olarak doğar, gelişir ve büyür. Fakat söz konusu farklılıkların yetersizlik olarak ortaya çıktığı durumlarda, dünyaya gelen bireylerin bu yetersizlikten etkilendikleri görülmektedir. Yetersizlikten etkilenen bu bireyler gelişen ve değişen dünyaya ayak uydurması için çeşitli düzenlemelere ihtiyaç duyarlar. Özel eğitim, bu düzenlemelerin yapılmasını sağlayan temel süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel eğitim, bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiş eğitim programları ve özel olarak yetiştirilmiş personel ile uygun ortamlarda sürdürülen eğitimidir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018, s.2). Bu bağlamda, özel eğitimin amacı ise özel gereksinimli bireylerin özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre hazırlanan bireyselleştirilmiş eğitim programı doğrultusunda, uygun ortamlarda, ihtiyaç duyacakları akademik ve günlük yaşam becerilerini edinmeleri ve bu becerileri bağımsız bir şekilde yaşamları boyunca kullanabilmeleridir. Bu amaçların gerçekleşmesinde müzik ve müzik eğitimi önemli bir araç olarak kullanılabilir. Müzik, duygu ve düşüncelerin ritmik ve melodik her türlü seslerle ifade edilebildiği bir olgudur. Bu olgu evrensel, toplumsal, kültürel ve gelişimsel özellikleri ile öğrenme üzerinde oldukça önemli etkilere sahiptir (Albayrak, Bulut, 2024 s.199). Müzik eğitiminin bir araç olarak özel gereksinimli bireylerin çeşitli gelişimlerinin gerçekleşmesinde kullanıldığı ve bunun sonucunda olumlu dönütler elde edildiğini gösteren birçok araştırma vardır (Çay, 2020, Şahin ve Işıtan, 2010, Sakarkaya, Onuray ve Eğilmez, 2019, Toksoy ve Başar, 2016, Ünal, Ece ve Yıkılmış, 2016) Türkiye’de özel eğitimin genel olarak Osmanlı Devleti döneminde başladığı ve günümüze kadar gelişerek devam ettiği görülmektedir (Orhan ve Genç, 2015, Erdoğan ve Genç, 2018, Özdemir, Çifci ve Sayan, 2022). Dünyada ise özel gereksinimli bireylerin eğitime yönelik ilk sistemli çabalar 16. yüzyılda ortaya çıkmakla birlikte okullaşmanın 1700’lü yıllardan başlayarak 1900’lü yılların ortalarına kadar hızla devam ettiği bilinmektedir (Kargın, 2004, s. 2). Özel gereksinimli bireylere verilen özel eğitimin niteliğine yönelik geçmişten günümüze yapılan bu çalışmalar, özel eğitim sürecinin doğru bir şekilde temellendirilerek gerçekleşmesi, kalitesinin artması ve ilgili öğrencilerin çeşitli gelişimlerini sağlanması açısından son derece önemlidir. Söz konusu çalışmaların nitelikli ve sistematik bir şekilde ilerleyebilmesi için ise özel eğitime yönelik bilimsel dayanaklı uygulamalar ve bilimsel çalışmaların yol gösterici olduğu düşünülmektedir.

Bilimsel araştırma, üzerinde çalışılan alana yönelik kavramsal çerçevenin bilinmesi ve kuramsal temellerin oturtulması, mevcut bilgilerin doğrulanarak güvenilir ve yeni kuramsal modellerin geliştirilmesi, bunun yanında çeşitli bilim alanlarına yönelik yeni teori ve bilgileri ortaya çıkarıp literatüre ve bilim çevresine kazandırarak araştırmacılara ufuk açması açısından önemlidir. Bu önem doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi “Türkiye’de özel eğitim alanında yapılan lisansüstü araştırmaların konu profili nasıldır?” olarak belirlenmiştir.

1.1. Alt Problemler

Araştırmanın problem cümlesine bağlı olarak;

1. Türkiye’de özel eğitim alanında yapılan yüksek lisans tezlerinin konu profili nasıldır?
2. Türkiye’de özel eğitim alanında yapılan doktora tezlerinin konu profili nasıldır?

şeklinde alt problemler oluşturulmuştur.

2. YÖNTEM

Araştırma, betimsel nitelikli, nitel bir araştırmadır. Araştırmanın çalışma evrenini ülkemizde özel eğitim ile ilgili geçmişten günümüze yapılmış olan ve ulaşılabilen tüm lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen verilere 2024 yılında Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) web sayfasında (<http://www.yok.gov.tr>) yer alan tez arşiv linki aracılığı ile ulaşılmıştır.

Söz konusu verilere ulaşabilmek için öncelikle YÖK’ün resmi internet sitesine girilmiş, burada yer alan “Tarama Terimi” seçeneği seçilerek bu seçeneğe anahtar kelime olarak “Özel Eğitim” başlığı yazılmış, aranacak alan kısmında “Tez Adı”, izin durumu kısmında “Tümü”, tez türü kısmında “Yüksek Lisans” ve “Doktora” olmak üzere iki farklı seçenekler tercih edilerek istenen arama ayrı ayrı yapılmıştır. Bu doğrultuda çıkan toplam 614 lisansüstü tez incelenmek üzere her biri ayrı bir dosya olacak şekilde bilgisayar ortamına indirilerek kaydedilmiş ve çalışma evrenine alınmıştır.

Çalışma evreninde yer alan lisansüstü tezlerde ele alınan konu profillerine ilişkin verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi nitel materyali nicel verilere dönüştürmenin bir yoludur. Sadece mevcut kayıtlarla sınırlı olmayıp, neredeyse her türlü iletişim biçimine uygulanabilir. Temelde, iletilen belirli içerik biçimlerinin kodlanması ve bu içeriklerin tablo haline getirilmesiyle oluşur. (Rubin, Babbie, 2011, s.419). İçerik analizi sonucu ortaya çıkan kategorik veya belirli bir başlığa özgü temel yapılara tema (kategori) denir (Patton, 2015, s.791). Temalar, nitel veri analizinde çekirdek yapıyı oluşturur (Boyras ve Tepe, 2019, s.309). Bu çalışmada da incelemeye alınan her tezin konusu/konuları ayrı ayrı olacak şekilde alt temalar olarak incelenmiş; bu konuların birleşiminden oluşturulan başlıklar ise ana tema olarak ele alınmıştır. Verilerin analizinde SPSS paket programından yararlanılarak nicel veriler elde edilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Tablo 1

Özel eğitim alanına yönelik yüksek lisans tezlerinin konularına göre dağılımı

Yüksek Lisans (1982 – 2024)							
Tema	Alt Tema	f	%	Alt Tema	f	%	
Akademik Alanlar	Beden Eğitimi / Spor / Fiziki Etkinlik	12	2,04	Matematik	3	0,51	
	Görsel Sanatlar / El Sanatları	12	2,04	Müzik Terapi	2	0,34	
	Müzik / Müzik Eğitimi	11	1,87	Değerler Eğitimi	2	0,34	
	Fen Bilimleri	9	1,53	Sosyal Bilgiler	2	0,34	
	Okuma/Yazma	8	1,36	Müze Eğitimi	1	0,17	
	Din Kültürü	5	0,85				
Günlük Yaşam / Fiziksel Beceri / Sosyal Beceri	Oyun Eğitimi / Becerisi	4	0,68	Problem Çözme Becerisi	1	0,17	
	Dil ve İletişim Becerisi	3	0,51	İletişim Becerisi	1	0,17	
	Sosyal Beceriler	2	0,34				
Özel Gereksinimli Öğrenci / Birey	Öğrenci Profili	7	1,19	Öğrenci Sağlığı	3	0,51	
	Öğrenci Gelişimi	4	0,68	Akran Zorbalığı	2	0,34	
	İhmal ve İstismar	4	0,68	Göçmen Öğrenciler	1	0,17	
	Öğrenci Benlik Saygısı / Benlik Algısı	3	0,51				
Öğretmen	Öğretmen Mesleki Tükenmişlik / Kaygı	42	7,16	Öğretmen Doyum / Mesleki Yaşam Doyumu	20	3,41	
	Öğretmen Görüşleri	33	5,62	Öğretmen Motivasyon	16	2,73	
	Öğretmen Yeterliği	24	4,09	Öğretmen Tutum	5	0,85	
	Öğretmen Profili	23	3,92	Öğretmen İhtiyaç / Gereksinim	1	0,17	
	Öğretmen Öz Yeterliği	21	3,58				

Öğretmen Adayı	Öğretmen Adayları Öz	3	0,51	Öğretmen Adayı Kaygı / Tükenmişlik	2	0,34
	Öğretmen Adayı Görüşleri	3	0,51	Öğretmen Adayı Mesleki Tutum	2	0,34
	Öğretmen Adayı Mesleki Motivasyon	2	0,34	Öğretmen Adayı Profili	1	0,17
Çalışan	Çalışan Profili	11	1,87	Çalışan Mesleki Motivasyon	2	0,34
	Çalışan Tükenmişlik / Depresyon / Anksiyete	11	1,87	Çalışan Tutum	2	0,34
	Çalışan Mesleki Doyum	6	1,02	Çalışan Yeterliği	1	0,17
	Çalışan Öz Yeterliği	2	0,34	Çalışan Sağlığı	1	0,17
Yönetici	Yönetici Profili	13	2,21	Yönetici Mesleki Motivasyon	3	0,51
	Yönetici Görüşleri	7	1,19	Yönetici Tükenmişlik	1	0,17
	Yönetici Yeterliği	4	0,68	Yönetici Tutum	1	0,17
	Yönetici Doyum	4	0,68			
Aile	Aile Profili	20	3,41	Aile Eğitimi	4	0,68
	Aile Görüşü	11	1,87	Aile Sorunları	2	0,34
	Aile Tükenmişlik / Depresyon / Anksiyete	9	1,53	Aile Gereksinimleri	2	0,34
	Aile İlişkileri	5	0,85	Aile Öz Yeterliği	1	0,17
	Yaşam Doyumu	4	0,68			
Özel Eğitim Hizmetleri	Eğitim Sorunları	14	2,39	Sağlık Uygulamaları	4	0,68
	Özel Eğitim Politikaları	11	1,87	Bütünleştirme / Bütünleştirme Uygulamaları	2	0,34
	Durum Değerlendirmesi / Tespiti	11	1,87	İş Sağlığı ve Güvenliği	1	0,17
	Eğitimde İş Birliği	8	1,36	Sosyal Hizmetler	1	0,17
	Kaynaştırma / Kaynaştırma Uygulamaları	8	1,36	Eğitim Kalitesi / Niteliği	1	0,17

	Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri / Uygulamaları	6	1,02				
Teknoloji	Teknoloji / Yardımcı Teknoloji Kullanımı	7	1,19	Uzaktan Eğitim Uygulamaları	3	0,51	
	Eğitim Teknolojileri	4	0,68	Teknoloji Bağımlılığı	2	0,34	
	Dijital Okuryazarlık	3	0,51	Çevrimiçi Eğitim	1	0,17	
Program	Program Değerlendirme	9	1,53	Öğretim Programı Değerlendirme	5	0,85	
	BEP	7	1,19	Program Okuryazarlığı	4	0,68	
Kuram, Yöntem ve Uygulamalar	Model / Tasarım / Uygulama Geliştirme ve Değerlendirme	11	1,87	Kuram İnceleme	1	0,17	
	Yöntem İnceleme	10	1,70				
Eğitim Materyalleri	Ders Kitabı İnceleme	3	0,51	Materyal İnceleme	1	0,17	
	Eğitim Materyali Tasarımı	1	0,17				
Mali Durumlar	Finansal Durum	2	0,34	Eğitim Harcamaları	1	0,17	
	Finansal Sorunlar	2	0,34				
Fiziksel Şartlar	Okul Mimarisi / Fiziki Yeterliği	9	1,53	Okul Konumu	1	0,17	
	Okul Sayısı	1	0,17				
Akademik	Ölçek Geliştirme	3	0,51	Literatür İnceleme	2	0,34	

Tablo 1’de ülkemizde özel eğitim alanına yönelik yapılan yüksek lisans tezlerinin yapılaş yılları ile konu alanlarına göre tema ve alt temalar olarak dağılımları verilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, yüksek lisans tezlerinin 1982 ve 2024 yılları arasında yapılmış olduğu ve konu alanların çoğunluğunun “Öğretmen”, “Akademik Alanlar” ve “Özel Eğitim Hizmetleri” temalarına yönelik olduğu görülmüştür. Söz konusu temaların alt temaları incelendiğinde ise “Öğretmen” temasında en çok “Öğretmen Mesleki Tükenmişlik / Kaygı” (%7,16) ve “Öğretmen Görüşleri” (%5,62) konuları “Akademik Alanlar” temasında en çok “Beden Eğitimi / Spor / Fiziki Etkinlik” (%2,04), “Görsel Sanatlar / El Sanatları” (%2,04) ve “Müzik / Müzik Eğitimi” (%1,87) konuları ve “Özel Eğitim Hizmetleri” temasında ise en çok “Eğitim Sorunları” (%2,39), “Özel Eğitim Politikaları” (%1,87) ve “Durum Değerlendirmesi / Tespiti” (%1,87) konularına yönelik çalışmalar yapıldığı görülmüştür.

Bu bulgular doğrultusunda, özel eğitim alanında önemli bir değişken olması, bu durumdan dolayı eğitim süreci boyunca öğretmenlerin görüşlerinin de eğitime önemli katkılar sağlayacağı ve özel eğitimin zor ve meşakkatli bir süreç olmasından kaynaklı öğretmenlerin tükenmişlik ve kaygı düzeylerinin diğer konulardan daha fazla incelendiği söylenebilir.

Ayrıca özel eğitim alanında temellerin oturtulması için öğretmen, akademik alanlar ve özel eğitim hizmetleri konularının özel eğitimin bileşenleri olduğu varsayılarak bu konularda daha fazla çalışma yapıldığı ve incelendiği söylenebilir.

3.2. İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Tablo 2

Özel eğitim alanına yönelik doktora tezlerinin konularına göre dağılımı

Doktora (1991 – 2023)						
Tema	Alt Tema	f	%	Alt Tema	f	%
Akademik Alanlar	Görsel Sanatlar	3	6,67	Müzik / Müzik Eğitimi	1	2,22
	Beden Eğitimi / Spor / Fiziki Etkinlik	1	2,22	Din Kültürü	1	2,22
	Müzik Terapi	1	2,22			
Günlük Yaşam / Fiziksel Beceri / Sosyal Beceri	Motor Becerisi	1	2,22	Dil ve Konuşma Becerisi	1	2,22
Özel Gereksinimli Öğrenci / Birey	Öğrenci Profili	1	2,22			
Öğretmen	Öğretmen Yeterliği	6	13,33	Öğretmen Mesleki Motivasyon	1	2,22
	Öğretmen Mesleki Tükenmişlik	3	6,67	Öğretmen Mesleki Doyum	1	2,22
	Öğretmen Öz Yeterliği	1	2,22	Öğretmen Profili	1	2,22
Yönetici	Yönetici Yeterliği	2	4,44			
Aile	Aile Profili	2	4,44	Aile Eğitimi	1	2,22
Özel Eğitim Hizmetleri	Kaynaştırma / Kaynaştırma Uygulamaları	1	2,22	Eğitim Sorunları	1	2,22
Teknoloji	Dijital Okuryazarlık	1	2,22	Çevrimiçi Eğitim	1	2,22
	Teknoloji Bağımlılığı	1	2,22	Eğitim Teknolojisi	1	2,22
Program	Program Geliştirme / Değerlendirme	3	6,67			
Kuram, Yöntem ve Uygulamalar	Model / Tasarım / Uygulama Geliştirme ve Değerlendirme	4	8,89	Kuram İnceleme	1	2,22
	Yöntem İnceleme	3	6,67			

Tablo 2’de ülkemizde özel eğitim alanına yönelik yapılan doktora tezlerinin yapılaş yılları ile konu alanlarına göre tema ve alt temalar olarak dağılımları verilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, doktora tezlerinin 1991 ve 2023 yılları arasında yapılaş olduğu ve konu alanların çoğunluğunun “Öğretmen”, “Kuram, Yöntem ve Uygulamalar” ve Akademik Alanlar” temalarına yönelik olduğu görülmüştür. Söz konusu temaların alt temaları incelendiğinde ise “Öğretmen” temasında en çok “Öğretmen Yeterliğı” (%13,33) ve “Öğretmen Mesleki Tükenmişlik” (%6,67) konuları “Kuram, Yöntem ve Uygulamalar” temasında en çok “Model / Tasarım / Uygulama Geliştirme ve Değerlendirme” (%8,89) ve “Yöntem İnceleme” (%6,67) konuları, “Akademik Alanlar” temasında ise en çok “Görsel Sanatlar” (%6,67) konusuna yönelik çalışmalar yapılaş görülmüştür.

Bu bulgular doğrultusunda, yüksek lisans tezlerinde en çok çalışılan konular ile doktora tezlerinden çalışılan konular arasında kısmen benzerlik olduğu söylenebilir. Özel eğitim alanında öğretmenlerin önemli bir değişken olduğu düşünöldüğünde bu kurumlara öğretmen yetiştirmek, özel eğitimde temelleri sağlam ve doğru bir eğitim sürecinin gerçekleşmesi, bu süreçte öğretmenlerin aldıkları eğitimler ve yeterlikleri doğrultusunda kullandıkları kuramlar, yöntemler ve farklı öğretim modelleri eğitimde yenilikçi yaklaşımların kazandırılması ve bu yaklaşımların özel eğitimin bütün alanlarında kullanılması, özel gereksinimli öğrencilerin çok yönlü gelişimleri için önemlidir. Bu nedenlerle doktora tezlerinde öğretmen, kuram, yöntem ve uygulamalar ve akademik alanlar konularına diğer konulardan daha fazla yer verildiğı söylenebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma bulguları doğrultusunda ülkemizde özel eğitim alanında yapılan yüksek lisans tezlerinin çoğunluğunun Öğretmen temasında olduğu bu temayı sırasıyla Akademik Alanlar ve Özel Eğitim Hizmetleri temalarının izlediğı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ülkemizde özel eğitim alanında yapılan doktora tezlerinin çoğunluğunun ise yine Öğretmen temasında olduğu, bu temayı sırasıyla Kuram, Yöntem ve Uygulamalar ve Akademik Alanlar temalarının izlediğı sonuçlarına ulaşılmıştır. Yüksek lisans ve doktora tezlerinde çalışılan konular karşılaştırıldığında ise tez konularının birbirlerine paralellik gösterdiği görülmektedir.

Araştırma sonuçları, özel eğitim alanında yapılan diğer konu eğilimi, içerik analizi çalışmalarının sonuçlarını destekler niteliktedir. Aslan ve Özkubat’ın (2019) Ulusal Özel Eğitim Kongresi bildirilerindeki araştırma eğilimlerini inceledikleri araştırmalarının sonuçlarına bakıldığında özel eğitim alanında en sık araştırılan konular arasında kaynaştırma, öğretmenler ile yürütölen araştırmalar ve akademik beceriler konusunun yer aldığı görülmektedir. Coşkun, Dünder ve Parlak’ın (2014) “Türkiye’de Özel Eğitim Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (2008-2013)” adlı çalışmasında da özel eğitim alanında yapılan 72 lisansüstü tez çalışmalarının çoğunluğu kavram ve beceri öğretiminde kullanılan yöntem ve teknikler ve bunların etkisi, örneklem/katılımcı görüşleri konularında çalışıldığı görülmektedir. Söz konusu iki çalışmanın sonuçları mevcut araştırmanın sonuçlarıyla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Bunların dışında Arden, Pentimonti, Cooray ve Jackson’ un (2018) özel eğitimdeki eğilimler ve sorunlarla ilgili çok alıntılanan literatürü inceledikleri araştırmalarının sonuçlarına bakıldığında ise ilk beş konu eğilimlerinin okuma, davranış / sosyal duygusal, özel öğrenme güçlüğü tanımlama, matematik ve özel eğitim hizmetlerine yönelik olduğu görülmüştür.

Ayrıca Tiryakioğlu'nun (2014) "Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Dergisi'nde 2004-2013 Yılları Arasında Yayımlanan Makalelerin İçerik Analizi" adlı araştırmanın sonuçlarına bakıldığında ise makalelerde işlenen konu dağılımlarının sırasıyla, görüşme / inceleme / analiz, öğrenci, alan öğretmenleri / öğretmen adayları / yönetici konuları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu iki çalışmanın sonuçları ise mevcut araştırma sonuçlarıyla kısmen benzerlik göstermektedir. Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinde "Müzik / Müzik Eğitimi" ve "Müzik Terapi" alt temalarına bakıldığında sayıca az oldukları görülmektedir. Bu alanda yapılan tezlere bakıldığında, Ünver'in (2021) "Özel Eğitim Uygulama Okulları İkinci Kademedeki Yürütülen Müzik ve Oyun Dersinin İşlenmesi (Ankara İli Örneği)" adlı yüksek lisans tezinde, özel gereksinimli öğrencilerle yapılan Müzik ve oyun dersinde uygulanan örnek etkinliklere ilişkin bulgular incelendiğinde, öğrencilerin çeşitli gelişim alanlarını destekleyici etkinlikler oluşturulduğu, enstrümanların ritmik eşlik için sıkça kullanılmasının yanı sıra bazen başka bir kavramın öğretilmesinde duyuşal uyaran olarak da kullanıldığı, öğrencilerin aktif katılımını sağlayıcı etkinlikler oluşturulduğu ve motor hareketleri temel alan çoklu duyuşsal etkinliklere de yer verildiği belirtilmiştir. Bunun dışında Yılma Şakalar'ın (2017) "Türkiye'de Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocukların Özel Eğitim Müzik Derslerinde Kullanılabilecek Bir Bilgisayar Destekli Müzik Ders Modülü Tasarımı (İstanbul Örneği)" adlı doktora tezinde, eğitilebilir zihinsel engelli çocukların özel eğitim müzik derslerinde kullanılabilecek bilgisayar destekli dijital öğretim materyali oluşturulmuş ve bu materyal ses ve görsel algı üzerinden insan ve hayvan seslerini, hız kavramını, müzik aletlerinin seslerini, çevresel sesleri, taşıtların, hava olaylarının, araç-gereçlerin seslerini tanıyabilme gibi sesler aracılığı ile ilgil görselleri eşleştirebilme becerilerini ölçmeye yarayan dört farklı modülden oluşmuştur. Üç ay süren uygulama sonucuna göre, materyal içerisinde yer alan Müzik Aletleri modülündeki testte diğer modüllerdeki konulara oranla daha başarılı oldukları belirlenmiştir. Hız modülündeki testte ise en az başarı oranını sağladıkları belirlenmiştir. Çevresel Sesler ve Ses modüllerindeki testlerde ise sabit başarı oranını yakaladıkları görülmüştür. Bu sonuçlardan yola çıkarak özel eğitimde müzik eğitime yönelik yapılan çalışmaların öğrencilerin müzikal bilgi ve becerileri dışında, diğer bilgi ve beceri alanlarını da geliştirdiği ancak yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

1. Türkiye'de özel eğitim alanında yapılan makale ve bildiri çalışmalarının konu profilleri incelenebilir.
2. Yurt dışında yapılan özel eğitime yönelik lisansüstü tezlerin konu profilleri incelenebilir.
3. Yurt dışında yapılan özel eğitime yönelik makale ve bildiri çalışmalarının konu profilleri incelenebilir.
4. Yurt dışında yapılan özel eğitime yönelik lisansüstü tezleri ile Türkiye'de yapılan özel eğitime yönelik lisansüstü tezleri incelenip karşılaştırılmaları yapılabilir.
5. Yurt dışında yapılan özel eğitime yönelik makale ve bildiri çalışmaları ile Türkiye'de yapılan makale ve bildiri çalışmaları incelenip karşılaştırılmaları yapılabilir.
6. Özel eğitim araştırmalarında konuların çeşitlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.
7. Özel eğitimde farklı konu alanlarına yönelik lisansüstü tezlerin sayısı artırılabilir.
8. Özel eğitime yönelik mevcut uygulamalarda söz konusu araştırma sonuçları dikkate alınarak gerekli iyileştirmeler yapılabilir.

9. İlgili alan uzmanlarının bir araya gelerek tespitlere yönelik iyileştirme çalışmalarını planlayabilecekleri hizmet içi etkinlikler düzenlenebilir.
10. Müzik Eğitimi gibi özel gereksinimli öğrencilerin gelişimlerinde bir araç görevi gören diğer akademik alanlara yönelik çalışmaların sayısı artırılabilir.

5. KAYNAKLAR

- Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2012*. Ankara: Perem A Yayıncılık.
- Albayrak, C., Bulut, D: (2014). Özel Eğitim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Müzik ve Oyun Dersinde Uyguladıkları Etkinliklerin İncelenmesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), s. 198-212. doi: 10.47525/ulasbid.1386401
- Arden, S.V., Pentimonti, J.M., Cooray, R. ve Jackson, S. (2018). Categorical Content Analysis of Highly Cited Literature Related to Trends and Issues in Special Education. *Journal of Learning Disabilities, Vol. 51(6)* 589–599. doi: 10.1177/0022219417720931
- Aslan, C. ve Özkubat, U. (2019). Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirilerindeki Araştırma Eğilimleri: Bir İçerik Analizi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(2), 535-554.
- Boyraz, S., Tepe, M.E. (2019). *Verilerin Analizi*. G. Ocak (Ed.), Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri içinde (274-316), Ankara: Pegem Akademi.
- Coşkun, İ., DüNDAR, Ş. ve Parlak, C. (2014). Türkiye’de Özel Eğitim Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (2008-2013). *Ege Eğitim Dergisi* 15(2): 375-396.
- Çay, E. (2020). Müzik Eğitimi Dersinin Özel Gereksinimli Öğrencilere Katkısının Özel Eğitim Öğretmenlerinin Görüşleriyle Belirlenmesi. *Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 60-79.
- Erdoğan, E. ve Genç, K.G. (2018). Örnek Ülke Uygulamalarıyla Özel Eğitim Hizmetleri. *In 5th International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, 26–29. <https://www.researchgate.net/publication/347913483>
- Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: Tanımı, gelişimi ve ilkeleri, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 1-1
- Orhan, S. ve Genç, K. G. (2016). Engellilere Yönelik Ülkemizdeki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 35(2). doi: 10.21560/spcd.35323
- Özdemir, L., Çifci, H. ve Sayan, Ö. (2022). Tarihsel Süreçte Özel Eğitim Uygulamaları, Kurumları ve Görevli Personellerin İncelenmesi. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(9).
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018, 7 Temmuz). Resmî Gazete (Sayı: 30471). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm>
- Patton, M.Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods*. 4th Edition. California: Sage Publications Inc.
- Rubin, A., Babbie, E. (2008). *Research Methods for Social Work*. 7th Edition. Belmont, CA: Brooks/Cole, Cengage Learning.

- Sakarkaya, S., Onuray Eğilmez, H. Ve Engür, D. (2019). Müzik Eğitiminin Hafif Düzey Zihinsel Engelli Öğrencilerin Sosyalleşme Düzeylerine Etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7(4), 35-43.
- Şahin, S. Ve Işıtan, S. (2010). Özel Gereksinimli Çocuklar ve Müzik. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 35(373), 5-12.
- Tiryakioğlu, Ö. (2014). Content Analysis Of The Articles Published In The Ankara University Special Education Journal Within The Years 2004-2013. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 143, 1164 – 1170. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.07.572
- Toksoy, A. C., Başar, Ş. (2017). 6-12 Yaş Orta-Ağır Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuklar İçin Ritim Uygulamaları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 384-399.
- Ünal, M., Ece, A.S., Yıkılmış, A. (2016). Zihin Engelli Çocuklara Öz Bakım Becerilerini Şarkı oğluyla Öğretilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 139-153.
- Ünver, R.S. (2021). *Özel Eğitim Uygulama Okulları İkinci Kademe Yürütülen Müzik ve Oyun Dersinin İşlenişinin İncelenmesi (Ankara İli Örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yılma Şakalar, G. (2017). *Türkiye’de Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocukların Özel Eğitim Müzik Derslerinde Kullanılabilecek Bir Bilgisayar Destekli Müzik Ders Modülü Tasarımı (İstanbul Örneği)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

INVESTIGATION OF THE SPIRITUAL WELL-BEING LEVELS OF FEMALE
STUDENTS AT KIRIKKALE UNIVERSITY

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ'NDEKİ KIZ ÖĞRENCİLERİNİN MANEVİ
(SİRİTÜEL) İYİ OLUŞ DÜZEYLERİNİN ARAŞTIRILMASI*

MÜMİNE TEZDİĞ¹, EROL YILMAZ²

¹Sosyal Çalışmacı, Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu,
<https://orcid.org/0000-0002-6850-7532>

²Profesör Doktor, Kırıkkale Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi,
<https://orcid.org/0000-0002-6689-1745>

Özet

İnsan varoluşunun anlam ve amacını aramak olarak tanımlanan ve insanın bütünsel sağlığı için önem taşıyan manevi iyi oluş son dönemlerde oldukça dikkat çekmektedir. Toplum değerlerini koruma amacıyla yapılan araştırmalar ve manevi iyi oluş düzeylerinin incelenmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, kız öğrencilerin eğitime ve gelişimine yapılan yatırımlar, gelecekte daha parlak ve sürdürülebilir bir toplumun oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda, toplumun geleceğine yön verecek anne adayları kız öğrencilerin manevi iyi oluş düzeylerinin araştırılması kritik bir öneme sahiptir. Literatürde manevi iyi oluş üzerine sağlık sektörü, psikoloji ve teoloji gibi çeşitli disiplinlerde çalışmaların giderek arttığı görülmektedir. Bu çalışmalar arasında üniversite öğrencileri üzerinde manevi iyi oluş ele alınırken yalnızca kız öğrencilere odaklanan araştırmaların daha az olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, manevi iyi oluş açısından kız öğrenciler ele alınarak kız öğrencilerin manevi iyi oluş düzeyleri üzerinde etkili olabilecek faktörlerin tespiti hedeflenmiştir. Bu kapsamda veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu ve Manevi İyi Oluş Ölçeği kullanılarak oluşturulan anket çalışmasından yararlanılmıştır. Oluşturulan anket Kırıkkale Üniversitesi'nde öğrenim gören 600 kız öğrenci üzerinde uygulanmıştır. Anket sonuçları istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Veri analizinde frekans ve yüzde dağılımları ile birlikte t test, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey testinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, kız öğrencilerin manevi iyi oluş düzeylerinde; öğrenim görülen fakülte, aile gelir düzeyi, annenin çalışma durumu, ikamet edilen yer, sigara kullanım durumu ve arkadaşlık kurma becerisi gibi faktörler arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Maneviyat, manevi (spiritüel) iyi oluş, kız öğrenciler

Abstract

Spiritual well-being, defined as the search for the meaning and purpose of human existence and recognized as crucial for holistic health, has garnered significant attention in recent years. Research aimed at preserving societal values and examining levels of spiritual well-being has also become increasingly important. In this context, investments in the education and development of female students are expected to contribute to a brighter and more sustainable future society. Accordingly, investigating the spiritual well-being levels of female students, who are potential future mothers and key figures in shaping society, is of critical importance.

The literature indicates an increasing number of studies on spiritual well-being in various fields such as healthcare, psychology, and theology, but there is a scarcity of research focusing specifically on female university students. This study aims to identify the factors that influence the spiritual well-being of female students. To collect data, a survey using the Personal Information Form and the Spiritual Well-Being Scale was conducted with 600 female students at Kırıkkale University. The results were statistically analyzed using frequency and percentage distributions, t-tests, one-way analysis of variance (ANOVA), and the Tukey test. The findings revealed significant differences in spiritual well-being levels based on factors such as faculty attended, family income level, mother's employment status, place of residence, smoking habits, and friendship-building skills.

Keywords: Spirituality, spiritual well-being, female students

*Bu çalışma “Üniversite Öğrencilerinin Manevi İyi Oluşlarında Etkili İletişim Becerileri ile Anne İletişiminin Rolü: Kırıkkale Üniversitesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

“Manevi iyi oluş”, bireyin hayatına anlam kazandırması ve yüce bir güçle bağ kurmasıyla ilgili bir olgudur (Ayhan, 2022). Başka bir tanımlamaya göre manevi iyi oluş; bireylere kararlılık, anlamlı bir yaşam, hayatta doyum ve kendine inanma konusunda ilerleyici güç veren önemli bir bileşendir (Alorani ve Alradaydeh, 2018). Sürekli olarak değişen dünyada uyum sağlama açısından bu güce ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü insan bulunduğu ortamla etkileşim içindedir. Sosyal ilişkiler, finansal durumlar, sağlık etkileri gibi birçok olgu bu etkileşimden etkilenen ve iyi bir yaşam için önemli olan parametrelerdir. Bu nedenle iyi oluş için hem bedensel hem de mental ve en önemlisi ruhsal sağlığın yerinde olması gerekmektedir. Burada beden ve ruh sağlığının dünya üzerinde değişimle etkileşimi öne çıkmaktadır. Türk tasavvuf şiirinin önemli temsilcilerinden Sun'ullah Gaybî' nin “Her ne varsa âlemde örneği var âdemde / Bul sen seni bu demde kendine gel kendine” sözleri ile dünya ve insanın birbirleriyle olan ilişkiye ve etkileşimin önemine değinmektedir (Kılıç, 2023). Bu çerçeveden bakıldığında dünya ve insanlar arasında derin bir ilişkinin olduğu görülmektedir. İnsanların dünya ile olan ilişkileri sosyal, ekonomik, çevresel ve manevi (spiritüel) boyutlarıyla farklı açılardan ele alınmaktadır. Manevi iyi oluş kavramı, ilk olarak 1971 yılında kullanılmaya başlanmış olup, günümüzde din psikolojisi araştırmalarında sıkça referans verilen bir kavram haline gelmiştir. Bununla birlikte, kavramın teorik temellerini, gelişimini ve etkileşim alanlarını inceleyen kapsamlı çalışmalar hala sınırlı düzeydedir (Tan, 2022). Manevi iyi oluş, genellikle maneviyat ya da din kavramlarıyla ilişkilendirilmekte ve bu bağlamda ele alınmaktadır. Ancak tamamen maddi ve nedensel görünen maneviyat, insani duygular, özgür irade, adalete verilen değer ve toplumsal mutluluğun paylaşımı açısından başlangıç seviyesindeki madde hayranlığıyla tam olarak açıklanamayacak bir ruhsallık barındırmaktadır (Agayeva, 2024). Bu durum hem dini bağlamda yorumlanabilir hem de dinden bağımsız olarak ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte din ve ilgili kavramlar, insan ve dünya arasındaki ilişkiler açısından önemli bir alanı kapsamına almaktadır. Toplumdan topluma değişen din ve manevi değerlerin rolü, insanların günlük yaşamlarında ve toplumsal hayatta her zaman var olmuştur. Hiçbir dönemde tamamen yok olduklarını söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda, maneviyatın (spiritüelliğin) her toplumda belirli bir etkisi ve yeri olduğu sonucu çıkmaktadır (Kardaş, 2017). Toplumlar açısından büyük önem arz eden bu olguya yönelik çeşitli alanlarda kurumsal ve yapısal oluşumlar meydana gelmiştir. Manevi iyi oluş için birçok alanda çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye’de de manevi iyi oluş için manevi rehberlikler tarafından ortak çalışma alanları sunulmaktadır.

Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından; Gençlik ve Spor Bakanlığı, Aile Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı arasında ortak çalışma alanları oluşturulmaktadır (Demirtaş, 2019; Gençlik Spor Yayınları, 2024; Karabağ, 2021). Bu çalışma alanları daha çok sevgi evleri, ceza evleri, hastane, kadın sığınma evleri ve üniversite yurtları gibi kurumlar olmaktadır. Her alanda manevi danışmanlık hizmetlerinin bulunması doğaldır, ancak başta aile olmak üzere, mahalle, okul gibi yaşam alanları önemli başlangıç yerlerini oluşturmaktadır. Çünkü insan, yalnızca maddi değil, aynı zamanda manevi ihtiyaçları da olan bir varlıktır (Yılmaz, 2022). Bu ihtiyaçlar çerçevesinde büyük kurumlardan ziyade yakın çevre önemli bir alanı oluşturmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda meydana gelen hızlı değişimler ve gelişmeler, insan yaşamını hem olumlu hem de olumsuz birçok açıdan etkilemektedir. İnsanlar, bu hızlı gelişme ve değişime ayak uydurmaya çalışırken, çoğu zaman kendi iyi olma hallerini ihmal edebilmektedirler. Hayatın anlam boyutunu etkileyen dönemlerden biri de üniversite dönemleri olmaktadır. Özellikle, geleceğin toplumunu yönetecek olan gençlerin yetiştiği üniversiteler, stres ve kaygı yaratan bir ortam olma niteliği taşımaktadır (Doğan, 2006). Üniversite dönemindeki yetişkinlik hali genel olarak 18-25 yaş arasındaki bireyler için, ergenlik ile yetişkinlik arasındaki gri bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde üniversiteye gitmek için evden ayrılmak, iş gücüne katılmak veya ebeveynlerden mali destek almak gibi yaşam olayları sıkça yaşanmaktadır. Ancak bu olayların getirdiği sorumluluklar ve alınması gereken kararlar nedeniyle bir istikrarsızlık ve belirsizlik dönemi yaşanmaktadır (Calamba ve Magallanes, 2023). Bazı öğrenciler karşılaştıkları zorlukların üstesinden başarıyla gelebilirken, diğerleri bu zorluklara olumsuz bir yanıt olarak yüksek düzeyde stres ve düşük yaşam memnuniyeti yaşayabilmektedir. Bu durum göz önüne alındığında, aileler, arkadaşlar veya önemli kişilerin sağladığı algılanan sosyal desteğin, üniversite öğrencilerinin yaşama uyum sağlamasında ve yaşam memnuniyetini artırmada hayati bir rol oynadığı görülmektedir. Sosyal destek, öğrencilerin stresle başa çıkma becerilerini geliştirmelerine ve genel olarak daha yüksek bir yaşam kalitesine ulaşmalarına katkıda bulunabilir. Bu nedenle, sosyal desteğin önemi, üniversite öğrencilerinin psikolojik ve duygusal sağlığı açısından vurgulanmalıdır (Alorani ve Alradaydeh, 2018). Üniversiteye yeni başlayan bütün öğrencilerde olduğu gibi kız öğrenciler de başlangıçta bilinmeyen ancak keşfedilebilir bir potansiyel taşımaktadır. Öğrencinin deneyimleri, istekleri, hırsları, düşünce ve davranış alışkanlıklarının detaylı analizi, eğitim danışmanlarının onu en uygun yöntemlerle yönlendirmesine olanak sağlamaktadır. Ancak üniversite hayatından beklentiler öğrenci sayısı kadar çeşitli olabilmektedir. Her kız öğrencinin, üniversite ortamı ve özellikle ikili ilişkileri hakkında kendi hayalleri, özlemleri ve idealleri bulunmaktadır. Bazen bu beklentileri karşılanmadığında hayal kırıklığına uğrattığı için yaşam kalitesi düşülebilmekte ve iletişim azalabilmektedir (Jameson, 1939). Yaşanan bu süreçler, iyileştirici müdahalelere olan gereksinimi ortaya çıkaran sorunların temelini oluşturmaktadır. Son yıllarda yapılan literatür araştırmaları, manevi değerlere olan ilginin arttığını ve bu artışın özellikle manevi ritüellerin refahın farklı boyutlarına sağladığı katkıları vurgulayan çalışmaların etkisiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda iyi oluş kavramı, giderek artan bir şekilde manevi düşünceler çerçevesinde yeniden şekillenmektedir. Batı toplumlarındaki sekülerleşme eğilimlerine rağmen, manevi iyi oluşun, özellikle ileri yaşlardaki bireylerin refahını etkileme potansiyeli göstermeye devam ettiği gözlemlenmektedir. (Lifshitz, Nimrod ve Bachner, 2019). Bu noktada, dini perspektifin yanı sıra, yetişkinlikle ilişkilendirilen maneviyatın en kritik ihtiyaç alanlarından birinin de gençlik dönemi olduğu düşünülmektedir. Bilim camiası, gençleri geleneksel "dindarlık" göstergeleri doğrultusunda kategorize etmekten ziyade, onların maneviyatı kendi yaşam deneyimleri içerisinde nasıl algıladıklarını ve yaşadıklarını daha doğru bir şekilde yansıtacak ölçütler ve deneyimler geliştirilmelidir (Fisher, 2010). Gençlerle yapılan doğru deneyimler, farkındalık yaratmada etkili olmaktadır.

Üniversite ortamları da bu bağlamda önemli bir eğitim platformu sunmaktadır. Özellikle kız öğrencilerin doğru kanallar aracılığıyla yönlendirilmesi, toplumun geleceğine yönelik önemli bir yatırım olarak görülmektedir. Bu doğrultuda, manevi iyi oluş için danışmanlık ve rehberlik birimlerine olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Gençlerin yaşayış biçimlerini iyileştirmek için öncelikle problemleri tanımlamak gerekmektedir. Araştırmalara göre her toplumda benzer eksikliklerden kaynaklı sorunlar bulunmaktadır. Bunun için de ortak iyileştirme faktörlerinden biri olan maneviyat eksikliğini ortadan kaldıran aksiyonlar alınmaktadır. Bununla ilgili Bruce ve Cockreham (2004), Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yaptıkları bir çalışmada gençlerin yaşadığı sıkıntılara ve maneviyat eksikliğindeki sıkıntılara değinmektedir. Her yerde çocuklar şiddet ve ihmalin; ailelerin parçalanmasının, alkol, tütün, seks ve uyuşturucu bağımlılığının; açgözlülüğün, materyalizmin ve manevi boşluğun saldırısı altındadır. Bu sorunlar yeni değildir, ancak zamanımızda hızla artmaktadır. Günümüz gençleri, birçok açıdan on ya da yirmi yıl öncesine kıyasla da daha az istikrarlı bir ortamla karşı karşıyadır. Yüksek boşanma oranları, yüksek ergen hamilelik oranları ve ailelerin artan coğrafi hareketliliği bu istikrar eksikliğine sebep olmaktadır. ABD'de ergenlik çağındaki suç, şiddet, uyuşturucu kullanımı ve intihara ilişkin istatistikler, gençlerin hayatlarını anlamlandırmakta zorlandıklarını göstermektedir. Özellikle ergenlik çağındaki kızların, otuz yıl öncesine kıyasla çok daha fazla sorunla boğuştuğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar çerçevesinde, insanların yaşamın farklı evrelerinde ve alanlarında anlam arayışında olduklarını göstermektedir. Yaşamdaki anlamın insan yaşamı boyunca refah için önemli olduğu düşünülmektedir (Steger, Oishi ve Kashdan, 2009). Ancak, bu bulgular yeterli değildir ve genellikle sınırlı koşullar çerçevesinde kalmıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, üniversite kız öğrencilerinin manevi iyi oluş düzeylerine ilişkin yapılmış kapsamlı çalışmalara yeterince rastlanmamaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı üniversitede öğrenim gören kız öğrencilerin manevi iyi oluş çerçevesinde yaşamda anlam bulma düzeylerini ve bu düzeylerin korelasyonlarını analiz ederek, yaşam boyu anlam arayışının farklı boyutlarını inceleyen araştırmaları bütünleştirmektir. Yukarıda yapılan genel araştırmalar çerçevesinde bu çalışmada toplumun önemli bir kesimini oluşturan kız öğrencilerin manevi iyi oluş düzeylerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle üniversite dönemi, bireylerin yeni bir yaşam sürecine adım attıkları ve toplumun değerlerini koruma sorumluluğunu üstlenen yeni bireyler haline geldikleri kritik bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Gelecekte toplumun en önemli rol modelleri olacak kız öğrencilerin iyi oluşu, sağlıklı ve sürdürülebilir toplumların inşasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Kırıkkale Üniversitesi'nde öğrenim gören 608 kız öğrenci ile anket yöntemi kullanılarak veriler toplanmış ve öğrencilerin manevi iyi oluşlarını etkileyen faktörler incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, kız öğrencilerin manevi iyi oluş düzeylerine etki eden unsurları ortaya koymaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi'nde farklı fakültelerde lisans eğitimine devam eden kız üniversite öğrencilerinin manevi iyi oluş düzeylerini incelemeyi amaçlayan tanımlayıcı tipte bir araştırmadır. Çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından 20 Kasım 2023 tarihinde yapılan toplantıda (Karar No: 216331) etik açıdan uygun bulunmuştur. Manevi İyi Oluş Ölçeği, geliştiricisinin izni alınarak araştırmada kullanılmıştır. Araştırmada örneklem grubunun belirlenmesinde tabakalı rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tabakalı rastgele örnekleme, örnekleme hatasını azaltmak, araştırma bulgularının genellenebilirliğini artırmak amacıyla evrenin daha geniş temsilini sağlamaktadır. Bu durum, örneklemin heterojenliğini artırarak, elde edilen verilerin evrene dair daha tutarlı ve güvenilir sonuçlar üretmesine katkıda bulunmaktadır (Baltacı, 2018). Bu doğrultuda, araştırmanın örneklemini 2023-2024 eğitim-öğretim yılı güz ve bahar döneminde Kırıkkale Üniversitesi'nde öğrenim gören 608 öğrenci oluşturmaktadır.

Bu katılımcılar; Diş Hekimliği Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Hukuk Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Tıp Fakültesi ve Veterinerlik Fakültesi olmak üzere toplam 12 fakülleden seçilmiştir. Kırıkkale Üniversitesi'nin web sitesinde yer alan güncel verilere göre, 2023 yılı Ekim ayı itibariyle üniversitede lisans düzeyinde öğrenim gören kız öğrenci sayısı 11.243 olarak bildirilmiştir. Araştırma, 0,05 örnekleme hatası ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya lisans eğitimine devam eden ve gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul eden öğrenciler dâhil edilmiştir. Araştırma katılımcıların kişilik haklarını ve özel yaşantılarını ihlal edici soruları içermemektedir.

2.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verileri toplamak amacıyla uygun örnekleme yönteminden yararlanılarak tespit edilen katılımcılara Kişisel Bilgi Formu; manevi iyi oluşu değerlendirmek için de Ekşi ve Kardaş (2017) tarafından geliştirilen "Manevi İyi Oluş Ölçeği" uygulanmıştır. Veri toplama aracı olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan veriler internet tabanlı ve yüz yüze anket tekniği ile elde edilmiştir.

2.2. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların kişisel bilgilerini toplamak amacıyla hazırlanan formda; yaş, öğrenim görülen fakülte, ebeveynlerin eğitim ve birliktelik durumu, katılımcıların algıladığı sosyoekonomik düzey ve yaşanan yer gibi sorular yer almaktadır.

2.3. Manevi (Spiritüel) İyi Oluş Ölçeği

Manevi İyi Oluş Ölçeği, 2017 yılında Ekşi ve Kardaş (2017) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 18 yaş üstü yetişkinlere yönelik geliştirilmiştir. 29 maddelik maddeden oluşan ve 5'li likert (1= bana hiç uygun değil → 5= bana tamamen uygun) şeklinde hazırlanmış bir ölçektir. Aşkınlık, doğayla uyum ve anomi adlı 3 faktörlü bir yapı olarak puanlama yapılmıştır. Ölçek, üç farklı boyutta değerlendirilebileceği gibi, toplam puan üzerinden de incelenebilmektedir. Ölçek değerlerine göre elde edilen puan arttıkça manevi iyi oluşun değeri de artmaktadır. Geliştirme çalışmasındaki toplam Cronbach's Alpha değeri $\alpha = 0.886$ olarak hesaplanmıştır. Manevi İyi Oluş Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik analizleri, ölçeğin 18 yaş üstü yetişkinlerin manevi iyi olma durumlarını geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçebildiğini ortaya koymuştur. Bu araştırma için de manevi iyi oluş düzeylerini değerlendirmek amacıyla Manevi İyi Oluş Ölçeğinin kullanılmasının uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin iyi oluş puan dağılımlarının normalliği, Kolmogorov-Smirnov testi ile değerlendirilmiştir. Normal dağılıma uygun gruplar arasındaki farkı belirlemek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır. Normallik varsayımının sağlanmadığı durumlarda ise, Kruskal-Wallis H testi tercih edilmiştir. Gruplar arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlenmiş ve elde edilen sonuçlar "Bulgular" bölümünde tablolar halinde sunulmuştur.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılan 608 kız öğrencinin manevi iyi oluş düzeylerini belirlemeye yönelik gerçekleştirilen istatistiksel analizler tablolar halinde sunulmuştur. Ankete ilişkin puanlamalar, aşağıdaki tablolarda detaylı olarak gösterilmektedir.

Tablo 1

Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı ile fakülteler arasındaki ilişkinin incelenmesi

Fakülteler	n	X	Standart sapma	Min	Maks	Sıra ortalaması	Serbestlik derecesi	H	p	Fark
Diş Hekimliği (1)	50	3,86	0,82	1,14	6,00	316,44				
Hukuk (2)	51	3,84	0,54	1,93	4,69	287,02				
Tıp (3)	51	3,87	0,47	2,48	4,48	289,86				
Veteriner (4)	51	3,65	0,56	2,10	4,55	218,63				
Eğitim (5)	51	3,91	0,56	2,41	5,69	288,57				
Sağlık Bilimleri (6)	51	4,01	0,42	2,62	4,72	335,03				4-10,
İnsan ve Toplum Bilimleri (7)	50	3,93	0,44	2,97	5,00	293,16	11	26.886	0.005	4-6, 5-10,
Mühendislik ve Doğa Bilimleri (8)	50	3,89	0,51	2,21	4,79	297,30				3-10, 7-10
İktisadi ve İdari Bilimler (9)	50	3,96	0,43	2,76	4,62	317,87				
İslami İlimler (10)	52	4,15	0,41	3,10	4,97	384,63				
Güzel Sanatlar (11)	51	3,91	0,54	1,93	4,72	308,97				
Spor Bilimleri (12)	50	3,96	0,49	2,24	4,76	315,29				

Tablo 1’de fakülte türüne göre Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanlarının dağılımları Kolmogorov-Smirnov ile sınanmış; Veteriner, Eğitim, Sağlık Bilimleri, İnsan ve Toplum Bilimleri, İslami İlimler, Spor Bilimleri haricinde dağılımların normal dağılım varsayımını karşılamadığı belirlenmiştir (K-S_{Diş Hekimliği Fakültesi} = 0.261, p=0.000<0.05 ; K-S_{Hukuk Fakültesi} = 0.122, p=0.044<0.05 ; K-S_{Tıp Fakültesi} = 0.138, p=0.016<0.05 ; K-S_{Veteriner Fakültesi} = 0.082, p=0.200>0.05 ; K-S_{Eğitim Fakültesi} = 0.104, p=0.200>0.05 ; K-S_{Sağlık Bilimleri Fakültesi} = 0.108, p=0.195>0.05 ; K-S_{İnsan ve Toplum bilimleri Fakültesi} = 0.082, p=0.200>0.05; K-S_{Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi} = 0.140, p=0.016<0.05 ; K-S_{İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi} = 0.156, p=0.004<0.05 ; K-S_{İslami İlimler Fakültesi} = 0.084, p=0.200>0.05 ; K-S_{Güzel Sanatlar Fakültesi} = 0.193, p=0.000<0.05 ; K-S_{Spor Bilimleri Fakültesi} = 0.114, p=0.118>0.05). Normal dağılım varsayımının sağlanmaması durumu ANOVA testinin normallik varsayımının ihlaline sebep olmuştur. ANOVA testinin parametrik olmayan karşılığı olan Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre çalışmaya katılan bireylerin Manevi İyi Oluş Ölçeği’nden elde edilen iyi oluş puanı bakımından fakülteye göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır (p = 0.005<0.05). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Mann-Whitney U testinin sonuçlarına göre (Bonferroni düzeltmesine göre “p<0.05”) 4-10, 4-6, 5-10, 3-10, 7-10 grupların farklılık gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2

Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı ile ailenin gelir düzeyinin incelenmesi

Ailenizin Gelir Düzeyi	n	X	Standart sapma	Min Maks	Sıra ortalaması	Serbestlik derecesi	H	p	Fark
Gelir gideri karşılamiyor	96	3,99	0,58	1,14	4,93	343,49			Gelir giderden fazla-Gelir ve gider eşit,
Gelir ve gider eşit	375	3,92	0,54	1,93	6,00	308,79	2	11.7360.003	Gelir giderden fazla-Gelir Gideri Karşılamiyor
Gelir giderden fazla	137	3,82	0,47	2,07	4,62	265,44			

Tablo 2’de ailenin gelir düzeyine göre Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanlarının dağılımları Kolmogorov-Simironov ile sınanmış ve normal dağılım varsayımını karşılamadığı belirlenmiştir ($K-S_{\text{Gelir gideri karşılamiyor}} = 0.145$, $p=0.000<0.05$; $K-S_{\text{Gelir ve gider eşit}} = 0.108$, $p=0.000<0.05$; $K-S_{\text{Gelir giderden fazla}} = 0.113$, $p=0.000<0.05$). Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre çalışmaya katılan bireylerin Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı bakımından sınıf düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p = 0.003<0.05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Mann-Whitney U testinin sonuçlarına göre (Bonferroni düzeltmesine göre “ $p<0.05$ ”) “Gelir giderden fazla-Gelir ve gider eşit”, “Gelir giderden fazla-Gelir gideri Karşılamiyor” gruplarının farklılık gösterdiği görülmektedir.

Tablo 3

Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı ile anne çalışma durumunun incelenmesi

Anne Durumu	Çalışma n	X	Standart sapma	Min Maks	Sıra ortalaması	Serbestlik derecesi	H	p	Fark
Çalışıyor	161	3,80	0,61	1,14	4,93	271,84			
Çalışmıyor	408	3,96	0,50	2,10	6,00	320,00	2	9.6940.008	Çalışıyor-Çalışmıyor
Emekli	39	3,85	0,50	2,38	4,66	277,15			

Tablo 3’te anne çalışma durumuna göre Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanlarının dağılımları Kolmogorov-Simironov ile sınanmış ve normal dağılım varsayımını karşılamadığı belirlenmiştir ($K-S_{\text{Çalışıyor}} = 0.108$, $p=0.000<0.05$; $K-S_{\text{Çalışmıyor}} = 0.101$, $p=0.000<0.05$; $K-S_{\text{Emekli}} = 0.147$, $p=0.033<0.05$). Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre, çalışmaya katılan bireylerin Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı bakımından anne çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p = 0.008<0.05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Mann-Whitney U testinin sonuçlarına göre (Bonferroni düzeltmesine göre “ $p<0.05$ ”) Çalışıyor- çalışmıyor grupları arasında farklılık olduğu gözlenmektedir.

Tablo 4

Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı ile Kırıkkale’de kaldığı yer ve arkadaşlık kurmada güçlük çekme durumunun incelenmesi

	n	X	Standart sapma	Min	Maks	Sıra ortalaması	Serbestlik derecesi	H	p	Fark
Kırıkkale’de kaldığınız yer hangisidir										
Devlet Yurdu	315	3,95	0,54	1,14	6,00	317,71	4	13.315	0.010	Apart-Devlet Yurdu,
Özel yurt	40	3,80	0,46	2,55	4,59	259,30				Apart-Aile
Apart	127	3,80	0,53	2,21	4,90	265,02				
Aile	96	4,01	0,41	2,76	5,00	332,59				
Kırıkkale’de Kalmıyorum	30	3,81	0,74	2,07	4,69	303,28				
Arkadaşlık kurmada güçlük çekme durumu										
Evet	43	3,84	0,75	1,14	4,97	309,58	2	0.311	0.856	-
Hayır	375	3,91	0,51	1,93	6,00	301,37				
Bazen	190	3,93	0,52	1,93	5,69	309,53				

Tablo 4’te bireyin Kırıkkale’de kaldığı yere göre Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanlarının dağılımları Kolmogorov-Simironov ile sınılanmış ve Kırıkkale’de kalmıyorum cevabı veren grubun puanları hariç normal dağılım varsayımının karşılanmadığı belirlenmiştir ($K-S_{Devlet\ yurdu} = 0.109$, $p=0.000<0.05$; $K-S_{Özel\ yurt} = 0.159$, $p=0.013<0.05$; $K-S_{Apart} = 0.121$, $p=0.000<0.05$; $K-S_{Aile} = 0.092$, $p=0.042<0.05$; $K-S_{Kırıkkale\ de\ kalmıyorum} = 0.142$, $p=0.126>0.05$). Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre çalışmaya katılan bireylerin Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı bakımından bireyin Kırıkkale’de kaldığı yere göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p = 0.010<0.05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Mann-Whitney U testinin sonuçlarına göre (Bonferroni düzeltmesine göre “ $p<0.05$ ”) Apart-Devlet Yurdu, Apart-Aile grupları arasında farklılık olduğu gözlenmektedir. Arkadaşlık kurmada güçlük çekme durumuna göre Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanlarının dağılımları Kolmogorov-Simironov ile sınılanmış ve normal dağılım varsayımının karşılamadığı belirlenmiştir ($K-S_{Evet} = 0.161$, $p=0.007<0.05$; $K-S_{Hayır} = 0.113$, $p=0.000<0.05$; $K-S_{Bazen} = 0.100$, $p=0.000<0.05$). Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre çalışmaya katılan bireylerin Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı bakımından arkadaşlık kurmada güçlük çekme durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamaktadır ($p = 0.856>0.05$).

Tablo 5

Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı ile sigara içiyor musunuz soruları arasındaki ilişkinin incelenmesi

Sigara musunuz?	içiyor	N	X	Standart sapma	Min	Maks	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p	Fark
Evet		135	3,7245	0,60754	1.93	4.86	250,55	33824,50	24644.500	0.000	var
Hayır		473	3,9652	0,49803	1.14	6.00	319,90	151311,50			

Tablo 5’te sigara içme durumuna göre Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanlarının dağılımları Kolmogorov-Smirnov ile sınanmış ve dağılımların normal dağılım varsayımını karşılamadığı belirlenmiştir ($K-S_{\text{Evet}} = 0.101, p=0.002<0.05$; $K-S_{\text{Hayır}} = 0.096, p=0.000<0.05$). Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre çalışmaya katılan bireylerin Manevi İyi Oluş Ölçeği, iyi oluş puanı bakımından sigara içme durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p = 0.000<0.05$).

3. TARTIŞMA

Literatür araştırmalarında, manevi iyi oluş kavramına ilişkin çalışmaların genel olarak sağlık sektörü, psikoloji ve teoloji gibi disiplinlerde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, manevi iyi oluşun bireylerin yaşam kalitesine, psikolojik dayanıklılığına ve toplumsal uyumuna etkileri üzerinde durulmuştur. Özellikle üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar, genellikle tüm öğrenci popülasyonu dikkate alınarak yapılmış ve farklı bireysel özellikler göz önüne alınmadan genel sonuçlar elde edilmiştir. (Kuyumcu ve Güven, 2012; Gürsu ve Ay, 2018; Ekşi, Boyalı ve Ümmet, 2019; Gencer, Obuz ve Babahanoğlu, 2021; Malkoç, 2024). Ancak, üniversite öğrencileri arasında yalnızca kız öğrenciler üzerinde manevi iyi oluşu ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu araştırmadaki asıl amaç, manevi iyi oluş açısından üniversitede öğrenim gören kız öğrencileri ele alarak, kız öğrencilerin manevi iyi oluş düzeyleri üzerinde etkili olabilecek faktörlerin tespit etmektir.

Fakülte türünden manevi iyi oluş puanlarının dağılımı incelendiğinde, bazı fakültelerde normal dağılım varsayımının karşılanmadığı belirlenmiştir. Bu durum, ANOVA testinin normallik varsayımını ihlal etmiş ve parametrik olmayan Kruskal Wallis testinin kullanılmasına neden olmuştur. Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre, bireylerin manevi iyi oluş puanları fakültele göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre ise bazı fakülteler arasında anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır. Post-hoc analiz sonuçlarına göre, Diş Hekimliği Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Tıp Fakültesi ve diğer fakülteler (özellikle İslami İlimler Fakültesi) arasında anlamlı farklar bulunmaktadır. Manevi iyi oluşu en düşük fakülte Veterinerlik Fakültesi olup en yüksek iyi oluşun İslami İlimler Fakültesinde olduğu sonucuna varılmıştır. Literatür araştırmalarında da bu sonucu destekleyen çalışmalara rastlanmıştır. (Karataş ve Selçuk, 2023).

Ailenin gelir düzeyine göre manevi iyi oluş puanlarının dağılımları Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiş ve normal dağılım varsayımının sağlanmadığı tespit edilmiştir. Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, manevi iyi oluş puanları açısından gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur. Mann-Whitney U testi sonuçları, gelir ve giderin eşit olduğu, giderin gelirden fazla olduğu ve gelirin giderden fazla olduğu gruplar arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Bu araştırma, gelir düzeyi düşük ailelerde yetişen kız öğrencilerin manevi iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın, yüksek gelir düzeyine sahip ailelerde manevi iyi oluşun en düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, manevi iyi oluşun maddi zenginlikle doğrudan bir ilişkisinin olmadığını ve bireyin manevi durumunun daha çok içsel ve çevresel faktörlerden etkilendiğini göstermektedir. Dolayısıyla, manevi iyi oluşun maddi koşullardan ziyade, bireyin yaşamında anlam ve amaç bulma süreçleriyle daha yakından bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Ayrıca, annenin çalışma durumuna göre manevi iyi oluş puanlarının dağılımları da Kolmogorov-Smirnov testi ile değerlendirilmiş ve normal dağılım varsayımının karşılanmadığı belirlenmiştir. Kruskal-Wallis testi sonuçları, anne çalışma durumu ile manevi iyi oluş puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğunu ortaya koymuştur. Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, çalışan ve çalışmayan annelerin çocukları arasında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir.

Literatür incelemelerinde, çalışan annelerde hem anne hem de çocuk üzerinde belirli sorunların ortaya çıktığına dair bulgular mevcuttur. Bu çalışmalar, özellikle annelerin iş-yaşam dengesi kurmada yaşadıkları zorlukların, stres düzeylerinde artışa neden olduğunu ve bu durumun çocukların psikososyal gelişimi üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Annenin iş yükü ile aile içi sorumluluklarını dengeleme çabası, hem anne sağlığı hem de çocuğun duygusal ve davranışsal gelişimi üzerinde önemli sonuçlar doğurabilmektedir (Akhan, Akhan ve Batmaz, 2011).

Öğrencilerin Kırıkkale'de kaldıkları yerlere göre manevi iyi oluş puanlarının dağılımları Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiş ve "Kırıkkale'de kalmıyorum" cevabı veren grup hariç, diğer gruplarda normal dağılım varsayımının karşılanmadığı tespit edilmiştir. Kruskal-Wallis testi sonuçları, bireyin Kırıkkale'de kaldığı yere göre manevi iyi oluş puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğunu göstermiştir. Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, apart ile devlet yurdu ve apart ile aile grupları arasında anlamlı farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Ailesi ile birlikte yaşayan ya da devlet yurtlarında kalan öğrencilerin manevi iyi oluş düzeylerinin en yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, aile sıcaklığını içeren ortamların manevi iyi oluş üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre, özellikle aile bağlarının güçlü olduğu ya da sosyal destek sistemlerinin etkin olduğu ortamlarda, bireyler manevi anlamda daha sağlıklı ve dengeli bir yapıya sahip olmaktadır.

Arkadaşlık kurmada güçlük çekme durumuna göre manevi iyi oluş puanlarının normal dağılıma uymadığı Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarıyla belirlenmiştir. Bu nedenle, parametrik olmayan Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Kruskal-Wallis testi sonucunda elde edilen p değeri ($p = 0.856 > 0.05$), arkadaşlık kurmada güçlük çekme durumu ile manevi iyi oluş puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığını göstermektedir. Bu sonuç, arkadaşlık kurmada güçlük çeken, çekmeyen veya bazen güçlük çeken bireylerin manevi iyi oluş düzeylerinin genel olarak benzer olduğunu ve bu değişkenin manevi iyi oluş üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır.

Sigara içme durumuna göre manevi iyi oluş puanlarının dağılımları Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiş ve dağılımların normal dağılım varsayımını karşılamadığı tespit edilmiştir. Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, sigara içme durumu ile manevi iyi oluş puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark, sigara içen kız öğrencilerini manevi iyi oluşlarının daha düşük olduğunu göstermektedir. Sonuç, sigara içme durumunun bireylerin manevi iyi oluş seviyeleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Sigara içen bireyler ile sigara içmeyen bireyler arasında manevi iyi oluş açısından belirgin bir fark olduğu anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ

Gelecekte toplumun en önemli rol modelleri olacak kız öğrencilerin iyi oluşu, sağlıklı ve sürdürülebilir toplumların inşasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu rolleri en iyi şekilde oynayabilmek için manevi iyi oluşa ihtiyaç duyulmaktadır. Manevi iyi oluş, son dönemlerde oldukça dikkat çekmekte ve yeni çalışmalara konu olmaktadır. Bu çalışmalar arasında özellikle toplumun geleceği için önem arz eden bir kesim olan üniversite öğrencilerine yönelik çalışmalar öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada, kız öğrencilerin manevi iyi oluş düzeyleri üzerinde etkili olabilecek faktörleri belirlemek ve bu bağlamda manevi iyi oluşu farklı bir bakış açısıyla değerlendirmek hedeflenmiştir. Literatürden farklı olarak özellikle kız öğrenciler üzerine odaklanılarak, kız öğrencilerin manevi iyi oluş durumları ele alınmıştır.

Bu çerçevede Kırıkkale Üniversitesi bünyesinde 12 ayrı fakültede öğrenim gören gönüllü 608 kız öğrenci üzerinde anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anket çalışmasında Kişisel Bilgi Formu ve Manevi İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler istatistiksel yöntemlerle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kız öğrencilerin manevi iyi oluş düzeylerinde; öğrenim görülen fakülte, aile gelir düzeyi, annenin çalışma durumu, ikamet edilen yer ve sigara kullanım durumu gibi faktörler arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın yalnızca kız öğrencilere odaklanması, bu grubun manevi iyi oluş düzeylerinin daha detaylı ve derinlemesine incelenmesine olanak sağlamıştır. Ancak, farklı üniversitelerden katılımcıların da dâhil edilmesiyle daha kapsamlı ve genellenebilir bulgulara ulaşılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, erkek öğrencilere yönelik benzer bir araştırmanın yapılmasının, manevi iyi oluşun cinsiyetler arası farklılıklarını değerlendirme açısından faydalı olacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın literatüre önemli katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Agayeva, Z. (2024). Maneviyat ve yaşam: Etkileşim dinamikleri modern zaman aynasında. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (2), 873-879.
- Akhan, L. U., Akhan, L. ve Batmaz, M. (2011). 0-6 Yaş grubu çocuğu olan çalışan annelerin çocuk bakımı ile ilgili karşılaştıkları sorunların ve sorun çözme yaklaşımlarının incelenmesi. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 19(3), 161-167.
- Alorani, O. I. ve Alradaydeh, M. T. F. (2018). Spiritual well-being, perceived social support, and life satisfaction among university students. *International Journal of Adolescence and Youth*, 23(3), 291-298.
- Ayhan, D. ve Öz, H. S. (2022). Yetişkin bireylerde ölüm algısının manevi iyi oluş üzerine etkisi. *Black Sea Journal of Health Science*, 5(3), 424-429.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Bruce, M. A. ve Cockreham, D. (2004). Enhancing the spiritual development of adolescent girls. *Professional School Counseling*, 334-342.
- Calamba, P. C. and Magallanes, C. I. (2023). Spiritual well-being and resilience of emerging adults of a catholic college in central negros. *Technium Social Sciences Journal*, 41, 169.
- Demirtaş, B. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri. *Diyanet Aylık Dergi*. <https://yayin.diyanet.gov.tr/makale/diyanet-isleri-baskanliginca-yurutulen-manevi-danismanlik-ve-rehberlik-hizmetleri/dr-bayram-demirtas-/manevi-danismanlik-ve-rehberlik/5566/174>.
- Doğan, T. (2006). Üniversite öğrencilerinin iyilik halinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), 120-129.
- Ekşi, H., Boyalı, C. ve Ümmet, D. (2019). Öğretmen adaylarının spiritüel iyi oluş ile yaşamda anlam değişkenlerinin psikolojik dayanıklılığı yordaması: Bir yapısal eşitlik modeli (YEM) denemesi. *Kastamonu Education Journal*, 27(4), 1695-1704.
- Ekşi, H. ve Kardaş, S. (2017). Spiritual well-being: Scale development and validation. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2(1), 73-88.
- Fisher, J. (2010). Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM. *Religions*, 1 (1), 105-121.

- Gencer, N., Obuz, A. T. ve Babahanoğlu, R. (2021). Üniversite öğrencilerinde spiritüel iyi oluş ve toplumsal cinsiyet algısı. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 20(2), 717-750.
- Gençlik Spor Yayınları. (2024). Gençler için psikolojik iyi oluş. <https://yayinlar.gsb.gov.tr/Public/Files/Psikososyal-kitapc%C4%B1k.pdf> Erişim tarihi: 18.09.2024
- Gürsu, O. ve Ay, Y. (2018). Manevi iyi oluş ve yaşlılık. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*, 198-207.
- Jameson, S. H. (1939). Certain adjustment problems of university girls. *The Journal of Higher Education*, 10(5), 249-290.
- Karabağ, Ş. G. (2021). Psikolojik dayanıklılık ve öz bakım (Sosyal İçerme Eğitim Programı). T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal İçerme Eğitim Programı. Ankara.
- Karataş, Z. ve Selçuk, O. (2023). Üniversite öğrencilerinin manevi iyi oluşlarının açıklanmasında psikolojik esneklik ve çeşitli demografik değişkenlerin rolü. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 37-46.
- Kardaş, S. (2017). Sanal kimlik ve spiritüel iyi oluşun üniversite öğrencilerinin narsistik eğilimlerini yordayıcılığı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. *Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*. İstanbul.
- Kılıç, M. M. (2023). Osmanlı'da well-being. <https://medium.com/t%C3%BCrkiye/osmanl%C4%B1da-well-being-33e1349287ba> İndirilme Tarihi: 04.06.2024.
- Kuyumcu, B. ve Güven, M. (2012). Türk ve İngiliz üniversite öğrencilerinin duygularını fark etmeleri ve ifade etmeleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3), 589-607.
- Lifshitz, R., Nimrod, G. ve Bachner, Y. G. (2019). Spirituality and wellbeing in later life: a multidimensional approach. *Aging & Mental Health*, 23(8), 984-991.
- Malkoç, İ. (2024). Covid-19 Pandemisi ve manevi danışmanlık: Pandemi kaygısında dini başa çıkma ve manevi iyi oluş. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*.
- Ökmen, D., (2017). Basit rastgele örnekleme yönteminde üstel ortalama tahmin ediciler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*. Muğla.
- Özdemir, M. (2024). Maneviyat nedir ve ne değildir? <https://www.islamiarastirmalar.com/news-comment/maneviyat-nedir-ve-ne-degildir/> İndirilme Tarihi: 12.06.2024.
- Seitz, R. J., Paloutzian, R. F. ve Angel, H. F. (2024). Manifestations, social impact, and decay of conceptual beliefs: a cultural perspective. *Brain and Behavior*, 14(4), E3470.
- Steger, M. F., Oishi, S. and Kashdan, T. B. (2009). Meaning in life across the life span: levels and correlates of meaning in life from emerging adulthood to older adulthood. *The Journal of Positive Psychology*, 4(1), 43-52.
- Tan, H. N. ve Yıldız, M. (2022). 'Manevi iyi oluş' kavramının ortaya çıkışı ve tanımlanması. *Dini Araştırmalar*, 25(63): 447-476.
- Yılmaz, S. B. (2022). Ergenlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik. *Psikolojik Danışmada Güncel Konular*, 146.

TÜRKİYE’DE BİR KURUMSALLAŞMA ÖRNEĞİ “HAYIRSEVERLİKTEN SOSYAL POLİTİKAYA GEÇİŞ”

AHMET TURAN BAYRAKTAR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Politika,
ORCID No: 0000-0001-8020-9549

Özet:

Bu çalışma bir kurumsallaşma örneği olarak görülen hayırseverlikten sosyal politikaya geçişin devlet ve toplum üzerindeki etkilerinin araştırılması amacıyla yapılmıştır. Dar ve geniş anlamda sosyal politika kavramlarının açık şekilde görüleceği bu çalışma sanayi devrimi öncesi insan ilişkilerinden doğan hayırseverlik örneğiyle devrim sonrası meydana gelen sosyal politikanın kurumsal inşasını ele almaktadır. Hayırseverlik örneğinde sınıflar arası herhangi bir ayırım görülmezken sosyal politika sanayi devrimiyle birlikte ilkin işçi-işveren haklarıyla daha sonra toplumun bağımlı çalışan, ekonomik yönden güçsüz ve özel olarak bakım, gözetim, yardım ve destekleme gereksinimi duyan kesimini kapsayan bir bilim dalı olmuştur. 1929 buhranı sonrası dünyada artan devletçi politikalar, sosyal devlet ve refah devleti kavramlarının hızla yayılmasına neden olmuştur. Sosyal devletin temelini oluşturan sosyal politikalar ülkelere göre farklılık göstermekle beraber bu ve daha sonraki dönemde iktidara gelen hükümetlerin ve yeni kurulan devletlerin ilk icraatları haline gelmiştir. Türkiye’de kurumsal olarak sosyal politikanın miladı Tanzimat dönemi olarak ele alınmaktadır fakat sanayi devrimi öncesi ve hatta pre-kapitalist dönemde, toplumun ve devletin dolaylı olarak hayırseverlik çatısı altında bu işlevi yerine getirdiği görülmektedir. Ferdinand Tönnies’in *Gemeinschaft und Gesellschaft* yani cemaatten cemiyete geçiş kuramına bir örnek teşkil eden sosyal politikanın Türkiye’deki gelişimi Türkiye’nin modernleşme dinamikleriyle de paralel ilerlemektedir. Solidarist ve Korporatist yaklaşım araştırmada farklı bakış açılarını bir araya getirmektedir. Bu çalışmada hayırseverliğin sosyal politikaya dönüşümü, geçmişten günümüze çeşitli sosyal politika araçları incelenerek değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda görülecektir ki sosyal politika kurumsal yapısının öncesinde din, aile ve toplumsal dayanışma ve yardımlaşma kültürüyle tesis edilmiştir. İLO ve Avrupa’daki çeşitli kurumlar bu tür faaliyetleri modern dışı ve kurumsal olmadığı için sosyal politika olarak nitelendirmemektedir fakat hem Doğu da hem Batı da hayırseverlik faaliyetleri sosyal politikanın temelini oluşturan unsur kabul edilmektedir. Araştırmanın temel hipotezini oluşturan bu görüş, konuya bir istikamet kazandırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Politika, Hayırseverlik, Kurumsallaşma, Sosyal Devlet

**THE BORDER ISSUE AND DIPLOMATIC CONFLICTS IN SOUTH CAUCASUS
AFTER WORLD WAR I: THE CASE OF BORCHALY (1918-1921)**
**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI GÜNEY KAFKASYA'DA SINIR SORUNU VE
DİPLOMATİK ÇATIŞMALAR: BORÇALI ÖRNEĞİ (1918-1921)**

ERGÜN UCATÜRK (MAMEDOV)¹

**¹Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı,
ORCID: 0000-0002-6048-4399**

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşırken dünya siyaseti büyük bir kaosa sürüklenmiştir. 1917 yılındaki Ekim Devrimi, Rus Çarlığı'nın sonunu getirirken Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi, Rusya'nın topraklarında yeni bir siyasî düzen arayışını beraberinde getirmiştir. 15 Kasım 1917 tarihinde Bolşevikler tarafından yayımlanan "İnsan Hakları Beyannâmesi" ise Çarlık yönetimi altında bulunan halklara kendi kaderlerini tayin etme hakkı tanımıştır. Bu gelişme, imparatorluğun zayıfladığı bölgelerde millî hareketleri güçlendirmiş ve yerel yönetimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kafkasya'da Rusya'nın hâkimiyetinin zayıflaması, Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler arasında bağımsızlık mücadelesini körüklenmiştir. Bu dönemde "Transkafkasya Seymi" adında bir yapı ortaya çıkmış ve daha sonra "Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti" (TDFC) kurulmuştur. Bu federatif yapının amacı, Kafkasya'daki üç halkı bir arada tutmak olmuştur. Ancak, bu birliktelik uzun ömürlü olmamış ve kısa süre sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsız cumhuriyetler kurulmuştur. Borçalı bölgesi, tarihsel olarak kadim bir Türk yurdu olarak bilinmesine rağmen, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında ciddi bir anlaşmazlık konusu haline gelmiştir. Stratejik önemi ve doğal kaynakları bu bölgeyi Güney Kafkasya'daki güç dengesinin merkezine oturtmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, bölge üzerindeki sınır anlaşmazlıkları arttırmış ve etnik gruplar arasındaki gerilim yükselmiştir. 1918-1921 yılları arasında Borçalı bölgesinde sınırların belirlenmesi ve kadim Türk topraklarının geleceği konusunda çeşitli diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. 1918 yılında Gürcistan ve Ermenistan arasında gerçekleşen savaş, bu sorunların ne kadar ciddi boyutlara ulaştığını göstermiştir. Savaş sonrasında Borçalı, taraflar arasında yoğun çatışmalara sahne oldu ve her iki taraf da bu bölge üzerinde hak iddia etmiştir. Türkler (Azerbaycan), Gürcüler ve Ermeniler, kendi lehlerine olacak şekilde nüfus istatistiklerini öne sürerek hak iddialarını desteklemiştir. Bu dönemde Borçalı sadece yerel bir mesele olmanın ötesinde, uluslararası bir diplomatik sorun haline gelmiştir. 1918-1921 yılları arasında yapılan çeşitli uluslararası toplantılarda bölgedeki sınır sorunlarının çözülmesi adına birçok öneri sunulmuş, Paris Barış Konferansı gibi kritik diplomatik konferanslarda muhtıralar vasıtasıyla tartışılmış, ülkeler üzerinden birçok diplomatik nota ile çözüme ulaşılmaya çalışılmış, ancak kalıcı bir anlaşmaya varılamamıştır. Çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren 1921 yılına kadar olan süreçte Borçalı bölgesinin durumu siyasî tarih, uluslararası ilişkiler, stratejik ve diplomatik bağlamda detaylı bir şekilde incelenmiştir. Öncelikli olarak Rusya'daki siyasî değişimlerin Güney Kafkasya üzerindeki etkileri ve Borçalı üzerindeki güç mücadelesi ele alınmıştır. Aynı zamanda Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın diplomatik tutumları, sınır sorunlarına dair

müzakereleri ve dış güçlerle ilişkileri incelenmiştir. Çalışmada, dönemin devlet arşivleri ve süreli yayımları gibi birincil kaynaklar kullanılmış ve yaşanan gelişmeler tarihsel perspektifte değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Borçalı, Güney Kafkasya, Diplomatik Müzakereler, Sınır Sorunları, Güç Mücadelesi

Abstract

As World War I neared its end, global politics was plunged into chaos. The October Revolution of 1917 marked the end of the Russian Tsardom, while the Bolsheviks' rise to power brought about a search for a new political order within Russia's territories. The "Declaration of the Rights of the Peoples of Russia," published by the Bolsheviks on November 15, 1917, granted the right to self-determination to the peoples under Tsarist rule. This development bolstered national movements in the regions where the empire was weakening and led to the emergence of local administrations. In the Caucasus, Russia's weakened dominance fueled the independence struggles of Azerbaijanis, Georgians, and Armenians. During this period, a structure known as the "Transcaucasian Sejm" emerged, followed by the establishment of the "Transcaucasian Democratic Federative Republic" (TDFR). The aim of this federative structure was to unite the three peoples of the Caucasus. However, this union was short-lived, and soon after, independent republics of Azerbaijan, Georgia, and Armenia were established. Although the Borchaly region is historically known as an ancient Turkic land, it became a major point of contention among Azerbaijan, Georgia, and Armenia. Its strategic importance and natural resources placed this region at the heart of the power balance in the South Caucasus. Towards the end of World War I, border disputes over the region intensified, and tensions among ethnic groups escalated. Between 1918 and 1921, various diplomatic efforts were made to define the borders of the Borchaly region and determine the future of this ancient Turkic land. The 1918 war between Georgia and Armenia demonstrated the gravity of these issues. After the war, Borchaly witnessed intense conflicts between the parties, each of whom claimed the region. Turks (Azerbaijanis), Georgians, and Armenians each supported their claims by emphasizing population statistics that favored their respective positions. During this period, Borchaly became more than just a local issue; it evolved into an international diplomatic problem. Between 1918 and 1921, various proposals were presented at multiple international meetings in an effort to resolve the region's border disputes. The issue was discussed through memoranda at critical diplomatic conferences such as the Paris Peace Conference, and numerous diplomatic notes were exchanged between countries in attempts to reach a solution. However, no lasting agreement was achieved. In this study, the situation of the Borchaly region from the end of World War I until 1921 has been examined in detail within the context of political history, international relations, strategic, and diplomatic dimensions. Primarily, the effects of political changes in Russia on the South Caucasus and the power struggle over Borchaly have been addressed. Additionally, the diplomatic stances of Georgia, Azerbaijan, and Armenia, their negotiations on border disputes, and their relations with external powers have been analyzed. The study utilizes primary sources such as state archives and periodicals from the era, and the developments are evaluated from a historical perspective.

Keywords: Borchaly, South Caucasus, Diplomatic Negotiations, Border Issues, Power Struggle

FOOD PRODUCTS MENTIONED IN THE QURAN AND THEIR DISTRIBUTION IN
ANATOLIA

KURANI KERİM'DE ADI GEÇEN GIDA ÜRÜNLERİ VE ANADOLU'DAKİ
DAĞILIŞI

YAREN AÇIKGÖZ,¹ GÜLTAZE ÇETİN², NISANUR GÜBÜR³, SULTAN MUTLU⁴
HÜLYA YİĞİT ÖZÜDOĞRU⁵

¹Lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Coğrafya,
ORCID:0009-0002-0865-962X

²Lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Coğrafya,
ORCID: 0009-0002-7304-7961

³Lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Coğrafya,
ORCID:0009-0007-0979-7908

⁴Lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,Coğrafya,
ORCID:0009-0001-3665-3252

⁵ Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Coğrafya,
ORCID: 0000-0001-5504-1641

Özet

Anadolu, buğday, arpa, zeytin, üzüm, narenciye ve baklagiller gibi birçok ürünün yetiştirildiği birçok tarım ve gıda ürününün anavatanı konumundadır. Mümbit hilal, Anadolu'nun verimli tarım arazilerini kapsayan bir bölgeyi ifade eder ve bu bölge, tarımsal üretim açısından son derece verimlidir. Kültüre alınmış bitkilerden olan buğday, arpa, çavdar, yulaf, badem, hurma, incir, zeytin, bezelye, soğan, şalgam, lahana, ıspanak, üzüm'ün köken bölgelerindedir. Anadolu, tarımın ilk başladığı yerlerden biridir. Bu topraklar, buğday, arpa ve nohut gibi tahılların ilk yetiştirildiği yerlerdendir. Ayrıca zeytin, üzüm ve incir gibi dünyanın önemli meyve türleri de burada kök salmıştır. Anadolu'nun iklimi ve toprağı, bitki çeşitliliğinin artmasına olanak tanımıştır. Bu meyveler, sadece besin kaynağı değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel değerler de taşır. Kültürel miras açısından da büyük öneme sahiptir. Zeytin, üzüm, nar, incir gibi Kur'anı Kerim'de bahsi geçen pek çok gıda ürünü Türk mutfağının temel taşlarını oluşturur. Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen gıda ürünleri, hem sembolik anlamlar taşır, hem de tarımsal üretim açısından önemlidir. Bu bağlamda Anadolu, hem dini hem de ekonomik açıdan önemli bir konumda bulunmaktadır. Buradan hareketle ilk olarak Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen Anadolu'da yetişen ve Türk mutfağına konu olan gıda ürünleri belirlenmiştir. Bunun için konularına göre kuran fihristi taranmış ardından ilgili ayetler Diyanet İşleri Başkanlığı sitesinde bulunan kuran meali ile karşılaştırılmıştır. Kur'anı Kerim'de sözü edilen bu ürünleri sebze, meyve, tahıllar ve baklagiller olarak ayırmak mümkündür. Bunlar; hurma, üzüm, incir, kiraz, muz, nar, zeytin, soğan, sarımsak, zencefil, mercimek, kabak, acur ve buğday olarak belirlenmiştir. Bu ürünlerin il bazlı Türkiye'deki üretim alanları ve üretim miktarlarına ait istatistiksel veriler TÜİK'ten alınmıştır.

Bu veriler Coğrafi bilgi sistemleri (ArcGIS 10.5) yazılımları ile harita ve grafiklere dönüştürülmüştür. Kuranı Kerim’de geçen ve Anadolu’da yetişen tarım ürünlerinin yoğunluk analizleri yapılarak dağılımları ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kuranı Kerim, Mümbit Hilal, Gıda Ürünleri, CBS

Abstract

Anatolia is the homeland of many agricultural and food products, such as wheat, barley, olives, grapes, citrus fruits, and legumes. The Fertile Crescent refers to a region that encompasses the fertile agricultural lands of Anatolia, and this area is highly productive in terms of agricultural output. Cultivated plants such as wheat, barley, rye, oats, almonds, dates, figs, olives, peas, onions, turnips, cabbage, spinach, and grapes originate from this region. Anatolia is one of the places where agriculture first began. These lands are among the first places where grains like wheat, barley, and chickpeas were cultivated. Additionally, important fruit species in the world, such as olives, grapes, and figs, have taken root here. The climate and soil of Anatolia have allowed for an increase in plant diversity. These fruits are not only a source of nourishment but also hold economic and cultural value. They are of great importance in terms of cultural heritage as well. Many food products mentioned in the Quran, such as olives, grapes, pomegranates, and figs, form the cornerstone of Turkish cuisine. The food products mentioned in the Quran carry both symbolic meanings and importance in terms of agricultural production. In this context, Anatolia holds significance both religiously and economically. Based on this, the food products mentioned in the Quran that are grown in Anatolia and featured in Turkish cuisine have been identified. For this, the index of the Quran was examined according to topics, and the relevant verses were compared with the Quran translation available on the website of the Presidency of Religious Affairs. The products mentioned in the Quran can be categorized into vegetables, fruits, grains, and legumes. These products include dates, grapes, figs, cherries, bananas, pomegranates, olives, onions, garlic, ginger, lentils, pumpkin, cucumber, and wheat. Statistical data regarding the production areas and amounts of these products in Turkey, by province, were obtained from TÜİK (Turkish Statistical Institute). This data was transformed into maps and graphs using Geographic Information Systems (ArcGIS 10.5) software. The distribution of agricultural products mentioned in the Quran and grown in Anatolia has been revealed through density analyses.

Keywords: Quran, Fertile Crescent, Food Products, GIS

EVALUATION OF THE CONCEPT OF YOUTH WITHIN THE SCOPE OF THE
TURKISH LAW SYSTEM

TÜRK HUKUK SİSTEMİ KAPSAMINDA GENÇLİK KAVRAMININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

HİLAL BETÜL GÜNGÜNEŞ ŞAHİN ¹

¹Gençlik ve Spor Uzman Yardımcısı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Ankara Yıldırım
Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora Programı Öğrencisi,
Özel Hukuk, ORCID: 0000-0002-1722-0902.

Özet

Bir sosyal grup olarak gençlik, gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta büyük önem taşımakta ve bu nedenle de toplumların ve devletlerin birçoğu tarafından politikaların belirlenmesi sürecinde dikkate alınmaktadır. Nitekim en temel manada çocukluk ile yetişkinlik arasındaki devreyi ifade eden gençlik; insan yaşamının en dinamik dönemi, bireyin kimlik arayışı ve geleceği inşa sürecidir. Bunun yanı sıra gençlik; toplumsal değişimin ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde en önemli insan kaynağı olarak kabul edilmekte, toplumların geleceğinin önemli bir göstergesini ve devletlerin ilerdeki gücünü oluşturmaktadır. Tüm bu önemi nedeniyle gençlik kavramı sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve politika gibi pek çok bilimin inceleme alanını oluşturmaktadır. Ancak gençlik konusunun hak boyutuna ulaşacak şekilde hukuki çerçevede ele alınması da oldukça büyük değer taşımaktadır. Hakkın en önemli unsurlarından birisi hiç şüphesiz hak sahipliğidir. Nitekim ne tür bir hak olursa olsun hakkın varlığından bahsedilebilmesi için her şeyden önce bir hak öznesinin bir diğer deyişle hak sahibinin bulunması gerekmektedir. Hak sahibinin kim olduğu belirlenmeksizin haklardan ve yükümlülüklerden söz edilmesi de mümkün değildir. Bu bakımdan gençlik hakları ifadesi ele alındığında ise gençlik kelimesinin kapsamında bulundurduğu kimselere birtakım haklar kazandırdığı açık olup bu kimseler gençlik haklarının öznesi konumundadır. Bu nedenle gençlik haklarına sahip olan bahse konu hak öznelerinin kimler olduğunun açıklığa kavuşturulması, genç veya gençlik kavramlarının açık ve somut bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir. Elbette ki sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlarda olduğu gibi hukuki düzenlemeler açısından da yeknesak ve değişmez bir gençlik tanımının benimsenebilmesi kavramın niteliği itibarıyla oldukça güçtür. Ancak genç veya gençlik kavramlarının aynı zamanda gençlik haklarının sahiplerini oluşturduğu değerlendirildiğinde bu kavramların açık bir tanımla yapılmaksızın bir hakkın öznesi olarak kullanılmasının çeşitli hukuki sorunlara yol açması kaçınılmazdır. Öyle ki bir hukuk düzeninde gençlik haklarından bahsedildiğinde söz konusu haklara kimlerin sahip olduğunun bir diğer deyişle hak öznelerinin genellik ve eşitlik ilkelerine uygun olarak somut kıstaslar çerçevesinde belirlenmesi beklenecektir. Şayet gençlik ya da genç kavramı bir hak süjesini niteleyecek ise kavramın en azından ulusal boyutta ilgili devletin tüm kurumlarınca aynı anlama büründürülmesi gerekir. Bu kapsamda bildiride ülkemiz hukuk sisteminde yer alan çeşitli hukuki düzenlemeler kapsamında genç veya gençlik kavramlarının hangi çerçevede ele alındığının incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gençlik, Gençlik Hakları, Hak Öznesi

Summary

Youth, as a social group, is of great importance both nationally and internationally and is therefore taken into account by most societies and states in the process of determining policies. Youth, which basically refers to the period between childhood and adulthood, is the most dynamic period of human life, the individual's search for identity and the process of building the future. In addition, youth is considered to be the most important human resource in the realization of social change and economic development, an important indicator of the future of societies and the future power of states. Due to this importance, the concept of youth constitutes the field of study of many sciences such as sociology, psychology, economics and politics. However, addressing the issue of youth in a legal framework in a way that reaches the dimension of rights is also of great value. One of the most important elements of a right is undoubtedly right ownership. As a matter of fact, regardless of the type of right, in order to talk about the existence of a right, first of all, there must be a subject of right, in other words, the owner of the right. It is not possible to talk about rights and obligations without determining who the right holder is. In this respect, when the term "youth rights" is considered, it is clear that the word "youth" confers certain rights on the persons covered by it, and these persons are the subjects of youth rights. For this reason, it is necessary to clarify who are the subjects of the rights in question who have youth rights, and the concepts of young or youth should be clearly and concretely put forward. Of course, as in sociological and psychological approaches, it is very difficult to adopt a uniform and unchangeable definition of youth in terms of legal regulations due to the nature of the concept. However, when it is evaluated that the concepts of youth or young people also constitute the owners of youth rights, it is inevitable that the use of these concepts as the subject of a right without a clear definition will lead to various legal problems. In fact, when youth rights are mentioned in a legal order, it will be expected to determine who has the rights in question, in other words, the subjects of the rights, within the framework of concrete criteria in accordance with the principles of generality and equality. If the concept of youth or young people is to characterize a subject of rights, the concept must be given the same meaning by all institutions of the relevant state, at least at the national level. In this context, this paper aims to examine and evaluate the framework in which the concepts of youth or young people are handled within the scope of various legal regulations in the law system of our country.

Key Words: Youth, Youth Rights, Subject of Rights.

OPINIONS OF SCHOOL ADMINISTRATORS ON FAMILY EDUCATIONS
PROVIDED IN THE PROCESS AFTER THE PANDEMIC
PANDEMİDEN SONRAKİ SÜREÇTE VERİLEN AİLE EĞİTİMLERİNE YÖNELİK
OKUL YÖNETİCİLERİNİN GÖRÜŞLERİ

ZEYNEP BENGÜ CELEP¹, ERKAN TABANCALI², GÜLSÜN ŞAHAN³

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, eğitim yönetimi,
<https://orcid.org/0009-0005-5691-3460>

²Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, eğitim yönetimi,
<https://orcid.org/0000-0001-7536-2696>

³Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, eğitim yönetimi,
<https://orcid.org/0000-0002-1215-9727>

Özet

Aile, toplumun en küçük yapı birimi olmakla beraber bireyin eğitim aldığı ilk kurumdur. Ebeveynlere yönelik verilen eğitimlerle aile içi çatışmaların önlenmesi, aile içi iletişimin güçlenmesi ve aile refahının artması hedeflenmektedir. Aile eğitimleri ayrıca, okul aile iş birliğinin güçlenmesine de katkı sağlamaktadır. Covid-19 pandemisinin küresel etkileri, Türkiye’de de aileler ve okullar üzerinde birtakım olumsuzluklara yol açmıştır. Bu çalışmada, farklı eğitim kademelerindeki resmi okullarda çalışan okul yöneticilerinin görüşlerine göre, okul aile iş birliği üzerine etkileri bakımından, pandemiden sonraki süreçte ailelere verilen eğitimlerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Nitel bir araştırma olan bu çalışmada, durum çalışmasının alt türlerinden biri olan iç içe geçmiş çoklu durum deseni kullanılmıştır. Çalıştığı okulda pandemi öncesinden beri yöneticilik yapmakta olan, anaokulu, ilkokul, ortaokul ve çeşitli türlerden liselerdeki okul yöneticilerinden oluşan toplam 20 katılımcı, maksimum çeşitlilik ve ölçüt örnekleme yöntemlerini içeren amaçlı örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Bu araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından alan yazın incelemesi sonucu hazırlanan ve uzman görüşlerinin de alındığı yarı yapılandırılmış görüşme soruları kullanılarak, katılımcılarla yapılan yüz yüze mülakatlar boyunca toplanmıştır. Toplanan veriler, karşılaştırmalı tematik analiz yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarında, pandemi sonrasında verilen aile eğitimleri ve okul aile iş birliğinin sağlanmasında rol oynayan aktörlere dair katılımcı görüşlerinin, eğitim kademelerine göre benzerlikler ve farklılıklar barındırdığı görülmüştür. Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin, beklenti ve ailelerin eğitilmesine yönelik ihtiyaçlarına ilişkin görüşlerinde, çalıştıkları eğitim kademelere göre farklılıklar olduğu, verilen aile eğitimlerinde içeriklerin ise bu ihtiyaçlara göre belirlendiği anlaşılmıştır. Katılımcıların ortak görüşlerine göre, pandemiden sonraki süreçte aile eğitimleri çoğunlukla rehber öğretmenler tarafından, İstanbul Veli Akademileri projesi kapsamında, ailelerin de katılım sağlayabileceği zaman dilimlerinde, çoğunlukla yüz yüze toplantılar yoluyla verilmiştir. Bunun dışında, okul dışından uzmanlar tarafından verilen eğitimlerin daha verimli olduğuna ilişkin görüşlere de rastlanmıştır. Eğitim sürecine ilişkin bu bulgularda eğitim kademelerine göre görüş farklılığı bulunmamaktadır. Ayrıca, katılımcıların pek çoğu, eğitim kademeleri fark etmeksizin, aileleri eğitime katılımının düşük olduğundan yakınmış ve bu duruma sebep olarak ailelerin yoğun çalışma temposu veya sosyoekonomik yetersizlikleri gibi faktörleri göstermişlerdir.

Diğer katılımcılar, ailelerin eğitimlere katılımını sağlayacak stratejiler belirlediklerini, bu şekilde aile katılımını da istedikleri düzeyde tutabildiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, eğitim kademesi fark etmeksizin, aile eğitimlerinin okul aile iş birliğine olumlu katkıları olduğu yönünde, kalan kısmı da katılım sağlanamadığı için etkisinin yeterli düzeyde olmadığına dair görüş bildirmişlerdir. Her kademedeki katılımcıların ortak görüşlerine göre, pandeminin aile profiline ve dolayısıyla okul aile iş birliğine etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Aile eğitimlerini geliştirmeye yönelik katılımcı önerilerinin, okul aile iş birliğinin güçlenmesine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Aile eğitimi, Covid-19 pandemisi, okul aile iş birliği

Abstract

The family is the smallest structural unit of society and the first institution where individuals receive education. And family educations aim to contribute to the strengthening of school-family cooperation. The Covid-19 pandemic have caused some negative effects on families and schools in Turkey, too. In this study, it is aimed to examine the family educations provided after the pandemic of its effects on school-family cooperation, according to the opinions of school administrators working in public schools at different school levels. In this qualitative study, embedded multiple case design, which is one of the subtypes of case study, was used. A total of 20 participants, from different levels of schools were selected according to the purposeful sampling method. The data of this study were collected through face-to-face interviews with the participants using semi-structured interview questions. The collected data were analyzed using the comparative thematic analysis method. The results of the study revealed similarities and differences in the opinions of the participants about the family educations provided after the pandemic and the actors who played a role in ensuring school-family cooperation, according to the levels of education. It was found that there were differences in the opinions of the school administrators by level regarding their needs for educating families and the content of the family educations were determined according to these needs. According to the common views of the participants, family educations were mostly provided by family education projects, in time frames where families could also participate, mostly through face-to-face meetings. Apart from this, there were also opinions that educations provided by experts from outside the school were more efficient. Although many of the participants, complained about low parent participation at family education, other participants stated that they had identified strategies to ensure the participation of families in educations, and in this way they were able to keep parent participation at the desired level. The majority of the participants, no matter the level of education, stated that family trainings contributed positively to school-family cooperation, while the rest stated that the effect was not sufficient due to lack of participation. In parallel with the literature, the common data obtained from the participants show that the pandemic has had an impact on the family profile and thus on school-family cooperation. It is thought that participant suggestions for improving family trainings will also contribute to strengthening school-family cooperation.

Keywords: Family education, Covid-19 pandemic, school family cooperation

BOUNDED RATIONALITY AND DECISION MAKING
SINIRLI RASYONALİTE VE KARAR VERME SÜREÇLERİ

CANSU AKOGLAN¹

**¹Dr. Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Felsefe Bölümü, Zihin Felsefesi,
ORCID: 0000-0002-4111-3613**

Özet

Bu çalışma, karar vermede sınırlı rasyonalite kavramını felsefi bir perspektiften tarihsel olarak incelemektedir. İlk olarak 20. yüzyılın ortalarında Herbert A. Simon tarafından ortaya atılan sınırlı rasyonalite, insan muhakemesini kısıtlayan bilişsel ve çevresel sınırları göz önünde bulundurarak klasik rasyonel karar verme modellerine alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, antik felsefedeki idealize edilmiş formülasyonlarından, modern düşüncedeki daha pragmatik yaklaşımlara kadar rasyonelliğin tarihsel gelişiminin izini sürer. Antik Yunan felsefesindeki klasik rasyonalite kavramlarından, özellikle de Aristoteles'in *phronesis* kavramından yola çıkılmış ve sonrasında Kant'ın rasyonel otonomisini ele alınarak, filozofların insan aklının doğası gereği mantıksal ilkeler ve ahlaki zorunluluklar tarafından yönlendirildiğini dair fikirleri incelenmiştir. Aydınlanma dönemini takiben ekonomi teorisinin yükselişiyle birlikte rasyonelliğin, klasik ekonomi ve faydacı etikte görülebildiği üzere, mükemmel karar verme modellerine dönüşmeye ne şekilde başladığı ele alınmıştır. Çalışma, 20. yüzyılda Simon gibi düşünürlerin sınırlı rasyonellik fikrini ortaya atarak, insan kararlarını şekillendiren bilişsel sınırlamaları, çevresel kısıtlamaları ve eksik bilgileri vurgulamak yoluyla mükemmel rasyonalite ya da insanların tamamen rasyonel aktörler olduğu varsayımına nasıl meydan okuduklarına odaklanmaktadır. Sınırlı rasyonaliteye ilişkin çalışmalarda, karar vermeyi nasıl sezgisel yöntemlerden, sınırlı bilgiden ve optimizasyondan ziyade tatmin etme ihtiyacından etkilenen bir süreç olarak yeniden tanımladıklarını analiz edilmiştir. Sınırlı rasyonaliteyi bu daha geniş tarihsel çerçeveye yerleştirerek, insan bilişi ve karar verme konusundaki değişen görüşlerin, eylemlilik, özerklik ve rasyonalite anlayışımızdaki değişiklikleri nasıl yansıttığının görülmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Rasyonalite, biliş, sınırlılık

Abstract

This study examines the concept of bounded rationality in decision-making from a philosophical perspective through a historical lens. First introduced in the mid-20th century by Herbert A. Simon, bounded rationality emerged as an alternative to classical models of rational decision-making by considering the cognitive and environmental limits that constrain human reasoning. This study traces the historical development of rationality, from its idealized formulations in ancient philosophy to the more pragmatic approaches in modern thought. Beginning with classical notions of rationality in ancient Greek philosophy, particularly Aristotle's concept of *phronesis*, and then addressing Kant's rational autonomy, the study explores how philosophers viewed human reason as inherently guided by logical principles and moral imperatives. Following the Enlightenment and the rise of economic theory, the study discusses how rationality began to transform into models of perfect decision-making, as seen in classical economics and utilitarian ethics.

The focus then shifts to the 20th century, where thinkers like Simon challenged the assumption of perfect rationality by introducing the idea of bounded rationality, highlighting the cognitive limitations, environmental constraints, and incomplete information that shape human decisions. The analysis shows how scholars redefined decision-making as a process influenced by heuristic methods, limited information, and the need to satisfice rather than optimize. By placing bounded rationality within this broader historical framework, the study aims to illustrate how shifting views on human cognition and decision-making reflect changes in our understanding of agency, autonomy, and rationality.

Keywords: Rationality, cognition, boundedness

**THE CHATGPT IMPACT: CREATIVE WRITING SKILL DEVELOPMENT OF
PREPARATORY STUDENTS**

**CHATGPT ETKİSİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YARATICI YAZMA
BECERİLERİNİN GELİŞİMİ**

MELİSA GÜLFEM GÖNÜL¹, BURCU ÜNAL²

¹Master Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili
Eğitimi Anabilim Dalı, ORCHID NO: 0009-0000-5643-9336

²Doç. Dr, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili
Eğitimi Anabilim Dalı, ORCHID ID: 0000-0002-6345-6430

ÖZET

ChatGPT, OpenAI tarafından 30 Kasım 2022'de, çeşitli konularda tutarlı ve akıcı yanıtlar verme yeteneğiyle tanınan gelişmiş bir dil modeli olarak tanıtıldı. Hem yazılı hem de sözlü iletişimi kolaylaştırarak, ChatGPT, 21. yüzyılın önemli bir becerisi olan yaratıcılığı geliştirme potansiyeline sahiptir. Mevcut araştırmalar, özellikle yazma becerisi geliştirme konusunda sohbet botlarının olumlu etkisini vurgulamış olsa da, yapay zekanın yaratıcı yazmayı nasıl destekleyebileceğine dair hala sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma, ChatGPT'nin yaratıcı yazma becerilerini geliştirip geliştiremeyeceğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmaya 26 üniversite öğrencisi katılmıştır; bunların 16'sı, ChatGPT'den en iyi yanıtları almak için etkili komut oluşturmayı öğreten bir strateji kursu alan deney grubunda yer alıp 10'u, ChatGPT'yi herhangi bir strateji kursu almadan kullanan kontrol grubundan oluşmaktadır. Araştırma, hem tanımlayıcı hem de çıkarımsal istatistikler yoluyla yapılan ön test ve son test sonuçlarının analizi ile öğrencilerin açık uçlu sorulara verdiği cevaplardan elde edilen nitel içgörülerden oluşan karma bir yöntem kullanmıştır. Analizlere göre, strateji eğitimi alan deney grubunun, kontrol grubuna kıyasla daha yüksek yaratıcılık seviyeleri gösterdiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ChatGPT'yi kullanan öğrenciler, artan motivasyon, özgüven, yaratıcılık ve daha düşük stres seviyeleri bildirmiştir. Öğrenciler, aracı kullanımı kolay ve yanıt verici bulmuş, bu sayede zamanlarını daha etkili bir şekilde yönetmiş ve İngilizce yeterliliklerini geliştirmişlerdir. Genel olarak, ChatGPT'nin yazma sürecine entegrasyonu, hedeflenmiş eğitimle desteklendiğinde, önemli iyileşmelere yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: ChatGPT, yaratıcı yazma, yapay zeka, eğitimde yapay zeka, hikaye yazma

ABSTRACT

ChatGPT was introduced by OpenAI on November 30, 2022, as an advanced language model known for its ability to understand and provide consistent, fluent responses across diverse topics. By facilitating both written and oral communication, ChatGPT has a great potential to foster creativity which is an essential 21st-century skill. Although existing research has highlighted the positive impact of chatbots on language skill development, particularly in writing, there is still limited investigation into how AI can specifically support creative writing. Thus, this study aims to determine whether ChatGPT can enhance creative writing skills.

It involved 26 university students, with 16 of them in an experimental group that received a strategy course designed to teach effective prompt creation for optimal responses from ChatGPT and 10 of them in a control group that did not receive such instruction. The research employed a mixed-method approach, combining the analysis of pre- and post-test results through both descriptive and inferential statistics with qualitative insights derived from students' answers to an open-ended questionnaire. Based on the analysis, the results revealed that the experimental group, which received the strategy training, demonstrated higher levels of creativity compared to the control group. Additionally, students using ChatGPT reported increased motivation, confidence, creativity, and lower stress levels. They found the tool responsive and easy to use, which helped them manage their time more effectively and improve their English proficiency. Overall, the integration of ChatGPT into the writing process, when supported by targeted training, led to significant enhancements.

Keywords: ChatGPT, creative writing, artificial intelligence, AI in education, story writing

**THE IMPACT OF AN IN-SERVICE EDUCATION PROGRAMME IN SPECIAL
EDUCATION PRACTICES ON THE LEVEL OF KNOWLEDGE AND SOCIAL
ACCEPTANCE OF TEACHERS**

**ÖZEL EĞİTİM UYGULAMALARI HİZMETİÇİ EĞİTİM PROGRAMININ
ÖĞRETMENLERİN BİLGİ VE SOSYAL KABUL DÜZEYLERİNE ETKİSİ**

OSMAN AKTAN

Doç.Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6583-3765>

Özet

Özel gereksinimli öğrencilere yönelik eğitim uygulamalarının başarılı olarak gerçekleştirilmesinde öğretmenler kilit rolde yer almaktadırlar. Bu bağlamda öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik bilgi ve sosyal kabul düzeyleri de uygulamaların etkililiği bakımından önemli değişkenlerdir. Bu araştırmanın amacı, farklı kademelerde görev yapan, farklı branşlarda öğretmenlere yönelik gerçekleştirilen özel eğitim uygulamaları hizmetiçi eğitim programının öğretmenlerin özel eğitim bilgi düzeyleri ile özel gereksinimli bireylere yönelik sosyal kabul düzeylerine etkisini belirlemektir. Araştırmada deneysel desenlerden kontrol grupsuz ön ve son test desen modeli kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları ilkökul kademesinde görevli elli beş öğretmenden oluşmuştur. Araştırmada veri toplama araçları olarak araştırmacı tarafından geliştirilen başarı testi ve özel gereksinimli bireylere yönelik sosyal kabul ölçeği kullanılmıştır. Ölçme araçları hizmetiçi eğitim kursu başlangıcında ön test, hizmet içi eğitim programı tamamlandıktan sonra ise son test olarak uygulanmıştır. Verilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle verilerin analizinde parametrik testlerden bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin özel eğitime yönelik bilgi düzeylerine yönelik geliştirilen başarı testi ön test ve son test puanları arasında, son test lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik sosyal kabul düzeylerine ön test ve son test puanları arasında, son test lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre özel eğitim uygulamaları hizmet içi eğitim programının farklı kademe ve branşlarda öğretmenlere de uygulanması önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Öğretmen, özel eğitim, özel gereksinimli bireyler, sosyal kabul, hizmet içi eğitim programı

Abstract

Teachers play a key role in the successful implementation of educational practices for students with special needs. In this context, teachers' knowledge and social acceptance levels towards individuals with special needs are important variables in terms of the effectiveness of the practices. The aim of this research is to determine the effect of the in-service education program on special education practices for teachers working at different levels and in different branches on the teachers' special education knowledge levels and social acceptance levels towards individuals with special needs. In the study, a pre-test and post-test design model without a control group was used from experimental designs. The participants of the study consisted of fifty-five teachers working at the primary school level.

The achievement test developed by the researcher and the social acceptance scale for individuals with special needs were used as data collection tools in the study. The measurement tools were applied as a pre-test at the beginning of the in-service training course and as a post-test after the in-service training program was completed. Due to the normal distribution of the data, dependent groups t test, one of the parametric tests, was used in the analysis of the data. According to the research results, it was determined that there was a significant difference between the pre-test and post-test scores of the achievement test developed for the knowledge levels of teachers regarding special education, in favor of the post-test. It was determined that there was a significant difference between the pre-test and post-test scores of the teachers regarding the social acceptance levels of individuals with special needs, in favor of the post-test. According to the research results, it was suggested that the special education practices in-service training program be applied to teachers at different levels and branches.

Keywords: Teacher, special education, individuals with special needs, social acceptance, in-service education program

1. INTRODUCTION

In the twentieth century, with the international regulations on human rights and individual differences coming to the forefront, the concept of inclusive education is becoming widespread in schools with physical, instructional or social adaptations for students with different needs to benefit from educational environments at the highest level. In this context, it is aimed for each student to benefit from the educational opportunities of the school at the highest level. Students with special needs are one of the prominent groups in the inclusive education approach with their competences or inadequacies in different areas.

Individuals with special needs are individuals who need individual education programmes due to their disabilities and individual differences (Eripek, 2005). In the education of individuals with special needs, special education teachers and other specialists such as physiotherapists, speech and language therapists, audiologists, occupational therapists can be supported (Cavkaytar, 2013). Education services for individuals with special needs are referred to as special education. Special education can be defined as the acquisition of daily life, communication, academic and social adaptation skills by specialists with field-specific methods in order to meet the needs of individuals who differ from their peers with their individual differences or disabilities. The aim of special education is to provide the individual with independent living skills and to ensure the social adaptation of the individual.

Among the different education models for individuals with special needs, inclusive education practices come to the fore because they are together with their peers. Inclusive education is the education of individuals with special needs in general education classes with their typically developing peers by providing support services for individuals with special needs based on the principle of the least restrictive educational environment (Crockett, 2014; Howes et al., 2009). Inclusion practices aim to provide education and social acceptance of individuals with special needs in general education classes (Ainscow & César 2006; Short & Martin, 2005). In Turkey, inclusive practices are implemented as a model in the education of individuals with special needs. According to the Ministry of National Education (MoNE) 2022-2023 statistics, the ratio of students with special needs in the total number of students is 2.85%. A large proportion of students with special needs benefit from inclusive education. Among students in need of special education, 8.799 students in pre-school education, 143.814 students in primary school, 166.461 students in secondary school and 72.788 students in secondary education benefit from inclusive practices. The number of students studying in special education classes and schools is 110.945 (MoNE, 2023).

Teachers play a key role in the success of inclusion practices and social acceptance of students with special needs (Aktan, 2021; Aktan, 2023; Allen & Cowdery, 2015; Garrote et al., 2020). It is very important for the success of inclusion practices that the teacher has professional formation for the education of individuals with special needs, has a positive attitude towards individuals with special needs, cooperates with different people and experts related to inclusion practices, has classroom management and effective communication skills (Ainscow & Sandill, 2010; Vlachou et al., 2015). Teachers' professional skills and competences for the education of individuals with special needs are very important in achieving the purpose of inclusion practices. In Turkey, students who need special education receive education at different educational levels from preschool to secondary education. In this context, every teacher is likely to encounter students who need special education in their professional life. Teachers need to continue their professional development continuously in order to fulfil their responsibilities related to inclusion practices successfully. It can be said that the number and quality of special education courses in pre-service teacher education is not sufficient. Special education and inclusion courses are included in undergraduate programmes for pre-service teacher training. After service, trainings are provided for teachers' professional skills through in-service trainings. The aim of this study is to determine the effect of special education practices in-service training programme, which is carried out for teachers from different branches working at different levels, on teachers' special education knowledge levels and social acceptance levels towards individuals with special needs. In line with this main aim, the sub-problems of the research were expressed as follows;

1. Is there a significant difference between the achievement test pre-test and post-test scores of the teachers?
2. Is there a significant difference between the pre-test and post-test scores of teachers' social acceptance scale for individuals with special needs?

2. METHOD

Research design

In this study, in order to determine the effect of the in-service training programme on teachers' special education knowledge levels and social acceptance levels towards individuals with special needs, pre-test and post-test design model without control group, one of the experimental designs, was used. In this model, independent variables are applied to the selected group before and after the experiment (Karasar, 2016).

Participants

The participants of the study consisted of 55 teachers working at different levels of education who participated in the 'Special Education Practices In-Service Education Course' and accepted the research participant consent. This situation made the research sample a purposive sample. In purposive sampling, the most appropriate participants are selected according to the purpose of the research (McMillan & Schumacher, 2014). The demographic characteristics of the 55 teachers who participated in the study are given in Table 1.

Table 1. Demographic characteristics of the teachers participating in the study

Değişken	f(%)
Gender	Female 35 (63.4)
	Male 20 (36.6)

Graduate degree	Faculty of Education	37(67.3)
	Other faculties	18 (32.7)
Teaching Areas	Branch	34(61.8)
	Classroom	21(38.2)
Educational Background	Licence	43(78.2)
	Postgraduate	12(21.8)
Education Level	Primary School	21 (38.2)
	Middle School	21 (38.2)
	Secondary Education	13 (23.6)
Professional Seniority	1-5 Years	11 (20.0)
	6-10 Years	17(30.9)
	11-15 Years	13(23.6)
	16-20 Years	9(16.4)
	21 Years and above	5(9.1)
Toplam		55(100)

Data Collection Tools

The ‘Achievement Test’ developed by the researcher and the ‘Social Acceptance Scale for Individuals with Special Needs’ (Aktan, 2021) were used as data collection tools in the study. In the study, data were obtained using two different measurement tools. Data collection tools;

Special Education Achievement Test: An achievement test was prepared by the researcher based on the 80-hour content of the Special Education Practices In-Service Education Programme. In order to ensure the content validity of the achievement test, a 100-question achievement test was prepared twice in each subject, taking into account the subjects and the duration of the subjects in the programme. In order to determine the content and language validity of the questions, 3 experts were consulted. Changes were made in seven questions. The achievement test was applied to a different group participating in the Special Education Practices In-Service Education Programme for item analyses. As a result of the reliability analysis performed to calculate the internal consistency of the achievement test, the KR 20 value was determined to be 0.89, which is high reliability (Büyüköztürk, 2017). As a result of the analyses, it is seen that the item discrimination index values of the items in the achievement test vary between 0,21 and 0,85. In test statistics, items with an item discrimination index value of ,40 and above are very good items, items between ,30 - ,39 can be used without correction, items between 0,20 - 0,29 should be improved by correction, and items with 0,20 and below should be removed (Büyüköztürk, 2017; Kubiszyen & Borich, 2013).

In order to obtain more qualified questions in the achievement test, the questions with lower item discrimination index values among the alternative questions were removed from the achievement test and a final achievement test consisting of 50 questions was obtained. The average difficulty of the test was calculated as 0.54 at the end of the item analyses.

Teacher Social Acceptance Scale for Individuals with Special Needs: The five-point Likert-type scale developed by Aktan (2021) to measure teacher social acceptance levels towards individuals with special needs consists of two dimensions and 31 items. The scale consists of two dimensions: teacher social acceptance behaviours (19 items) and developing social acceptance competencies (12 items). Scores to be obtained from the scale vary between 31-155, and high scores mean high level of teacher social acceptance. Cronbach's alpha reliability values for the scale were .92 for the sub-dimension of teacher social acceptance behaviours, .94 for the sub-dimension of developing social acceptance competencies, and .94 for the overall scale. 94; and .96 for the overall scale.

Implementation and data collection process

Special Education Practices In-Service Education Programme is an in-service education programme lasting 80 hours, 4 hours per day and 4 weeks. The content of the training programme includes 'Ethical Values in Special Education (2 hours), Introduction to Special Education (3 hours), Laws and Special Education (2 hours), Changing Attitudes towards People with Disabilities (2 hours), Approaches to Studying Individual Differences (2 hours), Educational-Behavioural Measurement and Evaluation (2 hours), Applied Behaviour Analysis (3 hours), Individualised Education Programmes (IEP) Development Processes (4 hours), Programme Adaptation Process (4 hours), Behaviour Change in Individuals with Special Education Needs (4 hours), Concept Teaching to Students with Special Education Needs (4 hours), Teaching Skills to Students with Special Educational Needs (Self-Care, Daily Life, Social Life) (8 hours), Literacy and Mathematics Skills in Students with Special Educational Needs (4 hours), Independent Movement Skills in Students with Special Educational Needs (8 hours), Classroom Management in Special Education (4 hours), Language and Communication Skills for Students with Special Education Needs (4 hours), Special Education Teaching Methods and Techniques (8 hours), Family Education and Guidance (3 hours), General Evaluation of the Programme (3 hours) and Measurement and Evaluation (2 hours)' (MONE, 2018). Special education achievement test and Teacher Social Acceptance Scale for Individuals with Special Needs were applied as pre-test before the Special Education Practices In-Service Education Programme and as post-test at the end of the programme.

Analysing the Data

In this study, in which the effect of special education practices in-service education programme on teachers' special education knowledge levels and social acceptance levels towards individuals with special needs was examined, the data were analysed with the statistical package program. Firstly, descriptive statistics were determined over the data and it was checked whether the data were normally distributed. Firstly, it was examined whether the data collection tools showed normal distribution. Kurtosis and skewness values of the data collection tools (between -1.5 and +1.5) and Kolmogorov-Smirnov (KS) test result ($p > .05$) showed that the data were normally distributed (George & Mallery, 2010; McKillup, 2012). Therefore, dependent groups t-test, one of the parametric tests, was used in the analyses.

3. RESULTS

Dependent Groups t test was used to test whether there was a significant difference between the pre-test and post-test scores of the special education achievement test of the teachers in the study group. Dependent Groups t-test results for the pre-test and post-test achievement scores of the teachers are given in Table 1 below.

Table 1. Dependent Groups t-Test Results Related to Teachers' Achievement Tests

Test	N	X	ss	t	df	p
Pre-test	55	59,4545	12,93977			
				-16.993	54	0,00*
Post- test	55	84,4545	6,69941			

*P<0,05

When Table 1 was analysed, it was determined that there was a significant difference ($t=-16.993$, $p<.05$) between the pre-test and post-test scores of the teachers in the special education achievement test. When the arithmetic averages are examined, it is seen that this difference is in favour of the post-test. According to this result, it can be said that Special Education Practices In-Service Education Programme has a positive effect on teachers' achievement levels of special needs students.

Whether there is a significant difference between the pre-test and post-test social acceptance scores of the teachers forming the study group towards students with special needs was tested with the Dependent Groups t test. Dependent Groups t test results of teachers' pre-test and post-test social acceptance scores for students with special needs are given in Table 2 below.

Tablo 2. Dependent Groups t- Test Results Regarding Teachers' Social Acceptance Levels

Test	N	X	ss	t	df	p
Pre-test	55	138,3455	11,79202			
				1.914	54	0,04*
Post-test	55	142,8000	11,50558			

*P<0,05

When Table 2 was analysed, it was determined that there was a significant difference ($t=1.914$, $p<.05$) between teachers' pre-test and post-test social acceptance scores for students with special needs. When the arithmetic averages are examined, it is seen that this difference is in favour of the post-test. According to this result, it can be said that Special Education Practices In-Service Education Programme has a positive effect on teachers' social acceptance levels towards special needs students.

4. CONCLUSION

The first sub-problem of the study was expressed as 'Is there a significant difference between teachers' achievement test pre-test and post-test scores'. According to this result, it was determined that the in-service education programme on special education practices was an effective programme in increasing teachers' knowledge and achievements in special education. It can be said that the contents of the in-service education programme on different subjects in the field of special education affect this result.

The second sub-problem of the study was expressed as ‘Is there a significant difference between the pre-test and post-test scores of teachers’ social acceptance scale for individuals with special needs?’. The second sub-problem of the study was expressed as ‘Is there a significant difference between the pre-test and post-test scores of teachers’ social acceptance scale for individuals with special needs?’. As a result of the analyses based on the second sub-problem, it was determined that there was a significant difference between the social acceptance scores of teachers towards individuals with special needs in favour of the post-test. According to this result, it was determined that special education practices in-service education programme was an effective programme in increasing teachers' social acceptance towards individuals with special needs.

It can be said that the increase in teachers' knowledge and awareness levels in the field of special education with the contents in different subjects in the field of special education in the in-service education programme has an effect on this result. According to the results of the research, in line with the positive effect of the special education practices in-service education course on teachers' achievement levels and social acceptance levels towards individuals with special needs, it is recommended that the in-service education programme be disseminated among teachers.

5. REFERENCES

- Ainscow, M., & César, M. (2006). Inclusive education ten years after Salamanca: Setting the agenda. *European Journal of Psychology of Education*, 21 (3), 231-238. <https://www.jstor.org/stable/23421604>
- Ainscow, M., & Sandill, A. (2010). Developing inclusive education systems: The role of organisational cultures and leadership. *International Journal of Inclusive Education*, 14 (4), 401–16. <https://doi.org/10.1080/13603110802504903>.
- Aktan, O. (2021). Özel gereksinimli bireylere yönelik Öğretmen Sosyal Kabul Ölçeği'nin geliştirilmesi, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 315-332. <https://doi.org/10.24315/tred.712982>
- Aktan, O. (2023). Examining the Social Acceptance Levels of Teachers towards Individuals with Special Needs. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 24(4), 455-483. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.1123503>
- Allen, K. E., & Cowdery, G. E. (2015). *The exceptional child: Inclusion in early childhood education* (8th ed.). CT: Cengage Learning.
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (22.baskı). Ankara: Pegem.
- Cavkaytar, A. (2013). Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar ve özel eğitim. İ. H.Diken (Ed.), *Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim içinde* (s.1-28). Ankara: Pegem.
- Crockett, J. (2014). Reflections on the concept of the least restrictive environment in special education. In B. G. Cook, M. Tankersley, & T. J. Landrum (Eds.), *Advances in the learning and behavioral disabilities: Special education past, present and future: Perspectives in the field* (p. 39-61). United Kingdom: Emerald Group Publishing Limited.
- Eripek, S. (2005). Özel gereksinimi olan çocuklar ve özel eğitim. S.Eripek (Ed.), *Özel eğitim içinde* (s.1-14). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

- Garrote, A., Felder, F., Krähenmann, H., Schnepel, S., Sermier Dessemontet, R., & Moser Opitz, E. (2020). Social acceptance in inclusive classrooms: The role of teacher attitudes toward inclusion and classroom management. *Frontiers in Education*, 5 (198), 1-11. <https://doi.org/10.3389/educ.2020.582873>.
- George, D. & P. Mallery, (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 17.0 Update (10th Edition)*. Pearson.
- Howes, A. J., Davies, S. M. B. & Fox, S. (2009). *Improving the context for inclusion: personalising teacher development through collaborative action research*. Abingdon: Routledge.
- Karasar, N.(2016).*Bilimsel araştırma yöntemi*. (31.baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kubiszyen, T. & Borich, G. (2013). *Educational testing and measurement: Classroom application and practice (10th ed.)*. John Wiley ve Sons, INC.
- McKillup, S. (2012). *Statistics explained: An introductory guide for life scientists (Second edition)*. Cambridge University Press.
- McMillan, J., & Schumacher, S. (2014). *Research in Education Evidence-Based Inquiry (Seventh Ed)*. Pearson.
- MEB.(2018). Özel Eğitim Uygulamaları Kursu. https://oygm.meb.gov.tr/dosyalar/StPrg/adresinden_erişilmiştir.
- MEB.(2023). Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 2022-2023 Örgün Eğitimi İstatistikleri. https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=508 adresinden erişilmiştir.
- Short, C., & Martin, B. N. (2005). Case study: Attitudes of rural high school students and teachers regarding inclusion. *The Rural Educator*, 27(1), 1-10. <https://doi.org/10.35608/ruraled.v27i1.498>
- Vlachou, A., Didaskalou, E., & Kontofryou, M. (2015). Roles, duties and challenges of special/support teachers at secondary education: Implications for promoting inclusive practices. *European Journal of Special Needs Education*, 30(4), 551-564. <https://doi.org/10.1080/08856257.2015.1060073>

**EVALUATION OF PHILOSOPHY QUESTIONS IN THE UNIVERSITY
EXAMINATION IN 2018-2024 IN TERMS OF SUITABILITY WITH THE
CURRICULUM**

**2018-2024 YILLARINDA ÜNİVERSİTE SINAVINDA YER ALAN FELSEFE
SORULARININ ÖĞRETİM PROGRAMINA UYGUNLUĞU AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

GAMZE ASLAN

Öğr. Gör. Dr. Gazi Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0001-8057-5522

ÖZET

Ülkemizde zorunlu ders kapsamında yer alan felsefe dersi ortaöğretimde 10 ve 11. sınıflarda zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Felsefe bireylere çok yönlü ve eleştirel gibi bir takım düşünme becerilerini kazandıran bir ders olmasından dolayı önemlidir. Felsefe dersi üniversiteye yerleştirme sınavında da yer almaktadır. Üniversite sınavlarında zaman zaman değişiklikler yapılmaktadır. Üniversite sınavındaki en son değişiklik 2018 yılında gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen düzenlemeyle birlikte üniversite sınavı TYT ve AYT olmak üzere iki oturum halinde düzenlenmiştir. Doküman analizi yönteminden yararlanılan araştırma kapsamında TYT ve AYT sınavlarında yer alan felsefe sorularının 2018 felsefe öğretim programına uygunluğu ele alınmıştır. Bu doğrultuda her iki sınavda yer alan felsefe sorularının kapsam geçerliliği ile soruların ünitelere göre dağılım sayıları ve yüzdeler oranlarına yer verilmiştir. Sınavın her iki oturumunda da felsefe sorularına yer verildiği görülmüştür. Araştırma kapsamında TYT ve AYT sınavları ayrı ayrı ele alınarak incelenmiş ve elde edilen veriler ayrı tablolar haline getirilerek analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda felsefe sorularının yıldan yıla bazı ünitelerde yoğunluk gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum ünitelere göre soruların dağılımı ele alındığında homojen bir dağılım gerçekleştirilmediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Öğretim programı, TYT, AYT

ABSTRACT

Philosophy, which is a compulsory course in our country, is taught as a compulsory course in the 10th and 11 th grades of secondary education. Philosophy is important because it is a course that provides individuals with a number of thinking skills such as versatile and critical. Philosophy course is also included in the university placement exam. Changes are made in university exams from time to time. The last change in the university exam was made in 2018. With the regulation, the university exam was organized in two sessions: TYT and AYT. Within the scope of the research using the document analysis method, the suitability of the philosophy questions in TYT and AYT exams with the 2018 philosophy curriculum was discussed. In this regard the content validity of the philosophy questions in both exams and the distribution numbers and percentages of the questions according to the units are included. It was observed that philosophy questions were included in both sessions of the exam. Within the scope of the research, TYT and AYT exams were examined separately and the obtained data were made into separate tables and analyzed.

As a result of the research, it was determined that philosophy questions increased in some units from year to year. This situation shows that a homogeneous distribution is not achieved when the distribution of questions according to units is considered.

Key Words: Philosophy, Curriculum, TYT AYT

GİRİŞ

Felsefe maddi varlık alanından tinsel varlık alanlarına kadar uzanan birbirinden farklı heterojen varlık alanlarını kuşatan var olanın varlığını ele almaktadır. Bu anlamı ile felsefe tümel yani evrensel bir bilgidir (Tunalı, 2010, s. 13). Bu bağlamda maddi manevi bütün unsurlar felsefenin konusu içerisine girmektedir.

Felsefe bireylere doğru ve tutarlı düşünme, eleştirel düşünme ve analitik düşünme gibi bir takım düşünme becerilerinin kazandırılmasını sağlamaktadır. Ülkemizde felsefe dersleri 10 ve 11. sınıflarda zorunlu ders kapsamında yer almaktadır.

Ülkemizde üniversiteye geçişlerde sınav sistemi uygulanmaktadır. Zaman içinde üniversite sınavlarında ve sınavda yer alan soru sayılarının dağılımlarında değişiklikler gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda en son değişiklik 2018 yılında gerçekleştirilmiştir. YGS ve LYS sınavı kaldırılarak yerine TYT ve AYT sınavı getirilmiştir. Eski sınav sisteminde sadece YGS’de felsefe sorusuna yer verilirken LYS’de hiçbir felsefe sorusuna yer verilmemiştir. Ancak TYT ve AYT sınavlarının her ikisinde de felsefe soruları bulunmaktadır.

Literatür taraması gerçekleştirildiğinde ortak merkezi sınavlarda yer alan soruların incelenmesi ile ilgili birçok çalışma gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu çalışmalardan bazılarının felsefe grubu dersleri ile ilgili iken bazıları da diğer branş dersleri ile ilgilidir. Bu bağlamda Kızılcıoğlu (2004); Koç, Sönmez ve Çiftçi (2013); Ekinci ve Bal (2019); Biçer (2013); Biçer (2013a), Duman ve Arslan (2020) ve Akça (2021)’nin araştırmaları bulunmaktadır. Bu araştırmada ise daha önce araştırması yapılmamış olan 2018-2024 arası dönemdeki felsefe sorularının öğretim programına uygunluğu ele alınmıştır. Araştırmada üniversite sınavında gerçekleştirilen son değişiklik sonrası dönemin ele alınması sınavın kapsam geçerliliğinin ortaya konulması açısından önemlidir.

YÖNTEM

Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Doküman analizi araştırılması amaçlanan olgu ya da olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189). Araştırmanın birinci elden kaynaklarını 2018-2024 yıllarında üniversiteye giriş sınavında yer alan felsefe soruları ve felsefe öğretim programı oluşturmaktadır. Bunun yanında konuyla ilgili makalelerden de faydalanılmıştır. Bu kapsamda üniversite sınavının iki oturumu olan TYT ve AYT testlerinde yer alan felsefe sorularının kapsamının felsefe öğretim programı ile uygunluğu incelenmiştir. İncelemede TYT’de 70 AYT’de 35 olmak üzere toplam 105 felsefe sorusu felsefe öğretim programının ünite ve kazanımlarına uygunluğu açısından ele alınmıştır

BULGULAR

2018-2024 yılları arasında uygulanan üniversite sınavlarında yer alan felsefe sorularının kapsamı 2018 felsefe öğretim programına göre planlanmıştır. 2018 felsefe öğretim programına göre 10 ve 11. sınıf felsefe dersi ünite ve kazanım sayıları dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. 2018 10. sınıf felsefe dersi öğretim programındaki ünitelerinin kazanım sayıları ve yüzdeleri

Ünite Adı	Kazanım Sayısı	Yüzde (%)
Felsefeyi Tanıma	3	16,6
Felsefeyle Düşünme	4	22,2
Felsefenin Temel Konuları ve Problemleri	7	38,8
Felsefi Okuma ve Yazma	4	22,2
Toplam	18	100

Tablo incelendiğinde 10. sınıf felsefe dersine ait en fazla kazanımın “felsefenin temel konuları ve problemleri” ünitesine ait olduğu görülmüştür. Kazanım sayıları açısından ikinci sırada hem “felsefeyle düşünme” hem de “felsefi okuma ve yazma” ünitesi yer alırken en az kazanıma sahip ünitenin ise 10. sınıf felsefe dersinin ilk ünitesi olan “felsefeyi tanıma” olduğu görülmüştür. Kazanım sayılarından hareketle üniversite sınavında TYT ve AYT oturumlarında 10. sınıf felsefe dersinden en fazla “felsefenin temel konuları ve problemleri” ünitesinden soru gelmesi beklenmektedir.

Tablo 2. 2018 11. sınıf felsefe dersi öğretim programındaki ünitelerinin kazanım sayıları ve yüzdeleri

Ünite Adı	Kazanım Sayısı	Yüzde (%)
MÖ 6. Yüzyıl-MS 2. Yüzyıl	4	19,04
MS 2. Yüzyıl-MS 15. Yüzyıl	4	19,04
15. Yüzyıl-17. Yüzyıl Felsefesi	4	19,04
18. Yüzyıl-19. Yüzyıl Felsefesi	4	19,04
20. Yüzyıl Felsefesi	5	23,80
Toplam	21	100

Tablo incelendiğinde 11. sınıf felsefe dersine ait en fazla kazanımın “20. yüzyıl felsefesi” ünitesine ait olduğu görülmüştür. Diğer ünitelerin tamamı ise eşit sayıda kazanıma sahiptir. Bu doğrultuda üniversite sınavında TYT ve AYT oturumlarında 11. sınıf felsefe dersinden en fazla “20. yüzyıl felsefesi” ünitesinden soru gelmesi beklenmektedir. Üniversite sınavı TYT ve AYT olmak üzere iki oturumdan meydana gelmektedir. İlgili sınavlara ait toplam soru sayıları ve felsefe dersine ayrılan soruların sayıları ve oransal dağılımı ise şöyledir:

Tablo 3. TYT’de felsefe dersine ayrılan soru sayıları ve yüzdeleri

Sınavın Adı	Gerçekleştiği Yıl	Toplam Sayısı	Soru Felsefe Sayısı	Soru Felsefe Yüzdesi (%)
TYT	2018	25	5+5	40
TYT	2019	25	5+5	40
TYT	2020	25	5+5	40

TYT	2021	25	5+5	40
TYT	2022	25	5+5	40
TYT	2023	25	5+5	40
TYT	2024	25	5+5	40

Tablo incelendiğinde 2018 yılından itibaren üniversite sınavının ilk oturumu olan TYT sınavında sosyal bilimler testinden toplamda 25 soruya yer verildiği görülmektedir. Sosyal bilimler testinde Tarih, Coğrafya, Felsefe ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine yer verilmiştir. Bu derslerden Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini almayan öğrencilerin cevaplaması için 5 felsefe sorusuna yer verilmiştir. İlave edilen bu felsefe soruları dâhil olmak üzere bu testte toplam 25 soru bulunmaktadır. Bunun yanında öğrencilerin başarısı toplamda 20 soru üzerinden değerlendirilmektedir. Öyle ki son 5 felsefe sorusunu sadece Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini almayan öğrencilerin çözmesi gerektiği ifade edilmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini alan öğrenciler ilave 5 felsefe sorusuna yanıt verse bile başarı puanlarını etkilememektedir. Ancak araştırma kapsamında kitapçıkta yer alan bütün felsefe soruları felsefe öğretim programına uygunluğu açısından değerlendirme kapsamına alınmıştır.

Tablo 4. AYT'de felsefe dersine ayrılan soru sayıları ve yüzdeleri

Sınavın Adı	Gerçekleştiği Yıl	Toplam Sayısı	Soru Felsefe Sayısı	Soru Felsefe Sorularının Yüzdesi (%)
AYT	2018	46	3+2	10,86
AYT	2019	46	3+2	10,86
AYT	2020	46	3+2	10,86
AYT	2021	46	3+2	10,86
AYT	2022	46	3+2	10,86
AYT	2023	46	3+2	10,86
AYT	2024	46	3+2	10,86

Tablo incelendiğinde ülkemizde halen uygulanmakta olan üniversite sınavının ikinci oturumu AYT'deki felsefe soru sayıları ve soruların toplam soru sayısı içerisindeki yüzdeleri dağılımına yer verilmiştir. Bu kapsamda felsefe sorusu içerisinde yer alan 3 sorunun bütün öğrenciler tarafından yanıtlanması beklenirken 2 sorunun ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini zorunlu olarak almayan öğrencilerin yanıtlanması beklenmiştir. Araştırma kapsamında bütün felsefe sorularının öğretim programına uygunluğu incelendiği için toplamda 5 soru bu değerlendirme içerisine alınmıştır.

Tablo 5. TYT sınavındaki felsefe sorularının 10 ve 11. sınıf felsefe dersi ünitelerine göre dağılımı

Üniteler	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Toplam	Yüzde (%)
Felsefeyi Tanıma	1	1	-	1	1	1	-	5	7,14
Felsefeyle Düşünme	-	-	-	-	1	1	1	3	4,28
Felsefenin Temel Konuları ve Problemleri	5	7	3	5	4	1	1	26	37,14
Felsefi Okuma ve Yazma	3	-	2	1	-	2	4	12	17,14
MÖ 6 YY-MS 2. YY Felsefesi	-	1	1	-	1	1	1	5	7,14
MS. 2 YY-MS. 15. YY Felsefesi	1	1	1	2	1	1	1	8	11,42
15. YY-17. YY Felsefesi	-	-	1	-	-	1	-	2	2,85
18. YY-19. YY Felsefesi	-	-	1	-	1	1	2	5	7,14
20. Yüzyıl Felsefesi	-	-	1	1	1	1	-	4	5,71
Toplam	10	10	10	10	10	10	10	70	100

Tabloda yer alan ilk dört ünite 10. sınıf felsefe dersi ünitelerini temsil ederken geri kalan beş ünite ise 11. sınıf felsefe dersi ünitelerini temsil etmektedir. TYT sınavında hem 10. sınıf hem de 11. sınıf felsefe dersi üniteleri sınavın kapsamında olduğu için tabloda bu ünitelere arka arkaya yer verilmiştir.

Tablo incelendiğinde üniversite sınavının ilk oturumu olan TYT sınavında bütün ünitelerden soru geldiği görülmüştür. Yıllar bazında tek tek inceleme yapıldığında ise bazı yıllarda bazı ünitelerden hiç soru sorulmazken üniteler arası soru dağılımında da homojenlik olmadığı tespit edilmiştir. Örneğin 2018 TYT sınavında 10. sınıf felsefe dersi 2. ünitesinden hiç soru sorulmazken yine aynı yıl 10. sınıf felsefe dersine ait sorulardan 5 tanesinin sadece 10. sınıf felsefe dersi üçüncü ünitesinden geldiği tespit edilmiştir. Bu durum sınavın kapsam geçerliliğini tam anlamıyla yansıtmadığı sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. Ayrıca tabloda görüldüğü gibi sadece 2023 TYT sınavında 10 ve 11. sınıf felsefe dersinin tüm ünitelerinden soru sorulmuştur. Yıllar bazında değerlendirme yapıldığında ise her sene soru gelen ünitelerin 10. sınıf felsefe dersi üçüncü ünitesi ile 11. sınıf felsefe dersi ikinci ünitesi olduğu görülmektedir. Toplam soru sayıları değerlendirildiğinde ise en fazla sorunun 10. sınıf üçüncü ünitesinden geldiği tespit edilmiştir. Bu durum genel olarak TYT sınavında felsefe öğretim programına bağlı kalındığını ancak soru sayılarının homojen dağılmadığını göstermektedir. Yıllar arasında üniteler bazında soru sayılarındaki dalgalanmalar ise öğrencilerin ağırlıklı çalışması gereken felsefe konularını tercih etmelerinde zorluk yaşamalarına neden olmaktadır. Ancak genel olarak 10. sınıf felsefe dersinden her yıl soru geldiği görüldüğünden öğrencilerin bu üniteye ağırlık vermeleri de söz konusu olabilmektedir.

Tablo 1’de yer alan ifadeler ile birlikte tablo 5 değerlendirildiğinde 10. sınıf felsefe dersi kazanım sayıları ile tutarlı olacak şekilde en fazla sorunun 10. sınıf felsefe dersi üçüncü ünitesinden geldiği görülmüştür. Ancak 10. sınıf 2 ve 4. ünitelerindeki kazanım sayıları eşit iken üniversite sınavında bu iki üniteden eşit şekilde soru gelmediği tespit edilmiştir. Aksine 10. sınıf felsefe dersi 4. ünitesinden daha fazla soruya yer verildiği bulunmuştur.

Ayrıca 10. sınıf felsefe öğretim programında en az kazanıma sahip olan 1. ünitesinden en az soru gelmesi beklenirken programdan farklı olarak sınavda en az sorunun 10. sınıf felsefe dersi ikinci ünitesinden geldiği gözlenmiştir.

Tablo 2’de yer alan ifadeler ile tablo 5 değerlendirildiğinde 11. sınıf felsefe dersi kazanım sayılarıyla tutarlı olacak şekilde en fazla sorunun 11. sınıf felsefe dersi 5. ünitesinden gelmesi ve diğer ünitelerden eşit sayıda soru gelmesi beklenmiştir. Ancak tablo 5’te de görüldüğü gibi 11. sınıf felsefe konularından en fazla sorunun geldiği ünite 11. sınıf felsefe dersi ikinci ünitesidir. Ayrıca diğer ünitelerden de eşit sayıda soru gelmemiştir. Bu durum üniversite sınavında yer alan felsefe sorularının kazanım sayılarının dağılımından bağımsız olarak hazırlandığını göstermektedir.

Tablo 6. AYT sınavındaki felsefe sorularının 10 ve 11. sınıf felsefe dersi ünitelerine göre dağılımı

Üniteler	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Toplam	Yüzde (%)
Felsefeyi Tanıma	-	1	-	-	1	-	-	2	5,71
Felsefeyle Düşünme	-	-	-	-	-	-	2	2	5,71
Felsefenin Temel Konuları ve Problemleri	3	3	3	-	-	1	2	12	34,28
Felsefi Okuma ve Yazma	2	1	1	1	4	2	-	11	31,42
MÖ 6 YY-MS 2. YY Felsefesi	-	-	-	1	-	1	-	2	5,71
MS. 2 YY-MS. 15. YY Felsefesi	-	-	-	-	-	-	1	1	2,85
15. YY-17. YY Felsefesi	-	-	-	1	-	-	-	1	2,85
18. YY-19. YY Felsefesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20. Yüzyıl Felsefesi	-	-	1	2	-	1	-	4	11,42
Toplam	5	5	5	5	5	5	5	35	100

Tabloda yer alan ilk dört ünite 10. sınıf felsefe dersi üniteleri sonraki beş ünite ise 11. sınıf felsefe dersi üniteleridir. Tablo incelendiğinde AYT sınavında felsefe dersinden toplam 5 soru geldiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda toplamda dokuz ünitenin sınavın kapsamında yer aldığı değerlendirildiğinde AYT sınavında her yıl bütün ünitelerden soru gelmediği görülmektedir. Ünite bazında değerlendirme gerçekleştirildiğinde her yıl en fazla sorunun 10. sınıf felsefe dersi ünitesi olan “Felsefenin temel konuları ve problemleri” ünitesinden geldiği tespit edilmiştir. Daha sonra en çok sorunun geldiği ünite ise “Felsefi okuma ve yazma” ünitesidir. Diğer yandan 2018-2024 yılları arasında “18. yy-19.yy felsefesi” ünitesinden hiç soru sorulmadığı da elde edilen bulgular arasında yer almaktadır. Bu durum AYT’de felsefe sorularının ünitelere dağılımı söz konusu olduğunda homojenliğin bulunmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 1’de yer alan ifadeler ile birlikte tablo 5 beraber değerlendirildiğinde 10. sınıf felsefe dersi kazanım sayıları ile tutarlı olacak şekilde en fazla sorunun 10. sınıf felsefe dersi üçüncü ünitesinden geldiği görülmüştür.

Ancak 10. sınıf 2 ve 4. ünitelerindeki kazanım sayıları eşit iken üniversite sınavında bu iki üniteden eşit şekilde soru gelmediği tespit edilmiştir. Aksine 10. sınıf felsefe dersi 4. ünitesinden daha fazla soruya yer verildiği bulunmuştur. Ayrıca 10. sınıf felsefe öğretim programında en az kazanıma sahip olan 1. ünitesinden en az soru gelmesi beklenirken sınavda en az soru hem 10. sınıf 1. hem de 10. sınıf ikinci ünitelerinden eşit şekilde geldiği tespit edilmiştir. Bu durum soru dağılımlarında programla örtüşen ve örtüşmeyen yanlar olduğunu göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan ifadeler ile tablo 5 değerlendirildiğinde 11. sınıf felsefe dersi kazanım sayılarıyla tutarlı olacak şekilde en fazla sorunun 11. sınıf felsefe dersi 5. ünitesinden gelmesi ve diğer ünitelerden eşit sayıda soru gelmesi beklenmiştir. Tabloda görüldüğü gibi program ile tutarlı olacak şekilde 11. sınıf felsefe dersi 5. ünite olan “20. yüzyıl felsefesi”nden en fazla soru gelmiştir. Ancak program kazanım sayılarından hareketle diğer ünitelerden eşit sayıda soru gelmesi beklenirken bazı ünitelerden hiç soru gelmediği bazılarında ise farklı sayılarda sorular geldiği görülmektedir. Bu durumun oluşmasında AYT’de sadece 5 soruya yer verilmesinin etkisinin büyük olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü 10. ve 11. sınıf felsefe dersi üniteleri toplamda dokuz üniteden meydana gelirken soru sayısı ünite sayısının altında kalmaktadır.

SONUÇ

Felsefe bireylerin bütün yaşamları boyunca kullanabilecekleri eleştirel ve çok yönlü düşünme gibi düşünme becerilerini kazanmalarına yardımcı bir derstir. Felsefe ülkemizde ortaöğretim 10 ve 11. sınıf derslerinde zorunlu ders kapsamında yer almaktadır. Üniversiteye geçiş sınavında da felsefe sorularına yer verilmiştir. Gerçekleştirilen son değişiklik ile birlikte TYT ve AYT sınavlarının her ikisinde de felsefe soruları bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında TYT ve AYT sınavlarında yer alan felsefe sorularının felsefe öğretim programı ile uyumu incelenmiştir. Bu doğrultuda soruların felsefe dersi kapsam geçerliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre üniversite sınavında yer alan felsefe soruları felsefe öğretim programında yer alan sorulardan oluşmaktadır. Ancak soruların dağılımında homojenlik bulunmamaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre felsefe dersi soruları kapsam geçerliliğini tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bu durumun oluşmasında felsefe dersine ayrılan soru sayısı da etkilidir. Örneğin AYT’de toplam beş felsefe sorusuna yer verilirken soruların gelme olasılığı olan toplam dokuz ünite bulunmaktadır. Bu durum bütün konulardan soru gelmesinin imkânsız olduğunu göstermektedir. Ayrıca bazı ünitelerden her yıl soru gelirken bazı ünitelerden ise hiç soru gelmediği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili benzer bir sonuç Akça (2021, s. 33-34)’nın araştırmasında da mevcuttur. İlgili araştırma sonuçlarına göre de bazı ünitelerden sıklıkla soru gelirken diğerlerinden sınavda soru sorulmamaktadır. Bu bağlamda üniversite sınavlarında felsefe dersine ait bütün ünitelerden soru gelmesi sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akça, S. (2021). 2010-2017 yılları arasındaki üniversiteye giriş sınav sorularının 2009 felsefe dersi öğretim programı kazanımları doğrultusunda değerlendirilmesi, Felsefe grubu eğitimi araştırmaları içinde, (ed. Ekrem Ziya Duman-Faruk Manav), Ankara: Pegem Akademi.
- Biçer, B. (2013). Felsefe gurubu dersleri (psikoloji, sosyoloji, mantık) öğretim programları ve lys sorularının karşılaştırmalı analizi, Cumhuriyet International Journal of Education- CIJE 2(3), 1-14.

- Biçer, B. (2013a). Ortaöğretim felsefe dersi öğretim programı ve ygs (yükseköğretime geçiş sınavı)sorularının karşılaştırmalı analizi, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science, 6(5), 59-70.
- Duman, E. Z. Arslan, A. (2020). 2009-2020 yılları arasındaki üniversiteye giriş sınavı lise mantık dersi sorularının değerlendirilmesi, International Social Sciences Studies Journal, 6(75), 5618-5625.
- Ekinci, O. Bal, A. P. (2019). 2018 yılı liseye geçiş sınavı (lgs) matematik sorularının öğrenme alanları ve yenilenmiş bloom taksonomisi bağlamında değerlendirilmesi, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(3), 9-18.
- Kızılcıoğlu, A. (2004). Ösym sınavlarında 1981-2002 sorulan coğrafya sorularının değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(11), 77-95.
- Koç, H. Sönmez, Ö. F. Çiftçi, T. (2013). Öss, ygs ve lys sınavlarındaki coğrafya sorularının bloom taksonomisi bilişsel alan düzeyi açısından analizi, Karadeniz Araştırmaları, 36(36), 257-275.
- Tunalı, İ. (2010). Felsefeye Giriş, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yıldırım, A. Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

MÜMTAZ TURHAN VE EĞİTİM GÖRÜŞLERİ

GAMZE ASLAN

Öğr. Gör. Dr. Gazi Üniversitesi
ORCID ID: 0000-0001-8057-5522

ÖZET

Cumhuriyet'ten günümüze çeşitli alanlardaki görüşleri ile önemli çalışmalar gerçekleştirmiş olan birçok önemli Türk düşünür olmuştur. Araştırma kapsamında bu düşünürlerden biri olan Mümtaz Turhan'ın eğitim ile ilgili görüşleri ele alınmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada Mümtaz Turhan'ın batılılaşma kavramına yüklediği anlam üzerinde durulmuştur. Daha sonra batılılaşmanın gerçekleşebilmesi için eğitim alanında çalışmalar yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca Mümtaz Turhan gerçek anlamda batılılaşmanın sağlanabilmesi için bilim adamlarına ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. Alanında uzman bilim adamlarının yetiştirilmesi için tam donanımlı üniversitelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ülke genelinde batılılaşmanın gerçekleşebilmesi ise eğitim alanında gerçekleştirilen faaliyetlere bağlıdır. Bu kapsamda öncelikli olarak eğitim alanındaki sorunlarının tespit edilmesi ve kaliteli öğretmen yetiştirmeye özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Mümtaz'a göre eğitimde en önemli unsur öğretmenlerdir. Çünkü öğretmen her bakımdan bireylere örnek teşkil eden konumdadır. Bulgular arasında Mümtaz Turhan'ın görüşleri arasında bulunan ve günümüze de ışık tutan tespiti ise çocukların ilgi ve yeteneklerine göre eğitim almaları gerektiği aksi takdirde üniversitelerde yığılmaların gerçekleşeceğine yönelik olan görüşüdür. Ona göre nicelikten ziyade nitelik önemlidir. Bu görüşü ile Mümtaz Turhan adeta günümüzü özetlemektedir. Bu kapsamda ülkemizin her alanda yetkin bireylere ihtiyacı olduğunu söyleyen Mümtaz Turhan bireylerin yetenekleri doğrultusunda eğitim almaları gerektiğini söylemiştir. Bu sayede eğitim alanında ve çeşitli meslek dallarında iyileştirmelerin sağlanabileceğini de ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Turhan, eğitim, batılılaşma

ABSTRACT

There have been many important Turkish thinkers who have carried out important studies with their views in various fields from the Republic to the present day. Within the scope of the research, the views of Mümtaz Turhan, one of these thinkers, on education were discussed. In the study where qualitative research method was used, the meaning that Mümtaz Turhan attributed to the concept of westernization was emphasized. Later, it was stated that in order for westernization to occur, studies should be carried out in the field of education. Additionally Mümtaz Turhan argued that scientist were needed to achieve real westernization. Fully equipped universities are needed to train scientists who are experts in their fields. The realization of westernization throughout the country depends on the activities carried out in the field of education. In this context, it was stated that the problems in the field of education should be identified and attention should be paid to training quality teachers. According to Mümtaz, the most important element in education is teachers. Because the teacher is in a position to set an example for individuals in every respect. Among the findings, Mümtaz Turhan's observation, which sheds light on today, is that children should receive education according to their interests and abilities, otherwise there will be crowding in universities. According to him, quality rather than quantity is important. With this view, Mümtaz Turhan literally summarizes our day.

In this context Mümtaz Turhan said that our country needs competent individuals should receive training in line with their abilities. He also stated that in this way, improvements can be achieved in the field of education and various professions.

Key Words: Mümtaz Turhan, education, westernization

GİRİŞ

Eğitim kelimesinin terbiye, yönlendirme ve yetiştirme gibi anlamları bulunmaktadır (Çelikkaya, 1991, s. 73-74). Bu yönüyle eğitimin bireyleri herhangi bir konu ya da durum hakkında yetiştirmek, konu ile ilgili bilgi sahibi olmasını sağlamak anlamları ortaya çıkmaktadır. Bireyin yetiştirilmesi de eğitim yolu ile gerçekleşmektedir. Bireylerin eğitimleri yaşamlarının ilk yıllarından son yıllarına kadar devam eden bir süreçtir. Dolayısıyla beşikten mezara ilim öğrenme durumunun eğitim ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Türk eğitim tarihi boyunca eğitimin ne şekilde gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili ünlü Türk düşünürlerinin görüşleri olmuştur. Bu görüşler düşünürlerin aldıkları eğitim, içindeki yaşadıkları toplumun yapısını bilmeleri, gelecekte eğitim ile ilgili yaşanabilecek güçlü ön görüleri sayesinde oluşmaktadır. Türk toplumunda Ziya Gökalp, Cemil Meriç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Erol Güngör, Mümtaz Turhan vb. gibi birçok düşünürün eğitim ile ilgili görüşleri bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında Mümtaz Turhan'ın eğitim ile ilgili görüşleri ele alınmıştır. İlgili literatür taraması gerçekleştirildiğinde Mümtaz Turhan ve farklı düşünürlerin çeşitli alanlardaki karşılaştırmalı görüşlerinin ya da Mümtaz Turhan'ın çeşitli alanlardaki görüşlerinin ele alındığı çalışmaların bulunduğu görülmüştür. Bu tür çalışmalardan bazıları Parlak (2023)'ın "Türk muhafazakarlığı ve kapitalizm ilişkisi üzerine: üç porte", Yetim(2023)'in "Türkiye'de milliyetçilik düşüncesinin farklı versiyonları ve kesişen tarafları", Kıvrak (2018)'in "Bir modernleşme reçetesi: Mümtaz Turhan'da bilim zihniyeti kavramı", Akgül (2020)'ün "Mümtaz Turhan'ın Türk iletişim araştırmalarına katkıları" ile Topluk ve Koç (2019)'un "Mümtaz Turhan'ın Türk sosyolojisindeki yerine dair tartışmalar" gibi araştırmalardır. Bunun yanında kitap bölümlerinde özellikle bazı eğitim felsefesi kitaplarının içeriklerinde Mümtaz Turhan'ın eğitim görüşlerinin ele alındığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise Mümtaz Turhan'ın eğitim görüşleri ince ayrıntıları ile ele alınmıştır. Bu sayede ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırma kapsamında önemli Türk düşünürlerinden biri olan Mümtaz Turhan'ın eğitim ile ilgili görüşleri ele alınmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada konuyla ilgili gerçekleştirilmiş olan kitap ve makalelerden faydalanılmıştır. Kümbetoğlu (2012, s. 47)'na göre nitel araştırmanın kapsamında yer alan konular insanların gerçekliğe yükledikleri anlam, kavrayış, olay ve süreçlerin ortaya konması için gerçekleştirilen çalışmalardır.

BULGULAR

Mümtaz Turhan Kimdir?

Mümtaz Turhan 1903'te Erzurum'da doğmuş ve 1969'da İstanbul'da vefat etmiştir. Gerçekleştirdiği bilimsel faaliyetler ile Türk milli kültürüne önemli katkıları olmuştur. 20. yüzyılda Türk düşünce tarihinde önemli isimlerden biri olan Turhan, deneysel psikoloji alanındaki ilk Türk psikologtur (Sezen, 2012, s. 147). İlk ve ortaokul eğitimini Kayseri'de tamamlayan Mümtaz Turhan 1927 yılında Bursa lisesinden mezun olmuştur. Üniversiteyi Almanya'da Berlin ve Frankfurt üniversitelerinde tamamlamıştır.

1935'te Türkiye'ye dönen Turhan 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne tecrübi psikoloji olarak atanmıştır. 1939 yılında doçent, 1953'te ise profesör olmuştur (Sezen, 2012, s. 149).

Mümtaz Turhan psikoloji, sosyal antropoloji ve sosyal psikolojinin yaklaşım ve kuramlarından hareket ederek Türkiye'nin sorunlarını tartışmış olan bilim adamlarından biridir (Sağlam, 2016, s. 240). Çeşitli alanlarda önemli başarıları olan Turhan'ın eğitim ile ilgili görüşleri aynı zamanda bir ülkenin kalkınmasını sağlayacak fikirlerden meydana gelmektedir.

Mümtaz Turhan'ın Eğitim Görüşleri

Mümtaz Turhan eğitim ile ilgili olarak öncelikle eğitim alanındaki sorunların tespit edilmesini daha sonra bu sorunların giderilerek batının bilim alanındaki faaliyetlerinden yararlanılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu noktada batılılaşma olgusunun iyi anlaşılması gerekmektedir.

Mümtaz Turhan taklide karşı olmakla birlikte inanç, örf ve adetlerimizi koruyarak bilim ve teknik alanında batıdan yararlanılması gerektiğini ifade etmiştir. Kalkınmanın rehberinin bilim olduğunu ifade eden Turhan'a göre en verimli yatırım da eğitim yatırımdır (Sezen, 2012, s. 149-150).

Mümtaz Turhan, batılılaşma ile kalkınmayı eş değer görmüştür. Kalkınma ifadesini geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş olarak tanımlayan Mümtaz Turhan Türkiye'nin modernleşmeyi gerçekleştirebilmesi için garplılaşması gerektiğini ifade etmiştir. Bu garplılaşma hareketinin Batılı veya Avrupalı olmak ya da onlara benzemek şeklinde olmadığını ifade eden Turhan, batı medeniyeti ile diğer medeniyetler arasında bilim zihniyeti farkı olduğunu belirtmiştir (Doğru, 2022, s. 198). Turhan'ın bu görüşlerinden hareketle günümüzde batı dünyasının doğu dünyasına göre bilimsel açıdan daha ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Orta Çağ'da doğu dünyasının bilim alanında batı toplumundan daha önde olduğu göz önüne alındığında zaman zaman bilimsel ilerlemelerde farklı toplumların önde olduğunu söylemek mümkündür. Bilimsel alanda ilerlemelerin sağlanması içinde bilim alanında uzman kişilerin yetiştirilmesi, bu yetiştirmenin gerçekleştirilebilmesi için de bilim alanında önde olan toplumların bilim alanındaki faaliyetlerinin araştırılması, incelenmesi, uygulanması ve zamanla bilimsel alandaki çalışmaları daha ileriye götürecek faaliyetlere girişilmesi gerekmektedir. Bu anlamda Turhan'ın bahsettiği batılılaşma hareketinin batının bilimsel alanda gerçekleştirdiği çalışmalardan faydalanılması ve zamanla batı bilimini geriye bırakacak bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmesi gerektiği de ifade edilebilir. Bilimsel alanda bu tür çalışmaların gerçekleştirilebilmesi ise eğitim alanındaki faaliyetlere bağlıdır. Çünkü eğitim alanındaki önemli çalışmalar bilim alanındaki gelişmelerin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Mümtaz Turhan, batı medeniyetlerinin temel unsurlarından ziyade ikinci unsurlar içerisinde yer alan şekli unsurlarını alarak batılılaşmanın gerçekleşeceğine olan görüşün yanlış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kitlesel eğitim ile batılı olunacağını düşünülmesi de yanlıştır. Bu kapsamda Turhan yönetici konumunda olan aydın tabakanın halk ile iletişim kurmadığını ve aydınların halkın yaşamına yabancı olduklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda Osmanlı'daki yönetici ile halk arasındaki uçurumun Cumhuriyet döneminde de sürdüğünü belirten Turhan'a göre milli kültüre ulaşmanın yolu da milliyetçilikten geçmektedir. Bu milliyetçilik milli kültüre ulaşmayı sağlayacaktır (Göksel, 2024, s. 1083). Mümtaz Turhan Türkiye'nin modernleşebilmesi için Türk milli eğitim sisteminin iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu kapsamda eğitim alanındaki çalışmaların aynı zamanda ülkenin kalkınmasını sağlamaya yönelik faaliyetler olması gerekmektedir (Turhan, 2018, s. 98). Ayrıca eğitim alanındaki iyileştirmeleri gerçekleştirecek olan kişilerin üniversitelerde yetişmesi gerektiğini belirten Turhan (2018, s. 91)'in üniversiteler ile ilgili görüşleri de kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceğini göstermektedir.

Ülkenin kalkınması için deha seviyesindeki bireylerin önemli olduğunu belirten Turhan düşüncesine göre üniversitelerin yeterlilikleri açısından üstün bir medeniyet kurmaları için batıda bulunan ilim zihniyetinin ülkemizde de oluşması gerekmektedir (Çelik, 2017, s. 259). Bu kapsamda öncelik olarak eğitim alanında gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Turhan (1965, s. 60-62)'a göre bir ülkenin kalkınabilmesi ve eğitim sisteminin yapılandırılabilmesi için bilim gereklidir. Bilim olmadan bu gelişmelerin yaşanması mümkün değildir. Bilim ile olaylar arasındaki ilişkiler objektif ve sistemli bir şekilde deney ve gözlem yolu ile tespit edilmektedir. Bilim kişiyi şüphelenmeye, batıl inançlardan uzaklaşarak gerçeklerin peşine düşmeye ve olaylara karşı objektif yaklaşmaya sevk etmektedir.

Bir toplumun modern dünyada var olabilmesi ve bağımsızlığını koruyabilmesi için bilime ve alanında yetkin bilim adamlarına ihtiyacı vardır (Turhan, 1965, s. 72). Ülkemizin hedeflerinin belirlenerek bu hedeflerin uygulanması için ve toplumda var olan sorunların tespiti için birinci sınıf bilim adamlarına ihtiyaç vardır. İhtiyacımız olan bu bilim adamlarının yetiştirilmesi ise bilimsel zihniyete dayanan metotların benimsendiği bir eğitim sistemi ile mümkündür (Turhan, 1965, s. 93).

Mümtaz Turhan eğitimin ilkokuldan üniversite dönemine kadar bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre iyi bir ilkokula sahip olunmayan eğitim sisteminde iyi bir ortaöğretim ve yükseköğretimin varlığı da mümkün değildir. Ayrıca kalkınmanın rehberi bilimdir. İlim ışığından toplumdaki her kesimin yararlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda bilim adamının görevi de halka rehberlik etmektedir (Sezen, 2012, s. 147). Bu görüşlerden yola çıkarak toplumun her kesimin bilimsel çalışmalardan haberdar olması gerektiği ve her kesimin bilimsel bilgilere erişmesi gerektiği sonucu çıkarılabilmektedir. Bu ise eğitim ile mümkündür.

Turhan bir ülkenin sahip olduğu eğitim teşkilatını ve sistemini iyi yetiştirilmiş bir asker ile son model silahlardan meydana gelen orduya benzetmiştir. Eğitim sistemi gelişmiş, aşamalı, hiyerarşik ve düzenli olarak bütün yapıları birlikte hareket ettiğinde ordu gibi hareket etmiş olur. Böylece farklı işlevlere sahip bölümlerden oluşan bir bütün ortaya çıkmış olmaktadır. Bu doğrultuda eğitim alanında hiçbir kademenin ihmal edilmemesi ve her eğitim kademesinde yaşanan aksaklıkların diğer kademeleri etkileyeceği de unutulmamalıdır. Ayrıca her eğitim kademesinin ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulmuş olan uzun vadeli hedefleri de olmalıdır. Bu hedefler hem eğitim sisteminin başarılı olmasını hem de ülkenin kalkınması için gerekli atılımların gerçekleştirilmesini sağlayacaktır (Turhan, 1964, s. 7). Bu kalkınmanın gerçekleştirilmesi için de öncelikle eğitimde yaşanan sorunların çözümü için çaba sarf edilmelidir. Eğitimdeki en büyük sorunlardan biri de bütün bireylerin üniversite eğitimi almak istemesidir. Turhan konuyla ilgili olarak bireylerin yetenekleri doğrultusunda mesleklerle yerleştirilmesi gerektiğini aksi halde niteliksiz yığılımların ortaya çıkacağını ifade etmiştir.

Turhan (1964, s. 43-45) çocukların kendi yeteneklerine göre bir eğitim kurumunu tercih etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu durumun gerçekleştirilebilmesi için aileler de önemli bir etkiye sahiptir. Okumaya hevesi olan çocukların ailelerinin çocuğun okuması için her türlü desteği sağlaması gerektiğini belirten Turhan, çocuğun bir yükseköğrenim hevesi yoksa ailelerin bu konuda ısrarcı olmamasını ve çocuklarını yatkın oldukları bir meslek dalına yönlentmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda ülkemizde her meslek grubuna ihtiyaç bulunmakla birlikte üniversite mezunlarının pek çoğu devlet kurumlarında memur olarak yığılmıştır. Eğitim alanındaki bir diğer sorun ise nitelikli öğretmen ihtiyacının karşılanmasıdır.

Eğitim alanındaki sorunların çözümü için temelde kaliteli öğretmen yetiştirilmesine özen gösterilmelidir. İyi okul, iyi öğretmen anlamına gelmektedir.

Öğretmen iyi olmadığı takdirde müfredat ya da kitapların iyi olmasının bir anlamı yoktur (Turhan, 1964, s. 27). Öğretmenlerin okumayı seven, iletişim becerileri yüksek, güçlü akademik ve formasyon bilgisine sahip, duyarlı, sürekli kendini yenileyen bireylerden oluşması gerekmektedir. Bu kapsamda öğretmenlik mesleğine uygun olan kişilerin bu kişilerin öğretmen olmasının sağlanması gerekmektedir.

SONUÇ

Mümtaz Turhan önemli Türk düşünürlerinden biridir. Ayrıca Mümtaz Turhan çeşitli alanlardaki bilgisi, araştırmaları ve özellikle eğitim alanındaki öngörülleri ile günümüze ışık tutmayı başarmış olan düşünürlerden biri olmayı başarmıştır. Turhan'ın özellikle batılılaşma ile ilgili düşünceleri eğitim ile paralellik göstermektedir. Bu doğrultuda batılılaşma ile taklitçiliğin farklı anlamlar içerdiğini ifade eden Turhan, batılılaşma ile kendi kültürümüzü koruyarak sadece bilimsel alandaki gelişmeler ile ilgili bilgileri edinmemiz gerektiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda batılılaşma zaman alıcı bir süreçten meydana gelmektedir.

Araştırma sonuçları ile benzer bir diğer sonucu (Doğru, 2022, s. 202) da belirtmiştir. Bu kapsamda Turhan'ın batılılaşma için sunduğu önerilerin zaman içerisinde gerçekleştirilebileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca Turhan'a göre bir milletin esas gücünü bilim adamları belirlemektedir. Bu kapsamda nicelikten ziyade nitelik önemlidir. Kalkınma ile bilimsel gelişmelerde önde olmayı aynı gören Turhan'a göre batılılaşma sürecinde alanında yetkin bilim adamlarını yetiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu sayede uzman bilim adamları kadrosu ile bir toplumun ilerleme sağlaması mümkündür.

Bilimsel alandaki gelişmelerin sağlanması için ilk olarak eğitim alanında düzenlemeler gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eden Turhan kaliteli öğretmen yetiştirilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Ayrıca öğrencilerin her birinin üniversite eğitimi alma zorunluluğu olmadığını belirten Turhan'a göre çocukların yeteneklerine göre eğitim almalarının sağlanması gerekmektedir. Aksi halde üniversitelerin birçok yeterlilikten yoksun sadece memur olabilmek için çabalayan insan yığınları yetiştiren bir kurum olacağını belirten Turhan'a göre özel beceri gerektiren meslek dallarında da bireylerin yetenekleri doğrultusunda eğitim alması gereklidir. Mümtaz Turhan'ın bu düşünceleri ile adeta günümüzü anlattığını söylemek de mümkündür. Bu durum Turhan'ın eğitim ile ilgili görüşlerindeki ileri görüşlülüğünü de ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgül, M. (2020). Mümtaz Turhan'ın Türk iletişim araştırmalarına katkıları, Selçuk İletişim, 13(1), 338-353.
- Çelik, İ. (2017). Milli elit yetiştirme problemimiz üzerine inceleme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(1), 259-279.
- Çelikkaya, H. (1991). Eğitimin anlamları ve farklı açılardan görünüşü, M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 3, 73-85.
- Doğru, T. E. (2022). Mümtaz Turhan'ın batılılaşma düşüncesi üzerine bir değerlendirme, BENGİ:Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 1, 193-204.
- Göksel, O. (2024). Mümtaz Turhan'ın batılılaşma düşüncesi, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 15, 1076-1084.
- Kıvrak, E. (2018). Bir modernleşme reçetesi:mümtaz turhan'da bilim zihniyeti kavramı, International Journal of Political Studies, 4(1), 41-48.
- Kümbetoğlu, B. (2012). Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Parlak, M. (2023). Türk muhafazakarlığı ve kapitalizm ilişkisi üzerine:üç portre, International Journal of Economics, Politics, Humanities&Social Sciences, 6(1), 11-21.
- Sağlam, S. (2016). Türkiye’de köyle ilgili uygulama ve çalışmalar ile türk sosyolojisindeki yansımaları, Sosyoloji Konferansları, 53, 221-255.
- Sezen, L. (2012). Prof. Dr. Mümtaz Turhan’ın milli kültür ve halk kültürü ile ilgili görüş ve önerileri, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 48, 147-154.
- Topluk, G. Koç, Y.(2019). Mümtaz Turhan’ın Türk sosyolojisindeki yerine dair tartışmalar, International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, 5(19), 769-781.
- Turhan, M. (1964). Maarifimizin ana davaları ve bazı hal çareleri, İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Turhan, M (1965). Atatürk ilkeleri ve kalkınma sosyal psikoloji bakımından bir tetkik, İstanbul:Şehir Matbaası.
- Turhan, M. (2018). Garplılışmanın neresindeyiz?, Ankara: Altınordu Yayınları.
- Yetim, F. (2023). Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinin farklı versiyonları ve kesişen tarafları, Tezkire Dergisi, 83, 53-74.

EXAMINATION OF THE 7TH GRADE SOCIAL STUDIES TEXTBOOK IN TERMS
OF ENVIRONMENTAL EDUCATION, ZERO WASTE AND RECYCLING

7. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABININ ÇEVRE EĞİTİMİ, SIFIR ATIK VE
GERİ DÖNÜŞÜM AÇISINDAN İNCELENMESİ

SALİH SUAT ŞAHİN¹, KAYA YILMAZ²

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi
Bölümü, Sivas, Türkiye

ORCID: 0009-0004-4887-1873

² Profesör Doktor, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

ORCID: 0000-0002-2344-1074

Özet

21. yüzyıl itibarıyla yaşanan çevre sorunları, dünya genelinde insanlık açısından ciddi sonuçlar doğurmuştur. Endüstri ve teknolojiye hızlı gelişmeler, hızlı ve kontrolsüz nüfus artışları, kontrolsüz ekonomik büyümeler, savaşlar, doğal afetler ve tüketim alışkanlıklarının küresel çapta değişmesi, doğal kaynakların insan eliyle bilinçsizce tahrip edilmesi gibi birçok nedenden dolayı çevre sorunlarında son zamanlarda ciddi artışlar meydana gelmiştir. Yaşanan bu çevresel sorunların yeryüzünde canlı yaşamını tehdit edecek boyuta ulaşması, çevre eğitiminin öneminin farkına varılmasını ve bu doğrultuda çevreye duyarlı ve çevre bilincine sahip bireylerin yetişmesini ve bu amaçla eğitim verilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda ülkemizde de son zamanlarda sıfır atık ve geri dönüşüm gibi yeni ve farklı projelerle bireylerin çevre konusunda bilgi, bilinç, tutum ve davranışlarını olumlu yönde değiştirmeyi hedefleyen çevre eğitimi yaklaşımları ve projeleri ortaya konmuştur. Ortaya konan bu projelerle çevresel sorunların azaltılması, israfın önlenmesi, kaynakların daha verimli kullanılması, atık oluşum sebeplerinin gözden geçirilerek atık oluşumunun engellenmesi veya en aza indirilmesi ve geri kazanımın sağlanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda son zamanlarda Türkiye’de çevre eğitimi, sıfır atık ve geri dönüşüm uygulamalarının eğitimin farklı kademelerindeki öğretim programları ve derslere dâhil edildiği görülmekte ve bu doğrultuda da Sosyal Bilgiler dersi ön plana çıkmaktadır. Sosyal Bilgiler dersi; yapısı, amacı ve kapsamı bakımından ilköğretim düzeyinde çevre eğitimi, sıfır atık ve geri dönüşüm ile ilgili bilgi, beceri, değer, tutum ve davranışların kazanılmasında önemli bir göreve sahiptir. Sosyal Bilgiler dersinde çevre eğitiminin amaçlarını gerçekleştirmek için kullanılan temel materyallerin başında ders kitapları yer almaktadır. Bu kapsamda; Sosyal Bilgiler eğitiminde temel materyal olarak kullanılan ders kitaplarının çevre eğitimi ve son zamanlarda ortaya konan sıfır atık ve geri dönüşüm projeleri açısından da incelenmesi önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı Sosyal Bilgiler ders kitaplarında çevre eğitimi, sıfır atık ve geri dönüşüm eğitimlerinin yeri ve önemi ile hangi düzeyde ele alındığını belirlemektir. Araştırmada; nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın veri setini oluşturan dokümanını, 2024-2025 eğitim öğretim yılında okutulmak üzere hazırlanmış, Milli Eğitim Bakanlığı yayınlarına ait 7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda incelenen Sosyal Bilgiler ders kitaplarında çevre eğitimi, sıfır atık ve geri dönüşüm ile ilgili metin, görsel ve etkinliklerin yüzeysel olarak ele alındığı, mevcut içeriklerin çoğunlukla bilgi boyutunda olduğu ve eylem odaklı çevre eğitimi, sıfır atık ve geri dönüşüme yönelik içerik ve etkinliklerin ihmal edildiği

görülmüştür. Araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak incelenen ders kitaplarında çevre eğitimi, sıfır atık ve geri dönüşümün geliştirilmesine yönelik olarak önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Sosyal Bilgiler dersi, Çevre Eğitimi, Sıfır Atık, Geri Dönüşüm.

Abstract

Environmental problems experienced in the 21st century have caused serious consequences for humanity around the world. Recently, there has been a serious increase in environmental problems due to many reasons such as rapid developments in industry and technology, rapid and uncontrolled population increases, uncontrolled economic growth, wars, natural disasters and global changes in consumption habits, and unconscious destruction of natural resources by humans. The fact that these environmental problems have reached a level that threatens the life of living things on earth has made it necessary to realize the importance of environmental education and to raise environmentally sensitive and environmentally conscious individuals accordingly and to provide education for this purpose. In this context, environmental education approaches and projects aiming to change individuals' knowledge, awareness, attitudes and behaviors regarding the environment in a positive way have recently been introduced in our country, with new and different projects such as zero waste and recycling. These projects aim to reduce environmental problems, prevent waste, use resources more efficiently, prevent or minimize waste generation by reviewing the causes of waste generation, and ensure recycling. In this regard, it has been seen that environmental education, zero waste and recycling practices have recently been included in curricula and courses at different levels of education in Turkey, and in this respect, the Social Studies course comes to the fore. Social Studies course; In terms of its structure, purpose and scope, environmental education at the primary school level has an important role in acquiring knowledge, skills, values, attitudes and behaviors regarding zero waste and recycling. Textbooks are among the basic materials used to achieve the aims of environmental education in the Social Studies course. In this context; It is important to examine the textbooks used as basic materials in Social Studies education in terms of environmental education and the recently introduced zero waste and recycling projects. The aim of this research is to determine the place and importance of environmental education, zero waste and recycling education in Social Studies textbooks and to determine the level at which they are addressed. In the research; Document analysis, one of the qualitative research methods, was used. The document that constitutes the data set of the research is the 7th Grade Social Studies textbook published by the Ministry of National Education, prepared to be taught in the 2024-2025 academic year. As a result of the research, in the Social Studies textbooks examined, the texts, visuals and activities related to environmental education, zero waste and recycling were discussed superficially, the existing contents were mostly in the information dimension, and the content and activities related to action-oriented environmental education, zero waste and recycling were neglected. has been seen. Based on the results of the research, suggestions were made in the textbooks examined for the development of environmental education, zero waste and recycling.

Keywords: Social Studies course, Environmental Education, Zero Waste, Recycling.

RESTRUCTURING AND INSTITUTIONALIZATION IN HIGHER EDUCATION
YÜKSEKÖĞRETİMDE YENİDEN YAPILANMA VE KURUMSALLAŞMA

ELİF DAŞCI SÖNMEZ¹

¹Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
0000-0002-6029-5934

Özet

Son yıllarda Türkiye'de üniversite sayısında yaşanan hızlı artış, yükseköğretim sisteminde önemli dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle 2006 yılı ve sonrasında kamu ve vakıf üniversitelerinde niceliksel açıdan oldukça hızlı bir artış gerçekleşmiştir. Bu bağlamda yeni açılan üniversitelerin kurumsallaşma süreçleri, yükseköğretim politikalarının etkililiğinin değerlendirilmesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu yeni üniversitelerin bazıları ve/veya bazı fakülteleri, daha eski ve köklü olarak nitelendirilebileceğimiz üniversitelere bağlı olarak kurulmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 2006 yılı ve sonrasında kurulan kamu üniversitelerinin kurumsallaşma süreçlerini inceleyen çalışmaları doküman analizi yöntemiyle incelemektedir. İlgili literatür incelendiğinde, Adıyaman, Ağrı, Ahi Evran, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin Çoruh, Bartın, Batman, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis Eren, Bozok, Çankırı Karatekin, Düzce, Erzincan, Gümüşhane, Hakkari, Hitit, Iğdır, Karabük, Karamanoğlu Mehmetbey, Kastamonu, Kırklareli, Kilis 7 Aralık, Mardin Artuklu, Mehmet Akif Ersoy, Muş Alparslan, Namık Kemal, Nevşehir, Ordu, Osmaniye Korkut Ata, Rize, Siirt, Sinop, Şırnak, Tunceli, Uşak ve Yalova Üniversitesi gibi pek çok üniversitede yeniden yapılanma ve kurumsallaşma üzerine araştırmalar yapıldığı belirlenmiştir. Söz konusu çalışmalarda, müstakil olarak kurulan veya büyük bir üniversiteden ayrılarak yapılandırılan üniversitelerdeki idari ve akademik personellerin genel olarak; kurum kültürünün oluşması için belli bir zamana ihtiyaç olduğu, yetki ve sorumluluklarında belirsizlik olduğunu, fiziki alt yapı, finansman ve insan kaynağı sorunu yaşandığı raporlanmıştır. Başka bir üniversiteden ayrılarak yapılandırılan üniversitelerin iş akış ve süreçlerinde ayrıldıkları üniversiteye danışma fırsatının olmasının, kurum kültürünün transferi yoluyla avantaj sağladığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, üniversite sayısındaki artışa paralel olarak, yeni kurulan üniversitelerin kurumsallaşma süreçlerinin daha sürdürülebilir ve verimli bir hale gelmesi, yükseköğretimde kaliteyi artırmak için kritik bir gerekliliktir. Bu bağlamda, üniversitelerin bağımsız karar alma mekanizmalarına sahip olması ve güçlü bir yönetim yapısı geliştirmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarına yönelik gelecekteki politikalar için yol gösterici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Yükseköğretim, yeniden yapılanma, kurumsallaşma, doküman analizi, Türkiye.

Abstract

In recent years, the rapid increase in the number of universities in Türkiye has led to significant transformations in the higher education system. Particularly after 2006, there has been a substantial quantitative rise in public and foundation universities. In this context, the institutionalization processes of newly established universities play a crucial role in evaluating the effectiveness of higher education policies.

Some newly established universities and/or faculties were initially founded as part of older, more established universities. The aim of this study is to analyze research on the institutionalization processes of public universities established in Türkiye after 2006 using the document analysis method. A review of the relevant literature reveals that many universities, such as Adıyaman, Ağrı, Ahi Evran, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin Çoruh, Bartın, Batman, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis Eren, Bozok, Çankırı Karatekin, Düzce, Erzincan, Gümüşhane, Hakkari, Hitit, Iğdır, Karabük, Karamanoğlu Mehmetbey, Kastamonu, Kırklareli, Kilis 7 Aralık, Mardin Artuklu, Mehmet Akif Ersoy, Muş Alparslan, Namık Kemal, Nevşehir, Ordu, Osmaniye Korkut Ata, Rize, Siirt, Sinop, Şırnak, Tunceli, Uşak, and Yalova Universities, have been the subject of research on restructuring and institutionalization. These studies generally report that the administrative and academic staff at universities that were either established independently or restructured after separating from larger universities highlight several challenges: the need for time to develop an institutional culture, ambiguities in authority and responsibilities, and issues related to physical infrastructure, funding, and human resources. It is also noted that universities restructured after separating from another university benefit from the opportunity to consult with the institution they originated from, providing an advantage through the transfer of institutional culture. In conclusion, in parallel with the increase in the number of universities, the institutionalization processes of newly established universities must become more sustainable and efficient to enhance the quality of higher education. In this context, it is important for universities to have independent decision-making mechanisms and to develop a strong administrative structure. This study is considered to guide future policies regarding higher education institutions in Türkiye.

Keywords: Higher education, restructuring, institutionalization, document analysis, Türkiye.

**ADAPTATION OF THE POSTTRAUMATIC MALADAPTIVE BELIEFS SCALE
INTO TURKISH: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY**
**TRAVMA SONRASI UYUMSUZ İNANÇLAR ÖLÇEĞİ'NİN TÜRK KÜLTÜRÜNE
UYARLANMASI: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

ZEYNEB GÜÇ*, PROF. DR. HALİL EKŞİ, DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM HALİL
DEMİR*****

* Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, İstanbul. ORCID NO: 0009-0006-6706-3569

** Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, İstanbul. ORCID NO: 0000-0001-7520-4559

*** Dr. Öğr. Üyesi Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı

Özet

Bu çalışmanın amacı, Vogt, Shipherd ve Resick (2010) tarafından geliştirilen Travma Sonrası Uyumsuz İnançlar Ölçeği'nin (TSUIÖ) Türkçeye uyarlanması ve geçerlik-güvenirlilik çalışmalarının yapılmasıdır. Ölçek, travma sonrası uyumsuz inançları ölçmek için tasarlanmıştır ve 15 maddeden oluşmaktadır. Üç alt boyutlu bir yapıya sahip olan bu ölçek, travmaya maruz kalan bireylerin mevcut yaşam koşulları ve dünya ile ilgili yanlış ve olumsuz inançlarını değerlendirmektedir. Araştırma kapsamında 350 bireyden veri toplanmış ve açımlayıcı ile doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach Alpha katsayısı ile değerlendirilmiş ve genel ölçek için 0.90, alt boyutlar için ise 0.77 ile 0.85 arasında değerler elde edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi, orijinal formunda yer alan 3 alt boyutun doğrulandığını göstermektedir. Analiz sonucunda elde edilen korelasyon değerleri 0.64 ile 0.87 arasında değişmektedir. Bu nedenle, ölçeğin Türkçe uyarlanmasında herhangi bir madde çıkarılmamıştır. Çalışma, ölçeğin Türk kültürüne başarıyla uyarlanabileceğini ve travma ile çalışan uzmanlar için geçerli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular, Travma Sonrası Uyumsuz İnançlar Ölçeği'nin travmatik olaylara maruz kalan bireylerde olumsuz inançları değerlendirmek ve tedavi süreçlerine rehberlik etmek için etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ölçeğin farklı demografik gruplar ve travma türleri üzerinde de güvenilir olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak, Travma Sonrası Uyumsuz İnançlar Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, travma sonrası uyumsuz inançların değerlendirilmesi ve bu süreçte kullanılan araçların çeşitlendirilmesi açısından literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Travma, Travma Sonrası Uyumsuz İnançlar, Ölçek Uyarlaması

Abstract

The aim of this study is to adapt the Posttraumatic Maladaptive Beliefs Scale (PMBS), developed by Vogt, Shipherd, and Resick (2010), into Turkish and to conduct its validity and reliability analyses. The scale is designed to measure maladaptive beliefs that emerge after trauma and consists of 15 items. The scale has a three-dimensional structure and assesses the distorted and negative beliefs of individuals exposed to trauma regarding their current life circumstances and the world.

Data was collected from 350 individuals, and both exploratory and confirmatory factor analyses were conducted. The internal consistency of the scale was evaluated using the Cronbach Alpha coefficient, with an overall score of 0.90, and subscale scores ranging from 0.77 to 0.85. Confirmatory factor analysis confirmed the three subscales in the original form. The correlation values obtained from the analysis ranged from 0.64 to 0.87. Therefore, no items were removed in the Turkish adaptation of the scale. The study demonstrates that the scale can be successfully adapted to Turkish culture and serves as a valid tool for professionals working with trauma survivors. The findings indicate that the Posttraumatic Maladaptive Beliefs Scale is an effective tool for assessing negative beliefs in individuals exposed to traumatic events and for guiding treatment processes. Additionally, the scale has been found to be reliable across different demographic groups and trauma types. In conclusion, the adaptation of the Posttraumatic Maladaptive Beliefs Scale into Turkish provides a significant contribution to the literature by diversifying the tools used to assess maladaptive beliefs following trauma.

Keywords: Trauma, Posttraumatic Maladaptive Beliefs, Scale Adaptation

ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY IN SOCIAL
STUDIES EDUCATION OPINIONS OF PROSPECTIVE SOCIAL STUDIES
TEACHERS AND ACADEMICS

YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİSİNİN SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİNDE
KULLANILMASI ÜZERİNE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARI VE
AKADEMİSYEN GÖRÜŞLERİ

YUSUF BATUHAN PEHLİVANLI, ELVAN YALÇINKAYA

Sosyal Bilgiler Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri
Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi, 0009-0002-4173-1072

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi,
0000-0003-1838-0411

Özet

Bu çalışmanın temel amacı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ve sosyal bilgiler eğitimi alanında çalışan akademisyenlerin yapay zekâ hakkındaki görüşlerinin incelenmesidir. Bu araştırma nitel bir anlayış ile yapılmış ve durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Veri toplama aracı olarak mülakat belirlenmekte olup elde edilen veriler Türkiye’de bulunan bir üniversitenin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans öğrencileri ve bu öğrencilere eğitim veren akademisyenler tarafından elde edilmiştir. Günümüzde teknolojilerin hızla ilerlemesi ile birlikte hayatımızın her alanında etkili bir hale gelmiştir. Bu teknolojik gelişmelerin günümüzde en popüler ve etkili teknolojisinin yapay zekâ olduğu düşünülmektedir. Yapay zekâ, insan zekâsına benzerliği ile dikkat çeken bir bilgisayar sistemidir. Karmaşık algoritmalar sayesinde öğrenme ve problem çözme yeteneğine sahip bu teknoloji toplumda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilgiler eğitimi ise bireyi topluma hazırlayan, kültürünü, tarihini ve birçok sosyal bilimi öğretmeyi amaçlayan disiplinler bütünüdür. Sosyal bilgiler eğitimi ile bireylerde problem çözme becerisi, etkili düşünme, iletişim yeteneklerini geliştirmek gibi birçok sosyal yeteneklerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Yapay zekâ teknolojisi ile öğrencilerin öğrenme deneyimlerinin iyileştirilmesi ve eğitim sürecinin dönüştürülmesi mümkündür. Bu çalışmada yapay zekâ teknolojisinin sosyal bilgiler eğitimindeki varlığı ve aralarındaki ilişki incelenmiştir. Yapay zekâ teknolojisinin sosyal bilgiler dersine nasıl entegre edilebileceği, öğrencilerin ve öğretmenlerin bu teknolojiden nasıl faydalanabilecekleri, nasıl etkili bir biçimde kullanabilecekleri tartışılmıştır. Ayrıca sosyal bilgiler öğretmen adayları ve akademisyenlerin yapay zekâyâ bakış açıları ve görüşleri incelenmiştir. Aynı zamanda yapay zekâ teknolojinin sosyal bilgiler dersinde kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkabilecek zorluklar ve etik sorunlar da göz önünde bulundurulmuştur. Öğretmen adayları ve akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda yapay zekânın sosyal bilgiler eğitiminde kullanılmasının getirdiği avantajlar ve dezavantajlar hakkında detaylı bir değerlendirme yapılmış ve gelecekte yapay zekâ ile sosyal bilgiler eğitimi alanındaki ilişkinin daha da artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Eğitimde Yapay Zekâ, Sosyal Bilgiler

Abstract

The primary aim of this study is to examine the views of social studies teacher candidates and academics working in the field of social studies education regarding artificial intelligence. This research has been conducted using a qualitative approach and is designed as a case study. The data collection tool utilized in this study is interviews, and the data have been obtained from undergraduate students in social studies teaching and the academics educating these students at a university in Turkey. With the rapid advancement of technology, it has become increasingly influential in every aspect of our lives. Among these technological developments, artificial intelligence (AI) is considered one of the most popular and impactful technologies today. AI refers to computer systems that exhibit similarities to human intelligence. Thanks to complex algorithms, this technology possesses the ability to learn and solve problems, making it a prominent presence in society. Social studies education is a comprehensive discipline aimed at preparing individuals for society by teaching them about culture, history, and various social sciences. The goal of social studies education is to develop various social skills in individuals, such as problem-solving abilities, effective thinking, and communication skills. The integration of artificial intelligence technology can enhance students' learning experiences and transform the educational process. This study investigates the presence of AI technology in social studies education and the relationship between the two. It discusses how AI technology can be integrated into social studies classes, as well as how students and teachers can benefit from and effectively utilize this technology. Additionally, the perspectives and opinions of social studies teacher candidates and academics regarding AI are explored. The study also takes into account the challenges and ethical issues that may arise from the use of AI technology in social studies education. Based on the insights of teacher candidates and academics, a detailed evaluation of the advantages and disadvantages of using AI in social studies education has been conducted. The study concludes that the relationship between artificial intelligence and social studies education is likely to increase in the future.

Keywords: Artificial Intelligence, AI in Education, Social Studies

GİRİŞ

Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte çağımızda, eğitim başta olmak üzere birçok alanda köklü değişiklikler ve yenilikler yaşanmaktadır. Özellikle yapay zekâ teknolojisinin hayatımıza girmesi ile birlikte eğitim süreçlerinin niteliği ve yapısında radikal değişiklikler ve dönüşümler gerçekleşmiştir. Yapay zekâ teknolojisi eğitime zenginlik katmakla beraber aynı zamanda yeniden şekillendirilmesine de olanak sağlayan bir teknolojidir. Bu sebeple sosyal bilgiler eğitimi gibi toplumun kültürel, sosyal ve tarihi yapısını öğretmeyi amaçlayan, birçok disiplinden oluşan bu eğitimin yapay zekânın entegrasyonu ile yapılması büyük önem kazanmaktadır.

Gelecekte hayal olarak görülen bu teknoloji çok eskilere dayansa da günümüzde yeni yeni dikkatleri üzerine çeken ve kullanılmaya başlanan bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak 1956 yılında geliştirilen bu teknoloji “Logic Theorist” ismi ile tarihe geçmiş ancak o dönemde beklenen ilgiyi görememiştir. Günümüzde yapay zekânın popüler olmasının en önemli gelişmelerinden birisi ise 2022 kasım ayında “ChatGPT” isimli OpenAI şirketinin kullanıma sunduğu yapay zekâ aracıdır. ChatGPT çağımızdaki en etkili doğal dil işleme modellerinden bir tanesidir (Altınbaş, 2023). ChatGPT yapay zekâ aracı ile toplumdaki her kesimden insan yapay zekâ teknolojisini günlük hayatlarında kolay bir şekilde kullanarak işlerini kolaylaştırmıştır. Yapay zekâ son yirmi beş yılın en başarılı ürünüdür (VanLehn, 2006). Böylelikle yapay zekâ kavramının toplumda yer edinme süreci hızla ilerlemiştir.

Bu sürecin içerisinde yapay zekâ alanında gelişmeler artmaya başlamış bunun en önemli sebebi ise piyasada ortaya çıkan rekabet ortamıdır. “ChatGPT” nin büyük ilgi görmesi sonrası yapay zekâyâ olan ilgi artmış ve yeni nesil alternatif yapay zekâ araçları ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bunun en önemli örneklerinden birisi olan “Google Gemini” eski adıyla “Google Bard” yapay zekâ aracı 2023 aralık ayında “Google DeepMind” tarafından ChatGPT’ye alternatif olarak güçlü bir yapay zekâ aracı sunarak piyasada adını duyurmuştur.

Yapay zekânın hızla ilerleyişi ile birlikte bu teknolojinin faydaları ile birlikte komplo teorisyenlerinin de ilgi odağı olan yapay zekâ teknolojisi insanlığın faydalı kullanımı ile birlikte bu endişeleri de gidermektedir. Ancak burada sürecin tehlikeli olup olamayacağını belirleyicisi öğretmendir (Aykaç, 2018). Yapay zekâ teknolojisinin hayatımızı kolaylaştırması ile birlikte herkes tarafından kabul görmesi ve yansımalarının eğitim alanında da görülmesine imkan sağlamıştır. Günümüzde eğitim alanında yapay zekânın kullanımı bir ihtiyaç haline gelmekle beraber eğitimde yeni bir revizyon olarak karşımıza çıkmaktadır (Aşık ve diğer, 2023).

Yapay Zekâ

Yapay zekâ günümüzün en önemli gelişmelerinden birisi olan insan benzeri zekâsı bulunan ve doğal dil işleme becerisine sahip veriler bütünüdür. Bu sistemler, makinelerin veri analizi, problem çözme, öğrenme, dil işleme ve karar verme gibi görevleri yerine getirmesini sağlar. İki farklı kategoride incelenen yapay zekâ teknolojisi “dar yapay zekâ” ve “genel yapay zekâ” kavramları ile karşımıza çıkmaktadır. Dar yapay zekâ günümüzde de kullanılan belirli istekleri yerine getirebilen yapay zekâ teknolojileridir. Örnek olarak sesli asistanlar, yüz tanıma sistemleri gibi günümüzde birçok teknolojide barındırılan araçları görmekteyiz (Russell & Norvig, 2016). Bu araçlar günümüzde hayatımızın birçok alanında karşımıza çıkan araçlarda belirli görevler ile bizlere sunulan yapay zekâ araçlarıdır. Genel yapay zekâ ise henüz tam olarak geliştirilmemiş insan benzeri zekâyâ sahip, insan gibi düşünme ve yorumlama becerisine sahip olmayı amaçlayan teoride kalmış yapay zekâ teknolojisidir (Bostrom, 2014). Bu teknoloji şimdilik teorilerde kalmıştır ancak günümüzde yapay zekâ devriminin yaşanması ile bu hedeflere yaklaşıldığı ve kendi kendine öğrenebilen ancak henüz istenilen performansı gösteremeyen yapay zekâ dil modelinin ilerleyen süreçte daha da gelişeceği görülmektedir. Arslan’a (2020, s.6) göre “Bir bilgisayarın akıl yürütme, problem çözme, anlam çıkarma ve genelleme gibi insansı davranışlar göstermesi yani üst seviye bilişsel becerileri kullanması” yapay zekâ olarak tanımlanabilir. Buna göre yapay zekânın aslında günümüzdeki yapay zekâ araçlarından çok daha fazlası olduğu genel yapay zekâ kavramının, yapay zekâdan beklenen hedefleri sağladığı görülmektedir. Ancak yapay zekâyı tek başına tanımlamak tam olarak mümkün değildir, çünkü yapay zekâ kavramında bulunan zekâ kavramı kendi başına oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir (Monnier, 2015). Yapay zekânın ilk gelişim aşamalarında yapay zekâ kavramı McCarty (2007) tarafından “İnsanlar gibi hedeflere ulaşma becerisine sahip olan akıllı makineler üretme bilimi ve mühendisliği” olarak açıklanmıştır. Günümüzde insanlığın ilgisini uzun bir süre çekememiş olan bu devrim, insanlığın kullanımına sunulduğunda toplumda değer görenek yeterli ilgiyi görmüştür. Bu teknoloji insanlığın birçok işinde insanların hayatını kolaylaştırmasıyla beraber insanlığa zor mesleklerde çözülemeyen sırları, aydınlatılmayan bilimsel kuramlar gibi birçok alanda rehber niteliği görmüştür. Yapay zekânın makine öğrenmesi kullanıp kullanmamasının hiçbir önemi olmamakla beraber tahmin etme ya da karar verme görevlerini yapabildiği sürece bu teknolojinin genel ismi olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin, Doğan ve Sivri, 2020). Son yıllarda sosyal bilgiler eğitimcilerinin de dikkatini çeken yapay zekâ ile ilgili bilimsel çalışmaların (Aydın, 2024, Mete, 2023; Yalçinkaya, 2019; &Yeşilyurt, Dündar). yapıldığı görülmektedir.

Sosyal Bilgiler

Sosyal bilgiler toplumsal bilgilerin tamamını kapsayan bir disiplinler topluluğudur (Sönmez, 1997). Sosyal bilgiler dersi bireyi topluma hazırlamayı amaçlayan, iyi insan ve vatandaş yetiştirme gayesi içerisinde öğrencilere tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji gibi birçok disiplin çerçevesinde belirli kazanım ve becerileri kazandırmaya yönelik pratik bir derstir. Sosyal bilgiler dersi bireylerin toplum içerisindeki ilişkilerini, kültürlerini, coğrafyasını, tarihini, ekonomik açıları da dahil her alanını sürece dayalı bir biçimde inceleyen bir çalışma alanıdır (MEB, 2018). Sosyal bilgiler dersi ile bireylerin toplumu anlaması, sorunlar karşısında çözümcü bir tavır sergilemesi, etkili ve yaratıcı düşünmesi, eleştirel bakış gibi birçok yeteneği kazandırılması amaçlanmaktadır.

Sosyal bilgiler dersi öğrencileri topluma hazırlayan bir ders olmakla beraber diğer sosyal konuları da öğretmeyi amaçlayan bir disiplindir. Bu ders, öğrencilere toplumsal sorunlara duyarlılık geliştirmelerine, kritik düşünme becerilerini kullanmalarına ve etkili iletişim yeteneklerini kazanmalarına yardımcı olur. Günümüzde yapay zekâ teknolojilerinin eğitim alanında kullanımının artmasıyla birlikte Sosyal bilgiler dersinde de kullanımı gündem olmuştur. Yeni nesil bireylerin teknoloji çağı içerisinde doğup, büyümesiyle beraber yapay zekâ kavramının derslerde kullanımı bir ihtiyaç haline gelmiştir. Yeni nesil teknoloji gençlerinin günümüz teknoloji topluluğuna hazır olması, etkili, güncel ve imkanlardan faydalanabilen bireyler olması sosyal bilgiler dersinin amaçları ile örtüşmektedir. Bu sebeple bu teknolojinin sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından yok sayılması mümkün olmayan bir sürece dahil olunmuştur. Yeni nesil çocukların ilgilerini çekebilmek için onların dilinden yani teknoloji dilinden faydalanmak sosyal bilgiler dersinin amaçladığı kazandırılmak istenen değer ve becerilerin kolay bir şekilde öğrencilere kazandırılmasında büyük bir fırsat sağlamaktadır. Yapay zekâ kavramı sosyal bilgiler derslerinde öğrencilere etkili ve akılda kalıcı bir öğrenme deneyimi sunmaktadır. Bu sebeple günümüzün bize sunduğu teknolojik gelişmelere farkındalık sağlanarak öğretmenlerin bu teknolojiyi mevcut derslerinde bir araç olarak kullanmaya başlaması günümüzün bir zorunluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada yapay zekâyı sosyal bilgiler eğitiminde nasıl iyi yönde kullanabileceğimiz ve yapay zekâ uygulamalarının sosyal bilgiler eğitiminde hangi açılardan kullanılabileceğine dair bir analiz yapılacaktır. Ayrıca sosyal bilgiler öğretmen adayları ve geleceğin sosyal bilgiler öğretmenlerini yetiştiren akademisyenlerin yapay zekâyı bakış açıları ve farkındalık düzeylerine dair analiz yapılacaktır

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada araştırma deseni olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması önceden belirlenmiş bir durumu veya olayı derinlemesine incelemek için kullanılan bir yöntemdir. Mevcut durumun içerisinde bulunan olay ya da olguları anlamlandırabilmek için durum çalışması kullanılabilir. Durum çalışması sınırlandırılmış bir durumun birçok veri toplama aracı ile (görüşme, gözlem, mevcut dökümanlar) gibi araçlar ile detaylı bir biçimde incelenmesi ve bu incelemeler sonucunda temalar ile sistematik bir şekilde ortaya konulması ile yapılmaktadır (Creswell, 2007). Birçok veri toplama aracının kullanıma sunulabildiği bu derinlemesine analiz mekanizması en geniş tanımla durum çalışması güncel bir olayı gerçek yaşam şartlarında, belirsiz ve veri kaynağının yeterli olmaması durumlarında kullanılması tercih edilen bir araştırma yöntemidir (Yin, 1984). Burada ortaya çıkan araştırma yöntemi daha detaylı bir açıklama için tek bir durumun derinlemesine incelenmesidir şeklinde tanımlanabilir (Gerring, 2007).

Bütün bu tanımların ortak noktasının herhangi bir sınır çizilmeden derinlemesine analiz için tek bir durumdan bağımsız olmayacak şekilde birçok farklı parçaya bölünmesi derinlemesine analizin yani betimsel analizin bir parçası olarak kabul edilebilmektedir.

Araştırma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Türkiye'deki bir üniversitede sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde öğrenim görmekte olan 20 öğrenci ve aynı üniversitenin sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde ders veren 5 öğretim elemanı oluşturmaktadır.

Tablo 1

Katılımcı Öğretmen Adayı Bilgileri

Katılımcı Kodu	Sınıf Düzeyi	Yaş	Cinsiyet
Ö1	1. Sınıf	18	Erkek
Ö2	1. Sınıf	20	Erkek
Ö3	1. Sınıf	19	Kadın
Ö4	1. Sınıf	19	Erkek
Ö5	1. Sınıf	20	Kadın
Ö6	2. Sınıf	23	Kadın
Ö7	2. Sınıf	21	Kadın
Ö8	2. Sınıf	41	Erkek
Ö9	2. Sınıf	20	Kadın
Ö10	2. Sınıf	19	Kadın
Ö11	3. Sınıf	21	Kadın
Ö12	3. Sınıf	21	Kadın
Ö13	3. Sınıf	22	Kadın
Ö14	3. Sınıf	22	Erkek
Ö15	3. Sınıf	20	Kadın
Ö16	4. Sınıf	24	Erkek
Ö17	4. Sınıf	24	Erkek
Ö18	4. Sınıf	24	Kadın
Ö19	4. Sınıf	22	Kadın
Ö20	4. Sınıf	22	Erkek

Tablo 2

Katılımcı Akademisyen Bilgileri

Katılımcı Kodu	Ünvan	Yaş	Cinsiyet
A1	Doç.	33	Erkek
A2	Dr.	40	Kadın
A3	Dr.	33	Erkek
A4	Dr.	50	Erkek
A5	Doç.	45	Erkek

Veri Toplama Süreci (Araçlar)

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak görüşme kullanılmıştır. Etik onayın alınması ile birlikte veri toplama süreçleri yürütülmüştür. Çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayandırılmıştır. Etik izinler olmasına karşın katılmak istemeyen hiçbir öğretmen adayına ya da akademisyene görüşme yapılmamıştır. Araştırma, Türkiye’de bulunan bir üniversitenin sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde öğrenim görmekte olan öğrenciler ve ilgili bölümün akademisyenleri ile gerçekleştirilmiştir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına ve akademisyenlere aynı mülakat soruları sorulmuştur ve mülakatın süresi ortalama 30 dakika sürmüştür. Çalışmada görüşme türü olarak Görüşme formu yaklaşımı benimsenmiştir. Görüşme formu yaklaşımı önceden belirlenen sorulara ek görüşme esnasında, görüşmenin ilerleyişine göre alt sorular ile derinlemesine bir bilgi edinme ve kolay bir analiz imkanı sunması nedeniyle bu görüşme türü çalışmaya uygun görülmüştür. Görüşme soruları hazırlandıktan sonra uzman 3 akademisyen tarafından sorular incelenmiş, akademisyen görüşleri çerçevesinde gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra görüşme formları uygulamaya konulmuştur.

Veri Analizi

Çalışmada veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz yöntemi ilk olarak 1920 ve 1930 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Betimsel analizin geliştiricileri olarak Harold D. Lasswell, Carl Hovland, Paul Lazarsfeld ve Kurt Lewin gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. Betimsel analiz yöntemi akademik araştırmalarda elde edilen veri setlerinin genel özelliklerini derinlemesine analiz etmek amacıyla kullanılır. Betimsel analiz veriler arasındaki ilişkiyi anlamak, karmaşık analizler için bir temel oluşturmak için kullanılmaktadır. Betimsel analiz yöntemi mevcut verilerin sistematik bir şekilde ortaya konması için iyi bir yöntemdir. Mevcut verilerin merkezi eğilimlerine göre özetlenerek, grafiksel gösterimler kullanılarak birbirleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve genel özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunmak için kullanılan yorumlama becerisi gerektiren bir analiz yöntemidir. Betimsel analiz yapılmadan önce ilk olarak araştırma ile ilgili sorular belirlenir. Böylelikle doğrudan sorular üzerine odaklanarak net bir analiz yapmak amaçlanır. Daha sonra veriler toplanır bu veriler tez, makale, blog, dergi gibi yazılar da olabilir, kişiler için özel hazırlanmış anket, mülakat gibi veri toplama araçları ile de olmaktadır. Daha sonra elde edilen veriler kodlanarak bir şema haline getirilir, her bir konu veya özellik için bir kategori/kod oluşturulur. Daha sonra düzenli bir şekilde kodlanan şemaların analiz kısmına geçilir. Metin içerisinde geçen konu yada özellikler daha önceden belirlenmiş kodlamalar ile eşleştirilir. (Karadağ, 2010; Karataş, 2015; Sözbilir, 2009). Bu sayede içeriğin anlaşılması daha basit bir şekilde sağlanır.

En sonunda ise elde edilen verilerin kodlamalar ile eşleştirilmesiyle ortaya çıkan sonuçlar, araştırmada cevabını bulmak istediğimiz soruların cevabını bulmaya olanak sağlar. Bulunan cevaplar tartışılır ve bir sonucu bizlere sunar.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın problemlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmen adayları ve akademisyenlerden elde edilen bulgular ve yapılan analiz ayrı başlıklarda ele alınmıştır. İlk olarak sosyal bilgiler öğretmen adayları ile yapılan görüşme analizi aşağıda verilmiştir.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları ile Yapılan Görüşme Analizi

Bu başlıkta sosyal bilgiler öğretmen adayları ile yapılan bireysel görüşmeler sonrası elde edilen veriler sunulmaktadır. Elde edilen verilerden okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla tablolar oluşturulmuştur. Bu tablolarda yer alan temalarla ilgili öğretmen adaylarının görüşleri ise tablolardan sonra verilmektedir.

Yapay zekâ hakkında ne kadar bilgiye sahipsiniz?/Bu teknolojinin abartıldığını düşünüyor musunuz?/Sizece bir geleceği var mı? sorularına ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 3

Öğretmen adaylarının yapay zekâ bilgi durumları

Temalar	Katılımcı Kodu
Biraz bilgi sahibiyim	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö12, Ö14, Ö18
Temel seviyede bilgi sahibiyim	Ö4, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö15, Ö16, Ö17
Temel seviyenin üzerinde bilgi sahibiyim	Ö13, Ö19, Ö20

Tablo 3’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen ‘‘Yapay zekâ hakkında ne kadar bilgiye sahipsiniz?’’ sorusuna sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 9’u biraz bilgi sahibiyim, 8’i temel seviyede bilgi sahibiyim, 3 tanesi ise temel seviyenin üzerinde bilgi sahibiyim cevaplarını vermişlerdir. Biraz bilgi sahibiyim cevabı veren Ö1’in görüşü ‘‘Yapay zekâ hakkında çok fazla bilgiye sahip değilim ama geleceğin mesleklerinden olabileceğini, geleceğe yön verecek bir araç, program olarak görüyorum.’’ şeklindedir. Bu görüş çerçevesinde yapay zekânın etkisinin oldukça geniş alanlara yayıldığını görmekteyiz. Yapay zekâ teknolojisi kişilerin beklentilerinin üzerinde olduğundan dolayı herkesin biraz bilgi birikimi edinip yorum yapabileceği bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel seviyede bilgi sahibi olan Ö9’un görüşü ‘‘Yapay zekâ hakkında akademik olarak zorlandığım ödevler hakkında yararlanabileceğim kadar bilgiye sahibim’’ şeklindedir. Burada verilen görüşe göre yapay zekâda yeterli bilgi insanın işini gördüğü kadarıyla olan bilgidir düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Temel seviyenin üzerinde bilgi sahibi olan Ö20’nin görüşü ‘‘Yapay zekâ hakkında ortalamanın üzerinde bir bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum. Ortalamanın üzerinde bilgim olsa bile yapay zekâ şu an uçsuz bucaksız bir deniz gibi. Öğrenebileceğim şeyin bir sınırı yok burada. Burada yapabileceğimiz şeyin bir sınırı yok. Bu yüzden ne olursa olsun kendimi çok daha iyi yere getirebileceğimi, daha da geliştirebileceğimi düşünüyorum.’’ şeklindedir. Buradaki görüşe göre yapay zekâ çok iyi bir şekilde biliyorum demek mümkün değildir. Yapay zekâ sürekli kendini yenileyen ve geliştiren bir teknoloji olduğundan dolayı sürekli takip edilmesi ve gelişim gösterilebilecek bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapay zekâ hakkında tanım yapan bir öğretmen adayının tanımı ise “Yapay zekâ, bilgisayar sistemlerinin insan benzeri zekâ ve öğrenme yetenekleriyle donatılmasıdır. Bu teknoloji, insanlara daha akıllı ve etkili çözümler sunar.” (Ö10) şeklindedir. Öğretmen adaylarının yanıtları doğrultusunda yapay zekâ hakkında bütün öğretmen adaylarının bilgisi olduğu söylenebilir. Yapay zekânın bir popülerliğinin son zamanlarda ortaya çıktığının göstergesidir. Öğretmen adaylarının birçoğunun yapay zekâyı gündelik işlerinde yardım alabilmek için öğrendikleri ve birçoğunun yalnızca bu seviye bilgi düzeyinde kaldığı görülmüştür.

Tablo 4

Öğretmen adayları yapay zekâyı abartı buluyor mu?

Temalar	Katılımcı Kodu
Abartılıyor	Ö4, Ö6, Ö13, Ö17, Ö18, Ö19
Abartılmıyor	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö14, Ö15, Ö16, Ö20

Tablo 4’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen “Sizce yapay zekâ abartılıyor mu?” sorusuna yönelik sosyal bilgiler adaylarının 6’sı bu teknolojinin abartıldığını düşünürken 14’ü bu teknolojinin abartılmadığı cevabını vermişlerdir. Abartıldığını düşünen Ö19’un görüşü “Zaman zaman evet. Özellikle içinde yaşadığımız çağ ve toplumun da etkisiyle zaman zaman teknoloji son derecede abartılıyor ama verimli ve bilinçli bir şekilde kullanıldığı zaman da son derece faydalı.” şeklindedir. Buradaki görüş bağlamında yapay zekânın aslında toplum tarafından yani popüler kültür tarafından gereksiz abartıldığı ancak verimli ve bilinçli bir kullanım sunduğu takdirde faydalı bir teknoloji olduğu yorumu ortaya çıkmıştır. Buna karşılık abartılmadığını düşünen Ö14’ün görüşü “Hayır düşünmüyorum çünkü teknoloji hayatımızın her alanında hemen hemen kullandığımız bir araç ve günümüze göre oldukça dikkat çekici bir teknoloji.” şeklindedir. Burada verilen görüşe göre yapay zekâ teknolojisi hayatımızın her alanında karşımıza çıkan bir araç olarak oldukça popüler ve dikkat çekici bir konumdadır düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5

Öğretmen adaylarına göre yapay zekânın bir geleceği var mı?

Temalar	Katılımcı Kodu
Evet	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö12, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20
Hayır	Ö11, Ö13

Tablo 5’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen “Sizce yapay zekânın bir geleceği var mı?” sorusuna sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 18’i evet cevabını vermiştir. Katılımcıların 2’si ise hayır cevabını vermektedir. Öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun yapay zekânın bir geleceğinin olduğuna inandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6

Öğretmen adaylarına göre yapay zekânın bir geleceği var mı? Gerekçeleri

Temalar	Katılımcı Kodu
Teknoloji çağına ayak uydurmak	Ö1, Ö7, Ö10, Ö11, Ö15

Mesleklerde kullanımı	Ö2, Ö4, Ö6, Ö8, Ö9, Ö12, Ö19, Ö20
Sürekli gelişmesi ve güncel kalması	Ö5, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19
Yeni teknolojilerin ortaya çıkması	Ö13, Ö11
Dikkat çekicilik	Ö14
Ülkemiz için faydalı	Ö3

Tablo 6’da görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen “Sizce yapay zekânın bir geleceği var mı? Neden?” sorusuna yönelik sosyal bilgiler öğretmen adaylarından evet cevabı veren öğretmen adaylarının 5’i teknoloji çağına ayak uydurmak, 8’i mesleklerde kullanımı 5’i sürekli gelişmesi ve güncel kalması 1’i dikkat çekici olması, 1’i ise ülkemiz için faydalı olacağına inanması nedenlerini belirtmiştir. Geleceği olduğuna inanmayan 2 öğretmen adayı ise yeni teknolojilerin ortaya çıkması durumunu bir neden olarak belirtmiştir. Cevaplar doğrultusunda öğretmen adaylarının gerekçeleri sunulmuştur.

Öğretmen adaylarının kendinizi yapay zekâ konusunda yeterli hissediyor musunuz? sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 7

Öğretmen adayları yapay zekâ konusunda kendini yeterli hissediyor mu?

Temalar	Katılımcı Kodu
Hissetmiyorum	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20
Hissediyorum	Ö13

Tablo 7’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen “Kendinizi yapay zekâ konusunda yeterli hissediyor musunuz?” sorusuna yönelik sosyal bilgiler öğretmen adaylarından Hissediyorum cevabı veren 1 kişi bulunmaktadır. Hissetmiyorum cevabı veren 19 kişi bulunmaktadır. Öğretmen adaylarından alınan cevaplara bakılarak öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun yapay zekâ konusunda kendisini yeterli hissetmediği görülmektedir.

Öğretmen adaylarının hangi yapay zekâ araçlarını kullanıyorsunuz? sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 8

Öğretmen adaylarının kullandığı yapay zekâ araçları

Temalar	Katılımcı Kodu
ChatGPT	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20
Google gemini(bard)	Ö2, Ö11, Ö14, Ö16, Ö19, Ö20
Canva	Ö1, Ö2, Ö7, Ö14, Ö16

Emaze	Ö2, Ö14, Ö16
Adobe photosop	Ö4, Ö16
Dlss oyun motorları	Ö4
Microsoft bing	Ö5
Dall-e	Ö17
Microsoft co-pilot	Ö20
Opera aria	Ö20

Tablo 8’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen ‘‘Hangi yapay zekâ araçlarını kullanılıyorsunuz?’’ Sorusuna ilişkin sosyal bilgiler öğretmen adayları çeşitli cevaplar vermiştir. 19’u ‘‘ChatGPT’’, 6’sı Google Gemini, 5’i Canva, 3’ü Emaze, 2’si adobe photoshop, 1’i Dlss oyun motorları, 1’i Microsoft Bing, 1’i DALL-E, 1’i Microsoft co-pilot, 1 sosyal bilgiler öğretmen adayı da Opera Aria cevabını vermiştir. Verilen cevaplara bakılarak öğretmen adaylarının çoğunluğunun ChatGPT, Google Gemini ve Canva gibi popüler yapay zekâ uygulamalarını kullandıkları görülmektedir.

Öğretmen adaylarının yapay zekâ ile eğitim arasında bir ilişki olduğuna inanıyor musunuz? Neden? Sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Öğretmen adaylarına yöneltilen ‘‘Yapay zekâ ile eğitim arasındaki ilişki olduğuna düşünüyor musunuz?’’ sorusuna ilişkin sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tamamı yapay zekâ ile eğitim arasında ilişki olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarından yapay zekâ ile eğitim arasında ilişki olduğunu düşünenlerin görüşlerinden bazıları şunlardır:

‘‘Yapay zekâ ve eğitim arasında bence yeni yeni bir bağ olmaya başladı. Okullara akıllı tahtanın gelmesi ile bunun başladığını düşünüyorum. Yakın zamanda bir açıklamasına denk gelmiştim ÖSYM Başkanın YKS’ da soruları artık yapay zekânın hazırlayacağı yönünde eğer böyle bir şey yapılsa gayet güzel olabilir.’’(Ö1)

‘‘Günlük hayatımızda da yapay zekâ eğitimi arasında ilişki olduğunu düşünüyorum. Yani derslerimizde de mesela ödevlerimizi yaparken bize faydalı olduğunu düşünüyorum. Yapay zekâyı kullanıyoruz bazı yerlerde. Öğretmenlerimizin de akıllı tahtadan bize kullanmış olduğu slaytlarda falan yapay zekâyı kullandıklarını düşünüyorum. Yani zaten akıllı tahtanın kendisi de bir yapay zekâ. VR gözlükleri var mesela onlar bizim derslerimize yararlı oluyor, tarihi yerleri falan simülasyon şeklinde yani arttırılmış gerçeklik ile gezebiliyoruz.’’(Ö2)

Öğretmen adaylarının görüşlerine bakıldığında yapay zekâ ile eğitim arasında ilişki olduğuna inanan öğretme adayları yapay zekâyı eğitimde hem öğrenci hem de öğretmen açısından aktif bir şekilde kullanabileceğimize inandığı görülmektedir. Eğitimde kullanımı ile materyal açısından zenginlik sağlayacağı düşüncesi görülmektedir. Ve hali hazırda kullanılan materyallerin yapay zekâ olduğuna inandıkları söylenebilir.

‘‘Tabii ki yapay zekâ ile eğitim arasında ilişki var. Özellikle derslerde materyal tasarımı yeni nesil çocuklar ekranlarla zaten çok haşır neşir. Onlar için içerik üretmelerde yapay zekâ da oldukça fazla yararlanılabilir. Çünkü gözlerini açar açmaz ekranlarla, oyunlarla çeşitli eğitici olarak tasarlanmış uygulamalarla tanışıyor çocuklar. Anneler babalar da ne kadar ekrandan uzak tutmak isteseler de çocukları tutamıyorlar bir şekilde. Bir noktadan sonra ekranlara çocuklar bir şeyleri öğrenmeye başlıyor, oradan öğrenmeye başlıyor. Bunun devamı olarak da

eğitim kurumlarında yine faydalanılabilir. Yani zararı kullanılmadan faydalı bir şekilde kullanılabilir.”(Ö8)

“Son yıllarda pandemi ve deprem gibi afetlerin eğitimi aksatmaması için teknolojinin nimetlerinden faydalanmak zorunda kaldık. Bu sebeple yapay zekâ hayatın her anında her teknolojiye bulunan bir teknoloji olduğunu düşündüğüm için yapay zekâyı aslında eğitimde kullanmak durumunda olduk. Bu yüzden eğitim ile yapay zekânın uyumunu bu gibi dönemlerde fazlasıyla gördük ve deneyimledik.”(Ö14)

Verilen cevaplara bakıldığında öğretmen adaylarının ilişki konusundaki fikirleri ortaktır. Öğretmen adaylarının görüşlerine bakıldığında yapay zekâ ile eğitim arasında ilişki olduğuna inanan öğretmen adayları yapay zekânın günümüz teknoloji dünyasında doğmuş ve büyüyen nesillere bu teknoloji ile dokunmak için eğitimde kullanılması gereken bir teknoloji olduğuna inandıkları görülmektedir. Ayrıca çağın getirdiği olaylar ile birlikte bu teknolojiyi kullanmak zorunda kaldığımızı inandığı görülmektedir.

Öğretmen adaylarının Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilir bir araç olarak görüyor musunuz? sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 9

Öğretmen adayları yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilir bir araç olarak görüyor mu?

Temalar	Katılımcı Kodu
Evet	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20
Hayır	Ö13

Tablo 9’da görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen “Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilir bir araç olarak görüyor musunuz?” sorusuna sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 19’u evet cevabını vermiştir. 1’i hayır cevabını vermiştir. Öğretmen adaylarından yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilir bir araç olarak görenlerin görüşlerinden bazıları şunlardır:

“Evet kullanılabilir görüyorum. Hatta kendimde etkinlik yaparken ya da düşünürken yardımcı olarak kullanabiliyorum. Ücretsiz ve açık yapay zekâ programları kullanıyorum. Sosyal bilgiler dersinin bir yanı da yaratıcılıktır. Öğrencilere kazandırmamız gereken değer ve becerilerimizi yapay zekâ programları sayesinde kazandırabileceğimizi düşünüyorum. Öğrenci gruplarına göre ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda yapay zekâ ile her tür öğrenciye dokunabiliriz.” (Ö16)

“Evet. Gerekçelerine gelecek olursam; öncelikle sosyal bilgiler öğretim programında ‘soyut kavramlar’ oldukça geniş bir yelpazede sunuluyor. Öğrencilere soyut kavramları öğretmek ‘güç’ isteyen bir uğraş olduğundan dolayı yapay zekâ araçlarından yararlanabiliriz. Sadece sosyal bilgiler branşı ile değil de genel eğitim alanında da çeşitli tekniklerin ön hazırlığı için kullanabiliriz.”(Ö17)

Öğretmen adaylarından yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilir bir araç olarak görmeyen öğretmen adayının görüşü şu şekildedir:

“Sosyal bilgiler daha çok böyle düşünmeyle alakalı, işte analiz yapmayla alakalı, fikir sunmayla alakalı olduğu için, şimdi yapay zekâyı biz kullandığımız zaman direk oradaki kalıp bilgiyi almış oluyoruz. Herhangi bir analiz yapmış olmuyoruz, sorgulamıyoruz. Direkt yaptığımız için bu sosyal bilgilere bir şey katmaz.

Diğer başka alanlarda, bilgisayarla alakalı alanlarda belki net bir bilgi veriyor olabilir ama sosyal bilgiler net bir bilgiye açık bir alan değil zaten. Daha çok yorumlama veya analize açık olduğu için çok etkisi olacağını düşünmüyorum.” (Ö13)

Öğretmen adayının görüşüne bakıldığında yapay zekânın sosyal bilgiler dersi için uygun bir araç olmadığı, pratikten çok teorik olduğu ve sosyal bilgiler dersinin gereklilikleri olan yorumlama, sorgulama gibi becerileri yerine getiremeyeceğine bu sebeple sosyal bilgiler dersinde etkili olamayacağına inandığı görülmektedir.

Öğretmen adaylarının meslek hayatınızda yapay zekâyı kullanmayı düşünüyor musunuz? Neden? sorularına ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 10

Öğretmen adayları meslek hayatlarında yapay zekâyı kullanmayı düşünüyor mu?

Temalar	Katılımcı Kodu
Evet	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20
Hayır	Ö13

Tablo 10’da görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen ‘‘Meslek hayatınızda yapay zekâyı kullanmayı düşünüyor musunuz?’’ sorusuna sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 19’u evet cevabını verirken 1’i hayır cevabını vermiştir. Öğretmen adaylarından yapay zekâ teknolojisini meslek hayatlarında kullanmayı düşünen öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları şunlardır:

‘‘Sosyal bilgiler dersinde yapay zekâdan yararlanmayı düşünüyorum. Zaten günümüz dünyası teknoloji ile iç içe. Yapay zekâ kullanarak öğrenciler teknoloji ile iç içe bir eğitim almış olurlar. Ayrıca sadece sözel bir anlatım yapmak yerine yapay zekâ kullanarak birçok video, görsel hazırlanarak farklı zekâ tiplerine ve her öğrenciye hitap etme şansımız olur.’’ (Ö10)

‘‘Kesinlikle düşünürüm çünkü sosyal bilgiler özellikle görsel ve işitsel materyallere fazlasıyla ihtiyaç duyulan bir alan. Eğer yapay zekâyla öğretimimizi desteklersek bu sayede öğrencilerin ilgisini derse çekebiliriz. Öğrencilerin öğrenimini daha verimli hale getirebiliriz. Ve ister istemez öğrencilerle aramızda yaş farkı olacağı için yapay zekâ bir manada bize aslında bu öğrencilerin seviyesine çekebilir. Çünkü şu anki nesil tamamen teknolojiyle yetişmiş bir nesil. Yapay zekâ da teknolojik bir araç olduğu için öğrencilerin seviyesine inebiliriz, öğrencilere daha verimli olabiliriz diye düşünüyorum. Ve bu ayrıca bizi diğer öğretmenlerin ötesine götürür. Öğrenciler bizi diğer öğretmenlerden daha ileride görürse dersi sever, bizi sever. Bu sayede eğitime de katkı sağlarız diye düşünüyorum.’’ (Ö20)

Öğretmen adaylarının görüşlerine bakıldığında yapay zekâyı öğretmenlik meslek hayatlarında kullanmayı düşünen öğretmen adaylarının bu teknoloji ile birlikte meslek hayatlarına kolaylık sağlayacağı ve teknoloji çağında doğmuş, büyümüş olan çocuklara ulaşmak için bir araç olacağına inanmaktadır. Ayrıca yeni nesil çocukların derse olan ilgisini, anlama becerilerini arttıracığına ve günümüzün gerisinde kalmış öğretmenlerden ötesine götüreceğine inandıkları anlaşılmaktadır. Öğretmen adaylarından yapay zekâ teknolojisini meslek hayatlarında kullanmayı düşünmeyen öğretmen adayının görüşü şu şekildedir:

‘‘Düşünmüyorum. Ama şöyle; tabii ki teknolojiyi kullanacağız. Teknolojiden geride kalmayacağız. Belki yapay zekâdan da ufak çaplı faydalanmış olacağız ama bir dersin tamamını yapay zekâya olarak uygulamayı düşünmüyorum.’’

Daha doğrusu ufak tefek yararlanma olabilir ama yapay zekâ dışında daha farklı teknolojilerdir, işte farklı uygulamalardır. Bunların kullanılması gerektiğini daha çok düşündüğüm için bunları daha çok kullanacağımı düşünüyorum.” (Ö13)

Öğretmen adayının görüşüne bakılarak meslek hayatında yapay zekâ teknolojisini derste hâkim bir şekilde kullanmayacağı, bunun yerine günümüzün diğer teknolojilerini kullanacağı görülmektedir.

Öğretmen adaylarının Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde nasıl kullanabiliriz? Örnek verir misiniz? sorularına ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 11

Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına dair örnekleri

Temalar	Katılımcı Kodu
Materyal oluşturma	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20
Bireysel öğrenme planı	Ö2, Ö5, Ö15
Simüle sanal müze turları	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö7, Ö8, Ö14, Ö15, Ö16, Ö18, Ö19, Ö20
Etkinlik oluşturma	Ö7, Ö8, Ö12, Ö16, Ö19
Ölçme ve değerlendirme	Ö7, Ö10

Tablo 11’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen “Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde nasıl kullanabiliriz? Örnek verir misiniz?” sorusuna sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 18’i materyal oluşturma, 3’ü bireysel öğrenme planı oluşturma, 12’si simülasyon (sanal müze turları), 5’i etkinlik oluşturma, 2’si ise ölçme ve değerlendirmede kullanabiliriz örneklerini vermişlerdir.

Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın avantajları nelerdir? sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 12

Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın avantajları hakkındaki görüşleri

Temalar	Katılımcı Kodu
Öğrencilerin derse olan ilgisini ve sevgisini artırır	Ö2, Ö3, Ö7, Ö8, Ö9, Ö11, Ö12, Ö14, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20
Zamandan tasarruf	Ö1, Ö2, Ö5, Ö8, Ö9, Ö11, Ö13, Ö14, Ö15, Ö18, Ö19, Ö20
Derslerde kolaylık sağlar	Ö1, Ö4, Ö5, Ö6, Ö9, Ö10, Ö12, Ö14, Ö15, Ö18, Ö19, Ö20
Etkili öğrenme sağlar	Ö2, Ö3, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö19, Ö20
Ekonomik	Ö6, Ö7, Ö11, Ö19, Ö20

Nitelikli eğitim sağlar	Ö5, Ö8
Sınıf yönetiminde fayda sağlar	Ö12
Yaratıcılık	Ö16

Tablo 12’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen ‘‘Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın avantajları hakkında görüşleriniz nelerdir?’’ sorusuna sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 12’si zamanda tasarruf, 12’si derslerde kolay sağlar, 13’ü öğrencilerin derse olan ilgisini ve sevgisini artırır, 10’u etkili öğrenme sağlar, 2’si nitelikli eğitim sağlar, 5’i ekonomik, 1’i sınıf yönetiminde fayda sağlar, 1’i ise yaratıcılık konusunda yardımcı olur cevabını vermiştir.

Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın dezavantajları nelerdir? sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 13

Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın dezavantajları hakkındaki görüşleri

Temalar	Katılımcı Kodu
İnsanları tembelleştirir/rahatlığa alıştıırır	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö12, Ö13, Ö14, Ö16, Ö18, Ö19, Ö20
Bilginin doğruluğunda ki endişeler	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö7, Ö9, Ö10, Ö16
Hayal gücünü/yaratıcılığı öldürebilir	Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö12, Ö13, Ö15, Ö16, Ö19
Öğretmeni geri planda bırakabilir	Ö6, Ö7, Ö12, Ö19, Ö20
İletişimi sekteye uğratabilir	Ö7, Ö10, Ö15, Ö19
İntihal sorunları	Ö4, Ö16
İmkân eşitsizliği	Ö9, Ö18
Kötü niyetle kullanımı şantajlara yol açabilir	Ö3
Etik ve ahlaki sorunlara yol açabilir	Ö17

Tablo 13’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarına yöneltilen ‘‘Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın dezavantajları hakkında görüşleriniz nelerdir?’’ sorusuna sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 9’u bilginin doğruluğu, 15’i insanları tembelleştirir/rahatlığa alıştıırır, 1’i kötü niyetli kullanımı ile şantaj, 2’si intihal sorunları, 1’i özgünlüğü azaltabilir, 9’u hayal gücünü yaratıcı düşünmeyi öldürebilir, 5’i öğretmeni geri planda bırakabilir, 4’ü iletişimi sekteye uğratabilir, 2’si imkan eşitsizliği, 1’i ise etik ve ahlaki sorunlara yol açabilir cevaplarını vermişlerdir.

Öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sosyal bilgiler eğitiminde yapay zekâyı nasıl kullanması gerektiği ile ilgili bir eğitim alması gerektiğini savunuyor musunuz? Sebebini Açıklayınız. Sorularına ilişkin bulgular ve yorumlar

Öğretmen adaylarına yöneltilen ‘‘Sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretiminde yapay zekâyı nasıl kullanması gerektiği ile ilgili bir eğitim alması gerektiğini savunuyor musunuz?’’ sorusuna sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tamamı savunuyorum cevabını vermiştir. Sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretiminde yapay zekâyı nasıl kullanması gerektiği ile ilgili bir eğitim alması gerektiğini savunan öğretmen adaylarının bazılarının görüşleri şu şekildedir:

‘‘Yapay zekâyı bilmeleri gerektiğini düşünüyorum ve derslerde de hem anlatırken daha kolaylık sağlayacağını düşünüyorum ve karşıdaki öğrencinin de bunu alması için görsel hafızayla zaten yeni neslin teknolojiyle alakası çok olduğundan dolayı daha iyi ve işe yarayacağını düşünüyorum.’’ (Ö2)

‘‘Kendini geliştirmemiş bir öğretmen adayı veya öğretmen teknoloji çağındaki çocukların karşısında çaresiz kalır. İyi bir eğitim alırsa, yapay zekâyı nasıl kullanacağını bilmesi lazım ki bu da eğitimle olur bu da ancak o şekilde yapay zekâdan doğru şekilde ve doğru bir yöntemle faydalanabilir. Derslerde daha doğru kullanabilir.’’ (Ö8)

Öğretmen görüşlerine bakıldığında bir öğretmenin yalnızca yapay zekâ değil her konuda temelde olsa bilgi sahibi olması ve meslek hayatlarında öğrencilerden gelebilecek sorulara karşı donanımlı olması gerektiğine inandıkları bu sebeple yapay zekâ eğitiminin de önemli olduğunu vurguladıkları görülmektedir.

Tablo 14

Öğretmen adaylarının, öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretiminde yapay zekâyı nasıl kullanması gerektiği ile ilgili bir eğitim almasını savunma gerekçeleri

Temalar	Katılımcı Kodu
Meslek hayatında kullanımı	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö11, Ö12, Ö13, Ö16, Ö18, Ö19, Ö20
Öğretmenin her konuda temel düzeyde olsa bilgi sahibi olması	Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö11, Ö13, Ö16, Ö18, Ö19, Ö20
Yeniliğe açık olmak	Ö1, Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö9, Ö11, Ö17, Ö18, Ö19
Bilinçli kullanabilmek	Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö13, Ö15

Tablo 14’ de görüldüğü gibi öğretmen adaylarına yöneltilen ‘‘Sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretiminde yapay zekâyı nasıl kullanması gerektiği ile ilgili bir eğitim alması gerektiğini savunuyor musunuz? Sebebini açıklayınız.’’ sorusuna öğretmen adaylarının 14’ü meslek hayatında kullanımı, 11’i öğretmenin her konuda temel düzeyde bilgi sahibi olması, 10’u yeniliğe açık olmak, 8’i bilinçli bir şekilde kullanabilmek görüşlerini belirtmiştir.

Akademisyenler ile Yapılan Görüşme Analizi

Bu başlıkta sosyal bilgiler öğretmenliği bölümü öğrencilerine ders veren akademisyenler ile yapılan bireysel görüşmeler sonrası elde edilen veriler sunulmaktadır. Elde edilen verilerden okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla tablolar oluşturulmuştur.

Yapay zekâ hakkında ne kadar bilgiye sahipsiniz?/Bu teknolojinin abartıldığını düşünüyor musunuz?/Size bir geleceği var mı? sorularına ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 15

Akademisyenlerin yapay zekâ bilgi durumları

Temalar	Katılımcı Kodu
Hiç bilgi sahibi değilim	A5
Biraz bilgi sahibiyim	A3, A4
Temel seviyede bilgi sahibiyim	A1
İleri düzey bilgi sahibiyim	A2

Tablo 15’ de görüldüğü üzere akademisyenlere yöneltilen “Yapay zekâ hakkında ne kadar bilgiye sahipsiniz?” sorusuna akademisyenlerin 3’ü biraz bilgi sahibiyim 1’i ileri düzey bilgi sahibiyim 1 tanesi ise hiç bilgi sahibi değilim cevaplarını vermişlerdir. Bu tablo ile akademisyenlerin yapay zekâ hakkındaki bilgi düzeyi ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 16

Akademisyenler yapay zekâyı abartı buluyor mu?

Temalar	Katılımcı Kodu
Abartılıyor	A4
Abartılmıyor	A1, A2, A3
Fikrim yok	A5

Tablo 16’da görüldüğü üzere akademisyenlere yöneltilen “Yapay zekâ abartılıyor mu?” sorusuna akademisyenlerin 3’ü abartılmıyor, 1’i abartılıyor, 1’i ise fikrim yok cevaplarını vermişlerdir. Akademisyenlere yöneltilen “Yapay zekânın bir geleceği var mı?” sorusuna akademisyenlerin tamamı evet cevabını vermişlerdir. Yapay zekânın bir geleceği olduğuna inanan akademisyenlerin bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Daha da gelişebileceğini düşünüyorum. Hatta işte dün Google ayağı yeni programlar tanıttıktan sonra bir makale okudum bu konuda. Gelecekte birçok insanın, istatistikçinin, öğretmenlerin, akademisyenlerin, doktorların işini kaybedeceğini söylüyor. Şu an mesela doktorlar bile işte hastalarıyla ilgili raporları yapay zekâyı yükleyip taratıyorlar. O yüzden ben çok geniş bir alan olduğunu düşünüyorum ve şöyle açıkçası, yani Amerika'nın da bu piyasaya sürdüğü yapay zekânın bir yüz yıl daha iyisinin olduğunu düşünüyorum. Çünkü hepsini piyasaya pazarlamıyor diye düşünüyorum.” (A2)

“Gelecekte kendini geliştirmesi ile çok daha kaliteli bir hale gelebilir. Kendi kendine öğrenmeye henüz yeterince açık olmaması bir yandan üzücü gibi gelebilir ancak bu sağlanırsa tehlikelide görünüyor.” (A4)

Akademisyenlerin görüşlerine bakıldığında yapay zekânın gelişiminin hızla ilerlemesi gelecekte onun hayatımızda daha da yer edinmesine hatta bunun tehlikeli boyutlara bile ulaşabileceği, ancak hayatımızın içerisine girerek hayatımızı fazlasıyla kolaylaştıracağına inandıkları görülmektedir.

Akademisyenler kendinizi yapay zekâ konusunda yeterli hissediyor musunuz? Sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 17

Akademisyenler yapay zekâ konusunda kendini yeterli hissediyor mu?

Temalar	Katılımcı Kodu
Hissediyorum	A2
Hissetmiyorum	A1, A3, A4, A5

Tablo 17’de görüldüğü üzere akademisyenlere yöneltilen ‘‘Kendinizi yapay zekâ konusunda yeterli hissediyor musunuz?’’ Sorusuna akademisyenlerin 4’ü hissetmiyorum, 1’i ise hissediyorum cevabını vermişlerdir.

Akademisyenlerin hangi yapay zekâ araçlarını kullanıyorsunuz? Sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 18

Akademisyenlerin kullandığı yapay zekâ araçları

Temalar	Katılımcı Kodu
ChatGPT	A1, A2, A3, A4
MidJourney	A1
DPE	A2
MagicSchool	A2
Pika	A2
Comic AI	A2
Deepl	A3
Gramerly	A3
Canva	A3

Tablo 18’de görüldüğü üzere akademisyenlere yöneltilen ‘‘Hangi yapay zekâ araçlarını kullanıyorsunuz?’’ sorusuna akademisyenlerin 4’ü ChatGPT, 1’i MidJourney, 1’i DPE, 1’i MagicSchool, 1’i Pika, 1’i Comic AI, 1’i Deepl, 1’i Gramerly, 1’i ise Canva cevabını vermişlerdir.

Akademisyenlerin Yapay zekâ ve eğitim arasında bir ilişki olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız. sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Akademisyenlere yöneltilen ‘‘Yapay zekâ ve eğitim arasında bir ilişki olduğunu düşünüyor musunuz?’’ sorusuna akademisyenlerin tamamı düşünüyorum cevabını vermişlerdir. Yapay zekâ ve eğitim arasında ilişki olduğunu düşünen akademisyenlerden bazılarının görüşü şu şekildedir:

“Tabii kesinlikle. Çünkü sonuçta ikisinin de hedefinde insan var. İnsanın maksimum verimli kullanılması var. O yüzden kesinlikle ikisinin arasında bir şey olduğunu düşünüyorum. Yani zaten baktığım zaman ya özellikle biz Amerika’da mesela Harvard Üniversitesi’nin en büyük amacı aslında dünya genelindeki zeki insanları seçip en iyi eğitimi vererek onlardan maksimum performansla yararlanmak. Şu an bu süreçte işte yapay zekâyı ormanda çok iyi kullanıyorlar. İşte şu an mesela bu artık Türkiye’de de başladı. Siz mesela diyelim ki bir kuruma başvuru yaptınız. Kimse sizin CV’niz aslında bakmıyor. Sizi yapay zekâ ile aratıyor. Mesela benim için işte benim okuduğum kitaplar, eğitimim, nasıl bir hayatım geçmiş, neler yemişim, neler içmişim, nereleri dolaşmışım benim hakkımda bir profil çıkarıyor mesela. Bu bağlamda da kişileri seçiyorlar. O anlamda ben ciddi anlamda Eğitimi de amacımız beyin, insan nasıl en iyi öğrenir, hangi ortamda daha iyi beynini kullanır, bu gibi şeyler bizim eğitimimizin amacı aslında yapay zekâda bir nevi ona hizmet ediyor.” (A2)

“İllaki vardır ben öğrencilere bilgisayar dersi veriyorum. Hatta bu dersin kaldırılması gerektiğini savundum çünkü yeni nesil çocukların hepsi bilgisayarı biliyor sanıyordum ancak hala bilgisayar kullanmayı bilmeyen bir dolu çocuk var. Yapay zekâ ile eğitim deyince aklıma gelen öğrencilerin ChatGPT ile ödevlerini yapmasıdır. Bu taraftan bakarsak eğitim ile arasındaki ilişki çok sık ve tehlikeli kalır. Ancak yapay zekâyı şey gibi düşünebiliriz. Çatal ve bıçak ile yemekte yeriz adam da öldürebiliriz önemli olan onu nasıl kullandığımızdır. Bu sebeple yapay zekâ doğru kullanılırsa eğitimde de büyük bir etkisi olabilir.” (A4)

Akademisyenlerin Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilir bir araç olarak görüyor musunuz? sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Akademisyenlere yöneltilen “Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilir bir araç olarak görüyor musunuz?” sorusuna akademisyenlerin tamamı evet cevabını vermişlerdir. Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilir bir araç olarak gören akademisyenlerin bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Tabii yani eğitimin zaten sosyal bilimler disiplinleri arası bir ders olduğundan dolayı içeriğinde birçok farklı disiplini barındırıyor. İşte teknolojinin tutumuna tarih, coğrafyadan arkeolojiye kadar bu simüle etme, canlandırmalar, o nedenle de diğer alanlara göre daha fazla kullanılabilir olduğunu düşünüyorum. Çünkü bir toplu öğretim dersi, fen bilgisinde de benzer bir içeriğe sahip yapı itibarıyla. O nedenle de sosyal bilgilerde daha fazla kullanılabileceğini düşünüyorum ben açıkçası. Disiplinler arası içeriğinden dolayı. uygun içeriklere sahip.” (A1)

“Tabii ki kullanılabilir işimizi kolaylaştıran bir teknoloji sonuçta sosyal bilgiler dersi de yaparak ve yaşayarak öğrenme temelli bir derstir bu yüzden yapay zekâyı da bir ders materyali olarak görmek mümkündür.” (A4)

Akademisyenlerin görüşlerine bakıldığında yapay zekânın sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilirliği bağlamında sosyal bilgiler dersinin birçok farklı disiplinden oluşması, soyut kavramlar ağırlıklı bir ders olması, yaparak ve yaşayarak öğrenmenin temel alındığı bir ders olması sebebiyle yapay zekâ yardımı ile eğitimin desteklenmesinin mümkün olabileceği dersin amacının da mevcut teknolojiyle uyumlu olduğunu düşündükleri görülmektedir.

Akademisyenlerin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans öğrencilerinin dersinde yapay zekâyı kullanıyor musunuz? sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 19

Akademisyenler derslerinde yapay zekâyı kullanıyor mu?

Temalar	Katılımcı Kodu
Evet	A2
Hayır	A1, A3, A4, A5

Tablo 20’de görüldüğü üzere akademisyenlere yöneltilen ‘‘Sosyal bilgiler öğretmenliği lisans öğrencilerinin dersinde yapay zekâyı kullanıyor musunuz?’’ Sorusuna akademisyenlerin 4’ü hayır, 1’i ise evet cevabını vermişlerdir.

Akademisyenlerin yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde nasıl kullanabiliriz? Örnek verir misiniz? sorularına ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 20

Akademisyenlerin yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanımı ile ilgili örnekleri

Temalar	Katılımcı Kodu
Etkili materyal sağlama	A1, A2, A3, A4, A5
Etkinlik oluşturmak	A1, A3, A4
Güvenilir ve hızlı bilgiye ulaşmak	A3
Sanal müze turları	A4

Tablo 20’de görüldüğü üzere akademisyenlere yöneltilen ‘‘Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde nasıl kullanabiliriz? Örnek verir misiniz?’’ sorusuna akademisyenlerin 5’i etkili etkili materyal sağlama, 3’ü etkinlik oluşturmak, 1’i güvenilir ve hızlı bilgiye ulaşmak, 1’i ise sanal müze turları cevaplarını vermişlerdir.

Akademisyenlerin yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın avantajları hakkında görüşleriniz nelerdir? sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 21

Akademisyenlere göre yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın avantajları

Temalar	Katılımcı Kodu
Öğrencilerin teknolojiye olan farkındalığını artırır	A1
Etkili bir eğitim sağlar	A1, A2
Öğrencilerin derse olan ilgisini ve motivasyonunu artırır	A2
Öğrenciye hayat becerisi kazandırır	A2
Kısa sürede doğru bilgiye ulaştırır/zaman tasarrufu sağlar	A3, A4
Meslek hayatımızda bize rehberlik eder	A3

Farklı bakış açıları sunar	A3
Hayatımızı kolaylaştırır	A3
Ders materyali sağlar ve özgün içerik sunar	A5

Tablo 21’de görüldüğü üzere akademisyenlere yöneltilen “Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın avantajları hakkında görüşleriniz nelerdir?” sorusuna akademisyenlerin 2’ si etkili bir eğitim sağlar, 2’ si kısa sürede doğru bilgiye ulaştırır/zaman tasarrufu sağlar, 1’i öğrencilerin teknolojiye olan farkındalığını artırır, 1’i öğrencilerin derse olan ilgisini ve motivasyonunu artırır, 1’i öğrenciye hayat becerisi kazandırır, 1’i meslek hayatımızda bize rehberlik eder, 1’i farklı bakış açıları sunar, 1’i hayatımızı kolaylaştırır, 1’i ise ders materyali sağlar ve özgün içerik sunar cevaplarını vermişlerdir.

Akademisyenlerin yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın dezavantajları hakkında görüşleriniz nelerdir? sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 22

Akademisyenlere göre yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın dezavantajları

Temalar	Katılımcı Kodu
Bilinçsiz kullanımı öğrencinin gelişimine ket vurabilir	A1
Ekonomik değil	A2
Kişisel gizliliğimiz ihlal edilebilir	A2
Bilgi karmaşasına sürükleyebilir	A3
Ezberci sisteme itebilir	A4
Öğrencileri tembelleştirebilir	A5
İntihal sorunlarına yol açabilir	A5

Tablo 22’de görüldüğü üzere akademisyenlere yöneltilen “Yapay zekâ teknolojisini sosyal bilgiler eğitiminde kullanmanın dezavantajları hakkında görüşleriniz nelerdir?” sorusuna akademisyenlerin 1’i bilinçsiz kullanımı öğrencinin gelişimine ket vurabilir, 1’i ekonomik değil, 1’i kişisel gizliliğimiz ihlal edilebilir, 1’i bilgi karmaşasına sürükleyebilir, 1’i ezberci sisteme itebilir, 1’i öğrencileri tembelleştirebilir, 1’i ise intihal sorunlarına yol açabilir cevaplarını vermişlerdir

Akademisyenlerin sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretiminde yapay zekâyı nasıl kullanması gerektiği ile ilgili bir eğitim alması gerektiğini savunuyor musunuz? Sebebini Açıklayınız. sorularına ilişkin bulgu ve yorumları

Akademisyenlere yöneltilen “Sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretiminde yapay zekâyı nasıl kullanması gerektiği ile ilgili bir eğitim alması gerektiğini savunuyor musunuz?” sorusuna akademisyenlerin tamamı savunuyorum cevabını vermişlerdir.

Sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretiminde yapay zekâyı nasıl kullanması gerektiği ile ilgili bir eğitim alması gerektiğini savunan akademisyenlerin bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Evet, bunu savunuyorum. Çünkü öğretmenler sürekli kendini gelişen teknolojiye bağlı olarak veya çeşitli ihtiyaçlara, toplumun gereksinim duygularına bağlı olarak yenilemesi gerekiyor. Bu da hayatımızın, küresel dünyanın bir gerçeği, yapay zekâ konuşuluyor. Bunu öncelikle iyi özümsemek ve bunun eğitimde nasıl kullanılabilceğine yönelik bir farkındalık oluşturmamızdır. Şu an biz farkındalık düzeyindeyiz. Hangi boyutlara gidebileceğini kestiremiyoruz ama öğretmen adayların en azından bunun bilincinde olması gerektiği kanaatindeyim.” (A1)

“Ben kesinlikle savunuyorum. Ben şu an hatta tüm derslerde yapay zekânın sadece yapay zekâ değil tüm yenileyici yöntemlerin öğrencilere entegre edilerek öğrencilere gösterilmesi gerektiğini düşünüyorum. Dünya vatandaşlığı kavramı zaten artık günden güne daha da artmaya başladı. Türkiye dışında tabii ki. Türkiye'nin de bu kavrama en azından bir adım atması gerekiyor. Bunun için de güncel olması gerekiyor.” (A2)

Akademisyenlerin görüşlerine bakıldığında yapay zekâ teknolojisinin günümüzün bize sunduğu önemli bir araç olduğu ve öğretmenlerin çağın getirdiği yenilikleri takip ederek güncel kalmaları, bu gelişmeleri eğitime uyarlamaları, teknolojik farkındalık kazanmaları ve kazandırmaları gerektiğine inandıkları görülmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Gerçekleştirilen araştırma içeriğinde öğretmen adayları ve akademisyenlerin yapay zekâ hakkındaki görüşleri ve farkındalık düzeyleri incelenmiştir. Ayrıca bu teknolojinin eğitim ile bağlantısı ve sosyal bilgiler dersinde kullanılabilirliği hakkındaki görüşleri ve beklentileri incelenmiştir. Araştırmaya göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ve bu öğretmen adaylarına eğitim veren akademisyenlerin yapay zekâ hakkında genel olarak bilgi sahibi oldukları, çoğunlukla güncel gelişmeleri takip ederek bu konu hakkında bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Dijital medya yapay zekâ gibi birçok gelişmelerin toplumla buluşması için önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Sönmez, 2020). Araştırma boyunca elde edilen bilgilere göre sosyal bilgiler öğretmen adayları ve akademisyenler nitelikli bir öğretmenin sürekli güncel kalmasına, bu sebeple de günümüzde ortaya çıkan gelişmelerin temel de olsa bilinmesi gereken bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Yapay zekâ teknolojisinin günümüzde birçok alanda kullanılması gibi eğitimde, sosyal bilgiler eğitiminde de bizlere fazlasıyla kolaylık sağlayacağı ve yeni nesil eğitim için bize bir araç olacağı görülmektedir. Yapay zekâ teknolojisi sosyal bilgiler eğitiminde kullanılarak soyut olan dersi somutlaştırabilmek, böylelikle öğrencilere daha akılda kalıcı ve nitelikli bir eğitim verebilmek için önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapay zekâ teknolojisi öğrencilerin ilgisini çekmek için, bireysel eksikliklerini farkedip gidermek için bize kolaylık sağlamaktadır (Skeikh, 2020). Çağımızın şundaki en büyük gelişmelerinden birisi olan yapay zekâ teknolojisinin yalnızca eğitim değil sağlık, inşaat, lojistik gibi birçok alanda kullanılması, bu teknolojinin bize kazandırdığı niteliklerin yalnızca bir kaçıdır. Sosyal bilgiler eğitimi öğrencilerin MEB tarafından belirlenen değer ve becerilerin kazandırılması için günümüzde değeri fazla bilinmeyen ancak hayati önem taşıyan bir eğitimidir. Çocuklara bu değer ve becerileri kazandırmak için çocukların bireysel ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmek ve öğretim sürecini bu şekilde yapılandırmamızdır (Chatterjee & Bhattacharjee, 2020). Bu ihtiyaçlarımızı mevcut koşullarda sosyal bilgiler öğretmenlerinin birçoğu karşılayamamaktadır. Sebepleri ise sınıf mevcudunun, sınıf ortamının ve ders sürelerinin yeterli olmamasıdır. Yapay zekâ teknolojisi sayesinde bu mevcut koşulların desteklemediği ancak yapılması gereken yapılandırmaların kolaylıkla yapılabilmesi, böylelikle de çocuğun derse kazandırılması sağlanmaktadır.

Yapay zekâ teknolojisinin günümüzde öğretmene yardımcı olmasıyla birlikte, öğrencilere en uygun içerikte ders materyalleri sağlayarak öğrencilerin derslere olan ilgisini ve motivasyonunu arttırmak böylelikle de kalıcı öğrenme sağlanabilir (Nabiyev & Erümit, 2020). Yapılan bu araştırmada da öğretmen adayları ve akademisyenlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda sosyal bilgiler eğitiminde yapay zekânın kullanımının kalıcı öğrenmeleri desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle yapılan çalışmalarla bu çalışmada elde edilen sonuçların örtüştüğü görülmektedir. Yapay zekânın bizlere sunduğu kolaylıklardan birisi de yazılım bilgisi gerektiren birçok materyalin, yazılım bilgisi olmayan ancak biraz yapay zekâ kullanma becerisi olan bir öğretmen tarafından sağlanabileceği, ders öncesi hazırlık, etkili slaytlar, özgün etkinlikler ve eğitici oyunlar gibi birçok materyali bize sunabileceği bir gerçektir. Ayrıca teknoloji çağında yetişen nesillerin günümüzde ortaya çıkan bütün teknolojik gelişmelere hakim olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu teknoloji kuşağından beklenen potansiyelin ortaya çıkarılması için onlara en iyi öğrenme seçeneklerinden teknolojiyi kullanarak öğrenmesi sağlanarak, hem onların gözündeki her şeyi bilen öğretmen modeli zarar görmeyecek, hem de onların sempatisini kazanabilmemizi mümkün kılacaktır. Günümüzde yapay zekâ teknolojisine ilgi oldukça artmakta ve Amerika, Çin gibi birçok büyük devlet tarafından benimsenmiş ve eğitimde kullanılması örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Mevcut düzende Türkiye’de bu teknolojiye duyarsız kalmayarak bu teknolojinin etkili kullanılabilmesi ve geliştirilebilmesi için yapay zekâ ile ilgili bölümler açmaktadır. Yapay zekâ teknolojisinin en az benimsendiği alanlar olarak karşımıza sağlık ve eğitim çıkmaktadır (Bughin & diğer, 2017). Oysaki bu teknolojinin en fayda sağlayabileceği alanlar eğitim ve sağlık sektörüdür. Günümüz öğretmenlerinin birçoğunun teknolojik gelişmelere, yeniliklere kapalı olması sebebiyle eğitimde geleneksel eğitimin izleri fazlasıyla devam etmektedir. Bu teknolojilerin kullanımı ile birlikte modern bir eğitim anlayışı hakim olacak ve yeni nesil çocukların eski nesil eğitim anlayışından sıyrılması sağlanacaktır. Bu sebeple günümüzde öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin teknolojik farkındalıklarının oluşturulması büyük önem arz etmektedir. Çağdaş medeniyetlerin gerisinde kalmamak için günümüzün bize sunduğu kolaylıklara gözümüzü kapatmamak, bu teknolojileri kendi çıkarlarımız doğrultusunda kullanarak daha gelişmiş bir toplum ve daha güçlü bir devlet olma yolunda ilerlemek gerekmektedir. Sosyal bilgiler eğitimi açısından düşündüğümüzde, bu teknolojinin derslerde kullanımı ile öğrencilerin teknoloji ile hayat arasındaki entegrasyonunu sağlayarak 21. yüzyıl becerilerini etkili bir şekilde kazanabilecekleri düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Altınbaş, Ş. (2023). *ChatGPT dijital dilin büyüüsü*. Kodlab Yayın Dağıtım Yazılım Ltd. Şti.
- Arslan, K. (2020). *Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları*. Batı Anadolu Eğitim Bilimleri.
- Aşık, F., Yıldız, A., Kılınç, S., AYTEKİN, N., ADALI, R., & KURNAZ, K. (2023). Yapay zekânın eğitime etkileri. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(98), 2100–2107. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8307107>
- Aykaç, N. (2018). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford University Press.
- Bughin, J., Hazan, E., Ramaswamy, S., Chui, M., Allas, T., Dahlström, P., Henke, N., & Trench, M. (2017). *Artificial intelligence: The next digital frontier?* McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Advanced%20Electronics/Our%20Insights/How%20artificial%20intelligence%20can%20deliver%20real%20value%20to%20companies/MGI-Artificial-Intelligence-Discussion-paper.ashx>

- Chatterjee, S., & Bhattacharjee, K. K. (2020). Adoption of artificial intelligence in higher education: A quantitative analysis using structural equation modelling. *Education and Information Technologies*, 25(5), 3443-3463. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10159-7>
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Gerring, J., & McDermott, R. (2007). An experimental template for case study research. *American Journal of Political Science*, 51(3), 688-701. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00258.x>
- Karadağ, E. (2010). Eğitim bilimleri doktora tezlerinde kullanılan araştırma modelleri: Nitelik düzeyleri ve analitik hata tipleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 49-71.
- McCarthy, J. (2007). *What is artificial intelligence?* Stanford University. <https://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai/whatisai.pdf>
- Mete, M. H. (2023). Sosyal bilimlerde büyük veri analitiği, yapay zekâ ve makine öğreniminin kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 99-120.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (MEB). (2018). *Sosyal bilgiler öğretim programı*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Monnier, M. (2015). Difficulties in defining social-emotional intelligence, competences and skills: A theoretical analysis and structural suggestion. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 2(1), 59-84. <https://doi.org/10.13152/IJRVET.2.1.4>
- Nabiyev, V., & Erümit, A. K. (2020). Yapay zekânın temelleri. In V. Nabiyev & A. K. Erümit (Eds.), *Eğitimde yapay zekâ: Kuramdan uygulamaya* (pp. 2-37). Pegem Akademi Yayınları.
- Russell, S., & Norvig, P. (2016). *Artificial intelligence: A modern approach* (3rd ed.). Pearson.
- Sheikh, S. (2020). *Understanding the role of artificial intelligence and its future social impact*. IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-2620-2>
- Sönmez, Ö. F. (2020). Öğrenme aracı olarak medya okuryazarlığı ve eğitimi. In E. Koçoğlu & Ö. Akman (Eds.), *Medya okuryazarlığı eğitimi* (pp. 179-190). Pegem Akademi Yayınları.
- Sönmez, V. (1997). *Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. Anı Yayıncılık.
- Sözbilir, M. (2009). *Nitel veri analizi*.
- Şahin, A. R., Doğan, K., & Sivri, S. (2020). *Yapay zekâ*. Pegem Akademi.
- VanLehn, K. (2006). The behavior of tutoring systems. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 16(3), 227-265.
- Yalçınkaya, A. (2019). *Yapay zekâ ve sosyal bilimler*.
- Yeşilyurt, S., Dündar, R., & Aydın, M. (2024). Sosyal bilgiler eğitimi alanında lisansüstü eğitimini sürdüren öğrencilerin yapay zekâ hakkındaki görüşleri. *Asya Studies*, 8(27), 1-14.
- Yin, R. K. (1984). *Case study research: Design and methods* (3rd ed.). Sage Publications.

**A STUDY OF MUSIC STUDENTS' PERCEPTIONS OF THEIR SELF-EFFICACY IN
INDIVIDUAL VOICE TRAINING AT MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY**

**MÜZİK BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN BİREYSEL SES EĞİTİMİ DERSİNDEKİ
ÖZYETERLİLİK ALGILARININ İNCELENMESİ: MANİSA CELAL BAYAR
ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

NIHAT OZAN KÖROĞLU¹, HARUN BAKİ²

¹Doç. Dr., MCBÜ Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik,
0000-0001-9631-8926

²Öğr. Gör., MCBÜ Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik,
0000-0001-7890-8236

Özet

İnsanlık var olduğundan beri doğanın sesleri taklit edilmiş, bu durum zamanla değişip gelişerek önce diller oluşmuş sonrasında ise diller ile sesin harmanlanmasıyla müziksel ifade ve farklı türlerde müzikler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda insan sesini eğitmenin yöntemlerini aramaya başlamıştır. Müzik, bu sayede enstrümanların icadından çok önce sese biçim veren bir sanat dalı haline almıştır. İnsan sesi, doğallığı, çalgılara kıyasla daha pratik kullanıma sahip oluşu gibi özellikleri nedeniyle tarihi süreçte en temel müzikal ifade araçlarından biri olmuştur. Bu nedenle ses eğitimi, özellikle mesleki müzik eğitiminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu araştırmada, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesinde öğrenim gören müzik bölümü öğrencilerinin bireysel ses eğitimi dersine yönelik öz yeterlilik algılarının farklı değişkenlerle incelenerek tespit edilmesi ve bu tespit doğrultusunda eğitim öğretime katkı sağlaması amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu; Manisa Celal Bayar Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesinde öğrenim gören müzik bölümü bireysel ses eğitimi dersini seçen 20 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan ve 5 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çalışmanın bireysel ses eğitimi dersindeki öz yeterlilik algısından kaynaklı sorunların çözümüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda bireysel ses eğitimi dersini seçen öğrencilerin bireysel ses eğitimi dersi öz yeterlilik algı düzeylerinin yüksek olduğu fakat cinsiyet, sınıf, mezun oldukları lise türü değişkenlerine bakıldığında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bireysel ses eğitimi, özyeterlilik, müzik eğitimi

Abstract

Since the existence of humanity, the sounds of nature have been imitated, and over time, this process evolved and developed, first leading to the formation of languages and subsequently to the emergence of musical expression and different types of music through the fusion of language and sound. In this context, humans began to explore methods of training the human voice. Thus, music became an art form that shaped sound long before the invention of musical instruments. Due to its natural qualities and its practicality compared to instruments, the human voice has become one of the most fundamental tools of musical expression throughout history.

Therefore, voice training constitutes a significant part of professional music education. This study aims to identify and analyze the self-efficacy perceptions of music students enrolled in the individual voice training course at the Faculty of Fine Arts, Design, and Architecture at Manisa Celal Bayar University in relation to various variables, with the goal of contributing to the improvement of education and training. The study utilized the semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods. The study group consisted of 20 students who chose the individual voice training course at the Faculty of Fine Arts, Design, and Architecture at Manisa Celal Bayar University. A semi-structured interview form, prepared by the researcher and consisting of five questions, was used as the data collection tool. It is believed that the study will contribute to solving problems related to self-efficacy perceptions in the individual voice training course. As a result of the research, it was found that the students who took the individual voice training course had a high level of self-efficacy perception, but there was no significant difference in terms of gender, class, or the type of high school they graduated from.

Keywords: Individual voice training, self-efficacy, music education

1. GİRİŞ

Doğadaki sesleri taklit etmeye programlı olan insan, sonrasında bu sesleri jestlerle ve mimiklerle anlatmaya çalışmış ve bu durum zamanla rutin bir hale gelmiştir. Toplumlar uygarlaştıkça çeşitli diller ortaya çıkmış, dilleri ve sözcükleri kullanan insan sesini eğitmenin yollarını aramaya başlamıştır. İnsan sesi doğallığı ve pratik kullanımı sayesinde en temel müzikal ifade araçlarından biri olmuş, bunun sonucunda da müzik, enstrümanlardan önce ses unsuru ile kendisini gösteren bir sanat dalı haline gelmiştir.

Sesin eğitilmesi hem konuşma hem de şarkı söylemede gerekli bir durumdur. Çevik (2006) ses eğitimi; “bireyin sesini, anatomik ve fizyolojik yapı özelliklerine uygun olarak sanatsal ve eğitsel amaçlar doğrultusunda belirli bir teknik ve müziksel duyarlılıkla doğru, güzel ve etkili kullanabilmesi için gerekli davranışları kazandırma sürecidir” olarak ifade etmektedir.

Günümüzde dünyanın her yerinde okullarda verilen müzik eğitiminde bireysel ses eğitimi önemli bir unsur olarak görülmekte, ses eğitimi ile ilgili tekniklere ve sesin korunmasına azami özen gösterilmektedir (Öztürk, 2003: 80-81).

Acur’a (2023) göre; “ses eğitiminde, çalışılan kişilerde karşılaşılan çeşitli psikolojik yapılar, eğitim sırasında ortaya çıkan duygu durumlar, bir eğitmenin dikkate alması gereken önemli kriterlerin başında gelir. Eğitim alan kişilerin psikolojik yapıları, ses eğitimi süresince alınacak verimi doğrudan etkileyecektir.”

Tüm bu ifadeler ışığında öğrencilerin bireysel ses eğitimi dersindeki öz yeterlilik algılarının nasıl olduğu bireysel ses eğitimi dersinin uygulanabilirliği ve verimliliği açısından incelenmeye değer bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bireyin özyeterlilik algısını yapılan seçimler, bir işin üstesinden gelmede gösterilen çaba ve yaşanan endişe düzeyi önemli ölçüde etkilemektedir (Işıksal ve Aşkar, 2003: 109).

Bu çalışmada, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesinde öğrenim gören müzik bölümü öğrencilerinin bireysel ses eğitimi dersine yönelik öz yeterlilik algılarının farklı değişkenlerle incelenerek tespit edilmesi ve bu tespit doğrultusunda eğitim öğretime katkı sağlaması amaçlanmıştır. Araştırma, bireysel ses eğitimi dersindeki öz yeterlilik algısından kaynaklı sorunların çözümüne katkı sağlaması açısından önemlidir. Araştırma kapsamında yapılan literatür taramasında aşağıda listelenen çalışmalar tespit edilmiştir.

Ceren Turabik (2023) "Güzel Sanatlar Lisesi Müzik Bölümü Öğrencilerinin Bireysel Ses Eğitimi Dersindeki Özyeterlilik Algılarının İncelenmesi: Akdeniz Bölgesindeki Güzel Sanatlar Liseleri" adlı yüksek lisans tezinde, Akdeniz Bölgesi'ndeki güzel sanatlar liselerinde öğrenim gören müzik bölümü öğrencilerinin bireysel ses eğitimi dersine yönelik öz yeterlilik algılarını farklı değişkenlerle incelemiş, araştırma sonucunda güzel sanatlar liselerinde okuyan müzik bölümü öğrencilerinin bireysel ses eğitimi dersi öz yeterlilik algı düzeylerinin yüksek olduğu fakat cinsiyet, sınıf, okudukları okul değişkenlerine bakıldığında anlamlı bir fark olmadığı, anne-baba öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmadığı fakat aile gelir düzeyi yüksek olan öğrencinin öz yeterlilik algı düzeyinde anlamlı bir fark olduğu ve öğrencilerin müzik etkinliklerine katılmasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Cansu Koçer (2020) "Müzik Öğretmeni Adaylarının Bireysel Ses Eğitimi Dersindeki Özyeterlilik Algılarının İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinde, müzik öğretmeni adaylarının bireysel ses eğitimi dersine yönelik öz yeterlilik algılarını farklı değişkenler açısından incelemiş, araştırma sonucunda müzik öğretmeni adaylarının bireysel ses eğitimi dersine yönelik öz yeterlilik algılarının orta düzeyde olduğu, cinsiyet ve okul değişkenine göre bakıldığında öz yeterlilik algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı fakat madde bazında farklılıklar olduğu, sınıf değişkenine göre bakıldığında ise 4. Sınıf öğrencilerinin 3. Sınıf öğrencilerine göre öz yeterlilik algılarının daha yüksek olduğu, ayrıca araştırmadaki katılımcıların bireysel ses eğitimi dersine yönelik genel kaygı ve öz yeterlilik algıları arasında orta büyüklükte ve ters yönde bir etki ve ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ahmet Karataş (2019) "Müzik Öğretmeni Adaylarının Bireysel Ses Eğitime Yönelik Tutum ve Öz Yeterlilik Algılarının İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinde, müzik öğretmeni adaylarının bireysel ses eğitimi dersine yönelik tutum ve öz yeterlilik algılarının değerlendirilmesine yönelik olarak gerçekleştirmiş ve çeşitli değişkenler açısından incelemiş, araştırma sonucunda cinsiyet, sınıf, mezun olunan lise türü ve öğrenim görülen üniversite değişkenlerinde anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna varmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve belge analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45). Araştırmanın çalışma grubunu; Manisa Celal Bayar Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesinde öğrenim gören müzik bölümü bireysel ses eğitimi dersini seçen 20 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan ve 5 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış, görüşme formu e-posta yoluyla öğrencilerle paylaşılmış ve yine aynı yöntemle geri alınmıştır. Ayrıca, görüşme formunda yer alan soruların hazırlanma aşamasında üç uzman görüşü alınmıştır.

Görüşme formu yöntemi belirli konularda bireylerden aynı verilerin alınması amacıyla hazırlanır. (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 150) Formun birinci bölümünde araştırmaya katılan müzik bölümü öğrencilerinin cinsiyet, mezun olunan lise ve sınıf bilgilerinden oluşan kişisel bilgiler bölümü yer almaktadır. Formun ikinci bölümünde ise görüşme formu uygulanan öğrencilerin bireysel ses eğitimi dersindeki öz yeterlilik algılarını değerlendirmek amacıyla hazırlanmış 5 soru yer almaktadır.

Görüşme formlarından elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz yöntemiyle daha önceden belirlenen konular özetlenerek yorumlanır.

Elde edilen veriler görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular dikkate alınarak sunulabilir. (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 256)

Görüşme formu uygulanan öğrencilerin gizliliğinin korunmasına özen gösterilmiştir. Demografik özelliklere ait bilgiler kısaltmalar yolu ile verilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin isimleri yerine cinsiyet, mezun oldukları lise ve sınıf değişkenleri dikkate alınmıştır. Cinsiyet için; Kadın: K, Erkek: E ifadesi kullanılmıştır. Mezun olunan lise türü için; Güzel Sanatlar Lisesi: GSL, Diğer Liseler: DL şeklinde gösterilmiştir. Sınıf için; Lisans 1, L1, Lisans 2, L2, Lisans 3, L3 ve Lisans 4, L4 kısaltmaları kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, görüşme formu uygulanan 20 öğrencinin kişisel bilgilerine yer verilmiş ve elde edilen veriler tablolaştırılarak Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Görüşme formu uygulanan öğrencilerin kişisel bilgileri

		Sayı (Yüzde)
Cinsiyet	Kadın	16 (%80)
	Erkek	4 (%20)
Mezun olunan lise türü	Güzel Sanatlar Lisesi	5 (%25)
	Diğer Liseler	15 (%75)
Sınıf	Lisans 1	7 (%35)
	Lisans 2	3 (%15)
	Lisans 3	5 (%25)
	Lisans 4	5 (%25)

Tablo 1’de görüşme formu uygulanan öğrencilerin sınıf düzeylerine bakıldığında Lisans 3 ve lisans 4 öğrencilerinin sayısal olarak homojen bir yapıda olduğu, lisans 1 öğrencilerinin sayısal olarak en fazla lisans 2 öğrencilerinin ise sayısal olarak en az sayıda olduğu, fakat cinsiyet ve mezun olunan lise değişkenine bakıldığında kadınların erkeklere oranla daha fazla olduğu görülmüştür.

Birinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulanan görüşme forumunda öğrencilere “bireysel ses eğitimi dersindeki başarı durumunuz ve bu durumu etkileyen faktörler ile ilgili görüşleriniz nelerdir?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar gruplandırılarak Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Birinci görüşme sorusuna ilişkin bulgular

	Sınıf	Lise Türü	Cinsiyet	Sayı (Yüzde)	Başarılı	Başarısız	Kararsız
Başarı Durumu	L1	GSL	E	1 (%5)	-	-	1
			K	0	-	-	-
	DL	E	2 (%10)	-	-	2	
		K	4 (%20)	2	-	2	

L2	GSL	E	0	-	-	-
		K	1 (%5)	-	-	1
	DL	E	0	-	-	-
		K	2 (%10)	2	-	-
L3	GSL	E	0	-	-	-
		K	1 (%5)	-	1	-
	DL	E	0	-	-	-
		K	4 (%20)	2	2	-
L4	GSL	E	0	-	-	-
		K	2 (%10)	2	-	-
	DL	E	1 (%5)	1	-	-
		K	2 (%10)	2	-	-

Tablo 2’de bireysel ses eğitimi dersindeki durumunu başarılı olarak ifade eden 6 öğrenci gerekçesini dersi veren öğretim elemanı ile olan olumlu ilişkiler olarak ifade etmiş, 5 öğrenci ise bireysel ses eğitimi dersinde yapılan ses egzersizleri, düzenli çalışma, derse ilgi duyma, enstrüman çalma ve okul dışı koro faaliyetine katılma olarak belirtmişlerdir. Bireysel ses eğitimi dersindeki durumunu başarısız olarak ifade eden 3 öğrenci gerekçesini, kaygı bozukluğu, kendini teknik olarak eksik görme, lise eğitimi sırasında yanlış teknikle çalışma olarak belirtirken, 1 lisans 2. sınıf öğrencisi ders içeriğinde yer alan eserleri sevip sevmeme olarak belirtmiştir. 5 lisans 1.sınıf öğrencisi ise bu soruya “henüz yorum yapmak için erken” cevabını vermiştir.

İkinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulanan görüşme forumunda öğrencilere “Bireysel ses eğitimi dersinde kaygı durumunuzu etkileyen faktörler nelerdir?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar gruplandırılarak Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. İkinci görüşme sorusuna ilişkin bulgular

	Sınıf	Lise Türü	Cinsiyet	Sayı (Yüzde)	Kaygı Durumu	
					Var	Yok
Kaygı Durumu	L1	GSL	E	1 (%5)	-	1
			K	0	-	-
	DL	E	2 (%10)	2	-	
		K	4 (%20)	4	-	

L2	GSL	E	0	-	-
		K	1 (%5)	1	-
	DL	E	0	-	-
		K	2 (%10)	1	1
L3	GSL	E	0	-	-
		K	1 (%5)	1	-
	DL	E	0	-	-
		K	4 (%20)	4	-
L4	GSL	E	0	-	-
		K	2 (%10)	2	-
	DL	E	1 (%5)	1	-
		K	2 (%10)	2	-

Tablo 3'te görüşme formu uygulanan öğrencilerden bireysel ses eğitimi dersinde kaygı duyan 18 öğrencinin gerekçeleri incelendiğinde; detone/sürtone olma korkusu, tiz sesleri verememe, eseri yanlış/hatalı okuma korkusu ve sınıf içerisinde gülünç duruma düşme gibi gerekçeler belirtildiği görülmüştür. Ayrıca lisans 1. sınıf öğrencilerinin daha önce hiç bireysel ses eğitimi almadıkları için kaygılı oldukları ortaya çıkmıştır.

Üçüncü Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulanan görüşme forumunda öğrencilere "Bireysel ses eğitimi dersinde öğretilen eserleri öğrenmede zorlanır mısınız? Cevabınız Evet ise sizi zorlayan faktörler nelerdir?" sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar gruplandırılarak Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Üçüncü görüşme sorusuna ilişkin bulgular

	Sınıf	Lise Türü	Cinsiyet	Sayı (Yüzde)	Zorlanma Durumu	Zorlanma Durumu
					Var	Yok
Öğrenmede Durumu	L1	GSL	E	1 (%5)	-	1
			K	0	-	-
		DL	E	2 (%10)	2	-
			K	4 (%20)	-	4
L2	GSL	E	0	-	-	

		K	1 (%5)	-	1
	DL	E	0	-	-
		K	2 (%10)	-	2
L3	GSL	E	0	-	-
		K	1 (%5)	-	1
	DL	E	0	-	-
		K	4 (%20)	1	3
L4	GSL	E	0	-	-
		K	2 (%10)	-	2
	DL	E	1 (%5)	-	1
		K	2 (%10)	-	2

Tablo 4’te görüşme formu uygulanan öğrencilerden bireysel ses eğitimi dersinde öğretilen eserleri öğrenmede zorlandığını ifade eden 3 öğrencinin ikisi gerekçelerinde “alışkın olduğumuz bir müzik türü olmadığı için zorlanırım” biri ise “eser zor ise öğrenmede zorlanırım” cevabını vermiştir.

Dördüncü Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulanan görüşme forumunda öğrencilere “Bireysel ses eğitimi dersi sınavında zorlanma/zorlanmama durumunuzla ilgili görüşleriniz nelerdir?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar gruplandırılarak Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Dördüncü görüşme sorusuna ilişkin bulgular

Sınavda Durumu	Zorlanma	Sınıf	Lise Türü	Cinsiyet	Sayı (Yüzde)	Zorlanma Durumu	Zorlanma Durumu
						Var	Yok
Sınavda Durumu	Zorlanma	L1	GSL	E	1 (%5)	-	1
				K	0	-	-
				DL	E	2 (%10)	-
			K	4 (%20)	1	3	
		L2	GSL	E	0	-	-
				K	1 (%5)	-	1
DL	E			0	-	-	

		K	2 (%10)	-	2
L3	GSL	E	0	-	-
		K	1 (%5)	-	1
	DL	E	0	-	-
		K	4 (%20)	-	4
L4	GSL	E	0	-	-
		K	2 (%10)	1	1
	DL	E	1 (%5)	-	1
		K	2 (%10)	-	2

Tablo 5’te görüşme formu uygulanan öğrencilerden bireysel ses eğitimi dersi sınavında zorlandığını ifade eden bir öğrenci gerekçesini “sesimi zorlama olasılığı olan şarkılardan biraz çekiniyorum çünkü sesim gidince bazen geri gelmiyor” şeklinde ifade etmiştir. Diğer öğrenci ise bu durumla alakalı kendisini “deşifre sorulan egzersizlerde zorlanma yaşıyorum. Onun haricinde oktav çıktıkça, ses inceldikçe zorlanıyorum” şeklinde ifade etmiştir.

Beşinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulanan görüşme forumunda öğrencilere “Bireysel ses eğitimi dersinde yeni bir eser öğrenirken, önceden öğrendiğiniz bilgileri etkili bir şekilde kullanabileceğinizi düşünüyor musunuz?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar gruplandırılarak Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Beşinci görüşme sorusuna ilişkin bulgular

	Sınıf	Lise Türü	Cinsiyet	Sayı (Yüzde)	Önceki Öğrenmeleri Kullanma Durumu Evet	Önceki Öğrenmeleri Kullanma Durumu Hayır
Önceki Öğrenmemeleri Kullanma Durumu	L1	GSL	E	1 (%5)	1	-
			K	0	-	-
		DL	E	2 (%10)	2	-
			K	4 (%20)	4	-
	L2	GSL	E	0	-	-
			K	1 (%5)	1	-
		DL	E	0	-	-

		K	2 (%10)	2	-
L3	GSL	E	0	-	-
		K	1 (%5)	1	-
	DL	E	0	-	-
		K	4 (%20)	4	-
L4	GSL	E	0	-	-
		K	2 (%10)	2	-
	DL	E	1 (%5)	1	-
		K	2 (%10)	2	-

Tablo 6’da görüşme formu uygulanan öğrencilerden bireysel ses eğitimi dersinde yeni eser öğrenirken, önceden öğrendiğiniz bilgileri etkili bir şekilde kullanıp kullanmayacağı sorusuna öğrencilerin tamamının etkili bir şekilde kullanabilirim cevabını verdiği görülmüştür.

4. SONUÇ

Araştırma sonucunda; görüşme formu uygulanan öğrencilerin sınıf düzeylerine bakıldığında Lisans 3 ve lisans 4 öğrencilerinin sayısal olarak homojen bir yapıda olduğu, lisans 1 öğrencilerinin sayısal olarak en fazla lisans 2 öğrencilerinin ise sayısal olarak en az sayıda olduğu, fakat cinsiyet ve mezun olunan lise değişkenine bakıldığında kadınların erkeklere oranla daha fazla olduğu,

Bireysel ses eğitimi dersindeki başarı durumunun dersi veren öğretim elemanı ile olumlu ilişki içerisinde olmakla doğru orantılı olduğu, bunun yanı sıra ses egzersizleri yapmak, düzenli çalışmak, derse ilgi duymak, enstrüman çalmak ve okul dışı koro faaliyetine katılmak gibi faktörlerin de başarı durumunu olumlu etkilediği, kaygı bozukluğu, kendini teknik olarak eksik görme, lise eğitimi sırasında yanlış teknikle çalışma ve ders içeriğinde yer alan eserleri sevip sevmeme faktörlerinin ders başarısını olumsuz yönde etkilediği,

Bireysel ses eğitimi dersindeki kaygı durumunu, öğrencilerdeki detone/sürtone olma, tiz sesleri verememe, eseri yanlış/hatalı okuma korkusu ve sınıf içerisinde gülünç duruma düşme ve daha önce hiç bireysel ses eğitimi almama gibi gerekçelerin belirlediği,

Bireysel ses eğitimi dersinde öğretilen eserleri öğrenmede zorlanmanın müziğin türü ve eserin zorluk derecesi ile doğru orantılı olduğu,

Bireysel ses eğitimi dersi sınavında ses aralığı fazla olan ve ilk kez karşılaşılan eserlerde ve tiz oktava çıkıldıkça zorlanıldığı,

Bireysel ses eğitimi dersinde yeni eser öğrenirken, önceden öğrenilen bilgilerin etkili bir şekilde kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

5. KAYNAKLAR

- Acur, G. (2023). *Ses Eğitiminin İnsan Duygu Durumu Üzerindeki Olumlu Etkileri* (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (793002).
- Çevik, S. (2006, Nisan). Müzik öğretmenliği eğitiminde ses eğitimi alan derslerinin müzik öğretmenliği yeterlikleri yönünden değerlendirilmesi. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu*, 641-657, Denizli.
- Işıksal, M.; Aşkar, P. (2003). İlköğretim öğrencileri için matematik ve bilgisayar öz-yeterlik algısı ölçekleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (109).
- Karataş, A. (2019). *Müzik Öğretmeni Adaylarının Bireysel Ses Eğitimine Yönelik Tutum ve Öz Yeterlik Algılarının İncelenmesi* (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (580435).
- Koçer, C. (2020). *Müzik Öğretmeni Adaylarının Bireysel Ses Eğitimi Dersindeki Özyeterlik Algılarının İncelenmesi*, (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (646454).
- Öztürk, F. G. (2003). Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda ses eğitiminin önemi ve bireysel ses eğitimi dersi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 80-81.
- Turabik, C. (2023). *Güzel Sanatlar Lisesi Müzik Bölümü Öğrencilerinin Bireysel Ses Eğitimi Dersindeki Özyeterlilik Algılarının İncelenmesi: Akdeniz Bölgesindeki Güzel Sanatlar Liseleri* (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (830283).
- Yıldırım, A.; Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: SeçkinYayıncılık.

RELATIONSHIP BETWEEN GREEN BONDS AND CHOICES OF DEVELOPMENT
YEŞİL TAHVİLLERİN KALKINMA TERCİHLERİ İLE İLİŞKİSİ

MERTER MERT¹

¹Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,
0000-0001-5359-1041

Özet

Yeşil tahvil uygulaması, çevre dostu yatırımların yapılmasını teşvik eden bir finansal mekanizmadır. Yeşil tahviller, kalkınma iktisadının güncel sorunları açısından yenilikçi bir uygulamadır. Kalkınma iktisadının altın çağı ile güncel kalkınma sorunları kıyaslandığında iki amaç dikkat çekmektedir. Birincisi, yurtiçi katma değeri arttırmaya dönük yatırımlara kaynak tahsis ederek büyümeyi odak noktasına yerleştiren bir politika kümesi iken, ikincisi, insani gelişmeye dönük yatırımlara kaynak tahsis ederek sürdürülebilir kalkınmayı temel amaç olarak belirleyen bir politika kümesidir. Bir başka deyişle, kalkınma iktisadına ilişkin politikaların amacı ikiye indirildiğinde, bir kalkınma politikasının, yurtiçi katma değeri arttırmaya dönük yatırımlar ile insani gelişmeye dönük yatırımlar arasında bir tercihi içerdiği savunulabilir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu iki tercih arasındaki seçimin teorik anlatımını yapmaktır. Çalışmada yöntem olarak betimsel analiz kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları olarak, yapılan analiz göstermektedir ki hükümetler ne yalnızca büyümeyi ne de yalnızca sürdürülebilir kalkınmayı odak noktasına yerleştirir; hükümetler bu iki amaç arasındaki seçimi iktisadi göstergeler kullanarak optimize eder. Söz konusu iktisadi göstergeler ise; yurtiçi katma değeri arttırmaya dönük yatırımların marjinal ürünü ve marjinal maliyeti, insani gelişmeye dönük yatırımların marjinal ürünü ve marjinal maliyetidir. Sonuç olarak, çalışmada denklemler ve grafikler kullanılarak yeşil tahvillerin ve benzeri uygulamaların kalkınma tercihleri ile ilişkisi gösterilmiş, kalkınmaya ilişkin karar alıcıların tek bir amaca yönelmediği farklı amaçları optimize ettiği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kalkınma, Yeşil tahvil, Tercihler.

Abstract

Green bond is a financial mechanism that encourages environmentally friendly investments. Green bonds are an innovative instrument in terms of current problems of development economics. When comparing the golden age of development economics with current development problems, two objectives stand out. The first is a policy cluster that places growth at the focal point by allocating resources to investments aimed at increasing domestic value added, while the second is a policy cluster that determines sustainable development as the main objective by allocating resources to investments aimed at human development. In other words, when the objectives of policies related to development economics are reduced to two, it can be argued that a development policy includes a choice between investments aimed at increasing domestic value added and investments aimed at human development. The aim of this study is to provide a theoretical explanation of the choice between these two options. In the study, a descriptive analysis was made. The analysis conducted in the study shows that governments neither focus solely on growth nor solely on sustainable development; governments optimize the choice between these two objectives by using economic indicators.

The economic indicators in question are; marginal product and marginal cost of investments aimed at increasing domestic value added, and marginal product and marginal cost of investments aimed at human development. As a result, the study demonstrates the relationship between green bonds and development preferences using equations and graphs, and emphasizes that decision makers do not aim for a single goal but optimize different goals.

Keywords: Development, Green bonds, Choices.

1. GİRİŞ

Yeşil tahvil uygulaması, çevre dostu yatırımların yapılmasını teşvik eden bir finansal mekanizmadır. Yeşil tahviller, kalkınma iktisadının güncel sorunları açısından yenilikçi bir uygulamadır. Bu uygulamaya dönük Türkiye’de yapılan çalışmalar da son yıllarda artış göstermiştir (örneğin bkz. Kurtoğlu ve Çakan, 2024; Dumlu ve Keleş, 2023; Erdoğan, 2022; Açar, 2021; Mentеше, 2021; Turguttopbaş, 2020; Zengin ve Aksoy, 2020; Komşuoğlu, 2019). Yeşil tahvil ve benzeri çevresel ve sosyal konular kalkınma iktisadının özellikle 1990’lar sonrasındaki ve büyük ölçüde de 2000’lerdeki yeni içeriğine katkı sunmaktadır. Kalkınma iktisadının bu yeni içeriğinde, kalkınma, insani gelişme ile aynı anlama gelmektedir. Birleşmiş Milletler’in tanımlamalarına ve endekslerine göre insani gelişme; eğitime, sağlığa, yoksulluğa, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine, cinsiyete dayalı gelişmeye, eşitsizliğe, sosyal normlara, çevresel sorunlara ve gelire bağlı tanımlanan boyut ve göstergeleri olan bir kavramdır. Diğer taraftan, kalkınma iktisadının ilk ortaya çıktığı 1950’li yıllarda yani kalkınma iktisadının altın çağında temel sorun büyüme ve sanayileşme olarak tanımlanıyordu. Bir başka deyişle, kalkınma iktisadı, kişi başına reel gelir açısından görece geri kalmış bir ülkenin, bir eşik kişi başına reel geliri aşmasının ardından kendi kendini besleyen büyüme sürecine girmesi ve bunun sonucunda daha ilerideki bir ülkeyi yakalamasını konu ediniyordu. Yakalama da yurtiçi katma değeri yükselterek kaynakları çoğaltmak ile mümkündü. Böylece, kalkınma iktisadının altın çağı yani eski kalkınma iktisadı ile güncel kalkınma sorunları kıyaslandığında iki amaç dikkat çekmektedir. Birincisi, yurtiçi katma değeri arttırmaya dönük yatırımlara kaynak tahsis ederek büyümeyi odak noktasına yerleştiren bir politika kümesi iken, ikincisi, insani gelişmeye dönük yatırımlara kaynak tahsis ederek sürdürülebilir kalkınmayı temel amaç olarak belirleyen bir politika kümesidir. Bir başka deyişle, kalkınma iktisadına ilişkin politikaların amacı ikiye indirildiğinde, bir kalkınma politikasının, yurtiçi katma değeri arttırmaya dönük yatırımlar ile insani gelişmeye dönük yatırımlar arasında bir tercihi içerdiği savunulabilir.

Bu çalışmanın amacı, söz konusu iki tercih arasındaki seçimin teorik anlatımını yapmaktır. Çalışmada yöntem olarak betimsel analiz kullanılmıştır.

İzleyen başlıkta kalkınma tercihleri ve seçim süreci basit bir mikroiktisadi temel üzerinden gösterilmiş, ardından çalışma sonuçlandırılmıştır.

2. KALKINMA TERCİHLERİ VE SEÇİM

Kalkınma tercihleri nelerdir? Ülkeler arasında bir güç mücadelesi olduğu düşünüldüğünde, bir ülkedeki kaynakların yurtiçi katma değeri yükseltecek bir şekilde tahsis edilmesi beklenir. Yurtiçi katma değer arttıkça ülkede yatırılabilir kaynaklar çoğalacak, bunun sonucunda hızlı bir büyüme patikasına girilebilecektir. Böylece, bir ülkedeki karar alıcının kaynakları yurtiçi katma değeri yükseltecek şekilde tahsis etmesi ilk seçenektir. Bu seçenek kalkınma kavramını “büyüme”ye yaklaştırmaktadır. Diğer taraftan, günümüzdeki kalkınma sorunları açısından düşünüldüğünde kaynakların tahsisinin sadece yurtiçi katma değeri yükseltecek şekilde gerçekleşmesi beklenmez. Günümüzdeki kalkınma, insani gelişme bağlamında anlam kazanmaktadır. İnsani gelişme için “büyüme”nin kapsayıcı büyüme olarak ele alınması gerekir.

Kapsayıcı büyüme; büyümenin istihdam dostu olması, dezavantajlı ve dışlanmış kesimleri ve çok boyutlu yüksek etkili müdahaleleri içermesi durumunda gerçekleşir. Böyle bir durumdaki kalkınma, kaynakların tahsisinde insani gelişmeyi ön plana çıkartan bir yaklaşım gerekli olur. Bu durumda ikinci seçenek, karar alıcının kaynakları insani gelişmeyi ilerletecek şekilde tahsis etmesidir.

Bu koşullarda temsili sosyal plancının amaç fonksiyonu şöyle varsayılmıştır:

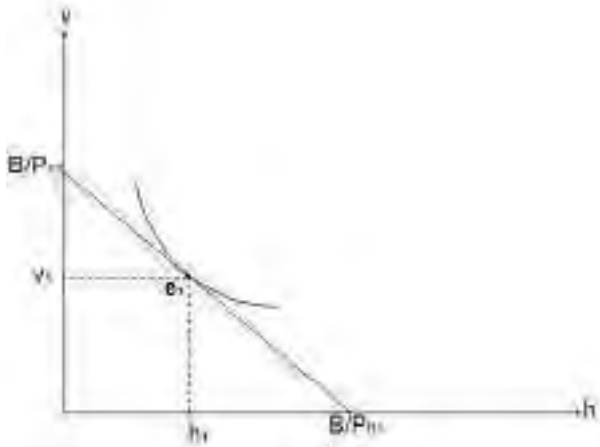
$$\text{Maksimize et: } E = f(v, h)$$

$$\text{Kısıt altında: } B = P_v v + P_h h$$

Buradaki E refah, v yurtiçi katma değeri arttırmaya dönük yatırımlar iken, h insani gelişmeyi arttırmayı amaçlayan yatırımlardır. B , temsili sosyal plancının kaynaklarını yani bütçesini, P_v yurtiçi katma değeri arttırmaya dönük yatırımların maliyetini, P_h insani gelişmeyi arttırmayı amaçlayan yatırımların maliyetini göstermektedir.

Şekil 1'de iki seçenek arasındaki seçim gösterilmiştir. Şekilde dikey eksende yukarı yönlü hareket gerçekleştikçe yurtiçi katma değeri yükseltecek yatırımlara kaynak ayrılıyor anlamına gelir. Yatay eksendeki artış ise kaynakların insani gelişmeye dönük yatırımlara aktarılması anlamına gelmektedir. Şekildeki konveks eğri aynı toplam refah düzeyini gösterirken, şekildeki doğru temsili sosyal plancının bütçe doğrusudur. Şekildeki denge durumu e_1 noktasındadır. Bu noktada kaynakların v_1 kadar yurtiçi katma değeri yükseltecek yatırımlara, h_1 kadar ise insani gelişmeye dönük yatırımlara ayrılmıştır. Şekildeki bütçe doğrusunun yatay eksenini kestiği nokta kaynakların tümünün insani gelişmeye dönük yatırımlara ayrılması durumunu, dikey eksenini kestiği nokta ise kaynakların tümünün yurtiçi katma değeri yükseltecek yatırımlara ayrılması durumunu göstermektedir.

Şekil 1. Temsili sosyal plancının dengesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu durumda, yukarıda ifade edilen kısıt fonksiyonu veri iken amaç fonksiyonu gerçekleşirse Şekil 1'deki e_1 noktasında şu eşitlik sağlanmış olur:

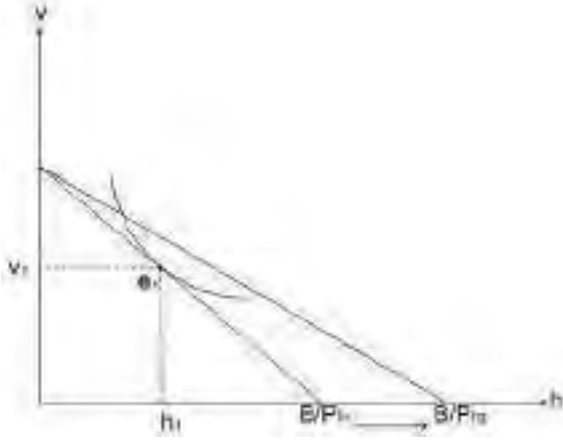
$$\frac{ME_v}{P_v} = \frac{ME_h}{P_h}$$

Buradaki ME_v yurtiçi katma değeri arttırmaya dönük yatırımların refah üzerindeki marjinal etkisi, ME_h ise insani gelişmeye dönük yatırımların refah üzerindeki marjinal etkisidir.

Eğer diğer değişkenler sabitken insani gelişmeye dönük yatırımların maliyeti veya fiyatı düşerse Şekil 1, Şekil 2'deki gibi değişir. Bu durumda, bütçe doğrusu öncekine kıyasla yatık hale gelir. Böyle bir durumda, e_1 denge noktası değildir.

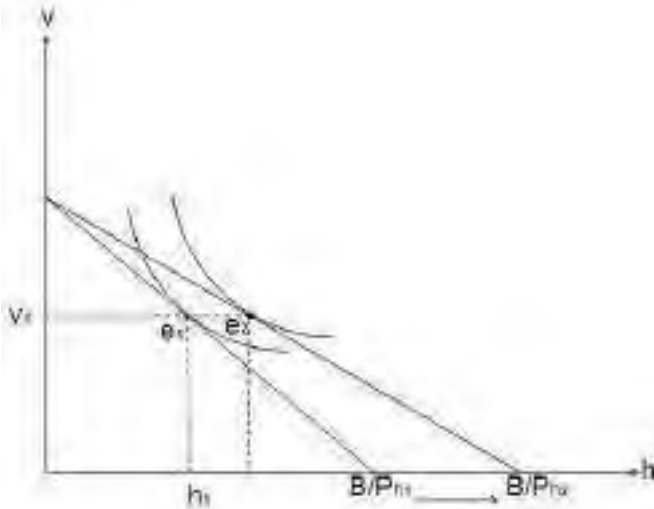
Şekil 2. İnsani gelişmeye dönük yatırımların maliyetinin düşmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

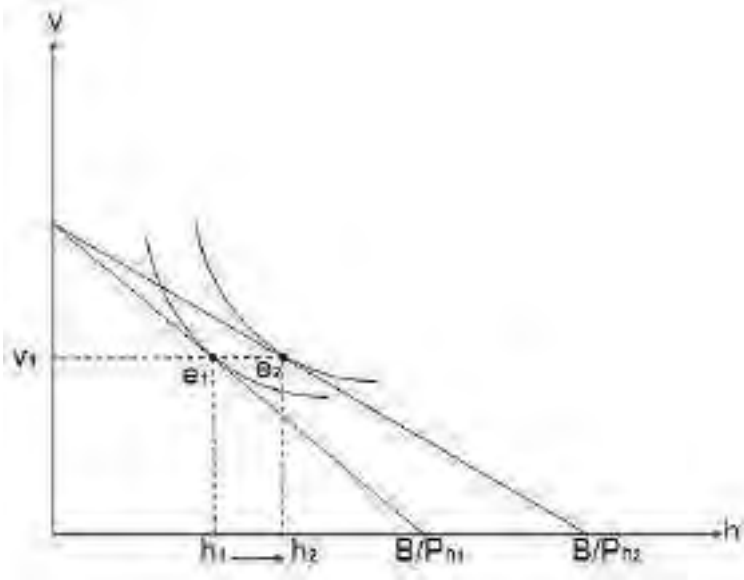
Yeni denge noktası Şekil 3'te gösterilmiştir. Şekil 3'teki yeni denge noktası e_2 'de gerçekleşmiştir. Bu noktada, yeni bütçe doğrusu daha yukarıda bulunan konveks eğriye e_2 noktasında teğettir. Şekil 4'te ise yeni denge noktasına karşılık gelen yatay eksen gösterilmiştir. Şekil 4'ten takip edileceği üzere, yeni denge noktasında kaynakların insani gelişmeye dönük yatırımlara ayrılan kısmı artmıştır. Diğer taraftan, dikey ekseninde bir değişiklik olmadığı varsayıldığında, yurtiçi katma değeri yükseltecek yatırımlara ayrılan kaynak değişmemiştir. Daha önemlisi, yeni dengenin gerçekleştiği koşullarda eş-refah eğrisi daha yukarıda olduğu için toplumun refahı artmıştır.

Şekil 3. İnsani gelişmeye dönük yatırımların maliyetinin düşmesi sonucunda temsili sosyal plancının yeni dengesi I

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

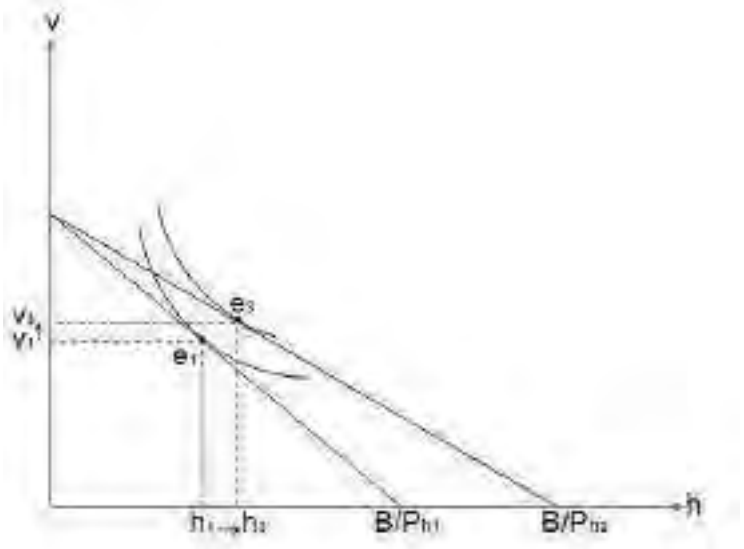
Şekil 4. İnsani gelişmeye dönük yatırımların maliyetinin düşmesi sonucunda temsili sosyal plancının yeni dengesi I- devamı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Diğer taraftan, dentedeki değişim Şekil 4'teki gibi olmak zorunda değildir. Şekil 5'teki gibi bir değişim olduğunda, hem dikey eksen hem de yatay eksen de bir artış meydana gelmiş olabilir. Şekil 4, Şekil 5 veya bir başka durumun meydana gelmesi insani gelişmeye dönük yatırımların ve yurtiçi katma değere dönük yatırımların, yatırım maliyetlerine duyarlılığına bağlı olmaktadır. Ayrıca, Şekil 5'te de, Şekil 4'te olduğu gibi, yeni dengenin gerçekteleştiği koşullarda eş-refah eğrisi daha yukarıda olduğu için toplumun refahı artmıştır.

Şekil 5. İnsani gelişmeye dönük yatırımların maliyetinin düşmesi sonucunda temsili sosyal plancının yeni dengesi II

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Burada olasılıklar çoğaltılabilirse de mevcut kısıtlar altında, diğer örneklere yer verilmemiştir.

3. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, kalkınmaya ilişkin kararların bir tercih içerdiniğini göstererek olası tercih kümelerini betimlemek idi.

Bu bağlamda, giriş bölümünde vurgulandığı üzere kalkınma amacı tercihleri, iktisadi büyümeyi amaçlamak ve insani gelişmeyi amaçlamak şeklinde ikiye indirgenmiştir. Bu saptamanın ardından, söz konusu iki seçenek arasındaki seçim mikroiktisadi olarak basit bir şekilde gösterilmiştir.

Çalışmada vurgulanan sonuca göre; hükümetler ne sadece yurtiçi katma değeri yükseltmeyi amaçlayarak kaynak dağıtımını yapar ne de sadece insani gelişmeyi odak noktasına yerleştirir; hükümetler bu iki amaç arasındaki seçimi iktisadi göstergeler kullanarak optimize eder. Söz konusu iktisadi göstergeler ise; yurtiçi katma değeri arttırmaya dönük yatırımların marjinal maliyeti ve refah üzerindeki marjinal etkisi, insani gelişmeye dönük yatırımların marjinal maliyeti ve refah üzerindeki marjinal etkisidir.

Böylece, çalışmada yeşil tahvillerin ve benzeri uygulamaların kalkınma tercihleri ile ilişkisi gösterilmiş, kalkınmaya ilişkin karar alıcıların tek bir amaca yönelmediği farklı amaçları optimize ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca söz konusu optimizasyon için çeşitli göstergelerin dikkate alınması gerektiği de tespit edilmiştir.

Çalışmada refah teorisinin çok kısıtlanmış bir hali kullanılarak analiz yapılmıştır. İlerleyen çalışmada, refah teorisinin matematiksel içeriği de eklenerek yukarıdaki çözümlemenin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

4. KAYNAKLAR

- Açar, F. (2021) Ekolojik İktisat Açısından Yeşil Tahvilin Değerlendirilmesi, *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, 1 (1), 50-63.
- Dumlu, T., & Keleş, E. (2023). Kurumsal Yeşil Tahviller ve Firma Değeri: Türkiye Uygulamaları. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 261-269.
- Erdoğan, D. (2022). İklim Değişikliğinin Etkilerini Azaltma Yolunda Finansal Bir Çözüm Önerisi Olarak Yeşil Tahvil Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 102-124
- Komşuoğlu Yılmaz, N. (2019). Sürdürülebilirlik Perspektifiyle Finansa Yeni Bir Yaklaşım: Yeşil Finans Ve Uygulamaları. *Florya Ekonomi Politikası Günlükleri*, 5(2), 139-160 .
- Kurtoğlu, S., & Çakan, C. D. (2024). Sürdürülebilir Ekonomide Yeşil Tahvil ve Bir Türkiye Örneği. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(44), 523-534.
- Menteşe, B. (2021). Yeşil Tahvilin Gelişimi ve Türkiye'deki Uygulamaları. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 94-117.
- Turguttopbaş, N. (2020). Sürdürülebilirlik, Yeşil Finans ve İlk Türk Yeşil Tahvil İhracı. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 267-283.
- Zengin, B., & Aksoy, G. (2021). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Yeşil Pazarlama Ve Yeşil Finans Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 362-379.

CURRENT FINDINGS ON DEVELOPMENT GAP
KALKINMA AÇIĞINA İLİŞKİN GÜNCEL BULGULAR

MERTER MERT¹

¹Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,
0000-0001-5359-1041

Özet

Kalkınma açığı, görece ileride olan bir ülke veya ülke grubu ile görece geride olan bir ülke veya ülke grubu arasındaki gelişmişlik farkını gösterir. Bu farkın hesaplanması için göstere olarak genellikle kişi başına reel gelir kullanılır. Bu çalışmanın amacı, Dünya Bankası'nın son güncel verilerini kullanarak ülkeler arasındaki kalkınma açığına ilişkin hesaplamalar yapmaktır. Çalışmanın yöntemi; belirli bir başlangıç değerine sahip ülkelerin belirli bir dönemdeki yıllık ortalama büyüme oranlarının devam edeceği varsayımı altında, gelecekteki reel gelirlerinin eşitlenmesinden hareketle yapılan hesaplamalara dayanmaktadır. Çalışmada zaman cinsinden kalkınma açığını hesaplamak amacıyla reel gelirin başlangıç değerleri ve yıllık ortalama büyüme oranları kullanılmıştır. Diğer taraftan, yukarıdaki hesaplama sürecini uygulamadan önce ülkeler seçilmiştir. Ülkelerin seçiminde önce 2023 yılında Dünya GSYH'sinin en azından % 1'lik payını oluşturan ülkeler belirlenmiş, ardından bunların 2023 Dünya GSYH'si içindeki yüzde payları göstere olarak kullanılmıştır. Burada GSYH için iki farklı veri kullanılmıştır. Birincisi, satınalma gücü paritesi, aynı para birimi cinsinden ve 2021 fiyatlarıyla hesaplanmış reel değerleri gösterirken, diğeri aynı para birimi cinsinden ve 2015 fiyatlarıyla hesaplanmış reel değerleri göstermektedir. Böylece, söz konusu göstergeler kullanılarak Birleşik Devletler, Avustralya, Birleşik Krallık, Kanada, Almanya, Fransa, Japonya, Kore Cumhuriyeti, İtalya, İspanya, Suudi Arabistan, Türkiye, Çin, Rusya Federasyonu, Meksika, Brezilya, Endonezya, Mısır Arap Cumhuriyeti ve Hindistan seçilmiştir. Ülkelerin seçiminin ardından gerekli hesaplamalar yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kalkınma açığı, Dünya ekonomisi, Türkiye.

Abstract

Development gap shows the difference in the level of development between a relatively advanced country or group of countries and a relatively lagging country or group of countries. The indicator for calculating this difference is usually real income per capita. The aim of this study is to make calculations regarding the development gap between countries using the latest updated data from the World Bank. The method of the study is based on the calculations made by equalizing the future real incomes of countries with a certain initial value under the assumption that their annual average growth rates in a certain period will continue. In the study, in order to calculate the development gap, the initial values of real income and annual average growth rates were used. Before applying the above calculation process, at first, countries were selected. In selecting the countries, firstly the countries that constitute at least 1% of the world GDP in 2023 were determined, and then their percentage shares in the world GDP in 2023 were used as indicators.

Thus, using the indicators above, the United States, Australia, the United Kingdom, Canada, Germany, France, Japan, Republic of Korea, Italy, Spain, Saudi Arabia, Türkiye, China, the Russian Federation, Mexico, Brazil, Indonesia, the Arab Republic of Egypt, and India were selected. After the selection of the countries, the necessary calculations were made.

Keywords: Development gap, World economy, Türkiye.

1. GİRİŞ

Bir ülke veya ülke grubu ile bir başka ülke veya ülke grubu arasındaki gelişmişlik farkı kalkınma açığı anlamına gelir. Kalkınma açığının hesaplanmasında sıklıkla kişi başına reel gelir bir gösterge olarak kullanılır. Bu durumda, kalkınma açığının kapatılmaya çalışılması, bir ülkenin diğerini yakalaması ile aynı anlama gelir. Karar alıcılar, kalkınma açığının kapatılması yani yakalamayı amaç olarak belirlemişse, bunun anlamı kalkınmaya ilişkin bir tercih yapılarak ülkelerarası ekonomik rekabette avantaj sağlanmak istenmesidir. Yakalama kavramı ve kalkınma açığı, kalkınma iktisadına ilişkin literatürde yer alan eski bir tartışmadır. Bu nedenle, mevcut çalışma kalkınma iktisadına ilişkin literatürde eski bir tartışma olarak düşünülebilir. Diğer taraftan, günümüzde ülkelerin güç savaşları göz önünde bulundurulduğunda ülkelerarası rekabetin hala kalkınma politikalarında belirleyici olduğunu savunmak mümkündür.

Mevcut çalışmada, Dünya Bankası'nın son güncel verileri kullanılarak ülkeler arasındaki kalkınma açığına ilişkin hesaplamalar yapılması amaçlanmıştır. Çalışmada kullanılan yöntem iki aşamalıdır. Buna göre, önce bir ölçüte göre ülke seçimi yapılmış ve ardından kalkınma açığına ilişkin sonraki başlıkta izah edilen hesaplama süreci kullanılmıştır.

İzleyen bölümde yöntem ve veri sunulmuş, ardından gelen başlıkta ise bulgulara yer verilmiştir. Son bölüm sonuç bölümüdür.

2. YÖNTEM VE VERİ

Bu başlık altında kalkınma açığına ilişkin hesaplama yöntemi gösterildikten sonra, ülkelerin seçimine ilişkin kullanılan ölçüt açıklanmıştır. Kalkınma açığına ilişkin hesaplama yöntemi standart bir açıklama içermekle birlikte mevcut çalışmada, daha önceki çalışmamızda (Mert, 2021) kullanılan yöntem tekrarlanmıştır.

2.1. Kalkınma Açığına İlişkin Hesaplama Yöntemi

Kalkınma açığını hesaplayabilmek için önce görece ileri olan ülke için t dönemindeki kişi başına hasıla düzeyi $Y_A(t)$ şöyle gösterilir.

$$Y_A(t) = Y_{A,I} \cdot e^{g_a t}$$

Buradaki $Y_{A,I}$ görece gelişmiş ülkenin başlangıç yılı kişi başına hasılası iken e doğal logaritma tabanını, g_a görece gelişmiş ülkenin yıllık ortalama büyüme oranını ve t zamanı temsil etmektedir. Aynı simgeler görece geri kalmış ülke olan B için de tanımlanır ve görece geri olan ülke için kişi başına hasıla düzeyi $Y_B(t)$ şöyle gösterilir.

$$Y_B(t) = Y_{B,I} \cdot e^{g_b t}$$

Eğer görece geri olan ülke ileri ülkeyi yakalamış ve kalkınma açığını kapatmış olsaydı şu eşitlik sağlanmış olurdu:

$$Y_A(t) = Y_B(t)$$

$$Y_{A,I} \cdot e^{g_a t} = Y_{B,I} \cdot e^{g_b t}$$

Bu eşitlikte zaman değişkeni yalnız bırakılacak şekilde aşağıdaki gibi bir bir çözümlene yapılır.

$$\frac{Y_{A,I}}{Y_{B,I}} = e^{g_b t - g_a t}$$

$$\frac{Y_{A,I}}{Y_{B,I}} = e^{(g_b - g_a)t}$$

$$\ln\left(\frac{Y_{A,I}}{Y_{B,I}}\right) = \ln e^{(g_b - g_a)t}$$

$$\ln\left(\frac{Y_{A,I}}{Y_{B,I}}\right) = (g_b - g_a)t$$

$$\frac{\ln\left(\frac{Y_{A,I}}{Y_{B,I}}\right)}{g_b - g_a} = t$$

Böylece, elde edilen son eşitlik, belirli bir dönemdeki yıllık ortalama büyüme eğilimine sahip görece geri kalmış bir ülkenin görece ileri bir başka ülkeyi kaç yılda yakalayabileceğini göstermektedir.

Mevcut çalışmada görece kalmış ülkelerin görece ileri olan ülkeleri kaç yılda yakalayabileceği yukarıda elde edilen son eşitlik kullanılarak hesaplanmıştır.

2.2. Ülkelerin Seçimi

Kalkınma açığını hesaplayabilmek için önce hangi ülkelerin seçileceği sorunu vardır. Bu çalışmada, ülkelerin seçiminde, ilgili ülkenin 2023 yılında Dünya GSYH'sinin en azından % 1'lik payını oluşturması ölçüt olarak kullanılmıştır. Tablo 1'de Dünya Bankası veri tabanına göre 2023 yılında Dünya GSYH'sinin en azından % 1'lik payını oluşturan ülkelerin 2023 yılındaki Dünya GSYH'si içindeki yüzde payları gösterilmiştir. Tablo 1'deki veriler satınalma gücü paritesi, aynı para birimi cinsinden ve 2021 fiyatlarıyla hesaplanmış reel değerleri içermektedir. Diğer taraftan, Dünya Bankası veri tabanında yer alan bir başka hesaplamada, 2023 yılında Dünya GSYH'sinin en azından % 1'lik payını oluşturan ülkelerin 2023 yılındaki Dünya GSYH'si içindeki yüzde payları, aynı para birimi cinsinden ve 2015 fiyatlarıyla hesaplanmış reel değerleri içerecek şekilde verilmiştir (bkz. Tablo 2). Mevcut çalışmada ülkelerin seçimi için iki veri seti de kullanılmıştır.

Tablo 1. 2023 yılında Dünya GSYH'sinin en azından % 1'lik payını oluşturan ülkelerin 2023 Dünya GSYH'si içindeki yüzde payları (GSYH satınalma gücü paritesi, aynı para birimi (dolar) cinsinden ve 2021 fiyatlarıyla hesaplanmış reel değerlerin yüzdesini göstermektedir)

Sıra	Ülke	Yüzde pay
1	Çin	18,834
2	Birleşik Devletler	14,874
3	Hindistan	7,903
4	Rusya Federasyonu	3,508
5	Japonya	3,475
6	Almanya	3,154
7	Brezilya	2,422
8	Endonezya	2,356
9	Fransa	2,270
10	Birleşik Krallık	2,231
11	İtalya	1,868
12	Türkiye	1,771
13	Meksika	1,733
14	Kore Cumhuriyeti	1,577
15	İspanya	1,352
16	Kanada	1,350
17	Mısır Arap Cumhuriyeti	1,153
18	Suudi Arabistan	1,105

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından hareketle yazar tarafından hesaplanmıştır. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.KD?end=2023&skipRedirection=true&start=1990&view=map&year=2023>, Erişim tarihi: 25.07.2024.

Tablo 1'e göre, Türkiye 2023 yılında Dünya GSYH'sinin en azından % 1'lik payını oluşturan ülkeler sıralamasında on ikinci iken, Tablo 2'ye göre on altıncı sırada yer almıştır. Tablo 1'e göre, Dünya GSYH'sini üreten ülkeler arasında Çin birinci sırada iken, Tablo 2'de Birleşik Devletler ilk sırada yer almıştır. Böylece, gerek Tablo 1 gerekse Tablo 2 incelendiğinde ele alınması gereken ülkelerin listesi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. 2023 yılında Dünya GSYH'sinin en azından % 1'lik payını oluşturan ülkelerin 2023 Dünya GSYH'si içindeki yüzde payları (GSYH aynı para birimi cinsinden (dolar) ve 2015 fiyatlarıyla hesaplanmış reel değerlerin yüzdesini göstermektedir)

Sıra	Ülke	Yüzde pay
1	Birleşik Devletler	23,459
2	Çin	18,501
3	Japonya	4,974
4	Almanya	3,902
5	Birleşik Krallık	3,461
6	Hindistan	3,446
7	Fransa	2,862
8	İtalya	2,138
9	Brezilya	2,106
10	Kanada	1,917
11	Kore Cumhuriyeti	1,901
12	Avustralya	1,760
13	Rusya Federasyonu	1,642
14	İspanya	1,462
15	Meksika	1,429
16	Türkiye	1,345
17	Endonezya	1,270

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından hareketle yazar tarafından hesaplanmıştır. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?end=2023&skipRedirection=true&start=1990&view=map&year=2023>, Erişim tarihi: 25.07.2024.

Tablo 3'te, ilk iki tablodaki ülkelerin kişi başına reel gelirleri sıralanmıştır. Bu tabloya göre Türkiye on ikinci sıradadır. Çin ise Türkiye'yi takip etmektedir. Tablo 3'te ilk sırada Birleşik Devletler, ikinci sırada Avustralya ve üçüncü sırada Birleşik Krallık yer almaktadır.

Son olarak, Tablo 4'te ve Tablo 5'te kalkınma açığının hesaplanması için kullanılan veriler gösterilmiştir. Dikkat edilirse, Tablo 4'te kişi başına reel gelir verileri, Tablo 5'te ise toplam reel gelir verileri yer almaktadır. Kalkınma açığı sıklıkla kişi başına reel gelir kullanılarak yapılırsa da mevcut çalışmada toplam reel gelir kullanılarak da kalkınma açığı hesaplanmıştır. Bu nedenle, Tablo 5'e de yer verilmiştir.

Tablo 3. 2023 yılında Dünya GSYH'sinin en azından % 1'lik payını oluşturan ülkelerin 2023 yılındaki kişi başına GSYH'si (kişi başına GSYH aynı para birimi cinsinden (dolar) ve 2015 fiyatlarıyla hesaplanmış reel değerleri göstermektedir, Tablo 1 ve Tablo 2'deki tüm ülkeler alınmıştır)

Sıra	Ülke	Değer
1	Birleşik Devletler	65.020,35
2	Avustralya	61.340,71
3	Birleşik Krallık	47.005,12
4	Kanada	44.388,40
5	Almanya	42.878,81
6	Fransa	38.975,58
7	Japonya	37.079,11
8	Kore Cumhuriyeti	34.121,02
9	İtalya	33.774,02
10	İspanya	28.046,95
11	Suudi Arabistan	21.006,15
12	Türkiye	14.630,37
13	Çin	12.174,00
14	Rusya Federasyonu	10.420,57
15	Meksika	10.326,95
16	Brezilya	9.032,11
17	Endonezya	4.247,85
18	Mısır Arap Cumhuriyeti	4.177,62
19	Hindistan	2.239,25

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanı.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?end=2023&skipRedirection=true&start=1990&view=map&year=2023>, Erişim tarihi: 25.07.2024.

Tablo 4. Seçilen ülkelerin başlangıç (2000) yılındaki kişi başına reel GSYH'si ve 2000-2023 dönemindeki yıllık ortalama büyüme oranı

Sıra	Ülke	Başlangıç yılı (2000) değeri (satınalma gücü paritesi, aynı para birimi (dolar) cinsinden ve 2021 fiyatlarıyla)	2000-2023 dönemindeki yıllık ortalama büyüme oranı
1	Birleşik Devletler	48.616,26	0,012114267
2	Avustralya	45.858,58	0,012120059
3	Birleşik Krallık	38.918,46	0,007866165
4	Kanada	37.906,86	0,006576923
5	Almanya	34.490,076	0,009071091
6	Fransa	33.592,47	0,006193057
7	Japonya	31.430,63	0,006886283
8	Kore Cumhuriyeti	16.995,56	0,029040065
9	İtalya	32.350,90	0,001793746
10	İspanya	23.937,97	0,006600586
11	Suudi Arabistan	17.139,19	0,008476978
12	Türkiye	6.454,57	0,034096292
13	Çin	2.193,90	0,07140098
14	Rusya Federasyonu	5.323,67	0,02798415
15	Meksika	9.655,60	0,002800793
16	Brezilya	6.745,86	0,01216074
17	Endonezya	1.845,23	0,034742124
18	Mısır Arap Cumhuriyeti	2.517,58	0,021101752
19	Hindistan	755,48	0,045272504

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanı.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?end=2023&skipRedirection=true&start=1990&view=map&year=2023>, Erişim tarihi: 25.07.2024 ve yazarın hesaplamaları.

Tablo 5. Seçilen ülkelerin başlangıç (2000) yılındaki toplam GSYH'si ve 2000-2023 dönemindeki yıllık ortalama büyüme oranı

Sıra	Ülke	Başlangıç yılı (2000) değeri (satınalma gücü paritesi, aynı para birimi (dolar) cinsinden ve 2021 fiyatlarıyla)	2000-2023 dönemindeki yıllık ortalama büyüme oranı
1	Birleşik Devletler	15.535.642.028.440,40	0,019255668
2	Avustralya	845.827.447.438,27	0,026136954
3	Birleşik Krallık	2.639.231.904.948,61	0,01407148
4	Kanada	1.462.709.981.458,80	0,017723705
5	Almanya	4.093.907.265.673,19	0,010206356
6	Fransa	2.899.119.271.787,45	0,010877377
7	Japonya	4.974.792.351.105,40	0,006115005
8	Kore Cumhuriyeti	1.184.127.626.613,68	0,033014302
9	İtalya	2.874.401.132.904,52	0,003103985
10	İspanya	1.605.075.384.811,72	0,013932775
11	Suudi Arabistan	871.439.586.344,64	0,030944913
12	Türkiye	973.419.215.453,35	0,046005606
13	Çin	5.036.769.057.117,47	0,076021163
14	Rusya Federasyonu	2.977.274.996.668,97	0,02789943
15	Meksika	2.046.789.116.005,03	0,014130286
16	Brezilya	2.437.186.456.558,21	0,020805158
17	Endonezya	1.308.649.633.295,11	0,04556002
18	Mısır Arap Cumhuriyeti	729.490.135.696,29	0,04014258
19	Hindistan	3.279.034.495.944,35	0,057722131

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanı.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?end=2023&skipRedirection=true&start=1990&view=map&year=2023>, Erişim tarihi: 25.07.2024 ve yazarın hesaplamaları.

Çalışmada, zaman kısıtı nedeniyle Tablo 4'te yer alan on dokuz ülke arasında da bir seçim yapılmıştır. Buna göre, Çin, Kore, Rusya ve Türkiye'nin, kendilerinin önünde olan ülkelerin kişi başına reel gelirlerine kaç yıl sonra ulaşabileceği hesaplanmıştır. Toplam reel gelir açısından ise sadece Türkiye'ye ilişkin bir hesaplama yapılmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 6’da yöntem başlığında gösterilen hesaplama sürecine ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo 6’ya göre, 2000-2023 dönemindeki yıllık ortalama büyüme oranları veri iken, Çin’in Birleşik Devletler’in kişi başına reel gelir seviyesine ulaşma zamanı yaklaşık 52 yıl, Türkiye’nin kişi başına reel gelirine ulaşma süresi ise yaklaşık 29 yıldır. Yine 2000-2023 dönemindeki eğilimin devam edeceği kabul edildiğinde Türkiye’nin Birleşik Devletler’in kişi başına reel gelir seviyesine ulaşma süresi yaklaşık 92 yıl olarak hesaplanmıştır. Aynı hesaplama, yani Türkiye’nin yakalama süresi, Birleşik Krallık için 68 yıl, Japonya için 58 yıl ve Kore için 191 yıldır.

Tablo 6. Kişi başına reel gelir açısından satırlardaki ülkelerin sütunlarda yer alan ülkeleri yakalama süreleri (yıl)

	Birleşik Devletler	Avusturya	Birleşik Krallık	Kanada	Almanya	Fransa	Japonya	Kore Cum.	İtalya	İspanya	Suudi Arabistan	Türkiye
Çin	52	51	45	44	44	42	41	48	39	37	33	29
Kore Cum.	62	59	39	36	35	30	28	-	-	-	-	-
Rusya Federasyonu	139	136	99	92	99	85	84	...	69	70	60	...
Türkiye	92	89	68	64	67	59	58	191	50	48	38	-

Kaynak: Yazarın hesaplamaları. Not: “...” ifadesi 2000-2023 yıllık ortalama büyüme oranına göre yakalama olamayacağını göstermektedir. “-“ ifadesi satırdaki ülkenin 2023 yılında sütündeki ülkenin zaten önünde veya ona eşit olması nedeniyle yakalama hesaplamasının yapılmadığını göstermektedir.

Her ne kadar kalkınma açığı sıklıkla kişi başına reel gelir için yapılsa da, mevcut çalışmada toplam reel gelir değerleri üzerinden de en azından Türkiye için bir hesaplama yapılmıştır. Tablo 7’de söz konusu bulgular gösterilmiştir. Buna göre, 2000-2023 dönemindeki büyüme eğiliminin devam edeceği varsayımı altında, Türkiye toplam reel gelir açısından Birleşik Devletler’i 104, Birleşik Krallık’ı ve Fransa’yı 31, Almanya’yı 40, Japonya’yı 41, İtalya’yı 25 ve Rusya’yı 62 yılda yakalayabilmektedir. Diğer taraftan, Türkiye’nin toplam reel gelir büyüme eğilimi Çin ve Hindistan’ın büyüme eğiliminden küçük olması nedeniyle, Türkiye bu koşullarda söz konusu iki ülkeyi yakalayamamaktadır.

Tablo7. Toplam reel gelir açısından Türkiye'nin sütunlarda yer alan ülkeleri yakalama süreleri (yıl)

	Çin	Birleşik Devletler	Avusturya	Birleşik Krallık	Kanada	Almanya	Fransa	Japonya	Kore Cumhuriyeti	İtalya	İspanya	Suudi Arabistan	Rusya Federasyonu	Hindistan
Türkiye	...	104	-	31	-	40	31	41	-	25	-	-	62	...

Kaynak: Yazarın hesaplamaları. Not: “...” ifadesi 2000-2023 yıllık ortalama büyüme oranına göre yakalama olamayacağını göstermektedir. “-“ ifadesi satırdaki ülkenin 2023 yılında sütundaki ülkenin zaten önünde veya ona eşit olması nedeniyle yakalama hesaplamasının yapılmadığını göstermektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, önce ülkelerin dünya üretimi içindeki yüzde payı 2023 yılı için hesaplanarak dünyadaki mevcut ekonomik gücün görünümü incelenmiştir. Burada ölçüt olarak, ülkelerin 2023 yılındaki dünya üretiminin en azından % 1'ini üretmesi kullanılmıştır. Bu ölçüte göre tespit edilen ülkelerin bir kısmı için, 2000-2023 dönemindeki eğilimin önümüzdeki süreçte de devam edeceği varsayımı altında kalkınma açığının ne kadar sürede kapanacağı hesaplanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, dünya üretiminde en yüksek paya sahip ülkeler Çin ve Birleşik Devletler'dir. Veri setine göre birinci sıradaki ülke değişebilmektedir. 2000-2023 dönemindeki eğilimin önümüzdeki süreçte de devam edeceği varsayımı altında, Türkiye'nin Birleşik Devletler'in kişi başına reel gelir düzeyine erişme süresi yaklaşık 92 yıl, toplam reel gelir seviyesine erişme süresi ise yaklaşık 104 yıldır. Türkiye, kişi başına reel gelir açısından Çin'den daha ileride bir ülke olmasına karşın toplam reel gelir açısından, 2000-2023 dönemindeki eğilimin önümüzdeki süreçte de devam edeceği varsayımı altında, Çin'i yakalayamayacağı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye 2023 yılı itibariyle toplam reel gelir açısından Kore ve Kanada'nın zaten önündedir.

Bu bulgular, ekonomik gücü neyin belirlediği sorusunu gündeme getirmektedir. Eğer ülkeler iktisadi büyüme teorisinde sıklıkla yapıldığı üzere fert başına reel gelir açısından değerlendirilirse başka, üretim imkânları eğrisi kullanılarak yapılan iktisadi büyüme çözümlerinden yola çıkılarak toplam reel gelir açısından değerlendirilirse başka yorumlar yapılacaktır. İlkinde büyümenin tanımı fert başına reel gelirdeki sürekli artış iken, ikincisinde büyümenin tanımı üretim kapasitesindeki artıştır. Tanımlamadaki bu başlangıç noktası, ülkelerin iktisadi gücünün karşılaştırılmasında da bir başlangıç noktasıdır. Mevcut çalışma ile bu farka dikkat çekilmiştir. İlerleyen çalışmada, bu bağlamda iktisadi gücün değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmaktadır.

5. KAYNAKLAR

Mert, Merter (2021). Development Gap of Turkey from Various Perspectives. 9th International Congress on Social Sciences - Humanities and Education, İstanbul, 22-23 February, 2021, Proceedings Book, 372-378.

THE VIEW OF ACCOUNTING PROFESSIONALS ON INTEGRATED REPORTING
ENTEĞRE RAPORLAMAYA MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ BAKIŞI

MUSTAFA GENÇ¹, AHMET YANIK²

¹Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5897-9010

²Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-7283-2557

Özet

Günümüzde yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmeler; mevcut finansal raporları, paydaşların bilgi taleplerini karşılamada beklentileri karşılayamaz hale getirmiştir. Bu noktada söz konusu raporların; performans değerlendirme, finansal olmayan bilgilerin paylaşımı ve geleceğe ilişkin bilgi aktarmada yetersiz oluşu entegre raporlama kavramını ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkmasındaki dinamiklerden hareketle finansal bilgileri finansal olmayan bilgilerle birlikte sunan entegre raporlama, bahsi geçen gelişmeler ışığında oluşan bilgi ihtiyacını karşılamayı hedeflemektedir. Söz konusu hedefler dikkate alınarak yapılan bu çalışmada entegre raporlama sürecinde önemli bir paydaş olan muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının konumu dikkate alındığında çalışmanın sonuçlarının entegre raporlama kapsamının genişletilmesinde yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Çalışma dahilinde hazırlanan anket, Trabzon ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına uygulanmıştır. Çalışma sonucunda muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya genel olarak olumlu yaklaştıkları ve bakış açılarının cinsiyet, yaş, eğitim durumu, mesleki deneyim ve entegre raporlama ile ilgili eğitim alma durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Raporlama, Entegre Raporlama, Muhasebe Meslek Mensupları

Abstract

Today's economic and technological developments have rendered existing financial reports unable to meet the expectations of stakeholders in meeting their information demands. At this point, the inadequacy of these reports in performance evaluation, sharing of non-financial information and conveying information about the future has led to the concept of integrated reporting. Integrated reporting, which presents financial information together with non-financial information based on the dynamics of its emergence, aims to meet the need for information in the light of the aforementioned developments. Considering these objectives, this study aims to determine the views of accounting professionals, who are important stakeholders in the integrated reporting process, on integrated reporting. When the position of accounting professionals is taken into consideration, it is thought that the results of the study will provide guidance in expanding the scope of integrated reporting. The survey prepared within the context of the study was applied to accounting professionals operating in Trabzon province. As a result of the study, it has been determined that accounting professionals generally have a positive approach to integrated reporting and their perspectives differ according to gender, age, educational background, professional experience and the status of receiving training on integrated reporting.

Keywords: Financial Reporting, Integrated Reporting, Accounting Professionals

1. GİRİŞ

İşletmeler, çevrelerinde yer alan paydaşların bilgi ihtiyacını karşılamak için finansal ve finansal olmayan raporlar hazırlamaktadırlar. Fakat yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmeler, işletmelerin risklerini ve fırsatlarını çeşitlendirmiş ve bunun sonucunda finansal raporlar paydaşların bilgi ihtiyacını karşılamada tek başına yetersiz hale gelmiştir. Bu noktada işletmelerin mevcut durumu, finansal performansı ve nakit akışlarıyla ilgili bilgi paylaşımına imkan sağlayan finansal raporlar; tarihi bilgileri içeriyor olmasıyla, finansal olmayan bilgilere yer vermemesiyle ve finansal raporlama standartlarının karmaşıklığını barındırmasıyla tüm paydaşlar tarafından tartışma konusu haline getirilmiştir. Bununla birlikte kurumsal sosyal sorumluluk/sürdürülebilirlik raporları gibi farklı isimlerle anılan finansal olmayan raporlarda tek başlarına pek çok açıdan eksik ve yetersiz bulunmaktadır. Bilakis bu raporların finansal raporlamaya göre daha geç yayınlanması, finansal performanstan bağımsız olması ve genellikle bağımsız denetime tabi tutulmaması bu raporların eksiklikleri olarak sıralanmaktadır. Finansal ve finansal olmayan raporlamanın burada ifade edilen eksikliklerini gidermek ve kurumsal raporlamada gelişen dünyaya ayak uydurmak amacıyla faaliyet raporları ile başlayıp, kurumsal sosyal sorumluluk raporları ve sürdürülebilirlik raporları devam eden süreçte son olarak entegre raporlama kavramı ortaya çıkmıştır. Bu noktada paydaşların sürekli değişen ve gelişen bilgi ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen entegre raporlama; finansal raporlar ile çevresel, sosyal ve yönetsel bilgilerin entegre bir şekilde paydaşlara sunulmasını ifade etmektedir. Aynı zamanda entegre raporlama, olası risk ve fırsatların işletmelerin sermayeleri üzerinde muhtemel etkilerinin paydaşlara bildirilmesini sağlamaktadır. Entegre raporlama, en önemlisi entegre düşünceyi gerektirmektedir. Bu noktada entegre düşünce, işletmenin yararlandığı sermaye öğelerinin tamamının ve işletmenin fonksiyonel birimleri arasındaki tüm ilişkilerin dikkate alınmasını içerir. Bu sayede entegre raporlamanın işletmelerin iş yapma kültürlerinde değişiklikleri ve performanslarında önemli artışları beraberinde getirmesi beklenmektedir (Doğan ve Yunusova; 2021: 344; Zozik ve Doğan, 2021: 84).

Türkiye’de entegre raporlamayla ilgili farkındalık oluşturmak ve entegre raporlamayı yaygınlaştırmak amacıyla Entegre Raporlama Türkiye Ağı (ERTA) kurulmuştur (ERTA, 2024). ERTA’nın internet sitesinde ülkemizde entegre raporlama yapan sınırlı sayıda işletme ve kurumun olduğu gözlemlenmiştir. Ülkemizde az sayıda işletme ve kurumun entegre raporlama yaptığı dikkate alındığında söz konusu raporlama ile ilgili ülkemizde bir farkındalık sorununun olduğunu ifade edilebilir. Buradan hareketle çalışmada entegre raporlamanın hazırlanması, sunulması ve uygulamada kapsamının genişletilmesi hususlarında önemli rolleri olduğu ve olacağı düşünülen muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının konumu dikkate alındığında çalışmanın ileride gerçekleştirilecek entegre raporlama ile ilgili içerik, kapsam ve eğitim çalışmalarına katkı sağlayacağı ve bu konularda yönlendirici olabileceği düşünülmektedir. Çalışma kapsamında Topal (2019) tarafından yapılan çalışmadan hareketle muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya yönelik bakış açılarının tespit edilmesi amacıyla hazırlanan anket, Trabzon Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (TSMMMO)’na bağlı olarak faaliyet gösteren meslek mensuplarına uygulanmıştır. Çalışmanın sonraki bölümünde ilgili literatürdeki çalışmaların özetlerine yer verilmiştir. Sonrasında çalışmanın yöntem bölümünde çalışmanın amacı, literatüre katkısı, ana kütlesi ve örnekleme belirtilmiştir. Bu bölümde ayrıca çalışma kapsamında yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen verilerin analizinde kullanılan istatistiksel testler açıklanmıştır.

Bulgular bölümünde, yapılan istatistiki analizlerin sonuçları özetlenerek sunulmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında ise, istatistiki analiz sonuçları değerlendirilmiş, önceki çalışmaların bulgularıyla karşılaştırılmış ve sonraki çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde işletmelerin finansal ve finansal olmayan bilgilerini bir araya getirerek oluşturulan entegre raporlama ile ilgili literatürde yer alan farkındalık çalışmalarına yer verilmiştir. Güney Afrika borsasında işlem gören işletmelerin üst düzey yöneticilerinin entegre raporlama ile ilgili algılarını ölçmeyi amaçlayan çalışmada söz konusu yöneticilerin daha çok entegre raporlamanın kurumsal itibara olan etkilerine yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca entegre raporlama için işletmelerin yönetim bilgi sistemlerinde önemli değişiklikler yapmaları gerektiği belirlenmiştir (Steyn, 2014).

Solak, Gönen ve Rasgen (2017) tarafından Aydın ve Malatya'da faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına yapılan anketle meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili görüşleri araştırılmıştır. Çalışma kapsamında yapılan analiz sonucunda meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalık düzeylerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte eğitim düzeyi ile entegre raporlama farkındalığı arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, meslek mensuplarının farkındalıklarını artırmak için lisans ve lisansüstü eğitimin önemi vurgulanmış ve üniversite ile iş birliğinin pozitif katkısı ön plana çıkarılmıştır.

Muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya önem verdiği tespit edilen başka bir çalışmada ilgili meslek mensuplarının çalışmaları takip etme ile ilgili yaşadıkları problem ve bilgi teknolojilerini kullanmada yaşadıkları sıkıntı sebebiyle entegre raporlama çalışmalarını gerçekleştiremedikleri belirlenmiştir (Doğan ve Acar, 2019).

Ömürbek ve Kılınç (2019) çalışmalarında Göller bölgesindeki muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili bilgi düzeylerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Yapılan anket çalışması sonucunda, meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalıklarının yeterli seviyede olduğu belirlenmiştir. Ayrıca cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve ünvanın; meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili bilgi düzeyleri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Topal (2019) tarafından yapılan çalışmada Bursa ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalığını belirlemek amacıyla anket çalışması yapılmıştır. Çalışma sonucunda ankete katılan meslek mensuplarının yaklaşık olarak yarısının entegre raporlama konusunda bilgi sahibi olmadığı belirlenmiştir. Entegre raporlama farkındalığı üzerinde; entegre raporlama ile ilgili eğitimi alma durumunun anlamlı etkiye sahip olduğu fakat yaş, eğitim durumu, çalışma şekli ve mesleki deneyim değişkenlerinin anlamlı etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Doğan ve Yunusova (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Kayseri ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında yapılan analizler neticesinde meslek mensuplarının entegre raporlama hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Fakat meslek mensuplarının cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve mesleki deneyimlerinin entegre raporlama farkındalık düzeyleri üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir.

Dede (2022) tarafından yapılan çalışmada muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerinin entegre raporlama farkındalıkları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalığının; cinsiyet, yaş ve mesleki deneyimlerine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Uzun ve Göksun (2023) tarafından yapılan çalışmada muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalıklarını belirlemek amacıyla Ankara ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarına anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda meslek mensuplarının çalışma kapsamında belirlenen entegre raporlama boyutlarına ait farkındalıklarının; eğitim durumu, mesleki deneyim ve ünvana göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Fakat meslek mensuplarının farkındalıklarının cinsiyet ve yaşa göre farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama uygulaması ile ilgili farkındalıklarını belirlemek amacıyla Kayseri ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarına anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada eğitim durumunun entegre raporlama farkındalığını etkilediği ve lisansüstü eğitime sahip meslek mensuplarının farkındalık düzeylerinin diğer eğitim düzeyine sahip meslek mensuplarının farkındalığından anlamlı seviyede farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Entegre raporlamanın uygulanması konusunda görüşlerin test edildiği analiz sonucunda ise, cinsiyet ve ünvana göre bu görüşlerin anlamlı farklılıklar oluşturduğu tespit edilmiştir (Coşkun ve Aksoylu, 2024).

3. YÖNTEM

Bu çalışmada entegre raporlama sürecinde önemli bir paydaş olan muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Potansiyel uygulayıcılar olan meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili mevcut bakış açılarının belirlenmesi, konuyla ilgili bundan sonraki süreçlerde atılacak adımlarda önem arz edeceği düşünülmektedir. Çalışmanın sonuçlarının muhasebe meslek mensuplarının konumu dikkate alındığında entegre raporlama uygulaması ile ilgili alınacak kararlarda yönlendirici olması, çalışmanın literatüre katkısını ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya yönelik bakış açılarının belirlenmesi amacıyla hazırlanan anketin oluşturulmasında Topal (2019) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılmıştır. Söz konusu anket, 8 demografik sorudan ve 35 adet 5'li likertli ifadeden oluşmaktadır. Yapılan güvenilirlik analizinde uygulanan anketin güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alfa) $\alpha=0,883$ olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik analizinde söz konusu katsayı; $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise, ölçek güvenilir değil; $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise, ölçeğin güvenilirliği düşük; $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise, ölçek oldukça güvenilir; $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise, ölçek yüksek derecede güvenilir şeklinde yorumlanır (Karagöz, 2019: 1003). Buradan hareketle çalışmada kullanılan ölçeğin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

TSMMMO'na bağlı olarak faaliyet gösteren 734 muhasebe meslek mensubu, çalışmanın ana kütlelerini oluşturmaktadır (TÜRMOB, 2024). Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde örneklem kapsamına, verilerine en kolay ulaşılabilen bireyler dahil edilmektedir (Kurtuluş, 2010: 63). Anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler analize uygunluk açısından eliminasyona tabi tutulmuş ve 78 muhasebe meslek mensubuna ait cevaplar ile ilgili analizler gerçekleştirilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarına ait demografik özellikler, Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Özellikleri

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
CİNSİYET	Kadın	17	21,8
	Erkek	61	78,2

	Toplam	78	100
YAŞ	35 ve Altı	19	24,4
	36-54	48	61,5
	55 ve Üzeri	11	14,1
	Toplam	78	100
EĞİTİM	Lisans	49	62,8
	Lisansüstü	29	37,2
	Toplam	78	100
MESLEKİ DENEYİM	0-5 yıl	10	12,8
	6-11 yıl	18	23,1
	12-17 yıl	15	19,2
	18-23 yıl	15	19,2
	24 yıl ve üzeri	20	25,6
	Toplam	78	100
ÜN VAN	SMMM	62	79,5
	SMMM-Bağımsız Denetçi	16	20,5
	Toplam	78	100
ÇALIŞMA ŞEKLİ	Bağımlı (Hizmet Akdi ile) Çalışan	18	23,1
	Bağımsız (Serbest) Çalışan	60	76,9
	Toplam	78	100
ENTE GRE RAPOR LAMA İLE İLGİLİ EĞİTİM ALMA DURUMU	Evet	34	43,6
	Hayır	44	56,4
	Toplam	78	100
EĞİTİMİN TÜRÜ	Yüz yüze	15	19,2
	Online	33	42,3

	Hibrit (Hem Yüz Yüze, Hem Online)	30	38,5
	Toplam	78	100

Tablo 1 incelendiğinde çalışma kapsamındaki ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının %21,8'inin kadın; %78,2'inin ise, erkek olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların çoğunluğunu; 36 yaş ve üzeri (%75,6), lisans mezunu (%62,8) ve ayrıca 12-17 yıl ve üzeri mesleki deneyime (%64) sahip meslek mensuplarının oluşturduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların %20,5'inin bağımsız denetçi belgesine sahip meslek mensuplarından oluştuğu ve %76,9'unun bağımsız (serbest) çalıştığı tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların yarısına yakınının (%43,6) entegre raporlama ile ilgili eğitim aldığı görülmüştür. Son olarak katılımcıların çoğunluğunun (%80,8) olası eğitim programları için online veya hibrit (hem yüz yüze hem online) eğitim sistemlerini tercih ettikleri belirlenmiştir.

Yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov Z Testi ile değerlendirilmiştir. Test sonuçlarına göre verilerin normal dağılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle de veriler, parametrik olmayan hipotez testleri yardımıyla analiz edilmiştir. İki grup arasındaki farkın incelenmesi için Mann-Whitney U; ikiden fazla grup arasındaki farkın incelenmesi için ise, Kruskal Wallis H Testi kullanılmıştır (Lorcu, 2020: 114,148). Çalışmada anket yönteminin kullanılması ve muhasebe meslek mensuplarının iş yoğunluğu içerisinde anket çalışmalarına karşı tutumları, çalışmanın en önemli kısıtıdır.

4. BULGULAR

Bu bölümde muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği parametrik olmayan hipotez testleri ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda meslek mensuplarının entegre raporlamaya yönelik bakış açılarının; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, mesleki deneyim ve entegre raporlama ile ilgili eğitim alma durumuna göre istatistiki açıdan anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür.

Meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğiyle ilgili yapılan Mann-Whitney U testinin sonuçları, Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

İFADELER	Cinsiyet	N	Mean Rank	Sig.
Entegre raporlama hakkında yeterli bilgiye sahibim.	Kadın	17	49,41	0,035
	Erkek	61	36,74	
Entegre raporlama hakkında güncel gelişmeleri takip ederim.	Kadın	17	50,24	0,023
	Erkek	61	36,51	
Sürdürülebilirlik raporu hakkında yeterli bilgiye sahibim.	Kadın	17	48,41	0,059
	Erkek	61	37,02	

Entegre raporlama hakkında yapılan eğitim programları yeterlidir.	Kadın	1744,97	0,235
	Erkek	6137,98	
Entegre raporlama, finansal raporlama ve sürdürülebilirlik raporu birleşiminden oluşmaktadır.	Kadın	1752,53	0,006
	Erkek	6135,87	
Entegre raporlamayı geleneksel raporlamadan ayıran en önemli özellik, geleceğe odaklı olmasıdır.	Kadın	1750,15	0,023
	Erkek	6136,53	
Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgiyi birleştiren bir iletişim aracıdır.	Kadın	1748,00	0,069
	Erkek	6137,13	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için gerekli bir düzenlemedir.	Kadın	1751,00	0,014
	Erkek	6136,30	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için yasal bir zorunluluk olmalıdır.	Kadın	1745,79	0,178
	Erkek	6137,75	
Entegre raporlama, işletmelerin raporlarında daha tarafsız bilgiler ortaya koymasını sağlar.	Kadın	1749,44	0,035
	Erkek	6136,73	
Entegre raporlama ile işletmelerin performansının mevcut durumdan daha doğru bir şekilde ölçülmesi sağlanır.	Kadın	1748,44	0,054
	Erkek	6137,01	
Entegre raporlamada sunulan bilgiler, yöneticilerin kararlarının kalitesini artırır.	Kadın	1747,56	0,083
	Erkek	6137,25	
Entegre raporlama, sürdürülebilir marka değeri oluşturmaya yardımcı olur.	Kadın	1745,53	0,197
	Erkek	6137,82	
Entegre raporlamadaki finansal olmayan bilgiler, kurumsal performansın tam ölçülmesini sağlar.	Kadın	1746,79	0,121
	Erkek	6137,47	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler açısından raporlama maliyetini artırıcı bir unsurdur.	Kadın	1742,68	0,489
	Erkek	6138,61	
Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamaya olan güveni artırır.	Kadın	1747,59	0,800
	Erkek	6137,25	

Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgilerin karşılaştırılabilirliğini sağlar.	Kadın	1749,68	0,028
	Erkek	6136,66	
Entegre raporlama, finansal raporların şeffaflığını artırır.	Kadın	1750,88	0,016
	Erkek	6136,33	
Entegre raporlama, işletmeye ait bilgilerin uluslararası düzeyde paylaşılmasını kolaylaştırır.	Kadın	1747,00	0,108
	Erkek	6137,41	
Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamada standartlaşma sağlar.	Kadın	1745,32	0,215
	Erkek	6137,88	
Entegre raporlama uygulaması, paydaşlara sunulan bilgilerin kalitesini artırır.	Kadın	1746,91	0,113
	Erkek	6137,43	
Entegre raporlama uygulaması, tüm paydaşların haklarının korunmasına katkı sağlar.	Kadın	1748,50	0,055
	Erkek	6136,99	
Entegre raporlamaya dayalı analizler, kullanıcıya daha doğru yorum yapma imkanı tanır.	Kadın	1751,56	0,011
	Erkek	6136,14	
Entegre raporlama uygulaması ile ilgili uluslararası standartlaşma gereklidir.	Kadın	1749,32	0,034
	Erkek	6136,76	
Entegre raporlama ile ilgili verilecek eğitimler, entegre raporlamanın uygulama sürecini kolaylaştıracaktır.	Kadın	1748,03	0,070
	Erkek	6137,12	
Mevcut hesap planı, entegre raporlama uygulaması için yeterlidir.	Kadın	1745,29	0,217
	Erkek	6137,89	
Entegre raporlama uygulaması, vergi için muhasebe anlayışının yerine bilgi için muhasebe anlayışının benimsenmesine katkı sağlar.	Kadın	1750,12	0,024
	Erkek	6136,54	
Entegre raporlama uygulaması, bağımsız denetimi kolaylaştırır.	Kadın	1748,29	0,061
	Erkek	6137,05	
Etkin bir iç kontrol sisteminin varlığı, entegre raporlamanın hazırlanmasında kolaylık sağlar.	Kadın	1750,00	0,024
	Erkek	6136,57	

Entegre raporlama uygulaması, işletme sahiplerinin bağımsız denetime göstereceği direnci azaltır.	Kadın	17	44,56	0,283
	Erkek	61	38,09	
Muhasebe meslek mensupları, entegre raporlama uygulamasının gerekliliklerini gerçekleştirebilecek alt yapıya sahiptirler.	Kadın	17	43,38	0,405
	Erkek	61	38,42	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğinin önemini artırır.	Kadın	17	49,71	0,030
	Erkek	61	36,66	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğine olan talebi artırır.	Kadın	17	49,06	0,039
	Erkek	61	36,84	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe meslek mensuplarının iş yüklerini artırır.	Kadın	17	38,41	0,814
	Erkek	61	39,80	
Entegre raporlama ile ilgili ileride eğitim programı düzenlenirse katılmak isterim.	Kadın	17	44,74	0,260
	Erkek	61	38,04	

Tablo 2’deki cinsiyete göre muhasebe meslek mensuplarının katılım düzeyleri farklılık gösteren ifadelerle bakıldığında, bu ifadelerin “*Entegre raporlama hakkında yeterli bilgiye sahibim.*” gibi genellikle entegre raporlamanın farkındalığıyla ilgili olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Tablo 2’deki cinsiyete göre farklılık gösteren ifadelerin mean rank değerlerine bakıldığında, entegre raporlamaya ilgili ifadelerle kadın meslek mensuplarının katılım düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının yaşa göre farklılık gösterip göstermediğiyle ilgili yapılan Kruskal Wallis H testinin sonuçları, Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Yaşa Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

İFADELER	Yaş	N	Mean Rank	Sig.
Entegre raporlama hakkında yeterli bilgiye sahibim.	35 ve Altı	19	55,39	0,001
	36-54	48	34,88	
	55 ve Üzeri	11	32,23	
Entegre raporlama hakkında güncel gelişmeleri takip ederim.	35 ve Altı	19	53,74	0,005
	36-54	48	35,68	

	55 Üzeri	ve	11	31,59	
Sürdürülebilirlik raporu hakkında yeterli bilgiye sahibim.	35 Altı	ve	19	58,34	0,000
	36-54		48	33,97	
	55 Üzeri	ve	11	31,09	
Entegre raporlama hakkında yapılan eğitim programları yeterlidir.	35 Altı	ve	19	36,13	0,338
	36-54		48	42,25	
	55 Üzeri	ve	11	33,32	
Entegre raporlama, finansal raporlama ve sürdürülebilirlik raporu birleşiminden oluşmaktadır.	35 Altı	ve	19	59,08	0,000
	36-54		48	33,05	
	55 Üzeri	ve	11	33,82	
Entegre raporlamayı geleneksel raporlamadan ayıran en önemli özellik, geleceğe odaklı olmasıdır.	35 Altı	ve	19	56,11	0,001
	36-54		48	34,13	
	55 Üzeri	ve	11	34,27	
Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgiyi birleştiren bir iletişim aracıdır.	35 Altı	ve	19	56,50	0,000
	36-54		48	33,09	
	55 Üzeri	ve	11	38,09	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için gerekli bir düzenlemedir.	35 Altı	ve	19	55,95	0,001
	36-54		48	34,69	
	55 Üzeri	ve	11	32,09	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için yasal bir zorunluluk olmalıdır.	35 Altı	ve	19	56,53	0,000

	36-54	48	34,52	
	55 Üzeri	ve 11	31,82	
Entegre raporlama, işletmelerin raporlarında daha tarafsız bilgiler ortaya koymasını sağlar.	35 Altı	ve 19	56,11	0,001
	36-54	48	33,23	
	55 Üzeri	ve 11	38,18	
Entegre raporlama ile işletmelerin performansının mevcut durumdan daha doğru bir şekilde ölçülmesi sağlanır.	35 Altı	ve 19	56,71	0,000
	36-54	48	33,75	
	55 Üzeri	ve 11	34,86	
Entegre raporlamada sunulan bilgiler, yöneticilerin kararlarının kalitesini artırır.	35 Altı	ve 19	55,03	0,002
	36-54	48	34,50	
	55 Üzeri	ve 11	34,50	
Entegre raporlama, sürdürülebilir marka değeri oluşturmaya yardımcı olur.	35 Altı	ve 19	56,68	0,000
	36-54	48	33,95	
	55 Üzeri	ve 11	34,05	
Entegre raporlamadaki finansal olmayan bilgiler, kurumsal performansın tam ölçülmesini sağlar.	35 Altı	ve 19	52,92	0,009
	36-54	48	35,06	
	55 Üzeri	ve 11	35,68	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler açısından raporlama maliyetini artırıcı bir unsurdur.	35 Altı	ve 19	28,13	0,026
	36-54	48	42,50	
	55 Üzeri	ve 11	46,05	

Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamaya olan güveni artırır.	35 ve Altı	19	53,29	0,006
	36-54	48	34,64	
	55 ve Üzeri	11	36,91	
Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgilerin karşılaştırılabilirliğini sağlar.	35 ve Altı	19	55,68	0,021
	36-54	48	33,95	
	55 ve Üzeri	11	35,77	
Entegre raporlama, finansal raporların şeffaflığını artırır.	35 ve Altı	19	55,21	0,012
	36-54	48	34,07	
	55 ve Üzeri	11	36,05	
Entegre raporlama, işletmeye ait bilgilerin uluslararası düzeyde paylaşılmasını kolaylaştırır.	35 ve Altı	19	56,97	0,000
	36-54	48	34,29	
	55 ve Üzeri	11	32,05	
Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamada standartlaşma sağlar.	35 ve Altı	19	59,03	0,000
	36-54	48	32,33	
	55 ve Üzeri	11	37,05	
Entegre raporlama uygulaması, paydaşlara sunulan bilgilerin kalitesini artırır.	35 ve Altı	19	57,84	0,022
	36-54	48	33,68	
	55 ve Üzeri	11	33,23	
Entegre raporlama uygulaması, tüm paydaşların haklarının korunmasına katkı sağlar.	35 ve Altı	19	56,63	0,009
	36-54	48	33,35	

	55 Üzeri	ve	11	36,73	
Entegre raporlamaya dayalı analizler, kullanıcıya daha doğru yorum yapma imkanı tanır.	35 Altı	ve	19	53,89	0,004
	36-54		48	34,54	
	55 Üzeri	ve	11	36,27	
Entegre raporlama uygulaması ile ilgili uluslararası standartlaşma gereklidir.	35 Altı	ve	19	53,16	0,016
	36-54		48	35,69	
	55 Üzeri	ve	11	32,55	
Entegre raporlama ile ilgili verilecek eğitimler, entegre raporlamanın uygulama sürecini kolaylaştıracaktır.	35 Altı	ve	19	53,63	0,024
	36-54		48	35,98	
	55 Üzeri	ve	11	30,45	
Mevcut hesap planı, entegre raporlama uygulaması için yeterlidir.	35 Altı	ve	19	57,53	0,000
	36-54		48	33,42	
	55 Üzeri	ve	11	34,91	
Entegre raporlama uygulaması, vergi için muhasebe anlayışının yerine bilgi için muhasebe anlayışının benimsenmesine katkı sağlar.	35 Altı	ve	19	52,71	0,010
	36-54		48	35,11	
	55 Üzeri	ve	11	35,82	
Entegre raporlama uygulaması, bağımsız denetimi kolaylaştırır.	35 Altı	ve	19	55,29	0,010
	36-54		48	33,72	
	55 Üzeri	ve	11	37,45	
Etkin bir iç kontrol sisteminin varlığı, entegre raporlamanın hazırlanmasında kolaylık sağlar.	35 Altı	ve	19	53,45	0,036

	36-54	48	35,33	
	55 Üzeri	ve 11	33,59	
Entegre raporlama uygulaması, işletme sahiplerinin bağımsız denetime göstereceği direnci azaltır.	35 Altı	ve 19	53,24	
	36-54	48	34,04	0,017
	55 Üzeri	ve 11	39,59	
Muhasebe meslek mensupları, entegre raporlama uygulamasının gerekliliklerini gerçekleştirebilecek alt yapıya sahiptirler.	35 Altı	ve 19	50,21	
	36-54	48	36,08	0,047
	55 Üzeri	ve 11	35,91	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğinin önemini artırır.	35 Altı	ve 19	56,11	
	36-54	48	34,03	0,021
	55 Üzeri	ve 11	34,68	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğine olan talebi artırır.	35 Altı	ve 19	55,37	
	36-54	48	34,74	0,001
	55 Üzeri	ve 11	32,86	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe meslek mensuplarının iş yüklerini artırır.	35 Altı	ve 19	26,37	
	36-54	48	42,25	0,005
	55 Üzeri	ve 11	50,18	
Entegre raporlama ile ilgili ileride eğitim programı düzenlenirse katılmak isterim.	35 Altı	ve 19	55,32	
	36-54	48	35,36	0,001
	55 Üzeri	ve 11	30,23	

Tablo 3'e bakıldığında muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili bakış açılarının, yaşa göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 3'deki yaşa göre farklılık gösteren entegre raporlama ile ilgili olumlu ifadelerin mean rank değerlerine bakıldığında, bu ifadeler 35 ve altı yaştaki meslek mensuplarının katılım düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın entegre raporlama ile ilgili olumsuz ifadelerin mean rank değerlerine bakıldığında ise, 35 ve altı yaştaki meslek mensuplarının katılım düzeylerinin daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının eğitim durumuna göre farklılık gösterip göstermediğiyle ilgili yapılan Mann-Whitney U testinin sonuçları, Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Eğitim Durumuna Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

İFADELER	Eğitim Durumu	N	Mean Rank	Sig.
Entegre raporlama hakkında yeterli bilgiye sahibim.	Lisans	49	27,47	0,000
	Lisansüstü	29	59,83	
Entegre raporlama hakkında güncel gelişmeleri takip ederim.	Lisans	49	27,86	0,003
	Lisansüstü	29	59,17	
Sürdürülebilirlik raporu hakkında yeterli bilgiye sahibim.	Lisans	49	28,15	0,050
	Lisansüstü	29	58,67	
Entegre raporlama hakkında yapılan eğitim programları yeterlidir.	Lisans	49	42,21	0,147
	Lisansüstü	29	34,91	
Entegre raporlama, finansal raporlama ve sürdürülebilirlik raporu birleşiminden oluşmaktadır.	Lisans	49	27,51	0,006
	Lisansüstü	29	59,76	
Entegre raporlamayı geleneksel raporlamadan ayıran en önemli özellik, geleceğe odaklı olmasıdır.	Lisans	49	27,71	0,000
	Lisansüstü	29	59,41	
Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgiyi birleştiren bir iletişim aracıdır.	Lisans	49	28,53	0,000
	Lisansüstü	29	58,03	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için gerekli bir düzenlemedir.	Lisans	49	29,00	0,023
	Lisansüstü	29	57,24	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için yasal bir zorunluluk olmalıdır.	Lisans	49	27,92	0,004

	Lisansüstü	2959,07	
Entegre raporlama, işletmelerin raporlarında daha tarafsız bilgiler ortaya koymasını sağlar.	Lisans	4927,82	0,000
	Lisansüstü	2959,24	
Entegre raporlama ile işletmelerin performansının mevcut durumdan daha doğru bir şekilde ölçülmesi sağlanır.	Lisans	4928,40	0,002
	Lisansüstü	2958,26	
Entegre raporlamada sunulan bilgiler, yöneticilerin kararlarının kalitesini artırır.	Lisans	4929,64	0,000
	Lisansüstü	2956,16	
Entegre raporlama, sürdürülebilir marka değeri oluşturmaya yardımcı olur.	Lisans	4927,82	0,035
	Lisansüstü	2959,24	
Entegre raporlamadaki finansal olmayan bilgiler, kurumsal performansın tam ölçülmesini sağlar.	Lisans	4928,30	0,000
	Lisansüstü	2958,43	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler açısından raporlama maliyetini artırıcı bir unsurdur.	Lisans	4946,02	0,002
	Lisansüstü	2928,48	
Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamaya olan güveni artırır.	Lisans	4929,82	0,007
	Lisansüstü	2955,86	
Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgilerin karşılaştırılabilirliğini sağlar.	Lisans	4928,32	0,000
	Lisansüstü	2958,40	
Entegre raporlama, finansal raporların şeffaflığını artırır.	Lisans	4927,90	0,000
	Lisansüstü	2959,10	
Entegre raporlama, işletmeye ait bilgilerin uluslararası düzeyde paylaşılmasını kolaylaştırır.	Lisans	4929,00	0,036
	Lisansüstü	2957,24	
Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamada standartlaşma sağlar.	Lisans	4928,35	0,000
	Lisansüstü	2958,34	
Entegre raporlama uygulaması, paydaşlara sunulan bilgilerin kalitesini artırır.	Lisans	4928,54	0,000
	Lisansüstü	2958,02	
	Lisans	4928,72	0,002

Entegre raporlama uygulaması, tüm paydaşların haklarının korunmasına katkı sağlar.	Lisansüstü	29	57,71	
Entegre raporlamaya dayalı analizler, kullanıcılarına daha doğru yorum yapma imkanı tanır.	Lisans	49	28,53	0,005
	Lisansüstü	29	58,03	
Entegre raporlama uygulaması ile ilgili uluslararası standartlaşma gereklidir.	Lisans	49	29,64	0,000
	Lisansüstü	29	56,16	
Entegre raporlama ile ilgili verilecek eğitimler, entegre raporlamanın uygulama sürecini kolaylaştıracaktır.	Lisans	49	29,74	0,000
	Lisansüstü	29	55,98	
Mevcut hesap planı, entegre raporlama uygulaması için yeterlidir.	Lisans	49	27,68	0,007
	Lisansüstü	29	59,47	
Entegre raporlama uygulaması, vergi için muhasebe anlayışının yerine bilgi için muhasebe anlayışının benimsenmesine katkı sağlar.	Lisans	49	28,20	0,003
	Lisansüstü	29	58,59	
Entegre raporlama uygulaması, bağımsız denetimi kolaylaştırır.	Lisans	49	29,15	0,000
	Lisansüstü	29	56,98	
Etkin bir iç kontrol sisteminin varlığı, entegre raporlamanın hazırlanmasında kolaylık sağlar.	Lisans	49	29,03	0,008
	Lisansüstü	29	57,19	
Entegre raporlama uygulaması, işletme sahiplerinin bağımsız denetime göstereceği direnci azaltır.	Lisans	49	29,28	0,006
	Lisansüstü	29	56,78	
Muhasebe meslek mensupları, entegre raporlama uygulamasının gerekliliklerini gerçekleştirebilecek alt yapıya sahiptirler.	Lisans	49	29,47	0,000
	Lisansüstü	29	56,45	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğinin önemini artırır.	Lisans	49	28,51	0,000
	Lisansüstü	29	58,07	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğine olan talebi artırır.	Lisans	49	28,83	0,026
	Lisansüstü	29	57,53	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe meslek mensuplarının iş yüklerini artırır.	Lisans	49	47,10	0,011
	Lisansüstü	29	26,66	
	Lisans	49	29,20	0,000

Entegre raporlama ile ilgili ileride eğitim programı düzenlenirse katılmak isterim.	Lisansüstü	29	56,90	
---	------------	----	-------	--

Tablo 4 incelendiğinde muhasebe meslek mensuplarının eğitim durumlarına göre entegre raporlamayla ilgili bakış açılarının farklılık gösterdiği görülmüştür. Tablo 4'teki meslek mensuplarının eğitim durumlarına göre farklılık gösteren ifadelerin mean rank değerlerine bakıldığında, lisansüstü eğitime sahip meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili olumlu ifadelere katılım düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan entegre raporlama ile ilgili olumsuz ifadelerin mean rank değerlerine bakıldığında ise, lisansüstü mezunu meslek mensuplarının katılım düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının mesleki deneyime göre farklılık gösterip göstermediğiyle ilgili yapılan Kruskal Wallis H testinin sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Mesleki Deneyime Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

İFADELER	Mesleki Deneyim	N	Mean Rank	Sig.
Entegre raporlama hakkında yeterli bilgiye sahibim.	0-5 yıl	10	62,40	0,000
	6-11 yıl	18	55,42	
	12-17 yıl	15	35,80	
	18-23 yıl	15	24,63	
	24 yıl ve üzeri	20	27,65	
Entegre raporlama hakkında güncel gelişmeleri takip ederim.	0-5 yıl	10	57,50	0,000
	6-11 yıl	18	57,00	
	12-17 yıl	15	36,13	
	18-23 yıl	15	22,37	
	24 yıl ve üzeri	20	30,13	
Sürdürülebilirlik raporu hakkında yeterli bilgiye sahibim.	0-5 yıl	10	62,60	0,000
	6-11 yıl	18	57,72	
	12-17 yıl	15	34,53	
	18-23 yıl	15	22,87	
	24 yıl ve üzeri	20	27,75	
Entegre raporlama hakkında yapılan eğitim programları yeterlidir.	0-5 yıl	10	27,50	0,079

	6-11 yıl	1840,94	
	12-17 yıl	1551,50	
	18-23 yıl	1536,70	
	24 yıl ve üzeri	2037,30	
Entegre raporlama, finansal raporlama ve sürdürülebilirlik raporu birleşiminden oluşmaktadır.	0-5 yıl	1063,70	0,000
	6-11 yıl	1855,58	
	12-17 yıl	1533,33	
	18-23 yıl	1521,00	
	24 yıl ve üzeri	2031,43	
Entegre raporlamayı geleneksel raporlamadan ayıran en önemli özellik, geleceğe odaklı olmasıdır.	0-5 yıl	1058,50	0,035
	6-11 yıl	1857,47	
	12-17 yıl	1535,13	
	18-23 yıl	1524,07	
	24 yıl ve üzeri	2028,68	
Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgiyi birleştiren bir iletişim aracıdır.	0-5 yıl	1061,00	0,021
	6-11 yıl	1854,28	
	12-17 yıl	1533,90	
	18-23 yıl	1523,27	
	24 yıl ve üzeri	2031,83	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için gerekli bir düzenlemedir.	0-5 yıl	1061,05	0,012
	6-11 yıl	1853,11	
	12-17 yıl	1533,30	
	18-23 yıl	1527,53	
	24 yıl ve üzeri	2030,10	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için yasal bir zorunluluk olmalıdır.	0-5 yıl	1061,80	0,000
	6-11 yıl	1855,58	

	12-17 yıl	15	36,30	
	18-23 yıl	15	27,13	
	24 yıl ve üzeri	20	25,55	
Entegre raporlama, işletmelerin raporlarında daha tarafsız bilgiler ortaya koymasını sağlar.	0-5 yıl	10	61,60	0,001
	6-11 yıl	18	57,03	
	12-17 yıl	15	30,87	
	18-23 yıl	15	21,87	
	24 yıl ve üzeri	20	32,38	
Entegre raporlama ile işletmelerin performansının mevcut durumdan daha doğru bir şekilde ölçülmesi sağlanır.	0-5 yıl	10	62,10	0,000
	6-11 yıl	18	54,28	
	12-17 yıl	15	35,97	
	18-23 yıl	15	25,03	
	24 yıl ve üzeri	20	28,40	
Entegre raporlamada sunulan bilgiler, yöneticilerin kararlarının kalitesini artırır.	0-5 yıl	10	59,50	0,034
	6-11 yıl	18	54,39	
	12-17 yıl	15	34,63	
	18-23 yıl	15	28,03	
	24 yıl ve üzeri	20	28,35	
Entegre raporlama, sürdürülebilir marka değeri oluşturmaya yardımcı olur.	0-5 yıl	10	63,20	0,047
	6-11 yıl	18	54,78	
	12-17 yıl	15	36,73	
	18-23 yıl	15	24,83	
	24 yıl ve üzeri	20	26,98	
Entegre raporlamadaki finansal olmayan bilgiler, kurumsal performansın tam ölçülmesini sağlar.	0-5 yıl	10	58,25	0,034
	6-11 yıl	18	55,22	
	12-17 yıl	15	34,10	

	18-23 yıl	15	26,77	
	24 yıl ve üzeri	20	29,58	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler açısından raporlama maliyetini artırıcı bir unsurdur.	0-5 yıl	10	11,60	0,026
	6-11 yıl	18	35,50	
	12-17 yıl	15	41,90	
	18-23 yıl	15	45,50	
	24 yıl ve üzeri	20	50,75	
Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamaya olan güveni artırır.	0-5 yıl	10	54,45	0,000
	6-11 yıl	18	53,89	
	12-17 yıl	15	36,13	
	18-23 yıl	15	28,83	
	24 yıl ve üzeri	20	29,60	
Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgilerin karşılaştırılabilirliğini sağlar.	0-5 yıl	10	59,85	0,000
	6-11 yıl	18	56,11	
	12-17 yıl	15	33,87	
	18-23 yıl	15	23,30	
	24 yıl ve üzeri	20	30,75	
Entegre raporlama, finansal raporların şeffaflığını artırır.	0-5 yıl	10	60,05	0,000
	6-11 yıl	18	54,67	
	12-17 yıl	15	38,00	
	18-23 yıl	15	21,77	
	24 yıl ve üzeri	20	30,00	
Entegre raporlama, işletmeye ait bilgilerin uluslararası düzeyde paylaşılmasını kolaylaştırır.	0-5 yıl	10	62,25	0,000
	6-11 yıl	18	55,00	
	12-17 yıl	15	35,17	
	18-23 yıl	15	26,50	

	24 yıl ve üzeri	20	27,18	
Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamada standartlaşma sağlar.	0-5 yıl	10	64,80	0,043
	6-11 yıl	18	54,97	
	12-17 yıl	15	33,07	
	18-23 yıl	15	25,30	
	24 yıl ve üzeri	20	28,40	
Entegre raporlama uygulaması, paydaşlara sunulan bilgilerin kalitesini artırır.	0-5 yıl	10	57,80	0,000
	6-11 yıl	18	57,06	
	12-17 yıl	15	33,37	
	18-23 yıl	15	25,33	
	24 yıl ve üzeri	20	29,78	
Entegre raporlama uygulaması, tüm paydaşların haklarının korunmasına katkı sağlar.	0-5 yıl	10	60,25	0,017
	6-11 yıl	18	55,08	
	12-17 yıl	15	33,33	
	18-23 yıl	15	26,37	
	24 yıl ve üzeri	20	29,58	
Entegre raporlamaya dayalı analizler, kullanıcılarına daha doğru yorum yapma imkanı tanır.	0-5 yıl	10	59,75	0,022
	6-11 yıl	18	56,28	
	12-17 yıl	15	31,60	
	18-23 yıl	15	25,37	
	24 yıl ve üzeri	20	30,80	
Entegre raporlama uygulaması ile ilgili uluslararası standartlaşma gereklidir.	0-5 yıl	10	56,75	0,000
	6-11 yıl	18	54,89	
	12-17 yıl	15	39,03	
	18-23 yıl	15	22,53	
	24 yıl ve üzeri	20	30,10	

Entegre raporlama ile ilgili verilecek eğitimler, entegre raporlamanın uygulama sürecini kolaylaştıracaktır.	0-5 yıl	10	55,60	0,036
	6-11 yıl	18	55,14	
	12-17 yıl	15	37,87	
	18-23 yıl	15	26,97	
	24 yıl ve üzeri	20	28,00	
Mevcut hesap planı, entegre raporlama uygulaması için yeterlidir.	0-5 yıl	10	65,90	0,001
	6-11 yıl	18	52,67	
	12-17 yıl	15	34,63	
	18-23 yıl	15	24,87	
	24 yıl ve üzeri	20	29,08	
Entegre raporlama uygulaması, vergi için muhasebe anlayışının yerine bilgi için muhasebe anlayışının benimsenmesine katkı sağlar.	0-5 yıl	10	58,55	0,008
	6-11 yıl	18	55,25	
	12-17 yıl	15	35,47	
	18-23 yıl	15	24,53	
	24 yıl ve üzeri	20	30,05	
Entegre raporlama uygulaması, bağımsız denetimi kolaylaştırır.	0-5 yıl	10	59,45	0,005
	6-11 yıl	18	53,67	
	12-17 yıl	15	34,17	
	18-23 yıl	15	24,10	
	24 yıl ve üzeri	20	32,33	
Etkin bir iç kontrol sisteminin varlığı, entegre raporlamanın hazırlanmasında kolaylık sağlar.	0-5 yıl	10	57,70	0,000
	6-11 yıl	18	53,53	
	12-17 yıl	15	37,13	
	18-23 yıl	15	25,07	
	24 yıl ve üzeri	20	30,38	
	0-5 yıl	10	60,90	0,000

Entegre raporlama uygulaması, işletme sahiplerinin bağımsız denetime göstereceği direnci azaltır.	6-11 yıl	1853,39	
	12-17 yıl	1533,83	
	18-23 yıl	1526,30	
	24 yıl ve üzeri	2030,45	
Muhasebe meslek mensupları, entegre raporlama uygulamasının gerekliliklerini gerçekleştirebilecek alt yapıya sahiptirler.	0-5 yıl	1060,95	0,004
	6-11 yıl	1850,22	
	12-17 yıl	1537,60	
	18-23 yıl	1528,13	
	24 yıl ve üzeri	2029,08	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğinin önemini artırır.	0-5 yıl	1060,80	0,037
	6-11 yıl	1852,31	
	12-17 yıl	1535,83	
	18-23 yıl	1525,07	
	24 yıl ve üzeri	2030,90	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğine olan talebi artırır.	0-5 yıl	1058,10	0,046
	6-11 yıl	1853,81	
	12-17 yıl	1536,83	
	18-23 yıl	1524,70	
	24 yıl ve üzeri	2030,43	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe meslek mensuplarının iş yüklerini artırır.	0-5 yıl	109,80	0,016
	6-11 yıl	1832,72	
	12-17 yıl	1541,53	
	18-23 yıl	1548,00	
	24 yıl ve üzeri	2052,55	
Entegre raporlama ile ilgili ileride eğitim programı düzenlenirse katılmak isterim.	0-5 yıl	1060,85	0,000
	6-11 yıl	1851,25	

	12-17 yıl	15	36,90	
	18-23 yıl	15	30,53	
	24 yıl ve üzeri	20	26,93	

Tablo 5’te yer alan Kruskal Wallis H testi sonuçları incelendiğinde muhasebe meslek mensuplarının mesleki deneyimlerine göre, entegre raporlamayla ilgili bakış açılarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Mesleki deneyime göre farklılık gösteren entegre raporlama ile ilgili ifadelerin Tablo 5’teki mean rank değerlerine bakıldığında, bu ifadeler 0-5 yıl deneyime sahip meslek mensuplarının katılım düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yine 6-11 yıl mesleki deneyime sahip meslek mensuplarının entegre raporlamayla ilgili ifadelerle katılım düzeyinin, 12 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip meslek mensuplarından daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının entegre raporlama hakkında eğitim alma durumuna göre farklılık gösterip göstermediğiyle ilgili yapılan Mann-Whitney U testinin sonuçları, Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Entegre Raporlama ile İlgili Eğitim Alma Durumuna Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

İFADELER	Eğitim Durumu	Alma N	Mean Rank	Sig.
Entegre raporlama hakkında yeterli bilgiye sahibim.	Evet	34	59,78	0,000
	Hayır	44	23,83	
Entegre raporlama hakkında güncel gelişmeleri takip ederim.	Evet	34	60,87	0,022
	Hayır	44	22,99	
Sürdürülebilirlik raporu hakkında yeterli bilgiye sahibim.	Evet	34	60,19	0,000
	Hayır	44	23,51	
Entegre raporlama hakkında yapılan eğitim programları yeterlidir.	Evet	34	34,15	0,053
	Hayır	44	43,64	
Entegre raporlama, finansal raporlama ve sürdürülebilirlik raporu birleşiminden oluşmaktadır.	Evet	34	59,56	0,000
	Hayır	44	24,00	
Entegre raporlamayı geleneksel raporlamadan ayıran en önemli özellik, geleceğe odaklı olmasıdır.	Evet	34	60,09	0,000
	Hayır	44	23,59	
Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgiyi birleştiren bir iletişim aracıdır.	Evet	34	58,68	0,041
	Hayır	44	24,68	

Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için gerekli bir düzenlemedir.	Evet	34	56,40	0,000
	Hayır	44	26,44	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler için yasal bir zorunluluk olmalıdır.	Evet	34	58,32	0,032
	Hayır	44	24,95	
Entegre raporlama, işletmelerin raporlarında daha tarafsız bilgiler ortaya koymasını sağlar.	Evet	34	59,91	0,010
	Hayır	44	23,73	
Entegre raporlama ile işletmelerin performansının mevcut durumdan daha doğru bir şekilde ölçülmesi sağlanır.	Evet	34	57,71	0,037
	Hayır	44	25,43	
Entegre raporlamada sunulan bilgiler, yöneticilerin kararlarının kalitesini artırır.	Evet	34	56,47	0,020
	Hayır	44	26,39	
Entegre raporlama, sürdürülebilir marka değeri oluşturmaya yardımcı olur.	Evet	34	58,03	0,006
	Hayır	44	25,18	
Entegre raporlamadaki finansal olmayan bilgiler, kurumsal performansın tam ölçülmesini sağlar.	Evet	34	58,88	0,000
	Hayır	44	24,52	
Entegre raporlama uygulaması, işletmeler açısından raporlama maliyetini artırıcı bir unsurdur.	Evet	34	29,18	0,000
	Hayır	44	47,48	
Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamaya olan güveni artırır.	Evet	34	56,03	0,000
	Hayır	44	26,73	
Entegre raporlama, finansal ve finansal olmayan bilgilerin karşılaştırılabilirliğini sağlar.	Evet	34	59,07	0,027
	Hayır	44	24,38	
Entegre raporlama, finansal raporların şeffaflığını artırır.	Evet	34	59,04	0,034
	Hayır	44	24,40	
Entegre raporlama, işletmeye ait bilgilerin uluslararası düzeyde paylaşılmasını kolaylaştırır.	Evet	34	57,79	0,000
	Hayır	44	25,36	
Entegre raporlama uygulaması, finansal raporlamada standartlaşma sağlar.	Evet	34	57,53	0,012
	Hayır	44	25,57	

Entegre raporlama uygulaması, paydaşlara sunulan bilgilerin kalitesini artırır.	Evet	34	57,75	0,036
	Hayır	44	25,40	
Entegre raporlama uygulaması, tüm paydaşların haklarının korunmasına katkı sağlar.	Evet	34	59,35	0,011
	Hayır	44	24,16	
Entegre raporlamaya dayalı analizler, kullanıcıya daha doğru yorum yapma imkanı tanır.	Evet	34	59,66	0,000
	Hayır	44	23,92	
Entegre raporlama uygulaması ile ilgili uluslararası standartlaşma gereklidir.	Evet	34	57,06	0,040
	Hayır	44	25,93	
Entegre raporlama ile ilgili verilecek eğitimler, entegre raporlamanın uygulama sürecini kolaylaştıracaktır.	Evet	34	56,56	0,039
	Hayır	44	26,32	
Mevcut hesap planı, entegre raporlama uygulaması için yeterlidir.	Evet	34	58,31	0,000
	Hayır	44	24,97	
Entegre raporlama uygulaması, vergi için muhasebe anlayışının yerine bilgi için muhasebe anlayışının benimsenmesine katkı sağlar.	Evet	34	59,15	0,000
	Hayır	44	24,32	
Entegre raporlama uygulaması, bağımsız denetimi kolaylaştırır.	Evet	34	59,34	0,012
	Hayır	44	24,17	
Etkin bir iç kontrol sisteminin varlığı, entegre raporlamanın hazırlanmasında kolaylık sağlar.	Evet	34	57,76	0,007
	Hayır	44	25,39	
Entegre raporlama uygulaması, işletme sahiplerinin bağımsız denetime göstereceği direnci azaltır.	Evet	34	58,91	0,000
	Hayır	44	24,50	
Muhasebe meslek mensupları, entegre raporlama uygulamasının gerekliliklerini gerçekleştirebilecek alt yapıya sahiptirler.	Evet	34	57,65	0,013
	Hayır	44	25,48	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğinin önemini artırır.	Evet	34	57,84	0,000
	Hayır	44	25,33	
Entegre raporlama uygulaması, muhasebe mesleğine olan talebi artırır.	Evet	34	57,97	0,000
	Hayır	44	25,23	

Entegre raporlama uygulaması, muhasebe meslek mensuplarının iş yüklerini artırır.	Evet	34	28,74	0,047
	Hayır	44	47,82	
Entegre raporlama ile ilgili ileride eğitim programı düzenlenirse katılmak isterim.	Evet	34	56,82	0,001
	Hayır	44	26,11	

Tablo 6 incelendiğinde muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili bakış açılarının, entegre raporlama ile ilgili eğitim alma durumuna göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Entegre raporlama hakkında eğitim alan meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili ifadelerine katılım düzeylerinin eğitim almayan meslek mensuplarının katılım düzeylerine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tablo 6'daki mean rank değerleri, bu sonucu doğrulamaktadır.

5. SONUÇ

Yaşanan teknolojik, ekonomik ve çevresel problemler finansal raporlarda yer alan bilgileri yetersiz kılmış ve özellikle 1950'li yıllardan sonra yeni raporlama türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle uluslararası şirketlerin finansal raporları ile ilgili yaşanan skandallar, dünya genelindeki finansal krizlerin yönlendirici unsuru olmuş ve bunun sonucunda finansal raporlar paydaşlar tarafından tartışılır hale gelmiştir. Bu noktada finansal raporların yetersiz kalışı, finansal olmayan raporların da sunumunu gerekli kılmıştır (Akbaş, Çoşkun ve Karamustafa, 2020: 3). Finansal olmayan raporların ise; finansal raporlamaya göre geç yayınlanması, finansal performansı yansıtmaması ve sağlamış olduğu güvencelerin makul düzeyde olmaması bu raporların eksik yanlarını oluşturmaktadır. Finansal ve finansal olmayan raporlamanın hem burada ifade edilen eksikliklerini gidermek hem de kurumsal raporlamada gelişen dünyaya ayak uydurmak amacıyla entegre raporlama kavramı ortaya çıkmıştır. Bu noktada paydaşların sürekli değişen ve gelişen bilgi ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen entegre raporlama; finansal raporlar ile çevresel, sosyal ve yönetsel bilgilerin entegre bir şekilde paydaşlara sunulmasını ifade etmektedir (Zozik ve Doğan, 2021: 84).

Çalışmada entegre raporların hazırlanmasında, sunulmasında ve uygulamada kapsamının genişletilmesinde önemli rolleri olduğu düşünülen muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Meslek mensuplarının konumu dikkate alındığında çalışmanın sonuçlarının; ileride gerçekleştirilecek entegre raporlama ile ilgili içerik, kapsam ve eğitim çalışmalarına katkı sağlayacağı ve bu konularda yönlendirici olabileceği düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında Topal (2019) tarafından yapılan çalışmadan hareketle meslek mensuplarının entegre raporlamaya yönelik bakış açılarını tespit etmek amacıyla hazırlanan anket, TSMMMO'na bağlı olarak faaliyet gösteren meslek mensuplarına uygulanmıştır.

Çalışma sonucunda muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya genel olarak olumlu yaklaştıkları ve bakış açılarının; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, mesleki deneyim ve entegre raporlama ile ilgili eğitim alma durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Dede (2022) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Fakat Doğan ve Yunusova (2021) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlarla uyumsuzdur. Çalışmada elde edilen sonuçlar, önceki çalışmaların (Solak, Gönen ve Rasgen, 2017); Topal, 2019) sonuçlarıyla genel olarak karşılaştırıldığında entegre raporlamanın ülkemizde ilk uygulanmasından bugüne kadar geçen sürede meslek mensupların entegre raporlama ile ilgili farkındalık düzeylerinin arttığı söylenebilir.

Kadın, genç, lisansüstü eğitim düzeyine sahip, mesleki deneyimi daha düşük ve entegre raporlama ile ilgili eğitim almış meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu meslek mensuplarının entegre raporlamaya karşı daha olumlu bakış açısına sahip oldukları tespit edilmiştir.

Bunun yanı sıra entegre raporlama hakkında eğitim alan muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama uygulamasına karşı daha olumlu yaklaşım sergiledikleri belirlendiğinden konu ile ilgili yapılabilecek eğitim çalışmalarının entegre raporlamanın farkındalığının artması için gerekli olduğu söylenebilir. Bu eğitim gerekliliğinin karşılanması, ileride entegre raporlamanın kapsamının genişletilmesinde önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu noktada ülkemizde kapsamının genişletilmesi olası olan entegre raporlamaya ilgili verilecek eğitimlerin hem entegre raporlamanın anlaşılması hem de uygulamada karşılık bulması açısından önem arz ettiği ifade edilebilir.

Ayrıca çalışmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının %80.8'i, verilecek eğitimlerin online ya da hibrit şeklinde olmasını istediği tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle yapılacak eğitimlerin daha çok online olması önerilebilir.

Çalışmanın en önemli kısıtı, meslek mensuplarının iş yoğunluğu içerisinde anket çalışmalarına karşı tutumlarıdır. Tek bir bölge ya da şehirde faaliyet gösteren meslek mensuplarıyla yapılan çalışmanın sonuçlarından hareketle entegre raporlama uygulaması ile ilgili genel bir yorum yapılması yanıltıcı olabilir. Bu nedenle farklı bölge ve illerdeki meslek mensuplarının entegre raporlamaya bakış açılarının tespit edilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

6. KAYNAKLAR

- Akbaş, A., Çoskun, A., & Karamustafa, O. (2020). Entegre Raporlamanın Tarihsel Gelişimi ve Literatür Çalışması. *Turkish Studies-Economy*, 15(3), 1103-1121.
- Coşkun, B., & Aksoylu, S. (2024). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlama Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Araştırma: Kayseri İli Örneği. *İşletme Akademisi Dergisi*, 5(1), 11-31.
- Dede, A. (2022). Muhasebe Meslek Mensuplarının Bireysel Özelliklerinin Entegre Raporlama ile İlgili Farkındalık Düzeylerine Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 2050-2060.
- Doğan, Z., & Acar, A. (2019). Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlerin Entegre Rapor Uygulamaları Sürecinde Mesleki Yetkinliklerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 18(56), 25-48.
- Doğan, Z. & Yunusova, A. (2021). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlama ile İlgili Farkındalık Düzeylerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 343-358.
- ERTA. (2024). <http://entegreraporlamatr.org/tr/hakkimizda/biz-kimiz.aspx> (Erişim Tarihi: 10.08.2024).
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS – AMOS - META Uygulamalı İstatistiksel Analizler* (Güncellenmiş 2. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Lorcu, F. (2020). *Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

- Ömürbek, V., & Kılınç, Z. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi: Göller Bölgesinde Bir Araştırma. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 169-194.
- Solak, B., Gönen, S., & Rasgen, M. (2017). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(1), 166-188.
- Steyn, M. (2014). Organisational Benefits and Implementation Challenges of Mandatory Integrated Reporting: Perspectives of Senior Executives at South African Listed Companies. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 5(4), 476-503.
- Topal, Y., (2019). *Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Tespiti: Bursa İli Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- TÜRMOB. (2024). <https://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bfdf0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu--sm-smmm-> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- Uzun, E. & Göksun, Z., (2023). Entegre Raporlama Farkındalık Düzeylerinin Analizi: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Ankara İlinde Alan Çalışması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(2), 806-837.
- Zozik, A. & Doğan, Z. (2021). Türkiye’de Entegre Raporlama Sürecinde Karşılaşılabilecek Sorunların Tespitine İlişkin Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 21(63), 83-110.

DETERMINATION OF STUDENTS' PERSPECTIVES TOWARDS ELECTRIC
VEHICLES WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABLE ENVIRONMENT BAYBURT
UNIVERSITY CASE

ÖĞRENCİLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE KAPSAMINDA ELEKTRİKLİ
ARAÇLARA KARŞI BAKIŞ AÇILARININ BELİRLENMESİ: BAYBURT
ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

KÜBRA ELMALI¹, TUNAHAN ALPEREN KOCOĞLU²

¹Dr.Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sayısal Yöntemler,
0000-0002-6638-396X

²Öğrenci, Bayburt Üniversitesi,
0009-0003-3180-2321

Özet

Günümüzde gelişen teknoloji, çevreye duyulan hassasiyet ve yüksek enerji verimliliği gibi pek çok olumlu özelliği bir arada bulunduran elektrikli araçlar tüketiciler ve üretici firmalar tarafından odak noktası haline gelmiştir. Sınırlı kaynaklarla üretilen, çevre hassasiyeti olmayan otomobillerin yerini gelecekte ulaşım sisteminde önemli bir yer edineceği düşünülen elektrikli otomobillerin alması kaçınılmazdır. Pazar payı gittikçe artan bu araçlarla ilgili yapılan tüketici algı araştırmaları da oldukça önem kazanmakta ve bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Türkiye'de kullanılan elektrikli otomobillerle ilgili yenilikçi tüketiciler olarak görülen üniversite öğrencilerinin elektrikli otomobillere karşı davranışsal niyetini etkileyen faktörleri incelemek ve tüketicilerin teknoloji kullanım kabulü ile ilgili gerekçelerini ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın örneklemi Bayburt Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Öğrencilere elektrikli araç kullanımının benimsenmesine yönelik olarak sorular yöneltilmiştir. 450 tane anket uygulanması kararlaştırılmış ve uygulama sonunda değerlendirme 443 anket alınmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır: ilk bölümde demografik özelliklerle ilişkili sorular yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde 5'li likert tipinde hazırlanmış sorular bireylerin elektrikli araç kullanımına yönelik tutumunun tespit edilmesini içermektedir. Anketin üçüncü kısmında yer alan sorular ise bireylerin yeniliğe karşı tutumlarının tespitinde bulunulmak için yöneltilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda potansiyel kullanıcıların elektrikli araçlara yönelik olumlu algılarının cinsiyet ve program gibi demografik değişkenlere göre değil araç hakkında bilgi sahibi olma ve kullanım durumuna yönelik olarak farklılaştığı yönündedir. Tüketicilerin elektrikli araçlarla ilgili en önemli beklentisi şarj istasyonlarının sayısının artması yönünde olup bu teknolojinin daha çok gelişmesi yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Elektromobilite, Teknoloji, Bayburt Üniversitesi

Abstract

Today, electric vehicles, which have many positive features such as developing technology, environmental sensitivity and high energy efficiency, have become the focus of consumers and manufacturers. It is inevitable that electric cars, which are thought to have an important place in the transportation system in the future, will replace cars produced with limited resources and

have no environmental sensitivity. Consumer perception studies conducted on these vehicles, whose market share is increasing, are also gaining great importance and constitute the purpose of this study. In this context, the purpose of the study is to examine the factors affecting the behavioral intention of university students, who are seen as innovative consumers regarding electric cars used in Turkey, towards electric cars and to reveal the reasons for consumers' acceptance of technology use. The sample of the study consists of Bayburt University students. It was decided to apply 450 surveys and 443 surveys were taken at the end of the application. The survey consists of three parts: The first part includes questions related to some demographic characteristics. The second part of the survey form consists of 5-point Likert type questions to determine the attitude of individuals towards the use of electric vehicles. The questions in the third part of the survey were directed to determine the attitudes of individuals towards innovation. Students were asked survey questions regarding the adoption of electric vehicles. According to the findings obtained from the study, the positive perceptions of potential users towards electric vehicles differ not according to demographic variables such as gender and program, but according to their knowledge about the vehicle and usage status. The most important expectation of consumers regarding electric vehicles is for the number of charging stations to increase and for this technology to develop further.

Key words: Electromobility, Technology, Bayburt University

1. GİRİŞ

İklim değişikliği ve beraberinde oluşan çevresel sorunlar, kaynak yetersizliği, enerjiye olan bağımlılık ve endüstriyel alanda gerçekleştirilen sürdürülebilir gelişmelerle birlikte ilerleme adeta zorunlu hale gelmiştir. Nüfusta meydana gelen pozitif değişime bağlı olarak talepte meydana gelen artışa karşın küresel enerji kaynaklarındaki azalma farklı seçeneklerin ele alınmasını gerekli kılmış ve pek çok sektörü alternatif yöntemler aramaya mecbur bırakmıştır.

Tüketiciye sunduğu alternatifleri genişleterek ürün yelpazesini zenginleştirmek isteyen sektörlerden biri de diğer endüstri alanlarında olduğu gibi otomotiv sektörüdür. Petrol fiyatlarında sürekli oluşan dalgalanma tüketicilerin alternatif ürünlere yönelmesine neden olmaktadır. Küresel petrol rezervlerinin ne zaman tükeneceği ile ilgili olarak güvenilir bir bilgi paylaşımı olamamakla birlikte ilerleyen süreçte maksimum petrol üretim oranına ulaşılacağı ve devam eden süreçte üretim oranının düşeceğine yönelik tahminler yapılmakta ve bu durum mevcut petrol rezervlerinin küresel piyasaya yeterli düzeyde yanıt veremeyeceğini göstermektedir (Hirsch vd., 2005). Bu doğrultuda tüketicinin farklı alternatifleri tercih etme durumu ile karşı karşıya kalması söz konusu olmakta, enerjiye bağımlılığı azaltarak çevre sorunlarına önemli bir katkı sunan elektrikli araçlar tüketici tarafından dikkat çekici bir alternatif olarak yer almaktadır.

Elektrikli araçlar kısaca, içten yanmalı motorun ve yakıt deposunun yerini elektrikli motor ve bataryanın aldığı araçlar olarak tanımlanabilen, artan CO2 emisyonlarına ve uzun vadede petrole olan bağımlılık için çözüm sunan çevre dostu araçlar olarak görülmektedir (Andwari vd., 2017; Bühler vd., 2014). Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde otomobil sektörü tarafından önemli bir hedef haline alan elektrikli araçlar her geçen gün geliştirilen teknik donanımları ile tüketiciye oldukça zengin alternatifler sunmaktadır. Türkiye de bu yarışın dışında kalmadan geliştirmiş olduğu elektrikli araçlarla otomobil sektörüne önemli bir giriş yaparak 2023 yılında sürece dahil olmuştur. Oldukça yakın bir dönemde elektrikli otomobil üretimine başlayan Türkiye’de tüketiciler tarafından bu akıllı cihazların nasıl algılandığının tespit edilmesi oldukça önemlidir.

Bu çerçevede araştırmanın esas amacı, Türkiye’de kullanılan elektrikli otomobillerle ilgili yenilikçi tüketiciler olarak görülen üniversite öğrencilerinin elektrikli otomobillere karşı davranışsal niyetini etkileyen faktörleri incelemek ve tüketicilerin teknoloji kullanım kabulü ile ilgili gerekçelerini ortaya çıkarmaktır. Ayrıca çalışmanın örneklemini yeniliğe daha açık bir kitle olarak görülen üniversite öğrencilerinin oluşturması çalışmanın özgün kısmını güçlendirmektedir. Çalışmanın örneklemini Bayburt Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Öğrencilere elektrikli araç kullanımının benimsenmesine yönelik olarak anket soruları yöneltilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda potansiyel kullanıcıların elektrikli araçları benimseme durumları tespit edilerek tüketicilerin elektrikli otomobil tercih etmesine yönelik olumlu algı oluşturmalarını sağlamak için sektöre önemli katkılar sağlayacağı beklenmektedir.

1.1.Elektrikli Otomobiller ve Türkiye’deki Gelişimi

Yeni dönemde Dünya’da en çok dikkat çeken değişim araç sahipliklerinde gözlenmektedir. Özellikle otomotiv sektöründe giderek artan akıllı otomobil alternatifleri üretici firmaları hızla gelişen rekabet ortamına ayak uymaya zorlamaktadır. Büyükşehirlerin yoğun trafiği, otomobil fiyatlarında meydana gelen maliyet artışı, üretimde yaşanan arz sıkıntıları gibi oluşan olumsuz durumlar düşük karbon ayak izi, enerji verimliliği ve yeşil ulaşım gibi yeni hizmet modellerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (TEHAD, 2022).

Günümüz küresel ekonomisinde önemli bir pay sahibi olan otomobil sektörü üretim teknolojisinde yenilikler gerçekleştirmektedir. Yeni ürünlerin pazarda başarılı olabilmesi için ise yenilikçi tüketicilerin davranışlarını anlamak kritik öneme sahiptir (Foxall, 1984: 92). Bu doğrultuda tüketici davranışlarının elektrikli otomobil tercih etmesine yönelik artan bir ivme kazanması ile birçok otomobil firması, ürün yelpazesine petrol ürünleri ile çalışan otomobillerin yanı sıra, hibrit ya da doğrudan elektrikle çalışan otomobilleri dahil ederek geliştirme ve pazarlama hedefleri belirlemiştir.

Elektrikli otomobil piyasasında genel olarak iki tür model bulunmaktadır: Elektrikli otomobiller çalışma mekanizmasında motorunun ürettiği güç ile hareket etmekte ve menzil kapasitesi tamamlandığında şarj edilmektedir. Hibrit araçlarda ise elektrikli ve benzinli motor birlikte yer almaktadır. Elektrikli araçlardan farklı olarak hibrit araçlarda şarj edilme zorunluluğu yoktur ve kendi kendilerini şarj edebilme donanımına sahiptirler. Son on yıllık dönem esas alındığında, birkaç otomobil üreticisi az sayıda elektrikli aracı piyasaya tanıtmış olmasına rağmen bu otomobil türü pazarda küçük bir orana sahiptir (TÜİK Haber Bülteni, Ocak 2020).

Her geçen gün tüketiciler tarafından elektrikli otomobillerin daha fazla tercih edilebilir olması otomobil üreticilerini de bu doğrultuda yönlendirmiş ve çevresel risklere karşı, yakıt verimliliği sağlayan, çevreci hibrit ve elektrikli otomobil üretimine odaklanmıştır. Büyük otomotiv üreticileri tarafından yapılan araştırmalara göre 2030 yılından itibaren Avrupa’da satışı gerçekleştirilecek araçların tamamının elektrikli olacağı, trafiğe kaydı yapılacak araçların ise %80’inin elektrikli veya hibrit olacağı tespit edilmiştir (TEHAD, 2022).

Dünya çapında elektrikli araç teknolojisinde meydana gelen gelişmelerle birlikte yaygın olarak kullanılmaya başlayan elektrikli otomobillerin doğaya salınan zararlı gaz miktarını düşürürken çevre kalitesini de olumlu olarak artıracığı beklenmektedir. Bunun yanı sıra sınırlı kaynaklar arasında yer alan petrol gibi pahalı enerji kaynaklarına olan bağımlılığı da azaltacağı düşünülmektedir. Özellikle Avrupa ülkeleri bu konuda önemli adımlar atmaktadır. Yakıtlı araçların karbondioksit yayması sonucu oluşan yoğun hava kirliliğinden dolayı ilk aşamada şehir merkezlerinde daha sonra ise ülke genelinde yasaklamayı planlamaktadır.

Hükümetler de vatandaşlarını elektrikli araç kullanımına teşvik etmekte ve bu kapsamda vergi indirimi, para yardımı gibi politikalar uygulamaktadır (Özdemir Öztürk, 2022).

Dünya ekonomisinde önemli bir pay sahibi olan otomotiv sektörü çevre bilincinin artmasıyla bu alanda da teknolojiyi yakalamakta ve tüketici istek ve ihtiyaçları doğrultusunda elektromobilite kullanımını artırmaya yönelik çalışmaktadır.

Hızla artan bir ivme kazanan elektrikli araç tercihi Türkiye’de de son yıllarda gittikçe daha fazla tercih edilen araçlar arasında yer almaktadır. 2021 yılı sonunda hibrit araç satışları 49.493’e ulaşırken bu sayı 2020 yılında 24.131 adet olarak gerçekleşmişti. Elektrikli araçlar ise 2021 sonunda 2.846 satış rakamına ulaşırken bu sayı 2020 yılında 844 adet olarak kayıtlara geçmişti (TEHAD, 2022)

Türkiye’de artık bu sektörün dışında kalmayı istemeyerek teknolojiyi yakalamayı hedeflemektedir. Bu süreçte elektrikli otomobillere yerli ve milli yatırım yaparak dahil olma kararı alan Türkiye bu konuda pazara en fazla yatırım yapan Tesla Motors şirketinin sahibi ile görüşülmüş ve Türkiye Otomobili Girişim Grubu (TOGG)’nu kurarak elektrikli otomobil pazarında Türkiye’nin de yer alabilmesi için önemli adımlar atmıştır (Özdemir Öztürk, 2022). TOGG marka elektrikli araçlarla birlikte pazarın hızlı bir büyüme trendi gösterebileceği ve bu durum rakamlara da yansıtacağı düşünülmektedir (Kocagöz vd., 2020). Türkiye’de resmi olarak satışı olan elektrikli otomobil model sayısı beştir. Türkiye Elektrikli ve Hibrit Araçlar Derneği (TEHAD) verilerine göre, elektrikli ve hibrit otomobil sayısı artarak devam etmektedir. 2022 yılında 8210 adet elektrikli otomobil satışı gerçekleştirilerek 2849 adet satış yapılan 2021 yılına oranla %188’lik artış göstermiştir (TEHAD, 2023). Ülke olarak da elektrikli araç üretiminde dünya ülkelerinin gerisinde kalmayarak tamamen yerli üretim olan TOGG’un seri üretime geçmesiyle birlikte kaliteli çevreye geçiş ve petrol bağımlılığını azaltma noktasında önemli adımlar atılmış ve bu durum da çalışmanın önemini artmıştır. Ancak elektrikli araç kullanımına yönelik önyargılar devam etmekte ve tüketicilerin çoğunluğunun “elektrik araçları” geleneksel otomobillere göre daha dezavantajlı gördüğü ve benimseme oranının hâlâ düşük olduğu düşünülmektedir (Yeh, 2007). Kişinin farklı aşamalardan geçerek satın alma karar sürecinin özel bir örneği olan yeniliği benimseme sürecinde yeniliği algılama ve ikna olma en önemli aşamalar arasında yer almaktadır (Spreng, vd., 1996). Aşamalı bir süreç olması yenilikçi şirketlerin pazarlama stratejilerini oluşturmalarında yardımcı olmakta ve uygun pazarlama yöntemleriyle potansiyel tüketicilerin olası tepkilerine anlamlı bir cevap vermeyi sağlamaktadır (Harms, 2002). Sürekli yeniliklerde benzer deneyimler söz konusu olduğundan uyumluluk derecesi daha yüksek olmakta ve benimseme süreci daha kısa sürmektedir (Rogers, 2003). Elektrikli otomobiller gibi risk yüzeyi yüksek, karmaşık ve dinamik yenilikler söz konusu olduğunda yüksek bilgi gereksiniminden dolayı benimseme süreci daha uzun sürebilmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada özellikle bu aşamalara da değinilmiş ve potansiyel tüketicilerin davranışları araştırılmıştır.

1.2.Literatür Araştırması

Elektrikli araçlara yönelik olarak yapılan araştırmalar doğrultusunda ele alınan çalışmaların daha çok elektrikli araçların tercihini etkileyen değişkenlerin belirlenmesi ve teknoloji kabulünü açıklamaya yönelik olduğu görülmektedir. Elektrikli otomobiller ile ilgili yapılan çalışmalar arasında otomobillerin benimsenmesini etkileyen çeşitli faktörler incelenmiştir. Bu çalışmalardan ilk olarak Ahmedî (2015) elektrikli araç kullanımına yönelik yapmış olduğu araştırma sonucunda sosyo- ekonomik faktörleri etkili bulurken yapılan diğer araştırmalarda hükümet desteği, araç özellikleri, güvenlik ve fiyat gibi çeşitli başlıkların etkili olduğu belirlenmiştir.

Ackaah, vd. (2022) çalışmasında sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel faktörler ayrı ayrı ele alarak çevresel kaygının satın alma niyetini olumlu ve anlamlı olarak etkilediğini, elektrikli otomobillerin benimsenmesinde olumlu bir etken olduğunu savunmuştur.

Lin ve Wu (2018), Çalışmasında Çin ile beraberinde dahil etmiş olduğu beş şehir için sıralı lojistik regresyon yöntemini kullanarak cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, aylık gelir, medeni durum, otomobil sahip olma durumu, yaşadığı şehir gibi demografik değişkenleri ele alarak otomobil fiyatı, devlet destekleri, araç performansı, çevresel hassasiyet, maliyet, araç şarj imkanı değişkenlerinin bağımlı değişken olarak modelde yer alan satın alma niyeti üzerine etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda cinsiyet ve yaş değişkeninin satın alma niyetini negatif etkilediği, evli olma, çevresel kaygı, devlet desteği, araç performansı ve fiyatın ise satın alma niyetini pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Teknoloji kabulünü esas alan çalışmaların temeli Sebepli Davranış Teorisini esas almaktadır (Fishbein ve Ajzen, 1975). Bu teoriye dayanarak Planlı Davranış Teorisi ve Teknoloji Kabul Modeli olmak üzere iki alt model geliştirilmiştir. Bu modeller genel olarak insan davranışını bir bütün olarak ele alan sosyal psikoloji teorilerine dayanmaktadır. Bu nedenle yeniliklerin kabulüne uygulanabilmekte ve bireylerin yenilikleri nasıl ve ne zaman benimsediklerini açıklamaktadır.

Özdemir Öztürk (2022), çalışmasında Almanya ve Türkiye'deki potansiyel elektrikli araç kullanıcılarının, kullanım niyetlerini etkileyen faktörleri araştırmıştır. Niyeti etkileyen faktörlerin belirlenmesinde Teknoloji Kabul Modeli esas alınmış ve faktörlerin yenilikçi tüketicilere etkileşimi araştırılmıştır. Türkiye'de 557 potansiyel tüketici ve Almanya'da 513 potansiyel tüketici ile ampirik bir çalışma yapılmış ve Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre davranışsal kullanım niyetini en çok etkileyen değişkenlerin algılanan fayda ve kullanım kolaylığı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kişisel yenilik ile davranışsal kullanım niyetleri arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Kırmızıgül ve Baykal (2023), tüketicilerin elektrikli araçları tercih etmelerindeki temel motivasyonu araştırmıştır. Yapılan araştırmalar doğrultusunda çevresel farkındalık, düşük enerji maliyeti, gelişmiş batarya teknolojisi, otonom sürüş özellikleri, fonksiyonlu dijital özellikler, enerji güvenliği ve hükümet teşviklerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Ayrıca araştırma sonucunda üretici firmaların tüketici tercihlerini elektrikli araçlara yönlendirebilmesinde sunulan teşviklerin öneminden bahsedilmiştir.

Efendioğlu (2024) çalışmasında, Türkiye'de tüketicilerin elektrikli otomobil tercihinde algıladığı kullanım kolaylığı, fiyat, yenilikçilik ve çevresel kaygı gibi değişkenlerin satın alma niyeti üzerine etkisini araştırmıştır. 439 tüketiciye uygulanan anket sonucunda yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiş ve uygulama sonucunda tüketici tarafından en etkili olan değişkenin kullanılabilirlik olduğu belirlenmiştir.

Yaprak vd. (2024) çalışmasında tüketicilerin elektrikli araçlara yönelik algılarının ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır. Anket yöntemi kullanılarak elde edilen veriler ışığında tüketicilerin elektrikli otomobil tercihinde birleştirilmiş teknoloji kabulü ve kullanımı teorisinde yer alan değişkenlerin ve çevre bilincinin önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yeni teknolojilerin kullanımını kolaylaştıracak teknik altyapının varlığına dair inancı ifade eden kolaylaştırıcı koşullara ilişkin algının elektrikli otomobillere yönelik tutum ve kullanım niyetini olumsuz etkilediği belirlenmiştir.

Bu araştırmanın temel amacı, yenilikçi olarak tanımlanan tüketici kitlesinin teknoloji kullanım kabulü ile ilgili algılarını ve elektrikli otomobillere karşı davranışsal niyetlerini etkileyen faktörleri belirlemektir.

Bu amaca uygun olarak, teknoloji kabul modeli yoluyla yeni bir ürün olarak piyasaya sürülen elektrikli araçların tüketiciler tarafından kabulüne ilişkin özgün bir araştırma sunmaktır. Bu çalışmada teknoloji kabul modeline farklı değişkenler eklenerek özgün bir çalışma hedeflenmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, Bayburt Üniversitesi öğrencilerinin teknolojik kabul açısından elektrikli otomobillere karşı potansiyelini artırmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda Bayburt Üniversitesi öğrencileri esas alınacaktır. Araştırmada öncelikli olarak yenilikçi tüketicilerin elektrikli otomobillere karşı davranışsal niyetlerini etkileyen faktörleri teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenerek tüketici kitlesinde kabulü ile ilgili sebepleri belirlenecektir. Üniversite öğrencilerinin elektrikli otomobil kullanımına yönelik algılarının araştırılması ve teknoloji kullanım kabulüne ilişkin algıların tespit edileceği çalışmada nicel araştırma modeline yer verilerek istatistik ve matematiğe dayalı modeller kullanılmaktadır (Johnson & Christensen, 2008). Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılacaktır. Çalışma Bayburt Üniversitesi öğrencilerine uygulanacaktır. Anketler çalışmanın amacına ve modeline uygun olarak, Elektrikli Otomobillerle ilgili genel bilgi düzeyi, Yenilik Kabulü ve Tüketici Yenilikçiliği esas alınarak hazırlanmıştır

Bireylere elektrikli araçlarla ilgili anket formu yöneltilmiştir. Anket üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde bazı demografik özelliklerle ilişkili sorular (yaş, cinsiyet, fakülte... vb.) yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde 5'li likert tipinde hazırlanmış sorular bireylerin elektrikli araç kullanımına yönelik tutumunun tespit edilmesini içermektedir. Anketin üçüncü kısmında yer alan sorular ise bireylerin yeniliğe karşı tutumlarının tespitinde bulunmak için yöneltilmiştir. Oluşturulan anket Özdemir Öztürk tarafın doktora tez çalışmasında yöneltilen sorulardan oluşmaktadır (Özdemir Öztürk, 2022) Yüz yüze ve online olarak gerçekleştirilecek olan anketin ana kütlesini Bayburt Üniversitesinde öğrenim gören lisans ve ön lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Bayburt Üniversitesine kayıtlı 16000 öğrenci bulunmaktadır. Bu durumda uygulanacak anket sayısı;

$$n = Nt2pqe2N-1+t2pq$$

formülü kullanılarak belirlenmiş olup yaklaşık 374 ankete ihtiyaç duyulmaktadır. Bazı anketlerde eksik bilgilerin yer alması nedeniyle uygulamada yer verilemeyeceğinden yaklaşık 450 tane anket uygulanması kararlaştırılmış ve uygulama sonunda değerlendirme 443 anket alınmıştır.

3.BULGULAR

Araştırmada öncelikli olarak verilerin güvenilirliğinin analizi gerçekleştirilmiştir. 0 ile 1 arasında değer alan bu katsayı (Cronbach) Alfa katsayısı kullanılarak değerlendirme yapılmıştır (Kalaycı, 2014).Elde edilen sonuçlar Tablo 1 ile sunulmuştur.

Tablo 1.

Ölçeğinin Alfa (α) Değeri

Cronbach's Alfa Katsayısı	İfadeler Sayısı
0,931	27

Genel güvenilirlik katsayısı 0,931 yani yaklaşık olarak %93 olarak elde edildiğinden kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak yöneltilen sorular doğrultusunda frekans dağılımları ve yüzde oranları incelenmiş ve Tablo 1 ile sunulmuştur. Ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerine göre, cinsiyet değişkeni için yapılan frekans analizi sonucunda Bayburt Üniversitesi öğrencilerinin %35,4'sinin (n=157) erkek olduğu, %64,6'sının da (n=286) kadın olduğu görülmüştür. Yaş değişkeni incelendiğinde, katılımcıların %46,2'si (n=205) 18 ile 20 yaş aralığında, %43,9'u (n=195) 21 ile 23 yaş aralığında ve %9,7'si (n=43) ise 24 ile 26 ve üstü yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, %76,5'si (n=339) Fakültede eğitim görmekte iken %23,5 (n=104) MYO öğrencisidir. Ayrıca katılımcıların %50,1'i (n=222) 1. Sınıf öğrencisi olarak yüksek oranda katılım sağlamıştır. Katılımcıların gelir düzeyleri incelendiğinde yaklaşık yarısı %46,7'inin (n=207) 17 bin TL ile 20 bin TL arasında gelire sahiptir. 20 bin TL ile 30 bin TL arası gelire sahip olan katılımcıların oranı %17,6 (n=78), 30 bin TL ile 40 bin TL arası gelire sahip olanların oranı %14 (n=62) ve 40 bin TL ile 50 bin TL arası gelire sahip olanların oranı %10,2 (n=45) olarak elde edilmiştir.

Tablo 2.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	286	%64,6
Erkek	157	%35,4
Yaş		
18-20	205	%46,2
21-23	195	%43,9
24-26 ve üstü	43	%9,7
Fakülte/MYO		
Fakülte	339	%76,5
MYO	104	%23,5
Sınıf		
1. Sınıf	222	%50,1
2. Sınıf	117	%26,4
3. Sınıf	22	%5,0
4. Sınıf	81	%18,3
Gelir		
17.000 TL-20 bin TL	207	%46,7

20.001 TL-30 bin TL	78	%17,6
30.001 TL-40 bin TL	62	%14,0
40.001 TL-50 bin TL	45	%10,2
50.000 TL ve üstü	51	%11,5

Çalışmaya katılım sağlayan öğrencilere elektrikli otomobil kullanımı ile ilgili sorular sorulmuştur. Katılımcılara elektrikli otomobil hakkındaki bilgi sahibi olup olmadığı ve elektrikli otomobil kullanıp kullanmadığı soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu (%56,9, n=392) elektrikli otomobil hakkında biraz bilgiye sahip olduğunu belirtirken, %12,4'ü (n=55) elektrikli otomobil hakkında detaylı bilgiye olduğunu belirtmiştir. Elektrikli otomobiller ile ilgili herhangi bir bilgisi olmadığını belirten öğrenci oranı %30,7 (n=136) olarak elde edilmiştir. Katılımcıların elektrikli otomobil kullanım durumları incelendiğinde ise %84,7'si elektrikli otomobil kullanmadığını %15,1 ise elektrikli otomobil kullandığını belirtmiştir.

Tablo 2.

Elektrikli otomobil kullanım ve bilgi düzeyi verileri

	Değer	Yüzde
Elektrikli Otomobil hakkında bilginiz var mı?		
Evet, detaylı bilgiye sahibim	55	%12,4
Evet biraz bilgim var	252	%56,9
Hayır, bilgim yok	136	%30,7
Elektrikli Otomobil kullandınız mı?		
Evet	67	%15,1
Hayır	375	%84,7

Araştırmaya katılan öğrencilerin elektrikli otomobil ile ilgili düşüncelerinin cinsiyet, program, kullanım ve bilgi durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için ANOVA testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3 ile sunulmuştur.

Tablo 3.

Elektrikli otomobil genel bilgi düzeyinin demografik özelliklere göre farklılaşmasının belirlenmesi

	CİNSİYET		PROGRAM		KULLANIM		BİLGİ	
	F	Sig	F	Sig	F	Sig	F	Sig
1. Eğer ikinci bir otomobile ihtiyacım olsaydı elektrikli olmasını tercih ederim	11,12	0,732	0,05	0,649	1,44	0,044	1,13	0,322

2. Türkiye'de yeterli şarj istasyonu olsaydı elektrikli otomobil tercih ederdim.	11,44	0,061	0,06	0,351	6,85	0,001	4,28	0,014
3. Akaryakıtta olan bağımlılığı azalttığı için elektrikli otomobiller faydalıdır.	6,53	0,157	0,40	0,963	9,99	0,027	9,01	0,000
4. Çevreyi korumaya katkı sağladığı için elektrikli otomobiller faydalıdır.	21,33	0,011	0,03	0,706	12,41	0,017	8,46	0,000
5. Elektrikli otomobil kullanmanın avantajları dezavantajlarından fazladır.	8,64	0,116	0,07	0,750	1,30	0,014	5,44	0,005
6. Teknolojik gelişmeyi desteklediği için elektrikli otomobil faydalıdır.	2,91	0,914	0,24	0,612	6,59	0,126	4,56	0,011
7. Elektrikli otomobil kullanımının kolay olduğunu düşünüyorum	16,55	0,163	0,45	0,556	1,61	0,237	8,34	0,000
8. Sosyal çevrem elektrikli araç kullanmanın gerektiğini düşünüyor	4,08	0,599	0,42	0,327	2,12	0,479	2,39	0,092
9. Elektrikli otomobil sahibi olmak yüksek statü sembolüdür.	2,30	0,645	0,03	0,600	1,87	0,172	0,12	0,880

Araştırmaya katılan öğrencilerin elektrikli otomobil ile ilgili düşüncelerinin cinsiyet ve üniversite eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda sadece 4. soruda Sig. değeri $0.011 < 0.05$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Ancak diğer değişkenlerde eğitim durumu ve cinsiyete göre herhangi bir farklılık söz konusu değildir.

Katılımcıların elektrikli otomobil ile ilgili düşüncelerinin elektrikli otomobil kullanım değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda Sig. değeri 1,2,3,4 ve 5. sorular için < 0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir. Sonuçlar doğrultusunda en dikkat çekici sonuç ise elektrikli otomobil kullanım kolaylığının kullanım durumuna göre değişmediği yönünde elde edilmesidir.

Katılımcıların elektrikli otomobil ile ilgili düşüncelerinin elektrikli otomobil hakkında bilgi sahibi olma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için uygulanan analiz sonucunda Sig. değeri 2,3,4,5,6 ve 7. sorular için $prob < 0.05$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve %95 güvenle, grupların ortalamaları arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu belirlenir. Elde edilen sonuçlara göre en dikkat çekici yanıt ise ikinci otomobil tercihinde elektrikli olmasını durumu elektrikli araçlarla ilgili bilgiye sahip olma durumu üzerinde etkili değildir.

Tablo 4.

Teknoloji kabulünün demografik özelliklere göre farklılaşmasının belirlenmesi

	CİNSİYET		PROGRAM		KULLANIM		BİLGİ	
	F	Sig	F	Sig	F	Sig	F	Sig
1. Düzenli olarak yeni ürünler ararım	0,01	0,761	0,08	0,612	2,17	0,612	3,22	0,306
2. Yeni ürünler hakkında bilgi aldığım yerleri gezmeyi severim (web adresleri, dükkanlar, fuarlar vb.)	3,09	0,403	2,79	0,852	0,06	0,904	11,8	0,009
3. Genellikle başkalarını yeni ürünler hakkında bilgilendiren kişiyimdir.	0,20	0,646	0,11	0,765	1,76	0,459	16,3	0,003
4. Yeni ürünler denemek beni heyecanlandırır.	0,22	0,562	0,64	0,822	1,17	0,273	3,77	0,250
5. Yeni ürünlerden uzak durmaya çalışıyorum	2,81	0,762	2,57	0,283	0,03	0,937	0,06	0,981
6. Bana göre elektrikli otomobillerin mevcut fiyatları akaryakıtla çalışan otomobillere göre çok yüksek	2,05	0,268	0,69	0,288	1,58	0,877	0,13	0,952
7. Elektrikli otomobillerin mevcut fiyatları kabul edilemeyecek kadar yüksek	4,66	0,634	0,18	0,883	3,52	0,198	1,74	0,486
8. Otomobil üreticilerin elektrikli araç fiyatlarını düşürmesi gerektiğini düşünüyorum	0,02	0,570	0,21	0,240	1,84	0,600	1,81	0,472
9. Devletin teşvikler ve vergi indirimi ile elektrikli araç fiyatlarını düşürmesi gerektiğini düşünüyorum	2,77	0,031	3,19	0,317	1,20	0,378	12,8	0,006
10. Elektrik otomobil fiyatları daha düşük olsa onu tercih ederim	1,83	0,844	0,24	0,510	1,63	0,066	12,6	0,012
11. Elektrikli otomobil hakkında hala belirsizlikler var.	5,45	0,140	0,15	0,418	5,92	0,475	8,69	0,029
12. Elektrikli araçlarla ulaşım (Elektromobilité) şu anda gelişmiş bir teknoloji değildir.	0,35	0,468	1,52	0,146	5,18	0,706	4,78	0,158
13. Şu an yeterli sayıda şarj istasyonu olmaması elektrikli otomobil kararımı etkiliyor.	7,75	0,437	4,10	0,724	5,26	0,234	0,83	0,731

Araştırmaya katılan öğrencilerin elektrikli otomobil ile ilgili düşüncelerinin cinsiyet ve üniversite eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda sadece 9. soruda Sig. değeri $prob < 0.05$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Ancak diğer değişkenlerde eğitim durumu ve cinsiyete göre herhangi bir farklılık söz konusu değildir.

Öğrencilerin yeni ürünlerle ilgili görüşleri ve elektrikli otomobil fiyatları ile ilgili düşüncelerinin elektrikli otomobil kullanım değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda hiçbir değişkenin Sig. değeri < 0.05 olmadığından grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

Katılımcıların yeni ürünlerle ilgili görüşleri ve elektrikli otomobil fiyatları ile ilgili düşüncelerinin elektrikli otomobil hakkında bilgi sahibi olma durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda Sig. değeri 2,3,9,10 ve 11 değişkenleri için < 0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve %95 güvenle, grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilir.

Tablo 5.

Elektrikli otomobil tüketici yenilikçiliğinin demografik özelliklere göre farklılaşması

	CİNSİYET		PROGRAM		KULLANIM		BİLGİ	
	F	Sig	F	Sig	F	Sig	F	Sig
1. Sürüş menzili büyük ölçüde artırılabilirse benzinli ya da dizel otomobillere oranla daha fazla tercih ederim.	0,25	0,679	0,10	0,148	7,01	0,106	4,86	0,197
2. Ülke genelindeki şarj istasyonları yaygın olursa tercih ederim	2,64	0,144	0,84	0,155	9,06	0,010	3,64	0,230
3. Otomobil fiyatları aynı işlevlere sahip normal arabalara oranla daha uygun olursa tercih ederim	2,73	0,155	0,19	0,567	11,9	0,010	4,10	0,219
4. Araç çeşitliliği artarsa tercih ederim	3,82	0,086	0,39	0,188	10,4	0,000	4,22	0,197
5. Normal araçlara oranla daha ekonomik olursa tercih ederim.	4,25	0,080	3,33	0,269	9,20	0,005	7,34	0,071

Araştırmaya katılan öğrencilerin elektrikli otomobil ile ilgili tercihlerinin cinsiyet, üniversite eğitim durumu ve elektrikli otomobil hakkında edindiği bilgiye göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırıldığında herhangi bir değişkende anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Öğrencilerin elektrikli otomobil ile ilgili tercihlerinin elektrikli otomobil kullanım değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırıldığında 2,3,4 ve 5. Sorulara ait Sig. değeri < 0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Yani %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 6.

Elektrikli otomobil tercihinin bilgi düzeyine göre frekans dağılımı

	BİLGİ		
	Bilgi sahibi	Bilgi değil	sahibi
1. Eğer ikinci bir otomobile ihtiyacım olsaydı elektrikli olmasını tercih ederim	149 %33.5	46 %10.4	
2. Türkiye'de yeterli şarj istasyonu olsaydı elektrikli otomobil tercih ederdim.	195 %44	70 %15.8	
3. Akaryakıtta olan bağımlılığı azalttığı için elektrikli otomobiller faydalıdır.	225 %50.8	96 %19.4	
4. Elektrikli otomobil kullanmanın avantajları dezavantajlarından fazladır.	166 %37.5	60 %13.5	
5. Elektrikli otomobil kullanımının kolay olduğunu düşünüyorum	192 %43.3	52 %11.7	
6. Yeterli sayıda şarj istasyonu olmaması elektrikli otomobil kararımı etkiliyor.	187 %42.2	77 %17.4	

Katılımcıların elektrikli otomobil tercihinin bilgi düzeyine göre dağılımı incelendiğinde bilgi sahibi olanların elektrikli otomobillere karşı daha olumlu bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Özellikle yeterli şarj istasyonu olması halinde tercihlerinin elektrikli otomobil olması doğrultusunda olacağını belirtenlerin oranı yaklaşık %44 düzeyindedir.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Dünya ekonomisinde önemli bir pay sahibi olan otomotiv sektörü çevre bilincinin artmasıyla bu alanda da teknolojiyi yakalamakta ve tüketici istek ve ihtiyaçları doğrultusunda elektromobilité kullanımını artırmaya yönelik çalışmaktadır. Elektrikli araç üretiminde dünya ülkelerinin gerisinde kalmayarak tamamen yerli bir üretim olan TOGG'un seri üretime geçmesiyle birlikte kaliteli çevreye geçiş ve petrol bağımlılığını azaltma noktasında önemli adımlar atmış olan Türkiye'de her ne kadar tüketiciler tarafından elektrikli araçlara yönelik eğilim artmış olsa da ön yargılar hala devam etmektedir. Geleneksel otomobillere oranla daha dezavantajlı görünen elektrikli otomobillerin tüketici tarafından benimseme oranı hâlâ düşük seviyededir (Yeh, 2007). Bu doğrultuda bireyin satın alma karar sürecinde etkili olan yeniliği algılama ve ikna olma aşamaları yeniliği benimseme sürecinde oldukça önemlidir (Spreng, vd. 1996). Aşamalı bir süreç olması yenilikçi şirketlerin pazarlama stratejilerini oluşturmalarında yardımcı olmakta ve uygun pazarlama yöntemleriyle potansiyel tüketicilerin olası tepkilerine anlamlı bir cevap vermeyi sağlamaktadır (Harms, 2002).

Elektrikli otomobiller gibi risk yüzeyi yüksek, karmaşık ve dinamik yenilikler söz konusu olduğunda yüksek bilgi gereksiniminden dolayı benimseme süreci daha uzun sürebilmektedir.

Dolayısıyla bu araştırmada özellikle bu aşamalara da değinilmiş ve potansiyel tüketicilerin davranışları araştırılmıştır. Çalışmanın yenilikçi tüketici olarak yüksek potansiyel sergileyen üniversite öğrencilerine uygulanması özgün yanını gösterirken, çalışmanın örneklemini Bayburt Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Anketler çalışmanın amacına ve modeline uygun olarak, Elektrikli Otomobillerle ilgili genel bilgi düzeyi, yenilik kabulü ve tüketici yenilikçiliği esas alınarak hazırlanmıştır.

Bu araştırmanın temel amacı, yenilikçi olarak tanımlanan tüketici kitlesinin teknoloji kullanım kabulü ile ilgili algılarını ve elektrikli otomobillere karşı davranışsal niyetlerini etkileyen faktörleri belirlemektir. Bu amaca uygun olarak, teknoloji kabul modeli yoluyla yeni bir ürün olarak piyasaya sürülen elektrikli araçların tüketiciler tarafından kabulüne ilişkin özgün bir araştırma sunmaktır.

Bu araştırmada teknoloji kabul modeline farklı değişkenler eklenerek özgün bir çalışma hedeflenmektedir. Katılımcıların çoğunun elektrikli otomobil deneyiminin bulunmaması ve sadece Bayburt Üniversitesi öğrencilerine uygulanması çalışmanın tam anlamıyla yorumlanabilmesi için engel oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda tüketicilerin elektrikli otomobil genel bilgi düzeyi ile yenilik kabulü gibi değişkenlerin cinsiyet ve program gibi demografik değişkenlerden etkilenmediği ancak daha önce elektrikli otomobil sürüş tecrübesi edinmiş olma ve elektrikli otomobil bilgisine sahip olma gibi değişkenlerden etkilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmamıza paralel olarak Agrawal ve Rajapatel (2020) alışmasında da yeterli miktarda şarj istasyonunun bulunmamasının elektrikli araç satışlarında büyük engel teşkil ettiği belirtilmiş olup tüketicilerin elektrikli araçlarla ilgili en önemli beklentisinin şarj istasyonlarının sayısının artırılarak bu teknolojinin daha çok gelişmesi yönünde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum da tüketicilerin yeniliği kabul noktasında oldukça önemli bir tespit olup elektrikli otomobil sektör yöneticilerinin dikkate alması gereken bir husustur. Elektrikli otomobil sektör yöneticilerinin tüketicilere sunacağı kullanım kolaylığının yanı sıra bilgi ve deneyimin piyasanın hareketlenmesine önemli bir avantaj sağlayacağı düşünölmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Ackaah, W., Kanton, A. T., & Osei, K. K. (2022). Factors influencing consumers' intentions to purchase electric vehicles in Ghana. *Transportation Letters*.
- Agrawal, M., & Rajapatel, M. S. (2020). Global perspective on electric vehicle 2020. *International Journal of Engineering Research & Technology*, 9(1), 8-11.
- Andwari, A.M., Pesiridis, A., Rajoo, S., Martinez-Botas, R. & Esfahanian, V. (2017). A review of battery electric vehicle technology and readiness levels. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 78, 414-430.
- Bühler, F., Cocron, P., Neumann, I., Franke, T. & Krems, J.F. (2014). Is EV experience related to EV acceptance? Results from a German field study. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 25, 34-49.
- Cengiz, Y., Yavuz, H. (2020). Seçilmiş Avrupa ölkelerinde elektrikli araçlara yönelik teşviklerin türkiye ile karşılaştırılması, *Çevre Ekonomisi ve Mali İlişkiler Üzerine Seçme Yazılar*, Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (SESAM), Sakarya.
- Çifci, S. (2015). Tüketicilerin Yeni ürünlere yönelik adaptasyon tutumları üzerinde tüketicilerin ve firmaların yenilikçilik düzeylerinin etkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 34 (34).

- Efendioğlu, İ. H. (2024). Elektrikli araç satın alma niyetini etkileyen faktörler. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 106-122.
- Fishbein, M., Ajzen, I. (1977). Attitude-behavior relations: a theoretical analysis and review of empirical research, *Psychological Bulletin*, Cilt: 84 (5), 88-918.
- Harms, A.-K. (2002). Adoption technologiebasierler sell-servioo-innovationen analyse der wirkungsmechanismen im entscheidungsprozess der konsumenten, Springer, Wiesbaden.
- Jin, L., Slowik, P. (2017). Literature review of electric vehicle consumer awareness and outreach activities, International Council of Clean Transportation, Working Paper 2017-03.
- Kalaycı, Ş. (2014) SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Karamehmet, B., Morgül, E. (2018). Tüketicilerin elektrikli araç tercihleri: literatür taraması ve Türkiye’de tanıtımına yönelik öneriler, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Cilt: 40, 246-260.
- Kırmızıgöl, İ. E., & Baykal, B. (2023). Elektrikli araç tercihinde tüketici motivasyonu. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023(2), 223-241.
- Kocagöz, E., İğde, Ç. S. & Çetindağ, G. (2020). Elektrikli ve akıllı, yerli ve milli: Türkiye’nin otomobili girişim grubu’nun tanıttığı araçlara yönelik tüketicilerin ilk değerlendirmeleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19. Uluslararası İşletmecilik Kongresi Özel Sayısı, 55-74.
- Lin, B. ve Wu, W. (2018). Why people want to buy electric vehicle: An empirical study in first-tier cities of China. *Energy Policy*, 112, 233-241.
- Özdamar K. (2004), Paket programlar ile istatistiksel veri analizi, Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Özdemir Öztürk, N. (2022). Yenilikçi tüketici davranışları: Türkiye ve Almanya’da elektrikli araçların kabulü üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Programı.
- Paşalıoğlu, H., & Cengiz, H. (2019). Tüketici yaşam tarzının elektrikli araçları satın alma niyeti üzerine etkisi: tüketici yenilikçiliği, tüketici benzersizliği ve keşifsel davranışların aracılık etkisi, *International Congress on Business and Marketing*, Maltepe University.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations*, Free Press, New York.
- Spreng, R.A., MacKenzie, S.B. & Olshavsky, R.W. (1996) A re-examination of the determinants of consumer satisfaction. *Journal of Marketing*, 60, 15-32.
- TEHAD (2023). <https://www.tehad.org/2023/01/10/2022-yili-elektrikli-ve-hibrid-otomobil-satis-rakamlari-belli-oldu/> (10 Ocak 2023 Bülten)
- Uzel, E. (2015). Araç kullananların temel güdülerinin elektrikli araç satın alma niyetine etkisi: İstanbul’da araç kullananlar üzerine kantitatif bir çalışma, 20. Ulusal Pazarlama Kongresi, 365–376, Anadolu University, Eskişehir.
- Ünlü, N., Karahan, Ş., Tür, O., Uçarol, H., Özsu, E., Yazar, A., Turhan, L., & Akgün, F., Tırıs, M. (2003). Elektrikli araçlar, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Enerji Sistemleri ve Çevre Araştırma Enstitüsü, Gebze.

- Varol, S., Öztürk, & Z., Öztürk, O. (2018). İstanbul’da karayolu yolcu taşımacılığında elektrikli araç kullanımının incelenmesi, *El-Cezeri Fen ve Mühendislik Dergisi*, Cilt: 5 (2), 367-386.
- Yaprak Ü., Kızır E. & Yaşın B. (2024). Tüketicilerin elektrikli otomobilleri benimsemesinde rolü olan faktörler: birleştirilmiş teknoloji kabul modeli çerçevesinde bir araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 117-136.
- Yeh, S. (2007). An empirical analysis on the adoption of alternative fuel vehicles: the case of natural gas vehicles, *Energy Policy*, Cilt: 35, 5865-5875.

YAZAR BEYANI

Destek ve Teşekkür: Çalışma TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından yürütülen, 2209-A Üniversite öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2023 yılı 2. dönem kapsamında 1919B012315551 numaralı "Öğrencilerin Sürdürülebilir Çevre Kapsamında Elektrikli Araçlara Karşı Bakış Açılarının Belirlenmesi: Bayburt Üniversitesi Örneği" projesi olup TÜBİTAK tarafından desteklenmektedir.

**DID THE ONE BELT ONE ROAD PROJECT MEET TURKIYE'S INVESTMENT
EXPECTATIONS?**

**BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ TÜRKİYE'NİN YATIRIM BEKLENTİLERİNİ
KARŞILADI MI?**

MERYEM NERGİS ATAÇAY

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İİBF, SBKY,

ORCID: 0000-0002-9723-0536

Özet

2013 yılında ilan edilen Bir Kuşak Bir Yol projesi, küresel ve bölgesel düzeylerde önemli etkiler yaratması beklenen bir girişim olarak dikkat çekmiştir. Aynı zamanda, Çin'in bu projeye 1980'lerin başından itibaren artan bölgesel eşitsizlikleri azaltmayı amaçladığı da ifade edilmiştir. Bu süreçte, Çin'in bu projeyi tasarlarken asıl amacının ne olduğu konusunda tartışmalar devam ederken, böylesine büyük çaplı bir projeyi hayata geçirmenin, Çin gibi ekonomik ve siyasi gücü hızla artan bir ülke için bile oldukça zor olduğu da vurgulanmıştır. Projeye başlangıçta dahil olan ülke sayısının altmış beşten iki katına çıkması, Çin'in bu ülkelerin farklı ekonomik, siyasi ve sosyal özelliklerinin ve sorunlarının projeye zarar vermemesi için büyük özen göstermesi gerekliliğini arttırmıştır. Türkiye, 2015 yılında imzalanan bir mutabakatla projeye dahil olmuştur. Türkiye'nin projeden en büyük beklentisi, 1990'ların ortalarından itibaren Çin'e karşı verdiği ticaret açığının kapanması veya en azından azalması ve Türkiye'deki Çin yatırımlarının artması olmuştur. On yılı aşkın süredir devam eden projenin Türkiye'ye faydaları ve zararları yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Ticaret açığının kapanmadığı görülmekle birlikte, 2015 sonrasında Türkiye'deki Çin yatırımlarının arttığı gözlemlenmiştir. Öte yandan, Türkiye'ye yatırımlarının Çin'in toplam yatırımları içindeki payı düşük kalmıştır. Aynı zamanda, Türkiye'deki diğer ülkelerin yabancı yatırımlarıyla kıyaslandığında da Çin yatırımlarının azlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, Çin yatırımlarının Türkiye'nin Bir Kuşak Bir Yol projesinden beklentisinin aksine yetersiz olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Çin'in genel stratejisiyle uyumlu olarak, Türkiye'ye gelen Çinli şirketlerin çoğunun devlet mülkiyetinde olduğunu, bu durumun hem Türkiye üzerindeki etkilerini hem de Çin'in kalkınma modelini değerlendirmek açısından önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Anahtar kelimeler: Bir Kuşak Bir Yol, Türk-Çin ilişkileri, Çin yatırımları

Abstract

Announced in 2013, the Belt and Road project has attracted attention as an initiative that is expected to have significant impacts at global and regional levels. At the same time, it has also been stated that China aims to reduce the regional inequalities that have been increasing since the early 1980s with this project. In this process, while the debate on what China's real purpose is in designing this project continued, it was also emphasized that the realization of such a large-scale project was quite difficult even for a country like China, whose economic and political power has been rapidly increasing. The doubling of the number of countries involved in the project from sixty-five at the beginning has increased the need for China to take great care to ensure that the different economic, political, and social characteristics of these countries and their problems do not harm the project.

Turkey joined the project with a memorandum of understanding signed in 2015. Turkey's most important expectation from the project has been the closure or at least reduction of its trade deficit with China since the mid-1990s and the increase in Chinese investments in Turkey. The benefits and detriments of the project, which has been ongoing for more than a decade, have been intensely debated. While the trade deficit did not close, Chinese investments in Turkey have increased since 2015. On the other hand, the share of Chinese investments in Turkey in China's total investments remained low. At the same time, when compared to other countries' foreign investments, the low share of Chinese investments in Turkey is noteworthy. Therefore, contrary to Turkey's expectations from the Belt and Road project, Chinese investments are considered to be insufficient. It should also be noted that, in line with China's overall strategy, most of the Chinese companies coming to Turkey are state-owned, which is important for assessing both their impact on Turkey and China's development model.

Keywords: One Belt One Road, Turkey-China Relations, Chinese investments

THE DIGITAL TURKISH LIRA: DEVELOPMENT AND POSSIBLE IMPACTS
DİJİTAL TÜRK LİRASI: GELİŞİMİ VE OLASI ETKİLERİ

GÖKTUĞ ŞAHİN¹, MÜSLÜME NARİN²

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-9925-9132

² Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-1476-2802

Özet

Son yıllarda küresel finans sistemi, hızlı bir dijital dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşümün en dikkat çekici yeniliklerinden biri, Merkez Bankası Dijital Para Birimleri olmuştur. Bu dijital paralar, merkez bankaları tarafından halkın kullanımına sunulan ve geleneksel nakit paranın dijital karşılığı niteliğinde olan yeni bir finansal araçtır. Dijitalleşmenin ekonomik sisteme etkisi, özellikle ödeme sistemlerinin verimliliğinin artırılması, finansal kapsayıcılığın genişletilmesi ve para politikası araçlarının daha etkin kullanılabilmesi gibi alanlarda kendini göstermektedir. Türkiye de bu küresel eğilime katılarak Dijital Türk Lirası projesini devreye almıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2020 yılında hız kazanan bu dijital para geliştirme süreci kapsamında çeşitli pilot çalışmalar gerçekleştirmiş ve önemli iş birliklerine imza atmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin dijitalleşme hedefleri doğrultusunda finansal sistemin modernizasyonuna yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, Merkez Bankası Dijital Para Birimleri'nin yanı sıra Dijital Türk Lirası'nın gelişim süreci ile bu sürecin ekonomik, teknolojik ve politik boyutları ele alınmaktadır. Ayrıca, Dijital Türk Lirası'nın finansal kapsayıcılık, para politikası etkinliği ve ödeme sistemlerinin dönüşümü üzerindeki etkileri incelenerek, Türkiye'nin uluslararası düzenlemelere entegrasyonu ve küresel finans piyasalarındaki rolü değerlendirilmektedir. Bunların yanı sıra, Dijital Türk Lirası'nın karşılaşılabileceği zorluklar ve riskler analiz edilerek Türkiye'nin dijital para stratejisinin mevcut durumu ve geleceği irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Merkez Bankası Dijital Para Birimi, Dijital Türk Lirası, Finansal İnovasyon

Abstract

In recent years, the global financial system has undergone a rapid digital transformation. One of the most remarkable innovations of this transformation has been Central Bank Digital Currencies. These digital currencies are a new financial instrument offered by central banks to the public and are the digital equivalent of traditional cash. The impact of digitalization on the economic system is particularly evident in areas such as increasing the efficiency of payment systems, expanding financial inclusion and more effective use of monetary policy instruments. Türkiye has joined this global trend and launched the Digital Turkish Lira project. Within the scope of this digital currency development process, which gained momentum in 2020, the Central Bank of the Republic of Türkiye carried out various pilot studies and signed important collaborations. This process is considered as an important step towards modernizing the financial system in line with Türkiye's digitalization goals.

This study examines the development process of the Digital Turkish Lira as well as the Central Bank Digital Currencies and the economic, technological and political dimensions of this process. Moreover, by analyzing the effects of the Digital Turkish Lira on financial inclusion, monetary policy effectiveness and the transformation of payment systems, Türkiye's integration into international regulations and its role in global financial markets are evaluated. In addition, the challenges and risks that the Digital Turkish Lira may face are analyzed and the current status and future of Türkiye's digital currency strategy are examined.

Keywords: Central Bank Digital Currency, Digital Turkish Lira, Financial Innovation

1. GİRİŞ

Son yıllarda küresel finans sistemi, hızla dijitalleşen bir dönüşüm sürecine girmiş bulunmaktadır. Bu dönüşümün en dikkat çekici yeniliklerinden birisi Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC) olmuştur. CBDC'ler, merkez bankaları tarafından halkın kullanımına sunulan dijital para birimleri olarak, geleneksel nakit paranın dijital versiyonu niteliğini taşımaktadır. Dijitalleşmenin ekonomik sistem üzerindeki etkileri özellikle ödeme sistemlerinin verimliliğinin artırılması, finansal kapsayıcılığın sağlanması ve para politikası araçlarının daha etkili hale getirilmesi gibi alanlarda kendini göstermektedir (Şahin ve Bulut, 2021; BIS, 2024; AtlanticCouncil, 2024).

Bu doğrultuda Türkiye'nin dijital para birimleri konusundaki araştırmaları, ekonominin modernizasyonunun hızlandırılması ve dijitalleşme çabalarının bir parçası olarak başlamıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), son dönemde, dijital bir Türk lirasının potansiyel faydalarının farkında olup, bu konuda araştırmalarını yoğunlaştırmıştır. Özellikle 2020 yılından bu yana, TCMB pilot programlar başlatarak ve teknoloji firmaları ve finansal kuruluşlarla iş birliği yaparak çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. TCMB, önde gelen teknoloji şirketleriyle ortaklaşa bir çalışma ile dijital liranın prototiplerini geliştirmek ve test etmek için 2021 yılında "Dijital Türk Lirası İşbirliği Platformu"nun kurulduğunu duyurmuştur. 2021 ve sonraki yıllarda ise bir CBDC'nin teknolojik ve ekonomik fizibilitesine odaklanan ilk pilot çalışmalarını yürütmüştür. Bu pilot çalışmalarda işlem güvenliği, kullanıcı erişilebilirliği ve mevcut ödeme sistemleriyle birlikte çalışabilirlik gibi unsurların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Mevcut gelişmeler, TCMB'nin testlerin ileri aşamalarında olduğunu ve pilot uygulamaların kapsamını bankalar ve fintek şirketlerinin daha geniş katılımını içerecek şekilde genişletmeyi planladığını göstermektedir (TCMB, 2021; TCMB, 2022; TCMB, 2023).

Türkiye'de bir CBDC'nin uygulanması; işlem maliyetlerini azaltarak, finansal işlemlerin hızını artırarak ve bankasız nüfusun dijital finansal hizmetlere erişimini sağlayarak ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratabilecektir. Ayrıca, CBDC ile para politikası araçlarını geliştirme ve finansal işlemlerde şeffaflığı ve izlenebilirliği artırma fırsatları sunarak kayıt dışı ve yasadışı faaliyetler gibi faktörlerin azaltılmasına katkıda bulunulabilecektir. Dikkate alınması gereken diğer önemli bir husus ise Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) düzenlemelerine uyum sağlama çabaları ve bunun CBDC geliştirme sürecini etkileme şeklidir. Türkiye'nin dijital para girişimlerinin AB mali düzenlemeleriyle uyumlu olmasını sağlamak, özellikle ticaret ve finans piyasalarında daha geniş bir uluslararası entegrasyon için önem arz etmektedir. Ancak kapsamlı bir düzenleyici çerçevenin oluşturulması, veri gizliliği ve siber güvenliğe ilişkin endişelerin giderilmesi ve geleneksel bankacılık sistemindeki olası aksaklıkların azaltılması konularında baş edilmesi elzem olan güçlükler söz konusudur. Ayrıca, finansal spekülasyon ve piyasa oynaklığı gibi dijital para birimlerinin kullanılmaya başlanmasından kaynaklanabilecek potansiyel riskler, politika yapıcıların yakından izlemesi gereken konulardandır. Bu kapsamda politika yapıcıların ve TCMB'nin, inovasyon ile finansal sistemin istikrarı ve güvenliği arasında bir denge kurması gerekmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki finans sektörü başta olmak üzere ekonomideki daha geniş dijital dönüşüm hedefleriyle uyumlu olarak CBDC girişimlerinin bir analizi sunulmakta, diğer taraftan tarihsel bağlamı, altında yatan motivasyonlar, bugüne kadar kaydedilen ilerlemeler, potansiyel ekonomik etkiler ve gelecekteki muhtemel zorluklar incelenmektedir. Ayrıca çalışmada, Türkiye'nin CBDC geliştirme konusundaki yaklaşımı ve ilerlemeleri ortaya konularak, dijital para birimleri ve bunların küresel finansın geleceğindeki rolüne dair akademik yazına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

2. DİJİTAL PARA VE EKONOMİK DÖNÜŞÜM

Dijitalleşen dünyada CBDC, küresel finansal sistemde önem arz eden yeniliklerden biri olarak dikkat çekmektedir. CBDC'ler, halen üzerinde tam olarak uzlaşılmış bir tanım bulunmamakla birlikte merkez bankaları tarafından çıkarılan, dijital ortamda işlem gören ve geleneksel nakit paranın dijital versiyonu olarak işlev gören varlıklar olarak tanımlanabilmektedir. Dijital paralar, fiziksel nakit ve elektronik para sistemlerinin dijitalleşmiş bir biçimi olup, mevcut ödeme sistemleriyle entegre edilebilen ve güvenli, izlenebilir işlemler sunan bir yapıya sahiptir. CBDC'ler aracılığı ile merkez bankalarının para politikalarını daha etkin kullanmalarını sağlayarak para arzı ve finansal sistem üzerinde daha doğrudan bir kontrol sunmaları amaçlanmaktadır. CBDC'lerin temel hedefleri arasında, finansal kapsayıcılığı artırmak, nakit kullanımını azaltmak, işlem maliyetlerini düşürmek ve para politikasının etkinliğini güçlendirmek bulunmaktadır. Ayrıca, CBDC'ler sayesinde, kayıt dışı ekonominin daraltılması ve finansal işlemlerin daha şeffaf hale getirilmesi de önemli bir hedef olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca dijitalleşme, iktisadi sistemlerde verimlilik artışına yol açarken, dijitalleşmenin getirdiği yenilikler beraberinde yeni fırsatlar ve riskler de getirmektedir (Ahmadova, 2020; Tong ve Jiayu, 2021; AtlanticCouncil, 2024; AA, 2023; IMF, 2023; TCMB, 2023; Lekhi, 2024; Dötsch ve Ginter, 2024; Akbank, 2024; Başçı ve Korkmaz, 2024; BIS, 2024).

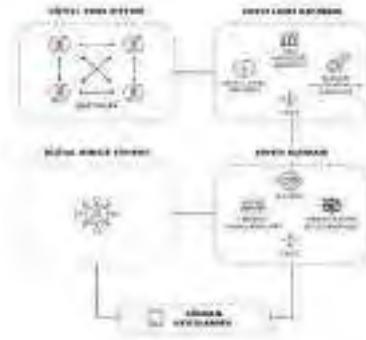
Şekil 1. Dünyada CBDC projeleri. **Kaynak:** AtlanticCouncil, 2023.

Tasnif edildiğinde CBDC'ler temel olarak toptan ve perakende olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Toptan CBDC, merkez bankaları ile finansal kurumlar arasındaki büyük çaplı işlemleri hızlandırmak ve maliyetleri düşürmek amacıyla geliştirilmiş bir modeldir. Bu sistemde, ticari bankalar ve finansal kurumlar, merkez bankası aracılığıyla doğrudan dijital işlemler yapabilmekte ve ödemelerde daha hızlı, güvenli ve düşük maliyetli çözümler sunulmaktadır. Özellikle, büyük ölçekli sınır ötesi ödemelerde toptan CBDC'lerin kullanımının, finansal piyasalarda verimliliği artırma potansiyeli yüksektir. Öte yandan, perakende CBDC modelleri, bireylerin günlük finansal işlemlerinde dijital parayı kullanmalarını sağlamaktadır. Dijital Türk Lirası da temel olarak bu model çerçevesinde geliştirilmiştir ve geniş halk kitlelerine sunulacak dijital finansal hizmetler için bir çözüm sunmayı hedeflemektedir.

Perakende CBDC'ler, bireylerin güvenli dijital cüzdanlar aracılığıyla işlemlerini gerçekleştirmelerine olanak tanıırken aynı zamanda finansal kapsayıcılığı artırmak ve bankasız nüfusun finansal sisteme entegrasyonunu sağlamak gibi kritik hedefler barındırmaktadır. Bu tür dijital paralar, aynı zamanda kayıt dışı ekonominin küçülmesine ve finansal işlemlerde şeffaflığın artmasına yardımcı olma potansiyeline sahiptirler (Chen vd., 2018; Özdoğan ve Turan, 2022; AtlanticCouncil, 2024; TCMB, 2023; Acar, 2024; BIS, 2024).

3. TÜRKİYE'NİN DİJİTAL TÜRK LİRASI GİRİŞİMİ

Türkiye'nin dijital para birimi olan Dijital Türk Lirası, küresel dijitalleşme trendlerinin ve finansal sistemlerde yaşanan yeniliklerin ışığında 2020 yılında gerçek anlamda gündeme alınmıştır. Küresel finansal sistemde dijitalleşmenin hız kazanması ve CBDC'lerin dünya genelinde daha fazla dikkat çekmesi, TCMB'nin de bu alandaki çalışmalarını yoğunlaştırmaya yöneltmiştir. Türkiye'nin dijital para geliştirme süreci, 2020 yılında başlatılan araştırmalar ve 2021'de kurulan Dijital Türk Lirası İşbirliği Platformu aracılığıyla hız kazanmıştır. Dijital Türk Lirası'nın geliştirilmesi, yalnızca finansal bir yenilik değil aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik modernizasyon sürecinin önemli bir parçası olarak görülmektedir. Türkiye, bu süreçte finansal sistemin dijitalleşmesini sağlarken, dijitalleşen dünya ekonomisinin gereksinimlerine uyum sağlamak için stratejik adımlar atmaktadır. 2020 yılında başlatılan bu girişim, TCMB'nin liderliğinde çeşitli pilot programlar ve iş birliği platformları ile ilerlemiştir. Özellikle 2021 yılında kurulan Dijital Türk Lirası İşbirliği Platformu, Türkiye'nin dijital para geliştirme çabalarının kurumsal altyapısını oluşturmuş ve bu süreçte teknolojik iş birliği ve yenilikçi çözümlerin geliştirilmesi adına önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Şekil 2. Dijital Türk Lirası tasarımı. **Kaynak:** TCMB, 2023, s. 25.

Bu gelişmeler ışığında TCMB, dijital paranın uygulanabilirliğini test etmek ve teknolojik altyapının güvenilirliğini sağlamak için bir dizi pilot çalışma yürütmüştür. 2021 ve 2022 yıllarında yapılan ilk testlerde, işlem güvenliği, ödeme sistemleriyle entegrasyon ve dijital para biriminin geniş halk kitlesi tarafından kullanılabilirliği üzerine yoğunlaşmıştır. 2023 yılında ise Birinci Faz çalışmaları başarıyla tamamlanmıştır. Bu dönemde Türkiye, diğer ülkelerin dijital para stratejilerini de yakından takip ederek kendi dijital para geliştirme sürecini şekillendirmiştir. Dijital Türk Lirası projesinin gelişim süreci, Türkiye'nin dijitalleşme stratejisinin ve finansal kapsayıcılık hedeflerinin bir yansımasıdır (TCMB, 2021; TCMB, 2022; TCMB, 2023; Akbank, 2024; Başçı ve Korkmaz, 2024).

Şekil 3. Dijital Türk Lirası Projesi zaman akışı. **Kaynak:** TCMB, 2023, s. 8.

Türkiye'nin Dijital Türk Lirası projesinin hayata geçmesi, güçlü bir teknolojik altyapı gerektirmektedir. Dijital paraların güvenli ve etkin bir şekilde kullanılabilmesi için hem blokzinciri hem de dağıtık defter teknolojileri gibi yenilikçi çözümler kullanılmaktadır. TCMB, Dijital Türk Lirası'nı geliştirirken bu teknolojik yeniliklere büyük önem vermiş ve projeyi desteklemek amacıyla yüksek nitelikli stratejik teknoloji ortaklarıyla iş birlikleri gerçekleştirmiştir. Bu ortaklıklar, Dijital Türk Lirası'nın güvenliği, kullanılabilirliği ve mevcut finansal sistemlerle entegrasyonu gibi kritik unsurların sağlanmasında önem arz etmektedir. Özellikle siber güvenlik, dijital para birimlerinin geliştirilmesinde büyük bir öneme sahiptir. Türkiye, Dijital Türk Lirası'nı geliştirirken ulusal güvenlik stratejilerini de dikkate alarak siber tehditlere karşı dirençli bir dijital altyapı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu altyapı, sadece dijital para biriminin güvenliğini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda Türkiye'nin dijital egemenliğini de güçlendirecek niteliktedir. Dijital Türk Lirası'nın pilot çalışmaları, TCMB ve yerel teknoloji şirketlerinin iş birliğiyle yürütülmüş ve dijital para biriminin güvenilirliğini test etmek amacıyla farklı senaryolar değerlendirilmiştir. Bu pilot çalışmalar, işlem güvenliğini test ederken aynı zamanda kullanıcı dostu bir deneyim sunmayı amaçlamıştır. Dijital paraların geniş kitleler tarafından kabul görebilmesi için, güvenilir ve hızlı bir ödeme sistemi sunulması gerekmektedir. Dijital Türk Lirası projesinde bu hedeflere ulaşılması, finansal kapsayıcılığın artırılması ve dijital ödeme sistemlerinin geniş kitlelere yayılması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, pilot çalışmalar kapsamında, bankalar ve fintek şirketlerinin katılımı ile dijital paranın mevcut ödeme sistemleriyle uyumu test edilmiştir. Özellikle, mevcut ödeme altyapısının dijital paralarla nasıl entegre edileceği konusu, Dijital Türk Lirası stratejisinin temel bileşenlerinden birisidir. Bu test süreçlerinde, Dijital Türk Lirası'nın, kullanıcılar açısından erişilebilirliği ve güvenilirliği değerlendirilmiş; işlem süreleri, maliyetler ve teknik altyapı test edilmiştir. Bu süreç, Dijital Türk Lirası'nın hem bireysel hem de kurumsal düzeyde yaygınlaştırılabilmesi için gerekli altyapının kurulmasına katkı sağlamaktadır (TCMB, 2021; TCMB, 2022; TCMB, 2023; Akbank, 2024; DTLİP, 2024).

Şekil 4. Dijital Türk Lirası AR-GE Aşamaları. **Kaynak:** TCMB, 2023, s. 46

2023 yılında, TCMB, Dijital Türk Lirası'nın Birinci Faz çalışmaları başarıyla tamamlanmış ve bu testlerde güvenilirlik, hız ve düşük maliyet gibi temel unsurların yanı sıra mevcut ödeme sistemleri ile olan entegrasyon konusunda önemli adımlar atılmıştır. İlk sonuçlar, Dijital Türk Lirası'nın hem güvenli hem de etkin bir ödeme aracı olabileceğini ortaya koyar nitelikte olmuştur. İşlem hızının artırılması ve daha düşük işlem maliyetlerinin sağlanması, Türkiye'de dijital ödeme sistemlerinin modernizasyonu için büyük bir avantaj sağlama potansiyeline sahiptir. Özellikle sınır ötesi işlemlerde Dijital Türk Lirası'nın kullanım potansiyeli, Türkiye'nin uluslararası ticarete rekabet avantajı elde etmesini sağlayacak etkenlerdendir. TCMB, 2023 sonrasında da Dijital Türk Lirası'nın daha geniş çaplı testlerini gerçekleştirmeyi ve Türkiye'nin mevcut finansal altyapısına daha kapsamlı bir entegrasyon sağlamayı hedeflemektedir. TCMB'nin bu süreçte en büyük hedeflerinden biri, bankacılık sektörü ile uyumlu bir dijital para sistemi kurmak ve aynı zamanda bireylerin dijital finansal hizmetlere erişimini kolaylaştırmaktır. Dijital Türk Lirası'nın ulusal çapta yaygınlaşması, Türkiye'nin finansal sisteminde kapsayıcılığı artıracak, kayıt dışı ekonomiyi daraltacak ve para politikasının etkinliğini güçlendirecek niteliktedir (TCMB, 2023; Akbank, 2024; Başçı ve Korkmaz, 2024).

Gelecek beklentileri, Dijital Türk Lirası'nın Türkiye'nin finansal sisteminde etkisi giderek büyüyecek bir dönüşüm yaratacağı yönündedir. Bu dönüşüm, sadece iç piyasada değil aynı zamanda Türkiye'nin küresel finansal sistemdeki rolünü de yeniden şekillendirmeye katkı sağlayabilecek niteliktedir. Fintek şirketleri, bankalar ve kamu kurumları arasındaki iş birliklerinin güçlendirilmesiyle birlikte Dijital Türk Lirası'nın yaygınlaşması ve kabul görmesi hızlanacaktır. Aynı zamanda, Türkiye'nin bu dijital dönüşüm sürecinde uluslararası düzenlemeler ile uyum sağlaması, küresel finansal piyasalara entegrasyon açısından önem arz etmektedir.

Türkiye, dijital merkez bankası parası geliştirme çalışmalarına 2019-2023 dönemini kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda yer vererek bu alandaki önemli adımlarını atmaya başladı.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB); ASELSAN, HAVELSAN ve TÜBİTAK-BİLGEM gibi stratejik ortaklarla birlikte 2021 yılında Dijital Türk Lirası İşbirliği Platformu'nu kurarak bu süreci yönetmektedir. 2022 yılında, Dijital Türk Lirası Ağı'nda ilk başarılı ödeme işleminin gerçekleştirilmesi, bu alanda somut bir ilerleme sağlandığını göstermiştir. 2023 yılında ise Faz-1 aşamasının sonuçları kamuoyuyla paylaşılmıştır. Faz-1 sürecinde, Dijital Türk Lirası Sistemi'nin temelini oluşturan teknik altyapı oluşturulmuş, dağıtık defter teknolojisi kullanılarak çeşitli testler gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte ayrıca, dijital kimlik sistemleri ve dijital cüzdan uygulamaları sisteme entegre edilerek, dijital para biriminin güvenli ve etkili bir şekilde kullanımı test edilmiştir. Ayrıca, İki Katlı Dağıtım Modeli ile Dijital Türk Lirası'nın dağıtımının ticari bankalar ve lisanslı aracı kurumlar üzerinden yapılması hedeflenmiştir. Böylece, kullanıcılar banka hesabı olmaksızın dijital cüzdanlarla işlemlerini gerçekleştirebileceklerdir. Faz-1'de öne çıkan bir diğer yenilik ise, Merkezi Olmayan Tanımlayıcı (MOTA) sisteminin devreye sokulmasıdır. Bu sistem, kullanıcılara aracı kurum bilgisi olmadan dijital hesaplar üzerinden işlem yapma imkânı sunmaktadır. MOTA'nın ileride finansal işlemler dışında, kimlik doğrulama gibi alanlarda da kullanılacağı öngörülmektedir. Türkiye, bu çalışmalarıyla dijital merkez bankası parası (CBDC) geliştiren öncü ülkelerden biri konumundadır. Faz-2 ve Faz-3 aşamalarının tamamlanmasıyla birlikte, Dijital Türk Lirası'nın piyasaya sürülmesi planlanmaktadır. Bu süreçte TCMB, dağıtım için perakende modelini benimseyerek, geleneksel ve yeni teknolojileri bir arada kullanmayı amaçlamaktadır (SBB, 2019; TCMB, 2023).

4. TÜRKİYE'DE MERKEZ BANKASI DİJİTAL PARASI VE DİJİTAL TÜRK LİRASI'NIN MUHTEMEL EKONOMİK ETKİLERİ

Dijital Türk Lirası'nın Türkiye'deki muhtemel ekonomik etkilerine değinilecek olunursa; öncelikle finansal sistemde yaygınlaşması, özellikle işlem maliyetlerini düşürme ve işlem hızını artırma potansiyeli açısından büyük bir dönüm noktası olacağı ön görülmektedir. Geleneksel ödeme sistemlerinde, bankalararası transferler ve sınır ötesi ödemeler gibi işlemler, genellikle yüksek işlem ücretleri ve işlem sürelerinde gecikmeler ile gerçekleştirilmektedir. Dijital para birimleri ise bu tür işlemleri daha hızlı ve düşük maliyetle yapma imkânı tanımaktadır. Dijital Türk Lirası, özellikle işletmelerin maliyetlerini azaltarak Türkiye'deki ticari faaliyetleri hızlandırabilecek ve bireyler için daha ekonomik çözümler sunabilecektir. Özellikle perakende CBDC modeli üzerinden gerçekleşecek dijital para işlemleri, dijital platformlarda anında ve düşük maliyetli olarak gerçekleşebileceğinden, Türkiye'de hem küçük ölçekli işletmelerin hem de tüketicilerin işlem maliyetlerinde önemli bir azalma yaratabilecektir. Bu durum, tüketicilerin dijital finansal araçları kullanma sıklığını artıracak ve bu da genel ekonomik verimliliğe katkı sağlayacaktır. Uluslararası örneklerden de görüldüğü gibi Çin'in Dijital Yuan projesinde dijital paraların daha hızlı işlemler sunduğu, Avrupa'daki pilot çalışmalarda ise ödeme maliyetlerinin önemli ölçüde düştüğü gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Dijital Türk Lirası projesinin, ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde pozitif bir maliyet azaltıcı ve hızlandırıcı etki yaratacağı beklenmektedir.

Ayrıca, finansal kapsayıcılık, Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir büyüme hedefleri açısından önemli bir konudur. Türkiye'de hâlâ bankacılık hizmetlerine erişimi olmayan azımsanmayacak bir kesim bulunmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan ve düşük gelirli bireyler, finansal sisteme entegre olma fırsatlarından yoksundur. Dijital Türk Lirası, bu kesimlerin finansal sisteme entegre edilmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bankasız nüfus, dijital cüzdanlar aracılığıyla dijital finansal hizmetlere erişim sağlayarak, banka hesabı olmadan güvenli ve düşük maliyetli finansal işlemler gerçekleştirebilecektir. Dijital Türk Lirası'nın, finansal sisteme dahil olmayan bu grupların finansal erişimini artırarak toplumsal eşitliğe katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Dijital paranın sunduğu fırsatlar, sadece bireysel tasarrufları ve tüketim alışkanlıklarını değiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda bu bireylerin dijital ekonomiye katılımını artırarak Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunacaktır. Dijital cüzdanlar, kullanıcıların mobil cihazlar aracılığıyla kolayca erişebileceği, daha düşük maliyetli ödeme sistemleri sunarak finansal kapsayıcılık sorununu hafifletecektir. Türkiye'nin bu alanda yapacağı yenilikler, küresel ölçekte de bankasız nüfusun dijital finansal hizmetlere erişimini teşvik edebilecektir.

Diğer taraftan, Dijital Türk Lirası, TCMB'ye para politikası araçlarını daha etkin bir şekilde uygulama imkânı sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Geleneksel para politikaları, genellikle bankalar üzerinden ve dolaylı yollarla uygulanırken, CBDC'ler merkez bankalarına ekonomiye daha doğrudan müdahale etme fırsatı sunabilecektir. Dijital Türk Lirası aracılığıyla TCMB, para arzını daha hızlı yönetebilecek ve gerektiğinde daha doğrudan müdahalelerde bulunarak negatif faiz oranları gibi politikaları daha etkin bir şekilde uygulayabilecektir. Bununla birlikte, dijital para birimlerinin izlenebilir ve şeffaf yapısı, para politikalarının şeffaflık ve hız unsurları açısından daha güçlü hale gelmesini sağlayacaktır. Dijital Türk Lirası'nın para politikası üzerindeki etkileri, özellikle enflasyonla mücadelede ve para arzı kontrolünde kendini gösterebilecektir. Para politikalarının etkinliğini artırmak, Türkiye'nin makroekonomik istikrarını sağlama hedefleri doğrultusunda Dijital Türk Lirası'nın kilit bir rol oynamasına imkan tanıyacaktır. Ancak, dijital paranın para politikası üzerindeki etkilerinin tam olarak nasıl şekilleneceği, dijital paranın kabul düzeyine ve ekonomideki yaygın kullanımına bağlı olacaktır. Türkiye'de nakit kullanımının hâlâ önemli bir yer tuttuğu düşünüldüğünde, Dijital Türk Lirası'nın benimsenme süreci ve dijital ödeme alışkanlıklarının değişimi de TCMB'nin para politikası etkinliği üzerinde belirleyici olacaktır.

Bir diğer husus ise Türkiye'nin ekonomik yapısında kayıt dışı ekonomi, vergi gelirlerinin azalması ve devletin mali kontrolünün zayıflaması gibi ciddi sorunlara yol açmaktadır. Dijital Türk Lirası, bu sorunun çözümünde kilit bir rol oynayabilme fırsatı sunabilecektir. Dijital paraların izlenebilirliği ve şeffaf yapısı, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kontrol altına alınmasına yardımcı olabilme potansiyeline sahiptir. Blokzinciri ve diğer dağıtık defter teknolojileri sayesinde Dijital Türk Lirası ile gerçekleştirilen işlemler izlenebilir olacak, böylece vergi kaçakçılığı ve kara para aklama gibi yasadışı faaliyetlerle mücadelede güçlü bir araç olarak kullanılabilir. Kayıt dışı ekonominin daraltılması, devletin vergi gelirlerinin artırılmasına ve mali disiplini sağlamasına olanak tanıyacaktır. Aynı zamanda, ekonomideki şeffaflık düzeyinin artması, uzun vadede Türkiye'nin ekonomik büyüme potansiyelini güçlendirecek ve yolsuzlukla mücadele gibi alanlarda önemli katkılar sağlayacaktır. Uluslararası örneklerde de dijital paraların, devletin mali şeffaflık ve hesap verebilirlik süreçlerini destekleme potansiyeli olduğu görülmüştür. Örneğin; İsveç'in 2020 yılında başlatılan e-kron projesinde, dijital paraların vergi sistemleri üzerinde olumlu etkileri olabileceği gözlemlenmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, veri gizliliği ve kişisel özgürlükler ile devletin şeffaflık çabaları arasında denge kurmanın gerekliliğidir. Dijital paraların izlenebilir yapısı, devletin işlemleri şeffaf bir şekilde denetlemesine olanak sağlarken, bireylerin mahremiyet haklarının korunması da büyük bir öneme sahiptir. Bu denge, Türkiye'nin Dijital Türk Lirası stratejisinin başarılı olması için hassas bir şekilde gözetilmelidir (Sidorenko vd., 2020; EuroNews, 2020; Cunha vd., 2021; Tong ve Jiayou, 2021; Ozili, 2022; Demir ve Odabaşı, 2022; Özdoğan ve Turan, 2022; Acar Balaylar, 2023; IMF, 2023; Mallesha ve Archana, 2023; AA, 2023; Acar, 2024; Akbank, 2024; Başçı ve Korkmaz, 2024; BIS, 2024).

5. DİJİTAL TÜRK LİRASI'NIN ULUSLARARASI BOYUTU

Dijital Türk Lirası projesi, küresel ekonomik ve finansal sistemle uyumlu hale getirilmesi gereken bir girişimdir ve bu bağlamda Avrupa Birliği (AB) düzenlemeleri ile uyumluluk büyük bir önem arz etmektedir. Türkiye'nin AB ile olan ticaret ve finansal ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, Dijital Türk Lirası'nın AB düzenlemeleriyle uyumlu olması hem uluslararası ticaretin sürdürülebilirliği hem de finansal piyasaların entegrasyonu açısından dikkate alınması gereken bir unsur haline gelmiştir. AB, dijital para birimleri ve kripto varlıklarla ilgili düzenlemelerde Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) gibi sıkı veri koruma yasaları uygulamakta ve bu alandaki düzenleyici çerçeveyi Kripto Varlık Piyasaları Yönetmeliği (MiCA) ile genişletmektedir. Bu düzenlemeler dijital varlıkların veri gizliliği, finansal güvenlik ve siber güvenlik gibi konulara odaklanarak dijital paraların güvenilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Türkiye, Dijital Türk Lirası'nı geliştirirken bu düzenlemelerle uyumlu bir strateji izlemek durumundadır. Bu uyum, sadece veri koruma açısından değil, aynı zamanda sınır ötesi ödeme sistemlerinin birlikte çalışabilirliği ve uluslararası finansal entegrasyon açısından da büyük önem taşımaktadır. AB'nin dijital para projelerinde, özellikle Dijital Euro gibi girişimlerde veri gizliliği ve ödeme sistemleri arasındaki uyum öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin Dijital Türk Lirası stratejisi, GDPR ile uyumlu hale getirildiği takdirde hem dijital ekonomisini güçlendirecek hem de AB ile olan ticaret ve yatırım ilişkilerinde avantaj sağlayacaktır. Dijital Türk Lirası'nın AB düzenlemeleriyle uyumlu olması, Türkiye'nin Avrupa pazarına entegrasyonunu hızlandıracak ve dijital varlıkların ticaretteki rolünü artıracaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin dijital para stratejisi, yalnızca yerel finansal ihtiyaçları karşılamakla kalmayacak aynı zamanda uluslararası ticaretin ve yatırımların sorunsuz devam etmesi için gerekli adımları da içermelidir (EU, 2016; KPMG, 2024).

İrdelendiği üzere Türkiye'nin Dijital Türk Lirası stratejisinin bir diğer kritik unsuru, bu dijital para biriminin küresel finansal sistemle entegrasyonu olacaktır. Dijital Türk Lirası, sadece ulusal ölçekte değil, aynı zamanda uluslararası ticaret ve sınır ötesi ödemeler bağlamında da önemli bir rol oynayabilecektir. Türkiye, Dijital Türk Lirası'nın küresel finansal sistemle uyumlu hale getirilmesiyle birlikte uluslararası ticaret işlemlerinde rekabet gücünü artıracaktır. Özellikle Türkiye'nin ihracat-ithalat işlemleri ve dış ticaret anlaşmaları, Dijital Türk Lirası'nın sunduğu hızlı ve düşük maliyetli işlemlerle daha avantajlı hale gelebilecektir. Sınır ötesi ödemeler, mevcut sistemlerde çoğunlukla yüksek maliyetler ve zaman kayıpları ile gerçekleştirilirken, dijital para birimleri bu alanda önemli bir dönüşüm sağlayabilecektir. Dijital Türk Lirası'nın diğer CBDC'ler ile birlikte çalışabilirliği, Türkiye'nin küresel finansal sistem içinde daha güçlü bir pozisyona sahip olmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle blokzinciri gibi yeni nesil teknolojilerle, dijital paraların küresel sistemde güvenli, izlenebilir ve şeffaf bir şekilde kullanılabilmesi mümkündür. Türkiye, bu teknolojileri Dijital Türk Lirası stratejisine entegre ederek uluslararası sermaye akışlarını daha etkin yönetebilecektir. Türkiye'nin AB ve diğer küresel finansal düzenleyicilerle uyum sağlaması, Dijital Türk Lirası'nın küresel çapta kabul görmesi için kritik bir adımdır. Türkiye, küresel dijital ekonomi içinde daha etkin bir oyuncu haline gelebilmek için Dijital Türk Lirası'nın uluslararası ödeme sistemleriyle entegrasyonunu hızlandırmalıdır. Dijital Türk Lirası'nın küresel finansal sisteme entegrasyonu, Türkiye'nin uluslararası arenadaki ekonomik gücünü artırırken, uluslararası yatırım ve ticaret anlaşmaları açısından da avantajlar sunacaktır. Özellikle uluslararası sermaye akışları ve ticaret işlemlerinin dijitalleşmesi sürecinde, küresel açıdan uyum sağlanması Türkiye için bu konu kapsamında stratejik bir gerekliliktir.

6. DİJİTAL TÜRK LİRASINA YÖNELİK RİSK VE ZORLUKLARA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Dijital para birimlerinin geliştirilmesi ve piyasaya sürülmesi, finansal sistemin temel dinamiklerini etkileyebilecek potansiyel riskler de taşımaktadır. Dijital Türk Lirası da bu bağlamda çeşitli finansal istikrar risklerini de beraberinde getirebilecektir. Özellikle piyasa spekülasyonu ve ani sermaye hareketleri gibi riskler, dijital varlıkların yüksek volatilitesi ile birleştiğinde finansal krizlere yol açabilecek bir tehlike arz etmektedir. Dijital para birimlerinin, kripto para piyasalarında olduğu gibi aşırı dalgalanmalara açık olması, finansal piyasaların istikrarını tehdit edebilecektir. Spekülasyon riskleri, dijital varlıkların fiyatlarında hızlı ve büyük değişikliklere neden olabilecek piyasa davranışlarıdır. Bu tür riskler, piyasa katılımcılarının dijital para birimlerinin değerini spekülatif amaçlarla manipüle etmesi ile ortaya çıkabilir. Dijital Türk Lirası'nın ulusal ve uluslararası piyasalarda kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, dijital paralar kripto para birimlerinin yaşadığı benzer spekülatif dinamiklerle karşı karşıya kalabilecektir. Bu durum, özellikle finansal sistemde aşırı oynaklık yaratabilecektir ve Türkiye'nin finansal piyasalarında istikrarsızlık yaratma potansiyeline sahiptir. Merkez bankaları, dijital para birimlerinin finansal istikrar üzerindeki olumsuz etkilerini bu tür spekülatif hareketleri ve piyasa oynaklığını kontrol altına almak için önemli bir araç olan makro ihtiyati politikalar ile dengelemek zorundadır. Özellikle sermaye kontrolleri ve likidite yönetimi gibi araçlar, dijital paraların yaratabileceği finansal volatiliteleri azaltmak için kullanılabilir. TCMB, Dijital Türk Lirası'nın yaratacağı spekülatif hareketlerin kontrolü için risk yönetim mekanizmalarını devreye sokmalı ve bu süreci yakından izlemelidir. Likidite düzenlemeleri, dijital paraların hızlı giriş ve çıkışlarının yaratacağı piyasa baskısını azaltabilecektir. Aynı zamanda finansal denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, dijital varlıkların neden olabileceği sistemik riskleri minimize etmenin yollarından birisidir.

Bunun yanında veri gizliliği ve siber güvenlik, dijital para birimlerinin geliştirilmesi ve uygulanmasında karşılaşılan zorluklardan biridir. Dijital Türk Lirası'nın geliştirilmesiyle birlikte, kullanıcıların kişisel verilerinin korunması ve siber saldırılara karşı güvenli bir dijital altyapının oluşturulması Türkiye için hassas bir süreç olacaktır. Dijital finansal sistemler, siber tehditlere karşı oldukça savunmasızdır; özellikle ödeme sistemleri ve kişisel finansal bilgiler, siber saldırganların hedefi olabilmektedir. Dijital Türk Lirası'nın yaygın olarak kullanıma girmesiyle birlikte, dijital cüzdanlar ve dijital işlemlerle ilgili veri güvenliği ön planda olacaktır. Kullanıcıların kişisel ve finansal bilgileri, dijital cüzdanlar aracılığıyla işleneceği için bu bilgilerin yetkisiz erişimlerden korunması ve gizliliklerinin sağlanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin uluslararası veri gizliliği düzenlemelerine uyum sağlaması, kullanıcıların mahremiyet haklarını koruma açısından önemlidir. Dijital Türk Lirası'nın geliştirilmesi sürecinde siber güvenlik risklerinin blokzinciri ve dağıtık defter teknolojileri gibi güvenlik çözümleri ile yönetilmesi gerekmektedir. Ancak, bu sistemlerin sürekli siber tehditlere karşı güncellenmesi ve olası güvenlik açıklarının anında kapatılması gerekmektedir. Örneğin; siber saldırılar, dijital cüzdanlara erişimi engelleyebilecek veya merkez bankasının sistemlerine zarar verebilecektir. Türkiye'nin Dijital Türk Lirası stratejisinde siber güvenliğin merkezde olması gerek dijital para birimlerinin güvenliğini sağlamak gerekse kullanıcıların bu sisteme olan güvenini korumak açısından önemlidir. Bu kapsamda Türkiye'nin siber güvenlik altyapısının güçlendirilmesi ve siber tehditlerle mücadele konusunda uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Finansal güvenlik, Türkiye'nin dijital para stratejisinde başarılı olabilmesi için gerekli unsurlardan biridir. Son olarak Dijital Türk Lirası'nın piyasaya sürülmesi, finansal sistemdeki mevcut dengeleri bozma potansiyeline sahiptir. Özellikle ticari bankaların mevduat toplama kapasiteleri dijital para birimlerinin kullanımı ile azalabilecektir.

Dijital para birimlerinin bireyler tarafından doğrudan TCMB hesaplarında tutulması, ticari bankaların likidite sorunları ile karşılaşmasına yol açabilecektir. Bu durum, bankaların kredi verme kapasitelerini de sınırlayarak kredi mekanizmasında daralmaya neden olabilecektir. Ticari bankaların aracılık fonksiyonlarının zayıflaması, kredi piyasasında kredi arzının daralmasına ve bunun sonucunda da Türkiye ekonomisinin büyüme potansiyelinin olumsuz etkilenmesine neden olabilecektir. Bu nedenle, Dijital Türk Lirası'nın piyasaya sürülmesi sürecinde, ticari bankaların rolü ve dijital paralarla nasıl etkileşim kuracakları dikkatle planlanmalıdır. Ayrıca, dijital para birimlerinin, sermaye akışlarını kontrol etme ve piyasa istikrarını sağlama üzerinde de etkileri söz konusu olabilecektir. Özellikle ticari bankaların aracılık fonksiyonları zayıfladığında, sermaye akışlarının yönetilmesi zorlaşabilir. Bu durumda TCMB, dijital para birimlerinin finansal sistem üzerindeki olumsuz etkilerini dengelemek için yeni politika araçları geliştirmek zorunda kalabilecektir.

Yukarıda bahsedilen bazı riskler ve zorluklar bağlamında, TCMB'nin düzenleyici çerçeveyi güçlendirmesi ve dijital para ile geleneksel bankacılık sistemleri arasındaki dengeyi dikkatle yönetmesi gerekmektedir. Dijital Türk Lirası stratejisinin başarıya ulaşması için bu risklerin yakından izlenmesi ve gerekli düzenleyici önlemlerin alınması şarttır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijital Türk Lirası, Türkiye'nin dijitalleşen finansal yapısını modernize etmek ve küresel finansal sistemle daha uyumlu hale getirmek amacıyla atılan önemli adımlardan birisidir. TCMB tarafından yürütülen pilot çalışmalar ve teknolojik iş birlikleri doğrultusunda geliştirilen Dijital Türk Lirası, ülkenin dijital finansal altyapısının güçlendirilmesine önemli katkılar sağlayabilecektir. Bu süreçte, finansal kapsayıcılığın artırılması, işlem maliyetlerinin azaltılması ve para politikalarının daha etkin bir şekilde uygulanması gibi avantajlar, Dijital Türk Lirası'nın potansiyelini göstermektedir. Aynı zamanda, dijitalleşmenin getirdiği ekonomik fırsatlar sayesinde Türkiye, finansal inovasyonu teşvik ederken, finansal istikrarın korunması gibi kritik bir dengeyi sağlamayı hedeflemelidir.

Dijital Türk Lirası'nın ekonomik etkileri, sadece ödeme sistemlerinin verimliliğini artırmakla sınırlı kalmayıp, özellikle kayıt dışı ekonominin daraltılması ve vergi tabanının genişletilmesi gibi önemli kazanımlar sağlayabilecektir. Dijital para birimlerinin şeffaf ve izlenebilir yapısı, Türkiye'nin kayıt dışı ekonomiyle mücadelede elini güçlendirecektir. Bu husus, devletin mali kontrolü artırarak vergi gelirlerini iyileştirmesi açısından büyük bir fırsat yaratabilecek etkiye sahiptir. Ayrıca, Dijital Türk Lirası'nın özellikle kırsal kesimlerde bankacılık hizmetlerine erişimi sınırlı olan bireyler için finansal kapsayıcılığı artırma potansiyeli, uzun vadede ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine katkı sağlayacaktır.

Ancak, Dijital Türk Lirası'nın sunduğu bu fırsatlarla birlikte bazı önemli riskler de göz ardı edilmemelidir. Siber güvenlik ve veri gizliliği konuları, dijital para birimlerinin başarısında hayati önem taşımaktadır. Dijital altyapının güvenliği, bireylerin dijital cüzdanlarına yapılabilecek siber saldırılar karşısında korunmasını gerektirmektedir. Türkiye'nin Dijital Türk Lirası girişiminin başarılı olması, yalnızca teknik altyapının sağlam olmasına değil, aynı zamanda kullanıcıların kişisel verilerinin korunması ve dijital sistemlerin siber tehditlere karşı dirençli olmasına da bağlıdır. Bu bağlamda, güvenlik riskleriyle mücadele etmek, Dijital Türk Lirası'nın sürdürülebilirliği açısından kritik bir öncelik olmalıdır.

Finansal sistemdeki bir diğer önemli risk ise, ticari bankaların aracılık fonksiyonlarının Dijital Türk Lirası ile zayıflayabilme ihtimalidir. Dijital Türk Lirası'nın bireyler ve işletmeler tarafından benimsenmesi, ticari bankaların mevduat toplama ve kredi verme fonksiyonları üzerinde baskı oluşturabilecektir.

Bu da bankaların finansal aracılık rolünün azalması ve kredi piyasasında daralmalara yol açabilecektir. Ticari bankaların finansal sistemdeki rolünü koruması için, dijital para ile geleneksel bankacılık sistemleri arasındaki dengenin iyi yönetilmesi ve yeni düzenlemelerin geliştirilmesi elzemdir. Türkiye'nin, dijital para birimlerini uygularken geleneksel finansal yapılarla uyumlu bir entegrasyon süreci yürütmesi, finansal istikrar açısından büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca, Türkiye'nin Dijital Türk Lirası stratejisinin uluslararası boyutu da göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye'nin özellikle AB ile olan ticari ilişkileri ve küresel finansal entegrasyonu göz önüne alındığında, Dijital Türk Lirası'nın AB düzenlemeleri ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. AB'nin kripto varlıklar ve dijital para birimleri konusundaki sıkı düzenlemeleri, Türkiye'nin dijital para girişiminin AB finans piyasaları ile entegrasyonunu doğrudan etkileyecektir. Bu noktada, Türkiye'nin Dijital Türk Lirası projesini, GDPR gibi veri gizliliği ve finansal güvenliği sağlayan uluslararası düzenlemelere uyumlu bir şekilde yürütmesi, uluslararası ticaretin ve yatırımın sorunsuz devamı açısından elzemdir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Dijital Türk Lirası girişimi, ülkenin dijital ekonomi içinde daha güçlü bir aktör haline gelme potansiyelini taşımaktadır. Ancak bu sürecin başarılı olabilmesi için, inovasyon ve finansal istikrar arasında dikkatli bir denge kurulması gerekmektedir. Dijital Türk Lirası'nın sağlayacağı fırsatlar ancak siber güvenlik, düzenleyici çerçeve ve bankacılık sistemi üzerindeki olası etkiler gibi konuların dikkatle yönetilmesiyle gerçek anlamda hayata geçirilebilecektir. Uzun vadede, Dijital Türk Lirası, Türkiye'nin dijitalleşen küresel finansal sistem içindeki yerini sağlamlaştırma ve sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmasında önemli bir araç haline gelme potansiyeline sahiptir. Ayrıca Dijital Türk Lirası gibi projelerin, bu dönüşümün bir parçası olarak Türkiye'de finansal sistemin modernizasyonunun hızlandırılmasında, dijital ekonomiye geçiş sürecinde ve finansal kapsayıcılık bağlamında önemli bir rol oynayacağı aşikardır. Özellikle, finansal erişimi artırarak uzun vadede Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunabilecektir.

8. KAYNAKLAR

- AA (2023). Merkez Bankaları, Finansal İstikrar Amacıyla Dijital Paralarını Piyasaya Sürmek İçin Yarıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/merkez-bankalari-finansal-istikrar-amaciyla-dijital-paralarini-piyasaya-surmek-icin-yarisiyor/2989847>
- Acar Balaylar, N. (2023). Merkez Bankası Dijital Parası ve Para Politikasının Etkinliği. *Doğuş University Journal*, 24(1).
- Acar, M. (2024). The Impact of Central Bank Digital Currencies on the Traditional Banking System. *Journal of Banking and Financial Research*, 11(1), 54-62.
- Ahmadova, N. (2020). Central Bank Digital Currency: Gaps in Existing Literature. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3597237>
- Akbank (2024). Merkez Bankası Dijital Para Birimi (MBDP) Nedir? <https://medium.com/akbank-lab/merkez-bankasi-dijital-para-birimi-mbdp-nedir-e65136b07937>
- Atlantic Council (2023). Central Bank Digital Currency (CBDC) Tracker. <https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker>
- Atlantic Council (2024). The Basics of Central Bank Digital Currency (CBDC). <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/econographics/the-basics-of-central-bank-digital-currency-cbdc>

- Başçı, E., & Korkmaz, S. S. (2024). Merkez Bankası Dijital Parası: Yeni Gelişmeler ve Sınır Ötesi Ödemelerde Kullanımı. *Bankacılar Dergisi*, 35(130), 17-38.
- BIS (2024). Bank for International Settlements. <https://www.bis.org>
- Chen, Y., Yang, W., & Zhou, K. (2018). The Research on the Money Supply of Central Bank Digital Currency. *Journal of Finance Research*, 2(2), 27.
- Cunha, P. R., Melo, P., & Sebastião, H. (2021). From Bitcoin to Central Bank Digital Currencies: Making Sense of the Digital Money Revolution. *Future Internet*, 13(7), 165.
- Demir, O., & Odabaşı, H. (2022). Merkez Bankası Dijital Para Sisteminin Avantaj ve Dezavantajları Neler Olabilir?. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61, 199-222.
- Dötsch, J. J., & Ginter, T. (2024). Complementing Money Functions: Central Bank Digital Currencies and Currency Competition. *Financial and Economic Review*, 23(1), 50-75.
- DTLİP (2024). *Dijital Türk Lirası İşbirliği Platformu*. https://b3lab.org/sayfa/dijital_turk_lirasi_isbirligi_platformu_-44
- EU (2016). Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data (General Data Protection Regulation). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679>
- EuroNews (2020). İsveç'te Nakit Paranın Sonu mu? Merkez Bankası e-Kron İçin Pilot Program Başlatıyor. <https://tr.euronews.com/2020/02/22/isvec-te-nakit-paranin-sonu-mu-merkez-bankasi-e-kron-icin-pilot-program-baslatiyor>
- IMF (2023). Central Bank Digital Currency Development Enters the Next Phase. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/11/20/central-bank-digital-currency-development-enters-the-next-phase>
- KPMG (2024). Kripto Varlıklara İlişkin Düzenlemeler. <https://kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2024/01/kripto-varliklara-iliskin-duzenlemeler.html>
- Lekhi, P. (2024). Central Bank Digital Currencies. In *IGI Global* (ss. 13-20). <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-1882-9.ch002>
- Mallesha, L., & Archana, H. N. (2023). Central Bank Digital Currency (CBDC) and Its Potential Benefits and Challenges. *GBS Impact: Journal of Multi Disciplinary Research*, 9(1), 37-47.
- Özdoğan, B., & Turan, Z. (2022). Merkez Bankası Dijital Para Birimlerine Dijitalleşme ve Merkeziyetsizlik Çerçevesinden Eleştirel Bir Bakış. *Para, Bankacılık ve Finans Tartışmaları*, 41.
- Ozili, P. (2022). CBDC, Fintech and Cryptocurrency for Financial Inclusion and Financial Stability. *Digital Policy, Regulation and Governance*, 25(1), 40-57.
- Şahin, G., & Bulut, E. (2021). Paranın Evrim Sürecinde Kriptoparaların Geleceği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 485-508.
- SBB (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>

- Sidorenko, E., Sheveleva, S., & Lykov, A. (2020). Legal and Economic Implications of Central Bank Digital Currencies (CBDC). In *Lecture Notes in Networks and Systems* (ss. 496-502). https://doi.org/10.1007/978-3-030-60929-0_63
- TCMB (2021). Dijital Türk Lirası İşbirliği Platformu'nun Kurulmasına Dair Basın Duyurusu. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2021/duy2021-40>
- TCMB (2022). Dijital Türk Lirası Ağı Üzerinde İlk Ödeme İşlemi Başarıyla Gerçekleştirildiğine Dair Basın Duyurusu. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2022/DUY2022-55>
- TCMB (2023). Dijital Türk Lirası Birinci Faz Değerlendirme Raporu. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ed05533f-09af-4391-a7bb-ba884fad049a/DUY2023-56.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-ed05533f-09af-4391-a7bb-ba884fad049a-oO.9538>
- Tong, W., & Jiayou, C. (2021). A Study of The Economic Impact of Central Bank Digital Currency Under Global Competition. *China Economic Journal*, 14(1), 78-101.

**THE INVISIBLE SIDE OF INFLATION AND ITS ECONOMIC EFFECTS:
SKIMPFLATION, SHRINKFLATION AND GREEDFLATION**
**ENFLASYONUN GÖRÜNMEYEN YANI VE EKONOMİK ETKİLERİ:
SKİMPFLASYON, SHRİNKFLASYON VE GREEDFLASYON**

MÜSLÜME NARİN¹, GÖKTUĞ ŞAHİN²

¹Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-1476-2802

²Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-9925-9132

Özet

Bir ülke ekonomisinin finansal ve ekonomik istikrarı, enflasyondan önemli ölçüde etkilenmektedir. Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinde sürekli bir artışı ifade etmektedir. 2020 yılından itibaren küresel düzeyde enflasyon oranları hızla artış göstermiştir ve bu artışın nedenleri arasında Covid-19 küresel salgını, arz-tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar, enerji fiyatlarındaki artış, artan kuraklık nedeniyle üretimdeki yetersizlik, belirsizliğin yarattığı fırsatçılık ve 2022 yılında patlak veren Rusya-Ukrayna savaşı yer almaktadır. Küresel nedenlerin yanı sıra ülkelerde yaşanan özel durumlar da enflasyonun artışında etkili olmuştur. Türkiye’de izlenen yüksek kur-düşük faiz politikası ve 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan deprem bu duruma örnek olarak verilebilir. Belirtilen nedenlere bağlı olarak enflasyon, küresel düzeyde olduğu kadar Avrupa Birliği ve Türkiye’de de önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. En çok tartışılan konulardan biri, vatandaşların marketlerde hissettiği enflasyon ile resmi olarak açıklanan enflasyon arasındaki farktır. Özellikle Türkiye’de, Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) açıkladığı enflasyon oranı ile TÜİK’in yaptığı Tüketici Eğilim Anketi ve Tüketici Güven Endeksi’ne göre oluşturulan algılanan enflasyon ve Enflasyon Araştırma Grubu’nun (ENAG) açıkladığı enflasyon oranları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Algılanan enflasyon, TÜİK’in açıkladığı enflasyondan oldukça yüksek çıkmaktadır. Enflasyon algısına yönelik tartışmalar devam ederken, ortaya atılan “skimpflasyon”, “shrinkflasyon” ve “greedflasyon” kavramları hissedilen enflasyon açısından önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada, enflasyonun görünmeyen yanının kavramsal düzeyde ve örneklerle açıklanması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle Covid-19 küresel salgın süreciyle artan enflasyon ve enflasyon kavramı içerisinde yer alan yeni terimler üzerinde durulacaktır. Skimpflasyon, shrinkflasyon ve greedflasyon terimlerinin açıklanması ve örnekler verilmesinden sonra dünyada ve Türkiye’de enflasyon sürecine yer verilecektir. Enflasyonun, Türkiye ekonomisindeki etkilerinin değerlendirilmesiyle çalışma tamamlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Enflasyon, Skimpflasyon, Shrinkflasyon, Greedflasyon

Abstract

One of the most debated issues is the difference between the inflation that citizens feel in the markets and the officially announced inflation. Especially in Turkey, there are differences between the inflation rate announced by the Turkish Statistical Institute (TÜİK) and the perceived inflation created according to the Consumer Tendency Survey and Consumer Confidence Index conducted by TÜİK and the inflation rates announced by the Inflation

Research Group (ENAG). Perceived inflation is considerably higher than the inflation announced by TÜİK. While the discussions on the perception of inflation continue, the concepts of “skimpflation”, “shrinkflation” and “greedflation” that have been put forward have become important in terms of perceived inflation.

This study aims to explain the invisible side of inflation at a conceptual level and with examples. The study will first focus on the inflation that has increased with the Covid-19 global pandemic and the new terms included in the concept of inflation. After the terms skimpflation, shrinkflation and greedflation are explained and examples are given, the inflation process in the world and in Türkiye will be included. The study will be completed by evaluating the effects of inflation on the Türkiye economy.

Keywords: Inflation, Skimpflation, Shrinkflation, Greedflation

1. GİRİŞ

Enflasyon, genel olarak, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artış olarak tanımlanır. T.C. Merkez Bankası (2004), enflasyonu şu şekilde tarif etmiştir: “Enflasyon deyince akla ilk gelen, günlük hayatta çokça kullandığımız mal ve hizmetlerin fiyatlarının artmasıdır. Ancak mal ve hizmetlerin fiyatları zaman içinde artabilir veya azalabilir. Enflasyon sadece belli bir malın veya hizmetin fiyatının tek başına artması değil, fiyatların genel düzeyinin sürekli bir artış göstermesidir.”

Enflasyonun talep fazlalığından, maliyet artışından, para arzındaki artışlardan kaynaklı birçok nedeni bulunur. Talep fazlalığı, talebin arzdan fazla olmasıyla ortaya çıkar. Maliyet artışı, üretim sürecinde kullanılan tüm girdilerin fiyatlarındaki artıştan kaynaklanır. Para arzının artması ise merkez bankalarının para arzını genişletmeye yönelik izlediği politikalar ile oluşur. Örneğin merkez bankası para basabilir, zorunlu karşılıklar ve reeskont oranlarını düşürebilir ya da kredi koşullarını değiştirerek genişletebilir. Ayrıca enflasyon üzerinde döviz kurlarındaki değişimler, uluslararası piyasalarda yaşanan dalgalanmalar, beklentiler de etkili olur. Enflasyonun talep kaynaklı enflasyon, arz kaynaklı enflasyon, yapısal enflasyon gibi çeşitli türleri bulunmaktadır.

Günümüzde birçok ülke son yılların en yüksek düzeyine ulaşan enflasyon ile mücadele etmektedir. Genel olarak yüksek talep karşısında mal ve hizmetlerin üretiminde bir daralma olduğunda, üretim maliyetleri arttığında fiyatlar yükselmektedir. Ancak 2020 yılının başından itibaren ortaya çıkan gelişmeler, enflasyonun daha da hızlı artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, küresel düzeyde yaşanan Covid-19 küresel salgını, arz-tedarik zincirinde yaşanan sorunlar, enerji ve gıda tedarik zincirindeki aksamalar, enerji (petrol ve doğal gaz) fiyatlarındaki artış, Rusya-Ukrayna savaşı, küresel iklim değişikliğindeki değişmeye bağlı üretimin daralması, belirsizlikten kaynaklı fırsatçılık olarak sıralanabilir. Küresel düzeyde ortaya çıkan bu gelişmelere ek olarak o dönemde Türkiye’de uygulanan yüksek kur-düşük faiz politikası ve 2023 yılında meydana gelen deprem de enflasyonun yüksek seyretmesinde etkili olmuştur.

Enflasyon ile ilgili son yıllarda en çok tartışılan konulardan biri, vatandaşların marketlerde hissettiği enflasyon ile resmi olarak açıklanan enflasyon arasındaki farktır. Özellikle Türkiye’de, Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) açıkladığı enflasyon oranı ile TÜİK’in yaptığı Tüketici Eğilim Anketi ve Tüketici Güven Endeksi’ne göre oluşturulan algılanan enflasyon ve Enflasyon Araştırma Grubu’nun (ENAG) açıkladığı enflasyon oranları arasında farklılıklar bulunmaktadır. ENAG grubunun açıkladığı algılanan enflasyonun, TÜİK’in açıkladığı enflasyondan oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Enflasyon algısına yönelik tartışmalar sürerken, giderek artan maliyetlerin fiyatlara yansımaları azaltmak ya da önlemek veya yoğun rekabet ortamında üreticiler pazar paylarını korumak amacıyla çeşitli uygulamalara başvurulduğu görülmektedir. Enflasyon gibi görünmeyen bu uygulamalar, “skimpflasyon”, “shrinkflasyon” ve “greedflasyon” kavramları ile ortaya atılmıştır. Bu üç kavram son yıllarda küresel düzeyde oldukça fazla konuşulmaktadır. Özellikle skimpflasyon ve shrinkflasyon gizli enflasyon olarak ifade edilmektedir. Bu uygulamalar tüketicilerin aynı fiyata daha az mal ve hizmet aldığı ya da aynı miktar malın içerisindeki etkin maddenin azaltılmasına neden olan ekonomik olgulardır (Tuncer, 2022; Guerrero, 2023; Dünya, 2024; Tamaç, 2024).

Bu çalışmada, enflasyonun görünmeyen yanının kavramsal düzeyde ve örneklerle açıklanması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle Covid-19 küresel salgın süreciyle artan enflasyon ve enflasyon kavramı içerisinde yer alan yeni terimler üzerinde durulacaktır. Skimpflasyon, shrinkflasyon ve greedflasyon terimlerinin açıklanması ve örnekler verilmesinden sonra dünyada ve Türkiye’de enflasyon sürecine yer verilecektir. Enflasyonun, Türkiye ekonomisindeki etkilerinin değerlendirilmesiyle çalışma tamamlanacaktır.

2. ENFLASYONUN GÖRÜNMEYEN YANI

Enflasyon dönemlerinde firmaların maliyetlerinin artması, çıktı (mal ve hizmet) fiyatlarını doğrudan etkileyerek artışına yol açmaktadır. Bu mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki artıştan tüketiciler olumsuz etkilenmekte ve taleplerini azaltmaktadır. Tüketicilerin taleplerindeki düşmeyi önlemek ve diğer rakipleri durumundaki diğer firmalarla rekabet edebilmek amacıyla, firmalar, shrinkflasyon ve skimpflasyon gibi uygulamalara başvurduğu görülmektedir. Şekil 1’de enflasyon, shrinkflasyon ve skimpflasyon karşılaştırması görülmektedir.

Şekil 1. Enflasyon Shrinkflasyon ve Skimpflasyon

Kaynak: Tamaç, 2024; TheSkimm, 2021.

Ayrıca firmaların enflasyon yüzünden ortaya çıkan maliyet artışlarını da gerekçe olarak göstererek mal ve hizmet fiyatlarını orantısız bir şekilde arttırdığı durumlar da bulunmaktadır. Greedflasyon olarak tanımlanan bu uygulamada, firmalar maliyet artışlarının çok üzerinde fiyat artışlarına gitmek suretiyle enflasyonu daha da artırmaktadır. Bu firmalar bazen maliyetleri artmasa bile kâr marjlarını az bularak fiyat artışlarına yönelmektedirler.

2.1. Skimpflasyon

Aynı fiyata daha düşük kaliteli mal ya da hizmet olarak ifade edilen skimpflasyon, nitelik kaybı enflasyonu olarak da tanımlanmaktadır. Bu durumda mal ya da hizmetin miktarı aynı olmasına rağmen içeriğindeki kalitenin azalmasıdır. Örneğin belirli bir gramdaki çikolatanın içinde yer alan kakao miktarının azalmasıdır. Her üretim sürecinde skimpflasyon ile tüketici karşı karşıya kalabilmektedir.

Uçak biletleri aynı iken havayollarında uçuş görevlilerinin sayısını azaltarak, tüketicilere uzun mesafeli uçuşlarda daha az hizmet vermek de hizmet sektörüne örnek olarak gösterilebilir. Skimpflasyon tüketici memnuniyetsizliğine, satışların azalmasına, uzun dönemde firmaların zarar etmelerine, rekabet avantajını kaybetmelerine, tüketicilerin harcama alışkanlıklarının değişmesine yol açmaktadır. Ingredient Inspector (2023)'ın haberine göre ABD'de bilinen neredeyse tüm yiyecek ve içecek markalarının kalitelerinde düşüş olduğu belirtilmektedir. The Guardian'da yayımlanan bir araştırmada Birleşik Krallık (UK) marketlerindeki ürünlerde görülen kalite değişimleri ele alınmıştır. Bu araştırmada Morrisons Guacamole sosundaki avokado oranının %80'den %77'ye düştüğü, Bertolli, Morrisons ve Sainsbury's zeytinyağlı margarinerde zeytinyağı oranının %21'den %10'a düştüğü, Tesco mutfak havlusunun 210x210 mm olan boyutunun 195x200 mm boyutuna dönüştürüldüğü belirtilmiştir (Osborne, 2023). The Guardian'da yayımlanan bir başka araştırmada Tesco ürünü "tex mex" tavuk enchiladaların içeriğindeki et oranının %27'den %20'ye indirildiği ifade edilmiştir (Osborne, 2024). Barclays (2023)'in bir araştırmasında ise İngilizlerin yaklaşık %52'sinin satın aldıkları bazı yiyecek ve içecek ürünlerinin kalitesinin düşürüldüğü, ancak fiyatının eskisiyle aynı kaldığını ya da artırıldığını ifade ettiklerini belirtmiştir. Skimpflasyon uygulamasında firmaların mal ve hizmetlerini aynı fiyatla satmalarına karşın işçilik ve verilen hizmetlerden kısıntı yaptığı durumlar da mevcuttur. Bir kahvecide barista yetersizliğinin olması halinde kahve almak isteyen tüketicilerin uzun süre sırada beklemesi, skimpflasyona örnek olarak verilebilir. Başka örnekler, havayollarının uçuşları iptal etmesi ve oldukça yavaş müşteri hizmetleri vermesi, Domino's pizzaların teslim sürelerinin uzaması ve restoranların fiziksel menülerden vazgeçmeleridir (Bond vd., 2021). Skimpflasyonunun müşteri hizmetlerini de kapsadığına yönelik bulgular, Kanada Field Ajansının araştırma raporunda belirtilmiştir. Bu rapora göre Kanadalıların %79'unun toplu halde aradığı ürünü bulamadığını belirtmiştir. Ayrıca %55'inin daha uzun kuyruklar oluşturduğunu, %48'inin kasa görevlisi yetersizliğini fark ettiğini, %47'sinin mağaza çalışanlarını bulmakta zorlandığını tespit etmiştir. Dolayısıyla son yıllarda kasalarda müşterinin kendisinin ödediği gişelerin yaygınlaşmasının tüketici memnuniyetsizliğini daha da kötüleştirdiği görülmüştür (Charlebois, 2023; Erdoğan & Gürbüz, 2023: 12).

Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de skimpflasyon durumuna verilecek örnekler bulunmaktadır. Şekil 2'de yarım yağlı tereyağ ile skimpflasyon örneği verilmiştir.

Şekil 2. Skimpflasyon Örneği

2.2. Shrinkflasyon

Aynı fiyata daha az miktar olarak ifade edilebilen shrinkflasyon, küçültme enflasyonu olarak da tanımlanmaktadır. Dolayısıyla shrinkflasyon, ürünlerin fiyatı aynı kalırken, boyutunun küçültülmesidir. Bu terim İngilizce shrink (küçülmek, daralmak) ve iflation (enflasyon) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. Tekrar ifade etmek gerekirse, bir ürünün boyutunu küçültme ya da miktarını azaltma biçimindeki uygulamaya shrinkflasyon denilmektedir. Böylece üreticiler ürünlerinin fiyatını artırmak yerine, ürünün miktarını azaltarak ya da boyutunu küçültürken fiyatı aynı düzeyde tutmaktadırlar (İltir, 2024).

Shrinkflasyona neden olan bazı unsurlar vardır. Bunlar, maliyet artışları, rekabet artışı, tüketici tercihlerindeki değişimler olarak sıralanabilir. Maliyetlerindeki artış, firmaların rekabet gücünü etkileyerek kâr oranının düşmesine yol açar. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde, firmalar uzun dönemde üretim maliyetlerini tahmin edemeyebilirler. Bu durumda firmalar fiyatlarını sürekli yenilemek zorunda kalabilmektedirler. Böylece üreticiler maliyetlerdeki artış yüzünden ya ürün fiyatlarını artırmak ya da ürün miktarını azaltmak yoluna gitmektedir. Özellikle tüketicilerin fiyat artışlarına daha fazla duyarlı olduğu düşünülerek, ürün miktarının azaltılması yoluna gidilmektedir. Rekabetin yüksek olduğu piyasalarda, üreticiler fiyatları düşük tutmak amacıyla ürün miktarını azaltma yoluna gitmektedir. Tüketici tercihlerindeki değişimler, özellikle küçük aile modellerinin yaygınlaştığı toplumlarda, daha küçük paketteki ürünlerin alınması tercih edilir hale gelmiştir. Bu durum da ürünün boyutunun küçülmesine yol açmaktadır (Ulusal Faktoring, 2024).

Örneğin, herhangi bir 600 ml'lik şampuanın fiyatı aynı kalırken 450 ml'lik gramajla olarak satılması ya da bir çikolatanın görüntüsü ve fiyatı aynı olmasına rağmen gramajının düşürülmesi shrinkflasyon olarak adlandırılmaktadır.

Üreticilerin üretim maliyetlerindeki artışlarla mücadele etmek amacıyla ürünün gramajındaki düşürme işlemi, genellikle tüketiciler tarafından fark edilmemekte ya da bilinmemektedir. Böylece tüketici daha az ürünü aynı harcama ile gerçekleştirmiş olmakta ve arkasındaki gizli enflasyonu bilmemektedir. Yüksek enflasyon ile birlikte ortaya çıkan shrinkflasyon, tüketicilerin daha bilinçli alışveriş yapmasında önemli hale gelmektedir.

Shrinkflasyon kavramı, 2022 yılından itibaren tüm dünyanın gündemine girmiş ve üzerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Örneğin Avusturalya Tüketiciler Derneği (CHOICE), birçok üründe shrinkflasyon yaşandığını belirten rapor yayınlamıştır (CHOICE, 2024). 19.03.2024 tarihindeki bir araştırmasında shrinkflasyonun yaşandığı on ürünü, paskalya ikramlıkları, kahvaltılık ürünler, temizlik ürünleri olarak sıralamış, bu on ürünün gramajında küçülme fiyatında artış olduğu ifade edilmiştir. The Guardian'da yayımlanan bir çalışmada İngiltere'de fiyatı artan Amerikan Mars Inc.'in ürettiği Galaxy isimli çikolatanın gramajı 110 gr'dan 100'grama düşürülmüştür. Bu uygulamaya yönelik yoğun eleştiriler gelmiş, şirket artan maliyetler nedeniyle ürünün boyutunu küçülttüğünü açıklamıştır (Partridge, 2023). Aynı şekilde Fransız şirketi süpermarketler zinciri Carrefour, 2023 yılı Eylül ayında gramajı düşen, ancak fiyatı aynı kalan ya da fiyatı artan ürünlere "shrinkflation" etiketi yerleştirmiştir. Carrefour'un bu şekilde etiketlediği ürünler Lipton Icetea, Nestle, Unilever's Viennetta, dondurma, PepsiCo yer almaktadır (The Guardian, 2023).

Bir başka örnek, Listerine Fresh Burst ağız gargarasının, şişe boyutunun %17 oranında azaltılarak 600 ml'den 500 ml'ye düşürüldüğü görülmüştür. Ayrıca bu ürünün İngiltere'deki süpermarketler zinciri Tesco'da fiyatının arttığı ifade edilmiştir (Osborne, 2024).

Shrinkflasyon, tüketicinin daha az ürünü aynı ya da daha yüksek fiyata satın alması ve daha çok harcama yapmasına neden olduğundan, enflasyona benzer bir etki yaratmaktadır. Dolayısıyla doğrudan bir enflasyon olmasa da enflasyon gibi etki yaratmaktadır.

Şekil 3'te domates salçasının fiyatı aynı olmasına rağmen, gramajındaki düşmeyi göstermektedir.

Şekil 3. Shrinkflasyon Örneği

Kaynak: İltir, 2024.

Singhal ve Gupta (2023) çalışmalarında, hızlı tüketim ürünleri (FMCG, fast-moving consumer goods) sektöründe bulunan firmalara ait on bir (11) markalı ürünün paket başına önceki ve şimdiki miktarını karşılaştırmıştır. Bu ürünler ve ürünlerin paket başına gram cinsinden önceki ve şimdiki miktarı Tablo 1'de ve Şekil 4'te yer almaktadır. Bu karşılaştırmada firmaların daha çok gelir elde etmek amacıyla shrinkflasyon uygulamasına gittiği görülmektedir.

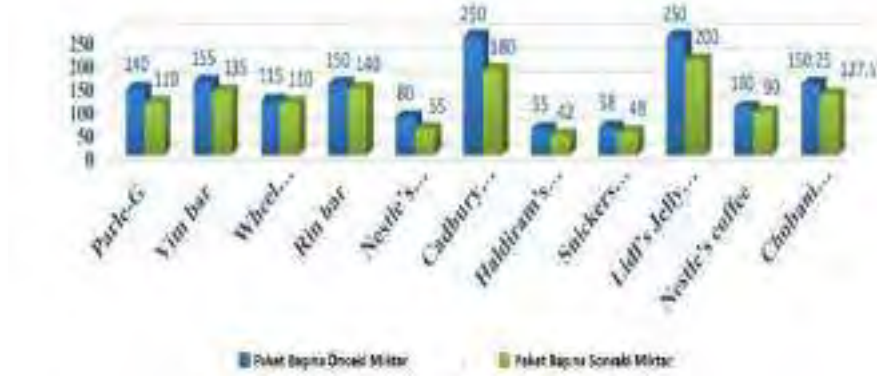
Tablo 1. Hızlı Tüketim Ürünleri (FMCG) Sektöründe Shrinkflasyon (Küçülme)

Sıra No	Ürün	Paket Başına Önceki Miktar (gr)	Paket Başına Şimdiki Miktar (gr)
1	Parle-G	140	110
2	Vim bar	155	135
3	Wheel detergent powder	115	110
4	Rin bar	150	140
5	Nestle's Maggi moddles	80	55
6	Cadbury Dairy Milk chocolate	250	180
7	Haldiram's Aloo bhujia	55	42
8	Snickers chocolate	58	48
9	Lidl's Jelly Beans	250	200
10	Nestle's coffee	100	90
11	Chobani flip yogurt	150,25	127,57

Kaynak: Singhal & Gupta, 2023: 752.

Şekil 4. Hızlı Tüketim Ürünlerinde (FMCG) Shrinkflasyon

Kaynak: Singhal & Gupta, 2023: 753.

Shrinkflasyon uygulanan sektörler, yalnızca hızlı tüketim ürünleri sektörü ile sınırlı olmayıp, telekomünikasyon firmaları da bu grupta yer almaktadır. Telekomünikasyon firmaları, ürünlerinin miktarını azaltarak piyasaya sunmaktadırlar. Bu firmalar konuşma ve internet ürün paketlerini önceki fiyata ya da ondan biraz daha yüksek olacak biçimde ayarlayarak, paket içeriğini azaltıp tüketiciye sunmaktadırlar. Buna benzer uygulamalar teknoloji, gıda, içecek, giyim gibi farklı sektörlerdeki firmalar tarafından da yapılmaktadır. Dolayısıyla günümüzde birçok firma fiyatını değiştirmeden ya da fiyatını biraz yükselterek ürünlerini küçültme yoluna gitmektedirler (Erdoğan & Gürbüz, 2023: 12; Singhal & Gupta, 2023: 753).

2.3. Greedflasyon

Greedflasyon (greedflation, enflasyon fırsatçılığı), fiyat algısının bozulduğu dönemde herhangi bir ürünün fiyatının daha fazla artırılmasıdır. Bu terim, greed (açgözlülük) ve iflasyon (enflasyon) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur.

Greedflasyon, shrinkflasyon (miktar) ve skimflasyonda (kalite) herhangi bir değişim olmaksızın firmaların fiyat algısındaki değişmeyi dikkate alarak fiyatları çok daha fazla artırmasıdır. Böylece firmaların maliyetlerin üzerinde fiyat artışları yaparak enflasyon yaratması ve tüketicilerin yaşam maliyetlerini artırması olarak da tanımlanmaktadır (Besli, 2023).

Örneğin belirli bir gramaındaki çikolatanın üretim maliyetlerindeki artış, çikolata fiyatının artmasına da neden olacaktır. Greedflasyon durumunda çikolata fiyatının olması gerekenden çok daha fazla artmaktadır. Bazı firmalar, yüksek enflasyon ortamından yararlanarak kâr marjlarını artırmak amacıyla greedflasyona yol açmaktadır.

Greedflasyon, fırsatçı firmaların nasıl olsa almak zorundalar düşüncesiyle enflasyonla veya kurla açıklanamayacak şekilde ürün fiyatlarını artırmaları, kısa vadeli kazanç sağlamak amacıyla yüksek risk alıp spekülatif yatırım yapmaları, gelir eşitsizliği ve finansal piyasalardaki oynaklıklar nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Gedik Yatırım, 2024).

Greedflasyon, gelir eşitsizliğini artırarak düşük gelirli grupların alım gücünü azaltıcı, fiyat artışları ve piyasalardaki oynaklık ve istikrarsızlık belirsizliğe yol açıcı etkileri bulunmaktadır.

Belirli sektörlerde firmalar stratejik kaynak kıtlığı yüzünden aşırı kâr elde etmektedir. Piyasa mekanizması, bu sorunu çözmede başarısız kaldığı için, devletin düzenleyici politikalarla müdahale etmesi kaçınılmazdır. Örneğin ABD'nin dev enerji firması Exxon Mobile, 2022 yılının ikinci çeyreğinde, ilk çeyreğine göre, kârını üç katına çıkarmıştır.

Aynı şekilde 2021 ve 2022 döneminde BP, Alman enerji grubu RWE, Avustralyalı şirket OMV de aşırı kâr elde etmişlerdir. Exxon Mobile firmasının aşırı kârı üzerine ABD Başkanı Biden, bu firmanın kârının yatırım ve teknolojik gelişmeyle ilgisi olmadığını, aksine oligopol ve tekel konumunda bir firma olduğunu belirtmiştir. Bunun gibi firmaların, özellikle kriz dönemlerinde, tüketicilerin mala yönelik bağımlılığını istismar ederek, alternatifi olmayan ürünler için uygun olmayan oldukça yüksek fiyatlar istedikleri görülmüştür. Bu durum ABD’de greedflasyon olarak bilinir hale gelmiştir. Ayrıca Avrupa’da benzer durum yaşanmıştır (Wixforth & Haddouti, 2022).

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE ENFLASYON VE EKONOMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

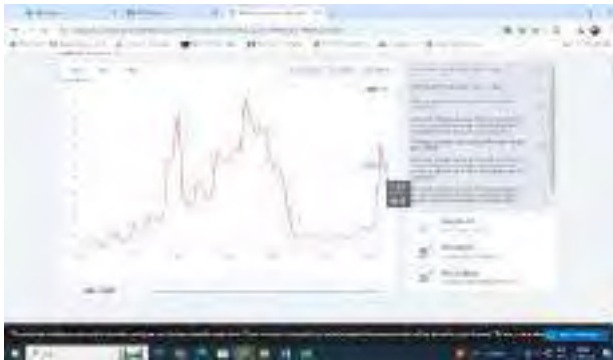
Dünyada, Avrupa’da ve Türkiye’de 2015 yılından itibaren enflasyon oranları Tablo 2’de görülmektedir. Hem dünyada ve Avrupa’da hem de Türkiye’de enflasyon oranları 2020 yılından itibaren hızla artış göstermiştir. Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren bazen istikrarlı kalan enflasyon oranları, çoğu yıllarda ani yükselişler göstermiştir. Türkiye’de enflasyon oranları, 2000’li yılların başından itibaren daha istikrarlı yapıya kavuşmuş, ancak 2020 yılından itibaren yeniden artış göstermiş, 2023 yılından itibaren az da olsa düşme olmuştur (Şekil 4).

Tablo 2. Dünyada, Avrupa’da ve Türkiye’de Enflasyon Oranları (%)

	Dünya	Avrupa ve Merkezi Asya	Türkiye
2015	1,44	4,87	7,67
2016	1,61	4,07	7,78
2017	2,25	6,03	11,14
2018	2,45	2,61	16,33
2019	2,21	2,67	15,17
2020	1,91	2,76	12,28
2021	3,47	7,18	19,60
2022	7,97	13,85	72,31
2023	5,69	9,36	53,86

Kaynak: World Bank, 2024.

Şekil 4. Türkiye’de Enflasyon Oranları (1960-2023)

Kaynak: World Bank, 2024.

Son yıllarda hem dünyanın hem de Türkiye'nin gündeminde geniş yer alan gıda enflasyonu olarak adlandırılan bir enflasyon türü bulunmaktadır. Düşük gelirli başta olmak üzere tüketicileri çok büyük ölçüde etkileyen gıda enflasyonu hakkında çok sayıda çalışma yapılmakta ve veriler sunulmaktadır. Gıda enflasyonu, tarım ve gıda ürünleri fiyatlarındaki hızlı artış olarak tanımlanmaktadır. Tarım ürünleri üretici fiyat endeksinin (ÜFE) genel ÜFE'ye göre ya da gıda maddeleri tüketici fiyat endeksinin (TÜFE) genel TÜFE'ye göre daha hızlı artması olarak da ifade edilmektedir. Covid-19 genel salgın süreciyle birlikte 2020 yılından itibaren gıda fiyat endeksleri artış eğilimine girmiştir. Küresel iklim değişimine ve dolayısıyla küresel ısınmaya bağlı olarak baş gösteren kuraklık, firmaların üretim maliyetlerini artırmış, bu da gıda enflasyonuna neden olmuştur.

Şekil 5. OECD ülkelerinde Gıda Enflasyonu

Kaynak: OECD, 2024.

OECD ülkeleri için yapılan hesaplamalarda son yıllarda en yüksek gıda enflasyonu Türkiye'de gerçekleşmiştir. Şekil 5'te de görüldüğü gibi OECD ülkelerinde Haziran 2024 ayında %4,7 olan gıda enflasyonu Temmuz 2024 döneminde düşerek %4,3 olarak gerçekleşmiştir. Temmuz 2024 döneminde gıda enflasyonu OECD ülkelerinde %4,3, Euro bölgesinde %1,6, G7 ülkelerinde %1,3, Türkiye'de ise %58,9 olmuştur. Türkiye'de gıda enflasyonu, diğer OECD ülkelerine göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. OECD ülkeleri içerisinde Türkiye'yi %7,8 gıda enflasyonu oranıyla Meksika izlemektedir (OECD, 2024). Dolayısıyla Türkiye ile hemen peşinden gelen Meksika arasında yaklaşık altı kat fark bulunmaktadır. Tüm dünya dikkate alındığında Türkiye, gıda enflasyonunun en yüksek olduğu dördüncü ülke konumundadır (IMF, 2024).

4. SONUÇ

Küresel düzeyde 2020 yılından itibaren enflasyon oranlarının yükselmesinde Covid-19 küresel salgını yüzünden oluşan üretim düşüşleri, arz-tedarik zincirinde meydana gelen aksamlar, Rusya-Ukrayna savaşı, doğal afetler, küresel iklim değişikliğine bağlı üretim düşüşleri, kıtlık, dış ticarete yavaşlama, ekonomik ambargolar gibi gelişmeler etkili olmuştur.

Ayrıca bir ülkede uygulanan para ve maliye politikaları da enflasyonun yükselmesinde ya da düşmesinde etkin rol oynar. Piyasada para arzı artarsa, talep artışına yol açarak enflasyona yol açar. Faizlerin düşük tutulduğu bir ekonomide tüketim artar, bu da enflasyonun artmasına neden olur. Öte yandan kamu harcamalarının artması, bütçe açıklarının ve harcamaların artmasına, sonunda enflasyonun yükselmesi yol açar. Bunların dışında enflasyonu düşürmek amacıyla sıkı para politikaları izlenir, kamu harcamaları artırılır ve vergiler düşürülürse, bu durum da enflasyonun yükselmesine sebep olur.

Türkiye’de günümüzde hem talep hem de maliyet enflasyonu bulunmaktadır. Başta enerji olmak üzere ithal malların fiyatlarının artması, ithal edilmiş enflasyonu beraberinde getirmekte ve maliyet enflasyonuna neden olmaktadır. 2023 yılında Türkiye’de yıllık enflasyon oranı %53,9 düzeyinde gerçekleşmiştir. Enflasyon oranları yıllık %50’nin üstüne çıktığı durum, dötrnala enflasyon olarak adlandırılmaktadır (İşyar, 1977: 136). Bunların dışında Türkiye’de enflasyon gibi görünmeyen, ancak enflyonist etki yaratan skimpflasyon, shrinkflasyon ve greedflasyon uygulamaları da bulunmaktadır. Dolayısıyla algılanan enflasyon, açıklanan enflasyonun oldukça üstündedir.

Küresel düzeyde meydana gelen gelişmelerin yanı sıra Türkiye’de 2023 yılında yaşanan ve büyük kayıplar verilen deprem süreci de enflasyonu yükselten bir olaydır. 2023 seçiminden sonra düşük faiz uygulamasından vazgeçilerek, faizlerin yükseltilmesi yönünde alınan kararlar, 2024 yılı ortalarından itibaren enflasyonu düşürmede başarı sağlamıştır. Ancak Eylül 2024 ayından itibaren bazı devlet bankalarının konut kredisi faiz oranlarını düşürmeye başlaması ve konuta yönelik talebin artması önümüzdeki dönemlerde enflasyonun tekrar artmasına yol açacağı düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Ardor, H. N., Tokathoğlu, İ., & Öztürk, F. (2015). Türkiye Ekonomisi İçin Enflasyonun Üçgen Müdeli ile Phillips Eğirisi Denklemi Tahmini: 1998-2014. *Ekonomik Yaklaşım*, 25(91), 29-53.
- Barclays (2023). High street spending slowed during rainy August, while ‘Barbenheimer’ doubled cinema ticket sales. 05 September 2023, <https://home.barclays/news/press-releases/2023/09/high-street-spending-slowed-during-rainy-august--while--barbenhe/> (Erişim Tarihi: 10.06.2024).
- Besli, F. (2023). Yeni bir enflasyon terminolojisi: “Greedflation”. *Ekonomim*, 01.05.2023, <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/yeni-bir-enflasyon-terminolojisi-greedflation/692757> (Erişim Tarihi: 22.06.2024).
- Bond, C., Knueven, L., McNair, K, Rapacon, S., & Steinhus, E. (2021). 3 Ways inflation can sneak into your daily life the skimm. <https://www.theskimm.com/money/3-ways-inflation-can-sneakinto-your-daily-life> (Erişim Tarihi: 15.08.2024).
- Charlebois, S. (2023). 'Skimpflation' the latest challenge for shoppers. Proquest, The Brandon Sun; Brandon, 15 Aug 2023, <https://www.proquest.com/docview/2850443191?accountid=16645> (Erişim Tarihi: 18.08.2024).
- CHOICE (2024). Shrinkflation. <https://www.choice.com.au/search?q=shrinkflation> (Erişim Tarihi: 22.06.2024).
- Dünya (2024). Mahfi Eğilmez yazdı: Skimpflasyon, shrinkflasyon, greedflasyon hepsi mevcut, daha ne olabilir ki... Dünya, 19 Nisan 2024, <https://www.dunya.com/ekonomi/mahfi->

- egilmez-yazdi-skimpflasyon-shrinkflasyon-greedflasyon-hepsi-mevcut-daha-ne-olabilir-ki-haberi-723568 (Erişim Tarihi: 14.06.2024).
- Erdoğan, Z., & Gürbüz, E. (2023). Enflasyon dönemlerinde pazarlama karması uygulamalarını etkileyen küçültme enflasyonu (shrinkflation) ve nitelik kaybı enflasyonu (skimpflation) stratejileri. *Journal of Politics, Economy and Management (JOPEM)*, 6(2), 1-20, ISSN 2630-5933.
- Gasiorowski, M., & Yom, S. L. (2016). *The Government and Politics of the Middle East and North Africa: Development, Democracy, and Dictatorship*.
- Gedik Yatırım (2024). Skimpflasyon, Shrinkflasyon, Greedflasyon Nedir? 11.03.2024, <https://gedik.com/yazilar/yatirim/skimpflasyon-shrinkflasyon-greedflasyon-nedir> (Erişim Tarihi: 12.06.2024).
- Guerrero, M. J. (2023). What are shrinkflation and greedflation? Reactev, 01.10.2023, <https://www.reactev.com/blog/what-is-shrinkflation-greedflation> (Erişim Tarihi: 22.06.2024).
- IMF (2024). Inflation rate, average consumer prices. International Monetary Fund, https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/WEO_WORLD/VEN (Erişim Tarihi: 25.09.2024).
- Ingredient Inspector (2023). Skimpflation Ingredient Examples. September 2023, <https://www.ingredientinspector.org/home/skimpflation-examples> (Erişim Tarihi: 10.06.2024).
- İltir, M. (2024). Enflasyonun Gizli Yüzü: Şrinkflasyon, Skimpflasyon ve Enflasyon Fırsatçılığı. Doğruluk Payı, 26.01.2024, <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/enflasyonun-gizli-yuzu-srinkflasyon-skimpflasyon-ve-enflasyon-firsatciligi> (Erişim Tarihi: 12.06.2024).
- İşyar, Y. (1977). Türkiye’de Enflasyon Sorunu ve Alınması Gerekli Önlemler. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 135-139.
- OECD (2024). OECD headline inflation falls to 5.4% in July 2024, despite rising in about half of OECD countries. <https://www.oecd.org/en/data/insights/statistical-releases/2024/09/consumer-prices-oecd-updated-4-september-2024.html> (Erişim Tarihi: 05.09.2024).
- Osborne, H. (2023). ‘Skimpflation’: how supermarkets reduce the quality of what you buy. The Guardian, 22 July 2023, <https://www.theguardian.com/money/2023/jul/22/uk-supermarkets-skimpflation-prices-pack-sizes> (Erişim Tarihi: 10.06.2024).
- Osborne, H. (2024). Paying more for less: Which? lays bare size of ‘shrinkflation’ and ‘skimpflation’. <https://www.theguardian.com/money/2024/jan/20/which-shrinkflation-skimpflation-products-pack-size-ingredients> (Erişim Tarihi: 10,06,2024).
- Öztürk, F., Tokatlıoğlu, İ., & Ardor, H. N. (2014). Türkiye Ekonomisi İçin ARIMA ve Phillips Eğrisi Modellerinin Enflasyon Tahmin Performanslarının Karşılaştırılması: 1995-2014. *Ekonomik Yaklaşım*, 25(92), 19-53.
- Partridge, J. (2023). Galaxy chocolata bars now 10% smaller amid ‘shrinkflation’. The Guardian, 26 September 2023, <https://www.theguardian.com/food/2023/sep/26/galaxy-chocolate-bars-now-10-smaller-amid-shrinkflation> (Erişim Tarihi: 22.06.2024).

- Singhal, R., & Gupta, A. (2023). Analysis of shrinkflation strategy as a new industrial marketing technique. *International Journal of Novel Research and Development*, 8(2), 750-754.
- Steiner, M. L., & Killebrew, A. E. (2014). *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant c.8000-332 BCE*. Oxford University Press.
- T.C. Merkez Bankası (2004). Enflasyon. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b62e1fb7-ebc1-4922-99dc-b3ba23320b9f/enflasyon.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROO> (Erişim Tarihi: 01.08.2024)
- Tamaç, B. (2024). Shrikflasyon ve Skimpflasyon Nedir? Enflasyon nasıl gizlenir? Medium, Jun 17, 2024, <https://buraktamac.medium.com/shrinkflasyon-ve-skimpflasyon-nedir-7853d47a4323> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- Tokatlıoğlu, İ., & Öztürk, F. (2015). Uzun Dönem İşsizlik ve Phillips Eğrisi: Türkiye İçin Enflasyon Tahmininin Performans Karşılaştırması. *Ekonomik Yaklaşım*, 26(94), 1-26.
- The Guardian (2023). Carrefour puts 'shrinkflation' price warnings on food to shame brands, 14 September 2023, <https://www.theguardian.com/business/2023/sep/14/carrefour-puts-shrinkflation-price-warnings-on-food-to-shame-brands> (Erişim Tarihi: 22.06.2024).
- TheSkimm (2021). Skimm Money: Sales Up, Sikimpflation, and Giving Thanks. TheSkimm, November 19, 2021, <https://www.theskimm.com/money/skimm-money-sales-up-skimpflation-and-giving-thanks> (Erişim Tarihi: 21.07.2024).
- Tuncer, G. (2022). Paketin içine giren azalıyor, cepten çıkan artıyor: Enflasyonun karda yürüyüp izini belli etmeyen türü "shrinkflation" nedir? Independent, 4 Haziran 2022, <https://www.indyturk.com/node/517921/ekonomi%CC%87/paketin-i%C3%A7ine-giren-azal%C4%B1yor-cepten-%C3%A7%C4%B1kan-art%C4%B1yor-enflasyonun-karda-y%C3%BCr%C3%BCy%C3%BCp> (Erişim Tarihi: 22.06.2024).
- Ulusal Faktoring (2024). Shrinkflasyon nedir nasıl oluşur? 21.03.2024, <https://www.ulusalfactoring.com/shrinkflasyon-nedir-neden-olusur/> (Erişim Tarihi: 13.07.2024).
- Wixforth, S., & Haddouti, K. (2022). 'Greedflation': who wins, who loses? <https://www.socialeurope.eu/greedflation-who-wins-who-loses> (Erişim Tarihi: 22.08.2024).
- World Bank (2024). Inflation, consumer prices (annual %) – Turkey. World Bank Group, <https://www.worldbank.org/en/country/turkey> (Erişim Tarihi: 22.07.2024).

THE SPONGE CITY MODEL IN ENSURING URBAN CLIMATE RESILIENCE
KENTSEL İKLİM DİRENÇLİLİĞİNİN SAĞLANMASINDA SÜNGER KENT
MODELİ

ÇİĞDEM TUĞAÇ¹

¹Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kent, Çevre ve Yerel Yönetimler,
ORCID ID: 0000-0002-2555-6641

Özet

İklim değişikliğinin, nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı kentsel alanlar üzerindeki olumsuz etkileri, artan aşırı hava olayları ve afetlerle kendini göstermektedir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tarafından, bu afetler içinde kent selleri, taşkınlar ve kuraklık olaylarının öne çıktığı vurgulanmaktadır. Afet Acil Durum Veri Tabanı (EM-DAT) verilerine göre, 2023 yılında küresel çapta meydana gelen afetlerin %90'ı iklimle ilişkili afetlerdir ve bunlar içinde ilk sırada seller gelmektedir. Esasen Türkiye içinde benzer bir durum söz konusudur. Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM) tarafından, Türkiye'de 2023 yılında aşırı meteorolojik olayların rekor bir seviyeye ulaştığı ve bunlar içinde en fazla görülen afetlerin şiddetli yağışlar ve seller olduğu belirtilmiştir. Kuraklık olayları ise Türkiye'deki tüm coğrafi bölgelerde etkili olmuştur. Bu hususlar, özellikle kentsel alanlarda iklim dirençliliğinin artırılması doğrultusunda su yönetiminin sağlanması için yenilikçi çözümlerin geliştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda son yıllarda iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlanması çalışmalarında öne çıkan yenilikçi yaklaşımlardan biri 'Sünger Kent' modeli olmuştur. Model, özellikle kentsel su yönetimi sorunlarını çözmeyi odağına almaktadır ve bu kapsamda kentlerde gerçekleştirilen uygulamalar; geçirgen yüzey kaplamalarının kullanılması, yağmur suyu hasadı yapılması, doğa temelli çözümlerin uygulanması ve yeşil-mavi altyapı unsurlarının kullanılmasıdır. Bu çalışmanın amacı, kentsel iklim dirençliliğinin sağlanmasında sünger kent modelinin katkısının değerlendirilmesidir. Çalışmada; kentlerde sünger kent modelinin uygulanmasının aşırı yağışların sel ve taşkınlara dönüşmesinin önlenmesinde, kentsel dirençliliğin ve çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasında olumlu katkılar sunduğu sonucu elde edilmiştir. Pek çok dünya kenti örneğinde olduğu gibi, Türkiye'deki kentlerde de mevcut kent planlama çalışmalarında ve yerel iklim değişikliğiyle mücadele politikalarında sünger kent modeli kapsamındaki uygulamaların yaygınlaştırılmasının hedeflenmesinin, ulusal iklim değişikliğine uyum çalışmalarını destekleyeceği ve iklim değişikliğine bağlı kayıp ve zararları azaltma yönünde katkı sağlayacağı çalışmada ulaşılan bir diğer önemli sonuçtur.

Anahtar kelimeler: Sünger kent, kentsel iklim dirençliliği, doğa temelli çözümler, iklim değişikliğine uyum, su yönetimi.

Abstract

The negative impacts of climate change on urban areas, where population and economic activities are concentrated, manifest through increasing extreme weather events and disasters. The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) highlights that urban flooding, flash floods, and drought are particularly prominent among these disasters.

According to data from the Emergency Event Database (EM-DAT), 90% of the natural disasters that occurred globally in 2023 were climate-related. Floods were the most common type of disaster. A similar situation exists in Türkiye. The General Directorate of Meteorology (MGM) reported that extreme meteorological events in Türkiye reached a record high in 2023, with heavy rains and floods being the most common disasters. Drought events were effective in all geographical regions in Türkiye. These conditions underline the need to develop innovative solutions, particularly in terms of water management, to enhance climate resilience in urban areas. One of the innovative approaches that has gained prominence in recent years for adapting to the impacts of climate change is the 'Sponge City' model. This model focuses on addressing urban water management challenges, and its applications include the use of permeable surfaces, rainwater harvesting, nature-based solutions, and the implementation of green-blue infrastructure elements. The aim of this study is to evaluate the contribution of the sponge city model in ensuring urban climate resilience. The study concluded that the implementation of the sponge city model in cities contributes positively to preventing extreme precipitation from turning into floods and overflows, ensuring urban resilience and environmental, economic and social sustainability. Another important conclusion of the study is that, as in the case of many global cities, expanding the implementation of the sponge city model within existing urban planning efforts and local climate change mitigation policies in cities across Türkiye will bolster national climate change adaptation efforts and help reduce losses and damages associated with climate change.

Keywords: Sponge city, urban climate resilience, nature-based solutions, climate change adaptation, water management.

1. GİRİŞ

Kentleşme ve iklim değişikliği arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Kentlerde gerçekleştirilen faaliyetlerde fosil yakıt kullanımıyla ortaya çıkan sera gazı emisyonları iklim sistemindeki bozulmayı tetiklerken, söz konusu bozulmanın ortaya çıkardığı sonuçlar ise iklimle ilişkili aşırı hava olayları ve afetlerin sayısı, sıklık ve şiddetini artırmaktadır. Deniz seviyesinin yükselmesi, fırtınalar, seller ve taşkınlar, kuraklık olayları, sıcak hava dalgaları ve çölleşme gibi afetlerde kritik bir artış söz konusudur. Bu nedenle iklim değişikliğiyle ilişkili afetlerin önemle ele alınması ve bu kapsamda dünyanın kara yüzeyinin yalnızca %2-3'ünü kaplamalarına rağmen, dünya nüfusunun %56'sına ev sahipliği yapan kentlerin iklim dirençliliğinin ve kentsel sürdürülebilirliklerinin sağlanması hususlarının irdelenmesi gereklidir (IPCC, 2022; IUCN, 2024; Rau, 2022: 1).

Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (*The Center for Research on the Epidemiology of Disasters-CRED*) vd. (2024) tarafından, Afet Acil Durum Veri Tabanı (*Emergency Event Database/EM-DAT*) verilerine göre yapılan çalışmalarda, 2023 yılında tüm dünyada meydana gelen doğa kökenli afetlerin sayısının 399 olduğu ve bunların %90'ının iklimle ilişkili afetler olduğu belirtilmiştir. Tüm afetlerin 164'ü sellerden oluşmaktadır ve seller en yaygın afet tipidir. 2023 yılında yaşanan afetlerde 202,7 milyar Amerikan doları tutarında zarar meydana gelmiş, 86 bin 473 kişi yaşamını yitirmiş ve söz konusu afetlerden 93,1 milyon kişi etkilenmiştir.(CREDvd.,2024).

Şekil 1. Afet türlerine ilişkin karşılaştırma (CRED vd., 2024).

Esasen bu durumun Türkiye içinde benzer olduğunu Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün (MGM) (2024) 2023 yılı İklim Değerlendirmesi Raporu ortaya koymaktadır. Buna göre, Türkiye'de 2023 yılında aşırı iklim olaylarının sayısı rekor bir seviye olan 1475'e ulaşmıştır (Şekil 2). Alansal ortalama yağış miktarı 641,5 mm olmuş ve uzun yıllar (1991-2020 dönemi) ortalaması olan 573,4 mm'nin %12 üzerinde gerçekleşmiştir. 2023 yılında en yüksek yağış, 1776,3 kg/m² ile Rize ilinde olmuştur.

Şekil 2. Türkiye'de aşırı hava olaylarının sayısının yıllara göre dağılımı (MGM, 2024).

Sellerin ve taşkınların önemli can ve mal kayıplarına neden olduğu Türkiye kentlerinde, tüm coğrafi bölgelerde görülen kuraklık olayları da özellikle iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum sağlanması ve kentlerin iklim dirençliliklerinin sağlanması doğrultusunda önemle ele alınmalıdır. Su yönetimi konusunda tüm dünyada uygulanan yenilikçi çözümlerin Türkiye kentlerinde de uygulanması gereklidir.

Zira, kentlerde nüfus yoğunluğu ve ekonomik faaliyetler fazladır. Kentlerde binalar, yollar ve duvarlardan oluşan, asfalttan ve betondan yapılmış geçirimsiz yüzeyler, geçirimli toprak ve yeşil dokudan oluşan yüzeylere göre oransal olarak fazladır. Değişen iklim koşullarının beraberinde getirdiği yağış artışına hazır olmayan kentsel altyapılarla birleşince bu husus, kent sellerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu etkilerle mücadele edilmesinde tüm dünyada giderek ön plana çıkan kentleşme modeli 'sünger kent (*sponge city*)' olarak anılmaktadır. Sünger kent modelinde, su yönetimi odaklı bir yaklaşımla kentlerin iklim dirençliliğinin sağlanması hedeflenmektedir. Bunun için kullanılan temel yöntemler ve uygulamalar ise; geçirgen yüzey kaplamalarının kullanılması, yağmur suyu hasadı yapılması, doğa temelli çözümlerin uygulanması ve yeşil-mavi altyapı unsurlarının kullanılmasıdır (Daily Sabah, 2023; EC, 2019; İBB, 2024a; Rau, 2024a: 124).

Bu çalışmanın amacı, kentsel iklim dirençliliğinin sağlanmasında sünger kent modelinin katkısının değerlendirilmesidir. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma sorularının cevaplanması amaçlanmıştır:

1. Kentlerin iklim dirençliliklerinin sağlanmasında sünger kent yaklaşımının katkısı nedir?
2. Türkiye kentlerinde sünger kent yaklaşımının uygulanması beraberinde ne gibi sonuçlar ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir?

1.1. Kuramsal Çerçeve

Değişen iklimin risklerine uyum sağlamak günümüz şartlarında ulusal ve yerel yönetimler için bir zorunluluktur. İklim değişikliğine uyum, IPCC (2022) tarafından “İnsan sistemlerinin iklim değişikliğinin gerçekleşen ve bekle-nen etkilerinden daha az zarar görmesini ya da bu etkilerden yararlanmasını sağlamak üzere yapılacak düzenlemeler” olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda ele alınan uyum önlemleri ise, hem yapısal önlemleri (altyapı yatırımları gibi) hem de yapısal olmayan önlemleri (afetlere hazırlık, sel ve diğer potansiyel afetler için erken uyarı sistemleri geliştirilmesi gibi) içermektedir. Yapısal önlemler geleneksel olarak gri altyapı, yani beton duvarlar, bentler, drenaj boruları ve depolama tanklarından oluşurken; doğa temelli çözümler ve bu kapsamda ele alınan yeşil-mavi altyapıların kullanılması, günümüzde dünya çapında giderek daha fazla artmaktadır (Rau, 2022). Sünger kentler (Şekil 3), yalnızca yapısal altyapı çözümlerini değil, aynı zamanda doğa temelli çözümleri de kullanarak, su ve afet yönetimini gerçekleştiren bir kent planlama modelidir (Pencheva, 2024).

Şekil 3. Kentlerde sünger kent modeli ile su ve afet yönetimi (Pattinson, 2016).

Sünger kent modeli kapsamındaki doğa temelli çözümler, kentlerde ekosistem hizmetlerinin, yani kentlerin işlevlerini sürdürmesi için gerekli olan doğal ve yapay unsurların sağladığı faydaların devamlılığını mümkün kılan ve böylelikle yalnızca kentsel sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda kentsel dirençliliği de destekleyen uygulamaların tamamıdır. Bu bakımdan doğa temelli çözümler; iklim değişikliğinin etkilerine uyum, ekosistem hizmetleri, dirençlilik ve sürdürülebilirlik kavramları ile yakından ilişkilidir. Doğa temelli çözümler, doğanın örnek alındığı, doğanın doğrudan destek sağladığı, maliyet-etkin, çevresel, ekonomik ve sosyal faydalar sunan çözümlerdir (Kaçmaz, 2021: 84).

Doğa temelli çözümlerin, sünger kent modelinde kullanılması sürecinde yeşil-mavi altyapılar oldukça önemlidir. Yeşil altyapılar; taşkın yatakları, sulak alanlar, yeşil akslar-yollar, parklar, kentsel tarım alanları, yağmur bahçeleri, yeşil çatılar ve biyoçukurlar gibi pek çok unsuru içermektedir (Şekil 4). Yeşil altyapılar, yağmur suyunun emilimini sağlamakta ve/veya yönlendirmekte, böylelikle kent sellerinin önlenmesini desteklemektedir.

Mavi altyapı olarak ele alınan okyanus, deniz, göl, akarsu gibi unsurlarla birlikte yeşil altyapılar, sadece sellerin değil, kuraklığın, çölleşmenin, kentsel ısı adası etkisinin, toprak kaymasının önlenmesi bağlamlarında da oldukça etkilidirler ve kentsel iklim dirençliliğine katkıda bulunarak, kayıp ve zararların azaltılmasını sağlamaktadırlar. Yeşil altyapılar aynı zamanda mavi altyapılarla birlikte sera gazı yutak alanı işlevi de görmektedirler (EC, 2019; Hepcan ve Hepcan, 2018; Kremen, 2005: 468; Rau, 2022).

Şekil 4. Yeşil altyapı unsurlarına örnekler (Derkzen, 2017).

Bu noktada yeşil-mavi altyapıların öneminin daha iyi anlaşılabilmesi doğrultusunda dirençlilik kavramı üzerinde durulmalıdır. Dirençlilik, maruz kaldığı etkiler karşısında bir sistemin temel işlevlerini sürdürme, sistemin tehlikeli olaylarla baş edebilme, bunlara uyum sağlama, süreçte yaşananlardan öğrenme ve nihayetinde dönüşüm gerçekleştirebilme kapasitesini ifade etmektedir (IPCC, 2012; Zhao vd., 2020). Bu kapsamda kentsel dirençlilik; kentlerin ani şoklara ve uzun vadeli streslere karşı direnç göstermesini, ortaya çıkan yeni koşullara göre yeniden organize olup, yapılanmalarını ifade etmektedir (Tuğaç, 2021).

Bu yaklaşımda kentsel dirençliliğin sağlanmasının kentsel sürdürülebilirlik ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirlik, bir sistemin en iyi yapı ve işlevsellik düzeyinde devamlılığını sağlama kapasitesidir. Bu bağlamda, kentsel sürdürülebilirlik; kentsel alanların içinde ve dışında ekonomik, sosyal, çevresel sorunların ve yönetim sorunlarının bütünleşik bir şekilde ele alındığı, uyarlanabilir bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla kentsel sürdürülebilirlik; doğal kaynakların korunması ve verimli kullanımının yanı sıra, kentlerde etkili yönetim ve enerji verimliliğinin sağlanması gibi çeşitli unsurlara dayanmaktadır (EEA, 2021; Mengi ve Algan, 2003).

Kentlerin sürdürülebilirliklerinin ve dirençliliklerinin sağlanması hususu, Birleşmiş Milletler 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarında (SKA); SKA11: Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar ve SKA13: İklim Eylemi kapsamındaki hedeflerde ele alınmaktadır (UNDP, 2024). IPCC (2018) tarafından da sürdürülebilirlik, uyum ve dirençlilik kavramlarının birbirleri ile aşağıdaki yönlerden ilişkili olduğu ifade edilmektedir:

1. Sürdürülebilir kalkınma kavramındaki çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlar, sistemlerin ya da diğer bir deyişle kentsel bir sistemin, uyum eylemleri aracılığıyla dönüşümünü desteklemektedir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için afet riski azaltımı stratejilerinin belirlenmesi oldukça önemlidir.
2. Sürdürülebilirliğin sağlanmasında ve uyum eylemlerinin gerçekleştirilmesinde yereldeki katılım bir önkoşuldur. Böylelikle yerleşimlerin dirençlilikleri toplum temelli olarak sağlanabilecektir.
3. Sürdürülebilirliğin ve dirençliliğin sağlanması kalkınmayı destekleyeceğinden, sosyal eşitsizliklerin azaltılmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla iklim değişikliğine uyum eylemlerinin sadece kent mekanındaki afetlere karşı değil, sosyal eşitsizliklere karşı da direnç sağlama faydası bulunmaktadır.
4. Dirençliliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, yerleşimlerin ve toplulukların uyum kapasitesini de olumlu yönde geliştirecektir.

2. YÖNTEM

Çalışmanın amacı ve araştırma soruları doğrultusunda, çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden ilişkisel araştırma yöntemi kullanılmış, sünger kent modeli ve kentsel dirençlilik arasındaki ilişki irdelenmiştir. Bu kapsamda sünger kent modeline ilişkin ulusal ve uluslararası çalışmalara yer veren çeşitli kitap, dergi, makale, rapor, internet yayını gibi araçlardan elde edilen bulgulardan çalışmada yararlanılmış ve bu yayınlar veri ve kaynak materyali olarak değerlendirilmiştir. Sünger kent modelini başarılı bir biçimde uygulayan uluslararası ve uluslararası örnekler de çalışma kapsamında incelenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Sünger Kent Modelinin Temel Özellikleri, Bileşenleri ve Faydaları

Çin’de yaşanan yoğun Muson yağışlarına çözüm bulma arayışları içinde Çinli peyzaj mimarı Kongjian Yu tarafından 2013 yılında ortaya konulan sünger kent modeli, kentlerde doğa temelli çözümler ve yeşil-mavi altyapılarla yağmur suyunun yönlendirilmesini, iklim değişikliğine bağlı kuraklık sorunuyla mücadele edilmesini, suyun gelecekte yeniden kullanılabilmesi doğrultusunda rezervuarlarda, göletlerde ve bunun gibi farklı depolama alanlarında biriktirilmesini kapsamaktadır. Kongjian Yu’nun çocukluğunda geçirdiği kazada dereye boğulmasını, söğüt ağaçlarının suyun akışını yavaşlatmasının önlemesi, drenaj sistemlerini incelemesini sağlamış ve bu sistemlerdeki sorunları tespit etmiştir. Bir kentin sünger kente dönüştürülebilmesinde daha fazla doğal unsura yer verilmesinin elzem olduğunu görmüştür. Ancak Yu, ortaya koyduğu kent modelinin, kentte bahçeler ve yeşil alanlar oluşturmaktan çok öte, altyapı düzenlemelerini de içeren daha kapsamlı bir model olduğunu ifade etmiştir (Daily Sabah, 2023; Pencheva, 2024). Modelin temel özellikleri şunlardır (Rau, 2022; Rau, 2024b):

- Sünger kent modeli, doğa temelli çözümleri etkin ve verimli bir araç olarak kullanarak, iklimle ilişkili tehlikeleri yönetmeyi amaçlamaktadır.
- Sünger kent modeli ismini aldığı sünger gibi işlemektedir. Bu modelin geliştirildiği kentler suyu emerler, yağmur ve fırtınalar süresince suyu tutarlar ve ardından yavaş ve kontrollü bir biçimde suyun sızmasını sağlarlar.
- Sünger kentler, yerel su döngüsünün devamlılığını geliştirmeyi hedeflemektedirler.
- Sünger kent modeli uygulamalarıyla, yıkıcı nitelikteki yağmur suyu yavaşlatılmakta ve depolanmaktadır.

Kentsel afetlerin, uygun olmayan arazi kullanımı ve kentsel planlama pratiklerinden kaynaklandığı görülmektedir. Karbon yoğun ekonomik modeller çerçevesinde geliştirilen kentsel mekânlarda, yoğun şekilde yer alan asfaltlanmış arazi ve beton yapılar, yönetilmesi gereken bir yağmur suyu akışı oluşturmaktadır. Asfalt ve beton alanlar aynı zamanda ısıyı emerek, kentsel ısı adalarının oluşumuna da öncülük etmektedirler. Bu nedenle kentlerin özellikle de yaz aylarındaki sıcaklığı çevrelerindeki kırsal alanlara göre 10 santigrat derece (°C) daha sıcak olabilmektedir. Yüksek sıcaklıklar, yaşlılar ve çocuklar gibi toplumsal hassas gruplar başta olmak üzere, tüm kentlileri etkilemekte ve halk sağlığı sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Suya doymuş nitelikteki toprak alanlar, kent merkezlerindeki sıcaklıkları 3-4 °C düşürebilmekte ve böylelikle iklim konforunu sağlayarak, kuraklık ve ısı artışına karşı kentsel iklim dirençliliğini desteklemektedirler (Daily Sabah, 2023). Bu nedenle kentsel mekânın planlanması süreçlerinde katılımcı bir yaklaşımla, tüm kentlilerin dahil olduğu bir yönetim süreci işletilerek, kararlı politikalar geliştirilmeli; dirençli bir kentin kurulması, sera gazı emisyonlarının azaltılması, doğal alanların artırılmasıyla biyoçeşitliliğin zenginleştirilmesi ve su yönetiminde yeşil-mavi altyapıların kullanılması doğrultusunda çalışmalar yapılmalıdır (Pencheva, 2024; Rau, 2024a). Sünger kentlerin yeşil-mavi altyapılar aracılığıyla sağladığı sosyal, çevresel ve ekonomik faydalar Şekil 5'te özetlenmiştir.

Şekil 5. Yeşil-mavi altyapıların sağladığı faydalar (NJS GC, 2023).

Özetle; sünger kent modeli çerçevesinde, gri (mühendislik) altyapılarına göre %50 daha az maliyetli olan (WEF, 2022) yeşil-mavi altyapıların, gri altyapılarla hibrit olarak kullanıldığı kentsel altyapı çözümlerinin geliştirilmesi, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin sayı, sıklık ve şiddetini artırdığı günümüz koşullarında tüm dünya kentleri için temel bir gereksinimdir.

3.2. Dünyadan ve Türkiye'den Sünger Kent Modeli Örnekleri

Aşağıdaki alt başlıklarda dünyadan ve Türkiye'den sünger kent modeli uygulama örneklerine yer verilmiştir.

3.2.1. Dünyadan Sünger Kent Modeli Örnekleri

Tüm dünya kentlerinin sorunu olan seller ve su yönetimi sorunları konusunda yenilikçi bir çözüm olan sünger kent modelinin tüm kentlerde yaygınlaştırılması gereklidir. Günümüzde dünya kentlerinin süngerlik özelliklerinin yüzdelik (%) olarak değerlendirilmesinde yapay zekâ dijital haritalama araçları kullanılmaya başlanmıştır (Harrisberg, 2022). Bu kapsamdaki bir çalışma uluslararası bir mühendislik, altyapı ve tasarım firması olan ve iklim değişikliği alanındaki yenilikçi çözümleriyle tanınan Arup (2022) araştırmacıları tarafından New York, Londra, Singapur, Mumbai, Montreal, Sidney, Auckland, Şanghay, Toronto ve Nairobi kentleri için yapılmıştır.

Çalışma kapsamında katmanlar halinde her bir kentin merkezindeki yeşil alanlar ve mavi alanlar (su kütleleri) tespit edilmiştir. Bitki örtüsü ve toprak yapısı analizleri aracılığıyla yağmur suyunun akış potansiyeli hesaplanmıştır. Bu kapsamda söz konusu 10 kentin, kent merkezlerinin %'lik olarak süngerlik özelliğine ilişkin oranlar Tablo 1'deki gibi tespit edilmiştir.

Tablo 1

Arup araştırması kapsamındaki 10 kentin süngerlik %'leri (Arup, 2022).

Kent	Süngerlik sıralaması	Genel süngerlik %'si	Yeşil-mavi alan %'si	Toprak sınıfına bağlı olarak yağmur suyu akış potansiyeli
Auckland	1	%35	%50	Orta-yüksek akış potansiyeli
Nairobi	2	%34	%52	Yüksek akış potansiyeli
Singapur	3	%30	%45	Orta-yüksek akış potansiyeli
Mumbai	3	%30	%45	Yüksek akış potansiyeli
New York	3	%30	%39	Orta-düşük akış potansiyeli
Toronto	3	%30	%39	Orta-yüksek akış potansiyeli
Montreal	4	%29	%36	Orta-yüksek akış potansiyeli
Şangay	5	%28	%33	Orta-yüksek akış potansiyeli
Londra	6	%22	%31	Orta-yüksek akış potansiyeli
Sidney	7	%18	%24	Orta-yüksek akış potansiyeli

Görülebileceği üzere yapılan çalışmalar, gelişmişlik farkı olmaksızın tüm kentlerin su yönetimi alanında çalışmalarını sürdürmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki başlıklarda sünger kent uygulamaları konusunda öncü ülkeler olan Çin ve Danimarka'dan örnekler ve geliştirilen politikalar irdelenmiştir.

3.2.1.1. Çin Halk Cumhuriyeti/ Jilin Yanji Kenti

Sünger kent modeli, Çinli peyzaj mimarı Kongjian Yu tarafından 2013 yılında tanıtılmasından günümüze Çin kent planlamasında popüler hale gelmiştir. 2014 yılında Çin Konut ve Kır-Kent Kalkınması Bakanlığı tarafından Sünger Kent Yapımı İçin Teknik Rehber dokümanı hazırlanmıştır. Rehberde planlama, tasarım ve inşaa süreçlerinin tamamında sünger kent ilkelerine göre çalışılması gerektiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda; analizler yapılarak, su kütlelerinin ve yeşil alanların korunması ve yeşil mühendislik çözümleri geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca yerel kurumlar ve paydaşlar arasındaki iş birliğinin önemi vurgulanmış, risk analizlerinin, bu analizlerin sonuçlarına göre planlama yapmanın ve potansiyel afet önlemleri kataloglarından yararlanılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda yer verilen önlemler; geçirgen kaldırımlar, yeşil çatılar, çukur yeşil alanlar, biyolojik tutma tesisleri, infiltrasyon, göletler, sızıntı kuyuları, yağmur suyu sulak alanları, yağmur suyu tankları, çim hendekler, bitki örtüsü tampon bölgeleri gibi pek çok unsuru içermektedir. Teknik Rehber aracılığıyla, kentlerde yağmur ve fırtına sularından kaynaklanan su akışının %80 azaltılması gibi iddialı bir hedef de belirlenmiştir.

Çin’de, başlangıç için 30 adet olarak belirlenen pilot sünger kentleri destekleyen ilk hükümet programı 2015 yılında açıklanmıştır. 2017 yılında tüm kentlerin şehir planlarını sünger kent olarak yapmalarına yönelik bir yönetmelik yayımlanmıştır. Ülkede bu uygulamanın yaygınlaştırılmasıyla dört temel sorunun çözümü hedeflenmiştir; çok fazla su, çok az su, kirli su, çamurlu su (Liang vd., 2020; Rau, 2022; Rau, 2024a; Yuang vd., 2024).

Söz konusu pilot illerden biri olan Jilin Yanji kenti için hazırlanan Sünger Kent Altyapı Master Planı Şekil 6’da yer almaktadır. Planda yeşil altyapı öğeleri kullanılmış, böylelikle drenaj altyapısı ve kapasitesi geliştirilmiştir. Plan ile afet risk azaltımı sağlamak doğrultusunda bir hidrolik model de geliştirilmiştir (Rau, 2022: 6; Rau, 2024a: 129).

Şekil 6. Jilin Yanji kenti sünger kent altyapı master planı (Rau, 2022: 6).

Bu çalışmaların yanı sıra sünger kent modelinin devlet eliyle desteklenmesini sağlayan aşağıdaki üst politika belgeleri de yayımlanmıştır ve içerikleri yerel yönetimlere sağladığı vizyon bağlamında oldukça önemlidir (Rau, 2022; Yuang vd., 2024):

- Ulusal Yeni Tip Kentleşme Planı (2014-2020): Sünger kentler aracılığıyla “ekolojik uygarlık” inşa etme hedefiyle hazırlanan planda, sünger kentlerin sürdürülebilir kalkınma, çevre koruma, emisyon azaltma ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum faydaları vurgulanmıştır.
- Ulusal İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi: 2013 yılında yayımlanarak, 2022 yılında güncellenen Strateji belgesinde uyum önlemleri olarak; (1) çevre koruma ve ekolojik restorasyon, (2) kıyı bölgelerinde uyum, kıyı sulak alanlarının ve resiflerinin rehabilitasyonu, (3) kent sellerine, kuraklığa, ısı dalgalarına ve çölleşmeye dönük risk yönetiminin ekosistem temelli uyum ile sağlanması, (4) tarım alanlarında sulama sistemlerinin geliştirilmesi, su güvenliğinin ve etkinliğinin sağlanması, (5) kent-kır su güvenliğinin ve emniyetinin sağlanması ve (6) altyapıların yenilenmesi ve dirençliliklerinin sağlanması hususlarına yer verildiği görülmektedir.

Çin’in sünger kent modeli diğer ülkelere ve kentlerine de ilham olmuş ve Berlin, Hamburg gibi kentlerde de kullanılmıştır (Rau, 2022).

3.2.1.2. Danimarka/Kopenhag Kenti

Sünger kent modelinin önde gelen örneklerinden biri Danimarka'nın Kopenhag kentidir. Oldukça kapsamlı uygulamaların yapıldığı kentte, 2011 yılında yaşanan büyük sel felaketinde yaşanan kayıp ve zararın büyüklüğü, kentin konumunun dahi tartışılmaya başlanmasına ve sigorta şirketlerinin poliçe iptalleri başlatmasına yol açmıştır. Ancak bu durum aynı zamanda sünger kent çalışmalarının geliştirilmesinde oldukça etkili olmuştur. Kopenhag'da sünger kent modelinin uygulanmasında gerçekleştirilen 350 adet proje için gerekli olan finansman su idaresince artırılan vergilerden sağlanmış ve bu kapsamda çalışmalara yerel katılımın sağlanmasıyla süreç devam ettirilmiştir. Vatandaşlara iklim değişikliğinden kaynaklanan aşırı yağışların ve fırtınaların neden olduğu kayıp ve zararın maliyetine kıyasla, gerçekleştirilecek projelerin maliyetinin neden daha az olduğu açıklanmıştır (Habermann, 2013; Petter, 2023). Kopenhag'ı sünger kent haline getirmeyi amaçlayan *Skybrudsplan*'ın 2011 yılında mühendis Jan Rasmussen ve ekibi öncülüğünde başlatılmasıyla, kent hem bir rol model haline gelmiş, hem de sünger kent modelinin önemli uygulamalarını içermiştir. Plan, Kopenhag kentini sonraki 100 yıl boyunca şiddetli yağışlardan korumak için tasarlanmıştır (Petter, 2023). Planın temel unsurları şunlardır (BAU, 2024):

- Doğal tutma ve sızma alanları olarak hizmet veren yeşil alanların ve parkların oluşturulması ve kullanılması (Şekil 7),

Şekil 7. Kopenhag sünger kent uygulamaları (Habermann, 2013).

- Sokakların ve meydanların yeniden tasarlanması,
- Su geçirgen yüzeyler kullanılarak ve yağmur suyu toplama sistemleri entegre edilerek, su hızla boşaltılmak yerine doğrudan yerinde sızmasına imkân sağlanması (Şekil 8),
- Kentsel altyapının yenilenmesi,
- Yeni yeşil ve mavi rekreasyon alanlarının oluşturulması,
- Suyu emebilen ve gecikmeli olarak tekrar bırakabilen yeşil çatılar ve yeşil cephe çözümlerinin kullanılması.

Şekil 8. Kopenhag sünger kent uygulamaları (Tredjenatur, 2014).

3.2.2. Türkiye'den Sünger Kent Modeli Örnekleri

İklim değişikliğine uyum ve dirençlilik çalışmaları kapsamında su yönetiminin yapılmasının önemi tartışılmazdır. Türkiye'de kişi başına düşen yıllık su miktarı 1297 metreküp seviyesindedir ve Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda su stresi çeken ülke konumunda olması muhtemeldir (DSİ, 2024). Kentlerde önemli kayıp ve zararlara neden olan kent selleri ve taşkınlarla birleşince, Türkiye kentlerinde su yönetimi yapılması, bu kapsamda sünger kent modelinin yaygınlaştırılması gerektiği görülmektedir. Bu kapsamda yeşil-mavi altyapıların mühendislik çözümleriyle birlikte kullanılması ve özellikle su hasadının yapılması öne çıkan bir stratejidir.

Su sektöründe verimliliğin sağlanması, Türkiye'deki yerleşimlerde su ve gıda güvenliğinin yanı sıra, dirençliliğin ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında kilit önemdedir. Bu husus, yalnızca 12. Kalkınma Planı gibi ulusal üst politika belgelerinde değil, aynı zamanda Türkiye'nin tarafı olduğu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Paris Anlaşması kapsamında yürütülen uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinde, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Sekreteryasına ilettiği ulusal iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum taahhütlerinde de yer almakta ve özellikle kentsel alanlarda etkin su ve afet yönetiminin yapılacağı belirtilmektedir (SBB, 2023; UNFCCC, 2023). Aşağıdaki başlıklarda Türkiye'de su yönetimi ve sünger kent modeli konusunda söz konusu ulusal ve uluslararası hedefleri destekleyici nitelikte yapılan öncü çalışmalar ele alınmıştır.

3.2.2.1. İzmir Büyükşehir Belediyesi

Türkiye'de kendisini sünger kent olarak nitelendiren ilk yerel yönetim, İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBB) olmuştur (Rona, 2023). Belediye bünyesinde 2021 yılında Su Kaynakları Araştırma ve Uygulama Merkezi açılmıştır. İBB tarafından, diğer dünya kentlerinde uygulanan suyun sürdürülebilir yönetimi, düşük etkili kentleşme, su odaklı kentsel tasarım ve sünger şehir konseptleri ile ilgili çalışmaların değerlendirildiği açıklanmıştır. Belediye tarafından Doğa Esaslı Altyapı Uygulama Kılavuzu yayımlanmıştır. Kılavuz ile yağmur suyunun daha iyi yönetilmesinin, depolanmasının ve sızdırılmasının sağlanmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Belediye tarafından hazırlanan kılavuzun aynı zamanda diğer belediyelerin de yeşil altyapı teknik uygulamalarında kullanılabileceği vurgulanmıştır (İBB, 2024a).

Kılavuzda, İzmir'deki kentsel alanın büyük oranda geçirimsiz yüzeylerden oluştuğu belirtilmiş, bunun yağmur suyu akışına neden olduğu ve drenaj sistemine aktarılan suyun İzmir Körfezi'ne deşarj olduğu belirtilmiştir.

Yağmur sularının kentte su baskınlarına neden olduğu ifade edilmiştir. Bu kapsamda kentte gri altyapılarla bütünleşik olarak çalışabilecek yeni sistemlere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. İzmir için sıcaklık ve yağış analizleriyle, iklim değişikliğinden etkilenme durumu, yer-zemin sistemi geçirimsizlik ve sızma durumu, dereler ve taşkın riski durumları, yeraltı su seviyeleri de tespit edilen kılavuz kapsamında İzmir kentsel alanının %69'unun geçirimsiz yüzeylerden oluştuğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, İzmir'e 1 yılda düşen yağmur suyu miktarının 75 milyon ton civarında olduğu ve bunun İzmir'e içme suyu sağlayan Tahtalı Barajı'nın 1 yıllık su miktarına eşit olduğu tespitine yer verilmiştir (İBB, 2024b).

Analiz sonuçları kapsamında yapılan değerlendirmelerle İzmir için geliştirilen sünger kent stratejileri, kısa (1 yıl), orta (1-3 yıl) ve uzun (3-5 yıl) vadeli hedefler olarak tespit edilmiştir (İBB, 2024b). Yağmur suyu yönetimi için yazılım modeli geliştiren İBB'nin, sünger kent modeli kapsamında gerçekleştirmiş olduğu başlıca projeler şunlardır (İBB, 2024c):

- Bademli fide üretim tesisi filtreleme deposu projesi (yağmur suyu hasadı, yağmur suyu kuyusu ve filtreleme),
- Gaziemir itfaiye yağmur suyu hasadı projesi (yağmur suyu hasadı, yağmur suyu depolama),
- Buca Elegantpark sitesi yağmur bahçesi projesi (yağmur bahçesi),
- Sarpıncık sünger köy projesi (yağmur suyu hasadı, yağmur suyu depolama),
- İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde yağmur suyu hasadı projesi (yağmur suyu hasadı, yağmur suyu depolama),
- Ödemiş Belediyesi nikah salonu yağmur bahçesi (Şekil 9a) projesi (yağmur bahçesi),
- Yağmur durakları (Şekil 9b) (farkındalık artırma, yağmur suyu hasadı, yağmur suyu depolama).

Şekil 9. İzmir Sünger kent uygulamaları (a) yağmur bahçesi, (b) yağmur durakları (İBB, 2024c).

3.2.2.2. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Ayazağa Kampüsü

İTÜ Ayazağa Kampüsündeki yağmur hasadı uygulamaları 2015 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır (Rakipoğlu, 2021). İTÜ yeşil kampüs çalışmalarının geliştirilmesi ise esasen kamu, yerel yönetim ve akademi iş birliğinin olumlu bir örneği olmuştur. İstanbul Orman Bölge Müdürlüğü, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İTÜ Mimarlık Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü akademisyenlerinin ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar sonucunda sürdürülebilir nitelikte peyzaj düzenleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Üniversite kampüsünün içinde bulunduğu yeşil alanın korunması, geliştirilmesi, iklime uygun hale getirilmesinin hedeflendiği çalışmalar kapsamında kampüsün doğal hayat envanteri çıkarılmış ve kampüste yeni ağaçlandırma çalışmalarıyla 1.200 ağaç dikilerek, yeşil alan miktarı, çevre kalitesi ve biyolojik çeşitlilik artırılmıştır (İTÜ, 2024).

Kampüs içindeki asfalt yolların güneş ısısını emmesi dolayısıyla sıcaklığı yükseltmeleri ve yağmur suyunun toprağa karışmasını önlemeleri nedeniyle, altyapı ve yeşil peyzaj düzenlemeleriyle yeniden tasarlanmaları sağlanmıştır. Ayrıca kampüsteki konukevinin önündeki alanda Üniversitenin kendi akademisyenlerince geliştirilen geçirimli beton malzemenin uygulaması yapılmış ve yağmur suyunun toprağa ulaşması sağlanmıştır. Kampüsteki bir diğer yeşil altyapı uygulaması ise yağmur bahçeleridir (Şekil 10). Su tutma kapasitesi yüksek bitkiler kullanılan bahçedeki bitkiler, suyun olmadığı dönemde susuzluğa dayanabilen türlerden seçilmiştir. Bitki seçiminde karbon tutma kapasitelerinin yüksek oluşu da göz önünde bulundurulmuştur. Araç yolundaki asfalt zeminden gelen suyun geliştirilen biyolojik kanalla bitkilere ulaştırılması ile filtrasyonu sağlanmıştır. Filtrasyonu sağlanan su ise gölete iletilerek, yeniden doğaya kazandırılmaktadır (İTÜ, 2024; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Şekil 10. İTÜ Ayazağa kampüsü yağmur bahçesi uygulamaları (Rakipoğlu, 2024).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kentsel alanlarda hızlı nüfus artışı ve gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler, kentlerin alansal genişlemesinin ve giderek daha fazla betonlaşmanın önünü açmıştır. Bu durum çağımızda geri döndürülemez çevresel krizlerin başlamasına neden olmuştur. Bunlar arasında çevresel başlangıçlı ancak önemli ekonomik ve sosyal sonuçlar ortaya çıkaran iklim değişikliği krizi, çağımızı tanımlayan önemli bir sorun haline gelmiştir.

İklim değişikliğinin olumsuz etkileri, başta su kaynakları olmak üzere doğal kaynaklar üzerinde etkilerini gösterirken, bir yandan da iklim sistemindeki bozulmalara bünyesinde gerçekleştirilen faaliyetlerle kaynaklık eden kentsel alanlarda kayıp ve zararlar meydana getiren büyük afetlerin ve aşırı hava olaylarının meydana gelmesine de neden olmaktadır.

Kentsel alanlarda kısa bir süre içinde aşırı yağışların meydana gelmesiyle oluşan kent selleri halihazırda önemli bir sorunken, bir yandan da artan sıcaklıklara koşut olarak su kaynaklarının iklim değişikliğinden etkilenmesiyle yaşanan su kıtlığı ve kuraklık olayları diğer bir sorun alanını oluşturmaktadır. Bu hususlar, kentlerde gıda ve su güvenliğini tehdit eden ve ekosistem hizmetlerinin ve biyoçeşitliliğin zarar görmesine neden olan sonuçlar anlamına gelmektedir.

Geleneksel yaklaşımda kentlerde su yönetimi gri altyapılarla yapılmaktadır. Günümüzdeki yeni iklim normalleri karşısında aşırı yağışların ya da tersine kuraklığın ortaya çıkardığı tablo, kentlerde yeni ve yenilikçi altyapı çözümlerine olan gereksinimi artırmıştır.

Gri mühendislik çözümlerinin parçası olan altyapıların, yeni iklim normallerine uyum sağlayacak şekilde yenilenmesi hem maliyet açısından oldukça yüksektir hem de halihazırda yaşanan olumsuz iklim etkilerinin varlığı ve şiddeti göz önüne alındığında bunun için yeterli zaman ve kaynak da bulunmamaktadır.

Değişen iklim koşullarında kentlerde su yönetiminin ve kentsel sürdürülebilirliğin sağlanmasında ve iklim dirençliliğinin artırılmasında günümüzde giderek daha fazla kent tarafından uygulanmaya başlanan kent planlama modeli sünger kent modelidir. Sünger kent modelinde gri altyapıların yanı sıra ve onlarla bütünleşik olarak %50 daha az maliyetli olan doğa temelli çözümler kullanılmaktadır.

Doğa temelli çözümler kapsamında ele alınan yeşil-mavi altyapılar, bu kapsamda önemli bir planlama ve tasarım aracı olarak değerlendirilmektedir. Sünger kent modeli kapsamında yeşil-mavi altyapılar olarak; biyolojik hendekler, yağmur bahçeleri, su depoları, yağmur parkları, yeşil çatı uygulamaları, kent tarımı, açık ve yeşil alan miktarının artırılması, parklar, yol kenarı ağaçlandırması gibi pek çok unsur ve uygulama kullanılmaktadır. Ayrıca kentteki mavi altyapılar olan su kütlelerinin doğal formlarının korunması, bozulanların restore edilmesi ve yeşil altyapılarla bir arada ele alınmaları önemli bir diğer stratejidir.

Türkiye kentlerinin afet dirençli, sürdürülebilir nitelikte yeşil kentler olarak planlanması hususu, gerek 12. Kalkınma Planı'nda gerekse Türkiye'deki su, iklim değişikliği, enerji, atık yönetimi sektörlerine ilişkin olarak hazırlanan üst politika belgelerinde üzerinde önemle durulan bir konudur. Çalışmanın başlangıcında belirtilen araştırma soruları kapsamında değerlendirme yapıldığında, Türkiye kentlerinde en fazla görülen iklimsel afet türü olan seller ve taşkınlarla mücadele edilmesinde, bunlara bağlı kayıp ve zararların en aza indirilmesinde, kentsel dirençliliğin ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında, yerel iklim eyleminin desteklenmesinde, su kaynaklarının kullanımında verimliliğin artırılması doğrultusunda mevcut kent planlama çalışmalarında ve yerel iklim değişikliğiyle mücadele politikalarında sünger kent modeli kapsamındaki uygulamaların yaygınlaştırılmasının hedeflenmesinin elzem olduğu görülmektedir. Bu husus aynı zamanda iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum alanlarında Türkiye'nin uluslararası iklim değişikliği müzakerelerindeki taahhütlerini gerçekleştirmesi bağlamında da oldukça önemlidir.

Sünger kent modelinin kurucusu Kogjian Yu'nun da belirttiği gibi "Suyu değiştirmek yerine yapılarımızı değiştirmeliyiz, suyla mücadele etmek yerine, uyum çözümleriyle sudan yararlanmalıyız." (Pencheva, 2024).

5. KAYNAKLAR

- Arup. (2022). Arup Global Sponge Cities Snapshot. <https://www.arup.com/globalassets/downloads/insights/global-sponge-cities-snapshot.pdf> (21.09.2024).
- BAU. (2024). Sponge City—A Principle of Sustainable Urban Development. <https://bau-muenchen.com/en/bau-insights/detail/sponge-city-a-principle-of-sustainable-urban-development.html> (21.09.2024).
- CRED, UCLouvain and USAID. (2024). *2023 Disasters in Numbers*. Brussels: CRED.
- Daily Sabah. (2023, August 13). Turkish Expert Suggests 'Sponge City' Plan for Resilient Cities. <https://www.dailysabah.com/turkiye/turkish-expert-suggests-sponge-city-plan-for-resilient-cities/news> (20.09.2024).

- Derkzen, M.I., Teeffelen, A.J.A. and Verburg, P.H. (2017). Green Infrastructure for Urban Climate Adaptation: How Do Residents' Views On Climate Impacts And Green Infrastructure Shape Adaptation Preferences? *Landscape and Urban Planning*, 157, 106-130. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.05.027>
- DSİ. (2024). 2024 Yılı Performans Programı. https://cdn.iys.tarimorman.gov.tr/api/File/GetGaleriFile/425/DosyaGaleri/598/dsi_2024_yili_performans_programi.pdf (20.09.2024).
- EC. (2019). Ecosystem Services and Green Infrastructure. https://ec.europa.eu/environment/nature/ecosystems/index_en.htm (21.09.2024).
- EEA. (2021). Urban Sustainability in Europe—Glossary of Key Terms and Concepts. <https://www.eea.europa.eu/themes/sustainability-transitions/urban-environment/urban-sustainability-in-europe> (21.09.2024).
- Habermann, N. (2013, May 23). Skybrudsplan Smukserer Staden. <https://www.magasinetkbh.dk/indhold/skybrudsplan> (01.09.2024).
- Harrisberg, K. (2022). What Are 'Sponge Cities' and How Can They Prevent Floods? <https://climatechampions.unfccc.int/what-are-sponge-cities-and-how-can-they-prevent-floods/> (21.09.2024).
- Hepcan, Ç.C. ve Hepcan, Ş. (2018). Kentsel Yeşil Altyapı Analizi: Bornova Örneği. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 31(1), 37-43.
- IPCC. (2012). Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation. <https://www.ipcc.ch/report/managing-the-risks-of-extreme-events-and-disasters-to-advance-climate-change-adaptation/> (20.09.2024).
- IPCC. (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the Impacts of Global Warming of 1.5°C Above Pre-Industrial Levels and Related Global Greenhouse Gas Emission Pathways, in the Context of Strengthening the Global Response to the Threat of Climate Change, Sustainable Development, and Efforts to Eradicate Poverty*. Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Pean, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (Eds.). Cambridge, UK and New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- IPCC (2022), Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. https://report.ipcc.ch/ar6/wg2/IPCC_AR6_WGII_FullReport.pdf (13.09.2024).
- IUCN. (2024). About NbS for Cities. <https://iucn.org/our-work/topic/nature-based-solutions-cities> (12.09.2024).
- İBB (2024a), Sünger Kent İzmir. <https://sungerkent.izmir.bel.tr/> (17.09.2024).
- İBB. (2024b). *Sünger Kent İzmir Doğa Esaslı Altyapı Uygulama Kılavuzu*. İzmir: İBB.
- İBB. (2024c). Gerçekleşen Projeler. <https://sungerkent.izmir.bel.tr/tr/Project/Finished/16f514d7-8b75-474f-9a0e-8dbe689543fa> (12.09.2024).
- İTÜ. (2024). Sürdürülebilir Peyzaj Anlayışı. <http://yesilkampus.mozaik-test.itu.edu.tr/yesil-kampus/surdurulebilir-peyzaj-anlayisi> (12.09.2024).

- Kaçmaz, G. (2021). İklim Değişikliği ile Mücadelede Doğa Temelli Çözümler. *Peyzaj- Eğitim, Bilim, Kültür ve Sanat Dergisi*, 3(2), 82-92. <https://doi.org/10.53784/peyzaj.1022369>.
- Kremen, C. (2005). Managing Ecosystem Services: What Do We Need To Know About Their Ecology? *Ecology Letters*, 8, 468-479.
- Liang, C., Zhang, X., Xu, J., Pan, G. and Wang, Y. (2020). An Integrated Framework to Select Resilient and Sustainable Sponge City Design Schemes for Robust Decision Making. *Ecological Indicators*, 119, 106810. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.106810>.
- Mengi, A. ve Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- MGM. (2024). 2023 Yılı İklim Değerlendirmesi. <https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yillikiklim/2023-iklim-raporu.pdf> (01.09.2024).
- NJSGC. (2023). Funding Opportunity: Green Infrastructure and Low Impact Development to Mitigate Impacts on Freshwater Systems. <https://njseagrant.org/funding-opportunity-green-infrastructure-and-low-impact-development-to-mitigate-impacts-on-freshwater-systems/> (11.09.2024).
- Pattinson, T. (2016). Arup and The British Companies Creating China's 'Sponge Cities'. *Focus*. <https://focus.cbbc.org/sponge-cities/#.YfasAupBw2x> (01.09.2024).
- Pencheva, P. (2024). Transforming Urban Spaces with Kongjian Yu's Sponge Cities. <https://www.turenscape.com/en/news/detail/459.html> (01.09.2024).
- Petter, J. (2023, September 14). Copenhagen's Far-Reaching Transformation into a "Sponge City". *Spiegel*. <https://www.spiegel.de/international/europe/copenhagen-s-far-reaching-transformation-into-a-sponge-city-a-7a741ca6-edf9-437b-bf02-3d70ea4004f1> (15.09.2024).
- Rakipoğlu, Z. (2021, Ocak 20). Yağmur Hasadı ve Gri Su Kullanımıyla Şebeke Suyundan Yüzde 40 Tasarruf Sağlanabilir. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/yagmur-hasadi-ve-gri-su-kullanimiyla-sebeke-suyundan-yuzde-40-tasarruf-saglanabilir#> (15.09.2024).
- Rau, S. (2022). Sponge Cities: Integrating Green and Gray Infrastructure to Build Climate Change Resilience in the People's Republic of China. *ADB BRIEFS*. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/838386/adb-brief-222-sponge-cities-prc.pdf> (13.09.2024).
- Rau, S. (2024a). Climate Resilient Sponge Cities – Concepts and Tools to Integrate Green-Blue and Grey Systems. M. Schrenk, T. Popovich, P. Zeile, P. Elisei, C. Beyer, J. Ryser, H. R. Kaufmann (Eds.). In *Real Crop 2024 Proceedings* (pp. 123-135). Tagungsband.
- Rau, S. (2024b). Transforming Urban Areas into Sustainable 'Sponge Cities' Offers Global Benefits. *ADB*. <https://blogs.adb.org/blog/transforming-urban-areas-sustainable-sponge-cities-offers-global-benefits> (10.09.2024).
- Rona, E. (2023). Adapting to the Changing Climate: Sponge Cities. <https://kurious.ku.edu.tr/en/adapting-to-the-changing-climate-sponge-cities/> (13.09.2024).
- SBB. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı 2024-2028*. Ankara: SBB.

- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). Yağmur Suyu Hasadı Rehber Dokümanı. <https://www.suverimliligi.gov.tr/wp-content/uploads/2023/01/YAGMUR-SUYU-HASADI.pdf> (13.09.2024).
- Tredjenature. (2014). Climate Tile. <https://www.tredjenatur.dk/en/portfolio/climatetile/> (10.09.2024).
- Tuğaç, Ç. (2021). Kentsel Sürdürülebilirlik, Dirençlilik ve İklim Değişikliğiyle Mücadele Bağlamında Yerel Yönetimler Üzerine Bir Değerlendirme. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 30(2), 21-69.
- UNFCCC. (2023). Republic of Türkiye Updated First Nationally Determined Contribution. https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-04/T%C3%9CRK%C4%B0YE_UPDATED%201st%20NDC_EN.pdf (17.09.2024).
- UNDP. (2024). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. <https://www.kureselamaclar.org/> (17.09.2024).
- WEF. (2022). *Biodivercities by 2030: Transforming Cities' Relationship with Nature Report*. Gene-va: WEF.
- Yuan, Y., Zheng, Y., Huang, X. And Zhai, J. (2024). Climate Resilience of Urban Water Systems: A Case Study of Sponge Cities in China. *Journal of Cleaner Production*, 451, 141781. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.141781>.
- Zhao, L., He, F. and Zhao, C. (2020). A Framework of Resilience Development for Poor Villages after the Wenchuan Earthquake Based on the Principle of "Build Back Better". *Sustainability*, 12(4979), 1-25.

**THE ROLE OF STRUCTURAL TRANSFORMATION IN THE CONNECTION
BETWEEN TECHNOLOGY AND EMPLOYMENT: THE CASE OF TURKEY**
**TEKNOLOJİ VE İSTİHDAM İLİŞKİSİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN ROLÜ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

MUHAMMET DAŞTAN¹, İLYAS KAYS İMAMOĞLU²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisat Bölümü,

ORCID: 0000-0001-6067-8946

²Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,

ORCID: 0000-0002-7732-4148

Özet

Teknolojik gelişme, bir yandan verimlilik artışına ve yeni iş alanlarının gelişimine katkı sağlarken, diğer yandan otomasyon ve robotik süreçler aracılığıyla rutin ve vasıfsız işlerin ortadan kalkmasına yol açabilmektedir. Teknolojinin istihdam üzerindeki bu karmaşık etkileri, özellikle sanayiden hizmet sektörüne geçiş olarak tanımlanan yapısal dönüşüm sürecinde daha da derinleşmekte ve sektörlerin doğası ile teknolojik gelişmelerin bu sektörlerde entegrasyonundaki farklılıklar, teknolojinin istihdam üzerindeki etkilerini büyük ölçüde farklılaştırabilmektedir. Nitekim sanayi sektöründe, sermaye yoğun ve otomasyona dayalı üretim teknolojilerindeki gelişmeler, rutin işlerin makinelerle ikame edilmesi nedeniyle düşük vasıflı iş gücüne olan talebin azalmasına neden olabilirken, aynı zamanda daha karmaşık ve teknik bilgi gerektiren yeni iş alanları da yaratabilmektedir. Öte yandan, hizmet sektörü genellikle bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT'lere) dayalı olarak geliştiği için, bu alanda e-ticaret ve bulut bilişim gibi dijital hizmetlerin yaygınlaşması, uzaktan çalışma ve esnek iş gücü kullanımını teşvik ederek istihdam olanaklarını genişletebilmektedir. Bu argümanlardan hareketle, çalışmada hizmet ve sanayi sektörlerindeki teknolojik gelişmelerin istihdam üzerindeki etkileri, Türkiye ekonomisi özelinde 1993-2022 dönemi için incelenmiştir. Bu doğrultuda, hizmet sektöründeki teknolojik gelişmeler mobil telefon abonelikleri ve internet kullanımı gibi BİT göstergeleriyle, sanayi sektöründeki teknolojik ilerlemeler ise orta ve yüksek teknoloji imalat katma değeri ile ölçülmüştür. Çalışmada, BİT göstergeleri arasındaki yakın ilişkiler nedeniyle iki ayrı model kurulmuş ve değişkenler arasındaki uzun dönemli etkileşimler Genişletilmiş (Augmented) ARDL (AARDL) sınır testi yaklaşımından faydalanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin söz konusu olduğu, uzun dönemde BİT'lerin istihdamı arttırdığı, buna karşın orta ve yüksek teknoloji imalat katma değerinin istihdamı olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgular, Türkiye'nin yapısal dönüşüm sürecinde sanayi sektöründeki teknolojik ilerlemelerin sermaye yoğun ve otomasyona dayalı yapısına karşılık, hizmet sektöründeki teknolojik gelişmelerin daha esnek ve dijital iş imkanları sunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, sanayi sektöründeki teknolojik ilerlemenin iş gücü piyasasında oluşturduğu olumsuz etkilerin dengelenebilmesi için, iş gücünün teknik becerilerinin geliştirilmesi ve yeni teknolojilere uyum sağlaması adına mesleki eğitim programlarının yeniden yapılandırılması önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Teknolojik gelişme, yapısal dönüşüm, istihdam, AARDL model, Türkiye

Abstract

Technological development helps to increase productivity and develop new areas of business, but it can also lead to the elimination of routine and unskilled jobs through automation and robotic processes. This complex effect of technology on employment is particularly pronounced in the process of structural change, defined as the transition from the industrial to the service sector, and differences in the nature of sectors and the integration of technological developments in these sectors can strongly differentiate the impact of technology on employment. Indeed, in the industrial sector, developments in capital-intensive and automated production technologies may reduce the demand for low-skilled labor by substituting machines for routine tasks while creating new areas of work that are more complex and require technical knowledge. Meanwhile, since the service sector largely relies on information and communication technologies (ICTs), the expansion of digital services such as e-commerce and cloud computing can increase employment opportunities by promoting teleworking and flexible labor arrangements. Based on these arguments, this study analyses the impact of technological developments in the service and industrial sectors on employment in the Turkish economy for the period 1993-2022. Technological progress in the services sector is gauged by ICT indicators such as mobile phone subscriptions and internet usage, whereas in the industrial sector, it is measured by the value added in medium- and high-tech manufacturing. In the study, two separate models were constructed due to the close relationships between the ICT indicators, and the long-run interactions between the variables were analyzed using the Augmented ARDL (AARDL) bounds testing approach. According to the results of the analysis, there is a cointegration relationship between the variables, with ICT increasing employment in the long run, while the value added in medium and high-tech manufacturing has a negative effect on employment. These findings show that in Turkey's structural transformation process, technological advances in the service sector offer more flexible and digital job opportunities in contrast to the capital-intensive and automation-based structure of technological advances in the industrial sector. Therefore, in order to compensate for the negative effects of technological progress in the industrial sector on the labor market, it is important to restructure vocational training programs to improve the technical skills of the labor force and to adapt to new technologies.

Keywords: Technological development, structural transformation, employment, AARDL model, Turkey

1. GİRİŞ

1760'lı yıllarda başlayan I. Sanayi Devrimi, ülkelerin ekonomik yapılarında köklü değişimlere yol açarak, “yapısal dönüşüm” kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kalkınma ekonomisi bağlamında, ekonomik kalkınmanın dinamiklerini anlamada önemli bir yer tutan bu kavram, ekonomik faaliyetlerin tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında yeniden dağılımını ve tahsisini ifade etmektedir (Herrendorf vd., 2013:855). Ayrıca yapısal dönüşüm kavramı, bir ülkenin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan üretim, istihdam, talep ve ticaretin bileşimindeki dönüşümü açıklamak için de kullanılmaktadır (Marjanović, 2015:64). Tarihsel süreçte kökenleri A. Smith'e kadar uzanan yapısal dönüşüm, ilk olarak S. Kuznets tarafından ele alınmış ve zamanla kalkınmanın modellemesi açısından önemli bir kavram haline gelmiştir (Islam ve Iversen, 2018: 4). Stiglitz (2011)'in belirttiği gibi ulusal ekonomideki yapısal değişimler sürdürülebilir bir ekonomik stratejinin geliştirilmesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ulusal ekonomideki yapısal değişimler, hem çıktı ve istihdamın sektörel dağılımındaki değişimleri hem de emek gibi üretim faktörlerinin kullanımında meydana gelen dönüşümleri ifade etmektedir (Marelli ve Signorelli, 2010; Behera ve Tiwari, 2015: 1; Atolia vd., 2020: 2).

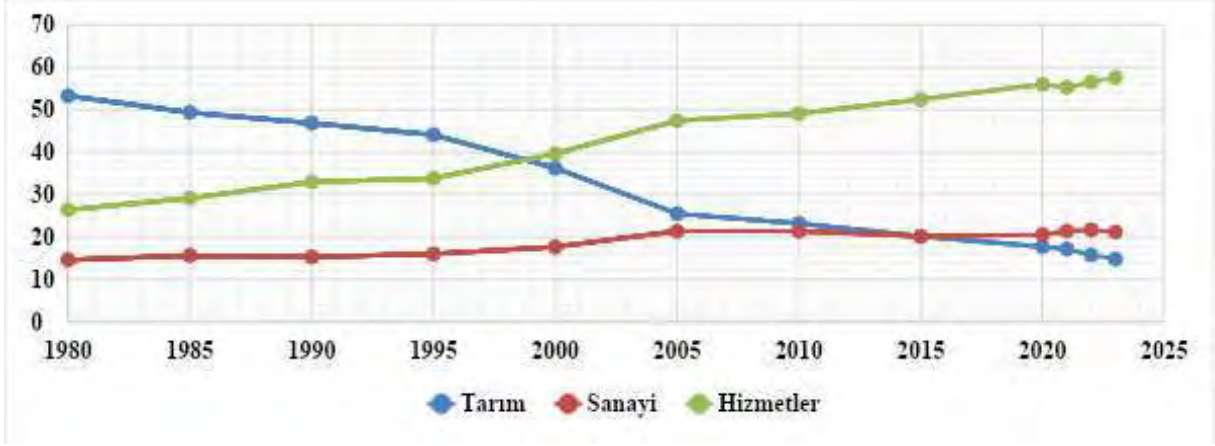
Örneğin, Fourastié (1954), Fisher (1939) ve Clark (1940), ekonomik kalkınma sürecinde istihdamın önce tarımdan sanayiye, ardından hizmet sektörüne kaydığını öne sürmektedir. Bu durum, tarım, sanayi ve hizmetlerden oluşan üç sektörlü hipotezin temel unsuru olarak kabul edilmektedir (Mihnenoka ve Senfelde, 2017).

I. Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar küreselleşme, ticaret savaşları ve teknolojik gelişmeler, ekonomilerin yapısal dönüşümüne yol açmıştır. Özellikle I. Sanayi Devrimi'nden bu yana gerçekleşen teknolojik ilerlemelerin ekonomik yapıyı köklü bir şekilde değiştirdiği gözlemlenmektedir (Cengiz ve Şahin, 2020:160). Teknoloji kavramı her ne kadar farklı biçimlere bürünse de I. Sanayi Devrimi'nden itibaren gerçekleşen tüm sanayi devrimlerinin temelinde yer almıştır (Aydın, 2018:461). Bu nedenle, teknolojik gelişme, ekonomik kalkınmanın en önemli itici gücü olarak kabul edilmektedir. Ancak, teknolojik ilerlemeler tarih boyunca kültürel kaygılara yol açmıştır. Son iki yüzyıl boyunca, yeni teknolojilerin makinelerin emeğin yerini almasına neden olabileceği, bunun da kısa vadede teknolojik işsizliği artırarak eşitsizliğin derinleşmesine sebep olabileceği yönünde yoğun tartışmalar yaşanmıştır (Mondolo, 2022:1027). Teknolojik gelişmelerin istihdam üzerindeki etkilerine odaklanan bu tartışmalarda, teknolojik gelişmenin istihdamı artırdığı, azalttığı ve etkilemediği yani iyimser, kötümser ve dengeleyici durumlardan bahsedilmektedir (Orhan ve Savuk, 2014: 16; Uğur, 2024:178). İyimser bakış açısı, teknolojik gelişmelerin yeni pazarlar ve iş fırsatları yaratarak istihdam seviyesini artıracaklarını ve çalışma koşullarını olumlu yönde etkileyeceğini savunmaktadır (Artar ve Yeşiltaş, 2021:47; Tiftik, 2021:100). Kötümser görüş, teknolojik değişimlerin birim maliyetleri düşüreceğini, üretimi daha az çabayla mümkün kılacağını ve verimliliği artıracaklarını, ancak bu süreçte işçilerin makinelerle yer değiştirmesiyle işsizliğin artacağını ileri sürmektedir (Çelik, 2020:413; Ayhan ve Elal, 2023). Bu görüşü savunanlar, teknolojik ilerlemenin işgücü verimliliğini artırarak işgücü talebinin azalmasına yol açtığını ve istihdam düzeyini azalttığını iddia etmektedirler (Kapeliushnikov, 2019: 91). Dengeleyici görüşe göre ise, teknolojinin istihdam üzerindeki etkilerinin net bir şekilde belirlenmesinin zor olduğu, ancak teknolojinin istihdamın hem miktarını hem de yapısını değiştirebileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca dengeleyici görüşte, teknolojinin istihdam üzerindeki etkisinin teknolojinin kullanılma amacı ve tarzına göre değişebileceği kabul edilmektedir (Orhan ve Savuk, 2014: 16). Bu üç temel görüşten de anlaşılacağı üzere, teknolojinin istihdam üzerindeki etkisi konusunda ortak bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bunun nedeni, teknolojik gelişmelerin ülkelerin rekabet yapıları, uyguladıkları politikalar, iş gücünün nitelik durumu, teknolojinin geliştiği sektör ve firma stratejileri gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak istihdamı farklı şekillerde etkileyebilmesidir (Uğur, 2024:178). Ayrıca, teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan otomasyon sürecinin gerçekleşme olasılığının hizmet sektörüne kıyasla sanayi sektöründe daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Matuzeviciute vd., 2017; Gillham vd., 2018). Bu hususlar dikkate alındığında, teknoloji ile işgücü piyasaları arasındaki etkileşimin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu motivasyonla çalışmada, Türkiye ekonomisinde teknolojik gelişmelerin istihdam üzerindeki etkisi 1993-2022 dönemi için AARDL yaklaşımından faydalanılarak incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ekonomisindeki yapısal dönüşümlere kısaca yer verilmiş ve bu konuyla ilgili olarak Türkiye özelinde gerçekleştirilen çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü bölümde veri seti, model ve ekonometrik yöntem tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde yapılan analizlerden elde edilen bulgular sunulmuş ve çalışma politika önerilerinin yapıldığı sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜM VE TEKNOLOJİ-İSTİHDAM İLİŞKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Türkiye'de yapısal dönüşüm, 1980'li yıllarda ekonomideki liberalleşmeyle başlamış (Acar, 2008:30) ve demografik etkenlerle birleşerek istihdamın sektörel dağılımını önemli ölçüde

etkilemiştir (Acar, 2016:54). 2000'li yıllarda hız kazanan yapısal dönüşümle birlikte, tarımın milli gelir ve istihdam içindeki payı giderek azalırken, sanayi ve hizmet sektörlerindeki istihdamın toplam istihdam içindeki payı artmıştır. (Acar, 2016:61; Orhangazi, 2019:325). Bu durum, Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımındaki gelişmeleri gösteren şekil 1’den de izlenebilmektedir.

Şekil 1. Türkiye’de Yıllara Göre İstihdamın Sektörel Dağılımındaki Gelişmeler (1980-2023)

Kaynak: TÜİK verilerinden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekilde görüldüğü üzere, Türkiye’de 2000’li yıllara kadar iş gücünün büyük bir kısmı tarım sektöründe istihdam edilmiştir. 2000’li yıllardan sonra tarım sektöründeki istihdam azalmaya başlamış ve iş gücü, sermaye gerektiren sanayi ve hizmet sektörlerine kaymıştır. Her ne kadar sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam artmış olsa da sektörel dönüşüm daha çok hizmetler sektörü lehine gerçekleşmiştir. 2015’li yıllara gelindiğinde ise sanayi sektöründeki istihdam, tarım sektöründeki istihdamdan daha yüksek bir kapasiteye ulaşmıştır. Bu durum, Türkiye ekonomisinde görülen bu yapısal dönüşüm süreci, araştırmacıların ilgisini çekmiş ve teknolojinin bu süreçteki etkisine odaklanan çalışmalara konu olmuştur. Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, teknolojik gelişmeyi temsil etmek amacıyla Ar-Ge harcamaları, patent başvuru sayısı, teknolojik ürün ihracatı ve bilgi iletişim teknolojisi ihracatı gibi verilerin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda Demir ve Alpaslan (2016), Aydın (2018), Cengiz ve Şahin (2020), Cafrı ve Selci (2020), Çelik (2020), Ulusoy ve Demirel (2021) teknolojik gelişmelerin istihdamı artırdığını; Yıldırım ve Kostakoğlu (2014), Şahinoğlu ve Varıcı (2019) ile Ünlü (2022) ise teknolojik gelişmelerin istihdamı azalttığını tespit etmiştir. Bayraktar ve Uysal (2019), Naz ve Altay (2023) ile Alfred vd. (2024) ise teknolojik gelişmelerin istihdam üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, Bayar ve Öztürk (2021) Ar-Ge harcamaları ve patent başvuru sayısının istihdamı artırdığını, ancak yüksek teknolojik ürün ihracatının istihdamı azalttığını saptamıştır. Topcu (2021) ise Ar-Ge harcamalarının tarım sektöründe istihdamı azalttığını, sanayi ve hizmet sektöründe ise istihdamı artırdığını ortaya koymuştur. Literatür araştırması genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisinde teknolojinin istihdam üzerindeki etkisine yönelik genellebilir sonuçlara ulaşılamadığı ve daha kapsamlı teknoloji göstergelerinin kullanılması ile sektörel ayırım yapılmasının önem taşıdığı sonucuna varılmaktadır. Bu nedenle konunun yeniden incelenmesi gerekliliği öne çıkmaktadır.

3. VERİ SETİ, MODEL VE YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Bu çalışma farklı sektörlerde yaşanan teknolojik ilerlemelerin istihdam üzerindeki etkisini, sanayi sektöründen hizmet sektörüne doğru hızlı bir yapısal dönüşümün yaşandığı Türkiye ekonomisi özelinde 1993-2022 dönemi için araştırmaktadır. Çalışmanın 1993-2022 dönemini kapsamındaki temel gerekçe, analizlere dahil edilen değişkenlerin bu dönem için kesintisiz bir şekilde elde edilebilmesidir. Çalışmada analizlere konu olan değişkenlerin tanımları, kısaltmaları, ölçüm birimleri ve veri kaynakları tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1

Değişkenlere ilişkin tanım, sembol, ölçüm yöntemi ve veri kaynakları

Değişken	Sembol	Ölçüm Yöntemi	Kaynak
İstihdam	IST	İstihdamın nüfusa oranı	
Ekonomik Büyüme	GDP	Kişi başına GSYİH (2015 baz yılı, ABD doları)	Dünya Bankası-Dünya Kalkınma Göstergeleri (2024)
Mobil telefon aboneliği	ICT1	Mobil telefon abonelikleri (100 kişi başına)	
İnternet Kullanımı	ICT2	İnternet kullanan bireyler (nüfusun %'si)	
Orta ve yüksek teknolojlili imalat katma değeri	OYT	Orta ve yüksek teknolojlili imalat katma değerinin toplam imalat katma değeri içindeki payı	Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) (2024)

3.2. Model

Çalışmada, konuyla ilgili literatür izlenerek bilgi ve iletişim teknolojileri, mobil telefon aboneliği ve internet kullanımı olmak üzere iki ayrı değişkenle temsil edilmiştir. Bu kapsamda, söz konusu değişkenler arasındaki karşılıklı etkileşimler göz önünde bulundurularak çoklu doğrusal bağlantı sorunundan kaçınabilmek amacıyla aşağıdaki gibi iki farklı model kurulmuştur.

Model-1:

$$IST_t = 0 + 1GDP_t + 2ICT1_t + 3OYT_t + t \quad (1)$$

Model-2:

$$IST_t = 0 + 1GDP_t + 2ICT2_t + 3OYT_t + t \quad (2)$$

Modellerde yer alan değişkenlerden IST istihdamı, GDP ekonomik büyümeyi, ICT1 ve ICT2 sırasıyla mobil telefon aboneliği ve internet kullanımıyla temsil edilen bilgi ve iletişim teknolojilerini, OYT ise orta ve yüksek teknolojlili imalat katma değerinin toplam imalat katma değeri içindeki payıyla ölçülen sanayi üretim teknolojisini yansıtmaktadır. Ayrıca 0 sabit terimi,

tise hata terimini göstermektedir. Değişkenlerdeki varyasyonu azaltmak, çoklu doğrusal bağlantı sorununu ortadan kaldırmak ve tahmin sonuçlarını esneklik formunda değerlendirebilmek amacıyla seriler, doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir.

3.3. Yöntem

Bu çalışmanın ampirik analizi, üç aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. İlk aşamada, değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmekte ve bu amaçla geleneksel birim kök testlerinden olan Augmented Dickey-Fuller (ADF) ile Phillips-Perron (PP) testleri kullanılmaktadır. İkinci aşamada, değişkenler arasındaki muhtemel eş-bütünleşme ilişkileri araştırılmaktadır. Johansen (1988) gibi standart eş-bütünleşme testleri, modelde yer alan tüm değişkenlerin aynı dereceden durağan olmasını gerektirmektedir. Ancak, değişkenler farklı bütünleşme derecelerine sahip olduklarında, bu testlere alternatif olarak Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı uygulanabilmektedir. Bu yaklaşımın temel varsayımları, bağımlı değişkenin seviye değerinde durağan olmaması ve tüm değişkenlerin en fazla birinci dereceden bütünleşik olmasıdır. Pesaran vd. (2001), eş-bütünleşme ilişkisinin incelenmesinde modelde yer alan tüm değişkenlerin ve bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri için sırasıyla “F-genel” testi ve “t-bağımlı” testini önermektedir. Fakat bu testlerde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin anlamsız oldukları durumlarda iki farklı dejenere durum ortaya çıkabilmekte ve bu bozulmalar dikkate alınmadığında “F-genel” ve “t-bağımlı” testleriyle ulaşılan sonuçlar yanıltıcı olabilmektedir. Dolayısıyla McNown vd. (2018) ve Sam vd. (2019), daha sağlam sonuçlara ulaşmak adına, açıklayıcı değişkenlerin gecikmeli değerleri için de ayrıca bir “F-bağımsız” testinin uygulanmasını önererek, değişkenler arasındaki mutlak eş-bütünleşme ilişkisini incelemek için her üç testi de kapsayan genişletilmiş ARDL (AARDL) sınır testi yaklaşımını geliştirmiştir. Bu bağlamda çalışmada, değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkileri AARDL yaklaşımı çerçevesinde aşağıdaki modellere dayalı olarak analiz edilmektedir.

$$\Delta IST_t = 1 + k = 1 + o_1 k \Delta IST_{t-k} + b = 1 + z_1 b \Delta GDP_{t-b} + r = 1 + g_1 r \Delta ICT1_{t-r} + a = 1 + e_1 a \Delta OYT_{t-a} + 11 \Delta IST_{t-1} + 12 \Delta GDP_{t-1} + 13 \Delta ICT1_{t-1} + 14 \Delta OYT_{t-1} + t \quad (3)$$

$$\Delta IST_t = 1 + k = 1 + o_1 k \Delta IST_{t-k} + b = 1 + z_2 b \Delta GDP_{t-b} + r = 1 + g_1 r \Delta ICT2_{t-r} + a = 1 + e_1 a \Delta OYT_{t-a} + 11 \Delta IST_{t-1} + 12 \Delta GDP_{t-1} + 13 \Delta ICT2_{t-1} + 14 \Delta OYT_{t-1} + t \quad (4)$$

Denklem 3 ve 4'te yer alan terimlerden t , 1 ve Δ sırasıyla hata terimini, sabit terimi ve fark operatörünü; o , z , g ve e Akaike bilgi kriterine dayalı olarak belirlenen maksimum gecikme uzunluklarını; 11, 12, 13 ve 14 uzun dönem katsayı tahminlerini, $1k$, $1b$, $1r$ ve $1a$ kısa dönem katsayı tahminlerini; IST istihdamı; GDP ekonomik büyümeyi; $ICT1$ ve $ICT2$ sırasıyla mobil telefon aboneliği ve internet kullanımıyla temsil edilen bilgi ve iletişim teknolojilerini; OYT ise orta ve yüksek teknoloji imalat katma değeriyle ölçülen sanayi üretim teknolojisini yansıtmaktadır.

Analizin üçüncü ve son aşamasında ise, birim kök özellikleri ve eş-bütünleşme ilişkileri belirlenen değişkenlere ilişkin kısa ve uzun dönemli katsayılar AARDL modeline dayalı olarak tahmin edilmektedir. AARDL modeli, değişkenlerin seviye veya birinci dereceden entegre oldukları durumlarda esnek tahmin olanakları sağlamakta ve analiz döneminin kısa olduğu durumlarda dahi güvenilir sonuçlar üretebilmektedir (Pesaran vd., 2001; McNown vd., 2018). Çalışmada, uzun ve kısa dönemli esneklikler sırasıyla aşağıda sunulan 5 ve 6 ile 7 ve 8 numaralı AARDL ($p1$, $p2$, $p3$, $p4$) modelleriyle tahmin edilmektedir.

$$IST_t = \emptyset + i = 1 + p_1 i \Delta IST_{t-i} + i = 1 + p_2 i GDP_{t-i} + i = 1 + p_3 i ICT1_{t-i} + i = 1 + p_4 i OYT_{t-i} + i \quad (5)$$

$$IST_t = \emptyset + i = 1 + p_1 i \Delta IST_{t-i} + i = 1 + p_2 i GDP_{t-i} + i = 1 + p_3 i ICT2_{t-i} + i = 1 + p_4 i OYT_{t-i} + i \quad (6)$$

$$\Delta IST_t = \rho_0 + \rho_1 \Delta IST_{t-1} + \rho_2 \Delta GDP_{t-1} + \rho_3 \Delta ICT1_{t-1} + \rho_4 \Delta OYT_{t-1} + \omega ECM_{t-1} \quad (7)$$

$$\Delta IST_t = \rho_0 + \rho_1 \Delta IST_{t-1} + \rho_2 \Delta GDP_{t-1} + \rho_3 \Delta ICT2_{t-1} + \rho_4 \Delta OYT_{t-1} + \omega ECM_{t-1} \quad (8)$$

Denklemlerde yer alan ρ_1 , ρ_2 , ρ_3 ve ρ_4 optimum gecikme uzunluklarını, ECM ise kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönem dengesine ne kadar hızlı ulaştığını gösteren hata düzeltme mekanizmasını yansıtmaktadır. Söz konusu mekanizmanın çalışabilmesi için ECM'ye ait katsayının (ω) işaretinin negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olması gerekmektedir.

4. BULGULAR

Çalışmada teknolojik gelişmenin istihdam üzerindeki etkileri analiz edilirken öncelikle modellere dahil edilen değişkenlerin durağanlık yapıları incelenmiştir. Bu bağlamda ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış ve elde edilen bulgular tablo 2'de sunulmuştur. Tablodaki sonuçlara göre, tüm değişkenlerin en fazla birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Nitekim ADF test sonuçlarına göre, ICT2 dışındaki tüm değişkenlerin seviye değerlerinde birim kök içerdikleri, ancak birinci farklarında durağan oldukları; PP test sonuçlarına göre ise ICT1 ve ICT2 değişkenlerinin seviye değerlerinde durağan oldukları, diğer değişkenlerin ise ancak birinci farklarında durağanlaştıkları görülmektedir.

Tablo 2

Birim kök test sonuçları

Değişken	ADF test istatistiği		PP test istatistiği	
	Seviye	1. Fark	Seviye	1. Fark
IST	-0.913	-3.940 ^b	-0.913	-3.840 ^b
GDP	-2.633	-5.440 ^a	-2.648	-6.443 ^a
ICT1	-1.201	-7.115 ^a	-4.350 ^a	-
ICT2	-4.182 ^b	-	-6.292 ^a	-
OYT	-0.385	-4.125 ^b	-0.565	-4.109 ^b
	%1	-4.309		
Kritik Değerler	%5	-3.574		
	%10	-3.221		

Not: Test istatistikleri sabit ve trend formunda hesaplanmıştır. ^a ve ^b sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde istatistiki açıdan anlamlılıkları göstermektedir.

Çalışmada değişkenlerin farklı derecelerden bütünleşik olduklarının tespitinin ardından ilgili değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler AARDL sınır testi yaklaşımına dayalı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda, eşitlik 3 ve 4'te yer alan değişkenler arasında eş-bütünleşmenin olmadığını öne süren aşağıdaki hipotezler; tüm değişkenlerin, bağımlı değişkenin ve açıklayıcı değişkenlerin gecikmeli değerleri için hesaplanan "F-genel", "t-bağımlı" ve "F-bağımsız" test istatistikleri sırasıyla Pesaran vd. (2001), Narayan (2005) ve Sam vd. (2019) çalışmalarından elde edilen kritik değerlerle karşılaştırılarak sınanmıştır.

$$F\text{-genel}; H_0:11=12=13=14=0 \quad (5)$$

$$F\text{-bağımsız}; H_0: 12=13=14=0 \quad (6)$$

$$t\text{-bağımlı}; \\ H_0:11=0 \quad (7)$$

Tablo 3'te sunulan sonuçlar, her iki modelde de değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır. Bu sonuca, hesaplanan her üç istatistiğin, değişkenlerin bütünleşme derecelerine göre belirlenen kritik değerlerin üst sınırından büyük olmasıyla ve temel hipotezlerin reddedilmesiyle ulaşılmıştır.

Tablo 3.

Eş bütünleşme test sonuçları

Model	Uygun gecikme uzunluğu (AIC)	F-istatistiği (genel)	F-istatistiği (bağımsız)	t-istatistiği (bağımlı)
IST = GDP + ICT1 + OYT	(2, 0, 1, 2)	5.243 ^b	5.775 ^b	-4.512 ^a
IST = GDP + ICT2 + OYT	(2, 0, 0, 2)	4.525 ^c	5.560 ^b	-4.162 ^b
Kritik değerler (üst-sınır)				
	%1	%5	%10	Kaynak
F-istatistiği (genel)	7.063	5.018	4.150	Narayan (2005)
F-istatistiği (Bağımsız)	7.720	5.140	4.110	Sam vd. (2019)
t-istatistiği (Bağımlı)	-4.370	-3.780	-3.460	Pesaran vd. (2001)

Not: ^a, ^b ve ^c sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılıkları yansıtmaktadır.

Çalışmada analize konu olan değişkenler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisinin söz konusu olduğunun belirlenmesinin ardından, ilgili değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli etkileşimler incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. Tablonun A panelinde

sunulan uzun dönemli tahminler incelendiğinde, her iki modelden elde edilen sonuçların tutarlı olduğu görülmektedir. İlgili panel her bir değişken açısından ayrı ayrı incelendiğinde, ekonomik büyümenin beklenildiği gibi istihdamı pozitif yönde etkilediği, hizmet sektöründeki teknolojik gelişmeleri yansıtan bilgi ve iletişim araçlarının istihdamı olumlu bir şekilde etkilediği, sanayi sektöründeki teknolojik ilerlemeleri yansıtan orta ve yüksek teknolojili imalat katma değerindeki artışların ise istihdamı azalttığı görülmektedir. Sanayi sektöründe yaşanan teknolojik ilerlemelerin istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin en temel nedeni, ilgili sektördeki üretim süreçlerinin giderek daha fazla sermaye yoğun ve otomasyona dayalı bir yapıya bürünmesidir. Nitekim teknolojik gelişmelerin rutin ve tekrarlayan işlerin makinelerle ikame edilmesine olanak tanınması veya sanayi üretiminde iş gücü yerine makinelerin ve robotik sistemlerin tercih edilmesi, özellikle düşük vasıflı iş gücüne olan talebi önemli ölçüde azaltabilmektedir. Hizmet sektöründe meydana gelen teknolojik gelişmelerin istihdam üzerindeki olumlu etkilerinin başlıca nedeni ise, bu sektörün büyük ölçüde bilgi ve iletişim araçlarına dayalı bir şekilde gelişim göstermesidir. Nitekim e-ticaret ya da e-pazarlama gibi dijital hizmetlerin yaygınlaşması, işgücünün vasfından bağımsız yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına ve aynı zamanda uzaktan çalışma olanaklarının artmasına olanak tanıyarak daha fazla bireyin istihdam edilmesini mümkün kılmaktadır. Tablonun B panelinde sunulan kısa dönemli sonuçlar incelendiğinde ise, ekonomik büyümenin uzun dönemde olduğu gibi istihdamı artırıcı bir etkisinin bulunduğunu, mobil telefon abonelikleriyle temsil edilen bilgi ve iletişim teknolojileri ile sanayi sektöründeki teknolojik ilerlemelerin istihdam üzerindeki etkilerinin anlamsız olduğunu, internet kullanımıyla temsil edilen bilgi ve iletişim teknolojilerinin ise uzun dönemde olduğu gibi istihdamı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Kısa dönemli sonuçlardan ayrıca hata düzeltme katsayılarının (ECT(-1)) her iki modelde de negatif değerler aldığı ve istatistiki açıdan anlamlı oldukları görülmektedir. Bu durum, bir taraftan kısa dönemli sapmaların uzun dönemde ortadan kalkacağına işaret ederken aynı zamanda değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin varlığına da ek kanıt sunmaktadır. Bunların yanı sıra, çalışmada tahmin edilen modellere ilişkin istatistiklerin sunulduğu C paneli incelendiğinde, bağımsız değişkendeki değişimleri bağımlı değişkenlerdeki değişimlerin açıklama gücünü yansıtan R-kare ve düzeltilmiş R-kare değerlerinin yeterince yüksek olduğu ve model değişkenlerinin bir bütün olarak anlamlılığını gösteren F-istatistiğinin de anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, çalışmada her iki model tahmininden elde edilen sonuçların sağlamlığını test etmek amacıyla çeşitli tanısal testler uygulanmış ve sonuçlar tablonun D panelinde sunulmuştur. Bu çerçevede, uygulanan LM, ARCH ve Ramsey Reset testleriyle sırasıyla modellerin seri korelasyon, değişen varyans ve yanlış belirleme sorunlarını içermediği belirlenmiştir. Bununla birlikte Jarque-Bera normallik testleriyle kalıntıların normal dağılım gösterdiği, CUSUM ve CUSUM-kare testleriyle ise modellerin büyük ölçüde istikrarlı olduğu tespit edilmiştir (bkz. Şekil 2).

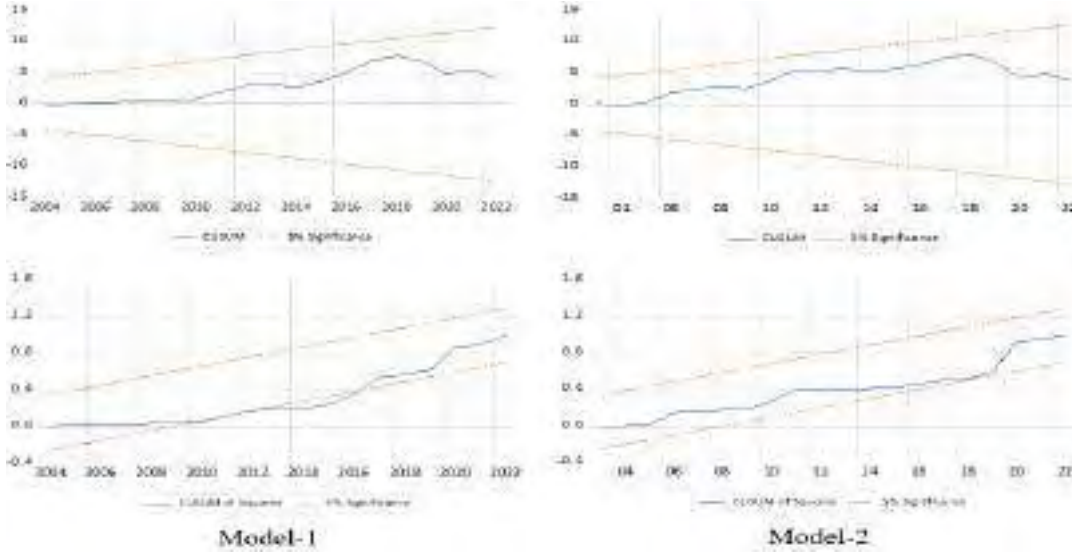
Tablo 4

Uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları

Panel-A	Uzun Dönem	Model-1		Model-2	
		Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
GDP		0.272***	0.000	0.222***	0.002

ICT1		0.027*	0.075		
ICT2				0.025**	0.030
OYT		-0.691***	0.000	-0.577***	0.000
<i>Panel-B</i>	<i>Kısa Dönem</i>	<i>Model-1</i>		<i>Model 2</i>	
		Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Δ GDP		0.190***	0.000	0.144***	0.000
Δ ICT1		-0.053	0.161		
Δ ICT2				0.016*	0.084
Δ OYT		-0.143	0.303	-0.164	0.203
Sabit		0.393***	0.000	0.742	0.403
ECT(-1)		-0.699***	0.000	-0.647***	0.000
<i>Panel-C</i>	<i>Model İstatistikleri</i>	<i>Model-1</i>		<i>Model-2</i>	
R-kare		0.930		0.921	
Düzeltilmiş R-kare		0.901		0.894	
F-istatistiği		31.723		33.747	
<i>Panel-D</i>	<i>Tanısal Testler</i>	<i>Model-1</i>		<i>Model-2</i>	
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Jarque-Bera		0.577	0.756	1.167	0.557
LM		0.650	0.534	0.694	0.512
ARCH		0.561	0.460	0.662	0.423
Ramsey RESET		2.005	0.173	2.473	0.132
CUSUM		Stabil		Stabil	
CUSUM-KARE		Stabil		Stabil	

Şekil 2. CUSUM ve CUSUM-kare grafikleri

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Türkiye'nin yapısal dönüşüm sürecinde sanayi ve hizmet sektörlerinde yaşanan teknolojik ilerlemelerin istihdam üzerindeki etkileri 1993-2022 dönemi için incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada, hizmet sektörüne ilişkin teknolojik gelişmeler mobil telefon abonelikleri ve internet kullanımı gibi bilgi ve iletişim araçlarıyla, sanayi sektöründeki teknolojik ilerlemeler ise Orta ve yüksek teknolojili imalat katma değerinin toplam imalat katma değeri içindeki payıyla ölçülmüş ve değişkenler arasındaki etkileşimler AARDL yaklaşımına dayalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, analize konu olan değişkenler arasında uzun dönemli bir eş-bütünleşme ilişkisinin bulunduğunu, hizmet sektöründeki teknolojik ilerlemelerin istihdam üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, buna karşılık sanayi sektöründeki teknolojik gelişmelerin istihdamı azalttığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, Türkiye'nin yapısal dönüşüm sürecinde, sanayi sektöründeki teknolojik ilerlemelerin sermaye yoğun ve otomasyon temelli bir yapıya sahip olduğunu, hizmet sektöründeki teknolojik gelişmelerin ise daha esnek ve dijital iş imkanları sunduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, sanayi sektöründeki teknolojik ilerlemenin olumsuz etkilerini dengelemek amacıyla iş gücünün teknik becerilerinin geliştirilmesi ve mesleki eğitim programlarının yeniden yapılandırılması önem taşımaktadır. Ayrıca, çalışma, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerin, Türkiye'nin dijital ekonomiye geçiş sürecinde istihdam kapasitesini artırma potansiyeline sahip olduğunu ve hizmet sektörünün istihdam yaratma kapasitesini önemli ölçüde desteklediğini vurgulamaktadır.

Çalışmanın iki önemli kısıtı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kullanılan verilerin yalnızca 1993-2022 dönemini kapsamaktadır. Türkiye'nin uzun dönemli yapısal dönüşüm süreci göz önüne alındığında, bu döneme ait bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Ayrıca, çalışmada yalnızca toplulaştırılmış istihdama odaklanıldığından, teknolojik gelişmelerin eğitime, yaşa ve cinsiyete göre ayrıştırılmış alt istihdam göstergeleri üzerindeki etkileri göz ardı edilmiştir. İkincisi, çalışmada olası yapısal kırılmalar dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla sonuçlar, teknolojinin istihdam üzerindeki etkilerinde görülebilecek ani değişiklikleri tam anlamıyla yansıtamamaktadır. Bununla birlikte, çalışmada değişkenler arasında yalnızca doğrusal bir etkileşim olduğu varsayılmıştır. Oysa, çoğu makro ekonomik değişken arasındaki ilişkiler doğrusal olmayan bir süreç izlemektedir. Bunların yanı sıra, her ülkenin teknolojik gelişim süreci, iş gücü piyasasının yapısı ve sektörel dinamikleri farklı olduğundan, bu çalışmadan elde

edilen bulgular tüm gelişmekte olan ülkeler için genellenebilir bir nitelik taşımamaktadır. Bu bakımdan bulguların, farklı ülkeler özelinde yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlarla karşılaştırılması, daha kapsamlı politika önerilerinin sunulması açısından önem arz etmektedir.

6. KAYNAKLAR

Acar, E. Ö. (2016). Türkiye'de yapısal dönüşüm ve işgücü piyasaları üzerine bir inceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 53-72.

Acar, O. (2008). Türkiye ekonomisindeki yapısal dönüşümün dinamikleri. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 31, 30-39.

Alfred, C. D., Seraj, M., & Ozdeser, H. (2024). The impact of technological advancement on unemployment in Turkey. *Global Economics Science*, 5(1), 48–63.

Artar, O., & Yeşiltaş, C. (2021). Ekonomideki dijital dönüşüm ve istihdam üzerindeki etkisi. *Working Paper Series Dergisi*, 2(1), 43-52.

Atolia, M., Loungani, P., Marquis, M., & Papageorgiou, C. (2020). Rethinking development policy: What remains of structural transformation? *World Development*, 128, 104834. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.104834>

Aydın, E. (2018). Türkiye’de teknolojik ilerleme ile istihdam yapısındaki değişme projeksiyonu: Endüstri 4.0 bağlamında ampirik analiz. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 461-471.

Ayhan, F., & Elal, O. (2023). The impacts of technological change on employment: Evidence from OECD countries with panel data analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 190, 122439.

Bayar, H., & Öztürk, M. (2021). Teknolojinin istihdam üzerine etkisi: VAR analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 119-127.

Bayraktar, M., & Uysal, Ö. (2019). Türkiye’de Ar-Ge yatırımlarının ve nüfusun istihdam üzerindeki etkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı, 23-41.

Behera, D. K., & Tiwari, M. (2015). Structural transformation in India: An econometric investigation. *Italian Economic Journal*, 56(1), 1-18.

Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) (2024). Competitive Industrial Performance (CIP) index. <https://stat.unido.org/data/table?dataset=cip#data-browser> (Erişim Tarihi, 10 Haziran 2024).

Cafrı, R., & Selci, F. (2020). Teknolojik gelişmeler ve kadın istihdamı ilişkisi: AB ülkeleri ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (5), 3264-3278.

Cengiz, S., & Şahin, A. (2020). Teknolojik ilerlemenin istihdam yaratmadaki rolü ve önemi: Türkiye örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (45), 160-172.

Çelik, O. (2020). The impact of technology on employment at regional level: The case of Turkey. *Öneri Dergisi*, 15 (54), 412-430.

Demir, A. Z., & Alpaslan, F. (2016). Ar-Ge ve yeniliğin finansal performans ve istihdam üzerine etkileri. *Journal of International Social Research*, 9(47), 1307-9581. Cengiz, S., & Şahin, A. (2020). Teknolojik ilerlemenin istihdam yaratmadaki rolü ve önemi: Türkiye örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(45), 160-172.

Dünya Bankası (2024). Dünya kalkınma göstergeleri. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim tarihi, 10 Haziran 2024).

Gillham, J., Rimmington, L., Dance, H., Verweij, G., Rao, A., Roberts, K.B., & Paich, M. (2018), The Macroeconomic Impact of Artificial Intelligence, PwC, February. <https://www.pwc.co.uk/economic-services/assets/macro-economic-impact-of-ai-technical-report-feb-18.pdf>. (Erişim tarihi, 24 Haziran 2024).

Herrendorf, B., Rogerson, R., & Valentinyi, Á. (2013). Growth and structural transformation. *Handbook of Economic Growth*, 2, 855-941.

Islam, S. N., & Iversen, K. (2018). From “Structural Change” to “Transformative Change”: Rationale and Implications. United Nations, Department of Economic and Social Affairs.

Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of economic dynamics and control*, 12(2-3), 231-254.

Kapeliushnikov, R. (2019). The phantom of technological unemployment. *Russian Journal of Economics*, 5(1), 88-116.

Marelli, E., & Signorelli, M. (2010). Economic Growth and Structural Features of Transition: Theoretical Framework and General Overview. In: Marelli, E., Signorelli, M. (eds) *Economic Growth and Structural Features of Transition. Studies in Economic Transition*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230277403_2

Marjanović, V. (2015). Structural changes and structural transformation in a modern development economy. *Economic Themes*, 53(1), 63-82.

Matuzeviciute, K., Mindaugas, B., & Karaliute, A. (2017). Do technological innovations affect unemployment? Some empirical evidence from European countries, *Economies*, 5(48), <https://doi.org/10.3390/economies5040048>.

McNown, R., Sam, C. Y., & Goh, S. K. (2018). Bootstrapping the autoregressive distributed lag test for cointegration. *Applied Economics*, 50(13), 1509-1521.

Mihnenoka, A., & Senfelde, M. (2017). The impact of national economy structural transformation on regional employment and income: The case of Latvia. *South East European Journal of Economics and Business*, 12(2), 47-60.

Mondolo, J. (2022). The composite link between technological change and employment: A survey of the literature. *Journal of Economic Surveys*, 36(4), 1027-1068.

Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied economics*, 37(17), 1979-1990.

Naz, G., & Altay, B. (2023). Türkiye’de teknolojik ilerlemenin işsizliğe etkisi ve endüstri 4.0’a yolculuk. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (11), 93-106.

Orhan, S., & Savuk, F. (2014). Emek-teknoloji-işsizlik ilişkisi. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(2), 9-24.

Orhangazi, Ö. (2019). 2000’li yıllarda yapısal dönüşüm ve emeğin durumu. *Çalışma ve Toplum*, 1(60), 325-348.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.

Sam, C. Y., McNown, R., & Goh, S. K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Economic Modelling*, 80, 130-141.

Şahinoğlu, T., & Varıcı, M. (2019). Teknolojik gelişmenin istihdam üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Turkish Studies-Information Technologies and Applied Sciences*, 14(4), 617-640.

Tiftik, C. (2021). Teknoloji temelli araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin genel istihdam üzerine etkisi: Sistematiik derleme çalışması. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(2), 95-111.

Topcu, E. (2021). Teknolojik gelişmenin istihdam üzerindeki etkisi: Türkiye ekonomisi üzerine sektörel bir analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(2), 481-491.

TUİK (2024). İşgücü İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> (Erişim tarihi, 20 Haziran 2024).

Uğur, B. (2024). Teknolojik gelişmenin istihdam üzerindeki etkisi: G-20 örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 10(1), 177-194.

Ulusoy, A., & Demirel, D. (2021). Bankacılık sektöründe dijital dönüşümün istihdam üzerine etkisi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(27), 256-267.

Ünlü, F. (2022). Türkiye’de bilgi ve iletişim teknolojilerinin işgücü verimliliği ve istihdam üzerindeki etkileri: ARDL sınır testi yaklaşımı. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(2), 725-751.

Yıldırım, S., & Kostakoğlu, S. (2014). Bilgi ekonomisinde Schumpeterci yaratıcı-yıkım çerçevesinde istihdamın incelenmesi: Türkiye’de ulaşım ve haberleşme sektörüne yönelik VAR analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9(1), 91-99.

ANALYSING THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN TURKEY'S ECONOMIC
GROWTH WITH AARDL MODEL
TÜRKİYE'NİN EKONOMİK BÜYÜMESİNDE BEŞERİ SERMAYENİN ROLÜNÜN
AARDL MODELİ İLE ANALİZ EDİLMESİ

MUHAMMET DAŞTAN¹, İLYAS KAYS İMAMOĞLU²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisat Politikası,

ORCID:0000-0001-6067-8946

²Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisat Politikası,

ORCID:0000-0002-7732-4148

Özet

Bireylerin sahip olduğu bilgi, yetenek, sağlık ve eğitim gibi özelliklerin bütününe ifade eden beşeri sermaye, ekonomilerin üretkenlik, verimlilik ve yenilikçilik kapasitelerinin artırılmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda beşeri sermaye, özellikle gelişmekte olan ülkeler için hızlı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel taşlarından biri olarak kabul edilmekte ve bu ülkelerin gelişmiş ülkelerle aralarındaki kalkınmışlık farkını azaltma sürecinde kritik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkilerin, gelişmekte olan ülkelere biri olan Türkiye ekonomisi bağlamında incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada, 1991-2022 dönemine ait yıllık veriler, genişletilmiş gecikmesi dağıtılmış otoregresif (AARDL) model aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın ampirik analizlerinden elde edilen bulgulara göre, analize konu olan değişkenler arasında uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu ve beşeri sermayenin ekonomik büyümeye hem kısa hem de uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı katkılar sağladığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, emek, fiziki sermaye, teknolojik gelişme ve kamu harcamaları gibi ekonomik büyüme üzerinde önemli etkileri bulunan iktisadi faktörler de dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, istihdam artışının, fiziki sermaye yatırımlarının ve teknolojik gelişmelerin ekonomik büyümeyi arttırdığı, buna karşın kamu harcamalarındaki artışların ekonomik büyümeyi negatif bir şekilde etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgular, beşeri sermayenin ve analizlere dahil edilen diğer iktisadi değişkenlerin Türkiye ekonomisinin büyümesi üzerindeki rollerini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Beşeri sermaye, ekonomik büyüme, AARDL modeli, Türkiye

Abstract

Human capital, encompassing the entirety of attributes such as knowledge, skills, health, and education possessed by individuals, plays a pivotal role in enhancing the productivity, efficiency, and innovative capacities of economies. In this context, human capital is viewed as a cornerstone of rapid and sustainable economic growth, particularly for developing countries, and is regarded as a vital instrument in bridging the development gap between these nations and their developed counterparts. From this perspective, this study seeks to analyze the dynamic interrelations between human capital and economic growth within the context of the Turkish economy, which is one of the developing countries. In this study, annual data from the period 1991 to 2022 are analyzed utilizing the augmented autoregressive distributed lag (AARDL) model.

According to the findings obtained from the empirical analysis, there is a long run cointegration relationship between the variables, and human capital makes a statistically significant contribution to economic growth in both the short and long run. The study also takes into account economic factors such as employment, physical capital, technological development, and public expenditures, which have significant effects on economic growth. In this regard, it is noted that increases in employment, physical capital investment, and technological development boost economic growth, while increases in public expenditure have a negative impact on economic growth. These findings offer significant insights into the role of human capital and other economic variables in relation to the growth of the Turkish economy.

Keywords: Human capital, economic growth, AARDL model, Turkey

1.GİRİŞ

Ekonomik büyüme kaynaklık eden beşeri sermaye kavramı, bireyin veya toplumun bilgi, beceri, yetenek, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki yeri ve eğitim düzeyi gibi kavramları tanımlamak için kullanılmıştır (Kar ve Ağır, 2003:6). Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin analizi ve araştırılması, ekonomistler ve politika yapımcılar arasında artan bir ilgi kazanmıştır (Arabi ve Abdalla, 2013:44). Ekonomik büyümenin kaynakları ve büyüme yönlendiren faktörlerin belirlenmesine yönelik klasik iktisadi görüşle başlayan tartışmalar, Solow (1956) ve Swan'ın (1956) öncülüğünde geliştirilen Neoklasik iktisadi düşünceyle yeni bir ivme kazanmıştır. Solow (1956) ve Swan'ın (1956) orijinal Neoklasik modelinde, ekonomik büyümenin fiziksel sermaye, tasarruf ve işgücünün birikimiyle ancak dışsal teknolojik ilerlemeyle artırıldığını açıklamışlardır. Neoklasik görüşün eleştirisiyle ortaya çıkan içsel büyüme teorilerinde Romer (1986), büyümenin içsel etkilerle rolünü vurgulamak için ileri bir adım atmıştır. Bilginin tüketicilerin çıktısıyla teşvik edildiğini ve fiziksel sermayeye ve beşeri sermayeye entegre edilmiş içsel teknoloji yerine yalnızca bilginin artırılmış bir faktör olduğunu savunmuştur. Ayrıca Lucas, (1988) beşeri sermaye faktörünün ülkelerin büyümesindeki rolünü vurgulamaya çalışmış ve Solow modelindeki teknolojik değişmeye alternatif olarak beşeri sermayeyi büyüme mekanizmasına dâhil etmiştir. Romer (1986) ve Lucas (1988)'ın bu bakış açıları, beşeri sermayenin yeniden ele alınmasına ve büyüme yönlendiren önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır (Mohamed vd., 2021:1453). Ayrıca Mankiw vd. (1992) genişletilmiş Solow'un (1956) modeli ile ekonomik büyüme belirleyicileri olarak fiziksel sermaye ile birlikte beşeri sermayeyi de dahil ederek yeni bir model oluşturmuş ve ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermayenin önemini vurgulamıştır (Sultana vd., 2022). Ancak beşeri sermayeye yüklenen bu önem klasik iktisatçılara kadar uzanmaktadır. Erken dönem ekonomi literatüründe, beşeri sermaye kavramı ilk olarak ünlü ekonomistler Adam Smith ve Alfred Marshall tarafından tartışılmıştır. Klasik iktisadın öncülerinden Adam Smith'e (1776) göre sabit sermaye, toplumun tüm sakinlerinin veya üyelerinin edinilmiş ve yararlı yeteneklerinden oluşur. Bu tür yeteneklerin edinilmesi, edinenin eğitimi, öğrenimi veya çıraklığı sırasında sürdürülmesiyle, her zaman gerçek bir masrafa, yani sanki kendi kişiliğinde sabitlenmiş ve gerçekleştirilmiş bir sermayeye mal olur. Alfred Marshall (1890) ise tüm sermayenin en değerlisi, insanlara yatırılan sermayedir ifadesini kullanmıştır. Beşeri sermayenin büyüme sürecindeki rolü Smith ve Marshall'dan beri kapsamlı bir şekilde analiz edilmiş ve hem teorik ekonomistlerin hem de ekonomi tarihçilerinin ilgisini çekmiştir (Hwang ve Vu, 2022). 20. yüzyılın ortalarına kadar beşeri sermayenin tıpkı fiziksel sermaye gibi olduğuna ve eğitim, sağlık ve eğitim yoluyla buna yatırım yapılabileceğine inanan Mincer (1958), Schultz (1961) ve Becker (1964), bireysel eğitim ve deneyim düzeyinin gelecekteki emek gelirini etkilediğini öne sürerek beşeri sermayenin eksiksiz bir teorisini geliştirmiştir (Prados de la Escosura ve Rosés, 2010:520; Arabi ve Abdalla, 2013:44; Garza-Rodriguez vd., 2020:660).

Beşeri sermayeye teorik vurgu, esas olarak Arrow (1962) ve Uzawa (1965) ile başlayan içsel büyüme teorisi tarafından yapılmıştır. Nelson ve Phelps (1966), teknoloji benimsenmesinde beşeri sermayenin rolünü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini vurgulamış ve beşeri sermaye kavramı Romer (1986) ve Lucas'ın (1988) çalışmalarında tam olarak somutlaştırılmıştır. Bu vurgu beşeri sermaye ve büyüme ilişkisine odaklanan birçok çalışmaya ilham vermiştir. Örneğin yapılan bazı çalışmalarda Barro (1991), beşeri sermayenin kişi başına düşen gelirin temel belirleyicilerinden biri, Aghion ve Howitt (1998) ise büyüme üzerinde olumlu etkisi olan teknolojiye daha yüksek yatırımı teşvik eden bir faktör olduğunu vurgulamıştır (Çadil vd., 2013:86).

Beşeri sermaye ekonomi literatüründe, üretkenliği artıran eğitim, sağlık ve diğer yatırımları içeren geniş bir şekilde tanımlanmıştır. Beşeri sermaye, eğitim ve sağlığın dağıtımını ve somutlaştırılmasını ve tüm üretim faktörlerini yönlendiren inovasyon ve teknolojik değişimin kaynağı olan yeni bilginin geliştirilmesini içeren çok yönlü bir kavramdır (Ogbeifun ve Shobande, 2022). Beşeri sermaye teorisi, genel olarak iş gücüyle ilgilenen bir emek ekonomisi dalıdır. Esas olarak ölçülebilir ve niceliksel bir ekonomik büyüme yaratma yeteneğinde somutlaşan bilgi, beceri stoğu ve bireysel özelliklere dayanmaktadır (Mohamed vd., 2021:1452). Teorik literatüre göre beşeri sermayesinin büyüme sürecine katkıda bulunabileceği iki yol bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, beşeri sermaye üretime doğrudan üretken bir faktör olarak katılabilir. Bu anlamda beşeri sermaye birikimi, doğrudan çıktı büyümesini üretecektir. Buna sözde seviye etkisi denilmektedir. İkincisi ise beşeri sermaye, eğitimin yeniliği, yayılımı ve yeni teknolojilerin benimsenmesini kolaylaştırması nedeniyle teknik ilerlemenin artırılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durumda beşeri sermayenin seviyesi üretkenlik büyümesini etkileyebilecektir. Bu etki ise sözde oran etkisi olarak adlandırılmaktadır (Arabi ve Abdalla, 2013:44). Özellikle 21. yüzyılda, teknolojide meydana gelen gelişmeler ekonomik ve toplumsal yaşamın itici gücü olarak kabul edilmektedir. Teknoloji ve bilgi düzeyinde yaşanan gelişmeler beşeri sermayenin niteliklerinin gelişmesine katkı sağlayacağı ve bu durumun ülkelerin diğer ülkelere göre ön plana çıkmasına neden olacağı kabul edilmektedir (Okşak ve Koyuncu, 2022:822). Ayrıca son yıllarda beşeri sermaye hem ulusların gelişimi hem de bölgesel gelişme açısından çok önemli hale gelmiş ve iktisatçıların da bir hayli dikkatini çekmiştir (Çetiner ve Çelik, 2021:542). Bu çıkarımlar çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu motivasyonla bu çalışmada, Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi 1991-2022 dönemi için genişletilmiş gecikmesi dağıtılmış otoregresif (AARDL) modeli aracılığıyla incelenmiştir. Çalışmanın devam eden ikinci bölümünde konuya ilişkin Türkiye ekonomisi özelinde yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde veri seti, model ve ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ekonometrik analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiş ve beşinci bölümde ise sonuç ve öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Beşeri sermaye teorisi, genel olarak iş gücüyle ilgilenen bir emek ekonomisi dalıdır. Esas olarak ölçülebilir ve niceliksel bir ekonomik büyüme yaratma yeteneğinde somutlaşan bilgi, beceri stoğu ve bireysel özelliklere dayanmaktadır. Son zamanlarda, akademisyenler hem eğitimi hem de sağlık hizmetlerini, beşeri sermayenin iyileştirilmesi ve dolayısıyla ekonomik büyümenin teşvik edilmesi için ana kanallar olarak görmekteyizler (Mohamed vd., 2021:1452). Bu nedenle konuya ilişkin çalışmalarda genellikle eğitim ve/veya sağlık göstergeleri beşeri sermaye olarak ele alınmıştır. Bu durum Türkiye ekonomisi özelinde yapılan çalışmalarda da görülmektedir. Tablo 1'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye ekonomisi için inceleyen çalışmalar ve ulaştıkları bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1

Literatür araştırması

Yazar/Yıl	Dönem	Yöntem	Bulgular
Çakmak ve Gümüş (2005)	1960-2002	Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme	BS ile EB arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.
Serel ve Masatçı (2005)	1950-2000	Engle-Granger Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	BS ile EB arasında uzun dönemli ilişki ve EB→BS'ye doğru tek yönlü nedensellik bulmuşlardır.
Ay ve Yardımcı (2008)	1950-2000	Johansen Eşbütünleşme	Üniversiteye kayıtlı öğrenci sayısı ve EB arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu raporlanmıştır.
Varsak ve Bakırtaş (2009)	1970-2008	Johansen Eşbütünleşme ve vektör hata düzeltme (VEC)	EĞ'in EB'yi hızlandırdığını tespit etmişlerdir.
Bozkurt (2010)	1980-2005	İki Aşamalı Engle-Granger, Johansen Eşbütünleşme ve Stock Watson	EĞ ve SAĞ, EB'yi pozitif etkilemektedir.
Yayla ve Lebe (2011)	1938-2007	Johansen-Juselius Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	BS ile EB arasında uzun dönemli ilişki BS→EB'ye doğru tek yönlü nedensellik bulmuşlardır.
Çalışkan vd. (2013)	1923-2011	Johansen Eşbütünleşme	EĞ ve EB arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.
Pamuk ve Bektaş (2014)	1998-2013	ARDL ve Granger Nedensellik	EĞ ve EB arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını ancak EĞ→EB'ye doğru tek yönlü nedenselliğin olduğunu bulgulamıştır.
Topallı (2015)	1960-2012	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	EĞ, SAĞ ve EB' arasında uzun dönemli bir ilişki ve EĞ ve SAĞ→EB'ye doğru tek yönlü nedenselliğin olduğunu bulmuştur.
Araç ve Ceylan (2016)	1960-2011	TAR (Eşik Otoregresif)	2001 yılından itibaren BS, EB'yi attırdığını bulmuşlardır.
Terzi ve Yurtkuran (2016)	1950-2012	Sims, Genişletilmiş Sims, Toda-Yamamoto Nedensellik	EĞ gösterge türüne göre farklı yönlü nedenselliklerin olduğunu tespit etmişlerdir.
Gövdeli (2016)	1923-2014	Maki Eşbütünleşme ve Hacker ve Hatemi (2006) Bootstrap Nedensellik	EĞ ile EB arasında uzun dönemli pozitif ilişki ve EĞ göstergelerine göre değişen nedensellikler ilişkilerinin olduğunu bulmuştur.
Yıldız (2017)	1923-2016	Johansen Eşbütünleşme	BS ile EB arasında uzun dönemli ilişki olduğunu raporlamıştır.
Topallı (2017)	1960-2012	Toda-Yamamoto Nedensellik	EĞ gösterge türüne göre farklı yönlü nedenselliklerin olduğunu belirlemiştir.

Yılmaz ve Ünver (2019)	1983-2013	Johansen-Juselius Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	BS ile EB arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğu ancak herhangi bir nedenselliğin olmadığını bulmuşlardır.
Bayraktar ve Kazancıgil (2020)	1975-2016	ARDL	BS'nin, EB'yi pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir
Kazancıgil (2021)	1945-2016	ARDL	EĞ'in EB'yi pozitif etkilediği ancak SAĞ'ın EB üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını bulmuştur.
Çetiner ve Çelik (2021)	1980-2019	Johansen Eşbütünleşme	BS ile EB arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğunu bulmuşlardır.
Okşak ve Koyuncu (2022)	1961-2019	ARDL	BS ile EB arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğunu raporlamışlardır.
Köksel ve Tecirli (2023)	1980-2020	Granger Nedensellik	EĞ →EB'ye doğru tek yönlü nedenselliğin olduğunu tespit etmişlerdir.
Bayar (2023)	1975-2021	DOLS Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto Nedensellik	SAĞ, EB'yi pozitif etkilemektedir. EB↔ SAĞ arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu bulmuştur.
Yıldırım (2024)	2000-2021	Kesirli Fourier ADL Eşbütünleşme	SAĞ ile EB arasında pozitif ve uzun dönemli bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.
Sağır ve Kaplan (2024)	2000-2018	ARDL	EB ile SAĞ arasında pozitif ve uzun dönemli bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Kısaltmalar; EB=Ekonomik Büyüme, BS=Beşeri Sermaye, EĞ=Eğitim, SAĞ= Sağlık

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye ekonomisi için yapılan çalışmaların çoğunluğunda beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, eğitim ve sağlık göstergeleriyle temsil edilen beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu ancak bazı çalışmalarda eğitim ve sağlık göstergelerine göre anlamlılığın değiştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmalarda yapılan analizlerin çoğunluğunun geleneksel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri olduğu görülmektedir. Bu nedenle konunun daha güncel ekonometrik yöntemlerle incelenmesinin önemli olduğu ve bu durumun çalışmanın özgünlüğünü arttıracakı düşünülmektedir.

3. VERİ SETİ, MODEL VE YÖNTEM

Çalışmada 1991-2022 dönemi yıllık veri setleriyle Türkiye'de, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi test edilmektedir. Araştırmada kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Değişken tanımlamaları ve veri kaynakları

Değişken	Sembol	Ölçüm Yöntemi	Kaynak
Ekonomik Büyüme	EB	Kişi başına GSYİH (2015 baz yılı, ABD doları)	Dünya Bankası (2024)
Emek	EM	15 yaş ve üzeri istihdam edilenlerin toplam nüfus içindeki payı	
Sermaye	SE	Gayrisafi sermaye oluşumu (GSYİH'nin %'si)	
Kamu Harcamaları	KH	Kamu harcamaları (GSYİH'nin %'si)	
Teknoloji	TE	Orta ve yüksek teknoloji imalat katma değerinin toplam imalat katma değeri içindeki payı	Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (2024)
Beşeri Sermaye	BS	İnsani Gelişme Endeksi	Our World in Data (2024)

Tablo 2’de açıklamaları verilen ve logaritmaları alınan değişkenlerle oluşturulan tam logaritmik model Denklem 1’de gösterilmiştir.

$$LEB=0+1LEM+2LSE+3LKH+4LTE+5LBS+\varepsilon \quad (1)$$

Çalışmanın analiz kısmı, birim kök analizi, eşbütünleşme ilişkisi ve kısa ve uzun dönem katsayı tahminleri olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle ekonometrik analizlerin güvenilir sonuçlar üretebilmesi için analize dâhil edilen değişkenlerin durağanlık yapılarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle ilk aşamada araştırma modelinde yer alan değişkenlerin durağanlık durumları Augmented Dickey Fuller(ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri kullanılarak incelenmektedir. İkinci aşamada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı Genişletilmiş Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (AARDL) yaklaşımıyla araştırılmaktadır. Çalışmanın son aşamasında ise değişkenlerin birim kök özellikleri ve değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkileri dikkate alınarak değişkenlere ait kısa ve uzun dönemli kat sayılar ARDL modeline dayalı olarak test edilmektedir.

ARDL yaklaşımı klasik eşbütünleşme yaklaşımlarından farklı olarak değişkenlerin farklı düzeyde durağan olmaları durumunda kullanılabilir. Ayrıca örneklem boyunun küçük olduğu durumlarda da tutarlı sonuçlar üretebilmektedir. Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen ARDL yaklaşımı, Sam vd. (2019) tarafından genişletilerek tam eşbütünleşmenin tanımlandığı AARDL yaklaşımı olarak öne sürülmüştür. Tahmin edilecek olan AARDL (x, y, z, t, k) modeli Denklem 2’de gösterilmektedir:

$$LEB_t=0+1LEB_{t-1}+2LEM_{t-1}+3LSE_{t-1}+4LKH_{t-1}+5LTE_{t-1}+6LBS_{t-1}+\theta_1i=1p-1LEB_{t-i}+2i=1p-1LEM_{t-i}+3i=1p-1LSE_{t-i}+4i=1p-1LKH_{t-i}+5i=1p-1LTE_{t-i}+6i=1p-1LBS_{t-i}+t \quad (2)$$

4. BULGULAR

Yöntem kısmında belirtildiği üzere değişkenlerin durağanlık seviyeleri uygun analiz yönteminin seçiminde önemlidir. Bu nedenle ilk aşamada değişkenlerin durağanlık seviyeleri ADF ve PP birim kök testleriyle incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3

ADF ve PP birim kök test sonuçları

Değişken	ADF test istatistiği		PP test istatistiği	
	Seviye	1. Fark	Seviye	1. Fark
EB	-2.321	-5.544*	-2.196	-7.604*
EM	-1.420	-4.564*	-1.342	-4.472*
SE	-3.806**	-	-3.806**	-
KH	-2.231	-6.109*	-2.231	-6.109*
TE	-2.632	-5.665*	-2.595	-5.491*
BS	-3.661**	-	-1.932	-4.567*
	%1	-4.284		
Kritik Değerler	%5	-3.562		
	%10	-3.215		

Not: Test istatistikleri sabit ve trend formunda hesaplanmıştır. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde istatistiki açıdan anlamlılıkları göstermektedir.

Tablo 3'te verilen ADF test sonuçlarına göre, SE ve BS dışındaki tüm değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdikleri ancak farkları alındığında durağanlaştıkları, PP test sonuçlarına göre ise, SE değişkeni hariç diğer tüm değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdikleri ve/fakat farkları alındığında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. İkinci aşamada uygun gecikme uzunluğu, tanısal test sonuçları ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan testlerden elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

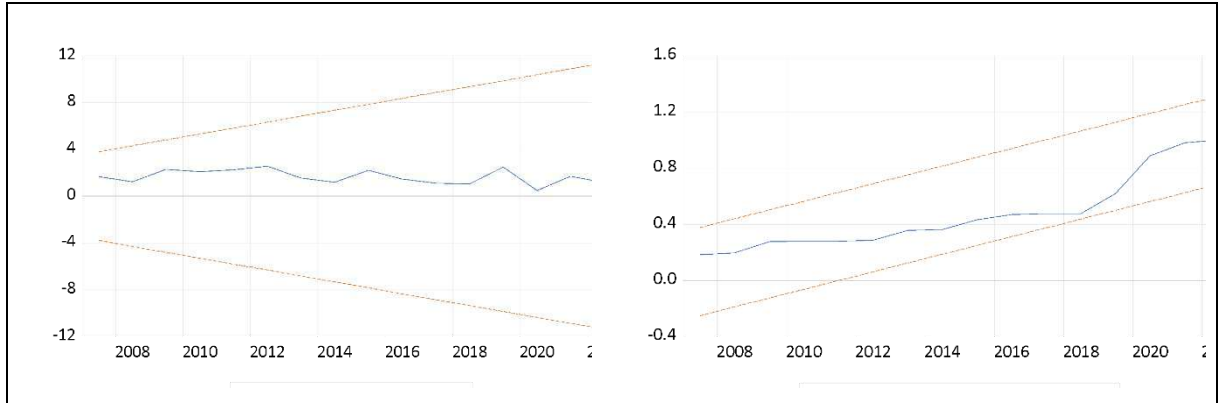
Tablo 4

Tanısal testler ve AARDL eş-bütünleşme test sonuçları

Model	Uygun gecikme uzunluğu (SC)	F-istatistiği	F-istatistiği (bağımsız)	t-istatistiği (bağımlı)
$LEB=LEM+LSE+LKH+LTE+LBS$	2, 0, 3, 2, 0, 0	10.409*	12.205*	-6.489*
Kritik Değerler (Üst-sınır)				
İstatistikler	%1	%5	%10	Kaynak
F-istatistiği	6.37	4.60	3.85	Narayan (2005)
F-istatistiği (Bağımsız)	6.48	4.54	3.76	Sam vd. (2019)
t-istatistiği (Bağımlı)	4.79	-4.19	-3.86	

Tamamsal Testler	Test Sonuçları
R ²	0.951
Düzeltilmiş R ²	0.935
F-istatistiği	59.432
Seri korelasyon (LM test)	0.387 [0.685]
Ramsey-Reset test	2.569 [0.129]
Heteroskedasticity (ARCH test)	0.122 [0.729]
Normallik (Jarque-Bera)	0.237 [0.888]
Cusum	Stabil
Cusum-kare	Stabil

Tablo 4'te veri seti uzunluğu da göz önüne alınarak maksimum 3 gecikmeye kadar uygun model sınanmıştır. Tablo 4 ve Grafik 1'e göre uygun modelin ARDL(2,0,3,2,0,0) olduğu ve yapılan tamamsal test sonuçlarında kurulan modelin ilgili varsayımsal sorun ve spesifikasyon hatası içermediği belirlenmiştir. Ayrıca Grafik 1'teki Cusum ve Cusum-kare grafiklerinin sınır değerler içinde kaldığı ve dolayısıyla katsayı tahmin sonuçlarının uzun dönem ilişkilerini istikrarlı bir şekilde temsil edebileceği anlaşılmaktadır. Bu durumda modelin eşbütünlüşme ilişkisinin tespiti için kullanılabileceğine karar verilmiştir.

Grafik 1. Cusum ve Cusum-kare grafikleri

Tablo 4'te verilen AARDL eşbütünlüşme test sonuçları göre modeldeki tüm değerkenler ve yalnızca bağımsız değerkenler için hesaplanan F istatistik değerleri ile bağımsız değerken için hesaplanan t istatistik değerlerinin anlamlı olduğu ve böylece değerkenler arasında mutlak bir eşbütünlüşme ilişkisinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Değerkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olması durumunda uzun ve kısa dönem katsayıları yorumlanabilmektedir. Bu bağlamda çalışmada uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5

Uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları

Değişken	Uzun dönem		Kısa dönem	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
EM	0.373*	0.006	0.202*	0.005
	[3.131]		[3.231]	
SE	0.431*	0.000	0.332*	0.000
	[4.993]		[10.340]	
KH	-0.506*	0.001	-0.003	0.954
	[-3.826]		[-0.058]	
TE	0.333	0.005	0.180**	0.017
	[3.245]		[2.642]	
BS	2.529*	0.000	1.370*	0.000
	[20.369]		[6.943]	
ECT(-1)			-0.541*	0.000
			[-6.489]	

Not: Köşeli parantezler t-istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 5'te sunulan uzun dönemli tahminler incelendiğinde, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olan emek, sermaye ve teknolojik gelişmenin beklenildiği gibi pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı değerler aldığı, ancak kamu harcamalarının büyümeyi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu sonuç Türkiye'de kamu harcamalarının özel sektör yatırım harcamalarını dışlayabildiğine işaret etmektedir. Kısa dönem sonuçlarında ise uzun dönemli sonuçlarda olduğu gibi emek, sermaye ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, bu karşın kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, çalışmanın temel odağında yer alan beşeri sermaye açısından incelendiğinde ise, ilgili değişkenin her iki dönemde de büyümeyi olumlu yönde etkilediği ve bu etkinin uzun dönemde daha da derinleştiği görülmektedir. Ayrıca kısa dönem sonuçlarında hata düzeltme katsayısının (ECT(-1) negatif (-0.541) ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, eşbütünleşme ilişkisi olan değişkenler arasında meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalkacağına işaret etmektedir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ülkeler arasındaki ekonomik büyüme ve kalkınma düzeyindeki farklılıklar iktisat biliminin temel inceleme alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu farklılıkların giderilmesine ve ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin belirlenebilmesine yönelik klasik iktisadi düşünceyle başlayan tartışmalar, neoklasik görüşle yön değiştirmiş ve neoklasik görüşün eleştirisine dayanan içsel büyüme modellerinde yeni bir ivme kazanmıştır.

Bu tartışmalardan ortaya çıkan sonuçlardan birisi de bireylerin sahip olduğu bilgi, yetenek, sağlık ve eğitim gibi özelliklerin bütününe ifade eden beşeri sermayenin, ülkelerin verimlilik, üretkenlik ve inovasyon düzeyleri üzerinde önemli işlevleri olduğudur. Ayrıca beşeri sermaye, ülkeler arasındaki kalkınmışlık farklarının azaltılmasında ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde kritik bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 1991-2022 dönemi için beşeri sermaye ekonomik büyüme ilişkisi AARDL modeliyle incelenmiştir. Yapılan analizlerden ulaşılan bulgulara göre, değişkenler arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç Çakmak ve Gümüş (2005), Serel ve Masatçı (2005), Yayla ve Lebe (2011), Gövdeli (2016), Yıldız (2017), Yılmaz ve Ünver (2019), Çetiner ve Çelik (2021) ve Sağır ve Kaplan (2024) tarafından ulaşılan bulguları desteklemektedir. Ancak Pamuk ve Bektaş (2014) tarafından ulaşılan bulgularla örtüşmemektedir. Ayrıca uzun dönemli tahminlerden ulaşılan bulgulara göre emek, sermaye, teknolojik gelişme ve beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi artırdığı ancak kamu harcamalarının ise ekonomik büyümeyi azalttığı tespit edilmiştir. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde artırdığına yönelik bu bulgu Bozkurt (2010), Araç ve Ceylan (2016), Bayraktar ve Kazancıgil (2020), Okşak ve Koyuncu (2022), Sağır ve Kaplan (2024) tarafından elde edilen bulguları desteklemektedir. Elde edilen bu bulguların bazı politik çıkarımları vardır. Beşeri sermayeyi oluşturan eğitim, sağlık gibi faktörlerin iyileştirilmesi beşeri sermaye stokunu olumlu etkileyebileceği ve bu durumun da ekonomik büyümeyi arttırabileceği göz önüne alındığında hükümetlerin eğitim ve sağlık altyapısına yönelik yatırımları arttırması ve bu yatırımların etkinlik ve verimliliklerini iyileştirici ve denetleyici politikalar tasarlamaları önerilmektedir. Ayrıca eğitim ve sağlık gibi yatırımlarda bölgesel farklılıkları göz önüne alarak ihtiyaç duyulan yatırımların organize bir şekilde yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Arabi, K. A. M., & Abdalla, S. Z. S. (2013). The impact of human capital on economic growth: Empirical evidence from Sudan. *Research in World Economy*, 4(2), 43-53.
- Araç, A., & Ceylan, R. (2016). Beşeri sermayenin büyüme sürecindeki rolü: Türkiye örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 9-33.
- Ay, A., & Yardımcı, P. (2008). Türkiye’de beşeri sermaye birikimine dayalı ak tipi içsel büyümenin var modeli ile analizi (1950-2000). *Maliye Dergisi*, 155, 39-54.
- Bayar, İ. (2023). Türkiye’nin ekonomik büyümesinde sağlık harcamalarının etkisi: Fourier birim kök ve eşbütünleşme testinden kanıtlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 100. Yıl Özel Sayısı, 127-146.
- Bayraktar, B., & Kazancıgil, D. (2020). Türkiye’de beşeri sermaye ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 9-34.
- Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) (2024). Competitive Industrial Performance (CIP) index. <https://stat.unido.org/data/table?dataset=cip#data-browser>
- Bozkurt, Y. D. (2010). Eğitim, sağlık ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler: Türkiye için bir analiz. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 7-27.
- Čadil, J., Petkovová, L., & Blatná, D. (2013). Human capital, economic structure and growth. *Procedia Economics and Finance*, 12, 85-92.

- Çakmak, E., & Gümüş, S. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Ekonometrik bir analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 59-72.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., & Meçik, O. (2013). Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (kantitatif bir yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.
- Çetiner, S., & Çelik, O. (2021). Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişkinin ampirik analizi: 1980-2019 dönemi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(51), 540-558.
- Dünya Bankası (2024). Dünya kalkınma göstergeleri. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim tarihi, 10 Haziran 2024).
- Garza-Rodriguez, J., Almeida-Velasco, N., Gonzalez-Morales, S., & Leal-Ornelas, A. P. (2020). The impact of human capital on economic growth: the case of Mexico. *Journal of the Knowledge Economy*, 11, 660-675.
- Gövdeli, T. (2016). Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: Yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 223-238
- Hwang, I., & Vu, D. (2022). Fiscal policy, human capital and economic growth: Evidence from Vietnam. https://www.researchgate.net/profile/Insang-Hwang/publication/363134171_Fiscal_Policy_Human_Capital_and_Economic_Growth_Evidence_from_Vietnam/links/630ef73161e4553b9550c027/Fiscal-Policy-Human-Capital-and-Economic-Growth-Evidence-from-Vietnam.pdf
- Kar, M., & Ağır, H. (2003). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik testi (neo-klasik büyüme teorisi). KSU yayınları, 7, 12.
- Kazancıgil, D. (2021). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine bir inceleme: Türkiye örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(1), 201-218.
- Köksel, B., & Tecirli, S. (2023). Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ampirik bir analiz. *Anasay* (23), 71-104.
- Mohamed, R. A., Abd El-aziz, A. I., Ramadan, H. N., Abd El-sayed, M. H., & Emam, H. A. (2021). Impact of human capital on economic growth in Egypt: An ARDL approach. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 108, 1450-2275.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied economics*, 37(17), 1979-1990.
- Ogbeifun, L., & Shobande, O. A. (2022). A reevaluation of human capital accumulation and economic growth in OECD. *Journal of Public Affairs*, 22(4), e2602.
- Okşak, Y., & Koyuncu, C. (2022). Human capital and economic growth in Türkiye: Long-run analysis. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 821-838.
- Our World in Data (2024). Living conditions, community, and wellbeing. <https://ourworldindata.org/human-development-index>

- Pamuk, M., & Bektaş, H. (2014). Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Prados de la Escosura, L., & Rosés, J. R. (2010). Human capital and economic growth in Spain, 1850–2000. *Explorations in Economic History*, 47(4), 520-532.
- Sağır, M., & Kaplan, S. (2024). Türkiye’de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 157-175.
- Sam, C. Y., McNown, R., & Goh, S. K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Economic Modelling*, 80, 130-141.
- Serel, H., & Masatçı, K. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisi: Ko-Entegrasyon analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 49-58.
- Sultana, T., Dey, S. R., & Tareque, M. (2022). Exploring the linkage between human capital and economic growth: A look at 141 developing and developed countries. *Economic Systems*, 46(3), 101017.
- Terzi, H. ve Yurtkuran, S. (2016). Türkiye’de eğitim ve iktisadi büyüme ilişkisi: Sims ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(2), 7- 24.
- Topallı, N. (2015). Türkiye’de beşeri sermaye ve büyüme ilişkisinin ekonometrik bir analizi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 217-234.
- Topallı, N. (2017). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 110-121.
- Varsak, S., & Bakırtaş, İ. (2015). Ekonomik büyüme üzerinde beşeri sermayenin etkisi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 49-59.
- Yaylalı, M., & Lebe, F. (2011). Beşeri sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 23-51.
- Yıldırım, N. E. (2024). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye için bir uygulama. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 61(668), 55-68.
- Yıldız, E. (2017). Türkiye’de 1923-2016 dönemi yükseköğretim ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Researcher: Social Science Studies*, 5(10), 112-125.
- Yılmaz, Ö., & Ünver, Ş. (2019). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 1011-1026.

**SOCIAL PROTECTION AND SOCIAL PROTECTION EXPENDITURES
SOSYAL KORUMA VE SOSYAL KORUMA HARCAMALARI**

DERYA KETEN

**Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkiler Bölümü, Sosyal Politika Anabilim Dalı Doktora Programı,**

0009-0007-1953-3279

Özet

Sosyal koruma, toplumsal birlik ve bütünlüğün bozulmaması için hastalık, işsizlik, analık, yaşlılık, ölüm, yoksulluk, kimsesizlik, güvencesizlik gibi gayri iradi sebeplerin oluşturduğu riskleri ortadan kaldırarak bireyleri yaşamlarını sürdürmelerinde ihtiyaçlarının karşılanmasını içeren bütünlükçü bir yapıdır. Sosyal koruma, yoksulluk, zayıflık ve risk altında bulunan bireylere yönelik sosyal sigorta, sosyal yardım ve sosyal hizmet aracılığıyla bireylerin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal güçsüzlüğü azaltarak ve ortadan kaldırarak toplum üyelerinin insan onuruna yaraşır bir yaşam sunan uygulamadır. Sosyal koruma, yaşam standartlarının gerisinde kalmış, belirli risk ve yoksunluk içerisinde olmuş toplumun üyelerini kapsarken, amacında da bu geri kalmışlığı ortadan kaldırmak ve istenen yaşam standartlara kavuşturma vardır. Buna yönelik önleyici, koruyucu, destekleyici politika ve programlar sunar. Sosyal koruma sistemi ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi gelişimine göre şekillenir ve sosyal gelişmeyi etkileyen bir unsurdur. Ortak bir koruma yaklaşımı olmamakla birlikte sosyal korumanın kapsamını ve işlevselliğini ülke ekonomisi, sosyo kültürel yapısı, bilgi ve teknoloji düzeyi belirlemektedir. Sosyal korumanın varlığına ekonomik problemler, krizler, yoksunluk, güvencesizlik sonucu ihtiyaç duyulmaktadır. Güvenlikli, adaletli ve barışçıl bir toplum düzeni sosyal koruma sistemlerinin işlerliği ile oluşmaktadır. Sosyal koruma kapsamı, düzeyi, niteliği ile birlikte düşünülür. Sadece içerdiği nüfus veya dezavantajlı grup ile sınırlı değildir, sunulan sürede hangi risklere yönelik olduğu kadar çeşitliliği önem arz etmektedir. Bu çalışmada insan yaşamını tehlikeye karşı koruyan ve ekonomik, sosyal gelişimi sağlayan sosyal koruma kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Toplumsal refahın düzeyini artırmada önemli rolü olan sosyal harcamaların miktarı ve dağılımını ele alan sosyal koruma harcamalarına da bilgi ve rakamsal veriler doğrultusunda değinilecektir. Ayrıca, Türkiye'nin sosyal koruma harcamalarının durumu incelenerek hangi tür dağılımlarda yoğunluk kazandığı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal koruma, sosyal koruma harcamaları, sosyal devlet

Abstract

Social protection is a holistic structure that eliminates the risks created by involuntary reasons such as illness, unemployment, maternity, old age, death, poverty, destitution and insecurity in order not to disrupt social unity and integrity and thus meets the needs of individuals in order to sustain their lives. Social protection is a practice that provides a life worthy of human dignity to members of society by reducing and eliminating the economic and social weakness of individuals through social insurance, social assistance and social services for individuals who are at risk, weak and in poverty. While social protection covers members of society who have fallen behind living standards and are under certain risks and deprivations, its aim is to eliminate this backwardness and to reach the desired living standards. It offers preventive, protective and supportive policies and programs for this purpose.

The social protection system is shaped according to the economic, social and political development of the country and is an element that affects social development. Although there is no common protection approach, the scope and functionality of social protection are determined by the country's economy, socio-cultural structure, knowledge and technology level. The existence of social protection is needed as a result of economic problems, crises, deprivation and insecurity. A secure, just and peaceful social order is formed by the functioning of social protection systems. The scope, level and quality of social protection are considered together. It is not limited to the population or disadvantaged group it includes, and its diversity is important in the period presented, as well as the risks it addresses. In this study, social protection that protects human life against danger and provides economic and social development will be discussed comprehensively. Social protection expenditures, which have an important role in increasing the level of social welfare and address the amount and distribution of social expenditures, will also be addressed in line with information and numerical data. In addition, the status of Turkey's social protection expenditures will be examined and the types of distributions in which they are concentrated will be discussed.

Keywords: Social protection, social protection expenditures, social state.

1. GİRİŞ

Sosyal koruma, toplumsal birlik ve bütünlüğün bozulmaması için hastalık, işsizlik, analık, yaşlılık, ölüm, yoksulluk, kimsesizlik, güvencesizlik gibi gayri iradi sebeplerin oluşturduğu riskleri ortadan kaldırarak bireyleri yaşamlarını sürdürmelerinde ihtiyaçlarının karşılanmasını içeren bütünlükçü bir yapıdır. Bireyin sosyo ekonomik riskleri sürekli olduğu gibi geçici de olabilmektedir. İçinde buldukları hem ekonomik hem sosyo güvencesizlik bireyi doğrudan etkilediği gibi toplumu da etkilemektedir. Birey ve toplumun iyi hali için sosyal koruma sistemine başvurulmaktadır.

Sosyal koruma sistemi ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi gelişimine göre şekillenir ve sosyal gelişmeyi etkileyen bir unsurdur. Ortak bir koruma yaklaşımı olmamakla birlikte sosyal korumanın kapsamını ve işlevselliğini ülke ekonomisi, sosyo kültürel yapısı, bilgi ve teknoloji düzeyi belirlemektedir. Sosyal korumanın varlığına ekonomik problemler, krizler, yoksunluk, güvencesizlik sonucu ihtiyaç duyulmaktadır. Güvenlikli, adaletli ve barışçıl bir toplum düzeni sosyal koruma sistemlerinin işlerliği ile oluşmaktadır.

Sosyal koruma kapsamı, düzeyi, niteliği ile birlikte düşünülür. Sadece içerdiği nüfus veya dezavantajlı grup ile sınırlı değildir, sunulan sürede hangi risklere yönelik olduğu kadar çeşitliliği önem arz etmektedir. Bu çalışmada insan yaşamını tehlikeye karşı koruyan ve ekonomik, sosyal gelişimi sağlayan sosyal koruma kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Toplumsal refahın düzeyini artırmada önemli rolü olan sosyal harcamaların miktarı ve dağılımını ele alan sosyal koruma harcamalarına da bilgi ve rakamsal veriler doğrultusunda değinilecektir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

1. Sosyal Devlet

Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bir devlet olduğunu belirten Anayasa Mahkemesi'nin 16-27 Eylül 1967 tarih ve K.1967/29 sayılı kararında 'sosyal devlet' kavramı;

'Ferdin huzur ve refahını gerçekleştiren ve teminat altına alan, kişi ve toplum arasında denge kuran, emek ve sermaye ilişkilerini dengeli olarak düzenleyen, özel teşebbüsün güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayan, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadi ve mali tedbirler olarak çalışanları koruyan,

işsizliği önleyici ve milli gelirin adalete uygun biçimde dağılmasını sağlayıcı tedbirler alan adaletli bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendini yükümlü sayan, hukuka bağlı kararlılık içinde ve gerçekçi bir özgürlük rejimini uygulayan devlet' şeklinde açıklanmıştır.

1982 Anayasasında ise "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir" (m.2) ifadesi yer almaktadır.

Anayasamızda Türkiye Cumhuriyeti'nin "sosyal bir hukuk devleti" olarak belirtilmesi itibarıyla sosyal devlet olmanın gereği olarak hem sosyal refahı yaygınlaştırmak hem sosyal adaleti gerçekleştirmek sosyal devletten beklenmektedir. Bu devlet anlayışında toplum üyelerinin sosyal durumlarını iyileştirme, onlara düzenli bir yaşam sunma ve sosyal güvenlik sağlamayı ilke edinme anlayışı vardır. Sosyal koruma (sosyal güvenlik harcamaları ile konut, işsizlik, engel durumu, malüllük ve hastalık yardımları gibi) harcamaları ve bu alanlara ayrılan pay toplumuz ve üyeleri açısından önemli olduğu gibi sosyal devlet olma ipuçlarını vermektedir. Sosyal devletin geniş bir alanı bulursa da sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, gelirin yeniden dağıtımı ve sosyal refah hizmetleri olmak üzere beş başlıkta sınıflandırılır (Topuz, 2009).

Sosyal devlet, sosyal risklerin yönetimini esas alır. Toplumsal güvenliği sağlamak ve tahmin edilebilir tehlikelerle uğraşmak için risk yönetimine başvurulur. Toplumsal güvenlik ile zenginlik yaratan, geleceğe yönelmiş bir toplumdaki özellikle ücret-emek ilişkisi çerçevesinde yer almayan hastalık, işsizlik gibi sosyal riskleri düzenleme sağlanır (Giddens, 2002). İngiliz iktisatçı Briggs'e göre, sosyal devlet, *piyasa güçlerini en az üç alanda yönlendirmek için örgütlü kamu gücünün etkin bir şekilde kullanıldığı devlettir*. Bu alanlardan birincisi: kişilere ve ailelere, varlıklarının piyasa değerini dikkate almaksızın, asgari düzeyde bir geliri garanti etmek, ikincisi kişilerin ve ailelerin belirli sosyal risklerin üstesinden gelmesini sağlayarak kişisel ve ailevi sorunlara yol açacak olan güvensizliğin yayılmasını azaltmak (hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi), üçüncüsü ise genel kabul görmüş sosyal hizmetler çerçevesinde statü ve sınıf farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara var olan en iyi standartları sağlamaktır (Topuz, 2009). Sosyal devlet anlayışı toplumun ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını gidermeye yönelik işlevi olduğu açıktır.

Ekonomik ve sosyal değişimlere paralel olarak varlığı görülen sosyal devlet, zenginliğini dengeli şekilde dağıtmayı, risk ve külfetlerin eşit olarak paylaşımı, sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı gerçekleştirdiği taktirde asıl sorumluluğu olan güvenlik ve adalet işlevini yerine getirmiş olacaktır (Topuz, 2009).

2. Sosyal Koruma

Anayasada 5. maddede devletin temel amaç ve görevleri, Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak: kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak: kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak ifadesi sosyal devletin öğeleri açısından incelenirse; Anayasa devlete ulusal geliri artırmakla ilgili ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayinin ve tarımın yurt düzeyine dengeli ve uyumlu bir biçimde hızla gelişmesini planlamayı içeren bazı görevler vermiştir (m.166/1). Ayrıca ulusal tasarrufu ve üretimi artırmak yatırım ve istihdamı geliştirmek (m.166/2) ve özel teşebbüsün ulusal ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini sağlamak devlet görevlerindedir (m.48/2).

Anayasaya göre, ulusal gelirin adaletli dağılımını sağlamak için çalışanların yaşam düzeyini yükseltmek, çalışanları, işsizleri korumak, işsizliği önlemek: çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmelerini sağlamak devletin görevlerindedir (m. 49/2, 55/2). Özgürlüklerin gerçekleşmesi için maddi olanak sağlamak 5. maddede düzenlenmiştir. Ayrıca, Anayasa sosyal güvenliği bir hak olarak kabul etmekte, sosyal güvenliği sağlayacak her türlü önlemi almayı ve gerekli örgütleri kurmayı devlete görev olarak vermektedir (m.60). Bu maddelerden hareketle sosyal adaletin gerçekleşmesi ve bireylerin insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürmeleri için sosyal koruma önem verilen bir husus olarak dikkat çekmektedir.

Sosyal güvenlik ile aynı anlama gelmeyen sosyal koruma, bir aile ya da topluluk üyelerinin karşılıklı koru(n)masını kapsamasından dolayı "sosyal güvenlik" ten daha geniş bir anlam içerirken bazen de toplumun en yoksul, en dezavantajlı üyelerini ya da toplumdan dışlananları ele almasından dolayı dar bir anlamda karşımıza çıkar (Gülmez, 2015).

Sosyal, siyasi ve kültürel yapıların çeşitliliğinden ve toplumların sahip olduğu değer algılarından dolayı sosyal koruma tanımı buna bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Sosyal koruma, insan yaşamında meydana gelen risk ve sıkıntılara karşı sosyal sigortalar yoluyla koruma sunan, sosyal yardımlar aracılığıyla yoksullara yardım ve destekler sağlayan, içermeci çabalarla dışlanmış olanların sosyal sigorta ve sosyal yardımlara erişme koşullarını geliştiren, insanların zayıflıklarını gideren kamu eylemlerinden oluşan özel bir alandır (ERD, 2010). Sosyal koruma, riskleri daha iyi yönetebilmeleri için bireylere, hane halkına ve topluluklara yardım eden önemli ölçüde yoksullara destek sağlayan kamu müdahalesidir (Worldbank, 2003).

Gelirin yokluğu, yetersizliği, düzensizliği veya harcamalarda önemli ölçüde artışın meydana gelmesi gelir güvencesizliğini doğurur. Gelir güvencesizliği karşısında yaşamı devam ettirecek standardın sağlanması ve teminat altına alınmasını sosyal nitelikli bir koruma mümkün kılar (Kapar, 2015). Sosyal koruma; bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilmeleri için, gelir güvencesizliği karşısında yaşam koşullarını geliştirmek ve yaşam düzeyinin gerilemesini önlemek amacıyla, kamusal alanda, bireylerin eşitliği ve sahip oldukları haklar gözetilerek, gelirin yeniden dağıtımı yoluyla sağlanan gelir ve hizmet desteklerinin tümünü içermektedir (Kapar, 2005).

Tanımlardan anlaşılacağı üzere sosyal koruma, yoksulluk, zayıflık ve risk altında bulunan bireylere yönelik sosyal sigorta, sosyal yardım ve sosyal hizmet aracılığıyla bireylerin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal güçsüzlüğü azaltarak ve ortadan kaldırarak toplum üyelerinin insan onuruna yaraşır bir yaşam sunan uygulamadır. Sosyal koruma, yaşam standartlarının gerisinde kalmış, belirli risk ve yoksunluk içerisinde olmuş toplumun üyelerini kapsarken, amacında da bu geri kalmışlığı ortadan kaldırmak ve istenen yaşam standartlara kavuşturma vardır. Buna yönelik önleyici, koruyucu, destekleyici politika ve programlar sunar.

Yoksulluğu azaltmada başvurulan bir araç olarak sosyal koruma, genel anlamda toplum hayatının sürekliliğinde bir gerek olarak görülmektedir. Sosyal koruma programları, bireylerin karşılaşacakları riskler ve savunmasızlıklara yönelik bir uygulama kapsamında olduğu zaman etkinliği artmaktadır. Sosyal koruma politika ve programları, tehlike ve riskleri bertaraf edip yoksulluktan uzak kalma amacı taşıdığı için farklı ve çok boyutlu olmasından dolayı yoksulluğu sosyal dışlanma, sosyal adalet, siyasi, kültürel ve toplumsal faktörler çerçevesinde incelemek gereklidir (Kabembo, 2015).

Sosyal koruma gelir güvencesini sağlamayı esas alır. Birey, ihtiyaçlarını, isteklerini gerçekleştirebilmesini sağlayan kaynak gelirdir. Gelirin yeterli ve sürekli olması gelir güvencesini sağlar.

Gelir güvencesini sağlayan kamu kurumları, sigorta piyasaları, işletmeler, sivil toplum örgütleri, aile gibi kaynakların olması sistemli olduğu anlamına gelmez. Bu sebeple sosyal koruma ile yeterli ve düzenli geliri doğrudan gelir desteği sağlar ve hizmet sunumu ile teminat verir. İşsizlik, yaşlılık, çocukluk, eğitim, sağlık, konut gibi birçok ihtiyacı giderir (Kapar, 2005).

21. yüzyılda küreselleşme ile beraber ekonomik durum, yoksulluk, gelir seviyelerindeki dengesizlik, refah seviyeleri gibi sosyoekonomik etkenler, değişen demografik yapı, değişen sosyo kültürel yapı, beklenmedik kazalar, ağır hastalıklar, koruma altına alınan kesimin artması gibi durumlar ekonomik, sosyal ve toplumsal sorunları artırmakla beraber sosyal koruma sisteminin geliştirilmesi ve genişletilmesini zorunlu kılmaktadır. Yaşam içinde var olan bireylerin olası risklerle karşı kalacak olması, toplumsal dışlanma, izolasyon, kuşaklararası iletişimsizlik, emekli maaş ödemeleri, artan sağlık harcamaları gibi ekonomik ve sosyal sorunları önlemede sosyal koruma politikalarına başvurulur (Kahrıman, 2014).

Gelir elde etme değil, gelir güvencesi sağlamak için dayanışma dinamiğini etkin tutan sosyal koruma sistemi ayrıca ekonomik ve sosyal gelişime katkı ve toplumsal barış unsurlarını da içerir. Sadece ekonomik gelişme bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmede tek unsur değildir, sosyal nitelikli yaygın bir gelir aktarımı ve sosyal koruma ile destekli ekonomik gelişme istenmektedir. Sosyal koruma kapsamına giren birey sayısının yanı sıra kapsanan risklerin farklılığı da önceliklidir. Toplumsal barışa katkı sunmak için her tür riske karşı olacak, insan onuru korunarak bireyleri topluma entegre edecek toplumsal bütünlüğü sağlayıcı sistem önemsenir (Kapar, 2005). Gelir güvencesi sağlama, ekonomik gelişme, sosyal ilerleme ve toplumsal barışı sağlamaya katkısı olan sosyal koruma esasında sosyal dayanışmadan hareket eder. Sosyal koruma bireyler açısından kapsam genişletilmesi, içerdiği risklerin çeşitliliğinin artırılması ve sağlanan yardım ve hizmetlerin iyileştirilmesi yönünden öne çıkmaktadır.

Sosyal korumaya sadece ekonomik kapsamda bakmak, ihtiyaçları sadece fiziksel nitelikli olarak değerlendirmek toplumsal adalete, eşitliğe ve barışa yönelik sorunlar doğuracaktır. Bu sorunlar toplumsal bütünlüğün bozulmasına sebep olacaktır. Yoksullar, zayıflar, sosyal korumaya kim ihtiyaç duyuyorsa sosyal korumaya dahil edilmesi ekonomik olduğu kadar, sosyal ve siyasi bir gerekliliktir (Kapar, 2006). Sosyal koruma sadece gelir yoksulluğunu ele almayan aynı zamanda daha iyi beslenme, sağlık ve eğitim gibi sonuçlar alması için sosyal koruma önlemlerini, nakit transfer planlarını, kamu iş programlarını, okul burs ve yemeklerini, sosyal yardım hizmetlerini, işsizlik veya maluliyet yardımlarını, emeklilik yardımlarını, yemek kuponları ve yemek transferlerini, sağlık ve eğitim yardımlarını, kullanıcı ücreti muafiyetini ve nakit desteğe dayanan yardımları da içermektedir (ILO, 2010). Günümüzde değişen sosyo-ekonomik yapı ve karmaşıklığın yarattığı eşitsizlikler sebebiyle yeni sosyal riskleri kadın, aile, çocuk, eğitim ve emek piyasası politikalarını bir bütün halinde ele almadan çözüme kavuşturmak zor görünmektedir. Riskler yine yoksulluk, dışlanma gibi içerikte olsa da bunların oluşmasına sebep olan kaynaklar emek piyasası, ekonomik yapı, demografik yapı ve toplumsal değişim etkilerini bütüncül değerlendirmek sosyal korumanın işlevselliğini artırmaktadır (Öztürk, 2014).

Sosyal koruma, bireylerin yoksulluktan kaçınmalarına yardımcı olarak bireysel özerkliklerini geliştirdiği, onurlarını koruduğu ve toplumla bütünleşmelerini desteklediği, insan onuruna yaraşır asgari bir sosyal yaşam standardı sunduğu, toplumun geneline eşit olarak yayılmış yüksek standartta eğitim ve sağlık imkanları, işgücü piyasasına katılmayı desteklediği ve işgücünün üretkenliğinin yükselmesiyle üretilen refahtan bireylerin doğrudan pay alabildiği, toplumda gelir eşitsizliğin azaltıldığı gibi farklı durumlarda sosyal adaleti gerçekleştirir (Kapar, 2006).

Sosyal koruma ülke gündeminde yer aldığı gibi uluslararası alanda kullanımı yaygındır. Sosyal politika amaçlarından biri olan sosyal korumanın bir sosyal hak olduğu insan hakları belgelerinde yer almaktadır (Kapar, 2015). Sosyal güvenlik sistemleri doğal, ilkel, aile içi ve dinsel nitelikten, günümüzün “devletin sağlamakla yükümlü olduğu, kurumsallaşmış, çağdaş” modellere doğru bir süreç geçirerek sosyal güvenlik hakkı, “insan hakları” kapsamında değerlendirilmiştir (Güvercin, 2004). Ülkelerin gelişmişlik ve refah seviyeleri değişkenlik gösterebilir ancak bireyin yaşamda var oluşuyla birlikte insanca yaşama hakkı değişmemektedir. Sosyal koruma hayata gelişle kazanılan bir hak olduğu için devlet dezavantajlı durumdaki bireylerin hayat standartlarını iyileştirmekle mükelleftir (Kahırman, 2014).

İnsan onuru, sosyal dayanışma ve sosyal adalet değerleri sosyal koruma hakkının esasını oluşturur. Sosyal koruma hakkı, sosyal güvenlik hakkı ile yeterli yaşam standartlarına sahip olma haklarını sağlar. Herkesin insan haklarının gerçekleştirilmesinde etkinliği bulunan sosyal koruma, devlete saygı gösterme ve tanıma, güvence altına alma ve gerçekleştirme üç farklı sorumluluk verir (Kapar, 2015).

Sosyal koruma, dayanışmayı kurumsallaştırıp gelir güvencesizliğine sebep olan riskleri toplumsallaştırır. Vicdan, acıma, sadakat, güçsüzlük, gönüllük, keyfiyet gibi değer yargılarına yer yoktur. Hak temelinden hareketle bireylerin eşitliğini benimser ve toplum her bir üyesi birbirine olan sorumluluk ile yeniden dağıtım ilişkisi kurar (Kapar, 2005). Yeni liberal tanımların tersine devletin sorunluluğunda olan sosyal koruma bir hak konusudur ve acıma, yardımseverlik veya hayırseverlik içeriğinde değildir (Kapar, 2006).

Kapar (2015), kategorize ettiği farklı insan hakları sistemlerinin sosyal koruma hakkı kapsamına ilişkin yaklaşımlardan hareketle;

Birleşmiş Milletler’e göre;

- Sosyal koruma= “sosyal güvenlik hakkı” + “yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı”

Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre;

Geleneksel yaklaşım:

- Sosyal koruma= “sosyal güvenlik” + “işgücünün korunması”

Yeni yaklaşım:

- Sosyal koruma= “sosyal güvenlik”
- Sosyal koruma tabanları= “temel sağlık hakkı” + ”temel gelir güvencesi”

Avrupa Konseyi’ne göre;

- Sosyal koruma= “sosyal güvenlik hakkı” + “sosyal ve sağlık yardım hakkı” + “sosyal hizmetlerden yararlanma hakkı”
- Sosyal koruma= “sosyal güvenlik hakkı” + “sosyal ve sağlık yardım hakkı” + “sosyal hizmetlerden yararlanma hakkı” + “sağlığın korunması hakkı” + “konut hakkı” + “sosyal dışlanma ve yoksulluğa karşı korunma hakkı”

Avrupa Birliği’ne göre;

- Sosyal koruma > “Sosyal güvenlik”

• Sosyal koruma= “hastalık ve sağlık bakımı” + “engellilik” + “yaşlılık” + “ölüm/dul ve yetim” + “çocuk ve aile” + “işsizlik” + “konut” + “sosyal dışlanma” riskleri karşısında insanları korumak amacıyla olduğu belirtilmektedir.

Herkese tanınmış bir hak olarak görülmesi gereken sosyal koruma hakkı, özel gereksinim içinde ve koşullar altında bulunanlara özgü özel önlemler almayı gerektirmesinden dolayı sosyal korumayı sadece yoksullar, yaşlılar, engelliler gibi belli toplumsal gruplar ile sınırlandırmak yanlış olacaktır (Kapar, 2015). Başta çalışma hayatındaki risklere karşı güvenlik sağlama amacı küreselleşmenin getirdiği rekabet, işsizlik ve yoksulluğun yanı sıra iş kazası ve meslek hastalığı risklerine doğru genişlemiştir. Nüfusun yaşlanması, demografik yapının değişmesi, emeklilik programları, sağlık ve bakım hizmetleri, işsizlik gibi konular sosyal korumanın gerekliliğini artırmıştır (Gülcan, 2017). Ancak bu gereklilikten, sosyal korumanın sadece sosyal ve ekonomik bakımdan zayıf gruplara tanınmış bir hak olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Sosyal koruma, “herkese” tanınmış bir insan hakkıdır.

Gelişmiş ülkelerde yaygın olan sosyal koruma sistemleri ülke nüfusunun kapsadığı nicelik açısından henüz tamamını içermemektedir. Devlet, sosyal güvenlik aracılığıyla sağlanan korumanın doğurduğu finansmanın yükünü ya üstlenmekten kaçınmış ya da imkansızlık sebebiyle sosyal koruma düzeyi istenen düzeyde değildir. Sosyal içerikli insan hakları insan yaşamını, onurunu ve güvenliğini korumak için mecburi olsa da sosyal adaletsizliğin kaynağı olan ekonomik gerekçeler ön planda olmuştur (Kapar, 2015). Toplumlar her tehlikeye karşı, insan onuruna yaraşır seviyede bir sosyal koruma sunmak istese de bu ihtiyacı karşılayacak kaynakların yetersizliği, finansman sorunundan dolayı yalnızca gelişmiş ülkelerin insanların faydalanabildiği ayrıcalıklı bir hak haline gelmiştir (Alper, 2015).

Devletlerin benimsediği refah devletleri tipolojisinden dolayı sosyal koruma biçimi farklılık göstermektedir. Kuzey refah devletleri, çalışma ve çalışma dışındaki risklere karşı yüksek düzeyli koruma sağlarken; Almanya, Hollanda, Belçika gibi Bismarck tipi sosyal güvenlik sistemine sahip korporatist refah devletleri, çalışmaya bağlı risklere karşı yüksek; çalışma dışındaki risklere karşı ise, düşük düzeyli koruma sağlamaktadır. Anglo-Sakson ülkelerinde ise, her iki riske karşı, asgari koruma sağlanır. Ağırlıklı olarak Bismarck tipi rejimi benimseyen Türkiye’de, buna rağmen çalışmaya bağlı, özellikle de iş kazası ve meslek hastalığı riskine karşı düşük düzeyli koruma sağlanır. Oysa ölümlü iş kazası, ayrıca işsiz ve yoksulların sayısı da oldukça yüksektir (Gülcan, 2017).

Sosyal koruma, ülkenin kalkınma ve refah seviyesinden ayrı düşünülemez. Refah seviyesi arttıkça sosyal koruma politikalarının kapsamı da niteliği de artmaktadır. Böylece korumasız ve savunmasız bireylerin yaşam kalitesi artmakta, yaşam koşulları düzelmekte, sağlık, psikolojik, barınma, güvenlik, ekonomik yardımların kapsamı gelişmektedir. Sosyal korumanın kapsamı, gelişmişliği ile devletler kendi geleceğine yatırımlar yaptığını söyleyebiliriz. Sosyal koruma kısa vadede devlete ekonomik yük getirmekte ancak uzun vadede yapılmış yatırımların yaşamın her alanında olumlu yansımaları olacaktır (Kahrıman, 2014).

Ülkemizde sosyal koruma hizmeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yerel Yönetimler ve STK’lar tarafından yerine getirilmektedir. Bu kurumlar sosyal koruma açığını gidermek, sosyal korumasızlığı engellemek için yeterli kaynak, transfer, bilgi ve altyapı ile hizmet vermekten sorumludur (Kahrıman, 2014).

1. Sosyal Koruma Türleri

Sosyal koruma türleri kapsamında sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmet yer almaktadır.

1. Sosyal Güvenlik Hizmetleri

Sanayi Devrimi'nin ardından ortaya çıkan sosyal güvenlik kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında toplumsal barış ve huzurun yeniden tesis edilmesi ve savaştan yıpranmış toplumların refahının artırılması amacıyla hareketle toplumların ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan bir araç olmuştur. Refah devletlerinde sosyal güvenlik sistemleri gelişmesi sosyal güvenlik harcamalarını artmış olmasına rağmen 1973 Petrol Krizi'nden sonra yaşanan mali sorunlar, sosyal güvenlik harcamalarının artışı ve sosyal güvenlik sistemlerinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Kriz ile beraber sosyal güvenlik sistemlerinde bir reform ihtiyacı ile devletler sosyal güvenlik reformlarına yönelik bir duyarlılıkla toplumun tamamını kapsayan, kendi kendini finanse eden bir sosyal güvenlik sistemi geliştirme eğilimindedir (Doğan & Kabayel, 2017).

1982 Anayasası'nda genişçe yer verilen sosyal güvenlik hakkı 60. maddede "Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar" şeklinde yer alırken 61. maddede ise özel olarak korunması gereken gruplara yer verir.

"Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malûl ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar.

Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır.

Yaşlılar, devletçe korunur. Yaşlılara devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir. Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur."

Sosyal güvenliğin somut, sınırları belirli bir hak olarak tanımlanması 1948 tarihli "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" ile gerçekleşmiş, Beyannamenin önsözünde "... yoksulluktan kurtulmuş insanların..." ifadesi ile dolaylı olarak, 22. ve 25. maddelerinde ise doğrudan sosyal güvenlik hakkına yer verilmiştir. Bildirgenin 22. maddesinde sosyal güvenlik hakkının kaynağı ve nasıl sağlanması gerektiği, 25. maddede ise kapsamı, seviyesi ve hangi tehlikeler için sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Madde 22: Her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibarıyla, sosyal güvenliğe hakkı vardır; haysiyeti için ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zaruri olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların milli gayret ve milletlerarası işbirliği yoluyla ve her devletin teşkilatı ve kaynaklarıyla mütenasip olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır.

Madde 25: 1. Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkanlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.

2. Ana ve çocuk özel ihtimam ve yardım görmek hakkını haizdir. Bütün çocuklar, evlilik içinde veya dışında doğsunlar, aynı sosyal korunmadan faydalanırlar.

Bildirgenin iki maddesi birlikte değerlendirildiği zaman sosyal güvenlik hakkı ve sınırlarından anlaşılması gereken: "Herkes insan olarak, başkaca bir gerekçeye gerek kalmaksızın yaşadığı toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenliğe hakkı vardır, haysiyetinin ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için bu gereklidir. Sağlanacak olan garanti kişinin ve ailesinin genel olarak barınma, beslenme, giyim ve tıbbi bakım ihtiyaçlarını karşılamalı, özel olarak da işsizlik, hastalık,

sakatlık, dulluk, yaşlılık ve geçim imkanlarından mahrum kalma halinde sosyal güvenlik sağlanmalıdır. Kadınlar (analar) ve özellikle çocuklar özel olarak korunması gereken dezavantajlı gruplardır” ifadeleri ile özetlenebilir (Alper, 2015).

Sosyal güvenlik, muhtaçlığa karşı gelir güvenliği arayışı ile ilişkilidir. Sosyal güvenliğe erişmek, muhtaçlığa karşı bireyin istek ve iradesine bakmaksızın devletçe bir gelir garantisine kavuşturulmuş olmayı temin eder. Sosyal güvenlik, hastalık, sakatlık, yaşlılık gibi fizyolojik nitelikli; işsizlik, doğum, ölüm, evlilik, çocuk ve aile, konut gibi sosyoekonomik nitelikli riskler kişinin gelir gider dengesini bozması ve gelir azalması, gelir kesilmesi veya gider artışına sebep olarak kişinin gelir gider dengesini bozar. Bu olumsuz sonuçlara karşı güvenlik sağlamak sosyal güvenliğin konusunu oluşturur. Sosyal güvenlik, gelir gider dengesizliğini giderir; dolayısı ile kişilerin muhtaçlığa düşmesine engel olur. Sosyal güvenlik, aynı zamanda kişileri muhtaçlığa düşmek korkusundan kurtaran sistemin adıdır (Arıcı, 2015). Hayatta karşılaşılması muhtemel yoksulluk, kaza, hastalık gibi durumların olumsuz etkilerine karşı korunmak ve bu olumsuz sonuçları gidermek için bazı yöntemlere ihtiyaç vardır. Her bireyin tehlikelere karşı korunma ihtiyacı genel bir gerçektir ve bu korunma ihtiyacı için başvurulmuş sistem sosyal güvenlik sistemidir (Özdemir, 2007).

Sosyal güvenlik sistemi, sosyal ve ekonomik risklerin artması ile beraber bu riskleri azaltmak amacıyla bazı ülkelerde sadece çalışanları, bazı ülkelerde ise tüm toplumu güvence altına alarak varlığını gösterir (Doğan & Kabayel, 2017). Sosyal politikanın temel konularından biri olan sosyal güvenlik politikası, toplumun her bir üyesinin insan onuruna yakışacak şekilde hayatını idame ettirebilmesi için gerekli olan gelir sunma amacını taşımaktadır. Sosyal güvenlik sistemi, bireylerin hastalık, işsizlik, yaşlılık durumlarında karşılaşacakları gelir azalmasını bertaraf etme ve çocuk parası, kira yardımı, sağlık yardımı ile gelir sağlayarak şartları kolaylaştırma yolunu izlemektedir. Asgari bir güvenlik sağlama başlangıcı olsa da refah seviyesinin artması ile mevcut sosyal hizmetlerin geliştirilmesi ve sistemden yararlanıcı sayısının artması imkanı doğmuştur (Tuna & Yalçıntaş, 1999).

Sosyal güvenlik, sosyal hayatta ihtimal olan her tür riske ilişkin güvence sağlar. Riskler karşısında güvence sağlayan sosyal güvenliğin gayesi ortaya koyduğu sosyal yardım ve hizmetler ile toplum içindeki eşitsizliği ve adaletsizliği yok etmektir. İnsanların yaşama ve hayatta kalma durumu başkalarının vicdanî yardımı, iyiliği, bağışına bağlı olmaktan öte bir sistemi gerektirmektedir. Fakirlik ve sefaleti önleme amacıyla önce zengin kişilerce ve sonrasında dini kurumlar, hastaneler, loncalarca gerçekleşen hayır amaçlı yardımlar yerine işçiler talep hakkı ve hukuki iddia içerikli bir kuruma ihtiyaç duymuşlardır. Hediye, sadaka, ayrıcalık görünümünden uzak olacak şekilde oluşan sosyal sigorta sisteminde işçiler kendi gelirlerinden fedakarlık yaparak kolektif bir yardımlaşma mevcuttur (Tuna & Yalçıntaş, 1999). Risk insana yönelik ise, gerçekleşmesi mutlak veya muhtemelse, ne zaman gerçekleşeceği bilinemez ise gerçekleştiğinde kişide gelir azalması, gelir kesilmesi ya da gider artışına neden oluyorsa sosyal güvenliğin konusu olabilmektedir. Sosyo-ekonomik ve sanayileşme ve değişme ve gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde sosyal güvenlik riskleri zaman içinde değişiklik gösterebilir (Arıcı, 2015). Toplumsal yaşamda ekonomik içerikli riskler, bireyi en fazla tehdit eden riskler grubundadır. Eşitliğin, adaletin, dayanışmanın olduğu bir toplumda ise birey kendini güvende hissetmesi gerçeğinden hareketle zayıf ve güçsüzün sorunlarına çözüm olacak sosyal güvenlik sistemi kendini gösterecektir (Gökçeoğlu, 2015).

Bazı konularda bir koruma sağlamayı amaçlayan sosyal güvenlik, parasal olan ya da olmayan ödemeler (yardımlar) bütünü kapsamında gelir yokluğu, aile desteğinin çocuklar ve bakmakla

yükümlü olunan yetişkinler için yetersizliği, sağlık yardımlarında erişim yokluğu veya erişim zorluğu, yoksulluk ve sosyal dışlanmışlık konularını ele alır (Gülmez, 2015).

Sosyal güvenlik hizmetleri kapsamında birinci grupta yararlanma şartı belirli bir süre prim ödemeye bağlanmış, içsel bir yeniden dağıtım sürecini harekete geçirmeyi amaçlayan emeklilik aylığı (yaşlılık, malullük ve güçsüzlük, sağlık sigortası vb.) ile işsizlik tazminatları yer alırken; ikinci grupta kendi kusuru dışında yeterli geliri elde edemeyen toplum fertlerini ekonomik, sosyal ve siyasal risklere karşı korumak amacıyla, prim ödeme ilkesine dayanmadan devlet bütçesinden karşılanan sosyal yardımlar bulunmaktadır. Bu grupta bakıma muhtaç yaşlı ve çocuklar için sağlık ve bakım yardımları, konut ve yiyecek gibi diğer yardımları kapsamaktadır (Arpa & Kolçak, 2017). Sosyal güvenlik, hastalık, kaza, sakatlık, yaşlılık ve ölüm ve işsizlik sonucu oluşan gelir kaybı ve gider artışını karşılama misyonu üstelenmesi ve kazancını yitiren, yetersiz gelir sahibi hem kendisi hem bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimini sağlamada yetersiz olduğunda ona gelir güvencesi imkanı vermesinden dolayı sosyal güvenliği “sosyal risk” kavramına ve bir mesleki faaliyette bulunma koşuluna bağlayarak, sosyal güvenliği daha çok çalışanların gelir güvencesi olarak değerlendirildiği görülmektedir (Gökçeoğlu, 2015).

Mevcut sosyal güvenlik sisteminin, kurumsal ve finansal sorunlarının büyüklüğü, sorunların artan bir seyir izlemesi, sistemin sürekli açık vermesine neden olmuş, açıklar genel bütçe kaynaklarıyla kapatılmıştır. Bu durum ülkemizde sosyal güvenlik alanında reform yapılmasını zorunlu kılmıştır. 2007 yılında, 5510 sayılı Kanun ile Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve Sosyal Sigortalar Kurumunun kurumlarının mevcut varlıkları korunmuş fakat üst örgütlenmeleri Sosyal Güvenlik Kurumu şemsiyesi altında bir yapıya kavuşturulmuştur (Alper, 2012). Bu üç sosyal güvenlik sistemi Türkiye’deki primli sistemi oluşturmaktadır. Ayrıca; primli sistem kapsamında, son dönemlerde yaygınlaşan ve devlet katkısı da sağlanan bireysel emeklilik sistemi gönüllü katılım esasına dayanmakta, sosyal güvenlik sistemini tamamlar nitelik taşımakta, benzer şekilde, özel sağlık sigortaları da mevcut sosyal güvenlik sistemine ilave olarak isteğe bağlı sağlık hizmetleri alanında faaliyet göstermektedir. Primsiz sistem olarak da kimsesiz muhtaç yaşlılara, malul durumda olanlara, dul ve yetimlere, korunmaya muhtaç çocuklara, genel bütçeden, yerel yönetimlerden, çeşitli vakıflardan ve gönüllü kuruluşlar tarafından sosyal yardım ve hizmetler sunulmaktadır. Bunun yanı sıra, sosyal güvenlik kapsamına alınabilecek vakıf statüsünde münzam sandıklar da bulunmakta, bağlı buldukları banka ve sigorta kurumlarının çalışanlarına sağlık hizmetleri ve ikinci bir emekli maaşı gibi sosyal yardımlar sağlamaktadır (Danişoğlu, 2002).

Ülkemizde sosyal güvenlik hizmetleri, bireyi ve bakmakla yükümlü olduğu fertleri, kanunla ifade edilen risklere karşı, mecburi olarak ödenen primlere dayalı bir sistemle koruyan sosyal sigortalar; muhtaçlık kriterlerine bağlı olarak prim karşılığı olmaksızın kişiye ve aileye verilen nakit yardımlardan meydana gelen sosyal yardımlar ve muhtaçlık kriterlerine bağlı olarak bireye-aileye-gruplara sağlanan sosyal hizmetler olmak üzere 3 şekilde pratiğe dönüşür.

2. Sosyal Sigorta

19. yüzyıl kapitalist fabrika şartlarında sanayi işçilerinin hastalık, iş kazası ve yaşlılık ile karşı karşıya kaldıklarında muhtaçlığa düşmeleri ve herhangi bir bakım ve koruma aracına ulaşamamaları üzerine doğmuş bir sistem olan sosyal sigorta, sefaleti gidermek, yoksulluğu azaltmak, düzensizliği önlemek için bir araçtır. Hem yüksek hem düşük gelir sahiplerinin dahil olduğu gelir seviyelerine göre belli prim alınan bu sistem, risk durumlar karşısında bireyin maruz kalacağı olumsuz etkileri giderecektir (Tuna & Yalçıntaş, 1999).

İş kazası ve meslek hastalığı, hastalık, analık, malullük, yaşlılık, ölüm, işsizlik ve aile yardımları sosyal sigortaların koruma sağladığı riskler arasındadır (Gökçeoğlu, 2015).

Sosyal sigorta tekniği, sosyal güvenlik riskleri ile henüz karşılaşmamış olan sürekli ve düzenli gelir elde etme kapasitesi bulunan kimselere sosyal güvenlik imkanı verir (Arıcı, 2015).

Sosyal güvenlik sağlamada yaygın kullanılan bir teknik olan sosyal sigorta, zorunlu olması, primli olması, devlet garantisinde işleme, gücüne göre katkı alması, ihtiyaca göre sosyal güvenlik desteği sağlaması, kar gayesi gütmemesi özelliklerini barındırır. Sosyal sigorta, devletin sosyal güvenlik için ihtiyaç duyacağı mali kaynağı azaltıcı ve sosyal güvenliği bir hak haline getirici olmasından dolayı öne çıkmaktadır. Bu teknik sayesinde kişiler kendi sosyal güvenliği için ödemek yükümlülüğü altına girdiği primler bir tür zorunlu tasarruf niteliğindeki ödemeler olmasından kaynaklı tasarruf yapmaya yönlendirilmektedir (Arıcı, 2015).

3. Sosyal Yardım

Sosyal yardım, sosyal güvenlik ihtiyacı ortaya çıkmış olan ve kendi sosyal güvenliği için primli sisteme girecek durumda bulunmayan muhtaç kimselere sosyal güvenlik sağlamak için başvuru bir yöntemdir (Arıcı, 2015). Yoksulluğu hafifletme ya da azaltmayı amaçlayan sosyal yardım, verilmesi yararlanıcının gelir düzeyine bağlı olmasından dolayı kaynak ya da başka koşullara bağlı tutulan sosyal ödemelerdir (Gülmez, 2015).

Sosyal yardım, kazancı kendisini, ailesini ya da bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirmeye yetmeyen; çeşitli nedenlerden dolayı kazanç elde edemeyen kişilere asgari bir hayat standardı sağlamak amacıyla kamu kurum ve kuruluşlarının herhangi bir karşılık beklemeden ihtiyaç sahibi olan kişilere yaptığı ayni ya da nakdi yardımlardır. Sosyal yardımlar, kişilerin zorunlu ihtiyaçları giderilerek varlıkları güvence altına alma ve gelir elde etme imkanı verir (Türkoğlu, 2013). Hükümet gelirinden finanse edilerek yapılan kamu yardımı, yaşlılık yardımı, işsizlik yardımı gibi farklı adlar ile karşımıza çıkan sosyal yardımlar, düşük gelirli ve muhtaç olanlara yöneliktir (Tuna & Yalçıntaş, 1999).

Sosyal güvenlik ağının son parçası olan sosyal yardım, sosyal sigorta kapsamında yer almayan ve muhtaçlık durumu olanları kapsar. Sosyal görevleri olan devlet, bireylerin ekonomik katkısına bakmaksızın yoksul olan veya yoksullukla karşılan bireylerin yaşamlarına devam etmeleri, toplumsal tehlikelerden korunmalarına yönelik ayni ve nakdi yardımlar sunar. Sosyal yardım sunmada muhtaçlık kriteri bulunmaktadır. Kendisini, eşini ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarını, anne ve babasını bulunduğu mahallin hayat şartlarına göre asgari seviyede geçindirmeye yetecek geliri, malı ve kazancı olmama durumu muhtaçlığı göstermektedir.

Yoksulluk ve yoksun olmak sosyal yardımlardan faydalanmak için öncelikli ve önemli bir şarttır. Gelir ve ihtiyaç yoklaması yapılarak uygulanan sosyal yardım programı toplumdaki en güvencesiz kesime yöneliktir. Yaşlılar, çocuklar, uzun dönemli işsizler, ekonomik ve sosyal anlamda güçsüzler kapsama alınır (Kapar, 2005). İhtiyaç sahibi yoksul, yaşlı, güçsüz, muhtaç, yalnız bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmek için eğitim, sağlık, aile, barınma, ihtiyaç gibi alanlarda destekleyici faaliyetler sosyal yardım kapsamında değerlendirilir (Kahrıman, 2014). Muhtaç, yoksul kesimin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük, hızlı ve doğru ulaşan, işlerliği olan yardımlar sorunların çözümünü kolaylaştırmaktadır.

Ülkemizde sosyal yardım faaliyeti yürüten kamu kurum ve kuruluşları Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğu, YURT-KUR ve belediyeler olup söz konusu kuruluşlardan özellikle ASHB'nin tüm il ve ilçelerde örgütlenmiş olan 1.003 adet Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla yapmış olduğu yardımlar başta gelmektedir (www.aile.gov.tr).

ASHB tarafından 2022 sayılı Kanun kapsamında yapılan yaşlı ve engelli aylığı, yoksul çocuklara yönelik sosyal ve ekonomik destek, engelli evde bakım aylığı ile SYDV'ler tarafından verilen gıda, yakacak, barınma gibi aile yardımları ile eşi vefat etmiş kadınlara yardım, muhtaç asker ailelerine yardım, şartlı eğitim ve sağlık yardımları, genel sağlık sigortası (GSS) prim desteği, ücretsiz kitap, eğitim materyali desteği, öksüz yetim yardımı gibi birçok yardım programı yürütülmektedir. ASHB tarafından; yürütülen yardımların bir kısmı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan bir kısmı ise genel bütçe kaynakları ile yürütülmektedir (www.aile.gov.tr).

VGM'nin yaptığı yardımlar, muhtaç aylığı bağlanması, imaret hizmetleri ve muhtaç durumdaki öğrencilere burs verilmesi şeklindedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimdeki muhtaç öğrencilere burs ve yurt hizmetleri sağlanmaktadır. YURT-KUR ise yükseköğrenim gören başarılı ve ihtiyaç sahibi öğrencilere burs ödemesi yapmaktadır. Belediyeler de yoksul hane ve bireylere yönelik gıda, giyim, burs vb. sosyal yardım faaliyetleri yürütmektedir (www.aile.gov.tr).

Tablo 1: Sosyal yardım harcamaları

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Şartlı Eğitim Yardımları	643.102.505	614.465.295	730.265.565	898.611.725	971.394.170	1.499.351.705
Şartlı Sağlık Yardımları	382.235.800	390.128.845	475.819.465	494.087.050	659.719.867	951.788.765
Türkiye Aile Destek Programı					13.094.137.250	47.244.047.600
Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik	737.264.275	376.924.350	340.743.975	332.140.200	631.699.725	838.270.000
Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik	178.200.825	121.258.775	125.009.250	143.990.200	166.075.900	165.069.600
Öksüz ve Yetim Yrd	58.466.700	52.294.700	64.193.300	74.099.700	178.408.500	233.059.800
Muhtaç Asker Çocuğu Yardım	14.722	9.915	5.546	7.308	3.857	2.320
Sosyal Konut	8.965.956	1.643.537	8.259.773	1.054.926	7.689.978	7.595.266

Harcama						
Yaşlı Yardımları	2.900.132.244	5.574.082.812	6.423.075.541	7.458.919.533	12.061.291.230	19.880.993.969
Engelli Yardımları	3.022.881.205	4.142.941.487	4.621.216.064	5.151.065.021	8.464.692.697	14.358.981.552
GSS Prim Ödemeleri	8.973.991.905	12.118.762.128	14.454.882.659	34.473.957.571	33.552.337.026	61.107.144.700
Evde Bakım Tutarı	6.820.310.649	8.158.669.299	9.474.072.485	10.956.992.146	17.939.581.787	31.657.199.443
Elektrik Tüketim Desteği		1.448.480.503	2.157.492.644	2.575.536.604	4.720.228.364	8.679.275.938
Doğalgaz Tüketim Desteği					516.762.351	117.531.554

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

Sosyal yardım programlarının çeşitliliğindeki artış, sosyal yardımların bilinirliğinin artması, sosyal yardım hak sahipliğinde temel kriterlerden olan sosyal güvence şartının kaldırılmış olması gibi sebeplerden ileri gelmektedir.

Sosyal koruma harcamalarının gayrisafı yurt içi hasıla (GSYH) içindeki payı 2022 yılında %8,6 oldu. Sosyal koruma yardımlarının GSYH içindeki payı ise %8,4 olarak gerçekleşti. Risk/ihtiyaç grupları bazında bakıldığında, emekli/yaşlılara yapılan harcamaların %3,8 ile en büyük paya sahip olduğu görüldü. Bunu, %2,6 ile hastalık/sağlık bakımı harcamaları ve %1,0 ile dul/yetim harcamaları takip etti (www.tuik.gov.tr).

4. Sosyal Hizmet

Sosyal hizmet, hükümetin genel gelirlerden doğrudan herkese yapılan yardımlardır (Tuna & Yalçıntaş, 1999). Devlet tarafından karşılanan ve belli kriterlere bağlı olan sosyal yardımların aksine sosyal hizmetlerde yararlanmak için muhtaçlık zorunluluğu olmamakla beraber devlet yardımlarının yanında özel kurumlar da finans kaynağı olabilir.

İnsanların sağlık ve iyilik halinin geliştirilmesinde; insanların kendilerine daha yeterli hale gelmelerinde ve başkalarına bağımlı olma hallerinin önlenmesinde; aile bağlarının güçlendirilmesinde; bireylerin, ailelerin, grupların veya toplulukların sosyal işlevlerini başarıyla yerine getirmelerinde yardımcı olmak amacıyla, sosyal hizmet uzmanları ve diğer meslek grupları tarafından gerçekleştirilen etkinlik ve programlar bütünüdür.

Sosyal yardımlardaki nakdi içerikten ziyade hizmet içeren eğitim, danışmanlık, bakım, tıbbi, psiko sosyal rehabilitasyon programları çerçevesinde gerçekleşir. Toplumda ekonomik alanda iyileşme kadar sosyal alanda gelişmeye ihtiyaç duyulması toplumun sorunlarını çözmeye, eşitsizliği gidermeye, koşulları iyileştirmeye, yaşam standartlarını artırmaya, insan onuruna yakılır yaşam sunmaya yönelik sosyal hizmetleri önemli kılmaktadır (Özdemir, 2007).

2. Sosyal Koruma Harcamaları

Devlet, gelir dağılımındaki adaletsizliği gidermek ve yoksulluğu azaltmak için kamu harcamaları ile vergiler olmak üzere iki maliye politikası aracına sahiptir. Kamu harcamaları, yoksullara doğrudan gelir transferi yapma, onlara mesleki beceriler kazandırma, girişimcilik desteği verme, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri sunma yolu ile toplumsal refahı yükseltir ve yaşam standartlarını iyileştirir. Yoksullukla mücadelede önemli bir araç olan sosyal koruma harcamaları sosyal devlet olma özelliğini göstermede önemli bir unsurdur (Solmaz & Avcı, 2017). Küreselleşme ile beraber gelir dağılımı sorununun da belirgin olması sosyal harcamalar bu sorunu çözmede önemli bir mali araç olmuştur. Ayrıca küreselleşme süreci kendisi devletin niteliğinde ve bunun sonucu olarak sosyal devlet anlayışında farklılık getirmiş ve sosyal harcamaları niteliksel ve niceliksel olarak dönüşümünde belirleyici hale gelmiştir (Özer & Balseven, 2015). Devletler vatandaşlara asgari bir yaşam düzeyi sağlama, sosyal dengesizlikleri giderme ve yoksulluğun azaltılma için sosyal koruma harcamalarına yönelir (Solmaz & Avcı, 2017).

Uluslararası kuruluş ve örgütler arasında sosyal koruma kavramının kullanılması, artan ekonomik krizler ve yoksunluklar karşısında sosyal korumanın geliştirilmesi konularında bir uzlaşma beklense de kavramı içeriği ve ana unsurları ile ilgili bir tanım bulunmamaktadır.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetim Kontrol Kanunu ile sosyal koruma harcamaları hesaplanmaktadır. Bu kanun ile genel ve özel bütçe kapsamındaki tüm idarelerin 2004 yılı bütçeleri Analitik Bütçe sınıflandırmasına göre hazırlanmış ve kanunlaşmıştır. 2006 yılından itibaren mahalli idareler, sosyal güvenlik kurumları, düzenleyici ve denetleyici kurumlar ve döner sermayeli kuruluşlarda da Analitik Bütçe sınıflandırması kullanılmıştır. Analitik Bütçe Sınıflandırması, ekonomik sınıflandırma, fonksiyonel sınıflandırma ve kurumsal sınıflandırma olmak üzere üç temel bölümden oluşur. Fonksiyonel sınıflandırma harcamaların amaçlarına göre dağılımını göstermektedir. Bu sınıflandırmanın içeriğinde eğitim, sağlık hizmetlerinin yanı sıra sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları bulunmaktadır. İdarelerin harcamalarını fonksiyonel sınıflandırmaya göre yayınlamaya başlamaları sosyal koruma harcamalarının hesaplanmasında önemli bir aşama olmuştur (Yentürk, 2013).

Sosyal koruma harcamalarının izlenmesinde uluslararası platformda iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, Avrupa Birliği (AB)'nin kullandığı "*Avrupa Bütünleştirilmiş Sosyal Koruma İstatistikleri Sistemi (European System of Integrated Social Protection Statistics-ESSPROS)*", ikincisi ise OECD'nin kullandığı "*Sosyal Harcamalar Veritabanı (Social Expenditure Database-SOCX)*" yöntemidir. Bu iki yöntem arasındaki en önemli fark SOCX'in eğitim harcamalarını da sosyal koruma harcamaları kapsamına almasıdır. Türkiye, AB istatistikleriyle uyum açısından ESSPROS yöntemini kullanarak sosyal koruma verilerini üretmektedir (Yentürk, 2013). Bu anlamda aslında eğitim harcamalarının hesaplama dışında bırakılması yapılacak analizler konusunda eksiklik doğurucu bir unsur olarak ifade edilebilir. ESSPROS metodolojisine göre, üretilen sosyal koruma istatistiklerinde sosyal koruma harcaması "çeşitli risk ve ihtiyaçların yükünü azaltmak üzere hanehalklarına yapılan aynı ya da nakdi transferler"dir. ESSPROS yöntemi üretim ile değil yeniden dağıtım ile ilgilidir. Bu yöntemde sosyal koruma harcamaları, yararlanıcının harcanabilir gelirinde bir artışa neden olabilmek üzere sağlanan tüm faydalar şeklinde tanımlanmaktadır. ESSPROS metodolojisinde kamu sosyal koruma harcamaları hesaplanırken kamunun "Genel Devlet"e dahil olan kurumları hesaba katılmaktadır. Bu kurumlar ise 5018 Sayılı KMYKK'da ayrıntılı olarak sıralanmıştır.

Buna göre; Merkezi Yönetim, Sosyal Güvenlik Kurumu, Mahalli İdareler, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF), İşsizlik Sigortası Fonu, Döner Sermaye Kuruluşları arasından sosyal koruma harcaması yapanlardan oluşmaktadır (Yentürk, 2013).

Sosyal koruma gerektiren alanlar sağlık harcamaları, engellilere yönelik ödemeler, yaşlılık ödemeleri, dul ve yetimlere yönelik harcamalar, aile yardımları, işsizlik ödemeleri, konut yardımları ve sosyal dışlanma olarak tanımlanmıştır. Bunlar, korunan kişilere doğrudan nakit ödemeleri, bu kişilerin yaptıkları harcamaların geri ödenmesi ve bu kişilere mal ve hizmet yardımlarını içermektedir. Harcama kalemleri açısından ele alındığında ESSPROS, idari giderleri, diğer sosyal harcama birimlerine transferleri ve diğer harcamaları da hesaplama dahil etmektedir. İdari giderler hesaplanırken örneğin bir devlet hastanesinde çalışan doktor, hemşire ve personelin maaşları katılırken Sağlık Bakanlığı'ndaki personelin maaşları katılmamaktadır, çünkü bunlar konuya "özel hizmet" değil "genel hizmet" sunmaktadır (Yentürk, 2013). SOCX ve ESSPROS metodolojileri arasındaki farklılık olmakla beraber her iki metodoloji, yaşlılık, sağlık, işsizlik, hastalık ve özürllük yardımları ile malullük yardımları, konut ve aile yardımları kategorilerinde veri kullanmaktadır. Ancak, bu kategoriler arasında içerik ve kapsam açısından bazı farklılıklar mevcuttur (Bozkaya, 2014).

Sosyal gelişmenin gözlemlendiği ülkelerde özellikle gelişmiş ülkelerin yer aldığı Avrupa ve Amerika kıtasında Altın Çağ yaşamlarında ülkelerin sürekli büyüyen ve gelişen ekonomi etkendir. Gelişmiş ekonomileri de kamu genel ve sosyal harcamaları artırması, artı değerlerin sosyal harcamalara aktarılması sebebiyle sosyal gelişmişlik artmaktadır (Özdemir, 2005). Kamu harcamaları artışı ile refah devleti arasında bir bağ kurulacak olursa refah devleti, sosyal politika gibi sosyal sorunlara yönelik bir işlev taşıması değil; sosyal politikalarla ekonomik, sosyal ve siyasal sistem ile uyumlu olacak durumları oluşturma gayesi taşır. Bu uyum sağlamak için refah devletleri doğmuştur. Refah devleti, vatandaşların iyilik halini sağlama, ekonomik, siyasal ve sosyal haklarını oluşturma hem bireye hem topluma konforlu bir hayat sürdürme amacını taşır (Özaydın & Metin, 2016).

Refah devletlerinin gelişimleri incelenirken, sınıflandırması yapılırken, ortaya çıkan krizlerin nedenleri açıklanırken özellikle "genel kamu harcamaları" ve "sosyal kamu harcamaları" ele alınmaktadır. Refah devleti ile ilgili harcamalar önemli bir göstergedir. Devlet müdahalesinin fazla olduğu ve hükümetlerin vergilendirme ve harcama faaliyetlerinin yüksek miktarlara çıktığı dönem olan II. Dünya Savaşı sonrası ile 1980'lerde sanayileşmiş ülkeler refah devleti olabilme çabasında olmuştur. Refah devletinin gelir ve harcamalarının artması, eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, tam istihdam, gelir dağılımı gibi sosyal politika ve sosyal refah hizmetlerinin gelişmesi, refah devletinin kurumsallaşması bireyler bu hizmetleri "bir refah hakkı" olarak görmesini doğurmuştur (Özdemir, 2005).

Sosyal güvenlik harcamaları sosyal devlet anlayışı sonucu artmış ve kamu harcamaları içerisinde önemli bir paya sahip olmuştur. Bu da ekonomi üzerine yük olarak oluşmuştur. Devletin sosyal harcamalar içerisindeki en büyük payını da sosyal güvenlik harcamaları oluşturmaktadır. Kamu ekonomisi üzerinde var olan sosyal harcama yükünün sivil toplum kuruluşları ile paylaşılması, sunulan hizmetlerden yararlananların katkı paylarının çoğaltılması gibi yöntemler arayışı vardır (Arpa & Kolçak, 2017).

Devletlerin sosyal harcamaları sosyal güvenlik harcamaları bir taraftan da diğer kamu yararı barındıran hizmetlere dönük harcamaları da içermektedir. OECD, bir harcamanın sosyal harcama sayılabilmesi için birtakım şartlar getirmiştir. Birincisi ortaya çıkan faydanın bir veya daha çok amaca dönük olması gerekmektedir. İkincisi de faydayı ortaya çıkaran faydanın iki sahada yoğunlaşması gerekmektedir.

Birinci alan bireyler arası tekrardan dağıtım, ikinci alan da zorunlu katılım olarak nitelendirilmekte, bu kriterlere bağlı olarak sosyal güvenlik harcamaları dokuz başlıkta toplanmaktadır (Şener, 2010).

- (i) Yaşlılık nedenli emeklilik, erken yaşta emeklilik, konutlara yaşlılar için götürülen hizmetler, ev yardımları,
- (ii) Malullük yardımları, bakıma yönelik hizmetler, mesleki kaza ve hastalıklardan kaynaklı kanun gereği tahakkuk eden tazminatlar, işveren hastalık ödemeleri,
- (iii) Sağlık harcamaları çerçevesinde hastalık öncesinde ve sonrasında gerçekleştirilen ödemeler, ilaç ödemeleri, koruyucu hizmetler, eğitim masrafları,
- (iv) Aile ve çocuk ödemeleri ve bunula ilgili krediler, çocuk bakım yardımı, ayrılık durumunda tek ebeveyn gelir yardımı,
- (v) Aktif işgücü piyasası politikaları, istihdam hizmetleri, eğitim, istihdam teşvikleri, engellilerin iş yaşamına adaptasyonu, direkt iş sahası açma,
- (vi) İşsizlik ile alakalı olarak işsizlik tazminatı, işgücü piyasası sebeplerinden ötürü erken emeklilik,
- (vii) Konut ile alakalı konut ödenek ve kira yardımları,
- (viii) Diğer sosyal politika alanları; düşük gelirli olan hane halkına verilen nakit yardımlar, gıda yardımları ve diğer türlü sosyal hizmetler.

Yukarıda sıralanan ve transfer harcamaları içerisinde yer alan harcamalar kamu harcamalarını yükselten en önemli nedenler arasında kabul edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde sosyal hizmetler ve transfer harcamalarına konsolide bütçeden ayrılan ödenekler toplamı gittikçe yükselmekte ve bu rakam da konsolide bütçenin %60'ını aşmamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu oran %20'lerin altında kalmaktadır. Bu sebepten ötürü bu ülkelerin refah seviyesi ciddi oranda düşüktür. Düşük gelirli ülkelerde, personel giderleri ve faiz ödemeleri tarzındaki transferler sosyal harcamalardan daha yüksek bir payı oluşturduğu için kamunun ve özel sektörün verimliliğinde bir artış gerçekleşmemektedir.

Ülkenin gelişmişlik düzeyi ve ekonomik ve politik düşünce yapısı refah devleti uygulamasını etkilemektedir. Refah devleti olgusu taşıması, sosyal devlet ilkeleri uygulaması o ülkenin ekonomik imkanlarının fazla olmasından ileri gelir. Ters durumda ise ekonomik büyüme ve gelişmişliğin zayıflığı sosyal devlet olmayı uygulamaya götürmekten ziyade ancak beklenti durumunda kalacaktır (Özdemir, 2005). Sosyal korumaya erişim ve kullanımını doğrudan etkileyen bir faktör olarak kaynak tahsisi ve gelir transferi konusu sosyal korumanın finansman boyutunu ve iktisadi gelişme seviyesi ile ilişkisini mecbur kılar. Ülkeler iktisadi gelişme seviyesi, sosyal ve kültürel yapı farklılıklarından kaynaklanan politik tercihlerine göre sosyal koruma için yapacakları kaynak tahsisini ve seviyesini belirler (Alper, 2015).

Tablo 2: Türkiye’de sosyal koruma harcamaları (Milyar TL)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Sosyal Koruma Harcam	17178	194891		246334		333855	390366	455736	548755	668387	805	1291

alari Toplamı			219 769		277 950						84 3	07 7
İdari Masraflar ve Diğer Harcamalar	2 58 6	2 976	3 982	4 332	5 163	5 744	7 946	7 562	9 790	10 306	13 24 9	23 15 3
Sosyal Koruma Yardımları Toplamı	16 8 59 2	191915	215 786	242 002	277 88	328 111	382 420	448 173	538 964	658 081	79 2 59 4	1 26 7 92 4
Hastalık /Sağlık Bakımı	56 04 6	1 1 1 1 2 3 6 6 7 8 9 0 2 4 7 4 9 0 5 3 0 1 6 4 9 5 8 6 5 8 3 4 3 2 9 3 7 1 9 1 3 2 6 3 5 5 1 8 1 9 8 9 2 3 0 9 3 2 1 1 3	65 839	73 322	80 463	91 330	106 259	124 953	149 312	175 781	24 8 11 1	39 6 99 3
Engelli/ Malül	5 65 4	1 1 1 1 1 2 2 4 7 8 9 0 1 4 5 9 1 5 2 0 0 2 1 9 1 6 0 7 2 3 3 8 5 2 8 1 5 4 9 9 2 5 8 1 4 2 0 9 9 2 2 8	8 088	9 251	10 124	11 982	14 110	15 659	19 049	21 792	25 29 2	42 32 8
Emekli/ Yaşlı	80 24 3	1 1 1 1 1 2 2 3 3 5 9 0 1 3 6 8 2 6 0 5 6 2 4 7 3 2 5 0 3 1 5 7 1 5 3 5 1 3 2 4 7 0 4 3 5 9 1 3 1 9 5 0 6 5 7 4 0 5 9 1 4 8 6 8 0	10 554	117 390	133 515	162 139	185 311	220 294	263 458	301 706	35 5 06 8	56 7 45 0
Dul/Yetim	19 20 0	1 2 2 2 3 3 4 5 6 7 9 5 2 5 8 2 9 5 3 4 4 0 0 4 5 9 7 6 4 0 4 2 4 2 2 6 3 1 1 1 1 0 9 7 1 4 8 1 9 5 3 5 0 6 8 4	25 568	28 931	32 719	39 615	45 413	53 015	64 400	74 296	90 47 8	15 0 21 4
Aile/Çocuk		5 6 7 8 1 1 2 2 3 4 8 5 8 5 9 2 8 0 7 6 0 3	6 899	7 580	8 901	12 319	18 903	20 996	27 311	36 789	40 41 7	83 87 2

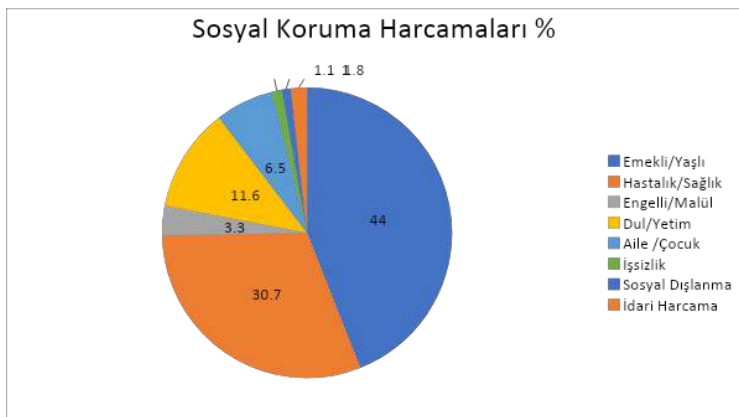
	4 60 3	9 9 8 0 3 9 9 3 7 4 8 7 9 0 1 1 0 9 1 8 1 7 9 3 6 1 9 7 2											
İşsizlik	1 24 9	1 1 2 3 5 5 6 1 2 6 4 6 9 2 1 5 9 6 1 1 9 4 5 1 5 3 0 2 7 7 4 1 2 9 2 7 9 7 0 2 2 2 2 9	1 912	2 257	3 139	5 507	5 920	6 672	11 172	42 142	26 91 2	14 42 9	
Sosyal Dışlanma	1 59 6	2 545	2 927	3 271	3 927	5 218	6 505	6 584	4 264	5 575	6 31 5	12 64 0	

Kaynak: TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri

Sosyal koruma harcamasının son iki yılına bakıldığında 2022 yılında %60,2 artış göstererek 1 trilyon 291 milyar 77 milyon TL olmuştur. Bu harcamanın %98,2'sini (1 trilyon 267 milyar 924 milyon TL) sosyal koruma yardımları oluşturmuştur. Sosyal koruma yardımlarında ise en büyük harcama 567 milyar 450 milyon TL ile emekli/yaşlılara yapılan harcamalar oldu. Bunu 396 milyar 993 milyon TL ile hastalık/sağlık bakımı harcamaları takip etti.

Milli gelirden ayrılan payın sosyal harcamalara fazla ayrılması ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemesi, sürdürülebilirliği sağlayamamasından dolayı işsizlik sigortası, aile yardımları ve malullük yardımları gibi gelir desteği sağlayıcı "pasif" politikalar yerine, bu yardımlara hak kazanma koşullarını zorlaştıran, yararlanma süresini kısaltan ve istismarı önleyici önlemler getiren, dolayısıyla işgücünü piyasada aktif olarak tutmayı amaçlayan politikalar benimsemek sosyal güvenlik ve sağlık harcamaları ile birlikte tüm sosyal harcamaların düzeyini azaltmakta etkili olacaktır (DPT, 2001).

Grafik 1: Türkiye'de sosyal koruma harcamalarının dağılımı

Kaynak: TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri 2022

Ülkemizde sosyal koruma harcamalarının yarısına yakınının emekli ve yaşlı aylıkları için harcandığı görülmektedir. Sağlık-bakım harcamaları ve dul-yetim aylıkları diğer en büyük harcamadır. Geri kalan harcama kalemlerinin yetersiz olması Türkiye'de sosyal koruma kaynak yetersizliği olduğu gösterilebilir.

Dünya nüfusunun yaşlanması, aile yapısındaki çözümler, geniş aileden çekirdek aileye geçiş, değişen sosyo kültürel yapı, yoksulluk, barınma ve sosyal güvencesizlik gibi durumlar sosyal korumanın gerekliliğini ortaya çıkarır. Sosyal koruma istihdam yaratmak, çalışma yaşamını uzun tutmak, emeklilik döneminde maaşta kolaylık sağlama, yoksulluğu ve muhtaçlığı azaltmak, barınma ve güvenlik sorunu giderme, sağlık problemlerini azaltma, toplumla uyum içinde yaşama gibi hedefler barındırmaktadır. Sosyal koruma politikaları içerisinde sosyal sigortalılar, yaşlılık aylığı alanlar, ölüm aylığı alanlar, emekli aylığı alanlar, emekli olduktan sonra tekrar işe başlayanlar yer almaktadır (Kahırman, 2014). Devlet sosyal harcamalarda cömert davranmasa da işsizliğin yüksek olması, aktif-pasif ilişkisini bozan doğum oranı düşmesi, yaşam süresinin uzaması, yaşlı nüfusun artması, tek ebeveynli yaşam, sosyal refah hizmetlerin artması, bireylerin artan beklentisi gibi durumlar karşısında harcamaların azaldığı gözlenmemiştir (Özdemir, 2005).

Bir ülkenin, milli gelirinden sosyal kamu harcamalarına ayırdığı payın büyüklüğü, o ülkenin gelişmişlik seviyesi ve vatandaşların refahı ile sosyal refah devleti anlayışına verdiği önemle ilişkilidir. Sosyal alana aktarılan kaynaklar başka alanlara yapılacak yatırımlardan vazgeçmek anlamına gelmektedir (Özdemir, 2005).

3. SONUÇ ve TARTIŞMA

Sosyal devlet, bireylere yalnızca klasik hürriyetleri sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onların insan gibi yaşamaları için zaruri olan maddi ihtiyaçlarını karşılamalarını da kendisine vazife edinen devlettir. Bu bağlamda sosyal devletin hem sosyal refahı yaygınlaştırmayı amaçlaması hem de sosyal adaleti gerçekleştirmeye çalışan bir devlet olma özelliği göstermesi beklenir. Bu çalışmada sosyal devlet olma özelliği taşıyan Türkiye'nin sosyal koruma harcamalarının durumu incelenmiş olup hangi tür dağılımlarda yoğunluk kazandığı ele alınmıştır.

Sosyal koruma, ekonomik durum, yoksulluk, gelir seviyelerindeki dengesizlik, refah seviyeleri gibi sosyoekonomik etkenler, değişen demografik yapı, değişen sosyo kültürel yapı, beklenmedik kazalar, ağır hastalıklar, koruma altına alınan kesimin artması gibi durumlar sonucunda ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve toplumsal sorunları çözmek için bir araç olmuştur. Gelir güvencesizliğini giderme ve toplumdaki riskleri bertaraf etme için başvurulmuş sosyal koruma işsizlik, yaşlılık, çocukluk, eğitim, sağlık, konut gibi birçok ihtiyacı gidermede etkindir.

Sosyal korumayı sadece ekonomik temelli değerlendirmek yerine bu ekonomik problemlerin neden olduğu demografik, sosyal, kültürel nedenleriyle ve toplumun tüm üyelerini kapsayacak şekilde birlikte ele almak önemsenmektedir. Sosyal bir hak olan sosyal korumayı devlet bu bütüncül yapıda ele almayı ihmal etmemelidir. Sosyal korumada istenen düzey yakalanabilmesi için sosyal koruma kapsamı dışında kalan ve riskler karşısında yeterince korunamayanların kapsama alınması, kapsanan risklerin çeşitliliği, niteliği insan onuruna yakışır düzeyde olmalıdır.

Sosyal koruma harcamaları sosyal adaletin sağlanması ve bu sayede zengin-fakir ayrımının ortadan kaldırılmasıyla insan onuruna yaraşır bir yaşama herkesin sahip olması fikri ile örtüşür. Anayasa sosyal güvenliği bir hak olarak kabul etmekte, sosyal güvenliği sağlayacak her türlü önlemi almayı ve gerekli örgütleri kurmayı devlete görev olarak vermektedir. Aslında hiçbir sınıflamaya gitmeden başta eğitim, sağlık ve sosyal koruma olmak üzere devletin sosyal devlet olmanın gereği olarak yaptığı tüm harcamaların hedefinde sosyal refahı artırmak ve sosyal adaleti sağlamak yatar. Sosyal devlet olmayı tanımlayan parametreler arasında sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, gelirin yeniden dağıtımı ve sosyal refah hizmetleri bulunmasına rağmen eğitim harcamalarına yeterince yer verilmemektedir.

Bunun nedeni olarak ülkemizin AB istatistikleriyle uyum açısından ESSPROS yöntemini kullanarak sosyal koruma verilerini üretmesi gösterilebilir. Çünkü OECD'nin kullandığı "Sosyal Harcamalar Veritabanı (Social Expenditure Database-SOCX) yöntemi eğitim harcamalarını da sosyal koruma harcamaları kapsamına alırken Türkiye'nin kullandığı ESSPROS yöntemi eğitim harcamalarını hesaplama dışında bırakmaktadır, bu durum da yapılacak analizler konusunda eksikliğe sebep olmaktadır.

Korumasız ve savunmasız bireylerin yaşam kalitesinin artması, yaşam koşulları düzelmesi, sağlık, psikolojik, barınma, güvenlik, ekonomik yardımların kapsamlı olması ülkenin kalkınmış ve refah seviyesinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal korumanın ülke kalkınmışlığı ve refah seviyesi ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye'de genel olarak sosyal harcamalarda bir artış gözlemlenmektedir ama bu durum her bir sosyal harcama kalemleri için söz konusu değildir. Harcama miktarı önemi bir yana ayrıca sosyal refah hizmetlerin dağıtımının geniş kapsamda olmasına dikkat gerekmektedir. Sosyal harcamaların dağılımı toplumsal refahın düzeyini göstermede göstergedir. Ülkemizde sosyal harcamaların dağılımı değerlendirildiğine harcamalarının büyük çoğunluğu emekli ve yaşlı aylıkları için yapıldığı dikkat çekmektedir. Sağlık-bakım harcamaları ve dul-yetim aylıkları diğer en büyük harcama olduğu bilindiğine göre geri kalan harcama kalemlerinin yetersiz olması Türkiye'de sosyal koruma kaynak yetersizliği olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Sosyal korumaya erişim ve kullanımda kaynak tahsisi, sosyal korumanın finansman boyutu ve iktisadi gelişme seviyesi etkili olan unsurlardır. Sosyal koruma için aktarılacak kaynak ve seviyesi ülkeler iktisadi gelişme seviyesi, sosyal ve kültürel yapısına göre şekillenir. Milli gelirden sosyal harcamalara fazla aktarma verilmesi halinde ülke ekonomisini zayıflatma, ülkenin rekabet gücünü düşürmesi, yatırım yapma düzeyini aşağıya çekmesi ile karşılanabilir. Devletin cömert sosyal refah harcamalarını devamlı hale getirmesinden ziyade gelir artırıcı politika izlemesi önerilmektedir.

4. KAYNAKLAR

- Alper, Y. (2012). Sosyal Güvenlik Reformu ve Finansmanla İlgili Beklentiler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1(1), 16.
- Alper, Y. (2015). Sosyal Güvenlik Hakkı ve Sosyal Güvenliğin Finansmanı. *VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu* (s. 197). Denizli: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Yayını.
- Arıcı, K. (2015). Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Sosyal Güvenlik Hakkı. *VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu* (s. 183). Denizli: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Yayını.
- Arpa, T., & Kolçak, M. (2017). Türkiye ve OECD Ülkelerinde Sosyal Güvenlik Harcamaları. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 652.
- Bozkaya, G. (2014). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Koruma Harcamalarının Rolü. *International Conference on Euroasian Economies*, 4.
- Danişoğlu, E. (2002). Sosyal Güvenlik Sisteminde Yenilenme İhtiyacı. *Planlama Dergisi*, 220.
- Doğan, A., & Kabayel, M. (2017). Sosyal Güvenlik ve Sosyal Güvenlik Harcamaları Üzerine Değerlendirmeler. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 218.
- DPT. (2001). Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT yayınları.

- ERD. (2010). *Social Protection for Inclusive Development, A New Perspective in EU Co-Operation with Africa*. European University Institute.
- Giddens, A. (2002). *Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği*. (M. Sözen, & S. Yücesoy, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Gökçeoğlu, Ş. (2015). İnsan Hakları Perspektifinden Sosyal Güvenlik Hakkının Anlamı ve Kapsamı. *VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu* (s. 132). Denizli: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Derneği Yayını.
- Gülcan, E. (2017). Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Yeni Sosyal Riskler ve Sosyal Koruma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 964.
- Gülmez, M. (2015). Sosyal Güvenlik Mi, Sosyal Koruma Mı ? Uluslararası Boyut Ve Evrimi Üzerine Aykırı 'İlk' Düşünceler. *VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu* (s. 78). Denizli: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Derneği Yayını.
- Güvercin, C. H. (2004). Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(2), 94.
- ILO. (2010). *World Social Security Report 2010/2011: Providing coverage in time of crises and beyond*. ILO Publications.
- Kabembo, I. M. (2015). Sahra-Altı Afrika'da Sosyal Koruma Yaklaşımlarının Karşılaştırılmalı Analizi. *Gazi Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Sosyal Yapı ve Sosyal Çalışma Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Kahrıman, A. (2014). Türkiye'de Sosyal Koruma Kapsamında Yaşlılık ve Yaşlılıkla İlgili Uygulanan Politikalar . *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 49.
- Kapar, R. (2005). *Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi*. İstanbul: Birleşik Metal-İş yayınları.
- Kapar, R. (2006). Sosyal Adalet İçin Daha Fazla Sosyal Koruma. *II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi* (s. 2). Ankara: www.disk.org.tr.
- Kapar, R. (2015). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Sosyal Koruma Tabanları Yaklaşımı. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*.
- Kapar, R. (2015). Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Sosyal Koruma Hakkının Genel Çerçevesi. *VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu* (s. 153). Denizli: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Yayını.
- Özaydın, M. M., & Metin, B. (2016). *Çalışma ve Refah*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özdemir, S. (2005). Başlangıcından Günümüze Refah Devletlerinde Sosyal Harcamaların Analizi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 154.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. İstanbul: İTO yayınları.
- Özer, E., & Balseven, H. (2015). Son Dönem Sosyal Devlet Anlayışı ve Sosyal Harcamaların Eleştirel Bir Analizi. *VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu* (s. 258). Denizli: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Derneği Yayını.
- Öztürk, Ş. (2014). Sosyal Korumada Yeni Sosyal Risk Yaklaşımı. *Sosyal Siyaset Konferansları*(66), 47.

- Solmaz, E., & Avcı, M. (2017). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Koruma Harcamaları: Avrupa Birliği Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 52.
- Şener, O. (2010). *Kamu Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Topuz, S. K. (2009). Türkiye’de Sosyal Devlet Harcamalarının Genel Eğilimi: 2001–2009 Yılları Arasında Yapılan Eğitim, Sağlık Ve Sosyal Koruma Harcamaları. *Alternatif Politika*, 1(1), 115-136.
- Tuna, O., & Yalçıntaş, N. (1999). *Sosyal Siyaset*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Türkoğlu, İ. (2013). Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 274.
- Worldbank. (2003). *The Contribution of Social Protection to the Millennium Development Goals*. World Bank Publication.
- www.aile.gov.tr.
- www.sosyalyardimlar.aile.gov.tr.
- www.tuik.gov.tr.
- Yentürk, N. (2013). Sosyal Koruma Harcaması. spm.ku.edu.tr/sunumlar/Yentürk.

TIME BEHAVIOUR OF YIELD-TO-MATURITY ON TURKISH TREASURY
BONDS BETWEEN 2000 AND 2023

T.C. HAZİNE'SİNİN İHRAÇ ETTİĞİ EUROBOND'LARA ÖDENEN FAİZ
ORANLARININ 2000-2023 YILLARI ARASINDAKİ SEYRİ

MUSTAFA TUĞAN¹, KIVANÇ DEMİR²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Ekonomi Bölümü, Makro İktisat,
<https://orcid.org/0000-0002-5575-7436>

²Lisansüstü öğrencisi, Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih,

Özet

Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın ihraç ettiği Eurobond'larına ödenen faiz oranları 2000-2023 yılları arasında büyük oynaklık göstermiştir. Öyle ki 2001 senesinde bant içinde dalgalı döviz kuru rejimine son verilmesinin ardından Eurobond faiz oranları çok yükselmiş fakat ardından uygulanan istikrar programları ile bu faiz oranları geriletilebilmiştir. 2015 sonrasında ise Hazine'nin ihraç ettiği Eurobond'lara ödenen faiz oranları yükseliş eğilimindedir. Bizler çalışmamızda T. C. Hazine'sinin ihraç ettiği Eurobond'lara ödenen faiz oranlarını diğer Yükselen Piyasa Ekonomileri'nin ihraç ettiği Eurobond'lara ödenen faiz oranları ile kıyaslıyoruz. Bu karşılaştırma sayesinde Yükselen Piyasa Ekonomileri Eurobond faiz oranlarının birlikte yükseldiği ve düştüğü dönemleri ve T. C. Hazine Eurobond'larının hangi dönemlerde diğer Yükselen Piyasa Ekonomileri Eurobond'larından ayrıştığını görüyoruz. Bu karşılaştırmalı çalışma sayesinde, 2015 sonrasında T. C. Hazine Eurobond'ları faiz oranlarının yükselmesinin, Türkiye'nin hazine borçlanmasının milli hasılaya oranının düşük bir düzeyde olmasına rağmen gerçekleştiğini saptıyoruz. Bu sonucun ortaya çıkmasında, 2015 sonrasında T. C. Hazine'sinin yabancı döviz cinsinden borçlanmasının TL cinsinden borçlanmaya göre çok daha yüksek oranda artmış olmasının payı olabilir. TL cinsinden borçlanma ivmesinin düşmesinde ise T.C. Hazine'since ihraç edilen TL cinsi varlıkların gerçekleşen reel getirisinin 2015 senesinin ardından çoğun negatife dönmüş olması önemli olabilir. Bu durum, TL cinsinden ihraç edilen Hazine tahvillerinin ihraç edildiği tarihte beklenen enflasyonun bu tahvillerin itfa tarihine kadar gerçekleşen enflasyondan düşük kaldığını ima ediyor olabilir. Bu bakımdan, 2015 sonrasında enflasyonun bu yıllarda beklenen enflasyondan daha yüksek gerçekleşmiş olmasının yatırımcıların 2015 sonrasında TL cinsinden tahvillerde çoğun negatif bir getiri elde etmiş olmasında rolü olduğunu ve bunun neticesinde 2015 sonrasında Hazine'nin TL cinsinden tahvillerine olan talebin azalmış olabileceğini vurguluyoruz.

Anahtar kelimeler: T. C. Hazine'since ihraç edilen Eurobond faizleri, Hazine borçlanmasında TL ve yabancı dövizin ağırlığı, TL tahvilleri için gerçekleşen reel getiriler

Abstract

The yield-to-maturity on Turkish Treasury Eurobonds has shown great volatility between January 2000 and May 2023. Indeed, after the collapse of the crawling peg regime in 2001, the yield-to-maturity peaked due to the concerns over the debt repayment capacity of the Turkish treasury. Following the successful stabilization program implemented after 2001, the yield-to-maturity on Turkish Treasury Eurobonds fell radically.

However, between 2015 and the middle of 2023, the yield-to-maturity has shown an increasing trend. In our study, we compare the yield-to-maturity of Turkish Treasury Eurobonds with that of Eurobonds issued by the Treasury of other Emerging Market Economies. This comparison allows us to be informed about when the yield-to-maturity on Turkish Treasury Eurobonds has differed substantially from that on Eurobonds of other Emerging Markets. Due to this comparison, we find that the former has shown an increase since 2015 *relative* to the latter. This finding occurs even though the share of the sovereign debt in Türkiye has remained low and stable after 2015. We relate the finding of the rise in the yield-to-maturity on Turkish Eurobonds to the rapid rise in the share of foreign-currency-denominated debt in Türkiye's total sovereign borrowing. This situation can be brought about by the fact that the ex-post real return on the TL-denominated bonds has been mostly negative 2015, indicating that the actual inflation between the issue and maturity dates of Turkish Treasury bonds has remained much above the expected inflation between the issue and maturity dates of these bonds. Consequently, the ex-post real interest rates on TL denominated Treasury bonds turned to be mostly negative, discouraging investors to hold these bonds between 2015 and 2023.

Keywords: Time-to-maturity on Turkish Treasury bonds, share of TL-denominated and foreign-exchange-denominated assets in Turkish Treasury borrowing, ex-post interest yields on Turkish Treasury bonds

INVESTIGATION OF THE CONCEPT THAT THE BASIS OF THE TURKISH
SOCIETY IS FAMILY ACCORDING TO THE SOCIAL STATE UNDERSTANDING:
FAMILY-FRIENDLY CONSTITUTIONAL APPROACH FOR THE EARLY PERIOD
AFTER BIRTH

TÜRK TOPLUMUNUN TEMELİ AİLEDİR KAVRAMININ SOSYAL DEVLET
ANLAYIŞINA GÖRE İNCELENMESİ: DOĞUM SONRASINDAKİ ERKEN DÖNEM
İÇİN AİLE DOSTU ANAYASACILIK YAKLAŞIMI

ÖMER SARIASLAN¹

¹ Öğretim Görevlisi, Kafkas Üniversitesi, Anayasa Hukuku,

ORC-ID: 0000-0003-2727-9374

Özet

Aile, “Türk toplumunun temeli kabul edilmektedir”. Aile kurumunun desteklenmesi ve güçlendirilmesi amacıyla Anayasa’nın 41. maddesi hüküm altına alınmıştır. Fakat ilgili hükümden tek başına aileyi, anne ve çocuğu kapsayan uygulanabilir bir norm çıkarılamamaktadır. Politika üreticilerinin yasal düzenlemelerle bu boşluğu doldurmasında belirsiz bir takdir hakları bulunmaktadır. Çalışma hayatındaki gelişme ve değişimlerle birlikte ücretli izin, çocuk bakım merkezleri ve erken çocukluk eğitimi konuları Türkiye’nin aile dostu politikalar üretmesi gerektiği bir alan haline gelmiştir. Aile dostu Anayasal hükümlerle, kişinin maddi ve manevi bütünlüğü, çocuğun üstün yararı ve Türkiye’nin sosyal devlet yönünü birleştiren bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Doğum sonrası süreçte karşılaşılan fizyolojik ve mental değişiklikler, kişinin sağlık açısından tam bir iyilik içerisinde bulunma hakkı, ailenin yaşayacağı istihdam ve kariyer değişimleri, erken çocukluk eğitimi, kişiyi önemseyen devletin pozitif edimlerini gerekli kılmaktadır. Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinin aile dostu politikalarının incelendiği bir UNICEF araştırmasında Türkiye’nin aile dostu ülkeler arasında bulunmadığı görüldüğünden, var olan mevzuatta hukuki belirsizlikler ve işçi anne-memur anne gibi ayrımlar tespit edildiğinden, çalışmamızda 0-3 yaş aralığındaki çocuklar ve ebeveynlerinin ihtiyaç duyduğu desteği doğum sonrası dönem açısından değerlendirmeyi amaçlamaktayız. Çocuğun anne rahmine düştüğü anda başlayan kişiliğini koruyup geliştirme hakkı her zaman kıymetlidir. “0-3 yaş aralığındaki çocuğun birey olma adına gelişiminin önemli bir kısmını bu aşamada tamamlaması karşısında”, aile dostu politikalara erken dönemde ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmamızda, aile dostu anayasal hükümlere yer veren ülkelerden örneklere yer vererek; anneyi ve çocuğu koruyucu, aileyi destekleyici ve geliştirici, doğumla başlayan yeni süreç karşısında aileyi sosyal ve ekonomik yönlerden dengeleyici düzenlemelerin neler olduğu, “aile kavramının önemi” lafzı haricinde, aileler için hukuki güvence sağlamayan ebeveynlerin ve çocuğun doğum sonrasındaki erken dönem haklarını inceleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: Aile, iş hayatı, sosyal devlet, mali destek ve güvence, okul öncesi eğitim.

Abstract

The family “is considered the basis of Turkish society”. Article 41 of the Constitution has been brought under the rule in order to support and strengthen the family institution. However, a viable norm covering the family, mother and child alone cannot be inferred from the relevant provision. Policymakers have indefinite discretion in filling this gap with legal regulations.

With the developments and changes in working life, paid leave, child care centres and early childhood education have become an area where Turkey should produce family-friendly policies. With family-friendly constitutional judgements, an approach that combines the material and moral integrity of the person, the superior benefit of the child and the social state aspect of Turkey is needed. The physiological and mental changes encountered in the postpartum process, the right to be in a full well-being in terms of health, the employment and career changes that the family will experience, early childhood education, and the positive actions of the state that cares about the person are necessary. In a UNICEF study in which the family-friendly policies of the European Union and OECD countries are examined, since it is seen that Turkey is not among family-friendly countries, legal uncertainties and distinctions such as worker mother-officer mother are determined in the existing legislation, we aim to evaluate the support needed by children between the ages of 0-3 and their parents in terms of the postpartum period. The right of the child to protect and develop his personality, which begins as soon as he falls into the mother's womb, is always valuable. "In the face of the fact that the child between the ages of 0-3 completes a significant part of his development in order to become an individual at this stage", family-friendly policies are needed in the early period. In our study, by including examples from countries that include family-friendly constitutional provisions; we will examine the early post-birth rights of parents and the child who do not provide legal guarantee for families, except for the phrase "the importance of the concept of family", what are the regulations that protect the mother and child, support and improve the family, and balance the family in social and economic aspects in the face of the new process that starts with birth.

Keywords: Family, business life, social state, financial support and security, preschool education.

1. GİRİŞ

Aile, toplumun özüdür. Örgütlenme önce aileden başlamaktadır. Aile; anne, baba ve çocuklar arasındaki düzendir. Farklı aile modelleri vardır. Karı-kocanın yer aldığı aile dar anlamda ailedir. Soyadı da esasen kurulan ailenin ismidir. Çocuklar kan hısımlığı yoluyla aileye bağlanmaktadır. Evlenmeden kadın ve erkeğin aile yaşantısı olabilir, bu yöntemde doğan çocukları koruyucu hükümler getirilmiştir. Hukuken hak ve sorumlulukların tam anlamıyla ortaya çıkması, Türk Medeni Kanunu'nun benimsemiş olduğu resmi nikâh işlemiyedir (Cansel, 1970: 11-14).

Aile kavramı, Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) konusudur. TMK'da; anne, baba ve çocuk ailenin huzur ve bütünlüğünün gerekleri yönünde hareket etmekle yükümlüdür. Aile malları, aile meclisi, aile başkanı, aile yurdu, aile konutu gibi hükümler bulunmaktadır. Bilinen tabirle çekirdek-geniş aile yapılarına TMK'da yer verilmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde de aile, "evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik" şeklinde tanımlanmaktadır.

Liberal devlet modelinde medeni kanunlar ailenin nasıl kurulacağını, sona ereceğini, sorumlulukları belirleyen bir düzeni sağlamakta, kurumsallaşma dışında aile kurumuna karışmamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ailenin karşılaşacağı "yaşlılık, hastalık, işsizlik ve sakatlık" durumlarına karşı "karışmama ve kaçınma" ilkeleri yeterli görülmemiştir. Çocukların her yönden daha iyi yetişmelerini sağlayacak edimlere yer vermeye başlanmıştır. Aile, Medeni Kanun'da belirtilen biçimsel yönünün ötesinde sosyal devletin araçlarıyla haklarla donatılan Anayasal bir kuruluş haline dönüşmüştür (Cansel, 1970: 16-18).

Aile, Anayasa'nın 41. maddesinde sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler içerisinde "ailenin korunması ve çocuk hakları" başlığında düzenlenmektedir. Aile kurumu, "Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar" şeklinde hüküm altına alınmaktadır. Anayasanın ihtiva ettiği maddeden ulusal aile dostu bir politika, doğrudan uygulanabilir bir norm ortaya çıkmamaktadır. Aile dostu yaklaşım, yani sosyal devletin gereği; ailenin refahı, huzur ve sükûnuna yönelik devletin görev ve sorumluluklarını tam anlamıyla belirleyecek olumlu edimleri normlaştırma adına yasama organı kanun üretmelidir (Yolcu, 2023: 314-315).

Anayasa'da yer almasa da Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde aile, analık, çocuk; doğum öncesi ve doğum sonrası güvencelere yer veren belgeler vardır. Çocuğu koruyan hükümler, iş ve aile hayatı arasında uyumu sağlamaya yönelik sözleşmeler ve tavsiye kararları, insan hakları kapsamındadır. Kısaca bu belgelere değinmek istiyoruz.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre, çocuğun doğum öncesi ve doğum sonrası yasal korunmaya ihtiyacı vardır. Çocukların tıbbi bakım hizmetlerinden faydalanmaları için anneye doğum süreçlerinde bakım hizmeti sunulmalıdır (md. 24). Her çocuk, anne sütü ile beslenmenin yararlarını elde etmelidir. Ayrıca çalışan ebeveynlerin ve çocuklarının "çocuk bakım hizmet ve tesislerinden" yararlanması adına gerekli önlemler devletler tarafından alınmalıdır (md. 18). BM'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 10. maddesi, ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunmasını hüküm altına almaktadır. Toplumun "doğal" ve "temel" birimi aile kabul edilmektedir. Bu Sözleşme'ye göre, annelere doğum öncesi ve sonrası özel koruma evreleri oluşturulup, "*çalışan annelere bu dönem için ücretli izin veya yeterli sosyal güvencilerden yararlanabilecekleri bir izin verilir*". Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi herkesin özel ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkını hüküm altına almaktadır. AİHS'nin 12. maddesinde de evlenme hakkı düzenlenmektedir. Son olarak, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde ailenin, toplum ve devlet tarafından korunacağı hüküm altına alınmaktadır. Evlilik içinde ve "evlilik dışında doğmuş çocuk" şeklinde bir ayrıma ve çocuklara sosyal güvence farklılığına izin verilmemektedir.

2. OECD ÜLKELERİNİN ULUSAL AİLE DOSTU POLİTİKASI

Sosyal ve ekonomik haklar, takdir hakkı söylemiyle bütünleşen devletlerin ekonomik güçleri ölçüsünde yerine getirilmesi gereken haklar olarak kabul edilmekte, bu kabullenme sonrasında da sosyal hakları hayata geçirecek olumlu edimden kaçınıldığı sıklıkla bilinen olumsuz bir durumdur (Eren, 2022: 441). Bu çalışmadaki düşüncemiz aileyi korumak adına doğumu ve sonrasında destekleyici adımlar atmak, hukuken herkes eşittir yaklaşımının ötesine geçmektir (Eren, 2022: 446-448). OECD ülkelerinin diğer ülkelere göre asgari ekonomik standardın üstünde mali güce kavuştuğu kabul edilmektedir. Aşağıda inceleyeceğimiz rapor, aile kurumuna yol göstericisidir. Ayrıca aile dostu bakış açısının gelirle bağlantısının olup olmadığını ortaya çıkarma adına raporun verilerinin önemli olduğunu düşünmekteyiz.

2.1. UNICEF'in OECD Ülkelerine Yönelik Ulusal Aile Dostu Politika Raporu ve Önerileri

2019 yılındaki bir çalışmada yüksek ve orta gelirli 41 ülkenin verileri üzerinden aile dostu politika değerlendirmesi yapılmıştı. Çalışmada, "dünyanın zengin ülkeleri aile dostu mu dur?" sorusuna yanıt aranmıştı. Aile dostu politika vurgusundaki ana hedef çocukların yaşamlarına iyi bir başlangıç yapmaları, anne-babaların sorumluluklarını dengelemelerinde onlara yardım etmektir. Aile dostu politikalar, "ücretli ebeveyn izni, emzirme desteği, çocuk bakım merkezleri/desteği ve okul öncesi eğitim" uygulamalarını kapsamaktadır (UNICEF, 2019: 3).

Kadınların artan oranda iş hayatına dahil olmaları, çalışan annelerin çocuklarına çalışma saatlerinde bakılmasında nasıl bir yöntem izlenebileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF anne sütüne değinmektedir. Yüksek gelirli ülkelerin emzirme oranı düşüktür. Çalışan annelerin çocuklarını emzirmesi için işyerinde emzirme izni (mola) verilmesini hak olarak düzenlemeyen ülkeler de vardır. Bunlar, Avustralya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Malta ve Birleşik Krallık'tır. Çocuğun ilk yılında en yüksek emzirme oranı Asya kıtasındadır. Norveç'in %70'lik emzirme oranı Avrupa ülkeleri için istisna teşkil etmektedir. Çocuğun bakımı ve gözetimi sadece beslenme değildir. Hem anne hem baba için izin modülleri, çocukluk eğitimi ve bakımı hususlarında düzenleme yapmak gerekmektedir (UNICEF, 2019: 4, 13). Bunlar, çocukların bakımına kayıtlı olduğu üç yaş altı evre, üç ve üstü zorunlu okul yaşı, eğitim merkezleri, çocuğa bakıcı tarafından bakımın sağlandığı kamu veya özel kuruluşlardır (UNICEF, 2019: 5).

Yukarıdaki genel bilgilerden sonra rapordaki diğer sonuçlara da değinmek istiyoruz. Ebeveynlere gerçek gelirleri üzerinden ücretli izin ve çocuk bakım merkezi imkanı sunan İsveç, Norveç ve İzlanda "ulusal aile dostu politikalarda" ilk üç sırayı paylaşmaktadır. OECD ülkeleri arasında ücretli izin sağlamayan tek ülke ABD'dir. Çek Cumhuriyeti 53, Polonya 42, Slovakya 54 hafta güçlü ücretli izin hakkı sağlasa da erken çocukluk eğitimi açısından daha aşağı sıralarda yer almaktadır. Türkiye'nin aile dostu politika sıralaması OECD ülkeleri içinde sondan beşincidir (UNICEF, 2019: 6-7).

OECD ülkelerinde hem ücretli izin süresi hem maaş yönünden farklı kurallar bulunmaktadır. Doğum öncesi maaşını ödemeye devam edenler, kademeli bir sistem getirenler, herkese sabit ücret, maaşın %70 gibi politikalar tercih edilmiştir. Estonya, 85 hafta tam ücretli izin hakkı tanımaktadır. Macaristan'daki izin 72 haftaya kadar sürebilmektedir. Asgari 10 haftadan daha az süre getiren ülkeler Avustralya, İrlanda, Yeni Zelanda ve İsviçre'dir (UNICEF, 2019: 8).

Çalışmadaki başka bir değerlendirme başlığı babalara getirilen izin hakkıdır. 41 ülkenin 32'sinde babalar için "yedek ücretli izin, babalık izni, ebeveyn izni" hüküm altına alınmaktadır. Babalık izninde Japonya açık ara öndedir. Babalara 30 haftaya kadar ücretli izin imkânı tanınmaktadır. Babalık izni genel kabulde kısa bir süredir. Güney Kore, Japonya ve İzlanda doğum izinlerinin 1/3'ünü babalara ayırmıştır. Toplam izin süresi içerisinde %55 anne %45 baba oranıyla babalara verilen izin hakkında Japonya birincidir. Türkiye'nin toplam izin süresi içerisinde baba için ayırdığı oran %10'dur (UNICEF, 2019: 10).

Son olarak bakım merkezleri. Çocuklar ilk eğitimlerini çocuk bakım merkezinde deneyimlemektedir. Merkezin kalitesi, çocuğa değerli sosyal öğrenme imkânı sunarak ebeveynlerin işleri ve hayatları arasında denge kurmasını sağlamaktadır. Annelere tanınan izin süresi hakkı, çocuğun merkeze başlama yaşını ve kalacağı süreyi doğrudan etkilemektedir. İzin süresi yönünden aile dostu politika üretmemiş ülkelerin üç yaşın altındaki çocukları yoğun oranda bu merkezlere gitmektedir. Erken çocukluk eğitiminde ülkeler arasındaki oran oldukça farklıdır. Bunun sebebi; kültürel değerler, ebeveyn tercihleri, aile üyeleri içerisinde resmi olmayan bakımdır (UNICEF, 2019: 15-16).

Aile dostu politikalar çok yönlüdür. Zengin ülkeler aile dostu değildir. Aile dostu kabul edilen ülkelerin de bazı politikalarını değiştirmesi istenilmektedir. Ülkelerin politikalarını nasıl geliştirebileceği sorusuna verilen yanıtta, "öncelikle ücretli izin hakkı süresini artırmak" önerilmektedir. İkinci olarak, babaların karşılaştığı, yani çocuğun bakımını yürütmek adına onlar için de izin hakkının genişletilmesi, engellerinin kaldırılması savunulmaktadır. Üçüncüsü, çocukların kişisel ve ailevi durumuna bakılmaksızın; "kaliteli, yaşlarına uygun, makul fiyatlı çocuk bakım merkezlerine erişim" olanağı sağlanmasıdır. Son yanıtta göre de, annelerin emzirmelerini destekleyici emzirme molaları düzenlenmelidir (UNICEF, 2019: 18).

2.2. Ulusal Aile Dostu Politikalarda Türkiye'nin Normatif Durumu

Anayasa'nın 12. maddesinde temel hak ve hürriyetlerin kişinin ailesine karşı ödevlerini ihtiva ettiği, Anayasa'nın 20. maddesinde de aile hayatına saygı hakkı yer almaktadır. Anayasa'nın 41. maddesi, "ailenin korunması ve çocuk hakları"dır. Türkiye'nin ulusal aile dostu politika hedefinde yasama ve yürütme organlarını harekete geçirecek Türkiye'nin sosyal devlet yönü (md 2), devletin görevleri içerisinde sayılan "insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak" (md 5) hükümleri anayasal sınırları belirlemektedir.

Aileyi korumak, güçlendirmek, iş ve aile hayatı arasındaki uyumu sağlayacak öneriler oluşturmak, Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkındaki 1 sayılı CBK'nın 30. maddesi'nin b fıkrasında Sosyal Politika Kurulu'nun görevleri içerisinde sayılmıştır. Türkiye'de isminde "aile" ifadesinin yer aldığı bir bakanlık bulunmaktadır. Anayasa'nın 41. maddesinden sorumlu teşkilattır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın temel görevlerinden birisi ailenin bütünlüğü koruyucu ve refahını artırıcı adımlar atmak, çocukların sağlıklı gelişimlerini sağlamaktır (1 sayılı CBK, md. 65).

Türkiye'de kanun düzeyinde yaptığımız doğum sonrası izin araştırmamızda memur-işçi ayrımını tespit ettik. İzinleri mevzuat boyutuyla ele alacağız, Devlet Memurları Kanunu ve İş Kanunu hükümlerine değineceğiz.

14.07.1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun (DMK) mazeret izni başlıklı 104. maddesi analık izni ve süt iznini düzenlemektedir. 104/A'ya göre, memur annelere 16 hafta analık izni verilmektedir. İzin süresi 8-8 şeklinde doğum öncesinde ve doğum sonrasında ikiye ayrılmakta, sağlık raporuyla belgelemek şartıyla doğum öncesi 3 haftaya kadar kurumunda çalışan annenin doğum öncesi 5 haftası doğum sonrası analık iznine eklenebilmektedir. Memur babaların 10 günlük babalık izni hakkı vardır. 104/D, süt iznidir. Analık izni bittikten sonra saatini ve gününü annenin belirlediği şekilde birinci altı ayda günde 3 saat, devam eden altı ayda günde 1,5 saat süt izni hakkı tanınmaktadır. Anne memur, süt izni kullanmak yerine (104/F) ilk doğumda 2 ay, ikinci doğumda 4 ay, sonrakilerde 6 ay günlük çalışma süresinin yarısı kadar çalışmayı da tercih edebilir.

Yasa koyucunun 11/10/2011 tarihli ve 666 sayılı KHK'nın 5 inci maddesiyle mazeret izin döneminde yapılacak ödemeler yönünden kesintiye gittiği görülmektedir. Filli çalışmaya dayalı ödemeleri, "mazeret izninde mali haklar ve sosyal yardımlardan çıkarmaktadır" (104/G). Örneğin: doğum izninde bir akademisyen annenin geliştirme ödeneği kesilmektedir.

Aylıksız izin, DMK'nın 108. maddesinin B) fıkrasında hüküm altına alınmaktadır. Hüküm, "doğum yapan memura, 104 üncü madde uyarınca verilen doğum sonrası analık izni süresinin veya aynı maddenin (F) fıkrası uyarınca verilen izin süresinin bitiminden; eşi doğum yapan memura ise, doğum tarihinden itibaren istekleri üzerine yirmi dört aya kadar aylıksız izin verilir" şeklindedir.

DMK'ya 29.10.2016 tarih ve 6663 sayılı Kanun'un 10. maddesiyle eklenerek DMK'da "ek madde 43" haline gelen düzenleme, "**doğum sonrası yarı zamanlı çalışmayı**" Türk sistemine getirmektedir. Doğum yapan memur analık izninin bitimi veya 104/F'deki süreleri geçirmek kaydıyla süt izni verilmeksizin, aynı çocuk için bir kez yararlanmak kaydıyla zorunlu ilköğretim çağını takip eden aybaşına kadarki dönemde haftalık çalışma saatlerinin normal süresinin yarısı kadar çalışmak isteyebilir. Kurumu tarafından çalışma süresi belirlenecektir. Babalar da babalık izninin bitiminde bu madde kapsamında talepte bulunabilir. Annenin ve babanın yarı zamanlı çalıştığı dönem maaşı, kıdemi, derece ve tüm özlük hakları yarı çalışma şeklinde hesaplanacaktır.

22.05.2003 tarih ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun (İK) 74. maddesinde doğum öncesi ve doğum sonrası izinler düzenlenmektedir. Memur anneler gibi işçi anneler için de analık izni 8-8 toplam 16 hafta düzenlenmektedir. Hamile kadın işçi, hekim raporuyla belgelediğinde ücretinde indirim yapılmaksızın daha hafif bir işte çalıştırılır. İşçi anneye hamilelik kontrollerinde ücretli izin verilir. Kadın işçilere bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için gününü kendilerinin belirlediği günlük 1.5 saat emzirme izni tanınmaktadır. Analık izninin bitiminden sonra kadın işçi 6 ay ücretsiz izin kullanabilir.

İK'nın 13. maddesi "kısmi süreli ve tam süreli iş sözleşmesi" başlığına **2016 yılında eklenen maddeyle yarı zamanlı çalışma hükmü getirilmiştir.** Hüküm, "bu kanunun 74 üncü maddesinde öngörülen izinlerin bitiminden sonra mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar bu maddeye göre ebeveynlerden biri kısmi süreli çalışma talebinde bulunabilir. Bu talep işveren tarafından karşılanır ve geçerli fesih nedeni sayılmaz. Bu fıkra kapsamında kısmi süreli çalışmaya başlayan işçi, aynı çocuk için bir daha bu haktan faydalanmamak üzere tam zamanlı çalışmaya dönebilir. Kısmi süreli çalışmaya geçen işçinin tam zamanlı çalışmaya başlaması durumunda yerine işe alınan işçinin iş sözleşmesi kendiliğinden sona erer. Bu haktan faydalanmak veya tam zamanlı çalışmaya geri dönmek isteyen işçi işverene bunu en az bir ay önce yazılı olarak bildirir. Ebeveynlerden birinin çalışmaması hâlinde, çalışan eş kısmi süreli çalışma talebinde bulunamaz" şeklindedir.

Devlet Memurları Kanunu ve İş Kanunu'nun; analık izni, süt izni, ücretsiz izin, yarı çalışma iznine yer verdiği görülmektedir. Memur anne-işçi anne, izin ve destekler yönünden karşılaştırıldığında, doğum öncesi ve doğum sonrası izin ve haklar açısından sadece "analık izni" aynı seviyede güvence sağlamaktadır. Diğer tüm izinler yönünden farklı süre ve güvencelere tabidirler. DMK'daki mevcut düzenleme aile dostu ulusal politikalar incelemesinde ortalamanın atında, iş hayatı ve aile hayatı arasında denge kuramayacak yetersizlikte hükümlerdir. İşçi annenin durumu çok daha kötüdür. Mevcut tabloda İş Kanunu nezdinde babaların hakkından bahsetmeye gerek yoktur. Ailenin ve çocuğun ihtiyacı işçi anne-memur anneye göre değişmemektedir. Farklı düzenlemenin bizce makul bir gerekçesi yoktur.

3. SOSYAL DEVLET VE AİLE

Sosyal devletin koruyucu fonksiyonunda öncelikle çalışma gücü/çalışan hakları akla gelmektedir. Ailenin korunması ve desteklenmesi, devletin pozitif edimlerini yerine getirmesi, klasik çalışma gücü yöntemlerini aşan yaklaşımları içermektedir. Ailenin desteklenmesi ayrı bir koruma başlığıdır. Sosyal devlet, ailenin korunmasını anayasa ve kanun düzeyinde tedbirler almayı ve uygulamayı gerektirmektedir. Sosyal devletin amacı gereği, aile anayasal düzende himaye edilmektedir. Evlenme yönünde getirilen hükümler ahlak ve sağlık konularında ilk adım koruma örnekleridir. İkinci adımlar, analığın korunması, çalışan annelerin desteklenmesi ve doğum yardımları şeklindeki pozitif yükümlülüklerdir (Azrak, 1961: 212-215).

"Çocuk haklarının korunması, aile içerisinde çocukların haklarının korunması ve ailenin korunması" geleceğe yönelik bir adım olduğundan Anayasa'nın 41. maddesi aileye yönelik hüküm getirmektedir. Bugünün küçüğü çocukların yarının ülke yöneticisi/karar alıcıları olacağı gerçeği, devletin sosyal haklar sahasında müdahalesinin başlıca dayanaklarından birisidir (Eren, 2022: 430-431). Anayasa'ya Çocuk Hakları Sözleşmesindeki haklar listesinin eklenmesi bu minvalde önerilmektedir. Dolaylı etki sağlayan yorumlanmaya muhtaç kurallar yerine çocukların haklarını güçlendiren, belirli hale getiren kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Devletin müdahalesindeki vurgumuzla, ailenin ödevlerini devletin üstlenmesi veya aileye el konulması şeklinde bir yaklaşımı savunmamaktayız. Müdahale, aileyi koruma ve desteklemeye yönelik olmalıdır (Gören, 1998: 170-173).

Çalışmamızdaki düşüncemiz çocuk sahibi olan ebeveynlerin çocuklarını sağlıklı yetiştirebilmeleri, bu sürecin aile adına mutlulukla geçmesi, ekonomik kaygıların ve iş hayatındaki çatışmaların engellendiği/önlendiği etkili alternatiflerin anne-baba-çocuk için devlet tarafından ortaya konulmasıdır (Yolcu, 2023: 57-70).

3.1. Ulusal Aile Dostu Politikalarda Karşılaştırmalı Anayasa Örnekleri

Türkiye'nin ulusal aile dostu politikalarının normatif durumunu incelediğimiz başlıkta Türkiye'nin eksikliklerine değindik. İki yüze yakın ülke Anayasasında aile kavramına ilişkin en azından lafzi hükümler bulunmaktadır. Aileye yönelik temel düzenlemeler, "ailenin toplumun-ulusun temeli olduğu, devletin aileyi koruma görevi, ailenin desteklenmesi, özel ve aile hayatına saygı" şeklindedir.

Konumuza yönelik yani kamu maliyesine ekonomik yük getirecek aileyi destekleyici hükümler: "aile, analık, anne ve çocuğa verilecek destekler, sosyal güvence" başlıklarında toplanmaktadır. Eğitim hakkı kapsamında okul öncesi eğitimi kamusal zorunlu eğitim olarak sağlayıcı hükümler de anayasalarda yer almaktadır. Ailenin desteklenmesi ve korunması düzenlemesinde tek yöntem ikinci kuşak haklar sınıflandırmasında sosyal ve ekonomik haklar içerisinde düzenleme biçimi değildir. Çocuk hakları, gebelik, doğum ve erken çocukluk başlıklarında maddi ve manevi yardımları içeren maddeler birinci kuşak haklar sınıflandırmasında kişinin hakları içerisinde de düzenlenmektedir.

1919 tarihli Alman Anayasası, sosyal haklara yönelik hükümleriyle önemli bir anayasal süreç başlatmıştır (Yolcu, 2023: 38-39). Bundan dolayı öncelikle 1919 tarihli Alman Anayasasındaki aile dostu hükümleri incelemek istiyoruz. Anayasa'nın 119. maddesinde, evliliğin anayasanın özel korumasında olduğu düzenlemesine yer verilmiştir. Ailenin, her iki cinsiyetin eşit haklarına dayandığı. Aile hayatının, ulusun korunması ve ulusun çoğalmasının temeli olduğuna değinilmiştir. Çok çocuklu ailelerin mali yardım hakkı da vaaz edilen hükümler içerisinde yer almaktadır.

Yaptığımız tarama sonucunda aile dostu anayasal hükümleri üç kategoriye ayırdık; **aile-çocuk-analık için koruyucu hükümler getiren, ücretli izin hakkını düzenleyen ülke örnekleri:** Cezayir (46), Angola, Slovakya (41), Çek Cumhuriyeti (32), Belçika (22), Avustralya (51), Gana (27), Norveç (104), İtalya (31), Brezilya, Macaristan, Arnavutluk (54), Küba, Hırvatistan (62), Yunanistan (21), Estonya (28), Finlandiya (19), Ukrayna (51) ve Polonya (16). **Aileye sosyal güvenlik desteği veren ülke örnekleri:** Arjantin (14), Cezayir (74), Angola, Slovakya (41), Çek Cumhuriyeti (32), Gana (27), Malezya (74), Brezilya, Küba, Arnavutluk (54), İsveç ve Kuveyt (9). **Hamilelikte iş güvencesi sağlayan/ayrımcılık yasağı hükümleri:** Bahreyn (149), Angola, Brezilya, Arnavutluk (54), Macaristan.

Aile dostu politikaları anayasal düzeyde karşılaştırdığımız bu başlıkta, anayasal hükümler yönünden öngörü oluşturması için bazı örnekler vermek istiyoruz. Kanada, doğmamış çocukların yaşam hakkı korunmalıdır (48). Bulgaristan, eşlerin evlilik ve ailede eşit hakları vardır (46). Program hüküm olarak Fransa'yı örnek gösterebiliriz. 1946 tarihli Fransa Anayasası'nın önsözünde çocuklar ve annelerin sağlıkları, maddi güvenlikleri, dinlenmelerinin garanti edileceği yazmaktadır. Birçok devlet anayasasında evlilik dışında doğan çocukları koruyucu hükümlerin de getirildiği görülmektedir. Çin, şehit ailesi yakınlarına ayrıcalık getirmektedir (45). Meksika, devlet karar ve işlemlerinde çocuğun üstün yararı ilkesini gözeterek hareket edecektir (4). Mısır, altı yaşına kadar her çocuk erken dönem eğitim alma hakkına sahiptir (80).

Aile dostu politika üreten ülkeler içerisinde en kapsamlı hükümler Brezilya ve Macaristan anayasalarında yer almaktadır. Sırasıyla bu ülke anayasalarını işleyeceğiz. Brezilya Anayasası, sosyal hükümleri ve geniş kapsamlı maddeleriyle bilinen bir anayasadır.

Brezilya Anayasası'nın 203. maddesinde analığın, ailenin ve çocuğun korunması için sigorta primine bakılmaksızın destek olunacağı hükmüyle ileri seviye bir politika üretilmiştir. Kadına gebeliği döneminde koruyucu çalışma koşulları getirilmektedir (md. 41). Anayasa'nın 5. maddesinde kadın mahkumların emzirme döneminde çocuklarıyla kalmalarının sağlanmasına yer verilmektedir. Doğum sonrasında 5 yaşına kadar çocuklara ve bakmakla sorumlu olan kişilere kreş veya okul öncesi eğitim kurumlarında ücretsiz yardım verilmektedir (md. 7). Çocuğu korumanın ailenin, toplumun ve devletin görevi olduğu, çocukların istismarının en ağır şekilde cezalandırılacağı da Brezilya Anayasasında yazılıdır (md. 227).

Macaristan Anayasası'na göre, evlilik kurumu kadın ve erkeğin gönüllü kararıyla kurdukları bir birliktir. Aile, ulusun varlığının temelidir. Devlet, aileyi koruyacaktır. Aile bağları; evlilik, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Çocuk sahibi olma kararlığını Macaristan teşvik etmektedir. Ailenin korunması için temel bir kanun düzenlenecektir (önsöz, temel hükümler L-P, 6, 15).

Türkiye'nin Macaristan ve Brezilya'nın anayasal yaklaşımını benimsemesini, mevcut anayasada değişiklik yapmayı beklemeden sosyal devlet ilkesiyle kanun koyucunun aile dostu kapsayıcı bir temel kanun çıkarmasını önermekteyiz. Her şeyin kanunla çözüleceğini iddia etmiyoruz. Uygulamayı göz ardı etmemekteyiz. Başlangıç sağlamak adına, devletin temel görevini normatif boyutta yerine getirecek, anne-baba ve çocuğun aile dostu ulusal politika ihtiyacı ve toplumsal yaşantıdaki değişimi/dönüşümü karşılayacak temel kanun çıkartılmalıdır (Dönmezer, 1957: 429).

3.2. Aile Hayatı ve İş Hayatı Arasında Denge Arayışları

Türkiye'nin nüfusu 2022 sonu itibarıyla 85 milyon 279 bin 553'tür. Nüfusun % 26.5'i çocuktur. Çocuk nüfusu 1970 yılında zirveyi gördü. 1970 yılında Türkiye'nin % 48.5'i çocuktur. 2022 verilerinde çocuk nüfusu içerisinde 0-4 yaş arasındaki çocuk sayısı tüm çocukların % 28.3'üdür. 5 yaş net okullaşma oranı % 81.6 olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 18.04.2023/49674). Türkiye'de doğurganlık hızı 2022 yılında 1.62 olmuştur. Nüfusun kendisini yenilemesi için gerekli oran 2.10'un altında kalmıştır (TÜİK, 15.05.2023/49673). TÜİK verilerinde 25 yaş ve üstü kadınların % 86.7'sinin en az bir eğitim düzeyini tamamladığı görülmektedir. Eğitim düzeyinin artması kadın istihdamını artırmaktadır. Yükseköğretim mezunu kadınların % 68.8'i istihdam edilmiştir. Tüm istihdam içerisinde kadın nüfusunun oranı % 34.5'tir. 2022 yılındaki veriye göre 3 yaş altında çocuğu olan 25-49 yaş aralığındaki kadınların istihdam oranı % 28'dir. Kadınlar en çok hizmet sektöründe çalışmaktadır. Yalnız yaşayan fert sayısı 2023 yılında % 19.7'dir. Türkiye'de geniş aile azalmaktadır, hane halkı 3.14 kişiyle ifade edilmektedir (TÜİK, 15.05.2024/53784).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Anayasa'nın 41. maddesindeki ilgili bakanlık olarak kurulmuştur. Bakanlığın tarihçesi de aile konusuna Türkiye'de ne düzeyde önem verildiğini bizlere göstermektedir. Erken dönemde sosyal hizmet alanında faaliyet gösteren kurumlar vardı. 1989 yılında Başbakanlığa bağlı KHK ile "Aile Araştırma Kurumu", 2004'de "Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü", 2011 yılında bu alandaki kurumları KHK ile birleştirerek "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı". 2018 yılındaki KHK ile "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı", 2021 yılındaki CBK ile "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" son haline dönüşmüştür.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın 2023-2028 eylem planında, geçmiş faaliyetlerinde olduğu gibi gelecekte de sosyal hizmet yönüne ağırlık vermek istediği anlaşılmaktadır. Aile açısından daha kapsamlı politika üretebilmek adına "aile" kavramı üzerine de yoğunluk sağlanmalıdır. Aile konusunda ulusu bekleyen ciddi meseleler vardır.

Yukarıda TÜİK verilerine yer verdik. Bunun yanında Göç İdaresinin 2023 yılı verilerine göre 3.5 milyon geçici koruma altındaki Suriyelinin % 47'si çocuktur. Okul öncesi eğitim diğer bir meseledir. Türkiye’de okul öncesi eğitim zorunlu değildir. Annesi ve babası çalışan çocukların kreş veya gündüz bakım merkezlerine gitme zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Arslan, 2012: 106, 111), bu durum tüm yönleriyle takip edilmelidir. Okul öncesi eğitim sadece özel eğitime ihtiyacı olan çocuklar için zorunludur. Okul öncesi eğitimin tüm çocuklara zorunlu hale getirilmesinden önce, ailelere kamusal boyutta alan yaratılmalı, çocuk bakım ve eğitimi profesyonel kişilerce verilmeli, çocukların erken yaşta dahil oldukları kurumları denetleme görevini devlet tam olarak sağlamalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği tarafından ortaklaşa finanse edilen ve Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından yürütülen “Evde Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (NANNY), Eğitimli Çocuk Bakıcılarının Teşviki Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (EDU-CARE), Kurumsal Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (INST-CARE)” 2023 final politika belgesiyle tamamlanmıştır. Bu projeler medya tarafından da ilgiyle takip edilmiş, haberler yapılmıştır. Hatta pilot illerdeki uygulamalar sürekli ulusal bir mali destek gibi de algılanmıştır. “Evde Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (NANNY)” 2015 yılında ilk proje olarak başlamış, 2017 yılına kadar süren projede 49.6 milyon Avro ile 5500 anne ve çocuk bakıcısı desteklenmiştir. Projelerin final belgesinde; çocuk bakımında çağa yakışan alternatif yöntemlerin benimsenmesi, günümüzün gerçeği çocuk bakım ekonomisinde sosyal güvenceli eğitimli kadın bakıcılık uygulamasının teşviki, aile refahını artırıcı kamusal destekler, ebeveynlerin izin haklarının geliştirilmesi önerilerine yer verilmektedir.

1997 tarihli Başbakanlık “Aile Araştırma Kurumu” tarafından yayımlanan Kemal Çakmaklı’nın “Çalışan Annenin Kılavuzu” isimli eserinin dokuzuncu sayfasındaki sorulara aradan geçen yıllara rağmen aile dostu bir yaklaşımı ortaya koyarak yeterli cevaplar verilememiştir. İlgili eserdeki sorular: “Anne-baba çalışmaktadır. Evdeki çocuklar ya okula gitmektedir veya çocuğa bakabilecek halde değildirler veyahut da onlara da ayrı bir bakım gerekmektedir. Öyleyse çalışan anneyi rahatsız eden sorunlardan birincisi, çocuğun bakımı meselesidir. Çalışan anne çocuğunu nereye bırakacaktır? Bıraktığı yer, emniyetli bir yer midir? Ücret konusu ne olacaktır? Çalışan anne, çocuğunu emzirme izni alabilecek midir? Gözü arkada kalmadan çocuğunu kime bırakıp işe gidecektir?” şeklindedir (Çakmaklı, 1997: 9).

Uygulamadan bazı örnek kararlara da değinmek istiyoruz. Danıştay’ın 2021 tarihli bir kararında 4/C’li personelin ücretsiz izin hakkı değerlendirilmiştir. Mahkeme, 2014/7140 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla 4/C’lilerin sözleşme şartları belirlendiği, doğum yapan kadın personel için ücretsiz izin hakkına yer verilmediğinden, “Akçabaat Haçkalı Baba Devlet Hastanesi’nde çalışan” personelin ücretsiz izin talebinin reddine karar vermiştir. Diğer kararda, doğum izinleri süresinde döner sermayeden pay almayı engelleyen Maliye Bakanlığı Tebliği normlar hiyerarşisine aykırı bulunarak iptal edilmiştir. Başkaca bir kararda, eşi doğum yapan memura ücretsiz izin verilmesinin reddedilmesi dava konusudur. Mahkeme, ücretsiz izin talebinin değerlendirilmesinde idarenin takdir yetkisi bulunmadığını, talep gereği babaya çocuğun doğduğu 23.04.2011 tarihinden itibaren 24 ay ücretsiz izin verilmesi gerektiğinden ret işlemini hukuka aykırı bulmuştur.

Kamu Denetçiliği Kurumu’nun 2023 tarihli bir kararında “Ulusal Aile Dostu Politikalarda Türkiye’nin Normatif Durumu” başlığında değindiğimiz **yarı zamanlı çalışma** hükmü başvuru konusudur. Kamu Denetçiliği Kurumu, katıldığımız önemli bir karar vermiştir.

Devlet Memurları Kanunu'nun ek 43. maddesi, doğum yapan memura çocuğu ilköğretim çağına başlayana kadar yarı zamanlı çalışma imkânı getirmiş, fakat maddenin uygulanmasına ilişkin yönetmelik çıkartılmamıştır. Doğum yapan memurların yarı zamanlı çalışma talepleri uygulama yönetmeliği bulunmadığı için kurumlarında reddedilmektedir. Ret kararını yargıya taşıyan kişiler yarı zamanlı çalışmadan faydalanabilmektedir. 2016 tarihinde Devlet Memurları Kanunu'na eklenen "yarı zamanlı çalışma hükmü" aile dostu bir adımdır. Kamu Denetçiliği Kurumu, Devlet Memurları Kanunu'nun ek 43. maddesinin ayrıntılı hükümlerine yer vermesi karşısında şartları taşıyanların taleplerinin kabul edilmesi gerektiğine, yönetmeliğin bulunmaması gerekçesinin de hukuk ve hakkaniyete aykırılığına hükmetmiştir

Başka bir Kamu Denetçiliği kararında, "başvuranın 04/07/2022-26/10/2022 tarihleri arasında ücretli doğum izni hakkını kullandığı, İdare'nin ise mezkûr tarih aralığı için başvuranın maaşından kesinti yaptığı, yukarıda belirtildiği üzere, sözleşmeli personelin kullandığı izin için ücretli izin verilmesi gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, ilgili idarenin "başvuranın maaşından kesinti yapması" yönünde tezahür eden işleminin hukuka ve hakkaniyete aykırı olduğu sonuç ve kanaatine varılmıştır".

Yukarıda kısaca değindiğimiz uygulama örneklerinde ciddi hatalar yapıldığı açıktır. Devlet Memurları Kanunu'nda mazeret izni ve ücretsiz izin, ek hükümde düzenlenen doğum öncesi ve doğum sonrası izinler; önceki ve sonraki maddelerde bağlantısı bulunmayan konularda birlikte ele alınmaktadır. İzin yöntemlerinin sağladığı hakkın kapsamı tam olarak idrak edilememiştir. İzinler sırasıyla mı kullanılacak, yoksa bunlardan birisi mi tercih edilecek kısmı uygulama yönünden problem yaratmaktadır. İdarenin mali konularda çok daha hata yaptığı ortadadır. Yarı zamanlı çalışma gibi ileri bir düzenlemeye bunca zamandır uygulama yönetmeliği çıkarmamak da Türk idaresini zorlamaktadır. Farklı mesleklerdeki kaideler yönünden uygulama yönetmeliğiyle netlik sağlanmalıdır. İş hayatı ve aile hayatı arasındaki çatışmayı çözebilecek araçlardan **yarı zamanlı çalışma** hakkının muğlak bırakılması, bu haktan faydalanan kişileri de mağdur edebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

"Türk Toplumunun Temeli Ailedir Kavramının Sosyal Devlet Anlayışına Göre İncelenmesi: Doğum Sonrasındaki Erken Dönem İçin Aile Dostu Anayasacılık Yaklaşımı" isimli çalışmamız; "OECD Ülkelerinin Ulusal Aile Dostu Politikası, UNICEF'in OECD Ülkelerine Yönelik Ulusal Aile Dostu Politika Raporu ve Önerileri, Ulusal Aile Dostu Politikalarda Türkiye'nin Normatif Durumu, Sosyal Devlet ve Aile, Ulusal Aile Dostu Politikalarda Karşılaştırmalı Anayasa Örnekleri, Aile Hayatı ve İş Hayatı Arasında Denge Arayışları" başlıklarına yer vermektedir.

Aile kurumu, birçok düzenlemenin konusudur. Türk Medeni Kanunu çerçevesinde resmi nikahla kurulmaktadır. Türkiye'de aileye anayasal bir güvence sağlanmıştır. Anayasa'nın 41. maddesinde sosyal ve ekonomik haklar bölümünde hüküm altına alınmıştır. Ancak doğrudan uygulanabilir hükümlere yer verilmemiştir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Anayasa'nın 41. maddesinde bahsedilen ilgili bakanlık olarak kurulmuştur. 2021 yılındaki CBK ile "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" son haline dönüşmüştür. Bizce kurumsallaşma yönündeki gecikme yeterli seviyede aile dostu politika üretmedeki eksikliklerin temel sebeplerindedir. Aile dostu politikaları, çalışmamızda erken dönem yani 0-3 yaş arasındaki çocuklar ve aileleri açısından ele aldık. Aile dostu politikalar; bir ülkenin "ücretli ebeveyn izni, emzirme desteği, çocuk bakım merkezleri/desteği ve okul öncesi eğitim" konularına verdiği desteklerle ölçülmektedir.

Anayasalar, uluslararası sözleşmeler ve kanunlarda aile dostu hükümler bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmada birçok ülke anayasasında aile dostu hükümlere yer verildiği görülmektedir. Aile dostu politikaların doğrudan anayasal hüküm haline getirilmesi anayasal düzeyde görülmemekte veya daha zor bir yöntem kabul edilmektedir. Bu tarz politikaların kanunla düzenlenmesinin daha doğru olacağı görüşü doktrinde savunulsa da, çok sayıda ülke anayasasında detaylı ve kapsayıcı hükümler bulunmaktadır. Macaristan ve Brezilya anayasaları önemli örneklerdir. Türkiye'nin tarafı olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde de aile dostu hükümler vaaz edilmiştir. Aile dostu politikaların kalıcılık ve bağlayıcılık gücü kazanması için Türkiye'nin anayasasında aile dostu hükümleri içermesini savunmaktayız. Değişiklik gerçekleşirse de, yürürlükteki Anayasada devletin tüm erklerini harekete geçirecek sosyal devlet ilkesi mevcuttur. Yasama ve yürütme organının aile konusuna yaklaşımı daha pozitif bir seviyeye evrilmelidir.

OECD ülkelerinden alınan veriler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin aile dostu politika üretim ve uygulamalarıyla bütçeleri arasında bağlantı kurulamadığını açıkça göstererek iddiamızı güçlendirmiştir. Ebeveynlere gerçek gelirleri üzerinden ücretli izin ve çocuk bakım merkezi imkanı sunan İsveç, Norveç ve İzlanda "ulusal aile dostu politikalarda" ilk üç sırayı paylaşmaktadır. Ücretli izin uygulaması bulunmayan, işyerinde emzirme izni vermeyen, ücretli izin süresi 10 haftanın altında zengin ülkeler vardır. Politika üretmek, gelirle bağdaştırılamayacak bir düşüncedir. Zengin ülkeler sosyal haklara karşı mesafelidir. Sadece negatif hakları "hak" olarak kabul eden veya sosyal hakları ikinci sınıf hak gören düşünce, insana bütüncül bir yaklaşım sağlamada ciddi eksiklikler taşımaktadır. Serbest piyasa karşıtı bir görüşü savunmuyoruz. Devletin müdahalesindeki vurgumuzla, ailenin ödevlerini devletin üstlenmesi veya aileye el konulması şeklinde bir yaklaşımı benimsemiyoruz. Sosyal devletin müdahalesi, "insanın maddi ve manevi gelişme hakkını sağlayıcı sosyal adalet ve sosyal refahı desteklemeye yöneliktir". Aile dostu politika alternatifleri içerisinde tercih hakkı yine ailenindir.

Türkiye'nin aile dostu politika yaklaşımının normatif değerlendirmesini, Devlet Memurları Kanunu ve İş Kanunu'na göre yaptık. Kısaca uygulamadan örneklere de yer verildi. Aile dostu yaklaşım açısından Türkiye'nin durumu OECD ülkeleri içerisindeki kötü sıralamasının (sondan 5) haksız olmadığını göstermektedir.

Analık iznindeki 8 hafta, yani ücretli izin oldukça yetersizdir. Ebeveynler için ücretli izin süresi artırılmalıdır. Süt izni olarak belirlenen günlük 3 saat veya 1.5 saatlik emzirme süresi işyerinden eve gitmeye yetmeyecek kısıklıktadır. Bakım iznine çevrilmelidir. Ücretsiz izin de ebeveynlerin tüm sosyal güvenceleri ellerinden alınmaktadır. Anne veya baba ücretsiz izin alıp çocuğuna baktığında bu süreleri sosyal güvenceli hale getirmek gerekmektedir. Çocuk bakım merkezleri geliştirilerek ailenin tercih alanı genişletilmelidir. Kamu veya özel kişilerce "çocuk bakım merkezi, kreş ve okul öncesi eğitim" aşamalarında sağlanan bakım ve eğitim hizmeti tamamen ticari düşünceye terk edilmemelidir. Ebeveynler, çocuklarını eğitilmiş, profesyonel ve güvenilir kişilere bırakmalıdır. Bu faaliyetler devletin denetim ve gözetimiyle yürütülmelidir. Yarı zamanlı çalışma, aile dostu politikalar kapsamındadır. Tüm yönleriyle farklı mesleklerde uygulanacağı da göz önünde tutularak bu haktan faydalanan kişinin iş hayatında karışıklık ve aksaklığa mahal vermeyecek bir sistem inşa etmek adına uygulama yönetmeliği çıkarmak gerekmektedir.

Devlet Memurları Kanunu'ndaki mevcut düzenlemeler aile dostu ulusal bir politikaya sahip olunmadığını göstermektedir. İşçi annenin durumu çok daha kötüdür. Ailenin ve çocuğun ihtiyacı işçi anne-memur anneye göre değişmemektedir, makul gerekçeye dayanmayan farklı muameleden vazgeçilmelidir.

Aile dostu ulusal politika üretilmesi yöntemindeki önerimiz, belli kanunlara ek madde şeklinde ilaveler getirip, maddeler arasındaki ve kanun içerisindeki mevcut karışıklığı artırmak yerine TBMM'nin ilgili komisyonlarında geniş katılımlı toplantılar yaparak ulusal çerçeve oluşturacak temel bir kanun çıkartılmasıdır.

Aile dostu ulusal politikaların Türkiye'de uygulanabilmesi için yeni bir anayasa yapmak veya mevcut anayasayı değiştirmeyi beklemeye gerek yoktur. Kanun koyucu dilediği konuda kanun çıkartabilir. Göç idaresi ve TÜİK verileri çarpıcı sonuçlara işaret etmektedir. İş hayatındaki ve teknolojiadaki gelişmeler, çocukların ihtiyaçları, toplumsal dönüşüm, kadınların genel istihdam içerisindeki artan oranları konularına kayıtsız kalınmamalı, sosyal devlet ilkesiyle yaklaşılmalıdır. Çocuk bakımında geç kalınmış alternatif yöntemlerin benimsenmesi, çocuk eğitimine öncelik verilmesi, eğitilmiş bakıcılık uygulamasının teşviki, devletin gözetim ve denetiminin ihmal edilmemesi, aile refahını artırıcı kamusal destekler, ebeveynlerin izin haklarının geliştirilmesi yöntemleri tatbik edilmelidir. Aileye dâhil olan yeni üyenin sağlıklı büyümesi, ekonomik problemlerin ortadan kaldırılması, iş ve aile hayatındaki çatışmaları dengeleme ve sosyal güvencenin temin edilmesini sağlayacak aile dostu politikalar Türkiye'de hayat bulmalıdır.

5. KAYNAKÇA

Arslan, Mustafa. "İş-Aile ve Aile-İş Çatışmalarının Kadın Çalışanların İş Doyumları Üzerindeki Etkisi". Birey ve Toplum, C. 2, S. 3, 2012, 99-113.

Azrak, Ülkü. "Sosyal Devlet ve 1961 Türk Anayasasının Sistemi". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 27, S. 1-4, 1961, 208-224.

Cansel, Erol. "Sosyal Devlet ve Aile". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1969-1970 Açılış Dersi Notu.

Çakmaklı, Kemal. Çalışan Annenin Kılavuzu. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları (46), 1997.

Dönmezer, Sulhi. "Hukuk ve Hayat". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 21, S. 1-4, 1957, 424-433.

Eren, Abdurrahman. Anayasa Hukuku Dersleri. Seçkin, 2022.

Gören, Zafer. "Çocuğun Temel Hakları". Anayasa Yargısı (1998), 113-176.

UNICEF. Are The World's Richest Countries Family Friendly? Policy in the OECD and EU. Yekaterina Chzhen, Anna Gromada and Gwyther Rees, June 2019.

Yolcu, Serkan. Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması. Seçkin, 2023.

<https://www.aile.gov.tr>

<https://www.anayasa.gov.tr>

<https://www.constituteproject.org>

<https://data.tuik.gov.tr>

<https://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr>

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar>

<https://sozluk.gov.tr>

Danıştay 8. Dairesi, 27.03.2007 Tarih, E. 2005/5657, K. 2007/1700 Sayılı Kararı.

Danıştay 5. Dairesi, 21.12.2015 Tarih, E. 2013/8964, K. 2015/10687 Sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesi, 17.03.2021 Tarih, E. 2020/4767, K. 2021/1422 Sayılı Kararı.

Kamu Denetçiliği Kurumu, B. No: 2022/10312, K. T. 17.01.2023, S. 2023/700-S.23.1237.

Kamu Denetçiliği Kurumu, B. No: 2023/11079, K. T. 5.01.2024, S. 2024/127-S.24.189.

**HUMAN RESOURCES MANAGEMENT AND LEGAL DISPUTES IN
MUNICIPALITIES: DISCIPLINARY SANCTIONS PRACTICES FOR THE PERIOD
2015-2020**

**BELEDİYELERDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ VE HUKUKİ
UYUŞMAZLIKLARI: 2015-2020 DÖNEMİ DİSİPLİN CEZALARI UYGULAMALARI**

SALİH BATAL³, BUSE KALAYCIOĞLU MEMİ⁴

³Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid:0000-0002-3822-7417

⁴Avukat, Kamu Hukuku, Orcid:0000-0003-3558-6622

Özet

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği değişimlerle personel yönetimi kavramı yerini insan kaynakları yönetimi anlayışına bırakmış, insan kaynaklarının işlevsel hale gelmesinde ise personellerin, bünyesinde çalıştıkları işyerlerinin istikrarlı işleyişini bozmaması için bazı önlemlerin alınması gerekmiştir.

Çalışmanın konusunu oluşturan disiplin cezaları bu önlemlerin başında gelmektedir. İşyerlerinde disipline dair kurallara uygun davranmayan personeller önceden belirlenmiş birtakım yaptırımlarla karşılaşmakta, bu sayede kurum ve kuruluşların mevcut düzenini koruyabilmesi ve çalışma ortamında güven ve barışın sağlanması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada öncelikle belediyeler özelinde insan kaynakları yönetimi ve disiplin hukuku kavramları incelenmiş ardından bu kavramların belediyelerdeki uygulanışı ele alınarak memurlar ve diğer personel kategorileri için uygulanan 2015-2020 dönemi disiplin cezası verileri incelenmiştir. Disiplin hukukuna ilişkin bu kararların yansıması ise, mevzuat, kamu idareleri ve kamu çalışanları açısından ayrı ayrı ele alınmıştır.

Çalışma ile amaçlanan, bahsi geçen yıllarda verilen disiplin cezalarının, yeni kamu yönetimi anlayışıyla beraber gelişen insan kaynakları yönetimi anlayışına paralel şekilde, usul ve yasaya uygun olarak uygulanıp uygulanmadığının analiz edilmesidir.

Çalışmanın yöntemi ise, nitel analiz yöntemlerinden doküman analizi yöntemidir. Bu minvalde yüksek mahkeme olarak, Bölge İdare Mahkemesi, Bölge Adliye Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay'ın 2015-2020 döneminde belediye personeli hakkında verilen disiplin cezalarını konu alan kararlarının tamamının incelenerek, kararlardan kaçının hukuka uygun ve kaçının hukuka aykırı bulunduğu belirlenmiştir. Böylelikle disiplin kural ve yaptırımları ile bunların uygulaması karşılaştırılmış ve hukuka aykırı bulunan kararlara eleştirel bir bakış açısı getirmek hedeflenmiştir.

Çalışma neticesinde, verilen kararların yüksek Mahkemelerce çoğunlukla hukuka aykırı bulunduğu görülmüş olup, idarenin şeffaf ve keyfiyetten uzak bir tavır içinde olmasının, disiplin hukukunun uygulanmasına azami dikkat ve hassasiyet gösterilmesiyle mümkün olacağı anlaşılmıştır. Böylece disipline ilişkin kuralların belirli ve anlaşılır olması ve idarenin disiplin hukukunu usul ve yasaya uygun biçimde işletmesi, personelin bünyesinde çalıştığı iş yerinde bu kurallara riayet etmesini kolaylaştıracaktır.

Yine bu sayede disiplin cezasına konu eylemi gerçekleştiren personelin, hukuka ve hakkaniyete uygun bir soruşturma geçireceğine inancı da pekişecek, hukuk devleti olmanın gerekleri yerine getirilmiş olacaktır.

Anahtar kelimeler: Belediyeler, disiplin cezaları, insan kaynakları yönetimi, hukuki uyumsuzluklar

Abstract

With the changes brought about by globalization, the concept of personnel management has been replaced by human resources management. For human resources to become functional, measures have been necessary to prevent personnel from disrupting the stable functioning of the workplaces in which they work.

Disciplinary penalties, the subject of this study, are among these measures. Personnel who do not follow the rules of discipline in the workplace face certain predetermined sanctions. Thus, the aim is to maintain the existing order of institutions and organizations and to ensure trust and peace in the working environment.

In this study, the concepts of human resources management and disciplinary law in municipalities are examined first. Implementing these concepts in municipalities is discussed, and the disciplinary penalty data for the 2015-2020 period for civil servants and other personnel categories are analyzed. The reflection of these decisions on disciplinary law is analyzed separately in terms of legislation, public administrations and public employees.

The study aims to analyze whether the disciplinary penalties imposed in the years above are applied by procedure and law, in parallel with the understanding of human resources management that has developed with the new public administration approach.

The study analyzed disciplinary penalty decisions for municipal personnel from 2015-2020 made by different courts. It aimed to bring a critical perspective to the decisions found to be unlawful.

The study revealed that the decisions made by the High Courts are primarily unlawful. This finding underscores the potential impact of a transparent and arbitrary administration on implementing disciplinary law. Only by paying utmost attention and sensitivity to this aspect can trust and peace in the working environment be ensured, and the rule of law can be upheld.

Thus, the fact that the rules regarding discipline are specific and comprehensible and that the administration operates the disciplinary law by the procedure and the law will make it easier for the personnel to comply with these rules in the workplace. In this way, the belief that the personnel who committed the act is subject to disciplinary action will undergo an investigation by the law, equity will be reinforced, and the requirements of the rule of law will be fulfilled.

Keywords: Municipalities, disciplinary sanctions, human resources management, legal disputes

1. GİRİŞ

Kamu yönetimi, genel olarak toplum düzeninin sağlanmasında gerekli kamu politikalarının belirlenmesi ve uygulanması süreci olarak tanımlanabilir. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte, kamu yönetiminin sevk ve idaresi, daha karmaşık yapıların oluşmasını ve teknolojik gelişmelerle uyumlu bir şekilde çalışmayı zorunlu kılmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle toplumun ihtiyaçları değişmiş ve artmış, bu durum da kamu hizmetlerinin toplumun taleplerine uygun olarak genişlemesi ve çeşitlenmesini gerektirmiştir.

Toplumun talepleri ve ihtiyaçları ile birlikte toplumsal yapıda önemli değişiklikler meydana gelmiş, teknoloji sayesinde halkın yeni bilgi ve deneyimlere erişimi kolaylaşmış, bu da kamu ve özel sektör hizmetlerinin karşılaştırılabilmesine olanak sağlamış ve kamu hizmetlerinin yeterliliği konusunda rekabetçi bir ortam yaratmıştır. Bu değişimlerle birlikte sosyal devlet ilkesi benimsenmiş, kamu sektörü daha şeffaf, birey odaklı ve hesap verebilir bir yönetim anlayışına doğru evrilmiştir. Bu bağlamda, teknolojiye uyumlu altyapı faaliyetlerinin ve uygulamalarının geliştirilmesi, kamu hizmeti sunan insan kaynağının verimli kullanılmasına yönelik politikaların üretilmesi ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması için çalışmalar yürütülmüştür. Değişen ve dönüşen dünya koşullarında iş yaşamında insan kaynaklarının etkin kullanımı giderek daha önemli hale gelmiş, bu kaynakları oluşturan personelin karar alma süreçlerinde aktif rol almasını ve güvenli, huzurlu bir iş ortamında çalışmasını sağlamak amacıyla yeni sistemler geliştirilmeye başlanmış ve böylece personel yönetimi kavramından insan kaynakları yönetimine geçiş süreci yaşanmıştır.

Personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçişi mümkün kılacak bir sistemin kurulması ve geliştirilmesi uzun yıllara dayanan, belediyeler özelinde yeni düzenin rekabet ortamına ayak uydurmayı amaçlayan bir süreçtir. İş dünyasındaki değişimler, çalışan profiline dönüşmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi ve daha nitelikli, sorgulayıcı bir kitlenin iş yaşamına dahil olması gibi nedenler, personel yönetimi kavramının yerini insan kaynakları yönetimine bırakmasına yol açmıştır. İnsan odaklı bir yaklaşımı benimseyen insan kaynakları yönetimi, iş görenlerin motivasyonunu artırarak işgücü performansını yükseltmiş ve bu durum da işletmelerin hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Diğer taraftan, personel yönetimi kavramının yerini insan kaynakları yönetimine bırakması, iş dünyasındaki değişiklikler, çalışanların profillerindeki dönüşümler, artan eğitim seviyeleriyle daha nitelikli ve sorgulayıcı bir iş gücünün ortaya çıkması, bu kitlenin özlük haklarına daha fazla önem vermesi ve bu konuda daha fazla talepte bulunması gibi birçok faktörün etkisiyle gerçekleşmiştir.

İnsan kaynaklarının her alanda etkin kullanımı kapsamında, personelin çalıştığı kurum ve kuruluşların istikrarını ve etkinliğini korumak adına bazı önlemler alınması gereklidir. Bu noktada, çalışmanın konusunu oluşturan disiplin cezaları da insan kaynakları uygulamalarının vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır. Kurum ve kuruluşlarda belirlenmiş olan disiplin kurallarına uymayan bireyler, önceden belirlenmiş olan bazı yaptırımlarla karşılaşmakta ve bu sayede kurumların düzenini koruyarak çalışma ortamında güven ve barışı sağlama hedeflenmektedir. Disiplin cezaları belirli ilkeler ve usuller çerçevesinde uygulanmakta olup, yasal düzenlemelerle personelin hakları güvence altına alınmıştır.

Belediyelerde disiplin cezalarının uygulanması sıkı şekil şartlarına tabi olup, bu çalışmada 2015-2020 döneminde belediyelerde çalışan personele verilen disiplin cezaları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, yüksek mahkemelerin bu cezaları çoğunlukla hukuka aykırı bulduğu görülmüştür. Bu durum, hem kamu kurum ve kuruluşlarının güvenilirliğinin zedelenmesi hem de yaptırıma maruz kalan personelin kariyer ve özel yaşamında mağduriyet yaşaması açısından son derece sakıncalıdır. Disiplin cezaları, eylemin ağırlığına göre uyarma, kınama, aylıktan kesme ve devlet memurluğundan çıkarılma gibi geniş bir yelpazede uygulanmaktadır. Hangi eylemin hangi cezaya karşılık geldiğinin açıkça belirlenmiş ve personel tarafından anlaşılabilir olması, kurallara uyumu teşvik etse de personelin disiplin soruşturmalarının hukuka ve hakkaniyete uygun bir şekilde yürütüleceğine dair güveni de sağlanmalıdır. Bu, ancak idarenin şeffaf ve keyfiyetten uzak bir tutum sergilemesi ve disiplin hukukunun uygulanmasında azami dikkat göstermesiyle mümkündür.

Bu çalışmada incelenen kararlar, disiplin kuralları ve yaptırımlarının uygulamalarına eleştirel bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan yöntem, nitel analiz yöntemlerinden biri olan doküman analizidir. 2015-2020 döneminde, Bölge İdare Mahkemesi, Bölge Adliye Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay'ın belediye personeli hakkında verdiği disiplin cezalarını konu alan kararlar incelenmiş, bu kararların ne kadarının hukuka uygun ve ne kadarının hukuka aykırı bulunduğu ortaya konmuştur. İncelenen kararlar, özel hukuk programlarının ve yüksek mahkemelerin internet sitelerinin veri tabanlarından elde edilmiş ve çalışmanın konusu kapsamında analiz edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Belediyelerde İnsan Kaynakları Yönetimi

1982 tarihli Anayasa'nın 127. maddesine göre Türkiye'de yerel yönetim birimleri il özel idareleri, belediyeler ve köyler şeklinde düzenlenmiş durumdadır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 1982). Belediye kavramı, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda kelime anlamı ile "Belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi" olarak tanımlanmış olup (Mevzuat Bilgi Sistemi, 1982) il ve ilçe belediyeleriyle belde belediyeleri olarak sınıflandırılmıştır. Belediyelerin organları ise, belediye başkanı, belediye meclisi ve belediye encümeninden oluşmaktadır. Belediyeler, birer yerel yönetim birimi olarak kamu yönetimi kapsamında olmakla, diğer kamu kurumları ile aynı personel rejimine tabidir.

Belediyelerde memur, işçi, sözleşmeli personel ve alt işverenlik işçileri olmak üzere dört sınıfta personel istihdamı mevcuttur. Bu personellerse belediye başkanınca atanmaktadır. Memur statüsündeki personel 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tabi olarak görevlerini icra etmektedir. Memur kadrosu ise A ve B grubu kadrolar ile istisnai kadrolardan oluşmaktadır. Belediyelere Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından yürütülen sınavlarla belirli bir uzmanlığı gerekli kılan alanlara göre yapılan değerlendirmeler sonucunda memur alımı yapılmaktadır. İşçi kategorisinde istihdam edilen personel ise geçici ve daimî işçiler şeklinde ayrıma tabi tutulmakla, daimî işçi kategorisinde çalışacak personel de ÖSYM tarafından yapılan sınav neticelerine göre yerleştirilmektedir (Çöpöğlü, 2015).

Sözleşmeli personellerin istihdamı, 5393 sayılı Kanun'un 49. Maddesi kapsamında yapılmakta olup, aynı maddeye göre avukat, mimar, mühendis, tabip, ebe, hemşire, veteriner, kimyager gibi uzman ve teknik personelin ise yıllık sözleşmeyle çalıştırılabileceği, bu şekilde çalışan sözleşmeli personellerden üç yıllık çalışmasını tamamlayanların sözleşmeli personel olarak çalıştırılmalarına esas alınan memur kadrolara atanabilmesinin mümkün olduğu düzenlenmiştir. Belediyelerce genellikle uzmanlık gerektiren alanlarda yahut yapılan işte maliyetinin azaltılmasının hedeflendiği alanlarda 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu çerçevesinde gerçekleştirilen ihaleler ile hizmet alımına gidilmesi mümkündür. Bu şekilde hizmet alımı sağlanan alt işverenlikte çalışan işçiler de dördüncü kategoriye oluşturmaktadır. Bu personel özlük hakları yönünden 4857 sayılı İş Kanunu'na tabi bulunmaktadır. Hali hazırda toplu taşıma, güvenlik, sağlık gibi pek çok alanda alt işverenliklerden faydalanıldığı görülmektedir.

Bunların yanı sıra büyükşehir belediye başkanlarının danışmanı olarak görev alan kimseler de bulunmakta olup, belediye başkanının görevi süresince görevde bulunan danışmanlara 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda yapılan düzenlemede yer verilmiştir. İlgili Kanun'un 20. maddesinde "Nüfusu iki milyonu aşan büyükşehir belediyelerinde on, diğer büyükşehir belediyelerinde beşi geçmemek üzere başkan danışmanı görevlendirilebilir." şeklindeki ifade yer almaktadır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2004).

Yine belediyelerdeki zabıta ve itfaiye örgütlenmelerinden de bahsetmek gerekir ki, bu istihdam biçimlerine ilişkin çalışma usul ve esasları ayrı ayrı yönetmeliklerle düzenlenmiş olup, personel 6571 sayılı Devlet Memurları Kanunu çerçevesinde yapılan ayırmada B grubu kadroya dahil olarak faaliyet göstermektedir. Belediyeler tüm yapıları ve çalışanları ile kanunda belirtilen görev, sorumluluklar ve yetkiler kapsamında yerel topluma yakından hizmet sağlama gayreti içerisinde. Tüm bu çalışmalar, kamu sistemi anlayışına dayalı olarak yürütülmektedir.

Ülkemizdeki kamu yönetimi sistemi ve bununla beraber belediyelerdeki personel sistemi, dünyada meydana gelen toplumsal, sosyal ve ekonomik gelişmelere uyum sağlamak amacıyla küresel değişim ve dönüşümlere paralel olarak hızla yenilenmektedir. Bu yenilenme süreci, kurumların temel yapılarından başlayarak kamu personel yönetimi anlayışının değişmesi ve yenilenmesini de içermektedir (Yılmazöz, 2009).

Günümüzde gelişen sosyal devlet anlayışı ve toplumun bilinçlenmesi, kamu hizmetlerinden daha hızlı ve uygun şekilde faydalanma talebini artırmış, bu durum kamu sektöründe de tıpkı özel sektörde olduğu gibi bir rekabet ortamı yaratmıştır. Bu bağlamda, insan kaynakları yönetiminin kamu kurumlarında önemsenmesi, kamu sektörünü özel sektöre daha da yakınlaştırmıştır. Ancak, kamu kurum ve kuruluşlarında uygulanan insan kaynakları yönetimi, özel sektöre kıyasla daha sıkı kurallara bağlı olup, kanunlarla kesin olarak sınırlandırılmıştır (Özkan, 2012).

Belediyeler, kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları nedeniyle özel işletme ve organizasyonlardan farklılık göstermekte olup, bu durum insan kaynakları ve bu kaynakların yönetiminde de kendini belli etmektedir. Kurumlarda uygulanan insan kaynakları yönetimi, kurumsal rekabette avantaj sağlayabilmek amacıyla ihtiyaç duyulan nitelikli insan kaynağının temini ve istihdamın geliştirilmesi için gerekli politikaları geliştirmeyi, insan kaynakları yönetimine ilişkin planlama, örgütlenme ve denetleme faaliyetlerini kapsamaktadır (İzci ve Yıldız, 2017).

Belediyelerde, devlet memuru statüsünden farklı statülerde çalışan personel de bulunmaktadır ve bu karmaşık yapıda düzeni sağlamak adına, genel olarak insan kaynakları yönetimi kapsamında bazı temel ilkeler benimsenmiştir. Bu kapsamda uygulanan insan kaynakları yönetimi politikaları, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinden sorumlu personelin kanunlar ve uygulamalar çerçevesinde faaliyet göstermesini sağlamaktadır. Belediyelerde insan kaynakları yönetiminin kapsamında uygulanan disiplin, suç ve ceza uygulamaları da bu çerçevede yer almaktadır.

2.2. Belediyelerde İnsan Kaynakları Yönetiminde Disiplin, Suç ve Ceza Uygulamaları

Disiplin kavramı, genellikle bir toplumun yazılı veya sözlü kurallarına ve davranış normlarına uyma durumunu ifade etmektedir. Disiplin cezası ise Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde "Disiplin suçlarından birini işleyen kişiye, davranışlarının ciddiyetine göre verilen ceza" olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2023).

İçinde yaşadığımız toplum, çeşitli örgütlerden oluşmaktadır ve bu örgütlerin her birinin kendine özgü kuralları vardır. Bireyin kendi davranışlarını kontrol etmesi ve düzenlemesi bireysel disiplin olarak kabul edilirken, örgüt içinde yetkilendirilen bir kişinin başkalarına yönelik disiplin sağlamak için önlemler alması ve yaptırımlar uygulaması örgütsel disiplin olarak tanımlanmaktadır (Cingil, 1996). Bir örgütün hedeflerine ulaşmasında, üyelerin davranışlarının kurallara uygun olması ve işleyişi aksatmaması büyük önem taşımaktadır. Örgütlerdeki temel disiplin yaklaşımları dört ana başlıkta incelenebilmektedir (Cingil, 1996):

- **Önleyici disiplin:** Çalışanların örgütün kurallarını bilip benimsemelerini sağlayarak, onların kendi davranışlarını gönüllü olarak denetlemelerini ve hatalı davranışlardan kaçınmalarını amaçlar.
- **Düzeltilici disiplin:** Alınan önlemlere rağmen kural ihlalleri meydana geldiğinde devreye giren disiplindir.
- **Kademeli disiplin:** Düzeltilici disiplinle benzer bir yaklaşıma sahip olup, cezalandırma esasına dayanır. Tekrarlayan kural ihlalleri için giderek ağırlaşan yaptırımlar uygulanır.
- **Yapıcı disiplin:** Cezalandırma yerine, kural ihlalinden sonra çalışanla karşılıklı anlayış ve hoşgörü çerçevesinde bir uzlaşma sağlanarak kural ihlallerini azaltmayı veya ortadan kaldırmayı hedefler. Bu yaklaşım, personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçişin bir işareti olarak görülür.

Hangi disiplin yaklaşımı benimsenirse benimsensin, organizasyonda disiplin sağlamak amacıyla yapılan çalışmalarda ve geliştirilen politikalarda çalışanların yaptıkları işlerin takibi sırasında baskı yaratılmamalı, insancıl bir yaklaşımla hareket edilmeli ve çalışanların kişilik hakları ile manevi bütünlüklerine zarar verilmemelidir.

Belediyelerde farklı statülere sahip birçok personelin çalışıyor olması, bu karmaşık yapıda her bir çalışanın görev ve sorumluluklarını yerine getirmesinde, iş yerindeki huzur ve güvenliğin sağlanmasının önemini artırmaktadır. Belediyeler, halkla doğrudan temas halinde olduklarından, kamu hizmetlerine erişimde büyük rol oynamakta ve bu hizmetlerin kesintisiz sürdürülebilmesi için iç düzenin istikrarlı olması gerekmektedir. Bu istikrar, belediyeçilik faaliyetlerini yürüten personelin görevlerini gereği gibi yerine getirmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, personelin iş yeri kuralları ve çalışma koşulları mevzuatla düzenlenmiş ve disiplin, suç ve ceza uygulamaları çerçevesinde bunlara aykırı tutum ve davranışlar belirli yaptırımlara tabi kılınmıştır.

Belediyeler açısından disiplin suçları, belediyelerin yürüttüğü kamu hizmetinin düzenli işleyebilmesi için çalışanların görev ve sorumluluklarının belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Çalışanların bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmemeleri veya yasal sorumlulukları ihlal etmeleri durumunda disiplin cezalarının uygulanması söz konusu olmaktadır (Arıca, 2000). Disiplin cezalarının varlığı ve doğru şekilde uygulanması, çalışanların görevlerini yerine getirirken daha dikkatli ve özenli davranmalarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Çünkü belediye çalışanlarına huzurlu ve güvenli bir çalışma ortamı sağlanması, belediye işleyişinin kesintiye uğramaması adına belirlenen kurallara ve yaptırımlara uyulmasıyla mümkün olacaktır. Bu kurallar ve yaptırımlar ise anayasaya ve mevzuata dayandırılarak, hukuk ilkelerine uygun bir şekilde belirlenmelidir. Bu çerçevede, keyfi uygulamalardan uzak durulmalı ve önceden belirlenen kurallara uyulmadığı takdirde disiplin cezası olarak bilinen yaptırımlar uygulanarak, personel açısından bazı sonuçlar doğmasına neden olunacaktır. Bu sonuçlar evvela yasal zeminde ele alınmaktadır.

Disiplin suçları, hem 657 sayılı Kanun ve hem de disiplin suç ve cezalarını kapsayan özel kanunlar kapsamında düzenlemeye alınmıştır. 6571 sayılı Kanununun 124. maddesinde devlet memurlarının görevlerini yerine getirmemeleri veya yasaklı eylemlerde bulunmaları halinde durumun nitelik ve ağırlığına göre disiplin cezası verileceği öngörülmüş, yine aynı maddede disiplin amirlerinin, Devlet Personel Başkanlığı'nın görüşü alınarak ve kurum ve kuruluşun nitelikleri de göz önünde bulundurularak belirlenen amirler olacağı düzenlenmiştir (Resmî Gazete, 1965).

657 sayılı Kanununun 125. Maddesi çerçevesinde disiplin cezasını gerekli kılan fiiller sayılmış olup, disiplin cezaları uyarma, kınama, aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması ve devlet memurluğundan çıkarma olarak sayılmıştır. Eylemlerin ağırlığı arttıkça verilen ceza da artmakta ve en son kişinin devlet memurluğu ile ilişkisinin kesilmesine kadar gidilebilmektedir. Bu cezalar ve karşılık gelen fiiller şu şekilde açıklanabilir (Mevzuat Bilgi Sistemi, 1965):

- **Uyarma:** 657 sayılı Kanununun 125/A maddesinde “Memura, görevinde ve davranışlarında daha dikkatli olması gerektiğinin yazı ile bildirilmesi” olarak tanımlanır. Görevlerin zamanında yerine getirilmemesi, izinsiz ve mazeretsiz olarak göreve geç gelmek veya erken ayrılmak, görev yerinden izinsiz ayrılmak, göreve uygun olmayan davranışlarda bulunmak, kılık ve kıyafet kurallarına uymamak gibi fiiller uyarma cezasını gerektiren durumlardır. Bu ceza genellikle memurun dikkatsizlik gösterdiği durumlar için uygulanır.
- **Kınama:** Kanununun 125/B maddesinde “Memura, görevinde ve davranışlarında kusurlu olduğunun yazı ile bildirilmesi” olarak tanımlanmıştır. Amirlerine karşı saygısızlık yapmak, devletin araçlarını ve gereçlerini kişisel amaçlarla kullanmak, görev yerinde ahlaka aykırı davranışlarda bulunmak, iş arkadaşlarına sataşmak, emirlere uymamak ve kurumun huzurunu bozmak kınama cezasını gerektiren fiiller arasındadır.
- **Aylıktan kesme:** Kanununun 125/C maddesinde “Memurun brüt aylığından 1/30 - 1/8 oranında kesinti yapılması” olarak tanımlanmıştır. Kasıtlı olarak verilen emirleri ve görevleri eksik veya geç yerine getirmek, izinsiz ve mazeretsiz bir ya da iki gün göreve gelmemek, devletin araçlarını kişisel çıkarlar için kullanmak, görevle ilgili konularda sorumluluğu altındaki kişilere yalan söylemek, amirlere karşı saygısızlık yapmak gibi fiiller bu cezayı gerektirir. Bu durumda memurun kasıtlı eylemleri söz konusudur.
- **Kademe ilerlemesinin durdurulması:** 657 sayılı Kanununun 125/D “Memurun bulunduğu kademe 1-3 yıl süreyle ilerlemesinin durdurulması” olarak tanımlanır. Göreve sarhoş gelmek veya görev sırasında alkollü içki tüketmek, izinsiz ve mazeretsiz 3-9 gün süreyle göreve gelmemek, amirlere karşı küçük düşürücü fiillerde bulunmak, sahte belge düzenlemek, yasak olmasına rağmen ticaret yapmak, görevde dil, din, ırk veya siyasi düşünce ayrımı yapmak, mal bildiriminde bulunmamak, amirlere tehditte bulunmak veya hakaret etmek, verilen emirleri kasten yerine getirmemek ve bir siyasi parti lehine faaliyetlerde bulunmak bu cezayı gerektiren fiillerdendir.
- **Devlet memurluğundan çıkarma:** 657 sayılı Kanununun 125/E maddesinde “Bir daha Devlet memurluğuna atanmamak üzere memurluktan çıkarma” olarak tanımlanmıştır. Grev gibi eylemlere katılmak, siyasi veya ideolojik amaçlarla bildiri veya pankart basmak veya asmak, siyasi parti üyesi olmak, özürsüz olarak bir yıl içinde toplamda 20 gün göreve gelmemek, amirlere ve çalışma arkadaşlarına fiili saldırıda bulunmak ve yüz kızartıcı suçlar işlemek devlet memurluğundan çıkarma cezasını gerektiren fiillerden bazılarıdır.

Söz konusu fiillerin sayısı sınırlı olmamakla birlikte, bu tür fiiller ve benzer nitelikteki eylemler için de aynı disiplin cezası uygulanmaktadır. İlgili kanun uyarınca, uyarma, kınama ve aylıktan kesme cezalarının, disiplin cezasını gerektiren eyleme ilişkin soruşturmanın tamamlanmasını takip eden 15 gün içinde verilmesi gerekmektedir. Kademe ilerlemesinin durdurulması cezasında, soruşturma dosyası 15 gün içinde disiplin kuruluna gönderilmekte ve disiplin kurulu, dosyanın kendisine ulaştığı tarihten itibaren 30 gün içinde kararını bildirmektedir. Memurluktan çıkarma cezasında ise soruşturma dosyası, ilgili memurun bağlı bulunduğu yüksek disiplin kuruluna iletilmekte ve bu kurul, en geç altı ay içinde karar vermektedir (Resmî Gazete, 1965).

Tüm disiplin cezaları, verildiği anda derhal yürürlüğe girmekte olup, ertelenmesi mümkün değildir. Ancak, aylıktan kesme cezası, niteliği gereği cezanın verildiği tarihi takip eden ayın başında uygulanmaktadır (Resmî Gazete, 1965).

Verilen cezalara karşı itiraz etme ve idari yargıya başvurma hakkı bulunmaktadır. İtiraz bakımından, uyarma, kınama ve aylıktan kesme cezalarına karşı disiplin kuruluna, kademe ilerlemesinin durdurulması cezasına karşı ise yüksek disiplin kuruluna itiraz edilebilir. İtiraz mercileri, itirazın kendilerine ulaşmasından itibaren karar vermektedir. İtirazın kabul edilmesi durumunda, disiplin amirleri daha hafif bir ceza verebilir ya da verilen cezayı tamamen kaldırabilir.

Belediyelerde sadece memur statüsünde çalışanlar değil, aynı zamanda İş Kanunu'na tabi olarak işçi kadrosunda çalışanlar da bulunduğu için, iş hukuku bağlamında disiplin suçları ve cezalarını incelemek de yararlı olacaktır. İşçi kadrosunda yer alan personele yönelik disiplin düzenlemeleri, toplu iş sözleşmeleri, iç yönetmelik ve disiplin yönetmeliği gibi düzenleyici belgelere dayandırılmakta olup, bu düzenlemelerin dayanağı İş Kanunu'dur. İş Kanunu kapsamında, disiplin cezalarının bazı türlerine ilişkin özel düzenlemeler bulunmaktadır ve bu düzenlemeler, ücretten kesme cezası, geçerli nedenle fesih ve haklı nedenle fesih gibi durumları içermektedir. Ayrıca, uyarma ve kınama disiplin cezaları da belediyelerde İş Kanunu'na tabi olarak çalışan işçilere uygulanmaktadır.

2.3. Belediyelerde Uygulanan Disiplin Cezaları

Çalışmamızın odağını oluşturan belediyeler bağlamında, öncelikle insan kaynakları yönetimi ve disiplin hukuku kavramları incelenmiş, ardından bu kavramların belediyelerdeki uygulanışı ve işleyişi açıklanmıştır. Bu bölümde, belediyelerde gerek memurlar gerekse diğer çalışan gruplarına uygulanan disiplin cezalarına ilişkin veriler değerlendirilmiş ve disiplin hukukunun temel ilkelerinin uygulamadaki yansımaları tartışılmıştır.

Buna göre, Türkiye genelindeki belediye çalışanlarına verilen disiplin cezaları incelendiğinde Danıştay tarafından 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında görülen davalardan, hangi disiplin cezası çeşidinde kaç adet karar verilmiş olduğu Tablo 1'de verildiği şekildedir.

Tablo 1. Danıştay tarafından farklı disiplin cezalarına ilişkin 2015-2020 yılları içerisinde verilen karar sayıları

Yıllar	Kınama	Kademe Durdurulması	İlerlemesinin	Aylıktan Kesme	Devlet Çıkarma	Memurluğundan
2015		2		1		
2016						
2017		3		3	2	
2018	2	7		14	17	
2019		11		29	14	
2020				11	3	
Toplam	2	23		58	36	
Genel Toplam					119	

Danıştay tarafından, incelemeye konu altı yıllık dönem içerisinde 119 karar verilmiş olup, bu kararlardan 2 tanesi kınama, 23 tanesi kademe ilerlemesinin durdurulması, 58 tanesi aylıktan kesme ve 36 tanesi ise devlet memurluğundan çıkarma cezasına ilişkindir.

Danıştay tarafından verilen 119 karardan 15 tanesi hukuka uygun, 104 tanesi hukuka aykırı bulunmuştur (Danıştay Karar Arama, 2023). Görüleceği üzere verilen kararlardan büyük çoğunluğu hukuka aykırıdır.

Bölge İdare Mahkemesi (BİM) tarafından 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında görülen davalardan, hangi disiplin cezası çeşidinde kaç adet karar verilmiş olduğu ise Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Bölge İdare Mahkemesi tarafından farklı disiplin cezalarına ilişkin 2015-2020 yılları içerisinde verilen karar sayıları

Yıllar	Kınama	Uyarma	Aylıktan Kesme	Kademe İlerlemesinin Durdurulması	Hizmet Sözleşmesinin Feshi	Devlet Memurluğundan Çıkarma
2015	22	25	1			
2016	17	15				
2017	20	19	17	6		2
2018	9	18	15	3	1	4
2019	15	23	16	5	1	3
2020	11	13	7	4		4
Toplam	94	113	56	18	2	13
Genel Toplam						296

Tablo 2'de görülebileceği üzere BİM tarafından 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 ve 2020 yılları içerisinde toplam 296 karar verilmiş olup, bu kararlardan 94 tanesi kınama, 56 tanesi aylıktan kesme, 113 tanesi uyarma, 18 tanesi kademe ilerlemesinin durdurulması, 13 tanesi devlet memurluğundan çıkarma, 2 tanesi hizmet sözleşmesinin feshidir. BİM tarafından verilen 296 karardan 59 tanesi hukuka uygun, 237 tanesi hukuka aykırı bulunmuştur (Lexpera, 2023).

Son olarak Bölge Adliye Mahkemesi (BAM) tarafından ise 2017, 2018 ve 2019 yıllarında görülen davalardan, hangi disiplin cezası türünde kaç adet karar verilmiş olduğu aşağıda yer alan tablodaki gibidir.

Tablo 3. Bölge Adliye Mahkemesi tarafından farklı disiplin cezalarına ilişkin 2015-2020 yılları içerisinde verilen karar sayıları

Yıllar	Aylıktan Kesme	İşten Çıkarma	İhtar
2017	1		
2018	1	1	
2019			1

Toplam	2	1	1
Genel Toplam			4

BAM tarafından 2015, 2016 ve 2020 yıllarında ise karar verilmemiştir. Bölge Adliye Mahkemesi'nce altı yıllık dönem içerisinde verilen kararlardan ise 2 tanesi aylıktan kesme, 1 tanesi işten çıkarma, 1 tanesi ise ihtar cezasıdır. Verilen tüm kararlar ise hukuka aykırı bulunmuştur (Uyap Karar Arama, 2023).

Tüm veriler bir arada değerlendirildiğinde, Türkiye'deki belediyeler bünyesinde gerek memur gerekse diğer kategorilerde çalışan işçiler yönünden 2015-2020 yılları arasında ve bu yıllar da dahil olacak şekilde verilen kararların hukuka uygun bulunup bulunmamasına ilişkin tablo ise Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. 2015-2020 yıllarında disiplin cezasına ilişkin verilen kararların hukuka uygunluk durumu

Karar Türü	Hukuka Uygun	Hukuka Aykırı	Toplam
Karar Sayısı	74	345	419

Görüleceği üzere toplamda 419 karar verilmiş olup, bu kararlardan 74 tanesi hukuka uygun ve 345 tanesi ise hukuka aykırı bulunmuştur.

2.4. Uygulanan Disiplin Kararlarına İlişkin İncelemeler

2015-2020 dönemindeki kararların, tablolarda sunulan rakamlar doğrultusundaki genel görünümüne bakıldığında, hukuka aykırı bulunan kararların çoğunlukta olması hem idare hem de kamu çalışanları ve mevzuat açısından çeşitli sonuçlar doğuracaktır. Bu yıllara ait karar örneklerini değerlendirdiğimizde, söz konusu kararların yasal düzenlemeler, kamu idaresi ve belediye çalışanları açısından farklı sonuçlar doğurduğunu belirtmek mümkündür.

Disiplin cezası türlerinden en yaygın olan uyarma, kınama, aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması ve devlet memurluğundan çıkarma cezalarına ilişkin örnek olayları, her bir disiplin ceza türü üzerinden aşağıdaki gibi incelemek mümkündür.

Tablo 5. Uyarma cezası türüne göre örnek olaylar

Disiplin Cezası	Örnek Olay
Uyarma Cezası	Örnek olay 1: Ankara Bölge İdare Mahkemesi 1. Kurulu'nun 24/02/2015 tarih, 2014/6429 Esas ve 2015/402 Karar sayılı kararında, Mamak Belediye Başkanlığı bünyesinde görevini yürüten davacının mazeretsiz şekilde görevine gelmemesi sebebiyle uyarma cezası ile cezalandırılması hususu incelenmiş ve yerel Mahkemece ilgili mevzuat ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hükümleri birlikte değerlendirilerek "...bağlı bulunduğu sendikanın çağrısına uyarak sendikal faaliyet kapsamında söz konusu eyleme katılmış olduğu açık olan davacıya, belirtilen eylemi nedeniyle "uyarma" cezasının verilmesinin demokratik bir toplumda gerekli olmadığı sonucuna ulaşılarak, davacı hakkında tesis edilen uyarma cezasında hukuka uyarlık bulunmadığı" gerekçesiyle idari işlemin iptaline karar verilmiş, verilen karar yüksek Mahkeme tarafından onanmıştır (Lexpera, 2023).
Uyarma Cezası	Örnek olay 2: Sendikal faaliyetlerle alakalı bir başka karar olan, İstanbul Bölge İdare Mahkemesi Birinci Kurul tarafından verilen 31/03/2015 tarih, 2015/933 Esas ve 2015/5409 Karar sayılı kararda İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nda zabıta komiser yardımcısı olarak çalışan davacı hakkında görev yerini özürsüz ve izinsiz olarak terk etmesi hasebiyle uyarma cezası

verilmiş, yerel Mahkemece "...yasayla belirlenen çalışma süreleri (mesai) içinde göreve devam zorunluluğu bulunan, hatta "göreve gelmeme" hali, disiplinsizlik olarak belirlenen memurun, sendika üyesi bile olsa memurlar için grevin ayrıca ve açıkça yapılan düzenleme gereği sendikal faaliyette bulunma hakkından olmaması nedeniyle..." denilerek davanın reddi yönünde karar verilmiştir. Yüksek Mahkeme ise davacının, üyesi bulunduğu sendika tarafından alınan karar doğrultusunda gerçekleştirilen eyleme katılması nedeniyle görev yerini terk ettiğini belirterek, sendikal faaliyet kapsamında gerçekleşen bu davranışın izinsiz/özürsüz şekilde görev yerini terk etmek olarak değerlendirilemeyeceği ve fiilin sendikal faaliyet kapsamında mazeret olarak kabulü gerektiği kanaatine varmış, yerel Mahkemece verilen davanın reddi kararını hukuka aykırı bulmuştur (Lexpera, 2023).

**Uyarma
Cezası**

Örnek Olay 3: Gaziantep Bölge İdare Mahkemesi Üçüncü İdari Dava Dairesi'nin 22/12/2016 tarih, 2016/178 Esas ve 2016/526 Karar sayılı kararında Malatya Büyükşehir Belediyesinde Harita Teknikeri olarak görev yapan davacının Malatya Adliyesi önünde yapılan adil yargılamayı engellemeye yönelik eylemlere katıldığı yönünde şikayette bulunulması üzerine başlatılan disiplin soruşturması kapsamında "uyarma" cezasıyla cezalandırılmasına ilişkin yerel Mahkemece verilen iptal kararı yüksek Mahkemece davacının bu davranışı ile devlet memuru vakarına yakışmayan tutum ve davranışta bulunduğu sabit bulunarak bozulmuştur (Lexpera, 2023).

İlk iki örnek olayda verilen kararların dikkat çeken yönü, Anayasa ile güvence altına alınmış olan sendika hakkı kapsamında, bu hakka müdahale edilmeden ve ölçülülük ilkesi çerçevesinde yasal sınırlamalar getirilmesi gerektiğini vurgulamasıdır. Disiplin cezası ile elde edilmek istenen kamu yararı ile sendikal faaliyetler arasındaki denge gözetilerek verilen disiplin cezasının hukuka aykırı bulunarak iptal edilmesi, bu gerekliliği ortaya koymaktadır. Üçüncü örnek olayda ise, devlet memurlarının hak ve yükümlülüklerine değinilmiştir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun "Tarafsızlık ve devlete bağlılık" başlıklı 7. maddesi, memurlar için getirilen yasakları düzenlemektedir (Resmî Gazete, 1965). Bu düzenlemeye göre, devlet memurlarının siyasi partilere üye olmaları, herhangi bir kişi, grup veya partinin lehine ya da aleyhine bir tutum sergilemeleri, görevlerini yerine getirirken dil, din, ırk, cinsiyet, din ve siyasi düşünce bakımından ayırım yapmaları, siyasi ve ideolojik amaçlı beyanda bulunmaları veya bu tür eylemlere katılmaları yasaktır. Ayrıca, aynı Kanun'un 125/A-e maddesi, "Devlet memuru vakarına yakışmayan tutum ve davranışta bulunmak" fiilini, uyarma cezasını gerektiren eylemler arasında saymaktadır (Resmî Gazete, 1965). Bu bağlamda, somut olayda belediye çalışanı olan memurun eyleme katılması, kanunun açık hükmü gereği, memurun sergilemesi gereken tutum ve vakar ölçüsüne aykırı bulunmuş ve disiplin cezası ile cezalandırılmasına karar verilmiştir.

Tablo 6. Kınama cezası türüne göre örnek olaylar

Disiplin Cezası	Örnek Olay
Kınama Cezası	Örnek olay 1: Disiplin hukukunda önemli bir yeri olan savunma hakkı bağlamında, İzmir Bölge İdare Mahkemesi 1. Kurulu tarafından verilen 28/04/2015 tarih, 2015/950 Esas ve 2015/929 Karar sayılı kararda Selçuk Belediye Başkanlığı bünyesinde mimar olarak görev yapan davacı hakkında uygulanan kınama cezasının iptaline ilişkin açılan davada, disiplin hukukunun temel ilkelerinden savunma hakkı irdelenmiş ve Davacının usulsüz imar ruhsatı verdiği gerekçesine dayanan disiplin cezasında, disiplin cezasına konu olabilecek fiilin öğrenilmesinden itibaren yasal süresi içerisinde soruşturmasına başlanılmadığı ve bir aylık sürenin geçtiği, diğer yandan, disiplin cezası işleminde belirtilen diğer fiiller için davacının savunmasının alınmadığı ve soruşturma raporunda bu fiillerle ilgili bir değerlendirme yapılmadığı açıklanarak usulüne uygun bir soruşturma olmaksızın yapılan cezalandırma yerel Mahkemece hukuka aykırı bulunmuş, Bölge İdare Mahkemesince de bu karar onanmıştır (Lexpera, 2023).

**Kınama
Cezası**

Örnek olay 2: Ankara Bölge İdare Mahkemesi 1. Kurul'u tarafından verilen 19/01/2016 tarih, 2016/98 Esas ve 2016/81 Karar sayılı kararda Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nda daktilograf olarak görev yapan davacı tarafından, hakkında verilen kınama cezasının iptali ile ilgili açılan davada yerel Mahkemece işlemin iptaline karar verilmiş ve bu karar Ankara Bölge İdare Mahkemesi 1. Kurul'u tarafından onanmıştır. İptale ilişkin yerel Mahkeme kararında disiplin soruşturmasının nasıl yürütülmesi gerektiği ile ilgili yöntem de izah edilmiş olup, öncelikle bağımsız bir soruşturmacı atanması ve ardından "...olayla ilgili kişilerin ve olayın taraflarının ifadelerinin alınması, isnat olunan fiil ile ilgili olarak lehe ve aleyhe başkaca delillerin araştırılması, soruşturma sonucunda elde edilen bilgi, belge, ifade vb. delillerin rapora bağlanarak disiplin cezası vermeye yetkili amire veya kurula verilmesi" gerektiği belirtilmiş, bu aşamalar sonucu kusurlu eylemin tespit edilmesi ile kanuni süre içinde ilgili memurla alakalı disiplin soruşturmasının açılması uygun görülmüştür. Davaya konu somut olayda ise bu kriterleri taşımayan kınama disiplin cezasında hukuka uyarlık bulunmayarak iptaline karar verilmiştir (Lexpera, 2023).

**Kınama
Cezası**

Örnek olay 3: Ankara Bölge İdare Mahkemesi 2. İdari Dava Dairesi'nin 15.10.2020 tarih, 2020/678 Esas ve 2020/1807 Karar sayılı kararında Odunpazarı Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü'nde Tekniker kadrosunda görev yapan davacı tarafından "Özürsüz veya izinsiz olarak göreve geç gelmek, erken ayrılmak, görev mahallini terk etmek" eylemini gerçekleştirdiğinden bahisle kınama cezası verilmiş olup, somut olayda usulüne uygun bir savunma alınmaksızın disiplin cezası verildiğinden bahisle yerel Mahkemece kınama disiplin cezası iptal edilmiştir (Lexpera, 2023).

İlk örnek olaydan çıkarılacak sonuç, savunma hakkı tanınmaksızın disiplin cezası uygulanmasının hukuken mümkün olmadığıdır. Bu bağlamda, ilgili memur veya çalışandan savunma talep eden yazının, disiplin cezasına maruz kalan kişinin korunmuş olan savunma hakkını etkin bir şekilde kullanmasını sağlayacak nitelikte olması gerekmektedir. Savunma hakkının tam olarak kullanılabilmesi için, ilgili kamu görevlisi ya da çalışana yöneltilen iddiaların, fiillerin yer, zaman ve kişi gibi ayrıntılarıyla belirtilmesi; bu iddiaların dayandığı delillerin ve iddialara ilişkin maddi olayların hukuki değerlendirmesinin de açıklanması gereklidir. Böylece disiplin cezasına konu olan fiil veya fiillerin gerçekleşip gerçekleşmediği ve hukuki nitelendirmenin tutarlılığı hususunda kapsamlı bir hukuki değerlendirme yapılabilmesi sağlanacaktır.

İkinci olayda görüldüğü üzere, disiplin soruşturmasının tarafsızlık ilkesine uygun olarak bağımsız bir soruşturmacı tarafından ve belirli usullerle yürütülmesi gerektiği yerleşik içtihatlarla sabittir. Bu ilkelere aykırı davranışlar veya gerekli yöntemlerin uygulanmaması, kararın bozulmasına yol açmaktadır. Disiplin hukukunun tüm ilkeleri bir bütün olarak ve birbirine bağlı şekilde işlediğinden, disiplin cezasına konu bir eylemin hukuka uygun değerlendirilmesi için tüm ilkelerin ve mevzuat hükümlerinin birlikte ele alınarak titizlikle uygulanması gerekmektedir.

Üçüncü olayda ise Yüksek Mahkeme, savunmanın alınması için soruşturmanın tamamlanmış olmasının gerekmediğini belirtmiş, ancak somut olayda disiplin soruşturmasının hemen başında savunma istendiği ve "savunmanın, leh ve aleyhteki tüm deliller toplandıktan ve isnat edilen fiil açıkça ortaya konduktan sonra alınması gerektiği" ilkesine uyulmadığı gerekçesiyle kararı onanmıştır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 130. maddesinde, "Devlet memuru hakkında savunması alınmadan disiplin cezası verilemez. Soruşturmayı yapan veya yetkili disiplin kurulu, 7 günden az olmamak üzere süre verir veya belirtilen tarihte savunma yapılmasını ister; savunmasını yapmayan memur, savunma hakkından vazgeçmiş sayılır" hükmü yer almaktadır (Resmî Gazete, 1965). Somut olayda, etkin savunmanın önemine vurgu yapılmış; savunmanın soruşturma tamamlandıktan sonra alınması zorunlu olmasa da tüm delillerin toplanarak disiplin cezasına konu eylemin netleştirilmesi gerektiğine hükmedilmiştir.

Bu nedenle, savunması baştan alınan davacının beyanı, savunma yerine geçmemiş ve usule aykırı bulunmuştur.

Tablo 7. Aylıktan kesme cezası türüne göre örnek olaylar

Disiplin Cezası	Örnek Olay
Aylıktan Kesme Cezası	Örnek olay 1: Ankara Bölge İdare Mahkemesi 2. İdari Dava Dairesi'nin 09/10/2019 tarih, 2019/1237 Esas ve 2019/2103 Karar sayılı kararında İncesu İlçesi Zabıta Müdürlüğü'nde Zabıta Memuru olarak görev yapan davacı tarafından, hakkında başlatılan soruşturma sonucu aylıktan kesme cezası ile cezalandırılmasına ilişkin iptali talebiyle açılmış olan davada yerel Mahkemece, "...davacının verilen göreve 02/07/2018 tarihli dilekçe ile itiraz ettiği, ancak davacı hakkında göreve başlamadığı veya verilen görevi yerine getirmediğine ilişkin tutulmuş tutanağın bulunmadığı görülmüş olup" denilerek somut olayda davacının, verilen göreve 02/07/2018 tarihinde verdiği dilekçe ile itiraz etmesi ve aynı tarihli bir başka dilekçe ile Kaymakamlık Makamı'na başvurması eyleminin, disiplin cezası verilmesine sebep unsuru olarak gösterilmiş olan "kasıtlı olarak; verilen emir ve görevleri tam ve zamanında yapmamak" bendi kapsamında değerlendirilemeyeceği; zira davacının eyleminin; verilen emirlere itiraz etmek ve usulsüz şikayette bulunmak şeklinde gerçekleştiği sonucuna varıldığından, dava konusu işlemlerde sebep ve konu unsurları açısından hukuka uygunluk yer almadığı gerekçesi ile işlemin iptali yönünde karar verilmiş ve bu karar Bölge İdare Mahkemesi tarafından onanmıştır (Lexpera, 2023).
Aylıktan Kesme Cezası	Örnek olay 2: Konya Bölge İdare Mahkemesi 3. İdari Dava Dairesi'nin 23/05/2019 tarih, 2019/643 Esas ve 2019/876 Karar sayılı kararında Karaman Belediyesi Mali Hizmetler Müdürlüğünde veznedar olarak görev yapan davacı hakkında aylıktan kesme cezası verilmesine ilişkin kararı istemiyle açılan davada, "...disiplin amirince verilen disiplin cezasına karşı yapılan itiraz üzerine, disiplin kurulu ve yüksek disiplin kurulunun ayrı bir ceza tayinine yetkisi olmadığı, cezayı kabul ya da reddedebileceği, ret halinde atamaya yetkili amirlerin 15 gün içinde başka bir disiplin cezası verebileceği" hükmü göz önünde bulundurularak somut olayda davacıya kınama cezası verildikten sonra bu cezaya itiraz edilmesi üzerine disiplin kurulunca kabul ya da ret kararı verilmesi gerekirken davacının farklı eylemleri gerekçe gösterilerek aylıktan kesme cezası verilemeyeceği belirtilerek işlemin iptaline karar verilmiş, bu karar onanmıştır (Lexpera, 2023).
Aylıktan Kesme Cezası	Örnek olay 3: İzmir Bölge İdare Mahkemesi İkinci İdari Dava Dairesi'nin 22/01/2019 tarih, 2018/4210 Esas ve 2019/286 Karar sayılı kararında Fethiye Belediye Başkanlığı'nda İnşaat Teknikeri olarak görev yapan davacının, kademe ilerlemesinin durdurulması cezası yerine geçmiş hizmetleri dikkate alınarak bir alt ceza olan aylıktan kesme cezasıyla cezalandırılmasına ilişkin kararın iptali talebiyle açılan davada, davacı hakkında teklif edilen kademe ilerlemesinin durdurulması cezasının Disiplin Kurulunda görüşüldüğü ve yine Disiplin Kurulunca bir derece hafif disiplin cezası olan aylıktan kesme cezasının verildiği, bu karara karşı yapılan itirazın ise İçişleri Bakanlığı Yüksek Disiplin Kurulunca görüşülüp karara bağlanması gerekirken, itirazı da aynı Kurulun görüşüp sonuçlandırdığı belirtilerek disiplin cezasının usulüne uygun şekilde kesinleşmemesi nedeniyle işlemin iptaline karar verilmiştir (Lexpera, 2023).

Tablo 7'de yer alan ilk kararda, idari işlemlerin sebep ve konu unsurları detaylı olarak incelenmiştir. Konu unsuru, idari işlemin kendisini ve içeriğini temsil ederken, bu unsur aracılığıyla hukuki bir değişiklik meydana getirilir. İdari işlemlerde, konu bakımından idareye takdir yetkisi tanınmıştır; bu durum, kanunda öngörülen sebep gerçekleşse bile, idarenin bu kararı alıp almama konusunda serbest olduğu anlamına gelir. Sebep unsuru ise kanunlarda belirtilmiş olup, mevzuatta açıkça düzenlenebileceği gibi, kamu düzeni, milli güvenlik, genel sağlık gibi genel kavramlarla da belirlenebilir. Disiplin hukuku bağlamında ise disiplin cezalarına ilişkin yaptırımların sebep unsuru, disiplin suçlarıdır (Hatipoğlu ve Sarıcalar, 2020).

Somut olaya dönersek, yerel mahkeme, davacının eyleminin, kanunda disiplin ceza yaptırımı gerektiren fiiller kapsamında hatalı değerlendirildiğini ve eylemin gerçekleşme şeklinin disiplin cezasında belirtilen “kasıtlı olarak; verilen emir ve görevleri tam ve zamanında yapmamak” kategorisine girmediğini tespit etmiştir. Bu nedenle, sebep ve konu unsurları açısından hukuka aykırı bir disiplin cezası verildiği sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci örnekte, disiplin kurullarının, itiraza konu olan disiplin cezasından farklı bir ceza verme yetkisi bulunmadığı belirtilmiştir. Özellikle kınama ve aylıktan kesme cezası gibi her disiplin cezası için, cezayı gerektiren fiiller ayrı ayrı tanımlanmıştır. Bu nedenle, farklı fiillerin ayrı disiplin soruşturmalarına tabi tutulması gerekirken, somut olayda disiplin kurulu tarafından itirazı karara bağlamak yerine, ayrı bir soruşturma olmaksızın farklı bir fiil nedeniyle daha ağır bir disiplin cezası verilmesi hukuka aykırıdır.

Üçüncü olayda, yetki ve şekil unsurlarına değinmek gerekirse, disiplin hukukunda yetki unsuru, idare adına karar verme yetkisini ifade ederken, şekil unsuru idari işlemde bulunması zorunlu olan unsurları kapsar. Bu bağlamda, somut olayda disiplin cezasına yapılan itirazın, cezanın verildiği aynı kurul tarafından değerlendirilmesi yetki yönünden; disiplin cezasının kesinleşmemiş olması ise usul yönünden hukuka aykırılık oluşturmaktadır.

Tablo 8. Kademe ilerlemesinin durdurulması cezası türüne göre örnek olaylar

Disiplin Cezası	Örnek Olay
Kademe İlerlemesinin Durdurulması Cezası	Örnek olay 1: İstanbul Bölge İdare Mahkemesi İkinci İdare Dava Dairesi'nin 25/12/2019 tarih, 2019/1671 Esas ve 2019/2340 Karar sayılı kararında İzmit Belediye Başkanlığı Ulaşım Müdürlüğü'ne bağlı Akmeşe Hizmet Birimi'nde uzman kadrosunda memur olarak görevini yürüten davacının kademe ilerlemesinin durdurulması cezasıyla cezalandırılmasına yönelik işlemin iptali talebiyle açılan davada verilen iptal kararı onanmıştır. Yerel Mahkeme'nin iptal kararının gerekçesinde “...davacının iş ve işlemlerinde tespit edildiği ileri sürülen olumsuzlukların hangi suç fiili ya da fiillerine karşılık geldiği, fiilin karşılığı olarak hangi disiplin hükmü uyarınca davacıya disiplin cezası verilmesi gerektiği yönünde bir değerlendirme yapılmadığı ve ceza teklifi getirilmediği” ibaresine yer verilerek işlem hukuka uygun bulunmamıştır (Lexpera, 2023).
Kademe İlerlemesinin Durdurulması Cezası	Örnek olay 2: Ankara Bölge İdare Mahkemesi 2. İdari Dava Dairesi'nin 13/02/2018 tarih, 2017/12891 Esas ve 2018/186 Karar sayılı kararında, Etimesgut Belediye Başkanlığı Zabıta Müdürlüğü'nde zabıta memuru olarak görev yapan davacının kademe ilerlemesinin durdurulması cezası ile cezalandırılmasına yönelik işlemin iptal edilmesi talebi ile açtığı davada, “Belediye Zabıta Yönetmeliği uyarınca hakkında disiplin soruşturması yapılan davacının, belediye disiplin kuruluna sevk edilmeden başkanlık oluru ile 1 yıl süre ile kademe ilerlemesinin durdurulması cezasıyla cezalandırılmasına yönelik dava konusu işlemde hukuka uyarlık görülmediği” gerekçesi ile davanın kabulüne karar verilmiş ve bu karar Ankara Bölge İdare Mahkemesi'nce onanmıştır (Lexpera, 2023).
Kademe İlerlemesinin Durdurulması Cezası	Örnek olay 3: Konya Bim Başkanlığı Konya 3. İdari Dava Dairesi'nin 14/12/2017 tarih, 2017/1705 Esas ve 2017/3223 Karar sayılı kararında, davacının Antalya Büyükşehir Belediyesi İlçe Hizmetleri Dairesi Başkanlığına bağlı Gündoğmuş Hizmet Birimi Şube Müdürlüğünde görev yaptığı dönemde 4 gün süre ile göreve gelmediği gerekçesi ile hakkında kademe ilerlemesinin durdurulması cezası uygulanmasına ilişkin işlemin iptali talebi ile açılmış olan davada, hem devamsızlığın sendikal faaliyet kapsamında kaldığı hem de davacının “...dava konusu eylemin işlendiği tarihte sendikal devlet memuru olduğu hususu gözetilerek, Yönetmelik hükmü gereği, üye olduğu sendikanın temsilcisinin de disiplin kurullarında yer alması gerekirken, davacı hakkında kademe ilerlemesinin durdurulması kararının alındığı Disiplin Kurulu Başkanlığının

toplantısına üyesi olduğu sendika temsilcisinin çağrılmadığı” gerekçesiyle işlemin iptaline karar verilmiştir (Lexpera, 2023).

İlk karardan anlaşılacağı üzere, davacının üzerine atılı disiplin suçunu işlediğine dair somut delillerin varlığı tek başına yeterli kabul edilmemiştir. Disiplin amirince düzenlenen savunma istem yazısında, davacının fiilinin ilgili yasanın hangi maddesini ihlal ettiğine dair bir ifade bulunmadığı için, davacıya disiplin cezası verilen fiile yönelik usulüne uygun bir soruşturma raporunun varlığından söz edilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Bu durum, davacının kendisine isnat edilen disiplin suçunu tam olarak anlayabilmesi ve buna karşı savunma yapabilmesini de imkânsız kılmaktadır. Disiplin hukuku süreçlerinde, tüm işlemlerin ilgili kişiye ayrıntılı olarak bildirilmesi ve usul işlemlerinin eksiksiz yerine getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

İkinci karara bakıldığında, 657 sayılı Kanun’un 130. maddesi uyarınca, “Devlet memuru hakkında savunması alınmadan disiplin cezası verilemez. Soruşturmayı yürüten kişi veya yetkili disiplin kurulu, memura en az 7 gün süre tanınmalı veya belirlenen bir tarihte savunmasını yapmasını istemelidir; aksi takdirde, savunma hakkından vazgeçmiş sayılır” hükmü bulunmaktadır (Resmî Gazete, 1965). Önceki kararlarda da belirtildiği gibi, savunma hakkının kısıtlanması hukuken korunamaz. Bu bağlamda, somut olayda belediye disiplin kuruluna sevk edilmeden doğrudan başkanlık oluru ile davacının kademe ilerlemesinin durdurulması cezası verilmesi, savunma hakkı tanınmadan disiplin cezası verilmesi anlamına gelir ve bu durum hukuka aykırıdır.

Üçüncü örnekte görüldüğü üzere, özellikle sendika üyeliği durumunda, disiplin kurullarının tam olarak teşkil edilmesi ilgili yönetmelik hükümleri dikkate alınarak sağlanmalıdır. Aksi takdirde, disiplin cezası esasa girilmeksizin, şekil yönünden hukuka aykırı olarak değerlendirilecektir.

Tablo 9. Devlet memurluğundan çıkarma cezası türüne göre örnek olaylar

Disiplin Cezası	Örnek Olay
Devlet Memurluğundan Çıkarma Cezası	Örnek olay 1: Ankara Bölge İdare Mahkemesi 2. İdari Dava Dairesi’nin 25/09/2019 tarih, 2019/1131 Esas ve 2019/1905 Karar sayılı kararında Etimesgut Belediye Başkanlığı Zabıta Müdürlüğü’nde Zabıta Memuru olarak görev yapan davacı tarafından, “...görev yerini mazeretsiz terk ettiği, güvenlik kameralarını kırarak söktüğü, Belediye Başkanı Makamı için ayrılan odayı kimliği belirsiz sivil vatandaşlarla birlikte kullandığı, üstlerine karşı çıktığı, yetkisi ve nüfuzunu kendisi ve başkalarına çıkar sağlamak amacıyla kullandığı, suç kanıtlarını kasıtlı olarak yok ettiği...” gerekçesiyle meslekten çıkarma cezası ile cezalandırılmasına ilişkin işlemin iptali talebi ile açılmış olan davada, daha öncesinde aynı eylemlere dayanılarak davacı hakkında kademe ilerlemesinin durdurulması cezası verildiği ve bu cezaya ilişkin açılan davanın reddedildiği, işbu davanın ise Belediye Zabıta Yönetmeliği’ne dayanılarak verilen zabıta memurluğu görevinden çıkarılma cezasına yönelik işlemin iptali istemiyle açıldığı, hem kademe ilerlemesinin durdurulması hem de meslekten çıkarma cezasının aynı eyleme dayandığı ve dolayısıyla aynı eyleme dayanılarak ayrı ayrı ceza verildiği görüldüğünden işlemin iptaline karar verilmiş ve bu karar onanmıştır (Lexpera, 2023).
Devlet Memurluğundan Çıkarma Cezası	Örnek olay 2: Ankara Bölge İdare Mahkemesi 2. İdari Dava Dairesi’nin 27/02/2020 tarih, 2019/1425 Esas ve 2020/452 Karar sayılı kararında, davacı tarafından, Eskişehir Tepebaşı Belediye Başkanlığı bünyesinde Zabıta Memuru olarak görev yapmakta iken, Belediye Zabıta Yönetmeliği’nin 40/3-e maddesi uyarınca meslekten çıkarma cezası ile cezalandırılmasına ilişkin işlemin iptali sebebiyle açılan davada yerel Mahkemece “...belediye personelinin disiplin suçları ve cezalarının kanunla düzenlenmesi öngörülen hususlar arasında yer almasına karşın, söz konusu

Yönetmeliğin 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 51/3. fıkrasına dayanılarak hazırlandığı, ancak dayanak kanun maddesinde yer alan "meslekten çıkarma" ibaresinin Anayasa Mahkemesi kararı ile iptal edildiği..." ve ayrıca aynı olay nedeniyle davacı hakkında görevi kötüye kullanma suçundan hakkında beraat kararı verildiği gerekçesiyle işlemin iptaline karar verilmiş, ilgili karar bu yönüyle Bölge İdare Mahkemesince "...istinafa konu İdare Mahkemesi kararının verildiği 21.03.2019 tarihi itibarıyla henüz yürürlüğe girmediği açık olan Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararının bakılan davada uygulanması mümkün değildir." denilerek hukuka uygun bulunmamışsa da disiplin cezasının tesisinde yetki unsuruna aykırılık bulunması nedeniyle onanmıştır (Lexpera, 2023).

**Devlet
Memurluğundan
Çıkarma Cezası**

Örnek olay 3: Danıştay On ikinci Dairesi'nin 22/03/2018 tarih, 2016/7028 Esas ve 2018/1281 Karar sayılı kararında, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı İtfaiye Daire Başkanlığı'nda itfaiye şoförü olarak görev yapan davacının, üyesi olduğu sendika ve konfederasyonun aldığı grev kararı uyarınca basın açıklaması eylemine katılarak ideolojik ve siyasi amaçlarla sendikal faaliyette bulunduğu ve bu şekilde kurumun huzur ve sükununu bozduğu gerekçesiyle devlet memurluğundan çıkarma cezası ile cezalandırılmasına yönelik işlemin iptali talebiyle açtığı davada, yerel Mahkemece işlemin iptaline karar verilmiştir. Danıştay tarafından ise bu karar, "...dava ve soruşturma dosyasının birlikte incelenmesinden; davacının üzerine atılı soruşturmaya konu eylemlerinin, disiplin cezası ile örtüşmediği, ayrıca davacının fiili ile verilen ceza arasında orantılılık bulunmadığı, davacının kusurlu eyleminin karşılığı olan cezadan daha ağır bir ceza ile cezalandırılmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır" denilerek ve davacının siyasi ve ideolojik amaçlarla eylemlerde bulunduğu, eylemleriyle kurumun huzur, sükun ve çalışma düzenini bozduğuna yönelik somut bir tespit yapılmadığı gerekçesiyle onanmıştır (Danıştay Karar Arama, 2023).

Tablo 9'da yer verilmiş olan birinci örnek olayda, kararın verildiği tarihte, ilgili Belediye Zabıta Yönetmeliği'nin 40/2. maddesinde, meslekten çıkarma cezası haricinde verilecek disiplin cezaları için 657 sayılı Kanun'un ilgili hükümlerinin uygulanacağı, meslekten çıkarmayı gerektiren durumlarda ise yönetmelik hükümlerine, diğer durumlarda ise 657 sayılı Kanun'un genel hükümlerine göre işlem yapılması gerektiği belirtilmiştir (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2007). Bu nedenle, aynı eylem nedeniyle iki farklı mevzuata göre iki ayrı disiplin cezası verilmesine ilişkin dava konusu işlemde hukuka uygunluk bulunmadığı açıktır.

İkinci kararda belirtilen Anayasa Mahkemesi kararına bakıldığında, Mahkeme'nin iptal kararında, "Kanunda belediye zabıta personelinin meslekten çıkarılmasını gerektiren eylemler belirtilmediği gibi bu cezayı vermeye yetkili makamlar ve cezanın kesinleşme usulü de gösterilmemiştir. Bu durumda, meslekten çıkarma yaptırımını açısından belediye zabıta personeli için yasal bir güvence bulunmamaktadır." denilmiştir. Mahkeme ayrıca, ilgili yönetmelikte disiplin cezasını gerektiren eylemlerin genel hatlarıyla dahi belirlenmediğine vurgu yapmıştır. Bu nedenle, Belediye Zabıta Yönetmeliği'nde yer alan meslekten çıkarma cezasının, Anayasa'nın 38. maddesinde düzenlenen suç ve cezada kanunilik ilkesine ve Anayasa'nın 128. maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen yasal düzenleme ilkesine aykırılık teşkil ettiği belirtilmiştir.

Bu durum, Anayasa'nın 38/1. maddesinde yer alan "Hiç kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; hiç kimseye, suçu işlediği zaman kanunda öngörülenden daha ağır bir ceza verilemez." ve üçüncü fıkrasında bulunan "Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla belirlenir." hükümlerine (Mevzuat Bilgi Sistemi, 1982) ve yine Anayasa'nın 128/2. maddesinde yer alan "Memurların ve diğer kamu görevlilerinin nitelikleri, atanmaları, görev ve yetkileri, hakları ve yükümlülükleri, maaşları ve diğer özlük işleri kanunla düzenlenir." ilkesine dayanmaktadır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 1982).

Üçüncü olayda ise verilen karar, sendikal hakların hem ulusal hem de uluslararası mevzuat çerçevesinde değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesinin son fıkrasında, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmalar kanun hükmündedir... Usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi durumunda, uluslararası antlaşma hükümleri esas alınır." hükmü yer almaktadır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 1982). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesi çerçevesinde ise herkesin toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüğüne sahip olduğu, bunun demokratik bir toplumun gereği olduğu ve bu hakların ancak güvenlik, kamu düzeni ve benzeri sınırlı nedenlerle ve yalnızca kanunla sınırlandırılabilmesi belirtilmiştir (Mevzuat Bilgi Sistemi, 1982).

Bu nedenle, somut olayda davacının eylemleri ile devlet memurluğundan çıkarma cezasına yol açabilecek somut delillerin bulunmaması durumunda, böyle ağır bir cezanın verilmesi ölçülülük ilkesine ve temel hak ve özgürlüklere aykırı olacaktır. Yukarıda belirtilen yıllara ait kararlardan verilen örneklerin incelenmesi, bu kararların hem yasal düzenlemeler hem kamu hem de belediye çalışanları açısından farklı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

3. DİSİPLİN CEZALARINA İLİŞKİN 2015-2020 YILLARI ARASINDA VERİLEN KARARLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Mevzuat Bağlamında Değerlendirme

Verilen örnek olaylara bakıldığında, disiplin cezalarının kurumlar ve kuruluşlar nezdinde daha doğru uygulamalarla gerçekleştirilmesinin hedeflendiği ve bu nedenle mevzuattaki bağlayıcı hükümlerin, özellikle usule ilişkin kuralların titizlikle uygulanmasının beklendiği anlaşılmaktadır. Ülkemizde kamu görevlilerine yönelik disiplin suçları ve cezaları, 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ilgili maddelerinde düzenlenmiştir. Ancak yargı organları ve silahlı kuvvetler gibi Devlet Memurları Kanunu'na tabi olmayan personel için bu düzenlemeler, kendi özel personel kanunları ve yönetmeliklerinde yer almakta, özel disiplin mevzuatına tabi olan çalışanlar için ise bu özel mevzuatta belirtilmiştir (Akyılmaz, 2002).

Mevzuata bakıldığında, zamanla yapılan kanun değişiklikleri ve yönetmeliklerle disiplin hukukuna dair düzenlemeler arasında bir uyum sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, anayasa, kanun, yönetmelik, kararname ve diğer düzenleyici işlemlerden oluşan normlar hiyerarşisinde, disiplin cezalarının düzenlendiği yönetmeliklerin ve özel düzenlemelerin üst norm olan anayasa ve kanunlarla çelişmemesi gerekmektedir. Bu uyumun sağlanması, hukuk devletinin bir gereği olan belirlilik ilkesini hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin bir kararında bu ilke, "Yasal düzenlemelerin hem kişiler hem de idare açısından tereddüt ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde açık, net, anlaşılır, uygulanabilir ve nesnel olması, ayrıca kamu otoritelerinin keyfi uygulamalarına karşı koruyucu önlemler içermesi gerekir." şeklinde ifade edilmiştir.

Anayasa ile güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklere zarar veren düzenlemeler, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen iptal kararları ile ortadan kaldırılmakta ve böylece toplumun adalet duygusunun zedelenmemesi ve yasal güvencelerin korunması sağlanmaktadır. Disiplin cezalarının memur ve çalışanların hukuk dünyasında yarattığı sonuçlar bakımından oldukça kritik bir öneme sahip olması, disiplin suçlarına ilişkin açık ve net düzenlemelerin bulunmasını gerekli kılmaktadır. Bu sayede belirlilik ilkesinin sağlanması, memur ve çalışanların hangi eylemlerinin hangi cezalara karşılık geldiği konusunda farkındalıklarını artıracak, böylece çalışmalarında daha dikkatli ve özenli olmalarını teşvik edecektir.

Belediyelerde insan kaynakları yönetimi ve hukuki uyumsuzluklar bağlamında disiplin cezalarının mevzuata dayandırılması, disiplin işlemlerinin hukuka uygunluğunu ve geçerli yasa ve yönetmeliklerle belirlenen sınırlar dahilinde gerçekleşmesini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Mevzuat, disiplin konularının ele alınmasında standartlaştırılmış kurallar ve prosedürler sunarak çalışanlara adil ve tutarlı bir yaklaşım çerçevesi sağlamaktadır.

Disiplin işlemlerinin mevzuatla uyumlu olmasını sağlamak, çalışan haklarının korunmasına, haksız muamele veya ayrımcılık olaylarının önlenmesine katkıda bulunmaktadır. Çalışanlar, beklenen davranış standartları ile bu standartların ihlali durumunda karşılaşacakları sonuçları bilmektedir. Ayrıca mevzuat, çalışanları haksızlıklara ve ayrımcı uygulamalara karşı koruma güvencesi sunmaktadır. Belediyeler açısından ise disiplin cezalarının mevzuata dayandırılması, düzen ve istikrarı korumanın yanı sıra hukuki risklerin, anlaşmazlıkların, suistimallerin, aksaklıkların ve maliyetlerin azaltılmasına yardımcı olacaktır.

2015-2020 yılları arasında verilen disiplin kararlarına ilişkin yapılan incelemelerde, uyarı, kınama, maaş kesintisi, terfinin durdurulması, hizmet sözleşmesinin feshi, devlet memurluğundan çıkarma gibi disiplin cezalarının uygulandığı görülmüştür. Bu cezaların çoğu mevzuata dayandırılmış olsa da önemli bir kısmının uygulanışında hukuka aykırılıklar tespit edilmiştir. Bu durum, disiplin cezalarının yalnızca suçun niteliği ve uygulanacak cezanın mevzuata dayandırılması ile değil, aynı zamanda kanunilik, hukuki belirlilik, objektiflik ve tarafsızlık ilkelerine uygun olarak açık ve nesnel şekilde belirlenmesinin zorunluluğunu açıkça ortaya koymaktadır. Disiplin cezalarının her olayın ve koşulun nesnel ve tarafsız bir değerlendirmesine dayanması, ölçülülük ilkesi ile temel hak ve özgürlükler çerçevesinde kalması gerekmektedir. Ayrıca, disiplin yetkililerinin disiplin soruşturmasının sonuçlarına dair herhangi bir kişisel veya öznel çıkar sahibi olmaması gerekmektedir.

Sonuç olarak, belediyelerde insan kaynakları yönetimi ve hukuki uyumsuzluklar bağlamında disiplin cezalarını belirleyen mevzuatın dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Ancak aynı zamanda, disiplinsizlik oluşturan davranışlar için uygun cezaların belirlenmesi sürecinde yetkililerin olayları objektif olarak değerlendirmesi, hukuki süreçlerin adil ve şeffaf işlenmesini sağlaması, çalışan haklarını koruması ve ayrımcılık yapılmaması açısından dikkatli bir denge gözetilmelidir. Disiplin cezalarının orantılı bir şekilde uygulanması, adaletin tesis edilmesi noktasında büyük bir önem arz etmektedir.

3.2. Kamu İdareleri Bağlamında Değerlendirme

Yukarıda ele alınan kararların idareler açısından belirli sonuçlar doğuracağı açıktır. Zira idareler tarafından verilen disiplin cezaları, personelin hem kariyer hem de özel yaşamını etkileyebilecek nitelikte olduğundan, disiplin hukukunun kurumsal düzeyde doğru bir şekilde uygulanması, idareye önemli sorumluluklar yüklemektedir.

Tablolarla sunulan analizler göstermektedir ki, hukuka aykırı bulunan kararların sayısı, hukuka uygun bulunan kararların sayısından belirgin şekilde fazladır. Bu durum, verilen disiplin kararlarının genellikle usul işlemlerinin hatalı uygulanmasından kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Örnek kararlar ışığında, disiplin cezalarının verilmesine ilişkin süreçte belirli prosedürlerin ve şekil şartlarının eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesinin zorunlu olduğu söylenebilir. Öncelikle, disiplin cezasına neden olan eylemin doğru bir biçimde tespit edilmesi, bağımsız bir soruşturmacı tarafından tüm delillerin toplanması ve personelin savunma hakkını etkili bir şekilde kullanabilmesi için bu hakkı kısıtlayacak tutum ve işlemlerden kaçınılması gerekmektedir.

Her idari işlemde bulunması gereken yetki, şekil, sebep, konu ve maksat unsurları açısından hukuka uygunluk denetimi yapılmalı ve işlemler bu unsurlara aykırı olmamalıdır. İdare, gerektiğinde kendi işlemlerini denetlemeli ve sınırlamalıdır; aksi takdirde, idarenin tek taraflı işlemi sonucunda personelin mağduriyeti söz konusu olabilir.

Bu bağlamda, idarenin iç denetim sistemlerini de geliştirmesi gerekmektedir. Verilen disiplin cezalarının süreç aşamaları kurumun iç işleyişinde gözden geçirilmelidir. Böylece yargıya intikal eden disiplin ceza işlemlerinin sayısının azalması ve yüksek mahkemelerce verilen hukuka uygunluk kararlarının artması sağlanabilir.

Bu durum, öngörülen disiplin cezalarının sıkı bir denetime tabi tutulduğunu bilen insan kaynağı üzerinde iş yeri kurallarına uygun davranma noktasında caydırıcı bir etki yaratacaktır. Ayrıca, idarenin disiplin hukuku bağlamında takdir yetkisini kullanırken büyük bir hassasiyet göstermesi gerektiği vurgulanmalıdır, çünkü verilen disiplin cezalarının idare tarafından tek taraflı olarak geri alınması mümkün değildir.

Bireylerin idare karşısında genellikle daha zayıf bir konumda olduğu kabul edilmekte olup, bu bağlamda tüm bu hususlar, bireylerin kamu otoritesine karşı korunmasında belirleyici rol oynamaktadır. Disiplin cezalarına karşı başvuru yasal yollarla, disiplin sürecinin belirtilen kıstaslara uygun olarak işletilip işletilmediği de incelenmektedir.

Devlet memurluğundan çıkarılma gibi ciddi sonuçlar doğurabilecek disiplin cezalarının uygulanmasında idarenin takdir yetkisini kötüye kullanmaması ve keyfi uygulamaların önüne geçilmesi, hem kurum ve kuruluşlara duyulan güvenin korunması hem de şeffaf bir yönetim anlayışının sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. Bu aynı zamanda hukuka bağlı bir idare anlayışının tesis edilmesi için de gereklidir.

Sonuç olarak, idare tarafından yürütülen sürecin hukuk devleti ilkeleri ile uyumlu olması, kamu kurum ve kuruluşlarına duyulan güvenin tesis edilmesi açısından önemlidir. Verilen disiplin cezalarının yüksek mahkemeler tarafından hukuka uygun bulunması ise bu güvenin korunması açısından büyük bir öneme sahiptir.

3.3. Kamu Çalışanları Bağlamında Değerlendirme

İdareler tarafından verilen kararlar, en çok idare bünyesinde çalışan personeli etkilemektedir ve disiplin cezaları, kamu personelinin kariyerinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Uyarma, kınama, aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması ve devlet memurluğundan çıkarılma gibi çeşitli disiplin cezaları, kamu çalışanları üzerinde maddi kayıplara, kariyer ilerlemesinin durmasına ve memuriyet görevinden tamamen çıkarılmaya neden olabilecek ağır sonuçlar doğurabilmektedir.

Ancak incelenen kararlar ve genel verilere bakıldığında, disiplin hukukunun uygulanmasında gerekli özenin gösterilmediği ve hukuki kuralların uygulanmasında hatalar yapıldığı gözlemlenmektedir. Kararlara karşı itiraz ve yasal yollar açık olsa da disiplin hukukunun kurum ve kuruluşlar içinde şeffaf ve doğru bir şekilde uygulanması, hem kurumların itibarının korunması hem de toplum ve personel nezdinde kurumlara duyulan güvenin sarsılmaması açısından kritik öneme sahiptir.

Hukuka aykırı disiplin ceza uygulamaları, insan kaynaklarında haksızlığa uğrama algısını doğurmakta ve bu durum, organizasyonun verimliliğini doğrudan etkilemektedir. İnsan kaynağının motivasyonu ve organizasyonun hedefleri arasındaki uyumsuzluklar, verimliliğin düşmesine yol açarak kurum ve kuruluşların etkinliğini azaltmakta ve personelin kariyer hedefleri açısından tatminsizlik yaratmaktadır.

Haksız disiplin yaptırımlarıyla karşılaşan personelin iş yerindeki çalışma ortamını olumsuz etkileyebileceği ve huzuru bozabileceği de olası bir durumdur. Bu bağlamda, disiplin hukukunun ilkelerine uyulduğuna dair güvenin önemi ortaya çıkmaktadır. Disiplin cezalarının, ceza kesinleşmeden önce özlük dosyasına işlenmesi, sürecin doğru yürütülmesinin önemini vurgular. Zira, özlük dosyasına kaydedilen disiplin cezaları, itiraz veya iptal kararı verilene kadar silinmemekte ve uzun süre dosyada kalmaktadır.

Bu süreçte personelin motivasyon ve performansının düşmesi hem çalışan hem de kurum ve kuruluşlar açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Disiplin cezası süreci, birçok usul işlemini içermekte olup, yapılan incelemeler usul ve esas yönünden hatalı tespit ve işlemler yapılabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, personelin lekelenmeme hakkının korunması gerekmektedir. Disiplin soruşturmalarında gizliliğin esas alınması, personelin çalıştığı kurumda lekelenmeme hakkını korumaya yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak, yerinde verilen disiplin cezası kararları personelin daha dikkatli ve özenli çalışmasını teşvik edecektir. Ayrıca, disiplin cezalarının özlük dosyasına işlenmesi ve tekerrür hükümleri gibi caydırıcı kanuni düzenlemeler, benzer eylemler gerçekleştiren personelin ikinci kez aynı davranışlarda bulunmasını önlemeye yardımcı olacaktır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Disiplin, suç ve ceza uygulamaları belediyelerdeki insan kaynakları yönetiminin ayrılmaz bileşenleridir. Bu uygulamalar örgütsel düzeni korumak, yerleşik kurallara uyumu sağlamak ve çalışanlar arasında hesap verebilirlik kültürünü teşvik etmek için önemlidir. Belediyeler bağlamında, disiplin çalışanların etik standartlara uymasını ve görevlerini etkili bir şekilde yerine getirmesini sağlamak için çok önemlidir. İyi uygulanan disiplin politikaları, insan kaynakları kapsamında çalışanların beklentilerini, çalışma düzenlerini netleştirdiği ve suistimali ele almak için bir çerçeve sağladığı için çalışan performansını ve iş memnuniyetini artıracaktır ve hizmetin sunumunun daha etkin bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlayabilecektir (Robbins ve Judge, 2019).

Belediyelerdeki suç ve ceza uygulamaları genellikle kabul edilemez davranışları ve bu tür davranışların sonuçlarını tanımlayan yasal çerçeveler ve örgütsel politikalar tarafından yönlendirilmektedir. Dünya genelinde olduğu gibi, tekrarlanan ihlaller için giderek daha ağır cezalar uygulayan bir sistem olan kademeli disiplinin kullanılmasının, çalışanların uygunsuz davranışlarını azaltmada etkili olduğu gösterilmiştir (Dessler, 2020). Türkiye’de de benzer bir yaklaşım benimsenmektedir.

Hiyerarşik bir yapıda düzenlenen disiplin cezaları kapsamında, Devlet Memurları Kanunu’nun 126. maddesine göre uyarma, kınama ve aylıktan kesme cezaları disiplin amirleri tarafından verilirken, kademe ilerlemesinin durdurulması cezası ise memurun çalıştığı kurumdaki disiplin kurulunun kararı alındıktan sonra, atamaya yetkili amirler veya il disiplin kurullarının kararına bağlı olarak valiler tarafından uygulanmaktadır. Yapılan fiilin ağırlığına ve tekrarına göre cezanın kademesi artarak uygulanmaktadır ve böylece caydırıcılık kazandırılmak istenmektedir (Bucaktepe, 2015). Bu yaklaşım doğru bir biçimde uygulandığında, yalnızca olası ihlalleri caydırmakla kalmamakta, aynı zamanda çalışanlara fesih gibi daha ağır yaptırımlar uygulanmadan önce davranışlarını düzeltmeleri için fırsatlar da sağlamaktadır.

Disiplin suçları ve cezalarının uygulanması, kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasına yol açabilecek nitelikte olduğundan, kurum ve kuruluşların uygulayacakları disiplin cezalarının hukukun genel ilkelerine, kanunlara ve Anayasa’ya uygunluğunu her zaman göz önünde bulundurmaları ve önceliklendirmeleri gerekmektedir.

Zira, disiplin önlemlerinin tutarsız uygulanması, çalışanların moralini ve kuruluşa olan güvenini zedeleyebilecek kayırmacılık veya ayrımcılık algılarına yol açabilmekte (Noe vd., 2020), bu uygulamaların cezalandırıcı doğası bazen olumsuz bir örgütsel iklime yol açabilmekte, özellikle de çalışanlar sistemi aşırı sert veya adaletsiz olarak algılsa bir biçimde çalışma düzeni ve süreçlerine olumsuz sirayet edebilecektir (Taylor, 2014).

Disiplin sisteminin etkili bir şekilde işleyebilmesi için, çalışanlara karşı tarafsız bir yaklaşım benimsenmeli, disiplin kuralları ve politikaları şeffaf ve herkes için geçerli olmalıdır. Aksi halde, adaletsizlik yaşayan çalışanların organizasyona duyduğu güven azalacak, motivasyonları düşecek ve çalışma ortamında kutuplaşmalar meydana gelebilecektir. Bu nedenle, tüm ceza türlerinde hukukun uygulanması büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada yapılan doküman analizi neticesinde, Bölge İdare Mahkemesi, Bölge Adliye Mahkemesi ve Danıştay tarafından verilen disiplin cezalarına ilişkin bir veri tablosu oluşturulmuş olup, 2015-2020 dönemine ait uyarma, kınama, aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması ve devlet memurluğundan çıkarılma cezalarının sayıları belirlenmiş, bunların hangilerinin hukuka uygun hangilerinin hukuka aykırı olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, hukuka aykırı kararların sayısının ağırlıklı olduğu ve genellikle şekli şartların yerine getirilmemesi nedeniyle usul hatalarının yapıldığı, dolayısıyla disiplin hukukunun uygulanmasında gerekli özenin gösterilmediği ve hukuki kuralların yanlış uygulandığı görülmüştür. İdarece gerçekleştirilen hukuka aykırı işlemler, çalışanların kariyerleri ve özel yaşamlarında önemli olumsuz sonuçlar doğurduğundan, disiplin cezalarının daha dikkatli uygulanması ve kapsamlı disiplin soruşturmalarının yapılması gerekmektedir. Ayrıca, disiplin mevzuatının da uygulamayı yönlendiren bir rehber olması zorunludur.

Diğer taraftan, disiplin hukukunu temel alan düzenlemeler arasında yeknesaklığın sağlanması önem arz etmektedir. Çelişkilerin ortadan kaldırılması ile belirlilik ilkesi gerçekleştirilerek, disiplin ceza düzenlemeleri hem idare hem de personel açısından daha anlaşılır ve nesnel hale gelecektir. Normlar hiyerarşisine aykırı olan ve Anayasa ile kanunlarla çelişen her türlü yasal düzenleme için iptal davası açılmalı ve disiplin cezalarının uygulanmasında ortaya çıkabilecek tereddütler ve yanlışlıklar giderilmelidir.

Genel bir yasal düzenleme ile disiplin ceza uygulamaları daha açık ve anlaşılır hale getirilmelidir. Bu durum, idarenin keyfi uygulamalarını veya takdir yetkisini kötüye kullanmasını engelleyecektir. Aksi halde, dağınık durumdaki mevcut düzenlemeler ihtiyaçları karşılamaktan uzak kalacaktır. Bu bağlamda, yapılacak yasal düzenlemelerde net olmayan disiplin suçu tanımları yer almamalı, disiplin suç ve cezalarının unsurları açıkça belirtilmeli ve disiplin cezalarının çerçevesi anlaşılır bir şekilde çizilmelidir.

Savunma hakkının etkin şekilde kullanılmasına ilişkin usul ve esaslar titizlikle takip edilmeli, personelin savunmasının alındığı aşamalarda savunma dokunulmazlığına saygı gösterilmeli ve savunma hakkının etkin şekilde kullanılması için personelin, hakkındaki isnat ve somut olaya ilişkin deliller hakkında bilgi edinmesini ve gerekli belgelere erişimini sağlayacak imkanlar sunulmalıdır. Yüksek mahkeme kararlarında belirtildiği üzere, savunma hakkının gerektiği biçimde kullanılabilmesi için, iddiaların, eylemlerin, kişi, yer ve zaman gibi detayları içerecek şekilde belirtilmesi, bu iddiaların dayanağını oluşturan delillerin ve iddiaya ilişkin maddi olayların hukuki nitelendirmesinin de açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu durum, disiplin cezasına konu eylemlerin sübut bulup bulmadığını ve hukuki nitelendirmelerin örtüşüp örtüşmediğini sağlıklı bir şekilde incelemeyi mümkün kılmaktadır.

Disiplin soruşturması sürecinin yargısal usullere benzer şekilde ilerlediği göz önüne alındığında, çalışanlara mesleğe girişte ve meslek yaşamları boyunca eğitimler verilmesi faydalı olacaktır. Bu eğitimler, disiplin hukukunun genel usul ve esasları hakkında bilgi vererek, çalışanların hakları ve hangi eylemlerin hangi disiplin cezalarına neden olacağı konularını ele almalı ve mevzuat değişiklikleri karşısında bilgilerin güncel tutulmasını sağlamalıdır. Bu şekilde, haklarını bilen ve bilinçli bir personel kadrosu oluşacak ve çalışanların iş yerindeki tutum ve davranışlarında daha dikkatli ve özenli olmaları teşvik edilecektir.

Af müessesesi disiplin cezaları açısından da uygulanmakta olup, affa ilişkin düzenlemelerin sıklığına dikkat edilmelidir. Disiplin cezalarının caydırıcılığını azaltacak şekilde af uygulamalarına gidilmemelidir. Af düzenlemelerinin sıkça yapılması, kamu görevlilerinde af beklentisi doğuracak ve kamu hizmetinin gereklerini yerine getirirken daha özensiz olmalarına neden olabilecektir.

Ayrıca, disiplin cezalarının idarenin tek taraflı eylemi ile geri alınması mümkün olmadığından, hukuka aykırı olduğu tespit edilen disiplin cezalarının geri alınması, çalışanların kariyerleri ve özel hayatlarında telafisi güç zararların önlenmesi ve yargı yükünün azaltılması açısından yararlı olacaktır. İtiraz edilmeyen disiplin cezalarının kesinleşeceği öngörülse de idarece kamu gücüne dayanarak gerçekleştirilen yükümlendirici işlemlerde yapılan hataların, itiraz edilmese dahi idarece fark edilmesi durumunda geri alınabilmesi hukuk devleti anlayışının bir gereği olarak mümkün olmalıdır. Bu bağlamda, idare tarafından yapılacak iç denetimlerle verilen disiplin cezaları objektif biçimde belirli aralıklarla gözden geçirilmeli ve gerekirse geri alma işlemleri uygulanmalıdır.

Sonuç olarak, kurum ve kuruluşlar içinde disiplin hukukunun doğru şekilde işletilmesi hukuk devleti ilkesinin bir gereğidir. Usul ve mevzuata uygun olarak verilen disiplin cezaları, iş yerindeki barış ve huzuru koruyarak kamuya duyulan güveni artıracaktır. Meslek içi eğitimler, eşitlikçi tutum ve ayrımcılığı önleyici çalışmalar, performans ve ödüllendirme sistemleri sayesinde personele kazandırılacak sorumluluk bilinci, çalışma ortamında huzuru sağlayacak ve personelin disiplin kurallarına hâkim olarak dikkatli ve özenli çalışmasını teşvik edecektir.

5. KAYNAKLAR

- Akyılmaz, B. (2002). Anayasal esaslar çerçevesinde kamu personeli disiplin hukuku ve uygulamadaki sorunlar. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1-2), 241-262.
- Arıca, M. N. (2000). *Memur suçları ve soruşturma*. Ankara: İksan Matbaası.
- Bucaktepe, A. (2015). Disiplin makamlarının disiplin cezası verme yetkileri üzerine bir değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(2), 199-224.
- Cingil, A. (1996). *İnsan kaynakları yönetiminde disiplin sistemleri ve üç askeri hastanenin disiplin sistemine ilişkin bir örnek olay çalışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Çöpoğlu, M. (2015). Belediyelerde insan kaynakları yönetimi ve endüstri ilişkileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(1), 163-182.
- Danıştay Karar Arama (1 Eylül 2023). *Danıştay Karar Arama: Danıştay Kararı*. <https://karararama.danistay.gov.tr/>
- Dessler, G. (2020). *Fundamentals of human resource management*. Pearson Education.
- Hatipoğlu, M., ve Sarıcalar, A. C. (2020). Memur disiplin işlemlerinde amaç unsuru. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(2), 675-711.

- İzci, F., ve Yıldız, M. Ş. (2017). Türkiye’de kamu personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçiş: Temel sorunlar ve çözüm önerileri. *AL-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 397-412.
- Lexpera (5 Eylül 2023). *İçtihat: Bölge İdare Mahkemesi İstinaf Kararları*. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/bolge-idare-mahkemesi-istinaf-kararlari>
- Mevzuat Bilgi Sistemi (23 Temmuz 1965). *Devlet Memurları Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=657&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Mevzuat Bilgi Sistemi (9 Kasım 1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- Mevzuat Bilgi Sistemi (10 Temmuz 2004). *Büyükşehir Belediyesi Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Mevzuat Bilgi Sistemi (22 Şubat 2007). *Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına Dair Yönetmelik*. <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=11125&MevzuatTertip=5>
- Noe, R. A., Hollenbeck, J. R., Gerhart, B., & Wright, P. M. (2020). *Fundamentals of human resource management*. McGraw-Hill.
- Özkan, Y. (2012). *Belediyelerde insan kaynakları yönetimi ve Kadıköy belediyesi örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Resmî Gazete (14 Temmuz 1965). *Devlet Memurları Kanunu*. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12056.pdf>
- Robbins, S. P., & Judge, A. T. A. (2019). *Organizational behavior*. Pearson Education.
- Taylor, M. A. S. (2014). *Armstrongs handbook of human resource management practice*. Kogan Page Limited.
- Türk Dil Kurumu (11 Ağustos 2023). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Yılmazöz, M. (2009). Türkiye’de kamu personel yönetimi sorunu. *Maliye Dergisi*, 157(1), 293-302.

YAPAY ZEKÂNIN REGÜLASYONUNDAKİ SINIRLILIKLAR VE MEVCUT YAPAY ZEKÂ DÜZENLEMELERİ

F. MÜGE ALGAN

Dr., Türk Standardları Enstitüsü, Kamu Yönetimi, Yönetişim,
<https://orcid.org/0000-0001-8959-1174>

Özet

Yapay zekâ terimi (Artificial Intelligence) ilk olarak 1956 yılında John McCarthy tarafından kullanılmıştır (Nilsson, 2019). En bilinen tanımı ile yapay zekâ bilgisayar sistemi, robotlar gibi makinelerin öğrenme ve sorun çözme gibi insan benzeri bilişsel işlevleri taklit edebilme becerisidir. Yapay zekâ teknolojisinin hızlı gelişimi bu sistemlerin regülasyonun gerektirmiştir. Ancak bu regülasyonun önünde bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Yapay zekâ sistemlerinin kapsamının genişliği, teknolojilerin hızlı gelişimi ve risklerinin belirlenmesinin zorluğu bu alanda düzenleme yapılmasını zorlaştırmaktadır (Reed, 2018: 2). Verilerin şeffaflığının sağlanması, geniş ağ yapısı ve mevzuatın güncelliğinin sağlanması yapay zekâ regülasyonundaki diğer sınırlılıklardır (Reed, 2018: 3). Bu düzenlemelerin insan haklarını ve toplumun güvenliğini gözetirken ekonomik özgürlükleri koruması bu alanda regülasyon yapılmasını zorlaştırmaktadır (Almedia vd., 2021: 2). Yapay zekâda etik sorununa yönelik olarak Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Yapay Zekâ Etiğine İlişkin Öneri'yi yayınlamıştır. Doküman, insan haklarının korunması, şeffaflığın sağlanması, bu sistemlerin denetlenmesi için eylem alanlarını belirlemektedir (UNESCO, 2022). Yapay zekânın hukuki sorumluluğunun belirlenmesi için Avrupa Parlamentosu 2017 yılında robotların yasal statüsü ile ilgili bir çalışma başlatarak Robotikle İlgili Medeni Hukuk Kurallarına İlişkin Kararı 123'e karşı 396 oyla kabul etmiştir (European Parliament, 2017). Parlamento ayrıca yüksek riskli yapay zekâ kullanımına sorumluluk sigortası (ölüm/fiziksel zararda 10 milyon Euro ve mülke zararda 2 milyon Euro) yapılması için çalışma başlatmıştır (European Parliament, 2020). Avrupa Birliği (AB) tarafından kabul edilen ilk Yapay Zekâ Yasası, AB'de yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesini, insan merkezli ve güvenilir yapay zekânın benimsenmesini amaçlamaktadır (European Parliament, 2024). AB, yapay zekâ ile ilgili diğer düzenlemeleri olan Genel Veri Koruma Yönetmeliği ve İnsansız Hava Araçları Sistemlerine Kolay Erişim Kuralları dokümanları ile bireylerin temel haklarını korurken yapay zekâ sistemleri ile ilgili kuralları belirlemektedir (European Commission, 2024). Amerika Birleşik Devletleri 2016 yılında Beyaz Saray tarafından hazırlanan Yapay Zekâ Raporu ve sonrasında hazırlanan Yapay Zekâ Hakları Bildirgesi için Taslak doküman ile bu sistemlerinin tasarımı, kullanımı ve dağıtımına rehberlik etmek için ilkeler belirlemektedir (The White House, 2024). İngiltere de 2021 yılında Ulusal Yapay Zekâ Stratejisini yayınlamış ve yapay zekânın özel ve kamu sektörlerinde dayanıklılığı, büyümeyi ve inovasyonu artırma gücünün tanınması için çerçeve belirlemiştir (UK, 2021). Avustralya Otonom Araçların Denemelerine İlişkin Yönergeler dokümanını yayınlamış ve otonom araç denemelerinin kurallarını belirlemiş ve bu alanda asgari güvenlik standartlarını oluşturmuştur (NTC, 2024). Önümüzdeki günlerde de yapay zekâ teknolojilerinin ekonomik ve sosyal özgürlükleri önemseyen, olası risklerden toplumu koruyacak insan merkezli ve güvenilir düzenlemelere kavuşturulması yapay zekânın doğru kullanılmasına ve gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Yönetişim, Yapay Zekâ Yönetişimi, Regülasyon, AB Yapay Zekâ Yasası.

Kaynakça

- Almeida, Patricia, Denner dos Santos Jr., Carlos and Silva Farias, Josivania (2021), Artificial Intelligence Regulation: a framework for governance, Ethics and Information Technology, September, DOI: 10.1007/s10676-021-09593-z.
- Buiten, Miriam C. (2019), Towards Intelligent Regulation of Artificial Intelligence, Cambridge University Press, pp. 41-59.
- EASA (2024), Easy Access Rules for Unmanned Aircraft Systems (Regulations (EU) 2019/947 and 2019/945), <https://www.easa.europa.eu/en/document-library/easy-access-rules/easy-access-rules-unmanned-aircraft-systems-regulations-eu>, (31.08.2024).
- European Commission (2024), Data protection in the EU, https://commission.europa.eu/law/law-topic/data-protection/data-protection-eu_en, (31.08.2024).
- European Parliament (2024), Regulation (EU) 2024/1689 of The European Parliament and of The Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act), Brussels.
- European Parliament (2020), European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020IP0276>, (27.08.2024).
- European Parliament (2017), European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0051&from=IT>, (26.08.2024).
- Nilsson, Nils John (2019), Yapay Zekâ Geçmişi ve Geleceği, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Reed, Chris (2018), How should we regulate artificial intelligence? Phil. Trans. R. Soc., A 376: 20170360., <http://dx.doi.org/10.1098/rsta.2017.0360>.
- The White House (2024), What is the Blueprint for an AI Bill of Rights?, <https://www.whitehouse.gov/ostp/ai-bill-of-rights/what-is-the-blueprint-for-an-ai-bill-of-rights/>, (27.08.2024).
- UNESCO (2022), Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, Paris.
- UK (2021), National AI Strategy, Londra.
- White, James M. ve Lidskog, Rolf (2022), Ignorance and the regulation of artificial intelligence, Journal of Risk Research, 25:4, 488-500, DOI:10.1080/13669877.2021.1957985.
- Wong, Anthony (2021), Ethics and Regulation of Artificial Intelligence, 8th IFIP International Workshop on Artificial Intelligence for Knowledge Management, Japan, pp.1-18, DOI:10.1007/978-3-030-80847-1_1.

A REVIEW OF POLICY INITIATION LITERATURE
POLİTİKA BAŞLATMA LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

MERVE İZCİ¹, VEYSEL ERAT²

¹Doktora Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi,

ORCID:0000-0002-3050-2533

²Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, ,

ORCID: 0000-0002-0735-5432

Özet

Kamu politikalarında başlatma süreci, politika gündemine alınan sorunların tanımlanması ve bu sorunlara yönelik çözümlerin geliştirilmesini içeren önemli bir aşamadır. Bu çalışma, kamu politikası literatüründe politika başlatma sürecini ele alan teorik ve kavramsal yaklaşımların sistematik bir özetini sunmayı amaçlamaktadır. Böylece, politika başlatma süreçlerine dair literatürdeki temel teoriler ve yaklaşımların analizi yapılarak, bu süreçlerin politika yapıcılar tarafından nasıl yönlendirildiği daha kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır. Araştırma, konuya dair birincil ve ikincil kaynak taramasına dayanmakta olup, John Kingdon'un Çoklu Akış Modeli, Baumgartner ve Jones'in Kesintili Denge Teorisi, Sabatier'in Savunuculuk Koalisyon Çerçevesi ve Howlett ile Ramesh'in Politika Döngüleri Yaklaşımı gibi klasik teoriler üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca, literatüre son yıllarda eklenen politika geri bildirim, öğrenme süreçleri ve ağ yapıları gibi yeni kavramlar da ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamı, politika başlatma sürecini hem teorik çerçevede hem de pratikte açıklamayı içermektedir. Çalışma sonucunda, politika başlatma sürecinin karmaşık ve çok aktörlü bir yapıda olduğu, klasik modellerin politika yapımına dair geniş bir bakış açısı sunarken, güncel yaklaşımların daha esnek ve dinamik bir çerçeve sunduğu gösterilmektedir. Ağ yapıları ve çerçeveleme stratejileri gibi güncel unsurlar, modern politika başlatma süreçlerini şekillendirmede belirleyici rol oynamaktadır. Bu çalışmanın, politika başlatma literatürüne katkı sağlayarak, ilgili alanda yeni tartışmalar açması hedeflenmektedir.

Bu literatür çalışması, politika başlatma sürecinin yalnızca bir başlangıç değil, sürekli bir etkileşim ve değişim süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle klasik ve güncel yaklaşımlar, bu süreçteki dinamikleri anlamak açısından önemli teorik temeller sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kamu Politikası, Politika Başlatma, Literatür, Gündem Belirleme.

Abstract

In public policy, the policy initiation process is an important stage involving the identification of problems on the policy agenda and the development of solutions to these problems. This study aims to provide a systematic overview of the theoretical and conceptual approaches to policy initiation in the public policy literature. Thus, by analyzing the main theories and approaches in the literature on policy initiation processes, it will provide a more comprehensive understanding of how these processes are guided by policymakers. The research is based on a review of primary and secondary literature on the topic, focusing on classical theories such as John Kingdon's Multiple Flows Model, Baumgartner and Jones' Punctuated Equilibrium Theory, Sabatier's Advocacy Coalition Framework, and Howlett and Ramesh's Policy Cycles Approach. New concepts added to the literature in recent years, such as policy feedback,

learning processes, and network structures, are also discussed. The scope of the study includes both a theoretical and a practical explanation of the policy initiation process. The results show that the policy initiation process is complex and multi-actor, and that while classical models provide a broad view of policy making, contemporary approaches offer a more flexible and dynamic framework. Contemporary elements such as network structures and framing strategies play a crucial role in shaping modern policy initiation processes. This study aims to contribute to the policy initiation literature and open new debates in the field.

This literature review shows that the policy initiation process is not just a beginning, but a continuous process of interaction and change. In particular, classical and contemporary approaches provide important theoretical foundations for understanding the dynamics in this process.

Keywords: Public Policy, Policy Initiation, Literature, Agenda Setting.

1. GİRİŞ

Kamu politikası, hükümet organları tarafından toplumsal sorunları ele almak için alınan kararları ve eylemleri kapsayan çok yönlü bir kavramdır. Genellikle “bir hükümet organı veya kurumu tarafından izlenecek kararlaştırılmış eylem yolu” olarak tanımlanır (Lee vd., 2018: 190). Bu tanım, hükümetlerin sağlık ve eğitimden çevresel kaygılara ve ekonomik kalkınmaya kadar uzanabilen kamu sorunlarının üstesinden gelmek için benimsedikleri sistematik yaklaşımı vurgulamaktadır (Pogrmilović vd., 2018: 3). Kamu politikası alanında politika başlatma ise bir politikanın gündeme alınmasından politika önerisine dönüşmesine kadar geçen ilk aşamadır. Politika başlatma, yeni politikaların tasarlandığı, geliştirildiği ve bir hükümet veya kurumsal çerçeve içinde uygulanması için önerildiği süreci ifade eder. Bu süreç, kamu politikasının yönünü şekillendirmede kritik öneme sahiptir ve politika yapımcılar, araştırmacılar ve halk dahil olmak üzere çeşitli paydaşları içerir. Başlatma aşaması, genellikle dikkat gerektiren konuların belirlenmesi, potansiyel çözümlerin formüle edilmesi ve bu çözümler için desteklerin harekete geçirilmesi ile karakterize edilmektedir (Williamson vd., 2019: 1).

Literatürde politika başlatma sürecinin derinlemesine incelenmesi nadirdir. Bu çalışma, politika başlatma teorisine dair klasik ve güncel yaklaşımların ele alındığı bir literatür incelemesini amaçlamaktadır. Çalışmanın önemi, politika süreçlerinde başlatmanın rolüne dair eksik kalan noktalara dikkat çekmek ve bu sürecin nasıl şekillendiğini anlamaktır. Bu bağlamda, politika başlatma süreci, kamu sorunlarının çözümü için gündeme alınan ilk adımları ifade ederken, karar vericiler ve paydaşlar arasındaki etkileşim ve dinamikler bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Bu kapsamda öncelikle, konu ile ilgili birincil ve ikincil kaynak taraması yapılarak, ardından bu kaynaklar teorik çerçeve, yaklaşımlar ve bulgular açısından değerlendirilmiştir. Literatür taraması, belirlenen anahtar kelimeler ve temalar doğrultusunda çeşitli akademik veri tabanları üzerinden yapılmış, konuya ilişkin klasik ve güncel çalışmalar kıyaslanarak analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temel amacı, politika başlatma süreçlerine dair kapsamlı bir teorik çerçeve sunmak ve bu alanda yapılmış önemli çalışmalarını bir araya getirmektir.

Politika başlatma literatürü, politika yapım süreçlerinin farklı aşamalarını anlamak için bir dizi teorik yaklaşımı barındırmaktadır. Bu çalışma kapsamında hem klasik hem de güncel teoriler ele alınacaktır.

2. POLİTİKA BAŞLATMA SÜRECİ

Politika başlatma süreci birkaç temel aşamaya ayrılabilir: Sorun tanımlama aşaması, hükümetin dikkatini gerektiren konuların farkına varılmasını içerir.

Kamuoyu, medya kapsamı ve savunuculuk çabaları gibi faktörler sorunların tanımlanmasında önemli bir rol oynar (Chen, 2023: 152). Gündem belirlemede ise, bir sorun tanımlandıktan sonra, politika gündemine yerleştirilmelidir. Bu, sorunların algılanan aciliyet ve önemlerine göre önceliklendirilmesini içerir. Çıkar grupları ve siyasi aktörler, belirli konuları kamu söyleminin ön saflarına taşımaya çalıştıkları için bu aşamayı sıklıkla etkilerler (Lawrence vd., 2015: 2334). Politika formülasyonu aşamasında, potansiyel çözümler geliştirilir ve ifade edilir. Chen'in politika formülasyonuna ilişkin analizi, bu aşamanın karmaşıklığını ve farklı bağlamlardaki değişkenliğini vurgulamakta ve bu aşamanın politika literatüründe genellikle yeterince araştırılmadığını öne sürmektedir (Chen, 2023: 153). Formülasyon süreci tipik olarak mevcut durumun tanımlanması, sorunların kavramsallaştırılması, politika seçeneklerinin belirlenmesi ve bu seçeneklerin değerlendirilmesi gibi çeşitli görevleri içerir (Lawrence vd., 2015). Koalisyon oluşturma aşamasında, başarılı politika girişimleri genellikle hükümet yetkilileri, çıkar grupları ve kamuoyu dahil olmak üzere çeşitli paydaşlar arasında koalisyonların oluşturulmasını gerektirir. Bir politika önerisi için destek oluşturmak, önerinin ilerlemesi ve nihai olarak uygulanması için esastır (Xheneti, 2016: 16).

Politika oluşturma sürecine çok çeşitli aktörler katkıda bulunur. Seçilmiş temsilciler ve bürokratlar, sorunların belirlenmesinde ve politikaların önerilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Öncelikleri genellikle seçmenlerinin çıkarlarını ve siyasi ortamı yansıtır (Mema, 2023: 150). Çıkar grupları örgütleri ve lobiciler, belirli konular hakkında farkındalık yaratarak ve kamu desteğini harekete geçirerek politikayı etkilemeye çalışırlar. Bu kuruluşların çabaları gündem belirleme sürecini ve politika önerilerinin formüle edilmesini önemli ölçüde etkileyebilir (Sari ve Damanik, 2021: 133). Medyada yer alan haberler, kamuoyunun sorunlara ilişkin algısını şekillendirebilir ve siyasi gündemi etkileyebilir. Araştırmacı gazetecilik ve fikir yazıları ihmal edilen sorunlara dikkat çekerek politikaların başlatılmasını kolaylaştırabilir (Arshed vd., 2014: 653). Akademisyenler ve araştırmacılar kanıta dayalı araştırma ve analizler sunarak politika oluşturulmasına katkıda bulunurlar. Çalışmaları politika yapıcılarını bilgilendirebilir ve sorunların paydaşlar arasında yankı uyandıracak şekilde çerçevelenmesine yardımcı olabilir (Strehlenert vd., 2015: 2).

3. KLASİK YAKLAŞIMLAR

John Kingdon'un Çoklu Akış Modeli (Multiple Streams Model), politika oluşturma ve gündem belirleme süreçlerini analiz etmek için yaygın olarak kullanılan bir modeldir. 1984 yılında, "gündem belirleme" ve "alternatif tanımlama süreci"ni açıklamak amacıyla formüle edilmiştir. Model problemler akışı, politikalar akışı ve siyaset akışı olmak üzere üç ana akıştan oluşmaktadır. Problemler akışı, sorunlara ve paydaş algılarına odaklanır. Toplumda var olan sorunların ve bu sorunlara dair farkındalığın arttığı durumları ifade etmektedir. Yetkililer sorunların farkına vararak bunlara dikkat çekmektedir. Politikalar akışı, uzman görüşlerine odaklanmakta ve politika yapıcılarının ve uzmanların geliştirdiği çözüm ve alternatifleri içermektedir. Farklı çözümler belirli problemlerle eşleştirilerek gündeme getirilir. Siyaset akışı ise, siyasi dinamikleri ve kamuoyunun ilgisini ifade etmektedir. Siyasi olaylar, seçimler veya kamuoyu baskısı gibi sosyo-politik faktörler, belirli konuların gündeme gelmesinde etkili olmaktadır. Çoklu Akış Modeli'nde bu üç akış birbirinden bağımsız ve farklı zamanlarda akmaktadır. Yani, önce sorunlar tespit edilip sonra çözüm arayışına gidilmez; politikalar, problemlerden bağımsız olarak üretilir ve bu problemlere uygulanmak için uygun zaman ve şartlar beklenir. Kingdon, bu kritik zamanı "politika penceresi" olarak tanımlamış ve bu üç akışın politika penceresinde birleştiklerini (coupling) öne sürmüştür (Kingdon, 1995). F. Baumgartner ve B. Jones'in ortaya attıkları Kesintili Denge Modeli (Punctuated-Equilibrium Model), Amerikan siyasi sistemindeki politika başlatma ve değiştirme dinamiklerini açıklamak için geliştirilmiştir.

Buna göre, politika süreçleri “noktalamalar” olarak adlandırdıkları kısa süreli önemli değişim dönemleriyle kesintiye uğrayan uzun istikrar dönemleri ile karakterize olmaktadır. Kesintili Denge Teorisi, politika süreçlerinin genellikle uzun dönemli istikrarla karakterize edildiğini, ancak bu dönemlerin zaman zaman ani ve dramatik değişikliklerle kesintiye uğradığını savunmaktadır. Bu teoriye göre, politik sistemler uzun süre boyunca küçük ve sürekli değişiklikler yerine büyük ve ani değişimlerle dönüşüm geçirir. Özellikle dikkat çekici bir sorun ya da kriz, politika başlatma süreçlerini hızlandırabilir. Bu model, büyük reformların ve ani politika değişikliklerinin nasıl ortaya çıktığını açıklar. Politika yapıcılar, toplumdaki baskılar ve medyanın ilgisi gibi etkenlerle ani değişiklikler yapma eğilimindedirler (Baumgartner ve Jones, 1993).

H.J. Smith ve P. Sabatier’in Savunuculuk Koalisyon Çerçevesi (Advocacy Coalition Framework[ACF]), başlatma literatürüne önemli bir katkıda bulunan bir diğer çalışmadır. Bu teori, politika başlatma sürecini ideolojik koalisyonlar ve aktörler arası rekabet üzerinden açıklamaktadır. Savunuculuk Koalisyon Çerçevesi, politika süreçlerinde ideolojik olarak benzer düşünen grupların (koalisyonların) uzun süre boyunca belirli politika alanlarında etkili olduğunu savunmaktadır. Bu koalisyonlar, bilgi ve uzmanlıklarını kullanarak politika sürecini yönlendirmeye çalışır. Teoriye göre, politika değişiklikleri genellikle bu koalisyonlar arasındaki müzakereler ve çatışmalar sonucunda ortaya çıkar. ACF, uzun vadeli politika süreçlerini analiz etmek için kullanılır ve politikaların başlatılmasında koalisyonların ne kadar etkili olduğunu vurgular. Koalisyonlar, belirli bir politika değişikliği ya da yeni bir politika başlatma sürecinde kritik aktörlerdir (Jenkins-Smith and Sabatier, 1994).

Son olarak, M. Howlett ve M. Ramesh tarafından öne sürülen Politika Döngüleri Yaklaşımı (Policy Cycles Approach) politika başlatmayı politika yapımının döngüsel bir parçası olarak ele almıştır. Politika döngüleri yaklaşımı, politika yapım sürecini bir dizi aşamaya ayırmakta ve bu aşamaların tekrarlandığını savunmaktadır. Bu döngüler, politika başlatma, uygulama, değerlendirme ve yeniden gündeme getirme süreçlerini içermektedir. Politika başlatma, politika döngüsünün ilk aşamasıdır ve belirli bir sorunun tanımlanıp gündeme alındığı süreçtir. Döngüsel bir süreç olarak politika başlatma, sürekli bir geri bildirim mekanizmasına sahiptir. Bu model, politika yapım sürecinin nasıl geliştiğini ve başlatmanın nasıl bu sürecin bir parçası olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca, geri bildirimlerin politika başlatma sürecini nasıl şekillendirdiğini de göstermektedir (Howlett and Ramesh, 2020).

4. GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Son on yılda politika başlatma literatürü, politika değişiminin dinamiklerini inceleyen çok çeşitli teorik çerçeveleri ve ampirik çalışmaları yansıtarak önemli ölçüde gelişmiş, politikaların nasıl formüle edildiği, benimsendiği ve uygulandığına ilişkin karmaşıklıkları araştıran zengin bir teori ve ampirik çalışma gelişimine tanık olmuştur. Özellikle politika yapıcılarının gündeme alma süreçlerinde sosyal medya ve dijital platformların etkisi üzerine yapılan araştırmalar öne çıkmaktadır. Ayrıca, sağlıkla ilgili politikalara yönelik kamuoyu desteğinin dinamiklerini anlamaya önemli şekilde odaklanılmıştır. Öte yandan, paydaş katılımının ve siyasi ortamın politika desteğini şekillendirmedeki rolü de sıkça incelenen bir temadır. Bunlara ek olarak, “kanıt üretme ve araştırmanın politika süreçlerine entegrasyonu” giderek önem kazanan bir diğer konudur. Genel olarak, son on yılın politika başlatma literatürü, kamu desteği, paydaş katılımı, kanıt entegrasyonu ve kurumlar arası koordinasyonun karmaşıklığı da dahil olmak üzere politika geliştirmeyi etkileyen faktörlere ilişkin çok yönlü bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu anlayışlar, gelecekteki politika girişimlerini bilgilendirmek ve başarılı bir şekilde uygulanmalarını sağlamak için çok önemlidir.

Ağ Teorisi (Network Theory), politika başlatmada önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu teori, politika yapımında birçok aktör ve paydaşın yer aldığını ve bu aktörler arasındaki ağ yapıların politika başlatma süreçlerine önemli ölçüde etki ettiğini savunmaktadır. Teoriye göre, politika ağları, kamu ajansları, özel sektör kuruluşları ve sivil toplum örgütleri gibi çeşitli aktörlerin bir araya gelerek belirli bir politika alanında karar alma süreçlerine katılmalarını sağlar. Bu ağ yapılarında kurulan ilişkiler, bilgi akışını ve işbirliği düzeyini artırarak yeni politikaların gündeme gelmesini ve başlatılmasını kolaylaştırmaktadır (Isett vd., 2011).

Çerçeveleme Teorisi (Framing Theory), politikaların şekillendirilmesinde ve kamuoyunun bu politikalara yönelik algılarının oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu teori, bir konunun nasıl sunulduğunun, insanların bu konuya dair düşüncelerini ve tutumlarını nasıl etkilediğini anlamaya yardımcı olmaktadır. Özellikle, çerçeveleme, belirli bir sorunun veya politikanın belirli yönlerini vurgulamak suretiyle, kamuoyunun dikkatini çekmek ve bu konudaki tartışmaları yönlendirmek için kullanılmaktadır (Entman, 1993; Koon vd., 2016). Örneğin, ekonomik bir kriz ya da çevresel bir felaket, “kriz” olarak çerçevelendiğinde daha hızlı bir şekilde gündeme gelebilir ve politika başlatma süreci ivme kazanabilir.

Politika geri bildirim ve politika başlatma, politikaların nasıl geliştiğini ve sonraki politika oluşturma süreçlerini nasıl etkilediğini anlamada kritik kavramlardır. Politika geri bildirim, mevcut politikaların siyasi dinamikleri, kamuoyu algılarını ve gelecekteki politika gelişmelerini şekillendirme yollarını ifade etmektedir. Bu kavram, özellikle akademisyenler politikaların etkilerini daha incelikli sonuçlara ayırmaya çalıştıkça, son yıllarda yeniden ilgi görmeye başlamıştır. Örneğin Polman ve Alons, uygulayıcı kurumların bu geri bildirim dinamikleri içinde stratejik aktörler olarak hareket ettiğini ve politikaların nasıl algılandığını ve uygulandığını etkilediğini vurgulamaktadır (Polman and Alons, 2021).

5. SONUÇ

İncelediğimiz literatür ve teorik yaklaşımlar doğrultusunda, politika başlatma sürecinin kamu politikası alanındaki önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Politika başlatma, yalnızca gündemdeki sorunların çözümü için gerekli adımların atılmasıyla kalmaz; aynı zamanda toplumsal, siyasi ve ekonomik aktörlerin süreç içindeki rolünü de belirler. Klasik yaklaşımlar, bu süreçte belirli aktörlerin rolünü vurgularken, güncel teoriler bu aktörler arasındaki etkileşimlerin daha karmaşık bir yapı arz ettiğini göstermektedir. John Kingdon’un Çoklu Akış Modeli, politika başlatmada zamanlama ve fırsatların önemine dikkat çekerken, Baumgartner ve Jones’in Kesintili Denge Teorisi politika yapım süreçlerindeki istikrar ve ani değişim dönemlerini ele almaktadır. Benzer şekilde, Savunuculuk Koalisyon Çerçevesi ve Politika Döngüleri Yaklaşımı, politika süreçlerinin uzun vadeli etkileşimler ve aşamalara dayandığını ortaya koymaktadır.

Güncel yaklaşımlarda ise ağ yapıları ve aktörler arası işbirliği, bilgi akışı gibi unsurların politika başlatma üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. Ağ Teorisi, politika yapımında yalnızca hükümetlerin değil, farklı paydaşların da önemli rol oynadığını gösterirken, Çerçeveleme Teorisi sorunların farklı biçimlerde sunulmasının politika yapıcılarını nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Öğrenme süreçleri ve politika geri bildirim, politika yapım süreçlerine yeni bir perspektif getirerek, geçmiş politika deneyimlerinin gelecekteki karar alma süreçlerine nasıl yön verdiğini açıklamaktadır.

Sonuç olarak, politika başlatma literatürü hem klasik hem de güncel yaklaşımlar açısından zengin bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, politika başlatmanın karmaşık doğası gereği, bu alanda daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır.

Özellikle Türkiye gibi farklı politik ve sosyal dinamiklere sahip ülkelerde, politika başlatma süreçlerinin daha derinlemesine araştırılması ve bu konudaki akademik tartışmaların genişletilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmaların politika başlatma süreçlerine dair daha yerel ve konjonktürel analizler yaparak katkıda bulunması önem arz etmektedir.

6. KAYNAKLAR

- ARSHED, N., CARTER, S., MASON, C. (2014). The Ineffectiveness of Entrepreneurship Policy: Is Policy Formulation to Blame. *Small Business Economics*, 43(3), 639-659.
- BAUMGARTNER, F. R., JONES, B. D. (1993). *Agendas and Instability in American Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- CHEN, C. (2023). Comparing and Analyzing Policy Formulation of Proposed and Final Public Policies. *International Review of Public Policy*, 5(2), 137-160.
- ENTMAN, R. M. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
- HOWLETT, M., RAMESH, M. (2020). *Studying Public Policy*. Canada : Oxford University Press.
- ISETT, K. R., MERGEL, I. A., LEROUX, , K., MISCHEN, P. A., RETHEMEYER, R. K. (2011). Networks in Public Administration Scholarship: Understanding Where We Are and Where We Need to Go. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 21(1), 157-173.
- JENKINS-SMITH, H. C., SABATIER, P. A. (1994). Evaluating the Advocacy Coalition Framework. *Journal of Public Policy*, 14(2), 175-203.
- KINGDON, J. W. (1995). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. New York: Harper Collins College.
- KOON, A. D., HAWKINS, B., MAYHEW, S. H. (2016). Framing and The Health Policy Process: A Scoping Review. *Health Policy and Planning*, 31(6), 801–816.
- LAWRENCE, M., FRIEL, S., WINGROVE, K., JAMES, S., CANDY, S. (2015). Formulating Policy Activities to Promote Healthy and Sustainable Diets. *Public Health Nutrition*, 18(13), 2333-2340.
- LEE, M., DEWHIRST, T., CHERRIER, H. (2018). Introduction to The Special Section: The Domain and Intersection of Anticonsumption, Marketing, and Public Policy. *Journal of Public Policy & Marketing*, 37(2), 189-194.
- MEMA, K. (2023). The Application of Forecasting For Policy Formulation. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 150-157.
- POGRMILOVIC, B., O'SULLIVAN, G., MILTON, K., BIDDLE, S., BAUMAN, A., & BULL, F. (2018). A Global Systematic Scoping Review of Studies Analysing Indicators, Development, and Content of National-Level Physical Activity and Sedentary Behaviour Policies. *International Journal of Behaviour Nutrition and Physical Activity*, 15(1), 1-17.
- POLMAN, D., ALONS, G. (2021). Reap What You Sow: Implementing Agencies As Strategic Actors in Policy Feedback Dynamics. *Policy Sciences*, 54(4), 823-848.

- SARI, S., DAMANIK, J. (2021). Tourism Policy Making During An Emergency: The Case Of Yogyakarta City During Covid-19 Pandemic. *Jkap (Jurnal Kebijakan Dan Administrasi Publik)*, 25(2), 131-147.
- STREHLENERT, H., SUNDBERG, L., NYSTROM, M., HASSON, H. (2015). Evidence-Informed Policy Formulation and Implementation: A Comparative Case Study of Two National Policies For Improving Health and Social Care in Sweden. *Implementation Science*, 10(169), 1-10.
- WILLIAMSON, A., TAIT, H., JARDALI, F., WOLFENDEN, L., THACHWAY, S., STEWART, J. (2019). How Are Evidence Generation Partnerships Between Researchers and Policy-Makers Enacted in Practice? A Qualitative Interview Study. *Health Research Policy and Systems*, 17(41), 1-11.
- XHENETI, M. (2016). Contexts of Enterprise Policy-Making -An Institutional Perspective. *Entrepreneurship and Regional Development*, 29, 317-339.

CYBERBULLYING ON SOCIAL NETWORKS
SOSYAL AĞLARDA SİBER ZORBALIK

NESLİHAN ATEŞ BENEK¹

¹Doktor/Avukat, İstanbul Barosu, Ceza Hukuku, 0000-0002-9927-6351

Özet

Siber zorbalık, dijital iletişim araçları ve sosyal medya platformları aracılığıyla gerçekleştirilen, kişilere psikolojik ve duygusal zarar veren bir zorbalık türüdür. Çevrimiçi ortamda gerçekleşen bu kötü niyetli davranışlar genellikle tehdit, hakaret, aşağılama, yanlış ve yanıltıcı bilgiler yayma ve kişisel bilgilerin kötüye kullanılması şeklinde ortaya çıkmakta ve hedef alınan kişinin psikolojik ve sosyal sağlığını ciddi şekilde etkilemektedir. Özellikle sosyal medyanın geniş kitlelere ulaşma imkanı sağlaması, siber zorbalık vakalarının daha büyük kitleler önünde yaşanmasına ve mağdurların sosyal hayatlarının ciddi anlamda zarar görmesine neden olmaktadır. Dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte siber zorbalık, sosyal ağlarda giderek artmış ve modern toplumun önemli bir sorunu haline gelmiştir. Ayrıca çevrimiçi anonimlik ve hesapların sahte kimliklerle oluşturulması da bu tür zorbalığın yaygınlaşmasını hızlandırmaktadır. Siber zorbalık, dijital çağın getirdiği bir sorun olup, bireylerin çevrimiçi güvenliğini sağlamak için çeşitli stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu konuda hem bireysel hem de toplumsal düzeyde farkındalık oluşturmak ve etkili müdahale yöntemleri geliştirmek, siber zorbalıkla mücadelede kritik bir önem taşımaktadır. Sosyal ağlarda giderek yaygınlaşan siber zorbalık olgusunun inceleneceği bu çalışmada, siber zorbalığın tanımı, nedenleri ve ceza hukukuyla ilişkisi ele alınacaktır. Ayrıca siber zorbalığın önlenmesi ve azaltılması için mevcut stratejiler ve yaklaşımlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Siber zorbalık, sosyal ağlar, çevrimiçi anonimlik

Abstract

Cyberbullying is a type of bullying that occurs through digital communication tools and social media platforms and causes psychological and emotional harm to individuals. These malicious behaviors that take place online usually occur in the form of threats, insults, humiliation, dissemination of false and misleading information and misuse of personal information, and seriously affect the psychological and social health of the targeted person. Especially the fact that social media provides the opportunity to reach large masses causes cyberbullying cases to be experienced in front of larger masses and the social lives of the victims to be seriously damaged. With the proliferation of digital technologies, cyberbullying has gradually increased on social networks and has become an important problem of modern society. In addition, online anonymity and the creation of accounts with fake identities accelerate the spread of this type of bullying. Cyberbullying is a problem brought by the digital age and various strategies need to be developed to ensure the online safety of individuals. Therefore, raising awareness on this issue at both individual and social levels and developing effective intervention methods are critical in combating cyberbullying. This study will examine the phenomenon of cyberbullying, which has become increasingly widespread in social networks, and will discuss the definition, causes and relationship with criminal law. In addition, current strategies and approaches for preventing and reducing cyberbullying will be evaluated.

Keywords: Cyberbullying, social networks, online anonymity

1. GİRİŞ

Son yıllarda dijital teknolojilerin ve internetin hızla yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal ağlar, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İnsanlar artık anlık olarak iletişim kurabilmekte, düşüncelerini paylaşabilmekte ve çok çeşitli platformlar üzerinden sosyalleşebilmektedir. Facebook, X, Instagram, TikTok ve benzeri platformlar, insanlara geniş bir kitleye ulaşma, fikirlerini ifade etme ve bağlantı kurma fırsatı sunmaktadır. Ne var ki, web 2.0 teknolojisiyle birlikte, internet kullanıcılarının yalnızca içerik tüketicisi değil, aynı zamanda birer içerik sağlayıcısı haline geldiği bir dönemde, kullanıcıların birbirleriyle daha fazla iletişim kurması, paylaşımlar yapması ve tartışmalara katılmasını sağlayan bu etkileşimli ortam, ne yazık ki olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Sosyal ağlar, insanlara ifade özgürlüğü sunarken, aynı zamanda siber zorbalık gibi tehlikelerin de yayılmasına zemin hazırlamıştır (Çubukçu, 2020). Özellikle daha savunmasız olan gençler ve çocuklar üzerinde ciddi psikolojik etkiler bırakabilen siber zorbalık hem bireysel hem de toplumsal boyutlarda önemli sonuçlara yol açmaktadır (Cowie, 2013). Siber zorbalık, geleneksel zorbalığın dijital ortamda devam eden bir biçimidir ve internetin sağladığı gizlilik ve erişim kolaylığı nedeniyle hızla yayılmaktadır. Bu zorbalığın en sık karşılaşılan türleri ise tehdit, hakaret, alay etme, iftira atma ve kişisel bilgilerin izinsiz paylaşımı gibi çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Bununla birlikte, dijital dünyada zorbalığın sınırları ve sonuçları fiziksel dünyadakinden çok daha geniş olabilmektedir. Zira mağduriyetin izleri internetin kalıcılığı ve yaygınlığı nedeniyle uzun süre devam edebilmektedir. Bu durum ise mağdurların yaşam kalitesini düşürmekte ve zorbalığın etkileriyle baş etmeyi zorlaştırmaktadır. Sosyal ağlar üzerinden yapılan zorbalığın kolaylaşması, anonimlik ve yaygınlık gibi faktörler göz önüne alındığında, bu sorunla mücadele etmek hem bireylerin hem de toplumun önemli bir görevi haline gelmiştir.

2. SİBER ZORBALIK

Siber zorbalığın ne olduğuna dair henüz genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. Ancak en genel anlamda siber zorbalık, dijital ortamda bir kişiyi kasıtlı olarak hedef alarak taciz, tehdit, aşağılayıcı davranışlar veya diğer rahatsız edici eylemlerle rahatsız etme olarak tanımlanabilir (Bostancı Bozbayındır, 2019; Balcı & Çakır, 2023). Yukarıda da ifade edildiği üzere, fiziksel zorbalığın aksine, dijital ortamın sunduğu anonimlik ve geniş erişim sayesinde daha yaygın ve tahrip edici olabilen siber zorbalık, internet ve dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte, daha görünür hale gelerek çeşitli toplumsal ve hukuki sorunlara neden olmuştur (Balcı & Çakır, 2023). Siber zorbalığın en yaygın türlerinden biri olan hakaret ve aşağılayıcı yorumlar, bir kişinin şerefini ve saygınlığını zedeleyebilmektedir. Örneğin, Facebook veya Instagram'da yapılan alaycı yorumlar veya aşağılayıcı etiketler, mağduru hedef alarak psikolojik baskı oluşturabilmektedir (Ateş Benek, 2023). Yine siber zorbalığın yaygın bir türü olan kişisel bilgilerin ifşası halinde de bir kişinin özel bilgileri izinsiz olarak paylaşarak, mağdur hedef alınmakta ve zor durumda bırakılmaktadır. Bu özel bilgiler arasında adresler, telefon numaraları ve kişisel hesap bilgileri yer alabilir. Dijital ortamda farklı yollarla gerçekleştirilen siber zorbalık türleri arasında, sahte hesaplar oluşturarak mağdura yönelik yanlış bilgi yaymak veya aldatıcı kampanyalar düzenlemek gibi manipülatif davranışlar da bulunmaktadır. Belirtelim ki, sosyal ağlarda kullanıcıların gerçek kimliklerini gizlemelerine olanak tanıyan anonimlik, birçok kişinin kendilerini gerçek hayatta yapmayacakları şekilde ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca anonimlik, kullanıcıların sosyal ağlarda daha cesur ve provokatif davranmasına yol açmaktadır (Dikmen & Tuncer, 2017). Başka bir ifadeyle, gerçek kimliklerinin gizli kalması, bireylerin başkalarına karşı hakaret etme, tehditte bulunma veya aşağılayıcı yorumlar yapma gibi eylemleri daha rahat gerçekleştirmelerine neden

olmaktadır (Ateş Benek, 2023). Web 2.0 teknolojisinin etkisiyle, zorbalık yapan kişilerin paylaştığı içeriklerin hızla yayılması da göz önüne alındığında, zorbalık içeren mesajlar ya da paylaşımlar dakikalar içinde geniş bir kitleye ulaşarak mağduru daha da zor bir duruma sokabilmektedir. Özellikle diğer kullanıcıların bu içerik hakkında yorum yapması, beğenmesi ya da paylaşarak yeniden kullanıma sunması, zorbalığın daha görünür ve etkili hale gelmesine katkıda bulunmaktadır. Zorbalık yapan kişi ise başka kullanıcılar tarafından desteklendiğinde cesaretlenmekte ve mağdur üzerinde daha fazla baskı kurmaktadır. Sonuç olarak, web 2.0 ile birlikte etkileşimli ve demokratik bir internet ortamı sağlanmış olsa da siber zorbalık gibi risklerin farkında olmak ve bu sorunlara karşı önlemler geliştirmek kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, siber zorbalıkla başa çıkmak için farkındalığın artırılması, zorbalık içeren paylaşımların raporlanması ve sosyal ağların etkin denetim mekanizmaları oluşturması son derece önemlidir.

3. CEZA HUKUKU PERSPEKTİFİNDEN SOSYAL AĞLARDA SİBER ZORBALIK

Siber zorbalığın ceza hukuku ile ilişkisi, dijital ortamda gerçekleşen zorbalık davranışlarının çeşitli suç tipleri altında değerlendirilebileceğine işaret eder. Birçok ülke, siber zorbalıkla mücadele etmek için ceza kanunlarında düzenlemeler yapmış ya da mevcut kanunlarını dijital dünyaya uyarlamıştır. Biz de aşağıda sosyal ağlarda en sık karşılaşılan siber zorbalık türlerini Türk Ceza Kanunu (TCK) kapsamında değerlendirmeye çalışacağız.

3.1. Tehdit ve Hakaret Suçları

Sosyal ağlar üzerinde siber zorbalık, tehdit veya hakaret içeren mesajlar, yorumlar ya da paylaşımlar şeklinde olabilmektedir. Birçok hukuk sisteminde suç olarak kabul edilen bu davranışları cezalandırmak için TCK'da da açık hükümler yer almaktadır. Örneğin, TCK m.106 tehdit suçunu düzenler ve bir kişinin yaşamına, vücut dokunulmazlığına veya malvarlığına zarar verme tehdidini cezalandırır. TCK m. 125 ise hakaret suçunu kapsar ve bir bireyin şeref ve saygınlığını zedeleyici davranışlarda bulunmayı yasaklar.

3.2 Kişisel Verilerin Korunması

Siber zorbalık bazen mağdurun kişisel bilgilerinin izinsiz bir şekilde ele geçirilmesi veya yayılması şeklinde de ortaya çıkabilir (Agate & Ledward,2013). Bu tür davranışlar, kişisel verilerin hukuka aykırı şekilde ele geçirilmesi ve yayılması suçunu oluşturur. Ülkemizde de Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) ve TCK m. 136 kişisel verilerin hukuka aykırı şekilde ele geçirilmesi veya paylaşılması hallerinde cezai yaptırımlar öngörmektedir.

3.3. Taciz Suçları

Siber zorbalık, mağdura yönelik sürekli taciz içeren mesajlar veya izinsiz takip etme gibi davranışlarla da kendini gösterebilir. Bu tür durumlar ısrarlı takip (stalking) olarak nitelendirilebilir ve ceza hukukunda karşılık bulur. TCK m. 123 gereğince, bir kişiyi rahatsız etmek amacıyla yapılan her türlü ısrarlı eylem suç kapsamına girer.

3.4. İtibar Zedeleyici Yayınlar

Sosyal ağlar veya diğer dijital platformlarda, bir kişinin itibarını zedelemek amacıyla yapılan iftira niteliğinde paylaşımlar da ceza hukukunda iftira suçları altında değerlendirilir. TCK m. 267'de iftira suçu düzenlenmiş olup, bu maddeye göre bir kişiyi haksız yere suçlu gösterme veya kamuoyunda küçük düşürme amacı taşıyan eylemler cezai yaptırıma tabidir.

3.5. Çocukların Korunması

Siber zorbalık, çocuklar üzerinde daha yıkıcı etkiler yaratabilir ve bu durum ceza hukukunda daha ağır yaptırımlarla sonuçlanabilir.

Bu nedenle, çocukların cinsel istismarı veya çocuklara yönelik şiddet gibi konular, çocukların internet ortamında korunmasını sağlayan yasal düzenlemelerle desteklenmiştir. Örneğin, TCK m. 103 çocuklara yönelik cinsel tacizi ağır şekilde cezalandırmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Siber zorbalık, dijital çağın getirdiği karmaşık bir sorun olarak, bireylerin ruhsal ve sosyal sağlığını derinden etkileyen önemli bir meseledir. Sosyal medya platformlarının sağladığı anonimlik, bu tür zorbalığın hızla yayılmasına ve mağdur üzerinde kalıcı izler bırakmasına neden olmaktadır. Geleneksel zorbalık biçimlerinden farklı olarak siber zorbalık, internetin kalıcılığı ve yaygınlığı nedeniyle mağdurların yaşam kalitesini düşürmekte ve sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle, siber zorbalıkla mücadelede hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bilinçlenmenin artırılması ve etkili önleyici tedbirlerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle eğitim kurumları, aileler ve sosyal medya platformları iş birliği yaparak bu sorunun üstesinden gelmeli ve dijital dünyada güvenli bir ortam yaratma çabalarını desteklemelidir. Bu kapsamda, daha sağlıklı bir dijital yaşam alanının oluşturulması için eğitim ve farkındalık programlarının artırılması, sosyal ağlarda kullanıcıların yaşadığı olumsuz deneyimlere ilişkin raporlama mekanizmalarının güçlendirilmesi, bireylerin siber zorbalık karşısında yasal hakları ve başvuru yolları hakkında bilgi sahibi olmaları, siber zorbalıkla ilgili düzenli araştırma yapılması ve veri toplanması gibi önlemler, siber zorbalıkla mücadelede etkili politikaların geliştirilmesi açısından önemli olacaktır. Sonuç olarak, siber zorbalık yalnızca ceza hukuku ile sınırlı kalmayan, birçok disiplini ilgilendiren bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojinin hayatın her alanına nüfuz etmesiyle birlikte, sosyal ağlarda artan zorbalık davranışları yalnızca ceza hukuku bağlamında ele alınmamalıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, siber zorbalıkla mücadelede öncelikli olarak önleyici tedbirlere başvurulması, eğitim ve farkındalık kampanyaları gibi alternatif yolların kullanılması bu sorunun çözümü için dikkate alınması gereken adımlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle hem toplumsal güvenliğin hem de bireysel hakların dengeli bir şekilde korunabilmesi için disiplinlerarası iş birliği büyük önem taşımaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Agate, J., & Ledward, J. (2013). Social media: How the net is closing in on cyber bullies. *Entertainment Law Review*, 24(8): 263-268.
- Ateş Benek, N. (2023). *İnternet sùjelerinin ceza sorumluluğu ve tedbirler bağlamında sosyal ağların denetimi*. On İki Levha Yayıncılık.
- Balcı, M., & Çakır, K. (2023). *Sosyal medyada işlenen suçlar*. Adalet Yayınevi.
- Bostancı Bozbayındır, G. (2019). Cyberbullying and criminal law. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 77(1): 425-450.
- Cowie, H. (2013). Cyberbullying and its impact on young people's emotional health and well-being, *The Psychiatrist*, 37: 167-170.
- Çubukçu, A. (2020). Almanya'nın sosyal ağ yasasının nefret söylemi içeriklerinin kaldırılması bakımından değerlendirilmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2): 164-181.
- Dikmen, M., & Tuncer, M. (2017). Akademisyenlerin siber zorbalığa yönelik algıları ve mücadele etme yöntemleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31: 675-686.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHADINDA KAMU SAĞLIĞININ KORUNMASI AMACIYLA KİŞİ ÖZGÜRLÜKLERİNİN SINIRLANDIRILMASI

EFE CAN KARABULAT¹

¹DR. AR. GÖR. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza
Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı, Ankara

ORCID: 0000-0002-2181-1692.

GİRİŞ

“Sağlığın korunması”, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde, diğer nedenlerle birlikte, 8, 9, 10 ve 11. maddeler ile, 4. Ek Protokol’ün 2. maddesinde yer alan seyahat özgürlüğünün sınırlandırılma nedenlerinden biri olarak öngörülmektedir.

Sağlığın korunması, toplumda yaşayan bireylerin hayatının ve vücut bütünlüğünün korunması bağlamında, kamu sağlığının korunmasını da kapsamaktadır. AİHM, çeşitli kararlarıyla kamu sağlığının korunması amacıyla sözleşme ile teminat altına alınan bazı hakların nasıl sınırlandırılacağı konusunda içtihat geliştirmiştir.

Özellikle COVID-19 pandemisi sonrasında, gerek kamu sağlığı nedeniyle seyahat özgürlüğünün sınırlandırılması gerekse aşı olmayı reddeden bireylere idari cezalar verilmesi veya aşı olana değin belli haklarından yoksun bırakılmaları hususu, kamu sağlığının korunması amacıyla kişi özgürlüklerinin sınırlandırılmasını önemli bir konu haline getirmiştir. Her ne kadar pandemi sona ermiş olsa da, yarattığı tartışmalar halen sürmekte ve benzer bir durum meydana geldiğinde ne şekilde hareket edilmesi gerektiği hususu önemini korumaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, diğer ihlal iddialarında olduğu üzere, kamu sağlığı nedeniyle kişi özgürlüklerinin sınırlandırılması şeklinde gerçekleşen ve genellikle 8 veya 14. maddelerin ihlali iddialarına konu olan uygulamaları, klasik üçlü test ile değerlendirmektedir. Buna göre sınırlamanın kanunla öngörülmüş olması, meşru bir amaca yönelmesi ve demokratik bir toplumda gerekli olması gerekir.

Çalışmada, kamu sağlığının korunması amacıyla kişi özgürlüklerinin sınırlandırılması konusu, AİHM içtihadı özelinde ve karar örnekleri üzerinden, tematik başlıklar halinde kısaca aktarılacaktır. Çalışmanın bir bildiri formatında olması nedeniyle, teorik açıklamalara mümkün olduğunca yer verilmeyecek ve kısa izahlarla yetinilecektir.

1. Kamu sağlığının korunması amacıyla özgürlüklerin sınırlandırılması

1. Hastalara oturma izni verilmesi

Kiyutin v. Rusya kararına konu olan olaylarda, Özbekistan vatandaşı olan *Viktor Kiyutin*, bir Rus vatandaşıyla evlenmiş ve Rusya’da ailesiyle yaşamak amacıyla oturma izni için başvuruda bulunmuştur. Kendisinden sağlık kontrolünden geçmesi istenmiş ve sağlık kontrolü sırasında HIV pozitif olduğu tespit edilmiştir. Rus Yabancılar Kanunu uyarınca HIV negatif olduğunu ispat edemeyen kişiler oturma izni alamayacağı için *Kiyutin’in* başvurusu reddedilmiştir.

Kiyutin, AİHM’e başvurarak, oturma izni başvurusunun Sözleşme’nin 14. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağına aykırı olduğunu öne sürmüştür. Hükümet, bu iddiaya karşılık, oturma izninin reddedilmesinin kamu sağlığının korunması meşru amacına yöneldiğini savunmuştur.

Mahkeme, öncelikle meselenin hem 14. madde hem de *Kiyutin'in* aile yaşantısını da yakinen etkilediği için 8. madde bağlamında ele alınması gerektiğini kabul etmiştir ve daha sonra davanın esasına girerek şu tespitleri yapmıştır:

- HIV pozitif bireyler uzun süredir haklarındaki hatalı önyargılar nedeniyle ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Zaten bu denli acı çeken ve dışlanan bir gruba yönelik olarak alınacak kararlarda yerel makamların takdir yetkisinin çok dar olduğu ve sınırlamaların çok önemli nedenlere dayanmasının gerektiği kabul edilmelidir.

- 47 Avrupa Konseyi ülkesinden yalnızca 6 tanesi HIV negatif olmayı oturma izni şartlarından biri olarak kabul etmekte, bunlardan 3 tanesi ise HIV pozitif yabancıları bu nedenle sınır dışı edebilmektedir. Bu durum HIV pozitif bireylerin oturma iznini reddetmek konusunda Avrupa'da bir konsensus bulunmadığını göstermektedir.

- Mahkeme, seyahat özgürlüğünün kısıtlanmasının, kamu sağlığının korunmasında etkili bir araç olduğunu ve kullanılabileceğini kabul eder. Buna karşılık böyle bir tedbir ancak bulaşıcılık düzeyi yüksek ve kuluçka dönemi kısa olan SARS, domuz gribi, sarı humma, kolera gibi hastalıklar için alınabilir.

- HIV pozitif bir bireyin o ülkede salt o ülkede bulunması kamu sağlığına bir tehdit değildir. Kaldı ki, Rus vatandaşları bakımından böyle bir tedbir öngörülmediği gibi, ülkeye turist olarak gelen kişiler bakımından da böyle bir tedbire başvurulmamaktadır. Halbuki, ülkeye geçici olarak gelen kişilerin tehlikeli davranışlarda bulunması, orada yerleşik olan kişilere kıyasla daha muhtemeldir. Bu itibarla devletin oturma izni başvurusu bakımından böyle seçici (selective) bir tedbire başvurusu kamu sağlığı bağlamında ikna edici değildir.

Mahkeme bu gerekçelerle hem 8. maddenin hem de 14. maddenin ihlal edildiğine, *oybirliğiyle* karar vermiştir. Mahkeme bilahare, *Novruk ve diğerleri v. Rusya* davasında da aynı minvalde bir karar vermiştir.

2. Hastaların Fişlenmesi

Avilkina ve diğerleri v. Rusya kararına konu olan olaylarda; 1 Haziran 2007 tarihinde Rusya Federasyonu Başsavcısı, St. Petersburg Ulusal Sağlık Komitesi'ne bir müzekkere yazarak Yehova şahitleri hakkında bir araştırma yapıldığını, bu kişilerin kan bağışını reddetmesinin etkili tedavi mekanizmalarına zarar verdiğini ve hastalıkları arttırdığını, dolayısıyla kamu sağlığı için tehlike oluşturduğunu bildirmiş ve bu nedenle bir Yehova şahidi tarafından kan bağışının reddedilmesi halinde bu durumun kendisine bildirilmesini talep etmiştir.

Yehova şahidi olan dört başvurucunun da bilgileri, diğerleriyle birlikte Başsavcılık tarafından incelenmiştir. Başvurucular bu nedenle, özel hayatın korunmasını teminat altına alan 8. maddenin ve ayrımcılık yasasına ilişkin 14. maddenin ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'e başvurmuştur.

Hükümet, Mahkeme önündeki savunmasında bu uygulamanın kamu sağlığı ve o bölgede yaşayan bireyleri koruma meşru amacına yöneldiğini, bu bilgilere sahip olunmasıyla ölüm veya ciddi hastalık riskinin azaltılabileceğini öne sürmüştür. Mahkeme, olayda kamu sağlığının korunmasını meşru amaç olarak kabul etmiştir.

Mahkeme, her ne kadar kamu sağlığının korunmasını meşru bir amaç olarak kabul etse de, alınan tedbiri demokratik bir toplumda gerekli bulmamıştır. Mahkeme bu noktada şu tespitleri yapmaktadır:

- Belli durumlarda (muhakeme süreçlerinde delil elde edilmesi gibi) başka yararlarına varlığı hasta bilgilerinin gizliliğine üstün tutulabilir.

- Kamu yararı ile birey yararı arasındaki dengeyi gözetmek yerel makamların takdir yetkisi dahilinde, ancak AİHM gözetimindedir.

- Başvurucular hakkında bir soruşturma yürütülmemektedir. Savcılık yalnızca araştırma yapmaktadır. Bu durum da başvuruçularının fişlenmesinin gerekliliğini şüpheli hale getirmektedir.

- Başsavcılığın doğrudan bu dosyaları incelemekten başka seçenekleri de mevcuttur. Sözelimi Başsavcı, bu kişilerin dosyalarını incelemek için rızalarını almaya çalışabilir veya onları ifade vermek için davet edebilirdi.

- Bu yollara başvurulmamış olması, meşru amaç ile müdahale arasında bir ölçsüzlük bulunduğuna işaret eder. Bu itibarla müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olduğuna kabul etmek mümkün değildir.

Bu gerekçeyle mahkeme, 8. maddenin ihlal edildiğine, oybirliğiyle karar vermiştir. 14. maddenin ihlali iddiasını ise, 14. madde ihlalinin 8. madde ihlalden bağımsız olmadığı gerekçesiyle değerlendirmeye gerek görmemiştir.

3. Aşı reddi

Vavricka ve diğerleri v. Çek Cumhuriyeti kararına konu olan olaylarda, bireylerin aşısı reddetmesi sonucunda kendilerine uygulanabilecek yaptırım veya hak yoksunlukları ele alınmaktadır. Çek Cumhuriyeti'nde belli başlı bazı hastalıklara karşı koruma sağlamak üzere zorunlu aşı uygulaması söz konusudur. Aşının zorunlu olması, zorla yapılabileceği anlamına gelmemekle birlikte, çocuğuna aşı yaptırmayan ebeveynlere para cezası verilebilmekte ve bu çocukların anaokullarına kabul edilmesi engellenmektedir.

Çocuklarına aşı yaptırmadığı için hakkında para cezası uygulanan ve çocukları anaokuluna kabul edilmeyen başvuruçular, 8. maddenin ihlali iddiasıyla AİHM'e başvurmuştur. Hükümet, savunmasında, bu uygulamanın kamu sağlığını korumak amacıyla yapıldığını savunmuştur. Mahkeme, olaya ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur:

- Zorunlu aşı uygulaması, tıpkı istem dışı tıbbi müdahaleler gibi, kişilerin özel hayatına müdahale niteliğindedir ve bu itibarla 8. maddenin ihlali bağlamında inceleme yapılması gerekir.
- Zorunlu aşilar, hem aşılananlar hem de diğer kişiler için, tehlikeli bulaşıcı hastalıklara karşı sürü bağışıklığı yoluyla koruma sağlamaktadır. Bu itibarla, zorunlu aşılama uygulamasının kamu sağlığı meşru amacına uygun olduğunun kabul edilmesi mümkündür. Bu korumanın önemi nedeniyle, kamu otoriteleri, zorunlu aşı uygulaması konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip kılınmalıdır.
- Olayda çocuklar söz konusu olduğu için, çocuğun üstün yararı ilkesine uygun hareket edilmesi gerekir. Aşı uygulaması, toplumdaki bütün çocukların tehlikeli hastalıklardan korunması amacına hizmet ettiği için; aşılanmanın zorunlu olması çocuğun üstün yararı ilkesi ile uyum içerisindedir.
- Olaya konu olan aşı uygulaması, tıbben güvenli kabul edilmektedir. Bu itibarla, başvuruçuların aşı uygulamasının güvenli olmadığına yönelik iddiaları temellendirilememiştir.
- Olayda başvuruçuya uygulanan para cezası ve çocukların anaokuluna kabul edilmemesi, orantılılık ilkesine aykırılık teşkil etmez. Uygulanan ceza, bireylerin aşılardan kaçınmasını önleme amacına uygundur. Çocukların anaokuluna alınmaması ise, onların gelişimi için önemli bir imkandan yararlandırılmamaları anlamına gelse de, kamu sağlığının korunması zımında ölçsüz bir uygulama değildir. Mahkeme bu noktada, aşı reddinin,

çocukların zorunlu temel eğitime engel olmadığına da önemli bir husus olarak altını çizmektedir.

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Mahkeme, başvurucunun özel hayatına yapılan müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olduğuna karar vermiş ve 8. maddenin ihlal edilmediğine, *on altıya karşı bir oyla*, karar vermiştir.

SONUÇ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile güvence altına alınan hakların kamu sağlığı amacıyla sınırlandırılabilmesini kabul etmektedir. Ancak bu sınırlamaların Mahkeme'nin yerleşik üçlü testi olan kanunilik, meşru amaç ve demokratik bir toplumda gereklilik kriterlerine uygun olması gerekmektedir. İncelenen içtihatlar, Mahkeme'nin kamu sağlığı ile bireylerin hakları arasında dikkatli bir denge gözettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, sınırlamaların orantılı ve gerekli olması gerektiği vurgulanmaktadır. AIHM, kamu sağlığının korunmasının önemini kabul etmekle birlikte, devletlerin aldığı tedbirlerin kişi özgürlüklerini aşırı ölçüde kısıtlamaması gerektiğini kabul etmektedir.

AN EVALUATION REGARDING THE REPLACEMENT OF THE MINIMUM
TWO-THIRDS MAJORITY WITH AN ABSOLUTE MAJORITY IN THE LAW ON
THE TRANSFORMATION OF AREAS UNDER DISASTER RISK

AFET RİSKİ ALTINDAKİ ALANLARIN DÖNÜŞTÜRÜLMESİ HAKKINDA
KANUNDA YER ALAN EN AZ ÜÇTE İKİ ÇOĞUNLUĞUN SALT ÇOĞUNLUK İLE
DEĞİŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

ALPER AKSU

Öğretim Görevlisi Doktor, İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu Büro Hizmetleri ve
Sekreterlik Bölümü Mahkeme Büro Hizmetleri Programı, Medeni Hukuk,

ORCID ID: 0000-0003-2083-4208

Özet

09 Kasım 2023 tarihli ve 32364 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmış olan 7471 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 10. maddesi ile 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun’un 6. maddesinin birinci, ikinci ve ondördüncü fıkralarında yer alan “en az üçte iki” ibareleri “salt” şeklinde değiştirilmiştir. Değişikliğin genel gerekçesinden ve madde gerekçesinden de anlaşılacağı üzere kanun koyucunun buradaki amacı kentsel dönüşüm uygulamalarını hızlandırmak ve kolaylaştırmaktır. Değişiklikten önce risk altındaki yapılar, oybirliği aranmaksızın nitelikli çoğunluk kararı ile kentsel dönüşüme tabi tutulabilmekteydiler. Değişiklik ile bu çoğunluk daha da azaltılmış ve salt çoğunluğa dönüştürülmüştür. Hâlihazırda nitelikli çoğunluk ile ilgili belirsizlikler veya nitelikli çoğunluğun aldığı kararların azınlıkta kalanların mülkiyet haklarını olumsuz yönde etkilemesine ilişkin tartışmalar sürerken karar nisabının bu şekilde salt çoğunluğa düşürülmesinin etkilerinin olacağı aşikârdır. Karara katılmaya temel oluşturan kavram ile ilgili olarak bile 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun’da ve 6306 Sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği’nde “hisse”, “pay” ve “arsa payı” şeklinde kullanım neticesinde terminolojik bir karmaşanın ortaya çıktığı görülmektedir. Kaldı ki, 6306 sayılı Kanun ve Uygulama Yönetmeliği konuyu aydınlatmakta tek başına yeterli olmayıp 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu ve diğer ilgili mevzuatın da dikkatte alınması gerekmektedir. Çalışmamızda öncelikle doktrin ve yargı kararları ışığında önceki nisap ele alınacak; sonrasında ise yeni karar nisabıyla birlikte bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Arsa payı, kentsel dönüşüm, salt çoğunluk

Abstract

The Law on the Amendment of the Law on the Transformation of Areas Under Disaster Risk - the Law No. 7471, published in the Official Gazette dated November 9, 2023- granted the phrases 'at least two-thirds' in the first, second, and fourteenth paragraphs of Article 6 of the Law No. 6306 on the Transformation of Areas Under Disaster Risk have been changed to 'absolute' majority through some other laws, and Law on the Amendment of Decree Law No. 375. As can be understood from the general justification and the article justification for the amendment, the aim of the legislature here is to accelerate and facilitate urban transformation

practices. Buildings at risk could be subjected to urban transformation through a qualified majority decision without requiring unanimity before the amendment. Through the amendment, this majority has been further reduced and replaced with absolute majority. While there are ongoing discussions regarding uncertainties related to the qualified majority or the potential negative impact of decisions made by the qualified majority on the property rights of the minority, it is obvious that reducing the decision quorum to an absolute majority will have effects. Even regarding the concept that forms the basis for participation in the decision, it is evident that terminological confusion has arisen due to the use of terms such as 'share,' 'portion,' and 'land share' in the Law No. 6306 on the Transformation of Areas Under Disaster Risk and its Implementation Regulation. Moreover, the Law No. 6306 and its Implementation Regulation are not sufficient on their own to clarify the matter, and thus the Turkish Civil Code No. 4721, the Condominium Law No. 634, and other relevant legislation must also be taken into consideration. In our study, we will first examine the previous quorum in light of doctrine and judicial decisions, followed by an evaluation with the new decision quorum.

Keywords: Land share, urban transformation, absolute majority

İNGİLTERE VE FRANSA'DA BÜTÇE HAKKININ GELİŞİMİ

MEHMET BOYNIKAR¹

¹Avukat, PhD(c), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Anayasa Hukuku,
ORCID 0000-0002-2652-1475

Özet

Dünyada bütçe hakkının ilk doğduğu yer olan İngiltere'de bütçe hakkı, Magna Carta ile başladığı iddia edilen bir süreç ile Petition Of Right (1628), The Glorious Revolution (1688), Bill of Rights (1689), Consolidated Fund Act (1787) gibi olay ve kanunlarla aşama aşama gelişmiştir. İngiltere'de iktidarın sınırlandırılması açısından yaşanan anayasal gelişmeler, temelde, bütçe hakkı açısından yaşanan gelişmelerle iç içedir. Denilebilir ki İngiltere'de halk, kanun koyma yetkisinden önce vergi koyma yetkisini yani bütçe hakkını elde etmiştir.

Fransa'da 14. yüzyılın başlarından itibaren, ülkeyi yönetmek için yeterli desteği bulamayan monarşi tarafından çeşitli nedenlerle tesis edilmiş "États Généraux" adındaki genel bir mecliste halk, sınıflar halinde temsil edilmekteydi. Genellikle olağanüstü zamanlarda kaynak sağlamak amacıyla vergi toplanması ve kralın destek arayışlarının sonucu olarak toplamış fakat düzenli şekilde toplanmadığı için hak ve yetkilerinin belirlenmesi ve gelişmesi mümkün olmamıştır. Fakat bu tecrübe, kuruluşundan itibaren vergi konulurken meclis tarafından karar alınması fikrini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Fransız ihtilali de bu meclisin toplanması ile başlayan gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. İhtilal sırasında çıkarılan ilk kanunlar arasında vergilerin kanuniliği kuralını kabul eden kanunlar yer almakta, hem İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde hem de yapılan ilk anayasada bütçe hakkı yer almaktaydı.

İngiltere ve Fransa'da yaşanan gelişmeler, literatürde mali hukukun anayasa hukukundan eski olduğu ve hatta anayasa hukukunun mali hukuktan doğduğuna dair görüşleri destekler niteliktedir. Ayrıca iki ülke açısından bütçe hakkının gelişiminde yaşanan süreç, ülkelerin her konudaki karakter özelliklerini de yansıtmaktadır: İngiltere'de bütçe hakkı aşama aşama ilerlemiş, gelenekler ve teamüller süreci şekillendirmişken; Fransa'da ihtilal yaşanmış, devrimsel nitelikte değişikliklerle ve kanuni düzenlemelerle bütçe hakkı ortaya çıkmış, kısa sürede hukuk düzenine en üst mertebeden, anayasal düzenlemelerle girmiştir.

Anahtar kelimeler: Anayasa, Bütçe hakkı, İngiltere, Fransa.

GENERAL DISCUSSION AS ONE OF THE TGNA'S METHODS OF
INFORMATION ACQUISITION AND AUDIT: THE EARTHQUAKES OF 06
FEBRUARY 2023

TBMM'NİN BİLGİ EDİNME VE DENETİM YOLLARINDAN GENEL GÖRÜŞME:
06 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİ ÖRNEĞİ

METEHAN BEKLEVİŞ¹, ALPARSLAN İKİEL²

¹Öğretim Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Gölpazarı MYO Yerel Yönetimler Programı, <https://orcid.org/0000-0002-9184-0851>

²Öğretim Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Öğrenme Uygulama ve Araştırma Merkezi, <https://orcid.org/0000-0002-5725-6168>

Özet

Depremler oluşturduğu sonuç bakımından Türkiye'yi en çok etkileyen doğal afetlerin başında gelmektedir. 06 Şubat 2023'te olan depremler "Asrın Felaketi" olarak ifade edilmiştir. Meydana gelen bu depremler sosyal, ekonomik ve siyasi olarak çok yönlü bir şekilde Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Bu noktada depremlerin olası etkilerini en alt seviyeye indirmeye yönelik faaliyetler, kanun koyucu koyan olan TBMM tarafından ortaya konulan yasalara göre yapılmaktadır. TBMM'nin yasama faaliyeti dışında diğer görevi ise, bilgi edinme ve denetim yollarını kullanmasıdır. Bilgi edinme ve denetim yollarından birisi olan genel görüşme, toplumu ve devleti ilgilendiren bir konunun TBMM bünyesinde ele alınmasıdır. Çalışma, 06/02/2023'te meydana gelen depremlerin öncesinde ve sonrasında TBMM'de depremlere yönelik verilen genel görüşme önergeleri incelenmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Veriler "TBMM Genel Görüşme Önergeleri Sorgu Formu" aracılığıyla "deprem" kelimesi kullanılarak toplanmıştır. Yapılan incelemenin sonucunda 27. ve 28. Yasama Dönemleri içerisinde toplam 11 adet genel görüşme önergesinin deprem ile ilgili olduğu ve sadece 1 adetinin depremlerden önce verildiği tespit edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve TBMM İktüzüğüne göre, TBMM bünyesinde bulunan siyasal parti gruplarının ya da en az 20 milletvekilinin genel görüşme önergesi verebilme imkânı bulunmasına rağmen bu yöntemin depremler bakımından çok fazla tercih edilmediğini söylemek mümkündür. Kamuoyu ve parlamentonun dikkatini çekmek açısından genel görüşme önergesinin verilmesi, yapılan ya da yapılacak faaliyetlerin TBMM bünyesinde denetlenmesine ve toplumun aydınlatılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Siyaset bilimi, TBMM, doğal afet, deprem, depremlerde

Abstract

Earthquakes are one of the natural disasters that affect Türkiye the most in terms of their consequences. The earthquakes of February 06, 2023 were referred to as the "Disaster of the Century". These earthquakes have deeply affected Türkiye in a multifaceted social, economic and political way. At this point, activities to minimize the possible effects of earthquakes are carried out according to the laws set forth by the TGNA, which is the legislator. Apart from legislative activities, the other duty of the TGNA is to use the means of obtaining information and auditing. General debate, one of the ways of obtaining information and oversight, is the discussion of an issue of interest to the society and the state within the TGNA.

The study aims to examine the motions for general debate on earthquakes in the TGNA before and after the earthquakes that occurred on 06/02/2023. This study was designed using document analysis method, one of the qualitative research methods. The data were collected using the theme of “earthquake” through the “TBMM General Discussion Motions Query Form”. As a result of the analysis, it was determined that a total of 11 motions for general debate in the 27th and 28th Legislative Periods were related to earthquakes and only one of them was submitted before the earthquakes. According to the Constitution of the Republic of Türkiye and the Rules of Procedure of the Grand National Assembly of Türkiye, although political party groups or at least 20 deputies within the Grand National Assembly of Türkiye have the opportunity to submit a motion for a general debate, it is possible to say that this method is not preferred much in terms of earthquakes. In order to draw the attention of the public and the parliament, it is thought that submitting a motion for a general debate will contribute to the supervision of the activities carried out or to be carried out within the TGNA and to enlighten the society.

Keywords: Political science, TGNA, natural disaster, earthquake, earthquake victims

1. GİRİŞ

Doğal afetler hem bireyleri hem de devletleri yakından ilgilendiren önemli konuların başında gelir. Afetlerin öncesi ve sonrasında alınacak tedbirlerden doğrudan ya da dolaylı olarak bütün toplum sorumludur. Doğal afetlerden birisi olan deprem, maddi ve manevi olarak en ciddi zararı veren afetlerin başında yer alır. Türkiye Cumhuriyeti sıklıkla depremlere maruz kalan bir coğrafyada bulunmaktadır. 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'nin 11 ilini etkileyen iki büyük deprem “asrın felaketi” olarak nitelendirilmiştir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (CİB), 2023). Meydana gelen bu depremler sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan Türkiye'yi etkilemiştir. Depremlerin ortaya çıkarmış olduğu sorunlara yönelik çözüm çalışmaları halen devam etmektedir.

Türkiye geçmişten günümüze depremler sonucunda çok sayıda vatandaşını kaybetmiştir. Depremler öncesinde alınacak tedbirler TBMM tarafından çıkarılan kanunlara uygun bir şekilde düzenlenmektedir. Aynı zamanda depremler sonrasında meydana gelebilecek olası can ve mal kaybını önlemeye yönelik kanuni düzenlemeler Türkiye'nin yasama organı olan TBMM tarafından yapılmaktadır. TBMM, yasama faaliyetlerinin yanında bilgi edinme ve denetim görevini de yerine getirmektedir. TBMM'nin bilgi edinme ve denetim mekanizmaları Anayasa (madde 98) ve TBMM İçtüzüğünde (6. Kısım) düzenlemiştir. Milletvekilleri ve siyasi parti grupları toplumu ilgilendiren her konuyu parlamentoda bu düzenlemelere göre gündeme getirebilme imkanına sahiptirler.

TBMM'nin bilgi edinme ve denetim yolları meclis araştırması, meclis soruşturması, yazılı soru ve genel görüşmedir. Genel görüşme, toplumu ve devlet çalışmalarını ilgilendiren bir konunun TBMM bünyesinde görüşülmesidir. Çalışmanın konusu TBMM'nin bilgi edinme ve denetim yollarından genel görüşmeyi, 6 Şubat 2023 Depremleri bağlamında ele almaktır. Çalışmanın amacı, 6 Şubat Depremleri öncesi ve sonrasında milletvekilleri (en az 20 milletvekili) ya da siyasi parti gruplarının vermiş olduğu genel görüşme önergelerini incelemektedir. Çalışmada TBMM 27. Dönem bütün yasama yılları ve 28. Döneme ait 1. ve 2. yasama yılı kapsama alınacaktır. Böylelikle 2018-2024 yılları arası dönemde depremlere ilişkin genel görüşme önergelere ilişkin veriler analiz edilmiş olacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

TBMM'nin bilgi edinme ve denetim yollarını ilişkin düzenleme, 2017 yılında gerçekleştirilen yasal düzenlemenin halkoylamasında kabul edilmesinden yeni halini almış ve TBMM İçtüzüğü de 2018 yılında bu doğrultuda değiştirilmiştir.

Daha önceki dönemlerde Anayasaya göre, TBMM'nin bilgi edinme denetim yolları meclis araştırması, meclis soruşturması, sözlü/yazılı soru, gensoru ve genel görüşmedir. TBMM'nin 27. Yasama Dönemi itibariyle parlamenterlerin bilgi edinme ve denetim yollarının güncellenmiştir.

Anayasanın 98. maddesinde yer alan bilgi edinme ve denetim mekanizmaları belirtilmiştir. Buna göre; meclis araştırması, bir konu üstünde bilgi edinmeyi amaçlayan incelemedir. Yazılı soru, milletvekillerin en az 15 gün içerisinde cevaplandırılmak üzere Cumhurbaşkanı yardımcısı ya da bakanlara yazılı olarak soru sormalarıdır. Meclis soruşturması, Cumhurbaşkanı yardımcısı ya da bakanların Anayasanın 106. maddesinde yer alan 5., 6. ve 7. fıkralarına göre yapılan soruşturmadır. Genel görüşme ise, toplumu ve devletin faaliyetlerine ilişkin bir konunun TBMM Genel Kurulunda görüşülmesi olarak tanımlanmıştır. Bilgi edinme ve denetim yollarının ne şekilde kullanılacağına dair düzenlemelerin de TBMM İçtüzüğünde yer aldığı Anayasada ifade edilmiştir.

Genel görüşme, TBMM İçtüzüğünün 101., 102. ve 103. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeler sırasıyla genel görüşmenin tarifi, genel görüşmenin açılması ve genel görüşme için özel gündemi kapsamaktadır. Genel görüşmenin tarifi, Anayasada yer aldığı şekliyle İçtüzükte de aynen korunmuştur. Genel görüşme açılması için TBMM'de bulunan siyasi parti ya da en az 20 milletvekili önerge verebilir. Genel görüşme için verilen önerge 500 kelimedenden fazla ise önerge özetinin de eklenmesi zorunludur. TBMM'de genel görüşme açılıp açılmamasına Genel Kurulda yapılacak olan işaretle oylama ile karar verilir. Genel görüşme yapılmasına dair yapılan görüşmede imza sahiplerinden herhangi biri konuşma yapma hakkına sahiptir. Genel görüşme yapılmasına karar verilmesi durumunda, görüşme günü TBMM'de yer alan Danışma Kurulunca özel bir gündem halinde belirlenir. Genel görüşme yapılmasına karar verilmesinden sonra, 48 saat geçmedikçe ve yedi tam gün sonrasında olamaz.

2. YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Doküman analizi, yazılı belgeleri sistematik bir biçimde analiz etmede kullanılan nitel araştırma yöntemidir (Wach, 2013). Doküman analizi yöntemi, basılı ya da dijital ortamda bulunan bütün belgeleri inceleyerek değerlendirme yapmak için kullanılır (Kıral, 2020). Çalışmada TBMM web sitesinde yer alan "TBMM Genel Görüşme Önergeleri Soru Formu" ekranında "Deprem" kelimesi girilerek mevcut yasama dönemi olan 28. Dönem ve geçmiş dönem tüm yasama yıllarına erişilerek 27. Dönem seçilmiştir. Ayrıca tüm genel görüşme önergelerinin sayısal verilerine ulaşmak için herhangi bir kelime yazmadan da sorgulama yapılmıştır. Böylece 27. Dönem içerisinde TBMM'ye toplam 89 adet genel görüşme önergesi verildiği ve bunların 8'inin deprem içeriği taşıdığı tespit edilmiştir. 28. Dönem (1. ve 2. Yasama Yılı) içerisinde toplam 44 adet genel görüşme önergesi verildiği ve önergelerden 3'ünün deprem içeriğini kapsadığı görülmüştür. Yeni bir genel görüşme önergesi verilip verilmediğinin kontrolü sağlamak adına son kontrol 22.09.2024 tarihinde yapılmış ve çalışmanın güncelliği araştırmacılar tarafından teyit edilmiştir. "Deprem" kapsamında verilen öngerele ait özetler, tarih ve önerge durumu başlıkları altında Google Dokümanlar uygulamasına yerleştirilmiştir. Google Dokümanlar uygulamasında yerleştirilen veriler daha sonrasında araştırmacılar tarafından tablolaştırılarak çalışmaya eklenmiştir. Çalışmada aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır:

1. TBMM'de 06 Şubat 2023 Depremleri öncesi ve sonrasında genel görüşme yoluyla verilen deprem önergelerinin kapsamı nelerdir?

2. TBMM’de 06 Şubat 2023 Depremleri öncesi ve sonrasında genel görüşme yoluyla verilen deprem önergelerinin sonuç durumları nelerdir?

3. BULGULAR

TBMM’de 27. ve 28. Dönem içerisinde genel görüşme önergelerine ilişkin toplam sayılara genel bir bakış yapılacaktır. Depremlere ilişkin verilen genel görüşme önergelerinin toplam içerisindeki durumu incelenecektir. Çalışmada genel görüşmelere ilişkin 06 Şubat 2023 öncesi ve sonrası durum karşılaştırılacaktır. Ayrıca depremi konu olarak verilen genel görüşme önergelerinin gündeme alınıp alınmadığı ve depreme dair hangi konu etrafında şekillendiği analiz edilecektir. Böylelikle TBMM’nin bilgi edinme ve denetim yollarından genel görüşmenin deprem konusunda siyasi parti grupları ya da parlamenterler tarafından kullanılıp kullanılmadığı anlaşılmaya çalışılacaktır.

Tablo 1

TBMM 27. ve 28. Dönemleri genel görüşme önergelerine dair sayılar veriler (TBMM)

	27. Dönem	28. Dönem	Toplam
Toplam genel görüşme önergesi sayısı	89	44	133
Depremlere ilişkin genel görüşme önergesi sayısı	8	3	11

Tablo 1’e göre iki dönemde toplam 133 adet genel görüşme önergesi verilmiştir. 28. Dönemde toplam sayının daha az olmasının nedeni henüz iki yasama yılının geride bırakılması olabilir. Bütün genel görüşme önergelerinin %8,2 oranını depremlere ilişkin önergeler oluşturmuştur.

Tablo 2

06 Şubat 2023 Depremleri öncesi ve sonrasında verilen genel görüşme önergeleri (TBMM)

	06 Şubat 2023 Öncesi	06 Şubat 2023 Sonrası	Toplam
Toplam genel görüşme önergesi sayısı	72	61	133
Depremlere ilişkin genel görüşme önergesi sayısı	1	10	11

Tablo 2’ye göre TBMM’de 27. ve 28. Dönem içerisinde depremlere ilişkin sadece bir adet genel görüşme önergesi 06 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremlerden önce verildiği görülmüştür. Bu önerge ise, 05 Kasım 2020’de “Depreme dayanıksız riskli binalara yönelik önlemlerin belirlenmesi amacıyla bir genel görüşme açılmasına ilişkin önergesi” olarak verildiği tespit edilmiştir.

Tablo 3

Depremlere yönelik verilen genel görüşme önergelerinin son durumları (TBMM)

Son Durumu	27. Dönem	28. Dönem	Toplam
Yasama Dönemi Sona Erdiğinden Hükümsüz Sayıldı	8	0	8
Gündemde	0	3	0

Tablo 3'e göre depremlere ilişkin verilen genel görüşme önergelerinin 27. Döneme ait olanları yasama döneminin bitmesinden ötürü hükümsüz sayılmıştır. 28. Dönem içerisinde verilen genel görüşme önergeleri ise meclis gündemine alındığı görülmüştür.

Tablo 4

06 Şubat Depremleri sonrası yönelik verilen genel görüşme önergelerinin konusu (TBMM)

Konusu	Toplam
Ekonomi	1
Hukuk	2
Göçmen/Sığınmacı	1
Tarım	1
Seçim Güvenliği	1
Depremzede	4

27. ve 28. Dönemde 06 Şubat Depremleri sonrasında depremlere dair verilen genel görüşme önergeleri ekonomi, hukuk, göçmen/sığınmacı, tarım, seçim güvenliği ve depremzede olmak üzere altı başlık altında değerlendirilmiştir. Ele alınan konu başlıkları önerge özetlerinde yola çıkarak tespit edilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

TBMM, halkın seçimler yoluyla kendisini temsil etmesi için göndermiş olduğu milletvekillerinden oluşmuştur. Devletin ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yasaları kendi bünyesinde tartışarak kanunların oluşmasını sağlar. Ortaya çıkan kanunlar neticesinde o kanunlara uygun diğer yasal düzenlemeler ilgili kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılır. TBMM'nin yasama faaliyeti dışında bir diğer görevi olan bilgi edinme ve denetim mekanizmasını kullanmaktadır. Bu mekanizmanın temel amacı, halkın taleplerini ve ihtiyaçlarını parlamentonun bünyesinde dile getirerek dikkatleri ilgili konuya dikkat çekebilir.

06 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremler Türkiye'yi sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan ciddi olarak etkilemiştir. Bu depremlerin etkileri 2024 yılında halen devam etmektedir. Depremlerin olası etkilerine yönelik tedbirlerin, depremden önce, esnasında ve sonra olmak üzere üçe ayrıldığı söylenebilir. TBMM'nin bilgi edinme ve denetim yollarından genel görüşme mekanizmasının toplumu ve devleti ilgilendiren bir konunun genel kurulda ele alınması olduğunu da dikkat alarak depremlere ilişkin konularının da siyasi parti grupları ya da en az 20 milletvekili tarafından genel görüşme önergesi verilerek meclis gündemine alınması sağlanabilir.

Yapılan çalışmaya göre, 6 Şubat Depremleri öncesinde TBMM 27. Dönemi içinde genel görüşme yöntemi kullanılarak bilgi edinme ve denetim yoluna bir kez başvurulması dikkat çekmektedir. TBMM'de genel görüşme yönteminin kullanılmasına deprem açısından bakıldığında, deprem gerçekleşikten tercih edildiğini söylemek mümkündür. Genel görüşme yapılması deprem öncesi tedbirlerin ziyade sonrasında ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturmaya yönelik olduğu ifade edilebilir. Ayrıca 27. Dönem içerisinde verilen genel görüşme önergeleri dönemin bitmesinden ötürü hükümsüz (kadük) sayılmıştır. 28. Dönem içerisinde depreme ilişkin verilen genel görüşme önergeleri ise TBMM gündeminde yer almaktadır.

Her iki dönem içerisinde verilen genel görüşme önermeleri farklı başlıkları bünyesinde barındırmaktadır. Yapılan çalışmada deprem bağlamında ekonomik, hukuk, tarım, göçmen/sığınmacı, seçim güvenliği ve depremde gibi altı farklı konunun genel görüşme kapsamında ele alındığı görülmüştür. 2018-2024 yılları arasında toplam 133 genel görüşme önermesinin %8'lik kısmının deprem hakkındadır. 06 Şubat depremleri sonrası verilen genel görüşme önermelerinin %14'ü depremlere ilişkin olarak gerçekleşmiştir. 6 Şubat Depremleri gerçekleşmeden önce verilen genel görüşme önergesi haricindeki bütün önermeler, 6 Şubat Depremlerinin ortaya çıkardığı sorunların çözümüne ilişkindir.

Toplum ve devletin faaliyetlerini ilgilendirilen herhangi bir konu genel görüşme yöntemi kullanılarak TBMM Genel Kuruluna görüşülebilir. Bu noktada başta deprem olmak üzere bütün afetlere yönelik alınacak tedbirlere ilişkin yol haritası ve yöntemler parlamentoda ele alınabilir. TBMM Genel Kurulunda görüşülen bir konunun toplum tarafından da yakından takip edileceği ve farkındalık oluşturacağını belirtmek mümkündür. Yapılan çalışmada TBMM'nin bilgi edinme ve denetim yollarından genel görüşme yönteminin 06 Şubat Depremleri bağlamında sadece deprem sonrası ortaya çıkan etkileri yok etmeye ya da azaltmaya yönelik olduğunu ifade etmek mümkündür. Siyasi parti gruplarının ya da en az 20 milletvekilinin birlikte hareket ederek kullanabileceği genel görüşme yönteminin daha etkin bir şekilde kullanılması gerektiği düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

1982 Anayasası. Kabul Tarihi:18.10.1982

6771 Sayılı Kanun, Kabul Tarihi: 21.01.2017

CİB (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı). (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları. Ankara.

Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 170-189.

TBMM. (2018). <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Anayasa/ictuzuk.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.09.2024)

TBMM. (2024). <https://www.tbmm.gov.tr/Denetim/Genel-Gorusme-Onergeleri>, (Erişim Tarihi: 22.09.2024).

Wach, E. (2013). Learning About Qualitative Document Analysis. https://opendocs.ids.ac.uk/articles/report/Learning_about_Qualitative_Document_Analysis/26442637?file=48090622 (Erişim Tarihi: 22.09.2024).

**THE EFFECTS OF THE POST-FORDIST APPROACH IN THE PUBLIC
PERSONNEL REGIME: THE CASE OF THE EDUCATION SECTOR**
**KAMU PERSONEL REJİMİNDE POST-FORDIST YAKLAŞIMIN ETKİLERİ:
EĞİTİM SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ**

BERRAK ÇAĞLA BULDUK AYDIN¹, VEYSEL ERAT²

¹ Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Proje Destek Ofisi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8748-0737>

² Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0735-5432>

Özet

20. yüzyılın başlarında Henry Ford'un montaj hattıyla değiştirdiği üretim sistemini, buna bağlı olarak değişen birikim rejimi ve sosyo-ekonomik etkileri ifade etmek için kullanılan fordizm; standartlaştırılmış üretim süreçleri, yüksek mekanizasyon düzeyi ve vasıfsız işgücünün kullanımı ile biçimlenmiştir. Post-fordizm ise fordizmin kitlesel üretim modelinden, daha esnek, merkeziyetçi olmayan ve çeşitlendirilmiş üretim yöntemlerine geçişi anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Fordizmin krize girmesiyle, 20. yüzyılın sonlarında başlayan bu geçiş ileri teknolojilerin kullanımı, ürünlerin özelleştirilmesi ve hizmet odaklı sektörlerle yönelme ile karakterize edilmiştir. Esnek üretim, bireyselleşmiş tüketim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve hizmet sektörünün önem kazanmasıyla tanımlanan post-fordizm, neoliberal politikalarla ilişkilidir ve bu kapsamda piyasaların kuralılaşması ve özelleştirme üzerine odaklanır. Hem fordist hem de post-fordist üretim modelleri, emek ilişkileri ve toplumsal sözleşmeler açısından önemli ölçüde farklılık gösterse de her ikisi de kapitalist sistem içinde ortak bir temele dayanır ve toplum ile ekonomi üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Bu çalışmanın konusu olan eğitim, 1980 sonrası Türkiye'de post-fordist yaklaşımın izi sürülebilecek bir politika alanıdır. Çalışmada eğitim sektöründe devletin değişen rolü, özelleştirme uygulamaları, istihdam biçimindeki ve çalışma koşullarındaki değişimler gibi post-fordist etkilerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda post-fordizm kavramı, Türkiye'de post-fordizm ve bu kapsamda 1980'ler itibarıyla eğitim sektöründe yaşanan değişimler incelenmiştir.

Sonuç olarak post-fordist dönemde Türkiye'de devletin eğitim hizmetlerindeki rolü önemli ölçüde azalmış ve kamu personel rejiminde esnek çalışma biçimleri yaygın hale gelmiştir. Bu süreç, özelleştirme uygulamaları ve kamu hizmetlerinin piyasa mekanizmalarına devredilmesiyle şekillenmiştir. Eğitim sektöründe, öğretmen istihdamında sözleşmeli öğretmenlik, geçici öğretmenlik ve ders ücretli öğretmenlik gibi esneklik odaklı yaklaşımlar öne çıkmıştır. Bu esnek istihdam biçimleri, öğretmenlerin uzun vadeli iş güvencesini zayıflatmış, iş güvencesinin azalmasına neden olmuştur. Ayrıca, performans değerlendirme sistemleri ve rekabetin teşvik edilmesi, öğretmenler arasında rekabeti artırmış ve bu durum, iş yüklerinin önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. Eğitim hizmetlerinin piyasalaşması, öğretmenlerin çalışma koşulları üzerinde olumsuz etkiler yaratmış, çalışma koşullarını daha da zorlaştırmıştır. Devletin eğitim sektöründeki rolü azalırken, özel sektörün etkisi artmış ve bu da eğitim hizmetlerinin sunumu üzerinde ciddi değişikliklere neden olmuştur.

Anahtar kelimeler: Post-Fordizm, Personel Rejimi, Eğitim Sektörü

Abstract

Fordism, a term used to describe the production system transformed by Henry Ford's assembly line in the early 20th century, as well as the related accumulation regime and socio-economic impacts, is characterized by standardized production processes, high levels of mechanization, and the use of unskilled labor. post-fordism, on the other hand, is a concept used to describe the shift from fordism's mass production model to more flexible, decentralized, and diversified production methods. This transition, which began in the late 20th century following the crisis of fordism, is marked by the use of advanced technologies, product privatization, and a shift towards service-oriented sectors. Defined by flexible production, individualized consumption, the spread of information and communication technologies, and the growing importance of the service sector, post-fordism is associated with neoliberal policies, focusing on market deregulation and privatization. Although fordist and post-fordist production models differ significantly in terms of labor relations and social contracts, both are rooted in the capitalist system and have profound impacts on society and the economy.

The subject of this study, education, is a policy area where the traces of post-fordist approaches can be observed in post-1980 Turkey. The study aims to reveal the post-fordist effects in the education sector, such as the changing role of the state, privatization practices, and changes in employment and working conditions. In this context, the concept of post-fordism, post-fordism in Turkey, and the changes in the education sector since the 1980s are examined.

In conclusion, during the post-fordist period, the role of the state in education services in Turkey has significantly diminished, and flexible working arrangements have become widespread in the public personnel regime. This process has been shaped by privatization efforts and the transfer of public services to market mechanisms. In the education sector, flexible employment practices such as contractual teaching, temporary teaching, and fee-based teaching have come to the forefront. These flexible employment models have weakened long-term job security for teachers, leading to a reduction in job stability. Furthermore, the introduction of performance evaluation systems and the encouragement of competition have increased rivalry among teachers, which has significantly increased their workload. The marketization of education services has created negative impacts on teachers' working conditions, making them even more challenging. As the state's role in the education sector diminished, the influence of the private sector has increased, leading to significant changes in the provision of educational services.

Keywords: Post-Fordism, Personnel Regime, Education Sector

1. GİRİŞ

Kamu personel rejiminde yaşanan dönüşüm, özellikle 1980 sonrası dönemde, neoliberal politikaların etkisiyle belirginleşmiştir. Bu dönüşüm, kamu hizmetlerinin piyasa ilkeleri çerçevesinde yeniden yapılandırılması ve esnek çalışma biçimlerinin benimsenmesi gibi unsurları içermektedir. Bu bağlamda, çalışmanın konusu olan eğitim sektörü, kamu hizmetlerinin en temel bileşenlerinden biri olarak dönüşümden etkilenen alanlardan biri olmuştur. Eğitim sektörü, toplumsal refah ve ekonomik gelişme üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olan en kritik kamu hizmetlerinden biridir. Bu nedenle, eğitim alanında görev yapan kamu çalışanlarının istihdam koşulları, görev sorumlulukları, kariyer olanakları ve iş güvencesi gibi unsurların detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Türkiye'de 1980 öncesi ve sonrası dönemlerde kamu personel rejiminde yaşanan değişiklikler, eğitim hizmetlerinin kalitesi ve sunumunu derinden etkilemiştir.

Bu kasamda çalışma, Türkiye’deki kamu yönetiminde, özellikle eğitim sektöründe, 1980 sonrası kamu personel rejiminin post-fordist yaklaşımlar çerçevesinde nasıl dönüştüğünü incelemek amacıyla. Araştırmada, fordist dönemin merkezîyetçi, iş güvencesine dayalı yapısından, post-fordist dönemin esneklik, performans odaklılık ve piyasa şartlarına entegrasyon gibi özelliklere geçişi ele alınarak, bu değişimlerin eğitim sektörü üzerindeki etkileri ortaya konulacaktır. Çalışma, birikim rejimleri ve post-fordist birikim rejiminin eğitim sektörüne etkileri şeklinde iki başlık olarak tasarlanmıştır.

2. BİRİKİM REJİMLERİ

“Birikim rejimleri” kavramı, ekonomilerin üretim, dağıtım ve tüketimi nasıl organize ettiğini ve bu düzenlemelerin ekonomik büyüme ile toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerini ifade eder (Dunford, Perrons, 1994). Bu kavram, zamanla servetin nasıl üretildiğini ve dağıtıldığını şekillendiren kurumsal çerçeveleri, toplumsal ilişkileri ve ekonomik uygulamaları kapsamaktadır (Renault, 2007: 207).

Ekonomik, ideolojik ve düzenleyici boyutlar, devletin sermaye birikimi için gerekli olan toplumsal koşulları nasıl oluşturduğunu ve krizleri yöneterek bu sürecin sürekliliğini nasıl sağladığını açıklamaktadır. Ekonomik boyut, devletin üretim hakkını güvence altına alacak kapasitelere sahip olmasını ve altyapı işlevi görerek şirketlerin üretim ve kâr elde etmesine olanak tanınmasını vurgular. İdeolojik boyut, eşitsiz toplumsal ilişkileri istikrara kavuşturmak için ideolojik devlet aygıtları aracılığıyla yeni bir ahlaki ekonomi oluşturulmasına ve hegemonik bir pozisyonun ilerletilmesine odaklanır. Düzenleyici boyut ise krizlere yanıt olarak ortaya çıkan düzenleyici çerçeveler ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla sınıf mücadelesi ile şekillenen emek süreçlerinin ve tüketim kalıplarının dönüşümünü içerir. Bu üç boyut, devletin sermaye birikiminin devamlılığını sağlamak için çeşitli mekanizmalarla krizlere nasıl yanıt verdiğini ve yeni bir birikim rejiminin kurulmasını nasıl hedeflediğini göstermektedir (Molina, Marquez, 2023: 416-419).

1. Fordizm Nedir?

Bu rejim, II. Dünya Savaşı sonrasında 1970’lerin ortalarına kadar egemen olmuş olup, kitlesel üretim ve tüketim, standartlaştırılmış ürünler ve ücretlerle verimlilik arasında güçlü bir bağ ile karakterize edilmiştir. Talebi yönetmek ve tam istihdamı sağlamak için devlet müdahalesinin kritik bir rol oynadığı, istikrarlı bir makroekonomik ortamına dayanıyordu. Fordist model, ekonomik büyümenin yeniden dağıtım mekanizmaları ve sosyal refah sistemleri tarafından desteklenerek geniş bir şekilde paylaşıldığı için bölgesel yakınsamayı kolaylaştırmıştır (Dunford, Perrons, 1994:169).

Fordizm, özellikle Henry Ford yönetimindeki Ford Motor Company’nin uygulamalarıyla ilişkilendirilen, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan kitlesel üretim ve tüketim sistemini ifade etmektedir. Bu sistem, montaj hattı teknikleriyle büyük miktarlarda standartlaştırılmış malların verimli üretimi, ölçek ekonomilerine dayalı maliyet düşüşü ve buna karşılık işçilere yüksek ücret verilerek kitlesel tüketimin desteklenmesi ile karakterizedir. Ürünlerin tek tip boyut ve spesifikasyonlarda üretilmesi, üretim sürecini basitleştirip maliyetleri azaltırken, işlerin basit, tekrarlayan eylemlere bölünmesi ve az eğitimle yapılabilir olması önemli bir işbölümü yaratmıştır. Fordist sistem, aynı zamanda toplu pazarlık, büyük şirketlerin hakimiyeti ve hükümetin Keynesyen ekonomi politikalarıyla talebi canlı tutması gibi kurumsal düzenlemelerle desteklenmiştir. 1920’lerden 1970’lere kadar kapitalist ekonomilere hakim olan bu birikim rejimi, daha sonra esneklik ve uyum kabiliyetine dayanan post-fordist üretim ve iş süreçlerine evrilmiştir (Macdonald, 1991:183).

2. Post-Fordizm Nedir?

Post-fordizm, ekonomik ve toplumsal üretim süreçlerinde meydana gelen değişimleri tanımlayan bir kavramdır ve 20. yüzyılın başlarında Henry Ford'un seri üretim yöntemlerine dayalı fordist modelin aksine, 1970'lerden itibaren daha esnek ve çeşitlendirilmiş üretim yöntemlerini benimseyen bir yaklaşımı ifade etmektedir. Fordizm, büyük ölçekli standart üretim ve iş gücünün belirli görevlerle sınırlı olduğu bir iş organizasyonu anlayışına dayanırken, post-fordizm esnek üretim, çeşitlilik, özelleştirme ve daha az hiyerarşik iş organizasyonlarıyla öne çıkar. Üretim süreçleri, talebe göre hızla değiştirilebilen küçük partiler halinde yapılırken, tüketici taleplerine yanıt olarak ürün çeşitliliği artmış ve kişiselleştirilmiş ürünler tasarlanabilir hale gelmiştir. Post-fordizm'in temel özellikleri arasında esnek üretim yöntemleri, iş gücünün daha dinamik ve çeşitli bir yapıya sahip olması, iş güvencesinin performansa dayalı hale gelmesi ve kamu yönetiminde özelleştirme gibi uygulamaların artması yer alır. Bu dönemde, devletin rolü daha çok bir düzenleyici olarak şekillenirken, özel sektörün verimliliği ön plana çıkmıştır (Sadioğlu, Altay, 2020:340). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler üretim süreçlerini dönüştürürken, küreselleşme de uluslararası pazarlara açılma ve küresel tedarik zincirlerinin oluşumunu teşvik etmiştir. Ayrıca, toplumsal cinsiyet ilişkileri, iş gücü dinamikleri ve ekonomik eşitsizlikler üzerinde de derin etkileri olan post-fordizm, kadınların iş gücüne katılımı ve esnek çalışma biçimleri gibi konuların daha fazla tartışılmasına yol açmıştır (Çetinkaya, 2023:83, 87).

Post-fordizm ile doğrudan bağlantılı olan neoliberalizm eleştirilerinde eşitsizliklerin arttırdığı, sosyal güvenlik ağlarının zayıfladığı ve sosyal refah yerine kâra öncelik verdiği savunulmaktadır. Fordizmden post-fordizme geçiş, sosyal dayanışmanın erozyona uğraması ve servet ve gücün birkaç kişinin elinde toplanmasıyla ilgili endişeleri artırmıştır. Eğitim sektöründe bu dönüşüm, öğretmenler arasında eşitsizliklerin artmasına ve eğitimde kalite sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Akbal, 2011).

3. POST-FORDİZMİNİN EĞİTİM SEKTÖRÜ PERSONEL REJİMİNE ETKİLERİ

1980 sonrası post-fordist dönemde Türkiye'deki eğitim sektöründe kamu personel rejimi önemli bir değişim sürecine girmiştir. Türk kamu personel yönetiminde gözlemlenen değişiklikler, geleneksel hiyerarşik ve kuralcı yapıdan daha esnek ve katılımcı bir yönetim anlayışına geçişi içermektedir. Bu bağlamda, profesyonel personel yönetimi ve insan kaynakları yönetimi ön plana çıkmış, sürekli yenilik, değişim, uyum ve etkinlik üzerine odaklanılmıştır. Performans değerlendirmesi, personelin başarılarının ölçülmesi ve bu değerlere dayalı kararların alınması önem kazanırken, liyakat ilkesinin etkinliğinin artırılması ve sürekli eğitim konularına da daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, insangücü planlaması ile personel istihdamında nicelik ve nitelik gözetilmesi gerektiği vurgulanmakta, şeffaflık, saydamlık ve hesap verebilirlik gibi unsurlar da kamu personel yönetiminde uygulanmaya başlanmıştır. Bu değişiklikler, kamu personel yönetiminin daha etkin, verimli ve modern bir yapıya kavuşmasını hedeflemektedir (Eroğlu, 2010:228-232).

Bu süreçte, esnek çalışma biçimlerinin benimsenmesiyle sözleşmeli öğretmenlik ve geçici işçilik gibi yeni istihdam türleri ortaya çıkmış, bu durum öğretmenlerin çalışma koşullarında esneklik sağlarken istihdam güvencesinin azalmasına yol açmıştır. Eğitimde kaliteyi artırmak amacıyla performans değerlendirme sistemleri geliştirilmiş ve öğretmenlerin başarıları belirli ölçütlere göre değerlendirilmeye başlanmış, bu da kariyer gelişimlerini etkilemiştir. Ayrıca, eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesi ve taşeronlaşma uygulamaları kamu personel rejiminde köklü değişikliklere neden olmuş, özel sektörün eğitim alanına girişiyle öğretmenlerin çalışma koşulları değişmiştir.

Dijitalleşme ve teknolojik yenilikler de öğretim yöntemleri ve eğitim materyallerinin çeşitlenmesine yol açmış, öğretmenlerin eğitim süreçlerindeki rollerini dönüştürmüştür. Son olarak, küresel rekabetin artması, eğitim sisteminin uluslararası standartlara uyum sağlamasını gerektirmiş ve öğretmen yetiştirme programları ile müfredat geliştirme süreçlerinde uluslararası normlar dikkate alınmaya başlanmıştır (Acar, 2009). Neoliberal politikaların da etkisiyle eğitim sektöründe esneklik ve piyasa odaklı yaklaşımlar benimsenmiştir. 1980 sonrası dönemde öğretmen istihdamında sözleşmeli öğretmenlik, geçici öğretmenlik ve ders ücretli öğretmenlik gibi esnek istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır (Albayrak, 2020).

Türkiye’de öğretmen istihdamı, zaman içinde çeşitli değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Bu süreç, özellikle kamu istihdam rejiminin esnekleşmesi, eğitim politikalarındaki değişiklikler ve öğretmenlik mesleğine yönelik yaklaşımın evrimi ile şekillenmiştir. İşte bu sürecin bazı önemli noktaları (Güvercin, 2014:2-12).

- **Atama Süreçleri ve Belirsizlik:** Türkiye’de öğretmen atamalarında sistematik ve planlı bir yaklaşımın olmaması, öğretmenlerin istihdamında belirsizlik yaratmıştır. Eğitim fakültesi mezunu olmayan birçok kişi öğretmen olarak atanmış, bu durum öğretmenlik mesleğinin kalitesini etkilemiştir.
- **Güvencesiz Çalışma Koşulları:** KPSS (Kamu Personeli Seçme Sınavı) uygulaması ile birlikte, birçok öğretmen kadrolu olarak atanmayarak güvencesiz çalışma koşullarına maruz kalmıştır. Bu durum, öğretmenlerin iş bulma konusunda rekabet etmesine ve daha düşük ücretlerle çalışmaya razı olmalarına yol açmıştır.
- **Ücretli Öğretmenlik Uygulaması:** Ataması yapılmayan öğretmenler, geçici bir çözüm olarak ücretli öğretmenlik yapmaya başlamışlardır. Bu durum, öğretmenlerin yaşamlarında belirsizlik ve yabancılaşma hissi yaratmakta, gelecek planlarını ertelemelerine neden olmaktadır.
- **Sözleşmeli Öğretmenlik:** 2005-2011 yılları arasında uygulanan sözleşmeli öğretmenlik, öğretmenlerin çalışma koşullarını daha da zorlaştırmış, yıllık sözleşmelerle işe alınmaları ve sınırlı haklara sahip olmaları gibi durumlar ortaya çıkmıştır.
- **Kamu İstihdamında Esneklik:** Kamu istihdam rejiminin esnekleşmesi, öğretmenlerin istihdamında daha fazla belirsizlik ve güvencesizlik yaratmıştır. Bu durum, öğretmenlerin iş güvencesini kaybetmelerine ve geçici istihdam koşullarında çalışmaya yönelmelerine neden olmuştur.

Bu süreçler, Türkiye’deki öğretmen istihdamının karmaşık ve zorlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin zorlukların, eğitim sisteminin genel kalitesini de etkilediği varsayılmaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, kamu personel rejiminde post-fordist yaklaşımın eğitim sektörü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Fordist dönemde merkezîyetçi, hiyerarşik ve iş güvencesine dayalı bir yapı hakimken, post-fordist dönemde esnek, bireysel performansa dayalı ve piyasa koşullarına entegre olmuş bir personel yönetimi modeli ön plana çıkmıştır. 2000’li yılların başı itibarıyla eğitimde sözleşmeli ve ücretli öğretmenlik gibi istihdam modelleri uygulanmaya başlamıştır. Eğitim sektörü, bu dönüşümden derinlemesine etkilenmiş ve öğretmenler ile diğer eğitim çalışanlarının istihdam koşulları, kariyer olanakları ve iş güvenceleri önemli ölçüde değişmiştir. Post-fordist yaklaşım, eğitimde daha esnek istihdam modellerini, performans değerlendirmelerini ve bireysel sorumlulukları artırırken, öğretmenlerin iş yükünü artırmış ve çalışma koşullarında belirsizlik oluşturmuştur.

Bu durum, öğretmenler arasında güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasına, mesleki tatminin azalmasına ve uzun vadede eğitimin kalitesi üzerinde olumsuz etkiler doğurabilecek bir yapıya evrilmiştir.

Sonuç olarak, 1980 sonrası post-fordizm ile Türkiye’de eğitim sektöründe kamu personel rejimi, esneklik, performans odaklılık, özelleştirme ve dijitalleşme gibi unsurlar etrafında önemli bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Bu değişimler, eğitim hizmetlerinin sunumunu ve öğretmenlerin çalışma koşullarını derinden etkilemiştir.

5. KAYNAKLAR

- Acar, A. (2009). Türkiye’de Kamu Personel Rejiminde 1980 Sonrasında Yaşanan Dönüşüm: Eğitim Sektörü Örneği [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Akbal, A. (2011). Tarihsel Arka Planıyla Türk Kamu Personel Rejimi ve Yeniden Yapılandırılması [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Albayrak, S. (2020). Türkiye’de Kamu Personel Yönetiminin Yeni Kurumsal Yapısı ve Kamu İstihdamının Yeni Görünümü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(4), 1517-1549.
- Çetinkaya, M. H. (2023). Post-Fordist Kamu Yönetiminde Kadın Memurlar: Türkiye Ve Moğolistan Karşılaştırması [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Dunford, M. & Perrons, D., (1994). Regimes of Accumulation and Economic Development in Contemporary Europe. *The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers*, 19(2), 163-182.
- Eroğlu, H. T. (2010). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Türk Kamu Personeli Yönetimine Etkisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 225-233
- Güvercin, G. (2014). Öğretmenlik Mesleğinde Kökten Bir Dönüşüm: Ücretli Öğretmenlik. In A. Yıldız (Ed.). *İdealist Öğretmenlerden Sınava Hazırlayıcı Teknisyene: Öğretmenliğin Dönüşümü* (139-178). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Macdonald, M. (1991) Post-Fordism and the Flexibility Debate, *Studies in Political Economy*, 36(1), 177-201.
- Molina, I. B., Merquez, S. C. (2023). Sanitizing a crisis: The Three Dimensions of An Enhanced Regime of Accumulation. *Law & Policy*, (45), 414–429.
- Renault, E. (2007). From Fordism to Post-Fordism: Beyond or Back to Alienation?, *Critical Horizons*, 8(2), 205-220.
- Sadioğlu, U. & Altay, S. (2019). Post-Fordizm ve Kamu Yönetimine Yansımaları. *Sosyoekonomi*. 28(45), 327-352.

COMPARISON OF TWO SIMILAR AFFIXES IN TURKISH AND HUNGARIAN
LANGUAGES

TÜRKÇE VE MACARCADAKİ BENZER İKİ YAPIM EKİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI

BURÇİN ÇALIŞKAN

¹¹Doktora Öğrencisi/Üst Kurul Uzman Yardımcısı, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu,
Türk Dili, 0000-0001-9144-1642

Özet

Türkçe ve Macarca arasındaki köken ilişkisi yüz yılı aşkın bir süredir tartışılmakta olan bir meseledir. Türkçeden Macarcaya geçmiş birçok kelimenin varlığı bilinmekle beraber bu iki dil arasındaki ilişkinin sadece kelime alışverişi düzeyinde mi olduğu, yoksa yapısal ortaklık ve etkileşimlerden mi kaynaklandığı meselesi henüz aydınlatılamamıştır. Tarihin farklı dönemlerinde Macarların çeşitli Türk topluluklarıyla -Hazarlar, Avrupa Hunları, Peçenekler, Bulgarlar ve Osmanlılar- çok sıkı ilişkileri olmuş ve bu ilişkiler tabii olarak dile de yansımıştır. Ural-Altay dil ailesi teorisi ortaya atıldığında her iki dilin bu dil ailesine mensubiyeti belirtilmişse de zamanla bu görüş bırakılarak Ural ve Altay'ın iki farklı dil ailesi olduğu görüşü kabul edilmiş, böylece Türkçe ve Macarca farklı dil aileleri içinde değerlendirilmiştir. Ancak akrabalık meselesi tartışılmaya devam etmektedir. Türkçe ile Macarca arasındaki benzerlikler tarihsel yakınlıklardan dolayı meydana gelen bir ödünçleme mi yoksa bu iki dil, gerçekten aynı kökenden mi geliyor? Bu konuyla ilgili yapılacak her yorum, kanıt gerektirir. Bunun için de karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç vardır. Her iki dilin eklemeli bir yapıya sahip olması, öncelikle iki dil arasındaki ek karşılaştırmalarının ne kadar önemli olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu amaçla, bu makalede Türkçedeki isimden isim türetme eklerinden +IXk ve +CXk/+CAk/+cXğAz/+cAğİz ile Macarcadaki +sÁg ve +kA /+(V)cskA ekleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar, tanımlar eşliğinde yapı ve işlev boyutuyla tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkçe, Macarca, yapım ekleri

Abstract

Origin relationship between Turkish and Hungarian languages is a matter of debate for more than a century. Although there are many derived words from Turkish to Hungarian, the question of whether the relationship between these two languages only based on the word exchange is yet to be clarified.

In different periods of history and different Turkish communities such as Khazars, European Hun Empire, Pechenegs, Bulgarians and Ottomans, Turks and Hungarians have been close relationship and this has naturally reflected on the languages. When the issue of Ural-Altai language family theorised, although both languages were mentioned as members of this language family, this opinion was left behind and it was accepted that Ural and Altai were two different language families. In this regard, Turkish and Hungarian were considered in different language families. However, the issue of kinship continues to be discussed. Do the similarities between Turkish and Hungarian borrowing caused by historical affinities or are these two languages truly come from the same origin? Every comment on this issue requires evidence.

To this, comparative studies are needed. The fact that both languages have an additive structure reveals the fact that the additional comparisons between two languages are important.

For this purpose, in this article, the similarities and differences between +IXk and +CXk/+CAk/+cXğAz/+cAğIz derivational affixes in Turkish and +sÁg and +kA / + (V) cskA in Hungarian will be discussed with witnesses in terms of structure and function.

Keywords: Turkish, Hungarian, derivational affixes

1. GİRİŞ

Türkçeyle Macarca arasındaki benzerlik sürekli tartışılmalı bir meseledir. Fakat bu benzerlikler gerek Türk gerek Macar araştırmacılar tarafından yalnızca Türkçeden Macarcaya geçen ödünç kelimelere dayandırılır. İki dil arasındaki ilişkiler, leksikal düzeyden fonolojik ve morfolojik düzeye henüz çıkarılamamıştır. Hâlbuki Türkçeyle Macarca arasındaki ilişkiler çok eskiye V ve VI. yüzyıllara yani günümüzdeki Çuvaşçanın atası diyebileceğimiz İdil Bulgarçası dönemine kadar götürülebilmektedir (Yılmaz, 2015: 287). Macarcadaki Türkçe unsurların en eski katmanı olan ve Róna-Tas'ın Ogur olarak bahsettiği Eski Bulgar Türkçesi yani Çuvaşçadan Macarcaya Gombocz'un verilerine göre 222 kelime geçmiştir (Klára, 2013: 155-159). Sadece bununla kalmamış Ligeti'ye göre Macarlar Göç Çağında Ogurlar, Bulgar Türkleri, Sabirler, Onogurlar, Hazarlar, Kabarlar, Peçenekler ve Kumanlar gibi daha birçok Türk kavmi ile ilişki içerisinde olmuşlardır (Klára, 2013: 158). Birbirleriyle ilişkisi bu kadar eskiye dayanan iki dil arasındaki ilişkilerin kelime alışverişinden daha da ileri gitmiş olması pek de şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak bunu söyleyebilmek için karşılaştırmalı morfolojik ve fonolojik çalışmalara ihtiyaç vardır.

Her iki dil de sondan eklemelidir ve sondan eklemeli dillerde yapım ekleri çok büyük bir önem arz etmektedir. Bu çalışmada Macarcanın iki önemli isimden isim yapım eki +sÁg ve +kA/+(V)cskA ekleri işlevsel yönden örnek cümlelerle desteklenerek Türkçe eklerle karşılaştırılmış, bu eklerin Türkçedeki eklerle benzer ve farklı yönleri tartışılmıştır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmada Türkçe ve Macarcanın iki yapım eki karşılaştırılacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada Türkçe ve Macarcanın iki yapım ekinin karşılaştırılması için karşılaştırmalı dilbilim yöntemi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Macarca +sÁg; Türkçe +IXk Ekleri

3.1.1. İşlevleri

Bu eklerin en temel işlevi soyut isimler yapmaktır.

3.1.1.1. Soyut İsimler Yapmak

Bu işlev sıfatlardan soyut isim yapma, somut isimlere gelerek soyut isimler yapma ve kök anlamıyla ilişiksiz kelimeler türetme işlevleri bulunmaktadır.

3.1.1.1.1. Sıfatlardan Soyut İsimler Yapmak

a. Kelime Tabanlarında

Macarca: +sÁg eki, sıfatlara eklenerek onlardan soyut anlamda isimler türetir (József, 1985: 142).

jó: iyi jó+ság: iyilik, szép: güzel szép+ség: güzellik, hosszú: uzun hosszú+ság: uzunluk, széles: geniş széles+ség: genişlik, beteg: hasta beteg+ség: hastalık, lusta: tembel lusta+ság: tembellik gibi. (Kiss vd. 2003).

Örnekler:

1. *A lány szépségével bűvöli mindenkit (Güngörmüş, 1999: 30).*

“Kız, güzelliği ile herkesi büyülüyor.” (Güngörmüş, 1999: 30).

Yukarıdaki örnekte güzel anlamına gelen “szép” nitelik ismi +sÁg ekini alarak “szépség” biçimini almış ve böylelikle “güzellik” anlamını taşıyarak soyut bir isme dönüşmüştür.

1. *A betegség miatt elmarad a mai előadás (Güngörmüş, 1999: 59).*

“Bugünkü ders hastalık nedeniyle yapılmayacak.” (Güngörmüş, 1999: 60).

Örneğe bakıldığında “hasta” anlamında bir sıfat olan “beteg” kelimesi +sÁg ekini almış ve “hastalık” manasında “betegség” kelimesini türeterek nitelik isminden soyut anlamlı bir isim ortaya çıkarmıştır.

(3) *Feláldozza értük a szabadságát (Güngörmüş, 1999: 72).*

“Özgürlüğünü onların uğruna harcıyor.” (Güngörmüş, 1999: 72).

Örnekte de görüldüğü üzere “szabad” kelimesi “özgür” anlamına gelen bir sıfattır ve +sÁg ekini alarak ortaya çıkan “szabadság” kelimesi tıpkı +lXk eki gibi sıfattan soyut isim yaparak “özgürlük” anlamına gelmiştir.

(4) *A durvaságra udvariassággal felelt (Güngörmüş, 1999: 74).*

“Kabalığa kibarlıkla karşılık verdi.” (Güngörmüş, 1999: 74).

“kaba” anlamına gelen “durva” +sÁg ekini alarak Türkçe +lXk eki gibi sıfatı soyut bir isim yapmış ve bu ek “kabalık” anlamı kazandırmıştır.

(5) *Géza családjával együtt felvette a kereszténységet (Güngörmüş, 1999: 83).*

“Géza ailesi ile birlikte Hristiyanlığı kabul etti.” (Güngörmüş, 1999: 83).

“Hristiyan” anlamına gelen “keresztény” köküne önce +sÁg eki getirilmiş ve “Hristiyanlık” anlamında “kereszténység” kelimesi türetilmiştir. Böylelikle yine yukarıda bahsedildiği gibi sığata eklenerek soyut isim türetme işlevinde kullanılmıştır.

(6) *Siratja az ifjúságát (Güngörmüş, 1999: 232).*

“Gençliğine ağlıyor.” (Güngörmüş, 1999: 232).

Yukarıdaki örnek de gösteriyor ki, “genç” anlamında bir sıfat olan “ifjú” kelimesi +sÁg ekini aldıktan sonra “ifjúság” şeklinde “gençlik” anlamında soyut bir isim hâlini almıştır.

Türkçe:

+lXk Eki de Macarca +sÁg eki gibi sıfatlardan soyut isimler türetir: gençlik, haksızlık, yoğunluk, sıcaklık, sersemlik, büyüklük gibi.

Yukarıda verilen örnekler ve çevirileri de Macarcadaki +sÁg ekinin Türkçedeki +lXk ekiyle tam da bu işlevde birbirlerine karşılık geldiklerini göstermektedir.

b. Başka bir yapım ekinden sonra

Macarca:

+sÁg eki, Macarcada +(V)s eki almış nitelik isimlerine de eklenir ve yine soyut isim meydana getirir. +(V)s eki, hemen hemen Türkçe +CXk ve +IX eklerine benzer. Örneğin; *akaratos*: *inatçı akaratos+ság*: *inatçılık* gibi (Kiss vd. 2003). Soyut bir kelime olan *irade* anlamında *akarát* isminden +(V)s ekiyle soyut anlamda bir isim türetilmiş ve bu isme +sÁg eki getirilmiş ondan soyut anlamda yeni bir isim daha meydana getirmiştir.

Örnekler:

(1) *Elhibázta a házasságát* (Güngörmüş, 1999: 55).

“Yanlıı evlilik yaptı- Evliliğinde hata yaptı.” (Güngörmüş, 1999: 55).

Örneğe bakıldığında +(V)s eki alan “*házás*” kelimesine +sÁg eki getirilmiş ve “*házasság*” kelimesi türetilmiştir. Bu kelimenin anlamı “evlilik”tir.

(2) *Alig szűrődik oda világosság* (Güngörmüş, 1999: 246).

“Aydınlık oraya zar zor süzölüyor.” (Güngörmüş, 1999: 246).

Örnekte “aydın” anlamına gelen ve +(V)s ekini almış olan “*világos*” kelimesine +sÁg eki getirilmiş ve “aydınlık” kelimesi meydana gelmiştir.

Türkçe:

Macarcada olduğu gibi Türkçede de +IXk eki, +IX ve +cX ekleri almış kelimelerden sonra da gelebilir. Örnek: *aşçılık* (meslek isimleri), *akılcılık*, *Atatürkçülük*, *Türkçülük* (siyasi, felsefi, dini düşünce veya inanış ya da o inanış veya düşünceye bağlılık bildiren kelimeler) (Korkmaz, 2014: 135).

+IXk eki, ayrıca +IX ya da +sXz ekli nitelik isimlerine de eklenir. Örnek: *ahlaklılık/ ahlaksızlık* (Korkmaz, 2014: 137).

3.1.1.1.2. Somut İsimlere Gelerek Soyut İsimler Yapma

Macarca:

+sÁg ekinin bir diğer işlevi de somut isimlerden soyut anlamlı kelimeler türetmektir. Genelde meslek isimlerine eklenir ve o mesleğin kavramsallaştırır. Örnek: *az asztales*: *marangoz asztales+ság*: *marangozluk*, *szabó*: *terzi szabó+ság*: *terzilik* gibi (Kiss vd. 2003).

Örnekler:

(1) *Vége volna mindennek: a grundnak, a főhadnagyságnak* (Ferenc, 1907: 20).

Son muhtemel her şeye: arsanın, üstegmenliğin

“Arsanın da, üstegmenliğin de sonu geldi demektir.” (Ferenc çev. Selimoğlu, 2000: 23).

Örneğe bakıldığında “üstegmen” anlamına gelen ve bir meslek ismi olan “*főhadnagy*” kelimesine +sÁg eki getirilerek “üstegmenlik” manasında “*főhadnagyság*” kelimesi türetilmiş ve meslek ismi kavramsallaştırılmıştır.

(2) *Tovább viszi az apja mesterségét* (Güngörmüş, 1999: 271).

“Babasının zanaatini daha da ileri götürüyor- Babasının işini sürdürüyor.” (Güngörmüş, 1999: 271).

“ehil” anlamındaki “*mester*” kelimesine +*sÁg* ekinin getirilerek “zanaat, hüner” manasına gelen “*mesterség*” kelimesi oluşturulmuş ve Türkçedeki +*lXk* ekinde olduğu gibi meslek ismini kavramsallaştırmıştır.

(3) *Ez az önbüntetés oly gyönyörű példája volt a férfiasságnak, aminőt még a latinórán se lehetett hallani, pedig a latinóra tele volt római jellemeikkel* (Ferenc, 1907: 14).

Bu kendini cezalandırma olan harika örneği oldu erkekliğe daha Latin saatinde hiçbiri olabilir duymak ve Latin saatine tam dolu oldu Romalı karakterleriyle.

“Latince dersinde bile rastlanmazdı böylesine, hani mertliklerinden sık sık söz edilen Romalıların geçtiği Latince dersinde.” (Ferenc çev. Selimoğlu, 2000: 17).

Yukarıdaki örnekte “erkek” anlamındaki “*férfi*” kelimesi_+ *sÁg* ekini alarak yukarıda “mertlik” olarak çevrilen “erkeklik” anlamına gelerek +*lXk* ekinin yaptığı gibi somut bir ismi soyutlaştırmıştır.

(4) *Emelem poharam a barátságára* (Güngörmüş, 1999: 64).

“Kadehimi dostluğa kaldırıyorum.” (Güngörmüş, 1999: 64).

“Arkadaş” manasına gelen “*barát*” kelimesinden +*sÁg* ekiyle türetilen “arkadaşlık, dostluk” manasındaki “*barátság*” kelimesi de meslek ismi olmayan somut bir ismi kavramsallaştırmak ve genelleştirmek için kullanılmıştır ve aynı işlev +*lXk* ekinde de bulunmaktadır.

Türkçe:

+*lXk* eki de isim ve sıfatlardan yaygınlaştırma, genelleştirme anlamında isimler: *analık*, renk adlarına eklendiği zaman onlardan o rengin hâkim olduğu anlamında soyut isimler: *beyazlık*, -Ar ve -*mAz* ekli sıfat-fiillere eklendiğinde de onlardan meydana gelen soyut isim: *anlaşırılık*, bu eki almış olan eş ya da zıt anlamlı kelimelerden soyut anlamda ikileme sıfatları: *azlık çokluk* gibi isimlerden soyut anlamda yeni isimler türetir (Korkmaz, 2014: 136).

3.1.1.1.3. Kök Anlamıyla İlişiksiz Kelimeler Türetme

Macarca:

Bu ek bazen kökle anlam bağlantısını kaybedip bambaşka bir hâle gelebiliyor. Örneğin “*új*” kelimesi “yeni” anlamına gelmektedir. Bundan türetilen “*újság*” kelimesi *yenilik*” anlamına ek olarak “gazete” ya da “haber” anlamına da gelmiş ve ayrı bir sözlük birimi hâlini almıştır. Örneğin aşağıdaki örnekte “*újság*” kelimesi “gazete” manasındadır.

Örnekler:

(1) *Ezek a hírek után betiltották az újságot* (Güngörmüş, 1999: 22).

“Bu haberlerden sonra gazeteyi yasakladılar- Bu haberlerin ardından gazete yasaklandı.” (Güngörmüş, 1999: 22).

Aşağıdaki örnekte de “yaşlı” manasına gelen “*örök*” kelimesinden “miras” anlamında “*örökség*” kelimesi türetilmiştir.

(2) *Kizártak az örökségből* (Güngörmüş, 1999: 164).

“Mirastan menedildi- Miras dışı bıraktılar.” (Güngörmüş, 1999: 164).

(3) *Szembeszált az ellenséggel* (Güngörmüş, 1999: 240).

“Düşmana karşı koydu- Düşmanın karşısına çıktı.” (Güngörmüş, 1999: 240).

“*ellen*” kelimesi “karşı” anlamındadır ve +sÁg eki aldığı anda ortaya çıkan “*ellenség*” kelimesi “düşman” manasına gelmektedir.

+lXk Ekinin +sÁg Ekinden Kullanım Farklılıkları

+lXk eki çok işlek ve kapsamı geniş bir ektir. Bu ek isim ve sıfatlardan “tahsis ya da bir şey için” anlamlarında ve çok değişik işlevlerde yeni isimler türetir: *başlık*, *bayramlık* gibi. Bunun yanında “tahsis” anlamında sıfatlar: *bayramlık elbise*, yer isimleri: *odunluk*, doğada bol bulunan nesnenin bulunduğu yeri bildiren isimler: *ağaçlık* (Korkmaz, 2014: 135), rütbe, makam isimleri: *müsteşarlık*, sayı isimlerine eklendiğinde onlardan “bir arada bulunma, gruplama” anlamında isimler: *birlik*, *beş yüzlük*, ölçü isimlerine eklendiğinde o ölçüyü bildiren isimler: *500 adımlık*, zaman bildiren isimlere geldiğinde ise o zamanın içinde bulunma anlamı taşıyan isim ve sıfatlar: *asırlık (çınar)*, *günlük (gazete)* gibi türetme özelliklerinin yanı sıra hâkimiyet, insanîyet, milliyet gibi Arapça iyaaat> iyet birleşik ekiyle meydana getirilmiş olan ya da dünyevî, rubaî gibi î nisbet eki almış biçimiyle dilimize girmiş olan kelimelerin millileştirilmesinde de bu ek kullanılmaktadır: *ekalliyet* yerine *azınlık*, *İslamiyet* yerine *Müslümanlık* gibi (Korkmaz, 2014: 136). Ayrıca +lXk eki üveylik bildiren sözcükler de türetir: *analık*, *babalık* gibi. Yine bu ekle “keyfiyet” bildiren kelimeler: *babalık (baba olma keyfiyeti)* (Bilgegil, 1984: 175), alet isimleri: *gözlük* (Dizdaroğlu, 1962: 11), millet isimlerine eklediğinde o millete aidiyeti, ulusal benliği bildirme: *Türklük*, *Araplık* (Gencan, 2001: 222) gibi birçok farklı işlevde kullanılmaktadır.

3.1.2. Kullanım Özellikleri

a. Leksikal Özellikler

Macarca:

+sÁg ekinin kullanımında bazı sınırlamalar vardır. Kelimeye bu ek getirildikten sonra ortaya çıkan yeni kelimeyle aynı anlamda ve işlevde zaten başka bir kelime varsa morfolojik olarak bir engel olmasa bile türetilen yeni kelime kullanım alanı bulamaz. Mesela; “çalışkanlık” anlamına gelen kelime *szorgalmas* “çalışkan” sözcüğüne +sÁg eki getirilerek *szorgalmasság* şeklinde yapılamaz çünkü “çalışkanlık” anlamında zaten *szorgalom* kelimesi bulunmaktadır. Bu nedenle böyle bir kullanım morfolojik olarak hatasız olsa da kullanım alanı yoktur (Kiss vd. 2003).

b. +nyi Ekiyle Kullanılamaması

Macarca:

+sÁg eki asla +nyi ekinden sonra gelmez. *liternyi: litre liternyi+ség: litrelük* gibi bir kullanım ve türetme mevcut değildir.

Sıfatlardan soyut isim türeten +sÁg ekinin kuralları:

- +(V)s eki eklenmiş sıfatlarda kelimenin kökü soyut olmalıdır.
- Sıfata +nyi eki getirilmez (Kiss vd. 2003).

3.1.3. Yapısal Özellikleri

Bu iki ek arasında yapılan fonolojik incelemeler ve araştırılan ses denklikleri üzerinden bakıldığında bir ortaklık yoktur. Bu nedenle Macarca +sÁg eki ve Türkçe +lXk eki yalnızca

işlevsel bakımdan birbirini karşılamaktadır. Mevcut araştırmalarla yapısal yönden bir ortaklıkları olduğunu söyleyemez.

3.2. Macarca +kA ve +(V)cskA; Türkçe +CXk, +CAk, +cXğAz, +cAğIz Ekleri

3.2.1. İşlevleri

3.2.1.1. Küçültme

Macarca:

Macarcada küçültme bildirmek için genellikle bu ekler kullanılırlar. *Apró: küçük, minik apró+cska: minicik, küçücük* (Kiss vd. 2003). *madár-ka: kuş+cuk, angyal-ka: melek+çik, egér-ke: fare+cik* gibi. Örneklerde görüleceği üzere sadece isimlere değil sıfatlara da eklenerek küçültme anlamı verir: *vidám-ka: neşeli, szegény-ke: zavallı, adamcağız* (József, 1985: 141).

Türkçe:

Türkçedeki küçültme ekleri +CXk, +CAk, +cXğAz ve +cAğIz ekleri ile Macarcadaki bu ekler birbirlerine karşılık gelmektedir: *yumurcak* (Korkmaz, 2014: 124), *Ayşecik* gibi (Korkmaz, 2014: 126).

Örnek:

(1) *Korim, ijedtében úgy csinált, mintha semmi se, mintha csak valami aprócska, nevetséges és szóra sem érdemes baleset történt volna, s maga sem tulajdonítva jelentőséget neki, a vétlen kezével ösztönösen átfogta a sebesült csuklót...* (Krasznahorkai, 1999).

Korim korkuda şöyle yaptı, sanki hiçbir şey asla, sanki sadece bir şey ufacık, gülünç ve kelimeye ne uygun aksilik devam etti muhtemel ve kendisi ne de atfedilen önem o, suçsuz eliyle içgüdüsel kucakladı yaralı bileğini...

“...bu arada Korin -tabii korkusundan- ufacık, gülünç, lafını etmeye bile değmez bir kaza olmuş gibi davranmış ve önemsemez görünerek kabahatsiz eliyle içgüdüsel olarak yaralı bileğini tutmuş...” (Krasznahorkai çev. Benderli, 2014: 17).

Örnekte “ufak” manasına gelen “*apró*” kelimesi +(V)cskA ekini almış ve tıpkı Türkçedeki +CXk ekinin gibi küçültme anlamı vermiş, böylece “ufacık” anlamında “*aprócska*” kelimesi ortaya çıkmıştır.

3.2.2. Acıma

Macarca:

Bazen bu ekler acıma anlamına da gelebilirler. *szegény+ke: zavallılık* gibi (Kiss vd. 2003).

Türkçe:

Bu işlevleriyle Macarcadaki bu ekler yine Türkçedeki +CXk, +CAk, +cXğAz ve +cAğIz eklerine denk gelmektedir. Çünkü bu eklerin de Türkçede acıma işlevi bulunmaktadır: *yavrucak*, (Korkmaz, 2014: 124), *hanımcıgazım, beyciğezim* (Ergin, 2003: 166), *adamcağız, cancağız* (Korkmaz, 2014: 124).

Örnek:

(1) *Gyertek be, fiúcskák - mondta az asszony -, talán föleszmél szegényke, ha benneteket meglát* (Ferenc, 1907: 144).

İçeri girin, oğlanlar- dedi kadın- belki kalkar yavrucuk, eğer sizde görüştü.

“İçeri girin çocuklar, dedi. Sizi görünce belki kendine gelir yavrucuğum.” (Ferenc çev. Selimoğlu, 2000: 139).

Örneğe bakıldığında “fakir, zavallı” gibi anlamlara gelen “*szegény*” kelimesi kendisine eklenen +*kA* ekiyle tıpkı Türkçedeki +*CXk*, +*CAk*, +*cXğAz* ve +*cAğIz* ekleri gibi acıma anlamını vermektedir. “zavallılık” gibi anlamlara da gelen kelime örnekte “yavrucuk” olarak çevrilmiştir.

3.2.3. Kullanım Özellikleri

Macarca:

+*kA* ekine göre +(V)*cskA* eki daha işlektir. Çünkü +*kA* eki bazı fonetik durumlarda kullanılamayabilir. Mesela +*kA* eki sonu a ile biten kelimelere getirilemez. Ünsüzle biten ve tek heceli olmayan bütün kelimeler her iki eki de alabilir. *gödör+ke – gödr+öcske: çukurcuk, bárány+ka – bárány+ocska: kuzucuk* gibi. İki kullanım arasındaki ayırım sözcüksel ayırma ve her iki ekin işleklilik durumu ile ilgilidir. Ünlü harflerle biten kelimelere genellikle +*cskA* eki getirilir. *folyó+cska: ırmacık, autó+cska: arabacık, macská+cska: kedicik, néni+ke: teyzecik* gibi. Ünlüyle biten kelimelerde ise –i ile biten kelimeler istisnadır. Çünkü bu kelimelere de +*kA* getirilir. *kocsi+ka: faytoncuk* gibi (Kiss vd. 2003).

Türkçe:

Türkçedeki diğer c’li ekler gibi +*cAğIz* eki de ünsüz uyumunun dışına çıkarak yalnızca c ile kullanılmaya yatkındır. Ayrıca kalın ünlülü alamorfunun kullanım sıklığı ince ünlülü alamorfu olmasına rağmen daha fazladır (Ergin, 2003: 166).

Bazen pekiştirme amacıyla +*CXk* eki iki kez üst üste getirilebilir ve oluşan kakafoniden dolayı birinci ekin sonundaki –k sesi düşer: *ufacıcık* gibi (Hatiboğlu, 1974: 38).

+*CA* ekinin arkasından gelebilir: *usulcacık, yavaşcacık* (Ergin, 2003: 164).

Kuznetsov’a göre bu ekin kökenini çık- fiiline dayanmaktadır ve daha çok aşağılama anlamıyla kullanılıp zamanla ekleşmiştir. Ekin sevgi anlamı ise sonradan oluşmuştur. (Kuznetsov, 1997: 241). Banguoğlu +*CXk* ekinin aslında bir çekim eki olduğunu zamanla yapım ekine dönüştüğünü ileri sürer (Banguoğlu, 2011: 164).

3.2.4. Yapısal Özellikleri

+(V)*cskA* eki yukarıda işlevsel bakımdan karşılaştırılan ve Türkçede de aynı anlam ve görevde kullanılan +*CXk*, +*CAk*, +*cXğAz* ve +*cAğIz* eklerine fonetik olarak da benzemektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Tarihin pek çok döneminde Macarlar ve Türkler arasında yakın ilişkiler olmuş hatta bu durum Macarlarla Türkler akraba mıdır sorusunu gündeme getirmiştir. Türkçe ile Macarcanın birbirlerine olan benzerliği sık sık dile getirilse de bu benzerlikler Macarcadaki Türkçe kökenli ödünç kelimelerin listelenerek verilmesinden öteye gitmemektedir. İki dil arasındaki benzerliklerin sadece kelime düzeyinde mi kaldığı yoksa ek kopyalamalarının da mevcut olup olmadığı konusunda yok denecek kadar az çalışma yapılmıştır. Bunun için öncelikle eklerin işlevsel bakımdan karşılaştırılması gerekir. Bu karşılaştırma yapılırken de bulunan ortak özelliklerden ve ses benzerliklerinden yola çıkılarak ödünçleme eklerin olup olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Bu çalışmada Macarca +*sÁg* eki ile Türkçe +*IXk* eki işlevsel yönden birbirleriyle karşılaştırılarak benzer ve farklı yönleri ortaya konulmuş ancak yapılan araştırmalar sonucu fonetik bir ortaklığa ulaşılamamıştır.

Her iki ek de sıfatlara eklenerek onlardan soyut isim türetir. Meslek isimlerine eklenerek onları kavramsallaştırır. Ancak bu işlevde bazen kök kelime meslek ismi değil başka bir isim olabilir ve böyle olduğunda +sÁg eki, o ismi anlam bakımından genelleştirir.

Türkçedeki +lXk eki çok farklı işlevlerde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Ancak nitelik isimlerine eklenerek onlardan soyut isimler türetme işlevi en baskın olan işlevidir ve Macarcadaki +sÁg ekinin sağladığı anlamı birebir verebilmekte ve aynı işlevde kullanılmaktadır. Yani bu iki ek, nitelik isimlerinden soyut isim türetme bakımından karşılaştırıldıklarında hem kullanılış şekli hem verdikleri anlam itibarıyla benzer eklerdir. Ancak +lXk ekinin tek işlevi bu olmadığı için +sÁg ekinden ayrılan birçok yönü bulunmaktadır.

Diğer yandan Macarca +kA/(V)cskA ekleri Türkçedeki küçültme ekleri +CXk, +CAk, +cXğAz, +cAğIz ekleriyle işlevsel bakımından karşılaştırıldığında birebir aynı oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca ekler arasındaki fonetik benzerlik de göze çarpmaktadır.

Burada yapılan çalışmayla Türkçe ve Macarca arasındaki benzerliklerin sadece kelime düzeyinde değil yapısal bakımdan da incelenebileceği gösterilmiştir. Çünkü diller arasındaki ilişkilerin ilk evresi kelime alışverişidir. Yapısal alışverişler çok daha zordur ve çok uzun süreli ilişkiler sonucu meydana gelebilecek bir olaydır. Bu çalışmayla Türkçeye Macarca arasındaki ilişkinin ek düzeyine erişip erişmediğini anlayabilmek için Macarcadaki iki önemli isimden isim türetme eki Türkçedeki eklerle karşılaştırılmıştır. Ancak bunlar iki dil arasındaki akrabalığı açıklayabilecek düzeyde değildir ama bu eklerin doğrudan birbirinin karşılığı olması, ek sistemi ve yukarıda açıklanan bazı fonetik benzerlikler Macarca öğrenen Türkler ya da Türkçe öğrenen Macarların yapım eklerini öğrenmesini kolaylaştırmada etkili olabilecek düzeydedir.

5. KAYNAKLAR

Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Dizdaroğlu, H. (1962). *Türkçede Sözcük Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.

É. Kiss K. Siptár, P. Kiefer, F. (2003). *Új magyar nyelvtan Digitális Tanykönyvtár*, https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_uj_magyar_nyelvtan/ch02s03.html (27.09.2024).

Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.

Ferenc, M. (1907). *A Pál utcai fiúk*, <https://mek.oszk.hu/00900/00960/00960.htm> (27.09.2024)

Ferenc, M. (2000). *Pal Sokağı Çocukları*, çev. Zeyyat Selimoğlu, http://www.kkoworld.com/kitablar/ferens_molnar_pal_kuchesinin_oghlanlari-tr.pdf (27.09.2024)

Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Güngörmüş, N. (1999). *Örneklerle Macarca-Türkçe Füller ve Bağlamları*. Ankara: Prospero Yayınları.

Hatiboğlu, V. (1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.

József, B. vd. (1985). *A Mai Magyar Nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Klára, A. vd. (2013). *Nyelvelmélet És Kontaktológia*. Pliscsaba: PPKE BTK.

Krasznahorkai, L. (1999). *Háború és háború*, *Digitális Irodalmi Akadémia* (Dijital Edebiyat Akademisi), http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KRASZNAHORKAI/krasznahorkai00001_kv.html (27.09.2024)

Krasznahorkai, L. (2014). *Savaş ve Savaş*. çev. Gün Benderli, İstanbul: Can Yayınları.

Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.

Kuznetsov, P. İ. (1997). "Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair". *TDAY Belleten* 1995: 193-267.

Yılmaz, E. (2015). "Altayistik Bağlamında Macarca-Türkçe Dil İlişkileri". *Bilig*, 74: 287-308.

INCLUSIVE POLITICS AS PATHWAY TO PEACE AND STATE-BUILDING IN SOMALIA

MOHAMED AHMED ADAN

Ankara University, Ph.D. Candidate in Political Science,
ORCID Number: <https://orcid.org/0000-0001-8623-2491>

ABSTRACT

For the past three decades, Somalia has suffered war and conflict resulting from the dispute on the political process, power sharing, and resource-sharing arrangement. Following the state collapse in 1991, several peace conferences were conducted, both within Somalia and abroad, with the participation of diverse stakeholders including civil society organizations, traditional and religious elders, military leaders, and the international community, with the aim of accelerating peace-building and state-building efforts. Somalia, like many post-conflict countries, has undergone a transition from one form of government to another, evolving from a transitional unitary government to a federal government in a bid to build a functioning state in Somalia through inclusive politics. Inclusive politics plays a critical role in peace-building and state-building, particularly in post-conflict settings.

This paper examines the impact of inclusive politics on Somalia's peace and state-building process. In Somalia's context, the inclusivity of constitutional design, federalism formulation, and the holding of timely elections are key pillars for establishing legitimate and inclusive political processes. The paper also analyzes the current state of political settlement in Somalia, its challenges, and the ways forward. This study employs a qualitative research design, conducting interviews with key informants from the six federal member states including the self-declared independent Somaliland and the Banadir regional administration.

The findings show a constitutional dilemma whether to adopt a presidential system—which is developmental and majoritarian, but which risks being dictatorial, or a parliamentary system, which is more pluralist but may have challenges in making major national decisions. Another dilemma is related to the debate on the type of federalism, whether to adopt a dual or competitive federal structure, with member states and the federal government each possessing their own constitutions, parliaments, ministries, constitutional courts, and administrative apparatus, or a cooperative federal system, which promotes political integration between the federal government and member states. The latter would empower the executive branch to negotiate and compromise on key issues, as mandated by the federal constitution. Finally, the paper highlights the importance of holding timely elections and establishing a more inclusive, party-oriented electoral system that promotes democracy and accountability—an alternative to the current clan-based political system.

Keywords: Inclusive Politics, Peace-building, State-building, Federalism, Somalia

**LEVERAGING CHATGPT FOR EFFICIENT EVALUATION AND FEEDBACK IN
THE EDUCATIONAL SETTING**

ZOHAIB HASSAN SAIN

Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Pakistan

ORCID: 0000-0001-6567-5963

Abstract

The integration of artificial intelligence (AI) into the education sector has evolved from utilizing information and communication technologies to enhance teaching and learning processes. In November 2022, the introduction of an AI-driven chatbot named ChatGPT marked a significant development. This chatbot has the capability to generate coherent and informative responses akin to those produced by humans in response to user inputs. ChatGPT demonstrates its versatility as a potential supporter of open education, offering assistance, guidance, and feedback to self-directed learners, thereby boosting their motivation and engagement. This paper aims to comprehensively examine the aforementioned aspects and explore the potential applications of ChatGPT in educational frameworks. Specifically, the objectives include advocating for the integration of ChatGPT in educational contexts and providing educators with a variety of methodologies and approaches to ensure the thoughtful and effective incorporation of ChatGPT in pedagogical or research endeavours. Through these efforts, the paper aims to stimulate an informed discussion about the utilization of ChatGPT in education. It outlines essential strategies and methodologies that should be concurrently employed when incorporating ChatGPT services in educational settings.

Keywords: AI in Education, ChatGPT, Educational Technology, Pedagogical Integration.

**COMPREHENDING PAKISTAN'S EDUCATION SYSTEM: TACKLING ISSUES,
PROBLEMS, AND NEW CHALLENGES**

ZOHAIB HASSAN SAIN ^{1*}

Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Lahore-Pakistan

ORCID: 0000-0001-6567-5963

Abstract

This research article aimed to investigate the prevalent issues, challenges, and emerging dynamics within Pakistan's educational system. Education plays a crucial role in society, with institutions responsible for the comprehensive development of individuals in physical, mental, psychological, social, and spiritual aspects. Its influence extends to enhancing the nation's economic, social, political, and cultural dimensions. Traditionally, secondary and college education in Pakistan has primarily been a preparatory stage for tertiary education, mainly university-level. Globally, universities collaborate with industrial and agricultural sectors, significantly contributing to economic development. However, in Pakistan, despite over five decades of educational efforts, development indicators remain suboptimal. The participation rate in higher education is notably lower than in regional counterparts. Challenges include issues related to staff quality, student performance, library and laboratory resources, relevance to societal needs, research capabilities, financial constraints, an imbalance between arts and sciences, examination flaws, governance inefficiencies, and academic outcomes not meeting international standards. Given the significant challenges within Pakistan's education system, the researcher selected this topic to gain a comprehensive understanding and explore potential solutions.

Keywords: Developmental Indicators, Educational Challenges, Governance Issues, Higher Education, Quality of Education.

NARRATING CREATIVITY: COMPARING AI AND HUMAN STORYTELLING ABILITIES

¹MOUFIDA BOUMOUS, ²WISSAL GUEDAIBIA

¹souk Ahras University, Algeria

²souk Ahras University, Algeria

orcid code: 0009-0000-2973-0523

Abstract

This study investigates the narrative capabilities of Artificial Intelligence (AI) in comparison to human storytellers, focusing on the genres of short stories. As AI technologies, particularly in natural language processing, advance rapidly, there is a growing interest in understanding how these systems measure up to human creativity in storytelling. Using a mixed-methods approach involving qualitative and quantitative analyses, data were collected through a controlled experiment. Master One English as a Foreign Language (EFL) students at Mohamed Cherif Messaadia University participated, evenly distributed into 10 experimental and 10 controlled groups. The findings highlight distinct strengths: AI, represented by ChatGPT, demonstrates notable proficiency in narrative construction, while human storytellers exhibit unique strengths in imbuing stories with emotional depth and thematic complexity. These insights contribute to our understanding of the evolving dynamics between AI capabilities and human creativity in storytelling. Furthermore, this study suggests directions for future research to deepen our understanding of AI's impact on narrative creativity and its implications for literary expression.

Keywords: Artificial Intelligence, storytelling, creativity, short stories, natural language processing

Özet:

Bu çalışma, yapay zeka (AI) ile insan hikaye anlatıcılarının anlatı yeteneklerini karşılaştırarak kısa hikaye türünde odaklanmaktadır. Yapay zeka teknolojileri, özellikle doğal dil işleme alanında hızla ilerlerken, bu sistemlerin hikaye anlatma konusunda insan yaratıcılığıyla nasıl kıyaslandığını anlamak giderek artan bir ilgi konusu haline gelmektedir. Kalitatif ve kantitatif analizleri içeren karışık yöntemler kullanılarak, veriler kontrollü bir deneyim aracılığıyla toplanmıştır. Mohamed Cherif Messaadia Üniversitesi'nde Yabancı Dil olarak İngilizce (EFL) öğrencileri bu çalışmada yer almış, 10 deney ve 10 kontrol grubuna eşit şekilde dağıtılmışlardır. Bulgular, belirgin güçlükleri ortaya koymaktadır: ChatGPT gibi AI sistemleri, anlatı oluşturmada dikkate değer bir yetkinlik sergilerken, insan hikaye anlatıcıları hikayelere duygusal derinlik ve tematik karmaşıklık katma konusunda benzersiz yeteneklerini sergilemektedirler. Bu bulgular, AI yetenekleri ile insan yaratıcılığı arasındaki dinamiklerin hikaye anlatıcılığı alanında nasıl geliştiğine dair anlayışımıza katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bu çalışma gelecekteki araştırmalar için yönlendirmeler sunarak, AI'nın anlatı yaratıcılığı üzerindeki etkilerini ve edebi ifadeye olan etkilerini daha derinlemesine anlamamıza katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yapay Zeka, hikaye anlatma, yaratıcılık, kısa hikayeler, doğal dil işleme

**LEARNER-CENTERED EDUCATION AND THE EFFECTS OF THE
SOCIOCULTURAL CONTEXT: QATAR UNIVERSITY'S EXPERIENCE**

MOHAMED RAHEEL

**Assistant Professor, Head of Social Sciences Department Qatar University
Social Sciences Department Qatar University, Qatar**

Abstract:

Sociocultural contexts can greatly influence academic achievement, both positively and negatively. However, the relationship between these contexts and academic success is a complex topic that requires in-depth research. Learner-centered education (LCE) has been a recurring theme in many national education policies and is widely discussed. To comprehend the impact of LCE on the sociocultural context at Qatar University, it is essential to conduct an investigation, examining both the relationship and the challenges it presents. The primary research question is to answer, *'how can LCE be effective and impactful if sociocultural contexts are included?'*. Since 2020, Qatar University has aimed to shift from teacher-centered classrooms to learner-centered classrooms, to ultimately enhance teaching methods appropriate to local and international socio-cultural contexts, an imperative venture as the student population originates from 70 different nationalities. The proposed investigation will contribute to evaluating the experience of Qatar University in its transition to LCE, and identifying potential drawbacks or merits in this process. A qualitative research approach based on semi-structured interviews with faculty members can illuminate a depth of insight and provide a contextual understanding, and identifying how LCE interacts with the sociocultural environment. Constructivist learning theory is proposed as the theoretical framework. The proposed study addresses the following dimensions: meaning construction, initiative capacity, active learning, social interaction, and cultural applications as general levels of analysis.

Keywords: Socio-Cultural Context, Learner-Centered Education, Qatar University.

**PEDAGOGIAS INTERDISCIPLINARIAS, TRANSDISCIPLINARIAS E
INTERCULTURALES EN EL SIGLO XXI EN LA FACULTAD DE EDUCACIÓN DE
LA UNIVERSIDAD DEL ATLÁNTICO**

JAIRO EDUARDO SOTO MOLINA¹, KATIA MILENA MARTÍNEZ HEREDIA²

¹Universidad del Atlántico, Facultad de ciencias de la educación

<https://orcid.org/0000-0003-3378-0202>

²Universidad del Atlántico, Facultad de ciencias de la educación

<https://orcid.org/0000-0002-6259-8269>

Resumen

En el transcurso del siglo XXI, la educación ha enfrentado desafíos sin precedentes que exigen una transformación profunda de las prácticas pedagógicas. En este contexto, la Facultad de Ciencias de la Educación de la Universidad del Atlántico ha emprendido un camino innovador al incorporar pedagogías interdisciplinarias, transdisciplinarias e interculturales en su quehacer académico y formativo. La investigación "Pedagogías Interdisciplinarias, Transdisciplinarias e Interculturales del Siglo XXI en la Facultad de Educación de la Universidad del Atlántico," recoge las experiencias, reflexiones y resultados de un proyecto de investigación que ha involucrado a diversos programas de formación docente, para responder a las necesidades emergentes de nuestra sociedad contemporánea. La interdisciplinariedad, entendida como la integración de conocimientos y metodologías de diferentes disciplinas, ha permitido generar un aprendizaje más holístico y significativo para los estudiantes. La transdisciplinariedad, por su parte, ha trascendido los límites tradicionales del conocimiento, promoviendo una educación que responde a los problemas complejos y dinámicos de nuestro tiempo. Finalmente, la interculturalidad ha sido clave para fomentar el respeto y la valoración de la diversidad cultural, preparando a los futuros docentes para un mundo cada vez más globalizado y plural, abordando los desafíos actuales de la educación superior y fomentando el diálogo y el debate en torno a dichas apuestas.

Palabras clave: Pedagogías Interdisciplinarias, Pedagogías Transdisciplinarias, Pedagogías Interculturales.

**INDIGENOUS AFRICAN MUSICAL ARTS AS AN AGENCY FOR THE
MANAGEMENT OF PEOPLE AND SOCIETY**

Prof. Dr. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

**University of Zululand – KwaDlangezwa Campus; Faculty of Humanities and Social
Sciences, Department of Creative Arts, South Africa**

ORCID NO: 0000-0002-4652-9490

Abstract

Indigenous African musical arts involves both male and female participation. Individuals are equipped with skills to participate in the larger community and in adult life. Para musical features such as whistling, yelling and ululating are common in almost all musical performances during rituals and cultural ceremonies. The purpose of this study was to investigate how African musical arts manage people and society. To achieve the objectives of this study, the following primary research question was considered: How does indigenous African musical arts manage people and society? The primary sources for data collection include observations and oral interviews that were conducted through face-to-face interaction. The interviews were aimed at eliciting first-hand information on the knowledge of the subject matter. The secondary sources included among others, materials such as Journal articles, books and theses, and of course personal experience. The results of this study have shown that language in indigenous African musical arts is didactic and meditative, and indigenous songs are characterized by taboos and traditional beliefs. It was concluded that the expressiveness of indigenous African musical arts is either subdued or accounted for indigenous songs where a sombre meditative approach is preferred.

Keywords: Indigenous, culture, rituals, taboos, didactic. African.

**GENDER AND URBAN SPACES: UNDERSTANDING FEMALE FEAR OF CRIME
IN COLOMBO, SRI LANKA**

K.G.N.U RANAWEERA

School of Global Studies, Thammasat University, Thailand.

Department of Criminology and Criminal Justice, University of Sri Jayewardenepura

Abstract

Fear of crime is more prevalent than victimization, and it's crucial as it can result in stress and actions that lower one's quality of life in urban environments. This research discusses the intersection of gender and urban spaces in Colombo, Sri Lanka, to explore how these factors influence the fear of crime, particularly among females. To create safer urban environments and foster social cohesion in urbanizing settings, identifying the gendered dimensions of fear of crime is crucial. The current study sought to unravel the nature of the gendered fear of crime in Colombo as an urban setup. How female fear of crime in urban spaces appears as a result of gender is the research problem. To answer the research question, significant objectives were formed to explore the gendered perceptions of safety, recognize the role of urban space in shaping these perceptions and provide insights into how these dynamics can inform urban planning and policy. The study adopts qualitative methodology by purposive sampling of 28 participants, leading to the electoral register 2024, to select participants representing a diverse section of females in Colombo. Focus group interviews were conducted to gather data on participants' experiences and perceptions of fear in urban spaces. The data were analyzed using discourse analysis, allowing for the identification of recurring shapes and patterns related to gender, space, and fear of crime. The study revealed that gender significantly influences how urban spaces are perceived and navigated. Females reported heightened fear in poorly lit areas, isolated streets, and locations with limited public surveillance. Cultural norms and societal expectations, including inheritance, exacerbate these fears, leading to restricted mobility and altered daily routines. The study also found that female fear of crime is not rooted in actual crime rates, as reporting is considered overacting but is heavily influenced by the spatial and social environment of the city. This fear impacts their access to public spaces and contributes to a broader sense of vulnerability. The study concludes that gendered fear of crime is deeply intertwined with the design and management of urban spaces. To address these fears, urban planning must adopt a gender-sensitive approach, incorporating better lighting, increased public surveillance, and promoting community engagement in public spaces. Additionally, public awareness campaigns aimed at challenging gender norms and promoting gender equality can play a vital role in reducing fear and enhancing women's sense of safety in urban environments. The study recommends avoiding gendered spaces as they may evoke a sense of fear, similar to the effect of a broken window. These recommendations aim to reduce the fear of crime and create more inclusive and equitable urban spaces for all residents.

Keywords: Fear of crime, Gender, Quality of life, Sustainability, Sustainable Development Goals (SDGs)

**THE ROLE OF CLIMATE CHANGE IN THE EMERGENCE OF SINK HOLES ON
THE EASTERN SHORE OF THE DEAD SEA AND ITS IMPACTS ON TOURISM
AND ARCHAEOLOGICAL SITES**

MOHAMMED WAHEEB

Hashemite University -Queen Rania Faculty of Tourism and Heritage -Jordan

Abstract

The Jordan Valley is one of the main parts of the Rift Valley, which is important as an ecological bridge between the three ancient continents of Europe, Africa and Asia, and also a major passage for migratory birds. It is also an important economic center for Jordan because it contains important natural habitats such as the Jordan River, the Dead Sea and the Gulf of Aqaba, in addition to the beauty of its nature and its containment of the most fertile agricultural land in the Kingdom, which gave it importance in the field of agricultural investment, so it was one of the most important places where man settled it from ancient times. The Jordan Valley is considered one of the richest areas in Jordan with archaeological and heritage remains, and this has made it a center of attraction for tourism investment in all its forms. The Jordan Valley runs along the western border of the Kingdom of Jordan, and its climates vary and its different topography, and this research will shed light on the impact of climate change on the eastern shore of the Dead Sea, and its consequences for the economies of tourism in the region. The project works on the integrated management of ecosystems and their effects on heritage sites on the eastern shore of the Dead Sea, in order to follow a participatory and holistic approach to all relevant stakeholders in the field of land use to create a balance and effective balanced management of the environmental, social and economic elements of all archaeological and heritage sites located in the Jordan Valley, in order to sustain tourism, which is under pressure from development and social changes.

Keywords: Archaeology, Environment, Heritage, Jordan ,Dead Sea .

**THE IMPACT OF COLLECTIVISTIC VALUES ON INDIVIDUAL PERFORMANCE
WITH MEDIATION OF PSYCHOLOGICAL NEEDS**

SEJDI HOXHA¹ RIAD RAMADANI² *

**¹Faculty of Management, University of Applied Sciences in Ferizaj, 70000 Ferizaj,
Kosovo**

**²Faculty of Mechanical Engineering, University of Prishtina “Hasan Prishtina”, 10000
Prishtina, Kosovo**

Abstract:

Organizational structures provide the foundational framework within which all organizations operate, driving personnel towards goals such as motivation, progress, effectiveness, and psychological satisfaction. Management's commitment to collectivist values, which are deeply rooted in conventional sociological theory, requires careful examination, as these ideals may conflict with individuals' natural desires when responding to social expectations within institutional contexts. This study explores the impact of collectivist values and psychological needs on work performance, focusing on employees in the public postal and telecommunication sectors of Kosovo. The research was conducted with a sample of 394 employees from Kosovo's public postal and telecommunication companies. To test the hypotheses, the study employed the PROCESS macro model an advanced tool for analyzing mediation and moderation effects alongside multiple regression analysis. This approach was chosen to uncover the complex relationships and interactions between collectivist values (horizontal and vertical) and psychological needs in relation to work performance. The findings indicate that both horizontal and vertical collectivism significantly influence job performance. Horizontal collectivism is more closely associated with cooperation and workplace harmony, while vertical collectivism is linked to respect for hierarchy and authority. Furthermore, psychological needs (such as autonomy, relatedness, and competence) were found to mediate the relationship between collectivism and job performance. This mediation suggests that fulfilling psychological needs is crucial in enhancing the positive impact of collectivist values on individual performance. This paper is important because it reveals the impact of collectivist values on work performance and highlights the mediating role of psychological needs. It provides new insights into the management of employees in public sectors, showing how meeting these needs can improve individual performance.

Keywords: collectivist values; psychological needs; work performance.

MYTHOLOGICAL TIME AND THE REAL WORLD IN KAMAL ABDULLA'S
NOVEL "THE VALLEY OF WIZARDS"

KAMAL ABDULLANIN "SEHRBAZLAR DƏRƏSİ" ROMANINDA MİFOLOJİ
ZAMAN VƏ GERÇƏK DÜNYA

COŞQUN DADAŞ OĞLU DADAŞOV

Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, doktorant, müəllim

Özet

Azərbaycan ədəbiyyatında eksperimentlərə imza atan, modernist və postmodernist ədəbiyyatın nümayəndəsi olan K.Abdullanın əsərləri müasir Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına təsir etmiş, onu yeni müstəviyə çıxarmışdır. K.Abdullanın "Yarımqıç əlyazma", "Sehrbazlar dərəsi" romanlarının dərk edilməsində keçmişin müasir dövrlə, mifin gerçəkliklə sintezi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. K.Abdulla romanlarında insan həyatı o biri dünyanın, mifik zamanın simvolik şəkillərində təqdim olunur. "Sehrbazlar dərəsi" romanında magik realizmə məxsus simvolların, motiv və obrazların bir-birinə qarışması müəllifin əsərdə qaldırdığı suallara cavabla bağlıdır. "Sehrbazlar dərəsi" romanında baş verən hadisələr bir çox məqamlarda formal məntiq qanunları ilə bir araya sığmır. Romanda zamanın empirik zaman ölçülərindən kənara çıxması müşahidə olunur. "Sehrbazlar dərəsi" romanı strukturuna görə bir neçə baxımdan maraqlıdır. Müəllif ilk növbədə xüsusi xronotop yaradır, romandakı zaman və məkanı üç mərhələdə göstərir. Birinci mərhələdə dirilər dünyası, ikincidə ölümlər dünyası, üçüncü də isə əbədi Heçlikdən bəhs edir. Dirilər ilə ölümlər dünyasını Sehrbazlar dərəsi birləşdirir. Sehrbazlar dərəsi ərzani zamanla səmavi zamana malikdir. Sonsuz və təkrarlanan səmavi zamanın sakinləri olan sehrbazlar ərzani zamanın sakinləriylə əlaqəyə girsələr də onların dünyasından çox uzaqda yaşayırlar. Elə bununla bağlı onların zamanından danışmaq çətinlik yaradır. Xacə İbrahimin ilk dəfə gördüyü gənc sehrbaz sonra Ağ dərviş, Səyyah sehrbaz isə intihar edən sehrbazların zərrəsidir. Sehrbazlar dərəsində günlərin bir-birini necə əvəz etdiyinin heç kəs fərqi yoxdur, göy üzünün Səyyah sehrbaza yaxın olmasından nə qədər vaxt keçdiyi dəqiq məlum olmur.

"Sehrbazlar dərəsi"nin qəhrəmanları başqa aləmlərin kənarında mövcuddurlar, onlar hətta bəzi hallarda başqa bir dünyanın reallıqlarına keçir, orada alternativ yaşayışlarını tapırlar. Səyyah sehrbaz həm Karvanbaşına, Xacə İbrahimə görünür, həm də ölümlər dünyasıyla əlaqə yaradıb, cəllad Məmmədqulunu danışdırma bilir.

"Sehrbazlar dərəsi" romanında gerçək dünya ilə o biri dünya arasında ziddiyyətin mövcudluğu da danılmaz faktlardandır. Məmmədqulu, Karvanbaşı və Xacə İbrahimin yaşadığı yer real dünyanın prinsipləri əsasında qurulub. Lakin Səyyah sehrbaz, Ağ Dərviş irreal dünyada, başa qəbul edilə bilməyən, mifoloji zamanda yaşayır. Bu baxımdan "Sehrbazlar dərəsi"ndə zaman təkrarlanan, silsiləvi və empirik zamanlara bölünür, magik zaman dairəvi, real zaman isə öləri insanın yaşadığı zaman kimi təqdim olunur. Sehrbazlar dərəsində zaman real dünyada olduğu kimi dövr etmir. Gerçək dünyada insanlar doğulur və ölür, günah edir və ərzani cəzalarını alırlar. Ağ dərviş, onun tərəfdarları Səyyah sehrbaz isə zamansız dəliklərə düşür, elə bu səbəbdən ərzani zamandan keçib əbədi dövr edən zamanda yaşayırlar.

Beləliklə, görmək olur ki, K. Abdullanın “Sehrbazlar dərəsi” romanında Şərq sufizmindən gələn Xeyirlə Şərin biri-birini əvəz etməsi, eyni zamanda da gerçək dünyada əbədi olaraq bir yerdə yaşaması mühüm xətlərdən birinə çevrilir.

Anahtar Kelimələr: K. Abdulla, “Sehrbazlar dərəsi”, mifoloji zaman və gerçək dünya

Abstract

The works of K. Abdullah, who signed experiments in Azerbaijani literature and is a representative of modernist and postmodernist literature, influenced the development of modern Azerbaijani literature and brought it to a new level. Synthesis of the past with modern times, myth with reality is of particular importance in understanding K. Abdulla's novels “The Incomplete Manuscript” and “The Valley of Wizards”. In the novels of K. Abdulla, human life is presented in the symbolic images of the other world, mythical time. The intermingling of magical realism symbols, motifs and images in the novel “The Valley of Wizards” is related to the answer to the questions raised by the author in the work.

The events in the novel “The Valley of Wizards” are incompatible with the laws of formal logic at many points. In the novel, it is observed that time deviates from empirical time dimensions.

The novel “The Valley of Wizards” is interesting from several points of view due to its structure. First of all, the author creates a special chronotope, showing the time and space in the novel in three stages. The first stage deals with the world of the living, the second with the world of the dead, and the third with eternal Nothingness. The world of the living and the dead is connected by the Valley of Wizards. The Valley of Wizards has eternal time with mundane time. The wizards, who are the inhabitants of the infinite and repeating eternal time, live far away from their world, even if they come into contact with the inhabitants of the mundane time. In this regard, it is difficult to talk about their time. The young wizard whom Khaja Ibrahim saw for the first time is a part of White Dervish and the magician Sayyah who committed suicide. No one notices how the days alternate in the valley of wizards, and it is not known exactly how much time has passed since the sky was close to wizard Sayyah.

The heroes of “The Valley of Wizards” exist on the edge of other worlds, in some cases they even go to the realities of another world, where they find alternative lives. Magician Sayyah appears both to Karvanbashi and Khaja Ibrahim, and also creates a connection with the world of the dead and is able to make the executioner Mammadgulu speak.

The existence of a contradiction between the real world and the other world in the novel “The Valley of Wizards” is one of the undeniable facts. The place where Mammadgulu, Karvanbashi and Khaja Ibrahim live is based on the principles of the real world. But the magician Sayyah, White Dervish lives in an unreal world, in other words, in mythological time. From this point of view, time in “The Valley of Wizards” is divided into repeated, serial and empirical times, magical time is circular, and real time is presented as the time when a dead person lives. Time in the Valley of Wizards does not flow like it does in the real world. In the real world, people are born and die, commit sins, and receive their cheap punishments. White Dervish and his followers, magician Sayyah, fall into timeless holes, which is why they pass through temporal time and live in eternal time.

Thus, it can be seen that in K. Abdulla's novel “The Valley of Wizards” from Eastern Sufism, the exchange of Good and Evil, and at the same time living together forever in the real world, is one of the important lines.

Keywords: K. Abdulla, “The Valley of Wizards”, Mythological Time and the Real World

LAUGHTER-INDUCING COMPONENTS OF SATIRICAL LAUGHTER
SATİRİK GÜLÜŞÜN GÜLÜŞ DOĞURAN KOMPONENTLƏRİ

ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti “Ədəbiyyat”
Kafedrasında Baş Müəllim

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Xülasə

Satirik gülüş cəmiyyətlə fasiləsiz mübarizə aparan bədii gülüşdür. Tənqidi gülüş yazıçının qəzəb, nifrətlə dolu olan acı gülüşüdür. Cəmiyyətin müxtəlif dairələrinin sənətkar tərəfindən tənqidi ilə bağlı yaranan gülüş tənqidi gülüş, yəni satiradır. Tənqidi gülüş gerilik və nöqsanlar əleyhinə çevrilmiş silahdır, cəmiyyətin demokratikləşməsinə və tərəqqisinə kömək edən güclü vasitədir, həmçinin müəllifin dünyagörüşünün təzahür forması, həyatı dərk etmə üsul və vasitələrindən biridir. Tənqidi gülüş yazıçı tərəfindən əks etdirilən həyatdakı eybəcərliyin ifşasıdır. Tənqidi əsərlərdə həyat həqiqətləri tənqidi gülüş fonunda təqdim olunur. Tənqid satirik gülüşün nüvəsini təşkil edir. Ədəbiyyatşünaslar satirik gülüşü janr etibarı ilə şərti olaraq aşağıdakı növlərə bölmüşdür: Həcv, epigram, parodiya, pamflet, nadirə Əslində satirani ədəbi növ hesab etmək düzgün deyil. Çünki satira müxtəlif janrlarda yazılan, ictimai həyatın mənfiliklərini qəzəblə ittiham edən, yaxud kəskin surətdə lağa, məsxərəyə qoyan priyomdur. Bu ədəbi janrlar da tənqidi gülüşün komponentlərindən biridir.

Açar sözlər: tənqidi gülüş, janr, satira, pamflet, parodiya, həcv, epigram, nadirə

Summary:

Critical laughter is artistic laughter that constantly struggles with society. Critical laughter is the bitter laughter of the writer, full of anger and hatred. The laughter caused by the criticism of various circles of society by the artist is critical laughter, i.e. satire. Critical laughter is a weapon against backwardness and shortcomings, a powerful tool that contributes to the democratization and progress of society, as well as a form of manifestation of the author's worldview, one of the ways and means of understanding life. Critical laughter is an exposure of the ugliness in life reflected by the writer. In critical works, the truths of life are presented against the background of critical laughter. Criticism is the core of satirical laughter.

Literary critics have conventionally divided critical laughter into the following types based on genre: Satire, epigram, parody, pamphlet, rare. In fact, it is not correct to consider satire as a literary type. Because satire is written in various genres, which angrily accuses the negativity of social life, or sharply ridicules it. These literary genres are also one of the components of critical laughter.

Keywords: critical laughter, genre, satire, pamphlet, parody, satire, epigram, rare

Giriş: Tənqidi gülüş cəmiyyətlə fasiləsiz mübarizə aparan bədii gülüşdür. Tənqidi gülüş yazıçının qəzəb, nifrətlə dolu olan acı gülüşüdür. Cəmiyyətin müxtəlif dairələrinin sənətkar tərəfindən tənqidi ilə bağlı yaranan gülüş tənqidi gülüş, yəni satiradır.

Tənqidi gülüş iylənmiş, çürümüş, müalicəsi mümkün olmayan sosial eyibləri baltalayıb atmaq yolunu seçməklə ictimai qüsurlarla, mədəni geriliyin fəsadları ilə, mənəvi şikəstlik ilə mübarizə aparır. Satirik ədib insanın ictimai qüsurlarını, eybəcər tərəfini qabartmaqla cəmiyyətdəki ictimai problemə işıq salmış olur. Tənqidi gülüş cəmiyyəti mənəvi-əxlaqi kamilləşməyə aparan bir yoldur. Tənqidi gülüş cəmiyyəti təmizləməyə xidmət edir.

Tənqidi gülüş gerilik və nöqsanlar əleyhinə çevrilmiş silahdır, cəmiyyətin demokratikləşməsinə və tərəqqisinə kömək edən güclü vasitədir, həmçinin müəllifin dünyagörüşünün təzahür forması, həyatı dərk etmə üsul və vasitələrindən biridir. Tənqidi gülüş yazıçı tərəfindən əks etdirilən həyatdakı eybəcərliyin ifşasıdır. Tənqidi əsərlərdə həyat həqiqətləri tənqidi gülüş fonunda təqdim olunur. Tənqid satirik gülüşün nüvəsini təşkil edir. Ədəbiyyatşünaslıqda ifşaedici tənqidi gülüşə satira deyilir. Tənqidi gülüş sosial bələlardan, hər cür mənəvi-əxlaqi naqislikdən yaxa qurtarmaq vasitəsi, qüdrətli mübarizə üsuludur.

Əsas hissə: Ədəbiyyatşünaslar tənqidi gülüşü janr etibarını ilə şərti olaraq aşağıdakı növlərə bölmüşdür: Həcv, epigram, parodiya, pamflet, nadirə

Tənqidi gülüşün qədim növü olub Azərbaycan ədəbiyyatında geniş yayılan satirik şeir növlərindən biri də həcvlərdir. Satira, adətən, obyektiv olsa da, bəzən subyektiv xarakterdə də olur. Tənqidi gülüşün subyektiv xarakter daşması həcvlə bağlıdır. Həcv divan ədəbiyyatında bir şəxsi hədəf götürmək, neqativ bir hadisəni izləmək məqsədi ilə yazılan əsərlərdir. Bu cür mətnlərdə gülünc söz və ifadələrdən istifadə olunur. Həcv edilən adamın mənfi cəhətləri, xarakteri açılırdı.

Həcvdə ayrı-ayrı şəxslər kəskin, ifşaedici tənqiddə məruz qalırlar. Həcv üçün forma yox, satirik məzmun daha xarakterikdir. Həcvdə həm şəxsi motivlər, həm də ictimai-siyasi məzmun üstünlük təşkil edir. Azərbaycan ədəbiyyatında həcv yazanlardan Qasım bəy Zakirin, Seyid Əzim Şirvaninin, Abdulla bəy Cənabzadənin və b. adlarını çəkmək olar. Həcv yazanların içərisində xüsusi insanların tapşırığı ilə ayrı-ayrı şəxsləri həcv edən peşəkar həcv yazan şairlər də var idi.

XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında yaşayıb-yaratmış satirik şairlərin əksəriyyəti həcvlərdən ictimai-satiraya keçmişlər. Həcv Azərbaycan ədəbiyyatında ictimai satiranın, tənqidi gülüşün ilk rüşeymidir. Çünki həcv yazanların əksəriyyəti XIX əsrdə ictimai satiraya keçdilər. Satirik poeziyanın kökündə bir sıra poetik şeir şəkilləri durur ki, bunlardan geniş işlənmiş forması təmsil və həcv yaradıcılığıdır.

Azərbaycan satirik poeziyasının təşəkkülündə təmsil yaradıcılığı həcvlə yanaşı inkişaf etmişdir. Sənətkarlar sanki təmsildə rəmzlərlə deyər bilmədiklərini daha kəskin şəkildə həcv janrında ifadə etmişlər. Şərq ədəbiyyatında, o cümlədən, Azərbaycan ədəbiyyatında satirik gülüşün tarixi həcv şəklində meydana çıxmışdır. Komik və satirik əsərlər orta əsrlərdən başlayaraq həcv formasında inkişaf etmişdir.

Həcvin subyektiv xarakter daşması həcv yazanların içərisindən bəzən xüsusi insanların tapşırığı ilə ayrı-ayrı şəxsləri həcv edən peşəkar həcv yazan şairlərin olmasından irəli gəlməsi ilə bağlıdır. Yəni bu zaman həcv sifariş xarakteri daşıyırdı. Həcv, ümumən, ayrı-ayrı şəxsləri kəskin, ifşaedici tənqiddə məruz qoyan satirik bir şeir növüdür. Həcv üçün forma yox, satirik məzmun daha xarakterikdir. Həcvdə həm şəxsi motivlər, həm də ictimai-siyasi məzmun üstünlük təşkil edirdi. Həcvi ancaq bir adama qarşı şəxsi nifrət motivləri ilə izah etmək olmaz. Həcv, əsasən, bir adama qarşı şəxsi nifrət motivləri ilə izah edilir.

Həcvin tarixi qədimdir. Həcv yaradıcılığı şərin, nifrətin, yalanın varlığına, həm də kəskin inkarına xidmət edir. Qaba ifadələr, söyüş və təhqirlərlə dolu olan sırf şəxsi maraqları ifadə edən həcvləri satira ibtidai növüdür. Həcvdə paxıllıq, bədxahlıq, nadanlıq, cəhalət, rüsvətxorluq, rəzalət, haramlıq, ədalətsizlik kimi naqis əməllər pislənilirsə, bu ictimai nöqsanların işlənilməsi deməkdir. “Həcvlikdən ictimai satiraya keçid dövrü türk satirasının ikinci mərhələsidir”. (2, 45) Elə bu hökmü Azərbaycan ədəbiyyatına da aid etmək olar. Hətta XIX əsr məclislər dövründə də məclis şairləri arasında nəzirəçiliklə yanaşı, həcv də geniş yayılmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında ilk satiranın təməli XIX əsrin I rübündə, yəni 1830-1840-cı illərdə Qasım bəy Zakir, Baba bəy Şakir, Mirzə Baxış Nadim, Məhəmmədcəfər Miskin tərəfindən qoyulmuşdur. XIX əsrin I yarısında (1830-1840) kəndlərdə yaşayan bəylərin zülmünü görən və şəxsən özləri bu zülmə məruz qalan el şair və aşıqları (Qasım bəy Zakir, Baba bəy Şakir və b.) öz satirik şeirlərində çar hakimləri və çarizmin qanun və qaydaları əleyhinə, kəndli hüququnu tapdalayan köhnəliyi mühafizə edən zülmkar bəylərə, hakimlərə (Xandəmirov, knyaz Konstantin Tarxan-Mauravov, Qarabağın Əmiraslan bəyi, Cəfərqulu xan, Hüseyn bəy, Mehdi bəy Kəbirli, Xasay xan və b.), ruhanilərə qarşı yazdıqları həcvlərlə mübarizə aparırdılar. Bu adlı-sanlı zadəganların yaramaz hərəkətləri mənzum məktublər və həcvlərlə ifşa edilirdi. Həmçinin çar hökumətinin komendantlıq dövrünün ictimai eyibləri, şəhər yoxsullarının feodalizm şəraitindəki acınacaqlı həyatı və mübarizəsi, əməkçi qüvvələrin istismarçı təbəqələrə qarşı qəzəbi, təhkimçi quruluşunun eyibləri bu həcvlərdə atəşinə tutulurdu. Əgər Q. Zakir satiralarında şəxsi inciklik, narazılıq həcvlərdə hiss edilirdisə, M.Ə.Sabir, S.Ə.Şirvani satiralarında milli ağrı, vətəndaşlıq kədəri diqqəti-cəlb edirdi.

Göründüyü kimi, satirik poeziyanın kökündə bir sıra poetik şeir şəkilləri durur ki, bunlardan geniş işlənmiş forması təmsil və həcv yaradıcılığıdır. Azərbaycan satirik poeziyasının təşəkkülündə təmsil yaradıcılığı həcvlə yanaşı inkişaf etmişdir. Tənqidi gülüşü özündə əks etdirən şeirlərdə paxıllıq, bədxahlıq, nadanlıq, cəhalət, rüsvətxorluq, rəzalət, haramlıq, ədalətsizlik kimi naqis əməllər tək-tək şəxslərin timsalında pislənilirdisə, bu satirik şeirin subyektiv tərəfini əhatə edirdi. Bu zaman satirik şeir həcvlərdə özünü təqdim edirdi. Əgər satirik şeirlər ictimai nöqsanların təmizlənməsinə xidmət edirdisə, bu zaman satirik şeirin obyektiv tərəfi meydana çıxırdı.

Avropa ədəbiyyatında geniş yayılmış, məzmunca Şərq ədəbiyyatına məxsus həcvə yaxın, satirik ruhlu janrlardan biri də epiqram janrıdır. Azərbaycan ədəbiyyatında buna həcv yaxud taziyanə adı ilə təsadüf edilir. Lakin epiqramlar həcvə nisbətən həcmcə çox kiçik, yığcam, lakonik, əsasən 4 və ya 6 misradan ibarət olan şeir parçasıdır. Bəzən epiqram bir beytdən və ya bir bənddən də ibarət ola bilər. Epiqrammanın tarixi çox qədimdir. Bu janra indi də yunan ədəbiyyatında rast gəlirik. Fəqət qədim zamanlarda epiqramma bir abidənin, heykəlin, yaxud binanın üzərində yazılan qısa mənzum, ya mənsur yazıya deyilirdi. Epiqram həm yumorda, həm də satirada istifadə olunur. Epiqramma yunanca “yazı”, “qol çəkirməm”, “imza edirəm” deməkdir.

Roma ədəbiyyatında həcv xarakteri daşıyan əsərlərə epiqramma deyirdilər. Roma şairi Katul öz epiqrammaları ilə məşhurdur. Bu gün epiqramma qısa şəkildə yazılmış müəyyən bir şəxsə, yaxud idarəyə qarşı çevrilmiş istehzal bir qısa mənzuməyə deyilir. Epiqramma həm müəyyən bir şəxsə, həm də cəmiyyətin müəyyən nöqsanlarının tənqidi üçün işlənilir. Epiqramma qısa həcmli, zarafat yaxud istehza xarakteri daşıyan kiçik bir mənzumədir.

Tənqidi gülüşü özündə əks etdirən ən populyar janrlardan biri də pamfletdir. Pamflet janrı həm nəsr, həm də nəzm formasında yazıla bilər.

Əsasən, publisistik üslubda yazılan pamflet ictimai-siyasi quruluşun, eləcə də onu təmsil edən ayrı-ayrı şəxslərin əleyhinə yazılmış kəskin, istehza və kinayə ilə dolu satirik əsərdir. Sosial-siyasi məzmunlu, həcmcə o qədər də böyük olmayan pamflet bir janr kimi Renessans (İntibah) dövründə formalaşmışdır. Dünya ədəbiyyatında Conatan Sviftin, Daniel Defonun, Radişşevin, Belinskinin, Gertsenin, Qorkinin və başqalarının pamfletləri ictimai məzmunu, satirik ruhu ilə seçilir.

Bu janr Azərbaycan ədəbiyyatı üçün o qədər də xarakterik janr deyildir. Satirik əsər olan pamflet insanların sosial davranışındakı hər hansı bir mənfi cəhəti, onların mənəvi qüsurlarını tənqid etməyə, həmin eybəcərliklərə gülməyə yönələn janrdır. Öz tarixi etibarını felyetondan da daha qədimdir. Həcm etibarını ilə pamflet janrı nisbətən kiçikdir. Pamflet yunan dilindən tərcümədə “yandırırım, alovlandırırım” anlamında işlədilir. Pamflet gülüş, sarkazm, istehza əsasında yaranır. Pamflet həmçinin obrazın öz dili ilə özünü ifşa etməsinə, yandırmasına deyilir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan satirik mətbuatında pamflet janrının nümunələrinə Cəlil Məmmədquluzadənin, Ömər Faiq Nemanzadənin, Üzeyir Hacıbəyovun və b. yaradıcılığında rast gəlirik. Əflatun Məmmədov “Azərbaycan bədii nəsr (XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlləri)” adlı monoqrafiyasında pamfletin Azərbaycan bədii nəsrində məhz 1905-ci ildən formalaşdığını göstərir. Məsələn: Ü. Hacıbəyov “Stolipinin xəyalı” (1907, 3 may, “İrşad” qəzeti) əsərində müəllif yaratdığı obrazın öz dili ilə özünü tənqid edir. Üzeyir bəy Hacıbəyov kinayədən bəhrələnməklə Stolipinin iç üzünü açıb göstərir.

Azərbaycan poeziyasında bu janra müraciət edən sənətkarlardan biri də M.Ə.Sabirdir. Sabirin “Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!” satirası pamflet janrına nümunədir. Bu satira S.Ə. Şirvaninin tərkibbəndlərinin birinə yazılan bənzətmədir.

Ədəbiyyatşünaslara görə, Seyid Əzimin “Ey qəmin bu dili-məhzuna fəda” misrası ilə başlayan şeirindən M.Ə.Sabir 10 bəndlik “Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!” adlı satirasını təzmin etmişdir. Seyid Əzimin 7 bənddən ibarət olan həmin şeirinə Sabir 3 bənd də artırmışdır. Şairin özündə və A.Səhhətin nəsrində bu şeirin başlığı bənzətmədir. Buna baxmayaraq, Ə.İ.Cəfərzadə bu şeirin müəllifdəki adını ləğv edib, özündən “Gözəlim” deyə buna başlıq qoymuş və başlığın altında Seyid Əzimin bu əsərindən birinci bəndi gətirərək, “mətləli girizgahından təzmin” sözlərini əlavə etmişdir. “Hophopnamə”nin sonrakı tərtibçiləri isə Sabirin bu əsərini tamam başlıqsız vermişlər. Hər bəndin özü də 8 misradan ibarətdir. Sabir bu şeir formasının vəznini, qafiyə sistemini almış, ancaq satirik məzmununda bir əsər yaratmışdır.

Əgər Seyid Əzim aşiqin sevgilisinə xitablarını, hicran, fəraq həsrətlərini və ümumiyyətlə, lirik hissələrini ciddi bir planda təsvir edirsə, M.Ə.Sabir həmin şeirə uyğun bir ahənglə Naqdı bəy adlı əxlaqsız bir müsəlmanın öz aşinasına xitablarını tənqidi bir dildə ifadə etmişdir. Sabirin qüdrətli satirik qələmi o zaman müsəlman ruhani, tacir və yalançı ziyalılar arasındakı əxlaqsızlığın xarakterik bir mənzərəsini çəkmişdir.

Naqdı bəy yalnız bir fərd kimi yox, o zaman ticarət şəhərlərində özlərini “oxumuş” qələmə verən əxlaqsız kişilərin xarakterik nümayəndəsi kimi verilir. Bəs bənzətmə nədədir? Hər iki şairin qəhrəmanı aşiqdir, biri ürəkdən sevdini qızın məhəbbətilə yanır, digəri isə əxlaq və məişət pozğunluğuna tutulan şəhvət düşkünüdür. Biri müsbət, digəri mənfi. “Gözəlim, şimdiki nədir fərmanın?” sualı ikisinə də yaraşır, birinin ifadəsində kədər, digərində gülüş doğurur. Bundan başqa hər iki şeirin vəzn və formasında da bir bənzəyiş vardır. Burada Seyid Əzim aşiqin saf və səmimi eşqindən doğan duyğularını lirik bir üslubda qələmə almışdır. Həmin lirik qəhrəmanın əsl aşiq obrazı şeir boyunca tamamlanır.

M.Ə.Sabirin satirasında isə öz əhli-əyalını atıb başqa birisinin dalınca düşən şəhvət düşkünü, əxlaqsız bir müsəlman kişinin tənqidi obrazı yaradılmışdır.

M.Ə.Sabirin şeiri isə Seyid Əzim şeirinə nəzirə kimi göstərilə bilər. Lakin bütün bu müxtəlif tipli birlik və bənzəyişlərə baxmayaraq, Sabirin şeiri ideya istiqaməti ilə Seyid Əzimin şeirindən köklü surətdə fərqlənir. Seyidin bu başdan-ayağa lirik “Ey qəmin bu dili-məhzuna fəda” əsərinin əksinə olaraq “Hophopnamə” müəllifinin “Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!” adlı satirası ilk beytindən öz Sabiranə satirik qamçısını qaldırıb göstərməkdədir. Sabirin bu şeiri dövrünün Azərbaycan “ziyalı” larının müəyyən təbəqəsinə qarşı çevrilmiş bir dəhşətli pamfletdir. Öz doğma ailəsini həqarətlə atmağa hazır olan bu tiplər özgə xalqdan olan qadının ayağına düşərək rəzalətlə yalvarır. Sabir bəzən Seyid Əzimə məxsus ifadə və tərkiblərdən faydalanır, bəzən də formanı ondan alıb öz üslubuna salır, satiralaşdırır.

Əgər Seyid Əzimin əsərindəki aşiq sevgilisinə məhəbbətini, sədaqətini, onun vüsali ilə səadətə çatacağını çox səmimi bir şəkildə bildirirsə, Sabir satirasında tamamilə əksinədir. Belə ki, M.Ə.Sabirin təsvir etdiyi aşiq məhəbbətdə saxtakardır. Burada o, öz çirkin məqsədinə çatmaq üçün “hörmətini, sərvətini, əhlini, külfətini, qövmünü, millətini, cümlə heysiyyətini, müxtəsər qeyrətini atan” simasız bir şəxs kimi ifşa olunur. Sabirin satirasından fərqli olaraq, bir gözəl yolunda canını fəda etməyə hazır olan aşıqın faciəsi S.Ə.Şirvaninin “Ey qəmin bu dili-məhzuna fəda” şeirində kədərli motivlərlə təsvir olunmuşdur. Sabirin bu bənzətmə-satirasında isə əxlaq düşkünü olan mənfi tipin vəziyyəti bir o qədər komik və gülməlidir. Doğrudur, tip yalnız gülcüncə vəziyyətdə qalmır, xalqını, vətənini, ailəsini, irzü-namusunu ötəri bir hissini söndürülməsi üçün satmağa hazırdır, eyni zamanda tragik vəziyyətdədir. Maraqlı burasıdır ki, düşdüüyü vəziyyətin tragik olduğunu satirik qəhrəmanın özü dərk etmir, məhz buna görə də o gülcüncüdür. Anyalara, Sonyalara vurulan, əslində, onların əlində oynancağa çevrilən bu şəhvət düşkünləri üçün millət də, heysiyyət də, qeyrət də, ailə də yoxdur. Ona görə başlarına açılan bütün bu alçaldıcı oyunlardan belə nəticə çıxarıb ayıla bilmirlər. Hələ bu keyfiyyətlərini böyük bir fədakarlıq hesab edirlər.

Prof. Mir Cəlal Paşayev həmin satirik tipin xarakteristikası haqqında yazmışdır: “Sabirin qüdrətli satirik qələmi o zaman müsəlman ruhani, tacir və yalançı ziyalıları arasındakı əxlaqsızlığın xarakter bir mənzərəsini çəkmişdir. Naqdı bəy yalnız bir fərd kimi yox, o zaman ticarət şəhərlərində həşərat kimi qaynaşan, özlərini “oxumuş” qələmə verən əxlaqsız kişilərin xarakter nümayəndəsi kimi verilir. Onun mühakimələri məhz belədir. Vəhşi şəhvət əsirinin bundan artıq etirafları ola bilməz” (8, 93).

Professor Ə.Cəfər isə Sabirin bu Naqdı bəyini XX əsrin əvvəllərində özlərinin meşşan əxlaqları ilə cəmiyyətin içində dəhşətli yaraya çevrilən şəhvət düşkünlərinin əxlaqsızlıqlarını, heysiyyətsizliklərini axıradək ifşa edən bir satira, bir pamflet hesab edərək yazmışdır: “Təfəsilatə varmadan, qısaca deməliyə ki, Sabirin bu şeiri dövrünün Azərbaycan “ziyalı” larının müəyyən təbəqəsinə qarşı çevrilmiş bir dəhşətli pamfletdir. Öz doğma ailəsini həqarətlə atmağa hazır olan bu tiplər özgə xalqdan olan qadının ayağına düşərək rəzalətlə yalvarır...Böyük Sabirin bu şeirinin bəzi bəndlərində o dövrün bir qisim Azərbaycan yuxarı sinif gənclərinin faciəsi oxunmaqdadır” (8, 93).

Hər hansı bir yazıçının zəif, məzmunuz, bədii dəyəri olmayan əsərini lağa, məsxərəyə qoymaq məqsədlə yazılmış satirik əsərlərdən biri də parodiyadır. Parodiyada tənqid hədəfi seçilən əsərin forması saxlanılır, məzmun isə onun əleyhinə yönəlir. Lakin parodiyada təhqirlərə yol vermək olmaz. Parodiya incə yumoru ilə seçilməlidir və təhzil kimi satira ədəbiyyatının növlərindən biridir. Təhzil və parodiya bir-birinə çox bənzəyir. Təhzil sözü lüğətdə zarafata salmaq deməkdir, şeirşünaslıqda isə təhzil ciddi bir əsəri, ən çox mənzum əsəri, satirik şəkllə salmaq, onu eyni poetik forma çərçivəsində ideya istiqamətini dəyişməkdir.

Parodiyanın təhzildən fərqi ondadır ki, təhzildə şair başqa bir şairin ciddi əsərinin formasından istifadə edərək mənfi hadisələri və yaramaz tipləri tənqid edirsə, parodiya isə başlıca olaraq digər ədəbi əsərlərin gülünc və eyibli cəhətlərini rişxənd ilə yamsılayan ədəbi əsərdir. Parodiya yunanca “tərsinə nəğmə” deməkdir. Parodiyada bəzən tanınmış bədii əsərlər də istifadə oluna bilər. Bu tipli parodiyalarda məqsəd hər hansı bir sənətkarın özünün yaxud yazdığı əsərlərin nüfuzuna xələl gətirmək yox, cəmiyyətin qüsurlarını açıb göstərməkdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatında dahi Füzulinin təsiri ilə lirika inkişaf etdiyi kimi, epiqonçuluq da baş alıb gedirdi. Azərbaycan ədəbiyyatında həmin bu epiqon ədəbiyyatına qarşı mübarizə aparan M.Ə.Sabir məşhur parodiyasında o dövrə qədər köhnə şeir ənənələrinin əsiri olan müəlliflərin ancaq güldən, bülbüldən, şərabdən, gözəlin qaş-gözünün və s. vəsfindən kənara çıxma bilməyənləri tənqid atəşinə tutmuşdur. Belə ki bu mövzu kasadlığının ədəbiyyatın ictimai həyatdan ayrı düşməsinin, onu həm də təqlidçiliyə, söz oyununa yuvarlandırılmasının şahidi olmuşdur.

Təsadüfi deyil ki, ədəbiyyatımızı hər cəhətdən sanki buxovlamış olan mövzu qıtlığına, ictimai cəhətdən məzmun kasadlığına, həm də poetik baxımından zəifliyinə görə hələ “Əkinçi” qəzetinin səhifələrində də epiqonçuluğa, həcvquluğa, söz oyununa və s. qarşı ciddi ardıcıl mübarizə aparılırdı. M.Ə.Sabir də o tipli şairlərin mövzu, ideya və bədii-estetik cəhətdən son dərəcə məhdud və kasib yaradıcılıqlarının mənasız və əhəmiyyətsiz olduğunu lağa qoymuşdur. Sabir klassik poeziyada mövzu qıtlığı üzündən söz oyununa fikir verilməsinin acı nəticələrini kəskin satira atəşinə tutmuşdur. O, əsrlərdən bəri gözəlin tərifinə həsr edilmiş şairlərdə əvvəllər xoş təsir buraxan epitetlərin getdikcə yersiz təriflərdən bayağılaşdığına qəhqəhə çəkmişdir. Bu qəhqəhələr epiqonçuluğa, poeziyada təqlidçiliyə və s. birdəfəlik və sarsıdıcı balta vurdu.

Satiranın olduqca az işlənən komponentlərindən biri də nadirə janrıdır. O kiçik həcmli yumoristik əsərdir, amma yumoristik novella da deyildir. Nadirə də nəsrə yazılır. Lətifələrin üslub və məzmun xüsusiyyətlərinə yaxın bir tərzdə qələmə alınır. Azərbaycan ədəbiyyatında S.Ə.Şirvani bu janrda bir neçə əsər yazmışdır. Nadirə ərəb folklorundan və Orta əsr Şərq ədəbi abidələrindən istifadə yolu ilə yaradılırdı. Bu nadirələrin bir qismi sonralar Molla Nəsrəddin lətifələri sırasına keçmişdir. Lakin ayrı-ayrı dövrlərdə “Molla Nəsrəddin” lətifələri toplanıb nəşr olunarkən unudulduğundan nadirələr lətifələrdən seçilib ayrılmamış nəşr olunmuşdur.

XIX əsr satirik yazıçıların əsərlərində nadirəyə rast gəlmək mümkündür, amma XX əsr satirik yazıçıların əsərlərində nadirəyə rast gəlinmir. Nadirələrdə əsas qəhrəman Cüha deyilən bir şəxsdir. Bu Cüha gah ağıllı, tədbirli, cəsarətli, igid bir adam, gah da divanə, sadələvh bir şəxsdir. Cühanın dili və üslubu xalq danışq tərzində, aydın, sadə, yumorlu və təbii olur. Nadirədə istək, arzu, yalvarışlar əksinə baş verir. Belə ki, Cüha çörək istəyirsə, Cühadan çörək istəyirlər, susuyub su istəyirsə, ondan su istəyirlər... və s. Nəticə etibarilə Cüha qeyzlənir, Allaha asi olur.

İ.Eventova əsaslanaraq tənqidi şeirləri janr rəngarəngliyi baxımdan aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Lirik növdə: həcv, lirik felyeton, ifşaedici şeir
- Epik növ: təmsil, pamflet, yumoristik hekayə, lətifə, satirik povest, satirik roman
- Dramatik növ: fars, vedovil, satirik komediya və s. (3, 17)

Nəticə: Satirada ifşa hədəflərinə qarşı tənqid atəşləri eyhamlı, üstüörtülü şəkildə olur və özünü ifşadan, istehza, kinayə, atmaca kimi vasitələrdən istifadə edilir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə nəyin pis, nəyin yaxşı olduğu gündəmə gəldikcə cahilliyə, naqisliyə etiraz motivləri müxtəlif formalarda bədii əsərlərdə özünü göstərməyə başlamışdır.

Təmsil, parodiya, felyeton, pamflet, nadirələrin süjet xətidə tənqidi gülüşün olması əsas şərtidir. Buna görə də təmsillərə, parodiyalara, felyetonlara, pamflet, nadirələrə ancaq satirik janr demək mümkündür. Ancaq satira əslində bədii yaradıcılıq üsuludur. Satirik əsərlərdə ictimai mündəricə daha əsasdır. Əslində satirik məzmununa görə əsərləri satirik janrlar üzrə tam müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Təbii ki, bu janr üzrə olan bölgü də şərti xarakter daşıyır. Elə ədəbi növlər vardır ki, bunlar satira və yumorsuz təsəvvürə gəlmir. Məsələn: komediya, həcv, epiqram və s. satirasız, yumorsuz mövcud ola bilməz. Satira janr baxımından müxtəlifdir: hekayə, qoşma, gəraylı və s. formalarındadır. Satira ən çox düşmənlərə, köhnə cəmiyyət qalıqlarına qarşı işlədilən ən kəskin silahdır.

Satira ictimai-publisistik üslub daxilində özünü müxtəlif ədəbi növlərdə göstərə bilər. Müasir Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində satira və satirik poeziya məsələləri ilə ardıcıl şəkildə məşğul olan alim İsa Həbibbəyli “Satira ədəbi növ kimi” adlı məqaləsində satiranı ayrıca ədəbi növ kimi dəyərləndirməyə çalışmışdır. Fikirlərini əsaslandırmaqdan ötrü satirik mahiyyət daşıyan həcv, bəhri-təvil, felyeton, təmsil və s. lirik-epik janrları xüsusi bir növ-satira kimi səciyyələndirmişdir.

Əslində satiranı ədəbi növ hesab etmək düzgün deyil. Çünki satira müxtəlif janrlarda yazılan, ictimai həyatın mənfiliklərini qəzəblə ittiham edən, yaxud kəskin surətdə lağa, məsxərəyə qoyan priyomdur. Bu ədəbi janrlar da tənqidi gülüşün komponentlərindən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutu, 6 cildlik, IV cild, Bakı, 2011
2. Ağazadə Yədulla Bəbir oğlu, Azərbaycan ədəbiyyatında satirik poeziyanın təşəkkülü və inkişafı, f.ü.e.dok. dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2013
3. Babayev Baba Maqşud oğlu, Azərbaycan realist nəsrində satiranın təşəkkülü, inkişaf mərhələləri və problemləri (1850-1920), filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2012.
4. Cəlal Mir, Xəlilov Pənah, “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu, 2005
5. Qasımzadə Feyzulla, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Bakı, 2019
6. Qəhrəmanova Ulduz, M.Ə.Sabir və klassik irs, f.ü.f.d.dissertasiyası, Bakı, 2015
- 7.Məmmədov K. XX əsr Azərbaycan gülüşü, Bakı: Yazıçı, 1989

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE SENSE OF HISTORICITY AND
MODERNITY IN WORKS OF ART
BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TARİXİLİK VƏ MÜASİRLİK DUYĞUSUNUN NƏZƏRİ
ƏSASLARI

ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat”
kafedrasında baş müəllim

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Yazıçı yaradıcılıq prosesində tarixi, müasir, simvolik və ya fantastik mövzulara müraciət edə bilər. Mövzunun seçilməsində əsas məsələ yazıçının ictimai marağıdır. Həyatın tələbi mövzunun başqa bir keyfiyyətini müəyyənləşdirir. Bu mövzu aktuallığıdır. Yazıçı mövzu seçməkdə sərbəstdir. Mövzu seçərkən yazıçı üçün əsas şərt mövzu müasirliyi. Müasir həyatdakı mövzu ilə mövzunun müasirliyi fərqli anlayışdır. Belə ki, yazıçı qələmə aldığı mövzuya (istər müasir, istər tarixi) müasir məzmun verməyi bacarmalıdır. Müasirlik müasir həyatdan yazmaq deyil, müasirlik əsərdə qoyulan problemlərin bu gün ilə yaxından əsləşməsidir.

Müasir mövzu ilə mövzunun müasirliyi tamamilə fərqli anlayışdır. Tarixi və müasir mövzulu əsərlərdə müasirlik ruhu olmalıdır ki, əsərlər illər ötüb keçsə də, tarix müstəvisində qala bilsin. Bunun üçün yazıçı təxəyyülünə müdaxilə edilməməlidir. Cəmiyyət həyatında mühüm əhəmiyyəti olan məsələləri, problemləri ümumiləşdirməlidir. Tarixi mövzular isə tarixdə baş vermiş hadisələrdir ki, həmin tarixi hadisələri sənətkar özünə mövzu seçməklə ideyasını oxucuya çatdırır. Tarixi mövzularda yazılmış əsərlərdə müasirlik ruhu, aktuallıq olmalıdır ki, əsər yaşasın. Bu gün ədəbiyyatımızda öyrənilən tarixi əsərlərdə yüksək müasirlik keyfiyyətləri olduğu üçün həmin əsərlər illər keçdikcə öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Bu həmin əsərlərdə güclü müasirlik ruhunun olmasından irəli gəlir. Müasir həyatda baş verən hadisələr, gündəlik dəyişikliklərdir. Müasir mövzular tarix ötdükcə, zaman keçdikcə tarixi mövzulara çevrilir. Ona görə də müasir mövzular elə işlənməlidir ki, orada həyat həqiqəti olsun. İllər sonra tarixin sınağından üzü ağ çıxsın.

Açar sözlər: bədii əsərlər, tarixilik duyğusu, müasirlik duyğusu, tarixi həqiqət, aktuallıq, müasir mövzu, tarixi mövzu

Abstract:

A writer can turn to historical, contemporary, symbolic or fantastic themes in the creative process. The main issue in choosing the topic is the public interest of the writer. The demand of life determines another quality of the subject. This topic is relevant. The writer is free to choose the topic. When choosing a topic, the main condition for the writer is the modernity of the topic. The subject in modern life and the modernity of the subject are different concepts. Thus, the writer should be able to give a modern content to the subject he is writing about (whether modern or historical). Modernity is not writing about modern life, modernity is the close resonance of the problems posed in the work with today.

Modern theme and theme modernity are completely different concepts. Works with historical and contemporary themes should have the spirit of modernity, so that the works can remain on the level of history even after years have passed. For this, the writer's imagination should not be interfered with. It should summarize the issues and problems that are important in the life of the society. Historical themes are events that occurred in history, and the artist conveys his idea to the reader by choosing a theme for those historical events. The works written on historical topics should have the spirit of modernity and relevance so that the work lives on. Since the historical works studied in our literature today have high modern qualities, those works retain their relevance over the years. This is due to the presence of a strong spirit of modernity in those works. Events in modern life are daily changes. Modern topics become historical topics as history passes. Therefore, modern topics should be processed in such a way that there is the truth of life in it. May his face come out white from the test of history years later.

Key words: works of art, sense of historicity, sense of modernity, historical truth, relevance, contemporary subject, historical subject

Yazıçı yaradıcılıq prosesində tarixi, müasir, simvolik və ya fantastik mövzulara müraciət edə bilər. Mövzunun seçilməsində əsas məsələ yazıçının ictimai marağıdır. Həyatın tələbi mövzunun başqa bir keyfiyyətini müəyyənləşdirir. Bu mövzu aktuallığıdır. Yazıçı mövzu seçməkdə sərbəstdir. Mövzu seçərkən yazıçı üçün əsas şərt mövzu müasirliyi. Müasir həyatdakı mövzu ilə mövzunun müasirliyi fərqli anlayışdır. Belə ki, yazıçı qələmə aldığı mövzuya (istər müasir, istər tarixi) müasir məzmun verməyi bacarmalıdır. Müasirlik müasir həyatdan yazmaq deyil, müasirlik əsərdə qoyulan problemlərin bu gün ilə yaxından əsləşməsidir.

Müasir mövzu ilə mövzunun müasirliyi tamamilə fərqli anlayışdır. Tarixi və müasir mövzulu əsərlərdə müasirlik ruhu olmalıdır ki, əsərlər illər ötüb keçsə də, tarix müstəvisində qala bilsin. Bunun üçün yazıçı təxəyyülünə müdaxilə edilməməlidir. Cəmiyyət həyatında mühüm əhəmiyyəti olan məsələləri, problemləri ümumiləşdirməlidir. Müasirlik duyğusu: Bədii əsərlərdə mövzu iki cür olur:

1. Tarixi mövzular: Tarixdə baş vermiş hadisələrdə ki, həmin tarixi hadisələri sənətkar özünə mövzu seçməklə ideyasını oxucuya çatdırır. Tarixi mövzularda yazılmış əsərlərdə müasirlik ruhu, aktuallıq olmalıdır ki, əsər yaşasın. Bu gün ədəbiyyatımızda öyrənilən tarixi əsərlərdə yüksək müasirlik keyfiyyətləri olduğu üçün həmin əsərlər illər keçdikcə öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Bu həmin əsərlərdə güclü müasirlik ruhunun olmasından irəli gəlir. Məsələn: Nəriman Nərimanov "Nadir şah", Məmməd Rahim "Xurşidbanu Natəvan", İlyas Əfəndiyev "Şeyx Xiyabani", "Hökmdar və qızı", Məmməd Səid Ordubadi "Dumanlı Təbriz", "Qılınc və qələm" adlı tarixi əsərlər müasirlik keyfiyyətləri ilə xüsusilə seçilən əsərlərdəndir.

2. Müasir mövzular: Müasir həyatda baş verən hadisələr, gündəlik dəyişikliklərdir. Müasir mövzular tarix ötdükcə, zaman keçdikcə tarixi mövzulara çevrilir. Ona görə də müasir mövzular elə işlənməlidir ki, orada həyat həqiqəti olsun. İllər sonra tarixin sınağından üzü ağ çıxsın. Məsələn: Sovet rejiminin tərifi ilə bağlı- Stalin, Lenin və b. həsr edilən əsərlər zaman keçdikcə öz müasirliyini itirdi. Çünki sırf yazıçı təxəyyülündən keçməmişdir. Rejim sənətkara müdaxilə edirdi ki, real həqiqətdən çox, sovet rejiminin ancaq tərifi yazsın. Yəni bu tipli əsərlər sonrakı dövrlər üçün yox ancaq öz dövrü üçün müasir idi. Yəni aktuallıq yox idi.

Azərbaycan ədəbiyyatı 50-ci illərin sonu 60-cı illərdən başlayaraq yeni keyfiyyət mərhələsinə daxil olması ilə şərtlənən bir dövr yaşamışdır. Belə ki, Stalin rejiminin çöküşündən sonra ədəbiyyatda insan amilinin ön plana keçməsi, milli şüurun formalaşmasında xüsusi rol oynadı. Milli özünüdərək, milli kimliyə artan maraq cəmiyyətin sosial sifarişinə səviyyəsinə qalxdı.

Bədii nəsrə tarixə maraq gücləndi. 60-cı illərdə bədii nəsrə tarixi mövzuya meyil, 70-80-ci illərdə vüsətli bir hal aldı. Tarixi roman bu dövrdə ənənəvi janr qəlibindən çıxdı. Belə ki:

1. Tarixi hadisələri dərin ümumiləşdirmə ilə əks etdirən, onun fəlsəfəsini açan əsərlər.
2. Tarixi hadisələrdən hazır süjet alıb onu “nağıllaşdıran” əsərlər meydana çıxdı.

60-80-ci illərdə ədəbi prosesdə sosrealizmin estetik prinsiplərinə meyil görünürdü. Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq 50-ci illərin sonları 60-cı illərdə ədəbiyyatımızı yeni keyfiyyət mərhələsinin başlanğıcı kimi qiymətləndirmişdir. Belə ki, Stalinin diktatura rejimi öz ömrünü başa vurur və N.S.Xruşşovun hakimiyyətə gəlişi ilə siyasi iqlimin mülayimləşməsi ədəbi-mədəni sferaya da öz təsirini göstərir.

Ümumiyyətlə, dünya ədəbiyyatında realist tarixi romanın yaranması ingilis yazıçısı Volter Skotun adı ilə bağlıdırsa, Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi mövzuya marağın tarixi Volter Skott romanından o qədər də uzaq deyil. Belə ki, M.F.Axundzadənin “Aldanmış kəvakib” əsəri (1857) də öz tarixi mövzusu ilə Volter Skotun tarixə marağın Azərbaycan ədəbiyyatındakı əks-sədası sayıla bilər. Mirzə Fətəli Axundovun bu əsərinin süjetinin əsasını tarixi hadisə təşkil edir. Şah Abbas, Yusif Sərrac da tarixi şəxsiyyətlərdir. Əsər XVI əsr İran tarixinin Səfəvilər sülaləsi dövründən götürülmüşdür. Tarixi mövzuda yazıldığı üçün “Aldanmış kəvakib” tarixi romandır.

Mirzə Fətəli Axundzadəyə görə tarixi və bədii həqiqət problemi ilə bağlı 2 münasibət var:

1. M. F.Axundzadəyə görə, bədii əsər tarix deyil. Ona görə də tarix elmindəki dəqiqliyi orada axtarmaq lüzumsuzdur.
2. Tarixi fakt və mənbə bədii əsərdə bədii həqiqət məzmunu alır və bu yazıçıya tarixi fakt və materialın məzmununu genişləndirməyə imkan verir.

Azərbaycan bədii nəsrində tarixi mövzuya müraciətin ilk inkişaf mərhələləri sovet dövrünə XX əsrin 30-cu illərinə düşür. Bu illərdə Məmməd Səid Ordubadinin “Qılınç və qələm”, Y.V.Çəmənəminlinin “Qızlar bulağı”, “Qan içində” romanları xüsusi qeyd edilməlidir. Azərbaycan tarixi romanının janr poetikasına gətirildiyi novatorluq 60-cı illərdə İ.Şıxlının “Dəli Kür” romanı ilə başlayır, 70-ci illərdə Fərman Kərimzadənin “Qarlı aşırım”, İsa Hüseynovun “Məhşər” romanlarında davam etdirilmişdir.

Sovet rejimində isə ədəbiyyat siyasətində tarixi mövzuya inkarçı meyil var idi. Əyani fakt kimi 30-cu illərdə də bu tendensiya davam edir. Yazıçıları birmənalı şəkildə gündəlik həyatdan mövzu götürməyə çağırılır, müasirliyi müasir həyatdan yazmaq kimi başa düşürdülər. 30-cu illər tənqidinin tarixi mövzuya münasibəti metodoloji xarakter daşıyırdı. Yəni sənətkar istənilən tarixi dövrə müraciət edə bilərdi. Lakin həmin müraciət sovet metodologiyasına xidmət etməli idi. Bu metodologiyayı da Maksim Qorki hazırlamışdı və öz məqalələrində ifadə etmişdi. Tarixi əsərdə keçmiş öz obyektiv mənzərəsi ilə yox, ancaq eybəcər tərəfləri təhlil predmetinə çevrilməli, onun rəzalətləri üzə çıxarılmalı idi. Göründüyü kimi, Maksim Qorkinin konsepsiyasında tarixilik tarixi həqiqətin təhrifinə, müasirlik isə müasirləşdirilməyə tabe tutulurdu. Tarixi mövzuya müraciətin müasirliyi 30-cu illər tənqidi düşüncəsində əsasən bu istiqamətdə idi.

Tarixi mövzunun bədii əksinin əsasında 2 estetik kateqoriya dayanır.

1. Tarixi həqiqət
2. Bədii həqiqət

Tarixi romanlarda kökə qayıtmaq və kökün yenidən tarixi-fəlsəfi yaşanılması ilə qarşıya özünüdərkətmə məqsədi qoyuldu. Hər bir xalq öz keçmişini bilmək və bədii sənəd səviyyəsində əbədiləşdirmək istəyir, özünü dərk etmək üçün dünənə qayıdır. 80-ci illərdən etibarən tarixə münasibətdə milli düşüncə tərzini önə keçmişdir.

Azərbaycan tarixi nəsrində 2 tip tarixi əsər fərqləndirir:

I tip. Sənədlilik prinsipi ilə yazılan romanlar: “İki od arasında”, “Qılınc və qələm”, “Məşhər”, “Xudafərin körpüsü”, “Çaldıran döyüşü”, “Qızılbaşlar” və s. Bu cür tarixi romanların süjeti məlum və məşhur tarixi hadisələr üzərində qurulur. Süjetin mərkəzində isə görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin obrazı dayanır.

II tip. Qeyri-sənədlilik prinsipi əsasında yazılan, yəni tarixi hadisələri “nağıllaşdıran” romanlar: “Qızlar bulağı”, “Dəli Kür”, “Köç” və s. Bu cür tarixi bədii əsərlərin süjeti başdan-başa uydurulur, lakin əsərdə təsvir olunan tarixi hadisə və tarixi konkretlik şübhə doğurmuyur. Tələb olunan isə yenə həmin dövrün ümumi səciyyəsinə düzgün anlamaq və dürüst göstərməkdir. Bu cür romanlarda mövzu və süjet müəllif fantaziyası əsasında yazılır. Bəzi ədəbiyyatşünaslar sənədlərə, real tarixi hadisələrə əsaslanmağı vacib saymırlar. Onlar tarixi faktların dəqiqliyinin gözlənilməsində yox, dövrün ruhunun abu havasının düzgün verilməsində görürlər.

Təyyar Salamoğlu “80-ci illər Azərbaycan romanında janr təkamülü” monoqrafiyasında “tarixi roman” anlayışı ilə bağlı demişdir ki, “sənədlilik” prinsipi ilə yazılan əsərlərdə material tarixdən gəlir, “yazıçı fantaziyası” ilə yazılan romanlarda sənətkarın xəyalındakı, təsəvvüründəki bədii mətn əsas olur. Yəni tarixi həqiqətin bədii həqiqətə çevrilməsi yazıçı fantaziyasının, xəyalının köməyi ilə gerçəkləşdirilir.

1. Sənədlilik prinsipində qorunan tarixilik: tarixi fakt, mənbə və sənədlərin ruhu, tarixi şəxsiyyətlərin xarakteri, bütövlükdə tarixi dövrün ruhu

2. Qeyri-sənədlilik prinsipində yəni yazıçı fantaziyasında qorunan tarixilik: Tarixi dövrün ruhunun düzgün əksi, tarixi qanunauyğunluqların qorunması məntiqinin saxlanılması

Təyyar Salamoğlu rus alimi İ.P.Varfolomeyevin tədqiqatına əsaslanaraq sənədlilik əsasında yaranan romanları tarixi-realist roman tipinə, qeyri-sənədlilik əsasında yaranan romanları yəni yazıçı fantaziyası əsasında yaranan romanları isə tarixi-romantik roman tipinə aid edir.

Müasir mövzulu əsərlərdə həyat həqiqəti, tarixi mövzulu əsərlərdə tarixi həqiqətin inikası öndədir. Lakin istər müasir, istərsə də tarixi mövzuya münasibətdə sənətkarları həqiqətin mahiyyətinə dərinədən nüfuz edə birləşdirir. Sənətkar tarixi mövzuda əsər yazması üçün I əsas şərt həmin tarixi materialını dərinədən və hərtərəfli öyrənməlidir. Yazıçı tarixçinin zəhmətini yerə vurmamalıdır. O ən etibarlı mənbələri oxumalı, təsvir etdiyi tarixi dövrü və şəraiti gözləri qarşısında doğru-dürüst canlandırmalıdır. Tarixi həqiqətin bədii həqiqətə çevrilməsində sənətkarlıq əsas şərtədir.

Vilayət Quliyev yazır: “Müəllif tarixi faktlara münasibətdə sərbəstdir və heç kim bu sərbəstliyi onun əlindən almaq fikrində deyildir. Lakin bir şərtlə-tarixi hadisələrin mahiyyətinə, ruhuna sədaqət şərti ilə. Tarixi həqiqət düzgün əks etdirilməyəndə əsər müasirlik gücünü itirir. Çünki tarixilik kimi müasirliyin əsasında həqiqət dayanır”.

Mehdi Hüseyn yazır: “Tarixçi psixoloq deyildir. Lakin sənətkar psixoloq olmalıdır. Bunsuz tarix elmi yaransa da, tarixi bədii əsər yarana bilməz”.

Sənətkarlığı şərtləndirən amillər sırasında bədii dil öndə dayanır. Bədii dil bədii təfəkkür hesabına yaranır. Əsərlə oxucu arasında ilk səmimi körpünü əsərin dili yaradır. Dövrün, zamanın tarixi koloriti, ilk növbədə bu dil vasitəsilə əldə olunur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Xəlid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlil, Pənah Xəlilov, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

INTERMEDIALITY IN FICTION: SPEAKING VOICES
BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA İNTERMEDİALLIQ: DANIŞAN SƏSLƏR

ABDULLAYEVA YEGANƏ ATAMOĞLAN QIZI

Azərbaycan Dillər Universiteti, Xarici Ölkələr Ədəbiyyatı Kafedrasının Dosenti,

Filologiya Elmləri Doktoru

ORCID 0009-0000-1370-3547

Özet. İntermedial münasibətlər sistemində bir qayda olaraq bir bədii kodun digərinə keçidi icra olunur, sonra isə məna səviyyəsində qarşılıqlı əlaqə baş verir. Hər hansı bir incəsənət növünün elementlərini onların xüsusiyyətlərinə uyğun olmayan başqa incəsənət növünə daxil edilməsi qarşılıqlı əlaqə prinsipini dəyişdirir. Əslində, qarşılıqlı əlaqə incəsənətin dili ilə deyil, bu səsələrin mənası ilə baş verir. Burada görmə assosiasiyası azalaraq öz yerini mənaya verir. Buna görə də intermediallıq “iqtibaslarla” deyil, mətnin təshihisi ilə bağlıdır. Bir sözlə, intermediallıq bədii əsərdə digər incəsənət növlərinin informasiyanı özündə birləşdirən obrazlı strukturun mövcudluğudur. İntermediallıq bədii əsərdə müxtəlif incəsənət növlərinin bədii kodlarına əsaslanan qarşılıqlı məntədaxili əlaqə, mədəni dialoqun xüsusi forması, üslubi tərzidir.

Musiqi və bədii əsərin vəhdəti klassik rus ədəbiyyatı nümayəndələri L.N.Tolstoy və İ.S.Turgenev yaradıcılığı ilə əlamətdardır. L.N.Tolstoyun “Hərb və Sülh”, “Anna Karenina” romanları, “Baldan sonra” hekayəsi musiqi leytmotivləri üzərində qurulub. Xüsusilə, “Baldan sonra”nın kompozisiyası, süjet xətti və ideya-məzmunu musiqi komponentlərindən ibarətdir. Hekayənin iki epizodu – bal və cəza səhnəsi iki musiqi obrazı vasitəsilə canlandırılır. Musiqi əsərin digər obrazlarının təsvirində də vacib element kimi çıxış edir. “Balda” və “Baldan sonra” hissələri musiqi epizodları və musiqi pasajlarından ibarətdir. Qəhrəmanın qızla görüşü və bu qıza qarşı incə hissələri məhz kadril, vals, mazurka kimi musiqi variasiyaları ilə bağlıdır. Qəhrəmanın daxili monoloqu baldan sonrakı baraban və şeypurun səsləri ilə tündləşir. Balın ab-havasını şeypurun gurultusu əvəz edir. Cəza səhnəsindəki musiqi sədaları qəhrəmanın ani xoşbəxtliyini yox edir. Yüksək, ali hissələr baldan sonra “ürək bulanmasına”, ardınca isə iztiraba çevrilir. Belə yanaşma yazıçıya musiqi vasitəsilə qəhrəmanının daxili dünyasını təsvir etməyə imkan verir.

İ.S.Turgenev nəsrinin ana xəttini də musiqi təşkil edir. O, çox vaxt süjet qurmada musiqidən istifadə edir, musiqi vasitəsilə obrazların inkişaf dinamikasını göstərə bilir. “Zadəgan yuvası” romanında Motsart, Betxoven və Veberin əsərləri süjetin aparıcı xəttini təşkil edir. “Atalar və oğullar” romanı musiqi əsərləri ilə polemikada, “Rudin” romanı isə Şubertin “Meşə çarı” balladası və Betxovenin simfoniyası ilə paralellərdə izlənilir. Yazıçının “Xanəndələr” əsəri xalq musiqisi ilə vəhdətdədir. Əsər xalq musiqisinə olan dərin sevgidən, xalq sənətinin mahir ifaçılarına olan dəyərdən xəbər verir. Yazıçıya görə xalq ifaçılıq sənəti təbiiliyi, dürüslüyü, içdən gələn sadəliyi ilə seçilir. İ.S.Turgenev əsərdə xanəndələrin ifasına və xalq sənətinə verdiyi şərhəri təsvir edərkən musiqinin özündə gizlənən ilahi sənəti açmağa çalışır, musiqi ilə bədii ədəbiyyatı bir müstəvidə təqdim edir.

Beləliklə, hər iki yazıçının yaradıcılığında bir incəsənət növünün digərinə keçidini, musiqi və ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqəsini görmək olur.

Anahtar kelimeler: L.N.Tolstoy, İ.S.Turgenev, intermediallıq, bədii ədəbiyyat, musiqi

Abstract. In the system of intermedial relations, as a rule, the transfer of one artistic code to another is carried out, and then interaction takes place at the level of meaning. Incorporating elements of any type of art into another type of art that does not correspond to their characteristics changes the principle of interaction between the arts. In fact, the interaction happens not through the language of art, but through the meaning of these sounds. Here the visual association is reduced and gives way to meaning. Therefore, intermediality is not related to “citations”, but to the recognition of the text. In a word, intermediality is the presence of an image structure in a work of art that incorporates information from other types of art. Intermediality is a special form of cultural dialogue, a stylistic style of intertextual communication based on the artistic codes of different types of art in an artistic work.

The unity of music and literary work is marked by the creativity of classical Russian literature representatives L.N. Tolstoy and I.S. Turgenev. L. N. Tolstoy’s novels “War and Peace”, “Anna Karenina” and the story “After the Ball” are based on musical leitmotifs. In particular, the composition, plot line and idea-content of “After the Ball” consist of musical components. Two episodes of the story - the ball and the punishment scene - are brought to life through two musical images. Music also acts as an important element in the description of other images of the work. “At the Ball” and “After the Ball” sections consist of musical episodes and musical passages. His hero’s meeting with a girl and his tender feelings towards this girl are related to musical variations such as quadrille, waltz, and mazurka. The inner monologue of the hero is darkened by the sounds of drums and trumpets after the ball. The atmosphere of the ball is replaced by the roar of the trumpet. The music in the punishment scene destroys the instant happiness of the hero. High, high feelings turn into “nausea” after the ball, and then into agony. Such an approach enables the writer to describe the inner world of his hero through music.

The main line of I.S. Turgenev’s prose is also music. He often uses music in plotting, and can show the dynamics of character development through music. The works of Mozart, Beethoven and Weber form the leading line of the plot in the novel “The Noble Nest”. The novel “Fathers and Sons” is in polemic with musical works, the novel “Rudin” is followed in parallels with Schubert’s “The Forest King” ballad and Beethoven’s symphony. The writer’s work “The Singers” is united with folk music. The work shows the deep love for folk music and the value of skilled performers of folk art. According to the writer, the art of folk performance is distinguished by its naturalness, honesty, and inner simplicity. In the work, I.S. Turgenev tries to reveal the divine art hidden in music while describing the interpretations given by the singers to the performance and folk art, and presents music and fiction on the same level.

Thus, in the works of both writers, one can see the transition of one art form to another, the interaction of music and literature.

Keywords: L.N. Tolstoy, I.S. Turgenev, intermediality, fiction, music

MODERN YOUTH AND MORAL VALUES IN JOHN GREEN'S NOVEL "THE
FAULT IN OUR STARS"
CON QRİNİN "EYİNİ ULDUZUN ALTINDA" ROMANINDA MÜASİR GƏNCLİK VƏ
MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR

ABDULLAYEVA FİDAN MALİK QIZI

Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, doktorant, müəllim

ORCID 0009-0001-4742-7058

Müasir ingilis yazıçısı Con Qrinin "Eyni ulduzun altında" romanı sevgi, dostluq və xəyanət mövzularını bir araya gətirən, eyni zamanda da ölümə məhkum gənclərdən bəhs edir. Romanın baş qəhrəmanları on yeddi yaşlı Hayzel Qreys və Avqustos Voters xərçəng xəstələridir. Hələ kifayət qədər yaşamamış, lakin artıq ölməkdə olan gənc özünü necə hiss edir? Con Qrinin romanı varoluş və insanın yaşamaq uğrunda mübarizəsindən bəhs edir. Hayzel oksigen balonu ilə nəfəs alır, amma nikbin əhval-ruhiyyə onu tərk etmir. O, xərçəng xəstələrinə dəstək qrupunda iştirak edir və bu görüşlərin birində on yeddi yaşlı Avqustosla tanış olur. Avqustos remissiyadadır və protez ayaqla gəzir. Gənclər bir-birinə aşıq olur, bəs onların xoşbəxtliyi nə qədər davam edə bilər? Con Qrin gerçək və saf sevgi haqqında yazır, beləcə, insanın mənəvi-ruhani dünyasından söz açır. Eyni zamanda da gənclərə sahib olduqlarına dəyər verməyi, insanın mənəvi dəyərlərlə yaşamasını tövsiyə edir. Yazıçı həyat məhdudiyyətlərinə baxmayaraq var gücü ilə yaşamaq istəyən və bir an belə nikbinliyi əldən verməyən gənclərdən bəhs edir. Başqa sözlə, iki gəncin simasında sevginin sonsuza qədər yaşadığını, sevdiyin insanla keçirdiyin zamanın ən dəyərli an olduğunu təqdim edir. Con Qrin həyatın çox qısa, mənəvi-ruhani dəyərlərin isə sonsuz olduğuna inandırır.

Bu xəstəlik nə varlıya, nə kasıba aman vermir. Con Qrin xərçəng xəstəliyinin niyə bu qədər geniş yayıldığını anlatmağa çalışmır, bu diaqnozla yaşayan insanın həyatı necə davam edəcəyi düşüncələrini irəli sürür. Gənclərin xəstəliyi yaşanan illəri düşünməyə, təhlil etməyə imkan vermir. Lakin ölüm qorxusu sağ ikən onları düşündürür, ölümə məhkumluq gerçək dəyərləri önə çəkir. Con Qrin qarşıdan gələn ölümün yalnız mənfi tərəfini deyil, digər tərəfini də göstərir, onu görmək bacarığı həyatın sonlarını mümkün qədər xoşbəxt edə bilər mesajını irəli sürür. Nə Hayzel, nə də Avqustos uşaqlıq arzularını həyata keçirə bilməyəcək, uğurlu karyera və ailə həyatı qurmayacaqlar. Eyni zamanda, onlar valideynlərinin ölümünü də görməyəcək, qocalıq və tənhalıqla üzləşməyəcəklər. Con Qrin hər iki gəncin həyata baxışlarında oxucuya qaçılmaz ölüm hissi ilə yanaşı, hər anın, ağrısız keçən hər dəqiqənin qadrini bilməyi öyrədir.

Beləliklə, Con Qrinin "Eyni ulduzun altında" romanı ağır və ölümcül xəstəliyə baxmayaraq yaşamağa davam edən, biri-birləri sayəsində birlikdə olmaq üçün onlara ayrılan zamanı sevərək yaşayan güclü insanlardan bəhs edir.

Anahtar kelimələr: Con Qrin, "Eyni ulduzun altında", müasir gənclik, mənəvi dəyərlər

Modern English writer John Green's novel "The Fault in Our Stars" brings together the themes of love, friendship and betrayal and at the same time tells about young people doomed to death. The main characters of the novel are seventeen-year-old Hazel Grace and Augustus Waters, cancer patients. How does a young man who has not yet lived enough, but is already dying, feel? John Green's novel is about existence and man's struggle for survival.

Hazel breathes with an oxygen cylinder, but the optimistic mood does not leave her. She attends a cancer support group and meets seventeen-year-old Augustus at one of these meetings. Augustus is in remission and walking with a prosthetic leg. Young people fall in love, but how long can their happiness last? John Green writes about true and pure love, thus speaking about the spiritual world of man. At the same time, he advises young people to value what they have, to live with moral values. The writer describes young people who want to live with all their might despite the limitations of life and who do not lose their optimism even for a moment. In other words, it shows that love lives forever in the faces of two young people, and that the time you spend with the person you love is the most valuable moment. John Green believes that life is very short, and spiritual values are infinite.

This disease spares neither the rich nor the poor. John Green does not try to explain why cancer is so widespread, but rather suggests how people living with this diagnosis can continue their lives. The illness of young people does not allow to think and analyze the years lived. However, the fear of death makes them think while they are alive, and the death sentence highlights real values. John Green shows not only the negative side of impending death, but also the other side, suggesting that the ability to see it can make life's endings as happy as possible. Neither Hazel nor Augustus will be able to fulfill their childhood dreams, build a successful career and family life. At the same time, they will not see the death of their parents; they will not face old age and loneliness. In the views of life of both young men, John Green teaches the reader to appreciate every moment, every minute that passes without pain, along with the feeling of inevitable death.

Thus, Jean Greene's novel "The Fault in Our Stars" is about strong people who continue to live despite a serious and terminal illness, loving the time they have to be together thanks to each other.

Key words: John Green, "The Fault in Our Stars", modern youth, moral values

**ABOUT THE CHARACTERISTICS OF WORDS OF THE OGUZ GROUP IN
TURKISH LANGUAGES**

AYNUR MURAD GİZİ NAMAZOVA

Phd student of ASPU, of the Department of Modern Azerbaijani Language, Azerbaijan

<https://orcid.org/0009-0001-2498-8880>

Abstract:

When we look at the place of prepositions in classifications of word types, while some researchers rank prepositions, interjections and conjunctions under separate headings - resulting in an eight-member classification - some researchers place these three types under the main heading of prepositions because they have no intrinsic meaning, as prepositions, and do not have a specific dictionary meaning. It was found that they were assessed. The Oghuz dialects showed many similarities in word types, and the main reason for the differences determined by word types was the way the writers approached the topic.

The concept of a noun, which differs from other types of words by the presence of a plural, possessive and case suffixes, is lexicographically defined as the name of everything that exists in the world; It is also a linguistic category when it is defined as the general name of a noun, pronoun, adjective and adverb.

Plurality in Oghuz dialects is an indefinite plurality. The definite plural is not found in the Turkish accent, but in all written languages the plural is formed with the suffix. Possessive suffixes are the same in all written languages, except for minor sound differences (2nd person in TMT - ñ). Simple names demonstrate common features of Oghuz dialects. Root words considered to be simple words are named without any reason, and it is not known when these names were made. When nouns are considered according to their structure, the first problem that arises with regard to derived nouns is: Derivation is one of the main methods of word formation in all four dialects we have considered. Conclusion; Sometimes nouns are formed with the suffixes “noun from a noun”, “verb from a noun”, “noun from a verb”, “verb from a verb”, which are added to the roots and stems of the verb. This method of formation is characteristic of Turkish dialects. However, one component of derivative usages throughout history may lose its function and become a derived word, but it may be a root or affixes that lose their function over time. These types of nouns are called base words in our study. It can be seen that in the scanned sources, stem names are mentioned infrequently. Nouns that are responsible for expressing a single whole, combining within the framework of various grammatical rules, leaving their own meanings of two or more root or derivative words, are defined by their structure as complex nouns. In our study, the biggest difference between nouns based on their structure relates to compounds.

Key words: Oghuz language, Turkic languages, Kipchak language, word creation

REFERENCES

1. Dogan Aksan (2000), Yesterday, today and tomorrow of the Turkish people, Bilgi Yayınevi, Ankara, p. 29.
2. Dogan Aksan (2004), Linguistics, Linguistics and Turkish Scripts, Multilingual Publications, Istanbul, p. 203.
3. Dogan Aksan (2014), In the footsteps of the ancient Turkic language, facts illuminated by lexicological, semantic and morphological studies of Orkhon and Yenisei inscriptions, Bilgi Yayınevi, Ankara, p. 17
- 4.A. Bican Ercilasun "The Turkish Language from History to the Future," Journal of Turkish Language, Language and Literature, May 1999, No. 569, p. 355-362"
5. Osman Nedim Tuna (1997), Historical Interest of Sumerian and Turkish Languages and the Age Question of the Turkish Language, TDK Publications: 561, Ankara, p. 48. 7 Ahmet Buran, Ercan Alkaya (2004), Modern Turkish Dialects, Akçağ Publications, Ankara, p. 48. 13
6. Ahmet Caferoglu (1984), History of the Turkish Language I-II, Enderun Kitabevi, Istanbul, p. 51-52.
7. Muharrem Ergin (1995), Turkish for Universities, Bayrak Yay. Istanbul, p. 7.
8. Walter Porzig (translation by Prof. Dr. Vural Ulku) (1995), The Miracle Called Language, TDK Publications, Ankara, p. 113.
9. Tuncer Gülensoy (2000), Turkish Directory, Akçağ Publications, Ankara, p. 308.
10. Muzaffer Tansu (1963), General Phonology of Durgun and Turkish, TDK Publications, Ankara, p. 11.

**HÜSEYN CAVID VƏ ABDÜLHAK HAMİT TARHANIN TARİXİ DRAMLARINDA
OXŞAR MOTİVLƏR**

**HÜSEYN CAVID VE ABDÜLHAQ HAMİT TARHAN'IN TARİHİ DRAMLARINDA
BENZER MOTİFLER**

ÜLVİYYƏ EMİNOVA

Amea, Z.M.Bünyadov Adına Şərqsünaslıq İnstitutu Baş Redaktor

Orcid 0009-0003-0591-7061

Hüseyn Cavid və Əbdülhaq Hamit Tarhanın tarixi dramlarında, həm forma, həm də məzmun baxımından fərqli və oxşar motivlər və üslubi xüsusiyyətlər göstərir. Hər iki yazıçı, tarixi hadisə və şəxsiyyətləri ədəbiyyata gətirərkən, onların insan təbiəti, mənəviyyat və cəmiyyətin problemləri ilə olan əlaqələrini vurğulamışdır. Bu motivlər əsərlərin həm bəşəri dəyərlərə toxunmasını, həm də dövrün sosial və siyasi vəziyyətini əks etdirməsini təmin edir.

1. Azadlıq və Ədalət Axtarışı

Hər iki yazıçının tarixi dramlarında azadlıq, ədalət və haqsızlıqla mübarizə əsas motivlərdən biridir. Bu motiv, yazıçıların hər ikisinin cəmiyyətin sosial-siyasi problemlərinə həssas yanaşdığını və insan iradəsinin gücünə inandıqlarını göstərir.

Hüseyn Cavidin "Şeyx Sənan" əsərində azadlıq və mənəvi axtarış, əsərin əsas süjet xəttini təşkil edir. Bu əsərdəki qəhrəman, öz daxili mənəviyyatı və inancı uğrunda hər cür çətinliklərə sinə gərir. Bu, Cavidin azadlıq mövzusunda necə dərin bir fəlsəfi prizmadan yanaşdığını göstərir.

Əbdülhaq Hamit Tarhan da "Tarık yahut Endülüs Fethi" əsərində Tarık ibn Ziyadın İspaniyanın fəthi zamanı azadlıq və ədalət prinsipləri uğrunda mübarizəsini təsvir edir. Tarhanın bu motivi işləyərkən romantik üslubdan istifadə etməsi, azadlıq ideyasını qəhrəmanlıq və cəsarət ilə vəhdətdə göstərir.

2. Tarixi Şəxsiyyətlərin İnsanlığı və Onların Faciəsi

Hər iki yazıçı, tarixi şəxsiyyətlərin böyüklüyü ilə yanaşı, onların insan olaraq keçirdikləri daxili təlatümləri və faciəvi təcrübələrini də təsvir edir. Bu motiv əsərlərdə tarixi qəhrəmanların həm bəşəri zəifliklərini, həm də güclərini nümayiş etdirir.

"Topal Teymur" əsərində Teymurun güc və hakimiyyət arzusu ilə yanaşı, onun daxili təlatümləri və öz varlığını dərk etmək cəhdləri də təsvir edilir. Cavid burada tarixi şəxsiyyətin təkcə böyük bir hökmdar olmadığını, eyni zamanda bəşəri zəifliklərə və iç mübarizələrə malik olduğunu vurğulayır.

"Finten" əsərindəki qəhrəmanlar tarixi şəxsiyyətlərdir, lakin Tarhan onları daha çox insan olaraq, həyatın faciəvi və dramatik tərəfləri ilə birlikdə təqdim edir. Bu, Tarhanın tarixi şəxsiyyətləri təhtəşüür, hiss və emosiyaların mərkəzində yerləşdirməsi ilə Cavidin yanaşmasına oxşardır.

3. İnsanın Daxili Azadlığı və Mənəvi Mübarizə

Hər iki yazıçının əsərlərində insanın daxili dünyası, mənəvi azadlığı və həyatdakı axtarışları əks olunur.

Bu, onların əsərlərinə bəşəri dəyər qatır və tarixə daha geniş və dərin bir perspektivdən yanaşmalarına imkan verir.

Açar sözlər: dram, tarixi şəxsiyyət, mənəvi azadlıq

Hüseyn Cavid və Abdulhaq Hamit Tarhan'ın tarixi dramaları hem biçim hem de içerik açısından fərqli və benzer motiflər və üslup özellikləri göstərməkdədir. Her iki yazar da tarixi olay və kişilikləri edebiyata taşırken bunların insan doğası, maneviyat ve toplumun sorunlarıyla olan ilişkisini kaleme almış.

1. Özgürlük ve Adalet Arayışı

Özgürlükle, adaletle ve adaletsizlikle mücadele, her iki yazarın da tarixi dramalarının ana motiflerinden biridir. Bu motif, her iki yazarın da toplumun sosyo-politik sorunlarına duyarlı olduğunu ve insan iradesinin gücüne inandığını göstermektedir.

Hüseyn Cavid'in "Şeyh Sanan" adlı eserinde özgürlük ve manevi arayış eserin ana olay örgüsünü oluşturur. Bu eserin kahramanı, kendi maneviyatı ve imanını uğruna her türlü zorluğa göğüs germektedir.

Abdülhak Hamit Tarhan da "Tarık Yahut Andalus Fethi" adlı eserinde Tarık ibn Ziyad'ın İspanya'nın fethi sırasında özgürlük ve adalet ilkeleri uğruna verdiği mücadeleyi anlatır. 2. Tarihsel Şahsiyetlerin İnsanlığı ve Trajedileri

Her iki yazar da tarixi şahsiyetlerin büyüklüğünü, insan olarak iç çalkantılarını ve trajik deneyimlerini anlatıyor. Bu motif eserlerde hem insanın zaafalarını hem de tarixi kahramanların güçlü yönlerini göstermektedir.

"Topal Teymur", Teymur'un güç ve otorite arzusunun yanı sıra iç çalkantılarını ve kendi varlığını anlama çabalarını da anlatıyor. Cavid burada tarixi figürün sadece büyük bir hükümdar olmadığını, aynı zamanda insani zaafaları ve iç mücadeleleri de olduğunu vurguluyor.

"Finten"deki kahramanlar tarixi figürler ama Tarhan onları daha çok trajik ve dramatik yönleri olan insanlar olarak sunuyor. Bu, Tarhan'ın tarixi şahsiyetleri bilincin, hislerin ve hislerin merkezine yerleştirmesi bakımından Javid'in yaklaşımına benzemektedir.

3. İnsanın İç Özgürlüğü ve Manevi Mücadelesi

Her iki yazarın eserleri de insanın iç dünyasını, manevi özgürlüğünü ve yaşam arayışını yansıtmaktadır.

Bu onların eserlerine insani değer katıyor ve tarihe daha geniş ve derin bir perspektiften yaklaşmalarını sağlıyor.

Anahtar kelimeler: drama, tarixi kişilik, ahlaki özgürlük

THE ROLE OF THE MEETINGS HELD BETWEEN THE TURKISH STATES IN
THE INTEGRATION OF THE TURKISH WORLD

TÜRK DÖVLƏTLƏRİ ARASINDA KEÇİRİLƏN GÖRÜŞLƏRİN TÜRK
DÜNYASININ İNTEQRASIYASINDA ROLU

HÜSEYNLİ DİLBƏR FƏSİ QIZI

AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutu, Mərkəzi Asiya ölkələri
şöbəsinin elmi işçisi, dissertant, Azərbaycan Respublikası Bakı şəhəri
<https://orcid.org/0000-0002-9020-2700>

Dövlətlər arasında münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün dövlət başçılarının qarşılıqlı rəsmi və qeyri - rəsmi səfərləri, keçirilən görüşlər, baş tutan toplantılar yüksək önəm daşıyır. Bu baxımdan Qazaxıstan Respublikasının prezidenti Kasım-Jomart Tokayevin və Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin ilboyu qarşılıqlı səfərləri ölkələrimiz arasındakı münasibətlərin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu il iyulun 6-da Şuşada Türk Dövlətləri Təşkilatının Dövlət başçılarının qeyri-rəsmi Zirvə görüşü keçirildi. Tədbirdə türk dövlətlərinin başçıları, digər rəəmilər iştirak etdilər. Prezident İlham Əliyev söz alaraq qeyd etmişdir ki, Türk ölkələri ilə əlaqələrin genişləndirilməsi, Türk dünyasının və Türk Dövlətləri Təşkilatının gücləndirilməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətidir. Azərbaycan həmişə Türk dünyasının sıx birləşməsi, onun siyasi, iqtisadi və hərbi qüdrətinin artması, qlobal arenada güc mərkəzinə çevrilməsi naminə səylər göstərmişdir. Qazaxıstan Prezidenti Kasım-Jomart Tokayev türk dünyası ilə əməkdaşlığı gücləndirməyə hazır olduqlarını, COP29-da fəal iştirak edəcəklərini diqqətə çatdırdı. Prezident Azərbaycan ilə Ermənistan arasında sülhün bərqərar olması istiqamətində atılan addımları xüsusi vurğulayaraq bildirdirdi ki, biz barışığa yönəlmiş addımları alqışlamalıyıq. Daha sonra Türk Dövlətləri Təşkilatının qeyri-rəsmi Zirvə görüşünün Qarabağ Bəyannaməsinin imzalanması mərasimi oldu. Bununla da Türk dünyasının birliyi bir daha təsdiqləndi. Birgə həyata keçirilən layihələrin icrasına yeni təkan verildi. Noyabrda Bakıda keçiriləcək COP29 ilə əlaqədar iqlim dəyişikliyinə mənfi fəsadları ilə mübarizədə birgə fəaliyyət göstərməyin vacibliyi vurğulandı. Tarixən dünya sivilizasiyasına böyük töhfələr vermiş türk sivilizasiyasının tədqiq və təşviq edilməsi, Türk Dövlətləri Təşkilatının digər beynəlxalq təsisatlarla əlaqələrinin genişləndirilməsinin əhəmiyyəti bir daha vurğulandı. Beləliklə, türk dövlətləri arasında əməkdaşlıqla bağlı daha bir addım atılmış oldu.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qazaxıstan, türk dünyası, rəsmi görüşlər.

For the development of relations between the states, mutual official and unofficial visits of the heads of state, held meetings, gatherings are of great importance. In this regard, the annual mutual visits of the President of the Republic of Kazakhstan Kasim-Jomart Tokayev and the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev are of great importance in the development of relations between our countries. On July 6 of this year, an informal summit meeting of the heads of state of the Organization of Turkic States was held in Shusha. The event was attended by heads of Turkish states and other dignitaries.

Taking the floor, President Ilham Aliyev noted that expansion of relations with Turkic countries, strengthening of the Turkic world and the Organization of Turkic States is the priority direction of Azerbaijan's foreign policy. Azerbaijan has always made efforts to unite the Turkic world, increase its political, economic and military power, and become a power center in the global arena. President of Kazakhstan Kasim-Jomart Tokayev pointed out that they are ready to strengthen cooperation with the Turkic world and will actively participate in COP29. The importance of researching and promoting Turkish civilization, which has historically made great contributions to world civilization, and expanding the relations of the Organization of Turkic States with other international institutions was emphasized once again. Thus, another step was taken regarding the cooperation between the Turkish states.

Keywords: Azerbaijan, Kazakhstan, Turkic world, official meetings.

ADVERBS AS THE MAIN PART OF SPEECH IN MIRZA KAZIMBE'S "GENERAL
GRAMMAR OF THE TURKISH-TARTAR LANGUAGE"

MİRZƏ KAZIMBƏYİN "TÜRK-TATAR DİLİNİN ÜMUMİ QRAMMATİKASI"
ƏSƏRİNDƏ ZƏRFLƏR ƏSAS NİTQ HİSSƏSİ KİMİ

XATİRƏ KƏRİMOVA

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, elmi işçi

<https://orcid.org/0000-0001-9854-7140>

XÜLASƏ

Məqalədə XIX əsrdə Rusiyada yaşayıb yaratmış, Azərbaycan əsilli görkəmli alim, rus şərqşünaslığının banisi Mirzə Kazimbəyin "Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası" əsərində zərflər və onların mənaca növləri araşdırılır. Dilçi-alimin zərflər üzərində işləkən Azərbaycan dilçiliyinə məlum olmayan terminlər işlətmişdir. Zərflərin çoxşaxəliliyi dilçi tərəfindən bir qədər sadələşdirilmiş, ayrı-ayrılıqda sistemləşdirilmişdir. Kazimbəyin araşdırmaları müasir dilçilikdə də öz aktuallığını itirməmişdir.

Mirzə Kazimbəy türk dilləri qrupunu tədqiq edərkən nitq hissələrinə ənənəyə əsaslanaraq hər birinə ayrıca şəkildə fəsil həsr etmişdir. Əsərdə zərflər II hissənin IX fəslində yer alaraq, yeddi bənddə tədqiq edilmişdir.

Dilçi-alim zərflərin a) sifətlərdən b) müxtəlif qoşmalar vasitəsi ilə ərəb və türk dilindəki isimlərdən c) hallanmayan zərflər kimi qəbul edilən ərəb və fars mənşəli isimlərdən və d) ince və yaxud önce kimi tələffüz edilən nece, çe, ce ədatlarının əlavə olunması ilə məlum isimlərdən düzəldiklərini vurğulamışdır.

Mirzə Kazimbəyin öz əsərində işlətdiyi bəzi qrammatik terminlər müasir dilçilikdə demək olar ki yoxdur və yaxud da çox az işlədilir. Zərf bölməsində dilçi-alim прилагательные наречия (prilaqatelnıya nareçiya) adlı termin işlətmişdir. Kazimbəy qrammatikanı yazanda fransız şərqşünası, tərcüməçisi, səyyahı A. Joberin "Türk dili qrammatikasının əsasları" kitabını mötəbər mənbə hesab edərək ona istinad etmişdir. Həmin bu əsərdə Kazimbəyin işlətdiyi прилагательные наречия terminini A. Jober Adjectifs adverbiaux adlandırmışdır. Professor İ. Abbasov bunu Azərbaycan dilinə zərflər (adyektiv zərflər, yaxud adverbial sifətlər) kimi tərcümə etmişdir.

Açar sözlər: Mirzə Kazimbəy, zərf, qrammatika, dilçilik, türkologiya, şərqşünas

ABSTRACT

The article examines the adverbs and their meaning types in the work "General grammar of the Turko-Tatar language" by Mirza Kazymbey, an outstanding scholar of Azerbaijani origin who lived and created in Russia in the 19th century, the founder of Russian oriental studies. While working on adverbs, the linguist used terms which were unknown in Azerbaijani linguistics. The variety of adverbs has been slightly simplified by the linguist and systematized separately. Kazembek's research on adverbs has not lost its relevance in modern linguistics. Some grammatical terms used by Mirza Kazymbek in his work are almost non-existent or rarely used in modern linguistics.

In the adverb section, the linguist-scientist used the term прилагательныя наречія (prilaqatelnıya nareçiya). When Mirza Kazymbek wrote the grammar, he considered the book of the French orientalist, translator, and traveler A. Jober "Basics of Turkish Language Grammar" as a reliable source and referred to it. A. Jober called the term adverbial adjectives used by Mirza Kazymbek in this work Adjectives adverbiaux. Professor I. Abbasov translated it into Azerbaijani language as adverbs (adjective adverbs or adverbial adjectives).

Key words: Mirza Kazymbek, dialect, grammar, linguistics, Turkology, orientalist.

I.Y. KRACKOWSKI'S AUTOBIOGRAPHICAL WORK "ON ARABIC
MANUSCRIPTS"

İ.Y. KRAÇKOVSKİNİN “ƏRƏB ƏLYAZMALARI HAQQINDA” AVTOBİOQRAFİK
ƏSƏRİ

AFAQ NƏRİMANOVA

AMEA ak. Z. M. Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu, kiçik elmi işçi

DOI: <https://orcid.org/0009-0006-6631-9817>

XÜLASƏ

Özündən sonra zəngin yaradıcılıq irsi qoymuş görkəmli şərqsünas, ərəbşünas, islamşünas alim İ.Y. Kraçkovski rus ərəbşünaslığı elmi məktəbinin banilərindən biridir. Onun ayrı-ayrı dövrlərdə filologiya, tarix sahəsində yazdığı əsərləri İ.Y. Kraçkovskinin elmi erudisiyasından, çoxşaxəli istedadından xəbər verir. Cahiliyyə dövrü ərəb poeziyası, orta əsrlər və müasir ərəb ədəbiyyatı, ərəb ədəbi dili və onun dialektləri, ərəb mədəniyyəti tarixi, beş yüzdən çox çap əsərinin, onlarla çap olunmamış əlyazmaların, elmi məruzələrin müəllifidir.

İ.Y. Kraçkovskinin “Ərəb əlyazmaları haqqında” əsəri rus şərqsünaslığı tarixində qiymətli əsərlərdən hesab olunur. O, ərəb xalqlarının həyatını, məişət tərzini, mədəniyyətini və yazısını öyrənmək üçün nadir, yerli və xarici mənbələrə müraciət etmiş, ərəb əlyazmaları üzərində işləməyə çox vaxt və əmək sərf etmişdir. İ.Y. Kraçkovski Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) şəhərində saxlanılan qiymətli ərəb əlyazmalarının biblioqrafiyasını tərtib etmiş, ərəb şairləri Dəməşqli Əbu-l-Fərəc əl-Vəva, Abdullah ibn əl-Mütəzz və Əbu-l-Əla əl-Məari haqqında nadir ərəb əlyazmalarını hərtərəfli araşdırmış, Tacikistandakı Muğ dağında tapılmış dəri kitabələri, Cənubi Ərəbistandakı Səba krallığı dövrünə aid tunc lövhələri tədqiq etmişdir. Görkəmli alimin tədqiqat fəaliyyətinin əsas sahələrini əhatə edən “Ərəb əlyazmaları haqqında: insanlar və kitablar haqqında xatirə vərəqləri” avtobioqrafik kitabı bir sıra xarici dillərə, o cümlədən ərəb dilinə tərcümə edilmiş və 1951-ci ildə Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

Yaponşünas alim akademik Nikolay İosifoviç Konrad İ.Y. “Ərəb əlyazmaları haqqında” kitabının dördüncü nəşrinə yazdığı ön sözdə İ.Y. Kraçkovskini bir ərəbşünas, filoloq olaraq belə xarakterizə edir: “Y. Kraçkovski üçün ərəb filoloqu olmaq istənilən dövrün əl yazısını, ərəbcə yazılmış bir sənədi kufi, məğrib və digər başqa bir xətt növündə tam sərbəstliklə oxumaq demək idi. Tədqiqatçı onu maraqlandıran mövzu ilə bağlı hər hansı bir elmi əsəri yazıldığı dildə oxumağı bacarmalı idi.”

Açar sözlər: İ.Y. Kraçkovski, filoloq, əlyazma, ərəbşünaslıq, mənbə

ABSTRACT

An outstanding orientalist, arabist, and Islamic scholar who left behind a rich creative legacy. I.Y. Krachkovsky is one of the founders of the scientific school of Russian Arabic studies. His works written in the fields of philology and history in different periods were published. It indicates I.Y. Krachkovsky's scientific erudition and versatile talent. He is the author of more than five hundred printed works, dozens of unpublished manuscripts, scientific reports on Arabic poetry of Jahiliyya period, medieval and modern Arabic literature, Arabic literary language and its dialects, history of Arab culture.

I.Y. Krachkovsky's work "On Arabic manuscripts" is considered one of the valuable works in the history of Russian oriental studies. He turned to rare, local and foreign sources to study the life, lifestyle, culture and writing of the Arab peoples, and spent a lot of time and effort working on Arabic manuscripts. I.Y. Krachkovsky compiled a bibliography of valuable Arabic manuscripts stored in the city of Leningrad (now St. Petersburg), thoroughly researched rare Arabic manuscripts about the Arab poets Abu-l-Faraj al-Wawa of Damascus, Abdullah ibn al-Mutazz and Abu-l-Ala al-Maari, He studied leather inscriptions found on Mount Mugh in Tajikistan and bronze plaques from the period of the Kingdom of Sheba in South Arabia. The autobiographical book "About Arabic manuscripts: memoirs about people and books" covering the main areas of research activity of the prominent scientist was translated into a number of foreign languages, including Arabic, and was awarded the State Prize in 1951.

Academician, Japanologist Nikolai Iosifovich Konrad in the preface to the fourth edition of the I.Y. Krachkovsky's book "About Arab Manuscripts", I.Y. Krachkovsky is described as an Arab scholar and philologist: "For I.Y. Krachkovsky, being an Arabic philologist meant being able to read a manuscript of any era, a document written in Arabic, in Kufic, Maghrib and any other type of script with complete freedom. A researcher should be able to read any scientific work related to the subject of his interest in the language in which it is written".

Keywords: I.Y. Krachkovsky, philologist, manuscript, Arabic studies, source

EFFECTS OF PRICE-HIKING COMPETITION IN NIGERIA AVIATION SECTOR

¹IBRAHIM SALIHU KOMBO, ²RUKAYYAT ABDUL KARIM

African Aviation and Aerospace University, Abuja-Nigeria

Abstract

This study analyses the effect of price hiking competition in Nigeria aviation sector. The hiking of airlines transportation in Nigeria is seriously on alarming in socioeconomic and political development of the nation. The study main objective is to find out how airlines price hiking has affected the aviation sector. Thus, the study investigates ways, methods and manners of airlines operations and price-competition. The study adopted Merton's Structural Strain Theory as the theoretical framework, and the method used in data collection and analysis was documentary. And data collected was analyzed using content analysis. The findings of the study include: global phenomena of capitalist societal role in the sector, increase in prices of aviation fuel, hike in taxations aids the hiking of price of airlines in the aviation sector. The study also revealed that some of the factors that contributed to the escalating rate of aviation price competition in Nigeria is technological cost-advancement, limited numbers of airplanes and pilots among others. Finally, the study recommends the establishment of a suitable and special Airlines price control standard agency, enhance global and local agencies collaboration to enhance unpalatable price-hike competition, aircraft-fuel efficiency, integrating technological advancement in Nigeria aviation sector, providing good and enabling atmosphere for more airlines to strive and be sustainable. By this, a smooth consideration of environmental factors, social factors, and governance will aid reductions of price hiking competition in aviation sector, otherwise the phenomena will keep increasing at increasing rates.

Keywords: Aviation, Price, Airlines, Competition, Growth, Development

Introduction

Transportation especially in aviation sector plays an enormous part in carrying people and goods from one terminus to another in a timely, resourceful and effective way. A well-developed and functional transportation system portends the possibility of reaching various destinations and providing quality and affordable service to the nomads. The ability to provide this service comes with certain means of transportation operating costs on the part of service providers and this determines the cost or fare of transportation services. Many major factors that influences air transport costs and transport rates in Nigeria are fuel hike, increase in tax, technological cost-advancement, limited numbers of airplanes and pilots among others. According to Innocent, Ogbu and Job (2015), air transportation plays a significant role in the production of goods and services in all sectors of the economy, which is why countries find it necessary to subsidize and ensures citizens have access to fastest means of transportation which is of national importance.

One major factor that influences airlines operating costs-competition and transport hike rates in Nigeria is fuel. The cost of air transportation which is largely induced by fuel prices is a major determinant of traveler's disposition in terms of frequency or number of journeys, distance covered choice of destination, purpose of travel and choice of transportation modes.

This, and many more necessitated this paper to examines' the relationship between price-hiking competition among the airlines in Nigeria aviation sector and government regulators.

Onyishi, Eme and Emeh (2012) stated that government set mechanisms to control goods and services to address cases of market failure-mainly and poverty reduction especially in developing countries where subventions are given to allow the poor participate in economic activities. Also, proper control of price hike among airlines protects fragile economies from shocks in the international market. According to Ezeh (2012), price hike by airlines in Nigeria is an inelastic creation both at demand and supply sides, which means that it is making very difficult for patrons to find alternatives to the use of it in their daily lives activities. Alternatives such as electric trains, solar-powered cars are non-existent in Nigeria and hydropower and dams are not dependable sources of power in Nigeria. The reality of airlines price hike is that as the price of airlines increases as a result of increase in fuel, excess demand of airlines as it was during the 2024 protest of bad governance that led to many flew out of the country, invariably led to the cost of every airlines hiking in price in Nigeria increases without serious checks. Therefore, the cost of airline affects all other factors influencing transport costs and transport rates.

According to Vurren and Slabbert (2011), travellers are subject to certain behaviour before, during and after travelling.

This led to quest and peruse the effect of how has the airlines price hiking persisted? To what extend has its effected the nation economy and government regulated this phenomena?

Conceptual clarification

Travel behaviour. This behaviour is the direct result of interaction between certain personal and environmental variables on a continuous basis. Travel behaviour can therefore be defined as the way travellers behave according to their attitudes towards a certain product and their response by making use of the product (George, 2014). March and Woodside (2005) stated that specific decisions embrace one or more of the behavioural intensions based on the need to behave in a certain way according to highly defined situations. In order to predict travel behaviour it is important to understand how individual characteristics of a person interact with the characteristics of the situation, therefore understanding the positive and negative evaluative factors influencing destination choices of the tourists (Holloway, 2004). Since petroleum products serve as major energy source for the transportation sector which account for 92% of energy consumption in transport sector (Armah, 2003), petroleum prices hikes and its attendant consequence have a bearing on Travel behaviour. Rising fuel prices in the last few years have led to significant increases in costs for public transit agencies. As fuel prices continue spiraling upward, the added costs are significant concern for transportation officials. A possible benefit from higher oil prices, though, is an increase in public transit ridership.

As the cost of pricing hike in air transportation, people may seek out ways to reduce airlines traveling consumption, and one such option is public transit. If an increase in prices-hike leads to a rise in transit ridership, then fare revenue would decrease, and the added air costs for the transit operator would at least be partly offset. A number of news reports across the United States have indicated that transit ridership has increased with the rise in air prices, but few studies have been conducted to confirm this relationship or measure the extent of it.

It can be observed in Nigeria that the cost of transportation which is largely induced by prices is a major determinant of traveller's disposition in terms of frequency or number of journeys, distance covered choice of destination, purpose of travel and choice of transportation modes.

Various researchers have examined many areas of travel behaviour but this study specifically attempts to examine the relationship between fuel hike on the choice of either public or private modes in Osun State.

Travellers Decision: According to Button (1993), the factors that influence decision of travel for travellers or passengers and company are different. For travellers there are four factors which influence the travellers in choosing the mode of transport. There are trips time, financial cost, frequency, and quality of service. Heye & Timpf (2013) cited three objective factors: the physical environment, the socio-demographic environment, and normative environment factors. In addition, a subjective factor influences the Travellers Consignor Trips time Financial cost Frequency Quality of service Time tabling of the service Reliability Speed Financial cost 20 perception of the three objective factors. In route choice, the physical environment has the largest influence. The same is true for route descriptions or route instructions: the physical environment in the form of landmarks plays the most important role in giving good route instructions (Denis 1997).

Theoretical framework

This study use Merton's Structural Strain Theory. Social inequality can create situations where people experience tension (or strain) between the goals society says they should be working toward (like financial success) and the legitimate means they have available to meet those goals.

According to Merton's strain theory, societal structures can pressure individuals into committing crimes. Classic Strain Theory predicts that deviance is likely to happen when there is a misalignment between the "cultural goals" of a society (such as monetary wealth) and the opportunities people have to obtain them.

Responding to heavy criticism of Classic Strain Theory, sociologists Robert Agnew, Steven Messner, and Richard Rosenfeld developed the General Strain Theory. This predicts that various strains (such as violence and discrimination) create negative feelings which, when there are no other viable options for coping, lead to deviance in the society.

Modern strain theories evolved from studies of "anomie," or normlessness. The French sociologist Emile Durkheim was the first to write about anomie. In his works, *The Division of Labor in Society* (1893) and *Suicide* (1897), Durkheim hypothesized that groups and social organizations are primary drivers of misconduct.

Principally, Durkheim claimed that a breakdown in societal norms — a result of rapid social change — made it so that societal institutions could no longer regulate individuals well.

For example, in a society where economic norms become unclear — there are weak or non-existent authorities to tell workers what they can or cannot do — aspirations become limitless, and anomie and deviant behavior (such as crime) result.

An image of the flag of the USA with a portion torn off at the bottom where the words 'American Dream' are found

Merton's Strain Theory posits that the cultural emphasis on wealth attainment in the American Dream creates strain for lower-class individuals who lack legitimate means to get ahead, which can lead to deviant behaviour as they pursue success through crime.

Merton's Theory of Deviance

Building off of Durkheim's work on anomie, Merton (1957) was the first person to write about what political sociologists call strain theory. To Merton, anomie was a condition that existed in the discrepancy between societal goals and the means that individuals have to achieve them.

Merton noticed that American society had high rates of crime and proposed that this was because the achievement of the American Dream — wealth attainment — was deeply ingrained by Americans, even those for whom factors such as race and class had made it highly improbable that they would ever achieve large monetary success. Hike in price of airplane can lead to societal crime.

Holding this cultural value in high regard, they turn to illegitimate means of obtaining wealth, becoming criminals in the process. The discrepancy or strain between the aspirations and the means of achieving them became known as “strain theory.”

Implicit in Robert Merton’s approach is that the factors that lead to order and disorder in a society (such as crime versus the order of social norms) are not mutually exclusive and that cultural values that have desirable functions often contain or produce undesirable consequences (Hagen & Daigle, 2018).

Responses to Strain

“The extreme emphasis on the accumulation of wealth as a symbol of success in our own society militates against the completely effective control of institutionally regulated modes of acquiring a fortune. Fraud, corruption, vice, crime, in short the entire catalogue of proscribed behavior becomes increasingly common...” (Merton, 1938, p.59).

Society’s emphasis on financial success and materialism through the mythology of the “American Dream” can be stressful for those whose chances of realizing that dreams are limited (Messner & Rosenfeld, 2012).

The rewards of conformity are available only to those who can pursue approved goals through approved means. Any other combination of means and goals is deviant in one way or another.

Merton argued that individuals at the bottom of society could respond to this strain in a number of ways. Different orientations toward society’s goals and differential access to the means to achieve those goals combine to create different categories of deviance.

Merton’s Typology of Deviance

Conformity: individuals are following a societal goal through legitimate means. Although a conformist may not necessarily achieve the societal goal, he has enough faith in society to follow legitimate means.

For example, a student who is going to school to advance a professional career is conforming, as he is following the American cultural value of success through an approved means (Inderbitzen, Bates, & Gainey 2016).

Innovation: the individual shares the cultural goal of the society but reaches this goal through illegitimate means. Thieves – who share the cultural goal of wealth obtainment but do so through breaking the law (such as drug dealing or embezzlement), are innovators.

Ritualists: individuals who have given up hope of achieving society’s approved goals but still operate according to society’s approved means. A member of middle management, for example, who accepts that they will never progress but stays in their position is a ritualist.

Retreatists (like dropouts or hermits): individuals who have rejected both a society’s goals and the legitimate means of obtaining them and live outside conventional norms altogether.

Drug addicts and figures such as Chris McCandleless — an Emory University graduate found dead in Alaska after attempting to reject capitalism, hitchhike north, and live off the land — a retreat from both societal rule and societally-approved means (Krakauer 2018).

Rebellion exists outside of Merton's system altogether. Rebels aim to replace societal goals with those of their own and devise their own means of achieving them.

The most obvious examples of rebellion are terrorist organizations, which attempt to advance a goal, typically political, through means such as violence (Inderbitzen, Bates, & Gainey 2016)

Criticism of Merton's Strain Theory

Merton's strain theory became the basis of much criminal sociology in the 1950s and 1960s but received substantial and damaging criticism. However, its factual postulations cannot be overemphasized in relation to price hike competition on aviation sector.

For example, people might prioritize helping others less fortunate than themselves (such as teachers or nurses) or striving for a healthy work-life balance over material success (Valier, 2001).

Sociologists have also criticized Merton's emphasis on criminality in lower classes, failing to examine why elites break laws, such as corporate and white-collar criminals (Taylor et al., 1973).

Lastly, the theory emphasizes monetary and not violent crimes and brings up the question: If Merton is correct, why does the U.S. have lower property crime rates than many other developed countries? (Hagen & Daigle, 2018).

Some have attempted to revise Merton's strain theory. One such revision introduces the concept of "relative deprivation" — those who have less in comparison to those around them have higher rates of criminality.

Finally, anticipated strains are strains that individuals expect to experience, especially in the near future. Others have argued that adolescents pursue a variety of non-monetary goals, such as popularity, grades, athletic prowess, and positive relationships with parents (Agnew et al., 1996; Cullen & Agnew, 2003; Hagen & Daigle, 2018). General Strain Theory's core is that individuals who experience stress or stressors often become upset and sometimes cope with crime (Agnew & Brezina, 2019).

Methodology

The study applied documentary research, using majorly secondary sources of data such as articles, periodicals, other internet sources, and books among other recognized materials for the study.

Additionally, the study uses primary sources through face-to-face talks with important individuals within the study area. Hence, the data for this work were considered based on the documented sources of how the idea of price-hike competition on the aviation sector persisted that call for efforts of government control in relations to the nation economy. The interviews and documented data used for this work were analyzed through content analysis in aiding the study.

Issues of price-hiking competitions in Aviation Sector

The influence of socioeconomic issues and mode-related variables are examined using discrete choice analysis. Traveller modal choice is generally explained by three basic factors: characteristics of the journey e.g., length, time of day, and purpose, the socioeconomic characteristics of the traveller, and the transport system (ThamizhArasan et al. 1996). Other literatures identify added characteristics of the trip itself, land and air use, and urban design.

Hansen (1972) noted that systematic differences in passengers behaviours is based upon socioeconomic and demographic variables may also be studied. It is possible that passengers of different ages or passengers belonging to different social classes differ in their conceptual structures to such an extent that segmentation by means of these criteria is more useful than any kind of segmentation based upon personality tests.

Passengers' types such as innovators and opinion leaders are also important. The differences in passengers value structures in that area of interest are those which explain variations in choice behaviour. This value may be inferred from observation of behavioural differences, that is, underlying differences in conceptual structures may be revealed by systematic differences observed in the behaviour. A research about factors influencing the travel mode choice in Sweden by Wallstrom (1978) mentioned that different purposes (work/school) showed different results. Thus the division into different purposes can be regarded and clearly motivated. Furthermore, the significant variable based on the research results are purpose work/ school (a. Choice between air/ public transport e.g. airplane waiting time, one of the different cost variables, sex, bus interchange time, the need of car while at work, monthly season ticket bus, parking charge (the wrong sign); b. Choice between car/ bicycle e.g. plane demand ratio, the need of while at work, airport parking charge; c. Choice between bicycle/ public transport e.g. sex, straight line distance, monthly season ticket (air), airplane interchange time and for other purposes (a. Choice between car/ public transport (e.g. Bus waiting time, occupation, monthly season ticket (air); b. Choice between bicycle/ public transport (e.g. Straight line distance, sex, bus waiting time, occupation, walking time ratio) Transport costs are a monetary measure of what the transport provider must pay to produce transportation services. They come as fixed (infrastructure) and variable (operating) costs, depending on a variety of conditions related to geography, infrastructure, administrative barriers, energy, and on how passengers and freight are carried. Three major components, related to transactions, shipments and the friction of distance impact on transport costs (Jean, Claude and Brian, 2006). Transport rates are the price of transportation services paid by their users. They are the negotiated monetary cost of moving a passenger or a unit of freight between a specific origin and destination. Transport rates are often visible to the consumers since transport providers must provide this information to secure transactions. They may not necessarily express the real transport costs.

The difference between transport costs and transport rates results in either a loss or a deficit from the transport service providers (Jean, Claude and Brian, 2006). Transport systems face requirements to increase their capacity and to reduce the costs of movements. All users (e.g. individuals, enterprises, institutions, governments among others) have to negotiate or bid for the transfer of goods, people, information and capital because supplies, distribution systems, tariffs, salaries, locations, marketing techniques as well as fuel costs are changing constantly. Thus, the choice of a transportation mode to route people and freight within origins and destinations becomes important and depends on a number of factors such as the nature of the goods, the available infrastructures, origins and destinations, technology, and particularly their respective distances. Jointly, they define transportation costs (Jean, Claude and Brian, 2006).

Conclusion/Recommendations

In the beginning, the researcher gives the overview for the emergence of transportation background of the study. The problems of the study were identified alongside with the objective questions of the study. It also discusses the related literature on transportations. Research methodology explained.

Hike price competitions on aviation sectors has serious effect on the nation economy, especially on movement of goods and services. To this aviation sector is in better place in providing infrastructural facilities and accelerating technique to eliminate or reduce the phenomena

The research therefore conclude that, since it has been on the increase of price competition among airlines. It is believe that more needs to done on the side of the government. This study thereby recommends that; the establishment of a suitable and special Airlines price control standard agency, enhance global and local agencies collaboration to enhance unpalatable price-hike competition, aircraft-fuel efficiency, integrating technological advancement in Nigeria aviation sector, providing good and enabling atmosphere for more airlines to strive and be sustainable. By this, a smooth consideration of environmental factors, social factors, and governance will aid reductions of price hiking competition in aviation sector, otherwise the phenomena will keep increasing at increasing rates.

Recommendations

Based on the findings of this study, the following recommendations were made:

- i. The autonomy given to Nigerian Local Governments in 1979 constitution and 1989 constitutions of Federal Republic of Nigeria that ensures, its independence particularly from the state government should be enforced and implemented properly.
- ii. The rural masses should be allow to participate in policy making that concern them to brings about development in Mashegu local government area of Niger state.
- iii. The federal and State Governments should stop proliferation and duplication of agencies responsible for rural development.
- iv. Local government should employ the service of well trained, qualify and honest personnel that could be honest in performing the local government roles in order to minimize or eliminate corruption.
- v. Community mobilization programmes and project should be put in place to help the people to engage in self-help, the project should be encouraged by giving sense of belonging to the people of Mashegu local government area of Niger state

REFERENCES

- Armah B. (2003). *Economic Analysis of the Energy Sector Accra: Ghana Energy Commission.*
- Button, K. (1993). *Transport Economics.* England : Edward Elgar Publishing Company
- Emeh, O. I, and Onyishi, A. O. (2012). *The Domestic and International Implications of Fuel Subsidy Removal Crisis in Nigeria.* Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review, Vol. 1 (6).
- Ezeh, Johnson Ikechukwu (2012). *Fuel Subsidy and Poverty Reduction in Nigeria (1990 - 2012).* Unpublished Master Thesis in Public Administration and Local Government, School of Postgraduate Studies University of Nigeria, Nsukka. (Available Online).
- George, R. (2004). *Marketing South African Tourism and Hospitality,* 2nd ed, Oxford, Oxford University Press.
- Good, W. and Jebbin, M.F. (2015). *Transportation and National Development.* Journal of Economics and Sustainable Development. ISSN 2222-1700 (Paper) ISSN 2222-2855 (Online) Vol.6, No.9, 2015. Wwww. iiste. org. (Pp. 1-9).
- Hansen, F. (1972). *Consumer Choice Behavior.* New York : Free Press

- Heye, C. and Timpf, S. (2003). Factors Influencing the Physical Complexity of Routes. In Public Transportation Networks, Paper presented at the 10th International Conference on Travel Behavior Research, Lucerne , and August 2003.
- Holloway, J. C. (2004), Marketing for Tourism, Prentice Hall, New York
- Innocent, O., Ogbu, M. and Job, M.P. (2015). An Assessment of the Impact of Petroleum Subsidy on Consumer Price Index in Nigeria. Global Journal of Interdisciplinary Social Sciences. www.gifre.org ISSN: 2319-8834. Vol.4 (1) (Pp. 36-39).
- Jean-Paul, R., Claude, C. and Brian, S. (2006). Geography of Transport Systems. First Published 2006 by Routledge.
- March, R.G. and Woodside, A.G. (2005), Tourism Behavior: Travelers' Decisions and Actions, CABI Publishing, Cambridge
- Vurren, V.C. and Slabbert, E. (2011). Travel Motivations and Behavior Of Tourists To A South African Resort. Book of Proceedings Vol. I – International Conference on Tourism & Management Studies – Algarve 2011
- Wallstrom C. (1978). Trafikantervals Av Fardmedel –Faktorer Som Bestammer Valet. Diss. Lund: Tekhniska Hogskolan I Lund.

POLITICAL CLASS AND ANTI CORRUPTION WAR IN NIGERIA

¹IBRAHIM SALIHU KOMBO, ²FATIMA, ABUBAKAR KATCHA, ³NDALIMAN
SALIHU ALHAJI ISAH

¹African Aviation and Aerospace University, Abuja-Nigeria

²Department of political science, IBB University Lapai, Niger State

³Department of Public Administration, IBB University Lapai, Niger State

Abstract

Political class and corruption has been blamed for the existence of underdevelopment in Nigeria and how its negative inferences has brought a set-back across various sector of the society. Government had made efforts to wipe away this portent by creating anti-corruption agencies, but corruption still exist and keep increasing across most sectors in Nigeria. This study aimed at perusing on political class and anticorruption war in Nigeria. This study pointed out causes of corruption by the political class and also other factors that led to poor growth and development in Nigeria and how to prevent the glitches. Social network theory of development has been applied for this study. Documentary method was adopted for the study, with a major secondary sources of data in the course of the study. The work-study stated how corruption, ascriptions and greed grosses in the various process of political class in Nigeria. And recommendations were made for this phenomenon such as independent operations and strengthening of anti-corruption agencies to fight against corrupt practices, promoting regional and international economy social network balance Cooperation to yield smooth growth and development among the political class as whole.

Keywords: Political class, Corruption, growth, Development, Agency

Introduction

Corruption exist and persist across the world. It manifest from petty bribes and kickbacks to grand theft of public resources. With advancement in technology, corruption become a transnational challenge without respect for borders. It is fundamental problem for development. Corruption harm the poor, vulnerable and increase cost and reduce access to basic service, such as health, education, social programmes and even justice and so on. To prevent these negative impacts, its call for confrontation with determination and deliberate actions. This commitment requires building transparency, inclusive and accountable institutions across the political class. Indeed, across western and central Africa states emphasis are required for good governance, accountability, and transparency, with aim of reducing corruptions especially in Democratic space.

In Nigeria, the birth of Democracy on May, 29, 1999 brought happiness and jubilation to the country. Years of practicing democracy the country has witnessed a rebirth of corruption which has pin down the development of Nigeria. The alarming trend in the magnitude of financial and economic corruption by politicians prompted the Obasanjo's government to bring about the idea of two anti-corruption agencies; the Economic and Financial Crime Commission (EFCC) and the Independent Corrupt Practice Commission (ICPC). These two bodies were created to checkmate the devastating effect of corruption in the Nigeria economy.

Smith (2017) said that in all the challenges Nigeria is passing through, corruption remains the main obstacle to the Nigeria development that has increased poverty and inequality. Achebe in his epic book "The Trouble with Nigeria" mentioned that the trouble with the country called Nigeria is that of political leaders, they use the instrument of power to commit and made their ways as they like (Achebe 1983). Corruption is a canker worm that has eaten deep in the fabric of the country and had stunted growth in all seconds (EFCC 2005). Under development in Nigeria has many factors but corruption and the political influence has upper hand in under developing Nigeria. This has necessitate the study to examine the extent to which political class and anti-corruption war has effect in Nigeria polity.

Conceptual Review

Political class

Political class are a small group of people who hold a disproportionate amount of wealth, privilege, political power or skill in a society. They are also known as political elite. Combridge dictionary defined "elite "as those people or organizations that are considered most powerful compared to the other of same type. Mosca (2016), political class view it as a relatively small group of activists that is highly aware and active in politics, especially in democratic system. Marx (1934), political class are those who owns means of productions in a given society and apply their cultural hegemony to determine and establish the dominant ideology (ideas, culture, mores, norms, traditions) of the society, also refers to as bourgeoisie.

Corruption

Corruption in a layman's language, it means using one's position to collect bribe from a person who is in need of something important for example, seeking for admission into higher instnct or seeking for employment in an organization. But corruption goes beyond the layman's meaning; Salish (2000) encapsulate corruption to mean the mismanagement of public funds for private gain. Funds that are supposed to be used for developmental aspect of the country are been pocketed by politicians. Morris (2018), a professor of politics, wrote that political corruption is the illegitimate use of public power to benefit a private interest. World Bank economist, Kaufman (2017), extended the concept to include "legal corruption" in which power is abused within the confidence of the law as those with power often have the ability to make law for their protection.

According to some scholars like (Amino 1972, Rodney 1972) are of the views that African system of penetrating into the world economy is responsible for it underdevelopment. Academic scholars from West believed that African underdevelopment is caused by the mode of production imposed externally (Zambakari, 2012). (Nageri el al 2013, Agbiboa, 2012, Maunro,2007 Obayelu 2007,Sachs,2005,Smith 2007) underdevelopment means when a nation's potentials or resources are not fully utilized for the benefit of all in a country. Walter Rodney makes us understand that underdevelopment is not the absence of corruption (Rodney 1973).

Empirical studies

The study view the research work by Aguna, (2015), which investigated on expertise in colonialism and Cost of governance: A study of Imo state, Nigeria. The study was only focused on the cost of governance and hinged on competence of the beneficiaries in terms of good governance in rural areas. This study ignored contribution of the good policies to socioeconomic development which is a vacuum to the study at close.

Aganga, (2010), studied on the principle of colonial leadership style and governance at Agatu area of Bunue state.

He adopted a descriptive survey research design with the primary sources of data collection. The study reveals that colonial leadership has not effectively and adequately achieved its set objectives in advancing development in the area of the country in spite of the various strategies put in place by government. The study recommends that policies should be well design and implemented towards grass root development.

Akanbi, (2019), examined Corruption, accountability and governance in rural community of Edu in Kwara state. Data were gathered from primary and secondary sources while the systematic sampling method was used in determining the sample size and the opportunistic sampling method was used in its administration. The results of the study revealed that inadequate results of government development was discovered.

Musa, (2015), explored on poverty and corruption in National Development: A study of selected North Africa States, using both secondary and primary data as well as oral interview. The study found out that the Development in North African states has been positive and much still needs to be done. Only modest achievement in the area of generation were made.

The study view the research work by Smith (2018), which investigated Role of colonial leaders in a place based and Costal area of Nigeria. The study was only focused on the cost of governance and hinged on competence of the beneficiaries in terms of good governance in rural areas. This study ignored contribution of the good policies to socioeconomic development which is a vacuum to the study at close.

Olu, (2019), studied on the principle of Web in revealing potential of West African states political class. He adopted a descriptive survey research design with the secondary sources of data collection. The study reveals that leadership of West African states has not effectively and adequately achieved its set objectives in advancing development in the area of their countries in spite of the various strategies put in place by their government. The study recommends that policies should be well design and implemented towards the states grass root development of African states.

Oskar (2019), research on conceptual background and new challenges at the local level of African states on corruption. The study used approach factors in diversity of rural area and different nature of the challenges faced. The study lacks sound theoretical applications.

Methodology

The study applied documentary research, using majorly secondary sources of data such as articles, periodicals, other internet sources, and books among other recognized materials for the study.

Additionally, the study uses primary sources through face-to-face talks with important individuals within the study area. Hence, the data for this work were considered based on the documented sources of how the idea of political class expedite efforts against corruption the third world states through economy subjugation and exploitation by world system. The documented data used for this work were analyzed through content analysis in aiding the study.

Theoretical framework

Social network theory is an umbrella term that focus on individuals, teams and organizations, and the web of interpersonal relationships that both constrain and enable human actions are to be in line with social system. Proponents of social networks Higgins and Kram (2008), posited that the mentoring of social network should be multiple simultaneous relations that provides valuable development assistance and advices against crimes.

This coin development network model as a whole by strengthening development relations, identifying the density of connections and the diversity of connections to multiple social networks (local and global). This theory stated that people are linked between micro-level, or individual actions (agency), and the macro-level, or the institutions (Weyer, 2012). To this the theory is not based on so called classical attributes of individuals alone, such as gender, races, age, characteristics of institutions, but based on relationships and their structures and the embedding of the actors within a network. Thus, the central point is the relations that is embeddedness of individuals within a network, and the interaction between social structure and individual attributes. This is why this theory is applicable for this study, to fight against political class corruption in Nigeria. Although the theory can be weak if not applied accordingly.

Causes of corruption in Nigeria

According to 2017 survey study, the following factors are causes of corruption;

- * Greed of money, desire and aspirations of wealth
- *Low press freedom
- *Low levels of democracy, low political transparency
- *Poverty
- *Political instability
- *Gender inequality
- *Lack of commitment of society.

It been noted that in comparison of the most corrupt with the least corrupt countries, the former group contains nations with huge socio-economic inequality and the other contains nations with a high level of social and economic justice.

Causes of underdevelopment

Nigeria is a blessed and wonderful state with a large percentage of population and it also have an endless natural resources. It has a great qualities and potential to become a great nation. But, however the country is suffering, struggling with the problem of underdevelopment, which is not a good thing. We have many unpleasant factors contributing to it. Below are some of the factors or causes of underdevelopment in Nigeria and ways to solve the problems.

1. Corruption: it is one of the challenging problem in the Nigeria everyday life. It is such a huge issue that affect almost every area of life in the country and deprives us of growth. It feels like no matter which political leader we will choose, the results will be the same, they do not care much about improving the lives of Nigerians and how the country will grow. Most of the politicians do steal the funds that are meant for various projects related to country's development and put them in their personality bank accounts or take out the country's money to a foreign country. With the lavish lifestyle of many politicians, it becomes clear that apart from their official salary, the also take the funds from national reservoir. There were efforts to fight corruption in Nigeria and a lot initiative supported by government, for example government has formed some agencies like EFCC and ICPC to beat down corruption in the country, but all effort made in waste.

To destroy corruption, we need to start by changing ourselves and outlook on society. The "leading by example "strategy needs to be apply- should have strong leaders who would show with their own example that corruption is wrong. Combating tribalism and getting more united as a nation is also a way to success.

2. Dependence on oil: Nigeria is a country which is almost fully dependent on the oil sector. Since there are major supplies of oil in Nigeria, which contribute to the general income of the country, but also we have other sources of income which are left with little or no attention. For example, we have sectors like agriculture and tourism which are neglected and left undeveloped compared to the oil sector. If the tourism sector was in a better condition, it could have invited investors from outside the country and foreign visitors, but this aspect of the economy is neglected nowadays. The agriculture sector is also facing the same problem. Despite a lot of natural resources Nigeria is still developing slower than it should.

Solving this is simple, agriculture sector as well as tourism should be given more attention and care just like the way oil is given. Developing these sectors will bring enough revenue for carrying out the much needed projects, for the improvement of the economy of Nigeria.

3. Unemployment: this is also a serious problem in Nigeria's economy that is also affecting the fast growth of the economy. The rate of unemployment in Nigeria is far higher than the employment, when the rate of employment is greater than that of unemployment there will be higher contribution to the development of the country. The youth are unable to find jobs due to high requirements and lack of work, person's knowledge and skills does not give a person a job in Nigeria, it is only who you know or if a person can buy the work. If a person cannot afford it then his knowledge and skills that could have been of use to the country's growth and development go to waste.

Due to the unemployment rates, the GDP of Nigeria keeps reducing every year, which is one of the effects of underdevelopment in Nigeria.

4. Insurgency: it is one of the persistent problems in Nigeria's development. The insurgency of a jihadist group Boko Haram started in 2009. When they decided to rebel against the government of Nigeria, till date, there is still tension in the country, because the insurgents are still active. Their violent actions lead to thousands of lost lives and properties.

Boko Haram group are radically against western education and values, unfortunately they demonstrate their beliefs mostly with violence against those who do not share the same beliefs with them. They have officially been called one of the world's terrorist groups, because of the number of people that have been murdered and the way they carry out their activities.

The insurgents can appear any time and this is a major problem for those who want to make investment in Nigeria. There is no guarantee of complete safety, most especially if the investment is to be made in the north-eastern part of the country. This may be a reason for the investors to choose another place outside Nigeria to make their investment.

5. Poor project supervision: there are a lot of projects suggested to improve the country's development in various sectors. However, similarly to the previous point, a lot of projects do not get anywhere and if by chance the project is completed it lacks quality that will make it last long, in the absence of the good quality the project gets quickly abandoned.

The appointed supervisors of certain projects have to stick with people doing the project until the proper completion. They should avoid jumping on board of other economy aspects and investing in them before the project is properly completed, otherwise we risk starting the same project over and over again which severely slows down development.

6. High level of illiteracy: one more reason for Nigeria's underdevelopment is the high rate of illiteracy in the country.

What influence or lead to illiteracy in Nigeria is it poverty? A lot of children are the ones feeding their family starting from a very small age, instead of a child to go to school he/she will be on the street hawking for the survival of their family. Some parents lack education and as such they attach little or no value to education for their children.

Therefore, a lot of citizens in Nigeria grow up illiterate, without basic school education. If the level of illiteracy reduces then the country will have more productive and able people that will come up with new ideas that can change the present and the betterment of the future.

There are many programs dedicated to give basic education to those people who are unable to afford it and they are very useful methods of combination illiteracy.

The above listed causes of underdevelopment can be gradually overcome. If we get rid of those issues mentioned then our country will have a great chance of becoming a better and developed national.

How to eradicate corruption in Nigeria

*Government should stop given ways to pardon the convicted political criminals.

*Removal of constitutional immunity.

* The anti-corruption bodies should be given full independent in order to stop government or anyone from interfering in their duties.

* The two anti- corruption agencies should prosecute corrupt people found guilty of the act without delay.

* Enhance synergy among various organizations. And among others

Conclusion

The political class and corruption are the major factor that hinder the development of Nigeria economy. Corruption increases poverty and high rate of poverty in the country that brings down the image of the country in the eyes of the world. The fight against corruption and underdevelopment of political class in Nigeria cannot be done only by the government it has to involve each and every citizen and institutions. Individually people need to change and amend for the betterment of the country and also leader should lead by good example. For betterment of anti-corruption war on political class; independent operations and strengthening of anti-corruption agencies to fight against corrupt practices, promoting regional and international economy social network balance Cooperation to yield smooth growth and development among the political class as whole, otherwise corruption will persist in the state beyond imaginations.

References

Achebe, c (1983). The Trouble with Nigeria Enugu: Fourth Dimension Publishers

Adejoh, I.M. (2012). An article on Nigeria's impending health care implosion. Lagos. joys enterprises.

Alao. D. O. (2010). Global Economics crisis: The Effects and the way out for Developing Natoin. University research journal. Bulawayo. Zimbabwe. Alpha print.

Bola. A. p. (2012). Business day: public service reform and transformation agenda. Lagos. Business analysis index.

Boons, S. M., and Reinek, J. (2011). National context matters: the co. values. Lagos.

Construct LTD.

Chinweoke, v. (2011). Economics transformation facts and processes. Vanguard, Nov.6.
<http://www.vanguardngr.com>.

Chi, C.I.A.(2013). Nigeria GDP: real growth rates, World fact book.
<http://www.indexmudi.com.nigeriangdp> real growth.

Gyong, J.E. (2012). A social Analysis of transformation agenda of president Goodluck jonathan Ebele. European scientific journal july edition. Vol. 8, No16.

IMF data (2012). List of countries by GDP(nominal) per capital.
[http://eujournal.org/index.pbp/articlesview/249/279.\(28/05/2012\)](http://eujournal.org/index.pbp/articlesview/249/279.(28/05/2012)).

Lawal, A.R., jimola,S.A., olurundare,S.A. and Ijaya, N.Y.S (2010). Education refroms in Nigeria, past, presents and future. Lagos. Stirling-Horden publishers LTD.

Leadership Newspaper(2013).february4`

Nkom, S.A.(2015). Our cultural legacy as a foundation for purposeful learedship: 60th of anniversary of the enthronement of chief of kagoro. Kaduna state. Kst press.

NPC (2015). Transformation Agenda 2011-15. National Planning Commission.
www.npc.gov.ng/transformation.pdf.12th may,2013:05:10 pm.

Nwabueze,B.(2013). Inadequacy of Transformation Agenda. Daily press.

SHEDDING LIGHT ON UZBEKISTAN'S INTERACTION TRAJECTORY WITH
ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION

ÖZBEKİSTAN'IN EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI İLE İLİŞKİLERİNİN
TARİHSEL BAĞLAMDA İNCELENMESİ

JOVHAR MUSEYIBZADA¹

¹Fergana Devlet Universitesi, Doktora adayı, Kıdemli uzman ve öğretim görevlisi,

ORCID ID: 0009-0001-6059-2613

Abstract

Bu makale, Özbekistan'ın Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) içindeki konumunu, teşkilatla ilgili algısını ve niyetlerini anlamak için EİT zirvelerinde Özbekistan'ın resmi temsilcileri tarafından yapılan açıklamaları ele almaktadır. Yazar, bu çalışmada Özbekistan ve EİT arasındaki ilişkileri gösteren temel noktaları ve tekrar eden tematik kelimeleri seçmek yoluyla yapılan 'konuşmaların' ve resmi açıklamaların içeriğini analiz etmektedir. Bu makalede özellikle Özbekistan'ın 9., 12., 14., 15. ve 16. EİT zirvelerinde yaptığı açıklamalar analiz edilmiş olup, bunlar Özbek yetkililerin diğer üst düzey EİT zirvelerindeki açıklamalarını temsil etmekte ve örneklemektedir. Bu araştırma, adı geçen açıklamalardaki kalıplaşmış tematik fenomenleri tespit etme amacına hizmet eder. Böylelikle bu makale daha sonra yapılacak olan Özbekistan'ın açıklamalarıyla eylemlerini karşılaştıracak ek araştırmalara ışık tutacak niteliktedir. 14. Zirve'den itibaren üst üste üç zirveye katılan Özbekistan'ın yeni cumhurbaşkanının seçilmesinin ardından EİT'de yapılan açıklamaların içeriğinde ilginç bir değişim gözlemleniyor. Dönemin gündemindeki pandeminin yanı sıra, Özbekistan, Kerimov döneminin ardından ticaret engellerinin kaldırılması, ekonominin açılması, liberalizasyon çabalarının artırılması ve teşkilat içinde yeşil ekonominin teşvik edilmesi yönünde önemli adımlar attı. Ayrıca, önceki zirvelere kıyasla insani ve kültürel alanlarda iş birliği ön plana çıktı. Yazar, Özbekistan'dan yetkililerin zirvelerde yaptığı konuşmaların, Özbekistan'ın teşkilattaki kimliğini ve EİT'e karşı duruşunu şekillendirmeye katkıda bulunduğunu ve analistlerin Özbekistan'ın teşkilat içindeki davranışını tahmin etmelerine yardımcı olduğunu varsaymaktadır.

Anahtar kelimeler: Özbekistan, EİT, zirveler, uluslararası teşkilat

Abstract

This article visits statements made by official representatives of Uzbekistan in the summits of Economic Cooperation Organization (ECO) in order to comprehend Uzbekistan's position, perception of and intentions within the organization. By analyzing content of 'speeches', used interchangeably with 'statement' in this work, author selects key points and recurring thematic words, which are demonstrative of the relations between Uzbekistan and ECO. Particularly, this article analyzed statements from Uzbekistan made during the 9th, 12th, 14th, 15th, and 16th ECO summits, which are representative and illustrative of the statements by Uzbek officials in other high-level ECO summits. This research serves the purpose of detecting patterns as well as unique phenomenon in those statements, which can later be substantiated with additional research that contrasts statements with the actions of the country, amounting to analysis of deeds and words to put it simply.

Starting from 14th Summit, interesting shift in the content of statements is observed after the election of a new president in Uzbekistan, who has attended all three consecutive summits since then. Aside from addition of pandemics in the agenda, Uzbekistan insisted on removing trade barriers, opening up economies, increasing liberalization efforts and promoting green economy within the organization following the Karimov-era. Additionally, cooperation in humanitarian and cultural spheres gained prominence in contrast to previous summits. The author hypothesizes that speeches made by officials from Uzbekistan in the summits feed into shaping Uzbekistan's organizational identity and stance towards the ECO, while helping analysts to predict its behavior within the organization.

Keywords: Uzbekistan, ECO, summits, international organization

1. INTRODUCTION

The Economic Cooperation Organization (ECO) was founded in 1985 to promote economic, technical, and cultural collaboration among member states, which comprised of Turkey, Iran and Pakistan at that time. Later in November 1992, Uzbekistan also joined the organization along with other post-Soviet countries of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and neighboring Afghanistan. ECO operates through its intergovernmental bodies, a Secretariat, specialized agencies, and regional institutions. These bodies include meetings of Heads of State/Government, the Council of Ministers (COM), Regional Planning Council (RPC), Council of Permanent Representatives (CPR), sectoral ministerial meetings, and various expert groups and committees.

Under the terms of Article IV of the Treaty of Izmir, Heads of State or Government from ECO member states convene biennially or more frequently if necessitated by the member states. These Summit gatherings serve as a high-level forum to assess the status and advancement of ECO programs and projects, exchanging perspectives on regional and global matters of mutual interest to the ECO region. Since the enlargement of ECO in 1992, there have been 16 Summit meetings. The most recent, the 16th ECO Summit, took place on November 9, 2023 in Tashkent, Uzbekistan.

This article analyzed statements from Uzbekistan made during the 9th, 12th, 14th, 15th, and 16th ECO summits, which are representative and illustrative of the statements by Uzbek officials in other high-level ECO summits. Unfortunately, not all statements from these 16 summits are electronically accessible on the official ECO website, so the analyses provided here are not exhaustive. Nonetheless, author suggests that studied statements from Uzbekistan share a similar nature and content with those not included in this research. To note, this article does not deal with the analysis of solid actions taken (i.e. completed projects in cooperation with the ECO, alignment of legislation to facilitate cooperation), per se, that can prove of Uzbekistan's commitment and goodwill vis-à-vis ECO but rather explores verbal dimension of relations, loosely related to the studies of "content dimension of communication".

2. ANALYSIS AND FINDINGS

Statement of Erkin Khalilov, ex-speaker of the Parliament of Uzbekistan, delivered in 9th Summit of Economic Cooperation Organization, in Baku, in 2006, illustrates how Uzbekistan strongly supports regional cooperation for economic progress and mutual benefit, focusing particularly on advancing transport and energy infrastructure within the ECO (*The 9th ECO Summit*, 2006). Developing transit networks to boost economic growth, especially for landlocked member states gains special importance. For instance, Uzbekistan is a key advocate for the Trans-Afghan transport corridor project, which the country views as strategically vital for regional development, contingent on the rehabilitation of Afghanistan.

In addition to transport, Uzbekistan underscores the significance of energy development and the integration of oil and gas networks across ECO countries. Prioritization of cooperation on regional energy infrastructure coincides with the substantial gas reserves and the need to expand production and transport capabilities of the region. Uzbekistan also highlights the security challenges facing the region, particularly terrorism, organized crime, and drug trafficking. The country believes in international cooperation to effectively address these threats while still remaining focused on economic objectives within the ECO rather than politicizing the organization.

In 12th Summit of the ECO, in Baku, in 2012, Ilgizar Sobirov, Chairman of Senate (Oliy Majlis) of Uzbekistan, conveyed that Uzbekistan is committed to fostering regional collaboration within the ECO “to achieve economic prosperity through mutual cooperation”, viewing ECO primarily as an economic entity aimed at addressing regional economic, humanitarian, and communication challenges (*Statement by H.E. Mr. Ilham Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan, at the 12th ECO Summit Meeting, 2012*). Trade, transport, energy, and telecommunications development featured as key areas of cooperation among ECO member states. In his speech, Ilgizar Sobirov reiterated Uzbekistan’s active involvement in major regional projects such as the Trans-Afghan transport corridor (i.e. “Khairaton-Mazari-Sharif” railway project), which delegation believed is strategically important for regional reconstruction efforts in Afghanistan through expanding connectivity.

Given Central Asia’s significant natural gas reserves, Uzbekistan places great importance on gas transportation and the development of regional pipelines. Uzbekistan also highlighted efforts in providing electricity to Afghanistan through infrastructure improvements. In 12th Summit, Uzbekistan raised concerns about water resource utilization and the construction of hydropower stations on trans-boundary river basins, particularly emphasizing the ecological risks and the potential impact on downstream countries like Uzbekistan.

In virtual meeting that took place in 2021, the President of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev personally participated and delivered speech (*The 14th ECO Summit, 2021*). The president emphasized the need to lift trade and transport restrictions imposed during the pandemic, advocating for the adoption of digital technologies and electronic commerce to facilitate trade relations among member states. He stressed the urgency of promoting free movement of funds, goods, and services within ECO, highlighting the revitalization of the ECO Trade and Development Bank and proposing a Banking and Financial Forum to involve banking institutions from member countries.

Uzbekistan supports the development of key transport corridors like “Uzbekistan-Turkmenistan-Iran-Oman” and “Uzbekistan-Kyrgyzstan-China” along with initiatives to integrate Afghanistan through infrastructure projects like the “Mazar-i-Sharif-Kabul-Peshawar” railway. In this regard, the president declared his intention to establish a Regional Centre for Transport and Communications Connectivity.

Analysis also detected new trends in this statement, which is Uzbekistan advocacy for harnessing the region’s renewable energy potential to promote a green economy. Addressing environmental challenges, especially in the Aral Sea region, is highlighted as a shared priority. Statement also calls for enhanced cooperation in the health sector, particularly regarding vaccination processes, and supports initiatives to establish a system for monitoring epidemiological situations within ECO, as proposed by Azerbaijan.

Following the suit, the 15th Summit also pinpointed similar topics of utmost importance (The 15th ECO Summit, 2021). This statement of the president Shavkat Mirziyoyev started with mentioning the deep historical and cultural ties among member states within the ECO and urged for collective efforts in various priority areas amidst the pandemic. Overall, the statement underscores the importance of economic cooperation, infrastructure development, environmental sustainability, and collective action to address regional challenges and enhance ECO's effectiveness on the international stage.

Historical 16th Summit of ECO was organized by Uzbekistan in 2023, in Tashkent, which also prompted active participation by the country (Address by the President of the Republic of Uzbekistan H.E. Shavkat Mirziyoyev at the 16th Summit of Economic Cooperation Organization, 2023). In this summit, the president Mirziyoyev considered to transform the Economic Cooperation Organization to enhance its efficiency and international standing, not satisfied with the current level of cooperation, especially in trade. Noteworthy achievements mentioned in president's speech are the adoption of the Tashkent Declaration by Ministers of Transport, progress toward establishing a Clean Energy Center in Baku and a regional electricity market, and the launch of a high-level Dialogue platform for ecology.

Looking ahead to 2035, president proposed developing "Strategic Objectives of Economic Cooperation" to outline priority areas for ECO engagement in support of his reformation efforts within the organization. This includes promoting mutual trade through a Trade Facilitation Agreement, strengthening transport and communication connectivity with new multimodal roads and transport corridors, enhancing industrial cooperation and forming industrial hubs, ensuring energy security through green technologies, intensifying efforts in climate change and environmental protection, boosting cooperation in tourism through joint initiatives like "Silk Road" tourism, and deepening cultural and humanitarian ties through various collaborative platforms and events.

Overall, towards recent summits, Uzbekistan's vision for ECO has evolved and currently consists of economic growth, connectivity, sustainability, and cultural exchange, highlighting the importance of collective action and strategic planning to realize shared goals among member states.

3. CONCLUSION

Economic Cooperation Organization, as its name suggests, primarily focuses on economic dimension of cooperation among member states, thus creating fertile conditions for enhancement of economic ties is always at the core of analyzed statements. Therefore, statements made by Uzbekistan focus mainly on economic and material cooperation, while less emphasis is put on interactions in political sphere. Such outcome of analysis is quite expected, considering the rationale behind establishment of the organization.

Based on the recurring themes and key points from multiple statements of Uzbekistan in the ECO summits, the following conclusions can be drawn:

- Uzbekistan consistently emphasize the importance of collaborative economic development and regional integration. Efforts focus on promoting trade, enhancing transport connectivity, and deepening industrial cooperation to achieve collective economic goals.
- The development of transport networks, transit corridors, and regional infrastructure projects remains a priority across summits. This includes initiatives like optimizing transport corridors and establishing digital transport offices to facilitate smoother international trade and movement.

- There is a clear emphasis on economic liberalization, improving living standards, and doubling GDP through modern infrastructure, private sector incentives, job creation, and foreign investment. This economic focus is central to achieving sustainable development and prosperity.
- Energy development, particularly the integration of oil and gas networks and the promotion of green energy technologies, is underlined for ensuring energy security and advancing towards a “green economy” to address environmental challenges.
- Statements consistently advocate for trade facilitation agreements, investment protection, and the removal of trade barriers to promote mutual investments and barrier-free trade within the ECO region.
- Addressing climate change and environmental protection through high-level dialogues, green development initiatives, and the establishment of environmental platforms are key priorities to ensure sustainable development.
- Recent summits have highlighted the importance of health sector cooperation, particularly in the context of global vaccination efforts.
- Efforts are ongoing to transform ECO institutions to increase efficiency, international profile, and effectiveness in achieving shared objectives, including through strategic documents and high-level dialogue platforms.
- Strengthening cultural ties, promoting humanitarian initiatives, and fostering scientific collaboration are seen as important avenues for enhancing mutual understanding and cooperation among member states, especially in recent summits.

Interesting shift in content of statements is observed after President Shavkat Mirziyoyev’s personal participation starting from 14th Summit, who attended all three consecutive summits. Aside from addition of pandemics in the agenda, Uzbekistan insisted on removing trade barriers, opening up economies, increasing liberalization efforts and promoting green economy within the organization. Moreover, cooperation in humanitarian and cultural spheres gained prominence in contrast to previous summits.

4. BIBLIOGRAPHY

Address by the President of the Republic of Uzbekistan H.E. Shavkat Mirziyoyev at the 16th Summit of Economic Cooperation Organization. (2023, September 11). [Official]. President of the Republic of Uzbekistan. <https://president.uz/en/lists/view/6846>

Statement by H.E. Mr. Ilham Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan, at the 12th ECO Summit Meeting. (2012, October 16). ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION (ECO) SECRETARIAT. <https://eco.int/12th-summit-and-20th-com/>

The 9th ECO Summit. (2006, May 5). <https://eco.int/9th-summit-baku-5-may-2006/>

The 14th ECO Summit. (2021, March 4). <https://eco.int/the-14th-eco-summit-virtual-march-4-2021/>

The 15th ECO Summit. (2021, November 28). <https://eco.int/15th-eco-summit-november-28-2021-ashgabat-turkmenistan/>

**POSSIBILITIES OF INTEGRATION ON THE ROMANIAN LABOUR MARKET OF
GRADUATES IN THE FIELD OF ENERGY AND ELECTROTECHNICAL
ENGINEERING**

**EMERIC REMUS¹, *MARIUS LOLEA², KRISTIJAN CINCAR³,
DANIELA NEGREA⁴**

¹University of Oradea, Energy, 0000-0002-5025-4514

²University of Oradea, Economics, 0000-0002-5506-3493

*Corresponding author

³West University of Timișoara, Informatics, 0000-0002-5740-6680

⁴University of Oradea, Energy, 0000-0003-2472-8744

Abstract

The universities in Romania train students in many fields, having study programs that are accessible to students from all over the world who want to do it. However, the labor market is not able to absorb on a large scale and in accordance with the number of graduates all of them in accordance with the acquired academic training. There are profiles that have limited access to jobs because the specialization is not sought. Examples are the fields of philosophy or agriculture. The first category is more open for teaching activities in high schools and the second category is not strongly absorbed because in agriculture personnel with higher education are not as sought after as unskilled workers or those specialized in trades such as tractor operator or plant crop processing operator, occupations in which no university education is required. Instead, there are professions such as those in the field of computer science, mechatronics or robotics alongside economists, automatists, energy engineers, electronics and electrical technicians that are sought after in Romania, probably following the path of many countries in the world. The paper proposes the analysis of the possibilities and degree of integration by profession and occupied positions of the graduates in the fields of interest based on the analysis and comparison of three cities with universities in Romania. Criteria such as salary level, employer category - state or private - related possibilities and the ratio between graduates and occupying a job focused on the qualification obtained from the faculty or other categories of jobs that only require higher engineering studies are taken into account. The obtained data will be processed statistically and at the end observations and recommendations will be made, these being then preceded by the conclusions resulting from the study. Data are used both from approved persons, directly through questionnaires or interviews, but also from employers or the universities they graduated from, which have records of the graduates' professional paths.

Keywords: labor market, integration of graduates in jobs, professional qualifications

**EXAMINING THE PERCEPTION OF GENDER ON THE RISK OF OBTAINING
BANK LOANS: INSIGHT FROM UNIVERSITY STUDENTS TOWARD THE
CREATION OF STARTUPS IN ALGERIA**

Dr. CHEMS EDDINE BOUKHEDIMI

University of Tizi Ouzou, Department of commerce. Marketing Management. Algeria

ORCID: 0000-0003-1728-1809

Abstract

This paper aims to measure the influence of gender on the perceived risk of obtaining bank loans for the creation of startups, as a major determinant linked to startup foundations in Algeria. The research was administered via an online survey in two stages; the first stage was conducted during December 20th, 2023–January 11th, 2024, collecting 12 answers from Tizi-Ouzou university students, and the last stage was determined between May 7 th and May 22nd, 2024, among 88 participants from Algiers II University.

Exploring the Chi-square test, the results indicate that there are no significant differences between men and women in terms of the difficulty of obtaining bank loans for the creation of startups (sig: 0.086).

Keywords: Startups; Gender, University students; Algeria; Chi square test; SPSS.

**ASSESSING THE AWARENESS TOWARD THE IMPORTANCE OF SOLAR
ENERGY USE IN ALGERIA: GENDER BASED STUDY**

Dr. CHEMS EDDINE BOUKHEDIMI

University of Tizi Ouzou, Department of commerce. Marketing Management. Algeria

ORCID: 0000-0003-1728-1809

Abstract

This study aims to examine the impact of the gender of respondents on their awareness toward the importance of using solar energy in Algeria. This type of research aims to check the awareness of consumers about ecological concerns. The method explored in this research is quantitative through 58 online and face-to-face surveys between March 2022 and May 2023. It should be mentioned that respondents have to live in land houses that are more suitable for installing photovoltaic solar energy. Besides, the respondents should have an income in order to cover the cost of a photovoltaic solar kit. Then, the results were analyzed through SPSS software V26. It has been found that the result isn't significant (sig of Chi-square test: $0.642 > 0.05$). Therefore, the difference between men and women regarding the current ecological issue is confirmed.

Keywords: Consumer behavior- Photovoltaic solar energy - Sustainable development – Green Marketing

–Green consumers–SPSS.

VALIDITY AND RELIABILITY OF THE TURKISH VERSION OF THE
FLEXIBILITY IN PARTNER PERSPECTIVES SCALE
PARTNER PERSPEKTİFLERİNE ESNEK YAKLAŞIM ÖLÇEĞİ TÜRKÇE
FORMUNUN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİĞİ

UFUK DUMAN¹, HALİL EKŞİ², İBRAHİM HALİL DEMİR³

¹Psikolojik Danışman, Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
0009-0009-4816-2416

²Prof.Dr., Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
0000-0001-7520-4559

³Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
0000-0002-9397-9232

Özet

Bu çalışmanın amacı, Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'nin (PPEYÖ) Türkçe uyarlamasının gerçekleştirilmesi ve ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesidir. Çalışmanın kuramsal temeli, psikolojik esneklik ve ilişkisel esneklik kavramlarına dayanmaktadır. Psikolojik esneklik, bireylerin zorlayıcı durumlarla başa çıkma yeteneği olarak tanımlanırken; ilişkisel esneklik, partnerlerin empati kurma, farklı perspektifleri anlama, bu perspektiflere esnek ve anlayışa dayalı yanıtlar verme yeteneklerini içeren çok boyutlu bir yapı olarak tanımlanmaktadır. PPEYÖ, bu becerilerin ölçülmesi için geliştirilmiş kısa ve etkili bir araçtır.

Çalışma grubunu, 18 yaş üstü ve en az 3 aydır romantik ilişki yaşayan 397 katılımcı (325 kadın ve 72 erkek) oluşturmaktadır. Ölçek uyarlama sürecinde çeviri ve geri çeviri yöntemleri kullanılarak ölçek maddelerinin dilsel ve kültürel uyumu sağlanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi yapılarak incelenmiş ve iki faktörlü yapısı doğrulanmıştır. Güvenirlilik analizi kapsamında, Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayıları her bir alt boyut için .70 ve .77, ölçeğin geneli için ise .73 olarak bulunmuştur. Ölçüt geçerliği, Kişiler Arası Tepkisellik İndeksi'nin "Perspektif Alma" alt boyutu, Bilişsel Esneklik Ölçeği'nin "Alternatifler" alt boyutu ve İlişki Doyum İndeksi ile incelenmiş ve PPEYÖ'nün bu ölçeklerle pozitif yönde anlamlı ilişkiler gösterdiği saptanmıştır. Sonuçlar, PPEYÖ'nün Türkçe versiyonunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Bu ölçek, romantik ilişkilerde esnek düşünmenin ve perspektif almanın ilişki memnuniyeti üzerindeki olumlu etkilerini değerlendirmede önemli bir araç olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: psikolojik esneklik, ilişkisel esneklik, perspektif alma, romantik ilişki

Abstract

The aim of this study is to adapt the Flexibility in Partner Perspectives Scale (FiPPS) into Turkish and to examine its psychometric properties. The theoretical framework of the study is based on the concepts of psychological flexibility and relational flexibility.

Psychological flexibility is defined as the ability of individuals to cope with challenging situations, while relational flexibility refers to a multidimensional construct that encompasses the ability of partners to empathize, understand different perspectives, and provide flexible and understanding-based responses to these perspectives. FiPPS is a short and effective tool developed to measure these skills.

The study sample consists of 397 participants (325 women and 72 men) who are over 18 years old and have been in a romantic relationship for at least three months. During the scale adaptation process, translation and back-translation methods were used to ensure linguistic and cultural compatibility of the scale items. The construct validity of the scale was examined through confirmatory factor analysis, and its two-factor structure was confirmed. For reliability analysis, Cronbach's Alpha internal consistency coefficients were found to be .70 and .77 for each subdimension, and .73 for the overall scale. Criterion validity was examined by correlating the FiPPS with the "Perspective Taking" subscale of the Interpersonal Reactivity Index, the "Alternatives" subscale of the Cognitive Flexibility Inventory, and the Couples Satisfaction Index, and it was found that FiPPS showed significant positive correlations with these scales. The results indicate that the Turkish version of the FiPPS is a valid and reliable measurement tool. This scale can be a valuable tool in assessing the positive effects of flexible thinking and perspective-taking on relationship satisfaction in romantic relationships.

Keywords: psychological flexibility, relational flexibility, perspective-taking, romantic relationship

1. GİRİŞ

Partnerlerin uyumlu bir şekilde ilişkilerini sürdürebilmeleri için duygularını paylaşmaları, esnek tepkiler vermeleri, empati göstermeleri, bireysel farklılıkları kabul etmeleri ve ilgi ile sevgilerini birbirlerine iletmeleri önemlidir (Tutarel-Kışlak ve Göztepe, 2012; Kelly ve ark., 2003).

Örneğin, eşinin işten geç dönmesinin sebebi olarak eşinin kendisiyle vakit geçirmek istemediğini düşünen bir adamı ele alalım. Katı bir şekilde bu inanca bağlı olan adam, eşinin patronunun beklenmedik bir şekilde günün sonunda acil bir ek iş verdiğini söylese bile eşinin işten geç gelmesine sinirlenip suçlayıcı davranabilir ve duygusal olarak mesafeli olabilir. Buna karşılık esnek tepki biçimlerine sahip partnerler, potansiyel anlaşmazlık anlarını yatıştırmak ve karşılıklı anlayışı teşvik etmek için perspektif alma, empati, duygu düzenleme ve diğer ilişkisel esneklik becerilerini (bkz. Tankha ve ark., 2020) daha etkili bir şekilde kullanmalıdırlar (Fua ve ark., 2023; Silverman ve ark., 2023). Bu kişi partnerinin geç dönmesine yönelik birden çok sebep düşünebilir, empati kurabilir, duygularını açıkça paylaşabilir ve gelecekte tekrar böyle bir durum olduğunda kendisine haber vermesini içten bir şekilde rica edebilir. Böylece zamanla, esnek yanıt vermenin ilişki içindeki yıkıcı iletişim kalıplarının azaltması ve ilişki kalitesini artırması beklenmektedir (Gottman, 1994; Fua, ve ark., 2023; Kelly ve ark., 2003).

Dolayısıyla, ilişkisel esnekliğin (yani, ilişki işleyişine ve ikili sosyal etkileşimlere özgü psikolojik esneklik) yönlerinin belirlenmesi ve ölçülmesi neyin sağlıklı ilişki işleyişini desteklediğinin anlaşılmasını sağlayabilir. Bu da psikolojik esneklik kavramı ile ilişkili olan ilişkisel esnekliği müdahale yaklaşımı için önemli gören çift terapistlerinin çalışmalarına yön verebilir (Fua ve ark., 2023).

1.1. Kuramsal Çerçeve

Psikolojik esneklik literatürde çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır (Cherry ve ark., 2021). Örneğin Kashdan ve Rottenberg'e (2010) göre psikolojik esneklik, çeşitli durumları tanıma ve

bu durumlara uyum sağlamayı; kişinin tanıma ve uyum sağlama stratejileri bireysel veya sosyal yaşamın akışını tehlikeye attığında düşünce veya davranış repertuarını değiştirmeyi; önemli yaşam alanları arasındaki dengeyi korumayı ve sahip olunan değerlerle uyumlu olarak davranışlarını farkında ve açık olmayı kapsamaktadır. Diğer araştırmacılar tarafından psikolojik esneklik ya da yalın bir şekilde esneklik, kişinin savunmalara başvurmadan, anı tam olarak deneyimleyebilme ve an içindeki düşünce ve duygularla temas kurabilme yeteneği olarak tanımlanır. Ayrıca, durumun sunduğu olanaklara bağlı olarak, hedef ve değerlerin peşinden gitmeye devam etme ya da davranışlarını değiştirme kapasitesini içerir (Hayes ve ark., 1999; Hayes ve ark., 2006). Pruessner ve arkadaşları (2020) ise psikolojik esnekliği, gelişen olaylardan elde edilen yeni bilgileri çalışma belleğine entegre etme ve bu bilgileri değişen koşullara göre güncelleme becerisi olarak tanımlanmıştır. Kabul ve Kararlılık Terapisi çerçevesine uygun olarak literatürdeki diğer çalışmalar psikolojik esnekliği, bireylerin mücadele gerektiren düşünceler, duygular veya deneyimlerle karşılaştıklarında devreye soktukları bir dizi beceri olarak tanımlanmıştır (örn. kabullenme, bilişsel defüzyon; Hayes ve ark., 2012).

Psikolojik esnekliğin tanımları literatürde önemli ölçüde farklılık gösterse de (Cherry ve ark., 2021), bu yapının sürekli olarak daha iyi ruh sağlığı (Kashdan ve Rottenberg, 2010; Thompson ve ark., 2022), iyi oluş (Browne ve ark., 2022; Waşowicz ve ark., 2021) ve ilişki memnuniyeti (Daks ve Rogge, 2020) ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

İlişkisel esneklik, ilişki işleyişi ve ikili sosyal etkileşimlere özgü psikolojik esnekliği ifade eder. İlişkisel esneklik genel olarak kişinin partneriyle etkileşime girme, içinde olunan o anı farkında olma ve partnerine empatik bir şekilde yanıt verme becerisine odaklanan, tanımsal olarak çok az fikir birliği olan çok boyutlu bir yapıdır (Cano ve ark., 2018). İlişkisel esnekliğin sağlıklı ilişki işleyişine katkıda bulunduğu varsayılmış ve bu nedenle çift müdahaleleri için potansiyel bir müdahale yaklaşımı olarak tanımlanmıştır (bkz. Cano ve ark., 2018).

Hem psikolojik hem de ilişkisel esneklik becerileri çiftlerde daha fazla ilişki memnuniyeti, yakınlık ve iyi olma haliyle ilişkilidir (örneğin, Laurenceau ve ark., 1998; Barnes ve ark., 2007; Williams ve Cano, 2014; Cano ve ark., 2018).

Bu nedenle, bu makalede uyarlamasına yer verilen ölçek, ilişkisel esnekliğin belirli yönlerine (alternatif perspektifler üretme ve alternatif perspektiflere yanıt verme becerisine) odaklanılarak geliştirilmiştir.

Alternatif perspektifler üretmek, kişinin farklı bakış açılarını fark etme ve bunları üretme istekliliğini tanımlar (Martin ve Anderson, 1998). Ancak, sadece çok sayıda alternatif bakış açısı üretmek olumlu ilişki sonuçları için yeterli olmayabilir; Partner A 15 alternatif bakış açısı üretebilir, ancak bunların hiçbiri Partner B tarafından benimsenmezse ve/veya hepsi Partner B'nin kötü niyetli olduğu sonucunu çıkarırsa, çatışma devam edebilir (Cano ve ark., 2018). Bu nedenle, insanların durumları partnerlerinin bakış açısından değerlendirmeleri önemlidir (perspektif alma) (Cahill ve ark., 2020). Perspektif alma becerisi olumlu ilişki sonuçlarıyla ilişkilendirilmiştir (Cahill ve ark., 2020) dolayısıyla "alternatif bakış açıları üretmek" ilişkisel esnekliğin anahtar kavramlarından varsayılabilir (Fua ve ark., 2023).

Perspektif alma, bir kişinin diğerinin ne düşündüğünü anlama, kendini diğerinin yerine koyma ve diğerinin duygularını deneyimlemeden onun durumunu bilişsel olarak anlama yeteneği olarak tanımlanmıştır (Hogan, 1969; Long, 1993). Davis (1983) tarafından empatinin bir yönü olarak tanımlanan Perspektif Alma, tatmin edici kişilerarası ilişkilerin sürdürülmesinde kritik öneme sahip olduğu ve kişilerin, partnerlerinin davranışlarına yaptıkları atıfları etkilemede önemli bir rol oynadığı varsayılmaktadır (Perlman, 1999).

Empati ve perspektif alma düzeyi yüksek kişilerin, empati ve perspektif alma düzeyi düşük kişilere kıyasla partnerlerinin davranışları için uyumlu ve iyimser geri bildirimde bulunma olasılıklarının daha yükseksektir. Partnerinin bakış açısını benimseyen kişilerin partnerlerinin niyetleri, motivasyonları ve görüşleri hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaları muhtemeldir; bu nedenle partnerlerinin kasıtlı olarak olumsuz davranışlarda buldukları sonucuna varmaları ve davranışlarından dolayı suçlanmaları gerektiğini düşünmeleri daha az olasıdır (Kyle ve Falbo, 1985; Pearlman, 1999; Fincham ve ark., 1987).

Alternatif bakış açıları üretebilmenin yanı sıra, partneri kendisinininkinden farklı bir bakış açısı ifade ettiğinde kişinin etkili bir şekilde yanıt verebilmesi de önemlidir. Bakış açıları farklı olduğunda negatif tepkisellik açığa çıkabilir ve partnerlerin savunmaya geçmesine veya geri çekilmesine neden olabilir; bu durum da ilişki memnuniyetinin düşmesine neden olabilir (Fischer ve ark., 2018; Gottman ve Krokoff, 1989; Weber ve ark., 2021).

1.2. Araştırmanın Önemi

Doorley ve arkadaşları (2020) psikolojik esneklik de dahil olmak üzere içsel fenomenlerin kişilerarası ilişkiler bağlamında yeterince araştırılmadığını; psikolojik esnekliğe sahip bir partner ile romantik ilişki içerisinde bulunmanın dinamiklerine vurgu yapılmadığını ifade etmiştir. Öte yandan çeşitli araştırmacılar tarafından psikolojik esneklik ile evlilik doyumu arasında pozitif korelasyon olduğu; psikolojik olarak esnek olmayan kişilerin partnerleri ile tartışma eğiliminde olduğu; partnerden alınan desteğin psikolojik esnekliği anlamlı olarak yordadığı ifade edilmektedir (Ameer, 2018; Çetinkaya, 2022; Çalışkan, 2020). Daks ve Rogge'nin (2020) yürüttüğü meta analiz çalışmasında göre ise romantik ilişkilerde duygu, düşünce ve deneyimlere karşı esnek olmayan tepkiler vermenin; ilişki içerisinde esnek olmayan şekilde duygu ve deneyimleri yargılayarak partneri utandırmanın; günlük stres faktörlerine karşı esnek olmayan katı tepkiler vermenin ilişki memnuniyetini düşürdüğü ifade edilmiştir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde psikolojik esnekliğin bir yönünü oluşturan ilişki esnekliğin romantik ilişki dinamikleri bağlamında ele alınması önem arz etmektedir. İlgili literatür incelendiğinde "alternatif perspektifler üretmeyi" ve "alternatif perspektiflere savunmasız yanıtlar vermeyi" içeren ve romantik ilişkiler özelinde geliştirilen ve/veya uyarlanan ilişki esneklik temelli ölçek bulunmamaktadır. İlgili literatürde ilişki esnekliğin çeşitli yönlerine vurgu yapan Türkçe ölçekler sınırlı sayıda bulunmaktadır: Dennis ve Vander Wal'ın (2010) literatüre kazandırdığı ve Sapmaz ve Doğan (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan Bilişsel Esneklik Ölçeği, Martin ve Rubin (1995) tarafından geliştirilen ve Altunkol (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan Bilişsel Esneklik Ölçeği, Davis (1983) tarafından geliştirilen ve Engeler ve Yargıç (2007) tarafından uyarlanan ve Türkiye literatürüne kazandırılan Kişilerarası Tepkisellik İndeksi. Uyarlanmış olan bu ölçekler çiftlere yönelik olmayıp, ilişki esnekliğin bileşenlerinden olan alternatif perspektifler üretmeyi ve alternatif perspektiflere savunmasız yanıtlar vermeyi tümüyle içermemektedir. Dolayısıyla Fua ve arkadaşları (2023) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlanacak olan Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği, romantik ilişki içerisindeki bireylere yönelik olması ve psikolojik esneklik ile ilişki esneklik yaklaşımlarının bileşenlerini içermesi açısından Türkçe literatürdeki boşluğu doldurması hedeflenmiştir. Bu çalışmada, Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'ni Türkçeye uyarlamak ve psikometrik özelliklerini incelemek amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Yürütülen araştırma bir ölçek uyarlama çalışmasıdır. Bu bölümde araştırma amacına uygun olarak ölçek uyarlama ve işlem süreçlerine yer verilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubu 18 yaş üstü ve Gonzaga ve arkadaşlarını (2007) takiben en az 3 ay romantik ilişkisi olan bekar, nişanlı ve evli bireylerden oluşmaktadır. Çalışmaya 325 kadın (%81.9) 72 erkek (%18.1) olmak üzere toplamda 397 katılımcı katılmıştır. Katılımcılar 18 – 57 yaş arasındadır ve katılımcıların yaş ortalaması 29.4'tür (SD = 8.11). Katılımcıların 174'ü evli (%43.8) , 203'ü bekar (%51.1) ve 20'si nişanlıdır (%5). Katılımcıların 44'ü 3-6 aydır (%11.1), 41'i 6-12 aydır (%10.3), 97'si 1-3 yıldır (%24.4), 215'i 3 yıldan daha fazla süredir (%54.2) bir romantik ilişki içerisindeydir.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği (PPEYÖ): Fua ve arkadaşları (2023) tarafından geliştirilmiş; ölçeğin orijinal ismi "Flexibility in Partner Perspectives Scale" olarak ifade edilmiştir. Ölçek 5'li likert tipinde (1 = "Bana Hiç Uygun Değil" , 5= "Bana Tamamen Uygun") toplamda 8 madde ve 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin 5, 6, 7 ve 8. Maddeleri ters puanlanmaktadır. Ölçekte "Partnerim ve ben bir konuda aynı fikirde olmadığımızda o konuya birçok farklı açıdan baktım." ve "Partnerimin benim düşünce şeklime karşı olan fikirlerini duymaktan hoşlanmadım." şeklinde maddeler bulunmaktadır.

Ölçeğin geliştirilme aşamasında toplam 4 uygulama gerçekleştirilmiştir. İlk çalışma, en az 3 ay romantik ilişkisi olan bireylerden oluşan 208 kişilik bir örneklem üzerinde yapılmış ve ölçeğin psikometrik özellikleri incelenmiştir. İkinci çalışmada ise, 430 kişilik farklı bir örneklem üzerinde doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Test-tekrar test güvenilirliği de 196 kişilik bir alt örneklem üzerinde değerlendirilmiştir. Çalışma üç ve dört iki ek örneklemde (N = 260 tedavi arayan çift, N = 85 Hispanik/Latin çift) PPEYÖ ölçeğinde daha yüksek puan alan bireylerin daha yüksek ilişki memnuniyeti bildirdiğini göstererek PPEYÖ'nin yordayıcı geçerliliğini ortaya koymuştur. Birlikte ele alındığında PPEYÖ, genel bilişsel esneklik ve perspektif almanın ötesinde ilişki memnuniyetini öngören kısa ve faydalı bir ölçüm aracıdır. Analizler sonucunda, ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu belirlenmiştir. Ölçek, ilişkilerdeki esneklik becerilerini ölçmede kısa ve kullanışlı bir araç olarak ortaya konmuştur (Fua ve ark., 2023).

2.2.2. Bilişsel Esneklik Envanteri (BEE): Dennis ve Vander Wal (2010) tarafından geliştirilmiş; Sapmaz ve Doğan (2013) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilmiştir.

Bilişsel Esneklik Envanteri 5'li likert tipinde bir ölçektir (1 = "Hiç Uygun Değil" ve 5= "Tamamen Uygun"). Ölçek "Alternatifler" ve "Kontrol" olmak üzere toplamda iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekteki 6 madde ters kodlanmıştır: 2, 4, 7, 9, 11 ve 17. Alınan puanların yüksek olması bilişsel esnekliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçekte ". Herhangi bir duruma çoğu kez farklı açılardan bakarım." ve "Olayları karşımdaki kişilerin bakış açılarından da görmeye çalışırım." şeklinde maddeler bulunmaktadır (Sapmaz ve Doğan, 2013).

Türkçe uyarlama çalışmasına toplamda 551 üniversite öğrencisi katılmıştır. Ölçeğin bütünü için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .90, "alternatifler" alt boyutu için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .90 ve "kontrol" alt boyutu için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .84 bulunmuştur. Yürütülen test tekrar test çalışmasında güvenilirlik katsayısı ölçeğin bütününde .75 olarak tespit edilmiştir (Sapmaz ve Doğan, 2013).

Yürütülen bu çalışmada Bilişsel Esneklik Envanteri'nin (BEE) 13 maddelik "Alternatifler" alt boyutu çalışmaya dahil edilmiştir.

2.2.3. Kişiler Arası Tepkisellik İndeksi: Kişiler Arası Tepkisellik İndeksi Davis (1983) tarafından geliştirilmiş her biri 7 maddeden oluşan 4 alt boyutlu ve toplamda 28 maddelik bir öz bildirim ölçeğidir. Alt boyutlar “Perspektif Alma” , “Empatik Düşünce” , “Kişisel Rahatsızlık” ve “Fantezi” olarak tanımlanmıştır. Ölçek 5’li likert tipi bir ölçektir (0= “Beni iyi bir şekilde tanımlamıyor.” , 4= “Beni çok iyi bir şekilde tanımlıyor.”).

Ölçeğin Türkçeye uyarlamasını Engeler ve Yargıç (2007) gerçekleştirmiştir. Alt ölçeklerin iç tutarlılık değerleri .60-.76 arasında, test tekrar test değerleri .66-.80 arasındadır. Ölçekte “Birine kızdığımda, genellikle bir süre için kendimi onun yerine koymaya çalışırım.” ve “Olayları “bir başka kişinin” bakış açısından görmeyi zor bulurum.” şeklinde maddeler bulunmaktadır. 3, 4, 7, 12, 13 14,

15, 18, 19. maddeler ters kodlanmaktadır.

Ölçüt geçerliği için, yürütülen bu çalışmada Kişiler Arası Tepkisellik İndeksi’nin “Perspektif Alma” alt boyutu kullanılmıştır.

2.2.4. İlişki Doyum İndeksi (İDİ): Bireylerin romantik ilişki doyumunu ölçen ve Funk ve Rogge (2007) tarafından geliştirilen İlişki Doyum İndeksi, 4 maddeden oluşan bir ölçektir. İlişki Doyum İndeksi’nin Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirliği Özdemir ve Sağkal (2021) tarafından gerçekleştirilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik araştırmasına toplamda 670 birey katılmıştır. Ölçeğin cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .93; test-tekrar test güvenilirlik katsayısı.71 olarak tespit edilmiştir. Ölçekteki ilk madde 7’li likert tipinde (0 = “Tamamen Mutsuz” , 6 = “Mükemmel”) geri kalan 3 madde 6’lı likert tipindedir (0 = “Hiç doğru değil” , 5 = “Tamamen doğru”; 0 = “Hiç” , 5 = “Tamamen”). Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekte “Partnerimle, sıcak ve rahat bir ilişkim var.” ve “Partnerinizle ilişkiniz ne kadar memnun edici?” şeklinde maddeler bulunmaktadır.

Ölçek uyarlama için yürütülen bu çalışmada yordama geçerliği için İlişki Doyum İndeksi (İDİ) kullanılmıştır.

2.3. İşlem

Bu çalışmada, öncelikle ölçek uyarlama çalışması için Fua ve arkadaşlarından (2023) e-mail aracılığıyla izin alınmıştır. Ölçek uyarlama sürecinde iznin alınması ardından ölçek beş bağımsız alan uzmanı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Türkçeye çevrilen maddeler üç alan uzmanı tarafından değerlendirilerek sentezlenmiş ve Türkçe form oluşturulmuştur. Türkçe form, İngilizce ve Türkçeye hakim iki alan uzmanı tarafından geri İngilizceye çevrilmiştir. Orijinal İngilizce maddeler ile geri çevirisi yapılan İngilizce maddeler mukayese edilmiştir. Orijinal maddeler ile geri çeviriler arasında tutarlılık sağlandığında Türkçe maddeler için iki Türkçe dil uzmanından görüş alınmıştır. Ardından dil ve üslup açısından anlaşılabilirliği kontrol etmek adına 20 kişiye pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama ardından tekrar Türkçe dil uzmanından görüş alınarak ölçeğe nihai şekli verilmiştir. Araştırma süreci boyunca bilimsel araştırma etik kurallarına bağlı kalınmıştır. Uygulama sürecinde katılımcılara sosyal medya aracılığıyla ve haberleşme araçlarıyla (WhatsApp, Telegram) ulaşılmıştır. Uygulama öncesinde katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş, çalışma gizlilik ve gönüllülük ilkelerine bağlı bir şekilde yürütülmüştür.

3. BULGULAR

3.1. Yapı Geçerliğine Ait Bulgular

Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek adına Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Ölçme modellerinin geliştirilmesinde kullanılan ve pek çok kolaylık sağlayan Doğrulayıcı Faktör

Analizi, yapı doğrulanmasında ve ölçek geliştirmede kullanılan; gözlenen değişkenler aracılığıyla gizil değişkenleri oluşturmaya yönelik yapılan bir analizdir (Yaşlıoğlu, 2017).

Literatürde, RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) değerinin 0.03 ile 0.08 arasında yer alabileceği ve 0'a yaklaştıkça modelin iyi olduğu (Rigdon, 1996); GFI (Goodness-of-Fit Index) değerinde .95'in eşik kabul edildiği (Shevlin ve Miles, 1998 akt. Yaşlıoğlu, 2017); NFI (Normed Fit Index) değerinde .90'ın iyi uygunluk için eşik kabul edildiği (Hu ve Bentler, 1999); χ^2/df değerinin 5'ten küçük olması iyi uyumu gösterdiği (Tabachnick, Fidell ve Ullman 2013); CFI (Comparative Fit Index) değerinde .95 iyi uygunluk için sınır kabul edildiği (Bentler ve Bonnet, 1980) ifade edilmektedir. Hu ve Bentler (1999) kabul edilebilir model uyumu için SRMR değerlerinin .08'e yakın veya altında olmasını, RMSEA değerlerinin .06'ya yakın veya altında olmasını, CFI ve TLI değerlerinin .95'e yakın veya üzerinde olmasını önermektedir. Bu bağlamda yapılan analizler sonucunda uyarılan ölçeğin orijinal ölçekteki gibi toplamda 8 maddeden ve iki faktörlü yapıdan oluştuğu; ölçeğin uyum gösterdiği ortaya koyulmuştur (CFI = .98, GFI = .98, SRMR = .04, RMSEA

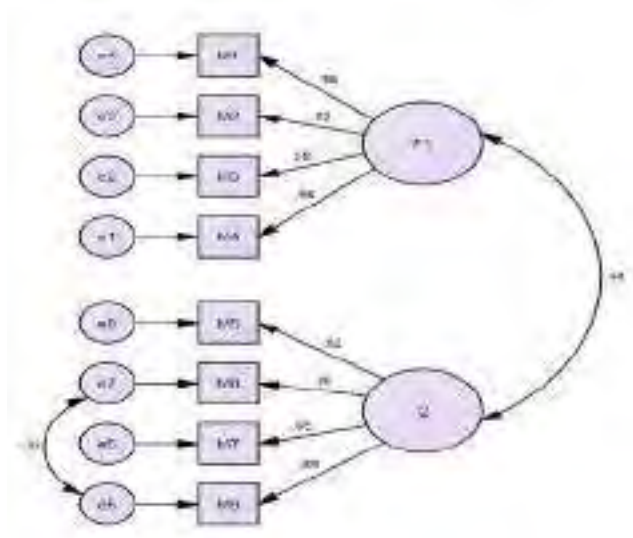
= .04, NFI = .95) (Tablo 1).

Tablo 1 Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Düzey	χ^2 SRMR	df	χ^2/df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	
1. Düzey	33,399	18	1,85	0,046	0.95	0.98	0.98	0.04

Analiz sonuçlarına göre, ölçeğin uyum indeksleri oldukça yüksek ve literatürde kabul edilen sınırlar içerisindedir. Elde edilen uyum indeksleri şu şekildedir: Ki-kare/derece serbestlik oranı (χ^2/df) = 18.5, RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) = 0.046, GFI (Goodness-of-Fit Index) = 0.98, CFI (Comparative Fit Index) = 0.98, NFI (Normed Fit Index) = 0.95 ve SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) = 0.04. Bu değerler, modelin iyi bir uyum gösterdiğini ve ölçeğin iki faktörlü yapısının doğrulandığını göstermektedir.

Şekil 1 Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'ne Ait Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagramı

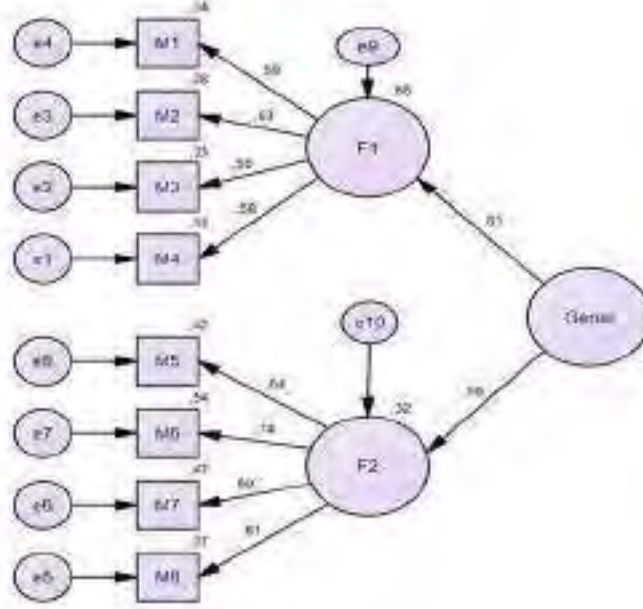
Analiz sonuçlarına göre, ölçeğin ikinci düzey uyum indeksleri de oldukça yüksek ve literatürde kabul edilen sınırlar içerisindedir. Elde edilen uyum indeksleri şu şekildedir: Ki-kare/derece serbestlik oranı (χ^2/df) = 23.3, RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) = 0.046, GFI (Goodness-of-Fit Index) = 0.97, CFI (Comparative Fit Index) = 0.96, NFI (Normed Fit Index) = 0.93 ve SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) = 0.04. Bu değerler, modelin iyi bir uyum gösterdiğini göstermektedir (Tablo 2).

İkinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları, Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'nin (PPEYÖ) Türkçe formunun yapı geçerliliğini doğrulamaktadır. Analiz sonuçlarına göre, ölçeğin iki faktörlü yapısı, ikinci düzeyde genel bir faktör altında birleşmektedir (χ^2/df = 23.3, RMSEA = 0.046, GFI = 0.97, CFI = 0.96, NFI = 0.93, SRMR = 0.04). Modifikasyon indeksleri ve hata terimleri dikkate alınarak yapılan iyileştirmeler, modelin uyumunu artırmıştır. Hata terimleri (e4, e3, e2, e1, e8, e7, e6 ve e5), gözlemlenen değişkenlerdeki ölçüm hatalarını temsil ederken, F1 ve F2 faktörlerinin genel faktörle olan yüklemeleri sırasıyla 0.81 ve 0.56 olarak bulunmuştur.

Tablo 2 İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Düzey	χ^2 SRMR	df	χ^2/df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	
2. Düzey	44,294	19	2,33	0,046	0.95	0.97	0.96	0.04

Şekil 2 Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'ne Ait İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagram

1.1. Güvenirlilik Analizine Ait Bulgular

Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım ölçeğinin güvenirlilik analizi için Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin faktörlerine ait Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayıları .70 ve .77 bulunmuştur. Tablo 5'te ölçeğin her bir faktörüne ve ölçeğin tamamına ait Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları görülmektedir.

Tablo 3 Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği ve Alt Boyutları İçin Cronbach Alpha Güvenirlilik Değerleri

Faktör	Cronbach Alpha Değeri
F1	,70
F2	,77
Ölçek Genel	,73

Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının 0.70 veya daha yüksek olması güvenilir iç tutarlılık düzeyi olarak kabul edilir (Bryman, 2012; Salkind, 2018). Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'nin analiz sonuçları incelendiğinde alt faktörlerin Cronbach Alpha Güvenirlilik Değerleri .70 ve .77, ölçeğin Cronbach's Alfa değeri ise .73 bulunmuştur. Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği Türkçe formunun güvenilir olduğu ortaya koyulmuştur.

1.2. Ölçüt ve Yordama Geçerliğine Ait Bulgular

Ölçüt geçerliği için Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği (PFEYÖ) ile Kişiler Arası Tepkisellik İndeksinin alt ölçeklerinden "Perspektif Alma (PT)", Bilişsel Esneklik Ölçeğinin alt ölçeklerinden "Alternatifler (BE-A)" kullanılmıştır. Yordama geçerliği analizleri için ise İlişki Doyum İndeksi (İDİ) kullanılmıştır.

Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'nin "Perspektif Alma", "Alternatifler" ve "İlişki Doyum İndeksi" ile pozitif yönde orta düzeyde ilişkisi bulunmuştur.

Tablo 4 Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği ile Ölçüt ve Yordama Geçerliği

Değişkenler	1	2	3	4
-------------	---	---	---	---

1- PFEYÖ	1			
2- PT	.598**	1		
3- BE-A	.408**	.598**	1	
4- İDİ	.464**	.271*	.370**	1

** p < .01

* p < .05

2. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu araştırma, Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'nin (PPEYÖ) Türkçe uyarlamasını gerçekleştirmiş ve ölçeğin psikometrik özelliklerini incelemiştir. Elde edilen bulgular, ölçeğin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu bölümde, araştırmanın bulguları literatürdeki ilgili çalışmalarla karşılaştırılarak tartışılacaktır.

Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'nin Türkçe formunun yapı geçerliliği, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile incelenmiş ve orijinal ölçekte olduğu gibi iki faktörlü bir yapı ortaya koyulmuştur. DFA sonuçlarına göre, ölçeğin uyum indeksleri (CFI = .96, GFI = .97, SRMR = .04, RMSEA = .04, NFI = .95) literatürde kabul edilen sınırlar içinde yer almakta ve ölçeğin yapı geçerliliğini desteklemektedir (Hu ve Bentler, 1999; Rigdon, 1996).

Ölçek uyarlama çalışmalarında, dilsel ve kültürel farklılıkların minimize edilmesi için çoklu çeviri ve geri çeviri yöntemleri kullanılmıştır. Bu süreçte, orijinal ölçek maddeleri ile geri çevirisi yapılan maddeler arasında tutarlılık sağlanmış ve Türkçe formun dil ve üslup açısından anlaşılabilirliği pilot uygulamalar ile test edilmiştir.

PPEYÖ'nün Türkçe formunun güvenilirlik analizleri sonucunda, Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayıları alt boyutlar için .70 ve .77, ölçeğin geneli için ise .73 olarak bulunmuştur. Bu değerler, ölçeğin iç tutarlılık açısından güvenilir olduğunu göstermektedir (Bryman, 2012; Salkind, 2018). Ayrıca, ölçek maddelerinin ters puanlanmasının ölçeğin iç tutarlılığına olumsuz bir etkisi olmadığı görülmüştür.

Ölçüt geçerliği kapsamında PPEYÖ'nün, Kişiler Arası Tepkisellik İndeksi'nin Perspektif Alma (PT) alt boyutu, Bilişsel Esneklik Ölçeği'nin Alternatifler (BE-A) alt boyutu ve İlişki Doyum İndeksi (İDİ) ile ilişkisi incelenmiştir. PPEYÖ, PT ($r = .598$, $p < .01$), BE-A ($r = .408$, $p < .01$) ve İDİ ($r = .464$, $p < .01$) ile pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı ilişkiler göstermiştir.

Bu bulgular, PPEYÖ'nün ölçüt geçerliliğinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın bulguları, ilişkisel esnekliğin romantik ilişkilerde önemli bir rol oynadığını ortaya koyan literatürle uyumludur. Örneğin, Daks ve Rogge (2020), psikolojik esnekliğin romantik ilişkilerde duygu düzenleme ve ilişki memnuniyeti üzerinde olumlu etkileri olduğunu vurgulamıştır.

Bu araştırma, Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'nin (PPEYÖ) Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarını başarıyla gerçekleştirmiştir. Elde edilen bulgular, ölçeğin Türkçe versiyonunun, ilişkisel esnekliği ölçmede geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu göstermektedir. Bu ölçek, romantik ilişkilerde esnek düşünme ve perspektif alma becerilerini değerlendirirken, ilişki memnuniyeti üzerindeki olumlu etkilerini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, PPEYÖ'nün Türkçe formunun da ilişki memnuniyetini yordayıcı geçerliliğe sahip olması, ölçeğin pratik uygulamalarda çift terapistleri ve psikolojik danışmanlar tarafından kullanılabilirliğini artırmaktadır.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, örneklem grubunun büyük bir kısmı kadınlardan oluşmakta ve bu durum sonuçların genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Gelecek araştırmalarda, daha dengeli bir cinsiyet dağılımına sahip örneklerle çalışmaların tekrarlanması önerilmektedir. Ayrıca, bu çalışma sadece öz-bildirim ölçekleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir; gelecekte gözlemsel ve deneysel yöntemlerle de ilişkisel esneklik ve ilişki dinamikleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi faydalı olacaktır.

Ölçeğin kısa ve kullanışlı yapısı, hem klinik uygulamalarda hem de akademik araştırmalarda yaygın olarak kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Gelecek çalışmalar, ölçeğin farklı örneklem üzerinde test edilmesi ve diğer psikolojik ölçümlerle ilişkilerinin incelenmesi yönünde önerilmektedir. Bu çalışma, ilişkisel esnekliğin romantik ilişkilerdeki önemi ve etkileri üzerine yapılacak araştırmalara önemli katkılar sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ve romantik ilişkilerde esnek düşünmenin ve perspektif almanın ilişki memnuniyeti üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koyduğu söylenebilir. Bu ölçek, hem klinik uygulamalarda hem de akademik araştırmalarda kullanılmak üzere önemli bir katkı sağlamaktadır.

Ek 1 Partner Perspektiflerine Esnek Yaklaşım Ölçeği Maddeleri

- 1- Bir şeylerin partnerimin bakış açısından nasıl görüldüğünü hayal ederek onu daha iyi anlamaya çalıştım.
- 2- Partnerime dargınken kendimi bir süreliğine onun yerine koymaya çalıştım. 3- Bir karar vermeden önce sorunu partnerimin bakış açısından düşündüm.
- 4- Partnerim ve ben bir konuda aynı fikirde olmadığımızda o konuya birçok farklı açıdan baktım. 5- Partnerimin benim düşünce şeklime karşı olan fikirlerini duymaktan hoşlanmadım.
- 6- Partnerimden gelen eleştiriye olumsuz bir şekilde tepki verdim. 7- Partnerim benimle çeliştiğinde sertçe tepki verdim.
- 8- Partnerim ve ben farklı görüşlere sahip olduğumuzda uzlaşmakta zorlandım.

KAYNAKÇA

- Altunkol, F. (2011). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklikleri ile algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Ameer, W. R. (2018). Marital satisfaction and its relationship to psychological flexibility with counselors. *Journal of the College of Basic Education for Educational and Human Science*, 38, 851-876.
- Barnes, S., Brown, K. W., Krusemark, E., Campbell, W. K., & Rogge, R. D. (2007). The role of mindfulness in romantic relationship satisfaction and responses to relationship stress. *Journal of marital and family therapy*, 33(4), 482- 500.
- Bentler, P. M., & Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological bulletin*, 88(3), 588.
- Browne, A., Stafford, O., Berry, A., Murphy, E., Taylor, L. K., Shevlin, M., ... & Burke, T. (2022). Psychological flexibility mediates wellbeing for people with adverse childhood experiences during COVID-19. *Journal of clinical medicine*, 11(2), 377.
- Bryman, A. (2012). *Social research methods* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Cahill, V. A., Malouff, J. M., Little, C. W., & Schutte, N. S. (2020). Trait perspective taking and romantic relationship satisfaction: A meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 34(8), 1025.
- Cano, A., Corley, A. M., Clark, S. M., & Martinez, S. C. (2018). A couple-based psychological treatment for chronic pain and relationship distress. *Cognitive and behavioral practice*, 25(1), 119-134.
- Cherry, K. M., Vander Hoeven, E., Patterson, T. S., & Lumley, M. N. (2021). Defining and measuring “psychological flexibility”: A narrative scoping review of diverse flexibility and rigidity constructs and perspectives. *Clinical psychology review*, 84, 101973.
- Çalışkan, M. N. (2020) *Tek çocuklu ailelerde ebeveynlik stresinin psikolojik esneklik ve eş desteği ile ilişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi).
- Çetinkaya, E. (2022). *Psikolojik esneklik, öz şefkat, algılanan stres ve evlilik kalitesinin bazı demografik değişkenler ve aralarındaki ilişki açısından incelenmesi* (Master's thesis, Ufuk Üniversitesi).
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of personality and social psychology*, 44(1), 113-126.
- Daks, J. S., & Rogge, R. D. (2020). Examining the correlates of psychological flexibility in romantic relationship and family dynamics: A meta-analysis. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 18, 214-238.
- Dennis, J. P., & Vander Wal, J. S. (2010). The cognitive flexibility inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity. *Cognitive therapy and research*, 34, 241-253.
- Doorley, J. D., Goodman, F. R., Kelso, K. C., & Kashdan, T. B. (2020). Psychological flexibility: What we know, what we do not know, and what we think we know. *Social and Personality Psychology Compass*, 14(12), 1-11.
- Engeler, A., & Yargıç, L. İ. (2007). Kişilerarası tepkisellik indeksi: Empatinin çok boyutlu ölçümü. *In New Symposium Journal*, 45(3), 119-127.
- Fischer, M. S., Baucom, B. R., Baucom, D. H., Sheng, E., Atkins, D. C., & Hahlweg, K. (2019). When the “u” is not inverted: Trajectories of expressed emotional arousal predict relationship satisfaction. *Family Process*, 58(2), 463-477.
- Fincham, F. D., Beach, S. R., & Baucom, D. H. (1987). Attribution processes in distressed and nondistressed couples:
IV. Self-partner attribution differences. *Journal of personality and social psychology*, 52(4), 739.
- Fua, K., Daniel, K. E., Werntz, A., Doss, B., Lawrence, E., & Teachman, B. A. (2023). Development and Validation of the Flexibility in Partner Perspectives Scale. *Contemporary family therapy*, 45(4), 410-424.

- Funk, J. L., & Rogge, R. D. (2007). Testing the ruler with item response theory: increasing precision of measurement for relationship satisfaction with the Couples Satisfaction Index. *Journal of family psychology, 21*(4), 572.
- Gonzaga, G. C., Campos, B., & Bradbury, T. (2007). Similarity, convergence, and relationship satisfaction in dating and married couples. *Journal of Personality and Social Psychology, 93*(1), 34–48.
- Gottman, J. M., & Krokoff, L. J. (1989). Marital interaction and satisfaction: a longitudinal view. *Journal of consulting and clinical psychology, 57*(1), 47.
- Gottman, J. M. (1994). *What predicts divorce? The relationship between marital processes and marital outcomes*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Hayes, S. C., Luoma, J. B., Bond, F. W., Masuda, A., & Lillis, J. (2006). Acceptance and commitment therapy: Model, processes and outcomes. *Behaviour research and therapy, 44*(1), 1-25.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy* (Vol. 6). New York: Guilford press.
- Hayes, S. C., Pistorello, J., & Levin, M. E. (2012). Acceptance and commitment therapy as a unified model of behavior change. *The Counseling Psychologist, 40*(7), 976-1002.
- Hogan, R. (1969). Development of an empathy scale. *Journal of consulting and clinical psychology, 33*(3), 307.
- Hu, L.-t., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*(1), 1–55.
- Kashdan, T. B., & Rottenberg, J. (2010). Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clinical psychology review, 30*(7), 865-878.
- Kelly, A. B., Fincham, F. D., & Beach, S. R. H. (2003). Communication skills in couples: A review and discussion of emerging perspectives. In B. R. Burleson & J. O. Green (Eds.), *Handbook of communication and social interaction skills* (pp. 723–751). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Kyle, S. O., & Falbo, T. (1985). Relationships between marital stress and attributional preferences for own and spouse behavior. *Journal of Social and Clinical Psychology, 3*(3), 339-351.
- Laurenceau, J. P., Barrett, L. F., & Pietromonaco, P. R. (1998). Intimacy as an interpersonal process: the importance of self-disclosure, partner disclosure, and perceived partner responsiveness in interpersonal exchanges. *Journal of personality and social psychology, 74*(5), 1238.
- Long, E. C. (1993). Perspective-taking differences between high-and low-adjustment marriages: Implications for those in intervention. *American Journal of Family Therapy, 21*(3), 248-259.
- Martin, M. M., & Anderson, C. M. (1998). The cognitive flexibility scale: Three validity studies. *Communication Reports, 11*(1), 1-9.
- Martin, M. M., & Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological reports, 76*(2), 623-626.
- Özdemir, Y. & Sağkal, A. S. (2021). İlişki Doyum İndeksi: Türkçe'ye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(Armağan Sayısı), 273-286.
- Perlman, D. G. (1999). *The role of empathy and perspective-taking in marital attributions*. George Mason University.
- Pruessner, L., Barnow, S., Holt, D. V., Joormann, J., & Schulze, K. (2020). A cognitive control framework for understanding emotion regulation flexibility. *Emotion, 20*(1), 21.
- Rigdon, E. E. (1996). CFI versus RMSEA: A comparison of two fit indexes for structural equation modeling. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 3*(4), 369-379.
- Salkind, N. J. (2018). *Exploring research* (9th ed.). Harlow: Pearson.

- Sapmaz, F., & Doğan, T. (2013). Assessment of cognitive flexibility: Reliability and validity studies of Turkish version of the Cognitive Flexibility Inventory. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 46(1), 143-162.
- Silverman, A. L., Fua, K. C., & Teachman, B. A. (2023). More than one way to say I love you: An Internet-based intervention for training flexible thinking in romantic relationships. *Journal of Clinical Psychology*, 79(4), 909-936.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6) Boston, MA: Pearson.
- Tankha, H., Caño, A., & Dillaway, H. (2020). "Now I have hope": Rebuilding relationships affected by chronic pain. *Families, Systems, & Health*, 38(1), 51-56.
- Tutarel-Kışlak, Ş. & Göztepe, I. (2012). Duygu dışavurumu, empati, depresyon ve evlilik uyumu arasındaki ilişkiler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 27-46.
- Thompson, E. M., Brierley, M. E. E., Destrée, L., Albertella, L., & Fontenelle, L. F. (2022). Psychological flexibility and inflexibility in obsessive-compulsive symptom dimensions, disability, and quality of life: An online longitudinal study. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 23, 38-47.
- Wąsowicz, G., Mizak, S., Krawiec, J., & Białaszek, W. (2021). Mental health, well-being, and psychological flexibility in the stressful times of the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Psychology*, 12, 647975.
- Weber, D. M., Fischer, M. S., Baucom, D. H., Baucom, B. R., Engl, J., Thurmaier, F., ... & Hahlweg, K. (2021). Escalation and regulation of emotional arousal in couples predicts relationship satisfaction concurrently and 25 years later. *Family process*, 60(1), 251-269.
- Williams, A. M., & Cano, A. (2014). Spousal mindfulness and social support in couples with chronic pain. *The Clinical Journal of Pain*, 30(6), 528-535.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE KİŞİLERARASI AFFETME DÜZEYİ İLE PSİKOLOJİK ESNEKLİK İLİŞKİSİ

DİLŞAT ÖMRÜUZUN¹, YÜCEL ÖKSÜZ²

¹Yüksek Lisans Öğr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
0009-0003-4970-8720

²Prof.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
0000-0002-9310-7506

ÖZET

Hem affetme hem de psikolojik esneklik kavramları postmodern kuramların bileşenlerinden olup bireyin olumsuz yaşam deneyimleri karşısında baş edebilme motivasyonunu güçlendiren kavramlar olarak ele alınmaktadır. Affetme; haksız davranışa maruz kalan kişinin haksız davranışı gerçekleştiren kişiye yönelik olumsuz duygularından kendi isteği ile vazgeçmesi ve haksızlık yapan kişiye karşı olumlu duygular besleyerek onu bağışlaması şeklinde içsel ve dışsal süreçlerin ortak rol oynadığı bir süreçtir. Affetme; kin, öfke, nefret gibi yıkıcı duygular yerine bireyde var olan hoşgörü, bağışlayıcılık, tolerans, geçmişte yaşamak yerine ân'da olabilme, duygu ve davranışlar üzerinde daha az kontrolcü olabilme gibi yapıcı duyguları ve davranışları hareketlendirir. Buna paralel olarak psikolojik esneklik ise bireylerin yaşadığı olayı veya içinde buldukları olumsuz duygu ve düşünceleri değiştirmek için çaba harcamak yerine onları kabul edebilmesi, duygu ve düşüncelerinden ayrışarak onlar üzerinde sağlıklı değerlendirmeler yapabilmesi, ân'da kalarak bilinçli bir farkındalık ile ân'ın kişiye sunduğu fırsatları görebilmesi, değerlerini keşfederek bulunacağı eylemleri değerleri doğrultusunda planlayabilmesi ile karakterize bir kavramdır. Her iki kavram birbirinden farklı olsa da birçok noktada kesişmektedir. Affetme kararı bireylerin değerlerinden etkilenirken psikolojik esneklik değer ve değer odaklı hareket etmeyi merkeze almaktadır. Gerek affetme gerekse psikolojik esneklik olumsuz duygu ve düşüncelerin farkındalığıyla birlikte bireye verdiği yükün hafifletilmesini ve ân'da kalabilmenin önemini savunmaktadır. Affetme kararının temelde insan ve insan ilişkilerinin gelişimine genelde ise toplumun iyilik haline hizmet etmesi ve psikolojik esneklik kavramının kişinin yaşam akışında koruyucu bir rolde olması nedeniyle kavramlar araştırılmaya değer bulunmuş olup mevcut çalışma sosyal ilişkilerin genişlediği, iletişim dinamiklerinin değiştiği, yaşam deneyimlerinin arttığı ve özerkliğin ön plana çıktığı üniversite dönemindeki bireyleri hedeflemektedir. Bu doğrultuda araştırmanın çalışma grubunu gönüllü 321 kadın ve 99 erkek katılımcı olmak üzere toplam 420 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak Kişilerarası İlişkilerde Affetme Ölçeği, Psikolojik Esneklik Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Elde edilen verilerle affetme düzeyi ile psikolojik esneklik değişkenleri arasında yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda pozitif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanı sıra affetme düzeyi değişkeni ile cinsiyet ve yaş arasında; psikolojik esneklik değişkeni ile yaş, algılanan ebeveyn ve zaman dilimi değişkenleri arasında bir farklılaşmaya ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular alan yazın potasında tartışılmış olup önerilere yere verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Affetme, psikolojik esneklik, kabul, ayrışma, ân'da olma, bağlamsal benlik, değer odaklılık, üniversite öğrencileri.

THE EFFECT OF COGNITIVE FLEXIBILITY ON OPTIMISM, TIME
MANAGEMENT AND HAPPINESS
BİLİŞSEL ESNEKLİĞİN İYİMSERLİK, ZAMAN YÖNETİMİ VE MUTLULUK
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

KHALIS BEHBUDZADE¹, HAMİT COŞKUN²

¹Uzm.Psk., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, psikoloji,

0000-0001-5624-7975

²Prof.Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, psikoloji,

0000-0002-5509-8717

Özet

Bilişsel esneklik bireyin değişen koşullara uyum sağlama ve farklı bakış açılarıyla sorunları çözme yeteneği olarak ifade edilmektedir. İyimserlik bireylerin geleceğe umutla bakma durumu iken, zaman yönetimi işleri öncelik sırasına göre listelemek, mutluluk ise olumlu duyguların olumsuz duygulara oranla daha yüksek olması durumudur. Bu araştırma, esneklik eğitiminin üniversite öğrencilerinin mutluluk, zaman yönetimi ve iyimserlik durumları üzerindeki etkileri incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu minvalde çalışmaya 96 üniversite öğrencisi katılmış ve öğrenciler deney ve kontrol grubu olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Deney grubuna esneklik eğitimi verilmiş, bu süreçte katılımcılar düşüncede esneklik örnekleri görmüş ve kendileri esnek düşünceler üretmeye çalışmışlardır. Kontrol grubuna ise herhangi bir esneklik eğitimi uygulanmamıştır. Eğitim sürecinin ardından, her iki grubun mutluluk, zaman yönetimi ve iyimserlik düzeyleri ölçülmüştür. Ölçme araçları olarak Zaman Yönetimi Ölçeği, İyimserlik Ölçeği ve Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu kullanılmıştır. Toplanan veriler SPSS 22.0 programına aktarılmış ve bağımsız örneklem t-testi analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları, deney ve kontrol grupları arasında mutluluk, iyimserlik ve genel zaman yönetimi algısı açısından anlamlı bir fark bulunmadığını göstermiştir. Ancak, esneklik eğitimi alan bireylerin zaman yönetimini kontrol grubuna kıyasla daha iyi algıladıkları gözlemlenmiştir. Bu bulgular, esneklik eğitiminin bireylerin zaman yönetimi algısı üzerinde olumlu bir etkisi olabileceğini, ancak mutluluk ve iyimserlik üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Bilişsel esneklik, iyimserlik, mutluluk

Abstract

Cognitive flexibility is defined as the ability of individuals to adapt to changing conditions and solve problems from different perspectives. Optimism refers to a mindset in which individuals look to the future with hope, while time management involves prioritizing tasks, and happiness is characterized by experiencing more positive than negative emotions. This research aimed to examine the effects of flexibility training on university students' happiness, time management, and optimism. A total of 96 university students participated in the study, and they were divided into two groups: an experimental group and a control group. The experimental group received flexibility training, during which participants observed examples of flexible thinking and practiced generating flexible thoughts themselves. The control group did not receive any flexibility training. After the training, both groups' levels of happiness, time management, and

optimism were measured. The Time Management Scale, Optimism Scale, and Oxford Happiness Scale Short Form were used as measurement tools. The collected data were analyzed using SPSS 22.0, applying independent samples t-tests. The results showed no significant difference between the experimental and control groups in terms of happiness, optimism, and overall time management perception. However, individuals who received flexibility training demonstrated better perceptions of time management compared to the control group. These findings suggest that while flexibility training may positively influence individuals' perceptions of time management, it does not have a significant effect on happiness or optimism.

Keywords: Cognitive flexibility, optimism, happiness

1. GİRİŞ

Bilişsel esneklik, bireylerin değişen koşullara uyum sağlama, problem çözme ve duygusal düzenleme yeteneklerini geliştiren bir beceridir. Günümüzün hızlı ve karmaşık yaşam koşullarında, bilişsel esnekliğin artırılması, bireylerin stresle başa çıkma yeteneklerini güçlendirebilir ve genel mutluluk seviyelerini yükseltebilir. Bu bağlamda, çalışmanın, bilişsel esnekliğin iyimserlik, zaman yönetimi ve mutluluk üzerindeki etkilerini keşfetmesi, bireylerin yaşam kalitelerini artırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine olanak tanıyacaktır.

Çalışmanın amacı, bilişsel esnekliğin bireylerin iyimserlik düzeyleri, zaman yönetimi becerileri ve mutlulukları üzerindeki etkisini incelemektir. Özellikle, bilişsel esnekliğin bireylerin hedeflerine ulaşma motivasyonunu nasıl etkilediği ve bunun sonucunda mutluluk düzeylerinin nasıl değiştiğini anlamak hedeflenmektedir. Ayrıca, esneklik eğitiminin bireylerin zaman yönetimi ve mutlulukları üzerindeki potansiyel etkileri araştırılarak, bu eğitimin bireylerin psikolojik iyilik halleri üzerindeki faydaları ortaya konulacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, bilişsel esnekliğin psikolojik iyi oluş üzerindeki rolünü aydınlatarak, hem akademik literatüre katkıda bulunmayı hem de uygulayıcılar için pratik öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, bilişsel esnekliğin geliştirilmesi, bireylerin yaşam kalitelerini artırma yönünde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Bilişsel esneklik, bireylerin düşüncelerini ve davranışlarını değişen koşullara uyum sağlamak amacıyla esnetme yeteneğidir. (Krems, 2014) bilişsel esnekliğin, bireylerin olumlu düşünme, problem çözme ve duygusal düzenleme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olduğunu belirtmektedir. Bu kavram, zor durumlarla başa çıkma stratejilerini ve alternatif bakış açıları geliştirmeyi içermektedir (Masley vd., 2009). Bilişsel esneklik, bireylerin hedeflerine ulaşma motivasyonunu artırarak, genel yaşam doyumunu olumlu yönde etkileyebilir.

İyimserlik, bireylerin gelecekteki olayları olumlu bir şekilde değerlendirme eğilimidir. Bu kavram, umut ve pozitif düşünme ile yakından ilişkilidir (Seligman 1998). İyimser bireyler, karşılaştıkları zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkma ve hedeflerine ulaşma konusunda daha fazla motivasyon ve kararlılık gösterirler. İyimserlik, bilişsel esnekliğin artırılmasıyla güçlendirilebilir; bu da bireylerin daha olumlu bir yaşam perspektifine sahip olmalarını sağlar (Carver v.d, 2010)

Zaman yönetimi, bireylerin zamanlarını etkin bir şekilde kullanma becerisidir. Etkili zaman yönetimi, stresin azaltılması, hedeflere ulaşma ve genel yaşam kalitesinin artırılması için kritik öneme sahiptir. Zaman yönetimi becerilerinin gelişimi, bilişsel esnekliğin bir sonucu olarak görülebilir; çünkü esnek düşünme, bireylerin zamanlarını daha iyi planlama ve önceliklendirme yeteneklerini artırabilir (Tutar, 2011).

Mutluluk, bireylerin yaşamlarından duyduğu tatmin ve genel iyilik hali ile ilgilidir. Bilişsel esneklik, iyimserlik ve zaman yönetimi gibi faktörlerin mutluluk üzerindeki etkileri, bireylerin psikolojik sağlığı açısından önemli bir alan oluşturmaktadır. Araştırmalar, yüksek umut düzeyinin ve bilişsel esnekliğin mutluluğu artırdığını göstermektedir (Diener ve Seligman, 2002; Satan, 2014; Topkaya, Köksal ve Bayram, 2022). Bu bağlamda, mutluluk, bilişsel esnekliğin bireylerin yaşam kalitesini yükselten bir sonucu olarak ele alınmaktadır (Diener, 2009).

2. YÖNTEM

Çalışmada deneysel yöntem uygulanmıştır. Çalışmanın katılımcı grubunu Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde öğrenim görmekte olan 96 öğrenci oluşturmaktadır.

2.1. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama araçları olarak katılımcıların kendilerini 1-10 arasında puanlama yaparak değerlendirdikleri zaman yönetimi ölçeği, iyimserlik ölçeği ve Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu kullanılmıştır.

2.1.1. Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu (OMÖ-KF)

Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilen bir mutluluk ölçeği, Doğan ve Çötök (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Tek boyutlu olan bu ölçek, toplamda 7 maddeden oluşmaktadır. Veri girerken 1. ve 7. maddelerde ters kodlama uygulanmaktadır. Ölçek, “Hiç katılmıyorum” (1) ile “Tamamen katılıyorum” (5) arasında değişen beşli Likert tipindedir. Yüksek puanlar, bireylerin mutluluk düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Oxford Mutluluk Ölçeği'nin kısa formunun test tekrar test güvenilirliği .88, iç tutarlılık katsayısı ise .74 olarak belirtilmiştir. Ters kodlama yapılan maddeler, verilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi için önemlidir (Doğan ve Sapmaz, 2012).

2.2. Verilerin Toplanması

Veriler 2024 yılının nisan ayında BAİBÜ Fen Edebiyat ve Hemşirelik fakültelerinde toplanmıştır. Uygulama yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Çalışmanın verileri bağımsız örneklem t-testi analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler SPSS 22.0 programı vasıtasıyla analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Grup istatistiği tablosu incelendiğinde esneklik eğitimi verilen grubun ($M = 6.95$, $sd = 2.14$) esneklik eğitimi verilmeyen gruba ($M = 6.17$, $sd = 2.11$) oranla zamanlarını daha etkili bir şekilde yönettikleri görülmüştür. İyimserlik açısından gruplar karşılaştırıldığında ise esneklik eğitimi verilmeyen grubun ($M = 5.45$, $sd = 2.20$) eğitim verilen gruba ($M = 5.39$, $sd = 2.61$) oranla daha iyimser oldukları görülmüştür. Mutluluk açısından tablo incelendiğinde esneklik eğitimi alan grubun ($M = 19.86$, $sd = 3.94$) esneklik eğitimi almayan gruba ($M = 19.19$, $sd = 2.66$) göre daha mutlu olduğu belirtilmiştir.

Tablo 1

Grup İstatistiği Tablosu

	Grup	N	Ortalama
İyimser	Eğitim yok	48	5.45
	Eğitim var	48	5.39
Zaman Yönetimi	Eğitim yok	48	6.17
	Eğitim var	48	6.95
Mutluluk	Eğitim yok	48	19.19
	Eğitim var	48	19.86

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Grup istatistikleri incelendiğinde, esneklik eğitimi verilen grubun ($M = 6.95$, $sd = 2.14$) zaman yönetimi becerilerinin, eğitimi almayan gruba ($M = 6.17$, $sd = 2.11$) oranla daha etkili olduğu görülmüştür. Bu sonuç, bilişsel esnekliğin zaman yönetimi yeteneklerini geliştirme potansiyelini desteklemektedir. Esneklik eğitimi, bireylerin zamanlarını daha iyi planlama ve önceliklendirme becerilerini artırarak, stresle başa çıkmalarına ve hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olabilir.

İyimserlik açısından yapılan karşılaştırmada, esneklik eğitimi verilmeyen grubun ($M = 5.45$, $sd = 2.20$) eğitim alan gruba ($M = 5.39$, $sd = 2.61$) göre daha iyimser olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, esneklik eğitiminin iyimserlik üzerinde doğrudan bir olumlu etkisi olmadığını göstermektedir. Bunun nedeni, esneklik eğitiminin bireylerin iyimserlik düzeylerini artırmak yerine, mevcut iyimserliklerini koruma veya değiştirme üzerine daha az etkili olması olabilir. Gelecek araştırmalar, bu durumun nedenlerini daha derinlemesine incelemelidir.

Mutluluk düzeyleri açısından, esneklik eğitimi alan grubun ($M = 19.86$, $sd = 3.94$) esneklik eğitimi almayan gruba ($M = 19.19$, $sd = 2.66$) oranla daha mutlu olduğu bulunmuştur. Bu sonuç, bilişsel esnekliğin kişisel iyilik hali üzerindeki olumlu etkisini desteklemektedir. Esneklik eğitimi, bireylerin stresle başa çıkma yeteneklerini artırarak, genel mutluluk seviyelerini yükseltebilir.

Sonuç olarak esneklik eğitimi verilen grup eğitim verilmeyen gruba göre zamanı daha etkili kullanmış ve bunun yanı sıra bu grubun daha mutlu olduğu belirtilmiştir. İyimserlik düzeyleri açısından ise esneklik eğitimi almayan grubun daha iyimser olduğu belirtilmiştir.

Gelecek araştırmalarda bilişsel esnekliği artırmaya yönelik güçlendirici eğitim programları tasarlanabilir. Esneklik eğitiminin uzun vadeli etkilerinin inceleneceği çalışmalar yapılabilir.

5. KAYNAKLAR

Carver, C. S., Scheier, M. F., & Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical Psychological Review*, 30(7), 879-89.

Diener, E. (2009). *The Science of Well-Being: The Collected Work*. Springer.

- Diener, E., Seligman, M.E. (2002). "Very happy people". *Psychological Science*, 13(1), 81-84. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00415>
- Doğan, T. ve Çötök, N.A. (2011). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik alışması. *Türk psikolojik danışma ve rehberlik dergisi*, 4(36), 165- 172.
- Doğan, T. ve Sapmaz, F. (2012). Oxford mutluluk ölçeği Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin üniversite öğrencilerinde incelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25(4), 297-304. doi: 10.1007/s10902-005-4754-1.Hills, P. ve Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and individual differences*, 33(7), 1073-1082. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00213-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00213-6)
- Krems, J.F. (2014). Cognitive flexibility and complex problem solving. In *Complex problem solving* (pp. 201-218). Psychology Press
- Masley, S., Roetzheim, R. ve Gualtieri, T. (2009). Aerobic exercise enhances cognitive flexibility. *Journal of clinical psychology in medical settings*, 16, 186-193.
- Satan, A. A. (2014). Dini inanç ve bilişsel esneklik düzeylerinin öznel iyi oluş düzeyine olan etkisi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 56-74.
- Seligman, M. E. (1998). Building human strength: Psychology's forgotten mission. Retrived from: <https://psycnet.apa.org/buy/PE>
- Topkaya, N., Köksal, Z. ve Bayram, S. (2022). Ergenlerde iyi oluşun yordanmasında bilişsel esneklik ve öz-şefkatin rolü. *Batı Anad*
- Tutar, H. (2011). *Zaman Yönetimi*. Seçkin Yayıncılık.

THE EFFECT OF COGNITIVE FLEXIBILITY ON HOPE, TIME MANAGEMENT
AND HAPPINESS

BİLİŞSEL ESNEKLİĞİN UMUT, ZAMAN YÖNETİMİ VE MUTLULUK
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

KHALIS BEHBUDZADE¹, HAMİT COŞKUN²

¹Uzm.Psk., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, psikoloji,

0000-0001-5624-7975

²Prof.Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, psikoloji,

0000-0002-5509-8717

Özet

Bireylerin değişen koşullara uyum sağlama yeteneklerini artıran bilişsel esneklik zaman yönetimi, umut ve mutluluk üzerinde etkili olan önemli bir psikolojik faktördür. Bilişsel esnekliğin geliştirilmesi bireylerin hem zamanlarını daha verimli yönetmelerine hem de yaşamlarında umut ve mutluluğu artırmalarına katkı sağlayabilir. Gerçekleştirilmiş olan çalışma bilişsel esnekliğin zaman yönetimi, umut ve mutluluk üzerindeki etkisini incelemektedir. Deneysel yöntemin kullanıldığı araştırmada 47 deney ve 47 kontrol grubunda olmak üzere toplamda 94 katılımcı yer almıştır. Deney grubuna esneklik eğitimi uygulanırken, kontrol grubuna ise eğitim verilmemiştir. Araştırmada ölçme araçları olarak Zaman Yönetimi Ölçeği, Umud Ölçeği, İyi Hissetmek Ölçeği ve Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu kullanılmıştır. Veriler SPSS 22.0 programına aktarılmış ve Pearson-korelasyon ve bağımsız örneklem t-testi analizleri uygulanmıştır. Analiz sonuçları, umut, zaman yönetimi ve mutluluk değişkenleri arasında zayıf veya orta düzeyde ilişkiler olduğunu göstermiştir. Esneklik eğitimi alan grubun esneklik eğitimi almayan gruba göre umut düzeyi daha yüksek bulunurken, esneklik eğitimi almayan gruptaki katılımcılar, eğitim alan gruptaki katılımcılara göre zamanlarını daha etkili yönetmişlerdir. Esneklik eğitimi alan grubun mutluluk düzeyi eğitim almayan gruba göre daha yüksek olarak bulunmuştur. Esneklik eğitimi alan grup daha umutlu ve mutlu iken, esneklik eğitimi almayan grup zamanı daha etkili yönetmiştir. Bulgular, bilişsel esnekliğin bireylerin umut ve mutluluk düzeyleri üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Bilişsel esneklik, zaman yönetimi, mutluluk

Abstract

Cognitive flexibility, which enhances an individual's ability to adapt to changing conditions, is a key psychological factor that influences time management, hope, and happiness. Developing cognitive flexibility can help individuals manage their time more effectively, while also increasing their hope and happiness. This study examines the impact of cognitive flexibility on time management, hope, and happiness. A total of 94 participants took part in the study, with 47 in the experimental group and 47 in the control group. The experimental method was employed, where the experimental group received flexibility training, while the control group did not. The Time Management Scale, Hope Scale, Feeling Good Scale, and Oxford Happiness Scale Short Form were used as measurement tools in the study. The data were analyzed using

SPSS 22.0, applying Pearson correlation and independent samples t-tests. The results revealed weak to moderate relationships between the variables of hope, time management, and happiness. The hope level of the flexibility training group was found to be higher than that of the control group. However, participants in the control group, who did not receive flexibility training, managed their time more effectively than those in the experimental group. The happiness level of the flexibility training group was also higher than that of the control group. In summary, the flexibility training group demonstrated higher levels of hope and happiness, while the group without training showed better time management skills. These findings suggest that cognitive flexibility significantly affects individuals' hope and happiness levels.

Keywords: Cognitive flexibility, time management, happiness

1. GİRİŞ

Çalışmanın amacı bilişsel esnekliğin umut, zaman yönetimi ve mutluluk üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu etkiyi incelemek adına deneysel yöntem kullanılmıştır. Bu araştırma, ileride yapılacak müdahalelerin verimliliğini ve pratik uygulanabilirliğini artırmak için sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca, zaman yönetimi, umut ve mutluluk gibi kavramların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini aydınlatmaya yardımcı olmaktadır. Bu çalışmanın bir diğer önemli katkısı, zihinsel esnekliği geliştirecek eğitim programları ve müdahale yöntemlerinin tasarlanmasına yönelik değerli içgörüler sunmasıdır. Esneklik odaklı eğitimler ve benzer uygulamalar, bireylerin yaşam kalitesini ve mutluluk düzeylerini yükseltmeyi hedefleyen etkili stratejilerin geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu araştırma, insanların daha tatmin edici ve mutlu bir yaşam sürmelerine yardımcı olacak yenilikçi yaklaşımların önünü açmakta ve bu alandaki bilimsel çalışmaların ilerlemesine katkıda bulunmaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Bilişsel esneklik, kişinin düşünme tarzını esnetme, karmaşık meseleleri çözümlenme, duygularını yönetme ve yeni koşullara intibak etme yeteneğini kapsayan bir kavramdır. Bu beceri, hayatın zorlu anlarında direnç gösterme, engelleri aşma ve değişen şartlara uyum sağlama sürecinde kritik bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, bilişsel esnekliğin yaşam memnuniyetine olan etkisini incelemek, bireylerin mutluluk seviyelerini yükseltecek yöntemler geliştirmelerine ışık tutabilir.

Bilişsel esneklik konusunda verilen eğitimler, kişilerin olumsuz düşünce kalıplarıyla mücadele etme, negatif duyguları kontrol altına alma, farklı perspektifler oluşturma ve çözüm odaklı düşünme yeteneklerini geliştirmelerine olanak tanır (Canas vd., 2006). Bu sayede bireyler, stres yaratan durumlarla daha başarılı bir şekilde baş edebilir ve pozitif ruh hallerini sürdürmekte daha avantajlı bir konuma gelebilirler.

Mutluluk, özünde, arzuların gerçekleşmesi olarak tanımlanabilir. Yaşamda birçok hedef peşinde koşan insanlar için mutluluk, bu hedeflerin en önemlilerinden biridir. Çeşitli faktörlerden etkilense de, mutluluk çoğunlukla bireylerin zihinsel süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Genellikle, kişilerin hayattan duydukları genel memnuniyet düzeyi ile ifade edilir (Diener vd., 1999). Aynı zamanda, birikmiş ihtiyaçların aniden giderilmesiyle oluşan bir tatmin hali olarak da düşünülebilir.

Zaman, olayların akışını ifade eden soyut bir kavramdır. Kronolojik bir düzen içinde ilerleyen zaman, başlangıcı ve sonu olmayan bir süreklilik gösterir. Zaman yönetimi ise işlerin öncelik sırasına göre yapılmasıdır (Bayramlı, 2009).

İşlerin en az zaman diliminde ve düşük çaba harcanarak yapılması zaman yönetiminde önemlidir. Zamanı etkin kullanmak ve bu sürede elde edilen maksimum verimlilik, performans açısından önem taşır. Zaman yönetimi sayesinde bireylerin günün ilerleyen saatlerinde daha fazla boş zamanları olur ve bu zamanı kendileri için yararlı etkinliklere ayırabilirler (Tutar, 2011).

Umut, insanların duygusal ve zihinsel durumlarının bir yansımasıdır. Umut, bireylerin hedeflerine ulaşma konusundaki motivasyonlarını artıran önemli bir faktördür. İnsanlar yaşamlarında çeşitli hedefler belirler ve bu hedeflere ulaşmak için çaba gösterirler. Umut dolu insanlar, karşılaştıkları engeller karşısında kolaylıkla pes etmez; bunun yerine alternatif çözümler arayarak ilerlemeye devam ederler (Snyder, 2002). Bu nedenle, umutlu bireyler genellikle geleceğe daha olumlu bir bakış açısına sahip olup, diğer insanlara göre daha fazla olumlu his ve düşünceye sahip olma eğilimindedirler. Umut, insanların hedeflerine odaklanmalarını kolaylaştırır ve tutkularının bilişsel bir yansıması olarak da değerlendirilebilir (Snyder vd, 2005).

2. YÖNTEM

Çalışmada deneysel yöntem uygulanmıştır. Çalışmanın katılımcı grubunu Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde öğrenim görmekte olan 64 psikoloji ve 30 felsefe öğrencisi oluşturmaktadır.

2.1. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama araçları olarak katılımcıların kendilerini 1-10 arasında puanlama yaparak değerlendirdikleri zaman yönetimi ölçeği, umut ölçeği ve Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu kullanılmıştır.

2.1.1. Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu (OMÖ-KF)

Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilen bir mutluluk ölçeği, Doğan ve Çötök (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Tek boyutlu olan bu ölçek, toplamda 7 maddeden oluşmaktadır. Veri girerken 1. ve 7. maddelerde ters kodlama uygulanmaktadır. Ölçek, “Hiç katılmıyorum” (1) ile “Tamamen katılıyorum” (5) arasında değişen beşli Likert tipindedir. Yüksek puanlar, bireylerin mutluluk düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Oxford Mutluluk Ölçeği'nin kısa formunun test tekrar test güvenilirliği .88, iç tutarlılık katsayısı ise .74 olarak belirtilmiştir. Ters kodlama yapılan maddeler, verilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi için önemlidir (Doğan ve Sapmaz, 2012).

2.2. Verilerin Toplanması

Veriler 2024 yılının mart ve nisan aylarında BAİBÜ Fen Edebiyat fakültesinde toplanmıştır. Uygulama yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Çalışmanın verileri Pearson-korelasyon analizi ve bağımsız örneklem t-testi analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler SPSS 22.0 programı vasıtasıyla analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Korelasyon analizinin neticeleri umut ile zaman yönetimi arasında çok zayıf, negatif ve anlamlı olmayan ilişki olduğunu göstermektedir ($r = -.001$, $p = .996$). Zaman yönetimi ve mutluluk arasında ilişki çok zayıf, pozitif ve anlamlı değildir ($r = .185$, $p = .074$). Umut ile mutluluk arasındaki ilişki ise orta düzeyde, pozitif ve anlamlıdır ($r = .688$, $p < 0.05$).

Tablo 1

Umut, Zaman Yönetimi ve Mutluluk arasındaki ilişkilere yönelik korelasyon tablosu

Katılımcılar	Umut	Zaman Yönetimi	Mutluluk
Umut	1	-.001	.688
Zaman Yönetimi	-.001	1	.185
Mutluluk	.688	.074	1

Tabloya esasen esneklik eğitimi almayan gruptaki katılımcılar (M = 7.10, sd = 1.95) esneklik eğitimi alan gruptaki katılımcılara (M= 6.38, sd = 1.90) oranla zamanlarını daha etkili bir şekilde yönetmişlerdir. Umut düzeyi açısından incelendiğinde ise esneklik eğitimi alan grubun (M = 5.72, sd = 2.31) esneklik eğitim almayan gruba (M = 5.25, sd = 2.49) göre daha umutlu oldukları görülmüştür. Esneklik eğitimi alan grubun (M = 6.44, sd = 2.00) mutluluk düzeyleri açısından eğitim almayan gruba (M = 5.80, sd = 2.23) göre daha mutlu oldukları belirtilmiştir.

Tablo 2

Grup İstatistiği Tablosu

	Grup	N	Ortalama
Umut	Eğitim yok	47	5.25
	Eğitim var	47	5.72
Zaman Yönetimi	Eğitim yok	47	7.10
	Eğitim var	47	6.38
Mutluluk	Eğitim yok	47	5.80
	Eğitim var	47	6.44

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Korelasyon analizi, umut ile zaman yönetimi arasında çok zayıf, negatif ve anlamlı olmayan bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r = -.001$, $p = .996$). Bu durum, bireylerin umut düzeylerinin zaman yönetimi becerileri üzerinde belirgin bir etkisi olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca, zaman yönetimi ile mutluluk arasında da çok zayıf ve anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r = .185$, $p = .074$). Bu bulgular, zaman yönetiminin mutluluk üzerinde doğrudan bir etkisi olabileceği hipotezini desteklememektedir.

Öte yandan, umut ile mutluluk arasındaki ilişki orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bulunmuştur ($r = .688$, $p < 0.05$). Bu sonuç, bireylerin umut düzeylerinin arttıkça mutluluklarının da yükseldiğini göstermektedir. Umut, bireylerin pozitif bir gelecek beklentisi oluşturmalarına ve bu beklentiler doğrultusunda daha olumlu bir yaşam deneyimi yaşamalarına yardımcı olabilir. Bu bulgu, literatürde umut ve mutluluk arasındaki ilişkiyi destekleyen önceki çalışmalarla tutarlıdır.

Elde edilen bulgular, esneklik eğitimi alan ve almayan gruplar arasındaki farklılıklara da ışık tutmaktadır. Esneklik eğitimi almayan katılımcılar ($M = 7.10$, $sd = 1.95$), esneklik eğitimi alan katılımcılara ($M = 6.38$, $sd = 1.90$) kıyasla zamanlarını daha etkili bir şekilde yönetmişlerdir. Bu durum, esneklik eğitiminin zaman yönetimi üzerinde beklenen olumlu etkisinin henüz tam anlamıyla ortaya çıkmadığını göstermektedir.

Umut düzeyi açısından yapılan incelemede, esneklik eğitimi alan grubun ($M = 5.72$, $sd = 2.31$) esneklik eğitim almayan gruba ($M = 5.25$, $sd = 2.49$) göre daha umutlu oldukları tespit edilmiştir. Bu bulgu, esneklik eğitiminin bireylerin umut düzeylerini artırma potansiyeline sahip olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, esneklik eğitimi alan grubun mutluluk düzeyleri ($M = 6.44$, $sd = 2.00$), eğitim almayan gruba ($M = 5.80$, $sd = 2.23$) göre anlamlı bir şekilde daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuç, esneklik eğitiminin bireylerin mutluluk düzeylerini olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, umut ile mutluluk arasındaki güçlü ilişkiyi vurgularken, zaman yönetimi ve mutluluk arasındaki zayıf ilişkilere dikkat çekmektedir. Esneklik eğitiminin umut ve mutluluk üzerindeki olumlu etkileri, bireylerin psikolojik iyilik halleri için önemli bir alan olarak değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalarda, bu ilişkilerin daha derinlemesine incelenmesi ve esneklik eğitiminin uzun vadeli etkilerinin değerlendirilmesi önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Bayramlı. Ü.Ü. (2009). Zaman Yönetimi. Nobel Akademik Yayıncılık

Canas, J.J., Fajardo, I. ve Salmeron, L. (2006). Cognitive flexibility

Diener, E., Suh, E.M., Lucas, R.E. ve Smith, H.L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological bulletin*, 125(2), 276. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>

Doğan, T. ve Çötök, N.A. (2011). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk psikolojik danışma ve rehberlik dergisi*, 4(36), 165- 172.

Doğan, T. ve Sapmaz, F. (2012). Oxford mutluluk ölçeği Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin üniversite öğrencilerinde incelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25(4), 297-304. doi: 10.1007/s10902-005-4754-1.

Hills, P. ve Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and individual differences*, 33(7), 1073-1082. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00213-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00213-6)

Snyder, C.R., Cheavens, J. S. ve Michael, S. T. (2005). Hope theory: History and elaborated model. *Interdisciplinary perspectives on hope*, 101-118.

Snyder, C.R., Rand, K.L. ve Sigmon, D.R. (2002). Hope theory. *Handbook of positive psychology*, 257, 276.

Tutar, H. (2011). Zaman Yönetimi. Seçkin Yayıncılık.

**SOCIAL MEDIA INDUCED SECONDARY TRAUMATIC STRESS: A
THEORETICAL STUDY OF ETIOLOGY**

**SOSYAL MEDYAYA BAĞLI İKİNCİL TRAVMATİK STRES:
OLUŞ NEDENLERİ ÜZERİNE KURAMSAL BİR İNCELEME**

KIVANÇ KARAKUŞ¹

¹ Klinik Psikolog, Psikoloji, 0000-0003-4164-9466

Özet

İkincil travmatik stres, başkalarının travmatik yaşantılarına dolaylı olarak maruz kalma sonucunda ortaya çıkan psikolojik bir bozukluktur. Günümüzde yaygın olarak kullanılması, öğrenme ve bilgi edinme ihtiyacını karşılama, çoklu ortam öğelerini barındırması ve travmatik olay veya durumları erişime açması nedeniyle sosyal medya kullanıcılarında ikincil travmatik strese yol açmaktadır. Bu araştırmada, sosyal medya kullanımıyla tetiklenen ikincil travmatik stresi açıklayan yaklaşımlar incelenmiş, belirtilerinin oluş nedenleri hakkındaki bilgilere yer verilmiş ve bunların kullanıcılar üzerinde yarattığı etkilerin ilgili kuram, kavram ve görüşler ışığında tartışılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, veri tabanlarında çevrimiçi yürütülen alanyazın taraması sonucunda konuyla bağlantılı olan çalışmalar değerlendirmeye alınarak ulaşılan bilgiler kuramsal boyutta tartışılmıştır. Kuramsal çerçevede ikincil travmatik stres incelendiğinde, empati ve tükenme yaklaşımına göre mağdurlarla kurulan empatik özdeşim ve onlara destek sağlama isteği kişinin kaynaklarını tüketerek yetersizlik hissiyle ikincil travmatik stres belirtilerini ortaya çıkarmaktadır. Şefkat yorgunluğu modeli, belirti düzeyindeki farklılıkları empatik durum, yorgunluk ve yaşam beklentisi faktörlerinin dayanıklılık üzerindeki etkisiyle açıklamaktadır. Duygusal bulaşmaya göre başkalarının duygularını otomatik, istemsiz ve hızlı biçimde yakalayan kişi bunları eş zamanlı kendine uyarlayıp aynı duygulara kapılmaktadır. Dalga etkisi, olumsuz deneyimlerin yakındaki insanlara yayılıp dağılmasına odaklanmaktadır. Travma enfeksiyonu, bir kişideki duyguların gruptaki diğer insanlara sıçradığını ifade etmektedir. İkincil travmatik stresi açıklayan bu görüşler ile ilişkili medya yaklaşımlarının birlikte ele alınması ikincil travmatik stres ve sosyal medya arasındaki etkileşimi belirginleştirmektedir. Medya bağımlılığı kuramı, gelişmeleri takip etme, bilgi edinme ve belirsizlikleri giderme ihtiyacının altını çizmektedir. Kriz ve acil durum risk iletişimi modeli, toplumsal kriz dönemlerinde artan sosyal medya kullanımı ve travmatik içeriklere işaret etmektedir. Medya etkilerine farklı duyarlılık modeli ise zararlı içeriklere maruz kalan insanların çevresel ve kişisel farklılıklar nedeniyle aynı düzeyde etkilenmeyeceğini belirtmektedir. Böylece, sosyal medyada önemsedikleri konu ve kişileri takip eden kullanıcıların travmatik olay veya durumlar hakkında bilgi edinme, harekete geçme isteği ve empatik yaklaşım sergilemesi bu kişilerde çevrimiçi ikincil travmatik stres belirtilerine neden olmaktadır. Sonuç olarak, sosyal medya kullanımına bağlı gelişen ikincil travmatik stresin oluşumu, belirtilerin tür ve şiddetinin kişiden kişiye değişim göstermesi çeşitli kuram, kavram ve görüşle açıklanmaktadır. Araştırma sayısının sınırlı olduğu bu konuda özellikle çocuk, ergen ve genç yetişkin risk gruplarına yönelik bilinçli, seçici ve pratik sosyal medya kullanımını teşvik eden araştırma, proje, eğitim, bilgilendirme ve danışmanlık etkinliklerinin eğitim kurumlarının programlarında yer alması olumsuz etkilerin azaltılmasına yardımcı olacaktır.

Zararlı içeriklere kaynağında müdahaleyi sağlayan yazılım, algoritma ve uygulama güncellemeleri, yapay zeka destekli denetim, akıllı filtreleme, engelleme seçeneği ve bunlara ilişkin güvenlik politikalarının düzenlenmesi ise önleyici rol olacaktır.

Anahtar kelimeler: TSSB, ikincil travma, dolaylı travma, sosyal medya, medya maruziyeti

Abstract

Secondary traumatic stress is a psychological disorder that occurs as a result of indirect exposure to the traumatic experiences of others. Today, social media's broad usage, ability to satisfy informational needs, multimedia components, accessibility to traumatic events or situations and ability to learn all contribute to the development of secondary traumatic stress in users. In this study, the approaches explaining the secondary traumatic stress triggered by the use of social media were examined, information about the causes of the symptoms was included and it was aimed to discuss the impacts of these on users in the light of theories, concepts and opinions. For this objective, literature review was conducted in online databases to evaluate relevant studies and the resulting data was then debated theoretically. Within the theoretical framework of secondary traumatic stress, the empathy and exhaustion approach states that the victim's empathy based identification and desire for support deplete one's own resources and expose symptoms of secondary traumatic stress with feeling of inadequacy. The compassion fatigue model explains the variations in symptom severity by examining how resilience is impacted by life expectancy, weariness and empathic status. According to emotional contagion, people spontaneously, unintentionally and rapidly pick up on others' emotions, adapt to them at the same time and experience the same feelings. The ripple effect focuses on the diffusion of negative experiences to nearby people. Trauma infection emphasis the emotions seen in one person spread to others in the group. The relationship between social media and secondary traumatic stress is evident when these theories of secondary traumatic stress are assessed alongside relevant media perspectives. Media addiction theory underlines the constant need to follow the news, obtain information and resolve uncertainties. The crisis and emergency risk communication model highlights the growing prevalence of social media and spread of traumatic content during social turmoil. The differential susceptibility to media effects model states that people exposed to harmful content will not be affected at the same degree due to environmental and personal sensitivity. Thus, online secondary traumatic stress symptoms are brought on by users' need to learn about painful events or circumstances, to take action and show empathy by following the issues and people they care about on social media. In conclusion, the formation of secondary traumatic stress due to social media use and the type and severity of symptoms varying from one person to another are explained by various theories, concepts and opinions. The inclusion of research, projects, training, information and counseling activities that promote conscious, selective and practical social media use in the programs of educational institutions will help to reduce the negative effects especially for children, adolescent and young adult risk groups. Proactive measures such as software, algorithm and application updates, artificial intelligence backed control, intelligent filtering, blocking choices and associated security policies that intervene with traumatic content at its source will assist in prevention.

Keywords: PTSD, secondary trauma, vicarious trauma, social media, media exposure

AN ANALYSIS OF 5TH GRADE TURKISH TEXTBOOK ACTIVITIES IN TERMS
OF THINKING SKILLS

5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDA YER ALAN ETKİNLİKLERİN DÜŞÜNME
BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

UĞUR ÖZBİLEN¹,EMRULLAH BANAZ²

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0003-4921-2568

²Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Türkçe Eğitimi, ORCID: 0000-0002-5804-9339

Özet

Bu araştırmada temel amaç Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Programına göre hazırlanan 5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan etkinlikleri düşünme becerileri açısından incelemektir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmış olup veriler doküman analizi yöntemi ile elde edilmiştir. 2024-2025 eğitim-öğretim yılında yeni programa göre düzenlenen ve ortaokul düzeyinde sadece 5.sınıf ders kitabının kullanılmasından dolayı araştırma bu kitapla sınırlandırılmıştır. Bu kitapta yer alan dil becerileri ile ilgili olan etkinlikler Bayrak ve Özmutlu (2020)'nin araştırmasında kullandığı 12 düşünme becerisinin bulunduğu tasnife göre incelenmiştir. Araştırmanın verileri, tekrarlı okuma ve kodlama yöntemi ile analiz edilmiştir. Toplamda içerisinde 3 tema bulunan bu kitapta 137 etkinlik ve her tema sonunda yer alan "kontrol noktası" adlı etkinlik bölümleri incelenen araştırmanın bulgularından hareketle, tüm temalarda en çok tespit edilen beceriler sırasıyla "Ayırt Etme, Kural Uygulama, Çıkarımda Bulunma ve Hatırlama" olduğu, en az rastlanan becerilerin ise "Problem Çözme, Dönüştürme ve Karşılaştırma" olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda "Karşılaştırma, Problem Çözme ve Dönüştürme" becerilerini edindirmeye yönelik etkinliklerin sayılarının artırılması önem arz eden bir konu olarak önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkçe ders kitapları, düşünme becerileri, dil becerileri.

Abstract

The main purpose of this study is to examine the activities in the 5th grade Turkish textbook prepared according to the Maarif Model Secondary School Turkish Course Program in terms of thinking skills. Case study design, one of the qualitative research designs, was used in the research and the data were obtained by document analysis method. The research was limited to this book because only the 5th grade textbook was used at the secondary school level, which was organized according to the new program in the 2024-2025 academic year. The activities related to language skills in this book were analyzed according to the classification of 12 thinking skills used by Bayrak and Özmutlu (2020) in their research. The data analysis of the research will be done by repeated reading and coding method. Based on the findings of the study, which examined 137 activities in this book, which has 3 themes in total, and the activity sections called "checkpoint" at the end of each theme, the most frequently identified skills in all themes are "Distinguishing, Applying Rules, Making Inferences and Remembering" respectively. The least common skills were found to be "Problem Solving, Transforming and Comparing". In line with these results, it is suggested that it is important to increase the number of activities aimed at acquiring "Comparison, Problem Solving and Transformation" skills.

Keywords: Turkish textbooks, thinking skills, language skills.

GİRİŞ

Öğretim materyalleri öğretim sürecinde gerçekleştirilmek istenen hedeflere ulaşırken kullanılan her türlü basılı, işitsel veya görsel öğelerdir (Nuhoğlu, Özsoy ve Aydın, 2008). Ders kitapları da eğitim-öğretim sürecinin destekleyici ve bu süreci şekillendirici en önemli öğelerinin başında gelmektedir. Bu öğeler öğretim sürecini daha etkin kılmak, bilgileri somutlaştırmak, bilginin kalıcılığını sağlamak, öğrenme istek ve motivasyonunu artırmak, farklı bakış açıları ile düşünme becerilerini kazandırmak gibi özelliklere sahiptir. Ayrıca bu kitapların çeşitli becerileri geliştirmek, öğrencileri yönlendirme ve öğrenmeyi günlük yaşamla ilişkilendirme gibi özelliklere sahiptir (Gérard & Roegiers, 2009 akt. Güneş, 2022).

Ders kitapları öğrencilere dersin amaçları doğrultusunda bilgiler vererek onları eğitmek amacıyla hazırlanmaktadır. Bu nedenle öğretilecek bilgiler açık bir şekilde sunulmakta, öğretme-öğrenme etkinliklerini yönlendirecek, zenginleştirecek ve daha verimli bir şekilde düzenlenmektedir (Güneş, 2022).

Bu denli öneme sahip olan ders kitapları hakkında çok sayıda çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Bu çalışmalar genellikle, ders kitaplarının niteliği (Arslan ve Engin, 2019), ders kitaplarında yer alan metinlerin özellikleri ve metin altı soruları (Çeçen ve Kurnaz, 2015; Savaşkan, 2016), 21. yüzyıl becerileri (Gültekin, 2019), kitapların eleştirel düşünme becerilerini karşılama düzeyi (Demir ve Baş, 2019), programdaki temel becerileri karşılama düzeyi (Soysal ve Kurudayıoğlu, 2019) ve ders kitaplarındaki etkinliklerin durumu (Çevik ve Güneş, 2017) gibi daha bir çok konuda çalışma yapılmıştır. Düşünme becerileri ile ilgili ise çok az çalışma tespit edilmiştir (Bayrak Özmütlu ve Kanık Uysal, 2021). Ancak yeni modele göre hazırlanan ders kitapları ile ilgili böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan Yapılan çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ders kitaplarının öğrencilere kazandırdığı ve kazandıracığı düşünme becerileri de son derece önem arz etmektedir. Bu beceriler öğrencilerin daha etkili düşünmesini, karar vermesini, farklı görüşler üretmesini ve eleştirel düşünmesini sağlamaktadır. Ders kitaplarının sağladığı bu becerilerin yanında diğer düşünme becerilerinin de önemsenmesi gerekmektedir. Buradan hareketle 2024-2025 eğitim-öğretim yılında yeni programa göre düzenlenen ve ortaokul düzeyinde okutulmaya başlanan 5.sınıf ders kitabının düşünme becerileri açısından incelenmesi araştırmanın temel amacıdır. 2024-2025 eğitim-öğretim yılında yeni programa göre düzenlenen ve ortaokul düzeyinde sadece 5.sınıf ders kitabının kullanılmasından dolayı araştırma bu kitapla sınırlandırılmıştır. İnceleme Bayrak Özmütlu (2020)'nun araştırmasında belirleyip kullandığı 12 düşünme becerisine göre yapılacaktır. Kullanılan tasnif şu şekildedir (Tablo 1):

Tablo 1.

Kullanılan Düşünme Becerileri

Hatırlama	Öğrencinin yönergeler doğrultusunda daha önce öğrenmiş olduğu bilgileri zihinsel olarak geri çağırması ve sözlü ya da yazılı olarak ifade etmesi
Çıkarımda Bulunma	Öğrencinin okuduğu, dinlediği/izlediği içerikle kişisel anlam oluşturma sürecine dâhil olması, bu sürecin içerdiği zihinsel işlemleri yerine getirmesi ve o içerikle ilintili art alan bilgisini birleştirmesi

Ayrırt Etme	Öğrencinin okuduğu, dinlediği/izlediği dilsel uyarılar arasından, istenilen unsuru/ özelliği fark etmesi (bulması, belirlemesi) ve bu unsura uygun tepkide bulunması
Tahmin Etme	Öğrencinin okuduğu, dinlediği/izlediği dilsel uyarılara dayalı olarak kestirimlerde bulunması
Kural Uygulama	Öğrencinin dil becerileri alanına giren işlemsel bilgileri kuralına uygun olarak hayata geçirmesi
Değerlendirme	Öğrencinin okuduğu, dinlediği/izlediği dilsel uyarıların anlamını, önemini, niteliğini ve niceliğini birtakım ölçütler temelinde ele alması ve vardığı yargıyı yazılı ya da sözlü olarak ifade etmesi
Anlam Temelli Yapılandırma	Öğrencinin verilen yönergeye uygun olarak yapılandığı anlamı yazılı ya da sözlü olarak ifade etmesi
Çözümleme	Öğrencinin okuduğu, dinlediği/izlediği dilsel uyarıları öğelerine/temel parçalarına basamaklarına ayırması ve bu öğeler/temel parçalar arasındaki ilişkileri kavraması
Problem Çözme	Öğrencinin okuduğu, dinlediği/izlediği dilsel uyarılarda ifade edilen problemlere yönelik çözüm/çözümler geliştirmesi
Sorgulama	Öğrencinin okuduğu, dinlediği/izlediği dilsel uyarıların anlamına, geçerliliğine ve güvenilirliğine ilişkin sorular oluşturmaları ve bu kapsamdaki konuşmalara katılması
Dönüştürme	Öğrencinin okuduğu, dinlediği/izlediği yazılı, görsel, söz ve harekete dayalı uyarıları yönergeye uygun olarak birbirine dönüştürmesi
Karşılaştırma	Öğrencinin okuduğu, dinlediği/izlediği dilsel uyarıların biçim/anlam açısından benzer ya da farklı yanlarını ortaya çıkarmak için incelemesi

Araştırma kapsamında, ders kitabında tespit edilen ve kazandırılmak istenen düşünme becerilerinin sıklıkları tablolar hâlinde yorumlanarak ifade edilmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan etkinliklerin düşünme becerileri açısından ele alınmasını incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Neuman'e göre "Nitel araştırmalarda determinist yaklaşım ön planda tutulmaz ve olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmaz. Sayısal verilere ve istatistiklere daha az yer verilirken sözlü ve nitel analizlere daha çok vurgu yapılır. Nitel araştırmalar olayların ve bağlamların dilini kullanır, olayları bağlam içerisinde inceler. Sorunları, içerisinde oluşup geliştiği değerler sisteminden yalıtılarak analiz etmez, durumlara egemen olan ilişkiler ağını kendi doğal ortamında yorumlamaya veya bunların anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışır" (akt. Karataş, 2015: 64). "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen, olay veya olgular hakkında, bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Dokümanlar, nitel araştırmalarda, etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır" (Şimsek, 2009: 43-44).

Araştırmanın Veri Kaynağı

Araştırmanın veri kaynağını, 2024 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 5. sınıf Türkçe ders kitabı oluşturmaktadır. İlgili kitap, Özmütlu (2020) tarafından hazırlanan düşünme becerisi tasnif formu aracılığı ile yapılmış olup kitapta yer alan üç tema ve 137 etkinlik 12 adet düşünme becerisi açısından incelenmiştir.

Veri Toplaması ve Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri, doküman analizi ile toplanmıştır. Araştırma kapsamında, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 5. sınıf Türkçe ders kitabına elektronik olarak ulaşılmıştır. Kitapta yer alan temalar betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. Betimsel analiz “Belirli bir konuda yapılan çalışmaların ele alınıp eğilimlerinin ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içeren sistematik çalışmalardır” (Çalık ve Sözbilir, 2014: 34). Betimsel analiz kodlama, sınıflama ve tanımlama işlemleri ile gerçekleştirilir (Glesne, 2012).

Araştırmanın güvenilirliği Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen [Güvenirlilik= Görüş birliği/(görüş birliği+görüş ayrılığı)100] formülüne göre hesaplanmıştır. Hesaplama sonucundan araştırmanın güvenilirliği %91 olarak bulunmuştur. Hesaplama sonucunun %70’in üzerinde çıkması Miles ve Huberman tarafından da kabul edildiği üzere, araştırmanın güvenilir olduğunu ortaya koymuştur.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmada incelenen etkinliklerde tespit edilen düşünme becerilerinin kullanım sıklıkları sunulacak ve bu etkinlikler örneklendirilecektir.

Tablo 2.

Sınıf Türkçe Ders Kitabının Birinci Temasında Yer Alan Düşünme Becerileri

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Hatırlama	8	18,60
Çıkarımda Bulunma	2	4,65
Ayırt Etme	3	6,97
Tahmin Etme	2	4,65
Kural Uygulama	11	25,58
Değerlendirme	5	11,62
Anlam Temelli Yapılandırma	7	16,27
Çözümleme	4	9,30
Problem Çözme	1	2,32
Sorgulama	4	9,30
Dönüştürme	1	2,32
Karşılaştırma	0	0
TOPLAM	43	100

Tablo 3.

Sınıf Türkçe Ders Kitabının İkinci Temasında Yer Alan Düşünme Becerileri

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Hatırlama	3	7,31
Çıkarımda Bulunma	5	12,19
Ayırt Etme	13	31,70
Tahmin Etme	4	9,75
Kural Uygulama	5	12,29
Değerlendirme	2	4,87
Anlam Temelli Yapılandırma	3	7,31
Çözümleme	3	7,31
Problem Çözme	0	0
Sorgulama	1	2,43
Dönüştürme	1	2,43
Karşılaştırma	1	2,43
TOPLAM	41	100

1. **Hatırlama-** Aşağıdaki cümlelerde büyük harflerin kullanım alanlarına örnekler verilmiştir. Altı çizili kelime gruplarında büyük harflerin kullanımıyla ilgili kuralı ilgili yere yazınız. (s.87)
2. **Çıkarımda Bulunma-** İzlediğiniz filmde geçen aşağıdaki cümleden ne anlıyorsunuz? Yazınız (s.85).
3. **Ayırt etme-** İzlediğiniz filmde geçen bazı kelimeler aşağıda verilmiştir. Bunlardan hangileri metnin anahtar kelimeleri olabilir? İşaretleyiniz. (s.84)
4. **Tahmin etme-** Filmin adından ve görselinden hareketle içeriğini tahmin ediniz. Tahmininizi ve gerekçelerinizi aşağıya yazınız (s.83).
5. **Kural Uygulama-** Okuduğunuz metinden alınan aşağıdaki paragrafı inceleyiniz. Altı çizili kelimeleri isim ya da fiil olarak sınıflandırıp ilgili kutulara yazınız. (s.96).
6. **Değerlendirme-** Aşağıdaki yarım bırakılmış ifadeleri inceleyiniz. Bunların bir anlam bütünlüğüne sahip olup olmadığını arkadaşlarınızla tartışınız. (s.95).
7. **Anlam Temelli Yapılandırma-** Okuduğunuz metindeki cümlelerde bulunan altı çizili geçiş ve bağlantı ifadelerini aşağıda verilen işlevleriyle eşleştiriniz (s.94).
8. **Çözümleme-** Aşağıdaki tabloyu izlediğiniz filmde hareketle doldurunuz. (s.85)

Kişiler: Zaman: Yer:

9. **Sorgulama-** Aşağıdaki görselleri inceleyiniz. Bu yerlerden hangisinde yaşamak istersiniz? Neden? (s.124)

10. **Dönüştürme-** Öğretmeninizin size tanıyacağı süre zarfında yukarıda verilen metindeki karşılıklı konuşmanın devamını bir arkadaşınızla kurgulayınız. Kurguladığınız karşılıklı konuşmayı arkadaşınızla aşağıdaki yönergeler doğrultusunda sınıfta canlandırınız (s.95).

11. **Karşılaştırma-** "Ya İstiklal ya Ölüm" ve "Gazi Mustafa Kemal ve Sığırtmaç Mustafa" metinlerinin ortak kahramanı kimdir? (s. 103).

Tablo 4.

Sınıf Türkçe Ders Kitabının Üçüncü Temasında Yer Alan Düşünme Becerileri

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Hatırlama	4	8,16
Çıkarımda Bulunma	8	16,32
Ayırt Etme	12	24,48
Tahmin Etme	4	8,16
Kural Uygulama	10	20,40
Değerlendirme	1	2,04
Anlam Temelli Yapılandırma	1	2,04
Çözümleme	1	2,04
Problem Çözme	1	2,04
Sorgulama	4	8,16
Dönüştürme	2	4,08
Karşılaştırma	1	2,04
TOPLAM	49	100

1. **Hatırlama** - Metnin bütününden elde ettiğiniz bilgileri önceki bilgi ve deneyimlerinizden hareketle yorumlayınız. (s.141)

2. **Çıkarımda Bulunma** - Metnin konusunu ve ana fikrini yazınız. (s.141).

3. **Ayırt Etme** - Düşünceyi geliştirme yollarıyla ilgili aşağıda verilen örnek cümleleri okuyunuz. Siz de "Merhametli Olmak" metninden düşünceyi geliştirme yollarına birer örnek cümle yazınız. (s.143).

4. **Tahmin Etme** - Paragraftaki ıhlamur ağacı ile değerlerimiz arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Defterinize tahminlerinizi ifade ettiğiniz bir paragraf yazınız. (s.154).

5. **Kural Uygulama** - Aşağıda verilen altı temel duyguyu hangi durumlarda yaşadığınızı anı ve deneyimlerinizden yararlanarak örnekteki gibi yazınız. (s.140).
6. **Değerlendirme** - Aşağıdaki adımları takip ederek metni değerlendiriniz (s.153)
7. **Anlam temelli yapılandırma** - Aşağıdaki soruları okuduğunuz şiirden hareketle sözlü olarak cevaplayınız. (s.162).
8. **Çözümleme** - "Her Yüreğe Nakış Gerek" metninin serim, düğüm, çözüm bölümlerini belirleyiniz. Bu bölümlerde neler anlatılmaktadır? Yazınız. (s.156).
9. **Problem Çözme** - Olaydaki sorunla ilgili çözüm önerilerinizi "çember tekniği"ni kullanarak söyleyiniz. Çözüm üretirken ve çözümünüzü ifade ederken aşağıdaki yönergeleri dikkate alınız. (s.145).
10. **Sorgulama** - Siz öfkelendiğinizde duygularınızı nasıl ifade ediyorsunuz? Her zaman aynı şekilde mi davranırsınız? Neden? (s.140).
11. **Dönüştürme** - Aşağıdaki isim kartlarından üçünü seçiniz. Seçtiğiniz kartlarda yazılı olan isimleri tür özelliğine uygun olarak kullandığınız kısa bir konuşma yazınız. (s.144).
12. **Karşılaştırma** - 1. temada dinlediğiniz "Oyun Durdu!" adlı metin ile dinlediğiniz metni ana karakterlerin özellikleri ve deneyimleri açısından aşağıdaki yönergeler doğrultusunda karşılaştırınız. (s.173).

Tablo 5.

Sınıf Türkçe Ders Kitabının Bütün Temalarında Yer Alan Düşünme Becerilerinin Dağılımı

	<i>Frekans (f)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Hatırlama	15	10,94
Çıkarımda Bulunma	15	10,94
Ayırt Etme	28	20,43
Tahmin Etme	10	7,29
Kural Uygulama	25	18,24
Değerlendirme	8	5,83
Anlam Temelli Yapılandırma	11	8,32
Çözümleme	8	5,83
Problem Çözme	2	1,45
Sorgulama	9	6,56
Dönüştürme	4	2,92
Karşılaştırma	2	1,45
TOPLAM	137	100

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına gelindiğinde birinci temada yer alan etkinliklerde en çok tespit edilen düşünme becerileri sırasıyla “Kural Uygulama, Hatırlama ve Anlam Temelli Yapılandırma”dır. En az rastlanan beceriler ise “Dönüştürme ve Problem Çözmedir. Bu temada “Karşılaştırma” becerisini kazandırmayı amaçlayan hiçbir etkinliğe rastlanmamıştır.

İkinci temada yer alan etkinliklerde en çok tespit edilen düşünme becerilerine gelindiğinde sırasıyla “Ayırt Etme, Çıkarımda Bulunma ve Kural Uygulama”dır. En az rastlanan düşünme becerileri ise “Sorgulama, Dönüştürme ve Karşılaştırma”dır. Bu temada ise Problem çözme becerisini edindirmeye yönelik bir etkinlik tespit edilememiştir.

Üçüncü temada yer alan etkinliklerde en çok tespit edilen düşünme becerilerine gelindiğinde çoktan aza doğru sırasıyla “Ayırt Etme, Kural Uygulama ve Çıkarımda Bulunma”dır. En az rastlanan düşünme becerileri ise “Değerlendirme, Anlam Temelli Yapılandırma, Çözümleme, Problem Çözme ve Karşılaştırma”dır. Bu temada her düşünme becerisi en az bir defa bulunmaktadır.

Genel olarak bakıldığında ise tüm temalarda en çok tespit edilen beceriler sırasıyla “Ayırt Etme, Kural Uygulama, Çıkarımda Bulunma ve Hatırlama”dır. En az rastlanan beceriler ise “Problem Çözme, Dönüştürme ve Karşılaştırma”dır. Bu sonuçlar doğrultusunda “Karşılaştırma, Problem Çözme ve Dönüştürme” becerilerini edindirmeye yönelik etkinliklerin sayılarının artırılması önem arz eden bir konu olarak göze çarpmaktadır.

Yeniden oluşturulacak kitapların düşünme becerilerini edindirmeye yönelik etkinlikler açısından dengeli bir dağılıma sahip olması öneri olarak sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, A., & Engin, A. O. (2019). 5. sınıf Türkçe dersi öğretim programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *The Journal of Interdisciplinary Educational Research*, 3(5), 19-39.
- Bayrak Özmütlu, E. & Kanık Uysal, P. (2021). Türkçe ders kitaplarında yer alan etkinliklerin düşünme becerileri açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 518-543.doi: 10.9779/pauefd.745469.
- Bayrak-Özmütlu, E. (2020). The distribution of the mother tongue curricula learning outcomes based on the thinking skills. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 49 (1), 185-224.
- Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- Çeçen, M. A. ve Kurnaz, H. (2015). Ortaokul Türkçe dersi öğrenci çalışma kitaplarındaki tema değerlendirme soruları üzerine bir araştırma. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(02). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/16219/169872>.
- Çevik, A. ve Güneş, F. (2017). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(2), 272-286.
- Demir, H. ve Baş, Ö. (2019). Türkçe ders kitabındaki metinlerin eleştirel düşünme ölçütlerini karşılaması üzerine nitel bir araştırma. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(2), 983-1006.
- Glesne, C. (2012). *Nitel araştırmaya giriş*. (Çev. Ed: A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu), Anı yayıncılık.

- Gültekin, H. (2019). *Türkçe dersi öğrenci çalışma kitaplarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, F. (2022). *Ders kitaplarının özellikleri ve incelenmesi*. Sınırsız Eğitim ve Araştırma Derneği Yayınları.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2. Baki). SAGE Publications.
- Nuhoğlu Murat, M., Özsoy, T. ve Aydın, A. (2008). *Türkçe öğretiminde materyal tasarımı*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Savaşkan, V. (2016). Ortaöğretim 9. sınıf Türk Edebiyatı ders kitaplarındaki metin altı soruları üzerine bir inceleme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 821-836.
- Soysal, T. ve Kurudayıoğlu, M. (2019). Study of ministry of education 9th grade Turkish language and literature coursebook in terms of the skills and capabilities in the 2017 program. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 54, 184-199.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin yayıncılık.

INVESTIGATION OF DISASTER AND DISASTER AWARENESS CONCEPTS IN
PRIMARY EDUCATION PROGRAMS IN 2024

2024 YILI İLKÖĞRETİM ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA AFET VE AFET
BİLİNCİ KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

BEDİHA GÜNDOĞDU EROĞLU¹, DEMET ÇETİN²

¹Öğretmen, Aksaray İl Milli Eğitim Müdürlüğü, fen eğitimi,

<https://orcid.org/0009-0006-3423-830X>

²Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, fen eğitimi,

<https://orcid.org/0000-0003-1186-4229>

Özet

Araştırmamızın amacı 2024 yılında yenilenen öğretim programları kapsamında ilköğretim öğretim programlarında “afet” ve “afet bilinci” kavramlarının incelenmesidir. Bu kavramlar programlar içerisindeki konuları, kavramlara ayrılan süreler, kazanımlardaki yerleri, içerik nitelikleri gibi alanlar açısından incelenmiştir. Araştırmada yer alan metodoloji doküman incelemesidir. Bu kapsamda dokümanlara dair belirlenen temalar eşliğinde içerik analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda 2024 yılında yer alan dört derse ait program (İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi, hayat bilgisi dersi, fen bilimleri dersi, sosyal bilgiler dersi) ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni” incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde programların ilköğretim seviyesinde öğrencilere afet bilincini erken yaşlardan itibaren kazandırmaya çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda öğretim programları kapsamında genel anlamda günlük yaşam problemlerine yönelik çözüm önerileri geliştirmelerine odaklandığı için bu durumun afetler özelinde de öğrencilere fayda sağlayacağı düşünülebilir. 2024 yılında ortaya konulan öğretim programlarının disiplinler arası doğası sayesinde afet ve afet bilinci farklı bakış açıları ile ortaya konulabilir ve öğrencilerin ilgili konuyu daha geniş bir perspektiften anlamalarına yardımcı olabilir. Yine program güncellemesi kapsamında sınıf içi ortamların ilgili dersler kapsamında yapılandırılmasına geniş olanak verecek düzenlemelerin ortaya konulduğu görülmektedir. Bu durumun da afet ve afet bilincinin sadece teoride kalmayıp uygulama anlamında da rahatlıkla hayata geçirilebilmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Güncellenen programlar, öğrencilerin sosyal-duygusal öğrenme becerilerine de yoğunlaşmaktadır. Bu durum, öğrencilerin afet konusunda da duygusal dayanıklılık ya da stres yönetimi gibi konularda becerilerinin gelişmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

*Gerçekleştirilen bu çalışma, ilgili araştırmacılar tarafından hazırlanan yüksek lisans çalışması tez konusu ile ilgili bir çalışmadır.

Anahtar kelimeler: Afet, afet bilinci, doküman incelemesi

Abstract

The aim of our research is to examine the concepts of "disaster" and "disaster awareness" in primary education curricula within the scope of the renewed curriculum in 2024. These concepts were examined in terms of areas such as their position within the programs, the time

allocated to the concepts, their place in the achievements, and their content qualities. The methodology involved in the research is document analysis. In this context, content analyzes were carried out in line with the themes determined for the documents. In this context, the curriculum of four courses in 2024 (Human rights, citizenship and democracy course, life sciences course, science course, social studies course) and the "Turkish Century Education Model Curriculum Common Text" published by the Ministry of National Education were examined. As a result of the findings obtained from the research, it is revealed that the programs try to raise disaster awareness in students at the primary school level from an early age. At the same time, it can be thought that this will benefit students in the context of disasters, as the curriculum focuses on developing solutions to daily life problems in general. Thanks to the interdisciplinary nature of the curriculum offered in 2024, disaster and disaster awareness can be presented from different perspectives and help students understand the relevant subject from a broader perspective. Again, within the scope of the program update, it is seen that regulations have been put forward that will allow the structuring of classroom environments within the scope of relevant courses. It is thought that this situation will enable disaster and disaster awareness to be implemented not only in theory but also in practice. Updated programs also focus on students' social-emotional learning skills. It is thought that this may contribute to the development of students' skills in disaster-related issues such as emotional resilience or stress management.

*This study is a study related to the subject of the master's thesis prepared by the relevant researchers.

Keywords: Disaster, disaster awareness, document analysis

**POSTCOLONIALISM IN INTERNATIONAL RELATIONS: A FANONIAN
INTERPRETATION**
**ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE POSTKOLONYALİZM: FANONCU BİR
YORUMLAMA**

EDA EDİRNELİ¹

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler

ORCID numarası: 0009-0007-2521-0150

Özet

Uluslararası ilişkilerde hâkim teoriler, genellikle Batı tarafından inşa edilmiş ve üçüncü dünya olarak tanımlanan eski sömürge ülkelerini yok sayan bir dünya sistemi üzerine analizler ortaya koymuşlardır. Bu analizlerde üçüncü dünya ülkeleri bir aktör olarak yerlerini almış olsalar dahi, onların sömürge geçmişleri yok sayılmıştır. Postkolonyal teori uluslararası ilişkilerdeki Batı merkezli bu teorilere karşın, kolonyal dönemin sona ermesi ile sömürü ilişkilerinin bitmediğini, Batı'nın farklı biçimlerde bu ülkelere olan siyasi ve kültürel etkisinin, ekonomik bağımlılık ilişkilerinin devam ettiğini öne sürer. Aynı zamanda kolonyal dönemde sömürü ilişkileri içerisinde yaşayan halkların sosyopsikolojik olarak yaşadığı aşağılanma duygusu, günümüzde uluslararası ilişkilerde Batılı devletler ile olan ilişkilerinde etkisini sürdürmektedir.

Kolonyalizm, yalnızca ekonomik nedenlere ve sonuçlara indirgenemeyecek çok daha kapsamlı sonuçları olan bir süreçtir. Sömürgeci bağımsızlığını kazanmış halklar, bu dönemin kendilerinde yarattığı tahribatı siyasi hayatlarında yaşamaya devam ederler. Uluslararası ilişkilerde yaşanan çatışma ve çelişkiler de sadece ekonomik ve güvenlik odaklı değil, bu bağımlılık ilişkileri perspektifinden yorumlanmalıdır.

Yalnızca ekonomik bağımsızlık kazanma arzusu Fanon'a göre yeterli değildir. Böyle bir özgürlük anlayışı eksik kalacaktır. Sömürgeleştirilen öznenin arzusu da yalnızca ekonomik sömürü sisteminden kurtulup özgürlüğüne kavuşmak değildir. Burada bahsedilen arzu, keyfi bir istek değil nihai kurtuluş ve özgürleşme adına zorunlu bir kavramdır aynı zamanda. Yalnızca ekonomik ilişki biçimlerinin değişmesi sömürgeleştirilenin özneliğini sağlayacak bir unsur değildir. Karşılıklı tanınma gerçekleşmediği sürece sömürgeleştirilen özne özgürleşemeye devam edecektir. Fanon'a göre buradaki mücadele yalnızca ekonomik değil, insani bir mücadeledir.

Fanon, Batı'da üretilen ve dünyanın geri kalanının yok sayıldığı fikir ve teorilerin evrensellik iddiasını reddeder. Bu teoriler Batı dünyasında işlevsel olsalar dahi kolonilerde geçersiz olacaktır. Bunun nedeni ise; sömürge dünyasının kendine has koşullarının bulunmasıdır. Sömürge dünyasına ve emperyalist ilişkilere odaklanıldığında Batı merkezli bu teoriler farklı görünmek zorundadır. Bunun nedeni bu ilişki biçimlerindeki kimlik inşasında özneler arası iletişimin sağlıklı işlemiyor oluşudur.

Sömürgeleştirilen dünya dekolonizasyon sayesinde uluslararası ilişkilerde yeni bir aktör olarak konumlanmıştır. Ancak Batı tarafından yüzyıllarca sürdürülen ve hala devam etmekte olan aşağılama ve yanlış tanıma politikaları nedeni ile uluslararası sistemde Batı devletleri ile üçüncü dünya devletleri eşit şartlarda yer almamaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Kolonyalizm, dekolonizasyon, sömürgecilik, batı merkezlilik

Abstract

The dominant theories in international relations have generally presented analyses on a world system constructed by the West and ignoring former colonial countries defined as the third world. Even though third world countries have taken their place as actors in these analyses, their colonial pasts have been ignored. In contrast to these Western-centered theories in international relations, postcolonial theory argues that exploitative relations did not end with the end of the colonial period, and that the West's political and cultural influence on these countries in different ways, as well as economic dependency relations, continued. At the same time, the sense of humiliation experienced sociopsychologically by peoples living in exploitative relations during the colonial period continues to have an effect on their relations with Western states in international relations today.

Colonialism is a process with much more comprehensive consequences that cannot be reduced to economic causes and results alone. Peoples who have gained their independence from colonies continue to experience the devastation this period has created in their political lives. The conflicts and contradictions experienced in international relations should not only be interpreted from an economic and security-focused perspective, but also from the perspective of these dependency relations.

According to Fanon, the desire to gain economic independence alone is not sufficient. Such an understanding of freedom would be incomplete. The desire of the colonized subject is not only to get rid of the system of economic exploitation and gain freedom. The desire mentioned here is not an arbitrary desire but also a necessary concept for ultimate liberation and liberation. Changing the forms of economic relations alone is not an element that will ensure the subjectivity of the colonized. As long as mutual recognition is not achieved, the colonized subject will continue to be unable to gain freedom. According to Fanon, the struggle here is not only economic, but also a human struggle.

Fanon rejects the claim of universality of ideas and theories produced in the West and ignoring the rest of the world. Even if these theories are functional in the Western world, they will be invalid in the colonies. The reason for this is that the colonial world has its own conditions. When we focus on the colonial world and imperialist relations, these theories centered on the West must look different. The reason for this is that the communication between subjects in the construction of identity in these forms of relations does not work healthily.a

The colonized world has positioned itself as a new actor in international relations thanks to decolonization. However, due to the policies of humiliation and misrepresentation that have been pursued by the West for centuries and still continue, Western states and third world states do not have equal opportunities in the international system.

**METAPHYSICAL DISCUSSIONS FROM PLATO TO THE 17TH CENTURY AND
THE COMPARISON OF KANT'S METAPHYSICS: A SHORT ADVENTURE ON
THE FIELD OF GOD'S ACTION**

**PLATON'DAN 17. YÜZYILA METAFİZİK TARTIŞMALAR VE KANT
METAFİZİĞİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: TANRI'NİN HAREKET ALANINA DAİR
KISA BİR SERÜVEN**

KEMAL BOZKAYA

**Dr., İstanbul Üniversitesi /İstanbul/Türkiye
<https://orcid.org/0000-0003-4371-9261>**

ÖZET

Bu çalışmada, metafizik kavramının tarihsel gelişimi ve farklı filozoflar tarafından nasıl ele alındığı incelenmiştir. Metafizik, varlığın doğası, evrenin kökeni ve Tanrı'nın düzeni gibi temel soruları konu alan bir disiplin olarak, felsefi düşüncenin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Metafizik kelimesi, Yunanca *meta* (ötesinde) ve *physika* (doğa) kelimelerinden türemiş olup, bu terim ilk kez Aristoteles'in eserlerine atıfta bulunulmak üzere Rodoslu Andronikos tarafından kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, metafiziğin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrimi ve bu süreçte Platon, Aristoteles, Thomas Aquino, Descartes, Spinoza, Leibniz, Hume ve Kant gibi filozofların katkılarını analiz etmektir. Metafiziğin kökeni, Platon'dan önceye, hatta Taoizm'e kadar uzanmaktadır. Örneğin, Lao-Tse'nin *Tao* kavramı, varlığın kökenine dair metafizik bir anlayışı temsil etmektedir. Platon, metafiziği idealar dünyası ve Tanrı ekseninde ele alırken, Aristoteles bu disiplini "ilk felsefe" olarak nitelendirmiş ve doğanın ötesinde bir varlık alanının bulunduğunu savunmuştur. Aristoteles'in metafizik anlayışı, Tanrı'yı hareketsiz bir hareket ettirici olarak tanımlayan ontolojik bir temele dayanmıştır. Orta Çağ'da ise metafizik, özellikle Thomas Aquino'nun çalışmalarıyla Hristiyanlık öğretilerine entegre edilmiştir. Aquino, Platoncu bir çerçevede Hristiyanlık öğretilerini yeniden yorumlayarak, Tanrı'nın doğası üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde metafizik, aklın sınırları dahilinde ve teolojik bir bağlamda ele alınmıştır. Yeni Çağ'da Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi filozoflar, metafizik kavramını matematiksel ve rasyonel bir temele oturtma çabası içinde olmuşlardır. Descartes, zihni bedenden ayrı bir töz olarak ele almış ve metafiziğin geometrik bir kesinlik arayışıyla biçimlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Spinoza ise zihin ve maddeyi aynı şeyin iki farklı görünümü olarak değerlendirerek, monist bir metafizik sistemi geliştirmiştir. Leibniz, töz kavramını *monad* olarak adlandırdığı canlı enerji merkezleriyle açıklamış ve evreni bu *monad*ların oluşturduğu bir yapı olarak tanımlamıştır. David Hume, metafiziğe yönelik sert eleştirilerde bulunarak, bu disiplini verimsiz, faydasız ve deneyimle doğrulanamayan bir alan olarak nitelendirmiştir. Hume'un eleştirileri, metafiziğin geleneksel anlamda geçerliliğini sorgulayan modern bir yaklaşımın doğmasına neden olmuştur. Immanuel Kant, Hume'un bu eleştirilerine yanıt olarak, metafiziği bilimsel bir disiplin olarak yeniden temellendirmeye çalışmış ve *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde metafiziğin olanaklı olup olmadığını sorgulamıştır. Kant, transandantal felsefesiyle metafiziğin sınırlarını belirlemeye ve bilginin doğasını incelemeye çalışmıştır. Bu çalışmanın yöntemi, metafizik kavramının tarihsel gelişimini ve farklı filozoflar tarafından nasıl ele alındığını sistematik bir şekilde incelemeye dayanmaktadır.

Temel olarak, tarihsel-felsefi çözümlene ve kavramsal analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Tarihsel-felsefi çözümlene, metafiziğin zaman içinde geçirdiği evrimi ve bu süreçte filozofların katkılarını anlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Kavramsal analiz ise, metafiziksel kavramların çeşitli filozoflar tarafından nasıl tanımlandığını ve yorumlandığını derinlemesine incelemeye odaklanır. Bu yöntemler, Platon, Aristoteles, Thomas Aquino, Descartes, Spinoza, Leibniz, Hume ve Kant gibi filozofların metafiziğe dair görüşlerini tarihsel ve felsefi bağlamlarıyla ele alarak, bu düşüncelerin metafiziğin gelişimi üzerindeki etkilerini detaylandırmayı amaçlar. Bu yöntem, metafiziğin evrimi ve filozofların bu disipline sunduğu katkıların derinlemesine anlaşılmasını sağlar. Bu çalışma, metafiziğin tarih boyunca nasıl evrildiğini ve bu süreçte farklı filozofların katkılarıyla nasıl yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın bulguları, metafiziğin insan aklının en temel sorularına yanıt arayan bir disiplin olarak felsefi düşüncenin merkezinde yer aldığını ve bu konumunu modern felsefede de koruduğunu göstermektedir. Kant'ın eleştirileri, metafiziğin ontolojisi üzerine derinlemesine bir inceleme sağlayarak, geleneksel metafiziğin temellerini sarsmış ve bu alanın modern düşünce üzerindeki etkilerini derinleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Metafizik, Öz (Ousia) Varlık Felsefesi, Aristoteles, Kant

SUMMARY

This study examines the historical development of the concept of metaphysics and how it has been approached by different philosophers throughout history. Metaphysics, as a discipline that addresses fundamental questions about the nature of existence, the origins of the universe, and the order of God, constitutes a cornerstone of philosophical thought. The term "metaphysics" is derived from the Greek words *meta* (beyond) and *physika* (nature), and it was first used by Andronicus of Rhodes to refer to Aristotle's works. The purpose of this study is to analyze the evolution of metaphysics over time and to explore the contributions of philosophers such as Plato, Aristotle, Thomas Aquinas, Descartes, Spinoza, Leibniz, Hume, and Kant. The origins of metaphysics can be traced back to periods before Plato, even extending to Taoism. For instance, Lao-Tse's concept of *Tao* represents a metaphysical understanding of the origins of existence. While Plato examined metaphysics within the framework of the world of ideas and God, Aristotle referred to this discipline as the "first philosophy," advocating for the existence of a realm beyond nature. Aristotle's approach to metaphysics is grounded in ontology, where he describes God as the "unmoved mover." During the Middle Ages, metaphysics was particularly integrated into Christian teachings through the works of Thomas Aquinas, who reinterpreted Christian doctrines within a Platonic framework, focusing on the nature of God. In this period, metaphysics was approached within the limits of reason and within a theological context. In the modern era, philosophers such as Descartes, Spinoza, and Leibniz sought to base the concept of metaphysics on mathematical and rational grounds. Descartes considered the mind as a substance separate from the body and advocated for structuring metaphysics with geometric precision. Spinoza, on the other hand, viewed mind and matter as two different aspects of the same entity, developing a monistic metaphysical system. Leibniz explained the concept of substance through what he called *monads*, describing the universe as a structure composed of these living centers of energy. David Hume offered harsh critiques of metaphysics, characterizing it as unproductive, futile, and incapable of being verified through experience. Hume's critiques led to the emergence of a modern approach that questioned the validity of traditional metaphysics. Immanuel Kant, in response to Hume's criticisms, sought to reestablish metaphysics as a scientific discipline, and in his work *Critique of Pure Reason*, he questioned whether metaphysics was even possible. Kant's transcendental philosophy aimed to define the limits of metaphysics and to investigate the nature of knowledge.

The methodology of this study is based on a systematic examination of the historical development of the concept of metaphysics and how it has been addressed by different philosophers. Primarily, historical-philosophical analysis and conceptual analysis methods are employed. Historical-philosophical analysis seeks to understand the evolution of metaphysics over time and the contributions of various philosophers to this process. Conceptual analysis focuses on deeply examining how metaphysical concepts have been defined and interpreted by different thinkers. These methods aim to contextualize and detail the views of philosophers such as Plato, Aristotle, Thomas Aquinas, Descartes, Spinoza, Leibniz, Hume, and Kant within their historical and philosophical frameworks, thereby analyzing their impact on the development of metaphysical thought. This methodology facilitates a comprehensive understanding of the evolution of metaphysics and the significant contributions of philosophers to this discipline. This study reveals how metaphysics has evolved over time and how it has been reshaped by the contributions of various philosophers throughout history. The findings indicate that metaphysics remains a central discipline in philosophical thought, addressing the most fundamental questions of the human mind, and that it has maintained its position in modern philosophy. Kant's critiques provided a deep examination of the ontology of metaphysics, challenging the foundations of traditional metaphysics and enhancing its influence on modern thought.

Keywords: Metaphysics, Substance (Ousia), Ontology, Aristotle, Kant

GİRİŞ

Metafizik deyimini etimolojik olarak; Yunanca, sonra, öte, üst anlamlarına gelen “*meta*” sözcüğü ile doğa ve özdeksel anlamlarını veren *physika* sözcüğünden meydana gelir. Varlığı varlık olmak bakımından ele alan, Aristoteles’in *Metafizik* adlı eserinde *prōte philosophia* yani ilk felsefe olarak adlandırılan metafizik mefhumu bu anlamının yanında, evrenin kökenine, Tanrı’ya ilişkin sorgulamaları da içeren bir kavram kimliğine bürünerek karşımıza çıkar. Aristoteles, metafizik kavramını kullanmamıştır. Metafizik kavramını ve en önemlisi de Aristoteles’in eserine metafizik (*meta ta phusika*) adını veren ve böylece bu deyimini ilk kez kullanan Rodoslu Andronikos’tur (Peters, 2004:261,291, 373; Gökberk, 2010:68). Metafiziği aslında Platon’dan da evvel Taoizm’e kadar götürebiliriz. Lao-Tse, Varlığın kökeni neydi? Sorusuna cevaben, “*Tao*” diyerek sistemini kurmuştu. *Tao* kelimesinin anlamına baktığımızda “dünyanın anası” manasına geldiğini görürüz. Aslında konuşulamayana/bilincin kavrayış sınırını aşan gerçekliğe dair bir ifade kullanan Lao-Tse “her şey *Yol*’u izlemelidir.” derken metafiziğin de felsefi manada kapılarını aralıyordu. Bunu söyledikten sonra Platon’da metafizik sorununa ilişkin birtakım açıklamalar yapmamız gerekir. Öyle ki ele alınan metafizik kavramının arkeolojisinin, Platonsuz ve Platonculuk analizleri olmadan yapılamayacağını biliriz. Russell’a göre Platonculuk aslında bir anlamda Pythagorasçılık olarak telakki edilir. Anlığa değil, duyulara açılan bütün görüş Pythagoras’tan türetilmiştir.

Platon’dan Aristoteles’e Metafizik Anlayışın Ana Hatları

Platon’da bu minvalde metafizik nosyonu, diyaloglarında da özellikle Timaios’ta sıkça yer verdiği Tanrı (Demiurgos), idealar ve ruh ekseninde açıklanabilir. Bu tanrı meselesi her ne kadar politeist anlamda diyaloglarda ortaya çıksa da onun tanrı anlayışı mutlak, değişmez, kendinden kötülük çıkmayan, sadece iyi olanın sebebi, en yüksek İyi’ye karşılık gelen ve evreni ideaları model alarak düzenleyen tek bir tanrı (monist) ile açıklanabilir ki bu açıklama tamamen ontolojik söylemlerle diyaloglarında yer alır. İdealar dünyasına geldiğimizde ise aslında bu tasarımın (idealar tasarımı) Platon’un metafiziğinin merkezinde yer aldığını görürüz. Bilindiği üzere idealar, fenomenlerden ayrı olarak vardılar ve fenomenler yani duyulur dünya, ilk olarak idealara bakılarak şekillendirilen yer olarak bilinir.

Böylece Tanrı Demiurgos'un kendisine bakması yana bilgi edinmesi hasebiyle epistemik meseleyi, buna ek olarak duyulur dünyayı şekillendirmesi açısından da ontolojinin merkezindedir (Copleston, 1985:59, 61, 100, 101; Cohen, 2018:54-55, 57)

Aristoteles'e geldiğimizde ise, görülebilen, dokunulabilen doğanın (fizik) gerisinde bir de görülemeyen ve dokunulamayan doğaya atfen ilk felsefe teriminin kullanıldığını görürüz. İşte ilk felsefe, sonraki ismiyle metafizik, bu sonraki doğayla ilgilenir ve onun ilk ve son nedenini araştırır. Unutulmamalıdır ki Aristoteles'in ilgilendiği metafizik mefhumu anlaşılacağı üzere teolojik değil, ontolojik anlamda ele alınmıştır (von Aster, 2005:251). Aristoteles'in eserinin alfa kitabı, "İnsan bilmeye meyillidir, yönelimlidir." şeklinde başlar (Aristotle, 980a). Bilmeye yönelimli olan insanın zihnini özellikle de metafizik nosyonu meşgul etmiştir. Öyle ki insanın evrene, tanrıya ve en önemlisi de kendine ilişkin sorular metafizik alanının başat konuları haline gelmiştir ve insan bu sorulara cevap aramaya girişmiştir. Bu bağlamda Aristoteles metafizik üzerine iki soruya odaklanmıştır. Özellikle David Ross bu konuda Aristoteles'in düşüncesini meşgul eden iki ana problemin, metafizik ve tözlerin doğası üzerine yoğunlaştığını aktarır. İlk olarak, evrensel ve en yüce bir metafizik biliminin mümkün olup olmadığı sorusu gündeme gelir. Bu bilim, gerçekliği sadece belirli yönleriyle değil, varlık bakımından genel doğasını incelemeyi amaçlar. Aristoteles, özellikle *İkinci Analitikler* ve *Metafizik*'in Epsilon ve Gamma kitaplarında tartışarak, böyle bir bilimin mümkün olduğu sonucuna ulaşır. Ona göre, her varlık, sadece var olduğu için kendine özgü bir doğaya sahiptir ve bu doğa bilinebilir. İkinci ana sorun ise, duyusal olmayan tözlerin var olup olmadığı ve eğer varsalar, bunların ne olduğudur. Aristoteles, bu konuda Platoncu form anlayışına karşı çıkar. Ona göre, tümeller (evrenseller) Platon'un savunduğu gibi bağımsız ve tözsel varlıklar değildir. Özellikle en genel tümeller olan varlık ve birlik, töz niteliğinde olamaz. Matematiksel nesnelere de tözler olmadığını savunan Aristoteles, deneyim dünyasının birbirleriyle etkileşimde bulunan somut bireylerden oluştuğunu öne sürer. Bu bireylerde ortak olan özellikler ise, Aristoteles'e göre zihnin bir ürünü olmaktan çok, gerçek ve nesnel niteliklerdir. Bu bağlamda, tümellerin zihinsel birer kurgu değil, deneyimle algılanabilen somut gerçekliklerin bir parçası olduklarını vurgular. Tümellerin ve matematiksel nesnelere de töz olmadıklarını savunmasına karşılık olarak Aristoteles, duyusal olmayan tözlerin varlığını kabul eder. Bu tür tözlerin en önemlisi, evrenin hareketsiz hareket ettiricisi olarak tanımladığı Tanrı'dır. Tanrı, evrene hareket kazandıran ilk ilke olup, kendisi herhangi bir harekete tabi değildir. İkinci olarak, Aristoteles bu hareketsiz hareket ettiricinin dışında, Tanrı tarafından harekete geçirilen ve gezegenlerin kürelerini hareket ettiren akılları (*nous*) da kabul eder. Bu akıllar, evrenin düzeninin işleyişinde merkezi bir rol oynayan ilahi varlıklar olarak düşünülür. Dolayısıyla Aristoteles, duyusal dünyanın ötesinde var olan ve evrenin dinamiğini sağlayan bu metafiziksel ilkeleri töz olarak değerlendirir (Ross, 2011: 245-250).

Akıl ve İnanç Arasında: Orta Çağ Metafiziğinin Sınırları

Orta Çağ'da metafizik kavramının kullanımı, felsefi düşüncenin önemli bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşık VI. yüzyılda, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından, antik Yunan felsefi mirasının korunması ve aktarılması büyük ölçüde Boethius gibi düşünürlerin çabaları sayesinde olmuştur. Boethius, Aristoteles'in eserlerini Latinceye çevirme projesiyle birlikte söz konusu metinlerin Batı dünyasında geniş bir kitleye ulaşmasına aracılık ederek felsefi tartışmaları yeniden hareketlendirmiştir. Fakat metafiziğin tam olarak felsefi disiplin anlamında önem kazanması, XII. ve XIII. yüzyıllarda İslam dünyasında İbni Sina ve İbn Rüşd gibi filozofların Aristotelesçi metinlerin Latinceye çevrilmesiyle gerçekleşmiştir. Bahse konu olan yüzyıllarda özellikle de Aristoteles'in varlık anlayışının etkisi altında kalan ve onun metafizik düşüncelerini, Hıristiyanlık öğretisine eklemeyen, dahası İbn Rüşd ve İbn Sina'nın Aristoteles'ini kendine filozof seçip benimseyen Thomas Aquino'nun rolüne burada

değınmek gerekir. Aquino'lı Thomas bu konuda *Summa Theologica*'sında teolojinin doğası ve Tanrı üzerine birtakım açıklamalarda bulunur. Bu bağlamda da ontolojik argüman olarak Tanrıyı, kendisinden daha yücesinin düşünölemeyeceğı şey/gerçek ve tam kavrayıcı olarak açımlar. Bunun da tanımını gereğı böyle olduğunu belirtir. Ama bu tanım yine teolojik bir söylemi de muhtevasında elbette barındırmaktadır (Aquinas, 1947: 24, 4682; Çotuksöken, Babür, 1993:24, 27). Orta Çağ felsefesinde sorulan temel sorular, başlangıçta evrenin temel ilkesi “*arkhe* nedir” sorusundan varlık nedir sorusuna doğru evrilerek düşünsel bir değışimi ortaya koyar. Bu değışim, özellikle Tanrı ve Tanrı'nın varlığına dair kanıtlamalar etrafında şekillenmiş olup, dönemin felsefi karakterini de belirler. Artık akıl, kendi sınırları içerisine hapsedilmiş, değışmez ve mutlak bir güce tabi kılınmıştır. Böylece akıl ile ilgili tartışmalar adeta sonlandırılmıştır. Felsefenin merkezinde ontolojik sorular yer alırken, bu soruların zamanla teolojik bir yapıya dönüştüğü görülür. Özellikle Tanrı ve töz arasındaki ilişki, Hristiyanlık öğretilerinin yeniden yorumlanmasıyla birlikte daha da derinleştirilir ve bu teolojik yapı, Orta Çağ'ın düşünsel yapısında belirleyici bir rol oynamıştır. (Çotuksöken, Babür, 1993:20,91)

Hristiyanlık öğretilerinin özellikle Platoncu anlayışla yeniden bir yoruma tabi tutulması üzerinde durmamız gerekmektedir. Konuya ilişkin olarak Russell; “Pisagor- Platon olmasaydı, Hristiyanlar Mesih'i söz olarak düşünemezdi. O, Tanrı'nın bedenleşmiş kelamı idi.” demektedir. Bu cümle ile İsa Mesih'in dünyadan giderken ki sessizliğini meşrulaştırması açısından yine Pisagor'un söylediğı ve Platon'un da onayladığı “sessizlik, bilgeliğı aramada bilinmesi gereken tek şeydir.” cümlesi uyum göstermektedir (Cohen, 2018:58-59). Bertrand Russell her ne kadar buna ilkel tabu düşünceleri dese de biz aynı metafiziksel söylemi iki bin dört yüz yıl sonra Wittgenstein'in *Tractatus*'unun sonunda “üzerinde konuşulamayan şey hakkında susmalı.” ifadesi ile yeniden deneyimleyeceğiz. Ancak burada Kant, Wittgenstein'dan önce fenomen-numen arasına çizgiyi çoktan çekecektir (Cohen, 2018:58-59, 274; Wittgenstein, 2013:173).

Yeni Çağ'da Metafizik Anlayışının Dönüşümü: Descartes'tan Hume'a Yeni Bir Zihinsel Harita

Orta Çağ metafizik anlayışı, özellikle skolastik felsefenin güdümünde, Tanrı merkezli/teolojik bir ontoloji üzerine inşa edilmiştir. Fakat Yeniçağ ile metafiziksel düşüncede köklü bir değışim yaşanmıştır. Descartes ile başlayan ve Bacon, Spinoza ve Hume ile devam eden bahse konu olan bu değışimin filozofları, metafiziğı insan aklına dayandırarak seküler bir temelde ele almayı tercih etmişlerdir. Bu dönemde Tanrı merkezli varlık anlayışı yerini akıl ve deneyime dayalı bir epistemolojiye bırakmıştır. Orta Çağ'daki aşkınlık anlayışının yerine, Yeniçağ metafiziğı varlığı daha çok rasyonel düşüncenin sınırları içinde değılendiren bir anlayış geliştirmiştir. Bu dönüşüm, metafiziğın sorularını yeniden formüle ederken, insanın bilgi ve varlıkla ilişkisini modern felsefenin merkezine taşımıştır.

Yukarıdaki açıklamalar bağlamında ilk olarak Descartes skolastik düşüncenin dogmatik düşünce evrenine karşı, açıkça kanıtlanamayan hiçbir önermeyi doğru olarak kabul etmeyerek radikal bir entelektüel reform programı başlatır. Ama bunun yanında Augustinus'un ilhamına karşılık doğal ışık mefhumunu ortaya atar. Descartes'ın bu ifadesinin tam da metafiziğın ortasında duran ifade olarak görmemek mümkün değildir. Ona göre tüm bilim metafiziğe dayanmalıdır; metafizik ise kendiliğinden açık ve kanıt gerektirmeyen doğruların sistemidir. Herhangi bir önerme, onu kanıtlamak için varsayılan öncüllerden daha kesin olamaz. Bu nedenle, eğer kendiliğinden açık doğrular yoksa, hiçbir şey bilinebilir değildir; çünkü her yargı nihai olarak kanıtlanmamış öncüllerin kabulüne dayanacaktır. Kendiliğinden açık doğrular, aklın 'doğal ışığına' açığa çıkan doğrulardır, diğere anlamda ifade edecek olursak a priori doğrulardır. Descartes'ın en ünlü kendiliğinden açık doğrusu ise meşhur *cogito*'da yer alan

"Düşünüyorum, öyleyse varım" ifadesidir" (Scruton, 2002:50) Bu açıklamalarla Descartes, yöntemsel kuşkuyla bilgiye ulaşmanın temelini metafiziğe dayandırır. Yapmak istediği şey, metafiziğin geometrisini oluşturmaktır. Onun ardılları Spinoza (monist metafizik) ve Leibniz'de (plüralist metafizik) matematik önermelerinin kesinliğini ihtiva eden metafizik oluşturmaya çalıştılar. Descartes, kurduğu metafizik sisteminde, doğal dünyanın zihin ve Tanrı ile ilişkisini inceler. Aristoteles'ten farklı olarak zihni bedenden ayrı bir töz –ki buna *Kartezyen Dualizm* diyoruz- olarak ele alır. Tıpkı Platon'un savunduğu gibi ruhun diğer tözden ayrılığını kabul eder. Öyle ki zihin/*res cogitans* beden/maddi töz/*res extensa* karşıt tözlerdir. Bu bağlamda da *res cogitans*, maddi töz denilen *res extensa*'dan bağımsız ama birbirleriyle ilişki içerisindedir. Burada Kant Metafiziğine uygun olarak bir soru sormamız gerekir. Descartes, ruh ile bedenin bağlantısını nasıl ifade ediyor? Ona göre bu işlevi beynin arkasındaki "kozalakı" bir bez görüyor. Ama bu ruhun odak noktası olan bez söylemini ilk defa Descartes söylemiştir. Bunu daha önce Aristoteles "erkeklerin kafasının arkasında ruh için boş bir alan var." ifadesiyle dile getirir. Descartes'ın töz tanımında zaten, var olmak için ancak kendine gereksinen, yani kendisinden başka hiçbir şeye muhtaç olmayan bir şey" açıklamasını görürüz (Descartes, 2007 :81). Burada özellikle Descartes'ın metafizik anlayışında, evrenin ilahi bir irade etrafında şekillendiği vurgulanmaktadır. Tanrı, varlığın ve varoluşun mutlak kaynağıdır; tüm yaratılanlar ilahi bir amaçla var olur. Bu ilahi referans, varlığın anlamını ve gayesini mistik bir derinlikte aramayı gerektirir; bu nedenle Tanrı, metafizik sorgulamalarda daimî bir referans noktasıdır. Descartes'ın tabiri caizse altı günde aydınlanmasının altında Cizvit pratikler yatmaktadır (Cohen, 2018:39,108; Collingwood, 1999:16).

Francis Bacon Orta Çağ'ın klasik felsefesi ve özellikle Aristoteles'in etkisine karşı ciddi eleştiriler yönelir. Ona göre, bu dönemin bilgi anlayışı yüzeysel ve kısırdır; doğayı anlama konusunda yetersiz kalmıştır. Aristoteles, doğa felsefesini mantıkla çarpıtarak bilimsel gözlemleri önceden belirlediği sonuçlara uydurmuş, gerçekliği araştırmak yerine soyut ve boş kavramsal kategorilere dayanmıştır. Bacon, bu yanlış yaklaşımların kaynağını insan zihnindeki "idoller" olarak adlandırdığı önyargılar ve yanıltıcı düşünme biçimleriyle açıklar. İdoller, zihni çarpıtarak doğru bilgiye ulaşmayı engeller. Bacon'a göre, insan zihni bu hatalardan tamamen kurtulamaz; ancak onların farkına varıp etkilerini en aza indirmek zorunludur. Zihinsel reform ve doğru bilgiye ulaşma yolunda bu arınma süreci, Bacon'un modern bilime ve ampirisizme yaptığı önemli katkılardan biridir (Cevizci, 2009:450-451). Bacon'ın metafizik anlayışına baktığımızda ise karşımıza doğa felsefesinin deneye dayanması gerektiğini de muhtevasında barındıran metafizik-fizik ayrımı çıkar. Bu bağlamda Bacon'a göre akıl yürütmede en azından kendi yasalarına göre, ebedi ve değişmez olan formların araştırması metafiziği oluştururken; maddenin etkin nedeni, gizli süreç ve gizli yapı (bunlar yalnızca doğanın olağan seyrine ve onun temel ve ebedi yasalarına değil) fiziksel bilimi oluşturur (Bacon, 1901: 119-120). Bacon'a göre fizik, doğanın görünen seyrini ve onun temel yasalarını araştıran bir disiplindir. Bu iki bilim dalı, Bacon'ın bilgiye ulaşmada deneyselliğe verdiği önemin bir yansımasıdır. Bacon, genel ve soyut olmasının yanında varlık ve yokluk gibi temel kavramlar ve en genel aksiyomlarla ilgilenen metafiziksel araştırmaların (ilk felsefe) somut gerçeklikten soyutlanmaması gerektiğini, aksine doğa yasalarına uygun bir şekilde ele alınması gerektiğini savunur (Cevizci,2009:448).

Spinoza'ya baktığımızda da öncelikle onun töz kavramına açıklık getirmek gerekir. Spinoza'da töz, "kendi başına var olan ve kendi kendisiyle tasarlanan, yani var olabilen herhangi bir şeye dair başka hiçbir fikrin yardımı olmadan hakkında fikrimiz olan şey, dahası hiçbir neden tarafından meydana getirilmiş olmayan ve o *causa sui* yani kendi kendisinin nedeni olan şey'dir" (Spinoza, 2011:31, 41). Spinoza, zihin/ruh ile maddeyi/beden aynı şeyin iki veçhesi (ama çokluk değil tek olması bakımından) olarak görmekte ve Descartes'ten ayrılarak monist

bir metafizik sistemi kurar. Ona göre zihin ve madde aynı şey değildi. Onun metafiziğinde Tanrı, görüş ya da tercihlere sahip değildir, sevgi dolu doğa tanrıdır. İnsan zihni bedenle birlikte mutlak yok olmaz. İnsan zihninin ebedi kısmı insan zihninin özüne ait bir idedir. Onun ebedi olduğunu hisseder ve deneyimleriz. Tanrı'nın iradesi değişmeyeceğinden dolayı, şeylerde olduklarından başka türlü olamaz. Spinoza'nın ardından Leibniz'in metafiziği önem ihtiva eder. Bu metafizik düşünce, özü gereği rasyonel bir sistemdir ve *monadlar* bu sistemin temel unsurlarıdır. Leibniz'e göre cismanî ve mekanik doğanın genel ilkeleri genel olarak metafizik olsa da cismanî ve mekanik doğanın kendisi doğrudan metafizik değildir. Leibniz, fiziksel dünyanın işleyişini açıklamak için metafiziği kullanır, çünkü ona göre, *monadlar* gibi metafiziksel varlıklar, fiziksel dünyadaki düzenin ve yasaların ardındaki temel gerçekliklerdir. Öyle ki Leibniz *Monadoloji*'de bunu, metafizik hakikatin kesinliğinde, Tanrı hariç üzerimizde tesiri olan hiçbir dış neden olmadığını vurgulayarak ortaya koyar. Bu yüzden mekanik doğa metafizik değil, onun altında yatan metafiziksel ilkelere bağlıdır. Leibniz'in *monadların* metafizikteki yeri, onları "ilk prensip" olarak ele almasıyla değerlendirilir. Bu bağlamda da Leibniz, metafiziksel gelenekten aldığı tözü/cevheri "*monad*" düşüncesi ile açıklar. *Monadlar*, sonsuz sayıda, her biri birbirinden farklı, parçalanamayan, tanrı dışında yaratılması mümkün olmayan, renksiz ve yer kaplamayan, dışarıdan hiçbir bir şekilde ne cevher ne de arazın giremediği, penceresiz tinsel şeyler olarak karşımıza çıkar. *Monadların* monadı ise tek sonsuz mutlak töz olan, dahası cevherler arasında iletişimi ve uyumu sağlayan Tanrı'dır. Böylece Spinoza'dan çoklu töz anlayışıyla ayrılır. Onun için, dünya atomlardan değil, parçasız basit tözden meydana gelir. İşte tam olarak buna *monad* der. Leibniz'e göre bütün basit tözler/*monadlar*, kendi kendine yetmeleri, kendi kendilerini içsel olarak tamamlayarak mükemmelliği hedeflemeleri itibarıyla *entelekheia*'ya sahiptir. Zira Leibniz'e göre *monadlarda* belirli bir mükemmellik, dahası onları kendi içsel faaliyetlerinin kaynağı ve deyimli yerindeyse gayri cismani otomatlar kılan bir yeterlilik vardır. Mesela bu havanda ruh dediğimiz şeydir. Leibniz'in canlı, bilinçli bir nitelikte gösteren evrende *monadlar* evrenin nihai yapı taşları olup, canlı enerji ve eylem merkezleridir. *Monadlar*, zihin ve maddi *monadlar* olarak ikiye ayrılır, bunlardan zihin *monadları*, bedendeki diğer *monadları* yönetir vaziyetteki baskın bir *monad* olarak tasavvur edilir (Leibniz, 2011:63,79-80, 88,98,99,101,102; Cohen, 2018:124-126,194-197).

David Hume'un metafiziğe yönelik eleştirileri, deneyime ve akıl yürütmeye dayanan bir sistemin temelini oluşturur. Hume, özellikle metafiziğin geleneksel kavramlarının sıklıkla belirsiz ve muğlak olduğunu savunarak, bu konulardaki kavrayış eksikliğini vurgular. Metafizikteki birçok terimin, özellikle de güç, kuvvet, zorunlu bağ (nedensellik) gibi kavramların, kesin ve somut anlamlardan yoksun olduğunu ileri sürer. Ona göre bu kavramlar, yalnızca insan zihninde soyut düşüncelere dayalı olup, deneyimle doğrulanmadıkları sürece geçerli değildir (Hume, 2017:61). Bunun yanı sıra Hume, metafizik meselesine yönelik olarak insan zihninin hayal gücünün olanaklılığıyla sınırlı olmadığını ifade eder. İnsan zihni, zihinsel olarak altın bir dağ tasarlayabilir, bu dağın var olma olasılığını düşünebilir; fakat bu, onun var olduğuna dair bir kesinlik sağlamaz. Hume'a göre, yalnızca bir nesnenin varlığının zihinde tasarlanabiliyor olması, onun gerçekten var olmasını garanti etmez. Örneğin, bir dağ tasarlandığında, vadinin de onunla tasarlanması gereklidir. Bu nedenle, zihnin oluşturduğu tasarımlar, varoluşun bir garantisi değil, yalnızca zihinsel imgelerden ibarettir. Hume'un nedensellik anlayışı da metafiziğin geleneksel varsayımlarına karşı bir eleştiridir. Nedensellik kavramını, bir nesnenin diğer bir nesneye olan öncelik ve bitişiklik ilişkisi olarak tanımlar. Ancak, her varoluşun bir nedeni olduğuna dair kesin bir zorunluluk olmadığını savunur. Ona göre, zihnimiz bir nesnenin diğer bir nesneyi izlemesini bekler; fakat bu beklenti, mutlak bir zorunluluk ya da metafiziksel bir gerçeklik olarak görülmemelidir. Nedensellik, yalnızca bir

deneyim sonucu elde edilen bir izlenimdir ve kesin bir bilgi sunmaz. Hume'a göre, nedensellik anlayışımız tamamen deneyime dayalıdır ve zihnin hayal gücünün bir ürünüdür. İnsan zihninin sürekli değişen bir algılar akışı olduğunu düşünen Hume, ruhun ya da benliğin sabit ve değişmez bir varlık olmadığına dikkat çeker. Zihni bir tiyatro sahnesine benzetir; burada algılar sürekli olarak değişir, gelir ve geçer. Ruhun ya da zihnin tek bir an için bile sabit kalması imkansızdır. Dolayısıyla, insanın kendisiyle ilgili yalınlık ve özdeşlik düşüncesi yalnızca bir yanılsamadan ibarettir. Hume'a göre, zihinde sabit bir varlık ya da öz bulunmaz; zihni oluşturan yalnızca algıların ardışık bir düzen içinde birbirini takip etmesidir (Hume,2009:123,124,173-174; Hume, 2017:52). Hume'un bu eleştirileri, metafiziğin temel varsayımlarını sorgulamakta ve bilginin yalnızca deneyime dayalı olduğunu savunmaktadır. Ona göre, insan zihni soyut kavramlarla uğraşırken kaçınılmaz olarak belirsizlik ve hataya düşer. Bu nedenle, metafizik gerçek anlamda bir bilim olarak kabul edilemez. Hume, insan aklının sınırlarını kabul ederek, deneyim ve gözleme dayalı bir felsefenin gerekliliğini vurgular. Metafiziksel sorunlara çözüm bulmak yerine, bu sorunların insan zihninin kavrayış sınırlarını aştığını ve bu nedenle sonuçsuz olduğunu savunur. Sonuç olarak, Hume, metafiziksel spekülasyonların çoğunun anlamsız olduğunu ve yalnızca deneyim ve gözlem yoluyla bilgi edinilebileceğini iddia eder. İnsan zihni, her ne kadar metafiziksel kavramları tasarlayabilse de bu tasarımlar somut deneyimlerle desteklenmediği sürece geçerli değildir. Bu nedenle, Hume'un felsefesi, deneysel ve ampirik bir yaklaşımı savunur; metafiziğin soyut ve belirsiz kavramlarına karşı bir eleştiri niteliği taşır (Hume, 2017:9; Hume, 2009:124, 279-280).

Kant'ın Kritik Felsefesi: Metafiziğin Sınırlarını Belirlemek

Metafiziğin özellikle Hume'u da içerisine alan bu serüvenine değindikten sonra asıl mesele olarak Kant'ın metafiziğine değinmemiz gerekir. Burada Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* isimli eseri üzerinden ilerleme sağlamaya çalışacağız. Öncelikle Kant'ın, kendi deyişiyle kendisini dogmatik uykusundan uyandıran Hume'a güçlü bir atıf yaptığını ve metafiziği bir bilim olarak kurmaya giriştiğini görürüz. Metafiziğin temellendirilmesi için Kant, *Prolegomena*'da *Saf Aklın Eleştirisi*'nden şu sözlerle bahseder: "Bu çalışma zordur ve yalnızca akli temel alarak, başka hiçbir önkoşulu kabul etmeyen bir sistemin içine yavaşça nüfuz eden, dolayısıyla herhangi bir olguya dayanmaksızın bilgiyi en temel kaynağından geliştirmeye çalışan sabırlı ve kararlı bir okuyucu gerektirir." Heidegger'e göre bu bağlamda, ontolojinin imkânının kaynaklarından nasıl bir gelişim sağlandığını gösterme görevi ortaya çıkmaktadır (Kant, 2002:23; Heidegger, 1965:22). Metafiziği, insanın doğal bir yatkınlığının ürünü şeklinde değerlendiren Kant, burada özellikle insanın zihinsel yapısının, akli aşma ve bu yöndeki tasarımlara meyilli olduğunu belirtir. Bu durum Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde belirttiği üzere tam bir *savaş-kaos* alanına sebebiyet verir. Bu insanın yatkınlığı çözümlenmelidir der ve aklın kendi kaynaklarına yönelir. Artık şu soru sorulmalıdır; Metafizik olanaklı mıdır? Bunun için bilme olanakları ve varlık olarak insanın neliği araştırılmalıdır. Böylece metafiziğin ontolojisini aydınlatmaya çalışır. Eğer Kant'ın metafiziğin ontolojisi, Aristoteles'in metafiziği ile karşılaştırılacak olursa diyebiliriz ki; Aristoteles'e göre metafizik, devinimsiz/durağan bir çeşit *ousia* olarak önde gelen ilk felsefe olarak tanımlanır ve konusu itibarıyla varlık olmak bakımından varlığı inceler (Aristoteles, 2015:1026a). Bu bakış açısı Kant'ın ontoloji anlayışının tam karşıtıdır. Kant, klasik ontolojiden ayrı bir biçimde, varlık sorununu insan bilgisinin sınırlarına vurgu yaparak ve bu çerçevede "neyi bilebiliriz?" sorusunu temel alarak ilerler. Yani klasik metafizik anlayıştaki gibi varlıkların doğasını (kendinde şeyler) doğrudan bilmeye çalışmaz. Onun ontolojisi, insanın bilme yetisinin sınırlarına ve söz konusu yetinin nasıl biçimlendiğine dair "transandantal idealizm" adı verilen bir yaklaşımı esas alır. Bu bağlamda da özetleyecek olursak Aristoteles, varlıkları töz çerçevesinde incelerken, Kant epistemolojik zeminde konuya yaklaşır. Dolayısıyla Kant'a göre metafizik, varlığın bizatihi

kendisiyle ilgili olmayan, yalnızca insan zihninin varlığı deneyimlemesine (görgül) ve bilme sürecine ilişkindir (Kant, 2020:19).

Metafizik, insanın bilmesinin neyi kapsadığına ilişkin ilk nedenleri içeren bilimdir. Metafiziğin temellerini atma yaklaşımıyla Kant, doğrudan Aristoteles ve Platon'la bir tartışmaya girmiş olur. Artık ilk kez ontoloji bir problem haline gelmiştir. Böylece, *Ulus Baker*'in dediği gibi, geleneksel metafiziğin yapısı ilk ve en derin sarsıntısını yaşar. Kant'ın metafiziği kendi meşruiyetini sağlamak için, daha önce yapılmamış bir akıl eleştirisiyle metafiziğin olanaklı olup olmadığını çözümlenmeye çalışacaktır. Bu akıl eleştirisi Kant'ın, insan aklının kendisindeki bilgi formlarını araştıran bu çözümlenmesi olarak tanımladığı *transandantal* felsefenin temellerini oluşturacaktır. (Heimsoeth, 1986:74) Özellikle Kant'ın eleştirel idealizm ya da biçimsel idealizm olarak da adlandırdığı transandantal idealizmi (Kant, 2002: 43, 91) daha anlaşılır kılmak adına Kant transandantal terimine odaklanır ve bu terimin, deneyden önce (a priori) gelen, lakin tek işlevi deneyi olanaklı kılmak olan bir şey anlamına geldiğini ifade eder (Kant, 2002:129).

Kant'ın transandantal felsefe anlayışı, onun felsefi sisteminde merkezi bir konuma sahiptir ve insanın a priori yani deneyimden bağımsız olarak bilgi edinebilmesini sağlayan temel yeti olan (bilme yetisi) saf aklın (Kant, 2002:14) sınırlarını ve yapısını açıklamaya çalışır. Bu bağlamda, transandantal felsefeyi bir bilim idesi olarak tanımlamak, onun kapsamlı ve sistematik bir çerçeve içerisinde değerlendirildiğini gösterir. Kant, felsefeyi yalnızca soyut bir düşünsel faaliyet olarak değil, aklın ilkelerini ortaya koyan ve bu ilkeleri tutarlı bir yapıda sunan bir bilim olarak ele alır. Bu nedenle, transandantal felsefe bir tür "mimari" olarak düşünülmelidir. Kant'ın metaforu olan "mimari yapı", felsefenin tıpkı bir bina gibi planlı, organize ve sağlam temellere dayanan bir sistem olması gerektiğini ifade eder. Bu mimari planın en temel unsuru, aklın kendisidir. Kant'a göre saf akıl, sadece nesnel bilginin sınırlarını çizmekle kalmaz, aynı zamanda bilginin ortaya çıkmasını sağlayan koşulları da inceler. Transandantal felsefenin amacı, katkısız aklın temel ilkelerini eksiksiz bir biçimde açıklamak ve bu ilkelerin sağlamlığını güvence altına almaktır. Kant, aklın işleyişini bir sisteme dönüştürerek, düşüncenin kaosundan kurtulmayı ve onu evrensel bir düzen içerisine yerleştirmeyi hedefler. Tıpkı bir yapının farklı parçalarının bir araya gelip sağlam bir bina oluşturması gibi, Kant da aklın tüm unsurlarının bir arada çalıştığı sistematik bir düzeni tanımlamak ister. Bu bağlamda, transandantal felsefe, salt metafizik bir inceleme değildir; bilginin koşullarını, sınırlarını ve yapısını inceleyen bir bilimdir. Kant, bu bilimsel çerçeve içerisinde aklın yalnızca bireysel değil, evrensel ilkelerine ulaşmayı amaçlar. Aklın kendisini ve sınırlarını bilmesi, Kant'ın transandantal felsefesinin en önemli hedeflerinden biridir. Kant'ın transandantal felsefesi, yalnızca aklın işleyişini açıklamakla kalmaz, aynı zamanda bu işleyişin içsel düzenini ve bütünlüğünü de güvence altına almayı amaçlar. Kant'ın mimari benzetmesi, bu sistemin tutarlılığını ve yapısal bütünlüğünü vurgulayan güçlü bir metafor olarak anlaşılmalıdır. Aklın ilkelerinin sağlam temeller üzerinde kurulduğu ve bu ilkelerin bir sistem olarak düzenlenmesi gerektiği düşüncesi, Kant'ın felsefi yaklaşımının disiplinli ve bilimsel doğasını gösterir (Bozkurt, 2005:112-113).

Kant'ın *Prolegomena*'da, metafiziğin yapısını ve yöntemini açıklarken, metafiziği saf aklın bir ürünü yani saf aklın eleştirisi olarak tanımlar. Bu bağlamda Kant felsefesinde, metafiziğin temel amacının anlaşılması için metafizik yargılara değinilmesi gerekir. Öyle ki Kant'ın epistemolojisinde metafizik yargılar önemli bir yer tutar ve analitik, sentetik şeklinde iki tür yargıya ayrılır. Analitik yargılar, kavramların öğelerine ayrılmasıyla elde edilir; bu yargılar genellikle metafiziğe ait kavramlar üzerine kurulu olup, töz gibi terimlerin tanımlanmasına yardımcı olur. Yani analitik yargılar, kavramların yalnızca açıklığa kavuşturulmasına hizmet eder. Örneğin, "töz sadece özne olarak var olan şeydir" gibi analitik yargılar, metafizik bilginin temel taşlarını oluşturur. Ancak, analitik yargılar metafiziğin özüne dair bilgi vermez, çünkü

bunlar daha çok mevcut kavramların çözümlenmesidir. Kant'a göre asıl metafizik yargılar ve metafiziğin temelini oluşturan yargılar sentetik a priori yargılardır. Bu tür yargılar, deneyimden bağımsız olarak üretilir, ancak bilgimizi genişletirler. Bu yargılar, kavramları yalnızca çözümlenmekle kalmaz, aynı zamanda bu kavramlardan yeni bilgi üretir ve böylece bilimsel bilgiye katkı sağlar. Örneğin, “şeylerde töz olan her şey kalıcıdır” yargısı sentetiktir ve metafiziğin özüne dair bilgi sunar. Dolayısıyla, metafiziğin gerçek amacı sentetik a priori yargılar ortaya koymaktır. Kant'ın görüşüne göre, gerçek metafiziğin amacı, bu tür sentetik a priori yargılar üretmektir. Kant'a göre metafizik, tekrar vurgulamak gerekirse doğası gereği saf aklın sınırları içinde var olan bir bilgi dalıdır. Kant, metafiziğin geleneksel dogmatik yaklaşımlarını eleştirir ve şüpheciliğin bu alanın zayıf temellere dayanmasından doğduğunu belirtir. Ona göre, metafizik köpük gibi gelip geçici bir alan gibi görünmüş, birçok filozof bu alanda iddialarda bulunmuş ama temelsiz sonuçlara varmışlardır. Kant, dogmatik metafizik ve skeptisizm arasında kalmış bir bilimin eleştirel bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bu noktada sorulması gereken temel soru, metafiziğin gerçekten mümkün olup olmadığıdır. Kant, saf akıl aracılığıyla yeni bilgi üretme iddialarının doğrulanması gerektiğini vurgular ve metafiziğin eleştirel bir çözümlenmesini yaparak, onun ancak transandantal felsefe yardımıyla anlam kazanabileceğini ifade eder (Kant, 2002:19-28).

Kant'ın metafizik konusundaki temel düşüncesini ele alacak olursak, onun özellikle saf aklın doğal olarak diyalektik hatalara düşme eğiliminde olduğu yönündeki fikrini önemsememiz gerekir. İşte tam olarak burada Kant'a göre metafizik, aklın aşkın kavramlarıyla ilgilendiği için kaçınılmaz olarak çatışkılar (antinomi) ortaya çıkarır. Antinomiler Kant'a göre, bu tür diyalektik hatalar, aklın sınırlarını aşması ve deneyimle sınırlı olan kavramları aşkın kavramlarla karıştırmasından kaynaklanan diyalektik hataların tipik bir sonucudur. Öyle ki aklın, deneyimle doğrulanamayan kavramlar üzerinde spekülasyon yapması, karşıt yargılar üretmesine neden olur. Bu yargılar arasında, örneğin evrenin bir başlangıcı olup olmadığı, maddenin sonsuz bölünüp bölünemeyeceği ya da özgür iradenin var olup olmadığı gibi çatışmalar yer alır. Kant, bu antinomilerin aklın sınırlarını aşmaya çalıştığı zaman ortaya çıktığını ve dogmatik metafiziğin bu çatışmaları çözemediğini vurgular. Kant, metafizikteki bu çatışmaları çözenin yolunun transandantal idealizm olduğunu savunur. Ona göre, akıl, deneyime ait kavramları aşkın alana uyguladığında bu çatışmalar doğar. Transandantal idealizm, aklın sınırlarını ve işleyişini eleştirerek, bu tür çatışmaların kaynağını ortaya koyar. Bu eleştiri süreci, metafiziği sağlam bir temele oturtmanın ve spekülasyonlardan kaçınmanın tek yoludur. Kant, bu yaklaşımla metafiziği eleştirel bir disiplin olarak yeniden kurmayı amaçlar (Kant, 2002: 92,102,104,107).

Kant, metafiziğin aklın ideleriyle ilgili olduğunu ve bu idelerin deneyimle doğrudan ilişkili olmadığını belirtir. Örneğin, ruhun yalın bir töz olup olmadığı ya da dünyanın başlangıcı gibi metafizik sorular, deneysel yollarla cevaplanamaz; bu sorular üzerine yapılan her tür spekülasyon, deneyimle ne doğrulanabilir ne de çürütülebilir. Saf aklın ideleri – psikolojik, kozmolojik ve teolojik ideler – doğrudan doğruya deneyimle bağdaşmayan kavramlardır ve bu ideler, nesnel bir bilgi sunmaz. Bununla birlikte, Kant, aklın bu ideleri yine de doğal bir eğilim olarak üretmeye devam ettiğini vurgular; çünkü akıl bu şekilde kendi sınırlarını keşfetmeye ve anlamaya çalışır. Bu bağlamda, metafizik, aklın deneysel dünyayı aşma çabasıyla ortaya çıkar ve bu süreçte karşılaşılan her yanılgı, aklın kendisi tarafından incelenmelidir. Kant, metafiziğin rapsodik bir bilgi yığına dönüşmesini engellemek için, bilgi türlerini kesin sınırlarla ayırmak gerektiğini savunur. Özellikle sentetik a priori yargılar, Kant'ın metafizik alanında en çok üzerinde durduğu kavramlardan biridir. Bu yargılar, deneyimden bağımsız olarak üretilirler, ancak aynı zamanda yeni bilgi ortaya koyarlar. Örneğin, “şeylerde töz olan her şey kalıcıdır” gibi bir yargı, sentetik bir önermedir ve deneyimle doğrulanamaz. Ancak, bu tür yargılar,

bilginin genişletilmesine katkıda bulunur. Kant, metafizik bilginin bu tür sentetik a priori yargılar üzerinden ilerleyebileceğini savunur. Saf aklın eleştirisi ve metafiziğin yeniden inşası, Kant'a göre, anlama yetisinin a priori kavramlarının doğru bir sınıflandırmasını ve eleştirisini gerektirir. Bu, metafiziğin bilimsel bir bilgi alanı olarak yeniden kurulmasını sağlar ve Kant, metafiziğin gelecekte spekülasyonlardan uzak, daha sağlam temellere dayanabileceğini savunur. Buna ek olarak Kant, metafiziğin sadece aklın sınırlarının keşfi ile ilgili değil, aynı zamanda aklın kendisini eleştirme yetisiyle ilgili olduğunu belirtir. Bu bağlamda, transandantal ide kavramı büyük bir önem taşır. Transandantal ideler, deneyimle doğrulanamayan ancak saf aklın çerçevesinde işleyen kavramlardır. Örneğin, ruhun yalın bir töz olarak düşünülmesi, duyuşal dünyada gözlemlenemeyen bir şeydir, bu nedenle doğrudan bilgi sunmaz. Kant, metafizik bilginin ancak eleştirel bir süzgeçten geçirildiğinde anlam kazanacağını savunur ve bu eleştiriye sistematik hale getirmek için saf aklın eleştirisine dayanan bir metafizik tasarlar. Bu noktada, geleneksel dogmatik yaklaşımlar yerini eleştirel felsefeye bırakmalı ve akıl, kendi sınırlarını bilerek işlev görmelidir. Metafizik, Kant'ın bakış açısına göre, yalnızca bu eleştirel temele dayanarak bilimsel bir disiplin haline gelebilir ve insan aklının doğasında yatan diyalektik yanılgılardan kurtulabilir (Kant, 2002:82-127).

Sonuç Yerine

Bu çalışma metafizik disiplininin tarihsel gelişimini, temel sorularını ve bu sorulara verilen çeşitli felsefi yanıtları geniş bir perspektif içinde ele almıştır. Metafizik, en temelde varlığın özü, evrenin kökeni ve Tanrı'nın düzenine ilişkin soruların izini sürerken, insan aklının sınırlarını ve bilginin doğasını araştıran bir felsefi alan olarak tarihteki konumunu sürekli olarak yeniden tanımlamıştır. Bu incelemede, Platon'dan başlayarak Kant'a kadar uzanan süreçte, metafiziğin evrimini şekillendiren farklı yaklaşımlar ve eleştiriler derinlemesine ele alınmıştır. Bu bağlamda, Platon'un İdealar Kuramı ile başlayan ve varlığı maddi dünyadan bağımsız, aşkın bir düzlemde kavramsallaştıran yaklaşımı, metafiziğin ilk önemli kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. Platon'un, bilginin nesnesi olarak idealar dünyasını ortaya koyması, metafizik düşüncenin temel sorusu olan "gerçeklik nedir?" üzerine köklü bir tartışmanın zeminini hazırlamıştır. Aristoteles'in ise bu tartışmaya farklı bir açıdan yaklaşarak, metafiziği "ilk felsefe" olarak tanımlaması ve varlığı kategoriler üzerinden ele alması, disiplinin doğa ötesi boyutuna mantıksal ve ontolojik bir temel kazandırmıştır. Aristoteles'in "hareketsiz hareket ettirici" kavramı, Tanrı'nın varlığına dair ontolojik bir argüman geliştirirken, aynı zamanda Tanrı'nın evrendeki rolünü ve doğasını tartışan sonraki filozoflar için önemli bir referans noktası olmuştur.

Orta Çağ felsefesi, özellikle Thomas Aquino'nun çalışmalarıyla Hristiyan teolojisinin metafizikle entegrasyonuna tanıklık etmiştir. Aquino, Platoncu ve Aristotelesçi düşünceleri Hristiyan inancıyla harmanlayarak, Tanrı'nın varlığı ve doğası üzerine felsefi bir savunma geliştirmiştir. Onun metafizik anlayışı, akıl ile inancı uzlaştırma çabasını yansıtırken, Tanrı'nın aşkınlığı ve yaratılışın düzeni hakkında derinlemesine teolojik bir çerçeve sunmuştur. Bu dönemde metafizik, sadece bir varlık araştırması olarak değil, aynı zamanda teolojik bir içeriğe de sahip olmuştur. Tanrı'nın mutlaklığı ve insanın evrendeki yeri gibi sorular, Orta Çağ boyunca metafiziğin en önemli sorunları arasında yer almıştır. Yeni Çağ'a geldiğinde ise metafizik, Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi filozofların katkılarıyla yeniden şekillenen bir disiplin olarak karşımıza çıkmıştır. Metafizik, daha öncekilerin yaptığı gibi, nesnelere ya da şeylerin kendileriyle ilgili dogmatik bir soruşturma olmaktan çıkarılır. Descartes'ın rasyonalist felsefesi, metafizikte zihnin merkezi rolünü vurgularken, töz kavramını dualist bir çerçevede ele almıştır. Zihin ve beden iki ayrı töz olarak ele alınması, modern felsefede metafiziğin epistemolojiyle daha sıkı bir ilişki içinde ele alınmasına yol açmıştır. Spinoza'nın monist metafiziği ise, Tanrı'yı ve doğayı tek bir tözün farklı tezahürleri olarak görmesiyle, klasik

teolojik düşüncelerden radikal bir kopuşu temsil eder. Spinoza'nın sisteminde Tanrı, evrene içkin ve onunla özdeş olan bir varlık olarak tanımlanmıştır; bu, panteist bir yaklaşımı benimseyen bir metafizik anlayışa işaret eder. Leibniz ise, evreni *monad* adını verdiği temel varlık birimleri üzerinden açıklamış, her bir *monad*ın Tanrı tarafından yaratılan bağımsız, fakat uyum içinde işleyen birimler olduğunu savunmuştur. Leibniz'in metafiziği, evrendeki düzenin Tanrı tarafından mükemmel bir şekilde yaratıldığını ve her bir *monad*ın bu düzenin ayrılmaz bir parçası olduğunu öne sürerek, metafiziksel determinizm ile özgür irade arasında bir denge kurma çabasını yansıtır.

David Hume, bu rasyonalist metafizik sistemlere sert eleştiriler getirerek, metafiziğin deneyimle doğrulanamayan kavramlar üzerine kurulu olduğunu ve dolayısıyla anlamsız ya da faydasız olduğunu iddia etmiştir. Hume, nedensellik gibi temel metafiziksel ilkelerin deneysel gözlemlerle doğrulanamayacağını savunmuş ve bu nedenle metafiziğin geleneksel anlamda geçerliliğini sorgulamıştır. Onun bu eleştirileri, modern felsefenin epistemolojik temellerini sarsmış ve Kant'ın metafiziği yeniden ele almasına zemin hazırlamıştır. Hume'un eleştirileri, aklın sınırlarını ve insan bilgisinin doğasını sorgulayan bir felsefi dönüşümün başlangıcı olarak kabul edilmelidir. Kant, Hume'un eleştirilerini ciddiye alarak, metafiziği bilimsel bir disiplin olarak yeniden temellendirme çabasına girişmiştir. Kant'ın transandantal idealizmi, bilginin koşullarını inceleyerek, insan zihninin fenomenal dünya ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, metafiziğin en temel sorusu olan "Neyi bilebiliriz?" sorusu, deney ve akıl arasındaki sınırları belirlemeye yönelik bir sorgulama olarak yeniden formüle edilmelidir. Kant, metafiziğin ontolojik iddialarını sınırlandırarak, onun daha çok insan deneyiminin ve bilginin sınırlarıyla ilgili bir disiplin olması gerektiğini savunmuştur. Tanrı, özgür irade ve ölümsüzlük gibi kavramlar, Kant için saf aklın sınırlarını aşan kavramlardır ve bu nedenle salt spekülatif bir metafiziğin konusu olamazlar. Kant'ın bu eleştirileri, metafiziğin modern felsefedeki yerini radikal bir şekilde değiştirmiş ve onu epistemoloji ile sıkı bir bağ içinde düşünmeye yönlendirmiştir. Özellikle Kant'ın eleştirisi nesnelere ilişkin olanaklı bilginin sınırlarıyla ilgili olarak, "*Saf Aklın Eleştirisinin A ve B*" edisyonlarıyla, ilmek ilmek dokunan eleştirel bir soruşturmaya dönüşmüştür.

Sonuç olarak, bu çalışmada metafiziğin tarihsel serüveni ve çeşitli filozoflar tarafından nasıl ele alındığı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Platon'dan başlayarak Kant'a kadar uzanan bu süreçte, metafizik sadece varlık ve bilgi üzerine bir sorgulama alanı değil, aynı zamanda insan aklının sınırlarını ve evrendeki yerini anlamaya çalışan bir disiplin olarak kendini yeniden tanımlamıştır. Metafizik, felsefi düşüncenin en köklü alanlarından biri olmaya devam ederken, Kant'ın eleştirileriyle modern düşüncenin epistemolojik temellerine de önemli katkılarda bulunmuştur. Kant'ın metafizik eleştirisi, geleneksel metafiziğin temel sorularını yeniden gözden geçirerek, bu disiplinin günümüz felsefi tartışmalarında hâlâ merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Tanrı'nın hareket alanı ve insanın evrendeki yeri üzerine yapılan tartışmalar, metafiziğin sadece geçmişe ait bir disiplin olmadığını, aksine modern düşünceyi şekillendiren dinamik bir alan olduğunu kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aquinas, T. (1947). *Summa Theologica*, Trans. Fathers of the English Dominican Province, Benziger Brothers.
- Aristoteles. (2015). *Metafizik*, Çev. Gurur Sev, İstanbul, Pinhan Yayınları.
- Ateşoğlu, G. (2010). *Hegel Felsefesinde Metafizik*, Muğla S.K. Üniv., Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bacon, F. (1901). *Novum Organum*, edit. Joseph Dewey, New York, P.F. Collier and Son.

- Bozkurt, N. (2005). *Kant (Fikir Mimarları Dizisi-Seçme Yazılar)*, İstanbul, Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Say Yayınları.
- Cohen, M. (2018). *Felsefi Masallar*, Çev. Selin Aktuyun, Mustafa Yalçinkaya, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Collingwood, R.G. (1999). *Doğa Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara, İmge Kitabevi.
- Copleston, F. (1996). *Felsefe Tarihi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları.
- Çotuksöken, B., Saffet B. (1993). *Orta Çağ'da Felsefe*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Descartes, R. (2007). *Felsefenin İlkeleri*, İstanbul, Say Yayınları.
- Gilson, E. (1986). *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet Aydın, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Gökberk, M. (2010). *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Gözkan, H. B. (2000). *Saf Alın Eleştirisi'nde Ben'in Kuruluşu*, Boğaziçi Üniversitesi.
- Heidegger, M. (1965). *Kant and the Problem of Metaphysics*, trans. James S. Churchill, Indiana University Press.
- Heimsoeth, H. (1986). *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Hume, David. (2017). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan, Ankara, BilgeSu Yayıncılık.
- Kant, I. (2003). *Saf Aklın Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi.
- Kant, I. (2002). *Prolegomena*, çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2020). *Prolegomena*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları.
- Leibniz, G.W. (2011). *Monadoloji*, Çev. Atakan Altınörs, Ankara, Pinhan Yayınları, Doğu-Batı Yayınları.
- Özlem, D. (2015). *Kant Üstüne Yazılar*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Ross, W. David. (2011). *Aristoteles*, (çev. Ahmet Arslan), 1. Baskı, İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- Scruton, R. (2002). *Spinoza-A Very Short Introduction*, Oxford University Press.
- Spinoza, Baruch. (2014). *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, Dost, çev. Coşkun Şenkaya, Dost Yayınları.
- Spinoza, B. (2011). *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken, İstanbul, Dost Yayınları.
- Von Aster, E. (1999). *İlkçağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi*, çev. Vural Okur, İstanbul, İm Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2013). *Tractatus Logico Philosophicus*, Çev. Oruç Aruoba, İstanbul, Metis Yayınları.

A QUALITATIVE STUDY ON THE PROCESS OF ACCEPTANCE OF DISABILITY
BY PARENTS OF DISABLED PEOPLE

ENGELLİ EBEVEYNLERİNİN ENGELLİLİK DURUMUNU KABULLENME
SÜREÇLERİNE DAİR NİTEL BİR ARAŞTIRMA

BETÜL DURMAZ YURT¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,

ORCID: 0000-0001-5729-4896

Özet

Bu çalışma, engelli bireylerin ebeveynlerinin gündelik hayat rutinleri ile ilgili bilgi alabilmeyi ve onların engellilik durumuyla karşılaştıklarında bu süreci nasıl yönettiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma perspektifinin benimsendiği çalışmada evren Siirt ili, örneklem ise amaçlı örnekleme seçim tekniği ile seçilen 15 ebeveyn olmuştur. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden yarı yapılandırılmış mülakat formu uygulanmış ve görüşmeler sırasında katılımcıların izni dahilinde ses kayıtları alınmıştır. Bu ses kayıtlarının analiz öncesinde transkripsiyonları yapılmış ve veriler kod-temalar üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre; çocuklarının engellilik durumu doğuştan olan ebeveynlerin, durumu kabullenme süreçlerinin daha rahat olduğu görülmektedir. Benzer şekilde veriler, engellilik durumunun dini inanca dayandırılarak açıklanması konusunda dinin, bir başa çıkma mekanizması olarak kullanıldığını ve öte dünya inancı doğrultusunda bu zorluğun mükafatının ölüm sonrası alınacağı algısı ile sürecin kolaylaştırıldığını göstermektedir. Bu algıdan yola çıkarak ebeveynlerin çocukların bakım ve eğitimleri konusunda destek almaya ve durumu rahat kabullenmeye çalıştıkları, kendilerini geliştirmeye özen gösterdikleri görülmektedir. Ancak ebeveynlerin bakım ve emek vermeleri konusunda aktif rolün annelere verildiği, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde bu konuda en çok fedakârlık yapanın onlar olmasının yanında en fazla kaygı/korku yaşayan, yalnız hisseden ve destek bekleyenlerin yine anneler olduğu dikkat çekmektedir. Sosyal çevreden gelen tepkisel tavırların, engellilik üzerine sorgulamaların ve engelliliğin sebeplerinin ebeveynlere dayandırılmasının, engelli ebeveyni olmanın zor yanları olduğu ifade edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Engellilik, engelli ebeveynliği, başa çıkma mekanizmaları, din

Abstract

This study aims to get information about the daily life routines of parents of individuals with disabilities and to understand how they manage this process when they experience disability. In the study, in which a qualitative research perspective was adopted, the population was Siirt province and the sample was 15 parents selected with the purposive sampling selection technique. In the study, a semi-structured interview form, one of the qualitative research designs, was applied and audio recordings were taken during the interviews with the permission of the participants. These audio recordings were transcribed before analysis and the data were analyzed through code-themes. According to the results of the study, it is seen that parents whose children's disability status is congenital are more comfortable in accepting the situation. Similarly, the data show that religion is used as a coping mechanism in explaining the disability

based on religious beliefs and that the process is facilitated by the perception that the reward for this difficulty will be received after death in line with the belief in the afterlife. Based on this perception, it is seen that parents try to get support in the care and education of their children, accept the situation comfortably, and take care to improve themselves. However, it is noteworthy that the active role in the care and labor of the parents is given to the mothers. While they are the ones who make the most sacrifices in this regard within the framework of gender roles, it is the mothers who experience the most anxiety/fear, feel lonely, and expect support. Reactive attitudes from the environment, questioning about disability, and attributing the causes of disability to parents are stated to be the difficult aspects of being a parent of a disabled person.

Keywords: Disability, parent of a disabled person, coping mechanisms, religion

ECONOMIC CHALLENGES AND SOCIAL SECURITY IN OLD AGE
YAŞLILIKTA KARŞILAŞILAN EKONOMİK SORUNLAR VE SOSYAL GÜVENLİK

NUR MANOLYA ŞEN ÇATALKAYA¹

¹Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,

ORCID: 0000-0003-3932-8495

Özet

Çalışma hayatında var olan toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler yaşlılık dönemini de etkilemektedir. İstihdam sorunları, düşük ücret, eksik ödenen primler veya güvencesiz çalışma gibi çalışma hayatında çoğunlukla kadınların karşılaştığı sorunlar yaşlılık döneminde kadınların refah düzeyini olumsuz yönde etkilemektedir. Kadınlar ve erkekler arasında emeklilik geliri ve emeklilik döneminde yaşam refahı bakımından önemli farklar olması mevcut sosyal güvenlik sisteminin erken eşitsizlikleri yaşlılığa taşıma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada yaşlıların sosyo-ekonomik sorunları, emekliliğe ilişkin düşünceleri ve bunların toplumsal cinsiyete göre nasıl farklılaştığı üzerinde durulacaktır. Çalışma, eş kaybı üzerine yürütülen doktora tezinin verileriyle sınırlandırılacaktır. Temellendirilmiş kuramın kullanıldığı araştırma kapsamında 60 yaş ve üzeri 20 kadın- 14 erkek katılımcı ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Erkek katılımcıların tamamının emekli maaşı aldığı, kadınların ise önemli bir bölümünün dul ve yetim aylığıyla geçindiği görülmektedir. Kadınların, yaşamlarının erken dönemlerinden itibaren, başta eğitim ve çalışma hayatına katılımı ile ilgili eşitsizlikler olmak üzere, daha fazla eşitsizlikle karşılaştığı görülmektedir. Bu eşitsizlikler yaşlılık döneminde gelir düşüklüğü, iş bulamama, güvencesiz çalışmak zorunda kalma, sorunlar karşısında yetkililerle veya kurumlarla temasa geçememe gibi sorunlara yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve yaşın yanı sıra sağlık ve eğitim gibi farklı eşitsizliklerin de kesişiminde konumlanan yaşlı kadınlar sorunlarını çözmek için sosyal ağlardan destek alma, çocuklarla yaşamaya veya kurumda kalmaya başlama, güvencesiz çalışma, ev içi üretim gibi farklı yollar denemektedir. Birçok ülkede bireysel katkıyı vurgulayan emeklilik sistemlerine geçişle birlikte kadınların yaşam boyu karşılaştığı eşitsizliklerin iyileştirilmesi ve yaşlılık döneminde toplumsal cinsiyet merkezli bir yaklaşıma dayanan sosyal koruma sistemlerinin geliştirilmesi daha önemli hale gelmektedir.

Anahtar kelimeler: Yaşlılık, yaşlanma, sosyal güvenlik, sosyal destek, toplumsal cinsiyet

Abstract

The inequalities based on gender in the employment opportunities and working life also impact old age. The challenges, predominantly encountered by women in the working life, such as employment issues, inadequate wages, unpaid premiums, and precarious employment negatively influence their well-being in later years. The significant differences between men and women in terms of retirement income and well-being during later life indicate that the current social security system tends to carry early inequalities into old age. This study will examine the socio-economic challenges faced by the elderly, their opinions on retirement, and gender-based variations in these views. The study is limited to the data from a doctoral thesis on spousal loss. In the research, which employs grounded theory, in-depth interviews were conducted with 20 women and 14 men aged 60 and over.

The results show that all male participants receive a pension, while a significant number of women rely on widows' and orphans' pensions. Women have encountered more inequalities, particularly regarding their participation in education and the workforce, from the early stages of their lives. These inequalities lead to issues such as low income, difficulty to find a job, precarious working conditions, and having difficulty contacting authorities or institutions in case of problems during the old age. Positioned at the intersection of different inequalities such as health and education as well as gender and age, elderly women try different ways to solve their problems such as receiving support from social networks, cohabiting with children or residing in institutions, working without security, and engaging in domestic production. With the transition to pension systems that prioritizing individual contributions in many countries, addressing the inequalities that women face throughout their lives and developing social protection systems based on a gender-focused approach in old age have become important.

Keywords: Old age, aging, social security, social support, gender

1. GİRİŞ

Yaşlılık dönemi genellikle sağlık durumunun kötüleşmesi, bedensel ve zihinsel performansın düşmesi ve günlük yaşam aktivitelerinde zorlanmayla ilişkilendirilir. Yaşın ilerlemesiyle çeşitli sağlık sorunlarının ortaya çıkması veya kronik rahatsızlıkların şiddetlenmesi önemli sorunlar olmakla birlikte, sağlık da dahil olmak üzere yaşlılığın nasıl deneyimlendiği üzerinde belirleyici olan faktörler yaşamın önceki dönemleriyle ilişkilidir. Bu sebeple yaşlılık üzerine çalışırken ele alınan konuyu 60 veya 65 yaş ile başlatmak ve bu dönem ile sınırlandırmak eksik değerlendirmelere yol açacaktır. Yaşlılığı daha iyi anlayabilmek için yaşamın nasıl bir tarihsel ve toplumsal yapı içinde şekillendiği ve bu seyirde karşılaşılan avantaj ve dezavantajların yaşlılığa nasıl taşındığı hakkında daha dikkatle düşünmek gerekmektedir. Bir diğer önemli nokta ise, yaşamda etkin olan faktörleri birbirinden yalıtılmış bir şekilde ele almanın da gerçekliğin anlaşılmasında doğru bir yol olmayacağıdır. Sosyo-ekonomik faktörleri, sosyal ilişkileri veya sosyal yapıları dikkate almadan yalnızca yaşının sağlığı üzerine yoğunlaşmak, sağlığı etkileyen faktörleri kısa ve uzun vadede doğru bir şekilde tespit edememeye yol açabilir. Bu çalışmada yaşlanma sürecinin dikkate alındığı ve farklı unsurların bir arada değerlendirilmeye çalışıldığı bir yaklaşım benimsenerek nitel araştırma yöntemiyle yürütülen doktora tez çalışmasından faydalanılacaktır. Tezin konusu eş kaybı deneyimi ve değişen sosyal destek ilişkileridir. Araştırma sürecinde, eş kaybı ile sosyo-ekonomik durum arasında bir ilişki olduğu anlaşılmış, yaşlıların karşılaştığı bazı ekonomik sorunların eş kaybıyla ilişkili olduğu görülmüştür. Eş kaybı sonrası yaşlıların finansal durumunun değişmesi onların refah bir yaşam sürmeleri üzerinde etkili olduğu için hangi unsurların veya bağlamın bu etkiyi oluşturduğu üzerinde dikkatle durmak gerekmektedir. Bu metinde yaşlıların karşılaştığı ekonomik sorunlar ve sebepleri üzerine araştırma bulguları çerçevesinde bir tartışma yürütmek amaçlanmaktadır. Öncelikle yaşlı nüfusuna dair genel bir değerlendirme yapılacaktır. Sonrasında, sosyo-ekonomik verileri anlamak açısından yaşlanmaya süreç olarak bakmanın önemi yaşam seyri perspektifi üzerinden tartışılacaktır. Tarihsel ve toplumsal bağlam önemli olduğu için kuşak olgusu üzerinde durularak Türkiye bağlamında değerlendirilecektir. Araştırmanın konusu ve metodolojisi aktarıldıktan sonra bulgularla birlikte sosyo-ekonomik durum ve ekonomik sorunlar ele alınacaktır. Son olarak, tartışılan konular çerçevesinde sosyal güvenliğe ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YAŞLI NÜFUSU

Sağlık hizmetlerinin gelişmesi, yaşam beklentisinin artması ve doğum oranlarının düşmesine bağlı olarak dünya nüfusu içinde yaşlıların oranının arttığı görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2022) projeksiyonlarına göre 2020 yılında 1,4 milyar olan yaşlı nüfusunun 2050 yılında

2,1 milyara çıkacağı düşünülmektedir. Bu oran, yaklaşık her 5 kişiden birisinin yaşlı olacağı anlamına gelmektedir.

Türkiye’de de benzer bir seyir olduğu görülmektedir. TÜİK (2024) verilerine göre 2023 yılında 65 yaş ve üstü yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %10’u geçmiştir. Nüfus projeksiyonlarına göre 2060 yılında %22,6 olacağı öngörülmektedir. Bu değişime bakılarak Türkiye, nüfusu hızla yaşlanan ülkeler arasındadır. Dünyada ve Türkiye’de nüfusun yaşlanması sağlık hizmetleri, işgücü piyasası, sosyo-ekonomik refah ve sosyal koruma ile ilgili tartışmaları yeniden gündeme getirmektedir. Yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte sosyal güvenlik sistemlerinin nasıl sürdürülebileceği, sağlık hizmetlerinin nasıl karşılanacağı veya çalışma hayatının nasıl düzenleneceği gibi temel sorunların, değişen demografik yapıya ve sosyal adaletin gereklerine uygun bir şekilde çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Nüfusun yaşlanmasıyla yaşlı bireylerin yaşamları üzerindeki etkileri üzerinde de durmak gerekir. Emeklilik yaşının uzaması, emeklilik sonrası gelirin azalması, kronik hastalıkların artması, bakım ihtiyacının ortaya çıkması, sosyal hayata katılımın ve sosyal ağların değişmesi, değişen çağa ve gereklerine uyum sağlamada desteğe ihtiyaç duyma gibi çeşitli zorluklarla veya yeni ihtiyaçlarla karşılaşabilmektedir. Dolayısıyla sosyal hayatın ve sosyal politikaların yaşlıların farklılaşan sorunlarına duyarlı bir şekilde kapsayıcı ve tamamlayıcı şekilde tasarlanması önem taşımaktadır. Bu sorunları doğru bir şekilde tespit edebilmek ve çözüm üretebilmek için yaşlılar üzerine yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye bağlamında, yaşlılık ve yaşlılar hakkında yapılan çalışmalarda konu çeşitliliği ve sayı bakımından geçmişe göre bir artış olduğu görülmektedir. Ancak bu artışa rağmen mevcut durumu farklı yönleriyle anlamak için farklı teori ve yaklaşımlar benimsenerek farklı konularda yürütülecek çalışmalara olan ihtiyaç devam etmektedir. Burada, bu ihtiyaca yönelik naçizane bir katkı sunmak amacıyla devam etmekte olan doktora tez çalışmasının verilerinden faydalanılarak ekonomik sorunlara yönelik bir tartışma yürütülecektir. Çalışmada benimsenen yaklaşım çalışmanın gidişatını belirlediği için kısaca bu yaklaşımın ne olduğundan bahsetmek gerekmektedir.

3. YAŞLANMA SÜRECİ VE KUŞAKLAR

Yaşlılık olgusu üzerine çalışırken bu dönem ile sınırlı kalmanın bulgularda eksik veya yanlış yorumlamalara yol açabileceğinden söz edilmişti. Yaşlılık çalışmalarına bakıldığında, bu tür bir yaklaşımın yaygın olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda yaşlılık döneminde karşılaşılan sorunlar belirli bir yaş itibarıyla ortaya çıkmış sorunlar olarak algılanabilmekte, yaşamın önceki dönemlerinin etkisi göz ardı edilebilmektedir. Oysa yaşlanmayı bir süreç olarak ele almak, yaşlıların yaşamının sadece yaşlılık dönemiyle sınırlı olmadığını, doğumdan itibaren başlayan ve o güne kadar devam eden bir değişim süreci içerisinde şekillendiğini hatırlamaya ve yaşlılığı bu değişim süreci içerisinde anlamaya davet etmektedir. Bu yaklaşım, aynı zamanda, sorunları yaşa bağlayan ve temel varsayımı sebebiyle yaşlılığın kendisini bir sorun olarak kurgulayan (Arun, 2020, s. 164) yaklaşımların tersine, yaşlılığın zayıflık veya bağımlılık çerçevesinde ele alınmasının önüne geçmekte, yaşlılık dönemini de devam eden yaşam sürecinin bir parçası olarak görmektedir. Burada, sosyo-ekonomik verilerine değinilecek tez çalışmasında da yazar, yaşlılar ile görüşürken ve yaşlılık dönemini değerlendirirken, onların yaşamlarını süreç içerisinde bir yaklaşımla ele almaya çalışmış, bu amaçla yaşam seyri perspektifinden faydalanmıştır. Yaşam seyri, yaşamın değişen bağlamları ve bunların insan gelişimi ve yaşlanma süreci açısından sonuçları üzerinde yoğunlaşmaktadır (Elder & Kirckpatrick-Johnson, 2003, s. 52). Bireysel yaşam seyirleri sosyal yapının etkisiyle ve insanların içinde bulunduğu şartlar içinde yaptığı seçimlerle şekillendiği için yaşam seyri yalnızca bireysel hayat hikayeleriyle sınırlı kalmaz; kişilerin içinde bulunduğu bağlamı oluşturan tarihsel ve sosyal

etkenlere de odaklanır. Örneğin sağlık sorunları yaşlılığın getirdiği bir sorun olarak görülmekten ziyade sınıf, toplumsal cinsiyet, bireysel tercihler gibi farklı faktörlerle birlikte değerlendirilir. Dolayısıyla yaşam seyri perspektifi, sosyo-ekonomik sınıf, cinsiyet, yaş gibi farklı unsurlar bağlamında ortaya çıkan eşitsizliklerin yaşamı nasıl şekillendirdiğini görmeye ve analiz etmeye yardımcı olur. Perspektifin öncülerinden birisi olarak kabul edilen Glen H. Elder (1974), belirli yaş dönemlerinin tarihsel olarak hangi koşullar içinde geçirildiğinin insan gelişimi ve yaşamı üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebeple yaşam seyri perspektifinin benimsenmesi çalışılan kuşağı geniş bir çerçeveden değerlendirmeyi gerektirir. Örneğin günümüzde 60 yaş ve üzeri yaş grubu olarak belirlenen yaşlılarla çalışanların yaklaşık olarak 1965 yılı ve öncesinde doğanlarla çalışacağı düşünülürse, yakın dönemde yaşanan gelişmelerin etkisiyle beraber katılımcıların çocukluklarını, gençliklerini ve yetişkinliklerini nasıl bir tarihsel ve toplumsal bağlam içerisinde geçirdikleri hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Her ülkede veya bölgede farklı toplumsal ve tarihsel olaylar etkilidir. Bu sebeple burada evrensel kabul edilen bir kuşak analizinden yola çıkmak yerine Türkiye'deki kuşakların yaşamı üzerine kısa bir analiz yapmak daha doğru olacaktır. 1927-45 yıllarının Cumhuriyet ve 1946-64 yıllarının 68 Kuşağı olarak adlandırıldığı (Bayhan, 2019, s. 31) dönemler olarak 1965 öncesinde doğanlar, I. Ve II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı ve etkilerinin devam ettiği bir ortamda dünyaya gelmişlerdir. Tarımsal üretimin ağırlık olduğu, ancak yavaş yavaş sanayileşme çabalarının başladığı bir dönemdir. 1950'lere gelindiğinde tarımda makineleşmeyle kırdan kente yoğun göç dalgaları yaşanmış, sınıai üretimde çalışanların sayısı artmaya başlamıştır. Eğitim açısından değerlendirildiğindeyse, Cumhuriyet ile birlikte modern eğitime geçilmiştir, ancak okur-yazar oranının artması için uzun bir süreç gerekmiştir. Örneğin 1980 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları erkeklerin %20'sinin, kadınların ise %45'inin okur yazar olmadığını (Acuner, 1990) göstermektedir. Son olarak işgücüne katılımda da kadınların oranının az olduğu, işgücüne katılan kadınların ise genel olarak daha çok güvencesiz ve düzensiz çalıştığı görülmektedir (Ak, 2019; Ataklı-Yavuz, 2016; Karadeniz & Öztepe, 2013). Toplumsal değişim açısından önemli olan bu olaylara katılımcıların anlatımlarında da rastlanmaktadır. Katılımcıların birçoğunun yaşamında ailelerinin savaş döneminde veya savaş sonrasında zor koşullar altında yaşamış olmaları, göç hikayeleri, sınıai üretimde yer almaları veya almak istemeleri gibi konular üzerinden hikayelerini anlatmışlardır. Eş kaybı sonrası karşılaşılan ekonomik sorunlar söz konusu olduğunda bilhassa kadın katılımcıların geçmişlerinin karşılaştıkları ekonomik sorunlarla son derece ilişkili olduğu görülmektedir. Yoksulluk, ataerki, üretim biçimi veya altyapı sorunları gibi sebeplerle eğitim ve işgücüne katılamama veya güvencesiz çalışmış olma durumları mevcut durumda karşılaştıkları sorunların sebeplerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu sebeple bu konularla ilgili deneyimlerinin anlaşılması önem taşımaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu çalışmada, veri analizi süreci devam etmekte olan doktora tez çalışması kapsamında elde edilen verilerden faydalanılacaktır. Araştırma konusu eş kaybı deneyimi ve değişen sosyal destek ilişkileri olan çalışma nitel araştırma yöntemlerinden temellendirilmiş kuram ile yürütülmüştür. 60 yaş ve üzeri yaşında olan ve yaşamının bir döneminde eş kaybını deneyimlemiş katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda 20 kadın ve 14 erkek katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmada yaşam seyri ve kesişimsellik perspektifleri ile kümülatif avantaj ve dezavantaj teorisinin yaklaşımından faydalanılmıştır. Katılımcılara dair genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; eğitim durumu açısından erkek katılımcıların durumunun kadınlara göre daha iyi olduğu görülmektedir. Kadınlar arasında okur-yazar olmayan veya kendi çabalarıyla okuma yazma öğrenmiş olanlar varken; erkekler arasında en az ilkökul mezunları bulunmakta, lise ve

üniversite eğitimi almış erkek katılımcıların kadınlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Sosyal sigorta açısından, erkeklerin tamamı emekli iken kadınların yarısından azı emeklidir ve çoğu dul ve yetim aylığı alan hak sahipleridir. Görüşmelere bakıldığında da eş kaybı sonrası ciddi finansal sorunlarla karşılaşanların yoğunlukla dul ve yetim aylığı ile geçinmeye çalışan yaşlı kadınlar olduğu görülmektedir. Eşlerinin varlığında gelirlerinin daha yüksek olması finansal zorluklarla baş etmelerini kolaylaştırırken eş kaybı sonrası azalan gelir ile daha ciddi finansal zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Araştırma bulgularına değinmek bu durumun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

5. BULGULAR: EŞ KAYBI VE EKONOMİK SORUNLAR

Eşini kaybeden yaşlılarla ilgili çalışmalar genellikle yaşlı yetişkinlerin eş kaybı sonrası fiziksel, psikolojik, ekonomik esenlikleriyle ve yaşam düzenlemeleriyle ilgili önemli sonuçları olduğunu vurgulamaktadır (Carr & Bodnar-Deren, 2009). Söz konusu ekonomik zorluklar olduğunda, eşini kaybeden yaşlı dul kadınların daha zorlayıcı ekonomik sorunlarla ve yoksullukla karşı karşıya olduğu görülmektedir (Arun & Karademir-Arun, 2011). Katılımcılara bakıldığında da eş kaybı sonrası finansal sorunlarla karşılaşanların daha çok kadınlar olduğu görülmüştür. Erkek katılımcılarda ise, önceki dönemlerden fazla borcu olan bir katılımcının eşinin ölümü sonrası ruh sağlığı sorunları yaşayan kızına bakma sorumluluğunun tamamen kendisine kalması sebebiyle ciddi finansal sorunlar yaşadığı anlaşılmıştır. Sağlık durumlarının kötü olması sebebiyle iki erkek katılımcının da ev temizliği ve yemek yapımı gibi ev içi işleri yapmada desteğe ihtiyacı olduğu görülmüştür. Kadınlara bakıldığında, eş kaybı sonrası dul ve yetim aylığıyla geçinmeye çalışan bazı katılımcıların barınma veya gerekli gıda ve medikal malzemeleri temin etme gibi çok temel ihtiyaçlar başta olmak üzere çeşitli ekonomik sorunlarla karşılaştıkları görülmüştür. Erkek ve kadın arasında önemli olan bu farklar, yaşlıların ihtiyaçlarını anlamaya çalışırken toplumsal cinsiyet perspektifiyle bakmanın önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü cinsiyete dayalı eşitsizlikler yaşam boyunca kadınlara ve erkeklere farklı avantajlar ve dezavantajlar sunduğu için yaşlılıkta karşılaşılan sorunlar da farklılaşmaktadır. Eş kaybı sebebiyle karşılaşılan finansal zorluklar ve ekonomik sorunlar da bununla ilişkilidir. Kadınlar eğitim, iş gücüne katılım gibi farklı boyutlarda eşitsizliklerle daha fazla karşılaştıkları için erkeklere göre ekonomik zorluklarla da daha fazla karşılaşmaktadırlar (Ataklı-Yavuz, 2016). İkinci dikkat çekilmesi gereken nokta, her kadın katılımcının eş kaybı sonrası ekonomik zorluklarla karşılaşmadığıdır. Dolayısıyla bu farkı oluşturan unsurlara da duyarlı bir şekilde analiz yapmak gerekmektedir. Veriler sosyo-ekonomik duruma göre değerlendirildiğinde orta ve daha iyi sosyo-ekonomik statüye sahip olanların, eğitim durumu iyi olanların ve sosyal destek kaynağı zengin olanların eş kaybı sonrası ekonomik sorunlarla çok daha az karşılaştığı görülmektedir. Dolayısıyla sınıf, eğitim ve sosyal destek ağı önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etkenlerin yaşlı kadınların bugününü nasıl şekillendirdiğini anlamak için geçmişte nasıl olduklarına bakmak gerekmektedir.

Eğitim açısından ele alındığında, kadın katılımcıların önemli bir kısmının okur-yazar olmayan veya ilkökul mezunu olduğu ifade edilmiştir. Bu katılımcıların eğitim hayatına başlayamama veya yarım bırakma sebeplerine bakıldığında, ifadeler doğrultusunda şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

- Anne ve/veya babanın erken ölümü,
- kız çocuklarının okutulmasına karşı olan ailelerinin olması,
- önceliğin erkek çocuğuna verilmesi,
- yaşadıkları yerde (genelde köy) okul olmaması veya geç açılması

- tarla, bahçe işlerine gitmeleri sebebiyle devam edememeleri veya hiç gidememeleri,
- maddi imkansızlıklar, yoksulluk,
- bakım verdikleri birilerinin olması veya
- erken yaşta evlendirilmeleri görüşmelerde ifade edilen sebepler arasındadır.

Örneğin Lale (*burada kullanılan isimler katılımcılara verilen takma adlardır*), şunları ifade etmiştir:

“11 yaşındaydım ama azıcık iriceyim böyle. Dünür neyi geliyorlar 11 yaşında. Okula giden kız gelin olur mu?... Bize dünür geliyorlar. “Koca ablası var, ona dünür gelmiyorlar, buna dünür geliyorlar” demişler... Sonra adam kaçırdı. Ben istemem dedim. Yakalandı, iki ay değin yattı. Yaşımı büyüttüler, nikah yaptılar.”

Meltem ise bakım verdiği için okula devam edememiştir:

“Bizim köyümüzde ilkokuldu kızım. Babam beni okutacaktı, annem hasta oldu. 7 sene yataklarda yattı, siyatik romatizma oldu. Onun için okul şeyim geçti, bıraktım, okuyamadım ilkokulu... 5 yaşındaydım olduğunda. Bak bunları hep hatırlıyorum. Anama bakıyordum... Hocam derdi ki, Meltem’den çok güzel öğretmen olurdu. Babam da heveslenirdi okutmaya. Annem hastalanınca ne okuyabildim ne hocaya gidebildim.”

Eğitim hayatına başlayamayan veya devam edemeyen katılımcıların bu konuda dezavantajlı tarafta olmaları yalnızca dönemin fırsat ve avantajlarından faydalanamamakla sınırlı kalmayıp bu dönemde de iş bulmada sorun yaşama, belirli düzeyde okur-yazarlık gerektiren işleri desteksiz gerçekleştirememeye gibi farklı sorunlarla da devamlılık göstermiştir. Okur-yazar olmayan bir kadın katılımcı eş kaybı sonrası alışverişe çıktığında hesap işlerini yapamadığı için çok zorlandığını ifade etmiştir. Kadınların finansal zorluklarla karşılaşmasının bir diğer sebebi işgücüne katılmamış olmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Meltem, Eskişehir’e göç ettikten sonra çalışmak istediğini söylemiş, ancak eşinin izin vermediğini belirtmiştir: “Ya beni dedim şeye, işe tık dedim, çalışayım dedim, biliyor musun?... Bizde kadın çalışmaz diye çalıştırmadı. Çalışaymışım Nur kızım, emekli olacaktım. Bir başlangıcım olaymış ya bir Bağ-Kur’um ya bir sigortam. Eşim çalıştırmadı. Bizde kadın çalışmaz. Derler ki, Mehmet ailesine bakamamış, karısını çalıştırır diye. O zamanlar insanlar çok mu gericymiş, adet mi öyleymiş. Sadece mesela ögre... sen şey araştırma görevlisi, öğretmensin, memursun. Kadınlar, öyle kadınlar çalışırdı, kızlar.” Buradaki durum toplumun cinsiyetlere yüklediği sorumluluk çerçevelerini de işaret etmekte birlikte, kadının iş hayatına girme imkânı, tıpkı eğitim hayatına girmesiyle ilgili bazı sebeplerde görüldüğü gibi, erkeğin veya ailenin kararına bağlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ataerki de iş yaşamına katılamamanın bir sebebidir. Kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörlerin yanı sıra güvencesiz çalışmalarının da yaşlılıkta elde ettikleri gelirden önemli bir etken olduğu ifade edilmelidir. Emekliliği olmayan kadınlar arasında tarımda ve fabrikada güvencesiz çalışanlar olmuştur. Emekli maaşı konusunda o zamanlar bilinçli olmadığını, bu yüzden hakkını aramadığını ifade edenler de belirli konularda eğitimin ve bilinçlenmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Şimdilerde iş buldukça bakıcılık yaparak geçinen Emel 20 yıldır çeşitli işlerde çalıştığını şu sözlerle devam ettirmiştir:

“Gençlikte başlasaydım bazı şeylere, çalışma hayatında bir sigortam olurdu. Bir fabrikada çalışsam bir emekliliğim olurdu. Pişmanlığım; sigortasız bir işte çalışıp emekli olmamak.”

Sebepler üzerinde durduktan sonra yeterli geliri olmayan yaşlı kadınların hangi sorunlarla karşılaştığına bakıldığında;

- Kirayı ödemede zorlanma veya desteksiz ödeyememe,
- yeterli ve ihtiyaç duyduğu şekilde gıda maddelerini elde edememe,
- kış aylarında doğalgazı düşük derecede kullanmak zorunda olma veya kömür/odun temin edememe gibi sebeplerle ısınamama,
- sağlık hizmetlerinde veya ilaç temininde sorunlar yaşama,
- ihtiyaç duyduğu şekilde ulaşımaya bütçe ayıramama,
- hanede kalan veya destek vermekle yükümlü olduğunu düşündüğü çocuklarının veya torunlarının ihtiyaçlarını yeterince karşılayamama,
- bakıma ihtiyacı olduğu dönemlerde bakım hizmetine ulaşamama,
- borçlarını ödemede zorlanma veya ödeyememe.

Bu sorunlar bilhassa hak sahibi olan yaşlı kadınların karşılaştığı sorunlardır ve derin yoksullukla karşı karşıya olduklarını göstermektedir.

Yaşlı kadınların bu sorunlarla nasıl baş ettiğine bakıldığında, en göze çarpan yol, genelde çocuklar olmak üzere, aile bireylerinden, komşulardan veya hayır yapmak isteyen diğer insanlardan temin ettikleri destektir. Bir diğer yol, örgü veya hamur işi ürünler yaparak bunları satmak suretiyle gelir elde etmek veya iş buldukça çocuk bakıcılığı yapmaktır. Ancak bu esnada da hem satış yapabilmek hem de iş bulabilmek için desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Son olarak sağlık veya ekonomik sebeplerle bazı dezavantajlı durumda olanlara belediyeden ev temizliği hizmeti veya gıda desteği sağlanmaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bulgularda görülmektedir ki, belirli bir sosyo-ekonomik durumda ve eğitim düzeyinde olan eşini kaybetmiş yaşlı kadınlar arasında yoksulluk önemli bir sorundur. Sosyal destek ağının zayıf olması bu sorunları daha da zor hale getirmektedir. Sınıf, eğitim ve cinsiyet kesişiminde dezavantajlı bir konumda bulunan yaşlı yoksul kadınların sorunlarının daha iyi anlaşılması ve kapsayıcı bir sosyal koruma anlayışıyla bu ihtiyaçları gözetken sosyal politikaların oluşturulması gerektiği aşikardır. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK, 2022) sosyal güvenliği “insanların gelirine bakılmaksızın toplum huzurunu ve refahını bozan sosyal tehlikelerin verdiği zararlardan “insan hakkı” ve esas itibarıyla da “devlet görevi” olarak primli ya da primsiz sistemlerin kullanılması, kişilerin sosyal tehlikelerin zararlarından kurtarılma güvencesi” olarak ifade etmektedir. Bu tanıma göre sosyal korumanın sağlanmasında devlet önemli bir aktör olarak vurgulanmakta ve sosyal koruma, insan hakkı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bulgularla beraber düşünüldüğünde, sosyal korumanın uygulamada nasıl olacağına ilişkin atılacak adımların kapsayıcı olması için hayatı boyunca farklı sosyal ve ekonomik eşitsizliklerle karşılaşmış ve elindeki imkanlar doğrultusunda sorunlar karşısında desteğe ihtiyaç duyanların farklılaşan sorunlarına duyarlı hizmetler ve politikalar geliştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. TÜİK (2024) 2023 verileri, 65 yaş üstü nüfusta yoksulluk oranının 2019’da %14,9 iken 2023 yılında %21,7’ye çıktığını göstermektedir. 4 yıl içinde yaklaşık %50 oranında bir artış görülmesi yoksulluğun yaşlılar için gittikçe daha önemli bir sorun haline geldiğini göstermektedir.

Son yıllarda sosyal güvenlik sisteminde yaşanan değişimlerin söz edilen ihtiyaçları ne kadar karşılayabileceği üzerinde de dikkatle durulmalıdır. Tek ayaklı emeklilik sisteminden çok ayaklı sisteme geçilerek bireysel emeklilik sisteminin tamamlayıcı olarak hayata geçirilmesi geleceğe yapılan bir yatırım gibi görülmektedir. Ancak bireysel katkının ne kadar olacağı toplumsal cinsiyet, sınıf, eğitim gibi farklı faktörlerle ilişkili olduğu için herkesin eşit katkı yapması mümkün görünmemektedir. Günümüzde güvencesiz çalışmanın devam etmesi,

işgücüne katılmayanların olması, düzenli gelir elde edilememesi, düşük gelir gruplarının birikim yapacak imkânı olmaması gibi sebepler, yeni emeklilik sistemi ve emeklilik maaşı hesaplamalarıyla birlikte düşünüldüğünde, gelecekte daha çok insanın yaşlılık dönemini yoksulluk içinde geçirmesine sebep olabilir. Dolayısıyla günümüzde yaşlı yoksulluğuna çözüm üretmek ve mevcut durumu yaşlıların ve yaşlanmakta olanların sosyal koruma hakkı çerçevesinde daha kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutmak öncelikli olarak gündeme alınması gereken konular arasındadır.

7. KAYNAKÇA

- Acuner, A. M. (1990). Türkiye Cumhuriyetinde Okur-Yazarlık. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 161-167.
- Ak, A. (2019). *Türkiye'de kadınların işgücüne katılımında engeller ve çözüm önerileri*. Bursa: T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arun, Ö. (2020). Türkiye'de insan haklarının yaşlanmayla imtihanı: Covid-19 döneminde yaş ayrımcılığı. *II. Uluslararası Ayrımcılık Konferansı* (s. 163-169). İstanbul: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği.
- Arun, Ö., & Karademir-Arun, B. (2011). Türkiye'de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1515-1527.
- Ataklı-Yavuz, R. (2016). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ekseninde kadın istihdamı ve ekonomik şiddet. *Journal of Life Economics*, 3(3), 77-100.
- Bayhan, V. (2019, Ocak-Haziran). Kuşaklar sosyolojisi ve Türkiye için yeni bir kuşak analizi. *Sosyoloji divanı*, 29-45.
- Carr, D., & Bodnar-Deren, S. (2009). Gender, aging and widowhood. *International Handbook of Population Aging*, 705-728.
- Elder, G. H. (1974). *Children of the great depression: social change in life experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- Elder, G. H., & Kirckpatrick-Johnson, M. (2003). The life course and aging: challenges, lessons, and new directions. J. R. Settersten (Dü.) içinde, *Invitation to the life course: toward new understandings of later life* (s. 49-81). New York: Taylor & Francis.
- Karadeniz, O., & Öztepe, N. (2013). Türkiye'de yaşlı yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum Dergisi*(3), 77-102.
- SGK (2022). Sosyal Güvenlik Kurumu Hakkında Merak Ettikleriniz. (<https://www.sgk.gov.tr/Hakkimizda/Index/c4953319-ea98-439f-89e0-4b1cddbed55/>) (Erişim Tarihi 01.10.2024)
- TÜİK. (2024). İstatistiklerle Yaşlılar. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2023-53710&dil=1>) (Erişim Tarihi 01.10.2024)
- WHO. (2022). Aging and Health. (<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>) (Erişim Tarihi 01.10.2024)

2011 YILI SONRASI LIBYA'DA SAVAŞ VE BARIŞ SÜRECİNİN İNŞASI

ZEYNEP KALFA¹

¹Dr., Mudanya Üniversitesi, Ortadoğu Çalışmaları,
0000-0003-1199-8702

Özet

Bu çalışma, kırk iki yıllık Kaddafi hükümetinin devrilmesinin ardından demokrasiye geçiş şansı yakalayan Libya'da, çatışma ve barışı inşa sürecinin temel unsurlarını incelemektedir. Libya, Soğuk Savaş sonrası döneme damgasını vuran devlet içi çatışmalara tipik bir örnektir ve bu anlamda deyim yerindeyse bir "

laboratuvarıdır". Libya'da barışı inşa sürecinin başarılı bir biçimde tamamlanabilmesi, benzer durumda olan çok sayıda devlet içi çatışmaya bir model oluşturabilecektir. Ancak "*doğru çözümler doğru analize dayanır*" ilkesinden yola çıkan çalışma, öncelikle Libya iç savaşının kompleks ve çok nedenli yapısını irdelemektedir. Bunun için de "analiz düzeyi" çerçevesi kullanılmakta ve iç savaşın nedenleri bireysel, toplumsal ve uluslararası düzey olmak üzere, bütüncül bir yaklaşımın temelinde, üç düzeyde ele alınmaktadır. Detaylı çatışma analizinin ardından çalışma, Libya'da barışın nasıl inşa edilebileceği sorununa odaklanmaktadır. Bu bağlamda kısa, orta ve uzun vadede ortaya konulabilecek çabalar ve bunlar ile ilgili aktörleri değerlendirilmekte ve tartışma konusu yapılmaktadır. Metodolojik açıdan ise çalışma derinlemesine tek vaka çalışması olup, veri toplama teknikleri ilgili politikacı ve uzmanlarla yapılan yüz-yüze görüşmeler ve çalışmaya ışık tutabilecek her türlü ikincil veriye dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Libya İç Savaşı, Kaddafi Sonrası Libya, Arap Baharı ve Libya, Libya, Çatışma Analizi ve Çözümü

**DANIŞMENDLİ TURKMENS AND VILLAGES IN ORDU AND
ITS NEIGHBOURHOOD UNTIL THE XVI. CENTURY**
**XVI. YÜZYILA KADAR ORDU VE CİVARINDA DANIŞMENDLİ TÜRKMENLERİ
VE KÖYLERİ**

KAMİL YAVUZ¹

Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Tarih,

0000-0001-5607-0137

Özet

Ahmed Gazi tarafından 1080-1085 yılları arasında Sivas merkez olarak kurulan Danişmendli Beyliği zamanla kuzeye doğru genişleyerek Trabzon ve çevresini hâkimiyet altına almaya çalışmış ve kısa sürede 1155'te Oinaion (Ünye) önlerinde görülmüştür. Kısa süre sonra yıkılan beyliğin daha önceki sınır karakollarından biri olan Mesudiye'nin (Milas) Kale köyünde ise Ordu merkezli Bayramlı/Hacı Emiroğulları Beyliği kurulmuştur. Bayramlı Beyliği öncülüğünde bölgenin Türkleşmesinde Danişmendli Türkmenleri de önemli rol oynadığı görülmektedir. Nitekim bölge Osmanlı Devleti'ne geçtikten sonra tutulan tahrir defterlerinde Danişmend adındaki köylerin varlığı onların anısını yaşattığı düşünülmektedir. Bu köyler ise; 1455 ve 1485 tarihli tapu tahrir defterinde Ordu için "Vilayet-i Bayramlı me'a İskefsir ve Milas" şeklide ifadeler geçer. Buradaki Bayramlı bölgenin Osmanlılardan önceki yönetimi elinde bulundura Bayramlı Beyliği'ne atıfta bulunur. 1455 tarihli tapu kayıtlarına göre Bayramlı'da 3 Danişmendlü adında köye rastlanmaktadır. Bu köylere ilk olarak Bölük-i Geriş-i Alibegece'de (günümüz Kabadüz) rastlanmaktadır. Köyün tımar-ı Hacı Ali Ağa Me'a Veled-i Nam-ı Kasım'a aittir ve tımar sahibi aynı zamanda Habsamana Kale'sininde mülazımanı'dır. Köyde bulunan İshak veled-i İlyas, Mustafa veled-i Hacı, Hasan veled-i Kul Ali, İlbey birader-i Hasan, Hacı veled-i Şeyh Yunus Mukata'asıdır ve onlar için Kadimlik yurdlarında eşerler, eşküncülerdür şeklinde ibare yer almaktadır. Bunun yanı sıra Abdürrahman veled-i İdris, Abdürrezzak birader-i mezkur Abdürrahim, yamak Ebu Yusuf Birader-i mezkur Abdürrezzak kayıtlarda müsellemler olarak belirtilmiştir. 1485 tarihinde ise köyün tımar-ı Aslıhan ve Mehmed'e aittir. Köyde Ahmed veledi Hacı, Veli veledi Ömer, Müsellem Ebu Yusuf veledi Abdürrezzak adında 3 nefer için kadim yurdlarında eşerler şeklinde bilgiler yer alırken, hisse-i mefruz olarak Hasan veledi Ömer, Mustafa veledi Mehmed Fakih kaydedilmiştir. Danişmend adına rastlanılan bir diğer yer Niyabeti-i Kırık İli'dir. Bayramdanişmend adındaki iskan biriminde 12 nefer yaşamaktadır. Bu köyde yaşayanlar için muaflardır, dua'cılardır, ellerinde ahkamları vardır şeklinde der kenar mevcuttur. Köyde Mevlana Ramazan fakih veled-i Ali Fakih, Osman veled-i Ramazan, Receb veledi mezkur Ramazan Fakih, Yusuf fakih veled-i Musa, Bayram Fakih oğlu Mustafa Fakih, hasan birader-i Mustafa'yı mezkur, Osman Fakih veled-i Bayezid, Mihdat Fakih veledi Bayazid fakih, Abdullah fakih veled-i Ahmed Danişmend, Abdurrahim veled-i mezkur Abdullah, Abdullah veled-i İmadüddin, Ataullah birader-i Mezkur Abdullah tahrir yapılmıştır. Köy halkı dua'cı oldukları için vergilerden muaf tutulmuşlardır. 1485'e gelindiğinde köyde Mustafa veled-i Bayram Bey, İlyas veled-i Saltuk, İsmail veled-i İbrahim adlarına rastlanılır. Karye-i Bayram Danişmend köyünde yaşayanlar için aynı şekilde muaflardır, duacılar Bi hükm-i şerif-i şahi şeklinde kayıtlar mevcuttur. Abdürrezzak veledi İmad, Abdullah veledi İmad, İsmail veled-i Yusuf, Mihmad veled-i

Bayezid, Ali Fakih veled-i Mihmad, Mustafa Fakih veled-i Mustafa, Abdurrahman veledi Abdullah adları belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ordu, Danişmendli, Köyler

Abstract

The Danishmendli Principality, founded by Ahmed Gazi between 1080-1085 with Sivas as its centre, expanded northwards in time and tried to dominate Trabzon and its surroundings, and was soon seen in front of Oinaion (Ünye) in 1155. In the Kale village of Mesudiye (Milas), one of the previous border outposts of the principality, which collapsed shortly afterwards, the Ordu-based Bayramlı/Hacı Emiroğulları Principality was established. It is seen that Danishmendli Turkmens also played an important role in the Turkification of the region under the leadership of Bayramlı Principality. As a matter of fact, the existence of villages named Danişmend in the survey books kept after the region passed to the Ottoman Empire is thought to keep their memory alive. These villages are; ‘Vilayet-i Bayramlı me’a Iskefsir and Milas’ for Ordu in the land registry books dated 1455 and 1485. Bayramlı here refers to the Bayramlı Principality, which ruled the region before the Ottomans. According to the 1455 land registry records, there are 3 villages named Danişmendli in Bayramlı. These villages are first found in Bölük-i Geriş-i Alibeğece (today Kabadüz). The tımar of the village belonged to Hacı Ali Ağa Me'a Veledi-i Nam-ı Kasım and the owner of the tımar was also the mulazıman of Habsamana Kale. İshak veled-i İlyas, Mustafa son of Hacı, Hasan son of Kul Ali, İlbey brother of Hasan, Hacı son of Seyh Yunus in the village are Mukata'as and it is stated for them that they are donkeys and donkey drivers in the land of Kadimlik. In addition, Abdürrahman son of İdris, Abdürrezzak brother of mezkur Abdürrahim, yamak Abu Yusuf brother of mezkur Abdürrezzak are stated as musellem in the records. In 1485, the tımar of the village belonged to Aslıhan and Mehmed. In the village, while there is information for 3 nefer named Ahmed son of Hacı, Veli son of Ömer, Müsellem Abu Yusuf son of Abdürrezzak, Hasan son of Ömer, Mustafa son of Mehmed Fakih were recorded as share-i mefruz. Another place where the name Danişmend is found is Niyabeti-i Kırık Province. The settlement unit named Bayramdanişmend has 12 inhabitants. For the inhabitants of this village, there is a margin stating that they are exempt, they are prayers, they have ahkam in their hands. Mevlana Ramazan Fakih son of Ali Fakih, Osman son of Ramazan, Receb son of Ramazan Fakih, Yusuf Fakih son of Musa, Mustafa Fakih son of Bayram Fakih, Hasan brother of Mustafa, Osman Fakih son of Bayezid, Mihdat Fakih son of Bayazid Fakih, Abdullah Fakih son of Ahmed Danişmend, Abdurrahim son of mezkur Abdullah, Abdullah son of İmadüddin, Ataullah brother of Mezkur Abdullah were registered in the village. The people of the village were exempted from taxes because they were prayerful. In 1485, the names Mustafa son of Bayram Bey, İlyas son of Saltuk, İsmail son of İbrahim are found in the village. For those living in the village of Karye-i Bayram Danişmend, there are records such as they are exempt, they are prayers, Bi hükme-i şerif-i şahi. The names Abdürrezzak son of İmad, Abdullah veledi İmad, İsmail veled-i Yusuf, Mihmad son of Bayezid, Ali Fakih son of Mihmad, Mustafa Fakih son of Mustafa, Abdurrahman son of Abdullah are mentioned.

Keywords: Ordu, Danişmendli, Villages

CRITICISMS ON CLARE SHERIDAN'S IMPRESSIONS OF TURKIYE TRAVEL
CLARE SHERİDAN'IN TÜRKİYE SEYAHATI İZLENİMLERİ ÜZERİNE
ELEŞTİRİLER

MELEK TOPARLAK ŞAHİN

Öğr. Gör. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Tarih,
Orcid: 0000-0002-1479-4038

İngiliz heykeltıraş Clare Sheridan (1885-1970), aynı zamanda ressam, yazar, seyyah ve jurnalci olarak da karşımıza çıkmaktadır. Winston Churchill'in kuzeni olan Sheridan, 1915 yılında savaşta eşini kaybettikten sonra farklı ülkelere seyahatlerde bulunmuştur. Sheridan'ın Ekim devriminden sonra Rusya'yı ziyareti ve ardından Türkiye seyahati dikkat çekicidir. 1924-1925 yıllarında Türkiye'de bulunan Sheridan, Türkiye seyahatini İstanbul ile sınırlı tutmamış, Bursa ve Ankara'yı ziyaret etmekle birlikte tüm Karadeniz limanlarını ziyaret etmiştir. Türkiye'de yapmış olduğu bu geziyi 1925 yılında "*Sade Türk Kahvesi*" adlı kitabında ele alan yazar, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Türkiye'deki sosyal ve ekonomik yaşama dair izlenimlerini oldukça sert ve taraflı bir şekilde dile getirmiştir. Yirmi iki başlıktan oluşan "*Sade Türk Kahvesi*" adlı kitabında Türkiye seyahatini ele alan Sheridan, ilk olarak İstanbul günlerini anlatırken İstanbul ile ilgili izlenimlerini dile getirmiştir. Ardından Ankara'ya geçen Sheridan, yeni Türk Devleti'nin başkentini tasvir ederken kentin tarihi dokusunu dile getirerek sokakların tarihi kalıntılarla dolu olduğunu ifade etmiştir. Ankara ziyaretinin ardından Bursa'da bulunan Sheridan, Karadeniz sahillerine yönelerek Zonguldak, İnebolu, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Hopa'ya seyahatlerde bulunmuştur. Clare Sheridan'ın Türkiye'de yaptığı ziyaretlerdeki gözlemlerinin değerlendirilmesi bildirinin ana konusunu oluşturmaktadır. Bildirinin amacı, Clare Sheridan'ın seyahati esnasında edindiği izlenimlerin yakın tarihlerde Türkiye'yi ziyaret eden diğer seyyah ya da ziyaretçilerin izlenimleri ile karşılaştırarak gerçekliğe daha yakın bir gözlemi ortaya koymaktır. Bu bağlamda bildiride Clare Sheridan tarafından kaleme alınan "*Sade Türk Kahvesi*" başlıklı kitap ile birlikte 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, Yeni Türk Devletini ziyaret eden seyyah ve ziyaretçilerin görüşlerini içeren kaynak eserlerden ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Clare Sheridan, Seyyah, Ressam, Türkiye.

British sculptor Clare Sheridan (1885-1970) also appears as a painter, writer, traveler and journalist. Sheridan, who is Winston Churchill's cousin, traveled to different countries after losing her husband in the war in 1915. Sheridan's visit to Russia after the October revolution and his subsequent trip to Türkiye are noteworthy. Sheridan, who was in Turkey in 1924-1925, did not limit her Turkish travel to Istanbul, but also visited Bursa and Ankara, as well as all Black Sea ports. The author, who discussed this trip she made in Turkey in her book "Sade Turkish Coffee" in 1925, expressed her impressions of the social and economic life in Turkey after the declaration of the Republic in a very harsh and biased way. Sheridan, who discussed her trip to Turkey in her book "Simple Turkish Coffee" consisting of twenty-two titles, first expressed her impressions of Istanbul while describing her days in Istanbul. Sheridan, who then moved to Ankara, described the capital of the new Turkish State, expressing the historical texture of the city and stating that the streets were full of historical ruins. After his visit to Ankara, Sheridan, who was in Bursa, headed to the Black Sea coast and traveled to Zonguldak,

İnebolu, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize and Hopa. The main subject of the paper is the evaluation of Clare Sheridan's observations during her visits to Turkey. The purpose of the paper is to present an observation closer to reality by comparing the impressions Clare Sheridan gained during her trip with the impressions of other travelers or visitors who visited Turkey recently. In this context, the paper used the book titled "Sade Turkish Coffee" written by Clare Sheridan, as well as source works and archive documents containing the opinions of travelers and visitors who visited the Ottoman Empire and the New Turkish State in the early 20th century.

Keywords: Clare Sheridan, Traveler, Painter, Türkiye.

Giriş

Osmanlı Devleti döneminde ve Cumhuriyet'in ilanından sonraki yıllarda Türk topraklarını ziyaret eden birçok seyyah bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı'da dönemin siyasi şartlarına bağlı olarak çok sayıda ziyaretçi İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunmuş ve buradaki izlenimlerini yazmış oldukları eserlerde dile getirmişlerdir. Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte Türkiye'yi ziyaret edenler arasında bulunan Clare Sheridan da Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye, hakkındaki izlenimlerini dile getirmiştir. İngiliz heykeltıraş olan Clare Sheridan(1885-1970),ressam, yazar, seyyah, jurnal olarak tanınmakla birlikte taş ve ahşap oyma tekniğinde yetenekli bir kişiliktir. Sheridan, heykeltıraş kimliği ile karşımıza çıkmakla beraber birçok dünya liderlerinin büstünü yaprak hayranlıklarını ve ilgilerini sanatına yansıtmıştır. Bu bağlamda Lenin, Troçki ve Winston Churchill'in büstünü yaparak sanat çalışmalarında fikir hayatının yansımalarını görmek mümkündür(Sheridan, 2004:5). Clare Sheridan, Frewen Brede Place'de doğmuştur. Sheridan'ın babası olan Moreton Frewen (1853-1924) saygın bir kişilik olarak bilinmektedir. Annesi Clara Jerome ise Winston Churchill'in annesinin kız kardeşidir(Menzel,2018:17). Geleneksel bir eğitim alan Clare, Almanya ve Fransa'ya gönderilmiştir. Sheridan 1910 yılında, borsacı olan William Frederick Sheridan ile evlenmiş ve üç çocuğu olmuştur. Ancak kızlarından biri olan Elizabeth'in vefat ettiğibilinmektedir(<https://btckstorage.blob.core.windows.net/site15733/Web%20L/L3.1%20Sheridan.v2.pdf>). Türkiye seyahati sırasında da İstanbul'da oğlu Richard Sheridan, 22 yaşında hayatını kaybetmiştir. Bu üzücü kaybın ardından Clare Sheridan kendisini dine adanmış ve II. Dünya Savaşı sonrasında İtalya'ya giderek Katolik Kilisesine girmiştir(Sheridan,2004:5).

İngiliz soylu kadını Clare Sheridan Bolşevik "mucize dünyası"na yönelerek önde gelen Bolşeviklerin büstlerini yapmayı amaçlamıştır(Menzel,2018:17). Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve İtalyan siyasetçi Benito Mussolini ile röportaj yaptığı da bilinmektedir(Menzel,2018:347). Dünyanın büyük bir kısmını gezme fırsatı bulan Sheridan, Gandhi, Primo De Rivera, Gorky, H.G. Wells, Marconi ve Rudyard Kipling gibi insanlarla tanışma fırsatı elde etmiştir. 1924-1925 yılları arasında Türkiye'de bulunan Sheridan, burada yaptığı seyahati İstanbul ile sınırlı tutmamış, Bursa ve Ankara'yı ziyaret etmekle birlikte tüm Karadeniz limanlarını ziyaret etmiştir(Sheridan,2004:5;<https://btckstorage.blob.core.windows.net/site15733/Web%20L/L3.1%20Sheridan.v2.pdf>). Türkiye'de yapmış olduğu bu geziyi 1925 yılında "*Sade Türk Kahvesi*" adlı kitabında anlatan yazar, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Türkiye'deki sosyal ve ekonomik yaşama dair izlenimlerini oldukça sert ve taraflı bir şekilde dile getirmiştir. "*Sade Türk Kahvesi*" adlı kitabında Sheridan ilk olarak İstanbul günlerini ele almış İstanbul ile ilgili izlenimlerini dile getirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki İstanbul'u *zamanında çok zengin ve güzel olan bir kadının yaşlılığına* benzeterek şehirlerin kraliçesi olan bu şehrin terk edilmiş olduğunu dile getirmiştir(Sheridan,2004:13). İstanbul'un yeni Türkiye Cumhuriyeti tarafından ihmal edildiğini düşünen yazar bu şehrin yeni kurulan devletin fakirliğini

yansıttığını düşünmektedir. İki Konstantinapol olduğunu düşünen Sheridan, bir tarafta Avrupalıların şehri Pera diğer tarafta Türklerin şehri İstanbul bulunduğunu iddia ederek Pera'yı sefalet ve gösteriş merakının merkezi, kültürsüz insanların mekânı olarak ele almıştır(Sheridan,2004:14). Bununla birlikte İstanbul tarafında, insanların aşılıyıcı bir gözle baktıklarını ve Pera'yı andıran her şeyi hakir gördüklerini söylemektedir. Yazar, Ankara'dan Konstantinapol'e giden insanların da Türklüğünün bozulduğunu, artık Avrupalı olarak görüldüklerini ifade etmektedir.(Sheridan,2004:14). Boğaziçi'nde yaşayan Türklerin kendilerine özgü ahşap evler yaptıklarını ve Bizans'ı kopyalayarak bir yaşam sürdürdüklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda Türklerin asimile olduklarını düşünmektedir(Sheridan,2004:16). Türklerin Anadolu topraklarının dışına çıktıklarında bilinçli bir aşağılık hissine kapıldıklarını fakat bununla birlikte fetihlerle dolu geçmişlerinin verdiği bir kıvançla hareket ettiklerini bildirmektedir. Özellikle Yunanlılara karşı kazanılan zaferin İngilizlere karşı kazanılmış olduklarını düşündüklerini ve bu durumla övündüklerini ifade etmektedir(Sheridan,2004:19).

Sheridan'ın bu düşüncelerine karşılık, 1902 de İstanbul'a gelen ünlü Fransız yazar Claude Farrere seyahatini anlatırken; *"1902'de Fransa'dan Türk düşmanı olarak çıkıp, 1904'te tepeden turnağa Türk dostu olarak İstanbul'dan ayrıldım"* ifadesini kullanırken İstanbul'a olan hayranlığını da dile getirmiştir(Dinçer-Çakmak,2015:52). Daha önceki yıllarda İstanbul ziyaretinde bulunan seyyahlar ise Pera'dan bahsederken Pera'yı modern ve yaşanılabilir bir mekân olarak tasvir etmektedirler. XIX. yy da Macar asıllı Arminius Vámbéry İstanbul ile ilgili düşüncelerini ifade ederken şehre karşı olan hayranlığını dile getirmiştir.(Hamsun-Andersen:50). XIX. yüzyılda Osmanlı'da yaşayan seyyah Tozer'in ve aynı yüzyılda İstanbul'da bulunan gezginlerin büyük çoğunluğunun görüşleri de şehrin güzelliğini destekler niteliktedir. Yine Pero Tafur seyahatnamesinde İstanbul sahil boylarının kalabalıklığından bahsederken halkın sargılı yani kapalı olmadığına değinerek İstanbul halkının modern bir görünüme sahip olduğunu ifade etmeye çalışmıştır(Kılınç,2020:1851). XX. yüzyılda İstanbul'da bulunan seyyahlardan bazıları da İstanbul sokaklarındaki durumun eskisi kadar kötü olmadığından söz etmektedir(Demiray,2019:70). Bu bağlamda XX. yüzyılın başlarında yaşanan Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın Anadolu toprakları üzerindeki olumsuz etkilerini de göz önünde bulundurmak doğru olacaktır. Yazar, İstanbul'da bulunduğu sürede İstanbul köşkerini gezme fırsatı bulmuş ve birkaç köşk dışında sultanların saraylarındaki mobilyaların batı tarzında, zevksiz mobilyalar olduklarını ifade etmiştir. Türklerin aslında mobilyalarının olmadığını, onların Bursa kadifeleri ve ipekleriyle yapılmış çoğu zaman duvarları kaplayan divanlara sahip olduklarını söylemiştir. Odalarda yerlerde Acem ya da Türk işinden güzel bir halının, gümüşten veya pirinçten yapılmış gösterişli bir mangalın olduğunu söylemektedir. Süslü ahşap panolarla duvarların bölündüğünü ve duvardaki oymaların içinde bulunan dolaplarda Türkiye için özel üretilmiş, Sevr veya Dresden'den gelen bonboniyeler ve renkli camdan vazoların bulunduğunu dile getirmiştir(Sheridan,2004:31). Sheridan, batılılaşmanın Osmanlı Devleti'ne en kötü haliyle sızdığını, fakirlik ve beceriksizliğin her şeye hükmetmeye başladığını ifade ederken modern Kütahya çinilerinin eskisi gibi rağbet görmediğini, Bursa'nın nasıl turistler için başörtülerin üretildiği bir yer haline geldiğini, kullanılan mobilyalarda neden bir Alman tarzının olduğunu sorgulamaktadır(Sheridan,2004:34-35) Clare Sheridan, İstanbul ile ilgili anılarını anlatırken Türk hamamlarını da konu almış ve hamamlarda çok az Türk kadınının olduğunu ifade etmiştir. Hamamda daha çok Musevi ve Rum kadınların olduğunu söylerken bu kadınların hemen hemen hepsinin orantısız, şişman vücutlara sahip olduklarını dile getirmektedir(Sheridan,2004:23). Ancak XIX. yy. da İstanbul'da bulunan İngiliz kadın seyyah olan Pardoe, İstanbul'daki kadın hamamlardan övgüyle bahsetmektedir(Pardoe,1838:14-16). Bununla birlikte, İstanbul'da bulunan Julia Pardoe kadınların dışarıya çıkarken ferace giyip yaşmak taktıklarını, İstanbul'da kadınların taktığı yaşmağın çok ince muslinden yapıldığını, renkli hotozların üstündeki pırlanta

İğnelerin bile gözüktüğünü söyleyerek kadınların modern bir görünüme sahip olduklarının altını çizmektedir(Ağırbaş,2019:212). Ayrıca XX. yüzyılın başlarında İstanbul'da bulunan Bulgar yazar Evgenia Mars, İstanbul'da vapur beklerken bir pastaneye uğradıklarını ve buradaki soylu kadınların rahatlığının dikkatlerini çektiklerini söylemektedirler. Türk modernleşmesi ile birlikte pek çok kadının artık peçe takmadığını ancak yumuşak bir kumaştan başörtüsü taktıklarını, balo salonlarında türbanın bütün şapkalardan daha sık durduğunu ve bazı bağımsız ruhlu kadınların renkli örtüler bağladığını ifade etmektedir(Mars:32). Fontmagne'nin belirttiğine göre İstanbul'da kadınlar, para harcamaktan çekinmezken birbirlerini ziyaret edip bu ziyaretlerde satranç, domino ve İskambil gibi oyun oynamaktadırlar(Düğer,2015:74). Osmanlı'yı farklı dönemlerde ziyaret eden Sophia Poole, Julia Pardoe, Lady Montague gibi seyyah veya yazarların da Osmanlı kadının özgürlüğünden söz etmesi dikkate değer bir durumdur(Çakmak,2015:6;Akman,2017:59-60). İstanbul'da bulunan Türk kadınları arasında önemli bir fark olduğunu düşünen Sheridan, vapurlardan söz ederken Avrupa yakasından binen bir kadın ile Asya tarafından vapura binen kadın arasındaki farklılıktan söz etmektedir. Avrupa tarafından iki tip kadının vapura bindiğini bunların Avrupa'dan alınan kıyafetler üzerine türban bağlamış özgür kadınlar ve kocaman kara gözlü, yuvarlak suratlı, kalın ayak bilekli, biçimsiz vücutlu dar elbiseli Rum kadınlar olarak belirtmektedir. Asya tarafından binen kadınlar ise peçe takan, vücudu tamamen örtülü kara çarşafli kadınlar. İstanbul'da vapura binen bu kadınları tarif etmesinin ardından Türkiye'nin modernleşmesi ile ilgili bir eleştiride bulunan yazar modernleşme sürecinin çalışan kadınları ve özellikle taşrada yaşayanları hiç etkilemediğini ifade etmektedir. Kadınların çoğunluğunun iki sınıftan oluştuğunu düşünen Sheridan, birinci sınıfın sayıları her geçen gün artan çalışan kadınlardan (öğretmen, öğrenci, memureler) oluştuğunu ikinci sınıfın ise köy kadınları olduğunu belirtmektedir. Bu yorumun ardından yazar şu ifadeleri kullanmıştır;

"... İlk grupta dahil olanları sık sık ortalıkta görebilirsiniz. Bu kadınlar için dans etmek, özgürlükle eş anlamlıdır. Ama dans edebilme özgürlüğüne sahip kadınlar bile kendi aralarında iki gruba ayrılır: bazı Büyükelçiliklerde (Amerikan ve İngiliz) dans edenler ve bütün büyükelçiliklerde daha doğrusu mum ışığı yanan her yerde dans edenler. Pek az sayıda kadın Türk erkek arkadaşlarıyla restoranlarda dans edebilecek kadar gözü pektir. Hatta restoranda Avrupalı beylerle dans edebilen birkaç kadına rastlamak mümkündür. Ama bu kadınlar sınırı aşmış kabul edilir!"

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Türk kadının özgürlüğe kavuşma aşamasında olduğunun altını çizen Sheridan, kadınların bu konuda desteklenmediğini ancak kadınların isteklerini yerine getirmekte oldukça ısrarlı olduğunu belirtmektedir. Yazarın bu konudaki yorumunu destekleyen bir olay yaşaması düşüncelerini doğrulamaktadır.

"...Bir Türk erkeği bana şöyle demişti: Tanıdığım bir Türk hanımını sokakta bir Hristiyan'la konuşurken görürsem kafamı çevirip onu görmezden gelemem icap eder!"

Türk kadınlarının son elli yıllık süre içerisinde bir evrim geçirdiğini düşünen yazar, altı ayrı safhadan geçerek kadınların özgürlüklerini yavaş yavaş kazandıklarını söylemektedir. Bu evrimin ilk olarak yabancı mürebbiyelerin aile ortamına kabul edilmesiyle başladığını ikinci evrenin kız çocuklarının Konstantinopol'deki yabancı okullara gönderilmesiyle, üçüncü olarak erkek akrabaların ailedeki kadınlarla tanışmasının etkili olduğunu, dördüncü olarak 1908 yılındaki devrim ile Sultan'ın anayasayı kabul etmesini, beşinci olarak Dünya Savaşı ile erkeklerin cepheye gitmesi ile erkelerden boşalan işlerle meşgul olmaya başlamaları ve hemşirelik hizmetlerinin başlaması son olarak da Ankara hükümetinin gerçekleştirdiği devrim ile kadınların dünyadaki eşitlik bataklığına sürüklenmeleridir. Bu özgürlükçü devrimin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve eşi tarafından desteklendiğini özgürlük hareketinin canlı bir

örneği olan Mustafa Kemal ve eşinin yaptıkları balayı gezisinde gittikleri her yerde üzerlerinde pantolon, ayaklarında botlarla boy gösterdiklerini ifade etmektedir(Sheridan,2004:67). Türkiye seyahati sırasında Ankara'ya geçen Sheridan, Ankara'yı Çölde bir başkent olarak tasvir ederken Ankara'nın tarihi dokusundan söz etmektedir. Türk yetkililerini antik çağ eserlerine karşı saygısızlıkla itham etmektedir. Çünkü Türkler batıyı taklit etme telaşı ile modernleşirken her şeyi göz ardı etmişlerdir. Sheridan anlatımlarında Ankara'daki binaların Alman stilinde yapılmış olduğunun altını çizerken şehirdeki fakirlik ve taklitçiliği sürekli yinelenmektedir. Meclis binası ve şartları eleştirilirken kişilerin muhalefet hakkı olmadığından ve aksi fikirlerin çok sert cezalandırılmalarından bahsetmektedir. Ankara'daki antik eserler övülürken modern yapılar ağır bir şekilde eleştirilmektedir(Sheridan,2004:67). Buna rağmen daha XVII. yy da şehir ticaretinden bahseden seyyahlar Ankara'nın şehir görünümüne sahip olduğunu söylemektedirler. Fransız botanist Pitton de Tournefort, Ankara'nın Anadolu'nun en güzel şehirlerinden biri olarak değerlendirmiştir. XIX. yüzyılda Ankara'da bulunan David Mordtmann, «Anatolien» adlı kitabında Ankara topraklarının bereketi nedeniyle eskiden beri Türkiye'nin en zengin bölgeleri arasında yer aldığını söylemektedir. Aynı yüzyılda Ankara'da bulunan İtalyan yazar Antono Baldini için Ankara, bozkırın ortasında yepyeni bir şehirdir. İtalyan yazarın gözlemlediği üzere şehirdeki her şey yenidir. Şehre gelen tüm seyyahlar gibi, Baldini de Augustus Tapınağı'na değinir. Bir anlamda İtalyan seyyahların geçmişe, Roma İmparatorluğu'na duydukları bir özlem hissedilir(Ayyıldız,2022:124). Lady Dorothy Mills, Ankara'yı 1926 yılında Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ziyaret etmiş, Kale mevkiindeki müzeden ve mimari kalıntılardan söz ederek dönemin Ankara'sı hakkında bilgiler vermiştir(Sülüner,2014:19). Yine benzer bir dönüşüm ve farklılığı, 1931 yılında Ankara'yı ziyaret eden bir başka İtalyan yazar ve seyyah Alvaro da olumlu düşünceleriyle dile getirmiştir. Bununla birlikte XX. yüzyılda Fransız yazar Claude Farrere Ankara'da bulunduğu sürede Türk halkının dünyanın en iyilerinden olduklarını söylerken ahlak, kanunlara itaat, dürüstlük, cesaret ve şefkatlerine olan hayranlığını dile getirmektedir(Farrere,2003:17). Ayrıca Ankaralı kadınların oldukça şık ve güzel giyindikleri, Paris kadınlarına benzetildikleri de bilinmektedir(Ankara Kalkınma Ajansı,2017:178). Sheridan'ın Ankara'nın mimari yapısına yönelik eleştirilere karşın Ankara için düzenlenen 1924-1925 tarihli olan Lörcher Planı, yalnız Kızılay bölgesinin imara açılmasını sağlamamış, Ankara'da kendisinden sonra gelen bütün planlama çalışmalarını yönlendirmiş, Eskişehir ve yeni şehir alanlarındaki belli başlı kamusal mekânların fiziksel olarak da kurulmasını sağlamıştır. Yine Fransız gazeteci, yazar Nelia Pavlova, Cumhuriyet sonrası Ankara'yı anlatırken Gazi'nin çiftliğinin görkeminden söz etmiş ve çiftliğin etrafındaki birkaç modern yapı ile Yeni Türkiye'nin geleceğinin simgesi olarak bu bölgeyi işaret etmiştir(Ankara Kalkınma Ajansı,2017:183). Sheridan, Zonguldak ziyaretinde, Fransız yapılarını överken Türklerin teknik bilgi yoksunluğunu ve bütün güzelliklerin yabancılara ait olduğunu ifade etmektedir. Zonguldaklı madenciler paçavra bohçalarını andıran sarıklı ve sakallı kişiler olarak tasvir edilmiştir. Yabancılar tarafından kurulan okul ve hastaneler övülürken Türklerin bu imkânlardan yararlanmaları eleştirilmektedir. Kadınlar ışık geçirmeyen simsiyah çarşaflara sarılmış olarak tasvir edilirken rahibeler beyaz kıyafetiyle övülmektedir (Sheridan,2004:102-105). Sheridan'ın bu yorumlarına karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte 1924'te Zonguldak'ın idari yapısında değişikliklerin olduğu görülmektedir. Zonguldak, Cumhuriyet Dönemi'nde ilk illerinden biri olmakla birlikte Cumhuriyet döneminin ilk yükseköğretim kurumu Maden Mühendis Mektebi Âlisi burada açılmış ve mühendis yetiştirmek amaçlanmıştır(Cumhuriyetin 50. Yılında Zonguldak: 123;Kayış,2020:128). Bununla birlikte 1920 ve 1930'lu yıllarda Zonguldak'ta okullar, hastaneler, karayolları, demiryolları ve fabrikalar yapılarak burada bir sanayi kenti inşa edilmiştir. Sheridan, Ordu seyahati sırasında ilin sadece fındık üretimi üzerinde durmuş ve başka hiçbir çekiciliği olmadığını ifade etmiştir. Ordu kadınlarının tavan aralarında

çalıştıklarını belirtirken kadınların giyim tarzlarını sert bir dille tarif etmektedir. Ordulu kadınlarını *biçimsiz kareli çizgili bohça yığınlarına ve kirli çamaşır yığınları* benzetmesi oldukça aşağılayıcıdır. Diğer taraftan daha önceki yıllarda, XIX. yy ikinci yarısında Ünye'de bulunan seyyah Murat Efendi, Ünye'de yaşayan Müslümanların saygı ve ciddiyetten söz etmekle birlikte Osmanlı kibarlığına da vurgu yapmaktadır. Bu görmüş olduğu saygının sadece üst düzeydeki insanlara ait olmadığını halkın da aynı şekilde davrandığını bildirmektedir. Çünkü bu davranışlar Osmanlı kültürünün bir göstergesidir(Murat Efendi:167). Murat Efendi, Ünye kadınlarının pırlantalar ve şal kumaşların vazgeçilmez parçaları olduklarını öne sürmektedir. Çarşıda beyaz ve mavi kareli çarşaf lar satılmaktadır. Bu çarşıda yine kadınların yüzlerini saklamak için kıldan yapılmış peçeler, tırnaklarını boyamak için kullandıkları kınalar, ipekli gömlekler, işlemeli terlikler, tavus kuşu tüyünden yelpazeler, gül yağı şişeler, kehribar taşından yapılmış takılar bulunmaktaydı(Yolalıcı:37). Seyyah ayrıca Müslüman erkeklerin hem görüntüleriyle hem de zekâları bakımından Avrupa ülkelerindeki köylülerden daha üstün olduklarını düşünürken aynı durumun kadınlar için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Müslüman Osmanlılarda acımasızlık ve kabalığın çok aza görüldüğünü belirtmektedir(Murat Efendi:179). Trabzon 'nu da ziyaret eden Sheridan, burada bulunan Ermeni Katolik kilisesinin bir kervansaray olarak kullanılıyor olmasının ve Ayasofya'nın tahrip edilmesinin nedeninin Türklerin her şeyi yıkmaya eğiliminde olmasındandır diye düşünmektedir. Ayrıca Trabzon'da Türklerin Hristiyanlara ait olan her şeye karşı yoğun bir nefret besledikleri ifade edilmiştir. Trabzon'daki en düzgün taş döşemeli yolun 1916'da Rus işgali esnasında yapıldığını söylemiştir. Demiryolu hattının Ruslar tarafından yapılmış olduğunun altı çizilerek Rusların bölgedeki imar faaliyetleri övgüyle karşılanmıştır(Sheridan,2004:117-120) Buna karşın XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da bulunan İngiliz asıllı askeri Doktor Bridlington, kentin özellikle siyasi durumundan ve transit ticarete oynadığı önemli rolden söz etmektedir(Kuş,2015:16). Aynı yıllarda Trabzon'a gelen birçok seyyah da yine Trabzon şehrinin güzelliğinden bahsetmektedir(Yılmaz, 2013:117). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da bulunan Minutoli, Türk erkeklerinin ve kadınlarının İstanbul'daki gibi bir giyim tarzı ile giyindiklerini belirtmektedir. Kadınların sokakta ve evde başlarına bir örtü taktıklarını, genç kadınların yüzlerini ince siyah bir tülle örttüklerini bununla birlikte yaşlı kadınların bu tülü kullanmadıklarını söylemektedir. Yine kadınların genellikle beyaz ve mavi renkli örtülerle örtündüklerini ve bu örtülerin başlarını da örttüğünü bildirmektedir. Bu bağlamda bölgede yaşayanların İstanbul tarzında ve düzgün bir giyim tarzına sahip oldukları görülmektedir(Pınar:115-116). Aynı tarihlerde Trabzon'da bulunan Deyrolle, Trabzon'da canlı bir sosyal hayatın varlığından bahsetmektedir(Deyrolle:15). Walpole ise Trabzon'da Hristiyanlarla Müslümanlar arasında görünüş ve yaşam tarzı açısından çok fark olmadığını belirtmektedir(Walpole:225).Seyyah Trabzon'a gelirken bazı kadınların dış kıyafet bakımından Ermeni kadınlarla aynı giyindiklerini söylemektedir(Walpole:225). Kadınlar sosyal hayata dâhil olmakla birlikte pikniklere gidip eğlenmekteydiler(Uçar,2013:82). Sheridan, Karadeniz kıyı seyahatinde Rize ve Hopa anılarından memnuniyetle söz etmektedir. Bu iki bölgedeki gelişmeleri ve Rize valisinin çalışmalarını takdirle karşılamıştır. Rize'nin diğer Türk kasabaları gibi uyumlu bir hali olmadığını, hareketli bir yaşam tarzına sahip olduğunun altını çizmiştir. Yeni bir mimari yapıya sahip olan çiçeklerle donatılmış evler ve beyaz taşlı yollar seyyahın beğenisini kazanmıştır. Özellikle Rize'de eklediğın kullanılması ve kütüphanelerin inşası yeniliğın temsilcileri olarak görülmüştür. Bölgede bulunan okul sayısındaki artış ve asayişin eskiye göre sağlanmış olması da yeni gelişmeler arasında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Rize'yi bir tatil kasabasına benzetmiştir. Rize Sheridan tarafından müzik ve eğlence anlayışının da etkisiyle Fransız kasabalarına benzetilmiştir. Kadınların peçelerini kahve içerken çıkarıyor olmalarına dikkat çekerek burada bir modernleşmenin varlığının altını

çizmiştir(Sheridan,2004:121-122). Ayrıca Hopa’da ticaret hacminin canlılığına dikkat çeken Sheridan, buradaki hareketliliğin nedenini ticari faaliyetlere bağlamaktadır.

Sonuç

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Anadolu topraklarında bulunan Clare Sheridan, bir kadın gözüyle Türkiye’nin farklı bölgelerindeki tespitlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Sheridan, bu tespitlerinde daha önceki yıllarda Osmanlı’yı ziyaret eden birçok kadın seyyahın farklı bir görüş ortaya koymakla birlikte benzer görüşlere sahip olan kadın seyyahları da Cumhuriyet dönemindeki sosyal yaşama vurgu yaparak desteklediği görülmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi arasındaki farkı ortaya koyma isteği yazarın ifadelerinde kendisini göstermektedir. Clare Sheridan Türklerin Anadolu topraklarındaki hâkimiyetini kabul etmekle birlikte Anadolu’da varlığını sürdüren ve yabancılara ait olan tarihi kalıntılardan sürekli bahsederek geçmişe duyulan bir özlemi de dile getirmektedir. Özellikle ziyaret ettiği bölgelerdeki kiliseleri övgü dolu sözlerle anlatılırken Türklerin yıkıcı olduğu algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Yine bulunduğu illerde imar faaliyetlerini olumlu yönde değerlendirirken bu yapıların eskiden kalma ve Türk yapımı olmadığını altını çizmesi bölgedeki güzelliklerin yabancılara ait olduğuna yapılan bir atıftır. Bununla birlikte Türkiye’nin yenileşme ve kurumsallaşma sürecini, Türk modernleşmesini taklitçilik olarak görerek batının etkisine vurgu yapmaya çalışmıştır. Sheridan’ın Anadolu halkının günlük yaşamlarına yönelik tespitleri, halkın yaşam tarzı, giyim tarzı ve sokakların görünümü ile ilgili söyledikleri, yazarın kendi bakış açısını yansıtacak niteliktedir. Bu bağlamda Türk kadınının giyiminin her fırsatta özellikle paçavraya benzetilmesi bu durumun bir göstergesidir. Bu benzetmeler yapılırken örtünme farklı bir şekilde tasvir edilmek istenmiş ve halkın giyim tarzı eleştirilmiştir. Sheridan, yeni kurulmuş bir devletin kuruluş aşamasını şartları dikkate almadan ele alınmış ve taraflı bir anlayış sergilenmiştir. Yeni Türk Devleti’nin yenilik hareketi önemsenmemekle birlikte Atatürk tarafından yapılan şapka inkılabı eleştirilmiş ve şapka ile bir modernleşme zorunluluğunun getirildiği ifade edilmiştir. Türk halkının yeniliklere karşı tutumu ve modernleşme süreci taraflı bir anlatımla ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Sheridan’ın Türkiye’ye yapmış olduğu bu seyahatle ilgili izlenimleri, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Anadolu topraklarındaki durumu tam olarak yansıtmada konusunda eleştiriye açık bir durumdadır.

Kaynakça

- AĞIRBAŞ, S. (2019). “Batılı Kadın Seyyahların Anlatımlarında Osmanlı Kadını”, Akademik Hassasiyetler, Sanat Tarihi Özel Sayısı Cilt:6. 195-222.
- AYYILDIZ, B. (2022). “Antonio Baldini: Genç Cumhuriyette Bir İtalyan Yazar”. Ankara Araştırmaları Dergisi.117-125.
- BARIN AKMAN, F. (2017). Batılı Seyyahların gözüyle Osmanlı Kadını. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- BAYKARA, T. (2013). “Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerinin Haber Alma Görevlisi mi?”. Türk Yurdu. 33/310.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Zonguldak. 1973 İl Yıllığı.
- ÇAKMAK, D. (2015). İngiliz Kadın Seyyahlar Harvey Ve Garnett’e Göre Osmanlı’da Gündelik Hayat. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri Ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- DEMİRAY, K. (2019). Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul’da Sosyal Ve Kültürel Hayat (1808-1918). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

- DEYROLLE, T. (1939). 1869'da Trabzon'dan Erzurum'a Çev. Reşat Ekrem Koçu. İstanbul: Çığır Kitabevi.
- DÜĞER, s. (2015). “Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 29. 71-90.
- FARRERE, C. (2003). Ankaralı Dört Hanım. İstanbul: Berdan Matbaacılık.
- HAMSUN, K. VE Andersen, H.C. (2024). İstanbul'da İki İskandinav Seyyah. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DİNÇER, F. VE ÇAKMAK, T. F. (2015). “Seyyahlar şehri İstanbul ve tarihi devinim içerisinde bir kent görüntüsü”. Turizmoloji Dergisi.1/1.42-55.
- KILINÇ, A. (2020). “XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya”. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Cilt:7 / Sayı:3. 1842-1866.
- KULEYİN, Ş. N. (2017). Seyyahların Gözüyle Ankara. Ankara Kalkınma Ajansı.
- KUŞ, A. (2015). Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- MARS, E. (2022). Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah. Çev. Hüseyin Mevsim. , İstanbul: Kitap Yayınevi.
- MENZEL, N. (2018). Nach Moskau und zurück. Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co; Aufl. ed. Edition.
- MURAT EFENDİ. (2007). *Türkiye Manzaraları*. Çev. Alev Sunata Kırım. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- PARDOE, J. (1838). The beauties of the Bosphorus. London : Virtue.
- PINAR, İ. (2000). 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri. İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları.
- SHERİDAN, C. (2004). Sade Türk Kahvesi. Çev. Zeynep Gülden. İstanbul: Arion Yayınevi.
- SÜLÜNER, H. S. (2014). “Yabancı Seyyahların Gözlemleriyle Roma ve Bizans Dönemi'nde Ankara”. Ankara Araştırmaları Dergisi. 11-21.
- UÇAR, Z. (2013). “XIX. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı'daki Mesire Kültürü”, Gazi Türkiyat, C/12. 75-89.
- YILMAZ, Ö. (2013). Seyyahların Kaleminden Bir Kentin Kimliği: 19. Yüzyıl Trabzon'u Örneği. İstanbul: Kitabevi.
- YOLALICI, M.E. (1998). 19. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'Nın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- WALPOLE, F. (1851). The Ansayrii, (orAssassins) with Travels in the Further East in 1850-51 Including a Visit to Nineveh.

<https://btckstorage.blob.core.windows.net/site15733/Web%20L/L3.1%20Sheridan.v2.pdf>

<https://sheelanagigcomedienne.wordpress.com/2018/08/16/clare-sheridan>

<https://btckstorage.blob.core.windows.net/site15733/Web%20L/L3.1%20Sheridan.v2.pdf>.

40TH HAMIDIYE CAVALRY REGIMENT DISTRICT GOVERNOR (LIEUTENANT
COLONEL) MIHR ALI BEY

40. HAMİDİYE SÜVARİ ALAYI KAYMAKAMI (YARBAY) MİHR ALİ BEY

BEKİR ÇELİK

Dr., Gazi Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5916-354X>

Özet

93 Harbi de denilen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Ruslar, Karapapak Terekemeleri liderlerinden olan Mihr Ali Bey'e Rus tarafında savaşa girmesini teklif etmişlerdir. Bunun karşılığında da geçmişte Rusya'ya karşı işlediği suçların affedileceği vaad edilmiştir. Ancak Mihr Ali Bey, taraftarlarıyla birlikte Osmanlı doğu cephesi komutanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Kars'ta görüşerek Osmanlı safında yer almışlardır. Mihr Ali Bey, Kars savunmasında Rus ordugâhına taarruz etmiş ve erzaklarına el koymuştur. Savaşdaki yararlıkları ve kahramanlıkları sonucunda Mihr Ali Bey'e "Binbaşı" rütbesi verilmiştir. Daha sonra Sivas'a gelerek bugün Ulaş İlçesine bağlı Acıyurt köyüne yerleşmiştir. Karapapakların askerlikte ve at binmedeki yetenekleri Osmanlı vesikalarında çok sık dile getirilmiştir. Ayrıca bu başarıları Sultan Abdülhamid'in talimatıyla fotoğraflarla kayıt altına alınmıştır. 1878'de Rusya ile imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Batum Rus topraklarına katılmıştır. Kafkaslardan ve bu şehirlere Anadolu içlerine büyük bir göç başlamıştır. Bu göçmenler özellikle Sivas, Tokat ve Amasya gibi şehirlere göç etmiş ve buralarda günümüzde dahi 93 muhaciri olarak adlandırılmaktadırlar. Rus işgalinden cesaretle doğu illerinde oluşturulan Ermeni çeteleri köyleri basıp zulüm ve işkence yapmaya başlayınca Babı Ali tarafından önlem almak amacıyla kurulan bir komisyonla 1891 yılında Hamidiye Alayları kurulmasına karar verilmiştir. 4 ve 6. Hamidiye Alaylarına katılan Karapapaklar, sadece Erzurum ve Sivas vilayetlerinden katılmışlardır. Bu iki vilayet dışındaki diğer Karapapaklar Hamidiye Alaylarına katılmamışlardır. Hamidiye Alaylılarında doğu vilayetlerindeki Kürtlerin katıldığı da bilinmektedir. 1893 yılında Sivas Vilayetinde bir Hamidiye Alayı daha kurulmuştur. Kurulan bu 48. Hamidiye Alayı Karapapaklardan ve Kürtlerden oluşmaktadır. Bu Alayın 600 kişiden oluştuğu bilinmektedir. Bu Alayın ismi daha sonra 40. Alay olarak değiştirilmiştir. Alayın komutanı Miralay/Albay Şükri Bey'dir. Mihr Ali Bey ise 40. Alay'da kaimmakam/yarbay rütbesine terfi ettirilmiştir. Mihr Ali Bey hakkında daha sonra bazı köylerin vergilerini toplamak istemesi ve bazı Ermeni köylerine baskı yaptığı iddiasıyla şikayetler söz konusu olmuştur. Bu şikayetler Meclisi Vükelada bile görüşülmüştür. Daha önceki yararlılık ve kahramanlıklarından dolayı direk cezalandırılmak istenmemiş ve kendi isteğiyle Yemen'de bir isyanı bastırmak için görevlendirilmiştir. Yemen'de yaralanarak vefat ettiği bilinmektedir. Mezarı Sivas'a getirilememiştir. Bu çalışmada 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda doğu vilayetleri, özellikle Sivas vilayeti özelinde Hamidiye Alayları, 40. Hamidiye Alayı Kaymakamı (Yarbay) Mihr Ali Bey'in ve ona bağlı Karapapakların faaliyetleri incelenmiştir. Çalışma hazırlanırken BOA, Yıldız Arşivi, Serveti Fünun Arşivi ve yerel kaynaklardan yararlanılmıştır. Sonuç olarak büyük yararlılıklar gösteren Hamidiye Alaylarının büyük çoğunlukla Karapapak ve Kürtlerden oluştuğu, özellikle 40. Hamidiye Alayı komutanlarından Mihr Ali Bey'in büyük başarıları olduğu ancak daha sonra şikayetlere muhatap olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hamidiye Alayları, Mihr Ali Bey, 93 Harbi, Sivas, Karapapak

Abstract

When the 1877-78 Ottoman-Russian War of 1877-78, also called the 93 War, started, the Russians offered Mihr Ali Bey, one of the leaders of the Karapapak Terekems, to enter the war on the Russian side. In return, he was promised that the crimes he had committed against Russia in the past would be forgiven. However, Mihr Ali Bey, together with his supporters, met with the commander of the Ottoman Eastern Front Gazi Ahmet Muhtar Pasha in Kars and sided with the Ottomans. During the defense of Kars, Mihr Ali Bey attacked the Russian camp and seized their supplies. As a result of his exploits and heroism in the war, Mihr Ali Bey was given the rank of "Major". Afterwards, he came to Sivas and settled in Acıyurt village of today's Ulaş District. The military and horse riding skills of Karapapaks were frequently mentioned in Ottoman documents. In addition, these achievements were recorded in photographs with the instructions of Sultan Abdülhamid. With the Treaty of Berlin signed with Russia in 1878, Kars, Ardahan and Batum were annexed to Russian territory. A great migration started from the Caucasus and these cities to Anatolia. These immigrants migrated especially to cities such as Sivas, Tokat and Amasya, where they are still called 93 Muhajiri even today. When the Armenian gangs formed in the eastern provinces, encouraged by the Russian occupation, started to raid villages and commit atrocities and torture, it was decided to establish Hamidiye Regiments in 1891 with a commission established by the Porte Ali in order to take precautions. The Karapapaks who joined the 4th and 6th Hamidiye Regiments were only from Erzurum and Sivas provinces. Other Karapapaks outside these two provinces did not join the Hamidiye Regiments. It is also known that Kurds from the eastern provinces participated in the Hamidiye Regiments. In 1893, another Hamidiye Regiment was established in Sivas Province. This 48th Hamidiye Regiment was composed of Karapapaks and Kurds. It is known that this regiment consisted of 600 people. The name of this regiment was later changed to the 40th Regiment. The commander of the regiment was Miralay/Lieutenant Colonel Şükri Bey. Mihr Ali Bey was promoted to the rank of kaimmakam/lieutenant colonel in the 40th Regiment. Later on, there were complaints against Mihr Ali Bey, claiming that he wanted to collect taxes from some villages and that he oppressed some Armenian villages. These complaints were even discussed in the Council of Ministers. He was not wanted to be punished directly because of his previous usefulness and heroism and he was assigned to suppress a rebellion in Yemen at his own request. It is known that he was wounded and died in Yemen. His grave could not be brought to Sivas. This study examines the activities of the Hamidiye Regiments, the District Governor of the 40th Hamidiye Regiment (Lieutenant Colonel) Mihr Ali Bey and the Karapapaks under him in the eastern provinces, especially in Sivas province, as a result of the 1877-78 Ottoman-Russian War. While preparing the study, BOA, Yıldız Archive, Serveti Fünun Archive and local sources were utilized. As a result, it was determined that the Hamidiye Regiments, which showed great merits, were mostly composed of Karapapaks and Kurds, and especially Mihr Ali Bey, one of the commanders of the 40th Hamidiye Regiment, had great achievements, but was later subjected to complaints.

Keywords: Hamidiye Regiments, Mihr Ali Bey, War of 93, Sivas, Karapapak

A LINGUISTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF ASANBEK STAMOV'S STORY
"SARITAY MIRZA"

ASANBEK STAMOV'UN "SARITAY MIRZA" ADLI HİKÂYESİ ÜZERİNE DİL VE
ÜSLUP İNCELEMESİ

CUMA BOLAT

Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk
Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
ORCID ID: 0000-0002-4548-8236.

Özet

Kırgız Türkleri geçtiğimiz yüzyıllardan bugüne büyük bir sözlü ve yazılı edebiyata sahip olmuştur. XX. yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan modern Kırgız edebiyatının günümüzde birçok temsilcisi bulunmaktadır. Bu kişilerden biri de Asanbek Stamov'dur. Kırgız edebiyatının önemli simalarından biri olan Stamov hikâye, uzun hikâye, roman ve deneme gibi çeşitli türlerde eser kaleme alarak Kırgız edebiyatına büyük katkılar sağlamıştır. Bu çalışmada, Stamov'un "Saritay Mirza" adlı hikâyesi üzerine dil ve üslup incelemesi yapılmıştır. "Saritay Mirza" adlı hikâye, yazarın ustalıkla kaleme aldığı ve Kırgız halkının iki yüz yıl önceki tarihinden bahseden önemli bir çalışmadır. Hikâye, doküman analiz yöntemi esas alınarak dil ve üslup açısından incelenmiş ve muhteva analizi yapılmıştır. Hikâyenin dil incelemesi, kelime kadrosu ve söz dizimi ana başlıkları altında ele alınmıştır. Kelime kadrosu ana başlığı, adlar, zamirler, sıfatlar, zarflar, fiiller, bağlaçlar, edatlar, atasözleri ve deyimler; söz dizimi ana başlığı, kelime grupları ve cümle alt başlıklarında incelenmiştir. Bu inceleme ile, yazarın Kırgız diline tasarrufu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üslup incelemesi bölümünde hikâyenin yapı unsurları olan olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân, anlatıcı bakış açısı ve anlatım teknikleri alt başlıklarında ele alınmış ve muhtevası bakımından değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel amacı, yazarın dil ve üslup özelliklerini, eseri farklı kılan unsurları, dildeki tasarruflarını ve düşünce ile hayal dünyasının esere yansıtılış biçimini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Asanbek Stamov, Saritay Mirza, Dil ve Üslup.

Abstract

The Kyrgyz Turks have cultivated an extensive oral and written literary tradition over the centuries. In the early 20th century, modern Kyrgyz literature began to take shape, and it now encompasses a range of notable figures. One of these figures is Asanbek Stamov. As a key figure in Kyrgyz literature, Stamov has significantly enriched the literary landscape with his contributions across multiple genres, including stories, novellas, novels, and essays. This study critically examines Stamov's story "Saritay Mirza" from a linguistic and stylistic perspective. "Saritay Mirza", a meticulously crafted work, recounts significant events from the history of the Kyrgyz people two centuries ago. The study employs document analysis as its primary methodology, focusing on the linguistic and stylistic elements, followed by a content-based evaluation. The linguistic analysis is categorized under two main headings: vocabulary and syntax. The vocabulary analysis examines nouns, pronouns, adjectives, adverbs, verbs, conjunctions, prepositions, proverbs, and idioms, while the syntax analysis explores word

groups and sentence structures. Through this analysis, the study aims to highlight the author's mastery of the Kyrgyz language. The stylistic analysis, on the other hand, explores the narrative structure, including the plot, character ensemble, time, setting, narrative perspective, and techniques, and provides a content-based evaluation. This study aims to examine Stamov's linguistic and stylistic features, identifying the distinguishing elements of his work, his linguistic precision, and the ways in which his intellectual and imaginative landscapes are reflected in the narrative.

Key Words: Asanbek Stamov, Saritay Mirza, Language and Style.

ADAPTATION OF THE LINOCUT PRINTING EFFECT TO DIGITAL TECHNIQUES

LİNOL BASKI ETKİSİNİN DİJİTAL TEKNİKLERE UYARLANMASI

BAYRAM BOZHÜYÜK¹

¹Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar, 0000-0002-3958-5072

Özet

Linol baskı, geleneksel bir yüksek baskı tekniğidir. Sanatçıların elleriyle linol denen malzemeyi oyararak oluşturdukları kalıp ve sonrasında bu kalıpları mürekkepleyip yüzeylere basılmasını içeren bir baskı yöntemidir. Linol baskı, görsel tasarım çalışmalarında kullanılan bir metod olmasından dolayı illüstrasyon amaçlı da kullanılan bir yöntemdir. Linol baskı tekniği ile resimsel tasvirler, mühür baskılar ve çeşitli görsel işler oluşturulabilmektedir. Linol baskının estetik anlamda özgün bir etki olmasının sebebi baskı kalıbı elde etmek için yapılan kazıma işleminin sonucu ortaya çıkan kontrollü veya kontrolsüz değişik formların ortaya çıkmasıdır. Bu etkiler günümüzde dijital/sayısal grafik yazılımlarıyla da elde edilebilir. Dolayısıyla kalıp kullanmaksızın linolün estetiği dijital ortamda üretilip endüstriyel veya sanatsal amaçlarla kullanılabilir. Bu düşüncelerle araştırma geleneksel baskı çalışmalarına dijital etkilerle hibrit bir yaklaşımın geliştirilmesi hedeflenmektedir. Linol baskının geleneksel yöntemlerini dijital dünyayla birleştirerek illüstrasyon yapımında yeni bir estetik dil oluşturmak, sanatçılar için büyük bir yaratıcı potansiyele sahip olabilir. Bu önermeleri desteklemek amacıyla araştırmada dijital linocut tasarımı uygulaması ve uygulama yöntemi açıklanarak işlenmiştir. Kullanım yerleri hakkında bilgi verilmiştir. Linol estetiğin dijital ortama uygulanarak çevreci ve temiz bir çalışma alanı olduğu vurgulanmıştır. Bu sayede linol baskı tekniğinin gelecekteki gelişimine yönelik bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bildiride araştırmanın teorik kısmında çizilen illüstrasyon ve fotoğrafın dijital ortama aktarılmasındaki gereklilik ve linol baskı hakkında da bilgi vermektedir.

Anahtar kelimeler: Linol baskı, Grafik tasarım, Dijital tasarım.

Abstract

Linocut printing is a traditional high-pressure technique. Linocut printing is a printing method that involves molds created by artists by carving the material called linoleum with their hands, and, then inking these molds and printing them on the surfaces. Since linocut printing is a method used in visual design works, it is also a method used for illustration purposes. Pictorial depictions, seal prints and various visual works can be created with the linocut technique. The different controlled or uncontrolled forms that emerge as a result of the scraping process to obtain a printing plate from linoleum create a unique aesthetic language. These effects can also be achieved today with digital graphics software. Therefore, the aesthetics of linoleum can be produced digitally and used for industrial or artistic purposes without using moulds. With these thoughts, the article aims to develop a hybrid approach to traditional printing works with digital effects. Creating a new aesthetic language in illustration making by combining traditional methods of linocut printing with the digital world can have great creative potential for artists. In order to support these propositions, a digital linocut design application and application method are explained and explained in the article. Information about places of use is given.

It was emphasized that linoleum aesthetics was applied to the digital environment and that it was an environmentally friendly and clean workspace. In this way, an attempt was made to present a perspective on the future development of the linocut technique. In addition, the article also gives information about the necessity of transferring the illustrations and photographs drawn in the theoretical part of the research to digital media and about linocut printing.

Keywords: Linocut print, Graphic design, Digital design.

1. GİRİŞ

İllüstrasyon, görsel iletişimin gerçekleşmesini sağlayan grafik tasarımın bir alt disiplini olarak tanımlanabilir ve fikir ve düşüncelerin resimli bir şekilde tanımlanmasına aracılık eder (Bulduk, 2016: 77). Reklamcılık, grafik tasarım, kitap ve dergi yayıncılığı, çocuk kitapları, çizgi romanlar gibi pek çok alanda illüstrasyonlarla karşılaşmaktadır. İllüstrasyon, tarihin farklı dönemlerinde kültürel ve sanatsal ifade biçimleriyle derin bir ilişki içinde olmuştur. Ayrıca geçmişten günümüze illüstrasyon yapımı, teknolojik gelişim sayesinde farklı yöntemlerin kullanılmasıyla görsel açıdan çeşitlilik kazanmıştır. Günümüzde de illüstrasyonların hazırlanmasında geleneksel çizim ve boyama malzemelerinin yansısı, fotoğraf, kolaj ve bilgisayar tekniklerinden yararlanılabilir (Çeken vd., 2018: 167). Bilgisayar teknolojisinin sunduğu sayısal görüntü olanakları günümüzde illüstrasyonu geleneksel yöntemlerin dışına çıkarmıştır. Günümüzde bir çok şekil ve formda dijital illüstrasyon üretilmektedir. Bu noktada bilgisayar, tasarım oluşturmak için sınırsız yöntem ve malzemelerden yalnızca bir tanesi konumundadır (Çeken & Ersan, 2019: 327). Bu bağlamda illüstrasyonların bilgisayar ortamında üretilmesinin sebepleri arasında malzeme kullanımı bakımından ekonomik olmasının (geleneksel resimleme araçlarının yerine sadece bilgisayar ve yazılım kullanılması) yanında temiz görüntüler ortaya koyması, kopyalanması, çoğaltılması, esnek olması (güncellenip düzenlenmesi) gibi kolaylıklar bulunmaktadır. Geleneksel illüstrasyon üretim ve çoğaltım yöntemleri düşünüldüğünde bu yöntemlerin içerisine geleneksel baskı teknikleri bulunmaktadır. Geleneksel baskı resim teknikleri arasında yüksek baskı tekniği olan linol baskı tekniği tercih edilen yöntemlerden birisidir. Linol baskı, bir görüntünün bir muşamba bloğuna oyulmasıyla oluşan kalıbın, dokulu bir baskı oluşturmak için mürekkep yoluyla kâğıda basılmasını içerir. Linolün dokusal yapısı ve el işi hissi, illüstrasyona organik bir kalite katmaktadır. Linol baskının üretimi için ki araştırmanın “Linol baskı tekniği” başlığı altında daha geniş durulacağı üzere atölye ortamı, baskı makinesi, çeşitli boya ve kimyasallar, kesme süreci vs. gibi şeylere ihtiyaç vardır. Linol baskı tekniğinin illüstrasyon amaçlı tasarımlar üretilmesindeki rolü ve estetik etkileri önemlidir. Fakat geleneksel baskıdan elde edilen doğal etkiler bilgisayar ortamında da elde edilerek daha teknik çalışılabilir. Dijital illüstrasyon ve linol baskıyı illüstrasyon yapmak amaçlı kullanılmasında dijital tasarımın hassasiyeti ile el yapımı baskıların dokusal kalitesi birleştirilebilir. Bu fikirle bildiride linol baskı tekniğinin geleneksel etkilerini dijital ortamda simüle ederek geleneksel estetik duyguyu yakalanabileceği düşünülmüştür. Yapılan uygulamalar geleneksel baskı tekniklerinden olan linol etkinin dijital ortamda uygulanabilmesini mümkün hale getirmektedir. Bu bağlamda linol estetiği ve dijital üretim birleşerek ortaya aslında hibrit bir görsel ifade şekli ortaya koymak istense de linolün görünüş şeklini yansıtmak temel hedeflerden birisidir. Bu yolla uygulamalı yöntem ve konunun anlatımı doğrultusunda dijital illüstrasyonla ilgilenenler için yeni bir estetik dil kazandırılması da hedeflenmektedir. Araştırmanın “Linol baskı tekniği ve estetiği” başlığı altındaki kısmında linol baskının ne olduğu, görsel formların linol baskıda nasıl görüldüğü ve geleneksel olarak nasıl uygulandığı kaynaklarla birlikte açıklanmaya çalışılmış ve illüstrasyon alanındaki bazı linol baskı örnekleri üzerinde durulmuştur. Çünkü bir sanatçı geleneksel bir yöntemi dijital ortamda yeniden canlandırmak istiyorsa, o yöntemin analog süreçlerini anlayıp içselleştirmesi gerekmektedir. Bildirinin “Dijital/sayısal yöntemlerle illüstrasyon hazırlanmasında örnek bazı

yöntemler” başlığı altında ise dijital illüstrasyonun yapılırken çeşitli üsluplar ve üretim yöntemleri hakkında bazı örneklerle kısaca bilgi verilmiş ve dijital illüstrasyonun günümüzde yayım ve üretimindeki avantajları üzerinde durulmuştur. Bildirinin son bölümünde ise geleneksel linol baskının bırakmış olduğu estetik etkinin dijital ortamda grafik uygulamalarla üretilmiştir. Linol etkinin dijital/sayısal ortamda nasıl yapıldığı hakkında yöntem anlatılmıştır. Ortaya çıkan veriler ve uygulama doğrultusunda sonuç kısmında dijital illüstrasyonun sanat üzerindeki etkilerini ve geleneksel baskı resim tekniklerinin dijital dünyaya uyumlanmasının sanatsal açıdan önemi üzerinde durulmuştur.

2. LİNOL BASKI TEKNİĞİ VE ESTETİĞİ

Baskı teknolojilerinin tarihi içerisinde 19. yüzyıl dikkate alınması gereken bir dönemdir. Sanatsal üretimin yanında sanayi devrimi ile ticari içerikli basımcılıkta artış olmuştur. Dolayısıyla 19. yüzyılda baskı tekniklerinde çeşitlilik artmıştır. Ofset öncesi bu dönemde litografi, kromolitografi, gravürde kimyasal kullanımının gelişmesi ve linol gibi çeşitli teknikler geliştirilmiştir. Artan malzeme çeşitliği ile birlikte baskı resimciler de yüksek baskıda farklı malzeme olanaklarına kavuşmuşlardır (Bahar, 2019: 5). 1860 yılında İngiltere’de icat edilmiş bir yer muşambası türü olan linolyum, baskıda kullanılmıştır (Turani, 1995: 84). Bu yüzden baskı tekniğinin adı linol baskı olarak adlandırılmaktadır. Linol, keski adı verilen oluklu özel bir bıçak kullanılarak oyulmaktadır. Oyulmuş yüzeye bir rulo kullanılarak mürekkep boya uygulanır ve daha sonra kalıp, genellikle kâğıt veya kumaş olmak üzere bir yüzeye bastırılır. Bu süreçlerden sonra kalıbın simetrik görünecek bir şekilde görüntüsü kâğıt üzerine çıkmaktadır. Tabii baskının net bir şekilde çıkması için önceden linolun boyaya yedirilmesi ile gerçek baskı öncesi deneme baskıları alınmaktadır. Linol, dokulu bir yüzeyinin olmaması sebebiyle ağaçtaki gibi oyma yaparken budak yönüne dikkat etmeyi gerektirmediği belirtilmektedir. Ahşap baskı için kullanılan ağaca kıyasla çok daha yumuşak bir malzeme olan linol, ağaç gibi damarlı bir dokuya sahip olmaması nedeniyle dokusal etkiler elde edilememektedir (Nemlioğlu, 2021: 80). Fakat linol baskıda kalıbın doğal dokusunun yerine oyuklar ve kesik izleri görünüme yarı geometrik denilebilecek farklı bir plastik etki vermektedir. Linol baskıda oyularak oluşturulan nesnelere ayrıntıları linolün türüne ve kalınlığına göre değişiklik göstermektedir (Berringer, 2009: 7). Linol malzemenin tasarıma etkisi burada ortaya çıkmaktadır. Demek ki malzeme ve kompozisyonun oyularak oluşturulmasına göre ortaya çıkabilecek sonuçlar ayrıntı oluşturma bağlamında farklılık göstermektedir. Linol baskı tekniğinin üretimi ve kullanılan malzemeler hakkında bilgilerin haricinde esas önemli olan bu baskı tekniğinin sunmuş olduğu görsel estetikdir. Geleneksel baskı resim türlerinde yapılan illüstrasyon tasarımları çizilirken, yüksek baskı ve özellikle linol baskıda durum tam tersidir. Linolde baskıda çıkmayacak yerlerin kazınması ile kesilmemiş yüzey görüntüyü üretmektedir. Bu bağlamda linol baskının ortaya çıkarmış olduğu formlar bazı özellikleriyle kendini göstermektedir. Özellikle linolde plastik formların nasıl görüldüğü ve nasıl yapıldığı hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Çizgi, leke, ışık gölge, doku ve form gibi unsurların formların linol baskıda nasıl görüldüğü incelenmiştir.

2.1. Çizgi

Fiziksel hayatta nesnelere etrafında çizgiler yoktur; ama çizgi, resim çalışmalarında nesnenin yerini, boyutunu ve formunu betimlemede kullanılan görsel plastik öğedir. Buna ek olarak, görsel 1’de görüldüğü gibi linolyum kesim tekniğinde çizgiler, tek bir kesim anlamına gelen “beyaz çizgiler” olabileceği gibi, iki paralel beyaz çizgi anlamına gelen siyah çizgiler veya sınırları siyah kesilmemiş bir çizgi veya alan oluşturan iki beyaz alan da olabilir (Smith, 2018: 26). Linol baskıdaki lekesele algının netliğinden yararlanılarak çizgilerin kalın (gölge, hacim)

ya da ince (ışıklı alan) kullanılması tasarım yüzeyinde ışık gölge gibi temel unsurların anlaşılmasına da yardımcı olabilmektedir.

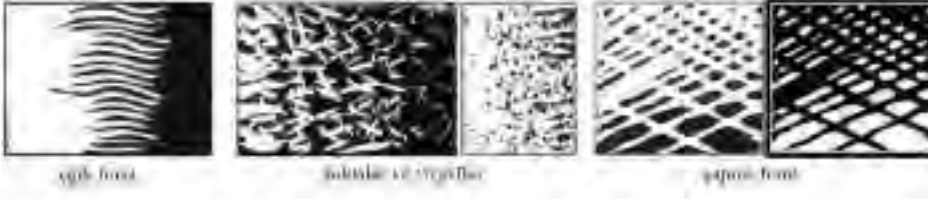

Görsel 1. Üstte negatif formlu çizgilerin oluşumuna örnek alıştırma çizgileri, altta pozitif formlu çizgilerin oluşumuna örnek alıştırma çizgileri.

Kaynak: (<https://www.drawcutinkpress.com/linocutting-exercises-for-beginners/> Erişim Tarihi: 28.06.2024).

2.2. Işık Gölge

Çizgisel formun oluşumun haricinde ışık gölge plastik sanatların nesnelere üç boyutlu hallerin ifade ederken kullandığı bir bilgidir. İnce uçlu oyma aracıyla tarama yapılması, eğik veya ritmik düz çizgiler karanlıktan aydınlığa geçişi anlatabilirler. Bu tekniklerin haricinde çizgisel, noktasal veya çapraz oyuklar aydınlık ve karanlık yüzeyler üretmekte kullanılmaktadır (Smith, 2018: 30). Bu tür uygulama örnekleri görsel 2’de gösterilmektedir.

Görsel 2. Işık gölge formlarına örnekler.

Kaynak: (<https://www.illustratingshadows.com/linoCutsAndPrints.pdf> Erişim Tarihi: 28.06.2024).

2.3. Doku

Diğer yüksek baskı tekniklerinin kalıplarının aksine aksine linolyumun yüzeyinde damar yoktur (Sampson, 2022: 3). Bu yüzden doku linolde oyularak elde edilir. Bu sayede linol baskıda üç boyut algısını veren bir diğer plastik unsur yüzeyin oyulmasıdır. Doku verilirken mümkünse, nesneyi kontör ekleyerek belirtmek yerine nesnenin iç dokusunun nesneyi tanımlamasına izin verilir (Smith, 2018: 30). Linol yüzeyde kullanılan herhangi bir doku için oluşturulan formlar (formların tekrarı, açıklığı, yönü, üslubu) diğer benzer dokularla tutarlı olmalıdır (Görsel 3). Ayrıca linol baskı estetiğinde arka plan bilgisi de dokunun genel estetiği içerisinde değerlendirilmelidir. Linol baskıda doku oluşturmak için dikkat edilmesi gereken yöntemlerden birisi de basılacak kâğıdın yapısıdır. Kâğıdın yüzeyi baskıdaki mürekkebin dokusunu belirleyecektir (Görsel 3). Yoğun dokulu bir kâğıt, mürekkebin eşit olmayan dağılımı ve muhtemelen mürekkebin yeniden mürekkeplenmediği veya hatta iki kez mürekkeplenmediği yerlerde bile benekler ile benekli bir görünüm verecektir (Morley, 2016: 60).

Görsel 3. Doku etkilerine örnekler. Solda linol kalıp üzerine kazınarak tasarlanmış doku örnekleri. Sağda boyanın linol üzerine yedirilme ve kâğıt dokusuna göre oluşan doku örnekleri.

Kaynak:(<https://www.shutterstock.com/tr/search/linocut-texture>
<https://i.pining.com/originals/09/27/6e/09276e4b2093701d7bbb0892023b7a44.jpg>,
<https://www.rawpixel.com/image/2719734/free-illustration-png-texture-seamless-pattern-line-art> Erişim Tarihi: 02.07.2024).

2.4. Leke/Silüet

Silüetler leke etkisinin sonucudur. Linol baskıda da keskin silüetler üretmek mümkündür. Çünkü bir baskı tekniği olarak linol baskı lekesele etkisi sayesinde sanatsal dilin netliği, ifade gücü ve keskinlik gibi onu diğer baskı resim türlerinden ayıran ayırt edici özelliği vardır (Yusupov, 2022: 168). Dolayısıyla linol baskıda anlatım keskinliği ve netliğini en vurgulu şekilde ortaya çıkaran unsur ise linolün form oluştururken başvurulan lekesele etkisidir. Oluşturulmak istenen nesnenin linol formları ortaya konulurken nesnenin dış alanları oyularak belirlenir. Linol baskıda nesneyi lekesele açıdan daha fazla ortaya çıkarmak için nesnenin dışında kalan alanın fazladan oyulmasıyla mümkün olmaktadır. Diğer bir deyişle nesnenin bulunduğu arka plan boşluklarının seyrek veya yoğunluğu nesnenin lekesele formunun anlaşılabilirliği üzerinde etkili olmaktadır. Bu görüntü şekline pozitif görüntü denilmektedir. Ayrıca bu durumun tam tersi olarak arka plan oyulmayarak sadece nesnenin içi de oyularak ters leke etkisiyle silüet vurgulanabilir. Bu görüntü şekline ise negatif görüntü denilmektedir. Her iki durumda da nesnenin dış hatlarını belirlemek için yapılan oyma işlemi, linol estetiği ortaya çıkarmaktadır (Görsel 4).

Görsel 4. Pozitif ve negatif leke çalışması örnekleri.

Kaynak: (<https://en.wikipedia.org/wiki/Linocut#/media/File:Oaktree&mirrorimage.png>
Erişim Tarihi: 02.07.2024).

2.5. Diğer Formlar

Baskı üzerinde renk seçimlerinden desenlere ve genel stilistik yaklaşımlara kadar linol estetiği grafik tasarıma yeni yaklaşımlar getirmiştir. Linol baskıda ortaya çıkarılan plastik unsurların yanında köşeli ve düz kenarlı oyma işlemleri nesnelere kübik, geometrik bir anlayışla ifade edilmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle linol baskıyı Picasso gibi 20. Yüzyıl başlarındaki kübik modern sanatçılar kullanmıştır. Yine nesnelere etraflarının girintili çıkıntılı veya oymadan kaynaklanan süresiz hatlar linol baskının görsel açıdan formunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda linol baskı tekniği formun çok küçük ayrıntılara yer vermemesi nedeniyle değil, aynı zamanda estetik deneyimin ifadesi için kesinlikle gerekli olmayan her şeyi kendiliğinden dışarı atarak yalnızca dolgular oluşturur. Bunun sonucunda izleyicinin zihnini orijinal deneyimden uzaklaşarak nesnelere başka ayrıntılarla ifade eder (Niwa, 1986: 106). Ayrıca Linol baskıda sanatçının kurmak istediği kompozisyona bağlı olarak oyarak belirttiği serbest nesnelere linol baskının kimliğini ortaya koymaktadır. Linol baskıda estetiği ortaya koyan başka bir unsurda kullanılan oyma uçlarının farklılıklarıdır. Linol baskıyı hazırlayan sanatçı kalıbı oyarken kompozisyonundaki nesnelere değişik estetik anlamlar yüklemek için farklı kalınlıkta ve derinlikte oyma yapmak için farklı kazıma araçları kullanmaktadır. Bu durumdan ortaya çıkan kalıbın baskısında farklı estetik değerler bulunmaktadır. Linol baskın bu yönüyle, tasarım üslupları üzerinde de etkili olmuştur. Özellikle Kübizm, Art Deco ve Geometrik Modernizm ve ilkel sanat gibi akımlar içerisinde değerlendirilebilecek linol baskı türünde çalışmalar bulunmaktadır. Linol baskıyı kullanan ünlü sanatçılar arasında M.C. Escher (Escher aynı zamanda tanınmış bir grafik tasarımcısıydı) ve Henri Matisse gibi isimler de bulunmaktadır (Livingstone, 2018: 20).

3. GELENEKSEL BASKININ DİJİTALLEŞMESİ VE LİNOL BASKIYA ETKİLERİ

Bu bölümde dijital tasarımda linoldeki plastik etkiler vermenin yöntemleri anlatılmaktadır. Linol etkili dijital tasarımlar ortaya konulurken ikinci bölümde anlatılan formlar dijital tasarımda kullanılacaktır. Öncelikle baskı resim, bir sanat eserinin, dijital platformdan tamamen farklı medya, teknolojiler ve el sanatları içeren, başta kâğıt olmak üzere bir alt tabakanın yüzeyine çeşitli araçlarla aktarılmasıdır (Livingstone, 2018: 66). Bu tanımdan yola çıkarak öncelikle baskı resmin farklı bir çalışma alanı olduğunu bilmek gerekmektedir. Bildiride sadece üretilmek istenen şey, linol baskı resim tekniğinin estetiğinin dijital tasarımda uygulanabilirliği ve tasarım yapma konusunda yeni ve hibrit bir model geliştirme isteğidir. Ek olarak, geleneksel baskı estetiği ile dijital ortamdaki geliştirilen teknik beceriler arasındaki etkileşimi ve anlayışı genişletmek temel amaçtır. Ayrıca dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte illüstrasyon oluşturmada dijital boyama giderek daha gelişip popüler hale gelmiş ve dijital teknolojinin baskı resim alanına nüfuzu giderek derinleşmiştir (Zhang vd., 2022: 1). Dolayısıyla geleneksel baskı estetiğinin dijital illüstrasyonlarda uygulanabilirliği, dijital tasarımda yeni üsluplar oluşturulması bağlamında tasarımcılar tarafından önemsenmesi gerekmektedir. Gelişim perspektifinden bakıldığında, dijital teknoloji şüphesiz baskı resim için daha geniş bir ifade ve gelişim alanı getirmiştir (Zhang & Zheng, 2022: 6). Dijital görsel tasarım üretmek için yazılmış ister vektörel olsun ister piksel tabanlı çalışıyor olsun birçok program bulunmaktadır. Bu programların kullanımında birtakım ortak noktaların bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır; tasarımı yapılan nesnelere kolayca farklı ölçeklere getirilmekte, kopyalana bilmekte, hatalar geri alınabilmekte, dijital ortamda yayınlanması ve paylaşılmasında kolaylık sağlamakta, mutlak koordinat ve ölçülerle hesaplanabilmekte, boyama yapılırken ton ve renk hatalarının olmaması, büyütme ve küçültme seçenekleriyle ayrıntıları en küçük parçalarına kadar görülebilmesi gibi birçok davranış kolaylığı sağlamaktadır. Programlarda yapılan bu tür komut/davranışlar görüntüyü oluşturmada netlik, kolaylık ve hız sağlamaktadır. Dolayısıyla dijital tasarım çok daha çok yönlü, kolayca düzenlenebilir ve zaman ve ekonomik açısından verimli olmasının yanında tasarımda farklı stilleri ve renklendirme tekniklerini kullanma özgürlüğüne sahiptir (Elms & Dugan, 2021). Ayrıca dijital ortamda tasarlanan görsel sonuçlar sadece kâğıt veya ekran ile sınırlı kalmayıp endüstriyel nesnelere tasarımında veya yüzeylerinde de uygulanabilmektedir. Bu sayede linol baskı estetiğinin dijitalleşmesiyle linol tasarım üslubunu bazı üretim alanlarına taşımakta mümkün hale gelmektedir (Görsel 5).

Tüm bunların haricinde geleneksel baskı resim estetiğinin dijitalde kullanılması, geleneksel yapılan baskı tekniklerine göre kullanılan malzemelere göre daha çevreci ve temizdir. Dolayısıyla dijital görsel tasarım teknolojilerinin gelişmesi geleneksel baskı resim sanatına yeni bir canlılık kazandırarak, baskı resmin sanatsal dilini büyük ölçüde genişletmenin imkânını sağlamaktadır (Zhang vd., 2022: 1).

Görsel 5. Baskı etkilerinin değişik ürün tasarımlarında uygulama örnekleri.

Kaynak: Student Example: Cyanotype digital design output (Livingstone, 2018:22).

Linol estetik için özgün tasarım oluşturmanın yanında hazır birtakım görsel kaynaklar da bulunmaktadır. Günümüzde dijital ortamda linol ve birçok geleneksel üslubun tasarımlarda kullanılmasını sağlayan hazır dokular, hazır imaj ve grafikler, hibrit vektörel çizim ve adobe programları için fırçalar bulunmaktadır. Bu alternatiflere ek olarak dijital ortamda linol estetik etkisi vermek için kullanılan programların ve hazır stok nesnelere haricinde günümüzde yapay zekâ teknolojileri de kullanılabilir. Tasarlanmak istenen konuya uygun komutlar ile linol etkili görselleri hem de ünlü sanatçıların üsluplarıyla beraber oluşturmak mümkün hale gelmiştir (Görsel 6).

Görsel 6. Yapay zekâ tabanlı bir sayfaya linol baskı görseli örneği yüklenip sonra yapılması istenen kompozisyondaki objelerin komutları verilerek oluşturulmuş uygulama örneği.

Kaynak: (Kişisel uygulama).

Linol estetiğinin üretilmesinde dijital ortamda stok yardımcı malzemeler veya yapay zekâ gibi alternatiflerin olmasının yanında dijital ortamda yöntem olarak üç teknik üzerinde durulmuştur. Bu teknikler, görüntü efektleme, vektörel çizim ve fotoğrafik aktarımdır. Dijital ortamda linol baskı estetiğini oluşturmanın üç tekniği bildirinin “Linol Etkisinin Dijital Ortama Aktarılmasına Örnek Uygulama Yöntemleri” başlığı altında ele alınmıştır.

4. LİNOL ETKİSİNİN DİJİTAL ORTAMA AKTARILMASI YÖNTEMLERİ VE ÖRNEK UYGULAMA

Görüntü efektleme dijital ortamda elde edilmiş piksel tabanlı görüntü veya fotoğrafların tasarım programlarında bir takım filtrelerden geçirilerek elde edilen sonuçlardır.

Bu süreçte görüntüden elde edilecek tasarımın şeklinin kontrolü tasarımcıda değildir. Görsel 7'deki görüntüyü oluşturmak için önce çekilen fotoğrafa Photoshop uygulamasında RGB görüntü modunda iken Filter/Filter Gallery oradan görsel 7'de turuncu ile işaretlenen "stamp" uygulanmıştır. Aynı etkiye yakın bir durumu Photoshop uygulamasında Image/Adjustments/Threshold ile de yapılabilir. Daha sonra katmanlarla ve seçme araçlarıyla renklendirme yapılabilir. Bu görüntü linole yakın bir görüntü verse de bu etki sadece hazır bir efektten ibarettir. Sadece bilgisayara fotoğrafı yüklenen şeyin geleneksel linol baskıya yakın görüntü için oluşturmada ön izleme veya ipucu özelliği taşıyabilir. Ya da kumaş, duvar vs. gibi farklı yüzeylerde endüstriyel baskı için imaj üretmede tercih edilebilir. Bunun haricinde görsel 7'ye benzer bir linol estetik basit, nitelsiz ve hızlı olmasıyla süreyi kısaltmak adına kullanılabilir.

Görsel 7. Görüntü filtre efektleri ile yapılmış uygulama örnekleri.

Kaynak: (Kişisel fotoğraf arşivinden uygulama).

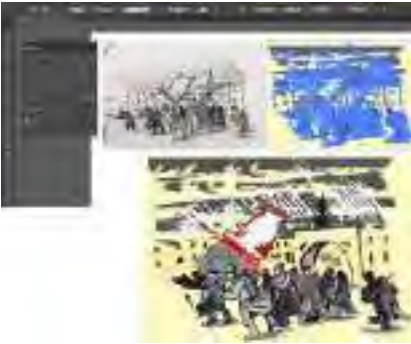
Görüntü filtre efektleri ile yapılan linol görselinde kişisel herhangi bir çizim üslubu bulunmamaktadır. Hâlbuki özgün tasarımlarda işi yapan tasarımcının desen kabiliyeti, üslubu ve kültürel göndermeleri için niteliğine etki etmektedir. Desen kullanarak linol estetik oluşturmak için önce tasarım kalem yardımı ile "Linol Baskı Tekniği ve Estetiği" başlığında anlatılan plastik etkilerin olduğu lekesel çalışmalar hazırlanmaktadır. Daha sonra bilgisayar ortamına görüntü transfer edilmektedir. Fotoğrafik aktarma tekniği, çizilen bir desenin bilgisayar ortamına piksel tabanlı aktarımı ve sonrasındaki birtakım grafik işlemlerdir. Burada önemli bir durum vardır. O da bir desenin fotoğrafının çekilmesi ile taranması arasında farklar bulunmaktadır. Tarama görseller, daha net ayrıntı ve birebir çizimin ebatlarındaki sonuçlar vermektedir. Fotoğraf çekiminde ise fotoğrafın teknik özelliklerinden kaynaklanan yüzeydeki ışık gölge farklılıkları, odaklanma alanı (her yerin net olarak görünmemesi) ve dijital fotoğrafın piksel temelli en ve boy ölçülerindeki farklılıklar gibi bazı değişken durumlar bulunmaktadır. Bu yüzden çizilen desenin imkân varsa taranması öncelikli olmalıdır. Taranan ya da fotoğrafı çekilen görsel, görüntü işleme programlarıyla gerekirse kontrastlığı ve keskinliği arttırılmaktadır. Daha sonra eksik veya düzenlenmesi gereken yerler grafik programları vasıtasıyla ister vektörel, ister piksel fırçalarla rötuşlanmalıdır. Böylece linol etki oluşturarak özgün kompozisyonların oluşturulması sağlanmaktadır. Görsel 8'de lekesel çizimin fotoğraf aktarma yöntemi ve dijital düzenleme ile linol estetik formuna uyarlanmış tasarım örnekleri bulunmaktadır.

Görsel 8. Soldaki geleneksel çizim. Sağdaki iki görsel fotoğraf aktarımı sonucu ortaya çıkan görüntü ve düzenlenmiş varyasyonları.

Kaynak: (Kişisel uygulama).

Dijital linol uygulaması elde etmede vektörel çizim ve fotoğrafik aktarma teknikleri insan duyu ve zekâsını daha doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Fotoğrafik aktarım ve vektörel programın kullanılması aynı zamanda insan ve makine estetiği denilebilecek hibrit bir çalışmanın sonucudur. Bu durum görsel 8 ve görsel 9’da uygulamalarla gösterilmiştir. Görsel 9’da vektörel ve fotoğrafik aktarma örneğinin uygulama aşamaları bulunmaktadır. Önce oluşturulmak istenen tasarım desen olarak çizilmektedir. Çizilen desen ya taranarak ya da fotoğrafı çekilerek bilgisayar ortamına aktarılmaktadır. Burada bir önceki örnekte anlatılan fotoğrafik aktarımda anlatılan tarama ve fotoğraf arasındaki veri farklılıkları durumu yine geçerlidir ve dikkat edilmelidir. Dijital ortama aktarılan görsel Photoshop gibi programlarda önce kontrastlık ve histogram kullanılarak desendeki araştırma çizgileri ve çizgisel tonlamalar ortadan kaldırılıp temizlenmelidir. Sonra tarama veya fotoğraflanan desen Adobe Illustrator programında Window/Image Trace paneli ile vektöre dönüştürülüp gerekli hatalı yerler Direct Selection Tool gibi araçlarla restore edilip dolgu renkleriyle renklendirilebilir. Bu yöntem ek olarak bilgisayar ortamında ek bir takım düzenlemelerle ortaya çıkan sonucu estetik anlamda geliştirmek mümkündür. Ayrıca bilgisayar veya tablet için üretilmiş muhtelif çizim programlarında pen tool vs. aracılığı ile bir çizimin üzerinden “Linol Baskı Tekniği ve Estetiği” başlığı altında anlatılan tasarım öğeleri kullanılarak doğrudan tasarımlar oluşturulabilir. Burada geleneksel linol baskı gibi vektörel çalışmaların da net hatlarının olan görüntüler vermesi ve dolgu rengi kullanması gibi faktörler; vektör tasarımları linol estetiğine biraz daha yakın görüldüğü söylenebilir.

Görsel 9. Fotoğraf aktarımı ve vektörel ortamda yapılmış uygulama örneği.

Kaynak: (Kişisel uygulama).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Linol baskı estetiğinin ve dijital alana uyarlanması bildiride kaynaklar yardımıyla işlenmiştir. Öncelikle “Linol Baskı Tekniği ve Estetiği” başlığı altında linol baskı tekniği ve bu teknikle ortaya elde edilen görsel üslup anlatılmıştır. Aynı başlıkta linol baskıda oluşan plastik ilkeler

üzerinde durulmuş bu plastik etkilerin baskıda nasıl görüldüğünden bahsedilmiştir. Daha da genişletmek gerekirse linol estetikte; dolgu renkleri kullanılmaktadır, net ve geometrik hatlardan oluşmaktadır, boşluklar ve dokular taramalardan oluşmaktadır, nesnelere pozitif ve negatif görüntü ilkesine göre oluşturulmalıdır. Bu bilgiler düşünüldüğünde linol baskının özellikleri bazı vektörel ve piksel alanlara uyarlanabileceği mümkün görünmektedir. Bu düşünceyi desteklemek için geleneksel baskının dijitalleşmesi ve linol baskı başlığında geleneksel görsel üslupların neden dijital ortama aktararak kullanılmak istenmesi kaynaklarla açıklanmış ve olası kullanım alanlarına örnekler verilmiştir. Bu bağlamda linol estetiğin dijital yöntemle hibrit görüntüye dönüştürülmesinin işlevselliği vurgulanmıştır. “Linol Etkinin Dijital Ortama Aktarılmasına Örnek Uygulama Yöntemleri” başlığında illüstrasyon uygulamaları yapılabilecek teknik hakkında açıklayıcı bilgiler uygulamalarıyla sunulmuştur. Uygulanan ve anlatılan yöntemler arasında görüntü efektleme, fotoğrafik aktarım ve desen çizimi bulunmaktadır. Linol baskı estetiğinin dijital illüstrasyona uyarlanması hem teorik anlamda, hem de pratik bağlamda sanatçılara ve tasarımcılara fikir vermesi açısından önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu uygulama yöntemleri sayesinde geleneksel baskı resim tekniklerinin dijital çağa nasıl uyarlanabileceğini ve genişletilebileceğinin önünü açtığı düşünülebilir. Baskı kelimesi eşanlamlı bir kelime olsa da görsel sanatlarda kısaca görsel bir şeyi çoğaltmak için kullanılan teknikleri anlatmaktadır. İster linol malzeme olsun, ister dijital alan olsun bir tasarımı çoğaltmada ikisi de aynı işlevi görmektedir. Dolayısıyla iki tür de yani hem geleneksel linol baskı, hem de dijital illüstrasyon yayımlama bir grafik yüzeyi çoğaltmaya yardımcı olmaktadır. Fakat dijital ortamda elde edilen görsellerin bazı avantajları bulunmaktadır. Linol estetik ile illüstrasyon yapmak için linol kalıpların kullanılmasının yerine dijital ortamda uygulanması linol etkili görseller elde edilmesi hem daha temiz, hem hızlı, hem de ekonomik olmaktadır. Bunun sonucu geleneksel baskı üretimi için kullanılacak aletlerin yerini bilgisayarlı grafik teknolojileri üstlenmektedir. Alet kullanımının yanında linolün yüzeyde bırakmış olduğu plastik öğeler vektörel ve piksel alanlarda da uygulanabilmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Bahar, T.(2019). Güzel sanatlar eğitimi bölümlerinde uygulanan geleneksel yüksek baskı resim tekniklerine alternatif olabilecek teknik önerileri. İnönü University Journal of Culture and Art, 5(1), 1-17.
- Berringer, C. (2009). Optimization Analysis of Linoleum Reduction Printmaking. [Senior Honors Thesis]. Malone University. <https://www.malone.edu/files/resources/berringer-thesis.pdf>
- Bulduk, B. (2016). Contemporary illustration methods and new application areas on illustrations: Interaction induced animated illustrations. Global Journal of Arts Education, 6(3), 77-84.
- Çeken, B., Çiçekli, K. ve Ersan, M. (2018). Dijitalden Doğan İllüstrasyon Tekniği: Low Poly”. Sed 6(2), 167-179.
- Çeken, B. ve Ersan, M. (2019). Günümüz illüstrasyon sanatı ve geleneksel illüstrasyonda sıra dışı yaklaşımlar. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(97), 318-328.
- Elms, J., & Dugan, R., A. (2021, April 12–16). The Human Touch of Relief Printing Aesthetics Using Digital Tools. [Poster Presentation]. JFL Carter Learning Commons, Liberty University Research Week, Liberty, United States. https://digitalcommons.liberty.edu/research_symp/2021/posters
- Livingstone, D. (2018). Printmaking for graphic design students in the age of the digital screen: An art, a craft or a creative intersection. Arts and Design Studies, 66, 16-25.
- Morley, N. (2016). Linocut for artists and designers paperback. The Crowood Press Ltd.
- Nemlioğlu, M. (2021). Özgün baskı resim ve linolyum. Aydın Sanat, 7(13), 77 – 83.

- Niwa, K. (1986). The Shapes And Rhythms And Patterns Of Things: The Linocuts Of Sybil Andrews. (Publication No. 11T19:38:32Z) [Master Thesis, University of Victoria].
<https://dspace.library.uvic.ca/items/58e0c7b2-18c0-406c-a35f-2c27202f81f2>
- Sampson, A., J. (2022). Elastomer as a feasible alternative to linoleum in the relief printmaking process. *Journal of Fine and Studio*, 10(1), 1-8.
- Smith. S., W. (2018). Lino cuts and prints and other kinds of block prints. Simon Wheaton-Smith.
- Turani, A. (1995). Sanat terimleri sözlüğü. Remzi Kitabevi.
- Yusupov, Z. (2022). Graphics (linocut. Ofort. Lithography). *Society and Innovations*, 3(3), 167-170.
- Zhang, H., Jiao, T. & Yang, S. (2022). Fusion of digital printmaking and traditional printmaking using edge computing optimization model. *Scientific Programming*, 9, 1-11.
<https://doi.org/10.1155/2022/2259478>
- Zhang, H. & Zheng, H. (2022). The application and teaching of digital technology in printmaking. *Security And Communication Networks*, 3, 1-7. <https://doi.org/10.1155/2022/3271860>

6.1. Görsel Kaynakça

- Görsel 1. Üstte negatif formlu çizgilerin oluşumuna örnek alıştırma çizgileri, altta pozitif formlu çizgilerin oluşumuna örnek alıştırma çizgileri. <https://www.drawcutinkpress.com/linocutting-exercises-for-beginners/>
- Görsel 2. Işık gölge formlarına örnekler. <https://www.illustratingshadows.com/linoCutsAndPrints.pdf>
- Görsel 3. Doku etkilerine örnekler. Solda linol kalıp üzerine kazınarak tasarlanmış doku örnekleri. Sağda boyanın linol üzerine yedirilme ve kâğıt dokusuna göre oluşan doku örnekleri. <https://www.shutterstock.com/tr/search/linocut-texture>
<https://i.pinimg.com/originals/09/27/6e/09276e4b2093701d7bbb0892023b7a44.jpg>
<https://www.rawpixel.com/image/2719734/free-illustration-png-texture-seamless-pattern-line-art>
- Görsel 4. Pozitif ve negatif leke çalışması örnekleri. <https://en.wikipedia.org/wiki/Linocut#/media/File:Oaktree&mirrorimage.png>
- Görsel 5. Baskı etkilerinin değişik ürün tasarımlarında uygulama örnekleri. Student Example: Cyanotype digital design output
- Görsel 6. Yapay zekâ tabanlı bir sayfaya linol baskı görseli örneği yüklenip sonra yapılması istenen kompozisyondaki objelerin komutları verilerek oluşturulmuş uygulama örneği. Kişisel uygulama.
- Görsel 7. Görüntü filtre efektleri ile yapılmış uygulama örnekleri. Kişisel fotoğraf arşivinden uygulama.
- Görsel 8. Soldaki geleneksel çizim. Sağdaki iki görsel fotoğraf aktarımı sonucu ortaya çıkan görüntü ve düzenlenmiş varyasyonları. Kişisel uygulama.
- Görsel 9. Fotoğraf aktarımı ve vektörel ortamda yapılmış uygulama örneği. Kişisel uygulama.

RHETORICAL EXPRESSIONS AND LITERARY STYLES IN THE SURAH ANFÂL
ENFÂL SÛRESİNDEKİ BELÂĞÎ ANLATIMLAR VE EDEBÎ ÜSLÛPLAR

MÛRVET KARADENİZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri,

ORCID 0000-0002-0205-6388

Özet

Kur'ân-ı Kerîm gerek lafız, gerekse mâna itibariyle eşi benzeri olmayan bir kelâm olmasından ötürü, belâgat ilminin örneklerini zirve noktasında müşahede edebileceğimiz bir kitaptır. İslâm öncesinde, Câhiliye döneminde insanlar şiir ve hitabete çok büyük önem vermişler, bu konuda daha etkili olabilmek gayretiyle birbirleriyle yarışmışlardır. Onların bu çabalarının, belâgat ilminin nüvesini oluşturduğu söylenebilir. Arapların belâgatte üst düzey bir yeteneğe sahip oldukları, Kur'ân-ı Kerîm'in, eşsiz belâgatiyle onlara meydan okumasından anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın mahiyeti, mucizevî dili ve üslûbu karşısında en belîğ edebiyatçılar dahi âciz kalmış, onun benzeri herhangi bir söz söyleyememişlerdir. İslâmî dönemde ise Kur'ân-ı Kerîm, belâgat ilmiyle ilgili yapılan araştırma ve te'lif edilen eserlerin en önemli kaynağı olmuştur. Bu ilme dair ilk eserler, Kur'ân etrafında yapılan çalışmalardır. Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbundaki inceliklere vâkıf olup, âyetlerini doğru bir şekilde anlayıp, ondan çıkaracakları hükümlerde hata yapmamak için, onun dil kurallarına ve edebî inceliklerine vâkıf olmaya çalışmışlardır. Bu nedenle pek çok müfessir ve dilbilimci bu konuda araştırma ve incelemeler yaparak Belâgat ilminin temellerini atmışlardır. Araştırmanın konusu olan Enfâl sûresi, Bedir Savaşı ve ganimetlerin taksimi hakkında bilgiler içermesinin yanı sıra, Allah yolunda cihadın önemini ve Müslümanların, gerek birbirlerine karşı, gerekse de müşriklerle olan ilişkilerinde nasıl davranmaları gerektiğini anlatmaktadır. Pek çok belâğî anlatımın yer aldığı sûrede, meânî, beyân ve bedî' alanına dair uygulamalar araştırılmış, öne çıkan, kasr, îcâz, itnâb, teşbih, mecâz, kinâye, tıbâk, cinâs, müşâkele gibi belâğî kuralların mevcut olduğu tespit edilmiştir. Her bir sûresinde kendine özgü bir ifade tarzına sahip olan Kur'ân, kelimelerinin seçimi, cümlelerinin tekdüzelikten uzak olması ve lafız-mâna ilişkisinde kurduğu dengeyle emsalsiz bir üslûba sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'in kelimeleri ve cümleleri arasındaki insicam, mânaya tesir etmesinin yanında, her çağda, insanların gönüllerine huzur veren bir etkide bulunmuştur. Bu bağlamda, Enfâl sûresinde, ilmî, tasvirî, öğretici, teşvik edici, sakındırıcı, tahkir edici ve mukayeseli anlatım gibi ifade şekillerinin yer aldığı görülmüş, çalışma bu tarz üslûplarla bezenerek devam etmiştir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl Sûresi, Arap Dili, Belâgat, Edebî Üslûp

Abstract

The Qur'ân al-kerîm is a book in which we can observe the examples of the science of eloquence at its peak because it is a unique word in terms of both words and meaning. In the pre-Islamic, Jâhiliyyah period, people attached great importance to poetry and oratory and competed with each other to be more effective in this regard. It can be said that these efforts of theirs formed the nucleus of the science of eloquence. That the Arabs had a high level of talent in eloquence is understood from the fact that the Qur'an challenges them with its unique eloquence.

As a matter of fact, even the most eloquent literati were incapable of the nature of the Qur'an, its miraculous language and style, and they could not say anything similar to it. In the Islamic period, the Qur'an became the most important source of research and works on the science of eloquence. The first works on this science are the studies on the Qur'ân. Muslims have tried to be familiar with the subtleties in the style of the Qur'ân al-kerîm, to understand its verses correctly and to be familiar with its language rules and literary subtleties in order not to make mistakes in the judgements they will make from it. For this reason, many commentators and linguists have laid the foundations of the science of rhetoric by conducting research and studies on this subject. In addition to containing information about the Battle of Badr and the distribution of the spoils, Sûrah al-Anfâl, which is the subject of the research, explains the importance of jihad in the way of Allah and how Muslims should behave both towards each other and in their relations with polytheists. In the sûrah, which contains many rhetorical narratives, the applications related to the fields of maânî, beyân and bedî' have been investigated, and it has been determined that there are prominent rhetorical rules such as kasr, îjâz, itnâb, simile, metaphor, allegory, allegory, tibâq, jinâs, and mushâqala. The Qur'an, which has a unique style of expression in each of its sûrahs, has a unique style with the selection of its words, its sentences being far from monotony and the balance it has established in the relationship between words and meaning. The coherence between the words and sentences of the Holy Qur'an, besides affecting the meaning, has had a peaceful effect on the hearts of people in every age. In this context, it has been seen that there are forms of expression such as scientific, descriptive, instructive, encouraging, warning, insulting and comparative narration in the Anfâl sûra, and the study has continued by adorning with such styles.

Keywords: The Holy Quran, Surah Anfal, Arabic Language, Rhetoric, Literary Style

TEACHING FRACTIONS WITH EDUCATIONAL GAMES: PAPER FOLDING
ACTIVITY

EĞİTSEL OYUNLARLA KESİRLERİN ÖĞRETİMİ: KÂĞIT KATLAMA
ETKİNLİĞİ

EDANUR KAYA¹, ZUHAL ÜNAN²

¹Öğretmen Adayı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Bölümü, İlköğretim Matematik, <https://orcid.org/0009-0000-8798-1320>

²Dr.Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Matematik Eğitimi, <https://orcid.org/0000-0001-6835-8760>

Özet

Günümüzde matematik öğretiminde başarıyı artırabilmek için pek çok yöntem ve stratejiye yer verilmektedir. Bu yöntemlerden biri de origami temelli öğretimdir. Origami öğrenciler tarafından oyun olarak algılanır. Eğitsel oyunlarla derste konular, ilgi çekici hale getirilebilir, en pasif öğrencilerin bile bu etkinliklere katılmaları sağlanabilir. İlkokul 4.sınıf öğrencileri için eğitsel oyunlardan faydalanmak oldukça önemlidir. Çünkü somut dönemden soyut döneme geçişte öğretmenlere yardımcı olabilecek en iyi kaynaklardan biri oyundur. Bu bağlamda bu çalışma ile kesirler konusunda origami temelli öğretimin öğrenci üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada kesirler konusunun seçilme nedeni en çok kavram yanlılığı yaşanan konular arasında yer almasıdır.

Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımı kapsamında tamamlanmıştır. Araştırmada kullanılan veriler, Türkiye'nin kuzeyinde yer alan ve MEB'e bağlı bir devlet okulunda, ilköğretim 4. Sınıfta öğrenim gören toplam 24 öğrenci ile yürütülmüştür. Çalışma "Tübitak-2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı" kapsamında tamamlanmıştır. Proje kapsamında öğrencilere kesirler konusuna yönelik hazırlanmış origami etkinlikleri yaptırılmıştır. Origami etkinlikleri danışman kontrolünde, proje yürütücüsü tarafından hazırlanmış ve bir ders saatinde uygulanmıştır. Uygulanan etkinlik hakkındaki görüşlerini ortaya koymak amacıyla araştırmaya katılan öğrencilere bir açık uçlu soru sorulmuştur. Veriler toplandıktan sonra nitel veri analiz yöntemlerinden biri olan betimsel analiz yöntemi kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; kesirler konusunu öğrenmede etkili olabileceği, öğrencilerin derse karşı olumlu tutum sergiledikleri, kesirler konusundaki bilgi ve becerilerini değerlendirebildikleri, oluşturulan kesirlere eleştirel yorum getirebildikleri gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan origami etkinliğinin kesirler konusunun öğretiminde kullanılmasının uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonuçları, kâğıt katlama etkinliklerinin matematik öğretimindeki potansiyelini ve eğitim politikalarını şekillendirme açısından önemli bir katkı sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Matematik öğretimi, kesirler, eğitsel oyun, origami

Abstract

Nowadays, many methods and strategies are used to increase success in teaching mathematics. One of these methods is origami-based teaching. Origami is perceived as a game by students. With educational games, subjects can be made interesting in the lesson, and even the most

passive students can be encouraged to participate in these activities. It is very important for 4th grade primary school students to benefit from educational games. Because games are one of the best resources that can help teachers in the transition from the concrete to the abstract period. In this context, this study aims to investigate the effect of origami-based teaching on fractions on students. The reason why the subject of fractions was chosen in the study is that it is among the subjects with the most misconceptions.

This research was completed within the scope of the qualitative research approach. The data used in the research was conducted with a total of 24 students studying in the 4th grade of primary school in a state school affiliated with the Ministry of National Education located in the north of Turkey. The study was completed within the scope of the “Tübitak–2209-A University Students Research Projects Support Program”. Within the scope of the project, students were made to do origami activities prepared for the subject of fractions. The origami activities were prepared by the project manager under the supervision of a consultant and implemented in one class hour. An open-ended question was asked to the students participating in the research in order to reveal their opinions about the implemented activity. After the data was collected, the data was analyzed using the descriptive analysis method, which is one of the qualitative data analysis methods. According to the findings obtained from the research; It was observed that it could be effective in learning the subject of fractions, the students displayed a positive attitude towards the course, they were able to evaluate their knowledge and skills on fractions, and they were able to make critical comments on the fractions created. Accordingly, it was concluded that the prepared origami activity would be appropriate to use in teaching the subject of fractions. The results of the study may make a significant contribution to the potential of paper folding activities in mathematics teaching and shaping educational policies.

Keywords: Mathematics teaching, fractions, educational game, origami

1. GİRİŞ

Kesirler, matematikte en önemli kavramlardan biridir ve günlük hayatta sıkça kullanılır. Kesirler için temel olarak bir tam sayısının bir parçasını ifade etmek için kullanılır diyebiliriz. ‘Kesir kavramı, bir bütünü eş parçalarından her biri veya birkaçı olarak tanımlanabilir (Baykul,2014). Matematikte öğrencilere en zor gelen kavramlardan birisi de kesirler konusudur (Albayrak, 2000; Charalambous ve Pitta-Pantazi, 2005; Hansen, 2014). Bu bağlamda literatürde kesirlerde yaşanan sorunlara dair pek çok çalışma yer almaktadır (Aksu,1997; Orhun, 2007; Yazgan, 2007; Doğan-Temur, 2011; Biber, Tuna ve Aktaş, 2013; Yenilmez ve Ev Çimen, 2019).

Derin bir geçmişe sahip olan origamiden bugün Japon kâğıt katlama sanatı olarak söz edilir. Tuğrul ve Kavici (2002)’ye göre günümüzde origami sadece sanat olarak değil, aynı zamanda görsel, işitsel ve kinestetik bir uğraş olması nedeniyle eğitimde kullanılabilecek bir yöntem veya bir etkinlik olarak kabul edilir. Literatür incelendiğinde okul öncesinden üniversiteye kadar matematik, dil, sosyal bilimler ve fen bilimleri gibi alanlarda origami destekli çalışmalara yer verildiği dikkat çekmektedir (Yuzawa ve Bart, 2002; Mastin, 2007). Origaminin çoğu zaman bir oyun gibi algılanması nedeniyle öğrenmeyi kolaylaştırmada katkılar sağlayacağı düşünülebilir. Eğitsel oyunlarla derste konular, ilgi çekici hale getirilebilir, en pasif öğrencilerin bile bu etkinliklere katılmaları sağlanabilir (Tural, 2005; Arslan ve Demirtaş; 2015). İlkokul 4.sınıf öğrencileri için eğitsel oyunlardan faydalanmak oldukça önemlidir. Çünkü somut dönemden soyut döneme geçişte öğretmenlere yardımcı olabilecek en iyi kaynaklardan biri oyundur. Bu bağlamda bu çalışma ile kesirler konusunda origami temelli öğretimin öğrenci üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada kesirler konusunun seçilme nedeni en çok kavram yanlışlığı yaşanan konular arasında yer almasıdır.

2. YÖNTEM

Araştırma, “Tübitak–2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı” kapsamında Türkiye’de MEB’e bağlı bir ilköğretim okulunda dördüncü sınıfında öğrenim gören toplam 24 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmada, bireylerin tutumlarını, eylemlerini, fikirlerini ve inançlarını belirleme ihtiyacı duyulduğunda tercih edilen tarama modeli (Christensen, Johnson & Turner, 2015) ve verilerin tek ve nispeten kısa bir zaman periyodunda toplandığı kesitsel araştırma deseni (Christensen, Johnson & Turner, 2015) kullanılmıştır. İlköğretim 5. Sınıf öğrencilerine dönem başında görmüş oldukları kesirler konusuna bağlı kalmak koşuluyla basit kesir, bileşik kesir, tam kesir, kesirlerde toplama, karşılaştırma ve kesirlerde sıralama hakkında kısa bir bilgi verilerek konuyu hatırlamaları sağlanmıştır. Devamında dörderli altı grup oluşturulmuş ve sınıfça kâğıt katlama etkinliği gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerden grup bazında katlamış oldukları şekilleri bir araya getirerek basit kesir, bileşik kesir, tam kesir, kesirlerde toplama, karşılaştırma ve kesirlerde sıralama ile ilgili birer model oluşturmaları istenmiştir. Öğrencilerin oluşturdukları kesirler ve izledikleri strateji araştırmacı tarafından not edilmiştir. Etkinlik sonunda öğrencilerden etkinlik hakkındaki görüşlerini yazmaları istenmiştir. Bu görüşler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde basit kesir, bileşik kesir, tam sayılı kesir, kesirlerde toplama ve kesirlerde karşılaştırma ve sıralama ile ilgili elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Basit kesir ile ilgili çalışmaların değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan ve 6 gruba ayrılan öğrencilerin her biri basit kesirlere örnek model oluşturmuştur. 1.,2.,3. ve 5. gruplar; grup üyelerinin katlamış olduğu birimleri bir araya getirerek paydası 8 den büyük olan ifadelerle basit kesir oluşturdukları gözlemlenmiştir. Bu kesirler sırasıyla 317 , 229 , 1235 ve 542 basit kesirleridir. 4. ve 6. gruplar ise grup içinde bireysel çalışmış, görüşleri ile en düzgün olan katlamayı grupça paylaşımına sunmuşlardır. Oluşturdukları kesirler 38 ve 58 basit kesirleridir.

3.2. Bileşik kesir ile ilgili çalışmaların değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan ve 6 gruba ayrılan öğrencilerin her biri bileşik kesirlere örnek model oluşturmuştur. 1., 3, 4., 5. ve 6. gruplar, grup üyelerinin katlamış olduğu birimleri bir araya getirerek payı paydasından büyük olan ve katlamada kullanılan iki farklı renkle desen oluşturmayı önemseyecek şekilde bileşik kesir oluşturdukları gözlemlenmiştir. Bu kesirler sırasıyla 237 , 445 , 173 , 3210 ve 356 kesirleri olmuştur. İkinci grup ise basit kesirde oluşturdukları 229 kesirini burada tekrar kullanmış fakat renklerin yerini değiştirerek 292 şeklinde yorumlamışlardır.

3.3. Tam sayılı kesir ile ilgili çalışmaların değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan ve 6 gruba ayrılan öğrencilerin her biri bileşik kesirlere örnek model oluşturmuştur. 1.,3, 4., 5. ve 6. gruplar, grup üyelerinin katlamış olduğu birimleri bir araya getirerek payı paydasından büyük olan ve katlamada kullanılan iki farklı renkle desen oluşturmayı önemseyecek şekilde bileşik kesir oluşturdukları gözlemlenmiştir. Bu kesirler sırasıyla 237 , 445 , 173 , 3210 ve 356 kesirleri olmuştur. İkinci grup ise basit kesirde oluşturdukları 229 kesirini kullanılan renklerin yerini değiştirerek 292 şeklinde yorumlamışlardır.

3.4. Kesirlerde toplama ile ilgili çalışmaların değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan ve 6 gruba ayrılan öğrencilerin paydası aynı olan iki farklı kesir modellemeleri sağlanmıştır. Bu iki farklı modeli bir araya getirerek yeni bir modelleme oluşturmaları istenmiştir. Bu model için bir kesir değeri hesaplamaları ve ilk iki kesir değerinin toplam değeri ile karşılaştırmaları söylenmiştir. Bunun neticesinde 1.,2.,4.,5.,6 gruplar iki kesrin toplamının yine bir kesir oluşturduğunu gözlemlemiş ve ifade etmiştir. Üçüncü grup ise modellemede iki kesri oluşturan birimleri bir araya getirmek yerine iki kesrin toplamını veren kesri farklı kâğıtlarla modellemiştir. Gerekçelerini ise üç tane kesir sayı için üç model olması gerekir şeklinde açıklamışlardır.

3.5. Kesirlerin karşılaştırılması ve sıralanması ile ilgili çalışmaların değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan ve 6 gruba ayrılan öğrencilerden ilk olarak oluşturdukları kesirleri karşılaştırmaları istenmiştir. Paydası eşit olan kesirleri kâğıdın rengine göre karşılaştırmış ve büyük ya da küçük olan kesri söyleyebilmişlerdir. Öğrencilerden ikinci olarak 58 ve 83 kesirlerini kâğıtla modellemeleri istenmiştir. Tüm gruplar bu iki kesri modellemiştir. Karşılaştırılmaları istenildiğinde ise 1. ve 5. grup öğrencileri paydaya dikkat etmeden karşılaştırmıştır. 2.,4. ve 6. gruplar ise paydaları aynı olmadığı için karşılaştıramayacaklarını söylemiştir. 3.grup ise 83 kesrinde referans alınan renkleri değiştirmiş ve 58 ile 38 kesirlerini karşılaştırmıştır.

3.6. Öğrenci görüşleri

Öğrencilerin uygulanan kağıt katlama etkinliğine dair görüşleri Tablo1 ile aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 1

Etkinlik ile ilgili öğrenci görüşleri

Kategoriler	f
Eğlenceli	21
Güzel	20
Beğenme	17
Mutlu olma	15
İlgi duyma	9
Başka etkinlikler planlama	9
Sohbet etme	4

Tablo1 incelenirse, proje etkinliklerine katılan öğrencilerin sınıf ortamında yapılan etkinliği eğlenceli buldukları, renkli kâğıtlar kullanıldığı için güzel görüldüğü, kendileri oluşturdukları için mutlu oldukları, ilgilerinin arttığı, başka etkinliklerde yapmak istedikleri ve arkadaşlarıyla sohbet edebildikleri yönünde görüş bildirmişlerdir. Aşağıda öğrenci kâğıtlarından alıntı örneklerle yer verilmiştir.

“İyi ki gelmişsiniz, çok teşekkür ederim. Sadece biraz daha kalsaydınız daha çok eğlenirdik. Ama projeniz çok eğlenceli ve güzeldi. Teşekkür ederim.”

“Kesirlerle ilgili oyununu çok sevdim. Ve bayıldım. Geldiğin için ve bize oyun oynattığın için teşekkür ediyorum. İyi geldi.”

“Sınıfımıza tekrar gelin. Başka başka etkinlikler yapalım. Origami çok güzel.”

“Etkinlik çok güzeldi. Çok sevdim. Grup ile 2 tane 1 tam 8/4 yaptık. Çok güzeldi. Sizin sayenizde kesirlere ve matematiğe sevgim ve ilgim arttı.”

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma “Tübitak–2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı” kapsamında tamamlanmıştır. Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre; origaminin kesirler konusunu öğrenmede etkili olabileceği, öğrencilerin derse karşı olumlu tutum sergiledikleri, kesirler konusundaki bilgi ve becerilerini değerlendirebildikleri, oluşturulan kesirlere eleştirel yorum getirebildikleri gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan origami etkinliğinin kesirler konusunun öğretiminde kullanılmasının uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonuçları, kâğıt katlama etkinliklerinin matematik öğretimindeki potansiyelini ve eğitim politikalarını şekillendirme açısından önemli bir katkı sağlayabilir.

5. KAYNAKLAR

- Aksu, M. (1997). Student performance in dealing with fractions. *The Journal of Educational Research*, 90(6), 375-380.
- Albayrak, M. (2000). *İlköğretimde matematik ve öğretimi*. (2. Baskı). Ankara: Aşık Matbaası.
- Arslan, N., & Demirtaş, Z. (2015). Oyun destekli öğretimin 5. sınıf temel geometrik kavramlar ve çizimler kazanımlarının öğretiminde öğrenci başarısına etkisi. *VII. Ulusal Lisansüstü Eğitim Sempozyumu*, 82, 88.
- Baykul, Y.(2014). *İlkokulda matematik öğretimi*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara
- Biber, A. Ç., Tuna, A.,& Aktaş, O. (2013). Öğrencilerin kesirler konusundaki kavram yanlışları ve bu yanlışların kesir problemleri çözümlerine etkisi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 152-162.
- Charalambous C. Y. and Pitta-Pantazi, D. P. (2005). Revisiting a theoretical model on fractions: Implications for teaching and research. In Chick, H.L. and Vincent, J. L. (Eds.), *Proceedings of the 29th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education* (Vol 2, pp. 233 – 240).
- Christensen, L. B., Johnson, R. B. ve Turner, L. A. (2015). *Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz*. (A. Aypay, Çeviri Editörü). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Doğan-Temur, Ö. (2011). Dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin kesir öğretimine ilişkin görüşleri: fenomenografik araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 203-212
- Hansen, A. (2014). *Children's errors in mathematics*. London: Sage Publications.
- Mastin, M. (2007). Storytelling + origami = storigami mathematics. *Teaching Children Mathematics*, 14(4), 206-212. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=EJ781034>
- Orhun, N. (2007). Kesir işlemlerinde formal aritmetik ve görselleştirme arasındaki bilişsel boşluk. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(13), 99-111.

- Tuğrul, B. ve Kavici, M. (2002). Kağıt katlama sanatı ve öğrenme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(11), 1-17. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11132/133137>
- Tural, H. (2005). *İlköğretim matematik öğretiminde oyun ve etkinliklerle öğretimin erişi ve tutuma etkisi*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yazgan, Y. (2007). *10-11 Yaş Grubundaki Öğrencilerin Kesirleri Kavramaları Üzerine Deneysel Bir Çalışma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yenilmez, K., & Ev Çimen, E. (2019). *Kesirler ve Öğretimi*. A. Kaçar içinde, İlkokulda Matematik Öğretimi (s. 168-235). Ankara: Pegem Akademi
- Yuzawa, M. ve Bart, W. M. (2002). Young children's learning of size comparison strategies: Effect of origami exercises. *The Journal of Genetic Psychology*, 163(4), 459-478. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/00221320209598696>

ON THE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL MATHEMATICS TEACHER
CANDIDATES IN SOLVING PERMUTATION QUESTIONS
İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ PERMÜTASYON
SORULARINI ÇÖZEBİLME BECERİLERİ ÜZERİNE

ZUHAL ÜNAN

Dr.Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen
Bilimleri Eğitimi Bölümü, Matematik Eğitimi, Samsun,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6835-8760>

Özet

Olasılık kavramları, günlük yaşamımızda, belirsizlik durumlarıyla karşılaştığımızda karar verme sürecinde yaygın olarak kullandığımız kavramlardır. Günlük hayatta ve çeşitli iş alanlarındaki kullanımının önemi ve gerekliliğinden ötürü, olasılık konuları son yirmi yılda pek çok ülkede matematik eğitimi alanındaki reform hareketleriyle birlikte okul öncesi ve ilköğretimden başlayarak matematik öğretim programlarının bünyesinde yer almaya başlamıştır. Matematik öğretim programında yer almaya başlamasıyla birlikte diğer öğrenme alanlarında olduğu gibi olasılık öğrenme alanında da zaman içerisinde öğrenme ile ilgili çeşitli sorunlar gündeme gelmiştir. Bu sorunlardan biride bazı soruların çözümünde üzerinde çalışılan kümenin eleman sayısının belirlenmesinde karşılaşılabileceğimiz permütasyon kavramıdır. Bu çalışma ile ilköğretim matematik öğretmen adaylarının olasılık derslerinde “ve”, “ile” gibi bağlaçlarla verilmiş permütasyon sorularını çözmeye karşılaştıkları sorunları ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma grubu, Türkiye’de bir devlet üniversitesinin İlköğretim Matematik Öğretmenliği Programına ait ikinci sınıfta öğrenim gören toplam 84 öğretmen adayından oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin permütasyon konusu hakkında bilgi sahibi olmaları nedeniyle katılımcılar amaçsal örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Veri toplama aracı olarak üç açık uçlu soru kullanılmıştır. Verilerin analizi nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi ile yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular, öğrencilerin virgülün sözcükleri birbirinden ayırt etmek için kullanıldığını önemsemediklerini ortaya koymuştur. Yine “ve” , “ile” gibi bağlaçların görevlerini ve birbiri ile ilişkilerini göz ardı ettiklerini göstermiştir. Bu durum onların yöneltilen soruyu çözerken yanlış çözümlmelerine neden olmuştur. Bunun dışında kombinasyon ile permütasyon arasındaki farkı kavrayamadıkları, toplama ilkesi ile çarpma ilkesini ayırt edemedikleri görülmüştür. Tüm bunlar öğretmen adaylarının permütasyon hesaplamada sorunlar yaşadıkları, dolayısıyla mesleğe başladıklarında öğretme aşamasında da sorunlar yaşayacaklarını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Olasılık, permütasyon, matematik öğretmen adayı

Abstract

Probability concepts are concepts that we commonly use in our daily lives, when faced with uncertain situations, in the decision-making process. Due to the importance and necessity of their use in daily life and various business areas, probability topics have started to be included in mathematics curriculum starting from preschool and primary school with the reform movements in the field of mathematics education in many countries in the last twenty years. With the inclusion of probability curriculum, various problems related to learning have come to the fore over time in the field of probability learning, as in other learning areas.

One of these problems is the concept of permutation that we may encounter in determining the number of elements of the set being studied in the solution of some questions. This study aims to reveal the problems encountered by primary school mathematics teacher candidates in solving permutation questions given with conjunctions such as “and” and “with” in probability courses. The study group consists of a total of 84 prospective teachers studying in the second year of the Primary Mathematics Teaching Program at a state university in Turkey. Since the students participating in the study had knowledge about the subject of permutation, the participants were selected according to the purposeful sampling method. Three open-ended questions were used as the data collection tool. The analysis of the data was carried out with content analysis, one of the qualitative data analysis techniques. The findings obtained from the study revealed that the students did not care that the comma was used to distinguish words from each other. It was also shown that they ignored the functions of conjunctions such as “and” and “with” and their relationships with each other. This situation caused them to make incorrect solutions while solving the question. Apart from this, it was seen that they could not understand the difference between combination and permutation and could not distinguish the principle of addition from the principle of multiplication. All these show that prospective teachers have problems in calculating permutations and therefore they will have problems in the teaching phase when they start their profession.

Keywords: Probability, permutation, mathematics teacher candidate

1. GİRİŞ

20.yüzyıl başlarına kadar kesin hesapların yapılamadığı yerlerde olasılık hesabı, günümüzde önemli bir matematik dalı haline gelmiştir. Gerçeği kavramak üzere ortaya konan konuların açıklanmasında, olasılıklar hesabı bugün temel matematik dalı hüviyetini kazanmıştır. Olasılık hesabı hemen bütün bilim ve teknoloji konularını kapsayan matematik dalıdır (Göker,1997). Bu nedendir ki; olasılık konusu matematik öğretim programlarında üzerinde durulması gereken konulardan biridir.

Olasılık kavramları, günlük yaşamımızda, belirsizlik durumlarıyla karşılaştığımızda karar verme sürecinde yaygın olarak kullandığımız kavramlardır. Günlük hayatta ve çeşitli iş alanlarındaki kullanımının önemi ve gerekliliğinden ötürü, olasılık konuları son yirmi yılda pek çok ülkede matematik eğitimi alanındaki reform hareketleriyle birlikte okul öncesi ve ilköğretimden başlayarak matematik öğretim programlarının bünyesinde yer almaya başlamıştır (Kazak, 2015). Bu doğrultuda literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, olasılık öğretiminde sorunlar yaşandığı görülmektedir (Kazak, 2015; Gürbüz ve Erdem, 2017; Akbaş ve Gök; 2018). Bu sorunların yaşanmasında rol oynayan faktörlerden biride olay kümelerinin elemanlarının sayısının belirlenmesinde karşılaşılabilecekleri permütasyon hesabıdır. Literatür incelendiğinde özellikle 8.sınıf öğrencilerinde permütasyon hesaplamada sorunlar yaşandığı görülmektedir (Canlı, 2002; Yazıcı, 2002; Ekinözü, 2003; Çubuk, 2004; Şengül ve Ekinözü, 2004; Öztürk, 2005; Ercan, 2008; Memnun, 2008; Besler, 2009; Özdemir ve Erdoğan, 2011; Ünlü ve Aydın, 2011; Tuncer, 2011; Andiç, 2012; Berkün, 2016; Kapucu, 2017). Yapılan bu çalışmalarda bilgisayar destekli öğretim, yapılandırıcı yaklaşıma uygun olarak hazırlanmış çalışma yaprakları, bilgi değişme tekniğinin kullanılması, dramatizasyon ile öğretim, çoklu zekâ kuramına dayalı öğretim etkinlikleri, aktif öğrenme, şifreleme etkinlikleri, canlandırma, işbirlikli öğrenme ve buluş yoluyla öğrenme gibi birçok metot kullanılarak öğrenci başarıları üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Ancak literatürde öğretmen ya da öğretmen adaylarının permütasyon hesabına dair becerilerini ortaya koyan yeterli seviyede çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışma ile ilköğretim matematik öğretmen adaylarının permütasyon hesabı sorularını çözebilme becerilerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımına dayalı durum çalışması deseni kullanılmıştır. Nitel durum çalışmaları bir ya da birkaç durumu bütüncül bir yaklaşımla derinlemesine araştıran çalışmalardır. Bu çalışmalarda duruma ilişkin etkenlerin ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve durumdan nasıl etkilendikleri incelenir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Araştırmada ilköğretim matematik öğretmen adaylarının deneyim ve tecrübelerinden faydalandığından bu yöntemin kullanılması uygun görülmüştür.

Bu çalışmanın katılımcılarını Türkiye’de bir devlet üniversitesinin İlköğretim Matematik Öğretmenliği Programında, ikinci sınıfta öğrenim gören toplam 84 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Bu çalışmada katılımcılar amaçsal örnekleme yöntemi esas alınarak belirlenmiştir. Amaçsal örnekleme çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin ve belli ölçütleri sağlayan, belli özelliklere sahip durumların seçilmesiyle derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu çalışmada katılımcıların ortaokul ve ortaöğretim matematik derslerinde permütasyon problemleri çözmeleri, yeterince deneyim ve tecrübe sahibi olmaları nedeniyle amaçsal örneklem seçilmiştir. Veri toplama aracı olarak üç açık uçlu soru kullanılmıştır. Verilerin analizi nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi ile yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde çalışmada elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “*1,2,3,...,n sayıları yan yana rastgele sıralanmaktadır. 4,7 ve 9 un yan yana bulunduğu farklı sıralanışların sayısını bulunuz.*” sorusuna vermiş oldukları cevapların analizi aşağıda Tablo1 ile özetlenmiştir.

Tablo1

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının birinci soruya vermiş olduğu cevapların frekans ve yüzde dağılımı

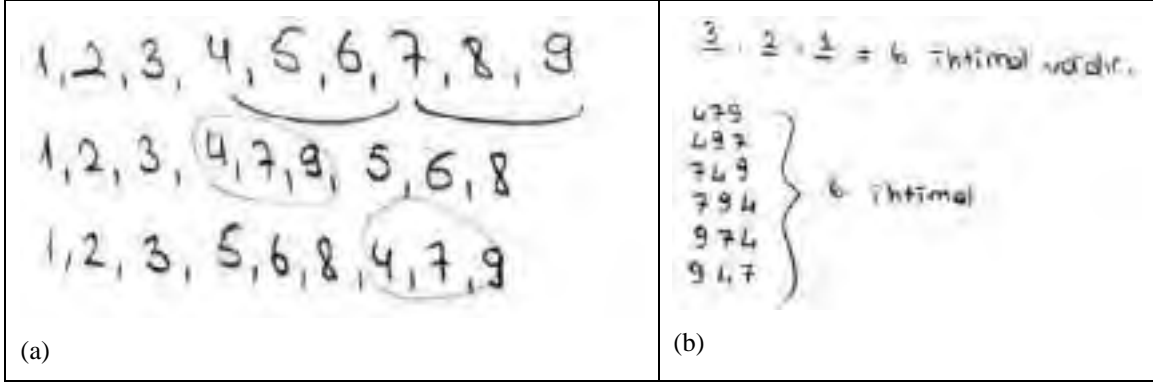
Kategoriler	Alt kategoriler	f	%
Doğru cevap verenler	Olay kümeler ve sayma ilkesinde sorun yaşamayanlar	23	27,4
Yanlış cevap verenler	Olayları tanımlamada sorun yaşayanlar	14	16,7
	Sayma ilkesinde sorun yaşayanlar	17	20,2
	Olay kümeler tanımlama ve sayma ilkesinde sorun yaşayanlar	16	19,0
	Verilen soruyu basite indirgeyenler	14	16,7

Tablo 1 incelenirse, katılımcıların yalnızca %27,4’ünün soruya doğru cevap verdiği görülmektedir. Bu öğrenciler n elemanlı bir olay kümesini soruda verilen koşulu sağlayacak şekilde alt olaylara ayırdıkları ve bu olaylar üzerinden farklı sıralanışların sayısını buldukları görülmüştür.

Tablo1 ‘e göre katılımcıların %72,6’ sının soruya yanlış cevap verdiği görülmektedir. Katılımcıların %16,7’si n elemanlı bir olay kümesini soruda verilen koşulu sağlayacak şekilde alt olaylara ayıramadığı, %20,2’sinin alt olaylara ayırdığı halde farklı sıralanışlarının sayısını hesaplayamadığı bilgisine ulaşılmıştır. Bununla birlikte katılımcıların %19’u ne olay kümeleri belirleyebilmiş ne de farklı dizilişlerin sayısını bulabilmiştir. Yine Tablo1’e göre katılımcıların

%16,7'si soruda verilen n elemanlı bir kümede $n=9$ olarak soruyu basite indirgemiş, fakat olay kümeleri ve farklı sıralanışların sayısını hesaplayamamışlardır. Aşağıda Şekil 1'de öğrenci cevabına yer verilmiştir.

Şekil 1: Birinci soruya ait öğrenci cevapları

Şekil 1'de (a) kodlu öğrencinin cevabına bakılırsa, $n=9$ olarak problemi basite indirgemiş, 4,7,9 sayılarının yan yana bulunduğu iki durum yazmış, fakat farklı dizilişlerin sayısını hesaplamamıştır. (b) kodlu öğrenci ise verilen kümenin n elemanını 4,7,9 elemanı ile kısıtlamış, sonuçta olay kümeleri ve farklı dizilişlerin sayısını hesaplayamamıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin "1,2,3,...,n-1, n sayıları 1,3 ve 7,8,9 düzeninde yan yana bulunmak koşuluyla bir arada bulunacaklarsa kaç farklı sıralanış vardır?" sorusuna vermiş oldukları cevapların analizi aşağıda Tablo2 ile özetlenmiştir.

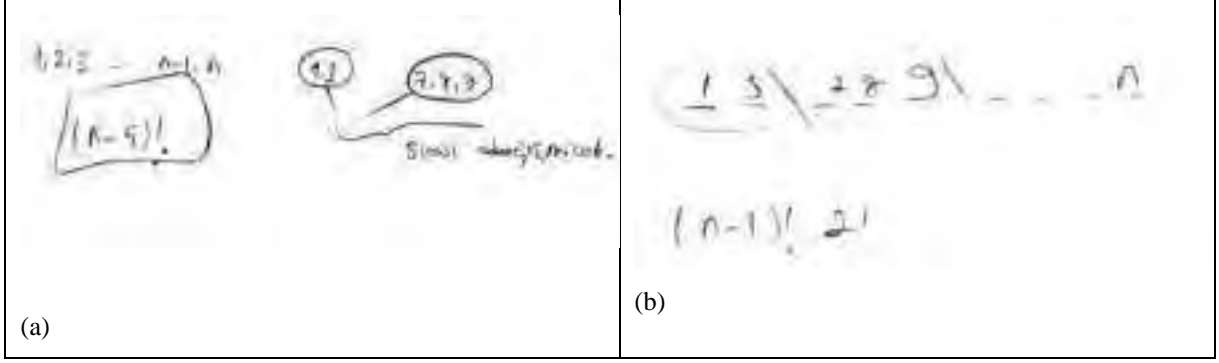
Tablo2

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının ikinci soruya vermiş olduğu cevapların frekans ve yüzde dağılımı

Kategoriler	Alt kategoriler	f	%
Doğru cevap verenler	Olay kümeler ve sayma ilkesinde sorun yaşamayanlar	16	19,0
Yanlış cevap verenler	Olayları tanımlamada sorun yaşayanlar	14	16,7
	Sayma ilkesinde sorun yaşayanlar	18	21,4
	Olay kümeler tanımlama ve sayma ilkesinde sorun yaşayanlar	22	26,2
	Verilen soruyu basite indirgeyenler	14	16,7

Tablo 2 incelenirse, katılımcıların %19'unun soruya doğru cevap verdiği görülmektedir. Bu öğrenciler n elemanlı bir olay kümesini soruda verilen koşulu sağlayacak şekilde alt olaylara ayırdıkları ve bu olaylar üzerinden farklı sıralanışların sayısını buldukları görülmüştür. Tablo2'ye göre katılımcıların %81'i soruya doğru cevap verememiştir. Katılımcılara ait yazılı dokümanlar incelendiğinde %16,7'sinin olay kümeleri belirleyemediği, %21,4'ünün olay kümeleri belirlediği halde farklı dizilişlerin sayısını hesaplayamadıkları görülmektedir. Katılımcıların %26,2 ise verilen n elemanlı olay kümesini istenilen olay kümelerinin birleşimi şeklinde ifade edememiş ve farklı dizilişlerin sayısını hesaplayamamıştır. Tablo 2'ye bakılırsa, katılımcıların %16,7'si $n=10$ veya $n=9$ olarak soruyu basite indirgemiş ancak n nin belli sayı

değeri için farklı dizilişleri sistematik listelemeye çalışmışlar fakat soruyu cevaplandırmamışlardır. Aşağıda Şekil 2’de öğrenci cevabına yer verilmiştir.

Şekil 2: İkinci soruya ait öğrenci cevapları

Şekil 2 incelenirse, (a) kodlu öğrencinin 1,3 ve 7,8,9 elemanlarını doğru gruplandığı fakat farklı dizilişlerin sayısının hesaplanmasında bu sayıların dizilişteki yerini önemsemediği ve geri kalan $n-5$ elemanlı kümenin elemanlarının farklı dizilişlerinin sayısını hesapladığı görülmüştür. (b) kodlu öğrenci ise n elemanlı kümeyle bütüncül yaklaşmış, olay kümeleri doğru belirlemiş fakat farklı dizilişlerin sayısını hesaplamada sorun yaşamıştır. Bu sorun kümenin elemanları üzerinden farklı dizilişleri hesaplamak yerine olay kümelerinin dizilişine odaklanmasından kaynaklanmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “1,2,3,...,n-1, n sayıları 1 ile 3,7 ve 8 ile 9 sayıları yan yana bulunmak koşuluyla kaç farklı şekilde sıralanır?” sorusuna vermiş oldukları cevapların analizi aşağıda Tablo3 ile özetlenmiştir.

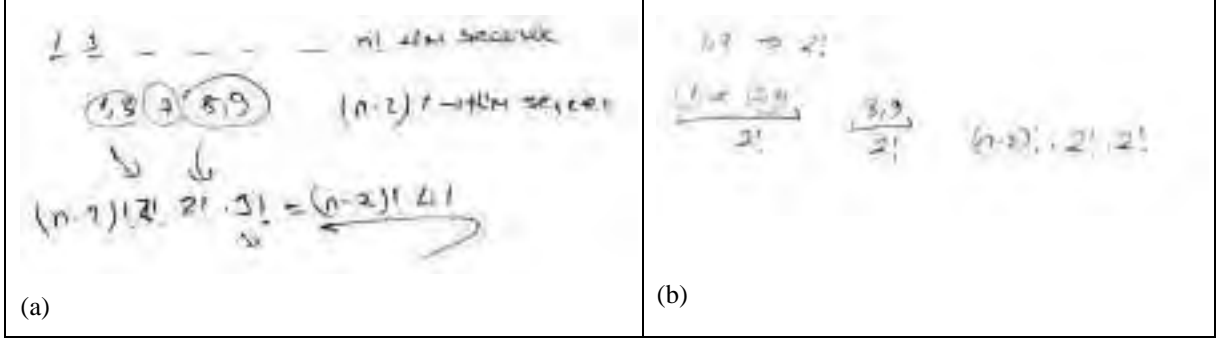
Tablo3

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının üçüncü soruya vermiş olduğu cevapların frekans ve yüzde dağılımı

Kategoriler	Alt kategoriler	f	%
Doğru cevap verenler	Olay kümeler ve sayma ilkesinde sorun yaşamayanlar	6	7,1
Yanlış cevap verenler	Olayları tanımlamada sorun yaşayanlar	18	21,4
	Sayma ilkesinde sorun yaşayanlar	14	16,7
	Olay kümeler tanımlama ve sayma ilkesinde sorun yaşayanlar	32	38,1
	Verilen soruyu basite indirgeyenler	14	16,7

Tablo 3 incelenirse, katılımcıların %7,1’inin üçüncü soruya doğru cevap verdiği görülmektedir. Tablo 3, katılımcıların % 92,9’unun üçüncü soruya yanlış cevap verdiğini göstermektedir. Verilen yanlış cevaplara bakılırsa, katılımcıların %21,4’ünün olay kümeleri soruda verilenleri kullanarak oluşturamadıkları, dolayısıyla soruyu yanlış çözdükleri görülmüştür. Olay kümeleri belirleyen katılımcıların %16,7’si ise bu kez kümelerin elemanlarını sayarak farklı dizilişlerin sayısını hesaplayamamıştır. Tablo3 ‘e göre katılımcıların %38,1’i ise verilen soruya uygun ne olay kümeleri belirleyebilmiş ne de elemanlarını sayabilmiştir. Tablo 1 ve Tablo 2 ‘de olduğu gibi Tablo 3’de de katılımcıların %16,7’si verilen

soruda n değerini sonlu bir sayı alıp, çözme eğilimi göstermiş fakat problemin cevabına ulaşamamışlardır. Aşağıda Şekil 3’de öğrenci cevabına yer verilmiştir.

Şekil 3: Üçüncü soruya ait öğrenci cevapları

Şekil 3’e bakılırsa, (a) kodlu öğrenci 1 ile 3,7 ve 8 ile 9 sayılarını doğru gruplandıramadığı, farklı dizilişlerin sayısının belirlenmesinde asıl kümenin eleman sayıları üzerinden değil, gruplandırılmış kümeler üzerinden sayılıp yanlış sonuca ulaştığı görülmüştür. (b) kodlu öğrencinin cevabı incelenirse, 1 ile 3,7 ve 8 ile 9 sayılarını doğru gruplandıramadığı, n elemanlı kümenin elemanlarından ziyade kendi içinde tutarlılık göstermeyecek şekilde farklı diziliş sayısı belirlediği görülmektedir. Burada tutarlılık göstermemesi ile (1) ve (3,4) ‘ü kendi arasında yer değiştirirken 8,9’u kendi arasında yer değiştirmesi vurgulanmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen bulgular ilköğretim matematik öğretmen adaylarının “permütasyon hesabı” becerisine yeterli düzeyde sahip olmadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte ilköğretim matematik öğretmen adaylarının olay küme tanımlama ve sayma ilkesi kavramlarını doğru olarak algılamada sorunlar yaşadıklarını göstermiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların dilbilgisi kurallarına dikkat etmedikleri, virgülün sözcükleri birbirinden ayırt etmek için kullanıldığını önemsemediklerini ortaya koymuştur. Yine “ve” , “ile” gibi bağlaçların görevlerini ve birbiri ile ilişkilerini göz ardı ettiklerini göstermiştir. Bu durum onların yöneltilen soruları yanlış çözmelerine neden olmuştur. Bunun dışında kombinasyon ile permütasyon arasındaki farkı kavrayamadıkları, toplama ilkesi ile çarpma ilkesini ayırt edemedikleri görülmüştür. Tüm bunlar öğretmen adaylarının permütasyon hesaplamada sorunlar yaşadıkları, dolayısıyla mesleğe başladıklarında öğretme aşamasında da sorunlar yaşayacaklarını göstermektedir. Sonuç olarak öğrencilerin permütasyon hesaplamada yetersiz oldukları ve bu konularda çözüm odaklı çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Akbaş, E. E. ve Gök, M. (2018). Ortaöğretim öğrencilerinin olasılık konusunda temsil edilebilirlik ile ilgili kavram yanlışları, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1): 1434-1458.
- Andiç, T. (2012). *İlköğretim 8. Sınıf matematik dersi permütasyon kombinasyon konusunun bilgisayar destekli öğretiminin öğrenci erişim düzeylerine ve tutumlarına etkisi*, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Besler, B. (2009). *8. sınıf matematik dersi “permütasyon ve olasılık konusunun öğretiminde yapılandırıcı yaklaşıma uygun olarak hazırlanmış çalışma yapraklarının öğrenci başarısına etkisi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

- Berkün, D. N., (2016). *Permütasyon konusunun öğretiminde bilgi değişme tekniğinin kullanılmasının akademik başarıya ve hatırd tutma düzeyine etkisinin incelenmesi*, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir
- Canlı, R. (2002). *Matematik dersi lise-2'inci sınıf permütasyon, kombinasyon, binom ve olasılık ünitesinin program tasarısının hazırlanması*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir
- Cerit, C. ve Yüksel, M. (2001). *Olasılık problemleri*, Baskı: Avcı Ofset, ikinci baskı, İstanbul
- Çubuk, Ş.(2004). *Matematik öğretiminde "permütasyon ve olasılık" konusunun bilgisayar destekli öğretim materyalleri ile öğretilmesinin öğrenci başarısına etkisi*, Marmara üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Ekinözü, İ. (2003). *İlköğretimde permütasyon ve olasılık konusunun dramatizasyon ile öğretiminin başarıya etkisinin incelenmesi*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Ercan, Ö.(2008). *Çoklu zekâ kuramına dayalı öğretim etkinliklerinin 8.sınıf öğrencilerinin matematik dersi "permütasyon ve olasılık" ünitesindeki akademik başarılarına etkisi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Göker, L.(1997). *Matematik tarihi ve Türk-İslam Matematikçilerinin Yeri*, Düşünce Eserleri Dizisi, İstanbul
- Gürbüz, R. & Erdem, E. (2017). *Olasılık konusunun öğrenilmesini zorlaştıran nedenler hakkında ortaokul matematik öğretmenlerinin görüşleri*. *Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 361-380.
- Kapucu, T. (2017). *Bilgisayar destekli eğitimin 8. sınıf öğrencilerinin permütasyon-kombinasyon-olasılık başarısına ve öğrencilerin bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutumlarına etkisi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Kazak, S. (2015). *Öğrencilerin olasılık konularındaki kavram yanlışları ve öğrenme zorlukları*, Özmentar, M. F., Bingölbali, E. & Akkoç H. (Ed.), *Matematiksel kavram yanlışları ve çözüm önerileri*. (s. 122-149). Ankara: Pegem Akademi
- Memnun, D. S. (2008). *Sekizinci sınıfta permütasyon ve olasılık konularının aktif öğrenme ile öğretiminin uygulama düzeyi öğrenci başarısına etkisi*. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXI(2), 403-426
- Özdemir, A. Ş. ve Erdoğan, F. (2011). *Şifreleme etkinlikleriyle faktöriyel ve permütasyon konusunun öğretimi*. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(3), 19-43
- Öztürk, G. (2005). *İlköğretim 8. Sınıf düzeyinde permütasyon ve olasılık ünitesinin bilgisayar destekli öğretim tasarımı*, Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir
- Şengül, S. ve Ekinözü, G. (2004). *Permütasyon ve olasılık konusunun öğretiminde canlandırma kullanılmasının öğrenci başarısına ve hatırlama düzeyine etkisi*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, Malatya
- Tuncer, T. (2011). *Matematik dersi yedinci sınıf "permütasyon ve olasılık" konusunda uygulanan üstbiliş stratejilerinin, öğrencilerin başarılarına, üstbiliş becerilerine, tutumlarına ve kalıcılığa etkisi*, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum

- Ünlü, M. ve Aydınlan, S. (2011b). İşbirlikli öğrenme yönteminin 8. sınıf öğrencilerinin matematik dersi "permütasyon ve olasılık" konusunda akademik başarı ve kalıcılık düzeyine etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 1-16.
- Yazıcı, E. (2002). *Permütasyon ve olasılık konusunun buluş yoluyla öğrenilmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Trabzon
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

RELATIONSHIP BETWEEN EDUCATION AND SOCIETY: A THEORETICAL
ANALYSIS

EĞİTİM VE TOPLUM İLİŞKİSİ: KURAMSAL BİR ÇÖZÜMLEME

ADEM NEFAYAZ¹

¹Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Yönetimi,

<https://orcid.org/0000-0002-9707-3868>

Özet

Bu çalışmanın amacı eğitim ve toplum ilişkisini sosyal, ekonomik, kültürel ve toplumsal yönleriyle tartışmaktır. Çalışma öncelikle tartışılmaya çalışılan konunun kaynağını oluşturan bilgi temelleri ile ilişkilendirilmeye çalışılmış, daha sonra çalışmanın amacı doğrultusunda ilgili çalışmalardan yararlanılarak epistemik zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle tarihsel süreçte eğitim ve toplum ilişkisi tartışılmış günümüzün koşullarını dikkate alarak eğitim ve toplum ilişkisi ele alınmış, gelecek için bu bağlamda projeksiyonlar sunulmaya çalışılmıştır. Genellikle eğitim toplumsallaşma kavramıyla anlamdaş şekilde, bir topluma ait bilgi birikiminin, inanç sisteminin, değer yargılarının ve kültürel değerlerinin öğrenilmesi olarak ifade edilmektedir. Eğitim ile toplum arasındaki ilişki, insan hayatının en dikkat çeken ilişki ağlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bir yandan eğitim toplumu biçimlendirirken, öte yandan toplum da eğitimi biçimlendirmekte bu sayede oldukça önemli olan eğitim ve toplum ilişkisi kurulmaktadır. Nitekim eğitim bir toplum konusunda önemli ipuçları vermektedir. Öyle ki çoğu zaman toplumların gelişmişliği eğitilmiş insanlarına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Eğitimin en belirgin özelliklerinden biri toplumsal yönüdür. Çünkü her toplumda eğitim, o toplumun yapısına yani toplumsal özelliklerine bağlı olmaktadır. Sosyal bir varlık olan birey içinde yaşadığı sosyal ortamlarla birlikte şekillenmektedir. Bu süreçte birçok kurum devreye girmektedir. Bireyin toplumsallaşmasında rol oynayan kurumlar aynı zamanda onun kişiliğinin oluşmasında etkili olmaktadır. Eğitim bunlar içerisinde en fazla öne çıkan kurum olarak dikkat çekmektedir. Modernleşme sürecine eşlik eden eğitim, çağdaş toplumların seviyesine ulaşmada en önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu güçlü ilişki bir toplumsal değişim ya da dönüşümde de görünmektedir. Toplumsal değişimden en çabuk etkilenen kurumlardan biri eğitim kurumları olmaktadır. Nitekim eğitim kurumları toplumsal değişimlere uyum sağlayabildikleri sürece toplumsal fonksiyonlarını yerine getirebilmektedir. Eğitim, toplumu yenileyip değiştirebilirken, toplumsal, politik güç ve fikirleri kontrol altına alabilme, şekillendirebilme gücüne de sahip olmaktadır. Sunulan tartışmanın; eğitim ve toplum ilişkisini çözümlenmeye çalışılan bağlamlar çerçevesinde anlaşılır kılması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Eğitim, toplum, toplumsallaşma

Abstract

The aim of this study is to discuss the relationship between education and society in terms of social, economic, cultural and societal aspects. First of all, the study tried to associate the subject under discussion with the knowledge bases that constitute the source, then, in line with the purpose of the study, an epistemic ground was prepared by using relevant studies. Starting from this point, the relationship between education and society was discussed in the historical process, the relationship between education and society was addressed by taking into account today's conditions, and projections were tried to be presented in this context for the future.

Education is generally expressed as the learning of a society's knowledge, belief system, value judgments and cultural values, in a way that is synonymous with the concept of socialization. The relationship between education and society stands out as one of the most striking relationship networks in human life. While education shapes society on the one hand, society also shapes education, and thus, the very important relationship between education and society is established. Indeed, education provides important clues about a society. So much so that the development of societies is often evaluated depending on their educated people. One of the most distinctive features of education is its social aspect. Because in every society, education depends on the structure of that society, that is, its social characteristics. The individual, who is a social being, is shaped together with the social environments in which he lives. Many institutions come into play in this process. Institutions that play a role in the socialization of the individual are also effective in the formation of his personality. Education stands out as the most prominent institution among these. Education, which accompanies the modernization process, is considered one of the most important tools in reaching the level of contemporary societies. This strong relationship is also seen in a social change or transformation. One of the institutions most quickly affected by social change is educational institutions. Indeed, educational institutions can fulfill their social functions as long as they can adapt to social changes. While education can renew and change society, it also has the power to control and shape social, political power and ideas. It is expected that the presented discussion will make the relationship between education and society understandable within the contexts that are being tried to be analyzed.

Keywords: Keyword, keyword, keyword

EDUCATION IN THE 21ST CENTURY AND A MODEL PROPOSAL: GLOCAL SCHOOLS

21. YÜZYILDA EĞİTİM VE BİR MODEL ÖNERİSİ: GLOKAL OKULLAR

ADEM NEFAYAZ¹

¹Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Yönetimi,

<https://orcid.org/0000-0002-9707-3868>

Özet

Bu çalışmanın amacı küreselleşme, teknoloji, büyük çaplı demografik hareketlilikler, yoğun bilgi gibi öne çıkan bazı özelliklerle karakterize edilen 21. yüzyıl için yerel özellikleri de koruyan, küreselle birleştiren ve sentezleyen bir eğitim modeli tasarlamaktır. 21. yüzyıl bilim ve teknolojide hızlı ilerleme; kültürel hayatta, eğitim alanında başta olmak üzere pek çok alanda yenilik ve gelişmelerle dikkat çeken bir dönemi ifade etmektedir. Bilgi çağı da denilen bu dönemde yaşanan bu gelişmeler mevcut eğitim sistemlerini sorgulamayı ve çağın ihtiyaçlarını dikkate alarak yeniden kurgulamayı gündeme getirmektedir. Sanayi devriminin koşullarını ve ihtiyaçlarını gözetenek yapılan okulların, bilgi çağının ihtiyaçlarına cevap verebilmesi olası görünmemektedir. 21. yüzyıl dünyası her an değişmekte ve herkes bu değişikliklere neredeyse anında ulaşabilmektedir. Bugün öğretmenler, öğrencileri öngörmesi oldukça zor bir geleceğe, henüz var olmayan işlere/mesleklere hazırlamak durumundadır. Başarı için bireylerin; iletişim kurmaya, eleştirel düşünmeye ve değişen küresel gelişmelerin hızlı temposuyla büyümeye hazır olmaları gerekmektedir. Teknoloji geliştikçe ve dünya daha fazla birbirine bağlı hale geldikçe, başarılı olmak için üst düzey becerileri kazandırabilecek eğitim kurumları gerekli hale gelmektedir. Okulların, öğrencileri değişen küresel koşullara hazırlamak üzere gelişmeleri ve modernleşmeleri gerekmektedir. 21. yüzyılda yaşanan süratli gelişmeler, değişen koşullar, yeni ihtiyaçlar eğitimde güncellenmenin ötesinde bir paradigma dönüşümünü, yeni ve özgün bir kurguyu gerekli kılmaktadır. Öte yandan teknoloji ile daha iyi hayat beklenirken, insanların ortaya koyduğu değerleri korumanın bir yolunun da bulunması gerekmektedir. Bu kabullerle şekillenen “Glokal Okul” düşüncesi küresel eğilimleri göz önünde bulundururken toplumları özgün kılan yerel farklılıkların korunması gerekliliği üzerine temellenmektedir. Küreselleşme ve yerelleşmenin bir birleşimi olan “glokal” kavramı bu çalışmada okul sözcüğünün ön adı olarak “Glokal Okullar” olarak ifade edilmiş ve çağın ihtiyaçlarını gözeten, toplumsal beklentileri/ihyaçları sentezleyen bir eğitim modelini belirtmesi hedeflenmiştir. Buna göre, her ülkenin kendi ihtiyaçlarına yanıt veren gerekli becerilere ilişkin bağlamsal çerçeveyi tanımlaması ve ardından küresel eğilimler, öncelikler ve gereksinimlerle bağlantı kurması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Eğitim, model, glokal okul

Abstract

The aim of this study is to design an education model that preserves local characteristics, combines them with the global, and synthesizes them for the 21st century, which is characterized by some prominent features such as globalization, technology, large-scale demographic movements, and intense information. The 21st century is a period marked by rapid progress in science and technology, innovations and developments in many areas, especially in cultural life and education.

These developments in this period, also called the information age, bring to the agenda the questioning of existing education systems and their reconstruction by taking into account the needs of the age. It does not seem possible that schools that were structured to take into account the conditions and needs of the industrial revolution will be able to meet the needs of the information age. The 21st century world is changing all the time, and everyone has access to these changes almost instantly. Today, teachers have to prepare students for a future that is very difficult to predict, for jobs/professions that do not yet exist. In order to be successful, individuals need to be ready to communicate, think critically and grow with the rapid pace of changing global developments. As technology develops and the world becomes more interconnected, educational institutions that can provide high-level skills to be successful become necessary. Schools need to develop and modernize in order to prepare students for changing global conditions. The rapid developments, changing conditions and new needs experienced in the 21st century necessitate a paradigm shift in education beyond updating, a new and original structure. On the other hand, while a better life is expected with technology, a way must also be found to protect the values that people put forward. The “Glocal School” idea shaped by these acceptances is based on the necessity of preserving the local differences that make societies unique while taking global trends into consideration. The concept of “glocal”, which is a combination of globalization and localization, is expressed in this study as “Glocal Schools” as the prefix of the word school and is aimed to indicate an education model that considers the needs of the age and synthesizes social expectations/needs. Accordingly, each country needs to define the contextual framework regarding the necessary skills that respond to its own needs and then establish a connection with global trends, priorities and requirements.

Keywords: Education, model, glocal school

**A HISTORICAL OVERVIEW OF THE TRANSITION FROM SECONDARY
EDUCATION TO HIGHER EDUCATION IN TURKEY FROM PAST TO PRESENT**
**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE ORTAÖĞRETİM KADEMESİNDEN
YÜKSEKÖĞRETİME GEÇİŞ SÜRECİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ**

MEHMET SAĞLAM

**Prof. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi, eğitim tarihi,
felsefesi ve sosyolojisi,
ORCID: 0000-0002-7166-7393**

Özet

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyet döneminde ortaöğretimden yükseköğretime geçiş sürecini tarihsel perspektifte ortaya koymaya çalışmaktadır. Doküman analizi yöntemi ile yazılı belgeler incelenecek ve bu belgelerin sunduğu veriler ışığında bu süreç incelenecektir. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Ortaöğretimden yükseköğretime geçiş süreci, 1930'lu yıllardan günümüze doğru başta nüfus artışı, kentleşme ve ekonomik gelişmeler olmak üzere pek çok faktöre bağlı olarak farklılaşmıştır. Bu süreç tarihsel olarak önemli tartışmaların odağında olmuştur. Başlarda öğrenciler Lise Bitirme ve Olgunluk Sınavları sonucunda üniversitelere kayıt yaptırabiliyorken, 1950'li yılların ortasından 1974'e kadar farklı değerlendirme süreçleri dikkate alınarak öğrenciler üniversitelere geçiş yapabilmışlerdir. Ancak ekonomi sahasında önemli değişikliklere bağlı olarak köyden-kente göç toplumsal değişim ve dönüşümü tetiklemiş ve eğitimin farklı kademelerine (ortaokul, lise, üniversite) olan talep artmıştır. Bu gelişmeler 1974-1975 eğitim-öğretim yılında kurulan Üniversitelerarası Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkez (ÜSYM) ve 1981 yılında Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi'ne (ÖSYM) dönüşen merkez tarafından gerçekleştirilen merkezi sınavlar sonucunda öğrenciler yükseköğretime kayıt yaptırmışlardır. Bu sınavlar bazen bir bazen de iki basamaklı olmuştur. Günümüzde bu sınavlar 2 basamaklı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma, ortaöğretimden yükseköğretime geçiş sürecinin Türkiye'nin ekonomik, demografik ve toplumsal değişimden bağımsız şekillenmediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Ortaöğretim, Yükseköğretim, Üniversiteye geçiş, ÜSYM, ÖSYM

Abstract

The aim of this study is to reveal the transition process from secondary education to higher education in the Republican period in a historical perspective. Written documents will be examined with the document analysis method and this process will be examined in the light of the data presented by these documents. Document analysis is a qualitative research method used to rigorously and systematically analyze the content of written documents. The transition process from secondary education to higher education has differentiated from the 1930s to the present day due to many factors, especially population growth, urbanization and economic developments. This process has historically been at the center of important debates. Initially, students could enroll in universities as a result of High School Completion and Matriculation Exams, but from the mid-1950s to 1974, students were able to transfer to universities by taking into account different evaluation processes.

However, due to significant changes in the field of economy, migration from village to city has triggered social change and transformation, and the demand for different levels of education (secondary school, high school, university) has increased. These developments led to the fact that students enrolled in higher education as a result of the central exams carried out by the Interuniversity Student Selection and Placement Center (ÜSYM), which was established in the 1974-1975 academic year, and the Center, which was transformed into the Student Selection and Placement Center (ÖSYM) in 1981. These exams were sometimes one-step and sometimes two-digit. Today, these exams are carried out in 2 steps. This study reveals that the transition process from secondary education to higher education is not shaped independently of Turkey's economic, demographic and social change.

Keywords: Secondary education, Higher education, Transition to university, ÜSYM, ÖSYM,

1.GİRİŞ

Çalışmanın amacı Cumhuriyet döneminde ortaöğretimden yükseköğretime geçiş sürecini tarihsel perspektifte ortaya koymaya çalışmaktadır. Ortaöğretimden yükseköğretime geçiş sürecinin incelenmesi Türk eğitim tarihi açısından önem arz etmektedir. Eğitimin paydaşları olarak eğitimciler, veliler, akademisyenler ve de ortaöğretimin ikinci kademesinde bulunan öğrenciler bu konuya yönelik pek çok görüş ve değerlendirmeyi ortaya koymaktadırlar. Özellikle merkezi ve çoktan seçmeli sınavlara yönelik görüşlere daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yıllara kadar Türkiye nüfusunun yaklaşık %70'i kırsalda yaşamaktaydı. Tarımda makineleşmeye bağlı olarak köyden kente göz hız kazandı ve bu durum eğitimin farklı kademelerine olan talebi arttırdı. Kent nüfusundaki artış özellikle ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarına devam etmek isteyenlerin sayılarını arttırdı (Avcıoğlu, 1996, Demirkan, 1996, Cem, 1970, Sağlam, 2021). Bu durumda ortaokul, lise ve üniversitelerin kontenjanları bu kurumlarda eğitim almak isteyenlerin taleplerini karşılamamaya başladı.

1950'liye kadar üç üniversitesi (İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi) bulunan Türkiye, 1950-1960 arasında kurmuş olduğu bölge üniversiteleri (Ege Üniversitesi, Orta Doğu Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi) ve kurulan alternatif yükseköğretim kurumları ile bu talebi karşılamaya çalıştı. 1960'lı yıllardan günümüze kadar hem devlet hem de vakıf üniversitelerinin (ilki 1984 yılında kurulan Bilkent Üniversitesi) açılması ile ekonomik, teknolojik ve buna bağlı toplumsal değişimin tetiklediği hızla kentleşme ile yükseköğretim eğitimine yönelik artan talebe cevap verilmeye çalışıldı (Kenan, 2015, Sağlam, 2020a, Sağlam, 2020b).

1. Kuramsal Çerçeve

Ortaöğretimden yükseköğretime geçiş süreci, 1930'lu yıllardan günümüze doğru başta nüfus artışı, kentleşme ve ekonomik gelişmeler olmak üzere pek çok faktöre bağlı olarak farklılaşmıştır. Bu süreç tarihsel olarak önemli tartışmaların odağında olmuştur. Başlarda öğrenciler Lise Bitirme ve Olgunluk Sınavları sonucunda üniversitelere kayıt yaptırabiliyorken, 1950'li yılların ortasından 1974'e kadar farklı değerlendirme süreçleri dikkate alınarak öğrenciler üniversitelere geçiş yapabilmışlerdir. Ancak ekonomi sahasında önemli değişikliklere bağlı olarak köyden-kente göç toplumsal değişim ve dönüşümü tetiklemiş ve eğitimin farklı kademelerine (ortaokul, lise, üniversite) olan talep artmıştır. Bu süreçte Bu gelişmeler 1974-1975 eğitim-öğretim yılında kurulan Üniversitelerarası Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÜSYM) ve 1981 yılında 2547 sayılı yasa ile Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi'ne (ÖSYM) dönüştürüldü.

Eğitim-öğretime yönelik yasal düzenlemelere bağlı olarak zorunlu eğitim sürelerinin uzatılması (1997-1998 eğitim-öğretim yılı 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim, 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren 12 yıllık kesintili zorunlu eğitim) hem ortaöğretimde hem yükseköğretimde öğrenci sayılarını arttırmıştır. yükseköğretime kayıt yaptırmışlardır (Sağlam, 2020b, tokdemir, 2016, Akyüz, 2019). Ortaöğretimden yükseköğretime geçiş srecini de kapsayan genel olarak kademeler arası geçişi merkeze alan akademik çalışmalar bulunmaktadır. Doğrudan ortaöğretimden yükseköğretime geçişi merkeze alan çalışmalar sınırlı düzeydedir.

Ortaöğretimden yükseköğretime geçiş sürecinin geçirmiş olduğu evreleri kapsamaktadır. Bu sürecin anlaşılmasında temelde iki dönemselleştirmeyi ortaya koymak önem arz etmektedir.

2. Ortaöğretim ve Yükseköğretim

1973 yılında yasalaşan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 26. maddesinde ortaöğretim şu şekilde tanımlanmıştır: ortaöğretim, temel eğitime dayalı, en az üç yıllık öğrenim veren genel; mesleki ve teknik öğretim kurumlarının tümünü kapsar. Ortaöğretim, ilköğretime dayalı ve en az dört yıllık öğretim kurumlarını kapsamaktadır. Bu kurumlar genel ve mesleki ve mesleki-teknik liselerinden oluşmaktadır. Genel liseler akademik ve bu anlamda yükseköğretime öğrenci hazırlarken mesleki ve mesleki-teknik liseler ise hem yükseköğretim hem de mesleğe yönelik öğrencileri hazırlamaktadır (Milli Eğitim Temel Kanunu, 2021). Öğrencileri yükseköğretime hazırlamak, hem mesleğe hem de yükseköğretime hazırlamak ve hayata ve iş alanlarına hazırlamak bu eğitim sürecinin amacı olarak ortaya konulmuştur. 1950-1951 eğitim öğretim yılında toplam 22,169 öğrenci lise ve dengi okullarda öğrenim görürken, 1979-1980 eğitim-öğretim yılında 531,760 öğrenci öğrenim görmekteydi. 202-2013 eğitimi-öğretim yılında bu sayı, 4,995,623'e çıkmıştır. 2003-2004 eğitim-öğretim yılında ortaöğretimde çağ nüfusu okullaşma oranı %61, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında bu oran %83.4'e çıkmıştır. (Arslan, 2004, Yanıklar, 2019, Akyüzz, 2019).

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 34. maddesinde yükseköğretimin kapsamı şu şekilde yer almaktadır: yükseköğretim, ortaöğretime dayalı en az iki yıllık yükseköğrenim veren eğitim kurumlarının tümünü kapsar (Milli Eğitim Temel Kanunu, 2021). 1950'nin başında yükseköğrenim gören öğrenci sayısı 25.000 iken, bu sayı 1961 yılında %260 artarak 65.000'e 1990'da 635. 829'a, 2002'de 1.677.936'ya, 2008'de ise 2.532.622'ye ulaşmıştır. 2013-2014 öğretim yılında 2.964.442'si erkek, 2.508.079'u kadın olmak üzere toplam 5. 472.521 öğrenci yükseköğretime devam etmekteydi (Güven, 2014, Yanıklar, 2019). 2018-2019 öğretim yılında ise 7.134.674'ü (erkek: 3.760.272, kadın: 3.374.402) devlet üniversitelerinde 595.116'sı (erkek: 299.152, kadın: 295.964) da vakıf üniversitelerinde olmak üzere toplam 7.740.502 öğrenci üniversitelerde eğitim görmekteydi. Yükseköğretim 2018-2019 istatistiklerine göre öğrenim düzeyine göre 2.829.430 ön lisans, 4.420.699 lisans, 394.174 yüksek lisans ve 96. 199 doktora eğitimine devam etmekteydi. 2023-2024 Eğitim-öğretim yılı yükseköğretimdeki toplam öğrenci sayıları, 7,081,289, devlet üniversitelerine 6,274,731, vakıf üniversitelerine ise 792,628 (Yükseköğretim İstatistikleri, 2024, Küçüker, 2017).

2. YÖNTEM

Çalışmanın verilerinin einilmesinde doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. Doküman analizi yöntemi ile yazılı belgeler incelenecek ve bu belgelerin sunduğu veriler ışığında bu süreç incelenecektir. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir (Sak, R., şahin Sak, İ. T., Öneren şendil, Ç. & Nas, E. 2021). Bu yöntemle, kademeler arası geçişe yönelik ve özellikle de ortaöğretimden yükseköğretime geçişi konu alan çalışmalar, Yükseköğretim Kurumu'nun istatistikleri ve kademeler arası geçiş süreçlerine yönelik yasal düzenlemeler incelenmiş ve bunlardan çalışma

için önem arz eden detaylar çalışmanın oluşması ve olgunlaşmasına kaynaklık edebilecek verilere başvurulmuştur. Bu veriler ışığında ortaöğretimden yükseköğretime geçişte hangi süreçlerin yaşandığına yönelik soruya yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Bu soruya yanıt aranırken 1930'lardan 1974-1975 eğitim öğretim yılına kadarki döneme birinci aşama ve 1974-1975 eğitim öğretim yılında kurulan ÜSYM ve iki veya tek aşamalı gerçekleştirilen merkezi sınavlarla yükseköğretim kurumlarına öğrenci alım sürecine ikinci aşama demek uygun olur (Akodoğan Bulut İhsan, A. & Yavuz Akengin, A, 2014)

3. BULGULAR

Bulgular kısmı Türkiye'de cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar ortaöğretimden yükseköğretime geçiş sürecinin geçirmiş olduğu evreleri kapsamaktadır. Bu sürecin anlaşılmasında temelde iki dönemselleştirmeyi ortaya koymak önem arz etmektedir. Birinci dönem Cumhuriyet'in kuruluşundan ÜSYM'nin kuruluşuna kadar, ikinci dönem ise bu merkezi sınavla öğrenci alma sürecinden günümüze kadardır.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu yıllarda itibaren ABD ve Sovyetler Birliği tarafından uygulanan ve herkesin zeka, yetenek ve çalışmasına göre sınavsız olarak istediği alanda eğitim görme ve istediği kadar yükselebileceğini sağlayan Merdiven Modeli denilen bir sistemi tatbik ediyordu (Ergün, 2002, Arslan, 2004). Bu vesileyle üniversitelere yerleştirme de bu çerçevede gerçekleştirilmekteydi. Elbette bunda lise mezunlarının üniversitelere yerleşme arz ve talebi etkili olmaktadır. 1950'lerin sonuna kadar üniversiteler tarafından sınav yapılmadan üniversitelere yerleştirme yapılmaktaydı. O tarihlerde üniversitelerin kontenjanları üniversitelere olan talebi karşılamaktaydı. Üniversiteye geçiş, liselerde belirlenmekteydi.

1935 yılında liselerde Lise Bitirme ve Devlet Olgunluk Sınavları sonucuna göre öğrenciler lise mezunu olabilmekte ve üniversiteye kayıt yaptırabilmekteydiler. Lise Bitirme sınavında başarılı olanlar öğrenciler, liseyi bitirmeye hak kazanmış oluyor ve daha sonra üniversiteye devam edebilmek için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yılda iki dönemde (Haziran-Eylül) yapılan Devlet Olgunluk Sınavı'na girmesi gerekmektedir. Bu sınav için sorular yazılı olarak merkezden hazırlanmakta ve tüm liselere gönderilmekteydi. Sınav aynı gün ve saatte uygulanıyor ve sınavın puanlaması her lisenin kendi öğretmenleri arasında oluşturulan bir komisyon tarafından yapılmaktaydı (Özgülven, 1972, Atılğan, 2018).

Bu dönemde sadece Devlet Olgunluk Sınavı'nda başarılı olanlar üniversitelere başvurabilmekteydi. Bu dönemde olgunluk sınavını başarmak ve bir lise diplomasına sahip olmak yükseköğretimin gerektirdiği liyakatın ve kariyerin temel karinesiydi. 1955 yılından sonra üniversitelerin kontenjanları üniversiteye geçiş yapmak isteyenlerin talebini karşılamamaya başladı. 1955 yılında yapılan bir değişiklik ile Lise Bitirme ve Devlet Olgunluk Sınavlarının ayrı ayrı yapılmasına son verilerek Devlet Lise Sınavı adı altında birleştirilerek tek sınav yapılmaya başlandı. Bu sınavın da soruları merkezden hazırlanmakta ve liselere eşzamanlı gönderilip uygulanmaktaydı. Artık sadece bu sınava girip başarılı olanlar liseyi bitirmeye hak kazanmış oluyorlardı. Üniversitelere başvurmak ve kayıt yaptırabilmek için bu sınav sonucu temel belirleyiciydi (Atılğan, 2018, Özgülven, 1972).

1958 yılından itibaren Devlet Lise Sınavları merkezi olmaktan çıkarıldı ve her okulun kendi bünyesinde yaptığı sınavlar haline dönüştürüldü. Üniversiteye yerleştirmede kayıt yaptırmaya hak kazananların öncelik durumlarını belirleyen bazı kriterler belirlenmiştir. Bunlar; başvuru sırasını dikkate alma ve ihtiyaç kadar aday kabul etme, fakültede verilen eğitimin niteliğini dikkate alma, liselerin fen ya da edebiyat kolu mezun olma, başvuranların lise bitirme derecesine göre sıralama gibi bazı kriterlere göre öğrenciler kayıt yaptırabiliyorlardı (Ergün, 2002, Arslan, 2004).

Üniversiteye geçişte artık her üniversite kendi yapmış olduğu sınav ile öğrenci almaya başladı. 1958-1974 yılları arasında her üniversite veya fakülte kendi amaçlarına uygun olacak şekilde kendi sınavlarını açık uçlu, mülakat veya çok seçmeli yaparak öğrenci almaktaydı. Örneğin, Özer Ergenç bir anlatısında Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'ne mülakat ile alındığını belirtmektedir. 1962 yılına kadar her fakülte kendisi bir seçme ya da sınav, mülakat gibi usüllerle öğrenci alırken, 1960 yıllarının koşulları içinde öğrenci sayılarının artmasıyla ilk kez Ankara Üniversitesi üniversite boyutunda bir merkezi sınav yaptı (Erbaş, 2016, Arslan 2004). Daha sonra bazı üniversiteler bu amaç doğrultusunda beraber hareket etmeye karar verdiler ve birleşerek çoktan seçmeli sınavlar yaparak ta öğrenci alımını yapabilmekteydiler.

Lise mezunlarının üniversitelere giriş taleplerinin artması, sınavlarda çok sorulu ve objektif testlerin hazırlanması, başvurma, puanlama, seçme ve yerleştirme, sonuçları bildirme gibi işlemlerde bilgi-işlem yöntem ve araçlarından yararlanılmasını gerektirmiştir. Üniversitelerarası Kurul'un önerisi doğrultusunda 1973 yılında çıkarılan 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun üniversitelere girişi ve üniversite öğrenciliğini düzenleyen 52'nci Maddesine (1973) dayanarak yasa ile 19 Kasım 1974 Üniversitelerarası Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÜSYM) kurulmuştur (Günay, 2009, Akyüz, 2019, Güven, 2014, Arslan, 2004).

1981 yılında ÜSYM, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 10. ve 45. maddelerinde yapılan düzenleme ile Öğrenci Seçme ve yerleştirme Merkezi (ÖSYM) adı altında Yükseköğretim kurumuna bağlı bir kuruluş haline getirilmiştir (Tokdemir, 2016, Güven, 2014, Akyüz, 2019, Yükseköğretim kurulu, 1999). 1974-1975 yıllarında aynı gün iki oturumlu yapılan ve çoktan seçmeli sorulardan oluşan seçme sınavları, 1976 yılından 1980 yılına kadar aynı gün ve tek oturumlu yapılmaya başlandı. 1981-1999 yılları arasında Öğrenci seçme sınavı (ÖSS, Nisan ayında) Öğrenci Yerleştirme sınavı (ÖYS, Haziran) iki aşamalı olarak yapılmıştır. Ancak, iki aşamalı sınav, 1999-2006 yıllarında tek basamaklı olarak yapıldı. 2010 yılında iki basamaklı sınav sistemine geçilmiş ve Öğrenci Seçme ve Yerleştirme sistemi (ÖSYS) olarak adlandırılmıştır (Sağlam, 2020a, Yükseköğretim Kurulu, 1999, Atılğan, 2018, Özoğlu, M., yıldız, R. & Canbolat, Y, 2013).

4. SONUÇ

Türkiye'de ortaöğretimden yükseköğretime geçiş süreci Cumhuriyet tarihi boyunca ihtiyaçlara bağlı olarak değişmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Türkiye'nin ekonomik, politik ve sosyal değişimine bağlı olarak eğitimin farklı kademelerine olan talep sürekli artış göstermiş ve bu durum hem ortaöğretimde hem yükseköğretimde eğitim kurumlarının sayısını arttırmıştır. Okullaşma oranları her iki kademede özellikle kentleşme ve zorunlu eğitim sürelerinin uzamasına bağlı olarak sürekli artmıştır. Her kente bir üniversitenin açılmış olması hem 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim hem de 12 yıllık kesintili eğitimin sonucu yükseköğretime olan talebin sonucu olarak ta tezahür etmiş denilebilir. Ancak, tüm bu gelişmeler Türkiye'de hem ortaöğretim hem de yükseköğretimdeki eğitimin niteliğini tartışma konusu haline getirmiştir.

5. KAYNAKLAR

Akyüz, Y. (2019). Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi.

Arslan, M. (2004). *Eğitim Sistemimizin Kapanmayan Yarısı Yükseköğretime Geçiş*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 16 Yıl : 2004/1. 37-51.

Akodoğan Bulut İhsan, A. & Yavuz Akengin, A. (2014). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Eğitimde Kademeler Arası Geçiş, Atatürk Araştırma Merkezi.

- Atılgan, H. (2018). *Türkiye’de Kademeler Arası Geçiş: Dünü-Bugünü ve Bir Model Önerisi*, Ege Eğitim Dergisi, 19(1). 1-18.
- Avcıoğlu, D. (1996). *Türkiye’nin Düzeni II Dün-bugün-Yarın*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Özoğlu, M., Yıldız, R. & Canbolat, Y. (2013). *Ortaöğretimi İzleme ve Değerlendirme Raporu*, (Ed. Serdar Polat), Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü.
- Cem, İ. (1970). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Demirkan, T. (1996). *Tarih Boyunca Özgürlük Adaları; Kentler, Kent ve Kültür*. Cogito, 8. 17-22.
- Erbaş, H. (2016). *Bir Cumhuriyet Çınarı Sözlü Tanıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin 75 Yılı*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Ergün, M. (8, 9 Haziran 2002). *Türkiye’de Eğitiminde Ortaöğretim Reformu, 2000’li Yıllarda Lise Eğitimine Çağdaş Yaklaşımlar Sempozyumu*, İstanbul. 307-312.
- Günay, D., & Gür, B. S. (2009). *Dünyada Üniversiteye Giriş Sistemleri ve ÖSS*. Türkiye’nin 2023 Vizyonunda Üniversiteye Giriş Sistemi Kongresi. (Editör: İ. Bircan), Ankara: Atılım Üniversitesi. 234-243.
- Güven, İ. (2014). *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi.
- Kenan, S. (2015). *Moders Üniversitenin Oluşum Süreci*, Osmanlı araştırmaları, Cilt: XLV. 333-367.
- Küçüker, E. (2017). *Türkiye’de Kademeler Arası Geçiş ve Öğrenci Akışının Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 50, Sayı:1. 43-97.
- Milli Eğitim Temel Kanunu. 15 Eylül 2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> adresinde erişim sağlanmıştır.
- Özguven, E. (1972). *Türkiye’de Üniversiteye Girişle İlgili Uygulamalar*, Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, Cilt: 10. 179-198.
- Sağlam, M. (2020a). *Çok Partili Dönemde Eğitim*, Türk eğitim Tarihi içinde (Ed. Emrah Çetin & Özgür Yıldız), İstanbul: Lisans Yayıncılık. 319-348.
- Sağlam, M. (2020b). *1980 Sonrası Eğitim Alanındaki Gelişmeler*, Türk eğitim Tarihi içinde (Ed. Emrah Çetin & Özgür Yıldız), İstanbul: Lisans Yayıncılık. 319-348.
- Sağlam, M. (2021). *Sözlü Tarih Yöntemiyle 1970’ler İlkokul Öğrencileri*, Ankara: Vizetek.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç. & Nas, E. (2021). *Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi*, Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, Cilt, 4. 227-256.
- Yanıklar, C. (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim*, Eğitim Sosyolojisi içinde (Ed. Nazmi avcı & Yaşar Erjem), İstanbul: Lisans Yayıncılık. 223-243.
- Yükseköğretim İstatistikleri, <https://istatistik.yok.gov.tr/>.
- Yükseköğretim Kurulu. (1999). *Yükseköğretime Giriş Sınavı: Geçmiş Yıllarla Karşılaştırma ve Değerlendirme*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu.

POSTGRADUATE RESEARCH TRENDS IN FRENCH LANGUAGE AND
LITERATURE
FRANSIZ DİLİ VE EDEBİYATI ALANINDA LİSANSÜSTÜ ARAŞTIRMA
EĞİLİMLERİ

BUĞRA ŞENGEL¹

¹Arş. Gör. / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,

ORCID ID: 0000-0003-3093-4683.

Özet

Fransız Dili ve Edebiyatı alanında Türkiye'deki lisansüstü tezlerin konu edildiği bu çalışmada, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezinde yayımlanan tezler konu, yöntem, kuram ve teorik yaklaşımlar açısından incelenmiştir. Araştırma, 2013-2023 yılları arasında tamamlanmış 68 yüksek lisans ve 7 doktora tezini kapsar. Çalışmanın evrenini Türkiye'deki Fransız Dili ve Edebiyatı lisansüstü tezleri oluştururken, örneklemini ise YÖK sisteminde erişime açık olan ve yalnızca "Fransız Dili ve Edebiyatı" üzerine yazılan lisansüstü tezler oluşturmuştur. Bu kapsamda 'Fransız dilbilim' ya da 'eğitim ve öğretim' konulu tezler örnekleme dahil edilmemiştir. Literatür taraması ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak elde edilen veriler, Fransız edebiyatı alanındaki güncel çalışmaların hangi konulara yoğunlaştığını, hangi metodolojik yaklaşımların benimsendiğini ve çağdaş teorik eğilimlerin ne tarafa kaydığını ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar, Fransız Dili ve Edebiyatı çalışmalarında son yıllarda izlekçi/tematik eleştiri, dilbilimsel analiz ve postmodern kuramların ön plana çıktığını gösterir. Çalışmalar genel olarak 20. yüzyıl yapıtları üzerinde yoğunlaşırken edebi tür olarak büyük oranda roman incelemelerinin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Ortaya çıkarılan eğilimlerin, disiplinin Türkiye'deki gelişimi ve gelecek yönelimleri hakkında önemli ipuçları sunması ve gerçekleştirilecek yeni çalışmalar için ışık tutması amaçlanmıştır. Lisansüstü çalışmaların yoğun olarak yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirildiği görülürken nitelikli araştırmacı sayısında artışın yaşanması için araştırmacıların doktora sürecine devamının teşvik edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Fransız dili ve edebiyatı, lisansüstü çalışmalar, teorik yaklaşımlar, içerik analizi

Abstract

This study focuses on postgraduate theses in Türkiye in the field of French language and literature. Theses published in the National Thesis Center of the Council of Higher Education (YÖK) were examined in terms of subject, method and theoretical approaches. The research covers 68 master's, and 7 doctoral theses completed between 2013-2023. The universe of the study consists of French language and literature postgraduate theses in Türkiye, and the sample consist of theses written only on 'French language and literature' topic, which are accessible in the YÖK system. In this context, theses on 'French linguistics' or 'education' were not included in the sample. The findings obtained using literature review and content analysis methods reveal which topics current studies in the field of French literature focus on, which methodological approaches are adopted, and in which direction contemporary theoretical tendencies are shifting.

The results obtained show that thematic criticism, linguistic analysis and postmodern theories have come to fore in French language and literature studies in recent years. It has been observed that novel studies are largely preferred as a literary genre while studies generally focus on 20th century works. The trends revealed are intended to provide important clues about the development and future of the discipline in Türkiye and to shed light on new studies to be carried out. Postgraduate studies are mostly carried out at the master's level, therefore it has been concluded that researchers should be encouraged to continue their doctoral studies in order to increase the number of qualified researchers.

Key words: French language and literature, postgraduate studies, theoretical approaches, content analysis

1. GİRİŞ

Fransız dili ve edebiyatı, Fransa'nın dil, kültür ve edebi ürünlerine odaklanan bir disiplin olarak özellikle Aydınlanma Çağı sonrası Avrupa ve Amerika'da yaygınlaşmaya başlamıştır. Voltaire, Rousseau ve Diderot gibi Aydınlanma yazarları ve düşünürleri, edebiyatın yalnızca sanatsal bir etkinlik değil, aynı zamanda toplumsal ve felsefi bir mecra da olabileceğini göstererek edebiyatın akademik bir disiplin olarak araştırma sahası oluşturmasına zemin hazırlamışlardır. Fransız sosyolog ve edebiyat tarihçileri, modern edebiyat alanının Üçüncü Cumhuriyet'in kuruluşuna paralel olarak geliştiğini ve özellikle Charles Baudelaire ve Gustave Flaubert ile başlayan edebiyat özerkleşmesi hareketinin 1880'lerden itibaren başladığını ifade eder (Vaillant vd., 2007, s. 400). Bu bağlamda Fransız dili ve edebiyatı, akademik bir disiplin olarak özellikle 19. yüzyıla birlikte yükselişe geçmiştir. Bu tarihler aynı zamanda Fransız filoloji kürsülerinin üniversitelerde kurulmaya başladığı dönemlere işaret eder. Özellikle Gustave Flaubert, Victor Hugo, Emile Zola ve Honoré de Balzac gibi 19. yüzyıl yazarları, Fransız edebiyatının dünyada tanınmasında ve çeşitli Fransız dil merkezlerinin açılmasında önemli rol oynamışlardır. Ardından ortaya çıkan ilk dönem akademik Fransız edebiyatı çalışmalarında dilbilim incelemeleri, metin eleştirisi ve klasik edebiyat yapıtlarının araştırılması temel odak noktalarıdır.

Türkiye'de Fransız dili ve eğitiminin, Batı'ya olan ilgi nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleriyle birlikte başladığı bilinir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma girişimlerinin yoğunlaştığı Tanzimat Dönemi ile birlikte Fransızcanın, 1839 yılından itibaren de Fransız kültürünün etkisi artmaya başlar (Gökmen, 1999, s. 3). Bu bağlamda, Fransız dili, Tanzimat'tan itibaren özellikle aydın ve aristokrat kesim arasında yaygınlaşır. Öyle ki, Osmanlı aydınları, yazarları, düşünürleri ve siyasileri fikirlerini Fransızca ifade eder hale gelmiştir. Ardından Meşrutiyet Dönemi ile birlikte Fransız dili, kültürü ve edebiyatına olan ilginin daha çok arttığı söylenebilir. 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Batı dillerine verilen önem artmış ve Fransızca başlıca yabancı dil olarak eğitim sistemine ve Türkiye Akademisine entegre edilmiştir. Bu dönemlerde İstanbul Üniversitesi (1933) ve Ankara Üniversitesi (1936) başta olmak üzere çeşitli üniversitelerde Fransız dili ve edebiyatı bölümleri kurularak Fransız klasiklerinden modern yapıtlara kadar geniş bir yelpazede eğitim vermeye başlamıştır. Türkiye'deki Fransız dili ve edebiyatı araştırmaları da ülkedeki Fransız dili ve edebiyatı bölümlerinin kuruluş ve yaygınlaşma tarihlerine denk gelir. Disiplinin Türkiye'de yaygınlaşmaya başlaması ise modernleşme süreciyle üniversitelerin genişlemeye başladığı dönemlere paralel olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'deki Fransız dili ve edebiyatı bölümlerinin gelişim süreci, disiplinin akademik çevrelerde nasıl yer bulduğunu gösterirken alanda yapılan lisansüstü çalışmalar da araştırmaların gelişimini ve araştırmacıların hangi konulara eğilim gösterdiğini anlamak açısından önemli rol oynar.

Bu bağlamda, Fransız dili ve edebiyatı alanında yapılan lisansüstü tezlerin analizi, disiplinin gelişimini ve Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmaların içeriğini belirlemek açısından verimli bir araştırma sahasıdır. Lisansüstü tez çalışmalarında analiz edilen konu ile seçilen yöntem ve kuramsal çerçeve, alanın değişen dinamiklerini ve çağdaş eğilimlerini yansıtır. Bu nedenle, Fransız dili ve edebiyatı alanında gerçekleştirilen tez çalışmalarının analizi, araştırmaların detaylı ve uzun soluklu gerçekleşmesi nedeniyle literatüre ve gelecek çalışmalara katkı sağlar. Zira, Türkiye’de sosyal bilimlerden, fen bilimlerine ve eğitim bilimlerine kadar neredeyse her alanda lisansüstü tezleri analiz eden çalışmalar yapılmıştır. Ancak gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda Fransız dili ve edebiyatı tezlerini kapsayan hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Fransızca üzerine yoğunlaşan çalışmaların genellikle dil öğretimi ve çeviri konulu tezler üzerine gerçekleştirildiği görülür. Örneğin Öztürk (2022) çalışmasında, Fransız dil eğitimi bilim dalında yapılmış lisansüstü tezlerini incelemiş ve tezlerin çoğunlukla nitel araştırma yöntemlerinden yararlandığını ortaya koymuştur.

Fransız dili ve edebiyatı konulu tezlerin incelenmesi hem literatüre katkısı hem de araştırmacılara yön göstermesi açısından büyük önem taşır. Araştırma, Fransız dili ve edebiyatı alanındaki akademik çalışmaların zaman içinde nasıl değiştiğinin ve nasıl bir eğilim gösterdiğinin anlaşılmasına olanak tanır. Bununla birlikte, akademik çalışmalarda hangi dönemlerin, kuramların ve teorik yaklaşımların öne çıktığını görmek, bu alandaki akademik odakların hangi yöne kaydığı hakkında bilgi vererek gelecekteki programların ya da çalışmaların şekillenmesinde rol oynar. Bu nedenle çalışma, edebiyat alanındaki yenilikçi araştırma alanlarına dair ipuçları sunarak gelecek çalışmaların hangi doğrultuda ilerleyebileceğinin öngörülmesine yardımcı olur. Lisansüstü tezler üzerine gerçekleştirilen incelemenin aynı zamanda, hakkında çalışma yapılmamış ya da ihmal edilmiş edebi dönemleri, türleri ve yazarları belirlemeye yardımcı olacağı düşünülmektedir. Tezlerin analiz edilmesi, hangi kuramların ve araştırma yöntemlerinin daha yaygın kullanıldığını gözler önüne sererek akademik kürsülerin ya da araştırmacıların hangi kuramsal çerçeveleri benimsediğini ortaya koyar. Bu nedenle analiz sayesinde yeni yaklaşımların ve yöntemlerin fark edilmesi ve daha geniş literatür taramaları için araştırmacıların teşvik edilmesi ve akademik üretimin zenginleştirilmesi planlanmıştır. Nihayetinde araştırma, Fransız dili ve edebiyatı alanında gerçekleştirilen lisansüstü çalışmalar aracılığıyla disiplinin Türkiye’deki eğilimlerini, akademik boşluklarını ve araştırma alanlarını keşfetmeye olanak tanıyarak mevcut çalışmaların disiplinlerarası potansiyelini ortaya koymayı amaçlar.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada 2013-2023 yılları arasında Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinde yayımlanan ve erişime açık olan Fransız dili ve edebiyatı tezleri; kullanılan kuram, yöntem, tür ve tema bakımından analiz edilmiştir. “Bilimsel bir araştırma için ideal olan hem nicel hem de nitel yaklaşımların güçlü yanlarından beslenen çok yönlü bir çalışma gerçekleştirilmektir (...)” (Neuman L. W., 2019a, s. 53). Bu bağlamda araştırma, hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerine dahil olan içerik analizi kullanılarak yürütülmüş ve kategoriler dışında nicel verilerden de yararlanılarak karma paradigma üzerine kurgulanmıştır. Araştırmanın yöntemi olarak içerik analizinin seçilmesinin temel nedeni, içerik analizinin “temaları, güncel konuları, stereotipik rolleri, kişilik özelliklerini, toplumsal farklılıkları ve konuların görülme sıklıklarını” incelemek için elverişli olmasıdır (Neuman L. W., 2019b, s. 589). İncelemenin 2013-2023 yılları arasında yapılmasının nedeni ise, son on yıllık süreç içerisinde literatürdeki değişimlerin ortaya çıkarılmak istenmesidir. Yürütülen araştırma, 10 yıllık bir süreyi kapsamalarının dışında evrenin ve örneklemin seçiminde de bazı sınırlılıklar dahilinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evrenini Türkiye’deki Fransız dili ve edebiyatı lisansüstü tezleri oluştururken, örneklemini ise YÖK sisteminde erişime açık olan ve yalnızca "Fransız Dili ve Edebiyatı" üzerine yazılan

lisansüstü tezlerden meydana gelir. Bu kapsamda ‘Fransız dilbilim’ ya da ‘eğitim ve öğretim’ konulu tezler örnekleme dahil edilmemiştir. Bu sayede yalnızca Fransız dili ve edebiyatı alanında yapılan güncel çalışmaların, yeni araştırma konularının ve yeni teorik temellerin tartışmaya açılması ve literatüre nasıl katkı sağlayacağını değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Edebiyat alanında görülen çağdaş eğilimler ve post kuramlar söz konusu disiplindeki lisansüstü çalışmaların 21. yüzyıla birlikte zenginleşmeye başladığına işaret eder. Bu kapsamda yürütülen çalışmayı yönlendiren araştırma soruları şunlardır:

- Araştırma Sorusu 1: Son yıllarda Fransız dili ve edebiyatı alanında yapılan lisansüstü çalışmalarda kullanılan kuramlar ve yöntemler hangileridir? Çağdaş kuram ve yöntemlerin tercih edilme sıklığı nedir? Tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerinin dağılımı hangi yönde şekillenmiştir?
- Araştırma Sorusu 2: Fransız dili ve edebiyatı alanında gerçekleştirilen lisansüstü çalışmalarda tercih edilen edebi türler (roman, şiir, öykü, tiyatro vb.) nelerdir? Söz konusu edebi türlerin tercih edilme oranları nedir?
- Araştırma Sorusu 3: Lisansüstü çalışmalarda incelenen yapıtlar hangi döneme aittir (Orta Çağ, 19. yüzyıl, 20. yüzyıl vb.) ?
- Araştırma Sorusu 4: Gerçekleştirilen Fransız dili ve edebiyatı lisansüstü çalışmalarında kullanılan temalar hangileridir? Tercih edilen temaların yoğunlaştığı alanlar nedir?

Çalışmada, araştırma sorularının yanıtlarına ulaşabilmek için nitel araştırma sürecinin aşamaları olan “araştırma tasarlama, veri toplama, verileri analiz etme ve yorumlama” süreçleri takip edilmiştir (Neuman L. W., 2019a, s. 59). Bu bağlamda araştırmada, 68 yüksek lisans ve 7 doktora olmak üzere toplam 75 tez incelenmiştir. Tezlerin araştırma soruları bağlamında analiz edilebilmeleri için başlıkları, özetleri, anahtar kelimeleri ve içindekiler bölümleri detaylı şekilde incelenerek hangi konuların, temaların ve yöntemlerin öne çıktığı belirlenmiştir. Tez çalışmalarının özetleri, anahtar kelimeleri ya da içindekiler bölümleri yetersiz kaldığı zaman giriş bölümleri sistematik okumaya tabi tutulmuştur. Süreç içerisinde bu tezlerde kullanılan teorik yaklaşımlar kategorileştirilerek alanda yapılan çalışmalarda eğilimlerin hangi yönde olduğu ortaya çıkarılmıştır. Verilerin toplanması betimleyici biçimde içerik analizi şeklinde gerçekleştirilmiş ve bulgular tablo ve grafiklerle desteklenmiştir. Bu bağlamda tez çalışmaları; gerçekleştirildikleri üniversite, eğitim düzeyi, analiz edilen edebi tür, analiz edilen yapıtın seçildiği dönem, kullanılan kuram-ekol ya da akım, yöntem ve teknik ve seçilen temalar olmak üzere yedi farklı alt başlıkla kategorileştirilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1

Analiz edilen tez çalışmalarının gerçekleştirildiği üniversiteler

Üniversiteler	Tez sayısı	Oranı
Atatürk Üniversitesi	9	%12
Hacettepe Üniversitesi	14	%19
Cumhuriyet Üniversitesi	4	%5
Selçuk Üniversitesi	9	%12

Galatasaray Üniversitesi	12	%16
Namık Kemal Üniversitesi	11	%15
İstanbul Üniversitesi	1	%1
Pamukkale Üniversitesi	5	%7
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	9	%12
Adnan Menderes Üniversitesi	1	%1
Ankara Üniversitesi	0	%0

Lisansüstü tez çalışmalarının üniversitelere dağılıma oranlarına bakıldığında 14 tez ve %19 oranla Hacettepe Üniversitesi birinci sırada yer almıştır. Ardından 12 tez ve %16 oranıyla Galatasaray Üniversitesi ikinci sırada, 11 tez ve %15 oran ile Namık Kemal Üniversitesi üçüncü sıradadır. Türkiye'nin köklü üniversitelerinden Atatürk Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi 9 tez ile %12'lik kesime girmeyi başarmıştır. 2018 yılında Gazi Üniversitesi'nden ayrılarak kurulan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi yalnızca 5 yıllık süreç içerisinde 9 tez çalışmasına öncülük ederek %12 oranla Atatürk Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesiyle birlikte dördüncülüğü paylaşmaktadır. Hacettepe Üniversitesi, on yıllık süreç içerisinde 14 lisansüstü tez çalışmasıyla en çok teze sahip olsa da Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin 9 tez çalışmasını yalnızca 5 yılda çıkarması kayda değer niteliktedir. Bu açıdan bakıldığında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Fransız dili ve edebiyatı alanında yapılan lisansüstü çalışmaların niceliksel öncülüğünü üstlenmiştir.

URAP (University Ranking by Academic Performance)'ın yayımladığı akademik performans raporuna göre (Akbulut, 2023, s. 19), 2023-2024 Türkiye genel sıralamasında 3. sırada bulunan Ankara Üniversitesi'nde Fransız dili ve edebiyatı alanında hiçbir tez çalışmasına erişilemezken 4. sırada bulunan İstanbul Üniversitesi yalnızca bir çalışmayla araştırmada yer alır. Söz konusu üniversitelerde, araştırma sınırlılıkları nedeniyle dışarıda kalan ya da YÖK sisteminde erişime kapalı tez çalışmalarının yayımlanmış olabileceği unutulmamalıdır.

Tablo 2

Analiz edilen tez çalışmalarının gerçekleştirildiği eğitim düzeyi

Eğitim Düzeyi	Tez sayısı	Oranı
Yüksek Lisans	68	%91
Doktora	7	%9

Üretilen akademik çalışmaların yoğunluğu ve dağılımı incelendiğinde elde edilen bulgular sonucunda, lisansüstü düzeyde tamamlanan yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları arasında önemli ölçüde farklılaşma olduğu görülür. Toplam 75 lisansüstü tez çalışmasının incelemeye dahil edildiği araştırmada, on yıllık süreç içerisinde 68 yüksek lisans tezine karşın yalnızca 7 adet Fransız dili ve edebiyatı konulu doktora tezi tamamlanmıştır. YÖK eğitim ve öğretim alanları sınıflamasına göre edebiyat alanında 2022-2023 yılları arasında 1488 yüksek lisans öğrencisi, 360 doktora öğrencisi mezun olmuştur. Bu bağlamda, lisansüstü düzeyde mezun olan edebiyat araştırmacılarının %24'ünün doktora eğitimine devam ettiği düşünülebilir. Bu oranın Fransız dili ve edebiyatı alanında yalnızca %10 seviyesine düşmesi disiplinin geleceği için olumsuz bir tablo olarak yorumlanabilir. Fransız dili ve edebiyatı araştırmacılarının yüksek lisansın ardından doktora eğitimine devam edememesi konusunda çeşitli faktörler etkilidir. Öncelikle araştırmacılar, akademik kariyere devam etme konusunda motivasyon eksikliği

yaşıyor olabilir. Fransız dili ve edebiyatı gibi spesifik alanlarda doktora süreci yürütmek, yoğun bir akademik aktivite ve uzun bir süreç gerektirir. Bu durum, öğrencilerin kariyer beklentileri ve finansal durumları açısından engel teşkil ediyor olabilir. Ayrıca, Türkiye üniversitelerinde bu alanda yeterli akademik pozisyonun bulunmaması da doktora yapmak isteyen öğrenciler için caydırıcı bir faktör olarak öne çıkar.

Tablo 3

Analiz edilen tez çalışmalarında kullanılan edebi tür

Edebi tür	Tez sayısı	Oranı
Roman	55	%73
Şiir	2	%3
Öykü	7	%10
Oyun	5	%7
Seyahatname	1	%1
Çizgi Roman	1	%1
Söylev	1	%1
Deneme	1	%1
Bütüncül	2	%3

Fransız dili ve edebiyatı alanında yapılan lisansüstü çalışmalar, araştırmacıların odaklandığı edebi türler açısından heterojen bir dağılım göstermiştir. Analiz edilen 75 çalışmanın büyük çoğunluğunda roman türünün tercih edilmesi, bu edebi türün zengin ve geniş anlatım olanaklarıyla ilişkilendirilebilir. 55 çalışma, roman türüne yoğunlaşırken az sayıda öykü (7), oyun (5) ve şiir (2) incelemelerinin tercih edilmiş olması, roman dışı türlerin akademik sahada daha sınırlı ilgi gördüğünü ortaya çıkarır. Bu dağılım, Fransız dili ve edebiyatı alanında romanın baskın bir edebi tür olduğunu gözler önüne sererken türün, özellikle modern ve çağdaş edebiyat eleştirileri için başlıca analiz nesnesi olarak kullanıldığını gösterir. Zira, edebiyat sosyoloji açısından da türlerin hiyerarşik bir düzeni olduğu varsayılır; eski rejimlerde zirvede duran şiir ve Avrupa burjuvazisinin öncüsü olan tiyatro türleri yavaş yavaş etkisini kaybederken özellikle 19. yüzyılla birlikte roman türü yükselişe geçmiştir (Sapiro, 2014, s. 88). Bu nedenle içinde bulunulan çağda, şiir ve öykü gibi daha kısa ve yoğun anlatım biçimleri, daha az sayıda araştırmacının tercih ettiği türler olarak kalır.

Bununla birlikte seyahatname, çizgi roman, söylev ve deneme gibi türlerinde yalnızca birer lisansüstü çalışmasıyla temsil edilmesi de bu türlerin akademik çalışmalar içerisinde yer edinmekte zorlandığını kanıtlar niteliktedir.

Tablo 4

Analiz edilen tez çalışmalarında incelenen yapıtın seçildiği dönem

Dönem	Tez sayısı	Oranı
Orta Çağ	0	%0
16. yüzyıl	1	%1

17. yüzyıl	0	%0
18. yüzyıl	2	%3
19. yüzyıl	10	%14
20. yüzyıl	41	%56
21. yüzyıl	19	%26

Fransız dili ve edebiyatı alanında gerçekleştirilen lisansüstü tezlerde incelenen yapıtların dönemlere göre dağılımı, edebi araştırmaların hangi dönemlerde yoğunlaştığını görmek açısından dikkate değerdir. Analiz edilen 75 tezin verilerine göre, Orta Çağ ve 17. yüzyıl edebiyatına ait hiçbir yapıtın incelenmediği görülür. Bununla birlikte, 16. yüzyıldan yalnızca 1 ve 18. yüzyıldan 2 yapıt tez çalışmalarının konusu olmuştur. Bu durum, edebi çalışmalarda akademik ilginin eski çağlardan modern ve çağdaş dönemlere kaydığına işaret eder. 16. ve 17. yüzyıl Fransız edebiyatından hiçbir yapıtın analiz nesnesi olarak tercih edilmemesi, araştırmacıların Rönesans dönemi ve yapıtlarına olan ilgisizliğini ortaya koyar niteliktedir. Bununla birlikte, 18. yüzyıl çerçevesinde yalnızca 2 yapıtın incelenmiş olması da Aydınlanma dönemi Fransız edebiyatına olan ilginin sınırlı olduğunu gösterir. Tezlerde analiz edilen yapıtların büyük çoğunluğu (%56) 20. yüzyıla dayanırken %26'lık bir oranla 21. yüzyıl yapıtları ikinci sırada yer alır. Bu bağlamda, modernizm çerçevesinde gelişim gösteren yapıtlar ve çağdaş ürünler akademik çalışmalarda en çok tercih edilen analiz nesnelere olarak öne çıkar. Araştırmacıların modern ve çağdaş döneme olan eğilimi, modernizm ve postmodernizm ile ortaya çıkan yeni anlatım biçimleri, toplumsal değişimler ve küreselleşmenin etkileriyle ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte, daha yakın zamanda yayımlanan yapıtlara ve onlar hakkında yazılan akademik çalışmalara erişimin kolay oluşunun, araştırmacıları modern ve çağdaş dönemler hakkında çalışmalar yapmaya teşvik ettiği söylenebilir.

Tablo 5

Analiz edilen tez çalışmalarında kullanılan kuram-ekol ya da akım

Kuram, ekol, akım	Tez sayısı	Oranı
Göstergebilim	5	%6
İzlekçi/tematik eleştiri	21	%28
Yeni Roman	5	%6
Otobiyografik Anlatı	5	%6
Postmodernizm	6	%8
Genel Dilbilim	7	%9
Psikanaliz	4	%5
Tarihi Roman	4	%5
Cinsiyet Çalışmaları	2	%3
Önceleme Romanı	2	%3
Diğer Akımlar (<i>Oulipo, büyüü gerçekçilik, minimalizm, kolonyalizm vb.</i>)	14	%18

Fransız dili ve edebiyatı alanındaki lisansüstü çalışmalarda kullanılan kuram ve eleştirel yaklaşımlar incelendiğinde izlekçi/tematik eleştirin %28'lik oranla öncülüğü üstlendiği görülür. Bu bağlamda araştırmacıların büyük kısmının incelenen yapıtlarda ortaya konan

temalar aracılığıyla toplumsal, psikolojik ve kültürel değerleri açığa çıkarmayı hedeflediği söylenebilir. Tematik eleştirinin lisansüstü çalışmalarda yaygın kullanımı, araştırmacıların daha karmaşık kuram ve yöntemlerden uzak durmaya çalıştığının göstergesi olabilir.

Metinlerin yalnızca içerik olarak değil aynı zamanda dilsel yapısı ve anlatım biçimleri açısından da incelenmesi gerektiğinin ifade edildiği genel dilbilim 7 tez çalışmasıyla öne çıkmıştır. Modernizm ötesine geçerek anlatıların çok katmanlı ve parçalı yapısının ortaya çıkarılmaya çalışıldığı ve belirsizlik, ironi, metinlerarasılık gibi ögelere odaklanılan postmodernizm 5 tez çalışması ile temsil edilmiştir. Bu bağlamda, izlekçi/tematik eleştiriden sonra yoğunlaşmanın yaşandığı alanlar genel dilbilim ve postmodernizmdir. Söz konusu ekolleri, 4'er çalışma ile edebi yapıtlardaki bilinçdışı unsurların, rüyaların ve bireyin iç dünyasının analiz edildiği psikanaliz ve tarihin izlerinin nasıl temsil edildiğini ve kurgusal olarak nasıl yeniden inşa edildiğini ortaya koyan tarihi roman izler. Analiz edilen lisansüstü tezlerin 2 tanesinde cinsiyet çalışmaları, 2 tanesinde ise önceleme romanları kullanılmıştır.

'Diğer akımlar' başlığı altında toplanan 14 çalışma, oldukça geniş alana yayılan teorik yaklaşımları ifade eder. Toplamda 14 farklı kuram ya da ekolü temsil eden 'diğer akımlar', araştırmacıların belirli kuramlarla sınırlı kalmadığını ve farklı yöntemlerle de yapıtları incelediğini gösterir. Araştırmacıların çeşitli alanlara homojen şekilde dağılmış olması, akademik çeşitlilik, kuramsal zenginlik ve özgün literatür katkısı için önemli bir göstergedir. Fransız dili ve edebiyatı araştırmacılarının farklı ekol ve kuramlara yönelebilmesi disiplinin esnek ve çok boyutlu yapısını kanıtlar niteliktedir.

Tablo 6

Analiz edilen tez çalışmalarında kullanılan yöntem ve teknik

Yöntem ve teknik	Tez sayısı	Oranı
İmge Analizi	21	%36
Freud ve Rüya Analizi	2	%3
Okuma Etkisi	2	%3
Jeokritik	2	%3
Kültürlerarasılık	2	%3
Mitolojik Eleştiri	5	%8
Çok Seslilik	2	%3
Karşılaştırma	6	%10
Betimleme	3	%5
Anlatı Yerlemleri	3	%5
Diğer Yöntem ve Teknikler	11	%22

Araştırmada incelenen lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan yöntem ve teknikler, Fransız edebiyatı incelemelerinin çeşitliliğini ve kuramsal yaklaşımların dağılımını ortaya çıkarır. İncelenen 75 tez çalışmasının bulgularına göre, en çok tercih edilen yöntem, 21 tezde kullanılan *imge analizi* olmuştur. İzlekçi/tematik eleştirinin yoğun biçimde kullanıldığı çalışmalarda imge analizinin tercih edilmesi kaçınılmaz olarak yorumlanabilir. Bu durum, Fransız edebiyatı

araştırmacılarının metinleri, semboller ve metaforlar aracılığıyla belirli bir tema içerisinde inceleme eğilimini ortaya koyar niteliktedir. Bununla birlikte 6 farklı çalışmada *karşılaştırma* yapıldığı, 5 farklı tezde ise edebiyatın arketipsel ve evrensel anlatı kalıpları ile antik çağlardan bu yana gelen özellikler çerçevesinde incelenmesini sağlayan *mitolojik eleştiriden* yararlanıldığı görülmüştür. Diğer yandan *Freducu analiz*, *okuma etkisi*, *jeokritik*, *külterlerarasılık* ve *çok seslilik* gibi farklı yöntem ve teknikler de ikişer tez çalışmasının yöntemini oluşturur. Diğer yöntem ve teknikler kategorisinde yer alan *metodolojik okuma*, *sosyolojik analiz*, *oluşumcu yapısalcılık*, *feminist toplumsal eleştiri*, *naratoloji*, *kültürsüzleşme*, *kolaj*, *okur odaklı analiz*, *postyapısalcı eleştiri*, *erkek odaklı eleştiri* ve *göç kültürü modeli* 11 farklı tez çalışmasında birer kez kullanılmıştır. Bu bağlamda lisansüstü tezlerde kullanılan yöntem ve teknikler hakkındaki bulgular, imge analizi hariç, belirli bir yöntemin öne çıkmadığına ve geniş bir çeşitliliğe işaret eder. İmge analizi dışındaki yöntemlerde hiçbir yoğunlaşma söz konusu değildir ve bu dağılım, araştırmacıların edebi eserleri incelemek için farklı yöntem ve tekniklerden yararlanma eğiliminde olduğunu gösterir. Kuramsal tercihlerle birlikte yönetsel çeşitlilik, Fransız edebiyatı çalışmalarının geniş bir perspektifle gerçekleştirilmesine katkıda bulunurken araştırmacılara yenilikçi bakış açıları da kazandırmaktadır.

Tablo 7

Analiz edilen tez çalışmalarında kullanılan temalar

Temalar	Tez sayısı	Oranı
Kadın	8	%18
Erkek	2	%4
Öteki	4	%9
Toplumsal Kimlik	4	%9
Doğu ve Türk	3	%6
Yabancılaşma	2	%4
Diğer Temalar (<i>Yaşam, ölüm, korku, adalet, iletişim, ironi, şiddet, anlam, etik, gerçeklik, dönüşüm, hoşgörü, burjuvazi, mutsuzluk, hapis, arkadaşlık, tufan, doğa vb.</i>)	21	%48

İzlekçi/tematik eleştiri ve imge araştırmalarının yüksek oranda tercih edildiği Fransız dili ve edebiyatı çalışmalarının hangi konulara odaklandığını ortaya çıkarmak, araştırmacı eğilimlerinin hangi toplumsal meseleler üzerinde şekillendiğini anlamak için önemlidir. Gerçekleştirilen içerik analizi, araştırmacıların toplumsal cinsiyet, kimlik, kültür ve birey-toplum ilişkisi gibi konuları temalar aracılığıyla incelediğini ortaya koyar. Araştırma bulguları sonucunda *kadın* teması, 8 tez çalışması ve %18 oranıyla en çok incelenen başlık olarak önce çıkar. Bu bağlamda kadının edebiyattaki temsili, toplumsal rolleri ve cinsiyet eşitliği gibi konular Fransız dili ve edebiyatı araştırmacılarının yoğunlaştığı inceleme alanlarındandır. Kadın temasının öncülüğüne rağmen *erkek* temasının (%4) yalnızca 2 tezde ele alındığı görülür. Toplumdan dışlanan, marjinalleştirilen ya da farklı özellikleri nedeniyle damgalanan bireylerin temsiline odaklanan *öteki* teması (%9) ve toplumsal rollerin ve kimliklerin edebiyatta nasıl yankı bulduğunu araştırarak kimlik politikaları ve kültürel çeşitlilik gibi konuları vurgulayan *toplumsal kimlik* teması (%9), tamamlanan tezlerin %18'ini oluşturur. Doğu-Batı kültürü,

oryantalizm ve Türk kimliğinin Fransız edebiyatındaki temsillerine odaklanılan *Doğu ve Türk* temalı tez çalışmaları %6, bireyin topluma, çevresine ve hatta kendisine yabancılaşma sürecini inceleyen ve modern dünyadaki varoluşsal sıkıntılara odaklanan *yabancılaşma* temalı tezler ise %4'lük oranla araştırmada yer alır.

Araştırmaya dahil edilen diğer 21 tez çalışmasında birbirinden farklı temalar üzerine yoğunlaşmıştır. *Yaşam, ölüm, korku, adalet, iletişim, ironi, şiddet, anlam, etik, gerçeklik* gibi çeşitli temalar, Fransız dili ve edebiyatı araştırmacılarının edebi eserleri geniş bir perspektiften yorumladığını gösterir. Bu çeşitlilik, Türkiye'deki Fransız edebiyatı araştırmacılarının yalnızca belirli konularla sınırlı kalmadığını, aksine insanlık deneyimini ve toplumsal meselelerin farklı yönlerini kapsayan tematik çalışmalar gerçekleştirdiklerini ortaya koyar.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda, Türkiye'de Fransız dili ve edebiyatı alanında yürütülen lisansüstü tez çalışmalarında belirgin bir çeşitlilik olduğu ve yenilikçi yaklaşımların öne çıktığı görülmüştür. Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmaların teorik açıdan farklı alanlara odaklanması akademik alanın sürekli değişen bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Ancak araştırmada, lisansüstü çalışmaların yüksek lisans ve doktora aşamalarında dengeli şekilde dağılmadığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, yüksek lisans tez çalışmalarının doktora düzeyine oranla ciddi miktarda fazla olması dikkat çekicidir. Yüksek lisans tezlerinin niceliksel açıdan üstün gelmesi; bu programların daha geniş kitlelere hitap etmesi, daha çok sayıda öğrenci kabul etmesi ve doktora oranla daha kolay ve kısa sürede tamamlanabilir olması gibi birçok çeşitli sebep dâhilinde açıklanabilir. Ancak yüksek lisans ile doktora düzeyleri arasında görülen bu belirgin fark, akademik dünyada yeni stratejilerin geliştirilmesi ve bazı destek programlarının gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Fransız dili ve edebiyatı zengin tarihi arka planı, geniş kültürel yelpazesi ve kuramsal altyapısıyla önemli bir akademik çalışma alanıdır. Bu nedenle üniversiteler ve akademisyenler, doktora programlarına yönelik teşvik imkanları sunma ve öğrencileri araştırma süreçlerine dahil etme konusunda daha etkin rol oynamalıdır. Nitelikli araştırmacı sayısında artışın ve beraberinde nitelikli iş gücünde de yükselişin sağlanabilmesi için doktora adaylarının araştırmalara odaklanması ve süreçleri verimli şekilde yönetmeleri desteklenmelidir. Bu amaca hizmet etmek için doktora programlarının müfredatları güncellenmeli ya da akademik mentörlük programlarına ve çeşitli araştırma burs/projelerine daha fazla kaynak aktarılmalıdır. Fransız dili ve edebiyatı alanındaki lisansüstü çalışmalarda incelenen yapıtların dönemlere göre dağılımı, araştırmalarda 20. ve 21. yüzyıla ağırlık verildiğini göstermiştir. Güncel yapıtların akademik çalışmalarda önemli bir yere sahip olması, çağdaş Fransız edebiyatının dinamik yapısının ve araştırmacıların çağdaş toplumu yansıtan temalara olan ilgisinin işareti olarak nitelendirilebilir.

Bununla birlikte çalışmada, Orta Çağ ile 16. ve 17. yüzyıl Fransız edebiyatına akademik ilginin oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu dönemlere ilginin düşük olmasının temel nedenleri; dönemlerin araştırılması daha zor olabilecek metinleri içermesi, eski Fransızca kullanımı, döneme ait kaynaklara ulaşma konusunda çağdaş yapıtlara erişimdeki rahatlığın olmaması ve zamana dayalı kültürel farklılıklar olarak sıralanabilir. Orta Çağ, Rönesans ve Aydınlanma'nın kültürel ve tarihsel bağlamları hakkında literatür katkısını arttırmak ve akademik çeşitliliğe ulaşmak için Fransız dili ve edebiyatı araştırmaları daha dengeli ve tüm dönemleri kapsayacak biçimde yapılandırılmalıdır. Bu amaçla araştırmacılar, her döneme ait yapıtları incelemeye teşvik edilmeli ve literatür boşluğu bulunan alanlarda yapılan çalışmalara burs ve proje desteği sağlanmalıdır. Çalışma sonucunda karşılaşılan bir diğer önemli bulgu, Fransız edebiyatı araştırmacılarının edebi incelemelerinde romanın baskın bir tür olarak öne çıkmasıdır. Bu bağlamda şiir ve tiyatro başta olmak üzere diğer edebi türlerin romana oranla

çok daha az analiz edilmesi, bu türlerin sunduğu estetik ve toplumsal değerlerin akademik çalışmalarda yer edinmemesiyle sonuçlanır. Bu nedenle, şiir, öykü, tiyatro gibi daha az çalışılan türlere yönelik akademik ilginin desteklenmesi ve edebiyat araştırmalarındaki çeşitliliğin artırılması sağlanmalıdır. Analiz edilen lisansüstü tezlerdeki analiz nesnelere göre dönemlere göre dağılımı ve tür eğilimleri, edebiyat araştırmalarının odak noktalarının zamanla nasıl değiştiğini ve araştırmacıların hangi dönemlerdeki edebi ürünlere yoğunlaştığını göstermesi açısından anlamlıdır. Bu bağlamda, literatürün daha dengeli gelişmesi ve akademik çok yönlülüğü desteklemek için çeşitliliği arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Fransız dili ve edebiyatı araştırmacılarının kuramsal tercihlerinde geniş bir çeşitlilik olduğu görülür. Araştırma bulguları, metinlerin analizine daha deneysel yollar sunan postmodernizm, Yeni Roman ve Oulipo gibi ekollerin ya da geçmiş ile gelecek arasında bağlar kuran tarihi roman ve önceleme romanı gibi türlerin araştırmacıların ilgisini çektiği gösterir. Öte yandan son yıllarda gerçekleştirilen tezlerde cinsiyet çalışmaları, psikanaliz, göstergebilim ve otobiyografik anlatı gibi daha derin ve çok katmanlı analizleri olanaklı kılan disiplinlerarası yaklaşımların da yaygınlaştığı görülür. Bu çeşitlilik, edebiyat araştırmalarının metodolojik esnekliği ile disiplinlerarası ve yenilikçi yaklaşımlara olan eğilimini ortaya koyar. Ancak analiz edilen tezlerin %28'inde izlekçi/tematik eleştirinin tercih edildiğini ortaya koyan bulgular, araştırmacıların heterojen biçimde bu alana yoğunlaştığını gösterir. İzlekçi/tematik eleştirinin baskın rolü, araştırmacıların çalışmalarında kullandığı bilimsel araştırma yöntem ve tekniğini de etkilemektedir. Bu bağlamda, araştırma örneğine dahil edilen tez çalışmalarında kullanılan yöntem ve tekniklere bakıldığında imge analizinin belirgin biçimde öne çıktığı görülür. Lisansüstü tez çalışmalarında yöntemsel çeşitliliği arttırmak ve farklı eleştirel yaklaşımların benimsenmesini sağlamak, akademik boşluğa ve literatüre katkı sağlanması açısından önemlidir. Bu nedenle araştırmacılar, yeni kuramsal yaklaşımlarla birlikte farklı yöntem ve teknikleri benimsemeleri için teşvik edilmelidir. Ayrıca farklı yöntemlerin bir arada kullanılması ya da disiplinlerarası çalışmaların tercih edilmesi de edebi yapıtların kapsamlı şekilde analiz edilmesine ve disiplinin akademik gelişimine katkıda bulunur. Bulgular sonucunda imge analizi dışında belirli bir yöntemin öne çıkmadığı ve incelenen tez çalışmalarında edebiyat yapıtlarına geniş bir perspektiften yaklaşıldığı görülür. Araştırmacıların belirli bir yöntemde yoğunlaşma eğilimi göstermemesi, her çalışmanın kendi araştırma sorularına ve inceleme metnine özgü yöntemleri tercih ettiğini ortaya koyarak Fransız dili ve edebiyatı alanında yöntem ve teknik açısından esneklik ve çeşitliliğin benimsendiğine işaret eder. Türkiye'de son 10 yılda gerçekleştirilen Fransız dili ve edebiyatı tezlerinde kullanılan temaların analizi, araştırmacıların; toplumsal cinsiyet, kimlik, kültürel etkileşim ve birey-toplum ilişkisi gibi konulara odaklanan çalışmalar yaptığını göstermiştir.

Tematik çalışmalarda kadın teması gibi bazı konular önce çıkarken aynı zamanda çok çeşitli temaların incelenmesi, edebiyatın insanlık durumunu ve toplumdaki yerini anlama konusundaki çok boyutlu gücünü ve geniş perspektifini yansıtır. Nihayetinde araştırmanın bulguları, modern ve çağdaş Fransız edebiyatının akademik alanda güçlü bir şekilde temsil edildiğini gösterirken araştırmacıların cinsiyet, kimlik ve kültürel çalışmalar gibi önemli toplumsal meselelere odaklandığını ortaya koyar. Analiz edilen lisansüstü çalışmalarda kullanılan farklı yöntem ve teknikler, Fransız edebiyatı araştırmalarının disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alındığını gösterir. Bu açıdan bakıldığında, Fransız dili ve edebiyatı alanında tamamlanan lisansüstü tezlerde çok boyutlu incelemelerin sunulduğu söylenebilir. Bu araştırmanın, Fransız dili ve edebiyatı alanındaki mevcut akademik eğilimleri değerlendirirken, gelecekteki çalışmalara da yön vermesi açısından önemli katkılar sağlaması amaçlanmıştır.

5. KAYNAKLAR

- Öztürk, S. A. (2022). Fransız dili eğitimi bilim dalında yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*(31), 1210-1222.
- Akbulut, U. (2023). *2023-2024 URAP Türkiye Sıralaması Basın Açıklaması*. Ankara: URAP.
- Gökmen, A. (1999). Fransızca'nın Türkiye'de Dünü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XII(1), 1-7.
- Neuman, L. W. (2019a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri-I*. (Ö. Akkaya, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Neuman, L. W. (2019b). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri-II*. (Ö. Akkaya, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sapiro, G. (2014). *Edebiyat Sosyolojisi*. (E. C. Gürcan, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Vaillant, A., Bertrand, J.-P., & Régnier, P. (2007). *Histoire de la littérature française du XIXe siècle*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi*. (2024). Eylül 2024 tarihinde Yükseköğretim Kurulu: <https://istatistik.yok.gov.tr> adresinden alındı
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi*. (2024). Temmuz 2024 tarihinde Ulusal Tez Merkezi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden alındı

YENİ PLATONCULUKTA İMGELEM

UMUT AYHAN¹

¹Dr. Ar. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Felsefe,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5106-3931>

Özet

Yeni Platonculuk, m.s. 3. yy'da Plotinus ile kurulmuş ve yaklaşık dört yüz sene sürmüş felsefi bir ekoldür. Geç Helenistik dönem'de Akademi'nin kapatıldığı 6. yy'a kadar sürmüştür. Dönemin baskın felsefi okulu olmasının yanında, tarihsel olarak bitişi, Yunan felsefesinin de ortadan kalkıp Hıristiyan felsefenin tek başına entelektüel alanı hakimiyeti altına aldığı ana işaret eder. Bu bakımdan, özellikle son döneminde ve Proklos'un şahsiyetinde, bütün Yunan düşünce ve kültür dünyasının tarihsel olarak son temsilcisi okuldur. Yeni Platonculuk, neredeyse 900 sene sürmüş bir yazılı bir geleneği kendisine kaynak olarak alır ve bu büyük kaynağı kendi südur düşüncesi bağlamında sentezler. Bu gelenek içinde en çok referans verdikleri düşünürler Platon, Aristoteles ve Pitagorasçılar olmakla birlikte, Stoacılar ve Epikürcülerden de bazı konularda etkilenmişlerdir. İmgelem (phantasia) kavramı, bu sentez ve etkilenmelerin en iyi örneklerden birisini oluşturur. İmgelem duyuşsal olması nedeniyle Platon düşüncesi içinde olumlu bir anlamı yoktur. Aristoteles'de ise her düşünceye eşlik eden bir ruh yetisi olarak vardır. İmgelem ve imgeleme bağlı kavramlar, Stoacı ve Epikürcü felsefelerin algı teorilerinde önemli bir yer tutar. Yeni Platoncu düşünürler, bütün bu imgelem anlayışlarını sentezlerler. İki işlevli bir imgelem anlayışı geliştirmişlerdir. İmgelem bir yandan duyuşsal, bölünür, geçici ve oluşa tabi olması ve deneysel dünyanın imlerini taşıması nedeniyle insan zihninin akılsallara erişmesinin önünde bir engel iken diğer yandan da akılsal varlıkların yani hüpostaz ve ideaların insan zihnindeki yansımalarını elde etmesini sağlayan bir yetidir. İkinci özelliği sayesinde imgelem, insan zihninin hakikatlere ulaşması için ihtiyaç duyduğu *deneysel temsilleri* sunar. Özellikle Proklos'un imgelem anlayışı, matematiksel nesnelere, akılsalların insan zihninin *içindeki* temsilleri olarak olurlar.

Anahtar kelimeler: Yeni Platonculuk, imgelem, temsil.

Abstract

Neoplatonism is a philosophical school founded by Plotinus in the 3rd century AD and lasted for about four hundred years. It lasted until the 6th century when the Academy was closed in the late Hellenistic period. In addition to being the dominant philosophical school of the period, its historical end also marks the moment when Greek philosophy disappeared and Christian philosophy took sole control of the intellectual field. In this respect, especially in its last period and in the personality of Proclus, it is the school that is historically the last representative of the entire Greek thought and of its cultural world. Neoplatonism takes as its source a written tradition that lasted almost 900 years and synthesizes this great source in the context of its own emanation thought. The thinkers they refer to most in this tradition are Plato, Aristotle and the Pythagoreans, but they were also influenced in some ways by the Stoics and Epicureans. The concept of imagination (phantasia) is one of the best examples of this synthesis and influence. Imagination does not have a positive function in Plato's thought because it is sensory. In Aristotle, it exists as a faculty of the soul that accompanies every thought. Imagination and concepts related to imagination have an important place in the perception theories of Stoic and

Epicurean philosophies. Neo-Platonic thinkers synthesize all these understandings of imagination. They have developed a dual-function understanding of imagination. While imagination is, on the one hand, an obstacle to the human mind's access to the intelligible because it is sensory, divisible, temporary, subject to formation and carries the impressions of the empirical world, on the other hand, it is a faculty that enables the human mind to obtain the reflections of intelligible beings, namely hypostases and ideas. Thanks to its second feature, imagination provides the experimental representations that the human mind needs to reach the truths. Proclus' understanding of imagination, in particular, affirms mathematical objects as representations of the intelligibles in the human mind.

Keywords: Keyword, keyword, keyword

REVIEW OF ASSISTIVE TECHNOLOGIES FOR INDIVIDUALS WITH
DISABILITIES
ENGELLİ BİREYLER İÇİN YARDIMCI TEKNOLOJİLERİN İNCELENMESİ

CAHİT ŞAHİN¹, FERHAT KADİR PALA², BARIŞ EROĞLU³

¹Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, özel eğitim,

<https://orcid.org/0000-0002-5664-0985>

²Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, öğretim teknolojileri,

<https://orcid.org/0000-0003-3803-3732>

³Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, fen eğitimi,

<https://orcid.org/0000-0002-0643-5377>

Özet

Engelli bireyler için yardımcı teknolojiler, engellilerin günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirebilmelerini, iletişim kurabilmelerini ve topluma katılım sağlamalarını kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen araç, cihaz ve sistemleri olarak belirtilmektedir. Yapay zeka, web 3.0, endüstri 4.0 gibi hızla gelişen teknolojik yapılar engelliler içinde bir çok yeni yardımcı teknolojinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu çalışmayla tekerlekli sandalyeden gözlüğe, beyaz bastonlardan işitme cihazlarına, fiziksel ürünlerden konuşma tanıma veya zaman yönetimi yazılımlarına kadar birçok farklı ürünü kapsayan yardımcı teknolojilerin incelenmesi ve alan yazına tanıtılması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında yardımcı teknolojiler, kullanılan teknolojiye göre no tech (teknoloji kullanılmayan), low tech (düşük teknoloji), mid tech (orta teknoloji) ve high tech (yüksek teknoloji) başlıklarında ele alınmıştır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) terminolojisinde tanımlanan engel grupları dikkate alınarak zihinsel engelli, işitme engelli, görme engelli, ortopedik engelli, dil ve konuşma engelli, ruhsal ve duygusal hastalığı olanlar, süregen hastalıklı, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olanlar başlıkları altında bir sınıflandırılmaya gidilmiştir. Belirtilen teknolojik altyapı ve engel türlerine göre örnekler verilerek ilgili yardımcı araçların avantaj ve dezavantajları incelenerek çıkarımda bulunulmuştur. Elde edilen ilk bulgulara göre yardımcı teknolojilerin eşit eğitim olanağı sağlama, istihdam, günlük yaşamı kolaylaştırma, özgüven ve başkalarına olan bağımlılıkları azaltma vb. faydalarının olduğu belirlenmiştir. Ancak, bu faydaların yanında yardımcı teknolojiler konusunda bilgi ve farkındalık eksikliği, yardımcı teknoloji türleri ve bulunabilirliği hakkında bilgi eksikliği, yüksek maliyetler ve yüksek maliyetli servis ağları, sınırlı satış coğrafyası ve tedarik sorunları, finansman desteği eksikliği, sosyodemografik engeller ya da etik sorunlar gibi dezavantajların olduğu da bulgulanmıştır. Engelli bireyler için yardımcı teknolojilerin hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olduğu aşikardır. Bu yüzden alanyazın incelenerek oluşturulan bu betimsel derleme çalışmasının sonuçlarının özelde özel eğitim öğretmenleri ve engelli bireyler, genelde ise tüm eğitim alanı için yardımcı olacağını düşünülmektedir. Böylece yardımcı teknolojilere aşına olan bireylerin bu çalışmayla alandaki yeniliklerin farkına varması ve bu konuya yeni olan okuyucuların yardımcı teknolojilere aşinalık geliştirerek potansiyelleri hakkında bilgi sahibi olması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Yardımcı teknolojiler, engelli bireyler, betimsel derleme

Abstract

Assistive technologies for individuals with disabilities are defined as tools, devices and systems developed to facilitate disabled people's ability to perform daily living activities, communicate and participate in society. Rapidly developing technological structures such as artificial intelligence, web 3.0, and industry 4.0 enable the emergence of many new assistive technologies for the disabled. This study aims to examine assistive technologies, which include many different products, from wheelchairs to glasses, from white canes to hearing aids, from physical products to speech recognition or time management software, and to introduce them to the literature. Within the scope of the study, assistive technologies are discussed under the headings no tech (no technology used), low tech (low technology), mid tech (medium technology) and high tech (high technology) according to the technology used. In addition, taking into account the disability groups defined in the terminology of the Ministry of National Education (MEB) and the World Health Organization (WHO), people with mental disabilities, hearing impairments, visual impairments, orthopedic disabilities, language and speech disabilities, mental and emotional illnesses, those with chronic diseases, attention deficit and hyperactivity. A classification has been made under the headings of those with disorders. Examples were given according to the specified technological infrastructure and obstacle types, and inferences were made by examining the advantages and disadvantages of the relevant auxiliary tools. According to the preliminary findings, assistive technologies provide equal education opportunities, employment, facilitate daily life, self-confidence and reduce dependency on others, etc. It has been determined that it has benefits. However, in addition to these benefits, there are disadvantages such as lack of knowledge and awareness about assistive technologies, lack of information about types and availability of assistive technologies, high costs and high-cost service networks, limited sales geography and supply problems, lack of financial support, sociodemographic barriers or ethical issues has also been detected. It is obvious that assistive technologies have both positive and negative consequences for individuals with disabilities. Therefore, it is thought that the results of this descriptive compilation study, created by examining the literature, will be helpful for special education teachers and individuals with disabilities in particular, and for the entire field of education in general. Thus, it is expected that individuals who are familiar with assistive technologies will become aware of the innovations in the field with this study, and readers who are new to this subject will become familiar with assistive technologies and gain knowledge about their potential.

Keywords: Assistive Technologies, individuals with disabilities, descriptive compilation

THE EFFECT OF META-HAPPINESS ON PRECARISATION
META MUTLULUĞUN PREKERLEŞME ÜZERİNE ETKİSİ

ZEYNEP ELİF TUNÇ DEMİR

Doktora Öğrencisi Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-0785-0142

ÖZET

Bu çalışma, modern akışkan dünyada artan güvencesizlik ile baş etmek için mutluluğun metalaş(tırıl)masının otoriter pedagoji ile nasıl sağlandığını ele anlamak için ele alınmıştır. Bauman'a göre modernite en başından beri katıları eritme potansiyelidir ve "akışkan modernite" ile kastettiği sadece modernitede var olan her şeyin yok olması değildir aynı zamanda neoliberalizmle esnekleşip dönüşen emek ve sermayenin toplumsal kapitalizm ile sağladığı kuşatıcılığıdır. 1980'li yıllarla beraber neoliberal politikaların yaygınlaşmasıyla esneklik, esnekleşme kavramlarının yükselişi aynı zamanda beraberinde güvencesizlik kavramını da beraberinde getirmiştir. Bununla beraber güvencesizlik prekerleşme kavramıyla da sıkça beraber ele alınmaya başlanmıştır. Kavramı Guy Standig, "prekarya" kavramından türetmiştir ve toplumsal kapitalizm, neoliberalizmin politik ekonomik uygulamaları, güvensiz ve belirsiz gelecek algısının oluşmasına neden olmuştur ve buna göre içinde bulunduğumuz çağda prekarya olmak kaçınılmazdır. Bu nedenle prekarya bu çalışmada bir toplumsal sınıf olarak ele alınmamıştır, Standig'in "prekeryelişmiş zihin" kavramıyla güvencesizliğin bireyler üzerine olan etkisi anlaşılacak istenmiştir. Buna göre prekerleşme, güven duygusunun minimize olması ve geleceğin bulanık bir hale gelmesidir. Ayrıca akışkan modern dünyamızda neoliberalizmin ekonomi-politik yansımalarıyla bahsi geçen belirsiz gelecek algısıyla baş etmenin yolu ise "mutluluk endüstrisine" kulak vermektir. 2000'li yıllar ile pozitif psikoloji ile daha çok görünür hale gelen mutluluk kavramı günümüzde bir endüstri haline dönüşmüştür. Pozitif psikolojiye göre mutluluk bireyin kendi çabası ve sorumluluğu dahilindedir ve Neoliberalizm mutluluğun metalaşmasındaki en önemli adımları pozitif psikologlar, mutluluk ekonomistleri ve diğer birçok mutluluk uzmanlarıyla atmıştır; yaşamlarımızı artık danışabileceğiniz bir koçumuz (yaşam), baş edemediğimiz bir duygumuzun çözüm önerisini ise baş ucumuzdaki kişisel gelişim kitaplarında bulmamız mümkün görünmektedir. Bu nedenle mutluluğun, satın alınabilecek bir nesne konuma dönüştüğünü söylememiz de yanlış olmayacaktır. Böylece prekerleşmenin, çözüm önerisi de karşımıza çıkmaktadır; iktidar(lar) tarafından bir tüketim öznesine dönüştürülen "meta mutluluk" bireyler tarafından satın alınabilecektir. Sonuçta ise çalışma prekerleşmiş toplumlardaki, güvencesizliğin çözüm yolunu anlamamız için önemlidir ve ayrıca güvencesizlik ve belirsiz gelecek algısının, "mutluluk endüstrisine" nasıl bastırıldığını açıklamak çalışmanın temel gayesini oluşturmaktadır ve son olarak çalışma eleştirel söylem analiz tekniğiyle analiz edilerek nihayete erdirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Prekerleşme, Neoliberalizm, Pozitif Psikoloji, Mutluluk Endüstrisi, Meta Mutluluk

ABSTRACT

This study is addressed to understand how the commodification of happiness is achieved through authoritarian pedagogy in order to cope with increasing precarity in the modern fluid world.

According to Bauman, modernity is a melting pot of solids from the very beginning, and what he means by 'fluid modernity' is not only the disappearance of everything that existed in modernity, but also the encompassing of labour and capital, which have become flexible and transformed with neoliberalism, through social capitalism. With the spread of neoliberal policies in the 1980s, the rise of the concepts of flexibility and flexibilisation also brought with it the concept of precarity. In addition, precarity has started to be frequently discussed together with the concept of precarisation. Guy Standing derived the concept from the concept of 'precariat' and social capitalism, the political economic practices of neoliberalism have led to the perception of an insecure and uncertain future, and accordingly, it is inevitable to be a precariat in the age we are in. For this reason, the precariat is not considered as a social class in this study; Standing's concept of 'precaritised mind' is used to understand the impact of precarity on individuals. Accordingly, precarisation is the minimisation of the sense of security and the blurring of the future. In addition, the way to cope with the perception of uncertain future mentioned with the political economy reflections of neoliberalism in our fluid modern world is to listen to the 'happiness industry'. The concept of happiness, which became more visible with positive psychology in the 2000s, has turned into an industry today. According to positive psychology, happiness is within the individual's own effort and responsibility, and Neoliberalism has taken the most important steps in the commodification of happiness with positive psychologists, happiness economists and many other happiness experts; it seems possible to find a coach (life) with whom you can consult our lives, and the solution to an emotion that we cannot cope with in the personal development books at our bedside. Therefore, it would not be wrong to say that happiness has become an object that can be bought. Thus, the solution proposal of precarisation also appears before us; 'commodity happiness', which is transformed into a subject of consumption by the power(s), can be purchased by individuals. In conclusion, the study is important for us to understand the solution to precariousness in precarious societies, and also to explain how precariousness and the perception of uncertain future are suppressed by the 'happiness industry' constitutes the main purpose of the study and finally the study will be concluded by analysing it with the critical discourse analysis technique.

Keywords: Precarisation, Neoliberalism, Positive Psychology, Happiness Industry, Meta Happiness

RE-EVALUATING WALTER BENJAMIN'S CONCEPT OF AURA IN THE
CONTEXT OF DIGITAL ART
WALTER BENJAMİN'İN AURA KAVRAMINI DİJİTAL SANATIN ORTAMINDA
YENİDEN DEĞERLENDİRMEK

SELVİ ECE DUGAN¹

¹Araştırma Görevlisi, Alanya Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sinema,

0000-0003-2459-7000

Özet

Walter Benjamin'in 1935 tarihinde kaleme aldığı "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Eseri" isimli ünlü denemesinde tartıştığı aura kavramı günümüzde hala birçok kuramsal çalışmada kendine yer bulmakta ve tartışılmaya devam edilmektedir. Aura özgün bir sanat eserinin özel atmosferini tanımlamaktadır. Bir sanat eserinin meydana getirildiği andaki biricikliği ve buradallığı onun hakiki ve asıl olma halini oluşturmaktadır. Bu asıl ve hakiki olma hali ise o esere ait olan özel atmosfer, diğere bir ifade ile auradır. Benjamin'in denemesinde öne sürdüğü en önemli sav, tekniğin olanakları kullanılarak yeniden-üretilbilir, çoğaltılabilir hale gelen sanat eserlerinde aura kavramının yitirildiğidir. Benjamin'in denemesinden sonra, belli bir dönemde sanat nesnesinin en belirleyici özelliğı olan aura kavramı, sanatın ortamına girdiğı anlamı ve hali ile postmodern dönemin yeni sanat formları bağlamında ele alındığında yetersiz kalmaktadır. Bu araştırmanın ana sorunsalı Walter Benjamin'in kendi döneminin teknolojik gelişmeleri doğrultusunda sanat eserini değerlendirerek ortaya koyduğu ve sanatın ortamına dâhil ettiğı aura kavramının günümüz sanat formları açısından yeni bir bakışa ve tartışmaya ihtiyaç duymasıdır. Buradan hareketle, teknolojik değışim ve dönüşümle birlikte formu değışen, dijital olarak doğrudan teknoloji aracılığı ile üretilmeye başlayan sanat eseri ve ortamlarını aura kavramı açısından değerlendirerek yeni bir bakış ortaya koyma amacıyla araştırma gerçekleştirilmiş ve sonucunda dijital sanatlara ilişkin auranın tam anlamıyla varlığından söz etmenin mümkün olmadığı ortaya konmuştur. Benjamin'in ifade ettiğı şekli ile sanat eserine ve aurasına ilişkin değerlerin tamamını karşılayan; hem biricik olan, hem şimdi ve burada olabilen, sanat nesnesine mesafesini koruyabilen, kült değeri olan bir dijital sanat eseri veya ortamının oluşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, Benjamin yetiştigi ve denemesini kaleme aldığı dönem gereğı her ne kadar öncü ve öngörülü bir çalışma ortaya koymuş olsa da sınırlı bir teknolojik gelişmeye şahitlik etmiştir. Bu nedenle fiziksel bir sanat eserinin varlığından başka bir alternatiften söz etmesi mümkün değildir. Dijital sanat ortamları için her ne kadar Benjamin'in sanatın ortamına dâhil ettiğı şekli ile bir auradan söz edilemese de farklı formlarda, her sanat formunun kendisine özgün atmosferlerden ve özel deneyimlerden bahsetmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Walter Benjamin, aura, sanat eseri, dijital sanat

Abstract

Aura, a concept outlined in Walter Benjamin's "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction" essay in 1935, is still relevant and finds its place in many theoretical studies today. Aura defines the special atmosphere of an original work of art. The uniqueness and hereness of a work of art at the moment of its creation constitutes its authenticity and originality.

This original and genuine state of being is the special atmosphere belonging to that work, in other words, the aura. The most important argument that Benjamin puts forward in his essay is that the concept of aura has been lost in works of art that have become reproducible by using the possibilities of technique. After Benjamin's essay, the concept of aura, the most determining feature of the art object in a certain period, is insufficient when it is considered for the new art forms of the postmodern period. The problem of this research is that the concept of aura, which Walter Benjamin put forward by evaluating the work of art in line with the technological developments of his own period and included in the environment of art, needs a new perspective and discussion in terms of contemporary art forms. From this point of view, the research was carried out in order to reveal a new perspective by evaluating the artworks and environments, whose form changed with technological change and transformation, and which started to be produced digitally directly through technology, in terms of the concept of aura, and as a result, it was revealed that it is not possible to talk about the existence of aura in digital arts. It has been concluded that a digital artwork or medium that meets all the values related to the work of art and its aura as expressed by Benjamin; that is both unique, can be here and now, can keep its distance from the art object, and has a cult value has not been formed. However, although Benjamin produced a pioneering and visionary work due to the period in which he grew up and wrote his essay, he witnessed a very limited technological development. Therefore, it is not possible to speak of an alternative to the existence of a physical work of art. Although it is not possible to talk about an aura for digital art environments in the way Benjamin includes it in the environment of art, it is possible to speak of atmospheres and special experiences in different forms, unique to each art form.

Keywords: Walter Benjamin, the concept of aura, the work of art, digital art

MODERN HEROISM AND TRAGIC VICTORY: OPPENHEIMER'S APPROACH
TO MYTHOLOGICAL HEROIC NARRATIVE

MODERN KAHRAMAN VE TRAJİK ZAFER: OPPENHEIMER FİLMİNİN
MİTOLOJİK KAHRAMANLIK ANLATISINA YAKLAŞIMI

ŞENOL ÇÖM¹

¹Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Radyo-Televizyon Yapım ve Yayıncılık Arş. ve

Uyg. Merkezi,

ORCID ID: 0000-0003-2611-3719

Özet

Kahramanlık anlatısı, genellikle büyük bir başarıya ulaşan kişinin toplum tarafından yüceltilmesi üzerine kuruludur. Ancak modern dünyada, özellikle bilimsel ilerlemelerle birlikte, bu başarıların topluma ve insanlığa maliyeti ağır olabilir. Oppenheimer'in atom bombası geliştirmedeki rolü, onu bir bilim kahramanı olarak tanımlarken, aynı zamanda trajik bir figüre dönüştürür. Bu bağlamda, Oppenheimer bir kahraman mı yoksa bir anti-kahraman mı? Zaferi, aslında insanlık için bir trajedi mi doğurdu? Bu çalışmanın problemi, modern kahramanlık mitinin bu ikili doğasını çözümlenektir. Christopher Nolan'ın 2023 yapımı Oppenheimer filmi, nükleer fiziğin öncüsü ve Manhattan Projesi'nin baş bilim insanı olan J. Robert Oppenheimer'in hayatını ve atom bombasının geliştirilmesindeki rolünü konu alır. Film, Oppenheimer'in bilimsel zaferini ve bu zaferin arkasındaki etik ikilemlerini detaylı bir şekilde ele alırken, modern çağın kahramanlık kavramını sorgular. Bu çalışmanın amacı, Oppenheimer'in filmde nasıl bir modern kahraman olarak temsil edildiğini ve bu temsilin mitolojik kahramanlık anlatısıyla nasıl örtüştüğünü incelemektir. Çalışmada, Oppenheimer'in klasik mitolojik kahramanlarla benzerlik taşıyan bir "kahramanlık yolculuğuna" nasıl çıktığı, zaferinin ardındaki trajedinin onu bir anti-kahramana nasıl dönüştürdüğü Joseph Campbell'in monomit kuramsallaştırması etrafında analiz edilecektir. Çalışma sonucunda, Oppenheimer'in modern kahramanlık mitinin bir yansıması olduğu, ancak bu mitin, zaferin ardındaki trajediler ve etik sorumluluklar nedeniyle klasik kahramanlık anlatısından ayrıldığı görülmüştür. Ayrıca, Oppenheimer'in başarılarıyla yüceltilen bir figür olmasına rağmen, bu başarıların yıkıcı etkileri nedeniyle bir anti-kahramana dönüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: modern kahramanlık, anti-kahraman, oppenheimer, mitolojik kahramanlık, monomit

Abstract

Heroic narratives are typically built around the glorification of individuals who achieve great success. However, in the modern world, particularly with scientific advancements, these successes often come at a high cost to society and humanity. Oppenheimer's role in the development of the atomic bomb casts him as a scientific hero, yet also turns him into a tragic figure. In this context, is Oppenheimer a hero or an anti-hero? Did his victory ultimately lead to a tragedy for humanity? The central problem of this study is to analyze the dual nature of modern heroism. Christopher Nolan's 2023 film *Oppenheimer* explores the life of J. Robert Oppenheimer, the pioneering nuclear physicist and chief scientist of the Manhattan Project. The film delves into Oppenheimer's scientific triumph and the ethical dilemmas behind it, challenging the concept of heroism in the modern era.

The purpose of this study is to examine how Oppenheimer is portrayed as a modern hero in the film and how this portrayal aligns with the narrative of mythological heroism. The study will analyze how Oppenheimer embarks on a "hero's journey," similar to classical mythological heroes, and how his victory ultimately turns him into an anti-hero, using Joseph Campbell's monomyth framework. The findings suggest that Oppenheimer reflects modern heroism, yet diverges from classical heroic narratives due to the ethical responsibilities and tragedies behind his triumph. Furthermore, it concludes that despite being celebrated for his scientific achievements, Oppenheimer is ultimately transformed into an anti-hero due to the destructive consequences of his success.

Keywords: Modern heroism, anti-hero, oppenheimer, mythological heroism, monomyth

**DIGITAL TRANSFORMATION AND CINEMA: THE IMPACT OF ONLINE
STREAMING PLATFORMS ON CINEMATIC NARRATIVE**
**DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE SİNEMA: ÇEVİRİMİÇİ SEYİR PLATFORMLARININ
SİNEMATİK ANLATIYA ETKİSİ**

ŞENOL ÇÖM¹

**¹Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Radyo-Televizyon Yapım ve Yayıncılık Arş. Ve
Uyg. Merkezi,
ORCID ID: 0000-0003-2611-3719**

Özet

Dijitalleşme, modern dünyada birçok sektörü köklü bir şekilde dönüştürdüğü gibi sinema endüstrisini de derinden etkilemiştir. Özellikle çevrimiçi seyir platformlarının yaygınlaşması hem film üretim sürecinde hem de izleyici alışkanlıklarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Netflix, Amazon Prime, Disney+ gibi platformlar, geleneksel sinema deneyimini yeniden şekillendirirken, sinematik anlatı üzerinde de belirgin etkiler yaratmıştır. Çevrimiçi seyir platformları, film yapım süreçlerini hızlandırmakta, bağımsız yapımcılara daha geniş bir alan sunmakta ve küresel izleyiciye erişimi kolaylaştırmaktadır. Ancak, bu platformların algoritmalara dayalı içerik öneri sistemleri ve kısa, seri formatların popülerleşmesi gibi faktörler, geleneksel sinematik anlatıyı yeniden şekillendirmektedir. İzleyiciler, sinema salonları yerine evlerinde, mobil cihazlar üzerinden içerik tüketirken, bu yeni izleme alışkanlıkları film anlatılarının yapısal değişikliklerine de zemin hazırlamaktadır. Özellikle uzun metraj filmlerin yerini mini diziler ve kısa bölümler alırken, izleyicilerin bireysel deneyimlerinin sinema sanatı üzerinde değişime yol açmaktadır. Bu çalışma, dijital dönüşümün sinematik anlatı üzerindeki etkilerini, streaming platformlarının film yapım, dağıtım ve izleyici deneyimi süreçlerine nasıl müdahale ettiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Yöntem olarak, literatür taraması ve sektördeki güncel verilerin analizinden faydalanılacaktır. Çalışma sonucunda çevrimiçi seyir platformlarının sinematik anlatıda kısa ve seriye dayalı formatları teşvik ettiği, izleyici alışkanlıklarının sinema deneyiminden bireysel izlemeye doğru kaydığı görülmüştür. Diğer taraftan ise geleneksel sinemanın izleyici kitlesini kaybetme riskine karşın, bağımsız film yapımcılarının daha geniş kitlelere ulaşarak yeni anlatı biçimlerini keşfetmesi gibi ikili bir etkinin oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dijital dönüşüm, çevrimiçi seyir platformları, sinematik anlatı, izleyici alışkanlıkları, bağımsız sinema

Abstract

Digitalization has profoundly transformed many sectors in the modern world, including the film industry. The widespread use of online streaming platforms, such as Netflix, Amazon Prime, and Disney+, has led to significant changes in both the film production process and audience habits. These platforms are reshaping the traditional cinema experience and having a noticeable impact on cinematic narratives. Online streaming platforms accelerate film production processes, provide independent filmmakers with broader opportunities, and make global audience access easier. However, the algorithm-based content recommendation systems and the popularity of short, serial formats offered by these platforms are reshaping traditional cinematic storytelling.

As audiences consume content on mobile devices in their homes rather than in movie theaters, these new viewing habits are leading to structural changes in film narratives. Particularly, as feature films are being replaced by mini-series and short episodes, the individual experiences of viewers are causing shifts in cinematic art. This study examines digital transformation's effects on cinematic narratives and how online streaming platforms intervene in film production, distribution, and viewer experiences. The methodology will rely on a literature review and analysis of current industry data. The study's findings reveal that streaming platforms promote short and serial formats in cinematic narratives, and viewer habits are shifting from a collective cinema experience to individualized viewing. On the other hand, while traditional cinema faces the risk of losing its audience, independent filmmakers are reaching broader audiences and exploring new narrative forms, leading to a dual effect.

Keywords: Digital transformation, streaming platforms, cinematic narrative, audience habits, independent cinema

AN EXAMINATION OF UNIVERSITY STUDENTS' INTERNET USAGE HABITS:
THE CASE OF ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

MUSTAFA ERDİ ÇELEBİ¹

¹Lect. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Communication Sciences,
0009-0001-9454-8792

Abstract

The internet has become a significant tool that shapes both the academic success and social interactions of university students. Examining students' internet usage habits is crucial to understanding their interactions with the digital world and the impact of these interactions on their educational lives. This study investigates university students' internet usage habits based on the time spent on computer-mediated communication platforms and the number of social media accounts they use. This cross-sectional study collected data from 419 students studying at Ankara Hacı Bayram Veli University using a survey technique. Participants were selected from three different faculties using the cluster sampling method. Descriptive statistics and ANOVA tests were used to analyze the data.

The findings of the study reveal a significant difference between the time students spend on computer-mediated communication platforms and their internet usage habits ($p=0.006$, $F=4.169$). Students who use the internet for less than 1 hour a day have the lowest level of internet usage habits, while those who use it for more than 6 hours have the highest. The results show that as internet usage time increases, students' internet usage habits also increase.

Additionally, a significant difference was found between the number of social media accounts students use and their internet usage habits ($p=0.001$, $F=4.869$). Students with 0-1 social media accounts have the lowest level of internet usage habits, while those with 5 or more accounts have the highest. These findings clearly demonstrate the connection between social media usage and internet usage habits.

In conclusion, this study has revealed that university students' internet usage habits show significant differences based on the time spent on computer-mediated communication platforms and the number of social media accounts used. The findings indicate that as students' internet usage time and the number of social media accounts increase, they tend to use the internet more intensively and for various purposes. The results contribute to a better understanding of the digital lifestyles of university students and provide a foundation for future research in this area.

Keywords: Internet, Social Media, Computer-Mediated Communication

1. INTRODUCTION

The Internet is a global communication network that connects millions of private, public, academic, and commercial networks worldwide. This vast infrastructure facilitates the exchange of data between computers and other digital devices, providing access to information and a wide range of services. By bringing together networks used in different geographies and for various purposes, the Internet eliminates communication barriers, enabling uninterrupted global information flow (Flew & Smith, 2014).

The Internet has become an integral part of individuals' lives in today's digital age. For university students in particular, it plays a crucial role both as a learning tool that contributes to academic success and as a communication platform that shapes social interactions. The ability to quickly access academic resources, obtain online course materials, and conduct research for assignments makes the Internet a widely utilized tool in students' educational journeys. Simultaneously, the use of social media platforms to interact with their social networks places the Internet at the center of students' social lives.

In the context of the increasingly digitalized lifestyle, examining students' internet usage habits is of great importance for understanding their interactions with the digital world and the academic and social outcomes of these interactions. While it is believed that the correct and efficient use of the internet can positively impact students' educational lives, it can also be argued that excessive and unregulated use may negatively affect academic success. Today, university students, who represent a significant portion of Generation Z and hold a notable place among total internet users, frequently use the internet as a means of communication. As a result, there is a growing academic interest in understanding the attitudes and behaviors of young individuals regarding their internet use.

The aim of this study is to investigate university students' internet usage habits and how these habits reflect on their digital lives. The study examines the relationships between internet usage habits, the amount of time spent online on computer-mediated communication platforms, and the number of social media accounts. By doing so, the study seeks to better understand how students' internet usage duration and social media activities influence their adaptation to the digital world and their educational processes. Conducted among students of Ankara Hacı Bayram Veli University, this research aims to provide significant findings regarding university students' interactions with the digital world.

1.1. History of the Internet

The origins of the internet can be traced back to the ARPANET project, which laid the foundation for global computer networks. One of the early examples of computer-mediated communication was the first email, sent by Ray Tomlinson in 1971 as part of this project (Sajithra & Rajindra, 2013). Initially developed to facilitate information sharing among academic and military research communities, the internet gradually expanded into commercial and personal use as computers became more accessible and internet technologies advanced (Thorne, 2008; Castells, 2010). The rise of personal computers in households significantly boosted the internet's popularity, enabling individuals to exchange information, engage in social interactions, and form communities through online chat rooms and forums. With the parallel development of digital technologies, the internet broadened and diversified, becoming an indispensable part of modern life by the 2000s (Sajithra & Rajindra, 2013; Thorne, 2008).

1.2. Features of the Internet and Its Benefits to Students

The internet has become one of the most significant technological developments of the 21st century, transforming individuals' ways of living. The ability to access information regardless of time and place, create and share content through interactive platforms, and reshape how individuals socialize in the digital world have been crucial changes. University students, in particular, are among the groups that benefit most from these opportunities in both their academic and social lives. In this context, exploring the characteristics of the internet and the benefits it offers to students is essential for understanding the impact of digitalization on education. The internet provides numerous advantages for education and social communication. Its fundamental features and the benefits it offers to students can be examined under the

following headings (Carr, 2011; Chen, 2007; Kaplan & Haenlein, 2010; Katz & Rice, 2002; Manovich, 2001):

- Independence from Time and Place
- Digitality (Numerical Representation)
- Interactivity
- Network-Based Structure
- Multi-Directional Communication
- Hypertext and Hypermedia
- Personalization
- Instant Access and Sharing
- Cloud Computing
- User Participation
- Continuous Development and Updates

One of the most important features of the internet is that it allows users to access information independent of time and place. Overcoming time and space constraints is a significant advantage for university students. They can access course materials, online lectures, and academic resources at any time (Katz & Rice, 2002). Additionally, group work and projects conducted online further support this flexibility. Thanks to today's internet-based network technologies, students being located in different cities or countries does not hinder their ability to collaborate on joint projects.

At the core of the internet lies digitalization. The storage and transmission of information in numerical format (binary code of 0s and 1s) have significantly enhanced data processing and storage capacity (Manovich, 2001). This digital representation allows for the integration and processing of various types of content—such as text, images, audio, and video—on the same platform. In other words, the internet has accelerated the production, distribution, and consumption of information through digital technology. Tools like digital textbooks, e-learning platforms, and online libraries provide quick access to information, facilitating easier processing and dissemination of knowledge for students.

The internet offers users an interactive platform, enabling them to participate in content creation and sharing processes. Interactivity, particularly on platforms like social media and blogs, allows users to take an active role. University students, through the interactive opportunities provided by the internet, can manage group projects, participate in forum discussions, and interact with experts worldwide (Kaplan & Haenlein, 2010). Additionally, the internet's multi-directional communication capacity enhances both academic and social interactions for students. Through its interactive nature, the internet allows students not only to consume information but also to create, share, and provide feedback. Social media platforms and online learning tools, in particular, encourage active participation, helping students to become more engaged in their learning processes (Barnes, 2009).

Another significant feature of the internet is its ability to offer users the opportunity to personalize content according to their preferences. Personalization allows students to select educational materials tailored to their interests and needs (Chen, 2007). Students can customize

online learning platforms and adapt course materials to suit their individual requirements. Personalized education helps students to experience a more efficient learning process.

Thanks to the internet, which operates on a global network of platforms and tools, students can access information from around the world and connect with individuals from different cultures and fields (Jones & Shao, 2011). The global nature of the internet enables students to gain a broader perspective and engage in information exchange on an international level. The internet facilitates communication not only between individuals but also among multiple users. Tools such as online forums, social media platforms, and video conferencing allow students to engage in both two-way and multi-directional communication, enabling the exchange of information.

Another feature of the internet is its capacity to link content through hyperlinks. Hypertext and hypermedia provide students with the opportunity for deeper and broader exploration of course materials. This feature enhances the learning process by offering in-depth access to information.

Instant access and sharing capabilities, especially in research, enable students to make rapid progress. Moreover, the ease of sharing materials online accelerates group work. The storage and processing of data and applications in the cloud give students the flexibility to access their materials from anywhere, without the need to carry large files on their devices. Cloud computing allows students to retrieve their documents via the internet, reducing the need for physical storage.

Internet technologies are constantly evolving and being updated. This continuous advancement ensures that students always have access to the latest information, tools, and resources. In academic research, in particular, this up-to-date nature of the internet provides significant advantages (Selwyn, 2014).

The features of the internet mentioned above have transformed both the academic and social lives of university students. As a result, the technological opportunities offered by the internet provide students with countless benefits in terms of access to information, communication, collaboration, and personal development. As digitalization in education accelerates, it is believed that the opportunities provided by the internet will continue to expand and shape future educational models.

2. METHODOLOGY

The aim of this research is to examine university students' internet usage habits based on the amount of time they spend on computer-mediated communication platforms and the number of social media accounts they use. This cross-sectional study focuses on undergraduate students at Ankara Hacı Bayram Veli University. The students who participated in the study were selected from three different faculties using cluster sampling. Proportional cluster sampling was employed to determine the number of participants based on the student populations of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, the Faculty of Literature, and the Faculty of Communication. Accordingly, 249 students from the Faculty of Economics and Administrative Sciences, 151 from the Faculty of Literature, and 54 from the Faculty of Communication were included in the sample group. A total of 454 questionnaires were collected, but after identifying inconsistencies, missing information, or outliers, 35 questionnaires were excluded, and the analysis was conducted using 419 valid responses.

In this study, where data were collected using the face-to-face interview technique, the questionnaire consisted of two sections. The first section included demographic questions and characteristics related to computer-mediated communication usage, while the second section utilized the Internet Usage Habits Scale. This scale, developed by Özeren and Akpınar (2016),

is a 10-item, single-factor scale with a Cronbach's Alpha reliability coefficient of 0.860. The scale's validity was demonstrated through Exploratory Factor Analysis, and its Confirmatory Factor Analysis results indicated an acceptable model fit ($\chi^2 = 59.486$, $df = 32$, $\chi^2/df = 1.859$, $RMSEA = 0.075$, $NFI = 0.90$, $CFI = 0.95$, $IFI = 0.95$, $GFI = 0.93$).

The IBM SPSS-27 software was used for data analysis, applying descriptive statistics (mean, standard deviation, frequency) along with the ANOVA test. The normality test results showed a skewness value of -0.40 and a kurtosis value of 0.13 for the internet usage habits scale. Data were analyzed with a 95% confidence level ($p < 0.05$). Two main hypotheses were tested in the study: H1: The amount of time students spend on the internet significantly differs according to their level of internet usage habits. H2: The total number of social media accounts students use significantly differs according to their level of internet usage habits.

The study received ethical approval from the Ege University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee (dated 25.10.2023, protocol no. 2182), and the data were derived from the researcher's PhD dissertation.

3. FINDINGS

The demographic characteristics of the students participating in the study, including their faculty, department, class, age, and gender, are presented in Table 1. The largest group of participants belonged to the Faculty of Economics and Administrative Sciences, representing 56.3% ($n=236$) of the sample. The second largest group, with 32.2% ($n=135$), came from the Faculty of Literature, while students from the Faculty of Communication made up 11.5% ($n=48$) of the participants.

When examining the students by department, the highest participation rate was from the Department of Political Science and Public Administration, with 17.7% ($n=74$). This was followed by the Business Administration department at 12.2% ($n=51$) and the Finance and Psychology departments, both at 10.5% ($n=44$). The lowest participation came from the French Language and Literature department, at 1.9% ($n=8$). Other departments were represented at varying rates among the participants.

In terms of class level, first-year students formed the largest group at 45.3% ($n=190$). Second-year students accounted for 22.4% ($n=94$), third-year students for 15.8% ($n=66$), and fourth-year students for 16.5% ($n=69$).

Regarding age distribution, the largest group of participants was in the 18-19 age range, representing 37.9% ($n=151$) of the sample. This was followed by the 20-21 age group at 36.7% ($n=146$) and the 22-23 age group at 22.4% ($n=89$). The smallest group, comprising 3.0% ($n=12$), fell within the 24-26 age range. As for gender distribution, 68.0% ($n=285$) of the participants were female, while 32.0% ($n=134$) were male.

Table 1: Descriptive characteristics of the participants

		n	%
	Faculty of Letters	135	32,2
Faculty	Faculty of Economics and Administrative Sciences	236	56,3
	Faculty of Communication	48	11,5
	Department	Arabic Translation and Interpreting	11

	Archaeology	24	5,7
	Chinese Language and Literature	18	4,3
	Econometrics	43	10,3
	French Language and Literature	8	1,9
	Journalism	26	6,2
	Economics	24	5,7
	Business Administration	51	12,2
	Finance	44	10,5
	Psychology	44	10,5
	Radio, Television, and Cinema	22	5,3
	Art History	10	2,4
	Political Science and Public Administration	74	17,7
	Sociology	20	4,8
Class	1 st Year	190	45,3
	2 nd Year	94	22,4
	3 rd Year	66	15,8
	4 th Year	69	16,5
Age (Mean=20,29, 18-26)	18-19	151	37,9
	20-21	146	36,7
	22-23	89	22,4
	24-26	12	3,0
Gender	Female	285	68,0
	Male	134	32,0

The usage characteristics of computer-mediated communication tools and social media platforms by the students participating in the study are presented in Table 2. Among the participants, 98.1% (n=411) use smartphones for computer-mediated communication, while 89.5% (n=375) use computers. The least commonly used device is categorized as "Other," with a usage rate of 1.2% (n=5). Additionally, 22.9% (n=96) of the students use tablets, and 13.8% (n=58) use smartwatches.

When examining the time spent online daily, the largest group, 53.0% (n=222), spends 4-6 hours online. This is followed by 24.8% (n=104) who spend 1-3 hours, and 15.3% (n=64) who spend more than 6 hours online. The percentage of participants who spend less than 1 hour online daily is 6.9% (n=29).

In terms of social media platform usage, Instagram is the most preferred platform, used by 94.3% (n=395) of the participants, followed by YouTube at 92.1% (n=386). Other platforms include TikTok, used by 23.9% (n=100), LinkedIn by 19.1% (n=80), and Facebook by 11.9% (n=50).

When examining the number of social media accounts actively used, the largest group, 39.4% (n=165), has 3 accounts. This is followed by 23.4% (n=98) with 2 accounts and 19.1% (n=80) with 4 accounts. The percentage of participants using 5 or more social media accounts is 12.2% (n=51), while those using 0-1 account make up 6.0% (n=25).

Table 2: Participants' Computer-Mediated Communication Usage Characteristics

	n	%
Devices Used for Computer-Mediated Communication	Smartphone	411 98,1
	Cellphone	18 4,3
	Computer	375 89,5
	Tablet	96 22,9
	Smartwatch	58 13,8
	Other	5 1,2
	Daily Time Spent Online	Less than 1 Hour
1-3 Hours		104 24,8
4-6 Hours		222 53,0
More than 6 Hours		64 15,3
Social Media Platforms Used	X	251 59,9
	Instagram	395 94,3
	Facebook	50 11,9
	TikTok	100 23,9
	Linkedin	80 19,1
	Youtube	386 92,1
Total Number of Active Social Media Accounts	0-1	25 6,0

2	98	23,4
3	165	39,4
4	80	19,1
5 or more	51	12,2

The descriptive statistics related to the students' participation levels in the Internet Usage Habits Scale are presented in Table 3. The minimum score recorded on the scale is 10, while the maximum score is 50. The average score for participants' internet usage habits was calculated to be 33.02, with a standard deviation of 7.84. These levels indicate that internet usage habits among students show a moderate distribution. Additionally, it was determined that the students' internet usage habits stood at a rate of 66.04%. This percentage reflects that the participants use the internet intensively. Upon examining the data, it can be concluded that the majority of students have developed regular internet usage habits, and these habits are generally at a high level.

Table 3: Descriptive Statistics of Internet Usage Habits Scale Scores

	Min	Maks	Mean	SD	Rate %
Internet Usage Habits	10	50	33,02	7,84	66,04

The comparative analysis of students' internet usage habits according to their daily time spent online is presented in Table 4. The study found a significant difference between the time students spend online and their internet usage habits ($p=0.006$). The average internet usage habits score for students who spent less than 1 hour online was 31.14 ($SD = 10.03$). For students who were online for 1-3 hours, the average score was 31.18 ($SD = 7.48$), while those who spent 4-6 hours online had an average score of 33.58 ($SD = 7.32$). The average score for students who spent more than 6 hours online was 34.91 ($SD = 8.45$). These results indicate that as the time spent online increases, so do students' internet usage habits.

Table 4: Comparative analysis of internet usage habits according to daily time spent online

	n	Mean	SD	F	p
Less than 1 Hour	29	31,14	10,03		
1-3 Hours	104	31,18	7,48		
4-6 Hours	222	33,58	7,32	4,169	0,006*
More than 6 Hours	64	34,91	8,45		

ANOVA Test; $p<0.05$, there is a significant difference.

The comparative analysis of students' internet usage habits based on the number of social media accounts used is presented in Table 5. The analysis results indicate a significant difference between the number of social media accounts and internet usage habits ($p=0.001$, $F=4.869$). Students who used 0-1 social media accounts had the lowest average internet usage habits score

of 27.16 (SD = 7.93), while those who used 5 or more social media accounts had the highest average score of 35.06 (SD = 7.79). It was observed that as the number of social media accounts increases, so do the students' internet usage habits. These findings suggest that as students use more social media accounts, their internet usage becomes more frequent, and their internet habits become stronger.

Table 5: Comparative analysis of internet usage habits according to the total number of social media accounts used

	n	Mean	SD	F	p
	0-1	25	27,16	7,93	
	2	98	32,50	7,43	
Internet Usage Habits	3	165	33,19	7,78	4,869 0,001*
	4	80	33,83	7,72	
	5 or more	51	35,06	7,79	

ANOVA Test; $p < 0.05$, there is a significant difference.

4. CONCLUSION, DISCUSSION, AND SUGGESTIONS

The study's findings reveal that university students' internet usage habits are significantly related to various factors, such as the time spent online and the number of social media accounts used. The data demonstrate how central digital technologies and social media platforms are in the lives of university students, who are part of Generation Z. These findings indicate that university students use the internet effectively for both academic and social purposes, providing important insights into the impact of digital lifestyles on the educational process. First, it was found that there is a significant difference between the time students spend online and their internet usage habits. This finding suggests that as students spend more time online, their internet usage habits become stronger. In particular, students who spend more than 6 hours online daily have the highest internet usage habit scores. Therefore, individuals who spend more time online tend to use the internet more frequently and for a wider variety of purposes. These findings align with Castells' (2010) theory of the network society, which argues that digital media and the internet are increasingly occupying a central place in individuals' daily lives. Second, a significant difference was also found between the total number of social media accounts used and internet usage habits. The study revealed that as the number of social media accounts increases, students' internet usage habits also increase significantly. Students with 0-1 social media accounts have the lowest internet usage habit levels, while those with 5 or more social media accounts have the highest levels. This finding highlights the central role of social media in digital life, showing that individuals who are active on multiple platforms tend to use the internet more frequently. The results parallel Boyd and Ellison's (2007) work, which emphasizes the impact of social networks on the formation and maintenance of individuals' online identities. Another notable finding is that internet usage habits, in general, are at a moderate level. It was found that 66.04% of participants use the internet intensively. This indicates that university students have integrated the internet into their daily lives, and these habits influence both their academic and social activities. As noted in Anderson and Rainie's (2018) studies on digital youth, individuals in this age group use the internet for various purposes, such as accessing information, maintaining social connections, and entertainment. In

light of these findings, it can be concluded that university students' internet usage habits vary based on both the time spent online and their social media usage. The research results provide valuable insights into the scope and dimensions of the impact of digital platforms on university students' lives. This study supports the notion that the internet plays a critical role in various aspects beyond mere access to information, including social interaction, entertainment, and personal development. Finally, the findings of this study lay an important foundation for future research. Qualitative studies could further explore university students' internet usage habits, and the long-term effects of the internet on social relationships, academic success, and personal development could be investigated. In a world where digitalization is rapidly increasing, a better understanding of university students' internet usage habits offers valuable contributions for developing educational policies and digital media strategies.

5. BIBLIOGRAPHY

- Anderson, M., & Rainie, L. (2018). *The Future of Well-Being in a Tech-Saturated World*. Pew Research Center.
- Barnes, S. B. (2009). Relationship Networking: Society and Education. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(3), 735-742.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Carr, N. (2011). *The Shallows: How the Internet Is Changing the Way We Think, Read and Remember*. London: Atlantic.
- Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society Second Edition*. Sussex: Wiley-Blackwell.
- Chen, C. (2007). *Information visualization: Beyond the horizon*. Springer Science & Business Media.
- Flew, T., & Smith, R. (2014). *New Media: An Introduction (Second Canadian Edition)*. Ontraio: Oxford University Press.
- Jones, C., & Shao, B. (2011). *The net generation and digital natives: Implications for higher education*. Higher Education Academy.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, 53(1), 59-68.
- Katz, J. E., & Rice, R. E. (2002). *Social consequences of Internet use: Access, involvement, and interaction*. MIT Press.
- Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. MIT Press.
- Selwyn, N. (2014). *Digital technology and the contemporary university: Degrees of digitization*. Routledge.
- Özeren, E., & Akpınar, B. (2016). İnternet Kullanım Alışkanlıkları Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9), 21-29.
- Sajithra, K., & Rajindra, P. (2013). Social Media – History and Components. *Journal of Business and Management*, 7(1), 569-74.
- Thorne, S. L. (2008). Computer-Mediated Communication. N. Hornberger, & N. Van Duesen-Scholl içinde, *Encyclopedia of Language and Education*, 2nd Edition, Volume 4: Second and Foreign Language Education (s. 325-336). New York: Springer.

EXAMINATION OF BANKS' APPROACH TO SME CREDITS
BANKALARIN KOBİ KREDİLERİNE YAKLAŞIMININ İNCELENMESİ

ESRA ERİK AKYOL¹

¹Öğr. Gör. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık,
ORCID: 0009-0001-5529-518X

Özet

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ'ler), gerek Türkiye ekonomisinde gerekse dünya ekonomisinde önemli roller üstlenmektedir. KOBİ'ler genel olarak, yeni istihdam alanlarının oluşturulmasında, piyasa koşullarındaki değişikliklere hızlı şekilde uyum göstermede, az sermaye kullanımı ile birlikte daha çok emek faktörünün yoğun olduğu dinamik ve sürükleyici üretim yapıları ile ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarına katkıda bulunan iktisadi teşebbüsler olarak tanımlanabilir. KOBİ'ler ülkelerin üretim yapılarının bel kemiğini oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla ülke ekonomileri, KOBİ'leri destekleyici ve bu iktisadi teşebbüslerin gelişimini teşvik edici politikaları hayata geçirmeleri gerekmektedir. Türkiye ekonomisi özelinde bakıldığında ise; KOBİ'ler Türkiye'deki işletmelerin yaklaşık %99'unu oluşturmaktadır ve ekonomideki toplam istihdamın da yaklaşık %76'sını karşılamaktadır. Bu yüksek oranlar göstermektedir ki, KOBİ'ler Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Diğer yandan, KOBİ'lerin finansmana erişim düzeylerinin nispeten büyük ölçekli işletmelere kıyasla daha düşük düzeylerde olduğu bilinmektedir. Nitekim, finansmana erişim imkânı daha yüksek olan işletmeler gelişimlerini ve büyümelerini daha kolay gerçekleştirmektedir. KOBİ'ler için ise en yaygın olarak kullanılan finansman şekli "banka kredileridir". Türk Bankacılık Sektöründe Haziran 2024 dönemi itibarıyla, toplam kredilerin içerisinde Kobi kredilerinin payı %27 ve 3.708 milyar TL düzeyindedir. Burada KOBİ'lerin ölçeklerine ve faaliyette buldukları alanlara bağlı olarak da bankalarla çalışma oranları değişkenlik gösterebilir. Ama KOBİ'lerin finansmana erişim düzeylerinin bu kadar düşük olması, ülke ekonomisi için bu kadar önemli işletmelerin ciddi zayıf yanını ortaya koymaktadır. KOBİ'lerin yaşadığı bu finansman sorunun giderilmesi adına, bankaların KOBİ piyasasındaki kredilendirme işlemlerinde farklı uygulamalara gitmesi gerektiği savunulmaktadır. Öncelikli olarak, KOBİ'lerin kullanmış olduğu kredi düzeylerinin artmasını teşvik edici politikalar için Türk Bankacılık sektöründe yeni düzenlemeler yapılması tavsiye edilmektedir. Bu perspektif ışığında; çalışmada KOBİ kavramı, faaliyet alanları, finansmana erişim düzeyleri ve Türk Bankacılık Sektöründeki KOBİ kredileri incelenerek sonuçlar paylaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: KOBİ, KOBİ Kredileri, KOBİ Finansmanı, Bankacılık Sektörü

Abstract

Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) play substantial roles in both the Turkish economy and the world economy. SMEs can generally be defined as economic enterprises that contribute to the economic and social development of countries by creating new employment areas, adapting rapidly to changes in market conditions, and having dynamic and driving production structures that use less capital and more labor. SMEs are the backbone of the production structures of countries. Therefore, national economies need to implement policies that support SMEs and encourage the development of these economic enterprises. When looking at the Turkish economy specifically; SMEs constitute approximately 99% of businesses

in Turkey and provide approximately 76% of total employment in the economy. These high rates show that SMEs have an important place in the Turkish economy. On the other hand, it is known that SMEs have lower levels of access to finance compared to large-scale enterprises. In fact, enterprises with higher access to finance can more easily develop and grow. The most commonly used financing method for SMEs is “bank loans”. As of June 2024 in the Turkish Banking Sector, the share of SME loans in total loans is 27% and 3.708 billion TL. Here, the rates of working with banks may vary depending on the scale of SMEs and the areas they operate in. However, the fact that SMEs have such low levels of access to financing reveals the serious weakness of such important businesses for the country’s economy. In order to eliminate this financing problem experienced by SMEs, it is argued that banks should implement different practices in crediting transactions in the SME market. First of all, it is recommended that new regulations be made in the Turkish banking sector for policies that will encourage the increase in the credit levels used by SMEs. In the light of this perspective; the concept of SME, areas of activity, levels of access to finance and SME loans in the Turkish banking sector are examined and the results are shared.

Keywords: SME, SME Credits, SME Financing, Banking Sector

THE PLACE OF DOMESTIC MINIMUM CORPORATE TAX IN TURKISH TAX
LEGISLATION
YURT İÇİ ASGARİ KURUMLAR VERGİSİ'NİN TÜRK VERGİ MEVZUATINDAKİ
YERİ

AYŞE ÖZLEM ÖZKES¹, İCLAL DAĞLIOĞLU ŞANLI²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Maliye,

0009-0006-4757-7247

²Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Maliye,

0000-0002-0841-4158

Özet

32620 sayılı ve 2.8.2024 tarihli Resmi Gazete 'de yayımlanan 7524 sayılı Vergi Kanunları İle Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'da yer alan düzenlemelerle 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılmıştır. 7524 sayılı Vergi Kanunları İle Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'da mevzuatımıza giren düzenlemelerden biri de asgari kurumlar vergisi uygulamasıdır. Asgari kurumlar vergisi düzenlemelerini küresel asgari kurumlar vergisi ve yurt içi asgari kurumlar vergisi oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın kapsamını yurtiçi asgari kurumlar vergisi düzenlemesi oluşturmaktadır. 7524 sayılı kanununun 36'ncı maddesi ile kurumlar vergisi kanununun 32/B maddesinden sonra gelmek üzere 32/C maddesi eklenmiştir. Bu madde ile kurumlar vergisi mükelleflerine asgari kurumlar vergisi hesaplanması sağlanmıştır. Çünkü mevzuattaki bazı düzenlemeler ve etkin olmayan muafiyet ve istisnalar kurumlar vergisi matrahında aşınmaya neden olmaktadır. Bu düzenlemenin temel gerekçesini kayıtdışılıkla mücadele ve vergi erozyonunun azaltılması kapsamında vergi gelirlerinin artırılması, vergilemede adaletin güçlendirilmesi bu kapsamda vergilemede etkinliği bozan bazı muafiyet, indirim ve istisnaların kaldırılması olarak özetlenebilir. Aslında, yurt içi asgari kurumlar vergisi farklı isimlerle ülkemizde daha önce iki defa uygulanmış bu yeni düzenlemede bunlar arasında vergi mevzuatımızdaki yerini almıştır. Çalışmanın amacı mevzuat temelinde yurtiçi asgari kurumlar vergisine ilişkin düzenlemeleri önceki uygulamalar ve yeni düzenlemelerle ortaya koymak, literatüre katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Hukuku, Asgari Yurtiçi Kurumlar Vergisi, Vergi Harcamaları

Abstract

Some amendments have been made to the Corporate Tax Law No. 5520 with the regulations included in the Law No. 7524 on the Amendment of Tax Laws and Certain Laws and Decree Law No. 375 published in the Official Gazette No. 32620 dated 2.8.2024. Law No. 7524 on the Amendment of Tax Laws and Certain Laws and Decree Law No. 375 is one of the regulations introduced to our legislation is the minimum corporate tax practice. The minimum corporate tax regulations consist of global minimum corporate tax and domestic minimum corporate tax. The scope of this study is the domestic minimum corporate tax regulation. With Article 36 of the Law No. 7524, Article 32/C was added to come after Article 32/B of the Corporate Tax Law. With this article, minimum corporate tax calculation is provided to corporate taxpayers. Because some regulations in the legislation and ineffective exemptions and exceptions cause

erosion in the corporate tax base. The main rationale of this regulation can be summarised as increasing tax revenues within the scope of combating informality and reducing tax erosion, strengthening fairness in taxation, and in this context, removing some exemptions, discounts and exceptions that impair taxation efficiency. In fact, the domestic minimum corporate tax has been applied twice before in our country under different names and this new regulation has taken its place in our tax legislation. The aim of the study is to reveal the regulations regarding the domestic minimum corporate tax on the basis of legislation with previous practices and new regulations, and to contribute to the literature.

Keywords: Tax Law, Minimum Domestic Corporate Tax, Tax Expenditures

A META-SYNTHESIS STUDY ON THE DARK TRIAD
KARANLIK ÜÇLÜ ÜZERİNE BİR META-SENTEZ ÇALIŞMASI

ONUR ŞEN

Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi, İşletme,
0000-0002-2278-4235

Özet

Bu çalışmada literatürde sıklıkla araştırma konusu yapılan karanlık üçlü kişilik özellikleri incelenmiştir. Karanlık üçlü olarak aktarılan kişilik yapıları; psikopati, narsizm ve makyavelizm'dir. Narsizm; bireyin kendine duyduğu aşk, hayranlık, kendini diğerlerinden üstün görmek gibi özellikler taşıması olarak açıklanmaktadır. Makyavelizm; bireylerin amaçlar istikametinde manipüle edilmesi, çıkarıcılık ve iki yüzlülüğe yatkınlıkla açıklanmaktadır. Makyavelistler, diğer bireylere karşı küçümseyici ve alaycı tavırlar gösteren fakat uzun vadeli planlar gözeterek stratejik davranan kişiler olarak aktarılmaktadırlar. Psikopati; antisosyal davranışlar ve bireyler arası ilişkilerde daha çok olumsuz duygusal özelliklerin bir araya gelmesiyle açıklanmaktadır. Empati eksikliği bulunan, sapkın davranışlara meyilli, kontrolsüz olabilen ve pişmanlık duymayan bireyler psikopatik olarak ifade edilmektedir. Literatürde karanlık üçlü ve boyutlarını inceleyen çok sayıda yabancı makale bulunmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye'de 2020-2024 yılları arasında gerçekleştirilen 20 güncel çalışma araştırma kapsamına dahil edilmiş ve nitel yöntemle analiz edilerek karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip bireylerin genel eğilimlerinin belirlenmesi ve ilgili çalışmaların sentezlenerek çıkarımlarının yapılması amaçlanmıştır. Meta-sentez araştırma deseninin izlendiği çalışmada; karanlık kişilik özelliklerinin çoğunlukla 1-örgütsel sonuçları 2-bireysel sonuçları ile 3-karanlık kişilik özelliklerinin kaynağının araştırıldığı tespit edilmiştir. Sıklıkla olumsuz yanlarının ve etkilerinin açıklandığı karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip bireylerin belirli durum ve koşullar sağlandığında (özerklik ve üst yönetimin desteği) örgüt içerisinde motive çalışabildiği aynı zamanda girişimcilik eğilimine sahip oldukları görülmüştür. Diğer yandan olumsuz özellikleri itibariyle; ahlak, cinsellik, şiddet, madde kullanımı ve tüketim alışkanlıkları noktasında bireysel, örgütsel ve toplumsal bağlamıyla izlenmesi gereken potansiyel olumsuz özelliklere haiz oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karanlık Üçlü, Narsizm, Makyavelizm, Psikopati

Abstract

In this study, dark triad personality traits, which are frequently researched in the literature, were examined. The personality structures referred to as the dark triad are psychopathy, narcissism and Machiavellianism. Narcissism is explained as having characteristics such as self-love, admiration, and seeing oneself superior to others. Machiavellianism is explained as the manipulation of individuals in the direction of goals, self-interest and hypocrisy. Machiavellians are described as people who show condescending and cynical attitudes towards other individuals but act strategically by considering long-term plans. Psychopathy is explained by the combination of antisocial behaviors and more negative emotional characteristics in interpersonal relationships. Individuals who lack empathy, are prone to deviant behaviors, can be uncontrolled and have no remorse are defined as psychopathic. There are many foreign articles in the literature examining the dark triad and its dimensions.

In this study, 20 current studies conducted in Turkey between 2020 and 2024 were included in the scope of the research and analyzed with qualitative method to determine the general tendencies of individuals with dark triad personality traits and to synthesize the relevant studies and to make inferences. In the study, in which meta-synthesis research design was followed; it was determined that dark personality traits were mostly investigated in terms of 1-organizational consequences 2-individual consequences and 3-the source of dark personality traits. It has been observed that individuals with dark triad personality traits, whose negative aspects and effects are often explained, can work motivated within the organization when certain situations and conditions are provided (autonomy and support of senior management) and also have entrepreneurial tendencies. On the other hand, in terms of their negative traits, it has been determined that they have potential negative characteristics that need to be monitored in terms of morality, sexuality, violence, substance use and consumption habits in individual, organizational and social contexts.

Keywords: Dark Triad, Narcissism, Machiavellianism, Psychopathy

1. GİRİŞ

Toplum tarafından hoş görülmeven davranışların bir araya getirilmesiyle oluşturulan kişilik özellikleri kavramı, karanlık kişilik özellikleri ya da karanlık üçlü olarak ifade edilmektedir. Karanlık kişilik özellikleriyle aktarılmak istenen psikopati, narsizm ve makyavelizm kişilik yapılarıdır; sıralanan kişilik yapıları boyutlar düzleminde karanlık üçlüyü açıklamaktadır (Paulhus ve Williams, 2002). Diğer bireylerin kötü bulduğu ve hatta tiksindirici olarak nitelendirebileceği duygu durumlarının sebebiyetini karanlık üçlünden geldiği düşünülmektedir (Lyons, 2019). Literatürde karanlık kişilik özelliklerini açıklayan yapıların birbiri yerine kullanılabileceği ifade edilse de (psikopati, narsizm ve makyavelizm) bunların ayrı fakat çoğu zaman birbirleriyle etkileşimli boyutlar oldukları bilinmektedir (Jones ve Paulhus, 2014). Bireylerin karanlık kişilik özelliklerini ortaya çıkarması ya da bu yapıların yoğunluk olarak ortaya çıkmaları görece farklılık gösterebilmektedir; örneğin, bazı kişilerde psikopatik davranışlar daha çok görülür olmaktadır bazıları ise narsist ya da makyavelist davranışlar daha çok ortaya çıkmaktadır. Karanlık üçlü boyutlarının birbirleriyle olan etkileşimlerinin konu alındığı çalışmalarda genellikle psikopati ve makyavelizm boyutları ilişki içerisindeyken narsizm diğer boyutlardan daha farklı hareket etmektedir (Vize vd., 2018; Muris vd., 2017). Araştırmalarda yeni bir makyavelist ölçüsünün geliştirilmesi ve doğrulanması önerilmektedir (Jones ve Paulhus, 2014; Jonasson vd., 2013).

Karanlık kişilik özelliklerinin görüldüğü kişiler genellikle çıkarıcı, nevrotik, manipülatif, gelişime kapalı, uyumsuz, kontrolcü ve soğukkanlı bireyler olduğu aktarılmaktadır (Jonasson vd., 2013). Karanlık kişilik özelliklerinin sıralı olumlu olmayan davranışlarından farklı olarak bazı özelliklerinin kariyer yönetimi (Spurk vd., 2016), girişimcilik (Do ve Dadvari, 2017), yaratıcılık (Kapoor, 2015), etik olmayan davranışlar (Castille, vd., 2018) gibi başlıklarda olumlu de özellikleri ifade edilmiştir. Karanlık üçlü boyutlarından narsizm, işletmeden alınan maaşla ilişkilidir diğer yandan Makyavelizm, liderlikle ve kariyer tatminiyle pozitif yönde ilişkiliyken psikopati, alınan maaşla ilişkilidir (Spurk vd., 2016). Girişimciliği konu alan araştırmalarda karanlık kişilik özelliği gösteren bireylerin girişim fırsatlarını arama ve girişim kurma sürecine girişimde meyil gösterdikleri saptanmıştır. Girişimcilikle ilgili olarak gerçekleştirilen araştırmalarda; tutum, niyet vb. değişkenleriyle birlikte pozitif yönde anlamlı katkısıyla karanlık kişilik özellikleri boyutları da dikkat çekici bir mahiyette kabul edilebilir (Do ve Dadvari, 2017). Çoklu regresyon analizleri sonucunda narsisizm ile pozitif yaratıcılık arasında ve psikopati ile negatif yaratıcılık arasında pozitif yönde ilişkiler olduğunu ortaya çıkarılmıştır (Kapoor, 2015).

Karanlık üçlünün olumlu ve olumsuz özelliklerinin organizasyonel ya da bireysel düzlemde alan yazında yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada yukarıda aktarılan yabancı literatüre ek olarak Türkiye'deki karanlık üçlü kişilik özellikleriyle ilgili olarak çalışmaların sentezlenmesi ve bireylerin karanlık üçlü kişilik özellikleriyle ilgili eğilimlerinin durumunun araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaç istikametle meta sentez yöntemi takip edilmiştir. Araştırma kapsamına alınan çalışmalarda ortak temalar ve bu temalarla ilgili çıkarımlarla bireysel, örgütsel ve toplumsal mahiyeti bulunan konuda verilen literatür katkısı bütünsel açıdan karanlık üçlünün ve onun etkisinin anlaşılması noktasında önem teşkil etmektedir.

1. Karanlık Üçlünün ve Boyutlarının Anlaşılmasına Dönük Araştırmalar

Karanlık üçlü kişilik boyutlarının bir ve aynı özellikleriyle kabul edilmesi gerektiğiyle ilgili yapılan çalışmada orta düzeyli ilişki tespit edilmesine rağmen herhangi bir kesin sonuç gözlenmemiştir. Üç boyutun tek ortak noktası geçimsizlik olarak aktarılmaktadır (Paulhus ve Williams, 2002). Cinsel zorlama konulu farklı bir çalışmada karanlık üçlü özelliklerinin erkeklerin kadınlar üzerinde baskı yaratabileceği sonucuna ulaşılmışken kadınlarda sadece narsizmin cinsel yönden baskı yaratabilecek bir özellikte olduğu tespit edilmiştir (Lyons, vd., 2022). Sosyal bakımdan üç itici özellik psikopati, narsizm ve makyavelistik bir takım yıldız olarak değerlendirilmektedir. Karanlık üçlünün açıklanmasında topluluk ve öğrenci örneklemelerinde kısa karanlık üçlü (SD3) ölçeği ortaya çıkarılmıştır (Jones ve Paulhus, 2014).

Karanlık kişilik özelliklerinin erkeklerde kadınlardan daha fazla görülür olduğu aynı zamanda çoğunlukla olumsuz davranış çıktılarıyla ilişkili olduğu saptanmıştır (Muris, vd., 2017). Alan yazında yer alan bazı çalışmalarda karanlık üçlü ölçeklerinin geçerliliği sorgulanmaktadır (Jonasson vd., 2013; Jones ve Paulhus, 2014).

Yönetim ve organizasyon bağlamıyla örgütsel davranış alanındaki araştırmalar çoğu zaman sosyal yönden olumlu davranışı incelemektedir. Fakat araştırmacılar günümüzde etik kuralları ihlal edebilecek, aynı zamanda organizasyonun imajını koruyacak şekilde bir olgunun varlığıyla ilgili çalışmaların yapılmasına dönük bilimsel da çağrılarını aktarmaktadırlar. Olumsuz olarak kabul edilecek söz konusu prososyal davranışlar; abartmak, gerçeği yanlış sunmak, işletmelere zarar verebilecek fakat gerçekte olan haber niteliğindeki bilgileri gizlemek şeklinde sıralanabilir. Bu bağlamda Volkswagen'de görülen emisyon skandalı bununla birlikte Penn State çocuklara dönük cinsel istismar skandalı gibi olumsuz vakalar etik dışı fakat organizasyon yanlısı davranışların ortaya çıkmasına sebebiyet veren durumsal ve bireysel faktörlerle ilgili araştırma yapılması öncelenmektedir. 170 kişi üzerinde Amerika'da gerçekleştirilen bir çalışmada makyavelistlerin kurumsal performansı etik standartların daha önünde gördükleri anlaşılmıştır (Castille, vd., 2018).

Karanlık üçlü kişilik özelliklerinde bireylerin davranışlarına yön veren ortak nokta manipülasyon ve duygusuzluktur. Manipülasyon ve duygusuzlukla birlikte sıralanan diğer özellikler; tepkisellik, büyülenmecilik, kendi ihtiyaçlarını önceleme olarak aktarılmaktadır. Beş faktör kişilik değişkenleriyle açıklanamayan karanlık üçlü kişilik özellikleri dürüstlük-alçakgönüllülük faktörleriyle (HEXACO) negatif korelasyon göstermektedir (Lee ve Ashton, 2005). Karanlık üçlü olarak ifade edilen kişilik özelliklerinin altında farklı sebeplerin olduğu ifade edilmektedir. 310 kişilik bir örneklem üzerinde gerçekleştirilen farklı bir çalışmada Lee ve Ashton (2005)'ten farklı olarak beş faktör kişilik modeliyle ilişki tespit edilmiştir. Burada makyavelistleri antisosyal davranışlara yönlendiren onların diğer bireylerin ihtiyaçlarına kayıtsız kalmalarıdır. Narsistlerde bireylerin kendilerine dönük yoğun abartılmış görüşler başkalarından ilgi bekleme antisosyal davranışın kaynağıdır. Psikopatide normların göz ardı edilmesi durumu ise antisosyal davranışlara yönelimi açıklamaktadır (O'Boyle vd., 2012).

Karanlık üçlü kişilik özellikleriyle ilgili olarak öncelikle örgüt ve endüstri psikolojisinde çalışmalara başlanmıştır daha sonra söz konusu kişilik özellikleri grubunun genellikle sosyal veya özel ilişkilerde farklılıklar gösterebileceği düşünülerek daha çeşitli ve nitelikteki araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Yakın ilişkiler bağlamında karanlık üçlü kişilik yapılarına haiz olan kişilerin erkek veya kadınlarda nasıl arkadaş seçtiklerini seçimlerinde hangi kriterlere dikkat ettiklerini araştıran çalışmaya göre; narsistlerin arkadaş seçiminde daha çok zekâ, ilgi alanlarında benzerlik ve kendini iyi hissetme derecesinin seçim kriteri olarak kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Narsist kadınlar arkadaş seçiminde yine kadın ve çekici kişileri incelemekle birlikte makyavelist kadınlar arkadaş olarak yine hem cins olan kadınları ve yüksek sosyal statüyü incelemektedirler. Diğer yandan karanlık üçlü özelliklerine haiz erkeklerde özellikle makyavelizm ve psikopati kişiliklerinde yüzeysellik bir seçim kriteri olarak görülmektedir. Bu durum araştırmacılara göre karanlık üçlü kişilik özelliklerine haiz kişilerde güven duygusunun emeği ve uzun süreli bir birlikteliği gerektirmesi dolayısıyla daha az değerli olabileceği aktarılmaktadır (Jonason ve Schmitt, 2012).

Jonason ve Schmitt' in (2012) çalışmasında, kişilik özelliklerinin sosyal alanlarda nasıl etkileşime geçtiğini açıklamak için seçme-manipüle-çağırım çerçevesi kullanılarak tartışılmış ve biyolojiden (evrimsel) elde edilen verilerle bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Karanlık Üçlü kişilik özelliklerinin stratejik gayelerle arkadaş seçimi ve stabil olmayan bir ortam oluşturmakla ilişkili olduğu saptanmıştır (Jonason ve Schmitt, 2012).

2. Narsizm

Klinik araştırmacılar için önemli bir araştırma başlığı olan narsizm, psikologlar ve sosyal alan araştırmacıları için 1980'li yıllardan beri yoğun ilgi görmektedir (Paulhus, 2001). Kökeni Yunan mitolojisine dayanan narsizm, kişinin kendisine duyduğu hayranlık, aşk, kendini üstün görme gibi özellikler taşıması olarak açıklanmaktadır. Narsizmin belirli bir düzeyde görülmesi normal narsizm olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan büyülenmeci olarak öz sevgiye dönüşebilen narsizm ise patolojik olarak değerlendirilebilir. Örgütsel davranış literatüründe narsizm bağlamıyla çoğunlukla performans, verimlilik, sadakat ya da bağlılık kavramlarının ilişkileri araştırılmıştır. Kişilerin narsistik yanları kadar yöneticilerin narsistik eğilimleri de organizasyonun performans ve verimliliğini etkileyebilecek potansiyeldedir (Çoban ve İrmış, 2018). Denizli'de faaliyetini sürdüren 14 işletme içerisindeki 105 yöneticinin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada yöneticilerin ortalama narsizm skoru aldıkları görülmüştür (6,12). Narsistik eğilime sebebiyet veren narsistik alt boyutlar; kendine yeterlik, sömürçülük ve üstünlük olarak tespit edilmekle birlikte bunun haricinde kalan teşhircilik ve hak iddia etme boyutlarında yöneticiler en az puanı almışlardır (Çoban ve İrmış, 2018).

Klinik olarak narsizm, büyülenmeci narsizm ve kırılğan narsizm olarak ikiye ayrılmaktadır. Büyülenmeci narsizmde diğerlerini göz ardı etme, en iyisini hak iddia etme, kendine odaklanma ve benlik algısı öne çıkmaktadır. Büyülenmeci narsistler dışadönüklük, çekicilik, uyumsuzluğun bir karışımı gibi sosyal davranışlar sergilemektedirler (Paulhus, 2001). Paulhus'un (2001) çalışması narsizme farklı bir yönden yaklaşarak Morf ve Rhodewalt'ın özgün çalışmasından ayrılmakta ve daha konservatif bir model ile narsizmi açıklamaya çalışmaktadır. Diğer yandan kırılğan narsistler, benliklerini ve yetersizlikleri ile ilgili olumsuz hislerini gizleme eğiliminde olan güvensiz ve savunmacı yönüyle içten bir büyüklük duygusunu taşımaktadırlar. Kırılğan ve büyülenmeci narsizmin az sayıda fakat keskin farklılıklara sahiptir; temelde büyülenmeci narsistlerin sosyal yönlü görünürlükleri dikkat çekerken kırılğan narsistler içe dönüklükler fakat her iki türde de abartılmış benlik algısı bulunmaktadır (Miller vd., 2011). Patolojik narsizme sahip olan bir bireyle çalışmak, birlikte vakit geçirmek, duygusal durumda büyük dalgalanmalar, değişken tutumlar ve çelişkili ihtiyaçlar gösteren bir

kişiyile zaman geçirmek anlamına gelebilir. Patolojik narsistlerle vakit geçiren kişilerle gerçekleştirilen araştırmada ilgili bireylerin depresyon veya anksiyete bozuklukları noktasında etkilendikleri örneklemin büyük çoğunluğunda (depresyon için %69 ve anksiyete bozuklukları için %82) ilişki tespit edilmiştir (Day vd., 2020).

3. Makyavelizm

Karanlık üçlü yapısının diğer bir kişilik özelliği olan Makyavelizm, Machiavelli'den gelmektedir. 1532 yılında prens kitabıyla Machiavelli, politik gücün elde edilmesinde bir takım manipüle ve yanıltma tekniklerinin çıkarlar istikametinde nasıl kullanılması gerektiğini anlatır. Bu kişilik yapısına haiz olan bireyler belirledikleri amaçlarına ulaşma noktasında hemen her yolu denemekte herhangi bir mahal görmemektedirler. Amaçlar etik durumların ihlalini ve sosyal kuralları ihmal edecek bile olsa hedeflerine ulaşmak onlar için daha önemli bir özellik taşıır. Makyavelizm örgütsel davranış ve etik alanlarında popüler bir konumdadır (Joner ve Mueller, 2022). Antagonist kişilik olarak açıklanan makyavelistler; manipülasyona ve iki yüzlülüğe yatkınlıkla karakterize ifade edilir ve başkalarını karşı alaycı aynı zamanda uzun vadeli planlar kurgulayan saldırganlığı bu minvalde düşük olabilen stratejik kişiler olarak aktarılmaktadırlar (Blötner ve Bergold, 2022). Makyavelistler duygusal olmayan, manipüle eden ve insanları sevmeyen bir yapıyla açıklanmakta, onların bu yapısıyla strateji ve tatminkâr bir kişilik yapısı karakterize edilmektedir Genel olarak makyavelistik ölçekler makyavelizmin düşmanca yönlerine odaklanmakta ve bununla birlikte stratejik değişkenleri ölçeklere eklemektedirler (Aldousari ve Ickes, 2021; Rauthmann ve Will 2011). Makyavelcilik özellikle dışa dönüklük ve duyguların tanımlanması zorluğuyla pozitif yönde ilişkilidir aynı zamanda utangaçlık ile pozitif, suçluluk eğiliminde olma ile negatif olarak ilişkili bulunmuştur (Wastell ve Booth, 2003). Makyavelist özellikler sergileyen bireylerin sapkın, üretken ve etik dışı davranışlar gösterme potansiyeli bulunmaktadır fakat bununla tezat bir biçimde uyum gösterebilirler. Organizasyon içerisinde kamufle olarak yalnızca belirli durum ve şartlar oluştuğunda etik dışı davranışlara yönelen makyavelistler, psikopatik sosyal davranış gösteren bireylere nazaran görece daha az etik dışı fiillere meyletmektedirler. Stratejik düşünce yapılarıyla psikopatik davranışlar sergileyenlere nazaran makyavelistler, bir fayda- maliyet analizi yaparak fayda potansiyelini gördüğü nokta itibariyle antisosyal davranışlarını sınırlama yoluna gidebilmektedir (Jones ve Mueller, 2021).

4. Psikopati

Psikopati kişilik yapısına haiz bireyler sapkın davranışlarla karakterize, kontrol odağı düşük olan, empati yeteneği olmayan aynı zamanda pişmanlık duygusunun düşük olduğu ve üstünlük dürtüsü bulunan yalancı bireyler olarak ifade edilmektedir. Cleckey (1976) araştırmasında psikopatik kişilik özellikleri sergileyen kişiler üzerinde durmuş araştırmada kontrolsüzlük ve antisosyal eğilimli davranışlarını ortaya çıkarmıştır. Güvenilmez bir kişilikle davranışlarına yön veren psikopatikler iki yüzlü ve ben merkezcidirler tüm bu özellikleri nihayetinde diğer bireyleri sevebilme kapasiteleri de çok sınırlıdır (Saltoğlu ve Irak, 2020).

Psikopati kişilik özelliği, antisosyal davranış sergileyen kişiler arası, duygusal ve antisosyal özelliklerin bir araya gelmesiyle karakterize olmaktadır. Genel olarak nüfus içerisinde%1'lik bir dilimi içerisinde yaygın görülen psikopati, tutukluları kapsayan bir örnekleme %25'e kadar çıkabilmektedir. Psikopatinin kaynağında çevresel ve genetik risk faktörlerinin bir bakıma çevre-gen etkileşimi ya da korelasyonu yer almaktadır. Psikopatik problemleri bulunan bireyler için etki gösteren bir tedavi bulunmasa da ön müdahale, temel nörobilişsel bozuklukları hedef alarak ümitvar sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Psikopati tek başına görülmekten ziyade genellikle diğer psikiyatrik bozukluklarla birlikte görülmektedir; fiziksel sağlık problemleri, istihdam ve eğitim başarısızlığı, suç ve kazaların oluşma riski dikkate alındığında söz konusu

psikolojik sorunu önleme potansiyeline sahip tedavilerin genç ve çocuklar üzerinde yapılması, denenmesi önem teşkil etmektedir. Bu tür çalışmalarda olumlu sonuçların oluştuğu görülmüştür (De Brito vd., 2021).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, Türkiye’de karanlık üçlü ile ilgili olarak gerçekleştirilen çalışmaların nitel yöntemle analiz edilerek karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip bireylerin genel eğilimlerinin belirlenmesini amaçladığından meta-sentez çalışması ile gerçekleştirilmektedir. Meta-sentez araştırması içerik analizi araştırmaları içerisinde kabul edilen bir araştırma olup aynı konular özelindeki çalışmaların şablon ya da temaları oluşturularak eleştiril yönden yorumlanması ve sentezlenmesi olarak aktarılmaktadır. Meta-sentez, nitel araştırma veri ve bulgularının analiz edilerek sentezlenmesiyle geniş ve daha üst bir perspektif sağlayan araştırma desendir (Güneş ve Erdem, 2022). Meta-sentez, içerik analizi araştırmaları, meta-sentez, meta-analiz, betimsel olmak üzere üç farklı şekilde değerlendirilmektedir (Çalık ve Sözbilir, 2014).

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye’de farklı alan ve sahalarda gerçekleştirilen araştırmalar karanlık üçlü özelliklerine sahip olan bireyleri sadece psikoloji alanında değil farklı disiplinlerde incelenmesini mümkün kılmıştır. Bu istikamette karanlık üçlüyü konu alan çalışmalarda çeşitlilik gözlemlenmektedir. Fakat bu çeşitlilik karanlık üçlü kişilik özelliklerine haiz bireylerin genel olarak eğilimlerini açıklamamakta ve bir muallaklığa meyletmesini konunun açıklanamamasına sebebiyet vermektedir. Meta-sentez deseniyle gerçekleştirilen bu araştırma söz konusu problemin aşılmasını ve genel eğilimlerin ortaya çıkarılmasını kapsadığından multidisipliner ve kapsayıcı yönüyle önem teşkil etmektedir. Araştırmada Türkiye’de karanlık üçlüyü konu alan makale ve bildiri bir içerik analizi çeşidi olan meta-sentez yöntemi kullanılarak incelenmesi ve karanlık üçlü özelliklerine haiz bireylerin nasıl bir eğilimde olduklarının ortaya çıkarılması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Araştırmada aşağıda sıralanan sorulara cevap aranmaktadır.

- Türkiye’de Karanlık üçlü konusunda hangi sonuçlar elde edilmiştir?
- Türkiye’de karanlık üçlü özelliklerine sahip bireylerin genel eğilimleri nedir?

3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma Türkiye’de 2020-2024 yılları arasında gerçekleştirilen karanlık üçlü konusu ile ilgili çalışmaları kapsamaktadır. Araştırmada 20 makale ve tez incelenmiş olup çalışma alanlarındaki farklılıkların sağlanabilmesi için karanlık üçlüyü konu alması koşuluyla çeşitlilik sağlanılmasına ihtimam gösterilmiştir. Karanlık üçlü konusu ile ilgili olmayan çalışmalar araştırmaya dahil edilmemiştir.

4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamına alınan çalışmaların belirlenmesinde “Karanlık Üçlü” anahtar kelimesi kullanılmıştır. Araştırmaya dahil edilebilmesi için belirli kriterler aranmıştır. Bu kriterler; karanlık üçlüyü konu alması, TÜBİTAK, ULAKBİM, Google Akademik, Dergipark, Yöktez veya EBSCO host veri tabanlarının birinde yer alması, tez veya makale olarak yayınlanması şeklindedir. Araştırmaya kabul edilen çalışmaların belirlenmesinde çeşitlilik ve alan kriterlerinin sağlanabilmesi için amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir (Başaran, 2019). Örnekleme yer alan çalışmalar meta-sentez desenine uygun olarak incelenenmiş belirli işlem sırası gözetilerek dikkatlice tasnif edilmiştir. Bu tasnif ve incelemede meta-senteze bağlı kalınarak aşağıdaki işlem sırası takip edilmiştir.

1. Konunun belirlenmesi akabinde araştırma sorunun tespiti
2. Araştırmaya dahil edilecek bilimsel çalışmaların belirlenmesi
3. Makalelerin dikkatlice okunması
4. Okunan çalışmalar üzerinde ortak temaların belirlenmesi
5. Çalışmalardaki temaların sentezlenmesi
6. Bulguların ve sürecin raporlanması (Polat ve Ay, 2016:56).

Meta-sentez işlem adımları izlenerek araştırma ilerletilmiştir. Araştırma konusunu belirlenmesini takiben araştırma sorusunun tespiti yapılmıştır. Çalışmaya dahil edilecek makaleler belirlendikten sonra okunmuş, sentezlenmiş ve ortak temalar belirlenmiştir. Son olarak elde edilen bulgular analiz edilmiştir. Analizler MAXQDA 24 programıyla gerçekleştirilmiş olup sonuçlar görselleştirilerek araştırma süreci raporlanmıştır.

5. Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizi

Araştırma güvenilirliği ve geçerliliğinin sağlanmasına dönük olarak Polat ve Ay'ın (2016) önerileri takip edilmiştir; araştırmanın amacı, soruları ve tüm süreci açık olarak ifade edilmiştir. Araştırma geçerliliğinin sağlanabilmesi amacıyla araştırma deseninde takip edilen süreçler, veri toplama metodu ve kriterler aktarılmıştır. Çalışmada tutarlılığın sağlanabilmesi maksadıyla uzman görüşü alınmış olup okuyucu perspektifindeki kavram, tema ve şablonlar betimlenerek tasnif edilmiş ve görselleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamına alınarak incelenen, ortak temaları sentezlenerek çıkarımların raporlandığı çalışmalar aşağıda sıralanmıştır. Sıralanan çalışmaların aktarılan kısıtlara uygun olarak seçilmesine ihtimam gösterilmiştir.

Tablo 1

İncelenen Çalışmalar

ÇALIŞMANIN ADI	YAZARLARI	YÖNTEMİ	YILI	YAYIN
Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri ve Tükenmişlik İlişkisinde Motivasyonun Etkisi	Kezban TALAK	Nicel	2022	İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi
Dindarlık Eğiliminin Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri ile İlişkisi	Nesibe ASLAN AKIN, Saffet KARTOPU	Nicel	2021	Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ahlaki Çözülmenin Bir Öncülü Olarak Karanlık Üçlü: Bir Alan Araştırması	Zafer AYKANAT, Tayfun YILDIZ	Nicel	2022	KMUSEKAD

Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinin Üzerindeki Tanımlayıcı Çalışma	Burcu TÜRK, Nurcan HAMZAOĞLU, Gülçin ŞENYUVA	Nicel	2023	Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi
Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri ile Girişimcilik Niyeti Arasındaki İlişki	Mehmet Ali MENGÜLOĞLU	Nicel	2020	Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler
Sporda Karanlık Üçlü; Narsisizm Psikopati Makyavelizm Kişilik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma	Mevlüt YILDIZ, Gözde GENÇTÜRK, Gökhan KÖSE	Nitel	2024	Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi
Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanımının Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi	Rumeysa ÇELİK, Seher BALCI ÇELİK	Nicel	2024	19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi
Karanlık ve Aydınlik Üçlü Kişilik Özellikleri Bağlamında Yapıcı Sapma Davranışı: Havacılık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma	Tuğba ERHAN	Nicel	2022	Havacılık Araştırmaları Dergisi
Üniversite Öğrencilerinde İlişkisel Saldırganlık: Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinin Rolü	Nesrin Karaaslan, Cem Ali Gizir	Nicel	2021	Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisi	Neslişah Özdemir, Şerife Kazancı Sunaoğlu	Nicel	2023	Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Üniversite Öğrencilerinde Karanlık Üçlü: HEXACO Kişilik Özelliklerinin Yordayıcı Rolü	Ezgi Cömert, Cem Ali Gizir	Nicel	2020	Psikoloji Çalışmaları
Karanlık Üçlü'nün İnsan Cinselliği Üzerine Etkileri	Ece E. Müezzın, Zihniye Okray	Nitel	2021	Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar
Aydınlık ve Karanlık Üçlünün Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar	Sema POLATCI, Tugay ÜLKÜ	Nitel	2023	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sergileme Motivasyonları: Banka Personeli Üzerine Nitel Bir Araştırma				Sosyal Bilimler Dergisi
Türkiye’de Sağlık Çalışanlarının Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi	Mustafa FİLİZ	Nitel	2022	EHTA
Kişiliğin Karanlık Üçlüsü	Neşe Salik Ata	Nitel	2023	Yönetim, Organizasyon ve Strateji Üzerine Araştırmalar
Karanlık Üçlü ve Kompulsif Satın Alma Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Materyalizmin Aracılık Rolü	Şerife ÇAL, Ufuk AY	Nitel	2023	Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi
Karanlık Üçlü ile Örgütsel Atalet Arasındaki İlişkiler: Turizm Sektörü Çalışanlarında Bir Uygulama	Zeki ÇETİN	Nitel	2023	Journal of Public Economy and Public Financial Management
Üniversite Öğrencilerinde Madde Kullanım Riskinin Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi	Tunahan KARGI, Dilek GENÇTANIRIM-KURT	Nitel	2022	Uluslararası Psiko-Sosyal Eğitim Araştırmaları Dergisi
Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinde Genetiğin Rolü	Uzm. Psk. Ecenur Temelli, Yük. Kim. Sibel Kaya, Uzm. Psk. Mukaddes Hayal Kazgan, Uzm. Psk. Nazire Ayşenur Yılmaz, Uzm. Psk. Emre Ayar, Prof. Dr. Emel Hülya Yükseloğlu	Nitel	2021	Adli Tıp Bülteni
Sosyal Kötücül Kişilikler: Karanlık Üçlü	Zeynep Set	Nitel	2020	Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar

Araştırma kapsamında yukarıda aktarılan kriterlere uygun olarak seçilen 20 çalışma; ismi, yazarları, yayın yılı ve yayın yeri olarak tablo 1’de gösterilmektedir. Tablo 1’de yer alan çalışmalar ilk olarak kodlanmış ve ilgili kodlar tablo 2’de sıralanmıştır akabinde MAXQDA 24 analiz programıyla ortak temalar oluşturularak ve sentezlenerek çıkarımlar geliştirilmiştir. Çıkarımlar görselleştirmiş ve açıklanarak aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2

Kod Sistemi

The screenshot displays the MAXQDA software interface for a code system. The interface is organized into three main sections, each with a list of codes and a corresponding grid of data points (dots) indicating the presence of that code in the analyzed texts. The sections are:

- I. Karanlık Üçlünün Örgütsel Sonuçları:**
  - Çalışma Hayatında Araştırılmaktadır
  - Özerklik Motive Etmektedir
  - Üst Yönetim Desteği Motive Etmektedir
  - Otoriterlik Motivasyon Azaltıcı
  - Profesyonel Olmayan Davranış Motivasyonu Azaltır
  - Sağlıklılarda Yüksek Değer
  - Erkek Sağlık Personellerinde Daha yüksek
  - Marmara Bölgesindeki Çalışanlar Karadenizlerden Daha Yüksek
  - Toplum İçin Olumsuz Etki
  - Örgütsel Ataleti Arttırmaktadır
- II. Karanlık Üçlünün Bireysel Sonuçları:**
  - Motivasyonu Öngörme
  - Ahlaki Çözümü Pozitif Etkilemektedir
  - Psikopati ve Narsizm Ahlaki Çözümü Pozitif Etkilemektedir
  - Şiddeti Onaylama Durumu
  - Girişimcilik Niyetiyle Pozitif İlişki
  - Spor Performansı ile Pozitif İlişki
  - Sosyal Medya Kullanımıyla Pozitif İlişki
  - Yapıcı Sapma Davranışı Negatif İlişki
  - Saldırganlığı Öngörmektedir
  - Sürdürülebilirliğe Olumsuz Etki
  - Cinsel Davranışa Yansımaktadır
  - Kompulsif Satın Almayı Pozitif Etkiler
  - Madde Kullanım Riskini Yordamaktadır
- III. Karanlık Üçlünün Kaynağı:**
  - Erkeklerde Yüksek Değer
  - Evliler Yüksek Puan
  - Tükenmişlik Sendromu Kaynaklı
  - Dindarlarda Düşük Değer
  - Deneyime Açıklık Açıklamaktadır
  - Genetiğin Etkisi Vardır

Araştırma kapsamında analiz edilen çalışmalar MAXQDA analiz programı kullanılarak kodlanmıştır. İlgili kodlar üç ana temada toplanmıştır. Temalar; Karanlık üçlünün örgütsel sonuçları, karanlık üçlünün bireysel sonuçları ve karanlık üçlünün kaynağı şeklinde ifade edilmiştir.

İlk olarak, karanlık üçlünün örgütsel sonuçları temasını oluşturan açık kodlar; “Çalışma Hayatında Araştırılmaktadır”, “Özerklik Motive Etmektedir”, “Üst Yönetim Desteği Motive Etmektedir”, “Otoriterlik Motivasyon Azaltıcı”, “Profesyonel Olmayan Davranış Motivasyonu Azaltır”, “Sağlıklılarda Yüksek Değer”, “Erkek Sağlık Personellerinde Daha yüksek”, “Marmara Bölgesindeki Çalışanlar Karadenizlerden Daha Yüksek”, “Toplum İçin Olumsuz Etki”, “Örgütsel Ataleti Arttırmaktadır” şeklindedir.

İkinci tema karanlık üçlünün bireysel sonuçları olarak belirlenmiştir. Bunlar; “Motivasyonu Öngörme”, “Ahlaki Çözümü Pozitif Etkilemektedir”, “Psikopati ve Narsizm Ahlaki Çözümü Pozitif Etkilemektedir”, “Şiddeti Onaylama Durumu”, “Girişimcilik Niyetiyle Pozitif İlişki”, “Spor Performansı ile Pozitif İlişki”, “Sosyal Medya Kullanımıyla Pozitif İlişki”, “Yapıcı Sapma Davranışı Negatif İlişki”, “Saldırganlığı Öngörmektedir”, “Sürdürülebilirliğe Olumsuz Etki”, “Cinsel Davranışa Yansımaktadır”, “Kompulsif Satın Almayı Pozitif Etkiler”, “Madde Kullanım Riskini Yordamaktadır” şeklindedir.

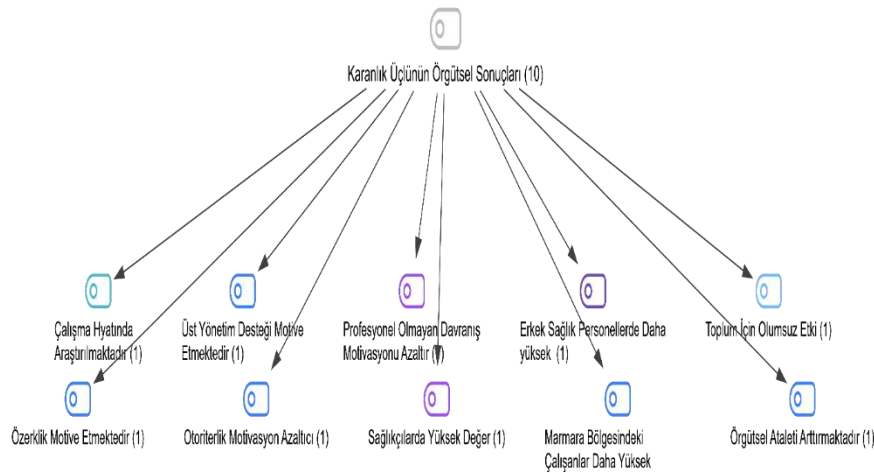
Tespiti gerçekleştirilen üçüncü tema karanlık üçlünün kaynağı olarak belirlenmiştir. Bunlar; “Erkeklerde Yüksek Değer”, “Evliler Yüksek Puan”, “Tükenmişlik Sendromu Kaynaklı”, “Dindarlarda Düşük Değer”, “Deneyime Açıklık Açıklamaktadır”, “Genetiğin Etkisi Vardır” şeklindedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmanın temel hareket noktasını oluşturan -Türkiye’de Karanlık üçlü konusunda hangi sonuçlar elde edilmiştir? -Türkiye’de karanlık üçlü özelliklerine sahip bireylerin genel eğilimleri nedir? araştırma problemleri istikametinde bu araştırma Türkiye’de karanlık üçlüyü konu alan makale ve bildirilerin meta-sentez yöntemi kullanılarak incelenmesi ve karanlık üçlü özelliklerine sahip bireylerin nasıl bir eğilimde olduklarının ortaya çıkarılması amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Birinci tema olan *karanlık üçlünün örgütsel sonuçlarını* oluşturan 10 kod bulunmaktadır. Türkiye’de karanlık üçlü kişilik özelliklerini konu alan çalışmalarda organizasyonel olarak olumlu ya da olumsuz hangi etkilerinin görüldüğü ve bu etkilerin pratik sonuçlarının neler olduğunu gösteren çalışmaları niteleyen birinci tema şekil 1’de incelenebilmektedir.

Karanlık üçlünün örgütsel sonuçlarının organizasyonlarda hangi işlevi yerine getirdiği ve potansiyel patolojik yönünün halen çalışmalara konu olması literatürdeki güncel çalışmalardan görülebilmektedir. Konu yaygın olarak multidisipliner bir biçimde tartışılmakta ve bunların organizasyonel etkileri merak edilmektedir. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalarda karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip bireylerin organizasyon içerisindeki performans sonuçlarında daha çok üst yönetimin desteği ve bu kişilere özerklik verilmesi motivasyon artırıcı bir etki göstermektedir. Diğer yandan karanlık üçlü kişilik özelliklerinin görüldüğü kişiler, organizasyon içerisinde otoriter bir figür ya da profesyonel olmayan bir davranışla karşılaştıklarında motivasyonları hızlıca düşüşe geçebilmektedir. Sağlık sektöründe iş gören kişilerde karanlık üçlü kişilik özelliklerinin daha sık görüldüğü ve özellikle sağlık sektöründeki erkekler de bu değerlerin skor olarak yükseldiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Marmara bölgesindeki çalışanlarda diğer bölgelere nazaran karanlık üçlü kişilik özelliklerine daha sık rastlanmaktadır. Sonuçları itibarıyla genel olarak organizasyonlarda ataleti arttıran bir etki gösteren karanlık üçlü kişilik özelliklerinin belirli yer ve statüdeki çalışanlarda görülebilmemesinin farklılaştığı, olumsuz etkilerine ek olarak özerklik ve üst yönetim desteğiyle performansa dönük olumlu etkilerinin de görülebileceği incelenen çalışmalar özelinde tespit edilmiştir.

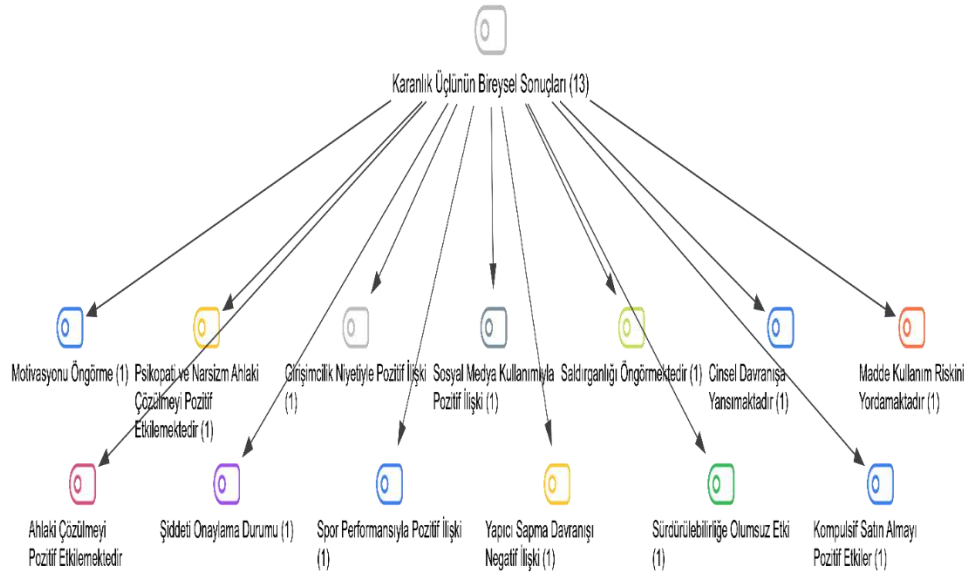

Şekil 1. Karanlık Üçlünün Örgütsel Sonuçları

İkinci tema olan *karanlık üçlünün bireysel sonuçlarını* oluşturan 13 kod bulunmaktadır. Organizasyonel sınırların dışında, bireylerin özel yaşamlarında karanlık kişilik özelliklerinin sonuçları şekil 2’de görülebilmektedir.

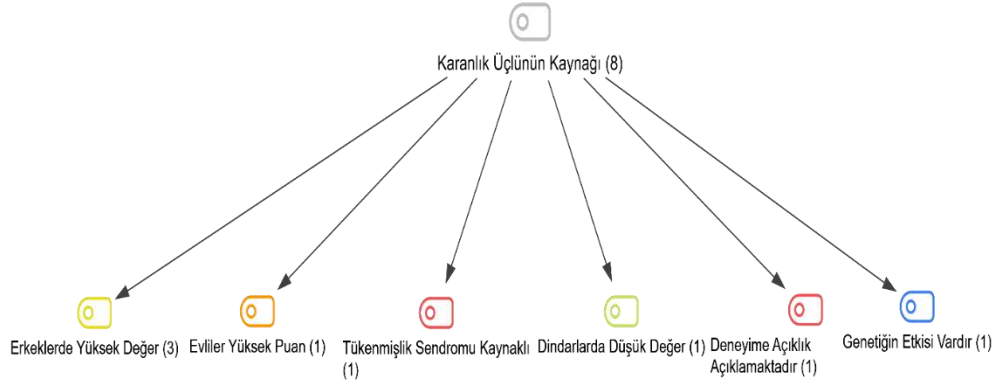
İncelenen çalışmalardan hareketle karanlık kişilik özelliklerine haiz bireylerin sonuçta nasıl bir yapıda oldukları ve bireylerle münasebetlerinde hangi davranışları gerçekleştirdikleri sıklıkla araştırılmıştır. Burada karanlık üçlü kişilik özelliği bulunan kişilerin belirli durum ve şartlarda motivasyonu diğerlerine nazaran yüksek seviyeye çıkabilmektedir. Aynı zamanda kişilik yapıları gereği girişimciliğe meyil gösterebilmekte ve spor performanslarında artış görülebilmektedir. Olumsuz özellikleri literatürde sıklıkla aktarılan karanlık kişilik özelliğine sahip bireylerin, olumlu olarak kabul edilebilecek sıralı özellikleri; motivasyonu öngörmek, spor performansının artış gösterebilmesi ve girişimcilik niyetinin pozitif olmasıyla ifade edilebilir son olarak sosyal medya kullanımları da diğerlerine nazaran yüksek seviyede bulunmaktadır. Fakat bireysel yaşantılarında toplumsal bakımdan problem arz edecek potansiyel bir konumda da yer alabilirler; ahlaki çözümler bakımından karanlık kişilik özellikleri olan bireyler, ahlaki çözümlerde pozitif etkilenmektedirler. Ahlaki çözümlerle şiddete meyletme ya da onaylama, cinsel davranışa yansımaya, madde kullanım riskini artırma, kompulsif satın almaya yönelme ve sürdürülebilir davranmama olumsuz noktadan değerlendirilebilecek özelliklerdir.

Şekil 2. Karanlık Üçlünün Bireysel Sonuçları

Üçüncü tema olan *karanlık üçlünün kaynağı* temasını 8 kod oluşturmaktadır. İncelenen çalışmalarda karanlık kişilik özelliklerinin sonucunun haricinde sebebinin ne olduğuyla alakalı olarak çıkarımlar görülmüş ve şema 3'te tema olarak gösterilmiştir.

Çalışmalarda sıklıkla erkeklerde karanlık kişilik özelliklerinin daha fazla görüldüğü aktarılmaktadır. Birbirinden bağımsız araştırmalarda, cinsiyetlerin karanlık kişilik özelliğini taşıma yönünde farklılık gösterebildiği ve bu durumun erkeklerde daha yüksek skorda olduğu aktarılmaktadır. Bununla birlikte medeni durum bağlamında evlilerin bekarlardan daha yüksek seviyede karanlık kişilik özelliği gösterildiği aktarılmaktadır. Aynı zamanda tükenmişlik sendromu görülen kişilerin, deneyime açık olan bireylerin ve genetik faktörlerin karanlık kişilik özelliklerine sebebiyet verebileceği ifade edilmektedir. Son olarak dindarların ise karanlık kişilik özellikleri bakımından düşük skor aldıkları ve olumsuz bir eğilim göstermedikleri saptanmıştır.

Şekil 3. Karanlık Üçlünün Kaynağı

Bu araştırmada karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip bireyleri araştıran çalışmalar ve araştırmalarda ilgili kişilik özelliklerine haiz bireylerin eğilimleri konu olarak ele alınmış ve çıkarımlar geliştirilmiştir. Araştırma sonucunda 3 temel tema belirlenerek araştırma kapsamına alınan 2020-2024 yılları arasında yayınlanmış çalışmalar sentezlenmiştir. Buna göre ilgili çalışmalar temelde karanlık kişilik özelliklerinin örgütsel ve bireysel sonuçları ile karanlık kişilik özelliklerinin kaynağını araştırmıştır. Literatürde sıklıkla olumsuz yanlarının ele alındığı karanlık üçlü kişilik özelliğine sahip bireylerin belirli koşul ve zamanlarda olumlu özelliklerinin de görüldüğü bunların organizasyonel alanlarda fayda sağlayacak şekilde kullanılabilmesi fakat yadsınamaz bir biçimde toplumsal alanda problem oluşturabilecek potansiyel olumsuzluklarının da var olduğu ifade edilmiştir. Araştırmalarda coğrafi konum, sektör, cinsiyet ve medeni durum gibi değişkenlerde karanlık üçlü kişilik özellikleri bağlamında farklılıkların gözlenmesi istikametinde değişkenlerin farklı örneklemelerde test edilmesi, test edilen değişkenlerde olumsuz ya da olumlu etkilerin tartışılması gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalar için önem teşkil edecek konumda yer almaktadır.

5. KAYNAKÇA

- Aldousari, S. S., & Ickes, W. (2021). How is Machiavellianism related to locus of control?: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences, 174*, 110677.
- Aslan, N., & Kartopu, S. (2021). Dindarlık eğiliminin karanlık üçlü kişilik özellikleri ile ilişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10(20)*, 477-531.
- Aykanat, Z., & Yıldız, T. (2022). Ahlaki çözülmenin bir öncülü olarak karanlık üçlü: Bir alan araştırması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 24(43)*, 891-909.
- Başaran, Y. K. (2019). Sosyal Bilimlerde Örneklem Kuramı. *The Journal of Academic Social Science, 47(47)*, 480-495.
- Blötner, C., & Bergold, S. (2022). To be fooled or not to be fooled: Approach and avoidance facets of Machiavellianism. *Psychological Assessment, 34(2)*, 147.
- Castille, C. M., Buckner, J. E., & Thoroughgood, C. N. (2018). Prosocial citizens without a moral compass? Examining the relationship between Machiavellianism and unethical pro-organizational behavior. *Journal of business ethics, 149(4)*, 919-930.
- Christie, R., & Geis, F. L. (2013). *Studies in machiavellianism*. Academic Press.
- Cömert, E., & Gizir, C. A. (2020). Üniversite öğrencilerinde karanlık üçlü: HEXACO kişilik özelliklerinin yordayıcı rolü. *Psikoloji Çalışmaları, 40(1)*, 127-159.

- Çal, Ş., & Ay, U. (2023). Karanlık Üçlü ve Kompulsif Satın Alma Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Materyalizmin Aracılık Rolü 1. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi= Journal of Consumer and Consumption Research*, 15(2), 417-459.
- Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174).
- Çelik, R., & Çelik, S. B. (2024). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanımının Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi. 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 154-162.
- Çetin, Z. (2023). Karanlık üçlü ile örgütsel atalet arasındaki ilişkiler: turizm sektörü çalışanlarında bir uygulama. *Kamu Ekonomisi ve Kamu Mali Yönetimi Dergisi*, 3(2), 75-98.
- Çoban, H., & İrmiş, A. (2018). Yöneticilerde Narsisizm Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(1), 123-146.
- Çoban, H., & İrmiş, A. (2018). Yöneticilerde Narsisizm Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(1), 123-146.
- Day, N. J., Bourke, M. E., Townsend, M. L., & Grenyer, B. F. (2020). Pathological narcissism: A study of burden on partners and family. *Journal of personality disorders*, 34(6), 799-813.
- Day, N. J., Townsend, M. L., & Grenyer, B. F. (2020). Living with pathological narcissism: a qualitative study. *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation*, 7, 1-14.
- De Brito, S. A., Forth, A. E., Baskin-Sommers, A. R., Brazil, I. A., Kimonis, E. R., Pardini, D., ... & Viding, E. (2021). Psychopathy. *Nature Reviews Disease Primers*, 7(1), 49.
- Do, B. R., & Dadvari, A. (2017). The influence of the dark triad on the relationship between entrepreneurial attitude orientation and entrepreneurial intention: A study among students in Taiwan University. *Asia Pacific Management Review*, 22(4), 185-191.
- Erhan, T. (2022). Karanlık ve aydınlık üçlü kişilik özellikleri bağlamında yapıcı sapma davranışı: Havacılık çalışanları üzerine bir araştırma. *Journal of Aviation Research*, 4(1), 146-163.
- Filiz, M. (2022). Türkiye’de sağlık çalışanlarının karanlık üçlü kişilik özelliklerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Eurasian journal of health technology assessment*, 6(1), 1-11.
- Güneş, D., & Erdem, R. (2022). Nitel araştırmaların analizi: Meta-sentez. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 81-98.
- Jonason, P. K., & Schmitt, D. P. (2012). What have you done for me lately? Friendship-selection in the shadow of the Dark Triad traits. *Evolutionary Psychology*, 10(3), 147470491201000303.
- Jonason, P. K., Kaufman, S. B., Webster, G. D., & Geher, G. (2013). What lies beneath the dark triad dirty dozen: varied relations with the big five. *Individual Differences Research*, 11(2).
- Jones, D. N., & Mueller, S. M. (2021). Is Machiavellianism dead or dormant? The perils of researching a secretive construct. *Journal of Business Ethics*, 1-15.
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the short dark triad (SD3) a brief measure of dark personality traits. *Assessment*, 21(1), 28-41.
- Kapoor, H. (2015). The creative side of the dark triad. *Creativity Research Journal*, 27(1), 58-67.
- Karaaslan, N., & Gizir, C. A. (2021). Üniversite öğrencilerinde ilişki saldırganlık: karanlık üçlü kişilik özelliklerinin rolü. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54(2), 361-389.

- Kargı, T., & Gençtanırım-Kurt, D. Üniversite Öğrencilerinde Madde Kullanım Riskinin Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and narcissism in the Five-Factor Model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1571-1582.
- Lyons, M. (2019). *The Dark Triad of Personality: Narcissism, machiavellianism, and psychopathy in everyday life*. Academic Press.
- Lyons, M., Houghton, E., Brewer, G., & O'Brien, F. (2022). The dark triad and sexual assertiveness predict sexual coercion differently in men and women. *Journal of interpersonal violence*, 37(7-8), NP4889-NP4904.
- Mengüloğlu, M. A. (2020). Karanlık üçlü kişilik özellikleri ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişki (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Miller, J. D., & Maples, J. (2011). Trait personality models of narcissistic personality disorder, grandiose narcissism, and vulnerable narcissism. *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments*, 71-88.
- Muezzin, E. E., & Okray, Z. (2021). Karanlık Üçlü'nün İnsan Cinselliği Üzerine Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(4), 763-778.
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H., & Meijer, E. (2017). The malevolent side of human nature: A meta-analysis and critical review of the literature on the dark triad (narcissism, Machiavellianism, and psychopathy). *Perspectives on psychological science*, 12(2), 183-204.
- Özdemir, N., & Sunaoglu, Ş. K. (2023). Karanlık üçlü kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (56), 377-397.
- Paulhus, D. L. (2001). Normal narcissism: Two minimalist accounts. *Psychological Inquiry*, 12(4), 228-230.
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality*, 36(6), 556-563.
- Polatçı, S., & Ülkü, T. (2023). Aydınlik ve Karanlık Üçlünün Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar Sergileme Motivasyonları: Banka Personeli Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 230-259.
- Rauthmann, J. F., & Will, T. (2011). Proposing a multidimensional Machiavellianism conceptualization. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 39(3), 391-403.
- Saltoğlu, S., & Irak, D. U. (2020). Kişiliğin karanlık üçlüsü: Narsisizm, Makyavelizm ve psikopati. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 42-62.
- Saltoğlu, S., & Irak, D. U. (2020). Kişiliğin karanlık üçlüsü: Narsisizm, Makyavelizm ve psikopati. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 42-62.
- Set, Z. (2020). Sosyal kötücül kişilikler: karanlık üçlü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(3), 318-329.
- Spurk, D., Keller, A. C., & Hirschi, A. (2016). Do bad guys get ahead or fall behind? Relationships of the dark triad of personality with objective and subjective career success. *Social psychological and personality science*, 7(2), 113-121.

- Talak, K. (2022). Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri ve Tükenmişlik İlişkisinde Motivasyonun Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1862-1889.
- Temelli, E., Kaya, S., Kazgan, M. H., Yılmaz, N. A., Ayar, E., & Yükseloğlu, E. H. (2021). Karanlık üçlü kişilik özelliklerinde genetiğin rolü.
- Türk, B., Hamzaoğlu, N., & Şenyuva, G. (2023). Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinin Şiddet Üzerindeki Rolü: Tanımlayıcı Çalışma. *Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine & Forensic Sciences*, 20(2).
- Vize, C. E., Collison, K. L., Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2018). Examining the effects of controlling for shared variance among the dark triad using meta-analytic structural equation modelling. *European Journal of Personality*, 32(1), 46-61.
- Vize, C. E., Lynam, D. R., Collison, K. L., & Miller, J. D. (2018). Differences among dark triad components: A meta-analytic investigation. *Personality disorders: Theory, research, and treatment*, 9(2), 101.
- Wastell, C., & Booth, A. (2003). Machiavellianism: An alexithymic perspective. *Journal of social and clinical psychology*, 22(6), 730-744.
- Yıldız, M., Gençtürk, G., & Köse, G. (2024). Sporda Karanlık Üçlü; Narsisizm Psikopati Makyavelizm Kişilik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma. *Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 160-173.

FROM FARM TO GLOBAL MARKETS: MARKET ORIENTATION IN RELATION
TO EXPORT PERFORMANCE OF TURKISH SMALL AND MEDIUM-SIZED
FARM ENTREPRISES

ÇİFTLİKTE KÜRESEL PAZARLARA: TÜRKİYE'DEKİ KÜÇÜK VE ORTA
ÖLÇEKLİ ÇİFTLİK İŞLETMENLERİNİN İHRACAT PERFORMANSIYLA
İLİŞKİLİ PAZAR YÖNELİMİ

BEGÜM ŞAHİN

¹Öğr.Gör.Dr., Ankara Medipol Üniversitesi, pazarlama, girişimcilik

ORCID ID: 0000-0003-2013-5060

Özet

Türk tarım sektörü, hem günümüzde hem de gelecek için, küresel gıda talebinin artması ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının önem kazanmasıyla birlikte hayati bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, Türkiye'deki küçük ve orta ölçekli çiftliklerde pazar yönelimi (PY) ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi incelemektedir; bu çiftlik işletmeleri, iç ve dış tarımsal ihtiyaçları karşılamada kilit oyuncular. Çalışmada, Türkiye'nin farklı yedi bölgesinde yer alan yedi çiftlik işletmesi, nitel çoklu durum çalışması yaklaşımı kullanılarak araştırılacaktır. Bu çiftlikler teorik (amaçlı) örnekleme ile seçilecek ve veri toplamak için yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilecektir. Veriler, içerik analizi temelli etnografik teknikler kullanılarak ve bu sayede bölgeler arası kültürel yaklaşımlar da gözlemlenerek analiz edilecektir. PY'ye ilişkin maddeler, bir ihracatçının müşteri ihtiyaçlarına ve rakip faaliyetlerine yanıt verme yeteneğini ölçerken, işlevler arası koordinasyonu göz önünde bulunduran MKTOR ölçeği temel alınarak geliştirilecektir. Bulgularımız, tarım küçük ve orta ölçekli çiftlik işletmelerinin küresel rekabetçiliğini artırmada pazar yöneliminin rolüne dair literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir; ki bu alan akademik olarak sınırlı ilgi gören bir alandır. Çalışmanın, ihracat başarısını artıran temel faktörleri PY üzerinden ortaya koyması beklenmektedir. Uygulama açısından bu araştırma, küresel çapta genişlemeyi hedefleyen çiftlik işletmeleri için somut içgörüler sunarken, akademik olarak ise tarımda pazar yönelimi ile ihracat performansının kesişim noktasındaki bilgi birikimine katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Tarım, küçük ve orta ölçekli çiftlikler, pazar yönelimi, ihracat performansı

Abstract

Agriculture plays a vital role in the Turkish economy, both currently and in the future, as global food demand increases and sustainable agricultural practices gain importance. This study examines the relationship between market orientation (MO) and export performance in Turkish small and medium-sized farms enterprises, key players in meeting domestic and international agricultural needs. Using a qualitative multiple case study approach, we investigate seven farm enterprises located in different seven regions of Türkiye. These farms will be selected through theoretical (purposive) sampling, and semi-structured face-to-face interviews will be conducted to collect data. The data is going to be analyzed using ethnographic techniques based on content analysis for seeking the cultural approach of each region. The items for MO will be developed based on the MKTOR scale to measure an exporter's responsiveness to customer needs and competitor activities while observing interfunctional coordination.

Our findings address a critical gap in the literature concerning the role of market orientation in improving the global competitiveness of agricultural small and medium-sized farms enterprises, an area that has received limited academic attention. It is aimed that the study will reveal the essential factors driving export success. From a practical standpoint, this research provides actionable insights for farm enterprises aiming to expand globally, while academically, it contributes to the growing body of knowledge on the intersection of market orientation and export performance in agriculture.

Keywords: Agriculture, small and medium-sized farms, market orientation, export performance

TOPONİMLƏR XALQIMIZIN UZAQ TARİXİNİN ƏDƏBİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏRİ KİMİ

MAHİRƏ HÜSEYNOVA

Filologiya elmləri doktoru, professor ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru

Summary:

Toponyms are irreplaceable national-spiritual values in reflecting the development history and important areas of social-spiritual life of each nation. Geographical names, as expressions of national self-awareness, feelings of pride and dignity gained by the people in the past, have protected themselves in one or another image on the stage of history and have come to be remembered in the annals of the people's memory. For the study of the problem of ethnogenesis of most peoples who do not have written historical monuments-sources of the oldest times, more toponyms are applied, because special names also play the role of an invaluable source in the study of the ethnogenetic issues of the people. Various concepts have emerged in world historiography about the problem of ethnogenesis of the people. According to our accepted concept, the period from the emergence of the ethnos - it was born, developed, finally aged, and until its disintegration and destruction due to various reasons - should be considered the stage of ethnogenesis, and at this stage a large number of toponyms have already been formed. From another point of view, the stage before the ethnic image of an ethnos is formed and emerges as an ethnos with its own national image is expressed by ethnogenesis, the period when it lives in contact with other ethnos, culturally influencing them and preserving its ethnic image in the process of being culturally influenced by them, which is expressed by the ethnic historical stage. the quantity of toponyms is also increasing. In studying the ethnogenesis and ethnic history of Azerbaijani Turks, toponyms have strong information-giving properties, so the article talks about the historical etymological features of names of Azerbaijani-Turkish origin that historically existed in present-day Armenia.

Keywords: Toponyms, modern Armenia, ethnogenesis and history of the people, history of ethnic development of geographical names.

Özet: Yer adları, hər milletin gelişim tarihini ve sosyal-manevi yaşamının önemli alanlarını yansıması bakımından vazgeçilmez milli-manevi değerlerdir. Coğrafi adlar, milli benlik bilincinin, halkın geçmişte kazanmış olduğu gurur ve haysiyet duygularının ifadesi olarak, tarih sahnesinde şu veya bu şekilde kendini korumuş ve halk hafızasının yıllıklarında anılmaya başlamıştır. . En eski zamanların yazılı tarihi anıtları-kaynakları olmayan çoğu halkın etnogenezi sorununun incelenmesi için daha fazla yer adı uygulanır, çünkü özel isimler aynı zamanda etnogenetik konuların incelenmesinde paha biçilmez bir kaynak rolü oynar. insanlar. Dünya tarih yazımında halkın etnogenezi sorununa ilişkin çeşitli kavramlar ortaya çıkmıştır. Kabul ettiğimiz anlayışa göre, etnosun ortaya çıkışından (doğumundan, gelişmesinden, sonunda yaşlanmasından ve çeşitli nedenlerle parçalanıp yok olmasına kadar geçen süre) etnogenezi aşaması olarak kabul edilmelidir ve bu aşamada çok sayıda insan bulunmaktadır. toponimler zaten oluşturulmuş durumda. Bir başka açıdan bakıldığında, bir etnosun etnik imajının oluşması ve kendi ulusal imajına sahip bir etnosun ortaya çıkmasından önceki aşama, diğer etnoslarla iletişim halinde yaşadığı, onları kültürel olarak etkilediği ve etnik kimliğini koruduğu dönem olan etnogenezi ifade edilir.

Etnik tarihsel aşamada ifadə edilən kültürel olaraq etkilənme sürecindəki yer adlarının miqdarı da artmaktadır. Azərbaycan Türklərinin etnogenezi və etnik tarixi incələnilən yer adlarının güclü bilgi vermə xüsusiyyətləri olduğundan makalə, günümüz Ermənistan'ında tarihsel olaraq var olan Azərbaycan-Türk kökenli isimlərin tarixi etimoloji xüsusiyyətlərindən bəhs ediyir.

Anahtar Kelimələr: Toponimlər, modern Ermənistan, xalqın etnogenezi və tarixi, coğrafi isimlərin etnik gəlişim tarixi.

Azərbaycan bəşər sivilizasiyasının ilkin ocaqlarından biridir. Tarixşünaslıqda coğrafi aspektdə Azərbaycanın ən qədim dövr sərhədlənmə mənzərəsi belə canlandırılır: “Bəşəri sivilizasiyanın ilkin ocaqlarından biri olan Azərbaycanın cənub sərhədləri Ümman dənizi (indiki Fars körfəzi) qərbdən Kiçik Asiyanın Van hövzəsi, Şimaldan baş Qafqaz dağlarının zirvələri, şərqdən Dərbənd keçidi vasitəsilə hüdudlanırdı. Rus imperiyası XIX əsrdə erməniləri xarici ölkələrdən gətirib məskunlaşdırdığı və 1920-ci ildən Ermənistan adlandırılıb, erməni dövləti yaratdığı İrəvan, Göycə və Zəngəzur vilayətləri, Gürcüstana ilhaq edilən Borçalı, Dağıstan vasitəsilə RSFSR-ə birləşdirilən Dərbənd vilayəti Azərbaycan türklərinin etnogenezisinin ilkin formalaşmasından 1920-ci ilə qədər Azərbaycan türklərinin vətəni idi. Kommunist rus imperiyasının hakimiyyəti illərində Azərbaycan türkləri göstərilən vətənlərindən deportasiya olundu. Sovet tarixşünaslığı isə bu Azərbaycan torpaqlarını Ermənistan, Dağıstan, Gürcüstan əraziləri kimi yaddaşlarımızı yeritdi” (1,31). Azərbaycan ərazisində yer adlarının təşəkkülü və etnogenezisi problemlərinin araşdırılması üçün tarixşünaslıqda, dilçilikdə mütləq olaraq onların da spesifik xüsusiyyətlərinə nəzər salınır və coğrafi adların da informasiyavericilik keyfiyyətləri diqqət mərkəzinə çəkilir. Xalqın etnogenezisində özünə güclü mövqe tutmuş toponimik adların hərtərəfli öyrənilməsinin çox böyük elmi əhəmiyyət daşıdığını heç kim inkar etmir. Bu baxımdan tədqiq etdiyimiz coğrafi adlar məhz konkret bir sahədə - indiki Ermənistanın Azərbaycan mənşəli toponimlərinin linqvistik təhlilinə yönəldilmişdir. Burada əsasən Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının toponimik mənzərəsinin linqvistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə xüsusi fikir verilir. Məsələn: Dərələyəz mahalının Keşişkənd rayonu ərazisində Qalakənd adlı tarixi yaşayış yeri olmuş və XX əsrin əvvəllərinə kimi bu kənddə yaşayış olmuş, kənd sovet hökumətinin kollektivləşmə siyasəti ilə bağlı olaraq dağıdılmışdır. Coğrafi mövqe baxımından bu kənd qalaya bənzər istehkamlı dağın zirvəsində yerləşmiş, burada eyni zamanda təbii üsulla qala da tikilmişdir. Qalanın nə vaxt və kim tərəfindən inşa edildiyi barədə tarix kitablarında heç bir məlumat rast gəlmirik. Lakin qeyd etməliyik ki, Alt Paleolit dövründən başlayaraq bütün arxeoloji dövrlərdə Azərbaycanda müxtəlif məqsədlər üçün inşa edilmiş qalalar xalqın etnomədəni inkişafının fasiləsiz davam etdiyini göstərən tarixi faktlardır və Qalakənd ərazisində mövcud olmuş qala da buna əyani sübut ola bilər, lakin vandal ermənilər bu kəndlə birlikdə qalanı da məhv etmişdir. Azərbaycan əhalisi özünün etnososial varlığını qorumaq və tarixini əbədiləşdirmək üçün müxtəlif yerlərdə müdafiə qalaları tikmiş və bu tikililər müxtəlif dövrləri əhatə etmişdir. Qədim azərbaycanlılar yaşam sürdükləri əraziləri, vahid bir məkanı “qala” adı ilə işarələməyi də sevmişlər və bu məqsədlə xeyli sayda qala komponentli toponimlər yaratmışlar. Keşişkənd rayonunda azərbaycanlılara məxsus Qalakənd yaşayış məntəqə adı mürəkkəb struktura malik olub, “qala” və “kənd” sözlərinin əsasında formalaşmışdır. “Qala” komponentli digər bir oykonimə Dərələyəz mahalının Keşişkənd rayonu ərazisində rast gəlik və bu kənd Ələyəz dərəsi adlanan yerdə, rayon mərkəzindən 76, Qovuşuq kəndindən isə 1 km uzaqlıqda yerləşirdi. Ətrafi meşələrlə zəngin olan bu kənd dəniz səviyyəsindən 2000 m yüksəklikdə qərar tutmuşdur. İndiki Ermənistanda birinci komponentini “qala”, ikinci tərəfini müəyyən leksik vahidlər və morfoloji göstəricilər təşkil edən Qalarx, Qalabəy, Qalaboynu, Qalavaq, Qaladibi, Qaladərəsi, Qalakənd, Qalaköy, Qalalı, Qalaman, Qalaminar, Qalaser, Qalaça, Qalaçıq və s. təxminən təkrarlanan coğrafi adlar da daxil edilməklə 50-yə qədər oykonim qeydə alınmışdır.

Dərələyəz mahalında mövcud olmuş Qalaser kənd adının əsli, yəni qədim forması Qalaheser şəklində olmuş, yerli əhali arasında Qalaser şəklinə düşmüşdür. Qalahasar kəndinin adı yaşayış məntəqəsinin yaxınlığındakı siklopik qalaçanın adından götürülmüşdür, kənd tarixən hər tərəfi hasarlandığına görə belə adlandırılmışdır. Ermənistan ərazisində yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, 50-dən çox yaşayış məntəqə adlarında eradan əvvəl III-II minilliklərə aid olan siklopik tikintilərin xalq arasında ifadəsi olan “qalaça”, “qalaçı”, “hasar” sözləri vardır və Qalaser toponiminin ikinci komponentində iştirak etmiş “hasar” sözü də buradandır. Tarixən Qalaser kəndi, kobud yonulmuş, dördkünc formalı nəhəng daşlardan hörülmüş və hasara alınmış ərazidə salındığına görə belə adlandırılmışdır. Azərbaycanda Qazax, Qubadlı, Kəlbəcər, Tovuz, Göygöl, Şərur və başqa rayonların ərazilərində də 120-dən çox toponimin yaranmasında tarixən qala sözündən istifadə edilmişdir (2,175). Qalaser oykonimini toponimik araşdırmalarda müxtəlif cür yozurlar. H Mirzəyev yazır: “Kəndin adı buradakı qala tipli hasarla bağlıdır. Burada “qala” və “hasar” sözlərinin birləşməsinin ikinci tərəfindəki hasar sözündə “h” və “a” səsləri ixtisara düşmüş və ikinci hecadakı “a” səsini “e” səsi əvəz etmişdir. Bəzən camaat arasında deyirlər ki, burada “qala” sözünə fars dilində “baş” mənasını bildirən “sər” sözü artırılmışdır, yəni qalaların başı” (3, 339). Bu, qətiyyətlə düzgün deyildir, çünki “ser//sər” sözü “hasar” sözünün xalq danışığı dilində təhrif, ixtisar edilmiş şəklindən başqa bir şey deyildir. Strateji cəhətdən kənd salınarkən tarixən istehkam, müdafiə məqsədi daha çox nəzərə alınmışdır. Vandal ermənilər Qalaser kəndini dağıdıb ölü kəndə çevirmək üçün çox hiyləgər fəndə əl atdılar və kəndə erməni mütəxəssisləri göndərdilər ki, guya ki, qala burada, istehkamda yerləşdiyinə görə kənd tezliklə uça bilər və bu məqsədlə də əhalisini qonşu kəndlərə köçürdülər, kəndi isə 1986-cı ilin sonlarında dağıtdılar. Azərbaycan xalqının etnogenezində “kanqen” tayfalarının rolu barədə tarixi, dilçilik, toponimik mənbələrdə zəngin məlumatlara rast gəlmək olur. Kanqlı türk mənşəli tayfasını qədim tarixçilər öz əsərlərində özünəməxsus xarakteri olan etnos kimi xarakterizə etmişlər. Erkən orta əsrlərdə formalaşmış bu tayfa müharibələrdə döyüşkən tayfa kimi xarakterizə edilmişdir. Kanqlı tayfa adı ilə bağlı yaranmış oykonim Dərələyəz mahalının Keşişkənd ərazisində mövcud olmuş və bu kənd adı Qanlı fonetik tərkibində işlənmişdir. Bu yaşayış məntəqəsi Yelpin kəndinin şimal-şərqində yerləşmiş, 1918-ci ildə sovinist ermənilər tərəfindən dağıdılaq xarabalığa çevrilmiş, əhalisi tamamilə soyqırım edilmişdir. Kanqlı tayfa adı Kanqa şəxs adı əsasında formalaşmışdır. Belə ki, Kanqa adlı bir şəxs Oğuz igidlərinin layihəsi üzrə araba düzəldibdir. Arabanı dünya arenasında da kəşf edən Kanqa olmuşdur. Ən qədim dövrlərdə arabanı düzəldən ustalar iş prosesində “kanqa-kanqa” deyərək səs çıxarıb mahnı oxuyurmuşlar. Bu səbəbə görə də “araba” “kanqa” adlandırılıb (4, 132). “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında da adı çəkilən “kanqalı” antroponimi Azərbaycanda Qanlıkənd, Bozulqanlı, Qanlı, Türkmənistanda Kanqlı toponimlərində əksini tapmışdır (5, 3).

Böyük türk tayfalarının kiçik soylara, nəsillərə bölünərək az bir miqdarda Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalında məskunlaşması da müəyyən etnotoponimlərin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Bu baxımdan onların çıxdığı böyük tayfa içərisindəki adət-ənənələri, psixoloji xüsusiyyətləri eyniyyət təşkil edirdi, onları qoruyub saxlamaq imkanları ümumiliklə yaradırdı. Dərələyəzin Əzizbəyov rayonunda mövcud olmuş “Qaralar” oykonimi Orta Əsrlərdə Anadoluda yaranmış Yeryur tayfa birləşməsindən olan qaralar nəslinin soyunun adını əks etdirir. Yeryur tayfa birləşməsinin əsas xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarət olmuşdur ki, onlar yaşadıkları əraziləri əllərində möhkəm saxlamaqla yanaşı yeni yurd yerləri də tuturdular və bunları yeni soyadlarına, nəsillərinə bağlayırdılar. Dərələyəz mahalında və indiki Ermənistanın digər bölgələrində Qaralar adlı yaşayış yerlərinin adları bu yolla yaranmışdır. Yeryur tayfası erkən orta əsrlərdə formalaşmış və “harada dayansa, torpaq tutan” mənası verən oğuz etnoslarından olan Kara-öyli tayfa birliyinin içərisindən çıxmışdır (6, 53). Kök+şəkilçi modeli əsasında formalaşmış Karalar oykoniminin birinci komponentindəki qara sözü burada “rəng”

mənasını deyil, arxaikləşmiş “böyük, nəhəng, iri” mənasını bildirir. Xalis türk-Azərbaycan mənşəli ləksik vahid əsasında formalaşmış Qaralar kəndini 1918-ci ildə erməni millətçiləri dağıtmış, əhalisinin böyük bir hissəsini qırmış, sağ qalanlarınsa bir qismini Naxçıvana qovmuşlar. O zamandan Qaralar kəndi ölü kəndə çevrilmiş və xarabalıqları Paxlı kəndinin yaxınlığında indi də qalmaqdadır (3, 347).

Qara komponentli oykonimə Dərələyəzin digər bir bölgəsində də rast gəlik və bu kənd dəniz səviyyəsindən 2040 m yüksəklikdə, dağların qoynunda yerləşmişdir. Tarixi statistik məlumat kitablarında Qaraqaya kəndinin əhalisinin sayı əks olunmuş və bu məlumatlar XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin ortalarını əhatə edir. Statistik göstəriciləri əks etdirən “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə belə məlum olur ki, Qaraqaya kəndinin 1727-ci ildə 1382 ağça gəliri olmuşdur (7, 35). 1918-ci ildə Qaraqaya kəndi erməni şovinistləri tərəfindən dağıdılmış, əhalisinin bir hissəsi qırılmış, sağ qalanlar isə Naxçıvana qovulmuşdur (8,355). Kök+kök modeli əsasında formalaşmış Qaraqaya oykoniminin birinci komponentindəki qara sözü “böyük” mənasındadır və kənd böyük, nəhəng qayanın üstündə yerləşdiyinə görə belə adlanmışdır.

“Qara” və “vəng” sözləri əsasında formalaşmış və mürəkkəb quruluşdan olan Qaravəng oykoniminin də hər iki komponenti xalis türk-Azərbaycan mənşəlidir. Qaravəng kəndi Keşişkənd rayonunun yaxınlığında yerləşirdi. Oykonimin birinci komponentindəki “qara” sözü “böyük”, ikinci tərəfdəki “vəng” sözü isə qədim türkcələrdə “abidə” mənasındadır (9, 341). Qaravəng kəndində “tanantı” adlı VII əsrə aid edilən abidə də var idi. 1918-ci ildə erməni daşnakları Qaravəng kəndinin əhalisinin çoxunu qırmış, sağ qalanları isə Naxçıvana qovmuşlar. 1922-ci ildə kəndə 66 nəfər qayıtmasına baxmayaraq erməni millətçiləri onlara kənddə yaşamağa imkan verməmiş və kənd camaatı məcbur olub rayonun Qabaqlı və Kotanlı kəndlərində yaşamalı olmuşlar. Beləliklə də, kənd həmin dövrdən xarabalığa çevrilmişdir. “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Qaravəng kəndinin 1590-cı ilə aid vergisi 1661 ağça, 1727-ci ilə aid məlumata görə isə 2661 ağça olmuşdur (7, 60).

Qaşqa kəndi Dərələyəzin Keşkənd rayonu ərazisində, Vedi rayonu ilə həmsərhəddə yerləşmişdir. 1828-1830-cu illərdə İrandan köçürülən ermənilər kəndin azərbaycanlı əhalisini sıxışdırıb çıxarmış, özləri yerləşmişdilər. 10 sentyabr 1998-ci ildə Ermənistanın şovinst daşnakları kəndin adını erməniləşdirərək Vartaşut qoymuşlar. Qaşqa oykonimini “Qaşqey” türk mənşəli tayfa adı ilə izah edənlər səhvə yol verirlər. Bu söz qədim türkcələrdə ortaqlıq yaratmış, bütün türkcələr üçün ümumilik təşkil etmiş və hazırda da etməkdədir. “Qaşqa” sözü “qaş+qa” modeli üzrə yaranmışdır. “qaş” sözü əski türk, Azərbaycan, qaqauz, qaraqalpaq, qumuq, başqırd, özbək, tatar, uyğur, osmanlı türkcələrində eyni fonetik tərkibdə “qaş”, qırğız, yakut dillərində “xaş” formasında işlənərək “hər hansı bir nəsnənin qırağı, sərhəd, hədd” mənasını bildirir (9, 108). Türklər soykökünə olduqca möhkəm olan xalqlardan biridir. Türk xalqlarının üzərində “qaşqa” formantlı toponimlər adi sözlər deyildir, o, tariximizin bir parçası, mövcudluğumuzun milli əlamətidir. Türk xalqlarının toponimik sistemində “qaş//qaşqa” sözləri ilə ifadə olunan çoxlu coğrafi adlar da mövcuddur.

Dərələyəzin Əzizbəyov rayonu ərazisində mövcud olmuş Qayalı yaşayış məntəqəsinin adı əsla “qaya” coğrafi relyef bildirən sözün əsasında deyil, erkən orta əsrlərdə oğuzların içindən çıxmış qayı//kayı tayfasının adı əsasında formalaşmışdır. “kayı” tayfa adının mənasını A.N.Kononov “möhkəm” mənasında düzgün izah etmişdir (6,54). Tarixi hadisələr və faktlar göstərir ki, müəyyən dövnlərdə türk tayfaları siyasi cəhətdən parçalansalar da, etnomədəni, mənəvi cəhətdən vahid olaraq yaşayırdı və qayı//qayı tayfaları da belələrindən biri olmuşdur. Kayı tayfasını vahid orqanizm kimi birləşdirən türkçülük-oğuzçuluq idi. Qədim türk dövlətinin hansı hissəsində doğulub böyüməsindən, formalaşmasından asılı olmayaraq, bütün sosial təbəqələr,

tayfalar üçün vahid vətən oğuz yurdu-oğuz milləti, oğuz torpaqları idi. Sadə bənzətmə ilə desək, millətin, xalqın varlığı adı bir insan orqanizmini xatırladır. İnsan baş, göz, əl, ayaq, qan dövranı və s. hissələrdən ibarət olduğu kimi, türklər də qıpçaq və oğuz etnoslarının birliyindən ibarət idi, onlar ayrı-ayrı qohum tayfaların birliyindən yaranmışdır ki, qayı tayfası da bunlardan biri idi. Türklərin tarix boyunca qurduqları dövlətlərin ən başlıcalarından biri, heç şübhəsiz ki, Böyük Səlcuq imperatorluğudur. Səlcuqlar 24 oğuz qəbiləsindən ibarət idilər və bu qəbilə birləşməsinin tərkibinə X əsrdə Sır-Dərya (Ceyhun) ilə Xəzər dənizinin şərqə və Aral gölünün arasındakı bölgədə yaşarkən kayı boyu da bunların arasında, Ceyhun çayının ağzına yaxın yerdə yerləşmişdir. Dərələyəz mahalındakı Qayalı toponimi oğuzların Kayı (qayı) tayfasının adı ilə əlaqədardır və qayılı adının fonetik dəyişikliyə uğramış formasıdır. Mənbələrə görə, XI əsrdə oğuz tayfaları sağ və sol qollara bölünürdü və qayılar sağ qolun əsas tayfaları hesab olunurdu. Bu tayfaların indiki Ermənistan ərazisində məskunlaşması XII əsrə təsadüf edir. 1918-ci ildə Qayalı (Kayılı) kəndi ermənilər tərəfindən dağıdılmış, əhalisinin bir hissəsi qırılmış, salamat qalanları isə çətinliklə Naxçıvana qaçmışdır. 1922-ci ildə bu kəndin əhalisindən yalnız 19 nəfəri geri qayıda bilmişdir. Lakin ermənilər onları burada yaşamağa qoymamış, kəndi bərpa etməyə imkan verməmişlər. Bir müddətdən sonra ermənilər kəndi ləğv etmişlər. Hal-hazırda kənddə yalnız evlərin özülləri və qəbiristanlığın qalıqları qalmışdır (3, 352).

Nəticə: Tarix boyu indiki Ermənistanda Azərbaycan türklərinin yaşayış, yurd yerlərinin adlarını bildirərək xüsusi onomoloji göstəricilərin hamısı Azərbaycan türkcəsinin linqvistik qayda-qanunları əsasında formalaşmış və Dərələyəzə məxsus oykonimlər də vahid vətənə, mədəniyyətə, adət-ənənəyə, dinə və dilə məxsus olmaqla təşəkkül tapmışdır. Azərbaycan türklərinin etnososial prosesləri də oykonimik vahidləri tam yekdilləşdirmiş və bu prosesdə erməni dil elementləri heç bir rol oynamamışdır. Rus imperiyası XIX əsrdən başlayaraq bu torpaqlarda azərbaycanlıları sıxışdırmağa başlamış və sonrakı illərdə bu prosesi davam etdirməyi vandal ermənilərə həvalə etmiş və beləliklə də, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq şovinist ermənilər Dərələyəzin qədim yaşayış yerlərini darmadağın edərək xarabalığa çevirsələr də, oykonimləri tarixi mənbələrdən, soydaşlarımızın qan yaddaşından silə bilməmişlər.

Ədəbiyyat

1. Xəlyəddin Xəlilli. Azərbaycan türklərinin etnogenezi və milli inkişaf tarixi. Bakı, MBM, 2007.
2. Budaqov B., Qeybullayev Q. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı, Nasta-Press, 1998.
3. Mirzəyev H. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı. Bakı, "Elm", 2004.
4. Əhmədov B. Etimoloji lüğət (araşdırmalar, mülahizələr). Bakı, "Altun-kitab", 2018.
5. Əzizov T. "Kanqlı qalası", "Qala" qəzeti, 15 yanvar, 1991.
6. Кононов А.Н. Родословная Туркмен (сочинение Аву-л-Разахана) издательство АН СССР, М-Л, 1958.
7. İrəvan əyalətinin icmal dəftəri. Bakı, 1999
8. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası. Bakı, 1995.
9. Древнетюркский словарь. Ленинград, 1969.

NƏSR MƏTNLƏRİNDƏ ADLIQ CÜMLƏLƏRİN LİŖVİSTİK QƏNAƏT
ŞƏRTLİKLƏRİ

KÖNÜL HƏSƏNOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ADPU-nun Filologiya fakültəsinin dekani

Summary.

Nominal sentences used in prose texts are related to the tendency to linguistic savings, the use of such sentences requires the wordsmith to be deeply familiar with the lexical richness and aesthetic resources of our language, and in this type of simple single-component sentences, as stated in most grammar books, "the name of an object and event is mentioned, but nothing more about it. information is not given, the sentence is not known, therefore not a word is said about the bearer of the sign, the executor of the action, only their presence is reported. Nominative sentences are based on words and conjunctions in the nominative case. The words and combinations that make up the core of the sentence correspond to the prophet" (7, 191). Conciseness and brevity are the most important structural merits of nominal sentences, and for this reason, the lack of knowledge of these sentences and the fact that they are formed on the basis of the sentence are repeatedly emphasized in the works on syntax. In prose texts, nominal sentences serve more artistic description, and in other words, they are one of the most powerful syntactic devices on which the saving operation was performed in the prose language. Most of the words and expressions appearing in nominal sentences have a nominative meaning, in those words and expressions predicativeness is created not by natural-morphological means, but by the communicativeness of intonation. In the text syntax and artistic environment, noun phrases by their nature refer to things, space, time, etc. determines the criteria for image creation and embodies these important aspects of artistic image. In short, noun phrases in the "compressed" state are a reliable syntactic unit for artistic description, and all these important issues are interpreted in the article on the basis of examples from artistic works.

Key words: nominal sentence, savings operation, prose text, single sentence type.

Özet. Düzyazı metinlerde kullanılan isim cümlələri dilsel birikim eğilimi ile ilişkilidir, bu tür cümlələrin istifadəsi söz ustasının dilimizin sözcük zenginliyinə və estetik kaynaklarına derinlemesine aşina olmasını gerektirir və bu tür basit tek bileşenli cümlələrdə olduğu gibi Çoğu gramer kitabında belirtildiği gibi, "Bir nesnenin ve olayın adı geçiyor ama onun hakkında başka bir şey söylenmiyor. Bilgi verilmiyor, cümle bilinmiyor, bu nedenle işaretin taşıyıcısı, uygulayıcısı hakkında tek kelime söylenmiyor." eylemde yalnızca onların varlığı bildirilir. Yalın cümlələr yalın durumdaki kelimelere ve bağlaçlara dayanır. Cümlenin özünü oluşturan kelime ve birleşimler peygambere tekabül etmektedir" (7, 191). İsim cümlələrinin en önemli yapısal özellikləri kısıklık ve özlülüktür ve bu nedenle sözdizimi üzerine yapılan çalışmalarda bu cümlələrin bilgi eksikliği ve cümleden yola çıkılarak oluşturulduğu defalarca vurgulanır. Düzyazı metinlerde ad cümlələri daha çok sanatsal betimlemeye hizmet eder, başka bir deyişle düzyazı dilinde kaydetme işleminin gerçekleştirildiği en güçlü sözdizimsel araçlardan biridir. İsim cümlələrinde yer alan kelime ve ifadelerin çoğu yalın anlam taşır, bu kelime ve ifadelerde yüklemlilik doğal-morfolojik yollarla değil, tonlamanın iletişimselliği ile yaratılır. Metin sözdiziminde ve sanatsal ortamda isim tamlamaları doğası gereği eşyaya, mekana, zamana vb.

gönderme yapar. İmaj yaratma kriterlerini belirler ve sanatsal imajın bu önemli yönlerini somutlaştırır. Kısacası "sıkıştırılmış" durumdaki isim tamlamaları, sanatsal betimleme için güvenilir bir sözdizimsel birimdir ve tüm bu önemli konular makalede sanatsal çalışmalardan örnekler temel alınarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsim cümlesi, tasarruf işlemi, mensur metin, tek cümle türü.

Nəsr mətnlərinin adlıq cümlələrində qənaət qanunundan danışılarkən bu cümlələrin öz funksiyalarına görə qruplarına daha çox diqqət yetirilməli, onların qrupları-təsviri, işarəedici, münasibət bildirən, xüsusi adlıq cümlə növləri analitik təhlil süzgəcindən keçirilməlidir. Çünki bu qruplardan olan adlıq cümlələr də poetik sintaksisi zənginləşdirən vasitələrdən olub, nəsr mətnlərində yazıçının bədii məzmununa uyğun forma rəngarəngliyindən istifadə vərdişindən törəyir, söz sənətkarının bədii düşüncələrində obrazlı qavrayışın güclənməsi və bədii konkretliyin yaranması ilə şərtlənir. Bədii təsvirdə qənaətə meyllilik mühüm səciyyə daşıyır və adlıq cümlələr vasitəsilə də bu linqvistik əməliyyat reallaşdırılır, qənaət qanunu burada sözlərin semantik tutumunun dolğunlaşmasına real şərait yaradır, əşya və hadisələrin vəziyyəti, yeri, zamanı, kəmiyyəti barədə qısa, yığcam, obrazlı şəkildə verilən məlumatlar oxucu təsəvvüründə şüuraltı səviyyədə daha dəqiq və bütöv halda canlandırılmağa istiqamətləndirilir. Müxtəlif üslub və dəsti-xəttə malik olan yazıçıların nəsr dilində rəngarəng təsviri məqamları verərkən adlıq cümlələrə müraciət etmələri təbii haldır və nəsr mətnlərində əksər məqamlarda bunlar struktur-semantik keyfiyyət dəyişmələrinin əsasını təşkil edir ki, onlarda qənaət şərtliliklərinin araşdırılması aktuallıq kəsb edən məsələlərdəndir.

Nəsr mətnlərində adlıq cümlələr informasiya həcminin yığcamlaşmış şəkildə göstərir. Adlıq cümlələr elə cümlə növüdür ki, bunlarda bədii dilin şərtlilikləri qənaətin sıxlığına zəmin yaradır, lakoniklik bu növ sintaktik vahidlərdə aparıcı rol oynayır və bunlar nəsrin mikromətninin semantik, məna tutumuna zərər vermir, əksinə onun siqlətini daha da artırır. Ayrılıqda götürüldükdə şəxs, əşya, məkan, zaman, hadisə və s. bildirən adlıq cümlələr nəsr mətnlərində bu motivləri təsvir edərkən dil materiallarına qənaətlə yanaşmaq vəzifəsini uğurlu surətdə icra edir. Bu prosesdə həmin cümlələrin köməyi ilə əşya və hadisələrin vəziyyəti, yeri, zamanı, kəmiyyəti barədə qısa, yığcam, obrazlı məlumat verilir, mübtədə əsasında qurulan bu qəbildən olan cümlələr “insan fikrinin açarı” (1, 74) olur. Məsələn, aşağıdakı nəsr parçasının ilk cümləsi adlıq cümlə ilə başlanır və onun ardınca izahedici cümlələr silsiləsi gəlir və həmin parçadakı adlıq cümlə ümumi isimlərlə ifadə olunur, bunlar üç sözü əhatə edir: **İlq yaz axşamı** ... (2, 16). Bu üç sözdən ibarət adlıq cümlənin qənaət prinsipi ilə qurulmasından əlavə, özündən sonra gələn digər cümlələr üçün zəmin hazırlamaq da başlıca vəzifəsidir. Şeirdə olduğu kimi, nəsr dili də əksər məqamlarda lakonikliyi meylidir ki, nəsr dilində “ maddi formada iştirak edən söz mətnində işlənməyən sözlərin məna yükünü də öz üzərinə götürüb yazıçının oxucuya çatdırmaq istədiyi mündəricəni açır, müəllifin bədii qayə oxucu tərəfindən düzgün qavranılır, mənalandırılır” (1,73). Xalq yazıçısı Anarın “Sizsiz” xatirə-povesti adlıq cümlələrlə demək olar ki, zəngindir və söz sənətkarı bu struktura malik cümlələri elə məharətlə işlədilir ki, deyilməmiş bədii fikirlər bir sistem şəkli alır və onları bəzən yazıçı işarəedici cümlələr vasitəsilə verir. Yazıçının işarə etdiyi bədii fikirlər oxucu düşüncələrini silkələyir, onu diqqətli olmağa sövq etdirir və beləliklə, o, oxucunun düşüncələr axınına nizama salır, onu müəyyən məcraya yönəldir. Yazıçı Anarın vaxt, zaman motivləri haqqında adlıq cümlələr şəklində verdiyi sintaktik vahidlərə nəzər salaq : Axşamlar... onların axşamları, ... Son illərin axşamları ... (3, 423); Yuxu gecələri... Yuxulu gecələr ... Gecə yuxuları ... (3,520). Bu adlıq cümlələrdə hər sözün ümumi informasiya vermək vəzifəsi ilə bərabər, eyni zamanda hər bir nitq vahidinin öz enerjisi, öz bədii potensialı, psixoloji gərginlik yaratmaq effekti var və bu keyfiyyətlər uğurla yerinə yetirilmiş və qənaət əməliyyatları nəticəsində əldə edilmişdir. Birinci nümunə 3 adlıq cümlədən, ikinci nümunədə eyni sayda adlıq cümlədən ibarətdir və maraqlı cəhət budur ki,

ikinci nümunə xiazm şəklində qurulmuş, emosionallığı daha da gücləndirmişdir. Ehtimal etmək olar ki, E. Heminquey bədii sözü aysberqlə müqayisə edəndə qənaət əməliyyatının özünəməxsusluğuna əsaslanmışdır və o, göstərir ki, “Ancaq səikkizdə bir hissəsi su səthinə qalxıb görünən, qalan hissəsi isə suyun dərinliklərində gözə görünməyən aysberq kimi söz də oxucudan gərgin əmək tələb edir ki, suyun içində qalan hissəni-maddi şəkildə deyilməyən mənanı hiss etsin. Bu zənginliyi, dərinliyi isə o zaman duymaq olar ki, dilin incəliklərinə yiyələnəsən, dilin poetik qanunlarına müvafiq düşünə biləsən, bədsii lövhələri təsəvvür etməyi, qarşılaşdırmağı, həyəcanlanmağı bacarasan” (4,22).

Nəsr mətnlərində adlıq cümlələrin əsas funksiyalarından biri ümumi şəkildə və predikatsız informasiyavericilikdir və yazıçılarımız əsərlərində təsviri cəhətlərə daha çox müraciət etmə məqamlarında, yəni əşyanın, hadisənin, obyektin, məkanın, zamanın təsviri prosesində təktərəkibli cümlənin bu növünü predikatsız işlədir və onu intonasiyanın ixtiyarına buraxırlar. Məsələn, aşağıdakı mikromətnə 7 adlıq cümlə işlədilmişdir ki, bunlardan 3-ü qənaət prinsipinə müvafiq olaraq söz birləşməsi modelində, 4-ü isə söz şəklindədir: **Məhkəmənin açıq iclası, müttəhim skamyası, camaat, yazı, müşavirə otağı, komendant, hökm ...** (5,162).

Bu nümunədə məkan “və məkanda baş verən hadisənin — məhkəmənin ağırlığı adlıq cümlələr, daha doğrusu, həmcins adlıq cümlələrlə verilmişdir ki, burada yazıçı həmcins adlıq cümlələrlə verilmişdir ki, burada yazıçı həmcins üzvlərdən ibarət adlıq cümlələri silsilə şəklində qurmaqla məkan və hadisə haqqında dəqiq təsəvvür yarada bilmişdir” (6, 421). Qeyd etməliyik ki, həmin adlıq cümlələr qrupuna aiddir və Q. Kazımov da doğru olaraq yazır ki, “Adlıq cümlələrin bu qrupundan bədii başlanğıcında, xüsusən dram əsərlərinin remarkalarında müəyyən əşyanın, hadisənin, obyektin, məkanın, zamanın qısa və emosional xarakteristikası, təsviri prosesində istifadə edilir və təsvir edilən dövrdə həmin varlıqların mövcudluğu iqrar edilir” (7,194).

Nəsr mətnlərində adlıq cümlələr vasitəsilə baş verən hadisələrin yeri və zamanı bəzi hallarda qarışıq şəkildə verilir, intonasiya vasitəsilə predikativlik yaradılır, yer və zaman motivləri “sıxlaşmış” halda, ardıcıl verilir və nəticədə, bədii dilin şərtiliyi qənaətin sıxlığına zəmin yaradır. Məs: **1957. 7 yanvar. Moskva** (3, 520). Bu nümunədə birinci və ikinci cümlədə vaxt, zaman, üçüncü cümlədə isə yer haqqında verilən informasiya yığcamlaşmış ifadə qəliblərindən ibarətdir.

Nəsr dilində bəzi hallarda konkret olaraq hadisələrin baş verdiyi yer adlıq cümlələr vasitəsilə ifadəsini tapır və az sözlə çox məna ifadə etmək keyfiyyəti bu qəbildən olan cümlələrdə də əsas məziyyətdir və qənaətli deyim tərzinin nəticəsi kimi səciyyələndirilməlidir. Məs: **Egey dənizi sahili ... Ay varlıq ...** (3,483).

Nəsr dilində qənaətə vəvac verən nitq vasitələri olduqca zəngindir və adlıq cümlələr nəsr dilinin yığcamlığına, lakonikliyinə xidmət edir, məna yükünün daşınmasını cümlədə iştirak edən nominativ sözlər öz üzərlərinə götürür və başqa sözlə desək, adlıq cümlələrin əsasını təşkil edən sözlər ondan sonra gələn sintaktik vahidlər üçün etibarlı özümlü və başlanğıc rolunu oynayır. Buna görə də adlıq cümlələrin daha çox işlənmə yeri mətninin əvvəlidir. Deməli, daha çox mətnin əvvəlində işlənən adlıq cümlələrin məna tutumuna qədər yığcamdırsa, sözə qənaət nə qədər intensivdirsə, fikir dairəsi, bədii mətləbin əhatəsi bir o qədər genişdir. Bədii fikir yükünün ağırlıq gücü onu daşıyan dil vahidlərinin sayında yox, həm sanbalında, həm üslubi fəallığındadır. Məs: **İyirminci il. Sentyabr** (5,148).

Aydın məsələdir ki, yazıçı adlıq cümlənin birinci komponentində “min doqquz yüz” sözlərini ixtisar etmiş, ikinci cümlədə də işlənən sözdən əvvəl və sonra konkret tarix göstərməmişdir ki, bu da sintaktik vahidlərin struktur tərəfləridir. Digər tərəfdən isə yanaşdıqda aydın olur ki, yazıçı bir hekayəsini həmin cümlələrlə başlayır, diqqət konkret zamana yönəldilir və hekayə

mətninin əvvəlində çıxış edən bu cümlə mətnin əsas leytmotivinə çevrilir, yazıçı oxucunu 1970-ci ilin sentyabrında baş verən hadisələrlə tanış edir və mətnin ümumi məna yükünün obrazlı şəkildə verilməsində hər bir söz maksimum güclə çıxış edir.

Öz funksiyasına görə adlıq cümlələrin digər bir qrupunu “münasibət bildirən adlıq cümlələr” (7, 194) təşkil edir və bu qrupdan olan cümlələr nəsr dilində fəal çıxış edərək intonasiya ilə müşayiət olunur, varlığa emosional münasibət bildirilir. Bu növ adlıq cümlələrdə yazıçının hiss və düşüncə tərzində əşya və hadisələrə münasibəti əks olunur və qənaət prinsipinin mövcudluğu aydın şəkildə sezilir. Məs: **Yemiş, nə yemiş! Öz-özünə tağda cırılan yemiş!** (8,230).

Fikrimizcə, nəsr dilində adlıq cümlələrlə başlanan mətnlərdə onların digər cümlə növləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi çox güclü olmaqla yanaşı bədii-estetik keyfiyyət göstəricisi də olub, onun lakonizmini təmin edir və bu baxımdan yanaşıqda xüsusi adlıq cümlələr qrupundan olan kitab adları qənaət qanununa xidmət edən linqvistik göstəricisi kimi böyük əhəmiyyət daşıyır. Məlumdur ki, xüsusi adlıq cümlələr bir və ya bir neçə sözdən ibarət olur və kitab adlarını da əhatə edir. Kitab adlarından ibarət adlıq cümlələrdə “sıxılma” da güclü olur və belə təsəvvür edək ki, 5, 10, 100, 1000 səhifəlik müxtəlif nəsr janlarına məxsus əsərlərin sadə və mürəkkəb mahiyyətli hadisələrinin təsviri bir və ya bir neçə sözdən ibarət başlıqlar – adlıq cümlələr ətrafında cəmləşdirilir ki, belə adlar qənaət qanununu daha çox özündə ehtiva etdirir. Məsələn, yazıçı Əli İldırımoglu “Daş yağan gün” romanının adı 3 sözdən ibarət olub, 2 isimdən, 1 feili sifətdən təşkil olunmuşdur və olduqca bəlağətli səslənir, dərin fikirləri özündə əks etdirir, kitabın qənaət prinsipi ilə verilmiş adı oxucuları dərin fikirlər aləminə qərq edir. Həyat hadisələri 3 sözdən ibarət bir adlıq cümlə ətrafında təsvir etmək, təmərgüzləşdirmək istedad sahibi olan söz sənətkarından böyük yaradıcılıq qabiliyyəti tələb edir və Əli İldırımoglu bu vacib tələblərinin öhdəsindən sözün əsil mənasında ustalıqla gəlmişdi. İstedadlı qələm ustasının 200 səhifəlik bədii təqdimatından aydın şəkildə görünür ki, yazıçı romanda baş verən hadisələrin mahiyyətinə dərinlən varır və təsvir etdiyi hadisələrin bütün bədii cəhətlərini rəməzləşdirilmiş adlıq cümlə ətrafında cərəyan etdirir və beləliklə də yazıçının əsərə seçdiyi qənaət qanunu əsasında qurulmuş adlıq cümləyə yəni “Daş yağan gün” adlıq cümləsi tam şəkildə özünü doğruldur.

Mətn mühitində əsər adlarından ibarət olan xüsusi adlıq cümlələr dolğun mahiyyətini daha çox büruzə verir və yazıçı öz bədii məqsədinə, məramına görə belə cümlə növünə müraciət etməli olur. Məsələn, “Qabusnamə” əsərində ermənilər haqqında bədnam fikirlər olduqca çoxdur və Əli İldırımoglu bu bədnam fikirlərdən məharətlə yararlanaraq ermənilərin iyrənc xislətini dolğun şəkildə açıb göstərməyə çalışmış və belə məqamda “Qabusnamə” əsərinə müraciət etməli olmuşdur. “Daş yağan gün” romanının bir yerində yazıçı gürcü personajının nitqinə işarəedici adlıq cümlələr tipindən olan və söz birləşməsi modelində qurulan “Qabusnamə” məsələsi” ... cümləsini daxil edir. Burada adlıq cümlənin birinci komponenti əsər adını bildirir, ikinci komponentdə işlənən “məsələsi” sözü isə işarəedicilik vəzifəsini konkretləşdirir və cümlənin semantik yükü olduqca sanballıdır, ağırçəkildir, çünki həmin əsərdə ermənilərin vəfasızlığı, xəyanətkarlığı, yaltaqlığı, xəbisliyi barədə çoxlu müdrik kəlamlar söylənilmişdir.

Nəsr mətnlərində adlıq cümlələrin həm müxtəsər, həm də geniş quruluşa malik olanlarından da istifadə olunmuşdur. Müxtəsər adlıq cümlələrdə yalnız mübtədanı müəyyənləşdirmək olur ki, bu da qənaəti şərtləndirən səbəblərdən biridir. Məs: **Bir gün də ...** (84) ; **Belə bir əhvalat ...** (123); **Yenə o illərin ...**(124).

Göründüyü kimi, bu müxtəsər adlıq cümlələr quruluşuna görə xəbərsiz yarımçıq cümlələrə oxşayır. “ lakin yarımçıq cümlə daha çox mətn daxilində, dialoqlarda işləndiyi halda, adlıq cümlələr daha çox mətnin əvvəlində işlənir. Yarımçıq cümlənin xəbərini bərpa etmək olur.

Adlıq cümlələr mətndən çıxarıldıqda da ayrılıqda məna ifadə edə bilir” (10, 198-199). Hər iki cümlə növündə əsaslı fərqli cəhətlər olsa da, hər ikisi qənaət prinsipi əsasında qurulur, linqvistik qənaətə xidmət göstərirlər. Kitab, qəzet, jurnal, əsər adlarından ibarət cümlələri də müxtəsər adlıq cümlələr qrupunu etmək olduqca ağılabatan görünür, çünki, həm müxtəsər, həm də geniş adlıq cümlələr qrammatik yolla ifadə oluna bilmir, zaman anlayışı xəbərdə öz ifadəsini tapmır, yəni xəbəri olmur. Zaman anlayışının baş üzvü olan xəbərdə öz ifadəsini tapmaması, yəni adlıq cümlələrdə xəbərin olmaması, həmin cümlələrin qənaət prinsipi əsasında qurulmasını bir daha dəqiq şəkildə şərtləndirir. Geniş adlıq cümlələrin tərkibi saylar, sifətlər, əvəzliliklər, feili sifət, feili bağlama tərkibləri hesabına genişlənsə də, bu struktura malik sintaktik vahidlər də indiki zaman məzmununu daşıyır, lakin istər indiki zaman, istərsə də digər zaman anlayışları qrammatik yolla öz ifadəsini tapa bilmir. Məs: **Yenə də ... Yenə də Şüvəlan ünvanlı yad və doğma məkan. Qarıyıb-qarımış qoca tut, ahıl qələm əhli, yönü dənizə olan birmərtəbəli ev, ağacların dincliyinə qənim kəsilən aramsız, amansız küləklər ... (9, 371); Yüksək vəzifələr, oğul-uşaq xoş güzəran ... Ana ehtiramı üzərində bərqərar olan ilahi xoşbəxtliyi ... (9,105).**

Nəticə. Nəsr mətnlərinin strukturunda təktərkibli cümlə növlərindən biri olan adlıq cümlələr də mühüm yer tutur və onlar əşyanın, hadisənin mövcud olduğunu, varlığını intonasiyanın köməyi ilə təsdiq edən sadə cümlə şəklində meydana çıxır və qənaət qanununa müvafiq olaraq bunlar mikromətnin ümumi struktur-semantik yükünü, məzmunun açılma mexanizmini öz üzərinə götürür.

Ədəbiyyat

1. Hüseyinov M. Dil və poeziya. Bakı, “Elm”, 2008, 434 s.
2. İldırımoglu Ə. Daş yağan gün. Bakı, “Nurlan”, 2011, 240 s.
3. Anar. Sızsız. Bakı, “Gənclik”, 1992, 502 s
4. Тарасов Ф. Поэтическая речь. Харьков, 1976, 139.
5. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1967, 517 s.
6. Hüseynova H. Mir Cəlalın bədii əsərlərinin dili və üslubu. Bakı, “Elm”, 2008, 504 s.
7. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, “Təhsil”, 2007, 496s.
8. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. II cild, Bakı, “Gənclik”, 1967, 497 s.
9. İldırımoglu Ə. Közərən sətirlər. Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, 372 s.
10. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, “Adiloğlu”, 2017, 428 s.

**ARTISTIC REFLECTION OF THE TRAGIC LIFE OF CRIMEA TURKS AGAINST
THE BACKGROUND OF REAL SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN CENGİZ
DAGCI'S FICTION**

**CENGİZ DAĞCI'NIN SANATINDA GERÇEK SOSYO-POLİTİK SÜREÇLERİN
ARKA PLANINDA KIRIM TÜRKLERİNİN TRAJİK YAŞAMININ SANATSAL
YANSIMASI**

Prof. Dr. ELMAN GULİYEV

**Azerbaycan, Bakü Azerbaycan Dövlət Pedagoji Üniversitesi Türkoloji merkezin Türk
edebiyatı bölümünün başkanı**

Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Cengiz Dağcı hikâyelerinde olduğu gibi, romanlarında da nerede, hangi şartlar altında yaşadığına bakmayarak bütün varlığı ile Kırım'ın problemlerden bahsetmiş, doğduğu toprağa, vatanına, obasına bağlı olduğunu göstermiştir. O, 65 yıl yaşadığı Londra hayatına üç roman ("Bay Markus Burtonun köpeği", "Bay John Marple'nin Son Yolculuğu ve" Oy, Markus, Oy!), 21 yıl yaşadığı Kırım hayatına ise ondan çok roman (Korkunç Yıllar, Yurdunu kaybeden Adam, Onlar Da insandı, O Topraklar Bizimdi, Badem Dalına asılmış Bebekler, Biz Beraber Geçtik Bu Yolu, Benim Gibi Biri, Üşüyen Sokak, Yoldaşlar, Anneme Mektuplar ve s.) sığdırmıştır. Onun Kırım hayatı, Kırım tarihi, ile ilgili romanlarında Kırım varlığı vatan ve insan obrazların timsalında somut konuya çevrilmiş, Kırım Türklerinin faciası ve talihleri millî-bedii ifadesi bulunmuştur.

Onlar Da insandı (1958) romanı Kırım Türklerinin facialarını aks ettirmek bakımından Cengiz Dağcı yaratıcılığında önemli yer tutur. Müellifin kendisinin de belirttiği gibi, "roman bir menada 1937-1945 yılları arasındaki Kırım ve Kırım-Tatarlarının tarihi aynasıdır. Kırım Türklerinin facialarını kendine has üslupta yazmayı bacaran Cengiz Dağcı bu eserde de kadim Türk diyarı olan Kırım da baş vermiş hadiseleri mövzu dairesine almıştır. Bu hadiseler Kırım'ın Kızıldaş köyünde cereyan eder. Roman kahramanlarından biri Bekir'dir. Romanda Bekirin gözleri önünde rusların Kırım topraklarına nasıl gelişi ve hangi şekilde şu topraklara sahip olmaları eksini tapar. Cengiz Dağcı eserde bu hali türk topraklarının yabancılar tarafından işgali gibi değerlendirir.

"Onlar da İnsandı" romanın devamı "O Topraklar Bizimdi" (1966) romanıdır. Cengiz Dağcı bu romanda da Kırım Türklerinin yaşadığı ve kendisinin de şahit olduğu hadiseleri kaleme almıştır. Roman esasen 1935-1945 yılları arasında Çukurca köyünde yaşanmış hadiseleri işler.

Anahtar kelimeler: Cengiz Dağcı, roman, silsilə, Kırımnamə

SUMMARY

As in his stories, Genghis Dagji talked about the problems of Crimea with all his being in his novels, regardless of where or under what conditions he lived, and showed that he was loyal to the land of his birth, his homeland, and his tribe. He wrote three novels ("Mr. Markus Burton's dog") to his London life, where he lived for 65 years. , "Mr. We Passed This Road Together, Someone Like Me, Cold Street, Comrades, Letters to My Mother, etc.).In his novels about Crimean life and history, the existence of Crimea was turned into a concrete subject as the

symbol of the homeland and human beings, and the tragedy and fortune of the Crimean Turks were expressed nationally.

The novel *They Were Human Too* (1958) has an important place in Genghis Dagji's creativity in terms of reflecting the tragedies of the Crimean Turks. As the author himself states, "in a sense, the novel is a historical mirror of Crimea and the Crimean Tatars between 1937 and 1945. Genghis Dagji, who managed to write about the tragedies of the Crimean Turks in his own unique style, included in this work the events that took place in Crimea, the ancient Turkish land. These events take place in the village of Kızıлтаş in Crimea. One of the heroes of the novel is Bekir.

In the novel, before Bekir's eyes, how the Russians came to the Crimean lands and how they came to own these lands is depicted. In his work, Genghis Dagji evaluates this situation as the occupation of Turkish lands by foreigners.

The sequel to the novel "They Were Humans Too" is the novel "Those Lands Were Ours" (1966). In this novel, Genghis Dagji wrote about the events that the Crimean Turks experienced and that he himself witnessed. The novel mainly deals with the events that took place in the village of Chukhurca between 1935 and 1945.

Key words: Genghis Dagji, novel, series, Crieme

GİRİŞ

Kırım-tatar edebiyatının en sevilen simalarından biri Cengiz Dağcıdır. Cengiz Dağcı hikâyelerinde olduğu gibi, romanlarında da nerede, hangi şartlar altında yaşadığına bakmayarak bütün varlığı ile Kırım'ın problemlerden bahsetmiş, doğduğu toprağa, vatanına, obasına bağlı olduğunu göstermiştir. O, 65 yıl yaşadığı Londra hayatına üç roman ("*Bay Markus Burtonun köpeği*", "*Bay John Marple'nin Son Yolculuğu* ve" *Oy, Markus, Oy!*), 21 yıl yaşadığı Kırım hayatına ise ondan çok roman (*Korkunç Yıllar, Yurdunu kaybeden Adam, Onlar Da insandı, O Topraklar Bizimdi, Badem Dalına asılmış Bebekler, Biz Beraber Geçtik Bu Yolu, Benim Gibi Biri, Üşüyen Sokak, Yoldaşlar, Anneme Mektuplar* ve s.) sığdırmıştır. Onun Kırım hayatı, Kırım tarihi, ile ilgili romanlarında Kırım varlığı vatan ve insan obrazların timsalında somut konuya çevrilmiş, Kırım Türklerinin faciası ve talihleri milli-bedii ifadesi bulunmuştur.

Onlar Da insandı (1958) romanı Kırım Türklerinin facialarını aks ettirmek bakımından Cengiz Dağcı yaratıcılığında önemli yer tutur. Müellifin kendisinin de belirttiği gibi, "roman bir menada 1937-1945 yılları arasındaki Kırım ve Kırım-Tatarlarının tarihi aynasıdır. Kırım türklerinin facialarını kendine has üslupta yazmayı bacaran Cengiz Dağcı bu eserde de kadim Türk diyarı olan Kırım da baş vermiş hadiseleri mövzu dairesine almıştır. Bu hadiseler Kırım'ın Kızıлтаş köyünde cereyan eder. Roman kahramanlarından biri Bekir'dir. Bekir hümanist, merhametli, insanlara inanan ve onlara hürmet besleyen bir insandır. O, helal ve rahat bir hayat yaşar. Lâkin İvan ve Kala Mala adlı iki Rus'un bu köye gelişi hem köyün, hem de Bekir'in rahatını bozar. Bekir, bu köyün ilk Rus sakini olarak onlara kalmak için ahırın kenarında yer verir. Ama onların ilişinden sonra kiminin tavuğu, kiminin koyunu kaybolmaya başlar. Bundan sonra kilit görmeyen evlerin kapılarına köyde ilk defa kilit vurulur. İnsanların toprakları ellerinden alınır. Bekir'in topraklarını ele geçiren bu insanlar orada domuz saklamaya karar verirler. Rusların hem Kızıлтаş'ta, hem de Yalta'da meskunlaşması artar. Bir müddet sonra İvan yol çalışmalma rehberlik eder. İnsanları incittiğini söyleyere Seyit Ali'nin oğlu, İvan'ı döver. Bekir ise merhamet gösterip onu evinde saklar. Bekir'in toprak ve yurt sevgisi büyüktür. O, toprağı namus, gayret, ata ve baba emaneti görür. Buna göre de Bolşeviklerin toprağı insanların elinden almasına itiraz eder.

YÖNTEM

Yol yapmak maksadıyla Kuşkaya'nın devrilmesine itiraz ederek tarlasından çıkmaz. Lâkin patlatılan dinamit onun bedenini parça- parça eder. Bekir'in ölümünden sonra onun evini ele geçirirler, topraklarını kolhoz mülkü olarak zapt ederler. Bütün köyün toprakları umumileştirilir, kolhozlaştırma siyaseti süratlenir, köye getirilen Rusların sayısı çoğalır.

Yazar toprak için kendisini ölüme atan Bekir'i Kırım Türklerinin genel temsilcisi olarak yaratmış ve onun simasında demek istemiştir ki, Türk için toprak yurttur, milli varlıktır, ata-baba emaneti, namus ve gayrettir.

“*Onlar Da İnsandı*” romanında Bekir gibi vatanperver karakterlerden biri de Enver'dir. O da Bolşevik işgalinin yurdu ve milletinin geleceği için ne derece tehlikeli olduğunu bilir. Oğlu Niyazi'nin köyde Rus otomobili tarafından ezilerek öldürülmesi, topraklarının elinden alınması, kürklerin köyden göç ettirilmesi onun düşmana olan nefretini daha da arttırır. O, son nefesini verirken hayat yoldaşı Zemine'nin daima Kırım sevgisi ile yaşamasını, Kırım Türklerinin diğer Türk yurtlarına düşmanın hıyanetine, zulmüne düşar olduklarını anlatmalarını vasiyet eder. Romanın sonunda insanların bir kısmı öldürülen, bir kısmı sürgün edilen kadim Türk yurdu Kızıtaş köyü tasvir edilir. Bu köyün asıl sahipleri kendi yerlerini sonradan gelenlere bırakmak zorunda kalmışlardır. *Oqonyok* jurnalında “Rassvet” adlı makalenin yazarı olan Pavlenko böyle bir cenneti onlara verdiği için SSRİ (SSCB) Devleti'nin lideri Stalin'e minnettarlığını bildirmiştir. Cengiz Dağcı eserin sonunda Pavlenko'nun makalesindeki sevinci onlar için normal bulur, çünkü onlar da insandır. Cennet Kırım'a sahip olduklarına göre sevinçleri tabiidir. Ancak müellif başka bir anlamda bu sevinçe taassüf ve itirazını bildirir. Buradan kovulan Kırım'ın ezeli sakinleri de (yani türkler de) insan idi. Yazar burada haksızların sevinci ile haklıların faciasını dikkat merkezine çeker. Cengiz Dağcı romanın sonunda *tanrıya* yüz tutarak bu topraklardan kovulanların, burada öldürülenlerin, buradan sürgün olunanların da insan olduklarını komünist rejiminin başında duranlara anlatmasını rica eder:

“Tanrını!” diyorum. Onlar da insan! Acı onlara! Kendileri gibi başkalanın da insan olduklarını inandır onlara! Ötekiler, o hayvan gibi sürülüp götürülenler,.. Onlar da insandı!” (*Dağcı, 2012c: 463*)

Burada kalbi yurt sevgisi ile dolu olan, sevdiği yurdunu yitiren, lâkin inancını kaybetmeyen bilge bir Türkün Allah'a sığınması tabii görünür „ bir taraftan Türk hümanizmi ile ilişkiyse (ilk merhalede türkler haklarını savaşız, kansız elde etmek istemişler), diğer taraftan hiçbir zaman özgürlük isteğini, yurt sevgisini yitirmeyen Kırım Türkünün şimdiki halde esaretinde yaşadığı Kuşlara karşı mücadele etmek iktidarında olmamasından ileri gelir. Cengiz Dağcı'nın “Sonunda Bizim İhtiyar Savaşçı da Allah'ın Rahmetine Kavuştu” hikâyesinin kahramanlarından biri olan vatanperver Çora'nın okuduğu manide denildiği gibi:

Ne kalemiz var, ne topumuz,

Ne bombamız, ne tankımız.

Yenilmek ne bilmeyirik

Yurt sevgisi silahımız.

BULGULAR

“*Onlar da İnsandı*” romanın devamı O *Topraklar Bizimdi* (1966) romanıdır. Cengiz Dağcı bu romanda da Kırım Türklerinin yaşadığı ve kendisinin de şahit olduğu hadiseleri kaleme almıştır.

Roman esasen 1935-1945 yılları arasında Çukurca köyünde yaşanmış hadiseleri işler. “O *Topraklar Bizimdi*” romanının esas kahramanlarından biri olan Selim Çilingirov, Yalta'nın

Kızıлтаş köyünden Çukurca köyüne gelmiş insanlardan biridir. O, Kızıлтаş köyünde insanlara verilen azapların, onların sürgün edilmesinin sebebinin komünist rejim olduğunu bilse de, Pantley Petroviç adlı bir şahsın tesiri ile komünist partisi sıralarına dâhil olur. Onu kolhoz başkanı yaparlar. O, kendi soydaşlarına yardım etmek yerine, onlara her türlü işkenceyi yapar. Sürgün edilmek korkusu insanları gece-gündüz kolhozda çalışmaya mecbur eder. Savaş başladıktan sonra insanlar mecburi şekilde cepheye götürülürler. Selim ise onlardan farklı olarak savaşa gönüllü olarak gider. Lâkin savaşın ilk günlerinden başlayarak günahsız insanların öldürülmesi onun düşüncelerinde değişikliklere sebep olur.

O, tuttuğu yolun yanlış olduğunu yavaş yavaş anlamaya başlar. Bərbər Həsənin onunla konuşmaları Selimi kaflet oyatır. Milliyetçi genç olan berber Hasan onu başa salır ki , senin kulluk etdiyin rejim biz türklere her zaman düşman gözü ile bahib, nufusumuzu min bir ezaba salıb topraklarımızı bizim ehaliden alıb Sıbıra sürgün edib.Salim müharibede bir kolunu itirir.O, Cepheden kayıtdıktan sonra Yalta hapishanesindeki insanların öldürüldüklerini, ahalinin sürgün edildiyini, mescitlerin kapatıldığını öğrenir. Selim, komünistlerin türklere karşı düşman olduklarını iyice anladıktan sonra milletin karşısındakendini günahkâr sayar. Natalya adlı Rus kadınına söylediği sözler günahlarının itirafıdır:

-Kaİbim. kanım, dimağım. terimle savaştığım vatan için. Senin vatanın için , Natalya ! (...)
Kendi benliğimi unuttum. Yurduma, kendi balkıma sırtımı çevirdim; kendi kanımdan olanları hakir gördüm. Hır hain oldum kendi halkım için. Kanı benden, kemiği benim kemiğimden olan halkımın rar Ruhice saydım" (Dağcı, 2012d: 386)

Selim milleti karşısında kendisini günahkâr saysa da köye dönmeye karar verir. Halkına işkence eden kolunu savaşta kaybetmiştir ,lakin değişen ruhu soydaşlarının yanında yer alır. Müellif Selim'i de facia kurbanlarından biri sayar. Bu facia bir taraftan yurdunu yitirenlerin, diğer taraftan yabancı ideolojye aldanıp kendi halkına sırt çevirenlerin faciasıdır. Lâkin hakikati gördükten sonra Selim'in doğru yol seçerek halkına, toprağına yürekten bağlanmasını yazar takdir eder, bu anlamda onu Türk yiğitleri arasında sayar.

Cengiz Dağcı'nın sonraki dönem yaratıcılığında da sanatının baş mevzusu daha çok Kırım Türklerinin hayatı ve onların facialı talihleri ile ilgili olmuştur. Yazarın arka- arkaya yazdığı *Badem Dalına Asılı Bebekler* (1970), - *Üşüyen Sokak* (1972), *Benim Gibi Biri* (1988), *Anneme Mektuplar* (1988), *Yoldaşlar* (1992), *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu* (1996) gibi romanlarında hem ayrı –ayrı obrazların simasında , hem de tarihi olay , hadise ve ehvalatların timsalında Kırım reallıklarının , Kırım türklerinin hayatının konkret manzarasını görmek mümkündür . Halukun çocukluk hayatı “Badam dalına asılı bebekler” romanında canlandırılmıştır.

Halûk'un sonraki hayatını biz *Üşüyen Sokak* romanında izleriz. Halûk bu merhalede üniversite öğrencisidir. Lâkin savaş başladığı için üniversite kapanır. Haluk zor vaziyette yaşar. Harcayacak parası, kalacak yeri olmayan Halûk tesadüfen tramvayda Almira adlı kadınla tanışır. Kadın onu kendi evlerine götürür. Halûk kendisinin ve milletin geçmişi ile ilgili yazdığı hikâyeleri şişenin içine koyarak tuvalette saklar. O, Fontannaya sokağında sığındığı evde üç gün kalır. Evin sahibesi kendisini Almira olarak tanıtsa da aslında o, Aron Hofman'ın kızı Galina Şubert adlı bir Yahudidir. Almanlar onu yakalamasınlar diye, Yahudi olduğunu herkesten gizlemiştir. Ama biz romanda yahudilere eziyet edilen sahnelerle de karşılaşırız. Halûk gizlendiği sokakta yaşananlara şahit olur. Halûk üç gün içinde Alman askerlerinin insanlara yaptığı zulmü yaşadığı evin penceresinden seyr eter. O, Almira'nın - Galina Şubert'in Almanlar tarafından yakalanıp götürüldüğüne de bu pencereden şahit olur.

Romandaki hadiseler savaş dönemine ait olsa da, bütün olaylar arha cebhede - almanların zabt ettiği erazilerde baş verir. Lakin insanlar gelecekle bağlı o kadar nikbindirler ki, arha cebhe gerginlikleri ,ölüm, habs , sürgün korkusu, o cümleden cabhadan gelen kötü haberler mutlu geleceğe olan inamı kalplerden sile bilmez. Ona göre de , gülüş seslerinin kesildiği , insanların işgenceler gördüğü , simvolik olarak sert soğuklar çökmüş “üşüyen sokaka” da yeniden baharın geleceğine ,ağaçların çiçekleneceğine , bu sokakta insanların gülüb- oynayacağına her kesde inam var.

“Anama mektuplar” romanı yazarın hasret ,qurbet hislerini ifade eden eserlerinden biridir. Eser 1988’de Türkiye Yazarlar Birliği tarafından yılın en iyi• romanı mükâfatına layık görülmüştür. Cengiz Dağcı *Anneme Mektuplar* Romanını 69 yaşında (1988), anasının sürgünde ölümünden 24 yıl sonra (1964) yazmıştır. Lâkin romanı yazarken anasının nerede olduğu ve ya yaşayıp- yaşamadığını bilmemektedir. Cengiz Dağcı anası, babası ve diğer akrabalarının talihi ile ilgili bilgileri çok sonra öğrenebilmiştir. Yazarın romanın yazılması ile ilgili notlarından malûm olur ki, o, bu eseri yazmak için 40 yıl beklemiş, zamanı geldikten sonra da eseri yazmaya başlamıştır. Cengiz Dağcı eseri yazarken benzeri olmayan günler yaşadığını ve hisler geçirdiğini, güldüğünü, coştüğünü, kederlendiğini, ağladığını özellikle vurgular.

Roman, Cengiz Dağcı’nın anasına yazılmış 15 mektuptan ibarettir. Mektuplar, romanın 65 yaşındaki kahramanı Topkayacının dilinden takdim olunur. Eserde Topkayacının gençlik yılları hakkında yeterli derecede malûmat öğrenmek mümkündür. Roman boyunca Topkayacının şahsında yazarın hayatı aktarılır.

Topkayacının anasına yazdığı mektupların hepsinde geçmişe dönüş vardır. O, geçmişe gâh hayallerinde geri döner, gâh da geçmişe gözlerinin önünde canlandırarak o yılların hatıraları ile yaşar. 40 yıl görmediği Kızıлтаşın , ata-analı günleri, sevgi dolu hayatın hasreti Topkayacının mektuplarının özünü oluşturur. Lâkin bu mektuplarda Kızıлтаş keder nesnesi olmakla birlikte ümit yeri olarak da gösterilir. Çünkü Topkayacı Kızıлтаş’ı her hatırladığında kendisinin bu yurda döneceğine, yurdunun azad ve abad olacağına inanır.

“*Anneme Mektuplar*” romanında yazar mektuplar vasıtasıyla geçmişe inmekten istifade ederek Kırım’da yaşanan hadiseleri, Kırım Türklerinin haps olunmasını, sürgünlere gönderilmesini, Türklerin köylerinden kovulmasını tesirli şekilde okuyuculara takdim eder.

Yazar romanda ana ve vatan obrazları ile ilk önce kendisinin, geniş manada ise soydaşlarının ana ve vatan hasretini dile getirir. Çünkü o, melek güzelliği ile seçilen anasını ruhunun gıdası, Kırım’ı ise hayatının manası, ümitlerinin gerçekleşecek mekânı olarak görür. *Anneme Mektuplar* romanı ana ve vatanperverlik duygularının tezahürü ve manevi-psikolojik sarsıntıların takdimi bakımından dikkat çekicidir.

Cengiz Dağcı yaradıcılığında tarihî mevzu eserler de yer almıştır. Yazıcının 1959 yılında yazdığı *Genç Temuçin*, tarihî romandır. Eser tahminen dokuz asr bundan önceki tarihimizi aks ettirmek bakımından saciyevidir. Onun milli tarihe müracaat etmekte esas amacı tarihi şahsiyetlerin obrazlarını yaratmak ve milletin şerefli geçmişinden bahs açmak olmuştur.

Cengiz Dağcı’nın mansup olduğu millet son iki asırda öyle bir siyasî rejim asaratında yaşamıştır ki, bu rejim milletin milli kimliğini unutturmaya, milli tarihini sahtalaştırmaya çalışmıştır.Rusya’nın Kırım’ı işgalinden sonra türk menşeli ahaliye yapılan baskıların neticesinde Kırım’dan Türkler göç etmeye mecbur oldular. Bunun neticesinde Kırım’da Türk menşeli insanların sayısı keskin şekilde azalmaya başladı. 1920 yılının Kasımında Kırım’da Sovyet hâkimiyetinin kurulması ile Kırım Türkleri başka bir

içtimaî-siyasî rejim ve onun baskısı ile karşılaştı.200 yıllık bir süreç içinde Kırım türkleriniin aleyhine aparılan kapalı ve açık siyaset neticesinde onların tarihi tahrif edildi, milli-manevi değerleri unutturuldu, arazileri zapt edildi, milli devletleri ellerinden alındı.

Tarih boyunca bu tür hallere bir çok türk aydınları itiraz etmiş, onlar yeni milli istikametler çizerek milli ideologiyalar düşünceler ortaya koymuşlardır. Mesela, Rus ordusunda zabıt olmak arzusu ile askeri mektebe giden İsmayil Bey Gaspıralı, Ruslarda anti-Türk ruhu olduğunu ve Türk düşmanlığı propogandası yaptıklarını gördükten sonra, önceki fikrinden uzaklaşarak askeri tahsilini yarım bırakıp Türkçülüğü yaymış, “Dilde, fikirde, işte birlik” düşüncesini ortaya atmıştır. Tiflis'te Çarlık Rusyası siyasetinin Türk diline, Türk varlığına ögey münasibetini zararını gören Türkçülüğün babası Ali Bey Hüseyinzade Türkçülük düşüncesinin genişlemesinde mühim rol oynamış ve ömrünü Türk halklarının siyasî-kültürel terakkisine sarf etmiştir. Cengiz Dağcı'nın da ruhuna Türk-millî düşüncesinin hâkim olmasının kökünde millet sevgisi ve millete karşı yapılan baskılar yatmaktadır.

Kırım Pedaşoji Enstitüsü'nün Tarih Fakültesi'nde okurken millete karşı uygulanan haksız siyasete, milli tarihin tahrif edilmesine şahit olması, akrabası Zemine Dağcı'nın zengin kütüphanesindeki milli tarihle ilgili kitapları okuması, amcalarının Türkün tarihi, medeniyeti, Türkiye ve Avrupa hakkındaki düşünceleri gibi amiller Cengiz Dağcı'nın milli ruhla yetişmesinde mühim rol oynamıştır. O, bir tarihçi olarak öğrendiklerini yazar olarak milli değeri yüksek olan bedii eserlerinde aks ettirmeye çalışmıştır.

Cengiz Dağcı'nın tarihî gerçeklere dayanan “*Genç Temuçin*” romanı bu bakımdan dikkat çekicidir. Ciddi tarihî araştırmaların neticesi olarak kaleme alınmış romanda yazarın esas maksadı Türk tarihinin gerçekliklerini aksettirmek olmuştur.

Cengiz Dağcı bu eseri tamamlayınca basılması için Türkiye'ye, Yaşar Nabi Nayır'a göndermiştir. Lâkin Yaşar Nabi eserin basılmaya uykun olmadığını bildirmiştir. Müellif bu düşünceden hayli müteessir olsa da, Türkiye'de eserin basılmasını başara bilmiştir. *Genç Temuçin*, Moğol-Tatar tarihini yansıttı için Türkiye'de ilgiyle karşılanmıştır.

Eserde asıl adı Temuçin olan Cengiz Han'ın (manası büyük Haqan) dünyaya gelişi, gençliyi , imperiya kurması ve s. meseleler badii aksini bulmuştur. Tarihten malum ki, Cengiz han parçalanmış , kendi-kendisi ilâ kavqa eden monqol kabilelerini

birleştirerek Büyük Moğol İmparatorluğunu kurmuştur. Bu imperiya doğudan Koreya , cenuptan İran, şimalden Rusya, batıdan Polonya, Macaristan ve s. ölkelerin arazilerine kadar uzanıp gitmiştir.

SONUÇ

“Genç Timuçin” romanı 6 bölümden ibarettir. Eserin evvelinde 1155 yıl- hadiselerinden bahs edilir. Romanın bu kısmında Moğol, Ongut, Tatar ,Merkit ,Nayman adlı kabilelerin hem şahsî münasebetler zemininde, hem de Çin imparatorluğu'nun tahriki ile birbirleriyle çekişmeleri tasvir olunmuştur. Yazar daha sonra hanlar hanı, hakan Cengiz Han'ın dünyaya gelişi hakkında *malûmat* verir:

-Miladi takvime göre 1155 yılından tam elli yıl sonra, bu kabilelerin önünde büyük Çin imparatorluğu boyun eğmekle kalmaz, batı ve batıyla bütün insanlık dünyası da hayata yüzlerce yıl için bakışını, hayat tarzını ve medeniyetini, başka milletler ise hatta dillerini ve ahlâklarını deriştirmek zorunda kalırlar. O yıl, yani Gah yılı, hanlar hanı,*hakan Cengiz Hanın doğduğu yıldır*” (Dağcı, 2000: 5)

Eserde Göy Moğollarının lideri Yesügey Bahadır'ın hayatı ve kahramanlığından da bahsedilir. Yesügey Bahadır, Yulun Eke ile evlendikten sonra onun Temuçin, Kasar, Bektar, Belgütay adlı oğulları dünyaya gelir.

Yesügey Han'ın Temuçin'e daha çok ilgi göstermesi diğer kardaşları üzer. Babası, Temuçin'e Ungır kabilesinin lideri Dai Seçen'in kızı Borta'yı nişanlar. Yesügey Bahadır'ı zehirleyip öldürürler. Babası öldüğü zaman Temuçin'in başka yerde olmasından istifade eden Targutay Kurulduk hâkimiyyeti ele geçirir; Temuçin'i zindana attırır. Temuçin babasının dostu Sorgan Şiran'ın yardımıyla kurtulur. Temuçin nişanlı olduğu Bortay ile 4 yıl sonra evlenir. Bu evlilikten sonra Bortay'ın mensup olduğu Ungır kabilesinin idaresi Temuçin'in eline geçer. O, hâkimiyetini güçlendirir. Lâkin Merkit kabilesi hücum ederek Temuçin'in hayat yoldaşı Bortay'ı kaçıırır. Temuçin çevre filelerle birleştikdikten sonra önce Tarcut ve Udut kabilelerini mağlup eder. Merkitler üzerine hücum eder, onları kılıçtan geçirdikten sonra altı ay asır kalan Bortay'ı kurtarır. Bortay'ın hamile olduğunu öğrenince rahatsızlık duysa da Bortay'a doğacak çocuğun adını Cuci koyacağını bildirir.

Cengiz Dağcı bu asarda birbirine düşman olan kabilelerin mücadelesini Temuçin'in karakterini, devrin ictimâi-siyasî durumunu da yanıtmıştır. Umumiyyetle, Cengiz Dağcı yaratıcılığı muayyen istisnalar olmak şartı ile meselelere milli kontekste yanaşmak , Kırım-Tatar facialarını aksettirmek, onlara milli- ictimai deyer vermek ve bu faciaları milli tarihin kara sayfaları gibi xarakterize etmek bakımından ehemmiyetlidir.

KAYNAKLAR

1. Dağcı C. Badem dalına asılı bebekler .İstanbul , Ötüken ,1991 .
2. Dağcı C. Biz beraber geçtik bu yolu .İstanbul , Ötüken ,1996 .
3. Dağcı C. Genç Temuçin . İstanbul , Ötüken , 2000.
4. Dağcı C. İhtiyar Savaşçı .İstanbul ,Ötüken ,2010.
5. Dağcı C. Korkunç yıllar .İstanbul ,Ötüken ,2012.
6. Dağcı C. Yurdunu kaybeden adem .İstanbul ,Ötüken ,2012.
7. Dağcı C. O topraklar bizimdi .İstanbul ,Ötüken , 2012.
8. Dağcı C. Onlarda insandı . İstanbul , Ötüken ,2012.
9. Dağcı C.Üşüyen sokak.İstanbul ,Ötüken ,2012.
10. Dağcı C. Anneme mektuplar .İstanbul , Ötüken ,2012.

THE CREATIVE WAY OF UYGUN
UYĞUNUN YARADICILIQ YOLU

Prof. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türkoloji mərkəzin Türk
ədəbiyyatı bölməsinin müdiri

Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

Uyğun müasir özbək ədəbiyyatında lirik şeirin və dramaturgiyanın inkişafında xüsusi xidmətləri olan sənətkarlardandır. Uyğun bədii yaradıcılığa 1925-ci ildə başlamışdır. Şairin “Bahar sevincləri” adlı ilk şeirlər kitabı 1929-cu ildə çapdan çıxmışdır. 1933-cü ildə onun “İkinci kitab” adlı növbəti şeirlər toplusu işıq üzü görmüşdür. Həmin kitab Uyğun yaradıcılığının dönüş nöqtəsi hesab olunur. Az vaxt ərzində Uyğunun “Günəş ölkəsi” (1936), “Uyğun şeirləri” (1936), “Məhəbbət” (1939) və s. adında daha bir neçə kitabı nəşr edilmişdir. 30-cu illərin axırlarından başlayaraq, Uyğun dramaturgiya sahəsində xidmət göstərməyə başlamışdır. O, ömrünün axırına qədər 20-dən çox səhnə əsəri yazmışdır. Uyğunun elmi fəaliyyəti 30-cu illərdən başlayır. Ədəbiyyatşünas kimi onun onlarla elmi-tədqiqat əsəri mövcuddur. Uyğunun tərcüməçilik uğurları da böyükdür.

Anahtar kelimələr: Uyğun, özbək ədəbiyyatı, şeir, tərcümə, yaradıcılıq

Summary

He is one of the artists who have special merits in the development of lyrical poetry and dramaturgy in contemporary Uzbek literature. He started his artistic creation in 1925. The poet's first book of poems called "Spring Joys" was published in 1929. In 1933, his next collection of poems called "The Second Book" was published. That book is considered the turning point of Ugun's creativity. In a short time, Ugun's "Country of the Sun" (1936), "Uygun Poems" (1936), "Love" (1939), etc. several more books have been published under his name. Starting from the end of the 30s, Ugun began to provide services in the field of dramaturgy. He wrote more than 20 stage plays until the end of his life. The scientific activity of Uygu begins in the 30s. As a literary critic, he has dozens of research works. Uyug's translation achievements are also great.

Key words: Suitable, Uzbek literature, poetry, translation, creativity

GİRİŞ

Uyğun görkəmli lirik şairdir. Onun “Bahar sevincləri” (1929) adlı ilk şeirlər kitabında toplanan şeirlərində yeni cəmiyyətin ruh və duy-ğuları əks etdirilmişdir. Uyğunun 30-cu illər poeziyası onun yaradı- cılığında dönüş nöqtəsi hesab olunur. Belə ki, şair bu illərdə yazdığı şeirlərində Vətən, azad insan obrazı yaratmağa xüsusi maraq göstərmiş- dir. Eyni zamanda 30-cu illər yaradıcılığında Uyğun peyzaj, mənzərə nümunələrinin mahir yaradıcısı kimi də tanınmağa başlamışdır. Şairin “Nəzir atanın qəzəbi”, “Briqadir Kərim”, “Günəş ölkəsi” və s. şeirlə- ri ideoloji təbliğat səpkili nümunələr olsa da, bu əsərlərdə fədakarlıq, əməksevərlik, xalqa bağlılıq daha çox diqqəti cəlb edir. Məs., “Nəzir atanın qəzəbi” şeirində görürük ki, Nəzir ata pambıq tarlalarına ziyan verə biləcək yağışın yağmasından çox narahatdır. Buna görə o, göyün üzünü almış qara buluddan qəzəblənir.

Asta-asta bulud aldı göyləri, Dumanlandı qaş-qabağı qocanın, Göyə baxdı, incik-incik deyindi: “Heçyağışın yeridirmi, sən canın?!” ... “Bu lənətə gəlmiş hayandan gəldi,

İş-gücümüz başdan aşan zamanda?! Əlac tapsam, mərdimazar buludu Didik-didik didiklərdim bir anda...”

İlk anda bu parçalar 30-cu illər ədəbiyyatında özünü göstərən rek-lamçılıq və şüarçılıq təsiri bağışlayır. Lakin dərindən diqqət etdikdə bu hallardan başqa şeirdə əməyə, zəhmətə çağırış və qiymətin poetik ifadəsini də müşahidə etmək mümkündür:

Ürəyində qeyrət qanı çağladı, Bu tərərdən işıqlandı baxışı. Qürur ilə addımladı tarlaya Hiss etmədi bulud tökən yağışı.

Uyğun 30-cu illərdə yazdığı poemalarında da yeni həyat, yeni insan, yeni adət və ənənə problemlərinə xüsusi fikir verirdi. “Candəmir”, “Uk-rayna elləri”, “Mart günlərində” və s. poemalarında şair məsələlərə 30-cu illər dövlət siyasətinin tələblərinə uyğun münasibət bildirirdi. Məs., “Candəmir” poemasının qəhrəmanı Candəmirin həyatının keçmiş və indiki dövrlərin təmsalında həyatın, dövrün yaxşı mənada dəyişməsinin təsviri bilavasitə dövlət ideologiyasına xidmətlə bağlıdır.

Böyük Vətən müharibəsi dövründə Uyğunun yaradıcılığı məzmun və ideya baxımından yeni keyfiyyətlər kəsb etdi. Bu mövzuda yazılmış əsərlərində o, qəzəb və nifrət, sevgi və məhəbbət problemlərini yüksək sənətkarlıqla əks etdirə bildi. Düşməyə nifrət, vətənə sevgi və məhəbbət bildirən şeirləri şairin vətənpərvərlik hisslərinin güclü və böyüklüyünə dərin xəbər verir. Uyğunun müharibə dövründə çap olunmuş və bilavasitə xalqın vətən sevgisini özünə əks etdirən “Zəfər təranələri” (1942), “Qəzəb və məhəbbət” (1943), “Şeirlər” (1949) adlı kitablarında cəm-lənən şeir nümunələri bu baxımdan xarakterikdir.

Uyğunun “Döyüşçü dostuma”, “Qəhrəman”, “Partizanlar”, “Qəzəb”, “Səni mən tanıyıram”, “Salyut”, “Zəfər hilalı” və s. şeirləri alman faşistlərinə qarşı xalqın aşır-daşır qəzəbini ifadə etmək və adamların qələbəyə inamını nümayiş etdirməkdə əhəmiyyətlidir. Məs., “Qisas” şeirində ağ saçlı ananın düşməndən qisas almaq cəhdi, “Vətən haqqında nəğmə” şeirində böyük hörmət və məhəbbətlə yad olunan ana vətən obrazı təsvir olunmuşdur.

Böyük Vətən müharibəsindən sonrakı dövrlərdə Uyğun yaradıcılığında müharibə mövzusunun müraciətlə yanaşı, həm də müharibədən sonrakı vaxtlarda adamların həyatı, iş şəraitləri, istək və arzularını özündə əks etdirən əsərlər yaranmağa başladı.

Uyğun 40-70-ci illərdə “Hədiyyə” (1946), “Özbəkistan” (1947), “Həyat eşqi” (1948), “Şeirlər” (1963), “Qəlbimdə bahar” (1965), “Poe-malar” (1972), “Əsərlər” (1979) və s. şeir kitablarını çap etdirməyə müvəffəq olmuşdur. Şair, yaradıcılığında gələcəyə inamı, ümidi böyük olan bir sənətkar təsiri bağışlayır. “Salam, gələcək!” şeiri bu səpkidən olan şeirlərin ən mükəmməli və maraqlısıdır. Şeirdə şairin gələcəyə olan inamı əslində tarixə, bu günə olan hörmətin, etiramın təcəssümüdür. Əsərdə həmçinin bəşəriyyət hissi də özüməxsus tərzdə səciyyələndirilmişdir:

Salam sənə, ey gələcək! Ey gələcək insanlar! Salam sizə, ana Vətən! Mənim elim-ulusum! Gələcəyi mən görməsəm, doğma xalqım görəcək, Qulaqlardan getməz mənim şərqlərim, gur səsim!

Uyğun satirik şeirlər müəllifi kimi də gözəl nümunələr yaratmışdır. O, öz satiralarında paxıllıq, vicdansızlıq, əliəyriqlik, laqeydlilik və s. neqativ hallara qarşı barışmazlıq və etiraz nümayiş etdirmiş, bütün əy-bəcərliklərin satirik tərzdə ifşasına nail ola bilmişdir.

Uyğun müasir özbək ədəbiyyatında uşaq ədəbiyyatının ustad nü- mayəndələrindəndir. “İki ana”, “Bağında gül əkdim”, “Quşlar gəldi”, “Düşərgədə” və s. şeirləri Uyğunun uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə daxil olan gözəl şeirlərdəndir. Həmin şeirlərdə vətənə, torpağa bağlılıq, elmə, biliyə həvəs, böyüklərə hörmət və s. hisslər böyük ustalılıqla, sadə deyim tərzində uşaqlara aşılır. “İki ana” Uyğunun uşaq şeir nümunələrinin ən təsirlisidir. Şair ana deməklə həm vətəni, həm də doğma ananı nəzər- də tutur. Bunlardan biri insana süd, o birisi isə çörək verir. Şair bu iki müqəddəs varlığa eyni məhəbbət bildirməklə uşaqların vətən və ana qarşısında olan borclarını bir daha canlandırmış olur:

Mənim iki anam var, İkisi də mehriban.

Biri mənə süd verdi, Biri də şirin çörək. (Sətri tərcümə)

Uyğun yaradıcılığında 40-cı illərin başlanğıcı yeni bir sahənin ya- ranması şəklində xarakterizə olunur. Artıq bu illərdən başlayaraq o, ar- dıcıl olaraq dramaturgiya ilə məşğul olmuşdur. “Əlişir Nəvai” (1941), “Ana” (1942), “Həyat nəğməsi” (1947), “Novbahar” (1949), “Hürriy- yət” (1958), “Dostlar” (1961), “Müqəddəs borc” (1965), “Əbu Reyhan Biruni” (1973), “Əbu Əli ibn Sina” (1980) və digər dramları ilə Uyğun özünün səhnə əsərləri yaradıcılığında böyük nüfuz sahibi olmasını təs- diqləyə bildi.

Dramaturqun İzzət Sultanovla birlikdə yazdığı “Əlişir Nəvai”, “Əbu Reyhan Biruni”, “Əbu Əli ibn Sina” əsərləri ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığının təsviri ilə bərabər, həm də xalq- ların tarixi keçmişinin işıqlandırılmasına xidmət göstərmişdir.

“Əlişir Nəvai” dramında böyük özbək şairi və siyasi xadimi Ə.Nə- vainin obrazı canlandırılmışdır. Müəllif dövrün hadisə və əhvalatlarını təsvir etməklə ictimai-siyasi şəraitin mürəkkəb ziddiyyətlərini göstərir, tarixi realist planda adamların həyat tərzinin ağırlığını əks etdirir. Ona görə də dramda Ə.Nəvai şair, mütəfəkkir olmaqdan çox ədalətli döv- lət xadimi, zülmə qarşı etirazı ilə seçilən xalq adamı təsiri bağışlayır. Ə.Nəvai əsərdə böyük islahatçı rolunda çıxış edir. O, xalqın azadlıq və xoşbəxtliyini təmin etmək üçün ədalətli şah və mərkəzləşdirilmiş dövlət arzusu ilə yaşayır. Ona görə Ə.Nəvai Hüseyn Bayqaranı dövləti ədalətlə idarə etməyə çağırır.

Pyesdə Ə.Nəvainin şəxsi həyatı da təsvir olunmuşdur. Lakin müəllif Nəvainin şəxsi həyatı fonunda onun ictimai görüşlərinin tərənnümünə yer verir. Əsərdə bütün obrazlar canlı və dinamik təsir bağışlayırlar. Nəvainin sevgilisi Güllü, vəzir Məcidəddin, şair Cami, nöqər Turdı, ca- sus Mənsur və b. surətlər, demək olar ki, əksər hadisə və əhvalatların mərkəzində dayanır, müəllif mövqeyinin açılmasında istifadə obyektinə çevrilirlər.

Uyğun bir çox dramlarında müasir həyatın vacib problemlərinə toxunmuşdur. “Hürriyyət” və “Pərvaz” pyeslərinin mövzusu 50-60- cı illərdə baş vermiş real hadisələrdən götürülmüşdür. Hər iki əsərdə müasir dövrün kənd həyatı, kolxoz təsərrüfatında baş vermiş dəyişik- liklər, dövlət və idarəçilik mexanizmi prinsipləri əsas təsvir obyektinə çevrilmişdir. “Hürriyyət” dramının baş qəhrəmanı çətin və ziddiyyətli bir şərait- də öz əqidəsini qoruyub saxlayan, mənən ucalan bir adamdır. Baş qəh- rəman olan Hürriyyət əsl insan, mahir təşkilatçı, rəhbər şəxs timsalında nümunə kimi təbliğ olunur. “Pərvaz” dramının digər obrazı Mamasali- yev isə cinayətkar bir şəxsdir. O, dövləti və xalqı aldadaraq çirkin əməl- lərlə məşğul olur. Mənəvi- əxlaqi baxımdan şikəst olan bu adam məsul vəzifədə çalışsa da, işə olunur, cinayətlərinə görə məsuliyyət daşıyır.

“Pərvanə” dramı isə sırf ailə-məişət mövzusunda. Pyesdə belə bir ideya hökm sürür ki, sevgi, ailə böyük məsuliyyətdir, əyləncə de- yildir. Əsərdə hadisələr aspirant qız Nəzakətin kurorta gəlməsi və ora- da Ötkiri adlı bir nəfərlə rastlaşmasından sonra başlayır. Nəzakət onun yağılı

vədlərinə inanıb, onu həqiqətən sevən Muradcandan imtina edir. Onun faciəsi də buradan başlayır. Sonradan məlum olur ki, könlünü verdiyi oğlan Nəzakətə qədər üç başqa qadını da aldatmışdır. Son anda Nəzakət özünü qınayır və “pərvanə kimi odlarda yanmasına” peşiman olur. Muradcan isə sevgisinə sədaqətli olduğundan Nəzakəti bağışlayır. Nəzakətin düzgün həyata qayıtmasında prokuror Ədalətin də xüsusi xidmətləri vardır. “Pərvanə” dramının əxlaqi-tərbiyəvi və estetik əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

KAYNAKLAR

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014
3. Uyğun. Əsərləri, 6 cildə, Daşkənd, 1974-1978.

**THE ROLE OF NEWSPAPERS AND MAGAZINES IN THE DEVELOPMENT OF
AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (CLASSIC AND MODERN PERIOD)**

**AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATININ İNKİŞAFINDA QƏZET
VƏ DƏRGİLƏRİN ROLU (KLASSİK VƏ MÜASİR DÖVR)**

AYGUN AHMADOVA SHUKUR

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Azərbaycanda ilk çap dəzgahı hələ XIX əsrin əvvəllərində Təbrizdə quraşdırılmışdı. Daha sonra, 1830-cu ildə isə Şuşada mətbəə fəaliyyətə başlamışdı. XIX əsrin II yarısında Azərbaycanın iqtisadi və ictimai inkişafı milli mətbuatımızın yaranmasına gətirib çıxardı. Çətinliklə olsa da, görkəmli maarifçi Həsən bəy Zərdabi əlaqədar təşkilatlara müraciət edərək “Əkinçi” qəzetinin nəşrinə icazə ala bildi. “Əkinçi” qəzetini maliyələşdirən isə A.A.Bakıxanovun qardaşı General-mayor Abdulla ağa Bakıxanov oldu.(1824-1878) Qəzetin nəşri üçün H.Zərdabi İstanbuldan xüsusi ərəb qrafikalı mətbəə şriffləri gətirdirdi və nəhayət, xeyli əziyyətdən sonra 1875-ci il iyulun 22-də Bakıda qəzetin ilk nömrəsi çapdan çıxdı. Beləliklə, bu çətin prosesin nəticəsində milli mətbuatımızın əsası qoyuldu.

Maarif və mədəniyyət tariximizə məlum olan bir sıra dərsliklərin, o cümlədən A.Çernyayevskinin II hissədən ibarət olan “Vətən dili”(1882-1888), A.Şaiqin 64-səhifədən ibarət “Uşaq gözlüyü”(1910), 34-səhifədən ibarət “Gülzar”(1912), M.Mahmudbəyovun “Birinci il”(1907), “İkinci il”(S. Əbdülrəhmanbəy zadə, S. Axundzadə və b. ilə birgə-1908) “Yeni məktəb” (1909; Abbas Səhhətlə birgə), R.Əfəndiyevin 112-səhifədən ibarət “Uşaq bağçası”(1898), “Bəsirətül-ətfal”(1901) dərslikləri gələcək dövr kitabları üçün bir qapı oldu. Uşaq ədəbiyyatımızın baniləri Firidun bəy Köçərlinin, Rəşid bəy Əfəndiyevin, Sultan Məcid Qənizadənin, Abdulla Şaiqin, həmçinin bu yolu davam və inkişaf etdirən Kamal Talıbzadə, Qara Namazov, Zahid Xəlil, Füzuli Əsgərli, Rafiq Yusifoğlu və s. kimi müasir dövr yazıçıları bu ənənəni inkişaf etdirərək, tarixi gedişata daxil oldular.

Mirzə Şəfi Vazehin İvan Qriqoryevlə birlikdə tərtib etdiyi “Müntəğabati-kitabi-türki” adlanan dərslik, 1855-ci ildə Təbrizdə nəşr olunmuşdur. Kitaba klassik şairlərin əsərləri, folklor nümunələri, xalq deyimləri daxil edilmişdir. Azərbaycan oxucusu bu dərslik-kitabda, 1855-ci ildən başlamış, 1920-ci ilə qədər Azərbaycan dərsliklərinin inkişaf yolunu izləmişdir. Tarixi vərəqlədiyimizdə, dövlətimizin uzun illər Rusiyanın tərkibində olduğu üçün və eyni zamanda nəşrin ləngiməməsi üçün kitabın içindəki mövzulara rus müəlliflərinin yaradıcılığında daxil edilmişdir.

XIX əsrin sonunda Azərbaycanda nəşriyyat işinin inkişafında Ünsizadə qardaşlarının (Səid, Cəlal, Kamal) böyük rolu olmuşdur. Səid Ünsizadə 1879-cu ildə Tiflisdə “Ziya” qəzetini nəşr etməyə başlamışdır. Sonralar mətbəəsini Şamaxıya köçürmüş və bu qəzetlə yanaşı, dini kitabların çapı ilə də məşğul olmuşdur. S. Ünsizadə özü din xadimi olduğundan risalələr yazmış, mətbəəsindən də islam ideyalarının təbliği üçün istifadə etmişdir. “Ziya” ilə bir vaxtda Səid əfəndinin qardaşı Cəlal Ünsizadə “Kəşkül” qəzetini, sonralar eyniadlı jurnalı buraxmışdır. Cəlal Ünsizadə öz dünyəvi baxışları ilə qardaşından seçilirdi. O, bir sıra rus və Ukrayna yazıçıları, S.Ə.Şirvani, F.Köçərli kimi Azərbaycan ziyalıları ilə əməkdaşlıq edirdi. Bu da onun

mütərəqqi baxışlarının formalaşmasında müəyyən rol oynamışdı. “Kəşkül”ün səhifələrində çap etdiyi dünya ədəbiyyatı nümunələrinin bir neçəsini Cəlil əfəndi öz mətbəəsində ayrıca kitab şəklində buraxmışdı.

XX əsrin əvvəllərində senzuranın zəifləməsi ilə əlaqədar Bakıda mətbuat daha sürətlə inkişaf etməyə başladı. Bu illərdə Bakıda xeyli sayda qəzet və jurnal çıxırdı. Qəzet və məcmuələrdən əlavə, mətbəələrdə kiçik tirajlarla olsa da, Azərbaycan yazıçılarının əsərləri kitab şəklində çap edilib yayılırdı. Cəlil Məmmədquluzadə öz dostu Ömər Faiq Nemanzadə ilə birlikdə 1905-ci ildə “Şərqi-Rus” qəzetinin mətbəəsini aldı. Həmin vaxtdan “Qeyrət” adı altında fəaliyyət göstərən bu mətbəə az keçmədən irihəcmli nəşrlərin-elmi-kütləvi və bədii ədəbiyyatın, dərsliklərin çapına başladı. Mətbəədə işıq üzü görən ilk kitablardan biri C.Məmmədquluzadənin “Poçt qutusu” idi. Ədibin redaktorluq etdiyi “Molla Nəsrəddin” jurnalı da bir neçə il bu mətbəədə çap olunmuşdu.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ən böyük və məşhur nəşriyyat Orucov qardaşlarının nəşriyyat-mətbəəsi idi. Oruc, Qənbər və Abuzər Orucov qardaşları Bərdənin Alpout kəndində doğulmuş, Tiflisdə, Gəncədə və Rusiyada yüksək təhsil almışdılar. Rus, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilmələri onların sonralar həm də jurnalist, tənqidçi, tərcüməçi və redaktor kimi işləmələrinə imkan vermişdi.

Ata-babalarından qalma mülkü və əmlakı satmaqla əldə etdikləri vəsait hesabına qardaşlar Almaniyadan yeni çap ləvazimatı və mətbəə avadanlığı alaraq Bakıya gətirmiş, o dövr üçün kifayət qədər güclü və müasir mətbəə qurmuşdular. Bu, Bakıda elektrik enerjisi ilə işləyən ilk mətbəə idi. Mətbəə Z.Tağıyevin açdığı və himayə etdiyi Qız məktəbinin binasında yerləşirdi. Yer kirayəsi kimi Orucov qardaşları hər il məktəbi bitirən məzunlara nəşr olunmuş “Qurani-Kərim” kitabı hədiyyə edirdilər.

Nəşriyyat buraxdığı kitabların dövrü mətbuatda reklamına da xüsusi diqqət yetirir, vaxtaşırı qəzetlərdə həmin kitablar haqqında kiçik elanlar yerləşdirirdi.

Beləliklə, Orucov qardaşları, sözün əsl mənasında, nəşriyyat biznesini müasir səviyyədə qurmuş iş adamlarıydılar. Onlar bir çox qəzet və jurnalların naşiri kimi çıxış edirdilər. Orucov qardaşları Azərbaycan mətbuatı tarixində ilk dəfə olaraq müəlliflərə qonorar verməyə başladılar. Məsələn, böyük yazıçımız M.Ə.Sabirə hər gün yazdığı təziyanələri üçün ayda on manat qonorar verirdilər.

Dünya və rus ədəbiyyatından tərcümə olunmuş kitablar da nəşriyyatın iş planında mühüm yer tuturdu. Orucov qardaşları bir çox görkəmli yazarların əsərlərini Azərbaycan oxucularına təqdim etmişdilər. Orucov qardaşlarının mətbəəsi oxucular arasında kitabların təbliği məqsədi ilə vaxtaşırı müxtəlif kitab kataloqları da buraxırdı. Bu kataloqlarda nəşr olunmuş kitablar sahələr üzrə qruplaşdırılırdı. Onların qısa biblioqrafik göstəriciləri və annotasiya ilə siyahısı dərc edilirdi.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaranarkən qardaşlar könüllü olaraq öz mətbəələrini müstəqil dövlətin ixtiyarına vermişdilər. Lakin bolşevik-kommunist rejimi hakimiyyətə gəldikdən sonra Orucov qardaşlarının mətbəəsi “milliləşdirmə” adı altında əllərindən alındı. Sovet hakimiyyəti dövründə Orucov qardaşları təqiblərə məruz qalaraq Bərdəyə, öz doğma kəndlərinə qayıtdılar. Lakin burada da təqibdən yaxa qurtara bilməyən Qənbər və Abuzər 30-cu illərdə dünyalarını dəyişdilər. Böyük qardaş Oruc isə 1954-cü ildə Bərdədə vəfat etmişdir.

“XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yeni inkişaf mərhələsi adlanır. XIX əsrin ikinci yarsında yəni 1856-cı ildə nəşr olunan “Məzhəkələr” adlı ilk kitab

cəmi 18 səhifədən ibarət idi. 1859-cu ildə Mirzə Fətəli Axundzadənin “Təmsilat”, 1876-cı ildə Seyfəlmülkün Təbrizdə “Nağıl kitabı” çapdan çıxmışdır. Bu üç nəşr kiçik həcmli olsa belə tezliklə uşaq ədəbiyyatına diqqətin artacağından xəbər verirdi. Belə də oldu. 1882-ci ildə Hacı Səid Əfəndi Ünsüzadənin tərtib etdiyi “Əqayid və nəsaye risaleyi mənzumə” adı ilə Tiflisdə “Ziya” mətbəəsində çap olundu. Həmin il bu müəllifin ikinci kitabı da həmin mətbəədə işıq üzü gördü. 1884-cü ildə əvvəlki kitablardan ciddi şəkildə fərqlənən, xalq ruhunun daşıyıcısı olan “Koroğlu” dastanının ilk nəşri meydana gəldi. Cəmi 15 səhifədən ibarət olan və hekayə kimi təqdim olunan bu kitab İstanbulda nəşr olundu. Folklor ədəbiyyatına geniş yer verməklə uşaq ədəbiyyatını daha doğru yola çıxaran S.Ünsüzadə 1889-cu ildə “Əmsali-Loğman, yaxud qırx iki nağıl və hekayə” kitabını Tiflisdə “Kəşkül” mətbəəsində nəşr etdirdi

Təhsil, mədəniyyət və ədəbiyyat sahəsində müstəsna xidməti olan F.Köçərli “Balalara hədiyyə” müntəxabatında xalq müdrikliyini nəzərdə tutaraq yazırdı: “Zənnimcə, bu məcmuəni hər kəs oxusa böyük, ya kiçik-onun qəlbi açılıb xəndan olacaq. Balalar şad olacaq, səbəb bu ki, onda dərc olunan əsərlərin cümləsi onların dünyasındadır. Böyük adamların ürəklərinin açılmağına səbəb bu olacaq ki, onlar mütaliə əsnasında öz uşaqlıq vaxtlarını ixtiyarsız xatırlarına götürəcəklər”. Beləliklə, böyük maarifçi uşaq ədəbiyyatının həm də böyüklər üçün gərəkli olduğunu vurğulayırdı.

Bu dövrdə fəaliyyət göstərən “Dəbistan”, “Rəhbər” və “Məktəb” jurnalları maraqlı mövzuları ilə XX əsrin tarixi gedişatına ilk qədəmlərini qoydu. Uşaq ədəbiyyatımızın gələcək inkişaf dövrü üçün bu üç jurnalın böyük əhəmiyyəti var idi. “Dəbistan” və “Rəhbər” jurnallarının hər ikisi 1906-cı ildə, “Məktəb” jurnalı isə 1911-ci ildən nəşrinə başladı.

İlk uşaq jurnalı “Rəhbər”in redaktoru görkəmli maarif xadimi Mahmud bəy Mahmudbəyov idi. Onun səhifələrində uşaq ədəbiyyatımızın yaradıcıları S.Qənizadə, F.Köçərli, A.Səhhət və başqalarının əsərləri yer alırdı. Jurnalda həmçinin tərcümə əsərlərinə də geniş yer verilirdi. Cəmi 5 sayı çıxsada, bu mətbuat orqanı uşaq ədəbiyyatımızın inkişafında xüsusi rolu var idi.

“Dəbistan” jurnalının redaktorları Əlisgəndər Cəfərzadə və Məhəmməd həsən Əfəndizadə idi. Jurnal 1908-ci ilə qədər nəşr olunmuşdur. Cəmi 27 sayı çapdan çıxsada, o dövrün C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, A. Səhhət, S.S.Axundov, A.Şaiq kimi söz və fikir yaradıcılarının diqqətini cəlb etmişdi. Dərgi təhsil və tərbiyə məsələlərinə ciddi diqqət verərək, “Valideynə məxsus vərəqə” adlanan xüsusi nəşrlər edirdi.

XX əsrin əvvəllərində nəşr olunan jurnallarımızın ən uzun ömürlüsü “Məktəb”dir. Bu mətbuat orqanı 1911-ci ildən 1920-ci ilə qədər müəyyən fasilələrlə nəşr olunmuşdur. Cəmi 95 sayı nəşr olunsada, ölkəmizin ictimai-mədəni həyatında böyük rol oynamışdır. Onun ilk sayında Nəriman Nərimanov uşaqlara müraciətlə mətbuatın, yazılı sözün uşaqların inkişafında oynayacağı roldan danışır, bir növ bu mətbuat orqanının gələcəkdə görəcəyi işlərdən bəhs edirdi. İlk sayından başlayaraq jurnalda H.Zərdəbi, A.Səhhət, Ü.Hacıbəyli, R.Əfəndiyev, A.Şaiq, S.S.Axundov və başqaları maraqlı yazıları ilə çıxış etməyə başladılar.

“Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı”nın tarixi inkişafı bu mərhələdə böyük uğur qazanaraq, özlərindən sonra gələn yazıçılarımızın yeni xələflərinə yeni mövzularla bir yol açdı. İlk dərslərimizin məzmunu və mahiyyəti haqqında maarifçi ziyalılarımızın maraqlı fikir və düşüncələri nəzərə alınaraq, yeni dərsləklərin yaranmasına zəmin oldu. Bu dərsləklərin çoxu isə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixinin arxif bölmündə öz yerini qoruyub saxlaya bilmədi. Azərbaycan uşaq nəsrinin təşəkkülü əsində uşaq mətbuatının yaranması ilə əlaqədardır. İlk uşaq mətbuatı- “Maarif”, “Qırmızı günəş”, “Aydınlıq”, “Qızıl Şərq”, “Qızıl gənclik”, “Gənc işçi”, “Məktəb”, “Pioner” və s. qəzet və jurnallar öz ətrafına yazıçı, müəllim, tələbə və başqa ədəbiyyat həvəskarlarından ibarət böyük bir ziyalı dəstəsi toplamışdı.

Müstəqillik dövründə də ölkəmizdə uşaq mətbuatı sürətlə inkişaf etmişdir. “Göyərçin”, “Elli”, “Bala dili”, “Yuva”, “Göy qurşağı” və s. kimi jurnallar Azərbaycan uşaq mətbuatının müasir dövrdə yaxşı nümunələri hesab olunur.

Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra böyüməkdə olan nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsi məqsədilə “Dövlət proqram”ı qəbul edilmişdir. Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2009-cu il “Uşaq ili” elan edilmişdir.

Uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Güclü və sağlam gənclik isə gözəl gələcəyin ən yaxşı təminatçısıdır.

“Tumurcuq” uşaq qəzeti 1996-ci ildən balaca oxucularının görüşünə gəlir. Latın qrafikası ilə çıxan ilk uşaq mətbuat orqanı olub. Qəzetin ilk sayının işıq üzü görməsinə xalq şairi B. Vahabzadə və xalq yazıçısı Anar dəstək vermişlər. “Tumurcuq” əsasən aşağı sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Lakin böyüklər də onu maraqla oxuyurlar. “Bala dili” və “Elli boya” uşaq jurnallarının baş redaktoru Gülzar İbrahimovaidi.

Əslində, böyük ədəbiyyatının taleyi uşaqlara kiçik yaşlarından kitabı, mütaliəni, ədəbiyyatı sevdirən uşaq ədəbiyyatından asılıdır. Çünki, hər şey uşaq yaşlarından başlanır. Vətənə məhəbbət də, böyüyə hörmət də, mütaliyəyə məhəbbət də. Uşaq yaşlarında kitab oxumayan, kitabı sevməyən çətin ki, böyüyəndə əlinə kitab ala, ziyalı ola. Uşağa kitabı da məhz uşaq psixologiyasını gözəl bilən professional yazarların yazdığı kitablar sevdilir. Ədəbiyyat bütün dövrlərdə olub və olmalıdır. Əgər lazım olmasaydı, min illər boyu yaşamazdı. Uşaq ədəbiyyatı xüsusi diqqət, davamlı təbliğat tələb edən sahədir.

ƏDƏBİYYAT

1.H.Zərdabi. Seçilmiş əsərləri.Bakı,-1960, səh.232-233

2.Akif Şahverdiyev, Əhməd Vəliyev.“Azərbaycan mətbuat tarixi” Bakı-2006, ”Təhsil”, 248 səh.

ÖZET

Azərbaycan'da ilk matbaa 19. yüzilyılın başında Tebriz'de kuruldu. Daha sonra 1830 yılında Şuşa'da bir matbaa faaliyete geçti. 19. yüzilyılın ikinci yarısında Azərbaycan'ın ekonomik ve sosyal gelişmesi milli basınıımızın oluşmasına yol açtı. Seçkin bir eğitimci olan Hasan Bey Zardabi, güçlüklerle de olsa, ilgili kuruluşlara başvurarak "Akıncı" gazetesini çıkarmak için izin almayı başardı. A.A. Bakıhanov'un kardeşi Tümgeneral Abdulla Ağa Bakıhanov, "Akıncı" gazetesini finanse etti (1824-1878) Gazetenin yayınlanması için H.Zerdabi, İstanbul'dan özel Arap harfli baskı yazı tiplerini getirdi ve sonunda çok şey yaptı. 22 Temmuz 1875'te Bakü'de gazetenin ilk sayısı çıktı. Böylece bu zorlu süreç sonucunda ulusal basınıımızın temelleri atılmış oldu.

A.Chernyaevsky'nin "Anavatan Dili" (1882-1888), 64 sayfalık "Çocuk Gözlükleri" (1910), 34 sayfalık "Gülzar" "(1912), M. Mahmudbeyov'un "Birinci Yıl" (1907), "İkinci Yıl" (S. Abdulrahmanbeyzade, S. Ahundzade ve diğerleriyle birlikte-1908) "Yeni Mektep" (1909; Abbas Sahhat ile birlikte), R. Efendiyev'in 112 sayfalık "Anaokulu" ders kitapları " (1898), "Basiratul-atfal" (1901) gelecek dönemin kitaplarına açılan bir kapı oldu. Çocuk edebiyatımızın kurucuları Firidun Bey Koçerli, Reşid Bey Efendiyev, Sultan Mecid Ganizade, Abdulla Şaig'in yanı sıra Kemal Talibzade, Gara Namazov, Zahid Halil, Fuzuli Askerli, Rafiq Yusifoğlu vb. modern yazarlar da bu çizgiyi devam ettirmişlerdir. ve bu yol geleneği tarihsel sürece girdi.

Bu dönemde faaliyet gösteren "Dabistan", "Rahbar" ve "Maktab" dergileri ilgi çekici konularıyla 20. yüzilyılın tarihsel seyrinde ilk adımlarını atmışlardır. Bu üç dergi çocuk

edebiyatımızın gelecekteki gelişimi açısından büyük önem taşıyordu. 1906'da "Dabistan" ve "Rahbar" dergileri, 1911'de ise "Mektab" dergisi yayımlandı.

Çocuk dergisi Rahbar'ın editörü seçkin bir eğitimci olan Mahmud bey Mahmudbeyov'du. Sayfalarında çocuk edebiyatımızın yaratıcıları S. Ganizade, F. Koçarlı, A. Şahhat ve diğerlerinin eserlerine yer verildi. Dergide çeviri eserlere de oldukça yer verildi. Sadece 5 sayı yayınlanmış olmasına rağmen bu matbaanın çocuk edebiyatımızın gelişmesinde özel bir rolü olmuştur.

"Dabistan" dergisinin editörleri Alisgander Caferzade ve Muhammedhasan Efendizade idi. Dergi 1908 yılına kadar yayımlandı. Sadece 27 sayı basılmış olmasına rağmen, J. Mammadguluzade, M.A. Sabir, A. Sahhat, S.S. Ahundov, A. Shaik gibi kelime ve fikir yaratıcılarının dikkatini çekti. Dergi, eğitim ve yetiştirme konularına özel önem verdi ve "Ebeveyn özet" adı verilen özel baskılar yayınladı.

20. yüzyılın başlarında yayımlanan dergilerimizin en uzun ömürlüsü "Maktab"dır. Bu basın organı 1911 yılından 1920 yılına kadar belirli aralıklarla yayınlanmıştır. Sadece 95 sayısını yayınlanmasına rağmen ülkemizin sosyal ve kültürel yaşamında büyük rol oynadı.

Azerbaycan çocuk edebiyatının oluşumu aslında çocuk basınının oluşumuyla ilgilidir.

İlk çocuk basını olan "Maarif", "Kırmızı Sunzır", "Aydınlık", "Gızıl Şark", "Gızıl Jovanlık", "Genç İşçi", "Okul", "Öncü" vb. gazete ve dergiler etrafını yazarlarla doldurmuştur. Öğretmenler, öğrenciler ve diğer edebiyat severlerden oluşan geniş bir aydın grubunu bir araya getirdi.

Bağımsızlık döneminde ülkemizde çocuk basını hızla gelişti. "Güvercin", "Elli", "Yavru dili", "Yuva", "Gökkuşağı", "Savalan" vb. bu tür dergiler modern çağdaki Azerbaycan çocuk basınının güzel örnekleri olarak kabul ediliyor.

Anahtar kelimeler: tezgah, matbaa, yayın, gelişme, konu, deyimler, devam.

ABSTRACT

The first printing house in Azerbaijan was established in Tabriz at the beginning of the 19th century. Later, a printing house began operating in Shusha in 1830. In the second half of the 19th century, the economic and social development of Azerbaijan led to the formation of our national press. Hasan Bey Zardabi, a distinguished educator, managed to obtain permission to publish the "Akinci" newspaper by applying to the relevant institutions, albeit with difficulty. Major General Abdulla Agha Bakıkhanoğlu, brother of A.A. Bakıkhanoğlu, financed the "Akinci" newspaper (1824-1878). H.Zardabi brought special Arabic-lettered printing fonts from Istanbul for the publication of the newspaper and eventually did a lot. The first issue of the newspaper was published in Baku on July 22, 1875. Thus, the foundations of our national press were laid as a result of this difficult process. A. Chernyaevsky's "Motherland Language" (1882-1888), 64-page "Children's Glasses" (1910), 34-page "Gulzar" (1912), M. Mahmudbeyov's "First Year" (1907), "Second Year" (together with S. Abdulrahmanbeyzade, S. Akhundzade and others - 1908) "New School" (1909; together with Abbas Sahhat), R. Efendiyev's 112-page "Kindergarten" textbooks (1898), "Basiratul-atfal" (1901) became a door opening to the books of the next period. The founders of our children's literature are Firidun Bey Koçerli, Reşid Bey Efendiyev, Sultan Mecid Ganizade, Abdulla Shaig, as well as Kemal Talibzade, Gara Namazov, Zahid Halil, Fuzuli Askerli, Rafiq Yusifoğlu, etc. modern writers have continued this line. and this tradition has entered the historical process. The magazines "Dabistan", "Rahbar" and "Maktab", which were active in this period, took the first steps in the historical course of the 20th century with their interesting subjects. These three magazines were of great importance

for the future development of our children's literature. "Dabistan" and "Rahbar" magazines were published in 1906, and "Mektab" magazine in 1911.

The editor of the children's magazine Rahbar was a distinguished educator Mahmud bey Mahmudbeyov. Its pages included the works of the creators of our children's literature, S. Ganizade, F. Koçarlı, A.Şahhat and others. The magazine also gave considerable space to translated works. Although only 5 issues were published, this printing house played a special role in the development of our children's literature.

The editors of the "Dabistan" magazine were Alisgander Caferzade and Muhammedhasan Efendizade. The magazine was published until 1908. Although only 27 issues were published, it attracted the attention of word and idea creators such as J.Mammadguluzade, M.A. Sabir, A. Sahhat, S.S. Akhundov, A. Shaik. The magazine paid special attention to the issues of education and upbringing and published special editions called "Parent Summary".

The longest-lived of our magazines published in the early 20th century is "Maktab". This press was published at certain intervals from 1911 to 1920. Although only 95 issues were published, it played a great role in the social and cultural life of our country.

The formation of Azerbaijani children's literature is actually related to the formation of the children's press.

The first children's press, "Maarif", "Kırmızı Sunzır", "Aydınlık", "Gızıl Şark", "Gızıl Jovanlık", "Genç İşçi", "Ökul", "Öncü" etc. newspapers and magazines filled their surroundings with writers. It brought together a large group of intellectuals, including teachers, students and other lovers of literature. During the period of independence, the children's press in our country developed rapidly. Such magazines as "Dove", "Elli", "Kid's language", "Nest", "Rainbow", "Savalan" etc. Are considered to be good examples of the Azerbaijani children's press in the modern era.

Keywords: bench, printing press, publication, development, subject, idioms, cont.

**EXAMPLES FROM WORLD LITERATURE. THE CHILDHOOD
OF JEAN-JACQUES ROUSSON
DÜNYA ƏDƏBİYYATINDAN NÜMUNƏLƏR. JAN-JAK RUSSONUN
UŞAQLIQ DÖVRÜ**

AYGUN AHMADOVA SHUKUR

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

XVIII əsrin əvvəllərindən ölkənin qabaqcıl ziyalıları feodal quruluşunu tənqid edir, mütləq monarxiyaya qarşı çıxırdılar. Bu ictimai fikir cərəyanı maarifçilik adlandırıldı. Onun nümayəndələri isə tarixə XIII əsr Fransa maarifçiləri adı ilə daxil oldular. İngiltərə və Amerika burjua inqilablarının nəticələrindən bəhrələnən Fransa maarifçiləri yeni ideyalar irəli sürürdülər. Bu maarifçilərin görkəmli nümayəndələri Şarl Lui Monteskyö, Volter, (Fransua-Mari Aruedir)J.J. Russo və Jan Melye idi. (J.Melye Qırx il keşişlik edən dindar qiyafəli ateist mütəfəkkir, ölümündən əvvəl yeganə əsəri sayılan “Vəsiyyətnamə”sində həyatı boyu Tanrıya inanmadığını etiraf edərək, ictimai fikir tarixində ilk dəfə ateizm və materializmi xalq inqilabı ilə birləşdirib).

Fransa maarifçiliyi iki mərhələdə inkişaf etmişdir.

1-ci mərhələ: XVII əsrin sonu və XVIII əsrin əvvəlinə aiddir. Bu illərdə maarifçiliyin ilk nümunələri yaranmağa başlayır. Bu mərhələyə Alen Röne Lesajın “Çolaq şeytan”, Volterin “Edip”, Şarl Lui Monteskyönün “İran məktubları” əsərlərini aid edə bilərik. Volter 30 il müddətində maarifçilikdə rəhbər titulu daşımışdır.

2-ci mərhələ: Maarifçilər daha da irəli gedir. Bu dövrə Russo, Deni Didro, Jan Leron Dalamber kimi yazıçıları göstərmək olar. 1748-ci ildə Şarl Lui Monteskyönün “Qanunların ruhu” adlı bu əsəri ədəbiyyat tarixində ikinci mərhələyə aid olduğu göstərilir.

Fransa maarifçilərinin əsas cəhətlərindən biri onların yalnız ədəbiyyat sahəsində deyil, elmin bir neçə sahəsində fəaliyyət göstərmələri idi. Buna nümunə kimi Jan Jak Russonu göstərə bilərik. “Təbii tərbiyə nəzəriyyəsi” adlı mülahizəsində, “təbiət insanı xoşbəxt və yaxşı yaradıb, lakin cəmiyyət onu mənəvi cəhətdən korlayır və səfilləşdirir. Digər mülahizələrindən biri də J.J. Russonun yaradıcılığında qadın tərbiyəsi ilə bağlı fikirləri idi. Onun fikrincə, qadının əqli qabiliyyəti kişilərinkindən aşağıdır, müstəqil mühakiməsi yoxdur, o həmişə başqalarının əmrlərinə kor-koranə tabe olaraq itaət edir. J.J. Russoya görə, qadının vəzifəsi uşaq saxlamaq, ev təsərrüfatı ilə məşğul olmaq, kişinin zövqünü oxşamaqdan ibarət olmalıdır. Qadının kişi ilə bərabər təhsil almaq hüququ yoxdur. O, qadınları kişilərdən asılı olan daha zəif cins kimi görürdü.

J.J.Russo azad tərbiyə tərəfdarı idi. O, uşağın təbiətə uyğun təbii tərbiyəsini irəli sürmüşdür. Bu o deməkdir ki, tərbiyə uşağın təbiətini və yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Russo yazırdı: “Təbiət tələb edir ki, uşaqlar böyük olmaqdan əvvəl, uşaq olmalıdırlar”. Russo deyirdi ki, uşaqlar tərbiyəni üç mənbədən: təbiət, əşya və insanlardan alır. Təbiət vasitəsi ilə tərbiyə insanın qabiliyyətlərini, hiss orqanlarını inkişaf etdirmək deməkdir. Əşya və hadisələrlə tərbiyə

uşaq şəxsiyyətinə onu əhatə edən mühitlə təsir etmək deməkdir. Məsələn, uşaq əlini oda vurur, əli yanır. Ona görə də ikinci dəfə əlini bir daha oda vurmur və buradan da təbii olaraq əşyalar vasitəsilə uşaq tərbiyə olunur. İnsanlarla tərbiyə, uşaq şəxsiyyətinə müəyyən məqsədlə edilən pedaqoji təsirlərdir. Russoya görə, alınan bilik və vərdişlər insanlar tərəfindən verilən tərbiyəyə daxildir. Bu üç təsir eyni istiqamətdə, vəhdətdə həyata keçirilirsə, tərbiyə düzgün gedər, qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq olar. Tərbiyədə ən böyük səhv həddindən artıq tələsməkdir.

J.J.Russo uşaq təcrübəsini həddindən artıq yüksək qiymətləndirirdi. Ona görə də deyirdi ki, uşaq hər şeyi öz təcrübəsi ilə öyrənməlidir. Deyimlərinin birində yazıçı, “əgər siz uşaqlıqda dəcəllik hissini öldürsəniz, heç vaxt müdrik insan yetişdirə bilməyəcəksiniz, Möcüzələr isə yalnız uşaqlıqla baş verir”. Russoya görə insan azad doğulmuşdur, lakin o, hər yerdə buxovlanmışdır. Lakin əmək adamlarının, onların uşaqlarını tərbiyə etməyə ehtiyac yoxdur. Onlar onsuz da tərbiyəlidirlər. Dövlətlilərin uşaqlarını tərbiyə etmək lazımdır.

“Təbiətin verdiyi tərbiyə bizdən asılı deyildir”. Russonun təbii tərbiyə nəzəriyyəsində belə bir fikir səsi onu azad tərbiyə fikrinə gətirib çıxarırdı. Russo mülahizələrində uşaqları tərbiyə edənlərin özbaşınalığından, mənasız, yersiz və həddindən artıq müdaxilə göstərmələrindən çox söz açırdı. O, deyirdi ki, yerimək istəyən zaman uşağı yerində durmağa və ya yerində durmaq istərkən yeriməyə məcbur etmək lazım deyildir. Tərbiyənin vəzifələrinə Russo xoşbəxtliyi, həm də ləyaqəti inkişaf etdirməyi də daxil edirdi. Belə tərbiyə olunan şəxsiyyət ləyaqətli, xoşbəxt, rəhmdil olmaqla sözün əsl mənasında insan kimi yetişər.

Dünya və fransız ədəbiyyatının ən görkəmli yazıçılarından biri də Jan Jak Russodur. Jan Jak Russo tarixə təkə yazıçı kimi deyil, həm də filosof, botanik, bəstəkar, musiqi nəzəriyyəçisi kimi də daxil olmuşdur. Russo Ensiklopediyanın yaradıcılarından biri kimi də tanınır. O, əslən fransız olsa da, 1712-ci ildə, iyunun 28-də Cenevrə şəhərində anadan olmuşdur. Onun siyasi fəlsəfəsi bütün Avropada Maarifçiliyin tərəqqisinə, eləcə də Fransa İnqilabının aspektlərinə və müasir siyasi, iqtisadi və təhsil düşüncəsinin inkişafına təsir göstərmişdir. Russonun babaları XVI əsrdə katolik kilsəsinin təqibindən yaxa qurtarmaq üçün Fransadan Cenevrəyə qaçmışdılar. O, saatsaz və fransız protestant ailəsindən biri olmuşdur. Atası onun doğumundan əvvəl altı il boyunca saray saatsazlığı etmiş, anası Suzan Bernard doğuş zamanı vəfat etmişdir. Anası Cenevrədə yerli keşiş ailəsinin varisi sayılırdı. Russo ana nəvazişinin nə olduğunu bilməmişdir. Atası İsaak arvadının vaxtsız ölümü ilə razılaşa bilmirdi. Amma bu faciə oğluna olan sevgisinə heç də təsir etmədi. O, oğluna bağlı çox mükəmməl bir ata idi. Çalışdı ki, oğluna yaxşı tərbiyə versin, eyni zamanda onu səfil həyatdan uzaq saxlayırdı. Bu diqqət isə gənc Russonun böyüməsinə müsbət təsir göstərirdi. Artıq Jan Jak Russo yeddi yaşında oxumağı mükəmməl bilir və kiçik yaşlarından əsərlər öyrənirdi. Eyni zamanda o, atası ilə qədim yunan filosofu Plutarxın tərcümeyi-halını və digər yazıçıların əsərlərini oxuyaraq savadını və bilik dairəsini genişləndirirdi.

Göstərilən bir çox tarixi mənbələrdə, Jan Jak Russonun atası bir zadəganı təhqir etdiyinə görə tutulmaq üçün ölkəsini tərk etmiş, qaçaraq canını qurtarmışdır. Beləliklə, Russo on yaşından kimsəsiz qalır. Bundan sonra Russo əmisi Bernarın himayəsində qalmış, 1723-1724-cü illərdə Lambersier protestant pansionatında oxumuşdur. Sonra onu notariata verirlər ki, hüquqla maraqlansın. Lakin notarius onu istedadsız bir uşaq kimi qovur. Bir müddət sonra isə bir oymaçının şagirdi olmuş və bu sənətə dərinlənmişdir. (daş və taxta üzərində sənət işi)

J.J.Russo müxtəlif adamların yanında olmuş və müxtəlif təhqirlərə, amansız acılara dözmüşdür. 16 yaşında olduğu bir dövüdə, bazar günü şəhərdən kənara gəzməyə çıxır, lakin vaxta diqqət etmədiyindən gecikir. Şəhər qapıları bağlanır və o, şəhərə daxil ola bilmir. Bundan sonra o, qərara alır ki, şəhərdən uzaqlaşsın və Cenevrədən Savoya gedir. Savoyda o, bir keşişlə rastlaşır. Keşiş onu katolik dininə qayıtmağı məsləhət görür. Və onu madam Varensin yanına

göndərir. madam Varensin onu gözəl qarşılayır. Bir müddət Russo onun yanında qalır. Sonra onu Turinə göndərilər. Burada yenidən dinə gələn adamlar toplaşırdılar. Onların sırasına Russo da qoşulur. Lakin sonradan aydın olur ki, buraya tez-tez dinini dəyişən oğrular, fırıldaqçılar və dələduzlar toplaşırdılar. Onlar bir tikə çörək əldə etmək üçün bunu edirlər. Buradakı keşişlər belə fırıldaqçılardan ibarət idi. Bir ay Russo burada qalmalı olur. Onu katolik dininə rəsmi şəkildə qaytararaq və 20 frank pul ilə monastırdan yola salırlar.

Bir müddət işsiz qalan Russo dükanda nökr olaraq işləyir. Məlum olur ki, dükan sahibi fırıldaqçıdır. Russo buradan da ayrılır. O, yenidən madam Varenə 1732-ci ildə rast gəlir və onun malikanəsində bir neçə il yaşamağa başlayır. Russo burada elmi və musiqi təhsilini artırmağa nail olur. O, madam Varenanın yanında qaldığı illərdə maddi cəhətdən çətinlik çəkmir. Buna görə də elmi-fəlsəfi kitablar alaraq oxumaq imkanı əldə edir.

1740-cı ildə Russo Lionda bir ailə tərbiyəçisi olaraq işləyir. Amma bu, iş fəaliyyəti uzun sürmür. Çünki o, uşaqlarla necə ünsiyyət quracağını demək olar ki, bilmirdi. Bundan sonra Russo Fransanın Venesiyadakı səfiri Qraf Montaqunun katibi vəzifəsində işləyir. Qraf onu işə köməkçi kimi qəbul edir. Russo isə özünü uğurlu diplomat kimi aparır. Bu da qrafın xoşuna gəlmir və qraf Montaqun onun maaşını vermədən işdən qovur.

Uzun müddətli uğursuzluqlardan sonra Frankeldə katib vəzifəsinə işə düzəlməyi bacarır. Frankeldəki həyatı ona uğurlu gəlir. J.J.Russo qaldığı evində o dövrün ən dəbli yazıçı və publisistlərini bir araya toplamışdı. 1741-ci ildə, iyirmi doqquz yaşında Russo Parisə gedir. Bu zaman o, artıq savadlı bir adam idi. Eyni zamanda Russonun yaxşı musiqi istedadı da var idi. Amma onun rəsmi musiqi təhsili yox idi. O, özünü musiqi müəllimi elan edir və notları köçürərək musiqi sahəsində kimsənin ağına gəlməyən gizlin addım atır və bir-birindən maraqlı və yadda qalan musiqi əsərləri yazır.

O, Fransaya qayıtdıqdan sonra özünün musiqi sistemi haqqında yeni layihəsini yaradır və onu akademiya verir, bu layihə orada bəyənilir. Ancaq onun bu dahiliyinə şübhə ilə yanaşanlar çox olur. Russo Kral Elmlər Akademiyasının iclasında məruzə ilə çıxış edir. “Müasir musiqiyə dair monoqrafiyasını (1743) nəşr etdirərək ictimaiyyətə təqdim edir. O həmçinin bir neçə musiqi əsərinin, o cümlədən operaların müəllifi olur. Onun “Kənd sehrbazı” adlı komik operası tamaşaya qoyulur. Operanın ilk tamaşası 1752-ci ildə oktyabrın 10-da Fontenbloda kralın iştirakı ilə baş tutmuşdur. Bundan sonra onun bir musiqiçi kimi şöhrəti həddindən artıq artmışdır. O, Parisdə olduğu müddətdə ehtiyac içində yaşamış, bu zaman Deni Didro və Jan Leron Dalamberlə dostluq etmişdir. Jan Jak Russonun “Nərgiz”, “Hərbi əsirlər”, “Sənət və elm haqqında diskussiya”, “Kənd sehrbazı”, “Yulia və yaxud Yeni Elioza”, “İctimai müqavilə”, “Etiraf”, “Piqmalion”, “İnsanlar arasında bərabərsizliyin mənşəyi və səbəbləri”, “Tənha gəzintiləri sevənin xəyalları” və başqa əsərləri vardır. Dünyanın məşhur ədibləri A.N.Radişşev, A.S.Puşkin, A.İ.Gertsen, N.M.Karamzin, V.Q.Belinski, N.Q.Çerņişevski, L.N.Tolstoy və başqaları Russonun pədaqoji ideyalarını təqdir etmiş, yüksək qiymətləndirmişlər. XIX əsrin axırlarından başlayaraq Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunları-N.Nərimanov, F.Köçərli, M.Mahmudbəyov, R.Əfəndiyev, Ü.Hacıbəyov və başqaları, onun əsərlərini rus dilində mütaliə etmiş, həmişəyaşar əsərlərinin elmin əlaqi mühakimələr səviyyəsində olduğunu göstərmişlər. XX əsrin 20-ci illərindən Azərbaycanın pədaqoji alimləri J.J.Russonun pədaqoji ideyalarını tədqiq və təbliğ etməklə ciddi məşğul olmuşlar. Ayrı-ayrı vaxtlarda S.Xəlilovun, Ə.Həsənovun, Ə.Tağıyevin, Ə.Seyidovun, Y.Talıbovun J.J.Russonun pədaqoji ideyalarının araşdırılması ilə bağlı ciddi elmi əsərləri və dərs vəsaitləri nəşr olunmuşdur. Gözəl mülahizələr müəllifi, L.Feyxtvangerin “Qəribə adamın müdrikliyi” romanı da məhz Russoya həsr edilmişdir. Beləcə, Jan Jak Russo dünya ədəbiyyatında maarifçi bir yazıçı kimi şöhrət taparaq dövrünün ən önəmli

ədəbi siması kimi geniş fəaliyyəti ilə yaddaşlarda qalmışdır. O, ölümündən 16 il sonra, 1794-cü ildə Parisdəki Panteonda milli qəhrəman kimi elan edilmişdir.

J.J.Russonun mənəvi-əxlaqi dəyərlərlə bağlı fikirləri bütün əsərlərinin başlanğıc mənbəsidir. Bu baxımdan yazıcının bir qisim dəyərli fikirləri ədəbiyyatda təkrar olunmaz mövqeyini saxlamaqdadır.

1. Həddindən artıq sevinc çox vaxt gülüş deyil, göz yaşları doğurur.
2. Ədalətsizliyi görüb susmaq bu ədalətsizlikdə iştirak etmək deməkdir.
3. İlk manatı qazanmaq min manatı qazanmaqdan çətinidir.
4. Qənaət etmək işləmək qədər əhəmiyyətlidir.
5. Səbr özü acı, meyvəsi şirindir.
6. İnsan nə qədər az bilirsə, bir o qədər çox bildiyini düşünür.
7. Yoldan çıxmağın min yolu, həqiqətin isə bir yolu vardır.
8. Saxta adamların dostluğu düşmənçiliklərindən daha təhlükəlidir.
9. Az bilən çox, çox bilən az danışar.
10. Tarlanı əkmədən biçə bilmədiyini kimi, fikirləşmədən də danışa bilməzsən.
11. Yaxşı ər kar, yaxşı arvad kor olmalıdır.
12. Əgər siz uşaqlıqda dəcəllik hissini öldürsəniz, heç vaxt müdrik insan yetişdirə bilməyəcəksiniz.
13. Möcüzələr yalnız uşaqlıqla baş verir.
14. İnsanın bütün mənəviyyəti onun niyyət və əməllərindən irəli gəlir və onlarla ölçülür.
15. Hətta düşmən də sənə xeyirxahlığın qarşısında acizdir.
16. Şöhrət xalqın xəstə nəfəsidir.
17. Nadir hallarda söz verən sözünün üstündə möhkəm durur.

Jan Jak Russonun ölümü, 2 iyul 1778-ci ildə, Şato Dermenonvilin iqamətgahında oldu. 1777-ci ildə Russonun sağlamlığının pisləşdiyini görən dostu, ədibi, “İv” adasına gətirir. Bura aşıq olan Jan Jak, ölümündən sonra burada dəfn edilməsini xahiş edir. Dostu Russonun son istəyini yerinə yetirir. Ölümündən sonra J.J.Russonu “İv” adasında dəfn edir. Hər il yüzlərlə insan yazıcının məzarını ziyarət edirdi. Fransız İnkılabı zamanı Jan-Jak Russonun qalıqları Panteona muzeyinə köçürülür. (Panteon qədim Romanın ən yaxşı qorunan abidələrindən biridir). Ancaq 20 il sonra cinayətkar bir qurup, filosofun külünü oğurlayıb, məhf edirlər.

Ədəbiyyat

1. Xəlilov Ə. Dünya ədəbiyyatı: II hissə Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Araz-2012. 566 s.
2. Güləliyev, Ə. Fransız ədəbiyyatı antologiyası: I cild. Bakı: ŞərqQərb-2007, 430 s.
3. XVIII əsr xarici ədəbiyyat tarixi. İ.Şıxlı, M.Ə.Tahirli, M.B.Həyatçadə. Bakı: Liman-1992. 414 s.
4. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. I hissə, M.Cəlil, P.Xəlilov. Bakı: Maarif-1988, 280 s

ÖZET

Jean-Jacques Rousseau dünya ve Fransız edebiyatının en önemli yazarlarından biridir. Jean-Jacques Rousseau tarihe sadece bir yazar olarak değil aynı zamanda bir filozof, botanikçi, besteci, koreograf, pedagog ve müzik teorisyeni olarak da girdi. Rousseau aynı zamanda Ansiklopedi'nin yaratıcılarından biri olarak da bilinir. Aslen Fransız olmasına rağmen 28 Haziran 1712'de Cenevre'de doğdu.

Onun siyaset felsefesi, Avrupa çapında Aydınlanma'nın ilerleyişinin yanı sıra Fransız Devrimi'nin bazı yönlerini ve modern siyasi, ekonomik ve eğitimsel düşüncenin gelişimini etkiledi. Rousseau'nun büyükbabaları 16. yüzyılda Katolik Kilisesi'nin zulmünden kaçmak için Fransa'dan Cenevre'ye kaçtı. Saatçiydi ve Fransız Protestan bir aileden biriydi. Babası, doğumundan önce altı yıl boyunca saray saatçisi olarak çalıştı ve annesi Suzanne Bernard, doğum sırasında öldü. Annesi, Cenevre'deki yerel bir rahip ailesinin varisi olarak görülüyordu. Rousseau bir annenin okşamasının ne olduğunu bilmiyordu. Babası İshak, karısının zamansız ölümünü kabullenemedi. Ancak bu trajedi oğluna olan sevgisini etkilemedi. Oğluna çok bağlı bir babaydı. Oğlunu iyi bir şekilde yetiştirmeye çalıştı ama aynı zamanda onu sefil bir hayattan da uzak tuttu. Bu ilginin genç Rousseau'nun büyümesi üzerinde olumlu bir etkisi oldu. Zaten yedi yaşındayken, Jean-Jacques Rousseau mükemmel okumayı biliyordu ve erken yaşlardan itibaren eserler üzerinde çalışıyordu. Aynı zamanda kendisi ve babası, antik Yunan filozofu Plutarch'ın biyografisini ve diğer yazarların eserlerini okuyarak eğitimini ve bilgisini genişletti.

Fransa'ya döndükten sonra müzik sistemi üzerine yeni bir proje oluşturur ve bunu akademiye sunar ve burada büyük beğeni toplar. Ancak onun dehasından şüphe duyan birçok kişi var. Rousseau, Kraliyet Bilimler Akademisi toplantısında bir konuşma yapıyor. "Modern müzik üzerine monografisini (1743) yayımladı ve kamuoyuna sundu. Aynı zamanda operalar da dahil olmak üzere birçok müzik eserinin de yazarıdır. Komik operası "Ölke Büyücüsü" sahneleniyor. Operanın ilk icrası 10 Ekim 1752'de Fontainebleau'da kralın huzurunda gerçekleşti. O zamandan beri müzisyen olarak şöhreti katlanarak arttı. Paris'te kaldığı süre boyunca yoksulluk içinde yaşadı ve bu süre zarfında Denis Diderot ve Jean Leron Dalamber ile arkadaş oldu. Jean-Jacques Rousseau'nun "Nergis", "Savaş Esirleri", "Sanat ve Bilim Üzerine Söylem", "Köy Büyücüsü", "Julia veya Yeni Elioza", "Toplum Sözleşmesi", "İtiraf", "Pygmalion", "İnsanların Eşitsizliği'nin kökeni ve nedenleri", "Yalnız yürüyüşlere aşık birinin hayalleri" ve diğer eserler.

Jean-Jacques Rousseau, 2 Temmuz 1778'de Chateau d'Ermenonville'in evinde öldü. 1777'de Rousseau'nun sağlığının bozulduğunu görünce filozof arkadaşını "İv" adasına getirdi. Buraya aşık olan Jean Jacques, ölümünden sonra buraya gömülmeyi ister. Arkadaşı Rousseau'nun son arzusunu yerine getirir. J. J. Russo, ölümünden sonra "Iv" adasına gömüldü. Her yıl yüzlerce kişi yazarın mezarını ziyaret ediyordu. Fransız Devrimi sırasında Jean-Jacques Rousseau'nun kalıntıları Pantheon müzesine nakledildi. (Pantheon, antik Roma'nın en iyi korunmuş anıtlarından biridir). Ancak 20 yıl sonra kötü bir şey olur. İki suçlu, geceleyin filozofun küllerini çalıp yok etti.

Anahtar kelimeler: aşama, vasiyet, akıl yürütme, ateizm, amaç, ihtiyaç, trajedi.

ABSTRACT

Jean-Jacques Rousseau is one of the most important writers in world and French literature. Jean-Jacques Rousseau entered history not only as a writer, but also as a philosopher, botanist, composer, choreographer, pedagogue and music theorist. Rousseau is also known as one of the creators of the Encyclopedia. Although originally French, he was born in Geneva on June 28, 1712. His political philosophy influenced the progress of the Enlightenment throughout Europe,

as well as some aspects of the French Revolution and the development of modern political, economic and educational thought. Rousseau's grandfathers fled France to Geneva in the 16th century to escape the persecution of the Catholic Church. He was a watchmaker and came from a French Protestant family. His father worked as a court watchmaker for six years before his birth, and his mother, Suzanne Bernard, died in childbirth. His mother was considered the heir of a local priestly family in Geneva. Rousseau did not know what a mother's caress was. His father Isaac could not accept the untimely death of his wife. However, this tragedy did not affect his love for his son. He was a very devoted father to his son. He tried to raise his son well, but at the same time kept him away from a miserable life. This interest had a positive effect on the growth of the young Rousseau. Already at the age of seven, Jean-Jacques Rousseau knew how to read perfectly and from an early age was studying works. At the same time, he and his father expanded his education and knowledge by reading the biography became friends with Denis Diderot and Jean Leron Dalamber. Jean-Jacques Rousseau's "Narcissus", "Prisoners of War", "Discourse on Art and Science", "The Village Sorceress", "Julia, or the New Elioza", "The Social Contract", "Confession", "Pygmalion", "The Origin and Causes of the Inequality of Men", "Dreams of a Lover of Solitary Walks" and other works.

Jean-Jacques Rousseau died on July 2, 1778, at the Chateau d'Ermenonville. In 1777, when he saw that Rousseau's health was failing, he brought his philosopher friend to the island of "Iv". Jean Jacques, who fell in love with the place, wanted to be buried here after his death. His friend fulfilled Rousseau's last wish. J. J. Russo was buried on the island of "Iv" after his death. Hundreds of people visited the writer's grave every year. During the French Revolution, Jean-Jacques Rousseau's remains were transferred to the Pantheon museum. (The Pantheon is one of the best-preserved monuments of ancient Rome). However, 20 years later, something bad happened. Two criminals stole the philosopher's ashes at night and destroyed them of the ancient

Greek philosopher Plutarch and the works of other authors. After returning to France, he created a new project on the musical system and presented it to the academy, where it was highly appreciated. However, there are many who doubt his genius. Rousseau gives a speech at a meeting of the Royal Academy of Sciences. He published and presented to the public his monograph "On Modern Music" (1743). He is also the author of many musical works, including operas. His comic opera "The Sorceress of Sorrow" is staged. The first performance of the opera took place on October 10, 1752 in Fontainebleau in the presence of the king. Since then, his fame as a musician has grown exponentially. During his stay in Paris, he lived in poverty, during which time he.

Keywords: stage, testament, reasoning, atheism, purpose, need, tragedy.

**“KITABI-DEDE GORGUD” AS A MONUMENT OF AZERBAIJAN FOLKLORE
LITERATURE IN THE SCIENTIFIC CREATION OF SHAMIL JAMSHIDOV**
**ŞAMİL CƏMŞİDOVUN ELMİ YARADICILIĞINDA “KİTABI-DƏDƏ QORQUD”
AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI ABİDƏSİ KİMİ**

QÜDRƏT UMUDOV

ADPU-nun dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Bakı, Azərbaycan

ÖZƏT

Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan türklərinin ulu əcdadlarının – oğuz türklərinin onlarca yüz il bundan öncə ozan dili ilə söylənmiş, etno-epik düşüncədən qopub gələn dastanlar (oğuznamələr) toplusudur. Lakin hansı tarixi səbəbdənsə bu möhtəşəm yazılı abidə Avropa kitabxanalarından birində aşkarlanmış (1825), tədqiqatçıları da almanlar olmuşlar.

1916-cı ildə Kilisli müəllim Rüşfət İstanbula nəşrindən sonra abidə ilə Azərbaycan alimləri də maraqlanmağa başlamışlar. Milli qorqudşünaslığımızda ilk cığır açanlardan biri Əmin Abid olmuşdur. Lakin o, repressiya olduğundan eposun nəşrinə nail ola bilməmişdir. Həmin nailiyyət 1939-cu ildə Həmid Araslıya nəsib olur.

V. Bartoldun rus dilinə tərcümə etdiyi “Kitab” Bakıda işıq üzü görəndən (1950) sonra, 1951-ci ildə sovet cəmiyyətində yasaq elan edildi. Abidəyə qarşı hücumlar oldu. Bu hal 1957-ci ilin ortalarına qədər davam etdi. Reabilitasiyadan sonra ölkədə qorqudşünaslığın ikinci mərhələsi start götürür. Əsər H.Araslı tərəfindən daha bir neçə dəfə nəşr edilir. Dastanların hərtərəfli tədqiqi məhz 60-70-ci illərdə başlanmış və günümüzdə qədər davam etməkdədir.

Ş.Cəmşidov da Azərbaycan qorqudşünaslığına həmin illərdə daxil olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, onun elmi fəaliyyətinin əsas obyektini “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsi olmuşdur. Alim hər iki doktorluq dissertasiyasını “Dədə Qorqud”a həsr etmişdir. Ş.Cəmşidovun ortaya qoyduğu tədqiqat əsərləri, özəlliklə “Kitabi-Dədə Qorqud”u vərəqləyərkən” (1969), “Kitabi-Dədə Qorqud” (1977) monoqrafiyaları, eləcə də mükəmməl “Kitabi-Dədə Qorqud” əla lisanə taifeyi oğuzan: Drezden əlyazması əsasında dürüstləşdirilmiş elmi tənqidi mətni” (1995), “Kitabi-Dədə Qorqud” – 1300: müxtəsər elmi bələdçi” (1997) kitabları onun gördüyü böyük işlərin mühüm bir hissəsini təşkil edir.

Bizim konfransa təqdim etdiyimiz məqalə – məruzədə Ş.Cəmşidovun eposla bağlı tədqiqatların qısa nəzər salınır.

Açar sözlər: Şamil Cəmşidov, Dədə Qorqud, epos, tədqiqat, mədəni irs, epik düşüncə

SUMMARY

"Kitabi-Dede Gorgud" is a collection of epics (Oghuznams) that were spoken in the Ozan language by the great ancestors of the Azerbaijani Turks - the Oghuz Turks, hundreds of years ago, which came from the ethno-epic thought. However, for some historical reason, this magnificent written monument was discovered in one of the European libraries (1825), and the researchers were Germans.

In 1916, after the publication of Kilisli teacher Rüşfət in Istanbul, Azerbaijani scholars began to be interested in the monument. One of the first pioneers in our national horror studies was

Amin Abid. However, he was repressed and could not publish the epic. That achievement was awarded to Hamid Arasli in 1939.

After the "Book" translated into Russian by V. Bartold was published in Baku (1950), it was banned in Soviet society in 1951. There were attacks against the monument. This situation continued until the middle of 1957. After the rehabilitation, the second stage of fear studies begins in the country. The work was published several more times by H. Arasli. The comprehensive study of epics began in the 60s and 70s and continues to this day.

Sh. Jamshidov also entered Azerbaijani horror studies in those years. It should be noted that the main object of his scientific activity was the "Kitabi-Dede Gorgud" monument. The scientist dedicated both his doctoral theses to "Dede Gorgud". Sh. Jamshidov's research works, especially the monographs "Kitabi-Dede Gorgud" (1969), "Kitabi-Dede Gorgud" (1977), as well as the excellent "Kitabi-Dede Gorgud" excellent linguistic collection: based on the Dresden manuscript honest scientific critical text" (1995), "Kitabi-Dede Gorgud" - 1300: a brief scientific guide" (1997) books are an important part of his great works.

The article-report that we presented to the conference gives a brief overview of Sh. Jamshidov's research on the epic.

Keywords: Shamil Jamshidov, Dede Gorgud, epos, research, cultural heritage, epic thinking

***

“Dədə Qorqud” eposu azərbaycanlıların ulu əcdadlarının – oğuz türklərinin ozan dili ilə söylənmiş, epik düşüncədən qopub gələn dastanlar toplusudur. Dünyanın mədəni ictimaiyyətini heyran qoyan “Kitabi-Dədə Qorqud” kökümüz, soyumuz, kimliyimiz, əski mədəni həyatımız, mənəviyyatımız, ədəbi-bədii düşüncəmiz barədə tarixi həqiqətləri təsdiqləyib sənədləşdirən “ana kitab”ımızdır. Əsrlərcə gizli qalan “Dədə Qorqud kitabı”nın elm aləminə bəlli olduğu ilk zamandan 200 ildən bir qədər artıq vaxt keçir. Alman şərqsünası Henrix Fridrix Fon Ditsin Drezdendəki kral kitabxanasının qaranlıq rəflərindən tapıb çıxararaq (1815) üzünü köçürüb öyrənməsi, bir boyunu da alman dilinə çevirərək nəşr etdirməsi ilə, bu gün “qorqudsünaslıq” adlanan bir elm sahəsinə start verilmiş oldu. (Nədənsə bir çox qiymətli əsərlərimiz, qədim əlyazmaları, Şərqdə yaranmış qiymətli sənət nümunələri Qərbin qənimətləri kimi Avropanın saxlanclarda, muzey və kitabxanalarında aşkara çıxır). Qeyd olunan tarixdən başlayaraq “Kitab” Qərb alimlərinin maraq dairəsinə düşərək araşdırılmağa, hissə-hissə olsa da çap olunmağa başlayır. 1916-cı ildə Kilisli müəllim Rifətın daş-basma üsulu ilə İstanbul nəşrindən sonra abidə ilə Azərbaycan alimləri maraqlanmağa başlayırlar. İstanbulda təhsil alan Əmin Abid dastanları öyrənməyi qəsd edir. Haqqında məqalələr dövrü mətbuatda, müxtəlif toplularda dərc etdirir, müxtəlif elmi məclislərdə məruzələr edir. Bakıda 1920-ci illərdə “Kitab”la bağlı ilk araşdırmalar ortaya çıxır. İ.Hikmət, M.Mirbağırılı, Ə.Abid, A.Musaxanlı Azərbaycan qorqudsünaslığının əsasını qoyurlar. Çox keçmir, bu insanlar repressiya olunur. 1930-cu illərdə eposla məşğul olmaq Həmid Araslının öhdəsinə düşür. Elmə yeni gəlmiş Həmid müəllim “Kitab”ı nəşrə hazırlamaq üçün işə başlayır. Öncə sanballı bir məqalə ilə “Revolyusiya və kultura” jurnalında (1938, № 3; s. 61-69) çıxış edən H. Araslı 1939-cu ilə “Kitabi-Dədə Qorqud”un nəşrinə nail olur. Təbii ki, bu möhtəşəm, dünya şöhrətli və mühüm elmi əhəmiyyətli abidənin öz vətəninə – Bakıda işıq üzü görməsi böyük tarixi-mədəni hadisə idi. Ölkənin də elmi dövrüyyəsinə daxil olan “Kitab” haqqında yazılar yazılmağa, onun boyları, motivləri əsasında bir sıra yeni bədii əsərlər, pyeslər, hekayələr yazılmağa başlandı. Lakin bunlar bir sıra elm sahələri üçün dəryalar qədər zəngin elmi-mədəni mənbə olan bir abidənin öyrənilməsi və təbliğindən ötrü çox az idi.

Böyük şərqşünas alim V.Bartold “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden nüsxəsinin rusçaya tərcüməsini 1922-ci ildə tam başa çatdırsa da, onu nəşr etdirə bilməmişdi. 1950-ci ildə H. Araslı və M.Təhmasib mütərcimin işlərini qaydaya salıb Bakıda çap etdirdilər [12]. Dastanların rus dilində işıq üzü görməsi ciddi rezonans yaratdı. Bəlli ki, H. Araslı nəşrini hər kəs oxuyub başa düşmür, əski oğuz türkcəsində olan mətni mütəxəssislərdən qeyri kimsə anlamırdı. Onu yalnız milli ziyalılar oxuyub dərk edə bilirdilər. Bakı beynəlmiləl şəhər idi. Bu şəhərdə rus, ukraynalı, gürcü, erməni, yəhudi və başqa millətlər çox yaşayırdı. Bartoldun tərcüməsi müasir rus dilində olduğu üçün onu artıq hər kəs oxuyub anlaya bilirdi. Məhz bu səbəbdən də, “Kitab”dakı zəngin türkçülük ideyası qeyri-türkləri razı salmadı. Danoslar Bakıdan Moskvaya-Kremlə axmağa başladı. Epos ən çox erməniləri narahat edirdi. Çünki “Kitabi-Dədə Qorqud” mətnində “hay”ların izi-tozu belə yox idi. Onların Qafqazda bir etnik toplum kimi gəlmə olduqları açıq-aşkar bu qədim əlyazma vasitəsilə sübut olunurdu.

Türk olmayan şovinist Bakı ziyalılarının canfəşanlıığı səbəbindən Moska Bakıya xəbərdarlıq etdi ki, “pantürkist”, sovet ideologiyası üçün zərərli olan bu tipli əsərlərə yol vermək olmaz. Bundan sonra Azərbaycan K(b)P Mərkəzi Komitəsi əl-ayağa düşdü. Proletar Yazıçılar Birliyinin xüsusi iclasın təşkil olundu (bax: Ədəbiyyat qəzeti”; 1951, 5 may). “Pantürkist” və “Panislamist” mahiyyətli abidə “ifşa olundu”. Onun nəşrini reallaşdırırlar kəskin tənqid olundular. 1951-ci il mayın 24-də çağırılan partiya qurultayında səsəndirildi ki, “Dədə Qorqud” xalq dastanı deyildir” [Ədəbiyyatı qəzeti; 1951, 26 may]. Nəticədə “Dədəm Qorqud”un kitabı bağlandı. Kitablar yığışdırıldı, oxunması, haqqında söz danışılması belə yasaqlandı.

Yasaq 6 il çəkdi. İ.Stalinin ölümündən, xüsusilə, SSRİ Kommunist Partiyasının XX qurultayının sonra vəziyyət dəyişməyə başladı. Repressiya olunmuşlar bəraət aldı. “Kitabi-Dədə Qorqud” da azadlığa çıxdı. Bu məqamda Azərbaycan qorqudşünaslığın ikinci tarixi mərhələsi başlanır. Bu mərhələ onun sürətli inkişafı dövrüdür. 0-70-ci illərdə H.Araslı “Dədə Qorqud kitabı”nı üç dəfə [14;15;16] () çap etdirmişdir. Professor Ə.Dəmirçizadə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili” monoqrafiyasının [13] yazıb oxucuların ixtiyarına verdi. Professor Ə. Sultanlı “Dədə Qorqud” dastanı haqqında qeydlər” adlı silsilə məqalələrini ADU-nun “Elmi xəbərləri”ndə dərc etdirdi [21]. Dastan və onun boyları dərsliklərə salındı. Lakin “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi nəhəng milli-mənəvi zənginlik külliyyatının, bir etnosun milli kimliyini, onun tarixi varlığını ensiklopedik genişlikdə ifadə edən bir abidənin köklü tədqiqi hələ ki, o vaxta qədər baş tutmamışdı. Dastanın hərtərəfli, əhatəli tədqiqi məhz 60-70-ci illərdə başlanıb günümüzə qədər davam etməkdədir.

Ötən əsrin 60-cı illərində Azərbaycan qorqudşünaslığına yetərincə ambisiyalı bir tədqiqatçı daxil olur. O, sonrakı bütün ömrünü bu ulu eposun fundamental səciyyəyə öyrənməsinə həsr etmiş filologiya elmləri doktoru, professor, “dünya şöhrətli” (N.Cəfərov) qorqudşünas Şamil Allahverdi oğlu Cəməşidov idi. Onun elmi fəaliyyətinin əsas obyektı “Kitabi- Dədə Qorqud” abidəsi olmuşdur. Alim 1965-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı abidəsi kimi” mövzusunda namizədlik, 1985-ci ildə isə “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drzden əlyazmalarının tekstoloji tədqiqi (elmi-tənqidi mətn)” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir [17, s. 63].

Ş.Cəməşidov haqqında görkəmli ədəbiyyatşünas Bəkir Nəbiyev yazırdı: 2”Çağdaş milli filologiyamızın mühüm elmi istiqamətlərindən biri olan qorqudşünaslığın görkəmli nümayəndələrindən söz açılarda qocaman və mötəbər alim, filologiya elmləri doktoru professor Şamil Cəməşidovun da adı qürurla dilə gətirilir. Bu halal haqqı o, uzun illər boyu böyük zəhmət, məhəbbət və yangı ilə möhtəşəm eposumuz “Kitabi-Dədə Qorqud” üzərində ardıcıl işləməklə qazanmışdır” [19].

Əməkdar elm xadimi, Əmək və müharibə veteranı, Prezident təqaüdçüsü, Atatürk adına Böyük Tarixi Dil Qurumunun fəxri üzvü, filologiya elmlər doktoru, professor Şamil Cəmşidov ömrünü AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutuna, əsas obyekt olaraq isə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarına bağlamışdır [20].

Ş.Cəmşidov 1920-ci ilin 5 mayında Qarabağ mahalının Ağcabədirayonunda anadan olmuşdur. Orta təhsilini bitirmədən ordu sıralarına qatılmış, “Böyük Vətən” (İkinci cahan) müharibəsinin iştirakçısı olmuş, döyüşlərdə iki dəfə ağır yaralanmış, tərxis olunduqdan sonra Ağcabədiyə dönmüş, natamam orta təhsillə müəllimlik etmiş, qəzet və radio jurnalistikası ilə məşğul olmuşdur. Orada orta təhsilini tamamlanmış, elm dalınca Bakıya gəlmişdir. O, təhsilini Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin fars bölməsində davam etdirmişdir. 1949-cu ildə Universiteti bitirən Şamil əvvəlcə müəllimliklə məşğul olmuşdur. Orta təhsil müəssisələrində çalışmışdır. Ağcabədinin Xəlfəddin kənd orta məktəbində dil-ədəbiyyat müəllimi, Ağdam Pedaqoji İnstitutunda baş müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Ş.Cəmşidovun fars dilini mükəmməl bilməsi, əski əlyazmaları, türk yazılı abidələrini oxumaq bacarığı onu Bakıya gətirir. Onun mətnşünaslıq sərişətəsinə nəzərə alan müəllimlərinin məsləhəti ilə Cəmşid 1954-cü ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasında yenidən təşkil olunan Respublika Əlyazmalar Fonduna işə qəbul olunur. Orada ustadı H.Araslı ilə çiyin-çiyinə çalışır. Alimin elmi araşdırmalarının mərkəzində əsasən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları dururdu. Yuxarıda dediyimiz kimi alimin hər iki dissertasiyası “Dədə Qorqud”a həsr olunmuşdur. Ş.Cəmşidovun qorqudşünaslıq sahəsində apardığı ardıcıl tədqiqatlar, qazandığı mühüm elmi nəticələr, gəlinən qənaətlər, tapıntılar, əlyazma mətnlərində üzə çıxarılan həqiqətlər, dəqiqləşdirmələr bir neçə monoqrafiya və onlarla məqalələrdə əksini tapmışdır. Alimin əsərləri, xüsusilə “Kitabi-Dədə Qorqud”u vərəqləyərkən” (1969), “Kitabi-Dədə Qorqud” (1977) monoqrafiyaları, “Kitabi-Dədə Qorqud” əla lisani-taifeyi oğuzan: Drezden əyazması əsasında dürüstləşdirilmiş elmi-tənqidi mətn” (1995), “Kitabi-Dədə Qorqud” – 1300: müxtəsər elmi bələdçi” (1997) onun böyük işlərinin mühüm bir hissəsidir.

Ş.Cəmşidov ömrünün haradasa tam əlli ilini “Kitabi-Dədə Qorqud”a həsr etmişdir. O, bu əlli ilin hər günü “Dədə Qorqud dünyasına baş vurmaş” (B.Nəbiyev), onun sirli-sehrli aləmini hərf-hərf, söz-söz öyrənmiş, zərrəbin dəqiqliyi ilə araşdırmışdır. Alim “Kitabi-Dədə Qorqud”da oxunuşu mübahisə doğuran söz və ifadələri dəqiqləşdirmək məqsədilə mənbələr əsasında müqayisələr aparmış, çox uzun sürən gərgin əməyin nəticəsində “Kitab”ın elmi-tənqidi mətnini hazırlaya bilmişdir. Böyük səbr və çox gərgin zehni əmək tələb edən uğurlu, müqayisəli tədqiqat işi alimin beynəlxalq aləmdə, xüsusilə də Türkiyədə nüfuzlu qorqudşünas kimi tanınmasına səbəb olmuşdur. Xatırladaq ki, 1988-ci ilin 5-8 iyulunda professor Cahangir Qəhrəmanovun təşəbbüsü ilə Respublika Əlyazmalar İnstitutunda təşkil edilmiş “Dədə Qorqud” kollokviumunda Türkiyə və Sovetlər birliyinin respublikalarından tanınmış türkoloq alimlər – Orxan Şaiq Gökyay, professor Osman Fikri Sərtqaya, professor Xalq Koroğlu, akademik Ziya Bünyadov, akadedemik Məmməd Cəfər, akademil Kamal Talıbzadə, akademik Tofiq Hacıyev, akademik Kamal Abdulla, AMEA-nın müxbir üzvi Əlyar Səfərli, professor Samət Əlizadə, professor Kamil Vəli Nərimanoğlu, xaq yazıçısı Anar və başqaları Əlyazmalar İnstitutunda, ümumiyyətlə elm ustası Həmid Araslının layiqli davamçısı Şamil Cəmşidovu dünya miqyaslı bir qorqudşünas kimi qəbul etdiklərini bildirmişlər [19].

Şamil müəllim həmişə qürurla deyərdi ki, “Mənim üçün Qurandan sonra ikinci böyük abidə “Kitabi-Dədə Qorqud”dur. Alim haqqında belə bir maraqlı fakt da mətbuatda və şahidlərin danışığında xatırlanırdı: Ümumilli Lider Heydər Əliyev özünün Almaniya səfəri zamanı Ş.Cəmşidovu da nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil etmişdi. Drezden kitabxanasında olarkən orada mühafizə edilən “Kitabi-Dədə Qorqud”un əlyazmasını əlinə alan Şamil müəllim onu öpüb gözünün üstünə qoymuşdur. “Ş.Cəmşidovun “Dədə Qorqud” dastanları üzərində çoxillik

tədqiqatlarının ən dəyərli nəticələrindən biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” əla lisani-taifeyi-oğuzan” kitabı 1995-ci ildə “Göytürk nəşriyyatında işıq üzü görmüş və dünya qorqudşünasları tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır” [18, s. 246].

Kitabda verilmiş arxaik və çətin sözlərin lüğəti, toponimlər habelə “Kitabi-Dədə Qorqud” coğrafiyasının özündə əks etdirən təxmini xəritə böyük marağa səbəb olmuşdur. İstər lüğət, istər toponim göstəricisi, istərsə də eposun əhatə xəritəsi qorqudşünaslar üçün böyük elmi əhəmiyyətə malikdir. Ən nəhayət alimin “Kitabi-Dədə Qorqud”la bağlı on illərdən bəri ardıcıl araşdırmalarının yekunu olaraq, abidənin 1300 illik yubileyi ərəfəsində, akademik Bəkir Nəbiyevin redaktorluğu ilə 1999-cu ildə 43 çap vərəqi həcmində son təkmilləşmiş “Kitabi-Dədə Qorqud” monoqrafiyası “Elm” nəşriyyatı tərəfindən çapdan buraxılmışdır. Monoqrafiyada abidənin tədqiq tarixi, eposda nəzərə çarpan coğrafi mühit (əslində erkən orta əsr Azərbaycan coğrafiyası), İştirakçıların və hadisələrin tarixiliyi, məsələləri, dastan-boyların bədii xüsusiyyətləri, təsvir vasitələri və Drezden əlyazmasının dürüst mətninin bərpa tərtib prinsipləri dərinlənən araşdırılıb təhlil süzgəcindən keçirilmişdir. Bu monoqrafiyada alimin böyük elmi nailiyyəti hesab oluna bilər.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, əsasən qorqudşünas alim kimi tanınmış Ş.Cəmşidov yalnız bu ulu milli dastanın öyrənilməsi ilə kifayətlənməmiş, o, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda çalışdığı uzun dövr ərzində institutun xəzinəsində saxlanan bir sıra yazılı, folklor və klassik ədəbiyyata aid onlarla əlyazma əsərlərini araşdırmış, onlar barədə elmi ictimaiyyəti məlumatlandırmış, onların bəzilərini oxuyub transliterasiya edərək tərtib etmiş, nəşr etdirərək oxucuların ixtiyarına vermişdir. Görkəmli alimin son elmi araşdırmalarından biri “Yazılı dastan abidələrinin tədqiqi” adlanırdı. Bu monoqrafiyada adından göründüyü kimi, onun müxtəlif arxivlərdən Əlyazmalar İnstitutunun saxlanclarından üzə çıxarılaq araşdırılmış yazılı dastan mətnlərimizin öyrənilməsindən bəhs edilir. Şamil müəllim həyatının sonuna qədər yorulmadan çalışmışdır. Son olaraq bir yerdə çalışdığı Əli Məmmədbağiroğlu ilə birlikdə 400-ə yazın əlyazmanın təsvirini tərtib edərək hazırladıqları “Türk əlyazmaları kataloqu”nu çapdan buraxmışlar [2007]. Azərbaycan xalqı və elmi ictimaiyyəti görkəmli qorqudşünas alimin, qədim Əlyazmalar araşdırmaçısının millətinə olan xidmətini rəhmətlə anır və anacaqdır. İnanırıq ki, onun tədqiqatlarından filoloji elmimiz hələ çox faydalanacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Cəmşidov Ş. Azərbaycanda qorqudşünaslıq, yaxud redaktorun üç sualına cavab // “Respublika” qəzeti, – 1998, 22-23 dekabr
2. Cəmşidov Ş. Azərbaycanın halal haqqı: Kitabi-Dədə Qorqud:// 1997, 15 dekabr.
3. Cəmşidov Ş. Azərbaycan yazılı dastan abidələrinin tədqiqi. Bakı:2022
4. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” Aran-Albaniya dövlətinin bədii tarixidir.// “Xalq qəzeti” , – 2005, 23 oktyabr
5. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” oğuzların canlı tarixidir.(Müsahibə)// “Xalq qəzeti”, – 1998, 5-11 oktyabr
6. Cəmşidov Ş.”Kitabi-Dədə Qorqud” – 1300: qısa bələdçi. – Bakı: “Örnək”, 2000
7. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” (monoqrafiya). Bakı:1977
8. Cəmşidov Ş. Kitabi-Dədə Qorqud,(monoqrafiya). –Ankara, 1990
9. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud”u vərəqləyərəkən.– Bakı:1969
10. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud”un təxmini xəritəsi. – Bakı: “Elm” qəzeti, 2000, 7 aprel

11. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” (Tarixi, coğrafi, tekstoloji tədqiq və Drezden əlyazmasının dürüştləşdirilmiş elmi mətni). – Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 1999, – 680 səh.
12. Деде Коркуд. Азербайджанский эпос. Перевод акад. В.В.Бартолда, Баку: издательство АН Азерб. ССР, 1950
13. Dəmirçizadə Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili. Bakı: API-nin nəşri, 1959
14. Kitabi-Dədə Qorqud. 2-ci nəşri. – Bakı: Azərnəşr, 1962
15. Kitabi-Dədə Qorqud / tərtib edəni H.Araslı;– Bakı: “Gənclik”, 1977
16. Kitabi-Dədə Qorqud / tərtib və müqəddimə H.Araslıındır; – Bakı: “Gənclik”, – 1978
17. “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyasl. 2 cilddə, Bakı: YNE, – 2000, II cild
18. Məmmədbağiroğlu Ə. Tanınmış qorqudşünas alim Şamil Cəmşidov – 95. – “Dil və ədəbiyyat” / beynəlxalq elmi jurnal, 2015, №1 (93), – səh. 246-248
19. Nəbiyev B. Qorqudşünaslığımızın ağsaqqalı // “Em” qəzeti, – 2006, 28 fevral
20. Rəhimova A. Filoloji elmimizizn Şamil Cəmşidov səhifəsi // “525-ci qəzet”, 2024-2025-ci 2020, 7 oktyabr
21. Sultanlı Ə. “Dədə Qorqud” dastanı haqqında qeydlər // “ADU-nun xəbərləri” : Humanitar elmlər seriyası: a) 1958, № 1, səh. 17-26; b) 1959, № 1, səh. 3-19; c) 1959, № 3, səh. 3-15; ç) 1959, № 4, səh. 3-12; d) 1959, № 5, səh. 3-12.

MANIFESTATION OF THE DEGREE CATEGORY OF THE ADJECTIVE IN THE
NORTHERN GROUP OF INTERREGIONAL LANGUAGE FEATURES
ŞİFƏTİN DƏRƏCƏ KATEQORİYASININ ŞİMAL QRUPU İNTERREGIONAL DİL
XÜSUSİYYƏTLƏRİNDƏ TƏZAHÜRÜ

KÖNÜL SƏMƏDOVA

f.e.d., dos. ADPU-nun Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müdiri

Bakı, Azərbaycan

Özet:

Türk dillerinde, özel genişliği ve ifade çeşitliliği ile ayırt edilen konuşmanın ana bölümlerinden biri sıfattır. Şeylerin niteliğini ifade etmeye yarayan sıfat, hem Modern Türk dillerinde hem de Eski Türkçe'de konuşmanın bağımsız bir parçasıdır. İsimlerin yanı sıra zarflarla da çok sayıda ortak özelliği nedeniyle ve kendilerine ait çok az biçimsel özelliği olduğu için, sıfatı konuşmanın bağımsız bir parçası olarak kabul etmekte genellikle tereddüt ediliyor. Öte yandan, anlamsal olarak geniş anlambilimdeki sıfatlar, konuyu belirten isimlerden, eylem ve işaretin belgesini gösteren zarflardan seçilmekte ve konunun niteliğini ifade etmeye hizmet etmekte. Böylece makale, sıfatın bu özelliklerinin ve belirtilen özelliklerin genel Türk dillerinde, özellikle Kıpçakça'da tezahür örneklerini incelemekte ve haklı çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: sıfat, sıfat derecesi kategorisi, kelimenin morfolojik özelliği, analitik imaj, sentetik imaj

Summary: Adjective is one of the main parts of speech in Turkic languages, which is distinguished by its special breadth and variety of expression. The adjective, which serves to express the sign and quality of things, is an independent part of speech both in modern Turkic languages and in ancient Turkic. Most of the time, they hesitated to recognize the adjective as an independent part of speech due to the fact that it has many things in common with nouns and at the same time with adverbs and has few specific formal features. Adjectives, on the other hand, are selected from nouns that denote things in semantically broad semantics, and adverbs that express the sign of action and sign, and serve to express the sign and quality of the thing.

Key words: adjective, degree category of the adjective, morphological sign of the word, analytical image, synthetic image

Türkoloji ədəbiyyatlarda çox zaman şifət və zərflər yanaşı işləndiyinə görə onları bir-birindən ayırmaq məsələsi də problem kimi ortaya çıxmışdır. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün, eyni zamanda şifət və zərflər bir-birinə qarışdırmamaq üçün onların semantik yox, funksional aspektdən baxılması vacib hesab olunmuşdur [1, s.301]. Şifət türkoloji ədəbiyyatlarda müxtəlif adlarla – *şifət* (müasir Azərbaycan dilində), *sın esim* (müasir qazax dilində), *alametçi* (müasir qaqaz dilində), *sıpatlav sez* (müasir qumuq dilində), *sıfat* (qaraçay-balkar dillərində), *sıfat* (müasir tatar dilində), *sıpat* (müasir türkmən dilində), *demdek adı* (müasir tuva dilində), *sıfat* (müasir türk dilində), *sıfat* (müasir özbək dilində), *supət* (müasir uyğur dilində), *sın atooç* (müasir qırğız dilində) işlədilir.

Dilimizin dialekt və şivələrində keyfiyyət və əlamət ifadə edən çox sayda söz var ki, ədəbi dilin lüğət tərkibində belə sözlərlə qarşılaşmaq mümkün deyil. Bu sözlərin müəyyən qismi çox

qədimdir və yalnız bu və ya digər ərazilərdə saxlana bilmişdir: *tunuk* - zəif, *əmiri* - əla, xəstə, nazik, *qılvız* – aravuran, *qodal* - gödək, *xəpər* - gödək, *qarsov* - axmaq, *danqaz* - söz qaytaran, *alağuz* - xəbərçi, *qəlbi* – hündür. Gördüyümüz kimi, bu sözlərdən *alağuz*, *qılvız*, *danqaz*, *tunuk*, *qarsov* sözləri qədimdir və ədəbi dilimiz üçün arxaikləşmişlər. Bunlardan bir hissəsi isə şivələrimizdə müəyyən məna dəyişmələri ilə indi də qalır [2, s.44].

Elə sözlər var ki, onlara ədəbi dildə rast gəlinmir: *mimix-midix-cox* ləng iş görən biri, *ağızəmməz* – yazıq, *aciz,xırca* - kök, *həfrayi-hərdəmxəyal,şəhbüdü*m - yüngülxasiyyətli,dolu, *xımix* - yastı, basıq burun, *mayif* - şikəst, *taytax*; *qıtmır* // *qırçı* - *xəsis* (Qəb., Nic.); *sullaf* - sakit,*maytarax*-axsaq;*yarebaxan* - adam,*surxo*, *səllim* - işsiz, boş;xəlvət iş görən;*salız* -yavaş iş görən, tələsməyən, ehmal; *muğdusa*-çirkin, xoşagəlməz, *ləlöön*-acgöz, doymaz; *darqursax* - hövsələsiz, əsəbi, *çəpəl* - üstü başı çirkli // mundar, pis adam anlamında (Şə., Oğuz, Qəb.) və s.

Sifəti başqa nitq hissələrindən fərqləndirən əsas əlamətlərdən biri də onun dərəcə əlamətləridir. Bu əlamət,demək olar ki, yalnız sifətə aid olub, başqa nitq hissələrində yoxdur. Azərbaycanda, eləcə də digər türk dillərində sifət dərəcələrinin sayı dəqiq şəkildə müəyyən edilməyib. Qazax və qırğız dillərində yalnız müqayisə və üstünlük dərəcələri, türk, özbək dillərində isə adi, müqayisə və üstünlük dərəcələri kimi qeyd edilir. Əlamət və keyfiyyətin dərəcələrini ifadə eləyən söz, şəkilçi və ədatlar dialekt və şivələrdə ədəbi dil ilə müqayisədə kifayət qədər zəngindir. Ədəbi dili tərk etmiş, bəzən isə zəif formada istifadə olunmuş bir neçə sifət dərəcə əlamətləri dialekt və şivələrimizdə indi də aktiv formada işlənməkdədir.

Sifətlərdə dərəcə anlayışından danışarkən əksər tədqiqatçılar bu kateqoriyanın dərəcə əlamətlərini müxtəlif formalarda göstərmişlər. M.Hüseynzadənin “Müasir Azərbaycan dili” kitabında sifətin beş dərəcəsi göstərilmişdir: *adi*, *müqayisə*, *üstünlük*, *kiçiltmə* və *çoxaltma dərəcələri*. M.Hüseynzadə həmin əsərin sonrakı nəşrlərində isə sifətin dərəcələrinin sayını 6-a çatdırmışdır: *adi*, *müqayisə*, *üstünlük*, *şiddətlənmə*, *kiçiltmə* və *çoxaltma*. F. Zeynalov isə bu dərəcələri beş yerə bölmüşdür: *adi*, *müqayisə*, *üstünlük*, *kiçiltmə* və *çoxaltma*. O, müqayisə dərəcəsinin morfoloji əlaməti kimi-*rak*² şəkilçilərini göstərir. Sözügedən şəkilçi bütün türk dillərində geniş formada yayılan şəkilçildir: *qızılraq*– *qırmızıtəhər*.-*rək* başqa ərazilərdə yaşayan kalmıqlardan fərqli olaraq Orenburq kalmıqlarının dilində indiyədək qorunub saxlanılmışdır [3, s.105].

Bu şəkilçi qazaxca-*leu*, *-lau*, *-deu*,*-dau*, *-teu*,*-tau* və *-kilt*, *-kıl*, *-ğilt*,*-ğıl*, *-tım*, *-şil*, *-şıl* şəkilçiləri ilə də əmələ gəlir. Dialekt və şivələrimizdə, həmçinin şimal ləhcəsinin şivə qruplarında da müasir Azərbaycan ədəbi dilində olduğu kimi, sifətin üç dərəcəsi müəyyən edilir: *adi*, *azaltma* və ya *kiçiltmə*, *çoxaltma* və ya *üstünlük*.

Şimal ləhcəsinin dialekt və şivələrində sifətin ədəbi dildə işlənən özəlliklərindən fərqli olan formaları da var. İlisu şivəsində də ədəbi dilimizdə olduğu formada tələffüz edilir. Lakin tələffüzündə spesifik çalarlar qazanır; *qırmızı*, *qoq*, *yeşil*, *göyçək*, *gözəl* // *qozəl*, *qomqoq*, *əybəjər*, *qipqırmızı*, *yemyeşil* [4, s.53].

Adi dərəcə. *Adi* dərəcədə olan sifətlər ədəbi dildən leksik-semantik, həm də fonetik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir: *güdə*, *abi-qəlbi*,*qolay*, *hündür*, *nay*, *yaman*, *alçağ* // *alçax*, *çəpəl* - üstü çirkli adam, murdar, pis, əxlaqsız, *hasalax-balaca* *alçaq*, *dəcə*, *sital* - *xuruş* - *xardalaş* - *nadinc*, *sözəbaxmayan*, *aciz*, *həmayıl* - *tənbəl*, *maxlayı* – *maymaq* - *key*, *cürəfə* - *arıq*, *cana* - *pis*,*hasalax* - *balaca* və s.

Bu sözlər, demək olar ki, bütünlükdə şimal ləhcəsi şivələrinin əksəriyyətində geniş formada işlədilir.

Yaman oğul atanın..

Nanəcib qız ananın,

Gözlərini tor eylər [5, s.48].

Azaltma dərəcəsi. Bu dərəcə əşyada əlamətin kiçik dərəcədə olduğunu göstərir. Bu da ədəbi dilimizdə olduğu kimi, iki şəkildə özünü biruzə verir:

1. morfoloji əlamətlərlə.
2. sintaktik əlamətlərlə.

Şimal dialektlərində istər qıpçaq, istərsə də oğuz qrupu dillərində üstünlük təşkil edən şəkilçilər bunlardır: *-imtil, -imtul, -ümtül, -imtil, -imtraq, -umtuk, -mtik, -mtik, -cək, -cak, -cik, -cek, -cik, -qilt.*

Qıpçaq və karluq qrupu dillərində azaltma dərəcəsinin özünəməxsus olan xüsusi şəkilçiləri var: qazax dilində *-qit, -qilt, -tim- -sil, sarqıt, qızılqilt, aksıl karaltım və s.* Bu da öz növbəsində şimal ləhcəsi dialektlərində əksini tapmışdır. Şimal ləhcəsi dialektlərində müşahidə olunan dərəcə əlamətləri aşağıdakılardır:

1. *-cix', -cix, -cik, -ciğ, azacığ, körpəcic (Ş.).*
2. *-əntur, -antur, -untur, -ıntur, -antıl, -ıntul, -imtul, -untul, -umtul, -imtul, -ümtül, -ümtul* (səmitlə bitənlərdə), *-mtul, -ntur* (saitlə bitənlərdə): *ağıntur, sarıntur, bozmtul, qaramtul, ağımtul, sarımtul, göyümtül // göyümtul*
3. *-ımsı, -so, -ımsul, -ımsul, güdəso, uzunso, ağımsı, -umsoy, -ümsöy: ağımsı, göyümsöy* (Qax), *sarımsul, göümsul.*
4. *-şinni: qarışınni (Şə.-Bal.)* (Bu şəkilçi ədəbi dildə *-şın* variantında verilib).
5. *-cavaz: ağıcavaz (Şə.).-Ağıcavaz çit olur, parça olur (Şə.).*
6. *-arax:bozarax*, bu şəkilçi də ədəbi dildə əvvəllər daha aktiv formada olan *-raq, -rək* şəkilçisinin də bir variantıdır, bu şəkilçi “oyrot” dilində də *-erik, -arık, -örük* şəklində sifətin azaltma dərəcəsi kimi işlənir: *kazırık, aqarık.*
7. *-artdax: bozartdax və qızartdax,*
8. *-sünnü:* bu şəkilçi “uzun” sifətinə birləşərək uzunsünnü (uzun təhər) sözünü yaradır və əlamətin adı dərəcədə bir qədər aşağı olduğunu bildirir. Uzun-sunni yemiş, “sünnü” sözü Zaqatala-Qax şivələrində bəzən kiməsə lağ mənasında “sünnü baş” ifadəsi də işlədilir. Təbii ki, bu tamamilə başqa məna ifadə edir.
9. *unturux-unturax:* Ədəbi dildə işlənən *-mtraq* şəkilçisinin bir variantıdır. Boz sifətinə qoşularaq *boz təhər, bozunturux, bozuturx* yaxud da *bozunturax* kimi olur.
10. *cavaz: ağı* sifətinə birləşərək *ağıcavaz* sifətini yaradır.
11. Bu dərəcənin şəkilçisi olan *-rək // -rəx, -rax // -raq* “*Kitabi-Dədə Qorqud*” dastanlarından başlayaraq XX əsrin əvvəllərinə kimi ədəbi dildə işlənmişdir: “*Bundan yəgrəyi yoxdur ki, gözüm görərkən oğul, gel səni evərayım*”. Müasir türk dillərinin bir çoxunda azaltma dərəcəsi *-rak* şəkilçisi vasitəsilə ifadə edilir ki, bunun da müxtəlif variantlarına təsadüf edilir. Bu şəkilçi müasir özbək dilində birvariantlı *-rok*, müasir tatar dilində ikivariantlı *-rak, -rək*, müasir çuvaş dilində dördvariantlı *-rex, rax, -tarax, -terex* şəkilçiləri ilə özünü göstərir [7, s. 135].

12. Şəki dialektlərində azaltma dərəcəsinin *-mtrax*, *-artdax* şəkilçilərinə də təsadüf olunur: *bozartdax, qızartdax, ağımtrax*. – *İrəngi boz kimi olanda diyirsən bozartdaxdı* (Şə.). *-artdax* şəkilçisi Gəncə dialektində də müşahidə edilir.

13. Şəki dialektində isə *-unturux* şəkilçisinə təsadüf olunur: *bozunturux* (Şə.). Bu şəkilçi Naxçıvan dialekt və şivələrində də özünü göstərə bilir.

14. Qıpçaq qrupuna aid türk dillərindən olan qazax dilində azaltma dərəcəsi *-leu*, *-lau*, *-deu*, *-dau*, *-tau*, həmçinin *kilt*, *-kıl*, *-ğilt*, *-ğıl*, *-şıl*, *-tım*, *-şil* şəkilçiləri ilə də əmələ gələ bilər: *aktay, jaksılay, bozğıl, ülkündey, sarğılt, kökşil, dımğıl, akşıl* və s. [8, s. 136].

Sintaktik üsullayaranan sifətlər. Sifətin azaltma dərəcəsi sintaktik üsulla da düzəlir. Bu zaman *ala, təhər, hal, açıq, buğdayı* və s. sözlərin qoşulması ilə bu kimi ədatlardan istifadə edilir. *Hal* və *təhər*, tə:r sözləri isə bütün əsli sifətlərə qoşula bilər; *bozhal, aghal, ağtə:r, qarahal, sarıtə:r, göytə:r*.

Çoxaltma dərəcəsi. Bundan başqa şimal ləhcəsi dialektlərində sifətin çoxaltma dərəcəsi də işlənir. Sifətin çoxaltma dərəcəsi nisbi olsa da, müəyyən bir əlamətin əşyada olan miqdarını (irəli və geri) bildirməyə xidmət edir. Bu forma adətən sifətlərin sonuna *-ca²* ədatının artırılması ilə düzəlir. F.Zeynalov bu şəkilçinin qoşulduğu sözlərin əslində çoxluq bildirməsini çoxaltma dərəcəsi kimi izah edir. Azlıq mənası bildirən sözlərlə işləndikdə isə bu şəkilçi həmin azlığın əksi mənasında, yəni geriyə doğru çoxaldır. Məsələn: *böyükca, balaca, körpəca, xırdaca* və s. Çoxaltma dərəcəsi dialekt və şivələrimizdə ədəbi dilimizdə olduğu kimi iki formada özünü göstərir: 1) analitik formada; 2) sintetik formada.

Analitik formada sifətin əvvəlinə müəyyən sözlər əlavə edilir: *çox yaxşı, ən yaxşı* və s. (Şə.) Sintetik üsulla əmələ gələn sifətin ilk hecası, ya da ilk iki səsindən sonra *p, m, t, f, r, ş, l, s, n* səslərini əlavə etməklə çoxaltma dərəcəsinə düzəltmək mümkündür: *safsarı, təmtəzə, təftəzə, qafqara, cımcındır, qəttəzə, ufuzun, şifşirin, əfəyri, yamyayşıl*. Qaxın İlisu kənd şivəsində bəzən sifətin sintetik yolla əmələ gələn formasında-*p* ünsürü gah ikiləşir, gah da cingiltili qarşılığı (*b*) ilə birlikdə götürülür: *appaağ-apağ*.

Bəzən isə dialektlərdə *balan, bələn* və *düm* hissəciklərindən də istifadə olunur: *dümbələndüz, dümbey, bombalanboş*.

Bundan əlavə F. Zeynalov sifətin “intensiv” formasını da qeyd etmişdir ki, əslində bu forma çoxaltma dərəcəsindeki *p, m, r, s* samitlərinin köməkliyi ilə əmələ gəlir. Bu formaya başqa türk dillərində də rast gəlmək olur.

Türkmən dilində: *ıpıssı “isti”, qömçök, upuzun, gip-gizil* və s. Bu cəhət şimal ləhcəsinin şivə qruplarında da eyni formada nəzərə çarpır: *gömçöy, tepteze, qomqoy, dümağ, qətteze, sappasağ, qafqara* və s. (Zaq., Bal., Qax, Şə.).

Sifətin çoxaltma dərəcəsi sintetik üsulla da əmələ gəlir: *laf qara, lafteze, tütqara, lafyaxşı* və s.

Nəticə: Şimal dialekt və şivələrində sifətin müxtəlif formalı maraqlı xüsusiyyətləri ilə qarşılaşmaq olur. Burada istifadə edilən sifətlərin çoxu elə ədəbi dilimizdə mövcud olan sifətlərdir. Lakin bölgənin mənşə baxımından qarışıq olduğunu nəzərə aldıqda, görürük ki, elə sifətlər var ki, yalnız bölgədə işlədilir. Burada sifət özünün quruluşuna və dərəcəsinə görə ədəbi dildən fərqlənir. Adı dərəcənin şimal ləhcəsi şivələrində müasir ədəbi dilimizdə olduğu kimi, heç bir morfoloji əlaməti yoxdur. Azaltma dərəcəsi ədəbi dildə olduğu kimi, şimal dialektlərində də iki formada düzəlir. Çoxaltma dərəcəsi də, həmçinin iki şəkildə (analitik və sintetik) özünü göstərir. Lakin çoxaltma dərəcəsinin əlamətləri daha çox nisbi xarakter daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Sovremenniy Kazaxski yazık: (1962)(Fonetika i morfoloqiya)Alma-ata: izd-vo, Akad. NaukKaz. SSSR., 452 s.
2. Hüseynov A.Ə. (1979) Azərbaycan dialektologiyası: (Dərs vəsaiti), Bakı: API-nin nəşri,90 s.
3. Mustafa Öner (2013) Bugünkü qıpçaq türkcəsi. Ankara: Türk dil yayınları, 2-ci baskı, 269 s.
4. İlisu: (2012)(ensiklopedik məlumat kitabı) İkinci nəşr. tərt. ed. S.N.Murtuzayev.Bakı:Vətən, 416 s.
5. İbrahimli Ş. (2014) Yaşadır Vətənə məhəbbət məni - Bakı: Elm və təhsil, 168 s.
6. Kitabı-Dədə Qorqud dastanları (1962) - Bakı: Azərnəşr,154 s.
7. Zeynalov F.R. (2008) Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası - Bakı: M.B.M, I hissə, 354 s.
8. Çağdaş türk yazı dilləri: (2014) III kuzeybatı Kıpçak qrupu - Ankara: Akçağ Baskı, 591 s.

RENAISSANCE PERIOD OF AZERBAIJAN - 20 MAGNIFICENT YEARS

AZƏRBAYCANIN İNTİBAH DÖVRÜ – MÖHTƏŞƏM 20 İL

DƏYANƏT MUSA OĞLU MUSAYEV

ADPU-nun Turkoloji mərkəzinin Türk tarixi bölməsinin müdiri

The article looks at the most important political, economic and cultural events that took place in the last 20 years of Azerbaijan's history, and their importance for the country is analyzed. It is noted that as a result of the well-conducted domestic and foreign policies, under the leadership of the victorious Commander-in-Chief Ilham Aliyev, the Azerbaijani army restored its territorial integrity by putting an end to the 30-year occupation. It is also noted that these 20 years, which can be considered as the Renaissance period of Azerbaijan, not only turned the country into the most developed country in the region, but also turned it into one of the countries with the strongest economy in the world.

Key words: domestic and foreign policy, occupation, Renaissance period, strong economy, youth policy, historical victory,

Makalede Azərbaycan tarixinin son 20 yılında meydana gelen en önemli siyasi, ekonomik ve kültürel olaylar ele alınmakta ve bunların ülke açısından önemi analiz edilmektedir. Başarılı Başkomutan İlham Aliyev liderliğinde yürütülen iyi iç ve dış politikalar sonucunda Azərbaycan ordusunun 30 yıllık işgale son vererek toprak bütünlüğünü yeniden sağladığı kaydedildi. Azərbaycan'ın Rönesans dönemi sayılabilecek bu 20 yılın, ülkeyi sadece bölgenin en gelişmiş ülkesi haline getirmekle kalmayıp, dünyanın en güçlü ekonomisine sahip ülkelerinden biri haline getirdiği de kaydedildi. .

Anahtar kelimeler: iç ve dış politika, işgal, Rönesans dönemi, güçlü ekonomi, gençlik politikası, tarihi zafer,

Ölkə başçısının İlham Əliyevin ilk dəfə prezident seçilməsindən 20 ildən artıq bir müddət keçir. Bu illər ərzində nə dəyişdi, nə əldə olundu, hansı problem və çətinliklərdən keçdik, bütün bunlar hamısı gözümüzün önündə baş verdi. Dövlət başçısı İlham Əliyevin yürütdüyü siyasət ölkəmizi regionun əsas güc mərkəzinə çevirdi. Prezident İlham Əliyevin ali dövlət vəzifəsində ilk günlərdən başlayaraq nümayiş etdirdiyi yüksək idarəçilik məharəti, qətiyyətli və milli maraqlara söykənən daxili və xarici siyasəti çox keçmədən öz müsbət nəticələrini verdi. Xalqın öz liderinə inam və etimadı artdı. Məhz buna görə də 2003-cü ildə olduğu kimi, 2008-ci, 2013-cü və 2018-ci illərdə keçirilən prezident seçkilərində də İlham Əliyev yenidən inamlı qələbə qazandı. Azərbaycan regionun əsas güc mənbəyi olaraq şərəfli bir tarix yazır. Ölkəmiz sülhün, əmin-amanlığın, tərəqqinin, inkişafın, quruculuğun və sabitliyin tərəfində olduğunu tam gücü ilə nümayiş etdirir. Siyasi, iqtisadi imkanlarını genişləndirərək beynəlxalq arenada mövqeyini möhkəmləndirib.

Prezident İlham Əliyev ali kürsüyə çıxdığı ilk gündən bəyan etmişdi ki, Azərbaycanı qüdrətli dövlətə çevirmək üçün var gücü ilə çalışacaq. Dediği sözə, verdiyi vədə sadıq qalaraq ölkəmizi dünyanın ən güclü dövlətlərindən birinə çevirdi.

1918-ci ildən başlanan 105 illik Respublika tariximizə ən möhtəşəm 20 il kimi yazılan ötən dövrdə Prezident İlham Əliyev Azərbaycanı sürətlə inkişaf etdirərək, onu bölgənin lideri və söz sahibi olan, dünya birliyində öz layiqli yerini tutan, iqtisadi və hərbi gücü ilə öz problemlərini həll edən qüdrətli bir dövlətə çevirdi.

XXI əsrdə ərazi bütövlüyünü bərpa etmiş yeganə dövlət olan Azərbaycan yalnız öz gücünə, xüsusən də Prezident İlham Əliyevin əsəri olan güclü milli iqtisadiyyata söykənərək regionumuza sülh, əmin-amanlıq və inkişaf üçün yeni imkanlar gətirib.

Prezidentin “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” 2003-cü il 24 noyabr tarixli Fərmanı ilə müəyyən edilmiş strategiya ölkənin hərtərəfli inkişafına dair davamlı və sistemli proqramların əsasını qoymuş, sosial-iqtisadi inkişafın real dinamikasını təmin etmişdir.

Bu Fərmanın davamı olaraq Prezidentin 2004-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dörd dövlət proqramı qəbul edilmişdir. Ümumilikdə 4 dövlət proqramı üzrə regionlara yatırılmış investisiyaların həcmi 104 milyard manat təşkil edir ki, bunun nəticəsində regionlarımızın siması başdan-başa dəyişmişdir.

Azərbaycan bu gün dünyada bir çox transmilli layihələrin təşəbbüskarı və uğurlu icraçısı, etibarlı tərəfdaş kimi tanınır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri, Azərbaycan qazını Avropaya çatdıran Cənub Qaz Dəhlizi, TAP layihəsi, Avropanı Asiya ilə birləşdirən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Şərq-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri ölkəmizi energetika və nəqliyyat mərkəzinə çevirib.

2018-ci ildə Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı Kompleksinin və 2023-cü ildə Ələt Azad İqtisadi Zonasının açılışı ilə Azərbaycan regionun ən böyük ticarət və logistika mərkəzinə, Şimal-Cənub, Şərq-Qərb və Orta Dəhliz nəqliyyat marşrutlarının mərkəzinə çevrildi.

Sənayenin inkişafına yönəlmiş əhəmiyyətli mexanizmlərdən biri sənaye zonalarının - sənaye parkları (7) və məhəllələrinin (5) yaradılmasıdır.

2002-2022-ci illərdə ölkənin qeyri-neft-qaz sənayesində istehsalın həcmi 1,6 milyard manatdan 17,7 milyard manata çatıb ki, bu da 4,3 dəfə real artımdan xəbər verir.

Dövlət başçısının rəhbərliyi dövründə ölkəmizdə 8 beynəlxalq hava limanı tikilmiş və yenidən qurulmuşdur. Laçın hava limanı istismara verildikdən sonra beynəlxalq hava limanlarının sayı 9-a çatacaqdır.

20 il ərzində 17 min km çox avtomobil yolu, 1400 km dəmir yolu, 500-dən çox körpü-tunel tikilib və ya təmir olunub.

Cənab Prezident tərəfindən aparılan uğurlu, qətiyyətli siyasət, həyata keçirilən dövlət proqramları və iqtisadi layihələr Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına təkən verməkdədir.

Azərbaycanın xarici valyuta ehtiyatları son 20 ildə 47 dəfədən çox artaraq 66 mlrd ABŞ dollarını keçmişdir, və hazırda birbaşa xarici borcumuzu 10 dəfə üstələyir.

Son 20 il ərzində ümumi daxili məhsul (ÜDM) 6,2 milyard ABŞ dollarından 78,7 milyard ABŞ dollarına çatıb, ÜDM-in real həcmi 4 dəfə artıb.

Bu dövrdə ölkənin ticarət tərəfdaşlarının sayı 55 ölkədən 185-ə çatıb. Bu gün Azərbaycandan 110-dan çox ölkəyə qeyri-neft məhsulları ixrac olunur.

Bu dövr ərzində sərmayələrin ümumi həcmi 300 milyard ABŞ dollarından çoxdur və onlardan 190 milyard dolları qeyri-enerji sektoruna yatırılmışdır.

Azərbaycanın cəmiyyət həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, həmin istiqamətdə ölkəmizdə böyük nailiyyətlər qazanılmamış olsun.

Eyni zamanda yeni texnologiyaların və kosmik sənayenin inkişafı prioritet sahə kimi diqqətdə saxlanılmışdır.

Azərbaycan bu gün dünyanın məhdud saylı kosmik ölkələri sırasında yer alır. "Azerspace-1", "Azersky" və "Azerspace-2" peykləri uğurla fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda Azərbaycanda iki yeni peyk istehsal olunacaq, 2026-cı və 2028-ci illərdə orbitə buraxılacaq.

Cənab Prezidentin apardığı uğurlu daxili siyasətin digər prioritet istiqaməti də dövlətin gənclər siyasətidir. Gənclər siyasətinin də əsasını Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş azərbaycançılıq ideologiyası təşkil edir. Gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsi, formalaşması dövlətin gənclər siyasətinin başlıca məqsədidir.

1997-ci ildə Milli Olimpiya Komitəsinin Prezidenti seçilən İlham Əliyevin ölkədə idmanın inkişafına verdiyi mühüm töhfələr sayəsində paytaxtda və regionlarda idmanın güclü maddi-texniki bazası yaradılmış, 52 Olimpiya idman kompleksi tikilmiş, Azərbaycan idmançıları beynəlxalq yarışlarda, Olimpiya oyunlarında saysız uğurlara imza atmış, ölkəmiz Avropa və dünya səviyyəli yarışların keçirildiyi məkana çevrilmişdir. Yeniyetmə və gənclər arasından pis və zərərli vərdişlərin

Möhtəşəm prezidentlik dövrünün zirvəsində təbii ki, işğal altındakı torpaqlarımızın azad olunması, ərazi bütövlüyümüzün bərpası ilə nəticələnmiş Vətən müharibəsi dayanır.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 27 il kağız üzərində qalmış qətnamələrini Azərbaycan özü icra etdi.

Düzgün aparılmış gənclər siyasətinin nəticəsi idi ki, Vətən müharibəsi başlayanda minlərlə gənc Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə çağırış üzrə rayon şöələrinə müraciət etdi. Bu müraciətlər ayrılıqda da, vəhdətdə də vətənpərvərlik ruhunun Vətənə hesabı idi. Qismən səfərbərlik elan edildiyinə görə gənclərin xahişi yerinə yetirilmədi...

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dövlət başçısı kimi iyirmi illik fəaliyyətinin ən böyük zirvəsi 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan tarixi Zəfərdir. Tariximizin şanlı səhifəsi olan "Dəmir yumruq" əməliyyatı təkə rəşadətli ordumuzun apardığı mübarizə deyil, eyni zamanda, Müzəffər Ali Baş Komandanın siyasi və diplomatik mübarizəsi dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin və birliyinin nümayişi oldu. Müzəffər Ali Baş Komandanın işğalçı Ermənistan üzərində qazandığı bu tarixi Zəfər XXI əsrdə dünyada qələbə ilə başa çatmış ən ədalətli müharibə nümunəsidir. Azərbaycanın Qarabağ savaşı beynəlxalq aləmdə yeni müharibə texnologiyasının tətbiqi ilə aparılmış müharibə kimi də təkrarsızdır. Bu, dünya hərbi tarixində ən qısa müddətdə qələbə ilə başa çatmış müharibə olaraq da əhəmiyyətlidir. Qalib Ali Baş Komandanın "dəmir yumruğu"u ilə 20 sentyabr 2023-cü il tarixdə cəmi bir gün ərzində Qarabağda keçirilmiş lokal antiterror tədbirləri ilə də qüdrətli dövlət rəhbəri olan İlham Əliyev daha bir mühüm tarixi zəfərə imza atmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 30 illik işğaldan sonra ölkəsinin tarixi torpaqlarını düşmən əsarətindən azad edən, rəhbərlik etdiyi dövlətin tam ərazi bütövlüyünə nail olmağı bacaran liderdir. Azərbaycan Respublikasının mütləq suverenliyinin təmin edilməsi Prezident İlham Əliyevin möhtəşəm tarixi Zəfəridir.

44 günlük Qarabağ müharibəsi dövründə Prezident İlham Əliyev 30-a yaxın xarici KİV-ə müsahibə verdi. müsahibələrin əhəmiyyəti barədə deyib: "Müharibə vaxtı 44 gün ərzində mən 30-dan artıq müsahibə verdim, çünki buna ehtiyac var idi. Mən dünyaya mesajımızı çatdırmaq

istəyirdim, mən həqiqəti və mövqeyimizi dünyaya çatdırmaq istəyirdim. Hər gün mən bəyanatlar verirdim, Azərbaycan xalqına müraciətlər edirdim. Çünki buna ehtiyac var idi, xalqımızın buna ehtiyacı var idi, ordumuzun buna ehtiyacı var idi. Bilirəm ki, mənim həmin o müraciətlərim və mesajlarımın ümumi qələbəmizdə böyük rolu olmuşdur”.

Qələbədən sonrakı üç il müddətində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonundakı bərpa-quruculuq işlərinə dövlət büdcəsindən 7 milyard ABŞ dolları vəsait ayrılmışdır. Həyata keçirilən məqsədyönlü və genişmiqyaslı layihələr Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının sürətlə dirçəlməsinə, əhalinin dayanıqlı məskunlaşmasına və davamlı iqtisadi aktivliyinin təmin olunmasına xidmət edir.

Bu gün Azərbaycan xalqı öz tarixinin ən şərəfli və qürurverici dövrünü yaşayır. Biz qalib xalqın nümayəndələri, qalib dövlətin vətəndaşlarıyıq.

Şanlı Azərbaycan Ordusunun qəhrəmanlığı sayəsində üçrəngli bayrağımızın Qarabağın hər tərəfində dalğalanması və suverenliyimizin bərpası tarixi hadisədir və hədsiz qürur hissi doğurur.

Prezident İlham Əliyevin diqqət və qayğısı, eyni zamanda, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın bilavasitə təşəbbüsü və dəstəyi ilə ölkə üzrə təhsil, səhiyyə və mədəniyyət ocaqlarının tikintisi və yenidən qurulması sahəsində irimiqyaslı layihələr həyata keçirilmişdir.

Son 20 il ildə paytaxtda və regionlarda 3600-dən çox məktəb, 760-dək səhiyyə müəssisəsi tikilmiş və ya əsaslı təmir olunmuşdur. 2003-2023-cü illərdə dövlət büdcəsindən səhiyyəyə ayrılan xərclər 33 dəfə artmışdır. Bu məqsədlə son 20 ildə dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan xərclər 19 dəfə artmışdır.

Nəinki Azərbaycan gəncliyi, bütöv Azərbaycan xalqı 7 fevral 2024-cü ildə də keçirilən seçkilərdə cənab Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandanımızla həmrəylik nümayiş etdirərək, cənab İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşərək daha böyük uğurlara imza atmaq üçün ona səs verdi və yenidən öz lideri seçdi. Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan bundan sonra da böyük zəfərlər qazanacaq!

Yaşasın bütöv Azərbaycan, yaşasın qədirbilən Azərbaycan xalqı!

Açar sözlər: daxili və xarici siyasət, işğal, İntibah dövrü, güclü iqtisadiyyat, gənclər siyasəti, tarixi zəfər,

**SPEECH TAGS IN MODERN AZERBAIJANI LANGUAGE
MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ NİTQ ETİKETLƏRİ**

GÜLNAR MUXTARZADƏ

ADPU-nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müəllimi

ORCID ID: 0000-0001-5388-5373

Xülasə

Fikrimizi ifadə edərkən nitq mədəniyyətinin düzgünlük, aydınlıq, məntiqilik, yığcamlıq, səlislik, zənginlik, canlılıq, ahəngdarlıq, sadəlik, dəqiqlik və anlaşılıqlıq kimi tələblərinə əməl etməliyik. Dilin ifadə imkanları o qədər zəngin və o qədər rəngarəngdir ki, söz və söz formalarının hansı sintaktik birləşmədə, hansı mətndə necə işlənməsi haqqında konkret resept vermək mümkün deyil. Buna görə də eyni dildə danışan hər fərdin öz danışq tərzi, öz ifadə üsulu var. Lakin dilin müqəddəsliyini qorumaq, onun ədəbi dil kimi daha da püxtələşməsi və səlisləşməsi naminə yazıda və nitq prosesində heç kəs ədəbi dilin müəyyən edilmiş normalarından kənara çıxmamalıdır və bu normalara əməl etmək hamının şəərəfli vəzifəsidir.

Məlum olduğu kimi, insanlara məxsus ümumi mədəniyyət müxtəlif komponentlərin məcmusundan ibarətdir. Mədəniyyətin ən vacib və aparıcı tərkib hissələrindən biri də nitq mədəniyyətidir. Biz nitq mədəniyyəti anlayışına danışq mədəniyyəti ilə yanaşı, yazı mədəniyyətini də daxil edirik. Əgər hər hansı bir şəxs öz fikrini nitq mədəniyyətinin yuxarıda sadalanan on bir komponentinin dialektik vəhdəti əsasında ifadə edə bilmirsə, həmin şəxsin özünü mədəni adam adlandırmağa heç bir mənəvi haqqı yoxdur.

Açar sözlər: dil, danışq, mədəniyyət, nitq, etiket

Резюме

При выражении своего мнения мы должны руководствоваться такими требованиями культуры речи, как правильность, ясность, логичность, лаконичность, беглость, насыщенность, живость, стройность, простота, точность и понятность. Выразительные возможности языка настолько богаты и так разнообразны, что невозможно дать конкретный рецепт, как употреблять слова и словоформы, в каком синтаксическом сочетании и в каком тексте. Следовательно, каждый индивидуум, говорящий на одном и том же языке, имеет свой собственный способ говорить, свой собственный способ выражения. Однако ради сохранения святости языка, для его дальнейшего созревания и беглости как литературного языка никто не должен отступать от установленных норм литературного языка в письменном и речевом процессе, и это является почетной обязанностью всем соблюдать эти нормы.

Как известно, общая культура, принадлежащая людям, состоит из множества различных компонентов. Культура речи является одним из важнейших и ведущих компонентов культуры. В понятие культуры речи мы включаем культуру письма, а также культуру говорения. Если какое-либо лицо не может выразить свое мнение, исходя из диалектического единства перечисленных выше одиннадцати компонентов культуры речи, то такое лицо не имеет морального права называть себя культурным человеком.

Ключевые слова: язык, беседа, культура, речь, тега

Summary

When expressing our opinion, we must follow the requirements of speech culture such as correctness, clarity, logic, conciseness, fluency, richness, liveliness, harmony, simplicity, accuracy and comprehensibility. The expressive possibilities of the language are so rich and so diverse that it is impossible to give a specific recipe on how to use words and word forms in which syntactic combination and in which text. Therefore, every individual who speaks the same language has his own way of speaking, his own way of expression. However, for the sake of preserving the sanctity of the language, for its further maturation and fluency as a literary language, no one should deviate from the established norms of the literary language in the writing and speech process, and it is the honorable duty of everyone to follow these norms.

As it is known, the general culture belonging to people consists of a set of various components. Speech culture is one of the most important and leading components of culture. In the concept of speech culture, we include the culture of writing as well as the culture of speaking. If any person cannot express his opinion based on the dialectical unity of the eleven components of speech culture listed above, that person has no moral right to call himself a cultured person.

Keywords: language, conversation, culture, speech, tag

Giriş.

Müasirdövrümüzdə insan münasibətlərinin əsas tənzimləyicilərindən biri etik danışıq normalardır. Burada insanların hərəkətlərinin düzgünlüyü və düzgün olmaması, ədalətli və ədalətsizliyi haqqında təsvirləri fəad olunur. Hər kəşüurlu və axtarıb təbii şəkildə təsvirlər əsöykənir, cəmiyyətdə insanlar ləvə yaxud işəyatında həmkarları ilə ünsiyyətə dolur. Lakin mənəvi normalar necə başadüşülməsindən, onlara hansı məzmunun verilməsindən asılı olaraq, ünsiyyət həmyüngülləşdirə, həm də onuda hasəmə rəli, qarşıya qoyulmuş məsələlərin həllində və məqsədlərə çatmaqda kömək, həm də bu ünsiyyəti çətinləşdirib, hətta onu qeyri-mümkün edə bilər. Danışqetikasi ünsiyyət prosesində yaranan maneə və problemləri dərketməyə, onların öhdəsində nuğurla gəlməyə kömək edir.

Dil mədəniyyətinin başlıca müddəələrindən biri də danışqın etikasıdır. Mənşəcə latın sözü olan etika (ehtica) termini adı altında insanların bir-birinə, cəmiyyətə, cəmiyyətin insanlara münasibətini tənzimləyən mədəni, nəzakətli danışıq, əxlaq normaları nəzərdə tutulur. Bu normalar uzun müddətli tarixi dövr ərzində formalaşmışdır. Etika termini ilk dəfə Aristotelin “Nikomaxın etikası”, “Böyük etika”, “Evlem etikası” əsərlərində işlənmiş, əməli nəsihət xarakterli fikirləri özündə ehtiva etmişdir. Aristotelin etikası ilk əxlaq nəzəriyyəsi olmuşdur. Bu dahi mütəfəkkirə görə, etikanın vəzifəsi insanı mənasız və qeyri-təbii ehtiraslardan uzaqlaşdırmaq, ona cəsurluq və ədalətlilik keyfiyyətləri aşılamaqdır.

Araşdırmaclar. Nitq mədəniyyətinin estetik keyfiyyəti, mədəni səviyyəsi onun məzmunca aydın, səlis və ahəngdar olmasından nə qədər asılıdırsa, onun danışıqçısının (natiqin) xaraktercə səviyyəli, dünyagörüşü baxımından zəngin və etik cəhətdən yüksək əxlaqi dəyərlərə malik olması ilə də bir o qədər bağlıdır. Məlumdur ki, dərin zəkaya, xüsusi istedadla malik olan insanlar həm də yüksək mədəniyyət və qabiliyyət sahibi olurlar. Belələri, təbii ki, ünsiyyət zamanı yüksək səviyyəli, tərbiyəvi nitqləri ilə fərqlənirlər. Bu cür keyfiyyətə malik insanlar əvvəlcə təfəkkürlərində nitqlərini mədəni qələibə salır, “tərbiyəvi süzğəc” dən keçirir, sonra ünsiyyətə tətbiq edirlər.

İnsanlar arasındakı ünsiyyət bir-birinə müraciətdən başlanır. Müraciət forması isə müraciət edənə müraciət olunan arasındakı münasibətdən asılıdır. Hətta bu asılılıq o dərəcədədir ki, ünsiyyətin başlanması və inkişafı müraciətlə müəyyənləşir. Ünsiyyətdə müxtəlif məqsədlərlə əksəriyyətin işlətdiyi bir sıra ifadələrdən istifadə edirik ki, onların böyük bir qismini mədəni danışığın etiketləri təşkil edir. Mənşəyinə görə fransız sözü olan etiket (etiquette) ilkin mənasında mal taylarına bağlanan taxta parçası-birkaç mənasını verirdi. Dilçilik ədəbiyyatında “etiket” dedikdə, nitq davranışının qaydaları, ünsiyyətin nitq formulları sistemi başa düşülür. Nitq etiketləri milli səciyyəyə malikdir. Hər bir xalq öz milli adətənənələrinə uyğun davranış qaydaları sistemini yaratmışdır.

Yeniliklər. Gündəlik ünsiyyət prosesində istifadə edilən nitq etiketləri aşağıdakılardır:

Müraciət etiketləri-unutmamalıyıq ki, ürəyə yol tapmaq birinci növbədə dindirməkdən-müraciətdən başlanır. Müsahib yaşca böyük olduqda və ya ortada tanışlıq olmayanda ona “Siz” deyərək müraciət olunur. Bu, milli səciyyə daşıyır və çox qədim adətdir. Hələ Mahmud Kaşğari XI əsrdə “Divanu-lügət-it-türk”də göstərirdi ki, türklər özlərindən yaşca böyüklərə “siz”, kiçiklərə isə “sən” deyərək müraciət edirlər.

Müraciət etiketləri **rəsmi** və **qeyri-rəsmi** olmaqla iki cürdür:

1.Rəsmi müraciət etiketləri: cənab, xanım, vətəndaş, yoldaş. Bunlardan ikisi (vətəndaş, yoldaş) fəal nitq mövqeyindən çıxmaq üzrədir. “Yoldaş” sözü demək olar ki, işlədilmir.

2.Qeyri-rəsmi müraciət etiketləri-işlənmə mövqeyinə və məqamına görə birinciyə nisbətən genişdir. Oğlum! Qızım! Qardaşoğlu! Bacıoğlu! A bala! Qardaş! Əmi! Dayı! Əzizim! Dərdin alım! Başına dönüm! Qadan alım! Qadası!

Kömək etmək, qulluq göstərmək məqsədilə: İcazə verin kömək edim; Siz əziyyət

çəkməyin, bunu mən edərim; Qulluğunda olum; Sizə kömək etmək lazımdır?; Köməyə ehtiyacınız varmı?; Mən sizi eşidirəm; Cavab verməyə tələsməyin, bir qədər fikirləşin; Sizi narahat edən nədir?; Sizə nə kömək edə bilərəm?; Nə buyurursunuz? və s.

İş gördürmək, soruşmaq, üzrxahlıq etmək məqsədilə: İnciməyin, sizə zəhmət verəcəyəm; əgər mümkünsə; zəhmət olmasa; Buyuruq olmasın; vaxtınız varsa; imkanınız olsa; Sizə əziyyət olacaq; Sizi yormayım; Rica edirəm danışın; Lütfən söyləyin; Üzr istəyirəm; Əvvəlcədən minnətdarlığımı bildirirəm və s.

Məmnun olmaq məqamında: Razıyam; Etiraz etmirəm; Sizinlə şərikəm; Xoşuma gəlir; Çox şadam; Minnətdaram; Məmnuniyyətlə; Xoşdur; baş üstə; göz üstə; Arxayın olun; Sizi unutmaram; Sizinlə işləmək mənim üçün böyük şərəfdir; Allah köməyin olsun; Tanrı sənə yar olsun.

Etiraz etmək, razılıq verməmək məqamında: Bu, məni təmin etmir; Etirazımı bildirirəm; Etiraz edirəm; Sizin fikrinizlə şərik deyiləm; Mən başqa cür düşünürəm; Bağışlayın, bu məsələdə sizinlə razı deyiləm; Bu, mənim xoşuma gəlmir; Belə etməyin; Bu, ürəyimcə deyil və s.

Təskinlik vermək, razı salmaq məqamında: Bir qədər ətraflı düşünün; Əsəbiləşməyin; Darıxmayın; İcazə verin danışım; İmkan verin fikrimi izah edim; Özünüzü ələ alın; Səbr edin; Bir qədər səbrli olun; Nə etmək olar, qismət belə imiş və s.

İntizama dəvət, məzəmmət etmə: Sizdən bu hərəkəti gözləməzdim; Belə hərəkət sizə yaraşmaz; Siz adınıza layiq hərəkət etməlisiniz; Danışığınıza fikir verin; Allah xatirinə razı olun; Nəzakətli olun; Çalışın ki, başqaları sizdən razı qalsın; Bir qədər səmimi olun, səhvini etiraf etməkdən çəkinməyin və s.

Qarşılama məqamında: Xoş gördük; Nə gözəl təsadüf; Xoş gəlmişsiniz; Lap vaxtında gəlmişsiniz; Həmişə siz gələsiniz; Sizin gəlişinizə şadam; Sizi arzulayırdıq; Səni çoxdan gözləyirdim; Gələn qədəmləriniz var olsun və s.

Dəvət etmək məqsədilə: Xoş gəlmisiniz; Buyurun qonağımız olun və s.

Vidalaşma məqamında: Sizi səbirsizliklə gözləyirik; Salamət qalın; Zəhmət çəkdiniz; Sizə əziyyət verdik; Gecəniz xeyrə qalsın; Yuxunuz şirin olsun; Allah amanında; Eviniz abad olsun; Həmişə şadlığa gələk; Sizləri bir daha evimizdə görsək, şad olarıq; Allah yolunuzu açıq eləsin, işinizi xeyrə calasın və s.

Görülən işin müqabilində razılıq, rəğbətləndirmə: Afərin; Əhsən; Minnətdaram; Hər şey üçün minnətdaram; Təşəkkür edirəm; Sizə zəhmət verdim; Sizə borcluyam; Zəhmət çəkmə; Narahat olma; Sağ olun; Allah sizdən razı olsun; Allah köməyin olsun; Biz bundan məmnun olduq; Sizin əl qabiliyyətinizə heyranam; Sizə qibtə edirəm; Çox sağ olun; Allah səni dərd-bələdan uzaq eləsin; Allah ürəyinizə görə versin; Allah sizi bizə çox görməsin; Qəm, kədər sizdən uzaq olsun; Səni Allah saxlasın və s.

İcrası hər hansı bir səbəbdən mümkün olmayan işin müqabilində: Çox sağ olun; Sizə zəhmət verdim; Əziyyət çəkdiniz; Nə etmək olar, siz bacardığınızı etdiniz və s.

Arzu-istək və təbrik etmək məqamında: Yaxşı yol; Sağlıqla qalın; Uğur olsun; Xoşbəxt olun; İşiniz avand olsun; Allah işinizə fərac versin; Allah sənə yar olsun; Ürəyincə ömür sürəsən; Mən bir budaq olun; Var olasan; Gözünüz aydın olsun və s.

Hal-əhval tutmaq məqamında: Əhvalınız necədir? Necə dolanırsınız?; Güzəranınız necədir?; Xanımınız necədir?; Həyat yoldaşınız necədir?; Özünüzü necə hiss edirsiniz? və s.

Telefonla danışanda; Zəng edəndə: Alo, sabahınız (axşamınız, hər vaxtınız) xeyir olsun. Bağışlayın, mən kiminlə danışırım? Sizi narahat edən Kamilədir. Bilmək istəyirəm... Fikrimi sizə çatdırı bildimmi? Çox sağ olun. Bağışlayın, vaxtınızı aldım. Deyəsən, sizi yordum. Təşəkkür edirəm. Minnətdaram. Zəngə cavab verəndə: Alo, salam, eşidirəm sizi. Buyurun. Zəhmət olmasa bir qədər ucadan danışın. Bağışlayın, zəng edən kimdir? Xoşdur. Bu saat çağıraram. Mütləq yetirərəm. Arxayın olun! Sağ olun!

Nəticə: Bir qisim nitq etikətləri uzun müddət-minilliklər boyu dəyişmir. Bəziləri isə ictimai quruluşun dəyişməsi ilə əlaqədar ya birdəfəlik işlənmir, yaxud da fəal işlənmə tezliyi zəifləyir, az-az istifadə edilir. Məsələn, son illərə qədər fəal işlənən yoldaş, vətəndaş sözləri, demək olar ki, hazırda qeyri-fəaldır. Elələri də vardır ki, konkret siyasi-tarixi şəraitlə bağlı olaraq, həmin dövrdə aktiv olur. Siyasi-tarixi şərait dəyişdikdə isə işlənmir. Bəy! Sözü belə etikətlərdən sayılır. “Xanım” sözü vaxtilə ancaq varlı ailələrin qadınlarına məxsus müraciət forması kimi işlədildisə, indi bu söz daha geniş mənə qazanmışdır. Hazırda “xanım” hörmət və nəzakət əlaməti olaraq bütün qadın adlarına əlavə edilir. Nitq etikətlərindən yerli-yerində istifadə olunması ünsiyyətin normal gedişinə, anlaşmaya kömək edir, ünsiyyəti maksimuma çatdırır və səmimi münasibət yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. N.Ə.Həsənzadə, G.Ə.Pənahova, Ə.M.Abbasov. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. (dərslük). Bakı, "Ecoprint", 2016. 256 s.
2. Nadir Məmmədli. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya (dərslük).Bakı, “Elm və təhsil”, 2021, 512 səh.
3. Abdullayev Nadir Əziz oğlu. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərsvəsaiti. Bakı, 2013, səh.
4. Süleyman Səfər oğlu Hüseynov, Elvira Muxtar qızı Qaracayeva. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (dərslük). Bakı, “Elmvətəhsil”, 2016, 408 səh.

NAMES WITH A COMPLEX STRUCTURE IN AZERBAIJANI TOPONYMY
AZERBAIJAN TOPONİMİSİNDE KARMAŞIK YAPIYA SAHİP İSİMLER

KƏRİMOVA İRADƏ MƏZAHİM QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ORCID ID:0000-0002-8057-8333

Özet

Toponymler kelimeler veya kelime kombinasyonları biçimindeki birimlerdir. Bir veya daha fazla kelimedenden oluşmalar da dilde isim görevi görürler. Bu açıdan bakıldığında özel adlar, bileşenlerinin konuşma bölümleriyle ilgisi açısından dilbilimsel incelemeye dahil edilmektedir. Azerbaycan yer adları sistemine baktığımızda yapısal-dilbilgisi analiz sürecinde aşağıdaki grupları ayırt edebiliriz. Azerbaycan yer adları sistemine baktığımızda yapısal-dilbilgisi analiz sürecinde aşağıdaki grupları ayırt edebiliriz. Ortak isim+ortak isim kalıbı. Bu model sıfır gramer son ekiyle tasarlandığından, örneğin Qamishdara, Gelingaya, Alvandara, Ajidara, Baddara, Kisadara vb. Gösterilebilir. Özel isim+ortak isim modeli: Müslüm baba ocağı; Ghafar baba ocağı; Hasan baba türbesi vb.

İlk bileşeni sıfat olan yer adları. İlk bileşeni farklı yapıya sahip bir sıfat olan onomastik birimler, Azerbaycan toponimisinde belli bir küme oluşturur. Yenikend (köy), Karabağgal köyü, Gözalça dağı, Alvançay nehri, Garayazı çölü, Çökek pınarı, Almalı vadisi, Dervişli mahallesi, Bekdemirli mahallesi, Eski bahçe, Baddara, Sarısu vb.

İlk bileşeni sayı olan yer adları. Bileşen I bir miktar numarasıdır ve bileşen II bir isimle ifade edilir: Örneğin Beşkardaş dağı, Üçtepe dağı, Otuz hektarlık ova, Kırk hektarlık ova vb.

Ülkemizde zarfın ilk kısmı ile ismin ikinci kısmının oluşturduğu pek çok karmaşık yer adı bulunmaktadır. Buna örnek olarak Muskurlu Gebele toponimi verilebilir. Makale de bu toponimin sözcüksel-anlamsal bir açıklamasını sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: toponim, oikonym, bileşik, yapı, bileşen

Abstract

Toponyms are units in the form of words or word combinations. Although they consist of one or more words, they act as nouns in the language. From this point of view, special names are involved in linguistic analysis in terms of the relevance of their components to parts of speech. If we look at the system of toponyms of Azerbaijan, we can distinguish the following groups in the process of structural-grammatical analysis. If we look at the system of toponyms of Azerbaijan, we can distinguish the following groups in the process of structural-grammatical analysis. Common noun+common noun pattern. Since this model is designed with a zero grammatical suffix, for example Qamishdara, Gelingaya, Alvandara, Ajidara, Baddara, Kisadara, etc. can be shown. Specific noun + common noun model: Muslim baba ocağı; Ghafar baba ocağı; Hasan baba shrine etc.

Toponyms whose first component is an adjective. Onomastic units whose first component is an adjective of different structure form a certain set in Azerbaijani toponymy. Yenikend (village), Garabaggal village, Gozalcha mountain, Alvanchay river, Garayazy desert, Chokek spring,

Almalı valley, Darvishli neighborhood, Bekdamirli neighborhood, Old garden, Baddara, Sarisu, etc.

Toponyms whose first component is number. Component I is a quantity number, and component II is expressed by a noun: For example, Beshkardash mountain, Uchtepe mountain, Thirty-hectare plain, Forty-hectare plain, etc.

In our country, there are quite a few complex toponyms formed by the first part of an adverb and the second part of a noun. As an example of this, the toponym of Muskurlu Gabala can be mentioned. The article provides a lexical-semantic explanation of this toponym.

Key words: toponym, oikonym, compound, structure, component

Azərbaycan toponimiyasında mürəkkəb quruluşlu adlar

Toponimlər söz və ya söz birləşməsi şəklində olan vahidlərdir. Onlar bir və ya daha artıq sözdən ibarət olmaqlarına baxmayaraq dildə ad kimi çıxış edir. Bu baxımdan xüsusi adları tərkiblərindəki komponentlərin nitq hissələrinə aidliyi baxımından linqvistik təhlilə cəlb edirlər. Azərbaycan toponimləri sisteminə nəzər salsaq apardığımız struktur-qrammatik təhlil prosesində aşağıdakı qrupları ayırmaq olur.

1. Birinci komponenti isim olan toponimlər. Belə toponimlər birinci tərəfin və ya komponentin ümumi və ya xüsusi isim olmasına görə iki qrupa bölünür. Bu halda aşağıdakı modellər əmələ gəlir: 1) ümumi isim+ümumi isim; 2) xüsusi isim+ümumi isim; 3) ümumi isim+xüsusi isim; 4) xüsusi isim+xüsusi isim.

1. Ümumi isim+ümumi isim modeli. Bu model sıfır qrammatik şəkilçi ilə nəzərdə tutulduğundan nümunə olaraq *Qamışdərə, Gəlinqaya, Alvandərə, Acudərə, Bəddərə, Qısadərə* və s. göstərmək olar.

Komponentlərdən birincinin və ya ikincinin şəkilçi qəbul etməsi halları daha geniş yayılmışdır. Belə modellər aşağıdakıları əhatə edir: 1) ümumi isim + ümumi isim+şəkilçi; 2) ümumi isim+şəkilçi + ümumi isim; 3) ümumi isim+şəkilçi + ümumi isim +şəkilçi modelləri.

1.1. Ümumi isim+ümumi isim+şəkilçi modeli: *Qar daşlar (dağı)→qar+ daş+lar; Çayarxı→Çay+arx+i; Çaqqal qobusu→çaqqal+qobu+su; Buğda dərəsi→buğda + dərə+si, Toyuq binəsi→toyuq +binə+si* və s.

1.2. Ümumi isim+şəkilçi+ümumi isim modeli: *Almalı pir→alma+l+pir; Moruqlu dərə→moruq+lu+dərə; Almalı dərə→alma+l+dərə; Zoğallı dərə→zoğal+l+dərə; Güllü dərə→gül+lü+ dərə* və s.

1.3. Ümumi isim+şəkilçi+ümumi isim+şəkilçi modeli: *Kürdlər bazısı→Kürd+lər+bazı+ısı; Pirlər yeri→Pir+lər+yer+i* və s.

2. Xüsusi isim+ümumi isim modeli: *Müslüm baba ocağı; Qafər baba ocağı; Həsən baba ziyarətگاهی* və s. Belə toponimlərdə üçüncü komponent coğrafi nomen və ya obyektin növünü bildirir. Üçüncü komponent mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir.

2.1. Xüsusi isim+ümumi isim+şəkilçi modeli: *Surxay qobusu→Surxay qobu+su; Əzizağa bazısı→Əzizağa+bazı+ısı; Əzim bazısı→Əzim+bazı+ısı; Cavad dərəsi→Cavad+dərə+ısı* və s.

2.2. Xüsusi isim+şəkilçi+ümumi isim+şəkilçi modeli: *Qafarlı qobusu→Qafar+l+qobu+su; Kərimin yeri→Kərim+in+yer+i; Gözəlli məhəlləsi→Gözəl+l+məhəllə+ısı; Rəhimli məhəlləsi→Rəhim+l+məhəllə+ısı; Bəkdəmirlə məhəlləsi→Bəkdəmirlə+l+məhəllə+ısı; Səlimli məhəlləsi→Səlim+l+məhəllə+ısı* və s.

Birinci tərəf şəxs adları ilə ifadə olunduqda toponimin ümumi mənasına mənsubiyyət, aidlik məzmunu verir. Nümunələr göstərir ki, belə mürəkkəb toponimlər formaca həm mürəkkəb söz, həm də I və II növ ismi birləşmələr qəlibində olur.

Toponimlərin birinci tərəfindəki antroponim sadə və ya mürəkkəb şəxs adları ilə ifadə olunur. İkinci tərəf coğrafi nomen, yaxud şəxsin sosial mənşəyini bildiren ağa, xan, bəy sözlərindən ibarət olur. Belə mürəkkəb toponimlərdə $-lı^4$ şəkilçisi topoformant kimi sonda gələrək obyektin adına toponimik məzmun verir. Bundan əlavə, $-lı^4$ formantı formal olaraq obyektə adını daşdığı şəxs arasında mənsubiyyət əlaqəsi yaradır. Məsələn, *Səlimli məhəlləsi*, *Rəhimli məhəlləsi* və s.

Patronimik məzmunlu mürəkkəb toponimlərin də yaranma üsulu antroponimik məzmunlu olanlar kimidir. Fərq bundadır ki, birinci tərəfdə şəxs adı işlənsə də, ikinci tərəfdə patronimik məzmun yaratmaq üçün “oğlu”, “uşağı” sözlərindən və $-lar^2$ topoformantından istifadə edilir. Məsələn, *Babauşağı məhəlləsi*, *Nuru uşağı məhəlləsi* və s.

Mürəkkəb toponimin I tərəfi təxəllüs və ya ləqəb bildiren isim olur, II tərəf şəxs adı ilə ifadə olunur. Məsələn, *Qarahəsənli məhəlləsi* və s.

Mürəkkəb toponimin I tərəfi dini məzmunlu ola bilər. Belə isimlərə məşədi, molla, mir, ağa, baba, seyid, piri, şıx və s. sözləri aid etmək olar. Mürəkkəb toponimlərin tərəfləri arasında sahiblik-mənsubiyyət əlaqəsi olur. Məsələn, *Hacı Rza biçənəyi*, *Maşadməhərrəm qoruğu*, *Maşadməhəmməd biçənəyi*, *Molla Qoca oğlu məhəlləsi*, *Şıx baba kümbəzi ziyarətgahı*, *Piri Şıx Baba kümbəzi ziyarətgahı* və s.

Toponimin I hissəsi bitki məzmunlu söz ola bilər. Məsələn, *Buğda dərəsi*, *Darı yeri*, *Almalı piri*, *Zoğallı dərəsi*, *Atbeli dağı*, *Qurudağzı dağı* və s. .

Mürəkkəb toponimin I tərəfi zoonimik məzmunlu isim olur. Heyvan, quş və həşarət növlərinin adı toponimin birinci hissəsi kimi işlənir. Tərəflər arasında zahirən mənsubiyyət əlaqəsi olsa da, əslində mənsubiyyət və ya aidlik formal xarakter daşıyır. Məsələn, *Dəvəbatan qamışlıq*, *Çaqqal qobusu* və s.

Toponimin birinci tərəfi peşə, sənət və məşğuliyyət məzmunlu isim olur. Belə isimlər sənət və məşğuliyyətin növünü ya birbaşa bildirir. *Bağbanlı məhəlləsi*, *Dalləkli məhəlləsi*, *Dərvişlər məhəlləsi* və s.

2. Birinci komponenti sifət olan toponimlər. Mürəkkəb toponimlər bu və ya digər semantik əlamət əsasında yaranan söz qrupudur. Müəyyən predmetin əlamət və keyfiyyəti bir-biri ilə sıx bağlı olan anlayışlardır. Ona görə də əlamət və keyfiyyəti bir-birindən ayırmaq çox vaxt çətin olur, bəzən əlamət keyfiyyəti və ya keyfiyyət əlaməti əvəz edə bilər. Ancaq məlumdur ki, əlamət zahiri, keyfiyyət isə daxili məzmundur. Rəng, dad, ölçü, həcm hər hansı bir obyektə digərlərindən fərqləndirən özünəməxsus cəhətlərdir (3. s.118).

Birinci komponenti müxtəlif quruluşlu sifət olan onomastik vahidlər Azərbaycan toponimiyasında müəyyən çoxluq təşkil edir. *Yenikənd (kənd)*, *Qarabaqqal kəndi*, *Göyəmli tala*, *Gözəlçə dağı*, *Əlvənçay çayı*, *Qarayazı çölü*, *Çökək bulaq*, *Almalı dərə*, *Qarasaqqalı məhəlləsi*, *Dərvişli məhəllə*, *Bəkdəmirli məhəlləsi*, *Çuxur məhəlləsi*, *Köhnə bağ*, *Bəddərə*, *Sarısü* və s.

Birinci tərəfi sifət olan toponimlərdə həmin komponentin rəng bildirməsi daha çox qeydə alınır. Məsələn, *Bozdağ*, *Göyçay*, *Sarısü (qobu)*, *Boz qobu* və s.

Qarayazı. Göyçay və Ağstafa rayonunda qeydə alınmış Qarayazı oykonimi iki komponentlidir və adın birinci komponenti “qara” rəng bildiren sözdür. Məlumdur ki, türk onomastikasında

tərkibində “ağ” və “qara” sözləri olan xüsusi adların izahında müxtəliflik, fikir ayrılığı özünü göstərir. Qeyd olunduğu kimi həm *ağ*, həm də *qara* sözləri tarixən çoxmənalı sözlər olmuş və onların ifadə etdikləri məna dairəsi geniş olmuşdur. Toponimlərin tərkibində işlənərkən bu sözlərin hansı mənanı ifadə etməsi də bu baxımdan bəzən mübahisə doğurur.

Qarayazı toponiminin II komponenti “yazı” sözüdür. Bu söz Azərbaycan dilində “çöl, düzən” mənalarında işlənir. Tərkibində *yazı* komponenti olan həm makro, həm də mikrotoponimlər Azərbaycan ərazisində geniş yayılmışdır. “Qara” və “yazı” komponentlərinin birləşməsi şəkildə formalaşmış Qarayazı toponimini iki cür izah etmək olar: 1) böyük düz; 2) qara düz, qara rəngli düzənlik. Qarayazı toponiminin tam izahını vermək üçün I komponentin nəyi ifadə etməsini dəqiqləşdirmək lazım gəlir. N.Məmmədov bu məsələyə toxunaraq yazmışdır: “Qarayazı və Ağyazı adlı toponimlər respublikamızın müxtəlif rayonlarında səpələnmişdir. Qarayazı olan bir arealda Ağyazı toponimini görmürük. Məsələn, Qarayazı toponimi Qazax və Göyçay rayonlarında yerləşir. Lakin həmin rayonlarda Ağyazı yoxdur. Ağyazı oronimləri Qax və Xaçmaz rayonlarındadır, orada isə Qarayazı adlı oronimlərə rast gəlinmir. Müşahidələr göstərmişdir ki, əgər Qazax rayonundakı Qarayazı sözündəki qara “böyük” mənasını verdiyini ehtimal etmək olarsa, Göyçay rayonundakı Qarayazı nisbətən kiçik bir sahənin adı olduğuna görə “böyük yazı” mənasında ola bilməz. Həm də belə halda haradasa, həmin rayonda “kiçik” mənasında da Ağyazı toponimi olmalı idi. Ona görə də ölçü bildirən “böyük” sözü göstərir ki, yaxında “kiçik” sözü ilə düzəlmiş coğrafi adın olması vacibdir. Bu səbəbdən də Göyçay rayonundakı Qarayazı adı yalnız torpağın qara olması ilə əlaqədar yaranmışdır” (6. s.54). Biz bu fikirlə razılaşıaraq Göyçay rayonunda qeydə alınmış Qarayazı toponiminin “qara rəngli torpağı olan düz”, “torpağı qara rəngə çalan düz, düzən yer” mənasında işlədiyini bildiririk. Görünür burada kənd salınmamışdan əvvəl düzən yer bu cür adlanmışdır. Sonralar kənd salındıqdan sonra yerin adını almışdır.

Toponimin birinci tərəfinin dad bildirməsi halı toponimiyamızda geniş müşahidə olunmaqdadır. Bu zaman dad bildirən acı, şirin, turş, şor (duzlu) və s. sözlər obyektə xarakterizə edir. Məsələn, *Acı dərə*, *Şor dərə*, *Şor qobu* və s.

Şor dərə. Şor qobu. Göyçay rayonunun Alpout kəndi ərazisində yerləşir. Oronim Azərbaycan dilində “duzlu”, “şoran” mənasında işlənən *şor* sözü ilə “dərə” və “qobu” coğrafi nomeninin birləşməsindən yaranmışdır.

Toponimin birinci tərəfi həcm və ölçü bildirən sifətlərlə də ifadə olunur. Bu cür sözlər coğrafi obyektin həcm və ölçüləri haqda təsəvvür yaradır. İlk adlandırma üçün əsas olan bu əlamətlər sonradan öz həqiqiliyini itirə də bilər. Məsələn, *Yekəxana kəndi*, *Böyük bazı*, *Kiçik bazı* və s.

Toponimin I tərəfi yeni, təzə, köhnə və s. sözləri ilə başlanır. Belə sözlərin iştirakı ilə yaranan toponimlərdə keyfiyyət deyil, zaman məzmunu ifadəsini tapır. Köhnə və ya təzəlik onların şamil olduqları obyektlərin nə daxili, nə də xarici keyfiyyəti olur. Məsələn, *Yeniərx kəndi*, *Yeni kənd* və s.

Yeniərx. Yeni kənd. Hər iki toponim mürəkkəb söz quruluşudur və iki komponent əsasında formalaşmışdır. Toponimlərin hər ikisində I komponent *yeni* sözüdür. Nitq hissəsi kimi sifətdir. Bu söz toponimlərin fərqləndirilməsi üçün istifadə olunan vahid kimi özünü göstərir. T.Əhmədov Azərbaycan toponimiyasında təkrarlanan coğrafi adların fərqləndirilməsində 11 semantik qrupa məxsus sabit fərqləndirici əlamətlər cərgəsindən istifadə edilməsini göstərmişdir. (4.s.103).

Yeni sözü fərqləndirici əlamət funksiyasında da çıxış edə bilər. Məsələn, *Yeni Novruzlu*, *Yeni Suvagil*, *Yeni Qaradolaq* və s. Bu adlar müəyyən ərazidə əvvəl olmuş Novruzlu, Suvagil, Qaradolaq kimi kəndlərin böyüyərək iki kəndə ayrılması prosesinin nəticəsi kimi yaranmışdır.

Əvvəl olan Novruzlu ilə yeni salınmış və ya ayrılıb yeni kənd olan hissəsini fərqləndirmək üçün *yeni* sözündən istifadə edilmişdir. Lakin Yeni arx və Yenikənd toponimlərinin tərkibində işlənmiş “yeni” sözü differensiallaşdırıcı vahid kimi çıxış edir. Birinci halda bu söz kəndin yeni salınmış arxın yanında olmasını bildirir, ikinci halda isə kəndin özünün yeni salınmasını ifadə edir. Onu da qeyd edək ki, zaman keçdikcə belə toponimlərin tərkibindəki “yeni” sözü daşdığı semantikanı saxlasa da, toponimin bu cür adlandırılmasının səbəbini göstərmək baxımından qeyri-real səslənir.

Bir zamanlar yeni olan arx zaman keçdikcə köhnəlir və hətta ləğv də oluna bilər. Bu halda toponimin adı qalsa da, arxın köhnə və ya yeni olması müqayisə obyektinə olmur. On il bundan əvvəl salınmış Yenikənd ilə bu il salınmış Yenikənd oykonimi bir-birindən fərqli olsalar da, onların semantikasi bu fərqi üzə çıxarmır.

3. Birinci komponenti say olan toponimlər. I komponenti miqdar sayı, II komponenti isə isimlə ifadə olunanlar: Məsələn, *Beşqardaş dağı, Üçtəpə dağı, Otuz hektar düzü, Qırx hektar düzü* və s.

Üçtəpə – Abşeron rayonunda yüksəklik, Qax rayonunda dağ, Göygöl rayonu ərazisində dağ-kənd, Ordubad rayonunda dağ, Cəlilabad rayonunda kənd, Göyçay rayonu ərazisində dağ adı kimi qeydə alınmışdır. **Üçtəpə** keçmişdə – (Cəlilabad) avar tayfasının qışlaq yeri olmuşdur. XIX əsrin axırlarında yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir. Qışlağın adı isə oradakı üçtəpə ilə bağlıdır (2. s.86).

Yetmiş hektar sahəsi oronimin də burada 70 sayının işlənməsi ərazisinin dəqiq ölçüsünün təyin edilməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Birinci tərəfi yer zərfi, ikinci tərəfi düzəltmə isimlə əmələ gələn mürəkkəb toponimlər:

Qəbələ Müskürlü. Göyçay rayonunda mövcud kənd adıdır.. Yaşayış məntəqəsi Göyçay qəzasında yaşamış *müskürlü* tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Kəndin ilkin adı Molla Qədim, daha sonralar Müskürlü Molla Qədim olmuşdur. Tayfanın adı şimali-şərqi Azərbaycanda, Vəlvələçayla Samur çayı arasındakı Müşkür düzünün adındandır (2. s.375). Müskürlü Müşkür düzündə qədimdə yaşamış ellərin ümumi adı olmuşdur. Müşkür düzü isə çox güman ki, eranın əvvəllərində orada yaşamış maskut (məsqət) tayfasının adının fonetik forması olan maskur (müskür) etnonimi ilə bağlıdır. Qəbələ toponimik vahid isə müskürlü tayfasının müəyyən hissəsinin Qəbələ qalası (Qəbələ rayonu) xarabalıqları ətrafında yaşamış hissəsinin adı ilə əlaqədardır. Bildiyimiz kimi, eyni mənəni, məzmunu müxtəlif fonetik tərkibli sözlərlə yanaşı bir leksik tərkiblə, qrammatik vasitələrlə də vermək mümkündür. A.Axundov qeyd edir ki, toponimikada hər hansı bir topokomponentə müxtəlif nomenklatur terminlər əlavə etməklə çoxmənalı toponimlər yarandığı məlumdur (Bakı yaylası, Bakı körfəzi, Bakı arxipelaqı, Bakı şəhəri və s.), (1. s.35-39).

İsmi birləşmələr əsasında formalaşan toponimlər bəzən coğrafi nomenklatur, yəni coğrafi obyektə ifadə edən terminsiz də işlənir. Məsələn, Qarabaqqal, Yekəxana, Üçtəpə, Dördqoruq, Qızılağac, Mirzəhüseynli, Kürdşaban, Qarabağlar və s. Bu da çox vaxt dolaşılığa gətirib çıxarır. Məsələn, Yekəxana kənd, çöl, meşə, göl adıdır. Coğrafi obyektə ifadə edən termin birinci, eyniləşdirici əlaməti bildirən söz isə ikinci gəlir. Belə toponimləri əvvəlkilərdən fərqləndirən cəhət odur ki, bunlarda izafət əlaməti olan “i” işlənmir (5.s.103). Məsələn, Mollahacılı (Hacılımolla), Mirzəhüseynli (Hüseynlimirzə), Şıxəmir (Əmirşıx) və s.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. А.Ахундов. Об однородных (частных) омонимах топонимии и Азербайджана – Советская тюркология. 1982, №4, стр. 35-39.
2. Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət. Bakı: ASE baş redaksiyası nəşri, 1999, 588 s.
3. Bəşirov K. Mürəkkəb quruluşlu Azərbaycan toponimləri. Bakı: Elm və təhsil, 2008, 212 s.
4. Əhmədov T. Azərbaycan toponimikasının əsasları. Bakı: BDU nəşri, 1991, 318 s.
5. Əliyeva R. Azərbaycan toponimləri. Bakı: Qanun, 2002, 135 s.
6. Məmmədov N. Azərbaycan yer adları (oronimiya). Bakı: Azərnəşr, 1993, 179 s.

THE FIRST NATIONAL AZERBAIJANI PHILOSOPHER HEYDAR HUSEYNOV
İLK MİLLİ FİLOSOFOUMUZ HEYDƏRHÜSEYNOV

YEGANƏNƏRİMAN QIZI QASIMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Heydər Hüseynov Azərbaycan fəlsəfə tarixinin formalaşmasına böyük töhfələr vermiş, həm də AMEA İnstitutunun əsasını qoyan alimdir. Əmək fəaliyyətinə kitabxanaçı kimi başlayan Heydər Hüseynov sovet dönəmində Milli Akademiyanın vitse-prezidenti vəzifəsinə qədər yüksələ bilmişdir. Sovet İttifaqı Elmlər Akademiyasının Azərbaycan bölməsinin vitse-prezidenti, Azərbaycan Partiya Tarixi İnstitutunun direktoru olmuş Heydər Hüseynov 100-dən çox elmi məqalənin müəllifidir. Heydər Hüseynov Bəhmənyar, ustad Nizami Gəncəvi, Mirzə Kazım bəy, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə, Həsən bəy Zərdabi, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Səməd Vurğun, rus alim və mütəfəkkirləri Çernişevski, Mendeleyev, Radışev və başqalarını tədqiq etmişdir. Axundzadənidahi kimi dəyərləndirən filosof onun yaradıcılığında materiya, məkan, zaman və səbəb problemlərini araşdırmış və "M.F.Axundovun fəlsəfi görüşləri" adlı namizədlik dissertasiyasını ərsəyə gətirmişdir. H.Hüseynov 1944-cü ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edərək professor elmi adını almışdır.

Açırsözlər: Filosof, professor, elm, institut, dissertasiya.

Abstrakt

Russian Dictionary Heydar Huseynov made a great contribution to the development of history and philosophy in Azerbaijan and was one of the editors of the first Azerbaijani-Russian and Russian-European dictionary. Heydar Huseynov is also considered the founder of the AMEA Institute of Philosophy and the Department of Philosophy of Baku State University.

Heydar Huseynov, who began his career as a librarian, was promoted to the position of Vice-president of the Azerbaijan Branch of the Academy of Sciences of the Soviet Union, Vice-President of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR, director of the Institute of Party History at the Azerbaijan Communist Party.

Heydar Huseynov is the author of more than 100 scientific papers. And the personalities with his research subjects are very different. Heydar Huseynov thoroughly studied Behmanyar, master Nizami Ganjavi, Mirza Kazim Bey, Abbasgulu Agha Bakikhanov, Mirza Fatali Akhundov, Hasan bey Zerdabi, Uzeyir Hajibeyli, Samad Vurgun, Russian scientists and thinkers, Chernyshevsky, Mendeleev, Radishev and others. In the philosophy of the brilliant philosopher, who called Akhundov the first Azerbaijani materialist philosopher, he studied matter, location, time and causal problems, characterized him as a struggling atheist and defended his dissertation entitled "Philosophical Meetings of M.F.Akhundov". In 1944, he defended his doctoral thesis and became a professor of sciences.

Keywords: Philosopher, Professor, science, institute, dissertation

Azərbaycan fəlsəfə tarixinin banisi, ictimai fikir tariximiz və milli fəlsəfə haqqında ilk əsərin, eləcə də azərbaycanca yazılmış dərslərlərin müəllifi, Azərbaycan fəlsəfə məktəbinin yaradıcısı, SSRİ EA-nın Azərbaycan Filialının sədr müavini, Marks-Engels-Lenin institutunun Azərbaycan filialının direktoru, ADU-da Fəlsəfə bölməsinin və kafedrasının yaradıcısı və müdiri, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti akademik Heydər Hacı Nəcəf oğlu Hüseynov 1908-ci il aprelin 3-də Qərbi Azərbaycanın qədim şəhəri İrəvanda tacir ailəsində anadan olmuşdur. Hüseynovlar ailəsi İrəvanın sayılıb-seçilən ailələrindən idi. Onların Təpəbaşı məhəlləsində ikimərtəbəli mülkü, “Dəlmə bağları”nda böyük meyvə bağları var idi. Heydər ailənin sonbeşiyi idi. Onun uşaqlığı mürəkkəb siyasi-ictimai dövrə təsadüf edir. Belə ki, İrəvan quberniyası və Zəngəzurda əsl soyqırım başlanır, 1918-ci ilin martınadək erməni silahlı dəstələri 198 kəndi darmadağın edir, təqribən 135 min nəfər azərbaycanlıyı öldürür. Yerli əhaliyə divan tutulur, soyqırım Hüseynovlar ailəsindən də yan keçmir, Heydər qardaşı Yusif daşnaklar vəhşicəsinə öldürür. Ailə Yusifin yetim qalmış uşaqları ilə birlikdə vətəni tərk etməyə məcbur olur. Bir çox çətinliklərdən sonra onlar 1920-ci ildə, sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Bakıya köçürlər. Bu vaxt Heydər artıq 12 yaşına var idi. Lakin üzləşdikləri faciə və qaçqınlıq üzündən o hələ məktəbə gedə bilməmişdi.

H. Hüseynov Bakıdakı 18 nömrəli məktəbdə S. Rüstəm, M. Müşfiq, Əfrasiyab və Şəmsi Bədəlbəylilər, Ə. Qarayev, M. Şirəliyev kimi mütərəqqi gənclərlə təhsil alır, F. Qasımlı, H. Zeynallı, A. Musaxanlı kimi ziyalılar ona dərs deyirdi.

1927-1931-ci illərdə Heydər ADU-nun şərqşünaslıq fakültəsində linqvistik ixtisası üzrə təhsil alır. Azərbaycan dilini B. Çobanzadə, Ə. Haqverdiyev, fəlsəfəni M. Hüseynov, C. Nağıyev tədris edir, ərəb və fars dilləri, linqvistik, şərq incəsənəti tarixindən dərs deyən müəllimlərin bir çoxunu vaxtilə ADR rəhbərləri xarici ölkələrdən dəvət etmişdi.

Hələ məktəp illərindən yaradıcılığa meyli edən H. Hüseynov tələbəlik illərində qələmini sınaq edir, H. Heydər, H. Hüseynzadə imzaları ilə mətbuatda (“İnqilab və mədəniyyət”, “Gənc işçi”) şeirlər çap etdirir, ədəbiyyata dair dərslərlər yazır, müəllimlərinin sevimlərinə çevrilir.

H. Hüseynovun bu dövrdə yazdığı “Atəşgah” şeiri məzmunu, obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir. 1931-ci ildə o, “Zəngi” şeirlərini yazır. Başlanğıcını Göyçə gölündən alan, İrəvan şəhərindən axaraq sonda Araza tökülən Zəngi çayı H. Hüseynovun uşaqlıq illərinin həm xoş, həm də acı günlərinin şahidi idi. Şeir müəllifin doğma yurdu ilə bağlı nisgilini, sevgisini canlandırır:

Aylar, illər boyu aşıb-daşarsan

İçində çınqıllar oynaşar, Zəngi,

Qayalar üstündən yel tək aşarsan,

Qoynunda köpüklər qaynaşan, Zəngi

Daşnaklar zülmündən, bəylər əlindən

Qəlbinə sancılan zəhərli tikan

Bu gün çıxarılmış, azad bir ölkən

Kimi qanadlanıb, coşasan, Zəngi.

1931-ci ildə H.Hüseynov Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutunun fəlsəfə şöbəsinin aspiranturasına göndərilir. Bir illik təhsildən sonra o, Sənaye İnstitutuna və Sovet Ticarət İnstitutuna fəlsəfə müəllimi vəzifəsinə təyin olunur.

1936-cı ildən Heydər Hüseynov Azərbaycan SSR XKS yanında Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası komitəsində əvvəlcə elmi işçi, sonra elmi katib işləməyə başlayır. Onun rəhbərliyi ilə 1939-cu ildə “Rusca-Azərbaycanca lüğət”, “Rusca-Azərbaycanca məktəbli lüğəti”, “İzahlı Azərbaycanca – Rusca lüğət” çap olunur.

1935-ci ildə SSRİ EA Azərbaycan Filialının açılış respublika üçün əlamətdar hadisələrdən biri oldu, onun təşkilində və inkişafında böyük xidmətləri olan H.Hüseynov ilk vaxtlar Filialın sədr müavini, 1944-cü ildən sədri olur. “Maarif və mədəniyyət”, “Revolusiya və kultura” jurnallarının fəlsəfə bölmələrində xarici müəlliflərdən tərcümələri, alimlərimizin yeni məqalələri çap olunmağa başlayır, aspirantura şöbəsi yaradılır, ana dilində dərslik və dərs vəsaitləri yazılır, Nizaminin, M.F.Axundzadənin, Ü. Hacıbəylinin yubileyləri keçirilir. 1939-cu ildə o, Tiflis Dövlət İnstitutunda “M.F.Axundovun fəlsəfi görüşləri” adlı dissertasiya müdafiə edir. H.Hüseynov, C.Nağıyev, Ə.Kazımov, Ə.Sumbatzadə universitetlərdə fəlsəfənin Azərbaycan dilində tədrisini həyata keçirən ilk filosoflar nəsli olur.

1940-cı ildə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə H.Hüseynov elm və pedaqoji sahələr üzrə yeni kadrların yetişdirilməsində göstərdiyi səyinə görə “Şərəf nişanı” ordeni ilə təltif olundu.

Müharibə illərini H. Hüseynovun yaradıcılığı və ictimai fəaliyyətinin ən məhsuldar dövrü hesab etmək olar. Bu illərdə alimin əsəri işıq üzü görür, Akademiyanın elmi bazalarının Qarabağda, Naxçıvanda, Gəncədə, Şamaxıda, Qubada yaradılması, bölgələrdə 9 elmi sessiyanın keçirilməsi onun rəhbərliyi ilə baş tutur. 1944-cü ildə Ü.Hacıbəylinin 60 illik yubileyinin təşkilində, “rus artelleriyasının allahı” sayılan Ə. Şıxlinskiyə “Xatirələrim” kitabının yazılmasında da H. Hüseynovun böyük xidməti olur. Həmin illərdə çar ordusunda xidmət etmiş artilleriya generalı Şıxlinski haqqında danışmaq belə yasaq edilmişdi. Alimona gələcək naminə memuarlarını yazmağı təklif edir. Ə.Şıxlinski xəstəliyini səbəb gətirirərək rəzalaşmır. Bu memuarların əhəmiyyətini, gələcək üçün dəyərini anlayan H.Hüseynov generala çıxış yolu təklif edir. Təklif edir ki, o diktə eləsin, Elmlər Akademiyasından göndərilən bir nəfər yazıya alsın. Bu müddətdə H.Hüseynov tez-tez bu qeyri-adi insanla ünsiyyət saxlayır. Sonralar Heydər Hüseynov yazacaq: “General Əli ağa Şıxlinski ilə yaxından tanış olanlar, onun maraqlı söhbətlərinə qulaq asanlar bilirlər ki, bu təvazökar və səmimi insan nə qədər ağıllı və ibrətli bir şəxs idi”. “Səhra toplarının cəbhədə işlədilməsi” əsərinin, “Şıxlinski üçbucağı”, “Şıxlinski formulu” adı ilə hərbi tarixinə düşən yeniliklərin müəllifi general-mayor Ə.Şıxlinski qeyri-adi istedad sahibi idi. O, dilçiliklə, terminologiya ilə də maraqlanırdı, hərbi lüğətin tərtibi ilə məşğul olurdu. Belə ki, 1926-cı ildə Ə.Şıxlinski rus, ərəb və latın əlifbası ilə “Rusca-türkcə qısa hərbi lüğət” kitabını nəşr etdirir.

General-mayor Ə.Şıxlinski göstərdiyi xidmətlərə görə bir çox yüksək mükafatlara layiq görülmüşdü: Fransanın generallara məxsus fəxri “Legion ordeni” və zabitlərə verilən “Legion xaçı”. Ə.Şıxlinski bu cür yüksək ordenlərə layiq görülən yeganə azərbaycanlı idi.

Amma Ə.Şıxlinskiyə “Xatirələrim” kitabını görmək nəsb olmur. 1943-cü ildə general 80 yaşında vəfat edir. Onun dəfn mərasiminin təşkilini də H.Hüseynov öz üzərinə götürür, Ə.Şıxlinskiyə generallara layiq hörmətlə dəfn edirlər. Ş.Nəzərli: “Dəfn mərasimini Bakı Hərbi Qarnizonundan çağırılmış alay orkestri müşayiət etdi. Qəbri üstündə topdan və avtomatlardan yaylım atəşi atıldı. “Artilleriyanın allahı”nı görkəmli sərkərdələrə məxsus hərbi qaydada torpağa tapşırıdılar. Heydər Hüseynovun özü, generalın yetirmələri və qohumları son vida nitqi söylədilər”.

1945-ci ildə “Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının yaradılması haqqında” qərar qəbul olundu. Akademik M.A.Mirqasimov Azərbaycan SSR EAprezidenti, H.Hüseynov və Ş.Əzizbəyov vitse-prezidenti, akademik M.S.Qaşqay akademik-katib seçildi.

1947-ci ildə H.Hüseynov Azərbaycan Ali Sovetinə üzv seçilir. 1948-ci ildə H.Hüseynov 4 cildlik “Tam rus-Azərbaycan lüğəti”nə görə Stalin mükafatına layiq görülür.

H.Hüseynovun uğurları, yuxarı vəzifələrə çəkilməsi çoxlarına rahatlıq vermir, onu Bağırovun gözündə salmaq üçün hər vasitələrə əl atılır. H.Hüseynovun qardaşlarının Türkiyə vətəndaşı, qayınatasının “xalq düşməni” olması M.Bağırova çatdırılır, həqiqəti gizlətməkdə ittiham edilən H.Hüseynova töhmət verilir.

1949-cu ildə Azərbaycan EA nəşriyyatında H.Hüseynovun “XIX əsr Azərbaycanın ictimai-fəlsəfi fikir tarixindən” kitabı nəşr olunur. O mürəkkəb dövrdə aliminin milli təəssübkeşliklə Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı, fəlsəfəsi ilə bağlı ona qədər deyilməyən fikirləri, arxiv sənədlərinə, ilkin mənbələrə, əlyazmalara əsaslanan mülahizələri elmi dairələrdə böyük marağa səbəb olur. Kitabın ön sözündə H.Hüseynov yazır: “Müəllifin məqsədi oxucuları ən ümumi şəkildə, detallara varmadan Azərbaycanın qədim və orta əsrlər mədəniyyət tarixinin elə əsas məqamları ilə tanış etməkdir ki, onlarsız XIX əsr mədəniyyəti keçmişdən təcrid olunmuş olar və ona görə Azərbaycan xalqının mənəvi inkişafının yeni mərhələsi kimi dərk oluna bilməz”.

İtən, qırılan varislik bağlarını bərpa etmək, qədim kökləri olan bir millətin mədəniyyətini dünyaya çatdırmaq kimi vəzifəni boynuna götürən alim özünü böyük təhlükə qarşısında qoyurdu.

“XIX əsr Azərbaycanın ictimai-fəlsəfi fikir tarixindən” kitabı yazılan vaxt artıq məlum hadisələrə münasibət dəyişməyə, müharibə dövründə verilən nisbi azadlıq, mülayimləşmə, müharibədən sonra yenidən məhdudlaşmağa, sərtiləşməyə, repressiyaların növbəti dalğasına keçməyə başlamışdı.

“XIX əsr Azərbaycanın ictimai-fəlsəfi fikir tarixindən” kitabında məşhur maarifçi-alimlər A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, Mirzə Kazım bəy, M.F.Axundov və H.Zərdabinin həyatı, mühiti, ictimai-fəlsəfi görüşləri yer alırdı. Mirzə Kazım bəyə həsr olunmuş hissəyə: “Şamilin adı özündə çoxlu tarixi və vətənpərvərliklə bağlı fikirlər ehtiva edir... O, hər halda, qəhrəmandır, qəhrəmanların yaradıcısıdır” epiqrafını seçməsi H.Hüseynovun taleyində öz mənfi rolunu oynayır. Alim tənqidlərə, təzyiqlərə tuş gəlir. 600 səhifəlik kitabın cəmi bir neçə səhifəsini əhatə edən məqalə onu məhvə sürükləyir.

H.Hüseynovun kitabı ilə tanış olan Fadeyev onu bəyənir və Stalin mükafatına təqdim edəcəyini bildirir. Kitabın respublika rəhbərindən xəbərsiz SSRİ-nin ən ali mükafatına təqdim olunmasından bərk hiddətlənən Bağırov H.Hüseynovu yanına çağırır. Bununla da, alimin taleyi həll olunur, o, Türkiyə və İngiltərənin casusu Şamil haqqında əsər yazmaqda ittiham edilir.

H.Hüseynova qarşı kampaniya vüsət alır. Alim tutduğu bütün vəzifələrdən uzaqlaşdırılır. Partiya qeydiyyatında olduğu institut onu partiyadan, Akademiyada isə EA-nın həqiqi üzvlüyündən çıxarırlar. Yerlərdə onun adının yamanlanmasına başlanılır. Azərbaycan K(b)P MK-sı onu Partiya Tarixi İnstitutunun direktoru vəzifəsindən çıxarır.

Bağırov “özbaşınalığa” yol vermiş alimi cəzalandırmaq, onu tarixi həqiqətləri düzgün qiymətləndirməməkdə, müridizmi mürtəce bir cərəyan kimi verməməkdə suçlamaq qərarına gəlir. H.Hüseynovun əsərinə müsbət rəy verənlər, mətbuatda çıxış edənlər tənqid və təqib olunur.

M.Bağirovun “Azərbaycan ziyalılarının növbəti vəzifələri haqqında” adlı məruzəsinin II hissəsi H.Hüseynovun “burjua millətçisi, ciddi siyasi səhvlər buraxan alim kimi ifşasına həsr olunur. Məruzə ətrafında müzakirələrdə çıxışçılaramı və onun kitabını ittiham edirlər: “Şamil hərəkatını mütərəqqi bir hərəkat kimi qələmə vermək, Heydər Hüseynovun antimarksist, zərərli kitabında olduğu kimi göstərmək – panislamizmə, pantürkizmə xidmət etmək bugünkü qaniçici imperializmin dəyirmanına su tökmək deməkdir” kimi fikirlər söylənir.

Alimə qarşı kampaniyanın gedişində qardaşı Yaqubu həbs edirlər. Özü dətezliliklə həbs olunacağına şübhə etmirdi. Ona yaşamağa imkan verməyən əzablara son qoymaq üçün H.Hüseynov intihar edir.

Ömrünü xalqının maarifinə, elmin inkişafına sərf edən böyük ziyalı, tanınmış alim H.Hüseynov 42 yaşında həyatı ləğv edir. Alimin sənədləri məhv edilir, onun yaddaşlardan silinməsinə, unudulmasına hər cür səy göstərilir. Lakin son sözü zaman deyir. Stalin-Bağirov rejiminin süqutundan sonra nəhayət H.Hüseynov adı üzərindən qara pərdə götürülür. Alim bəraət alır, adı hörmətlə çəkilir.

Ədəbiyyat:

1. H.Hüseynov. XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən. Bakı Zəkiyev, 2006
2. F.Səfiyeva. Bir ömrün iziylə. Bakı Elm, 2018
3. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. X cild Bakı 1987, səh.289
4. İnternet resursları

İSA HÜSEYNOV ROMANLARININ STRUKTUR ƏLAQƏLƏRİ

GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYƏVA) SALEH

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.doktoru

Orcid ID:0000-0002-8916-3484

İsa Hüseynov yaradıcılığı ədəbi tənqid tərəfindən üç dövrə ayrılır ki, bunlar üzrə aparılan təhlillərdən də görünür ki, hər dövrə daxil olan əsərlər arasında həm məna, həm də struktur yaxınlığı mövcuddur. Beləki, yazıçı ömrünün sonuna yaxın- yaradıcılığının üçüncü dövrü adlanan dövrdə- həm janr, həm də ideya baxımından bir-birindən maqarlı əsərlər yazmışdır. O, oxuculara bu əsərləri yalnız onun göstərdiyi ardıcılıqda oxumasını tövsiyə edirdi: "İdeal", "Məşhər", "Qəbiristan", "Gur Ün", "İsahəq-Musahəq", "Cəhənnəm". Bu da təsadüfi deyil. Çünki "İdeal" romanını oxumadan digər əsərlərdəki anlayışları, fəlsəfəni anlamaq mümkün deyil. "İdeal" sanki OdƏrin, SafAğ elminin tərcümanı, izahlı lüğətidir.

İsa Muğannanın ömrünün sonlarında yazdığı "GurÜN" romanı üç hissədən: dil, din, elmdən ibarətdir. GurÜN ədəbiyyatımızdakı magik əsərlərdən biridir. Hətta, bu magiklik əsərin adından başlayır. Müəllif bütün əsərlərdə olduğu kimi, burda da dinlərin insanlara təhrif edilərək çatdırılması qənaətidədir. Çünki GurÜN ifadəsi səslənmə baxımından Quranla eyniyyət təşkil edir. İlk olaraq forma baxımından Quranın adının da təhrif ifadə olduğu qənaətinə gəlirik. Lakin daxili mənaya varanda əsl həqiqəti anlamış oluruq. GurÜN sözünün mənası Uca səs, ilahi səs deməkdir. Quran da Tanrının səsi, sözüdür. "Zuxruf" surəsinin 3-4-cü ayələrinə diqqət yetirsək, GurÜN sözü ilə Quran sözlərinin mənasının eyni olduğunu görürük: "Biz bu kitabı bəlkə siz düşünəsiniz deyə ərəbcə olan bir Quran etdik". "Həqiqətən, bu (Quran) Bizim yanımızda ana kitabda (Lövhi-Məhfuzda) uca məqam və möhkəm quruluş, dəqiq məzmun və mətin bəyan sahibidir".

Müəllifin GurÜNü Uca Səs kimi izah etməsi də bunun sübutudur. İstər İsa Muğanna yozumu ilə təqdim edilən GurÜN, istərsə də Quran ifadələrinin batini mənası eynidir. Hər iki ad İlahi sözü, ilahi səsi ifadə edir. Sadəcə bədi ədəbiyyatın daxili həqiqəti və magik realizmin yaratdığı imkanlar müəllifə şərait yaradır ki, öz yozumu ilə yanaşsın.

İsa Muğannanın "Cəhənnəm" əsəri bu sözlərlə başlayır: " "Cəhənnəm" deyilən doğrudan da varmı, ya yoxdur? Varsa, ömrü onsuz da işgəncələr içində keçən insanı bir daha, özü də daimi əzaba salmağa hansı vicdansız yaradıcıya lazım olub? Və ya cəhənnəm yoxdursa, bir para adamın dediyi kimi, "insanı bəd əməldən çəkəndirmək, qorxutmaq üçün Din uydurmasıdır. Elə isə bir ağıllı və məntiqi sual da doğur ki, əgər bu "qır qazan"lı, "Odabaşı"lı dəhşət həqiqətən uydurulmuş yalandırsa, "Mif"dirsə artıq iyirmi ikinci əsrə qədər qoymuş "sivilizasiya"lı bəşəriyyətdə bircə nəfər alim-filan tapılmayıb ki, "Cəhənnəmin doğrudan da varlığını və ya "mif"liyini sübut etsin?! Bu qəbildən sual axtarsan yenə tapılar. Mən isə, Cəhənnəmin varlığı, yoxluğu və sairə suallar üzərində düşünməkdən canımı çoxdan qurtarmışam və birbaşa deyirəm, var Cəhənnəm! Adından da məlum olduğu kimi əsər insanların həm bu dünyada, həm də əməlləri ilə o biri dünyaya saxladıkları cəhənnəmdən bəhs edir. Əsər Azərbaycanda sovet rejiminin süqutu ərəfəsində yaradılan "Dağlıq Qarabağ" münaqişəsindən, müstəqilliyin ilk illərində ölkədə baş verən qarışıq vəziyyətdən bəhs edir. Lakin əsər yalnız bu dövrləri əhatə

etmir. Muğannaların yaşadığı dövrlər, çarizmin müstəmləkə rejimi, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindəki ictimai-siyasi durum burada özünə məxsus şəkildə analiz edilmişdir.

Açar sözlər: povest, müəllif, ədəbi tənqid, surət

Ədəbiyyat

1. Muğanna İsa. Cəhənnəm. Bakı: Hədəf, 2013, 201
2. senet.az // İsa Hüseynovdan İsa Muğannaya: Axırını əlyazma və bütöv dünya

**ИНФОРМАЦИОННО-КОНСУЛЬТАЦИОННЫЕ УСЛУГИ ПОЛЬЗОВАТЕЛЯМ
УНИВЕРСИТЕТСКИХ БИБЛИОТЕК**

SEVDA MƏMMƏDOVA

**Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, Bakı Dövlət Universiteti, Bilgi belge yönetimi
fakültesi, öğretim, Tarih, ORCID 0000-0001-9469-5744**

Цель ВУЗ библиотеках участвовать в образовательной, профессиональной и исследовательской деятельности университета, а также оказывать активную и творческую поддержку процессам образования, обучения и исследований. Университетские библиотеки часто заявляют, что преподаватели, студенты, работники и сотрудники высшей школы, являющиеся внутренними пользователями библиотеки, являются бенефициарами своих основных обслуживающих учреждений. Сотрудничество, участие и партнерство рассматриваются как ключевые концепции услуг, которые библиотеки будут предлагать в рамках поддержки исследований и преподавания. В рамках модели сотрудничества, предлагаемой внутренним пользователям, подходят программы исследовательского консалтинга и информационной грамотности, который представляет собой активный и интерактивный процесс с точки зрения концепций участия и партнерства Информационный консалтинг — это процесс, основанный на взаимодействии консультанта и пользователя, общении и сотрудничестве, проведении детальных интервью с пользователями, определении вопроса и/или проблемы, документировании требований и решений и получении отзывов пользователей. Справочные интервью, проводимые в рамках традиционных справочных служб, по своей сути аналогичны интервью, проводимым во время консультации. В определенном смысле информационное консультирование уже является деятельностью, специфичной для библиотечного дела. В этом контексте традиционная модель сотрудничества, исследовательское консультирование и программы информационной грамотности, предлагаемые пользователям в библиотеке, могут быть переоценены и развиты с использованием подхода информационного консультирования. Целью программы сотрудничества, существующей сегодня в большинстве университетских библиотек, является, как правило, облегчение общения между библиотекарями и академическими исследователями по вопросам, связанным с навыками информационной грамотности, обучением библиотечному обслуживанию и библиотечным фондом. В большинстве университетских библиотек основные обязанности библиотекарей в области сотрудничества адаптированы к их академическому опыту и интересам. В целом исследователи предпочитают работать со знающими библиотекарями, ориентированными на пользователей и услуги. Программы сотрудничества укрепляют отношения между библиотекарями и академическими исследователями, но также могут привести к новым и интересным способам развития сотрудничества с академическими исследователями в области исследований и преподавания. Многие программы сотрудничества библиотек позволяют студентам оказывать углубленную исследовательскую поддержку с учетом их потребностей. Исторически основанные на развитии библиотечных фондов программы библиотечного сотрудничества расширились по своим масштабам и специализации. Современные программы библиотечного сотрудничества в США начались в 1940-х годах и основаны

на предметной специализации. Хотя роль библиотекарей в сотрудничестве изменилась и расширилась, предметные знания остались частью сотрудничества. В исследовании Американской Библиотечной Ассоциации (ALA) «Руководство по практике взаимодействия» сотрудничество определяется как формальные и неформальные отношения, которые библиотекари развивают со своими посетителями для получения информации о выборе ресурсов. Сотрудничество – это процесс, в котором четко выражаются потребности пользователей и предложения пользователей относительно библиотечной коллекции. Этот процесс также позволяет библиотеке успешно реализовывать свою политику сбора информации и информировать о своей деятельности тех, кого она обслуживает. По данным ALA, коллекционерское обслуживание является основой совместной работы университетских библиотек. В рамках совместных исследований ALA рекомендует создать комплексную политику сбора средств, в которой будут указаны ресурсы и услуги, определены механизмы улучшения политики развития фондов и обеспечена ее доступность для всех пользователей и сотрудников. Также отмечается, что группы пользователей (студенты, преподаватели, сотрудники и другие) должны быть изучены для определения потребностей в услугах всех пользователей. Библиотеки высших учебных заведений, основной традиционной задачей которых является обеспечение университета информационными ресурсами, сталкиваются с рядом проблем. Поэтому они пытаются переопределить свои основные направления деятельности, чтобы сохранить свое существование. Новые виды деятельности и услуги включают предоставление качественных учебных пространств, создание метаданных, виртуальных справочных служб, информационную грамотность, выбор и управление информационными ресурсами и источниками, сбор и оцифровку архивных материалов, создание и поддержание институциональных архивов. Однако эта деятельность не является основной целью университетских библиотек. Комплексный подход к определению текущих и перспективных задач университетских библиотек заключается в активном участии в основной научно-педагогической деятельности университета. Последние годы произошли значительные изменения в исследовательском опыте студентов, в том, как и где они получают доступ к информации. С середины 1990-х годов во многих учреждениях частота физического посещения библиотек студентами снизилась. В последнее время рост таких услуг, как виртуальная справочная помощь посредством обмена мгновенными сообщениями, позволил студентам получить удаленный доступ к библиотечным услугам. Многие библиотекари утверждают, что эти изменения не означают плавного и более простого исследовательского процесса, а, скорее, то, что сегодня студенты нуждаются в руководстве и помощи со стороны библиотекарей больше, чем когда-либо. Этот процесс дает университетским библиотекарям возможность переоценить другую традиционную библиотечную службу – Консультативную службу по индивидуальным исследованиям (IRCS) – и посмотреть, какую роль эта традиционная служба играет или может сыграть в оказании помощи студентам в приобретении необходимых им навыков информационной грамотности. Цель консультативной службы по исследованиям — предоставить пользователю необходимые навыки для проведения исследований и ознакомить пользователя с источниками информации как в печатном, так и в электронном форматах. Основное внимание уделяется не получению или представлению результатов исследований; Скорее, оно призвано помочь пользователю развить навыки, необходимые для достижения как краткосрочных, так и долгосрочных целей.

Ключевые слова: Библиотеки ВУЗ, Библиотечного сотрудничества, консультационные услуги

**FİNLANDİYA'DA MATTHIAS ALEKSANDR GASTREN TÜRKOLOJİ
ÇALIŞMALARI**

SEVİL ABBASOVA İREVANLI

Uluslararası Vizyon Üniversitesi Kuzey Makedonya Gostivar

ORCID: 0000 000 226139073

19. yüzyılda dünyanın birçok ülkelerinde Türkoloji çalışmaları sürüyordu. Türkoloji ile ilgili ilk çalışmalar Çin ile başlasa da bilimsel olarak ilk Türkoloji çalışmaları Çarlık Rusya'sı döneminde olmuştur. Dünyada en önemli Türkoloji merkezlerinden biri Büyük I. Petro'nun 1725'te kurduğu Petersburg İlimler Akademisi idi. I. Nikola ve II. Aleksandr zamanında Petersburg Bilimler akademisinin diğer Avrupa ve Almanya'daki Türkoloji kürsülerinden farklı alan araştırmalarının finanse edilmesiydi. 19. yüzyıl Çarlık Rusyası'nda Ural-Altay dillerinin araştırılmasıyla ilgili bilinen ilk isim Matthias Aleksandr Castrén'dir (1813-1852) Çarlık Rusyası'nın egemenlik anlayışına uygun olarak dünya tarihinde çok önemli kültürel çalışmalar olmuş ve neredeyse tamamına yakını Petersburg Bilimler Akademisi himayesinde hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda Fin-Ugor ile Türk-Tatar halkları ve dillerinin araştırılmasına önem verilmiş, alan araştırmaları için de kâfi derecede ödenekler ayrılmıştır. Bilim kurumu olarak ise Petersburg Bilimler Akademisi, Helsinki ve Kazan Üniversiteleri kullanılmıştır. Bu kurumlarla ilgisi olan Castrén'den başka onun çağdaşları olan ve Suomi'nin Kültür tarihinde önemli hizmetleri bulunan Elias Lönnrot, Johan, Herman Kellgren, Ramstedt, Räsänen gibi Türkologları saymak mümkündür. Zikredilen dönemde Petersburg Bilimler Akademisi bünyesinde görev yapan Castrén; Rusya, Batı ve Orta Sibirya ile Baykal Gölü güzergahını kullanarak Çin sınırına kadar devam eden ve dört yıl süren bir araştırma gezisi gerçekleştirmiştir. Özellikle Çar I. Nikola döneminde filoloji, tarih alanlarında araştırmalar sürdürülmüş ve çalışmalarda öncelikli amaç bilimsel içerikli materyaller hedeflenmişti. Castrén'in gezilerinde olduğu gibi alan araştırmaları da bu faaliyetlerde finanse edilmişti. Bu türden çalışmalar Fin Türkoloji'sinin ancak Rus finansmanı sayesinde var olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmaların siyasi açıdan araştırma sonuçlarının nasıl değerlendirildiği ayrı bir çalışma başlığı olsa da Türkoloji'ye önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Çalışmada Matthias A. Castrén'in Türkoloji alanında yaptığı kültür hizmeti ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler; Çarlık Rusyası, Ural-Altay dilleri, Fin-Ugor dilleri, Sibirya, Çin

ARŞİVLERDEN BULUNAN HAZİNELER: SELMAN MÜMTAZ'IN
DİL ARAŞTIRMALARI VE SÖZLÜKLERİ

ŞELELE ANA HÜMMETLİ

Doç.Dr., Azerb.Milli Bilimler Akademisi Nesimi Dil Araştırmaları Enstitüsü,
Terminoloji, Sözlükler, Dil Tarihi vb.,

ORCID ID: 0000-0001-7060-7674

Milli-manevi hazinemizin korunduğu arşivlerde tarihimiz, kültür, edebiyat ve dilimizin. milli kimliyimizin kıymetli incileri, ilim, irfan, bilgi kaynaklarımız muhafaza olunur. Bu hazinedeki yazma eserler, arşiv belgeleri büyük bir kısmı da iyirminci yüzyılda yaşamış edebiyat ve kültür tarihimizin önde gelen aydınları, yazarları ve bilim insanlarının kalemine mahsusdur. Onların sırasında seçkin bir şahsiyet, alim, yazar, şair, edebiyat eleştirmeni ve metinbilimçi olan Selman Mümtazın hususi yeri var. Onun Azerbaycan arşivlerindeki – AMBA Muhammed Fuzuli Elyazmalar Enstitüsündeki şahsi arşivinde ve kendisinin ismiyle adlandırılmış Selman Mümtaz Devlet Edebiyat ve İncenanat Arşivindeki yazma eserleri içerisinde başta sözlükleri olmak üzere dilbilim alanındaki çalışmaları zengin ilmî ve edebî mirasında önemli bir yere sahiptir. Yirminci yüzyılın 30.lu yıllarındaki kanlı represiyanın kurbanlarından biri olmuş Selman Mümtaz'ın derleyip yayımladığı değerli eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Ünlü bilim adamının kayıp koleksiyonu, yanmış zengin kütüphanesinden bahsedilirken - "100 şair", "Beş bin kelime" sözlüğü vb. eserlerinden de bahsedilmektedir. "100 Şair" adlı eserin el yazmasının büyük bir bölümünü arşivlerden arayıp bulduğumuzda, bu eserin Azerbaycan edebiyat eleştirisi, özellikle tezkireşinaslığımız için ne kadar değerli olduğunu bir kez daha anladık. Alim'in 1937'de yayımlanması planlanan 6 ciltlik "Beş bin Kelime" sözlüğü henüz bulunmamışsa da, yazma eserlerde ve arşivlerde önemli izlerine rastlanmaktadır. Onun 30.lu yıllarda baskı için hazırladığı, ama yayımlatamadığı, tarafımızdan bulunan bir önemli sözlüğü de poetik sözlüğüdür. Bu kıymetli sözlüğünde alim türk sözlerinin karşısında onların işlenme yerine göre verdiği çeşitli anlamları şiir örnekleri, bazen de kendisinin "sav" adlandırdığı atasözleri vermiş, örneklerini özellikle Divan edebiyatı şairlerinin şiirlerinden seçmiştir. Sözlükteki bazı beyitler ise bu mümtaz insanın - Selman Mümtazın kendi kalemine mahsusdur. Selman Mümtaz'ın 1923'te basında yayınlanan "Dilmaç" sözlüğü ile dilbilim üzerine yayınlanmış diğer eserleri, bilimsel makaleleri, çok sayıda el yazması ve notları onun zengin ilmî ve edebî mirasının araştırılması ve dil tarihimizin, özellikle sözlükçülük tarihimizin incelenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz, Poetik, Sözlük

IDEA-AESTHETIC CHARACTERISTICS AND WORLD OF IMAGES OF THE
POEM “BANGU BADE” OF M.FUZULI
M.FÜZULİNİN “BƏNGÜ BADƏ” POEMASININ İDEYA-ESTETİK SƏCİYYƏSİ VƏ
OBRAZLAR ALƏMİ

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU

filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Azərbaycan

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

Məqalədə M.Füzulinin “Bəngü Badə” poeması təhlilə cəlb edilir. Göstərilir ki, Füzulu böyük lirik şeirlər ustası olduğu kimi həm də qiymətli poemalar müəllifi kimi tanınır. Onun dörd poeması vardır və bunlardan üçü Azərbaycan türkcəsində qələmə alınmışdır. Bu mənada o, anadilli epik şeirimizin inkişafına böyük töhfələr vermişdir. Onun alleqorik səpkidə yazdığı poemalarından biri də “Bəngü Badə”dir. Səfəvi hökmdarı Ş.İ.Xətaiyə həsr olunmuş bu poema məsnəvi formasındadır.

Məqalədə “Bəngü Badə” poeması müxtəlif istiqamətlərdən təhlil edilir. İlk növbədə əsərin mövzusu və ideya-estetik mahiyyəti şərh olunur. Sonra onun obrazlar aləmi nəzərdən keçirilir. Poemadakı əsas obrazların səciyyəsi verilir. Daha sonra əsərin süjet-kompozisiya quruluşu və elementləri nəzərdən keçirilir. Nəhayət, poemanın sənətkarlıq məziyyətlərindən söhbət açılır. Tədqiqat zamanı məsnəvinin ideya-bədii dəyəri və Azərbaycan poeziyasındaki mövqeyi də diqqət mərkəzində saxlanılır.

Açar sözlər: Klassik poeziya, Azərbaycan ədəbiyyatı, M.Füzuli, poema, məsnəvi, alleqorik əsər, obrazlar aləmi

Summary

The article analyzes the poem “Bangu Bade” by M. Fuzuli. It is shown that Füzulu is known as a great master of lyric poems as well as an author of valuable poems. He has four poems and three of them are written in Azerbaijani Turkish. In this sense, he made great contributions to the development of our native language epic poetry. One of his poems written in an allegorical style is “Bangu Bade”. This poem dedicated to the Safavid ruler Shah Ismail Khatai is in the form of masnavi.

In the article, the poem “Bengu Bade” is analyzed from different directions. First of all, the theme and idea-aesthetic essence of the work are interpreted. Then his world of images is reviewed. The characteristics of the main characters in the poem are given. Then the plot-composition structure and elements of the work are reviewed. Finally, the artistic merits of the poem are discussed. During the research, the idea-artistic value of masnavi and its position in Azerbaijani poetry are also focused.

Key words: Classical poetry, Azerbaijani literature, M. Fuzuli, poem, couplet (masnavi), allegorical work, world of images

Giriş. Füzulinin «Leyli və Məcnun»undan başqa qalan üç poeması **alleqorik** səciyyə daşıyır. «Bəngü Badə» («Tiryək və Şərab»)də müəllifin alleqorik poemaları cərgəsinə daxildir. Əsər əruz vəzninin yüngül və oynaq **xəfif bəhrində (fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilün** ölçüsündə) məsnəvi formasında qələmə alınmışdır. «Leyli və Məcnun»da olduğu kimi əsas mətn Azərbaycan türkcəsində, sərlövhələr isə farscadır.

Poema şairin nisbətən erkən yaradıcılıq dövrünün, daha doğrusu, yaradıcılığının gənclik çağlarının, ilk mərhələsinin bədii məhsullarından sayıla bilər. Bunu sübut edən əsas arqument ilk növbədə məsnəvinin **Şah İsmayıl Xətaiyə** (hakimiyyəti: 1501-1524) **həsr edilməsidir.** Sənətkar «*Zəmanə padşahının mədhi*» («*Başəd in mədhi-padşahi-zəman*») sərlövhəsi altında Xətaidən danışarkən onu nüfuzlu və qüdrətli bir hökmdar kimi tərifləyir. Hiss olunur ki, Şah İsmayılın hakimiyyətinin şöhrətli və parlaq illəridir. Eyni zamanda tədqiqatçılar poemadakı:

Ol ki, başlar zamanda bəzmi-fərağ,

Padişahlar başından eylər əyağ. –

beytində Füzulinin 1510-cu ildə baş verən tarixi bir hadisəyə işarə etdiyini söyləyirlər. Belə ki, həmin ildə Səfəvi şahı özbək hökmdarı Şeybani xanı məğlub edərək onun qafa tasından qızıla tutulmuş piyalə (əyağ) düzəltmişdi. Bu, o deməkdir ki, əsər 1510-cu ildən sonra yazılmışdır.

Tədqiqat. Bəzi araşdırıcı alimlər müəllifin bu əsərdə Çaldıran döyüşünə, yəni Xətai ilə Osmanlı sultanı Səlim Yavuz arasındakı müharibəyə işarə etdiyi fikrini irəli sürür, mövzunun məhz həmin hadisədən qaynaqlandığını söyləyirlər. Doğrudur, əsərdə təsvir olunan epizod və əhvalatlarla Çaldıran döyüşü ərəfəsində və müharibənin gedişində baş verən hadisələr arasında tarixi-siyasi baxımdan analoji oxşarlıqlar mövcuddur. Ancaq Füzulinin məhz bu vuruşmaya işarə etdiyinə, Bəng və Badə obrazları ilə Xətai və Sultan Səlimi nəzərdə tutduğuna bir qədər ehtiyatla yanaşmaq lazım gəlir. Çünki sənətkar əsərdə, doğrudan da, Çaldıran faciəsindən təsirlənmişdisə, bu iki cahangirin alleqorik obrazını canlandırmağı məqsəd kimi izləyirdisə, onu necə Ş.İ.Xətaiyə həsr edə bilərdi. Axı haqqında söhbət gedən döyüşdə Xətai uduzmuşdu. Deməli, o, məğlub Bəng obrazı ilə təmsil edilirdi. Onda belə bir sual ortalığa çıxır. Doğrudanmı, poema müəllifi Xətai üçün təkcə hərbi-siyasi cəhətdən deyil, ruhi-mənəvi baxımdan da ciddi, eyni zamanda ömürlük sarsıntıya səbəb olan bir döyüşü təsvirə təşəbbüs göstərmiş, Səfəvi şahının məğlub obrazını yaratmış, onun «hər yerdə qorxa-qorxa gəzdiyini» söyləmiş (başqa sözlə, məğlubluğunu onun üzünə çəkmiş), həm də əsəri ona ithaf etmişdi? (Eyni zamanda əsərin girişində onu zəmanə hökmdarı, müzəffər bir qüdrət sahibi kimi təntənəli epitetlərlə vəsf etmişdi.) Burada həm ithaf ədəb-ərkanından, əsərin həsr olunduğu şəxsə xitab əxlaqından kənar norma, həm də ziddiyyət, paradoks vəziyyət olduğu göz qarşısındadır. Güman ki, «Bəngü Badə» Çaldıran döyüşündən əvvəl 1510-1514-cü illər arasında qələmə alınmışdır. Bu, eyni zamanda Xətainin hərtərəfli mənada şan-şöhrətli illəri idi.

«Bəngü-Badə»də **struktur-kompozisiya** və **forma** baxımından ənənəviliklə orijinallıq vəhdət təşkil edir. Əsas **süjet xətti** və onun ətrafında cəmləşən epizodlar silsiləsi də sənətkar fantaziyasının qeyri-adi dərəcədə cazibədar görünən tapıntıları, poetik təhkiyə və bədii ifadə tərzilə nizamlanmışdır. Süjetin dinamikasında konfliktlər dəlillə əsaslandırılmış təbiiliyi və xarakterlərin həmin məntiqdən doğan mükəmməlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Poema münacat, nət, İmam Əlinin və əsərin həsr olunduğu Ş.İ.Xətainin mədhi ilə başlayır. Ancaq bu rəsmi-ənənəvi parçalar orta əsrlər klassik şərq poemalarının çoxunda gördüyümüz kimi müfəssəl deyil, yığcam olub cəmi bir neçə beytdən ibarətdir. Bu parçalarda müəllif təfsilata varmadan yalnız mətləbin əsas rüknünü verir. Poema Azərbaycan dilində olsa da, sərlövhələr farscadır. Həm də sərlövhələrin əksəriyyəti «Leyli və Məcnun»da olduğu şəkildə cüt-cüt qafiyələnir.

Təhkiyəçi müəllif özüdür. Füzulidə bol-bol rastlaşdığımız, ilhamla yaradılmış bahariyyələrlə burada da rastlaşırıq. O, baharın gözəl çağında çəmənərə seyrə çıxdığını, təbiətin gözəl bir guşəsində Badənin düzəltdiyi rəvnəqli, şən eyş-ışrət məclisinə rast gəldiyini söyləyir. Bununla da süjetin təməli qoyulur. Badənin həmdəmləri və nədimləri olan Əraq, Buzə (Pivə), Nəbid (xurma şərəbi) də bu məclisdə iştirak edir. Badə içib məst olur. Özünü öyməyə başlayır, hamıdan üstün olduğunu söyləyir. Lakin məclisdə saqilik edən Səbanın verdiyi xəbərlə situasiya dəyişir. Əslində bu xəbər hadisələrin *düyunünü (zavyazka)* təşkil edir. Süjetin inkişafının mümkünlüyünü şərtləndirir və onun sonrakı gedişatı üçün zəmin yaradır. Klassik ədəbiyyatda qasid obrazı kimi tez-tez təsadüf etdiyimiz Səba Badəyə yaltaqlanaraq deyir ki, mən dünən nə vaxt ki sizin gözünüzdən uzaq idim, seyrə çıxmışdım. Dikbaş yaşıl paltar, sufixasiyyət birini gördüm. Özünü tərifləyib zəmanənin yeganəsi adlandırdı. Hamıdan üstün olduğunu söyləyirdi. Bu xəbər Badəni qəzəbləndirir, özündən çıxarır. O, eyni zamanda Səbanı satqınlıqda günahlandırır. Ona əmr edir ki, gedib Bəngin başını gətirsin, dost-yoldaşını isə dustaq eləsin. Saqi tutduğu işə peşman olur. Bəhanə ilə bu işdən boyun qaçırır. Bəhanədən pərt olan Badə onu dustaq edir. Müəllif bu epizoddan çıxardığı ibrətamiz bir kəlamı məqsədli olaraq qabardır: sirri açanın aqibəti belə olar:

Badə tünd oldu təəllüldən,

Bir qərəkz anladı təğafüldən,

Saqiyi tutdu Mey, yaman tutdu,

Belə tutar kimi ki, qan tutdu.

Oldu saqi Meyin giriftarı,

Faş edən böylə olur əsrarı.

Badə nədimləri ilə məsləhətləşir. Onlardan tədbir istəyir. Əraq Bəngə baş qoşmamağı, məsələni şişirtməməyi, səbr etməyi, Nəbid qığılıcı çoxalmamış gecə basqını ilə düşməni həlak etməyi, Buzə isə nə qafilliyə yol verməməyi, nə də dava-dalaşla yaman ad çıxarmamağı, düşməni hiylə ilə gizləncə aradan götürməyi məsləhət görür. Ancaq Badə təklif olunan tədbirlərin heç birini bəyənmir. Bəngin yanına elçi göndərməyi lazım bilir. İtaət edərsə, onu himayəsinə alacağı, yox boyun əyməzsə, müharibə vasitəsilə itaətə məcbur edəcəyi ilə hədələyir. Buzəni elçi sifətilə Bəngin yanına göndərir. Ona iki hekayət də danışır ki, Badəyə çatdırsın: İsfahanlı şərəbpərəst rindin hekayəti və Reyli şərəbpərəst növcəvanın hekayəti. Birinci hekayətdə Bəng pislənir. İkincidə isə Badə təriflənir. Bəngin yanına gedən Buzə olanları bir az da şişirdib Bəngə çatdırır. Amma o, Badəyə dönük çıxır. Bəngin məclisində yaxşı yemək-içmək görüb onun himayəsində qalır. Bəngin də məclisi şən və işrətlidir. Onun da dostları və xidmətçiləri vardır. Bunlar Əfyon, Bərs və Məcundur (Müfərrih). Bəng tədbir barədə onlarla məsləhətləşir. Əfyon deyir: mən gecələr yuxumu haram edərəm, Badənin və yoldaşlarının ürəyini ağrıdıb çəkdiyi əməyi puç eləyəyəm. Bərs Badəyə baş qoşmamağı, salamatkən bu ölkədən qaçıb getməyi məsləhət görür. Məcun isə onun qılığına girib hiylə və kələklə aradan götürməyi daha münasib yol hesab edir. Amma Bəng bu tədbirlərin heç biri ilə razılaşmır. O da Badə kimi hərəkət edir. Elçi göndərüb müqabil tərəfi itaətə çağıracağını, əks təqdirdə döyüş yolu ilə məğlub və itaətə təhrik edəcəyini söyləyir. Bəng Məcunu elçi göndərir. O da iki hekayət danışır: Misirli ibadətkar qocanın hekayəti; Bəsrəli bəngə mail müridin hekayəti. Hekayətlərin birincisinin məzmunu və ideyası şərəbin pislənilməsinə yönəlir. İkincisi isə Bəngin tərfi istiqamətindədir. Məcun onun sifarişini Badəyə çatdırır. Bir az da deyilənləri artırır. Nəhayət, Badə ilə Bəng döyüşməli olurlar. Noğulun və Məvizin (kişmiş) sülh təşəbbüsləri baş tutmur. Müharibə meydanında Badə ilə Bəng bir-birinə hər bə-zorba gəlir, hər biri özünü öyür:

Mey edir: — Mən nəbireyi-takəm!
Bəng edir: — Sən pəlidü mən pakəm!
Mey edir: — Mən nədimi-sultanəm!
Bəng edir: — Mən bir əhli-tufanəm!
Mey edir: — Hakimi-həvasəmü huş!
Bəng edir: — Sufiyəm mən əzrəqpuş!
Mey edir: — Mən şəfəq kimi aləm!
Bəng edir: — Mən sipehr timsaləm!
Mey edir: — Xoş mənimlədir aləm!
Bəng edir: — Qütbi-aləməm mən həm!
Mey edir: — Qəmli xəlqə qəm xarəm!
Bəng edir: — Səncə mən dəxi varəm!

Bu səhnə süjetin *zirvə nöqtəsini (kulminasiya)* təşkil edir. Tərəflər döyüşür. Bəng məğlub olur. Allah qarşısında vəd verən Badə əsir götürdüyü Bəngi və onun tərəfdarlarını azad edib qulluğa götürür. Ancaq Bəng fürsət tapıb qulluqdan qaçır. İndi o, hər yerdə qorxa-qorxa gəzir. Süjet bununla *finala* çatır. Əsər şairin Allahdan üzrxahlıq barədə diləyi ilə yekunlaşır.

Dahi sənətkar mətnin strukturunda, lövhə, hadisə və obrazların təsvirində simmetrik biçimdən, mütənasib bədii ölçüdə məharətlə istifadə etmişdir. Belə bir harmonik tənəsüb əsərin istər forma, istərsə də ideya-məzmun gözəlliyini daha da artırmışdır. Füzulışünas alim S.Əliyev haqlı olaraq yazır: «Bəngü Badə» təpədən dırnağa kimi klassik Şərq şeirinin **müvazinə qanunu** əsasında yazılmışdır. Odur ki, bu əsərdəki səhnə və lövhələr, obraz və təsvirlər xüsusi ölçü-biçiyə, tənəsüb və nizama əsaslanır. Bu təsvirlərdə qoşalıq və mütəvazinlik, «səda» və «əksi-səda» prinsipləri hakimdir» (9, 14). Doğrudan da, həm Badə, həm də Bəng başçıdır. Hər ikisi eyş-işrət məclisi düzəldib. Hər ikisinin həmməclisi və xadimi üçdür. Hər ikisi iki hekayət söyləyir. Hekayətlərin birində nağılçı özünü öyür, digərində isə müqabil tərəfi yamanlayıb töhmətləndirir. Savaş meydanında ilkin olaraq məğlub olanların sayı da üçdür (Noğul, Möviz, Kabab). Hər iki tərəf məşvərət keçirsə də, deyilən məsləhətlərə qulaq asmır, özü istədiyini qərar verir. Hər iki başçının göndərdiyi elçi dönük çıxır. Qida növü kimi hər iki maddə zərərli, ağılı başdan çıxarır və s.

«Bəngü Badə» bütün zamanlar üçün aktualıq kəsb edən, cəmiyyətin sağlamlığı nöqtəyindən vacib görünən ideya-məzmun siqlətinə malikdir. Əsər, ilk növbədə istər bir fərd olaraq insanın, istərsə də cəmiyyət rəislərinin, ixtiyar sahiblərinin təkəbbürü, mənəmlik iddiası, cahangirlik ehtirası ucbatından baş verən faciələri, qan-qırğınları açıb göstərir. Qürura qapılan toplum başçıların, hökmdarların lovgalığı, yekəxanalığı dünya abadlığının viranəliyinə, fəlakətlərə səbəb olur. Deyilən mətləbi müəllif Badə və Bəng obrazlarının timsalında dahiyənə ustalıqla ümumiləşdirmişdir.

Badə təkəbbürlü, xudbindir. Həm də ixtiyar sahibidir. O, özünü öyüb zəmanənin yeganəsi adlandırarkən Səbadan Bəngin özünü tərifi barədə məlumatı eşidir. Bu onun qüruruna toxunur. Deməli, bir fərd kimi onun xarakteri eqoizm, yersiz qürura, mənəmlik iddiasına tabedir. Rəhbər, başqaları üzərində söz sahibi olduğu səbəbindən onun xarakteri fəlakətlidir. Çünki o, daha geniş miqyasda faciə törədə biləcək gücə malikdir. Badə özünü öyərək deyir:

Mənəm ol şəhriyari-həft iqlim

Ki, mənə şahlar qılır tə'zim.

Hər kim olsa, əyağuma baş urar,

Mən gəlincə qamu əyağa durar.

Gövhərimdir mənim müfərrihi-zat,

Mənəm, əlqissə, mənşəi-həsənət.

Həsənətimi ondan eylə qiyas

Ki, demiş həq mənəfeün-linnas.

Badənin eqoist xisləti onun danışdığı hekayətlərdə özünü büruzə verir. Məsələn, birinci hekayətdə göstərilir ki, şəraba aludə olan bir İsfahanlı bir dəfə şərab tapa bilmədiyindən baş ağrısına əlac etməkdən ötrü azacıq bəng atır. Bəng onun ağlını başından elə alır ki, gecə oturduğu qəsrədən kənara baxarkən ay işığını su zənn edir. Elə bilir ki, yer üzünü su alıb. Fikirləşir ki, qəsrə su dolmamış özünü xilas etsin. Qəsrədən yerə atılır ki, üzüb xilas olsun. Başı yerə dəyib əzilir. Şərabi onun dərdinə dərman deyirlər. Göründüyü kimi, hekayət Bəngin tənqidinə yönəlib. Reyli növcəvanın əhvalatında isə (2-ci hekayət) zahidlər məclisində kövsər vəqifini eşidən gənc kövsər həvəsinə düşür, içdiyi meydən imtina etmək istəyir. Ancaq qeybdən gələn səs məntiq yolu ilə şərabin kövsərə bərabər olduğunu söyləyir. Deməli, dəlillə bu dünyadakı mey elə axirətdəki kövsər suyu timsalındadır. Əhvalatda Badə öz üstünlüyünü və gözəlliyini təsdiq məqsədi güdür.

Bəngin mənfəi səciyyəsi də eynilə Badəyə bənzəyir. Birincidə gördüyümüz naqis, qeyri-kamil sifətlərlə eynilə ikincidə də rastlaşırıq: qürur, təkəbbür, lovğalıq, mənəmlilik ehtirası, eqoizm. Bəngin danışdığı əhvalatlar da onun qeyri-kamil xislət və xarakterindən irəli gəlir. Misirli qocanın hekayətində təsvir olunur ki, uzun illər ibadətlə məşğul olmuş mömin qoca şərab içdikdən sonra (o, xəstəliyinin çarəsi, dərmanı kimi həkimin məsləhəti ilə şərab içmişdi) ağı başından çıxır. Gördüyü mütrübə vurulur. Ehtiras ucbatından dinini atır, zünnar bağlayır. Beləliklə, mey onun ömrü boyu etdiyi ibadətləri puça çıxarır. Göründüyü kimi, burada şərab pislənilir. Bəngə meyl edən Bəsrəli müridin hekayətində (4-cü hekayət) isə Bəng insanı ilahi elm və kamala çatdıran vasitə kimi təqdim edilir. İstər Badənin, istərsə də Bəngin söylədikləri hekayətlərdə məqsəd onların nəzəri-poetik şərhlərinin təmsil yolu ilə təsdiqidir. Hekayələr əslində onların xarakterini açmağa yardım göstərir.

«Bəngü Badə»nin əsas ideya xətlərindən birini də humanizm, insan ləyaqətinə hörmət prinsipi təşkil edir. Bu xətt birbaşa, açıq görünməsə də, mətnarxası fazada mühüm yer tutur. Yəni əgər məqsəd işğalçılıq müharibələrinin tənqidi, qürur və cahangirlik iddiasından doğan savaqları törədənələrə və bu savaqlara nifrət hissi aşılamaqdırsa, deməli, məntiq etibarilə ilə bunun müqabilində insanpərvərlik prinsipi dayanır. Müharibələr insanlara faciə və qırğından başqa heç nə vermir. Rəyasətpərəstlik və yekəxanılıqdan nəşət tapan savaqlar cəmiyyətə, insanlara zərər vurur, faciə və dəhşətlərə səbəb olur.

Bu ideyanın davamı kimi müəllif əsərdə həm də ədalət prinsipini qoyur. Deyilən qayə müharibə zamanı Badənin Allaha yalvarışında bariz şəkildə özünü büruzə verir. Belə ki, döyüşdə uduzduğunu gören Badə Allaha yalvarır və vəd edir ki, qalib gəlsə, ədalət göstərəcək, əsir götürdükələrinin hamısını azad edəcək. Yalnız belə bir vəddən sonra Allah onun duasını eşidir və o, qalib gəlir. Deməli, sənətkar ədalətin, rəhm və mərhəmətin hər kəsə uğur gətirəcəyini bir fikir, qayə olaraq təbliğ edir.

*Hiddəti-Bəng Meydən idi füzun,
Bəng qüvvət tapıb, Mey oldu zəbun.
Gördü çün dövlətində bimi-xələl,
İstədi üzri-səyyiati-əməl.
Nəzr edib eylədi Xudayı güvah
Kim, bu növbət bu düşmən olsa təbah,
Kimi tutdiysə eyləyə azad,
Etməyə kimsənin fəsadını yad.*

Poemanı qeyri-insani ehtiraslardan, xudbinlik və ağalılıq cəhdindən doğan savaqların əleyhinə yazılmış alleqorik ittihamnamə, bədii-siyasi ifşanamə də hesab etmək olar. Əsərdə bədii-estetik idealla ictimai-siyasi motiv dahiyənə ədələ sintez edilmişdir.

«Bəngü Badə»ni eyni zamanda ağılı başdan alan, insanı şərə, bədxahlığa təhrik edən Badə və Bəng kimi qida növlərinə qarşı qələmə alınmış bir poetik tənqidnamə olaraq da dəyərləndirmək mümkündür. Çünki Badənin döyüş təşəbbüsü onun qüruru, təkəbbürü ilə yanaşı həm də sərxoşluğu ilə əlaqədardır. O, belə bir qərarı içib sərxoş olduğu zaman verir. Deməli, spirtli içkilər, onların yaratdığı məstlik faciələrə yol açır. Elə buna görə də şair poemanın əvvəlində Rəbbə müraciət edərək ondan naqisi tamam, yəni naqis insanı kamil edən, başqa sözlə, mənəvi mey istəyir. «Əqli zail», «könlü qafil» edən, yəni tam naqis, başqa sözlə, kamili naqisə döndərən maddi şərəbdən isə uzaq durmağı rəva bilir.

*Bəzmi-eşq içrə sun mənə bir cam,
Leyk cami ki, nəqsim edə təmam.
Qıla asari'-mə'rifət izhar,
Ola miftahi-məxzənül-əsrar.
Nə şərabi ki, əqli zail edə,
Taətindən könlünü qafil edə.*

Əsərin sonunda sənətkarın mey və tiryəkə münasibəti qabarıq şəkildə ifadə olunur. O, bu cür haram, Haqqın buyruğu ilə yasaq edilmiş şeylərdən danışdığı üçün Allahdan üzr istəyir, bağışlanmasını təmənnə edir. Bu sayaq zərərli varlıqlardan nəinki istifadə etməyi, hətta söz açmağı belə küfr, nankorluq, Allaha qarşı üsyan sayır. Deməli, bəşər övladı bu cür haram, ziyanlı nemətlərdən uzaq durmalıdır.

Personajlardan Buzə və Məcun yaltaqlığın, satqınlığın, dönüklüyün tipik nümunələridir. Onlar hər ikisi öz başçılarına xəyanət edir, etibarsızlıq göstərirlər. Müəllif demək istəyir ki, səltənət kəndarında və cəmiyyətdə belələri az deyil. Klassik Şərq ədəbiyyatında qasid – xəbərçi rolunda tez-tez üzləşdiyimiz Səba xəbərçiliyin, lazım olmayan sirri danışmağın təmsilçisidir. Gərəksiz yerə xəbərçilik etdiyi, düşünülməz danışığa yol verdiyi üçün başı bəlaya düşür. Əsərdəki həmin kiçik epizod ibrətamiz mahiyyət kəsb etməklə süjetin davamı üçün də impuls rolunu oynayır.

Nəticə. «Bəngü Badə» mövzu-məzmun və ideya cəhətdən bənzərsiz bir əsər olduğu kimi poetika, sənətkarlıq məziyyətləri etibarlı ilə də ölçülü-biçili, coşqun şairanə təbin məhsulu olan bir söz sənəti abidəsidir. Doğrudur, Füzulinin ana dilində qələmə alınmış başqa əsərləri kimi bu poemanın da dili xeyli ağırdır. Ancaq poetika, şeiriyyət baxımından hər şey füzuliyənə tərzdə dəqiq və nizamlıdır. Aşağıdakı nümunəyə nəzər yetirək:

*Qılmadı Bəng hiç gövlü pəsənd,
Gəlmədi hiç söz ona xürsənd.
Dedi: – Mən həm rəsul göndərərəm
Sözlərinə cəvab döndərərəm.
Qılsa taət, riyayətim görsün,
Qılmaz olsa, siyasətim görsün.*

Cəmi altı misradan ibarət kiçik bir parçada Bəngin heç bir məsləhətə yovuşmadığı, eqoizmi, rəyasətpərəstliyi, tədbiri, niyyəti – bir sözlə, xarakterinin mühüm cəhətləri sərrast və dəqiq şəkildə bəyan edilir. Rəvan və dolğun təsir bağışlayan təhkiyə sistemində yersiz və «yüksüz» bir kəlmə belə yoxdur. Minimum yığcam və az sözlə maksimum ölçüdə, yəni mümkün həddə mətləb ifadə edilmişdir. Hər misra ayrıca cümlədir. Hər cümlənin də konkret fikir tutumu vardır. Cümlələrdə mətləb və şəiriyət bir-birini uyarlı surətdə tamamlayır. Beytlərin qafiyə quruluşunu inanılmaz zənginlik müşayiət edir. 1-ci beytdə söz kökündə 4, 2-ci beytdə 5 (üstəgəl qrammatik şəkilçi), 3-cü beytdə 2 (üstəgəl qrammatik şəkilçi) səslə qafiyədarlıq yaradılmışdır. Müqəffa sözlərin bu cür zənginliyi, təbii ki, mətnin şəiriyətini və elastik tonu artırır.

Ədəbiyyat

1. **Arashlı H.** Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, 1958
2. **Arashlı H.** Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998
3. **Babayev Y.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018
4. **Əliyev S.** Füzulinin poetikası. Bakı, 1986
5. **Füzuli M.** Əsərləri, 5 cildə (tərtib edən: Arashlı H.), Bakı, a) IV c., 1961; b) V c., 1985
6. **Füzuli M.** Əsərləri, 6 cildə (tərtib edən: Arashlı H.), II cild, Bakı, 1958
7. **Füzuli M.** Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I c. (lirik əsərləri-şərhlərlə. Tərtib edən: Yusifli X.) Bakı, 2005; II c. (epik əsərləri-şərhlərlə. Tərtib edən: Xəliləoğlu S.), Bakı, 2005
8. **Füzuli M.** Leyli və Məcnun (tərtib edib nəsrə çevirəni, müqəddimə və şərhlərin müəllifi: Əliyev S.) Bakı, 1991
9. **Füzuli M.** Bəng və Badə (tərtib edib nəsrə çevirəni, müqəddimə və şərhlərin müəllifi: Əliyev S.). Bakı, 1993
10. **Hikmət İ.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə, II c., Bakı, 1928
11. **Köçərli F.** Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə. I c., Bakı, 1978
10. **Quluzadə M.** Füzulinin lirikası. Bakı, 1965
11. **Məhəmməd Füzuli** (məqalələr toplusu). Bakı, 1958

RARE PEARLS OF OUR ALLEGORICAL POETRY
ALLEQORİK POEZİYAMIZIN NADİR İNCİLƏRİ

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU

(M.Füzulinin “Meyvələrin söhbəti” və “Yeddi cam” poemalarının ideya-estetik dəyəri)

filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan

Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

Məqalədə M.Füzulinin “Söhbətül-əsmar” (“Meyvələrin söhbəti”) və “Həft cam” (“Yeddi cam”) poemaları təhlilə cəlb edilir. Göstərilir ki, M.Füzuli böyük lirik şair olmaqla yanaşı həm də dəyərli poemalar müəllifidir. Onun dörd poeması vardır. Bu poemalar Azərbaycan və şərq poeziyasının incilərindən sayılır. “Söhbətül-əsmar” və “Həft cam” poemaları şairin yaradıcılığında mühüm yer tutur. Məqalədə hər iki poema müxtəlif istiqamətlərdən təhlil edilir. Əvvəlcə onların mövzu-məzmun və ideya-bədii dəyəri şərh edilir. Sonra poemaların janr xüsusiyyətləri izah edilir. Həmçinin onların obrazlar aləmi nəzərdən keçirilir. Nəhayət, bu əsərlərin sənətkarlıq xüsusiyyətləri yığcam şəkildə şərh edilir. Göstərilir ki, hər iki poema alleqorik səciyyə daşıyır. Müəllif öz mətləbini, ideyasını alleqorik planda təqdim edir. “Söhbətül-əsmar” Azərbaycan türkcəsində, “Həft cam” isə fars dilində qələmə alınmışdır. Hər iki poema məsnəvi formasındadır. Epik şeirimizin inkişafında bu əsərlərin böyük rolu vardır.

Açar sözlər: Klassik poeziya, M.Füzuli, poema, “Meyvələrin söhbəti”, “Yeddi cam”, məsnəvi, Azərbaycan ədəbiyyatı

Summary

The article analyzes M. Fuzuli's poems “Sohbatul-asmār” (“Conversation of fruits”) and “Haft cam” (“Seven glasses”). It is shown that M. Fuzuli is a great lyrical poet as well as the author of valuable poems. He has four poems. These poems are considered the pearls of Azerbaijani and Eastern poetry.

The poems “Sohbatul-asmār” and “Haft cam” occupy an important place in the poet's work. In the article, both poems are analyzed from different directions. First, their theme-content and idea-artistic value are interpreted. Then the genre characteristics of the poems are explained. Their world of images is also reviewed. Finally, the artistic characteristics of these works are briefly explained. It is shown that both poems have an allegorical character. The author presents his point and idea in an allegorical plan. “Sohbatul-asmār” was written in Azerbaijani Turkish, and “Haft cam” was written in Persian. Both poems are in masnavi form. These works have a great role in the development of our epic poetry.

Key words: Classical poetry, M. Fuzuli, poem, “The Conversation of Fruits”, “Seven glasses” (“Yeddi cam”), couplet (masnavi), Azerbaijani literature

Summary

Giriş. Bədii sözün sehrkarı olan M.Füzuli kürəvi məşabdə istər lirik, istərsə də epik poeziyanın ən istedadlı nümayəndələrindən biri kimi tanınır. O, özünün dediyi kimi «*şairi-Museyi-kəlam*» («*Musa kəlam şair*») kimi sözdən möcüzə yaratmış, bənzərsiz lirik (həm də epik) əsərlər müəllifi olaraq dünya poeziyasının iftixarına çevrilən sənətkarlar sırasında ön mövqedə qərar tutmuşdur. Bədii söz istər məna-məzmun, istər forma, istər dil-üslub gözəlliyi, istər musiqi ahəngi və çaları, istər estetikası, istər «söz oyunu» və məcazlar sistemi, istər məntiqi rabitə və məndaxili vəhdət və s. baxımından özünün ən uca, şərəfli və inanılmaz səviyyəsinə məhz bu Azərbaycan sənətkarının qələmi ilə yüksəlmişdir.

M.Füzulinin **dörd poeması** vardır: «**Leyli və Məcnun**», «**Bəngü Badə**», «**Söhbətül-əsmar**», «**Həft cam**». Əvvəlki üç əsər **Azərbaycan**, sonuncu poema «**Həft cam**» isə **fars dilində** qələmə alınmışdır.

«**Söhbətül-əsmar**» («**Meyvələrin söhbəti**»). M.Füzulinin alleqorik poemalarından ikincisi «**Söhbətül-əsmar**»dır. **Ana dilində** yazılmış bu əsər əruz vəzninin **həzəc** bəhrindədir.

Poema Ə.Abid tərəfindən tapılıb üzə çıxarılmış, ilk dəfə 1926-cı ildə çap olunaraq elmi-kütləvi ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. Doğrudur, göstərilən ilə qədər heç bir məxəz və mənbədə Füzuli qələminə məxsus ədəbi abidələr sırasında xatırlanmayan bu alleqorik məsnəvini bəzi tədqiqatçılar adını zikr etdiyimiz sənətkarın yaradıcılıq məhsulu kimi qəbul etməzlər. Əlbəttə, deyilən məsələ ayrıca bir işdir və biz bu barədə mübahisə açmaq fikrində deyilik.

«**Söhbətül-əsmar**» mövzu, obrazların xarakteri, məzmun və ideya baxımından «**Bəngü Badə**» ilə səsleşir. Hər iki əsər arasında oxşar cəhətlər, uyarlı paralellər tapmaq mümkündür. Sanki müəllif burada «**Bəngü Badə**»dəki mövzu və ideyanı davam etdirir.

«**Söhbətül-əsmar**»ın süjetində, ruhunda və poetik təhkiyəsində folklorun inkar olunmaz təsiri vardır. Sadəcə olaraq ərəbizm-farsizimlər, yəni əsərin nisbətən qəliz dili deyilən motivin üzərinə müəyyən tül çəkir. Bir növ xalq yaradıcılığı elementlərini «gizlədir». Ancaq diqqət yetirdikdə bunu sezmək çətin deyil.

Folklor tərzinə müvafiq olaraq hadisələr nağılçının dili ilə nəql olunur. «*Rəvayət dənizinin qəvvası*», «*Hekayət vadisinin səyyahı*» kimi təqdim edilən nağılçı danışır ki, azad təbi, tamam idrakı olan arif və vaqif bir xücestəsima baharın gözəl bir çağında gəzmək həvəsinə düşür. Gəlib bir bağa çıxır. Burada o, diqqətəlayiq və maraqlı bir mənzərənin şahidi olur: Bağdakı müxtəlif meyvələr bir-birləri ilə mübahisə edirlər. Özünü öyən, öz fəxarətli cəhətlərini qürurla söyləyən meyvənin sözünü bir başqası sərt şəkildə kəsir. Onu ədəbsizlikdə, həddini aşmaqda günahlandırır və həmin meyvənin zərərli, naqis cəhətlərini sayır, onu susdurmağa çalışır. Alça, Alu, Gilas, Ərik, Alma, Armud, Üzüm, Heyva, Narınc, Turunc, Nar, Xurma, Badam, Püstə və s. mübahisə edən alleqorik obrazlar sırasındadır.

Əsərdə dialoqlar üstünlük təşkil edir. Mükəlimələr çevik, dinamik, fəxriyyə – ittiham səpgisindədir. Obrazın özü haqqında söylədiyi fikir onun eqoizmini, xudpəsəndliyini bariz şəkildə ifadə edir:

Şəftalu deyərdi: - Padişahəm,

Fıstıq ki: – Əncüm içrə mahəm.

Həm Cövz deyərdi: – Xosrovam mən.

Fındıq deyərdi: – Sərvərəm mən.

Limu ki: – Mənəm bu bağa mahmud.

– Şaham ki, deyərdir Şahpalud.

Həm Cövz deyərdir: – Pəhlivanam,

Əncir ki: – Şöhreyi-cahanam.

İnnab deyərdir: – Mən vəcihəm.

Zoğal ki: – Mən sənə şəbihəm.

Bağdakı bu mübahisədən təngə gələn, heç bir zövqü-səfa duymayan xüceştəsimə oradan uzaqlaşmış bostana gəlir. Amma burada da oxşar mənzərə ilə rastlaşır. İndi də bostan meyvələrinin qovğa, dava-dalaş etdiyinin şahidi olur. Xiyar, Yemiş, Qarpız, Şamama və b. meyvələr mübahisə edərək başqasından üstün olduğunu isbata çalışır. Müqabil tərəfin isə pis, zərərli əlamətlərini sayır.

Həcmcə yığcam olan poemanı şərti olaraq iki hissəyə ayırmaq mümkündür: bağdakı hadisələr və bostandakı əhvalatlar. Bir məsələni qeyd etmək lazım gəlir. Bağdakı və bostandakı hadisələrin mahiyyəti oxşar olsa da, nəticə fərqlidir. Müəllif sanki bağdakı mənzərə ilə rəiyyəti, kütləni, bostandakı mənzərə ilə sarayı nəzərdə tutmuşdur. Bağda imtiyaz sahibi, inzibati rəhbər yoxdur. Hamı hüquqca bərabərdir. Ona görə də buradakı söz-söhbət, mübahisə sakit, qansız-qırğınsız ötürür. Ancaq sarayın analoqu olan bostanda hökm-fərmlıq, amiranəlik atmosferi hökm sürür. Burada buyuran və buyuruqçu, ixtiyarlı və ixtiyarsız vardır. Qovun şahdır. Adı çəkilən bostan meyvələrini də vəzifələrə o təyin etmişdir. Vəzifəcə hamıdan üstündür, başqalarının mənəbi də onun sərəncamındadır. Elə buna görə də əshabələrinin mübahisə və rəftarından xəbər tutduqda qəzəblənir. Bostançıya əmr verir ki, onların hamısını cəzalandırsın. Hökmü zabitəli şəkildə icra etdirir. Qeyzindən, hiddətindən öz başını da partladmış həlak olur. Beləliklə, bostandakı hadisələr hüquqlu-hüquqsuz münasibətlərinə, qəzəb və hiddətə əsaslandığından qan-qırğınla, faciə ilə nəticələnir.

Əsərdə sənətkar ilk növbədə «Bəngü Badə»də olduğu kimi xudpəsəndliyi, lovğalığı, təkəbbürü, yersiz eqoizmi, səmimiyyətsizliyi tənqid edir. Digər tərəfdən isə şair göstərmək istəyir ki, cisimlər və hadisələr aləmində mütləq yaxşı və mütləq pis yoxdur. Gözəl görünən hər bir şeydə çirkinlik, xeyirli nəzərə gələn hər bir cisim və hadisədə zərərli əlamət tapmaq mümkündür. Pis və yaxşı, xeyir və şər maddi dünyaya məxsus hər bir şeyin mahiyyətində qoşadır. Bu mənada poemadakı ideya «Rindü Zahid»dəki mətləb və qayə ilə uyğunluq təşkil edir. Bütün bu hadisələrin şahidi olan xüceştəsimə, nəhayət, yəqin edir ki, fani olan cisim və əhvalatlar aləmində cahən ləzzətindən danışmaq mənasızdır. Çünki «bu köhnə evin vəfası yox», qüssəsi, qəmi və cəfası isə çoxdur. Əslində isə müəllifin gəlmiş nəticə ilə xüceştəsimanın idraki qənaəti üst-üstə düşür:

Pəs etdi yəqin ol cəfəkeş,

Olmaz bu cahanda kimsə dilxoş.

Bildi ki, olub bu deyr fani,

Tərk eylədi ləzzəti-cahani.

Dünya işinin mədarı yoxdur,

Heç kimsəyə e'tibarı yoxdur.

Eylər birisini sahibi-tac,

Ol birisin eylər ona möhtac.

«**Həft cam**» («**Yeddi cam**»). «Yeddi cam» Füzulinin **fars dilində** ərsəyə gətirdiyi yeganə poemadır. Əsər «**Saqinamə**» adı ilə də tanınır.

Məlum olduğu kimi, orta əsrlər islam şərqində çoxlu saqinamələr yaranmışdır. Daha doğrusu, saqinamələr bəzən müstəqil şeir, bəzən də ayrı-ayrı əsərlərin tərkibində müəyyən parça – hissə kimi yazılaraq ədəbiyyatın məxsusi müraciət tərzinə və məzmun-ideya xüsusiyyətinə malik müstəqil qolu kimi diqqəti cəlb edirdi. M.Füzulinin adını çəkdiyimiz əsəri də klassik poeziyada dolğun və məşhur saqinamələrdən biridir. **Məsnəvi formasında** qələmə alınmış ədəbi abidə **janrca lirik-fəlsəfi poemadır**. Lakin lirik planda yazılsa da, əsərdə bəzi **əhvalatlara, epik ünsürlərə** də yol verilir. Əruz vəzninin **mütəqarib** bəhrindədir.

Müəllif struktur baxımından N.Gəncəvinin «Yeddi gözəl» poemasından da faydalanmışdır. Belə ki, hər iki söz sənəti abidəsinin forma-struktur xüsusiyyətlərində müəyyən oxşarlıqlar mövcuddur.

«Yeddi cam»da sənətkarın sufizmin müəyyən element və baxışları, xüsusilə də «vəhdəti-vücut» fəlsəfəsi ilə əlaqəli görüşləri özünün bariz təcəssümünü tapmışdır. Cismlər və hadisələr aləmi, burada insanın bir xilqət kimi mənəvi-ruhi vəziyyəti, keçirdiyi hallar, yaşadığı hisslər və s. əsərdə təsəvvüf görüşləri nöqtəyi-nəzərindən bədii-fəlsəfi şərhini tapır.

Hadisələr şairin dilindən danışılır. Qəflət yuxusundan oyanıb söz bayrağını göylərə qaldıran, elm və hikmət sahibi şair səbəbini anlamadığı izzət və dərdə məhkumdur. O, bunun səbəbini öyrənmək məqsədilə rəyi bəyənilmiş, ağıllı, fəzilətli piri-muğana üz tutur. Dövrün ona cövr edərək bu qədər zülm verməsinin səbəbini soruşur. Piri-muğan isə «arzu kələfinə vurulan bu düyün»ün səbəbinin əqldə olduğunu söyləyir və bildirir ki:

Əql ilə ələm, bil ki, əkizdir bu cahanda,

Əqlin yoxalırsa, gedəcək ahü fəğan da.

Meydən tələb eylə, məzədən istə dəva sən,

Gəz, badədə axtar həmişə, dərdə şafa sən.

Piri-muğan ağılı tərək etmək üçün mey içməyi tövsiyə edir. Məsləhət görür ki, şair yekşənbə günündən başlayaraq həftənin hər günü şərab içib hər gün bir səma cismi ilə ünsiyyət qursun. Onlardan lazımı yardım, kömək istəsin. Həmin səma cisimləri Günəş, Ay, Mərrix (Mars), Ütarid, Bürcis, Zöhrə və Zühəldir.

Şair deyilən məsləhətə əməl edir. Hər gün bir cam mey içib bir musiqi aləti ilə həmsöhbət, həmdəm olur. Birinci gün o, Neylə söhbətləşir. Şərab içib başına fərəh, qəlbinə min sirr cəmləşdirdikdən sonra Neydən soruşur ki, «ey qəm elinin taci-qüruri» o qəlbindəki şuri, yanıq nələlərinin, saralmış rənginin səbəbini anlat. Ney gizli sirlərini açıb danışmağa başlayır. Bildirir ki, əvvəllər yerim ədəm (heçlik) aləmi idi. Onda qəm nə olduğunu bilməzdim, asudə həyat sürərdim. Amma qəzanın çərxi öz həsədindən məni bəlaya qər qətdi. İlk vaxtlar halım yaxşı idi. Yel, atəş, torpaq və su hər biri mənim nəşvü-nəma tapmağıma yardım etdi. Zövqü-səfa duyub böyüdüm. Şadlıqlar içində nemət sahibinə çevrildim. Dərdü-mələl məndən qaçdı. Bu cah-cələl məni məğrura çevirdi. Ancaq birdən qəzanın çərxi dəyişdi.

Dostlar dəyişib oldu mənə ən qatı düşman,

Növrəstə gözəllər çəkilib getdi yanımdan.

Külək xain çıxıb məni yerə yıxdı. Su ətəyini məndən çəkdi. Atəş yüzlərcə zərər verdi. Torpaq aramımı ürəyimdən aldı. Beləcə bədənim solub saraldı. Bu qüssəli hekayətlə yanaşı şahidi

olduğu bir əhvalat ona ibrət və təsəlli verir. O, bir kəndlinin meynəyə su verib əvəzində şərab aldığı görür və bu qərara gəlir ki:

Hər kəs nə verib, itməyəcəkdir, qalacaqdır,

Öz verdiyinin bəhrəsini tez alacaqdır.

Şairin Neyin dili ilə ifadə etdiyi bu rəyə görə belə bir ibrətamiz gedişat hadisələr aləminin təbii qanunudur. Həyat, maddi reallıqlar aləmi isə dəyişən, bir-birini əvəz edən intəhasız çevrilişlər silsiləsinin məkamıdır. Hər bir hadisə köhnənin inkarı, yeninin isə təsdiqi deməkdir. Lakin yeninin özü də əbədi deyil.

Neyin kədərli və ibrətli taleyi onu təsəvvüf inancından qidalanan belə bir nəticəyə gətirib çıxarır:

Verdiklərini sonra hamı qapdı apardı,

Ancaq mənə o qaldı ki, əslimdə nə vardı.

Deməli, təriqət rakrusundan yanaşsaq, külldən ayrılıb dialektika qanunauyğunluqlarının normativləşdiyi cahana düşən cüzw inqilablar burulğanında nə qədər çevrilişlərə uğrasa da, son nəticədə onun varlığında əslində, ilkin zatında olan mövcudiyyətdən kənar heç nə qala bilmir. Cüzwə əta edilən fərəh və xoşbəxtliklər də, nəsb edilən möhnət və rəzalətlər də möhlətli, zamanca hüducludur.

İkinci gün şair mey içdikdən sonra onu məst edən ikinci camın keyfiyyətlərini sayır. Ümumiyyətlə, müəllif həftənin hər günü ardıcıl olaraq içdiyi camın keyfiyyəti barədə məlumat verib sonra əsas mətləbə, həmsöhbətləri olan musiqi alətləri ilə danışıqın əsas mahiyyətinin poetik-fəlsəfi şərhinə keçir. İkinci gün onun sirdaşı Dəfdir. Gözəl bir şadlıq məclisi düzəldən, məclisi sözlə, kababla bəzəyən, şam və şərabla ona nur verən şair Dəfdən sorğusunu, əsasən, keçmiş cahangirlər, vaxtilə şan-şöhrəti, cah-cələli dünyaya sığmayan hökmdarlar üzərində qurur. Firidun, Cəmşid, Keyxosrov kimi şahların son taleyini onların apardıqları qovğaların, göstərdikləri həvəsin, çəkdikləri cah qeydinin aqibətini xəbər alır. Şairin Dəflə söhbəti bu istiqamətdə qurması səbəbsiz deyil. Dəf kütləvi məclislərdə olmaqla yanaşı həmişə şahların müharibə apardıqları meydanlarda, keçirdikləri təntənələrdə də iştirak edir. Onun sirli suala verdiyi cavab hikmətamiz və düşündürücüdür:

– Onlar, – dedi – indi hamı asayışə yardır,

Dünyanın işindən çox uzaq ayrı-kənardır.

Nə məmləkət üstündə çəkib dərd, olub xar,

Nə heçliyə getməklərinə ağlayır onlar.

Nə boş, havayı bir həvəsə doğru gedirlər,

İndi səni öz yanlarına dəvət edirlər.

Sonra Dəf öz başına gələn qəziyyəni nağıl edir. Onu düzəltməkdən ötrü meyvə gətirən bir ağacı kəsdiklərini, onu iti mişarla doğrayıb boynuna həlqələr düzdüklerini, dilsiz bir heyvanın başını bədənindən ayıraraq dərisini soyduqlarını və onu düzəlttiklərini söyləyir. Deməli, Dəf də bu cür fəci, həm də dəyişən işlərin nəticəsində hasilə gəlmişdir. İndi o da öz faciəsinin fəryadını qışqırır.

Şair üçüncü gün Cəng, dördüncü gün Ud, beşinci gün Setar, altıncı gün Qanun, nəhayət, yeddinci gün Mütrib (xanəndə) ilə həmsöhbət olur. Onların əhvalını soruşur. Cəng danışır ki, əzəllər ehsan dənizində «varlıq» sözündən xəbərsiz halda eşq ilə yaşayırdım. Lütf ilə nemət

verənim vardı. Amma vaxt oldu ki, həmin lütf və nemətdən uzaq düşüb hicran aləminə qovuldum, ucalıqdan endim. Vüsal gündüzüm hicran gecəsinə çevrildi. Dəhr bazarında avara qaldım. İndi fərağ odunun nəğməsinə izhar edirəm. Ud və Setarın danışıqları sözlər də mahiyyətcə Cəngin söylədikləri gizlinlərə bənzəyir. Əsas ideya xətti Udun bəyan etdiyi belə bir fəlsəfi hikmətin üzərində cəmləşir:

Bu karxanada mən ilə sən alətik, ey dost,

Sən 'ətdən uzaq ayrı, kənar xilqətik, ey dost.

Öz əzəli substansiyasından məhrum olub fərağa uğrayanlardan ötrü kainat karxanası qərrib hüzn evidir.

Şair altıncı camı içib məst olduqdan sonra Qanundan belə bir sirrini səbəbini açmağı xahiş edir: necə oldu ki, sənin məskənin həmişə yarın ağışu oldu? Sən canana necə qovuşdun? Hansı səbəbə dildar həmişə səni qucağında saxlayır. Qanun bu şərəf və izzətə yüksəlməsinin hikmətini sirr saxlamağı, gördüklərini qəlbində gizlətməyi bacarması ilə izah edir. Məhz bu yolla cananın eşqinə nail ola bildiyini söyləyir.

Yeddinci gün şair mütrüblə həmdərd olur. «Ruhani feyz»lə yaşadığını söyləyən mütrüb gözəl sözləri, nəcib hərəkətləri, cəlbədici ədaları ilə şairi təəccübləndirir, heyrətə salır. Mütrüb ona həmsöhbət olduğu musiqi alətlərinə inanmamağı, onların sirr saxlamaqda naşı olduqlarını izhar edir. Mütrübün verdiyi məsləhət ibrət və hikmət dərsi anlamına gəlir:

Qeyri kəsə bu dəhrdə meyl etmə, ey insan,

Dost sirrini dostun ürəyindən eşit hər an.

Öz sirrini açma neyə, saxla sən onu pünhan,

Çün ağzı açıqdır, danışar hər zəvü-hədyan.

Dəfdən uzaq ol ki, işi ah ilə fəğandır,

Bir sillə ilə hər şeyi dünyaya açandır.

Öz sirrini ilə cəngi dəxi eyləmə məhrəm,

Çün kim qulağın bursu açıb söyləyəcək, həm.

Öz sirrini tənburu da gəl açma ki, səndən,

Gizli işini öyrənəcəkdir sənə düşmən.

Qanundan uzaq gəz, ona sirr açma, kənar dur,

İzhar eləməkçün çün onun yüz dili vardır.

Sənətkar belə hesab edir ki, insan həmişə «hikmətlər açan nitqə» qulaq asmağa can atmalıdır. Bəziləri belə anlayır ki, guya danışanlar canlı, dinməz oturanlar isə ölüdür. Əslində isə pis əməl sahibləri cismən yaşadıkları halda ölü, yaxşı əməl sahibləri isə öləndən sonra da diridirlər.

Əsərdəki mey mənəvi şərəbdır. İnsanı kamala, dünyanın dərkinə təhrək edən ruhani bədədir.

«Yeddi cam» alleqoriya sənətimizin və bədii-fəlsəfi məfkurəli ədəbiyyatımızın yetkin nümunələrindən biridir.

Ədəbiyyat

1. **Arashlı H.** Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, 1958

2. **Arashlı H.** Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998

3. **Babayev Y.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018
4. **Əliyev S.** Füzulinin poetikası. Bakı, 1986
5. **Füzuli M.** Əsərləri, 6 cildə (tərtib edəni: Araslı H.), II cild, Bakı, 1958
6. **Füzuli M.** Əsərləri, 5 cildə (tərtib edəni: Araslı H.), Bakı, V cild, 1985
7. **Füzuli M.** Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I c. (lirik əsərləri-şərhərlə. Tərtib edəni: Yusifli X.) Bakı, 2005; II c. (epik əsərləri-şərhərlə. Tərtib edəni: Xəlilov S.), Bakı, 2005
8. **Füzuli M.** Leyli və Məcnun (tərtib edib nəsrə çevirəni, müqəddimə və şərhərlərin müəllifi: Əliyev S.) Bakı, 1991
9. **Füzuli M.** Bəng və Badə (tərtib edib nəsrə çevirəni, müqəddimə və şərhərlərin müəllifi: Əliyev S.). Bakı, 1993
10. **Hikmət İ.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə, II c., Bakı, 1928
11. **Köçərli F.** Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə. I c., Bakı, 1978

THE CRADLE OF ANCIENT CULTURE OF AZERBAIJAN – KARABAKH
AZƏRBAYCANIN QƏDİM MƏDƏNİYYƏT BEŞİYİ- QARABAĞ

HASANOVA ULKER

Azerbaijan State Pedagogical University

Turkological center of the Turkish history section Specialist

Baku, Azerbaijan

ORCID: 0009-0009-6054-7503

Summary

Karabakh region is a territory of Azerbaijan with an ancient history. Namely, the Karabakh region is rich in its own history, literature, material and cultural monuments, music and art culture. This region is famous for its climate, beautiful nature, climate, and wealth of natural resources. Namely, such issues have undoubtedly had a great impact on the creative and artistic thinking of the local population. In the creativity of the people of Karabakh, their everyday life, their aesthetic tastes occupy an important place. It is natural that these features, the national face of the population, their bright thoughts, played an unparalleled role in the development of Karabakh culture. Examples of Karabakh culture can be found not only in Azerbaijani museums, but also in the most famous museums of the world. When looking at the rich museum exhibits of Washington's "Metropolitan", Paris's "Louvre", London's "Victoria and Albert", Vienna, Berlin, Tehran, Istanbul, Rome, as well as Cairo, we can see examples of art related to Karabakh. As a result of archeological excavations and historical researches, samples of weapons, utensils, and decorations were found from Karabakh. These studies are important as a valuable source of information about the craftsmanship of the artist who created them. The historical, ethnographic and artistic features of Karabakh national creativity are also reflected in clothing. This feature is also manifested in certain forms of clothing, its decorations, and also in artistic embroidery, weaving, and weaving. Also, the discovery of a large number of ancient material culture samples through archaeological research has made it possible to study the history of the material and spiritual culture of Karabakh.

Keywords: Karabakh, culture, history, weaving, research, monument

Özet

Karabağ bölgəsi kadim bir tarihe sahip Azərbaycan toprağıdır. Yani Karabağ bölgəsi eşsiz tarihi, edebiyatı, maddi ve kültürel anıtları, müzik ve sanat kültürü açısından zengindir. Bu bölge iklimi, güzel doğası, iklimi ve doğal kaynak zenginliğiyle ünlüdür. Yani bu tür konuların yerel halkın yaratıcı ve sanatsal düşüncesi üzerinde şüphesiz büyük etkisi olmuştur. Karabağ halkının yaratıcılığında, günlük yaşamında, estetik zevkleri önemli bir yer tutar. Halkın milli yüzü olan bu özelliklerin, parlak düşüncelerinin Karabağ kültürünün gelişmesinde eşsiz bir rol oynaması doğaldır. Karabağ kültürünün örneklerine sadece Azərbaycan müzelerinde değil, dünyanın en ünlü müzelerinde de rastlamak mümkün. Washington'un "Metropolitan"ı, Paris'in "Louvre"u, Londra'nın "Victoria ve Albert"i, Viyana, Berlin, Tahran, İstanbul, Roma'nın yanı sıra Kahire'nin zengin müze sergilerine baktığımızda Karabağ ile ilgili sanat örneklerini görebiliriz. Arkeolojik kazılar ve tarihi araştırmalar sonucunda Karabağ'dan silah, mutfak

eşyası ve dekorasyon örnekleri bulundu. Bu çalışmalar, onları yaratan sanatçının işçiliği hakkında değerli bir bilgi kaynağı olması açısından önemlidir. Karabağ milli yaratıcılığının tarihi, etnografik ve sanatsal özellikleri giyime de yansıyor. Bu özellik aynı zamanda belirli giyim şekillerinde, süslemelerinde ve ayrıca sanatsal nakış, dokuma ve dokumalarda da kendini göstermektedir. Ayrıca arkeolojik araştırmalarla çok sayıda eski maddi kültür örneğinin ortaya çıkarılması, Karabağ'ın maddi ve manevi kültür tarihinin incelenmesine olanak sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, kültür, tarih, dokuma, araştırma, anıt

Xülasə

Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın qədim tarixə malik olan bir ərazisidir. Məhz, Qarabağ bölgəsi özünəməxsus tarixi,ədəbiyyatı, maddi-mədəniyyət abidələri, musiqi və incəsənəti mədəniyyəti ilə zəngindir. Bu bölgə iqlimi, gözəl təbiəti, iqlimi, təbii sərvətlərinin zənginliyi ilə məşhurdur. Məhz, bu kimi məsələlər şübhəsiz ki, yerli əhalinin yaradıcılıq və bədii təfəkkürünə böyük təsir göstərmişdir. Qarabağ əhalisinin yaradıcılığında onların məişəti, gündəlik həyat tərzini, estetik zövqləri mühüm yer tutur. Təbiidir ki, bu xüsusiyyətlər əhalinin milli siması, mənliliyi öz parlaq düşüncələri Qarabağ mədəniyyətinin inkişafında misilsiz rol oynayıb. Qarabağ mədəniyyət nümunələrinə təkcə Azərbaycan muzeylərində deyil, dünyanın ən məşhur muzeylərində Qarabağa aid mədəniyyət nümunələrinə rast gəlinir. Vaşinqtonun “Metropolitan”, Parisin “Luvr”, Londonun “Viktoriya və Albert”, Vyananın, Berlinin, Tehranın, İstanbulun, Romanın, həmçinin Qahirənin zəngin muzey eksponatlarına baxarkən, Qarabağa aid sənət nümunələrinə görə bilərik. Arxeoloji qazıntılar və tarixi araşdırmalar nəticəsində Qarabağdan silah, qab-qacaq, və bəzək nümunələri tapılmışdır. Bu araşdırmalar onu yaradan sənətkarın ustalığı bacarığından məlumat verən qiymətli mənbə kimi əhəmiyyətlidir. Qarabağ xalq yaradıcılığının tarixi, etnografik və bədii xüsusiyyətləri öz əksini geyimlərdə də tapır. Bu xüsusiyyət həm də müəyyən formalı geyim, onun bəzəklərində və həm də bədii tikmə, toxuma, həmçinin toxuculuqda özünü büruzə verir. Həmçinin, arxeoloji tədqiqatlar vasitəsilə külli miqdarda qədim maddi mədəniyyət nümunələrinin aşkar edilməsi Qarabağın maddi və mənəvi mədəniyyət tarixini öyrənməyə imkan vermişdir.

Açar sözlər: Qarabağ, mədəniyyət, tarix, toxuculuq, tədqiqat, abidə

Giriş

Qarabağ zəngin mədəniyyətə sahibdir. Bu bölgədən aşkar olunan hər bir arxeoloji material, maddi mədəniyyət nümunəsi olan bütün əşyalar – tikinti materialları, məişət əşyaları, süfrə qab-qacaqları, bəzək əşyaları hər biri həm özünün istehsal olunması baxımından, həm də onların üzərindəki müxtəlif təsvirlərin, naxışların həkk olunması baxımından qarabağlıların həyatında özünə yer tutan qədim mədəniyyətin xarakterik cəhətləri, səviyyəsi, inkişaf xüsusiyyətlərinin təəcəssümüdür. Qızıldan, misdən, tuncdan düzəldilmiş ev avadanlığının və zinət əşyalarının üzərinə həkk olunmuş müxtəlif rəsm və təsvirlər Qarabağda hələ qədim zamanlarda təsviri sənətin mövcudluğunu sübut edir.

Azərbaycan mədəniyyət tarixində Qarabağ xalçaları mühüm yer tutur. Xalçaçılıq məktəbində toxunulmuş xalçalar bu günədək öz füsunkar gözəlliyi ilə insanları valeh edir. Bu xalçaların bir çoxu dünyanın məşhur muzeylərində qorunur. Qarabağ xalçalarının 33 kompozisiyası mövcuddur. Yerli qoyun növlərinin yununun xüsusiyyətlərinə görə Qarabağ xalçaları sıx hündür və yumşaq xova malikdir. Qarabağ xalçaları həyat eşqi və parlaq koloriti ilə seçilir. Onlar dörd qrupa bölünür: medalyonsuz, medalyonlu, namazlıqlar və süjetli. Bu xalçalar Qarabağın dağlıq hissəsində Malibəyli, Muradxanlı, Daşbulaq, Cəbrayıl, Horadiz və bir çox başqa qəsəbələrində istehsal olunurdu.

Zəngin mədəniyyətə malik olan Qarabağ bölgəsi musiqi, muğam diyarı kimi də məşhurdur. Azərbaycan musiqi mədəniyyəti xəzinəsini öz nadir inciləri ilə zənginləşdirən Qarabağ musiqisinin çoxəsrlik ənənələri vardır. Qarabağ musiqi sənətində muğamlar, xalq mahnıları, rəqslər, aşiq yaradıcılığı da özünəməxsus yer tutur. Təsadüfi deyildir ki, Qarabağ milli musiqisinin təməl daşı, onun bünövrəsini muğamlar təşkil edir. Qarabağlı ədəbiyyat nümayəndələrinin yaratdıqları ədəbi əsərlər Azərbaycan mədəniyyəti xəzinəsində özünəməxsus şərəfli yer tutur. Müxtəlif dövrlərdə Qarabağ xalçaçılıq məktəbində toxunulmuş xalçalar bu günədək öz gözəlliyi ilə insanları valeh edir. Onların bir çoxu dünyanın məşhur muzeylərində mühafizə olunur. Qarabağda teatr sənətinin kökləri xalqın fəaliyyəti, məişəti, şənlik və toy ənənələri, həmçinin dünyagörüşü ilə bağlıdır. Mərasim, ayin və oyunlardakı tamaşa elementləri müstəqil xalq teatrının yaranmasında mühüm rol oynamışdır.

Qarabağ xalq teatri realist özəllik daşımış vəəməkçi təbəqələrlə bağlı olmuşdur. Xalq teatrının repertuarını müəyyən etik məzmunlu kiçik tamaşalar təşkil etmişdir. Qarabağ professional teatrının təşəkkülündə xalq teatri əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bunun sayəsində XIX əsrdən başlayaraq əvvəl Şuşada sonra Ağdamda professional teatr yaranmış və çox səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Qarabağın zəngin dəmir filizi yataqları qədim zamanlardan başlayaraq yerli xammal əsasında dəmirçilik sənətinin meydana gəlməsində mühüm rol oynamışdır. Dulusçuluq isə Qarabağda sənətkarlıq istehsalının ən qədim sahələrindən olub bu günə qədər öz əhəmiyyətini saxlamışdır. Mütəxəssislər sənətin bu sahəsinin meydana çıxmasını neolit dövrünə aid edirlər. Qarabağ mətbəxi Qarabağ kətsəsi, Bərdə nanı kimi spesifik xörəkləri ilə fərqlənməklə Azərbaycan kulinariyasının əsas hissəsini təşkil edir.

Qarabağ öz atları ilə dünyaya səs salmışdır. XVII–XVIII əsrlərdə Qarabağ xanlığı dövründə bu at cinsi daha da təkmilləşdirilmişdir. Qarabağ atları Asiya və Qafqazda ən qədim at cinsi hesab edilir. Qarabağ atının əsas yayıldığı məkan Azərbaycanın Qarabağ zonası olmuşdur. Ən yaxşı atlar Şuşa, Ağdam və bu rayonlara yaxın ərazilərdə yayılmışdır. Əsası Qarabağ xanları tərəfindən qoyulan və varislərinə keçən atçılıq zavodları 1905-ci ildə fəaliyyətini dayandırıb. XX əsrdə “Qarabağ” cinsinin tarixindənən önəmli hadisə Ağdam Atçılıq Zavodunun yaradılması oldu. Bu zavod Qarabağ atının cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasında böyük rol oynamışdır. 1956-cı ildə Sovet İttifaqının rəhbəri N.S.Xruşşov Böyük Britaniyanın Kraliçası II Yelizavetaya “Zaman” adlı Qarabağ atı hədiyyə etmişdi. Sorağı hər tərəfə yayılan bu atlar elə həmin vaxtdan avropalıların sevimlisinə çevrildi. Məhz bu hadisədən sonra Qarabağ atları bir çox avropalı tədqiqatçıların diqqətini özünə çəkib. Lakin sovet dövründə atçılığa verilən dəyər, münasibət öz aktuallığını itirdi. Atçılıq təsərrüfatları dağıldı, baxımsızlıq cins atların kökünün kəsilməsi, ata marağın azalması ilə nəticələndi.

Qarabağda arxeoloji tədqiqatları nəticəsində aydın olmuşdur ki, Qarabağda yaşamış qədim insanlar tarix boyu şərəfli yaradıcılıq yolu keçərək çoxsaylı mədəniyyət əsərləri yaratmışlar və onlardan biri də memarlıqdır. Buraya Kəlbəcər, Ağdam, Laçın rayonlarındakı qayaüstü rəsmlər, həmçinin öz zərifliyi ilə seçilən memarlıq abidələrini–məscidləri, məqbərələri, sarayları, kilsələri, məbədləri və kaşı naxışlarını da xatırlamamaq mümkün deyil. Bütün bunlar Azərbaycan xalqının bədii mədəniyyətinin özünəməxsus “genofond”unu yaratmış və onun zəngin irsini təşkil etmişdir. Bu irs XIX əsrin ortalarından yeni inkişaf səviyyəsi ilə daha da dolğunlaşmışdır. Bu dövrün əsas nümayəndələri kimi istedadlı ustaları Mir Mövsüm Nəvvab, şair və rəssam Xurşudbanu Natəvan və bir çox digərlərini göstərmək olar.

Azərbaycanın mədəniyyət və incəsənət beşiyi sayılan Şuşa Qarabağın döyünən qəlbidir. Şuşa qalası və bir vaxtlar öz möhtəşəmliyi ilə seçilən Yuxarı Gövhər ağa məscidi burada yerləşir. Azərbaycanın mədəniyyət tarixində mühüm rol oynayan şəxsiyyətlər – müsəlman Şərqində ilk operanın müəllifi, Azərbaycan himninin bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyli və sonuncu Qarabağ xanının qızı, şairə Xurşidbanu Natəvan bu şəhərdə anadan olmuşlar.

Qarabağda yerləşən tarixi kilsələr e.ə. III əsrdən eramızın VII əsrinə kimi indiki Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş Qafqaz Albaniyası dövrünə aiddir. V-VI əsrlərdə Laçın rayonu ərazisində Ağoğlan çayının sahilində inşa edilmiş Ağoğlan monastırı da Azərbaycanda alban memarlığının ən gözəl mədəniyyət nümunələrindəndir. Daş sütunları, ensiz pəncərələri və tağ-tavanı möhkəm bazalt daşlarından tikilmiş monastıra xüsusi gözəllik verir.

Xocavənd rayonu ərazisində yerləşən, tarixi IV əsrə aid olan Amaras monastırı dünyanın ən qədim xristian monastırlarından biridir. Ağ daşlardan inşa edilmiş kilsə XIII əsrdə monastıra çevrilib, sonrakı yüzillərdə dəfələrlə təmir və bərpa edilib, nəhayət, XIX əsrdə indiki görkəmini alıb. Düzbucaq plana malik Amaras monastırı dairəvi bürclərlə möhkəmləndirilib.

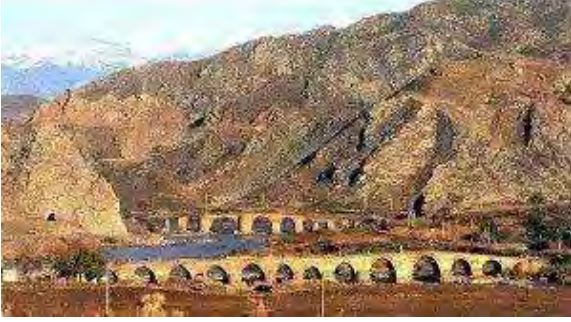
Kəlbəcər rayonunun Vəng kəndi ərazisində yerləşən Xudavəng monastır kompleksi Azərbaycanın xristian memarlığına ən möhtəşəm abidələrindən hesab olunur. Xudavəng məbədinin apostol Fadeyin şagirdi Dadın şərəfinə tikildiyi güman edilir. Kompleksə məbədlə yanaşı, bir necə bazilika, təsərrüfat və yaşayış binaları, tövlə və qala divarları aiddir. Mehranilər sülaləsindən olan Xaçın knyazı Həsən Cəlalın oğlu Vaxtanq kompleksin ərazisində geniş tikinti işləri aparmış, Arzu xatun isə 1214-cü ildəəri Vaxtanqın və iki oğlunun xatirəsinə kompleksdə kilsə tikdirmişdir.

Qarabağın digər tarixi şəhəri Ağdam, təəssüf ki, müharibə zamanı, demək olar, tamamilə dağıdılıb. Müharibədən əvvəl bu şəhər qeyri-adi memarlığa malik üçmərtəbəli Çay evi, nadir Çörək muzeyi ilə məşhurlaşmışdı.

Azərbaycanın cənub-qərbində yerləşən Füzuli şəhəri yaxınlığındakı Azıx mağarası dünyada ən qədim insan məskənlərindən biridir: burada ilk insanların Paleolit dövründə məskunlaşdığı

güman edilir. 1968-ci ildə Azərbaycanlı paleontoloq Məmmədəli Hüseynov 350 000-400 000 il əvvəl mağarada yaşamış neandertal qadının alt çənə sümüyünü tapıb. Divarları əhəng daşından olan mağaranın sahəsi təxminən 8 000 km²-dir. Burada uzunluğu 600 metrə çatan dəhliz mövcuddur.

XI əsrdə Şəddadi hökmdarı tərəfindən Araz çayı üzərində Xudafərin körpüsü tikilmiş, XII əsrdə Atabəylər dövlətinin hakimiyyəti dövründə Araz çayı üzərində inşa edilmiş Qumlaq və Xudafərin kəndləri arasındakı iki möhtəşəm körpüdən ibarətdir. On beş tağlı böyük körpü hələ də keçmiş əzəmətini qoruyur. Digər körpünün isə cəmi üç tağı qalıb. Hər iki körpüdən orta əsrlərdə hakimiyyət uğrunda mübarizələr zamanı istifadə edilib, eyni zamanda bu körpülər İpək Yolu üzərindəki ticari və mədəni əlaqələri asanlaşdırmaq baxımından mühüm rol oynayıb.

Öz zənginliyinə və öz unikallığına görə Qarabağ mədəniyyəti Azərbaycan mədəniyyətinin aparıcı və ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur və olacaqdır. Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın füsunkar təbiəti, yaşı minilliklərlə ölçülən abidələri, qonaqpərvər insanları və zəngin mədəniyyəti var. 2020-ci ildə 44-günlük müharibə nəticəsində 30 ilə yaxın davam edən işğal zülmündən şanlı Azərbaycan ordusu tərəfindən azad olunmuşdur. Bu gün dövlətimizin yeritdiyi uğurlu siyasət nəticəsində Qarabağ yenə, əvvəlki əzəmətini bərpa etdirir.

Ədəbiyyat

1. <https://azculture.uz/elave-melumatlar.php?link=qarabag-medeniyyeti>
2. <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/25/40/qarabag-medeniyyeti.html>
3. <https://medeniyyet.az/page/news/55414/.html?lang=az>

TOPONİMLƏR XALQIN TƏŞƏKKÜL TAPMIŞ TARİXİ ÜNVANIDIR

VƏLİYEVA GÜNEL CAN POLAD QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

Xarici Dillər Mərkəzinin laborantı

Orcid ID-0009-0007-0645-1637

Özet

Batı Azərbaycan'ın yer adlarının incelenmesi son zamanlarda özellikle önem kazanmıştır. Bu, Azerbaycan'da yaşanan bir takım kültürel ve siyasi meselelerle ilgili önemli eserlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Belli bir dönemde bir takım siyasi sebeplerden dolayı tarihi yerlerimiz düşmanın elinde olduğundan Batı Azerbaycan'da bir takım yer isimleri değiştirilerek başka isimler verilmiştir. Tarihi kaynaklar, Ermenistan'da Azerbaycan yer adlarının değiştirilmesine ilişkin ilk kararnamenin 1935 yılında çıkarıldığını, yerleşim yerlerinin, dağların, nehirlerin, pınarların ve bölgelerin adları değiştirilerek "Ermenileştirilmesi" politikasının eski tarihin yeniden incelenmesine dayandığını kanıtlamaktadır. Devletin yer adları ve bu adların kendisine döndürülmesi konusunda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu bakımdan tarihi yer adlarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. seviyede tutarlı bir şekilde gerçekleştirildi. Bu süreç geçen yüzyılın 60'lı yılların ikinci yarısında daha geniş bir kampanyaya dönüştü ve 90'lı yılların başında sona erdi. Bu amaçla Batı Azerbaycan

Anahtar Kelimeler: yer adları, sözlük özellikleri, araştırmalar, antik yer adları, coğrafi bölgeler.

Summary

The study of toponyms of Western Azerbaijan has become especially relevant in recent times. This is considered as one of the important works related to a number of cultural and political issues going on in Azerbaijan. During a certain period, due to a number of political reasons, due to the fact that our historical places were under the enemy's foothold, a number of places in Western Azerbaijan were renamed by other names. Historical sources prove that the first decree on changing Azerbaijani toponyms in Armenia was issued in 1935, the policy of "Armenianization" by changing the names of settlements, mountains, rivers, springs, and regions was consistently implemented at the state level. This process turned into a wider campaign in the second half of the 60s of the last century and ended in the early 90s. For this purpose, important work is being done on re-examining the ancient place names of Western Azerbaijan and returning these names back to itself. In this respect, the study of historical place names is of great importance.

Key words: toponyms, lexical features, research, ancient place names, geographical regions.

Azərbaycan xalqının tarixən hansı ərazilərdə məskunlaşmasını, ayrı-ayrı bölgələrdə olan yaşayış məskənlərinin, müxtəlif oronimik obyektlərin, tarixi abidələrin kimə məxsus olduğunu toponimlər vasitəsi ilə üzə çıxara bilirik. Məhz bu baxımdan toponimlərin ətraflı öyrənilməsi xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb edir. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı ərazisindəki toponimlərin hamısı bütün tarix boyunca türk mənşəli olmuş, yalnız ermənilər bura köçürüldükdən sonra, xüsusilə də, SSRİ-nin şovinist siyasəti nəticəsində buradakı Azərbaycan-türk mənşəli adların böyük bir qismi erməni adları ilə əvəz edilmişdir. İndiki Ermənistan

ərazisində olan qədim tarixi abidələrin böyük bir qismi Dərələyəzdədir. Bütün Qafqazı qarış-qarış gəzən alman səyyahı və tarixçisi İ.Şopen demişdi ki, Dərələyəz Qafqazın İsveçrəsidir. Əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi ilə əlaqədar olaraq, Dərələyəz mahalı ermənilər tərəfindən daha çox hücumlara, basqınlara məruz qalan bölgələrdən biri olmuşdur. 1828-ci ildə Rusiya ilə İran arasında bağlanmış Türkmənçay müqaviləsindən sonra ermənilər minilliklər ərzində azərbaycanlıların yaşadığı Qərbi Azərbaycan ərazisinə, o cümlədən Dərələyəz mahalına kütləvi surətdə köçürülməyə başlamış, Rusiya İmperiyasının dəstəyi ilə azərbaycanlılar öz dədə-baba torpaqlarından tədricən sıxışdırılıb çıxarılmış, mərhələlərlə deportasiyaya məruz qalmışlar. Rusiyanın tərkibinə daxil edilən Dərələyəz bölgəsi İran və Türkiyədən buraya köçürülən ermənilərin hesabına etnodemoqrafik dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Köçürmələrə qədər bölgədəki ailələrin 94,1 faizini azərbaycanlılar, 5,8 faizini ermənilər təşkil edirdisə, köçürmələrdən sonra erməni ailələri 25 faizə çatmışdır. Belə ki, 1828-1830-cu illərdə İran və Türkiyədən Dərələyəzə 2773 erməni köçürülüb məskunlaşdırılmışdır. Bundan sonra azərbaycanlıların qədim yaşayış məskənlərinin adları dəyişdirilməyə başlamışdır. 1870-ci ildə Dərələyəz İrəvan quberniyasının tərkibində yaradılan Şərur-Dərələyəz qəzasına daxil edilmişdir. Dərələyəz türk-oğuz yurdunun elə bil bölgəsidir ki, burada antroponimlər, yəni şəxs adları əsasında formalaşan yer-yurd adlarına da kifayət qədər rast gəlmək olur. Araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, ən qədim toponimlərin əksəriyyəti etnik müxtəlifliyin mövcud olduğu bir şəraitdə, əsasən, tayfa, qəbilə və nəsil adları ilə bağlı əmələ gəlmişdir. Məhz bu səbəbdən Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalında qeydə aldığımız yer-yurd adlarının, yaşayış məntəqələrinin adlarının böyük bir hissəsini və ən qədim layını etnonimlər əsasında yarananlar təşkil edir. Q.Məşədiyev qeyd edir ki: “Tayfa və nəsil adları vasitəsilə formalaşan kənd adlarını tarixi baxımdan daha qədim hesab etmək lazım gəlir. Belə adları çox vaxt etimoloji cəhətdən təhlil etmək də mümkün olmur və ya buna ehtiyac hiss edilmir.” İylaxlı, Canı, Qaralar, Abana oykonimləri etnonimlərdən törənmişlər. Ələyəz Dərələyəz ərazisində mövcud olan ən qədim etnotoponimlərdən biridir. Arpaçayın bir qolunun üstündə yerləşir. Hətta burada olan kəndlər Ələyəz dərəsi adı ilə məşhur olduğuna görə bu bölgə Dərə Ələyəz (Dərələyəz) adlandırılmışdır. Q.Qeybullayev Ələyəz // Alagöz oronimi ilə Ələyəz oykoniminin eyni mənşədən olmadığını bildirir. O, Ələyəz//Alagöz oronimini “başında, zirvəsində geniş batıqlı” mənasında, Ələyəz // Alagöz oykonimini isə alagöz tayfa adını əks etdirən etnotoponim kimi izah edir. Professor Həsən Mirzəyev 2006-cı ildə “Elm” nəşriyyatında çap etdirdiyi “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” adlı irihəcmli əsərində qədim Oğuz yurdu olan Dərələyəz mahalının yer-yurd adlarını ilk dəfə olaraq tarixi-lingvistik aspektdə təhlilə cəlb etmiş, kompleks şəkildə təhlil işlərini müxtəlif istiqamətlərdə yerinə yetirməyə çalışmışdır. Tədqiqatçı ilk olaraq erməni millətçiliyindən qidalanan qəddarlıqla yer-yurdlarından didərgin salınan və respublikamızın müxtəlif bölgələrinə səpələnən dərələyəzli soydaşlarımızla tez-tez, mütəmadi görüşü zamanı onlardan yer-yurd adlarına dair zəngin material toplamış və həmin lingvistik materialları, xüsusi adları qədim abidələrimizdə mövcud paralelləri ilə tutuşdurmuşdur. Bu zaman o, həmin adların dəyişdirilməzdən, yəni erməniləşdirilməzdən əvvəl mövcud olmuş formalarını restavrasiya etməyə çalışmış və eyni zamanda 1570-1722-ci illərdə Osmanlı türkləri tərəfindən tərtib olunan “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri” adlı mənbədən həmin dövrlərdə Dərələyəz mahalının inzibati ərazisinə daxil olan kənd adlarının siyahısını çıxarmışdır. Professor həmin adların ermənilər tərəfindən dəyişdirmə səbəblərini göstərmiş, dəqiq tarixi faktlarla erməni uydurmaları və saxtakarlıqlarını alt-üst etmişdir. 1990-cı ildən Azərbaycan tədqiqatçıları indiki Ermənistanın türk mənşəli toponimlərinin tədqiqinə xüsusi diqqət göstərmişlər. 1995-cı ildə S.Mirmahmudovanın «Ermənistanda türk mənşəli yer adları» lüğəti nəşr edilmişdir. Müəllif indiki Ermənistan ərazisindəki 535 türk mənşəli toponimin lüğətini vermişdir. Müəllif əsərdə təsvirçilikdən qaça bilməmiş, bəzi türk mənşəli toponimlərdəki fərqləndirici əlamət bildirən sözləri (yuxarı, aşağı,

böyük kiçik və s.) erməni dilində işlədilən formada (Verin Şorça, Nerkin Gödəkli, Pokr Ayrum, Ağcaqala Nerkin, Axta Nerkin və s.) vermişdir. Ə.Rüstəmov Zəngəzur bölgəsində yerləşən Qafan, Gorus və Sisyan rayonlarının toponimlərini tədqiq etmiş və 1990-cı ildə «Ermənistan SSR Qafan, Gorus və Sisyan rayonları ərazisinin Azərbaycan mənşəli toponimləri» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Sonradan müəllif həmin tədqiqatı əsasında «Qədim Oğuz yurdu Zəngəzurun türk mənşəli yer-yurd adları» əsərini çap etdirmişdir. Q.Məşədiyev 1990-cı ildə «Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri» əsərini yazmış və 1991-ci ildə «Qafqazın ərazi və tayfalarının təsviri materialları məcmuəsində (CMOMPIK) qeydə alınmış Azərbaycan (türk) mənşəli toponimlərin tarixi-lingvistik təhlili» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Q.Məşədiyev bu əsərlərində Cənubi Qafqazın türk mənşəli toponimləri ilə yanaşı, CMOMPIK-da qeyd olunan indiki Ermənistan adlanan ərazinin türk mənşəli toponimlərini də (Gorus, Çəpni, Gözəldərə, Dərələgöz, Qəmərli, Çanaxçı) tədqiqata cəlb etmişdir. Bundan başqa o, əsərinin sonunda Azərbaycan, Gürcüstan və indiki Ermənistan ərazilərindəki türk mənşəli paralel toponimik adların qısa lüğətini vermişdir. İndiki Ermənistanın türk mənşəli toponimlərinin araşdırılması H.Mirzəyevin tədqiqatlarında xüsusi yer tutur. O, aşiq poeziyasında qorunub saxlanılan Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimlərini tədqiq edən ilk dilçi alimdir. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, H.Mirzəyev 1994-2002-ci illərdə indiki Ermənistanın toponimləri ilə bağlı ciddi elmi əhəmiyyət kəsb edən 80-dən çox məqalə çap etdirmişdir. İndiki Ermənistanın türk mənşəli toponimləri əsasında «Aşiq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz» əsərinin «İzahlar və şərhlər» adlı V fəslində bəhs edir. Bu əsərdə müəllif Qədim oğuz yurdu olan Keşişkənd (Yeğeqnadzor), Paşalı (Əzizbəyov, Vayk) rayonlarının toponimlərini araşdırmış, onları etimoloji baxımdan izah etmişdir. Bu baxımdan Təhlə, Qarqar, Gədikvəng, Şadıvəng, Alxanpəyəsi, Xalaclar yurdu, Qoşqar, Ket, Murğuz, Herher, Hors, Çivə, Keşişkənd, Sallı, Dərələyəz və s. toponimlərinin izahı uğurludur və xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb edir. İndiki Ermənistan ərazisi XVIII əsrdə İrəvan xanlığının Qırxbulaq, Zəngibasar, Gərnibasar, Vedibasar, Talin, Seyidli və Axsanlı, Sərdarabad, Karpibasar, Abaran, Dərəçiçək, Göyçə mahallarının, 10 Naxçıvan xanlığının Dərələyəz mahalının, XIX əsrin 30 - cu illərindən XX əsrin 30 - cu illərinə qədər İrəvan quberniyasının Yeni Bayazid, Eçmiədzin, İrəvan, Şərur-Dərələyəz, Aleksandropol (Gümrü - İ.B.) qəzalarının, Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının Zəngəzur, Qazax qəzalarının, Tiflis quberniyasının Lorupəmbək qəzasının inzibati ərazi bölgüsünə daxil olmuşdur. 1920-ci il noyabrın 29-da indiki Ermənistan ərazisində sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Ermənistan Sovet Şuralar Cəmiyyəti Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyəti 1929 - cu il iyulun 12-də «Ermənistan Sovet Şuralar Cəmiyyəti territoriyasını (ərazisini - İ.B.) rayonlaşdırmaq haqqında» qərar qəbul etmişdir. Qərara əsasən rayon inzibati ərazi vahidi yaradılmışdır. Əsərdə toponimin XIX əsrdə hansı inzibati ərazi vahidinə, sovet hakimiyyəti dövründə isə hansı inzibati ərazi bölgüsünə daxil olduğu göstərilir. Məsələn, Toxluca-İrəvan quberniyasının Yeni Bayazid qəzasında, indi Çəmbərək (Krasnoselo) rayonunda kənd. İndiki Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimləri ilk variantlar əsasında, tarixilik baxımından araşdırılması, dilçilik aspektində təhlil edilməsi tədqiqatın əsas elmi yeniliyidir. Bunların hamısı Qərbi Azərbaycanda tarixən yaşamış Azərbaycan türklərinin «etnogenezinə, tarixinə, sosialməişətinə və məskunlaşdığı coğrafi əraziyə dair mühüm və orijinal mülahizələr» söyləməyə imkan verir. Qərbi Azərbaycanın paralel toponimləri geniş miqyasda tədqiqata cəlb edilir. Ərazinin paralel toponimlərini araşdırmaqda əsas məqsəd onların həm yayılma, həm də komponentləri arasında paralellik müşahidə edilən toponimik vahidlərin ümumi areal xüsusiyyətlərini ortaya çıxarmaqdan ibarətdir

Ədəbiyyat siyahısı

1. Məşədiyev Q. "Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri". Bakı, 1990.
2. Budaqov B., Qeybullayev Q. "Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti". Bakı, "Oğuz eli", 1998.
3. Həsən Mirzəyev "Dərələyəz mahalının toponimləri və şivə sözləri"
Bak; 2003
4. Həsən Mirzəyev "Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz". Bakı. 1997.
5. İbrahim Bayramov "Qərbi Azərbaycan : Tarixi həqiqətlər və ya Ermənistanın etnik təmizlənmə siyasəti" Bakı- 2012

THE HISTORY OF WESTERN AZERBAIJAN AND ITS TOPONYMS

ƏLƏKBƏROVA AYNUR NOFƏRBAKI ŞƏHƏRİ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Özet

Batı Azərbaycan'ın Daraleyaz ilçesindeki yer adlarının tarihi çok eskidir. Toponymler insanların manevi dünyasıdır, asla çarpıtılmaz ve değiştirilemez. Bu nedenle yer adlarının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Bu anlamda halkını, devletini ve devletini canından ve kanından daha çok seven dilbilimci, Türkolog bilim adamı Hasan Mirzayev, "Azərbaycan yer adları ve lehçe sözcükleri" kitabını yayınlamıştır. tarihi gerçekleri ve objektif tarihimizi gelecek nesillere aktarmak için. Dilbilimci-Türkolog Hasan Mirzayev, "Azərbaycan yer adları ve lehçe sözcükleri" adlı eseriyle Ermenistan'da yer adlarımızı değiştiren ve tarihimizi tahrif eden Ermeni milliyetçilerine sağlam bir cevap verdi ancak bu yer adlarının incelenmesi dilimizin tarihsel durumunu ortaya koymaktadır. ayrıca etnogenez, mitsel düşünme, sosyal- felsefi görüşlerin açıklığa kavuşturulması ve diğer birçok sorunun çözülmesi için büyük fırsatlar yaratır. Darelaz ilçesinde kayıtlı yer adlarının sınıflandırılması, analizi, sözcüksel-gramatik özellikleri teorik sorunların çözümünde önemli rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: yer adları, isim birimleri, sözcüksel-anlamsal birimler, tarihi eserler, terimler.

Summary

The history of toponyms in the Daraleyaz district of Western Azerbaijan is very ancient. Toponyms are the spiritual world of the people, they can never be distorted or changed. Therefore, toponyms should be preserved and preserved for future generations. In this sense, the linguist, Turkologist scientist Hasan Mirzayev, who loves his people, state and statehood more than his life and blood, published the book "Azerbaijan toponyms and dialect words" in order to convey historical truths and our objective history to future generations. . The linguist-Turkologist Hasan Mirzayev gave a solid answer to the Armenian nationalists who changed our place names in Armenia and falsified our history with his work "Azerbaijani toponyms and dialect words". The study of these toponyms reveals the historical situation of our language, but also the ethnogenesis, mythical thinking, social- creates great opportunities for clarifying philosophical views and solving many other problems. 7 classification, analysis, lexical-grammatical characteristics of toponyms registered in Darelaz district play an important role in solving theoretical issues.

Keywords: toponyms, onomastic units, lexical-semantic units, historical monuments, terms.

Western Azerbaijan is the historical Azerbaijani territory forcibly ceded to the newly established Armenian state during the Soviet period. Following the establishment of Armenian rule over the territory, it was forcibly cleared of indigenous ethnic Azerbaijanis in a phased ethnic cleansing campaign. The settlements emptied after their deportation were later renamed to Armenian names in a deliberate plan to completely erase the Azerbaijani heritage of Western Azerbaijan. The western edge of Azerbaijan historically encompassed lands that were initially settled by ethnic Azerbaijanis. However, these lands were included in destructive plans developed by the Russian imperial and Soviet authorities. The city of Iravan (modern-day Yerevan) and the Zangazur region were among the centres of Azerbaijani population and

culture before their forcible separation from the Azerbaijan Democratic Republic (ADR) in 1918 and 1920, respectively. Iravan was originally settled by ethnic Azerbaijanis after its establishment by their ancestors. Although Iravan was “willingly” handed over to the newly established Armenian state by the ADR government, historical sources claim that this act was organized and implemented forcibly under foreign pressure. Zangazur is a historically Azerbaijani region that now forms the southern part of present-day Armenia as well as a portion of Azerbaijan’s territory.

During the 11th and 12th centuries, Zangazur was part of the Seljuk Empire, which further expanded Turkic-Islamic influence within the region. Subsequently, Zangazur faced invasions from Mongol-Tatar tribes and the Timurid Empire. From the 15th to the 18th century, the region was part of medieval Azerbaijani states, including Garagoyunlu, Aghgoyunlu, and Safavids. Demographic changes occurred in Iravan and the Zangazur region during the rule of Tsarist Russia and the Soviet Union. Under the Russian Empire, a massive relocation of Armenians from Ottoman and Iranian territories to the South Caucasus, including Iravan, Zangazur, and other Azerbaijani territories, took place. Similar population transfers continued from 1904 to 1915, resulting in the relocation of over 260,000 ethnic Armenians to Azerbaijani territories. Protests against these actions were largely disregarded, and approximately 130,000 Armenians were relocated to Azerbaijani provinces such as Iravan and Yelizavetpol (now Ganja).

During the years 1905-1907 and 1914-1921, Armenian armed groups committed massacres in Zangazur, resulting in the deaths of approximately half a million indigenous Azerbaijanis and other local Muslims. During this period, 115 Muslim villages in Zangazur were completely destroyed. Iravan was ceded to the newly established Armenian Republic on May 29, 1918. Following the subjugation of the Azerbaijan Democratic Republic by Bolshevik forces on April 28, 1920, a significant part of the Zangazur region was also ceded to the Armenian Soviet Socialist Republic on November 30, 1920. These territorial annexations were facilitated by the Soviet Empire, which forced the Azerbaijani authorities to make concessions. Consequently, Nakhchivan became an exclave separated from the Azerbaijani mainland. The annexation of Iravan had severe consequences for its indigenous Azerbaijani population and the cultural heritage of Azerbaijanis. In 1916, there were over 373,000 Azerbaijanis living in Iravan. However, according to census records from 1922, only 12,000 Azerbaijanis were registered.

The oikonyms of Derelayaz are grouped according to their lexical-semantic meanings:

1. Oikonyms derived from ethnonyms (Sallı, Guşçu, Elayaz, Herher, Hors, Jul, Cıgatay, etc.);
2. Oikonyms derived from anthroponyms (Hamzali, Veysalli, Jafarli, Pashali, Nabilar, Huseyngulular, SafolarIstisuyu, Mammadrza, Alikhan payasi);
3. Oikonyms derived from hydronyms (Bulaglar, Chaikend, Istisu, Novlar);
4. Oikonyms derived from oronyms (Aghdara, Derakand, Gendar);
5. Oikonyms derived from zoonyms (Ceyranli, Ilanli, Ganali, Kalyatagy)
6. Oikonyms derived from phytonyms (Almalı, Gülüstan);
7. Oikonyms derived from words reflecting certain events (Gurbankasilan, Leyligachan, Itqiran.);
8. Oikonyms derived from appellative lexical units (Bakhchacik, Khokhnikend, Kishlaq, Yengice, Bashkend.);
9. Oikonyms derived from the names of monuments (Gedikveng, Güneyveng, Garaveng, Shadiveng).

The existence of a number of ancient Turkish noble tribes in the territory of Darelaz district is reflected in the toponymy of this region. Many parallels of the toponyms derived from the names of these tribes have spread to the territories inhabited by Turkic-speaking peoples (Central Asia, Balkan countries, Caucasus, Iran, Turkey, Volga region, China, Iraq). Many of the toponyms - oikonyms reflected in the toponymy of Darelaz district are ethno-oikonyms derived from the names of tribes, tribes, generations, ethnic groups, and

individuals. Among them, Alayaz, Ergaz, Agkhach, Karahach, Hors, Hosdun, Hortun, Horbadıg, Zirak, Chirakhli, Ayisesi//Kayisesi, Axta, Chanakhchi, Kotanli, Demircilers, Gushchu, Ganzak, Mughanli, Cigatai, Jul, Chiva, Kolani, Arpa, Theoikonyms of Eyar, Akerak, Goyerchin, Kashga, Herher, Gabakhli, Kilicli, Salli, Bloody, Arinc, Shorca, Daylakhli, Cani, Karalar, Abana are derived from ethnonyms. Elelayaz is one of the oldest ethnotoponyms existing in the territory of Derelayez.

It is located on a branch of Arpachay. Even the villages here are famous for the name of Alayaz valley, so this region was called Dara Alayaz (Derelayaz). Professor H. Mirzayev, who gave information about the Elayazethnotoponymy, writes: "Elekiz is the ancient ruined, dead city of the Armenians at the foot of the Sal-sal fortress, between the village of Elayaz and the village of Hosdun." As for the "girl" part, it should be said that the word "kiz" is a changed form of the tribal name "kez", "yaz", "kas", "gaz", "gyz", "oguz", "az". This fact shows that the name of the ancient ruined city and the name of the village of Alayaz have the same origin. Many linguists and toponymists have given different divisions of toponyms related to lexical-semantic groups. After reviewing the oronyms in the territory of Deraleyaz district, we consider it appropriate to divide them into the following lexical-semantic groups: 1. Oronyms derived from ethnonyms (Yurdu of Khalaclar, Khalaclararkaci, Tahla pelana yurt, Kangarli place, Oguz yuz kaha, Kach düzü, Kach derasi, Gazakhlaryurdu) 2. Oronyms derived from anthroponyms (Haji Eyvaz mountain (Gomur), Shah Mirza mountain (Gomur), Ali valley (Aghkend)); 3. Oronyms derived from hydronyms (river confluence valley (Gülüdüzü), Lake yurt (Heşin), Chayukharibichenak (Axta)); 4. Oronyms derived from Oronyms (Aghyargan mountain, Tiger valley mountain, Goy kabchingili); 5. Oronyms derived from zoonyms (Wolf south (Axta), Mouse home (Ardaraz), Partridge valley (Heshin), Snake mountain (Hors), Fox valley (Axta), Goat rock (Chaikend)); 6. Oronyms derived from phytonyms (Germashovliq (Aghkend), Armudluq (Aghkend), Givishlik (Aghkend), Zirinklik (Ardaraz), Eriklik (Arinc), Zaylik (Chaikend), Yonjalik (Chiva)); 7. Oronyms derived from words reflecting certain events (The place where Eyvaz falls (Amagu), Rusölan south (Axta), Girl flying rock (Ertish), The valley where Talib lies (Alayaz), The valley where the snake hit Khanparin (Alayaz), The valley where Eyvaz falls (Alayaz)); 8. Oronyms derived from oikonoms (Chiva valley, Eynazir road, Gozulca mountain, Heshin mane, Zangezur valley (Alayaz), Jul forest (Gabut), Jul forest (Gomur)); 9. Oronyms derived from appellative lexical units (Hat stone (Aghkend), Hacha kovshan (Aghkend), Stone south (Axta), Cradle rock (Amagu), Tala forest (Ayisesi), Shish rock (Ayisesi)). The toponyms (oikonym, oronym and hydronyms) of Deraleyaz district, in addition to ethnonyms, consist of anthroponyms (Hasankend, Ali valley, Jahangir spring), oronyms (Darekand, Gendareh), hydronyms (Chaikend, Istisu, Shirinbulagarchaci), zoonyms (Kelyatagi, Keklikli valley, At spring) , Duck Lake), phytonyms (Almali, Red PenjarlikDeresi, Soganli River), words related to certain events (Bulbülölan, Kurbankasilandere, Mistapılanbulag), monument names (Guneyveng, Shadyveng, Vangin spring), appellative lexical units (Galakand, Bakhchacik, Millstone home, Tandir lake) are derived from the words that express signs and qualities (Shish gaya, Gaynarbulag, Shir-shir bulag, Kara gol). The study of the toponyms of Deraleaz district is also a rich source for linguistic history and dialectological studies. For our modern language, the lexemes that are considered to be passive, i.e., archaism and dialect words, have been preserved in the toponyms of Darelaz. Toponyms of Darelaz district are also diversified: a) toponyms in the type I word combination model: Gazakh valley, Kaha bulag, Dara chay, Guney bulag, etc.; b) Toponyms that are in the word combination model of the II type: Kalyatag, Eyrija plateau, Alidarasi river, Topdash lake, etc.; c) Toponyms that are in the pattern of word combinations of the III type: Uchugunkhingliy, Demlerin kaha, Nargizin rock, Lakes mowing, Istisuyu ravine, Vengin spring, etc.; ç) toponyms

in the verb conjugation pattern: Qurbankesilan, Bulbulolen, Gandbölen, Kerpic cutelen (spring), Dashagiren (lakes), etc. Hasan Mirzayev, Doctor of Philology, Professor, Honored Scientist, Order of Glory, better known as a philologist-scientist in the Azerbaijan Linguistic School, is also recognized by the scientific community of the republic as a consistent researcher of the place-names of Western Azerbaijan.

The linguist, who started his research in this direction from the 60s of the last century, was able to create fundamental scientific works directly related to the toponyms of Western Azerbaijan (mainly based on the Darelaz district) in our linguistics from the late 80s of the same century until the end of his life. It is a well-known fact that the toponyms of each area are the most reliable source that keeps track of the peoples who lived in that area and confirms its history in these places. That is why, in the deep layers of Azerbaijani toponymy, whose main foundation is names of Azerbaijani-Turkish origin, there are Hun, Bulgarian, Suvar, Pecheneg, Khazar, Kipchak, Oghuz-Seljuk and Mongolian rules, as well as Ibero-Caucasus, Iranian, Arab, etc. layers of toponyms related to folk names have been revealed. Prof. H. Mirzayev's typological analysis of oronyms belonging to Darelaz district is of particular interest. Due to the colorful relief of Darelaz district, the geographical names existing in this region have found their expression in rich words and terms. We look at the landscape restored by Hasan teacher based on the information of reliable informants alone, it is possible to clearly see how much effort and suffering this outstanding scientist went through. So, in the Akta village of Darelaz, there are 3 quarters, 20 fields, a meadow, a meadow, 10 **valleys**, arjac, 5 forts, a trench, a caravansary, 4 roads, a path, 8 meadows, 3 forests, 5 cemeteries, 2 ridges, a mountain, a pass. ; 3 neighborhoods, 3 fields, 5 meadows, 2 mountains, valleys in the village of Almali, 2 valleys, 14 mountains, hills, 2 roads, 1 mill in the village of Amagu; In the village of Ardazar, there are 3 quarters, 4 rocks, 10 mountains, valleys, 14 corners, mowing fields, 2 kaha; In the village of Arinc there are 10 fields, valleys, 5 pirs, 10 gardens, in the village of Arkha there are 10 valleys, 5 quarters, 39 meadows, meadows, 2 forests; in a word, he recorded the rich oronyms of more than 150 villages of Darelaz and analyzed the fact that 99 percent of the orographic object names are of Turkish origin in the historical-linguistic aspect. When appropriate, the researcher expresses his attitude to Armenianized oronyms, realistically approaches historical researches, proves the encroachment of Armenians on our place-names, etymologizes them almost correctly based on the rules of our language.

Reference list

1. Hasan Mirzayev "Toponyms and Dialects of Darelaz District" Baku-2003
2. Konul Samadova "Areas of Ethnotoponyms of Western Azerbaijan" Baku-2008
3. Hasan Mirzayev "Our names and history living in Ashiq poetry" Baku-1997
4. Ibrahim Ibrahimov "West Azerbaijan: Historical truths or Armenia's ethnic cleansing policy" Baku-2012

IDEAS OF NATIONAL INDEPENDENCE IN SATIRICAL PROSE WRITTEN BY
JALIL MAMMADGULUZADE IN 1922-1924

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN 1922-1924-CÜ İLLƏRDƏ YAZDIĞI SATİRİK
BƏDİİ NƏSRİNDƏ MİLLİ MÜSTƏQİLLİK İDEYALARI

HÜSEYNOVA PƏRVİN AĞABALA QIZI

Fil.ü.f.d., Mingəçevir Dövlət Universiteti, baş müəllim

ORCID № 0000-0002-0599-7247

Xülasə

Məqalədə Cəlil Məmmədquluzadənin 1921-ci ildən başlayaraq satirik bədii nəsrində Azərbaycanda sovet hakimiyyəti bərqərar olduğu üçün milli müstəqillik ideyalarının ifadəsi əvvəlki kimi rahat və birbaşa deyil, daha çox eyhamla, üstüörtülü şəkildə yazmağından, artıq əvvəlki tələblərin öz yerini daha çox təkliflər və etirazlara verməsindən bəhs edilir. Xalq kütlələrinin maariflənməsi, yeni əlifba məsələsi, ana dili, ana dilinin qorunması, “milliləşmək”, “milliləşdirmə” ifadələrinin xalqa düzgün çatdırılması, soyadların kütləvi şəkildə dəyişdirilməsi, erməni və gürcülərin irəli çəkilməsindəki əsas məqamlar və s. məsələləri müəllifin “Çarə lazım”, “Möhkəm iplər”, “Yer yoxdur”, “Kəmənd”, “Keçən günlər”, satirik nəsr nümunələrində istər gizli, istərsə də aşkar vəziyyətdə görmək olur.

Açar sözlər: C.Məmmədquluzadə, satirik nəsr, satirik məqalə, yeni əlifba, ana dili, milliləşdirmə, türkçülük, felyeton.

Summary

In the article, it is mentioned that Jalil Mammadguluzadeh's satirical fiction since 1921, since the Soviet power was established in Azerbaijan, expressed the ideas of national independence not as easily and directly as before, but rather with hints and implicitly, and the previous demands gave way to more proposals and protests. Enlightenment of the masses, the issue of the new alphabet, the mother tongue, the protection of the mother tongue, the correct communication of the expressions "nationalization", "nationalization" to the people, the massive change of surnames, the main points in the promotion of Armenians and Georgians, etc. issues can be seen in the author's "Need a solution", "Strong ropes", "There is no place", "Lasso", "The past days", satirical prose examples, either hidden or obvious.

Key words: J. Mammadguluzade, satirical prose, satirical article, new alphabet, mother tongue, nationalization, Turkism, column.

Introduction

Jalil Mammadguluzade, like his comrades-in-arms, who spent his whole life doing everything he could to wake up his people from ignorance, to gain independence and have a rightful national state, regardless of the circumstances, was always with his people, remained loyal to his ideal of national unity and supported his people's attempt to live independently. Since 1921, in Jalil Mammadguluzade's satirical prose, since the Soviet power was established in Azerbaijan, the expression of the ideas of national independence began to be reflected not as easily and directly as before, but more implicitly. Already the previous demands gave way to more proposals and objections.

New alphabet issue

One of the most important problems encountered in the author's works is the education of the masses, the issue of the new alphabet. In the "Remedy is needed" column, we read: "And the culture of all nations, which surrounds us from the right and the left, oppresses us with pride, squeezes and crushes us." (4, 8) As it can be seen, Jalil Mammadguluzade expresses his objection to the measures of the new government, which pursues the sovietization policy and is willing to create a hybrid mangurt from citizens by denying nationality, which is directed against national cultures. "Remedy is needed! We don't have writing, we don't read, we don't have a press," he said, highlighting the importance of national education and the press for the national-cultural self-awareness of Azerbaijani Turks, who are oppressed from all sides. For this purpose, Adib, who advises to "imitate" and "imitate" culturally advanced nations, first of all aims to prevent our nation with an ancient culture from being oppressed by being called a barbaric nation, and the rights of the Muslim masses are violated. While working in this direction, he considered the alphabet, which is the essence of simple reading and writing, to be the basis of mass education, just like the intellectuals who raised the issue of the alphabet before him and in his own time. C. Mammadguluzade is one of the persons who accelerated the process of transition to the Latin alphabet in Azerbaijan, took real steps in this direction, and brought that moment closer. In his 1922 article titled "Strong Threads", he remembers the work done in the direction of the continuation of Mirza Fatali Akhundzade road and writes: "For more than twenty years, we Azerbaijani Turks have found the way to the cultural garden and have been the pedestrians of this road." (4, 10) However, looking for the reason why the travelers of this road cannot move forward or stumble on those roads, he talks about the obstacles and symbolically calls those obstacles "ropes" that are entangled in the legs. We read from the article: "One of the threads is the Arabic alphabet, which prevents increasing the number of people who want to learn to read and write due to its difficulty and bad character to our language." (4, 11)

Jalil Mammadguluzadeh always linked the importance of protecting the national image of the people to the language factor. We read from the article: "The other thing is that all the speeches and writings we listed above were not in Turkish (Azerbaijani), but in Arabic, Persian and Russian." (4, 11)

The Turkish nation and the Muslim issue

Jalil Mammadguluzade has always acted as a bigot of his nation, the Turkish people and the Islamic community. In his article titled "Middle East Question" published on November 2, 1922, he raised the question of the Turks entering a life-and-death war under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. Although he presents this issue in a news format rather than a commentary, he expresses his positive attitude by welcoming the support of the national forces to the Turkish army and somehow complains that the Shura government did not support as much as it could, and did not provide enough assistance for the complete victory of the right. We read from the column: "Yes, it is true, some are inclined to attribute the fact that Mustafa Kemal was able to expel the Greeks in a short time with a small army to the material and moral assistance of the Soviet governments." (4, 13) This article of the writer was written after the events that went down in history as the "Great Victory".

The support of not only the Azeri Turks living within the Shura government, but also the Turks living in the south of Azerbaijan, as Mirza Jalil has shown, played a decisive role in this victory.

The help given to Turkish Turks in this article pleases the old writer, and he appreciates the fact that the unity of belief of Turks manifests itself in practice. Mirza Jalil writes: "... Haji Mirjafar

Isfahani from Tabriz alone sent 91 thousand gold lira to Mustafa Kemal Pasha on the 24th of the same month (meaning July 1022). It can even be assumed that, except for the few camel loads of gold coins that the non-state merchants (Haji Ali Agha Kompani and Haji Faraj Agha) sent from Tabriz to the Turks, each of the thirty tribes of Khasavans had 4,500 armed and mounted troops. He sent to Angara." (4, 13)

Therefore, Jalil Mammadguluzade's article "Middle East Issue" confirms Mustafa Kemal Pasha Atatürk's thesis with real facts that "the Turk has no friend except the Turk".

Thus, Mirza Jalil ends his article with a satirical tone. It shows how agents (policemen) in Iran dragged a Muslim away because a book written in Turkish and printed in Istanbul came out of his pocket. With this, he hints that the Iranian government does not wholeheartedly support this aid, but allows it because it cannot go against the will of the people.

The issue of nationalization and nationalization

One of the problems that worried Jalil Mammadguluzade in his articles published in 1922 was the misunderstanding of the terms "nationalization" and "nationalization" in the newly emerging Soviet society. Mirza Jalil, in his article entitled "There is no place" published on November 26 of the same year, mentioned that the railway traveling from Tbilisi to Baku he talks about the problems in the trains and suddenly raises the issue of nationalization. In our opinion, the author's writing immediately after the title of the article, "I am death, read carefully", is a call to pay attention to the main problem that will be implicitly touched on in this column, an allusion to the national issue.

Jalil Mammadguluzadeh in his article "There is no place" wanted to show that under the name of "nationalization" steps were actually taken to increase the dependence of the allied states on the center, the measures taken in this name violated the rights of the republics included in the union and did not benefit the common people, and it was a political game. veiledly noted that "nationalization" leads to more "international bribery".

In these years, in the articles published by Jalil Mammadguluzadeh in the pages of "Molla Nasreddin", the allusions and the way of giving the truth in the language of Aesop are more intense. Although Adib's article "Kamand" published on April 21, 1923 is dedicated to the call for enlightenment, it is aimed at solving the national issue. Adib objects to the fact that the politicians who take advantage of the fact that the nationalist forces have retreated and left the square empty, take advantage of this and lure the youth into their lasso like a hunter and poison their brains. As if mocking: "Yes, the councilors have ruined the beliefs of Muslim youth, they have separated the children of believers from the faith of their ancestors, they have made the children of the pilgrims of Paradise look like Russians and Armenians," he actually complains about the situation. (4, 40) And he connects this with two reasons: first - "because the Islamic jurists have entered a mouse hole", and second - "because the sound of their "preaching" is heard everywhere". (4, 40-41)

One of the issues that caused Mirza Jalil's astonishment and anger is that students are taught socialism as a subject, along with geography, history, arithmetic, nature, and navigation. At the end of this article, the author calls us to understand the hidden issues. So, at the end of the article, we read: "Everyone understood what I said, understood; if everyone didn't understand, well done to his mind..." (4, 41) So, when Jalil Mammadguluzadeh said in his article entitled "Lasso" that "they are ruining the beliefs of Muslim children", in the meaning of belief, not only belief, but also political opinion is still in the middle wanted to show that purposeful steps are being taken in schools.

Jalil Mammadguluzadeh published in 1923 in his column "The Past Days", with national fanaticism, unlike our neighbors - Armenians and Georgians, Azerbaijanis objected to the addition of foreign elements and suffixes to the endings of their surnames, in the words of the great writer, "to the tail of their fathers' names". And it shows that this was not necessarily done before 1920, they did it to find fame or just for the sake of fashion. He writes: "There was a time when you called the Nakhchivanskis, the Yerevanskis, and the Gadzhinskis, and called them "Nakhchivanli" it would be like disrespecting him." (4, 53) It seems that Jalil Mammadguluzade also hinted at mass changing of surnames after the change of power.

Even after the sovietization of the north of Azerbaijan, Jalil Mammadguluzade thinks and writes about our compatriots living in South Azerbaijan, and expresses his protest against the suppression of our mother tongue in Iran. He called people to wake up, showing that the Shah's regime mocked Iranian Azerbaijan just as the tsarist government deceived Caucasian Azerbaijan.

The result

We can conclude what has been said that Jalil Mammadguluzade, with his prose examples created in the 20s and 30s of the 20th century, not only soothed the bleeding wounds of the people, but also warned them of future troubles. Mirza Jalil did not change his beliefs during this period, when the Soviet occupation regime was already established. As a carer of his nation, ummah, Turkishness, and Muslims, he said "White is white, black is black", although sometimes he veiled the truth, he spoke his word, made calls, and was able to convey his secret messages to the masses of the people. As the years pass, as the closed pages of history are opened, as the truth is revealed, the purpose of the writer becomes clear, and it becomes possible to remove the curtains from his hidden thoughts.

Literature used:

1. Avşar A. Azerbaijani Turks in Turkey's War of Independence. Baku: AzAtaM, 2007,33p.
2. History of Azerbaijan: Course of lectures for higher schools. Part II (beginning of XIX-XXI centuries) / edited by A.A. Rzayev. Baku: "Baku University" publishing house, 2010, 543 p.
3. Mammadguluzade C. Works, in 6 volumes, I c. / Fourth ed. A. Mirahmedov, T. Hasanzade, ed. A. Mirahmedov. Baku: Azernashr, 1983, 348 p.
4. Mammadguluzade C. Works, in 6 volumes, V c. / Fourth ed. A. Mirahmedov, T. Hasanzade, ed. A. Mirahmadov. Baku: Azernashr, 1985, 316 p.
5. Omarov V. Azerbaijan SSR in 1920-1922: formal independence and the regime of military economic dependence in Soviet Russia. "Ses" newspaper, Baku, 2012, November 23.

**QƏRBİ AZƏRBAYCANIN YER-YURD ADLARININ TARİXİ-LİNGVİSTİK
BAXIMINDAN TƏDQIQI**

MƏMMƏDOVA SVETLANA NƏSİB QIZI

**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xarici Dillər Mərkəzinin dosenti, filologiya
üzrə fəlsəfə doktoru**

Orcid ID-0001-0003-8216-3639

Özet

Toponimler yaşayan belgelerdir. Toponimler köyün tarihi çalışmalarında yeri doldurulamaz bir kaynaktır. Yer adları aracılığıyla halkın organizasyonunu, tarihini ve soyunu bilimsel olarak incelemek mümkündür. Her ülke, köy, halk tarafından verilen adla anılır ve tarihte bu adla yaşar. Zamana direnen ve halkın tarihinin en küçük izlerini bile koruyan yerel adlar (yer adları), dilin en eski katmanlarını koruyarak gelecek nesillere aktarmaktadır. Bu bakımdan yer adlarının (Toponymlerin) incelenmesi çağın en önemli sorunlarından biridir. Bugüne kadar Kuzey Azerbaycan'ın yer adları bilimsel olarak araştırılmış ve değerli araştırma eserleri yazılmıştır. Batı Azerbaycan toprakları zengin bir tarihe sahiptir. Ermeniler hakkında ilk bilgiler Bisitus, Strabon ve Herodot'un yazılarında verilmiştir. Ancak bu kaynaklarda adı geçen Ermenistan'ın, şu anki Ermenistan topraklarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bazı kaynaklarda M.Ö. Artabazm'ın IV. yüzyılın sonlarında kurulan Azerbaycan devletinin hükümdarı olduğu belirtiliyor. Muhtemelen Artabaz'ın hükümdarlığı yıllarında Doğu Ermenistan toprakları Azerbaycan'a dahildi.

Anahtar Kelimeler: yer adları, isim birimleri, sözcüksel-anlamsal birimler, tarihi eserler, terimler.

Summary

Toponyms are living documents. Toponyms are an irreplaceable source in the study of the history of the village. Through toponyms, it is possible to scientifically study the organization, history and ancestry of the people. Each country, village is known by the name given by the people and lives in history with this name. The local names (toponyms), which have survived the test of time and preserve even the smallest traces of the history of the people, protect the oldest layers of the language and pass it on to the next generation. In this regard, the study of place names (Toponyms) is one of the most important problems of the time. Until now, toponyms of North Azerbaijan have been scientifically researched and valuable research works have been written. The territory of Western Azerbaijan has a rich history. The first information about Armenians was given in the writings of Bisitus, Strabo, and Herodotus. However, the Armenia mentioned in these sources has nothing to do with the current territory of Armenia. In some sources, B.C. It is noted that Artabazm was the ruler of the Azerbaijan state, which was established at the end of the IV century. Probably, during the years of Artabaz's rule, the territory of Eastern Armenia was included in Azerbaijan.

Key words

toponyms, onomastic units, lexical-semantic units, historical monuments, terms

Qərbi Azərbaycan torpağı Azərbaycan elminə görkəmli şəxslər - ictimai xadimlər, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət aləmində öz sözü olan şəxslər bəxş etmişdir . VII əsr ədəbi abidəsi olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının coğrafi mühiti həm də Qərbi Azərbaycanla bağlıdır. Dastanda adı çəkilən Şirökuvən, Altuntaxt, Göyçə gölü oğuz qəhrəmanlarının doğma yurdları olmuşdur və bu ərazilər indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycanın ərazisi daxilində yerləşir . Qərbi Azərbaycanın köklü sakinləri Azərbaycan türkləri olmuş, ermənilər isə xaricdən bu ərazilərə köçürülmüşdür. Məhz bunun nəticəsidir ki, 1991-ci ilə kimi ərazinin toponimlərindən 90 %-dən çoxunu türk mənşəli toponimlər təşkil edirdi . XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 1994-cü ilə kimi Qərbi Azərbaycan ərazisində olan türk mənşəli oymonimlərin, oronimlərin və hidronimlərin adları dəyişdirilərək erməniləşdirilmiş və ya ruslaşdırılmışdır. Qərbi Azərbaycan toponimlərinin öyrənilməsinin xüsusi nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır. Bu toponimlər yerli xalqın - Azərbaycan türklərinin tarixini, türk tayfalarının adını (quqark, gorus, sak, aynın, qıpçaq, qaraqoyunlu, şirak, peçenek, axta, kəvər və s.) əks etdirir və tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, ərazinin toponimləri həm də qədim türk sözləri (balıq, yazı, art, bək, kəpəz və s.), Azərbaycan dili ilə bağlı coğrafi terminlər (dağ, dərə, düz, təpə, tap, taxt, yal, nüvək, ova, gədik və s.) əsasında formalaşmışdır. Bütün bunlar Qərbi Azərbaycan toponimlərinin tarixi coğrafiyasının öyrənilməsində xüsusi rol oynayır.

Azərbaycan tarixində misilsiz yeri olan Göyçə mahalı Göyçə gölünün sahilləri boyu geniş bir ərazini əhatə edən dədə yurdlarımızdandır. Bu ərazi Rusiya çarlığına müharibə yolu ilə birləşdirilənə qədər İrəvan xanlığının, sonralar isə İrəvan quberniyasının tərkibində olub. Sovet hakimiyyəti zamanında Göyçə mahalı süni şəkildə beş inzibati rayona bölünüb. Onlar Çəmbərək, Basarkeçər, Aşağı Qaranlıq, Kəvər və Yelenovka rayonlarıdır. Basarkeçər adının sonradan Vardenisə çevrilməsi türk mənşəli bir toponimin üzərinə edilən növbəti erməni təcavüzüdür. Göyçə mahalı Azərbaycan folklorunun, aşıq sənətinin vətənlərindən biri kimi məşhurdur. Bu mahal türk mənşəli toponimlərlə zəngindir. Həmin toponimlərin əksəriyyəti dəyişdirilsə də, onların adları bədii ədəbiyyatda, yaddaşlarda yaşayır. Qərbi Azərbaycan ərazisinin müasir toponimiyasındakı 4600-dən çox olan coğrafi adın təxminən 70 faizi tayfa və ya tayfa başçıları adları ilə bağlı meydana gəlmişdir. Ərazinin onomastik mənzərəsinin tədqiqi zamanı həm linqvistik, həm də tarixi-coğrafi baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən biri də onimik arealın müəyyənəşdirilməsidir. Əgər müəyyən ərazi daxilində xüsusi adlar, onların modelləri, tipləri, ünsürləri təkrarlanırsa onda bu oblast onimik areal adlanır. Onimik arealda təkrarlanan onimlər, onların modelləri, tipləri, ünsürləri uyğun olaraq areal onimlər, areal modellər, areal ünsürlər və s. adlanır. Müəyyən ərazidə təkrarlanan etnotoponimlər isə areal etnotoponimlərdir. Bu anlayış və terminlər A.V Superanskaya və bir çox başqa müəlliflər tərəfindən istifadə edilmişdir.

Bir çox alimlər Qərbi Azərbaycan toponimlərini araşdırmışdır. Budaqov B., Qeybullayev Q. «Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti.» adlı kitabında Ermənistan ərazisindəki bütün türk mənşəli toponimlərin əsas hissəsi göstərmişdir. Bu kitabda kənddən kiçik məntəqələrin adları və yaşayış ərazisini daxili toponimik layları nəzərə alınmamışdır. Aydındır ki, kənddən kiçik məntəqələrin adları və yaşayış ərazisinin daxili toponimik layları etnotoponim areallarının öyrənilməsi prosesindən kənar qoyula bilər. Məsələyə bu mövqedən yanaşdıqda qeyd olunan ədəbiyyat Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin, demək olar ki, tam onomastikonunu düzəltməyə imkan verir. Həmin mənbə əsasında tərtib etdiyimiz etnotoponim onomastikonuna aşağıdakı etnotoponimlər daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, eyni adlı etnotoponimlərdən bir qayda olaraq biri siyahıya daxil edilmişdir. ABANA - kənd adı; ABARAN - mahal adı; ABBASABAD - kənd adı; ABDALLAR- kənd adı; ABNIKəyalət hissəsinin adı; AVAN- kənd adı; AVARAN- kənd adı; AVDAL- kənd adı; AVŞAR- kənd adı; AĞVANI-kənd adı; AĞDAN- kənd adı; AĞZIQANLI-

kənd adı; AZAKLAR- kənd adı; AYDINLI- kənd adı; AYNALI- kənd adı; AYRIM- kənd adı; ALPOUT- kənd adı; ARAN- kənd adı; AFQANLI- kənd adı; AFŞAR KƏLƏVAN- kənd adı; AXIS- kənd adı; AXTA- 33 kənd adı; AŞAĞI QARAQOYUNLU- kənd adı; AŞAĞI QARXUN- kənd adı; BABURLU- kənd adı; BAYAN- kənd adı; BAYANDUR- kənd adı; BAYATDAĞI- dağ adı; BAYATLARqışlaq adı; BAYRAMƏLİKƏND- kənd adı; BAYRAMLI- kənd adı və s..

Azərbaycanda etnoqrafik toponimlərin bir qismi ərazimizdə məskun olmuş qədim türk tayfa və tirələrinin adlarına –çı,- çı,-çu,-çü peşə, sənət, məşğuliyyət bildirən şəkilçinin qoşulması ilə yaranmışdır. Məs: bulqar tayfalarından olan Qazan qəbilə tirələrinin məskunlaşdığı yerlər Qazançı adlandırılmışdır. Hazırda Azərbaycanın Culfa, Zəngilan, Goranboy rayonlarında Qazançı kənd adları vardır. D.D.Paqirevin «Qafqazın beş verstlik xəritəsi»ndən məlum olur ki, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda 10 Qazançı oykonimi olmuşdur. Azərbaycanda olan «Qazan» komponentli toponimləri aşağıdakı qruplarda birləşdirmək olar.

1. Qazan etnonimi ilə yaranan toponimlər: - bu və ya digər yerin təbii şəraiti ilə əlaqədar yaranmış oronim və hidronimlər. Məs: Qazanbulaq (Göranboy r-nu), Qazangöl (Tovuz rayonu), Qazandağ (Şamaxı rayonu) Qazandərə (İsmayilli rayonu və s.) - müəyyən təsadüfi hadisə ilə bağlı olanlar: Qazandurmaz (Xanlar rayonu), Qazanuçan (Ermənistan) və s.Azərbaycanda Qazanbatan (Saatlı, kənd), Qazanbulaq (Goranboy, qəsəbə), Qazanqoşa (Cəlilabad, zirvə), Qazandağ (Şamaxı, dağ), Qazanzəmi (Cəbrayıl, kənd), Qazangöl (Ordubad, Tovuz, göl), Qazangül (Zaqatala, qəsəbə), Qazanlı 69 (Yevlax, zirvə), Qazançı (Goranboy, düzənlik; Zəngilan, Ağdam, kənd) (9, 112-113). E.Q.Mirəliyev «Qazan» sözünün semantikasını belə açır: kənarlardan nisbətən hündür olan çökək sahə. K.Bəşirova görə «Qazan» sözünün birinci hissəsi köməkçi məzmun daşıyır. Dilçilik ədəbiyyatında «Qaz» və ya «Qazı» sözü uca, yüksək kimi mənalandırılır. Oğuz atalar sözlərində isə bu söz «qadı» kimi işlənərək sərkerdə, qəhrəman anlamını verir. Dialektoloci lüğətdə «Qazı-qazı» sözbirləşməsi «yekəyekə» və ya «böyük-böyük» kimi izah edilir. Yeri gəlmişkən deyək ki, «qazı» Azərbaycan sözünün şəriət hakimi mənasında ərəb mənşəli «Qazı» sözü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. «Qazan» sözünün 2-ci hissəsi «an» isə adyaratma baxımından əlamət məzmunlu şəkilçi kimi çıxış edir. Deməli, «Qazan» şəxs adı uca, yüksək (şəxs) anlamındadır. Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlər arasında Qazançı adlanan altı kənd və iki dağ da vardır. Ermənistanın Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur (İndiki Sisyan mahalında) qəzasında Qazançı kəndi olmuşdur. Bu etnotoponimin əsasında da qazan (qazan) etnonimi durur. – şı şəkilçisi isə – çı şəkilçisinin bulqar dilinə uyğun variantıdır. Ermənistanda Qazanlıqdərə kəndi və Qazangöl gölü də qeydə alınmışdır. Qazan əsaslı bu etnotoponimlərinə Qərbi Azərbaycan ərazisinin müxtəlif yerlərində rast gəlinməsi onun areal etnotoponim olduğunu və yalnız Ermənistan və Azərbaycan ərazisində deyil, türk tayfalarının yaşadıkları bir çox regionlarda özünü göstərdiyini faktlarla sübuta yetirir. Buradan belə nəticə çıxır ki, qədim oğuz yurdu Ermənistanda bulqar türk tayfaları da geniş məskən salıbmış.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, 10 cildə, VI c., Bah: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş redaksiyası, 1982
2. Əzizov E. "Söz xəzinəsi" Bakı: Maarif, 1995
3. İ.Bayramov " Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri" Bakı, 2002
4. İ.Bayramov "Qərbi Azərbaycanın toponimlər sistemi" Bakı -2005
5. Həsən Mirzəyev " Azərbaycan Toponimləri və Şivə sözləri" Bakı-2003

CHARACTERISTICS OF THE VELAR ELEMENT "Ń" IN AZERBAIJANI
TURKISH

AZƏRBAYCAN TÜRKÇƏSİNDƏ VELYAR “Ń” ÜNSÜZÜNÜN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

MƏMMƏDOV BƏHRAM CƏFƏR OĞLU

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Zəngin tarixi keçmişi olan türk xalqları əsrlər boyu bir sıra əlifbalardan istifadə etmişlər. Orxon-Yenisey abidələrinin yazıldığı runik əlifbası, uyğur, mani, soğdi, ərəb, latın, kiril əlifbası türklərin, o cümlədən Azərbaycan türklərinin istifadə etdikləri əlifablardandır.

2001-ci ilin avqust ayının 1-dən Azərbaycanda bütünlüklə latın qrafikalı əlifbaya keçirilmişdir. Latın qrafikalı əlifba Azərbaycan türkcəsini tamamilə ifadə etsə də, digər türk xalqları ilə ortaq yazışmalar üçün əlverişli deyildi. Bu mənada Beynəlxalq Türk Akademiyası və Türk Dil Qurumu tərəfindən 2024-cü ilin sentyabrın 9-dan 11-dək Bakıda təşkil olunmuş “Türk Dünyası Ortaq Əlifba Komissiyası”nın üçüncü iclasında Türk dilləri üçün 34 hərfdən ibarət Ortaq Türk Əlifbası üzərində ümumi razılığın əldə olunması təqdirə layiq addımdır.

Ortaq türk əlifbası olaraq qəbul edilmiş hərlərdən “Ń” ünsüzü diqqəti cəlb edir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bu hərfin ortaq türk əlifbasına salınması hər hansı bir türkcənin təsir imkanlarına görə olmamışdır.

Məqalədə “Ń” ünsüzünün Azərbaycan türkcəsində istifadə imkanlarından, bu səsin qədim türkcədə işlənmə tarixindən bəhs edilir.

Açar sözlər: əlifba, ünsüz, ortaq türkcə, dialekt

Turkic peoples with a rich history have used a number of alphabets for centuries. The runic alphabet, Uyghur, Mani, Sogdian, Arabic, Latin, and Cyrillic alphabet used by the Turks, including Azerbaijani Turks, in which the Orkhon-Yenisei monuments are written. As of August 1, 2001, Azerbaijan has completely switched to the Latin alphabet. Although the Latin alphabet fully expressed Azerbaijani Turkish, it was not suitable for common correspondence with other Turkic peoples. In this sense, at the third meeting of the "Turkish World Common Alphabet Commission" organized by the International Turkish Academy and the Turkish Language Institute in Baku from September 9 to 11, 2024, the general agreement on the Common Turkish Alphabet consisting of 34 letters for Turkish languages is commendable. is a step. Among the letters accepted as common Turkish alphabet, the element "ñ" attracts attention. It should be noted that the inclusion of this letter in the common Turkish alphabet was not due to the influence of any Turkish language.

The article talks about the possibilities of using the element "ñ" in Azerbaijani Turkish, as well as the history of the development of this sound in ancient Turkish.

Key words: alphabet, consonants, common Turkish, dialect

ON THE ISSUES OF IDENTITY CRISIS IN THE CREATIVITY OF JOYCE CAROL
OATES

COYS KAROL OATES YARADICILIĞINDA ŞƏXSİYYƏT BÖHRANI
MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR

TAĞIZADƏ İLAHƏ QƏDİR QIZI

Azərbaycan Dillər Universiteti, Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasının müəllimi

fəlsəfə elmləri doktoru

ORCID 0009-0005-8297-788X

Özet.

Coys Karol Oates qısa hekayə yazıçısı, ədəbiyyatşünas, qırxdan çox kitabın müəllifi, bir çox ədəbi mükafatlar laureatı, Amerika İncəsənət və Ədəbiyyat Akademiyasının üzvüdür. C.K.Oatesin romanlarında cəmiyyət-insan qarşıdurması, insanın ekzistensial problemlərinin buxovunda boğulması, özgüləşmə kimi qlobal problemlər öz əksini tapmışdır. Yazıçının əsərlərində cəmiyyət çox vaxt qəddar və dağıdıcı qüvvə kimi təqdim olunur, sanki insanın şəxsiyyətini parçalamaq üçün pusquda duran yırtıcıdır. İnsanların bir-birinə biganələşməsi, yadlaşması mövzusu həm Oatesin ən yaxşı sosial romanlarının mərkəzi personajlarının həyatlarında, həm də reallığın təsvirinin daha geniş və obyektiv formasında təcəssümünü tapır.

Yazıçının yaradıcılığında daim dəyişən yadlaşma, təşviş, xarici aləmin qəddarlığı və ailədaxili anlaşılmazlıq, insanın müdafiəsizliyi kimi mövzular aydın görünür. C.K.Oatesin yazı tərzini birmənalı şəkildə müəyyən etmək mümkün deyil, o, ekzistensialist motivlərə malikdir, eyni zamanda modernist yazı üsullarını sınaqdan keçirir. Bundan əlavə, onun əsərləri Drayzer və Steynbek kimi yazıçıların sosial roman ənənəsinin varisliyini aydın şəkildə nümayiş etdirir.

Sosial satira və melodram elementlərini özündə birləşdirən “Dünya ləzzətləri bağı” Coys Karol Oates yaradıcılığının iki əsas mövzusunun - sosial problemlər və insan psixikasına maraqdır. Özgüləşmə, insanın sonsuz tənhalığı, öz “Mən”inin itkisi hissi bu romanlarda öz əksini tapıb.

C.K.Oatesin romanlarında və hekayələr toplularında oxucunun qarşısına rəngarəng bir dünya çıxır, yazıçı istər şəhər həyatına istərsə də gecəqondulara nəzər salır, lakin yazıçını maraqlandıran əsas məsələ insanın izdiham içərisində sonsuz tənhalığıdır. İnsanların bir-birlərini dinləməməsi, varlığına dəyər verməməsi yazıçını düşündürən məsələlərdəndir. Yazıçının “Dünya ləzzətləri bağı” adlı kitabına eyni adlı sosial-psixoloji romanı, eləcə də bir sıra qısa hekayələri daxildir. Bu topluya daxil olan “Sən” hekayəsində yazıçı Merionun tənhalığın girdabında boğulduğunu təsvir edir. Merionun anası aktrisadır, həyatını yalnız öz ehtiraslarına qurban vermiş bu qadın - Madlen Randell analıq instinktindən məhrumdur, hətta əkiz bacılarından birinin ölümü onu kədəre qərq etmir. Madlen ən çox bu anda necə göründüyündən xarici görünüşündən narahatdır. Ana və qızı müxtəlif dillərdə danışır, bir-birlərini anlamırlar, hər ikisi öz faciəsini öz daxilində yaşayır və doğmaikən yadlaşırlar.

Açar sözlər: C.K.Oates, şəxsiyyət böhranı, özgüləşmə, roman

Abstrakt. Joyce Carol Oates is an American writer, a short story writer, literary critic, author of more than forty books, laureate of many literary awards, member of the American Academy of Arts and Letters. The novels of J.K. Oates reflect global problems such as human-society conflict, human existential problems, and alienation. In the works of the writer, society is often presented as a cruel and destructive force, as if it is a predator lying in wait to tear apart a person's personality. The theme of people's indifference and alienation is embodied both in the lives of the central characters of Oates's best social novels and in a broader and more objective form of describing reality.

Themes such as constantly changing alienation, anxiety, the cruelty of the outside world and misunderstanding within the family, and defenselessness of a person are clearly visible in the writer's creativity. Oates's writing style cannot be defined unambiguously, it has existentialist motifs, but also experiments with modernist writing techniques. In addition, his works clearly demonstrate the inheritance of the social novel tradition of writers such as Dreiser and Steinbeck.

Combining elements of social satire and melodrama, "A Garden of Early Delights" shows the two main themes of Joyce Oates's creativity - interest in social problems and the human psyche. The sense of alienation, infinite loneliness of man, loss of his "I" is reflected in these novels.

In Joyce Oates's novels and short story collections, a colorful world appears before the reader, the writer takes a look at the city life or the slums, but the main thing that interests the writer is the endless loneliness of a person in the crowd. The fact that people do not listen to each other and do not value their existence is one of the issues that make the writer think. The writer's book "A Garden of Early Delights" includes a socio-psychological novel of the same name, as well as a number of short stories. In the story "You" included in this collection, the writer describes Merion drowning in the vortex of loneliness. Merion's mother is an actress, this woman who has sacrificed her life only to her passions - Madeleine Randell lacks the maternal instinct, even the death of one of her twin sisters does not overwhelm her with grief. Madeleine is most concerned about her appearance at the moment. Mother and daughter speak different languages, do not understand each other, both live their own tragedy and are alienated from each other nevertheless they are native.

Key words: J.K. Oates, identity crisis, alienation, novel

**NARRATIVES RELATED TO KHIZIR IN THE POEM "ISKANDARNAME" BY
NIZAMI GANJAVI IN A POETIC-PHILOSOPHICAL APPROACH**

**NİZAMİ GƏNCƏVİNİN "İSKƏNDƏRNAMƏ" POEMASINDA XIZIRLA BAĞLI
RƏVAYƏTLƏR POETİK-FƏLSƏFİ YANAŞMADA**

Ph.D. ULKAR BAKHSHIYEVA

**Baku, Azerbaijan Head teacher at the Literature teaching technology department in the
faculty of Philology of ASPU**

Summary

In "Khamsa", the image of Khizir generally occupies a large place. Although we touch on that image here only within the framework of our research problem, we generally think that the image of Khizir in Nizami's "Khamsas" can be the subject of a separate research. This is determined by the fact that the image of Khizir is widely found in Eastern mythology, folklore, and literature, as well as in Sufi and religious traditions. He is a native image of Turkish folklore as well as an image of Arab folklore.

Keywords: Nizami, Khizir, Turkish, Arabic, folklore

Özet

"Xəmsə"də Xızır obrazı ümumiyyətlə geniş yer tutur. Biz burada həmin obraza yalnız öz tədqiqat problemimiz çərçivəsində toxunsaq da, ümumən belə hesab edirik ki, Nizami "Xəmsəs"sində Xızır obrazı ayrıca bir tədqiqatın mövzusu ola bilər. Bu, onunla şərtlənir ki, Xızır obrazına Şərq mifologiyası, folkloru, ədəbiyyatı ilə yanaşı, təsəvvüfi və dini ənənədə də geniş şəkildə rast gəlinir. O, ərəb folklorunun obrazı olduğu kimi, türk folklorunun da doğma obrazıdır.

Anahtar kelimələr : Nizami, Xızır, türk ,ərəb, folklor

ENTRY

Nizami Ganjavi is one of the outstanding figures of Azerbaijani literature, and the readers of not only his homeland, but the whole world gathered and benefited from the light of his creativity. Nizami's creativity is rich with Azerbaijani and Turkish folklore traditions. Throughout the poet's entire "Khamsa" work, we often come across elements of Turkish folklore. The image of Khizir, which we encounter in Nizami's masnavis, is also an image from Turkish folklore. As we know, there is an image of Khidir in the Arab folklore. However, the image of Khidir and the image of Khizir should not be confused, because each of them carries the national characteristics of their people. The image of Khidir in Arabic folklore and the image of Khizir in Turkish folklore are combined. M. Seyidov shows that the researchers considered Khizir as the prophet of Islam, which is very widespread in almost all Turkic-speaking peoples. However, Khizir (Khidir do not!) is a product of the native thinking of Turkic-speaking peoples, that order of Azerbaijanis. When Khizir and Khidir came face to face historically, the mythological thinking of the Turkic-speaking peoples and the Arab people met at what stage of history, and almost every image preserved its mythological quality. "Despite strong Islamic propaganda, Khizir of Azerbaijan did not "surrender" and lived side by side with Arab Khidir" [9, p. 105].

It should be noted that in Azerbaijan there are ceremonies and rituals under the names "Khidir Nabi", "Khidir Nabi evening", "Khidir night", "Khidir Nabi wind", and a famous pir named "Khidir Zinda" [7, p. 101-104].

The image of Khizir/Khidir is related to the roots of the ritual-mythological thought of the Turkic peoples, including the people of Azerbaijan. According to Pasha Efendiyev, the songs about "Khidir", "Khidir Nabi", or "Khidir Ilyas" were sung in ceremonies organized with the wish for greenery and rain" [4, p. 76].

Khidir Nabi is presented in Azerbaijani faith texts as a patron of blessings. In one of such texts it is said: "Khidir Nabi both brings blessings and comes to draw blessings" [2, p. 72].

Khidir Nabi is an image that symbolizes the left of winter and the of entered spring in the system of seasonal ceremonies of Azerbaijan. Bahlul Abdulla and Tofiq Babayev write that this is modeled in a separate saying - a proverb: "Khidir entered, winter entered, Khidir left, winter came out" [7, p. 12].

Elchin Galiboglu shows that the arrival of Khidir Nabi coincided with the 20-day period of winter called Kicich Chilla [6, p. 156]. Ramin Allahverdi states that "the symbol of the stormiest, harshest, freezing period of winter is the anthropomorphic model of Khidir Nabi" [1, p. 45]. Gulkhani Panah writes that Khidir Nabi appeared with the arrival of winter and stayed inside people until the harvest [8, p. 250].

As it can be seen, if Nizami's frequent appeal to the image of Khizir is related to the Eastern poetic traditions on the one hand, it is also related to the Turkish folklore tradition on the other hand. In other words, Nizami, who grew up in a rich folklore environment like Ganja from his childhood, no doubt knew the beliefs, legends, legends, folk ceremonies, etc. about Khizir/Khidir. has been closely acquainted with.

The character of Khizir is widely seen in "Iskandername". He admonishes Nizami, who wants to write a work about Alexander, informs him about the secrets of artistic creativity and inspires the poet to work on this difficult topic:

One who cannot hear the body with the ear

Khizir taught me a secret yesterday [5, p. 43].

Khizir's teaching of secrets to Nizami is one of the images of the butaverma motif in Azerbaijani love stories in written poetry. Khizir occupies one of the main places among the characters who idolize heroes in love epics. In this respect, Khizir teaching Nizami words that cannot be heard with the physical ear is a functional-semantic point of view. In love epics, heroes receive two types of idols at the same time:

a) Love bush;

b) Art bush.

The bush of love is given to the hero in the form of a girl: that girl, being the manifestation of God, turns the hero into a true lover.

The hero, who could neither play a musical instrument nor compose a poem until he got a bush, suddenly becomes a skilled artist and poet who plays the musical instrument, sings and composes poems by buying an art bush. All this happens in an unusual way, that is, in a miraculous way that a person cannot find in everyday life. When Nizami says that Khizir taught him words that "the physical ear cannot hear", he points to the miraculous connection between him and Khizir, in other words, the connection that takes place through "bushgiving".

Khizir orders him to be responsible when writing this difficult topic, to put his whole being into this work, and to demonstrate high artistry from an artistic and aesthetic point of view:

Ey tədbirlərimə xas bəndə olan,
Söz qədəhlərimdən dadımlıq alan,
Süsəntək bəndəlik ilini atan.
Dirilik suyundan rütubət tutan,
Eşitdim şahları nəzmə çəkərək,
Sözlər yaradırsan axıcı sutək.
Dəyərsiz sözlərdən uzaq ol bir az,
Əyri pərdələrdə çalğı çalınmaz.
Ən incə sözlər tap, olasan dilbər,
Görüncə bəyənsin söz bəyənlər [5, s. 43].

The first verse of Khizir's appeal to Nizami attracts attention. The fact that Khizir calls Nizami "characteristic of his measures", Khizir "tastes from the cups of words", i.e. "the servant who drinks" directly confirms our characterization of the episode of Khizir's admonition to Nizami as bushgiving. Here, as you can see, the name of "Khizir's glass of words" is mentioned. This is directly related to the "abi-kovsar" cup (badisi) given to the hero in the Azerbaijani love sagas. The hero becomes a true lover by drinking this cup. Khizir also gave Nizami a "goblet of words", i.e. he gave him words and art.

In "Iskandername", we also meet the image of Khizir during Alexander's trip to the Darkness to obtain the Water of Life. Here are some narrations about Khizir. Those narrations allow us to study an important, necessary and important aspect of the problem of our research, that is, the topic of using Turkish folklore traditions in "Khamsa". This is Nizami's attitude to the issue of variantness when using folklore texts.

Folklore - generally means variety. Variation is the essence of the folklore text from the point of view of meaning, and its existence from the functional point of view. The fact that Nizami gave several narrations about Khizir, who accompanied Alexander during his visit to the world of darkness, and then expressed his scientific attitude to those narrations constitutes a valuable material for us in this regard. Because in "Khamsa", our research is incomplete without investigating the problem of how Nizami, who used countless oral sources and folklore texts, chose those texts and how he worked with variants. Since our topic is "Nizami's Ganjavi "Khamsa" and Turkish folklore tradition", the study of the theoretical views based on Nizami's folklore and oral sources in general is an extremely important issue before us.

Iskandar visits Zulmat with Khizir. Khizir guides him as an extraordinary patron on this trip:

Xızır iz salmışdı sanki bu yola,
Yainki gedirdi şahla qol-qola [5, s. 376].

Söylədi o zaman böyük İskəndər,
Ona rəhbər olsun Xızır peyğəmbər.
Atı Xızra verdi böyük tacidar,

Bilirdi onda bir aslan qəlbi var.
Verdi ki, bu yolda səyirtsin onu,
Onunla tapsın bu həyat suyunu.
Çuxurlar parlardan bir gövhər verdi,
Çeşmələr arayan bir rəhbər verdi.
Dedi ki: "Bu yolun hər tərəfinə
Həqiqi bir rəhbər özünsən yenə!
Cilovu hər yana istərsən burax,
Aç ağıl gözünü, ayıq ol ancaq!
O çeşmə nə yerdə olsa aşikar,
Aldatmaz səni bu gövhər, parıldar.
Uğurla iç haman uğurlu sudan,
Mənə də göstər ki, yeyəsən ehsan" [5, s. 381-382].

Khizir's patronage of Iskander throughout the journey clearly resonates with Azerbaijani love stories. In love epics, divine guardians protect true lovers throughout their journeys, intervene and save the heroes when they are in trouble or in danger of death. In the beginning, we saw how Khizir saved the Stranger in Love by abandoning his horse. In this respect, Khizir's accompanying Iskander throughout the trip is another manifestation of that rescue and patronage function.

However, there is a deep layer of Iskander-Khizir relationship that resonates with the "Oguzname" epic. We have mentioned many times that Nizami widely used the images and motifs of the epic "Oguzname" in the "Iskandarnama" masnavi in accordance with his author's idea (intention, concept). In this respect, Iskander-Khizir relations once again confirm the relationship between Iskander and the character of Oghuz Khan. Thus, Khizir's guidance to Iskander during his visit coincides with the Gray Wolf's guidance to Oghuz Khan in the Uighur version of "Oguzname". Khizir takes Iskander and his group with him during his visit to Zulmat. In other words, Khizir acts as a direct guide here. We observe this function "in the same way" in the Uighur version of "Oguzname". The saga says:

Dan yeri söküləndə Oğuz kağanın alaçığına
gün kimi bir işıq düşdü.
Bu işıqdan göy tükü, göy yelkəli
böyük erkək bir qurd çıxdı.
Bu qurd Oğuz kağana söz deyib durdu.
Ta belə dedi: Oğuz, ay Oğuz,
sən Urum üstünə getmək dilərsən.
Oğuz, ay Oğuz, mən səndən irəlidə gedəcəyəm.
Bundan sonra Oğuz kağan alaçıqları yığışdırdı.
Yola düşdü, gördü ki, ordunun önündə göy tükü,

göy yelkəli, böyük, erkək bir qurd gedir.

Bu qurdun arxasınca düşüb ardınca getdilər.

Bir neçə gündən sonra göy tüklü,

göy yelkəli bu böyük, erkək qurd dayanıb durdu.

Oğuz da əsgərləri ilə dayanıb durdu [3, s. 129].

Apparently, the worm in the epic performs the same function as Khizr in the Masnava:

a) As Khizir showed the way to Alexander during his visit, the wolf also showed the way to Oghuz Kagan during his visit;

b) As Khizir patronized Iskander, the wolf also patronized Oguz Khagan;

c) Just as Khizir was the patron of Iskandar with an unusual origin, the wolf is also the patron of Oghuz Khan. When the ground is removed from the tent of Oghuz Khan, it descends (comes) from the sky like a ray of light.

References:

1. Allahverdi, R. Calendar myths and Nowruz / R. Allahverdi. - Baku: Nurlan, - 2013. - 180 p.
2. Azerbaijani folklore anthology. Volume XVI. Agdash folklore / Collected and compiled by: I. Rustamzadeh. - Baku: Sada, - 2006, - 495 p.
3. Bayat, F. Oguz epic tradition and "Oguz Kagan" saga / F. Bayat. - Baku: Sabah, - 1993, - 194 p.
4. Efendiyev, P. Azerbaijani oral folk literature / P. Efendiyev. - Baku: Elm, - 1981, - 403 p.
5. Ganjavi, N. Iskandarnama. Certificate of honor. Translated from Persian by Abdulla Shaiq. Iqbalname. Translated from Persian by Mikayil Rzaguluzade / N. Ganjavi. - Baku: Yazıçı, - 1982, - 688 p.
6. Galiboglu, E. Creation myths and legends of Azerbaijan / E. Galiboglu. - Baku: Science and education, - 2020, - 180 p.
7. Nowruz holiday encyclopedia / Compiled by: Bahlul Abdulla, Tofiq Babayev. - Baku: East-West, - 2008. - 208 p.
8. Panah, G. Philosophy of creation, life and cognition - Novruz - Yenigun / G. Panah. - Baku: SkyG, - 2017, - 481 p.
9. Seyidov, M. Sources of mythical thinking of Azerbaijan / M. Seyidov. - Baku: Yazıçı, - 1983, - 326 p.

ISSUES OF ANALYSIS OF AZERBAIJANI EPICS IN M.IBRAHIMOV'S
LITERARY-THEORETICAL MEETINGS

M. ISSUES OF ANALYSIS OF AZERBAIJANI EPICS IN M.IBRAHIMOV'S
LITERARY-THEORETICAL MEETINGS İBRAHİMOVUN ƏDƏBİ-NƏZƏRİ
GÖRÜŞLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN DASTANLARININ TƏHLİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Dr. ÜLKER BAŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün

baş öqretim üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

Mirzə İbrahimovun folklorə yanaşmasının bir əsas cəhəti ənənə məsələsində ifadə olunur. M.İbrahimov üçün dastanları əlamətdar edən hadisə onların milli ənənəyə bağlılığı, başqa sözlə, milli ənənəni yaşatması idi. Ədibə görə, dastanlarımız, nağıllarımız və ümumiyyətlə folklorumuz yaşadığıca milli ənənələrimiz də yaşayır. O, bu cəhətdən Azərbaycan folklorunu, o cümlədən qəhrəmanlıq dastanlarını milli tərbiyə məktəbi hesab edirdi. Bu cəhət M.İbrahimovun folklorə yanaşmasının ən əsas və başlıca milli qayəsini təşkil edir.

Anahtar kelimələr: M.İbrahimov, dastan, milli, qəhrəmanlıq, təhlil

ABSTRACT

One main aspect of Mirza Ibrahimov's approach to folklore is expressed in the matter of tradition. For M.Ibrahimov, the event that made epics remarkable was their attachment to the national tradition, in other words, keeping the national tradition alive. According to literature, our national traditions live as long as our epics, tales and folklore in general live. In this respect, he considered Azerbaijani folklore, including heroic epics, as a school of national education. This aspect is the main and main national principle of M.Ibrahimov's approach to folklore.

Key words: M.Ibrahimov, epic, national, heroism, analysis

GİRİŞ

Akademik Mirzə İbrahimovun elmi araşdırmalarında Azərbaycan dastanları mühüm yer tutur. Alim dastanlarımıza milli yaddaş, milli kimlik, xalqımızın qəhrəmanlıq tarixi, mədəniyyəti və milli dəyərlərin əksi baxımından yanaşmışdır. Bu baxımdan M.İbrahimov "Koroğlu" dastanında da igidlik, mərdlik, cəsarət, xalq azadlığı məsələlərinin təhlilinə daha çox yer ayırmışdır. Dastandakı Koroğlu və Nigarın təmsalında bu cəhətləri xüsusi şəkildə önə çəkir. Məsələn, M.İbrahimov Koroğlunun Nigarı qaçırdığı düşmən qoşunlarının təqibinə məruz qalanda düşmən qabağından qaçdığı özünə rəva bilməməsini, düşmənlə təkbətək vuruşub onları məğlub etməsini, sonradan isə Nigarı Çənlibelə gətirməsini əsl qəhrəmanlıq kimi səciyyələndirir.

M.İbrahimov bu halı həm real tariximiz, həm də dastan qəhrəmanlığımız üçün xarakterik sayır: "İstər Azərbaycan xalqının həyatında və istərsə dastanlarında qəhrəman üçün, igid üçün düşmən qabağından qaçmaqdan da biabırçı bir ləkə yoxdur. Oğul odur ki, düşmənlə mərd-mərdənə, üz-üzə gəlsin, döyüş meydanına aslan kimi girsin. Xalqın bu gözəl mərdlik və qəhrəmanlıq ənənələri bütün dastanlarımızda özünü göstərir"(1, 208). Doğrudan da görkəmli akademik

toxunduğu məsələ Azərbaycan xalqının, geniş mənada türk xalqlarının həm tarixi, həm də dastanları üçün xarakterikdir. İgidliyin ən bariz səciyyəsi bütün türk qəhrəmanlıq dastanlarında möhtəşəm yer tutur. “Alp Ər Tonqa”, “Ural Batır”, “Oğuz Kağan”, “Manas”, “Alpamış”, “Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi”, “Səttarxan” və s. dastanlarımızda biz türk igidlərinin hansı xarüqələrə sahib olduğunun şahidi oluruq. Bu dastanlarda ilk növbədə hər bir igidin timsalında türk mərdliyinin, igidliyinin, cəsurluğunun, humanistliyinin və digər xüsusiyyətləri ilə yaxından tanış oluruq. Düzdür, bu dastanlar türkün tarixi, yaşayış yerləri, adət-ənənəsi, psixologiyası, inancları və s. barədə məlumat versə də, ilk növbədə bu dastanlarda ideya milli qəhrəmanlığın təbliği sistemində aşkarlanır. Akademik M.İbrahimovun dastanlarımız üçün xarakterik olan bu xüsusiyyətlərin təhlili zamanı Babəkin oğlunun - Afşinin mərhəmətinə uymayaraq onun təklifini rədd edərkən dediyi sözlərə istinadlı səbəbsiz deyil. Təbii olaraq biz bilir ki, bu zaman Babəkin oğlu düşmən təklifini qəbul etməkdənsə ölümü üstün tutur. M.İbrahimov bu halı türkün düşmən qabağında əyilməməsi, şərəf və qeyrət bayrağını uca tutması kimi dəyərləndirir. O, istər “Koroğlu”da, istərsə də “Dədə Qorqud”da mövcud olan bu tipli qəhrəman keyfiyyətlərini birbaşa milli mentallığın əlaməti kimi şərh edir.

Qəhrəmanlıq dastanlarından bəhs açarkən görkəmli akademik hər bir igid obrazın simasında qəhrəman üçün səciyyəvi olan bir sıra xüsusiyyətləri təhlilə cəlb edir. Bu sırada türk qəhrəmanlarının qorxu bilməyən obrazlarının canlandırılması və onların təhlili məsələləri diqqətdən yayınmır. Bu zaman onun “Koroğlu” dastanında yer alan misralardan istifadəsi də təsadüfi deyildir:

İgid nədi, qorxu nədi, can nədi.
Paşa nədi, soltan nədi, xan nədi.
Düşmən nədi, qoşun nədi, san nədi.
Doldurram meydana qanı, əfəndi
və yaxud
Koroğlu əyilməz yağıya, yada,
Mərdin əskik olmaz başından qada.
Nərələr çəkərəm mən bu dünyada
Göstərrəm məhşəri düşmana, gəlsin.

Bu misralara istinadən akademik M.İbrahimovun dastanlarımızda yer alan qəhrəmanlarımızın hansı keyfiyyətlərə malik olması ilə bağlı söylədiyi fikirlər ilə tanış oluruq. Düşməndən qorxmayan, namusu uca tutan, onu özü üçün şərəf bilən türk igidinin qüdrətli obrazı bir daha gözlərimiz qarşısında ucalır. Bildiyimiz kimi “Dədə Qorqud” dastanında düşmənin Qazan xandan intiqam almaq, Burla xatunun namusuna toxunmaq cəhdi bilavasitə 40 bəy qızının və Qazan xanın oğlu Uruzun şücaəti nəticəsində baş tutmur. Düşmənin Qazan xanın arvadını tanımaq məqsədi ilə Qazan xanın xatunu kimdir sualına 40 qızın “mənəm-mənəm” deməsi, oğlu Uruzun ətindən qara qovurma bişiriləcəyi təqdirdə Uruzun anasına “başqaları bir yeyəndə, sən iki ye” deməsi dastanda qəhrəmanlığın, düşməne əyilməməyin, düşməne nifrətin və s. təcəssümüdür.

Təhlil prosesində M.İbrahimov bu halı yuxarıda qeyd olunduğu kimi namusu hər şeydən uca tutmağın nəticəsi hesab edir. Maraqlı odur ki, M.İbrahimov qəhrəmanlığı Azərbaycan xalqı üçün ənənə şəklində dəyərləndirir. Tarix boyu xalqımızın düşmənlə, vətənimizə təcavüz edənlərlə amansız mübarizəsini tarixi ənənələrlə bağlayır və ulu babalarımızın qəhrəmanlıq ruhunun sonrakı nəsillərinin həyatındakı rolunu yüksək qiymətləndirir: ”Qazan xanın oğlu

Uzun namus və şərəfi uğrunda ölümə hazır olması xalqımızın tarixində nadir hadisə deyildir. Ana vətənimiz üzərinə xaincəsinə basqın etmiş faşist cəlladlarının törətdiyi həyasızlıq, pozğunluq və şərəfsiz işlərə xalqımız yeni qəhrəmanlıq nümunələri göstərməklə cavab verir. Namusu tapdanmış analar, təhqir edilmiş bacılar, diri-diri basdırılmış balaların “intiqaq, intiqam” deyən səsi cəbhələrdə yüzlərlə qəhrəmanlar yetişdirir” (2, 208). Şübhə yoxdur ki, qəhrəmanlıq ənənəsi bu günün özündə də yaşayır. Mənfur düşmənimiz olan erməni cəlladlarına qarşı döyüşlərdə igidlik göstərən yüzlərlə Azərbaycan oğullarının qəhrəmanlığının kökündə, mayasında minillərdən gələn igidlik ruhunun təsiri danılmazdır.

Göründüyü kimi, M.İbrahimov Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarının poetikasına bələddir və bilavasitə qəhrəmanlıq ənənəsinin özündən çıxış edir. Bu cəhətdən onun “Dədə Qorqud” və “Koroğlu” kimi möhtəşəm qəhrəmanlıq dastanlarından gətirdiyi nümunələr epik reallığı inikas edir.

M.İbrahimov Azərbaycan dastanlarında inikas olunmuş qəhrəmanlıq ruhunu heç də mücərrəd, qeyri-real, uydurma hesab etmirdi. Onun dastana yanaşmasının əsas xüsusiyyətlərindən biri budur ki, ədib şifahi xalq yaradıcılığı hesab olunan dastanların qəhrəmanlıq ruhunu heç də bədii hadisə yox, xalq mədəniyyətinin həqiqi, gerçək ifadəsi sayırdı. Məhz bu cəhət ona tarixi qəhrəmanları epik qəhrəman obrazları ilə eyni sıraya qoymağa imkan verdiyi kimi, bu qəhrəmanlıq ruhunu müasirlərinin mədəniyyətində görməyə də imkan verir. O yazır: “Öz qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıq qalan Azərbaycan xalqı da Böyük Vətən müharibəsi meydanlarına igid və mərd oğullar göndərmişdir. Onlar Babəklər, Uruzlar, Koroğulların namus və şərəf bayrağını uca tutaraq, rəşadət və qəhrəmanlıqlar göstərilər. Kamal Qasimov, İsmayılov, Nadirov, Məmmədov və başqaları vətən davasında ad qazanmış oğullardır. Onlar bugünkü müharibənin bütün ağırlıq və dəhşətindən qorxmayaraq, meydanda nə kim vuruşurlar. Çünki ana laylaları, xalq dastanları, el bayatılarında da onlar ancaq qəhrəmanlıq mahnıları eşitmişlər. Onlar Koroğlu nərsəsi ilə faşizm cəlladlarını darmadağın edirlər:

Koroğlu əyilməz yağıya, yada,
Mərdin əskik olmaz başından qada,
Nərələr çəkərəm mən bu dünyada,
Göstərrəm məhşəri düşməna, gəlsin”(5, 211-212).

M.İbrahimovun qəhrəmanlıq dastanları ilə bağlı görüşlərinin təhlili ilə bu aşağıdakı nəzəri nəticələr meydana çıxır:

1. Azərbaycan dastanları M.İbrahimovun ədəbi-nəzəri görüşlərində, ədəbiyyatşünaslıq baxışlarında özünəməxsus yer tutur.
2. M.İbrahimov öz dövrünün xalq ədəbiyyatı haqqındakı konseptual müddəalarına əsaslanaraq, dastanları, o cümlədən folklorun digər növ və janrlarını şifahi xalq ədəbiyyatı kimi qəbul edirdi.
3. Ədibə görə, ədəbiyyatın tarixi xalqın tarixi qədər qədim bir prosesdir və bu prosesin başlanğıcını folklor – şifahi xalq ədəbiyyatı təşkil edir.
4. M.İbrahimov folkloru şifahi ədəbiyyat kimi yanaşsa da, onu ədəbiyyat olmaqdan da fərqli hadisə hesab edirdi. Bu yanaşma özünü daha çox milli-mənəvi dəyərlər məsələsində büruzə verir. Ədibə görə, folklor milli mənəvi-dəyərlərin, milli kimlik şüurunun bədii obraz və motivlər şəklində qorunub qaldığı mənəvi xəzinədir.
5. M.İbrahimov qəhrəmanlıq dastanlarına bilavasitə Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixinin inikası kimibaxırdı. Ədibin qəlbinin dərinliklərində gizlənmiş əqidəsinə görə, müxtəlif siyasi

sifarişlər yerinə yetirən tarixçilər öz əsərlərində gerçək tarixi təhrif edə bilsələr də, əsl milli tarix qəhrəmanlıq dastanlarının özündə qorunaraq qalır. Müəllifin yaradıcılığında Koroğlu, Salur Qazan, Uruz kimi epik qəhrəman obrazları ilə Babək, Səttar xan, Qaçaq Nəbi və s. kimi tarixi qəhrəmanlar arasında fərq qoyulmamasının səbəbi budur. M. İbrahimov dastanlarda yaşayan qəhrəmanlıq ruhu ilə xalqın gerçək mənəviyyəti arasında bərabərlik işarəsi qoyur, dastanları, folkloru xalq mənəviyyətinin güzgüsü hesab edirdi.

Ümumiyyətlə, akademik Mirzə İbrahimov Azərbaycan xalq dastanlarından danışarkən bilavasitə bu dastanlarda özünə yer alan qəhrəmanlıq problemlərini xalqın özünəməxsus milli keyfiyyətləri daxilində təhlil etmişdir. Bu səbəbdən o, dastanlarımızda özünə yer alan milli qəhrəman tipinin əsas mahiyyətini açmışdır.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. Məmmədov X. Ədəbiyyatşünaslıq abidəsi / Ədəbiyyat qəzeti, 11 noyabr, 2005, №45, səh.1

NƏSR MƏTNLƏRİNDƏ XIAZMATİK FİQURLAR KOQNİTİV VASİTƏ KİMİ

SÜLEYMANOVA GÜLƏR ELÇİN QIZI

ADPU-Nun Filologiya Fakültəsinin Elmi İşlər Üzrə Dekan Müavini, Doktorant

Xülasə. Nəsr mətnlərində dil və üslub incəlikləri yaratmaq üçün sintaktik təkrarların növlərindən biri kimi xiazmatik fiqurlardan da istifadə olunur. Xizmi təkrarların linqvistik üslubi imkanları koqnitiv əsaslı olmaqla, nəsr mətnlərinin qurulma imkanlarını, funksiyalarının gerçəkləşməsində başlıca rol oynayır, dil resurslarının semantik-emosional potensialını hərəkətə gətirir. Buna görə də nəsr dilində bütün növ təkrarlar kimi xiazm fiqurların da işlənməsi olduqca xarakterikdir. Emosiya və ekspressivlik çalarları yaratmaq üçün xiazmatik təkrarların nəsr mətnlərinə nüfuzu olduqca əlverişlidir və bu təkrar növü də canlı danışq dilinin keyfiyyətlərini nəsr mətnlərinə hopdurur.

Açar sözlər: koqzeiya vasitəsi, xiazmi təkrarlar, informasiyavericilik xüsusiyyəti, nəsr mətnləri, emosional xassə.

Summary. In prose texts, chiasmatic figures are also used as one of the types of syntactic repetitions to create subtleties of language and style. The linguistic stylistic possibilities of khizmi repetitions, being cognitively based, play a major role in the construction of prose texts, the realization of their functions, and activate the semantic-emotional potential of language resources. Therefore, it is quite characteristic to use chiasm figures as well as all kinds of repetitions in prose language. The penetration of chiasmatic repetitions into prose texts is quite favorable for creating shades of emotion and expressiveness, and this type of repetition also imbues prose texts with the qualities of a living spoken language.

Key words: means of cohesion, repeats chiasm, informative feature, prose texts, emotional feature

Özet. Nesr mətnlərində dil ve üslub incəlikləri yaratmaq üç sintaktik təkrarların övlərindən biri xiazmatik fiqurlardan da yararlanılır. Xizmi təkrarların linqvistik üslubi imkanları koqnitiv əsaslı olmaqla, nəsr mətnlərinin kurulma imkanlarını, funksiyalarının gerçəkləşməsində yoluyla rol oynaması, dil resurslarının semantik-duygusal potansiyelini hərəkətə gətirir. Buna görə, bütün bunlar, iş dünyasının bazı önəmli olaylarının gerçəkleştiğini göstərir. Emosiya ve ekspressivlik oynaticılar, üç xiazmatik tətənlərinə farklı bölgələrdən çok sayıda hızlı oynaticı oluşturmali ve bu təkrar növü də canlı danışq dilinin keyfiyyətlərini nəsr mətnlərinə hopdurur.

Anahtar kelimeler: bağlaşıklık aracı, kiazma təkrarları, bilgilendirici özellik, düzyazı metinler, duygusal özellik

Sintaktik paralelizmin bir növü kimi xiazmatik təkrarlar dilçilik əsərlərində əksinə, tərs təkrarlar adları altında öyrənilir. Xiazmatik fiqurlar məndəki sintaktik bütövlərin birliyini, birləşməni təmsil edən təkrar növlərindən biridir. Sintaktik kəsiklərin birləşməsinə xidmət göstərən xiazmatik təkrarlar nəsr mətnlərində müəyyən qədər özünə yer tapan, digər təkrar növlərindən əksinə, tərsinə söylənməsinə görə fərqlənən sintaqlardan biri olub, nəsr mətnlərindəki hiss və fikrin bədii axınının, duyğu tutumunu estetik macərəyə yönəltmək gücünə, effektinə malikdir.

Digər təkrar növləri kimi, xiazmatik fiqurlardan nəsr mətnlərində yazıçının istifadəsi söyləmin tərkibində struktur-semantik resursları qiymətləndirməkdir. Sintaktik paralelizmin növlərindən biri kimi xiazm təkrarlar da mətnyaradıcı imkanlara malik olub, komponentlərin struktur semantik cəhətdən əlaqələndirilməsində mühüm rol oynayır və Azərbaycan folklor mətnlərində bu xüsusiyyətlər daha böyük önəm kəsb edir. Məs: Onu demək istəyirəm ki, əgər *mənim oğlum, sənin qızın olarsa, sən qızını mənim oğluma verərsən, mənim qızım, sənin oğlun olarsa, mən qızımı sənin oğluna verərəm* [2,25]. Bu folklor mikromətni bir neçə ifadəni, sözü çıxmaq şərtilə başdan-başa xiazmatik təkrarlar üzərində qurulmuş və həmin təkrar növü və yaxud tipi mətnyaradıcı faktor kimi təmsil olunmuşdur. Həqiqətən də, *sənin qızın, mənim oğlum, mənim oğlum, sənin qızın* xiazmatik fiqurlar mikrotekstdə aparıcı mövqələrdə çıxış etmək, mətnin semantik yük daşıyıcısına çevrilmişdir. Bu xüsusda Ə.Abdullayev göstərir ki, “*paralellik mətnin məzmunun nüvəsidir, mətninin ümumi semantik yükünün ağırlığını çiyinə götürür. Silsilə paralellik mətninin üst köynəyinə bənzəyir və məzmun yönünün hamisi kimi özünü göstərir*” [1,162]. Nəsr mətnlərində xiazmi təkrarlar vasitəsilə xəbərin ellipsisləşməsi hadisəsi də bəzi cümlə tiplərində aydın şəkildə özünü göstərir və bunlar daha çox abstraksiya xassəli olur, yəni buraxılmış xəbəri abstrakt şəkildə təsəvvür etməklə komponentlərin bir-birinə xəbərin təkrar üsulu ilə bağlandığını dərk edirik. Bu mikrotekstin birinci komponentində “köçürdü” xəbəri ellipsisə məruz qalsa da, xiazmatik təkrar fiqurlar yerində işlənərək, mətnyaradıcı funksiyasını uğurla yerinə yetirmişdir. Xəbərin bu cür ellipsisləşməsi ilə bağlı K.Abdullayev qeyd edir ki, “*Bunlar, yəni xəbərin buraxılması mətni adekvat qəbul etmək yolunda heç bir semantik maneə törətmir*” [3,300]. Sintaktik paralelizmin xüsusi növü kimi səciyyələndirilən xiazm mətdəki cümlələrin birləşməsinə təmsil edən üslubi vasitədir və müxtəlif sistemli dillərdə də özünü qabarıq şəkildə göstərir. Cümlənin sintaktik özülünü təşkil edən xiazmatik fiqurlar mətn mühitində eyni zamanda daha çox aktuallaşaraq, təkrar olunur, mətdəki sintaktik vahidləri betonvari şəkildə bir-birinə hörür. Məs: “*Tahir Mirzənin dalınca az yortdu, çox yortdu, nəhayət ona yetişdi*” [2,45]. Bu nümunədə söhbətin atın yerindən, yetdiyindən “atı” tamamlığının ixtisarı da vizual xassəlidir və bunu bizə miktekin ümumi məzmunu diqtə edir və xiazmatik üsul isə “az yortmaq, çox yortmaq” ifadələrinin tərsinə söz oyunu şəklindəki variantları ilə gerçəkləşdirilir. Azərbaycan dastan mətnlərinin nəslə yazıya alınmış hissələrində xiazmi fiqurlar semantik cəhətdən inkar məzmunu daşıya bilirlər və bu tip təkrarlar “nə” inkarlıq bağlayıcısının köməyi ilə reallaşdırılır. Məs: *Mahmudla Məryəm on beş yaşına çatdılar, amma bu on beş il ərzində nə qız oğlanı görmüşdü, nə də oğlan qızı* [2,72]. Bu cümlədə semantik bağlılıq xətti “qız oğlanı, oğlan qızı” xiazmları vasitəsilə meydana çıxır və “nə” inkarlıq bağlayıcısı sadəcə olaraq, köməkçi vahid kimi inkarlıq çalarlarını qüvvələndirməyə xidmət göstərir. Xəbərin ellipsisi ilə müşayiət olunan xiazmatik fiqurlara üslubi vasitə kimi nəsr mətnlərinin müəyyən komponentlərində daha çox rast gəlmək olur. Məs: *Əsli başına gələnləri Kərəmə, Kərəm də öz başına gələnləri Əsliyə danışdı* [2,98]. Bu sintaktik bütöv başdan ayağa bədii-tipoloji xiazm təkrarlar üzərində qurulmuş, hətta cümlənin birinci komponentində “danışdı” xəbəri abstrakt xassəli olmaqla ellipsisə uğramış, feli sifət tərkibinin substantivləşməsi yolu ilə, yəni tamamlıqdan ibarət olan xiazmatik təkrarın dəyərli və tipik nümunəsi yaradılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə. Aktual üzvlənmə, mətn, diskurs. Zərdabi LTD.MMC. Bakı, 2011, 272 s
2. Azərbaycan məhəbbət dastanları. Tərtib edən: M.Təhmasib. Bakı, “Elm”, 1979, 510 s.
3. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, MTM, 2016, 360 s.
4. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, “Yazıçı”, 1970.

MƏTNİN RİZOMATİK STRUKTURU, İNTERTEKSTUALLIQ VƏ DİL
KİMLİYİNİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

BƏNÖVŞƏ GÜLOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA

Filologiya elmləri doktoru, dosent Azərbaycan Dillər Universiteti

<https://orcid.org/0000-0002-2578-1363>

Summary: since the theory of linguistic identity in its modern state reflects the concept of Eclectical analysis, psychological analysis is the renewal of concepts, the replacement of literary trends, as well as the change of concepts that direct philosophical, socio-political models of thought in general, in general philosophical plan, etc. the factors are strictly taken into account. We can visually trace the rhizomatic structural connection in the work of Antonia Bayett, specifically in her novel "Possession: a Romance". So, here the text format is revealed, which is realized by parallel and horizontal linearity. Recall that A. Bayett's 1990 Booker Prize-winning work "Possession: a Romance" draws on two parallel plot lines.

Keywords: intertextuality, theory of linguistic identity, rhizomatic structure of the text.

Özet: Mevcut haliyle, dilsel kimlik teorisi eklektik analiz kavramını yansıttığından, burada psikolojik analiz kavramların yenilenmesini, edebi akımların değiştirilmesini ve genel olarak felsefi, sosyo-politik düşünce modellerini yönlendiren kavramların genel felsefi terimlerle değiştirilmesini temsil eder. faktörler kesinlikle dikkate alınır. Antonia Byette'in çalışmasındaki rizomatöz yapının ilişkisini, özellikle mülkiyet: romantizm adlı romanında açıkça izleyebiliriz. Böylece paralel ve yatay doğrusallık tarafından uygulanan metin formatı burada ortaya çıkar. A. Byett'in 1990 yılında Booker Ödülü'nü kazanan Obsession: A Roman adlı eserinin iki paralel hikayeye dayandığını hatırlayalım.

Anahtar Kelimeler: metinlerarasılık, dilsel kimlik teorisi, metnin kök yapısı.

Fərd və xüsusilə də yaradıcı şəxsiyyət öz dövrünün, öz mühitinin məhsuludur. Nə qədər paradoksal görünsə də, hətta mətndə "müəllifin ölümü"nü bəyan etmiş R. Bartın özü də 1953-cü ildə qələmə aldığı "Yazının sıfır səviyyəsi" adlı əsərində özü də bunu etiraf edir. Dil və üslub qarşılıqlı şərtlənməsini təhlil edən R. Bart dilin ədəbiyyatdan o yana yerləşdiyini, üslubun isə əks tərəfdə bərqərar olduğunu vurğulayaraq qeyd edir ki, "*Dil və üslub sözün istənilən problematikasında öncül rol oynayır. Dil və üslub Zamanın təbii məhsulu olmaqla bərabər, bioloji müəllif şəxsiyyətinin də məhsuludur*" [1, s.309].

Ədəbiyyatda dekonstruksiya nümunələrinə izləyən A.V. Qubaylovski dekonstruksiyanın fəlsəfəsini açıqlayarkən qeyd edir ki, "*postmodernizm özünün "ən təmiz şəkildə"* Rolan Bartda (məsələn, onun "Mifologiya" və ya "Yazının sıfır səviyyəsi" əsərlərində) və ya Jak Derridada təzahür tapır və özü ilə atomun kəşfindən sonra təbiətsünaslığın durumunu xatırladır. Belə ki, Materiya yox oldu! – məhz onun (təbiətsünaslığın) bəyanatıdır. Postmodernədə də doğrudan da, mənə itdi, işarələnen isə işarələyənə əlaqəsindən məhrum edildi. Yeganə şərtsiz şaquli əlaqə xətti sonsuz sayda üfüqi və şübhəli xətlərlə əvəzləndi. Şaqulilik yoxdur, nəhayətsiz üfüqi əlaqələr mövcuddur – bütün bu tezlər isə J. Delöz və F. Qvattarinin "rizoma" konsepsiyası ilə səsləşir. "*Rizomatik struktur kimi dilin postmodernist təqdimatının ənənəvi dil tədqiqatında rast gəlinən ... strukturları alt-üst etdiyini*" [2, s.206] bəyan edən İ. Abbasov özünün "Linqvistikaya postmodernist baxış" adlı araşdırmasında haqlı olaraq qeyd edir: "*Bu model yüksək dərəcədə*

müərrəd linqvistik modeldir. O, semiotik zəncirlər, güc strukturları (power structures), mədəniyyət, elm və sosial konfliktlər arasında ən yaxşı və ən pis kontaktları ehtiva edir. Rizomatik linqvistik strukturlar nə “ana dilin”ə, nə linqvistik universalilərə, nə ideal danışanlar, yaxud dinləyənlərə, nə də yekcins dil cəmiyyətlərinə malikdir”. Fikirlərini əsaslandırın dilçi daha sonra onu da vurğulayır ki, “bu dəyişməz əlamətlərin əvəzinə çoxsaylı dialekt və jarqonlar zahir olur və linqvistik güc dominant siyasi pozisiyadan doğur. Dil istifadəsinin rizoma strukturu qırıldıqda dil eyni, oxşar, yaxud alternativ xətlər üzrə yenidən formalaşır” [2, s.209].

Müstəqil və paralel, yəni rizomatik təhkiyə formatında təqdim olunan birinci süjet xəttində Randolf Henri Paduba və Kristabel La Mottun gizli sevgi tarixçələrindən, ikinci süjet xəttində isə ədəbiyyatşünas tədqiqatçılar Roland Mitçell və Mod Beylinin əməkdaşlıq və münasibətlərindən bəhs edir. Birinci halda Viktorian dövrü qəhrəmanlarının, ikinci halda isə müəllifin müasirlərinin həyat reallıqları əksini tapır. Viktorian dövrü ədəbiyyatı araşdırmaçıları olan R.Mitçell və M.Beyl real olmayan Viktorian şairlərin sevgi macərəsini addımbaaddım izləməyə, onların məktublaşmalarına əsasən hadisələrin xronologiyasını bərpa etməyə çalışırlar. (A.S.Bayett təxəyyülünün məhsulu olan). Burada müəllif – özü ingilis ədəbiyyatı üzrə mükəmməl mütəxəssis olan və Oksofrd Universitetində bu sahə üzrə elmi dərəcə almış A.S.Bayett çox sayda intertekstual pərçimlənmələrlə, onomastik vahid, termin, konsept ortaqlığı ilə iki müstəqil paralel süjet xəttini montaj etməyə müvəffəq olur.

*“She is drowned in a boating accident, after having destroyed the peace of two households, and whilst pregnant with a child whose father may be her meek husband or her **Byronic lover**, who drowns with her.” [3, s.411]*

*“She wrote a lot about **Goethe's Faust** round about then. It's a regular motif, the innocent infanticide, in European literature at that time. **Gretchen, Hetty Sorrel, Wordsworth's Margaret in 'The Thorn.'** Despairing women with dead babies.” [3, s.473].*

Fərqli zaman bölümlərinə, yəni paralel süjet xətlərinə aid olan hissələrdən gətirilən bu iqtibaslar romanın rizomatik strukturunun ortaq konsept, fon biliklərilə bərabər, vahid presedent fenomen bazasına istinad məqamının da mühüm rol oynadığını gözlər önünə sərgiləyir. Tarixi təftiş, tarixin təkrar dəyərləndirməsi ruhunda yazılmış bu roman yeni-Viktorian (new victorian) ingilis romanı ənənələrinə sadiqlik nümayiş etdirir və Viktorian epoxaya heyranlıqla yanaşı, ona yeni aspektdən baxışı, təkrar təftişi ortaya qoyur.

Əsərdə ən fərqli formatlı intertekstuallıq pərçimlənmələrindən (sitat, allüziya, reminisensiya) istifadə edilir. Əsər boyu Robert Graves, Alfred Tennyson və başqalarından gətirilən iqtibaslar A.S.Bayettin özünün müəllifi olduğu, lakin oxucuya Randolf Henri Paduba və Kristabel La Mottun müəllifliyi ilə çatdırılan iqtibasları ilə paralel şəkildə təqdim edilir. Bu zaman biz, subyektin ölümündən sonra ortaya çıxan müəllif maskası qarşılaşırıq.

Xatırladaq ki, üslubun parodiyası, təqlidi, köhnə formaların dirçəldilməsi və s. bu kimi xüsusiyyətlərdə təzahür tapan üslubu maskalanma postmodern təhkiyəsinin aparıcı səciyyəvi elementlərindən sayılır. Konkret olaraq, müəllif maskasına gəlincə, tədqiqatçıların qeyd etdikləri kimi, 1985-ci ildə ABŞ tənqidçisi A.Mamqren tərəfindən təklif olunan bu postmodern istilahı müəllifin obrazının oyun üsullu reallaşma prinsipini təcəssüm etdirir. Müəllif travestivləşmiş, yəni geyimini, qılafını dəyişmiş, gizlədilmiş tərzdə məndə yer alır. Mamqrenə görə, müəllif maskası əsərin mərkəzini təşkil edir və implisit oxucunu müəllifin oyununa cəlb etmək missiyasını gerçəkləşdirir. Müəllif öz maskası ilə oxucu ilə bir növ oyun oynayır. Eynilə A.S.Bayettin obrazlarının dilindən qələmə aldığı epistoluar mətnlərdə, poeziya nümunələrində olduğu kimi. Müəllif maskasını dil kimliyi nəzəriyyəsi aspektindən dəyərləndirmiş

V.A.Maryançik ona diqqət çəkir ki, “*əgər dil kimliyi müəyyən kodu yarada bilən bir matrisadırsa, maska isə – həmin matrisanı dolduran və kommunikasiyanın müvəffəqiyyətini təmin edən variantlardan sadəcə biridir*” [4, s.138-144]. Bədii mətnin kommunikasiya formatı isə müəllif – mətn – oxucu qəlibində gerçəkləşdiyindən, müəllif maskasının müvəffəqiyyətli kommunikasiyası oxucunu öz oyununa cəlb etməsi bacarığı ilə şərtlənir. Bu mənada A.S.Bayett heç şübhəsiz ki, yüksək ustalığ nümayiş etdirərək oxucunu öz təhkiyə labirintinə cəlb edə bilir. Burada onun dil şəxsiyyətinin özəllikləri – ingilis ədəbiyyatı bilicisi olması, introvert təbiətilə daxili təhkiyə formatına meyilli olması və bunu daxili səsin polifonikliyi ilə yəni, müəllif şəxsiyyətinin çoxsəsliliyi ilə, əslində isə müəllif maskasının bir növ buqələmunluğu və s. bu kimi əlaqəli amillər həlledici rol oynamışdır. (İngilis ədəbiyyatında buqələmun yazar epiteti Julian Barnsa aid edilsə də. A.S.Bayett özünün “Possession” romanı ilə bu sahədə yüksək ustalığa malik olduğunu sübuta yetirmişdir). Çünki hətta hər bir “müəllif maskasının”, “*müəllif obrazının arxasında konkret müəllif şəxsiyyəti durur, özünəməxsus leksikonu, qrammatikonu, pragmatikonu ilə*” [5, s.134] ifadə tapan müəllif dil şəxsiyyəti ilə durur.

A.S.Bayettin bir müəllif kimi real şəxsiyyəti və bu şəxsiyyətin çoxrakurslu təzahür forması kimi nəzərdən keçirilən dil kimliyi məhz öz leksikonu, qrammati-konu, pragmatikonu ilə oxucu ilə oyuna hazır və hazırlıqlıdır. A.S.Bayett özü dərin ədəbiyyat bilicisi kimi qələmə aldığı postmodern filoloji romanındakı intertekstual parçımənlərlə özünə “bab”, özünə uyğun oxucu arayışındadır. (“Filoloji roman” elə bir roman növüdür ki, burada “*filoloq baş qəhrəman olur və onun sənəti süjetin əsasını təşkil edir*” [6, s.193-205]). Belə ki, roman ingilis ədəbiyyatı və ümum-Avropa mədəniyyəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən presedent fenomenlər, presedent onimlərlə zəngindir. Eləcə də təqdim olunan mətnlər intertekst formatı ilə (əsərdə bilavasitə açıqlanmayan) digər mətnlərlə əlaqəlidir. Yəni, romandan kənardakı mətnlər bu və ya digər süjet xətti, fikir və mükəllimələr üçün sosial-tarixi və ya filoloji-tarixi “şaqli kontekst” rolunu oynayır. Bununla da rizomanı təşkil edən mətnlərin üfüqi əlaqəliliyi və paralel istiqamətdə genişlənməsi davam edir.

İntertekstuallıq, adından da bəlli olduğu kimi (**inter** “daxilində”, **tekst** “mətn”), mahiyyət etibarilə bir mətnin digər mətnə nəzərən, digər mətn sayəsində formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.M.M.Baxtinə görə, “*istənilən konkret ifadə yönləndirildiyi predmeti tapır, hansı ki, artıq ondan əvvəlsəciyyətləndirilmiş və qiymətləndirilmişdir. O, ... yad fikir və qiymətləndirmələrlə parçımənlənmişdir*” [7, s.299, s.433]. Bununla da həmin ifadə digər ifadələrlə dialoqa girərək bir müştərəklik yaradır ki, bu da mətni özünəməxsus monada formatına salır. Bu zaman hər hansı bir mətn müəyyən mənada digərin mətnin və ya mətnlərin allüziyalar, sitatlar, ədəbi və ya qeyri-ədəbi mənimsəmələrlə səciyyətlənən “əks-sədasını” təcəssüm etdirir. Bundan çıxış edən Y.Kristeva istənilən mətni sitatlar mozaikası kimi, digər mətn transformasiyası nəticəsi kimi və ya təsirlənməsi məhsulu kimi nəzərdən keçirir.

Beləliklə də, mətn özünü izah edərkən digər mətnə göndərmə etməklə, mətn paradıqmaları yaradır ki, bu da mahiyyət etibarilə rizomatik strukturu təcəssüm etdirir: intertekstuallıq rizoma kimi, sonsuz və nəhayətsizdir. Belə ki, əslində, bütün dünya mətnləşdiyindən istənilən mətn potensial olaraq digərini törəməyə qabildir və eyni zamanda digərinin törəməsidir. Bu isə heç şübhəsiz ki, postmodernizmin “ayın altında heç nə yeni deyil” – postulatına uyğun gəlir. Y.Kristeva özünü daha çox poststrukturalizmə yaxın hesab etsə də, intertekstuallıq ideyası zaman postmodernlə əlaqələndirilməyə başladı və daha çox bilavasitə postmodern ədəbiyyatın yazı formatı kimi ortaya çıxdı. Tədqiqatçılar interteksti eynilə rizoma, pastiş, kollaj, dil oyunu kimi, postmodern dünya mənzərəsinin ifadə mexanizmləri sırasında dəyərləndirirlər.

İntertekstuallığın linqvistik planda tədqiqi növbəti mərhələrdə dilçilik elminə şaquli kontekst anlayışını qazandırdı. Dilçilik elminə O.S.Axmanova və İ.V.Gyubbenet tərəfindən gətirilmiş

olan bu istilah fon biliklərini: allüziyalar, reminisensiyalar, realilər və s. əks etdirir. O.S.Axmanova və İ.V.Gyubbenetə görə, şaquli kontekst – əslində ümumfiloloji problem olub bədii əsərdə yer alan bu və ya digər ifadənin dil daşıyıcılarının fon biliklərindəki tarixi assosiasiyalarına, filoloji pərçimlənmələrinə istinad edir. Şaquli kontekst müəllifin bədii əsərin oxunuşu zamanı oxucusunun fon biliklərinə əsaslanır və özlüyündə 1) filoloji (sitat, allüziya, deformasiya uğramış idiomlar) və 2) sosial-tarixi (fərqli təbiətli realilər, şəxs adları, toponimlər) olmaq üzrə iki yerə bölünür.

Maraqlıdır ki, 1986-cı ildə presedent fenomen nəzəriyyəsinin əsasını qoyan da məhz, Y.N.Karaulov olmuşdur. O, özünün “Dil şəxsiyyətinin strukturu və formalaşmasında presedent mətnlərin rolu” adlı məşhur məruzəsində ilk dəfə bu anlayışın nəzəri-konseptual konturlarını cızmışdır. Həm “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin müasir inkişaf mərhələsinin səbəbkarının, həm də presedentlik nəzəriyyəsinin əsasını qoyan şəxsin eyni bir dilçi olması dil kimliyi ideyasının mahiyyətinin izahı baxımından, tam məntiqəməvafiq görünür. Belə ki, simfonik (milli) dil kimliyi onu birləşdirən ortaq dəyərlər: ortaq yazılı və şifahi bədii mətnlər fondu, ortaq tarixi proses və hadisələr, ortaq dəyər və inanclar olmasa, formalaşa bilməz. Fərdi dil şəxsiyyətinin də, yəni ayrılıqda götürülmüş şəxsiyyətin də mental kimliyi də məhz onun aid olduğu etnik-sosial toplumun dəyərləri ilə sıx bağlı olub, bilavasitə onların (həmin dəyərlərin, habelə hadisə və proseslərin, bədii mətnlərin) təsiri altında formalaşır. Bu mənada, dil kimliyi nəzəriyyəsinin presedentlik ideyası ilə çulğlaşması labüd və təbiidir.

Bayettin əsərinin rizomatik strukturunun təhlili məsələsinə qayıdaraq qeyd edək ki, qeyd olunan məqamlara nəzərən heç də təsadüfi deyil ki, “Possession” romanı öz presedent fenomenlik məqamları, intertekstual pərçimlənmələri ilə müəllifin dil şəxsiyyətini, habelə Viktorian dövr İngiltərəsinin və XX əsrin 90-cı illər İngiltərəsinin dil kimliyinin bir çox aspektlərini ifadə edir. Məsələn, əsərdə yer almış çox sayda əhvalat, pritçalar müəyyən allüziyalı keçidlərlə digər mətnlərə - ingilis ədəbiyyatı tarixi üçün, ümumAvropa ədəbiyyatı tarixi üçün əhəmiyyətli olan mətnlərə, habelə Dünya elminin, tarixinin mühüm faktlarına istinad və göndərmələrlə pərçimlənir. Konkret olaraq, onlardan biri Z.Freydin 1913-cü ildə qələmə aldığı “Üç mücrü mövzusu” (The theme of the three caskets) məqaləsinə göndərmə əsasında qələmə alınmışdır [8, s.107]. A.S.Bayett burada ənənəvi süjet xətti olan üç bacı arasında seçim problemi və seçimin sonuncu bacı üzərində qalması məqamının psixanalitik əsaslı təhlilini təqdim edir. Maraqlıdır ki, Z.Freydin özünün məqaləsi də U.Şekspirin “Kral Lir” faciəsindəki üç bacının seçimi məsələsinin psixanalizinə istinad edir. Beləliklə də, (koqnitiv dilçilik istilahından yararlanaraq) eyni freym-senarilərin, ədəbiyyatşünaslıq terminologiyası ilə desək, eyni arxetip süjetlərin bir əsərdən digərinə sərbəst köçünü təsbit etmiş oluruq.

Nəticə: Xatırladaq ki, koqnitiv dilçilik araşdırmaları freym-senarilərin aşağıdakı səciyyələndirməsini müəyyən etmişdir: “*Ssenari (skript) – bir neçə stereotipik epizodun müəyyən zaman çərçivəsindəki hərəkət əlamətli, dinamik inkişaf ardıcılığını*” əks etdirir. Məlum olur ki, faktiki olaraq, onlar zaman və məkan çərçivəsində dəyişimə və inkişafa məruz qalan freymlərdir. Özü də elə freymlərdir ki, özlüyündə müəyyən müstəqil epizodların, mərhələlərin, elementlərin ardıcılığını təcəssüm etdirmək imkanına malikdir. Göründüyü kimi, təqdim edilmiş intertekstual əlaqələndirmə rizomatik strukturun nəhayətsizliyini, açıq formatlılığını əyani şəkildə ortaya qoyur.

Ədəbiyyat

1. Барт Р. Нулевая степень письма (пер. с французского Семиотика. Москва: Радуга, 1983. с. 306-349.
2. Abbasov İ. Linqvistikaya postmodernist baxış. Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun əsərləri, 2018. № 2,s.201-211
3. Byatt, A.S. Possession: A Romance: [Electronic resource] / A.S.Byatt. – New York: Random House. Inc., – 1990. – 576 p.
4. Марьянчик В.А. Речевая маска в структуре образа автора публицистического текста: [Электронный ресурс] Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология, 2010. Том 9. Вып. 6:Журналистика, с. 138-144.
5. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста: учеб. Пособие. 4 е изд. Москва: Флинта: Наука, 2009. 520 с.
6. Новиков В. Филологический роман. Старый новый жанр на исходе столетия Новый мир, 1999. № 10, с. 193-205
7. Genette G. Paratexts: Thresholds of Interpretation: G.Genette. Publisher: Cambridge University Press, 1997, 13 March. 456 p
8. Alfer A., Amy J. Edwards de Campos. A.S.Byatt: Critical Storytelling: Manchester: Manchester University Press, 2012, 16 oct. 202 p.
9. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – Москва: Художественная литература, 1975. 502 с.

ANCIENT DICTIONARIES
ESKİ SÖZLÜKLER

Prof. HAJAR HUSEYNOVA

ASPU, faculty of Philology

<https://orcid.org/0000-0002-3223-427X>

Özet

Dilbilimci olmayanların günlük ihtiyacı haline gelen çeşitli sözlüklerin derlenmesiyle uğraşan dilbilimin en eski ve en çok kullanılan alanı, yeni bir gelişme aşamasına girdi: sözlükbilim. Bu aşamanın önde gelen özelliği, bilgi teknolojilerinin yaratılması ve geliştirilmesi, bilgisayarların sözlükbilimde kullanılmasıdır. Sözlük bilimi büyük sabır, çok çalışma, yeterlilik ve bilgi gerektiren bir alandır. İşin bilimsel yanının yanı sıra "teknik" yönleri de var.

Azerbaycan dil bilimi, zengin tarihi ve gelenekleriyle hem yakın hem de uzak yabancı ülkeler tarafından tanınmaktadır. Azerbaycan dilbilimcilerinin Azerbaycan dilinin kaynakları ve gelişim tarihi, Azerbaycan dilinin akraba ve ilgisiz dillerle karşılaştırmalı-tipolojik incelenmesi, çeşitli sözlüklerin hazırlanması, bilimsel ve teknik terminolojinin dilsel sorunları, teorik, uygulamalı dilbilim ve onomastik. Dilin mühendislik dilbilimi, otomatik sözlükler, makine çevirisi, istatistiksel sözlükbilim yöntemleriyle incelenmesi Azerbaycan dilbiliminin özel bir yönünü oluşturur.

Modern sözlüklerin, sözlük makalelerinin, iki dilli ve çok dilli sözlüklerin kuruluş ilkelerinden bahsetmeden önce eski sözlükleri incelemek önemlidir. Makalede Türkçe Uadim sözlüklerinden bazıları hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, sözlükbilimci, tarih filolojisi sözlükleri, sözlük makalesi

Abstract

The oldest and most used field of linguistics, which deals with the compilation of various dictionaries, which have become a daily requirement of non-linguists, has entered a new stage of development - lexicography. The leading feature of this stage is characterized by the creation and development of information technologies, the use of computers in lexicography. Lexicography is a field that requires great patience, hard work, competence, and knowledge. In addition to the scientific aspect of the work, there are also "technical" aspects.

Azerbaijani linguistics is known to both near and far foreign countries for its rich history and traditions. Azerbaijani linguists have a sufficient number of studies on the sources and development history of the Azerbaijani language, comparative-typological study of the Azerbaijani language with related and non-related languages, preparation of various dictionaries, linguistic issues of scientific and technical terminology, theoretical, applied linguistics and onomastics. Analysis of the language by the methods of engineering linguistics, automatic dictionaries, machine translation, statistical lexicography constitute a special direction of Azerbaijani linguistics.

It is important to study the ancient dictionaries before talking about the principles of setting modern dictionaries, dictionary article, bilingual and multilingual dictionaries. The article provides information about some of the Turkish Uadim dictionaries.

Keywords: Dictionary, lexicographer, history philological dictionaries, dictionary article

Xülasə

Dilçiliyin ən qədim və ən çox istifadə olunan, qeyri- dilçilərin də gündəlik tələbatına çevrilmiş müxtəlif çeşidli lüğətlərin tərtibi məsələləri ilə məşğul olan sahəsi-lüğətçilik (leksikoqrafiya) yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu mərhələnin aparıcı xüsusiyyəti informasiya texnologiyalarının yaradılması və inkişafı, kompüterlərin lüğətçilikdə istifadəsi ilə səciyyələnir. Lüğətçilik böyük səbir, zəhmət, səriştə, bilik tələb edən bir sahədir. Burada işin elmi cəhəti ilə yanaşı “texniki” cəhətləri də var.

Azərbaycan dilçiliyi istər yaxın, istərsə də uzaq xarici ölkələrə də özünün zəngin tarixi və ənənələri ilə tanınır. Azərbaycan dilçiləri Azərbaycan dilinin qaynaqları və inkişaf tarixi, Azərbaycan dilinin qohum və qohum olmayan dillərlə müqayisəli-tipoloji tədqiqi, çeşidli lüğətlərin hazırlanması, elmi-texniki terminologiyanın linqvistik məsələləri, nəzəri, tətbiqi dilçilik və onomastika məsələlərinə dair kifayət qədər sanballı tədqiqatlara sahibdirlər. Dilin mühəndis dilçiliyi metodları ilə təhlili, avtomatik lüğətlər, məşin tərcüməsi, statistik leksikoqrafiya Azərbaycan dilçiliyinin xüsusi bir istiqamətini təşkil edir.

Müasir lüğətlərin tətbiqi prinsipləri, lüğət məqaləsi, ikidilli və çoxdilli lüğətlərdən bəhs etməzdən öncə qədim lüğətləri araşdırmaq vacibdir. Məqalədə türkdilli üdəm lüğətlərdən bəziləri haqqında məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: lüğət, lüğətçi, tarix filoloji lüğətlər, lüğət məqaləsi

1.Giriş

Lüğət ya da sözlük — müəyyən üslubla düzülən, anlamı ya da tərcüməsi verilən, deyilişi göstərilən sözlərin toplusudur. Çağdaş sözlüklər daha çox əlifba sırası ilə düzülür. Sözlüklər praktik xarakter daşısa da, onlarda ədəbiyyat nəzəriyyəsinin inkişafı da öz qarşılığını tapır və elmin normativ vəziyyətini əks edən qaynağa çevrilir.

1.1. **Mövzunun aktuallığı:** Lüğətlər özündə mənsub olduğu xalqın tarixini əks etdirdiyi üçün onların tədqiqi müasir dilçiliyin aktual məsələlərindəndir.

1.2. **Tədqiqat metodları:** Məqalədə təsviri və tarixi metodlardan, müasir üsullardan istifadə edilmişdir. Tədqiqatın obyektini lüğətlər və xüsusilə qədim lüğətlərdir.

2.Dünya lüğətçiliyi haqqında

Lüğətlər həm [Şərqdə](#), həm də [Qərbdə](#) qədim tarixi vardır. Lüğətlərdə adətən ədəbi və fəlsəfi terminlərin şərhini verirdi. Ensiklopediya lüğətin izahlı forması idi. Şərqdə daha çox təriqət terminlərini şərh edən lüğətlər məşhurdur. Sufi poeziyası simvol, rəmz və alleqoriyalar üzərində qurulduğundan sufi mütəfəkkirləri geniş sufi lüğətlər yazmışlar.

Orta əsrlərin lüğətləri dini ehkama əsaslanırdı. Maarifçilik dövründən bəri yeni ideologiyaların hakim olmasının ardınca yeni ensiklopediyaların yaranması ənənəsi olmuşdur. Yeni lüğət və ensiklopediyalarda terminlər yeni ideologiyaya uyğun yazılaraq şərh edilirdi.

Sovet dövründə ədəbiyyata dair marksist nöqteyi-nəzəri əks edən ədəbi və ensiklopedik lüğətlərin hazırlanması böyük miqyas almışdı.

Dilçilikdə lüğət işlərinin əməli və nəzəri problemlərindən bəhs edən şöbə leksikoqrafiya adlanır. Mənşəcə yunan sözü olan leksikoqrafiya termininin mənası “lüğət yazıram” deməkdir. Filoloji ədəbiyyatda bu terminə sinonim olaraq tətbiqi leksikologiya termininin də işlədilməsinə rast gəlirik. (ikinci termin leksikoqrafiya şöbəsinin adı üçün münasib deyildir).

3. Leksikoqrafiyanın əsas xüsusiyyətləri

Müstəqil şöbə olan leksikoqrafiyanın özünəməxsus mövzusu və vəzifələri vardır. Adətən, alimlər leksikoqrafiyanın mövzu və həcmi müəyyən etmək üçün onu leksikologiya, etimologiya və semasiologiya ilə qarşılaşdırırlar. Belə qarşılaşdırma əsasında leksikoqrafiyanın etimologiyaya, eləcə də digər şöbələrə olan münasibəti aydınlaşır və sərhədi müəyyənləşir.

Leksikoqrafiya dedikdə həm lüğət yaratmaq sənəti, həm də lüğət işləri haqqında linqvistik təlim təsəvvür olunur. Bu şöbədə hər iki məsələ vəhdət təşkil edir. Leksikoqrafiyada nəzəri məsələlərdən bəhs olunarkən lüğətlərin tipləri, növləri, quruluşu, bunların tərtib metodu və prinsiplərinin elmi əsasları şərh edilir. Leksikoqrafik işin bütün ümumi-nəzəri problemləri aydınlaşdırılır.

4. İlk qədim lüğətlər

Leksikoqrafiya dilçiliyin ən qədim şöbələrindəndir. Hələ uzaq keçmişdə Hindistan alimləri sözləri toplamaq və onları izah etməklə məşğul olmuşlar. Eradan əvvəl VI əsrdə hind dilçisi Amara sanskrit dilinin sözlərindən lüğət yaratmışdır. Hindlilər həmin lüğəti “Amarakoşa” adlandırmışlar ki, bunun da mənası “Amaranın lüğəti” deməkdir [Qurbanov A.1962.s. 86].

Yenə də Hindistanda eradan əvvəl V əsrdə dilçi alim Yaska böyük leksikoqrafiya işləri aparmışdır. Bizim eranın əvvəllərindən lüğət işləri müxtəlif ölkələrdə inkişaf etməyə başlamışdır. Eramızın II əsridə Çin alimlərindən Lyu Si çin dilinin mükəmməl lüğətinin əsasını qoymuşdur. Həmçinin VIII əsrdə ilk dəfə olaraq ərəb dilinin lüğəti (“Kitab əl-ain”) yaradılmışdır. Leksikoqrafiya işlərinə olan maraq XV əsrdən daha da güclənmiş və bir sıra dillərə aid yeni xarakterli lüğətlər meydana çıxmışdır. Əgər XVI–XVIII əsrlərdə lüğət məcmuələrinin çapı diqqəti cəlb edirdisə, XIX əsrdə lüğət işlərinin nəzəri məsələləri dilçilikdə mühüm yer tuturdu [Qurbanov A. 1962.s. 86].

Müasir dövrə qədər dünya dilçiliyində külli miqdarda müxtəlif lüğətlər meydana çıxmışdır. Bütün bu lüğətlər iki böyük tipə bölünür: ensiklopedik lüğətlər, linqvistik lüğətlər. Ensiklopedik lüğətlərdə müəyyən əşya, hadisə və ya anlayış geniş şərh edilir; tarixi şəxsiyyətlərə dair elmi məlumatlar verilir, onların fəaliyyətlərindən yığcam bəhs olunur. Ensiklopedik lüğətlərdə bəhs edilən məsələyə aid şəkillərdən istifadə olunur ki, bu da belə lüğət tipini səciyyələndirən əlamətlərdən biridir. Ensiklopedik lüğətlərin iki növü vardır: ümumi ensiklopedik lüğət və sahə ensiklopedik lüğəti. Ümumi ensiklopedik lüğətlərə “Böyük Sovet Ensiklopediyası”, “Kiçik Sovet Ensiklopediyası” lüğətlərini, müxtəlif elm sahələrinə aid lüğətə isə “Ədəbiyyat ensiklopediyası”, “Tibb ensiklopediyası” və s. lüğətləri misal göstərmək olar.

5. Lüğətlərin növləri

Linqvistik lüğətlərdə sözlər şərh edilir. Bu tip lüğətlərdə söz və ifadələrin mənşəyi, inkişaf tarixi, qrammatik cəhətləri, nitqdə işlənməsi aydınlaşdırılır. Həmçinin burada sözün mənası və onun çalarları izah olunur. Hər bir sözün düzgün yazılış və düzgün tələffüz qaydaları göstərilir. Linqvistik lüğətlər iki cür olur; a) birdilli linqvistik lüğətlər; b) çoxdilli linqvistik lüğətlər. Birdilli linqvistik lüğətlərin məqsədi bu və ya digər dilin elmi cəhətdən öyrənilməsinə kömək etməlidir. Birdilli lüğətlərdən biri 1950–1965-ci illərdə çap edilmiş “Müasir rus ədəbi dilinin lüğəti”dir. Bu mükəmməl lüğət 17 cilddən ibarət olub, 120 min 480 sözün şərhini əhatə edir.

Çoxdilli linqvistik lüğətlərin əsas məqsədi tərcümə işinə, bu və ya başqa qeyri-ana dilinin öyrənilməsinə xidmət etməkdən ibarətdir. Çoxdilli lüğətlər ikidilli, üçdilli və daha çoxdilli olur. 1806–1817-ci illərdə Almaniyada İ.K.Adelunq və İ.S.Faterin redaktorluğu ilə çap olunmuş “Mitridat, yaxud ümumi dilçilik” (“Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde”) adlı lüğətdə, təxminən 500 dil və dialektə misallar verilmişdir. 4 cildə ibarət olan “Mitridat” dünyada

ən zəngin lüğətlərdən biri hesab olunur. Linqvistik lüğətlərdə dil materialları müxtəlif aspektdə və müxtəlif məqsədlə bağlı şərh olunur. Buna görə də indiyə qədər linqvistik lüğətlərin bir sıra növləri yaranmışdır. Məsələn, izahlı lüğət, tərcümə lüğəti, sinonimlər lüğəti, omonimlər lüğəti, frazeoloji lüğət, dialektoloji lüğət, terminoloji lüğət, etimoloji lüğət, tarixi lüğət və s. Keçmiş SSRİ xalqlarının dillərinə aid onlarca həm linqvistik nəzəri, həm də linqvistik tədris lüğətləri yaradılmışdır. Hazırda bütün milli dillərin tam və normativ linqvistik lüğətlərinin yaradılması dilçilik elminin qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.

6. Türkdilli lüğətlər

İlk türk dilli lüğət Mahmud Kaşğarının yazdığı "Divanilüğət-it-türk"dür. Türk dünyasının ilk ensiklopedik əsəri XI əsrdə yaşamış böyük türk alimi Mahmud Kaşğari tərəfindən Bağdadda 1072-1074-cü illər arasında yazılan türkcə-ərəbcə lüğətdir.

Türkcənin bizə məlum ən qədim lüğətidir, qiymətli və əhəmiyyətli topludur. Kitab ərəblərin türk dilini öyrənməsi üçün yazılmışdır. Quruluş etibarlı lüğətdir. Lakin, hikmətli sözlər, atalar sözləri, şeir, nəsr kimi nümunələrlə zəngindir. Səkkiz bölmədən (*əsərdə "kitab"*) ibarət əsər ərəb dilinin lüğət qaydalarına uyğun yazılmışdır.

Orijinalı bilinməyən əsərin bizə məlum ən qədim əlyazması 1266-cı ildə Muhəmməd ibn Əbu-Bəkr ibn Əbu-l-Fəth tərəfindən üzü köçürülmüş və hal-hazırda İstanbul Millət Kitabxanasında saxlanılan nüsxəsidir.

Ərəb dilində lüğətlər üçün xarakterik olan xüsusiyyəti Kaşqarlı Mahmudun lüğətində də görürük. Lüğətdə sözlər əlifba sırası ilə düzülməmişdir. Kaşqarlı Mahmud lüğətdə müqayisəli üsuldan istifadə edir. Əsər bizim indi qəbul etdiyimiz mənada lüğət deyildir. Bu və ya digər məsələ izah edildikdə şeir parçaları, atalar sözləri, xalq ifadələri misal gətirilir. Müəllif hansı dilə aid sözün ədəbi dil üçün düzgün olduğunu göstərir, yeri gəldikcə, fonetik və qrammatik qanunları izah edir, sözlərin etimologiyasını araşdırır. Türk dillərində ahəng qanununun fəaliyyət göstərdiyini ilk dəfə Kaşqarlı Mahmud aşkar etmişdir. Kaşqarlı Mahmudun "Divanü Lüğət-it-Türk" əsəri türk dillərinin tarixi inkişafını, tarixi leksikologiyasını öyrənməkdə, müqayisəli qrammatikasını tərtib etməkdə əvəzsiz, ilkin mənbələrdən biridir. Tərtib edildiyi vaxtdan 900 il keçməsinə baxmayaraq bu əsərə olan maraq hələ də azalmamış, lüğət türkoqların masaüstü kitabı olmuşdur.

Mahmud Kaşğari əsərində "**Dünya xəritəsi**" başlıqlı bir xəritə vermişdir. Burada mərkəz Balasaqunu götürərək o zaman türklərin yaşadığı bütün ərazilər qeyd olunmuşur. Dairəvi şəkildə olan xəritənin çevrəsində cəhətlər (Şimal, Şərq, Cənub, Qərb) göstərilmişdir. Bəzi çaylar və göllərin adları qeyd edilərək göy rənglə işarələnmiş, dağlar isə qırmızı xətlərlə göstərilmişdir. Sərhədlər Qərbdə İdil çayına, Cənub-Qərbdə Həbəşistana (indiki Efiopiya), Cənubda Hindistan və Şərqdə Yaponiyaya qədər işarələnmişdir [Besim Atalay, 1992. s. 132].

7. "Fərhəngi-türki" lüğəti

Fərhəngi-türki" lüğəti – XVIII əsrə aid kitab Azərbaycanlı alim Məhəmmədağlı Qaraqoyunlunun 1727-ci ildə Hindistanda tərtib etdiyi "Fərhəngi-türki" çox qiymətli bir lüğətdir. Azərbaycan, türk, türkmən, özbək və uyğur dillərinin leksik materialları əsasında tərtib edilmiş 1183 səhifəlik bu kitabın hər səhifəsi 15 sətirdən ibarətdir. Lüğətdə sözlərin əsası və kökü deyil, onların müxtəlif qrammatik formaları verilir və həmin söz-formaların bədii kontekstdə işlənməsinə dair müvafiq nümunələr gətirilir [Qurbanov A. 1962. s.38].

Kitabda ilk öncə S. Baxşəliyevanın elmi əsərləri haqqında məlumat və həmkarlarının onun barəsində yazdığı yazılar təqdim olunur. Daha sonra alimin əsəri Azərbaycan və rus dillərində verilir. S. Baxşəliyevanın tədqiq etdiyi "Fərhəngi-türki" lüğəti XVII əsrin əvvəllərində türk

dillərinin, ilk növbədə, Azərbaycan və özbək dillərinin leksik mənzərəsini tam əhatə etməsi ilə seçilir. Tədqiqat işində lüğətdə verilmiş materiallar əsasında Azərbaycan dilinin XVII-XVIII əsrlərdə lüğət tərkibinin zənginliyi müəyyənəndirilir, indiyə qədər yazılmış əsərlərdə nəzərə alınmamış, yazılı abidələrimizdə təsadüf edilməyən və müvafiq lüğətlərdə öz əksini tapmamış leksik vahidlər tapılıb üzə çıxarılır, onların mənaları və eyni zamanda, ayrı-ayrı qrammatik kateqoriyaların XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan dili sistemində yeri və səviyyəsi müəyyən edilir. Müəllif lüğətdə təmsil olunan material əsasında XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan dilində sinonimiyanın və omonimiyanın yerini, lüğət tərkibinin inkişaf meyilini, fonetik və morfoloji səviyyədə onun elmi mənzərəsini verir.

Əsərin 1-ci fəslində "Fərhəngi-türki"nin leksikası tədqiq edilir, 2-ci fəsildə dilimizin tarixi morfoloqiyasının, fonetikasının və dialektologiyasının öyrənilməsində bu lüğətin əhəmiyyəti qeyd edilir. Burada Azərbaycan dilinin müxtəlif səviyyələrdə inkişaf tarixini öyrənmək üçün əhəmiyyəti olan yeni aşkar edilmiş dil faktları tədqiqata cəlb edilir və türkologiyanın son nailiyyətləri fonunda işıqlandırılır. Dilçilik tarixində leksikoqrafiyanın yaşı qədim olsa da, Azərbaycan dilçiliyi tarixində bu sahə XIX əsrin son onilliyinə təsadüf edir. Belə ki, Sultan Məcid Qənizadənin "**Lüğəti-rusi və türki**" adlı lüğəti ilk dəfə olaraq 1890-cı ildə çap olunmuşdur [Qənizadə S.M. 1897.s. 22].

Həmin lüğət 1922-ci il də daxil olmaqla, 6 dəfə təkrar-təkrar nəşr edilmişdir.

Bundan sonra Üzeyir Hacıbəylinin 1907-ci ildə "Türki-rus və rus türki", Q.Qarabəyovun 1912-ci ildə "Qamusi-türki" adlı lüğətləri nəşr edilmişdir.

Hazırda leksikoqrafiyamızda hələ ki, altı dəfə çap olunmuş üçcildlik "Rusca-Azərbaycanca" və iki dəfə çap olunmuş dördcildlik "Azərbaycanca-rusca" adlı əsər əsas lüğətlərdir.

Lakin Azərbaycan lüğətçiliyinin əsl inkişafı və yaranması 1920-ci ildən başlasa da, onun əsaslı dönüşü və inkişafı 1930-cu ildən sonraya təsadüf edir. Həmin dövrdə lüğətçilik işini yaxşılaşdırmaq məqsədilə "Lüğətlər və Ensiklopediyalar İnstitutu" da yaradılmışdır. Həmin dövrdə ikidilli sadə lüğətlər və ikidilli terminoloji lüğətlər çap edilmişdir.

İstər sovet rejimi vaxtında, istərsə də respublikamızın müstəqillik qazandığı dövrdə tədqiqatçıların, həm də oxucuların ehtiyacını ödəmək üçün ciddi və mükəmməl araşdırmalar, işlər aparılmışdır. Odur ki, hazırda müxtəlif elm və sosial sahələrə həsr olunmuş 300-dən artıq birdilli, iki dilli və habelə çoxdilli lüğətlər işıq üzü görməkdədir.

Bu lüğətlər içərisində tərcümə lüğətlərinin xüsusi yeri vardır. Odur ki, tədrisin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ana dilimizdən xarici dillərə, yaxud xarici dillərdən ana dilimizə ikidilli lüğətlər hazırlanaraq çap olunmuşdur. İndinin özündə də bu proses davam etdirilir. Məsələn, ingiliscə-azərbaycanca, azərbaycanca-ingiliscə, rusca-azərbaycanca, azərbaycanca-rusca, almanca-azərbaycanca, fransızca-azərbaycanca, farsca-azərbaycanca, gürcücə-azərbaycanca, italyanca-azərbaycanca, ispanca-azərbaycanca və s. lüğətlər nəşr edilmişdir. Bunların sırasında türkdilli lüğətlərin nəşri olduqca əhəmiyyətlidir.

8. "**Hilyətül-insan və həlbətül-lisan**" lüğəti

Bütün türk xalqları üçün ortaqlıq olan, türkcələrin hamısını əhatə edən **Seyid Cəmaləddin İbn Mühənnanın "Hilyətül-insan və həlbətül-lisan"** ("İnsanın bəzəyi və dilin sahəsi") əsəri ümumtürk dillərinin tarixinin öyrənilməsində müstəsna rol malik olan orta əsr lüğətlərindən biri kimi olduqca qiymətlidir. Bu qədim lüğətdə ümumtürk dillərinə aid zəngin material vardır və həmin fonetik, leksik, morfoloji materiallara akademik görkəmli şərqşünas və türkoloq

tədqiqatçı Platon Melioranskinin “Ərəb filoloqu türk dili haqqında” əsəri əsasında ən zəruri məsələlərə münasibətinibildirmişdir[Мелиоранский П.М. 1900.s. 38].

Türkologiyada bu lüğətin yaranma tarixi haqqında mübahisəli, ehtimal edilən fikirlər mövcuddur. Bu bərdə ilk dəqiqləşdirməni P. Melioranski etmiş və göstərmişdir ki, “bu əsər ehtimal ki, XIV əsrdən gec olmayaraq, hətta ola bilsin ki, XIII əsrin sonlarında Hülakilər dövründə şimal-qərbi İranda (Güney Azərbaycanın Urmi ətrafı nəzərdə tutulur – T.H.) yazılmışdır” .Tofiq Hacıyev tədqiqatçının bu fikrinin inandırıcı olduğunu qeyd edir.

Lüğət fars, türk, monqol dillərini əhatə edərək müxtəlif sistemli dillərin mövcudluğu şəraitində yaranmışdır. Deməli, lüğət müəllifi öz əsərini linqvokulturoloji müstəvidə yaratmışdır ki, nəzəri dilçiliyin bir sahəsi kimi linqvokulturologiya elmi Azərbaycanda yenidən formalaşmağa başlamışdır. Tarixdən məlumdur ki, indiki Şimali və Cənubi Azərbaycan XIII – XIV əsrlərdə monqolların hakimiyyəti altında idi. Melioranski lüğətin meydana gəlmə yerini Azərbaycan hesab edir[Мелиоранский П.М. 1900. s. 32].

9. “Mühakimətül- lüğəteyn” adlı lüğət

Görkəmli özbək şairi Əlişir Nəvainin “Mühakimətül- lüğəteyn”(iki dil haqqında höküm) adlı fars-türk lüğəti XV əsr türk dillərinin lüğətçiliyi tarixində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ə. Nəvai əsərlərində omonim və sinonim sözlərdən daha çox istifadə etmişdir. Şair qeyd edir ki, şeir sənətində, xüsusən tüyüqlərin yaranmasında omonimlər mühüm üslubi rol oynayır, obrazlılıq yaradır [Əlişir Nəvai. 1999. s.42]

“Burhani – qate” lüğəti 1887 –ci ildə Hindistanın Bombay şəhərində tərtib olunmuşdur. Tərtibçi Təbrizli Hüseyn ibn Xələf Təbrizidir. İki cildə ibarət olan lüğətdə 20000- dən artıq söz var. Bu, farsların dilində ən yaxşı izahlı lüğət hesab olunur. Burada xeyli türk sözləri vardır. Lüğətin strukturu daha müasirdir, sözlər əlifba sırası ilə sıralanmışdır.

Ş. Saminin ən məşhur leksikoqrafik əsəri “Qamusı-türk”dür. Kitabda 30000 söz vardır. İzah olunan sözlərin 39 faizi türk , 42 faizi ərəb, 14 faizi fars, yalnız 5 faizi başqa dillərdən alınmadır.

Nəticə:

Lüğətlərin tarixinin tədqiqi, onların mənsub olduğu xalqın tarixini, mədəniyyətini və elmi-sosial cəhətlərini əks etdirir. Buna görə də türkdilli, o cümlədən də Azərbaycan lüğətçiliyinin tarixinin araşdırılması bir çox problemlərin açılması üçün vacibdir, əhəmiyyətlidir.

Qaynaqlar

1. Ağayeva F.(2014). “Mühakimətül-lüğəteyn” əsərində türkçülük problemləri (Respublika Elmi-nəzəri konfransının materialları), Bakı.
2. Atalay B. (1939). Ön söz. “Divanü lüğət-it-türk Tercümesi”. Çeviren: Atalay Besim, Ankara.
3. Cəfərov N. (2002). Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı.
4. Dəmirçizadə Ə. (1979). Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə, Bakı.
5. “Divanü lüğət-it-türk” (1992). (çevirəni: Besim Atalay), I cild, Ankara.
6. Əfəndiyev T. (1980).Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı.
7. Əlişir Nəvai. (1999). Mühakimətül-lüğəteyn (Tərcümə, qeydlər və şərhlər. Filologiya elmləri doktoru, professor Kamil Vəli Nərimanoğlu), Bakı.

8. Hacıyev T. (2006) Redaktordan. Mahmud Kaşğari. Divanü lüğat-it-türk. Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan Ramiz Əskər. Bakı, I c.
9. Hacıyev T. (2008). Seyid Əhməd Cəmaləddin İbn Mühənnə. Hilyətül-insan və həlbətül -lisan. Bakı
10. Hacıyev T. (1986). Azərbaycan ədəbi dili tarixi. I hissə, 1976, II hissə.
11. Hacıyev T. (1986). Azərbaycan ədəbi dili tarixi. II hissə.
12. Həsənov H. (1974). Lüğətlər necə yaranır? Bakı.
13. Həsənov H. (1988). Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı.
14. Hinduşah Naxçıvani. (1993). Əs-Sihah əl-əcəmiyyə (Giriş, elmi-tənqidi mətn, əlavə və sözlük C.Ə.Sadiqova və F.Ə.Ələsgərovandır). Bakı.
15. İsmayıloğlu C. (2010). XI yüzilliyin tarixi onomastik leksikası. Bakı.
16. Kazımova Ş. (1998). «İbn Mühənnə lüğəti». Azərbaycan ədəbi dili abidəsi kimi. Bakı.
17. Qənizadə S.M. (1897). Lüğəti-rusi və türki. Bakı.
18. Мелиоранский П.М. (1900). Арабский филологотурецком языке. С.-Пв.
19. Qurbanov A. (1962). Azərbaycan lüğətçiliyinə dair. Bakı.

SAMİM KOCAGÖZÜN “KALPAKLILAR” ROMANINDA VƏTƏN SEVGİSİ

AZU DADAŞOVA

AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu Türk filologiyası şöbəsi kiçik elmi işçi

ORCID: 0000-0002-7504-0467

Xülasə

Türk ədəbiyyatında 40-cı illər yazıçı nəslinin nümayəndələrindən olan Samim Kocagöz roman, hekayə, məqalələr yazmışdır. Daha çox “Kalpaklılar” və “Doludizgin” romanları ilə xatırlansa da, yazıcının daha 12 romanı vardır. Samim Kocagözün “Kalpaklılar” və “Doludizgin” romanları türk ədəbiyyatında Milli azadlıq hərəkatını ən gözəl təsvir edən əsərlərdəndir. Samim Kocagöz Milli Qüvvələr hərəkatını Kalpaklılar hərəkatı olaraq adlandırır. Kalpak milli türk baş geyimləri içində seçilən papaq növlərindən olub, Qurtuluş müharibəsi illərində Milli mübarizənin simvoluna çevrilmişdir. Atatürk Ərzurum kongresinə ordudan istefa etmiş biri olaraq başında fəslə gəlmiş, daha sonra başına kalpak geymişdir. Buna görə də yazıçı əsəri “Kalpaklılar” adlandırılmışdır.

İzmirin yunanlılar tərəfindən işğalı ilə başlayan əsər, Cümhuriyyət inqilabından bəhs edir. Əsər Həsən Tahsinin yunanlıları bomba hücumu ilə qarşılamaı və şəhid olması ilə hadisələr qarışır. “Döyüşə mən başlayıram siz davam edəcəksiniz” deyərək əlindəki bombanı partlatmaqla ilk azadlıq toxumunu səpmiş olur. Beləliklə İzmirdə başlayan hadisələr Anadolunun daxilinə doğru yayılır. Cəbhədə əsgərlər, dağlarda efələr, cəbhəyə silah daşıyan qadınlar bir sözlə bütün Anadolu tək ürək olub işğalçılara qarşı birləşdi. Əsərdə İzmir və ətraf ərazilərdə yunanlara qarşı verilən azadlıq mübarizəsi, İstanbuda İstiqlal mübarizəsinə dəstək verən vətənpərvərlərin gizli fəaliyyəti, bu mübarizəni baltalamağa çalışan padşah tərəfdarları, namusu uğruna özünü asan qadınlarla yanaşı, cəbhəyə silah daşıyan qadınların fəaliyyəti təsvir olunmuşdur.

Araşdırmada vətən, millət sevgisi uğruna qəhrəman əsgərlərin, qadınların, qocaların ölüm qalım mübarizəsindən bəhs edilir.

Açar sözlər: Kalpaklılar, ədəbiyyat, tarixi roman, Milli Mübarizə.

Özet

Türk edebiyatında 40'lı yıllar yazar kuşağının temsilcilerinden olan Samim Kocagöz, roman, öykü ve makaleler yazdı. Daha çok Kalpaklılar ve Doludizgin adlı romanlarıyla anılsa da yazarın 12 romanı daha bulunmaktadır. Samim Kocagöz'ün "Kalpaklılar" ve "Doludizgin" romanları Türk edebiyatında Milli Kurtuluş savaşını en iyi anlatan eserler arasındadır. Samim Kocagöz, Kuvayı Milliye hareketini Kalpaklılar hareketi olarak adlandırır. Türk milli başlıkları arasında öne çıkan şapka türlerinden biri olan kalpak, Kurtuluş Savaşı yıllarında Milli Mücadelenin simgesi haline gelmiştir. Atatürk, Erzurum Kongresi'ne emekli bir subay olarak başında şapka ile gelmiş, daha sonra başına şapka takmıştı. Bu nedenle yazarın eserine "Kalpaklılar" adı verilmiştir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle başlayan eser, Cumhuriyet dönemini konu alıyor. Eser Hasan Tahsinin Yunanlıları bombalı saldırıyla karşılaşması sonucu şehit olmasıyla başlar. "Ben mücadeleyi başlatıyorum, siz devam edeceksiniz" diyerek elindeki bombayı patlatarak özgürlüğün ilk tohumunu ekti. Böylece İzmir'de başlayan olaylar Anadolu'nun içlerine de sıçradı. Cepheye askerler, dağlardaki kadınlar, cepheye silah taşıyan kadınlar,

kısacası tüm Anadolu işgalcilere karşı tek yürek oldu. Eserde İzmir ve çevresinde Yunanlılara karşı verilen özgürlük mücadelesi, İstanbul'daki bağımsızlık mücadelesine destek veren yurtseverlerin gizli faaliyetleri, bu mücadeleyi baltalamaya çalışan padişah yandaşları, namusu uğruna kendilerini asan kadınlar, cepheye silah taşıyan kadınların faaliyetleri anlatılmaktadır.

Çalışmada kahraman askerlerin, kadınların ve yaşlıların vatan ve millet aşkı uğruna verdikleri ölüm kalım mücadelesi anlatılıyor.

Anahtar Kelimeler: Kalpaklılar, edebiyat, tarihi roman, Milli Mücadele.

THE PEDAGOGIKA THOUGHT HISTORY OF TURKISH PEOPLES
TÜRK XALQLARININ PEDAQOJİ FİKİR TARİXİ

SAMİRƏ SƏFƏROVA

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünashq İnstitutunun “Türk filologiyası”
şöbəsinin kiçik elmi işçi

<https://orcid.org/0009-0008-8127-3022>

Günümüzdə türk xalqlarının ortaq əlifbasının reallaşdırılması istiqamətində görülən işlər türk xalqlarının mədəni birliyini şərtləndirən əhəmiyyətli hadisədir. Bu böyük tarixi hadisə türk dövlətləri arasında mədəni inteqrasiyanın digər istiqamətlərinə də əhəmiyyətli təsir edəcəyi şübhə doğurmur. Bu istiqamətlərdən biri də türk xalqlarının ortaq pedaqoji fikir tarixinin araşdırılmasıdır.

Türk xalqlarının ortaq pedaqoji fikir tarixi zəngin və çox şaxəli bir irsə malikdir. Bu irsə, minilliklər ərzində formalaşmış, türk xalqlarının mənəvi, mədəni və sosial həyatına dərin təsir göstərmişdir. Türk xalqlarının pedaqoji fikirləri təbii ki, onların tarixi, coğrafi mühiti, ənənələri və mədəniyyətləri ilə sıx bağlı olub, nəsil-dən-nəslə ötürülərək təkmilləşmişdir. Ortaq türk xalqlarının mənbə və mərhələlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. **Şifahi xalq ədəbiyyatı və mifologiya:** Qədim dövrlərdə türk xalqları arasında təhsil və tərbiyə əsasən şifahi xalq ədəbiyyatı, dastanlar, atalar sözləri və nağıllar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Bu mənbələrdə pedaqoji fikir uşaqlara həyat dərsləri vermək, əxlaqi dəyərləri aşılmaq və sosial həyata hazırlamaq məqsədi güdüdü. Məsələn, “Dədə Qorqud” dastanı oğuz türklərinin qədim dövrlərdəki həyat tərzini, ailə və tərbiyə anlayışlarını əks etdirir.
2. **Turan mədəniyyəti:** Türk xalqları qədimdən Turan mədəniyyətinin bir hissəsi olaraq ortaq dəyərlərə sahib idilər. Burada təhsil əsasən ailə içərisində, böyükdən kiçiyə ötürülən həyat təcrübələri və biliklər vasitəsilə təmin olunurdu. Ailə böyükləri cəmiyyətin ən təcrübəli və hörmətli üzvləri hesab olunurdu, onlar həm də gənclərə bilik və təcrübə öyrədən ilk müəllimlər idi.
3. **Şamanizm:** Qədim türk xalqlarında şamanlar (kamlar) dövrünün əsas pedaqoqları idi. Onlar yalnız ruhani liderlər deyil, eyni zamanda tərbiyəçilər və bilik daşıyıcıları kimi çıxış edirdilər. Şamanlar vasitəsilə türk xalqları təbiət qanunlarını, kainatın quruluşunu öyrənirdilər, bu da onların dünyagörüşünə təsir edirdi.
4. **İslamın təsiri:** Türk xalqları İslamı qəbul etdikdən sonra təhsil sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. İslam mədəniyyəti və təhsili, xüsusilə mədrəsələr vasitəsilə, türk xalqlarının pedaqoji fikirlərinə yeni məzmun və forma verdi. Əl Fərabi, İbn Sina, Bəhmənyar, Şeyx Fəzullah Cəlaləddin Nəimi, İmaməddin Nəsimi, Nəsrəddin Tusi, Suhrəverdi Məqtul, Nizami Gəncəvi, Yusif Xas Hacib kimi türk xalqına mənsub alimlər təhsilin əhəmiyyətini vurğulayaraq, insanın kamilləşməsi üçün bilik və mənəviyyatın birləşməsinə əsas götürdülər..
5. **Cənubi və Mərkəzi Asiya təsirləri:** Türk xalqları arasında xüsusilə Qərbi Türkistan və Mərkəzi Asiya regionunda yetişən alimlər böyük təsirə malik idi. Məsələn, Əhməd Yəsəvi kimi sufi düşüncə tərzinin daşıyıcıları türk xalqları arasında mənəvi təhsilin əsasını qoymuşlar.

Onların təlimləri insanın daxili aləmini təmizləmək, ədalət, doğruluq və bərabərlik kimi prinsiplərə əsaslanırdı.

6. **Türk xalqlarının pedaqoji fikir tarixinin müasir inkişafı:** Türk xalqlarının pedaqoji fikir tarixi müasir dövrdə də müxtəlif elmi, mədəni və pedaqoji sahələrdə öz təsirini saxlayır. Türk dünyasında təhsil sistemi keçmişin ənənələri ilə yanaşı, müasir təhsil yanaşmaları ilə zənginləşmişdir. Bu yanaşmaların əsasını türk dünyasının ümumi tarixi və mədəni köklərinə söykənən dəyərlərin qorunub saxlanması təşkil edir. Türk xalqları arasında birgə konfranslar, simpoziumlar və təhsil layihələri bu ortaq pedaqoji irsi daha da gücləndirir. Bu çərçivədə, türk dünyasında pedaqogika sahəsində əməkdaşlıq və inteqrasiya təhsilin inkişafı üçün vacib amillərdən biri hesab olunur.

Türk xalqlarının ortaq pedaqoji fikir tarixi, bir-birinə yaxın və ortaq dəyərlər üzərində qurulmuş, zəngin mədəniyyətə sahibdir. Bu fikir tarixi, yalnız keçmişin deyil, həm də müasir türk təhsil sisteminin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Ortaq pedaqoji irsin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi türk xalqları arasında daha da möhkəm əlaqələr qurulmasına xidmət edir.

Açar sözlər: pedaqogika, təhsil, pedaqoji fikir tarixi, şifahi xaq ədəbiyyatı, türk xalqları

The common pedagogical thought history of the Turkish peoples has a rich and multifaceted heritage. This heritage has been formed over millennia and has had a deep impact on the spiritual, cultural, and social life of the Turkish peoples. The pedagogical ideas of the Turkish peoples are naturally closely tied to their history, geographical environment, traditions, and cultures, and have been refined by being passed down from generation to generation. The sources and stages of common Turkish pedagogical thought can be grouped as follows:

1. **Oral folk literature and mythology:** In ancient times, education and upbringing among the Turkish peoples were primarily conducted through oral folk literature, epics, proverbs, and fairy tales. In these sources, pedagogical ideas aimed to teach life lessons to children, instill moral values, and prepare them for social life. For example, the "Dede Korkut" epic reflects the lifestyle, family, and educational concepts of the Oghuz Turkish in ancient times.

2. **Turan culture:** Since ancient times, the Turkish peoples, as part of Turan culture, shared common values. Education was mainly provided within the family, through life experiences and knowledge passed from elders to the younger generation. Family elders were considered the most experienced and respected members of society, and they also served as the first teachers to impart knowledge and experience to the youth.

3. **Shamanism:** In ancient Turkish societies, shamans (kams) were the main pedagogues. They were not only spiritual leaders but also served as educators and carriers of knowledge. Through shamans, the Turkic peoples learned the laws of nature and the structure of the universe, which shaped their worldview.

4. **The influence of Islam:** After the Turkish peoples adopted Islam, significant changes took place in their educational system. Islamic culture and education, especially through madrasas, introduced new content and forms to the pedagogical thought of the Turkish peoples. Scholars belonging to the Turkic peoples, such as Al-Farabi, Ibn Sina, Bahmanyar, Sheikh Fazlullah Jalaladdin Naeimi, Imadaddin Nasimi, Nasir al-Din Tusi, Suhrawardi Maqtul, Nizami Ganjavi, and Yusuf Khass Hajib, emphasized the importance of education by prioritizing the combination of knowledge and morality for the perfection of the human being.

5. **Influences of South and Central Asia:** Scholars from regions such as Western Turkestan and Central Asia had a significant influence on the Turkish peoples. For example,

Sufi thinkers like Ahmad Yasawi laid the foundation of spiritual education among the Turkish peoples. Their teachings were based on principles such as inner purification, justice, truthfulness, and equality.

6. **Modern development of the pedagogical thought of the Turkic peoples:** The history of the pedagogical thought of the Turkic peoples continues to influence various scientific, cultural, and pedagogical fields in the modern era. The education system in the Turkish world has been enriched with modern educational approaches while maintaining the traditions of the past. The preservation of values rooted in the common historical and cultural heritage of the Turkish world is central to these approaches. Joint conferences, symposiums, and educational projects among Turkish peoples further strengthen this common pedagogical heritage. In this context, cooperation and integration in the field of pedagogy are considered important factors for the development of education in the Turkish world.

The common pedagogical thought history of the Turkish peoples is built upon closely related and shared values, contributing to a rich cultural heritage. This history plays a crucial role not only in the past but also in shaping the modern educational systems of the Turkish peoples. The preservation and development of this common pedagogical heritage serve to strengthen the bonds between the Turkish peoples.

G. ZAKIR'S SATIRICAL POETRY ARISING FROM THE SOCIAL TROUBLES OF THE TIME

G. ZAKİR'İN DÖNEMİN TOPLUMSAL SIKINTILARINDAN DOĞAN HİCİV ŞİİRİ

SƏKİNƏ ADİL QIZI BAYRAMOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Azərbaycan

<https://orcid.org/0000-0003-3737-7674>

19. yüzyıl Azərbaycan edebiyatının eşsiz isimlerinden, gerçekçiliğin seçkin temsilcilerinden biri olan Gasim bey Zakir, sadece lirik şiirleriyle değil, döneminin kusurlarını ortaya koyan ve toplumun toplumsal hastalıklarını sert bir şekilde eleştiren hicivleriyle de ünlendi. feodal toplumdan Azerbaycan hiciv şiirinin yaratıcısı olarak edebiyat tarihimize girmiştir. Zamanının adaletsizliklerini ve ahlaksız memurlarını teşhir etmekten çekinmemiş, hiciv şiirinin ustası olarak ün kazanmıştır. G.Zakir bir yandan sanatsal yaratıcılığıyla dilimizin gelişmesine katkıda bulunurken, diğer yandan keskin diliyle sözlerini keskin bir şekilde söylemekten çekinmeyen özgür düşünür ve söz ustası olarak ün kazandı. hiciv şiirleri.

G.Zakir'in eleştirel şiir yazarı olarak anılmasının nedeni, halkın zorlu hayatını gözleriyle görmesi ve yoksullara yapılan haksızlıklara göz yumamamasıydı. Zekası ve zekası, nezaketi ve hümanizmiyle halkın derin sempatisini kazanan şair, tebaanın dayanılmaz koşullarına göz yummamış, her zaman fakirlere yardım etmiş, ev işlerinde onlara yardımcı olmuştur. Bununla birlikte tebaasına zulmeden, onların sırtından zenginleşen ve bir parça ekmeğe ihtiyaç duyan beylere ve devlet görevlilerine karşı öfkesini bastıramadı. Elbette şairin bu tutumuyla pek çok düşman edindi. Ancak G.Zakir, krala ve çarın görevlilerine karşı eleştirel şiirler yazmaktan çekinmemiş, düşmanları yeğenini haince kaçakçılıkla suçlayıp öldürse de, kardeşini kaçakçılığa zorlayıp kendisini Bakü'ye sürgün etse de cesaretini kaybetmemiş. ve onurunu korudu ve karşılaştığı adaletsizlikleri eleştirmeye devam etti.

Azerbaycan edebiyatında gerçekçiliğin oluşumuna ve gelişmesine özel bir ivme kazandıran hicivli şiirleriyle G.Zakir, feodal sistemin iç yüzünü ortaya çıkarmış ve "halkı yağmalayan, yağmalayanlar"a, "dıştan gelenlere" benzetmiştir. devletin ve mülkiyetin kontrolü" vebaya. Çar hakimlerinin rüşvet ve zulmünü, din perdesi altında halkın gözünü açmasına izin vermeyen din adamlarının eylemlerini ifşa etmekten çekinmedi.

Bu nedenle G.Zakir, çağdaşlarının sorunlarına kayıtsız kalamamıştır, onların sorunlarını kendi sorunu gibi bilmiş, halkın acısını kendine mal etmiş ve bunu kamuoyuna duyurmayı başarmıştır.

Anahtar kelimeler: G. Zakir, hiciv, sosyal adaletsizlik, çarlık hakimleri, eleştiri

Summary

Gasim Bey Zakir, one of the unique figures of the 19th century Azerbaijani literature, an outstanding representative of realism, became famous not only for his lyrical poems, but also for his satires that exposed the flaws of his time and sharply criticized the social ills of the feudal society, and entered our literary history as the creator of Azerbaijani satirical poetry. He did not hesitate to expose the injustices of his time and the depraved officials of his time, and

gained fame as a master of satirical poetry. On the one hand, G. Zakir contributed to the development of our language with his artistic creativity, and on the other hand, he gained fame as a free thinker and a master of words who does not hesitate to say his words sharply with his sharp satirical poems.

The reason why G. Zakir was known as the author of critical poems was due to the fact that he saw the hard life of the people with his eyes and could not turn a blind eye to the injustices done to the poor. The poet, who won the deep sympathy of the people with his wit and intelligence, kindness and humanism, could not turn a blind eye to the unbearable conditions of the subjects, he always helped the poor and helped them with household chores. With that, he could not suppress his anger against the gentlemen and state officials who oppressed his subjects, who enriched themselves at their expense and needed a piece of bread. Of course, with this attitude, the poet made many enemies. But G. Zakir did not hesitate to write critical poems against the king and the tsar's officials, even though his enemies treacherously accused his nephew of smuggling and killed him, forced his brother to smuggle and exiled himself to Baku, he did not lose his courage and dignity and continued to criticize the injustices he faced.

G. Zakir, who gave special impetus to the formation and development of realism in Azerbaijani literature with his satirical poems, revealed the inner face of the feudal system and likened the "those who loot and plunder" the people, "those who are out of control of the state and property" to the plague. He did not hesitate to expose the bribery and tyranny of the tsar's judges, and the actions of the clergy who did not allow the people to open their eyes under the veil of religion.

Therefore, G. Zakir could not be indifferent to the problems of his contemporaries, knowing their problems as his own, he made the people's sorrow his own and managed to publicize it.

Key words: G. Zakir, satire, social injustice, tsarist judges, criticism

**PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL
RELATIONSHIPS IN THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL-VOLITIONAL
SPHERE OF CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE WHO ARE BROUGHT
UP IN ORPHANAGES AND SPECIAL BOARDING-TYPE INSTITUTIONS**

**UŞAQ EVLƏRİNDƏ TƏRNIYƏ ALAN VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM
OLAN UŞAQLARIN EMOSİONAL-İRADI SFERASININ İNKİŞAFINDA
ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

İSAZADƏ SƏRİYYƏ ƏKBƏR QIZI

Bakı Dövlət Universitetinin “Sosial və pedaqoji psixologiya”

kafedrasının sabiq doktorantı

ORCID 0009-0007-1144-233X

Uşaq evlərində uşaqların psixi inkişafının xüsusiyyətləri, ilk növbədə, ətrafdakı insanlarla münasibətlər sistemində özünü göstərir. Belə uşaqlar praktiki faydalılığına əsaslanaraq öz həmyaşıdları ilə münasibət qurur, mənəvi iradi keyfiyyətləri inkişaf etdirirlər. Bu cür uşaqların başqaları ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərində sevgi və diqqətə qarşı hədsiz dərəcədə tələbat diqqəti cəlb edir. Emosiya və hisslərin təzahürü kəskin affektiv çalarlarla xarakterizə olunur. Bu uşaqlar sevinc, qəzəb, kədər kimi dərin və davamlı hisslərin olmaması ilə müşayiət olunurlar. Uşaq evlərində tərbiyə alan uşaqlarda duyğularla əlaqəli şəkildə inkişaf etmiş yüksək hisslər praktik olaraq müşahidə olunmur. Onlar emosional cəhətdən çox həssas olurlar, kiçik bir qeyd onlarda kəskin emosional reaksiyaya səbəb ola bilər. Emosional reaksiya tələb edən vəziyyətləri onlara xatırlatmaq olmaz.

Uşaq evində tərbiyə alan uşaqların bir-biri ilə şəxsiyyətlərarası münasibətləri ailədə tərbiyə olunan uşaqların münasibətlərindən xeyli fərqlənir. Çox vaxt belə uşaqlar həmyaşıdları ilə konfliktlərdə olurlar ki, bu da əlavə cəzaya, ittiham reaksiyalarına səbəb olur. Nə ailədə, nə də uşaq evində həmyaşıdlarla konfliktlər yarandıqda “üzrlü sayın, lütfən, bir daha belə etməmə” özünümüdafiə tipli intrapinitiv reaksiyalara onlarda rast gəlinmir. Tədricən uşaqlarda kortəbii olaraq "Biz" uşaq evi inkişaf edir. Bütün dünyanı “biz” və “yad”lara bölürlər. Lakin onların bütün dünyanı “yadlara” və “özlərinin” uşaq evlərinə xüsusi normativ münasibəti əksər hallarda sosial normalara uyğun gəlmir. Uşaq evinin şagirdləri arasında onun yaxınlarından söhbət gəndə onlarda tamhüquqlu, emosional əlaqələr formalaşmır. Uşaq evlərində tərbiyə alan valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar həmyaşıdlarına uyğunlaşmağa məcbur olurlar. Onlarla təmasları səthi və əsəbi olur: kənardan özlərinə diqqət və qayğı axtarırlar, nəticədə onlar təcavüzə və ya passiv yadlaşmaya məruz qalırlar. Sevgi və diqqətə möhtac olan uşaq bəzən özünü necə aparacağını bilmir ki, həmin ehtiyaca uyğun olaraq həmyaşığı ilə ünsiyyət qura bilsin. Yanlış formalaşmış şəxsiyyətlərarası münasibətlər təcrübəsi bu tip uşaqların başqalarına qarşı mənfi mövqe tutmasına səbəb olur. Əgər uşağın əhatə olunduğu qrup onun şəxsiyyətini mənfi qiymətləndirirsə, o zaman o, uzun müddət məyusluq və narazılıq hissi ilə yaşayır. Ona görə də onlara daima psixoloji dəstək və yardım göstərilməlidir.

Açar sözlər: emosional-iradi sfera, emosiya və hisslər, uşaq evləri, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar, şəxsiyyətlərarası münasibətlər

The characteristics of children's mental development in orphanages are first of all manifested in the system of relationships with people around them. Such children build relationships with their peers based on their practical usefulness, and develop moral and voluntary qualities. Such children's interpersonal relationships with others are characterized by an excessive need for love and attention. The manifestation of emotions and feelings is characterized by sharp affective shades. These children are accompanied by a lack of deep and lasting feelings such as joy, anger, sadness. In children brought up in orphanages, developed high feelings related to emotions are practically not observed. They are very sensitive emotionally, a small remark can cause a strong emotional reaction in them. They should not be reminded of situations that require an emotional response. The interpersonal relationships of children brought up in an orphanage differ significantly from the relationships of children brought up in the family. Often, such children are in conflict with their peers, which leads to additional punishment and accusatory reactions. Neither in the family nor in the children's home, when there are conflicts with peers, they do not have self-defense-type intrapinitive reactions of "I'm sorry, please, I won't do it again." Gradually, children spontaneously develop "Biz" orphanage. They divide the whole world into "us" and "foreigners". However, their special normative attitude towards "strangers" around the world and "their" orphanages does not correspond to social norms in most cases. When talking about his relatives among the students of the orphanage, they do not develop full-fledged, emotional relationships. Children who are brought up in orphanages without parental care are forced to adapt to their peers. Their contact with them is superficial and annoying: they seek attention and care from outside, as a result of which they are subjected to aggression or passive alienation. A child in need of love and attention sometimes does not know how to behave in order to communicate with peers in accordance with that need. The experience of improperly formed interpersonal relationships causes children of this type to take a negative attitude towards others. If the group surrounded by the child negatively evaluates his personality, then he lives with a feeling of disappointment and dissatisfaction for a long time. Therefore, they should always be provided with psychological support and assistance.

Key words: emotional-volitional sphere, emotions and feelings, orphanages, children deprived of parental care, interpersonal relations

COMMON TURKISH LANGUAGE CONCEPT AND AZERBAIJANI LANGUAGE
ORTAQ TÜRK DİLİ KONSEPSİYASI VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

ZEYNALOVA AFAQ MƏMMƏD Q

Fil.ü. f.dok., dosent, Azərbaycan Texniki Universiteti

0009-0001-4530-5874

Genetik və tipoloji cəhətdən dünyanın digər dillərindən fərqlənən türk dilləri hazırda özünün intibah mərhələsini yaşayır desək yanlışdır. İki min ildən çox təşəkkül dövrü keçən və müxtəlif inkişaf mərhələləri zəminində milliləşmə prosesi keçirərək budaqlanan, müstəqil dövlət dilləri kimi formalaşan bu dillər əslində kökündəki tarixi genetik sabitliyi saxlamış, ata dilə bağlılığını qoruyaraq dünya sivilizasiyasına inteqrasiya etmişdir.

Bu gün Azərbaycan ədəbi dili bütün üslublarda ən yüksək inkişaf mərhələsini keçir. Həm kökə bağlı etnolinqivistik layların milli müqavimətini gücləndirərək öztürkcələrdəki mövqeyini təmin edir, həm də bəşəri sivilizasiyaya xidmət edən dünya dillərinə inteqrasiya edir. Bildiyimiz kimi, dilin nüfuzu onu təmsil edən xalqın və dövlətin gücünə bağlıdır. Bu gün əsas XVIII-XIX əsrlərdə qoyulmuş türk birliyi -Turan ideologiyasının yaradıcıları, İsmayıl bəy Qasıralı, Əli bəy Hüseynzadə, Ziya Göyaltı və s. kimilərin arzulanacağı, uğrunda mübarizə apardığı ortaq türk ədəbi dilinin formalaşması prosesi təbii olaraq baş tutmaqdadır. Bunun üçün ictimai-siyasi şərait və “işdə, fikirdə, dildə bir ” ideyası bütün türk xalqları üçün zamanın tələbidir. *Müasir türk dünyası yeni yüksəliş mərhələsini yaşayır. Bu gün suverenlik əldə etmiş gənc türk cümhuriyyətlərinin bir sırada inamlı addımları türk dünyasının xoşbəxt sabahından xəbər verir. (Heydər Əliyev)*

Bu mərhələnin uğurlu inkişafında ortaq ünsiyyət dilinin -ilətişimin olması önəmli mahiyyət daşıyır. “Başqa xalqlarda olduğu kimi, türk xalqlarının öz aralarında anlaşmasının da onların yaxınlaşmasında, ictimai-siyasi, elmi-mədəni və iqtisadi baxımlardan həmrəy olmalarında çox faydası var. Tarixən ədəbiyyatlarının və yazılarının (əlifbalarının) ümumiliyi və iqtisadi-ticarət əlaqələrinin sıxlığı zəminində türk xalqlarının arasında anlaşma problemi olmamışdır. Türk ölkələrinin Rusiya tərəfindən işğalına qədər bu rahat anlaşma davam edirdi.” (*T.Hacıyev “Türklər üçün ortaq ünsiyyət dili” Bakı,2013*)

Keçmiş SSRİ-dən orta Asiya türklərinin ayrılması və müstəqil türk dövlətlərinin birliyi ortaq ünsiyyət məsələsini yenidən gündəmə gətirdi. Müxtəlif anadilli türk dövlətlərinin rahat ünsiyyəti üçün zəngin etnolinqivistik xüsusiyyəti ilə seçilən *ata dilinə* daha yaxın olan öztürkcələrdən birində ortaq ünsiyyəti aktualdır. Bunun üçün ilkin mərhələ ortaq əlifbanın yaranmasıdır ki, bu istiqamətdə aparılan ciddi işlər öz nəticəsini verdi. Yaxın günlərdə türk dövlətlər birliyinin qərarı ilə bu müqəddəs ideya uğrunda ilk addım atıldı və 34 hərfdən ibarət ortaq türk əlifbası yaradıldı. Bununla iki əsrlik Turan ideologiyasının əsas şərti olan ortaq türkcə konsepsiyasının mühüm mərhələsi tamamlanmış oldu. Sevindiricidir ki, ortaq əlifbada müasir Azərbaycan əlifbasının bütün hərfləri yer almaqdadır. Bu da Azərbaycan türkcəsinin ortaq türkcənin formalaşmasında həm fonetik, həm də leksik-semantik cəhətdən həlledici rol oynayacağını deməyə əsas verir. Bu gün ədəbi dilimizdə özləşmə meyli, müstəmləkə dövrünə xas yad dillərin süni təsirinin, müqavimətinin qırılması kökəbağlı milli dilin inkişafının təbii təkamülüdür. Məhz bu səbəbdəndir ki, bu gün Azərbaycan ədəbi dili öztürkcəyə, ata dilə

bağlılığı sayəsində bütün türklərin ən çox anladığı və ünsiyyət qura bildiyi dillərdəndir. Bunu mövcud tarixi şərait və dilimizin ictimai -siyasi proseslərdəki funksional rolu aydın göstərir.

Açar sözlər: ədəbi dil, Türk dilləri, ortaq ünsiyyət, milli dil

It would not be wrong to say that Turkish languages, which are genetically and typologically different from other languages of the world, are currently experiencing their renaissance. These languages, which have been formed for more than two thousand years and branched out through the process of nationalization on the basis of various stages of development, and formed as independent state languages, actually kept the historical genetic stability of their roots, and integrated into the world civilization while maintaining their dependence on the mother tongue. Today, the literary language of Azerbaijan is passing the highest stage of development in all styles. Strengthening the national resistance of ethnolinguistic layers, it secures its position in Uzturkish and integrates it into world languages that serve human civilization. As we know, the influence of a language depends on the power of the people and the state that represent it. Today, the founders of Turan ideology, Ismayil bey Gaspirali, Ali bey Huseynzade, Ziya Goyalp, etc., founded the Turkish unity in the 18th-19th centuries. The process of formation of the common Turkish literary language, which some people wish for and fight for, is taking place naturally. For this, socio-political conditions and the idea of "one in work, thought and language" are the need of the hour for all Turkish peoples. The modern Turkish world is experiencing a new stage of growth. Today, the confident steps of the young Turkish republics, which have gained sovereignty, indicate a happy tomorrow for the Turkish world. (Heydar Aliyev) In the successful development of this stage, the existence of a common communication language - communication is important. "Just like in other nations, the understanding of the Turkish peoples among themselves is very beneficial in their rapprochement and solidarity from social-political, scientific-cultural and economic aspects. Historically, on the basis of the commonality of their literature and writings (alphabets) and the density of economic and trade relations, there has been no problem of understanding between the Turkic peoples. This comfortable understanding continued until the occupation of Turkic countries by Russia. (T. Hacıyev "Common language of communication for Turks" Baku, 2013) The separation of Central Asian Turks from the former USSR and the union of independent Turkic states brought the issue of common communication back to the agenda. For the smooth communication of different native-speaking Turkic states, common communication in one of the Uzturkish languages, which is distinguished by its rich ethnolinguistic features, is relevant. The initial stage for this is the creation of a common alphabet, which has yielded the results of the serious work carried out in this direction. In recent days, by the decision of the union of Turkish states, the first step was taken for this sacred idea and a common Turkish alphabet consisting of 34 letters was created. With this, the important stage of the common Turkish concept, which was the main condition of two centuries of Turanian ideology, was completed. It is gratifying that all the letters of the modern Azerbaijani alphabet are included in the common alphabet. This suggests that Azerbaijani Turkish will play a decisive role in the formation of common Turkish both phonetically and lexically-semantically. Today, the tendency of assimilation in our literary language, the breaking of the artificial influence and resistance of foreign languages typical of the colonial period is a natural evolution of the development of the national language. It is for this reason that today the literary language of Azerbaijan is one of the languages that all Turks understand and can communicate with the most, thanks to their attachment to their own Turkish, their mother tongue. This is clearly shown by the current historical conditions and the functional role of our language in social and political processes.

Key words: literary language, Turkic languages, shared communication, national language;

BUREAUCRACY AND GENDER: A HIERARCHICAL ANALYSIS ON ACADEMIA
BÜROKRASİ VE CİNSİYET: AKADEMİ ÜZERİNE HİYERARŞİK BİR ANALİZ

BÜŞRA ÖZEN

Araştırma Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı

0000-0002-9507-4680

Özet

Geleneksel refleksler ve toplumsal cinsiyet rolleri hayatımızın birçok alanında açık veya örtük olarak var olmaktadır. Bu unsurlar aile ve akrabalık ile yakından ilişkilendirilse de çoğu kurumda bunların varlığına rastlamak mümkündür. Toplumsal cinsiyet rolleri kadına annelik ve eşlik görevini asli görev olarak sunarken kamusal görünürlüğü erkekler için vermektedir. Bu durum kadınların kamusal düzlemde ikincil konuma düşmesine sebep olmaktadır. Özellikle idare ve yönetim organlarında gerek kamuda gerek özel sektörde kadınların yer yer sembolik temsillere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Resmi bir kurum incelenirken bürokrasiden bağımsız bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Bürokrasi, en açık halinin görüldüğü yasal-ussal otoritede, özellikle hiyerarşinin söz konusu olduğu kurumlarda daha yoğun bir şekilde kendisini hissettirebilmektedir. Akademi söz konusu olduğunda da bürokrasinin ve hiyerarşinin varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak burada seçilme ve atanma durumlarından farklı olan bir işleyiş mevcuttur. Bu işleyiş yalnızca yeteneklere bağlı olmayıp, meslekte yükselme ve üst yönetim kurumlarında yer alma söz konusu olduğunda adeta kadınların aleyhine işleyen bir mekanizmaya dönüşebilmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki akademiye hiyerarşik bir şekilde tetkik etmektir. TÜİK ve YÖK 'ten elde edilen yıllık ve güncel veriler ile eğitim aşamasında ve mesleğin ilk basamaklarındaki kadın erkek oranı ele alınacaktır. Görevde yükselme ve üst yönetime doğru ilerleme esasları dikkate alınarak, erkek oranı ile kadın oranı arasındaki fark mukayese edilecektir. Akademinin eşitlikçi bir yapısı olup olmadığı ve bürokrasinin bu noktada etkisi tartışılacaktır. Değişimin seyri 2000-2024 yılları arasındaki veriler ile genel bir analize tabi tutulurken, son analiz aşamasında 2024 yılı eğitimden üst yönetime kadın erkek oranı akademi içindeki hiyerarşi gözetilerek ele alınmış ve grafikler ile yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bürokrasi, akademi, cinsiyet

Abstract

Traditional reflexes and gender roles exist explicitly or implicitly in many areas of our lives. Although these elements are closely associated with family and kinship, it is possible to find their presence in most institutions. Gender roles assign women the primary role of maternity and wifeness, while giving public visibility to men. This situation causes women to be placed in a secondary position in the public arena. It is possible to say that women have symbolic representations especially in administration and management bodies both in the public and private sectors. When analysing an official institution, it is not possible to talk about a structure independent of bureaucracy. Bureaucracy can make itself felt more intensely in the legal-rational authority, where it is most clearly seen, and especially in institutions where hierarchy is in question. The existence of bureaucracy and hierarchy can also be mentioned in the case of academia. However, there is a functioning here that is different from selection and appointment.

This functioning is not only dependent on abilities, but can also turn into a mechanism that works against women when it comes to promotion in the profession and taking part in top management institutions. The aim of this study is to analyse the academia in Turkey in a hierarchical perspective. With the annual and current data obtained from Turkish Statistical Institute and The Council of Higher Education, the ratio of women and men at the education stage and at the first steps of the profession will be discussed. The difference between the ratio of men and women will be compared, taking into account the principles of promotion and progression to top management. Whether the academy has an equitable structure and the impact of bureaucracy on this point will be discussed. While the course of change is subjected to a general analysis with the data between 2000 and 2024, in the final analysis stage, the ratio of women and men from education to senior management in 2024 is discussed by considering the hierarchy within the academy and interpreted with graphs.

Keywords: Bureaucracy, academia, gender

1. GİRİŞ

Dreyfus (2007, s.26); bürokrasiyi aynaya benzeterek oldukça anlamlı bir analogi yapmaktadır. Demokratik devletlerin yeni kurumu olan bürokrasinin oluşumu, geniş bir süreci kapsamakta ve kurumsal uygulamaları şekillendirmede oldukça etkili olmaktadır. Ona göre bürokrasi, tarihin her aşamasında kaynaklandığı toplumu yansıtmaktadır. “Yüksek kamu görevinin özellikleri ile her bir ülkenin kurumsal düzeneğinde oynadığı rol, idarenin kendine açısını olduğu kadar yurttaşların idareye bakış açısını da etkiler.” (Dreyfus, 2007, s.242). Dolayısıyla zihniyet, tutum ve davranışın bu bağlamda şekillendiği düşünüldüğünde bir kurumsal yapıyı tetkik etmek toplumdaki ve bürokrasiden bağımsız bir eylem alanına işaret etmemektedir.

Toplumsal cinsiyet teorileri, toplumsal örgütlenmenin ara düzeyini anlatmaktadır. Bir iletişim ötesine geçen bu ara düzeyde, kurumlar ve işyerleri büyük önem arz etmektedir. Toplum bilimleri aile ve akrabalık üzerinden cinsiyet rollerine ilişkin analizler yaparken diğer kurumları göz ardı etmektedir. Devlet, ekonomik politika, modernleşme gibi oluşumlar değerlendirilirken toplumsal cinsiyet bu değerlendirmelerin dışında kalmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet ilişkileri her kurumda bulunmakta ve bu kurumlar için sistematik bir önem arz etmektedir. Okul gibi kurumlar toplumsal cinsiyet rejimlerine sahip olurken, personel arasında cinsiyete dayalı iş bölümü mevcuttur. Terfi ve liderlik bir çekişme alanına dönüşebilmektedir (Connell, 2017, ss.180-182).

Weber (2005) modern toplumun bürokrasi olmadan yönetilemeyeceğini ifade etmektedir. Bürokrasinin en saf halinin yasal otoritede ortaya çıktığını ifade etmektedir. İdari birimlerde seçilmişler ve atanmışlar ayrımı yapan Weber, seçilmiş memurların atanmışlar gibi bir hiyerarşik örgütlenmeye sahip olmadıklarını ancak hiyerarşiye sahip örgütlenmenin daha fazla donanım gerektirdiğini ifade etmektedir. Atamalı türdeki disiplinin ise daha katı ve rekabet içeren bir yapısının olduğunu vurgulamaktadır. Akademi, bu bağlamda kendi içerisinde hiyerarşik bir otoriteyi bünyesinde barındırmaktadır. Görevde yükselme, atama ilkesine göre değil alanda belirli yetkinlik kazanma kistasına dayanmaktadır. Ancak burada örtük bir yargıdan bahsetmek mümkündür. araştırma görevliliğinden doçentliğe kadar elde edilecek unvanlarda bazı geleneksel reflekslerin ve şahsi ilişkilerin devreye girdiğini söylemek mümkündür. Bürokrasinin en önemli boyutu, kurduğu hiyerarşik modelde saklıdır. Bunun akademideki tezahürü ise rektörlükte ve dekanlıkta daha net görülmektedir. Üst yönetim kurumlarında yer alan rektörlük ve dekanlıkta hem seçim hem atama devreye girdiği için burada bürokratik ilişkilerin kendini daha bariz bir şekilde gösterdiğini söylemek mümkündür. Türkiye’de olduğu gibi akademide de görev tanımları bellidir ancak, toplumsal cinsiyet rolleri ve şahsi ilişkiler işleyişte sıkıntı yaratmaktadır.

Bu durum, kadın akademisyenleri dezavantajlı kesimde konuşlandırmakta, erk sahibi olarak erkek akademisyenleri avantajlı konumda tutmaktadır.

Weber, en önemli sorunlardan bir olarak kariyer sorununu görmektedir. Bir asistanın ya da doçentin, profesör ya da enstitü başkanı olup olmayacağının hiçbir güvencesi yoktur. Yetenekten öte rastlantıların devrede olduğu bu süreç yalnızca insani zaafarla da açıklanamamaktadır. Akademik seçme sürecinde önerileri yapan fakültelerin ve bazı kurumların iş birliği söz konusudur (2004, ss.202-203). Türkiye’de akademide de benzer bir durum söz konusudur. Kimin rektör ya da dekan olacağını belirlenmesi hususunda sadece yetenek dikkate alınmamakta, bürokratik birçok yapının iş birliği içerisinde bu kararı vermesi durumu söz konusu olmaktadır.

Akademide dikey ayrışmanın varlığından bahsedilmektedir. Dikey ayrışma hiyerarşik ayrışma olarak da adlandırılmaktadır. Bu ayrışma; mesleğin istenen niteliklerine göre yapılan düzenlemede bir grup çalışanın tepede daha az temsilini ifade etmektedir. Bununla alakalı kullanılan bir diğer kavram da “cam tavan” olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların kariyerlerinde ilerlemelerinde yapay engellerinden varlığından bahsetmek mümkündür. Cam tavan endeksi olarak Türkiye, Avrupa ülkelerine göre daha iyi konumdadır. Bu durumda Osmanlı döneminden itibaren kadınların eğitime yönlendirilmesi, Cumhuriyetle birlikte birtakım hakların tanınmasının etkili olduğu belirtilmektedir. Ancak Türkiye’deki asıl sorun yönetici pozisyonlarında ve karar alma mekanizmalarında kadın temsilinin oldukça düşük olması noktasında karşımıza çıkmaktadır (Adak, 2019, ss.30-32). Cumhuriyet rejimi kadının kamusal hayata katılımını teşvik etse de geleneksel örüntülerden tam anlamıyla bir kopuş söz konusu değildir. Kadınların aile içindeki rolleri profesyonel yaşamlarına da etki etmektedir. Bu durumda kadınlar belirli pozisyonlarda kalırken özellikle idari kadrolarda cinsiyet dengesi sağlanamamaktadır (Öztañ & Doğan, 2015, ss.214-215).

Kadınların akademideki sayıları artarken yönetim mekanizmalarında yer almamalarını anlamak için özel alanlarına bakmak gerekmektedir. Cinsiyete dayalı iş bölümüne göre annelik ve eşlik kadının asli görevleri arasındadır. Kadınlar çocuk, yaşlı, hasta bakımına erkeklerden daha fazla vakit ayırırken erkekler kamusal alanda değeri olan işlerle daha fazla ilgilenmektedirler. Akademisyen kadınların da cinsiyete dayalı iş bölümünün var olduğu toplumda mevcut değer yargılarından tamamen sıyrılmaları söz konusu değildir. Yükseköğretimde görevli araştırma görevlileriyle yapılan bir araştırmaya göre, kadınların yarısından fazlası ev işlerinin kendilerine ait olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum, akademide yükselebilmek için kadın akademisyenlerin erkeklerden daha fazla emek harcaması gerekliliğine işaret eder niteliktedir (Şentürk, 2015, ss.13-15).

Aile, eğitim, siyaset gibi makro ve mikro tüm toplumsal alanlarda ve toplumsal karşılaşmalarda kadını ikincil pozisyonda konuşlandıran bir mekanizmanın varlığından bahsetmek mümkündür. Bu mekanizma hegemonik erkekliğin üretilmesi ve sürdürülmesine sebep olmaktadır. Joan Acker’in (1990) “*toplumsal cinsiyetlendirilmiş kurum*” (gendered institution) kuramının sunduğu kuramsal çerçeve ile akademi üzerinde yapılan bir çalışma, erkek akademisyenlerin kendilerini kadın akademisyenlerden farklı bir yerde konumlandığını saptamıştır. Bu bağlamda akademide açık veya örtük bir biçimde toplumsal cinsiyet öğelerinin varlığından ve yeniden üretiminden bahsedilmektedir (Altınoluk, 2017, ss.38-54).

Mises (2018, ss.120-121), bürokrasinin psikolojik etkilerinden bahsederken, gençliğin giderek ümidini kaybedeceğini ve resmi dairelerde işleyen çarklardan birisi gibi hissederek ufkunun daralacağını ifade etmektedir. Bürokrasi geleneklerinin bu sınırlandırıcı etkisini hapishanedeki bir güvenlik haline benzetmekte ve bireyin kendi kaderini tayin edici imkândan uzak olduğunu belirtmektedir. Akademideki işleyiş düşünüldüğünde kadınların da benzer bir psikolojide

olduğunu düşünmek mümkündür. Kendilerine tanımlanmış toplumsal cinsiyet rolleri, özel alanlardaki iş yüklerinin haricinde akademide de görünmez bariyerler oluşturmaktadır. Bu durum gerek görevde yükselme gerek bilimsel üretkenlik gerekse üst yönetim kurumlarında yer alma hususlarında kendi kaderini sadece alandaki donanımlarıyla elde etme yetisini ortadan kaldırmaktadır. Ancak bu araştırmada yalnızca öğrenilmiş kalıplardan bahsedilmeyecek, güncel verilerle akademide öğrencilikten rektörlüğe kadar cinsiyete göre yaşanan değişim ele alınacaktır. Nitekim bazı olumsuz göstergelerin yanı sıra olumlu emarelerin de yansıdığı ifade edilecektir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada; yükseköğretimdeki öğrenci sayıları, akademik unvanlarına göre yükseköğretimde görevli öğretim üyeleri ve yüksek öğretim kurumları üst yönetim kurumlarına ilişkin istatistiksel veriler kullanılmıştır. Hiyerarşik bir sıra gözetilerek, eğitimden üst yönetime giden skalada cinsiyet farklılıkları irdelenmiştir. Öncelikle yüksek lisans ve doktora öğrenci sayılarının 2000 ve 2024 yılları arasındaki cinsiyete göre değişimi ele alınmıştır. Daha sonra araştırma görevlisi, öğretim görevlisi, doktor öğretim üyesi, doçent, profesör, dekan ve rektör olmak üzere tüm akademik birimlerin cinsiyete göre oranı irdelenmiştir. Devlet ve vakıf üniversitesi ayrımı yapılmaksızın toplam rakamlar dikkate alınmıştır. Değerlendirme aşamasında, bölümler arası farklılaşma araştırma kapsamına dahil edilmemiş, görevde yükselme esas alınmıştır. Veriler, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, <https://www.eua.eu/news/eua-news/women-in-university-leadership-some-progress-but-more-to-do.html?highlight=WyJmZW1hbGUiLCJyZWNo0b3JzII0=> adlı sitelerden elde edilmiş, grafik ve tablo haline getirilerek yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Lisansüstü Eğitimde Cinsiyet Dağılımları

Türkiye’de çalışma alanında genellikle kadınların erkeklerden daha az varlık gösteriyor oluşu birçok çalışmada dile getirilir. Akademi camiası da bunlardan biridir. Kadınların gerek doğum gibi kişisel sebeplerle gerek annelik gibi toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan nedenlerle gerekse ataerkil kalıpların yerleşmiş olması sebebiyle özellikle yönetici pozisyonlarında sembolik temsili olduğu bilinir. Ancak Türkiye’de son yıllarda kadınların eğitim hayatına katılımında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Özellikle yükseköğretime girişte fırsat eşitliği politikaları ve üniversiteye erişim olanaklarının yaygınlaştırılması, kadınların akademik kariyerlerine devam etmelerini kolaylaştırmıştır. Bu durum aslında yerleşik kanaatlerin giderek değiştiğinin de göstergesidir.

Tablo 1. Lisansüstü eğitime göre yükseköğretimde öğrenci sayısı, 2000-2024

Öğretim Yılı	Yüksek Lisans		Doktora	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
2000-2001	42.806	22.270	14.026	7.763
2001-2002	47.147	26.386	14.431	8.134
2002-2003	49.899	32.585	14.540	8.688
2003-2004	52.662	37.671	15.228	9.663
2004-2005	53.151	39.711	16.442	10.951

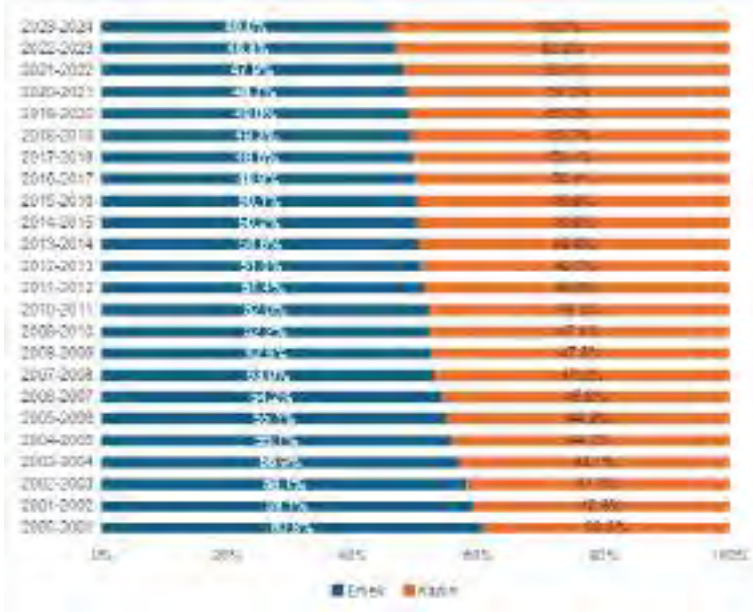
2005-2006	65.219	46.870	19.752	12.823
2006-2007	62.639	46.359	19.977	13.857
2007-2008	57.378	47.095	20.039	15.031
2008-2009	57.807	52.038	19.942	16.004
2009-2010	75.075	64.968	25.330	19.438
2010-2011	67.595	58.773	24.220	19.185
2011-2012	95.498	73.513	29.799	22.160
2012-2013	125.833	92.797	34.667	25.644
2013-2014	154.502	111.393	38.267	28.890
2014-2015	200.597	141.504	45.535	32.688
2015-2016	249.498	167.586	50.392	35.702
2016-2017	294.397	185.818	53.600	37.667
2017-2018	275.781	178.892	54.613	40.487
2018-2019	221.112	173.062	53.521	42.678
2019-2020	158.113	138.888	54.299	46.943
2020-2021	177.977	165.592	55.558	50.590
2021-2022	183.960	174.311	56.179	53.361
2022-2023	227.181	207.304	58.405	56.103
2023-2024	210.273	199.286	54.071	54.862

Lisansüstü eğitim yüksek lisans programında kayıtlı kadın öğrenci sayısı 2000-2001 öğretim yılında 22.270 ile %34'lük bir orana sahip iken erkek sayısı 42.086 ile %66'luk bir orana sahiptir. 2023-2024 öğretim yılına gelindiğinde ise yüksek lisansta kayıtlı kadın öğrenci 199.286 sayısına ulaşarak oran %48,7'ye yükselmiş, erkek öğrenci sayısı 210.273 ile %51,3'lük bir orana sahip olmuştur. Sayıca her iki cinsiyette de bir artış yaşanırken oran olarak bakıldığında kadın ve erkek oranlarında mevcut farkın epeyce kapandığı ve kadın erkek oranının birbirine oldukça yaklaştığı görülmektedir. Lisansüstü öğretimde doktora programında kayıtlı kadın sayısı 2000-2001 öğretim yılında 7.763 ile %36'luk bir orana sahip iken erkek sayısı 14.026 ile %64 oranındadır. 2023-2024 yılı öğretim yılında doktora programında kayıtlı öğrenci sayısı bir önceki yıla göre her iki cinsiyette de azalmıştır. Yüksek lisansta görülen duruma benzer olarak kadın ve erkek sayısı azalırken kadın ve erkek oranları birbirine iyice yaklaşmıştır. Mevcut trend düşünüldüğünde ilerleyen yıllarda kadın oranının erkek oranını geçebileceğini öngörmek mümkündür.

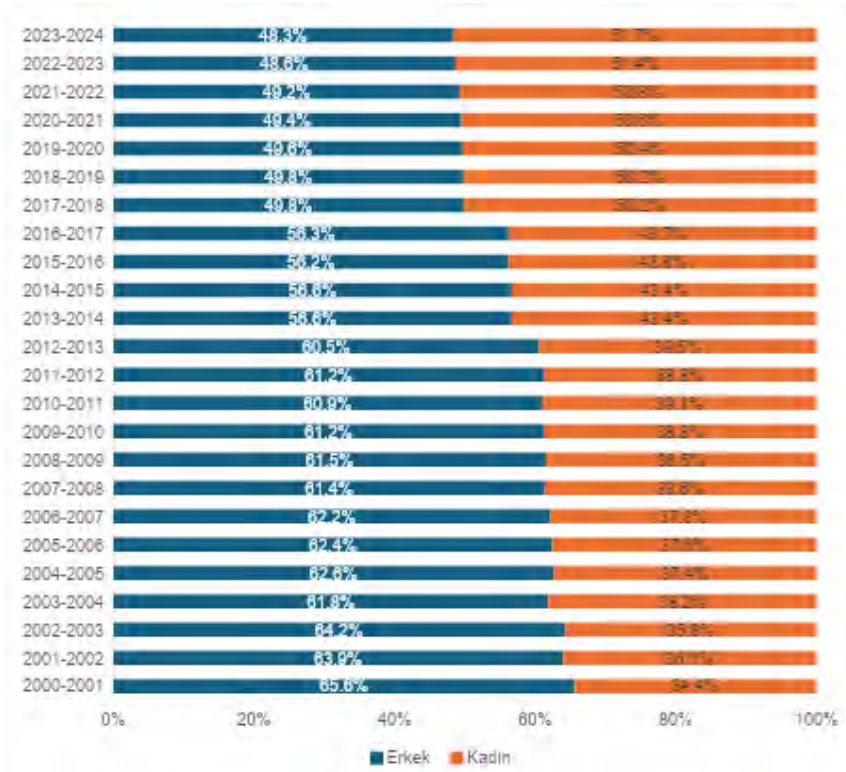
3.2. Akademik Unvanlarına Göre Yükseköğretimde Görevli Öğretim Üyeleri Verileri

Bilindiği üzere akademik camiada çeşitli unvanlar vardır. Akademisyenler yetkinliklerine göre bu unvanları alarak yükselirler. Ancak bu yükselmelerde kadınların erkeklere kıyasla daha fazla zorlukla karşılaştığı bilinir. Dolayısıyla yıllara göre cinsiyetler arasındaki dağılımı verilerle incelemek ve değişimi değerlendirmek gerekir. Öte yandan kadınların akademik kariyer yapmaları, geçmişte toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan engellere daha fazla takılırken, son yıllarda bu engellerin azalması ve kadınların daha fazla desteklenmesiyle akademik alandaki yerleri artmıştır. Ayrıca, eğitilmiş kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalıklarının artması ve kariyer odaklı hareket etmeleri de bu eğilimi güçlendirmiştir.

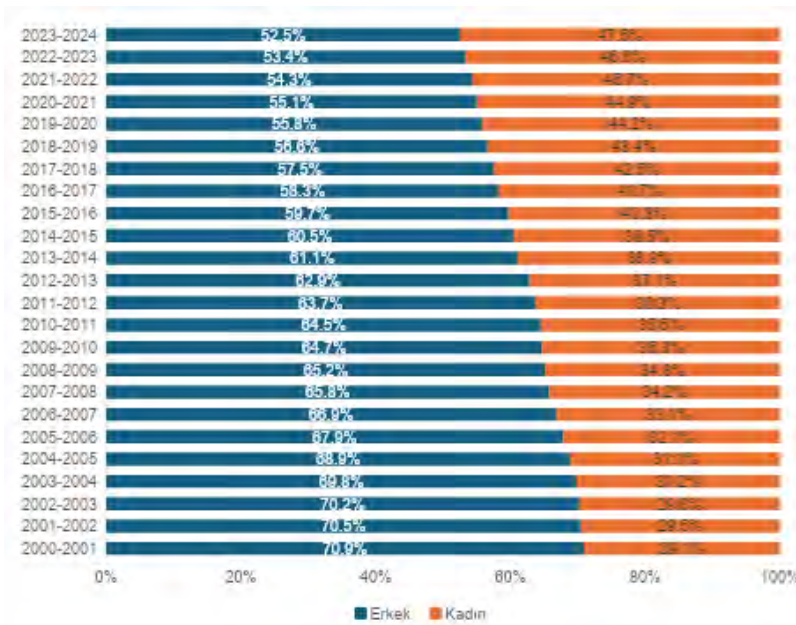
Şekil 1. Yükseköğretimde görevli araştırma görevlisi, 2000-2024

2000-2001 döneminde erkek araştırma görevlilerinin oranı %60,8 ile baskın durumdayken, kadın araştırma görevlileri %39,2 oranında temsil ediliyordu. Ancak zamanla bu dengesizlik giderek azalmış ve 2023-2024 dönemine gelindiğinde kadın araştırma görevlilerinin oranı %54'e ulaşarak erkek araştırma görevlilerini geride bırakmıştır. Bu veriler, Türkiye'de akademik alanda cinsiyet eşitliği yönünde olumlu gelişmeler olduğunu ve kadınların yükseköğretimde daha aktif rol aldığını göstermektedir. Verilerin dikkat çekici bir noktası, kadın araştırma görevlilerinin oranının 2000'li yıllardan itibaren düzenli bir artış göstermesidir. 2000'li yılların başında erkeklerin belirgin bir çoğunluğu söz konusuysa, yaklaşık 10 yıl sonra cinsiyet oranları dengelenmeye başlamış ve kadın araştırma görevlileri ile erkekler arasında %50'ye yakın bir denge kurulmuştur. 2014-2015 yılları itibarıyla kadın araştırma görevlilerinin oranı %49,8 ile erkeklerle neredeyse eşit seviyeye gelmiş ve 2017 yılının başından itibaren kadınlar çoğunluğu oluşturmaya başlamış ve 2020'lerde itibaren fark kadınlar lehine giderek açılmıştır. Bu süreç, kadınların yükseköğretimdeki görünürlüğünün ve akademik kariyer yapma olanaklarının arttığını ortaya koymaktadır.

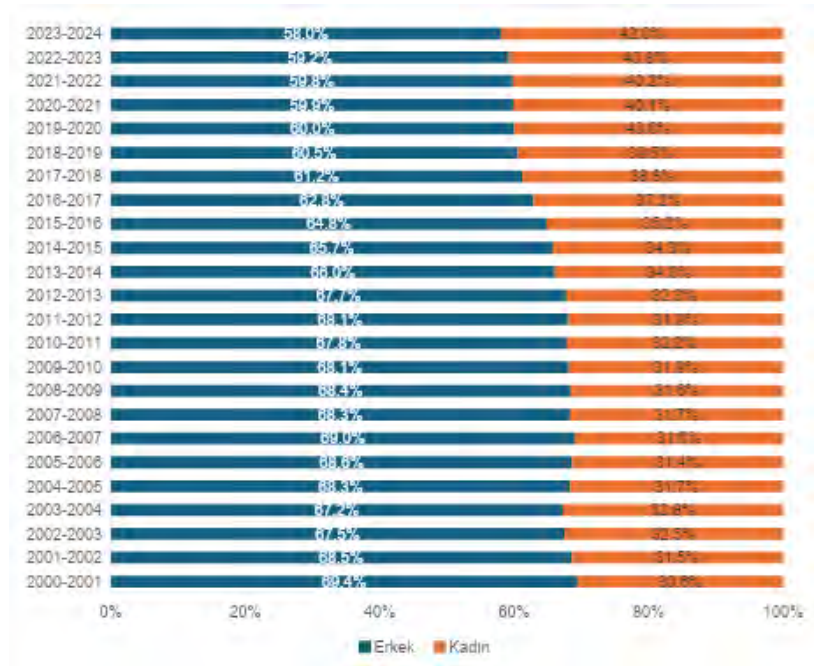
Şekil 2. Yükseköğretimde görevli öğretim görevlisi, 2000-2024

Öğretim görevlisi oranlarına baktığımızda da araştırma görevlileriyle benzer bir tablo karşımızdadır. 2000-2001 eğitim öğretim döneminde erkek öğretim görevlisi oranı %65,6 iken kadın oranı %34,4'tür. 2012-2013 yıllarına kadar bu oranlarda dalgalanmalar olsa da kadın öğretim görevlisi oranı halen %40'lara erişememiştir. 2014 yılında artık %43,4 ile kadınlar artış göstermiştir. 2017'den itibaren ise kadın oranı erkek oranının her zaman üzerinde olmuştur. 2024 yılı itibariyle kadın öğretim görevlisi oranı %51,7 iken erkek öğretim görevlisi oranı %48,3'tür.

Şekil 3. Yükseköğretimde Görevli Doktor Öğretim Üyesi, 2000-2024

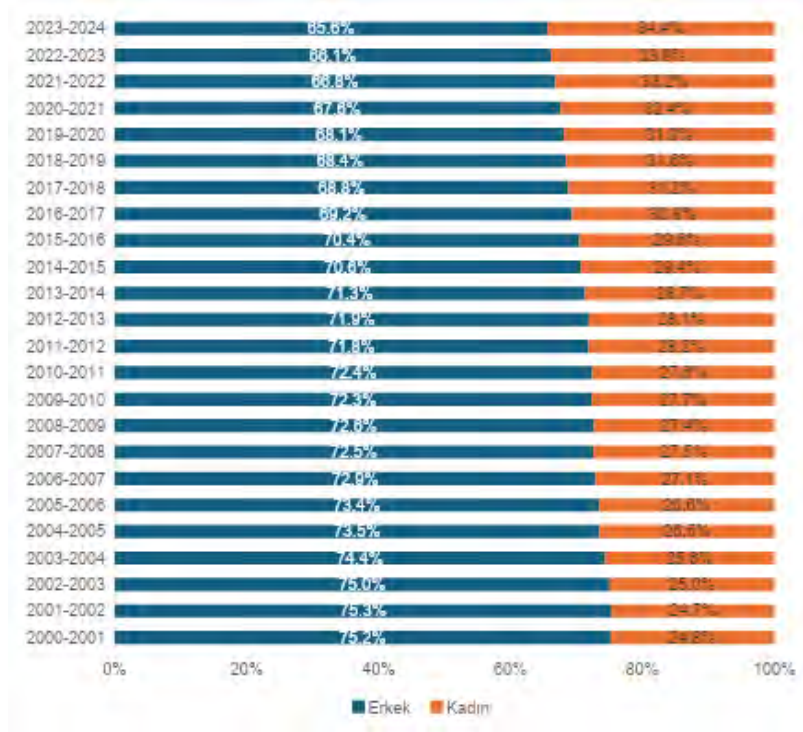
Doktor öğretim üyesi verileri araştırma görevlileri ve öğretim görevlilerine göre farklıdır. Erkeklerin baskın yapısı burada daha belirgin olarak kendini gösterir. 2000-2001 eğitim öğretim döneminde erkek doktor öğretim üyesi sayısı %70,9 iken kadınlarda bu oran %29,1'dir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Kadın oranlarında düzenli bir artış trendi dikkat çeker. 2015 yılına gelene kadar %40'lara erişemeyen kadın doktor öğretim üyesi oranları 2015-2016 yılında %40,3 olmuştur. 2016 yılından 2024 yılına kadar kadın öğretim üyesi oranları düzenli olarak artmış ve günümüzde %47,5'e ulaşarak %52,5'lik erkek oranına epeyce yaklaşmıştır. Elbette doktor öğretim üyesi artık akademide belirli yıllar yol katetmeyi gerektirdiği için toplumsal yapıdaki değişiklikler araştırma görevlilerinde ve öğretim görevlilerinde olduğu gibi hemen buraya yansımaz. Ancak veriler göstermektedir ki ilerleyen yıllarda yine kadın öğretim görevlisi oranının erkekleri geçmesi beklenebilir.

Şekil 4. Yükseköğretimde görevli doçent, 2000-2024

2000-2001 döneminde, erkek doçentlerin oranı %69,4 ile oldukça baskın durumda iken, kadın doçentler %30,6 gibi daha düşük bir orana sahiptir. Bu yıllarda, erkek doçentler Türkiye'de akademik yükselme açısından büyük bir çoğunluğu oluşturmuştur. Ancak 2000'lerin başından itibaren kadın doçentlerin oranında yavaş da olsa istikrarlı bir artış görülmeye başlamıştır. 2010-2011 dönemine gelindiğinde, erkeklerin oranı %67,8'e düşerken, kadınların oranı %32,2'ye yükselmiştir. Bu on yıllık süreçte cinsiyet dağılımı daha dengeli hale gelmeye başlamış, ancak erkeklerin hâlâ önemli bir çoğunluk oluşturduğu bir tablo görülmektedir. 2010-2011 döneminden itibaren, kadın doçentlerin oranında daha hızlı bir artış göze çarpmaktadır. 2016-2017 döneminde erkeklerin oranı %64,8'e gerilerken, kadın doçentlerin oranı %35,2'ye çıkmıştır. Bu dönem, Türkiye'de akademik alanda kadınların daha fazla yer bulmaya başladığı ve cinsiyet eşitliği açısından olumlu bir değişimin yaşandığı bir zaman dilimini işaret eder. Kadınların doçentlik pozisyonlarına yükselmesindeki bu artış toplumsal farkındalığın artmasıyla da açıklanabilir. Ayrıca bu dönemde eğitim fırsatlarının genişlemesi bu artışı desteklemiştir. 2020-2021 döneminden itibaren, kadın ve erkek doçentler arasındaki fark önemli ölçüde kapanmıştır. 2023-2024 döneminde erkek doçentlerin oranı %58'e düşerken, kadın doçentlerin oranı %42'ye yükselmiştir. Bu, cinsiyet dengesinin her geçen yıl daha da

iyileştğini ve akademik yükselme süreçlerinde kadınların daha fazla temsil edildiğini göstermektedir. Erkekler hâlâ çoğunlukta olmasına rağmen, kadınların akademik kariyerdeki yükselme oranı hızla artmaktadır. Bu eğilim, kadınların akademik dünyada daha fazla kabul gördüğünü ve yükselme fırsatlarının erkeklerle daha dengeli hale gelmeye başladığını göstermektedir. Yine de, kadınların doçentlik pozisyonlarındaki bu artışın profesörlük gibi daha üst düzey pozisyonlara ne kadar yansıdığı, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından incelenmesi gereken önemli bir konudur.

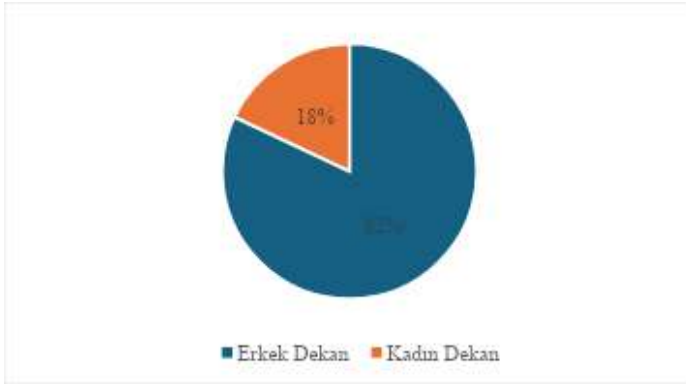
Şekil 5. Yükseköğretimde görevli profesör, 2000-2024

Veriler, kadın profesör oranının yıllar içinde yavaş bir artış gösterdiğini, ancak erkek profesörlerin hâlâ ciddi bir çoğunlukta olduğunu ortaya koymaktadır. Bu eğilim, akademik kariyerin başlangıç noktası olan araştırma görevliliğinden profesörlüğe doğru ilerledikçe kadın oranının azalmasına işaret etmektedir. Türkiye’de akademik kariyerin basamaklarında ilerledikçe, kadınların temsil oranının azaldığına dair çarpıcı bir tablo karşımızdadır. Araştırma görevlileri ve doktor öğretim üyeleri pozisyonlarında kadınların oranı nispeten yüksek iken, bu oran doçentlik ve özellikle profesörlük gibi daha üst düzey akademik pozisyonlara yükseldikçe düşmektedir. Grafikte, 2000 yılında profesörlükteki kadın oranı %24,8 iken, 2023-2024 dönemine gelindiğinde bu oran %34,4’e çıkmıştır. Ancak erkeklerin oranı hâlâ %65,6 ile baskındır. Ancak kadınlar da yavaş da olsa istikrarlı bir şekilde ilerleyen bir artış çekmektedir. 2010-2011 döneminden itibaren kadın profesörlerin oranında daha belirgin bir artış gözlemlenmektedir. 2010’da %27,6 olan kadın profesör oranı, 2020-2021 dönemine gelindiğinde %32,4’e ulaşmıştır. Bu dönemde, kadınların yükseköğretimde üst düzey pozisyonlara ulaşma fırsatlarının arttığı ve toplumsal farkındalığın yükseldiği bir süreç yaşanmıştır. Ancak, bu artış hızına rağmen erkeklerin oranı hâlâ %67,6 ile çok yüksek bir seviyede kalmaya devam etmektedir. Geçtiğimiz on yıllık süreçte, akademik dünyadaki cinsiyet dengesizliği azalmış olsa da, kadınların profesörlük gibi karar verici ve etkili pozisyonlarda yeterince temsil edilmediği açıkça görülmektedir. Kadınların bu seviyelere

ulaşmasının önündeki engeller arasında cam tavan sendromu, aile sorumlulukları ve akademik yükselmedeki cinsiyet temelli ayrımcılık gibi faktörler etkili olabilir.

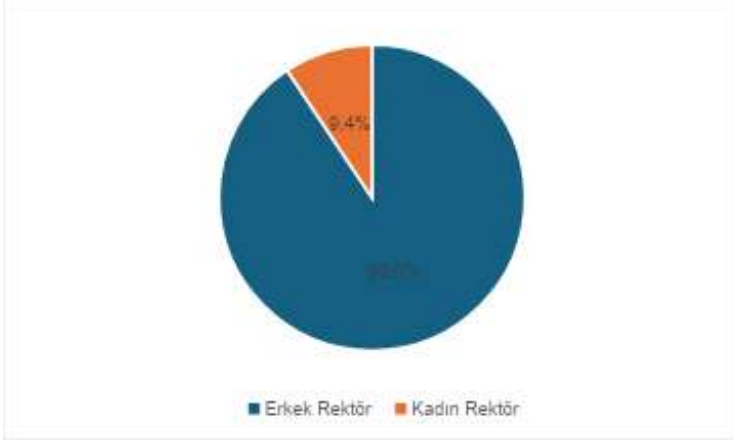
3.3. Açılan Makas: Yüksek Öğretim Kurumları Üst Yönetim Kurumlarına İlişkin İstatistiksel Veriler

Yüksek lisans, doktora, araştırma görevliliği/öğretim görevliliği, doktor öğretim üyesi, doçent, profesör şeklinde ilerleyen düzlem esasında akademinin bir hiyerarşisi olduğunu gösterir. Bunların yanı sıra dekan ve rektör gibi üst yönetim pozisyonları da mevcuttur. Her akademisyen bunu yapmak zorunda olmasa da esasında üst yönetim kademeleri fazla iş yükü getirdiği için bazen istenmemekte bazen de karar merci olmanın verdiği güç sebebiyle arzulanmaktadır. Fakat burada üst yönetim pozisyonlarındaki temsilin cinsiyeti ayrıca incelenmelidir.

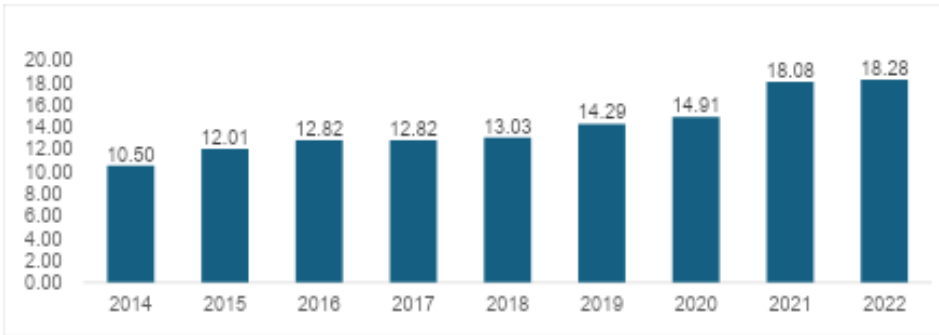
Şekil 6. Cinsiyete göre dekan oranları, 2020

Türkiye’de yükseköğretim kurumlarındaki kadın ve erkek dekan oranları incelendiğinde, kadınların bu üst düzey yönetim pozisyonlarına erişiminde belirgin bir dengesizlik olduğu görülmektedir. Kadın dekan oranı sadece %18 iken, erkek dekan oranı %82 gibi büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu tablo, akademik hiyerarşi içinde kadınların yönetim ve karar alma süreçlerinde erkekler kadar temsil edilmediğini ortaya koymaktadır. Kadınların yüksek lisans ve doktora gibi eğitim dönemlerinde ve araştırma görevlisi, öğretim görevlisi gibi akademik kariyerin başlangıç basamaklarında erkeklerden daha fazla olması, eğitim alanında cinsiyet dengesinin aslında başlangıçta nispeten eşit olduğunu göstermektedir. Araştırma görevliliği ve öğretim görevliliği gibi pozisyonlarda kadınların daha yüksek oranlarda yer alması, kadınların eğitim hayatında aktif olarak yer aldıklarını ve akademik kariyere adım attıklarını göstermektedir. Bu oranlar, kadınların bilimsel çalışmalara, araştırmalara ve akademik dünyaya önemli katkılar sağladığının da bir göstergesidir. Ancak, akademik kariyer basamaklarında ilerledikçe kadın oranının hızla düştüğünü görmekteyiz. Dekanlık gibi yönetim pozisyonlarında kadınların oranının %18’de kalması, erkeklerin bu pozisyonlardaki hâkimiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, kadınların belirli bir seviyeden sonra kariyerlerinde ilerlemelerini engelleyen bazı engellerin akademik dünyada da geçerli olduğunu göstermektedir.

Şekil 7. Cinsiyete göre rektör oranları (%), 2024

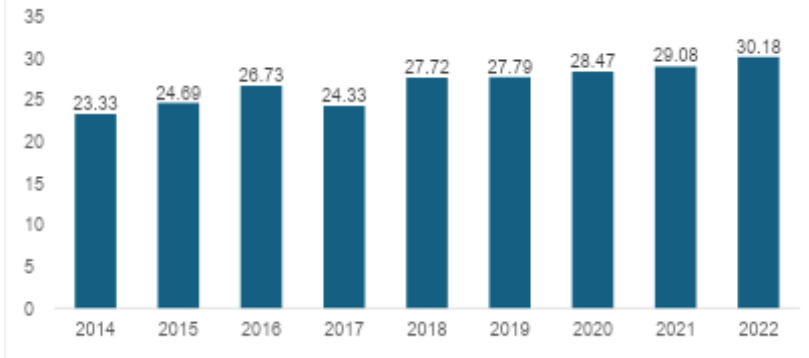
Dekanlardaki dengesiz dağılımı rektörlük pozisyonunda daha açık bir şekilde kendini göstermektedir. Kadın rektör oranı 2024'te %9,4 iken erkek oranı %90,6'dır. Bu dengesizlik, akademik kariyerin ilerleyen aşamalarında kadınların karşılaştığı çeşitli toplumsal ve kurumsal faktörlerden kaynaklanabilir. Öncelikle, kadınların akademik yükselme sürecinde karşılaştıkları toplumsal beklentiler ve roller, kariyerlerinde ilerlemelerini zorlaştırabilmektedir. Özellikle aile sorumlulukları, bakım yükümlülükleri ve toplumsal cinsiyet normları, kadınların akademik kariyerlerinde erkekler kadar hızlı ve engelsiz ilerlemelerini engelleyebilir. Bununla birlikte, akademik kurumlarda üst düzey pozisyonlara erişim için gerekli olan ağlara katılım, mentorluk fırsatları ve liderlik pozisyonlarına yönlendirilme gibi konularda da kadınlar dezavantajlı olabilirler. Ayrıca kadınların dekanlık, rektörlük gibi üst düzey yönetim pozisyonlarında az temsil edilmesi, sadece bireysel kariyer gelişimlerini değil, aynı zamanda üniversitelerdeki karar alma süreçlerinin cinsiyet açısından dengesiz olmasına yol açar. Kadınların yönetim kademelerinde daha az yer alması, üniversite yönetimlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın çalışanların desteklenmesi ve çeşitlilik politikaları gibi konulara daha az eğilmesine neden olabilir. Kadın liderlerin akademik dünyada ve üniversitelerde daha fazla yer alması, bu tür meselelerin daha fazla dikkate alınmasını sağlayabilir ve daha kapsayıcı, eşitlikçi bir yönetim anlayışının gelişmesine katkıda bulunabilir.

Şekil 8. EUA üyesi ülkelerde kadın rektör oranları, 2014-2022

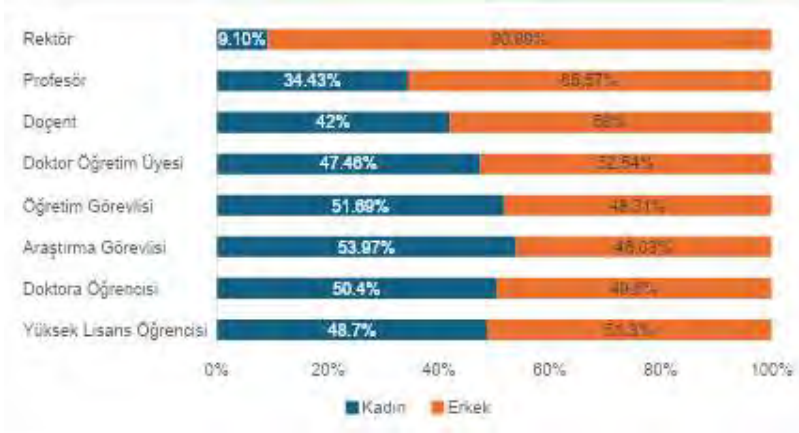
EUA (Avrupa Üniversiteler Birliği) verilerine göre kadın rektörlerin oranı son sekiz yılda %73 oranında artmıştır. Bu önemli bir kazanımdır. Ancak 2022'de kadınlar halen tüm EUA üyesi üniversitelerde beşte birin altında bir temsile sahiplerdir. Üniversite liderleri olarak kadınlar erkeklerden sayıca azdır. Bununla birlikte bu durum kıta genelinde farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde rektörlerin %30'undan fazlası kadinken, diğer EUA üyeleri arasında hiç kadın rektör bulunmayan ülkeler de vardır. Ancak bu durumun yaşandığı ülkelerin sayısı giderek

azalmaktadır. Görüldüğü gibi Türkiye kadın rektör oranında EUA ülkelerinin epeyce gerisinde kalmaktadır.

Şekil 8. EUA üyesi ülkelerde kadın rektör yardımcılarının oranları, 2014-2022

EUA verilerine göre, 2014 ve 2022 yılları arasında kadınların rektör yardımcısı olarak atanmasında %24'lük bir artış gözlemlenmiştir. Ancak, buna rağmen EUA üyesi üniversitelerde kadınlar toplamın üçte birinden daha azını oluşturmaktadır. Bu durum ülkeler arasında farklılık göstermektedir; bazı ülkelerde kadın rektör yardımcıları ya çoğunluğu oluşturmakta ya da eşit bir seviyeye ulaşmışken, diğer bazı ülkelerde ise hiç kadın rektör yardımcısı bulunmamaktadır. Yine de, kadın rektörlerde olduğu gibi, hiç kadın rektör yardımcısının olmadığı ülkelerin sayısı son yıllarda azalmaktadır.

Şekil 10. Akademik unvan ve cinsiyete göre oran dağılımı, 2024

Akademideki hiyerarşi gözetilerek, 2024 yılında elde edilen verilere göre kadın ve erkek oranlarındaki dağılım ele alınmıştır (bkz. şekil.10). Yüksek lisanstaki öğrencilerden kadın ve erkek arasındaki oranların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Yüksek lisans yapan erkekler %51,3 oranına sahip iken kadınlar %48,7 oranıyla erkeklerin gerisinde kalmaktadır. Doktora yapan öğrenci oranları arasında da benzer yakınlık mevcuttur. Ancak burada kadınlar erkekleri geçmiştir. Doktora yapan erkek öğrenci oranı %49,6 iken kadın öğrenci oranı %50,'tür. Yükseköğretimde görevli araştırma görevlilerinin oranına geldiğimiz zaman kadınlar %53,97 ile %46,03 oranına sahip erkekleri geride bırakmaktadır. Benzer bir durum öğretim görevlileri oranında da görülmekte, kadın öğretim görevlisi oranı %51,69 iken erkek öğretim görevlisi oranı %48,31' e tekabül etmektedir. Kırılma noktasının doktor öğretim üyesi unvanında yaşandığını söylemek mümkündür. Kadın doktor öğretim üyesi oranı %47,46 iken erkek doktor

öğretim üyesi oranı %52,54'tür. Burada kadın ve erkek oranları arasındaki farkın yavaş yavaş açıldığı görülmektedir. Kadın doçent oranı %42, erkek doçent oranı ise %58'tir. Profesör unvanına geldiğimizde aradaki fark daha da açılmakta ve kadın profesör oranı %34,43 iken erkek profesör oranı %65,57'ye tekabül etmektedir. Rektör gibi üst yönetime gelindiğinde ise kadın ve erkek oranlarındaki asimetri dikkat çekmektedir. Kadın rektör oranı %9,10 iken erkek rektör oranı %90,90'dır. Akademide mevcut hiyerarşinin üst basamaklarına çıkıldıkça kadın oranları erkek oranlarının gerisinde kalmakta ve fark giderek açılmaktadır. Ancak burada şu unutmamalıdır. Yüksek lisans, doktora, araştırma görevliliği gibi oranlarda meydana gelen değişikliklerin hemen profesör oranına yansması beklenemez. O neden uzun vadede doçentlik, profesörlük, dekanlık ve rektörlük gibi pozisyonlarda da toplumsal cinsiyet eşitliği açısından olumlu gelişmelerin yaşanacağı beklenebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkiye'de akademinin hiyerarşik bir incelemesi neticesinde, eğitimden üst yönetime giden izlekte, kadın ve erkek oranında bir asimetrisinin meydana geldiği görülmektedir. Yüksek lisans ve doktora aşamasında, yirmi yıllık periyotta kadın oranlarında ciddi bir artış söz konusudur. Akademik unvanlara göre yükseköğretimde görevli araştırma görevlileri ve öğretim görevlileri oranlarına bakıldığında son yedi yıldır kadın oranının erkek oranından fazla olduğu görülmektedir. Eğitimde ve mesleğin ilk basamaklarındaki bu oranlara karşın görevde yükselme meydana geldikçe kadın oranlarının erkek oranlarının gerisinde kaldığı görülmektedir. Nitekim doktor öğretim üyesi, doçent ve profesör oranlarına bakıldığı zaman hiyerarşide basamaklar yükseldikçe fark bir makas misali açılmaktadır. Özellikle dekanlık ve rektörlük gibi üst yönetim kurumlarında kadınların neredeyse sembolik bir varlığından söz etmek mümkündür. Bu durumda akademi, hem toplumsal cinsiyet öğelerinin eleştirisini yapan hem de toplumsal cinsiyet rolleri ile meslekte yükselme ve üst yönetimi pekiştiren bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı bürokratik bir işleyişten bağımsız değildir. Bu akademik seçim sürecinde yetenekten öte birçok kurumun etkisinden bahsetmek mümkündür. Burada bürokrasinin erkeklerin lehine bir işleyen bir etkisinden söz edilebilir. Hiyerarşik ayrışmada Türkiye görece Avrupa ülkelerinde dahi iyi bir konumdadır. Burada Osmanlı döneminden gelen kadınların eğitime önem verilmesi, Cumhuriyetle bunun devam etmesi ve bazı hakların verilmesi etkili olmaktadır. Ancak eğitim hususunda elde edilen bu başarıya rağmen özellikle üst yönetim kurumlarında kadınların dezavantajlı konumu dikkat çekmektedir. Bu durum kadınların toplumsal cinsiyet rollerinden sıyrılamamasına işaret eder niteliktedir. Geline nokta kadınların yükselebilmek ve idari organlarda görev alabilmek için erkeklerden daha fazla emek harcamasını kaçınılmaz kılmaktadır. Türkiye'de kadınların iş gücüne ve akademiye katılımını artırmaya yönelik çeşitli devlet politikaları ve teşviklerin etkisi artırılmalıdır. Yükseköğretim kurumlarında kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık uygulamaları ve daha fazla eğitim fırsatına erişim, kadınların akademide daha görünür olmasına katkı sağlayacaktır.

Genel itibarıyla Türkiye'deki yükseköğretimde birçok akademik pozisyonda cinsiyet dağılımında önemli bir dönüşüm olduğunu görmekteyiz. 2000'li yılların başında erkeklerin baskın olduğu akademik alan, 2020'li yılların başından itibaren kadınların lehine bir değişim yaşamıştır. Bu olumlu eğilim, Türkiye'de akademik alanda kadınların güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru atılan adımların etkili olduğunu göstermektedir. Ancak, bu gelişmelere rağmen, akademik kariyerin üst kademelerinde, örneğin profesörlük veya rektörlük gibi pozisyonlarda hala cinsiyet eşitliğinin tam anlamıyla sağlanmadığı da dikkate alınmalıdır. Yükseköğretimdeki bu eşitlik eğiliminin sürdürülebilir kılınması için, kadın akademisyenlerin kariyerlerinin ilerleyen aşamalarında da desteklenmesi ve toplumsal cinsiyet temelli engellerin ortadan kaldırılması önem taşımaktadır. Nitekim cinsiyet eşitliği açısından daha kat edilmesi gereken yollar mevcuttur. Olumlu gelişmeler, yükseköğretimde cinsiyet eşitliğini sağlama

yolunda önemli adımlar atıldığını, ancak kadınların akademik kariyerlerinde en üst pozisyonlara ulaşabilmeleri için daha fazla teşvik ve destek gerektiğini göstermektedir. Kadınların akademik kariyerin başlangıcında yüksek oranlarda yer almasına rağmen, yönetim pozisyonlarına yükselmelerinin önündeki engelleri aşmak için yapısal reformlara ihtiyaç vardır. Bu reformlar, akademik dünyada toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikaların güçlendirilmesini, kadın akademisyenlerin kariyer gelişimlerine destek olacak programların artırılmasını ve üniversitelerde yönetim kademelerinde cinsiyet dengesini sağlamaya yönelik düzenlemeleri içerebilir. Ayrıca, kadın akademisyenlerin liderlik pozisyonlarına yönlendirilmeleri ve bu süreçte karşılaştıkları engellerin kaldırılması, üniversitelerdeki toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlenmesine katkıda bulunacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Adak, N. (2018). Akademide kadınlar: Yükseköğrenime giriş ve kariyerde ilerleme. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1(1), 23-38.
- Altınoluk, D. (2017). Cinsiyetlendirilmiş kurum olarak akademi: Erkek akademisyenlerin “öteki” üzerinden erkeklik inşaları. *A Journal of Identity and Culture*, 8, 37-58.
- Connell, R. W. (2017). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika* (3. b.). (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dreyfus, F. (2007). *Bürokrasinin icadı*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mises, L. V. (2018). *Bürokrasi* (3. b.). (A. Yayla, & F. Ergin, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- Öztaş, E., & Doğan, S. (2015). Akademinin cinsiyeti: YTÜ örneği üzerinden üniversite ve toplumsal cinsiyet. *Çalışma ve Toplum*, 3, 191-222.
- Şentürk, B. (2015). Çokuz ama yokuz: Türkiye'deki akademisyen kadınlar üzerine bir analiz. *ViraVerita E-Dergi*(2), 1-22.
- Weber, M. (2004). *Sosyoloji yazıları* (6. b.). (T. Parla, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite*. (H. B. Akın, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- (2024, 10 14). <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden alındı.
- (2024, 10 14). <https://www.eua.eu/news/eua-news/women-in-university-leadership-some-progress-but-more-to-do.html?highlight=WyJmZW1hbGUiLCJyZWNo0b3JzIl0=> adresinden alındı.

HUMAN AS AN EMOTIONAL BEING
DUYGU VARLIĞI OLARAK İNSAN

NURTEN GÖKALP¹

Prof.Dr. insan felsefesi,
ORCID 0000 0002 2411 9837

Özet

İnsan duygusal özellikleri inkâr edilemeyen bir varlıktır. Duygularının onun yaşamındaki rolü ve etkisi küçümsenemeyecek kadar fazladır. Duygunun doğası, ahlâk felsefesi, felsefi psikoloji, zihin felsefesi, motivasyon psikolojisi, öğrenme teorisi, eğitim psikolojisi, psikiyatri, meta psikoloji ve teolojiyi de içine alan çok sayıdaki disiplinin ortak konusudur. Ancak her disiplin bu konuyu kısmen aydınlatmakta ya da yalnızca kendi alanı ve yöntemi ile ilgili olarak ele almaktadır. Felsefe tarihinin her döneminde filozofların ilgi konusu olan duygu konusu sıklıkla akıl-duygu ilişkisi, karakter gelişimi ve değerlerle ilişkili olarak incelenmiştir. Duygu problemini akıl- beden ilişkisinden hareketle değerlendiren filozofların bir kısmı duyguların ortaya çıkmasında bedenın belirleyici olduğunu iddia ederken bir kısmı da zihnin belirleyici olduğunu iddia etmektedirler. Bu bağlamda geleneksel filozoflar çoklukla duyguları akılla ilişkilendirirken, çağdaş düşünürler gelişen bilimin de etkisiyle duyguları daha çok bedenle ilişkilendirmektedirler. Duygunun beden ve zihinle olan ilişkisinden ilham alan bu değerlendirmeler, bilimsel gelişmelerden özellikle biyoloji, psikoloji ve nörolojideki çalışmalardan da etkilenmektedirler. Bu metnin konusunu felsefedeki duygu çalışmaları oluşturacaktır.

Anahtar kelimeler: İnsan, duygu, felsefe, duygu felsefesi

Abstract

The human being is an undeniable being with emotional characteristics. The role and impact of his/her emotions in his/her life cannot be underestimated. The nature of emotion is a common subject of many disciplines including moral philosophy, philosophical psychology, philosophy of mind, motivational psychology, learning theory, educational psychology, psychiatry, metapsychology and theology. However, each discipline partially sheds light on this subject or deals with it only in relation to its own field and method. The subject of emotion, which has been the subject of interest of philosophers in every period of the history of philosophy, has often been examined in relation to the mind-emotion relationship, character development and values. While some philosophers who evaluate the problem of emotion based on the mind-body relationship claim that the body is decisive in the emergence of emotions, others claim that the mind is decisive. In this context, while traditional philosophers often associate emotions with the mind, contemporary thinkers, under the influence of developing science, associate emotions more with the body. These evaluations, inspired by the relationship of emotion with the body and mind, are also influenced by scientific developments, especially studies in biology, psychology and neurology. The subject of this text will be emotion studies in philosophy.

Keywords: Human, emotion, philosophy, philosophy of emotion

1.GİRİŞ

Bir varlık olarak insanı ayırıcı özelliği üzerinden tanımlamaya çalışan her felsefi düşünce insanın bir akıl ve duygu varlığı olduğuna vurgu yapar. Duygular ve duygulanma insani bir özellik insan has ayırıcı bir yön olarak görülür. Duygunun insan yaşamındaki bireysel ve toplumsal yeri ve rolüne dair değerlendirmeler edebiyattan, psikolojiye, sosyoloji ve antropolojiye, biyolojiden psikiyatriye, teolojiden felsefeye kadar oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Felsefede ise duygu çalışmaları, insanın eylemlerindeki etkisi bağlamında ahlak felsefesi ve etik; bir varlık olarak insanı anlama bağlamında insan felsefesi ve duygu felsefesi; toplumsal yaşam ve siyasetteki etkisi bağlamında siyaset felsefesinde yer almaktadır.

2.YÖNTEM

Felsefi analiz bu metnin değerlendirilmesinde kullanılan yöntemdir.

3. BULGULAR

Ele aldığı konuya dair kavramsal analizle işe başlayan felsefe, bir kavram olarak duyguyu şöyle bir tanımlamaktadır: “Duyduğumuz, duyumsadığımız her şeye özellikle de tüm tutkularımıza, hafif veya ortalama şiddetteki heyecanlarımıza, aşk, sevgi gibi genel hallerimize, genel ve içgüdüsel eğilimlerimize verilen ad.” (Cevizci, 2005, s.268)

Felsefe tarihinde duygunun doğasına yönelik çalışmaların tarihi günümüzden 2500 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. İlkçağ Yunan felsefesinin en büyük filozofu olarak kabul edilen Platon duyguların ruhun düşünce ve gelişmeden ayrı bir bölümünde biçimlendiğini iddia etmiştir. Akıllı bir varlık, maddi olmayan bir töz olan insan, sahip olduğu akıl ile hakikatin özünü oluşturan idealleri ve tecrübesinin mantıksal çözümlemesine bağlı olarak kendini, amacını kavrayabilir. Ölümsüz olan ruh ile ölümlü olan bedenin birlikteliğine, iyi ile kötünün bir arada idare edilmesine bağlı olan insan, akıl dışı olan bedensel isteklerden uzaklaşmalı, her türlü coşku ve istekten iyi ve güzel idealleri uğruna vazgeçmelidir. İnsana akla ve bilgeliğe uygun yaşamayı tavsiye eden Platon, haz ile zekâ arasında oluşacak bir mücadelede belirleyici ve esas olan zekâ olduğunu iddia etmektedir. İnsanın nihai hedefi olan mutluluğun kendisine haz duygusunun eşlik ettiği eylemle elde edilebileceğini bunun da entelektüel ve ahlaki uyumda gerçekleşebileceğini düşünür. Bu bağlamda duyguların yönetilmesi gerektiğini savunan Platon’a göre akıl duygu ve tutkuları yönetecek hatta onların olumsuz etkilerinden uzaklaştıracak bir yeti olarak insanı özüne ulaştıracaktır.(Gökalp, 2019, s.20)

Platon’un öğrencisi ünlü filozof Aristoteles, duyguları yargı ve inançla bağlantılandırarak erdeme sahip olmanın önemli bir göstergesi olarak kabul etmiş ve ahlak eğitimine vurgu yapmıştır. Duygularla ilgili görüşlerini ifade ederken *pathos* terimini tercih eden Aristoteles’e göre *pathos*’un kendisi bir erdem değildir ama erdemlerin şekillenmesi için son derece önemlidir. Çünkü iyi bir yaşam için gerekli eğitim geniş ölçüde *pathos*’un tecrübesine uygun eğilimi elde etmekle ilişkilidir. Gerçekten mükemmel kişi aklının gelişimini sağlayan ve bununla uyumlu arzu ve duygulara sahip olandır. Duyguların sosyal yaşam içindeki yerini de inceleyen Aristoteles yargılarımızın değişken ve çelişkili olmasında oldukça büyük payı bulunan duyguların toplum yaşamında basit tehditler oluşturabileceğine de dikkat çeker. Ama ister mutlu etsin ister tehlikeli olsunlar duygular insan yaşamında reddedilemez bir yere ve öneme sahiptirler.

Duyguların varlığını ruh ve bedenin beraberliğine bağlayan Aristoteles, inançlar, bedensel hareketler ve fizyolojik değişiklikleri duyguların ayrılmaz unsurları olarak belirlemektedir. Ruh ile duygular arasındaki ilişki insanın rasyonel ve irrasyonel nitelikleri arasındaki keskin bir ayırımı dayanmaz. Bu çerçevede duyguların durumlara karşı verilen irrasyonel ve kontrolsüz

tepkiler olarak nitelendirilmesine de karşı çıkan Aristoteles, duygularımızın zaman zaman savunulamaz olabileceğini ancak bunun onların irrasyonel ve kontrolsüz olduğunu söylemek için yeterli olmadığını da belirtir. Aristoteles'e göre insanın işi ruhun akla uygun ya da akıldan yoksun olmayan etkinliğini yani ruhun erdeme uygun etkinliğini gerçekleştirmektir. Bu etkinliğin amacı insanî iyiyi elde etmektir.(Aristoteles, 1997, s.22)

Öte yandan, duyguların birçok çeşidinin farklı sosyal kurumlar ve durumlarla ilişkisini de inceleyen Aristoteles'e göre, insan yaşamında önemli bir unsur olan sosyal uygulamalar duygu ihtiva ettiği için duygular değerlidir. O ahlak eğitiminin temel görevini duygusal eğilimlerin ıslahı olarak belirlemiş ve duyguların motive edici bir değeri olduğunu düşünmüştür. O iyi bir insanın yaşamının, medeni toplumun yaşam biçimi olduğunu düşünür. Böyle bir yaşam, sosyal olarak öğrenilmiş duyguların karmaşık bir sistemine dayanır ve kişinin yaşamının kalitesi, uygun bir ortamda onları öğrenmesi alışkanlığına bağlıdır.

Antik Yunan felsefesinin son döneminin baskın felsefesi olan Stoa felsefesi duygularla yargıları ilişkilendirerek duygu felsefesi tarihinde farklı bir düşünceyi dillendirmiştir. Aristoteles'in aksine *pathos* kavramına daha hoşgörüsüz yaklaşan, *pathosun* bilişsel ve ahlaki zaafa yol açtığı için ortadan kaldırılması gerektiğini savunan Stoalılar *pathosu* evrenin edilgin ve maddi unsuru içine yerleştirir kavramın edilginliği özellikle psikolojik edilginliği vurguladığını iddia ederler.

Stoa ahlakında iyi yaşam erdemle ilişkili tanımlandığından tutkularla ilgili bir değerlendirmeye işaret edilmektedir. Stoalılar tutkuları dış olaylara karşı verilen kontrolümüz dışındaki tepkiler olarak görür, erdem ve mutluluğun karşıtı olarak düşünürler. Yanlış yargıya yol açan tutkuyla baş etmek için kişinin doğru yargı kapasitesini arttıran bir zihin disiplini ile kendini kontrol etmesi gerektiğini savunurlar.

Stoalılara göre bir ruh ve beden bütünü olan insan, özellikle bedene ait olarak şekillenen arzu ve tutkularla mücadele etmelidir. Çünkü "Beden, ruh, zihin: izlenimler bedene, dürtüler ruha, yargılar zihne aittir. İmgeler aracılığıyla izlenimler almak, hayvanlarla ortak yanıımızdır; dürtüler tarafından kuklalar gibi oradan oraya oynatılmak; yabancı hayvanlarla, doğaya karşı günah işleyen insanların özelliğidir. Görev gibi görünen şeylerde zihni yol gösterici olarak kullanmak; tanrılara inanmayan, ülkelerine ihanet eden kapalı kapılar ardında her türlü iğrençliği yapanlarla da paylaştığımız bir özelliktir." (Aurelius, 2002, mad.16) O halde insan zihninin rehberliğinde bilgi edinmeli ve onu kullanmalıdır. Bu bilgi onu ahlaki iyiyeye doğru yönlendirecek ve erdemli bir insan olmasını sağlayacaktır.

Tutkuları ihtiva eden tüm yargıların yanlış olduğunu savunan Stoalılar Aristoteles'ten beri kabul gören 'duygu içeren yargıların çoğunun doğru ve uygun olduğu' fikrine de karşı çıkmışlardır. Çünkü onlar dışımızdaki şeylere, kişilere çok fazla önem atfederek insanları kendi mutlulukları için dünyaya bağlamışlardır. Ayrıca duygular şahsiyeti zayıflatır, onun gücünü ve bütünlüğünü azaltır; kişiyi aşırı ve şiddet içeren eylemlere yöneltir. Öte yandan duygular iyi eylemleri motive etmek için zorunlu da değildir. (Nussbaum, 2022)

Grek ve Roma Stoa filozofları Antik dönemin en büyük tutku teorisyenleridir. Onlar tutkular hakkında çok etkili sınıflamalar ve çözümler yapmışlardır. Duyguların aslında değerlendirici yargılar olduğu görüşünü desteklemişlerdir. Bu yargılar bizim kontrolümüz dışındaki kişi ve şeylere atfettiğimiz yargılardır. Bu analiz ile onlar duyguları insanın hayatından söküp atmıştır. Özellikle üzüntü ile oluşan hasar sosyal yaşama taşınmıştır. Zira onlar dışsal şeylere bağlı olmayan üzüntü olmayacağını düşünmüşlerdir.

Modern duygu teorileri ise Stoa felsefesinin düşüncelerine karşı bir tür cevaptır. Pek çok düşünür Stoalılar bilişsel tutku analizinin bazı kısımlarını kabul ederek normatif teorilerden

keskin bir şekilde ayrılmışlardır. Örneğin Descartes Stoacıların analizini ruh beden ayırımına göre düzenlemiştir.

Öte yandan Stoacıların düşüncelerine karşı çıkışlar da mevcuttur. En büyük karşı çıkış Hristiyan düşünürlerden gelmiştir. Kendine yeterliliğin bir Hristiyan'ın izleyeceği uygun bir amaç olmadığını iddia eden Aziz Augustinus, merhamet ve acımayı Hristiyan yaşamının merkezine yerleştirmiş, bu duyguların insanın dünyadaki mükemmelliğine yönelik uygun bir ifade ve cevap olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca oluşturduğu Aşk teorisi, Tanrı ile insan arasında kurulması gereken bir ilişkinin mahiyeti ile ilgili olup onun duygularla ilişkili görüşlerinin de temelindedir. Tamamlanmak ihtiyacında olan insan, aşk ile tamamlanmayı umar. Gerçek doyuma ve mutluluğa da Tanrı aşkı ile ulaşabileceğinden insan buna ulaşmak için çabalamak zorundadır. (Saint Augustine, 1999, s.332) Tanrı'ya, sadece bilgi ve ahlak ile değil kişinin kendi bilincini dikkatlice gözlemesi ile ilişkilendirilmiş yaşantısının bir ifadesi olan aşk ile ulaşabilir. Aşk burada hem Tanrı'yı aramak için kullanılan bir yöntemdir hem de onun düşüncesindeki temel duygudur.

Stoacı görüşe karşı en keskin karşı duruş ise modern duygu teorilerinden gelmektedir. Duyguların insan ahlakındaki yerini azaltan bu görüşler akıl ile duygu arasındaki ayrımı da keskinleştirmiştir. 17. yüzyıl felsefesinin genel çerçevesi ile uyumlu bu tavır, ruh ve beden problemini başlatan filozof olan Descartes'le öne çıkmıştır. Fizyolojik tabanlı duygu görüşü ile ünlenen Descartes, bu görüşünü iki farklı töz olarak kabul ettiği ruh ve beden arasında yaptığı ayırımı dayandırmıştır. Bedenin düşünemediğini sadece yer kapladığını iddia eden ve her türlü düşünceyi ruha bağlayan Descartes için duygulara ulaşmanın en iyi yolu ruh ile beden arasındaki ayrılığı incelemektir.

Descartes, ruhun tutkularını ruh ile beden sıkı birleşmesinin karışık ve karanlık kıldığı idrakler olarak tanımlamakta ve onlara duygu adını da verebileceğimizi belirtmektedir.(Descartes, 1988, Mad. 36-37) Tutkular “ruhun, ruha atfedilen ve hayvan ruhlarının bir hareketi ile meydana gelen, beslenen ve takviye edilen idrakleri veya duyguları veyahut da heyecanlarıdır.” (Descartes, 1972, s.26) Tutkular insanın eylemlerini belirlemede etkilidirler, ruhta saklanması gereken düşünceleri kuvvetlendirir ve beslerler.

Duyguların kaynağını psiko-fiziksel bir temele dayandıran Descartes'in açıklamalarında iki nokta dikkat çekmektedir: ilki duyguların psiko-fizik etkilerinin araştırılması, diğeri de duyguların kontrol edilmesidir. İlkinin kaynağında ruh ile beden tözsel olarak ayrı olduğu fikri yer almaktadır. İkinci husus ise ruh beden düalizmine bağlı olarak ruhu ve yeteneklerini öne çıkararak bir bilgeliği insan yaşamının amacı olarak belirlemesidir. Zira ancak bilgelik bize tutkulara hâkim olmamızı ve onları ustalıklı kullanmamızı öğretir.

Descartes'ın ruh beden probleminin çözümündeki eksiklikleri ortadan kaldırmaya çalışan filozoflardan Benedict Spinoza'nın duygu değerlendirmeleri Descartes'ten ziyade Stoacılardan, özellikle de Khrysippos ve Seneca'dan izler taşımaktadır. Duyguları dünya hakkındaki yanıltıcı yargılar, yanlış ve zararlı bir tecrübe biçimi olarak kabul eden Stoacılar, kişinin istemesinde ve eyleminde duygulanımlarından bağımsız (duygusuzluk) olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Duygusuzluğu da doğal dürtüleri, insan için doğal olan duyguları duymamak değil akılla ilişkisi olmayan bu duygulara ve aşırı dürtülere meydan vermemek, bunların doğmasını önlemek olarak anlamışlardır. Böylece ruhun akıllı yönünün akıllı olmayan yönü üzerinde egemenlik kurmasıyla ulaşılacak bir erdemi mutlulukla ilişkilendirmişlerdir. Benzer biçimde Spinoza'nın erdem düşüncesi de nihai olarak kendini kontrol etmeye, duygular ile hareket etmeyip duyguları akıl ile görebilme çabasına dayanmaktadır.

İnsanın duygulanışlarını “her şeyin kendilerine uyararak meydana geldiği ve bir şekilden başka bir şekle geçtiği tabiat kanunları ve kuralları”(Spinoza,,1984, s.141) olarak kabul eden Spinoza'nın natüralist temelli bir duygu anlayışı vardır. Bedenin ve insanın gücünü arttıran ya da eksiltten çok sayıda duygulanışın varlığını kabul eden Spinoza, tüm duyguların nihaî olarak haz ve acıya dayalı olarak tanımlanabileceği iddiası ile Descartes'ten ayrılır.

Öte yandan Spinoza için duyguları tanımak ve kontrol etmek, insan hayatının anlamına bağlı olarak hakikatin bilgisini yani upuygun bilgiyi elde etmek ve bu bilgiyi yaşamına katmak için önemli ve gereklidir.

17. yüzyılın bilgi temelli duygu anlayışını 18.yüzyılın özellikle ahlakla ilişkilendirilmiş duygu değerlendirmeleri takip etmiş ve insan doğasıyla desteklenmiştir. Ahlaki eylemin kaynağında duygudaşlık olduğunu, insan davranışlarının duygu ve tutku ile motive edildiğini kabul eden David Hume duygu deneyimlerinin kaynağını araştırmıştır. Her türden tutkunun tek kaynağının haz ve acı olduğunu iddia eden Hume, tutkuların tanımının verilemeyeceğini sadece izlenimlerinin betimlenebileceğini savunmuştur.(Hume, 1997, s.258) İnsanın eylemlerinin şekillendiricisi olan haz ve acı ilişkisi ahlakın da belirleyicisidir. Akıl iradi eylem için belirleyici olamaz, akıl tutkuların kölesidir ve tutkulara itaat ve hizmet etmekten başka görev iddiasında bulunamaz. (Hume, 1997, s.365) İnsanlar arasındaki ahlaki uyuşmaya kaynaklık eden duygudaşlık Hume'a göre insan doğasındaki en değerli ve en önemli şeydir.

Bilimsel gelişmelerin etkisinin arttığı 19.yüzyılda, duyguların istençle olan ilişkisine vurgu yapan, istenci, tutku, hissetme ve duygulanım ile eşitleyen Nietzsche, üst insan olma yolundaki insanı güç istenci kavramına bağlı olarak tanımlamıştır. Ona göre hayatın asli unsuru gücü istemedir. Nerede hayat varsa orada gücü isteme vardır. Tüm hareket ettirici güç, gücü istemedir. Bundan başka fiziki, dinamik ya da psişik güç yoktur.

Özüne ve doğasına yabancılaşmış olan çağın insanının tabiata karşı değerler ve yaşama alışkanlıkları edinmesi sonucunda psişik-fizyolojik yapısı katılaşmış, enerji alışverişi ve duyguları bloke olmuştur. Öze yabancılaşmayı aşma süreci olan yeniden değerlendirme ile insan, hayatın enerjisine açık olacak, ayak uyduracaktır. Hayatın bütününe coşku ve hazla tasdik ederek hayatta topyekûn evet diyecektir. Bu, trajik insanı yeniden inşa etme sürecidir ve kaynağını Antik Yunan kültüründen ve mitolojisinden almaktadır.

İnsanın özünü ve duygularını keşfederek trajik olguyu gerçekleştirebilmesinde önemli bir rehber olarak kabul ettiği Yunan sanatı tragedyayı inceleyen Nietzsche, tragedyanın özellikleri ile insanın saf ve doğal özellikleri arasındaki paralelliklere işaret etmektedir. Tragedya'nın ilk tanrısı değişmelerin ve ışığa kavuşmak isteyen ölümlerin tanrısı Dionysos'tur. Bu tanrı şerefine yapılan törenlerde şehvet, vecd, sevinç ve korku birbirine karışmıştır. Heyecan, taşkınlık hali ve onun sembolü olan sarhoşlukla kendini gösterir. Bu hali en iyi yansıtan sanat dalı da müziktir. Bu taşkınlığın yanında güzeli biçimlendiren ikinci bir içgüdü daha vardır ki bu içgüdü insanı taşkınlıklardan kurtarır, ferdi kendi sınırları içinde tutar. Bu içgüdü karakterize eden hal rüyalar âlemi, ona karşılık gelen sanat dalı da plastik sanatlardır. Bu içgüdü güneş, güzellik, ölçü ve denge tanrısı Apollon ile bağlantılandırılır. (Nietzsche, 1956, s.xii-xiv)

Nietzsche'ye göre tragedyanın kaynağı ve gelişmesi birbirine karşıt bu iki eğilimde aranmalıdır. Tragedya işte bu iki içgüdü'nün barışması ve bağdaşması ile meydana gelmiştir. Tragedya aslında Dionysos'un heyecanları, taşkınlıkları ile Apollon'un ölçü ve dengesini bir araya getirir. Tragedya yalnızca sanattaki orijinal uygulama değil, felsefe anlamında varlık, hayat, kurtuluş problemlerinin çözümünün de anahtarıdır. Çünkü insan kendini bir yanda özgür bir varlık olarak duyarken diğer yanda çaresiz bir alın yazısının baskısı altında hisseder, Dionysioscu ve Apolloncu bir gerilimin içinde bulur. Bu insanın trajik olgusudur. İnsanın Dionysios'un

coşkunu, heyecanını, tutkusunu kendinde hissetmesi, hayatın enerjisine açık olması ayak uydurmasıdır. Bu yüksek derecede anlama ve keşfetme içgüdüdür. Dionysian tipin en temel özelliği hayatın bütününe coşku ve hazla tasdik etmesidir. Hayata karşı bu tavır trajik-Dioysian tavrı olup hayatın derinlemesine anlaşılmasından, bilinmesinden doğan ahlaktan bağımsız bir onama, onaylamadır. Bu bir tutkulu istenç olup onu sürekli yaşama doğru iter. “Yüksek insanı yüksek insan yapan yüksek duyguların şiddeti değil süresidir.” (Nietzsche, 1990, s.82)

Bir başka yaşam filozofu Schopenhauer için ise yaşamın temelinde ıstırap vardır. İstırap, yoğun ve kaçınılmaz bir duygu olarak insanın yaşantılarının, hissettiklerinin ve duygularının temelini oluşturur. Bu anlamda etraflıca duygu ve yaşantı değerlendirmeleri yapan filozofa göre **aşk**, en gerçek ve doğal duygudur. Yaşam iradesini yönlendiren bu temel tutku insanın ve türünün yaşamını ve kaderini belirler. Genel olarak güçlü ama yine de dizginlenebilir bir eğilim olarak görünen bu duygu, belli koşullarda bütün duygulardan daha şiddetli bir tutku haline gelebilir ve böylece hiçbir kayıt tanımadan önüne çıkan her engeli inanılmaz bir güç ve inatla ortadan kaldırır. Öyle ki, kimi zaman bu tutkunun doyurulması için ölüm bile göze alınır, hatta tutkusuna cevap verilmediği zaman, âşık, doyunluğa erişebilmek için hayatını bir ödül olarak ortaya koyabilir. (Schopenhauer, 1997, s.10)

Schopenhauer’a göre aşk eğilimi temel olarak sağlığa, kuvvete, güzelliğe ve gençliğe yönelmiştir. Yaşama iradesi ilk önce her çeşit bireyselliğin temeli olarak insan türünün kendisinden başkasında bulunmayan özelliklerini ortaya çıkarmaya yönelir, sıradan aşk bundan daha ileri gidemez. Böyle bir duygunun içinde bencillik de yer alır. Bencillik, bütün bireylerde görülen öyle derin bir niteliktir ki, bir insanı şu ya da bu harekete yöneltebilmek için güvenilecek tek şeydir. Kişi herhangi bir eylemi kendi istediği için yaptığını sanır ama aslında bireyselleşmiş iradenin isteklerini yerine getirir.

Aşk, insandaki yaşam iradesini simgeleyen temel duygudur. Yaşamın temelinde yer alan ve bizim yaşamımızı biçimlendiren bizi kontrol eden bu güçlü duygu diğer duygularla bağlantılıdır. Yaşama iradesinin doyurulamadığı ya da başarısızlığa uğradığı durumlarda bireyin hissettikleri olarak tanımlanan acı duygusu yaşamın temel gerçeğidir.

Acı ve ıstırapla baş etmede bize yardımcı olan ahlakın temelinde de duygu vardır. Schopenhauer’a göre bizi kurtuluşa götüren ahlakın temeli sempati, merhamet ve şefkattir. Kalbi merhametle dolu olan insanın benliği bütün benliklerde erir, şuuruları ayıran boşluklar silinir, kaybolur. Merhameti temel etik olgu olarak gören Schopenhauer başkasının çektiği acıyı algılayıp bir davranış yapıp yapmama konusundaki tercih durumunda merhamet duygusunun devreye girdiğini ve kişiyi uygun şekilde yönlendirdiğini ifade etmektedir. Zira merhamet diye tanımlanan bu duygu insan bilincinde yatan inkâr edilemez bir hakikattir. Bu duygu herhangi bir varsayıma, düşünceye, fikre, dine, dogmaya, mite, terbiyeye, eğitime dayanmamaktadır. O tüm bunların ötesinde yer alır. Bu duygu insanların doğasında vardır, bu sebeple de her koşulda, her yerde, her ülkedeki insanda görülmektedir. Bu duygu çok olumludur ve bilinmedik yabancı Tanrılara atfedilemez. Zaten insancıl kelimesi de genelde merhametli kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. (Schopenhauer, 2007, s.75-76) Ahlakın dayandığı merhamet, bencillığe kaynaklık eden kör iradeye karşı bir başarı aşaması, insanca bir duygunun insan davranışlarını biçimlendirme imkânıdır.

Aşk üzerinden aktardığı duygu görüşleri insanın yaşamı anlamlandırmasında oldukça etkili olan Schopenhauer’ın duygu felsefesindeki yeri önemlidir.

20. yüzyıl duygu çalışmalarının şekillenmesinde ise antropoloji ve psikoloji özellikle de Freud’un psikoanalitik kuramı belirleyicidir. İnsanın biyolojik mirasının parçaları olan haz ve acının insan psikolojisini şekillendirdiğini iddia eden psikoanalitik kuram, haz ilkesinin hayat

boyunca işlevsel olmakla birlikte insanın varlığının ilk yıllarında daha baskın olduğunu, haz ve acıya dair ilk deneyimlerin kişinin psikolojik yapısını şekillendirdiğini savunur. (Arlow, 1989, s.14) Hem filozoflar hem de psikologlar için önemli bir duygu olan kaygı, bir insanın yaşayabileceği en acılı duygu olarak tanımlanmaktadır. Psikanalizin ilk döneminde biyolojik kökenli bir olgu olarak kabul edilen kaygı, daha sonra Freud tarafından egonun bir işlevi olarak tanımlanmış ve bu duygu psikolojik bir olgu olarak kabul edilmiştir. Çağdaş felsefede ise duygu konusu insanın iki farklı boyutundan hareketle biçimlenmiş duygu kuramları üzerinden tartışılmaktadır: Duygu açıklamalarında akli temele alan bilişselciler ile duyuyu dolayısıyla da bedeni temele alan duyusalcılar arasındaki bu tartışmada duygularla zihin arasındaki ilişkinin mahiyeti sorgulanmaktadır. Bu tartışma geleneksel felsefedeki akıl-duygu çatışmasının çağdaş yorumu olarak da değerlendirilebilir. Duygunun beden ve zihinle olan ilişkisinden ilham alan bu değerlendirmeler, bilimsel gelişmelerden özellikle biyoloji, psikoloji ve nörolojideki çalışmalardan da etkilenmektedirler. Zihin felsefesinin etkisi ise ayrıca dikkat çekicidir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Duygu felsefesi tarihine bulgular aracılığıyla bakıldığında insanın bir duygu varlığı olduğu fikrinin hemen her dönem kabul edildiği görülmektedir. Yine filozofların çoğu duyguların varlığını kabul etmekte ancak duyguyu olumsuz değerlendirmektedir. Bunun temelinde felsefedeki akılcı bakış açısı yer almakta. Zaman zaman sorun, akıl-duygu çatışmasına kadar uzanmaktadır. Öte yandan duygu konusunun psikolojiye yakın olduğu fikri de felsefenin duygu konusuna ilgisini de olumsuz etkilemektedir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen çağdaş düşüncede disiplinler arası etkileşimin artışına paralel olarak duygu konusunun daha yaygın bir düzlemde değerlendirilebileceği düşüncesi ve insanın yeniden duygularıyla yüzleşmesi umuduyla...

5. KAYNAKLAR

- Aristoteles. 1997. *Nikamakhos'a Etik*, Çev. S.Babür, Ankara:Ayraç Yayınevi,
- Arlow J. A. 1989. "Psychoanalysis", *Current Psychotherapies*, Ed. R.J. Corsini, Illinois: F.E. Peacock Publishers,
- Aurelius Marcus. 2002. *Düşünceler*, Çev. Ş, Karadeniz, İstanbul: Y.K.Y
- Cevizci Ahmet. 2005. *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul:Paradigma Yayınları
- Descartes R. 1988. *Felsefenin İlkeleri*, Çev.Mehmet Karasan, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi
- Descartes R. 1972. *Ruhun İhtirasları*, Çev. M. Karasan, Ankara:Devlet Kitapları Müdürlüğü
- Gökalp Nurten. 2019. *Duygu Felsefesi*, Ankara:Nobel Yayıncılık
- Hume D. 1997. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev. A. Yardımlı, İstanbul:İdea Yayınları
- Nietzsche F. 1956. *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Çev. Nusret Hızır, Ankara:T.T.K. Basımevi
- Nietzsche F. 1990. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Çev. A. İnam, İstanbul :Ara Yayıncılık
- Nussbaum Martha, "Morality and Emotion", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, DOI 10.4324/9780415249126-L064-1
- Saint Augustine. 1999. *İtirafı*, Çev. D. Pamir, İstanbul:
- Schopenhauer Arthur. 1997. *Aşkın Metafiziği*, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul:Sosyal Yayınlar
- Spinoza, 1984. *Etika*, Çev. H.Z. Ülken, İstanbul: , Ülken Yayınları

**DOCUMENTARY FILM WORKS IN TURKEY: SUHA ARIN AND THE
NARRATIVE STRUCTURE OF LATEST DOCUMENTARY FILMMAKERS
TÜRKİYE'DE BELGESEL FİLM ÇALIŞMALARI: SÜHA ARIN VE SON DÖNEM
BELGESEL SİNEMACILARIN ANLATI YAPISI**

ALİ AVLAR

Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ORCID ID: 0000-0002-1799-4107

Özet

Belgesel film, doğal yaşamın gerçekliği içerisinde var olur. Belgesel filmin senaryosunu hayatın kendisi oluşturur. Belgeselin belgeye dayalı olması nedeniyle içinde yaşadığımız zaman diliminde meydana gelen olaylar şu an için bir anlam ifade etmiyor olsa dahi gelecek için bir belge niteliği taşıyabilir. Konusunu gerçek kişilerden ve gerçekte meydana gelmiş olaylardan alan belgesel sinema, izleyiciler tarafından gerçek gibi algılanır. Belgesel sinemacının ortaya koyduğu çalışmasının başarı olabilmesi için içinde yaşadığı topluma sırtını dönmemeli, içinde yaşadığı çevreyi tanımalı ve gözlemci bir ruha sahip olmalıdır. Çoğu belgesel filmin ortaya çıkış noktasını, toplumların yaşadıkları acılar ve geçirmiş oldukları zor dönemler oluşturur. Her sanatın olduğu gibi belgesel sanatının da bir yaratıcısı ve amacı vardır. Belgesel sanatının yaratıcısı yönetmen amacı ise sanatın sunmuş olduğu kendine has özellikleri kullanarak insanları etkilemek ve ikna etmektir. Belgesel film, toplum yaşamını, kültürel özelliklerinin belgelenmesini, aktarılmasını ve toplumsal bellek oluşturulmasını sağlar. Belgesel film yönetmeni yansıtmak istediği gerçeği, gerçekliği bozmadan, sinemanın kazandırdığı olanaklardan faydalanarak etkili bir şekilde ortaya koyar. Bu çalışma, Türkiye'de belgesel sinemanın önde gelen isimlerinden ve ilk belgesel film yönetmenlerinden biri olan Suha Arın'ın belgesel filmlerindeki anlatı yapısını, içerik ve biçimsel çerçeveden analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belgesel Film, Suha Arın, Anlatı.

Summary

Documentary film exists within the reality of natural life. Life itself constitutes the scenario of the documentary film. Since the documentary is based on documents, even if the events that occurred in the time period we live in do not make sense for the present, they can be a document for the future. Documentary cinema, which takes its subject matter from real people and events that have actually occurred, is perceived as real by the audience. In order for the documentary filmmaker's work to be successful, he/she should not turn his/her back on the society in which he/she lives, should know the environment in which he/she lives and should have an observant spirit. The point of origin of most documentary films is the suffering of societies and the difficult periods they have gone through. Like every art, documentary art has a creator and a purpose. The goal of the director, the creator of documentary art, is to influence and persuade people by using the unique features offered by art.

Documentary film enables the documentation and transfer of community life and cultural characteristics and the creation of social memory. The documentary film director effectively reveals the reality he wants to reflect by utilizing the possibilities provided by cinema without distorting the reality. This study aims to analyze the narrative structure in the documentary films of Suha Arın, one of the leading names of documentary cinema in Turkey and one of the first documentary film directors, from a content and formal framework.

Keywords: Documentary Film, Suha Arın, Narrative.

**SOCIAL WORK AND THE CONCEPT OF COMPASSION FATIGUE
SOSYAL HİZMET VE MERHAMET YORGUNLUĞU KAVRAMI**

MEHMET SELAHATTİN KARAHAN¹, LEYLA ÖZGEN²

¹ Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, sosyal hizmet

<https://orcid.org/0000-0001-7100-1172>

²Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, sosyal hizmet

<https://orcid.org/0000-0002-5737-8691>

Özet

Bu çalışmada, sosyal hizmet alanında çalışan profesyonellerin sıklıkla karşılaştığı merhamet yorgunluğu kavramının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amaçlarına yönelik literatür taraması yapılarak bir derleme çalışması oluşturulmuştur. Merhamet yorgunluğu, sürekli olarak travma ve stres yaşayan bireylere yardım etme sonucu ortaya çıkan duygusal ve fiziksel yorgunluk halidir. Sosyal hizmet uzmanları, yüksek stres, yoğun duygusal yükler ve zorlayıcı durumlarla sıkça karşılaşır. Bu çalışma, sosyal hizmet uzmanlarının merhamet yorgunluğunun üstesinden gelebilmesi için öz bakım uygulamalarının ve sosyal destek mekanizmalarının önemini vurgulamaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının, merhamet yorgunluğuyla etkin bir şekilde mücadele edebilmesi için gerekli olan destek sistemleri ve bilinçli farkındalık düzeyinin artırılması hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Merhamet yorgunluğu, sosyal hizmet

Abstract

In this study, it is aimed to examine the concept of compassion fatigue, which is frequently encountered by professionals working in the field of social work. A review study was created by conducting a literature review for the purposes of the study. Compassion fatigue is a state of emotional and physical fatigue that occurs as a result of helping individuals who are constantly experiencing trauma and stress. Social workers frequently encounter high stress, intense emotional burdens and challenging situations. This study emphasizes the importance of self-care practices and social support mechanisms for social workers to overcome compassion fatigue. It is aimed to increase the level of awareness and support systems necessary for social workers to effectively combat compassion fatigue.

Keywords: Compassion fatigue, social work

1. GİRİŞ

Merhamet, Arapça kökenli bir kelime olup Türk Dil Kurumunca “Bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2022)

Acıyı anlamaya yarayan, acıyı azaltmak için istekli olma, eyleme geçme bileşenlerinden oluşan ve birey, grup ve toplumlarda refahın önemli bir parçası olan merhamet kavramı (Nas ve Sak, 2020), yardım amaçlı meslek gruplarıyla oldukça ilişkilidir. Sosyal hizmet alanında görev alan meslek elemanları, söz konusu meslek grupları arasında yer almaktadır. Sosyal hizmet ise tinsel yönü doğrultusunda empati duygusu ve kişinin acı çekmesine engel olma isteğiyle şefkat/merhamet eksenli bir uygulama ortaya koymaktadır (Akbaş, 2014).

Merhamet yorgunluğu, ilk olarak hemşire Carla Joinson tarafından, acil serviste çalışan hemşirelerde bazı semptomların görülmesi üzerine yapılan tükenmişlik çalışmalarında fark edilmiştir (Figley ve Abendroth, 2011).

Merhamet yorgunluğu sürekli olarak başkalarının acılarına ve zorluklarına maruz kalan kişilerde ortaya çıkan bir durumdur. Merhamet yorgunluğu, sürekli empati kurma, destek verme ve acıya maruz kalma süreçlerinin etkisiyle ortaya çıkar. Bu durumda kişiler, zamanla duygusal ve fiziksel enerjilerini tüketebilir, duyarsızlaşabilir veya işlerine olan motivasyonlarını kaybedebilirler (Türk ve Kaya, 2023).

İnsanlık tarihi kadar eski geleneksel bir uygulama olan sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya, bilimsel içerikli mesleki bir oryantasyon kazandırılması ile ortaya çıkan sosyal hizmet disiplini (Kut, 1988), bireylerin, grupların ve toplumların refahını artırmak için çalışan bir meslek alanını ifade eder. Sosyal sorunların çözümüne odaklanır ve sosyal adaletin sağlanması, insan haklarının korunması, refahın geliştirilmesine yönelik toplumsal değişim ve gelişim gibi hedeflere yönelik çalışmalar yapar.

Sosyal hizmet mesleği, genellikle dezavantajlı gruplarla çalışarak onların ihtiyaçlarını karşılamayı ve potansiyellerini ortaya çıkarmayı veya artırmayı amaçlar. Ayrıca; teorik bilgi, araştırma, uygulama ve politika oluşturma gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösterir.

Merhamet yorgunluğu, yardım amaçlı mesleklerin, sürekli olarak başkalarının acılarına ve travmalarına maruz kalmaları sonucu yaşadıkları duygusal tükenmişlik halidir. Bu durum, sosyal hizmet uzmanları gibi sürekli olarak duygusal olarak tükenmişlik yaşayan bireylere destek veren profesyonellerde sıkça görülmektedir. Bu nedenle, merhamet yorgunluğu ve sosyal hizmet arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğu söylenebilmektedir.

2. MERHAMET YORGUNLUĞU İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

Merhamet yorgunluğu, olumsuz yaşam deneyimlerine maruz kalmış kişilere hizmet veren profesyonellerde ortaya çıkabilen bir durumdur. Ayrıca sosyal hizmet uzmanları, müracaatçılarına sundukları hizmet sırasında veya sonrasında tükenmişlik ve ikincil travmatik stres gibi kavramlarla karşılaşabilirler. Bu nedenle söz konusu terimler sıklıkla birbirleriyle karıştırılabilmektedir. Bu kavramların oluşma koşulları, belirtileri ve nedenleri kesin olarak ayrılamaz, ancak kendi içlerinde belirgin farklılıklar bulunmaktadır.

Merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik sendromu birbirlerine yakın kavramlar olup belirli noktalarda ayrılmaktadır. Her iki kavramın ortak noktasının, bireylerde empati ve şefkat duygularıyla birlikte gelişebilen fiziksel ve duygusal yorgunluk olduğu söylenebilmektedir (Diaconescu, 2015). Tükenmişlik ile merhamet yorgunluğu arasındaki temel fark, travma ve acıya maruz kalma durumudur. Herhangi bir işte çalışan herkes tükenmişlik yaşayabilir. Bu durum genellikle travmaya maruz kalma ile ilişkili değildir (Teater ve Ludgate, 2014). Diğer yandan merhamet yorgunluğunun tükenmişlik sendromuyla özdeş olmadığı belirtilerek tükenmişliğin daha az mesleki doygunluğa sahip olduğunda ve iş yoğunluğu, düşük gelir, hatalı yönetim gibi kolay olmayan çalışma koşulları sonucunda çaresiz ve bunalmış hissedildiğinde yaşanabilen fiziksel ve duygusal yorgunluğu tanımlamak için kullanılmıştır (Mathieu, 2012).

İkincil travmatik stres ve merhamet yorgunluğu arasında ise teorik köken ve belirtileri açısından bazı farklar olsa da, her iki terim de olumsuz yaşam deneyimlerine maruz kalmış bireylerle çalışmanın etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincil travmatik stres, bir başkasının tecrübe ettiği travmatik olaya tanık olmaktan kaynaklanan ve buna bağlı olarak ortaya çıkan davranışlar ve duygulardır. Merhamet yorgunluğu, travma yaşamış veya acı çeken birine destek vermek

veya destek almayı istemekten kaynaklanmaktadır. (Bride, Radey ve Figley, 2007; Kanter 2007).

3. SOSYAL HİZMET VE MERHAMET YORGUNLUĞU

Merhamet yorgunluğu, olumsuz yaşam deneyimlerine maruz kalmış kişilerle çalışan gönüllü ya da profesyonellerde ortaya çıkabilmektedir. Çalıştıkları danışanları nedeniyle merhamet yorgunluğu açısından risk altında olan meslek gruplarının sağlık çalışanları, sosyal hizmet çalışanları, acil yardım ekipleri gibi insanlara yardım eden meslekler olduğu belirtilmektedir (Cingi ve Eroğlu, 2019; Pehlivan ve Güner, 2018).

Sosyal hizmeti diğer yardım amaçlı mesleklerden ayıran anahtar kelimeler, “sosyal işlevsellik” ve “çevresi içerisinde birey” kavramlarıdır. Sosyal hizmet, eşi benzeri olmayan “çevresi içerisinde birey” kavramı ile insanı “biyo-psiko-sosyal-spiritüel (tinsel)” bir varlık olarak kabul etmektedir. “Sosyal işlevsellik” ise bireyin çevresi içerisindeki kapasitesinin ve eylemlerinin; talepler, beklentiler, kaynaklar ve fırsatlar ile eşleşme ya da uyumuna odaklanır. Sosyal hizmet mesleği her ne kadar tüm insanların sosyal işlevselliği ile ilgilense de geleneksel olarak toplumun en savunmasız üyelerine öncelik vermektedir (Sheafor ve Horejsi, 2016).

Sosyal hizmet, doğası gereği sık sık travmatik olaylarla karşılaşılacak bireylerle çalışmayı ve empati duygusunu içermektedir. Sürekli empati ve duygusal yük, zamanla merhamet yorgunluğuna yol açabilmekte, travma maruziyeti zamanla duygusal sağlığı olumsuz etkileyebilmektedir. Sosyal hizmet alanında merhamet yorgunluğu “travmatize bireylerle çalışmanın ve travmatik yaşam olaylarının etkilerini dolaylı olarak deneyimlemenin olumsuz sonuçları” olarak tanımlanmıştır (Peters, 2017).

Sosyal hizmet uzmanlarının görev yaptığı alana yönelik mesleki yeterliliği olmaması, danışanlarının tüm sorunlarını çözmeye yönelik beklentisinin olması ve olumsuz yaşam deneyimlerine yönelik verilen kontrol dışı duygusal tepkileri sonucunda merhamet yorgunluğu ortaya çıkabilmektedir (Kanter, 2007).

Kaymakçı (2024) tarafından Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Sosyal Hizmet Merkezlerinde çocuk refahı alanında görev yapan 18 meslek elemanı (psikologlar, sosyal çalışmacılar, sosyologlar ve psikolojik danışmanlar) derinlemesine görüşmeler yapılarak gerçekleştirilen bir çalışmada, meslek elemanlarının merhamet yorgunluğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, başkalarına yardım etme konusunda çok istekli ve duyarlı olan meslek elemanlarının zamanla kendi duygusal ve psikolojik sağlıklarını ihmal edebildiği ve bunun sonucunda merhamet yorgunluğu yaşama olasılığının yüksek olduğu belirtilmektedir. Kişisel yaşamda aile içi ilişkilerin bozulması ve sosyalleşmenin azalması, iş yaşamında ise kariyer planlarında değişim ve hizmet kalitesinin düşmesi gibi etkiler gözlemlenmiştir. Ayrıca, meslek elemanlarının merhamet yorgunluğuyla başa çıkabilmek için sosyal destek sistemleri ve hobiler gibi kişisel stratejiler ile hizmet içi eğitim ve süpervizyon desteği gibi kurumsal beklentiler geliştirdiklerini ortaya koyulmuştur.

Akbaş (2023) tarafından doğrudan danışan gruplarıyla görüşmeler gerçekleştiren sosyal hizmet uzmanları üzerinde yapılan bir çalışmada; sosyal hizmet uzmanlarının, danışanlarıyla sürekli olarak empati kurdukları ve meslek hayatları boyunca sık sık travmatik olaylara tanıklık ettikleri için merhamet yorgunluğuna karşı açık bir risk altında olduğu, ancak bu konuda herhangi bir önleme çalışması bulunmadığı ve sosyal hizmet uzmanlarının merhamet yorgunluğu riskini fark etme konusunda bilinçli olmadıkları tespit edilmiştir.

Odabaş (2023) ise sağlık kuruluşlarında çalışan sosyal hizmet uzmanları üzerinde yaptığı çalışmada; psikososyal destek eksikliği, karşılaşılacak vakaların niteliği, empatik ilişki kurma

gerekliliği ve vaka yükünü merhamet yorgunluğunun oluşumunda rol oynayan etkenler olarak ön plana çıkarmıştır.

Aydın (2023) tarafından Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetinde görev yapan meslek elemanları üzerinde yapılan bir araştırmada ise;

- Hizmette uzun süre (10 yıl ve üzeri) görev yapan,
- Takip ettiği danışan sayısı fazla olan,
- Erkek meslek elemanlarına göre kadın meslek elemanlarının

merhamet yorgunluğu düzeyinin yüksek olduğu belirtilmiştir.

Eraslan (2022) tarafından yapılan, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesindeki 385 sosyal çalışma görevlisinin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada; merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik gibi mesleki risklerin aile yaşamı üzerindeki etkilerini incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, bu mesleki zorlukların aile memnuniyetini olumsuz etkilediğini göstermiştir. Özellikle kadınların, gençlerin ve mesleğe yeni başlayanların daha fazla risk altında olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, sosyal hizmet alanında çalışanların hem mesleki hem de kişisel yaşamlarında desteklenmesi gerektiğine işaret etmekte, iş-yaşam dengesinin önemini vurgulamaktadır. Araştırma, sosyal hizmet mesleğinin zorluklarına dikkat çekerken, bu alanda çalışanların refahının toplumsal hizmet kalitesini de etkileyebileceğini öne sürmektedir.

Öte yandan Ülkemizdeki literatür incelendiğinde özellikle sağlık çalışanları üzerine yapılan araştırmalar başta olmak üzere çeşitli disiplinlerde merhamet yorgunluğu kavramına yönelik birçok araştırmanın yapıldığı bulunmuştur. Sosyal hizmet disiplini çerçevesinde yapılan araştırmaların genellikle merhamet kavramı üzerine yoğunlaştığı, merhamet yorgunluğu kavramı üzerinde yapılan araştırmaların sınırlı olduğu söylenebilmektedir.

4. MERHAMET YORGUNLUĞUNU ÖNLEME VE YÖNETME

Travma ile çalışmanın etkilerini bilmek; tükenmişlik ve merhamet yorgunluğu riskini azaltan uygulamaları ve politikaları belirlemeye ve uygulamaya yardımcı olacaktır (Stamm, 2002).

Sosyal hizmet alanında görev yapan profesyoneller bireylere destek olmak ve müdahale etmek için eğitim almışlardır. Ancak, kendi duygusal sağlıklarını koruyacak stratejiler geliştirmeleri de oldukça önemlidir.

Sosyal hizmet uzmanları, başkalarına yardım etmekten kaynaklanan bir tatmin duygusuyla motive olabilmektedir. Öte yandan, merhamet yorgunluğunun önüne geçmek için danışanları/müracaatçıları arasında profesyonel sınırlarını korumaları gereklidir. Bu tür duygusal tükenmişlik risklerine karşı farkında olmaları ve gerekli önlemleri almaları, hem kendi sağlıkları için hem de etkin hizmet sunumu bakımından önemlidir.

Teater ve Ludgate (2014), merhamet yorgunluğuna karşı çeşitli önleme ve üstesinden gelebilme yöntemlerini ortaya koydukları kitaplarında “endişeli veya kaygılı hissetmek, kolayca ve sık sık yorulmak, basit şeyler için başkalarıyla tartışmak, baskı altında hissetmek, aileye/arkadaşlara yeterince zaman ayıramamak, uyku veya iştah bozukluğu, iş gününün sonunda tatmin olmamış hissetmek” gibi durumların merhamet yorgunluğunun habercisi olabileceğini ortaya koymuştur.

Eğitim, bilgilendirme ve süpervizyon yoluyla da alanda görev yapan profesyonellerin merhamet yorgunluğuna ilişkin farkındalıklarının artırılması, üstesinden gelme konusunda yeterli bilgilerle donatılması ve öz bakım stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Vu ve Bodenmann, 2017).

Bir baş etme yöntemi olarak; kişinin mümkün olduğunca yaratıcı bir biçimde kendisine yönelik hoşuna gidebilecek ve onu iyileştirecek eylemlerden oluşan bir öz bakım listesini oluşturması ve oluşturduğu listeden bir hafta boyunca her gün en az bir eylemi (stres atma ve keyifli bir şeyler yapma bilincinde olarak) yapmasıyla, merhamet yorgunluğu riskinin ve stres düzeyinin azalacağı ortaya konulmuştur. Ayrıca bu yöntem ile profesyonellerin çalışmalarında daha etkili olabileceği ve iş dışında da daha ferah bir yaşama sahip olacakları belirtilmektedir (Teater ve Ludgate, 2014).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Duygusal, psikolojik, fiziksel stres altında çalışmak ve bununla başa çıkmak, sosyal hizmet alanında görev yapan profesyonellerin işlerinin rutin bir parçasıdır. Bu durumda ortaya çıkabilecek merhamet yorgunluğunu yönetmek için dışarıdan destek almak, kişinin yetersiz veya zayıf olduğu anlamına gelmemektedir.

Merhamet yorgunluğunu yönetebilmek için profesyonel destek almak, öz bakım ve dinlenme stratejileri geliştirmek, iş yükünü yönetmek ve duygusal sınırlarını korumak oldukça önemlidir.

Literatür incelendiğinde, Ülkemizde sosyal hizmet alanında merhamet yorgunluğuna yönelik yapılan araştırmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu durum, sosyal hizmet alanında merhamet yorgunluğunu anlamaya ve merhamet yorgunluğunun etkilerini azaltmaya yönelik araştırmaların yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışma ortamlarının iyileştirilmesi gibi kurumsal düzeyde destek mekanizmaları ve politikalar geliştirilmesi de bu durumu önlemek veya azaltmak için gerekli olduğu önerisinde bulunulabilir.

6. KAYNAKLAR

- Akbaş, E. (2014). Sosyal Çalışmada Çağdaş Eleştirel Perspektifler, Ankara: SABEV Yayınları.
- Akbaş, E. (2023). Sosyal Hizmet Uzmanlarında Merhamet Yorgunluğu. Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul
- Aydın, F. (2023). Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetinde Çalışan Meslek Elemanlarının Merhamet Yorgunluğu Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara.
- Bride BE, Radey M, Figley CR. (2007). Measuring Compassion Fatigue. *Clinical Social Work Journal*;35(3):155-63. <https://doi.org/10.1007/s10615-007-0091-7>
- Cingi, C. C., Eroğlu, E. (2019). Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 41(1),58-71.
- Diaconescu, M. (2015). Burnout, Secondary Trauma and Compassion Fatigue in Social Work. *Social Work Review / Revista de Asistenta Sociala*, 14(3), 57–63.
- Eraslan, F. A. (2022). Şefkat Yorgunluğu ve Tükenmişliğin Sosyal Çalışma Görevlilerinin Aile Yaşantısına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Figley, C. R., Abendroth, M. (2011). Compassion fatigue in nursing, P.S. Cowen, S. Moorhead içinde, *Current Issues in Nursing* (s.757-764), Pennsylvania: Mosby Elsevier.
- Kanter, J. (2007). Compassion Fatigue And Secondary Traumatization: A Second Look. *Clinical Social Work Journal*, 35(4), 289-293.
- Kaymakçı, Y. S. (2024). Çocuk Refahı Alanında Çalışan Meslek Elemanlarının Merhamet Yorgunluğunun İncelenmesi: Sosyal Hizmet Merkezlerine Yönelik Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, Balıkesir.

- Kut, S (1988). Sosyal Hizmet Mesleği, Nitelikleri, Temel Unsurları, Müdahale Yöntemleri, Ankara
- Mathieu, F. (2012). The Compassion Fatigue Workbook. Creative Tools for Transforming Compassion Fatigue and Vicarious Traumatization. NY & London: Routledge Taylor & Francis Group.
- Nas, E., Sak, R. (2020). Merhamet ve Merhamet Odaklı Terapi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1), 64-84. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.525744>
- Odabaş, S. (2023). Tıbbi Sosyal Hizmet Uzmanlarında Merhamet Yorgunluğuna Etkide Bulunan Faktörlerin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.
- Pehlivan, T., Güner, P. (2018). Merhamet Yorgunluğu: Bilinenler, Bilinmeyenler. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 9(2), 129-134.
- Peters E. (2017). Compassion Fatigue In Nursing: A Concept Analysis. Nurs Forum, 53(4), 466-480. <https://doi.org/10.1111/nuf.12274>
- Sheafor, B.W., C. J. Horejsi. (2016). Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler, Çev. Ed. B. Çiftçi. 3. Baskı. Ankara: Nika Yayınevi.
- Stamm, B. H. (2002). Measuring compassion satisfaction as well as fatigue: Developmental history of the Compassion Satisfaction and Fatigue Test. In C. R. Figley (Ed.), Treating compassion fatigue (pp. 107–119). Brunner-Routledge.
- Teater, M., Ludgate, J. W. (2014) Overcoming Compassion Fatigue : A Practical Resilience Workbook. Eau Claire, Wisconsin: Pesi Publishing and Media.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022), <https://sozluk.gov.tr> adresinden 4 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.
- Türk, A., & Kaya, S. (2023). Deprem Sonrası Psikososyal Destek Uygulamalarında Merhamet Yorgunluğunun Psikolojik Sağlamlığa Etkisi: Sosyal Hizmet Uzmanları Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 3(2), 81-91. <https://doi.org/10.57114/jswrpub.1312507>
- Vu, F., & Bodenmann, P. (2017). Preventing, Managing And Treating Compassion Fatigue. Swiss Archives of Neurology, Psychiatry and Psychotherapy, 168(8), 224-231.

NEW GENERATION CONSUMERS' APPROACH TO DIGITAL
ADVERTISEMENTS
YENİ NESİL TÜKETİCİLERİN DİJİTAL REKLAMLARA YAKLAŞIMI

FAHRETTİN KAYAN¹

¹Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler,

<https://orcid.org/0000-0002-8099-7271>

Özet

Dijital çağın getirdiği hızlı değişimlerle birlikte tüketici davranışları ve reklam stratejileri de önemli değişimler geçirmektedir. Son yıllarda dijital medyanın hızlı gelişimiyle birlikte influencer pazarlama, markalar için önemli bir pazarlama aracı haline gelmektedir. Bu çalışma, yeni nesil tüketicilerin dijital reklamcılığa yönelik mevcut tutumlarını inceleyerek pazarlama iletişimi, dijital pazarlama ve reklamcılık alanlarındaki mevcut eğilimleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle, genç tüketici gruplarının dijital reklamcılıkla nasıl etkileşime girdiğine ve reklamcılık algılarına ilişkin son bulgular sunulmaktadır.

Influencer pazarlaması, markaların hedef kitleleriyle kurduğu etkileşimlerde devrim niteliğinde bir değişim yaratmaktadır. Özellikle sosyal medya platformlarında geniş takipçi kitlelerine sahip influencer'lar, markaların reklam mesajlarını geniş bir kitleye ulaştırmada kritik bir rol oynamaktadır. Influencer'lar, geleneksel iletişim kanallarına nazaran daha kişiselleştirilmiş ve güvenilir bir iletişim yöntemi sunmakta; bu da tüketici ile marka arasında daha güçlü bir bağ kurulmasına yardımcı olmaktadır.

Araştırmada, dijital reklamcılığın tüketici tercihleri üzerindeki mevcut etkisini anlamak için çeşitli veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Sosyal medya platformları, mobil uygulamalar ve diğer dijital kanallardaki mevcut reklam kampanyalarının etkinliği değerlendirilmiş ve yeni nesil tüketicilerin dijital reklamlara yönelik mevcut tutumları ve bu reklamlara verdikleri tepkiler analiz edilmektedir.

Sonuçlar, yeni nesil tüketicilerin dijital platformlardaki reklam ve reklamcılık algısının, tüketici ile marka arasındaki etkileşimi artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışma, etkili dijital reklam stratejilerinin belirlenmesi ve mevcut pazarlama iletişimi yaklaşımlarının iyileştirilmesi için önemli bilgiler sağlamaktadır. Sonuçlar, dijital pazarlama stratejilerinin mevcut durumunu analiz etmekte ve gelecek stratejiler için yol göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Pazarlama İletişimi, Dijital Pazarlama, Reklam, Dijital Reklamlar, Tüketici Davranışları, Yeni Nesil Tüketiciler.

Abstract

The advent of the digital age has precipitated a period of considerable transformation in consumer behaviour and advertising strategies. In consequence of the accelerated development of digital media in recent years, influencer marketing has become a significant marketing tool for brands. The objective of this study is to evaluate the prevailing trends in marketing communication, digital marketing and advertising by examining the current attitudes of the new generation of consumers towards digital advertising. In particular, recent findings on the ways

in which younger consumer groups interact with digital advertising and their perceptions of advertising are presented.

The advent of influencer marketing has brought about a radical transformation in the manner in which brands engage with their target audiences. In particular, influencers with a substantial number of followers on social media platforms are instrumental in disseminating brands' advertising messages to a vast audience. In comparison to conventional communication channels, influencers facilitate a more personalised and reliable mode of communication, which in turn helps to establish a stronger bond between the consumer and the brand.

In order to ascertain the current impact of digital advertising on consumer preferences, a variety of data collection methods were employed. The efficacy of extant advertising campaigns on social media platforms, mobile applications and other digital channels is evaluated, and the contemporary attitudes and reactions of the new generation of consumers towards digital advertising are analysed.

The findings demonstrate that the perception of advertising and advertising on digital platforms by new generation consumers is effective in increasing the interaction between the consumer and the brand. Furthermore, the study provides crucial information for determining effective digital advertising strategies and improving existing marketing communication approaches. The results analyse the current state of digital marketing strategies and provide guidance for future strategies.

Keywords: Marketing Communication, Digital Marketing, Advertising, Digital Ads, Consumer Behaviour, New Generation Consumers.

DIFFICULTIES FACED BY WOMEN IN OLD AGE
KADINLARIN YAŞLILIK DÖNEMİNDE KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR

AYŞE CANATAN

Prof. Dr., AHBV Üniversitesi, Sosyoloji,

ORCID: 0000-0002-4832-6099

Özet

Teknoloji ve sağlıktaki gelişmeler 20.yüzyılda insanların daha uzun yaşamasını kolaylaştırmıştır. 20. Yüzyılın başından itibaren 65 yaş ve üstündeki nüfusun oranı hızla yükselmektedir. Toplumların toplam nüfusları içinde yaşlı nüfus oranı yükselirken yaşlı nüfus içinde de kadınların oranı erkeklerden daha yüksektir. Kadınlar erkeklerden daha uzun yaşamaktadır. Bu durum tüm dünyada geçerli olup “yaşlılığın kadınlaşması” kavramını ortaya çıkarmıştır. Kadınlar yaşlılığın ve yaşam biçimlerinin getirdiği olumsuz her türlü durumdan erkeklere göre daha fazla etkilenmektedir. Uzun yaşamın getirdiği sağlık sorunları, kadının kendisinden daha yaşlı olan eşini kaybetmekle yaşadığı yalnızlık, maddi gelirlerin yetersizliği ve yoksullaşarak yaşamak, yerinde yaşlanma imkanlarını kaybetmek, yetişkin çocuklarından yeterince destek alamamak, eşini kaybetmekle ortaya çıkan dulluk, hiç evlenmemiş kadınların durumu, içinde buldukları zorlu şartlarda çevredekiler ve kötü niyetli insanlar tarafından ihmal ve istismar görmeleri en çok karşılaşılan zorluklar arasındadır. Bu bildiride kadınların yaşlılık döneminde karşılaştıkları sorunlar Türkiye’de yaşlı kadınlar açısından değerlendirilecek ve konuya ilişkin sosyal politika önerilerinde bulunulacaktır.

Anahtar sözcükler: yaşlılık, yaşlı kadınlar, yaşlılık dönemi zorlukları, sosyal politika

Abstract

Developments in technology and health have made it easier for people to live longer in the 20th century. The proportion of the population aged 65 and over has been increasing rapidly since the beginning of the 20th century. While the proportion of the elderly population in the total population of societies is increasing, the proportion of women in the elderly population is higher than men. Women live longer than men. This situation is valid all over the world and has given rise to the concept of “feminization of old age”. Women are more affected by all kinds of negative situations brought about by old age and lifestyles than men. Health problems brought about by long life, the loneliness experienced by women due to losing their spouses who are older than them, insufficient income and living in poverty, losing the opportunities to age in place, not receiving enough support from their adult children, widowhood resulting from losing their spouses, the situation of women who have never married, neglect and abuse by those around them and ill-intentioned people in the difficult conditions they are in are among the most frequently encountered difficulties. In this report, the problems women face in old age will be evaluated in terms of elderly women in Turkey and social policy recommendations will be made on the subject.

Keywords: ageing, elderly women, difficulties of old age stage, social politics.

“Annelik ve elmalı pasta kutsaldır fakat ikisi de yaşlılıkta ekonomik güvenceyi garanti etmez”.

Tish Sommer (Yaşlı Kadın Hareketinin Başkanı)

1. GİRİŞ

Teknoloji ve sağlıktaki gelişmeler ile bebek ölümleri azalırken doğuşta beklenen yaşam süresi yükselmiş ve 20.yüzyılda insanların daha uzun yaşamasını kolaylaştırmıştır. 20. Yüzyılın başından itibaren 65 yaş ve üstündeki nüfusun oranı yüzyılın ilk yarısında Avrupa’da, ikinci yarısında ise diğer ölkelerde hızla yükselmiştir. Türkiye’de ise yaşlı nüfusun artışı 2000 yılından itibaren dikkati çekmiştir. Yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus, Türkiye’de 2018 yılında 7 186 204 kişi iken son beş yılda %21,4 artarak 2023 yılında 8 722 806 kişi olmuştur. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 2018 yılında %8,8 iken, 2023 yılında %10,2’ye yükselmiştir. Yaşlı nüfusun Türkiye nüfusunun %10’undan yüksek olması ile “yaşlı nüfuslu” ölkeler arasına girmiştir. Bu durum yaşlıların nüfus içindeki payının yükselmesiyle birlikte yaşlılara yönelik sosyal politika ve planlamalara önem vermeyi gerektirmiştir. Yaşlı nüfusun 2023 yılında %44,5’ini erkek nüfus, %55,5’ini kadın nüfus oluşturmuştur. Nüfus projeksiyonlarına göre yaşlı nüfus oranının 2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6 olacağı öngörülmüştür. Yaşlı nüfus yaş grubuna göre incelendiğinde, 2018 yılında yaşlı nüfusun %62,2’sinin 65-74 yaş grubunda, %28,6’sının 75-84 yaş grubunda ve %9,2’sinin 85 ve daha yukarı yaş grubunda yer aldığı görülürken, 2023 yılında %64,0’ının 65-74 yaş grubunda, %28,1’inin 75-84 yaş grubunda ve %7,9’unun 85 ve daha yukarı yaş grubunda yer aldığı görölmüştür. Yaşlı nüfusun %0,1’ini oluşturan 100 yaş ve üzerindeki yaşlı kişi sayısı, 2023 yılında 6 bin 609 olmuştur. Toplumların toplam nüfusları içinde yaşlı nüfus oranı yükselirken yaşlı nüfus içinde de kadınların oranı erkeklerden daha yüksek olmaktadır. 2023 yılı istatistikleri dikkate alındığında % 10.2 olan yaşlı nüfus oranı içinde erkeklerin oranı % 9,1 iken kadınların oranı %11,4 olmuştur. Yaşlı nüfusun 2023 yılında %44,5’ini erkek nüfus, %55,5’ini kadın nüfus oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kadınlar erkeklerden daha uzun yaşamaktadır. Kadınların erkeklerden 5,5 yıl daha uzun yaşadığı görölmüştür. (www.tuik.gov.tr)

Gündüz’e (2013) göre biyolojik yapıları, çalışma koşulları, rol ve davranış farklılıkları, kadınları erkeklerden farklılaştırmıştır. Kadınlar erkeklere göre daha uzun ömürlüdür. Uzun ömürlülük, cinsiyet, genetik varyasyon, çevresel etkiler, diyet, yaşam tarzı, sağlık bakımına erişim ve kültürel etkiler gibi pek çok faktörden etkilenir. Bütün türlerde kadın erkekten daha uzun yaşamaktadır. Yaşlanma ve uzun ömürlülükteki cinsiyet farklılığı için çeşitli yaklaşımlar olmakla birlikte yeterli ve tam açıklamalar henüz mevcut değildir (Gündüz,2013, s.139).

Erkek egemen toplumsal yapı içinde cinsiyete göre rol dağılımını kadını ev içi rollere, erkeği ise ev dışında çalışmaya yöneltmiştir. Geçmişten günümüze devam eden toplumsal hayatta kendini gösteren kadın erkek farklılığı kadınların toplumsal olarak dezavantajlı konumda olmalarına yol açmıştır. Kadınların erkeklere göre daha uzun yaşaması kadın için ikinci bir dezavantaj oluşturmuştur. Kadının erkekten özellikle ileri yaşlılık döneminde daha uzun yaşaması yaşlılığın daha çok kadına ait bir durum olarak ele alınmasına temel oluşturmuştur. Bu gerçek, “yaşlılığın kadınılaşması”, “yaşlılığın kadınlaşması” ve “yaşlılığın kadın yüzü” gibi kavramsallaştırmalarla ifade edilmiştir (Canatan, 2020)

Hayat Tabloları sonuçlarına göre, doğuşta beklenen yaşam süresi 2020-2022 döneminde Türkiye geneli için 77,5 yıl iken kadınlarda 80,3 yıl, erkeklerde 74,8 yıl oldu. Genel olarak kadınların erkeklerden daha uzun yaşadığı ve doğuşta beklenen yaşam süresi farkının 5,5 yıl olduğu görölmüştür. Kadınlar erkeklere göre daha uzun yaşamakla yaşlılığın ve yaşam biçimlerinin getirdiği olumlu ve olumsuz her türlü durumdan erkeklere göre daha fazla etkilenmektedir. Yaşlı kadınların karşılaştığı durumlar sağlık sorunları ve sosyal sorunlar/durumlar olarak ele alınabilir.

Yaşlılıkta ortaya çıkan bir çok sorunla başetmeye çalışan 65 yaş ve üstündeki kadınlar için karşılaştıkları sorunlar sadece yaşlılıkta ortaya çıkmayıp daha önceki yaşlarında yaşadıklarını ya da “kadın olmak”la ilgili birikimi de yansıtmaktadır. Çoğunluğu kadın olan yaşlılar pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar üç ana başlık altında toplanabilir, fiziksel ya da sağlıkla ilgili olanlar, psikolojik ve zihinsel olanlar, ekonomik ve sosyal olanlardır. Bu sorun alanları çoğu zaman birbirini etkilemekte ve çoklu bir tablo ortaya çıkmaktadır.

2.FİZİKSEL VE SAĞLIKLA İLGİLİ SORUNLAR

Yaşlandıkça sağlık sorunlarının görülme olasılığı artmaktadır. Ortaya çıkan sağlık sorunlarının sistemik olanları tedavi edildikten sonra tamamen iyileşmeyip devamlı hale gelebilmektedir. Yaşlılar kalan yaşamlarında bu kronikleşmiş hastalıkla uğraşmak zorunda kalmaktadır. 2023 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile TUİK’in geniş bir örnekleme yaptığı “Yaşlı Profili Araştırması”na göre 65 yaş ve üstü kişilerdeki kronik hastalık oranının % 78,7 olduğu anlaşılmıştır. Hipertansiyon, diyabet, kalp hastalığı, kanser, böbrek yetmezliği, inme-felç, hepatit, astım vb. kronik (süreğen) hastalığı olan 65 ve daha yukarı yaştaki kişilerin oranı %78,7 olmuştur. Kronik hastalığı olan 65 ve daha yukarı yaştaki kişiler içinde kronik hastalığının günlük faaliyetlerini; ciddi ölçüde kısıtladığını belirtenlerin oranı %32,3, ciddi ölçüde kısıtlamadığını belirtenlerin oranı %55,2 ve kısıtlamadığını belirtenlerin oranı %12,5 olmuştur. Kronik hastalığı olan 65 ve daha yukarı yaştaki kişiler İBBS 1. Düzeye göre incelendiğinde, kronik hastalığı olan kişilerin oranının en fazla olduğu bölgenin %83,0 ile Doğu Karadeniz Bölgesi olduğu görülmüştür. Bu bölgede kronik hastalığının günlük faaliyetlerini ciddi ölçüde kısıtladığını belirtenlerin oranı ise %46,6 olmuştur. Kronik hastalığı olan kişilerin oranının en az olduğu bölgenin %74,9 ile Doğu Marmara Bölgesi olduğu görülmüştür. Bu bölgede kronik hastalığının günlük faaliyetlerini ciddi ölçüde kısıtladığını belirtenlerin oranı ise %30,2 olmuştur.

İşlevsel zorluk çeken 65 ve daha yukarı yaştaki kişiler İBBS 1. Düzeye göre incelendiğinde, görmede zorluk çeken kişilerin oranının en yüksek olduğu bölgenin %18,4 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi olduğu görülmüştür. Duymada zorluk çeken kişilerin oranının en yüksek olduğu bölgenin %15,4 ile Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, konuşmada zorluk çeken kişilerin oranının en yüksek olduğu bölgenin ise %4,6 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi olduğu görülmüştür. Yürüme, Merdiven çıkma, eşya taşıma, öğrenme, dört işlem, hatırlama dikkati toplama gibi işlevlerde zorluk çekmede kadınların oranının erkeklere göre yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Sağlık raporu oranı da kadınlarda kronik hastalıklarda erkeklere göre yüksek çıkmıştır.(TUİK, 2024).

Yaşlılık döneminde bireylerin fiziksel kapasitelerinin zamanla azalması ve sağlık sorunlarının artması bilinen ve beklenen bir durumdur. Bu durumdan kadınlar ve erkekler farklı etkilenmektedir. Kadınlar erkeklerden daha uzun yaşadıkları için çeşitli sorunlarla ve gerilemelerle karşılaşma olasılıkları daha yüksektir. Bunun yanında genler, hormonlar ve yaşam tarzı da önemli etkenlerdir. Kadınların erkeklere göre evde sağlıklı beslenmelerinin, alkol ve tütünden uzak durmalarının, sosyal ağlarının geniş olması ve sosyal destek ağları oluşturmalarının erkeklere göre daha sağlıklı yaşlanmalarına neden olduğu ileri sürülmektedir (Tirrito, 2003 s. 91).

Fiziksel durum ve sağlıkla doğrudan ilgili olan gelir düzeyi, eğitim düzeyi gibi sosyo-ekonomik düzey değişkenlerinin de her birinin etkisi vardır. Kadının gelir düzeyi ve eğitim düzeyi birbiriyle paralel ilişki içindedir ve nasıl yaşlanacağını belirler. Geleneksel toplumlarda kadın aile içinde kendi ihtiyaçlarına çocuklarının ve diğer aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yer verir. Kadının ailesi için kendini ihmal etme ve geride tutma gibi fedakarlıkları gelecekte onun sağlıksız bir yaşlı kadın olmasına zemin hazırlamaktadır. Fiziksel sağlık ve

yoksulluk birbiriyle doğrudan ilgilidir. Gençken yoksul olmak yaşlılıkta sağlıksız olma olasılığını artırmaktadır. Bozuk sağlık sınırlı olan kaynakları ve düşük geliri iyice azaltmakta yaşlıyı daha da yoksullaştırmaktadır. Bu durum gelişmemiş toplumların yaşlı profilini göstermektedir. Sağlık, eğitimle de doğrudan ilişkilidir. Kadının eğitim seviyesi yükseldikçe sağlıkla ilgili davranışları da olumlu yönde gelişmektedir (Canatan, 2008). Tüm dünyada cinsiyete göre gelir dağılımına bakıldığında kadınların erkeklere göre daha yoksul olduğu, geliri varsa da daha düşük gelir elde ettiği bilinmektedir (Hooyman &Kiyak, 1999; Tirrito, 2003; Esteban Ortiz-Ospina 2018). Yoksulluk ve medeni durum arasındaki ilişki sorgulandığında boşanmış ve eşini kaybetmiş yaşlı kadınların en yoksul oldukları ve sağlıklarının bu durumdan etkilendiği ileri sürülmüştür. Yaşlı kadınların kadınlara özgü temel sağlık sorunları bulunmaktadır. Bunlar kemik erimesi ve menapozdur. Bu hastalıklar birbirine yakın zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca geçmişte daha çok erkeklerde görülen günümüzde kadınlarda da görülmeye başlayan yüksek tansiyon, diyabet, yüksek kolesterol, kalp hastalığı gibi hastalıklar bulunmaktadır.

2.1. Kemik erimesi

Orta yaşın sonlarında menapozla birlikte başlayan önlem alınmazsa yaşlılıkta yoğun kemik yıkımı ile kendini gösteren iskelette bozulmalar yapan bireyi hareket engelliliğine kadar götüren bir hastalıktır. Gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalara göre her dört kadından birinin yaşlılık döneminde kemik erimesi geçirdiği ileri sürülmüştür. Tedavi edilmezse beklenmedik kırılmalara neden olabilir. Bu nedenle menapozla birlikte ortaya çıkan hormonal değişikliklerin takip edilmesi ve gerekli takviyelerin ve önleyici tedavilerin ve düzenli egzersiz yapılması gerekir. Aksi halde yaşlılık döneminde kadını yatağa bağlı ve bakıma muhtaç hale getirebilir (Kaya, 2003).

2.2. Menapoz

Kadınların orta yaş döneminde üreme fonksiyonlarını kaybetmesi (adetten kesilme) olan bir durumdur. Menapozda sadece üreme için gerekli yumurtlama durmaz birçok hormonal değişim yaşanır. Halk arasında menopoz yaşlılığın başlangıcı olarak değerlendirilir. Bazı kadınlar çok yoğun duygusal değişiklikler yaşayabilir. Gelişmiş ülkelerde kadınlar ortalama olarak 52 yaşında menapoz girerken Türkiye’de ortalama menopoz yaşı 47’dir. Toplumsal refah artarken kadınların menopoz yaşı da yükselmektedir. Kadınların yaşam beklentisi yükselirken menopoz sonrasında bütün yaşamının üçte birinden fazlasını yaşayacağı öngörülebilir (Canatan, 2008 s.363). Menapoz sonrasında hormon takviyeleri ile kadınların kalp hastalığı ve osteoporoz (kemik erimesi) riskleri azaltılmaktadır.

2.3. Kalp ve dolaşım sistemi hastalıkları

Kadınlarda kalp ve dolaşım sistemi hastalıkları temel bir hastalık olmamakla birlikte menopozdan sonra kandaki estrogen hormonu azalırken bu hormonun kalp hastalıklarına karşı koruma özelliği de azalır. Ayrıca kadınların geçmişe göre daha fazla tütün tüketmeleri, daha fazla ev dışında çalışmaları ve rekabetçi bir çalışma ortamında yüksek gerilim yaşamaları, modern toplumun beslenme alışkanlıkları da kalp hastalığı riskini artırmaktadır (Canatan,2008, s.344). TÜİK sağlık araştırması 2018 verilerine göre cinsiyete göre ölen yaşlıların oranı 2018 verilerine göre incelendiğinde kadınların en yüksek oranda %47,6 ile, erkeklerin ise%39,9 ile dolaşım sistemi hastalıklarından öldükleri belirtilmiştir.(TÜİK,2018)

2.4. Yüksek Tansiyon

Yaşlılarda yüksek tansiyon, kalp-damar hastalığından ölme riskini üç kat artırmaktadır. Gençlerde görülme oranı % 30 civarında iken, 60’lı yaşlardan sonra %60–70’lere çıkmaktadır.

Hipertansiyonun kardiyovasküler olaylara yol açma riski yaşlılarda gençlerdekinden çok daha yüksektir (Çakan, 2017 s. 29). Yüksek tansiyon riski kadınlarda erkeklerde olduğundan daha fazladır. Menapoza bağlı değişimler sonucu kilo artışı, hareket azlığı ve beslenme biçimi yüksek tansiyon gelişmesinde önemli etkenlerdir.

2.5. Kanser

Yaşlı kadınlarda kanser önemli bir ölüm sebebi olup, 65 yaş üstü kadınlarda ölümlerin sekizde biri kanserden olmaktadır (Hooyman&Kiyak, 1999). Kadınlarda meme kanseri önemli bir hastalıktır ve yaşlılıkta da görülebilir. Yaşlı kadınlar için memenin alınması gençlerde olduğundan farklı bir etki oluşturmaz. Bedenin bozulması kadın kimliğinin bozulması olarak algılanabilmektedir.

2.6. Üriner yetmezlik

Yaşlı kadınlarda yaygın bir sağlık sorunu olan üriner yetmezlik zor doğumlar, yaşla birlikte zayıflayan karın kasları, aşırı kilolar, enfeksiyonlar ve fiziksel hareket azlığı gibi nedenlerle ileri yaşlarda sık görülür. Bu hastalık idrar kaçırma, sık tuvalete gitme, sık çamaşır değiştirme gibi durumlara yol açarak yaşlı kadının günlük yaşamını zorlaştırabilir.

2.7 Obezite (Şişmanlık)

Türkiye’de 65 yaş üstü bireylerde obezite sıklığı oldukça yüksektir. Obezite pek çok hastalıkla ilgisinin yanında yaşlılarda yaşam kalitesini düşürmekte ve yeti yitimine yol açmaktadır. Ayrıca, obezitenin bilişsel işlevlerde azalma ve Alzheimer Hastalığı ile ilişkisi de araştırılmaktadır(Çiftçili,2015).

3.PSİKOLOJİK VE ZİHİNSEL SORUNLAR

Yaşlılık döneminde ortaya çıkan çeşitli sorunlar içinde psikolojik durumun bozulması, zihinsel gerilemeler ve yavaşlamalar içinde bulunulan dönemin özelliklerinden kaynaklanmakla birlikte daha çok geçmişte yaşananların bir uzantısı yaşam deneyiminin içeriğine de bağlıdır. Kayıplar, yaslar, iş hayatında, aile hayatında güçlükler, bazı hastalıklar ve tedavileri gibi birikimlerin yaşlılık döneminde kişiyi nasıl etkilediği önemlidir. Bununla birlikte kişinin genel olarak olaylara bakış tarzının da etkisi bulunmaktadır. Yarısı dolu bardağa neresinden bakıldığı önemlidir. Karşılaştığı ani durumlarda kişinin uyarılara gösterdiği tepkinin nasıl olduğu, başına gelenleri nasıl karşıladığı oldukça önemlidir. Ancak kişilerin yaşlandıkça psikolojik dayanıklılığı azalabilmektedir.

3.1. Bunama bozuklukları

Genellikle ileri yaşlarda ortaya çıkan bunama ve en sık görülen bir türü olan Alzheimer erkeklere göre daha uzun yaşadıkları için özellikle kadınlarda daha fazla görülmektedir. Bunama (demans) farklı tıbbi nedenlerle ortaya çıkan fakat benzer belirtilerle seyreden genel bir tanımlamadır. Bunama hastalarında sadece bilişsel belirtiler değil, aynı zamanda duygusal ve davranışsal bozukluklar da görülebilmektedir. Kaygı, depresif belirtiler, uyku ve yeme sorunları ile fiziksel ve sözel saldırganlık durumları bu hastalarda sıktır. Zaman ilerledikçe güçsüzlük, hareketlerde yavaşlama, konuşma bozuklukları, idrar ve gayta tutamama, yutma güclüğü gibi nörolojik belirtilerde eklenmektedir(Özel-Kızıllı, 2018). Bunamadan korunmak için erken yaşlarda zihinsel aktiviteleri canlı tutabilmek için fiziksel egzersizler, kan basıncının yüksek olmaması, zihinsel faaliyetlerin çeşitliliği ve aktif bir yaşamın önemli olduğu ileri sürülmektedir.

3.2. Depresyon

Her yaştan kişilerin geçirebildiği psikolojik bozukluklar arasında en yaygın olanıdır. Ancak depresyon çocuklarda ve yaşlılarda kolayca anlaşılabilir. Yaşlılarda depresyon kadınlarda erkeklere göre iki kat daha fazla görülmektedir. Mutsuzluk, umutsuzluk, moral bozukluğu, zevk alamama, uyku ve iştah bozukluğu, konuşmada ve hareketlerde yavaşlama ile karakterizedir. Yaşlıya yönelik önyargılar nedeniyle tedavi edilmemektedir. Yaşlının ağrı şikayeti artritine bağlanır, hareketsizleşmesi dikkat çekmeyebilir. Ayrıca özellikle kapalı, ataerkil toplumlarda kadınların duygularını dış vurmaları kolay olmadığından yanlış tedaviye de maruz kalabilirler (Canatan, 2008, s.347). Yaşlılık dönemi “kayıplar dönemi” olarak nitelendirilir. Yaşlı insan içinde yaşadığı çevrede sıklıkla yakınlarının, akraba ve arkadaşlarının ölüm haberleri karşısında yas tutabilirler, yasin süresi uzayabilir, aynı zamanda depresyon da geçirebilirler (Özel-Kızıl, 2018 s.16).

3.3. Benlik saygısında azalma

Kadınlar yaşlandıkça fiziksel imajlarını yeni duruma uyarlamada sıkıntı yaşarlarsa gençlikteki görüntülerine sahip olmadıklarından benlik saygıları düşebilir, kendilerini değersiz hissedebilirler. Yaşlı kadınlar her durumda gençliğe ve görüntüye göre kendilerini değerlendirmek isterlerse mutsuz olurlar. Günümüzün tüketim ve görsellik odaklı toplumunda dezavantajlı duruma düşebilirler.

3.4 . Aldatılma

Yaşlı kadın için katlanması zor ve onurunu zedeleyici bir durum olan aldatılma neredeyse istismar gibi bir etki yaratabilir. Kocasının kendisinden daha genç bir kadınla aldatması durumunda psikolojik bir hasar oluşur. Yaşla birlikte fiziksel değişimler hem kadında hem erkekte görülmekle birlikte kadınlar eşlerindeki bu değişimi önemsemekle, erkek için kusursuz fizikte kadın arayışı devam eder, üstelik toplum erkeğin bu yönelimini haksız bulmaz, erkek kendinden yaşça genç kadınla olabilir. Oysa yaşlı kadın kendinden genç bir erkekle birlikte olunca toplum bu durumu kolayca onaylamaz. Bu durum toplumun yaşçı bir önyargıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle kadınlar toplumun normlarına ve beklenen davranışlarına uymakla görevli gibi aşırı ve aykırı davranışlar sergilemekten çekinirler (Canatan, 2008, s.348). Aldatılma, sebebi sosyal sonucu psikolojik bir durumdur.

3.5. Yalnızlık

Yaşlıları etkileyen önemli sorunlardan biridir. Yaşlı kadınların psikolojik ve fiziksel sağlık sorunları yalnız ve yanlış yaşamaya başladıklarında artma eğilimindedir. Yanlış yaşama yalnız yaşamaya başladıktan sonra ortaya çıkan bir durumdur. Örneğin yalnız yaşayan bir yaşlının tıbbi incelemelerde bakımsız olarak değerlendirilmesi sık rastlanan bir durumdur. Kişisel temizliği, beslenmesi, yaşadığı mekanın temizlenmesi yeterli olmayabilir. Gençliğinde ailesi için yemek pişiren yaşlı kadın kendisi için yemek pişirmeden basit yiyeceklerle öğünlerini geçiştirebilir ve derin bir beslenme yetersizliği yaşayabilir ya da tam tersi uyması gereken bir diyeti varsa ve ona uygun olmayan biçimde besleniyorsa yine hatalı durum ortaya çıkabilir. Yaşlı kadınların yarısına yakını yaşamlarının üçte birinde yalnız yaşamaktadır. Yalnız yaşamada uzun yaşama, boşanma ve dulluk en önemli nedenlerdir. Bu durum modern toplumun bir özelliği olarak görünmektedir. Geleneksel toplumlarda çeşitli nedenlerle yalnız kalan yaşlı kadınlar çocukları ve torunlarıyla birlikte yaşar ve onların çocuklarına bakma veya ev işlerinden sorumlu olma gibi rolleri yerine getirirler. Günümüzde gelir düzeyi ve eğitim düzeyi arttıkça yaşlı kadınların yalnız yaşama eğilimleri de artmaktadır. Yaşlı kadın kendisinden daha yaşlı olan eşini kaybetmekle de yalnızlık yaşamaktadır.

Tuik verilerine göre 2023 yılında Cinsiyete göre tek kişilik yaşlı hane halkı oranı erkeklerde %25,6 iken kadınlarda %74,4 olmuştur. Tek başına kalan kadınların Yaşlılık döneminde ilerledikçe ev dışına çıkma oranı azaldıkça yalnızlaşma oranı yükselmektedir. Yalnızlık yaşlı birey için bir seçim ise sorun olmayabilir, ancak aktif bir gündelik hayatın ardından eve kapanmak fiziksel ve psikolojik sorunları getirebilir. (TUİK,2023)

4. EKONOMİK VE SOSYAL SORUNLAR

Yaşlılık döneminde ekonomik ve sosyal sorunlar diğer sorunların da nedeni olabilmektedir. Ekonomik ve sosyal sorunların temeli çoğu zaman gençlik ve orta yaş dönemine dayanmaktadır. Örneğin eğitim eksikliği ekonomik bağımsızlığı engelleyen bir unsurdur. Evde kalıp çocuklara veya yaşlılara bakım vermek kadından beklenir. Hatta kadın çalışıyorsa işi bırakıp evde bakım vermesi erkekten değil de kadından beklenir. Yaşlı Kadın Hareketinin Başkanı Tish Sommer'in(1975) "Annelik ve elmalı pasta kutsaldır fakat ikiside yaşlılıkta ekonomik güvenceyi garanti etmez" sözü çok önemlidir (Hooyman&Kıyak,1999). Ekonomik ve sosyal sorunların gençlik döneminde temeli oluşturulmaktadır.

4.1. Yoksulluk

Yoksulluk eğitim düzeyi ile ters orantılıdır. Eğitim düzeyi yükseldikçe yoksul olma riski azalmaktadır. 2022 TUİK verilerine göre Kadınlarda ortalama eğitim süresi 8,5 yıl olmuştur. Ancak Türkiye için hali hazırdaki yaşlı yoksulluğu sadece eğitime dayandırılmaz. Geçmişten gelen yokluk ve yoksullukların devamı niteliğindedir. Ekonomik, sosyal ve politik değişimler, mali krizler yoksullukla ilgili ipuçlarını oluşturmaktadır. Ancak kadın yoksulluğu daha farklı nedenlerden de kaynaklanmaktadır. Yaşlı kadınların dörtte üçünün yoksul yaşlı nüfusu oluşturduğu bir gerçektir. Kültürel nedenlerle kadınların çalışma hayatına girmemiş olmaları, sosyal güvence imkanlarına sahip olmamaları onların yoksul grup içine dahil etmektedir. Bu konuda devletin ve yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamaları olsa da yeterli değildir. Çalışma ortamında elde edilen gelire göre her eğitim düzeyinde kadınlar erkeklerin gerisindedir.

Yaşlı kadınların çoğu yoksul yaşlı nüfusun içindedir. Yaşlı kadınlar toplumun en yoksul grubunu oluştururlar ve yaşamları süresince "yoksulluğun kadınlaşması"ni temsil ederler. Yaşlı kadınların yoksulluk riski yüksektir. Toplumda kadın olmak ve yaşlı kadın olmak "ikili dezavantaj" iken buna birde yoksulluk eklenince ortaya "üçlü dezavantaj" çıkmaktadır. Toplumun sosyalizasyon sistemi kadını aile içinde ekonomik bağımsızlığını elde etme yolunda eğitmez, hatta kadınların eğitimi erkeklere göre daha arka sıralarda yer almaktadır. Böylece kadın aile içinde ücretsiz bir çalışan konumunda yaşamını sürdürür. Fakat modern toplum kadını da ev dışında çalışmaya teşvik eden ve kadının evdeki görevlerini yine başka bir kadınla veya kurumlarla ikame eden yeni bir düzen içindedir. İşte bu noktada kadının emeğine ve eğitimine sahip çıkması gerekir. Kadının yoksulluğu tamamen aileye yansır, kadın yoksul ise ailede yoksuldur. Gençlikte etkisi çok belli olmayan yoksulluk yaşlılıkta kendini iyice gösterir. Düzenli bir gelirin olması en çok yaşlılıkta önemlidir. Fiziksel yetersizliklerin ikamesi satın alma ile yerine getirilir(Blieszner&Bedford 1996; Hooyman&Kıyak, 1999; Lopata, 1996; Tirrito, 2003) Yoksulluk sağlıkla paralel ilişki içindedir. Yaşlı yoksul ise sağlığı da beklenenden daha önce bozulur. Bozuk sağlık sınırlı olan ekonomik kaynakları ve düşük olan geliri iyice azaltır. Yaşlı kadının gençlikten yaşlılığa getirdiği ekonomik durumu yaşam kalitesini sosyal hayatını ve sağlığını doğrudan etkilemektedir.

4.2. Dulluk (eşi ölmüş olma)

Kadınlar evlenirken kendilerinden yaşça büyük erkeklerle evlendikleri için yaşlılık dönemlerinde eşlerini kaybeder ve kendileri uzunca bir süre dul olarak yaşar. Yaşlı kadınların

yeniden evlenme ihtimalleri de erkeklerden daha düşüktür. Yaşlı kadınlar erkeklerden daha uzun süre dulluk dönemi yaşar. Hangi yaşta olursa olsun dul olmak kadın için dezavantajlıdır. Olumsuz ekonomik koşullar bu durumu iyice zorlaştırabilir. Geleneksel toplumlarda dul kadınlar her yaşta aile üyeleri tarafından korumaya alınırlar. Özellikle yaşlı kadının böyle bir durumda yalnızlık hissetmemesi yakınlarıyla ilişkileri duygusal durumu açısından önemlidir. Kültürel olarak ataerkil düzende erkeğe bağlı bir yaşam sürdüren kadın kocası ölünce yaşamını sürdürmekte zorluklar yaşamaktadır. Çeşitli zorunlu ödemeler, maddi konulardaki karar verme süreçleri, sosyal ortamlarda kendini yarım hissetme gibi durumlar ortaya çıkmaktadır.

Hiç evlenmemiş veya çocuğu olmayan yaşlı kadınların durumu da ayrı bir önem taşımaktadır. Yakın aile fertleri ile (kardeş, kardeş çocukları) ilişkileri yoksa yaşlılık döneminde destekleri de az olacaktır. Bakım sorunu ve yalnızlık sorunu ile karşılaşmaları olasıdır.

4.3. Bakım Sorunu

Yaşlılıkta karşılaşılan en önemli sorunlardan biridir. Modern toplumda yaşayan insanlar zaman zaman kendilerine ve çevrelerine “yaşlanınca bana kim bakacak?” sorusunu sormaktadır. Genellikle bu soruya erkekler eşini cevap olarak gösterirler, gerçekten de yaşlı erkeklerin bakıcıları yine yaşlı olan eşleridir. Fakat kadın yaşlanınca ona kim bakacak sorusu biraz daha zor cevaplansa da ilk sırada yetişkin kız evlatlar gelmektedir. Onların da kendi içlerinde en uygun bakım görevinde rol alır. Yaşlının hiç evlenmemiş çocuğu varsa o da bakım için uygun adaydır. Fakat yaşlının kızı yoksa evli erkek evladın eşi devreye girmektedir. Fakat yaşlının çocuğu olmayabilir, hiç evlenmemiş olabilir, böyle bir durumda ne olacağı ise bakımı resmi bir ortama taşıma zorunluluğu gündeme gelmektedir. Bakımevine yerleşmek veya profesyonel evde bakımı tercih etmek seçenekleri devreye girer. Gelişmiş ülkelerde bakım sorunu için çeşitli seçenekler olsa da yaşlının ailesi veya yakın akrabaları etkin bir rol üstlenmektedir.

Yetişkin Çocuklarından Yeterince Destek Alamamak,

Yaşlı kadının yetişkin çocukları farklı şehirlerde yaşıyor ise, çalışma hayatını sürdürüyor ise yaşlı annelerine destek olmaları zorlaşacaktır. Böyle bir durumda informal bakım verenler ile sorun çözülmek istendiğinde yaşlının ekonomik yeterliliği ve yabancı bir kişi ile yaşama durumu ortaya çıkmaktadır.

Bakım evine yerleşmek

Yaşlı kadınlar çocuklarını büyütüp yuvadan uçurduktan sonra kendilerinden daha yaşlı olan eşlerine, ebeveynlerine veya kardeşlerine bakım veren durumundadır. Ancak kendileri bakıma muhtaç hale geldiğinde evlerini idare etme zorluğu ortaya çıkmaktadır. Yerinde yaşlanma imkanlarını kaybetmek, yaşlılar için olumsuz etkiler doğurur. Yetişkin evlatlarının evine taşınmak gibi bir çözüm çok az ortaya çıkmakta ve çıksa da istenmemektedir. Ancak çocuklarına yakın bir yerde yaşamaları mümkün olduğunda yaşlı kadının uzun yıllar yaşadığı evini komşularını, mahallesini değiştirmek yaşamına sosyal ve psikolojik yeni yükler getirmektedir. Yaşlı kadın adeta üretilmiş bir yalnızlık içine girmektedir. Yaşlı kadının evini kapatıp bir bakım kurumuna yerleşmesi de benzer sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle olabildiğince aktif bir yaşamı yaşlılığın ilk döneminde hatta orta yaş döneminde sağlamak oldukça önemlidir. Bakım veren olarak kendini tamamen baktığı kişiye vakfetmek daha sonra sorunlara yol açabilmektedir. Bu durum travmatik gibi görünse de yalnız yaşayan yaşlılar için olumlu bir etki de yapabilir. Kendi evinde kendine ve evine bakamayan bir yaşlının bakımının sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için bakım evi önemli bir seçenektir.

Bakıma muhtaçlık durumu

Bakıma muhtaçlık kişinin kendi ihtiyaçlarını kendi imkanlarıyla karşılayamama durumudur. Kişisel günlük bakımların yapılamaması ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. Yaşlı kadınlar yaşlı erkeklere göre daha uzun yaşadığı için bakıma muhtaçlıklarının da daha fazla görülmesi sıra dışı bir durum değildir. Kadınlar yerleşik hayata geçişle birlikte her dönem eviçi görevleri yerine getiren aile üyesi olmuştur. Çocukların bakımı, yaşlıların bakımı, evcilleştirilen hayvanların bakımı kadınlar tarafından yürütülmüştür. Günümüzde de bakım işlerini bedelli veya bedelsiz olarak kadınların yaptığı bir gerçektir. Kadının yaşlı bakımı kendisinin de yaşlılık dönemine rastlamaktadır. Kendinden büyük olan eşine, büyük kardeşlerine, anne babasına bakan kadın baktığı yakınlarının ardından kendisi de bakılacak hale gelmektedir. Bu noktada devletin ve yerel yönetimlerin bakıma muhtaçlık durumunda yapacakları destekler ve bakım güvencesi oldukça önemlidir. Yaşlı nüfusu yüksek olan ülkelerin çoğunda yaşlılıkta bakım güvencesi uygulanmaktadır.

4.4. Yaşlı İhmal ve İstismarı

Yaşlı istismarı, yaşlıyı tehdit eden ona zarar veren her türlü davranışı kapsamaktadır. Psikolojik, bedensel ve ekonomik ve sosyal yönlerin herhangi biri yönünden tehdit altında olması yaşlının istismar edilmesi demektir. Örneğin; üşüyeceğini bilerek yattığı odanın penceresini açık bırakmak, parasını yaşlının rızası dışında kullanmak ya da tuzlu yememesi gereken bir yaşlıya tuzlu yemekler vermek, aç ya da susuz bırakmak istismar etmektir(Uysal,2002). Her türlü ihtiyaçlarının (psikolojik, sosyal, fiziksel) gereği gibi karşılanmaması, zorunlu ihtiyaçlarına duyarsız kalınması ise ihmal edilmesi demektir. Yaşlı bazı durumlarda (örneğin; demans) kendi kendini de ihmal edebilir. Mevsim koşullarına göre giyimini ayarlayamamak, zorunlu ilaçlarını almamak, düzgün beslenmemek, hijyenik koşulları koruyamamak yaşlının kendini ihmal etmesi durumunu gösterir. Yaşlılar en çok kendilerine bakan kişiler tarafından ihmal ve istismara uğramaktadırlar.(Duyan,2008:163) İhmal ve istismar evde ve kurumda bakılan yaşlıların karşılaştığı bir olumsuzluktur. Yaşlının yaşı yükseldikçe ve bir başkasının bakımına bağımlı hale geldikçe ihmal ve istismara uğrama olasılığı da artmaktadır(Palmore, 2005). İstismar ve ihmale uğrayan yaşlı kurbanların ancak yüzde onunun içinde bulunduğu durumu açıkladığı geri kalanların ise gizli kaldığı Amerika Yaşlı İstismarı Ulusal Merkezi tarafından belirtilmiştir(www.inpea.net). Batı toplumlarında özellikle yaşlı nüfusun yüksek olduğu yerlerde halkın bu konuda eğitilmesi ve aydınlatılması yönünde hizmet veren sivil toplum kuruluşları çeşitli çalışmalar ve eğitimler hazırlamaktadır. Genellikle yaşlılar kendilerine bakan kişiler yakınları olduğundan (eşi, kızı, gelini, oğlu) içinde buldukları durumu ifade etmekten çekinmektedirler. İstismar ve ihmal edilen yaşlılar çoğunlukla kadın yaşlılardır. Kadınların erkeklere göre daha uzun yaşamaları ve ekonomik olarak erkeklere göre daha yüksek oranda bağımlı olmaları istismar ve ihmal olasılığını artırmaktadır (Canatan, 2019).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada ve Türkiye’de nüfus hızla yaşlanmaktadır. Yaşlanan toplumun en uzun yaşayan üyeleri olarak yaşlı kadınlar yaşlılık konusunun esas özneleri durumundadır. Bütün toplumlarda kadınların erkeklerden her koşulda daha uzun yaşamaları onların yaşlılığın sorunlarıyla karşılaşma olasılığını da artırmaktadır. Bu sorunlar sağlık, ekonomik ve sosyal temelli sorunlar olsa da hepsi birbirini etkilemektedir. Yaşlı kadının bu birbirini tetikleyen sorunlar yumağında bir savaş vermemesi onun gençlikte yapacağı birikime bağlıdır. Kadınların yaşlılık sorunlarından korunmak için gençlik döneminde eğitimlerini tamamlamaları ve emeklilik güvencesi olan bir işte çalışmaları elzemdir. Ancak bu yolla yaşlı kadınlar kendilerine gençliklerinden beri uygulanan ikinci sınıf muamelesinden kurtulabilir. Bu konuda oluşturulacak sosyal politikalar içinde ilk sırada kadının çalışma hayatının desteklenmesi önem taşımaktadır. Kadının erkekle eşit koşullarda çalışabilmesi için özellikle çocuk, hasta, engelli

ve yaşlı bakımı konusunda seçenekler geliştirilmelidir. Bakım konusu sadece kadının görevi olmaktan çıkarılmalıdır. Ayrıca kadının sağlık, emeklilik ve bakım güvencesi primleri isteğe bağlı bir biçimde de sağlanmalıdır. Özellikle Meslek Yüksek Okullarının Yaşlı Bakım bölümlerinden mezun olanların sahada çalışma koşulları iyileştirilmeli ve teşvik edilmelidir. Türkiye nüfusu ile yaşlı bir toplum olmanın getirdiği konulara daha fazla yer vermeli ve özellikle bakım konusunda çeşitliliği artıracak yenilikler ve iyi uygulama modelleri oluşturmalıdır.

KAYNAKLAR

- Canatan. A. (2008) Yaşlılıkta Kadın, EKEV Akademi Dergisi, yıl:12 sayı:34
- Canatan,A. (2019) Yaşlılar ve Toplum, Yetişkinlik ve Yaşlılık içinde (ed. Hasan Bacanlı ve Şerife Işık) 5. Basım, Pegem Akademi Yayınları.
- Canatan, A. (2020) Kadın ve Yaşlılık, Destandan Güncele Doğudan Batıya Kadın Üzerine Tartışmalar, Editör: Aysel Günindi Ersöz, Nobel Yayıncılık, 2020, s. 343-373.
- Duyan, G. Ç. (2008)Yaşlı İstismarı, Psikolojik,Sosyal ve Bedensel açıdan Yaşlılık (ed. Melek Kalkan ve Kurtman Eranlı) , Pegem Akademi Yayınları.
- Çakan Özerkan F.(2017)Yaşlılarda hipertansiyon, Turk Kardiyol Dern Ars 2017;45 Suppl 5: 29-31.
- Çiftçili, S. Dişçigil G. (2015) Yaşlılıkta Obezite, Turkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics. 2015;6(3):85-9
- Esteban Ortiz-Ospina (2018) - "Economic inequality by gender". Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: '<https://ourworldindata.org/economic-inequality-by-gender>' [Online Resource]Roser
- Gündüz, G. (2013) Yaşam Uzunluğunun Cinsiyetler Arası Farklılığının Biyolojik Nedenleri, Türk Bilimsel Denemeler Dergisi, 6,(2), 136-139.
- Hooyman & Kiyak (1999) Social Gerontology; a Multidisiplinary Perspective, 5th. Ed. Allyn and Bacon Comp.
- Kaya, N. (2003) Kadınların Yaşam Tarzı Değişkenleri ile Osteoporoz Arasındaki İlişki, Aile ve Toplum Dergisi, yıl:5, cilt:2, sayı :6
- Özel-Kızıl, T. (2018) Yaşlı Bakım Elemanları İçin Geriatrik Psikiyatri, Yaşlılığa Çok Yönlü Bakış Serisi (Ed) Emine Özmete ve Tuba Özel-Kızıl, Hedef Yayıncılık.
- Palmore, E. (2005) Encyclopedia of Aging, Howarth, Pastoral Press.
- Tirrito, T. (2003) Aging in The New Millenium; A global View, University of South Carolina Press.
- Uysal, (2002) Dünyada Yaygın Bir Sorun: Yaşlı İhmali ve İstismarı, Aile ve Toplum Dergisi,2(5).
- TÜİK, 2018 Sağlık Araştırması
- TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2019
- TÜİK, 2022 İstatistiklerle Yaşlılar
- TÜİK, 2023 İstatistiklerle Yaşlılar
- TÜİK, 2024 İstatistiklerle Yaşlılar

ANALYSIS OF VIOLENCE AGAINST WOMEN THROUGH THE MOVIE WOMAN
TALKING

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN WOMAN TALKING FİLMİ ÜZERİNDEN ANALİZİ

MEDİNE KOLCU¹, MEYREM TUNA UYSAL²

¹Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji
ABD., Sosyoloji

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2961-1422>

²Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji
Bölümü, Sosyoloji

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8910-8058>

Özet

Şiddet, farklı biçimlerde ve türlerde dünya genelinde yaşanan toplumsal sorunların başında gelmektedir. Kültürel, ekonomik, sosyal, dini vb. alanlardaki farklılık, şiddetin farklı algılanmasına ve farklı biçimlerde uygulanmasına neden olmaktadır. Geçmişten günümüze şiddetin önde gelen mağdurlarından biri kadınlardır. Nitekim ataerkil toplumların ve zihniyetin kadına yüklediği başta toplumsal cinsiyet rolleri olmak üzere kadın erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkileri, geleneksel kabuller, kadınların ikincilleştirilmesine, kamusal alandan dışlanmasına ve şiddetin her türüne maruz kalmasına yol açmaktadır. Zira ataerkil toplumlarda eril tahakkümün baskısından kurtulamayan kadına yönelik şiddet toplum tarafından sıradan hale getirilerek gelenek adı altında normalleştirilmektedir. Bu çalışma, “Woman Talking” adlı sinema filminde yer alan dışarıya kapalı, ataerkil bir koloni içerisinde yaşayan kadınların başta cinsel şiddet olmak üzere farklı şiddet türlerine maruz kaldıkları şiddeti algılama biçimlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda “Woman Talking” filminin incelemesinde nitel bir araştırma tekniği olan içerik analizi tercih edilerek kadına yönelik şiddetin nasıl ele alındığı çözümlenmeye çalışılmıştır. “Woman Talking” filmi özelinde yapılan şiddet analizi, şiddeti fiili olarak göstermemesine rağmen, şiddetin işleniş biçimini ve şiddet mağdurlarının hislerini, simgelerle ve söylemlerle yansıtmaktadır. Buna göre çalışmada film sahnelerinde geçen diyaloglar not alınarak, kadınların maruz kaldıkları başta cinsel şiddet olmak üzere, diğer şiddet türleri ele alınarak kadınların şiddeti kabullenme ve kanma, şiddet kurbanlığından uyanış ve ayrılmaya karar verme aşamaları olmak üzere üç farklı tema oluşturularak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda aynı şiddete maruz kalan kadınların, şiddeti algılayış ve etkileniş biçimlerinin farklı olduğu, ancak tamamına yakınının şiddete direnmeye cesaret ederek koloniden ayrılmaya, kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olmaya karar verdikleri görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet, Cinsel Şiddet, Ataerkillik.

Abstract

Violence is one of the leading social problems experienced worldwide in different forms and types. Differences in cultural, economic, social, religious, etc. fields cause violence to be perceived differently and applied in different ways. Women are one of the leading victims of violence from past to present. As a matter of fact, unequal power relations between men and women, especially gender roles, and traditional acceptances attributed to women by patriarchal societies and mentality lead to the subordination of women, their exclusion from the public

sphere and their exposure to all forms of violence. Because in patriarchal societies, violence against women, who cannot get rid of the pressure of male domination, is normalized under the name of tradition by making it ordinary by the society. This study aims to evaluate the perception of different types of violence, especially sexual violence, by women living in a closed, patriarchal colony in the movie "Woman Talking". In this context, in the review of the movie "Woman Talking", content analysis, which is a qualitative research technique, was preferred to analyze how violence against women was handled. Although the analysis of violence in the movie "Woman Talking" does not show violence in practice, it reflects the way violence is committed and the feelings of the victims of violence with symbols and discourses. Accordingly, in the study, the dialogues in the movie scenes were noted and analyzed by creating three different themes: women's acceptance and deception of violence, awakening from violence victimization and deciding to leave, by taking notes on the dialogues in the movie scenes, discussing other types of violence, especially sexual violence, which women are exposed to. As a result of the study, it was seen that the ways of perceiving and being affected by violence were different among women who were exposed to the same violence, but almost all of them dared to resist violence and decided to leave the colony and have a say over their own lives.

Keywords: Violence, Violence Against Women, Sexual Violence, Patriarchy.

1.GİRİŞ

Şiddet, tarih boyunca toplumsal yaşamın ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve psikolojik alanlarında farklı biçimlerde meydana gelen sorunlarından biridir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre şiddet, gelişim bozukluğu, ölüm, psikolojik hasar, yaralanma, yaralanma ihtimali veya yoksunlukla sonuçlanan, kişinin kendine ya da bir başkasına, topluma ya da bir gruba isteyerek, duygusal ya da fiziksel zor kullanması, tehdit etmesi ya da güç uygulamasıdır (WHO, 2002, s. 5). Kaba davranış, kaba güç ve sertlik anlamlarına da (Işiker, 2011, s. 8) gelen şiddet kavramı kişinin başka bir kişiye fiziksel güç uygulaması sonucunda, şiddet gören kişinin rahatsızlık duyması, onurunun zedelenmesi, alıkonması vb. şeklinde de ifade edilmektedir (Yavuz, 2014, s. 5).

Şiddet, her biçimiyle insana farklı yönlerde zarar veren, yaşam kalitesini büyük ölçüde olumsuz etkileyen sosyal sorunlardandır. Şiddete en fazla maruz kalan kesimlerden birini kadınlar oluşturmaktadır. BMGK'ye göre (1993) kadına yönelik şiddet, "*Cinsiyete dayanan, kadını inciten, ona acı veren, fiziksel, cinsel veya ruhsal hasarla sonuçlanan veya sonuçlanması ihtimali bulunan, kamusal alanda veya özel yaşamda ona baskı uygulanması ve özgürlüklerinin keyfi olarak kısıtlanmasına neden olan her türlü davranış*" olarak ifade edilmektedir.

Kadına yönelik şiddet, kadının en temelde yaşamını tehdit eden ve sosyal yaşam katılımına engel olan toplumsal bir sorundur (KSGM, 2015, s.19). Kadınlar toplumsal yaşamlarında ya da özel alanlarında, tanıdıkları ya da tanımadıkları kişiler tarafından fiziksel, sosyal, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddet olmak üzere şiddetin her türüsüne maruz kalabilmektedir. Nitekim kadına yönelik şiddet, ataerkil zihniyet ve geleneksel cinsiyet rollerinden kaynaklanan kadın ve erkek arasındaki eşitsiz ilişkilerden hareketle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en önemli göstergelerinden biridir ve ciddi bir halk sağlığı problemidir (Güler ve Erbil, 2022, s.204).

Ataerkil toplumlarda cinsiyete dayalı kalıp yargılar bulunmaktadır. Bu yargılar kadınları; güçsüz, zayıf, ikinci planda ve özel alana ait olan bireyler olarak tanımlarken, erkekleri; güçlü, üstün ve kamusal alana ait olan bireyler olarak tanımlamaktadır (Toker, 2010, s. 13). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet temelli şiddet kavramsallaştırması, geleneksel zihniyet ve

ataerkil söylem biçimleri çerçevesinde şiddetin ortaya çıkışını normalleştirmekte ve meşrulaştırmaktadır.

Kadınların en fazla maruz kaldıkları şiddet türü fiziksel şiddettir. Ancak bunun yanı sıra kadınlar psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddetle de karşı karşıya kalabilmektedir (Uluocak vd., 2014, s. 18). Kadına yönelik şiddet, kadınlara yalnızca kadın oldukları için bile uygulanabilmekte ve tüm dünyada görülmektedir. Kadına yönelik şiddet dünyada en fazla Güneydoğu Asya'da yaşanmaktadır. Bu bölgedeki kadınların yaklaşık 3'te 1'i cinsel ya da fiziksel şiddete maruz kalmaktadır (WHO, 2013). Türkiye özelinde yapılan bir çalışmada (KSGM, 2015, s.83) ise ülke genelinde kadınların yaklaşık %36'sının yaşamının herhangi bir döneminde fiziksel şiddete maruz kaldıkları belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle her evlenmiş 10 kadından yaklaşık 4'ü eşi ya da birlikte olduğu kişinin fiziksel şiddetiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yine aynı çalışmada fiziksel ve cinsel şiddetin bir arada yaşanma durumunun yaygın olduğu belirtilmektedir. Buna göre Türkiye genelindeki kadınların %36'sının fiziksel şiddete, %12'sinin cinsel şiddete maruz kaldığı, bununla birlikte %38'inin hem fiziksel hem de cinsel şiddete maruz kaldığı ifade edilmektedir.

Bu çalışma, "Woman Talking" adlı sinema filminde yer alan dışarıya kapalı, ataerkil bir koloni içerisinde yaşayan kadınların başta cinsel şiddet olmak üzere farklı şiddet türlerine maruz kaldıkları şiddeti algılama biçimlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda "Woman Talking" filminin incelemesinde nitel bir araştırma tekniği olan içerik analizi tercih edilerek kadına yönelik şiddetin nasıl ele alındığı çözümlenmeye çalışılmaktadır.

2.ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE ANALİZİ

Çalışmada bir nitel araştırma tekniği olan içerik analizi tercih edilmiştir. İçerik analizi "kavramlardan, metinlerden, sözlü veya yazılı materyallerden anlamlar çıkarmayı amaçlayan metodolojik araç ve teknikler bütünüdür." (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s. 21). İçerik analizinde genellikle iletişim içeriğinin önceden belirlenmiş kategoriler çerçevesinde sistematik olarak gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır. Televizyon ve gazete haberleri, radyo programları, sinema filmleri gibi görsel, işitsel ve metinsel her türlü materyalde içerik analizi kullanılabilir (Geray, 2011, s. 151). Buna göre nitel içerik analizinde yüzeysel olarak görünmeyen gizli mesajları ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır (Metin ve Ünal, 2022, s. 275). Mesajlarda gözlemlenen ve betimlenen unsurlardan hareketle yorum yapma amacını ön planda tutan içerik analizinde okuyucunun değerleri, bilgisi, sezgisi ve referans çevresi önem taşımaktadır (Bilgin, 2014, s. 1). Bu doğrultuda söz konusu çalışmada toplumsal bir sorun olan şiddet olgusundan hareketle cinsel, psikolojik, fiziksel, ekonomik, sosyal şiddet gören, dışarıya kapalı, ataerkil bir koloni içerisinde yaşayan kadınların koloniden ayrılmaya karar verme sürecini yansıtan 'Woman Talking' filmi örneğinde içerik analizi tercih edilmiştir. Çalışmada şiddet ve kadına yönelik şiddetin nasıl ele alındığı çözümlenmeye çalışılmıştır. Nitekim filmde şiddet sahnelerinden çok, şiddetin anlatıldığı sahnelere yer verilmektedir. Dolayısıyla çalışmada film sahnelerinde geçen diyaloglar not alınarak, kadınların maruz kaldıkları başta cinsel şiddet olmak üzere, sosyal, ekonomik, fiziksel, psikolojik, aile içi şiddet unsurları; şiddeti kabullenme ve kanma, şiddet kurbanlığından uyanış ve ayrılmaya karar verme aşamaları olmak üzere üç farklı tema oluşturularak analiz edilmiştir.

3.KADINA YÖNELİK ŞİDDET BAĞLAMINDA 'WOMAN TALKING' FİLMİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Mennonit kültürü ile büyüyen ve yaşanmış olaylardan ilhamla Miriam Toews adlı yazar tarafından 2018 yılında yazılan "Woman Talking" adlı romandan uyarılma olan film, Sarah Polley adlı yönetmen tarafından çekilmiş ve 2022'de vizyona girmiştir. Filmin başrollerinde

Rooney Mara, Claire Foy, Jessie Buckley, Ben Whishaw, Judith Ivey, ve Frances McDormand adlı oyuncular bulunmaktadır. Dili İngilizce olan film, internet üzerinden Türkçe altyazısı ile izlenebilmekte ve herkesin erişimine açık bulunmaktadır.

‘Woman Talking’ filmi ile Güney Amerika’da bulunan Bolivya’da, Manitoba kolonisinde izole bir yaşam süren ve muhafazakârlıkları ile bilinen Mennonit topluluğundan olan kadınların ve kız çocuklarının yaşadığı cinsel şiddet anlatılmaktadır. Diğer bir ifadeyle filmde dış dünyayla ilişkisi olmayan ataerkil bir kolonide yaşayan ve kolonideki bazı erkekler tarafından tecavüze uğrayan kadınların, koloniden ayrılmaya karar verme süreçlerini izleyiciye sunulmaktadır. İzole bir yaşam süren dini bir topluluğun bu kadınları, inançlarını ve acımasız olan cinsel saldırı gerçeğini uzlaştırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte filmde, kadınların koloninin erkekleri tarafından tecavüze uğramalarının yanı sıra aile/akraba içinden biri ya da birileri tarafından uygulanan tecavüzü yani ensesti yaşadıkları ve aile içi cinsel şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. Buna göre Kolonide yaşayan kadınların demografik özelliklerine bakıldığında, yaşlı, orta yaşlı, genç, çocuk ve bebekler olmak üzere her yaş grubundan bireyin var olduğu görülmektedir. Filmde yer alan ana karakterlerin isimleri ise; “Ona, August, Salome, Scarface Janz, Anna, Helena, Autje, Neitje, Agatha, Mejal, Greta, Mariche, Melvin, Klaas” şeklindedir. Bu karakterlerin içindeki tek erkek August’tur. August diğer erkeklerden farklı olarak kadınlara karşı daha kibardır. Ayrıca kolonideki erkek çocukların öğretmenidir. Kadınlar okuma-yazma bilmediği için, onlara koloniden ayrılma aşamasında yardımcı olmaktadır

3.1.Şiddeti Kabullenme ve Kanma

‘Woman Talking’ filminde kadına yönelik şiddet konusu ele alınmaktadır. Buna göre film, ana karakterlerden biri olan Ona’nın yatağında uyandığında, cinsel saldırıya maruz kaldığını bacağına bulunan kan lekesi ile fark edip annesine seslenişi ve annesinin yanına geldiğinde ona sarıldığı sahne ile başlamaktadır. Nitekim Ona, bu tecavüzden hamile kalmaktadır.

Filmde yaşananları anlatan bir dış ses kullanılmaktadır. Ana karakterlerden biri hikâye anlatır gibi, sahnelerin aralarında yaşananları, hissedilenleri, yapılan baskıları vs. anlatmaktadır. İfade edilen ilk cümlelerden biri; “...papazlar bize bunun hayaletlerin işi olduğunu söylediler. Veya şeytan. Ya da dikkat çekmek için yalan söylediğimizi”. “Yıllarca devam etti. Hepimiz için”. “Benim başıma gelmeseydi kim olabilirdim diye düşündüm.”, “Kolonimizdeki kızlar çok az eğitim görüyordu. Okuma yazma bilmiyorduk.” şeklinde yer almaktadır. Bu cümleler, kadınların ataerkil koloni sistemi içerisinde, nasıl baskılandıklarını, nasıl kandırıldıklarını, kendilerini geliştirmelerinin ve düşüncülerinin nasıl engellendiğini özetlemektedir. Filmde doğrudan bir şiddet sahnesine yer verilmemektedir. Ancak filmde kadınların uğradıkları cinsel saldırı, beyaz çarşafa bulaşan kan lekesi ile sembolize edilmektedir. İzleyici filmde kadınlara şiddet uygulandığını “kan lekesi, yüzdeki morluk, koldaki sargı, vb.” durumlarla anlamaktadır.

Filmin ana konusu, en başta söylenen ifade üzerinden gelişmektedir: “...papazlar bize bunun hayaletlerin işi olduğunu söylediler...” Aslında bu ifade, cinsel saldırıya maruz kalan kadınların, din adamları tarafından düşüncülerinin istismar edildiğini göstermektedir. İnançlarına katı bir şekilde bağlı olan bu koloninin üyeleri, kolonideki istikrarın devam etmesi için, yıllarca devam eden ensest dahil olmak üzere tecavüzü ve diğer şiddetleri engellemek yerine, “affedici” olmayı yeğlemekte ve affetmeyi neredeyse zorunlu kabul etmektedir. Cinsel şiddete maruz kalan kadınlar, papaz tarafından yaşananların gerçek olmadığını, hayaletlerin, şeytanın ya da kadınların hayal gücünün işi olduğunu söylemeleri ve kadınları buna inandırmaları, onların aynı zamanda psikolojik şiddete maruz kaldıklarını da göstermektedir. Mennonit’lerin dini inancının temelini oluşturan affedici olma ve şiddete karşı olma şeklindeki söylemler, filmde yalnızca ‘affedici’ olma beklentisi ile sınırlı kalmaktadır. Ataerkil bir toplum

yapısına sahip olan Mennonit'ler, söz konusu erkekler olduğunda, dini inançlarının temellerinden biri olan 'şiddete karşı olma' durumunu bile göz ardı edebilmektedirler.

Filmde kolonideki genç kadınlardan birinin, cinsel saldırı anında, tecavüzcülerden birini odasında yakalaması ve tecavüzcünün camdan atlayıp kaçması ile olayın gerçeğini öğrenmesi, kadınların uyanışın başlangıcı olmaktadır. Kadınların bazıları, içten içe uğradıkları cinsel saldırının erkekler tarafından olduğunu bilmelerine rağmen bunu dile getirememektedirler. Ancak bu olay, yıllarca baskılanan, kandırılan, hisleri ve düşünceleri yok sayılan kadınların baş kaldırılarının kaynağını oluşturmaktadır.

3.2.Şiddet Kurbanlığından Uyanış

Cinsel şiddet uygulayanın yakalanması sonrasında, cinsel şiddet uygulayan erkeklerin hapiste olması, kolonidekiler tarafından kabul görmemektedir. Bunun üzerine koloninin erkekleri, kadınlara saldırganları affetmeleri için iki gün süre vererek baskı yapmaktadır. Kadınların önünde iki seçenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki saldırganları affetmek, diğeri ise koloniden ayrılmak.

Affetmek, kişinin zarar gördüğü kişiye yönelik intikam, öfke, hayal kırıklığı gibi olumsuz duyguları bir kenara bırakmasıdır. Kişi affetme sürecinde ilk olarak kendi yaşadığı acılarla yüzleşmektedir (Akgün, 2016). Ayrıca affetmek, mağdur bireyin psikolojik yönden daha iyi olmasını sağlamaktadır (Gümüüşçağlayan, 2018). Filmde kadınlara verilen 2 gün süre içerisinde, kadınlar arasında yapılan oylamada meydana gelen tartışmaların ilki, *"Bağışlamak inancımızın bir parçasıdır. Bize yanlış yapanları her zaman affettik. Neden şimdi değil?"* şeklindeki yaşlı kadının sorusu ile başlamaktadır. Bu soruya yanıt olarak Salome *"Çünkü artık daha iyi biliyoruz"* yanıtını vererek, erkekler tarafından cinsel saldırıya uğradıklarına dair şüphe kalmadığını ve artık affedici olunmaması gerektiğini belirtmektedir. Soruyu soran yaşlı kadın karşılık olarak *"Bu adamları affetmezsek aforoz edilecek, koloniyi utanç içinde terk etmek zorunda kalacağız ve aforoz edilirse cennetteki yerimizi kaybederiz."* sözleriyle, inançları gereği affedici olmaları gerektiği, eğer affetmezlerse de onlara dini inanç bağlamında öğretilen koloniden ayrılma durumunda aforoz edilecekleri ve cennete giremeyecekleri düşündürülmektedir. Bu düşünce, kadınlara dini inanç çerçevesinde yapılan psikolojik istismarın göstergesidir. Yaşlı kadının düşüncesini destekleyen bir başka kadının da *"Biz kolonide olmazsak Tanrı geldiğinde bizi nasıl bulacak?"* şeklindeki sözlerine bakıldığında, dini inanç çerçevesinde yapılan psikolojik istismarın boyutu anlaşılmaktadır.

Westley'e göre şiddet kabullenildiğinde daha da artmaktadır (Tatlıoğlu, 2020, s. 24). Buna göre filmde tartışma devam etmekte ve Salome'nin *"Onları asla affetmeyeceğim."* sözleriyle kadınların maruz kaldıkları şiddete karşı olmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Affedici olunması gerektiğini savunan yaşlı kadınlardan biri olan Scarface Janz, kolonide her şeye sahip olduklarını söyleyerek, bu tavrın yersiz olduğunu savunmaktadır. Scarface Janz'ın bu tutumu, temel gereksinimlerini karşılayabileceği bir ortamda bulunmanın yetinilmesi gereken bir durum olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Şiddete uğrayan kadınların, şiddet gördükleri ancak kimseye muhtaç olmadıkları şeklindeki düşüncelerinin arkasında bu tutum yatıyor demek mümkündür. Başkasına muhtaç olmamak, şiddeti kabul edilebilir bir noktada görmeye yol açmaktadır. Cinsel saldırı mağdurlarından biri olan Greta'nın *"Hayvanlar gibi avlandık, belki de hayvanlar gibi karşılık vermeliyiz."* şeklindeki ifadesi onun öfkesini ve kabullenmeyişiğini yansıtmaktadır. Bu durum, şiddetin şiddeti doğurduğunun göstergesidir. Şiddet mağdurlarından olan Greta, affedici olmanın aksine, intikam istediğini belirtmektedir. Buna karşılık Salome, *"Kızlarımıza kendilerini savunmayı böyle mi öğreteceğiz? Kaçarak mı?"* sorusunu sorarak, kaçmaya karşı olduğunu söylemektedir. Greta ise bu durumu kaçmak olarak değil, gitmek olarak gördüğünü ifade etmektedir. Ancak filmde kadınların bazıları, eğer koloniden

ayrılırlarsa bir haritalarının olmaması nedeniyle kendilerine gidiş rotası çizemeyeceklerini düşünmektedir.

Greta koloniden ayrılmak istediğini, giderken de yanlarında sevdiklerini götürebileceklerini söylemektedir. Salome ise kalıp, güvenlikleri ve saldırılardan korunmaları için savaşmak istediğini ifade etmektedir. Ona “*Erkekler ve kadınlar koloni için tüm kararları toplu olarak alacak. Kadınların düşünmesine izin verilecek. Kızlara okuma yazma öğretilecek, okul binası içindeki yerimizi anlamaya başlayabilmemiz için bir dünya haritası göstermeli. Eskiden ilham alan ancak sevgiye odaklanan yeni bir din koloninin kadınları tarafından yaratılacak. Çocuklarımız güvende olacak.*” İfadelerini kullanarak, kalıp savaşılırlarsa ve bunu kazanılırlarsa, beklentilerinin bu şekilde olacağını ifade etmektedir. Ancak Mariche Ona’ya bir hayalperest olduğunu söylemektedir. Ona ise “*biz sessiz kadınlarız*” demektedir. Greta: “*ya erkekler taleplerimizi karşılamayı reddederse?*” şeklindeki sorusuna, Ona, “*Onları öldüreceğiz.*” diyerek karşılık vermektedir. Konuşmaların devamında Ona; “*Erkeklerin gitmelerini isteyebiliriz.*” şeklinde bir öneride bulunmaktadır. Ancak Agata; “*Bu zamana kadar erkeklerden hiçbir şey istemedik, tuzu uzatmalarını bile... Kadınlar olarak erkeklerden tek isteğimizin onların gitmelerini istemek olması garip değil mi?*” şeklinde karşılık vermektedir.

Hapisteki erkeklerin gerçekten suçlu olup olmadığı tartışılmaya başlanmaktadır. Nietje onlardan birini yakaladıklarını hatırlatmaktadır. Ancak yakalanan saldırganın verdiği diğer isimlerin suçlu olduğuna dair kesinlik bulunmamaktadır. Yalan söyleme ihtimali de söz konusu değildir. Salome, “*Erkekler tarafından saldırıya uğradığımızı biliyoruz. Uzun zamandır inandırıldığı gibi hayaletler ya da şeytanlar tarafından değil. Bu saldırıları hayal etmediğimizi biliyoruz. İnek sakinleştiricisi ile baygın hale getirildiğimizi biliyoruz. Yaralandığımızı, enfekte olduğumuzu, hamile olduğumuzu, korktuğumuzu ve delirdiğimizi ve bazılarımızın öldüğünü biliyoruz. Çocuklarımızı korumamız gerektiğini biliyoruz.*” şeklinde düşüncelerini dile getirmektedir. Ancak Ona’nın “*cezaevindeki adamlar suçlu olmayabilir ama saldırıyı durdurmadıkları için suçlular mı?*” şeklindeki söylemiyle, erkeklerin cinsel saldırı gerçekleştirme ihtimalinin olmamasına karşın, cinsel saldırı gerçekleştiren erkeklere engel olunmaması nedeniyle de suçlu sayılabileceklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla erkekler şiddeti uygulayan olmasa bile, şiddete engel olmadıkları için de suçlu sayılabilmektedir.

3.3.Ayrılmaya Karar Verme

Filmin devamında şiddet mağdurlarından biri olan Ona “*Kalırsak ve savaşı kazanamazsak çocuğum burada başka bir aileye verilecek. Tecavüzcümün ailesi bile olabilir.*” diyerek, gitmek istediğini belirtmektedir. Kadınların bir kısmı, dünyanın haritasını bile görmemişken nereye gidebileceklerini düşünmektedir. Ona’nın ifadesiyle, çocuğunu ve kendini korumanın tek yolunun koloniden ayrılmak olduğunu görmekteyiz. Cinsel şiddet mağdurlarından biri olan Ona, kolonide kalmaları ve şiddet uygulayan erkeklere yönelik baş kaldırının başarısız olması durumunda, çocuğunun verileceği ailenin kendine cinsel saldırı gerçekleştiren erkeklerden birinin ailesi olabileceğini söylemektedir. Bu ifadeyle, çocukların da güvende olmadığını bir kez daha görmekteyiz. Özellikle kız çocukları, filmde şiddet mağduru kadınların korumaya çalıştığı kişilerin başında gelmektedir. Çünkü kendilerinin yaşadıklarını çocuklarının da yaşamalarını istememektedirler.

Salome ve Mariche, koloniden ayrılma konusunda tartışmaktadırlar. Mariche koloniden ayrılmak istememektedir. Salome ise “*Onları korumak adına hiçbir şey yapmadığın için kendi tatlı oğullarının da babaları gibi canavara dönüşmesinden korkmuyor musun? Onları eğitecek hiçbir şey yok. Onlara babalarının yollarının dehşetini öğretecek hiçbir şey yok.*” şeklinde görüşlerini dile getirerek, Mariche’nin cesaretsiz ve bencil davrandığını ifade etmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre annelerin %60,2’si çocuklarının ev içi şiddetten olumsuz

etkilendiğini belirtmektedir. Yani anneler, çocuklarının şiddet karşısındaki tutumlarını takip etmektedirler (Bayındır, 2010, s. 7). Yapılan başka bir araştırmada suça karışan çocukların %77'sinin kendi anneleri ile yaşadıklarını göstermektedir. Pala'nın yaptığı bir çalışmada (2020, s. 38) ise aile içi şiddete maruz kalan ya da tanık olan çocukların, şiddet görmeyen çocuklara oranla daha fazla fiziksel ve sözel şiddet eğilimine sahip oldukları, kızgınlık, saldırganlık ve öfke gibi duyguları daha fazla hissettikleri ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu durum, şiddetin öğrenilmiş bir davranış olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Ev içi şiddete tanık olan çocukların yarısına yakını annesini şiddete karşı korumaya çalışmaktadır. Zira bu gibi durumlara maruz kalan çocukların koruma ve korunma dürtüleri yaşıtlarına oranla daha fazla olabilmektedir (Bayındır, 2010, s. 7).

Filmde fiziksel şiddetten çok cinsel şiddet üzerinden işlenen şiddet konusu, kadınların cinsel şiddet mağdurluğunun kendi erkek çocuklarını tehdit olarak algılayabilecek hale gelecek kadar derinden etkilendiklerini göstermektedir. Zira filmde Agatha'nın "*Tüm çocuklarımızı korumalıyız, yalnızca kızlarımızı değil. 15 yaşından küçük her erkek çocuk ve özel bakıma ihtiyacı olanlar kadınlara eşlik etmelidir. Gitmeyi kabul ettirmeye çalışmalıyız onlara. Ama onları zorlayamayız.*" şeklindeki ifadesiyle, erkeklere kadınlarla gitmeleri konusunda baskı yapılmaması gerektiğini dile getirilmektedir. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, yukarıda bahsedildiği gibi 10-16 yaş arasında başlayan cinsel olgunluk erişimi nedeniyle, kadınların 15 yaşından büyük erkek çocuklarını yanlarında götürmek istemedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü kadınlar 15 yaşından büyük erkek çocuklarını yanlarında götürecekleri kız çocukları için cinsel tehdit olarak değerlendirmektedirler. Ancak çocukların öğretmeni olan August'un, onların bir çocuk olduğu ve eğitilebilir olduklarına yönelik düşüncesi de yetişkin erkeklerin sergiledikleri cinsel saldırıları çocukların kopyalamalarını ve yanlış ile doğrunun öğretilerek şiddet davranışını engelleyebilecekleri yönündedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Temelinde saldırganlık dürtüsü olan şiddet türlerinin nedeni bireysel olabileceği gibi toplumsal kaynaklı da olabilmektedir. Nedenleri farklılaşabilmekle birlikte özellikle ataerkil toplumlarda kadına yönelik şiddet türleri tarihsel süreçte şekil ve boyut değiştirerek günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Zira ataerkil toplumların kadına yüklediği toplumsal cinsiyet rolleri, geleneksel kabuller, kadın ve erkek arasındaki cinsiyet eşitsizliği, eşitsiz güç ilişkileri, vb. unsurlar kadına yönelik uygulanan şiddetin nedenleri arasında yer almaktadır (Aslan Cobutoğlu, 2021: 242-243). Buna göre ataerkil toplumlarda eril tahakkümün baskısından kurtulamayan kadına yönelik şiddet toplum tarafından sıradan hale getirilerek gelenek adı altında normalleştirilmektedir.

Bu çalışmada ataerkil kolonide yaşam süren kadınların demografik özellikleri dikkate alınarak, kolonide kadınlara yönelik uygulanan şiddet türleri ve kadınların şiddeti algılayışları ve algılamaya zorlanma durumları, gerçeği tam anlamıyla kavradıklarında da şiddete boyun eğmemeye başlamaları, dış dünyadan bir haber olan kadınların cesaret ederek koloniden ayrılıp, kendi hayatları ve çocuklarının hayatlarının üzerinde yalnızca kendilerinin söz sahibi olmaları, hem kendilerini hem de çocuklarını başta cinsel şiddet olmak üzere her türlü şiddetten korumaları amacıyla izledikleri 'uyanış yolu' analiz edilmektedir. Çalışma sonucunda aynı şiddete maruz kalan kadınların, şiddeti algılayış ve etkileniş biçimlerinin farklı olduğu, ancak tamamına yakınının şiddete direnmeye cesaret ederek koloniden ayrılmaya, kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olmaya karar verdikleri görülmektedir.

Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde önemli sorunlardan biridir. "Woman Talking" filmi özelinde yapılan şiddet analizi, şiddeti fiili olarak göstermemesine rağmen, şiddetin işleniş biçimini ve şiddet mağdurlarının hislerini, simgelerle ve söylemlerle

yansıtmaktadır. Kadına yönelik şiddetin küreselleşme ve gelişen teknoloji ile daha görünür ve duyulur hale gelmesi, şiddet konusunu daha çok konuşulan bir mesele haline getirmektedir. Özellikle medya, şiddet konusunu çok daha şeffaf bir şekilde sergilemektedir. Medya bağlamında sinema filmlerinde yer alan sözlü ya da fiili şiddet sahneleri, izleyici tarafından farklı şekillerde yorumlanabilmektedir.

Sonuç olarak şiddet sorunsalı toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklılaşan bir olgudur. Nitekim toplumların gelişmişlik düzeylerine ve sosyo-kültürel özelliklerine göre şiddet algısı içinde bulunulan toplumun bireylerine göre değişebilmektedir. Zira şiddetin en önemli mağdurlarından kadınlar içinde buldukları toplumun sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, teknolojik vb. özelliklerine göre şiddet gördüğünün farkında bile olamamakta, karşılaştığı şiddeti şiddet olarak algılayamamaktadır. Zira toplumda hâkim olan ataerkil zihniyet, kadına atfedilen geleneksel roller, kadının bu rolleri yerine getirmeye çalışması ve eşitsiz güç ilişkileri kadınların şiddet mağduru olmayı kabul etmesine ve sessiz kalmasına yol açabilmektedir. (Güler ve Erbil, 2022, s. 206). Dolayısıyla hem ulusal hem de uluslararası düzeyde belirlenen politikalara ve uygulamalara rağmen toplumsal bir sorun olan kadına yönelik şiddet ile mücadelede çok yönlü, bütüncül, kapsayıcı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (KSGM, 2015, s.19). Bununla birlikte içinde bulunulan toplumun sosyal yapı özellikleri göz önünde bulundurularak ilk olarak ailede başlayan sosyalleşme süreci içerisinde her yaştan bireyin kadın-erkek eşitliği, toplumsal cinsiyet rolleri ve şiddet bağlamında değerlerinin, tutumlarının ve tercihlerinin değişmesi yönünde toplumsal düzeyde yeni plan ve politikalar üretilmelidir. Ayrıca her türlü şiddete yönelen kişi/kişilere caydırıcı yasal yaptırımlar uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgün, C. (2016). Affetmenin koşulu: Utanmak ve söz vermek. *Psikeart*, 47, 6-11.
- Aslan Cobutoğlu, S. (2021). Kadın ve şiddet: Manves city’de şiddetin türleri (Fiziksel, ekonomik ve cinsel şiddet). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), 238-265.
- Bayındır, N. (2010). Aile içinde yaşanan şiddete karşı çocuğun gösterdiği tepkiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2), 1-9.
- Bilgin, N. (2014). Sosyal bilimlerde içerik analizi / Teknikler ve örnek çalışmalar. *Siyasal Kitabevi*, Ankara.
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 20 Aralık 1993 tarih ve 44/104 sayılı Kadınlara Karşı Şiddetin Tasfiye Edilmesine Dair Bildirisinin 1’inci maddesi http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktarafli-soz/bm/bm_19.pdf
- Geray, H. (2011). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş-iletişim alanından örneklerle*. Genetis Kitap.
- Güler, E., ve Erbil, N. (2022). Kadına yönelik şiddet, cinsel şiddet ve hemşirenin sorumlulukları. *Androloji Bülteni*, 24(3), 204-213. <https://doi.org/10.24898/tandro.2022.38159>
- Gümüşçağlayan, G. (2018). *Psikolojik danışman adaylarının affetme düzeyleri ile psikolojik belirtileri arasındaki ilişkide empatinin aracılık rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Işiker, F. (2011). *Televizyon Yayınlarında Şiddet*. Danışman: Şölen Tüzüner. Ankara: Radyo Televizyon Üst Kurulu. <https://www.rtuk.gov.tr/>
- Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 273-294.

- Pala, Z. (2020). *Ergenlerde Şiddet Eğilimi ile Akademik Kendini Engelleme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2015). *Türkiye 'de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması*. Ankara: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü. <https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/handle/11655/23338>
- Tatlıoğlu, S. S. (2020). *Şiddet olgusu ve yeni nesil seyirci kalma etkisi: sosyal medya ve gerçek hayat ikilemi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Tavşancıl, E. & Aslan, E. A. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon.
- Toker, M. Erdoğan. (2010). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında medya okuryazarlığının rolü. *Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- Uluocak, Ş. vd., (2014). *Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet*. Paradigma Akademi.
- WHO. (2002). *World report on violence and health*, Geneva. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jaflaw47&div=16&id=&page=>
- WHO. (2013). *Sexual and other forms of gender-based violence in crises*. <https://www.who.int/hac/techguidance/pht/SGBV/en/>
- Yavuz, S., (2014). *Şiddetin sosyo-kültürel kaynakları ve medya metinleri aracılığıyla sunumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi.

**AN INVESTIGATION INTO THE POSSIBLE RELATIONSHIP BETWEEN THE
EXTRAMURAL ENGLISH ACTIVITIES AND ACADEMIC ACHIEVEMENT OF
TURKISH YOUNG ADULTS**

**TÜRK GENÇ YETİŞKİNLERİN OKUL DIŞI İNGİLİZCE FAALİYETLERİ İLE
AKADEMİK BAŞARILARI ARASINDAKİ OLASI İLİŞKİYE DAİR BİR İNCELEME**

OZAN KARAKAŞ¹, PROF. DR. HATİCE GÜLRU YÜKSEL²

**¹Master's student, Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Department
of English Language Teaching**

<https://orcid.org/0000-0003-2383-5986>

**²Prof Dr., Yıldız Technical University, Faculty of Education, Department
of English Language Teaching,**

<https://orcid.org/0000-0001-5221-9483>

Extramural English (EE) is a term that had been in use by several researchers, especially by Sylvén (2006), until Sundqvist (2009) constructed a theory around this concept and phenomenon, giving rise to various studies from around the world. The term roughly indicates the category of activities involving English that learners carry out outside the context of learning – listening to music, watching TV shows/movies, reading various materials, having conversations with people, etc. However, the crucial point that separates EE from other concepts such as out-of-class learning or out-of-class English is that EE does not include a setting created for the purpose of learning – it is completely natural and authentic. Since Sundqvist's (2009) seminal work, the research on EE has diversified both in the sphere of topics and localities. Many researchers throughout the world have conducted studies focusing on various aspects of EE. This study partly relies on Kachru's (1985) stratification of nations depending on how they acquire English and considers Türkiye as one of the expanding circle countries, that is, a country where English is not one of the main languages or not acquired through a historical background such as colonization, but rather taught and learnt as a foreign language and can be encountered frequently in various levels of social life. Therefore, the participants in this study are Turkish young adults who are studying at the preparatory school of a university. They consist of Turkish citizens particularly so that they have a similar educational and cultural background, thus all are members of the same expanding circle country. They are all at the B2 level of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) and have 23 sessions of English lessons weekly for 8 weeks. Adopting a quantitative approach to methodology, this study aims to investigate whether the frequency and quality of the EE activities of Turkish young adults have a relationship with their academic achievement.

Keywords: extramural English, second language acquisition, academic achievement

Okul dışı İngilizce (Extramural English - EE), başta Sylvén (2006) olmak üzere birçok araştırmacı tarafından kullanılmış ve Sundqvist'in (2009) bu kavram ve olgu etrafında bir teori inşa etmesinin ardından dünyanın dört bir yanından çeşitli çalışmalara yön vermiş bir terimdir. Bu terim kabaca, öğrencilerin öğrenme bağlamı dışında gerçekleştirdikleri İngilizce etkinlikler kategorisine işaret eder: müzik dinlemek, dizi/film izlemek, çeşitli materyaller okumak, insanlarla sohbet etmek vb. Ancak EE'yi sınıf dışı öğrenme veya sınıf dışı İngilizce gibi diğer kavramlardan ayıran en önemli nokta, EE'nin öğrenme amacıyla oluşturulmuş bir ortam içermemesidir: EE tamamen doğal ve otantiktir. Sundqvist'in (2009) ufuk açıcı çalışmasından bu yana EE üzerine yapılan araştırmalar hem konu hem de yerellik açısından çeşitlenmiştir. Dünya çapında pek çok araştırmacı EE'nin çeşitli yönlerine odaklanan çalışmalar yürütmüştür. Mevcut çalışma kısmen Kachru'nun (1985) ulusları İngilizceyi edinme biçimlerine göre sınıflandırmasına dayanmakta ve Türkiye'yi genişleyen halka ülkelerinden biri, yani İngilizcenin ana dillerden biri olmadığı ya da kolonileşme gibi tarihsel bir arka planla edinilmediği, daha ziyade İngilizcenin yabancı dil olarak öğretilip öğrenildiği ve sosyal yaşamın çeşitli düzeylerinde sıklıkla karşılaşılabilirdiği bir ülke olarak ele almaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın katılımcıları bir üniversitenin hazırlık sınıfında okuyan Türk genç yetişkinlerdir. Katılımcılar özellikle benzer eğitim ve kültür geçmişine sahip olmaları nedeniyle Türk vatandaşlarından oluşmaktadır, dolayısıyla hepsi aynı genişleyen halka ülkesinin üyeleridir. Hepsi Avrupa Ortak Dil Referans Çerçevesi'nin (CEFR) B2 seviyesindedir ve 8 hafta boyunca haftada 23 oturum İngilizce dersi almaktadırlar. Metodolojide nicel bir yaklaşım benimseyen bu çalışma, Türk genç yetişkinlerin EE faaliyetlerinin sıklığı ve niteliğinin akademik başarılarıyla bir ilişkisi olup olmadığını araştırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: okul dışı İngilizce, ikinci dil edinimi, akademik başarı

URBAN DIMENSION OF HUMAN RIGHTS: THE RIGHT TO THE CITY
İNSAN HAKLARININ KENTSEL BOYUTU: KENT HAKKI

GAMZE KOÇAK ERAT ¹, YAHYA DEMİRKANOĞLU ²

¹ Doktora Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi,

ORCID: 0000-0002-0557-9774

² Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler,

ORCID: 0000-0002-0219-3657

Özet

Teknolojik gelişmelerle birlikte üretim yapısında yaşanan dönüşümler ve bu dönüşümlere bağlı olarak kırsal alanlarda yaşanan olumsuz durumlar kentleri sosyal ve ekonomik olarak cazip hale getirmiştir. Yaşam kalitesini artırmayı hedefleyen bireyler kurdukları ağlar aracılığıyla kırsal alanlardan kentsel alanlara yönelik yoğun bir göç hareketini gerçekleştirmişlerdir. Yoğun nüfusa sahip olmaya başlayan kentlerde yerel yönetimler fiziksel ve çevresel faktörlere bağlı olarak birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu sorunlara yönelik düşünürler, siyasetçiler ve bürokratlar tarafından birtakım çözüm önerileri getirilmiştir. Gelir eşitsizliğini azaltma, altyapı sorunlarını çözme ve konut taleplerini karşılama vb. çözüm önerisiyle birlikte Lefebvre tarafından sistematikleştirilen ve çalışmamızın konusunu oluşturan kent hakkı da bu kapsamda yer almaktadır. Kent hakkı, kentsel alanlarda yaşayan bireylerin temel hak ve özgürlüklere sahip olmasının yanında demokratik ilkeler gereği karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını ifade eden bir kavramdır. Kent hakkı katılımcı planlama, eşitlikçi mekânsal dağılım, çevresel sürdürülebilirlik ve barınma hakkı parametrelerini kullanarak kamusal alanların kullanılmasına ilişkin stratejiler geliştirmektedir Bu bağlamda çalışmanın amacı kapitalizmin yaratmış olduğu kentsel sorunlara karşı Lefebvre'nin çözüm olarak sunduğu kent hakkı kavramının üzerinde durulmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışma üç bölüm şeklinde tasarlanmıştır. İlk bölümde hak kavramı insan hakları bağlamında ele alınmıştır. İkinci bölümde kent kavramı incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise ana sorunsal ele alınmıştır. Sonuç olarak, insan haklarından bağımsız düşünülemeyeceği anlaşılan kent hakkının kolektif ancak soyut bir hak olduğu ve kent içerisinde kaliteli bir yaşam sürdürebilmenin ve kent halkının yaşadıkları çevrenin üretiminde söz sahibi olmasının bir anahtarı olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: İnsan Hakları, Kent, Kentleşme, Kent Hakkı.

Abstract

The transformations in the production structure with technological developments and the negative situations experienced in rural areas due to these transformations have made cities socially and economically attractive. Individuals aiming to improve their quality of life have realised an intensive migration movement from rural areas to urban areas through the networks they have established. Local governments in densely populated cities have faced many problems due to physical and environmental factors. A number of solutions have been proposed by thinkers, politicians and bureaucrats for these problems. The right to the city, which was systematized by Lefebvre and which is the subject of our study, is also included in this scope,

along with solutions such as reducing income inequality, solving infrastructure problems and meeting housing demands.. The right to the city is a concept that expresses that individuals living in urban areas have fundamental rights and freedoms, as well as taking an active role in decision-making mechanisms in accordance with democratic principles. The right to the city develops strategies for the use of public spaces by using the parameters of participatory planning, egalitarian spatial distribution, environmental sustainability and the right to housing. In this context, the aim of the study is to focus on the concept of the right to the city, which Lefebvre presented as a solution to the urban problems created by capitalism. In the study, descriptive analysis was carried out using qualitative research method. The study is designed in three sections. The first concept of rights is addressed in the context of human rights. The concept of city is examined in the second section. The main problematic is addressed in the third section. As a result, it is understood that the right to the city, which cannot be considered independently of human rights, is a collective but abstract right and is the key to sustaining a quality life in the city and to the city dwellers having a say in the production of the environment they live in.

Keywords: Human Rights, City, Urbanisation, Urban Right.

1. GİRİŞ

Tarihsel bağlamı nedeniyle literatürde daha çok adalet, özgürlük ve eşitlik ile anlaşılan ve açıklanan hak kavramının anılan kavramlarla beraber farklı olan yönleri de bulunmaktadır (Turhan, 2013: 357). Mitchell, hak kavramını güç üzerinden tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya göre haklar gücü organize edebilir ve bu güce karşı çıkabilir; dolayısıyla gücün kaderini belirleyebilmektedir. (Mitchell, 2020; 43). Haklar, adaletin fiili sağlayıcısı konumundadır ve sosyal ilişkiler olarak değerlendirilmektedir (Mitchell, 2020: 44). İnsanların diğer insanlar ile ilişkilerinde neler yapabileceği konusunda kurumsal olarak belirlenmiş kurallar dizisidir. Genellikle sahip olmaktan ziyade, yapma referansı ile ilişkilidir. Eylemlerin gerçekleşmesine izin veren ya da eylemleri sınırlayan özelliği nedeniyle sosyal ilişkiler olarak değerlendirilmektedir (Mitchell, 2020: 49). Düşünceler ile birlikte ortaya çıkan haklar; zamanla yasa, uluslararası anlaşmalar ve ahlak kuralları halini almaktadır. Bu bağlamda belirli bir çerçevede içerisinde tanınan haklar bireylere eylemlerini gerçekleştirme özgürlüğü tanımaktadır (Ertan, 2008: 131; Turhan, 2013: 362).

Bu çalışmanın sorunsalı olan kent hakkı insanların şehirlerdeki yaşamlarına, karar alma süreçlerine ve kentsel alanların kullanımına dair sahip oldukları ve kendilerine bir özgürlük alanı tanıyan haklar bütünüdür. Bu yönüyle kent hakkı; şehirleri konut, çevre, yeşil ve kamusal alanlar gibi unsurları içeren fiziksel mekânın ötesine geçirerek anılan alanlarda adalet, eşitlik ve katılımcılık ilkelerinin nasıl hayata geçirilebileceğini ve bunlarla ne düzeyde örtüştüğünü açıklar.

İnsan haklarının kentsel boyutunun bir yansıması olarak kent hakkını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada konuya yönelik birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Kaynaklar sistemli bir şekilde taranarak teorik çerçeve, yaklaşımlar ve bulgular açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, insan hakları bağlamında zamanla bir meta olgusu haline gelen kent kavramını kent hakkı açısından incelemektir.

2. İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA HAK KAVRAMI

Hak ve özgürlükler, bir gereksinim sonucu ortaya çıkmakta ve belirli bir oluşum sürecinden geçmektedir. Başlangıçta bir özlem veya arzu olarak tezahür etmekte, akabinde isteme dönerekt somutlaşmaktadır (Kaboğlu'ndan aktaran Ertan ve Ertan, 2013: 50). Hak kavramı, insan hakları düşüncesinin kaynağını oluşturmaktadır. Haklar, bireylere devlete karşı veya diğer bireylere

karşı hukuk tarafından korunan güvenceler sağlamaktadır (Ertan ve Ertan, 2013: 52). İnsan hakları, her insanın doğduğu andan itibaren sahip olduğu devredilemez ve vazgeçilemez nitelikteki haklardır (Durul vd., 2022: 754). İnsan hakları kavramı ve düşüncesi, değişmez bir liste biçiminde düzenlenmemiştir. Dönemin değişen şartlarına göre siyasi ve sosyal anların ürünü olarak sürekli yenilenmektedir (Mitchell, 2020: 44). İnsan hakları kavramı ile ilgili negatif, pozitif ve aktif statü hakları ya da kolektif ve bireysel haklar şeklinde sınıflandırmalar yapılmıştır. Diğer bir sınıflandırma ise insan haklarının tarihsel süreci göz önünde bulundurarak yapılan kuşaklara göre ayrılmış biçimdir. (Turhan, 2013: 359). İnsan haklarının dinamik bir yapıya sahip olduğu ve tarihsel olayların bir ürünü olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu durumu baz alan temel insan hakları sınıflandırması insan haklarının kuşaklar şeklinde ayrılmasıdır (Durul vd., 2022: 756).

Bu ayrıma göre haklar dört kuşağa ayrılmaktadır. Liberal öğretiyeye dayanan birinci kuşak haklar, aristokrasi ve burjuvazi arasındaki mücadelenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Locke'un doğal hukuku ile biçimlenen bu haklar, bireyin doğuştan sahip olduğu haklara dayanmaktadır (Durul vd., 2022: 756). Devletin müdahale yetkisinin bulunmadığı kişisel haklar ve bireylerin devlet yönetiminde etkin rol alabilmesini sağlayan siyasal haklar ile ilgilidir. Bu haklar, bireyin düşünce ve fiziki varlığına yönelik hak ve özgürlükleri kapsamaktadır (Ertan, 2008: 132). Birinci kuşak haklar, devletten hiçbir aktiflik beklenmeyen aksine devlete, bireysel özgürlüklere müdahale etmeme sorumluluğunu yüklemektedir. Bireylerin özgürlükleri karşısında devlet iktidarını sınırlayan bu haklara; din ve vicdan özgürlüğü, mülkiyet hakkı, güvenlik hakkı, sağlık hakkı, yaşama hakkı gibi temel insani haklar örnek olarak gösterilmektedir (Adalet Bakanlığı, 2024).

İkinci kuşak haklar devlete pozitif bir anlam yüklemektedir (Turhan, 2013: 369). Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, konut, çalışma ve grev hakkı gibi devletin olumlu müdahalesini gerektiren haklar ikinci kuşak haklara örnek gösterilmektedir (Adalet Bakanlığı, 2024; Ertan, 2008: 132). İkinci kuşak haklar, sanayi devrimi sonrasında işçi sınıfının talepleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Sosyal ve ekonomik haklar olarak da bilinen ikinci kuşak haklar, genellikle devletin altyapı oluşturmasını gerekli kılan ve devlete sorumluluk yükleyen haklardır (Durul vd., 2024: 756).

Üçüncü kuşak haklar, kolektif haklar, dayanışma hakları ya da grup hakları olarak da isimlendirilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, çevrenin sınırsız bir şekilde tüketilmesi, nükleer silahların kullanılması, çevresel tahribat gibi sebeplerle ortaya çıkmıştır (Adalet Bakanlığı, 2024). Üçüncü kuşak haklar arasında barış hakkı, çevre hakkı, gelişme hakkı, ortak miras koruma hakkı, kültürel haklar ve katılım gibi haklar bulunmaktadır. Bu hakların gerçekleşmesi için bireylerin, devletlerin ve tüzel kişilerin etkin bir işbirliği halinde hareket etmesi gerekmektedir. Barış, çevre gibi uluslararası sorunlarda ortak çabayı gerektiren alanlarla ilgilidir (Ertan, 2008: 133).

Dördüncü kuşak hakların konusu doğrudan insan ile ilgili değildir. Soyut olan bu haklar, insanlık için doğrudan bir hak olmamakla birlikte muhteviyatı dünyanın ve insanlığın geleceği açısından önem taşımaktadır. Dördüncü kuşak haklar, dünya üzerindeki önlenemeyen nüfus artışı, tüketim ve üretim dengesinin sağlanamaması ve iklim değişikliği sebepleriyle çevre kirliliği ve biyolojik tür kayıplarının önlenmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Dördüncü kuşak haklar, gelecek nesillerin hakkı, kent hakkı, ekosistem hakkı ve bu hakları talep etme hakkı olarak temel insani haklardan farklıdır. Kent bu kavramların içerisinde en somut olanıdır ve kent hakkını talep etme hakkı tamamlayıcı bir hak olarak belirtilmiştir (Aykul ve Topçu, 2024).

Çalışmamızın konusu olan kentsel haklar ve kent hakkı diğer haklar ile de ilişkili olmakla birlikte dördüncü kuşak insan hakları içerisinde bulunmaktadır. Birinci kuşak haklar olarak

adlandırılan bireysel özgürlük ve siyasal haklar temel insani hakları barındırmakta ve yerleşme özgürlüğünü de kapsamaktadır. İkinci kuşak haklar, birinci kuşakta göz ardı edilen sosyal ve ekonomik boyutu kapsamaktadır. Birinci kuşakta yer alan yerleşme hakkı ikinci kuşakta konut hakkı halini almıştır. Dayanışma hakları ise yalnızca hakları değil aynı zamanda sorumlulukları da içeren hak grubudur. Yerleşme özgürlüğünden konut hakkına evrilen kent hakkı, dayanışma hakları içerisinde yaşam kalitesinin artırılması kapsamında değerlendirilmiştir. Konut hakkı temel çıkış noktası olarak ifade edilirken varış noktası yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Yaşam kalitesinin artırılması ise düzenli ve planlı kent politikalarıyla ve katılımcı bir kent yönetimi ile sağlanacağı belirtilmektedir (Arslan, 2014: 34). Kent hakkı, dayanışma hakları kategorisinde yaşama hakkının bir uzantısı olarak belirtilmiştir. Kentsel yaşama kalitesinin göstergesi ise yalnızca hizmetten duyulan memnuniyet oranı ile değil, tüm kent sakinlerinin hizmetlere erişebilmesi ve hizmetten yeterince yararlanması olarak gösterilmiştir (Ertan ve Ertan, 2013: 67).

3. KENT KAVRAMI

Sözlük anlamıyla, nüfusun büyük bir bölümün sanayi, ticaret veya hizmet alanında çalışan tarımsal etkinliklerin bulunmadığı yerleşim alanları olarak tanımlanan kent kavramının çeşitli tanımları bulunmaktadır (Oxford Languages, 2024). Keleş'e göre kent kavramının, yönetsel örgüt sınırları, nüfus, ekonomik ve toplumbilimsel açıdan tanımları bulunmaktadır. Yönetsel örgüt sınırları açısından bakıldığında kent, belirli bir yönetsel örgüt biriminin sınırları içerisinde kalan kısımdır. Bu sınırın dışında kalan yerler ise köy olarak adlandırılmaktadır (Keleş, 2012: 101). Nüfus ölçütüne dayanan tanım, 1965-1985 döneminde nüfusu 10 bin ve üzeri olan yerleri kent olarak sınıflandırmıştır. Ancak 1982'de DPT tarafından yapılan bir araştırmada, nüfusu 10 binden fazla olan 288 yerleşim yerinin %80'inin 20 binin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle kır ve kent ayrımında nüfus eşiği 10 binden 20 bine yükseltilmiş ve nüfusu 20 binden fazla olan yerler kent olarak tanımlanmıştır (KKP, 2010-2013: 14).

Kent ve köy ayrımında sadece nüfus ölçütünü kullanmak, kentsel özyapıya sahip yerleşimleri dışlamak gibi sorunlar oluşturabilir. Bu sebeple ek ölçütler kullanılmaktadır. Ekonomik ölçüte göre kent, mal ve hizmetlerin sürekli değişen ihtiyaçları karşılamak amacıyla ortaya çıkan bir ekonomik mekanizmadır. Ayrıca, bir yerleşim yerinin kent sayılabilmesi için tarım dışı alanlarda çalışılması gerektiği vurgulanmaktadır. Sosyolojik açıdan kent tanımında ise sosyologların belli bir nüfus yoğunluğu, işbölümü, uzmanlaşma ve türdeş olmama kavramlarına odaklandıkları belirtilmektedir (Keleş, 2012: 102).

Kentler, uygarlıkların doğuşuyla beraber ortaya çıkmıştır. Antik çağdan itibaren kent örneklerinin bulunduğu belirtilmiştir. Ortaçağ dönemine daha çok ekonomik işlevler egemen olmuştur. Bu dönemde çok işlevli kent olgusundan ziyade savunma gereksinimleri ve güzel görünme isteğiyle daha çok içe kapanık kentler bulunmaktaydı. Sanayi devrimi sonrası kentlerde ekonomik yapıda rol oynayan faktörlerdeki görülen değişiklikler, kentlerin yapılarını değiştirmeye başlamıştır. Bu dönemde sanayi, enerji kaynakları ve ucuz işgücünün bulunduğu eski kentlerin dışında yerleşmeye başlamıştır. Akabinde fabrikaların yanlarına kapitalizmin simgesi olarak gösterilen işçi kentleri kurulmuştur. Böylece kentleşme sanayi devrimi sonrasında sanayileşmenin bir yan ürünü olarak gelişmiştir (Keleş, 2012: 32- 33). Sanayi devrimi toplumdaki dönüşümlerin temel bir parçası olarak belirtilmiştir. Lefebvre, belirleyen ve belirlenen mekanizmalar arasında bir ayrım yapılırsa sanayileşme sürecinin belirleyenler; kentin gelişimini ilgilendiren hususların, planlama ve büyüme ile ilgili sorunların, boş vakit uğraşlarının ve kültürle ilgili sorunların belirlenenler arasında saymaktadır (Lefebvre, 2022: 21). Sanayi devrimini izleyen dönemde teknolojik gelişmelerin artması ile birlikte nüfus hareketleri meydana gelmiştir. Böylece yıllar içerisinde kentlere doğru yoğun bir nüfus akışı

sağlanmışır (Yahyagil, 2011: 108). Modern anlamda kentleşme, nüfus hareketleriyle sağlanmışır. Bu nüfus hareketlerinin temelinde yeni üretim faktörleri ve bu üretim için gerekli olan işgücüne duyulan ihtiyaç bulunmaktadır. Kentlerde oluşan yeni iş kolları kırsal alanlarda yaşayanlar için daha cazip hale gelmiştir (Çan, 2024: 4). Hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar yalnızca nüfus hareketlerinin yoğunluğuyla sınırlandırılmamaktadır. Bir taraftan iklim değişiklikleri ve çevre sorunları gibi sorunlara sebep olurken diğer taraftan enerji, su ve arazi gibi kaynakların tüketilmesine neden olmaktadır. Kentlerin fiziksel olarak genişlemesi hem ekolojik açıdan hem de toplumsal ve ekonomik olarak ele alınıp değerlendirilmesi gereken bir husustur (Dinçer, 2016: 76).

Kentlerde oluşan bu kurlsız büyümeyle Lefebvre, sanayileşme ile birlikte kentlerin bir yatırım alanı olması ve sonrasında kentlerin meta haline dönüşmesiyle ifade etmiştir (Lefebvre, 2022: 21- 22). Ancak kent gerçekliği yalnızca tüketim unsuruna bağlı değildir. Aynı zamanda üretime ve üretim ilişkilerine müdahale etmektedir (Lefebvre, 2023: 49). İnsanlar, tarihlerini, dünyalarını, bilinçlerini ve kendi hayatlarını üretmektedirler. Toplumda ve tarihte edinilmiş hiçbir şeyin üretim kavramından bağımsız düşünülemez olduğunun altı çizilmektedir (Lefebvre, 2014: 95).

Mitchell'e göre kent, özünde kamusal bir alandır. Birbirinden farklı insanların sosyal etkileşimlerinin olduğu ve insanların birbiriyle alışveriş içerisinde olduğu yerlerdir. Kamusal ve halka açık olması nedeniyle kentler, heterojen bir yapıya sahiptir. Bu yapıda farklılıklarla karşılaşmak mümkündür. Bu farklı gruplar, kentte yaşayabilmek uğruna her zaman bir mücadele içerisinde olmuştur. Kentteki bu mücadeleden bir *oeuvre* (Lefebvre'ye göre tüm vatandaşların katılım gösterdiği ortak bir yapıt, eser), doğar ve yani yaşam biçimleri ve yeni iskân şekilleri ortaya çıkar (Mitchell, 2020: 37).

4. KENT HAKKI

Lefebvre'ye göre kent, bir yapıttır ve sanat eserine yakın özellikler taşımaktadır. Bu nedenle kent, üretilebilir bir olgudur. Ancak kent, bir nesne gibi üretimden ziyade insanlar tarafından oluşturulan ve sürekli olarak yeniden üretilen bir şeydir. Yani, kent yalnızca fiziksel bir mekân değil aynı zamanda toplumsal etkileşimler ve süreçler aracılığıyla insanların sürekli ve yeniden ürettiği bir mekândır (Lefebvre, 2022: 64). Kent, insanların yaşadığı dünyayı kendi isteklerine daha uygun bir biçimde dönüştürebilmek için gösterdiği çabaların en tutarlısı ve en başarılısı olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda insan, dönüştürdüğü dünyanın içerisine mahkûmdur. Yani kenti inşa ederken kendisini de inşa etmektedir (Park'tan aktaran Harvey, 2019: 44). Şehirdeki yeni yaşam biçimini ve şehri dönüştürecek olan, tüm ilgili kesimleri belirten bir metafor olan 'bizler'dir. Şehirleri, mimarlar, iktisatçılar, sosyologlar ya da politikacılar üretemez. Hiçbiri toplumsal ilişkiler ağı oluşturamamaktadır. Onlar yalnızca üretilmiş olana biçim vermektedirler (Lefebvre, 2022: 123). Dolayısıyla, Harvey, nasıl bir kent istediğimiz sorusunu, ne tür estetik değerlere sahip olduğumuz, nasıl toplumsal ilişkilere değer verdiğimiz, doğayla nasıl bir ilişki içerisinde olduğumuz, nasıl insanlar olmak istediğimiz sorularından bağımsız düşünmemek gerektiğini belirtmiştir. Öyleyse kent hakkı, şehrin barındırdığı kaynaklara kolektif veya bireysel erişimin ötesinde bir şeydir: "Şehri isteklerimize göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkıdır" (Harvey, 2019: 44).

Lefebvre'ye göre kent, kullanım değeriyle ilgili olmalıyken sanayi devrimi sonrasında meta halini almıştır (Lefebvre, 2014: 13). Kapitalist sanayileşmenin, metayı öne sürerek sürekli bir biçimde kendini kente dayattığı savunulur. Mekanın kendisi dahil kentteki her şey ekonomik mübadeleye indirgenmeye çalışılmıştır (Purcell, 2014: 149). Sanayileşme ile doğallığın sahtesi üretilmeye başlanmış ve alınıp satılabilen değişim değerine sahip bir hal almıştır. Böylece

kentliler kenti yanında taşımaya başlamış ve doğal olan kırı da yok etmeye başlamıştır (Lefebvre, 2022: 132).

Kent hakkı, kendisini hakların üstünde bir hak biçimi olarak ortaya koymaktadır. Katılım hakkı ve mülkiyet hakkından farklı olarak sahiplenme hakkı kent hakkının formülasyonunu oluşturan temel dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Lefebvre, 2022: 151). Lefebvre'yi bu formülasyona götüren şey ise; kapitalizm ile kentlerin bir tüketim yeri haline gelmesi ve neo-kapitalizm ile kentlerin artık insanlara ait olmadığını belirterek enformasyon ve bilginin gelişmesi ile şehirlerin iktidarın aracı haline gelmesini ifade etmektedir. Kentliler, kullanıcı olmaktan ve kentin niteliklerini üretir olma durumundan alınıp yerine meta dilinin zafer kazandığı, kullanım değerinin hiç edildiği, mübadele değerinin içinde eritilmiş tüketiciler haline gelmektedir (Lefebvre, 2022: 147).

Lefebvre, kent hakkını bir çığlık ve talep olarak nitelendirmiştir (Lefebvre, 2022: 132). Diğer bir ifadeyle, kent hakkı talebi aslında şehirlerin şekillendirilmesindeki belirleyici gücü talep etmektir. Bunu radikal bir biçimde kökten sağlanması gerektiği belirtilmiştir (Harvey, 2019: 45). Kent hakkı, yaşamın ritmine ve zaman kullanımına, şehir hayatına, yenilenmiş merkeze, zamanın ve mekânın bütünüyle kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Kent hakkı, kullanım değerini temel alarak, kentin içerisinde yaşamak, ikamet etmek anlamına gelmektedir. Yaşama hakkı ya da ikamet etmek hakkı ise barınma hakkı ya da konut hakkına karşılık gelmektedir. Barınma hakkı, kişinin kenti kendisine tahsis edebilmesinin bir aracıdır. Yalnızca barınma hakkını elde etmek kent hakkı için yeterli olmayabilir fakat kent hakkını garantiye almak yönünde zaruri bir adım olarak gösterilmektedir (Mitchell, 2020: 39). Barınma hakkı, apartmanlardan ya da evlerden daha fazlasını gerektirmektedir. Kent sakinlerinin, ihtiyaçlarına, isteklerine ve zevklerine göre kentin yeniden oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır (Mitchell, 2020: 40- 41). Kent sakinleri, kenti kendileri mal etmeye başladıklarında, kentsel mekânı sahiplenirler. Mülkiyet hakkından ayrı olarak sahip olması anlamında bir haktır. Bu anlayışa göre, şehir, içinde yaşayanlara aittir. Böyle bir sahiplenme sonucunda kullanım değerinin mübadele değerine hükmedebileceği belirtilmiştir (Purcell, 2014: 149). Sahiplenme hakkı ile kent sakinleri kentsel mekâna fiziksel olarak erişebilir, işgal edebilir ve kullanabilir. Böylece sahiplenme hakkı ile kent sakinleri, kentsel mekânı ihtiyaçları doğrultusunda yeniden üretebilmektedir (Purcell, 2002: 103).

Mekânı aktif olarak sahiplenen kent sakinlerinin kent yönetimine de aktif katılacağı belirtilmiştir. Bu da kent hakkının bir başka unsuru olan katılım hakkını ortaya çıkarır. Katılım, kent sakinlerinin kentsel mekânın üretimi konusunda yönetime katılmaları anlamına gelmektedir. Gerçek ve aktif katılım buldukça, kent sakinleri kentin ve kolektif yaşamın yöneticisi gibi görünmektedirler (Purcell, 2014: 150). Kent hakkı kavramı kentlerde, karar alma kavramının yeniden çerçevelenmesidir. Karar almayı devletten uzaklaştırıp yeniden kentsel mekânın üretiminde kent sakinlerine yönlendirmektedir (Purcell, 2002: 101). Kentsel mekânın üretilmesinde, tamamen kent sakinlerinin söz sahibi olması gerektiği anlayışı hâkimdir. Kent sakinlerinin, milliyetinden bağımsız olarak katılım hakkına sahip olması gerektiği düşünülmektedir. Kentsel mekânın üretilmesi konusunda hem milliyetten bağımsız hem de milliyetten önce gelen yerleşiklik veya siyasi kimlik kavramının baskın olduğu görülmektedir. Bu noktada katılım hakkı, geleneksel hak kavramından farklı olarak kent sakinlerinin karar alma alanını kentsel mekânı üreten tüm kararlara genişletmektedir. Kent sakinleri karar alma sürecinde ısrarcıdır ve merkezi bir konumda bulunmaktadır (Purcell, 2002: 103).

5. SONUÇ

Yapılan literatür taraması sonrasında, insan haklarının tarihsel bir sürecin ürünü olduğu ve kent kavramının içeriği de tarihsel süreç içerisinde gelişme sağladığı görülmüştür. Sanayi devrimi

ve beraberinde getirmiş olduğu kapitalist üretim sisteminin kentsel kullanım alanlarını ve kentsel kaliteli yaşamı etkilediği anlaşılmıştır. Kent hakkı kavramının kapitalist üretim sistemiyle birlikte kent içerisinde yaşayanların ellerinden alınan kentsel mekânın tüm kullanım alanlarının dışında kalmasıyla ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Böylece kentlerin asıl sahiplerinin ve üretici konumda olması gerekenlerin kim olduğu sorunsalı, kentsel mekânlarda sahiplenme ve katılımcılık öğelerinin ön plana alınmasıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak kent hakkı kavramının insan haklarından bağımsız düşünmek imkânsız görünmektedir. İnsan hakları süreç içerisinde talepler karşılığında gelişmektedir. Kent hakkı da bir insan hakkı olarak değerlendirildiğinde süreç içerisinde modern yaşamın getirdikleri ile beraber şekillenmiştir. Toplumsal yaşamın bir getirisi olarak kolektif bir haktır. Kent hakkı, kent içerisinde kaliteli bir yaşam sürdürebilmenin ve kent halkının yaşadıkları çevrenin üretiminde söz sahibi olmasının bir anahtarı olduğu anlaşılmıştır.

6. KAYNAKLAR

- Adalet Bakanlığı, (2024). ‘Aday Memur Hazırlayıcı Eğitimi İnsan Hakları Ders Notu’, Eğitim Dairesi Başkanlığı, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://edb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/12520201429541-%C4%B0NSANHAKLARI.pdf e.t. 24.08.2024.
- Arslan, H. (2014). ‘Kentsel Dönüşüm Süreçlerinin Kentsel Haklar Temelinde Değerlendirilmesi Gerekliliği’, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(Özel Sayı 1): s. 33- 41.
- Aykul, Ö., Topçu, D. (2024). ‘Hukuk Sisteminde Temel İnsan Hakları Ve Geline Son Aşama; “Dördüncü Kuşak Haklar Ve Bunları Talep Hakkı’, <http://www.aykultopcu.com/Habervemakele-184-Hukuk-S> 27.09.2024.
- Çan, M. F. (2024). ‘Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi’, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FIRAT_AKADEMI/KENTLE%C5%9EME,%20SANAY%C4%B0LE%C5%9EME%20VE%20KALKINMA%20ETK%C4%B0LE%C5%9E%C4%B0M%C4%B0.pdf 05.09.2024.
- Diñer, Ö. (2016). ‘Sürdürülebilir Kentleşme Tartışmaları ve Kent Hakkı’, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 10, s. 73- 84.
- Durul, F., Er, K. ve Solmaz, U. (2022). Kuşak Hakları Bağlamında İnsan Hakları Ölçeği, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32, 2, s.753-768.
- Ertan, K. A. (2008). ‘Kent Hakkı Üzerine Düşünceler’, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 41, Sayı: 4, s. 125- 141.
- Ertan, K. A. ve Ertan B. "Kentli Hakları: Kent ve İnsan Hakları Bağlamında Kentsel Hizmetlere Erişim Hakkı," İçinde: Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, pp.45-72.
- Harvey, D. (2019). ‘Asi Şehirler’, Metis Yayınları, İstanbul.
- Keler, R. (2012). ‘Kentleşme Politikası’, İmge Yayınları, Ankara.
- Kırsal Kalkınma Planı, (2010- 2013). Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ankara.
- Lefebvre, H. (2014). ‘Mekânın Üretimi’, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2022). ‘Şehir Hakkı’, Sel Yayıncılık, İstanbul.

- Lefebvre, H. (2023). 'Kentsel Devrim', Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Mitchell, D. (2020). 'Kent Hakkı; Sosyal adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi', Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Oxford Languages (2024). 'Kent', <https://www.google.com/search?q=kent+nedir&oq=&aqs=chrome.0.35i39i36218.212898j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> 04.09.2024.
- Purcell, M. (2002). 'Excavating Lefebvre: The Right to the City and its Urban Politics of the Inhabitant', *GeoJournal*, 58, s. 99- 108.
- Purcell, M. (2014). 'Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City', *Journal of Urban Affairs*, C: 36, S: 1, s. 141- 154.
- Turhan, A. (2013). 'İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi', *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 4 Sayı:2. s. 357- 378.
- Yahyagil, M. Y. (2011). 'Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri', *Sosyoloji Konferansları*, Cilt: 0, Sayı: 25, s. 105- 120.

ATTITUDE TOWARDS SOCIAL WORK AND ACADEMIC MOTIVATION
SOSYAL HİZMETE YÖNELİK TUTUM VE AKADEMİK MOTİVASYON

SENA ENGÜR ¹, LEYLA ÖZGEN ²

¹Gazi Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5617-7589>

²Prof.Dr, Gazi Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5737-8691>

Özet

Meslek seçimi, bireylerin yaşamlarının en önemli dönüm noktalarından biridir ve hem bireysel hem de toplumsal açıdan büyük önem taşımaktadır. Doğru meslek seçimi ve olumlu mesleki tutum, başarı ve iş doyumunda çok önemlidir. Sosyal hizmet mesleği, toplumda dezavantajlı grupların güçlendirilmesine ve sosyal refaha katkıda bulunmaya odaklanır. Sosyal hizmet uzmanlarının mesleğe bakış açısı ve tutumu, sundukları hizmetlerin kalitesini doğrudan etkilediği için sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin de mesleğe ve bölüme yönelik olumlu tutum ve algılara sahip olması önemlidir. Olumlu tutum ve algılar, ileride müracaatçılara en etkili müdahaleleri sunmalarını sağlayacaktır. Tutumlar; yeterlilik algısı, mesleki yaklaşım, bilgi edinme isteği ve akademik motivasyonu etkileyerek başarıyı belirlemektedir. Pozitif mesleki tutum; yüksek performans, motivasyon ve başarı ile bağlantılıdır. Negatif mesleki tutum ise başarısızlık ve karakter gelişiminde aksaklıklara yol açabilmektedir. Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin mesleğe karşı olumlu tutumları, motivasyonlarını ve gerekli becerileri kazanma isteklerini artıracığı için daha nitelikli ve başarılı sosyal hizmet uzmanları yetişmesi sağlanacaktır. Motivasyon insanları amaçlanan işi yapmaya yönlendiren dürtüdür. Eğitim sürecindeki motivasyon olarak değerlendirilen akademik motivasyon ise öğrencilerin başarısını doğrudan etkileyen kritik bir faktördür. Akademik motivasyon, daha olumlu tutum, daha az kaygı ve okula daha fazla ilgi ile ilişkilidir. Ayrıca okula bağlılığı, öznel iyi oluşu ve akademik başarıyı da artırmaktadır. Yüksek motivasyonun, öğrenmeyi kolaylaştırarak başarıyı artırması yönüyle bölüm başarısı ve genel akademik performans için sadece tutumun değil, motivasyonun da önemli olduğu vurgulanabilir. Bu nedenle, sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin akademik motivasyonlarının araştırılması da yararlı olacaktır. Bir mesleğe yönelik olumlu tutum ve yüksek motivasyon, akademik sorumlulukların yerine getirilmesinde ve mesleki becerilerin geliştirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Diğer meslek alanlarında olduğu gibi sosyal hizmet bölümünde okuyan öğrencilerin yani geleceğin sosyal hizmet uzmanı adaylarının bölümlerine yönelik tutum, ilgi ve beklentilerinin bilinmesi, bölümlerine yönelik tutumlarıyla akademik motivasyonları arasındaki ilişkinin ortaya koyulması, mesleğe bağlılığın ve başarının bileşenleri olması yönüyle oldukça önemlidir. Bu kapsamda bu çalışmanın temel amacı; sosyal hizmete yönelik tutum ve ilgi hakkında bilgi vermek, tutum, motivasyon ve akademik motivasyon kavramlarını açıklamak, sosyal hizmet bölümü ve mesleğine yönelik tutum ve algının özellikle bölüm öğrencileri tarafından nasıl olduğunu akademik motivasyon kavramıyla ilişkilendirerek incelemektir.

Anahtar kelimeler: Tutum, Sosyal Hizmete Yönelik Tutum, Akademik Motivasyon

Abstract

Career choice is one of the most important turning points of individuals' lives and is of great importance both individually and socially. Choosing the right profession and a positive professional attitude are crucial for success and job satisfaction. The social work profession focuses on empowering disadvantaged groups in society and contributing to social welfare. Since the perspective and attitude of social workers towards the profession directly affect the quality of the services they provide, it is important that social work students have positive attitudes and perceptions towards the profession and the department. Positive attitudes and perceptions will enable them to provide the most effective interventions to clients in the future. Attitudes determine success by affecting perception of competence, professional approach, desire to acquire knowledge and academic motivation. Positive professional attitude is linked to high performance, motivation and success. Negative professional attitudes can lead to failure and disruptions in character development. Since the positive attitudes of social work students towards the profession will increase their motivation and their desire to gain the necessary skills, more qualified and successful social workers will be trained. Motivation is the drive that directs people to do the intended work. Academic motivation, which is considered as motivation in the education process, is a critical factor that directly affects the success of students. Academic motivation is associated with more positive attitudes, less anxiety and more interest in school. It also increases school engagement, subjective well-being and academic achievement. Since high motivation facilitates learning and increases success, it can be emphasized that not only attitude but also motivation is important for departmental success and general academic performance. Therefore, it would be useful to investigate the academic motivation of social work students. Positive attitude towards a profession and high motivation have an important place in fulfilling academic responsibilities and developing professional skills. As in other professional fields, it is very important to know the attitudes, interests and expectations of the students studying in the department of social work, that is, the future social worker candidates, towards their departments, and to reveal the relationship between their attitudes towards their departments and their academic motivation, as they are the components of commitment to the profession and success. In this context, the main purpose of this study is to give information about attitudes and perceptions towards social work, to explain the concepts of attitude, motivation and academic motivation, and to examine how the attitudes and perceptions towards the social work department and profession are especially by the students of the department by associating them with the concept of academic motivation.

Keywords: Attitude, Attitude towards Social Work, Academic Motivation

TRANSFORMATION OF PUBLIC SOCIAL ASSISTANCE FROM A CHARITIES
AND NEEDS APPROACH TO A RIGHTS-BASED APPROACH IN TURKIYE
TÜRKİYE’DE KAMUSAL SOSYAL YARDIMLARIN HAYIRSEVERLİK VE
İHTİYAÇLAR YAKLAŞIMINDAN HAK TEMELLİ YAKLAŞIMA DÖNÜŞÜMÜ

İSMAİL ŞERAN¹, FATMA ARPACI²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmet
Bölümü, <https://orcid.org/0009-0009-8691-0876>

²Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0001-6619-6358>

Özet

Devletlerin zaman içerisinde karşılaştığı ekonomik krizler, doğal afetler, savaşlar gibi çeşitli olumsuzluklar karşısında vatandaşların refahını sağlamak amacıyla aldığı tedbirler sosyal devlet kavramının gelişmesine yardımcı olmuştur. Alınan bu tedbirlerden birisi de kamusal sosyal yardımlardır. Bu çalışmada Türkiye’deki kamusal sosyal yardımların hayırseverlik yaklaşımı ve hak temelli yaklaşım anlayışı ile nasıl şekillendiği üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın amacı ülkemizdeki kamusal sosyal yardımların zaman içerisindeki değişimine dair derinlemesine bir bakış sunarak sosyal hizmet literatürüne katkıda bulunmak, kamusal sosyal yardımların hak temelli anlayış ile sunumunun önemini vurgulamak ve mevcut hizmetler ile hak temelli yaklaşım bağlamında önerilerde bulunmaktır. Başlangıçta gönüllü hayırseverlik faaliyetleri şeklinde yürütülen sosyal yardımlar, özellikle 19. yüzyılda devlet müdahalesiyle kamusal bir olgu haline gelmiştir. Kamusal sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler arasındaki ilişki de devletlerin toplumdaki gelir eşitsizliğini azaltma amacıyla gerçekleştirdiği uygulamaları kapsamaktadır. Türkiye’de ise sosyal yardımların sunumu uzun yıllar hayırseverlik anlayışı şekillenmiştir. Günümüzde ise sosyal yardımların sunulmasındaki temel kriter olan muhtaçlık algısı kırılmaya başlamıştır. Engellilik, yaşlılık, aile, eğitim, sağlık, istihdam gibi alanlarda verilen birçok sosyal yardım türü hayırseverlik anlayışı ve muhtaçlık kriterinden sıyrılmıştır. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi için başvuru öncelikli tedbirlerden biri olan sosyal yardımların sunumunda artık hayırseverlik yaklaşımı ve hak temelli yaklaşımın bulunduğu bir karma modelin varlığından bahsetmek mümkündür. Sürdürülebilir bir sosyal devlet anlayışı için bu karma modelin Türkiye’nin tarihi ve kültürel yapısı da dikkate alındığında uygulamada başarı sağlanabilecek bir kamusal sosyal yardım modeli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hak temelli yaklaşım, hayırseverlik, kamusal sosyal yardım, sosyal devlet

Abstract

The measures taken by states to ensure the welfare of citizens in the face of various negativities such as economic crises, natural disasters and wars have helped the development of the concept of the social state. One of these measures taken is public social assistance. This study focuses on how public social assistance in Türkiye is shaped by the philanthropic approach and rights-based approach. The aim of the study is to contribute to the social work literature by providing an in-depth look at the change in public social assistance in our country over time, to emphasize the importance of presenting public social assistance with a rights-based approach, and to make

suggestions in the context of existing services and rights-based approach. Social aid, which was initially carried out as voluntary philanthropic activities, became a public phenomenon with state intervention, especially in the 19th century. The relationship between public social assistance and social services also includes the practices carried out by states to reduce income inequality in society. In Türkiye, the presentation of social aid has been shaped by the concept of philanthropy for many years. Nowadays, the perception of neediness, which is the basic criterion for providing social assistance, has begun to break down. Many types of social assistance provided in areas such as disability, old age, family, education, health and employment have been stripped of the understanding of charity and the criteria of need. It is now possible to talk about the existence of a mixed model that includes a philanthropic approach and a rights-based approach in the provision of social assistance, which is one of the priority measures taken to eliminate the injustice in income distribution. It has been concluded that this mixed model for a sustainable social state approach is a public social assistance model that can be successful in practice, considering the historical and cultural structure of Türkiye.

Keywords: Rights-based approach, charities, public social aid, social state

**THE RELATIONSHIP BETWEEN LIFESTYLE HABITS AND FUNCTIONAL
MOVEMENT CAPACITY: A STUDY ON ADULT INDIVIDUALS**
**YAŞAM TARZI ALIŞKANLIKLARI VE FONKSİYONEL HAREKET KAPASİTESİ
İLİŞKİSİ: YETİŞKİN BİREYLERE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**

UMUT CANLI¹, AYDIN KARAÇAM²

**¹Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Bilimleri,
0000-0001-8603-3492**

**²Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Spor Bilimleri,
0000-0001-6509-427X**

Özet

Fonksiyonel hareket kapasitesini etkilediği bilinen birçok parametre farklı çalışmalarda rapor edilmiştir. Bunlar arasında düzenli egzersiz eksikliği, aşırı egzersiz ve yaralanma, düşük veya aşırı kilo ve azalmış fiziksel aktivite yer almaktadır. Tüm bu faktörler genç yaşta edinilen yaşam tarzı, beslenme ve egzersiz alışkanlıklarıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle, bireyler ve toplumlar için orta yaştan sonra ortaya çıkan fonksiyonel hareketlilikte beklenen sınırlamaları etkili bir şekilde ele almak önemlidir. Bu çalışmanın amacı, orta yaşlı yetişkinlerde yaşam tarzı alışkanlıklarının fonksiyonel hareket kapasitesi üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu çalışma, 67 erkek ve 53 kadın olmak üzere toplam 120 gönüllü yetişkin (yaş = 34.62±11.82; boy = 170.56±9.63; ağırlık = 73.62±15.39) ile yürütülen kesitsel bir çalışmadır. Araştırmacılar, katılımcılara araştırmanın amacı ve içeriği ile ilgili gerekli açıklamaları yapmıştır. Katılımcılardan yaşam tarzı alışkanlıkları hakkında bir form doldurmaları istenmiştir. İstatistiksel analiz olarak bağımsız örneklem T- testi yapılmasına karar verilmiştir. Bulgular noktasında, katılımcıların FMS toplam puanlarının yaşam tarzı alışkanlığı parametreleri açısından karşılaştırılmasında sadece kronik bir hastalığa sahip olma açısından anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Kronik hastalığı olmayan katılımcıların FMS toplam puanları anlamlı düzeyde daha yüksektir (p<0.05). Sonuç olarak, kronik bir hastalığı olmayan katılımcıların FMS toplam puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olduğu tespit edildi. Bu noktada genel sağlık durumunun fonksiyonel hareket kapasitesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

Anahtar kelimeler: Fonksiyonel hareket kapasitesi, sağlık, yaşam tarzı

Abstract

Many parameters known to affect functional movement capacity have been reported in different studies. These include lack of regular exercise, over-exercise and injury, under- or overweight and reduced physical activity. All these factors are closely related to lifestyle, nutrition and exercise habits acquired at a young age. Therefore, it is important for individuals and societies to effectively address the expected limitations in functional mobility that occur after middle age. The aim of this study was to determine the effects of lifestyle habits on functional movement capacity in middle-aged adults. This was a cross-sectional study with a total of 120 volunteer adults (age = 34.62±11.82; height = 170.56±9.63; weight = 73.62±15.39), 67 men and 53 women. The researchers made the necessary explanations to the participants about the purpose and content of the study. Participants were asked to fill out a form about their lifestyle habits. Independent samples T-test was used for statistical analysis. At the point of the findings,

it was determined that there was a significant difference only in terms of having a chronic disease in the comparison of the FMS total scores of the participants in terms of lifestyle habit parameters. The FMS total scores of participants without chronic disease were significantly higher ($p<0.05$). As a result, it was determined that the FMS total scores of the participants without a chronic disease were higher than the others. At this point, it can be stated that general health status has a positive effect on functional movement capacity.

Keywords: Functional movement capacity, health, lifestyle

1. GİRİŞ

Fonksiyonel hareketler birden fazla eklem birbiri tamamlayan ve akıcılığını sağlamış hareketler bütünü olarak kavramsallaştırılan çok yönlü hareketler olarak tanımlanmıştır (Cowen, 2010). Farklı yaş ve popülasyonların fonksiyonel hareket kapasitelerinin belirlenmesinde FMS testi oldukça popüler bir test olarak kullanılmaktadır. FMS testi, sağlıklı bireylerin ve fizik kapasitelerini arttırmak isteyen kişilere uygulanan bir test olmasının yanında, fiziki kapasitesi yetersiz ve postürel açıdan sağlıklı bireylerinde uygulayabileceği bir testtir. Test anatomik yapıya yaklaşımından çok fonksiyonel anatomi içinde bir yaklaşımdır. Anatomik yaklaşım, temel kinesiyojolojiyi takip eder ve genelde kişinin postürel açıdan yaşayabileceği durumlar test sonuçları ile karşılaştırılıp değerlendirilmeye almaktadır (Gray 2010). Bireylerin fonksiyonel hareket kabiliyetlerini etkileyebilecek birçok faktörden söz etmek mümkündür.

Fonksiyonel hareket kapasitesi üzerinde etkili olduğu bilinen birçok parametre farklı araştırmalarda ortaya konulmuştur. Bunlar; düzenli egzersiz eksikliği, aşırı egzersiz ve yaralanma, düşük veya aşırı kilolu olma ve fiziksel aktivitenin azalması gibi faktörler olarak ortaya konulmuştur (JOA, 2015). Tüm bu faktörler genç yaşlardan itibaren edinilen yaşam tarzı, beslenme ve egzersiz alışkanlıklarıyla yakından ilişkilidir (Ohtsuki et al., 2019). Bu nedenle, bireyler ve bir bütün olarak tüm toplumlar için, orta yaştan sonra ortaya çıkan fonksiyonel hareket kabiliyetindeki beklenen kısıtlamalarla etkili bir şekilde başa çıkmak önemlidir. Ancak, beslenme alışkanlıkları gibi yaşam tarzı alışkanlıkları ile fonksiyonel hareket kapasitesi arasındaki ilişkiler bilinmemektedir. Bununla beraber, alkol tüketimi, sigara kullanımı, herhangi bir kronik hastalığa sahip olma, uyku süresi, televizyon izleme süresi gibi sedanter davranışın fonksiyonel hareket kapasitesine etkisini ortaya koyan bir araştırmaya da rastlanılmamıştır. Bu noktada araştırmadan elde edilecek bulguların literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlaveten, egzersiz planlama ve katılım süreçlerinin dışında, hedeflenen fonksiyonel hareket kapasitesine ulaşmada yaşam tarzı alışkanlıklarının da organize edilmesi gerektiğini ortaya koyabilecek kanıtlara bu araştırma bulguları ile ulaşılabileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle, araştırmanın amacı yaşam tarzı alışkanlıklarının fonksiyonel hareket kapasitesi üzerindeki etkini belirlemektir

2. YÖNTEM

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışma Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde 67 erkek ve 53 kadın olmak üzere toplam 120 gönüllü yetişkin (yaş = 34.62 ± 11.82 ; boy = 170.56 ± 9.63 ; kilo = 73.62 ± 15.39) ile yürütülen kesitsel bir çalışmadır. Çalışma için etik onay Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan alınmıştır (Onay numarası: 2023.37.02.15). Çalışmaya dahil edilme kriterleri 18-65 yaş arasında olmak, fiziksel olarak bağımsız olmak, kardiyak, ortopedik veya kas-iskelet sistemi disfonksiyonu olmayanlar, çalışmanın başlamasından önceki son 5 ay boyunca haftada birden fazla düzenli fiziksel aktivitede

bulunmayanlardır. Kronik ayak bileği instabilitesi ve önceki 6 ay içinde alt ekstremitte kas-iskelet sistemi yaralanması, hormonal replasman tedavisi alanlar, kontrolsüz diyabet veya hipertansiyonu olanlar dışlama kriterleriydi. Dahil edilme kriterlerini yerine getirdikten sonra, Helsinki Deklarasyonu ve sonraki değişikliklere uygun olarak çalışmaya katılmadan önce katılımcı onam formları alınmıştır (JAMA, 2013). Ölçümler uzman bir araştırma ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçümler sırasında, araştırma ekibi tarafından her bir test parametresi için sözel ve pratik bilgiler verilmiştir. FMS testinden önce katılımcılara 10 dakikalık ısınma ve esneme egzersizleri yaptırılmıştır.

Veri Toplama

Fonksiyonel Hareket Tarama Testi Protokolü

Gray Cook, Lee Burton ve Keith Fields tarafından geliştirilen Functional Movement Screen (FMS)^{TM} sistemi, sporculardaki potansiyel yaralanma risklerini değerlendirmek, bireylerin hareket kalıplarının kalitesini belirlemek, nöromusküler kontroldeki zayıflıkları değerlendirmek ve atletik performansı artırmak için kullanılan bir sistemdir. Bir uzmanın rehberliğinde yürütülen bu sistem, bireyin temel hareket kalıplarını değerlendirmesini sağlamak üzere tasarlanmış bir tarama sistemidir. Böyle bir tarama sistemi aynı zamanda sakatlığı öngörmede, ameliyat sonrası rehabilitasyonu tamamladıktan sonra spora dönmeye hazır olup olmadığını belirlemede veya katılım öncesi değerlendirmeler sırasında önemli bir araç olabilir (Cook ve ark., 2014). Fonksiyonel Hareket Tarama testi 7 farklı temel hareketten (derin çömelme, engelli adım, tek sıra adım, omuz hareketliliği, aktif düz bacak kaldırma, gövde stabilitesi sınavı, rotasyon stabilitesi) oluşmaktadır. FMS için puanlama dört farklı olasılıktan oluşmaktadır. Puanlar sıfır ile üç arasında değişir ve üç mümkün olan en iyi puandır. FMS testi için maksimum puan 21'dir. Testten 14 puanın altında puan alan bireyler engellilik riski altında olabilir (Cook, et al., 2014).

Prosedür

Araştırmacılar katılımcılara test ve ölçüm protokollerinin teorik ve pratik açıklamalarını yapmışlardır. Testlerin yapılacağı gün, katılımcılardan yaşam tarzı alışkanlıklarıyla ilgili bir form doldurmaları istenmiştir. Daha sonra FMS testleri gerçekleştirilmiştir. Testler katılımcılara aynı sırayla ve aynı araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. FMS değerlendirilmeden önce, 5 dakika koşu ve 5 dakika dinamik esnemenin oluşan standart bir ısınma gerçekleştirilmiştir. Sirkadiyen ritimlerin sonuçlar üzerindeki etkisini en aza indirmek için tüm testler günün aynı saatinde (09:30-11:30) gerçekleştirilmiştir. Testler tamamlandıktan sonra katılımcılara soğuma egzersizleri yapmaları söylenmiştir.

İstatistiksel Analiz

Çalışmaya katılanların verileri, ortalama±standart sapma (SD) ve frekans raporlanarak tanımlayıcı istatistiksel analizler yoluyla sunulmuştur. Değişkenlerin normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile, varyansların homojenliği ise Mauchly's Sphericity testi ile belirlenmiştir. İkili grupları karşılaştırmak için bağımsız örneklem t-testi ve üçlü grupları karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizi testi (ANOVA) kullanılmıştır. Fark etki büyüklükleri *Cohen's d* ve eta kare (np^2) formülleri ile kontrol edilmiştir. Analizlerde anlamlılık düzeyi 0.05 olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Katılımcıların yaşam tarzı alışkanlıklarının ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde değerleri Tablo 1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Katılımcıların FMS parametrelerinin ortalama ve standart değerleri Tablo 2'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların yaşam tarzı alışkanlıkları değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı veriler

Parameters	Mean	SD
Sleep duration (h)	7.20	1.46
TV watching hours (h)	1.23	1.44
Smoking	f	%
Yes	42	35
No	78	65
Alcohol Use	f	%
Yes	58	43.3
No	62	51.7
Eating regularly	f	%
Yes	54	45
No	30	25
Sometimes	36	30
Chronic Health Issues	f	%
Yes	24	20
No	96	80

Tablo 2. Katılımcıların Fonksiyonel Hareket Taraması (FMS) test parametrelerine ilişkin tanımlayıcı veriler

FMS Parameters	Mean±SD
Deep squat	2.30±0.73
Hurdle step	2.36±0.55
Inline lunge	2.20±0.74
Shoulder mobility	2.48±0.68
Active straight-leg raise	2.45±0.54
Trunk stability-push up	2.07±0.91
Rotary stability	1.93±0.57
Total FMS Score	15.81±3.06

Katılımcıların FMS toplam puanlarının yaşam tarzı alışkanlıkları parametreleri açısından karşılaştırılmasında; sadece kronik bir hastalığa sahip olma açısından anlamlı bir fark olduğu

tespit edilmiştir. Kronik hastalığı olmayan katılımcıların FMS toplam puanlarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). İki grup arasındaki bu farkın etki büyüklüğü de orta düzeyde ($d=0.47$) olarak belirlenmiştir. Diğer tüm yaşam tarzı alışkanlıklarının FMS toplam puanı açısından karşılaştırılmasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 3. FMS toplam puanlarının katılımcıların yaşam tarzı alışkanlıkları açısından karşılaştırılması

Variables	Mean±Sd	Mean±Sd	t	df	p	d
	Yes	No				
Smoking cigarette	16.23±2.94	15.59±33.12	1.089	118	0.278	-
Alcohol consumption	16.23±2.95	15.43±3.14	1.433	118	0.154	-
Chronic Health Issues	14.66±2.96	16.10±3.04	-2.085	118	0.039*	0.47
Eating regularly	Mean±Sd	Mean±Sd	Mean±Sd	df	F	p
	Yes	No	Sometimes	119	2.970	0.055
	15.47±2.92	15.22±3.50	16.83±2.71			

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada antrenmanlı olmayan bireylerde yaşam stili alışkanlıklarının fonksiyonel hareket kapasitesi üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada yaşam stili alışkanlıklarını temsil eden uyku süresi ve televizyon izleme süresinin katılımcıların fonksiyonel hareket kapasitesi üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında sigara kullanımı, alkol tüketimi ve düzenli yemek yeme alışkanlığı gibi parametrelerin fonksiyonel hareket kapasitesine yönelik karşılaştırmalarda da anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Ancak, herhangi bir kronik hastalığa sahip olmayan katılımcıların anlamlı düzeyde daha yüksek fonksiyonel hareket kapasitesine sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu noktada, sağlıklı olma durumunun fonksiyonel hareket kapasitesini olumlu yönde etkileyebileceği ifade edilebilir. Sigara kullanımı, alkol tüketimi ve düzenli yemek yeme alışkanlığı gibi sağlıklı olma durumunu etkileyebilecek unsurların anlamlı bir etki göstermemesinin ana nedeninin araştırmamızdaki sınırlı örneklem sayısından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Literatürü incelediğimizde, genel olarak fiziksel inaktivite, sigara kullanımı, aşırı kilo ve bir yaralanma öyküsüne sahip olma durumunun genel sağlık durumu ile negatif ilişkili olduğu bildirilmiştir (Owen et al., 2010; Godtfredsen ve Prescott, 2011; WHO, 2000; Tyler et al., 2006). Ancak, literatürde de belirtildiği üzere yaşam stili alışkanlıklarının yetişkinlerin fiziksel performans ya da özellikle fonksiyonel hareket kapasitesi üzerinde nasıl bir etki gösterdiğine dair kanıtların sınırlı olduğu bildirilmektedir (Teyhen et al., 2016). Bu noktada özellikle orta yaş yetişkinlere yönelik

yaptığımız bu araştırmanın sonuçlarının literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşüncesindeyiz. Günümüzde hareketsiz davranışlar modern toplumdaki en yaygın davranış kalıplarından biri haline gelmiştir (Bennie et al., 2013); yetişkinler günlük zamanlarının yaklaşık 1/3 ila 1/2'sini oturarak çalışmak, ekran karşısında boş zaman aktiviteleri yapmak ve hatta toplu taşıma araçlarına binmek gibi hareketsiz davranışlarla (Nam et al., 2016) geçirmektedir. Dahası, hareketsiz yetişkinlerin kötü uyku alışkanlıkları (Kakinami et al., 2017) dengesiz beslenme alışkanlıkları (Carneiro-Barrera et al., 2020) ve fiziksel aktivite eksikliği (Ding et al., 2022) gibi diğer sağlıksız yaşam tarzı alışkanlıklarıyla birlikte yaşadıkları da bilinmektedir. Literatürde yaşam alışkanlıkları stilleri ve sedanter yaşam tarzı gibi alışkanlıkların bireylerin genel sağlık düzeyi üzerindeki etkilerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Mevcut literatür, uzun süre hareketsiz kalan yetişkinlerin uykusuzluk ve uyku bozukluğu riskinin artma eğiliminde olduğunu (Yang et al., 2017), buna eş zamanlı olarak otonom sinir sistemi disfonksiyonu ve vasküler fonksiyon bozukluğunun eşlik ettiğini göstermiştir (Thayer et al., 2010; Ahmadi-Abhari et al., 2017). Buna ek olarak, hareketsiz davranışların aşırı sağlıksız gıda tüketimi ve aşırı kalori alımı gibi beslenme alışkanlıklarıyla etkileşime girdiği (Compernelle et al., 2016), sonuç olarak aşırı kilo, obezite, insülin direnci ve dolayısıyla kardiyovasküler risklerin artmasına neden olduğu da gösterilmiştir (Peng et al., 2023). Bu noktada, özellikle araştırma bulgularımız ile birlikte bireylerin yaşam stili alışkanlıklarının genel sağlık durumunun dışında fonksiyonel hareket kapasitesi üzerindeki etkilerinin ortaya konulması literatüre önemli katkılar sağladığını düşündürmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Ahmadi-Abhari S, Sabia S, Shipley MJ, et al. Physical activity, sedentary behavior, and long-term changes in aortic stiffness: the whitehall II Study. *J Am Heart Assoc.* 2017;6:e005974.
- American Heart Association. *Heart and Stroke: Statistical Update.* Dallas, TX: Am. Heart Association, 2000
- Arnason A, Sigurdsson SB, Gudmundsson A, Holme I, Engebretsen L, Bahr R. Risk factors for injuries in football. *Am J Sports Med.* 2004 Jan-Feb; 32(1 Suppl): 5S-16S.
- Association WM. World Medical Association Declaration of Helsinki: ethical principles for medical research involving human subjects. *JAMA.* 2013;310(20):2191-4. <https://doi.org/10.1001/jama.2013.281053>
- Bennie JA, Chau JY, van der Ploeg HP, et al. The prevalence and correlates of sitting in European adults - a comparison of 32 Eurobarometer-participating countries. *Int J Behav Nutr Phys Act.* 2013;10:107.
- Bocalini DS, dos Santos L, Serra AJ. Physical exercise improves the functional capacity and quality of life in patients with heart failure. *Clinics* 2008; 63:437-42.
- Campa F, Piras A, Raffi M, Toselli S. Functional movement patterns and body composition of high-level volleyball, soccer, and rugby players. *J Sport Rehabil.* 2019 Sep 1; 28(7): 740-5
- Carneiro-Barrera A, Amaro-Gahete FJ, Acosta FM, et al. Body composition impact on sleep in young adults: the mediating role of sedentariness, physical activity, and diet. *J Clin Med.* 2020;9:1560.
- Compernelle S, De Cocker K, Teixeira PJ, et al. The associations between domain-specific sedentary behaviours and dietary habits in European adults: a cross-sectional analysis of the SPOTLIGHT survey. *BMC Public Health.* 2016;16:1057.
- Cook G, Burton L, Hoogenboom BJ, Voight M. Functional movement screening: the use of fundamental movements as an assessment of function-part 1. *Int J Sports Phys Ther.* 2014;9(3):396.
- Cowen, V.S. (2010). Functional Fitness Improvements After a Worksite-Based Yoga. Article in *Journal of Bodywork and Movement Therapies.* 14(1), 50-54.

- Ding C, Fan J, Yuan F, et al. Association between physical activity, sedentary behaviors, sleep, diet, and adiposity among children and adolescents in China. *Obes Facts*. 2022;15:26–35.
- Dumith SC, Ramires VV, Souza MA, Moraes DS, Petry FG, 490 Oliveira ES, et al. Overweight/obesity and physical fitness 491 among children and adolescents. *J Phys Act Health*. 2010 Sep; 492 7(5): 641-8
- Gates, D, Succop, P, Brehm, B, Gillespie, G, and Sommers, B. Obesity and presenteeism: The impact of body mass index on workplace productivity. *J Occup Environ Med* 50: 1, 2008.
- Godtfredsen NS, Prescott E. Benefits of smoking cessation with focus on cardiovascular and respiratory comorbidities. *Clin Respir J*. 2011;5(4):187–194.
- Gray, C. (2010). *Functional movement systems: screening, assessment and corrective strategie*. Delhi: Lotus Press.
- Hawkins D, Metheny J. Overuse injuries in youth sports: 560 biomechanical considerations. *Med Sci Sports Exerc*. 2001 561 Oct; 33(10): 1701-7.
- Japanese Orthaedic Association. (2015). *Locomotive syndrome*. In: *Locomotive Challenge!* Council, editors. *Locomotive syndrome pamphlet*. Tokyo.
- Kakinami L, O’Loughlin EK, Brunet J, et al. Associations between physical activity and sedentary behavior with sleep quality and quantity in young adults. *Sleep Health*. 2017;3:56–61.
- Kemper GL, van der Sluis A, Brink MS, Visscher C, Frencken 446 WG, Elferink-Gemser MT. Anthropometric injury risk factors 447 in elite-standard youth soccer. *Int J Sports Med*. 2015 Nov; 448 36(13): 1112-7.
- Kemper GL, van der Sluis A, Brink MS, Visscher C, Frencken 446 WG, Elferink-Gemser MT. Anthropometric injury risk factors 447 in elite-standard youth soccer. *Int J Sports Med*. 2015 Nov; 448 36(13): 1112-7.
- Locomotive syndrome. In: *Locomotive Challenge!* Council, editors. *Locomotive syndrome pamphlet* 2015. Tokyo: Japanese Orthaedic Association; 2015.
- Lohman TG. *Anthropometric standardization reference manual*. Champaign, IL: Human Kinetics; 1988
- Malina RM, Geithner CA. Body composition of young athletes. *American Journal of Lifestyle Medicine*. 2011 May; 486 5(3): 262-278
- Martin JC, Farrar RP, Wagner BM, and Spirduso WW. Maximal power across the lifespan. *J Gerontol* 55: M311–M316, 2000.
- McHugh MP. Oversized young athletes: a weighty concern. *Br J Sports Med*. 2010 Jan; 44(1): 45-9. 489.
- Nam JY, Kim J, Cho KH, et al. Associations of sitting time and occupation with metabolic syndrome in South Korean adults: a cross-sectional study. *BMC Public Health*. 2016;16:943.
- Nicolozakes CP, Schneider DK, Roewer BD, Borchers JR, 505 Hewett TE. Influence of body composition on functional movement screen™ scores in college football players. *J Sport Rehabil*. 2018 Sep 1; 27(5): 431-7. 508
- Obesity: Preventing and Managing the Global Epidemic. Geneva, Switzerland: World Health Organization; 2000.
- Ohtsuki, M., Nishimura, A., Kato, T., Sokejima, S., Shibata, T., Okada, H., ... & Sudo, A. (2019). Relationships between body mass index, lifestyle habits, and locomotive syndrome in young- and middle-aged adults: a cross-sectional survey of workers in Japan. *Journal of occupational health*, 61(4), 311-319.

- Owen N, Sparling PB, Healy GN, Dunstan DW, Matthews CE. Sedentary behavior: emerging evidence for a new health risk. *Mayo Clin Proc.* 2010;85(12):1138–1141.
- Park W, Ramachandran J, Weisman P, Jung ES. Obesity effect on male active joint range of motion. *Ergonomics.* 2010;53(1):102-108.
- Peate WF, Bates G, Lunda K, Francis S, Bellamy K. Core strength: a new model for injury prediction and prevention. *J Occup Med Toxicol* 2007;2:3.
- Peng, L., Chen, L., Wang, S., Guo, L., Liang, W., Zhou, J., ... & Liao, J. (2023). Association of lifestyle habits and cardiovascular risk among sedentary adults. *Medicine*, 102(29), e34376.
- Perry FT, Koehle MS. Normative data for the functional movement screen in middle-aged adults. *J Strength Cond Res.* 2013 Feb; 27(2): 458-62
- Reiman MP, Manske RC. The assessment of function: how is it measured? A clinical perspective. *J Man Manip Ther* 2011; 19:91–9.
- Stewart AD, Sutton L, eds. *Body Composition in Sport, Exercise and Health* [Internet]. Taylor & Francis; 2012 [cited 435 2020Sep5]. Available from: <https://www.taylorfrancis.com/436/books/e/9780203133040>
- Tanaka H and Seals DR. Age and gender interactions in physiological functional capacity: insight from swimming performance. *J Appl Physiol* 82: 846–851, 1997.
- Teyhen, D. S., Rhon, D. I., Butler, R. J., Shaffer, S. W., Goffar, S. L., McMillian, D. J., ... & Plisky, P. J. (2016). Association of physical inactivity, weight, smoking, and prior injury on physical performance in a military setting. *Journal of athletic training*, 51(11), 866-875.
- Thayer JF, Yamamoto SS, Brosschot JF. The relationship of autonomic imbalance, heart rate variability and cardiovascular disease risk factors. *Int J Cardiol.* 2010;141:122–31.
- Tyler TF, McHugh MP, Mirabella MR, Mullaney MJ, Nicholas SJ. Risk factors for noncontact ankle sprains in high school football players: the role of previous ankle sprains and body mass index. *Am J Sports Med.* 2006;34(3):471–475.
- Yang Y, Shin JC, Li D, et al. Sedentary behavior and sleep problems: a systematic review and meta-analysis. *Int J Behav Med.* 2017;24:481–92.

**THE EFFECT OF BODY COMPOSITION ON FUNCTIONAL MOVEMENT
CAPACITY IN MIDDLE-AGED ADULTS**
**ORTA YAŞ YETİŞKİNLERDE VÜCUT KOMPOZİSYONUNUN FONKSİYONEL
HAREKET KAPASİTESİNE ETKİSİ**

UMUT CANLI¹, AYDIN KARAÇAM²

¹Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Bilimleri,
0000-0001-8603-3492

²Doç. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Spor Bilimleri,
0000-0001-6509-427X

Özet

Fonksiyonel hareket kapasitesi yaşam kalitesinin önemli bir bileşenidir. Rekabetçi bir atlet, rekreasyonel bir sporcu, işçi ya da ev hanımı olsun, her insan temel hareketleri sınırlama ve ağrı olmadan gerçekleştirmek ister. Bu noktada, fonksiyonel hareket kapasitesini etkileyen unsurların belirlenmesi, hareket kapasitesinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı, orta yaşlı yetişkinlerde vücut kompozisyonunun ve fonksiyonel hareket kapasitesi üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu çalışma, 67 erkek ve 53 kadın olmak üzere toplam 120 gönüllü yetişkin (yaş = 34.62±11.82; boy = 170.56±9.63; ağırlık = 73.62±15.39) ile yürütülen kesitsel bir çalışmadır. Araştırmacılar katılımcılara test ve ölçüm protokollerinin teorik ve pratik açıklamalarını yapmıştır. Katılımcıların, boy uzunluğu taşınabilir statdiometre cihazı ile ölçülmüştür. Vücut ağırlığı, kas kütlesi ve vücut yağını içeren antropometrik ölçümleri ise Bioelektriksel İmpedans Analizi (BIA) metodu kullanılarak ölçülmüştür. yapılmıştır. Aşamalı çoklu doğrusal regresyon analizinden elde edilen sonuçlar, vücut yağının toplam FMS skorlarındaki varyasyonun %36'sını açıkladığını göstermiştir ($F_{(1-118)} = 66.324$, $p < 0.001$). Vücut yağının katsayısı B vücut yağı = -0.192'dir. Bu çalışmada elde ettiğimiz en önemli sonuç vücut yağ oranının fonksiyonel hareket kapasitesi üzerindeki olumsuz etkisidir. Yüksek vücut yağ yüzdesi puanlarının FMS toplam puanları ile negatif bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Yetişkinlerde yüksek yağ düzeyine sahip olma durumu hareket fonksiyonel hareket kapasitesini olumsuz etkileyen vücut kompozisyonu parametrelerinden biri olarak kabul edilebilir.

Anahtar kelimeler: Fonksiyonel hareket kapasitesi, sağlık, vücut yağı,

Abstract

Functional movement capacity is an important component of quality of life. Whether a competitive athlete, a recreational athlete, a labourer or a housewife, every person wants to perform basic movements without limitation and pain. At this point, determining the factors affecting functional movement capacity will contribute to the improvement of movement capacity. The aim of this study was to determine body composition and its effects on functional movement capacity in middle-aged adults. This was a cross-sectional study conducted with a total of 120 volunteer adults (age = 34.62±11.82; height = 170.56±9.63; weight = 73.62±15.39), 67 males and 53 females. The researchers provided theoretical and practical explanations of the test and measurement protocols to the participants. The participants' height was measured with a portable statdiameter. Anthropometric measurements including body weight, muscle mass and body fat were measured using Bioelectrical Impedance Analysis (BIA) method. Results

from stepwise multiple linear regression analysis showed that body fat explained 36% of the variation in total FMS scores ($F_{(1-118)} = 66.324, p < 0.001$). The coefficient of body fat is $B_{\text{body fat}} = -0.192$. The most important result we obtained in this study is the negative effect of body fat percentage on functional movement capacity. It was revealed that high body fat percentage scores had a negative relationship with FMS total scores. Having a high body fat level in adults can be considered as one of the body composition parameters that negatively affect functional movement capacity.

Keywords: Functional movement capacity, health, body fat

1. GİRİŞ

Fonksiyonel hareket kapasitesi, yaşam kalitesinin önemli bir bileşenidir (Bocalini et al., 2008). İster rekabetçi bir atlet, ister eğlence amaçlı bir sporcu, ister bir çalışan veya bir ev hanımı olsun, her biri temel hareketleri sınırlama ve ağrı olmadan gerçekleştirebilmek ister (Reiman and Manske, 2011). Ancak, günlük yaşamın fiziksel görevlerini yerine getirme yeteneği ve bu görevlerin yerine getirilme kolaylığı sağlıklı yetişkinlerde bile ilerleyen yaşla birlikte azaldığı bilinmektedir (Martin et al., 2000; Tanaka and Seals, 1997). Bu durum nihayetinde morbidite ve mortalite insidansında artış, sağlık hizmetlerinin kullanımında artış, bağımsızlık kaybı ve yaşam kalitesinde azalma ile sonuçlandığı bildirilmektedir (AHA, 2000).

Fonksiyonel hareketler birden fazla eklem birbiri tamamlayan ve akıcılığını sağlamış hareketler bütünü olarak kavramsallaştırılan çok yönlü hareketler olarak tanımlanmıştır (Cowen, 2010). Farklı yaş ve popülasyonların fonksiyonel hareket kapasitelerinin belirlenmesinde FMS testi oldukça popüler bir test olarak kullanılmaktadır. FMT, sağlıklı bireylerin ve fizik kapasitelerini arttırmak isteyen kişilere uygulanan bir test olmasının yanında, fiziki kapasitesi yetersiz ve postürel açıdan sağlıklı bireylerinde uygulayabileceği bir testtir. Test anatomik yapıya yaklaşımından çok fonksiyonel anatomi içinde bir yaklaşımdır. Anatomik yaklaşım, temel kinesiyojolojiyi takip eder ve genelde kişinin postürel açıdan yaşayabileceği durumlar test sonuçları ile karşılaştırılıp değerlendirilmeye almaktadır (Gray 2010). Bireylerin fonksiyonel hareket kabiliyetlerini etkileyebilecek birçok faktörden söz etmek mümkündür. Bu faktörlerden biri bireylerin vücut kompozisyonu özellikleridir. Vücut kompozisyonu, fiziksel uygunluğun ana bileşenlerinden biridir (Stewart and Sutton, 2012). Vücut kompozisyonunu temsil eden parametrelerden biri olan vücut yağı performans ve sağlıklı yaşam ile ilişkili tüm unsurlarla ilişkilidir. Bu noktada, hem yetersiz vücut yağının hem de aşırı vücut yağının kas-iskelet sistemi yaralanmalarına katkıda bulunan bir faktör olabileceği öne sürülmüştür (Kemper et al., 2015). Literatürde BMI ve fonksiyonel hareket kabiliyeti ile yapılan çok fazla sayıda araştırma olmadığı belirlenmiştir. Konu çok az araştırılmış olsa da, mevcut kanıtlar vücut kitle indeksine (VKİ) göre obez olarak sınıflandırılan erkeklerin, normal VKİ ölçümlerine sahip erkeklere kıyasla birden fazla eklemde daha az hareket aralığı sergileyebileceğini göstermektedir (Park et al., 2010). Buradan hareketle, araştırmanın amacı vücut kompozisyonunun fonksiyonel hareket kapasitesi üzerindeki etkini belirlemektir

2. YÖNTEM

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışma Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde 67 erkek ve 53 kadın olmak üzere toplam 120 gönüllü yetişkin (yaş = 34.62 ± 11.82 ; boy = 170.56 ± 9.63 ; kilo = 73.62 ± 15.39) ile yürütülen kesitsel bir çalışmadır. Çalışma için etik onay Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan alınmıştır (Onay numarası: 2023.37.02.15).

Çalışmaya dahil edilme kriterleri 18-65 yaş arasında olmak, fiziksel olarak bağımsız olmak, kardiyak, ortopedik veya kas-iskelet sistemi disfonksiyonu olmayanlar, çalışmanın başlamasından önceki son 5 ay boyunca haftada birden fazla düzenli fiziksel aktivitede bulunmayanlardır. Kronik ayak bileği instabilitesi ve önceki 6 ay içinde alt ekstremitte kas-iskelet sistemi yaralanması, hormonal replasman tedavisi alanlar, kontrolsüz diyabet veya hipertansiyonu olanlar dışlama kriterleriydi. Dahil edilme kriterlerini yerine getirdikten sonra, Helsinki Deklarasyonu ve sonraki değişikliklere uygun olarak çalışmaya katılmadan önce katılımcı onam formları alınmıştır (JAMA, 2013). Ölçümler uzman bir araştırma ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçümler sırasında, araştırma ekibi tarafından her bir test parametresi için sözel ve pratik bilgiler verilmiştir. FMS testinden önce katılımcılara 10 dakikalık ısınma ve esneme egzersizleri yaptırılmıştır.

Veri Toplama

Vücut Kompozisyonu Ölçümleri

Katılımcıların boy ölçümleri Mesilife 13539 portatif stadiometre (İstanbul, Türkiye) kullanılarak yapılmıştır. Katılımcılar ayakları bitişik, dizleri düz, topukları, kalçaları ve skapulaları cihazla temas halinde ve Frankfort yatay düzleminde düz bir duruşla çıplak ayakla durmuşlardır. Ölçümler derin nefes alma sırasında yapılmıştır (Lohman, 1988). Katılımcıların vücut ağırlığı, vücut yağ yüzdesi ve vücut kitle indeksi (VKİ) değerleri biyoelektrik empedans analizi (BIA) cihazı (Tanita, Tartı Fast, Japonya) kullanılarak belirlenmiştir. BIA cihazı, 50 kHz'lik sabit bir akım ve 8 elektrot ile çalışmaktadır. Prosedürler cihazın çalışma prensiplerini takip etmiştir.

Fonksiyonel Hareket Tarama Testi Protokolü

Gray Cook, Lee Burton ve Keith Fields tarafından geliştirilen Functional Movement Screen (FMS)^{TM} sistemi, sporculardaki potansiyel yaralanma risklerini değerlendirmek, bireylerin hareket kalıplarının kalitesini belirlemek, nöromusküler kontroldeki zayıflıkları değerlendirmek ve atletik performansı artırmak için kullanılan bir sistemdir. Bir uzmanın rehberliğinde yürütülen bu sistem, bireyin temel hareket kalıplarını değerlendirmesini sağlamak üzere tasarlanmış bir tarama sistemidir. Böyle bir tarama sistemi aynı zamanda sakatlığı öngörmede, ameliyat sonrası rehabilitasyonu tamamladıktan sonra spora dönmeye hazır olup olmadığını belirlemede veya katılım öncesi değerlendirmeler sırasında önemli bir araç olabilir (Cook ve ark., 2014). Fonksiyonel Hareket Tarama testi 7 farklı temel hareketten (derin çömelme, engelli adım, tek sıra adım, omuz hareketliliği, aktif düz bacak kaldırma, gövde stabilitesi şınavı, rotasyon stabilitesi) oluşmaktadır. FMS için puanlama dört farklı olasılıktan oluşmaktadır. Puanlar sıfır ile üç arasında değişir ve üç mümkün olan en iyi puandır. FMS testi için maksimum puan 21'dir. Testten 14 puanın altında puan alan bireyler engellilik riski altında olabilir (Cook, et al., 2014).

Prosedür

Araştırmacılar katılımcılara test ve ölçüm protokollerinin teorik ve pratik açıklamalarını yapmışlardır. Testlerin yapılacağı gün, katılımcılardan yaşam tarzı alışkanlıklarıyla ilgili bir form doldurmaları istenmiştir. Daha sonra boy, vücut ağırlığı, kas kütlesi ve vücut yağını içeren antropometrik ölçümler yapıldı. Bunu takiben FMS testleri gerçekleştirilmiştir. Testler katılımcılara aynı sırayla ve aynı araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. FMS değerlendirilmeden önce, 5 dakika koşu ve 5 dakika dinamik esnemenin oluşan standart bir ısınma gerçekleştirilmiştir. Sirkadiyen ritimlerin sonuçlar üzerindeki etkisini en aza indirmek için tüm testler günün aynı saatinde (09:30-11:30) gerçekleştirilmiştir. Testler tamamlandıktan

sonra katılımcılara soğuma egzersizleri yapmaları söylenmiştir. Ölçümler ve sırası Şekil 1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Şekil 1. Açıklayıcı bir önlem şeması

İstatistiksel Analiz

Çalışmaya katılanların verileri, ortalama±standart sapma (SD) ve frekans raporlanarak tanımlayıcı istatistiksel analizler yoluyla sunulmuştur. Değişkenlerin normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile, varyansların homojenliği ise Mauchly's Sphericity testi ile belirlenmiştir. Vücut kompozisyonu ve yaşam tarzı alışkanlıkları parametrelerinin FMS toplam puanı üzerindeki etkisini incelemek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Adımsal model kullanılmıştır. Regresyon modellerimizdeki birincil bağımlı değişken, Fonksiyonel Hareket Ekranı (FMS) toplam puanı ile ölçülen fonksiyonel hareket kapasitesiydi. Bağımsız değişkenler arasında çeşitli antropometrik parametreler (boy, kilo, BMI, vücut yağı, kas kütlesi) için vücut kompozisyonu ölçümleri ve bazı parametreler (uyku süresi ve TV izleme saatleri) için yaşam tarzı alışkanlıkları ölçümleri yer almıştır. Fonksiyonel hareket kapasitesinin en önemli belirleyicilerini tespit etmek için aşamalı bir regresyon yaklaşımı kullandık. Aşamalı süreç, bir başlangıç modeli oluşturmayı, değişkenleri önemlerine göre seçmeyi ve model uyumunda önemli bir gelişme gözlenmeye kadar bunları birer birer eklemeyi içeriyordu. Ayrıca, ikili grupları karşılaştırmak için bağımsız örneklem t-testi ve üçlü grupları karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizi testi (ANOVA) kullanılmıştır. Fark etki büyüklükleri Cohen's d ve eta kare (np²) formülleri ile kontrol edilmiştir. Analizlerde anlamlılık düzeyi 0.05 olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Katılımcıların vücut kompozisyonu ve FMS parametrelerinin ortalama ve standart değerleri Tablo 2'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların vücut kompozisyonu ve Fonksiyonel Hareket Taraması (FMS) test parametrelerine ilişkin tanımlayıcı veriler

Parameters	Mean±SD	FMS Parameters	Mean±SD
Height (cm)	170.56±9.63	Deep squat	2.30±0.73
Weight (kg)	73.62±15.39	Hurdle step	2.36±0.55
BMI (m/kg ²)	25.45±4.83	Inline lunge	2.20±0.74
Body Fat (%)	24.75±9.58	Shoulder mobility	2.48±0.68
Muscle Mass (kg)	52.34±9.57	Active straight-leg raise	2.45±0.54

	Trunk stability-push up	2.07±0.91
	Rotary stability	1.93±0.57
	Total FMS Score	15.81±3.06

Çoklu doğrusal regresyon analizinin aşamalı modelinden elde edilen sonuçlar, vücut yağının toplam FMS puanlarındaki varyasyonun %36'sını açıkladığını göstermiştir ($F_{(1-118)} = 66.324$, $p < 0.001$). Vücut yağının katsayısı B vücut yağı = -0.192 'dir. Vücut yağındaki 1 birimlik artışın FMS toplam puanında $-0,192$ birimlik bir düşüşe neden olduğu belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. FMS toplam puanında performansı yordayan vücut kompozisyonu parametrelerinin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

FMS	Predictors	B	SE	β	t	p	R	R ²	Adj.R ²
Model 1	(Constant)	20.573	0.626	-	32.875	<0.001	-	-	-
	Body fat	-0.192	0.024	-0.600	-8.144	<0.001	0.600	0.360	0.354

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada antrenmanlı olmayan bireylerde vücut kompozisyonunun oksijenel hareket kapasitesi üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Örneklem grubumuzda vücut kompozisyonu parametreleri açısından yapılan incelemede; vücut yağ yüzdesinin FMS toplam skorlarını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Vücut yağ yüzdesinin yüksek değerlerde olması FMS toplam skorlarını düşürdüğü ortaya konulmuştur. Ancak, diğer boy uzunluğu, vücut ağırlığı ve BMI değerlerinin ise FMS toplam skorları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Hem yetersiz vücut yağının hem de aşırı vücut yağının kas-iskelet sistemi yaralanmalarına katkıda bulunan bir faktör olabileceği öne sürülmüştür (Kemper et., 2015). Literatür incelediğinde sporcu gruplar dışında vücut yağı ve FMS arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Amerikan futbolu oyuncuları üzerinde yapılan bir çalışmada, vücut yağ yüzdesi arttıkça FMS toplam skoru ve bireysel test skorlarının azaldığı tespit edilmiştir (Nicolozakes et al., 2018). Futbolcular, voleybolcular ve rugby oyuncularından oluşan karma bir popülasyonu değerlendiren bir başka çalışmada, yüksek yağ yüzdesinin FMS bileşik skorunu olumsuz etkilediği bildirilmiştir (Campa et al., 2019). Özellikle, sporda aşırı vücut yağı, zıplama, uzun mesafe koşusu ve sprint gibi hareketlerin verimliliğini azaltır ve bu hareketler sırasında dokulara etki eden kuvvet ve deformasyon momentlerini değiştirerek yaralanma riskini artırdığı ortaya konulmuştur (Malina and Geithner, 2011; Hawkins and Metheny, 2001; Arnason et al., 2004). İlâveten, aşırı vücut yağı ayrıca postüral kontrolü, hareket açıklığını ve esnekliği de olumsuz etkiler (McHugh, 2010, Dumith et al., 2010). Bu noktada tüm bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar noktasında antrenmanlı olmayan yetişkinlerde de fazla vücut yağına sahip olmanın fonksiyonel hareket kapasitesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceği yorumu yapılabilir. İlâveten, bir diğer vücut kompozisyonu parametresi olarak değerlendirdiğimiz BMI, aşırı kilolu veya zayıf olmaya bağlı sağlık sorunları geliştirme riskini değerlendirmek için kullanılan yaygın araçlardan biridir (Perry and Koehle, 2013). Araştırmamızda, BMI'nin antrenmanlı olmayan yetişkinlerin FMS toplam skorları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumun en önemli nedeninin araştırmaya katılan grubun BMI değerinin normal sınırlar içerisinde

olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Ancak literatürde araştırma bulgumuzda farklı sonuçlar olduğu görülmektedir. Kas-iskelet sistemi yaralanması öyküsü olmayan yetişkinlerde FMS skoru ile BMI arasında negatif bir korelasyon olduğu bildirilmiştir. Ayrıca, BMI > 30 olanlar, daha düşük BMI'ye sahip olanlara kıyasla FMS'de önemli ölçüde daha düşük puanlar göstermiştir. (Perry and Koehle, 2013). Farklı bir çalışmada yine BMI > 30 olan yetişkinlerin ortalama bileşik FMS puanı, BMI < 30 olan yetişkinlerden 2 puan daha az olarak tespit edilmiştir (Peate et al., 2007). BMI ve obez skorlarıyla ilişkili fiziksel kısıtlamaları inceleyen bir çalışma; obezitenin bir birey için sadece hareketi sınırlamakla kalmadığı, aynı zamanda hareket üretirken kas-iskelet sistemi veya eklemlerle ilgili ağrılarda artışa neden olduğu belirlenmiştir (Gates et al., 2008). Çalışmada elde ettiğimiz en önemli sonuç vücut yağ yüzdesinin fonksiyonel hareket kapasitesi üzerindeki olumsuz etkisidir. Yüksek vücut yağ yüzdesi skorlarının FMS toplam skorları ile negative ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur

5. KAYNAKLAR

- Ahmadi-Abhari S, Sabia S, Shipley MJ, et al. Physical activity, sedentary behavior, and long-term changes in aortic stiffness: the whitehall II Study. *J Am Heart Assoc.* 2017;6:e005974.
- American Heart Association. *Heart and Stroke: Statistical Update.* Dallas, TX: Am. Heart Association, 2000
- Arnason A, Sigurdsson SB, Gudmundsson A, Holme I, Engebretsen L, Bahr R. Risk factors for injuries in football. *Am J Sports Med.* 2004 Jan-Feb; 32(1 Suppl): 5S-16S.
- Association WM. World Medical Association Declaration of Helsinki: ethical principles for medical research involving human subjects. *JAMA.* 2013;310(20):2191-4. <https://doi.org/10.1001/jama.2013.281053>
- Bennie JA, Chau JY, van der Ploeg HP, et al. The prevalence and correlates of sitting in European adults - a comparison of 32 Eurobarometer-participating countries. *Int J Behav Nutr Phys Act.* 2013;10:107.
- Bocalini DS, dos Santos L, Serra AJ. Physical exercise improves the functional capacity and quality of life in patients with heart failure. *Clinics* 2008; 63:437-42.
- Campa F, Piras A, Raffi M, Toselli S. Functional movement patterns and body composition of high-level volleyball, soccer, and rugby players. *J Sport Rehabil.* 2019 Sep 1; 28(7): 740-5
- Carneiro-Barrera A, Amaro-Gahete FJ, Acosta FM, et al. Body composition impact on sleep in young adults: the mediating role of sedentariness, physical activity, and diet. *J Clin Med.* 2020;9:1560.
- Compernelle S, De Cocker K, Teixeira PJ, et al. The associations between domain-specific sedentary behaviours and dietary habits in European adults: a cross-sectional analysis of the SPOTLIGHT survey. *BMC Public Health.* 2016;16:1057.
- Cook G, Burton L, Hoogenboom BJ, Voight M. Functional movement screening: the use of fundamental movements as an assessment of function-part 1. *Int J Sports Phys Ther.* 2014;9(3):396.
- Cowen, V.S. (2010). Functional Fitness Improvements After a Worksite-Based Yoga. Article in *Journal of Bodywork and Movement Therapies.* 14(1), 50-54.

- Ding C, Fan J, Yuan F, et al. Association between physical activity, sedentary behaviors, sleep, diet, and adiposity among children and adolescents in China. *Obes Facts*. 2022;15:26–35.
- Dumith SC, Ramires VV, Souza MA, Moraes DS, Petry FG, 490 Oliveira ES, et al. Overweight/obesity and physical fitness 491 among children and adolescents. *J Phys Act Health*. 2010 Sep; 492 7(5): 641-8
- Gates, D, Succop, P, Brehm, B, Gillespie, G, and Sommers, B. Obesity and presenteeism: The impact of body mass index on workplace productivity. *J Occup Environ Med* 50: 1, 2008.
- Godtfredsen NS, Prescott E. Benefits of smoking cessation with focus on cardiovascular and respiratory comorbidities. *Clin Respir J*. 2011;5(4):187–194.
- Gray, C. (2010). *Functional movement systems: screening, assessment and corrective strategie*. Delhi: Lotus Press.
- Hawkins D, Metheny J. Overuse injuries in youth sports: 560 biomechanical considerations. *Med Sci Sports Exerc*. 2001 561 Oct; 33(10): 1701-7.
- Kakinami L, O’Loughlin EK, Brunet J, et al. Associations between physical activity and sedentary behavior with sleep quality and quantity in young adults. *Sleep Health*. 2017;3:56–61.
- Kemper GL, van der Sluis A, Brink MS, Visscher C, Frencken 446 WG, Elferink-Gemser MT. Anthropometric injury risk factors 447 in elite-standard youth soccer. *Int J Sports Med*. 2015 Nov; 448 36(13): 1112-7.
- Kemper GL, van der Sluis A, Brink MS, Visscher C, Frencken 446 WG, Elferink-Gemser MT. Anthropometric injury risk factors 447 in elite-standard youth soccer. *Int J Sports Med*. 2015 Nov; 448 36(13): 1112-7.
- Locomotive syndrome. In: *Locomotive Challenge! Council, editors. Locomotive syndrome pamphlet 2015*. Tokyo: Japanese Orthaedic Association; 2015.
- Lohman TG. *Anthropometric standardization reference manual*. Champaign, IL: Human Kinetics; 1988
- Malina RM, Geithner CA. Body composition of young athletes. *American Journal of Lifestyle Medicine*. 2011 May; 486 5(3): 262-278
- Martin JC, Farrar RP, Wagner BM, and Spirduso WW. Maximal power across the lifespan. *J Gerontol* 55: M311–M316, 2000.
- McHugh MP. Oversized young athletes: a weighty concern. *Br J Sports Med*. 2010 Jan; 44(1): 45-9. 489.
- Nam JY, Kim J, Cho KH, et al. Associations of sitting time and occupation with metabolic syndrome in South Korean adults: a cross-sectional study. *BMC Public Health*. 2016;16:943.
- Nicolozakes CP, Schneider DK, Roewer BD, Borchers JR, 505 Hewett TE. Influence of body composition on functional movement screen™ scores in college football players. *J Sport Rehabil*. 2018 Sep 1; 27(5): 431-7. 508
- Obesity: Preventing and Managing the Global Epidemic*. Geneva, Switzerland: World Health Organization; 2000.

- Ohtsuki, M., Nishimura, A., Kato, T., Sokejima, S., Shibata, T., Okada, H., ... & Sudo, A. (2019). Relationships between body mass index, lifestyle habits, and locomotive syndrome in young-and middle-aged adults: a cross-sectional survey of workers in Japan. *Journal of occupational health*, 61(4), 311-319.
- Owen N, Sparling PB, Healy GN, Dunstan DW, Matthews CE. Sedentary behavior: emerging evidence for a new health risk. *Mayo Clin Proc*. 2010;85(12):1138–1141.
- Park W, Ramachandran J, Weisman P, Jung ES. Obesity effect on male active joint range of motion. *Ergonomics*. 2010;53(1):102-108.
- Peate WF, Bates G, Lunda K, Francis S, Bellamy K. Core strength: a new model for injury prediction and prevention. *J Occup Med Toxicol* 2007;2:3.
- Peng, L., Chen, L., Wang, S., Guo, L., Liang, W., Zhou, J., ... & Liao, J. (2023). Association of lifestyle habits and cardiovascular risk among sedentary adults. *Medicine*, 102(29), e34376.
- Perry FT, Koehle MS. Normative data for the functional movement screen in middle-aged adults. *J Strength Cond Res*. 2013 Feb; 27(2): 458-62
- Reiman MP, Manske RC. The assessment of function: how is it measured? A clinical perspective. *J Man Manip Ther* 2011; 19:91–9.
- Stewart AD, Sutton L, eds. *Body Composition in Sport, Exercise and Health* [Internet]. Taylor & Francis; 2012 [cited 435 2020Sep5]. Available from: <https://www.taylorfrancis.com/436/books/e/9780203133040>
- Tanaka H and Seals DR. Age and gender interactions in physiological functional capacity: insight from swimming performance. *J Appl Physiol* 82: 846–851, 1997.
- Teyhen, D. S., Rhon, D. I., Butler, R. J., Shaffer, S. W., Goffar, S. L., McMillian, D. J., ... & Plisky, P. J. (2016). Association of physical inactivity, weight, smoking, and prior injury on physical performance in a military setting. *Journal of athletic training*, 51(11), 866-875.
- Thayer JF, Yamamoto SS, Brosschot JF. The relationship of autonomic imbalance, heart rate variability and cardiovascular disease risk factors. *Int J Cardiol*. 2010;141:122–31.
- Tyler TF, McHugh MP, Mirabella MR, Mullaney MJ, Nicholas SJ. Risk factors for noncontact ankle sprains in high school football players: the role of previous ankle sprains and body mass index. *Am J Sports Med*. 2006;34(3):471–475.
- Yang Y, Shin JC, Li D, et al. Sedentary behavior and sleep problems: a systematic review and meta-analysis. *Int J Behav Med*. 2017;24:481–92.

PERSONNEL REGIME IN HEALTH SERVICES IN TURKIYE FROM THE 19TH
CENTURY TO THE PRESENT

19.YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE SAĞLIK HİZMETLERİNDE
PERSONEL REJİMİ

ŞAFAK ÇINAR

Öğr. Gör. Dr. Şafak ÇINAR, SBÜ Gülhane Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Sağlık Yönetimi

ORCID ID: 0000-0003-1472-3931

Özet

Sağlıklı hayat sürmek hayatımızın en önemli gereksinimidir. İnsanın sağlıklı olması ya da fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halinde bulunması toplumların birincil amacı olmuştur. Yüzyıllar geçse de, olaylar ve kişiler değişse de bu amaç hiç değişmeyecektir. Sağlık yönetiminde sağlık hizmetlerinin sunulmasında sağlık personelinin istihdam süreci önemli bir unsurdur. Sağlık hizmetlerinde insan gücü ve istihdam modelleri dünya üzerinde yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Bu değişimler politik, ekonomik ve küreselleşmenin dinamikleri ile şekillenmiştir. Üretim biçiminin, oluşturulan politikaların hizmete yansıdığı küresel düzende sağlık hizmetleri de bu doğrultuda değişime uğramıştır. Farklı analizler halinde aynı konunun ele alındığı çalışmalar bir araya getirilerek Türkiye’de sağlık personel rejiminin incelendiği bu çalışmada; öncelikle liberal dönem, erken kapitalizm dönemi, sanayi sonrası dönem olarak görülen 1850-1945 arası, sonrasında Fordist dönem, Ulus Devlet dönemi, Sosyal Refah devletleri dönemi olarak görülen 1945-1973 arası ve son olarak Küreselleşme dönemi, Post Fordist dönem, Neoliberal politikalar dönemi olarak görülen 1980 sonrası dönemler ele alınmıştır. Bu doğrultuda liberal dönemde sağlık hizmetlerinin örgütlü olmadığı, personel rejiminin farklılık gösterdiği, Fordist dönemde statü hukukunun kurulduğu, postfordist dönemde esnek personel rejiminin gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye’deki sağlık hizmetlerinin ve personel rejiminin değişiminin bu kapsamda değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada tarihsel olarak konunun dönemlere ayırmanın belirginleştiği çalışmalar takip edilerek, küresel düzenin etkileri ile özellikle Türkiye’de oluşan sağlık hizmetleri ve personel rejimindeki değişimler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: sağlık hizmetleri, personel rejimi, sağlık personeli

Abstract

Leading a healthy life is the most important requirement of our lives. The primary goal of societies has been to ensure that people are healthy or in a state of complete physical, mental and social well-being. Even if centuries pass, events and people change, this purpose will never change. The employment process of health personnel is an important element in the provision of health services in health management. Manpower and employment models in health services have been affected by developments in the world. These changes have been shaped by the dynamics of political, economic and globalization. In the global order, where the mode of production and the policies created are reflected in the service, health services have also changed in this direction. In this study, in which the studies on the same subject are brought together in different analyzes and the health personnel regime in Türkiye is examined; First of

all, the liberal period, the early capitalism period, the post-industrial period between 1850-1945, then the Fordist period, the Nation State period, the period of Social Welfare states between 1945-1973, and finally the Globalization period, the Post-Fordist period, and the post-1980 period, which is seen as the period of neoliberal policies, are discussed. In this direction, it is seen that health services were not organized in the liberal period, the personnel regime differed, status law was established in the Fordist period, and a flexible personnel regime was realized in the postfordist period. It is aimed to evaluate the change in health services and personnel regime in Türkiye in this context. In the study, the effects of the global order and the changes in the health services and personnel regime, especially in Türkiye, were examined by following the studies in which the subject was divided into periods.

Keywords: health services, personnel regime, health personnel

A COMPARATIVE ANALYSIS OF SECTOR-SPECIFIC TAXES PAID ON BORSA
İSTANBUL

BORSA İSTANBUL'DA SEKTÖRLERE GÖRE ÖDENEN VERGİNİN
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

SELÇUK TAZEGÜL¹, MEHMET FATİH ASLANTAŞ², TUNCER YILMAZ³

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Muhasebe,
orcid.org/0000-0001-9455-006x

²Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Maliye,
orcid.org/0000-0002-5987-2976

³Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Finans,
orcid.org/0000-0001-8956-5814

Özet

Vergi, işletmeler açısından en yüksek işletme maliyetlerinden biri iken, hükümetler açısından ise kamu hizmetlerinin devamlılığı için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Vergilendirme, rıza gerektirmeden kamu otoritesi tarafından tek taraflı olarak bireylere veya işletmelere yüklenen bir yükümlülüktür. Vergilendirmenin şirketler ve kamu maliyesi açısından önemi dikkate alınarak yapılan bu çalışmada, borsada yer alan işletmelerin gelir tablosunda beyan ettiği verginin sektörler göre karşılaştırmalı analizinin yapılması amaçlanmaktadır. Çalışmada 2016 yılının birinci çeyreğinden 2023 yılının üçüncü çeyreğine kadar Borsa İstanbul (BİST) sınai, mali, hizmet ve teknoloji sektörlerinde sürekli olarak yer alan şirketlerin verileri kullanılmıştır. İnceleme kapsamında yer alan sektörlerin ödedikleri vergilerin ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test etmek için Tek Yönlü ANOVA analiz yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan tanımlayıcı istatistiklerde inceleme döneminde ortalama olarak en fazla verginin mali sektör tarafından ödendiği, daha sonra sırasıyla sınai, hizmet ve teknoloji sektörünün geldiği görülmüştür. Dört sektörün 2016Q1-2023Q3 aralığında ödediği verginin ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını tespit edebilmek için yapılan Tek Yönlü ANOVA analizinde sınai ile hizmet sektörünün ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmazken, diğer sektörlerin ortalamaları arasındaki fark önemli düzeyde anlamlı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: BİST, vergi, sektör, Tek Yönlü ANOVA

Abstract

While taxes represent one of the highest operating costs for businesses, they are also a crucial source of revenue for governments to maintain public services. Taxation is an obligation imposed unilaterally by the public authority on individuals or companies without their consent. Given the significance of taxation for both companies and public finance, this study aims to conduct a comparative analysis of the taxes reported in the income statements of listed companies, categorized by sectors. The study utilizes data from companies consistently listed in the industrial, financial, service and technology sectors of Borsa İstanbul (BİST) from the first quarter of 2016 to the third quarter of 2023. In order to test whether the differences in the average taxes paid by the sectors included in the analysis are statistically significant, the One-

Way ANOVA method was used. The descriptive statistics indicate that, on average, the financial sector paid the highest amount of taxes during the study period, followed by the industry, service and technology sectors, respectively. The One-Way ANOVA analysis revealed that while the difference in average taxes paid between the industry and service sectors was not statistically significant, the differences between the averages of the other sectors were found to be statistically significant.

Keywords: BIST, tax, sector, One-Way ANOVA

1. GİRİŞ

Vergi, devletin kamu hizmetlerinin görülmesi adına belirlenen kanunlar çerçevesinde gerçek ve tüzel kişilerden cebri ve karşılıksız olarak alınan parasal değerler olarak tanımlana bilinir. Vergiler sosyal refahın sağlanması, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, savunma hizmetlerinin yapılması gibi alanlarda devletin başvurduğu en önemli gelir yollarından bir tanesidir (Akçay, 2020:160). Vergileme süreci ile birlikte özel ekonomiden kamu ekonomisine doğru bir finansal akış gerçekleşmekte ve devlet bu akışı kamu hizmetlerinin sunumunda kullanmaktadır. Kamu ekonomisinde önem arz eden bu akış özel ekonomideki aktörler için ise karlılıklarını etkileyen bir nokta olarak değerlendirilmektedir. İşletmeler üretim pazarlama gibi unsurlarında vergi planlamalarını belirleyerek vergilendirme sürecini yönetmeye çalışmaktadırlar (Yüce, Keleş, 2021:154). Özellikle işletmeler sınırlı kaynakları etkili bir şekilde işleyerek işletmenin elindeki değerlerin süreç içerisinde etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaya çalışarak şirket değerini arttırmaya odaklanmaktadır (Angelina, Darmawan, 2021:197). İşletmeler bir taraftan vergi sorumluluklarını eksiksiz bir şekilde yerine getirip bir taraftan işletmenin varlık sebeplerinden olan karlılığını gerçekleştirmek için vergi yönetimine ihtiyaç duymaktadır. Vergi yönetimi içerisinde farklı işlemlerin bulunduğu geniş ve sistematik bir süreç olarak tanımlanabilir. İşletmelerin vergi yönetimini etkin bir şekilde gerçekleştirebilmeleri verginin içeriğini ve önemini bilmelerine bağlıdır. Daha sonra ise vergi kontrolü vergi muhasebesi raporlama yöntemlerinin uygulanması ile etkili bir vergi yönetimi süreci devreye girmektedir (Yüce, Keleş, 2021:162).

Belirtilmelidir ki vergi yönetimi sadece şirketin belirlediği politikalardan beslenmemekte ayrıca dış faktörlerden de etkilenebilmektedir. Devlet teşvikleri, vergi indirimleri, sübvansiyonlar, ekonomik krizler, kamu politikaları, uluslararası etkileri olan ülke dışı olaylar gibi faktörler firmaların vergiye yönelik politikalarını etkilediği gibi ödenecek olan vergileri yatırımlar, gelirler, istihdam vb. yoluyla da vergi ödemelerine etki edebilmektedir. Bununla birlikte bu faktörlerin firmaların içinde buldukları sektörlerle ilişkin etkileri de farklılaşabilmektedir. Çalışmanın kapsamını oluşturan dönemde Türkiye’de, Covid-19 ekonomik krizi, darbe girişimi, genel ve yerel seçimler gibi birçok geniş çaplı etkileri olan olaylar gerçekleşmiştir. Ayrıca hem Türkiye’de hem de tüm dünyada özellikle Covid-19 krizi ve bu kriz sırasındaki ekonomi politikalarının da bir etkisi olarak yüksek enflasyonun uzun dönemlerde söz konusu olduğu da görülmüştür. Bu faktörlerin piyasada faal olan her sektörü daha önce farklı çalışmalarda ortaya konmuştur. Ancak sektörlere göre farklılaşan sonuçların da bu çalışmada da ortaya konulduğu üzere ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin kriz döneminde, bazı sektörlerde talep artışı gözlemlenirken, bazılarında ise talepte bir düşüşün gerçekleştiği görülmektedir. Ya da bazı sektörlerde yönelik teşvikler artarken bazılarında bu teşvikler daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Bu sektör farklılıklarının ve firma büyüklüğünün vergiye etkilerine odaklanan Derashid ve Zhang (2003) Malezya’da yaptıkları çalışmada firmaların vergi ödemelerine odaklanmış ve çalışma neticesinde sınai firmaları ile otel işletmelerinin daha düşük efektif vergi oranına sahip olduklarını, ayrıca firma büyüklüğü arttıkça efektif vergi oranının düştüğünü ortaya koymuşlardır.

Ayrıca ülkelerin gelişmişlik seviyeleri vergi ödemelerine etki etmektedir. Örneğin gelişmekte olan ülkelerde vergi gelirinin gayri safi milli hasılaya oranı gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça düşük olarak gerçekleşmektedir (Auriol ve Warlters, 2005). Bu noktada Zimmerman'ın (1983) ABD'de için yaptığı çalışma, Derashid ve Zhang'in (2003) çalışmalarına kıyasla farklı sonuçlar göstermektedir. Bu çalışmada firma büyüklüğü ile efektif vergi oranı arasında pozitif bir ilişki ortaya konulduğu görülmektedir. Dolayısıyla ülkelerin ekonomik büyüklükleri, sektör yapıları, siyasal durumları vergi ödemelerine etki etmektedir. Daha büyük ekonomilerde, özellikle büyük firmalar üzerindeki siyasi baskı, denetim ve kontrollerin daha fazla olduğu değerlendirilebileceğinden, buradaki firmaların vergiden kaçınma gibi politikalarında daha dar bir alanları oluşmaktadır. Ancak Türkiye açısından değerlendirildiğinde, gelişmekte olan diğer ekonomilerde büyük ölçüde olduğu gibi büyüme odaklı hükümet politikaları, başta sınai ve ihracat sektörleri olmak üzere firmalara daha esnek bir ortam sunulabilmektedir.

Vergi ödemelerindeki sektörel farklılaşmada dikkate alınması gereken bir diğer nokta kamunun vergilendirme politikasıdır. Burada kamunun ihtiyaç duyduğu kaynağı elde etmesinde ideal yöntemlerin başında doğrudan gelir üzerinden alınan vergiler gelmektedir. Bu şekilde sosyal adaletin bozulmasının da önüne geçilmektedir. Ancak bu tip "ideal" bir vergi politikasının uygulanması zorluğu ve birçok durumda pratik olmaması ad valorem vergiye olan ihtiyacı doğurmaktadır. Bu iki vergi politikası arasındaki seçim ve uygulamalar aynı zamanda firmaların matrah aşındırma ve kâr kaydırması gibi politikalarına da etki etmektedir (Lerner, 1970). Ayrıca firmaların çokuluslu olup olmaması ya da merkezlerinin ülke içinde ya da dışında bulunması gibi etkenlerde de vergi önemli bir rol oynamaktadır. Burada ülkenin vergi politikası çok uluslu firmaların varlığını etkilemekte olduğu gibi, bir firmanın çokuluslu olması ya da merkezinin ülke dışında konumlandırılması, bu firmanın vergiye yönelik yaklaşımlarını da değiştirebilmektedir. Bu tip firmaların sektörlerdeki ağırlıkları da değişiklik göstermektedir (Devereux ve Griffith, 1998). Yine literatürde vergilendirmesi zor (hard to tax) sektörler olarak ifade edilen ve kesin bir çizgi ile net bir ayırım yapılamasa da çeşitli sebeplerle vergilendirilmesinde diğerlerine kıyasla kamu açısından daha fazla zorluk olduğu değerlendirilen alanlar bulunmaktadır. Bu kapsamda küçük işletmeler, gayri resmi sektör ve yeraltı ekonomi olarak ifade edilebilecek alanların vergilendirmesi çok zor olmakta ya da hiç mümkün olamamaktadır. Bu alanların doğrudan ya da dolaylı olarak borsada faaliyet gösteren firmalar ile olan bağlantıları, doğal olarak bu firmalarında gelirlerine ve vergi ödemelerine etki edebilmektedir. Bu bağlantı bazı açılardan sektörlerle bağlı olarak artış ya da azalış gösterebilmektedir (Bahl, 2004; Alm ve Martinez-Vazquez, 2004; Bird ve Wallace, 2003).

Dolayısıyla şirketlerin vergi ödemeleri yaptıkları faaliyet, konjonktürel durum veya kurumsallıkları gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Şirketin vergiden kaçınmadan, firma performanslarını düşürmemesi ve kamu ekonomisi açısından da etkin bir vergilendirme sürecinin yönetilmesi önemli bir husus olarak değerlendirilebilir. Bu duruma göre de devletin vergi politikalarının şirketlerin vergi yönetimi ile senkronize bir şekilde olması ülke ekonomileri açısından da önemli husus olarak göze çarpmaktadır.

2. VERİ SETİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Türkiye'de faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul'da (BIST) hisseleri işlem gören 301 firmanın 2016'nın birinci çeyreğinden 2023'ün üçüncü çeyreğine kadar gelir tablosunda beyan ettiği 31 çeyreklik vergi miktarı çalışmanın veri setini oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler araştırmacı ve analistlere borsa ve diğer piyasalarla ilgili veri hizmeti sunan Finnet firmasının Analiz Expert platformundan elde edilerek tarafımızca analizlere uygun hale getirilmiştir. İnceleme kapsamında yer alan 301 firmanın sektörlerle ayırarak 2016Q1-2023Q3 aralığında ödedikleri verginin ortalaması ve bu ortalama arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olup

olmadığını tespit etmek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu firmaların 141'i sınai, 81'i mali, 61'i hizmet, 18'i ise teknoloji sektöründe faaliyet göstermektedir. Çalışmada her bir şirketin 31 çeyreklik zaman serisi verileri analizlerde kullanılmıştır. Sektörlere göre ödenen vergiye ait tanımlayıcı istatistiksel sonuçlar Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1

Tanımlayıcı test sonuçları

Sektör	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	Minimum	Maksimum
Sınai	4.371	1.847,99	27.915,12	422,23	-356.033,10	491.539,70
Mali	2.511	14.000,29	72.675,38	1.450,32	-201.966,40	1.044.030,20
Hizmet	1.891	2.070,12	26.876,37	618,05	-388.774,70	387.100,00
Teknoloji	558	298,33	4.032,64	170,72	-34.192,90	3.3570,60

BIST firmalarına ait vergi tutarları çok büyük meblağlar olduğundan, çalışmada kullanılan bu tutarları küçültmek amacıyla bütün veriler 10.000'e bölünmüştür. Bu istatistiksel dönüşüm yapılan analizler açısından bir problem teşkil etmemektedir. Tablo 1'de tanımlayıcı testlere göre, 2016Q1-2023Q3 arasında toplam 31 çeyrekte şirket başına ortalama en fazla verginin mali sektörün ödediği, daha sonra bunu sınai, hizmet ve teknoloji sektörünün takip ettiği görülmektedir. Ortalamaya göre sapma ile standart hatanın mali sektörde en fazla olduğu, daha sonra sınai, hizmet ve teknoloji şirketleri gelmektedir.

Borsa firmalarının ödediği verginin tanımlayıcı testlerinden sonra sektör ortalamaları arasındaki fark ve bu farkın istatistiksel olarak önemli mi? önemli ise hangi düzeyde önemli olduğunu tespit edebilmek için parametrik bir özelliğe sahip Tek Yönlü Varyans (Anova) analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullandığımız zaman serisi veri setinde çarpıklık ve aşırı derecede basıklık görülmemiştir. Bu bağlamda gerek normallik gerekse veri gözlem sayısının 29'dan fazla olması parametrik test varsayımları sağlanmaktadır.

ANOVA analizi, üç veya daha fazla grubun ortalamaları arasındaki farkı değerlendirmek için kullanılan istatistiksel bir testtir. ANOVA testi gruplar arasındaki aritmetik ortalamaları aynı anda karşılaştırmanıza olanak tanımaktadır. Tek yönlü ANOVA, tek bir bağımsız değişken kullanarak bağımlı değişkenin bağımsız değişkenin düzeyine göre değişip değişmediğini, gözlemlenen farklılıkların rastgele olup olmadığını veya gerçek anlamlı farklılıkları yansıtmayı yansıtmadığını belirlemektedir. ANOVA'nın çok yönlülüğü ve birden fazla değişkeni ele alma yeteneği, onu çeşitli alanlardaki araştırmacılar ve analistler için değerli bir araç haline getirmiştir (Kenton vd., 2024).

Genel olarak ANOVA, p (Sig.) değerini bulmak ve testin önemini belirlemek için kullanılan F test istatistik değerini hesaplamak için her grup arasındaki ve içindeki hatayla birlikte grup ortalamalarını kullanan bir metodolojiye sahiptir. İstatistiksel olarak anlamlı bir ANOVA testi, diğerlerinden farklı olan en az bir grup ortalamasının varlığını gösterir ancak tek başına bu test sonucu yeterli değildir. F istatistiğine ait anlamlı bir p değeri, hangi ortalamaların farklı olduğunu veya farklılıkların boyutunu veya sayısını belirtmez. Daha fazla ayrıntı elde edebilmek için çoklu karşılaştırma (Post-Hoc Multiple Comparisons) testleri kullanılmalıdır.

Varyansların homojen olması veya olmaması durumu dikkate alınarak çoklu karşılaştırma testine karar verilmelidir (McDonough, 2024).

Sektörlerin inceleme döneminde ödediği vergiye ait ANOVA test sonuçları Tablo 2’de ve Tablo 3’te rapor edilmiştir.

Tablo 2

Homojenlik ve ANOVA test sonuçları

Panel 1: ANOVA testi			
	Serbestlik derecesi	F	p
	3	47,463	0,000***

Panel 2: Homojenlik testi			
Levene istatistik	Serbestlik derecesi1	Serbestlik derecesi2	p
109,489	3	9.327	0,000***

Not: *** %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi varyans analizinde ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olmadığı H_0 hipotezi ile ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olduğunu savunan H_1 hipotezlerini test etmek için F istatistik değeri kullanılmaktadır. Tablo 2 panel 1’de rapor edilen ANOVA F testine ait p değerinin 0,05’ten küçük olması sınai, mali, hizmet ve teknoloji şirketlerin inceleme döneminde gelir tablolarında beyan ettikleri vergi ortalamaları arasındaki farkın istatistik teorisi açısından önemli görülmüştür. Bu sonuca göre ortalamalar arasındaki farkın anlamlı görülmesinden dolayı H_0 hipotezi reddedilirken, alternatif hipotez kabul edilmiştir. Hangi sektörlerin vergi ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu görebilmek için Anova analizi genişlettilererek çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılacak çoklu karşılaştırma testine karar vermeden önce varyansların homejenliği test sonuçlarını incelenmiştir. Tablo 2 panel 2’de rapor edilen homojenlik test sonuçlarında Levene istatistiğine ait p değerinin 0,05’den küçük olması sektörlerin zaman serisi veri setine ait varyansların homojen dağılmadığına işaret etmektedir. Bu açıdan hangi sektörlerin vergi ortalamaları arasındaki farkın önemli olduğunu tespit edebilmek için varyansların homejen olmama durumunda kullanılan Tamhane’s T2 çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 3’te özetlenmiştir.

Tablo 3

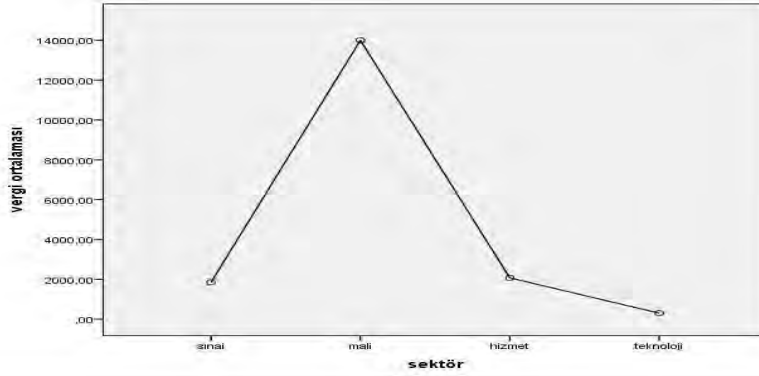
Tamhane’s T2 çoklu karşılaştırma tablosu sonuçları

(I) Sektör	(J) Sektör	Ortalama fark (I-J)	Standart hata	p	95% güven aralığı	
					Alt sınır	Üst sınır
	Mali	-12152,30	1510,53	0,000***	-16129,25	-8175,35
Sınai	Hizmet	-222,13	748,51	1,000	-2192,53	1748,28
	Teknoloji	1549,66	455,44	0,004***	350,90	2748,41

	Sınai	12152,30	1510,53	0,000***	8175,35	16129,25
Mali	Hizmet	11930,17	1576,52	0,000***	7779,84	16080,51
	Teknoloji	13701,96	1460,33	0,000***	9856,81	17547,10
	Sınai	222,13	748,51	1,000	-1748,28	2192,53
Hizmet	Mali	-11930,17	1576,52	0,000***	-16080,51	-7779,84
	Teknoloji	1771,79	641,20	0,034**	83,22	3460,35
	Sınai	-1549,66	455,44	0,004***	-2748,41	-350,90
Teknoloji	Mali	-13701,96	1460,33	0,000***	-17547,10	-9856,81
	Hizmet	-1771,79	641,20	0,034**	-3460,35	-83,22

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te özetlenen Tamhane's T2 çoklu karşılaştırma test bulgularında sınai, mali ve teknoloji ile mali ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmaların inceleme döneminde ödediği toplam vergi ortalamaları arasındaki fark %1 düzeyinde önemli, hizmet ve teknoloji sektörleri arasındaki fark ise %5 düzeyinde önemli görülmüştür. Tabloda yer alan bir diğer bulgu ise sınai ile hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmaların ödediği toplam vergi ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan hiçbir düzeyde önemli görülmemiştir. Anlamlılık düzey sonuçlarına göre vergi ödemede dolayısıyla faaliyet gelirleri anlamında da mali sektörün daha verimli olduğunu söylemek mümkündür. Sektörlere göre ödenen toplam vergi ortalamasına ait değişim grafiği Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Sektörlere göre ortalama vergi dağılım grafiği.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Vergi gelirleri toplum refahının sağlanması için üretilecek mal ve hizmetlerin finansmanı için kullanılacak en önemli kamu gelirlerindedir. Vergilerin etkin şekilde tahsil edilmesi kamu maliyesi açısından önem arz etmektedir. Şirketler içinse vergilerin işletmenin temel amaçlarına uygun olarak ödenmesi vergi yönetiminin etkinliği ile bağlantılıdır. Bu kapsamda yapılan çalışmada BIST'te faaliyet gösteren şirketlerin içerisinde buldukları sektörlerin ödedikleri vergiler karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında incelenen dönemde mali sektörün en yüksek vergi ödemesine sahip olduğu görülmektedir. Mali sektör ve teknoloji sektörlerinin

diğer bütün sektörler aralarında anlamlı farklılıkların ortaya çıktığı, özellikle mali sektörün diğer sektörlerle kıyasla ödediği vergilerin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Sınai ve hizmet sektörlerinin ise oldukça yakın vergi ödemelerinin gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenle yapılan analizde aralarında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda, Türkiye’de çalışmada dikkate alınan dönemde, özellikle faiz politikalarının ve kredi genişlemelerinin mali sektörün kârlılıklarına olumlu etkisi gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra diğer sektörlerdeki başta talep bazlı olmak üzere ekonomik daralmanın etkisi öne çıkmaktadır.

4. KAYNAKLAR

- Akçay, A. (2020). Vergiden kaçınma ve firma performansı: Borsa İstanbul üzerine bir inceleme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*,(654), 159-173.
- Alm, J., Martinez-Vazquez, J. ve Schneider, F. (2004). ‘Sizing’the Problem of the Hard-to-Tax. *Contributions to Economic Analysis*, 268, 11-75.
- Angelina S., Darmawan A . (2021). The Impact of Tax Planning On Firm Value. *Journal of Applied Accounting and Taxation*, 6 (2), 196-204.
- Auriol, E. ve Warlters, M. (2005). Taxation Base in Developing Countries. *Journal of Public Economics*, 89(4 SPEC. ISS.), 625–646. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2004.04.008>.
- Bahl, R. (2004). *Reaching the Hardest to Tax: Consequences and Possibilities* 268, 337–354. [https://doi.org/10.1016/s0573-8555\(04\)68817-1](https://doi.org/10.1016/s0573-8555(04)68817-1)
- Bird, R. M. ve Wallace, S. (2004). Is it Really so Hard to Tax the Hard-to-Tax? The Context and Role of Presumptive Taxes. *Contributions to Economic Analysis*, 268, 121-158.
- Derashid, C. ve Zhang, H. (2003). Effective Tax Rates and the “İndustrial Policy” Hypothesis: Evidence from Malaysia. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 12(1), 45–62. [https://doi.org/10.1016/S1061-9518\(03\)00003-X](https://doi.org/10.1016/S1061-9518(03)00003-X).
- Devereux, M. P., & Griffith, R. (1998). Taxes and the Location of Production: Evidence from a Panel of US Multinationals. In *Journal of Public Economics* (Vol. 68).
- Kenton, W., Scott, G. ve Li, T. (2024). What is analysis of variance (ANOVA)? <https://www.investopedia.com/terms/a/anova.asp> (Erişim tarihi: 20.08.2024).
- Lerner, A. P. (1970). Optimal Taxes with an Untaxable Sector. *The American Economic Review*, 60(3), 284-294.
- McDonough, M. (2024). ANOVA. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/variance-analysis-statistics> (Erişim tarihi: 20.08.2024).
- Yüce, M., & Keleş, S. (2021). İşletmelerde vergi yönetimi ve konuya ilişkin uluslararası gelişmeler. *Maliye Çalışmaları Dergisi-Journal of Public Finance Studies*, 65, 151-176.
- Zimmerman, J. L. (1983). Taxes and Firm Size. *Journal of accounting and economics*, 5, 119-149.

**EVALUATION OF ADOBE VERNACULAR ARCHITECTURE: FARYAB,
AFGHANISTAN**

¹QADRIA SHEWAQADERY, ²Assoc. Prof. AMMAR IBRAHIMGIL

¹Masters student at Gazi university

¹orcid.org/0000-0001-5058-6730

²Lecturer at Gazi University, Faculty of Architecture

²orcid.org/0000-0002-6801-7672

Abstract

According to a wide range of scientific sources, vernacular architecture is the most form and function appropriately fitted to its surroundings. The construction of the outside wall, the organization of the side areas, and the ornamental elements all depend on the climate, the availability of materials, the culture, and the inhabitants' beliefs. Afghanistan boasts a vast array of landmarks and structures. These structures serve as reminders of their ancient civilizations and mark their location at the meeting point of several cultures. One of Afghanistan's 34 provinces is Faryab, located on the northern side with a steppe climate, which includes vernacular adobe architecture. This adobe building's scale in Faryab, which consists of homes, was created through an experimental approach without the input of professionals. Vernacular architecture in Faryab, Afghanistan and everywhere in the world have common points, The most ideal form of architecture is traditional architecture, which may take advantage of the microclimatic benefits of the cold air ponds formed in the courtyards throughout the summer a small building with an inside facade and internal courtyard is a very old and conventional solution, particularly for flat ground.

The local architectural methods of adobe houses in Faryab, Afghanistan, have not been investigated due to frequent wars. The purpose of the research is to share the methods and techniques of local architecture that reflect the culture and history of Faryab Afghanistan. The vernacular texture of adobe residential houses in Faryab City, which has hosted many civilizations, is examined which includes different plan typologies, facade features, traditional adobe construction techniques and brick houses with traditional architectural elements. This paper focused on collecting data and analyses of adobe house architecture through the case study in the area of Faryab Afghanistan and the traditional field study of texture analysis conducted to determine its characteristics, and the areas photographed and documented. The history of the Afghan dwelling specifically Faryab city is not well known before the contemporary era and this study is a contribution to literature and explore the region's vernacular architecture.

Keywords: Adobe, Vernacular Architecture, Faryab, Afghanistan

Introduction

One of the most traditional and extensively utilized building materials is adobe mud. Since 8000 B.C., people have been using these sun-dried bricks (Houben and Guillard 1994, cited in the EERI Adobe lesson). Some of the most dangerous places on earth, including areas of Asia, the Middle East, South America, Africa, and the Indian subcontinent, are heavy users of Adobe.

Approximately thirty percent of people on the planet reside in man-made structures (Houben and Guillard, 1994).

Prior to beginning to construct their own shelters, people lived in caves use the natural resources found around, such as wood, thatch, grass, straw, bamboo, and soil, for themselves. Clay and water are combined to make brick paste, which is what clay brick is made of. The earliest and most commonly used construction material is brick, a primitive, naturally dried substance that is produced in watersheds with adequate soil (Ward-Perkins, 1981; Fernandez et al., 2010). Soil is a cheap, readily available, and ecologically beneficial building material (Ren and Kagi, 1995). People are constantly searching for accessible building supplies to construct shelters. As a result, people from particular eras and places are composed of bricks and mud, stone, and timber. Their primary construction materials Bricks and mud bricks aren't utilized in their original state.

In developing nations, almost 50% of people live in earthen homes, which includes most rural residents and at least 20% of urban and suburban residents (Houben and Guillard 1994). This kind of architecture is generally used by rural inhabitants with lower incomes.

In many parts of the world, including Latin America, Africa, the Indian subcontinent, other parts of Asia, the Middle East, and Southern Europe, dwellings are frequently built using Adobe construction. All facets of human existence, such as science, religion, art, ethnicity, customs, and any form of human talent, are included in culture as a whole. Architecture and culture are intrinsically interwoven.

In the face of various civilizations, and difficult weather circumstances, Afghanistan's architecture has a special quality. Afghanistan has historically been affected by various cultures from Eastern or Western civilizations, as seen by the variety of architectural styles found in its towns. In Faryab, houses are constructed in response to the climate in which they are situated. As a result, houses often included one to three primary living areas. The rooms' climate settings were designed with semi-open areas in mind. The inner courtyard is accessible from one side of the entrance. There is a kitchen, restroom, and toilet in the yard. In underdeveloped nations, brick is a widely used building material that just needs readily available resources like fuel, water, and clay.

Affected physically by violence, hostility, widespread poverty, and unintentional renovation or destruction. Afghanistan has some of the most spectacular architectural ruins. Ancient structures from various eras, such as Greek and Buddhist stupas, monasteries, arches, historical structures, and Islamic complexes temples, castles, and minarets, which are tall, slender mosque towers. This building's scale, which consists of homes, historical monuments, and tombs, was created through an experimental approach without the input of professionals. This architecture is subject to cultural, economic, and environmental factors and focuses on the requirements of the person and community based on environmental harmony (Medi, 2015).

Vernacular Architecture

Vernacular architecture of Latin ancestry contained the term "Vernaculus," which in English refers to anything of local origin and architecture generated from the cultural and environmental interactions in the region. There is a type of construction known as vernacular architecture that changes depending on the environment in which it is learn Future generations continue to benefit from the non-professional experience (Gil Crespo et al., 2015).

According to Ardabili and Shafiei (2015), vernacular architecture is the end product of thousands of years of human progress in the quest to make a cozy home while utilizing local

resources and their capacity for innovation. With time, architecture develops into a creative and artistic form, affected by the surroundings and cultures of its occupants. This architecture has developed strategies for building that are reasonably priced by using local resources. The neighborhood, cohesion, tribal ties, and social stability were all forged by this human-scale architecture (Oliver, 2006). It is possible to find examples of this architecture's construction experience in a variety of nations that have adapted to the regional differences in culture and geography (Szabo, 1991).

These conventional architectural component, courtyard for interior spaces, a porch and a pitched roof, visual motif references, richly carved wooden furniture the rooftop. Vernacular architecture adheres to the fundamental principles of green building, such as energy efficiency and the utilization of regional materials and resources. These buildings make use of local expertise on how to use local resources and materials while also designing buildings that are efficient and practical. There is much to learn from traditional architecture as follows:

Cooperation

Regional ingredients

Techniques for building

Weather responsiveness

Passive measures like windbreaks or yards

Effective utilization of regional resources

Social factors - establishing venues for brainstorming sessions and group activities

The invention of transferring culture from the land to other media

Design that takes into account context.

Expandable shape and space

Adobe As A Building Material

The word "clay," which refers to any mud brick that has been air- or sun-dried, is derived from the Egyptian Arabic word "Thobe," which means brick (Moquin, 2005). It's among the most typical. Due to its extensive application, this material is regarded as the most significant raw resource (Moquin, 2005). Adobes are constructed with thickened flower, which is machine- or hand-formed into specialized molds (Houben & Guillaud, 1994). The molds are removed after a brief period of time, leaving the bricks that have been made before they dry. use them to construct walls by joining the block pieces with mortar (Wolfskill et al., 2005).

Earth was used as a building material before any other for thousands of years. Many individuals still reside in earthen homes today, particularly in underdeveloped nations. Nowadays, 30%–40% of people live in earthen homes, with 50% of those people living in developing nations (Miccoli et al., 2014; Minke, 2009). In addition, the sun dried Adobe mud blocks are an inexpensive, easily accessible, and basic self-construction material. Because of the thermal and acoustic benefits of adobe, they are also warm in the summer and refreshing and cold in the winter.

In Afghanistan, the majority of people live in earthen dwellings, with raw earth serving as the primary building material. Every country employs a unique nation the design and custom of constructing a shelter. Since each region has its own distinct architecture based on local materials and skills, there is no consistent national architecture throughout the nation. A richer

and more harmonious relationship between humans and their surroundings is produced via the use of locally sourced and natural materials.

Szabo and Barfield (1991) discussed the architecture of the nation. The dwellings are primarily constructed from bricks and dried cobs, or "pakhsa" in the local dialect, as well as wood and stone set in a shallow stone base using clay mortar. As they have been passed down through the generations, these techniques are readily available locally and have been used for millennia. Furthermore, the architecture of Afghanistan today conjures up negative images of poverty for a great number of individuals living there. In Afghanistan, the predominant belief in the housing industry is that land architecture is meant for the impoverished and provides inexpensive homes (Minke, 2009).

Around the world, adobe buildings range in size from comparatively modest single-story homes to more substantial constructions like castles, palaces, tombs, and temples, some of which have noteworthy historical and artistic significance. Aside from being easy to work with and reasonably priced, adobe bricks are also long-lasting, non-toxic, fireproof, and have a low sound transmission across wall levels. They also give buildings enough thermal mass. Buildings up to many stories high can be constructed using load-bearing adobe brick walls. Furthermore, vaults and domes can be constructed using adobe bricks. Additionally, there is a lot of design and construction freedom available with adobe bricks. Because adobe provides exceptional resilience in extremely dry settings, it is a frequent prehistoric building material found throughout desert countries. It is incorrectly believed to be an indication of poverty [Sheweka, S..2011]. **Advantages Of Earth As A Building Material**

Adobe as building material is affordable, useful, and aesthetically pleasing. It is simple to use and typically requires embellishment as well. Adobe is especially helpful when it's humid and really hot outside. Adobe is an abundant organic building material that is particularly available in areas where other building materials, such as bricks, wood, or stone, are scarce due to cost or accessibility issues. The excellent soil design serves as a reference for structures composed of soil brick, rammed earth, and condensed earth. neighborhood in addition to alternative earthen building techniques. It's a nice idea to extend the notion to include working with adobe and better methods to raise the population's known degree of living. This could proceed in a straightforward and lengthy manner just by altering the appearance of populated areas, both rural and urban, in order to address issues that are ecological problems related to electricity as well as additional limited resources.

Disadvantages And Measures

Although earthen houses have many advantages, they have some drawbacks in terms of strength and durability (Alfred and Ngowi, 1997). As a result, other, stronger alternative materials have largely replaced earthen houses in terms of construction (Foruzanmehr and Vellinga (2011) and Kairamo (1975). According to studies, adobe has weak mechanical qualities that make it brittle and less resistant to moisture and water damage. Degirmenci (2008). When exposed to intense rains, earth structures with high permeability collapse. Reman (2004) and Bengtsson and Whitaker (1986). Water absorption causes the adobe to swell, and when it dries, shrinkage causes cracks to appear. The recurring cycle of absorption and drying ultimately causes the adobe construction to disintegrate. The correct proportion of the components is crucial because too much sand causes adobe bricks to become more dense and crumble, and too much clay causes the bricks to shrink and break. In other words, as a result of the wetting and drying cycle, the cracks enlarge and the structure becomes unstable. Research has demonstrated that stabilizing the ground with appropriate stabilizers and natural or artificial reinforcements has

improved the strength and longevity of adobe constructions (Binici et al., 2005; Morel et al., 2007; Aubert et al., 2013; Jaquin et al., 2009; Illampas et al., 2014).

Material And Method

The aim here is to describe the vernacular architecture of Faryab, Afghanistan, which is considered a region with a steppe climate. In the field study, basic methods used for the study, literature, archival searches, field studies, case studies, interviews, and evaluations. With in the scope of this study, less documentation has been done about it before. First, a traditional field study of texture analysis conducted to determine its characteristics, and the areas photographed and documented. Field work of traditional Afghan adobe houses with logical architectural textures, number of floors, occupation, space, function, building condition, area, building use, the construction technique used in adobe houses, lifestyle, and optimal design architecture of the region has been targeted. Each house examined was photographed, measured and plans were made. Exterior facades were taken, interior architectural visuals were made, and the house was photographed. Architectural elements, construction and technologies, technologies, General features, materials, construction techniques and decoration features of Faryab house houses.

Description Of The Study Area Afghanistan

In the center of the Asian continent, Afghanistan is a mountainous, landlocked country. This territory is situated in the heart of Asia, in the Northern Hemisphere, and in the Eastern Hemisphere. Its 652,225 square kilometers make it the 41st largest country in the world by area. The high heights, the rivers that flow from them, and the diversity of the weather make Afghanistan's natural surroundings stunning. Its summers can be up to 40 degrees above zero and its winters can get as frigid as 20 below zero. Afghanistan's climate is characterized by its clear blue sky and more than 300 sunny days each year. It is known as the "heart of Asia" and is bordered by China to the north, Pakistan to the northeast, Iran to the northwest, Turkmenistan to the northwest, Uzbekistan to the north, and Pakistan to the east and south. In addition, the east of the nation, which spans 652,864 square kilometers (252,072 square miles) of territory, is primarily mountainous, with plains separating it from the southwest and north in the Hindu Kush mountain range.

Fig 1. The map of Afghanistan and the surrounding countries.

Afghanistan'S Climate Zones

Afghanistan is distant from the sea and in the center of the Asian continent, hence the country doesn't experience much humidity. Afghanistan is a semi-arid country with a continental climate, cold winters and summers hot. Afghanistan's climate comprises a cold, snowy winter and hot, dry summer. Extreme temperature changes occur from night to day, season to season, and from place to place. Summers in Afghanistan are hot and dry, with temperatures occasionally exceeding 50°C in some places, such as in southern provinces. Winters in

Afghanistan can be extremely harsh, with temperatures dropping to -25°C , sometimes even lower, for months at a time.

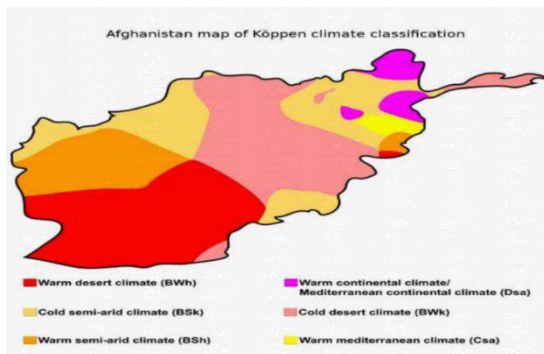

Fig 2. Afghanistan map of Köppen climate classification

The sky typically remains clear in between snowfalls even throughout the winter. There are less clouds and fog formation throughout the year due to the low relative humidity, and the annual average rainfall is less than 250 mm. (840 mm globally and 600 mm in Asia). The temperature varies greatly between the lowest and highest readings during the summer. Afghanistan is therefore classified into six climate zones:

1- hot and dry desert (desert): The southwest of Kandahar, the south of the provinces of Helmand and Farah, and the entire province of Nimroz experience this type of weather. The amount of rainfall in this region is very little. There is no snowfall in the winter, and there is between 70 and 80 mm of rainfall on average year. Southwest of the country, where there is a lot of heat and little rain, has deserts and plains such Margo Plain, Khashrud Plain, Bekoda Plain, Sistan Plain, and Hell Plain. Water from the mountains causes these deserts. Many different types of thorny shrubs that can withstand dry air and a little precipitation are growing sporadically in this area. An indigenous mammal to this area is the camel. The majority of the Baloch residents in this area are cattle farmers.

2- Mountain climate: Irregularities, such as variations in wind direction, precipitation, and temperature, have a significant impact on changes in the climate of the earth's surface and result in the establishment of a mild mountain or cold mountain climate. The temperature drops by six degrees for every thousand meters as we ascend to the heights. Afghanistan experience extremely cold weather because of the altitude of the Hindu Kush, Baba, Sefidkoh, etc. mountains. Snowfall, which is the principal source of water supply in the lower areas, makes up the majority of the area's precipitation. A significant portion of Afghanistan's central and northeastern regions, notably the northern and southern Salang (high mountains), have a mountainous climate.

3- Mediterranean climate: The country's eastern areas have an influence on the climate, which in Afghanistan has the following characteristics: The average temperature in summer goes over 22 degrees, and the amount of rainfall throughout the year, especially in the winter season, is more than 250 mm and can reach 350 to 400 mm (Jalalabad). Its summer is dry and extremely hot. In high places like Sifik Mountain, rain often falls as snow, although it always rains there. The climates of Laghman, Nangarhar, Paghman, and Kunar are Mediterranean. Rice, sugarcane, oranges (Malta), sweet lemons (Santre), chelghuzeh, and pears (Amrit) are among of the region's agricultural products.

4- Steppe climate: This type and climate comprise a significant portion of Afghanistan, including Baghlan, Kunduz, and Faryab in the north and Kandahar, Parwan, Ghazni, Kabul,

and Herat in the south. Steppe is defined as regions that have grown apart, middling, and impoverished. In this region, the variation in temperature between day and night reaches 20 degrees, and on occasion, it even rises to 30 or 35 degrees. This region receives 300 mm of rain on average each year, most of it in the winter. Numerous grasses and plants thrive in these places as a result of the abundant rain.

5. Monsoon climate: This type of weather is seen in Paktia province, Paktika, and the adjacent territories. This region receives 460 to 680 mm of rainfall annually. Even in the summer, it rains here. This region's humid climate has made it the ideal place for the cultivation of plants including juniper, oak, nether, chelghoz, coffee, and tea. This region contains Afghanistan's extensive and thick forests.

6- Alpine tundra climate: (Alpine tundra climate zones are high locations where forests and trees have stopped and vegetation in the shape of grass and bushes have grown there.) The majority of Ghazni and Bamyan areas, as well as the highest points of Mount Baba, Sefid Mount, and Black Mount, are located in this region of Afghanistan, which is at an altitude of mountains ranging from 2500 to 3000 meters. In these regions, it snows a lot. It enjoys moderate summers and extremely frigid winters.

Afghanistan Vernacular Architecture

Afghanistan boasts a vast array of landmarks and structures. These structures serve as reminders of their ancient civilizations and mark their location at the meeting point of several cultures. Even when attempts were made to protect its historical monument preservation and remaining structures, it served as Afghanistan's built heritage from 1922 until 1979 affected physically by violence, hostility, widespread poverty, and unintentional renovation or destruction. Afghanistan has some of the most spectacular architectural ruins.

Ancient structures from various eras, such as Greek and Buddhist stupas, monasteries, arches, historical structures, and Islamic complexes, temples, castles, and minarets, which are tall, slender mosque towers. Throughout its history, Afghanistan has been deeply influenced by the cultural traditions of its neighbours: India to the east, Iran to the west and central Asian countries to the north. Being one of the first crossroads roads in Asia, Afghanistan has played a role important in the transmission of traditions cultural. This historical diversity is reflected in the wide variety of architectural remains, public and religious buildings that have been found in the country. There is not a national architectural style with local variations but a large number of

very different constructions specific to each region.

Fig.3. Ahmad Shah Durrani Mausoleum Kandahar 1773

The huge mosques in Herat and Mazar-e-Sharif, the mosque's minaret in Jam Dar West Central Highlands, Bast's 1,000-year-old arch castle, the Chel Zina (forty stairs), and the stone inscriptions created by Mughal Emperor Babur in Kandahar are some of the most well-known

locations. The "towers victory" at Ghazni; the 55-meter-tall Big Buddha of Bamiyan; the Emperor Babur's Tomb and Balahisar Castle in Kabul [Ball, Warwick, 2008. Sawruk,

Theodore, 2013. MDL, 2018].

Fig 4. HZ ALI Tomb Blue Mosque (Mezar Şerif) 1506

With influences from the recent ages from Greek to Persian, Hindi, Chinese, and European, Afghanistan's history has a diverse range of building and architectural remains. Additionally, there is evidence of a variety of historical religious influences, primarily early Buddhist, Zoroastrian, and Islamic inspiration.

The start of the Iron Age in Central Asia coincided with the earliest indications of Urban planning is evidently circular, which is typical at this time. Most likely a circle, across the Iranian plateau That intention had no justification from its inception. significant historical events Fences with foundations from this era can be seen in cities like Balkh and Kandahar. The distinctive mud brick buildings are spaced at regular intervals, and the towers are typically in the middle. These buildings, which served as a fortress, are evidence that towns also function as commercial and administrative hubs. This legacy of defense architecture was from the start promoted and upheld across Central Asia [Rallev A.B. 1986].

Fig 5. Jam Minaret 1194 65 height Fig 6. Ghazni Minarets 1099 and 1115 CE

Different styles of local construction, different methods of local building civilization have influenced Afghanistan's location along major trade routes, but they are almost always settled in groups. Residential houses in Afghanistan usually have large gates, which is connected to the courtyard by a corridor, and rooms are built on four sides of the courtyard, and usually the kitchens are located separately in the corner of the courtyard, and it is called Tanderkhana.

Faryab(Maymana) Afghanistan

One of Afghanistan's 34 provinces, Faryab has a total area of 20,293 square kilometers and a population of 1,446,230. This province, which shares a border with the Republic of Turkmenistan, is situated in northwest Afghanistan at an elevation of 815 meters above sea level. Maymana is at its core. Faryab took its name from a Sassanid-founded city of the same name. Faryab was regarded to be a part of Ariana during the Islamic era. In the Islamic era, Faryab is part of It was considered Ariana, according to Ibn al-Nadim, this city is the birthplace of the famous Islamic philosopher Abu Nasr Farabi. In the Islamic era, Faryab was considered a part of Great Khorasan. In the modern era, English geographers called Faryab as the Turkestan of Afghanistan. Maymana and Andkhai's urbanization is documented in writing beginning around 2500 BC. The Jews who fled from Nebuchadnezzar's rule in Jerusalem in 586 BC resided in the region of Maimene and Andkhai.

Fig 8. Maymana, Faryab, Afghanistan map

The Greek state of Balkh replaced Alexander the Great. The Arab Muslim conquest of northern Afghanistan between 651 and 661 AD marked the end of the Greek era of Faryab. At that point, Islam had supplanted Zoroastrianism, Buddhism, Christianity, and Judaism since Faryab had turned into a battleground. Numerous Islamic dynasties, including the Seljuks, Ghaznavis, Safaris, Samanis, and Ghorians, governed this area. The Mongol invasion in the 11th century, under the authority of Genghis Khan and his descendants, left its impact on Faryab's history. They invaded this area from the north, destroying many cities, including Maimene Mord, and slaughtering its people, livestock, and crops. Shan was entirely devastated and pillaged. After thereafter, until the 18th century, the territory was dominated by the Mongols, Timurians, Shibanians, and Babarians.

Adobe Use In Building Construction In Faryab

Adobe is the most ancient and significant building material for many years to come. Adobe is a locally produced building material that is sustainable, affordable, and has a track record of being made to last. In Faryab, the Adobe building occupies 80% of the region's total area. In rural areas where clay houses are the primary form of housing. Clay bricks are produced using a variety of techniques and construction kinds with precise measurements in accordance with building codes. Adobe construction has advantages for the environment and the economy, particularly when used. It has been applied in nations where labor costs have been supplanted by material costs. In situations when resources for building and technology might not be available (Frattini, Puccioni, Rovero, and Toniti, 2011; Costa et al., 2019).

Faryab Residential Houses

Faryab residential houses included low-consumption components and proportionate amounts of open, semi-open, and closed spaces. Windbreaks, shades, basements, ponds, and yards were

all consistently offered as comforting features. Traditional homes were made of mud, wood, and clay, which serves as insulation and is readily available in the area. The windows are positioned to receive the most sunshine throughout the winter by having them face south. An very old-fashioned and typical solution, especially for flat terrain, is a tiny building with an interior facade and internal courtyard. The majority of traditional Afghan homes have courtyards for their living spaces. A study found that about 95% of people live in homes with courtyards. This home's layout has a large courtyard in the middle with various rooms surrounding it.

Fig 6. Faryab adobe residential house facades

Homes with a rectangular layout, a cradle arch, and either windows or no windows became common in Afghanistan. While traditional architecture in Afghanistan and around the world share some characteristics, courtyards are the most crucial component because they allow for natural circulation of the house and its surroundings. In the plain of Turkestan, there are square-shaped houses with dome roofs, which are probably adapted from the common cone-shaped settlements in Anatolia and northern Syria. Ventilators move air and light in and smoke out. Clay, a locally accessible insulating substance, was used to build traditional homes along with mud, lumber, and clay. For optimal sunlight during the winter, windows are positioned with their south sides up.

Plan Typology

Faryab's adobe building typology is mostly both square and rectangular in shape. Types of the plan is separated according to the functional relationships between the spaces, with the yard serving as the central area and other areas like the kitchen, bedroom, and storage. The architecture is distinct in its arrangement of spaces. They are attached to the building's four courtyard sides. Additionally, the south side of the mansion has the basic rooms. The spaces of an adobe house in Faryab are:

Gate

Entrance

platform

The courtyard and the rooms around it

guest house (reception)

Kitchen and (Thandorkhana)

storage room

Toilets

Backyard

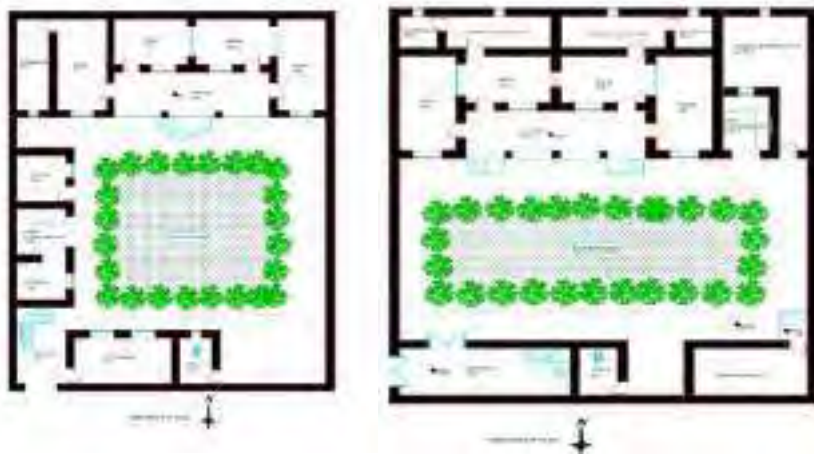

Fig7: Faryab Adobe house plan

A family can live in a group of rooms. There are usually small openings in summer rooms as well as winter rooms to provide light. Larger windows to create a view and enjoy the cool breeze. A family's living area may occasionally have connecting rooms. Access to the storage space is through the kitchen. Nearly all homes have roofs and are designed like a succession of rooms arranged around a courtyard. Building materials are available and regulated differently depending on the locale.

Fig 8. An inner courtyard in the local residential houses

There are three main purposes for these traditional courtyards. First of all, it offers a safe, quiet, open space inside for women and kids. Second, the open space with four sides provides shade so that you may keep cool until nightfall in the summer and protects the living area from chilly winds in the winter. Third, by concentrating many households in one yard, it increases the density of habitation in rural areas. Due to the extreme climatic conditions, people had to employ a range of items to live thermally pleasantly in society. This plan has proportionate amounts of open, semi-open, and closed spaces together with low-consumption elements. The comfort-improving features that were consistently added were windbreaks, shades, basements, ponds, and yards, to name just a few. Clay, a locally accessible insulating substance, was used to build traditional homes along with mud, lumber, and clay. For optimal sunlight during the winter, windows are positioned with their south sides up.

Fig 9.(Tandrokhaneh) in a corner of a mansion in local houses

Fig 10.The exit gate of local houses

Afghanistan's historic architecture was believed to be the best and most indigenous design strategies, but it was lost over many battles and modern advancements under various administrations. Since the country had been at war for 25 years, people were forced to sell their traditional homes and move to safer neighborhoods. The historical value of traditional Afghan architecture has been preserved and restored since the early twenty-first century.

Plan Elements

In Faryab, residential buildings are primarily connected. Moreover, every structural component is built on site. Three essential elements that comprise a trench are walls, foundations, and roofing. Adobe is the most ancient and significant building material for many years to come. Adobe is a locally produced building material that is sustainable, affordable, and has a track record of being made to last. In Faryab, the Adobe building occupies 80% of the region's total area. In rural areas where clay houses are the primary form of housing. Clay bricks are produced using a variety of techniques and construction kinds with precise measurements in accordance with building codes. Adobe construction has advantages for the environment and the economy, particularly when used. It has been applied in nations where labor costs have been supplanted by material costs. In situations when resources for building and technology might not be available (Frattini, Puccioni, Rovero, and Toniti, 2011; Costa et al., 2019).

Walls: The proportions of walls composed of clay elements are thicker. Additionally adobe wall is good insulation against the outside environment's temperature began with outside wall dimensions of 35-45 cm. The inner wall is 15–25cm thick. The Rammed earth walls in Faryab has thickness from 50- 70cm. In general, adobe outer walls are thicker than the inside walls depicted in Figure 10. Mud mortar is used to hold the adobe wall's bricks together. The clay making process in Faryab is traditional molding and primary technique, which are common places to find traditional molding technique in rural and urban areas.

Fig 11.pakhsa wall with 70 cm 60 cm thickness in Faryab residential houses

Foundation: Between 40 and 70 centimeters of earth are excavated for the foundation. There will be a softer soil layer accessible due to the foundation's low height. Breadth the foundation has a range of 50–70 cm. In this instance, reinforcing the foundation and enhancing its stability in addition to decreasing moisture infiltration because of their capabilities, stones and gravel are occasionally placed beneath the foundation.

ceiling: Wooden beams support the mud roof type that is utilized. It has mud walls supporting it at both ends. There are three or four sticks for every meter of roof area, with a spacing of 20 to 50 cm between each stick. Using mud corbels above the wall allows for this. It forms the wall's typically supported face and extends for about 40 centimeters.

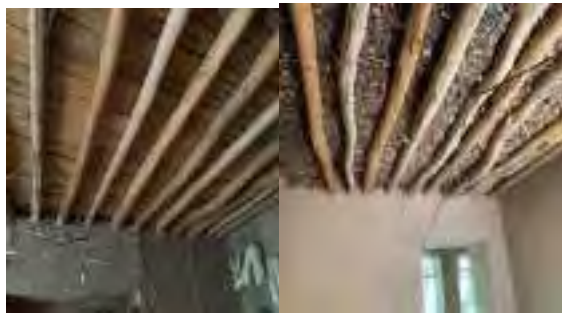

Fig 12. Adobe residential ceilings in Faryab

With the invention of tools and the discovery of mining, prehistoric people were able to create greater places. Relocating to a multi-room residential house named "Megaron" is what makes it a pioneer. The house is no longer a thatched hut with a gable roof after a variety of two-volume layouts were created. Even in Faryab nowadays, buildings of the kind with supporting pillars between the front columns and the wall projection are typical.

Fig 13."Megaron" adobe houses in Faryab or gallery in front of the rooms in house

Mud mortar is used in roofs and interior and external coatings as thermal and internal building insulation. Kohgol mortar is the primary material used in adobe building to cover the brick walls, preserve the tiles, and safeguard the walls. The gutter's functional view is as a water

passageway that directs and transfers water from the roof to the ground (passage or yard). Since the gutter receives the most of the water from rainfall, especially in mud buildings, it is the most vulnerable part of the building and, if destroyed, will quickly reduce these structures to a pile of mud. Snow and rainwater collect in the gutter and are then transferred to the outside as a point or line. Water is directed into the gutter by the roof, which is sloped away from the building's wall.

Fig 14. Directing roof water by gutters

The Faryab adobe structures feature straightforward exteriors. The exterior and interior walls' facades are constructed using materials like plaster, straw, or plaster to smooth out the surface. Furthermore, all adobe constructions, including foundations, wall and other structure entirely constructed of clay with no wood used in construction.

Material And Construction Technique

The history of the Afghan dwelling before the contemporary era is not well known. This much is known: in Kandahar, single- and multi-room adobe house remnants dating to the period between 2230 and 2110 BC, and in Alten/Altin Tepe, northwest of Balkh, the ruins of a beautiful mansion dating to the period between 6 and 4 century BC. Afghanistan has maintained its construction methods over time and has shifted toward adapting existing designs. The various and frequently harsh climatic conditions in Afghanistan present challenges for architects. Homes with thick mud walls are economical and don't need specialist construction skills because the materials are plentiful and easily accessible and their skeletons are usually wooden and their roofs are covered with mud. Sometimes a plastic sheet is installed under the layers of mud to insulate the roof.

Vernacular Afghan architectural building methods can withstand severe weather, and the availability of natural resources. The ground is excavated to a depth of 60 cm, and stones and debris are placed at its base. It has been raised 40 cm off the ground to guard against weather damage. Bricks and timber frameworks are then used to construct the walls. The main structural framework of the structure is made of wood materials. Approximately 7–10 brick layers are placed on each side, diagonally, and are then coated with mud. It makes the structure Gauge is the name of this conventional construction method. To increase stability, layers of willow branches made of zabel and bamboo are braided into the beam. To finish the roof, a thick layer of mud is next placed on top of the stacked beam. Blue Mountain was released in 2017.

Fig 15.(A-B)Soil with water (pakhsa) for making of wall (C-D)soil ,water and straw for (khagil)covering the roof primary materials of residential house

The term "senj" refers to a typical method of home construction in urban and heavily populated areas. In this technique, the building's skeleton is composed of wood, and the support poles that span it are double-walled and filled with clay. This results in a building that can support more floors or rooms. Wooden beams, dry branches, and layers of reed support the roof, which is then covered in mud. The fundamental issue with mud structures is soil moisture-induced erosion. Because of this, they create a ditch that is about half a meter deep and fill it with stones that are higher than the ground level in order to bolster the thick mud walls, or pakhseh. In this way, the wall is placed higher than the ground level. The roofs are not completely flat to prevent rainwater from accumulating on the roof. Usually, every spring after the end of the rainy season, another layer of mud is placed on the wall and roof.

Traditional Clay Brick Manufacturing In Faryab

The Production Phases Are Shown Below:

Clay Winning And Soil Preparation

Moulding And Brick Formation

Drying

Firing

Packaging And Dispatch

Fig16.A:clay winning and soil preparation B:Moulding and brick formation C:Clay brick making process in Faryab Afghanistan (clay in Afghanistan is 22 cm long, 12 cm wide and 6 cm thick and it is the best dimension in buildings, in the work of various types of clay houses).

Clay Winning And Soil Preparation

Natural raw materials must be crushed to become a workable component for bricks. For the extraction of stones and large wastes, various devices such as stone separators, rollers, etc. are used to reduce the materials to the appropriate grain size. The soil that is suitable for making bricks is removed from the building site. To remove and homogenize this soil, it is first sieved. The unwanted information of the soil mixture affects the soil moisture content. Since the soil is varied in different places, the amount of water needed to prepare the flower varies depending on the soil type. After stirring with a shovel, flower growers knead the prepared material with their bare feet. This procedure takes 30 minutes or more. In order to close the kneaded mud, it is covered with a plastic cloth and remains covered for one to two days to increase the durability and quality of the material. Cracks gradually develop in bricks made from weak mixtures.

Moulding And Brick Formation

For shaping, wooden molds are available in different sizes and shapes. Normally in Faryab produces 6x12x22 mixed bricks. Part of the prepared material is transferred to the base of the mold by the florist. In order to prepare the mixture for molding, we knead it the last time. Sand or ash is used to prevent the mixture from sticking to wooden molds. When the mixture is complete, we manually pour it into coated molds and press it. Using trimming tools, the brick is smoothed and excess material is removed from the mold. This means that compared to previous times, the production process is much smaller. The mold foundation allows Faryab craftsmen to make an average of 4500 bricks per day.

Drying

Unfinished bricks are dried to a certain moisture level after the shaping process. Artificial or natural drying methods can be used in this method. To remove the mixture from the mold, the molds are turned upside down. Then the produced objects are placed compactly on the ground and allowed to dry. Extraction of injected water in the mixing stage is called drying. It is based on sun drying. The bricks produced in Faryab dry in two days in summer. In Faryab, in late autumn or early winter, the clay production process takes place, but it takes 20-25 days to dry. The brick making process in Faryab usually takes six to seven months a year.

An inexpensive and environmentally friendly method that does not require additional energy is air drying. The bricks that were dried on the ground are removed and after two to three days they are modified again with a unique method called the cage system. The drying process is made possible by hacking the bricks (creating gaps between the layers). The bricks are dried from all sides, and after the cage bricks are completely dry, they are turned over and collected at the furnace installation site. Large area, long drying time, inadequate control, reliance on weather (heat, humidity and wind) and more effort are some of the challenges associated with the drying process.

Firing

The process of making clay bricks ends with baking. Air-dried bricks take their final shape after firing at temperatures between 850 and 950 degrees Celsius. Then the bricks get their strength, color, hardness and shape (Anonyms, 2000). Clay bricks are baked by heating, baking, cooling. The prepared and air-dried bricks are then placed in an alternating coal pattern. The powerful furnace is installed taking into account the direction of the wind. Ventilation is done through the

lowest channels, while the upper channels use rows to light the fire. The pieces of coal used in the burning area are five to ten centimeters in diameter. They are located in the space created by the bricks. After the oven is finished baking, it is allowed to cool completely before starting the hacking process. Field furnace discharge is a method known as hacking. Not every brick is compromised at once. They are made of sold bricks.

Packaging And Dispatch

Men pulling donkeys were used to move bricks from workshop to workshop and from construction site to construction site.(Ergin, 2012).

Conclusion

Vernacular architecture is a style of regional or local building that utilizes the local resources and materials of the area in which it is built. As a result, this architecture has a strong connection to its surroundings and is both conscious of and greatly impacted by their unique geographical and cultural characteristics. Because of this, they are distinctive around the world and have even evolved into a way of reinforcing identity. Tradition and contextualization are two key elements of vernacular architecture any vernacular, is traditional in that it is built on well-known forms developed by previous generations, comes from a certain people, and is the product of a lengthy process over time.earth building material was the easily accessible local building material in all of Afghanistan's areas.

The earth has been utilized as a popular building material for antiquity all around the planet. 30% of people on the planet reside in homes made of earth. Because earth elements are cheap and beneficial to the environment, many people find them to be excellent choices for primary building materials when building a home. A house can be constructed using a variety of methods utilizing the earth as the primary resource; one such method is the Adobe building technique, which dates back to 8300 BC. Due to their low cost, straightforward construction, and availability of readily available local materials, adobe buildings are primarily found in rural and less developed nations. One of the main reasons adobe is not used as a building material is its high maintenance requirements and susceptibility to rapid wear and tear. Yet, scholars have demonstrated a strong interest in maintaining this antiquated construction method. The goal of this attempt is to present a comprehensive overview of both the historical and prospective adobe buildings.

Additionally, as previously indicated, vernacular architecture demonstrates a high level of sensitivity to the local geographical setting, including climate, vegetation, and topography. Since these structures offer excellent bioclimatic features and, for example, are the true sustainability of architecture, vernacular architecture has been taken into consideration and revised in many contemporary architectural practices and is significant in today's society. local design uses climatic and environmental factors to produce thermal comfort. Over the years, vernacular architecture has discovered remedies for fundamental human requirements in residential structures in response to several microclimatic problems.

References

- Benghida, D. (2015) 'Adobe Bricks: The best eco-friendly building material', *Advanced Materials Research*, 1105, pp. 386–390. doi:10.4028/www.scientific.net/amr.1105.386.
- Mattsson, E. (2015) Improved structural design of seismic resistant adobe houses in ... - diva, IMPROVED SEISMIC-RESISTANT DESIGN OF ADOBE HOUSES IN VULNERABLE AREAS IN PERU. Available at: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:853417/FULLTEXT02>.

- Mitra, S. (2022) Architectural analysis of mud housing and Adobe Housing: Case of Bengal. Available at: <https://ijrpr.com/uploads/V3ISSUE2/ijrpr2678-architectural-analysis-of-mud-housing-and-adobe-housing-case-of-bengal.pdf>.
- Patnaik, B. and et al (2019) (PDF) sustainability of Adobe Structures – a review - researchgate. Available at: https://www.researchgate.net/publication/336114901_Sustainability_of_Adobe_Structures_-_
- ASH KUMAR SAHU, LOKESH SINGH,(2017)CRITICAL REVIEW ON TYPES OF BRICKS TYPE 4: ADOBE BRICKS., ISSN: 2320-2092,Volume- 5, Issue-11, Nov.-2017 ,<http://iraj.in>
- Carlos, G. et al. (2022a) ‘Literature Review on Earthen Vernacular Heritage: Contributions to a referential framework’, *Built Heritage*, 6(1). doi:10.1186/s43238-022-00061-1.
- Fatma Nur Bacak,(2019)Documentation Of Traditional Housing Texture And Determination Of Protection Problems On Emİraşıklar Village, Akseki, Antalya (M.Sc. Thesis) Architecture Departement Gazİ University.
- Ayoobi, A.W.; Inceoglu, M. Mutual Relationship of Culture and Architecture: Focused on Residential houses in Kabul City. *J. Sci. Part B Art Humanit. Des. Plan.* 2021, 9, 345–356. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gujbs/issue/67705/1018904>
- Najimi, A.W. (2016) ‘Studies in vernacular architecture in Afghanistan: Training in conservation of historic structures in Kabul Old City’, *International Journal of Environmental Studies*, 73(4), pp. 512–523. doi:10.1080/00207233.2016.1178985.
- Medi, H. and Fedelle, S.F. (2021) Distinctive aspects of vernacular architecture of Wakhan Valley in Afghanistan; Influencing the Crossing Cultures and Adapting to the Harsh Climate. Available at: <https://doi.org/10.22094/SOIJ.2021.1930277.1420>
- Azizi-Bondarabadi, H. and Haji Sadeghi, N. (2022) ‘Local seismic culture in iranian vernacular architecture: Evidence from yazd earthen architecture’, *Built Heritage*, 6(1). doi:10.1186/s43238-022-00051-3.
- Fazeel Hosham, A. and Kubota, T. (2019) ‘Field study of passive techniques and adaptive behaviour in the traditional courtyard houses of Kabul’, *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 294(1), p. 012039. doi:10.1088/1755-1315/294/1/012039.
- Ayoobi, A.W. and Demirkol, H.G. (2021) ‘An evaluation of architectural monuments in Afghanistan as in the capital city, Kabul’, *Journal of Design for Resilience in Architecture and Planning*, 2(1), pp. 64–85. doi:10.47818/drarch.2021.v2i1012.
- Sharifzai, M.S. et al. (2016) ‘Investigation of sustainable and affordable housing policy principles and formulation adoptable in Kabul City, Afghanistan’, *Journal of Sustainable Development*, 9(2), p. 93. doi:10.5539/jsd.v9n2p93.
- Tunalı, S. (2015) Adobe Structures as our cultural heritage ... Available at: <https://eujournal.org/index.php/esj/article/view/5076/4848>.
- Dr. Binaya Patnaik,et al (2019)Sustainability of Adobe Structures – A Review(No date b). Available at: https://www.researchgate.net/publication/336114901_Sustainability_of_Adobe_Structures_-_A_Review

EXAMINATION OF SEXUAL BEHAVIORS AMONG CHILDREN IN THE
CONTEXT OF THE CRIME OF SEXUAL ABUSE
ÇOCUKLAR ARASINDAKİ CİNSEL DAVRANIŞLARIN CİNSEL İSTİSMAR SUÇU
BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

FUNDA KAYA BOZOK

Dr. Öğr. Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi

Anabilim Dalı,

0000-0002-7095-7030

Özet

Çocukların sağlıklı bir şekilde cinsel olgunluğa ulaşması ve korunması için çocuklara yönelik cinsel yönden istismar fiilleri TCK m. 103'te suç olarak düzenlenmiştir. Kanun koyucu bu suç tipinde, failin cinsiyeti ve yaşı konusunda özel bir düzenleme öngörmemiştir. Dolayısıyla bu suçun faili çocuk da olabilir. Suçun mağduru ise, cinsiyete önem verilmeksizin yaşı ve akli gelişmişlik seviyesi dikkate alınarak gruplara ayrılmıştır. Bu bağlamda suçun mağduru, on beş yaşından küçük ve on beş on sekiz yaş aralığında çocuklar olarak iki kategoride düzenlenmiştir. Cinsel istismara ilişkin tanımların ortak noktası, çocuğun kendisinden yaşça büyük bir kimse tarafından cinsel tatmin amacıyla kullanılmasıdır. Bu kişi genellikle bir yetişkin olarak düşünülse de çocuktan yaşça çok daha büyük başka bir çocuk da olabilir. Bu çalışmanın esası yaş gruplarının kendi aralarında veya diğer yaş grubuna ait bir çocukla rızaya dayalı cinsel bir davranışta bulunması durumunun cinsel istismar suçu bağlamında nasıl değerlendirilmesi gerektiğidir. Birçok açıdan tartışmalı olan bu suç tipinde, çocuklar arasındaki gerek cinsel ilişki boyutuna varmayan gerekse cinsel ilişki boyutundaki davranışlar bakımından ceza hukuku sorumluluğunun doğup doğmayacağı, fail ve mağdurun nasıl tayin edileceği hususları konusunda farklı görüşler vardır. Bununla birlikte Yargıtay'ın akranlar arasında rızayla gerçekleştirilen cinsel davranışlarda erkek çocuğu fail olarak değerlendirme yönünde yanlış bir içtihat geliştirdiği de görülmektedir. Çalışma kapsamında konuya ilişkin doktrindeki görüşler ve Yargıtay uygulamaları açıklanarak genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: cinsel dokunulmazlık, istismar, akranlar arası cinsel davranış

Abstract

In order for children to reach sexual maturity in a healthy way and to protect them, acts of sexual abuse against children are regulated as a crime under Article 103 of the TCK. In this type of crime, the legislator has not foreseen a special regulation regarding the gender and age of the perpetrator. Therefore, the perpetrator of this crime can be a child. The victim of the crime, on the other hand, is divided into groups by taking into account his/her age and level of mental development, regardless of gender. In this context, the victim of the crime is regulated in two categories as children under the age of fifteen and children between the ages of fifteen and eighteen. The common point of the definitions of sexual abuse is that the child is used for sexual gratification by an older person. Although this person is usually thought of as an adult, it can also be another child who is much older than the child. The essence of this study is how the consensual sexual behavior of age groups among themselves or with a child belonging to

another age group should be evaluated in the context of the crime of sexual abuse. In this type of crime, which is controversial in many respects, there are different opinions on whether criminal law responsibility arises in terms of behaviors between children that do not reach the dimension of sexual intercourse and how to determine the perpetrator and the victim. However, it is also seen that the Court of Cassation has developed a wrong jurisprudence in the direction of evaluating the male child as the perpetrator in consensual sexual behaviors between peers. Within the scope of the study, a general evaluation will be made by explaining the opinions in the doctrine and the practices of the Court of Cassation.

Key words: sexual inviolability, abuse, peer-on-peer sexual behavior

WINTER PASTURE LANDS AND DISPUTES IN THE BALKANS IN THE 19TH
CENTURY

19. YÜZYILDA BALKANLARDA KIŞLAK ARAZİLERİ VE ANLAŞMAZLIKLARI

ALPER FATİH EKİNCİ

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Yakıncağ Tarihi,

0000-0002-1497-4741

Özet

Kışlak kelimesi kışın geçirilen yer anlamına gelmektedir. Kullanım tarzına bakıldığında askerin ve gemilerin kışlamasında "kışlak" tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Kışlak kelimesi sadece askeriye ait bir terim değildir aynı zamanda konar-göçerlerin kışladığı alçak düzlüklere de kışlak adı verilmektedir. Çalışma konumuzu da bu tür kışlaklar oluşturmaktadır. Mekân olarak Balkan coğrafyası seçilmiştir. Bunun nedeni Balkan kışlakları ile ilgili belge ve bilgilerin çok ve düzenli oluşudur. Balkanlardaki kışlaklarla ilgili daha fazla belge olması düşündürücüdür. Osmanlı Devleti'nde kışlak arazilerini kullananları sıralamak gerekirse; konar-göçerler, köylüler, sermaye sahibi gruplar karşımıza çıkmaktadır. Konar-göçerler geleneksel yaşam tarzlarından dolayı bu arazilere sahip olmaya çalışırken, köylüler (ki burada köylüler tanımıyla yerleşik hayatı benimseyen gruplar kastedilmektedir) tarım arazileri oluşturma, hayvanlarının otlatılması gibi sebeplerden bu arazilerle ilgilenmiştir. Son grup olan sermaye sahipleri ise merkeziyetçi yapının bozulmasıyla ortaya çıkmış ve kışlak arazilerini profesyonel hayvancılık ve tarım amacıyla kullanan gruplardır. Bu üç grubun dışında kışlak arazilerinin kullanımında bir aktör daha vardı. O da İstanbul'un iâşesi, ordu lojistiğinde kullanılacak binek hayvanlarının kışlaması için devlete ait olan kışlaklardı. Kışlak arazilerini bu kadar fazla grubun kullanması elbette çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu gruplar kendi içlerinde çatışabildiği gibi zaman zaman arazinin kullanımını hakkında devletle de mücadele etmekten geri durmamışlardır. Bu çalışma yukarıda sayılan grupların kışlak arazisi davalarına odaklanmıştır. Hak iddiaları, dava süreçleri, bir şekilde el değiştirmesi, devletin bu durumlara karşı tutumu incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kışlak, Konar-Göçer, Köylü, Ayan, Defter-i Hakani.

Abstract

The term "kışlak" refers to a place where people spend the winter. When looking at its usage, it is seen that the term "kışlak" is used for the winter quarters of soldiers and ships. However, "kışlak" is not exclusively a military term; it also refers to the low plains where nomadic groups winter. Our research focuses on this type of wintering grounds. The Balkan region was chosen as the geographical area of study due to the abundance and organization of documents and information related to Balkan winter quarters. The fact that there are more documents concerning Balkan wintering grounds is noteworthy. In the Ottoman Empire, those who utilized the wintering lands included nomads, villagers, and capital-owning groups. Nomads sought to claim these lands due to their traditional lifestyle, while villagers (here referring to groups that adopted a settled lifestyle) were interested in these lands for reasons such as creating agricultural fields and grazing their livestock. The final group, capital owners, emerged as the centralized system deteriorated and used the wintering lands for professional livestock farming and agriculture. In addition to these three groups, there was another actor involved in the use of

wintering lands: the state, which owned kışlaks used to feed Istanbul and provide for pack animals required for army logistics. The fact that so many groups used these lands naturally led to conflicts. These groups not only clashed with each other but sometimes also contested the state's control over land usage. This study focuses on the legal disputes over kışlak lands among the aforementioned groups. It aims to examine their claims, the legal processes, the transfer of ownership, and the state's stance on these matters.

Keywords: Winter Pasture, Nomad, Villager, Ayan, Defter-i Hakani.

ACQUISITIONS GAINED IN INTERIOR DESIGN EDUCATION TOWARDS SAFE
FURNITURE DESIGNS FOR DISADVANTAGED GROUPS: THE CASE OF
AKDENİZ UNIVERSITY

İÇ MİMARLIK EĞİTİMİNDE DEZAVANTAJLI GRUPLAR İÇİN GÜVENLİ
MOBİLYA TASARIMLARINA YÖNELİK ELDE EDİLEN KAZANIMLAR:
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

ŞEBNEM ERTAŞ BEŞİR¹, MELİS SEYFETTİNOĞLU², AYŞAN ILGIN POLAT³

¹Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, iç mimarlık, 0000-0002-0568-6529

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, iç mimarlık,
0009-0008-0141-7242

³Araştırma Görevlisi, Antalya Bilim Üniversitesi, iç mimarlık,
0000-0001-7856-9473

Özet

İç mimarlık deprem farkındalık eğitim programı kapsamında yapılan bu çalışmada, UniçDEF eğitim programında hazırlanan ders etkinlikleri aracılığıyla dezavantajlı kullanıcılara yönelik güvenli mobilya tasarımlarının neler olabileceği ve bu tasarım süreçlerine katılan öğrencilerin güvenli mobilya tasarımı anlayışının nasıl etkilendiği araştırılması amaçlanmıştır. Eğitim, öğrencilere risk analizi yapma, malzeme seçiminde güvenlik kriterlerini uygulama ve depremlerle ilişkili tehlikeleri ve önlemleri anlama konusunda pratik beceriler kazandırmayı hedeflemiştir. Akdeniz Üniversitesi'nde yürütülen ders, belirli öğrenme çıktılarını karşılamak üzere tasarlanmış teorik ve pratik oturumlar halinde yapılandırılmıştır. Başlangıçta, öğrencilere depremle ilişkili potansiyel tehlikeleri ve riskleri belirlemeye odaklanarak güvenli mobilya tasarımı ilkeleri hakkında teorik eğitim UniçDEF eğitim programı kapsamında verilmiştir. Bu teorik temel, öğrencilerin riskleri azaltmak için alınabilecek gerekli önlemler konusunda farkındalıklarını artırmayı amaçlayan sunumlar, görseller ve video içerikleri ile güçlendirilmiştir. Dersin son aşamasında, öğrencilerden depreme yönelik güvenli mobilya tasarımları oluşturmaları istenmiştir. Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde öğrencilerin “bilgi sahibi olur (M)”, “tehlike ve riskleri bilir (T)” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir (F)” kazanımlarını elde ettikleri tespit edilmiştir. Sonuç olarak; güvenli mobilya tasarımlarını dezavantajlı gruplara yönelik yapan öğrenciler, deprem sırasında farklı dezavantajlı kullanıcı gruplarının gereksinimlerine karşı farkındalık kazanmışlardır. Böylece, ders içi etkinlik ile ders sırasında edinilen bilgi ve becerilerin test edilmesine ve doğrulanmasına olanak sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Deprem farkındalığı, dezavantajlı kullanıcı, güvenli mobilya

Abstract

In this study conducted within the framework of the interior architecture earthquake awareness training program, it is aimed to investigate what safe furniture designs could be for disadvantaged users through the course activities prepared in the UniçDEF training program and how the understanding of safe furniture design of the students participating in these design processes is affected. The training aimed to equip students with practical skills in conducting risk analysis, applying safety criteria in material selection, and understanding the hazards and

precautions related to earthquakes. The course conducted at Akdeniz University has been structured in theoretical and practical sessions designed to meet specific learning outcomes. Initially, theoretical training on the principles of safe furniture design was provided under the UniçDEF training program, focusing on identifying potential hazards and risks associated with earthquakes. This theoretical foundation was reinforced with presentations, visuals, and video content aimed at increasing students' awareness of the necessary precautions that can be taken to mitigate risks. In the final phase of the course, students were asked to create safe furniture designs for earthquakes. Upon evaluation of the work done, it was determined that students achieved the outcomes of "gaining knowledge (M)", "knowing hazards and risks (T)", and "gaining awareness and knowing precautions (F)". As a result, students who designed safe furniture for disadvantaged groups gained awareness of the needs of different disadvantaged user groups during an earthquake. Thus, it provided an opportunity to test and validate the knowledge and skills acquired during the course activities.

Keywords: Earthquake awareness, disadvantaged user, furniture

1. GİRİŞ

Dezavantajlı gruplar için depreme dayanıklı (güvenli) mobilyaların tasarımı, deprem riski taşıyan bölgelerde yalnızca yaşam alanlarının estetik ve işlevselliği açısından değil, bireylerin hayatta kalma potansiyeli açısından da hayati bir önem taşımaktadır. Fiziksel engelli bireyler, yaşlılar, çocuklar ve bebekler, doğal afetler sırasında dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır. Sınırlı hareket kabiliyeti, kaynaklara erişimdeki engeller ve yaşam alanlarındaki yetersiz koşullar bu grupların güvenlik riskini artırmaktadır (WHO, 2007; Sweet, 2018). Bu bağlamda, iç mekanların güvenliğini sağlamak için mobilyaların göz önünde bulundurulmayan sismik dayanıklılık, deprem anında ciddi yaralanmaları veya can kaybını önlemek adına hayati önem taşımaktadır. Deprem sırasında ağır dolaplar ve kitap rafları gibi mobilyaların devrilmesi, çevredeki alanı tehlikeli hâle getirerek tahliye süreçlerini zor hale getirmekte ve hareket kabiliyeti kısıtlı bireyler için büyük bir risk oluşturmaktadır (Perry vd., 2012). Bu nedenle, iç mekanlarda mobilyaların tahliye yollarını açık tutacak şekilde düzenlenmesi ve tasarlanması da büyük önem taşır. Özellikle çocuklar, yaşlılar ve engelli bireyler için tahliye sırasında hayati bir önem oluşturmaktadır. Mobilyaların tasarımında darbelere ve aşırı yüklenmelere karşı dayanıklılık; hafif ama sağlam malzemelerin kullanımı, güvenli bir yaşam alanı yaratmada kritik noktalar arasındadır (Arnold ve Mazz, 2013). Dezavantajlı gruplar için uygun tasarım, sadece fiziksel güvenlik açısından değil, aynı zamanda psikolojik güvenlik açısından da büyük öneme sahiptir. Güvenli bir ortamda yaşamak, bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlar. İyi tasarlanmış, depreme dayanıklı mobilyalar, yaşam kalitesini artırmanın yanı sıra, doğal afetler sonrası toparlanma süreçlerini de hızlandırabilir (Nussbaumer vd., 2018).

Deprem riski taşıyan bölgelerde, güvenli ve depreme dayanıklı mobilyaların varlığı, özellikle yaşlılar, engelliler ve çocuklar gibi dezavantajlı grupların hayatta kalması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu grupların doğal afetler sırasında daha yüksek risk taşıdığı göz önünde bulundurulmalıdır; dolayısıyla, mobilyaların tasarımında dezavantajlı olmaları dikkate alınmalıdır (Kumar et al., 2015). Toplumsal dayanıklılık ve eğitim de bu süreçte önemli bir role sahiptir. Bireylerin kendi evlerinde güvenli alanlar oluşturmaları konusunda eğitilmesi, toplumsal dayanıklılığı artırmanın bir yolu olarak kabul edilmektedir. Mobilyaların deprem dayanıklılığı hakkında bilgi verilmesi, bireylerin bu tür tasarımları benimsemelerini kolaylaştırabilir.

Tasarımcılar, güvenli ankraj, hafif malzemeler ve ergonomik erişilebilirlik gibi depreme dayanıklı özellikleri birleştirerek, savunmasız nüfuslar için koruma ve kullanım kolaylığı sunan alanlar yaratabilirler (Candeias vd., 2019). Bu dezavantajlı bireylerin her türlü yaşam alanı için

önemlidir. Güvenli mobilya tasarımı, özellikle düşük gelirli topluluklar için büyük önem taşımaktadır.

Afet durumlarında, bu topluluklar genellikle diğerlerine göre daha fazla etkilenmekte ve yardıma daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, güvenli mobilya tasarımı, afet sonrası yardım ve kurtarma ihtiyacını azaltarak önleyici bir önlem görevi görebilir. Ek olarak, bu grupların ihtiyaçları düşünülerek tasarlanan mobilyalar, bireylerin güvende hissetme olasılıklarını artırır, deprem sonrasında normallik ve psikolojik refah duygusunu korumaya yardımcı olabilir. Evrensel tasarım, herkesin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ürün ve alanların tasarlanması anlamına gelir. Bu tasarım ilkeleri, yaş, yetenek veya sosyoekonomik statü gibi farklılıklardan bağımsız olarak herkesin kullanımına uygun ürünlerin geliştirilmesini hedeflemektedir.

Evrensel tasarım ilkelerinin depreme dayanıklı mobilyaların tasarımına entegre edilmesi, sadece mevcut kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun her kesimini kapsayacak şekilde daha güvenli ve kullanışlı ürünlerin geliştirilmesine olanak tanır. Bu sayede yaş, yetenek veya sosyoekonomik statü fark etmeksizin herkesin güvenli ve konforlu bir şekilde mobilyalardan faydalanması sağlanabilir. Bu ilkelerin deprem güvenliği için mobilya tasarımına uygulanması, afetlere hazırlık aşamaları sırasında dezavantajlı grupların da sürece dahil edilmesini sağlar. Örneğin, ayarlanabilir, hafif ve taşınması kolay mobilyalar hem fiziksel engelli bireylere hem de yaşlılara fayda sağlayabilir ve onlara deprem sırasında ve sonrasında çevrelerinde daha kolay hareket etme esnekliği sağlayabilir (FEMA, 2012). Dezavantajlı grupların özel ihtiyaçları gözetilerek tasarlanan mobilyalar, deprem sonrasında normallik duygusunun ve psikolojik iyilik halinin korunmasına katkı sağlayabilir (Sweet, 2018).

Depremler öngörülemez ve yıkıcı olmaya devam ederken, dezavantajlı nüfusları korumada güvenli mobilya tasarımının rolü, kapsamlı afetlere hazırlık stratejilerinin önemli ancak sıklıkla göz ardı edilen bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır (Cosenza vd., 2015). Son yıllarda, depreme eğilimli bölgelerde güvenli mobilya tasarlanmasının önemi giderek artmaktadır. Özellikle sismik olaylar sırasında dezavantajlı kullanıcılar için güvenli mobilya tasarımı büyük bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu durumu destekleyen araştırmalar, afet sonrası iyileşme ve psikolojik dayanıklılık süreçlerini destekleyecek tasarım yaklaşımlarının benimsenmesinin, toplulukların genel refahını artırdığını ortaya koymaktadır (Cimellaro vd., 2020; Wein vd., 2021). Ayrıca, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılması için yerel toplulukların görüşlerinin alınması önemli bir yere sahiptir. Toplumun kendisi tarafından belirlenen ihtiyaçlar üzerinden yapılan tasarımlar, daha etkili ve işlevsel çözümler geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Lindell & Prater, 2003).

Uluslararası Afet ve Acil Durum Yönetimi Ajansı'nın (UNISDR) raporlarına göre, dezavantajlı grupların korunmasında, bu grupların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak güvenli ürünlerin geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir (UNISDR, 2015). Bu tür bir yaklaşım, sadece bireylerin güvenliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal dayanıklılığı da güçlendirir. Bu çalışmada, iç mimarlık deprem farkındalığı eğitim programı kapsamında; Akdeniz Üniversitesinde 2022-2023 güz yarıyılı "Deprem Sürecinde İç Mekanda Yapısal Olmayan Elemanlar" dersi kapsamında UniçDEF eğitim programının bir parçası olarak engelli bireyler, yaşlılar veya bebekler gibi dezavantajlı kullanıcılar için hazırlanan güvenli mobilya tasarımları incelenmiş; araştırma sonucunda, depremden korunmak için güvenli mobilyaların tasarımlarına yönelik kriterleri bilmeleri, dezavantajlı gruplar için ne tür mobilyaların tasarlanabileceğini konusunda bilgi sahibi olmaları beklenmektedir. Öğrencilerin bu süreçte edindikleri kazanımların değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1.MATERYAL

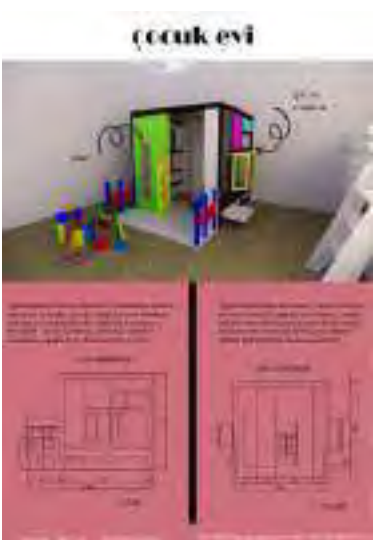

Çalışma TÜBİTAK 1001 – ‘Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı’ tarafından desteklenen “Deprem Sürecinde Yapısal Olmayan Elemanların Neden Olduğu Risk ve Tehlikeler İçin Ölçülebilir Bir Yöntem ve Eğitim Programı ile İç Mimarlık Öğrencilerinin Bilgi ve Farkındalıklarının Geliştirilmesi” başlıklı 121K927 nolu proje kapsamında geliştirilen UniçDEF eğitim programı çerçevesinde gerçekleşen pilot çalışma sürecinde üretilmiştir. Akdeniz Üniversitesi’nde 28 öğrencinin aldığı “Deprem Sürecinde İç Mekan Yapısal Olmayan Elemanlar” dersinde yapılan bu pilot çalışmanın geliştirme bölümü yaklaşık 30 dakika süren teorik çalışma ve yaklaşık 130 dakika süren pratik çalışma olacak şekilde iki bölüme ayrılmıştır. Teori ve pratik arasındaki bu denge, öğrencilerin hem güvenli mobilya tasarımının ardındaki prensipleri anlamalarını hem de bu prensipleri elle tutulur, yaratıcı bir şekilde uygulamalarını sağlamıştır. Sınıf içi aktivitelerin yanı sıra, öğrencilere elektromekanik ekipmanlara odaklanan ödevler verilmiş ve bu da konu ve gerçek dünyadaki uygulamaları hakkındaki anlayışlarını daha da sağlamlaştırmıştır. UniçDEEF eğitim programı kapsamında öğrencilerden 12 haftanın sonunda ödev olarak seçecekleri dezavantajlı bir grup için deprem anında kullanılmak üzere güvenli bir mobilya tasarımları istenmiş ve bu kapsamda çizim föyü 5 öğrencilere verilmiştir (Şekil 2).

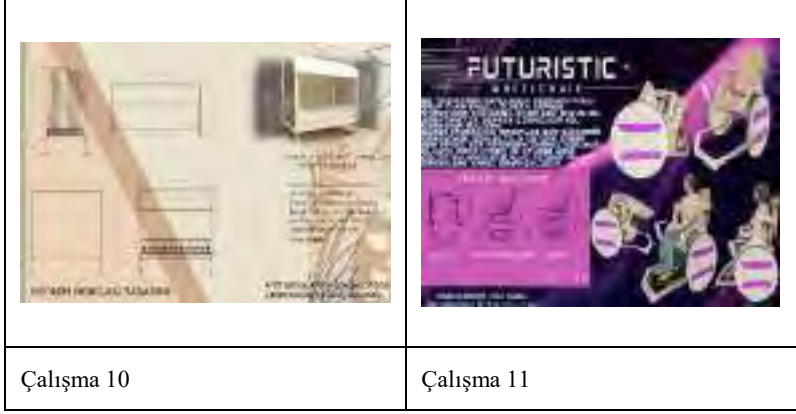
	uniçDEF UYGULAMALI EĞİTİM ÇİZİM FÖYÜ	5
Ders Adı: İç Mekan Donanımında Deprem Farkındalığı		
Öğretim Elemanı: Doç. Dr. Şebnem Ertaş Beşir	Dersin Konusu: Dezavantajlı Gruplar için Güvenli Mobilya Tasarımı Önerisi, 2 ve 3 boyutlu görselleştirmeler	
Uygulamalı Eğitim Türü: Grup Çalışması/Bireysel Çalışma		
Grup Üyeleri: En fazla 3 kişi		
Öğretilmesi Hedeflenen Beceri: Dezavantajlı grupların deprem sırasında kullanabileceği güvenli mobilya tasarımı ve malzemeleri hakkında bilgi sahibi olur.		
Uygulamalı Eğitim Süresi: 1 ders saati		
Ulaşılabilecek Beklenen Kazanım(lar)/Beceriler: Dezavantajlı gruplar ve güvenli mobilya hakkında bilgi sahibi olur. Mobilya modülüne bağlı olarak ortaya çıkabilecek tehlike ve riskleri bilir, farkındalık sahibi olur. Modüllere bağlı olarak ortaya çıkabilecek tehlikelere ve risklere karşı gerekli önlemleri bilir.		
Öğrenci No:	Ders Haftası: 11. Hafta/12. Hafta	
Öğrenci Adı Soyadı:	Teslim Tarihi:	

Şekil 2. Dezavantajlı gruplar için güvenli mobilya tasarımı çizim föyü

Mobilyalar üzerine konsept geliştirerek; hangi malzemelerin nasıl kullanılarak mobilyayı dezavantajlı bireyler (engelli, yaşlı, çocuk) için güvenli yapabileceği tartışılmıştır. Daha sonra dezavantajlı bireyler içinden birini seçerek onlar için mobilya tasarımının 2 ve 3 boyutlu görselleştirmelerinin hazırlanması istenmiştir. Bu kapsamda 11 mobilya tasarımı elde edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Akdeniz Üniversitesi deprem sırasında dezavantajlı gruplar için güvenli mobilya etkinliği öğrenci çalışmaları örnekleri

		
Çalışma 1	Çalışma 2	Çalışma 3
		
Çalışma 4	Çalışma 5	Çalışma 6
		
Çalışma 7	Çalışma 8	Çalışma 9

2.2.YÖNTEM

Eğitim programı, iki temel aşamadan oluşmaktadır; bu aşamalar teorik eğitim ve uygulama ödevlerinden oluşmaktadır. İlk aşama olan teorik eğitimde, öğrencilere depremle ilişkili riskler tanıtılmaktadır. Bu süreçte, güncel literatürden ve uzman görüşlerinden yararlanılarak, deprem esnasında meydana gelebilecek tehlikeler detaylı bir biçimde ele alınmış; kuramsal bilgiler interaktif sunumlar, grafikler ve video içerikleriyle pekiştirilmiştir. Risk analizi ve güvenli tasarım ilkeleri üzerine odaklanarak, öğrencilerin doğal afetler bağlamında karşılaşılabilecekleri potansiyel tehlikeleri anlaması sağlanmıştır.

Teorik eğitimden sonra, ikinci aşama olan uygulama ödevi aşamasına geçilmiştir. Ders döneminde 10. Ve 11. Haftayı kapsayan süreçte öğrencilerin dezavantajlı gruplar için mobilyalar tasarlayacağı, bilgilerinin pekiştirileceği ve farkındalık kazanacakları bir çalışma yapılmıştır. Öğrenciler gruplara ayrılarak belirlenen dezavantajlı kullanıcı gruplarının ihtiyaçlarına yönelik mobilya tasarımları geliştirmişlerdir (Şekil 1). Projelerin tasarım aşamasında, ergonomik, estetik ve işlevsel kriterler göz önünde bulundurulmuş, bu sayede öğrencilerin tasarımlarında kullanıcı odaklı bir yaklaşım benimsemeleri teşvik edilmiştir. Öğrencilerden tasarımlarını gerçekleştirecekleri model oluşturma sürecinde 3D modelleme programlarında faydalanmaları istenmiştir.

Etkinlik E	Dezavantajlı Gruplar için Güvenli Mobilya Tasarımı Önerisinin Hazırlanması
Hedef	Deprem sürecinde oluşabilecek tehlike, risk ve önlemler (T-R) açısından dezavantajlı gruplar için mobilya tasarımı öğrencilerini bilgilendiren dezavantajlı gruplar için güvenli mobilya konusunda bilgilendirebilir olur.
Etkinlik Türü/ Grup Üre Sayısı	Grup Çalışması/Bireysel Çalışma 3
Görev Tanımı	Deprem anında mobilya tasarımları güvenli olabilir mi? Dezavantajlı gruplar için güvenli mobilya nasıl tasarlanır, nelere dikkat edilmelidir? sorularına cevap arayan projeler olacaktır. Mobilyalar için bir konsept geliştirerek, hangi malzemelerin nasıl kullanılarak mobilyayı dezavantajlı bireyler (engelli, yaşlı, çocuk) için güvenli yapılabileceği tartışılacaktır. Daha sonra dezavantajlı bireyler içinden birini seçtikten sonra için mobilya tasarımın 3 boyutlu görselleştirmeleri hazırlanacaktır.
Uygulanabilecek Teknikler	Problem çözme, öğrenme / örnek olay, öğrenen grupları / tartışmalar, iş birliğine dayalı öğrenme ve benzeri yöntemler.
Kullanılacak Araçlar/ Kaynaklar	unç/DEF Eğitim Rehberi 2 ve 3 boyutlu Görsel Materyaller, Modern Araçlar (video, sunum), Çizim Folyo 5.
Kazanımlar	Depremden korunmak için güvenli mobilyaların tasarımına yönelik bilgileri bili. Dezavantajlı gruplar için iyi bir mobilya tasarımı hazırlanabilir. Deprem konusunda bilgi sahibi olur.
Etkinlik Süresi	9-10 hafta, 100 dakika 10-11 hafta, 160 dakika

Şekil 1. Dezavantajlı gruplar için güvenli mobilya tasarımı etkinlik önerisi

Bu kapsamda, çalışmalar tasarımın kullanıcı gruplarının ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verebildiği, deprem esnasındaki dayanıklılık düzeyi, malzeme seçimi ve sürdürülebilirlik unsurları ile estetik unsurlar olmak üzere 4 kriter açısından ders yürütücüsü tarafından 06.12.2022 tarihinde jüri yapılarak değerlendirilmiştir (Galoppo vd., 2019; Pietroni vd., 2021; Altıparmakoglu vd. 2022; Fellin vd., 2022; Gioiella vd., 2022; Polat ve Gül, 2023).

Şekil 2. Ders süreci

Bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1-Dezavantajlı gruplar için güvenli mobilya tasarımının iç mimarlık öğrencilerinde hangi farkındalıkları kazandırmıştır?

2-Bu derste öğrendiklerinizi iç mimari projenizle nasıl ilişkilendirilir?

Ortaya çıkan veriler ise “bilgi sahibi olur, tehlike ve riskleri bilir, farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” olmak üzere 3 ana kazanım üzerine temellendirilmiştir. Ardından bu üç ana kazanım ile öğrenci çalışmalarının değerlendirme kriterleri ilişkilendirilerek ders sürecinde öğrencilerin elde ettiği kazanımlar kapsamlı bir biçimde değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Dezavantajlı grupların deprem sırasında yaşayabilecekleri zorluklar ve toplumun geri kalanından farklı ihtiyaçları konusunda öğrencilerin hazırladıkları mobilyalar kapsamında araştırma değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda ilk aşamada ders yürütücüsü tasarımın kullanıcı gruplarının ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verebildiği üzerine yapılmıştır. Bu kapsamda öğrenci çalışmalarına 1 ile 3 arasında puan verilmiştir. Yapılan değerlendirmeler aşağıda yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Öğrenci çalışmalarının kriterlere göre değerlendirilmesi

Öğrenci Çalışmaları	Dayanıklılık Düzeyi	Malzeme Seçimi	Sürdürülebilirlik	Estetik Unsurlar
Çalışma 1	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Çalışma 2	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Çalışma 3	✓✓	✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Çalışma 4	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Çalışma 5	✓✓✓	✓✓	✓✓✓	✓✓
Çalışma 6	✓✓	✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Çalışma 7	✓	✓	✓✓✓	✓✓
Çalışma 8	✓✓✓	✓✓✓	✓✓✓	✓✓
Çalışma 9	✓✓	✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Çalışma 10	✓	✓✓	✓✓✓	✓✓✓
Çalışma 11	✓✓	✓✓	✓✓✓	✓✓

Çalışmalar dayanıklılık düzeyleri ve malzeme seçimi açısından değerlendirildiğinde tüm çalışmalarda dayanıklı malzemelerin kullanıldığı, fakat 6 çalışmada farklı malzeme birleşimleri ile tasarımın dayanıklılığının düşürülmüş olduğu görülmüştür. Tüm çalışmaların çevreye duyarlı ve uzun ömürlü malzemeler kullanması ile sürdürülebilirlik unsurlarını barındırdığı; ek olarak; tüm tasarımlarda işlevsellik ve estetik özellikler de gözetildiği görülmektedir. 4 çalışmanın ise malzeme seçimi ve işlevselliği ön planda tutmaları nedeni ile estetik unsurlar diğer çalışmalara oranla daha düşük bulunmuştur.

Yukarıda belirtilen kriterlere göre değerlendirilen öğrenci çalışmaları UniçDEF eğitim programı kazanımları kapsamında belirlenen “bilgi sahibi olur (M)”, “Tehlike ve riskleri bilir (T)” ve “Farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir (F)” maddeleri kapsamında incelenmiştir. Böylece öğrencilerin belirlenen maddelerden hangilerine yönelik kazanım sahibi oldukları belirlenmiştir.

- Çalışma 1; çocuklar için güvenli bir oyun alanı tasarlanarak deprem anında bir barınak alanı oluşturulmuştur. Tasarımda çelik gibi sağlam bir strüktür malzemesi kullanılarak mobilyanın dayanıklılığı artırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.
- Çalışma 2; bebeklerin kullanımı güvenli yatak tasarlanmıştır. Deprem anında düşecek ya da devrilecek yapısal ve yapısal olmayan elemanlara karşı önlem alınmıştır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.

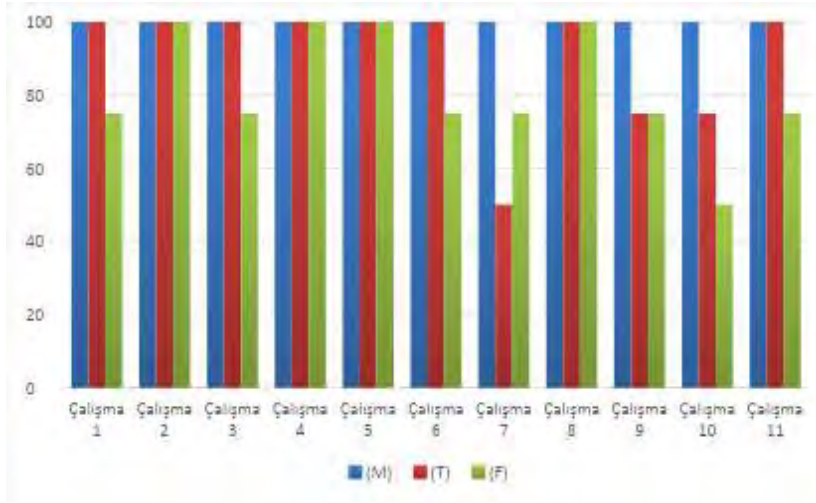
- Çalışma 3; güvenli çadır tasarımı ile çocukların kullanımı için yapısal sağlamlığa sahip bir oyun alanı ve barınma birimi oluşturulmuştur. Deprem sonrası hayat kurtarma fikri ile yola çıkılarak tasarımda kutu profiller kullanılarak mobilyanın dayanıklılığı artırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.
- Çalışma 4; güvenli yatak, bebeklerin deprem anında güvende olmalarını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Bu yataklar, dayanıklı malzemelerden üretilmiş olup, deprem sırasında olası düşme veya devrilme durumlarına karşı koruma sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.
- Çalışma 5; güvenli yatak bebek ve çocukların deprem anında güvende olmalarını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Tasarımın amacı deprem anında hem yapısal hem de yapısal olmayan elemanların düşme, kırılma veya devrilme gibi risklerine karşı önlem alınmasını sağlamaktadır. Güvenli yatakların tasarımı ve kullanımı, deprem sırasında çocukların güvenliğini artırmak için önemlidir. Tasarımda çelik gibi sağlam bir strüktür malzemesi kullanılarak mobilyanın dayanıklılığı artırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.
- Çalışma 6; güvenli yatakların deprem anında bebekler ve çocuklar için koruma sağlamaktadır. Deprem anında yapısal ve yapısal olmayan elemanların potansiyel tehlikelerine karşı önlem alınmasını sağlamaktadır. Tasarımda çelik gibi sağlam bir strüktür malzemesi kullanılarak mobilyanın dayanıklılığı artırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.
- Çalışma 7; tasarlanan oyun alanı hem eğlenceli hem de güvenli bir ortam sunmaktadır. Aynı zamanda, deprem anında çocukların korunması için gerekli önlemler alınmış ve barınak alanı oluşturulmuştur. Bu sayede, acil durumlarda çocukların güvenli bir şekilde korunmaları sağlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.
- Çalışma 8; güvenli yatak tasarımları, deprem anında kullanıcıların korunmasını sağlamanın yanı sıra, kolay taşınabilir olmaları sayesinde acil durumlarda hızlı bir şekilde kullanılabilmeyi hedeflemiştir. Bu özellikleri sayesinde, güvenli yataklar, deprem anında hızlı bir şekilde güvenli bir ortam oluşturmak için tasarlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.
- Çalışma 9; bebekler için özel olarak tasarlanan güvenli beşik ile deprem anında bebeğin üzerine düşebilecek yapısal ve yapısal olmayan elemanlara karşı önlem alınmıştır. Gündelik kullanım esnasında da bebek bakımı için kolaylık sağlayan mobilya tasarımında işlevsellik de ön planda tutulmuştur. Çelik strüktür kullanılan mobilya deprem anında güvenli bir alan yaratmaktadır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.
- Çalışma 10; bebekler için özel olarak tasarlanan güvenli beşik ile deprem anında bebeğin üzerine düşebilecek yapısal ve yapısal olmayan elemanlara karşı önlem alınmıştır. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.

- Çalışma 11; engelli bireylere yönelik yapılan mobilya tasarımı, deprem anında yapısal ve yapısal olmayan elemanlardan kaynaklı risklere yönelik önlemleri içermektedir. Tasarımda sağlam bir strüktür malzemesi olan çelik, deprem anında dayanıklılığı artırmak üzere seçilmiştir. Bu bağlamda çalışmada “bilgi sahibi olur”, “tehlike ve riskleri bilir” ve “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir” kazanımları elde edilmiştir.

Çalışma 1, çalışma 2, çalışma 4, çalışma 5 ve çalışma 8 tüm kazanımları elde ederek en başarılı çalışmalar olmuştur. Tüm öğrencilerin “bilgi sahibi olur (M)” kazanımını elde ettiği görülmektedir.

3 çalışmanın “tehlike ve riskleri bilir (T)” kazanımını elde ettiği fakat tasarımlarında daha az uyguladıkları görülmektedir. 6 çalışmanın ise “farkındalık sahibi olur ve önlemleri bilir (F)” kazanımını elde ettiği fakat daha az uyguladıkları tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Güvenli mobilya etkinliği kazanım grafiği

Bunların dışında değerlendirme kriterleri ile elde edilen kazanımlar arasındaki ilişkiye de bakılmıştır (Şekil) Bu kapsamda;

- Öğrenciler mobilya tasarımlarında depreme karşı dayanıklılık hakkında bilgi sahibi olmuş (M) ve mobilyaların dezavantajlı gruplar için tasarım sürecinde dayanıklı olmaları için gerekli kriterler hakkında farkındalık kazanmışlardır. Dezavantajlı gruplar için tasarlanan mobilyaların yeterince dayanıklı olmaması durumunda oluşturabileceği tehlike ve risklerin farkında (T) olarak deprem sırasında mobilyaların bireylere güvenli bir alan oluşturmaları gerektiğine dair bilgi sahibi olmuşlardır. Bu bilgiler ışığında öğrenciler çalışmalarında mobilyalarda kullanılan malzemelerin dayanıklı olmaması durumunda karşılaşılabilecekleri tehlike ve risklerin farkında olarak (F) seçimlerini bu doğrultuda yapmışlardır.

- Öğrenciler depreme yönelik tehlike ve riskler hakkında bilgi sahibi (T) olup mobilya tasarımında bu tehlike ve risklerin neden olduğu malzemeleri ve mobilya tasarımlarını öğrenmişler ve depreme dayanıklı bir mobilya tasarlamak için kullanmaları gereken malzemeleri tespit ederek bu malzemeler hakkında bilgi ve farkındalık (M) kazanmışlardır. Bu bağlamda, öğrenciler depreme karşı dayanıklı mobilya tasarımında kullanılacak malzeme ve tasarım stratejileri hakkında hem teorik hem de pratik bilgi edinmişlerdir. Öğrenciler, özellikle mobilya tasarımında kullanılan malzemelerin dayanıklılık özellikleri hakkında bilgi edinerek, hangi malzemelerin deprem anında daha güvenli olduğunu belirleyebilme becerisi kazanmışlardır. Bu süreçte, ahşap ve metal gibi malzemelerin farklı yapı ve formlarının deprem koşullarında nasıl davrandığı ve hangi malzemelerin depreme daha dayanıklı bir tasarım oluşturduğuna dair farkındalık geliştirerek alınması gereken önlemleri (F) öğrenmişlerdir.

- Dezavantajlı gruplar için mobilya tasarım süreçlerinde öğrenciler seçecekleri malzemeler konusunda ders yürütücüsü tarafından yönlendirilmiş ve kullanacakları malzemelerin depreme karşı dayanıklı olmasının yanında sürdürülebilir olması da teşvik edilmiştir. bu kapsamda öğrenciler malzemeler hakkında detaylı bilgi ve farkındalık kazanarak (M) mobilya tasarımlarını çeşitlendirebilmişlerdir. Tasarım sürecinde sürdürülebilir malzemelerin kullanılmasının teşvik edilmesi ile hem güvenli hem de kullanım ömrü uzun mobilyaların tasarlanması mümkün olmuştur. Böylece öğrenciler sürdürülebilir mobilya malzemesi kullanılmaması durumunda deprem sırasında oluşabilecek tehlike ve risklere (T) karşı farkındalık (F) kazanmışlardır.
- Öğrenci çalışmalarında depreme dayanıklılık ve doğru malzeme seçiminin yanında estetik unsurların önemi de değerlendirme kriterlerinden birini oluşturmuştur. Dezavantajlı gruplar için tasarlanan mobilyalarda işlevselliğin yanı sıra öğrencilerin estetik unsurlar hakkında da bilgi sahibi olması (M) hedeflenmiş ve tasarımlarını bu yönde yapmaları teşvik edilmiştir. Böylece öğrencilerin mobilya tasarımı yaparken yalnızca dayanıklılık ya da işlevsellik gibi unsurları gözünün önüne alması değil aynı zamanda estetik gibi tasarım sürecinin önemli bir parçası olan unsurları da tasarım süreçlerine dahil etmelerine yönelik farkındalık (F) kazanmaları sağlanmıştır.

Hazırlanan mobilya tasarımlarında öğrenciler tasarımlarını oluştururken deprem anında oluşabilecek tehlike ve riskleri göz önünde bulundurmuşlardır. Bu bilinçle hareket eden öğrenciler, seçtikleri malzemeleri ve tasarım kriterlerini deprem risklerine karşı güvenliği artıracak şekilde belirlemişlerdir. Deprem anında mobilyaların oluşturabileceği tehlikelerin farkında olan öğrenciler, tasarımlarında bu riskleri minimize etmek adına çeşitli önlemler almışlardır. Örneğin, dayanıklı ve esnek malzemeler kullanarak mobilyaların deprem sırasında zarar görmesini engellemeyi hedeflemiş, ayrıca tasarımlarında mobilyaların sabitlenmesi için özel mekanizmalar ve bağlantı elemanları kullanarak güvenliği artırmayı amaçlamışlardır. Ayrıca, acil durumlarda kolaylıkla boşaltılabilen ve taşınabilen mobilya tasarımları üzerinde çalışarak, deprem sonrası müdahale ve tahliye süreçlerinin daha güvenli ve etkili bir şekilde gerçekleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

Engelli bireyler ve çocuklar için tasarlanan farklı çalışmaların sınıfta öğrencilerle birlikte tartışılması, öğrencilerin etkin katılımını sağlamıştır. Bu çalışmaların olumlu yönleri incelenerek, engelli ve çocukların ihtiyaçlarına uygun tasarımların önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, 2 ve 3 boyutlu görselleştirmelerin kullanılması, öğrencilerin konuya daha kolay odaklanmasını sağlamış ve konunun daha iyi anlaşılmasını desteklemiştir. Öğrencilerin sunum yaparak ders anlatmaları, konunun pekiştirilmesine ve öğrenilenlerin uygulamaya dönüştürülmesine yardımcı olmuştur. Bu sayede, deprem gibi acil durumlarda engelli bireyler ve çocukların nasıl korunabilecekleri konusunda bilinçlenmeleri sağlanmıştır. Bu tür etkinlikler, öğrencilerin sosyal sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sağlamakta ve onların duyarlı bireyler olarak yetişmelerine yardımcı olmaktadır. Proje kapsamında elde edilmesi gereken kazanımların tüm gruplar tarafından başarıyla elde edildiği görülmüş ve dezavantajlı mobilya tasarım önerilerinin geliştirilmesi etkinliğinin yeniden yapılması kararlaştırılmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Dezavantajlı gruplar, özellikle yaşlılar, engelliler ve düşük gelirli bireyler gibi kesimler, afet anlarında daha yüksek risk altında olabilirler. Bu doğrultuda, öğrencilerin bu grupların ihtiyaçlarına uygun mobilyalar tasarlama konusunda edindikleri bilgi ve beceriler, toplumsal eşitlik ve erişilebilirlik açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Öğrenciler hem teorik derslerde hem de uygulamalı çalışmalarda dezavantajlı grupların gereksinimlerini göz önünde

bulundurarak, bu grupların deprem sürecini de düşünerek yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik çözümler üretmişlerdir. Bu çözümler;

- Deprem sırasında taşınması kolay, hafif, modüler mobilyaların kullanılması
- Deprem öncesinde ve sonrasında çok amaçlı kullanılabilecek mobilyaların tasarlanması
- Deprem sırasında devrilmeyi önlemek için mobilyalar, duvarlara ya da zemine sabitlenebilmesi
- Güçlendirilmiş masa veya yatak modeller ile deprem sırasında çökme riskine karşı koruma sağlanması
- Dezavantajlı bireylerin kolayca kullanabileceği, oturup kalkarken zorlanmayacakları yükseklikler kullanılması

Bu sayede, tasarım süreçlerinde daha kapsayıcı ve duyarlı bir yaklaşım geliştirmeleri sağlanmıştır.

Pilot çalışma sonuçlarına göre, eğitim programında belirlenen kazanımlar öğrenciler tarafından başarıyla elde edilmiştir. Program kapsamında öğrenciler, öncelikle depremden korunmak için güvenli mobilya tasarımına yönelik kriterleri öğrenmişlerdir. Bu kazanım, deprem gibi doğal afetlerin yaşanma riski yüksek olan bölgelerde büyük önem taşımaktadır. Özellikle deprem anında iç mekanlarda bulunan mobilyaların oluşturduğu riskler dikkate alındığında, öğrencilerin bu tür mobilyaların güvenli şekilde nasıl tasarlanması gerektiği konusundaki bilgilerini derinleştirmeleri, toplum güvenliği açısından kritik bir beceri kazanmalarını sağlamıştır. Mobilyaların sağlamlığı, sabitlenmesi, malzeme seçimi gibi teknik detaylara dair öğrendikleri bilgiler, öğrencilerin tasarım süreçlerinde doğrudan uygulayabilecekleri önemli kriterler sunmaktadır.

UniçDEF eğitim programı çerçevesinde öğrencilere verilen bu görev, sadece mobilya tasarımı becerilerini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal farkındalık ve sorumluluk duygularını da artırmıştır. Bu tür projelerin, öğrencilerin sadece akademik bilgi ve becerilerini değil, aynı zamanda sosyal ve insani değerleri de geliştirmelerine katkı sağladığı açıkça görülmektedir. Akdeniz Üniversitesi'nde gerçekleştirilen pilot çalışmanın olumlu sonuçları ışığında, eğitim programının genişletilmesi ve sürdürülebilir hale getirilmesi hedeflenmektedir.

5. TEŞEKKÜR

Bu çalışma ulusal ve uluslararası araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışmaya katılan tüm öğrencilere teşekkür ederiz. Çalışma, TÜBİTAK 1001 - Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı'nın özel çağrısı kapsamında desteklenen "İç Mimarlık Öğrencilerinin Deprem Sürecinde Yapısal Olmayan Elemanların Neden Olduğu Tehlike ve Risklere Yönelik Bilgi ve Farkındalıklarının Ölçülebilir Bir Yöntem ve Eğitim Programı ile Geliştirilmesi (121K927)" başlıklı proje kapsamında hazırlanmıştır. Bu nedenle çalışma için Üniversite Etik Kurulu'ndan etik onay alınmıştır. Çalışma, Akdeniz Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay almıştır (Toplantı numarası: 04; Karar numarası: 07; Tarih: 07.07.2021). Ayrıca, her öğrenci çalışmanın bilimsel gerekçesi ve verilerin kullanımı hakkında yazılı ve sözlü bilgilendirilmiş onam içeren bir onam formu doldurmuştur. Bu çalışmayı yazdığımız sırada Türkiye'de bir deprem felaketi yaşanmıştır (6 Şubat 2023). Çabalarımızı, hayatını kaybedenlere, sevdiklerini yitirenlere ve depremden doğrudan etkilenenlere adıyoruz. Pilot çalışmaya katılan Akdeniz Üniversitesi öğrencilerine teşekkür ederiz. Bu öğrenciler: Alperen Aksoy, Gamze Nur Kurt, Medine Aslıhan Uyar, Aslı Gözel, Betül Nur Dinsever, Ecrin Yılmaz, İbrahim Tahhuşoğlu, Esra Küçük, Furkan Karağaçlı, Büşra Çeliktürk, Esra Akdemir,

İrem Aksu, Dorsa Kazemi, Mehmet Enes Özcan, Cahit Ata, Arda Gazeli, Beyza Balkan, Zehra Karaca, Gülcan Meşe, Ceren Kocaman, Mehdi Mohammadpour.

KAYNAKLAR

- Altıparmakoğlu Sakarya, G., Sakarya, K., Pınar, E., & Büker, M. B. (2022). Furniture design proposal for providing earthquake safety with non-structural elements. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 8, 615-630.
- Arnold, L. and Mazz, M. (2013). Design Details for Accessible Disaster Relief Housing. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2445490> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2445490>
- Candeias, P., Vicente, M., Rupakhety, R., Lopes, M., Ferreira, M.A., Oliveira, C.S. (2019). Seismic Performance of Non-structural Elements Assessed Through Shake Table Tests: The KnowRISK Room Set-Up. In: Rupakhety, R., Olafsson, S., Bessason, B. (eds) Proceedings of the International Conference on Earthquake Engineering and Structural Dynamics. ICESD 2017. Geotechnical, Geological and Earthquake Engineering, vol 47. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78187-7_22
- Cimellaro, G.P., Domaneschi, M. and Qu, B. (2020). Overturning risk of furniture in earthquake-affected areas. *Journal of Vibration and Control*, 26(5-6), 362-374. doi:[10.1177/1077546319879537](https://doi.org/10.1177/1077546319879537)
- Cosenza, E., Di Sarno, L., Maddaloni, G., Magliulo, G., Petrone, C., and Prota, A. (2015). Shake table tests for the seismic fragility evaluation of hospital rooms. *Earthq. Eng. Struct. Dyn.* **2015**, 44, 23–40.
- Fellin, M., Polidori, M., & Ceccotti, A. (2022). Cross Laminated Timber furniture providing shelter during earthquakes. Lifeshell public domain release. *Interdisciplinary Perspectives on the Built Environment*, 2.
- FEMA. (2012). Reducing the risks of nonstructural earthquake damage: a practical guide, Fourth Edition. Federal Emergency Management Agency.
- Galloppo, D., Mascitti, J. A. C. O. P. O., & Pietroni, L. (2019). Design strategies for the development of life-saving furniture systems in the event of an earthquake. *WIT Transactions on The Built Environment*, 189, 67-77.
- Gioiella, L., Micozzi, F., Zona, A., Dall'Asta, A., Sciomenta, M., Tamagnone, G., & Fragiaco, M. (2022, September). Preliminary Results in the Design and Testing of Earthquake-Resistant School Furniture. In World Conference on Seismic Isolation (pp. 675-684). Cham: Springer International Publishing.
- Kumar, R., Kanks, B., & Ramesh, D. (2015). Vulnerability Assessment for the Elderly During Natural Disasters: A Case Study in India. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 12, 11-17.
- Lindell, M. K., Prater, C. S. (2003). "Risk Analysis of a Natural Hazard." *Natural Hazards Review*.
- Perry, C., Phipps, M. and Horcatsu, A. (2012). Reducing the Risks of Nonstructural Earthquake Damage. Improving the Seismic Performance of Existing Buildings and Other Structures. [https://doi.org/10.1061/41084\(364\)62](https://doi.org/10.1061/41084(364)62)

- Pietroni, L., Mascitti, J. and Galloppo, D. (2021) “Life-saving furniture during an earthquake. Intelligent, interconnected and interacting”, *AGATHÓN | International Journal of Architecture, Art and Design*, 10(online), pp. 218–229. doi: 10.19229/2464-9309/10202021.
- Polat, A. I., & Gül, M. (2023). An Analysis of Mitigation Measures for Furniture in Education Buildings to Prevent Earthquake Hazards. *Journal of Interior Design and Academy*, 3(1), 77-95.
- Sweet, T. (2018). Furniture Design for Disaster: A Case Study for Psychologically Resilient Objects. *Journal of Interior Design*, 43(1), 19-27. <https://doi.org/10.1111/joid.12110>
- UNISDR (United Nations Office for Disaster Risk Reduction). (2015). "Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030."
- Wein, A.M., Jones, J.L., Johnson, L.A., Kroll, C., Strauss, J., Witkowski, D. and Cox, D.A., (2021). The HayWired Earthquake Scenario—Societal Consequences: U.S. Geological Survey Fact Sheet 2021–3054, 6 p., <https://doi.org/10.3133/fs20213054>.
- World Health Organization (2007). Risk reduction in the health sector and status of progress. *Proceedings of the Disaster Risk Reduction in the Healthcare Sector – Thematic Workshop*, Geneva, Switzerland.

**THE EFFECTIVENESS OF DISASTER MANAGEMENT AND TEMPORARY
SHELTER UNITS: EXAMPLES FROM AROUND THE WORLD AND TURKEY**
**AFET YÖNETİMLERİNİN VE GEÇİCİ BARINMA BİRİMLERİNİN ETKİNLİĞİ:
DÜNYA ve TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER**

BETÜL İREM TARAKÇI¹, ŞEBNEM ERTAŞ BEŞİR², MELİS SEYFETTİNOĞLU³

¹Öğr.Gör. İskenderun Teknik Üniversitesi, İç Mimarlık, 0000-0003-2381-6873,

²Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İç Mimarlık, , 0000-0002-0568-6529,

³Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, İç Mimarlık, 0009-0008-0141-7242,

Özet

Afetler, nerde ne zaman olacağı öngörülemeyen doğal olaylardır. Doğal afetler farklı sürelerde, değişik güçte ve etkinlikte kısa veya uzun sürede meydana geldikleri yerleri veya aynı zamanda birden fazla yerleri etkileyebilirler. Afet yönetimi üzerine yapılan çalışmalar uzun bir süredir sürse de 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş'ta meydana gelen "Asrın Felaketi" şeklinde adlandırılan büyük depremin yarattığı hasarlar, bu çalışmaların yeterince etkili bir şekilde uygulanmadığını göstermektedir. Bu talihsiz olay, afet yönetimi ile ilgili çabaların artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Olası bir afet sonrasında afetzedelerin barınma ihtiyaçlarının karşılanması, uzun vadeli yeniden yapılanma süreçlerinin temelini oluşturur. İnsanların güvenli bir şekilde yerleşim alanlarına dönmesi, yeniden inşa sürecini hızlandırması ve toplumsal yaşantının normalleşmesine katkıda bulunması nedeniyle son derece önemlidir. Gelecekteki afetlerinde daha az zararla atlatılması, etkili bir afet yönetimi planlaması ve uygulaması ile mümkün olacaktır. Bunun içinse tüm illerin, meydana gelebilecek afetlere karşı hazırlıklı olması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki afet yönetimi uygulamalarını iyileştirmek için, dünyada en çok afetle karşılaşan ülkelerin afet yönetim sistemlerini inceleyerek geçici barınma birimlerinin etkinliğini değerlendirmek ve Türkiye'deki yönetim sistemi ile geçici barınma uygulamalarının bu ülkelerdeki benzerlikleriyle farklılıklarını belirleyip uluslararası örneklerden dersler çıkarmaktır. Araştırmanın hipotezi, afet yönetiminde etkin bir planlama ve uygulamanın, geçici barınma birimlerinin etkinliğini artırdığı ve afetzedelerin ihtiyaçlarının daha hızlı karşılanmasını sağladığıdır. Bu nedenle, başarılı ülkelerin uygulamalarının incelenmesi, Türkiye'deki afet yönetimi sisteminin geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Çalışma, afet yönetimi sistemleri ve geçici barınma birimleri üzerine odaklanacak olup, doğal afetle en çok karşılaşan ülkelerin belirlenmesi ve bu ülkeler arasında, afet yönetiminde geçici barınma birimlerine dair tasarım bilgilerine ulaşılan 3 ülke tercih edilecektir. Araştırmanın kapsamı, afet yönetim sistemlerinin yapısı, afet öncesi, sonrası ve sonrasındaki müdahale süreçleri, yerel ve uluslararası iş birlikleri, iletişim stratejileri veya geçici barınma birimlerinin tasarımı gibi konuları içerecektir. Ayrıca, bu sistemlerin Türkiye'deki uygulamalarla karşılaştırılması yapılacaktır. İnceleme sonucunda, seçilen ülkelerin afet yönetim sistemlerinin etkinliği ve geçici barınma birimlerinin işleyişi hakkında elde edilen veriler, Türkiye'deki afet yönetimi uygulamalarının geliştirilmesine yönelik öneriler sunacaktır. Sonuç olarak çalışma, uluslararası deneyimlerin Türkiye'deki afet yönetim stratejilerine öneriler sunmasıyla, gelecekteki afetlere karşı hazırlığın artırılmasına katkı sağlamasıyla önem arz etmektedir.

Ayrıca afetzedelerin ihtiyaçlarına uygun tasarımlar geliştirilmesi için geçici barınma birimlerinin standartlarının belirlenmesi ve bu standartların uygulanabilirliğinin sağlanmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Afet yönetimi, afet ve barınma, geçici barınma birimleri

Abstract

Disasters are unpredictable natural events. Natural disasters can affect the places where they occur or multiple places at the same time in different durations, with different strengths and effectiveness in a short or long time. Although studies on disaster management have been going on for a long time, the damages caused by the great earthquake that occurred in Kahramanmaraş on February 6, 2023, which was called the “Disaster of the Century”, show that these studies have not been implemented effectively enough. This unfortunate event reveals the need to increase efforts related to disaster management. Meeting the shelter needs of disaster victims in the aftermath of a disaster forms the basis of long-term reconstruction processes. The safe return of people to their settlements accelerates the reconstruction process and contributes to the normalization of social life. Surviving future disasters with less damage will be possible through effective disaster management planning and implementation. For this purpose, all provinces should be prepared for disasters that may occur. The aim of this study is to evaluate the effectiveness of temporary sheltering units by examining the disaster management systems of the countries that face the most disasters in the world in order to improve the disaster management practices in Turkey and to determine the similarities and differences between the management system in Turkey and temporary sheltering practices in these countries and to draw lessons from international examples. The hypothesis of the study is that an effective planning and implementation in disaster management increases the effectiveness of temporary accommodation units and ensures that the needs of disaster victims are met faster. Therefore, analyzing the practices of successful countries can contribute to the improvement of the disaster management system in Turkey. The study will focus on disaster management systems and temporary shelter units, and 3 countries that have the highest number of natural disasters and whose design information on temporary shelter units in disaster management is available will be preferred. The scope of the research will include topics such as the structure of disaster management systems, response processes before, during and after disasters, local and international cooperation, communication strategies or design of temporary shelter units. Furthermore, these systems will be compared with the practices in Turkey. As a result of the review, the data obtained on the effectiveness of the disaster management systems of the selected countries and the functioning of temporary shelter units will provide recommendations for the improvement of disaster management practices in Turkey. As a result, the study is important in that international experiences provide recommendations for disaster management strategies in Turkey and contribute to increasing preparedness against future disasters. In addition, it is considered necessary to determine the standards of temporary shelter units and to ensure the applicability of these standards in order to develop designs suitable for the needs of disaster victims.

Keywords: Disaster management, disaster and shelter, temporary shelter units

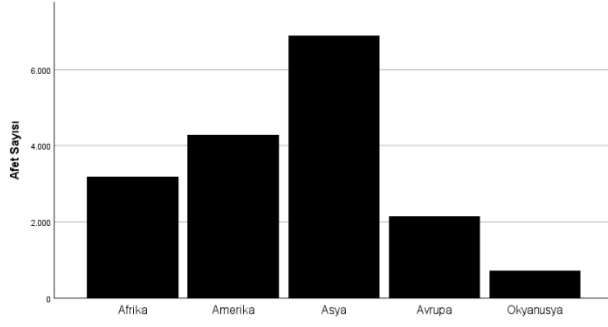
1. GİRİŞ

1.1. Afet ve Barınma

İnsanlık tarihi boyunca birçok doğal olayla karşılaşmış ve bu olaylarla başa çıkma çabaları sürdürülmüştür. Ancak, bu mücadelelerde başarısızlık, doğal olayların afetlere dönüşmesine yol açmıştır. Afetler, ne zaman ve nerede meydana geleceği önceden tahmin edilemeyen, köklü

bir geçmişe sahip doğal olaylardır. Afet kavramı, çeşitli kurumlar ve uzmanlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Oğul, 2019). Afet kavramı; insanlar için can, fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara yol açan, normal yaşamı durdurarak veya kesintiye uğratarak toplumları etkileyen ve yerel imkanlarla başa çıkılamayan her türlü doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olay olarak tanımlanırken (UN, 1992), Birleşmiş Milletler (BM) Uluslararası Doğal Afetleri Azaltma Stratejisi (UNISDR) çerçevesinde ise geniş çaplı insani, maddi, ekonomik ya da çevresel kayıpları içeren bir topluluğun veya toplumun işleyişinde ciddi bir bozulma yaratan ve etkilenen topluluğun veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma kapasitesini aşan etkiler ekinde kavramsallaştırılmıştır (UNISDR, 2009). Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD) afetleri; sosyal, ekonomik ve fiziksel kayıplara neden olan, insanların yaşamını sekteye uğratan, doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olay olarak tanımlarken (AFAD, 2023) Akdağ (2002); afetler insan hayatında kayıplar yaratan ve toplumu olumsuz etkileyen olaylar olarak ifade etmektedir (Akdağ, 2002). Uluslararası Kırmızı Haç Federasyonu'nun Dünya Afet Raporu'na göre, bu tür olaylar ondan fazla kişinin ölümüne ve yüzlerce kişinin etkilenmesine yol açarak resmi yardım taleplerine neden olmaktadır (Güvel, 2001). Ayrıca, afetler aniden veya belirli bir süre içinde gerçekleşerek yerleşim alanlarında yaşamı olumsuz yönde etkilemektedirler (İldır, 1995). Arapça kökenli "afet" kelimesi, felaket veya yıkım anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2004). Sözlük anlamı ise doğanın neden olduğu yıkımdır (TDK, 2023). İklim değişikliği, afetlerin artışında önemli bir rol oynamakta ve her gün en az bir afet meydana geldiği belirtilmektedir (McFarlane ve Williams, 2012). Afetler, yalnızca buldukları bölgelerde değil, ulusal düzeyde de ekonomik ve fiziksel sorunlar yaratabilir (Cavallo ve Noy, 2010). Sonuç olarak, afetler toplumları derinden etkileyen, can ve mal kaybına neden olan olaylardır (UNDRR, 2015). Afetler, doğal ve insan kaynaklı olarak iki ana kategoriye ayrılmakta (Yıldırım, 2004), ayrıca doğal ve teknolojik afetler şeklinde de sınıflandırılmaktadır (Oğul, 2019). Emergency Event Database (EM-DAT) veri tabanında da yani Acil Durum Veri Tabanında afetler, doğa ve teknolojik kaynaklı olaylar olarak gruplandırılmıştır (EM-DAT, t.y). Bu veri tabanı, Uluslararası Kırmızıhaç Federasyonu, Birleşmiş Milletler Kurumları, Kızılay Dernekleri ve ulusal hükümetler gibi çeşitli kaynaklardan gelen verileri içermektedir (Usta, 2023). Doğal afetler, deprem, kuraklık, toprak kayması, sel, salgın hastalıklar, küresel ısınma ve patlamalar gibi olaylardan oluşurken; teknolojik afetler, insan faktöründen kaynaklanan demiryolu kazaları, kimyasal sızıntılar, hava ve deniz kazaları ile terör eylemlerini kapsamaktadır (Oğul, 2019). Doğal afetler, jeolojik faktörler (depremler, taşkınlar, heyelanlar, tsunamiler, volkanik patlamalar) ve atmosferik faktörler (yangınlar, fırtınalar, sis, kar) olarak iki ana başlık altında toplanabilir (Akyel, 2007).

Literatürde, doğa ve teknoloji kaynaklı afetlerin giderek arttığına dair bulgular bulunmaktadır (Brunsmas ve Picou, 2008). Özellikle iklim değişikliğinin doğal afetlerin sayısını artırdığı vurgulanmaktadır (Coronese vd., 2019). EM-DAT veri tabanından elde edilen verilere göre, 1900-2022 yılları arasında dünya genelinde toplam 25,470 afet meydana gelmiş; bu afetlerin büyük bir kısmı doğal kaynaklı olup, bunları teknolojik afetler takip etmektedir. Türkiye'de ise aynı dönemde 206 doğal ve 170 teknolojik kaynaklı afet yaşanmıştır (EM-DAT, t.y.; Usta, 2023). Yine aynı veri tabanından 11.08.2024 erişim tarihli elde edilen bilgilere göre 2022-2024 yılları arasında dünya genelinde toplam 1445 afet meydana gelmiş; Türkiye'de aynı dönemde 13 doğal ve 5 teknolojik kaynaklı afet yaşanmıştır (EM-DAT, 2024). Şekil 1 incelendiğinde; 1900-2024 yıllarında afetlerin sırasıyla Asya, Amerika, Afrika, Avrupa ve Okyanusya kıtalarındaki dağılım oranları görülmektedir (EMDAT, 2024). Yine aynı veri tabanında dünyanın farklı bölgelerinde deprem, sel, volkanik patlamalar, kasırgalar, petrol sızıntısı, yangınlar, tayfun, tropikal siklon ve gemi kazası gibi birçok olayın olduğu tespit edilmiştir (Usta, 2023).

Şekil 1. Afetlerin kıtalara göre dağılımı (EM-DAT, 2024; Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Doğal afetler, farklı zaman dilimlerinde, çeşitli güç ve etki düzeylerinde meydana gelerek tek bir yeri veya aynı anda birden fazla bölgeyi etkileyebilir. Bu olayların ardından, etkilenen bölgenin özellikleri ve gelenekleri kısmen değişirken, ekonomik yapısı ise büyük ölçüde zarar görür. Eski yerleşim alanlarına dönüşü imkansız hale getirerek yapıların bozulmasına neden olurlar. Ayrıca, altyapıyı olumsuz etkileyebilir, bulaşıcı veya salgın hastalıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlayarak toplumun uzun vadeli yatırım planlarını etkileyebilirler. Sonuç olarak, ülke ekonomisini sarsarak bireysel ve toplumsal çeşitli sorunların ortaya çıkmasına yol açarlar (Ataman ve Tabban, 1977).

Barınma ihtiyacı, afet sonrasında ortaya çıkan önemli sorunlardan biridir (Torus ve Şener, 2015). Bu sorunun çözümüne yönelik olarak hem ülkemizde hem de dünya genelinde afet sonrası çeşitli barınma çözümleri geliştirilmiştir. Akademik ve profesyonel alanlarda, afet sonrası barınma sorunlarıyla ilgili olarak atılması gereken ilk adımlar ve iyileşme süreci için geçiş dönemine veya kalıcı politikalara dair ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar mevcuttur (Baluken, 2023). Barınma çözümleri, afetin türüne, yaşandığı bölgenin özelliklerine ve meydana gelen olaydan sonra geçen zamana bağlı olarak farklılık göstermektedir (Baluken, 2023). Barınmanın tanımına gelirsek, Maslow'un (1943) ihtiyaçlar piramidinde fizyolojik ihtiyaçlar arasında yer alan barınma, güvenli ve insani yaşam standartlarına uygun, depremlere ve diğer afetlere karşı dayanıklı, aynı zamanda asgari yaşamsal hizmetleri sağlayan temel bir insan hakkı olarak tanımlanmaktadır (UDHR, 1948).

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) yani Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Bürosu' na göre (2019) bir afet sonrasında ortaya çıkan barınma çözümleri dört ana kategoriye ayrılmaktadır: çadırlar ve plastik örtüler, barınak kitleri (konteynerler), prefabrik yapılar ve kiralama seçenekleridir. The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies yani Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu'nun (IFRC) 2013 yılında yayımladığı bir kitapçıkta, afet sonrası barınma terminolojilerinin zamanlamaya bağlı olarak değişiklik gösterdiği vurgulanmaktadır.

Afet sonrası barınma çözümleri, kullanım sürelerine göre farklılık göstermektedir (Acerer, 1999). Ülkeler, gelişim seviyelerine bağlı olarak bu sorunu ya kendi imkanlarıyla ya da uluslararası kuruluşlardan yardım alarak çözmüşlerdir. **Acil durum barınakları**, afetten hemen sonra sağlanan hızlı müdahale olanaklarıdır ve genellikle kısa süreli kullanıma yöneliktir. Bu barınaklar, temel barınma desteği sunarak, geçici bir süre için gıda ve tıbbi hizmetlere sınırlı imkanlar sunar (IFRC, 2013; Bartusiak, vd., 2014). **Geçici afet konutları**, zaman ve maliyet açısından öncelik veren bir çözüm sunarken, acil barınaklara göre daha uzun ömürlüdür. Ancak, bu yapıların iklimsel etkilere karşı koruyucu özellikte olması gerekmektedir. Basit çadırlar veya kamu barınakları birkaç hafta boyunca geçici barınma sağlar (Quarantelli, 1991; Wu ve Lindell, 2004; Johnson vd., 2006, 2007a, 2007b; Félix vd., 2013a). Bu barınakların inşasında hız ve

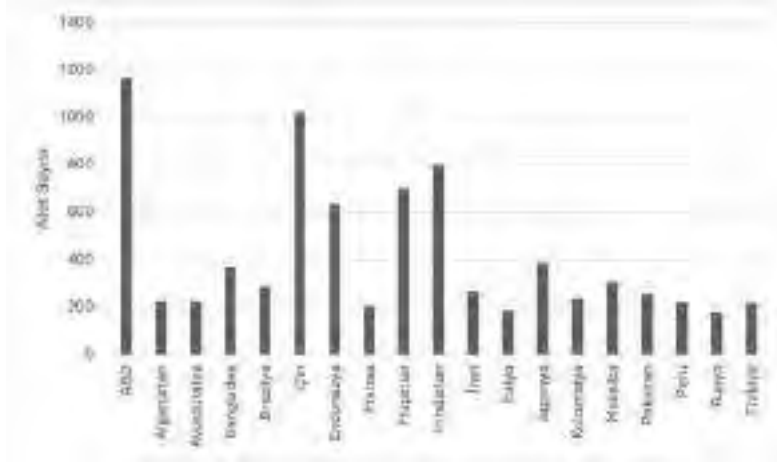
maliyet kısıtlamaları önem taşır (Bartusiak, vd., 2014). **Geçiş barınakları**, hızlı bir şekilde kurulabilen, iyileştirilebilir ve tekrar kullanılabilir malzemelerle inşa edilen yapılardır. Geçici barınaklardan farklı olarak, kalıcı yerlere taşınabilirler. **Geliştirilebilir barınaklar**, afet sonrası kullanılabilen ve kalıcı konut inşasına uygun yapılar olarak tasarlanmıştır. **Çekirdek barınaklar** ise kalıcı konutların bir parçası olarak işlev görür ve en az bir veya iki oda sunarak kalıcı konutun ihtiyaçlarını karşılamayı hedefler. Ancak bu barınakların tamamen kalıcı olması amaçlanmamıştır (IFRC, 2013). **Kalıcı barınaklar**, geçiş sığınaklarından, ilerici barınaklardan, çekirdek barınaklardan veya yeni evlerden geliştirilebilir (Quarantelli, 1991, Wu ve Lindell, 2004, Johnson vd., 2006, Johnson, 2007a, Johnson, 2007b, Félix vd., 2013). Bu tür yapılar, gelecekteki afetlere dayanıklı olmalıdır (Bartusiak, vd., 2014).

Yaşanan afetin türü ne olursa olsun, önemli olan bu felaketle etkili bir şekilde başa çıkmaktır. Afetlere karşı dayanıklılığı artırmak amacıyla hem öncesinde hem de sonrasında çeşitli uygulamalar gerçekleştirilir. Afet öncesi uygulamalar, afeti önlemek, zararları en aza indirmek ve hazırlık çalışmalarını kapsar (Savaşır, 2008). Afet sonrası çalışmalar ise acil yardım, rehabilitasyon ve yeniden yapım aşamalarına ayrılır (Limoncu ve Bayülgen, 2005). Acil yardım aşamasında, temel hedefler hasarın azaltılması, hayat kurtarma ve ihtiyaçların karşılanmasıdır. Bu aşama genellikle birkaç gün ile bir hafta arasında sürer. Rehabilitasyon aşaması, acil yardım sonrasında kalıcı bir yaşam düzenine geçene kadar barınma, beslenme ve sağlık gibi temel hizmetlere geçici çözümler sunar. Yeniden yapım aşaması ise yıkılan konutların yeniden inşa edilmesi ve hayatın normale dönmesi sürecidir. Çalışma kapsamında ele alınan rehabilitasyon aşaması, afet durumlarında barınma sorununa çözüm olarak geçici barınma birimlerinin kullanıldığı kısımdır. Afetlerin sıkça yaşanması ve beklenmedik bir anda olması felaketten kaçılmayacağını göstermektedir. Ancak kaçmak imkansız olsada sonuçlarının olumsuz etkilerini en aza indirmek mümkündür (Math vd., 2015). Bu etkiler olabildiğince minimumda indirgemek ise, rehabilitasyon aşamasına hazırlıkla mümkün olacaktır. Günümüzde afetin olumsuz etkilerinin minimuma indirilebilmesi, afetin sebebiyet verdiği can ve mal kayıplarının önlenmesi için afet yönetim sistemleri oluşturulmuştur. Bu noktada afet yönetiminin açıklanması önemlidir.

1.2. AFET YÖNETİMİ

Afet yönetimi, afetlerin önlenmesi, müdahale edilmesi ve iyileştirilmesi için teknik, idari ve yasal çalışmaları planlayıp uygulayan bir sistemdir. Bu sistem, her afet sonrası elde edilen deneyimlerden faydalanarak etkili bir şekilde gelişir (Akyel, 2007). Afet yönetimi, afetin boyutuna ve türüne göre farklı modellerle şekillenir; küçük çaplı afetler için ayrı, büyük ölçekli afetler için ise farklı yönetim yaklaşımları geliştirilir (Akdağ, 2002). Özellikle Japonya gibi sık sık yıkıcı afetler yaşayan ülkeler, bu durumla başa çıkmayı yaşam tarzı haline getirerek, afete karşı koyma yöntemleri geliştirmiştir. Afet yönetim sistemleri, modern, bütünlük ve toplum tabanlı yaklaşımlar içerir (Akyel, 2007). Gelişmiş ülkelerin (Japonya, Kanada, Rusya, ABD gibi) afet yönetim sistemleri benzer özellikler taşımaktadır (Akdağ, 2002). Modern yönetim sisteminde, doğal afetler döngüsel bir model içinde tekrarlanır ve bu süreç; hazırlıklı olma, acil müdahale, iyileştirme ve zarar azaltma aşamalarını kapsar (Gülkan vd., 2003). Bütünlük afet yönetim sistemi, tüm kaynakların bir arada kullanılması ve geniş bir bakış açısıyla afete mücadeleyi hedefler (Akyel, 2007). Zarar azaltma çalışmaları, kamu kurumlarının kaynaklarının koordineli bir şekilde kullanılarak afet öncesi hazırlık, kurtarma, ilk yardım, iyileştirme ve yeniden inşa süreçlerini yönetmeyi içerir. Bu süreç, tüm kurumların iş birliği ve koordinasyonunu vurgular (Kadioğlu ve Özdamar, 2005). Toplum tabanlı afet yönetimi ise, toplumun bu süreçte aktif katılımını önemser; afet yönetimi aşamalarında sadece kamu kuruluşları değil, vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşları da etkin bir şekilde yer almalıdır. Dolayısıyla etkili bir afet yönetimi, geçici barınma birimlerinin kalitesini artırarak, toplumun

felaketlere karşı dayanıklılığını güçlendirebilir. Bu noktada dünyada en çok doğal afete maruz kalan ülkelerin bu afetlerle başa çıkma süreçlerinde yönetim sistemlerinin etkinliğinin açıklanması diğer ülkelerin afet yönetiminde uygulamalarının geliştirilmesine öneriler sunabilir. Bu kapsamda doğal afete maruz kalan ülkeleri belirlemek için EM-DAT veri tabanına (<https://public.emdat.be/>) aktarılan veriler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde; 1900-2024 yılları arasında EM-DAT veri tabanında toplam 17.187 adet doğal afet kaydedildiği, en çok etkilenen 19 ülkenin ise sırasıyla; Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Hindistan, Filipinler, Endonezya, Japonya, Bangladeş, Meksika, Brezilya, İran, Pakistan, Kolombiya, Afganistan, Avusturalya, Peru, Fransa, İtalya ve Rusya olduğu tespit edilmiştir (Şekil 2). Türkiye'nin (218) ise bu sıralamada 16. Ülke olduğu görülmüştür. (EM-DAT, 2024).

Şekil 2. EM-DAT veri tabanında ülkelerde meydana gelen afetler (EM-DAT, 2024; Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Bu kapsamda Türkiye'deki afet yönetimi uygulamalarını iyileştirmek amacıyla, öncelikle Türkiye'deki afet yönetimi ve barınma daha sonra dünyada en çok afetle karşılaşan 3 ülkenin afet yönetim sistemleri ve geçici barınma birimlerinin etkinliği açıklanmalıdır.

1.2.1. Türkiye'deki afet yönetimi ve barınma; Türkiye'deki afet yönetimi ve barınma politikaları, 1939 Erzincan Depremi'nden itibaren gelişmeye başlamış ve 1959 yılında çıkarılan 7269 sayılı kanunla yasal eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. 1988'de, devlet imkanlarının afet bölgelerine hızlı ulaşımını sağlamak ve ilk müdahaleyi gerçekleştirmek amacıyla 'Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı ve Planlama Esaslarına Dair Yönetmelik' oluşturulmuştur (AFAD, 2023). 17 Ağustos 1999 Marmara depremi sonrası, Türkiye hükümeti, afet sonrası eylem odaklı politikalar yerine, afet öncesi risk azaltma yaklaşımını benimsemiştir (Viola, 2013). 2009 yılında kurulan Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD), acil durum yönetimi ve sivil koruma alanında tek sorumlu kuruluş olarak belirlenmiştir (Viola, 2013). AFAD, bütünlükli afet yönetim sistemi modeli ile tehlike ve risklerin önceden tespitini, etkin müdahale ve koordinasyonu sağlamayı, ayrıca afet sonrası iyileştirme çalışmalarını bütünlük içinde yürütmeyi hedeflemektedir (AFAD, 2023). Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), afet durumlarında görev alacak kişi ve kuruluşları kapsayan entegre bir planlama yaklaşımı sunmakta ve riski azaltmayı amaçlamaktadır. TAMP'nin hedefleri arasında, müdahale çalışmalarında sorumlu grupların rollerinin belirlenmesi, can kurtarma, hayatın normale döndürülmesi, sağlık ve kültürel mirasın korunması, ekonomik kayıpların azaltılması ve sosyal kayıpların minimize edilmesi yer almaktadır. Planlama ilkeleri, kapsamlılık, etkinlik, koordinasyon ve mevzuata uygunluk gibi unsurları içermekte; iyileştirme çalışmaları ise ön iyileştirme ve uzun dönem iyileştirme olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca, barınma hizmetleri acil barınmadan kalıcı barınmaya kadar olan süreçleri kapsarken, hasar tespit hizmetleri de ön

hasar tespitinden hak sahipliği aşamalarına kadar uzanmaktadır. Şekil 3 incelendiğinde, AFAD bünyesinde oluşturulan Türkiye Acil Müdahale Planı'nın dört ana bölümden oluştuğu görülmektedir: Operasyon Servisi, Lojistik ve Bakım Servisi, Bilgi Planlama Servisi ve Finans ve İdari İşler Servisidir. Bu çalışma kapsamında özellikle Ön İyileştirme Çalışma Grupları altında yer alan Afet Barınma Grubu üzerine odaklanılacaktır. Bu grubun amacı, ilişki içinde olduğu bakanlıklar, görev tanımları, müdahale sınırları ve geçici barınma tasarım prensipleri gibi konulara yöneliktir.

Şekil 3: Ulusal Müdahale Organizasyon Şeması (AFAD,2023)

TAMP' nın çalışma gruplarının görev ve sorumlulukları incelendiğinde, Afet Barınma Grubu'nun acil ve geçici barınma birimlerine ilişkin standartları belirleme sorumluluğu öne çıkmaktadır. Geçici barınma merkezlerinin kurulması, yönetimi ve işletilmesi ile ilgili olarak (AFAD, 2015) şu konular belirlenmiştir: geçici barınma merkezlerinin kurulması, yer seçimi, geçici barınma merkezlerine ilişkin genel esaslar, geçici barınma merkezlerinde bulunan konteynırların standartları, geçici barınma merkezlerinde bulunan çadırların standartları, mahallerin oluşturulması ve geçici barınma merkezlerinin yönetimidir. Bu bağlamda, çalışma ile ilgili olan geçici barınma birimleri, yani konteyner ve çadırların standartları Tablo 1'de detaylandırılmıştır (AFAD, 2015).

Tablo 1. Konteyner ve Çadırda Asgari Olarak Bulundurulması Gereken Malzemeler (AFAD, 2015)

Bulundurulması gereken malzemeler				
Konteyner			Çadır	
Sıra	İhtiyaçlar	Adet	İhtiyaçlar	Adet
1	Tava	1	Tava	1
2	Tencere	2	Tencere	2
3	Battaniye	10	Battaniye	10
4	Temizlik seti	1	Temizlik seti	1

5	Çamaşır leğeni	1	Çamaşır leğeni	1
6	Faraş	1	Faraş	1
7	Elektrikli soba	2	Elektrikli soba	1
8	Nevresim takımı	4	Nevresim takımı	4
9	Tas	1	Yorgan	3
10	Yastık	5	Tas	1
11	Su bidonu	1	Yastık	4
12	Halı	2	Su bidonu	1
13	Tek kişilik yatak	3	Halı	2
14	Çift kişilik yatak	1	Tek kişilik yatak	3
15	Süpürge	1	Çift kişilik yatak	1
16	Yemek takımı (5 kişilik)	1	Süpürge	1
17	Çamaşır kurutma askısı	1	Yemek takımı (5 kişilik)	1
18	Buzdolabı (ofis tipi mini buzdolabı)	1	Çamaşır kurutma askısı	1
19	Termosifon	1	Mini buzdolabı	1
20	Vantilatör (iklime göre)	1	Vantilatör (iklime göre)	1
21	Perde	(İhtiyaç kadar)	Çöp kovası	1
22	Çöp kovası	1	3 metre kablolu üçlü priz	1
23	3 metre kablolu üçlü priz	1		

Geçici barınma merkezlerinde kullanılan konteynerlerin belirli askeri standartları karşılaması gerekmektedir (AFAD, 2015). Bu standartlar arasında, kişi başına ortalama kapalı alanın 3,5 ile 4,5 metrekare arasında olması yer almaktadır. Sıcak ve nemli iklimlerde, konteynerlerde hava akışını sağlamak ve doğrudan güneş ışığını engellemek önemlidir. Soğuk iklimlerde ise konteynerlerin malzemeleri optimum yalıtım sağlamalıdır. Ayrıca, konteynerlerin yerden en az 30 santimetre yükseklikte olması ve iç mekanlarda (örneğin, tuvalet veya mutfak gibi) altyapı bağlantılarının yapılması gerekmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi sonrası kullanılan konteyner (Tarakçı, 2024)

Her konteynerde saatlik 15 kilowatt kurulu güç bulunmalı, yalıtım ve elektrik tesisatları Türk Standartları Enstitüsü (TSE) normlarına uygun olmalıdır. Yangına dayanıklı malzemeden üretilen konteynerlerin zeminleri, kırılmayan ve su ile temas ettiğinde zarar görmeyecek malzemelerden yapılmalıdır. Ayrıca, konteynerlerin tavan kısımları su geçirmez bir malzeme ile kaplanmalı ve içindeki mutfak tezgahları da kırılmaz malzemeden yapılmalı, ocak üstü havalandırma sistemleri ile donatılmalıdır. Çadırlar için de benzer askeri standartlar geçerlidir (AFAD, 2015). Kişi başına ortalama kapalı alan yine 3,5 ile 4,5 metrekare arasında olmalıdır. Sıcak ve nemli iklimlerde çadırlarda hava akışı sağlanmalı ve doğrudan güneş ışığı alması engellenmelidir. Soğuk iklimlerde, çadırların malzemeleri maksimum yalıtım sağlamalıdır. Sıcak ve kuru iklimlerde ise çadırların malzemeleri yüksek ısıya dayanıklı olmalı, üst kısımları çift kat ve yalıtkan malzemeden üretilmeli ve bu çadırlarda saatlik 5-7 kilowatt kurulu güç bulundurulmalıdır. Toplu çadır kullanımlarında ise profil kilitlenebilir kapı tercih edilmelidir.

Türkiye’de deprem gibi çeşitli afetler sonrası kamu kuruluşları acil ve geçici barınma birimleri çözmüşlerdir. Ülkemizde çoğunlukla çadır ve konteynerler kullanılarak barınma problemleri çözülmeye çalışılmaktadır. Ancak kar, rüzgâr, yağmur gibi sıcak ve soğuk iklim koşullarına veya sel gibi afetlere karşı dayanıksız olan bu birimler, afetzedelerin uzun süre iyi konfor koşullarında yaşamalarına imkân vermemektedir (Shahkar, 2022). Türkiye’de acil yardım aşamasının sona ermesinin ardından kalıcı konutlara geçiş süreci boyunca geçici barınma ile ilgili tutarlı bir politika geliştirmek zor görünmektedir (Limoncu, 2004). Şu ana kadar uygulanan geçici barınma sistemlerinin, kullanıcıların ihtiyaçlarını yeterince karşılayamadığı ve zamanla bu ihtiyaçların daha da karşılanamaz hale geldiği gözlemlenmiştir (Acerer, 1999). Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de acil yardım barınaklarından kalıcı yapılara geçişin hemen mümkün olmadığı ve geçici barınma sorunlarının devam ettiği ifade edilmektedir (Ervan, 1996). Uzmanlar, Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde depremlerin yeniden meydana gelebileceği ihtimaline dikkat çekmektedir. Bu durum, gelecekte barınma birimlerine olan ihtiyacın süreceğini göstermektedir. Ani bir afetten önce, afetzedelerin barınacakları alanlarda temel sorunların çözülmesi, evlerinden zorunlu olarak ayrılan insanların yeni yaşam alanlarına daha hızlı uyum sağlamalarını sağlayacaktır. Bu geçici barınma birimlerinde insanlar, felaket anında birkaç gün, felaket sonrası ise birkaç ay, yıl hatta kalıcı konutlar inşa edilene kadar daha uzun süreler yaşamak zorunda kalabilirler. Türkiye’de yeniden yapım süreçlerinin gecikmesi, rehabilitasyon aşamasının 30 yıla kadar uzamasına neden olabilmektedir (Limoncu, 2004). Bu durum, afetzedelerin geçici barınma birimlerinde geçirdikleri süre boyunca, bu mekanların kullanım şekilleri ve zamanları üzerinde geçici olmayan bazı yükümlülükler doğurmaktadır (Gümüş, 2000). Sonuç olarak, geçici barınma birimlerinde yaşanan sürelerin uzaması, bu birimlerin iyileştirilmesi gerekliliğini yeniden gündeme getirmektedir (Shahkar, 2022).

1.2.2. Amerika Birleşik Devletleri'nde afet yönetimi ve barınma; Amerika Birleşik Devletleri'nde mevcut olan acil durum yönetimi, bütünleşik acil durum yönetimi sistemi (IEMS) olarak adlandırılmaktadır (Akyel, 2007). IEMS, tüm afetleri kapsayan bir yaklaşım benimseyerek, afet yönetiminin dört aşamasını ele almakta ve tüm kaynakları bir araya getirmektedir (Akyel, 2007). Ayrıca, ABD'nin Federal Acil Durum Yönetim Ajansı (FEMA) bulunmaktadır. FEMA, deprem, kasırga, sel, yangın ve terör eylemleri gibi çeşitli afet türlerinde toplumu desteklemek amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu ajans, barınaklar için bir tasarım ve inşaat kılavuzu ile ulusal müdahale planına sahiptir (Viola, 2013). FEMA'nın ana stratejileri, doğal afetlere karşı toplumun risk farkındalığını artırmak ve bu afetler sonucunda meydana gelebilecek can kaybı, yaralanma, ekonomik zarar ile doğal ve kültürel kaynakların yok edilmesi riskini önemli ölçüde azaltmaktır. FEMA, ABD'de vatandaşların hizmetinde bir kuruluş olarak kabul edilmekte ve herhangi bir acil durum karşısında hızlı bir şekilde devreye girebilen bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Acil yardım ve kurtarma çalışmalarında, yerel ve federal düzeyde, özel ve resmi kuruluşların iş birliği ön planda tutulmaktadır (Erkal ve Değerliuyurt, 2011). Amerika Birleşik Devletleri'nde, depremler sonucu meydana gelebilecek felaketlerin etkilerini en aza indirmek amacıyla Ulusal Deprem Tehlikesini Azaltma Programı (NEHRP) oluşturulmuştur. Bu program, ABD Jeolojik Araştırmalar Kurumu (USGS), Federal Acil Durum Yönetimi Kurumu (FEMA), Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü (NIST) ve Ulusal Bilim Vakfı (NSF) gibi dört ulusal kuruluşla iş birliği yapmaktadır. Bir bölgenin "afete maruz bölge" olarak tanımlanması veya doğal bir afetin meydana gelmesi durumunda "olağanüstü hal" ilan edilmesi için belirli adımlar izlenmektedir. İlk aşamada, ilçe acil yardım teşkilatı duruma müdahale eder. Eğer bu müdahale yetersiz kalırsa, ikinci aşamada il yöneticisinden (vali) destek talep edilir. Üçüncü aşamada, il teşkilatının da yetersiz kalması durumunda federal hükümetten yardım istenir. Dördüncü aşamada, FEMA Bölge Müdürlüğü, valinin desteğini değerlendirerek konuyu merkezine iletir. Beşinci aşamada, FEMA Genel Müdürlüğü, durumu ABD Başkanına bildirir. Son olarak, Başkanın afet bölgesi ilan etmesiyle birlikte devlet yardımı, FEMA'nın koordinasyonu ile afet bölgesine ulaştırılır (FEMA, 2002). Quarantelli'nin (1991) "Patterns of Sheltering and Housing in American Disasters" makalesinde belirtildiği üzere, Amerika'da federal, eyalet ve yerel düzeyde felaketlerde barınma ve konut sağlama konusunda planlama ve hazırlık çalışmaları sürdürülmektedir. Bu çalışmalar, acil durum yönetim kurumları, kurtarma ekipleri, sivil toplum kuruluşları ve gönüllüler tarafından gerçekleştirilmektedir. Federal hükümetin acil durum yönetimi ajansı olan FEMA, felaketlerde barınma ve konut sağlama konusunda koordinasyon ve destek sağlamaktadır. Ancak, bazı felaketlerde planlama ve hazırlık yetersiz kalmakta ve felaketzedelerin barınma ihtiyaçları karşılanamamaktadır. Felaketlerde barınma ve konut sağlama kavramları tarihsel süreçte farklı anlamlar kazanmıştır. İlk dönemlerde, felaketlerde barınma genellikle dini veya hayırsever kuruluşlar tarafından sunulan geçici yardımlarla sınırlıydı. 20. yüzyılda devletlerin acil durum yönetimi kurumları kurmasıyla birlikte, bu kavram daha organize bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır.

Günümüzde ise felaketlerde barınma ve konut sağlama, yalnızca geçici barınaklar sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda uzun vadeli çözümler de içermektedir. Bu çözümler arasında yerleşim planlaması, yapısal güçlendirme, sigorta ve topluluk hazırlığı gibi önlemler yer almaktadır (Quarantelli, 1991). 23 Temmuz 2008'de Teksas Körfezi'nde meydana gelen Dolly Kasırgası, Rio Grande Vadisi'nde ciddi yıkıma neden olmuş ve birçok konut hasar görmüştür. Acil müdahale sırasında, afetzedelerin çoğu tahliye edilirken, bazıları toplu barınma alanlarına yerleştirilmiştir. Kasırga sonrası 38 binden fazla afetzede, evlerinin onarımı için FEMA'ya başvurmuştur; ancak konutların önceden kötü durumda olması nedeniyle başvuruların çoğu reddedilmiştir. Bu durum, düşük gelirli afetzedelerin hasar gören evlerinde kalmalarına yol

açmıştır. Teksas yetkilileri ve ilgili kuruluşlar, uygun fiyatlı konut çözümleri geliştirmek için çaba göstermiş ve Texas A&M Üniversitesi tarafından "Lower Rio Grande Rapid Housing Recovery Pilot Program" (RAPIDO) programı oluşturulmuştur (Özge, 2019). RAPIDO programı, afetzedeler için geçici konut olarak başlayıp kalıcı konut haline dönüşebilen bir çözüm sunmaktadır. Program, afetzedelerin felaketten kısa süre sonra yerleşebileceği çekirdek (Core) konutlar tasarlamaktadır. Toplamda 40,15 m² olan bu konut, 13,40 m² yatak odası, 6,70 m² banyo ve 20,05 m² yaşam alanı içermektedir. Kullanıcı ihtiyaçlarına göre farklı formlar geliştirilmiş, prefabrik ve modüler sistemde imal edilmiştir. Duvar, çatı ve döşeme panelleri saha dışında üretilip paketlenerek, beton ayaklar üzerinde kolayca monte edilebilmektedir. Elektrik ve sıhhi tesisat, duvar ve döşeme panelleri içine yerleştirilmiştir. Bu sistem, evlerin kalıcı hale getirilmesinde ekonomik ve uygulanabilirlik açısından avantajlar sunmaktadır (Özge, 2019).

1.2.3. Japonya'da afet yönetimi ve barınma; Japonya, coğrafi konumu, iklimi ve topoğrafik özellikleri nedeniyle doğal afetlere karşı savunmasız bir ülke olarak kabul edilmektedir. Ülkede sıklıkla meydana gelen sismik hareketler, depremler, şiddetli yağışlar ve tayfunlar, afet yönetimini zorunlu kılmaktadır (The Japan Book, 2002). Japonya'da merkezi afet konseyi, afet yönetimi ana planını geliştirmiştir. Bu plan, afet yönetim teşkilatlanmasını, programların teşvik edilmesini, iyileştirme ve yeniden yapılanma süreçlerinin etkin yürütülmesini ve bilimsel ile teknolojik araştırmalara yönlendirilmesini içermektedir. İdari bir zaman çizelgesi oluşturulmuş olup, her afet tipi için hazırlık, acil durumda harekete geçme, iyileştirme ve yeniden yapılanma aşamalarını kapsayan bu çizelgede, her kuruluşun sorumlulukları net bir şekilde tanımlanmaktadır (Akyel, 2007). Tokyo gibi büyük şehirlerde, afete hazırlık için özel planlar mevcuttur (Nakabayashi, 2004). Japonya'nın coğrafi yapısı ve üzerinde bulunduğu fay hatları, ülkeyi ciddi deprem felaketleriyle başa çıkmak zorunda bırakmaktadır. Bunun yanı sıra, sismik ve volkanik hareketler, tayfunlar, seller ve aşırı yağışlar gibi doğal afetler de sıkça yaşanmaktadır. Özellikle 11 Mart 2011 tarihinde meydana gelen 9,0 büyüklüğündeki Tōhoku depremi ve tsunamisi, Fukuşima I Nükleer Santrali'nde radyoaktif madde salınımına neden olmuştur. Uzmanlar, bu olayı Çernobil felaketinden sonra yaşanan en büyük ikinci nükleer kaza olarak değerlendirmektedir. Bu süreçte Japon halkının gösterdiği disiplin ve afet karşısındaki dayanıklılık, takdir edilmektedir (Yılmaz, 2018). Japonya, yaşadığı afetleri unutmamış ve bu deneyimleri mevcut teknolojiyle entegre ederek kullanma yeteneğini geliştirmiştir. Ülkede afet yönetimi ile ilgili en eski kanun 1880 yılında çıkarılmıştır ve süreç boyunca, afet zararlarını minimize etme, erken uyarı sistemleri gibi çeşitli alanlarda yasalar oluşturulmuştur. "Afete Karşı Önlemler Temel Kanunu", Japonya'da afet yönetimi için temel bir yapı oluşturmaktadır. Bu kanun, afet yönetimi yetki alanlarını ve sorumluluklarını tanımlamakta; planlama, hazırlık, acil müdahale, iyileştirme, mali önlemler ve olağanüstü hal gibi konuları kapsamaktadır (JICA, 2008). Japon Hükümeti, afetlerin oluşmadan önce tespit edilmesi ve olasılıklarına dayalı olarak önlenmesi konusunda etkin bir yaklaşım benimsemektedir. Özellikle Japonya'nın doğu kıyısında yer alan Pasifik plakası, Asya plakasının etkisinde bulunduğu bölge sürekli olarak izlenmektedir. Bu bağlamda, "Tokyo Japan Disaster Counter Measure" adı verilen bir altyapı sistemi, kıta sahanlığında meydana gelebilecek tsunami ve büyük depremlere karşı sürekli gözlem yapma imkânı sunmaktadır. "Okyanus Tabanı Sismik Uyarı Sistemi" adlı organizasyon da bu alanda çalışmalar yürütmektedir. Bu sistem sayesinde, anakaranın oluşacak şok dalgalarından önce bilgilendirilmesi ve tsunami dalgalarının önceden tespit edilmesi hedeflenmektedir; bu sayede her yıl birçok can kurtarılmaktadır (Erkal ve Değerliyurt, 2011). Japonya, bölgesel ve yerel ölçekte geniş planlama ve operasyon yetkilerinin verildiği, Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) ile denetlenen ve ulusal düzeyde koordinasyonun sağlandığı "Ulusal Afet Erken Uyarı ve Yönetim" anlayışını benimsemeyi amaçlamaktadır (Yılmaz, 2018). Afetlerin

en belirgin sonuçlarından biri, çok sayıda evin yıkılması veya yaşanmaz hale gelmesi ve insanların barınma ihtiyaçlarının ortaya çıkmasıdır. Bu noktada, afet sonrası barınma yönetimi, acil durum aşamasında ve sonrasında kurtarma çalışmaları sırasında bu ihtiyaca yanıt vermeye çalışır. Ancak, Ashdown'un belirttiği gibi, "Yeterli barınak sağlamak, uluslararası insani müdahalenin en zorlu sorunlarından biridir" (2011). Japonya'daki afet sonrası barınma yönetimi modeli üç aşamada incelenmektedir: Günlerce, haftalarca veya en fazla aylarca kullanılabilen acil durum barınakları (veya tahliye merkezleri); kesin konutların yeniden inşa edilmesi için gereken süreye bağlı olarak değişkenlik gösteren geçici konutlar ve kalıcı konutlardır (Ranghieri ve Ishiwatari, 2014). Japonya'nın geçici konut yönetimi, dünya genelinde en gelişmiş uygulamalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Son 25 yıl içinde, bu yetenek iki büyük ölçekli felakette sergilenmiştir: 17 Ocak 1995 tarihinde özellikle Kobe şehrini etkileyen 7,3 büyüklüğündeki Hanshin Depremi ve 11 Mart 2011'de meydana gelen, 9,0 büyüklüğündeki Büyük Doğu Japonya Depremidir. İkinci felaket, tsunami ve buna bağlı olarak Fukushima nükleer kazasını da içermektedir. Her iki durumda da yaklaşık 50.000 geçici konut biriminin (ilk olayda 48.000, ikinci olayda ise 48.700) üretimi için programlar başlatılmıştır (Bris ve Bendito, 2019). 6 Eylül 2018'de Japonya'nın Doğu Hokkaido eyaletinde 7 büyüklüğünde bir deprem gerçekleşmiştir. Bu olay sonrasında, Shigeru Ban ve onun kurduğu gönüllü mimarlar ağı içinde yer alan birçok öğrenci, hızlı bir şekilde bölgeye gitmiş ve yerinde incelemeler yapmıştır. İncelemeler sonucunda, felaketzedeler için 4 m² boyutunda modüler barınaklar tasarlanmıştır. Geri dönüştürülebilir malzemelerden üretilen bu geçici barınaklar, kısa sürede kurulabilmekte ve gerektiğinde sökülerek başka alanlarda yeniden kullanılabilir. Tasarımda kağıt tüpler kullanılmış ve bu tüpler üzerinde delikler açılarak bir kenetleme sistemi oluşturulmuştur. Kenet sistemine, beyaz perdeler asılarak mekanın daha tanımlı hale gelmesi sağlanmış ve böylece mahremiyet de gözetilmiştir.

1.2.4. Endonezya'da afet yönetimi ve barınma; Endonezya'da BNPB, "Badan Nasional Penanggulangan Bencana" yani "Ulusal Afet Yönetimi Ajansı" olarak bilinir. Bu kurum, Endonezya hükümetine bağlı olup, afet yönetimi, acil durum müdahalesi, afet riskinin azaltılması ve afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerini koordine etmekle sorumludur. BNPB'nin temel görevleri arasında, afet öncesi hazırlık aşamasında eğitim programları düzenlemek ve toplumu bilinçlendirmek yer alır. Afet anında hızlı müdahale ve koordinasyon sağlamak da önemli bir işlevdir. Ayrıca, afet sonrası toparlanma süreçlerini yönetmek ve desteklemek, kurumun sorumlulukları arasındadır. BNPB, afetlerle ilgili verileri toplamak, analiz etmek ve bu bilgileri kamuoyuyla paylaşarak, Endonezya'nın afetlere karşı daha dirençli hale gelmesine katkıda bulunmayı hedefler. Endonezya'nın Banda Açe bölgesindeki Syiah Kuala Üniversitesi, 2004 yılında meydana gelen Tsunami felaketi sonrası, Tsunami ve Afet Zararlarının Azaltılması Araştırma Merkezi (TDMRC) ile Kobe Üniversitesi iş birliğiyle yılda bir uluslararası çalıştay düzenlemektedir. 2006 yılından bu yana gerçekleştirilen bu çalıştaylar, tsunami ve diğer afetlerin etkilerini azaltma, önleme ve müdahale konularında bilgi paylaşımına olanak tanımaktadır. Çalıştaya davet edilen uzmanlar, kendi ülkelerinde yaşanan afet sonrası iyileştirme çalışmaları hakkında bilgi verirken, TDMRC yetkilileri de tsunami afetinin etkilediği bölgelerdeki iyileştirme faaliyetleri hakkında sunumlar yapmaktadır. Bu bilgi alışverişi, gelecekteki projeler ve çalışmalar için fikirlerin paylaşılmasını sağlamaktadır. Çalıştaya, Japonya'nın Kobe ve Ritsumeikan Üniversitelerinden bilim insanları, Endonezya Hükümeti temsilcileri ve yerel yöneticiler katılmaktadır. Ayrıca, Kobe Üniversitesi'nin JICA (Japonya Uluslararası İş Birliği Ajansı) ile düzenlediği "Mega Şehirlerde Afet Risklerinin Azaltılması Stratejileri" eğitim programına katılan farklı ülkelerden uzmanlar da çalıştayda yer almıştır. Bu sayede, farklı ülkelerden gelen uzmanlar, deneyimlerini paylaşarak afet risklerinin azaltılması konusunda bilgi alışverişinde bulunmuşlardır (Kuzucuoğlu ve Başbuğ Erkan, 2020).

TDMRC'nin kurulması, uluslararası BM teşkilatları, yardım kuruluşları, üniversiteler ve araştırma merkezleriyle yürütülen ortak çalışmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Bu kapsamda, olası bir afet durumunda vatandaşların tahliyesini sağlamak amacıyla kaçış binaları inşa edilmiştir. Ayrıca, afet yönetiminin kritik bir unsuru olan halkın bilinçlendirilmesi ve eğitilmesine öncelik verilmiş, kentin risk haritaları hazırlanmıştır. Bu önlemler, afetlerle etkili bir şekilde başa çıkmak için atılan önemli adımlardır (Kuzucuoğlu ve Başbuğ Erkan, 2020). Afet Yönetim Bilgi Sistemleri (DRMIS), Açe Afet Bilgi Merkezi (PIBA), Açe Afet Veri ve Bilgi Sistemi (DIBA) ve Açe Dijital Tsunami Bankası (ATDR) gibi internet tabanlı sistemlerin kurulması, daha etkin karar verme süreçlerinin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Bu sistemler, afetlerle ilgili verilerin toplanması, analiz edilmesi ve paylaşılması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, okullar, dini merkezler ve yerel yöneticilere yönelik afet hazırlık ve risk yönetimi eğitimleri sürdürülmektedir. Psikolojik travmalara yönelik eğitimler ve erken uyarı sistemleri için periyodik tatbikatlar da düzenlenmektedir. Afet yönetiminde hazırlık sürecinin önemli bir parçası olan erken uyarı sistemine yönelik çalışmalar yapılmış ve tsunamiye karşı erken uyarı sistemleri kentin çeşitli bölgelerine yerleştirilmiştir. Bu önlemler, afetlere karşı daha iyi bir hazırlık sağlamak amacıyla alınmaktadır (Kuzucuoğlu ve Başbuğ Erkan, 2020). 2009 yılında Endonezya'nın Batı Java bölgesinde meydana gelen deprem sonrası, geçici barınma çözümleri arasında bambu çerçeveli yapılar önemli bir yer tutmuştur. Bambu, yerel olarak bol bulunan ve hafif, dayanıklı bir malzeme olması nedeniyle tercih edilmiştir. Bu yapılar, hızlı bir şekilde inşa edilebilme özelliği sayesinde acil durumlarda etkili bir çözüm sunmaktadır. Bambu çerçeveli geçici barınaklar, inşa süresinin sadece birkaç gün sürmesiyle dikkat çeker; bu, afetzedelerin hızla barınma ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak tanır. Bu yapıların inşası, sadece 3-4 gün gibi kısa bir sürede tamamlanmış olup, beklenen kullanım ömrü 1 ila 5 yıl arasında değişmektedir. Bu malzeme ve yapı tasarımı hem sürdürülebilirlik hem de hızlı müdahale açısından önemli bir çözüm sunmaktadır. Ayrıca, bambu çevre dostu bir malzeme olarak yenilenebilir kaynaklardan elde edilir, bu da ekolojik dengeyi koruma açısından önemli bir avantajdır. Bambu, Endonezya'da yaygın olarak bulunduğu için inşaat maliyetlerini düşürürken, yerel ekonomiyi de destekler. Doğal esnekliği sayesinde depremlere karşı dayanıklı olan bu yapılar, güvenliği artırarak afetzedelerin korunmasına yardımcı olur.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada dünyada en çok afetle karşılaşan ülkeler arasından seçilen 3 ülkenin afet yönetim sistemlerini inceleyip ülkelerdeki geçici barınma birimlerinin etkinliğini değerlendirmek ve incelenen sistemler aracılığıyla Türkiye'deki afet yönetimi uygulamalarını iyileştirmek için araştırma yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli tercih edilmiştir. Betimleyici çalışmanın araştırma evrenine ilişkin eğilimlerin belirlenmesine yönelik olarak genel tarama modeli, genellenebilir bir yargıya varmak bakımından tercih edilmiştir. Çalışmanın strüktürü iki aşamalıdır. Birinci aşamada, Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) tez veri tabanında, dergipark akademik veri tabanında, mimarlık web veri tabanında ve Google scholar veri tabanında; "afet, afet ve barınma" anahtar kelimeleri aranmıştır. 12.08.2024 tarih ve saat 09.52'ye kadar EM-DAT veri tabanına (<https://public.emdat.be/>) yüklenen veriler istatistiksel olarak incelenmiştir. Bu veri tabanı, 1900 yılından günümüze kadar geniş bir yelpazede ülkelerin afet verilerini sunmaktadır (Usta, 2022, s. 174). Açık erişime sunulan bu bilgiler, üyelik işlemi gerçekleştiren kullanıcılar tarafından indirilebilir. Afet sınıfları ve lokasyon bilgileri işaretlenerek, 1900-2024 yılları arasında kapsamlı bir tarama yapılmış ve veriler indirilmiştir. Excel formatında elde edilen verilerin alt kategorileri sayısal olarak incelendiğinde, toplamda 26.693 afetin gerçekleştiği tespit edilmiş, bunlardan 9.506'sı ise teknolojik afetler kapsamında çalışma çerçevesi gereği kapsam dışı bırakılmıştır. 17.187 doğal afetlerin veri analizleri SPSS 29.0.2.0 programında çözümlenmiş ve doğal afetten en çok etkilenen

3 ülke araştırmaya örneklem olarak seçilmiştir. İlgili verilerin resmi web sitesinden elde edilmesi, geçerlilik ve güvenilirliğin yüksek olduğu kabul edilmektedir. Ayrıyeten çalışmada kullanılan veriler, uluslararası açık erişime sahip bir veri kaynağından elde edildiği için etik kurul iznine gerek duyulmamıştır. Seçilen örneklem grubunda yer alan ülkelerin afet yönetimlerini ve afet sonrası kullandıkları geçici barınma birimlerini açıklamak amacıyla; Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) tez veri tabanında, dergipark akademik veri tabanında, mimarlık web veri tabanında ve Google scholar veri tabanında; ilgili ülkelerin afet yönetimine ve afet sonrası kullandıkları geçici barınma birimlerine dair aramalar yapılmıştır. Araştırma sonucunda çalışma kapsamında kuramsal alt yapı oluşturulmuştur. İkinci aşamada ise; yapılan araştırmalar sonrası seçilen ülkelerin Türkiye ile afet yönetimi ve barınma uygulamalarının karşılaştırılması yapılarak öneriler sunulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye' de afet yönetimi ve barınma uygulamalarının karşılaştırılması

ABD ve Türkiye'de afet yönetimi ve geçici barınma uygulamaları arasında bazı benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Her iki ülkede de acil durum planlaması, afet öncesi hazırlık ve planlama süreçlerinin önemini vurgulamaktadır. Hem ABD hem de Türkiye, afet durumunda hızlı müdahale ve geçici barınma sağlamak için önceden planlar yapmaktadır. Ayrıca, kurumlar arası koordinasyon da her iki ülkede kritik bir rol oynamaktadır; ABD'de Federal Acil Durum Yönetimi Ajansı (FEMA) ve yerel acil durum yönetim ofisleri, Türkiye'de ise Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), geçici barınma ve afet yönetimi süreçlerini koordine eden ana kurumlar olarak işlev görmektedir. Geçici barınma çözümleri açısından da benzerlikler mevcuttur; her iki ülkede de afet sonrası geçici barınma için konteyner ve prefabrik yapılar gibi çeşitli çözümler kullanılmaktadır. Bu yönleriyle, her iki ülkenin afet yönetimi sistemleri, benzer hedeflere ulaşmak için ortak yaklaşımlar sergilemektedir. Her iki sistem de başlangıçta geçici barınma imkanı sunmakta ve zamanla kalıcı konut haline dönüştürülebilmektedir. Ayrıca hem RAPIDO programındaki çekirdek konutlar hem de konteynerler, hızlı bir şekilde monte edilebilmekte ve acil durumlarda hızlıca barınma sağlamak için tasarlanmıştır. Bunun yanı sıra, her iki sistem de prefabrik malzemeler kullanarak inşa edilmekte, bu da üretim ve kurulum süreçlerini hızlandırmaktadır. Bu yönleriyle, her iki barınma çözümü de afet sonrası ihtiyaçları karşılamak amacıyla etkin bir şekilde kullanılabilir. ABD ve Türkiye'de afet yönetimi ve geçici barınma uygulamaları arasındaki farklılıklara ise geçici barınma modelleri açısından bakıldığında, ABD genellikle mobil evler (trailer homes) ve Federal Acil Durum Yönetimi Ajansı (FEMA) tarafından sağlanan prefabrik yapılar kullanırken, Türkiye konteyner kentler gibi modüler sistemler geliştirmiştir. Türkiye, özellikle büyük depremler sonrası konteyner barınma alanlarını hızla kurma konusunda deneyimlidir. Tasarım ve alan açısından RAPIDO konutları, 40,15 m² gibi daha geniş ve konforlu bir yaşam alanı sunarken, konteynerler genellikle 10-20 m² arasında daha dar alanlar sağlar. Ayrıca, RAPIDO konutları, ailelerin ihtiyaçlarına göre modüler bir şekilde genişletilebilecek şekilde tasarlanmıştır; bununla birlikte, konteynerler genellikle sabit boyutlardadır ve genişletme imkanı sınırlıdır. Altyapı unsurları açısından da farklılıklar mevcuttur; RAPIDO konutları, elektrik ve sıhhi tesisat gibi altyapı unsurlarıyla birlikte tasarlanmışken, konteynerlerde bu altyapı genellikle daha sınırlıdır veya eklenmesi gerekebilir. Kullanım amacı bakımından RAPIDO programı, belirli bir felaket sonrası kalıcı konut çözümleri geliştirmeyi hedeflerken, konteyner barınma daha çok acil durumlarda geçici barınma sağlamak için kullanılmaktadır. Bu farklılıklar, her iki sistemin işlevselliğini ve hedeflerini belirgin bir şekilde etkilemektedir. Finansman ve kaynaklar bakımından, ABD'de federal hükümet, eyalet ve yerel yönetimler arasında mali destek ve kaynakların dağılımı daha

esnek bir yapı sergilerken, FEMA geniş bir bütçeye sahiptir. Türkiye'de ise AFAD, merkezi bir yapı ile afet sonrası yardımları koordine eder ve finansman genellikle merkezi hükümet tarafından sağlanır; bu durum, bazı durumlarda esneklik eksikliği yaratabilir. Hukuki çerçeve açısından, ABD'de afet yönetimi federal ve eyalet yasaları çerçevesinde yürütülerek yerel yönetimlere daha fazla özerklik tanırken, Türkiye'de 2004'te çıkarılan Afet Yönetimi Kanunu, merkezi bir yapı ile afet yönetimini düzenler ve bu da yerel düzeyde daha az esneklik anlamına gelebilir. Toplumsal bilinçlendirme ve eğitim konusuna ise, ABD'de toplumda afet bilincini artırmak için çeşitli eğitim programları ve tatbikatlar düzenlenirken, yerel topluluklar afet hazırlığı konusunda aktif bir rol alır. Türkiye'de ise AFAD, afet bilinci oluşturmak için eğitim programları düzenlemekte, ancak toplumsal katılımın artırılması konusunda daha fazla çabaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu farklılıklar, her iki ülkenin afet yönetimi yaklaşımlarını ve uygulamalarını etkilemektedir.

3.2. Japonya ve Türkiye' de afet yönetimi ve barınma uygulamalarının karşılaştırılması

Japonya ve Türkiye'deki afet yönetimi ve geçici barınma uygulamaları, çeşitli açılardan benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Her iki ülkede de acil durum planları oluşturulmakta ve bu planlar, afet öncesi, sırası ve sonrasında uygulanacak stratejileri içermektedir. Ancak Japonya, afetlere hazırlık konusunda daha sistematik ve kapsamlı planlar geliştirirken, Türkiye'de uygulama aşamasında zorluklar ve eksiklikler yaşanmaktadır. Kurumlar arası koordinasyon açısından her iki ülkede de devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler arasında iş birliği sağlanmaya çalışılmakta, fakat Japonya daha etkili bir koordinasyon ağına sahipken, Türkiye'de bürokratik engeller ve iletişim eksiklikleri görülebilmektedir. Geçici barınma çözümleri açısından, her iki ülke de acil durumlarda geçici barınma alanları oluşturmakta ve afetzedelerin temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Fakat Japonya, modüler ve sürdürülebilir çözümler üzerinde yoğunlaşırken, Türkiye daha geleneksel çadır ve prefabrik yapılar kullanmaktadır. Geçici barınma modellerinde de benzer şekilde, her iki ülkede sosyal alanlar ve destek hizmetleri sağlanmakta; ancak Japonya, yenilikçi ve çevre dostu malzemeler kullanırken, Türkiye genellikle daha basit çözümler tercih etmektedir. Finansman ve kaynaklar açısından, her iki ülkede devlet bütçeleri ve uluslararası yardımlar kullanılmasına rağmen, Japonya daha güçlü bir finansal altyapıya sahipken, Türkiye'de finansman kaynakları yetersiz kalmakta ve bu durum süreci olumsuz etkilemektedir. Hukuki çerçeve konusunda da her iki ülkede afet yönetimi ile ilgili düzenlemeler bulunmakta; ancak Japonya, yasaları daha kapsamlı bir şekilde uygularken, Türkiye'de hukuki çerçeve zaman zaman yetersiz kalmakta ve uygulamada sorunlar yaşanmaktadır. Son olarak, toplumsal bilinçlendirme ve eğitim açısından, her iki ülkede halkın afetlere hazırlık düzeyini artırmaya yönelik programlar düzenlenirken, Japonya daha sistematik ve sürekli bir yaklaşım benimserken, Türkiye'de bu tür eğitimler genellikle daha az yaygın ve düzensiz uygulanmaktadır.

3.3. Endonezya ve Türkiye' de afet yönetimi ve barınma uygulamalarının karşılaştırılması

Endonezya ve Türkiye'deki afet yönetimi ve geçici barınma uygulamaları, birçok benzerlik ve farklılık göstermektedir. Her iki ülkede de acil durum planlaması, afetlerin etkilerini azaltmak için kritik bir öneme sahiptir ve afet senaryolarına dayalı planlar düzenli olarak gözden geçirilmektedir. Türkiye'de, merkezi hükümetin yanı sıra yerel yönetimlerin de önemli bir rolü bulunurken, Endonezya'da afet yönetimi genellikle merkezi otoritenin kontrolindedir ve yerel düzeydeki uygulamalar sınırlı kalabilir. Kurumlar arası koordinasyona gelince, Türkiye'de AFAD gibi merkezi bir otorite tüm süreçleri koordine ederken, Endonezya'da BNPB benzer bir rol üstlenmektedir; ancak yerel yönetimlerin koordinasyon düzeyi Türkiye'ye göre daha az

etkili olabilir. Geçici barınma çözümleri açısından her iki ülkede de hızlı bir şekilde sağlanan çözümler bulunmakta, Türkiye’de genellikle konteynerler veya prefabrik yapılar tercih edilirken, Endonezya’da bambu gibi yerel malzemelerle inşa edilen geçici barınmalar yaygındır. Finansman ve kaynaklar açısından, her iki ülkede de devlet bütçesinden kaynak ayrılmakta ve uluslararası yardım kuruluşlarıyla iş birliği yapılmaktadır, ancak Türkiye, afet sonrası finansman için daha düzenli bir sistem geliştirmiştir. Hukuki çerçeve bakımından Türkiye’nin kapsamlı bir yasal düzenlemesi varken, Endonezya’daki hukuki düzenlemeler daha dağınık ve yerel uygulamalara dayalı olabilir. Son olarak, toplumsal bilinçlendirme ve eğitim programları her iki ülkede de düzenlenmekte, Türkiye’de bu programlar genellikle devlet destekli ve sistematik bir şekilde yürütülürken, Endonezya’da daha çok yerel düzeyde, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda, her iki ülke de kendi koşullarına uygun çözümler geliştirerek afetlere karşı daha etkili bir hazırlık ve müdahale süreci sağlamaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Afet yönetimi ve geçici barınma uygulamalarında benzer hedeflere sahip olsa da uygulama yöntemleri ve sistematik yaklaşımları açısından farklılıklar göstermektedir. ABD, Japonya, Endonezya ve Türkiye’deki afet yönetimi ve geçici barınma uygulamaları, birçok benzerlik ve farklılık göstermektedir (Tablo2).

Tablo 2. Seçilen ülkelerin afet yönetimi ve geçici barınma uygulamalarının karşılaştırılması

ABD	Japonya	Endonezya	Türkiye
FEMA, federal, eyalet ve yerel yönetimler arasında etkili bir koordinasyon sağlar. Ulusal Acil Durum Yönetimi Stratejisi ile tüm paydaşların katılımı teşvik edilir.	Ulusal Afet Yönetimi Ajansı (NEMA) tarafından koordine edilir. Afet durumlarında çeşitli bakanlıklar ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapılır. Afet öncesi, anı ve sonrası için kapsamlı planlama yapılır.	Ulusal Afet Yönetimi Ajansı (BNPB) tarafından yönetilir. Afet riskinin azaltılması için eğitim ve farkındalık çalışmaları yapılır.	AFAD, çeşitli bakanlıklar ve yerel yönetimlerle iş birliği yaparak afet yönetiminde koordinasyonu gerçekleştirir. Ancak, bazı durumlarda yerel düzeyde zorluklar yaşanabilir. Afet öncesi hazırlık, acil durum müdahalesi ve yeniden yapılanma süreçleri koordine edilir.
FEMA, toplumsal bilinçlendirme ve eğitim programları düzenler. Toplumun afetlere hazırlıklı olması için çeşitli kaynaklar sunar.	Afet bilincini artırmak için düzenli eğitim programları ve tatbikatlar yapılır. Okullarda afet eğitimi zorunludur.	Yerel yönetimlerle iş birliği içinde afet müdahale planları geliştirilir. Afet yönetimi için sınırlı bütçeler mevcut olup, uluslararası yardım ve sivil toplum kuruluşlarının desteği önemlidir.	AFAD, afet bilincini artırmak için eğitim programları ve tatbikatlar düzenler. Okullarda afet eğitimi verilmektedir. AFAD, afet yönetimi için devlet bütçesinden kaynak ayırır.
FEMA, federal bütçeden ayrılan kaynaklarla afet yönetimini destekler. Eyaletler de kendi bütçelerinden kaynak ayırır.	Afet yönetimi için ayrılan bütçeler oldukça yüksektir. Devlet, afet sonrası yeniden yapılanma için kapsamlı finansal destek sağlar	Afet sonrası hızlı müdahale için geçici barınma alanları oluşturulur. Hızlı kurulum için basit yapılar tercih edilir.	Ayrıca, uluslararası yardımlar da önemli bir finansman kaynağıdır. Çadır kentler, konteynerler ve prefabrik yapılar kullanılır.
Afet sonrası geçici barınma alanları hızlı bir şekilde kurulur.	Prefektörlükler ve yerel yönetimler tarafından sağlanır.	Sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapılır.	Hızlı kurulum için tasarlanmış yapılar tercih edilir. AFAD, geçici barınma ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli malzemeler temin eder.
Mobil evler ve prefabrik yapılar gibi çeşitli barınma çözümleri kullanılır. Geniş alanlar	Mobil barınma çözümleri ve prefabrike yapılar kullanılır. Afet sonrası hızlı bir şekilde devreye alınan geçici		

için tasarlanmış barınma çözümleri mevcuttur. FEMA, geçici barınma için finansal destek sağlar.	barınma oluşturulur.	alanları	Geçici barınma birimlerinde temel ihtiyaçlar için gerekli malzemeler sağlanır. Yerel iklim koşullarına uygun tasarımlar geliştirilir.
---	----------------------	----------	---

Acil durum planlaması açısından, tüm ülkeler afetlerin etkilerini azaltmak için kapsamlı planlar geliştirmekte, ancak Japonya, sık sık yaşadığı depremler nedeniyle bu alanda en sistematik ve ileri düzeyde uygulamalara sahip ülkedir. Kurumlar arası koordinasyon, Türkiye’de AFAD gibi merkezi bir otorite tarafından sağlanırken, ABD’de FEMA (Federal Emergency Management Agency) ve yerel yönetimler arasında güçlü bir iş birliği bulunmaktadır. Endonezya’da ise BNPB, merkezi bir otorite olarak rol oynamakta, ancak yerel düzeydeki koordinasyon zayıf kalabilmektedir. Geçici barınma çözümleri açısından, Türkiye genellikle konteyner ve prefabrik yapılar kullanırken, Endonezya bambu gibi yerel malzemelerle hızlıca inşa edilen yapılar tercih etmektedir. Japonya, geçici barınma için yüksek teknoloji ve dayanıklı yapılar geliştirmiştir. Finansman ve kaynaklar konusunda, ABD ve Japonya, afet sonrası daha düzenli ve geniş bütçeler ayırırken, Türkiye ve Endonezya, uluslararası yardımlara daha fazla bağımlıdır. Hukuki çerçeve açısından, Japonya’nın kapsamlı bir afet yönetimi yasası bulunurken, Türkiye’de de benzer bir yapı mevcuttur; Endonezya’daki hukuki düzenlemeler ise daha dağınık bir yapı sergilemektedir. Toplumsal bilinçlendirme ve eğitim alanında, Japonya ve ABD, geniş kapsamlı eğitim programları ile halkı bilinçlendirmekte, Türkiye de devlet destekli eğitimler sunarken, Endonezya’da bu süreç daha çok yerel topluluklar tarafından yürütülmektedir. Sonuç olarak, her dört ülke de kendi koşullarına uygun çözümler geliştirerek afetlere karşı etkili bir hazırlık ve müdahale süreci sağlamaktadır, ancak yöntemleri ve uygulama düzeyleri açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Türkiye’nin afet yönetimi ve geçici barınma uygulamalarını güçlendirmek için bir dizi öneri geliştirilmelidir. Öncelikle, afet farkındalığını artırmak amacıyla okullarda ve toplum merkezlerinde düzenli eğitim programları oluşturulmalıdır; bu programlar, afet öncesi, sırası ve sonrasındaki süreçleri kapsamalıdır. Yerel yönetimlerin afet yönetimindeki rolü artırılmalı ve bu konuda yeterli kaynak ile eğitim sağlanmalıdır; yerel düzeydeki müdahale yetenekleri, merkezi yönetimle entegre bir şekilde geliştirilmelidir. Ayrıca, afet yönetiminde yeni teknolojilerin, özellikle veri toplama ve analiz sistemlerinin entegrasyonu sağlanarak erken uyarı sistemlerinin etkinliği artırılmalıdır. Geçici barınma birimlerinin iyileştirilmesi için ulusal standartlar belirlenmeli ve bu standartlara uygun yapılar inşa edilmelidir; bu, barınma kalitesini artıracak ve uzun vadeli çözümler geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Finansman modellerinin çeşitlendirilmesi, yerel ve uluslararası kaynakların etkin kullanımı ile sürdürülebilir bir finansman yapısının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Toplumsal katılımın artırılması, afet yönetimi süreçlerine yerel halkın görüş ve önerilerinin dahil edilmesiyle sağlanmalı, bu durum toplumsal dayanışmayı güçlendirecektir. Ek olarak, mevcut hukuki düzenlemeler gözden geçirilmeli ve güncellenmelidir; bu, daha etkili ve hızlı müdahale süreçlerinin önünü açacaktır. Afet yönetimi politikalarının güncellenmesi ve uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi, Türkiye’nin afetlere karşı daha dirençli hale gelmesine katkıda bulunacaktır. Bu adımlar, Türkiye’nin afet yönetim sisteminin etkinliğini artırarak, afetzedelerin ihtiyaçlarının daha hızlı ve etkili bir şekilde karşılanmasını sağlayacaktır. Ayrıca afet yönetim sistemlerinin, her afet sonrası elde edilen deneyimlerden faydalanarak kendini geliştirdiği unutulmamalıdır. Geçici barınma birimlerinin performansı da bu deneyimlerden yola çıkarak iyileştirilmeli ve gelecekteki

afetlere daha iyi yanıt verecek şekilde tasarlanmalıdır. Bu öneriler, Türkiye'nin afet yönetimi ve geçici barınma sisteminin daha etkili bir şekilde işleyebilmesine katkıda bulunabilir. Ek olarak tüm ülkelerde, barınma birimlerinin farklı ihtiyaçlara göre esnek bir şekilde tasarlanması önem taşımaktadır. Ayrıca, geçici barınma alanlarının tasarımında yerel halkın görüşlerinin alınması, daha etkili çözümler üretilmesine katkı sağlayacaktır. Temel altyapının, yani su, elektrik ve sağlık hizmetleri gibi unsurların geçici barınma alanlarıyla entegre edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde, afet sonrası yaşanan zorlukların üstesinden gelinmesi için daha etkili ve sürdürülebilir çözümler geliştirilmiş olacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Acerer, S.,1999. Afet Konutları Sorunu ve Deprem Örneğinde İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
- Afad, 2015. Geçici Barınma Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi Ve İşletilmesi Hakkında Yönerge.
- Afad, 2023. <https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda>
- Afad, 2023. Türkiye Afet Müdahale Planı. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/2419/files/afet_mud_pl_resmig_20122013.pdf
- Akdağ, S. E. 2002. Mali Yapı ve Denetim Boyutlarıyla "Afet Yönetimi". Sayıştay Dergisi(44-45), 35-65.
- Akyel, R., 2007. Afet Yönetim Sistemi: Türk Afet Yönetiminde Karşılaşılan Sorunların Tespit Ve Çözümüne İlişkin Bir Araştırma, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Ashdown, L., 2011. Humanitarian Emergency Response Review. London.
- Ataman, O. Ve Tabban, A., 1977. Türkiye'de Yerleşme Alanlarının Doğal Afetler İle İlişkileri, Mimarlık, 4,25-27.
- Baluken, C. 2023. Deprem Sonrası Barınma Çözümleri İçin Literatür Ne Diyor?, Tepav.
- Bartusiak, A., Garrity, S., Ve Moodley, K. 2014. "An Overview Of The Design Of Disaster Relief Shelters" 4th International Conference On Building Resilience, Building Resilience 2014, 8-10 September 2014, Salford Quays, United Kingdom.
- Bris, P. Ve Bendito, F., 2019. Impact Of Japanese Post-Disaster Temporary Housing Areas' (Thas) Design On Mental And Social Health,Int J Environ Res Public Health, 6(23):4757
- Brunsmas, D. Ve Picou, J.S. (2008). Disasters İn The Twenty-First Century: Modern Destruction And Future Instruction. Social Forces 87(2), 983-991. Doi:10.1353/Sof.0.0149. <https://doi.org/10.1353/Sof.0.0149>
- Buildingcommunity, 2024. "Redefining Disaster Recovery," Buildingcommunity. <http://www.bcworkshop.org/posts/rapido-pilot-program>. (Erişim Tarihi: 16.08.2024).
- Cavallo, E. Ve Noy, I. (2010). The Economics Of Natural Disasters: A Survey (Idb Working Paper 124). Department Of Research And Chief Economist, Inter-American Development Bank: Washington, Dc. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1817217>
- Coronese, M., Lamperti, F., Keller, K., Chiaromonte, F. Ve Roventini, A. (2019). Evidence For Sharp Increase İn The Economic Damages Of Extreme Natural Disasters. Proceedings Of The National Academy Of Sciences, 116(43), 21450-21455. <https://doi.org/10.1073/pnas.1907826116>

- Em-Dat, 2024. <https://Public.Emdat.Be/Data> Son Erişim Tarihi: 11.08.2024
- Em-Dat. (T.Y.). Guidelines. 29 Mart 2022 Tarihinde <https://Www.Emdat.Be/Guidelines> Adresinden Erişildi.
- Erkal, T. Ve Değerliyurt, M., 2011. “Türkiye’de Afet Yönetimi. Doğu Coğrafya Dergisi, 14(22), 147-164.
- Ervan, M.K. (1996), Deprem Sonrası Acil Barınma Sorunu ve Çözüm Önerileri, Erzincan Ve Dinar Deneyimleri Işığında Türkiye’nin Deprem Sorunlarına Çözüm Arayışları, Tübitak Deprem Sempozyumu, 15-16 Şubat 1996, Ankara.
- Félix, D., Branco, J. M. & Feio, A. 2013 “Guidelines To Improve Sustainability And Cultural İntegration Of Temporary Housing Units”. I-Rec Conference.
- Fema, 2002. Federal Response Plan, 9230. 1-P Supersedes Fema 229.
- Gülkan, P., M. Balamir ve A. Yakut (2003), Afet Yönetiminin Stratejik İlkeleri: Türkiye Ve Dünyadaki Politikalara Genel Bakış, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Afet Yönetimi Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Ankara.
- Güvel, E. A. (2001), Doğal Afetlerin Politik Ekonomisi, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul
- Ifrc (2013) Post-Disaster Shelter: Ten Designs. International Federation Of Red Cross And Red Crescent Societies Post-Disaster Shelter: Ten Designs, 2013
- Ildır, B., 1995. Ülkemizdeki Heyelanların Dağılımı ve Afet Yasası İle İlgili Uygulamalar, Türkiye Mühendislik Habeleri, Tmmob İnşaat Mühendisleri Odası, 379, 55-58.
- Iwasa A., Hasegawa T., Shinkau S., Shinozaki M., Yasutake A., Kobayashi K. “A Practical Approach To Temporary Housing For Disaster Victims.” Journal Of Asian Architecture And Building Engineering. 2012 33-38. <https://Www.Tandfonline.Com/Doi/Epdf/10.3130/Jaabe.11.33?Needaccess=True>
- Jıca, 2008. Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri, 353 S. Ankara.
- Johnson, C. 2007a. Impacts Of Prefabricated Temporary Housing After Disasters: 1999 Earthquakes İn Turkey. Habitat International, 31, 36-52.
- Johnson, C. 2007b. Strategic Planning For Post-Disaster Temporary Housing. Disasters, 31, 435-458.
- Johnson, C., Lizarralde, G. & Gonzalo, C. 2006. A Systems View Of Temporary Housing Projects İn Postdisaster Reconstruction. Construction Management And Economics, 24
- Kadıoğlu, Mikdat Ve E. Özdamar (2005), Afet Yönetiminin Temel İlkeleri, Jıca Türkiye Ofisi Yayını, Ankara
- Kuzucuoğlu H.A. Ve Başbuğ Erkan, B. 2020. “Afet Risklerinin Azaltılmasında Sivil İnisyatiflerin Rolü: Trı Drr Örneği”, Afet ve Risk Dergisi 3(2), (101-124).
- Limoncu, S., 2004, Türkiye’de Afet Sonrası Sürdürülebilir Barınma Sistemi Yaklaşımı, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Limoncu, S., Bayülgen, C. 2005. Türkiye’ De Afet Sonrası Barınma Sorunları, Megaron, 1(1), 18-26.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory Of Human Motivation. Psychological Review, 50(4), 370–396. <https://Doi.Org/10.1037/H0054346>

- Math, S. B., Nirmala, M. C., Moirangthem, S. Ve Kumar, N. C. (2015). Disaster Management: Mental Health Perspective. Indian Journal Of Psychological Medicine, 37(3), 261-271. <https://doi.org/10.4103/0253-7176.162915>
- Mcfarlane, A. C. Ve Williams, R. (2012). Mental Health Services Required After Disasters: Learning From The Lasting Effects Of Disasters. Depression Research And Treatment, 2012. <https://doi.org/10.1155/2012/970194>
- Merdim, E., 2018. "Higeru Ban'dan Japonya'daki Taşkınlar İçin Geçici Sığınak Sistemi" <https://www.arkitera.com/haber/shigeru-bandan-japonyadaki-tasxinlar-icin-gecici-siginak-sistemi/> (Erişim Tarihi: 16.08.2024).
- Nakabayashi, İ. (2004), "Tokyo Depremi Nasıl Karşılıyor?", İçişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Afet Yönetimi 55. Dönem Mülki İdare Amirleri Semineri, Ders Notu, Ankara.
- Oğul, E. (2019). Türkiye'de Afet Yönetimi Politikasının Coğrafi Bilgi Sistemleri Kapsamında İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi. (606282).
- Özge, Ç., 2019. Afet Ve Acil Durum Sonrası Sürdürülebilir Geçici Konut Uygulamalarının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı, Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Quarantelli, E. L. 1991. Patterns Of Sheltering And Housing In American Disasters. University Of Delaware, Disaster Research Center.
- Ranghieri F., Ishiwatari M., Mega Afetlerden Öğrenmek. Büyük Doğu Japonya Depreminden Dersler. Dünya Bankası; Washington, Dc, Abd: 2014.
- Savaşır, K. 2008. Afet Sonrası Uygulanacak Geçiciden Kalıcıya Dönüştürülecek Konut Tasarımları İçin Türkiye Koşullarına Uygun Yapım Sistemlerinin İrdelenmesi. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Shahkar, A. (2002) Post-Disaster Temporary Housing Alternatives For Enhanced Structural, Constructional, And Architectural Performances, Istanbul Technical University, M.Sc. Thesis.
- The Japan Book, (2002), Kodansha International Limited, Japan.
- Torus, B., Şener, Ş. M., (2015). Post-Disaster Shelter Desing And CPods, A/Z Itu Journal Of Faculty Of Archicecture, 12 (1), 269-282.
- Türk Dil Kurumu, 2023. (Tdk). <https://sozluk.gov.tr>
- Udhr, 1948. Article 25, . <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Un - United Nations Department Of Humanitarian Affairs (1992), Internationally Agreed Glossary Of Basic Terms Related To Disaster Management, (Dna/93/36) United Nations Publisher, Geneva.
- Undrr. (2015). United Nations Office For Disaster Risk Reduction (2015), Global Assessment Report On Disaster Risk Reduction. 29 Mart 2022 Tarihinde
- Unhcr (2019) Emergency Handbook: Shelter Solutions. Available At: https://emergency.unhcr.org/entry/254351?lang=en_us
- Unisdr - United Nations International Strategy For Disaster Reduction (2009), 2009 Unisdr Terminology On Disaster Risk Reduction,

https://www.unisdr.org/files/7817_unisdrterminologyenglish.pdf (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

- Usta G. (2023). Dünya’da Meydana Gelen Afetlerin İstatistiksel Olarak Analizi (1900-2022). Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1), 172-186.
- Viola, B.S., 2013. An Approach For Energy Efficiency And Sustainability In Emergency Architecture: Evaluation Of Post-Disaster Shelters In Turkey , M.Sc. Thesis, Istanbul Technical Universitygraduate School Of Science Engineering And Technology.
- Wu, J. Y. & Lindell, M. K. 2004. Housing Reconstruction After Two Major Earthquakes: The 1994 Northridge Earthquake In The United States And The 1999 Chi-Chi Earthquake In Taiwan. Disasters, 28, 63-81.
- Yılmaz, A.E., 2018. Afet Yönetimi I, Acil Durum Ve Afet Yönetimi Uzaktan Eğitim Önlisans Programı, Ders Notları.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE PERFORMANS DEĞERLENDİRME SÜRECİNİN 4857 SAYILI İŞ KANUNUNDAKİ SINIRLARI

BAHAR SERDAR¹, HASAN ALİ KAPLAN²

¹Genel Müdür, Elasoft Yazılım, Yazılım, 0009-0009-7324-1765

²Dr. Öğr. Üyesi, YTÜ, Akademik, 0000-0001-5685-4986

Globalleşme ile birlikte günümüz örgütleri sürekli bir dönüşüm içerisindedir. Tüm bu dönüşümler örgütlerin insan kaynağına verdiği önemi giderek artırmakta ve çalışanların iş tatmini, görüşü ve motivasyonu gibi temel unsurları karşımıza çıkarmaktadır. Günümüz İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarındaki performans değerlendirme süreci ile örgütün verimliliğinin, çalışanların verimliliğine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Verimliliğin esas alındığı performans değerlendirme sürecinde, çalışanlardan en yüksek performans çıktılarının alınması yine çalışanlar kaynaklı sorunların belirli prensipler çerçevesinde belirlenen yöntemler ile çözüme ulaştırılması hedeflenmektedir.

Çalışmada insan kaynakları yönetimi uygulamaları içerisindeki performans değerlendirme sürecinin 4857 sayılı İş Kanunu kapsamındaki sınırlarının işlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma içerisinde öncelikle İnsan Kaynakları Yönetimi ile ilgili temel kavramlara değinilmiş, ikinci olarak performans kavramı ve performans değerlendirmeye dair süreçler işlenmiştir. Performans değerlendirmenin faydaları ve değerlendirme sürecinin belirlenmesine yönelik konulara da ayrıca yer verilmiş, sonrasında yöntemleri ve sonuçları belirtilmiştir. Üçüncü olarak ise performans değerlendirmelerin sınırları ve bu değerlendirmelerin 4857 sayılı İş Kanunu ve içtihatlar açısından sonuçları incelenmiştir. İş bu çalışmada kurum performans çıktılarının analiz sürecinde öncelikle çalışan performansına odaklanıldığına fakat bu çıktıların geçerli olması için 4857 sayılı Kanunumuzdaki güvence kapsamında değerlendirilmesinin zorunluluğuna yer verilmiştir. 4857 sayılı Kanunumuzda maddeler halinde yer almamakla birlikte somutlaştırma çabaları nedeniyle Yargıtay emsal kararları üzerinde durulmuş ve yapılan taramalarla performans kaynaklı iş feshlerinin geçerli sayılması için eşitlik, dürüstlük, açıklık, ölçülülük, feshin son çare olması gibi genel geçer ilkelere ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: İnsan Kaynakları Yönetimi, Performans Değerlendirme, İş Kanunu, Sınırlar

**EXPLORING THE ROLE OF THE INTERPALS WEBSITE IN CULTURAL
EXCHANGE AND LANGUAGE LEARNING**

**INTERPALS İNTERNET SİTESİNİN KÜLTÜREL DEĞİŞİM VE DİL
ÖĞRENİMİNDEKİ ROLÜNÜN KEŞFİ**

VADA AVIA ROSILAWARNI¹, MEHMET FURKAN KELEŞ²

Alumnus, Universitas Negeri Yogyakarta, English Language Education

0009-0006-1274-5722

Student, Universitas Ahmad Dahlan, Indonesian Language and Culture

0009-0004-0879-9563

Abstract

This paper investigates the role of the Interpals website in fostering cultural exchange and enhancing English language skills within the framework of Computer-Assisted Language Learning (CALL). As digital platforms gain popularity for language learning, Interpals offers a unique space for users to connect with individuals worldwide, allowing them to practice English while simultaneously engaging in intercultural communication. This study focuses on the experiences of active Interpals users, with data collected through in-depth interviews. The participants, representing a variety of cultural backgrounds, shared their insights into how regular interaction with native or non-native speakers and how Interpals has influenced their language proficiency and cultural understanding. The interviews provided valuable perspectives on the ways in which the platform provides meaningful practices that go beyond grammar and vocabulary, offering opportunities for learners to engage in authentic communication across borders. Key findings reveal that Interpals helps learners not only improve their language skills but also develop a greater appreciation for different cultures. By discussing cultural norms, traditions, and everyday life, users are able to enrich their understanding of both the English language and the global context in which it is used.

This research highlights the potential of social networking platforms like Interpals as effective tools in CALL, particularly in promoting intercultural competence alongside language acquisition. The study also discusses the pedagogical implications of incorporating cultural exchange platforms into CALL-based language learning environments. By exploring the intersection of language learning and cultural exchange, this paper provides insights into how digital tools can foster a more holistic approach to language education, where communication, cultural awareness, and global connections are integrated into the learning process.

Keywords: Interpals, Cultural Exchange, Language Learning.

Özet

Bu makale, Interpals web sitesinin kültürel etkileşimi teşvik etmedeki ve Bilgisayar Destekli Dil Öğrenimi (BDDÖ) çerçevesinde İngilizce dil becerilerini geliştirmedeki rolünü araştırmaktadır. Dijital platformlar dil öğrenimi için popülerlik kazandıkça, Interpals kullanıcılara dünya çapındaki bireylerle bağlantı kurmaları için benzersiz bir alan sunmakta ve aynı anda kültürlerarası iletişim kurarken İngilizce pratik yapmalarına olanak tanımaktadır. Bu

çalışma, derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanan verilerle aktif Interpals kullanıcılarının deneyimlerine odaklanmaktadır.

Çeşitli kültürel geçmişleri temsil eden katılımcılar, anadili İngilizce olan veya olmayan kişilerle düzenli etkileşimin ve Interpals'ın dil yeterliliklerini ve kültürel anlayışlarını nasıl etkilediğine dair görüşlerini paylaştılar. Görüşmeler, platformun dilbilgisi ve kelime bilgisinin ötesine geçen anlamlı uygulamalar sunarak öğrencilere sınırlar ötesinde özgün iletişim kurma fırsatları sunma yolları hakkında değerli perspektifler sağlamıştır. Temel bulgular, Interpals'ın öğrencilerin yalnızca dil becerilerini geliştirmelerine değil, aynı zamanda farklı kültürlerle karşı daha büyük bir fikir sahibi olmalarına da yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır. Kullanıcılar kültürel normları, gelenekleri ve günlük yaşamı tartışarak hem İngilizce hem de bu dilin kullanıldığı küresel bağlam hakkındaki anlayışlarını zenginleştirebilmektedir.

Bu araştırma, Interpals gibi sosyal ağ platformlarının, özellikle dil ediniminin yanı sıra kültürlerarası yetkinliği teşvik etmede, BDDÖ'de etkili araçlar olarak potansiyelini vurgulamaktadır. Çalışma aynı zamanda kültürel değişim platformlarının BDDÖ tabanlı dil öğrenme ortamlarına dahil edilmesinin pedagojik sonuçlarını da tartışmaktadır. Dil öğrenimi ve kültürel alışverişin kesiştiği noktaları inceleyen bu çalışma, dijital araçların dil eğitiminde iletişim, kültürel farkındalık ve küresel bağlantıların öğrenme sürecine entegre edildiği daha bütüncül bir yaklaşımı nasıl teşvik edebileceği konusunda fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Interpals, Kültürel Etkileşim, Dil Öğrenimi.

Introduction

In this study, Interpals has been recognized as a prominent platform for fostering cultural exchange and language development online since 1998. This study aims to explore the experiences of Interpals users from diverse age groups and countries to assess whether the platform is an effective environment for Computer-Assisted Language Learning (CALL) and cultural exchange. Through an analysis of user feedback, this paper will evaluate the platform's suitability for CALL, identifying the function of its website. The findings will offer insights into the role Interpals plays in facilitating cross-cultural communication and language learning in the digital age. In addition, in a global world, the focus of language teaching now is to communicate with not only native speakers but also with non-native people using the language (Byram 2009).

Theoretical Framework

InterPals is one of the most important language development and cultural exchange sites on the Internet. Founded in 1998 under the name International Penpal Page, the site was redesigned and renamed Interpals in 1999 after much interest. Since its inception, people have used the website to improve their language skills, make friends from different cultures, and meet locals from the countries they want to travel (Interpals website).

CALL, an abbreviation for Computer Assisted Language Learning, is an interactive method of instruction that helps learners achieve their goals of learning, at their own pace and ability (Kumar, 2009). In this method, computer technology is used in teaching/learning procedures at all stages such as presentation, practice and feedback.

Interpals is an effective platform for language learning and cultural exchange, helping users improve their communication skills and connect with diverse cultures. While most users report positive experiences, challenges like low response rates and scammers require caution. Despite these issues, Interpals remains a valuable tool for fostering global friendships and language development (InterPals, 2021).

Cultural exchange refers to the process by which individuals from different cultural backgrounds share ideas, traditions, languages, and other aspects of their cultures to foster mutual understanding and respect. According to experts, cultural exchange helps people gain insight into the diversity of global societies, facilitating personal growth and breaking down cultural barriers (Tomlinson, 1999). It often occurs in informal settings, such as through travel, education, or language exchange platforms like Interpals, enabling participants to engage in intercultural communication and promote global connections. Cultural exchange processes show us how “we” are different from “them”, they let us know who we are through showing us who we are not. Such processes also illuminate and clear spaces for identities other than “ourselves.” (Tom O’Regan 1999).

Language learning is defined as the process by which individuals acquire or improve their ability to communicate in a language other than their native one. Experts describe it as involving both formal instruction and informal practice, often incorporating speaking, listening, reading, and writing skills. According to Ellis (1994), language learning involves conscious knowledge acquisition through explicit teaching of grammar and vocabulary. Lightbown and Spada (2006) further suggest that effective language learning includes the ability to use the language in real-life contexts, focusing on both accuracy and fluency.

2. METHOD

This research adopted a qualitative approach, utilizing in-depth interviews with 10 participants from diverse cultural and linguistic backgrounds. The participants were selected based on their active engagement with the Interpals platform, representing countries including Azerbaijan, Egypt, the United States, England, India, Morocco, Pakistan, Türkiye, Indonesia, and Thailand. The interviews aimed to explore the participants' motivations for using the platform, their language learning progress, and their experiences with cross-cultural exchange.

The sample consisted of 10 participants from different countries, chosen to ensure a diverse representation in terms of nationality, language proficiency, and length of platform usage. This diversity allowed for a comprehensive understanding of how Interpals facilitates language learning and intercultural communication across various regions.

Data Collection

Semi-structured, in-depth interviews were conducted using a set of open-ended questions, allowing for detailed exploration of each participant's unique experiences. The interviews were conducted online, each lasting between 30 and 60 minutes. Participants were asked about their motivations for joining Interpals, the changes in their language proficiency, and specific instances of cultural exchange. All interviews were recorded with the participants' consent for accuracy and later analysis.

Data Analysis

The interviews were analyzed using descriptive analysis, following Miles and Huberman’s (1994) technique. This analysis proceeded in three steps:

1. Data Reduction: Key insights from the interviews were identified, and recurring themes were coded based on the participants' responses.
2. Data Display: The data were organized in thematic matrices to visually represent patterns and differences across participants, highlighting the main topics of interest such as language proficiency improvement and cultural exchange experiences.

3. Conclusion Drawing and Verification: The findings were synthesized to address the core research questions, and conclusions were drawn by comparing responses across participants to identify common themes and individual variations. The conclusions were then verified through repeated reviews of the data to ensure reliability.

This qualitative method provided an in-depth understanding of how the use of the Interpals platform contributes to language learning and cultural exchange, reflecting both the benefits and challenges encountered by users across different regions.

3. FINDINGS AND DISCUSSION

The purpose of this study is to explore the experiences of Interpals users in terms of language learning, cultural exchange, and overall user satisfaction. Through in-depth interviews with 10 participants from various countries, we sought to understand their motivations for using the platform, the improvements they observed in their language proficiency, and the challenges they encountered.

The findings reveal that Interpals is indeed an effective platform for intercultural communication and language learning, though users reported varying experiences. Common motivations for joining the platform included improving language skills and expanding global networks. However, several participants encountered obstacles such as low response rates and the presence of scammers, which slightly hindered the experience.

Below, the interview results provide more detailed insights into these key areas, along with an analysis of how these findings align with the overall potential and challenges of using online language exchange platforms.

1. Motivations for Joining Interpals

America

"My experience with Interpals has been a bit mixed. There are aspects of the site that I enjoy, like talking to people who genuinely want to chat. But on the other hand, it can be frustrating when you send messages that people don't respond to or when someone talks to you for a day and then disappears. Overall, I'd say my experience has been neither completely positive nor negative just somewhere in the middle."

Azerbaijan

"I joined Interpals to improve my English skills. I wanted a platform where I could practice the language by communicating with native speakers or proficient users, and I felt Interpals could provide that."

Egypt

"Joining Interpals has been a great experience for me. One of the main reasons I registered was to make friends, and I've had the pleasure of forming several meaningful friendships over the years. Some of the people I've met here have remained close friends, and I've been using the platform for a long time."

England

"A friend from high school recommended Interpals, saying it was a good way to make international friends. I thought that was interesting, so I joined. I've had a great experience on the platform and have met many people from different parts of the world. Some of these friendships have even gone beyond the digital space, and I've met several of my Interpals friends in real life."

India

"My main motivation for joining Interpals was to make friends online. I was hoping to find people to chat with, but unfortunately, most of the people I approached didn't reply. I'd estimate that only around 5% of the people I contact respond, which is quite low."

Indonesia

"I joined Interpals to find foreign friends who could help me practice and sharpen my English skills. It seemed like a good platform for that, and I've had some positive experiences so far."

Morocco

"I was drawn to Interpals because I wanted to connect with people from different parts of the world and improve my language skills. I felt that using this platform would allow me to make friends while practicing my language proficiency at the same time."

Pakistan

"A few years ago, I was really interested in making friends from different countries and learning new languages. I've always been curious about other cultures, so I started searching for an app or website that would help me meet people from around the world. That's when I found Interpals. It's been an amazing experience overall. While I have encountered some scammers, I've gained enough experience to identify them. I've also had some wonderful conversations, and yes, like many other users, I was also hoping to find a girlfriend here, haha! But overall, I really value my time on the platform."

Thailand

"It can be difficult to meet foreigners in my country, especially when you don't live in a capital city where there are more tourists. That's why I decided to use Interpals. It's a great way for me to connect with people from different countries, and I've enjoyed meeting new friends through the platform."

Türkiye

"My main motivation for using Interpals was to make friends from different parts of the world and practice the languages I've learned. It's been a useful tool for both language learning and socializing."

1.1 Motivations for Joining Interpals

The primary motivations for users to join Interpals revolve around language learning, cultural exchange, and forming friendships. Respondents from Azerbaijan, Morocco, Türkiye, and Indonesia expressed their desire to improve their language skills while connecting with people globally. The user from Egypt highlighted the friendships formed through the platform, with a similar sentiment from the England respondent, who mentioned making long-lasting international friends, some of whom they met in person.

However, not all experiences were equally positive. The Indian respondent, for example, struggled with a low response rate, receiving replies from only 5% of the users they contacted. Similarly, the Pakistan user acknowledged facing scammers on the platform but felt experienced enough to differentiate between real and fake users. These mixed experiences highlight the variability of user interactions on Interpals, depending on individual circumstances and approaches.

Overall, while language improvement and cultural exchange are common goals among users, the actual experience on Interpals is influenced by how users engage with the platform and the challenges they encounter, such as low response rates or dishonest interactions.

2. Changes in Language Proficiency

America

"I mainly use Interpals for typing, so I haven't really worked on my speaking or listening skills. My interactions have mostly been through text."

Azerbaijan

"I wouldn't say that my English was bad before I started using Interpals, but I have definitely noticed a positive effect on my skills since joining. The consistent practice has helped me improve."

Egypt

"I think all four skills, reading, writing, listening, and speaking have improved for me. I was already proficient in English before using Interpals, but the platform has helped me further develop my language abilities."

England

"English is my native language, so using Interpals hasn't really affected my proficiency in that. However, in the spirit of your question, I have used the platform to practice other languages, and it's been very helpful for language learning."

India

"I could already speak English before I joined Interpals, so I wouldn't say that it has made a huge difference in my speaking skills. But I have definitely learned new English vocabulary while using the platform."

Indonesia

"Yes, I can confidently say that my language skills have improved, especially my writing. Interpals is similar to social media platforms like Facebook, and I spend a lot of time writing messages. Eventually, as I built relationships with my Interpals friends, I started talking to them through calls, which helped improve my listening and speaking skills too."

Morocco

"I've definitely learned new vocabulary through my interactions on Interpals, which has helped me improve my overall communication."

Pakistan

"Yes, I can say that I've improved my language skills through Interpals. I don't think my improvement is proportional to the time I've spent on the platform, but I've definitely made progress. I've worked on all four skills, listening, speaking, reading, and writing but I think I've made the most progress with spoken English."

Thailand

"When I first started using Interpals, I relied on Google Translate a lot to respond to messages. But after a few weeks of using the platform, I started to see an improvement in my English writing skills. I didn't need to use Google Translate as much, and my confidence in writing increased."

Türkiye

"Interacting with people on Interpals has definitely had a positive impact on my language proficiency. I've noticed particular improvement in my writing and reading skills."

2.1 Changes in Language Proficiency

Users from diverse backgrounds reported varying degrees of language proficiency improvement, primarily in writing and vocabulary acquisition. For instance, the Azerbaijan and Türkiye users felt their overall proficiency, especially in writing and reading, had improved. Similarly, the Moroccan user emphasized an enhancement in vocabulary through interactions on the platform.

Interestingly, the Indonesian respondent noted that writing skills were the first to improve, but through regular communication and calls with friends made on Interpals, their listening and speaking skills also developed over time. On the other hand, users from America and India experienced more limited improvements. The American user, who only engaged in written interactions, did not practice speaking or listening, while the Indian user, who already had a good command of English, mainly noticed an increase in vocabulary rather than conversational skills.

These findings suggest that Interpals can be a valuable tool for language learning, particularly for enhancing written communication and vocabulary. However, the extent of language improvement varies depending on the users' prior proficiency and the way they interact with the platform.

3. Cultural Learning and Exchange

Azerbaijan

"I'm really interested in traditional stories from different cultures, and through Interpals, I've had the chance to hear stories that are similar to the ones I know but from different parts of the world. It's been a really enriching experience for me."

Egypt

"There isn't one specific cultural experience I can point to, but I'm really grateful for the people I've met through this app. It has introduced me to some amazing individuals from all over the world."

England

"One thing I've learned through Interpals is travel recommendations. When you talk to people from their own country, they know about spots that you won't find on Google or travel guides. That's been a useful and fun way to learn more about the world."

America

"I wouldn't say that I've had any significant cultural experiences on Interpals. I don't usually ask people much about their culture or where they're from, but if I'm curious about a place, I do some research on my own."

India

"I've learned a bit about Thai culture through Interpals. For example, I now know some basic sentences used for communication in Thailand."

Morocco

"I've learned about different ways that people celebrate religious events. For example, in my country, we have a big celebration for the Prophet Muhammad's birthday, where families and neighbors gather to cook and eat together. But I've learned that in some other countries, the celebration isn't as big or as communal."

Pakistan

"Yes, I've definitely learned a lot about other cultures through Interpals. I've made some genuine friends from different countries, and I hope to meet them in real life someday. During the COVID-19 pandemic, I made it a goal to talk to at least one person from every country. It took time, but it was a fun and rewarding experience."

Türkiye

"I've learned that cultural norms can vary widely between countries. What's considered normal in one place might be excessive in another. Interpals has helped me understand that from a young age."

Indonesia

"As a Muslim, I've met other Muslims on Interpals who live in different countries, and I've learned about the different ways they celebrate Eid. I've also learned about international cuisine and how to make different dishes from my Interpals friends."

Thailand

"I've had the opportunity to meet two of my Interpals friends in real life when they visited Thailand. It was a great experience, as I got to share my culture with them, and they shared theirs with me."

3.1 Cultural Learning and Exchange

Cultural exchange is another key aspect of the Interpals experience, with users sharing their discoveries about different traditions and lifestyles. The Azerbaijani user, interested in traditional stories, enjoyed learning about similar tales from other cultures, while the Moroccan respondent learned about diverse ways of celebrating the Prophet Muhammad's birthday across countries. The Pakistani user shared their experience of talking to people from various countries during the COVID-19 pandemic, which provided an opportunity to learn about different lifestyles and cultures.

Some users also had personal interactions that deepened their cultural understanding. For example, the Indonesian respondent, a Muslim, learned about Eid celebrations in other countries, while the Thai user met two of their Interpals friends in real life, further enhancing their cultural exchange.

These examples underscore the platform's effectiveness in fostering intercultural understanding. By facilitating conversations and interactions with people from different cultural backgrounds.

4. Future Use of Interpals

America

"It depends. Right now, I'm only talking to a few people, and if those conversations were to end, I might stop using the site. I actually left Interpals for about a year but came back recently."

Azerbaijan

"Yes, I plan to continue using Interpals. It has helped me meet people who have become very valuable to me."

Egypt

"Yes, I'll keep using the platform in the future. It's an amazing app."

England

"Definitely, I enjoy using the site. It's a fun place to meet new people."

India

"Yes, I will continue using Interpals. It's a great way to make new friends and learn about different cultures."

Indonesia

"Yes, I think Interpals is giving us a place to interact and it is helping us to meet various people and possibly make long-term friendships."

Morocco

"Yes, I will keep using it."

Pakistan

"Yes, I plan to keep using Interpals, but I won't spend as much time on it as I used to. It's a great place to practice spoken English and learn about other cultures, but it can be time-consuming, and you have to be careful about scammers."

Thailand

"Yes, I will continue to use it even though I can't access interpals too much because I am busy working."

Türkiye

"Although the application has a lot of benefits for me, there are also negative aspects. the sudden discomfort in communication, there are many people who consider to use the application as a dating app, distracts me from using the application."

4.1 Future Use of Interpals

The majority of respondents expressed a desire to continue using Interpals, citing its benefits for making friends, practicing languages, and engaging in cultural exchange. The Azerbaijani, Egyptian, Indonesian, and Indian users all plan to maintain their use of the platform due to its ability to help them meet new people and learn about other cultures.

However, some respondents raised concerns about the platform. For example, the Pakistani user mentioned the risk of encountering scammers and the time-consuming nature of the platform. They suggested moving conversations to other social media platforms after building trust. Similarly, the Turkish respondent expressed dissatisfaction with users who misuse Interpals as a dating app, which detracted from their experience.

Despite these challenges, most users acknowledged the platform's value for intercultural communication and language learning. Many plan to continue using it, albeit with a more discerning approach to managing their interactions and time spent on the site

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

Conclusion

In summary, language and culture are inseparable (L. Nguyen et al. 2016) and Interpals is a valuable platform for language learners and individuals interested in cultural exchange. It provides opportunities to form meaningful friendships and improve communication skills, particularly in writing and vocabulary. However, user experiences can vary widely, with challenges such as low response rates, scammers, and platform misuse affecting some users. Nevertheless, for those who navigate these challenges, Interpals offers a unique and enriching space for intercultural learning and connection.

Discussion

The findings suggest that Interpals serves as an effective platform for language learning and cultural exchange, but user experiences vary based on individual interactions and the time invested in the platform. For language learners, particularly those looking to improve their writing and reading skills, Interpals offers a rich environment for practice. However, the challenges some users face, such as low response rates and the presence of scammers, point to areas where the platform could improve to enhance user experience.

Furthermore, cultural exchange emerges as one of the strongest aspects of the platform, with users sharing meaningful experiences about learning from different traditions, cuisines, and lifestyles. While some negative aspects, such as the misuse of the platform for dating or the presence of dishonest users, were highlighted, the overall sentiment remains positive, with most users planning to continue using the platform in the future. However, the understanding of cultural differences helps eliminate obstacles and misunderstanding (Yu and Li, 2019)

These findings demonstrate that Interpals can play a significant role in supporting both language development and intercultural competence, though it is important for users to navigate the platform carefully to avoid negative experiences.

Recommendations

1. For Users

Engage in Voice and Video Conversations. To maximize language learning on Interpals, users should incorporate voice and video chats into their interactions. This will help improve speaking and listening skills, complementing the text-based communication for a more balanced language learning experience.

2. For Website Developers

Enhance Safety Features with Profile Verification. Developers should implement stronger safety measures, such as profile verification badges and clearer reporting mechanisms, to protect users from scammers and ensure a safer environment for cultural exchange and language learning.

3. For Future Researchers

Study the Impact of Real-Time Communication on Language Proficiency. Researchers should investigate how real-time communication, such as voice and video calls, influences language skills improvement compared to text-based interactions. This will provide insights into the most effective methods for language learning on platforms like Interpals.

5. RESOURCES

- A Companion to Film Theory; Chapter 15: Cultural Exchange. Tom O'Regan. (1999). Blackwell Publishing Ltd 262- 294.
- Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford University Press.
- InterPals. (2021). InterPals Penpals - Language exchange. <https://www.interpals.net/>
- Kumar, E. S., & Sreehari, P. (2009). *A Handbook for English Language Laboratories*. Foundation Books.
- Liddicoat, A.J., and A. Scarino. 2013. *Intercultural Language Teaching and Learning*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Lightbown, P. M., & Spada, N. (2006). *How languages are learned*. Oxford University Press.
- Long Nguyen, Sharon Harvey & Lynn Grant (2016) What teachers say about addressing culture in their EFL teaching practices: the Vietnamese context, *Intercultural Education*, 27:2, 165-178.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications.
- Sharma, P., Zhang, S., & Diamant, H. (n.d.). (2021). Learnings from online cross-cultural exchange during the COVID-19 pandemic. In *Online Education During the COVID-19 Pandemic: Issues, Benefits, Challenges, and Strategies* (Chapter 14). ISTES.
- Tomlinson, J. (1999). *Globalization and Culture*. University of Chicago Press.
- Yu, Y. & Li, Q. .2019. “ Analysis of the Reasons and Solutions to the Failure of Intercultural Communication”. *Proceedings of 1st Asia International Symposium on Arts, Literature, Language and Culture (AISALLC 2019)*.

**TEACHER EXODUS: WHY DO TEACHERS LEAVE PRIVATE SCHOOLS FOR
PUBLIC ONES?**

B. AĞLA GARİPAĞAOĞLU

Bahçeşehir University, Faculty of Education, Istanbul, Turkey

<https://orcid.org/0000-0003-4618-7846>

Abstract

The migration of teachers from private to public schools has become a growing concern for private educational institutions, particularly over the past two years. This trend highlights a critical issue within the education sector, prompting an exploration of its root causes and impacts. This research employs a phenomenological research approach to uncover the factors contributing to teacher migration from private to public schools. Data were collected through semi-structured interviews with teachers who have recently made this transition, encompassing teachers from various disciplines and levels of experience. The interviews focused on their reasons for migrating, with thematic analysis used to identify common themes and patterns. Findings revealed that public school teachers generally receive higher pay compared to their counterparts in private schools, primarily due to the absence of teacher unions in private institutions advocating for substantial salaries. Additionally, despite superior facilities in private schools, the promise of job security and enhanced benefits in public schools drives this migration. Understanding these factors is essential for both private schools and policymakers to address the root causes of this migration. Policymakers should consider these elements when formulating policies to balance teacher distribution across public and private sectors and ensure quality education in both. Future research should explore the long-term impact of faculty migration on the quality of education in both private and public institutions. Comparative studies across different regions and educational levels could provide broader insights into this phenomenon. Moreover, investigating the role of faculty unions and their influence on teacher migration could offer valuable perspectives for addressing compensation and job security issues in private institutions.

Keywords: teacher exodus, teacher unions, job security, public schools, private schools

**TRANSFERRING PRIVATE SCHOOL ETHOS TO THE PUBLIC SECTOR: IS IT
VIABLE?**

B. ÇAĞLA GARİPAĞAOĞLU

Bahçeşehir University, Faculty of Education, Istanbul, Turkey

<https://orcid.org/0000-0003-4618-7846>

Abstract

The disparity in performance between private and public schools has long been a subject of debate. Private schools are often perceived to have superior leadership and management practices, contributing to their success. This study investigates the feasibility of transferring the know-how of private-school sector to the public-school sector in Turkey, addressing the critical question of whether such a transfer is viable and what challenges must be overcome. Using a qualitative approach, this research adopts a phenomenological method to gather and analyze data through semi-structured interviews with school leaders and teachers who have experience in both public and private sectors. Sixteen participants were recruited for the study: four school principals currently working in the private school sector but retired from public schools, four assistant public-school principals who previously taught in the public sector, four public school teachers who formerly worked in private schools, and four private school teachers who previously worked in public schools. These interviews provided insights into the perceived barriers and facilitators of transferring effective management practices from private to public schools. The study identifies several key challenges in this transfer process: resource disparities, student demographics, performance policies, cultural differences, and stakeholder resistance. Despite these marked differences, the research suggests that transferring the private school ethos to the public sector is not unfeasible. By addressing resource disparities, cultural differences, and stakeholder resistance, and leveraging professional development and collaborative partnerships, public schools in Turkey can potentially benefit from the effective management practices found in private schools. This study provides a comprehensive roadmap for policymakers and educators aiming to bridge the performance gap between private and public education systems in Turkey.

Keywords: private school ethos, public school ethos, school know-how, public vs private school sector

TEKNOLOJİ VE DİJİTAL KAPİTALİZMİN EVRİMİ

NURGÜL ERGÜL GÜVENDİ¹

¹Öğr. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Halkla İlişkiler,
ORCID: 0000-0002-9473-1474.

Özet

Bu çalışma, teknolojinin hızlı gelişimi ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte evrilen dijital kapitalizmin temel unsurlarını ve bu dönüşümün toplumsal ve ekonomik etkilerini incelemektedir. Dijital kapitalizmin anahtar bileşenleri olarak geniş bant internet, büyük veri analitiği, yapay zekâ, dijital platformlar ve bulut bilişim öne çıkmaktadır. Bu unsurlar, sadece ekonomik faaliyetleri değil, aynı zamanda bireylerin ve toplumların sosyal ilişkilerini de derinlemesine etkilemektedir. Literatürde, dijital kapitalizmin sunduğu fırsatlar kadar, bu sürecin ortaya çıkardığı riskler de vurgulanmaktadır. Dijital platformlar aracılığıyla küresel pazarlara erişim ve kişiselleştirilmiş hizmetlerin artışı, küçük ve orta ölçekli işletmeler için büyük avantajlar sunarken, aynı zamanda mahremiyetin ihlali ve işgücü piyasasındaki eşitsizliklerin artması gibi sorunlara da yol açmaktadır. Bu bağlamda çalışma, dijital kapitalizmin ekonomik ve toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini analiz ederek, dijital kapitalizmin gelecekteki seyrini ve olası dönüşümlerini öngörmek amacıyla, mevcut literatürü kapsamlı bir şekilde inceleyerek, dijital ekonomi üzerine yeni ve yenilikçi bakış açıları geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle bu çalışma teknoloji ve evrimleşen dijital kapitalizmin unsurlarını, nedenlerini, ilişkili olduğu sektörlerin ve neden olduğu sonuçların literatür taramasını yapmayı sürdürüyor.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Dijitalleşme, Dijital Kapitalizm, Dijital Platformlar, Büyük Veri Analitiği.

Abstract

This study examines the fundamental elements of digital capitalism, which have evolved with the rapid advancement of technology and the widespread use of the internet, as well as the societal and economic impacts of this transformation. Key components of digital capitalism include broadband internet, big data analytics, artificial intelligence, digital platforms, and cloud computing. These elements profoundly affect not only economic activities but also the social relationships of individuals and communities. The literature highlights both the opportunities provided by digital capitalism and the risks associated with this process. While global market access and the increase in personalized services through digital platforms offer significant advantages for small and medium-sized enterprises, they also lead to issues such as privacy violations and increasing inequalities in the labor market. In this context, the study aims to analyze the economic and societal impacts of digital capitalism and to forecast its future trajectory and possible transformations by conducting a comprehensive review of the existing literature and developing new and innovative perspectives on the digital economy. Therefore, this study continues to review the literature on the elements, causes, related sectors, and consequences of technology and evolving digital capitalism.

Keywords: Technology, Digitization, Digital Capitalism, Digital Platforms, Big Data Analytics.

1. GİRİŞ

Dijital kapitalizm, teknolojinin hızla gelişmesi ve internetin yaygınlaşması ile modern ekonominin önemli bir parçası haline gelmiştir. Dijital ağlar, platformlar, veri analitiği ve yapay zekâ gibi teknolojik unsurlar, ekonomik faaliyetlerin temel yapı taşları olarak kabul edilmektedir. Castells (2010) dijital ağların ve internetin, ekonomik süreçleri dönüştüren en önemli faktörler arasında yer aldığını belirtmektedir. Genişbant ve mobil internetin yaygınlaşması, veri analitiği ve büyük veri kullanımı, platform ekonomisinin yükselişi, bulut bilişim ve dijital altyapının gelişimi gibi unsurlar, dijital kapitalizmin evriminde merkezi bir rol oynamaktadır (Van Dijck, 2013; Zuboff, 2019). Günümüzde dijital kapitalizm, bireylerin, işletmelerin ve devletlerin ekonomik ve sosyal ilişkilerini yeniden şekillendirmektedir. Küreselleşmenin hızlanması, veri analitiği ve kişiselleştirilmiş hizmetlerin artışı, yeni iş modelleri ve girişimcilik fırsatlarının doğması, dijital kapitalizmin sunduğu avantajlardan sadece birkaçıdır (Srnicek, 2017). Bununla birlikte, bu dönüşüm süreci sosyal, ekonomik ve etik sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, Zuboff (2019) dijital kapitalizmin gözetim kapitalizmine evrilerek bireylerin mahremiyetini tehdit ettiğini savunmaktadır. Bu çalışma, dijital kapitalizmin temel unsurlarını, bu unsurların gelişimine katkıda bulunan faktörleri, ilgili sektörleri ve bu dönüşümün neden olduğu sonuçları incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel amacı, dijital kapitalizmin dinamiklerini anlamak ve bu dinamiklerin ekonomik ve toplumsal etkilerini değerlendirmektir. Dijital kapitalizmin sunduğu fırsatlar ve avantajların yanı sıra, bu sürecin ortaya çıkardığı riskler ve zorluklar da ele alınacaktır (Cohen, 2017). Bu bağlamda, genişbant internetin yaygınlaşması, büyük veri analitiği, yapay zekâ, platform ekonomisi ve bulut bilişim gibi teknolojik yenilikler, dijital kapitalizmin temel taşları olarak incelenecektir. Ayrıca, bu teknolojilerin ekonomik ve toplumsal yapılar üzerindeki etkileri de derinlemesine analiz edilecektir (Kenney & Zysman, 2016).

2. İNTERNETİN YAYGINLAŞMASI VE HIZLANMASI

Genişbant İnternet: Genişbant internetin yaygınlaşması, dijital kapitalizmin altyapısını güçlendiren kritik bir gelişme olarak ön plana çıkmaktadır. Genişbant teknolojisi, veri transfer hızlarını önemli ölçüde artırarak çevrimiçi ticaretin, sosyal medya platformlarının ve dijital hizmetlerin hızla büyümesine olanak sağlamıştır. Castells (2010), genişbant internetin bilgi toplumu üzerindeki dönüştürücü etkisine dikkat çekmekte ve bu teknolojinin küresel ekonomik yapıyı derinden şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Neuman, McKnight ve Solomon (2011), genişbant internetin dünya genelinde internet erişimini genişleterek dijital ekonominin yayılmasını hızlandırdığını belirtmektedir. Bu yaygınlaşma, e-ticaretin ve dijital platformların küresel çapta büyümesine önemli bir katkı sunmuştur (Anderson, 2007).

Mobil İnternet: Akıllı telefonların ve mobil internetin yaygınlaşması, tüketici davranışları ve iş modellerinde köklü değişimlere yol açmıştır. Mobil cihazlar, kullanıcıların sürekli çevrimiçi kalmasını mümkün kılarak dijital kapitalizmin işleyişinde temel bir rol üstlenmiştir. Ling (2012), mobil internetin bireylerin günlük yaşamında internet kullanımını radikal bir şekilde değiştirdiğini ve bu değişimin dijital ekonominin büyümesine doğrudan katkı sağladığını ifade etmektedir. McKinsey Global Institute (2015) raporu ise mobil internetin tüketici davranışlarını dönüştürerek işletmelerin stratejilerini yeniden şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

3. VERİ ANALİTİĞİ VE BÜYÜK VERİ

Büyük Veri: Dijital kapitalizmin temel taşlarından biri olan büyük veri, şirketlerin kullanıcı verilerini toplama, analiz etme ve bu verilerden anlam çıkarma yeteneğini önemli ölçüde geliştirmiştir. Büyük veri analitiği, tüketici davranışlarının derinlemesine anlaşılmasını sağlayarak, hedeflenmiş reklamcılık ve kişiselleştirilmiş hizmetlerin sunulmasını mümkün

kılmaktadır (Mayer-Schönberger & Cukier, 2013). Bu süreç, sadece pazarlama stratejilerini değil, aynı zamanda ürün geliştirme ve müşteri ilişkileri yönetimini de köklü bir biçimde dönüştürmüştür. Chen, Chiang ve Storey (2012) büyük veri analitiğinin dijital kapitalizmde rekabet avantajı sağlamak için kritik bir araç haline geldiğini belirtmektedir. Ayrıca, büyük veri kullanımı, şirketlerin operasyonel süreçlerinde verimliliği artırma ve karar alma süreçlerini optimize etme potansiyeline sahiptir (McAfee & Brynjolfsson, 2012).

Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi: Yapay zekâ (AI) ve makine öğrenimi (ML) teknolojileri, büyük veri analitiğinin bir sonraki aşamasını temsil etmektedir. Bu teknolojiler, büyük veri setlerini işleyerek otomatik karar alma süreçlerini mümkün kılmakta ve işletmelerin daha verimli iş süreçleri oluşturmasına olanak tanımaktadır. Davenport ve Ronanki (2018), yapay zekâ ve makine öğreniminin, dijital kapitalizmde inovatif ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde kilit bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ayrıca, AI ve ML, işletmelerin sadece verimliliklerini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda tüketici deneyimlerini de iyileştirmelerine yardımcı olmaktadır (Russell & Norvig, 2021). Bu teknolojilerin, dijital kapitalizmdeki stratejik karar süreçlerinde giderek artan bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Brock & von Wangenheim, 2019).

4. BULUT BİLİŞİM VE DİJİTAL ALTYAPI

Bulut Bilişim: Dijital kapitalizmin yükselişiyle birlikte, bulut bilişim, işletmelerin büyük veri işleme kapasitelerine düşük maliyetle erişmelerini sağlayarak hem küçük hem de orta ölçekli işletmelerin dijital ekonomiye entegrasyonunu hızlandırdı. Bulut bilişim teknolojisi, büyük veri analizi, yapay zekâ uygulamaları ve makine öğrenimi gibi ileri düzey dijital hizmetlere erişimi kolaylaştırırken, işletmelerin operasyonel maliyetlerini azaltmasına ve ölçeklenebilir çözümler sunmasına olanak tanımıştır (Hashem et al., 2015; Arora et al., 2019). Özellikle, bulut altyapısı üzerindeki bu esneklik, dijital ekonominin sürdürülebilirliğini artırmakta ve inovasyonu teşvik etmektedir (Mohammed et al., 2018).

Dağıtık Sistemler: Blockchain ve diğer dağıtık defter teknolojileri, dijital kapitalizmin alt yapısını destekleyen önemli inovasyonlardan biri olarak öne çıkmıştır. Blockchain, merkezi otoriteler olmadan güvenli ve şeffaf işlemler yapılmasını sağlarken, bu teknoloji finansal hizmetlerden tedarik zincirine kadar geniş bir yelpazede yenilikçi çözümler sunmaktadır (Ismail & Materwala, 2019). Blockchain'in sunduğu bu dağıtık yapı, veri güvenliği ve şeffaflığın yanı sıra, işlemlerin değişmezliğini garanti altına alarak dijital ekonominin güvenilirliğini artırmaktadır (Singhal et al., 2018). Dağıtık sistemlerin bu özellikleri, dijital altyapının temel yapı taşlarını oluşturmakta ve bu sistemlerin sürdürülebilirliği, dijital kapitalizmin başarısı için kritik bir rol oynamaktadır (Xiong et al., 2022).

5. SOSYAL MEDYA VE DİJİTAL İLETİŞİM

Sosyal Medya: Sosyal medya platformları, modern dijital kapitalizmin merkezinde yer almakta ve hem bireyler hem de işletmeler için vazgeçilmez bir iletişim ve pazarlama aracı haline gelmiştir. Bu platformlar, kullanıcıların içerik oluşturma, paylaşma ve etkileşimde bulunma kapasitelerini artırarak dijital ekonominin aktif katılımcıları olmalarına olanak sağlamaktadır (Kietzmann, Hermkens, McCarthy, & Silvestre, 2011). Sosyal medyanın bu rolü, dijital kapitalizmin dinamiklerini yeniden şekillendirmiş ve geleneksel medya kanallarının ötesinde, bireylerin ve işletmelerin küresel ölçekte bağlantı kurmalarını mümkün kılmıştır (Kaplan & Haenlein, 2010).

Dijital Reklamcılık: Sosyal medya platformları, hedeflenmiş reklamcılığın dijital ekonomideki etkisini büyük ölçüde artırmıştır. Bu durum, reklamcılık sektöründe köklü dönüşümlere yol açmış ve geleneksel medya organlarının gelir modellerini ciddi şekilde etkilemiştir. Dijital

reklamcılık, büyük veri ve algoritmalar aracılığıyla kullanıcı davranışlarını analiz ederek, daha kişiselleştirilmiş ve etkili kampanyalar oluşturma imkânı sunmaktadır (Fulgoni, 2018). Özellikle, sosyal medya platformlarının sahip olduğu büyük kullanıcı tabanları, reklam verenler için çekici hale gelmiş ve bu platformlar üzerinden yürütülen reklam kampanyalarının verimliliğini artırmıştır (Ashley & Tuten, 2015).

6. ELEKTRONİK TİCARET VE DİJİTAL PAZAR YERLERİ

E-Ticaret: Dijital kapitalizmin en belirgin yansımalarından biri olan e-ticaret, geleneksel perakendeciliği büyük ölçüde dönüştürmüştür. Amazon, Alibaba gibi dev e-ticaret platformları, küresel ticaretin merkezinde yer alarak hem tüketiciler hem de işletmeler için yeni fırsatlar yaratmıştır (Li & Kauffman, 2019). Bu platformlar, geniş ürün yelpazesi ve kullanıcı dostu arayüzleri ile tüketici deneyimini geliştirmiş ve çevrimiçi alışverişi standart hale getirmiştir. Ayrıca, e-ticaret platformları, sınır ötesi ticaretin kolaylaşmasına ve işletmelerin küresel pazarlara daha hızlı erişmesine olanak tanımıştır (Zhu & Thatcher, 2021).

Dijital Ödemeler: Dijital ödeme sistemleri, dijital kapitalizmin önemli unsurlarından biri olarak finansal işlemleri hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. PayPal, Apple Pay ve Bitcoin gibi dijital ödeme yöntemleri, güvenli ve hızlı ödeme seçenekleri sunarak, dijital ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur (Ozili, 2018). Dijital ödemeler, e-ticaretin yaygınlaşmasını desteklemiş ve tüketicilerin çevrimiçi alışverişe olan güvenini artırmıştır. Bu gelişmeler hem tüketici memnuniyetini artırmış hem de dijital ekonominin büyümesine ivme kazandırmıştır (Hassani, Huang, & Silva, 2018).

7. DİJİTAL KAPİTALİZM AVANTAJLARI

Dijital kapitalizm hem bireyler hem de işletmeler için önemli avantajlar sunarak ekonomik ve toplumsal yapılar üzerinde köklü değişiklikler yaratmaktadır. Bu avantajlar:

7.1. Erişilebilirlik ve Küreselleşme

Dijital platformlar, küçük ve orta ölçekli işletmelere küresel pazarlara erişim imkânı sunar (Kshetri, 2021). Çevrimiçi mağazalar, günün her saatinde erişilebilirlik sunarak zaman ve mekân sınırlamalarını ortadan kaldırır (Grewal & Roggeveen, 2020). Ayrıca, dijital teknolojiler, küresel pazarlara giriş engellerini azaltarak küçük işletmelere uluslararası müşteri kitlesine ulaşma fırsatı sunar (Morris et al., 2022).

7.2. Verimlilik ve Maliyet Tasarrufu

Dijital teknolojiler, iş süreçlerini otomatikleştirerek ve hızlandırarak maliyet avantajları sağlar (Brynjolfsson & McElheran, 2016). Yapay zeka ve robotik süreç otomasyonu, işletmelerin verimliliğini artırır ve maliyetleri düşürür (Bessen, 2019). Ayrıca, fiziksel mağaza veya ofis ihtiyacının azalması, işletme maliyetlerini düşürürken, bulut bilişim hizmetleri altyapı maliyetlerini minimize eder (Marston et al., 2011).

7.3. Veri Analitiği ve Kişiselleştirme

Büyük veri analitiği ve yapay zekâ, tüketici tercihlerini ve davranışlarını analiz ederek kişiselleştirilmiş hizmetler sunar (Davenport & Ronanki, 2018). Bu teknolojiler, hedeflenmiş reklamcılığın daha etkili ve verimli hale gelmesini sağlar, bu da reklam bütçelerinin daha iyi kullanılmasını mümkün kılar (Chaffey, 2022).

7.4. İnovasyon ve Girişimcilik

Dijital kapitalizm, yenilikçi iş modellerinin ortaya çıkmasını teşvik eder (Eisenmann et al., 2009). Paylaşım ekonomisi, abonelik bazlı hizmetler ve dijital platformlar gibi iş modelleri,

yeni fırsatlar yaratır ve girişimcilik ekosistemini destekler (Sundararajan, 2016). Dijital araçlar ve platformlar, girişimcilerin düşük maliyetle iş kurmasını sağlar (Zengler & Mendez, 2018).

7.5. Esneklik ve Çeviklik

Dijital araçlar, uzaktan çalışma ve esnek çalışma modellerini destekleyerek iş-yaşam dengesini iyileştirir ve işletmelerin yetenek havuzunu genişletir (Choudhury et al., 2020). Çevik iş modelleri, işletmelerin hızlı değişen piyasa koşullarına uyum sağlamasını ve rekabet avantajını korumasını sağlar (Rigby et al., 2016).

7.6. Tüketici Deneyimi ve Memnuniyeti

E-ticaret ve dijital ödeme sistemleri, tüketicilere hızlı ve kolay alışveriş deneyimi sunar (Verhoef et al., 2015). Dijital platformlar, geniş bir ürün ve hizmet yelpazesi sunarak tüketicilerin karşılaştırma yapmasını kolaylaştırır (Chen et al., 2020).

7.7. Toplumsal Katılım ve Bilgiye Erişim

Dijital kapitalizm, bilgiye ve eğitime erişimi artırır (Roser et al., 2020). Online eğitim platformları ve sosyal medya araçları, bilgi paylaşımı ve toplumsal katılım fırsatlarını genişletir (Boulianne, 2015).

8. DİJİTAL KAPİTALİZMİN DEZAVANTAJLARI

Dijital kapitalizmin, ekonomik eşitsizlikten mahremiyet sorunlarına kadar geniş bir yelpazede dezavantajları vardır. Bu dezavantajlar, toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutlarda önemli etkiler yaratabilir.

8.1. Ekonomik Eşitsizlik ve Dijital Uçurum

Dijital Erişim Eşitsizliği: Dijital teknolojilere erişim konusunda mevcut eşitsizlikler, dijital uçurum olarak tanımlanır ve bu durum kırsal bölgeler, düşük gelirli alanlar ve gelişmekte olan ülkelerde daha belirgindir (Van Dijk, 2020). İnternet erişiminin kısıtlı olduğu bölgelerde, dijital eşitsizlik derinleşir ve bu da ekonomik fırsatları sınırlayabilir (Warschauer, 2003).

Eşitsiz Büyüme: Büyük dijital platformlar ve teknoloji devleri, ekonomik gücü ve kazancı tekelleştirerek küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet edebilirliğini zorlaştırabilir (Parker et al., 2016). Bu tekelleşme, piyasadaki eşitsizliği artırır ve küçük işletmelerin büyüme fırsatlarını kısıtlar (Zengler & Mendez, 2018).

8.2. Mahremiyet ve Veri Güvenliği Sorunları

Veri Toplama ve İzleme: Dijital kapitalizm, büyük miktarda veri toplama ve bu verilerin sürekli izlenmesini gerektirir. Bu durum, bireylerin mahremiyetini tehdit eder ve kişisel verilerin kötüye kullanılma riskini artırır (Acquisti et al., 2015). Veri güvenliği endişeleri, dijital çağda önemli bir sorun haline gelmiştir (Solove, 2021).

Veri Güvenliği İhlalleri: Siber saldırılar ve veri sızıntıları hem bireyler hem de işletmeler için ciddi tehditler oluşturur. Kişisel bilgilerin çalınması ve kötüye kullanılması, veri güvenliğine yönelik önemli bir endişe kaynağıdır (Kshetri, 2017).

8.3. İşsizlik ve İşgücü Değişimi

Otomasyon ve İş Kaybı: Yapay zekâ ve otomasyon teknolojileri, birçok işin otomatikleşmesine ve iş kayıplarına yol açabilir. Özellikle düşük vasıflı işlerde çalışanlar bu durumdan olumsuz etkilenebilir (Brynjolfsson & McAfee, 2014). İşgücü piyasasında yapay zekanın etkileri, iş kaybı ve dönüşüm açısından önemli zorluklar yaratmaktadır (Chui et al., 2016).

Yeni Becerilere İhtiyaç: Dijital ekonomi, yeni beceriler ve bilgi gerektirir, bu da eğitim ve beceri geliştirme konularında yeni talepler yaratır. Mevcut işgücünün yeniden eğitimine yönelik ihtiyaçlar artar (Autor et al., 2020).

8.4. Monopoller ve Rekabetin Azalması

Tek Elde Toplanan Piyasa Gücü: Büyük dijital platformlar, piyasa gücünü elinde tutarak rekabeti azaltabilir ve fiyatları kontrol edebilir. Bu durum, tüketicilere ve küçük işletmelere zarar verebilir (Eisenmann et al., 2009). Tekelleşme, piyasadaki rekabeti kısıtlar ve tüketici seçimini daraltır (Kaplan & Haenlein, 2019).

Teknolojik Monopoller: Teknoloji devlerinin baskın olması, inovasyonun önündeki engelleri artırabilir ve yeni girişimlerin pazara girmesini zorlaştırabilir (Teece, 2018).

8.5. Sosyal ve Psikolojik Etkiler

Sosyal İzolasyon: Dijital teknoloji ve sosyal medya, yüz yüze etkileşimlerin yerini alarak sosyal izolasyona ve yalnızlığa yol açabilir (Hampton et al., 2011). Sosyal medya bağımlılığı, bireylerin sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilir (Kross et al., 2013).

Mental Sağlık: Sürekli çevrimiçi olma ve dijital etkileşim baskısı, stres, anksiyete ve diğer mental sağlık sorunlarını artırabilir (Twenge et al., 2019). Dijital etkileşimlerin yoğunluğu, psikolojik refah üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (Primack et al., 2017).

8.6. Tüketici Hakları ve Güvenliği

Yanıltıcı Bilgi ve Dolandırıcılık: Dijital platformlar, sahte haberler, yanıltıcı bilgiler ve dolandırıcılık faaliyetleri için bir mecra olabilir. Bu durum, tüketici haklarının korunmasını zorlaştırır (Lazer et al., 2018).

Ürün ve Hizmet Kalitesi: Dijital pazarlarda ürün ve hizmet kalitesinin kontrolü zor olabilir. Tüketiciler, düşük kaliteli veya sahte ürünlerle karşılaşabilir, bu da güvenilirliği ve tüketici memnuniyetini etkiler (Cheung et al., 2017).

8.7. Çevresel Etkiler

E-atık: Dijital cihazların hızlı tüketimi ve yenilenmesi, elektronik atık miktarını artırır. Bu atıkların çevreye zararlı etkileri olabilir (Balde et al., 2017).

Enerji Tüketimi: Dijital altyapının ve veri merkezlerinin yüksek enerji tüketimi, çevresel sürdürülebilirlik açısından sorunlar yaratabilir (Hözlze, 2020).

9. DİJİTAL KAPİTALİZMİN GELECEĞİ

Dijital kapitalizmin geleceği, teknolojik, ekonomik, toplumsal, çevresel, politik ve kültürel dönüşümlerle şekillenecektir. Bu dönüşümler, dijital kapitalizmin sunduğu fırsatları ve karşılaşılabilecek zorlukları belirleyeceği düşünülen temel hususlardır.

9. 1. Teknolojik Gelişmeler

Yapay Zekâ ve Otomasyon: Yapay zekâ (AI) ve otomasyon, dijital kapitalizmin temel yönlendirici güçlerinden biri olmaya devam edecektir. AI, veri analitiği, müşteri hizmetleri ve üretim süreçlerinde daha yüksek verimlilik ve daha kapsamlı entegrasyon sağlayacaktır (Brynjolfsson & McAfee, 2014). AI'nın iş gücü üzerindeki etkileri, otomasyonun iş yapış şekillerini köklü bir şekilde değiştirmesiyle birlikte daha belirgin hale gelecektir (Chui et al., 2016). Nesnelerin İnterneti (IoT): IoT cihazlarının yaygınlaşması, dijital kapitalizmin ekonomiyi daha bağlantılı ve verimli hale getirecek bir dönüşüm yaratacaktır. Akıllı evler, akıllı

şehirler ve endüstriyel IoT uygulamaları, günlük yaşamı ve iş süreçlerini daha sürdürülebilir hale getirecektir (Gubbi et al., 2013).

5G ve Daha Hızlı İnternet: 5G teknolojisinin yaygınlaşması, daha hızlı ve güvenilir internet bağlantıları sağlayarak dijital hizmetlerin ve yeniliklerin daha hızlı yayılmasını sağlayacaktır. Bu, özellikle akıllı cihazlar ve IoT uygulamaları için kritik bir gelişme olacaktır (Zhang et al., 2019).

9.2. Ekonomik ve İş Modeli Değişiklikleri

Platform Ekonomisi: Dijital platformların ekonomik etkisi artarak devam edecektir. Amazon, Google ve Facebook gibi büyük platformlar, ekonomik ekosistemlerin merkezinde yer almaya devam edecek ve yeni platformların ortaya çıkması beklenmektedir (Parker et al., 2016). Bu platformlar, veri yönetimi ve iş gücü dinamiklerini yeniden şekillendirecektir.

Abonelik ve Hizmet Ekonomisi: Abonelik bazlı iş modelleri ve dijital hizmetlerin yaygınlaşması, mülkiyet yerine erişim ve kullanım odaklı ekonomik faaliyetleri teşvik edecektir. Bu model, daha geniş bir tüketici kitlesine ulaşmayı sağlayacaktır (Linton, 2020).

Dijital ve Kripto Para Birimleri: Dijital ve kripto para birimlerinin finansal sistemdeki rolü artacaktır. Merkez bankası dijital para birimleri (CBDC'ler) ve blockchain tabanlı finansal çözümler, geleneksel finansal sistemleri dönüştüreceklerdir (Narayanan et al., 2016).

9.3. Toplumsal ve Çalışma Hayatı Değişiklikleri

Uzaktan Çalışma ve Hibrit Modeller: Pandemi sonrası dönemde, uzaktan çalışma ve hibrit çalışma modelleri kalıcı hale gelecektir. Dijital araçlar, çalışanların esnek çalışma düzenlerine uyum sağlamalarını kolaylaştıracaktır (Bloom et al., 2015).

Eğitim ve Beceri Gelişimi: Dijital becerilerin ve sürekli eğitimin önemi artacaktır. Dijital kapitalizmin gerektirdiği yeni yetenekler ve bilgi alanları, eğitim sistemlerinin ve işgücünün yeniden şekillendirilmesini gerektirecektir (Schleicher, 2018).

Sosyal Medya ve Dijital İletişim: Sosyal medya ve dijital iletişim araçları, toplumsal etkileşimlerin ve siyasi katılımın merkezinde olmaya devam edecektir. Bu platformların düzenlenmesi ve etik kullanımı, önemli bir gündem maddesi olacaktır (Van Dijck, 2013).

9.4. Sürdürülebilirlik ve Çevre

Yeşil Teknolojiler: Dijital kapitalizm, yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanmasında önemli bir rol oynayacaktır. Enerji verimliliği, karbon ayak izinin azaltılması ve çevre dostu uygulamalar, dijital ekonominin sürdürülebilirliğini artıracaktır (Bocken et al., 2016).

Dijital Atık Yönetimi: E-atık yönetimi ve geri dönüşüm süreçleri daha önemli hale gelecektir. Teknoloji şirketleri, çevresel etkilerini azaltmak için daha sürdürülebilir üretim ve tüketim modellerine yönelecektir (Balde et al., 2017).

9.5. Düzenleme ve Politika

Veri Gizliliği ve Güvenliği: Veri gizliliği ve güvenliği konularında daha katı düzenlemeler ve politikalar geliştirilecektir. Bireylerin veri haklarının korunması ve siber güvenliğin sağlanması, dijital ekonominin sürdürülebilirliği için kritik olacaktır (Kesan et al., 2021). **Rekabet Politikaları:** Büyük teknoloji şirketlerinin piyasa hakimiyetini sınırlamak için rekabet politikaları ve düzenlemeler uygulanacaktır. Monopollerin önlenmesi ve rekabetin teşvik edilmesi, dijital ekonominin sağlıklı gelişimi için önemli olacaktır (Motta, 2004).

9.6. Kültürel ve Sosyal Dönüşümler

Kültürel Üretim ve Tüketim: Dijital platformlar, kültürel üretim ve tüketim alışkanlıklarını değiştirecektir. Sanat, müzik, edebiyat ve diğer kültürel ürünler, dijital ortamda daha geniş kitlelere ulaşacaktır (Bennett & McKay, 2019).

Dijital Vatandaşlık ve Katılım: Dijital vatandaşlık kavramı, bireylerin dijital dünyada hak ve sorumluluklarını anlamalarını sağlayacaktır. Dijital okuryazarlık ve etik kullanımı teşvik eden eğitim programları önem kazanacaktır (Palfrey & Gasser, 2008).

10. SONUÇ

Bu çalışma, dijital kapitalizmin evrimi ve bu dönüşümün toplumsal ve ekonomik etkilerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi ve internetin yaygınlaşması, dijital kapitalizmin temel unsurlarını yeniden şekillendirirken, bu unsurların ekonomik ve toplumsal yapılar üzerindeki etkileri derinlemesine incelenmiştir. Geniş bant internet, büyük veri analitiği, yapay zekâ, dijital platformlar ve bulut bilişim gibi dijital kapitalizmin anahtar bileşenleri, ekonomik faaliyetlerin ve toplumsal ilişkilerin dinamiklerini köklü bir biçimde değiştirmiştir. Geniş bant internet, küresel bilgiye erişimi hızlandırarak, bilgiye dayalı ekonominin temel taşlarını oluşturmuş; büyük veri analitiği ve yapay zekâ ise, veri tabanlı karar almayı mümkün kılarak işletmelerin ve tüketicilerin davranışlarını daha iyi anlamalarına yardımcı olmuştur. Dijital platformlar, küresel pazarlara erişim sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet avantajlarını artırırken, bulut bilişim ise maliyetleri düşürüp esneklik sağlayarak iş yapma şekillerini dönüştürmüştür. Dijital kapitalizmin sunduğu fırsatlar, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin küresel pazarlarda daha etkin olmasını sağlamıştır. Ancak, bu dönüşüm, aynı zamanda bazı önemli zorluklar da getirmiştir. Mahremiyet ihlalleri, kişisel verilerin kötüye kullanımı ve işgücü piyasasındaki eşitsizlikler, dijital kapitalizmin olumsuz etkileri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle, veri toplama ve analizindeki artış, bireylerin mahremiyetini tehdit etmekte ve kişisel bilgilerin güvenliği konusundaki endişeleri artırmaktadır. Ayrıca, otomasyon ve yapay zekânın işgücü üzerindeki etkileri, bazı iş kollarında işsizliğe ve gelir eşitsizliklerine yol açmaktadır. Dijital kapitalizmin geleceği, teknoloji ve ekonomi arasındaki etkileşimlerin sürekli evrimiyle şekillenecektir. Bu çalışma, dijital kapitalizmin mevcut literatürünü inceleyerek, bu dönüşümün gelecekteki olası seyrine dair öngörülerde bulunmuştur. Teknoloji ve ekonomik yapılar arasındaki ilişkilere dair yeni ve yenilikçi bakış açıları geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle, dijital ekonomi üzerindeki etkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için, politika yapıcılar, işletmeler ve toplum arasında güçlü bir iş birliği gerekmektedir. Sürdürülebilir ve kapsayıcı bir dijital ekonomi oluşturmak, bu süreçte temel hedeflerden biri olmalıdır. Gelecek araştırmalar, dijital kapitalizmin daha ayrıntılı boyutlarını keşfetmek ve bu dönüşümün toplumsal etkilerini daha iyi anlamak için daha kapsamlı çalışmalar yapmalıdır. Özellikle, veri güvenliği, mahremiyet, işgücü piyasası değişiklikleri ve dijital ayrımcılık gibi konular üzerine yoğunlaşarak, dijital kapitalizmin toplumsal etkilerine dair daha derinlemesine analizler sağlanabilir. Ayrıca, dijital dönüşüm sürecinde politika önerileri geliştirmek ve stratejiler oluşturmak hem ekonomik hem de toplumsal açıdan daha sürdürülebilir bir gelecek için kritik öneme sahiptir.

11. KAYNAKLAR

- Acquisti, A., Brandimarte, L., & Loewenstein, G. (2015). Privacy and human behavior in the age of information. *Science*, 347(6221), 509-514. doi:10.1126/science.1253150
- Anderson, C. (2007). *The long tail: Why the future of business is selling less of more*. Hyperion.
- Arora, A., Dwivedi, G., & Singh, S. K. (2019). Cloud computing: A key to IT infrastructure optimization. *Journal of Engineering and Technology Management*, 51, 1-12. doi: 10.1016/j.jengtecman.2019.100534

- Autor, D. H., Levy, F., & Murnane, R. J. (2020). The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *Quarterly Journal of Economics*, 118 (4), 1279-1333. Doi:10.1162/qjec.2003.118.4.1279
- Balde, C. P., et al. (2017). *The global e-waste monitor 2017: Quantities, flows and the circular economy potential*. United Nations University.
- Bennett, T., & McKay, J. (2019). *Culture and consumption in the digital age*. Routledge.
- Bloom, N., Liang, J., Roberts, J., & Ying, Z. J. (2015). Does working from home work? Evidence from a Chinese experiment. *Quarterly Journal of Economics*, 130 (1), 165-218. doi:10.1093/qje/qju032
- Bocken, N. M. P., de Pauw, I., Bakker, C., & van der Grinten, B. (2016). Product design and business model strategies for a circular economy. *Journal of Industrial and Production Engineering*, 33 (5), 308-320. doi:10.1080/0951192X.2016.1172124.
- Brock, J. K.-U., & von Wangenheim, F. (2019). Demystifying AI: What digital transformation leaders can teach you about realistic artificial intelligence. *Research-Technology Management*, 62 (3), 58-66. doi:10.1080/08956308.2019.1606597
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society*. Wiley-Blackwell.
- Chen, H., Chiang, R. H. L., & Storey, V. C. (2012). Business intelligence and analytics: From big data to big impact. *MIS Quarterly*, 36 (4), 1165-1188. Doi:10.2307/41703503
- Cheung, M. Y., et al. (2017). Consumer trust in e-commerce: An integrative model of online trust. *Journal of Electronic Commerce Research*, 18 (2), 111-123.
- Chui, M., Manyika, J., & Miremadi, M. (2016). Where machines could replace humans—and where they can't (yet). *McKinsey Quarterly*. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights>
- Cohen, J. E. (2017). Law for the platform economy. *U.C. Davis Law Review*, 51(1), 133-204. doi:10.2139/ssrn.2912163
- Cusumano, M. A., Gawer, A., & Yoffie, D. B. (2019). *The business of platforms: Strategy in the age of digital competition, innovation, and power*. Harper Business.
- Davenport, T., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96 (1), 108-116.
- Eisenmann, T., Parker, G., & Van Alstyne, M. (2009). Strategies for two-sided markets. *Harvard Business Review*, 87 (4), 92-101.
- Fulgoni, G. M. (2018). When numbers lie: The role and importance of data in the digital economy. *Journal of Advertising Research*, 58 (1), 8-11. doi:10.2501/JAR-2018-001
- Gubbi, J., Buyya, R., Marusic, S., & Palaniswami, M. (2013). Internet of things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions. *Future Generation Computer Systems*, 29 (7), 1645-1660. doi: 10.1016/j.future.2013.01.010
- Hassani, H., Huang, X., & Silva, E. S. (2018). Digitalisation and big data mining in banking. *Big Data and Cognitive Computing*, 2 (3), 18. doi:10.3390/bdcc2030018
- Hampton, K. N., et al. (2011). *Social networking sites and our lives*. Pew Research Center.

- Hölzle, U. (2020). The environmental impact of data centers. In *The Cambridge handbook of computing education research* (pp. 251-278). Cambridge University Press.
- Ismail, L., & Materwala, H. (2019). Evolution of blockchain consensus algorithms: A review on the latest milestones of blockchain consensus algorithms. *Cybersecurity*, 2 (1), 1-18. doi:10.1186/s42400-019-0010-6
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53 (1), 59-68. doi: 10.1016/j.bushor.2009.09.003
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2019). The fairyland of the digital revolution: A new era for media and marketing. *Business Horizons*, 62 (4), 381-389. doi: 10.1016/j.bushor.2019.01.002
- Kenney, M., & Zysman, J. (2016). The rise of the platform economy. *Issues in Science and Technology*, 32 (3), 61-69.
- Kesan, J. P., & Zhang, L. (2021). The role of data privacy in the age of big data. *Michigan Journal of Law Reform*, 54 (1), 45-83.
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54 (3), 241-251. doi: 10.1016/j.bushor.2011.01.005
- Kross, E., et al. (2013). Facebook use, affective well-being, and self-reported symptoms of depression: A longitudinal study. *Depression and Anxiety*, 30(1), 1-7. doi:10.1002/da.22096
- Li, L., & Kauffman, R. J. (2019). A future research agenda for e-commerce and big data analytics: Business models, platforms, and consumer behaviors. *Journal of Management Information Systems*, 35(2), 229-260. doi:10.1080/07421222.2018.1451958
- Linton, I. (2020). The economics of subscription-based business models. *Harvard Business Review*.
- Lazer, D. M., et al. (2018). The science of fake news. *Science*, 359 (6380), 1094-1096. Doi:10.1126/science.aap9559
- Mayer-Schönberger, V., & Cukier, K. (2013). *Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think*. Houghton Mifflin Harcourt.
- McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2012). *Big data: The management revolution*. Harvard Business Review, 90(10), 60-68.
- Mohammed, W. A., Liu, X., & Chen, G. (2018). Enabling secure data analytics on cloud computing platforms. *IEEE Transactions on Cloud Computing*, 6 (2), 341-354. doi:10.1109/TCC.2016.2576464
- Motta, M. (2004). *Competition policy: Theory and practice**. Cambridge University Press.
- Neuman, W. R., McKnight, L., & Solomon, R. (2011). **The Gordian knot: Political gridlock on the information highway*. MIT Press.
- Ozili, P. K. (2018). Impact of digital finance on financial inclusion and stability. *Borsa Istanbul Review*, 18 (4),

THE EFFECTS OF THE CALIPHATE AND NATIONALISM ON ENGLAND'S
EASTERN POLICIES
İNGİLTERE'NİN DOĞU POLİTİKALARINDA HİLAFET VE MİLLİYETÇİLİĞİN
ETKİLERİ

Dr. MEHMET EDİP BEKİ

ORCID: 0000-0002-5898-4976

ÖZET

Bu çalışma, İngiltere'nin 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve daha genel olarak Doğu üzerindeki politikalarını özellikle Hilafet ve milliyetçilik kavramları üzerinden incelemektedir. İngiltere'nin, sömürgecilik hedefleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni hem destekleyip hem de zayıflatma ve dağılmasına zemin hazırlama çabaları, çalışmanın merkezinde yer almaktadır.

Araştırma, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ile ilgili politikasını, Hilafet kurumunu stratejik bir araç olarak kullanma çabalarını ve Osmanlı Devleti içindeki farklı milletler arasında milliyetçilik duygularını kışkırtarak hilafeti ve Osmanlı devletini tezyif etme girişimlerini incelemektedir. Ayrıca, Şarkiyatçılık akımının İngilizlerin Doğu hakkındaki algılarını ve dolayısıyla politikalarını nasıl şekillendirdiği de analiz edilmektedir.

Çalışma, İngiltere'nin Doğu politikalarının konjonktürel ancak menfaat eksenli olduğunu; İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve Osmanlı Hilafetini kendi menfaati açısından gerekli gördüğünde bunu desteklediğini ancak Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama politikalarının netleşmesiyle birlikte bu kez Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını kendi menfaatlerine uygun gördüğünü ve Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve bölgedeki etkisini artırmak için çeşitli stratejiler geliştirdiğine dikkat çekmektedir. Hilafet ve milliyetçilik gibi kavramlar, İngilizlerin bu politikalarında önemli bir rol oynamıştır. Şarkiyatçılık ise, İngilizlerin Doğu ve özellikle İslam ve Müslüman kültürü hakkındaki bilgi birikimlerini şekillendirmiş ve politikalarına yön vermiştir.

Bu çalışma, İngiltere'nin Doğu politikaları ve sömürgecilik hedeflerini Hilafet kurumu üzerinden milliyetçilik ve şarkiyatçıların sağlamış olduğu altyapı üzerinden nasıl şekillendiğini analiz eden önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İngilizlerin Doğu Politikası, Halifelik, milliyetçilik, şarkiyatçılık ,

ABSTRACT

This study examines Britain's policies towards the Ottoman Empire and the broader East in the 18th and 19th centuries, focusing particularly on the concepts of the Caliphate and nationalism. At the heart of the research lies Britain's efforts, driven by its colonial ambitions, to simultaneously support and weaken the Ottoman Empire, ultimately preparing the ground for its disintegration. The study explores Britain's policies concerning the territorial integrity of the Ottoman Empire, its strategic attempts to use the Caliphate as a political tool, and its efforts to undermine the Caliphate and the Ottoman state by inciting nationalist sentiments among different ethnic groups within the Empire. Additionally, it analyzes how Orientalism influenced British perceptions of the East and, consequently, their policies. The study argues that Britain's policies in the East were interest-driven and situational. When the territorial integrity of the

Ottoman Empire and the Caliphate aligned with Britain's interests, they supported them. However, as Western powers solidified their strategies to dismantle the Ottoman Empire, Britain shifted its approach, viewing the Empire's fragmentation as more favorable to its own interests. The concepts of the Caliphate and nationalism played significant roles in these strategies. Furthermore, Orientalism shaped Britain's knowledge of the East, particularly Islamic and Muslim cultures, influencing their political decisions.

This study offers a valuable analysis of how Britain's Eastern policies and colonial ambitions were shaped through the lens of the Caliphate, nationalism, and the groundwork provided by Orientalist scholars.

Keywords: Ottoman Empire, British Eastern Policy, Caliphate, Nationalism, Orientalism

1. GİRİŞ

Ortaçağ, Avrupalılar için önemli kırılmaların yaşandığı bir uzun bir dönem oldu. Pagan Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmi din olarak kabulü ve Hristiyanlığın da devlet gücünü arkasına alma çabası her ikisinde yapısal bozuklukların oluşmasını sağladı. Kilisenin toplumun tüm kurumları üzerinde nüfuz sahibi olması ve zihin dünyası üzerinde dilediği şekilde manipülasyonlar yapabilecek güce erişmesi, Avrupalıları hem maddi hem de manevi olarak geri bıraktı. Kullandığı din enstrümanı sayesinde Kilise daha da zenginleşirken, halk gittikçe yoksullaşıyordu. İlmî öğretileriyle, Kıta Avrupası'nın kendi içinde kapalı bir yarımada olmasını neden olan Kilise, İslam aleyhine yaymaya çalıştığı fikirlerle de halkın, kısa sürede milyonlarca kilometrekarelik bir alana yayılmış ve toplumlarını müreffeh ve bayındır hale getirmiş olan İslam dinine karşı menfi bir şartlanmışlık içerisinde olmasına zemin hazırladı.

Uzak Doğu ve Orta Doğu kavramları, Kıta Avrupasına göre konumlandırılmış coğrafi alan ile ilgili iki kavram. Her iki coğrafya da Avrupalılar açısından oldukça önemli. Ortaçağ Avrupasında zenginler, zengin bir coğrafya olarak kabul edegeldikleri Çin'den ipek ve Hindistan'dan da baharatı getiriyorlardı. Bu Uzak Doğu'nun, zenginliğine imrenilecek bir coğrafya olduğu bilgisinin zihinlere yerleşmesini sağlıyordu. Yakın Doğuyu Avrupalılar açısından önemli kılan iki unsur vardı: Birincisi, İpek ve Baharat Yollarının önemli bir kısmında Ortadoğudaki Müslüman tüccarların etkin olması (Arnold, 1995, s. 6) ve bu ticaret yolları üzerinden gelen lüks ticaret mallarının Avrupa'ya pahalı bir şekilde arz edilmesi. İkincisi, İslam toplumunun zengin ve müreffeh bir yaşam sürmesi. Avrupalılar Kilisenin, dünyanın düz olduğu şeklindeki bilimsel dogmaları nedeniyle Avrupa kıyılarından uzaklaşıp, Uzak Doğudan gelen ve kendilerine oldukça pahalıya mal olan ipek ve baharat mallarını bizzat kendileri getirip daha ucuza mal etmek istediler. Fakat bunda muvaffak olamadılar. Bu hep bir ukde olarak içlerinde kaldı.

Ancak gerek Endülüs Emevi Devleti'nin İber yarımadasında kurmuş olduğu medreseler gerekse X. ve XIV. yüzyıllar arasında yapılan Haçlı Savaşları sonrasında Avrupalılar, yaşadıkları ve İslam coğrafyasından öğrendikleri ile Kiliseyi ve Kilisenin öğretilerini sorgulamaya başladılar.

1. Avrupa'da Zorunlu Açılım: Açık Denizler

Haçlı seferlerinden sonra pusula ve barutun Avrupa'ya taşınması, coğrafya bilgisinin artması, gemi yapım tekniklerinin gelişmesi, Doğunun zenginliğine sahip olma hayali kuran maceraperest gemicilerin yetişmesi ve bunların gerekli finans kaynaklarını bulmaları neticesinde İspanyol ve Portekizlerin öncülüğünde coğrafi keşifler başladı. (McNeil, 2002, s. 465; McNeil, 2011, s. 140-141) Daha önceleri büyük sulara açılma imkân ve cesaretini

bulamayan Avrupalıların kendileri adına yeni ada ve kıtalara ulaşarak sömürge imparatorlukları kurma süreci olarak nitelendirilebilecek olan Coğrafi Keşiflerin diğer bir sebebi ise, Batıda VIII. Yüzyıldan itibaren Endülüs Emevi Devleti'nin kültürel baskısı altında olan ancak bunu yavaş yavaş gerileten Kıta Avrupasının Doğu'da Osmanlı Devleti'nin siyasi baskısını önemli ölçüde hissetmesi ve Doğu'daki en önemli güçlerinden biri olan Doğu Roma İmparatorluğunu kaybetmesi oldu. (Arnold, 1995, s. 7-8.) Ki bu sıkışmışlık Avrupa'da bir açılımı zorunlu hale getirdi. Coğrafi keşiflere öncülükte, örgütleyici araç ve yöntemler hususunda uzun süre Akdeniz içinde bir sömürge imparatorluğu kuran ve iş organizasyonunun üstadları olarak kabul edilen İtalyanlar da etkili oldular. Bu yöntem ve teknikler XVI. yüzyılın başından itibaren okyanus ötesi ölçekte ticaret ve sanayiye geliştirmek için daha sonraları Hollandalılar ve İngilizler tarafından da kullanıldı. (McNeil, 2011, s. 216) Hollanda ve İngiltere, coğrafi keşiflerde Batıya giden İspanyol ve Afrika Kıtasının güneyinden Hint Okyanusuna açılmaya çalışan ancak Asya'da başarılarından yararlanmak için gerekli kaynaklara tam olarak sahip olamayan Portekizlilerden sonra 1600'lü yıllardan itibaren kendi ticari ve karasal imparatorluklarını geliştiren en önemli aktörlerden oldular. (Arnold, 1995, s. 29)

2. İngiliz Sömürgeciliği

Coğrafi Keşiflerle birlikte Batı Avrupa'da bulunan devletler için sömürge imparatorlukları kurmak en önemli meseleydi. Çünkü sömürge imparatorlukları kurmak ve büyük topraklar kazanmak, büyük devlet olmak için gerekli bir şart olarak kabul ediliyordu. (Armaoğlu, ty., s.79) Aynı şey İngilizler için de geçerliydi. İngiliz siyasetinin en önemli etkeni sömürge kurmak ve bu sömürgelerin muhafaza edilmesini ve korunmasını yani sürdürülebilirliğini sağlamaktı. (Ağaoğlu, 1929, s. 17) Uzak doğuda Portekiz hâkimiyetinin zayıflamaya başlamasıyla birlikte İngilizler devreye daha etkin bir şekilde girdiler. XVII. yüzyılda Hint Ticaret Yolunu Hollandalılardan alarak bir yüzyıl kadar ellerinde tutan Fransızlar ile 1756-63 yıllarında yaptıkları *Yediyıl savaşları* sonrasında Hindistan Sömürgeciliğini Fransızların elinden aldılar.

XVIII. yüzyıl İngiltere açısından aynı zamanda önemli teknolojik gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Dokumacılık alanındaki gelişmeler 1876'da James Watt'ın ilk patentini aldığı buharlı makinenin icadıyla birlikte tarihi bir sıçrama yaptı. XIX. yüzyılda gerçekleştirilen köklü teknolojik gelişmelerle de daha önce görülmemiş türden bir sanayi devrimi başladı. (McNeil, 2002, s. 650)

Sanayi devrimi ile birlikte sömürge imparatorlukları Avrupalılar açısından daha önemli hale geldi. Çünkü sömürge toplulukları hem hammadde kaynağı, hem ucuz iş gücü, hem de işlenmiş mamulün satışı için önemli bir pazar idi. Sömürge imparatorlukları, kendi sömürgelerinden hammadde ya da yarı işlenmiş maddeyi ucuz iş gücüyle çıkartıp ülkelerine getiriyor, yine ülkelerindeki fabrikalarda ucuz iş gücüyle bunları mamul hale getirerek önce Avrupa'ya, doyunluk oluştuğunda da sömürgelerine satıyorlardı. Bu oldukça kârlı bir sistemdi.

İngiltere bu amaçla 1601 yılında Doğu Hindistan Şirketini kurdu ve bu şirket aracılığıyla Uzakdoğu'da sağlam ve etkili bir ticari örgütlenmeye sahip oldu. (McNeil, 2002, s. 488)

2. ŞARK MESELESİ VE İNGİLİZ POLİTİKALARI

İngiltere'nin Şark Politikasını, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün İngiliz menfaatlerine yansıma tarzı belirlemiştir. Bunu iki ana başlık altında incelemek mümkün:

2.1. İngiliz Menfaatleri İçin Osmanlı Devleti'nin Toprak Bütünlüğü Korunmalıdır

Avrupa'da 1789 Fransız İhtilaliyle başlayan hürriyet hareketlerini, Fransa tüm Avrupa ülkelerine yaymaya niyetlendi. Ancak İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya gibi büyük devletler buna karşı birlikte hareket ettiler. Fransa, Rusya ile yaptığı savaşta mağlup oldu.

Bunun üzerine Avrupalı devletler bir araya gelerek, kendi menfaatleri doğrultusunda Avrupa'nın siyasi haritasını yeniden şekillendirmeye çalıştılar. Bunun için 1815 yılında Viyana Kongresini düzenlediler. Kongrede gerek toprak genişliği, gerek stratejik konumu, gerek yer altı ve yer üstü zenginlik kaynakları ve gerekse etkili bir nüfuz hinterlandına sahip olması dolayısıyla Osmanlı Devleti de müzakere konusu edildi. Rus Çarı II. Alexander Osmanlı Devleti'nden ilk olarak Şark Meselesi şeklinde bahsetti. Bu kavram daha sonra yine Batılı devletler tarafından zaman zaman kullanıldı.

Bu dönemde Avrupa'da sömürge imparatorlukları kuran İngiltere, Fransa ve bu yarışa yeni yeni girme çabası içerisinde olan Rusya arasında ciddi bir mücadele vardı. Rusya, bir şekilde sıcak denizlere inerek oradan sömürge imparatorlukları kurma çabası güderken, Fransa, İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerini baltalayacak her adımı atmaktan çekinmiyordu. İngiltere ise gerek Afrika'da ve gerekse Uzakdoğu'da kurmuş olduğu büyük sömürge imparatorluklarının özellikle de *İmparatorluk Yolu* üzerinde gerekli güvenliği tesis etmenin çabası içerisindeydi.

İngiltere'nin Doğu sömürgeleriyle bağlantısı Mısır, Akdeniz, Cebelitarık Boğazı'ndan geçiyordu ve buna *'İmparatorluk Yolu'* deniyordu. İngiltere, İmparatorluk Yolu üzerindeki sömürgecilik faaliyetlerini daha rahat yürütebilmek için, Rusya ve Fransa'nın emperyalist heveslerinin önünü kesmek durumundaydı. Bunun için de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı bir politika olarak benimsedi. Örneğin Napolyon 1798'de Mısır'ı işgal ettiğinde İngiltere büyük tedirginlik yaşadı. Çünkü Mısır'ın işgali, Hindistan ile olan bağlantısının kesilmesi anlamına geliyordu. (Armaoğlu, ty., s. 44-45) İngiltere de bu mücadelede ağır yenilgi almış olan Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını Osmanlı Devleti'ni bir arada tutan unsurlara vurgu yaparak gerçekleştirmeye çalıştı. Bunların başında Halifelik kurumu ve milliyetçilik hareketlerinin bastırılması geliyordu.

Halifelik, 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Mısır Seferi sonrasında fiilen Osmanlı Devleti'ne geçti. Ancak Osmanlı padişahları XVIII. Yüzyılın son çeyreğine kadar bu ünvanı resmi olarak kullanmadılar. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile daha önce sahip olduğu bir toprak parçası olan Kırım'ın elinden çıkması üzerine, orada yaşayan Müslümanlarla bağlarını devam ettirebilmek açısından, Abbasi Halifelerinin kullandığı şekliyle Hilafet ünvanı kullanıldı. II. Abdulhamid (1776-1909) Hilafeti, bütün Müslümanların halifesi şeklinde bir mahiyete büründürerek bundan hem siyasi meselelerde faydalanmayı hem de bütün Müslümanların dini lideri gibi telakki edilmesini sağlayarak daha güçlü bir hale getirdi. (İnalcık, 1958, s. 58)

İngiltere sömürge imparatorluklarına yansımaları bakımından Osmanlı Halifeliğinin önemini XVIII. yüzyılın sonlarına doğru fark etti. Bu dönemde Hindistan üzerindeki hâkimiyetini pekiştirme çabası içerisinde olan İngiltere, Hindistan'da yaşayan Müslümanların Osmanlı Halifesine duydukları saygı ve bağlılığı görünce, bu durumu bölgede kendilerine karşı meydana gelebilecek direnişleri kırma konusunda kullanabileceğini gördü. Çünkü Hindistan'a yerleşme çabaları esnasında İngilizler, İngiliz hatırasını Hindistan'da kinle yâd ettirecek davranışlardan kaçınmadılar. Burada tezvîr, hile, ihanet ve rüşvetle hâkimiyetlerini pekiştirdiler ve İngiliz menfaatlerini korumak için bir yandan yerli halkı yöneticilerine karşı kışkırtmayı, farklı dinlerden insanları birbirleriyle karşı karşıya getirmeyi, dini ihtilafları körüklemeyi, adam satın almayı ve onları kullanmayı bir politika haline getirdiler. (Ağaoğlu, 1929, s. 21-22)

İngilizler bundan dolayı Halifelik makamını, gerek bütün bu olumsuzluklardan kaynaklanan çatışmaları azaltmak, gerek Sultan III. Selim döneminde bölgedeki Maysor Sultanı'nın 1798'de kendilerine karşı verdiği mücadeleyi kırmak ve gerekse 1857 yılında İngilizlerin Hindistan'daki

varlığına karşı baş gösteren Müslüman ayaklanmasını bastırmak maksadıyla da kullandılar. (Özcan, 1998, s. 49)

Bununla da yetinmeyerek aynı zamanda sömürge imparatorlukları kurma yarışında kendisine rakip olacak ve sömürge pastasındaki payını azaltabilecek devletleri engellemek için de Halifelik makamından istifade ettiler. Örneğin Orta Asya Hanlıklarının Osmanlı Halifesine bağlılıklarını teşvik ederek Orta Asya'ya açılmaya çalışan Rusya'nın bu çabasını akim bırakmaya çalıştılar. (Özcan, 1998, s. 49)

İngilizlerin Hilafet makamının etkinliğini teşvik etmesi aynı zamanda, Mısır'da İngiltere'nin Yüksek Komiserliğini yapan Lord Cromer'in başlangıçta yaptığı gibi, Fransız İhtilal-i Kebiri (1789) sonrasında hızlı bir şekilde yayılmaya başlayan milliyetçilik düşüncelerinin Osmanlı toprakları içerisinde yayılmasının engellenmesine de bağlı oldu. Çünkü Hilafet Kurumu Müslümanların bir bütün halinde olmasıyla güç bulabilecek bir kurumdur. Ancak İngilizler bir yandan bu faydayı gözetirken öte yandan sömürgecilik faaliyetleri esnasında, sömürülen halkın milli bir uyanış göstermemesi için de milliyetçilik fikirlerini bastırmayı tercih ettiler. (Yaramış, 2007, s. 127)

2. İngiliz Menfaatleri İçin Osmanlı Devleti Yıkılmalıdır

Ancak Halifelik makamının nüfuzuna yakından muttali olan İngiltere, böylesine etkili bir kurumun, kendilerine karşı da kullanılabileceği endişesini düşünmeye başladı. Çünkü daha çok Müslümanların yaşadıkları bölgelerde sömürge imparatorlukları kurmuşlardı. Buralarda İngiltere aleyhine çıkan direnişleri kolayca engelleyen bir irade, bu bölgedeki tüm Müslümanları da aynı kolaylıkla İngiltere aleyhine harekete geçirebilirdi. Bu endişeyle İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası çok uzun sürmedi. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında İngiltere, Osmanlı Devleti'nin artık zayıfladığını ve yıkılma emmareleri gösterdiğini gördü. Onu daha fazla ayakta tutmak imkânsız görünüyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti yıkılacaksa, bunu diğer devletlere bırakmak çok doğru olmayacaktı. Bu bakımdan sömürge imparatorlukları peşinde koşan Rusya ve Fransa aleyhine İngilizlerin genel menfaatlerini dikkate alarak Osmanlı Devleti'ni yıkmak gerekiyordu. İngiltere bu politikayı iki şekilde gerçekleştirebilecekti: Osmanlı Devleti topraklarında kendisine bağlı veya kendi kontrolünde bağımsız devletler kurmak. Ya da Osmanlı topraklarının stratejik bölgelerine bizzat yerleşmek. (Armaoğlu, ty., s. 45)

İngilizlerin Hilafetin nüfuzundan çekinmelerine ilave olarak 1876'da Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte II. Abdulhamid'in bütün Müslümanların Halifesi olduğunu Kanun-i Esasi'de belirtmesi İngiliz devlet adamı, politikacı, gazeteci ve aydınlarının Halifeliğin mahiyet ve dayanaklarını sorgulamalarına neden oldu. (Özcan, 1998, s. 53) Özellikle Doğu Politikalarını değiştirmeye başladıkları bir dönemde, kendileri için önemli bir risk unsuru taşıyan Halifeliğin yanı sıra milliyetçilik ile ilgili de stratejiler geliştirme çabası hâkim olmaya başladı. *'İngiltere'de Hilafet Tartışmaları: 1873-1909'* başlıklı kapsamlı makalesinde Azmi Özcan, bu tartışmaları tespit edebildiği kadarıyla ilk olarak Eski Bengal Vali Yardımcısı Sir George Campbell'in başlattığını söylüyor. Özcan, Osmanlı Sultanının hiçbir şekilde bütün Müslümanların halifesi olamayacağı görüşünü ifade eden Campbell'e ilk desteğin de, Sultanın halifeliğinin gerçek olmadığı, dolayısıyla Kureyş ailesinden olan Mekke Şerifi'nin Hilafet makamına oturma hakkına sahip olduğunu söyleyen İngiltere'nin Uzakdoğuda görevli bürokratlarından biri olan George M. Birdwood'dan geldiğini belirtiyor. (Özcan, 1998, s. 53) Kaldı ki, İngiliz menfaatleri de bunu gerektiriyordu. Müslüman toplumlar arasında milliyetçilik duygularının kaşınması ve Hilafet kurumunun tezyif edilmesi Müslümanların bir tesbih gibi dağılmalarını sağlamaya yönelik adımlardı. (Yaramış, 2007, s. 127) Halifelik ile ilgili olarak kamuoyunu ikna etmeye çalışan Birdwood, Şarkiyatçıların araştırmalarının gücünden de istifade ederek, aslında Müslümanların

doğru bilgiye sahip olmadıklarını, fiili durumu bir şekilde kanıksadıklarını, Hilafetin İslam'a göre Kureyş Kabilesi'nde olması gerektiğini ifade ediyor. Böylelikle bir yandan Arapların önüne milliyetçilikle desteklenmiş prestijli bir alternatif sunarak Osmanlı Devleti'ne yönelik karşı bir tutum geliştirmelerine imkân tanıyor, bir yandan da İslam ümmetinin siyasi açıdan parçalanmasına zemin hazırlamış oluyordu. Şarkiyatçıların İslam kültürü ile ilgili araştırmalarında, 'Hilafetin Kureyşliği' meselesinde olduğu gibi tefrika unsuru bölümleri detaylı ve ard niyetli bir şekilde işledikleri bilinen bir gerçektir. (Hatipoğlu, 1979, s. 121-213) Çünkü İngilizlerin Doğu politikalarının temel taşı, sürekli yetkinleştirilen bir Şark bilgisiydi. İngiliz menfaatlerinin devam etmesi için İngiltere'nin Şarkı hem yönetmesi hem de hakkında bilgi sahibi olmaya devam etmesi gerekiyordu. (Said, 2014, s. 227)

3. SONUÇ

Coğrafi keşiflerden sonra yeni ada ve kıtaları öğrenen Batılı devletler buraları, yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynaklarını sömürebilecekleri bir alan haline getirdiler. Ekonomik açıdan zengin olabilmek için sömürebilecekleri topraklara sahip olmak bir gereklilik haline geldi. Hollanda ve Fransa'dan sonra İngiltere geniş sömürge alanlarına sahip oldu. Başta Hindistan olmak üzere İslam coğrafyasının güney kısımlarına egemen oldu. Avrupalı Devletler arasında sömürge pastasından pay alma noktasında kıyasıya bir mücadele vardı. İngiltere Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Halife Sultanların, diğer Müslüman toplumlar üzerindeki nüfuzunu da gördü. Osmanlı dostluğu, sömürge yarışında da işine yarayacaktı. Bu bakımdan hem halifelik nüfuzunu hem de stratejik Osmanlı topraklarını kendi lehine kullandı. Ancak XVIII. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin artık zayıf düştüğünü ve öyle ya da böyle yıkılacağını farkedince, Osmanlı Devleti ile ilgili politikasını değiştirdi. Osmanlı topraklarını yıkıp stratejik bölgelere kendisi oturacaktı. Yükselen milliyetçilik düşüncelerinden de destek bularak hem Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü bozmak hem de kendi aleyhine kullanılabilme ihtimali bulunan Halifelik makamının tezyif etmeye çalıştı. Bunun için de art niyetli çalışmalar yapan şarkiyatçıların çalışmalarından faydalandı.

4. KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A., (1929). İngiltere ve Hindistan, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Armaoğlu, F., (ty.). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), İstanbul: Alkım.
- Arnold, D., (1995). Coğrafi Keşifler Tarihi, (O. Bahadır, Çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Hatipoğlu, M. S., (1979), Hilafetin Kureyşliği: İslam Tarihinde İlk Siyasi Kavmiyetçilik, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1, 121-213.
- İnalçık, H., (1958). Osmanlı Padişahı, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 4, 68-79.
- McNeil, W. H., (2002). Dünya Tarihi, (A. Şenel, Çev.), İstanbul: İmge Yayınları
- McNeil, W. H., (2011). Avrupa Tarihinin Oluşumu, (Y. Kaplan, Çev.,) İstanbul: Külliyyat Yayınları
- Özcan, A., (1998). İngitere'de Hilafet Tartışmaları: 1873-1909, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 2, 49-71.
- Said, E., W., (2014). Şarkiyatçılık, (B. Ülner, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları
- Yarımış, A., (2007, Aralık). Mısırdaki İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883-1097), Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 121-130.

**DETERMINATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE LITERACY LEVELS OF
PRESERVICE SCIENCE TEACHERS**
**FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ YAPAY ZEKÂ OKURYAZARLIK
DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ**

BURÇAK ATA¹, ALEV DOĞAN²

**¹Doktora öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen
Bilimleri Eğitimi Bölümü, Ankara, Türkiye,**

ORCID Numarası: 0000-0001-8046-550X

**²Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi
Bölümü, Ankara, Türkiye,**

ORCID Numarası: 0000-0002-8907-1344

Özet

Bu araştırma fen bilimleri öğretmen adaylarının yapay zekâ okuryazarlık düzeylerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, 2023-2024 eğitim öğretim yılında bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören gönüllü 40 fen bilimleri öğretmen adayı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmanın verileri Polatgil ve Güler (2023) tarafından uyarlanan Cronbach Alfa değeri 0.939 olan 5'li Likert tipi 12 maddeden oluşan Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği ile toplanmıştır. Ölçek; farkındalık, kullanım, değerlendirme ve etik olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten elde edilen veriler betimsel istatistik analizi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının çoğu (% 77,5) iş verimliliğini artırmak için yapay zekâ uygulamalarını veya ürünlerini kullanabildiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte yine öğretmen adaylarının çoğu (%70) bir yapay zekâ uygulamasını veya ürününü bir süre kullandıktan sonra yeteneklerini ve limitlerini (sınırlarını) değerlendirebileceklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda adaylar yapay zekâ uygulamalarını veya ürünlerini kullanırken her zaman etik ilkelere uyduklarını da ifade etmişlerdir. Ayrıca adayların bir kısmı kullanılan bazı yapay zekâ teknolojilerini tanımlayamadıklarını da belirtmişlerdir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre genel olarak öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojilerine aşina oldukları söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Öğretmen adayı, yapay zekâ okuryazarlığı, fen eğitimi

Abstract

This study was conducted to determine the artificial intelligence literacy levels of pre-service science teachers. The research was carried out using a descriptive survey model with 40 volunteer pre-service science teachers studying at the faculty of education of a public university during the 2023-2024 academic year. The data of the study were collected using the Artificial Intelligence Literacy Scale, adapted by Polatgil and Güler (2023), consisting of 12 items in a 5-point Likert scale with a Cronbach's Alpha (α) reliability coefficient of 0.939. The scale is composed of four dimensions: awareness, usage, evaluation, and ethics. The data obtained from the scale were analyzed. Most of the participants (%77.5) stated that they could use artificial intelligence applications or products to enhance work efficiency. Additionally, most of the participants (%70) indicated that they could evaluate the capabilities and limitations of an artificial intelligence application or product after using it for a certain period. Furthermore, the

participants expressed that they always adhere to ethical principles while using artificial intelligence applications or products. However, some participants reported that they could not identify certain artificial intelligence technologies used. In general, the results suggest that pre-service science teachers are familiar with artificial intelligence technologies.

Keywords: Pre-service science teachers, artificial intelligence literacy, science education

1. GİRİŞ

Yapay zekâ, bilgisayar sistemlerinin ve yazılımlarının insan benzeri zekâ gösterebilme yeteneğine sahip olması olarak tanımlanmaktadır (Russell & Norvig, 2010). Yapay zekâ, makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme, bilgisayarla görme ve robotik gibi çeşitli teknolojileri içerir (Goodfellow, Bengio, & Courville, 2016). Bu teknolojiler, makinelerin öğrenme, problem çözme, anlama, dil işleme ve karar verme gibi karmaşık görevleri gerçekleştirmelerine olanak tanır (Mitchell, 1997; Jurafsky & Martin, 2020; Bishop, 2006).

Günümüzde yapay zekâ teknolojileri eğitim, sağlık ve iş dünyası gibi birçok alanda kullanılmakta ve bu teknolojilere olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Bu kapsamda yapay zekâ okuryazarlığı da önemlidir. Yapay zekâ okuryazarlığı, bireylerin yapay zekâ teknolojilerini anlama, kullanma ve bu teknolojilerin toplum üzerindeki etkilerini değerlendirip eleştirel bir şekilde yorumlama yeteneğidir (Ng, 2018; Long & Magerko, 2020; Touretzky et al., 2019).

Literatürde yapay zekâ teknolojilerinin eğitim alanında etkileri ve bu teknolojilere yönelik farkındalık düzeyleri üzerine yapılan araştırmalar, önemli bulgular sunmakla beraber sınırlıdır (Eubanks, 2018; Mitchell, 2019). Eker ve Gündüz (2024)'ün çalışmasında, ortaokul matematik öğretmenlerinin matematik dersinde yapay zekâ uygulamalarını kullandıklarını ve bu uygulamalara yönelik yeterlilik algılarının olumlu olduğu belirlenmiştir. Köse ve arkadaşlarının yaptıkları (2023) araştırmada ise, öğretmenlerin yapay zekâ uygulamalarının eğitimde kullanılmasına yönelik genel olarak olumlu bir tutum sergiledikleri, bu uygulamaların eğitim süreçlerinde öğretmenlerin görevlerini kolaylaştırabileceği ve öğrencilere daha eğlenceli bir öğrenme ortamı sunabileceği ifade edilmektedir.

Ancak özellikle eğitim ortamlarında yapay zekâ ile desteklenen uygulamaların kullanılması öğretmenlerin bu konudaki farkındalıklarına bağlıdır. Bu nedenle geleceğin öğretmenleri olan öğretmen adaylarının da yapay zekâ okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi önemlidir.

2. YÖNTEM

Fen bilimleri öğretmen adaylarının yapay zekâ okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanan bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, mevcut durumu olduğu gibi tanımlamaya yönelik bir yöntemdir ve araştırmak istenilen grubun belirli bir konudaki özelliklerini açığa çıkarmak için genellikle anketler ve ölçekler kullanılarak veri toplama işlemi gerçekleştirilir (Büyüköztürk, 2012; Akgün, Büyüköztürk, Çakmak, Demirel ve Karadeniz, 2011).

1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim ve öğretim yılında bir devlet üniversitesinin fen bilgisi öğretmenliği bölümünde öğrenim gören gönüllü 40 fen bilimleri öğretmen adayı oluşturmuştur.

2. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri, Polatgil ve Güler (2023) tarafından uyarlanan Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği (YAPZEKO) ile elde edilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa (α) katsayısı 0.939 olarak

bulunmuştur. Ölçek; 12 madde 5’li likert tipi olup, farkındalık, kullanım, değerlendirme ve etik olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır.

3. Verilerin Analizi

Araştırmadan Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği ile elde veriler betimsel istatistik analizi ile değerlendirilmiştir. Yüzde ve frekanslar hesaplanarak yorumlanmıştır (Baştürk ve Taştepe, 2013).

3. BULGULAR

Fen bilimleri öğretmen adaylarının yapay zekâ okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmadan elde edilen verilere ait bulgular Tablo 1 de sunulmuştur.

Tablo 1

Yapay Zekâ Okuryazarlık Ölçeği Frekans-Yüzde Sonuçları

Maddeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Madde1	1	2,5	2	5	0	0	18	45	19	47,5
Madde2	6	15	18	45	10	25	6	15	0	0
Madde3	2	5	4	10	15	37,5	16	40	3	7,5
Madde4	1	2,5	4	10	14	35	16	40	5	12,5
Madde5	5	12,5	24	60	8	20	2	5	1	2,5
Madde6	1	2,5	0	0	2	5	31	77,5	6	15
Madde7	2	5	0	0	7	17,5	28	70	3	7,5
Madde8	2	5	2	5	9	22,5	26	65	1	2,5
Madde9	1	2,5	2	5	9	22,5	27	67,5	1	2,5
Madde10	1	2,5	1	2,5	7	17,5	27	67,5	4	10
Madde11	12	30	20	50	8	20	0	0	0	0
Madde12	1	2,5	2	5	6	15	21	52,5	10	25

Tablo 1’deki maddelere ait veriler aşağıda değerlendirilmiştir:

‘Akıllı cihazlar ile akıllı olmayan cihazlar arasındaki farkı ayırt edebilirim’ ifadesine (madde 1) öğretmen adaylarının %2,5’i kesinlikle katılmıyorum, %5’i katılmıyorum, %45’i katılıyorum ve %47,5’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâ teknolojisinin bana nasıl yardımcı olabileceğini bilmiyorum’ (madde 2) ifadesine öğretmen adaylarının %15’i kesinlikle katılmıyorum, %45’i katılmıyorum, %25’i kararsızım ve %15’i katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Kullandığım uygulama ve ürünlerde kullanılan yapay zekâ teknolojisini tanımlayabilirim’ (madde 3) ifadesine öğrencilerin %5’i kesinlikle katılmıyorum, %10’u katılmıyorum, %37,5’i kararsızım, %40’ı katılıyorum ve %7,5’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Günlük işlerimde bana yardımcı olması için yapay zekâ uygulamalarını veya ürünlerini ustalıkla kullanabilirim’ (madde 4) ifadesine öğretmen adaylarının %2,5’i kesinlikle katılmıyorum, %10’u katılmıyorum, %35’i kararsızım, %40’ı katılıyorum ve %12,5’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Yeni bir yapay zekâ uygulamasını veya ürününü kullanmayı öğrenmek benim için genellikle zordur’ (madde 5) ifadesine öğretmen adaylarının %12,5’i kesinlikle katılmıyorum, %60’ı katılmıyorum, %20’si kararsızım, %5’i katılıyorum ve %2,5’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘İş verimliliğimi artırmak için yapay zekâ uygulamalarını veya ürünlerini kullanabilirim’ (madde 6) ifadesine öğretmen adaylarının %2,5’i kesinlikle katılmıyorum, %5’i kararsızım, %77,5’i katılıyorum ve %15’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Bir yapay zekâ uygulamasını veya ürününü bir süre kullandıktan sonra yeteneklerini ve limitlerini (sınırlarını) değerlendirebilirim’ (madde 7) ifadesine öğretmen adaylarının %5’i kesinlikle katılmıyorum, %17,5’i kararsızım, %70’i katılıyorum ve %7,5’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Akıllı bir ajan tarafından sunulan çeşitli çözümler arasından uygun bir çözüm seçebilirim’ (madde 8) ifadesine öğretmen adaylarının %5’i kesinlikle katılmıyorum, %5’i katılmıyorum, %22,5’i kararsızım, %65’i katılıyorum ve %2,5’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Belirli bir görev için çeşitli yapay zekâ uygulamaları veya ürünleri arasından en uygun olanını seçebilirim’ (madde 9) ifadesine öğretmen adaylarının %2,5’i kesinlikle katılmıyorum, %5’i katılmıyorum, %22,5’i kararsızım, %67,5’i katılıyorum ve %25’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâ uygulamalarını veya ürünlerini kullanırken her zaman etik ilkelere uyarım’ (madde 10) ifadesine öğretmen adaylarının %2,5’i kesinlikle katılmıyorum, %2,5’i katılmıyorum, %17,5’i kararsızım, %67,5’i katılıyorum ve %10’u kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâ uygulamalarını veya ürünlerini kullanırken gizlilik ve bilgi güvenliği konularına dikkat etmem’ (madde 11) ifadesine öğretmen adaylarının %30’u kesinlikle katılmıyorum, %50’si katılmıyorum ve %20’si kararsızım cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâ teknolojisinin kötüye kullanılmasına karşı her zaman dikkatliyim’ (madde 11) ifadesine öğretmen adaylarının %2,5’i kesinlikle katılmıyorum, %5’i katılmıyorum, %15’i kararsızım, %52,5’i katılıyorum ve %25’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu araştırmada, gönüllü olarak araştırmaya katılan 40 fen bilimleri öğretmen adayının yapay zekâ okuryazarlık düzeyi Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği ile belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının büyük bir kısmının yapay zekâ teknolojileri ve uygulamaları hakkında temel bilgiye sahip olmakla birlikte bazı eksikliklerinin de mevcut olduğu söylenebilir. Adayların, özellikle akıllı cihazlar ile akıllı olmayan cihazlar arasındaki farkı ayırt edebilse de, yapay zekâ teknolojilerini tanımlama ve değerlendirme konusunda yeterli olmadıkları söylenebilir. Literatürde de Suárez ve Lugones (2018), öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojilerine aşına olduğunu ancak pratikte bazı zorluklarla karşılaştıklarını

belirtmiştir. Kılıçer'in (2011) çalışmasında da öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde kullanılmasına olumlu yaklaşımları görülmektedir. Mart ve Kaya (2023), öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojilerini yeterince bilmedikleri ve teknolojiyi tam olarak kullanamadıkları için bu teknolojilere karşı olumsuz tutum sergilediklerini de ortaya koymuştur. Yapay zekâ okuryazarlığındaki eksikliklerin öğretmenlerin bilgi düzeyleri, becerileri ve kendine güvenlerinde yetersizliklere yol açtığı da literatürde belirtmiştir (Popenici ve Kerr'in 2017; Yang, 2023). Zhang da (2021) çalışmasında, öğretmenlerin yapay zekâ teknolojileri konusunda bilgi eksikliği yaşadıklarını belirtmiştir.

Çalışmamızda, öğretmen adaylarının %50'si yapay zekâ uygulamalarını kullanırken gizlilik ve bilgi güvenliği konularına dikkat ettiklerini belirtmiştir. Benzer şekilde, Banaz ve Demirel'in (2024) çalışmasında da Türkçe öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojilerini kullanırken etik kurallara önem verdikleri ve yapay zekâ okuryazarlıklarının oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, farklı araştırmalarda yapay zekâ teknolojilerinin etik ilkeleri ihlal edebileceği ve adil kararlar veremeyebileceği gibi endişeler de gündeme getirilmiştir (Dilek, 2019; Remian, 2019; Zeide, 2019). Johnson da (2021) öğretmenlerin yapay zeka ile ilgili etik ve güvenlik konularında daha fazla eğitime ihtiyaç duyduklarını vurgulamıştır. Eubanks (2018) ve Mitchell (2019) gibi araştırmacılar da yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal etkilerine yönelik farkındalığın önemini belirtmektedir.

Çalışmamızdan elde ettiğimiz bulgulara göre bazı adaylar yapay zekânın insan hayatını kolaylaştıracağını düşünürken, yapay zekâyı insanlık için bir tehdit olarak değerlendirenler de mevcuttur. Bu durum, yapay zekâyı dair önemli endişelerin varlığını da ortaya koymaktadır (Çam ve diğerleri, 2021). Ayrıca araştırmalarda yapay zekâ uygulamalarının öğretmenlerin iş yükünü hafifletme ve materyal desteği sağlama açısından önemli avantajlar sunduğu ifade edilmekle birlikte (Holmes ve diğerleri, 2023; Bhatnagar, 2020) öğretmenlerin yerini alabileceği yönündeki endişelere de yer verilmiştir (Taşçı ve Çelebi, 2020).

Literatürde, öğrencilerin öğrenme çıktılarını ilerletmek için akıllı asistanlardan faydalanabileceği, bu asistanların kişiselleştirilmiş geri bildirim ve destek sunarak öğrenme süreçlerini daha verimli hale getirebileceği belirtilmiştir (Hwang ve diğerleri, 2020). Çalışmamızda da adayların %65'i, akıllı bir ajan tarafından sunulan çeşitli çözümler arasında uygun olanını seçebileceklerini belirtmiştir. Eker ve Gündüz (2024), ortaokul matematik öğretmenlerinin yapay zekâ uygulamalarına yönelik yeterlilik algılarının olumlu olduğunu da saptamışlardır. Yapay zekâ teknolojilerinin eğitimdeki rolü ve etkileri dikkate alındığında, öğretmen adaylarının bu alandaki bilgi ve becerilerini geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır. Benzer şekilde, Jain ve Patel (2024) Hindistan'da yapay zekânın eğitimde tamamen benimsenmesine yönelik olumlu bir eğilim olduğunu vurgulamışlardır. Fakat, Russell ve Norvig (2020), yapay zekânın eğitimde etkin kullanımı için gereken bilgi ve beceri düzeyinin öneminin altını çizmektedir. Bu nedenle öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojileri hakkında daha kapsamlı bilgi ve beceri edinmelerini sağlamak ve farkındalıklarını geliştirmek amacıyla eğitim programları gözden geçirilmelidir. Öğretmen adaylarına yapay zekâ teknolojilerini uygulayarak deneyim kazanmalarını sağlayacak fırsatlar sunulmalıdır. Bu durum yapay zekâ okuryazarlığını artırmak ve bu teknolojilerin eğitimde etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak için de önemlidir.

5. KAYNAKLAR

Akgün, Ö. E., Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Demirel, F., & Karadeniz, Ş. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.

- Banaz, E., & Demirel, O. (2024). Türkçe öğretmen adaylarının yapay zekâ okuryazarlıklarının farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 60, 1516-1529.
- Baştürk, S., & Taştepe, M. (2013). Evren ve örneklem. In Ş. Büyüköztürk, E. K. Çakmak, Ö. E. Akgün, F. Demirel, & Ş. Karadeniz (Eds.), *Bilimsel araştırma yöntemleri* (pp. 129-159). Vize Yayıncılık.
- Bhatnagar, S. (2020). AI in education: Enhancing teaching and learning. *International Journal of Educational Research and Innovation*.
- Bishop, C. M. (2006). *Pattern recognition and machine learning*. Springer.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (18th ed.). Pegem Akademi.
- Çam, E., & Arkadaşları. (2021). Teacher candidates' awareness of AI technologies. *Educational Research and Reviews*.
- Dilek, E. (2019). Ethical concerns in AI applications. *AI & Society*.
- Eker, M., & Gündüz, Y. (2024). Ortaokul matematik öğretmenlerinin matematik dersinde yapay zekâ uygulamalarına yönelik yeterlilik algıları. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 45-60.
- Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.
- Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep learning*. MIT Press.
- Hwang, G. J., Wang, S. Y., & Lai, C. L. (2020). A systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education: Roles, strategies, and effects. *Educational Research Review*, 30, 100332.
- Jain, N., & Patel, H. N. (2024). Quantitative assessment of artificial intelligence integration in higher education: A structural equation modeling study. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 24(1), 39.
- Johnson, D. S. (2021). Artificial intelligence literacy of secondary school teachers: A comparative study. *Journal of Educational Computing Research*, 59(4), 693-714.
- Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2020). *Speech and language processing* (3rd ed.). Prentice Hall.
- Kılıçer, K. (2011). Öğretmen adaylarının bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik algı ve tutumları. *Eğitim ve Bilim*, 36(162), 190-204.
- Köse, A., Yılmaz, K., & Arslan, S. (2023). Yapay zekâ uygulamalarının eğitimde kullanımı: Öğretmenlerin bakış açıları ve etkileri. *Eğitimde Teknoloji ve İnovasyon*, 15(2), 123-137.
- Long, D. E., & Magerko, B. (2020). What is AI literacy? Competencies and design considerations. In *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1-14).
- Mart, M., & Kaya, G. (2023). Okul öncesi öğretmen adaylarının yapay zekâyâ yönelik tutumları ve yapay zekâ okuryazarlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitimde Yapay Zekâ Araştırmaları Dergisi*.
- Mitchell, T. M. (1997). *Machine learning*. McGraw Hill.

- Mitchell, M. (2019). *Artificial intelligence: A guide for thinking humans*. Farrar, Straus and Giroux.
- Ng, A. (2018). *AI transformation playbook*. Retrieved from DeepLearning.ai.
- Polatgil, N., & Güler, O. (2023). Yapay zekâ okuryazarlığı ölçeği. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dergisi*, 25(3), 1-12.
- Remian, J. (2019). Privacy issues in AI: A review. *Journal of Information Ethics*.
- Russell, S., & Norvig, P. (2010). *Artificial intelligence: A modern approach* (3rd ed.). Prentice Hall.
- Russell, S., & Norvig, P. (2020). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.
- Su, J., & Yang, W. (2023). Artificial intelligence and robotics for young children: Redeveloping the five big ideas framework. *ECNU Review of Education*, 0(0), 1-14. <https://doi.org/10.1177/20965311231218013>
- Suárez, H., & Lugones, R. (2018). Pre-service teachers' knowledge and attitudes towards artificial intelligence in education. *Educational Technology & Society*, 21(3), 35-47.
- Taşçı, G., & Çelebi, E. (2020). Impacts of AI in higher education: Faculty perspectives. *Journal of Educational Technology Research*.
- Touretzky, D. S., Gardner-McCune, C., Martin, F., & Seehorn, D. (2019). Envisioning AI for K-12: What should every child know about AI? *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 33(1), 9795-9799. <https://doi.org/10.1609/aaai.v33i01.33019795>
- Wandersee, J. H., Mintzes, J. J., & Novak, J. D. (1994). Research on alternative conceptions in science. In D. L. Gabel (Ed.), *Handbook of research on science teaching and learning* (pp. 177-210). Macmillan.
- Zhang, M. (2021). Teachers' perspectives on artificial intelligence in education: A survey study. *Computers & Education*, 163, 104-111.
- Zeide, E. (2019). AI in higher education: Applications, promises, perils, and ethical questions. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

EVALUATION OF PRESERVICE SCIENCE TEACHERS GENERAL ATTITUDES
TOWARDS ARTIFICIAL INTELLIGENCE

FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ YAPAY ZEKÂYA YÖNELİK
GENEL TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

BURÇAK ATA¹, ALEV DOĞAN²

¹Doktora öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen
Bilimleri Eğitimi Bölümü, Ankara, Türkiye,

ORCID Numarası: 0000-0001-8046-550X

²Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi
Bölümü, Ankara, Türkiye,

ORCID Numarası: 0000-0002-8907-1344

Özet

Günümüzde hızla yaygınlaşmakta olan yapay zekâ uygulamaları eğitim ve öğretimde de çeşitli araçlar sunmaktadır. Bu uygulamaların eğitim ve öğretim ortamlarında etkili bir şekilde kullanılması öğretmen adaylarının uygulamalara yönelik tutumlarına bağlıdır. Bu nedenle bu araştırma, fen bilimleri öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik genel tutumlarını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma 2023-2024 eğitim-öğretim yılında bir devlet üniversitesinin Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim görmekte olan 30 gönüllü öğretmen adayı ile yürütülmüştür. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Bu araştırmada, Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilen ve Kaya ve arkadaşları (2022) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Cronbach Alpha değeri 0.82 olan 5'li likert ve 20 maddeden oluşan bu ölçek yapay zekâya yönelik negatif ve pozitif tutumları ölçen iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten elde edilen veriler betimsel istatistik analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre, öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik genel olarak olumlu bir tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu, yapay zekâ uygulamalarının faydalı olduğunu ve bu teknolojiyi desteklediklerini belirtirken bazıları ise yapay zekânın potansiyel tehlikeleri ve etik sorunları konusunda endişelerini ifade etmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Yapay zekâ, öğretmen adayı, tutum, fen eğitimi

Abstract

Artificial intelligence applications, which are rapidly becoming widespread today, offer various tools in education and training. The effective use of these applications in educational environments depends on pre-service science teachers attitudes towards them. Therefore, this research was conducted to evaluate the general attitudes of pre-service science teachers towards artificial intelligence. The study was carried out with 30 volunteer pre-service science teachers studying in the department of science education at a state university during the 2023-2024 academic year. Participants were selected using purposive sampling. In this research, the "General Attitude Scale Towards Artificial Intelligence," developed by Schepman and Rodway (2020) and adapted to Turkish by Kaya and colleagues (2022), was used. This scale, consisting of 20 items with a 5-point likert type and a Cronbach Alpha value of 0.82, measures both negative and positive attitudes towards artificial intelligence through two sub-dimensions. The

data were analyzed using descriptive statistical analysis. The results of the research indicate that pre-service science teachers generally have a positive attitude towards artificial intelligence. The majority of teacher candidates expressed that they find artificial intelligence applications useful and support this technology, while some also voiced concerns about the potential dangers and ethical issues associated with artificial intelligence.

Keywords: Artificial intelligence, pre-service science teacher, attitude, science education

1. GİRİŞ

Günümüzde yapay zekâ, eğitimden sağlığa, sanayiden hizmet sektörüne kadar pek çok alanda hızla yayılan ve etkisini artıran bir teknolojidir. Yapay zekâ, bilgisayar sistemlerinin insan benzeri düşünme ve öğrenme yeteneklerine sahip olması anlamına gelir. Bu teknoloji, büyük veri analizi, makine öğrenimi, doğal dil işleme ve robotik gibi alanlarda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Yapay zekâ uygulamaları, otomatik karar verme süreçlerinden, kişiselleştirilmiş eğitim programlarına kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. Bu nedenle, yapay zekânın eğitim süreçlerine entegrasyonu, öğrencilere daha etkili ve verimli öğrenme deneyimleri sunma potansiyeline sahiptir (Russell ve Norvig, 2021).

Eğitim öğretim ortamlarında bu uygulamaların kullanılması da öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının bu konudaki tutumları ile yakından ilişkilidir. Tutum, bireylerin belirli bir nesne, olay veya duruma karşı gösterdikleri duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilerin bir bileşimidir. Pozitif tutumlar, bireylerin belirli bir nesneye yönelik olumlu düşünceler ve duygular geliştirmesine yol açarken, negatif tutumlar olumsuz düşünceler ve duygularla ilişkilidir. Yapay zekâyâ yönelik tutumların, bu teknolojinin eğitimde kullanımı ve yaygınlaştırılması üzerindeki etkisi önemlidir. Pozitif tutumlar, öğretmen adaylarının yapay zekâ uygulamalarını sınıflarında daha kolay benimsemelerine ve kullanmalarına yol açabilirken, negatif tutumlar ise direnç ve çekingenliğe neden olabilir (Ajzen, 1991).

Yakut (2024)'un çalışması, teknolojik ürünlerle ilişkili olan ve yapay zekâyâ yönelik gelişmeleri takip ederek bilgi sahibi olan kişilerin, yapay zekâyâ daha pozitif bir tutum geliştirdiğini vurgulamaktadır. Bu bulgu, genel olarak bireylerin bilgi ve deneyim düzeylerinin, teknolojilere yönelik tutumlarını etkileyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmada bireylerin bilmediği veya tanımadığı şeylere karşı mesafeli bir duruş sergileyebileceği, oysa bilgi sahibi olduklarında daha pozitif bir duygu geliştirebileceği de ifade edilmektedir. Yapay zekânın eğitim süreçlerine entegrasyonu da, öğretmenlerin bu uygulamalara karşı sergiledikleri tutumlar ile şekillenecektir. Bu nedenle öğretmen adaylarının da bu konudaki tutumlarının araştırılması önemlidir ve bu çalışmada, fen bilimleri öğretmen adaylarının yapay zekâyâ yönelik genel tutumları değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

Fen bilimleri öğretmen adaylarının yapay zekâyâ yönelik genel tutumlarını değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, araştırmak istenilen grubun belirli bir konudaki özelliklerini açığa çıkarmak için anketler ve ölçekler kullanılarak verilerin toplanmasıdır (Akgün, Büyüköztürk, Çakmak, Demirel ve Karadeniz, 2011; Karasar, 2016).

2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim ve öğretim yılında bir devlet üniversitesinin fen bilgisi öğretmenliği bölümünde öğrenim gören gönüllü 30 fen bilimleri öğretmen adayı oluşturmuştur.

3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlaması Kaya vd. (2022) tarafından yapılan "Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği" ile toplanmıştır. Araştırmada kullanılan "Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği" ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir:

1. Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği

Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği, yapay zekâya yönelik negatif tutum ve pozitif tutum olmak üzere iki alt boyuttan oluşmakta, 20 madde içermektedir ve 5'li likert tipi ile derecelendirilmiştir. Yapay zekâya yönelik negatif tutum maddeleri ters kodlanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha değerlerinin 0.82- 0.88 arasında olduğu; güvenilirlik değerlerinin ise pozitif tutum için 0.77, negatif tutum için 0.83 olduğu tespit edilmiştir.

4. Verilerin Analizi

Araştırmada ölçekten elde edilen veriler betimsel istatistik analizi ile değerlendirilmiş ve bulgular yüzde-frekans olarak Tablo 1'de verilmiştir (Baştürk ve Taştepe, 2013).

3. BULGULAR

Tablo 1.

Maddeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Madde 1	1	3,3	0	0	5	16,7	21	70	3	10
Madde 2	1	3,3	0	0	2	6,7	21	70	6	20
Madde 3	1	3,3	0	0	1	3,3	24	13,3	4	13,3
Madde 4	1	3,3	0	0	3	10	15	50	11	36,7
Madde 5	1	3,3	0	0	2	6,7	18	60	9	30
Madde 6	1	3,3	6	20	13	43,3	7	23,3	3	10
Madde 7	1	3,3	0	0	0	0	23	76,7	6	20
Madde8	1	3,3	0	0	8	26,7	17	56,7	4	13,3
Madde 9	2	6,7	4	13,3	12	40	10	33,3	2	6,7
Madde 10	1	3,3	4	13,3	15	50	6	20	4	13,3
Madde 11	1	3,3	2	6,7	1	3,3	24	80	2	6,7
Madde 12	2	6,7	11	36,7	5	16,7	8	26,7	4	13,3

Madde 13	3	10	4	13,3	11	36,7	10	33,3	2	6,7
Madde 14	2	6,7	5	16,7	10	33,3	11	36,7	2	6,7
Madde 15	4	13,3	12	40	11	36,7	2	6,7	1	3,3
Madde 16	3	10	8	26,7	7	23,3	10	33,3	2	6,7
Madde 17	6	20	16	53,3	6	20	2	6,7	0	0
Madde 18	4	13,3	7	23,3	9	30	8	26,7	2	6,7
Madde 19	2	6,7	8	26,7	14	46,7	4	13,3	2	6,7
Madde 20	5	16,7	10	33,3	8	26,7	5	16,7	2	6,7

Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği Sonuçları

Tablo 1’de elde edilen veriler incelendiğinde:

‘Günlük hayatımda yapay zekâ sistemlerini kullanmak ilgimi çekiyor.’ ifadesine (Madde 1) öğrencilerin %3,3’ü kesinlikle katılmıyorum, %16,7’si kararsızım, %70’i katılıyorum ve %10’u kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Yapay zekânın birçok faydalı uygulaması vardır.’ ifadesine (Madde 2) öğrencilerin %3,3’ü kesinlikle katılmıyorum, %6,7’si kararsızım, %70’i katılıyorum ve %20’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâ heyecan vericidir.’ İfadesine (Madde 3) öğrencilerin %3,3’ü "kesinlikle katılmıyorum," %3,3’ü "kararsızım," %80’i "katılıyorum" ve %13,3’ü "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâ bu ülke için yeni ekonomik fırsatlar sağlayabilir.’ ifadesine (Madde 4) öğrencilerin %3,3’ü "kesinlikle katılmıyorum," %10’u "kararsızım," %50’si "katılıyorum" ve %37,5’i "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâyı kendi işimde kullanmak isterim.’ ifadesine (Madde 5) öğrencilerin %3,3’ü "kesinlikle katılmıyorum," %6,7’si "kararsızım," %60’ı "katılıyorum" ve %30’u "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâyâ sahip bir yazılım/robot, birçok rutin işi bir insandan daha iyi yapabilir.’ ifadesine (Madde 6) öğrencilerin %3,3’ü "kesinlikle katılmıyorum," %29’si "katılmıyorum," %43,3’ü "kararsızım", %23,3’ü "katılıyorum" ve %10’u "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekânın yapabileceklerinden etkilendim.’ ifadesine (Madde 7) öğrencilerin %3,3’ü "kesinlikle katılmıyorum," %76,7’si "katılıyorum" ve %20’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekânın insanların iyi oluşları üzerinde olumlu etkileri olabilir.’ ifadesine (Madde 8) öğrencilerin %3,3’ü "kesinlikle katılmıyorum," %26,7’si "kararsızım," %56,7’si "katılıyorum" ve %13,3’ü "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâlı sistemler insanların daha mutlu hissetmelerine yardımcı olabilir.’ ifadesine (Madde 9) öğrencilerin %6,7’si "kesinlikle katılmıyorum," %13’ü "katılmıyorum, %40’ı "kararsızım," %33,3’ü "katılıyorum" ve %6,7’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâlı sistemler insanlardan daha iyi performans gösterebilir.’ ifadesine (Madde 10) öğrencilerin %3,3’ü "kesinlikle katılmıyorum," %13,3’ü "katılmıyorum," %50’si "kararsızım," %20’si "katılıyorum" ve %13,3’ü "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Toplumun çoğu, yapay zekâ ile donatılmış bir gelecekte faydalanacaktır.’ ifadesine (Madde 11) öğrencilerin %3,3’ü "kesinlikle katılmıyorum," %6,7’si "katılmıyorum," %3,3’ü "kararsızım," %80’i "katılıyorum" ve %6,7’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir

‘Rutin işlemler için, bir insan yerine yapay zekâlı bir sistemle etkileşime girmeyi tercih ederim.’ ifadesine (Madde 12) öğrencilerin %67,7’si "kesinlikle katılmıyorum," %36,7’si "katılmıyorum," %16,7’si "kararsızım," %26,7’si "katılıyorum" ve %13,3’ü "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekânın tehlikeli olduğunu düşünüyorum.’ ifadesine (Madde 13) öğrencilerin %10’u "kesinlikle katılmıyorum", %13,3’ü "katılmıyorum", %36,7’si "kararsızım," %33,3’ü "katılıyorum" ve %6,7’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Kuruluşlar yapay zekâyı etik olmayan bir şekilde kullanırlar.’ ifadesine (Madde 14) öğrencilerin %6,7’si "kesinlikle katılmıyorum", %16,7’si "katılmıyorum", %33,3’ü "kararsızım," %36,7’si "katılıyorum" ve %6,7’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâyı şeytani/kötü niyetli buluyorum.’ ifadesine (Madde 15) öğrencilerin %13,3’u "kesinlikle katılmıyorum", %40’ı "katılmıyorum," %36,7’si "kararsızım," %6,7’si "katılıyorum" ve %3,3’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâ insanları gözetlemek için kullanılır.’ ifadesine (Madde 16) öğrencilerin %10’u "kesinlikle katılmıyorum", %26,7’si "katılmıyorum", %23,3’ü "kararsızım," %33,3’ü "katılıyorum" ve %6,7’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekânın gelecekteki kullanımlarını düşündüğümde üzüntüden titriyorum.’ ifadesine (Madde 17) öğrencilerin %6’sı "kesinlikle katılmıyorum", %20’si "katılmıyorum", %16’si "kararsızım", %53,3’ü "katılıyorum" ve %6’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâ insanların kontrolünü ele geçirebilir.’ ifadesine (Madde 18) öğrencilerin %4’ü "kesinlikle katılmıyorum", %13,3’ü "katılmıyorum", %23,3’ü "kararsızım", %30’u "katılıyorum" ve %26,7’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâlı sistemlerin birçok hata yaptığını düşünüyorum.’ ifadesine (Madde 19) öğrencilerin %6,7’si "kesinlikle katılmıyorum", %6,7’si "katılmıyorum", %26,7’si "kararsızım", %46,7’si "katılıyorum" ve %13,3’ü "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

‘Yapay zekâ gitgide daha fazla kullanılırsa benim gibi insanların zarar göreceğini düşünüyorum.’ ifadesine (Madde 20) öğrencilerin %16,7’si "kesinlikle katılmıyorum", %33,3’ü "katılmıyorum", %26,7’si "kararsızım", %16,7’si "katılıyorum" ve %6,7’si "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, fen bilimleri öğretmen adaylarının yapay zekâyâ yönelik genel tutumları incelenmiştir. Araştırma bulguları, öğretmen adaylarının yapay zekâyâ yönelik tutumlarının farklı boyutlarda çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymuştur. Dikkat çeken sonuçlar arasında adayların %56,7’si yapay zekânın insanların kontrolünü ele geçirebileceğinden, %40’ı ise tehlikeli olabileceğinden endişe ettiklerini belirtmeleri önemlidir. Literatürde, Kaya ve arkadaşlarının (2022) yaptığı çalışmada da benzer şekilde, bazı öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojisine karşı çekingen ve kararsız bir tutum sergilediği görülmektedir. Murphy de (2019), yapay zekânın eğitimdeki etkisini tartışırken, etik ve güvenlik konularının titizlikle ele

alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Richter (2018) ise yapay zekâ uygulamalarının bireyler için fırsatlar sunabileceğini ancak yanlış kullanıldığında bireysel hakların ihlal edilebileceğini belirtmektedir. Çalışma sonuçlarında öğretmen adaylarının %56,7'si yapay zekânın insanların iyi oluşu üzerinde olumlu etkileri olabileceğini ifade ederken, %26,7'si bu konuda kararsız kalmıştır. Bu durum, yapay zekânın duygusal ve psikolojik etkilerinin henüz tam olarak değerlendirilmediğini göstermektedir. Literatürde, McStay (2018), yapay zekânın özellikle ruh sağlığı alanında önemli faydalar sağlayabileceğini, ancak bu tür uygulamaların etik açıdan dikkatle ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Newman (2017), yapay zekâ teknolojilerinin bireyler üzerindeki olası psikolojik etkilerini tartışırken, bu teknolojilerin denetim ve şeffaflık ilkelerine uygun şekilde kullanılması gerektiğini de ifade etmektedir.

Çalışmamızda, 'Yapay zekâ insanları gözetlemek için kullanılır.' ifadesine verilen cevaplarda katılımcıların %23,3'ü kararsız olduğunu belirtmiştir. Yapay zekâ teknolojilerinin gözetim amacıyla kullanımı, mahremiyet ve güvenlik açısından önemli tartışmalara yol açmaktadır. Zuboff (2019), bu durumu yapay zekâ teknolojilerinin bireylerin mahremiyetini ihlal edebileceği riskine dikkat çekerek açıklamıştır. Bu tür endişeler, teknolojinin şeffaflık ve etik ilkeler doğrultusunda kullanılmasının önemini ortaya koymaktadır (Whittaker ve diğerleri, 2021). Bununla birlikte, öğretmen adaylarının çoğu yapay zekânın faydalı ve heyecan verici olduğunu ifade etmiştir. Literatürde de benzer şekilde, yapay zekânın eğitimde bireyselleştirilmiş öğrenme ve öğretmen desteği sağlama gibi faydalı yönleri vurgulanmaktadır. Drigas ve Ioannidou (2012), yapay zekânın bireysel eğitimde önemli katkılar sunduğunu ifade ederken, Fahimirad ve Kotamjani (2018), yapay zekânın öğretmenlere sınıftaki öğrenci farklılıklarını tespit etmede yardımcı olduğunu belirtmektedir.

"Yapay zekâya sahip bir yazılım/robot, birçok rutin işi bir insandan daha iyi yapabilir" ifadesine öğretmen adaylarının yine çoğu (%43,3) kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Bu kararsızlık, yapay zekânın yeteneklerinin tam olarak anlaşılmamış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Literatürde, Dehaene (2020), yapay zekânın rutin görevlerde yüksek performans gösterebildiğini, ancak insan yaratıcılığı ve duygusal zekâ gerektiren işlerde daha sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Eğitimde yapay zekânın kullanımıyla ilgili daha fazla bilgi ve deneyim kazanıldıkça, bu tutumların daha netleşeceği öngörülmektedir (Carvalho & Perez, 2021). Benzer şekilde, "Rutin işlemler için bir insan yerine yapay zekâlı bir sistemle etkileşime girmeyi tercih ederim" ifadesine katılmayanların oranı da %67,7 ile oldukça yüksektir. Bu durum öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğunun insan etkileşimini yapay zekâya tercih ettiğini göstermektedir. Lee ve See (2004), insanlar ve otomatik sistemler arasındaki güvenin, insanların teknolojiyle etkileşim kurma isteğini doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Aynı zamanda, öğretmen adaylarının %87,5'i, yapay zekânın ekonomik fırsatlar yaratabileceğini de düşünmektedir. Kupreko (2020), yapay zekânın eğitimde iş süreçlerini otomatikleştirerek zaman ve maliyet tasarrufu sağladığını ifade etmektedir. Bu bulgu, yapay zekânın eğitimdeki ekonomik etkileri açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

"Yapay zekâ insanların kontrolünü ele geçirebilir" ifadesine katılanların oranı %30, "kesinlikle katılıyorum" diyenlerin oranı ise %26,7'dir. Bu da öğretmen adaylarının önemli bir kısmının yapay zekâ teknolojilerinin gelecekte kontrol edilemeyeceği konusunda endişeli olduğunu göstermektedir. Bostrom (2014), bu tür endişelerin, yapay zekânın kontrol edilemez olabileceği ve insanlık için bir tehdit oluşturabileceği tartışmalarının önemli bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, yapay zekâ teknolojilerinin denetlenmesi ve düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır (Brundage ve diğerleri, 2018).

Fen bilimleri öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumlarını incelediğimiz bu araştırmada, katılımcıların genel olarak olumlu bir tutum sergiledikleri, ancak bazı olumsuz endişeler de taşıdıkları görülmüştür. Özellikle, öğretmen adayları yapay zekâ teknolojisinin faydalı uygulamalarını büyük oranda kabul ederken, teknolojinin potansiyel riskleri ve etik sorunlar konusunda çekinceler taşımaktadırlar. Öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu tutumları, büyük ölçüde bu teknolojiyi tanıma ve kullanma deneyimleriyle şekillenmektedir. Adayların yapay zekâ konusunda daha fazla bilgi ve deneyim kazanmaları, teknolojiye karşı daha olumlu yaklaşımlar geliştirmelerine yardımcı olabilir. Bu bağlamda, öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojisi hakkında bilgi edinmeleri ve bu teknolojiyi eğitim süreçlerinde kullanma fırsatları bulmaları, olumlu tutumların güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Akgün, A. E., Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Demirel, H., & Karadeniz, Ş. (2011). Eğitimde araştırma yöntemleri (3. baskı). Pegem Akademi.
- Baştürk, S., & Taştepe, M. (2013). Evren ve örneklem. In S. Baştürk (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri* (pp. 129-159). Ankara: Vize Yayıncılık
- Baştürk, R., & Taştepe, K. (2013). *Betimsel istatistiklerde uygulamalar*. Eğitim Araştırmaları Dergisi, 14(1), 45-56.
- Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford University Press.
- Brundage, M., et al. (2018). The malicious use of artificial intelligence: Forecasting, prevention, and mitigation. arXiv preprint arXiv:1802.07228. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1802.07228>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Carvalho, A. A., & Perez, R. (2021). AI and education: Exploring human-robot interaction. *AI & Learning*, 19(4), 45-63.
- Dehaene, S. (2020). *How We Learn: Why Brains Learn Better Than Any Machine... for Now*. Viking.
- Drigas, A., & Ioannidou, R. (2012). *Artificial intelligence in special education: A decade review*. *International Journal of Engineering Education*, 28(6), 1365-1375.
- Fahimirad, M., & Kotamjani, S. (2018). Intelligent educational systems based on artificial intelligence. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 15(1), 1-14.
- Kandemir, F., & Azizoğlu, F. (2024). Hemşirelerin yapay zekâya yönelik genel tutumlarının incelenmesi. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 28(2), 113-125.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, F., Aydın, F., Schepman, A., Rodway, P., Yetişensoy, O., & Demir Kaya, M. (2022). The roles of personality traits, AI anxiety, and demographic factors in attitudes towards

- artificial intelligence. *International Journal of Human–Computer Interaction*.
<https://doi.org/10.1080/10447318.2021.1955072>
- Kaya, Y., Şahin, E., & Çelik, İ. (2022). Yapay zekâya yönelik genel tutum ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Eğitim ve Bilim*, 47(211), 313-329.
<https://doi.org/10.15390/EB.2021.11051>
- Kaya, E., Yıldırım, T., & Aydın, S. (2022). *Yapay zekâya yönelik genel tutum ölçeği: Türkçe uyarlama çalışması*. *Eğitimde Yapay Zeka Dergisi*, 5(2), 123-135.
- Kaya, A., Yılmaz, E., & Şen, H. (2022). Schepman ve Rodway tarafından geliştirilen yapay zekâya yönelik genel tutum ölçeğinin Türkçe uyarlaması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 47(210), 456-473. <https://doi.org/10.15390/EB.2021.10755>
- Kaya, N., Akman, B., & Özdin, S. (2022). A study on the attitude of teacher candidates towards artificial intelligence. *International Journal of Education and Learning*, 10(1), 45-58.
- Kupreko, A. (2020). AI in education: Automating the future. *Technology in Education Journal*.
- Lee, J. D., & See, K. A. (2004). Trust in automation: Designing for appropriate reliance. *Human Factors*, 46(1), 50-80. https://doi.org/10.1518/hfes.46.1.50_30392
- McStay, A. (2018). *Emotional AI: The rise of empathetic media*. SAGE Publications.
- Murphy, M. (2019). The ethical implications of artificial intelligence in education. *Educational Technology*, 59(5), 6-9.
- Newman, D. (2017). The psychological impact of artificial intelligence. *International Journal of Human-Computer Studies*, 107, 47-56.
- Richter, T. (2018). Artificial intelligence in education: Opportunities and challenges. *Computers & Education*, 126, 18-27.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 4th Edition. Pearson.
- Schepman, A., & Rodway, P. (2020). *The development of an AI attitude scale: Measuring attitudes toward artificial intelligence*. *Frontiers in Psychology*, 11, 528.
- Schepman, A., & Rodway, P. (2020). Initial validation of the general attitudes towards artificial intelligence scale. *Computers in Human Behavior Reports*, 1, 100014.
<https://doi.org/10.1016/j.chbr.2020.100014>
- Schepman, A., & Rodway, P. (2020). Development of the general attitude towards artificial intelligence scale. *Journal of Artificial Intelligence Research*, 68(1), 1-30.
<https://doi.org/10.1613/jair.1.12215>
- Schepman, A., & Rodway, P. (2022). The General Attitudes towards Artificial Intelligence Scale (GAAIS): Confirmatory validation and associations with personality, corporate distrust, and general trust. *International Journal of Human–Computer Interaction*.
<https://doi.org/10.1080/10447318.2021.1936662>
- Yakut, İ. (2024). Yapay zekâya yönelik tutum ve dindarlık ilişkisi. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 7(1), 37-59.
- Whittaker, M., Crawford, K., Dobbe, R., et al. (2021). *AI Now Report 2021*. AI Now Institute.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs.

OTTOMAN HERITAGE IN ALGERIA: THE CONSTANTINE SIDI LAKHDAR
MOSQUE (GREEN MOSQUE)
CEZAYİR'DE OSMANLI MİRASI: KONSTANTİN SİDİ LAKHDAR CAMİİ (YEŞİL
CAMİ)¹

FATİH KUYUCUOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Doktora Öğrencisi, Sanat
Tarihi ABD,

ORCID: 0000-0001-8719-3682

Özet

İsmi Roma İmparatorluğu döneminde alan Konstantin, geçmişte Doğu Cezayir Beyliğinin başkentliğini de yapmış büyük şehirlerden biridir. Çevresi derin vadilerle kuşatılan tarihi kent, yüksek bir plato üzerinde bulunan düzlüğe konumlanmıştır. Kent yerleşimi, çevresine göre yüksek rakımlı olması nedeniyle korunaklı ve dış saldırılara karşı savunma üstünlüğü sağlamıştır. Bundan dolayı tarihten günümüze yaşam merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Konstantin, köprüler şehri olarak da bilinir. Derin vadiler sebebiyle birçok taş köprü ve çelik konstrüksiyonlu asma köprü inşa edilmiştir. Tarihi Sidi Raşid Köprüsü, şehirdeki büyük taş köprülerden biridir. Şehrin Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyetine girmesiyle Anadolu'dan çok fazla göç almıştır. Nüfus artışıyla birlikte ticaret, zanaat ve imar faaliyetleri hız kazanmıştır. Osmanlı döneminde yoğun imar ve iskân faaliyetleri başlamış şehir mamur edilmiştir. Kentte, doğu beyliğinin idare merkezi ve beyin yaşam alanı olması nedeniyle ihtişamlı saraylar yapılmıştır. Anadolu'dan gelen Hanefî mezhebine mensup yeni yerleşimciler kendi sanat anlayış ve üslubunda yapılar inşa etmişlerdir. Böylece Anadolu ve Mağrip sentezinde, mimari bir sanat anlayışı ortaya çıkmıştır. Ayrıca ihtiyaçlara binaen cami, mescit, saray, hamam, konut, çarşı, dükkân, köprü, hapishane ve kışla gibi çeşitli yapılar inşa edilmiştir. Eserlerin bir kısmı günümüze sağlam şekilde ulaşarak şehre tarihi kimlik kazandırmıştır. Sidi Lakhdar Camii, Bey Camii, Sidi Mighref Camii ve Afen Camii bunlardan bazılarıdır. Zamanla nüfusun artmasıyla yerleşim tarihi kent merkezinin dışına taşmış, arazinin yapısından dolayı güney ve güneydoğu yönüne yeni yerleşim merkezleri oluşturulmuştur. Şehrin idaresi, tarihi kentin bulunduğu yerdeki kamu yapılarından sürdürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Cezayir, Konstantin, İmar Faaliyeti, Sidi Lakhdar Camii, Etkileşim.

Abstract

Constantine, named during the Roman Empire era, was a major city that also served as the capital of the Eastern Algeria Principality. Surrounded by deep valleys, this historic city is situated on a plateau, which provided natural fortification and a strategic defense advantage against external attacks. Due to its high altitude and defensive capabilities, Constantine has remained a sustainable living center throughout history. The city is also known as the city of bridges, with many stone and steel suspension bridges constructed due to its deep valleys, among which the historic Sidi Rached Bridge is one of the largest. With the city's integration into the Ottoman Empire, significant migration from Anatolia took place, leading to a rapid increase in trade, crafts, and construction activities. During the Ottoman period, the city was extensively developed, with grand palaces constructed, reflecting its role as the administrative

center and residence of the Bey of the Eastern Principality. New settlers from Anatolia, adhering to the Hanafî school of thought, built structures in their own artistic style, leading to the emergence of a synthesis of Anatolian and Maghrebi architectural styles. To meet the growing needs of the population, various structures, including mosques, palaces, baths, residences, markets, shops, bridges, prisons, and barracks, were constructed. Some of these structures have survived intact to the present day, contributing to the city's historical identity. Notable examples include the Sidi Lakhdar Mosque, Bey Mosque, Sidi Mighref Mosque, and Afen Mosque. As the population grew, new settlements expanded beyond the historic city center, particularly towards the south and southeast due to the terrain. The administration of the city continues to be based in public buildings located in the historic center.

Keywords: Ottoman Empire, Algeria, Constantine, Construction Activity, Sidi Lakhdar Mosque, Interaction

GİRİŞ

Bu çalışmada Cezayir'in Konstantin şehrinde bulunan Sidi Lakhdar Camii mimari, plan, malzeme-teknik ve süsleme özellikleri açısından incelenerek tanıtılması amaçlanmıştır. Ayrıca Cezayir'de Osmanlı döneminde inşa edilen yapılar içerisindeki yeri vurgulanarak Anadolu örnekleriyle benzerlikleri ortaya konularak kültürel etkileşim ve sentezin önemi vurgulanacaktır. 1519 yılından 1830 yılına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan Cezayir'deki Türk mimarisi ne yazık ki ülkemizde tanınmamaktadır. Amacımız yaptığımız çalışmalarla bu açığın kapatmaktır.

Cezayir'in Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra Anadolu'dan Cezayir'e göçler başlamış ve Anadolu'nun birçok yerinden kişiler ve aileler Cezayir'e göç etmiştir. Bunlar yeniçeri mensubu askerlerin yanı sıra meslek sahibi Osmanlı tebaasından zanaatkarlardan da oluşmaktaydı. Başta başkent Cezayir olmak üzere sahil şeridi boyunca konumlanan şehirlere yoğun iskân ve imar faaliyetleri başlamıştır. Ortaya çıkan yeni koşullar doğrultusunda artan nüfusa cevap verebilmek için başta konutlar olmak üzere yeni camiler, mescitler, köprüler, çarşılar, dükkanlar, balıkhaneler, çeşmeler, hamamlar, saraylar ve askeri kışlalar inşa edilmiştir. Anadolu'dan gelen yeni yerleşimciler iskân edildikleri yerlerde kendi zevk ve sanat anlayışlarına göre inşa faaliyeti içerisinde bulunmuşlardır. Böylece Cezayir'de, Anadolu sanatıyla Mağrip sanatının karşılaşması başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Granada'nın Endülüs Emevîlerinin hakimiyetinden çıkıp İspanyolların hakimiyetine girmesiyle buradan Cezayir'e yeni bir göç dalgası başlar. Granada'dan gemilerle Endülüs Emevîleri Cezayir şehirlerine taşınır. Böylece Arap, Türk ve Endülüslü Müslümanlardan oluşan üç ana unsur üzerine gelişen demografik yapı ortaya çıkar. Anadolu'dan gelen Türkler ile yerel halkın evliliğinden Kuloğlu adında yeni bir kimlik doğmuştur. Meydana gelen bu kültürel etkileşimle mimaride ve sanatta yeni bir sentez ortaya çıkmıştır. Bu aileler hala varlığını sürdürmektedir. Tez çalışmalarımız kapsamında ziyaret ettiğimiz şehirlerde özellikle Bursa ve Muğla gibi şehirlerden göç etmiş soydaşımız kişilerle tanışma fırsatımız olmuştur.

Mimari Betimleme

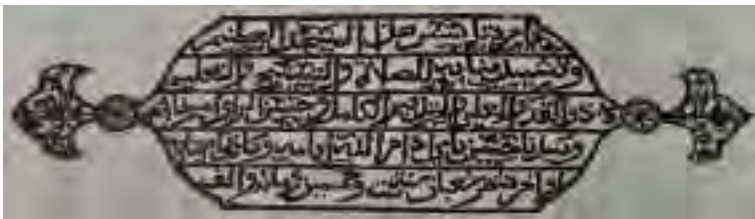
Sidi Lakhdar Camisi Konstantin şehrinin tarihi kent dokusunun merkezinde El Cezzarın Mahallesinde Osmanlı döneminde de varlığı bilinen Rouag Said caddesindeki çarşının içinde yer alır. Eser, iki katlı fevkani bir yapı olup alt katı dükkanlar üst katı ise harim kütesinden müteşekkildir.

Yapı, kitabesine göre Cezayir'in Osmanlı idaresindeyken Ebu Hanak lakabıyla tanınan Dayı Hasan bin Hüseyin'in (1736-1753) beyliği döneminde 1743 yılında inşa edilmiştir (Tütüncü, 2013, s. 202-204). Cami, şehrin en eski tarihli yapılarından biridir. Caminin ismi 16. yy. da

yaşamış Arap şairi Sidi Lakhdar Ben Khlouf'tan geliyor olmalıdır. Ayrıca harim duvarlarının süslemesinde kullanılan yeşil renkli çinilerden dolayı Yeşil Cami olarak da adlandırılır.

2022 yazındaki incelememiz sırasında bu restorasyon çalışmalarının devam ettiğini yerinde görme fırsatımız olmuştur. Ayrıca yapıdaki izlerden günümüze kadar çeşitli onarım ve müdahaleler geçirdiği anlaşılmaktadır. Eser sağlam bir vaziyette ibadet amaçlı kullanılmaya devam etmektedir. 2014 yılında ibadete kapatılan ve 2015 yılında restorasyonu başlayan eser, 4 Temmuz 2023 tarihinde restorasyonu tamamlanarak ibadete açılmıştır³.

Yapının asli haline ait iki kitabe levhası mevcuttur. Her ikisi de kuzeybatı cephede bulunur. Kitabelerden biri eksene yerleşik pencere açıklığının, diğeri ise bu pencerenin hemen batı yanındaki kapı açıklığının yukarısında yer almaktadır. Kitabeler caminin banisi ve inşa tarihiyle ilgili bilgiler içerir. Pencerenin yukarısındaki kitabe beş satır halinde alçı üzerine sülüs hat ile yazılmıştır (Fotoğraf 1). Kitabe levhası yaklaşık pencere açıklığı boyunca yatay konumla uzanır. Uzun kenarları düz, iki kısa kenarı dekoratif kaş kemer şeklinde biçimlenen levhanın uçlarına içerisinde altı kollu yıldız çiçeği bulunan birer madalyon ile bunun da ucuna birer palmet yerleştirilmiştir. Palmetlerin yüzeyine de yine çiçek tasvirleri işlenmiştir. Kitabenin çerçeveleri ile satırları ayıran bordürler ince düz şeritlerden ibrettir. Harfler beyaz zemin üzerine siyah boya ile yazılmıştır. Kitabe metnine göre “*Bu büyük caminin tesis edilmesini ve namaz teşbih ve eğitim amacıyla yapılmasını yüce kudret ve kâmil tedbir sahibi, güzel görüşlü emirimiz, efendimiz Hasan Bey emretti. Allah onun ömrünü arttırsın. Binanın tamamlanması bin yüz elli altı yılının Şaban ayının sonlarında*” yazar (Tütüncü, 2013 s. 202-204). Diğer kitabe mermer malzemeli kare bir levha şeklindedir. Bu levhanın iki yan ve üst kenarı düz yüzeyli bir silmeyle kuşatılmıştır. Kitabe metni ikişer sütun ve dört satır halinde toplam sekiz kartuş içerisine kabartılmıştır. Kartuşlar uzun kenarları düz, kısa kenarları dilimli kemer şeklinde biçimlenmiştir. Kartuşların kesiştiği merkeze, caminin inşa yılını veren 1156 ibaresi işlenmiştir. Ayrıca bu ibare dışında kartuşların kesiştiği bölümler ile iki yan kenarlarında ise çiçek tasvirleri görülmektedir. Yine burada da harfler beyaz zemin üzerine siyah boyayla yazılmıştır (Fotoğraf 2). Sülüs hat ile Arapça yazılan kitabe metni “*Bu güzel görünümlü mükemmel binamız Allah rızası için yapan kimsenin izniyle tamamlandı. Hüseyin oğlu Hasan Bey emretti ve görüldüğü gibi bizim için bir cami oldu. Allah onun gayretini kabul etsin ve ecrini bolca versin. İzzet ve şeref sahibi Peygamberimizin hicretinin bin yüz elli altıncı senesi*” şeklinde kaleme alınmıştır. Bu kitabelerden başka caminin kuzeydoğusundaki dehlizin kapı kenarında sonradan konulduğu anlaşılan bir mermer levha daha yer almaktadır. Bu levhada Fransız işgali döneminde 1934 yılında Müslümanlarla Yahudiler arasında çıkan bir kargaşadan bahsedilmektedir. Levhadaki bahsi geçen yazı: “*5 Ağustos 1934 yılında Konstantin şehrinin Müslüman sakinlerinin Yahudilere karşı ayaklanması ve pazar günü İslam'ın kutsal mekânlarına saldırıları*” şeklindedir (Fotoğraf 3). 1934 yılında farklı dine sahip çarşı sakinleri arasındaki olayların büyüdüğü ve ölümlü olayların yaşanmasıyla birlikte Yahudilerin Müslüman ibadet mekanlarına ve Sidi Lakhdar Camisine de saldırdıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu saldırıda caminin ne kadar zarar gördüğü belirlenmemektedir.

Fotoğraf 1. Sidi Lakhdar Camii inşa kitabesi (Tütüncü, 2013, s. 204).

Fotoğraf 2. Sidi Lakhdar Camii inşa kitabesi detay, (203).

Fotoğraf 3. Sidi Lakhdar Camide bulunan mermer levha.

Yerinde yaptığımız incelemeler esnasında eser restorasyon aşamasında olmakla birlikte binanın bütün duvarları sıvalı olduğundan inşa malzemesi belirlenememekteydi. Ancak yaptığımız literatür çalışmaları sırasında tespit ettiğimiz bir video görüntüsünde⁴ eserin duvarlarının tamamen raspalandığı tespit edilmiştir. Buna göre inşa malzemesinin esas itibariyle iki sıra kaba yonu taş-üç sıra tuğla/iki sıra kaba yonu taş-iki sıra tuğla şeklinde almaşık bir örgü sistemine sahip olduğu açıkça görülebilmektedir. Ayrıca bundan başka cami inşasında, düzgün kesme taş, mermer, ahşap (hatıl), çini, demir (pencere korkulukları), cam ve alçı kullanıldığı da belirlenebilmektedir. Köşe bağlantılarında düzgün kesme taş; duvar kaplaması ve süslemelerde çini; örtü sistemi, mahfil, minber ve hatıllarda ahşap; pencere korkuluklarında demir; mihrap ve taşıyıcı elemanlarda mermer; süslemelerde de çini yanı sıra alçı kullanılmıştır.

Sidi Lakhdar Camisi kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen plan ve sivri beşik çatı örtülü prizmal bir kütleyle sahiptir (Çizim 1). Çatı alaturka kiremit kaplıdır. Harim 13.45 X 14.91 m. ölçülerindedir. Harim mekânı mihraba paralel uzanan beş sahından oluşur. Mihrap güneydoğu duvarı ekseninde yer alır. Sahınlar, yanlarda duvara bitişik ayaklara, ortada ise her sırada dörder sütuna oturan yarım daire kemerlerle oluşturulmuş ve aralıklı yerleştirilen kirişlerle desteklenen düz ahşap tavanla örtülmüştür. Ayrıca mihrap eksenindeki bölümde kuzeybatı güneydoğu yönünde atılım gösteren kemerlerle mihraba dik uzanan bir orta sahnin teşkil edilmiştir. Bu bölümün ilk üç sahnin ise diğerlerinden farklı olarak birer kubbe ile örtülerek

mihrap eksenini vurgulanmıştır. Bu bölümdeki kemerlerden mihrabın iki yanındakiler duvara bitişik birer sütuna, kuzeybatı kenardakiler ise duvara bitişik birer ayağa oturtulmuştur.

Harim mekanının kuzeybatı duvarı ekseninde bir pencere açıklığı ile bunun iki yanında harime irtibat sağlayan birer kapı açıklığı mevcuttur. Harim kütesinin kuzeydoğu duvarının doğu yanında geçişleri harimden sağlanan farklı büyüklükte iki oda yer almaktadır.

Minare, güneybatı duvarının batı ucuna yerleştirilmiş kare kaideli, sekizgen gövdeli bir küttür. Minareye harimin batı köşesindeki kapıdan geçilmektedir.

Çizim 1. Sidi Lakhdar Camii Planı, (Fatih KUYUCUOĞLU, 2 Ekim 2022).

Cami, çarşı içerisinde düz bir araziye inşa edilmiştir. Kütle olarak; alt kat çarşı dükkanları-depo, üst kat harim kütesini ve örtü sistemi şeklinde üç kademeli bir görünüş sergiler. Alt katta, yapının güneydoğu ve güneybatı yanındaki sokağa açılan birimler doğrudan çarşı dokusu ile irtibatlı dükkân niteliğinde kullanılırken bunların arkasındaki üniteler depo işleviyle kullanılmaktadır. Bu dükkân ve depolar tuğla malzemeli çapraz tonoz örtülüdür. Eserin kuzeydoğu ve kuzeybatı yanlarında, alt kat kütesine bitişen yarım daire kemerli ve çapraz tonoz örtülü dehlizler bulunmaktadır.

Cepheler çimento harcı ile sıvanarak yüzeyine beyaz badana yapılmıştır. Bina kütesinde üçüncü kademeyi teşkil eden çatı, dört yönde de kısmen uzatılarak cepheleri sınırlandıran bir saçak niteliğinde düzenlenmiştir. Cepheler son derece sade bir görünüş sergiler. Dökülmüş sıva yüzeylerinden duvarlarda ve minarede kaba yonu-moloz taş, tuğla ve ahşap hatıdan oluşan almasıık örgünün kullanıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 4). Yapının cepheleri asimetrik bir düzenlemeye sahip olup farklılık sergilemektedir.

Fotoğraf 4. Minare kaidesinde görülen inşa malzemesinden detay.

İncelememiz sırasında camideki restorasyon çalışmaları devam ettiğinden kurulan iskele ve koruyucu perdeler nedeni ile cepheleri ne yazık ki bir bütün halinde fotoğraflama imkânı bulamadık. Ayrıca cami kütesi ile etrafındaki çarşı dokusu arasındaki mesafenin çok dar oluşu da cephelerin algılanmasını güçleştirmektedir (Fotoğraf 5).

Kuzeydoğu cephesi caminin en hareketli cephesidir. Bu cephede eksenden doğu köşeye doğru uzanan ve caminin müştemilatı olarak kullanılan odalara ait bir kütle mevcuttur. Harim cephesinin yarı seviyesine kadar yükselen bu kütle birbirine bitişik dikdörtgen iki hacimden oluşmaktadır. Bunlardan doğu köşeye yakın konumdaki diğerinden biraz daha büyük ve kısmi taşıntılı bir kütleye sahiptir. Bu kütlelerin kuzeydoğu, güneydoğu ve kuzeybatı cephelerinde boyutları farklı boyuna dikdörtgen birer pencere açıklığı mevcuttur. Cami kuzeydoğu cephesinin bu kütlelerden itibaren görülebilen yüzeyinde, saçak seviyesine yakın konumla eş aralıklarla yan yana sıralanmış boyuna dikdörtgen beş pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu cephede ayrıca yaklaşık cephe aksına yerleşik konumla diğerlerine göre daha büyük yine boyuna dikdörtgen bir pencere daha görülmektedir.

Fotoğraf 5. Minareden bakışla sokak dokusu ve restorasyon için kurulan iskeleler.

Güneydoğu cephe daha sade bir görünüşe sahiptir. Cephe ekseninde, kısmen taşıntılı mihraba ait silindirik bir kütle dikkati çekmektedir. Bu cephede de kuzeydoğu cephedekilerle aynı düzen ve görünüşte beş pencere açıklığı yer almaktadır.

Kuzeybatı cephesinde diğerlerinden farklı olarak iki sıra halinde yerleştirilmiş bir pencere düzenlemesi görülmektedir. Üst sırada yine aynı düzen ve görünüşte beş pencere yer alırken alt seviyede üst sıradaki pencerelerden güney köşeden batıya doğru uzanan ilk dört pencere ile aynı eksen paylaşılan ve daha büyük boyutlu dört pencere açıklığı bulunmaktadır.

Güneybatı cephenin batı ucunda cami kütesine bitişik inşa edilmiş kare kaideli sekizgen gövdeli ve tek şerefeli minare bulunur. Kaidedeki sıvası dökülmüş yüzeylerden inşasında kullanılan malzemeler görülmektedir. Buna göre taş ve tuğladan oluşan almaşık örgü tekniğinin aralarına ahşap hatılların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Gövde sekizgen, kalın bir kütle halinde yükselir. Gövdenin her bir kenarı atnalı kemerlerle sonuçlanan ve son derece yüzeysel basit birer nişle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf 6). Kemerlerin üst kısmındaki kalın bir silme gövdeyi kuşatır. Silmenin hemen yukarısında, beyaz zemin üzerine mavi, yeşil ve kahve renkleri kullanılarak hançer yaprakları ve yürek motifleri içinde palmetlerden oluşan dikdörtgen çini bezeme panoları bulunmaktadır. Bu renkli çini panolar, her kenarda ayrıca sarı renkli ve daha büyük boyutlu dikdörtgen çinilerle üç yönden kuşatılmıştır. Bu kütle üzerinde yüzeyi çimento harcıyla sıvalı tuğla örgülü korkuluklara sahip şerefe yer almaktadır. Korkulukların alt ve üst kenarları ahşap hatıllarla çerçeveselmiştir. Şerefe altı, her cephede alt yüzeyleri C ve S şeklinde kavislendirilmiş ahşap konsollara oturan yine tuğla örgülü ikişer nişle hareketlendirilmiştir. Petek kısmı küçük bir kütle halindedir ve üst kenarı profilli silmelerle sınırlandırılmıştır. Peteğin güneydoğu kenarına yarım daire kemerli küçük bir pencere açılmıştır. Petek piramidal bir külahla örtülerek köşelerine metal birer dendan, üzerine ise hilal şeklinde bir alem yerleştirilmiştir (Fotoğraf 7). Minareye ait eski bir fotoğraftan daha önceki dönemlerde şerefenin sundurmalı bir çatı ile örtülü olduğu böylece bir seyir köşkü tarzında yapıldığı görülmektedir (Fotoğraf 8). Minare çekirdeği ve yetmiş basamaklı merdiveni ahşap malzemedir (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 6. Minare çekirdeğinden detay.

Fotoğraf 7. Sidi Lakhdar Camii minaresi.

Fotoğraf 8. Sidi Lakhdar Camii minaresinden detay.

Fotoğraf 9. Minareye ait eski tarihli bir fotoğraf (erişim tarihi 11.11.2023).

(<https://www.facebook.com/photo/?fbid=2267071733383762&set=a.247824708641818>)

Kuzeybatı cephe de esasen diğer cepheler gibi sade bir görünüş sergilemektedir. Cephe ekseninde alt seviyede boyuna dikdörtgen bir pencere açıklığı ile bunun iki yanına simetrik konumla yerleştirilmiş ve harime geçişi sağlayan boyuna dikdörtgen birer kapı açıklığı görülmektedir. Alt seviyedeki pencerenin ve batı kapının üstüne yerleştirilmiş kitabeler günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Eserin restorasyon çalışmalarını gösteren yayınlanmış bir videoda, cephedeki kazınmış sıva yüzeylerinden kapı ve pencere sövelerinin duvar örgüsünden ibaret olduğu ayrıca üst kenarlarına da ahşap lento yerleştirildiği belirlenebilmektedir⁵. Bunlardan başka üst seviyede, alttakilerle aynı hizada sıralanan boyuna dikdörtgen ve daha küçük boyutlu üç pencere ile bunların batı yanında bir kapı açıklığı yer almaktadır. Üst seviyedeki bu kapının mahfille irtibatlı olması muhtemeldir.

Kapıların yer aldığı bölüme dükkanların arasındaki dar bir dehlizden merdivenle ulaşılır. Yapıyı ziyaretimiz sırasında bu kısımda bir takım yeni çalışmaların yürütüldüğünü gördük (Fotoğraf 10-11). Buna göre camiye bitişik olmak üzere sundurma ile örtülü bir ünite yapıldığı görülmüştür. Bu ünite, demir yerine urgan iplerin birbirine düğümlenmesiyle oluşturulmuş kare gergiler şeklindeki zemin üzerine yerleştirilmiştir (Fotoğraf 12). Yapıya ait eski bir fotoğraftan hareketle bu bölümün yapının asli halinde de var olduğu ve bizim gördüğümüz haliyle yeniden yapıldığı söylenebilir (Fotoğraf 13).

Yapıda tadilat devam ettiği için kapı kanatları zarar görmemesi için sökülmüştür. Ancak kapıların orijinal olup olmadığı bilinmemektedir.

Fotoğraf 10. Sidi Lakhdar Camii giriş bölümünün zemin düzenlemesinden detay.

Fotoğraf 11. Sidi Lakhdar Camisi giriş bölümü örtü sistemi.

resim yüklenemiyor

Fotoğraf 12. Sidi Lakhdar Camii giriş bölümünün zemin düzenlemesinden detay.

Fotoğraf 13. Giriş bölümündeki kitabeler.

<https://prayersconnect.com/mosques/1234863-mosque-sidi-lakhdar-constantine-constantine-algeria> (erişim tarihi 24.09.2024)

Harim, kuzeybatı güneydoğu yönünde dikdörtgen planlı bir mekandır. Harim planlamasında sahnın iki farklı düzenlemeye sahiptir. Esas itibarı ile dört sıra sütun üzerine oturan yarım daire kemerle mihraba paralel uzanan beş sahnın plana ana karakterini kazandırır. Öte yandan mihrap ekseninde sıralanan sütunların üzerine yarım daire kemerler yerleştirilmek suretiyle burada ayrıca mihraba dik uzanan bir sahnın düzenlemesi oluşturulmuştur. Taşıyıcı sistem; kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneybatı duvarlarda duvara bitişik ayaklardan, diğerleri ise sütunlardan oluşmaktadır. Sütunlardan mihrabın hemen iki yanındaki birer tanesi duvara bitişik diğer on altısı ise serbest konumla yerleştirilmiştir.

Taşıyıcı sistemin büyük bir çoğunluğunu oluşturan bu sütunlar mermer malzemelidir ve son derece ince silindirik birer gövdeye sahiptir. Bunlar da takriben 2 m. yükseklikten sonra farklı şekillerde biçimlendirilmiş birer başlıktan itibaren kare kesitli ayaklara dönüşmektedir. Başlıklar görünüş itibarı ile zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bir kısmı sadece düz yüzeyli silmelerle hareketlendirilirken bir kısmı alt yanı uçları volütlü üst yanı profilli ve silmeli olarak biçimlendirilmiştir. Ayrıca bunlardan başka dilimli ve mukarnaslı başlıklar dikkati çekmektedir. Sütun kaideleri ise alt kütesi düz yüzeyli ve profilli, üst yanı ise kaval silme şeklinde biçimlendirilmiştir. Örtü sisteminde iki farklı uygulama görülmektedir. Mihrap eksenindeki sahnın ilk üç bölümü eş büyüklükte birer kubbe ile örtülürken, bunun dışında kalan diğer bütün kısımlar düz ahşap tavanlı bir örtü sistemine sahiptir. Tavan örtü sistemi esasen kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan enli tahtaların yan yana sıralanmasından oluşmakla birlikte bunlar kuzeybatı-güneydoğu yönünde sıralanan ahşap kirişlerle desteklenmiştir.

Orta sahnındaki kubbe örtüyü taşıyan kemerler, enlemesine ve boylamasına yönelim gösterir. Bu kemerler alçı malzemeyle dolgulanarak iç ve dış kenarları C kıvrımlarıyla hareketlendirilmiştir. Kemerler ayrıca ahşap gergilerle birbirine bağlanır (Fotoğraf 14). Kubbe geçişleri, pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbe yüzeyleri, renkli boyalarla sekiz dilime ayrılmıştır. Bu dilimler, beyaz zemin üzerine mavi ve kahve renkleri kullanılarak oluşturulmuş ve her birinin yüzeyine madalyonlar işlenmiştir. Bu madalyonlar, ortalarında birer yıldız çiçeği ile bunu kuşatan zikzaklı bordürden oluşmaktadır. Madalyonlar, üzerinde zikzakların yer aldığı ince bir şerit ile yine yıldız çiçeğinden oluşan daha küçük bir madalyona bağlanmaktadır. Bir büyük bir küçük madalyonlardan oluşan bu kompozisyon, dilimlerin her birine devri sıra düzenle yerleştirilmiştir. Pandantiflerin yüzeyinde de yine merkezde yıldız çiçeği ve onun etrafındaki zikzaklı bordürden ibaret madalyon tasviri tekrar edilmiştir. Bu süslemelerden başka kemer alınlarına da kenarları zikzaklı küçük birer çiçek tasviri işlenmiştir (Fotoğraf 15).

Harim duvarları yarı seviyesine kadar mavi renkli çini panolarla kaplanmıştır. Bundan itibaren yükselen üst tarafı ise çimento harcıyla sıvanarak yüzeyine beyaz badana yapılmıştır. Çini panoların hemen üstünde, mihrabın kenarından başlayarak harim duvarlarını çepeçevre dolanan ince bir Arapça yazı kuşağı dikkat çeker. Yazılar, alçı dolgulu ve mavi renkli zemin üzerine sarı renkli boyalarla yazılarak alt ve üst kenarları kırmızı renkli ince bordürlerle sınırlandırılmıştır. Mehmet Tütüncüye göre burada “*mağribi hatla Kaside-i Bürde'nin 41'den 46'ya kadar olan beyitleri yazılmıştır*” (Tütüncü, 2013, s. 203). Ancak mekânı dolanan bu alçı yazı kuşağının bazı kısımlarında dökülmeler görülür. Cezayir'deki bütün yapılarda özellikle cami ve saraylarda duvarları çini kaplama geleneği oldukça yaygındır. Beyaz zemin üzerine mavi, yeşil, firuze, kırmızı, patlıcan moru, sarı gibi renklerin kullanımıyla akant yaprakları, güneş motifleri, on iki kollu yıldız motifi, gül goncaları, hançer yaprakları, şukufe çiçeği ve bahar açmış çiçekler gibi geniş süsleme repertuarları çinilerin yüzeyinde görülür (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 14. Sidi Lakhdar Camii harimden detay.

Fotoğraf 15. Kubbedeki kalemişi süslemeden detay.

Fotoğraf 16. Harim duvarlarını süsleyen çini kaplamalar ve yazı kuşağından detay.

Harim mekanındaki pencereler dış kütledeki ile aynı düzen ve görünüşü sergilemektedir. Alt seviyedeki pencere açıklıklarına son onarımlarda ahşap malzemeli yeni kanatlar takılmıştır. Üst seviyedeki pencere açıklıklarına ise yine ahşap malzemeli söve ve lentolar yerleştirilmiştir (Fotoğraf 17). Kuzeydoğu duvarın güneydoğu kısmında boyuna dikdörtgen iki kapı açıklığı mevcuttur. Bu açıklıklar, harim kütesinin kuzeydoğu duvarına bitişik olan ve müştemilat işlevinde kullanılan iki odayla irtibatlıdır. Kapılardan kuzey yandaki çift kanatlı, güney yandaki ise tek kanatlı ve ahşap malzemeden yapılmış yeni birer unsurdur. Odaların her ikisi de kuzeydoğu güneybatı doğrultuda dikdörtgen planlı olmakla birlikte kuzey yandaki diğerine göre kütle itibarı ile biraz daha içerlek ve büyüktür. Ayrıca her ikisi de harime göre daha basık örtü sistemine sahiptir. Bu oda güneydoğu duvarına açılan boyuna dikdörtgen boyutlu büyük bir pencereyle aydınlanır. Harime açılan giriş kapısının simetriğinde doğuya açılan zeminden

oldukça yüksek küçük bir kapı bulunur. Harimin kuzeydoğu duvarına konumlandırılan kuzeybatıdaki oda, kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda dikdörtgen planlı ve diğerine göre daha dardır. Harime göre zemini kapıdan sonra bir basamak yükseltilmiştir. Kapının simetriğinde kuzeydoğuya açılan büyük boyutlu boyuna dikdörtgen bir pencere ve kuzeybatı duvara da yine boyuna dikdörtgen ancak daha küçük boyutlu bir pencere açılmıştır. Odaların örtü sistemi Bağdadi tekniğinde yapılmış olmakla birlikte kuzeydoğu yandaki odanın tavanı çökmüş vaziyettedir (Fotoğraf 18). Her iki odanın da duvarları tuğla örgülü ve beyaz badanalı süslemesiz yüzeylere sahiptir.

Fotoğraf 17. Harim, doğu kanattan detay.

Fotoğraf 18. Bağdadi tekniğinde yapılmış tavadan detay.

Mihrap güneydoğu duvarın eksenine konumlandırılmıştır. Boyuna dikdörtgen ve kısmı taşıntılı bir kütle algısına sahiptir. Mihrap nişi, yarım daire şeklinde girinti ile yarım daire kemerli bir kavsaraya şeklindedir. Kavsara, iri yapraklı bitkisel bir göbek ve bunu kuşatan yüzeyi küçük üçgenlerden oluşan merkezden çevreye doğru ışınal yayılım gösteren yirmi dilimle hareketlendirilmiştir. Ayrıca bu dilimlenme kemer kavsine de yansiyarak yine dilimli bir yarım daire kemer oluşturmuştur. Mihrap nişinin iki yanına simetrik düzenle mermer malzemeli birer çifte sütun yerleştirilmiştir. Bu sütunlardan içtekiler siyah renkli, dıştakiler beyaz renkli ve damarlıdır. Her ikisi de önce betondan yapılmış, kare kübik birer yüksek kaideye, sonra da gövdeleriyle aynı malzemeden yapılmış birer kaideye oturtulmuştur. Orijinal kaideleri aşağıdan yukarı doğru düz yüzeyli, dış bükey ve iç bükey silmelerle hareketlendirilmiştir. Sütun gövdeleri yukarı doğru kısmen daralarak yükselmektedir. Sütun başlıklarının gövdeleri, profilli yivlerden oluşan ve uçları dışa doğru yaprak şeklinde sonuçlanan bitki tarzında süslenmiştir. Üst kenarların harime bakan yüzeylerinde “S” şeklinde kıvrımlara sahip bitkisel tasvirler görülür. Süslemeli bu silmelerin yukarısında da düz yüzeyli silmelere sahip birer yastık yer

almaktadır. Mihrap kavsarası iki yanda gövdesi yivli plaster, üst yanda ise profilli silmelerden oluşan bir tepelikle sınırlandırılmıştır. Plasterlerin gövdelerine eşit mesafelerle, yüzeyi geometrik örgülü kare panolar yerleştirilmiştir. Bu plasterlerin hemen iç kenarlarında gövdesi burmalı, siyah renkli ince birer sütunçe yer alır. Sütunçelerin üst, orta ve alt kenarlarına da iri birer çiçek kabartması işlenmiştir. Ayrıca bu sütunçelerden hemen sonra plasterlerle aynı görünüşe sahip kalın bir bordür yine kavsarayı üç yönden dolaşmaktadır. Kavsara köşelikleri, kubbe ve pandantif yüzeylerinde görülen madalyonlarla aynı görünüşte madalyonla süslenmiştir. Burada ayrıca uçları hem içe hem aşağı doğru sarkan bitkisel kabartma görülmektedir. Dilimli kavsara kemeri de yüzeyi baklava dilimleriyle hareketlendirilmiş ince bir bordürle sınırlandırılmıştır.

Niş gövdesi, harim duvarlarını süsleyen çini repertuarından farklı renkte çini karolarla kaplanmıştır. Çiniler beyaz zemin üzerine patlıcan moru, sarı ve kahveye çalan turuncu renkli çiçek motifleriyle bezenmiştir. Tüm harim duvarını dolanan alçı üzerine yazılmış yazı kuşağı mihraptan da geçer (Fotoğraf 19-20-21).

Fotoğraf 19. Sidi Lakhdar Camii mihrabı.

Fotoğraf 20. Sidi Lakhdar Camii mihrabında bulunan sütunlar.

Fotoğraf 21. Sidi Lakhdar Camii mihrap süslemelerinden detay.

Harim mekânının güneybatı duvarının kuzeybatı ucunda, minareye geçişi sağlayan kapı yer alır. Minare kapısı boyuna dikdörtgen açıklığa ve ahşap malzemeli sade bir kanada sahiptir.

Kuzeybatı duvarının batı ucunda, üst seviyede boyuna dikdörtgen bir kapı açıklığı görülür. Bu kapı açıklığı incelememiz sırasında bulunmayan fakat vaktiyle varlığı bilinen mahfile irtibatı sağlamaktaydı (Fotoğraf 22). Yaptığımız araştırmalarda eserin restorasyon çalışmaları sonrasına ait yayınlanmış bir görüntüsünde⁶ bu mahfilin tekrar yapıldığını da memnuniyetle gördük. Eseri ziyaretimiz sırasında mahfilin de kuzeybatı duvarında duvar yüzeyinden taşkın ahşap konsollar ve duvara bitişik uzanan hatıllar gözle görülür. Ayrıca orta sahinin kuzeyinde mermer sütunların iç kısmına konumlandırılan yüzeyi burmalı dört ahşap sütun bulunur. Daha kısa boylu kırmızı ve siyah renkli sütunların gövdeleri birbirini takip eden iki iri silmenin oluşturduğu yivlerle hareketlendirilmiştir. Yüzeyleri burmalı ahşap sütunlar, yüksek bir beton kaideye oturur. Sütunlarda yatayda bilezik gibi dolanan altta ve üstte birer kalın silme bulunur. Bu sütunlar, uçları dışa bakan iki katlı akant yapraklarıyla, üstten aşağı doğru uzanan uçları belirgin kulp şeklindeki iri kabartmalarla ve aralara dekoratif çiçeklerin yerleştirildiği çok süslü başlıklarla sonlanır. Sütun başlıkları altın yaldız rengiyle boyanmıştır (Fotoğraf 23). Biri yerde âtil vaziyette ve üçü ayakta bulunan ahşap sütunların üstünde, mahfilin ahşap hatıl ve konsol kalıntıları görülmektedir (Fotoğraf 24).

Cami mihraba paralel uzanan dört sahin ve onu dik kesen bir sahindan oluşur. Üst örtü doğu batı yönünde uzanan kemer sırası ve sütunlara oturan orta da kubbe yanlarda düz tavan örtülüdür. Kubbelere geçiş pandantifle sağlanmıştır. Üst örtü on altı serbest ikisi güneyde duvara bitişik on sekiz mermer sütunla taşınır. Sütunlar, başlık ve kaidelere sahip olup biçim olarak birbirinden farklılık göstermektedir. Mermer sütunları altta ve üstte kalın birer silme kuşatır ve başlıklar dört yönden volütler şeklinde düzenlenmiştir (Fotoğraf 25). Kemerler ortalarda ve güneyde sütunlara, yanlarda ve kuzeyde ise beden duvarlarından içe taşkın ayaklara oturur. Mihraba paralel uzanan sahinler, mihraba dik uzanan bir sahinle kesilmiştir. Orta sahinde bulunan kemerler, enlemesine ve boylamasına yönelim gösterir. Orta sahinde bulunan kubbe örtüyü taşıyan kemerler, dört yönden kilit taşından sütun başlığına kadar alçı malzemeyle yan yana sıralana "C" kıvrımlarıyla hareketlendirilmiştir. Kemerler, ayrıca ahşap gergilerle birbirine bağlanır. Kubbe içleri birbirinden farklı canlı renklerle boyanarak plastik bir etki oluşturulmaya çalışılmıştır. Pandantif ve kemer yüzeylerine madalyonlar çizilmiştir (Fotoğraf 15). Yapının dıştan çatısı kırma çatılı ve kiremit örtülüdür. Girişteki mekânın örtüsünün ana kütlede bağımsız olması bu mekânın harim kütleleriyle organik bir bağının olmadığını gösterir (Fotoğraf 26).

Fotoğraf 22. Minare ve mahfil kapısı.

Fotoğraf 23. Ahşap sütun başlığından detay.

Fotoğraf 24. Mahfili taşıyan ahşap sütunlar.

Fotoğraf 25. Mermer sütundan detay.

Fotoğraf 26. Sidi Lakhdar Camii çatısı.

Minber, mihrabın hemen güneybatı yanında yer almaktadır. Tamamen ahşap malzemeli ve orijinal bir unsurdur (Fotoğraf 27). Renkli kalemşiyle bitkisel ve geometrik kompozisyonlar işlenerek minberin tüm yüzeyi süslenmiştir. Yer yer boyaların kalkmasıyla bezemeler görülmesine de genel olarak süsleme repertuarını; yeşil, mavi, kırmızı, sarı, siyah ve altın yıldız renkleri oluşturur. Kapıyı “S” ve “C” kıvrımlı dilimli bir yarım daire kemer kuşatır. Kemer köşelikleri yeşil zemin üzerine canlı kırmızı ve sarı renkli çiçek ve yaprakları çizilmiştir (Fotoğraf 28). Minberin korkuluk ve aynalıkları, ahşap sütüncü ve dilimli kemerlerle küçük birer pano şeklinde düzenlenmiş ve içleri kalemşi bitkisel kompozisyonlarla süslenmiştir (Fotoğraf 29). Köşk kısmı “C” ve “S” kıvrımlı dilimli sivri kemerli olup üste yerleştirilen dendanlar farklı renge boyanmış ve köşelikleri kapıdaki süslemelerin tekrarıyla bezenmiştir. Külâh kısmının köşelerine çam kozalağı biçiminde işlenmiş ahşap süsler sabitlenmiştir (Fotoğraf 30). Minberin farklı yerlerine altın yıldızla boyanmış ahşap kabarılar kakılmış ve oyma tekniğinde yapılmış süs kafesleri yerleştirilmiştir.

Ziyaretimiz sırasında camide mahfil ve vaaz kürsüsünün olmadığı görülmüştür.

Fotoğraf 27. Sidi Lakhdar Camii minberi genel görünüm.

Fotoğraf 28. Sidi Lakhdar Camii minberinden detay.

Fotoğraf 29. Sidi Lakhdar Camii minberinden detay.

Fotoğraf 30. Sidi Lakhdar Camii minberinden detay.

DEĞERLENDİRME

Konstantin, Osmanlı hakimiyeti döneminde imar faaliyetinin yoğunlaştığı şehirlerden biridir. Kent merkezi, çevresine göre yüksek rakımlı olması ve derin vadilerle kuşatılması nedeniyle korunaklıdır. Böylece mukimlere dış saldırılara karşı savunma üstünlüğü sağlamıştır. Bundan dolayı her dönem yaşam merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Konstantin, köprüler şehri olarak da bilinir. Vadiler sebebiyle birçok taş köprü ve çelik konstrüksiyonlu asma köprü inşa edilmiştir. Şehrin Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyetine girmesiyle Anadolu'dan çok fazla göç almıştır. Nüfus artışıyla birlikte ticaret, zanaat ve imar faaliyetleri hız kazanmıştır. Kentte, Osmanlı döneminde yoğun imar ve iskân faaliyeti başlamış böylece şehir mamur hale getirilerek canlılık artmıştır. Ayrıca doğu beyliğinin idare merkezi ve beyin yaşam alanı olması nedeniyle burada ihtişamlı saraylar yapılmıştır. Anadolu'dan gelen Hanefi mezhebine mensup yeni yerleşimciler, kendi sanat anlayış ve üslubunda yapılar inşa etmişlerdir. Anadolu ve Mağrip sentezinde, mimari bir sanat anlayışı ortaya çıkmıştır. Eserlerin bir kısmı günümüze

sağlam şekilde ulaşarak şehre tarihi bir kimlik kazandırmıştır. Sidi Lakhdar Camii, Bey Camii, Sidi Mighref Camii ve Afen Camii günümüze ulaşabilen Türk döneminden camilerdir.

Cezayir'in Osmanlıya bağlı olduğu dönemde inşa edilen camiler, Anadolu'da bulunan örneklerle benzerlikler gösterir. Bu benzerlikler; plan, malzeme-teknik, süsleme, mimari form ve biçimlerde ortaya çıkar. Yeni camiler, Anadolu'dan göç etmiş Hanefi mezhebine mensup Türkler için inşa edilmiştir. Çünkü var olan camiler, maliki mezhebine mensup yerel halk tarafında kullanılmaktadır. Baniler inşa ettirdikleri yapılarda, kendi zevk ve sanat anlayışlarını ortaya koymuşlardır. Konumuzu oluşturan Sidi Lakhdar Camii minaresi, yerel unsurların (mağrip) aksine tamamen Anadolu mimari formunda inşa edilmiş bir örnek olarak karşımıza çıkar. Artık Anadolu'daki biçim ve formlar Cezayir'de görülmeye başlar.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Sidi Lakhdar Camii, Cezayir'in Konstantin şehrinde Osmanlı hakimiyeti döneminde inşa edilen yapılardan biridir. Yapının banisi ve inşa tarihiyle ilgili bilgiler veren kitabesi sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Yapı, kitabesine göre Ebu Hanak lakabıyla tanınan Konstantin beyi Dayı Hasan bin Hüseyin'in (1736-1753) beyliği döneminde 1743 yılında inşa edilmiştir (Tütüncü, 2013, s. 202-204). Eser, şehrin en eski tarihli yapılarından biridir. Caminin ismi, 16. yy. da yaşamış Arap şairi Sidi Lakhdar Ben Khlouf'tan geliyor olmalıdır. Ayrıca harim duvarlarının süslemesinde kullanılan yeşil renkli çinilerden dolayı Yeşil Cami olarak da adlandırılır. İncelememiz sırasında devam eden restorasyon çalışmalarında, ahşap tavan örtüsü tamamen yenilenmiştir. Harim kütesinin kuzeybatısında bulunan giriş bölümünün yeniden inşa edildiği görülmüştür.

Sidi Lakhtar Camisi kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen plan ve sivri beşik çatı örtülü prizmal bir kütleyle sahiptir. Harim mekânı, mihraba paralel uzanan beş sahından oluşur. Sahınlar, yanlarda duvara bitişik ayaklara, ortada ise her sırada dörder sütuna oturan yarım daire kemerlerle oluşturulmuş ve aralıklı yerleştirilen kirişlerle desteklenen düz ahşap tavanla örtülmüştür. Ayrıca mihrap eksenindeki bölümde, kuzeybatı güneydoğu yönünde atılım gösteren kemerlerle mihraba dik uzanan bir orta sahin teşkil edilmiştir. Bu bölümün ilk üç sahnı ise diğerlerinden farklı olarak birer kubbe ile örtülerek mihrap eksenini vurgulanmıştır. Bu bölümdeki kemerlerden mihrabın iki yanındakiler duvara bitişik birer sütuna, kuzeybatı kenardakiler ise duvara bitişik birer ayağa oturtulmuştur. Bu plan, Anadolu'da farklı dönemlerde inşa edilen birçok yapıda karşımıza çıkar. Mihrap aksındaki sahinin farklı örtü sistemleriyle kapatılıp mihrabın vurgulanması Erzurum Ulu Camii (1179) planında görülür. 1333 tarihli onarımdan sonra günümüzdeki planını alan Konya İplikçi Camii, mihraba paralel uzanan üç sahin düzenlemesi gösterir. Mihrap aksındaki sahin daha geniş ve yüksek tutularak üç kubbe ile kapatılmıştır (Karpuz, 2009, s. 181-186, Abak, Canbaz, 2016, s. 202-205).

Çini, Cezayir'deki camilerde süslemede kullanılan oldukça yaygın bir malzemedir. Çini karolar, yapıların değişik yerlerinde farklı boyut ve biçimlerde panolar şeklinde kullanılmıştır. Çini, harim duvarlarında, taşıyıcılarda, kubbe geçiş elemanlarında, örtü sisteminin iç kısımlarında, mihrapta, cephelerde ve minarelerde karşımıza çıkar. Çini taşınabilen, her bölgede bulunan ve ulaşılması kolay ekonomik bir süsleme unsuru olması nedeniyle süslemede tercih edilmiştir. Sidi Lakhdar caminin harim duvarları zeminden belli bir seviyeye kadar çini karolarla kaplanmıştır. Bu uygulama Anadolu'da oldukça yaygın bir gelenek olarak günümüze kadar varlığını sürdürür. Anadolu Selçukluları devrinde, duvar kaplaması olarak camilerde görülen çini, beylikler devrinde de kullanılmıştır. Bu dönemde çininin yanın sıra, sırlı tuğla kullanımı da oldukça yaygındır. Eşrefoğlu, Aydınoğlu, Karamanoğlu, Germiyanoglu, Ertenaoğlu, ve Osmanoglu beylikleri döneminde inşa edilen yapılarda çini kullanımı görülür. Beylikler devrinde çini malzeme, cami, mescit, medrese, türbe

gibi dini mimaride yaygın kullanım alanı bulur. Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297-1299), Konya Sahip Ata Mescidi (13. Yy. sonu), Birgi Ulu Camii (1312-1313), Ankara Hacı İvaz Mescidi (15. yy başı), Söke Balat İlyas Bey Camii (1403), Bursa Yeşil Cami (1419), Edirne Muradiye Camii (1426), Edirne Şah Melek Paşa Camii (1429) ve Bursa Muradiye Camii (18. yy) duvarları belli seviyeye kadar çinilerle kaplı örnekler olarak karşımıza çıkar (Aslanapa, 1986, s. 37-63, Öney, 1989, s. 35-36,38, Galib, 1996, s. 27-28).

Yazı kuşağı, harim duvarlarında çini panoların hemen üstüne konumlandırılmış ve tek satır halinde Arapça harfler yazılmıştır. Mihrabın kenarından başlayarak tüm harim duvarlarını çepeçevre dolanan ve mihrabın içinden de geçerek ince bir şerit şeklinde uzanır. Yazılar, alçı dolgulu ve mavi renkli zemin üzerine sarı renkli boylarla yazılarak alt ve üst kenarları kırmızı renkli ince bordürlerle sınırlandırılmıştır. Yazı kuşağında, Mağribi hatla Kaside-i Bürde'nin 41'den 46'ya kadar olan beyitleri yazılmıştır. Harim duvarlarında yazı geleneği, Anadolu camilerinde de sıkça karşımıza çıkar. Özellikle fetih suresi gibi ayetlerin içeriğine sahip Arapça harflerle yazılmış yazılar görülür. Kur'an ayetleri dışında Allah, Muhammed, dört halife ismi ve peygambere övgüler gibi Arap harfleriyle yazılmış kelimeler bulunur. Edirne Eski Camii (1414), Edirne Muradiye Camii (1426), Şanlıurfa Siverek Ulu Camii (1574) ve Manisa Muradiye Camii (1585) gibi örnekler harim duvarları yazı kuşağıyla kuşatılmış bazı camilerdir (Aslanapa, 1986, s. 45-54, Öney, 1993, s. 297, Tütüncü, 2013, s. 203, Abak, Cambaz, 2016, s. 534-537),

Sidi Lakhdar Cami minaresinin şerefe altı çini karolarla kaplanarak plastik bir etki yaratılmıştır. Beyaz zemin üzerine mavi, yeşil ve kahve renkleri kullanılarak hançer yaprakları ve yürek motifleri içinde palmetlerden oluşan dikdörtgen çini bezeme panoları bulunmaktadır. Bu renkli çini panolar, her kenarda ayrıca sarı renkli ve daha büyük boyutlu dikdörtgen çinilerle üç yönden kuşatılmıştır. Minarelerde çini kullanımı Anadolu'da yaygın olarak görülür. Bu uygulama Anadolu Selçuklu minarelerinde daha çok sırlı tuğla geleneği şeklinde devam eder. Sonraki dönemlerde Anadolu'da minarelerde çini kullanımı, Birgi Ulu Camii Minaresi (1312-1313), Manisa Ulu Cami Minaresi (1376-1377), İznik Yeşil Camii Minaresi (1378-1392), Eğirdir Hızır Bey Minaresi (14. yy. sonu), Bergama Güdük Minare (14. yy.), Konya Ereğli Ulu Camii Minaresi (1426), Karaman İbrahim Bey İmareti Minaresi (1432), Ankara Karaca Bey Camii Minaresi (1440), Tire Yahşi Bey Camii Minaresi (1441), Korkuteli Alaeddin Camii Minaresi (1571) ve Sivas Cıncıklı Minare (14-15. yy). gibi örneklerde görülür. Çiniler farklı teknik ve üsluplarda minarelerin değişik yerlerinde kullanılmıştır (Öney, 1989, s. 37).

Alçı, ucuz ve kullanımı kolay olduğu için Cezayir camilerinde süslemede tercih edilen bir malzeme olmuştur. Alçı süslemeler, mihraplarda, duvarlarda, kubbe gibi örtü sistemlerinin içlerinde, sütun ve paye gibi taşıyıcıların kaplamasında, kemer ve kirişlerin yüzeylerinde kullanılmıştır. Alçı süslemeler kazıma, kalıplama, malakâri ve ajur tekniğinde yapılmıştır. Alçı; ekonomik olmasının yanı sıra zamandan tasarruf ve mermer, taş, çini gibi malzeme yetersizliklerinin sonucunda tercih edilen bir iç dekorasyon malzemesidir. Ancak diğer malzemelerden farklı alçıya bağlı geliştirilmiş bir motif veya kompozisyon düzeni olmayıp tamamen taş ve çini gibi unsurlarda var olan motif ve kompozisyonlar kullanılmıştır. Anadolu camilerinde alçı kullanımı, bulması kolay ve ucuz olması nedeniyle oldukça yaygındır. Anadolu'da özellikle küçük boyutlu camilerde alçı malzeme kullanımı yapının farklı yerlerinde görülmekle birlikte genel olarak mihraplarda yoğunlaşmaktadır. Sidi Lakhdar Camii mihrabında yoğun alçı süslemeler görülür. Kalıplama tekniğinde bitkisel ve geometrik motifler ustalıklı işlenmiştir. Alçı, Anadolu'da mihraplarda 14.-15. yüzyılda sık olarak kullanılmıştır. Özellikle de ahşap direkli ve küçük ölçekli camilerde alçı kullanımı daha çok görülür. Ankara Karanlık Sabuni Mescidi (13.yy.), Ankara Ahi Elvan Camii (14. yy. sonu), Ankara Hoca Hundi (Örtmeli) Mescit (15. yy), Ankara Molla Büyük Camii (15. yy.), Ankara Hacı İvaz Camii (15.

yy.) ve Ayaş Ulu Camii (15.yy.) mihrapları kalıplama tekniğinde alçı süslemelere sahip örneklerdir (Erken, 1983, s. 492, Öney, 1989, s. 31-32, Alp, 1995, s. 32-35, Gâlib, 1996, s. 27, 29, 30, 49-50, Karaçağ, 2002, s. 20-21, 287, Aybek, 2011, s. 15-34).

SONUÇ

Osmanlı hakimiyeti döneminde Cezayir’de inşa edilen yapıları üç ana grup altında toplamak mümkündür. Sivil mimaride Saraylar, dini mimaride camiler ve askeri mimaride kışlalar şeklinde sıralanabilir. Yapılar, Anadolu’daki çağdaşı örneklerle kıyasla plan ve strüktür açısından abideviliği yakalamaktan ziyade dönemin ekonomik koşullarına göre şekillenen işlevsel yapılardır. Buna bağlı olarak süslemede elde edilmesi kolay ve ekonomik malzemelerin kullanımı tercih edilmiştir. Kalem işi süslemeler, alçı ve çini gibi unsurlar oldukça yaygın kullanım alanına sahiptir. Sidi Lakhdar Camii, plan ve strüktür açısından son derece sade görüştür. Buna karşın mihraptaki alçı süslemeler, kalemişi bezemeler ve duvarlarda kullanılan çini karolar oldukça zengin süsleme repertuarını oluşturur. Orijinal ahşap minberi ise kalemişi süslemeleriyle dikkat çekici bir unsur olarak karşımız çıkar.

KAYNAKÇA

- Abak, Ş, Cambaz, M. (2016). *Türkiye Ulu Camileri: Albüm*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Aybek, E. (2011). *Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme Sanatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Alp, S. (1995). *Ahşap ve Alçı Süslemeciliğinde Çelebi Mehmed Dönemi Süsleme Repertuarı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Erken, S. (1993). *Türkiye’de Vakıf Abiler ve Eski Eserler I*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gâlib, M. (1996). *Ankara: Mescidler, Câmiler, Mezarlıklar, Kitabeler*, Ankara: Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları No:1.
- Karaçağ, A. (2002). *Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler: Metin -1*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Karpuz, H. (2009). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri 42, I-II-III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rezûk, M. (2002). Konstantin, *İslam Ansiklopedisi*, 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 224-225.
- Öney, G. (1989). *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öney, G. (1993). Türk Çini ve Seramik Sanatı (M. Önder Koord.), *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 281-310.
- Tütüncü, M. (2013). *Cezayir’de Osmanlı İzleri (1516-1830) 314 Yıllık Osmanlı Hakimiyetinde Cezayir’den Kitabeler, Eserler, Meşhurlar*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

**A BUILDING IN THE ALGERIAN CITY OF MOSTAGANEM: THE ABU HASAN
MERINI MOSQUE**

CEZAYİR'İN MÜSTEGÂNİM ŞEHRİNDE BİR YAPI: EBU HASAN MERİNİ CAMİİ

FATİH KUYUCUOĞLU

**Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Doktora Öğrencisi, Sanat
Tarihi ABD, ORCID: 0000-0001-8719-3682.**

Özet

Müstegânim, başkent Cezayir'in batısında Arzev Körfezi kıyısında bulunan bir sahil şehridir. Şehrin tarihi, Roma dönemine kadar uzansa da kim tarafından ne zaman kurulduğu tam olarak tespit edilememektedir. Şehir, Romalılar döneminde Murustaga Limanı olarak bilinir. Sonraki dönemlerde ise Müsteh Ganeme (sürüleri olan zenginin kışlığı) ve Mersa Gânim (ganimet limanı) gibi farklı anlamlara gelen isimlerle anılmıştır. Kent, her ne kadar liman şehri olsa da şehrin kalesi, sahilden uzak iç tarafta bulunur. Kalenin Bâbüşşelif, Bâbümücâher, Bâbümuasker, Ervez ve Marina isimli beş kapısı bulunmaktaydı. Arap yerleşim merkezi bu şehir, Mayıs 1511 yılında İspanyolların hakimiyeti altına girmiştir. Kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşa önderliğindeki akınlar 1516 yılından itibaren başlasa da tam olarak kentin Türk hakimiyetine girmesi 1539 yılından sonradır. Bu tarihten sonra Anadolu'dan birçok yerleşimci, kente getirilerek iskân edilmiştir. Türk hakimiyetindeki şehir, imar edilerek mamur bir yer haline getirilmiştir. Yerleşim çekirdeğini oluşturan kale, Osmanlılar döneminde Barbaros hayrettin Paşa tarafından tahkim edilmiştir. Meriniler döneminde inşa edilen Ebu Hasan Merini Camisine Türk üslubunda minare eklenmiştir. Granadanın Endülüs Emevîlerinin hakimiyetinden çıkmasından sonra buradaki Müslümanların bir kısmı Osmanlılar tarafından kurtarılarak kente getirilip yerleştirilmiştir. Böylece şehirde Türkler, Araplar ve Endülüslü Müslümanları olmak üzere demografik yapı üç ana unsur üzerine gelişmiştir. Anadolu'dan gelen Türkler ile yerel halkın evliliğinden Kuloğlu adında yeni bir nesil ortaya çıkmıştır. Bunlar daha çok Bâb-ı Âli denilen Ayn Safra Türk mahallesinde yaşamışlardır. Ortaya çıkan bu kültürel sentez mimariye de yansımıştır. Müstegânim, 1792 yılında Vahran'ın İspanyol hakimiyetinden kurtarılmasına kadar Batı Beyliğinin başkentliğini yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Cezayir, Müstegânim, Kuloğlu, Ayn Safra Mahallesi, İmar, İskân.

Abstract

Mostaganem is a coastal city located on the shores of the Arzew Gulf, west of the capital, Algiers. Although the history of the city dates back to the Roman period, the exact time and the identity of its founder remain undetermined. During the Roman era, the city was known as the port of Murustaga. In subsequent periods, it was referred to by various names with different meanings, such as *müsteh ganeme* (winter quarters of the wealthy with herds) and *mersa gânim* (port of spoils). Although the city is a port, its fortress was situated inland, away from the coast. The fortress had five gates named Bab el-Chelif, Bab el-Moujaher, Bab el-Mouaskar, Ervez, and Marina. This Arab settlement fell under Spanish control in May 1511. Although raids led by Kapudan Pasha Barbaros Hayreddin began in 1516, the city did not fully come under Turkish control until after 1539. Following this, many settlers from Anatolia were brought to the city for resettlement. Under Turkish rule, the city was developed and prospered.

The fortress, which formed the core of the settlement, was fortified by Barbaros Hayreddin Pasha during the Ottoman period. A minaret in the Turkish style was added to the Abu Hasan Merini Mosque, originally constructed during the Merinid period. After Granada fell from the control of the Andalusian Umayyads, some of the Muslims were rescued by the Ottomans and brought to Mostaganem, where they were settled. As a result, the city's demographic structure developed around three main groups: Turks, Arabs, and Andalusian Muslims. A new generation known as *Kouloughlis* emerged from marriages between Turks from Anatolia and the local population. These people primarily lived in the Ayn Safra Turkish neighborhood, also known as sublime porte (bab-ı ali). This cultural synthesis was also reflected in the city's architecture. Mostaganem served as the capital of the Western Principality until 1792, when Oran was liberated from Spanish control.

Keywords: Ottoman Empire, Algeria, Mostaganem, Kouloughlis, Ayn Safra Neighborhood, Construction, Settlement.

THE INTERDISCIPLINARY PRODUCTION OF THE MUSEUM OF INNOCENCE
FROM LITERATURE TO THE MUSEUM, FROM THE MUSEUM TO THE
CINEMA, AND FROM THE CINEMA TO LITERATURE AGAIN, AND THE
CONSTRUCTION OF THE REALITY OF FICTION

MASUMİYET MÜZESİNİN EDEBİYATTAN MÜZEYE, MÜZEDEN SİNEMAYA VE
SİNEMADAN TEKRAR EDEBİYATA DİSİPLİNLERARASI ÜRETİMİ VE
KURGUNUN GERÇEĞİ İNŞASI

ŞENAY TANRIVERMİŞ

¹Dr Öğretim Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, 0000-0003-1311-9767

Özet

Orhan Pamuk'un *Masumiyet Müzesi* Yeşilçam sinemasının anlatı geleneğinden beslenen bir aşkı anlatırken farklı disiplinlerde tekrar ve farklı şekillerde doğan ve ilham kaynağı olan bir roman olarak 29 Ağustos 2008 tarihinde İletişim Yayınları tarafından basılmış ve kısa sürede en çok satanlar listesine girmiştir. Orhan Pamuk 28 Nisan 2012'de esere ithafen Çukurcuma'da aynı isimle bir müze açarak hayatı boyunca topladığı nesnelere seçkisiyle romanı adeta somutlaştırmıştır. Böylece hayal ürünü karakterlerin yaşamlarından kesitler bir adres verilerek adeta kesinlik kazanmıştır. Artık zaman ve mekan ilişkisi aracılığıyla somutlaşan hikaye kendi gerçekliğinden sual edilemez bir yapı kazanmıştır. İngiliz sinemacı Grant Gee ise yazarla işbirliğine girerek 2015 yılında romandan ilhamla *Hatıraların Masumiyeti* adlı bir belgesel çekmiştir. Edebi bir eserin müze aracılığıyla mimari bir temel edinmesinden sonra sinemada özellikle de 'belgesel' türünde bir filme çekilmesi gerçekliğini pekiştirmekle kalmamış belki de gerçekten daha öte bir realite kazanmasına vesile olmuştur. Daha sonra yazar belgeselden yola çıkarak bir kitap hazırlamış ve Hatıraların Masumiyeti adlı çalışma Yapı Kredi Yayınları tarafından 2016'da yayınlanmıştır. Kitap Masumiyet Müzesi'nin roman, müze ve sinema filmi olma serüvenine girmeden mekanlar, semtler, hayvanlar, nesnelere, unutulmaya yüz tutmuş toplumsal pratikler üzerinden bambaşka anlatır. Bir kez daha Masumiyet Müzesi kurgu olmadığını ispatlayarak tarih ve coğrafya tanıklığında toplumsal bellek için zengin bir kaynağa dönüşmüştür. Biri diğerinin sebebi olan zincirleme üretim silsilesine bakıldığında sonuçta bir roman, bir müze, bir belgesel ve bir anlatı türünde kitap çalışması söz konusudur. Bu çalışma başlangıçta roman olarak yaşam serüvenine başlayan bir anlatının gerçeği defalarca alt edişini ve dolayısıyla en hakiki gerçeğin belki de bilinçle kurgulanan olduğunu dair bir sorgulamayı amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Gerçek, kurgu, gerçeğin kurgusu, gerçeğin üretimi

Abstract

Orhan Pamuk's Museum of Innocence was published by İletişim Yayınları on August 29, 2008, as a novel that was born again and again in different forms in different disciplines and became a source of inspiration, while telling about a love nourished by the narrative tradition of Yeşilçam cinema, and it quickly became a bestseller. On April 28, 2012, Orhan Pamuk opened a museum with the same name in Çukurcuma, dedicated to the work. He virtually embodied the novel with a selection of objects he collected throughout his life. Thus, sections from the lives of fictional characters have become almost certain by giving an address.

The story, now embodied through the relationship of time and space, has gained a structure that cannot be questioned from its reality. British filmmaker Grant Gee collaborated with the author and shot a documentary called *The Innocence of Memories*, inspired by the novel, in 2015. After a literary work acquires an architectural basis through a museum, being shot in the cinema, especially in a 'documentary' genre, has not only reinforced its reality but perhaps also helped it gain a reality beyond reality. The book tells a completely different story about the Museum of Innocence through places, districts, animals, objects, and social practices that are about to be forgotten, without embarking on the adventure of becoming a novel, museum, and movie. Once again, the Museum of Innocence has proven that it is not fiction and has become a rich source of social memory, bearing witness to history and geography. When we look at the chain of production, one of which is the cause of the other, the result is a novel, a museum, a documentary, and a narrative bookwork. This study aims to question how a narrative that initially started its life adventure as a novel repeatedly overwhelms reality, and therefore that the truest reality is perhaps constructed consciously.

Keywords: Reality, fiction, construction of reality, production of reality

**DIFFERENTIATION OF THE SELF, SHAME AND GUILT, AND THE
INTRAPERSONAL AND INTERPERSONAL EMOTION REGULATION
ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES**

**BENLİĞİN AYRIMLAŞMASI, UTANÇ VE SUÇLULUK İLE KİŞİ İÇİ VE
KİŞİLERARASI DUYGU DÜZENLEMENİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE
FARKLILAŞMASI**

GÖKÇEN AS YURTSEVER

Doktora öğrencisi, Maltepe Üniversitesi, Psikoloji,

0000-0002-0405-6090

Özet

Bu çalışmada, bireyin ayrışarak bağımsız bir benlik oluşturabilmesi olarak tanımlanan benliğin ayrımlaşması, utanç ve suçluluk duyguları ve kişi içi ve kişilerarası duygu düzenlemenin cinsiyet, eğitim durumu, medeni duruma göre nasıl farklılaştığı araştırılmıştır. Maltepe Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alındıktan sonra veri toplama sürecine başlanmıştır. Çalışmaya 25 ve 60 yaş arasında 351 kişi katılmıştır. Verilerin bir kısmı Google Form üzerinden çevrimiçi olarak ulaştırılarak elde edilmiş, bir kısmı ise araştırmacı tarafından verilen çeşitli seminerlerdeki gönüllü katılımcılardan toplanmıştır. Veri toplama amacıyla katılımcılara demografik bilgi formu, Benliğin Farklılaşması Envanteri-Kısa Form (BFE-KF), Kişilerarası Duygu Düzenleme Ölçeği (KDDÖ), Duygu Düzenleme Ölçeği (DDÖ) ve Suçluluk-Utanç Ölçeği (SUTÖ) verilmiştir. Araştırma sonucuna göre benliğin ayrımlaşması, kişilerarası duygu düzenleme, suçluluk ve utanç ölçeklerinde alınan puanlar cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmıştır. Benliğin ayrımlaşması değişkeninde cinsiyetler arası anlamlı fark bulunmuştur ($t=-4,897$; $p<0,01$). Erkeklerin puan ortalaması ($\bar{x}=4,150$) kadınların puan ortalamasına ($\bar{x}=3,549$) göre anlamlı derecede daha yüksektir. Kişiler arası duygu düzenleme puanlarında cinsiyete göre anlamlı fark bulunmuştur ($t=2,160$; $p<0,05$). Kadınların kişiler arası duygu düzenleme puan ortalaması ($\bar{x}=71,990$), erkeklerin puan ortalamasından ($\bar{x}=67,260$) anlamlı şekilde yüksektir. Suçluluk puanlarında kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı fark saptanmıştır ($t=4,270$; $p<0,01$). Kadınların suçluluk puan ortalaması ($\bar{x}=54,639$), erkeklerin puan ortalamasından ($\bar{x}=51,521$) anlamlı şekilde yüksektir. Utanç puanlarında kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=-4,718$; $p<0,01$). Erkeklerin utanç puan ortalaması ($\bar{x}=50,021$), kadınların puan ortalamasından ($\bar{x}=42,907$) anlamlı şekilde yüksektir. Sonuç olarak, benliğin ayrımlaşması ve utanç ölçeklerinde erkeklerin aldığı puanlar kadınlarınkinden, kişilerarası duygu düzenleme ve suçluluk ölçeklerinde kadınların aldığı puanlar erkeklerinkinden anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur. Öte yandan, benliğin ayrımlaşması puanlarında evli ve bekar katılımcılar arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($t=-2,283$; $p<0,05$). Bekar katılımcıların benliğin ayrımlaşması puan ortalaması ($\bar{x}=3,793$), evli katılımcılardan ($\bar{x}=3,571$) anlamlı şekilde yüksektir. Suçluluk puanlarında medeni duruma göre anlamlı fark tespit edilmiştir ($t=2,120$; $p<0,05$). Evli katılımcıların suçluluğu ($\bar{x}=54,543$), bekar katılımcılardan ($\bar{x}=53,322$) anlamlı şekilde yüksektir. Utanç puanlarında evli ve bekar katılımcılar arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t=-2,102$; $p<0,05$). Bekar katılımcıların utanç duygusu ($\bar{x}=45,711$), evli katılımcıların utanç duygusundan ($\bar{x}=43,198$) anlamlı şekilde yüksektir. Dolayısıyla, benliğin ayrımlaşması ve utanç ölçeklerinde bekarların aldığı puanlar evlilerden; suçluluk ölçeğinde ise evlilerin aldığı puanlar bekarlardan

anlamli olarak daha yuksektir. Cinsiyete gore kişi içi duygu duzenleme oleğinde, eğitim durumuna gore hiçbir olek için, medeni duruma gore kişi içi ve kişilerarası duygu duzenleme oleklerinde anlamli bir fark bulunamamıŝtır ($p>0,05$). Sonuçlar ilgili alan yazın ve Türk kültürü temelinde tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Benliğin ayrımlaşması, duygu duzenleme, utanç, suçluluk, pozitif psikoloji

Abstract

In this research, it was investigated how the differentiation of the self, defined as the individual's ability to separate and create an independent self, feelings of shame and guilt, and intra and interpersonal emotion regulation differ according to gender, educational status and marital status. The data collection process started after obtaining permission from Maltepe University Ethics Committee (Date and Rule no: 11.05.2023 and 2023/10-05). 351 people between the ages of 25 and 60 participated in the study. Some the data was obtained by submitting it online via Google form, and some was collected from voluntary participants in various seminars given by the researcher. For data collection, participants were given a demographic form, Differentiation of Self Inventory-Short Form, Interpersonal Emotion Regulation Scale, Emotion Regulation Scale and Guilt-Shame Scale. According to results of the research, the scores obtained in differentiation of the self, interpersonal emotion regulation, guilt and shame scales differed significantly according to gender. A significant difference was found between male and female participants in the differentiation of self scores ($t=-4,897$; $p<0,01$). Men's self differentiation mean score ($M=4,150$) is significantly higher than women's mean score ($=3,549$). A significant difference was found between male and female participants in interpersonal emotion regulation scores ($t=2,160$; $p<0,05$). Women's interpersonal emotion regulation mean score ($M=71,990$) is significantly higher than men's mean score ($M=67,260$). A significant difference was found between male and female participants in guilt scores ($t=4,270$; $p<0,01$). Women's guilt mean score ($\bar{x}=54,639$) is significantly higher than men's mean score ($M=51,521$). A significant difference was found between male and female participants in shame scores ($t=-4,718$; $p<0,01$). Men's means score ($\bar{x}=50,021$) is significantly higher than women's mean score ($M=42,907$). As a result, the scores of men on the self-differentiation and shame scales were significantly higher than those of women, and the scores of women on the interpersonal emotion regulation and guilt scales were significantly higher than those of men. On the other hand, a significant difference was found between married and single participants in the differentiation of self scores ($t=-2,283$; $p<0,05$). Single participants' mean score on differentiation of self ($M=3,793$) is significantly higher than married participants' mean score ($\bar{x}=3,571$). A significant difference was found between married and single participants in guilt scores ($t=2,120$; $p<0,05$). The average guilt score of married participants ($M=54,543$) is significantly higher than the average score of single participants ($M=53,322$). A significant difference was found between married and single participants in shame scores ($t=-2,102$; $p<0,05$). The average shame score of single participants ($M=45,711$) is significantly higher than the average score of married participants ($M=43,198$). Therefore, the scores of single people on the self-differentiation and shame scales are higher than those of married people. On the guilt scale, the scores of married people are significantly higher than singles. There was no significant difference in the intrapersonal emotion regulation scale according to gender, for any scale according to educational status, and in the intrapersonal and interpersonal emotion regulation scales according to marital status ($p>0,05$). The results were discussed on the basis of relevant literature and Turkish culture.

Keywords: Self differentiation, emotion regulation, shame, guilt, positive psychology

» Benliğin Ayrışması, Utanç ve Suçluluk ile Kişi İçi ve Kişilerarası Duygu Düzenlemenin çeşitli demografik değişkenlere göre farklılaşması

Yurtsever, G.A.

Sosyal Bilimler, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Turkey

Araştırmanın amacı

Bireyin utanç ve suçluluk duygularının benliğin ayrışması ile ilişkisini incelemek amacıyla araştırma yapılmıştır. Utanç ve suçluluk duygularının benliğin ayrışması ile ilişkisini incelemek amacıyla araştırma yapılmıştır.

Araştırma sorusu

Bireyin utanç ve suçluluk duygularının benliğin ayrışması ile ilişkisini incelemek amacıyla araştırma yapılmıştır.

Yöntem

Katılımcılar

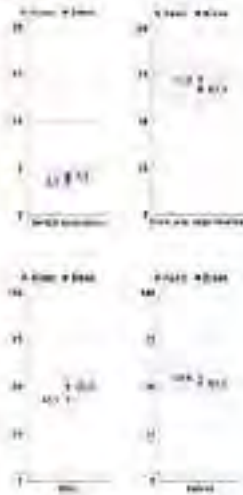
25-60 yaş arası 353 kişi
%86,8 Kadın / %13,2 Erkek
%2,0'si ilköğretim, %14,4'ü ilkö
%59,2'si üniversite, %24,4'ü lisansüstü
eğitim
%74,1'i evli, %25,9'u bekar
Google form aracılığıyla gönüllü ve anonim
veriler toplandı

Veri toplama araçları

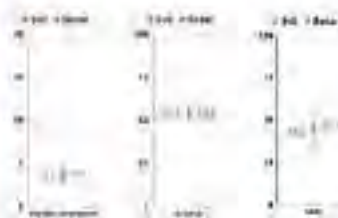
Benliğin Ayrışması-B Ölçeği
(Chen ve Sze, 2011), Kişilerarası
Duygu Düzenleme Ölçeği (Ingram et al.,
2016), Duygu Düzenleme Ölçeği (Gross
ve John, 2003), Suçluluk-Utanç Ölçeği
(LUTU) (Sahin ve Sahin, 1992)

Bulgular

1. Benliğin ayrışması ve utanç duygusunda erkekler, kişilerarası duygu düzenleme ve suçluluk duygularında ise kadınlar istatistiksel olarak daha yüksektir.

2. Eğitim durumu göre her ikisinde de karşılaştırmalar yapıldığında ise anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür (p > 0,05)
3. Benliğin ayrışması ve utanç duygularında bekarlar, evlilik duygularında ise evli olanlar istatistiksel olarak daha yüksektir.

Sonuç / Tartışma

1. Kişinin benliğin ayrışması ile ilgili utanç ve suçluluk duygularının benliğin ayrışması ile ilişkisini incelemek amacıyla araştırma yapılmıştır. Utanç ve suçluluk duygularının benliğin ayrışması ile ilişkisini incelemek amacıyla araştırma yapılmıştır.
2. Kadınların kişilerarası duygu düzenleme süreçlerinde daha iyi olduğu bulunmuş ve bu sonuçlar, sosyal öğrenme teorisiyle uyumlu olarak yorumlanmıştır (Zhou, Wang, Niu, Li ve Zhang, 2023).
3. Psikolojik bakım alanlarında benliğin ayrışması ile ilgili utanç ve suçluluk duygularının benliğin ayrışması ile ilişkisini incelemek amacıyla araştırma yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Wang, S., Xu, P., Shi, Q., He, S., Tang, J., Wang, J., ... & SARS-CoV-2 Omicron Workshop Group. (2022). Dynamics and evolution of SARS-CoV-2. *China Academic Journal*, 24(22), 1-11. DOI:10.1016/j.caj.2022.07.011

Narayanan, A., & Smith, S. (2012). An Exploration of the Relationship of Self-Compassion and Interpersonal Emotion Regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(1), 1-11.

E-mail:

Gulgen As Yurtsever
guyurtsever21@gmail.com

MAIN FEATURES OF TURKISH WORDS OF THE OGUZ GROUP

AYNUR MURAD GİZİ NAMAZOVA

Phd student of ASPU, of the Department of Modern Azerbaijani Language, Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0001-2498-8880>

Abstract:

The first issue identified in the basic sources of the Turkish language in this study is the confusion of terms that emerged as a result of both the influence of foreign languages such as Arabic, French, English and Russian on the Turkish language and the personal preferences of linguists. As seen in our study, term unity is achieved in Oghuz dialects other than TT, but the terminology problem still continues in TT. This problem, which makes both the teaching and learning of grammar subjects difficult, should be reconsidered, and attention should be paid to using common terms to eliminate the terminology confusion seen in the sources.

Since the existence of human beings, humanity has been curious about words, words and language, and various studies have been carried out on these subjects. In studies on the Turkish language, which dates back to ancient times, the issue of vocabulary has been addressed and the word has been accepted as a lexical, structural and linguistic category.

The issue of word types, which are closely related to morphology, lexicography and semantics, was discussed at the "Problems of Turkish Grammar" meeting organized by the Grammar Science and Application Branch of the Turkish Language Association; However, there is still no unity on this subject in grammar/linguistics books.

The issue of word types and classification of word types, which are discussed in the morphology / morphology / structural science / morphology sections, which is one of the sub-branches of grammar and linguistics in all Oghuz group Turkish dialects, has taken its place among the controversial topics of grammar studies. However, the subject of word types is not in the morphology section where affixes and roots are examined; It is an issue that should be addressed in the lexicology section.

Key words: Oghuz language, Turkic languages, Kipchak language, word creation

It is known that grammatical classifications are classifications based on the principles of the Greek language, and that Greek was adapted to the grammar of the Latin language, and that Latin grammar sets an example for the grammars of all European languages. This shows that, as a result of both Turkish language studies conducted by Western scholars and studies based on Latin grammar, Western-style classifications have taken their place in our language. In line with this influence, starting from 1908, with Hüseyin Cahit, the French influence began to be seen in grammar books, and in this direction, word types were changed into nouns, verbs, adjectives, pronouns, adverbs, prepositions, conjunctions and exclamations, based on their syntagms, under the influence of Indo-European languages. It is divided into eight. When word types are mentioned, first of all, noun and verb come to mind, and these two word types can be clearly distinguished from each other. In classifications that consider words as two types, noun and verb, it is generally seen that the root of the word is taken as a criterion.

When we look at our first grammar works, it is known that word types were classified as nouns, verbs and prepositions based on the lexeme of the word, under the influence of the Arabic language. Recently, some researchers have been making new genre classifications, taking into account the characteristics of the Turkish language, away from both Eastern and Western influence. It is seen that there is no absolute unity in the word type classifications in Oghuz dialects, and the word types are subjected to double, triple, five, six, eight, nine, ten, eleven and twelve classifications. When we look at the basic sources of the Turkish language regarding the classification of word types, due to the fact that traditional linguists use different criteria; It is seen that different word type classifications are made. The main criteria used in classifying word types in the scanned sources are; meaning, form, function and position of the word. When determining the place of a word in word types, it is necessary to first look at whether the word is meaningful or functional in the sentence. In our study, meaningful words: lexical words; Functional words are considered as grammatical words and include nouns, adjectives, pronouns, adverbs, main verbs and lexical words; Prepositions and auxiliary verbs are considered grammatical words. One of the important problems identified in our study regarding word type classifications is the issue of boundaries of prepositions. As a matter of fact, as a result of our study, it was seen that the boundaries of prepositions in Turkish accents cannot be drawn exactly.

When we look at the place of prepositions in word type classifications, while some researchers evaluate prepositions, interjections and conjunctions under separate headings - as a result of the eight-fold classification - some researchers put these three types under the main heading of prepositions because they do not have a meaning on their own like prepositions and do not have a specific dictionary meaning. It was determined that they were evaluated. In Oghuz dialects, many commonalities were identified regarding word types, and the main reason for the differences determined in word types was the way the writers handled the subject.

The concept of noun, which is distinguished from other word types by the plural, possessive and case suffixes it takes, is lexicographically defined as the name of everything that exists in the world; It is also a linguistic category when defined as the common name of a noun, pronoun, adjective and adverb.

Plurality in Oghuz dialects is indefinite plurality. The definite plural is not seen in Turkish accents, but in all written languages the plural is made with the suffix -lAr. Possessive suffixes are the same in all written languages, except for minor sound differences (2nd person in TmT is ñ). Simple names show common features in Oghuz dialects. Root words, which are considered simple words, are named without any reason and it is not known when these namings were made. When nouns are considered according to their structures, the first issue identified regarding derived nouns is; Derivation is one of the main ways of word formation in all four dialects we have discussed. Derivation; Sometimes nouns are sometimes made with the suffixes "noun from noun", "verb from noun", "noun from verb", "verb from verb", which are added to verb roots and stems. This derivation method is characteristic for Turkish dialects. However, one of the components of derived usages throughout history may lose its function and become a derived word, but it may be a root or affixes that lose their function over time. These types of nouns are called stem words in our study. It is seen that stem names are not mentioned much in the scanned sources. Nouns that are responsible for expressing a single entity by coming together within various grammatical rules, leaving their own meanings of two or more root or derived words, are defined as compound nouns according to their structure. In our study, the biggest difference seen in nouns according to their structures is the issue of compound nouns.

REFERENCES

1. Dialectological dictionary of the Azerbaijani language. Baku, East-West publishing house, 2007, 568 p
2. Explanatory dictionary of the Azerbaijani language. Volume I. Baku. "East-West". 2006.744.p
3. Explanatory dictionary of the Azerbaijani language. Volume II. Baku. "East-West". 2006.792.p
4. Explanatory dictionary of the Azerbaijani language. Volume III. Baku. "East-West". 2006. 672.p
5. Explanatory dictionary of the Azerbaijani language. Volume IV. Baku. "East-West". 2006. 744.p

POSSIBILITIES OF USING DIFFERENTIATION IN INCLUSIVE EDUCATION
İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ DİFERENSİYALAŞDIRMADAN İSTİFADƏNİN
İMKANLARI

ƏLİYEV VÜSALƏ SƏRDAR QIZI

Pedaqogika Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Baş Müəllim
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Təlim prosesinin diferensiallaşdırılması şagirdlərin məzmunu necə dərk etməsinə və mənimsənilməsinə istiqamətlənir. Şagirdlər eyni mövzunu öyrənə bilərlər, lakin öyrənmək üçün daha az mürəkkəb məlumata malik ola bilərlər, yaddasaxlama fərqli ola bilər bu zaman şagirdlərin potensialına uyğun olaraq video kimi müxtəlif formatlardan istifadə etmək olar.

Kurikuluma uyğun olaraq məzmun çox vaxt mətn formasından olur, buna görə də təlim prosesində alternativ yolların olması, müxtəlif duyğu vasitələrindən istifadəni diferensiallaşdırma təmin edə bilər. Təlim prosesində müxtəlif çətinlik səviyyələri və fərqli seçimlər olduğu üçün öyrənmələrin maraqlarına, əməkdaşlıqlarına əsaslanan fəaliyyətlər - ciddi şəkildə yerinə yetirildikdə ayrı-ayrılıqda — prosesin diferensiallaşdırılması nümunəsidir.

Tədris mühitinin diferensiallaşdırılması şagirdlərin emosional və fiziki təhlükəsizlik ehtiyaclarını qarşılamaq üçün təlim mühitinin dəyişdirilməsi hesab edilir. Şagirdlərin öyrənmə məkanı çevik olduğu halda öyrənmək və inkişaf bütün uşaqlar üçün maraqlı olur. Çevik öyrənmə məkanında sakit küncələr, uzanan və ya dayanan masalar, rahat oturmaqlar kimi elementləri özündə birləşdirə bilər. Tədris mühiti şagirdlərin təhlükəsizliyini, qəzalardan, sui-istifadədən və istismardan qorunmalıdır.

Tədris və təlim prosesinin differensiallaşdırılmış və fərdiləşdirilmiş dizaynı şagirdlərin iştirak ədalətliliyi mənasında təhsil ədalətini təmin etməyə çalışan didaktik yanaşmadır. Bu inklüziv təhsildə müəllim təcrübəsinin bütün kateqoriyaları ilə əlaqələndirilir. Sınıf icması daxilində şagirdlərin anınmasına əsaslanılır, bunun üçün müəllimlərin didaktik reaksiyaları və şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşma tələb olunur.

Həm diferensiasiya, həm də fərdiləşdirmə şagirdlərin ehtiyaclarında öz didaktik başlanğıc nöqtəsinə əsaslanır. Diferensiallaşdırma şagirdlərin ehtiyaclarına reaksiya verməklə inklüziv tədris təcrübəsinin reaktiv şəkildə müxtəlif hazırlanmasına və dizaynına aiddir. Bu istiqamətdə, bir sinif daxilində şagirdlərin qrupa xas ehtiyaclarına cavab verməyə cəhd edilir. Məqsədlər yerinə yetirmək üçün geniş imkanları əhatə edir (məsələn, hesablama və ya savadlılıq üzrə səriştənin inkişafı) və bütün şagirdlər üçün eynidir, lakin onlara nail olmaq üçün yol dəyişdirilir və nəzərə alınmaqla fərqli imkanlar təklif edir, məsələn. məzmunu, həcmi, materialı və təlimatı və uyğunlaşdırılmış inklüziv tədris təcrübəsinin makro səviyyəsi kimi göstərilə bilər.

Diferensiallaşdırma şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına daha çox mikro səviyyədə hörmət edir və uyğunlaşdırılır. Məzmun, həcm, material, dəstək, qiymətləndirmə və s. şagirdlərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılır. Didaktik yanaşmalar fərdi tələblərdən asılıdır.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, əlilliyi olan uşaqlar, differentiation, təlimin səmərəliliyi.

Differentiation of the learning process is aimed at how students understand and master the content. Students may learn the same topic but have less complex information to learn, memorization may be different, and different formats such as video can be used according to the students' potential.

According to the curriculum, the content is often in the form of text, therefore, the presence of alternative ways in the learning process, the use of different sensory tools can provide differentiation. Because there are different levels of difficulty and different choices in the learning process, activities based on the interests of learners, collaborations—if done rigorously individually—are examples of process differentiation.

Differentiating the learning environment is considered changing the learning environment to meet the emotional and physical safety needs of students. When students' learning spaces are flexible, learning and development become interesting for all children. A flexible learning space can incorporate elements such as quiet corners, standing or standing desks, and comfortable seating. The learning environment must protect the safety of students from accidents, abuse and exploitation.

The differentiated and individualized design of the teaching and learning process is a didactic approach that seeks to ensure educational justice in the sense of student participation justice. It is associated with all categories of teacher practice in inclusive education. It is based on the memory of students within the classroom community, which requires teachers' didactic responses and adaptation to the individual needs of students.

Both differentiation and individualization have their didactic starting point in the needs of students. Differentiation refers to the reactive preparation and design of inclusive learning experiences in response to students' needs. In this direction, an attempt is made to respond to the group-specific needs of students within a class. The goals cover a wide range of opportunities to achieve (e.g. developing numeracy or literacy competence) and are the same for all pupils, but the way to achieve them is modified and offers different opportunities to consider, e.g. content, scope, material and instruction and can be specified as a macro level of adapted inclusive teaching practice.

Differentiation respects and adapts to the individual needs of students at a more micro level. Content, volume, material, support, evaluation, etc. adapted to the needs of students. Didactic approaches depend on individual requirements.

Key words: inclusive education, children with disabilities, differentiation, learning efficiency.

İNTELLEKTUAL POZULMALARI OLAN UŞAQLARIN TƏRBİYƏSİNDƏ ƏMƏK TƏLİMİNİN ROLU

LALƏ XANOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xüsusi Təhsil Kafedrasının Müəllimi

PEDAQOGİKA BÖLMƏSİ

ORCID 0009-0004-0683-7191

Özet

İntellektual problemləri olan şagirdlərin əmək hazırlığı yardımçı tipli xüsusi (korreksiyaedici) məktəbdə ümumi tərbiyə və islah-tərbiyə işinin əsas həlqəsidir. Bu, intellektual pozulmaları olan məktəblilərin sosial adaptasiyasında əmək təliminin böyük əhəmiyyəti ilə bağlıdır. İstehsal şəraitində müstəqil işləmək, əmək kollektivinin üzvü olmaq bacarığı intellektual pozulmaları olan insanların uğurlu sosial adaptasiyası üçün müəyyənədicə şərtlərdən biridir.

Yardımçı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbdə əmək hazırlığı sənaye müəssisələrində sadə iş növlərini müstəqil və peşəkar səviyyədə yerinə yetirməyə qadir olan işçiləri hazırlamaq məqsədi daşıyır. Bununla əlaqədar olaraq, yardımçı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbdə əmək təliminin əsas vəzifələri bunlardır:

- müəyyən əmək ixtisasına yiyələnmək üçün zəruri olan bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması;
- tərbiyə və əmək fəaliyyəti prosesində psixofiziki inkişafda olan çatışmazlıqların korreksiyası;
- işləmək ehtiyacının və işə müsbət motivasiyanın formalaşdırılması.

Xüsusi məktəbdə əmək təliminin mürəkkəbliyi uşaqlarda tapşırıqda orientasiya, işin planlaşdırılması, öz fəaliyyətlərinə nəzarət və qiymətləndirmə kimi ümumi əmək bacarıq və vərdişlərinin olmaması, habelə əməyi yerinə yetirə bilməməsi ilə əlaqələndirilir.

Əmək təlimi prosesində kiçik məktəblilərdə əqli və fiziki inkişaf pozulmalarının korreksiyası onlarda əqli əmək bacarıqlarının formalaşdırılmasından, dəqiqliyin, çevikliyin, incə əl hərəkətlərinin koordinasiyasının inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. İntellektual problemləri olan məktəblilərin əmək tərbiyəsi prosesində onların dəyişən əmək şəraitinə uyğunlaşmaq qabiliyyətini formalaşdırmaq və eyni zamanda əmək elementlərini tətbiq etmək üçün obrazlı təfəkkürün, təxəyyülün və elementar yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına mühüm yer verilməlidir.

Əmək təlimi prosesində intellektual cəhətdən zəif olan məktəblilərin əksəriyyətində əmək fəaliyyətinin sabit sosial motivləri formalaşır. Ancaq bəzi şagirdlər üçün işə qarşı mənfi münasibət məktəbin sonuna qədər dəyişdirilə bilmir. Onlar müstəqil işə hazır deyillər və məktəbi bitirdikdən sonra əmək kollektivlərinə yaxşı uyğunlaşmırlar. Bu baxımdan müəllimlərin qarşısında məktəblilərdə nə onun xarakterindən, nə də yeniyetmənin şəxsiyyət xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq işə müsbət münasibət formalaşdırmaq vəzifəsi qoyulur. Şagird bilməlidir ki, iş həyatın ayrılmaz hissəsidir.

Yardımçı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbdə əmək təlimi sistemi beş mərhələdən ibarətdir:

1. İlk əmək hazırlığı (I - III siniflər).

2. Ümumi texniki əmək hazırlığı (IV sinif).
3. Peşə hazırlığı (V-yardımcı siniflər).
4. Peşə ixtisası (IX sinif).
5. İstehsalat hazırlığı (X sinif).

Bu mərhələlərin hər biri peşə hazırlığının ümumi və xüsusi vəzifələrini həll edir.

Beləliklə, əmək təhsili yardımçı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbdə digər tədris fənləri kimi intellektual pozulmaları olan şagirdlərin şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı problemlərini həll edir, uşaqların fiziki, əqli, estetik və əxlaqi inkişafına mühüm töhfə verir. Bununla belə, əmək təhsilinin əsas vəzifəsi Şagirdlərin peşə təhsili ilə intellektual problemlərini təmin etməkdir, yəni onları müəyyən ixtisas üzrə işləmək üçün zəruri olan kifayət qədər texniki və texnoloji biliklər, peşə vərdişləri və bacarıqlarla təchiz etməkdir.

Anahtar kelimələr: İntellektual pozulmalar, məktəb dövrü, təlim, tərbiyə əmək.

Abstract

Labor training of students with intellectual problems is the main link of the general education and correctional work in the auxiliary type special (corrective) school. This is related to the great importance of labor training in the social adaptation of schoolchildren with intellectual disabilities. The ability to work independently in production conditions, to be a member of the labor team is one of the determining conditions for successful social adaptation of people with intellectual disabilities.

Labor training in a special (correctional) school of the auxiliary type aims to prepare workers who are able to perform simple types of work independently and at a professional level in industrial enterprises. In this regard, the main tasks of labor training in a special (correctional) school of auxiliary type are:

- formation of knowledge, skills and habits necessary to master a certain labor qualification;
- correction of deficiencies in psychophysical development in the process of education and labor activity;
- formation of the need to work and positive motivation for work.

The complexity of labor training in a special school is associated with children's lack of general labor skills and habits, such as task orientation, work planning, monitoring and evaluation of their own activities, as well as inability to perform labor.

In the process of labor training, the correction of mental and physical developmental disorders in young schoolchildren consists of the formation of mental labor skills in them, the development of precision, flexibility, coordination of fine hand movements. In the process of labor education of schoolchildren with intellectual problems, an important place should be given to the development of figurative thinking, imagination and elementary creative abilities in order to form their ability to adapt to changing labor conditions and at the same time to apply labor elements.

In the process of labor training, the majority of intellectually weak schoolchildren develop stable social motives for labor activity. However, for some students, the negative attitude towards work cannot be changed until the end of school. They are not ready for independent work and do not adapt well to the workforce after leaving school.

In this regard, teachers have the task of forming a positive attitude to work in schoolchildren, regardless of their character or personality traits of the teenager. The student should know that work is an integral part of life.

The system of labor training in a special (correctional) school of auxiliary type consists of five stages:

1. Initial labor training (classes I - III).
2. General technical labor training (class IV).
3. Vocational training (V-assistant classes).
4. Vocational qualification (IX class).
5. Production training (X class).

The general and specific goals of each vocational training are resolved in these conclusions.

Thus, labor education solves every developmental problem of the personality with intellectual disorders like other educational subjects in auxiliary-type special (correctional) school, and makes a great contribution to physical, physical, aesthetic and moral development. However, the main task of labor education is to satisfy the intellectual problems of students with vocational education, that is, to provide them with technical and technological knowledge, professional habits and skills, up to the possibilities for professional management.

Key words: Intellectual disorders, school period, training, education, labor.

GİRİŞ

Tərbiyə, müəllimin ətraf aləmlə bilavasitə əlaqədə olan uşaq şəxsiyyətinin maksimum inkişafına kömək edən məqsədyönlü, mənalı peşə fəaliyyətidir. Tərbiyə qarşılıqlı fəaliyyətdir. Pedaqoji anlayış olaraq tərbiyə üç əsas xüsusiyyətdən ibarətdir.

- 1) məqsədyönlülük;
- 2) tərbiyə prosesinin gedişatının sosial-mədəni dəyərlərə uyğunluğu;
- 3) müəyyən bir mütəşəkkil sistemin olması.

Bu üç xüsusiyyətə əsaslanaraq deyə bilərik ki, tərbiyə prosesi elə hədəflənməlidir ki, uşağın cəmiyyətdə yaşaya bilsin, davranışlarını düzgün qursun və faydalı əməklə məşğul olaraq inkişaf etməyi bacarsın.

Yardımcı (korreksiyaedici) məktəb şagirdləri müstəqil həyata, sosial mühitdə fəaliyyətə hazırlayır. Nəticə etibarilə tərbiyə prosesi savadlı insanın ehtiyaclarını ödəməli, situasiyaları anlamasına kömək etməli, insan bu prosesdə özünü bir şəxsiyyət olaraq təsdiqləməli və tələbkar olmalıdır. İntellektual pozulmalara malik bir şagirdin tərbiyəsi müstəqil və ya bir yetişkinin köməyi ilə onun davranışını, fəaliyyətlərə münasibətini və digərlərini düzgün qiymətləndirə biləcəyi vəziyyətləri modelləşdirməklə əldə edilir. G.M.Dulnev yardımcı məktəbin şagirdinin müxtəlif vəziyyətlərə daxil edilməsinin onun sosial yetkinliyi üçün vacib şərt olduğunu, şagirdlərin müvəffəqiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və nüfuzlarının artması zamanı özlərinə praktik əmin olduqlarına diqqət çəkdi. Yəni intellektual pozulamalara malik şagirdləri tərbiyə prosesi ilə həyatla bağlamaq, onların sərbəst fəaliyyətini təmin etmək lazımdır.

Müasir intellektual pozulmalara malik məktəblilərin özlərini bir şəxsiyyət kimi ifadə edə bilmələri üçün onlarda hansı keyfiyyətlər tərbiyə edilməlidir? İlk növbədə, intellektual, fiziki, peşəkar işə şüurlu münasibət; əmək becaırlarına yiyələnmək; başqalarının əməyinə hörmət etmək; ictimai-faydalı, məhsuldar əməyə giriş; həyat planlarının formalaşdırılması; peşə seçməyə hazırlıq və s. bu keyfiyyətlər əmət təlimi və tərbiyəsi prosesində formalaşdırılır.

Bununla yanaşı, əxlaq, vicdan, intizam, xeyirxahlıq, başqalarına hörmət, asılılıq və eqoizmin aradan qaldırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Əxlaqi biliklərin əxz olunması, inancların inkişafı, əxlaqi davranış üçün sabit motivlərin formalaşması üçün əsasdır.

Tərbiyə işinin mühüm bir istiqaməti intellektual pozulmaları olan şagirdlərdə vətəndaş şəxsiyyəti xüsusiyyətlərinin formalaşdırılmasıdır. Burada ölkə vətəndaşlarının əsas hüquq və vəzifələrini anlamaq və onlara riayət etmək; hüquqi biliklərin mənimsənilməsi, mülki, ailə, əmək, cinayət hüququ əsasları; dövlət qanunlarının, onların hüquq və vəzifələrinin əhəmiyyətini başa düşmək; davranışlara görə şəxsi məsuliyyətin dərk edilməsi hissələrinin formalaşdırılması dayanır.

Tərbiyə prosesinin bir digər mühüm sahələrindən biri, şagirdləri fiziki cəhətdən inkişaf etdirmək, onların sağlamlığını gücləndirmək və sanitariya-gigiyena qaydalarına əməl etməklə mədəniyyətin formalaşdırılmasıdır. Fiziki tərbiyə vasitəsilə, həmçinin şagirdlərdə zəif inkişaf etmiş motor bacarıqların gücləndirilməsi və rehabilitasiya məsələləri öz əksini tapır.

YÖNTEM

İntellektual problemləri olan şagirdlərin əmək hazırlığı yardımçı tipli xüsusi (korreksiyaedici) məktəbdə ümumi tərbiyə və islah-tərbiyə işinin əsas həlqəsidir. Bu, intellektual pozulmaları olan məktəblilərin sosial adaptasiyasında əmək təliminin böyük əhəmiyyəti ilə bağlıdır. İstehsal şəraitində müstəqil işləmək, əmək kollektivinin üzvü olmaq bacarığı intellektual pozulmaları olan insanların uğurlu sosial adaptasiyası üçün müəyyən edici şərtlərdən biridir.

Yardımçı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbdə əmək hazırlığı sənaye müəssisələrində sadə iş növlərini müstəqil və peşəkar səviyyədə yerinə yetirməyə qadir olan işçiləri hazırlamaq məqsədi daşıyır. Bununla əlaqədar olaraq, yardımçı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbdə əmək təliminin əsas vəzifələri bunlardır:

- müəyyən əmək ixtisasına yiyələnmək üçün zəruri olan bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması;
- tərbiyə və əmək fəaliyyəti prosesində psixofiziki inkişafda olan çatışmazlıqların korreksiyası;
- işləmək ehtiyacının və işə müsbət motivasiyanın formalaşdırılması.

Xüsusi məktəbdə əmək təliminin mürəkkəbliyi uşaqlarda tapşırıqda orientasiya, işin planlaşdırılması, öz fəaliyyətlərinə nəzarət və qiymətləndirmə kimi ümumi əmək bacarıq və vərdişlərinin olmaması, habelə əməyi yerinə yetirə bilməməsi ilə əlaqələndirilir.

Əmək təlimi prosesində kiçik məktəblilərdə əqli və fiziki inkişaf pozulmalarının korreksiyası onlarda əqli əmək bacarıqlarının formalaşdırılmasından, dəqiqliyin, çevikliyin, incə əl hərəkətlərinin koordinasiyasının inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. İntellektual problemləri olan məktəblilərin əmək tərbiyəsi prosesində onların dəyişən əmək şəraitinə uyğunlaşmaq qabiliyyətini formalaşdırmaq və eyni zamanda əmək elementlərini tətbiq etmək üçün obrazlı təfəkkürün, təxəyyülün və elementar yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına mühüm yer verilməlidir.

Əmək təlimi prosesində intellektual cəhətdən zəif olan məktəblilərin əksəriyyətində əmək fəaliyyətinin sabit sosial motivləri formalaşır. Ancaq bəzi şagirdlər üçün işə qarşı mənfi münasibət məktəbin sonuna qədər dəyişdirilə bilmir. Onlar müstəqil işə hazır deyillər və məktəbi bitirdikdən sonra əmək kollektivlərinə yaxşı uyğunlaşmırlar. Bu baxımdan müəllimlərin qarşısında məktəblilərdə nə onun xarakterindən, nə də yeniyetmənin şəxsiyyət xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq işə müsbət münasibət formalaşdırmaq vəzifəsi qoyulur. Şagird bilməlidir ki, iş həyatın ayrılmaz hissəsidir.

Yardımcı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbdə əmək təlimi sistemi beş mərhələdən ibarətdir:

1. İlk əmək hazırlığı (I - III siniflər).
2. Ümumi texniki əmək hazırlığı (IV sinif).
3. Peşə hazırlığı (V-YARDIMÇI siniflər).
4. Peşə ixtisası (IX sinif).
5. İstehsalat hazırlığı (X sinif).

Bu mərhələlərin hər biri peşə hazırlığının ümumi və xüsusi vəzifələrini həll edir.

Əmək təliminin *birinci mərhələsi* I - III siniflərdə həyata keçirilir. Bu mərhələdə məktəblilər ilkin iş təcrübələrini inkişaf etdirirlər. Bu mərhələnin konkret vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir: məktəblilərin fərdi əmək imkanlarının öyrənilməsi və onların peşə hazırlığı emalatxanalarında işləməyə hazırlığının formalaşdırılması. Tədris prosesində fərdi əmək qabiliyyətlərinin dinamikası müəyyən edilir və bu əsasda müəyyən profilli emalatxanada sonrakı əmək təliminin mümkünlüyü barədə ilkin nəticə verilir.

Əmək təliminin *ikinci mərhələsi* 4-cü sinifdə təlim emalatxanaları əsasında həyata keçirilir. Bu mərhələdə emalatxanada işləmək üçün zəruri olan yeni təşkilati və davranış bacarıqlarının formalaşması (məşinlərdən, alətlərdən və s. istifadə qaydası) baş verir və hər bir uşağın əmək imkanları, onun peşəkar oriyentasiyası haqqında yekun nəticə verilir.

I-IV siniflərdə uşaqların fərdi əmək imkanlarının öyrənilməsi zamanı müəllim tərəfindən toplanmış material seçilmiş peşə üzrə sonrakı təlimin uğurunu proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Üçüncü mərhələ intellektual problemləri olan məktəblilərin peşə hazırlığı mərhələsidir. V-YARDIMÇI siniflərdə yeniyetmələr onların əmək, əqli və fərdi imkanlarından, habelə təhsil müəssisəsinin maddi bazasından və müəyyən sahədə bu ixtisasa tələbatdan asılı olaraq seçilən müəyyən əmək ixtisası üzrə hazırlanır. Bu peşələr ola bilər: tikişçi, tibb bacısı, bağban, çilingər, çəkməçi, tokar, dülgər və s. Əmək təliminin bu mərhələsində peşə bilikləri, bacarıq və vərdişlər formalaşır və təkmilləşir.

Dördüncü mərhələ - əmək təliminin ixtisaslaşma mərhələsi IX sinifdə həyata keçirilir. Bu mərhələnin əsas vəzifəsi müəyyən bir müəssisənin işçilərinin əməyi üçün xarakterik olan bacarıq və vərdişlərə yiyələnməkdir. IX sinfin sonunda şagirdlər ixtisas imtahanı verirlər, nəticələrinə görə onlara müəyyən əmək kateqoriyası verilir.

Yardımcı tipli xüsusi (korreksiyaedici) məktəbdə əmək təliminin *beşinci mərhələsi* istehsalat hazırlığıdır. O, konkret müəssisələr əsasında təşkil olunur. Bu mərhələdə intellektual problemləri olan şagirdlər konkret istehsalat kollektivində işləməyə uyğunlaşdırılır, müəssisədə müəyyən edilmiş keyfiyyət və əmək məhsuldarlığına dair tələblər mənimsənilir.

Beləliklə, əmək təhsili yardımçı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbdə digər tədris fənləri kimi intellektual pozulmaları olan şagirdlərin şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı problemlərini həll edir, uşaqların fiziki, əqli, estetik və əxlaqi inkişafına mühüm töhfə verir. Bununla belə, əmək təhsilinin əsas vəzifəsi şagirdlərin peşə təhsili ilə intellektual problemlərini təmin etməkdir, yəni onları müəyyən ixtisas üzrə işləmək üçün zəruri olan kifayət qədər texniki və texnoloji biliklər, peşə vərdişləri və bacarıqlarla təchiz etməkdir.

SONUÇ

İntellektual problemləri olan şagirdlərin əmək hazırlığında dərs metodu məktəblilər tərəfindən bilik, bacarıq və vərdislər sistemini mənimsəməyə yönəlmiş müəllimin fəaliyyətinin metodlarının məcmusudur. Əmək təlimində həm bütün məktəb fənlərinin tədrisi prosesində istifadə olunan universal metodlardan, həm də yalnız əmək dərsləri üçün xarakterik olan spesifik metodlardan istifadə olunur. Ənənəvi olaraq, tədris materiallarının ötürülməsi üsullarına görə, tədris metodları üç qrupa bölünür:

1. Tədris materiallarının şifahi ötürülməsi və eşitmə (audio) qavrayış üsulları (şifahi üsullar).
2. Tədris materiallarının vizual ötürülməsi və vizual qavranılması üsulları (vizual üsullar).
3. Tədris materiallarının praktiki, əmək hərəkətləri və toxunma kinestetik (toxunma və hərəkət yolu ilə) qavrayış (praktiki üsullar) vasitəsilə ötürülməsi üsulları.

Əmək təlimində şifahi üsullar qrupundan daha çox müəllimin izahı, söhbəti və hekayəsindən istifadə olunur. Bir qayda olaraq, şifahi üsullar vizual və praktiki olanlarla birlikdə istifadə olunur.

Xüsusi məktəbdə əmək dərslərinə aşağıdakı tələblər qoyulur:

1. Dərslərin məqsədliliyi. Hər bir dərs konkret məqsədlərə çatmağa yönəldilməlidir. Əmək təlimi dərslərində həm konkret (tədris), həm də ümumi məqsədlər qoyulur. Xüsusi məqsədlər qoyarkən, onların həqiqətən bir xüsusi dərstdə əldə ediləcəyi güman edilir (məsələn, uşaqlara plastilin yuvarlamağı və ya iynə ilə sadə tikişi necə yerinə yetirməyi öyrətmək). Ümumi məqsədlər (təhsil və korreksiyaedici) bir sıra dərslər zamanı həyata keçirilir və Şagirdlərlə uzunmüddətli işi əhatə edir (məsələn, mövzu-əməliyyat xəritəsi əsasında növbəti əməliyyatı planlaşdırmaq bacarığını formalaşdırmaq və ya nümunəni təhlil etmək bacarığı). Əmək dərslərinin mövzusunda asılı olaraq konkret məqsədlər dəyişir, ümumi məqsədlər uzun müddət sabit qalır. Şagirdlər müəyyən ümumi iş bacarıqlarını, hərəkətlərin motor proqramını və müəyyən şəxsi keyfiyyətlərin formalaşmasını mənimsədikcə dəyişirlər.
2. Tədris materialının həcmnin optimallığı. Əmək təlimi dərslərində şagirdlərin fərdi və əmək qabiliyyətlərindən asılı olaraq tədris materialının həcmnin gözlənilməsi son dərəcə vacibdir. Hər bir dərs üçün onlar tərəfindən uğurla mənimsənilə bilən, eyni zamanda Şagirdlərin inkişafında irəliləməni təmin etməklə müəyyən çətinliklərin öhdəsindən gəlməyi tələb edən belə bir tədris materialı seçmək lazımdır.
3. Dərsin didaktik mərhələlərinə uyğunluq. Əmək təlimində hər bir dərs aydın ifadə olunmuş struktura və ya didaktik mərhələlərə malik olmalıdır (təşkilati məqam, giriş söhbəti, tapşırıqda orientasiya, qarşıdakı fəaliyyətin planlaşdırılması, şagirdlərin praktiki işi, görülən işlərin hesabı, şagirdlərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, yekun). Dərsin strukturu tədris materialının məzmunundan, pedaqoji məqsədlərdən və təşkilati şəraitdən asılıdır. Buraya fiziki məşqlər, iş yerinin hazırlanması, texniki məlumatların ünsiyyəti və ya təkrarlanması, Şagirdlərin bilik və bacarıqlarının yenilənməsi də daxil ola bilər.
4. Tədris metodlarının didaktik məqsədlərə və tədris materialının məzmununa uyğunluğu. Tədris üsullarının geniş çeşidi arasından, verilən şəraitdə biliklərin mənimsənilməsində, bacarıq və qabiliyyətlərin mənimsənilməsində ən böyük effekt verəcək üsulları seçmək çox vacibdir. Eyni tədris materialı müxtəlif üsullarla öyrənilə bilər. Ona görə də müəllim bilməlidir ki, bu halda onlardan hansı daha təsirli olacaq.
5. Dərs vaxtından rəşional istifadə. Əmək dərslərində şagirdlər gələcək həyatları üçün vacib olan əməli fəaliyyətlərlə məşğul olurlar. Tədris vaxtının çox hissəsi, şübhəsiz ki, bu və ya digər məhsulun hazırlanması təcrübəsinə həsr edilməlidir.

6. Təlimə fərdi yanaşma. Hər bir şagirdi öyrətmək üçün optimal şərait yaratmaq lazımdır. Bəzi hallarda fərdi yanaşma iş tapşırıqlarını sadələşdirmək və ya çətinləşdirməklə, digərlərində - xüsusi tədris metodlarını tətbiq etməklə həyata keçirilir. Fərdi yanaşmanın həyata keçirilməsi Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin daim öyrənilməsinə nəzərdə tutur.

Yardımcı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbin aşağı siniflərində əmək təliminin əsas vəzifələrindən biri ümumi əmək vərdişlərinin formalaşdırılmasıdır. Bu bacarıqlara vəzifə yönümlülük, iş planlaması və özünə nəzarət daxildir. Bütün bunları intellektual cəhətdən zəif olan məktəblilər üçün mənimsəmək böyük çətinlikdir. Eyni zamanda, bu bacarıq və qabiliyyətlərin formalaşdırılması onların əmək fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsi və uğurlu təlim keçməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Psixoloji təhlil göstərir ki, yardımcı tipli xüsusi (korreksiya) məktəb şagirdlərinin ümumi əmək bacarıq və qabiliyyətlərinin formalaşması hərəkətlərin müstəqilliyinin formalaşması ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Buna görə də aşağı siniflərdə əmək təlimi dərslərində ümumi əmək vərdişlərinin və bacarıqlarının formalaşmasına yönəlmiş məqsədyönlü və sistemli iş aparmaq lazımdır. Şagirdlərin zəruri bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişafının ən mühüm şərti müəllimin köməyi ilə istiqamətləndirilməsidir. Bu olmadan uşaqlar lazımi ümumiləşdirmələr apara, tapşırığı yerinə yetirmək üçün əldə edilmiş bilik və bacarıqlardan istifadə edə bilməzlər.

Yardımcı tipli xüsusi (korreksiya) məktəbdə əmək təlimi müxtəlif formalarda təşkil olunur. Bunlar tədris məşğələləri, ekskursiyalar, istehsalat təcrübəsi, ictimai faydalı iş və s.dir. Aşağı siniflərdə əmək təliminin əsas forması əl əməyi dərsləridir. Əmək təliminin təşkili forması kimi dərslərin üstünlükləri ondan ibarətdir ki, onun frontal, qrup və fərdi işi birləşdirmək üçün əlverişli imkanları var; müəllimə materialı sistemli və ardıcıl şəkildə təqdim etməyə, şagirdlərin ümumi əmək vərdişlərinin formalaşması prosesinə, əməyin motor üsullarına nəzarət etməyə imkan verir, digər fəaliyyət növlərini, o cümlədən dərslərdən əlavə işləri stimullaşdırır. Bundan əlavə, əmək təlimi dərsləri pedaqoji fəaliyyətin məzmununu və metodları vasitəsilə təhsil problemlərini səmərəli həll etməyə imkan verir.

KAYNAKLAR

1. Ağayeva T.H. (1999). Ümumtəhsil məktəblərində loqopedik işin təşkili. Bakı: ADPU.
2. Ağayeva T.H., Əliyeva S.M. (1999). Loqopediyanın nəzəri-praktik məsələləri. Bakı: Maarif.
3. Hüseynova N.T., Rüstəмова L.H. (2006). Xüsusi pedaqogika. Bakı.
4. Hüseynova N.T. (2014). Loqopedik Atlas. Bakı.
5. Qasımov S.Ə, Talıbov Y. (2000). Anomal uşaqların əlahiddə pedaqogikanın əsasları. Bakı.
6. Qasımov S.Ə., Kərimova E.M. (2004). Əqli və fiziki inkişafı ləngiyən uşaqların diaqnostikası və korreksiyası. Bakı.
7. Аксенова Л.И., Архипов Б.А., Белякова Л.И. (2001). Специальная педагогика. Москва: Академия.

**DISTINCTIVE FEATURES BETWEEN MONITORING AND EVALUATION IN
EDUCATION**

**TƏHSİLDƏ MONİTORİNG VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ ARASINDAKI FƏRQLİ
XÜSUSİYYƏTLƏR**

PÜSTƏXANIM BALAYEVA

Baş Müəllim Adpu, Azərbaycan

Xülasə. Dövlətin, cəmiyyətin və təhsilalanların təhsil sisteminə sosial tələbi keyfiyyətli təhsildir. Təhsil sahəsində aparılan bütün islahatların məqsədi məhz onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaqdır. Təhsilin keyfiyyəti nədir? O, necə müəyyən olunur? Təhsilin keyfiyyətini necə idarə etmək olar? Ümumiyyətlə, istənilən sahədə keyfiyyət anlayışı müəyyən olunmuş standartlara uyğunluğu ifadə edir. Obyektin və ya sistemin halını xarakterizə edən parametrlər standartla nə qədər yaxındırsa, keyfiyyət də bir o qədər yüksək hesab olunur. Təhsildə də belədir. Təhsilin keyfiyyəti əldə olunan nəticələrin əvvəlcədən müəyyən olunmuş meyarlara (standartlara) nisbəti ilə müəyyən olunur. Təhsilin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsində əsas göstərici şagirdin təlim nəticələridir və bu nəticələrin obyektiv qiymətləndirilməsi keyfiyyəti üzə çıxaran etibarlı mənbə hesab olunur. Beləliklə, təhsildə keyfiyyətin müəyyən olunması şagird nailiyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi ilə şərtlənir. Lakin şagirdin təlim nəticələri təhsil sahəsində baş verən bütün fəaliyyətlərin yekun nəticəsi kimi ortaya çıxdığından şagirdin təlim nəticələrindən çıxış edərək müəllimin tədris fəaliyyəti, təhsil müəssisələrinin, təhsili idarəetmə strukturlarının və bütövlükdə ölkənin təhsil sisteminin fəaliyyətini də qiymətləndirmək mümkündür. Eyni zamanda, keyfiyyətin faktiki vəziyyətini müəyyənləşdirməklə kifayətlənməyib onun yaxşılaşması və idarə olunması problemini də həll etmək olar. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində belə bir qiymətləndirmə sistemi yaradılmaqdadır. Yeni qiymətləndirmə sisteminin fəaliyyət mexanizmini başa düşmək üçün qiymətləndirmə və monitorinq anlayışlarının mahiyyətini bilmək lazımdır. İstənilən obyektin və ya sistemin halı müəyyən parametrlərlə (yunanca parametron - ölçülən deməkdir) xarakterizə olunur. Məsələn, sadəlik üçün deyək ki, insanın sağlamlığı onun qan təzyiqi, nəbzinin tezliyi, qanın tərkibi və s. kimi parametrlərin ölçülməsi ilə müəyyən edilə bilər. Ölçmənin nəticələri parametrlərin normal (standart) qiymətləri ilə müqayisə olunaraq, ayrılıqda hər bir parametrin və bütövlükdə insanın sağlamlıq vəziyyəti qiymətləndirilir. Əlbəttə, insan fəaliyyətinin bu cür kəmiyyət göstəriciləri ilə birbaşa bağlı olmayan sahələrində belə qiymətləndirmə aparmaq nisbətən çətindir. Təhsil də belə sahələrdəndir. Şagirdin hər hansı fəndən müəyyən mövzu, bölmə və ya tam kurs üzrə bilik və bacarıqlarının səviyyəsi (nailiyyət səviyyəsi) onun göstərdiyi təlim nəticələrinin uyğun qiymətləndirmə standartları ilə müqayisə olunması ilə müəyyənləşdirilir. Beləliklə, qiymətləndirmə ölçülən parametrin qiymətinin, obyektin və ya sistemin halının qəbul olunmuş standartla nisbətdə müəyyən olunmasıdır. Bu prosedür ölçmə nəticəsinin standartla yaxınlıq dərəcəsini kəmiyyət göstəricisinə çevirməyə imkan verən qiymətləndirmə şkalasının olmasını tələb edir. Bu cür müəyyən olunan qiymətləndirmə faktiki vəziyyətin qiymətləndirilməsidir. O, standartlara əsaslansa da, bəzi hallarda reallığı əks etdirməyə də bilər. Belə ki, insanın qan təzyiqi və nəbzinin tezliyi keçirdiyi hissdən asılı olaraq, qanın tərkibi qidalanma ilə əlaqədar dəyişə bilər.

Açar sözlər: təhsil, keyfiyyət, qiymətləndirmə, monitorinq

Abstract. Quality education is a social requirement of the state, society and students for the education system. The goal of all the reforms in the field of education is to improve its quality. What is the quality of education? How is it defined? How to manage the quality of education? In general, the concept of quality in any field means compliance with established standards. The closer the parameters characterizing the state of the object or system are to the standard, the higher the quality is considered. It is the same in education. The quality of education is determined by the ratio of the obtained results to the predetermined criteria (standards). The main indicator in determining the quality of education is the student's learning results, and the objective assessment of these results is considered a reliable source that reveals the quality. Thus, the determination of quality in education is determined by the objective assessment of student achievements. However, since the student's learning results appear as the final result of all the activities that take place in the field of education, it is possible to evaluate the teacher's teaching activity, educational institutions, educational management structures and the country's education system as a whole, based on the student's learning results. At the same time, it is not enough to determine the actual state of quality, but it is also possible to solve the problem of its improvement and management. Such an assessment system is being created in the general education system of the Republic of Azerbaijan.

In order to understand the working mechanism of the new evaluation system, it is necessary to know the essence of the concepts of evaluation and monitoring. The state of any object or system is characterized by certain parameters (Greek parametron means measured). For example, for simplicity, let's say that a person's health is determined by his blood pressure, pulse rate, blood composition, etc. can be determined by measuring parameters such as The results of the measurement are compared with the normal (standard) values of the parameters, and the state of health of each parameter and the person as a whole is assessed separately. Of course, it is relatively difficult to make such an assessment in areas of human activity that are not directly related to such quantitative indicators. Education is one of those areas. A student's level of knowledge and skills (achievement level) on a certain subject, section or full course in any subject is determined by comparing the learning results he/she has shown with the appropriate evaluation standards. Thus, assessment is the determination of the value of the measured parameter, the state of the object or system in relation to the accepted standard. This procedure requires the presence of an evaluation scale that allows the degree of closeness of the measurement result to the standard to be converted into a quantitative indicator. An assessment determined in this way is an assessment of the actual situation. Although it is based on standards, it may not reflect reality in some cases. So, depending on the feeling of a person's blood pressure and pulse rate, the composition of the blood can change due to nutrition.

Key words: education, quality, evaluation, monitoring

QƏDİM AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ
MAHMUD ŞƏBÜSTƏRİ

ƏNTİQƏ QƏHRƏMANOVA

Dos. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orta əsrlər bədii-fəlsəfi fikir tariximizin görkəmli nümayəndələrindən biri də Mahmud Şəbüstəridir. XIII yüzilliyin sonu XIV yüzilliyin əvvəllərində yaşamış Mahmud Şəbüstəri görkəmli alim, filosof, şair, sufi-panteist baxışların məşhur nəzəriyyəçilərindən biri kimi tanınmışdır. O **fars dilli** Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndəsidir. Çünki bizə məlum olan bütün əsərlərini fars dilində yazıb yaratmışdır.

Qısa bir ömür sürmüş sənətkarın həyatı barədə çox az məlumat vardır. **Şeyx Sədəddin Mahmud ibn Əminəddin Əbdülkərim ibn Yəhya Şəbüstəri Təbrizi 1287-ci ildə** Təbriz yaxınlığındakı Şəbüstər qəsəbəsində anadan olmuşdur. Doğulduğu yer Şəbüstər qəsəbəsi olsa da, bəzən “**Təbrizi**” nisbəsi ilə də xatırlanır. Onun vəfat tarixi bəllidir. Bu tarix şairin Şəbüstərdə Gülşən adlanan bağcadayerləşən qəbir daşı üzərində qeyd olunmuşdur. Həmin yazıda deyilir : “*Yüksək rütbəli şeyx hicri qəməri 720 (m.1320 – Y.B.) -ci ildə 33 yaşında fani dünyadan əl çəkib əbədi dünyaya köçmüşdür.*” M. Şəbüstərinin təvəllüd tarixi də bu məlumat əsasında dəqiqləşir. Deməli, sənətkar 1287-ci ildə miladi ilində Şəbüstərdə anadan olmuş, cəmi 33 il yaşamış və 1320-ci ildə Şəbüstərdə vəfat etmiş , orada da dəfn olunmuşdur.

M. Şəbüstəri özünün “Sədətname” məsnəvisində özünün tərcümeyi-halına aid bəzi qiymətli məlumatlar verir. Ömrünün böyük bir hissəsini səyahətdə keçirdiyini , Misiri , Suriyanı, Hicazı, həmçinin, Azərbaycan və İranın bir çox yerlərini gəzdiyini , ömrünü elm, bilik və tövhid öyrənməyə həsr etdiyini, bir sıra alim, arif və şeyxlərlə görüşdüyünü , çoxlu rəvayətlər və hikmətli sözlər toplayıb onlardan qiymətli əsərlər yaratdığını söyləyir:

Uzun zaman boyu, nə qədər ki, ömr etdim,
Biliyi, tövhidi öyrənməyə həsr etdim.
Ey dostlar, Misir, Şam, Hicaz ölkələrində,
Gecələr, gündüzlər gəzib səfər etdim.
İllər, aylar boyu fələk kimi dolandım,
Sınaqdan hər kəndi, hər şəhəri keçirdim.
Bu fənn üzrə bir çox alimlərin, şeyxlərin ,
Hər ölkə, diyarda mən görməyə getdim.
Bir çox rəvayətlər, sözlər mən toplayaraq,
Onlardan qiymətli çox əsərlər yaratdım.
Hikmətli sözlər və qələbələrdəndə,
Az-çox nə varsa mən hamısını qeyd etdim.

Təbii ki, böyük cəfəkeşliyi, səyi, istedadı, fitri qabiliyyəti, səyahəti, , görüb götürmək bacarığı və.s nəticəsində M.Şəbüstəri yüksək bilik əldə etmiş, bir neçə dili və bir sıra elmləri, o cümlədən ilahiyyat, fəlsəfə , astronomiya, məntiq, etika, psixologiya və.s-i dərindən mənimsəmişdir. O, qədim yunan və şərq fəlsəfəsinə ,həmçinin dini elmlərə və təsəvvüf təliminə də yaxından bələd olmuşdur. M. Şəbüstərinin dərs aldığı müəllimlər cərgəsində o dövrün tanınmış müdərrişlərindən olan Şeyx Bəhəddin Yəqub Təbrizinin və Şeyx Əminəddin Təbrizinin də adları çəkilir. Onun qəbri də Şəbüstərdə müəllimi Şeyx Bəhəddin Yəqub Təbrizi ilə bir yerdədir.Uzun ömür yaşamayan M. Şəbüstəri yüksək biliyi dərin elmi-fəlsəfi hazırlığı, istedadı , həmçinin yazmış olduğu elmi məzmununa, bədii siqlətə malik əsərləri ilə çox tez şöhrətlənmiş və Yaxın və Orta Şərqi məşhur münəvvərləri cərgəsinə daxil olmuşdur. Onun yaradıcılığı xeyli zəngin və maraqlıdır. Filosof şairin “Şahidnamə” , “Həqqül-yəqin fi mərifətü-rəbbül-aləmin”(“ Aləmləri yaradanı tanıtdırmaq üçün gerçək həqiqət”), “Miratül-mühəqqiqin” (“ Həqiqət arayanların güzgüsü”), “Gülşəni-raz” (“Sirr gülşəni”), “Səadətname” və.s kimi əsərlər yazdığı bəllidir. Qaynaqlar onun lirik poeziya sahəsində də öz qələmini sınağını, xüsusilə bir sıra qəzəl və rübailər yazdığını da xəbər verir. Şəbüstəri bir mütərcim kimi də fəaliyyət göstərmiş məşhur alim, mütəsəvvüf və ilahiyyatçı imam Qəzalinin “Minhacül-abidin” (“Abidlərin yolu”) əsərini ərəbcədən fars dilinə tərcümə etmişdir.

Şair-filosofun “Şahidnamə”dən başqa o biri əsərlərinin mətni bizə gəlib çatmamışdır. “Səadətname” poemasının isə mətninin təxminən yarıya qədər günümüzə qədər gəlib çıxmışdır.

Mahmud Şəbüstərinin yaradıcılığının nisbətən əvvəlki dövrlərində qələmə alınmış “Şahidnamə” , “Həqqül-yəqin fi mərifətü-rəbbül-aləmin” və “Miratül-mühəqqiqin” risalələri nəslə, sonrakı iki əsər nəzmlə yazılmışdır. Hər iki əsər poema janrında, məsnəvi formasındadır.

“Səadətname” poeması “Gülşəni-raz”dan sonra təxminən 1319/20-ci illərdə qələmə alınmış və müəllifin son iri həcmli əsəridir. Həcmi təxminən 3000 beytə qədərdir. Məsnəvi 8 fəslə bölünür. Əsərin mətnin yalnız yarıya qədər əldədir. Müəllif burada öz dini-fəlsəfi və elmi-görüş və şərhələrini mənzum şəkildə qələmə alır. “Səadətname” fəlsəfi poeziyamızın dəyərli nümunələrindən biridir.

Bütün bu əsərlərə baxmayaraq, Mahmud Şəbüstərini aha çox tanıdan və məşhurlaşdıran “Gülşəni-raz” poeması olmuşdur. Ərsəyə gəldiyi dövrdən sonra çox keçmədən ona bir sıra şərhlər yazılmağa başladı. Uzun əsrlər boyunca yazılan bu şərhlərin sayı 40-a çatdı. Bu şərhlər içərisində ən çox populyarlıq qazanan XV əsrdə yaşamış Azərbaycan alimi Şəmsəddin Məhəmməd ibn Əli Lahicinin yazdığı “Məfatifül-ecaz” (“Möcüzələrin açarı”) adlı şərhdir ki, 1472-ci ildə qələmə alınmışdır. Şərh yazanlar içərisində şairin öz oğlu da vardır.

M. Şəbüstərinin yaradıcılığı, xüsusilə də “Gülşəni-raz” poeması Avropa şərqşünaslarının da diqqətini cəlb etmişdir. Avropa alimlərindənH.Purquştal,

U.Vinfild, Nikolson, E.Braun, M.Smit, A.Krımski, Y.Bertels və başqaları əsərin tədqiqi və nəşri, onun Avropa və rus oxucularına tanıtılması sahəsində müəyyən təşəbbüs göstərmişlər.

XIX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq əsər bir sıra Avropa dillərinə tərcümə olunmağa başlamışdır. Əsər ya bütöv şəkildə ya da hissə-hissə ingilis, alman, italyan, fransız ,rus , italyan dillərinə tərcümə və nəşr edilmişdir. Poema **Əbdülbaqi Kölpınarlı (1944)** və **Safiq Yalsızuçanlar (1999)** tərəfindən nəslə **türk dilinə** də çevrilərək çap olunmuşdur. Əsərin orijinalı isə Təbrizdə (1862) , Buxarada (1908) və Tehrandə (1957) işıq üzü görmüşdür.

Azərbaycan alimi **Q. Məmmədzadə 1978-ci ildə** “Gülşəni-raz”ın elmi-tənqidi mətnini hazırlayaraq fars dilində çap etdirməyə müvəffəq olmuşdur.

“Gülşəni-raz”ın meydana çıxması müəyyən səbəblə bağlıdır. Poemanın əvvəlində “Səbəbə nəzme-kitab” (“Kitabın yazılmasının səbəbi”) adlı parçada müəllif əsərin yazılma səbəbinə toxunur:

On yeddi keçirdi yeddi yüz ildən

Şəvval ayı idi , bir gün qəfildən .

Bir elçi göstərib min lütf, ehsan

Gəldi , göndərmişdi əhli Xorasan

Məşhur bir böyük var həmin yerlərdə

Günəş çeşməsidir hər bir hünərdə.

Müəllifin “*hər bir hünərdə günəş çeşməsi*” hesab etdiyi həmin böyük şəxsiyyət dövrünün nüfuzlu alim və şairlərindən sayılan xorasanlı Seyid Hüseyn Hərəvi (1246-1320) olmuşdur.

Sultan Hüseyn Bayqara “Məcalisül-üşşaq” əsərində məlumat verir ki, müəyyən adamlar təsəvvüflə bağlı bir neçə sualla Hüseyn Hərəviyə müraciət edirlər. Əmir Hüseyn Hərəvi isə bu sahədə Şəbüstərinin bilik və məlumatının daha dərin və geniş olduğunu nəzərə alıb ona müraciət etməyi lazım bilir.

Beləliklə , o, sufizmin müxtəlif problemlərinə aid 15 sualı nəzm şəklində tərtib edərək elçi vasitəsilə azərbaycanlı mütəfəkkirə göndərir və ondan mənzum şəkildə də cavab istəyir. M. Şəbüstəri əvvəlcə məktuba cavab yazmaq istəmir və bildirir ki, bu sualların cavabları onun nəsr əsərlərində mövcuddur. Məktuba mənzum cavab yazmaq istəməməsinin səbəbini isə onunla əlaqələndirir ki:

Əruz, qafiyədə yerləşmir mənə,

İstədiyən sözlə birləşmir mənə.

Bununla belə M.Şəbüstəri öz müəllimi **Şeyx Əminəddin Təbrizinin** tövsiyəsi ilə Hüseyn Hərəvinin məktubuna şeirlə cavab yazır. Suallara lakonik cavablardan ibarət həmin mənzumənin həcmi cəmi 49 beytdən ibarət olur. Ancaq sonradan yenə öz müəllim və ustadının təhriki ilə müəllif əsəri genişləndirir. Suallara daha əhatəli cavablar yazır, cavablara “Təmsil” və “Qayda” başlığı ilə nəzm parçaları artırır və s. Həcmi **1000** beytə yaxın olan və bədii-fəlsəfi fikir tariximizdə önəmli yer tutan “Gülşəni-raz” poeması belə yaranır. Poemanın yazılma tarixi hicri təqvimlə **717-ci il**, miladi təqvimlə isə **1317-ci ildir**.

“Gülşəni-raz” **bədii-fəlsəfi poemadır**. Lirik üslubda yazılmışdır. **Həzəc** bəhrinin **məfAİlün , məfAİlün, fəİlün** ölçüsündə , **məsnəvi** formasındadır.

Poemanın özünəməxsus strukturu və kompozisiya quruluşu vardır. Əvvəldə tövhid, xaliq, xilqət və yaradılış nizamı barədə sənətkarın düşüncələri verilir.

“Gülşəni-raz” mövzu və ideyası təsəvvüflə bağlıdır. Hüseyn Hərəvinin M. Şəbüstəriyə göndərdiyi suallar sufizmin ayrı-ayrı problemləri, anlayış və istilahları ilə əlaqədar sorğulardan, filosof şairin həmin 15 suala cavabı isə bu sorğuların təsəvvüf və irfan nöqtəyi-nəzərindən bədii-fəlsəfi şərhindən ibarətdir. Əlbəttə, bu sualların verilməsi təsadüfi deyildi. Belə ki, IX-X srlərdən etibarən sufilər bir sıra dini və etiqadi məsələlərdə ilahiyyatçılardan fərqli hətta bəzən müxtəlif mövqə tutduqlarından onlar mühafizəkar ruhanilər tərəfindən təqib olunurdular. Həllac Mənsurun din xadimlərinin fitvası ilə edam olunması ilə bu təqiblər daha da gücləndi.

Ona görə də sufilər öz mətləb və məramlarını, ideya və görüşlərini müxtəlif ibarələr, rəmzi ifadələr, eyhamlar, işarələr altında gizlətməyə başladılar. Hətta bu işarələri sufilərdən başqa heç kəs başa düşmürdü. Bu işarələr belə bir icmada başqa mənə verirdisə , başqa bir icmada qismən ya da tamam başqa bir mənə kəsb edirdi.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.3 cildə , I c, Bakı, 1960
- 2.Arslı H., Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı , I c, Bakı, 1943
3. Yaqub Babayevin kitabı
- 4.İnternet resursları

LIFE AND WORK OF MAKHTUMKULI FARAGI
MƏXTUMQULU FƏRAQİ HƏYAT VƏ YARADICILIĞI

NƏRMİN RƏHİMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Türkoloji mərkəzin mütəxəssisi

Bakı/ Azərbaycan

ORCID: 0009-0008-6350-6144

Xülasə

Məşhur türkmən şairi Məxtumqulu Fəraqidən bəhs edən bu məqalədə onun həyat və yaradıcılığının əsas və diqqət çəkən məqamlarına toxunulmuşdur. O, XVIII əsr türkmən realist ədəbiyyatının banisi və türkmən ədəbi dilinin yaradıcısı kimi şöhrət qazanmışdır. Görkəmli sənətkar 1730-cu ildə şair ailəsində dünyaya göz açmış, ilk təhsilini atası, klassik türkmən ədəbiyyatının tanınmış şairi, Dövlətməmməd Azadidən almışdır. Məxtumqulu Fəraqinin həyatı keşməkeşli keçmiş, mənən çətin günlər yaşamışdır. Bunun nəticəsidir ki, onun lirikasında həyat və taleyi ilə konkret şəkildə əlaqəli olan və həyatının ümumi səciyyəsinə əks etdirən tərəcəmeyihal xarakterli nümunələr çoxluq təşkil etmişdir. Məxtumqulu Fəraqi bu şeirlərində atası, qardaşları, övladları, sevgisi, qürbət həyatı, vətənə, dostlarına, türkmən həyatına ümumi bağlılığı kimi mövzulara toxunmuşdur. Şair yaradıcılığında məhəbbət mövzuna xüsusi yer ayırmışdır. O, şeirlərində real və həyatı məhəbbətin təsvirini vermiş, məhəbbət mövzulu şeirlərini yazarkən da öz həyatında yaşadığı hadisələri prioritet seçmişdir. Məxtumqulu ilk növbədə dövrünün böyük şairi olmuş, həmçinin istedadlı aşiq kimi tanınmışdır. Belə ki, Məxtumqulu Fəraqi türkmən və ümumtürk folklorunu dərinlən mənimsəyərək xalq şairi-aşığı səviyyəsinə yüksəlmişdir. O, türkmən tayfalarını birliyə çağırən ictimai məzmunlu bir çox şeirlər yazmış, “xalqın xoşbəxtliyi birliyindədir” ideyasını rəhbər tutaraq bu birlik uğrunda mübarizə aparmış, türkmən tayfalarını, xalqı birliyə, bir süfrədə yemək yeməyə, azadlıqda yaşamağa, müstəqil türkmən dövləti qurmağa səsləyən fikirlər irəli sürmüşdür. Sənətkar həmçinin ictimai-siyasi, dini-ruhani və fəlsəfi məzmununda da şeirlər qələmə almışdır. Zəngin yaradıcılığa malik Məxtumqulu Fəraqi dövrünün görkəmli şair, söz ustadlarından biri olmaqla türkmən ədəbiyyatına böyük töhfələr vermişdir.

Açar sözlər: Məxtumqulu Fəraqi, Türkmən ədəbiyyatı, həyat və yaradıcılıq, şeir, məhəbbət, tərəcəmeyihal.

Summary

This article, which talks about the famous Turkmen poet Makhtumgulu Faragi, touches on the main and notable moments of his life and work. He gained fame as the founder of 18th century Turkmen realist literature and the creator of the Turkmen literary language. The outstanding artist was born in 1730 in a family of poets, and received his first education from his father, a well-known poet of classical Turkmen literature, Dovlatmammad Azadi. The life of Makhtumgulu Faragi had a mournful past and he lived through difficult times. As a result of this, there are a lot of autobiographical examples in his lyrics that are concretely related to his life and destiny and reflect the general characteristics of his life.

In these poems, Makhtumgulu Faragi touched on topics such as his father, brothers, children, love, expatriate life, his general attachment to his homeland, friends, and Turkmen life. The poet devoted a special place to the theme of love in his work. He gave a description of real and vital love in his poems, and while writing his love poems, he chose the events of his life as a priority. Makhtumgulu was first of all a great poet of his time and also known as a talented ashugh. Thus, Makhtumgulu Faragi has deeply mastered Turkmen and all-Turkic folklore and has risen to the level of a folk poet-ashugh. He wrote many poems of public content calling for the unity of the Turkmen tribes, he fought for this unity guided by the idea of "the happiness of the people lies in the unity", and put forward ideas calling the Turkmen tribes and the people to unite, eat at one table, live in freedom, and establish an independent Turkmen state. The artist also wrote poems in socio-political, religious-spiritual and philosophical content. Having a rich creativity, Makhtumgulu Faragi, being one of the prominent poets and masters of words of his time, made great contributions to Turkmen literature.

Key words: Makhtumgulu Faragi, Turkmen literature, life and creativity, poetry, love, autobiography.

Özet

Ünlü Türkmen şairi Makhtumkulu Firakinin anlatıldığı bu makalede, onun hayatının ve eserlerinin ana ve dikkat çekici anlarına değinilmektedir. 18. yüzyıl Türkmen realist edebiyatının kurucusu ve Türkmen edebi dilinin yaratıcısı olarak ün kazandı. 1730 yılında şair bir ailede dünyaya gelen seçkin sanatçı, ilk eğitimini klasik Türkmen edebiyatının tanınmış şairi olan babası Devletmammad Azadiden almıştır. Mahtumkulu Firakinin hayatı çalkantılı bir geçmişe sahip ve zor zamanlar geçirmiştir. Bunun bir sonucu olarak onun şiirlerinde hayatı ve kaderiyle somut olarak ilgili olan ve hayatının genel özelliklerini yansıtan pek çok otobiyografik örnek bulunmaktadır. Makhtumgulu Firaki bu şiirlerinde babası, kardeşleri, çocukları, aşkı, gurbet hayatı, memleketine, dostlarına olan genel bağlılığı, Türkmen hayatı gibi konulara değinmiştir. Şair, eserinde aşk temasına özel bir yer ayırmıştır. Şiirlerinde gerçek ve canlı aşkın tasvirine yer vermiş, aşk şiirlerini yazarken hayatındaki olayları ön planda tutmuştur. Makhtumgulu, her şeyden önce devrinin büyük bir şairi ve aynı zamanda yetenekli bir aşık olarak da tanınmıştır. Böylece Makhtumgulu Firaki, Türkmen ve tüm Türk folkloruna derin bir hakimiyet kurmuş ve bir halk şairi sevdalısı seviyesine yükselmiştir. Türkmen boylarının birliğine çağrıda bulunan pek çok kamusal içerikli şiir yazmış, "halkın mutluluğu birlik içindedir" düşüncesiyle bu birlik için mücadele etmiş, Türkmen boylarını ve Türkmen boylarını birliğe çağıran fikirler ortaya atmıştır. insanların birleşmesi, tek masada yemek yemesi, özgür yaşaması ve bağımsız bir Türkmen devleti kurması. Sanatçı ayrıca sosyo-politik, dini-manevi ve felsefi içerikli şiirler de yazmıştır. Zengin bir yaratıcılığa sahip olan, devrinin önde gelen şair ve söz ustalarından Makhtumgulu Firaki, Türkmen edebiyatına büyük katkılarda bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Mahtumgulu Firaki, Türkmen edebiyatı, hayat ve yaratıcılık, şiir, aşk, biyografi.

Giriş

Türkmen xalqının məşhur şairi və türk xalqlarının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, XVIII əsr türkmen realist ədəbiyyatının banisi və türkmen ədəbi dilinin yaradıcısı Məxtumqulu Fəraqi 1730-cu ildə Kopetdağın ətəyində, Ətrək çayının hövzəsində yerləşən Hacı Qovuşan kəndində, şair ailəsində anadan olmuşdur. Məxtumqulunun ailəsi mənşəcə Ətrək bölgəsində yaşayan Gərgəz tayfasına mənsubdur. Hələ yeniyetməlik yaşlarından şeir yazmağa başlayan şair, özünə Fəraqi təxəllüsünü götürmüşdür.

Şairin adı isə Məxtumquludur və adının Məxtumqulu olmasına baxmayaraq, bir sıra şeirləri Məxdumqulu, Məhtimqulu, Maxdımqulu, Maxtımqulu adı ilə nəşr olunmuşdur. Məxtumqulu Fəraqi ilk təhsilini atası, klassik türkmən ədəbiyyatının tanınmış şairi, dini və axlaqi görüşlərini ifadə etdiyi “Vəzi-Azadi”, “Behiştname” adlı məşhur poemaları ilə böyük şöhrət qazanmış Dövlətməmməd Azadidən almışdır. Məxtumqulu Fəraqi təhsilini başa vurduqdan sonra təsərrüfat işləri ilə məşğul olmuş, bir müddət də zərgərlik və dəmirçilik sahəsində işləmişdir. Ammao, uşaqlıq vaxtından atasının zəngin kitabxanasındakı ərəb və fars dillərində kitabları böyük həvəslə oxumuşdur və şairin oxumağa olan marağının təməli hələ uşaqlıqdan qoyulmuşdur. Ona görə də, şair dərin oxumaq sevgisi sayəsində bir müddət sonra mədrəsə təhsili almağa qərar vermiş, Xivəyə getmiş və orada üç il "Şirqazi xan" mədrəsəsində təhsil almışdır. Təhsilini tamamladıqdan sonra isə ana vətəninə geri dönmüşdür. Sənətkar 1780-ci ildə vəfat etmiş və Xorasanda atası Dövlətməmməd Azadının məzarı ilə yanaşı dəfn edilmişdir. Məxtumqulu Fəraqinin həyatı mübarizə və kədərlə keçmiş, mənəvi olaraq əziyyətli günlər yaşamışdır. Bunun nəticəsidir ki, onun lirikasında tərcümeyi-hal xarakterli nümunələr çoxluq təşkil etməklə, şairin həyat və taleyi ilə konkret şəkildə bağlanır, digər tərəfdən də onun həyatının ümumi səciyyəsinə əks etdirir. Məxtumqulu Fəraqi şeirlərində atası, qardaşları, övladları, sevgisi, qürbət həyatı, vətənə, dostlarına, türkmən həyatına ümumi bağlılığı kimi mövzulara toxunmuşdur. Atasının ölümü ilə bərabər, iki böyük qardaşının ölümü şairə ağır zərbə olmuşdur. Atasının və qardaşlarının itkisi ilə bağlı nisgil Məxdumqulunun şeirlərində dərin iz buraxmışdır. Məsələn, şairatası Dövlətməmməd Azadının vəfat etməsindən “Atamın” adlı şeirində bəhs etmiş, atasının 65 yaşda dünyasını dəyişməsi haqda məlumat vermiş və kədərini aşağıdakı kimi dilə gətirmişdir:

Altmış beşdə novruz günü, luv ili,

Durdu əcəl, yolunkəsdiatamın.

Bu dünyanışişbeləymişbəli,

Ömrününyarpağıəsdiatamın. (3, s.108)

Məxtumqulu Fəraqi öz yaradıcılığında məhəbbət mövzusunaxüsusi yer ayırmışdır. O, şeirlərində real və həyatı məhəbbətin təsvirini vermişdir. Şair məhəbbət mövzulu şeirlərini yazarkən da öz həyatında yaşadığı hadisələri prioritet seçmişdir. O, atası rəhmətə getdikdən sonra döğmə yurdu Türkmənistan qayıtmış və vətənə qayıtması ona özlüyündə yeni bir dərd də gətirmişdir. Atasının ölümü ilə əlaqədar qəm, kədər içində olan Məxtumquluya daha bir mənəvi zərbə illərlə sevdiyi Mənli adlı qızdan dəymişdir. Nakam məhəbbətindən bəhs edən “Ayrıldım” şeirində o, Mənlini dəlicəsinə sevməsinə baxmayaraq, qızın atasının Məxtumqulunun kasıblığını səbəb gətirərək bu sevgiyə əngəl olmasından gileylənmişdir. Şair aşağıdakı misralarda hissələrini belə ifadə etmişdir:

Ayrıldım qönçə gülümdən

O saçları sünbülümdən

Xoş avazlı bülbülümdən

Şirin göftardan ayrıldım.(1, s.372)

Məxtumqulu bu şeirlə yanaşı “Mənli”, “Görünər”, “Neyləyim, biçarəyəm”, “Bənzəməz” adlı şeirlərində də Mənliyə olan sevgisini, onun şəxsi taleyində oynadığı mükəmməl, müsbət rolunu poetik dillə tərənnüm etmişdir. “Görünər” şeirinin bir bəndində Məxtumqulu gözünün Mənliyə başa qasını görmədiyini bədii şəkildə bu cür dilə gətirmişdir:

Pərdə çəkib üzlerimə,
Rəvac verib sözlərimə,
Məxdumqulu, gözlərimə
Bircə Mənli xan görünər.(2, s.14)

Şairin bir ömür boyu sürən saf və nakam eşqi, həsrət duyğusu onun məhəbbət lirikasının əsasını təşkil etmişdir. Belə ki, nakam sevgiyə görə çəkdiyi əzablar o səviyyəyə gəlib çatmışdır ki, Məxtumqulu öz poeziyasına xas olmayan tərzdə şeirlər qələmə almışdır. Məsələn, aşağıdakı misralara nəzər yetirək:

Atan bağı daş olsun,
Anan gözü yaş olsun,
Min bəlaya tuş olsun,
Yarı yoldan ayıran. (2, s.15)

Sənətkarı sevgilisindən məcbur ayırdıqları üçün canı yanmış və qəlbindəki ağrını, qəzəbi şeirlərində bu şəkildə ifadə etmişdir.

Məxtumqulu Fəraqi bir müddət sonra dul bir qadınla tanış olmuş və onunla ailə həyatı qurmuşdur. Bu evlilikdən onun 2 oğlu dünyaya gəlmişdir. Oğullarının uşaq yaşlarında ölümü şairə çox pis təsir etmiş və övlad itkisinin acısını, ağırlığını şeirlərindən birində belə ifadə etmişdir:

Sorağında gözüm giryan,
Edərəm naleyi-əfqan
Oğul dərdi məni hər an
Sərgərdən, avara etdi. (1, s.372)

Məxtumqulu ilk növbədə dövrünün böyük şairi olmuş, həmçinin istedadlı aşiq kimi tanınmışdır. Türk ədəbiyyatı yazılı və şifahi ədəbiyyatın sintezi nəticəsində yeni mərhələyə qədəm qoymuş, şair-aşiq sənətkarlar yetişmişdir. Belə ki, Məxtumqulu Fəraqi türkmən və ümumtürk folklorunu dərinləndirərək xalq şairi-aşığı səviyyəsinə yüksəlmişdir. Şair türkmən tayfalarını birliyə çağıraraq ictimai məzmunlu bir çox şeirlər yazmış, "xalqın xoşbəxtliyi birliyindədir" ideyasını rəhbər tutaraq bu birlik uğrunda mübarizə aparmışdır. O, "Türkmənin", "Türkmənin binası", "Yıxılmayan ərđən", "El yaxşı" və başqa şeirlərində türkmən tayfalarını, xalqı birliyə, bir süfrədə yemək yeməyə, azadlıqda yaşamağa, müstəqil türkmən dövləti qurmağa səsləyən fikirlərini irəli sürmüşdür. "Türkmənin" şeirindən bir bəndə nəzər salaq:

Könüllər, ürəklər bir olub başla,
Dartsa yığın ərir torpaqlar, daşlar.
Bir süfrədə təyyar qılınsa aşlar,
Qalxacaqdır ol iqbalı türkmənin. (3, s.110)

Məxtumqulu həmçinin türkmən xalqının birliyi üçün danışıqlar aparmaq məqsədilə bəzi ölkələrə səyahət etmişdir. Onun türkmənlərin görkəmli siyasi xadimi Çovdur xanla danışıqlar aparması, əfqan hökmdarı Əhməd şahla görüşmək istəməsinin başlıca səbəbi xalqını yadelli təcavüzlərdən qorumaq və xalqın vahidliyini qoruyub saxlamaq idi. Şair Çovdur xana və Əhməd şahla həsr etdiyi şeirlərində vətənpərvərlik və xalqın vahidliyi ideyasını prioritet seçmişdir.

Məxtumqulu tək şeirləri ilə deyil, hərəketləri ilə də xalqının yanında olmuş və dəstəyini sübut etmişdir. O, fərqli dövrlərdə türkmənlərin Nadir şaha və Nurəli xana qarşı üsyanlarında iştirak etmişdir. Şairin qardaşları da türkmən xalqının birliyi və müstəqilliyi uğrunda mübarizədə ön sıralarda iştirak etmiş, bu yolda canlarını qurban vermişlər. Məxtumqulu Fəraqi "Gəlmədi" şeirində qardaşlarını vaxtsız itirmənin acısını, kədərini oxucularla bölüşmüşdür:

Xəbərsiz, ətərsiz getdi Abdulla,

Hamı gedib-gəldi, bunlar gəlmədi,

Məmmədsəfa getdi köməkləşməyə

Yola salan gəldi, bunlar gəlmədi.(1, s.372)

Bundan əlavə, şair "Qardaş Abdulla" şeirində də bu mövzuya toxunmuşdur. Məxtumqulu bu şeirindən verilmiş hissədə qardaşının həsrətindən ürəklərinin qan ağladığını, onsuz evlərini qəm və qüssənin bürüdüyünü bədii dillə ifadə etmişdir:

Üstümü zə hicran odu səpildi,

Evimizə kədər-qüssə təpildi,

Qan ağlar, atamın beli büküldü,

Harda vətən tutdun, qardaş Abdulla?(3, s.117)

Ümumilikdə Məxtumqulu Fəraqinin yaradıcılığının əsas mövzusunun türkmən həyatı təşkil edir. Onun yaradıcılığında türkmən xalqının yaşayış tərzi, məşğuliyyəti, dünyagörüşü və s. kimi mövzular öz ifadəsini tapmışdır. Fəraqinin sənəti çoxşaxəli olması və müxtəlif mövzuları əhatə etməsi ilə fərqlənir. Yuxarıda qeyd edilən məhəbbət və tərcümeyi-hal mövzulu şeirlərindən əlavə, bir çox ictimai-siyasi, fəlsəfi və didaktik məzmunlu şeirlərin də müəllifidir. Şair bu şeirlərdə türkmən xalqının psixoloji və mənəvi-əxlaqi düşüncəsinin səviyyəsini əks etdirərək oxucularda bu haqda fikir yaratmışdır

Şair ictimai motivli şeirlərində haqsızlığa, zülmə, zəmanə eybəcərliklərinə qarşı etirazla yanaşı, həm də öz taleyindən fərdi və ictimai şikayət mövzusunun da toxunmuşdur. Məsələn, Məxtumqulu Fəraqi "Biçarəyəm" adlı şeirində öz dogma yurdundan, vətənidən uzaq düşməsi, həsrətdən yaranan ürək yangısını aşağıdakı bənddə belə təsvir etmişdir:

İrəm içrə reyhan idim,

Vətəndə zərəfşan idim,

Mərd igidə köhlən idim,

Dağ başında duman idim,

Fəraqi der, aman idim,

İndi viran bir sarayam.(2, s.16)

Başqa bir ictimai-siyasi məzmunlu şeirində o, zəmanədən şikayətlənmiş, ayrının düzə, şərin xeyrə qalib gəldiyi bu dövrə və cəmiyyətə qarşı barışmaz mövqedə dayanmışdır.

O, yaxşını pisdən ayırmağın çox çətin olduğunu söyləmiş, hər kəsə layiq olduğu şəkildə davranmaq lazım olduğunu verilmiş misralarda bədii dillə əks etdirmişdir:

Dərd görmüşəm diyarımdan, dövrümdən,

Xeyir hansı, ehsan hansı bilinməz.

Zalımların cəfasından, cövründən
İslam hansı, iman hansı bilinməz.
Məxtumqulu, can mehmandır, bədən leş,
Pisə pis ol, mərd igidə de qardaş
Bu əyyamda baş ayaqdır, ayaq baş,
Yaxşı hansı, yaman hansı bilinməz. (1, s.374)

Məxtumqulu Fəraqi qələmə aldığı fəlsəfi şeirlərində özünü müdrik filosof, savadlı alim, nəsihətlər verən və yol göstərən ağsaqqal kimi oxucuya təqdim etmişdir. Şair fəlsəfi məzmunlu şeirlərində dünya və axirət, yaxşı və yaman, xeyir və şər, həyat və ölüm kimi məfhumlardan bəhs etmişdir. Məsələn, sənətkarın dünyanı sonsuz yaşdığı olan fani bir məkan hesab etdiyi, hər kəsin və hər şeyin gəlib keçici olduğunu ifadə etdiyi aşağıdakı misralara nəzər salaq:

Üç hissəsi dəli dərya,
Üçdə birində min qovğa,
Kim bilər bu köhnə dünya,
Ya rəb, neçə yaşındadır?!(2, s.18)

Məxtumqulu humanist bir şair olmuş, insanları hər zaman səhvlərindən dərs almağa, öz yerini bilməyə, daim yaxşı işlər görməyə səsləmişdir. O, axirətin mövcudluğuna inanır və düşünürdü ki, şübhəsiz, hər bir fərd bu dünyadakı hər bir əməlinə görə axirətdə hesab verəcəkdir. Aşağıda qeyd edilmiş şeir parçasında Məxtumqulu Fəraqi bu mövzuya toxunmuşdur:

Daş yağdırar başlarına,
Ağı qatar aşlarına,
Buradakı işlərinə
Hesab çəkməli dünyadır. (2, s.20)

Məxtumqulu Fəraqi yaradıcılığında dini-ruhani mövzulu şeirlərin mühim yeri vardır. O, savadlı alim olmaqla yanaşı, həmçinin zəngin dini biliklərə malik bir mömin olmuşdur. Məxtumqulun yaradıcılığında dini şeirlər Azərbaycan ədəbiyyatındakılardan fərqli olaraq daha məlumatlandırıcı xarakter daşmışdır. Məsələn, o, şeirlərində cənnət və cəhənnəmin təsviri, qiyamətdən əvvəlki dövr haqqında geniş məlumat vermiş, İslamın qəbul etdiyi bütün mələklərin və müqəddəslərin, həmçinin mənfi obrazların adlarını çəkmişdir. Hətta şair dünyanı idarə edən qüvvələr haqqında yazdığı “Oturmuş” şeirində heç yerdə adı çəkilməyən Qövs, Övtad, Budala, Rüqəba və Nücəba adlı ərlərdən bəhs etmişdir. Məxtumqulu Fəraqi “Yarım, ya Allah”, “Məhəmməd”, “Rəsul”, “Sevmişəm səni”, “Yağmur yağdır, sultanım” kimi dini şeirlərini Allaha və Məhəmməd peyğəmbərə ithaf etmişdir. Məsələn, aşağıdakı misralara nəzər salaq:

Məkkədən çıxdı bir gözəl,
Mədinəyə rəvan oldu.
Görən tac etdi sərinə,
Görməyən bağı qan oldu. (2, s.22)

Məxtumqulu bu bənddə peyğəmbər kimin qarşısına çıxmışsa və kim onu tanıma şansına sahib olmuşsa, onun yolunu aydınlatmasından, doğru yola çağırmasından və onu tanımağa nail olmayanların şanssızlığından bəhs etmişdir.

Məxtumqulu Fəraqi türkmən dilini ən yüksək bədii səviyyəyə qaldırmaqla, türkmən ədəbi dilinin banisi hesab oluna bilmişdir. O, əruz vəznindən imtina etmiş türk dünyasının ilk şairlərindən biridir. Belə ki, Məxtumqulu xalq ənənələrinə malik olan heca vəznini yaradıcılığının əsasına çevirmişdir. Məsələn, "Görüm görülməyən yerdə" şeiri heca vəzninin parlaq nümunəsidir:

İzzət, hörmət sını etməyin,

Görüm görülməyən yerdə.

Ağıllı olan söz açarmı?

Növbət verilməyən yerdə.(3, s.123)

Məxtumqulu Fəraqinin Azərbaycana gəlməsi tədqiqatçılar tərəfindən təsdiq edilmiş, onun Azərbaycana və Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqələrindən bəhs edən şeirləri xüsusi maraq doğurmuşdur. Şairin əsərlərini geniş şəkildə araşdıran tədqiqatçılar onun Azərbaycanı və şəhərlərini yaxşı tanıdığı qənaətinə gəlmişlər. "Bu dünya" adlı məşhur şeirində o, Azərbaycanın adını "Xəzibeycan" kimi çəkmiş və onu Şərqi ən böyük və qüdrətli ölkələrindən İraq, Misir, Şam (Suriya) ilə bir cərgədə vermişdir.

"Yaylaqları var" adlı şeirində isə şair Azərbaycanın dilbər guşələrindən olan Nuxanın (indiki Şəkinin) timsalında ölkəmizə qardaşlıq münasibətini ifadə etmiş, şəhərin füsunkar təbiətini və qonaqpərvər insanlarını əks etdirmişdir. Şeirdən verilmiş hissəyə nəzər yetirək:

Gedək seyrə çıxmaq Nuxa mülkünü

Könülü oxşayan yaylaqları var.

Dərib qoxulayaq qönçə gülünü,

Yaşıl reyhanları, zanbaqları var. (1, s.380)

Məxtumqulu Fəraqi yaradıcılığı danışıq dili əsasında formalaşması, yeni ideyalara əsaslanması və orijinallığı ilə özünəqədərki ədəbi ənənələrdən fərqlənərək türkmən ədəbi-bədii fikrinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Məxtumqulu dövrünün görkəmli şair, söz ustalarından biri olmaqla türkmən ədəbiyyatına böyük töhfələr vermişdir. Onun şeirləri müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan mətbuatında da çap olunmuş və Azərbaycanda oxucular tərəfindən sevilərək oxunmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Elman Quliyev. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı-2017, ."Elm və təhsil", s.370-382.
2. Ramiz Əskər. Məxtumqulu Fəraqi. Seçilmiş əsərləri." Bakı-2010, s.14-28
3. İsa Həbibbəyli, İsmixan Osmanlı. Məxtumqulu Fəraqi və Azərbaycan, ."Elm və təhsil", Bakı-2019, s. 105-126
4. Turkman edebiyatının tarixi.I tom. Ashgabat, "İlim", 1975.
5. <https://xalqqazeti.az/az/medeniyyet/134371-boyuk-turkmen-sairi-mexdumqulu-feraqi>
6. <https://525.az/news/18389-mextumqulu-feraqi-ve-xviii-esrde-oguz-turklerinin-edebiyati>
7. <https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/4052-mehtimqulu-feraqi-ve-azerbaycan>

QƏDİM TÜRK DİLLƏRİNDƏ XƏBƏRLİK – ŞƏXS KATEQORİYASININ MORFOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİNİN AZƏRBAYCAN ŞİVƏLƏRİNDƏ MÜHAFİZƏSİ

RÖYA QƏHRƏMANOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xarici Dillər Mərkəzi, müəllim

Xülasə. Qədim türk dilli abidələrin hamısında xəbərlik və şəxs kateqoriyalarının morfoloji əlamətləri eyni olmuş və bu xüsusiyyət çağdaş türkcələrdə, o cümlədən dialekt və şivələrdə mühafizə olunmaqdadır. Xəbərlik və şəxs kateqoriyalarının şəkilçilərinin eyni olması adlarda və feil sonluqlarında özünü göstərir və maraqlı semantik xüsusiyyətlər kəsb edir. Belə ki, qədim türk dilində və Azərbaycan dilinin şivələrində şəxs əvəzlilərinin feillərdən, həm də isim və isimləşə bilən sözlərdən sonra məhz şəxs şəkilçisi funksiyasında işlənməsinə rast gəlinir. Orxon-Yenisey abidələrində, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında, Mahmud Kaşğarının “Divan”ında xəbərlik-şəxs kateqoriyasının morfoloji əlamətlərinin şəxs əvəzlilərinin feillərindən sonra işlənməsi hallarına təsadüf olunur ki, belə şəkilçilər Azərbaycan dilinin şivələrində də qorunub saxlanılmaqdadır. Məqalədə də məhz bu məsələlər şərh edilir.

Açar sözlər: qədim türk dilləri, dialekt və şivələr, xəbərlik və şəxs kateqoriyalarının morfoloji əlamətləri.

Özet. Eski Türk dili eserlerinin tamamında konu ve kişi kategorilerinin morfolojik özellikleri aynı olup, bu özellik lehçeler ve ağızlar dahil olmak üzere modern Türkçede de korunmaktadır. Haber ve kişi kategorilerinin eklerinin aynı olması isim ve fiil eklerinde de kendini göstermekte olup ilgi çekici anlamsal özelliklere sahiptir. Böylece eski Türk dili ve Azerbaycan dili lehçelerinde şahıs zamirlerinin fiillerden sonra şahıs eki işlevinde kullanıldığı gibi isim ve isimlendirilebilen kelimelerden sonra da kullanıldığı tespit edilmiştir. Orhun-Yenisey anıtlarında, "Kitabi-Dada Korkut" destanlarında, Mahmud Kaşğari'nin "Divanı"nda şahıs zamirlerinin fiillerinden sonra kişi kategorisinin morfolojik özelliklerinin kullanıldığı, bu tür eklerin de kullanıldığı durumlar bulunmakta ve Azerbaycan dilinin lehçelerinde korunmuştur. Bu konular makalede açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Eski Türk dilleri, lehçeleri ve ağızlar, haber ve kişi kategorilerinin morfolojik özellikleri.

Summary. In all the ancient Turkish-language monuments, the morphological features of the categories of subject and person were the same, and this feature is preserved in modern Turkish, including dialects and slangs. The fact that the suffixes of the news and person categories are the same is manifested in nouns and verb endings and has interesting semantic properties. Thus, in the ancient Turkish language and dialects of the Azerbaijani language, it is found that personal pronouns are used in the function of personal suffix after verbs, as well as after nouns and words that can be named. In Orkhon-Yenisei monuments, in "Kitabi-Dada Gorgud" epics, in Mahmud Kashgari's "Divan", there are cases where morphological signs of the category of person are used after the verbs of personal pronouns, and such suffixes are also preserved in dialects of the Azerbaijani language and these issues are explained in the article.

Key words: ancient Turkic languages, dialects and slangs, morphological features of categories of news and person.

Türk dillərində və Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində xəbərlik kateqoriyasından, onun səciyyəvi əlamətlərindən, ifadə vasitələrindən, bu kateqoriyanın şəkilçilərindən danışdıqda, başlıca olaraq, morfoloji tipi tarixən şəxs əvəzlilikləri ilə bağlı olan növü nəzərdə tutulur. Qədim türkcədə və onun tayfa – dil dialektlərində xəbərliliyin morfoloji tipinin növü müxtəlif şəkilçilərin köməyi ilə əmələ gəlmişdir, Orxon-Yenisey abidələrində - “*tuta mən = tuturum; külüng tirik bən = külüng tiriyəm*; Mahmud Kaşğarının “Divan”ında - *mən tənqriyə sığınur = mən tanrıyam sığınuram; mən kayda mən = mən hardayam; türk mən = türkəm v s.*” (1, 206). Azərbaycan dili şivələrində bu tip ifadə formasının saxlandığını (*mən kətədi, sən kətədi, o kətədi, biz kətədi, siz kətədi, onlar kətədi*) və şəxs əvəzliliklərinin şəkilçisiz işləndiyini, şəkilçiləşmənin eyni deyil, müxtəlif səviyyələrdə baş verməsi barədə M.Məmmədli yazır: “Şəxs əvəzliliklərinin şəkilçiləşməsi eyni deyil, müxtəlif şəkildə baş vermişdir. Bunu birinci şəxsdə -m ünsürünün qalması, ikinci şəxsdə dəyişmənin baş verməsi və ya mədəniyyət kateqoriyasında -n ünsürünün mövcudluğu da aydın göstərir. Tədqiqatçı bu barədəki fikirlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişdir: 1) Müstəqil sözlərdən ibarət olan şəxs əvəzliliklərinin əvvəlcə vurğusunu itirməsi; 2) Tədrisən leksik mənadan məhrum olması; 3) Fonetik tərkibdə dəyişikliklərin baş verməsi; 4) Formanın tamamilə arxaikləşməsi; 5) Yeni fonetik tərkibdə innovasiyanın meydana çıxması” (2, 223-224). Folklorumuzda “*Martda mərək, apreldə gərək*”, “*sən ağa, mən ağa, inəkləri kim sağa*” – kimi atalar sözləri və məsəlləri işlənir və bunları paradigmatik formada belə də restavrsiya edə bilərik: *Martda mərəyəm, apreldə gərəyəm; Sən ağasan, mən ağayam, inəkləri kim sağmalıdır*. Belə olan halda aydın şəkildə görünür ki, qədim formalarda “mərək”, “gərək” “ağa” sözlərində xəbərlik kateqoriyasına məxsus morfoloji göstəricilər ellipsisə uğramış şəkildədir və onlarda şəkilçiləşmə prosesi çağdaş dövrümüzdə də baş verməmişdir. Bütün türkcələrin ədəbi dilləri üçün xarakterik olan -dır, -dir, -dur, -dür şəkilçisi tarixən “tur // dur” müstəqil feillərdən yaranmışdır. “Dur // tur” feili Azərbaycan dilində, o cümlədən “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanlarının dilində “dur” fonetik tərkibində “darmaq” mənasında işlənmişdir. Həmin mənada əski türk, başqırd, qazax, qırğız, özbək, uyğur, noqay, tatar, uyğur və bütün türkcələrdə işlənmişdir. Qədim və çağdaş türkcələrdə “tur // dur” müstəqil feili 3 mənə bildirmişdir: 1) *durmaq*: bütün türk dillərində; 2) *sağ qalmaq*: Azərbaycan, əski türk və müasir qırğız dillərində; 3) *yaşamaq*: əski türk və müasir qırğız dillərində (3, 203). “Dur // tur” sözündən eyni zamanda Azərbaycan dilində və digər türkcələrdə “diri // tiri” sifəti yaranmışdır. B.Əhmədov yazır: “Dilimizdə “yaşamaq”, “durmaq” anlamını verən “dur” feili olub, türkmən dilində “həyat” əvəzinə indi “dəturmuş” sözü işlədilir. “Ütməkdən” “ütü” yarandığı kimi, həmin qəlib üzrə “dirmək”dən də “diri” sözü yaranıb. Güman ki, “dir” feili “durmaq” feilinin əsasında əmələ gəlib. Dursun adı da, Tural sözü də bununla bağlıdır. Deməli, “diri” sifəti “durmaq” (yaşamaq) feilinin kökü olan “dur” zəminində əmələ gəlmiş “dur” feili əsasında yaranıb. Yəni “dur” sözündəki sait dəyişərək “i” şəklinə düşüb və beləliklə, həm yeni mənə, həm də yeni forma meydana çıxıb. İndi də “dur” sözü müstəqilliyini saxlayıb, “dir” isə saxlaya bilməyib, şəkilçiləşmişdir (4, 87). Azərbaycan dilinin Dərbənd, Tabasaran, Quba, Qusar, Xaçmaz, Şəki, Oğuz, Qəbələ dialekt və şivələrində nəqli keçmiş zamanın üçüncü şəxsinə “-itdi, -itdi, -utdu, -ütdü” şəkildə işlənir ki, bu da “-dır, -dir, -dur, -dür” morfoloji göstəricilərindən yaranmışdır: *alıtıdı – almışdır, gəlitdi – gəlmişdir, yazıtıdı – yazmışdır, düşütdü – düşmüşdür* və s. M.Səlimov və R.Rüstəmovla görə, nəqli keçmiş zamanın üçüncü şəxsinə işlənən “-ib” şəkilçisinin meydana çıxması “-is” və ya “-ib” zaman, “-dır” xəbər şəkilçisi ilə əlaqədardır. Belə ki, xəbərlik kateqoriyası şəkilçisindəki “d” səsi özündən əvvəlki zaman şəkilçisində olan “b” və ya “ş” səsinə təsir edərək onları “t” səsinə çevrilmişdir: *alıtıdı – alıxm – almışdı, gəlitdi – gəlişdi – gəlmişdi* (5, 114-115; 6, 210). N.Z.Hacıyeva “-itdi”, şəkilçisinin “atı” keçmiş zaman şəkilçisindən yarandığını iddia etmişdir (7, 235). “-itdi” şəkilçisinə başqa türk dillərinin nə ədəbi dillərində, nə də dialektlərində təsadüf edilmir və belə güman edilir ki, bu şəkilçi qədim Xəzər dilinin Azərbaycan şivələrində qalıqlarından ola bilər (7, 235-236).

Deməli, “-itdi” şəkilçisi qədim Xəzər dilinin elementlərinin Azərbaycan şivələrində feillərin tərkibində mühafizə edib saxlamışdır.

Dördvariantlı “-dir” şəkilçisi tarixi inkişaf nəticəsində Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində *-di, -di, -du, -dü* şəklini almış, yəni şəkilçinin sonundakı “r” samiti düşmüş, açıq forma almışdır. M.Şirəliyev Azərbaycan dilinin dialekt materiallarında keçmiş zamanın üçüncü şəxs tək və cəm şəkilçilərinin işlənməsinə görə üç qrupa bölmüşdür: Birinci qrupu dördvariantlı “-dı” şəkilçisi işlənən qərb qrupu şivələri, ikinci qrupa kənd şivələrini çıxmaq şərtilə dördvariantlı “-dı” şəkilçisinin işləndiyi şimal və cənub şivələrini, üçüncü qrupa ikivariantlı “-dı,-di” şəkilçisini aid etmişdir. Məs: *başardı, gəldi, güldü, qovdı (Bakı), basdı, bildi, qurdi, gördü (Sabirabad) (8, 208)*. Ədəbi dildən fərqli olaraq nəqli keçmiş zamanın II şəxs cəmində işlənən *-iz* şəxs şəkilçisi yazılı abidələrdə də özünü göstərir. Məs: *Qazan bəgün dünkügi altun ban evlərini biz yığmışuz. Tölə-tölə şahbaz atlarını biz binmişüz, Qatar-qatar qızıl dəvəsini biz yenmişüz (9,43); Çox görmüşüz bir arada baş verdi xar ilə (10, 478)*. Qeyd etmək lazımdır ki, nəqli keçmiş zamanın I şəxs cəmində özünü göstərən bu şəkilçi ədəbi dilimizdə və şivələrimizdə işlənmir.

Nəsiminin əsərlərində diqqəti cəlb edən maraqlı cəhətlərdən biri nəqli də keçmiş zamanın I şəxs təkində ədəbi dildən fərqli olaraq *-ib* zaman şəkilçisinin işlənməsidir. Məs: *Çü bülbüləm, düşübəm gülşəndən ayrı (11, 621); Sübhədəmdə nəsimi-sübhü-nigar, iribəm aşiqə səlam oldum (11, 548); Kəpənək geymişəm, əndişədən azad olubam (12, 96)*. Ədəbi dilin sonrakı inkişaf mərhələlərində birinci şəxsdə *-ib* nəqli keçmiş zaman forması istifadədən qalmışdır. Nəqli keçmiş zamanın I şəxsində *-ib* şəkilçisinin işlənməsi Azərbaycan dilinin Cəlilabad rayonu şivələrində I şəxs təkədə, Böyük Qarakilsə (Kirovakan) şivələrində qeydə alınmışdır. Məs: *Mən qalıbam indi burda ilibüz, şayır oldum, dara düşdüm bilibəm; Gəlibəm bura (Cəlilabad, Ləkin kəndi); Elə hey deysən olubam; Belə yaxşı gəlibəm tıbbam mən (Cəlilabad, Cəngən kəndi) (13, 24); alıbam, alıbx (Böyük Qarakilsə) (14, 191)*.

Karavansaray (İcevan) rayonunun Ayrım kəndlərində bu şəkilçi *-iv, -uv* fonetik variantında müşahidə edilir: *oxuyurım, oxuyvax, yaturm, yatuvax (Polad, Ağkilsə, Mürteyl, Alaçıqqaya) (14, 191)*. M.İslamova *-ib* zaman şəkilçisinin nəqli keçmiş zamanın I şəxsində işlənməsi haqqında geniş şəkildə danışıq, bunun Azərbaycan dilinin bəzi şivələrində, eləcə də qədim yazılı abidələrimizin dilində və klassiklərimizin əsərlərində müşahidə olunduğunu göstərmişdir (15, 50-57).

Azərbaycan ədəbi dilinin qədim xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən başqa nümunələrdə də bu vəziyyət az-çox qeydə alınmışdır. Məs: *Qalubəm bican mən dilxəstə canan barğalı; Gör kim, nə müsəlman bulubəm axırı-kar (16, 115); Təhqiq edübəm işim xətdir; Mən həm olubam bu işdən aqah (17)*. Qeyd etmək lazımdır ki, Nəsiminin “Divan”ının dilində nəqli keçmiş zamanın II şəxsində *-ib* zaman şəkilçisi ilə ifadəsi daha geniş şəkildə müşahidə olunur. Məs: *Necə Fərhadvəş könlün alıbsan (11, 194); Sər tabıbsan, gəl, bəyan eylə rəvan (11, 605)*.

Muğan qrupu şivələrində feilin nəqli keçmiş zamanı II şəxs tək və cəmində *-miş⁴* şəkilçiləri ilə yanaşı olaraq *-ib⁴ // -in⁴* (Əliabad, Təzəkənd, Xırmandalı şivələrində) zaman şəkilçiləri də işlənir. Məs: *baxıbsan, baxıbsız, gəlibəsən, gəlibəsiz, görüpsən, görüpsüz (18, 110)*. Bu fəallıq dilimizin digər qədim mənbələrində də qeydə alınmışdır. Məs: *Zəfəranı don degül bu kim geyibəsən, ey Pəri; Cəhan bağında bir gül dərməyibəsən (16, 115); Ey olan sakini-məscid, nə bulubsan, bilmən (17, 50)*.

Nəsiminin bədii irsində nəqli keçmiş zamanın III şəxsin təkində *-ib* şəkilçisi ilə ifadə edilməsi müasir ədəbi dildə olduğu kimidir. Məs: *Ol şahadətdən dönübdür küfri-iman sizlərə (11, 20); Həm bu mənə üz veribdir gönlümə işlə ata (11, 486)*.

Məlum olduğu kimi, ədəbi dildə birinci şəxsin təkini bildirmək üçün indiki zaman şəkilçisindən sonra -a (-ə) -in I şəxs şəkilçisi işlənir. Lakin Nəsiminin əsərlərində I şəxsin təkində ədəbi dildən fərqli olaraq -m əvəzinə -n şəxs şəkilçisinin işlənməsinə də rast gəlirik. Məs: *Boyum – syü, qolum – cövza* bilirmən. Bu sözdə yoxdurur zərrə gümanım (11, 636); Sin səadət görsə demən bağrım üş büryan olur (11, 533). İndiki zamanın I şəxsin təkində şəxs şəkilçisinin -n ilə ifadə olunmasına təsadüfi bir hadisə kimi baxmaq olmaz.

H.Mirzəzadə bu şəkilçinin (-n) XV-XVI, qismən də XV- XVI əsrlərdə bir sıra yazıçıların dilində işləndiyini və Qazax rayonunun Canallı kənd şivəsində də müşahidə edildiyini göstərir: “oluran, vururan, görürən, soruşuran, deyirən və s.”; II şəxs inkar şəklində *vermirən, almıran, baxmıran, içmirən* və s. (19, 147).

Bu qədim əlamət hal-hazırda özbək dilində mühafizə olunur. Məs: baretirman (20, 109). Eyni hal Təbriz və Zəncan şivəsində də qeydə alınmışdır: alıran, gəlirən, tuturan (21, 82-83). Yazılı abidələrin dilində bu xüsusiyyətə XV əsrdə və daha sonralar da təsadüf edilir. Məs: *Hər gec duruşumda görürmən pərişan zülfünü; Həni – yalıñğar başımı daşə ururmən ab mən; Səndən ayrı, ey güli-xəndan qılırmən çapraq* (16, 117); *Həstü bayəqəl gəzirmən şəhr içində ar məsin; Mən bilirmən bu dili şeyda nələr üçündədir* (22, 40).

İndiki zamanın III şəxsində zaman şəkilçisinin labiallaşması da özünü göstərir. Məs: Danə-danə bilür kim danədir (23, III c, 164); Dəm iysi gəlür tudə çəndam, Səba hərdən gəlür mişkin saçun cüni tatarindən (23, III c., 304). Azərbaycan ədəbi dili tarixində dodaq ahənginin təzahüründə dodaqlanmayan və dodaqlanan saiflərin ardıcılığının gözlənilməsi ilə yanaşı, söz sonunda dodaqlanma əlamətinin yaranması xüsusiyyəti də olmuşdur. Bu meyllər müasir şivələrdə də qorunub saxlanmışdır. Söz sonunda dodaqlanma hadisəsi əsasən şərq qrupu şivələrinin əsas fərqləndirici əlaməti hesab olunur.

Azərbaycan xalq dilinin təşəkkül etdiyi dövrlərdə tayfa dillərinin xüsusiyyətli olan bu hadisə sonralar məhəlli dialektlərin əlaməti kimi formalaşmışdır.

Nəticə. Çağdaş türk xalqlarının qədim yazılı adidələrində xəbərlik kateqoriyasının morfoloji göstəricilərini demək olar ki, hamısı müstəqil sözlərdən törənmiş, tədriscən leksik mənadan məhrum olmuş, fonetik cildlərində dəyişikliklər baş vermiş, bəzilərinin formaları arxaikləşmiş, bəziləri isə yeni fonetik tərkibdə dialekt və şivə areallarında işləklilik statusunu qoruyub saxlamış, semantikasını dəyişməmişlər.

Ədəbiyyat

1. Tanrıverdi Ə. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, II nəşr, 464 s.
2. Məmmədli M. Azərbaycan dili şivələrində ismin qrammatik kateqoriyaları.
3. Hüseynli N., Məmmədova Y. Türk dillərinin genalogiyası: şumer və türk leksik paralelləri. Bakı, “Nağıl evi”, 2012, 356 s.
4. Əhmədov B. Etiologiya lüğəti. Bakı, “Altun kitab”, 2015, 288 s.
5. İslamov M. Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti. Bakı, Azərb.SSR EA nəşriyyatı, 1968.
6. Rüstəmov R. Azərbaycan dili dialekt və şivələrində feil. Bakı, Azərb.SSR EA nəşriyyatı, 1965.
7. Şirəliyev M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, Azərb.SSR EA nəşriyyatı, 1962, 424 s.

8. “Kitabi – Dədə Qorqud”. Tərtib edəni F.Zeynalov, S.Əlizadə. Bakı, “Yazıçı”, 1988, 265 s.
9. Bürhanəddin Q. Divan. Tərtib edəni: Ə.Səfərli. Bakı, “Azərnəşr”, 1988, 656 s.
10. Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edəni: H.Arashlı. Azərnəşr, 1973, 674 s.
11. Nəsimi. İraq divanı. Tərtib edəni: Q.Paşayev. Bakı, “Yazıçı”, 1987, 336 s.
12. Əzizov E.İ. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı, Bakı Universiteti, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 1999, 354 s.
13. İslamov M.İ. Füzuli əsərlərində bəzi qədim dil xüsusiyyətləri. Füzulinin dili (məqalələr toplusu), Bakı, “Elm”, 1997, 43-53 s.
14. Eyvazova R.H. Kışvəri “Divanı”nın dili. Morfoloji xüsusiyyətlər (şivələrdə söz yaradıcılığı). Bakı, “Elm”, 1983, 140 s.
15. Füzuli M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Yazıçı”, 1984, 272 s.
16. Azərbaycan dilinin Muğan qrupu şivələri. Bakı, Azərb.SSR EA nəşriyyatı, 1955, 264 s.
17. Mirzəzadə H.İ. Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1962, 320 s.
18. Zeynalov T.R. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. II hissə. Feillər. ADU nəşriyyatı, 1975, 126 s.
19. Behbudov S.M. Cənubi Azərbaycan dialekt və şivələrində feilin indiki zamnaı. Azərb.SSR EA Xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), 1990, N.2, 82-85.
20. Cavadova M. Şah İsmayıl Xətəinin leksikası “Dəhnamə” poeması üzrə. Bakı, “Elm”, 1977, 216 s.
21. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. III cild, Elmi tənqidi mətni və tərtib edəni C.V.Qəhrəmanov, I cild, Bakı, “Elm”, 1973, 646 s, III cild, Bakı, “Elm”, 1973, 367 s.

THE FIRST LATIN ALPHABET AZERBAIJANI PRESS PUBLISHED IN GEORGIA
GÜRCÜSTANDA NƏŞR OLUNAN İLK LATİN ƏLİFBALİ AZƏRBAYCAN
MƏTBUATI

RAZİM MƏMMƏDOV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<http://ORCID.org./0000-0002-5694-9501>

Xülasə

Zəngin ənənələrə malik milli mətbuatımızın inkişafını Tiflisdə Azərbaycan dilində nəşr edilən qəzet və jurnallarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Keçən əsrin 20-ci illərində Tiflisdə nəşrə başlayan “Dan ulduzu” jurnalı da azərbaycanlıların ədəbi-mədəni mühitinin püstələşməsində əvəzsiz xidmətləri ilə diqqəti cəlb edir. Latın əlifbası ilə dərc olunan “Dan ulduzu” jurnalı beş il Gürcüstan və Ermənistan Yeni Türk Əlifbası Komitələrinin orqanı kimi işıq üzü görmüşdür. Jurnalın səhifələrində külli miqdarda Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri, aşıq şeirləri, o dövrdə yaşayan ədiblərin şeir və hekayələri, başqa xalqların ədəbiyyatından edilmiş bədii tərcümə nümunələri, eləcə də çoxsaylı elmi-nəzəri məqalələr çap olunmuşdur.

Açar sözlər: “Dan ulduzu” jurnalı, Tiflis, Yeni Türk Əlifbası Komitəsi, jurnalın nəşri tarixi, onun fəal müəllifləri.

Abstract

The most important stage in the history of our national press, which has rich traditions, has been considered the cultural center of the South Caucasus since the 19th century. Newspapers and magazines published in the Azerbaijani language played an important role in the formation of the national literary and cultural environment in Georgia. The "Dan Ulduzu" journal, which was published in the 20s of the last century, attracts attention with its invaluable services in improving the literary and cultural environment of Azerbaijanis. "Dan ulduzu" journal, published in Latin alphabet, was published for five years as an organ of the New Turkish Alphabet Committees of Georgia and Armenia. A large number of examples of Azerbaijani oral folk literature, love poems, poems and stories of writers living at that time, examples of artistic translations from the literature of other nations, as well as numerous scientific and theoretical articles were published on the pages of the magazine.

Key words: "Dan ulduzu" journal, Tbilisi, New Turkish Alphabet Committee, publication date of the journal, its active authors.

Milli mətbuatımızın yaranmasını və inkişafını Gürcüstanda nəşr olunan Azərbaycan dilli qəzet və jurnallarsız təsəvvür etmək qeyri mümkündür. Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, xalqımızın mədəniyyətinin, milli şüurunun və dünyagörüşünün formalaşmasında Tiflisdə, eləcə də azərbaycanlıların yaşadıkları Borçalıda, Batum şəhərində, Ahısqa bölgəsində (Ahısqa (indiki Axalsixə), Adıgün, Aspinza) çap olunan Azərbaycan dilli mətbuat orqanlarının, nəşri tarixi, onların fəaliyyəti və ideya istiqaməti haqqında hələ də ətraflı məlumat verilməmişdir. Keçən əsrin 20-ci illərində Gürcüstanda Azərbaycan dilində nəşrə başlayan və qısa müddət ərzində ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən mətbuat orqanlarından biri də “Dan ulduzu” jurnalı olmuşdur.

Onu da xatırladaq ki, bu məcmuə Gürcüstanın və Ermənistanın Yeni Türk Əlifbası Komitəsinin orqanı kimi latın əlifbası ilə işıq üzü görmüşdür. Məlumdur ki, 1922-ci il iyun ayının 13-də S.Ağamalıoğlunun rəhbərliyi ilə Azərbaycan Mərkəzi icraiyyə Komitəsi yanında Yeni Türk Əlifbası Komitəsi yaradılmış və bu quruma tapşırılmışdır ki, tezliklə latın qrafikası əsasında yeni Azərbaycan əlifbası tərtib etsin və həmin əlifba ilə dərsliklər, qəzet və jurnallar nəşrinə başlasınlar. Məhz, Yeni Türk Əlifbası Komitəsinin təşəbbüsü ilə 1922-ci ilin sentyabrında Azərbaycan mətbuatı tarixində ilk dəfə latın əlifbası ilə Bakıda “Yeni yol” qəzeti nəşrə başlamışdı. Onun məsul redaktoru isə M.S.Ordubadı olmuşdur.

1924-cü ilin mart ayında “Yeni fikir” qəzetinin əməkdaşlarının, Tiflis türk ədəbiyyatı dərnişinin üzvlərinin, eləcə də Gürcüstanda fəaliyyət göstərən maarif və mədəniyyət idarələrinin nümayəndələrinin iştirakı ilə iclas keçirilmiş və Yeni Türk Əlifbası Tiflis Komitəsi yaradılmışdır. Tiflisdə və İrəvanda fəaliyyətə başlayan Yeni Türk Əlifbası Komitələrinin birgə səyi nəticəsində iri həcmli ədəbi-mədəni məsələləri öz səhifələrində geniş işıqlandıran “Dan ulduzu” jurnalı nəşrə başlamışdır. Ayda bir dəfə çap olunması nəzərdə tutulan bu ədəbi-bədii məcmuənin ilk nömrəsi 1926-cı ilin may ayında işıq üzü görmüşdür. Lakin “Yeni fikir” qəzetində dərc olunmuş bir elanda “Dan ulduzu” jurnalının 1926-cı ilin yanvar ayında çap olunacağı barədə məlumatla rastlaşırıq: “1926-cı ilin yanvar ayından başlayaraq Yeni Türk Əlifbası Tiflis Komitəsi tərəfinfən “Dan ulduzu” adlı ədəbi, elmi, siyasi-iqtisadi və rəsmi aylıq jurnal nəşr ediləcəkdir. “Dan ulduzu”nda bu şöbələr olacaqdır: 1. Ədəbiyyat; 2. Məqalələr; 3. Bibliografiya; 4. Bilik və sənət; 5. Məzhəkə və həcv. Görünür, o dövrdə yeni əlifbanın tərtibi və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar rastlaşılan bir sıra texniki və digər çətinliklərlə bağlı “Dan ulduzu” jurnalının ilk sayının işıq üzü görməsi beş ay gecikdirilmişdir. Bu barədə “Yeni fikir” qəzetinin 30 may 1926-cı il tarixli nömrəsində oxuyuruq: “Uzun müddət tezniki və başqa çətinliklərdən yana intişarı təxirə uğrayan “Dan ulduzu” məcmuəsinin birinci nömrəsi nəhayət çıxaraq satışa başladı”.

“Dan ulduzu” jurnalını Azərbaycan mətbuatı tarixində latın əlifbası ilə nəşr edilən ilk mətbuat orqanı adlandıran istedadlı yazıçı və jurnalist Ə.İsmayılı müəyyən yanlışığa yol vermişdi. O, “Qığılçımdan “Dan ulduzu”nadək” məqaləsində yazır: “1926-cı ildə Bakıda çağırılan birinci Ümumittifaq türkoloji qurultay ərəb əlifbasından latın əlifbasına keçmək haqqında qərar qəbul etdi. Bundan sonra Tiflisdə yeni əlifba ilə nəşr edilən Gürcüstan və Ermənistan Yeni Əlifba Komitəsinin orqanı kimi “Dan Ulduzu” aylıq, ədəbi, elmi, ictimai və şəkilli jurnal fəaliyyətə başladı. Az sonra Bakıda da eyni yönümlü “Yeni yol” qəzeti nəşr edilir” [İsmayılı, 1989:265].

Məqələdə reallığı əks etdirməyə faktlarla bağlı bildirmək istəyirik ki, Bakıda latın əlifbası ilə nəşr olunmuş “eyni yönümlü “Yeni yol” qəzeti, “Dan ulduzu” jurnalından sonra deyil, dörd il əvvəl Azərbaycan Yeni Türk Əlifbası Mərkəzi Komitəsinin orqanı kimi 1922-ci il sentyabr ayının 21-də Bakıda çap edilmişdir. “Yeni yol” qəzetinin nəşrindən iki il sonra isə Tiflisdə Yeni Türk Əlifbası Tiflis Komitəsi tərəfindən 1924-cü il martın 9-da “İşıq yol” adlı qəzet nəşr etdirməyə başlamışdır. Ona görə də latın əlifbası ilə işıq üzü görən “Yeni yol” və “İşıq yol” qəzetlərinin nəşrindən sonra – 1926-cı ilin may ayında buraxılmağa başlayan “Dan ulduzu” jurnalı Azərbaycan mətbuatı tarixində latın əlifbası ilə çap olunan ilk mətbuat orqanı sayıla bilməz [Məmmədov, 2000:44].

“Dan ulduzu” jurnalı Gürcüstanda və Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların ictimai-siyasi həyatı ilə bağlı müəyyən məqalələr çap olunsa da, jurnalın səhifələrində daha çox bədii əsərlərə, ədəbi, elmi məqalələrə, başqa xalqların ədəbiyyatından tərcümələrə, eləcə də hər iki bölgənin folkloru, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə daha geniş yer verilirdi. Ona görə də jurnal yalnız Qafqazda deyil, Orta Asiya respublikalarında da sevilə-sevilə oxunmuş, onun sorağı Rusiya, Türkiyə kimi ölkələrdən gəlmişdir.

Keçən əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda, Gürcüstanda və Ermənistanda yaşayan azərbaycanlı ziyalılar hər vasitə ilə “Dan ulduzu” jurnalının şöhrətini artırmağa çalışmış, onun daha keyfiyyətli və məzmunlu nəşr olunmasına səy göstərmişlər. Məhz, belə ziyalıların köməkliyi sayəsində jurnalın həcmi ildən-ilə böyümüş və onun səhifələrində dərc edilən materiallar daha oxunaqlı olmuşdur. Tiflisdə nəşr olunan “Yeni kənd” qəzetinin 8 yanvar 1928-ci il tarixli nömrəsində verilmiş məlumatdan öyrənirik ki, “Dan ulduzu” jurnalı artıq bu ildən daha çox bədii əsərlər çap etmək məqsədilə onun həcmi böyüdülərək 48 səhifə olmuşdur [“Yeni kənd” qəzeti, 1928].

“Dan ulduzu” jurnalının ideya istiqaməti və qarşıya qoyduğu məqsəd haqqında “Yeni fikir” qəzeti məcmuənin birinci nömrəsinin çıxması münasibətilə yazırdı: “Bu jurnal mündəricatından anlaşıldığı üzrə müəyyən bir məqsəd təqib eləyir ki, o da savadsızlığı yeni əlifba ilə ləğv edən kəndçi və işçi yarımşavadlı oxucuların mətbuata olan ehtiyatını dəf etmək və onların anlayışına yaxın bir dil ilə yazılmış hekayə, məqalə və xəbərlər ilə onları oxumağa maraqlandırmıqdan ibarətdir[“Yeni fikir” qəzeti, 1926].

Jurnal nömrədən-nömrəyə təkmilləşmiş, həm məzmunca, həm də texniki cəhətdən daha da təkmilləşmişdir. Məcmuənin tutduğu yolu o illərdə Tiflisdə yaşayan Əziz Şərif yüksək qiymətləndirmiş və onun gələcəyinin növbəti illərdə daha yaxşı olmasına inanmışdır. O, jurnalın 4-cü nömrəsinin çıxması münasibətilə yazmışdı: “Yeni Türk Əlifbası Gürcüstan və Ermənistan Komitələrindən çıxarılan bu jurnal birinci nömrəsindən başlayaraq həm məzmunca, həm də texniki çap hər yeni nömrə ilə yeni müvəffəqiyyətlər əldə edir, yaxşılaşır və gözəlləşir. Jurnal tərəfindən keçirilən bu dörd aylıq yol tərəqqi yoludur. İndi isə jurnal düzgün və sağlam yola düşmüş və oxucu üçün artıq dərəcədə maraqlı olmuşdur. Əlbəttə, jurnalın gələcəyi daha parlaq olmalıdır və olacaqdır [Məmmədov, 2000:45].

“Dan ulduzu” jurnalı səhifələrində çap olunan yazıların böyük əksəriyyətini bədii-ədəbi materiallar təşkil edir. Buna görə də onu Azərbaycan mətbuatı tarixinə ədəbi jurnal kimi daxil etmək düzgün olardı. Araşdırmalardan müəyyən olur ki, nəşr olunduğu müddətdə “onun səhifələrində 176 kiçik poema və şeir, 81 hekayə, 69 ədəbi tənqidi məqalə və ressenziya dərc olunmuşdur” [İsmayılı, 1989].

Azərbaycan mətbuatı tarixində şərəfli yerlərdən birini tutan “Dan ulduzu” jurnalının son 54-55-ci birləşdirilmiş nömrəsi 1931-ci ilin avqust ayında buraxılmışdır. Müxtəlif illərdə jurnal Ələkbər Qərib, Saleh Zəki, Əlisəttar İbrahimov kimi istedadlı gələcək sahiblərinin rəhbərliyi ilə nəşr olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. “Yeni fikir” qəzeti (1924). 9 mart.
2. “Yeni fikir” qəzeti (1926). 14 yanvar.
3. Məmmədov, R. (2000). Gürcüstanda Azərbaycan mətbuatı və ədəbi mühit, - Bakı.
4. İsmayılı, Ə. (1989). “Qılgılımdan “Dan ulduzu”nadək”, “Dan ulduzu” ədəbi toplusu, - Tbilisi. -268 s.
5. “Yeni kənd” qəzeti (1928). 8 yanvar.
6. “Dan ulduzu” jurnalı (1926). - № 4.
7. “Dan ulduzu” jurnalı (1928).- № 2.

AN ARTISTIC VISION OF DEFECTS IN THE LIFE OF SOUTH AZERBAIJAN IN
SEYFEDDİN DAĞLI'S NOVEL "SUDDEN DOOR"
SEYFƏDDİN DAĞLININ "KƏCİL QAPISI" ROMANINDA CƏNUBİ AZƏRBAYCAN
MƏİŞƏTİNDƏKİ QÜSURLARIN BƏDİİ İNİKASI

SAKİBƏ İSMAYIL QIZI ƏLƏSGƏROVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Dosent, Əməkdar Müəllim

Apu, Ədəbiyyat Kafedrası

Xülasə

S. Dağlı yaradıcılığı özünəməxsusluğu ilə çox qələm sahiblərindən seçilir. O, satiranın müxtəlif formalarından məharətlə istifadə etmiş, cəmiyyətdə olan nöqsanları öz baxış bucağından müşahidə edərək tənqid və ifşa etmişdir. Həyatda baş verən nöqsanları etik ideali gözləyərək tənqid etmək, gülüş hədəfinə çevirmək S. Dağlı tənqidi təfəkkürünə istinad edirdi, daima alqışlanırdı. Onun "Kəcil qapısı", romanı kominizmə və real hadisələrin bədii əksinə görə illərdir oxucu kütləsi tərəfindən oxunur və müsbət qarşılanır. İllərdir Rusiya və İran arasında paylaşılan Azərbaycanın Cənub hissəsi farsların və onların əlaltısına çevrilən bir qism azərbaycanlının namərdliyinin nəticəsində çox əzablara sinə gərir.

Cənubi Azərbaycanda müxtəlif vaxtlarda baş verən demokratik hərəkət bu və ya digər şəkildə S. Dağlı yaradıcılığında da bədii əksini tapır. Sülh, azadlıq uğrunda mübarizə, vahid vətən ideyası, nisgil, kədər, nifrət kimi mövzular yazıçının qələmində ayrı-ayrı əsərlərin aparıcı istiqamətinə çevrilir.

Yazıçının "Kəcil qapısı" əsəri də məhz belə bir mövzuya həsr edilmişdir. Kəcil qapısı Təbrizin şimalında böyük məhəllələrdən biridir. Burada kasıb ailələr yaşayır. Məhəllədə bir üzdəniraq ümumxana var, Təbrizdə onu "cındaxana" adlandırırlar. Oraya düşməyə məcbur olan, sürüklənən 20-25 yaşda artıq yaşlanan qadınların çəkdiyi əzab-əziyyəti, istəmədiyi həyatı yaşaması, köməksizlik, imkansızlıq, dövlət idarələrindəki məmurların özbaşnalığı bu qadınların həyatını cəhənnəmə döndərən həyasızlıqları S. Dağlı tərəfindən real şəkildə təsvir olunub.

Əsərdə Cənubi Azərbaycan xalqının həyatında baş verən eybəcərliklər yazıçı tərəfindən ustalıqla qələmə alınmış, həmin mühit olduğu kimi romanda bədii inikasını tapmışdır.

Açar sözlər: Cənubi Azərbaycan, roman, satira, ictimai quruluş, demokratik hərəkət.

Summary

S. Dağlı's creativity stands out among many writers due to its uniqueness. He skillfully used various forms of satire, criticized and exposed the flaws in society from his point of view. Criticizing and turning the shortcomings of life into an object of laughter in anticipation of an ethical ideal referred to S. Dağlı's thinking and was always applauded. His novel "Sudden Door" has been read and received positively by the readership for years due to its communism and artistic reflection of real events. The southern part of Azerbaijan, which has been shared between Russia and Iran for years, is enduring a lot of suffering as a result of the arrogance of the Persians and a part of Azerbaijanis who became their servants. In one way or another, the democratic movement that took place in South Azerbaijan at different times finds an artistic reflection in S. Dağlı's work.

Themes such as peace, struggle for freedom, the idea of a single homeland, kinship, sadness, and hatred become the leading direction of individual works in the writer's pen.

The writer's work "Sudden Door" is dedicated to such a topic. Sudden Door is one of the big neighborhoods in the north of Tabriz. Poor families live here. There is a common public house in the neighborhood. S. Dağlı has realistically described the suffering of the women who are forced to go there, who are already aging at the age of 20-25, living a life they don't want, helplessness, impossibility, the arbitrariness of the officials in the government offices, which turn the lives of these women into hell.

In the work, the ugliness that happened in the life of the people of South Azerbaijan was expertly written by the writer, and that environment found its artistic vision in the novel.

Key words: South Azerbaijan, novel, satire, social structure, democratic movement.

Seyfəddin Dağlının adı çəkildə yadıma Ağasəfanın aşağıdakı sözləri düşür. "Onun qələm tutan barmaqları düyün-düyün idi. İllər boyu bu düyünlü barmaqları müşahidə etmişdim və onlara həsəd aparmışdım...." (85). Doğrudan da, illərin zəhməti ilə ortaya qiymətli əsərlər qoyan yaradıcı insanların qabarlı, düyünlü barmaqlarına həsəd aparılmalıdı. "Məşəl", "Qızıl medal", Bekar Məmdəli, "Allahqulu", "Əzim kişinin bayrağı", "Türkiyə novellaları", "Absətəli ağsaytdadır", "Kəcil qapısı" və s. kimi oxunaqlı, düşündürücü əsərlər ortaya qoyan o barmaqlara niyə də həsəd aparılmasın? Seyfəddin Dağlını "sözünün yerini bilən adam" kimi tanıyırdılar. XX əsr Azərbaycan satira məktəbinin görkəmli nümayəndəsi olan S. Dağlı yaradıcılığı özünəməxsusluğu ilə çox qələm sahiblərindən seçilir. O, satiranın müxtəlif formalarından məharətlə istifadə etmiş, cəmiyyətdə olan nöqsanları öz baxış bucağından müşahidə edərək tənqid və ifşa etmişdir. Uzun illər "Kirpi" kimi satirik və son dərəcə məşhur olan, seçilən jurnalın redaksiya heyətinə rəhbərlik etmək asan məsələ deyil. Həyatda baş verən nöqsanları etik idealı gözləyərək tənqid etmək, gülüş hədəfinə çevirmək S. Dağlı təfəkkürünə istinad edirdi, daima alqışlanırdı. Onun "Kəcil qapısı", "Vergülağa Nöqtələröv" romanları kominizmə və real hadisələrin bədii əksinə görə illərdir oxucu kütləsi tərəfindən oxunur və müsbət qarşılanır. İllərdir Rusiya və İran arasında paylaşılan Azərbaycanın Cənub hissəsi farsların və onların əlaltısına çevrilən bir qism azərbaycanlının namərdliyinin nəticəsində çox əzablara sinə gərir.

Cənub mövzusunda yazanlar onu "tale yüklü Cənub mövzusu" kimi adlandırır. Bu mövzu 1813-cü ildən bəri aktualdır, aktual olaraq da qalır. S. Dağlı satirik yazıçı olmasına baxmayaraq, onun Cənub mövzusunda yazdığı əsərlər ictimai-siyasi məzmunludur. "Məşəl", "Qızıl medal", "Əzim kişinin bayrağı", Bekar Məmdəli, "Allahqulu" kimi orijinal təsvir məzmunlu hekayələri oxunaqlıdır və hər biri ayrılıqda dərin məna kəsb edir. Cənubi Azərbaycanda müxtəlif vaxtlarda baş verən demokratik hərəkət bu və ya digər şəkildə S. Dağlı yaradıcılığında da bədii əksini tapır. Sülh, azadlıq uğrunda mübarizə, vahid vətən ideyası, nisgil, kədər, nifrət kimi mövzular yazıçının qələmində ayrı-ayrı əsərlərin aparıcı istiqamətinə çevrilir. Cənub mövzusunda yönələn sənətkarların qəlbi "Bütöv Azərbaycan" düşüncəsi ilə dolu idi, onlar ürəklərini, düşüncələrini bədii nümunələrə töküdü. S. Rüstəm "Cənubla nəfəs alırdı", Şəhriyar, M. İbrahimov, Ordubadi, M. Gülgün, B. Azəroğlu, Ə. Tudə, H. Billuri, Ə. Məmmədخانlı və b. yaradıcılığında Cənub mövzusu aparıcı idi. S. Dağlı yaradıcılığında bu mövzunun işlənməsi, xalqın həyatının aydın - hər nöqtəsinə qədər izlənməsi Vətən həsrəti ilə bağlı idi. Təbrizin ayrı-ayrı fəsilərdə aldığı gözəl mənzərənin təsvirini oxuduqca özünü orada hiss edirsən. "Kəcil qapısı" elə Təbrizin qışının təsviri ilə başlayır: "Təbrizin qışı qəşəng olur. Sakit, küləksiz günlərdə nəhəng yelkən kimi şəhər üzərində titrəyən boz səma, qoynunda ağ kəpənəklər tək uçuşan qar dənəcikləri altında unan xoş yüngüllük hiss edir" (1, 183).

Yazıçı qışın təsvirini elə verir ki, əsəri qarın, buzun üstündə oturub oxusan da, üşümərsən. Əsərdə “həyatın içi” bütün incəliklərinə qədər açılır, yazıçı öz təsvirləri ilə sənin zaman yoldaşına çevrilir. Təsvirlər çox canlıdır, sanki onunla yaşayırsan. Boş xiyabanda soyuqdan müqəvva kimi donan faytonlar, onların mürgüləyən sürücüləri, yeraltı anbarların pilləkənlərinin dibində bir-birinə sığıb dişləri şaqıldayan yarıyuxulu yurdsuz uşaqların real təsviri xalqın həyatının dəhşətlərini əks etdirir. Yazıçı təbiətin yatışını belə təsvir edərkən məzar rəyası içində dərin xəyala dalmaq düşüncəsindədir.

Yazıçı nədən əsərini “Kəcil qapısı” adlandırır? Kəcil qapısı Təbrizin şimalında böyük məhəllələrdən biridir. Burada kasıb ailələr yaşayır. Məhəllədə bir üzünəraq ümumxana var, Təbrizdə onu “cındaxana” adlandırırlar. Oraya düşməyə məcbur olan, sürüklənən 20-25 yaşda artıq yaşlanan qadınların çəkdiyi əzab-əziyyəti, istəmədiyi həyatı yaşaması, köməksizlik, imkansızlıq, dövlət idarələrindəki məmurların özbaşnalığı bu qadınların həyatını cəhənnəmə döndərən həyasızlıqları S. Dağlı tərəfindən real şəkildə təsvir olunub. Hər gün həmin mərtəbəyərım evdən zəif qaval sədası ilə yanıqlı nəğmə oxunur:

Kəcil qapısında xanım kölgəsi,
Xumar gözlərində qara sürməsi,
Qoyma gəldi yenə ajan rəisi,
Körpə ceyrandı, quzu, cında qızı,
Alışdı-yandı özü, cında qızı.

Yazıçı mahnının oxunmasını can verən xəstəninin inləməsinə bənzədir. Bir tikə çörək ucbatından bu nəğməni oxuyan qadınını ağlar naləsi dinləyəni mütəəsir edir. Yazıçının təbrizli dostu ona deyir ki, burada təzə musiqi və mahnıların əksəri cındaxanalardan çıxır. Bu da Təbrizin XX əsrin əvvəllərində nə vəziyyətdə olduğunun sübutudur. Məxsusi musiqi müəssisəsi yoxdur. Bu cındaxanalarda çox hadisələr olur, buna uyğun musiqilər yaranır. “Cında qızı” mahnısının tarixçəsi də “Kəcil qapısı” əsərinin mövzu və məzmununu əhatə edir. Yazıçı və dostu Kəcil qapısından çıxarkən yazıçı elə bil yüngülləşir. Baş xitabana tərəf yollanan dostlar düşünülər ki, ayın üzünü örtən bulud parçası sovuşub, ətraf aydınlaşıb, səma parlaq ulduzlarla bəzənib, evdə isə onları “cında qızı”nın qəmli sərgüzəşti gözləyirdi. “Ehtiyacın üzü qara olsun, gör o, insanların başına nə müsibətlər gətirir” (1,186).

Ədəbiyyatımızın bir müddət aparıcı mövzusu olan cənub dərdi millətimizin mənəvi cəhətdən toplanması üçün böyük dəstək oldu. Şimali Azərbaycanda rus siyasəti, Cənubi Azərbaycanda fars şovinizminin “at oynatması” xalqımızı saysız müsibətlərə mübtəla etdi. Namərdlər vətənimizi iki yerə parçaladı. Xalqın taleyi ağırlaşdı, yaşamı cəhənnəmə döndü. Görkəmli Azərbaycan yazıçısı M. İbrahimov yazırdı: “Həyat müşahidəsinin verdiyi materialı bədii cəhətdən təşkil etmək böyük şərtidir, sənətkarlığın çox mühüm tələbidir. Romançının əməyi gözəl və işıqlı saray tikən memarın əməyinə çox bənzəyir” (2, 195). S. Dağlı “Kəcil qapısı” romanını 3 ildə 1956-1958-ci illərdə yazıb. Bakıda “Azərbaycan” jurnalında nəşr olunub. Əsərdə Cənubi Azərbaycan xalqının həyatında baş verən eybəcərliklər yazıçı tərəfindən ustalıqla qələmə alınmış, həmin mühit olduğu kimi romanda bədii inikasını tapmışdır. Cənubda var-dövlət hərəsi olan məmurlar belə xalqın üzərinə qara bulud kimi çökmüşdü. Onların məntiqi şəxsi istirahətlərinə, kef məclislərinə yönəlik istiqamət alırdı. Namus, ar, utanc hissi olmayan bu şəxslər az yaşlı, körpə qızları bir an belə düşünmədən öz şəxsi mənafeləri naminə “ümumxanalara” yönəlirdi, çamura batırırdılar. Küşvərin də, Ülkərin də bədbəxt olması bu şəxslərin qüsurudur.

Yazıçının əsərindəki obrazlar ümumiləşdirilmiş səciyyə daşıyır. Əsərdə təkcə ehtiras düşgünlərinin, sahibsiz körpələrin, ümumxanalarda həyatı məhv olan qadınların taleyi deyil, inqilabi qüvvələrin, xalq məənəviyyatını təmsil edən insanların da taleyi bədii təsvirini tapıb. Əsərdə obrazların başına gələn qorxulu hadisələr canlı şəkildə verilir: “... Hacı artıq ciddi müştərilərin yolundan gözüünü çəkib öz gecə qonaqlarını gözlədikdə, dükana bərk-bərk çadraya bürünmüş bir qadın girdi...qoca sulu gözlərini oğrun-oğrun ac, yurdsuz, yetim qıza dikdi...” (1,196). Bu həmin qoca idi ki, hamı ona Hacı deyərdi, özü də körpə, sahibsiz qızları evinə, dükanına gətirir, namusuna toxunur, bir neçə gün evində işlədir, sonra qovurdu, münasib fürsət axtarır, yeni körpə şikarlar tuturdu. Belə körpə qızlardan biri də Hacıның həyətində kirayənişin qalan suçunun qızı Küşvər idi. Anası ölmüş, öksüz qalmış bu qız ev işlərini görür, axşamlar atasının yolunu gözləyirdi. Küşvərin zəif cəhətini bilən Hacı onun qəlbinin kövrək hissələrinə toxunur, rəhmətlik anasını tez-tez qızının yadına salır, yarasının közünü qoparırdı. Üstəlik kürəyini qıza oxvaladan qoca ürəyində iyrənc planını necə yerinə yetirəcəyini düşünürdü. Həddi-buluğa çatmayan balaca qız isə heç nə başa düşməyərək uzanmış qocanın xəstə dərisinə baxır, tabuta qoyulmuş anasının ölü rəngini xatırlayaraq hönkür-hönkür ağlayırdı.....

Əsərdə baş verən hadisələrin məkanı çox genişdir. Demək olar ki, İrənin, xüsusilə Cənubi Azərbaycanın hər döngəsində, hər küçəsində buna bənzər tükürpədicə mənzərələr var idi. Əsərin əvvəlində yazıçı ilə Təbriz küçələrini gəzən, cındaxana xarabalığından yüksələn bir mahnını eşidən və həmin mahnının yaranma tarixini yazıçıya danışan təbrizli ziyalının qəmli hekayəti əsərin əsas məzmununu təşkil edir. əsərdə şorgözlük, acgözlük, şəhvət hərisliyi, namussuzluq, qeyrətsizlik yazıçı qələmi ilə ikrahla təsvir olunur, kütlənin mühakiməsinə çıxarılır: “On iki yaşlı uşağa meyl salmış altmış yaşlı bu qocanın daxili də görünüşü qədər iyrənc idi...” (1, 72). Dara düşəndə anasını, dayısı oğlu Əjdəri haraya çağırən 12 yaşlı Küşvərin başqa güman yeri yox idi. Ana ölmüşdü, ata məənəvi və fiziki cəhətdən çox gücsüz idi. Əjdəri də “Kürən ajan” adlandırılan “ayağı rəis” həbs etdirmişdi. Küşvər arxasız idi. Əjdəri Hacıның köməkliyi ilə Kürən ajan sürgünə göndərdiyi gündən köməksiz qalan, analığından əlli tümənə satın alınan bu zavallı qız qırmızı fənərli, abi rəngli qapısı olan keçə balasının cındaxanasına düşdü. Bura elə çirkab idi ki, Küşvəri burdan çıxartmağa heç kimin gücü çatmazdı. Əjdər də bu Kürən ajanın qurbanı olmuşdu. Kasıb insanın bütün gücünü mühit əlindən alırdı. Bütün bunlar azmış kimi Avropalı ajanlar Əjdərin məmləkətinin var-dövlətini talayıb xaricə daşıyır, minlərlə vətən övladı ac, çılpaq qalır.

Təbrizdə, Ərdəbildə, Zəncanda və başqa Azərbaycan ərazilərində baş verən və qəddarcasına yatırılan inqilablər və onların əhəmiyyətini düşünən S. Dağlı “Kəcil qapısı” romanında dəfələrlə bu məsələyə toxunmuş, xalqını oyanışa dəvət etmişdi.

“Cəmi bircə il ömür sürməsinə baxmayaraq, 1945-ci il dekabrın 21- də qalib gəlmiş və 1946- vı ilin eyni vaxtında silah və qan gücünə yatırılmış Təbriz inqilabının əhəmiyyəti “Kəcil qapısı” müəllifini dərinəndən düşündürürdü” (3, 73). Əjdər sürgündə olarkən Kəbiri ilə tanış olur. Əjdərin təhsili almadığını öyrənən Kəbiri hər gün ona bir hərf öyrədir və həmin hərfin arxasında olan bütöv bir aləmi ona başa salırdı. Məsələn, “əlif”i keçəndə Azərbaycan, Araz, Azadlıq haqqında danışır, “bey”i öyrədəndə Babəki, “Sey”i öyrədəndə Səttərxanı xatırlayır və s. Sonda ona deyir ki, sənəin kamal vəsiqənin üstündə bir söz yazılmalıdır: “Məşrutə”, Bu müəlliminin Kamala siyasi vəziyyəti idi. Əjdərin ən böyük arzusu Təbrizə gəlib Küşvəri qurtarmaq idi. Küşvər isə balaca qızı Ülkər üçün cındaxanadan çıxma bilmirdi. Məqsədi körpə qızı onu bədbəxt edən insanların əlindən qurtarmaq idi. Bu ümidi boşa çıxanda öz həyatına qəsd edir. Əsərdə verilən mahnılarda övlad sevgisi, ana həsrəti, yetimlik acısı, nisgil, ölüm, xəyanət və s. kimi istənilməyən hissələr var:

Bu çanax qandı, qandı, cında qızı!

Alışdı yandı, yandı Cında qızı! (3. 75)

Əsəri oxuduqca insanda həmin dövr Cənubi Azərbaycan həyatına, ictimai quruluşunun törətdiyi qüsuralara qarşı nifrət hissi yaranır. Ölkəmizin, xalqımızın bir parçası olan Cənubi Azərbaycanda qardaş və bacılarımızın çəkdiyi işgəncə biizi düşünməyə, orada baş vermiş inqilablara dəstəkləməyə vadar edir. Əsər ictimai-siyasi məzmunlu bir əsər deyil. Ancaq əzab çəkən bir kortəbii kütlənin yavaş-yavaş oyanışının təsviri oxucuda müsbət təəssürat yaradır. Xüsusən Əjdərin inqilabi qüvvələrlə əlaqəyə girməsi inandırıcıdır. Əjdər bibisi qızını da axtarır, ancaq tapa bilmir. Bu, onun günahı deyil. Əsərdə real hadisələr əks olunduğuna görə yazıçı başqa bir məzmun xətti açmır. Əjdər mənəvi cəhətdən zəif deyil. Ancaq Cənubda xalqın güzəranının ağır vəziyyətdə olması həyatın hər sahəsinə mənfi təsir göstərir. Ümumxanaların yaranma və genişlənmə səbəbləri də bu problemlə bağlıdır. Əsərdə müsbət qəhrəmanlar var, qüvvətli insanlar var, amma çox deyil, çünki həyatın özü bu şəkildədir. Real həyat səhnələri o qədər canlı, olduğu kimi təsvir olunub ki, əsəri əlindən yerə qoymaq istəmirsən, bəzən eybəcərliklərdən iyənirsən. ancaq bu əsəri oxumaq ehtirasını azaltmır.

Əsərdə həyatın içərisində olan, ancaq qəbul edilməyən məsələlərdən biri önlərin, əlbəttə, kasıbların heç birinin ölümünün dövlət idarələri, xüsusən ədliyyə idarəsi tərəfindən araşdırılmamasıdır. Cahan xanımın ölüm səbəbi tam açıqlığı ilə işlənsə idi, daha maraqlı olardı. Cahan xanımdan Ülkərə qalan miras məsələsinin də üstünün bağlanması, ədliyyə rəhbərliyinin namərdliyi də oxucunu düşündürür: Məsələn, bu məsələ açıqlığa qovuşsa idi, yaxşı olardı və s. Qubernator müəmmalı ölümü olan Cahan xanımın cəvahirat saxladığı sandığı əmniyyə, ədliyyə ilə bəlgüşə bilmir. Axırda fərmandeh (yəni qubernator) qalib gəlir. Vəsiyyətnaməsi isə nəzərə alınmır. Çox acıqlı bir həyat. Elə bir bataqlıq ki, içərisindən çıxmaq müşkül işdir.

“Bədbəxt ana və bala (Küşvər və qızı Ülkər) rəisəxanımın ağır şapalaqları, söyüşləri altında yenə geriyyə, bir an əvvəl çıxıb həmişəlik tərək etmək istədikləri köhnə bataqlığa yuvarlandılar” (1, 334).

Güclü tənqidçi Yaşar Qarayev yazırdı: “... lakin qüvvətli insan ideyası istisnasız olaraq hər əsərdə olmalıdır” (4, 9). S. Dağlının “Kəcil qapısı” əsərində güclü insan xarakterləri var, ancaq həyat onların hərəsini bir tərəfə sovurur. Kəbiri zindənda ölür. Cahan xanım kimi güclü bir ərbaab hikkəsindən cındaxanaya gəlir, özü-özünü öldürür, alçalmağa dözə bilmir və s. Əsəri oxuyarkən oxumaq ehtirası zəifləmir, obrazların taleyi, oxucunu düşündürür. Bu S. Dağlı ürəyinin, təfəkkürünün, qəbarlı barmaqlarının gücüdür.

Ədəbiyyat

- 1.S. Dağlı Məşəl yanır. Bakı, 1985
- 2.M. İbrahimov. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı, 1958
- 3.S. Hüseynova. Bədii nəsrə tarixi və müasir gerçəklik. Bakı, 2017
4. Y. Qarayev. Ədəbi üfiqlər. Bakı, 1985

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İŞGÜZAR VƏ AKADEMİK KOMMUNİKASIYA

SEVİNC SADIQOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosenti

Orcid ID: 0000-0001-8720-3262

ÖZET

Yükseköğretim kurumlarında "İş ve akademik iletişim" konusunun yükseköğretim kurumlarında öğretilmesinin amacı, her alanda eğitim almış uzmanların iletişim yeterliliğini, sözlü ve yazılı iletişim becerilerini oluşturmak ve geliştirmektir. Konuyla ilgili çalışmaya başlarken iletişim, iş iletişimi ve akademik iletişim kavramlarını incelemek yerinde olacaktır.

Yaşam sürecinde insanın en önemli iletişim aracı olan dilin kullanımını diğer canlılardan farklı olarak insan etkileşiminin spesifik bir boyutudur. Dil aynı zamanda bir öğrenme ve düşünme aracıdır, bu sayede insanlar arasındaki iletişim, kişinin sosyal bir kişilik olarak oluşmasında ve toplumun kişiliğe etkisinde en önemli faktör haline gelir.

Konuşma iletişiminin temel amacı çeşitli bilgi türlerinin alışverişidir. İnsanlar arasındaki iletişim ve bilgi alışverişinin sadece dil aracılığıyla gerçekleşmediği açıktır.

İş iletişimi, sosyal iletişimin en kitlesel türüdür. Hukuki-idari, ekonomik-politik, diplomatik ve ticari ilişkiler alanını kapsamaktadır. Yeni ekonomik ve sosyal koşullar, nüfusun büyük kitlelerini ticari ve örgütsel faaliyetlere yöneltmiştir. Bu durum, iş iletişiminin dilsel biçimlerinin öğrenilmesi, insanlara liderlik eden, hukuki-sosyal ilişkiler kuran kişilerin dil-iletişim becerilerinin geliştirilmesi ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Akademik iletişim her vatandaşın hayatının belirli bir döneminde kullandığı bir iletişim şeklidir. Bu nedenle lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde yüksek öğrenim görmüş olanların niteliklerine göre bilimsel metinler hazırlamaları, bu metinleri bilimsel konferanslarda sunmaları veya makale olarak yayınlamaları ve uluslararası yayınlara sunabilmeleri gerekmektedir. Komünikoloji iletişimidir, özellikleri ve yapısı, toplumdaki konumu ve rolü, iletişim süreçleri vb. konuları inceliyor.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan dili, iletişim, iş iletişimi, akademik iletişim, iletişimbilim

ABSTRACT

The purpose of teaching the subject "Business and academic communication in Azerbaijani language" in higher education institutions is to form and develop the communicative competence, oral and written communication skills of specialists trained in all fields. It is the resurrection. When starting the study of the subject, it is appropriate to analyze the concepts of communication, business communication, and academic communication.

Unlike other living things, the use of language, which is the most important tool of human communication in the life process, is a specific aspect of human interaction. Language is also a tool for learning and thinking, thanks to which communication between people becomes the most important factor in the formation of a person as a social personality and the influence of society on personality.

The main purpose of speech communication is the exchange of various types of information. It is clear that communication and information exchange between people is not carried out only through language.

Business communication is the most massive type of social communication. It covers the sphere of legal-administrative, economic-political, diplomatic and commercial relations. New economic and social conditions have directed large masses of the population to commercial and organizational activities. This situation brought to the fore the need to learn the linguistic forms of business communication, to improve the language-communication skills of people who lead people and establish legal-social relations. Academic communication is a form of communication used by every citizen at a certain stage of his life. Thus, those who have received higher education at bachelor's, master's, and doctorate levels should prepare scientific texts according to their qualifications, present those texts at scientific conferences, or publish them in the form of articles. and they should be able to submit to international scientific journals. Communicology is communication, its characteristics and structure, its position and role in society, communication processes, etc. examines the issues.

Keywords: Azerbaijani language, communication, business communication, academic communication, communicology

GİRİŞ

“Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya” fənninin ali təhsil müəssisələrində tədris olunmasında məqsəd bütün sahələr üzrə hazırlanan mütəxəssislərin kommunikativ səriştəliliyinin, şifahi və yazılı ünsiyyət vərdişlərinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsidir.

Fənnin öyrənilməsinə başlarkən, kommunikasiya, işgüzar kommunikasiya, akademik kommunikasiya anlayışlarının təhlil edilməsi məqsədmüvafiqdir.

TƏDQIQAT

Kommunikasiya anlayışı. Kommunikasiya termini mənşəyinə görə latın sözü olub (communico), “ümumiləşdirirəm, əlaqələndirirəm, ünsiyyət qururam, ünsiyyətdə oluram” kimi mənalar ifadə edir. Hal-hazırda Azərbaycan dilində işlənmə dairəsi getdikcə genişlənən bu söz “informasiya-kommunikasiya”, “kommunikativ”, “kommunikativlik”, “işgüzar kommunikasiya”, “akademik kommunikasiya” və s. kimi mənalar kəsb etmişdir. Lakin kommunikasiya sözünün ilkin mənası olan “ünsiyyət, ünsiyyət qurmaq, ünsiyyət qurmaq bacarığı, insanlar arasındakı ünsiyyət” kimi anlayışlar bu fənnin obyektini təşkil edir. Belə ki, kommunikasiya insanların zehni və əmək fəaliyyəti prosesində bir-birlərinə qarşılıqlı təsirinin spesifik formasıdır.

Digər canlılardan fərqli olaraq, həyat fəaliyyəti prosesində bəşəri ünsiyyətin ən əhəmiyyətli vasitəsi olan *dildən* istifadə etmələri insanların qarşılıqlı fəaliyyətinin spesifik cəhətidir.

Dil həm də öyrənmək üçün, düşünmək üçün bir alətdir, onun sayəsində insanlar arasındakı kommunikasiya insanın sosial şəxsiyyət kimi formalaşmasının, cəmiyyətin şəxsiyyətə təsirinin ən vacib amilinə çevrilir.

Nitq kommunikasiyasının başlıca məqsədi müxtəlif növ informasiya mübadiləsidir (Məmmədli, 2021). Aydın ki, insanlar arasında ünsiyyət və informasiya mübadiləsi yalnız dil vasitəsilə həyata keçirilmir. Ən qədim dövrlərdən insan cəmiyyətində ünsiyyətin və informasiya ötürülməsinin əlavə vasitələrindən də (müxtəlif sayda tonqal yandırılması, matəm zamanı qara və göy rəngli geyim geyilməsi, üzünün hansı barmağa taxılması və s.) istifadə

olunmuşdur ki, bunlardan bir çoxu (ışığıforun rəngləri, yol hərəkəti nişanları və s.) bu gün də işləkdir.

Buna uyğun olaraq, informasiyanın ötürülməsi vasitələri verbal və qeyri-verbal olmaqla iki yerə ayrılır (İsmayılova, 2019): verbal kommunikasiya – sözlər vasitəsilə ünsiyyətdir; qeyri-verbal kommunikasiya – müxtəlif işarələr, simvollar (məs.: şəkillər, rənglər, siqnallar və s.) vasitəsilə informasiyanın ötürülməsidir. Qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri yekcins deyillər, onların sırasında sırf refleks xarakterli, insanın emosional, fizioloji vəziyyəti ilə bağlı informasiya ötürücüləri də vardır: baxışlar, mimika və jestlər, bədən hərəkətləri, pozalar. Əksər hallarda məhz bunları qeyri-verbal kommunikasiya vasitələrinə aid edirlər.

İşgüzar kommunikasiya. İşgüzar kommunikasiya sosial ünsiyyətin ən kütləvi növüdür. O, hüquqi-administrativ, iqtisadi-siyasi, diplomatik və ticari münasibətlər sferasını əhatə edir. Yeni iqtisadi və sosial şərtlər əhalinin geniş kütlələrini ticari və təşkilati fəaliyyətə yönləndirmişdir. Bu durum işgüzar ünsiyyətin linqvistik formalarının öyrənilməsi, insanlara rəhbərlik edən, hüquqi-sosial münasibətlər quran şəxslərin dil-ünsiyyət bacarıqlarının yüksəldilməsi zərurətini ön plana çəkmişdir.

Dil səriştəsi yüksək kvalifikasiyalı peşəkar mütəxəssis hazırlığının, bütün sahələr üzrə idarəedici-rəhbər hazırlığının mütləq komponentini təşkil edir. İşgüzar danışıqları uğurla aparmaq bacarığı, sənədlərin mətninin yüksək peşəkarlıqla tərtib edilməsi, sənədlərlə işləmə bacarığı – səlahiyyətli mütəxəssisin professionallığının vacib elementləridir. Zəif nitq qabiliyyəti toplantıların, danışıqların səmərəsizliyi; düzgün tərtib olunmaması səbəbindən icrasının imkansız olduğu qanunların iflic vəziyyətinə düşməsi və s. ilə birbaşa əlaqəlidir.

Cəmiyyətin sosial, iqtisadi göstəriciləri ilə yüksək nitq qabiliyyətinin əlaqəsi düz mütənəsbətdir; və əksinə, cəmiyyətdəki aşağı səviyyəli nitq qabiliyyəti onun (cəmiyyətin) inkişafının səviyyəsini və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin uyğun səviyyəsini müəyyənləşdirir. İşgüzar ünsiyyət bu gün ictimai həyatın bütün sferalarına sirayət edir. Hər cür mülkiyyət formasına malik müəssisələr, fərdi şəxslər işgüzar münasibətlərə daxil olurlar. İşgüzar ünsiyyət sahəsindəki səriştə istənilən bir işdə (təhsildə, elmdə, incəsənətdə, istehsalatda, ticarətdə və s.) uğur qazanmaq, yaxud uğursuzluğa düşər olmaqla birbaşa əlaqəlidir. Menecerlər, sahibkarlar, istehsalat təşkilatçıları, idarəetmə ilə məşğul olan şəxslər üçün isə ünsiyyət bacarığı peşəkar simanın ən vacib elementidir.

Akademik kommunikasiya hər bir vətəndaşın həyatının müəyyən mərhələsində istifadə etdiyi ünsiyyət formasıdır. Belə ki, bakalavriatura, magistratura, doktorantura pillələrində ali təhsil alan şəxslər ixtisaslarına uyğun elmi mətnlər tərtib etməyi, həmin mətnləri elmi konfranslarda məruzə etməyi, yaxud məqalə formatında hazırlayaraq respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi jurnallara təqdim etməyi bacarmalıdırlar (Sadıqova, 2024).

Kommunikologiya ünsiyyət, onun xüsusiyyətləri və quruluşu, cəmiyyətdəki mövqeyi və rolu, rabitə prosesləri və s. məsələləri araşdırır. XX əsrə qədər müxtəlif elm sahələrinin, ayrı-ayrı fənlərin (fəlsəfə, məntiq, ritorika, sosiologiya, psixologiya, mədəniyyətşünaslıq və s.) tərkibində kommunikasiya, ünsiyyət, rabitə mövzusu nəzərdən keçirilirdi. 1909-cu ildə Çarlz Kuli kommunikasiyanı insan fikirlərinin aktuallaşdırılması vasitəsi kimi ayırd edir, 1931-ci ildə C. Herbert Mid “bəşəriyyətin topladığı təcrübə kommunikasiya sayəsində hamıya məlum və əlçatan olur” fikrini qeyd edirdi. 1969-cu ildə Fransada J.D`Arsi ilk dəfə olaraq insanların kommunikasiya hüququnun tanınmasının zərurətinə ictimaiyyətin diqqətini yönəltdi.

XX əsrin ikinci yarısında isə kommunikologiya elmi formalaşmağa başladı. Belə ki, 1950-1960-cı illərdə məlumatın kodlaşdırılması, ötürülməsi kimi məsələlər böyük elmi maraq doğururdu. Tədqiqatlar həmin vaxtlarda formalaşan kibernetika və informatika elmləri

çərçivəsində aparılırdı. Kommunikasiya birtərəfli informasiya prosesi kimi nəzərdən keçirilir, məlumatın formalaşdırılması üsullarına və müəllifdən adresata ötürülməsinə daha çox diqqət yetirilirdi.

1960-1970-ci illərdə kommunikasiyanın müxtəlif aspektləri psixoloqların və dilçilərin də marağına səbəb oldu, onlar ünsiyyətin psixoloji və sosial xarakteristikasını, nitq davranışının qaydaları və xüsusiyyətlərini diqqət mərkəzində saxlayırdılar. Kommunikasiyanın bir növü kimi ünsiyyət nitq vasitəsilə fikir mübadiləsi anlamında qəbul edilirdi. Tədqiqatçılar kommunikantların psixoloji xarakteristikalarını, nitq fəaliyyətlərinin xüsusiyyətlərini, nitq davranışının qaydalarını təhlil etməyə başladılar.

1980-ci illərdə sosial kommunikasiyanın müxtəlif üsulları ünsiyyətin sosial mahiyyətinin təhlili ilə məşğul olan sosioloqlar tərəfindən öyrənilməyə başladı. Onlar kommunikasiyanı cəmiyyətin fəaliyyət qanunauyğunluğunun nəticəsi kimi qəbul edirdilər. Kommunikasiya aktı ünsiyyət iştirakçılarının şəxsi xarakteristikalarının qarşılıqlı əlaqəsi kimi, ünsiyyətin özü isə bu və ya digər mədəniyyətin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilirdi.

Kommunikologiya. Kommunikologiya kommunikasiya haqqında mövcud biliklər sistemidir; həmçinin, kommunikasiya haqqında yeni biliklərin əldə edilməsi üzrə fəaliyyətdir. Kommunikologiyaya daxildir:

1. kommunikasiya nəzəriyyəsi;

2. ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən hazırlanmış müxtəlif kommunikasiyalar üzrə nəzəriyyələr (məs.: kütləvi kommunikasiyalar nəzəriyyəsi, mədəniyyətlərarası kommunikasiya nəzəriyyələri, sosiolinqvistik kommunikasiya nəzəriyyələri və s.);

3. müxtəlif kommunikasiyaları tədqiq edən elmlər və elmi istiqamətlər (kommunikasiya sosiologiyası, kommunikasiya psixologiyası və s.);

4. cəmiyyətin müxtəlif sferalarında fərqli vasitələrlə və fərqli subyektlərlə kommunikativ fəaliyyətin nəzəriyyəsi və təcrübəsi.

Kommunikologiya cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, mədəni və sosial (o cümlədən təhsil, istehsalat, elektoral və b.) sferalarında kommunikasiyanın xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirir, müasir cəmiyyətdə həm şəxslərarası, həm də qlobal səviyyədə kommunikasiyanı müəyyənləşdirən informasiya axınıni təmin edir (Sadıqova, 2024).

Kommunikasiyanın bu və ya digər aspektlərini öyrənən hər bir elm və ya elmi istiqamət kommunikasiya ilə bağlı öz tədqiqat predmetini müəyyənləşdirir. Məsələn, *lingvistik* verbal kommunikasiyanın problemlərini – şifahi və yazılı nitqdəki söz və söz birləşmələrini, ünsiyyət vasitəsi kimi dilin müxtəlif funksiyalarını öyrənir, burada informasiyanın qavranılmasının tədqiqi ikinci plana çəkilir, çünki bu, kommunikasiyanın ekstralingvistik faktorlarına aiddir; *paralingvistik* isə qeyri-verbal kommunikasiya üsulları (jestlər, mimika və digər sözsüz kommunikasiya vasitələri) üzrə ixtisaslaşır; *psixolinqvistik* informasiyanın ötürülməsi və qavranılmasını təmin edən faktorları, şəxslərarası və kütləvi kommunikasiyanı təmin edən faktorları, bu prosesi çətinləşdirən səbəbləri, həmçinin, kommunikantların nitq davranışlarını nəzərdən keçirir; *semiotika* cəmiyyətdə istifadə olunan işarələr və işarələr sisteminin xüsusiyyətlərini – təbii və süni dilləri, insanın özündə kommunikasiya qurmağa aid olan bəzi təzahürləri (görmə və eşitmə qavrayışları və b.) tədqiq edir; *sosiolinqvistik* dilin sosial təbiətini və fərqli soslumalarda onun funksionallığının xüsusiyyətlərini, həmçinin müxtəlif sosial qrupların təmsilçiləri arasında kontaktları şərtləndirən sosial və dil faktorlarının qarşılıqlı təsir mexanizmini (Rəcəbli, 2004) tədqiq edir.

“Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya” fənni professional fəaliyyət prosesində insanların ünsiyyət səriştələrini formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək, danışiq və yazı tərzi təkmilləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Geniş auditoriya ilə, çoxsaylı təriqət və məzhəblərin nümayəndələri ilə maarifləndirici iş aparmaq sahəsində fəaliyyət göstərəcək mütəxəssislərin hazırlığı prosesində də işgüzar və akademik kommunikasiya səriştəsinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmalı, tələbələrdə işgüzar və akademik ünsiyyət bacarıqları yüksək səviyyədə olmalıdır. Çünki mütəxəssislərin peşəkar fəaliyyətinin əsas hissəsini nitq fəaliyyəti təşkil edir. Müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən mütəxəssislərin iş prosesinin təqribən 70%-dən artıq hissəsi kommunikasiyadan ibarətdir. Buna görə də kommunikativ səriştəliliyin lazımi səviyyədə olması hazırlanan mütəxəssislərin uğurlu fəaliyyətinin zəruri şərtidir.

Bu məqsədlə tələbələrin işgüzar və akademik kommunikasiya sferasında Azərbaycan dilində professional ünsiyyət və nitq qabiliyyətlərini formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək zəruridir. Bununla yanaşı, tələbələrin təhsil aldıqları ixtisasa uyğun olaraq, Azərbaycan dilinin işgüzar və akademik üslubunu mənimsəməsinə nail olmaq, tələbələrdə peşəkar şifahi və yazılı nitq vərdişlərini formalaşdıraraq inkişaf etdirmək də prioritet məqsədlər sırasındadır.

NƏTİCƏ

Fənnin mənimsənilməsi nəticəsində tələbələr bilməlidir: kommunikasiya məfhumu və onun ictimai mahiyyətini; rəbətənin insan həyatındakı rolunu; kommunikasiya elminin təşəkkül prosesini; kommunikasiya sahəsində əsas kateqoriya və anlayışları; işgüzar ünsiyyətin üslub və qaydalarını; işgüzar ünsiyyətin nəzəri əsaslarını, onların əsas növlərini və vasitələrini; işgüzar ünsiyyətin strukturunu və prinsiplərini; ünsiyyət tərəfdaşının kimliyini müəyyənləşdirmək üsullarını; digər din və mədəniyyətlərdə ünsiyyət formalarını; ibadət xarakterli ünsiyyətin məzhəblərarası fərqliliklərini; dini xitabətin ritorika sahəsindəki xüsusi yerini; işgüzar ünsiyyətin sənəddə əsaslarını tərtib etməyi; şifahi və yazılı ünsiyyət etikasını; akademik və işgüzar yazı bacarıqlarını və s.

Fənnin mənimsənilməsi nəticəsində tələbələr bacarmalıdır: “Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya” fənninin predmeti və əhəmiyyətini izah etməyi; Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsi, onun tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xidmətlərini, prezident İlham Əliyevin fəaliyyətini sistemləşdirməyi; kommunikasiyanın mahiyyətini, nəzəri əsaslarını, meydana gəlmə səbəblərini və tarixi şərtlərini sistemləşdirməyi; ünsiyyətin insan həyatındakı funksiyasını analiz edə bilməyi; cəmiyyətdəki etnik-milləti və dini müxtəlifliyin tənzimlənməsi işində kommunikasiyanın əhəmiyyətini müəyyən etməyi; peşəkar ünsiyyət prosesində dini xitabət vasitələrindən istifadə etməyi; ünsiyyət prosesində intonasiyadan, səs tonundan və tembrdən, jest və mimikalardan düzgün istifadə etməyi; şifahi ünsiyyət prosesində orfoepik qaydalara riayət edə bilməyi; hərtərəfli inkişaf etmiş peşəkar insanın ünsiyyət və davranış qabiliyyətlərini sistemləşdirməyi; bu fənni çərçivəsində Azərbaycan dilində təqdimat etməyi; akademik və işgüzar yazı bacarıqlarını təkmilləşdirməyi və s. (Sadıqova, 2023).

Fənnin mənimsənilməsi nəticəsində tələbələr yiyələnəlidir: “Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya” fənninin predmeti və əhəmiyyətini izah etmə bacarığına; Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsi, onun tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xidmətlərini, prezident İlham Əliyevin fəaliyyətini sistemli şəkildə izah etmə bacarığına; kommunikasiyanın mahiyyətini, nəzəri əsaslarını, meydana gəlmə səbəblərini və tarixi şərtlərini sistemləşdirmə bacarığına; ünsiyyətin insan həyatındakı funksiyasını analiz edə bilmə bacarığına; cəmiyyətdəki etnik-milləti və dini

müxtəlifliyin tənzimlənməsi işində kommunikasiyanın əhəmiyyətini müəyyən etmə bacarığına; peşəkar ünsiyyət prosesində dini xitabət vasitələrindən istifadə etmə bacarığına; ünsiyyət prosesində intonasiyadan, səs tonundan və tembrdən, jest və mimikalardan düzgün istifadə etmə bacarığına; şifahi ünsiyyət prosesində orfoepik qaydalara riayət edə bilmə bacarığına; hərtərəfli inkişaf etmiş peşəkar insanın ünsiyyət və davranış qabiliyyətlərini sistemləşdirmək bacarığına; bu fənn çərçivəsində Azərbaycan dilində təqdimat etmək bacarığına; akademik və işgüzar yazı bacarıqlarına və s.

Ədəbiyyat

- 1.İsmayılova, M. (2021). Rəsmi-işgüzar və akademik kommunikasiyanın funksional səciyyəsi. ADPU nəşriyyatı.
- 2.Məmmədli, N. (2021). Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya. “Elm və təhsil”.
- 3.Sadıqova, S. (2024). Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya. “Zəngəzurda” Çap Evi.
- 4.Sadıqova, S. (2023). Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya. ADPU nəşriyyatı.
- 5.Rəcəbli, Ə. (2004). Sosiolinqvistika. “Nurlan”.

**“KITABI-DEDE GORGUD” AS A MONUMENT OF AZERBAIJAN FOLKLORE
LITERATURE IN THE SCIENTIFIC CREATION OF SHAMIL JAMSHIDOV**
**ŞAMİL CƏMŞİDOVUN ELMİ YARADICILIĞINDA “KİTABI-DƏDƏ QORQUD”
AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI ABİDƏSİ KİMİ**

QÜDRƏT UMUDOV

ADPU-Nun Dosenti, Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru Bakı, Azərbaycan

ÖZƏT

“Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan türklərinin ulu əcdadlarının – oğuz türklərinin onlarca yüz il bundan öncə ozan dili ilə söylənmiş, etno-epik düşüncədən qopub gələn dastanlar (oğuznamələr) toplusudur. Lakin hansı tarixi səbəbdənsə bu möhtəşəm yazılı abidə Avropa kitabxanalarından birində aşkarlanmış (1825), tədqiqatçıları da almanlar olmuşlar.

1916-cı ildə Kilisli müəllim Rüşət İstanbula nəşrindən sonra abidə ilə Azərbaycan alimləri də maraqlanmağa başlamışlar. Milli qorqudşünaslığımızda ilk cığır açanlardan biri Əmin Abid olmuşdur. Lakin o, repressiya olduğundan eposun nəşrinə nail ola bilməmişdir. Həmin nailiyyət 1939-cu ildə Həmid Araslıya nəsib olur.

V. Bartoldun rus dilinə tərcümə etdiyi “Kitab” Bakıda işıq üzü görəndən (1950) sonra, 1951-ci ildə sovet cəmiyyətində yasaq elan edildi. Abidəyə qarşı hücumlar oldu. Bu hal 1957-ci ilin ortalarına qədər davam etdi. Reabilitasiyadan sonra ölkədə qorqudşünaslığın ikinci mərhələsi start götürür. Əsər H.Araslı tərəfindən daha bir neçə dəfə nəşr edilir. Dastanların hərtərəfli tədqiqi məhz 60-70-ci illərdə başlanmış və günümüzdə qədər davam etməkdədir.

Ş.Cəmşidov da Azərbaycan qorqudşünaslığına həmin illərdə daxil olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, onun elmi fəaliyyətinin əsas obyektini “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsi olmuşdur. Alim hər iki doktorluq dissertasiyasını “Dədə Qorqud”a həsr etmişdir. Ş.Cəmşidovun ortaya qoyduğu tədqiqat əsərləri, özəlliklə “Kitabi-Dədə Qorqud”u vərəqləyərkən” (1969), “Kitabi-Dədə Qorqud” (1977) monoqrafiyaları, eləcə də mükəmməl “Kitabi-Dədə Qorqud” əla lisani taifeyi oğuzan: Drezden əlyazması əsasında dürüstləşdirilmiş elmi tənqidi mətni” (1995), “Kitabi-Dədə Qorqud” – 1300: müxtəsər elmi bələdçi” (1997) kitabları onun gördüyü böyük işlərin mühüm bir hissəsini təşkil edir.

Bizim konfransa təqdim etdiyimiz məqalə – məruzədə Ş.Cəmşidovun eposla bağlı tədqiqatların qısa nəzər salınır.

Açar sözlər: Şamil Cəmşidov, Dədə Qorqud, epos, tədqiqat, mədəni irs, epik düşüncə

SUMMARY

"Kitabi-Dede Gorgud" is a collection of epics (Oghuznams) that were spoken in the Ozan language by the great ancestors of the Azerbaijani Turks - the Oghuz Turks, hundreds of years ago, which came from the ethno-epic thought. However, for some historical reason, this magnificent written monument was discovered in one of the European libraries (1825), and the researchers were Germans.

In 1916, after the publication of Kilisli teacher Rufat in Istanbul, Azerbaijani scholars began to be interested in the monument.

One of the first pioneers in our national horror studies was Amin Abid. However, he was repressed and could not publish the epic. That achievement was awarded to Hamid Arasli in 1939.

After the "Book" translated into Russian by V. Bartold was published in Baku (1950), it was banned in Soviet society in 1951. There were attacks against the monument. This situation continued until the middle of 1957. After the rehabilitation, the second stage of fear studies begins in the country. The work was published several more times by H. Arasli. The comprehensive study of epics began in the 60s and 70s and continues to this day.

Sh. Jamshidov also entered Azerbaijani horror studies in those years. It should be noted that the main object of his scientific activity was the "Kitabi-Dede Gorgud" monument. The scientist dedicated both his doctoral theses to "Dede Gorgud". Sh. Jamshidov's research works, especially the monographs "Kitabi-Dede Gorgud" (1969), "Kitabi-Dede Gorgud" (1977), as well as the excellent "Kitabi-Dede Gorgud" excellent linguistic collection: based on the Dresden manuscript honest scientific critical text" (1995), "Kitabi-Dede Gorgud" - 1300: a brief scientific guide" (1997) books are an important part of his great works.

The article-report that we presented to the conference gives a brief overview of Sh. Jamshidov's research on the epic.

Keywords: Shamil Jamshidov, Dede Gorgud, epos, research, cultural heritage, epic thinking

***

“Dədə Qorqud” eposu azərbaycanlıların ulu əcdadlarının – oğuz türklərinin ozan dili ilə söylənmiş, epik düşüncədən qopub gələn dastanlar toplusudur. Dünyanın mədəni ictimaiyyətini heyran qoyan “Kitabi-Dədə Qorqud” kökümüz, soyumuz, kimliyimiz, əski mədəni həyatımız, mənəviyyatımız, ədəbi-bədii düşüncəmiz barədə tarixi həqiqətləri təsdiqləyib sənədləşdirən “ana kitab”ımızdır. Əsrlərcə gizli qalan “Dədə Qorqud kitabı”nın elm aləminə bəlli olduğu ilk zamandan 200 ildən bir qədər artıq vaxt keçir. Alman şərqşünası Henrix Fridrix Fon Ditsin Drezdendəki kral kitabxanasının qaranlıq rəflərindən tapıb çıxararaq (1815) üzünü köçürüb öyrənməsi, bir boyunu da alman dilinə çevirərək nəşr etdirməsi ilə, bu gün “qorqudşünaslıq” adlanan bir elm sahəsinə start verilmiş oldu. (Nədənsə bir çox qiymətli əsərlərimiz, qədim əlyazmaları, Şərqdə yaranmış qiymətli sənət nümunələri Qərbin qənimətləri kimi Avropanın saxlanclarda, muzey və kitabxanalarında aşkara çıxır). Qeyd olunan tarixdən başlayaraq “Kitab” Qərb alimlərinin maraq dairəsinə düşərək araşdırılmağa, hissə-hissə olsa da çap olunmağa başlayır. 1916-cı ildə Kilisli müəllim Rifətın daş-basma üsulu ilə İstanbul nəşrindən sonra abidə ilə Azərbaycan alimləri maraqlanmağa başlayırlar. İstanbulda təhsil alan Əmin Abid dastanları öyrənməyi qəsd edir. Haqqında məqalələr dövrü mətbuatda, müxtəlif toplularda dərc etdirir, müxtəlif elmi məclislərdə məruzələr edir. Bakıda 1920-ci illərdə “Kitab”la bağlı ilk araşdırmalar ortaya çıxır. İ.Hikmət, M.Mirbağırılı, Ə.Abid, A.Musaxanlı Azərbaycan qorqudşünaslığının əsasını qoyurlar. Çox keçmir, bu insanlar repressiya olunur. 1930-cu illərdə eposla məşğul olmaq Həmid Araslının öhdəsinə düşür. Elmə yeni gəlmiş Həmid müəllim “Kitab”ı nəşrə hazırlamaq üçün işə başlayır. Öncə sanballı bir məqalə ilə “Revolusiya və kultura” jurnalında (1938, № 3; s. 61-69) çıxış edən H. Araslı 1939-cu ilə “Kitabi-Dədə Qorqud”un nəşrinə nail olur. Təbii ki, bu möhtəşəm, dünya şöhrətli və mühüm elmi əhəmiyyətli abidənin öz vətəninə – Bakıda işıq üzü görməsi böyük tarixi-mədəni hadisə idi. Ölkənin də elmi dövryyəsinə daxil olan “Kitab” haqqında yazılar yazılmağa, onun boyları, motivləri əsasında bir sıra yeni bədii əsərlər, pyeslər, hekayələr yazılmağa başlandı. Lakin bunlar bir sıra elm sahələri üçün dəryalar qədər zəngin elmi-mədəni mənbə olan bir abidənin öyrənilməsi və təbliğindən ötrü çox az idi.

Böyük şərqşünas alim V.Bartold “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden nüsxəsinin rusçaya tərcüməsini 1922-ci ildə tam başa çatdırsa da, onu nəşr etdirə bilməmişdi. 1950-ci ildə H. Araslı və M.Təhmasib mütərcimin işlərini qaydaya salıb Bakıda çap etdirdilər [12]. Dastanların rus dilində işıq üzü görməsi ciddi rezonans yaratdı. Bəlli ki, H. Araslı nəşrini hər kəs oxuyub başa düşmür, əski oğuz türkcəsində olan mətni mütəxəssislərdən qeyri kimsə anlamırdı. Onu yalnız milli ziyalılar oxuyub dərk edə bilirdilər. Bakı beynəlmiləl şəhər idi. Bu şəhərdə rus, ukraynalı, gürcü, erməni, yəhudi və başqa millətlər çox yaşayırdı. Bartoldun tərcüməsi müasir rus dilində olduğu üçün onu artıq hər kəs oxuyub anlaya bilirdi. Məhz bu səbəbdən də, “Kitab”dakı zəngin türkçülük ideyası qeyri-türkləri razı salmadı. Danoslar Bakıdan Moskvaya-Kremlə axmağa başladı. Epos ən çox erməniləri narahat edirdi. Çünki “Kitabi-Dədə Qorqud” mətnində “hay”ların izi-tozu belə yox idi. Onların Qafqazda bir etnik toplum kimi gəlmə olduqları açıq-aşkar bu qədim əlyazma vasitəsilə sübut olunurdu.

Türk olmayan şovinst Bakı ziyalılarının canfəşanlıığı səbəbindən Moska Bakıya xəbərdarlıq etdi ki, “pantürkist”, sovet ideologiyası üçün zərərli olan bu tipli əsərlərə yol vermək olmaz. Bundan sonra Azərbaycan K(b)P Mərkəzi Komitəsi əl-ayağa düşdü. Proletar Yazıçılar Birliyinin xüsusi iclasın təşkil olundu (bax: Ədəbiyyat qəzeti”; 1951, 5 may). “Pantürkist” və “Panislamist” mahiyyətli abidə “ifşa olundu”. Onun nəşrini reallaşdıranlar kəskin tənqid olundular. 1951-ci il mayın 24-də çağırılan partiya qurultayında səsəndirildi ki, “Dədə Qorqud” xalq dastanı deyildir” [Ədəbiyyatı qəzeti; 1951, 26 may]. Nəticədə “Dədəm Qorqud”un kitabı bağlandı. Kitablar yığışdırıldı, oxunması, haqqında söz danışılması belə yasaqlandı.

Yasaq 6 il çəkdi. İ.Stalinin ölümündən, xüsusilə, SSRİ Kommunist Partiyasının XX qurultayının sonra vəziyyət dəyişməyə başladı. Repressiya olunmuşlar bəraət aldı. “Kitabi-Dədə Qorqud” da azadlığa çıxdı. Bu məqamda Azərbaycan qorqudşünaslığın ikinci tarixi mərhələsi başlanır. Bu mərhələ onun sürətli inkişafı dövrüdür. 0-70-ci illərdə H.Araslı “Dədə Qorqud kitabı”nı üç dəfə [14;15;16] () çap etdirmişdir. Professor Ə.Dəmirçizadə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili” monoqrafiyasının [13] yazıb oxucuların ixtiyarına verdi. Professor Ə. Sultanlı “Dədə Qorqud” dastanı haqqında qeydlər” adlı silsilə məqalələrini ADU-nun “Elmi xəbərləri”ndə dərc etdirdi [21]. Dastan və onun boyları dərsliklərə salındı. Lakin “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi nəhəng milli-mənəvi zənginlik külliyyatının, bir etnosun milli kimliyini, onun tarixi varlığını ensiklopedik genişlikdə ifadə edən bir abidənin köklü tədqiqi hələ ki, o vaxta qədər baş tutmamışdı. Dastanın hərtərəfli, əhatəli tədqiqi məhz 60-70-ci illərdə başlanıb günümüzə qədər davam etməkdədir.

Ötən əsrin 60-cı illərində Azərbaycan qorqudşünaslığına yetərincə ambisiyalı bir tədqiqatçı daxil olur. O, sonrakı bütün ömrünü bu ulu eposun fundamental səciyyədə öyrənməsinə həsr etmiş filologiya elmləri doktoru, professor, “dünya şöhrətli” (N.Cəfərov) qorqudşünas Şamil Allahverdi oğlu Cəməşidov idi. Onun elmi fəaliyyətinin əsas obyektı “Kitabi- Dədə Qorqud” abidəsi olmuşdur. Alim 1965-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı abidəsi kimi” mövzusunda namizədlik, 1985-ci ildə isə “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drzden əlyazmalarının tekstoloji tədqiqi (elmi-tənqidi mətn)” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir [17, s. 63].

Ş.Cəməşidov haqqında görkəmli ədəbiyyatşünas Bəkir Nəbiyev yazırdı: 2”Çağdaş milli filologiyamızın mühüm elmi istiqamətlərindən biri olan qorqudşünaslığın görkəmli nümayəndələrindən söz açılarda qocaman və mötəbər alim, filologiya elmləri doktoru professor Şamil Cəməşidovun da adı qürurla dilə gətirilir. Bu halal haqqı o, uzun illər boyu böyük zəhmət, məhəbbət və yangı ilə möhtəşəm eposumuz “Kitabi-Dədə Qorqud” üzərində ardıcıl işləməklə qazanmışdır” [19].

Əməkdar elm xadimi, Əmək və müharibə veteranı, Prezident təqaüdçüsü, Atatürk adına Böyük Tarixi Dil Qurumunun fəxri üzvü, filologiya elmlər doktoru, professor Şamil Cəmşidov ömrünü AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutuna, əsas obyekt olaraq isə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarına bağlamışdır [20].

Ş.Cəmşidov 1920-ci ilin 5 mayında Qarabağ mahalının Ağcabədirayonunda anadan olmuşdur. Orta təhsilini bitirmədən ordu sıralarına qatılmış, “Böyük Vətən” (İkinci cahan) müharibəsinin iştirakçısı olmuş, döyüşlərdə iki dəfə ağır yaralanmış, tərxis olunduqdan sonra Ağcabədiyə dönmüş, natamam orta təhsillə müəllimlik etmiş, qəzet və radio jurnalistikası ilə məşğul olmuşdur. Orada orta təhsilini tamamlanmış, elm dalınca Bakıya gəlmişdir. O, təhsilini Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin fars bölməsində davam etdirmişdir. 1949-cu ildə Universiteti bitirən Şamil əvvəlcə müəllimliklə məşğul olmuşdur. Orta təhsil müəssisələrində çalışmışdır. Ağcabədinin Xəlfəddin kənd orta məktəbində dil-ədəbiyyat müəllimi, Ağdam Pedaqoji İnstitutunda baş müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Ş.Cəmşidovun fars dilini mükəmməl bilməsi, əski əlyazmaları, türk yazılı abidələrini oxumaq bacarığı onu Bakıya gətirir. Onun mətnşünaslıq səriştəsini nəzərə alan müəllimlərinin məsləhəti ilə Cəmşid 1954-cü ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasında yenidən təşkil olunan Respublika Əlyazmalar Fonduna işə qəbul olunur. Orada ustadı H.Araslı ilə çiyin-çiyinə çalışır. Alimin elmi araşdırmalarının mərkəzində əsasən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları dururdu. Yuxarıda dediyimiz kimi alimin hər iki dissertasiyası “Dədə Qorqud”a həsr olunmuşdur. Ş.Cəmşidovun qorqudşünaslıq sahəsində apardığı ardıcıl tədqiqatlar, qazandığı mühüm elmi nəticələr, gəlinən qənaətlər, tapıntılar, əlyazma mətnlərində üzə çıxarılan həqiqətlər, dəqiqləşdirmələr bir neçə monoqrafiya və onlarla məqalələrdə əksini tapmışdır. Alimin əsərləri, xüsusilə “Kitabi-Dədə Qorqud”u vərəqləyərkən” (1969), “Kitabi-Dədə Qorqud” (1977) monoqrafiyaları, “Kitabi-Dədə Qorqud” əla lisani-taifeyi oğuzan: Drezden əyazması əsasında dürüstləşdirilmiş elmi-tənqidi mətn” (1995), “Kitabi-Dədə Qorqud” – 1300: müxtəsər elmi bələdçi” (1997) onun böyük işlərinin mühüm bir hissəsidir.

Ş.Cəmşidov ömrünün haradasa tam əlli ilini “Kitabi-Dədə Qorqud”a həsr etmişdir. O, bu əlli ilin hər günü “Dədə Qorqud dünyasına baş vurmaş” (B.Nəbiyev), onun sirli-sehrli aləmini hərf-hərf, söz-söz öyrənmiş, zərrəbin dəqiqliyi ilə araşdırmışdır. Alim “Kitabi-Dədə Qorqud”da oxunuşu mübahisə doğuran söz və ifadələri dəqiqləşdirmək məqsədilə mənbələr əsasında müqayisələr aparmış, çox uzun sürən gərgin əməyin nəticəsində “Kitab”ın elmi-tənqidi mətnini hazırlaya bilmişdir. Böyük səbr və çox gərgin zehni əmək tələb edən uğurlu, müqayisəli tədqiqat işi alimin beynəlxalq aləmdə, xüsusilə də Türkiyədə nüfuzlu qorqudşünas kimi tanınmasına səbəb olmuşdur. Xatırladaq ki, 1988-ci ilin 5-8 iyulunda professor Cahangir Qəhrəmanovun təşəbbüsü ilə Respublika Əlyazmalar İnstitutunda təşkil edilmiş “Dədə Qorqud” kollokviumunda Türkiyə və Sovetlər birliyinin respublikalarından tanınmış türkoloq alimlər – Orxan Şaiq Gökyay, professor Osman Fikri Sərtqaya, professor Xalq Koroğlu, akademik Ziya Bünyadov, akadedemik Məmməd Cəfər, akademil Kamal Talıbzadə, akademik Tofiq Hacıyev, akademik Kamal Abdulla, AMEA-nın müxbir üzvi Əlyar Səfərli, professor Samət Əlizadə, professor Kamil Vəli Nərimanoğlu, xaq yazıçısı Anar və başqaları Əlyazmalar İnstitutunda, ümumiyyətlə elm ustası Həmid Araslının layiqli davamçısı Şamil Cəmşidovu dünya miqyaslı bir qorqudşünas kimi qəbul etdiklərini bildirmişlər [19].

Şamil müəllim həmişə qürurla deyərdi ki, “Mənim üçün Qurandan sonra ikinci böyük abidə “Kitabi-Dədə Qorqud”dur. Alim haqqında belə bir maraqlı fakt da mətbuatda və şahidlərin danışığında xatırlanırdı: Ümumilli Lider Heydər Əliyev özünün Almaniya səfəri zamanı Ş.Cəmşidovu da nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil etmişdi. Drezden kitabxanasında olarkən orada mühafizə edilən “Kitabi-Dədə Qorqud”un əlyazmasını əlinə alan Şamil müəllim onu öpüb gözünün üstünə qoymuşdur.

“Ş.Cəmşidovun “Dədə Qorqud” dastanları üzərində çoxillik tədqiqatlarının ən dəyərli nəticələrindən biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” əla lisani-taifeyi-oğuzan” kitabı 1995-ci ildə “Göytürk nəşriyyatında işıq üzü görmüş və dünya qorqudşünasları tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır” [18, s. 246].

Kitabda verilmiş arxaik və çətin sözlərin lüğəti, toponimlər habelə “Kitabi-Dədə Qorqud” coğrafiyasının özündə əks etdirən təxmini xəritə böyük marağa səbəb olmuşdur. İstər lüğət, istər toponim göstəricisi, istərsə də eposun əhatə xəritəsi qorqudşünaslar üçün böyük elmi əhəmiyyətə malikdir. Ən nəhayət alimin “Kitabi-Dədə Qorqud”la bağlı on illərdən bəri ardıcıl araşdırmalarının yekunu olaraq, abidənin 1300 illik yubileyi ərəfəsində, akademik Bəkir Nəbiyevin redaktorluğu ilə 1999-cu ildə 43 çap vərəqi həcmində son təkmilləşmiş “Kitabi-Dədə Qorqud” monoqrafiyası “Elm” nəşriyyatı tərəfindən çapdan buraxılmışdır. Monoqrafiyada abidənin tədqiq tarixi, eposda nəzərə çarpan coğrafi mühit (əslində erkən orta əsr Azərbaycan coğrafiyası), İştirakçıların və hadisələrin tarixiliyi, məsələləri, dastan-boyların bədii xüsusiyyətləri, təsvir vasitələri və Drezden əlyazmasının dürüst mətninin bərpa tərtib prinsipləri dərindən araşdırılıb təhlil süzgəcindən keçirilmişdir. Bu monoqrafiyada alimin böyük elmi nailiyyəti hesab oluna bilər.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, əsasən qorqudşünas alim kimi tanınmış Ş.Cəmşidov yalnız bu ulu milli dastanın öyrənilməsi ilə kifayətlənməmiş, o, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda çalışdığı uzun dövr ərzində institutun xəzinəsində saxlanan bir sıra yazılı, folklor və klassik ədəbiyyata aid onlarla əlyazma əsərlərini araşdırmış, onlar barədə elmi ictimaiyyəti məlumatlandırmış, onların bəzilərini oxuyub transliterasiya edərək tərtib etmiş, nəşr etdirərək oxucuların ixtiyarına vermişdir. Görkəmli alimin son elmi araşdırmalarından biri “Yazılı dastan abidələrinin tədqiqi” adlanırdı. Bu monoqrafiyada adından göründüyü kimi, onun müxtəlif arxivlərdən Əlyazmalar İnstitutunun saxlanclarından üzə çıxarılaraq araşdırılmış yazılı dastan mətnlərimizin öyrənilməsindən bəhs edilir. Şamil müəllim həyatının sonuna qədər yorulmadan çalışmışdır. Son olaraq bir yerdə çalışdığı Əli Məmmədbağiroğlu ilə birlikdə 400-ə yazın əlyazmanın təsvirini tərtib edərək hazırladıqları “Türk əlyazmaları kataloqu”nu çapdan buraxmışlar [2007]. Azərbaycan xalqı və elmi ictimaiyyəti görkəmli qorqudşünas alimin, qədim Əlyazmalar araşdırmaçısının millətinə olan xidmətini rəhmətlə anır və anacaqdır. İnanırıq ki, onun tədqiqatlarından filoloji elmimiz hələ çox faydalanacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Cəmşidov Ş. Azərbaycanda qorqudşünaslıq, yaxud redaktorun üç sualına cavab // “Respublika” qəzeti, – 1998, 22-23 dekabr
2. Cəmşidov Ş. Azərbaycanın halal haqqı: Kitabi-Dədə Qorqud:// 1997, 15 dekabr.
3. Cəmşidov Ş. Azərbaycan yazılı dastan abidələrinin tədqiqi. Bakı:2022
4. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” Aran-Albaniya dövlətinin bədii tarixidir.// “Xalq qəzeti” , – 2005, 23 oktyabr
5. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” oğuzların canlı tarixidir.(Müsahibə)// “Xalqqəzeti”, – 1998, 5-11 oktyabr
6. Cəmşidov Ş.”Kitabi-Dədə Qorqud” – 1300: qısa bələdçi. – Bakı: “Örnək”, 2000
7. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” (monoqrafiya). Bakı:1977
8. Cəmşidov Ş. Kitabi-Dədə Qorqud,(monoqrafiya). –Ankara, 1990
9. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud”u vərəqləyərəkən.– Bakı:1969

10. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud”un təxmini xəritəsi. – Bakı: “Elm” qəzeti, 2000, 7 aprel
11. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” (Tarixi, coğrafi, tekstoloji tədqiq və Drezden əlyazmasının dürüsləşdirilmiş elmi mətni). – Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 1999, – 680 səh.
12. Деде Коркуд. Азербайджанский эпос. Перевод акад. В.В.Бартолда, Баку: издательство АН Азерб. ССР, 1950
13. Dəmirçizadə Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili. Bakı: API-nin nəşri, 1959
14. Kitabi-Dədə Qorqud. 2-ci nəşri. – Bakı: Azərnəşr, 1962
15. Kitabi-Dədə Qorqud / tərtib edəni H.Araslı;– Bakı: “Gənclik”, 1977
16. Kitabi-Dədə Qorqud / tərtib və müqəddimə H.Araslıındır; – Bakı: “Gənclik”, – 1978
17. “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası. 2 cildə, Bakı: YNE, – 2000, II cild
18. Məmmədbağiroğlu Ə. Tanınmış qorqudşünas alim Şamil Cəmşidov – 95. – “Dil və ədəbiyyat” / beynəlxalq elmi jurnal, 2015, №1 (93), – səh. 246-248
19. Nəbiyev B. Qorqudşünaslığımızın ağsaqqalı // “Em” qəzeti, – 2006, 28 fevral
20. Rəhimova A. Filoloji elmimizizn Şamil Cəmşidov səhifəsi // “525-ci qəzet”, 2024-2025-ci 2020, 7 oktyabr
21. Sultanlı Ə. “Dədə Qorqud” dastanı haqqında qeydlər // “ADU-nun xəbərləri” : Humanitar elmlər seriyası: a) 1958, № 1, səh. 17-26; b) 1959, № 1, səh. 3-19; c) 1959, № 3, səh. 3-15; ç) 1959, № 4, səh. 3-12; d) 1959, № 5, səh. 3-12.

HOMONYMY IN AZERBAIJAN, TURKEY AND TURKMEN TURKISH
AZƏRBAYCAN, TÜRKIYƏ VƏ TÜRKMƏN TÜRKCƏSİNDƏ OMONİMLİK

ŞƏKƏR MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Türkoloji Mərkəz

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru

ORCID ID: 0009-0005-5385-4733

Özet

Türkolojinin ana araştırma yönlerinden biri, Türk dilleri arasındaki benzerliği, bağlantıyı ve ayrıca farklılıkları araştırmaktır. Bu bakımdan Türk halklarının dillerindeki sözcük birimlerinin, özellikle eşseslilerin araştırmaya dahil edilmesi oldukça önemlidir. Oğuz grubu Türk dillerinin sözlük yapısının ana kısmını Türk kökenli kelimeler oluşturmaktadır. Bu gruba dahil olan Azerbaycan, Türkiye ve Türkmen Türkçesinin sözcük özellikleri birbirine çok yakındır. Bunu özellikle eş anlamlılarda görmek mümkündür. Homonimler aynı şekilde telaffuz edilen ve yazılan ancak farklı anlamlara sahip olan kelimelerdir. Eşsesliler dilin söz varlığını zenginleştiren sözcük birimleridir. Şekil, telaffuz, şekil benzerliği, anlam çeşitliliği, konuşmanın aynı ve farklı bölümlerine ait olma, Oğuz grubu Türk dillerinin başlıca ortak özellikleri arasındadır. Aynı zamanda dilde eşseslilerin oluşturulma biçimlerinin benzerliği de Türk dillerinin birleştirici yönlerinden biridir. Eşadlılık tüm Türk dillerinde kendini göstermekte olup eşseslilerin ortak özelliklerinin yanı sıra farklı özelliklere de rastlamak mümkündür. Böylece Oğuz grubu Türk dillerinden birinde bir sözcük birimi tek anlam olarak, diğerinde ise çok anlamlı veya eşsesli olarak kullanılabilir. Ayrıca Azerbaycan ve Türk Türkçesinde aynı anlama gelen bir eşsesli isim, Türkmen Türkçesinde farklı anlamlarda eşsesli olarak kullanılabilir gibi, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde aynı anlama gelen bir eşsesli, Türk Türkçesinde tekil bir kelime olarak kullanılmaktadır. Eşsesli sözcükler Türk dillerinde incelendiğinde hem aynı hem de farklı konuşma bölümlerine ait olduklarını açıkça görmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: eşsesli, Türk dilleri, Oğuz grubuna ait Türk dilleri, sözcük birimi

Summary

One of the main research directions of Turkology is to investigate the similarities, interactions and differences between Turkic languages. In this context, it is very important to examine the lexical units in the languages of the Turkish people, especially homophones. Words of Turkish origin constitute the main part of the lexical structure of the Oghuz group Turkic languages. The lexical features of Azerbaijani, Turkish and Turkmen Turkish, which are included in this group, are very close to each other. It is possible to see this especially in synonyms. Omonyms are words that are pronounced and written the same but have different meanings. Homophones are word units that enrich the vocabulary of the language. Shape, pronunciation, shape similarity, meaning diversity, belonging to the same and different parts of the words in terms of meaning or function are among the main common features of the Oghuz group Turkic languages. At the same time, the similarity of the way homophones are formed in the language is one of the unifying aspects of Turkish languages. Homonym manifests itself in all Turkic languages, and it is possible to come across common features of homonyms as well as different features.

Thus, a word unit can be used as a single meaning in one of the Turkic languages included in the Oghuz group, and as polysemous or homonymous in the other. In addition, a homophone with the same meaning in Azerbaijani and Turkey Turkish can be used as a homophone with different meanings in Turkmen Turkish, while a homophone with the same meaning in Azerbaijani and Turkmen Turkish can also be used as a singular word in Turkey Turkish. When examined in Turkish languages, it is possible to clearly see that homonyms belong to both the same and different parts of speech, and especially common homonyms appear mostly as verbs and nouns.

Key words: homonym, Turkish languages, Turkish languages belonging to the Oghuz group, lexical unit

Aktuallıq. Türkölogiyanın əsas mövzularından biri də türk dilləri arasındakı əlaqəni dərinləndirən araşdırmaq, eyni kökdən gələn türk dillərinin fərqli və oxşar cəhətlərini aşkara çıxarmaqdır. Oğuz qrupunun türk dillərindəki omonimlər fərqli və oxşar xüsusiyyətlərlə özünü göstərir. Bu fərqləri və oxşarlıqları aşkar etmək üçün eyni qrupdakı dillər arasında müqayisələr aparmaq lazımdır. Məqaləmizdə qoyulan problemin həlli yollarını göstərmək onun aktuallığına zəmanət verir.

Annotasiya. Məqalədə oğuz qrupunun türk dillərində sinonimlərin işlənmə dərəcəsi, əmələ gəlmə yolları, oxşar və fərqli cəhətləri izah edilir.

Metod. Təsviri və müqayisəli üsullardan istifadə edilmişdir.

Giriş. Oğuz qrupu türk dillərinin müqayisəli baxımdan araşdırılmasında dil tarixinin həmin dilin daşıyıcısı olan xalqın tarixi ilə əlaqəli şəkildə tədqiqi böyük əhəmiyyətə malikdir. Yalnız xalqın tarixinə söykənən dil faktları çağdaş dillərin onların mənşəyində duran qədim dillərlə əlaqəsini sübut edə bilər. Dilin fonetik və leksik strukturu təkamül prosesində qrammatik struktura nəzərən gözə çarpacaq dərəcədə dəyişə bilər. Bu dəyişiklik əsasən xarici amillərlə bağlı olur. Türk dillərinin təkamül tarixində xalqların daimi miqrasiyası, şərqdən qərbə köç etməsi, İslam dininin qəbulu və s. kimi əsas xarici amillərdən sayıla bilər. Oğuz qrupu türk dillərinin faktlarını araşdırarkən geneoloji əlaqələrin və dillərin qohumluğunun, fonetik, leksik və qrammatik hadisələrin, dil sisteminin təkamül tarixinə təsirini nəzərə almaq lazımdır.

Oğuz qrupu türk dillərinə daxil olan Azərbaycan, Türkiyə, Türkmən və Qaqauz türkcəsində omonim termini Azərbaycan, Türkmən və Qaqauz dilində eyni səslənir, Türkiyə türkcəsində isə eş sesli sözcüklər adlanır. Həmçinin Türkmən dilində həm omonim, həm də sesdeş sözlər termini də işlənir. (Məmmədova 2016: 145)

Omonimlər səs tərkibinə görə eyni olan müxtəlif leksik mənalar ifadə edən sözlərdir. Eyni fonetik tərkibli, yazılışı və deyilişi fərqlənməyən omonimlər qrammatik mənaları həm eyni, həm də müxtəlif olur. Omonimləşmə türk dillərində özünü leksik vahid kimi göstərir. Omonim sözlərin hər biri ayrıca mənə daşıyır və nitq hissələrinin aidliyinə görə fərqlənir.

Türk dillərində omonimlərə nəzər saldıqda isim və feil fərqlənir, belə ki bu iki nitq hissəsi həm öz aralarında, həm də bir-biri ilə digər nitq hissələrindən daha çox omonim olmaqla seçilir:

Yol sözü Azərbaycan, Türkiyə və Türkmən türkcəsində eyni mənalarda omonim kimi işlənən sözlərdəndir. Belə ki, yol sözü hər üç dildə isim kimi gediş-gəliş üçün yer mənasında, feil kimi didişdirmək, qoparmaq mənasında işlənir.

Kəndimizin yolları qəşəngdir (Azərbaycan dili); Bu yolu takip etmemiz gerek (Türkiyə türkcəsi); Öyümizə bəryan yol gəyalı (Türkmən türkcəsi).

Toyuğun tükünü yolduq (Azərbaycan dili); *Kardeşimle birlikte bahçedeki otları yolduk* (Türkiye türkçesi); *Bagdan alma ýolmak* (Türkmən)

Gül sözü hər üç dildə, həm Azərbaycan, həm Türkiyə türkçəsində, həm də Türkməncədə isim və feil olaraq omonim kimi işlənir. İsim kimi çiçək mənasında, feil kimi insanın qəh-qəh çəkməsi mənasında leksik vahid kimi özünü göstərir:

O bağçadan gül dərdi (Azərbaycan dili); *Annesine çiçek aldı* (Türkiye türkçesi); *Dünyän her gülünde men seni görýän.* (Türkməncə).

Onun zarafatlarına hamı gülərdi (Azərbaycan dili); *Gülmek herkese iyi gelir* (Türkiye türkçesi); *Çagajyk hezil edip güldi* (Türkməncə).

Mənaca müxtəliflik, formaca, tələffüzdə eynilik xüsusiyyətinə malik omonimlər müxtəlif nitq hissələri aid olduqları kimi, eyni nitq hissəsinə də aid ola bilərlər. Məsələn, dil sözü oğuz qrupu türk dillərində, əsasən də Azərbaycan dilində, Türkiyə türkçəsində və Türkmən dilində omonim kimi eyni leksik mənada olmaqla bərabər, eyni qrammatik mənada, yəni isim kimi işlənir:

I Ağızda olan çox əzələli ət parçası, orqan kimi: *Ağzımda dilim yandı* (Azərbaycan dili); *Dilini ısırtdı* (Türkiye türkçesi); *Dermany diliñ aşagynda goýmak* (Türkməncə).

II İnsanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi kimi: *Azərbaycan dili, ana dili, türkmendili və s*

Türk dillərinin hamısında omonimlik özünü göstərir, amma onlar arasında eyniliklə yanaşı müxtəliflik də özünü göstərir: “Türk dillərinin hamısında omonim var, lakin onlar tam eynilik təşkil etmir. Türk dillərinin nəşr olunmuş lüğətlərini bir-biri ilə müqayisə etsək, omonimlərdə olan fərqi aydın görmək olar” (Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti 2007:5). Belə ki. Azərbaycan dilində omonim kimi özünü göstərən leksik vahidlər Türkiyə türkçəsində, türkmən dilində tək mənəli və ya çox mənəli kimi işlənir: Türkiyə türkçəsində göy, əsər; türkmən dilində bel, bez, göy sözləri omonimlik xüsusiyyətinə malik deyillər.

Omonimlərin türk dillərində əmələgəlmə yollarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

I. Leksik yolla əmələ gələn omonimlər.

Bu yolla yaranan omonimlərin tarixi qədim olduğu kimi, heç bir vasitə olmadan ancaq semantikaya görə yaranır. “Bu və ya digər fonetik və qrammatik tələb əsasında deyil, ancaq semantikaya görə yaranan omonimlərə leksik omonimlər deyilir” (Qurbanov 2019: 340)

Leksik yolla əmələ gələn omonimlər dilin lüğət fondunun zənginləşməsində müəyyən qədər rol oynayır. Bu yolla omonimlər aşağıdakı hallarda meydana gəlir:

1) çoxmənəlilikdən törəmə; 2) təsadüfi səs uyğunluğu; 3) alınma sözlər; 4) nitq hissələrinin bir-birinə keçməsi: substantivləşmə, atributivləşmə, adverbiallaşma, əsas sözlərin qeyri-əsas sözlər mövqeyinə keçməsi və s. (Həsənov 2005: 94)

Polisemantik sözlərdən yeni söz yaranması tədricən baş verir. Çoxmənəli sözlərdən törəyən omonim söz ilk mənə ilə əlaqəni tamamilə kəsir, öz leksik və qrammatik mənasına görə törəndiyi sözdən fərqlənir, yeni leksik vahidə çevrilir. Baxış, qol, quruluş və s. kimi sözləri çoxmənəli sözlərdən əmələ gələn omonimlərə nümunə göstərmək olar.

Təsadüfi səs uyğunluğu ilə əmələ gələn omonimlərin mənşəyi müxtəlif olmaqla bərabər, fərqli səbələrdən təsadüfən formalşır. At, saç, yay və s. kimi sözlər milli mənşəli olub təsadüfi səs uyğunluğu yolu ilə yaranmış omonimlərdəndir.

Dilin bu və ya digər inkişaf mərhələlərində dilin lüğət tərkibinə daxil edilmiş alınma sözlərin təsadüfi uyğunluğu nəticəsində omonimlər əmələ gəlir. Alınma sözlər əsasında müəyyənləşən omonimlərə *bazar*, *bal* sözlərini nümunə göstərə bilərik. Bazar sözü fars mənşəli söz olub istirahət günü və alver edilən yer mənalarında işlənir. Bal sözü isə türk dillərində şirin maddə və fransız dilində isə rəqs gecəsi və dərəcə mənalarını bildirir:

Bazar günü hamı istirahət edir. Anam bazardan alma aldı; Bazara bar, bagtyňy syna (Nakyl)(Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi 2016: 132). *Geljek bazar at çapysygy boljak; Pazara mallarını satmak için gider.Pazar günü herkes dinlenir.*

Nitq hissələrinin bir-birinə keçməsi hesabına yaranan omonimlər müxtəlif nitq hissələrinə aid olur. Bu cür omonimlər əsas nitq hissələri ilə yanaşı, köməkçi nitq hissələrində də özünü göstərir. Bu yolla yaranmış omonimlər türk dillərində qanunauyğun hadisədir. “Türk dillərində sözlərin bir nitq hissəsindən digərinə keçməsi nəticəsində leksik-qrammatik omonimlər yaranmışdır. Bu proses təsadüfi yox qanunauyğun bir hadisədir”.(Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti 2007: 20)

Oğuz qrupu türk dillərində yaş, göy, ayrı kimi sözlər nitq hissələrinin bir-birinə keçməsi yolu ilə yaranmış omonimlərə nümunə göstərmək olar. Yaş sözü isim və sifət kimi: İgrimi yaş ötdi

*Uşağın beş yaşı var idi. Yaş paltar geyinmə. Ýigrimi yaş ötdi menden, Hezl etmedim, dünýä, senden (Magtymguly).**Dogrudanam ol wagtlar Güljan yaşdy.*(Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi 2015: 469)

II.Morfoloji yolla əmələ gələn omonimlər.

Morfoloji yolla omonimlərin əmələ gəlməsi sözdüzəldici şəkildərin vasitəsilə olur. Bu yolla əmələ gələn omonimləri iki qrupa bölmək olar: 1) kökəri omonim olan sözlərdən düzələn omonimlər; 2) kökləri omonim olamayan sözlərdən düzələn omonimlər.

Kökləri omonim olan sözlərdən düzələn omonimlərin həm kökləri, həm də leksik şəkildərinə görə bir-biri ilə omonim ola bilər: bağ sözü omonim sözdür. Bu sözə -l⁴ şəkildəsi artırıqda başlanğıc formada da omonim ola bilər: *bağlı (sifət) – ip, kəndir və s. ilə bağlanmış, qapalı; bağli (sifət) – bağı çox olan yer; bağli (sifət) – bənd olmuş, vurulmuş, məftun.*

Kökləri omonim olmayan sözlər ancaq sözdüzəldici şəkildərin vasitəsilə bir-birinə formaca tam uyğunlaşmış omonimlər əmələ gəlir: *vergi – dövlət rüsumu; vergi – istedad; vurğu (zərbə); vurğu – tonla ifadə*

III.Sintaktik yolla əmələ gələn omonimlər.

Sintaktik yolla düzələn omonimlər sözlərin yanaşma əlaqəsi əsasında mürəkkəb sözlərdən və mürəkkəb ixtisarlardan əmələ gəlir.

Alacəhrə (quş adı) – alacəhrə (ağac); quşqonmaz (bitki) – quşqonmaz (uca) (Azərbaycan dilində); iki-yeke (bir neçə) –iki-yeke (nadir) (Türkmen dilində); MİK (Mərkəzi İdman Klubu) – MİK (Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi) (Azərbaycan dilində)

Azərbaycan, Türkiyə və Türkmen türkcəsində tam eynilik təşkil edən omonimlərlə yanaşı, fərqlilik təşkil edənlərə rast gəlmək mümkündür ki, bu da təbii haldır. Bir dilin dialektlərində fərqlilik olduğu kimi, eyni kökdən gələn dillər arasındakı fərqlilik qaçınılmazdır.Bir dildə omonim kimi işlənən leksik vahid digər dildə təkmənəli və ya çox mənəli kimi işlənə bilər. Məsələn, kök sözü Azərbaycan dilində həm omonim, həm də çoxmənəli söz kimi işlənir: isim kimi – 1) bitkilərin torpaq altında olan, suyu soran və onları qidalı maddələrlə qidalandıran yarpaqsız hissəsi, ağacın rüşəsi 2) yerkökü, 3) sözün önlük və şəkildərin çıxıqdan sonra qalan mənəli hissəsi; sifət kimi - ətli, şişman, gonbul.

Kök sözü Azərbaycan dilində çoxmənalı söz kimi də aşağıdakı kimi işlənir: 1) nəsil, mənşə kimi: *Nəslimizdə, kökümüzə belə şey olmamışdır*; 2) əsas səbəb: *Hadisələrin əsas kökü elə burdan başlayır*; 3) kefi yüksək olan: *Kefi kök idi*.

Türkmən dilində də kök sözü Azərbaycan dilində olduğu kimi həm omonim, həm də çoxmənalı söz olaraq mənalarda işlənir. Omonim kimi: *Çynaryň köki*; Obada yigit köki gyt däl welin, şonuň ýaly abraýlysy kän ýok ýaly-la; çoxmənalı kimi: *Onuň keypi kök, ökjesi ýeňildi*. (Türkmen diliniň düşündirişli sözlüğü 2015: 44)

Türkiyə türkcəsində isə kök sözü təkmənəli söz kimi işlənir: kök – bir sözün mənə daşıyan ən kiçik hissəsidir.

Elə sözlər də vardır ki, türk dillərində fərqli mənalarda omonimlik xüsusiyyəti daşıyır. Məsələn, at sözü Azərbaycan, Türkiyə və türkmən türkcəsində eyni mənalarda omonim kimi işlənir: at – 1) isim kimi qoşulan və minilən ev heyvanı; 2) feil kimi bir şeyi uzağa tullamaq, fırlatmaq:

Kəhər at nalı neylər?! Ağ buxaq xalı neylər...(bayatı); *Nisa kömür qabını yerə atıb gəldi* (Mir Cəlal); *Görogly beg, saba söweş gurular, Ozal goç yigidiň aty urular* (“Görogly”)(Türkmen diliniň düşündirişli sözlüğü 2016: 85); *Ýol üstünde ölsem, yola atsalar, Razy men, üstümden basyp ötseler* (Magtymguly)(Türkmen diliniň düşündirişli sözlüğü 2016: 89).

At sözü Azərbaycan və Türkiyə türkcəsindən fərqli olaraq türkmən dilində fərqli leksik mənalarda da omonim kimi işlənir: atəş açmaq, vurmaq, yaymaq, əkmək, bir şeyi örtmək, basdırmaq kimi mənalarda da işlənir:

Sen, näme, tüpeň atyp bilýärmiň? (A. Durdyýew); *Ýolda keyik kowalap, guş atyp, gün yaşyp garaňky düşende, çopanlaryň goşunda ýatypdyrlar* (N. Pomma); *Ol ýere atan tohumyň yrya gitmeyärdi* (A. Gowşudow); *Agylyň gapdalynda ýatan keçäni alyp, onuň üstüne atdy, biline çeki çekdi, irişmeledi* (G. Kulyýew)(Türkmen diliniň düşündirişli sözlüğü 2016: 89).

Nəticə. Türk dillərində omonimlərin əmələgəlmə yolları eyni olsa da, daşdıqları mənalarına görə eyniliklə yanaşı, müxtəliflik də özünü göstərir. İfadə etdikləri mənalara görə nitq hissələri işərisində feil omonim kimi türk dillərində daha çox və eynilik təşkil edir. Lakin bununla yanaşı digər nitq hissələri işərisində də omonimliyinə görə eyni mənəni bildirən sözlər də az deyil. Bu da oğuz qrupu türk dillərinin eyni kökdən gəlməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan dilindəki omonimlər cərgəsi bir hissəsi həm formasına, həm də mənasına görə türk və türkmən dilindəki omonimlər cərgəsinə uyğun gəlsə də, digər hissəsi formasına, mənasına görə fərqlənir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti (2007). Bakı: Şərq-Qərb.

Eyuboglu İ.Z. (1988). Türk dilinin etimoloji sözlüğü, İstanbul.

Həsənov H. (2005). Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı.

Qurbanov A. (2019). Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild (2 cildə). Bakı.

Məmmədova A. (2016), Oğuz qrupu türk dillərində dilçilik terminləri, Bakı.

Türkmen diliniň düşündirişli sözlüğü. (2015). İki tomluk. II tom. K-Z – Aşgabat.

Türkmen diliniň düşündirişli sözlüğü. (2016). İki tomluk. I tom. A-Ž – Aşgabat.

CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS OF YOUNG
SCHOOLCHILDREN
KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNƏSİBƏTLƏRİNİN
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

RÜSTƏMOVA AYGÜN ƏMİR QIZI

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Pedaqogika Və Psixologiya Kafedrasının Pedaqoji
Psixologiya İxtisası Üzrə Sabir Dissertantı

<https://orcid.org/0009-0001-1182-3390>

Həmyaşıdlar arasında şəxsiyyətlərarası münasibətlər problemi yerli və xarici ölkə psixoloqlarının diqqətini həmişə cəlb etmişdir. Kiçik məktəb yaş dövrü yeni bacarıqların əldə edilməsi və köhnə bacarıqların təkmilləşdirilməsi dövrüdür. Bu yaş dövründə uşaqlar yaxşı oxuyan, davranış nümunəsi olan həmyaşıdları ilə dostluq qururlar, çünki onlar müəllim tərəfindən seçilir və təriflənilir. Uşaqlar böyüklər, qohumlar, həmyaşıdlar və müəllimlə eyni şəkildə dostluq qurur və ünsiyyətdə olmağı öyrənirlər. Kiçik yaşlı məktəblilərin sinif kollektivində çoxlu dostları olur. Bununla belə, onlar üçün bu münasibətlərin uşaqların tərbiyəsində iştirak edən böyüklər tərəfindən dəstəklənməsi vacibdir. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, müəllimin tərfi uğrunda mübarizədə uşaqlar bir-birlərini rəqib kimi gördükləri üçün həmyaşıdları ilə mübarizə də aparırlar.

Kiçik məktəblinin şəxsiyyətinin yetkinləşməsi üçün həmyaşıdlarını həmkarları kimi qəbul etməyi öyrənmək vacibdir. Onların özünüqiymətləndirməsi və özünüdərkli həmyaşıdları ilə ünsiyyət prosesində formalaşır, uşaq özünü kollektivin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edir. Kiçik yaşlı məktəblilərin həmyaşıdlarını qiymətləndirmələri xeyirxahlığın, səmimiyyətin inkişaf səviyyəsi və davranışlarının əks olunması ilə əlaqələndirilir. Uyğunsuz davranış nümayiş etdirən, səbirsizlik, təmkinsiz uşaqlar bir qayda olaraq, həmyaşıdları ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlər qurmaqda daha çox çətinlik çəkir və az ünsiyyətçi olurlar. Kiçik yaşlı məktəblilərin həmyaşıdları ilə təmasları daha çox emosional olub gülüşlərlə müşayiət olunur. Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kiçik məktəb yaş dövründə şəxsiyyətlərarası münasibətlər akademik uğur, qarşılıqlı rəğbət, ümumi maraqlar, xarici həyat şəraiti, gender xüsusiyyətləri kimi bir çox amillərdən asılıdır. Bütün bu amillər uşağın ətrafındakı insanlarla qarşılıqlı münasibətlərin təbiətinə və onların əhəmiyyətinə öz təsirini göstərir. Əhəmiyyətli xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, uşaq yalnız yaşlıları ilə müsbət münasibətləri olduqda uşaqlığını tam və xoşbəxt yaşayır. Onun məktəb həyatını zəngin və maraqlı edən müsbət qarşılıqlı münasibətlərdir. Münasibətlər ona özü olmağa, istedadını üzə çıxarmağa və mühakimə etməkdən qorxmamağa imkan verir. Güclü münasibətlər uşağı təkcə fiziki deyil, həm də mənəvi cəhətdən inkişaf etdirir. Odur ki, sinifdə müəllim kiçik yaşlı məktəblilərin kollektivində şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafına böyük diqqət yetirməlidir. Bunun üçün kiçik yaşlı məktəblilərin kommunikativ bacarıqlarının inkişafı üçün çoxlu məşğələlər mövcuddur. Tədris prosesində iştirak edən böyüklər belə uşaqlara sinifdə kollektivlə münasibətləri qarşılıqlı şəkildə qurmağa və yaxşılaşdırmağa kömək etməli, onları düzgün istiqamətləndirməlidirlər.

Açar sözlər: kiçik yaşlı məktəblilər, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, həmyaşıdlar, maraqlar, kommunikativ bacarıqlar

The problem of interpersonal relations among peers has always attracted the attention of local and foreign psychologists. Early school age is a period of acquiring new skills and improving old skills. At this age, children form friendships with peers who are good students and model behavior because they are singled out and praised by the teacher. Children make friends and learn to communicate with adults, relatives, peers and teachers alike. Young school children have many friends in their class. However, it is important for them that these relationships are supported by adults who are involved in raising children. In this regard, it should be noted that in the fight for the teacher's praise, children also fight with their peers because they see each other as competitors. It is important for a young schoolboy to learn to accept his peers as colleagues for his personality to mature. Their self-esteem and self-awareness is formed in the process of communication with peers, the child perceives himself as an integral part of the collective. Evaluation of peers of younger schoolchildren is associated with the level of development of kindness, sincerity and reflection of their behavior. As a rule, children who demonstrate inappropriate behavior, impatience, and lack of restraint have more difficulty in establishing interpersonal relationships with their peers and are less communicative. The contacts of young schoolchildren with their peers are more emotional and accompanied by laughter. Thus, it can be concluded that interpersonal relationships during the early school age depend on many factors such as academic success, mutual sympathy, common interests, external life conditions, gender characteristics. All these factors affect the nature and importance of the child's interactions with the people around him.

An important feature is that a child lives his childhood fully and happily only if he has positive relationships with his peers. It is the positive interactions that make her school life rich and interesting. Relationships allow her to be herself, reveal her talent, and not be afraid of judgment. Strong relationships develop a child not only physically, but also spiritually. Therefore, in the classroom, the teacher should pay great attention to the development of interpersonal relationships in the group of young schoolchildren. For this, there are many exercises for the development of communication skills of young schoolchildren. Adults participating in the educational process should help such children to mutually establish and improve relationships with the collective in the classroom, and guide them properly.

Key words: young schoolchildren, interpersonal relations, peers, interests, communication skills

ENVIRONMENTAL ORIENTATIONS AND PERSPECTIVES OF THE “YEAR OF SOLIDARITY FOR A GREEN WORLD” IN THE HIGHER TEACHER EDUCATION ENVIRONMENT

ALİ PEDAQOJİ TƏHSİL MÜHİTİNDƏ “YAŞIL DÜNYA NAMİNƏ HƏMRƏYLİK İLİ”NİN EKOLOJİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

HASANOVA AMALİYA MURAD

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY, BAKU C.

INTRODUCTION

Ecological balance is the state of the ecosystem in which the cycle of biodiversity (biota composition), biological products and nutrients is maintained stably. Absolute ecological equilibrium is impossible, since the ecosystem is constantly influenced by changing external environmental factors, leading to a change in ecosystems with an increase and decrease in the number of different species, their biological products, populations. With ecological balance, all the elements absorbed by the organisms of the ecosystem return to the environment and form multiple cycles. Even the amount of newly formed plant organic matter, the nutrients used by heterotrophs, and the energy received in the process of photosynthesis, gradually dissipates. Ecological balance arises as a result of exchange relationships between organisms during competition, “phytophagous-plant”, “predator-victim” and “parasite-owner” relationships. Ecological balance is possible at any level, from small ecosystems and their blocks (plant-phytophagous-zoophagous) to the biosphere as a whole (Hasanova, Rustamli, 2021, p 216)

This level of training of young people, teachers of the future in the environment of higher pedagogical education, is of particular importance for the formation of their environmentally conscious attitude to the world around them. The development of environmental awareness in young teachers in order to maintain ecological balance in 2024-the “year of solidarity for the sake of the Green World” - forms serious prospects in the field of nature protection, which is an integral part of public and individual consciousness.

CONCLUSIONS AND DISCUSSION

The main task of maintaining the ecological balance in ecosystems is the formation of a strategy for sustainable development of society, the coexistence of man and nature.

Within the framework of this strategy, four main variants of a person's attitude to ecological balance can be formulated:

- * maintaining ecological balance by minimizing interference with ecosystems (specially protected natural areas;
- * maintaining ecological balance by rational use of Natural Resources in natural ecosystems when natural impacts do not reach the level of destruction of these ecosystems;
- * establishment of an ecological balance, creation of an artificial ecosystem in which the extraction of nutrients is compensated by anthropogenic subsidies;
- * protect the ecological balance of natural and agricultural ecosystems from the impact of ecosystems where it is impossible to create a balance (urban and industrial ecosystems);

Many ecosystems have existed for tens and even hundreds of years. To maintain such stability of ecosystems, it is necessary to balance the flows of matter and energy, to regulate the processes of exchange between organisms and the environment. In other words, ecological balance is the relative stability of the species composition of living organisms, their number, productivity, distribution in space, as well as seasonal changes, biological turnover of substances and other biological processes in the ecosystem. Conventionally, this is the basis for ensuring the existence of the ecosystem. Of course, no ecosystem is completely stable, inactive: the number of some species increases periodically, while others decrease. Such processes occur periodically and to some extent disrupt the balance of the system as a whole. Therefore, the main feature of ecological balance is its mobility (Dunn, 2024, p. 332)

The equilibrium state of the ecosystem implies the absence of changes that radically change the species composition of the biota or the conditions for the existence of individual species. But the real conditions for the existence of biogeocenoses are constantly changing. Therefore, it is of particular importance to determine the smallest time interval during which these conditions should not change. For example, for forest ecosystems, this is the lifespan of the dominant tree species (for deciduous forests, hundreds of years are considered basic).

The main producers in the ecosystem are autotrophs green plants that use solar energy. According to the general reaction, plants carry out photosynthesis of carbohydrates (sugars) from carbon dioxide and water in the atmosphere using a light-sensitive green pigment, chlorophyll:

$n\text{CO}_2 + t\text{H}_2\text{O} + \{\text{light quantum-photons}\} \text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6 + n\text{O}_2$

This reaction is an ongoing reaction due to the absorption of light quanta by a very complex mechanism. Solar energy is stored in the form of chemical energy of carbohydrates. At the same time, plants increase the production of oxygen and water-soluble oxygen, which is used by both animals and plants to breathe in the dark. Plants get oxygen from water (Fedorov, 2018 p. 143–151.)

Eliminations are considered one of the consequences of imbalance in ecosystems. It has the meaning of elimination (Latin *elimino*-I remove, delete). Elimination in biology, it means the extinction of individuals, groups of individuals or entire populations without reproduction as a result of the extinction process, as well as various environmental factors. This event is due to various reasons. The main causes include biotic (for example, competition), physical and anthropogenic factors. All these issues were reflected in the conferences and seminars held at ASPU in the “year of solidarity for the sake of the Green world” and fully realized how much environmental balance can be affected by global climate fluctuations in students who are teachers of the future (Semenov 2018 p. 53–75)..

Instilling in students the need to preserve nature and biodiversity helps them understand global environmental problems. The protection of the earth forms the meaning of the protection of Man, the masterpiece of the universe at the last stage. Teaching students the beauties of nature in a natural way and using ICT causes them to love the motherland, to have a protective and native attitude to water and soil. It helps students in understanding the nature of biodiversity conservation, ecological balance, accelerates their intellectual development. The teacher instructs students to prepare reports, abstracts and presentations and demonstrate them in the classroom in order to explain the ecological nature of evolution, the role of natural and artificial selection in nature (The Intergovernmental Panel on Climate Change, 5].

CONCLUSION

According to expert estimates, about 70% of the probable damage from weather and climatic the agricultural production sector will be affected by the cataclysms.

The projected impacts will significantly exacerbate the already difficult situation of the agricultural sector, areas suffering from an arid climate, unable to cope with rapid population growth and inadequate water management, population growth and inadequate application of water-saving technologies water management technologies.

The concept of natural solutions offers an approach to address the degradation and depletion of natural resources natural resource degradation and depletion, climate and environmental crises caused by modern economic growth by recognizing and effectively using of modern economic growth through the recognition and effective use of ecosystem services and natural capital in the economy, ecosystem services and natural capital in the economy.

Mankind is embedded in nature, totally dependent on it for survival, well-being and economic prosperity. The degradation of nature reduces the quantity and quality of the benefits that humans derive from nature through its ecosystem services that are essential for economic stability and sustainability around the world.

REFERENCES

1. A.M.Hasanova, R.A.Rustamli, 2021, Social-synergetic concepts of modern natural science., Baku, publishing house of ASPU, p.216.
2. Rob Dunn, 2024, A Natural History of the Future: What the Laws of Biology Tell Us about the Destiny of the Human Species. — M.: Альпина нон-фикшн,— p. 332. — ISBN 978-5-00139-870-7.
3. Semenov S.M., 2018, How does a person affect the global climate of the Earth? Century of Geography. Ed. by V.A. Kolosov, V.M. Kotlyakov, O.N. Solomina, A.A. Tishkov. P. 53–75 (Moscow: Rosuchebnik) (in Russian).
4. Fedorov V.M., 2018, Forecast of changes in the level of the World Ocean based on calculations of insolation of the Earth. Zhizn' Zemli [Life of the Earth]. p 143–151. (in Russian).
5. The Intergovernmental Panel on Climate Change (<http://www.ipcc.ch/>).

Xülasə: İnsan cəmiyyətinin davamlı və təhlükəsiz inkişafı ekosistemlərin tarazlığının pozulmasının qarşısının alınması və dünyada yaşayan canlıların qarşılıqlı əlaqələrinin qorunub saxlanmasından birbaşa asılıdır. Müasir fasiləsiz ekoloji təhsil prosesində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2024-cü ili “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan etməsi gənc nəslin ekoloji tərbiyəsində aktual problemlərin həll olunması yolunda mühüm addımdır. Ali pedaqoji təhsil mühitində ətraf aləmin ekoloji tarazlığının pozulmasının yol açdığı təhlükələrin qarşısının alınması təhsilə sistemli ekoloji biliklərin, ətraf mühitin mühafizəsi bacarıq və vərdişlərinin mənimsənilməsinə və ekoloji mədəniyyətin formalaşmasına yönəlmişdir.

Ekosistemlərdə tarazlığın pozulması ilk növbədə insan cəmiyyətinə zərərdir. Ekoloji tarazlıq, canlı orqanizmlərin növ tərkibinin sabitliyinin nisbi tarazlığıdır. Ekosistemlərdə ekoloji tarazlığın qorunması, cəmiyyətin davamlı inkişafı üçün, insan və təbiətin birlikdə yaşaması strategiyasının formalaşdırılmasında əsas vəzifədir. Artıq ümumbəşəri problemə çevrilmiş qlobal iqlim dəyişkənliyi də ekoloji tarazlığın pozulması nəticəsində yaranır və sürətlə davam edir.

Qeyd etmək zımdır ki, dünyanın bütün regionlarında kifayət qədər tədbirlər görülmür, əkinçilik sahələrində torpaq eroziyası və qrunt sularının səviyyəsinin qalxması müşahidə olunur. XXI əsrdə dünya əhalisinin yüksək demoqrafik artımı havanın, suyun və torpağın çirklənməsinin qarşısının alınmaması ekoloji tarazlığın pozulmasına təkan verir.

Ölkənin ali pedaqoji məktəbləri, xüsusilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti bütün bu məsələləri hazırladığı müəllim kadrlarının formalaşmasında ön plana çəkir. “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili”nə həsr olunmuş tədbirlər ekoloji təhsilin ardıcıl və sistemli olması istiqamətində dünya səviyyəsində məlumatların öyrənilməsinə və mübadiləsinə təmin edir. ADPU-da bu tədris ilində keçirilən tədbirlərdə müasir müəllimin qarşısında duran vəzifələr ekoloji motivasiya xarakteri daşmışdır. Müasir müəllim yoluxucu xəstəliklərə yoluxma hallarının artması, su ilə ötürülən ekosistemlərin funksiyalarının pozulması, Xəzər dənizinin səviyyəsinin proqnozlaşdırılan azalması, dənizə bir sıra təhlükəli tullantıların axıdılması, pestisidlərin, arsen tərkibli maddələrin hələ də sahilə basdırılması barədə məlumatlı olmalıdır. Bütün bu problemlərin bir sıra sosial-iqtisadi amillərdən qaynaqlandığını, dəyişən iqlimin təsirlərini və bu dəyişikliklərə əhalinin uyğunlaşma qabiliyyətinin azaldığını bilməli və tədris prosesində tələbə və şagirdlərin nəzərinə çatırdmalıdır.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji tarazlığın pozulması heyvanların sağlamlığına və bu heyvanlardan ekoloji təmiz məhsulların alınmasına da ciddi təsir edir.

Açar sözlər: “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili”, ekoloji təhsil, cəmiyyətin davamlı inkişafı, ekoloji tarazlıq, iqlim dəyişilmələri.

Резюме: устойчивое и безопасное развитие человеческого общества напрямую зависит от предотвращения дисбаланса экосистем и сохранения взаимодействия живых существ, населяющих мир. Объявление Президентом Азербайджанской Республики 2024 года “Годом солидарности во имя зеленого мира” в процессе современного непрерывного экологического образования является важным шагом на пути решения актуальных проблем экологического воспитания подрастающего поколения. Предупреждение угроз, вызванных нарушением экологического баланса окружающей среды, в высшей педагогической образовательной среде направлена на усвоение системных экологических знаний, природоохранных навыков и навыков, формирование экологической культуры. Дисбаланс в экосистемах это, в первую очередь вред человеческому обществу. Экологическое равновесие, это относительное равновесие стабильности видового состава живых организмов. Поддержание экологического равновесия в экосистемах является главной задачей устойчивого развития общества, формирования стратегии сосуществования человека и природы. Глобальная изменчивость климата, которая уже стала универсальной проблемой, также возникает в результате нарушения экологического баланса и продолжается быстрыми темпами. Следует отметить, что не во всех регионах мира принимаются адекватные меры, на сельскохозяйственных угодьях наблюдается эрозия почвы и повышение уровня грунтовых вод. Высокий демографический прирост населения мира в XXI веке, недопущение загрязнения воздуха, воды и почвы способствуют нарушению экологического баланса. Высшие педагогические школы страны, особенно Азербайджанский Государственный Педагогический Университет, ставят все эти вопросы на первый план в формировании подготовленных им педагогических кадров. Мероприятия, посвященные ”Году солидарности во имя зеленого мира”, обеспечивают изучение и обмен информацией на мировом уровне в направлении последовательного и систематического экологического образования. Задачи, стоящие перед современным учителем на мероприятиях, проводимых в АГПУ в этом учебном году, носили

экологически мотивационный характер. Современный педагог должен знать о росте заболеваемости инфекционными заболеваниями, нарушении функций экосистем, передающихся через воду, прогнозируемом снижении уровня Каспийского моря, сбросе в море ряда опасных отходов, захоронении пестицидов, мышьякосодержащих веществ еще на побережье. Он должен знать, что все эти проблемы вызваны рядом социально-экономических факторов, воздействием изменения климата и снижением способности населения адаптироваться к этим изменениям, и должен быть доведен до сведения учащихся и обучающихся в процессе обучения. Следует особо отметить, что нарушение экологического баланса также серьезно сказывается на здоровье животных и получении экологически чистых продуктов от этих животных.

Ключевые слова: "Год солидарности во имя зеленого мира", экологическое образование, устойчивое развитие общества, экологический баланс, изменение климата.

**ASSESSING THE CONDITION AND DAMAGE OF A STILT WOODEN HOME IN
AN AREA PRONE TO FLOODS**

NUR QAMARIAH HASMEDDY, ARA BILLA BITON, AVYDA TANG PEI CHIN

Construction Technology, Keningau Vocational College, Keningau, Sabah, Malaysia

ABSTRACT

This study was intended to assess condition and damages of a stilt wooden house located in Keningau, Sabah, in order to develop a proper home repair and restoration plan that can be scaled up to other houses of similar design in areas that are susceptible to flood and other environmental factors which can affect the structural integrity. The findings revealed that the chosen stilt wooden house has decayed severely that many parts of the house mainly the roof, the floors, the railing and stairs were in decrepit condition which could pose danger to the occupants. The results also implied that there were various factors that led to the condition of the house namely termite infestation and moist and weakened wood which could be due to the damaged zinc roof that caused rainwater to leak into the house, direct contact with floodwater and possibly leaky plumbing. A repair and restoration work was done by focusing on the parts of the house that needed immediate fix in order to ensure comfort and safety of the household. This study may shed more light on how to repair and restore as well as redesign wooden homes in order to be more resilient towards damaged caused by environmental variables.

Keywords: stilt house, flood prone areas, termite infestation, sustainable home

VOCATIONAL SERVICE APPLICATION BUSINESS MODEL

MOHAMAD SALEHAN BIN SAIDIN, NUR RASYA ALEEYA BINTI OMARPUDIN

Student Council Unit, Keningau Vocational College, Sabah, Malaysia

Abstract

The Vocational Service Application is a digital platform designed to connect vocational college students with clients who need various services. Key partners include vocational colleges, government agencies, and service vendors. The platform's main activities focus on app development, promoting services, and offering technical support to users. This platform provides a variety of services such as car maintenance, beauty treatments, and construction work, catering primarily to students, alumni, and the general public. Its value proposition lies in offering a convenient, all-in-one platform that facilitates easy access to vocational services while supporting the growth of student skills and entrepreneurship. The business model fosters customer engagement through free services, regular updates, and special discounts for frequent users. Revenue streams come from commissions on transactions, subscription fees from colleges, and additional service charges. The marketing strategy utilizes both digital and offline channels, including social media, vocational expos, and physical banners for promotion.

Keywords: Vocational Service Application, vocational services, app development, digital platform, student services, entrepreneurship, commission, subscription, technical support, customer engagement.

IRIS SOFEA IRFIN

**Keningau Vocational College, Early Childhood Education Department, Keningau,
Malaysia**

Abstract

The "Ways to Heal Inner Child" project is aimed at promoting emotional healing by addressing childhood experiences, both positive and traumatic. The inner child refers to the part of the subconscious mind that retains childhood memories, emotions, and beliefs, forming the core of one's identity. Healing involves practices like acknowledging the inner child's presence, practicing self-compassion, engaging in creative activities, journaling, and setting healthy boundaries. It emphasizes creating a safe environment and forming positive relationships that respect personal emotional needs. Gratitude practices help shift focus toward the positive, encouraging emotional growth. This project provides a compassionate approach to emotional well-being and encourages patience and self-love throughout the healing journey.

Keywords: Inner Child, Healing, Self-Compassion, Emotional Well-being, Positive Relationships, Creative Activities, Gratitude, Boundaries

LIVING A GOOD LIFE: THE KEY VALUES IN LEADING A HAPPY LIFE

CALEB EVANDER DANIUS

Keningau Vocational College, Construction Technology Department, Keningau,
Malaysia

Abstract

This project aims to educate the public on essential traits and values that are fundamental to leading a fulfilling and meaningful life. By understanding and embodying these characteristics, individuals can cultivate a more positive attitude, develop healthier perspectives, and achieve a deeper sense of self-actualization. The core objective of the project is to highlight how these values not only contribute to personal growth but also enhance the overall quality of life.

By fostering traits such as resilience, empathy, integrity, and self-awareness, individuals are better equipped to navigate the complexities of daily life with greater ease and contentment. The project emphasizes that adopting these values leads to improved mental and emotional well-being, which in turn promotes a happier, more satisfying life.

Moreover, the project explores how these traits can positively influence our interactions with others, fostering stronger relationships and a more harmonious society. Ultimately, this initiative serves as a guide for individuals seeking to elevate their lives by embracing values that encourage personal development and happiness. By integrating these principles into daily living, individuals can achieve not only personal fulfillment but also contribute to the betterment of their communities, leading to a higher quality of life for all.

Keywords: traits, values and self-actualization

**RESPONSE OF HIGH RISE BUILDING AGAINST EARTH QUAKE FORCE AND
WIND FORCE UNDER DIFFERENT SOIL CONDITIONS**

SUBHASHISH DEY

**Department of Civil Engineering, Seshadri Rao Gudlavalleru Engineering College,
Gudlavalleru, Andhra Pradesh, India**

Abstract

Wind and earthquake loadings are the two most common forms of lateral dynamic excitations experienced by high-rise buildings. An effective design must assure the safety of a building's structural and non-structural components against both types of loads. Reinforced concrete building structures are made up of horizontal elements (beams and slabs) and vertical members (columns and walls) that are held together by a foundation. The structure is susceptible to loads such as self-weight, living load, wind load, and earthquake load, among other things. Normally, the structural strength of the slab and the brick walls is not taken into account in the structure's study. In general, the foundation support is supposed to be either hinged or permanent, whereas foundations transmit the load to the soil medium, which settles (vertically) based on the loads from the structure and the soil medium's properties, generating extra pressures in the structure. However, due to the complexities of structural analysis, this influence is frequently overlooked. By spring, an attempt is made to assess the construction while taking into account the foundation soil as clay and soft rock like soil media. The seismic zones III and wind force with soil structure interaction of a G+12 structure are investigated. ETABS software is used to do the analysis. According to the findings of the study, behavior of Building with soil structure interaction is found better against wind forces when compared against earthquake forces. Significant increase in response of building when SSI is considered is because of flexibility induced to the base by the softness of clayey and soft rock soil.

Keywords: Base shear, story drifts, Displacement, Time period, Soil structure interaction.

RECOVERY OF INERT WASTE MAJOR CHALLENGE OF SUSTAINABLE CONSTRUCTION

BAOUALI RATIBA¹ KEBAILI FERIEL KHEIRA², AOUISSI HANIAMIR³

¹Laboratory of Research and Studies in Planning and Urbanism (LREAU)USTHB, BP
32 El Alia 16111 Bab Ezzouar, Algiers, orcid.org/0000-0001-8298-7010

² Centre de Recherche en Environnement CRE, Annaba 2300Algeria

³ Centres for Environmental Research CRE, Annaba 2300Algeria

Abstract

The reuse and recycling of waste and at the heart of development policies Sustainable, but the integration of waste in a strategic sector such as construction remains a major challenge, building without harming the environment in a rapidly expanding territory in the field of construction and other challenges.

The integration of waste into innovative construction aims to reduce the environmental impact of the building sector by promoting reuse and recycling of waste.

At the heart of this problem is the sorting of inert waste, which are non-hazardous and non-reactive materials, but can be reintegrated in a beneficial way into construction.

The objective of this communication is to promote the various techniques for managing construction waste and more particularly the selective sorting of inert waste in order to exploit it in the implementation of new construction projects. Source separation is able to pave the way for a more efficient and sustainable use of available resources, while reducing the amount of waste going to landfill.

We will present the different techniques and methods of inert waste sorting used in the construction industry, as well as emerging technologies that facilitate this process. By focusing on the environmental, economic and social benefits of sorting, we will seek to demonstrate how this approach can contribute to a more circular and sustainable construction.

In addition, we will explore materials from the sorting of inert waste that can be reintegrated into construction. Materials such as recycled aggregates, crushed concrete aggregates, recycled plastic and glass, bricks and tiles, and other bio-sourced and recycled materials will be studied in detail. We will analyse their technical properties, performance and behaviour in terms of sustainability, to understand how they can be used optimally in construction projects.

By combining the study of the sorting of inert waste with that of materials that can be integrated into construction, this communication aims to provide a global and informed vision of the integration of waste in the building sector.

Finally, we will issue practical recommendations to encourage a more responsive adoption of this sustainable approach, thus promoting responsible and environmentally friendly construction.

Keywords: Inert waste ,sustainable construction

JOHN KEATS' FASCINATION WITH MYTHOLOGY

IRINA-ANA DROBOT¹

¹Technical University Of Civil Engineering Bucharest, Faculty Of Engineering In
Foreign Languages, Department Of Foreign Languages And Communication,

Philology, Education

ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to situate the interest of British poet John Keats in mythology, especially ancient Greek mythology, within the context of Romanticism, a movement to which he belongs. The Romantic movement poets relied on ancient Greek and Roman mythology. The Romantic poets were outraged by the way the ancient Greek myths were modified in order to please Christian sensibilities. We can understand John Keats' poem *Ode on a Grecian Urn* and his famous lines about beauty being truth, and truth beauty, based on his fascination with Hellenism. The extent of his imagination becomes clearly visible once we find out that he did not know the Greek language, read only translations of the Greek poets, and had not even visited Greece. This did not stop him to understand this culture in all its aspects, not just mythology, but also philosophy, literature and art. For Keats, beauty becomes a means of survival in the face of reality. He sees beauty around him in the most simple and smallest details. All his understanding of reality relies on that of ancient Greek culture. We can connect his understanding of beauty with the one by Scruton in *Why Beauty Matters*, where the role of beauty around us is to make life worthwhile.

Keywords: Intertextuality, Reader-response approach, Well-Being

NATURE IN THE POEM ON THE GRASSHOPPER AND CRICKET BY JOHN
KEATS

IRINA-ANA DROBOT¹

¹Technical University Of Civil Engineering Bucharest, Faculty Of Engineering In
Foreign Languages, Department Of Foreign Languages And Communication,

Philology, Education

ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the poem *On the Grasshopper and Cricket* by John Keats based on the context of British Romantic poetry to which he belonged. British Romantic poets were considered rebels, as they had strongly opposed the previous movement, the Enlightenment or the Age of Reason, by claiming that the natural behaviour of man is that of being emotional, and needing to find inner freedom. The emotions should be expressed freely. Nature is frequently present in the poetry of the Romantics, as they can find in it correspondences to their own emotions. In some poems, storms can be associated with inner turmoil. In the poem *On the Grasshopper and Cricket*, the poetic persona find poetry, and, therefore, beauty, in the surrounding nature, in the most simple details, here in the earth. The birds, which we readers infer had been very energetic in spring, now faint due to the heat. They are replaced by grasshoppers and crickets, who continue singing "In summer luxury." We can understand from this poem that each season has its own charm and can be the subject of poetry. The poetic persona is aware of the continuous beauty in nature, specific to each and every season. It is implied that the poetic persona had enjoyed the "poetry" of birds, and now, in summer, the "poetry" of the earth continues with the songs of grasshoppers and crickets. Poetry becomes a synonym for beauty and well-being. The poetic persona is in strong connection with nature, resonating with its changes, and living in the present moment.

Keywords: Beauty, Reader-response approach, Well-Being

**ECOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MICROMYCETE COMPLEXES OF
PLANTS OF LEGUME FAMILY (FABACEAE LINDL.)**

ALİYEVA GULNAR RAHİM

Sumgait State University, Sumgait, Azerbaijan

Relevance of the work. Microscopic fungi - micromycetes - are in close contact and interaction with other organisms in terrestrial ecosystems. The study of existing laws and relationships in artificial and natural ecosystems, especially in the "soil-mycoflora-phytoflora" system, is an important ecological problem. In this aspect, the effect of micromycetes on other soil microorganisms is well studied, but there is not enough information in the literature, especially on the effect of economically valuable legumes on the community of soil fungi.

Phytopathogenic micromycetes, of which about 25,000 species are known, can reduce the yield of cultivated products and significantly worsen their quality. Many species of phytopathogenic micromycetes are toxic, opportunistic and allergenic, which means they can pose a serious threat to people with low immunity.

In order to successfully grow legumes, it is necessary to take into account a number of factors, including biological factors, among which microscopic fungi occupy a special place, which can cause up to 90% of all plant diseases.

It is known that the process of intravital root exudation of plants, especially legumes, contributes to changes in the number and composition of soil micromycetes, soil biological activity and the accumulation of toxigenic fungal species. However, information on this issue is extremely scarce and sometimes contradictory.

Thus, the study of the ecological characteristics of individual components of biocenoses with legumes is an important, but still insufficiently studied problem. [3]

Purpose of work. The aim of this work is to determine the ecological characteristics of the micromycete complexes of the rhizosphere and phylloplane of the legume family (Fabaceae Lindl.) in different ecosystems.

To achieve this goal, the following tasks have been set:

1. To determine the distribution patterns of micromycete complexes in the rhizosphere of wild and cultivated leguminous plants and the presence of dangerous species for plants and humans in them under natural conditions and agrosenosis;
2. To determine the characteristics of the micromycete complex formation in biotopes with different man-made loads;
3. To evaluate the structural characteristics of the micromycete complex in the phyllosphere of leguminous plants in agrosenoses;
4. To determine the ecological characteristics of rhizosphere and phylloplane micromycetes of legumes in agrosenosis.

Scientific innovation. For the first time, a complete ecological description of the structure of micromycete complexes of the rhizosphere of various herbaceous wild and cultivated leguminous plants was given and their diversity was revealed.

For the first time, the composition of toxigenic, opportunistic and allergenic fungal species was determined in the mycocomplex of the rhizosphere and phylloplane of leguminous plants. The change in species composition, increase in abundance and decrease in biodiversity of rhizosphere complexes of micromycetes under leguminous plants was determined due to the elimination of random species and the increase in the dominance of individual fungi in agrocenoses. Among the soil micromycetes, sensitive, resistant and indicator species to intravital root exudates during the cultivation of leguminous plants were also identified.

For the first time, a decrease in the frequency of occurrence of phytopathogenic species of *Fusarium* (*F.oxysporum*, *F.proliferatum*, *F.solani*), as well as an increase in the frequency of occurrence of phytopathogenic species of *Aspergillus niger* and antagonistic fungi of the *Trichoderma* genus was found under legumes.

For the first time, the distribution and development of leguminous mycoses and their pathogens against a natural infectious background in different soil and climatic conditions was determined. [1,2]

Practical importance. Knowing the patterns of distribution of micromycete complexes under different leguminous plants allows us to obtain information about changes in the species composition of micromycetes, the collection of phytopathogenic, antagonistic and dangerous microorganisms for humans. Thanks to this, it is possible to assess the degree of microbiological disturbance of the mycoflora according to the characteristics of the agricultural technology and take measures to create the optimal balance of the mycoflora. The obtained information on the distribution of micromycetes in the rhizosphere and phylloplane of the studied leguminous plants can be used in the regulation of their cultivation technologies. Since the phytopathogenic species (*Alternaria alternata*, *F. chlamydosporium*, *F. gibbosum* and *Ulocladium botrytis*) that can damage other agricultural plants remain in the soil after the cultivation of legumes, it is necessary to choose plants that are least sensitive to this mycoflora after legumes in the structure of the crop rotation. [6]

The main provisions presented are:

1. The composition and structure of rhizosphere micromycete complexes are typical for different plant species of the *Elaborum* family in natural ecosystems. Under anthropogenically loaded conditions, the number of rhizosphere micromycetes and indicators of their biodiversity increases, but the difference in micromycete complexes for legume species decreases;
2. In ecosystems with a high level of agro- and man-made load in mycocomplexes of leguminous plants, the specific weight of phytopathogenic and dangerous for human health (allergenic, toxicogenic) fungal species increases;
3. Phytopathogenic micromycetes that produce a wide range of phytomycoses occupy a significant proportion in the phylloplane complex of leguminous plants in agrosenosis;
4. Mycocomplexes of leguminous plants in agrosenosis are characterized by a different spectrum of pathogenic activity of indicator fungi and micromycetes isolated in relation to plants.

Micromycetes - parasites of plants cause crop loss and contamination with mycotoxins - biologically active secondary metabolites that inhibit the growth and development of other organisms, which causes great economic damage. [5]

It should be noted that in the past 40 years, all types of modern general ecological methods and approaches have been used in the ecology of fungi, thanks to which it is possible to evaluate the biomass of fungi in water and soil, its morphobiology, the transformation of matter into reserves, vitality and contribution in natural ecosystems and under the influence of anthropogenic factors.

Since the soil biota is an indicator object for the study of soil pollution by industrial emissions, its mycobiota is also the focus of close attention of ecologists and doctors. Therefore, one of the relevant modern directions in the study of micromycetes is the comprehensive study of communities of microscopic fungi in terrestrial ecosystems subjected to anthropogenic pressure.

Processes of anthropogenic impact on mycobiota cause an imbalance in the processes of biotransformation of organic matter, and therefore the role of accounting for micromycetes increases significantly. [4]

It is worth mentioning the studies of phytopathogenic microscopic fungi as a source of mycotoxins that contaminate the environment and food. Research is devoted to the comprehensive study of collections of phytopathogenic micromycetes.

It was determined that the soil mycoflora is extremely complex, diverse and abundant, the mass of microorganisms is up to 7-8 t/ha or about 1-2 t/ha of dry matter. Studies have revealed changes in soil mycoflora depending on soil-forming processes. In addition, the quantity and species composition of micromycetes in the soil in most cases depends not only on the type of soil, but also on the composition of higher plants.

It is also known that the content and activity of microflora is characterized by certain dynamics in the annual cycle of soil formation due to changes in the hydrothermal regime and many repeated generations of microorganisms.

However, the biggest challenges in studying micromycetes are their wide distribution area and great diversity of species, so microscopic fungi have been understudied so far. [7]

The Legume family or the Moth family (Fabaceae Lindl. or Leguminosae Lindl.) is one of the most widespread species in taxonomy and is represented by a variety of life forms. About 700 genera and at least 17,000 species of legumes are known.

Cultivated legume roots have nodules resulting from the growth of root parenchyma tissue after the introduction and endogenous colonization of nitrogen-fixing bacteria of the genus *Rhizobium*. The nitrogen they absorb from the atmosphere is used by the plants themselves to grow, and after they are plowed into the soil, it remains there and becomes available for subsequent crops. Accordingly, legumes play a major role in nitrogen enrichment due to their ability to lock the soil from the air.

It is known that the productivity of any agricultural product depends primarily on mineral nutrients, especially nitrogen compounds available for plants in the soil. In recent decades, the use of fertilizers has become more expensive. In addition, the use of mineral fertilizers leads to the release of harmful nutrients and toxic compounds as a result of metabolic disorders. During the transition to agricultural intensification, the requirements of resource conservation and nature protection should be taken into account.

The main component of nitrogen from the air absorbed by perennial legumes is in their above-ground organs, and a smaller part (up to 1/3 of nitrogen) is in the roots and remains in the soil. Plant and root residues of red clover make up 45% of the total amount of nitrogen available in the above-ground parts of plants, pink and white clover 20-30%, alfalfa 20%, lupine 8%. When alfalfa is cultivated on 1 ha of land, the amount of nitrogen in the surface mass and plant residues is 300 kg per year, lupine - 150-200 kg, red clover - 180 kg, sweet clover - 150 kg, grain legumes - 50-60 kg of nitrogen.

When perennial grasses are used in crop rotation, phosphorus and potassium are supplied together with nitrogen, although in smaller quantities. Phosphorus has a low utilization rate of soil - up to 7%. It was determined that each ton of plant residues in the dry matter of perennial legumes and straw contains up to 0.5% (absolute dry mass of residues) of biological nitrogen, up to 30% of phosphorus, up to 72% of potassium and up to 75% returns calcium. In practice, a mixture of leguminous perennial grasses is used as the cheapest organic fertilizer as fodder in the first cut and as green manure fertilizer in the second cut. [8]

Legumes are used as green manure in agricultural crops, which allows to successfully fight against pests, diseases and weeds. They promote specific growth.

Key words: micromycetes, ecosystem, mycoflora, phytopathogen, aggresenosis, rhizosphere, phylloplane, mycotoxins, pleomorphism

LITERATURE

1. Богомолова, Е.В. Исследование взаимосвязи микобиоты каменистого субстрата с сообществами микромицетов из других экологических групп // Е.В.Богомолова, И.Ю.Кирцидели, А.Е.Коваленко, -Иммунопатология, Аллергология, Инфектология, -2010, -№ 1, -56 с.
2. Васютин, А.С. Биологизация земледелия и улучшение экологического состояния сельскохозяйственных угодий // А.С.Васютин, В.А.Филоненко, -Защита и карантин растений, -2013, -№ 9. -15-18 с.
3. Гагкаева, Т.Ю. Тип конидиогенеза в таксономии грибов рода *Fusarium* // Т.Ю.Гагкаева, -Иммунопатология, Аллергология, Инфектология, -2010, -№ 1, -6-7 с.
4. Гажеева, Т.П. Динамика численности и состава микроорганизмов ризосферы некоторых злаковых растений в процессе их роста и развития // Т.П.Гажеева, Т.Х.Гордеева, С.Н.Масленникова, -Вестник ОГУ, -2011, -Т. 131, -№ 12, -328-330 с.
5. Ганнибал, Ф.Б. Альтернариоз зерна - современный взгляд на проблему // Ф.Б.Ганнибал, -Защита и карантин растений, -2014, -№ 6, -11-15с.
6. Schmit, J.P. An estimate of the lower limit of global fungal diversity // J.P.Schmit, G.M.Mueller, -Biodiversity and Conservation, -2007, -Vol. 16, -99-111 p.
7. Mubarak, A.E. Nutritional composition and antinutritional factors of mung bean seeds (*Phaseolus aureus*) as affected by some home traditional processes // А.Е.Mubarak, - Food Chemistry, -2005, -Vol. 89, -489-495 p.
8. Lugauskas, A. Toxic micromycetes in grain raw material during its processing // А.Lugauskas, А.Raila, М.Railien, V.Raudonien, -Annals of Agricultural and Environmental Medicine, -2006, - Vol. 13, -№ 1, -147-161 p.

Знание закономерностей распределения микромицетных комплексов под разными бобовыми растениями позволяет получить информацию об изменении видового состава микромицетов, коллекции фитопатогенных, антагонистических и опасных для человека микроорганизмов. Благодаря этому можно оценить степень микробиологической нарушенности микофлоры по особенностям агротехники и принять меры по созданию оптимального баланса микофлоры. Полученная информация о распространении микромицетов в ризосфере и филлоплане изучаемых бобовых растений может быть использована при регулировании технологий их выращивания. Поскольку после выращивания бобовых в почве сохраняются фитопатогенные виды (*Alternaria alternata*, *F. chlamydosporium*, *F. gibbosum* и *Ulocladium botrytis*), способные повредить другие сельскохозяйственные растения, то после бобовых необходимо выбирать растения, наименее чувствительные к этой микофлоре. в структуре севооборота.

Ключевые слова: микромицеты, экосистема, микофлора, фитопатоген, аггресеноз, ризосфера, филлоплана, микотоксины, плеоморфизм

TEACHING METHODOLOGY OF STYLE AND SPEECH CULTURE IN
AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS. OPINIONS OF LINGUISTS ABOUT STYLE
AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ ÜSLUBUN VƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNİN
TƏDRİSİ METODİKASI. DİLŞÜNAS ALİMLƏRİN

PERİ PAŞAYEVA

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
(Ü. Hacıbəyov-68)

ÜSLUBLA BAĞLI FİKİRLƏRİ

Nitq mədəniyyəti ana dili, onun lüğət tərkibi, o cümlədən dilin üslub xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən biliyə əsaslanır. Nitq mədəniyyəti natiqin həm düzgün, həm də yaxşı nitqə malik olmasını nəzərdə tutur.

Dil normalarına əməl olunan nitq düzgün nitq hesab olunur. O, informasiya məzmunlu, məntiqli olması, eyni zamanda parlaqlığı, sadəliyi, aktuallığı və digər keyfiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Yaxşı nitq təkcə düzgünlüyü deyil, həm də obrazlılığı, emosionallığı və s. kimi keyfiyyətlərin olmasını nəzərdə tutur. İstənilən nitq düzgün olmalıdır. Yaxşı nitqin obrazlılıq, emosionallıq və s. kimi keyfiyyətlərinə gəlincə, onlar müxtəlif funksional üslublarda müxtəlif dərəcədə özünü göstərə bilər.

İzahlı lüğətlərdə “mədəniyyət” anlayışı insanın cəmiyyətdə əldə etdiyi nailiyyətlərin məcmusu kimi müəyyən edilir. İnsanın mədəniyyəti təkcə sənətdə (ədəbiyyat, rəssamlıq, musiqi və s.), cəmiyyətdə özünü aparma bacarığı və əməlləri ilə ölçülmür, bu, həm də dilləri və hər şeydən əvvəl doğma dilini bilməkdən ibarətdir.

Nitq mədəniyyəti insanın ümumi mədəniyyətinin bir hissəsidir.

Nitq mədəniyyəti və üslub dərslərinin keçirilməsində əsas məqsəd orta məktəbdə şagirdlərin linqvistik biliklərini dərinləşdirmək, nitq mədəniyyətini yüksəltməkdən ibarətdir.

Azərbaycan dilinin ana dili kimi tədrisi metodikasında şagirdlərə üslub və nitq mədəniyyətinin öyrədilməsi məsələlərinə həmişə böyük əhəmiyyət verilmişdir.

Üslub dərsləri üçün qiymətli materiala F.İ. Buslayevin metodik əsərlərində də rast gəlmək olar. Didaktik material olaraq, F.İ. Buslayev müxtəlif üslublardan - bədii, danışq, elmi, işgüzar üslub nümunələrindən istifadə etməyi təklif edirdi. Bununla yanaşı, o, üslub dərslərində fənlərarası əlaqələrin nəzərə alınmasına da böyük əhəmiyyət verirdi. F.İ. Buslayev hesab edirdi ki, bu sahədə bilik və bacarıqların mənimsənilməsi üzrə iş iki mərhələdə aparılmalıdır: ibtidai siniflərdə sırf praktiki, yuxarı siniflərdə isə üslubun nəzəri əsaslarının öyrənilməsi əsasında.

Azərbaycanlı dilçi-alimlərimizdən Ə. Dəmirçizadə, A. Quliyeva, D. Əliyeva, T. Əfəndiyeva və başqalarının elmi əsərlərində də üslublarla bağlı bir çox maraqlı və faydalı faktlara rast gəlinir. Onların tövsiyə etdiyi metodoloji üsullar bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. T. Əfəndiyeva şagirdlərin nitq mədəniyyətini təkmilləşdirmək üçün: müqayisə, söz və ifadələrin sinonim şəkildə dəyişdirilməsi, cümlələrin qısaltılması və ya genişləndirilməsi texnikaları, mətnin qrammatik və üslubi təhlili, nitqin ifadəliliyi, düzgünlük nümunələrini yadda saxlamaq və s. tövsiyə edirdi. [5, 111]

A.Quliyevanın fikri də diqqətə layıqdır. O, göstərir ki, üslub bacarıqlarının inkişafı insanda mənəvi qüvvələr inkişaf etdikcə dayanmayan uzun bir prosesdir. [3, 73]

Şagirdlərin üslub bacarıqlarının formalaşması və inkişafı məsələləri N.F.Bunakovun əsərlərində daha da inkişaf etdirilmişdir. N.F.Bunakov öz metodik sistemində şagirdlərin nitq mədəniyyətini təkmilləşdirən müxtəlif üslub və janrların ardıcıl mətnləri üzərində işləməyə xüsusi yer ayırmışdır. [7, 89-90] Dil vasitələri ilə estetik tərbiyəyə böyük önəm verən, dilçi müəllimlərin diqqətini üslubun imkanlarına, bədii mətnlərdən istifadəyə yönəlmiş A.M.Peşkovski də üslubun tədrisi metodlarının formalaşmasında və inkişafında müəyyən rol oynamışdır.

Təəssüf ki, ölkəmizdə nitq mədəniyyəti istər şifahi, istərsə də yazılı formada hələ də kifayət qədər yüksək səviyyədə deyildir. Şagirdlərin nitq mədəniyyətinin aşağı səviyyəsi yazılı əsərlərdə rast gəlinən çoxlu üslub səhvləri ilə sübut olunur. Bunun isə əsas səbəblərindən biri dərslərin praktiki yönümünün kifayət qədər olmamasıdır. İkinci səbəb yazı üslubunda səhvləri kifayət qədər ciddiyyə almamaqdır. Müəllim olaraq biz daha çox orfoqrafiya və durğu işarələrinə diqqət yetiririk. Razılaşın: səhvlər üzərində işləmək bəzən üslub səhvləri üzərində işləməyi istisna edir. Üçüncü səbəb isə bədii əsərin dil xüsusiyyətlərini təhlil edə bilməməkdir. Konkret ədəbi əsəri öyrənərkən onun məzmununa, ideyasına, obrazların xüsusiyyətlərinə daha çox diqqət yetirilir. Yazıçının leksik və qrammatik vasitələrdən məharətlə istifadə etməsindən isə az danışılır.

Orta məktəbdə dərs deyən hər bir müəllimə öz fəaliyyəti zamanı tez-tez sadaladığımız iş formalarından istifadə etməyi tövsiyə edərdim. Bunlar: səhvlərin təsnifatı (şifahi və yazılı), mətnin redaktəsi, yaxşı və orta səviyyəli qısa ədəbi əsərlərin müqayisəli təhlili (əsasən poetik) və s. ibarətdir.

İnanıram ki, yazı işlərini yoxlayarkən üslub səhvlərini düzgün ayırmaq çox vacibdir. Nitq xətalari və üslub xətalari tamam fərqli hadisələrdir. Nitq sözlərdən, onların formalarından istifadədə, ifadə və cümlələrin qurulmasında ədəbi dilin müəyyən edilmiş normalarının pozulmasıdır. Üslub səhvləri nitqin dəqiqliyini, aydınlığını və ifadəliliyini azaldır və ya fikri təhrif edir, lakin qrammatika qaydalarını pozmur.

Əminəm ki, bir çox yeni metodlardan istifadə orta məktəbdə işə yeni başlayan müəllimlər üçün yaxşı köməkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Dil və üslub məsələləri. Bakı, Gənclik, 1970
2. Ə.Dəmirçizadə. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyatı. Bakı, Azərtədrinəşr, 1962
3. A.Quliyeva. Üslublar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr. Bakı. Elm. 2002
4. D.Əliyeva. Praktiki üslubiyyat. Bakı, Mütərcim, 2011.
5. T.Əfəndiyeva. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri, Bakı, Elm, 2001
6. T.Əfəndiyeva. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı. Bakı, Elm, 1980, s. 112
7. N.F.Bunakov. Seçilmiş pedaqoji əsərlər. M., 1953.

ÖZET

Konuşma kültürü, ana dilin bilgisine, kelime dağarcığına ve dilin üslup özelliklerine dayanır. Konuşma kültürü, konuşmacının hem doğru hem de iyi konuşmaya sahip olması gerektiğini ima eder.

Dil normlarına uyan konuşma, doğru konuşma olarak kabul edilir. Bilgi içeriği, mantığı ve aynı zamanda parlaklık, sadelik, alaka ve diğer niteliklerle karakterize edilir. İyi bir konuşma yalnızca doğruluk değil, aynı zamanda imge, duygusallık vb. gerektirir. Bu tür niteliklerin varlığını ima eder. Herhangi bir konuşma doğru olmalıdır. İyi bir konuşma imge, duygusallık vb. içerir. Niteliklerine gelince, kendilerini farklı işlevsel stillerde farklı derecelerde gösterebilirler.

Açıklayıcı sözlüklerde, "kültür" kavramı, bir kişinin toplumda elde ettiği bir dizi başarı olarak tanımlanır. Bir kişinin kültürü yalnızca sanat (edebiyat, resim, müzik vb.), toplumda davranma yeteneği ve eylemlerle ölçülmez, aynı zamanda dilleri ve her şeyden önce kişinin ana dilini bilmekten oluşur.

Konuşma kültürü, bir kişinin genel kültürünün bir parçasıdır.

Pedagojik uygulamada, konuşma kültürü ve stil dersleri insani konulara yönelik tasarlanmıştır. Bu tür derslerin yürütülmesinin temel amacı lisedeki öğrencilerin dil bilgisini derinleştirmek, konuşma kültürünü geliştirmektir.

Anahtar kelimeler: nitq mədəniyyəti, üslub, dərslər, obrazlılıq, fənlərarası əlaqə.

ABSTRACT

Speech culture is based on the knowledge of the native language, its vocabulary, including the stylistic features of the language. Speech culture implies that the speaker should have both correct and good speech.

Speech that follows language norms is considered correct speech. It is characterized by its information content, logic, and at the same time brightness, simplicity, relevance and other qualities. A good speech requires not only correctness, but also imagery, emotionality, etc. implies the presence of such qualities. Any speech should be correct. A good speech has imagery, emotionality, etc. As for their qualities, they can manifest themselves to different degrees in different functional styles.

In explanatory dictionaries, the concept of "culture" is defined as a set of achievements achieved by a person in society. A person's culture is not only measured by art (literature, painting, music, etc.), the ability to behave in society and actions, it also consists of knowing languages and, above all, one's native language.

Speech culture is a part of a person's general culture.

In pedagogical practice, speech culture and style lessons are designed for humanitarian subjects. The main purpose of conducting such classes is to deepen the linguistic knowledge of students in high school, to improve the speech culture.

Key words: speech culture, style, lesson, imagery, interdisciplinarity.

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ARGO LEXICON IN EASTERN GROUP
DIALECTS

ŞƏRQ QRUPU DİALEKTLƏRİNDƏ ARQO LEKSİKASININ SEMANTİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

YUSİFOVA FİDAN ELXAN QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “Azərbaycan dilçiliyi”

kafedrasının müəllimi

ORCID NO: 0000-0002-0300-0749

ÖZET

Dialektlərin lüğət tərkibi dilimizin ən qədim dövrlərinə aid söz və ifadələri mühafizə edib saxlayan zəngin və dəyərli leksik qatlara malikdir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan dilinin özünə xas dialektləri vardır. Azərbaycan dili dialektlərinin təsnifatını M.Şirəliyev tarixi-coğrafi prinsipə əsaslanaraq vermişdir. Dialekt – şivələr qrupu və ləhcəni ifadə etmək üçün işlədilən termdir. Dialekt termininin şivədən böyük, ləhcədən kiçik dil vahidi mənasında anlaşılması dilçilikdə artıq köhnəlmişdir.

Arqo sözlərin dil daxilində yaranması və ifadəsi müxtəlif sosial qruplar arasında işlənməsi semantika sahəsində özünü göstərir. Əslində bu sözlər məxfi informasiyanın daşıyıcısıdır. Müxtəlif sosial təbəqələr öz aralarında fikirlərini və niyyətlərini gizli saxlamaq üçün arqo sözlərdən istifadə edirlər. Hər cəmiyyətdə bəzi qruplar öz aralarında insanların anlaya bilməyəcəyi gizli ünsiyyət formasını, yəni arqoları inkişaf etdirmişlər. Təbiət, cəmiyyət inkişaf etdikcə, dil də inkişaf edir, dilin ümumi lüğət sistemində dəyişiklik baş verdiyi kimi, jarqon və arqo sistemində də baş verir. Bəzi jarqon elementlər dildə vaxtilə işləndiyi halda, zaman keçdikcə arxaikləşir, sonradan başqa ictimai qrupun dilində işlənməklə yeniləşir. Bəziləri də xalq dilində ümumiləşərək həm sosial qrupun və həm də xalq dilində metaforikləşir. “Bəzi metaforalar arqo səviyyəsinə malik olur. Bakı dialektində mollalar arasında işlənen belə ifadə vardır: Kəlləmə yimisen, yoxsa ağtepe? (Yəni küftə yemisen, yoxsa plov?). Uşağın oğlan və ya qız olduğunu bilmək üçün şərq qrupuna məxsus dialektlərdə metaforik sözlər də işlədilir. “Bı yerlərdə adətdü ki, tezə şağı olan atadan zarafatnan soruşullar – Arpa-bığdadan neyün olub? (Yəni, oğlan-qızdan nəyin olub?)”

Oğru dünyasının özünün danışq tərzı vardır ki, bu sözləri digər insanlar başa düşmür. Bunlar vasitəsilə lotular başqalarından fərqlənir və digər insanlar onların dilini anlamır. Ona görə də oğrular öz aralarında seçdikləri leksikonda danışırlar. Buna jarqon “Bazar jarqonu” ifadəsi bəzən “alverçi dili” şəklində də işlədilir. Azərbaycan dilinin jarqon sistemi tərkibində bazar jarqonları da özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bunların tərkibində metaforaların da xüsusi yeri vardır. Ədəbi dilimizdə işlənen “satmaq” feilini şərq qrupu dialektlərində çox vaxt əritmək, malı fir-fir fırlatmaq, xırtd eləmək, malı ötürmək, çaxçux etmək, mayasına vermək metaforaları ilə ifadə edir. Məs.: Niyə malı mayasına satırsuz (əks.şiv.). Bı kişi kələfin üçünü elə itirib ki, onun malını da öldürür. Əvvəllər Şüvəlan bağlarında gülün birini üç köpüyə alırdım. İndi isə biri beşmanata firranır. Bazaralverçiləri pullu müştərilərini “yağlı müştəri” metaforası ilə adlandırır. Bundan başqa “kəfgəlmək” metaforası müştərini aldatmaq mənasında qeyd olunan dialektlərdə işlədilir.

Məs.: Yoxlasalar məni min dəfə saf çıxıram, ulara kəf gələrəm ay kişi, kəf də ticarətdədi. Bu cümlədə “kəf gələrəm” dən başqa saf çıxıram elementləri də metaforadır. Bu növ jarqonlar dilçilikdə bəzən sinfisimasını itirmişlərin jarqonu da adlandırılır.

Açar sözlər: arqo, jarqon, leksika, dialekt, şivə.

SUMMARY

The vocabulary of dialects has rich and valuable lexical layers that preserve and preserve words and phrases from the oldest periods of our language. The conducted studies show that the Azerbaijani language has its own dialects. The classification of Azerbaijani language dialects was given by M. Shiraliyev based on the historical-geographical principle. Dialect is a term used to denote a group of dialects and a dialect. The understanding of the term dialect as a language unit larger than a dialect and smaller than a dialect is outdated in linguistics.

The emergence and expression of slang words within the language among different social groups manifests itself in the field of semantics. In fact, these words are carriers of confidential information. Different social classes use slang words to keep their thoughts and intentions secret among themselves. In every society, some groups have developed among themselves a secret form of communication that people cannot understand, i.e. slang. As nature and society develop, language also develops, just as a change occurs in the general vocabulary system of the language, so does the slang and slang system. While some slang elements have been used in the language for a while, they become archaic over time, and are later updated by being used in the language of another social group. Some of them are generalized in the vernacular and become metaphorical both in the social group and in the vernacular. "Some metaphors have the level of slang. In the Baku dialect, there is such an expression that is used among the mullahs: Are you balding or agepe? (Did you eat meatballs or pilaf?). Dialects belonging to the eastern group also use metaphorical words to know whether the child is a boy or a girl. "In these places, it is customary to jokingly ask the father who has a new son - what happened to the barley and wheat?" (I mean, what happened to boys and girls?)

The thief world has its own way of speaking, which other people do not understand. By these the lotuses are distinguished from others, and other people do not understand their language. That's why thieves speak in their own lexicon. The term "market jargon" is sometimes used in the form of "trader's language". In the jargon system of the Azerbaijani language, market jargons are distinguished by their uniqueness. Metaphors have a special place in them. The verb "to sell" used in our literary language is often expressed in the dialects of the eastern group with the metaphors of melting, spinning the goods around, making small pieces, passing the goods, making a mess, giving it to the yeast. E.g.: Why don't you sell the goods for money (opposite). This man has lost his head in such a way that he is killing his property. I used to buy one rose for three bubbles in Shuvalan gardens. And now one of them costs five manats. Market traders refer to their paying customers with the metaphor "fat customer". In addition, the metaphor "to be satisfied" is used in the dialects mentioned in the meaning of deceiving the customer. E.g.: If they check me, I will not come clean a thousand times, I will be satisfied with them, man, satisfaction is also in trade. In this sentence, in addition to "I will be satisfied", the elements of not coming clean are also metaphors. This type of slang is sometimes called the slang of those who have lost their class face in linguistics.

Key words: slang, slang, lexicon, dialect, dialect.

LIFE AND WORK OF ABAY KUNANBAYEV
ABAY KUNANBAYEVİN HƏYATI VƏ YARADICILIĞI

SAYALI CƏFƏROVA

**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türkologiya Mərkəzinin Türk Ədəbiyyatı
Bölməsinin Mütəxəssisi**

Özet

XIX yüzyıl yazılı Kazak edebiyatının gelişmesinde Abay Kunanbayuli büyük katkıda bulunmuştur. O bir yazar, maarifçi, demokrat aydın ve devlet adamı idi. Abay Kunanbayuli Kazak edebiyatının modern, realist ve yenilikçi yüzü şair, yazar, filozof, eğitimcidir. Şiirlerinde genel olarak, Kazak halkının sosyal ve ahlaki sorunlarına değinmiştir.

Abay, Kunanbay ve Uljan çiftinin bir oğlu olarak, 10 Ağustos 1845'te Doğu Kazakistan Eyaletindeki Şingis dağındaki Argın klanında doğdu. Doğum adı İbrahim idi. Annesi onu Abay diye seslermiş. Sonrasında o bu ismi kendine mahlas almış. Eğitim hayatına bir Rus okulunda başladı, ardından bir medreseye gitti. Abay on iki yaşından şiir yazmağa başlamıştır. Arap, Fars ve Türk edebiyatının eserlerini taklit ederek şiirlerini yazmaya başlamıştır. Abay Kunanbayuli Kazak şiirine yenilikler getirmiştir. Abaya göre edebiyat hayatı öyreden bir ders kitabı'dır. Abay eserlerini "gençlere örnek olsun" diye yazmıştır. Kazak şiirinin konu bakımından zenginleşmesine önemli katkıda bulunmuştur. O, şiirde ahengi sağlayan unsurlara, ses ve kafiye düzenine yenilikler getirmiştir.

Abay Kunanbayuli milli kültürümüzün bütün dallarına önemli derecede tesir etmiştir.

Anahtar kelime. Abay Kunanbayuli, Kazak edebiyatı, yazar, şair.

Summary

Abay Kunanbayuli made a great contribution to the development of Kazakh literature written in the XIX century. He was a writer, educator, democratic intellectual and statesman. Abay Kunanbayuli is a poet, writer, philosopher, educator, the modern, realist and innovative face of Kazakh literature. In his poems, in general, he touched on the social and moral problems of the Kazakh people. Abay was born on August 10, 1845, as a son of Kunanbay and Uljan couple, in the Argın clan on mount Shingis in the Province of East Kazakhstan. His birth name was Abraham. His mother called him Abay. Then he took this name for himself. He started his educational life in a Russian school, then went to a madrasa. Abay started writing poetry at the age of twelve. He began to write his poems by imitating the works of Arabic, Persian and Turkish literature. Abay Kunanbayuli has brought innovations to Kazakh poetry. According to Abaya, literature is a textbook that teaches life. Abay wrote his works as "an example for young people". He has made an important contribution to the enrichment of Kazakh poetry in terms of subject matter. He has brought innovations to the elements that provide harmony in poetry, to the order of sound and rhyme.

Abay Kunanbayuli has had a significant impact on all branches of our national culture.

Key words. Abay Kunanbayuli, Kazakh literature, writer, poet.

XIX əsr qazax ədəbiyyatının inkişafında böyük xidmətləri olan şəxsiyyətlərdən biri Abay Kunanbayevdir. O, 1845 -ci ildə Tobıkdı qəbilə başçısı ailəsində dünyaya gəlmişdi. Onun əsl adı İbrahim olmuşdur. Anası nəvazişlə onu Abay (nəzakətli, mehriban) deyə əzizləyərdi. Sonralar o bu adı özünə təxəllüs götürmüşdür.

Abay qısa müddətə də olsa rus məktəbində təhsil almışdır. Onun rus təhsili alması rus və Avropa mədəniyyəti ilə tanışlığına imkan yaratmış və dünyagörüşünə müəyyən təsir göstərmişdi.

Abay Kunanbayev tənqidi realist şair, yazar, maarifçi, dövlət xadimi idi. O, qazax ədəbiyyatının banilərindən biridir. Həmçinin rus və qazax dillərinə tərcümələri ilə yadda qalmışdır. Xüsusilə, Puşkin və Lermontovun şeirlərini sevərək oxumuş, onların bəzi əsərlərini qazax dilinə tərcümə etmişdir. Qazax şairi milli ənənələrdən feyz alan ayrı-ayrı şairlərin əsərlərindən ilham almışdır. Onun yaradıcılığı müxtəlif qaynaqlara əsaslanaraq formalaşmışdır:

1. Şərq ədəbiyyatı, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatı (Nizaminin yaradıcılığı)
2. Rus və Avropa ədəbiyyatı
3. Qazaxıstan şifahi xalq ədəbiyyatı.

Abay Kunanbayev 12 yaşından şeir yazmağa başlamış, lakin 40 yaşına qədər müəllifliyini gizlətməmişdir. Sağlığında şeirləri şifahi və əlyazma şəklində yayılmışdır. İlk kitabı 1909-cu ildə qazax dilində Sankt-Peterburqda çap olunmuşdur. Ədəbi irsi 200-ə yaxın şeir, 3 poema ("Masqud", "Əzim haqqında nağıl", "İsgəndər") və 45 nəsr əsərindən ibarətdir. Abay Kunanbayev qazax ədəbiyyatına yeni mövzular (sosial ədalətsizliklərin tənqidi, antiklerikal motivlər, sənətkarın qayəsi haqqında fikirlər), yeni şeir formaları (müsəddəs, məsnəvi) gətirmişdir. Abay Kunanbayev həm də istedadlı bəstəkar olmuş, şeirlərinə musiqi bəstələmişdir

Abay Kunanbayev qazax şeirinə yeniliklər gətirmişdir. O, "insan" xarakterinə özündən əvvəlki şairlərdən daha fərqli yanaşmışdır. Abaya qədərki qazax şairləri insan xarakteri üzərində durarkən daha çox tarixi şəxsiyyətləri üstün və əksik tərəflərini təsvir etməklə kifayətlənmişlər. Abaya görə isə insan sosial həyatın meyvəsidir. O, insan davranışlarını, psixologiyasını, əxlaqi dəyərlərini sosial həyatla əlaqələndirmişdir. Onun şeirlərində bir çox insan tipi var. Abaya görə ədəbiyyat "həyatı öyrədən bir dərs kitabı"dır. Onun fikrincə oxucunu ədəbli, mədəni, savadlı, çalışqan dəvət edəcək vasitələr ədəbi əsərlərdir. Abay əsərlərini gənclərə örnək olsun deyə yazmışdır. Buna görə də onun şeirləri yaşadığı dövrün aynasıdır. O, şeirlərində cəhaləti, tənbelliyi, əxlaqsızlığı, avamlığı tənqid etmiş, təhsili, mödərnləşməyi, elmi və texnologiyanı təbliğ etmişdir.

Tənqidi realizm ədəbiyyatının böyük nümayəndəsi olan Abay Kunanbayev poeziyasında rəngarəng mövzu dairəsi vardır. İstər məhəbbət, istər təbiət, istərsə də avtobioqrafik səciyyə daşıyan şeirlərində poetik hisslərin yüksək tərənnümü özünü göstərir, duyğu, həyəcan, ruh kimi insani keyfiyyətlər ön plana keçir.

Abay iki oğul itirmişdi. Bu itki onun həyatında sağalmaz yaraya çevrilmişdir. Şair bir neçə şeirində böyük oğlu Əbişin ölümü ilə bağlı kədərli duyğularını ifadə etmişdir.

İlahi, ilahi mənə nə qədər

Acı gözyaşını rəva bilmisən ...

Əbədi yaş qurub qəlb otağında

De niyə çox gördün Əbişi mənə?

Şair 1895-ci ildə “Gəlinim Məhişə baş sağlığı” şeirində də Allahın ona əlacsız dərd verdiyini söyləyir, təsəlli dolu misralarda, gəlinini bu kədərə dözməyə çağırır:

Ağlama, Məhiş, ağlama
Sən qüvvətli ol kədərdən.
Bu dərdinlə gəl dağlama
Ürəyimin neçə yerdən.
Al çiçəyin soldu vaxtsız
Əritməsin səni bu qəm

Abay Kunanbayevin epik yaradıcılığı “İsgəndər”, ”Masqud”, ”Əzim haqqında nağıl” adlı poemalardan ibarətdir.

“İsgəndər” poemasında hadisələrin mərkəzində Makedoniyalı İsgəndər dayanır. Şair İsgəndər adının Şərqdəki şöhrətini nəzərə alaraq onu əsərinə baş qəhrəman seçmiş və poemanı onun adı ilə adlandırmışdır. Əsərin əvvəlində tarixiliyin müəyyən dərəcədə gözlənilməsi poemada az da olsa tarixilik normalarına uyğunluğu təmin etmişdir. Müəllif əsərdə İsgəndərin atası şah Filippin ölümü, 21 yaşlı İsgəndərin hakimiyyətə gəlməsi, imperiya yaratması, müəllimi Aristotelin ona məsləhətçi olması və s halları göstərməklə tarixilik prinsipinə əməl etmiş və əsərdəki ideyanı qabartmaqdan ötrü bunlardan istifadə etmişdir. Abay Kunanbayev əsərin əsas ideyası kimi insan üçün zaman-zaman ölüm, fəlakət, səfalət, aclıq gətirən müharibələrə, hakimiyyət və var-dövlət hərisliyinə nifrəti Makedoniyalı İsgəndər simasında vermişdi. Makedoniyalı İsgəndərin hakimiyyətə gəlişini, apardığı müharibələri poemanın ilk səkkiz bəndində ümumi şəkildə əks etdirir.

İsgəndəri heç zaman unutmamış bu dünya
Ona şahlıq tacını verib Makedoniya
Şah Filippin övladı-İsgəndərin şöhrəti
Yayılmış bu cahana, çatıb ulduza, aya.

Şah öləndə oğlunun yaşı iyirmi birdi,
Gəncliyin çiçəklənən bir dövrünə girirdi
Sanki atadan qalan səltənəti az imiş,
Qonşu ölkələrə də İsgəndər göz dikirdi.

İsgəndər öz ordusu ilə susuz bir səhrada susuzluqdan əziyyət çəkir. Hamı Allaha yalvarıb su istəyir. Əsgərlər ölməyə başlayır. İsgəndərin atı da ölür. İsgəndər atının böynünü qucaqlayanda ona elə gəlir ki, ulduzlar işıq saçdı. Bu işıq İsgəndərin “gözündə şafəq seli”nə çevrilir. Həmin sel “Şəffaf ləpəli çaya” dönür. Hamı bu sudan doyunca içir. İsgəndər çayın mənbəyini varlı bir ölkə təsəvvür etdiyi üçün oranı işğal etmək istəyir. Buna səbəb onun var-dövlət hərisi olması idi.

Mənbəyində bulağın yəqin varlı ölkə var
Ellərini soyarıq bizə təslim olarlar.
Sərvətini çaparıq, dönərik evimizə,
Qılınclı şöhrətimiz bir də ərzə səs salar.

İsgəndər çayın axdığı mağaranın qapısını döysə də, bura “Allah qapısıdır açmağa cəhd eləmə”,
- deyə ona cavab verirlər. Lakin İsgəndər öz gücünə güvənərək qapını açmalarını tələb edir.
Abay Kunanbayev qapıçı ilə İsgəndərin dialoqunu verir. Burada qapıçını haqqın, vicdanın,
İsgəndəri isə müharibənin, sərvət düşkünlüyünün simvolu kimi təqdim edir.

Addım səsləri gəldi qapının arxasından
İsgəndər:”Qapıçıdır” dedi. Elə bu zaman
“Allahın qapısıdır, açmağa cəhd eləmə”.
Qapıçının sözləri eşidildi astadan.

“Mən şahların şahıyam - məşhur İsgəndərəm mən.
Yoxdur elə bir ölkə çıxsın itaətimdən.
Hakimlər hakiminə yaraşmaz dilənçi tək
Bağlı qapı dalında dura, izn ala səndən”.

“Çoxlarını qul etdin, yenə doymadı gözün,
İndi ki istəyirsən, götür töhfəni özün”.
İsgəndərə qapıdan bir bağlama atdılar,
Əl boyda bir bağlama, nə qısa, nə də uzun.

İsgəndər baxdı mat-mat, ağ parçada nə vardı?
Açdı. Yenə qəzəbi od tək beynini sardı.
Bağlamanın içindən çıxdı bir göz çanağı
Şah sümük istəsəydi məzarlardan yığardı!

Nümunədən də görüldüyü kimi bağlamanın içindəki göz çanağı İsgəndəri çox düşündürür.
Məsləhətə gələn Aristotel tərəzinin bir gözünə qızıl, o birinə göz çanağını qoysa da sümük
qızıldan ağır gəldi. Qəzəblənən İsgəndər tərəzinin qızıl gözünü qızılla doldursa da, əvvəlki
vəziyyət dəyişməz qalır. Aristotel yerdən bir ovuc torpaq götürərək göz yuvalarını doldurur və
tərəzidə olan sümük sanki yüngülləşərək yuxarı qalxır. İsgəndər buna təəccüblənir, səbəbini
Aristoteldən soruşur. Bunu görsətməklə şair demək istəyir ki, dünya üçün müharibələr yox ,
haqq, ədalət, vicdan, ağıl vacibdir.

Əsərdə İsgəndər müəllifin tənqid hədəfi kimi diqqəti cəlb edir. Abay Kunanbayev İsgəndərin simasında tamahkarlıq, talançılıq, acgözlük və s kimi xüsusiyyətləri əks etdirir. Haqqın rəmzi olaraq qızıl qapı təsvir olunub.

Müəllif əsərdə acgözlüyün, mənəmliyin, şöhrət əsiri olmağın və s nəticələrindən danışır, humanizm və insanpərvərliyi əsas götürərək insanları vicdan, namus, ləyaqət, dinc, yanaşı yaşamaq yoluna səsləyir.

“Masqud” ibrətamiz və əxlaqi-didaktik mövzuda yazılmış poemadır. Poemada ağıl, tale, aqibət, məhəbbət, var-dövlət, nəfs kimi problemlərə münasibət bildirilir. Poemada hadisələr Bağdad şəhərində cərəyan edir. Hadisələr Harun Rəşidin dövrünü əhatə edir. Masqud adlı bir gənc yol ilə gedərkən bir qocanın quldur tərəfindən qarət olunduğunu görür. Masqud qocaya kömək etmək istəyir, lakin quldur əlindəki bıçaqla onu yaralayır. Özünü səyyah kimi qələmə verən Xıdır onu xilas edir. Xıdır onun sübh çağı qədim bir sərdabənin həyatına gəlməsini xahiş edir. Masqud gəlir. Qoca kişi sərdabənin həyatında üç rəngli- ağ, sarı, qırmızı meyvəsi olan ağacı göstərərək, onun istədiyi rəngdə bir meyvə seçməsinə bildirir. Ağ meyvə ağıl, sarı var dövləti, qırmızı meyvə isə qadınların məhəbbətini artıracaq sehrli qüvvəyə malikdir. Masqud qırmızı meyveni seçir və bunu belə izah edir:

Belə isə, seçəndə üç meyvədən birini
Qadın eşqi deyilmi ən dadlısı şirini?
Hökm eyləyən qadındır, yarısına dünyanın,
Hansı hədiyyə verər məhəbbətin yerini?

Masqud qısa müddət sonra vəzir təyin olunur. Yuxuda qoca Xıdır ona bildirir ki, zəhərli yağış yağacaq. Kim yağışın suyundan içsə dəli olacaq. Masqud bu yuxunu şaha danışır onlar ehtiyat olaraq su götürürlər. Camaat yağışın suyundan içib dəli olur. Şah və vəzir bazara çıxırlar. Ağılsız insanlar onları dəli adlandırır öldürmək istəyirlər. Onlar çıxış yolunu zəhərli sudan içib dəlilərə qoşulmaqda görürlər. Bundan sonra dəli cəmiyyət onları müdrik hesab edib qarşılarında səcdə edir.

“Masqud” əxlaqi-didaktik mövzuda yazıldığı üçün əsərdə çoxlu hikmətli sözlərə rast gəlmək mümkündür. “Çalışmadan mal-mülkə, vara çatmaq eyibdir”, “Vicdanını, aqlını pula satmaq eyibdir”, “Şüursuza ram olub arxasınca sürünmə”, “Ağılsızlığın ağla hakimliyi fəlakətdir”.

Abay Kunanbayevin sonuncu poeması “Əzim haqqında nağıl” poemasıdır. Poema yarımçıq qalmışdır. Buna baxmayaraq həcm etibarını ilə Abay Kunanbayevin digər iki poemasından daha böyükdür. Poema Şərqi nağıllar silsiləsinə daxil olan Şəhrizad nağılları əsasında nəzmə çəkilmişdir. Əsərin əvvəlində Bağdadda yaşayan Səfa və Mustafa iki sənətkar qardaşın tərcümeyi-halı təqdim olunur. Mustafa rəssam, Səfa isə nəqşəbəddir. Atadan yetim qalan uşaqlar kasıbçılıq içində yaşayırlar. Maddi cəhətdə yaxşı yaşamaq üçün Səfa Çini-Maçinə, Mustafa isə Balsura gedir. Poemada Səfa ilə bağlı daha heç bir məlumat verilmir. Mustafanın taleyi ilə bağlı qısa məlumat verilir.

Mustafa məhrumkən dünya malından ,
Allah kəm etmədi rəhmimi ondan .
Varlandı ev-eşik sahibi oldu,
Artdı müştərisi onun anbaan.

Onun bir oğlu olur adını Əzim qoyurlar. Əsərdə Mustafanın ölümündən sonra hadisələrin mərkəzində onun oğlu Əzim dayanır. Poemada bütün əhvalatlar nağılvari ifadə tərzində təqdim olunur.

Əsərdə Əzimin uşaqlığı, mədrəsə təhsili alması, atasından mükəmməl sənət öyrənməsi təsvir edilir. Atasının ölümündən sonra Əzim zəhməti ilə pul qazanır. Müəllif Əzimin simasında əməyin təbliğinə onun insan həyatındakı roluna xüsusi yer verir.

Əsərdə göstərilir ki, bir qoca Əzimi aldadaraq onun dinini dəyişmək istəyir, lakin buna nail ola bilmir.

Müəllif əsərdə Əzimin simasında zəhmətsevərliyi, insani hissləri, dözümlü, əqidə dönməzliyini əks etdirmişdir.

"Əqliyyə" ("Qara sözlər") əsəri onun yaradıcılığının zirvəsi hesab edilir. 45 müstəqil nəsr hissəsindən ibarətdir. Abay Kunanbayev bu əsəri ömrünün son günlərində qələmə almışdır. Yazıçı bu əsəri cavanlara ünvanlamışdır. O burada müqayisələr apararaq dövrün çatışmazlıqlarını göstərməyə çalışmışdır. Abay bu əsərində xalqa müraciət edərək: "Ey mənim xalqım, bu qədər təbii sərvətimiz olduğu halda niyə yenə belə yoxsulluq içində yaşayırıq? Xarici varlılar az da olsa dövlətin inkişafı, xalqın güzaranının yaxşılaşması üçün nə isə edirlər, bizim qazax bəyləri isə iki şeyi bacarır: çoxlu ət yeməyi və çoxlu arvad almağı" – deyir. "Əqliyyə" əsərində rus və tatar xalqları ilə qazax xalqı müqayisə olunur və yazıçı xalqın vəziyyətinə acıyır. Həmçinin onun Rusiyaya qeyri-adi rəğbəti də duyulur. Baxmayaraq ki, XIX əsrdə Rusiya Qazaxıstanı işğal etmişdir. O düşünür ki, Rusiya qanunlarıyla Qazaxıstan inkişaf edir. Amma ömrünün ahıl çağlarında o Rusiyanın işğalçılıq siyasətini anlayır. Bununla belə Abay xalqın maariflənməsində böyük rol oynayan rus ziyalıları ilə, xalqın qanını içən rus məmurlarını eyniləşdirmir. Bu əsər milli, siyasi, etik, dini baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir. Daha çox nəsihət xarakterli əsərdir.

Abay Kunanbayevin yaradıcılığı XX əsrdə xüsusilə tədqiq edilmiş, müxtəlif sənədlərə əsasən onun şəxsiyyəti araşdırılmışdır.

PHONETIC PHENOMENA IN BAYATES
BAYATILARDA FONETİK HADİSƏLƏR

NƏRMİN MEHDİYEVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi
ORCID:0009-0001-9072—8702

Annotasiya

Məqalədə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının lirik növünün janrı olan bayatılar dil aspektindən araşdırılmışdır. Bayatıların bir neçə yozumu var:
1. Bayat tayfasının adı ilə bağlıdır ("Göyçə gözəlləməsi" yer adı ilə bağlı olduğu kimi, bayatı da tayfa adı ilə əlaqədar ola bilər).
2. İ.Abbasov "Ulu nəğməmizin adı" ("Ədəbiyyat qəzeti", 7.XI.92) adlı məqaləsində göstərir ki, bayatı sözü ayıtmaq feili zəminində yaranıb... kimi fikirlər ədəbiyyatşünaslar tərəfindən nə dərəcə də araşdırılsa da dilçilər etimoloji araşdırmalar əsasında izzahını vermişdir. Eyni zamanda burada bayatıların fonetik cəhətdən təhlilinə diqqət edilmiş, bayatılardan gətirilmiş bir neçə nümunə əsasında bayatıların fonetik yanaşması araşdırılmışdır.

Açar sözlər; bayatı, fonetika, araşdırmaq, ifadə etmək

Annotation

In the article, bayatis, a genre of the lyrical type of oral folk literature of Azerbaijan, were examined from the linguistic aspect. Bayatis have several interpretations:

1. It is related to the name of the Bayat tribe ("Goyche is beautiful" as it is related to the place name, Bayati can also be related to the name of the tribe).
2. I. Abbasov in his article entitled "The name of our great song" ("Adabiyyat Gazete", 7.XI.92) shows that the word bayati was formed on the basis of the verb ayatmak...though such ideas are not investigated by literary scholars, linguists explain them on the basis of etymological studies. At the same time, attention was paid to the phonetic analysis of Bayati, and the phonetic approach of Bayati was investigated based on several examples from Bayati.

Key words; stale, phonetics, explore, express

Azərbaycan xalqı tarix boyu şerlə, sənətlə birgə yol gəlir. Necə ki , həyat var , əsrləri diz çökdürən qoca dünya var, bu sazlı, sözlü yol hey uzanıb gedəcək. Özündə tarixin qan yaddaşını, mübarizlərlə dolu keçmişini, döyüş günü öndə gedən ərənlərin, unudulan tayfaları, yağı düşmən tapdığı altında qan ağlayan ellərimizi yaradacaq . Bu baxımdan, " hikmət xəzinəsi " sayılan şifahi xalq ədəbiyyatımız əvəzsizdir. Xalq ədəbiyyatında çox bariz şəkildə üzə çıxır .Beləliklə , şifahi xalq ədəbiyyatı tarixi bilməkdə bizə yol yoldaşı olur. Ancaq bu möhtəşəm sənət abidəsinin əhəmiyyəti bununla bitməz. Əbədi dilimizin inkişaf mərhələlərini vermək , fonetik , leksik və qrammatik dəyişikləri öyrənmək baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir . Bu bayatılarda baş verən fonetik hadisələri izləyək . Fonetik hadisə hər hansı bir sözü tələffüz edərkən onda baş verən səs dəyişməsi , səs düşümü , səs uyuşm, fərqlənməsi və səs əlvəsi kimi proseslərin toplusudur. Bütün əlaqələr iki formada özünü göstərir , əlaqəli və mövqeli formada . Əlaqəli bir səs digərinə təsir edərək , onun müxtəlif danışiq səsləri ilə əvəz olunmasına səbəb olur .

Mövqeli is as başqa səsin təsirindən asılı olmayaraq sözdə tutduğu mövqeyə görə dəyişilsə , belə fonetik dəyişməyə isə mövqeli əvəzlənmə deyilir . Bunları aşağıdakı bayatılarda daha aydın görmək olar :

Bir yaralı qoçam mən ,
Haram var ki , qaçam mən
Arxalığın bir üzdü
Bir asdardı , bir üzdü

Sinəm dəfdər deyil ki ,
Hər gələmə açam mən ?
Üzün qoy üzüm üsdə
Görən desin bir üzdü

Birinci bayatıdakı " dəfdər " , ikinci bayatıdakı " asdar " və "üsdə" sözləri irəli dissimilyasiya , natamam dissimilyasiya prosesinə məruz qalaraq " f " səsinə təsiri ilə " t " səsi " d " səsinə , digər hər iki sözdə isə " s " səslərinin təsiri ilə " t " səsi "d" səsinə keçmişdi :

Qaşların oxdur sən
Kirpiyin çoxdur sən
Səni çoxdan sevmişəm
Xəbərin yoxdur sən
***

Alçalar ay alçalar
Yaprağın yaşla çalar
Mafəmi uzaq apar
Düşməni görər əl çalar .

" Kirpiyin " və " yaprağı "sözündə metateza hadisəsi mövcuddur.

Birinci sözdə " p " samiti ilə " r " samiti , ikinci sözdə isə " r " samiti ilə " p " samiti yerlərini dəyişəcək kvantitativ metateza hadisəsini əmələ gətirib :

İstəkanın qannıdı
Əl vurma dərmannıdı
Şəkiddə bir yar sevdim
Deyirək Səlyannıdır .

Birinci misradakı " istəkanım " sözündə " i " səsi əlavə olmaqla proteza , " qannıdı " , " dərmannıdı " , " deyirək " , " Səlyannıdır "sözlərində isə " n "səsinin təsiri ilə " ı " səsləri " n " səsinə , " r " səsinin təsiri ilə isə "ı " səsi tam irəli assimilyasiyaya uğrayıb :

Əzizim , nə bağışlar ?
Dost dosda nə bağışlar ?

Başım cəllad əlində ,

Nə kəsər , nə bağışlar .

İkinci misradakı " daş " və " dosda " sözü fonetik hadisəyə məruz qalıb , " dos " sözündə isə dissimilyativ əsasa malik olan diereza hadisəsinə aid edilir .

Həcimcə kiçik ancaq dərin mənalar xəzinəsi olan bu sirli - sehri bayatılar dünyasında nələr yoxdur ! Aşağıdakı bayatılara diqqət edək :

Əzizinam , gülə naz .

Bülbülə eylər gülə naz

Bu dünya qamxardı

Ağlıyan çox , gülən az .

Üçüncü misradakı " qəm xardı " sözündə sonuncu sonor samit olan " r " səsi düşmüş və bununla apakopa hadisəsi baş vermişdir :

Dağların qacal aldı ,

Ovçunu macal aldı

Bir yanım qərib ölkə

Bir yanım acal aldı

İkinci misradakı " ovçunu " sözündə morfolojicəhətdən təsirlik halşəkilçisi qəbul edilən zaman " n " samiti artırılır və epiteza hadisəsi baş verir :

Mən aşığam ağzındayam

Aləmin ağzındayam

Əslim Qarabağlıdı

Məzmərək ağrındayam .

Üçüncü misrada " əslim " sözündə " I " sonor samitnin təsiri ilə " i " səsi düşmüşdür və absorbsiya hadisəsi baş vermişdi :

Dağları ərən kim oldu ?

Gülün dərən kim oldu ?

Cəfa çəkdim , ev tikdim

Xerin görən kim oldu ?

Dördüncü misradakı cingiltili samitlərin sıxışması nəticəsində " y " səsi düşmüş və diereza hadisəsi baş vermişdir .

Bu bayatılarda dilin , fonetik cəhətdən dəyişiklikləri qorunub saxlanıb. Yüzlərlə belə bayatını nümunə gətirmək olar . Orada fonetik dəyişiklərin növü olan assimilyasiyaya , diereziyaya , dissimilyasiyaya, proteziyaya, metateziyaya v.s. rast gəlmək olar .

Beləliklə, bu qənaətə gəlmək mümkündür ki , dilin keçdiyi inkişaf yolu izləmək, fonetik hadisələri araşdırmaq, tariximizi tədqiq etmək üçün şifahi xalq ədəbiyyatımızın doğurdanda böyük əhəmiyyəti var .

Ədəbiyyat siyahısı 1.Azərbaycan bayatıları. Bakı, XXI ,2004.

ORGANIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS IN GENERAL
EDUCATION SCHOOLS

ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ MÜƏLLİMLƏRİN PEŞƏ
HAZIRLIĞININ TƏŞKİLİ

KƏRİMOVA ARZU

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan Dili Və Onun Tədrisi
Texnologiyası Kafedrasının Müəllimi

ORCID: 0000-0002-2662-6015

ÖZET

Məqalədə ixtisasartırma sistemində təlim məşğələlərinin məzmunu və metodlarının təkmilləşdirilməsində ümumtəhsil məktəbi müəllimlərinin fəaliyyətinin peşəkar diaqnostikasının rolu üzə çıxarılır, müəllimlərin işinin təhlili istiqamətləri araşdırılır, peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün müasir tələblər müəyyən edilir.

Eyni zamanda məqalədə xüsusi və ümumi biliklərə, innovativ texnologiyalara yiyələnməkdə müəllimin real ehtiyaclarının vaxtında müəyyənləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır.

Pedaqoji kadrların ixtisasartırma işinin keyfiyyəti və səmərəliliyi bu prosesdə müəllimlərin özlərinin məqsəd və tələbləri ilə müəyyən edilir. Təkmilləşdirmə kurslarının məzmunu, forma və metodları konkret məqsədlərin həyata keçirilməsini və müəllimlər tərəfindən planlaşdırılan nəticələrin əldə olunmasını təmin etməlidir.

Buna görə də, təkmilləşdirmə kurslarında hər bir müəllimin təkmilləşdirməyə real ehtiyaclarını müəyyən etməyə kömək edən metodlardan istifadə olunur. Bu istiqamətdə aparılan işlər konkret üsullarla həyata keçirilir. Xüsusilə, hazırlıq kursları zamanı əsas diqqət müəllimlərin peşə hazırlığındakı boşluqların aşkar edilməsinə verilir.

Burada qeyd etmək lazımdır ki, məktəbdə müəllimin reytingi yalnız onun fəaliyyətinin yekun qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir. Nəticədə müəllimin reytingi çox vaxt onun peşəkar "diaqnostikasından" asılı olur.

Peşəkar fəaliyyət səviyyəsini yüksəltmək üçün müəllim nəzəri biliklərə və onu praktiki işdə tətbiq etmək bacarığına malik olmalıdır.

Buradan belə nəticə çıxır ki, müəllim hazırlığının səviyyəsi onun peşə fəaliyyətinin ayrı-ayrı komponentləri ilə müəyyən edilə bilər.

Azərbaycanda davamlı təhsil sistemi, kadr potensialının saxlanılması və inkişafının ən vacib şərti kimi, bütün iş fəaliyyəti dövründə müəllimlərin səriştəsini yüksək səviyyədə saxlamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda orta ixtisas təhsili üçün kadrların hazırlanması funksiyası müəllimlərin funksional vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün uyğunlaşdırılmasının əsas yükünü yerinə yetirən əlavə təhsil və ixtisasartırma sistemi tərəfindən həyata keçirilir.

Dərslərin müasir tələblər səviyyəsində aparılması müəllimdən yüksək peşəkarlıq hazırlığı tələb edir. O, öz sahəsi (elmi) üzrə davamlı olaraq böyük həcmdə məlumat almalı, tədris prosesi ilə bağlı bütün yeniliklərdən xəbərdar olmalıdır.

Bundan əlavə, bütün innovasiya proseslərinin mahiyyətini dərk etmək və innovativ texnologiyalardan yaradıcı səviyyədə praktiki fəaliyyətlərində tətbiq etmək lazımdır.

Yuxarıda göstərilən problemlərin həlli müəllimin özünütəhsilinin bir hissəsi olan müvafiq texnika və metodlardan istifadə etməklə əldə edilir. [1, 421]

Öz növbəsində, müəllimin özünütəhsil alması davamlı peşəkar inkişaf sisteminin bir hissəsidir. Davamlı peşəkar inkişaf peşə ilə bağlı zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərin əldə edilməsi üçün real ehtiyacların müəyyən edildiyi müəyyən dövrlərdə kurslarda təhsili əhatə edir.

Açar sözlər: bilik, diaqnostika, reyting, tədris fəaliyyəti, təhlil.

Abstract

In the article, the role of professional diagnostics of the activities of secondary school teachers in improving the content and methods of training sessions in the professional development system is revealed, the directions of the analysis of teachers' work are investigated, and modern requirements for raising the level of professionalism are determined.

The article justifies the necessity of timely determination of the real needs of the teacher in acquiring special and general skills and innovative technologies.

In this process, the quality and efficiency of professional development of pedagogical personnel is determined by the goals and requirements of the teachers themselves. The content, form and methods of refresher courses should ensure the implementation of specific goals and the achievement of the results planned by teachers.

Therefore, refresher courses use methods that help identify each teacher's real needs for improvement. The works in this direction are carried out in specific ways. In particular, during the preparatory courses, the main attention is paid to the detection of gaps in the professional training of teachers.

It should be noted here that the teacher's rating in the school is determined only by the final evaluation of his activity. As a result, the teacher's rating often depends on his professional "diagnosis".

To raise the level of professional activity, the teacher must have theoretical knowledge and the ability to apply it in practical work.

It follows that the level of teacher training can be determined by individual components of his professional activity.

The continuous education system in Azerbaijan is designed to maintain the competence of teachers at a high level during the entire period of work, as the most important condition for the maintenance and development of personnel potential. Currently, the function of training personnel for secondary education is carried out by the additional education and training system, which carries the main burden of adapting teachers to perform functional tasks.

Conducting classes at the level of modern requirements requires high professional training from the teacher. He should continuously receive a large amount of information in his field (scientific), and should be aware of all the innovations related to the educational process.

In addition, it is necessary to understand the essence of all innovation processes and apply innovative technologies in practical activities at the creative level.

The solutions to the above-mentioned problems are achieved by using appropriate techniques and methods that are part of the teacher's self-education.

In turn, the teacher's self-education is part of the continuous professional development system. Continuing professional development includes training in courses during certain periods where real needs are identified for acquiring the necessary knowledge, skills and skills related to the profession.

Keywords: knowledge, diagnosis, rating, teaching activity, analysis.

Məktəbdə davamlı ixtisasartırmanın təşkili təkmilləşdirmənin çox mühüm müasir formasıdır. Bu işin səmərəli həyata keçirilməsində əsas rolunu mahiyyətə metodoloji unifikasiya oynayır.

Müəllimin fəaliyyətində aşağıdakı komponentləri ayırd etmək olar:

- fənn (ixtisas) üzrə nəzəri biliklər və bu sahədə ən son yeniliklər haqqında biliklər;
- fənn üzrə tədris metodlarını bilmək və onlardan səmərəli istifadə etmək bacarığı;
- qabaqcıl pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi və ondan bacarıqla istifadə;
- qabaqcıl pedaqoji texnologiyaların mənimsənilməsi və tətbiqi;
- pedaqogika, psixologiya, milli ideya və mənəviyyat əsasları üzrə hazırlıq səviyyəsi;
- şagirdlərin bilikləri mənimsəmə səviyyəsi;
- fənn üzrə məktəb metod birləşmənin işində fəal iştirak, metodiki hesabat və məlumatların hazırlanması;
- müəllimin fəaliyyəti ilə bağlı normativ sənədləri bilməsi;
- sinifdənkənar işlərin keyfiyyəti və səmərəliliyi;
- valideynlərlə əməkdaşlıq etmək;
- müsabiqələrdə, konfranslarda, seminarlarda iştirak;
- KİV-də çıxış etmək;
- müəllimin tədris fəaliyyətinin həmkarlar, şagirdlər və valideynlər tərəfindən qiymətləndirilməsi. [2, 323-324]

Yuxarıda göstərilən komponentlər müvafiq texnika və metodlardan istifadə etməklə diaqnostikadan keçirilir.

Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- sənədlərin öyrənilməsi;
- müşahidə;
- söhbət;
- sorgu vərəqələri;
- testlər;
- özünüdiaqnostika;
- işçilərin, valideynlərin, şagirdlərin müəllimin tədris fəaliyyəti haqqında fikirləri;
- toplanmış məlumatlar əsasında təhlil;
- ümumiləşdirmə, nəticələr və tövsiyələr.

Kompleks peşəkar diaqnostikanın forma və metodlarının tətbiqi pedaqoji kollektivin idarə edilməsi baxımından pedaqoji vəzifələrin dəqiqləşdirilməsinə və bölüşdürülməsinə kömək edir. Tapşırıqlar aşağıdakılardır:

- Tədris işləri üzrə direktor müavini müəllimlərin peşəkar diaqnostikasına ümumi rəhbərliyi həyata keçirir;
- Direktorun təlim-tərbiyə işləri üzrə müavini şagirdlərin maarifləndirilməsinə yönəlmiş müəllim fəaliyyətinin diaqnostikasını təşkil edir;
- Fənn üzrə metod birləşmələrin rəhbərləri müəllimlərin elmi-metodiki bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsini təhlil edir;
- Müəllimlər öz peşəkarlıq səviyyəsini müstəqil müəyyənləşdirirlər. [5, 98]

Hər bir metodun həyata keçirilməsi müvafiq hazırlıq tələb edir. Ona görə də məktəb müəllimləri məktəbdə peşəkar diaqnostikanın təşkili ilə bağlı biliklərə yiyələnməli, onlar üçün xüsusi dərslər keçirilməlidir.

Peşəkar diaqnostik üsullar arasında özünüdiaqnostika metodu xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu metoda əsasən, müəllim öz fəaliyyətini təhlil edir və müvafiq nəticələr çıxarır. [3, 18]

Belə təhlil müəllimə öz fəaliyyətində mövcud olan çatışmazlıqları və problemləri operativ şəkildə aşkar etməyə və onları tez bir zamanda aradan qaldırmağa imkan verir. Öz-özünə təhlilin aparılması diaqnostikanın ən zəruri, təsirli, faydalı və sürətli formasıdır.

Peşəkar diaqnostikanın nəticələrinin ümumiləşdirilməsi əsasında növbəti təkmilləşdirmə kursunu bitirmə prosesində öyrənilməli olan ən mühüm məsələlər müəyyən edilir.

Bu, bizə şagirdlərin real ehtiyaclarını qruplaşdırmağa, kurslarda təlim məşğələlərinin məzmununu və metodlarını əlavə etməyə və təkmilləşdirməyə imkan verir. Təhsil müəssisələrində müəllimlərin peşəkar diaqnostikasını müasir tələblər səviyyəsində təşkil etmək lazımdır. [4, 38]

Sonda vurğulamaq istərdim ki, məktəb müəllimlərinin peşəkar diaqnostikasının təşkili və nəticələrinin təhlili pedaqoji kadrların ixtisasartırma kurslarının məzmun və metodlarının təkmilləşdirilməsinə əlavə imkanlar yaradır. Bu məqsədlə məktəb rəhbərlərini və müəllimləri müasir bilik və peşəkar diaqnostika metodları ilə təchiz etmək və bu istiqamətdə daim çalışmaq lazımdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: Təhsil, 2008, 480 s.
2. Qaydanko P.P. Elmi rasionallıq və fəlsəfi səbəb. M.: Tərəqqi-Ənənə, 2003, 528 s.
3. Zaripov K.Z. Müəllimlərin davamlı peşəkar inkişafı sistemində pedaqoji diaqnostika: Metodiki tövsiyələr. L: SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyasının Elmi-Tədqiqat İnstitutu. 1989, 39 s.
3. Zeer E.F., Pavlova A.M., Symanyuk E.E. Peşə təhsilinin modernləşdirilməsi. Dərslük. M., 2005.
4. Kotova İ.B., Şiyonov E.N. Müəllim: peşə və şəxsiyyət. Rostov, 1997, 144 s.

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF LEARNING STRATEGIES
TƏLİM STRATEGİYALARI ANLAYIŞININ MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU

SEVDA İSLAM QIZI ABBASOVA

Pedaqogika Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

Filologiya Fakültəsi, Diller Bölümü

<https://Orcid.Org/0000-0002-6516-2444>

ÖZƏT

Hazırda təhsil alanın şəxsiyyət kimi formalaşdırılması, onun təlim-tərbiyə prosesinin əsas subyektinə çevrilməsi başlıca vəzifə hesab edilir. Bu vəzifələrin həlli məktəbdə rəqəmsal təhsil mühitinin formalaşdırılmasını, təhsilin bütün səviyyələrində şagirdin qabiliyyət və yaradıcılığının "artırılmasını", yeni strategiyaların tətbiqini tələb edir. Strategiya istənilən gələcəyə nail olmaq üçün nəzərdə tutulmuş fəaliyyətlərin inteqrasiya olunmuş modelidir. Strategiya dəyişən və rəqabət mühitində insanın öz məqsədlərinə necə nail ola biləcəyi sualına cavab verir. Təlim strategiyasına təhsilin məqsədlərinə çatmaq üçün müəllimin işinin ümumi istiqaməti kimi, müəyyən edilmiş tədris və ya təhsil məqsədinə doğru hərəkəti seçməyə imkan verən tədris prosesinin ümumi mənzərəsi kimi baxmaq olar.

Aydın ki, öyrənmə strategiyaları şagirdlərə bir bilik və anlayış səviyyəsindən digərinə keçməyə, idrak yükünü azaltmağa, şüurlu təcrübəni təşviq etməyə, bunun sayəsində özünü inkişaf etdirməyə kömək edir. Təhsildə təlim strategiyası qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün öyrətmə metod və usullarından bacarıqla istifadə etmək deməkdir. Təlim strategiyaları dəqiq nəticə əldə etmək üçün qurulan təlim modelidir. Burada əsas məqsəd təlimin nəticəsidir. Təlim strategiyalarına təlimin təşkilinə verilən tələblər, forma və üsullar, müəllimin fəaliyyətinin planlaşdırılması, məzmun standartlarının təhlili kimi məsələlər daxildir.

Təlim strategiyaları fəal və özünüidarə edən təhsil; şagirdlərin bilik və bacarıqlarına əsaslanma; refleksiyaya istiqamətlik; şagirdin idrakının, sosial kompetentliyinin inkişafı; təlim prosesində interaktivlik və kooperativlik (həmrəylik) əsasında qurulur. Bu əsaslar sürətlə inkişaf edən cəmiyyətin məktəb qarşısına qoyduğu məqsədləri güdür. Təlim strategiyası ilə yanaşı, pedaqoji texnologiyalar termini də işlədilir. Onların ümumi oxşarlıqları və fərqləri var.

Oxşarlıq ondan ibarətdir ki, həm təlim strategiyası, həm də təlim texnologiyası şagirdi inkişafa yönəltməyə, bilik və bacarıq əldə etməyə, qoyulan məqsədə çatmağa kömək edir. Fərqlər bunlardan ibarətdir: təlim strategiyası "təlimin bu və başqa məqsədlərinə çatmaq üçün biz nə edirik?" sualını cavablandırır; təlim texnologiyası isə "təlim məqsədlərinə effektiv çatmaq üçün biz nə etməliyik?" sualına cavab verir. Müasir məktəbdə müəllimin fəaliyyətinin əsas məqsədi hər bir şagird üçün uğurlu təlim mühiti, yaratmaqdır. Yəni nailiyyət sevincini yaşamaq, öz imkan və qabiliyyətlərini dərk etmək, özünə və güclü tərəflərinə inam deməkdir. Bu da şagirdin öyrənmə motivasiyasını artırır, təhsilin yüksək effektivliyini stimullaşdırır, yaradıcılığı, təşəbbüskarlığı inkişaf etdirir və əlverişli psixoloji iqlimi qoruyur.

Kurikulum islahatı bütün fənlərin, o cümlədən Azərbaycan dili fənninin məzmunca yeniləşməsinə tələb etdi.

Ənənəvi məzmun dan fərqli olaraq yeni məzmun şagird nitqinin fəaliyyət növlərinə uyğun inkişafına və praktik mahiyyət daşıyan zəruri dil fakt və hadisələrinin mənimsənilməsinə yönəldilib.

Açar sözlər: təhsil alan, təlim strategiyası, təlim mühiti

Özet

Günümüzde öğrencinin bir kişilik olarak oluşumu, eğitimi sürecinin ana konusunu dönüştürülmesi ana görev olarak kabul edilmektedir. Bu görevlerin çözümü okulda dijital bireşim ortamının oluşturulmasını, eğitimin her kademesinde öğrencinin yeteneklerinin ve yaratıcılığının "arttırılmasını" ve yeni stratejilerin uygulanmasını gerektirir. Strateji, arzuedilen bir geleceğe ulaşmak için tasarlanmış faaliyetlerin bütünleşik bir modelidir. Strateji, değişen rekabetçi bir ortamdaki işinin hedeflerini nasıl ulaşabileceğini sorusuna cevap verir. Bir öğretim stratejisi, öğretmenine eğitim hedeflerine ulaşmak için yaptığı çalışmanın genel bir yönü, tanımlanmış bir öğretim veya eğitim hedefine yönelik bir eylem planının seçilmesine olanak tanıyan öğretim sürecinin genel bir resmi olarak görülebilir.

Öğrenme stratejilerinin öğrencilerin bir bilgi ve anlayış düzeyinde diğerine geçmelerine, bilişsel yükü azaltmalarına, bilinçli deneyimlere teşvik etmelerine ve dolayısıyla kişisel gelişimlerine yardımcı olduğu açıktır.

Eğitim ve eğitim stratejisi, belirlenen hedeflere ulaşmak için öğretim yöntem ve yöntemlerinin kullanılmasını anlamagelir. Eğitim stratejileri, belirli sonuçlara ulaşmak için tasarlanmış eğitim modelleridir. Burada asıl amaç antrenmanın sonucudur. Eğitim stratejileri, eğitim organizasyonu için gereksinimler, formlar ve yöntemler, öğretmenlik planlaması, içerik standartlarının analizi gibi konuları içerir.

Öğrenme stratejileri aktif ve kendini yönlendiren öğrenmedir; öğrencilerin bilgi ve becerilerini dayalı olarak; yansımayayönelim; öğrencinin bilişinin sosyal yeterliliğinin geliştirilmesi; eğitimi sürecinde etkileşim ve birliği (işbirliği) temeline inşa edilir. Bu temeller hızla gelişen toplum tarafından okulu için belirlenen hedefleri takip eder. Öğretim stratejisinin yanısıra pedagojik teknolojilerimizi de kullanılmaktadır. Ortak benzerlikleri ve farklılıkları vardır.

Benzerlik, hem öğrenme stratejisinin hem de öğrenme teknolojisinin öğrencinin gelişmesine, bilgi ve beceriler kazanmasını ve belirlenen hedeflere ulaşmasını yardımcı olmasıdır. Farklılıklar şunlardır: eğitim stratejisi "eğitimin bu hedeflere ulaşmak için ne yapıyoruz?" sorusuna yanıtlıyor; ve eğitim teknolojisi "eğitim hedeflerine etkili bir şekilde ulaşmak için ne yapmamız gerekiyor?" sorusuna yanıtlıyor. Modern bir okuldaki öğretmen faaliyetinin temel amacı, her öğrenci için başarılı bir öğrenme ortamı yaratmaktır. Yani başarının mutluluğunu yaşamak, yeteneklerinin ve yeteneklerinin farkına varmak, kendine ve güçlü yönlerine inanmaktır. Bu, öğrencinin öğrenme motivasyonunu artırır, eğitimi yüksek verimliliğine teşvik eder, yaratıcılığı, inisiyatifini geliştirir ve olumlu bir psikolojik iklimi korur.

Müfredat reformu, Azerbaycandilidersi de dahil olmak üzere tüm derslerini içeriğini yenilenmesini talep etti. Geleneksel içeriğine aksine, yeni içerik, etkinlik türlerine göre öğrencinin konuşmasını geliştirilmesini ve gerekli dil öğüllerinin ve pratik önemi olan olayların edinilmesini amaçlamaktadır.

AnahtarKelimeler: öğrenen, öğrenmestrategisi, öğrenmeortamı

ABSTRACT

At present, the formation of the learner as a personality, his transformation into the main subject of the educational process is considered the main task. The solution of these tasks requires the formation of a digital educational environment in the school, the "increase" of the student's abilities and creativity at all levels of education, and the application of new strategies. A strategy is an integrated pattern of activities designed to achieve a desired future. Strategy answers the question of how one can achieve one's goals in a changing and competitive environment. A teaching strategy can be viewed as a general direction of the teacher's work to achieve the goals of education, as a general picture of the teaching process that allows choosing a course of action towards a defined teaching or educational goal.

It is clear that learning strategies help students to move from one level of knowledge and understanding to another, reduce cognitive load, promote conscious experience, thereby self-development. In education, the training strategy means skillfully using teaching methods and methods to achieve the set goal. Training strategies are training models designed to achieve specific results. The main goal here is the result of training. Training strategies include issues such as requirements, forms and methods for training organization, teacher activity planning, content standards analysis.

Learning strategies are active and self-directed learning; based on students' knowledge and skills; orientation to reflection; development of the student's cognition and social competence; it is built on the basis of interactivity and cooperation (cooperation) in the training process. These foundations follow the goals set for the school by the rapidly developing society. In addition to the teaching strategy, the term pedagogical technologies is also used. They have common similarities and differences.

The similarity is that both the learning strategy and the learning technology help the student to develop, acquire knowledge and skills, and achieve the set goal. The differences are: training strategy "what do we do to achieve these and other goals of training?" answers the question; and training technology "what do we need to do to effectively achieve training goals?" answers the question. The main goal of a teacher's activity in a modern school is to create a successful learning environment for each student. In other words, it means experiencing the joy of achievement, realizing one's capabilities and abilities, and believing in oneself and one's strengths. This increases the student's learning motivation, stimulates the high efficiency of education, develops creativity, initiative and maintains a favorable psychological climate.

Curriculum reform demanded the content renewal of all subjects, including the subject of the Azerbaijani language. In contrast to the traditional content, the new content is aimed at the development of the student's speech according to the types of activities and the acquisition of necessary language facts and events of practical importance.

Keywords: learner, learning strategy, learning environment

SYNTAX OF CHILDREN'S LANGUAGE
ÇOCUK DİLİNİN SÖZ DİZİMİ

TARANA NAGHIYEVA

Doctor of philosophy (Ph.D) Azerbaijan State Pedagogical University

<https://orcid.org/0000-0002-5322-2446>

ÖZET

Makalede dil sisteminde söz diziminin (sintaksis) oluşumu, gelişimi ve şekillenme süreci, çocuk dilinin ortaya çıkması ve gelişim yasallıkları bağlamında incelenmektedir. Gözlemler göstermektedir ki, ilk üç ayda bebek duygularını, ihtiyaç ve isteklerini sadece ağlayarak, bağırarak ve çığlık atarak ifade eder. Ağlamak, onun henüz tanımadığı, ona yabancı olan, alışmadığı dış dünyayla tek iletişim yoludur. Ağlamak, aynı zamanda akciğerlerin, dudakların ve ses tellerinin gelişimi ve oluşumu açısından da önemlidir. Bu sürecin bir sonucu olarak, mırıldanma, hırıltı ve konuşma seslerinin ilk biçimleri 3-9 ayda ortaya çıkar. Kelimelerin, heceler ve taklit seslerinin oluşumu ve aktif kullanımı 9-12 aylıkken gerçekleşir (ma, pa, ba gibi kelimelerin çocuk tarafından telaffuz edilmesi ve iletişim aracı olarak kullanılması). Bir buçuk yaşında çocuğun kelime hazinesi yaklaşık 50 kelimeyi kapsar. 2 yaşında bu kelime hazinesi 200-300 kelimeye kadar genişler. Tam da bu dönemden itibaren çocuk konuşmasında tek tek kelimeler, kelime öbekleri, cümle yapıları ve sınırlı kelimelerle basit cümleler kullanılmaya başlanır. Çocuk dilinin ortaya çıkması, gelişimi ve şekillenme sürecinin incelenmesi, söz dizimsel yapıların oluşum mekanizmasını anlamak açısından çocuk dilinin kapsamlı bir şekilde araştırılmasının büyük önemi vardır. Bu bağlamda, söz dizimsel yapının evrim sürecinin özellikleri dilbilimsel, mantıksal ve felsefi açıdan açıklamasını bulmuş olacaktır. Gelecekte, çocuk dilinin deneysel dil bilimsel-fonetik incelemesi ve öğretici bilgisayar program sistemleri aracılığıyla araştırılması faydalı olacaktır.

Anahtar kelimeler: çocuk dilinin söz dizimi, çocuk dilinin gelişimi, ilk aşama, söz dizimsel şekillenme, söz dizimsel gelişim.

ABSTRACT

In the article, the process of organization, development and formation of syntax in the language system is studied against the background of the regularities of the formation and development of children's speech. Observations show that in the first three months, the baby expresses its emotions, demands and needs only by crying, shouting, screaming. Crying is the only means of communication with world which he does not yet know, which is strange to him and isn't the way he used to. Crying is also important for the development and formation of the lungs, lips, and vocal cords. As a result of this process, the initial forms of humming, gurgling and speech sounds are formed in 3-9 months. The formation and active use of words, syllables, imitative sounds occurs in 9-12 months of age (pronunciation of such words as ma, pa, ba, etc. by the child and used as a means of communication). At the age of one and a half, the child's vocabulary is around 50 words. At the age of 2, the vocabulary expands and covers 200-300 words. Starting from that period, children begin to use individual words, word combinations, sentence constructions and simple sentences consisting of limited words.

In terms of studying the process of creation, development and formation of children's speech, clarifying the mechanism of formation of syntactic constructions, comprehensive research of children's speech is of great importance. Peculiarities of the syntactic structure evolution process can find its linguistic, logical-philosophical explanation from this point of view. In the future, it would be useful to conduct an experimental grammatical-phonetic study of children's speech by means of educational computer software systems.

Key words: syntax of children's speech, development of children's speech, primary stage, syntactic formation, syntactic development

HISTORY OF THE STUDY OF MODERN IRAQI TURKMEN POETRY

VALIDA SHIKHALIYEVA

Azerbaijan State Pedagogical University Turkological Center

Founder of the Turkish language department

Summary

At the beginning of the 20th century, new directions began to appear in Iraqi Turkmen literature. In the 1950s, poems written in free verse were already found in the works of Inayat Rafiq and Abdulkhalig Bayatli. Later, Salah Novras, Nasrin Erbil, Kahtan Hormozlu, Nihat Aggoyunlu joined this flow. In the 1980s, Mehmet Ömer Kazancı, Nusrat Mardan, Ismet Ozcan Mustafa Ziya and Ramzi Cavush continued the tradition of freestyle writing. This new type of poetry, which expresses Nikb's faith in the future in a metaphorical manner, is widespread in modern Turkmen literature. Adnan Kasaphoglu, Shamseddin Kuzachi, Ekrem Karkuklu, Mehmet Hamzali, Ahmet Ortakhchi and others can be cited as examples of those who wrote in syllable weight.

Key words: Iraqi Turkmen, modern, literature, pots

In the middle of the 20th century, the changes in the Iraqi Turkmen environment and the development of the press played a major role in the creation of prose in the field of literature. Initially, the field of prose began to appear among the writers of the Kirkuk region. The coverage of articles published in Turkish language newspapers in Kirkuk further strengthened this process. In the first issue of "Afaq" newspaper published in 1954, small articles of our writers and young writers were printed. Also, in 1958, the first issue of "Bashir" newspaper featured writers. In 1966, small articles were printed in some issues of "Iraq" newspaper published in Turkmen language. This could also be observed in the literary magazine "Kardashlig", the first issue of which was published in 1961. The "Kardashlık" magazine, published in Arabic and Turkish, encouraged writers to come to the fore. In general, the development of the field of prose began to develop due to the regular publication of articles in newspapers and magazines. Ata Tarzibashi, Sabir Ziraatchi, Rifat Yolchu, Mehemed Hurshit Dakuklu, Ibrahim Dakuklu, Arshad Hormozlu and others were involved in the development and wide spread of prose. an example can be given.

Correspondence between ancient writers led to the creation of letter literature. It included both the correspondence of Iraqi Turkmen writers among themselves and their correspondence with authors in Azerbaijan. Ata Tarzibashi regularly visited Gazanfar Pashayev, Abbas Zamanov, Rasul Rza and others. corresponded with The first letter was sent by Ata Tarzibashi to Gazanfar Pashayev in 1970. In the letter, Gazanfar Pashayev's joy at defending the dissertation "Phonetics of the Kirkuk dialect" and gratitude for the books sent to him by the author and Abbas Zamanov were noted. The letter also states that the book "Dade Gorgud" and the article he wrote about the staleness of publication in the journal "Scientific Works" published by the Azerbaijan National Academy of Sciences were obtained. It is clear from the correspondence between the authors that Gazanfar Pashayev sent Ata Tarzibashi books on the study of the Azerbaijani language by Mammadaga Shiraliyev, Afad Gurbanov and A. Demirchizade.

Gazanfar Pashayev always asks Ata Tarzibashi to be informed about the Iraqi Turkmen literary environment, and says that he should send him the newly published issues of the "Kardashliq" magazine. Then the issue of "Arzu Gambar" saga is touched upon. It is discussed here when it will be published, and when it will be written, entitled "Pages from a Lifetime", dedicated to Ata Terizbaşı. "Kirkuk songs" will be published later, and the book "Kirkuk proverbs", which will be published soon, will be written by Ata Tarzibashi as a foreword. Based on the letters, we get information that Gazanfar Pashayev also corresponded with Mevlud Taha Gayashi.

Fazil Bayat, Ata Tarzibashi, Hani Sahip, Huseyin Ali Daguqulu, Abdulaziz Semin, Ibrahim Daguglu, Faruk Korpulu and Shamseddin Kuzachi can be mentioned as researchers who have a special role in the study of Iraqi Turkmen literature. Shamseddin Kuzachi is one of the prominent researchers who conducted deep research in the field of Iraqi Turkmen literature. Shamseddin Kuzachi reflected his research in this direction in the two-volume book "Kirkuk Poets" (Iraqi Turkmen Poets). The first volume of the book was published in 2006 and the second volume in 2007 in Ankara. In 2023, the publication of the book "Kirkuk Poets" in the Azerbaijani language became important for both research scientists and writers. Research scientist Shamseddin Kuzachi added great value to Iraqi Turkmen literature by publishing the books "100 articles written on the national writer of Kirkuk Ata Tazibaşı", "Life and works written on the national writer of Kirkuk Ata Tazibaşı", "Turkmeneli literature", "Kirkuk Hoyratlarım".

In Azerbaijan, many studies are being conducted on the study of Iraqi-Turkmen literature. Gazanfar Pashayev's novel should be especially mentioned in the detailed research on Iraqi Turkmen literature. Gazanfar Pashayev's collection and publication of Iraqi Turkmen folklore led to an increase in interest in this field in Azerbaijan: "Kirkuk Old Testaments", "Iraq-Kirkuk Proverbs", "Kirkuk Riddles", "Kirkuk Songs", "Arzu Gambar" saga, "Kirkuk Folklore Anthology" , "Iraqi-Turkman Folklore", "Excerpts from Contemporary Iraqi Poetry", "Phonetics of Kirkuk Dialect", "Iraqi Turkman Tales" are reflected in the books. Gazanfar Pashayev's monograph "Folklore studies activity of Ata Tarzibashi" dedicated to Ata Tarzibashi is an important research work in terms of studying Iraqi Turkmen folklore. The first chapter of the monograph, which consists of six chapters, is devoted to the life and creative years of Ata Tarzibashi. In the other four chapters, Khoyrats and Manis, folk airs, folk songs, ashik, ashik airs and epics, "Arzu-Gambar" epic, proverbs and proverbs are reflected. In the last chapter called "Ata Tarzibashi and Azerbaijani Iraqi-Turkman literary-scientific relations", the author shared the similarities of Ata Tarzibashi's languages and music, and then confirmed the identity by giving comparative analyses. Elman Guliyev's role in this field should also be mentioned. He studied the life and works of Salah Novres, Nasrin Erbil, Abdullatif Bandaroglu, Mehmet Mehti Bayati. In his article entitled "Iraq-Turkman literature", he gave the general characteristics of Iraqi Turkman literature, and also touched upon the tradition of writing a vow to the poem "Hail to Heydarbaba" by Muhammad Hüseyin Shahriyar in Turkman. Sakina Gaibaliyeva wrote a dissertation entitled "Literary activity of Abdullatif Bandaroglu" and discussed issues such as the author's life, creativity, theme, style, craftsmanship, folklore studies, symbolism and publishing activities, the author and Azerbaijani literary relations.

Academician Isa Habibbayli wrote in 2023 the article "Kirkuk is the top of the world of neuroscience" and talked about the role of Ata Tarzibashi in the collection of hoyrat and mania. He spoke about the contributions of the outstanding researcher who traveled around and collected examples of oral folk literature of Turkmaneli to the field of literature. Systematizing the forgotten folklore examples and printing them into a book is an admirable act. Also, the collection and publication of the epic "Arzu Gambar" belongs to the services of Ata Tarzibashi in the field of literature. Acad. Isa Habibbayli worked on the article in two directions.

In the first context, he talked about his folkloristic activities, and in the second, he talked about his research as a researcher. In the field of research, the scientist's scientific studies and articles are discussed. His researches about Muhammad Fuzuli are especially worthy of attention. The article "Shahriyar" written by Ata Tarzibashi about Muhammad Huseyin Shahriyar draws attention to the issue. Acad. Isa Habibbayli notes that Ata Tarzibashi gave a short description of the difficult life conditions of the poet and his published works in the article "Shahriyar". He also draws attention to the fact that the article reflects Ata Tarzibashi's thoughts about Ahmet Agaoglu and Ali Bey Huseyinzadeh. The article also emphasized that the work done by Gazanfar Pashayev had a great impact on the Turkmen literature of both Azerbaijan and Iraq. In his article, the author talked about Shamseddin Kuzeci's contributions to Iraqi Turkmen literature. The author stated that Shamseddin Kuzeci had studied the activities of Ata Tarzibashi in several directions and involved them in the research.

In general, as a result, it should be noted that the study of Iraqi Turkmen literature prevented the forgetting of the literature owned by the Turkmen by uncovering forgotten writers and poets.

Literature

1. Elman Guliyev. Iraqi-Turkmen literature 1st issue People's Front, October 17-20, - No. 104. - P. 14. 2020.
2. Gazanfar Pashayev. Selected works. Volume I, 2012
3. Gazanfar Pashayev. Selected works. Volume II, 2012
4. Shamseddin Kuzachi. Kirkuk poets, Volume III, 2012
5. Shamseddin Kuzachi. Turkmaneli literature - after the Gulf War (1991-2003), 2005
6. Mehmet Omer Kazanci. "Spark". 1st edition. Istanbul, 2008, 156 p.
7. Mehmet Omer Kazanci. Velvet Leaves Research and Manuscripts 1st Edition, 236 Pages, October 2022, Ankara

TEACHING EXPRESSIVE READING SKILLS TO STUDENTS IN PRIMARY
GRADES

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ ŞAĞIRDLƏRƏ İFADƏLİ OXU BACARIQLARININ
ÖYRƏDİLMƏSİ

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

XÜLASƏ

Hal-hazırda ibtidai sinif müəllimləri məktəblilərin nitqinin inkişafı problemi ilə üzləşirlər. Nitqin düzgün və ifadəli olması uşağın hərtərəfli inkişafı üçün vacib şərtidir. Uşaqlara düzgün və ifadəli nitqi öyrətmək isə müəllimin qarşısında duran başlıca vəzifədir. Məqalədə ibtidai siniflərdə şagirdlərə ifadəli oxu bacarıqlarının mənimsədilməsi qaydaları və üsulları qeyd edilmişdir. İfadəli oxu ümumi təhsil xarakteri daşıyır və kiçik yaşlı məktəblilər tərəfindən bütün digər tədris fənlərinin öyrənilməsində, eləcə də məktəbdənkənar və ictimai həyatda istifadə edilir. Oxunun ifadəliliyinə mətnlə işin müxtəlif üsulları, məsələn, müxtəlif tapşırıqlarla təkrar oxumaq, mətni semantik hissələrə bölmək və onlar arasındakı əlaqələrin aydınlaşdırılması, ucadan oxumağın məqsədinin müəyyənləşdirilməsi ilə əldə edilir.

Açar sözlər: sinif, oxu, funksiya, mətn, problem, bacarıq.

ABSTRACT

Currently, primary school teachers are faced with the problem of the development of schoolchildren's speech. Correct and expressive speech is an important condition for a child's comprehensive development. Teaching children correct and expressive speech is the main task facing the teacher. In the article, the rules and methods of mastering expressive reading skills to students in primary grades are mentioned. Expressive reading has a general educational character and is used by young schoolchildren in learning all other academic subjects, as well as in extracurricular and social life. The expressiveness of reading is achieved by various methods of working with the text, for example, re-reading with different tasks, dividing the text into semantic parts and clarifying the relationships between them, determining the purpose of reading aloud.

Keywords: class, reading, function, text, problem, skill.

GİRİŞ

Həyatımızın bir hissəsi kimi oxu vacib funksiyanı yerinə yetirir. Nitqin inkişaf etdirilməsində, insanın özünü ifadə edə bilməsində oxu olduqca zəruri bir meyardır. Yazılanları düzgün, şüurlu, ifadəli, sürətli şəkildə oxumaq üçün erkən yaşlarımızdan bizə məktəbdə müəllimlər tərəfindən oxu bacarıqları öyrədilir və inkişaf etdirilir. Demək olar ki, hər birimiz oxuya bilirik, amma oxu zamanı dinləyiciyə duyğularımızı, hiss və həyəcanımızı çatdırmasaq, həmin verilən mətnin məntiqinə uyğun istiqamətləndirməsək, mətnin bütün gözəlliyini, dərinliyini heç vaxt aşkarlaya bilmərik. Oxu zamanı mətni oxuma bacarıqlarına malik olmaq oxunun yarısı deməkdir. Oxuma qabiliyyəti hər bir səsi diqqətlə tələffüz etmək və düzgün və aydın oxumaq arasında tarazlıq tapmağı bacarmaq deməkdir. Oxu zamanı ardıcılıq vacib şərtidir.

Əgər oxumağınız təsvir, artikulyasiya və göz-beyin-ağız koordinasiyasında ardıcılığa malikdirsə, oxumağınız daha əlaqəli və maraqlı alınacaq.

Hal-hazırda ibtidai sinif müəllimləri məktəblilərin nitqinin inkişafı problemi ilə üzləşirlər. Nitqin düzgün və ifadəli olması uşağın hərtərəfli inkişafı üçün vacib şərtidir. Uşaqlara düzgün və ifadəli nitqi öyrətmək isə müəllimin qarşısında duran başlıca vəzifədir. Bu həmçinin müəllimdən hərtərəfli yanaşma tələb edən mürəkkəb bir proses deməkdir. Kiçik yaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin formalaşması, eləcə də onların təlim və tərbiyəsi bu vəzifənin nə qədər uğurla həll olunduğundan asılı olacaqdır. Nitq insanın əsas ehtiyaclarından birini - ünsiyyət ehtiyacını ödəyə bilən ən mühüm vasitədir. İbtidai ümumi təhsilin dövlət təhsil standartı təhsil prosesində şagirdlərin qarşılıqlı əlaqə qurmaq bacarığının formalaşmasını həyata keçirir. Şagirdin nitqi aydın deyilsə ünsiyyət və öyrənmədə çətinlik çəkəcək. Həmçinin həmyaşlıqlarına onunla ünsiyyət qurmaq çətin olacaq. İbtidai sinif şagirdi öz mövqeyini əsaslandırmağı və fikrini ifadə etməyi bilməli, həmsöhbətini eşitməyi və dinləməyi bacarmalıdır.

İfadəli oxu şagirdlərin əxlaqi keyfiyyətlərinin və mütaliə həssaslığının inkişafına, yaradıcılıq qabiliyyətinin və nitqinin formalaşmasına kömək edir, buna görə də məktəbin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Dövlət Təhsil Standartının və əsas təhsil proqramının tələblərinə uyğun olaraq şagirdlər tərəfindən ifadəli oxu bacarıqlarının mənimsənilməsidir.

İbtidai sinif şagirdlərinin nitq inkişaf sistemində ifadəli oxu böyük rol oynayır. İfadəli oxu bacarığı zehni və nitq fəaliyyətinin ən vacib növü kimi, qabiliyyət və bacarıqların kompleks məcmusu kimi formalaşır. İfadəli oxu ümumi təhsil xarakteri daşıyır və kiçik yaşlı məktəblilər tərəfindən bütün digər tədris fənlərinin öyrənilməsində, eləcə də məktəbdənkənar və ictimai həyatda istifadə edilir. Mətnin ifadəli oxunuşu ifadəli oxu bacarıqlarının keyfiyyətinə əsaslanır. İfadə vasitələrinə intonasiya, məntiqi vurğu, temp, tembr, səsin gücü və yüksəlişi daxildir. Oxu dərsləri zamanı müəllim şagirdlərin ifadəli nitqinin inkişafı üzərində işləyir. İfadəli oxu bacarıqlarını öyrədikən əsas mətni başa düşməkdir. Müəllifin əsərin personajlarına münasibəti, eləcə də təsvir olunan hadisələrə öz münasibəti olmalıdır. Əsərin ifadəli oxunması öyrənmənin əsas mərhələlərindən biridir. O, bədii əsərin emosional və bütöv qavranılmasını təmin edir və oxucuda nitqin tələffüz mədəniyyəti ilə bağlı müəyyən olunmuş bacarıqların inkişafına istiqamətlənir.

İfadəli oxumaq qabiliyyəti təbii bir bacarıq deyildir və o, diksiya və səsin daimi təlimi ilə formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir. Düzgün olaraq qeyd edilir ki: *“Oxumağa yeni başlayan şagirdin oxu texnikası təcrübəli oxucununkundan fərqlənir. Çünki təcrübəli oxucunun görmə sahəsi, daha konkret desək, “oxu sahəsi” geniş olur. Onlar oxu zamanı gözlərini sətir boyu gəzdirərək yalnız bir neçə dəfə fasilə edirlər. Mətn asan olduqda isə fasilələr azalır, görmə sahəsinə daxil olan hərflərin sayı artır”* [3, s.5]. Şagirdlərin ifadəli nitqin əsaslarına yiyələnmələri üçün onlara tənəffüsü düzgün paylamağı öyrətmək lazımdır, habelə onlar düzgün artikulyasiya verdişlərinə yiyələnməli, ədəbi dilin normalarını mənimsəməlidirlər. Müəllim uşaqların nitqinin ifadəliliyi üçün şagirdin səmindən düzgün istifadə etməyi öyrətməklə başlayır. Şagirdlərdə ifadəli oxunun öyrədilməsi 1-ci sinifdən formalaşdırılır. Bu mərhələdə oxu texnikasına yönəlmiş dərslər xüsusi rol oynayır. İfadəli oxuya hazırlığı üç mərhələyə bölmək olar. Əvvəlcə əsərin konkret məzmununun aydınlaşdırılması, personajların davranış motivlərinin təhlili, əsərin ideyasının müəyyənləşdirilməsi və s. Daha sonra mətnin qeyd edilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Kitablardan birində verilmiş qeydə nəzər salaq: *“İfadəli oxunun uğurla reallaşdırılması nitq texnikası verdişlərinin təkmilləşdirilməsindən xeyli asılıdır. Oxu prosesində düzgün tənəffüs etməmək dinləyicinin diqqətini yayındırdığı kimi, ifadənin özünün də işini çətinləşdirir, onun səs telləri quruyur, danışq üzvləri tez yorulur, cümlənin bütövlükdə*

oxunmasında və deməli, əsərdəki fikirlərin dolğunluğu ilə çatdırılmasında və s. çətinlik yaranır” [2, s.9]. Yəni fasilələr, məntiqi vurğu, tempin müəyyənləşdirilməsinin həyata keçirilməsi vacib şərtidir. İfadəli oxu bacarıqlarını öyrədərkən müəllim şagirdlərə ifadəli oxumağa necə hazırlaşmaq barədə xatırlatma etməlidir. Bu xatırlatmalar aşağıdakı qaydada ola bilər:

1. Mətni diqqətlə yenidən oxuyun. Müəllifin və personajların əsas fikrini, əhval-ruhiyyəsini, hisslərini, təcrübələrini müəyyənləşdirin.
2. Əsərdə baş verən hadisələrə (təbiət mənzərələri, personajların təsviri) öz münasibətinizi bildirin.
3. Mətnə təsvir edilənləri zehni olaraq təsəvvür edin.
4. Oxuyarkən dinləyiciyə nə deyəcəyinizə, onların nə anlamasını istədiyinizə (yəni oxumağınızın məqsədi nədir) qərar verin.
5. Oxu tapşırığına uyğun olaraq düşünün və intonasiya vasitələrini: oxu sürəti, məntiqi vurğu, fasilə, tempi müəyyənləşdirin.
6. Mətni əvvəlcə özünüz üçün ucadan oxuyun. Hər şeyin qaydasında olub olmadığını yenidən yoxlayın. Unutmayın ki, siz dinləyiciləriniz qarşısında danışırırsınız və onlarla ünsiyyət qurursunuz.
7. Mətni ifadəli oxuyun.

Oxu dərslərində ifadəli oxunun üç növündən istifadə olunur: müəllimin ifadəli oxuması, şagirdlərin özləri tərəfindən ifadəli oxu və natiqlərin və söz ustalarının oxusunu vermək.

Beləliklə, oxunun ifadəliliyinə mətnlə işin müxtəlif üsulları, məsələn, müxtəlif tapşırıqlarla təkrar oxumaq, mətni semantik hissələrə bölmək və onlar arasındakı əlaqələrin aydınlaşdırılması, ucadan oxumağın məqsədinin müəyyənləşdirilməsi ilə əldə edilir. Təlimin sonrakı mərhələlərində (2-4-cü siniflər) dərslər daha mürəkkəbləşir, onları yerinə yetirərkən şagirdlərdən daha çox müstəqillik və yaradıcı elementlərin tətbiqi tələb olunur.

ƏDƏBİYYAT

- 1.N.B.Cəfərova.Oxu təliminin metodikası.ADPU nəşriyyat, Bakı, 2023 308 səh.
2. Bakalavriat hazırlığı üçün İfadəli oxu fənn proqramı. Bakı,2021
3. Oxu təlimi. Müəllimlər üçün vəsait. 49 səh
4. Sumqayıt Dövlət Universiteti – “ELMİ XƏBƏRLƏR”– Sosial və humanitar elmlər bölməsi
Cild 16 № 3 2020

THE IDEOLOGICAL - SPIRITUAL MEETING OF DOSTOYEVSKY AND
TOLSTOY

DOSTOYEVSKİ VƏ TOLSTOYUN İDEOLOJİ - MƏNƏVİ GÖRÜŞÜ

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

XÜLASƏ

Tolstoy və Dostoyevski XIX əsrdə yaşamış rus ədəbiyyatın iki dahi simasıdır. Bu iki şəxsin yaradıcılığı rus ədəbiyyatını dünya ədəbiyyatı səviyyəsinə qaldırdı. İki böyük yazıçının fərqli baxışları, müxtəlif mövqeləri onları bir-birindən ayırsa da əsərlərindəki realizm və dərin psixologizm onların yazıçı olaraq bir-birinə nə qədər yaxın olduğunu ifadə edirdi. Məqalədə iki dahi şəxsiyyəti birləşdirən və onları bir-birindən uzaqlaşdıran səbəblər aydınlaşdırılmış və iki böyük yazıçının həyatda qarşılaşmaması ilə bağlı mülahizələrə və fikirlərə münasibət verilmişdir. Əsrlər keçsə də Tolstoy və Dostoyevski dahiliyi, onların şah əsərləri və oxucunun bu əsərlərə verdiyi dəyər azalmayacaq, əksinə artacaq və nəsillərdən-nəsillərə ötürüləcəkdir. Onların bütün sevimli personajları sonsuz mənəvi axtarışlar içərisindədir və hər iki müəllif bu axtarışını öz dühasının bütün gücü ilə nümayiş etdirir.

Açar sözlər: yazıçı, həyat, şəxsiyyət, münasibət, ədəbiyyat, görüş.

ABSTRACT

Tolstoy and Dostoyevsky are two geniuses of Russian literature who lived in the 19th century. The creativity of these two people raised Russian literature to the level of world literature. Although the different views and different positions of the two great writers separated them from each other, the realism and deep psychologism in their works showed how close they were as writers. In the article, the reasons that unite the two geniuses and distance them from each other are clarified, and the considerations and opinions related to the fact that the two great writers did not meet in life are discussed. Even if centuries pass, the genius of Tolstoy and Dostoyevsky, their masterpieces and the value the reader attaches to these works will not decrease, but will increase and be passed on from generation to generation. All of their beloved characters are on endless spiritual quests, and both authors display this quest with the full force of their genius.

Keywords: writer, life, personality, attitude, literature, meeting.

GİRİŞ

Tolstoy və Dostoyevski XIX əsrdə yaşamış rus ədəbiyyatın iki dahi simasıdır. Bu iki şəxsin yaradıcılığı rus ədəbiyyatını dünya ədəbiyyatı səviyyəsinə qaldırdı. İki böyük yazıçının fərqli baxışları, müxtəlif mövqeləri onları bir-birindən ayırsa da əsərlərindəki realizm və dərin psixologizm onların yazıçı olaraq bir-birinə nə qədər yaxın olduğunu ifadə edirdi. Bəli, mənə də bir çox oxucular kimi çox maraqlı olan məsələ burasındadır ki, necə ola bilərdi ki, iki dahi şəxsiyyət eyni əsrdə, eyni zamanda yaşamış, yaratmış ancaq heç bir zaman görüşməmişlər. Bununla bağlı bir çox fikirlər irəli sürülmüş olsa da bəzi faktlar əsasında biz deyə bilirik ki, əslində bu iki şəxsiyyət bir-birinə böyük rəğbət bəsləmişdir. Tolstoyun dostu müxbir və filosof Nikolay Straxova göndərdiyi məktub bu cəhətdən maraqlı sübutlardandır.

Belə ki, Tolstoy görkəmli yazıçı F.Dostoyevskinin ölüm xəbərini alanda dostuna məktub yazır. Məktubun məzmununda deyilir: ” *Kaş ki, Dostoyevski haqqında hiss etdiyim hər şeyi dəyə bilərdim. Mən bu adamı heç vaxt görməmişəm və onunla birbaşa münasibətdə olmamışam və birdən-birə öləndə anladım ki, o, mənim üçün ən yaxın, ən əziz və ən lazımlı insandır*” [1.]

Məktub 1881-ci ildə, yəni Tolstoyun yeni yolunda özünü xüsusilə tənha hiss etdiyi bir vaxtda yazılmışdır və etiraf xarakteri daşıyır. O, heç vaxt görmədiyi, tez-tez baxışlarında və estetik zövqlərində fikir ayrılığına düşdüyü insanı, dostunu, ən yaxınını, ən əzizini, gərəklisini itirdiyini söyləyir. Tolstoyun Dostoyevskiyə olan bu etimadı bir daha dahi yazıçının onun yaradıcılığını və şəxsiyyətini yüksək qiymətləndirdiyini göstərdi. Hər iki böyük rus yazıçısı müasir idilər, lakin onlar heç vaxt görüşməyiblər. Bundan əlavə, onlar çox fərqli insanlar idi və dünyaya çox fərqli baxırdılar.

Tolstoy və Dostoyevskinin görüşmədikləri haqqında danışarkən, ideoloji görüşləri nəzərdə tuturuq- düşüncələrin, hisslərin, intuisiyaların, tarixi kəsişmədə, psixoloji-mənəvi azadlıq xüsusiyyətləri ilə bağlı bəzi vacib hallara görə Tolstoy və Dostoyevski bir-birindən ayrı tamamilə müxtəlif istiqamətdədirlər. Belə görünür ki, onların həyatında ideoloji görüşlər olmadığı kimi, görüşmək üçün real fiziki imkanları da olmayıb. İki böyük rus yazıçısı bir-birini tanıya bilmədi, halbuki onların hər ikisi bir çox başqa müasirləri - Turgenev, Qonçarov, Nekrasov, Ostrovski ilə yaxından tanış idi. Lakin ola bilsin ki, Tolstoy da bu görüşü istəməyib. Dini axtarışların gücləndiyi dövrdə qraf məşhur ağsaqqallar, ilahiyyatçılar və kilsə rəhbərləri ilə görüşməkdən çəkinmirdi. Üstəlik, o, nəinki qorxmurdu, həm də şüurlu şəkildə bu münasibətləri axtarırdı. Amma məhz həmin dini baxışlarda olan Dostoyevski ilə görüş Tolstoyu nədənsə çəkindirirdi və o, bu görüşün baş tutmasını istəməirdi. Tolstoyun dinə münasibəti birmənalı olmamışdır. O qeyd edirdi ki: “*Ona yalan kimi görünən şeylərə inana bilmir və nəinki inanmır, hətta buna inanmağın da qeyri-mümkün olduğuna əmindir*” [1.]

1261

Əslində iki dahi şəxsiyyət bir dəfə eyni auditoriyada görüşmüşdülər. Onlar 1877-ci ildə filosof Vladimir Solovyovun mühazirəsində iştirak etmişdilər. Bu, Dostoyevski və Tolstoyun eyni məkanda olduqları ilk və son tarix oldu. Çox maraqlıdır ki, onlar eyni salonda olsalar da bir-birilə tanış olmamışdılar. Bununla bağlı maraqlı mülahizələr irəli sürülür. Çünki həm zalda onlarla birlikdə fəal yazıçıları ortaq dostları Nikolay Straxov da var idi. Amma nədənsə Tolstoyu və Dostoyevskini bir-birilə tanış etməmişdi. Sonradan hər iki böyük yazıçı bundan çox təəssüfləndilər. Tolstoy və Dostoyevski bir-birləri ilə heç vaxt görüşməmələrinə və bir-birlərinə bir sətir məktub yazmamalarına baxmayaraq, bir-birlərinin yaradıcılığını çox yaxından izləyirdilər. Mənbələrdə də qeyd edilir ki, hər iki yazıçı bir-birinin əsərlərinə olan böyük heyranlıqlarını ifadə etmişlər. Məsələn, Dostoyevski “Anna Karenina” romanı ilə bağlı geniş yazı dərc etmiş və ya Tolstoy Straxova məktublarından birində onun “Ölülər evindən qeydlər” əsəri ilə bağlı hiss etdiyi heyranlıq hissini bildirmiş, əsəri tərbiyəvi bir əsər adlandıraraq dostuna Dostoyevskiyə olan böyük yazıçı sevgisini çatdırmağı söyləmişdi. [3.]

Tolstoy və Dostoyevski haqqında danışarkən həmişə onların tərcümeyi-hallarının necə fərqli olduğuna heyran olursan. Yazıçıların hər ikisi eyni nəslin nümayəndələri idi: Dostoyevski 1821-ci ildə, Tolstoy isə 1828-ci ildə anadan olmuşdur. Ancaq nə qədər fərqli ailələri və yaşayışları var idi. Tolstoy qraf ailəsində doğulmuş və zəngin dvoryan ailəsində yaxşı şərtlərdə böyümüş və təhsil almışdı. Dostoyevski isə belə tərcümeyi-halı və ailəsi ilə öyünə bilməzdi. Bütün həyatı boyu Tolstoydan fərqli olaraq o, böyük ehtiyac içində yaşamışdı. Üstəlik, əgər Tolstoy öz torpaq sahələrinin gəliri hesabına borclarını çox asanlıqla ödəyə bilirdisə, Dostoyevskinin belə bir gəliri yox idi və borclarını acılarla ödəməyə, yoxsul yaşamağa məcbur idi.

Hər iki yazıçı 50-ci illərin ortalarında kifayət qədər çətin həyat şəraitində yaşayırdı. Lakin müharibə illərində Kırmda Tolstoyun ədəbiyyatla maraqlanmaq, gündəlik tutmaq imkanı olubsa və müasirlərinin fikrincə cəsur zabitə çevrilibsə, Dostoyevski bütün var-dövlət hüquqlarından məhrum olub, ağır işlərdə və sürgündə olmuşdu. Sibirdə yalnız bir kitab oxumaq imkanına malik olmaqla, həqiqətən həyata yenidən başlamalı olmuş və oxuduğu kitab da İncil olmuşdu. Maraq doğuran məsələ də burasındadır ki, onlardan biri zəngin idisə, o biri kasıb olmuşdur. Biri inanılmaz qonorar alırdısa, digəri biri bir tikə çörək üçün yazırdı.

Beləliklə, əsrlər keçsə də Tolstoy və Dostoyevski dahiliyi, onların şah əsərləri və oxucunun bu əsərlərə verdiyi dəyər azalmayacaq, əksinə artacaq və nəsillərdən-nəsillərə ötürüləcəkdir. Onların bütün sevimli personajları sonsuz mənəvi axtarışlar içərisindədir və hər iki müəllif bu axtarışı öz dühasının bütün gücü ilə nümayiş etdirməyi bacarmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Достоевский и Толстой: Неразрывная связь двух гениев. <https://scientificrussia.ru/articles/dostoevskij-i-tolstoj-nerazryvnaya-svaz-dvuh-geniev>
2. Л.Толстой и Достоевский. Дмитрий Мережковский <https://www.litres.ru/book/dmitriy-merezhkovskiy/l-tolstoy-i-dostoevskiy-175068/chitat-onlayn/>
3. Толстой и Достоевский (Пути сближения) <https://voplit.ru/article/tolstoj-i-dostoevskij-puti-sblizheniya/>

FORMATION OF AZERBAIJAN FEMINIST LITERATURE
AZƏRBAYCAN FEMİNİST ƏDƏBİYYATININ FORMALAŞMASI

AĞAKİŞİYEVA SƏADƏT ARİF QIZI

Azərbaycan Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru Mingəçevir Dövlət Universiteti,

Baş Müəllim

ORCID ID: 0000-0003-3289-1170

Xülasə

Azərbaycan feminist ədəbiyyatı qadınların cəmiyyətdəki hüquqlarının, azadlıqlarının və statusunun qorunması mövzularını işıqlandıran, qadınların təcrübələrini, hisslərini və problemlərini dilə gətirən bir ədəbiyyat istiqamətidir. Azərbaycan ədəbiyyatında feminizm rüşeymləri folklor və klassik ədəbiyyatdan başlamışdır. Folklor nümunələrində qəhrəman qadın obrazları kişilərlə birlikdə at çapır, qılınc oynadırlar.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi yaradıcılığında yaratdığı qadın obrazları ilə nəinki Şərq ədəbiyyatında, hətta dünya ədəbiyyatında böyük inqilab etmişdir.

Bu sahə Azərbaycanda geniş yayılmasa da, bəzi yazıçılar və şairlər feminist ideyaları əsərlərində əks etdiriblər. Sovet dövrünün məşhur qadın şairəsi olan Mirvarid Dilbazi qadınların azadlıq və hüquqlarını dilə gətirən şeirlər yazıb. Nigar Rəfibəyli əsərlərində qadınların səsi olmaqla yanaşı, Azərbaycan qadınının ailədəki və cəmiyyətdəki roluna da toxunub. Əliyev Vəlibəyova "Fədailər" adlı əsərində feminist fikirlər irəli sürüb, qadınların müstəqilliyini müdafiə edib. Afaq Məsud müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ən tanınmış qadın yazarlarından biridir. Onun əsərlərində qadın psixologiyası, özünü ifadə və azadlıq məsələləri ön plandadır.

Feminist ədəbiyyat Azərbaycanda kişilərin hakim olduğu ədəbiyyat sahəsində özünəməxsus yer tutur və qadınların səsi kimi çıxış edir. Bu əsərlər qadınların sosial və mədəni statuslarının yüksəldilməsi, onların haqlarının müdafiəsi və cəmiyyətdəki rollarını yenidən düşünmək üçün vacib bir vasitədir.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, feminizm, ədəbiyyatda feminizm, qadın ədəbiyyatı, xarakter

Abstract

Azerbaijani feminist literature is a direction of literature that highlights the protection of women's rights, freedoms and status in society, expresses women's experiences, feelings and problems.

The seeds of feminism in Azerbaijani literature started from folklore and classical literature. In folklore examples, heroines ride horses and play swords together with men.

The brilliant Azerbaijani poet Nizami Ganjavi created a great revolution not only in Eastern literature, but also in world literature with the female characters he created in his work.

Although this field is not widespread in Azerbaijan, some writers and poets have reflected feminist ideas in their works. Mirvarid Dilbazi, a famous female poet of the Soviet era, wrote poems expressing the freedom and rights of women. In addition to being the voice of women, Nigar Rafibeyli also touched on the role of Azerbaijani women in the family and society. Aliya Valibeyova put forward feminist ideas and defended the independence of women in her work "The Devotees". Afaq Masud is one of the most famous female writers of modern Azerbaijani literature. Women's psychology, self-expression and freedom issues are in the foreground in his works.

Feminist literature occupies a unique place in the field of literature dominated by men in Azerbaijan and acts as the voice of women. These works are an important tool for raising the social and cultural status of women, protecting their rights and rethinking their role in society.

Key words: Azerbaijani literature, feminism, feminism in literature, women's literature, character

Giriş

Cəmiyyətin formalaşb inkişaf etməsində bədii ədəbiyyatın rolu danılmazdır. Bədii ədəbiyyat nümunələri yarandığı cəmiyyətlə sıx əlaqəli şəkildə formalaşır, cəmiyyətin ictimai-siyasi, mədəni həyatına işıq tutur. Ədəbiyyat mövcud olduğu ilk andan etibarən cəmiyyətin problemlərini bu və ya digər şəkildə işıqlandırır, onların həlli yollarını bədii şəkildə çatdırır. Bu baxımdan bədii ədəbiyyat bir sıra problemlərin kökünün araşdırılması və həlli yollarının tapılmasında tədqiqatçılara zəngin material verir. Bütün dövrlərə nəzər yetirdikdə, cəmiyyətin ən dərin problemlərindən biri olan qadın probleminin ədəbiyyatda yer aldığını görmək mümkündür. Bu problemə müxtəlif dövrlərdə müəlliflərin yanaşması da fərqli olmuşdur.

Əsas hissə

Feminizm qloballaşan dünyada əsas müzakirə mövzusunə çevrilmiş mühüm məsələlərdəndir. Feminizim ilk olaraq publisistikada öz əksini tapır, daha sonra isə nəzəriyyəyə, ədəbiyyata keçid edir. ("İngilis ədəbiyyatında feminist utopiyasının başlanğıcı", 2021)

Ədəbiyyatın dərin qatlarına nəzər yetirdikdə gender bərabərliyi, yaxud feminizmin ilk rüşeymlərinin hələ folklorumuzda mövcud olduğu görülür. Azərbaycan xalqına xas özəl keyfiyyətlərdən biri də bizim cəmiyyətdə ta qədim dövrlərdən başlayaraq, məişət səviyyəsindən tutmuş, ali dövlət məqamına qədər qadının rolu, onun fikir və rəyinə verilən böyük dəyərdir. Bir çox millətlərin qibtə etdiyi və hətta anlamadığı, qəbul edə bilmədiyi bu özəllik, təbii ki, təsadüfi olmayıb, mənsub olduğumuz böyük Türk millətinin genetik yaddaşı və təfəkkürümüzdəki genetik kodlarla birbaşa bağlıdır (Nizami Gəncəvi və Nizamülmülkün baxış bucağında qadın (kimdir?! nədir?!) - Təhminə Bədəlova, 2023). Xalqın yaratdığı əfsanə və nağıllar, "Kitabi Dədə Qorqud" dastanlarında oğuz igidləri ilə çiyin-çiyinə dayanan, at çapıb, qılınc oynadan qadınlarımız (Banuçiçək, Selcan xatun və b.) var. Dastanda "ana haqqı" "tanrı haqqı"na bərabər tutulur.

XII əsrdə Azərbaycan İtibah ədəbiyyatının ən dəyərli simalarından biri olan ilk qadın şairlərimizdən Məhsəti Gəncəvi klassik Azərbaycan ədəbiyyatında istedadı ilə zirvələri fəth etmişdir. Məhsəti yoxsul zahid ailəsində dünyaya göz açsa da, atası onu məktəbə qoymuş, ona elm öyrətmişdir. Gənc yaşlarından istedadı, biliyi ilə tanınıb şairlər, alimlər arasında ad-san sahibi olmuşdur. Məhsəti Gəncəvi yaradıcılığında rübai janrının xüsusi yeri olmuşdur. Şair rübailərində məhəbbət, azad insan hissləri öz ifadəsini tapmışdır. XII əsrdə qadın şairin məhəbbət mövzusunə müraciət etməsi, eşqini elan etməsi böyük cəsarət tələb edirdi.

Ədəbi fəaliyyətinin çiçəklənmə dövrü Sultan Səncərin sarayına təsadüf edən sənətkar orta əsr qadın şairlərinin ən qüdrətli nümayəndəsidir.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi yaradıcılığında yaratdığı qadın obrazları ilə nəinki Şərq ədəbiyyatında, hətta dünya ədəbiyyatında böyük inqilab etmişdir.

Şair “Xosrov və Şirin” poeməsindəki qadın hökmdar Məhinə Banu və Şirin obrazlarını müxtəlif rəqəslərdən işləmişdir. “İsgəndərnamə” poeməsində Nüşabə obrazını da bu sıraya daxil etmək olar. Nizaminin təsvir etdiyi hökmdar qadınlar qılınc oynadır, at çapır, çövkən oynayır. Onlar bu hünərlərinə görə kişilərdən geri qalmırlar.

O yetmiş qız dişli aslan kimi

Şirinin yanına başı havalı gələnələr.

Mərdlikdə hər biri bir İsfəndiyar idi,

Ox atmaqda Rüstəm kimi bir atlı idilər.

Çövkən oynamaqda elə cəld idilər ki,

Fələyin çənbərindən topu (yəni ayı)

çalıb aparırdılar (Nizami, “Xosrov və Şirin”, 2004)

Nizami Gəncəvinin əsərlərində mənsub olduğu türk xalqının cəmiyyətdə, ailədə qadına münasibətini elə təkəş şairin yaratdığı qadın obrazları ilə sözün görmək mümkündür.

Dahi şairin yaradıcılığı ədəbiyyatda renessans yaratmış, Nizami məktəbinin davamçıları müxtəlif qadın obrazları yaratmış, qadının cəmiyyətdəki mövqeyi, təhsili, azadlığı kimi məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Klassik bədii irsdə Ağabəyim ağa Cavanşir, Heyran Xanım, Xan qızı Natəvan, İlk qadın dramaturqumuz Səkinə Axundzadə kimi ədiblərimizin yaradıcılığında qadın poeziyası davam etmişdir.

Azərbaycanda feminist meyillərin güclənməsi XX əsrdən Qərbə marağın artması ilə daha çox bağlıdır. Bu dövr yazılan əsərlər qadınların sosial-psixoloji vəziyyətinə, dünyagörüşündəki dəyişikliyi, qadının cəmiyyətdəki yeri kimi məsələləri qabartmağa başlayır. XX əsrdə H. Cavid, C.Cabbarlı, Y.V.Çəmənşiminli, C.Məmmədquluzadə, M.S.Ordubadı, M.İbrahimov, İ.Əfəndiyev, İ.Məlikzadə, Ə.Hacızadə, Anar, Elçin, Ç.Abdullayev, Gülşən Lətifxan, Alpay Azər, Azər Qismət, Rasim Qaraca və s. müəlliflərin yaradıcılığında bir-birindən seçilən maraqlı qadın obrazlarına, xarakterlərinə və onların müxtəlif ölçülərdən poetik təsvirinə rast gəlmək mümkündür. Həmin əsərlərdə qadınların fərqli vəziyyətlərdən ictimai-sosial, mənəvi əhəmiyyətləri qabardılmışdır. Hüseyn Cavidin “sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək” ifadəsi qadına verilən yüksək dəyərin təəcəssümüdür. Cəfər Cabbarlının “Sevil”, “Almaz” pyeslərində qadının cəmiyyətdə özünə yer tapması, həyatla, cəhalətlə mübarizəsi öz əksini tapır. Bu mərhələdə qadın ədiblərin ədəbiyyata gəlişi artmağa başlayır. Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli, Mədinə Gülgün, Ələviyə Babayeva, Xanımana Əlibəyli, Əzizə Cəfərzadə, Xəlidə Həsəlova və b. müəlliflər yaradıcılığa başlamışdır.

Akademik İsa Həbibbəyli modernləşmə meyillərinin, həmçinin, feminizmin ilk təzahürlərini 1960-cı illərə təsadüf etdiyini vurğulayır. (“Azərbaycan ədəbiyyatında modernizm cərəyanı olubmu?”, 2019).

Tənqidçi Mətanət Vahid ədəbiyyatda feminizm meyllərini təhlil edərkən Azərbaycan ədəbiyyatında feminizmin radikalıqdan uzaq olduğunu qeyd edir: “Çağdaş nəsrimizdə ayrı-ayrı müəlliflərin yaradıcılığında feminizm əks olunsa da, onu bütövlükdə Azərbaycan qadın nəsrinə üçün xarakterik hesab etmək olmaz. Çağdaş qadın nəsrinə, o cümlədən hekayələrimiz də radikal feminizmdən uzaqdır, bununla belə, qadının taleyi, qisməti, payına düşən acılar qadın yazarlarımızı hər zaman düşündürür” (Vahid, 2016: 360). Nərgiz Cabbarlı isə bu məsələyə fərqli mövqedən yanaşmışdır: “Cəmiyyətdə kişi ilə qeyri-bərabər səviyyədə olan qadın ədəbiyyatda da zərif və zəif məxluq kimi dəyərləndirilir. Yəni ədəbiyyatın vəsf və təsvir obyektinə kimi tanınan qadına münasibət daha çox bu aspektdən qiymətləndirilir. Amma nəzərinizə çatdırmaq ki, bu, həmişə belə olmayıb. Belə ki, yazıçı və şairin məsələlərə birbaşa öz münasibətini əks etdirən ədəbiyyat nümunələri arasında təbii ki, əsər müəlliflərinin kimliyindən asılı olmayaraq, qadına nifrət, qadına ikrah, qəzəb, yuxarıdan-aşağı münasibət (əksinə deyil, məhz yuxarıdan aşağı) özünü biruzə verir. (Cabbarlı, 2006; 249)

Mirvarid Dilbazi (1912-2001) Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış qadın şairlərindən biri olub. Onun yaradıcılığı milli, vətənpərvər ruhla yanaşı, qadın haqları və feminizm mövzularına da toxunub. O, XX əsrdə Azərbaycanda qadınların hüquqları və cəmiyyətdəki yeri ilə bağlı mövzulara diqqət yetirən ədiblərdən biri idi.

Dilbazi, ənənəvi cəmiyyətdə qadınların səsi olmaqla qadın hüquqları, azadlıq və təhsil məsələlərini öz şeirlərində və əsərlərində vurğulayıb. Onun əsərlərində qadının gücü, cəmiyyətdəki rolu və sosial ədalət kimi mövzular işıqlandırılır. Əsərlərində ənənəvi patriarxal düşüncələrə qarşı çıxmaq və qadınların təhsil, iş həyatı və ictimai həyatda iştirakını müdafiə etmək onun feminizm yanaşmasının əsas cizgilərindən idi.

Xüsusən də, onun qadının şəxsi azadlığı və cəmiyyətdəki rolu ilə bağlı yazdığı şeirlər, o dövrdə Azərbaycan cəmiyyətində qadınların üzləşdiyi problemləri əks etdirir və bu problemlərin həllində qadının maariflənməsi və azad olması vacibliyini ön plana çəkirdi.

Mirvarid Dilbazi bu yanaşmaları ilə Azərbaycan ədəbiyyatında feminizmin təməl daşlarını qoyan şəxslərdən biri kimi qəbul edilə bilər.

Nigar Rəfibəyli (1913–1981) Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi və şairəsi olaraq, öz yaradıcılığında qadın haqlarına və qadının cəmiyyətdəki roluna xüsusi diqqət yetirib. O, şeirlərində və nəsr əsərlərində qadınların emosional və sosial dünyasını, onların azadlıq, sevgi, təhsil və cəmiyyətdəki mövqeləri kimi mövzuları dərinliklə işləyib.

Rəfibəyli xüsusilə qadınların iç dünyasında baş verən hissləri, onların həyatdakı çətinliklərini, arzu və ideallarını təsvir edib. Qadınların güclənməsi, özünüdərk və şəxsiyyət kimi formalaşması onun əsərlərində mühüm bir yer tutur. O, qadınları həm ailə daxilində, həm də cəmiyyətdə aktiv və müstəqil şəxslər kimi görməyə çağırır, qadın hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş dərin bir həssaslıq nümayiş etdirir.

Onun əsərlərində qadının təhsili və öz potensialını həyata keçirməsi də vacib bir mövzu olaraq çıxış edir. Bu xüsusilə, XX əsrin ortalarında Azərbaycanda qadınların sosial mövqeyi və hüquqları məsələsində olan dəyişikliklər fonunda daha da aktuallaşır. Rəfibəyli şeirlərində qadının emosional və mənəvi gücünü, onun qarşısında duran maneələri aşmaq bacarığını vurğulayaraq, qadının cəmiyyətdəki rolunun güclənməsinə inamını ifadə edirdi.

Azərbaycan ədəbiyyatında feminist axının başlanğıcını professor Tehran Əlişanoğlu Afaq Məsud yaradıcılığı ilə bağlayaraq yazır: “60-cıların cəmiyyət fəlsəfəsindən, fərd cəmiyyət münasibətlərindən birbaşa fərdin fəlsəfəsinə keçmək məhz onlara müyəssər oldu.

Milli və sosial ətrafa çox da aludə olmayıb, milli fərdi birbaşa dünya insanı modelində axtardılar və kəşf etdilər” (Əlişanoğlu, 2016/2017: 406).

Afaq Məsud çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli yazıçısı və dramaturqudur. Onun yaradıcılığında feminizm mövzusunda birbaşa diqqət yetirilməsə də, əsərlərində qadın dünyasının dərin psixoloji təhlili, qadının sosial və şəxsi kimliyinin axtarışı, fərdi azadlıq, və cəmiyyətin təzyiqləri qarşısında qadının mübarizəsi kimi mövzular əks olunur.

Afaq Məsudun əsərlərində qadın obrazları mürəkkəb daxili dünyaya malikdirlər və onlar bəzən cəmiyyətin sərt qaydalarına qarşı mübarizə aparmaq məcburiyyətində qalırlar. Yazıçının qadın qəhrəmanları öz emosional təcrübələrini, daxili böhranlarını və xarici dünyadakı rollarını daim təhlil edir, bu isə qadınların cəmiyyətin verdiyi ənənəvi rollardan çıxmaq üçün göstərdiyi səyləri əks etdirir. Onun əsərlərində qadınların psixoloji dərinliyi, onların şəxsiyyət axtarışları və cəmiyyətin stereotiplərinə qarşı çıxmaları feminizm aspektindən təhlil oluna bilər.

Məsudun yaradıcılığı, xüsusilə patriarxal cəmiyyətdə qadınların üzləşdiyi çətinlikləri və onların fərdi azadlıq uğrunda apardığı daxili mübarizələri vurğulayır. Qadın haqları mövzusunda, onun əsərlərindəki qəhrəmanların həyatında daxili azadlıqla bağlı axtarışlar və gender stereotiplərindən qurtulmaq arzusu böyük əhəmiyyət kəsb edir. “O” hekayəsində mənəvi hisslərin yorğunluğundan, hətta ömrün təqlidçi, dünyanın dejavuşəkilli aynasından boğaza yığılan qadının daxili dünyasının cəmiyyətin aparıcı intizamı olduğu göstərilir. Onlar heç də psixologiyalarında impulsiv və preaqonal vəziyyət yaşamırlar, fəqət ictimai həyatın güzgüsü kimi çıxış edirlər. Əsəri oxuyan oxucunun təfəkkürü qaranlıq və tutqun fikir axtarışları ilə üz bəzən dayanır. Onların heç birinin həyata mistik yöndən baxmaq kimi məqsədləri də yoxdur. “İzdiham” hekayəsində, əsas qəhrəman izdihamın içində itir və zaman-məkan anlayışlarından məhrum olur. Əslində bu izdiham həyatın, maddi və mənəvi problemlərinin çökəkliyə yığılıb bataqlığa çevrilməsidir. “O” hekayəsində iki obraz – Kişi və qadın arasında münasibətlərin mürəkkəbliyi və çoxşaxəliliyi göstərilir. “...Əli arvadının buruq saçına dəyəndə dik atıldı... sinirləri qıc oldu, çəkilib öz yerinə girdi, yorğanı başına çəkib ürəyi döyünə-döyünə gözlədi”(Məsud, 2012/147). Əsərə bu cür “oval” başlanğıc etməklə müəllif, kişi və qadın münasibətlərində mənəvi çöküntünün dərinləşməsini göstərir. Ümumiyyətlə, “Sərçələr”, “O”, “Qəza”, “İzdiham” hekayələri bir-birilə mövzu cəhətdən çox oxşar əsərlərdir. Hekayələrin hər birində mərkəz xətt qadındır, onun daxili dünyasının tör-töküntü halında olmasının təsvirini xüsusən müəllifin bu əsərlərində aydın formada müşahidə etmək mümkündür.(Şəfizadə, 2021)

İlk baxışdan düşünürsən ki, Afaq Məsudun qadın qəhrəmanları hansısa hadisənin travmasındadır. Amma bu belə deyil. Həmin obrazlar özlərində “dünya-insan” münasibətlərini, sosial dəyərləri tərənnüm edir. Ümumilikdə, azadlıq anlayışı ilk növbədə qadın təbiəti ilə, onun əxlaqi baxış bucağı ilə bağlıdır. Bütün dövrlərdə azadlığa qadın gözü ilə baxılıb. A.Məsud müstəqilliyə gedən yolda xalqın spiritual emosionalını, pessimist və optimist xarakterini adı çəkilən hekayələrində birmənalı şəkildə dolğunluqla təsvir edir.

Beləliklə, Afaq Məsudun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında qadının daxili dünyasına dərinlən nüfuz edən, qadın təcrübəsini və onun cəmiyyətdəki mövqeyini araşdıran, dolayısı yolla feminizmə toxunan əsərlər arasında qiymətləndirilə bilər.

Nəticə

Azərbaycan ədəbiyyatında feminist ideyalar geniş yayılmasa da müxtəlif dövrlərdə müəlliflərin bu mövzuya müraciət etməsi problemin aktuallığını qoruyub saxlayır. Feminist ədəbiyyatın və tənqiddin tədqiq edilməsi milli ədəbiyyatımızın inkişafına təkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Cabbarlı, N. (2006). Yeni Nəsil Ədəbiyyatı. Bakı: Elm.
2. Əlişanoğlu, T. (2016/2017), Tənqid Net. (12), 405-408.
3. Hüseynova, M. (2016). Müstəqillik Dövrü Azərbaycan Ədəbiyyatı. Bakı, Elm və Təhsil. C. I, 298-314.
4. Niazmi G. Xosrov və Şirin (2004), Bakı: Lider
5. Məsud, A. (2012). Seçilmiş əsərləri. Bakı, Elm və Təhsil. C. I,
6. Şəfizadə, S. (2021). Qloballaşan Dünyanın Qadın Xarakterində Oynadığı Rol (Müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələri Əsasında). Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD). 5. Cilt, 2. Sayı, 357-365.

İnternet qaynaqları

1. İstismarçı qərb dünyasının qadına və onun azadlığına dair nəzəri necədir?. (2012, 19 aprel). Erişim adresi: <https://www.islamquest.net/az/archive/question/fa14501>
2. Azərbaycan ədəbiyyatında modernizm cərəyanı olubmu? (2019, 11 fevral) Erişim adresi: <http://www.artkaspi.az/az/azerbaycan-edebiyatinda-modernizm-cereyaniolubmu/#.Xcu87TFqbDd>
3. “İngilis ədəbiyyatında feminist utopiyasının başlanğıcı.(2021) Erişim adresi: [https://www.anl.az/down/meqale/amea_fs/2021/01/766684\(meqale\).pdf](https://www.anl.az/down/meqale/amea_fs/2021/01/766684(meqale).pdf)
4. Nizami Gəncəvi və Nizamülmülkün baxış bucağında qadın (kimdir?! nədir?!) - Təhminə Bədəlova (25 sentyabr 2023) Erişim adresi: <https://literature.az/?page=339&newsId=118648&lang=aze>

LITERARY-CULTURAL LIFE IN GENGE IN THE PRE-REPUBLIC AND POST-
REPUBLIC PERIODS – ASSOCIATIONS
CUMHURİYET ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMLERDE GENGE'DE EDEBİYAT-
KÜLTÜR HAYATI, DERNEKLER

GÜNEL YUNUSOVA

Dr. Mingeçevir Devlet Üniversitesi, baş öğretmen Azerbaycan

Orcid İD 0000 0002 2375 2829

Özet

Genge'nin Cumhuriyet dönemindeki edebi ortamı henüz araştırılıp okuyucuya sunulmamıştır. 20. yüzyıl Cumhuriyet döneminde Genge'nin edebiyat ve kültür hayatının oluşmasında ve hareketlenmesinde "Molla Nasreddin" dergisinin rolü özel bir yere sahiptir. Çeşitli edebiyat toplantılarının yanı sıra "Yelizavetpolski listok", "Azerbaycan", "Yeni Genge", "Tuti", "Molla Nasreddin", "Hummat", "Bayani hakikat" gibi dergilerin de faaliyet gösterdiğini belirtmek gerekir ve onlar Genge'de edebiyat ortamında faaliyet gösteren kalem sahiplerinin mektuplarına sayfalarında yer verirdi.

O dönemde sadece Genge'de değil, Gencebasar'ın birçok köy ve kasabasında da edebiyat toplantıları yapıyordu. Bu edebi ortamın yeni şiirin gelişmesinde şüphesiz olumlu etkisi olmuştur.

Cumhuriyet döneminde faaliyet gösteren "Edebiyat ve Sanayi-Nafisa" ile "Edebiyat ve Tiyatro Dernekleri" yaratıcı aydınları bir araya getirerek şiir ve dramının yaratılmasında ve geliştirilmesinde özel hizmetlerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Genge edebiyat ortamı, "Molla Nasreddin" dergisi, "Edebiyat ve sanayi-manevi toplumu", dernekler ve cemiyetler, çarlık hükümeti, dil politikası

Abstract

The literary environment of Genge during the Republican period has not been researched and presented to the reader yet. The role of "Molla Nasreddin" magazine has a special place in the formation and movement of the literary and cultural life of Ganja during the 20th century Republican period. In addition to various literary gatherings, magazines such as "Yelizavetpolski listok", "Azerbaijan", "Yeni Genge", "Tuti", "Molla Nasreddin", "Hummat", "Bayani Veresh" are also active. In Genge, he gave a place to the letters of the pen owners who are active in the literary environment.

At that time, literary gatherings were held not only in Genge, but also in many villages and towns of Gencebasar. This literary environment undoubtedly had a positive effect on the development of new poetry.

"Edebiyat ve Sanayi-Nafisa" and "Edebiyat ve Tiyatro Nekleri" operating during the Republican period brought together creative intellectuals and performed special services in the creation and development of poetry and drama.

Keywords: Ganja literary environment, "Molla Nasreddin" magazine, "Literary and industrial-spiritual society", associations and societies, tsarist government, language policy

Amac: Gence'nin cumhuriyet öncesi ve sonrası sosyo-politik, edebi ve kültürel ortamını araştırmak, ortaya çıkan derneklerin rolünü belirlemek.

Kullanılan yöntem: Araştırma sürecinde kullanılan yöntemlerden biri de tarihsellik ilkesidir. Bir takım bilimsel ve teorik fikirlerin açıklanması sırasında tündengekim ve tümevarım yöntemlerinden de yararlandık.

Ana metnin ifadesi: 20. yüzyılın çalkantıları bir geçiş yüzyılı olarak arşivlerde ve basın sayfalarında saklanıyor. Her toplumsal birliğin temeli olan bir dönem olarak nitelendirilen 20. yüzyıl, on dokuzuncu yüzyılın olumlu geleneklerini de sürdürürken aynı zamanda lake "duvarları" üzerinde de ayakta durmuştur. Ama henüz özgürce ayakta duramıyordu, iktidar yapısı alt sınıfın çıkarlarını gerektiği gibi koruyamıyordu. 1905 Rus Devrimi sırasında Gence'de feodal keyfilik ve adaletsizlik yaşıyordu. Gence sosyal ortamı çelişkiler girdabında iki cepheye bölünmüştü. Bir tarafta devrimi bastırmakla meşgul olan çarlık hükümeti ile onu destekleyen din adamları, hanlar, beyler, tüccarlar ve kolchomag yer alıyordu. İkinci cephede işçi hareketi ve ayaklanmalardan uyanıp ayrılanlar vardı.

Bu yeni gelenler, yani ikinci cephenin temsilcileri sayıca çok az ve güçleri zayıftı. Seslerini yükseltmekten ve açıkça konuşmaktan korkuyorlardı. Gence şehrinin her türlü sosyo-politik ve sosyal sorunları, işçilerin talep ve önerileri "Şah Abbas Camii"nde çözümlendi.

O yılları gören, olaylara tanık olan ve karmaşık sosyal süreçlerde aktif olan Ali Razi Şamchizade Komitenin asıl amacının öldürmek, yok etmek, para toplamak, yangın çıkarmak, katliam yapmak, felaketler yaratmak olduğunu söylemiştir. Kendileri ise mescidde bulunuyordu. Komitenin üyeleri zengin hacılar, tüccarlar ve dindar isimlerden oluşuyordu ve Molla Muhammed ve Ahund Pişnamazzaden'in liderliğini kabul ediyorlardı. Komitenin bir kısmı şehrin aydın burjuvazisi ve bürokratlarından oluşmaktaydı ve Alakber bey Rafibeyov'un başında toplanmıştı.

Valiliğin tamamındaki eşkıya çetelerini kontrol altına alan ve 1500 kişilik silahlı güce sahip olan Milli Komite'nin temel hedefi, Türk işçilerini yeniliğe karşı mücadeleye kaldırmaktı.

Sonuç olarak, bir dizi cinayete sebep oldular: Himmatçilikda Ahund'un kapıcısı Molla Muhammed'i, demirci Habib'i ve demirci Samad'ı suçlayıp öldürdüler (çünkü onlar "Himmat" örgütünün üyeleri idi - Y.G.). Çoban Abdallı köyünde işçi Bahtiyar yakılarak öldürüldü...

İşte böyle bir dönemde, yani 7 Nisan 1906'da "Molla Nasreddin" dergisi Gence'ye geldi. "Müslüman kardeşlerim, size şunu söylemeye geldim" diyerek çağrısını yaptı ve niyetini açıkladı. Bu meydan okumanın samimiyeti insanların ilgisini artırdı. 1906 yılında Gence'de yüz nüshası (biri 12 kuruşdan) iki saat içinde tükendi. A. Razi, dergiyi satın alanların çoğunun mollalar ve burjuva aydınları olduğunu yazıyor. İkinci gün caminin yüksek minarelerinde ("Şah Abbas Camii") dua okundu ve halk camiye çağrıldı. Minberden: - "Bu dergiyi okuyan, dağıtan, basan, alıp satan kâfirdir. Resimlerinin okunması ve bakılması bile yasaktır" ifadeleri duyuldu.

İkinci sayı satıcıların elinden alındı ve derginin üçüncü sayısı gizlice satıldı. Bu durum tekli satışları azalttı ve yıllık abonelikleri yüz kat artırdı. "Molla Nasreddin" geniş işçi kitleleri arasında yayılarak büyük bir etki yaratmış, yaşlılığa, dine, hurafelere, moda ve geleneklere ağır darbeler indirmiştir. Çar hükümetinin politikasının iç yüzünü, yetkililerin ve icra memurlarının kimliğini gösteriyordu. Seyislere, hanlara, koçlara ve tüccarlara olan nefretini açıkça gösterdi ve korkusuzca lanetledi. Geniş işçi kitlesinin yaralarına gerekli ilacı gösterdi...[4,33] Bu, demokratik güçlerin gruplandırıldığı ve işletildiği merkezlerin diğer bölümlerinin edebiyat toplulukları, edebiyat meclisleri ve dernekleri tarafından organize edildiği bir dönemdi. "Nicat" ve "Şafa" cemiyetleri altında oluşturulan edebiyat ve tiyatro bölümleri daha aktifti.

Bu toplumdaki edebi güçler ayrı-ayrı küçük örgütler, dernekler ve meclislerde birleşmişti. Bu toplumlardan biri de "Edebi ve Sanayi-nafisa toplumu"du. Şehrin edebiyat güçlerinin başında bulunan Abdulla Sur'un önderliğinde bu toplulukta edebiyat ve sanat eserleri tartışılır, iyi eserlere ödüller verilirdi. [5,136]

Araştırma sonucunda Gence'de "Edebiyat ve Sanayi-Nafisa" cemiyetinin "Divani-Hikmet"ten sonra 1905 yılında kurulduğu ve o dönemin ilk cemiyet olduğu anlaşılmaktadır.

"Divani-hikmet" (kamil insanlar, şairler ve filozoflar konseyi) 1830 yılında Mirza Şafi Vazeh'in girişimiyle kuruldu ve aydınlar konseyinin üyeleri Fazıl Han Şeyda, Ş.İ. Qüdsi, Mirza Mehdi Naci, Molla Abbas Şöle olmuştur.

1840 yılında Tiflis'teki okula bir öğretmen çağrılınca Mirza Şafi Vazeh "Divani-hikmet"i Tiflis'te yarattı. Ancak Tiflis'te faaliyetine yeniden başlayan "Divani-hikmet", enternasyonalizmi nedeniyle Gence'deki "Divani-hikmet"ten farklıydı. Burada meclise Bakihanov, Grigoriev, Bodenstedt, Abovyan, Baron Rosen, Budagov, M.F.Ahundov katılıyordu. Gence'deki "Divani-hikmet"te sadece Avhaddi, Hagani, Şebüstari, Hayyam, Sadi, Hafız gibi Doğu edebiyatı şairlerinin eserleri ele alınıp değerlendirilmiştir. Tiflis'te faaliyet gösteren "Divani-hikmet"ta Avrupa edebiyatının H. Heyne, Beranje, Bayron, Goethe, Schiller ve diğerlerinin şiirleri de okunup değerlendirildi. Bodenstedt'in "Şafak neden sisleri örttü" şiirinin birebir tercümesine Mirza Şafi Vazeh'in verdiği isim, şiirsel yapısı nedeniyle meclis üyelerini etkiledi. Tiflis'teki "Divani-hikmet" ile Gence'deki "Divani-hikmet" arasındaki temel fark, M. Ş. Vazeh'in Avrupa'da şöhrete kavuşmasına yol açtı ve bu, Bodenstedt'in hizmetiydi.

1848 yılında Gence'ye gelen Mirza Şafi, "Divani-hikmet" faaliyetini yeniden sürdürdü. 1850 yılında o, Tiflis'e döndü. O devrden "Divani-hikmet" Naci'nin önderliğine geçti ve bu durum 1898 yılına kadar devam etti.

Bütün bunlarla birlikte Gence'nin edebiyat ortamında "Divani-hikmet"in oynadığı rol, daha sonra faaliyete geçen dernek ve cemiyetler tarafından da sürdürülmüştür. Bu dönemde Gence Hanlığı'nda "Saray şairleri" de çalışmıştır. "Saray şairleri"nin lideri Dilbaz oğlu Abdurrahman Ağa idi. Sisyanov'un Gence'ye saldırısı, Cevad Han'ın onunla mücadelesine Abdurrahman ağa Şair'in ithaf ettiği 24 kıtadan oluşan "Muhammes", Gence'nin edebi ortamının ne kadar savaşçı bir ortam olduğunu, daha sonra ortaya çıkan dernek ve toplulukların da bundan örnek aldığını göstermektedir. .

20. yüzyılın ilk on yılında Gence'de "Hayır Cemiyeti", "Yayın-eğitim" ve "Drama-cemaatleri" ve "Aydınlar" cemiyeti kuruldu. "Hayır Cemiyeti"nin ilgi çekici bir çalışması olmasa da, bir takım kültürel etkinliklerin hayata geçirilmesinde "Nasri-maarif" ve "Drama Cemiyeti"nin özel bir rolü vardı.

Bahsi geçen derneklerin toplantılarına Hüseyin Cavid, Abdulla Sur ve Asgaraga Adıgözelov Gorani yakından katıldı. A. Sur'un bu toplumlarda tartışılan eserleri analiz etmesi ve görüş bildirmesi farklıydı. Konuşmalarıyla yeni yazarlara yardımcı olmaktan çekinmedi. "Molla Nasreddin" dizisinde "Dabani çatdag hala" imzasıyla sahneye çıkan Ali Razi Şemçizade, A. Sur'un eleştirilerini büyük bir samimiyetle kabul etti ve onu hocası olarak gördü. A. Sur ilk olarak "Nesri-maarif" cemiyeti nezdinde oluşturulan edebiyat derneğinde meşhur "Fuzuli'ye Bir Bakış" yazısını okudu. A. Sur'un Mayıs 1912'de ölümü dernek tartışmalarını zayıflattı. Ancak o dönemin demokratik ortamı kendi edebi ve siyasi görüşlerini engellememiş, "Yelizavetpolski listok", "Azerbaycan", "Yeni Gence", "Tuti", "Babayi-Amir" gibi gazete ve dergilerin sayfalarında sadece sosyo-politik değil, aynı zamanda edebi-kültürel konular da yansıtılmıştır. 20. yüzyılın başlarında Nizami'nin mezarına karşı duyulan ilgisizliği gidermek amacıyla söz konusu dergilerin sayfaları, Nizami Gencevi'nin çöken kubbesi ve atların ayakları

altındaki mezarı hakkında yorumlarda bulunarak üzücü durumu okuyucularla paylaşmıştır. Ali Razi Şemçizade, "Tuti" dergisinde "Şeyh Nizami" adlı bir feuilleton sunarak, şairin sözlerini kullanarak modern toplumdaki baskı ve keyfiliği eleştirmiş, örnek olarak "Hamse"den birkaç ayet verilmiştir. Burada da mezarın acıklı hali anlatılıyor, ardından gençlere hitap ediliyor. "Molla Nasreddin", Nizam'iyi kamuoyuna daha iyi tanıtmak amacıyla "Heykel" adında bir köşe yazısı yayınladı.

"Yelizavetpolski listik" ise Gence'nin sosyal ve politik ortamına daha fazla yer veriyor ve sosyal ve politik olayların yorumlanmasına adanmış makalelere geniş yer veriyor.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının birinci yıldönümünün milli gururla kutlandığı 28 Mayıs 1919'da, bağımsızlığın ilk aylarında Gence'de yayınlanan "Azerbaycan" gazetesinin dördüncü sayısında Muhammed Hadi'nin "Türk Şarkısı" şiiri yayımlandı. İçeriği ve fikri itibarıyla Gence edebiyat ortamının ayıklığını kanıtlayan on dokuz ayetden oluşan bu şiir, Sovyet döneminde kitaplara girmemiştir. "Türk Şarkısı"nda üç kez:

Türk'ün kanı boşa mı gidecek?

İyi düşünün, yoksa bu kan hepsi heder mi?

ayetin tekrarı ve ortaya koyduğu fikir bugün bile taze olup, bizi geçmişi hatırlayarak günümüzün olaylarını değerlendirmeye çağırıyor, "kanla kazandığımız zaferden vazgeçmeyeceğiz" gibi çağırış yapıyor. Böyle bir anda aklıma "Şahname"den şu sözler geliyor: "Kökü kanla sulanan ağacın meyvesi intikamdır". [1,168]

20. yüzyıl Gence edebiyat ortamının, önceki yüzyıllarda oluşan edebiyat ortamının devamı olduğu ve demokratik fikirleriyle daha fazla dikkat çektiği de yadsınamaz bir gerçektir. Bu her şeyden önce aydınlanmış basını ve ulusal bilincin uyanışıyla öne çıkıyor. 19. yüzyılın 70'li yıllarında Gence'de bir kişi "Akıncı" (1875-1877) gazetesini satın alıp okuduysa, 20. yüzyılın ilk beş yılında "Molla Nasreddin" dergisi çevrede yaygın olarak yayıldı. Fikrine, amacına ve misyonuna dayanarak Gence'de bütün bir devrin görmediğini yaptı. "Molla Nasreddin" in yaratılması, Gence'nin edebiyat ortamının yeni temeller üzerinde oluşmasına ve gelişmesine yardımcı oldu. Dergi, Gence'den aldığı mektuplara sayfalarında yer verdi. Sadece 1906-1907 yıllarında "Molla Nasreddin" dergisinin sayfalarında Gence'ye ait irili ufaklı 200'ün üzerinde makalenin yayımlandığını belirtelim. Derginin Gence'den aldığı mektuplar şekil ve içerik bakımından renkarenktir. Telgraf, telefon haberleri, sözlük, duyuru ve feuilletonlar - Gence'nin edebi ve sosyal hayatı hakkında bilgi vermektedir.

20. yüzyılın başlarında Azerbaycanın düşmanları, elbette halkın kendi dillerini inkar etmeye çalıştılar, Azerbaycan'ı da bağımsız bir devlet olarak tanımak istemediler. Bunların en başında Azerbaycan diline ve kültürüne son derece kayıtsız davranan ve Azerbaycan'da dil politikasını uygulamaya başlayan Rus İmparatorluğu vardı. O dönemde burjuva basınında ve okullarında gerçek kimliğini inkar eden, aralarında Arapçılık, Rusçuluk ve Farsçılık eğilimlerinin çok güçlü olduğu bir grup "aydın" vardı ve "Molla Nasreddin" dergisi onlara ezici darbeler indiriyordu. "Molla Nasreddin" dergisi, yaşayan dilden yola çıkarak kendi görüşünü okuyucuya kolaylıkla aktarma ve saf Azerbaycan dilini her türlü etkiden koruma misyonunu gerektiği gibi yerine getirmiştir.

1907 yılında derginin 8. sayısı yayımlanmış olup, burada Gence'den gelen bir mektubun içeriği ve ona cevap yer alıyordu. Mektupta, Azerbaycan dilindeki ders kitaplarında Arapça, Farsça ve Osmanlıca kelimelerin yaygınlığından kaygılarını dile getiren gençlerin cevabı, özgün bir sanatsal biçim ve üslupla okuyuculara aktarılıyor. İki kişi arasındaki konuşma şeklinde bir örnek verilmiştir.

Öğretmen ile öğrenci arasında geçen diyalog, o dönemdeki ders kitaplarının durumu, dil ve üslup konusundaki eksiklikler hakkında yeterli bilgi vermektedir. Öğrenci öğretmene sorar:

- Hocam "isteğe bağlı" ne demek?
- "çalıştırmak" anlamına gelir.
- "Mahaza" ne anlama geliyor?
- "Yine de" anlamına geliyor.
- Bunlar hangi dilde?
- Arapça.[2,11]

Gence edebiyat ortamında A. Nazmi, A. Razi, M. M. Ahundov ve M. S. Fani vb. yazarlar "Molla Nasreddin" dergisi ile iş ilişkisi kurmuşlardır. Dergi iletişimi sürdürmenin yanı sıra Gence muhabirlerinin yaratıcılığını da takdir edirdi. Sayılardan birinde A. Nazmi hakkında şunları yazmıştı: "Molla Nasreddin" dünyasında "Molla Nasreddin"e yaklaşan dilin güzelliği ve tuzluluğu, onun hünerleri ve zarafetleri ile Sabir'e yaklaşan, onun yerine geçen ilk Meşedi Sicimgulu Kefsiz olub. [3,2] Görüldüğü gibi Mirza Celil A. mollanasraddinchi, A. Nazmin'i "ikinci Sabir" olarak adlandırdı.

"Molla Nasreddin" in Gence'deki muhabirlerinden A. Nazmi'den sonra yeni şiirin gelişmesinde rol oynayan demokratik ruhlu hicivci-şair A. R. Şemçizade vardı.

Sonuç: Gence'deki çeşitli edebiyat toplantılarının yanı sıra süreli basının rolü de küçük değildi. "Molla Nasreddin", "Azerbaycan", "Yeni Gence", "Hummet", "Yelizavetpolski listok", "Bayani vehish", "Tuti" gibi az çok demokratik dergi ve gazeteler, bu dönemde görev yapan yazarlara mektuplar yazdılar. Gence'nin edebi ortamını sayfalarına yerleştirdiler ve sonsuza kadar gelişmesine yardımcı oldular. Ancak bunların arasında "Molla Nasreddin" dergisinin hem Gence'nin edebi ortamını, hem de Gence'de meydana gelen sosyal ve siyasi çarpıklıkları yansıtmada özel bir rolü vardı.

Kaynakca

1. Əbülfəsim, F.(2004) "Şahnamə", Bakı: Öndər nəşriyyatı. səh 168
2. "Molla Nəsrəddin" jurnalı mart 1907-ci il, №8, səh.11
3. "Molla Nəsrəddin" jurnalı aprel 1907-ci il, №18, səh.2
4. Razi, Ə. Unutmaram. "Hücum" jurnalı 1933-cü il, №1-2, səh.33
5. Talıbzadə, K. Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi. Bakı, 1984, səh.136

**İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ DİL QAYDALARININ ÖYRƏDİLMƏSİ
(IV SİNİF DƏRSLİYİ ÜZRƏ)**

FƏRİDƏ SƏFƏRƏLİYEVƏ

**Azərbaycan Respublikası, Bakı Şəhəri. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Azərbaycan Dili Və Onun Tədrisi Texnologiyası Kafedrası Pedaqogika Üzrə Fəlsəfə
Doktoru, Dosent**

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1161-5759>

XÜLASƏ

Hər bir dilin elmi cəhətdən tədqiq olunmasının və praktik şəkildə öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Dil çox mürəkkəb xüsusiyyətlərə, dərin və gizli sirlərə malikdir. Bütün bu cəhətləri öyrənildikdə dil insan həyatında fikrin ifadəsi üçün daha qüvvətli vasitəyə çevrilir. Dilə dair geniş məlumat və bilik əldə etmək sayəsində hər bir kəs ayrı-ayrı məsələləri daha dəqiq ifadə etmək imkanı əldə edir. Məlumdur ki, söz yalnız dilçilik elminin yox, məntiq, fəlsəfə və psixologiyanın obyektidir. Söz dilçilikdə fonetik, leksik, etimoloji, morfoloji, sintaktik və üslubi cəhətdən öyrənilir desək, yanılmazdır. Həmçinin sözün formalaşması onun fonem və morfem tərkibləri, işlədilmə məqamı ilə yanaşı, həm də mətnin üslubi şəraiti ilə də sıx bağlıdır. Məhz buna görə də leksikologiya fonetika, morfolojiya, sintaksis, söz yaradıcılığı və üslubiyyatla qarşılıqlı əlaqədədir.

Azərbaycan dili tədrisinin başlıca vəzifələrindən biri də şagirdlərdə dil hadisələrini doğru əks etdirən düzgün məfhumlar yaratmaqdır. Müəllim hər an şagirdlərin nitqinin səlisliyinə, düzgünlüyünə fikir verməli, nöqsanları düzəltməyə çalışmalıdır. I sinifdən başlayaraq savad təlimi dövründə şagirdlərin nitq və təfəkkürünün inkişafı, orfoqrafik vərdişlərin aşılması əsas faktordur.

Dilçiliyin ən zəngin və nisbətən mürəkkəb bölməsi qrammatikadır. Müasir dərstdə müəllim uşaqlarda yaradıcı təxəyyülü inkişaf etdirməyə və idraki müstəqilliyə xidmət göstərən problemlə suallara, düşündürücü məsələlərə xüsusi yer verməlidir. Belə dərslər şagirdlərdə müəyyən bacarıq və vərdişləri formalaşdırır. Müasir dərslər bir növ müəllimin dərslər ciddi hazırlaşmasını tələb edir. Buna görə də müəllim hansı priyomlardan necə və nə zaman istifadə edəcəyini qabaqcadan müəyyənləşdirməli, sinifdə deyəcəyi informasiyanın strukturunu qabaqcadan düşünməli, mövzuya dair yardımçı, fakt və hadisələri əsas məsələnin həllinə yönəltməyi bacarmalı, dövrün mühüm ictimai-siyasi hadisələrindən baş açmalıdır.

Açar söz: Dil qaydaları, ibtidai sinif, fəal interaktiv təlim

NORMS OF LITERARY LANGUAGE

ƏDƏBİ DİLİN NORMALARI

MEHDİYEVA MƏTANƏT BAHADUR QIZI

Baş müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ID 0009-0005-0068-4590

ÖZƏT

Ədəbi dil xalq dilinin cilalanmış forması və bütün üslubların sistemidir. Ədəbi dil ictimai müəssisə və idarələrdə, nəşriyyat və mətbuatda, radio və televiziya, maarif və mədəniyyət ocaqlarında və digər yerlərdə istifadə olunan dildir. Hər bir ədəbi dil həm şifahi, həm də yazılı formalara, eyni zamanda zəngin üslubi rəngarəngliyə malik olur. Ədəbi dilin hamı üçün aydın və ümumi olması onun əsas əlamətlərini təşkil edir. Ədəbi dil mədəni və tarixi hadisədir. Bu dil cəmiyyətin mədəni tələbatı əsasında və müəyyən zərurət nəticəsində şifahi yolla yaranır. Müasir Azərbaycan ədəbi dili özünəməxsus daxili qaydalara və ədəbi normalara malikdir. Normativlik ədəbi dildə başlıca şərtədir. Ümumi normalar olmadan ədəbi dil də ola bilməz. Ədəbi normalar fikrin aydın, dəqiq ifadə olunmasına, hamı tərəfindən eyni formada anlaşılmasına, eyni zamanda, düzgün və vahid nitq yaratmağa kömək edir.

Dil və norma bir-biri ilə əlaqəlidir. Nitq mədəniyyətində əsas meyar ədəbi dil normaları hesab olunur. Nitq mədəniyyətinin əsas vəzifələrindən biri ədəbi dil və onun normalarını qorumasıdır.

“Norma” latın terminidir və “qayda”, “nümunə” deməkdir. Norma dilin fonetika, leksika və qrammatikasını əhatə edən dil qaydalarından ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi dil və nitq mədəniyyəti dil normaları olmadan tənzimlənmə bilməz. Ədəbi dilin normaları – ədəbi dilin inkişafının müəyyən dövründə dil vasitələrindən istifadə qaydalarıdır, yəni tələffüz, yazı, sözdüzəltmə qaydalarıdır. Dildə, eləcə də nitqdə norma nisbi sabitlik yaradır, nizamlayıcı funksiya yerinə yetirir. Eyni zamanda ədəbi dilin normaları kütləvi və dəyişkəndir. Ədəbi dilin normaları mütləq deyil, bu o deməkdir ki, müəyyən şəraitdən asılı olaraq dəyişikliyə uğraya bilər. Nitq fəaliyyətində dil normalarından düzgün istifadə düzgünlük, aydınlıq, dəqiqlik, məntiqilik, ifadəlilik, ahəngdarlıq kimi üslubi keyfiyyətlər yaradır. Yəni dilin normalarına düzgün riayət etmək nitqin gözəlliyini şərtləndirən başlıca əlamətlərdən hesab olunur.

Norma ədəbi dili sistemləşdirən kateqoriyadır. Norma–dil ünsürlərinin (sözlərin, söz birləşmələrinin, cümlələrin) eyni şəkildə, ümumqəbul edilmiş formada işlədilməsi nümunəsidir. Dil normasının əsas mənbələri həm klassik, həm də müasir yazarların əsərləri, KİV-in nəşrləri, linqvistik tədqiqatlar və s. hesab olunur.

Nisbi sabitlik, yayılma, hamı tərəfindən işlədilmə, hamı üçün məcburi olma, dil sisteminin istifadəsinə, qaydasına və imkanlarına uyğunluq dil normalarının səciyyəvi xüsusiyyətləridir. Norma müəyyən bir dövrün, tarixi təkamülün məhsuludur. Ədəbi dil norması dedikdə cəmiyyət üzvləri tərəfindən qəbul edilmiş, hamı üçün məcburi hər hansı bir qayda nəzərdə tutulur. Ədəbi dilin normalarına hər bir vətəndaş əməl etməlidir. Müqayisə üçün deyək ki, Fransa, Latviya və digər inkişaf etmiş dövlətlərdə dil qanunlarını pozanlar cəzalandırılır.

Norma dilçilikdə tənzimləyici funksiyaya malikdir. Ədəbi dil norması milli və tarixi hadisədir. Buna görə də mövcud normalar hər xalqın mədəniyyəti ilə bağlı olur. Bu normalar tarixən – uzun illər ərzində cıllanır və ədəbi dil üçün səciyyəviləşir.

Açar söz: norma,ədəbi dil, fonetik norma,leksik norma,qrammatik norma

ABSTRACT

Literary language is a polished form of the vernacular and a system of all styles. Literary language is the language used in public institutions and offices, publishing and press, radio and television, educational and cultural centers and other places. Every literary language has both oral and written forms, as well as a rich stylistic variety. The fact that the literary language is clear and common to everyone is its main feature. Literary language is a cultural and historical phenomenon. This language is created orally based on the cultural needs of the society and as a result of certain necessity. Modern Azerbaijani literary language has its own internal rules and literary norms. Normativity is the main condition in literary language. There can be no literary language without general norms. Literary norms help to express the idea clearly and precisely, to be understood by everyone in the same form, and at the same time to create a correct and unified speech.

Language and norm are related to each other. Literary language norms are considered the main criteria in speech culture. One of the main tasks of speech culture is to protect the literary language and its norms

"Norma" is a Latin word meaning "rule", "example". The norm consists of language rules covering the phonetics, lexis and grammar of the language. It should be noted that literary language and speech culture cannot be regulated without language norms. The norms of the literary language are the rules of using language tools in a certain period of the development of the literary language, that is, the rules of pronunciation, writing, and word correction. In language, as well as in speech, the norm creates relative stability and performs a regulating function. At the same time, the norms of the literary language are massive and variable. The norms of the literary language are not absolute, which means that they can change depending on certain conditions. The correct use of language norms in speech activity creates stylistic qualities such as correctness, clarity, accuracy, logic, expressiveness, harmony. In other words, correct observance of language norms is considered one of the main signs determining the beauty of speech.

Norm is a category that systematizes literary language. Norma- is an example of the use of nouns (words, phrases, sentences) in the same way, in a generally accepted form. The main sources of the language norm are the works of both classical and modern authors, media publications, linguistic studies, etc. is considered

Relative stability, distribution, use by all, binding for all, compliance with the use, order and capabilities of the language system are the characteristic features of language norms.

A norm is a product of a certain era and historical evolution. Literary language norm means any rule accepted by the members of the society and binding for all. Every citizen must follow the norms of the literary language. For comparison, let's say that in France, Latvia and other developed countries, those who violate language laws are punished. The norm has a regulatory function in linguistics. Literary language norm is a national and historical phenomenon. Therefore, the existing norms are related to the culture of each nation. Historically, these norms have been refined over many years and become useful for the literary language.

Key word: norm, literary language, phonetic norm, lexical norm, grammatical norm

ORGANIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS IN GENERAL
EDUCATION SCHOOLS

ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ MÜƏLLİMLƏRİN PEŞƏ
HAZIRLIĞININ TƏŞKİLİ

ARZU KƏRİMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0000-0002-2662-6015

ÖZET

Məqalədə ixtisasartırma sistemində təlim məşğələlərinin məzmunu və metodlarının təkmilləşdirilməsində ümumtəhsil məktəbi müəllimlərinin fəaliyyətinin peşəkar diaqnostikasının rolu üzə çıxarılır, müəllimlərin işinin təhlili istiqamətləri araşdırılır, peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün müasir tələblər müəyyən edilir.

Eyni zamanda məqalədə xüsusi və ümumi biliklərə, innovativ texnologiyalara yiyələnməkdə müəllimin real ehtiyaclarının vaxtında müəyyənləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır.

Pedaqoji kadrların ixtisasartırma işinin keyfiyyəti və səmərəliliyi bu prosedə müəllimlərin özlərinin məqsəd və tələbləri ilə müəyyən edilir. Təkmilləşdirmə kurslarının məzmunu, forma və metodları konkret məqsədlərin həyata keçirilməsini və müəllimlər tərəfindən planlaşdırılan nəticələrin əldə olunmasını təmin etməlidir.

Buna görə də, təkmilləşdirmə kurslarında hər bir müəllimin təkmilləşdirməyə real ehtiyaclarını müəyyən etməyə kömək edən metodlardan istifadə olunur. Bu istiqamətdə aparılan işlər konkret üsullarla həyata keçirilir. Xüsusilə, hazırlıq kursları zamanı əsas diqqət müəllimlərin peşə hazırlığındakı boşluqların aşkar edilməsinə verilir.

Burada qeyd etmək lazımdır ki, məktəbdə müəllimin reytingi yalnız onun fəaliyyətinin yekun qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir. Nəticədə müəllimin reytingi çox vaxt onun peşəkar "diaqnostikasından" asılı olur.

Peşəkar fəaliyyət səviyyəsini yüksəltmək üçün müəllim nəzəri biliklərə və onu praktiki işdə tətbiq etmək bacarığına malik olmalıdır.

Buradan belə nəticə çıxır ki, müəllim hazırlığının səviyyəsi onun peşə fəaliyyətinin ayrı-ayrı komponentləri ilə müəyyən edilə bilər.

Açar sözlər: müasir biliklər, peşəkar diaqnostika, müəllimin reytingi, tədris fəaliyyətinin komponentləri, təhlil, peşə ehtiyacları.

Abstract

In the article, the role of professional diagnostics of the activities of secondary school teachers in improving the content and methods of training sessions in the professional development system is revealed, the directions of the analysis of teachers' work are investigated, and modern requirements for raising the level of professionalism are determined.

The article justifies the necessity of timely determination of the real needs of the teacher in acquiring special and general skills and innovative technologies.

In this process, the quality and efficiency of professional development of pedagogical personnel is determined by the goals and requirements of the teachers themselves. The content, form and methods of refresher courses should ensure the implementation of specific goals and the achievement of the results planned by teachers.

Therefore, refresher courses use methods that help identify each teacher's real needs for improvement. The works in this direction are carried out in specific ways. In particular, during the preparatory courses, the main attention is paid to the detection of gaps in the professional training of teachers.

It should be noted here that the teacher's rating in the school is determined only by the final evaluation of his activity. As a result, the teacher's rating often depends on his professional "diagnosis".

To raise the level of professional activity, the teacher must have theoretical knowledge and the ability to apply it in practical work.

It follows that the level of teacher training can be determined by individual components of his professional activity.

Keywords: modern knowledge, professional diagnosis, teacher's rating, components of teaching activity, analysis, professional needs.

Azərbaycanda davamlı təhsil sistemi, kadr potensialının saxlanılması və inkişafının ən vacib şərti kimi, bütün iş fəaliyyəti dövründə müəllimlərin səriştəsini yüksək səviyyədə saxlamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda orta ixtisas təhsili üçün kadrların hazırlanması funksiyası müəllimlərin funksional vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün uyğunlaşdırılmasının əsas yükünü yerinə yetirən əlavə təhsil və ixtisasartırma sistemi tərəfindən həyata keçirilir.

Dərslərin müasir tələblər səviyyəsində aparılması müəllimdən yüksək peşəkarlıq hazırlığı tələb edir. O, öz sahəsi (elmi) üzrə davamlı olaraq böyük həcmdə məlumat almalı, tədris prosesi ilə bağlı bütün yeniliklərdən xəbərdar olmalıdır.

Bundan əlavə, bütün innovasiya proseslərinin mahiyyətini dərk etmək və innovativ texnologiyalardan yaradıcı səviyyədə praktiki fəaliyyətlərində tətbiq etmək lazımdır.

Yuxarıda göstərilən problemlərin həlli müəllimin özünütəhsilinin bir hissəsi olan müvafiq texnika və metodlardan istifadə etməklə əldə edilir. [1, 421]

Öz növbəsində, müəllimin özünütəhsil alması davamlı peşəkar inkişaf sisteminin bir hissəsidir. Davamlı peşəkar inkişaf peşə ilə bağlı zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərin əldə edilməsi üçün real ehtiyacların müəyyən edildiyi müəyyən dövrlərdə kurslarda təhsili əhatə edir.

Məktəbdə davamlı ixtisasartırmanın təşkili təkmilləşdirmənin çox mühüm müasir formasıdır. Bu işin səmərəli həyata keçirilməsində əsas rolu mahiyyətə metodoloji unifikasiya oynayır.

Müəllimin fəaliyyətində aşağıdakı komponentləri ayırd etmək olar:

- fənn (ixtisas) üzrə nəzəri biliklər və bu sahədə ən son yeniliklər haqqında biliklər;
- fənn üzrə tədris metodlarını bilmək və onlardan səmərəli istifadə etmək bacarığı;
- qabaqcıl pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi və ondan bacarıqla istifadə;
- qabaqcıl pedaqoji texnologiyaların mənimsənilməsi və tətbiqi;

- pedaqogika, psixologiya, milli ideya və mənəviyyat əsasları üzrə hazırlıq səviyyəsi;
- şagirdlərin bilikləri mənimsəmə səviyyəsi;
- fənn üzrə məktəb metod birləşmənin işində fəal iştirak, metodiki hesabat və məlumatların hazırlanması;
- müəllimin fəaliyyəti ilə bağlı normativ sənədləri bilməsi;
- sinifdənkənar işlərin keyfiyyəti və səmərəliliyi;
- valideynlərlə əməkdaşlıq etmək;
- müsabiqələrdə, konfranslarda, seminarlarda iştirak;
- KİV-də çıxış etmək;
- müəllimin tədris fəaliyyətinin həmkarlar, şagirdlər və valideynlər tərəfindən qiymətləndirilməsi. [2, 323-324]

Yuxarıda göstərilən komponentlər müvafiq texnika və metodlardan istifadə etməklə diaqnostikadan keçirilir.

Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- sənədlərin öyrənilməsi;
- müşahidə;
- söhbət;
- sorgu vərəqələri;
- testlər;
- özünüdiaqnostika;
- işçilərin, valideynlərin, şagirdlərin müəllimin tədris fəaliyyəti haqqında fikirləri;
- toplanmış məlumatlar əsasında təhlil;
- ümumiləşdirmə, nəticələr və tövsiyələr.

Kompleks peşəkar diaqnostikanın forma və metodlarının tətbiqi pedaqoji kollektivin idarə edilməsi baxımından pedaqoji vəzifələrin dəqiqləşdirilməsinə və bölüşdürülməsinə kömək edir. Tapşırıqlar aşağıdakılardır:

- Tədris işləri üzrə direktor müavini müəllimlərin peşəkar diaqnostikasına ümumi rəhbərliyi həyata keçirir;
- Direktorun təlim-tərbiyə işləri üzrə müavini şagirdlərin maarifləndirilməsinə yönəlmiş müəllim fəaliyyətinin diaqnostikasını təşkil edir;
- Fənn üzrə metod birləşmələrin rəhbərləri müəllimlərin elmi-metodiki bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsini təhlil edir;
- Müəllimlər öz peşəkarlıq səviyyəsini müstəqil müəyyənləşdirirlər. [5, 98]

Hər bir metodun həyata keçirilməsi müvafiq hazırlıq tələb edir. Ona görə də məktəb müəllimləri məktəbdə peşəkar diaqnostikanın təşkili ilə bağlı biliklərə yiyələnməli, onlar üçün xüsusi dərslər keçirilməlidir.

Peşəkar diaqnostik üsullar arasında özünüdiaqnostika metodu xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu metoda əsasən, müəllim öz fəaliyyətini təhlil edir və müvafiq nəticələr çıxarır. [3, 18]

Belə təhlil müəllimə öz fəaliyyətində mövcud olan çatışmazlıqları və problemləri operativ şəkildə aşkar etməyə və onları tez bir zamanda aradan qaldırmağa imkan verir. Öz-özünə təhlilin aparılması diaqnostikanın ən zəruri, təsirli, faydalı və sürətli formasıdır.

Peşəkar diaqnostikanın nəticələrinin ümumiləşdirilməsi əsasında növbəti təkmilləşdirmə kursunu bitirmə prosesində öyrənilməli olan ən mühüm məsələlər müəyyən edilir.

Bu, bizə şagirdlərin real ehtiyaclarını qruplaşdırmağa, kurslarda təlim məşğələlərinin məzmununu və metodlarını əlavə etməyə və təkmilləşdirməyə imkan verir. Təhsil müəssisələrində müəllimlərin peşəkar diaqnostikasını müasir tələblər səviyyəsində təşkil etmək lazımdır. [4, 38]

Sonda vurğulamaq istərdim ki, məktəb müəllimlərinin peşəkar diaqnostikasının təşkili və nəticələrinin təhlili pedaqoji kadrların ixtisasartırma kurslarının məzmun və metodlarının təkmilləşdirilməsinə əlavə imkanlar yaradır. Bu məqsədlə məktəb rəhbərlərini və müəllimləri müasir bilik və peşəkar diaqnostika metodları ilə təchiz etmək və bu istiqamətdə daim çalışmaq lazımdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: Təhsil, 2008, 480 s.
2. Qaydanko P.P. Elmi rasionallıq və fəlsəfi səbəb. M.: Tərəqqi-Ənənə, 2003, 528 s.
3. Zaripov K.Z. Müəllimlərin davamlı peşəkar inkişafı sistemində pedaqoji diaqnostika: Metodiki tövsiyələr. L: SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyasının OOV Elmi-Tədqiqat İnstitutu. 1989, 39 s.
3. Zeer E.F., Pavlova A.M., Symanyuk E.E. Peşə təhsilinin modernləşdirilməsi: səriştə əsaslı yanaşma: Dərslik. M., 2005.
4. Kotova İ.B., Şiyanov E.N. Müəllim: peşə və şəxsiyyət. Rostovna-Don, 1997. 144 s.

THE ROLE OF SPEECH DEVELOPMENT ACTIVITIES IN LITERACY
TRAINING LESSONS
SAVAD TƏLİMİ MƏŞĞƏLƏLƏRİNDƏ NİTQ İNKİŞAFI ÜZRƏ APARILAN
İŞLƏRİN ROLU

ABDULLAYEVA GÜLTƏKİN ATƏŞ QIZI

Pedaqogika Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya Fakültəsi

ÖZET

Savad təlimi dövründə nitq inkişafı üzrə iş nitq səslərinin və sözlərin düzgün tələffüzü, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, sözlərdən cümlələrin və rabitəli nitqin qurulmasını əhatə edir. Nitq inkişafı üzrə işlər birinci sinifdə aparılan məşğələlərin mühüm, üzvi və ayrılmaz bir hissəsi olmaqla Azərbaycan dilinin tədrisinin mərkəzi həlqəsini təşkil edir. Nitqə yiyələnmək, nitq inkişafı, öz fikir və hisslərini sözlərlə verə bilməyi bacarmaq ibtidai siniflərdə əsas yerlərdən birini tutur.

Savad təlimi dövründə öyrənilən hər bir səs üzrə iş aparılarkən yeni səsin işləndiyi heca və sözlərin öyrənilməsi ilə yanaşı, süjetli şəkillər üzrə nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi qayğısına qalınır. Şagird şəxsiyyətinin inkişafı üçün nitq bacarıqlarının, kommunikativ bacarıqların, sosial mühitdə ünsiyyətin rolu böyükdür. Nitq bacarıqlarına nail olmaq şagirdin sosial davranışını yaxşılaşdırır: digərini başa düşüb qəbul etməyə, məlumat verməyə, hisslərini ifadə etməyə, bütövlükdə nitq inkişafına imkan yaradır. Nitqin inkişafı ilə yanaşı, şagirdə dinləmə və anlama vərdişləri inkişaf edir, şagird sözləri düzgün tələffüz etmə və danışma bacarığına yiyələnir, söz ehtiyatı zənginləşir, öz fikirlərini ardıcıl, sərbəst, rabitəli şəkildə ifadə etməyi bacarır, danışılmanı anlayır.

Nitqə o zaman düzgün demək olar ki, o bütün dil normalarına uyğun olsun. Belə ki, nitqdə fonetik, orfoepik, leksik, orfoqrafik, semantik, qrammatik, sintaktik və s. ədəbi dil normaları gözlənilməlidir. Nitq fərdi dil fəaliyyətidir. Nitqlə fikrin və şüurun kommunikativ reallaşması, fikirdə gerçəkliyin əks olunması ilə özünü büruzə verir. Nitq dilin əməli fəaliyyət formasıdır. Nitqin spesifikliyi fikrin birbaşa gerçəkliyi kimi başa düşülür.

Savad təlimi dövründə aparılan dərslər şagirdlərin oxu, yazı və nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini təmin edir. Bu dövrdə təşkil olunan ekskursiyalar, təbiət üzərində müşahidələr, sinifdən xaric oxu, müxtəlif əyləncə və viktorinalar, müsahibələr, şagirdlərin təsəvvürünün, zənginləşməsinə, genişlənməsinə və nitq bacarıqlarının inkişafına səbəb olur. Savad təlimi dövründə şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək məqsədilə rəngarəng çalışma və müxtəlif iş növlərindən də istifadə olunmalıdır.

Açar sözlər: savad təlimi, nitq inkişafı, dil normaları, nitq bacarıqları

ABSTRACT

Work on speech development during literacy training includes correct pronunciation of speech sounds and words, enrichment of vocabulary, building sentences from words and coherent speech.

The work on speech development is an important, organic and integral part of the lessons conducted in the first grade and forms the central link of the teaching of the Azerbaijani language. Mastering speech, speech development, being able to express one's thoughts and feelings in words occupies one of the main places in primary classes.

While working on each sound learned during the literacy training period, in addition to learning the syllables and words in which the new sound is processed, it takes care of developing speech skills on plot pictures. The role of speech skills, communication skills, communication in the social environment is great for the development of the student's personality. Achieving speech skills improves the student's social behavior: it provides an opportunity to understand and accept others, to give information, to express feelings, and to develop speech as a whole. Along with the development of speech, the student's listening and understanding habits develop, the student acquires the ability to pronounce and speak words correctly, the vocabulary is enriched, he is able to express his thoughts in a consistent, free, coherent manner, and he understands what is being said.

A speech can be said correctly if it conforms to all language norms. Thus, speech includes phonetic, orthoepic, lexical, orthographic, semantic, grammatical, syntactic, etc. norms of literary language should be expected. Speech is an individual language activity. Communicative realization of thought and consciousness with speech is manifested by the reflection of reality in thought. Speech is the practical form of language. The specificity of speech is understood as the direct reality of thought.

The lessons conducted during literacy training ensure the development of students' reading, writing and speaking skills. Excursions, observations on nature, reading outside the classroom, various entertainment and quizzes, interviews organized during this period lead to the enrichment, expansion and development of students' imagination and speech skills. In order to develop students' speech during literacy training, colorful work and different types of work should be used.

Keywords: literacy training, speech development, language norms, speech skills

VERBAL AND VISUAL ADAPTATION OF THE SPEAKER TO THE AUDIENCE
NATIQIN AUDİTORİYAYA VERBAL VƏ VİZUAL UYGUNLAŞMASI

ÜLVİYYƏ AKİF QIZI ƏFƏNDİYEVA

Dosent, Psixol.Ü.F.D. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

<https://orcid.org/0000-0002-3029-2468>

ÖZET

İnsanlar qarşısında çıxış etməyə informasiyanın mühazirələr, məruzələr, çıxışlar formasında geniş auditoriyaya ötürülməsi daxildir. Eyni zamanda, mühazirəçi ilə auditoriya arasında qarşılıqlı ünsiyyət prosesi baş verir və onlar arasında psixi təmas yaranır.

Natiq öz materialını dinləyicilər arasında maraq oyatmaq, onlara çatdırılan məlumatı başa düşməyi asanlaşdırmaq və daha yaxşı yadda saxlamağa kömək edəcək şəkildə təqdim etmək vəzifəsi ilə üzləşir. Bunun üçün bir sıra informasiya prinsiplərinə əməl etmək vacibdir: inandırmaq, intellektual stimullaşdırma, yaradıcılıq, aktuallıq, vurğuların yerində işlədilməsi.

Uğurlu çıxış üçün auditoriya ilə əlaqə və qarşılıqlı anlama yaratmaq, yəni onlara uyğunlaşmaq lazımdır. Auditoriyaya uyğunlaşmağa aşağıdakılar daxildir: 1) qarşılıqlı anlamaya nail olmaq; 2) tamaşaçı marağını cəlb etmək və saxlamaq; 3) auditoriyanın dərk etmə səviyyəsinə uyğunlaşma; 4) auditoriyanın natiqə və ya onun nitqinin mövzusunə münasibətinin gücləndirilməsi və ya dəyişdirilməsi; 5) auditoriyanın münasibətinə uyğunlaşma.

1)Qarşılıqlı anlamaya nail olmaq natiqin və dinləyicinin eyni məlumatı paylaşması, oxşar duyğuları yaşaması və paylaşılan təcrübələrə malik olması deməkdir. Buna şəxsi əvəzlilərdən (“sən”, “biz”, “bizim”) istifadə etməklə, ritorik suallar verməklə ümumi təcrübələri bölüşməklə, məlumatı fərdiləşdirməklə nail olmaq olar.

2)Tamaşaçıların marağını cəlb etmək və saxlamaq. Bu vəzifəyə dörd prinsipdən istifadə etməklə nail olunur: vaxtında çatdırmaq, yaxınlıq, ciddilik və canlılıq.

3)Auditoriyanın anlama səviyyəsinə uyğunlaşma. Dinləyicilərə təqdim olunan məlumatın onların başa düşə bilməsi vacibdir. Eyni zamanda, auditoriyanın biliyini düzgün qiymətləndirməməkdənsə, həddən artıq qiymətləndirməkdə səhv etmək daha yaxşıdır. İştirakçılar lazımi əsas biliklərə malik olsalar belə, onlar hələ də təriflər, təsvirlər, müqayisələr və nümunələrdən istifadə edərək, başa düşülməyi asanlaşdıracaq yeni məlumatları təqdim etməyin yolları barədə düşünməlidirlər.

4) Bir natiq kimi özünü qarşı auditoriyada müsbət münasibət formalaşdırmaq. Buna bir neçə yolla nail olmaq olar. Çıxışa yaxşı hazırlaşın, çünki natiqin mövzunu dərindən bilmədiyini dinləyici həmişə instinktiv olaraq hiss edir. Tamaşaçılara dəstəkləyici və köməkçi materialların mövcudluğu göstərməlidir: çoxlu nümunələr, illüstrasiyalar və şəxsi təcrübədən müvafiq hallar. Natiqin danışdığı işdə şəxsi iştirakı ilə bağlı hekayə də müsbət təsir göstərir. Bu, dinləyicilərdə natiqin təqdim olunan problemi praktiki şəkildə başa düşməsi təəssüratını yaradacaqdır.

5)Auditoriyanın münasibətinə (fikirlərinə) uyğunlaşma. Natiq üçün dinləyicilərin onun çıxışına münasibətini təəvvür etmək vacibdir: onun müsbət, mənfi və ya neytral olması. Mənfi münasibət halında, bu mövzunun dinləyicilər üçün niyə vacib olduğunu göstərməlisiniz.

Əgər auditoriyada nətiqin deyəcəyinə müsbət münasibət varsa, o, bu münasibəti gücləndirmək üçün qarşısına məqsəd qoymalı və dinləyicilərin ətrafında toplaşa biləcəyi aydın və konkret fəaliyyət proqramı təklif etməlidir.

Açar sözlər: nətiq, auditoriyaya, qarşılıqlı anlama, uyğunlaşma.

ABSTRACT

Public speaking includes the transfer of information to a wide audience in the form of lectures, reports, and messages. At the same time, a process of mutual communication takes place between the lecturer and the audience, a psychic contact is created between them.

The speaker is faced with the task of presenting his material in such a way as to arouse interest among the listeners, facilitate the understanding of the information conveyed to them and help them remember it better. For this, it is important to follow a number of informational principles: persuasion, intellectual stimulation, creativity, relevance, use of emphasis.

For a successful speech, it is necessary to create a connection and mutual understanding with the audience, that is, to adapt to them. Adapting to the audience includes: 1) achieving mutual understanding; 2) attracting and maintaining audience interest; 3) adapting to the level of understanding of the audience; 4) strengthening or changing the attitude of the audience to the speaker or the topic of his speech; 5) adapting to the attitude of the audience.

1) Achieving mutual understanding means that the speaker and the listener share the same information, experience similar emotions, and have shared experiences. This can be achieved by using personal pronouns ("you", "we", "we", "our"), sharing common experiences by asking rhetorical questions, and personalizing information.

2) To attract and maintain the interest of the audience. This task is achieved using four principles: timeliness, immediacy, seriousness and liveliness.

3) Adapting to the level of understanding of the audience. It is important that the information presented to the audience is comprehensible. At the same time, it is better to err on the side of overestimating the audience's knowledge than to underestimate it. Even if participants have the necessary background knowledge, they still need to think of ways to present new information that will facilitate understanding, using definitions, descriptions, comparisons, and examples.

4) To form a positive attitude towards yourself as a speaker in the audience. This can be achieved in several ways. Prepare well for the speech, because the listener always instinctively feels that the speaker is "skimming the surface" and cannot fully understand the presented issue. The audience should be shown the availability of supporting and supporting materials: many examples, illustrations and relevant cases from personal experience. A story about the speaker's personal involvement in the work he is talking about also has a positive effect. This will give the audience the impression that the speaker has a practical understanding of the problem being presented.

5) Adapting to the attitude (opinions) of the audience. It is important for the speaker to imagine the attitude of the audience towards his message: whether it is positive, negative or neutral. In the case of a negative attitude, you need to show why this topic is important to the audience.

If the audience has a positive attitude toward what the speaker has to say, he should set a goal to strengthen that attitude and offer a clear and concrete program of action around which the audience can rally.

Keywords: speaker, audience, mutual understanding, adaptation.

I.GİRİŞ

İnsanlar qarşısında çıxış etməyə informasiyanın geniş auditoriyaya ötürülməsi ilə bağlı mühazirələr, məruzələr, çıxışlar daxildir. Eyni zamanda, mühazirəçi ilə auditoriya arasında ünsiyyət prosesi baş verir, çünki onlar arasında psixi təmas yaranır.

Natiq öz materialını dinləyicilər arasında maraq oyatmaq, onlara çatdırılan məlumatı başa düşməyi asanlaşdırmaq və daha yaxşı yadda saxlamağa kömək edəcək şəkildə təqdim etmək vəzifəsi ilə üzləşir. Bunun üçün bir sıra informasiya prinsiplərinə əməl etmək lazımdır:

-*İnam*. Tamaşaçılarda natiqə qarşı rəğbət və etibar yaranarsa, onu dinləməyə daha həvəsli olacaqlar. Etibar qazanmaq üçün natiqdə biliyin (təcrübənin), istifadə olunan məlumatın düzgünlüyünün və xüsusi şəxsi keyfiyyətlərin olması vacibdir.

-*İntellektual stimullaşdırma*. Tamaşaçılar daha çox intellektual stimullaşdırıcı məlumatlara qulaq asırlar. Dinləyicilər üçün informasiya yenidirsə və onların biliyə olan tələbatını ödəyirsə, belə çıxış uğurlu olacaq.

-*Yaradıcılıq*, yəni insanın yeni və orijinal fikirlər və baxış nöqtələri yaratmaq bacarığı. Tamaşaçı yaradıcı yanaşma ilə təqdim olunan məlumatları daha çox qavramaq, anlamaq və yadda saxlamaq qabiliyyətinə malikdir.

-*Aktuallıq*. Auditoriya onun üçün aktual məlumatları qavramağa və yadda saxlamağa daha həvəslidir. “İnformasiyanın qavranılması nöqtəyi-nəzərindən insanların çoxu gördükləri və eşitdikləri hər şeyi özünə hopduran süngərə deyil, ancaq onların müvafiq hesab etdikləri informasiyanı özündən keçirən filtrlə bənzəyirlər” (1, s.347).

Aktuallıq- dinləyicilərin ehtiyac və maraqlarına cavab verən məlumatlara verdiyi subyektiv dəyərdir. Məlumatı çatdırarkən giriş hissəsində mövzunun aktuallığını vurğulamaq xüsusilə vacibdir ki, insanlar danışanı dinləməyin nə üçün lazım olduğunu başa düşsünlər.

-*Vurğuların yerində işlədilməsi*. Tamaşaçı natiqin vurğuladığı məlumatı daha asan qavrayır və yadda saxlayır. İnsanlar eşitdiklərinin yalnız kiçik bir hissəsini xatırlayırlar, ona görə də məruzənin dinləyicilərin yadda saxlamalı olduğu hissəsini vurğulamaq vacibdir. Bunun üçün natiq əvvəlcədən məlumatı təqdim etmə yolları üzərində düşünməlidir: əyani materiallar şəkildə, açar söz və fikirlərin təkrarı, məntiqi keçidlərdən istifadə etməklə (“beləliklə, bildik ki...”, “beləliklə, biz baxdıq...”), əsas fikirləri vurğulamaq üçün yumordan (məzəli hekayələrdən) istifadə etməklə.

VERBAL VƏ VİZUAL UYGUNLAŞMA

Uğurlu çıxış üçün tamaşaçılarla əlaqə və qarşılıqlı anlama yaratmaq, yəni ona uyğunlaşmaq lazımdır. Auditoriyaya uyğunlaşmağa aşağıdakılar daxildir: 1) qarşılıqlı anlamaya nail olmaq; 2) tamaşaçı marağını cəlb etmək və saxlamaq; 3) auditoriyanın dərk etmə səviyyəsinə uyğunlaşma; 4) auditoriyanın sizə və ya nitqinizin mövzusunə münasibətinin gücləndirilməsi və ya dəyişdirilməsi; 5) auditoriyanın münasibətinə (fikirlərinə) uyğunlaşma.

1)Qarşılıqlı anlamaya nail olmaq natiqin və dinləyicinin eyni məlumatı paylaşması, oxşar duyğuları yaşaması və paylaşılan təcrübələrə malik olması anlayışıdır. Buna şəxsi əvəzlilərdən (“sən”, “biz”, “bizim”) istifadə etməklə, ritorik suallar verməklə (onlar dinləyici fəallığını stimullaşdırır və dinləyicilər söhbətdə iştirak etdikdə onun məzmununu daha yaxşı başa düşürlər), ümumi təcrübələri bölüşməklə (sizin və dinləyicilərinizin çoxlu ortaq cəhətlərə malik olduğunu göstərən şəxsi təcrübədən hadisələri izah etmək), məlumatı fərdiləşdirməklə nail olmaq olar.

2)Tamaşaçıların marağını cəlb etmək və saxlamaq. Bu vəzifəyə dörd prinsipdən istifadə etməklə nail olunur: vaxtında çatdırmaq, yaxınlıq, ciddilik və canlılıq.

Vaxtında çatdırmaq. Dinləyiciləri dərhal və ya ən azı yaxın gələcəkdə istifadə edə biləcəkləri məlumat daha çox maraqlandırır.

Yaxınlıq. Dinləyicilər auditoriyanın profilindən asılı olaraq, onlara yaxın olan, şəxsi məkanına təsir edən məlumatlara, onlar üçün vacib olan şeylərə, ailə, iş, təhsil və s. ilə bağlı problemlərə daha çox maraq göstərəcək.

Ciddilik. Təqdim olunan materialın əhəmiyyətini, onun fiziki, iqtisadi və psixoloji nəticələrlə əlaqəsini göstərmək lazımdır. Məsələn, müəllim qeyd edə bilər ki, bu material mütləq imtahan biletlərində olacaq. Və ya bu məlumat haqqında bilik işə müraciət edərkən, vakant vəzifə üçün rəqabət apararkən və s. faydalı ola bilər.

Canlılıq. Dinləyicilərin diqqəti zəiflədikdə mesajın mövzusu ilə bağlı maraqlı hekayələrdən və lətifələrdən istifadə etmək lazımdır. Bununla belə, onların istifadəsi ilə çox da məşğul olmamaq vacibdir, əks halda dinləyicilərin diqqəti müzakirə mövzusunda yayınacaq. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, canlı, obrazlı, emosional nitq dinləyicilər tərəfindən ölçülüb-biçilmiş, ciddi məntiqli, yeknəsək nitqdən qat-qat yaxşı qavranılır. Təəssüf ki, bütün insanlar lazımı nitq qabiliyyətinə malik deyil. Müəllimlər arasında, N.P.Fetiskin (1990) tərəfindən göstəriləni kimi, monotonistlər var. Onlar nitqin tonunu dəyişməkdən (qaldırmaqdan və ya endirməkdən) nadir hallarda istifadə edirlər, nitqlərinin həcmi aşağı olur, pauzalar uzun olur, nitqin intonasiyası, eləcə də tempi çox nadir hallarda dəyişir, praktiki olaraq məntiqi vurğudan istifadə etmirlər. Canlı nitq çox vaxt müqayisə və metaforalardan istifadə etməklə əldə edilir. Müqayisə bir-birinə bənzəməyən obyektlərin birbaşa müqayisəsidir. Metafora müqayisə olunan obyektlərin obrazlı identikliyi ifadə edən yan-yan qoyuluşdur. Bir şeyin digərinə bənzədiyini söyləmək əvəzinə, metafora bir şeyin başqa olduğunu söyləyir.

Nitqin səlisliyi onun canlılığının mühüm xüsusiyyətidir. Səlis danışmaq tərəddüdünün və “ee”, “belə”, “deməli” və “çatdı?” kimi nitq qüsurlarının olmaması deməkdir. Çıxışa hazırlaşan nətiq qarşıdan gələn nitqi əzbərləmək yox, mənimsəməlidir. Nitqi əzbərləmək, mətn sözbəsöz əzbərlənənə qədər onu dəfələrlə təkrarlamağı nəzərdə tutur. Nitqin mənimsənilməsi isə onda olan fikirlərin dərk edilməsini, eləcə də fikirlərin fərqli şifahi formalaşdırılması imkanını nəzərdə tutur.

Məharətlə qurulmuş nitqin əlamətləri. Düzgün nitq qəbul edilmiş ədəbi və dil normalarına uyğunluqdur. "Sözlərdən düzgün istifadə edilməməsi düşüncə sahəsində, sonra isə həyat təcrübəsində səhvlərə səbəb olur" (D.I. Pisarev). Nitqin dəqiqliyi danışanın fikirlərinin adekvatlığıdır. "Sözün dəqiqliyi təkcə sağlam zövqün tələbi deyil, hər şeydən əvvəl mənə tələbidir" (K.Fedin). Nitqin aydınlığı - dinləyicinin başa düşülməsi üçün əlçatanlıq. "Elə danış ki, səni səhv başa düşməsinlər" (Kvintilian). Nitqin məntiqiliyi - məntiq qanunları ilə uzlaşma. "Dəqiq təsəvvür etdiyinizi aydın şəkildə ifadə edəcəksiniz. İfadələrin qeyri-dəqiqliyi və qarışıqlığı yalnız fikirlərin çəşqinliyindən xəbər verir" (N. Q. Çernişevski). Nitqin sadəliyi – süni olmamaq, təbiilik, iddiasızlıq. "İfadənin təmtəraqlılığının və qeyri-təbiiliyinin altında məzmunun boşluğu yatır" (L.N.Tolstoy). Nitqin zənginliyi dil vasitələrinin istifadəsinin müxtəlifliyidir. "Özünə qaçılmaz və təcili olaraq qoyduğun vəzifələr böyük söz zənginliyi, daha çox bolluq və müxtəliflik tələb edir" (M.Qorki). Nitqin yığcamlığı - lazımsız sözlərin və lazımsız təkrarların olmamasıdır. "Əgər o, çox söz yazırsa, bu... o deməkdir ki, nə danışdığını zəif başa düşür" (M.Qorki). Nitqin saflığı ondan qeyri-ədəbi, dialektik, jarqon, bayağı, habelə lazımsız yerə işlədilən əcnəbi sözlərin xaric edilməsidir. Nitqin canlılığı - şablonlardan imtina, ifadəlilik, obrazlılıq, emosionallıq. "Dil canlı olmalıdır" (A. N. Tolstoy).

Eyni zamanda, unutmaq olmaz ki, dilin çevikliyi heç də həmişə zehnin çevikliyinə dəlalət etmir. Nitqin düzgün səslənməsi - qulağa xoş gələn səs ehtiyacının ödənilməsi, sözlərin səs uyğunluğunu nəzərə alaraq seçilməsidir. "Ümumiyyətlə, çirkin, uyğunsuz sözlərdən çəkinmək lazımdır" (A.P.Çexov) (2, s. 8–9).

İnformasiyaya maraq oymatmaq və saxlamaq üçün onu sualla başlaya və çıxış zamanı suallar verməyə davam edə bilərsiniz.

3) Auditoriyanın anlama səviyyəsinə uyğunlaşma. Dinləyicilərə təqdim olunan məlumatın onların başa düşə bilməsi vacibdir. Eyni zamanda, auditoriyanın biliyini düzgün qiymətləndirməkdənsə, həddən artıq qiymətləndirməkdə səhv etmək daha yaxşıdır. Doğrudur, dinləyicilərdən bəzilərinin çıxışınızı anlamaq üçün lazımı biliyə sahib olduğu ortaya çıxsa bilər və sizi anlamayanları hədəf alarkən elə bir vəziyyət yarana bilər ki, siz bilənləri onların cahilliyindən şübhələnərək incidərsiniz. Mövqeyinizdə qeyri-müəyyənliyin qarşısını almaq üçün əvvəlcə dinləyicilərə artıq bildiklərini xatırlatmaq şəklində əsas məqamları nəzərdən keçirmək tövsiyə olunur: "Xatırladığınızı kimi.", "Bildiyimiz kimi." və s.

İştirakçılar lazımı əsas biliklərə malik olsalar belə, onlar hələ də təriflər, təsvirlər, müqayisələr və nümunələrdən istifadə edərək, başa düşülməyi asanlaşdıracaq yeni məlumatları təqdim etməyin yolları barədə düşünməlidirlər.

4) Bir natiq kimi özünü qarşı auditoriyada müsbət münasibət formalaşdırmaq. Buna bir neçə yolla nail olmaq olar. *Birincisi:* nitqə yaxşı hazırlaşın, çünki dinləyici həmişə instinktiv olaraq hiss edir ki, təqdim olunan məsələdə çıxış edən dərin biliyə malik deyil. Tamaşaçılara dəstəkləyici və köməkçi materialların mövcudluğu göstərməlidir: çoxlu yaxşı nümunələr, illüstrasiyalar və şəxsi təcrübədən müvafiq hallar. Natiqin danışdığı işdə şəxsi iştirakı ilə bağlı hekayə də müsbət təsir göstərir. Bu, dinləyicilərdə natiqin təqdim olunan problemi praktiki şəkildə başa düşməsi təəssüratını yaradacaqdır.

Dinləyicilərin etimadı natiqin etik davranışı ilə qazanılacaq. Etik inandırıcı nitqin mərkəzində dörd qayda var:

1. *Həqiqəti söyləmək lazımdır.* Həqiqəti söyləmək qəsdən, birbaşa yalandan qaçmaq demək deyil. Əgər natiq məlumatın doğruluğuna əmin deyilsə, ondan istifadə etməmək daha yaxşıdır.

2. *Siz verilən məlumatın əhəmiyyətini şişirdə bilməzsiniz və ya konkret faktlardan ümumi nəticə çıxara bilməzsiniz.* Bu, faktların təhrif edilməsi dinləyicilər tərəfindən yalan sayıla bilər.

3. *Fikirlərinizlə razılaşmayanlara şəxsi hücumlar etməkdən çəkinməlisiniz.* Rəqibə ünvanlanan təhqirlər və digər aidiyyəti olmayan şəxsi hücumlar natiqin etibara layiq insan imicinə mənfi təsir göstərir.

4. *İstənilən neqativ məlumat üçün mənbələrə istinad etmək məsləhətdir.* Əgər natiq kənardan hardasa daxil olan məlumat əsasında mənfi məlumat ötürmək niyyətindədirsə, bu məlumatın mənbəyini göstərmək lazımdır. Əks halda, bu cür ifadələr böhtan kimi qiymətləndirilə və məhkəmə prosesinə də səbəb ola bilər.

Bundan əlavə, nitqin müvəffəqiyyəti natiqlə auditoriya arasında vizual təmasların tezliyindən asılı olacaq. Natiq auditoriyaya nə qədər tez-tez baxarsa, bir o qədər bacarıqlı, bilikli və təcrübəli, eləcə də daha dürüst və mehriban biri kimi qəbul edilir (Beebe, 1974).

Göz təmasını təmin etməyin bir yolu, auditoriyanızı otağın müxtəlif yerlərində oturan bir sıra qruplar kimi təsəvvür etməkdir. Sonra təsadüfi olaraq hər qrupla 4-6 saniyə danışın. Məsələn, otağın sol arxasındakı qrupla bir neçə saniyə danışın, sonra ən sağdakı insanlara baxın, sonra otağın ortasındakı qrupa, ön soldakı qrupa və sonra ön sağdakı qrupa.

Daha sonra sıranı tərsinə çevirə bilərsiniz... Bu, qarşınızdakı və ya otağın mərkəzində olanlarla danışmağa qeyri-mütənasib vaxt sərf etməməyinizi təmin edəcək (1, s. 324–325).

Tamaşaçılarla daimi göz təması saxlamağın faydaları nələrdir? *Birincisi*: tamaşaçı diqqətini nitqə yönəldir. *İkincisi*: dinləyicilərin nitqə inamı artır. Göz təması səmimiyyət əlaməti kimi qəbul edilir. Dinləyiciləri ilə göz təması qura bilməyən natiqlər demək olar ki, həmişə özünə inamsız və çox vaxt qeyri-səmimi kimi qəbul edilir. *Üçüncüsü*: natiq dinləyicilərin onun çıxışına necə reaksiya verdiyini görür. Dinləyicilərin davranışını izləyərək, məruzəçi öz məruzəsində nəyin dəyişdirilməli olduğunu müəyyən edə bilər.

Natiq bir insan kimi özü haqqında auditoriyada yaxşı rəy yaratmalıdır. Buna tamaşaçılara uyğun geyim, təbəssüm və mehriban səs tonu kömək edəcək. Üz ifadəyinizi izləmək vacibdir. Dinləyicilər daş üz ifadələrinə, daimi vuruşmaya hazır olan və qəzəbli baxışlara mənfi reaksiya verirlər. Natiqin duruşu da önəmlidir. Çıxış zamanı düz duruş və kvadrat çiyinlər dinləyicilərə danışanın balanslı olduğunu bildirir. Büzüşmüş natiqlər xoşagəlməz təəssürat yarada bilər: özünə inamsız və ya diqqətsiz görünmək. Yerində yellənməkdən, ayağı ayağın üstünə aşırmaqdan və ya otağın bir ucundan o biri ucuna getməkdən çəkinin. Çıxışın əvvəlində hər iki ayağın üstündə düz durmaq lazımdır. Burun və əlləri qaşımaq, eynəyi taxmaq və çıxarmaq dinləyicilərin diqqətinə mənfi təsir göstərir.

5)Tamaşaçıların münasibətinə (fikirlərinə) uyğunlaşma. Natiq üçün dinləyicilərin öz mesajına münasibətini təsəvvür etmək vacibdir: onun müsbət, mənfi və ya neytral olması. Mənfi münasibət halında, bu mövzunun dinləyicilər üçün niyə vacib olduğunu göstərməlisiniz.

Əgər auditoriyada natiqin deyəcəyinə müsbət münasibət varsa, o, bu münasibəti gücləndirmək üçün qarşısına məqsəd qoymalı və dinləyicilərin ətrafında toplaşa biləcəyi aydın və konkret fəaliyyət proqramı təklif etməlidir.

Dinləyicilərin müəyyən rəyi yoxdursa, danışanın məqsədi bir fikir formalaşdırmaq və ya onları hərəkətə keçməyə inandırmaq olur. Əgər auditoriyada məlumatsız olduğu üçün rəy yoxdursa, natiq rəy formalaşdırmazdan əvvəl dinləyicilərin məsələni başa düşməsinə kömək edəcək qədər məlumat verməlidir. Neytral auditoriya obyektiv əsaslandırmağı və ağlabatan arqumentləri qəbul etməyi bacarır. Buna görə də, natiqin strategiyasına mümkün olan ən yaxşı arqumentləri təqdim etmək və onları onun üçün mövcud olan ən yaxşı məlumatla dəstəkləmək daxil olmalıdır.

Əgər müzakirə olunan məsələ onlara biganə qaldığı üçün dinləyicilərin rəyi yoxdursa, natiqin səyi onları bu mövqedən uzaqlaşdırmağa yönəlməlidir. Bunun üçün dinləyicilərin ehtiyaclarına yönəlmiş materiallardan daha tez-tez istifadə etmək lazımdır.

Əgər dinləyicilər natiqin təklifi ilə orta dərəcədə narazıdırlarsa, o, öz arqumentlərini birbaşa onlara təqdim edə bilər ki, onların çəkisi dinləyiciləri onun tərəfinə keçməyə məcbur edəcək. Natiqin strategiyasının başqa bir hissəsi dinləyicilərin düşmənçiliyini oyatmaq deyil, onların münasibətini zəiflətmək olmalıdır. Bunun üçün material obyektiv təqdim olunmalı və məsələni kifayət qədər aydın şəkildə göstərməlisən ki, natiqlə bir qədər razılaşmayan insanlar onun təklifini nəzərdən keçirmək istəsinlər, tamamilə razılaşmayanlar isə heç olmasa onun nöqtəyi-nəzərini başa düşsünlər.

Düşmən auditoriya ilə dinləyicilərin münasibətində tam inqilab gözləmək olmaz. Buna görə də, mövzuya uzaqdan yanaşmaq və ya dinləyicilərin mövqeyində yalnız kiçik bir dəyişiklik tələb edən təvazökar bir təklif vermək daha yaxşıdır. Bu, ən azı dinləyiciləri düşünməyə vadar edə bilər ki, danışanın mesajının hansısa dəyəri ola bilər. Daha sonra, ideya artıq kök saldıqda, natiq dinləyiciləri daha da irəli getməyə dəvət edə bilər.

NƏTİCƏ

Nitqin inandırıcı olması üçün nitq vacib dəlillərdən istifadə etməlidir. Arqumentlər dinləyicilərin nəyə görə nəyə inandırmalı və ya nə isə etməli olduqları ilə bağlı suallara cavab verən ifadələrdir. Ağır (yaxşı) arqumentlər nədir? Bunlar üç tələbi təmin edən dəlillərdir:

- onlar faktoloji dəlillərlə təsdiq olunmalıdır;
- verilən təklifə aid olmalıdır;
- auditoriyaya təsir göstərməlidir.

Bunun üçün auditoriyanın tərkibini bilmək zəruridir.

Arqumentlərin özləri əsassız ifadələrdir, halbuki onlardan bəziləri özünü doğrultmuş və çox vaxt heç bir substantiasiya olmadan inandırıcı təsirə malikdir. Lakin əksər hallarda dinləyicilər nitqdən onun dəlillərini təsdiq edən faktları və ekspert rəylərini, yəni sübutları elan edəcəklərini gözləyəcəklər.

Sübutların ciddiliyi məruzəçinin əldə etdiyi məlumatın mənbəyinin etibarlılığı (məsələn, "sarı" mətbuatdan yığılan informasiya, bir qayda olaraq, etibarsızdır), bu məlumatların aidiyyəti (beş il bundan əvvələ aid olan məlumatlar bu gün yanlış ola bilər) və onun ifadə olunan arqumentə aid olub-olmaması və ya "uzaq" olması ilə müəyyən edilir.

İnsanlar qarşısında çıxış edərkən nətiqlər bir sıra səhvlərə yol verirlər.

Danışanların tipik səhvləri:

1) *Tələsik ümumiləşdirmə*. Ya faktlarla ümumiyyətlə dəstəklənməyən, ya da yalnız bir zəif nümunə ilə dəstəklənən tələsik ümumiləşdirmə mülahizələrdə çox yayılmış səhvdir.

2) *Yanlış səbəb*. Yalan səbəb, əslində, səbəblə bağlı olmadıqda və ya nəticə vermədikdə baş verir. Səbəbləri axtarmaq insan təbiətidir, lakin bir hadisədən dərhal əvvəl və ya eyni vaxtda baş verən və ya mövcud olan bir şeyi müəyyən etmək və etiketləmək meyl, onun səbəbi çox vaxt səhvlərə yol açır. Qarşısında qaçan qara pişikləri və sınan güzgüləri pul, xəstəlik və ya uğursuzluğa görə günahlandıran insanları düşünün. Biz bunu yalana əsaslanan səhv kimi müəyyən edirik.

3) *Avtoritetlərə müraciət*. Səlahiyyətli şəxslərin fikirlərini sübut kimi gətirmək cəhdləri, bu barədə məlumatı belə olmayan şəxsdən gəldikdə səhv ola bilər. Məsələn, reklam mütəxəssisləri yaxşı bilirlər ki, xalq məşhur idmançıları, rəssamları və televiziya aparıcılarını izləməyə meyllidir. Buna görə də insanlar çox vaxt bu "ulduzların" sözlərinə inanmağa hazırdırlar, hətta onlar çox az bildikləri mövzulardan danışsalar belə.

ƏDƏBİYYAT:

1. Verderber R., Verderber K, 2007.
2. Rosenthal D. E. Bunu deməyin ən yaxşı yolu nədir? M., 1979.
3. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. П:2013

FACTORS OF MORAL VALUES FORMATION OF YOUNG STUDENTS
TƏLƏBƏ GƏNCLƏRİN MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİNİN FORMALAŞMASI AMİLLƏRİ

RZAYEVA NURƏNGİZ TOFİQ QIZI

Psixologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ümumi
Psixologiya Kafedrasının Dosenti

ORCID 0009-0003-9071-6861

Müasir cəmiyyətin qeyri-sabitliyi və transformasiyası şəraitində tələbə gənclərin mənəvi və əxlaqi tərbiyə məsələləri bütün sahələrdə aktual problemlərdəndir. Tələbə gənclərin əxlaqi istiqamətlərini, dəyər oriyentasiyalarını müəyyən etmək üçün mənəvi-əxlaqi tərbiyənin forma və üsullarının psixoloji təhlilə ehtiyac vardır. Tələbə gənclər daha fəal, məqsədyönlü, təhsilli qrupdur. Onların dəyər yönümləri cəmiyyətin gələcək inkişafının əsas vektorunu müəyyən edir.

“Dəyər” və “dəyər yönümləri” anlayışları psixologiya, pedaqogika, fəlsəfə və digər elm sahələrində başa düşülməsi və işlənilməsi ən çətin olan anlayışlardandır. Dəyərlər kateqoriyasına iki tərəfdən baxıla bilər: 1/ fərdin idrak strukturunun elementi kimi; 2/ fərdin motivasiya-tələbat sferasının tərkib hissəsi kimi.

Psixologiyada dəyərlər kateqoriyası fəaliyyət və davranış prizmasından, dəyər münasibətlərinin formalaşması və transformasiya fəaliyyətinin təhlili yolu ilə nəzərdən keçirilir. Dəyərlər şəxsiyyət strukturunun əsasını təşkil edir, onun istiqamətini müəyyən edir, tələbə gənclərin sosial davranışının tənzimlənməsinin ən yüksək səviyyəsidir. Hər bir insanın ehtiyaclarını ödəyən öz dəyər sistemi vardır ki, onlar müxtəlif adamlar tərəfindən fərqli şəkildə qəbul edilə bilər. Dəyərlərin iyerarxiyası hər bir insanın fərdi dəyərlərinə əsaslanır. Dəyərlərin fərdi iyerarxiyasında aşağıdakı dəyər istiqamətləri fərqləndirilir: 1/ dəyərlər-məqsədlər (əbədi dəyərlər): bunlara insanın özü və həyatı daxildir. “İkincisi, buraya cəmiyyət (əbədi dəyərlər) aiddir.

Tələbə gənclərin bilik, bacarıq və vərdişləri mənəvi və əxlaq prinsiplər əsasında formalaşır ki, bu baxımdan yaşlı nəslin və ailənin zəngin təcrübəsi burada mühüm rol oynayır. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı onun mənəvi-əxlaqi prinsiplərinin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Müasir tələbə gənclərin mənəvi dəyərləri bir-birinə təsir edən əlaqəli dəyərlər sistemidir. Tələbə gənclər üçün aşağıdakı dəyərləri ümumi adlandırmaq olar: müstəqillik, uğur, hörmət, təhsil dəyərləri və s. Tələbəlik dövrü əməyin, peşə dəyərinin və məsuliyyətinin, ailə dəyərlərinin formalaşmasının əsasını təşkil edir.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gələ bilərik ki, tələbə gənclərin dəyər sistemi onların həyatına birbaşa təsir göstərir. Dəyər oriyentasiyaları sistemi fərdin oriyentasiyasını müəyyən edir və insanlarla bütövlükdə cəmiyyət arasında münasibətlərin əsasını təşkil edir. Ancaq tamhüquqlü, sağlam cəmiyyətin inkişafına yalnız humanist dəyərlər kömək edə bilər. Ona görə də, cəmiyyətin təməli olan tələbə gənclərə mənəvi dəyərlər aşılamaq lazımdır.

Açar sözlər: tələbə gənclər, dəyərlər sistemi, dəyər münasibətləri, mənəvi və əxlaqi prinsiplər, humanist dəyərlər

In the conditions of instability and transformation of modern society, the issues of spiritual and moral education of young students are one of the urgent problems in all fields. There is a need for psychological analysis of the forms and methods of moral education in order to determine the moral directions and value orientations of young students. Students are a more active, purposeful, educated group. Their value orientations determine the main vector of the future development of society.

The concepts of "value" and "value orientations" are among the most difficult to understand and process in the fields of psychology, pedagogy, philosophy and other sciences. The category of values can be viewed from two sides: 1/ as an element of an individual's cognitive structure; 2/ as a component of the individual's motivation-demand sphere. In psychology, the category of values is considered from the perspective of activity and behavior, through the analysis of the formation of value relations and transformational activity. Values form the basis of personality structure, determine its direction, are the highest level of regulation of social behavior of students. Each person has his own value system that fulfills his needs, which can be perceived differently by different people. The hierarchy of values is based on individual values of each person. In the individual hierarchy of values, the following value directions are distinguished: 1/ values-goals (eternal values): they include, first of all, the person himself and his life. "Secondly, society (eternal values) belongs here.

The knowledge, skills and habits of young students are formed on the basis of spiritual and moral principles, in this regard, the rich experience of the older generation and the family play an important role here. The socio-economic and cultural development of society is closely related to the development of its spiritual and moral principles. The moral values of modern students are a system of interconnected values that influence each other. The following values can be called common for student youth: independence, success, respect, educational values, etc. Because the student period is the basis for the formation of work, professional value and responsibility, and family values.

From the above, we can conclude that the value system of young students has a direct impact on their lives. The system of value orientations determines the orientation of the individual and forms the basis of relations between people and society as a whole. However, only humanistic values can contribute to the development of a full-fledged, healthy society. Therefore, it is necessary to instill moral values in students, who are the foundation of society.

Key words: student youth, value system, value relations, spiritual and moral principles, humanistic values

SOCIALIZATION FORMATION OF YOUTH PERSONALITY AS A VEHICLE
SOSİALLAŞMA GƏNCLƏRİN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALALAŞMASI
VASİTƏSİ KİMİ

İSMAYILOVA MEHRİBAN CƏLAL QIZI

Psixologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Pedaqoji
Psixologiya Kafedrasının Dosenti

<https://orcid.org/0000-0002-0649-4625>

Gənlik yaş dövründə insanın inkişafı həmişə pedaqoqların, sosioloqların və psixoloqların diqqətini cəlb etmişdir. Bu gün gənclərimizin şəxsiyyət, fərdilik və real həyat şəraitində tam fəaliyyət göstərə bilən subyekt kimi özünə və ətrafdakı insanlara zərər vermədən onu yaradıcılıq fəaliyyəti əsasında transformasiya edən bir şəxs kimi sosiallaşması xüsusilə vacibdir. Gənclərin sosiallaşmasının özəlliyi ondan ibarətdir ki, onlar böyük və həmyaşıdları ilə yeni qarşılıqlı münasibətlər və ünsiyyət sisteminə daxil olur, cəmiyyətdə sosial mövqə tutur, yeni funksiyaları yerinə yetirirlər. Müxtəlif sosial əhəmiyyətli fəaliyyət növlərinə cəlb olunan gənclər özlərinin ünsiyyət sferalarını, sosial dəyərləri mənimsəmək qabiliyyətlərini genişləndirir, şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətlərini formalaşdırırlar. Ona görə də, gənclərin psixikasında əsaslı dəyişikliklər və yeni formalaşmalar ictimai faydalı fəaliyyətlərdə baş verir. Bu daha çox gənclərin həmyaşıdları ilə ünsiyyətində və özünütdədiq- ləmədə tələbatlarını ödəməsi ilə əlaqədardır. Bu tələbatları ödəməklə gənclər cəmiyyətin müxtəlif hadisələrinə baxışlarını inkişaf etdirir, eləcə də sosial dəyərləri, əxlaqı davranış qaydalarını mənimsəyirlər. Sosiallaşma anlayışı fənlərarası statusa malikdir və humanitar sahələrdə daha geniş istifadə olunur. Lakin onun məzmunu sabit və birmənalı deyildir. Şəxsiyyətin sosial sistemə tam inteqrasiyası prosesi kimi gəncin cəmiyyətdə sosiallaşması və adaptasiyası baş verir. Sosiallaşma gənclərin həyatı boyu davam edən bir prosesdir. O, mərhələlərə bölünür, onların hər biri müəyyən problemlərin həllində önəmlidir, onsuz sonrakı mərhələ təhrif edilə və ya maneə törədilə bilər. Sosiallaşma prosesində gənclər müxtəlif sosial rollar üzərində çalışır və onu həvəslə oynayırlar. Onların vasitəsilə özünütfadə etmək imkanı qazanırlar.

A.V.Mudrik sosiallaşmanın hər mərhələsində həll olunan üç əsas problemi müəyyən etmişdir. Buraya təbii-mədəni, sosial-mədəni və sosial-psixoloji vəzifələr aiddir. *Təbii-mədəni vəzifələr* hər bir yaş mərhələsində müəyyən regional və mədəni şəraitdə bəzi normativ fərqlərlə xarakterizə olunan fiziki və cinsi inkişafın müəyyən səviyyəsinə nail olmaqla əlaqələndirilir. *Sosial-mədəni vəzifələrə* müəyyən tarixi cəmiyyətdə hər bir yaş mərhələsinə xas olan idraki, əxlaqi, və dəyər-semantik vəzifələr aid edilir. *Sosial-psixoloji vəzifələr* isə hər bir yaş mərhələsində özünəməxsus məzmunu malikdir, insanın özünüdərkinin, öz müqəddəratını təyin etməsinin, özünüreallaşdırmasının formalaşması ilə əlaqələndirilir.

Açar sözlər: sosiallaşma, sosial dəyərlər, ünsiyyət sferası, özünüreallaşdırma, adaptasiya

Human development during youth has always attracted the attention of pedagogues, sociologists and psychologists. Today, it is especially important for our young people to socialize as a subject who can fully function in the conditions of personality, individuality and real life, without harming himself and the people around him, who transforms him on the basis of creative activity. The peculiarity of the socialization of young people is that they enter a new system of mutual relations and communication with adults and peers, take a social position in society, and perform new functions. Young people who are involved in various types of socially important activities expand their spheres of communication, their ability to assimilate social values, and form moral qualities of personality. Therefore, fundamental changes and new formations in the psyche of young people take place in socially useful activities. This is more related to meeting the needs of young people in communication with peers and self-affirmation. By meeting these needs, young people develop their views on various events of society, as well as adopt social values and moral rules of behavior. The concept of socialization has an interdisciplinary status and is more widely used in humanitarian fields. However, its content is not stable and unambiguous. As a process of full integration of personality into the social system, socialization and adaptation of young people in society takes place. Socialization is a lifelong process of young people. It is divided into stages, each of them is important in solving certain problems, without which the next stage can be distorted or blocked. In the process of socialization, young people work on various social roles and play them enthusiastically. Through them, they get the opportunity to express themselves.

A.V. Mudrik identified three main problems that are solved at each stage of socialization. This includes natural-cultural, socio-cultural and socio-psychological tasks. Natural-cultural tasks are associated with achieving a certain level of physical and sexual development, characterized by some normative differences, in certain regional and cultural conditions at each age stage. Socio-cultural tasks include cognitive, moral, and value-semantic tasks specific to each age stage in a certain historical society. Social-psychological tasks have their own content at each age stage and are associated with the formation of a person's self-awareness, self-determination, and self-realization.

Key words: socialization, social values, sphere of communication, self-realization, adaptation

THE EFFECT OF EMPATHY ON THE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS IN THE
SITUATION OF FRUSTRATION

FRUSTRASIYA VƏZİYYƏTİNDƏ YENİYETMƏLƏRİN DAVRANIŞINA
EMPATİYANIN TƏSİRİ

İSAZADƏ ELNARƏ ƏKBƏR QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba Filialının Müəllimi

<https://orcid/0009-0000-4255-6654>

Empatiya yeniyetmə tərəfindən frustrasiyanın aradan qaldırılması prosesinə təsir edən mexanizmlərdən biridir. Bir insanın başqa bir insanın iştirak etdiyi frustrasiyaya səbəb olan vəziyyətlərə reaksiyası insanların bir-birinə nə qədər simpatiya və empatiya bəsləməsindən asılıdır. Empatiya cəmiyyət daxilində bir insanın həyatı və digər ehtiyaclarını, o cümlədən daha yüksək ehtiyaclarını ödəməyə imkan verən şəxsiyyətlərarası təmaslarla nəticələnən aktiv bir prosesdir. Heç bir insan hər zaman tam empatik ola bilməz. Təsadüfi uğursuzluqlar faydalıdır, çünki yeniyetmə ümumi optimal empatiya səviyyəsi ilə frustrasiya öhdəsindən gəlməyi öyrənir. Təsdiq olunmuş nəzəriyyəyə görə, insanlarda bu və ya digər şəkildə qəzəb və aqressiya ilə bir araya sığmayan emosional vəziyyətlər yaratmaqla qəzəbi və açıq aqressiyanın səviyyəsini azaltmaq olar. Aqressiya frustrasiyanın açıq şəkildə stenik və ya aktiv təzahürlərindən biridir.

Empatiya iki mexanizm vasitəsilə yeniyetmələrin frustrasiya vəziyyətində aqressiv davranışlarının qarşısını ala bilər:

- *Birinci mexanizm* empatiyanın koqnitiv komponentinə aiddir və fərdin öz rolunu öz üzərinə götürmə qabiliyyəti vasitəsilə fəaliyyət göstərir. Bir insan başqa bir insanın mövqeyini nə qədər çox başa düşə bilərsə, frustrasiya vəziyyətində aqressiv davranış ehtimalı bir o qədər az olar. Daha dəqiq desək, başqasının rolunu öz üzərinə götürmək bacarığı başqa bir insanın səbəblərini və motivasiyalarını təhlil etməyə imkan verməlidir ki, onun hərəkətləri daha yaxşı başa düşülüb qəbul edilsin.

- *İkinci mexanizm* empatiyanın emosional komponenti ilə bağlıdır, onun vasitəsilə insan ağrı, inciklik və s.kimi vəziyyətin yaratdığı emosional stressdən qaçmaq və ya digərinin əzabını azaltmaq üçün frustrasiya nəticəsində öz aqressiv davranışına səbəb olur.

Yeniyetmənin empatiya qabiliyyəti nə qədər yüksək olarsa, o, bir o qədər emosional ünsiyyət qurmağa çalışacaq, bu qabiliyyətlər daha da artacaq və əksinə, onun empatiyası nə qədər aşağı olarsa, qarşılıqlı əlaqədə olmaq arzusu da bir o qədər az olacaqdır. Empatiya və frustrasiya emosional və psixi vəziyyətlərlə bağlıdır. Bir vəziyyət yarandıqda digərinə də təsir edir. Bir insanın dəyərləri münaqişələrin idarə edilməsi səriştəsinin səviyyələrindən biri kimi, onun davranışının təbiətinə həlledici təsir göstərir, yəni əsəbi bir vəziyyətin inkişafı üçün strateji göstərişdir.

Yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq əmin ola bilərik ki, empatiya frustrasiya nəticəsində davranışın təbiətində mühüm yer tutmaqla yanaşı həm də onu tənzimləyən mexanizmdir.

Açar sözlər: yeniyetmələr, empatiya, frustrasiya, davranış mexanizmləri, emosional vəziyyətlə

Empathy is one of the mechanisms that influence the process of overcoming frustration by a teenager. A person's response to frustrating situations involving another person depends on how much sympathy and empathy people have for each other. Empathy is an active process that results in interpersonal contacts that allow a person to meet their vital and other needs, including higher needs, within society. No human can be fully empathic all the time. Occasional setbacks are beneficial because the adolescent learns to cope with frustration with an overall optimal level of empathy. According to the established theory, it is possible to reduce the level of anger and overt aggression by creating emotional states in people that are somehow incompatible with anger and aggression. Aggression is one of the clearly sthenic or active manifestations of frustration.

Empathy can prevent aggressive behavior in frustration in adolescents through two mechanisms:

- The first mechanism refers to the cognitive component of empathy and operates through the individual's ability to assume his role. The more a person can understand another person's position, the less likely he is to behave aggressively in a stressful situation. More specifically, the ability to assume the role of another person should allow one to analyze another person's reasons and motivations so that their actions can be better understood and accepted.
- The second mechanism is related to the emotional component of empathy, through which a person causes his own aggressive behavior as a result of frustration to avoid emotional stress caused by a situation such as pain, resentment, etc., or to reduce the suffering of another.

The higher the adolescent's ability to empathize, the more he will try to establish emotional communication, these abilities will increase, and conversely, the lower his empathy, the less desire to interact. Empathy and frustration are related to emotional and mental states. When one situation arises, it affects the other. A person's values, as one of the levels of conflict management competence, have a decisive influence on the nature of his behavior, that is, they are a strategic instruction for the development of a nervous situation.

Based on the above, we can be sure that empathy is not only an important part of the nature of behavior due to frustration, but also a mechanism that regulates it.

Keywords: adolescents, empathy, frustration, behavioral mechanisms, emotional states

MÜASİR TƏLİMDƏ İNKİŞAFETDİRİCİ MÜHİT UŞAQLARIN İDRAKINI İNKİŞAF ETDİRMƏK VASİTƏSİ KİMİ

YEGANƏ XANOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Məktəbəqədər Təhsilin Pedaqogikası
Kafedrasının Baş Müəllimi, Pedaqogika Üzrə Fəlsəfə Doktoru

Pedaqogika Bölməsi

ORCID 00000-0001-8319-8849

Özet

Gün keçdikcə qloballaşan dünyamızda yeni ixtiraların, kəşflərin sayı durmadan artmaqdadır. Bütün bu və ya digər yeniliklərin baş verməsi bütün sahələrdə öz əksini taparaq dövrün tələbləri ilə uzlaşma tələb edir ki, bu təhsil sahəsindən də yan keçmir. Bu səbəblə, təlim anlayışı daha modern bir məzmunu ehtiva etməyə başlayıb: Müasir təlim

Müasir təlim öyrənmə prosesini daha sağlam, daha faydalı bir prosesə çevirərək təlim nəticələrinə çatmağı hədəfləyən bir müddət hesab edilə bilər. Müasir təlim prosesində inkişafetdirici təlim mühitinin formalaşdırılması zəruri hesab edilən amillərdəndir. Məktəbəqədər təhsilin inkişafı üçün çoxkomponentli təhsil mühiti yaradılmalıdır. İnkişafetdirici təhsil mühitinin bu günün tələblərinə müvafiq qurulması, böyüklərlə qarşılıqlı əlaqənin yaradılması, həmyaşıdlarla qarşılıqlı münasibətlərin qurulması, uşaqda dünyaya və özünə münasibətin yaradılması vacib məsələlərdəndir. Yaradılan inkişafetdirici mühit uşaqların inkişafını, fiziki və əqli sağlamlığının qorunmasını təmin etməlidir. Belə mühitdə müvafiq vəsaitlər, əşyalar, obyektlərdən oyun zamanı uşaqların fiziki, estetik, idraki və sosial inkişafını təmin etmək üçün istifadə edilir.

Məktəbəqədər dövrdə uşaqlar dərin və mükəmməl biliklərə yiyələnə bilərlər. Təlim prosesinin öyrədici və inkişafetdirici formada təşkil edilməsinin rolu bu cəhətdən danılmazdır. İnkişafetdirici təhsil mühitində təlim bu günün tələblərinə müvafiq qurulmalıdır. Böyüklərlə qarşılıqlı əlaqə yaradılmalı, həmyaşıdlarla qarşılıqlı münasibətlər formalaşdırılmalıdır. Uşaqda dünyaya və özünə münasibətin yaradılması da bu aspektdə vacib məsələlərdən hesab edilir. Yaradılan öyrədici mühit uşaqların inkişafını, fiziki və əqli sağlamlığının qorunmasını təmin etməlidir.

Müasir məktəbəqədər pedaqoji elm və təcrübənin ən mühüm vəzifələri uşaqların sağlamlığının qorunması, onların hərtərəfli inkişafı, təlim və tərbiyə prosesinin humanistləşdirilməsi və gücləndirilməsi məsələləridir. Məktəbəqədər müəssisələrdə təhsil mühitinin inkişaf etdirilməsi standartların həyata keçirilməsində əsas amil hesab olunur.

Təhsilləndirici mühit uşaqların inkişafına şərait yaradır. Təhsil mühitinin bütün komponentləri bir-birilə bağlıdır və bir-birindən asılıdır:

1. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin təhsilləndirici mühitinin strukturunda böyük əhəmiyyət kəsb edən təlim prosesində iştirakçıların qarşılıqlı əlaqəsi vardır.
2. İnkişafetdirici mühit - xüsusi təşkil olunmuş məkanla təmsil olunan təhsilləndirici mühitin bir hissəsidir. Hər hansı bir yaş qrupu üçün əşya-məkan mühitinin yaradılması və öyrədici mühitin müasir formada dizaynı zamanı yaş qrupunun psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

3. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin təhsil mühitinin növbəti komponenti məktəbəqədər təhsilin məzmununun mənimsənilməsidir.

Məktəbəqədər müəssisələrdə inkişafetdirici təlim uşaqların potensial imkanlarına yönəldilmiş təlim prosesi və onun reallaşdırılması hesab edilir. İnkişafetdirici təlim mühiti uşaqların maraqlarının müxtəliliyinə uyğun qurulması, həmçinin onların rahatlığına şərait yaratması baxımından uşaq şəxsiyyətinin özünüinkişafını yaradıcı formada şərtləndirir və şəxsiyyətin mükəmməl formada inkişafını təmin edir.

Anahtar kelimələr: Məktəbəqədər dövr, müasir təlim, inkişafetdirici mühit, idrakın inkişafı.

Abstract

Day by day, the number of new inventions and discoveries in our globalized world is constantly increasing. The occurrence of all these or other innovations is reflected in all fields and requires reconciliation with the requirements of the time, which does not bypass the field of education. For this reason, the concept of training began to include a more modern content: Modern training

Modern training can be considered as a term that aims to achieve learning outcomes by transforming the learning process into a healthier, more useful process. Forming a developmental learning environment is one of the factors considered necessary in the modern learning process. A multi-component educational environment should be created for the development of preschool education. Establishing a developmental educational environment in accordance with today's requirements, establishing interaction with adults, establishing mutual relations with peers, and establishing a child's attitude towards the world and himself are important issues. The created developmental environment should ensure the development of children and the protection of their physical and mental health. In such an environment, appropriate resources, objects, and objects are used to ensure the physical, aesthetic, cognitive, and social development of children during play.

In the preschool period, children should acquire deep and perfect knowledge. The role of organizing the training process in an educational and developmental form is undeniable in this regard. Training in a developmental educational environment should be designed according to today's requirements. Mutual relations with adults should be created, mutual relations with peers should be formed. The creation of a child's attitude to the world and himself is also considered one of the important issues in this aspect. The created educational environment should ensure the development of children, protection of their physical and mental health.

The most important tasks of modern preschool pedagogical science and practice are the issues of protecting children's health, their comprehensive development, humanizing and strengthening the process of education and training. The development of the educational environment in preschool institutions is considered the main factor in the implementation of standards.

Education creates the conditions to create an empowering environment. All components of the educational environment are interconnected and derived from each other:

1. The interaction of the participants in the learning process is of great importance in the structure of the educational environment of the preschool educational institution.
2. Developmental environment - a part of the educational environment represented by a specially organized space. Psychological characteristics of the age group should be taken into

account during the creation of the furniture-spatial environment for any age group and the modern design of the educational environment.

3. The next component of the educational environment of a preschool educational institution is mastering the content of preschool education.

Developmental training in pre-school institutions is considered to be a training process focused on children's potential and its realization. A developmental learning environment is built according to the diversity of children's interests, as well as creates conditions for their comfort.

Key words: Preschool period, modern education, developmental environment, cognitive development.

**THE AZERBAIJANI MODEL OF MULTICULTURALISM IS AN EXAMPLE TO
THE WORLD**

MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİ DÜNYAYA ÖRNƏKDİR

QASIMOVA MAYA RƏHİM QIZI

**Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Azərbaycan**

<https://orcid.org/0000-0001-9116-4331>

Multikulturalizm – yer üzündə yaşayan bütün xalqların, etnik azlıqların, dini icmaların fəaliyyət və inkişafı üçün normal sosial-iqtisadi şəraitin, tolerant və mədəni mühitin yaradılması təcrübəsi; düşünülmüş etnik siyasətə əsaslanan humanizm nümunəsi; mərhəmət və səxavətin üzvi sintezi nəticəsində yaranan dəyərlər sistemi; bəşəriyyətin təhlükəsiz gələcəyi üçün hesablanmış ən mütərəqqi fəaliyyətlər sistemidir.

Azərbaycan dövləti siyasi lüğətdə geniş istifadə olunan “multikulturalizmin Azərbaycan modeli”, “Azərbaycan multikulturalizmi” terminlərinə imza ataraq bu sahədə uğurlu siyasəti ilə cəmiyyətdə etnik müxtəlifliyi tənzimləyir və dünyada multikulturalizmin əsas mərkəzlərindən biri kimi tanınır.

Ölkəmizdə əsrlər boyu müxtəlif xalqların və konfessiyaların nümayəndələrinə hörmətlə yanaşılması ənənəsi mövcud olsa da, multikulturalizm ideyalarını Azərbaycan tarixində dövlət siyasəti səviyyəsinə ümummillə lider Heydər Əliyev qaldırmışdır. Məhz Ulu öndərin dövlətçilik dahisi, uzaqgörənliyi və siyasi müdriyyəti sayəsində multikulturalizm siyasi və hüquqi prinsiplər səviyyəsinə yüksəldilmiş, Azərbaycanın dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq qəbul edilmişdir.

Multikulturalizmin Azərbaycan modeli dinlər, xalqlar və millətlər arasında birgəyaşayış harmoniyasını bərqərar etməyin mümkünlüyünü sübut etməklə bir çox dövlətlər üçün maraqlı obyektinə çevrilmişdir.

Məlumdur ki, bu gün dünyanın bir çox ölkələrində dinlər və millətlər arasında qarşıdurma, anlaşmazlıq müşahidə olunur; ziddiyyətlər və təlatümlər burulğanında ənənəvi dəyərlərə qarşı kampaniyalar aparılır, onların gözdən salınmasına çalışılır; hətta bir çox Qərblilər multikulturalizmin iflasına uğradığını iddia edirlər. Belə bir mənzərənin fonunda Azərbaycanda etnik azlıqlar, millətlər və dinlər arasında qardaşlıq və bərabərlik münasibətlərinin hökm sürməsi bütün sivil cəmiyyətlər tərəfindən rəğbətlə qarşılır. Azərbaycanın multikulturalizm və tolerantlıq dəyərlərinin dünya miqyasında təbliği və təşviqi ilə bağlı fəaliyyəti dünya ölkələri üçün bir örnəkdir.

Fərqli sivilizasiya və mədəniyyətlərin əməkdaşlıq və birgəyaşayışını özünə hədəf seçən, bəşəriyyəti xilas edərək tərəqqiyə aparan yol bu gün Azərbaycanda mövcud olan multikulturalizm modelindən keçir. Müasir Azərbaycan fərqli dünyagörüşünə, milli-mənəvi dəyərlər sisteminə, dini baxışlara sahib olan xalqların bir-biri ilə tanış olduğu körpüdür. Tarix boyunca, başqa millətlərlə ortaq dil tapmağa çalışmaq kimi nəcib təşəbbüslər bir çox hallarda bəşəriyyəti müharibə və toqquşmalardan xilas etmişdir.

Təsadüfi deyil ki, müasir dünyada demokratik cəmiyyət qurmağın təməl prinsiplərindən biri müxtəlif etno-mədəni topluluqların birgəyaşayışına nail olmaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın tolerantlıq siyasəti yalnız ölkəmizin sərhədləri ilə hədudlaşmır. Ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev fondunun rəhbəri Mehriban Əliyevanın bu sahədə gördüyü çoxşaxəli işlər, nəinki Şərqdə, həmçinin Avropanın bir sıra ölkələrində bir sıra memarlıq abidələrinin bərpa olunması ilə bağlı fəaliyyəti multikulturalizmin Azərbaycan modelinin təbliği baxımından dünyaya bir nümunə, Azərbaycan dövləti və xalqının dünya mədəni irsinə və dini-mədəni dəyərlərə verdiyi ən böyük töhfələrdəndir.

Açar sözlər: multikulturalizm, Azərbaycan modeli, tolerantlıq, azərbaycançılıq ideologiyası, çoxmədəniyyətlilik.

Multiculturalism-the experience of creating normal socio-economic conditions, a tolerant and cultural environment icture functioning and development of all peoples, ethnic minorities, religious communities living on earth; an example of humanism based on a well-thought-out ethnic policy; a system of values resulting from an organic synthesis of mercy and generosity; a system of the most progressive activities calculated for safe future of mankind.

By creating the terms “Azerbaijani model of multiculturalism”, “Azerbaijani multiculturalism” that are widely used in the political dictionary, the Azerbaijani state regulates ethnic diversity in society with its successful policy in this area and is recognized as one of the main centers of multiculturalism in the world.

Although there has been a tradition of respect for representatives of different nations and confessions in our country for centuries, the ideas of multiculturalism were raised to the level of state policy in the history of Azerbaijan by national leader Heydar Aliyev. It was thanks to the genius of statehood, foresight and political wisdom of the Great Leader that multiculturalism was raised to the level of political and legal principles and was recognized as one of the priorities of the state policy of Azerbaijan.

The Azerbaijani model of multiculturalism has become an object of interest for many states, proving the possibility of establishing harmony of coexistence between religions, peoples and nations.

It is known that today in many countries of the world there are conflicts and disagreements between religions and nations; in a whirlwind of contradictions and arguments, campaigns are carried out against traditional values, attempts are made to discredit them; even many western leaders claim that multiculturalism has failed. Against the background of such a icture, fraternal and equal relations between ethnic minorities, nationalities and religions in Azerbaijan are welcomed by all civilized societies. Azerbaijan’s activity in promoting and encouraging the values of multiculturalism and tolerance on a global scale is an example for countries around the world.

The path leading to progress by saving humanity, which has chosen the goal of cooperation and coexistence of different civilizations and cultures, passes through the model of multiculturalism existing in Azerbaijan today. Modern Azerbaijan is a bridge where people with different worldview, system of national and spiritual values and religious views get acquainted with each other. Throughout history, noble initiatives such as trying to find a common language with other nations have in many cases saved humanity from wars and clashes. It is no coincidence that one of the fundamental principles of building a democratic society in the modern world is the achievement of the coexistence of various ethno-cultural communities.

It should be noted that Azerbaijan's tolerance policy is not limited only to the borders of our country. The multifaceted work carried out by the first vice-president of the country, head of the Heydar Aliyev Foundation Mehriban Aliyeva in this area, as well as her activities related to the restoration of a number of architectural monuments not only in the East, but also in a number of European countries is an example to the world in terms of promoting the Azerbaijani multiculturalism and it is one of the biggest contributions of Azerbaijani state and Azerbaijani nation given to the world's cultural heritage and religious-cultural values.

Keywords: multiculturalism, Azerbaijani model, tolerance, ideology of azerbaijanism, multiculturalism.

SCIENCE AND EDUCATION POLICY IN THE LARGE-SCALE PUBLIC
ADMINISTRATION OF ULU ÖNDER HEYDAR ALIYEV

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN GENİŞMİQYASLI DÖVLƏT
İDARƏÇİLİYİNDƏ ELM VƏ TƏHSİL SİYASƏTİ

AYNURƏ SABİR QIZI ƏLİYEVƏ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

TEZİS

Ulu öndər Heydər Əliyev böyük şəxsiyyət, müdrik insan, cəsarətli siyasi xadim, ölkəsinin və xalqının böyük vətənpərvəri, lideridir. O, həyatını və bütün fəaliyyətini xalqına həsr edib. Ümummillə lider hər iki hakimiyyət illərində xalqının yanında olub və onun taleyüklü məsələlərinin həllini öz üzərinə götürüb. Heydər Əliyevin genişmiqyaslı siyasi-ideoloji fəaliyyətində elm və təhsil siyasəti də mühüm yer tutub. Ümummillə lider elm və təhsilin inkişafına böyük qayğı və həssaslıqla yanaşib. Onun təhsil siyasəti milli mənefələr üzərindən qurularaq cəmiyyətimizin davamlı və dayanaqlı inkişafına xidmət edib. Təsadüfi deyil ki, ümummillə lider hakimiyyətdə olduğu illərdə ölkədə təhsil islahatları aparılmasının zəruriliyini qeyd etmiş, hər bir inkişafın elm və təhsildən asılı olduğunu xüsusi vurğulamışdır. O deyirdi: “Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərinədən öyrəndikdən sonra prioritet sahələr müəyyən edilməlidir”. Böyük şəxsiyyətin bu prinsipi Azərbaycanda təhsil siyasətinin əsas qayəsini təşkil edib. Bu gün də həyata keçirilən islahatlar proqramına nəzər saldıqda, fəaliyyətin prioritet istiqamətlərinə diqqət yetirdikdə, ümummillə lider Heydər Əliyevin təhsil strategiyasının fundamental bir konsepsiya olduğu daha aydın nəzərə çarpır. Təhsilin aktual problemlərini incəliklərinə qədər dərinədən bilən, təhsilin cəmiyyətdə rolunun və şəxsiyyətin formalaşmasında əhəmiyyətini daim yüksək qiymətləndirən dahi rəhbərin elm, təhsil və müəllimlik peşəsi ilə bağlı dəyərli fikirləri, ideyaları dillər əzbəri olmuşdur. Ulu öndər, haqlı olaraq, deyirdi: “Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı olmayaraq bütün naliyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq”. Hər bir ölkənin inkişafının, tərəqqisinin xalqın təhsilindən asılı olduğunu bilən ümummillə lider Heydər Əliyev təhsili millətin gələcəyi adlandırırdı.

Onun dövlətçilik fəaliyyətində elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafı prioritet istiqamətlərdən biri və əsası idi.

Aşar sözlər: Azərbaycan, Heydər Əliyev, elm, təhsil, lider

SUMMARY

The great leader Heydar Aliyev was an extraordinary personality, a wise man, a courageous political figure, a profound patriot, and the leader of his country and people. He dedicated his life and all his activities to the service of his nation. During both his terms in power, the national leader stood by his people and undertook the resolution of their most pressing issues. In Heydar Aliyev's large-scale political and ideological activities, science and education policy occupied a significant place. The national leader showed great care and sensitivity toward the development of science and education. His educational policy was built upon national interests and aimed at ensuring the continuous and stable development of Azerbaijani society.

It is no coincidence that the national leader emphasized the necessity of educational reforms during his leadership, highlighting that all development fundamentally depends on science and education. He stated, “After thoroughly studying the current state of our education system and its problems, priority areas should be identified.”

This principle, championed by such an extraordinary personality, remains the cornerstone of Azerbaijan’s educational policy. Even today, when we examine the reform programs being implemented and the focus on key priorities, it becomes increasingly evident that the educational strategy of national leader Heydar Aliyev forms a foundational concept.

The invaluable thoughts and ideas of this visionary leader, who understood the intricate challenges of the education system, appreciated the role of education in society, and recognized the importance of personal development, are remembered to this day. As the great leader aptly stated: “Regardless of our academic degree, knowledge, or educational level, all our achievements are owed to our schools and teachers.” Heydar Aliyev, who firmly believed that the development and progress of every country depends on the education of its people, described education as the future of the nation.

The advancement of science, education, and culture was among the primary priorities and the foundation of his state activities.

Keywords: Azerbaijan, Heydar Aliyev, science, education, leadershi

**AUTHENTIC FILMS TO THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE SKILLS
IMPACT: LANGUAGE INTERACTION AND COMMUNICATION
DEVELOPMENT OF SKILLS**

**AUTENTİK FİMLƏRİN DİL QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ:
DİLDƏN QARŞILIQLI İSTİFADƏ VƏ ÜNSİYYƏT
BACARIQLARININ İNKİŞAFI**

ZƏHRA ABBAS QIZI QƏHRƏMANOVA

Azərbaycan Dillər Universiteti

ANNOTASIYA

XXI əsr texnologiyaların həyatımıza sürətli girişi ilə yeni bir dövr başladı. Mürəkkəblilik və qeyri-müəyyənlik şəraitində digər fənlər kimi ingilis dilinin də tədrisində təkmilləşmələr baş verdi və yeni təlim texnologiyaları ingilis dilinin öyrənilməsini maraqlı, əyləncəli və daha çox praktik bir formata daxil etdi. Bu sırada autentik filmlər dil tədrisində geniş şəkildə istifadə olunan effektiv vasitələrdən birinə çevrildi. "Autentik" termini, bu filmlərin tədris məqsədli xüsusi materiallar deyil, əslində həmin dilin danışıldığı mühitdə təbii olaraq yaranan filmlər olduğunu bildirir. İngilis dilinin tədrisində autentik filmlər, tələbələrə real həyat şəraitində dilin necə istifadə edildiyini göstərmək, mədəni və sosial kontekstləri tanımaq üçün əhəmiyyətli bir mənbə rolunu oynayır. Autentik filmlərin dil qabiliyyətlərinin inkişafına təsiri böyükdür və dildən qarşılıqlı istifadə və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına təkan verir. Məqalədə məhz autentik filmlərin dil fakültələrinin tələbələrinin dil qabiliyyətlərinin inkişafına təsirindən danışılır və dildən qarşılıqlı istifadə və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı üçün istifadənin yolları göstərilir.

Açar sözlər: autentik film, effektiv vasitə, dil qabiliyyəti

SOYUT

21 yüzyıl, texnologiyaların hızla bahçemize girmesiyle yeni bir çağ başlattı. Karmaşıklık ve belirsizlik karşısında, diğer dersler gibi İngilizce öğretimi de gelişmelere uğradı ve yeni öğrenme teknolojileri İngilizce öğrenmeyi ilginç, eğlenceli ve daha pratik bir format haline getirdi. Bu arada, otantik filmler dil öğretiminde yaygın olarak kullanılan etkili araçlardan biri haline geldi. "Otantik" terimi, bu filmlerin özel eğitim materyalleri olmadığı, aslında dilin konuşulduğu ortamda doğal olarak ortaya çıkan filmler olduğu anlamına gelir. İngilizce öğretiminde, otantik filmler öğrencilere dilin gerçek yaşam durumlarında nasıl kullanıldığını göstermede ve onları kültürel ve sosyal bağlarla tanıştırmada önemli bir rol oynar. Otantik filmlerin dil becerilerinin gelişimi üzerindeki etkisi büyüktür ve dil etkileşimi ve iletişim becerilerinin gelişimini teşvik ederler. Makale, otantik filmlerin dil fakültesi öğrencilerinin dil becerilerinin gelişimi üzerindeki etkisinden bahsediyor ve iletişim ve etkileşim becerilerinin geliştirilmesi için dilin kullanılma yollarını gösteriyor.

Anahtar kelimeler: otantik film, etkili araç, dil yeteneği

ABSTRACT

The 21st century has begun a new era with the rapid entry of technologies into our yard. In the face of complexity and uncertainty, the teaching of English, like other subjects, has undergone improvements, and new learning technologies have made learning English an interesting, fun and more practical format. Meanwhile, authentic films have become one of the widely used effective tools in language teaching. The term "authentic" means that these films are not special educational materials, but are actually films that arise naturally in the environment in which the language is spoken. In teaching English, authentic films play an important role in showing students how the language is used in real-life situations and introducing them to cultural and social contexts. The impact of authentic films on the development of language skills is great and they encourage the development of language interaction and communication skills. The article talks about the influence of authentic films on the development of language abilities of students of language faculties and shows the ways of using language for the development of communication and interaction skills.

Keywords: authentic film, effective tool, language ability

GİRİŞ

Autentik filmlər orijinal filmlər olaraq dil tədrisində geniş şəkildə istifadə olunan effektiv vasitələrdən biridir. "Autentik" termini, bu filmlərin tədris məqsədli xüsusi materiallar deyil, əslində həmin dilin danışıldığı mühitdə təbii olaraq yaranan filmlər olduğunu bildirir. İngilis dilinin tədrisində autentik filmlər, informasiya texnologiyalarında olan inkişaf prosesləri [3, s.14] tələbələrə real həyat şəraitində dilin necə istifadə edildiyini göstərmək, mədəni və sosial kontekstləri tanımaq üçün əhəmiyyətli bir mənbə rolunu oynayır. Autentik filmin müxtəlif metodoloji xüsusiyyətləri var ki, bunlar janr və tematik baxımdan 3 qrupa bölünür. [2, s. 64]:

1.1.Nəzəri çərçivə

Təcrübələr göstərir ki, autentik filmlərin dil öyrənənlər üçün faydaları böyükdür. Xüsusən dil fakültələrinin yuxarı kurslarında bu filmlərdən istifadə ilk növbədə tələbələrdə dinləmə və danışma bacarıqlarının inkişafını təmin edir. Belə ki, tələbələr filmlərdə fərqli ləhcələr, danışq sürətləri və qeyri-rəsmi dil istifadəsi nümayişini müşahidə edirlər. etdirilir. Onlar real şəraitdə dili necə eşidəcəklərini öyrənir və buna uyğun tələffüz və danışq bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.

Autentik filmlər tələbələrdə mədəniyyətlərarası anlayışın inkişafına səbəb olur. Çünki autentik filmlər yalnız dil öyrətmir, həm də tələbələrə həmin dilin danışıldığı ölkələrin mədəniyyəti, adət-ənənələri, sosial davranışları haqqında məlumat verir.

Tələbələr dil kontekstində öyrənmə yolu ilə autentik filmlər vasitəsilə dilin təbii və gündəlik situasiyalarda necə istifadə edildiyini də öyrənirlər. Bu kontekstlər tələbələrin sözlərin və ifadələrin mənalərini daha yaxşı başa düşməsinə kömək edir. Təcrübəmə əsasən deyə bilərəm ki, hər hansı bir autentik filmin nümayişi, məsələn, Cen Eyer (ing. Jane Eyre) bu istiqamətdə fəaliyyətə ən yaxşı nümunədir.

Filmlər maraqlı süjetləri və vizual cazibədarlığı ilə tələbələrin motivasiyasını yüksəldir. Dil öyrənmə prosesinə daxil olan tələbələr, film qəhrəmanlarının dil istifadəsinə maraq göstərərək öyrənməyə daha aktiv yanaşırlar. İ.A. Şerbakov autentik filmin öyrətmə imkanlarını psixoloji və metodoloji cəhətdən araşdıraraq belə nəticəyə gəldi: dil fakültələrinin yuxarı kurs tələbələri autentik filmi başa düşdükdə göstərilənlərin fəal iştirakçısı olur, qərarlar qəbul edir, real deyil, şərti situasiyada olmasına baxmayaraq nəticə çıxarır [2, s. 34].

Autentik filmlər həm də qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsidir. Filmlərdə dilin istifadəsi ilə yanaşı, jestlər, mimikalar və bədən dili kimi qeyri-verbal ünsiyyət formaları da nümayiş olunur. Bu da tələbələrin tam bir ünsiyyət modeli öyrənməsinə imkan yaradır.

Autentik filmlərdən istifadə edərkən diqqət yetiriləsi məqamlar da mövcuddur. Filmlərin məzmunu və mövzusu tələbələrin səviyyəsinə və maraqlarına uyğun seçilməli, dil səviyyəsi çətin olmamalıdır ki, öyrənmə prosesi səmərəli olsun. Həmçinin, filmlərdən sonra müzakirələr, yazılı tapşırıqlar və rollu oyunlar kimi əlavə fəaliyyətlər təşkil olunaraq, öyrənilən materialın mənimsənilməsinə dəstək olmaq mümkündür.

2.METOD

Müəyyənedici

3.NƏTİCƏLƏR

Autentik filmlər, dili yalnız dərslərdəki qaydalarla deyil, həyatı, təbii və dinamik şəkildə öyrənmək üçün geniş imkanlar yaradır.

Autentik filmlər həm mədəniyyətləri, həm tarixi hadisələri təmsil etmək, həm də tamaşaçını düşündürmək baxımından çox təsirli vasitələrdir. Ancaq onların yaradılmasında məsuliyyət və dəqiqlik göz ardı edilməməlidir.

3.1.TAPINTILARIN ALT BAŞLIĞI

Autentik filmlər həm də bir motivasiya artırma vasitəsidir

4.NƏTİCƏ, MÜZAKİRƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

Nəticələr:

- Autentik filmlər tələbələri müxtəlif mədəniyyətlər, adətlər və həyat tərzləri ilə tanış edir, qlobal bilikləri artırır və müxtəlif xalqlar arasında anlayışı dərinləşdirir və dil bacarıqlarını artırır.
- Bu filmlərin reallığa yaxın olması onların daha güclü emosional təsir yaratmasına kömək edir. Tələbələr öyrənilən xarici dildə real həyat hekayələri ilə asanlıqla əlaqə qura bilirlər.
- Autentik filmlər keçmiş dövrləri canlandıraraq, tarix haqqında yeni baxış bucaqları təqdim edir. Bununla da, tarixi məlumatları canlı və yadda qalan bir formatda təqdim etmək imkanı yaradır.
- Bu filmlər sosial, siyasi və mədəni məsələlərə diqqət çəkməklə, real dünya problemləri haqqında maarifləndirici olur və müzakirələrə səbəb ola bilər.

Müzakirə:

- Autentik filmlərdə bəzən sənədli dəqiqliklə yaradıcılıq arasındakı balans müzakirə olunur. Hadisələr nə qədər dəyişdirilə bilər ki, film həm real, həm də cəlbədar olsun?
- Filmlərdə autentiklik axtarışı zamanı rejissorların mədəni stereotiplərdən qaçması və nümayiş etdirdikləri xalqların, adətlərin doğru şəkildə təmsil olunması müzakirə edilməlidir.
- Autentik filmlərdən gözlənilən də fərqli ola bilər. Tamaşaçılar bəzən tarixi dəqiqliyə üstünlük verir, bəzən isə əyləncə üçün müəyyən dəyişikləri qəbul edə bilərlər.

Tövsiyələr:

1. Autentik film yaratmaq üçün mövzu haqqında dərin araşdırma aparmaq vacibdir. Bu, həm mədəni, həm də tarixi dəqiqliyi təmin edir.
2. Film çəkərkən hekayənin mərkəzində olan insanlar və ya onların icmaları ilə əlaqə saxlamaq, onların fikirlərini öyrənmək vacibdir.
3. Filmə tək bir tərəfdən deyil, müxtəlif perspektivlərdən yanaşmaq filmi daha obyektiv və geniş auditoriya üçün daha cəlbedici edə bilər. Xüsusən ali təhsil müəssisələrin dil fakültələri tələbələrini dil bacarıqları artırmaq üçün bu faydalı olar.
4. Hər nə qədər autentiklik vacib olsa da, bəzi hallarda film təcrübəsini artırmaq üçün bədii əlavələr etmək mümkündür. Bu balanslı şəkildə edilməlidir ki, həm reallıq, həm də tamaşa zövqü təmin olunsun, tələbələrin motivasiyası artırılsın.

5. RESURSLAR:

-Autentik filmlər

-Ədəbiyyat:

1. Ducrot, J.M. L'enseignement de la compréhension orale // URL: [http://www.edufleuve.net/L'enseignement de la compréhension](http://www.edufleuve.net/L'enseignement%20de%20la%20compr%C3%A9hension)
2. Ковалев, Н.П. Аутентичные кинофильмы в обучении творческому высказыванию на начальном этапе // Методика обучения иностранным языкам. – Минск: Минский гос. пед. институт иностранных языков, – 1981. – с.98-105.
3. Шатилов, С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе / С.Ф.Шатилов. – Ленинград: Просвещение, – 1977. – 295 с.

QƏRBİ AZƏRBAYCAN: ŞEİR, SƏNƏT OCAĞI

SOLTAN HÜSEYNOĞLU

Ədəbiyyatın Tədrisi Texnologiyası Kafedrasının Dosenti

Qədim türk-oğuz torpaqları və məskəni olan qərb bölgəsinin faciəli günləri yadların həmin torpalara köçürülməsindən sonra başladı. Məkrli siyasətin reallaşdırılması öz acı nəticələrini az sonra göstərdi. Yerli əhalinin – Azərbaycan türklərinin sıxışdırılması əvvəl gizli, sonra isə açıq-aşkar özünü göstərməyə başladı. XIX əsrdə bünövrəsi qoyulan bu çəkişmələr zaman ötürkə daha da şiddətləndi. Azərbaycan torpaqlarında Ermənistan Respublikasının yaradılması isə faciəni daha da yaxınlaşdırdı. Rus şovinzi “parçala, hökm sür” prinsipi ilə hərəkət edərək Ermənistanı verilmiş torpaqları günbəgün artırır, vətənimizin torpaqlarına qəsd edirdi. 1920-ci ilə qədər Azərbaycanın tərkibində olan Zəngəzur, Göyçə, Qaraqoyunlu mahalları ilə birlikdə Dərələyöz də Ermənistan Respublikasına verildi. Bundan sonra da nankor qonşular daxildə sərhədləri dəyişmək, rayonları birləşdirmək adı altında məkrli siyasətlərini dayandırmadılar. Bu ərazilərdə türkün varlığı onları narahat edirdi. Fərqli terror təşkilatları yaranan ermənilər düşmənçilik ideyalarını durmadan yayır, dinc, qonşuluq şəraitində yaşamağa mane olurdular. Bu siyasətin nəticəsində müxtəlif tarixi dövənlərdə (1905-1907, 1918-1920, 1948-1953, 1988) soyqırırma məruz qalan qərb bölgəsinin əhalisi doğma torpaqlarını tərək etmətə məcbur oldular. Ermənilərin mənfur siyasəti 1988-ci ildə başa çatdı.

Yaylaqlardan, saf, təmiz dağ havasından Azərbaycanın aran rayonlarına düşən həmvətənlərimiz xəstəliklə pəncələşməli oldu. Ağır şəraitdə yaşamağa məcbur olan, xəstəlik və məhrumiyətlərlə çarpşan didərginlərin özlərinə münasibi şərait yaratmaları çox uzun illərdən sonra baş tutdu.

Qeyd edildiyi kimi, qədim türk məskəni olan, indi Qərbi Azərbaycan adlandırılan bölgəmiz təkə gözəl təbiəti ilə deyil, həm də insanların istedadı, sözə, sənətə ürəkdən bağlılığı ilə seçilmişdir. Bu bölgədə istər şifahi xalq yaradıcılığının, istərsə də yazılı ədəbiyyatın öz dəyərini əsrlər boyu itirməyən, bu gün yaşadan və sabah da yaşadacaq nümunələri yaranmışdır. Bölgənin yalnız Dərələyöz mahalının ədəbi-bədii irsi böyük bir ölkənin mənəvi sərəvəti təmsalindədir. Şifahi xalq ədəbiyyatının elə bir janrı yoxdur ki, bu bölgədə yüzlərlə nümunəsi olmasın. Bədii söz bu yerin insanların qəlbindən saf bulaq suyu kimi süzülüb gəlir, eşidənlərə, oxuyanlara yüksək zövq aşılayır, onların hissələrini zərifləşdirir, düşüncələrini zənginləşdirir. Maraqlıdır ki, bu bölgənin yetirdiyi yaradıcı insanların – aşiq və şairlərinin dili son dərəcə aydın olub, müxtəlif səviyyəli oxucular üçün anlaşılıqdır. Dil-üslub aydınlığı, səmimi hissələrin uğurlu ifadəsi bu əsərlərin yüz illər boyu sevilə-sevilə oxunmasına səbəb olmuşdur. Öz doğma yurdunda, tarixin verdiyi ədalətsiz hökmə əsasən, düşmən əhatəsində yaşamağa məcbur olan bu bölgə əhalisi dilinin varlığını, saflığını, yaratdığı bədii nümunələri, itib-batanlar çox olsa da, qoruyub saxlaya bilmişdir.

Bölgənin yaradıcı insanların ərsəyə gətirdiyi sənər nümunələri mövzu rəngarəngliyi ilə diqqəti dərhal cəlb edir. Bu, ədəbiyyatın hər iki qolunda – şifahi və yazılı ədəbiyyatda meydana gələn əsərlərdə aydın müşahidə edilir. Lakin, etiraf edilməlidir ki, istər el aşıqlarının, istərsə də şairlərin yardıcılığında vətən məhəbbəti, yurd sevgisi baş mövzu, əsas obyekt və bədii düşüncə üçün tükənməyən qaynaq mənbəyi olmuşdur.

Sənətkarlar yalnız eşitdiklərini deyil, zaman-zaman gördükləri ədalətsizliyi, nəciblikdən uzaq olan qonşularının insanlığa yaraşmayan əməllərini sənətin dilinə çevirməyi özlərinə borc bilmişlər. Bu, təqdir edilməlidir. Tarixin yol yoldaşı olan ədəbiyyat xalqımızın məruz qaldığı məhrumiyətlərin gələcək nəsillərə çatdırılmasında misilsiz rol oynamışdır. Bölgə aşırıq və şairlərinin erməni vandalizmini ifşa edən əsərlərinin ölkəmizdə geniş, əhatəli öyrənilməsi və öyrədilməsi vacibdir. Belə əsərlər elə ilk misralarından aydınca görünür ki, xəyalın deyil, gözlə görünəninin məhsuludur. Bu cür nümunələrin, yaşından asılı olmayaraq, hər bir Azərbaycan vətəndaşına ciddi təsirini unutmamaq olmaz. Həmin əsərlər tək-cə təlimi deyil, tərbiyəvi baxımdan da əhəmiyyətli olub, keşməkeşli tariximizin öyrənilməsinə əlverişli imkan yaradır.

Qərbi Azərbaycan bölgəsində yaranan ədəbiyyat nümunələri üçün səciyyəvi olan başqa bir cəhətin xatırladılması da vacibdir. Bu əsərlərin, demək olar, hamısında milli şüurun, millimənəvi dəyərlərin yüksək səviyyədə ifadəsini müşahidə etmək mümkündür. Vətənə, xalqa, elə, obaya bağlılıq, ədəb-ərkan, böyüyə hörmət, kiçiyə qayğı, insanpərvərlik, xeyirxahlıq, adət-ənənəyə ehtiram... bölgədə yaranmış ədəbi-bədii nümunələrin əsasında dayanır.

Bütün bunlar poetik dilin imkanlarından ustalıqla bəhrələnməklə sənət dilinə çevrilmişdir. Şeir dili, bu sənətkarların hamısında o səviyyədə aydın və axıcıdır ki, canlı ünsiyyət dilinə maksimum yaxınlığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu, bir tərəfdən ədəbiyyat nümunələrinin bədii-estetik səviyyəsini yüksəldir, digər tərəfdən oxucunun emosional-obrazlı qavrayışına əhəmiyyətli təsir edir. Əlbəttə, bütün bunlarda, az əvvəl qeyd edildiyi kimi, gerçəkliyin təsvir edilməsinin də mühüm rolu var.

Qərbi Azərbaycan bölgəsinə daxil olan mahalların söz sənəti nümunələrinin toplanması, çap edilib oxuculara çatdırılması ciddi vəzifə kimi qarşıda durur. Etiraf edilməlidir ki, bu sahədə görülən işlər, Dərələyaz mahalı çıxılmaqla, qənətbəxş deyildir.

Şifahi xalq yaradıcılığından seçmələr. Artıq qeyd edildiyi kimi, bu bölgədə şifahi xalq yaradıcılığına məxsus janrların rəngarəngliyi diqqəti cəlb edir. Maraqlı məzmunu ilə seçilən holavarlar, sayaçı sözləri, laylalar, oxşamalar, sanamalar, yanılmaclar, atalar sözləri və məsəllər, bayatılar, xalq mahnıları, əfsanələr, rəvayətlər, alqışlar və s. janrlar həm də orijinallığı ilə seçilir. Şifahi ədəbiyyat nümunələrində xalqın müdrikliyi, arzu və istəyi, xəyalları yaddaqalan bədii boyalarla əks olunur, onlar oxucunu düşündürür, məzmun və ideyaya uyğun nəticə çıxarmağa yönləndirir.

Bu bölgədə yaranmış şifahi ədəbiyyat nümunələri ilə ölkəmizin digər bölgələrində ərsəyə gələn nümunələrin arasında müəyyən səsleşmələrin, oxşarlığın, bir sıra hallarda eyniliyin olması təbiidir. Bu tək-cə bölgələrin əlaqələri ilə izah olunmur, həm də bədii düşüncənin yaxınlığından qaynaqlanır. Bütün bu deyilənləri aşağıda verilmiş nümunələrdə müşahidə etmək mümkündür.

Mövsüm və mərasim nəğmələri. Mövsüm nəğmələri müxtəlif fəsillərlə bağlı olub, insanların yaz, yay, payız, qış haqqında təsəvvürlərini əks etdirir. Məsələn, “Qodu-qodu” nəğməsi uzun müddət yağın, əkinə-biçinə ziyan verən yağışın kəsməsi üçün keçirilən mərasimdə ifa edilmiş. Bölgədə geniş yayılan “Qodu-qodu” nəğməsində fərqli çalarlar olsa da, Azərbaycanın müxtəlif yerlərində oxunan nəğmələrlə səsleşmələr də çoxdur:

Qodu-qodunu gördünmü,

Qoduya salam verdinmi?

Qodu burdan ötəndə

Qırmızı gün gördünmü?

***

Qoduya quymax gərəh,
Qablara yaymax gərəh.
Qodu gün çıxarmasa,
Gözdərin oymax gərəh.

Bu vəziyyəti digər mövsüm nəğmələrində də (məsələn, “Kosa-Kosa”da müşahidə etmək mümkündür).

Xalqın məişəti, güzəranı ilə bağlı olan *mərasim* nəğmələri müxtəlif mərasimlərdə ifa edilmişdir. Elçilik, nişanlanma və toy zamanı şadlıq nəğmələrinin oxunması, yas mərasimlərində ağılarn söylənilməsi bu qəbildəndir. Bölgədə yaşayan və geniş yayılan mərasim nəğmələrinin içində ağılar xüsusi yer tutur:

Əzizim belin bükər,
Kaman tək belin bükər.
Cavan oğul ölümü,
Ananın belin bükər.

Yaşım gözümdə qaldı,
Axdı üzümdə qaldı.
Fələk bir iş işlədi,
Arzum gözümdə qaldı.

Bayatılar. Qərb bölgəsində geniş yayılmış janrlardandır. Həzin duyğuları, səmimiyyəti, insanın könül dünyasını əks etdirən lirik folklor nümunəsi olan bayatılar mövzu rəngarəngliyi ilə seçilir:

- yurd sevgisi, vətən həsrətinin əks olunduğu bayatılar;
- saf məhəbbət, ayrılıq, həsrət haqqında bayatılar;
- mərdlik, mübarizlik, igidlik haqqında bayatılar.

Nümunələrə nəzər salaq:

Əziziyəm mərdana,
Sözü danış mərdana.
Qorxaqdan igid olmaz
İgid gərək mərdana.

Bu yol gedir Çalxana,
Çalxan yolu qəmxana.
Erməni hücum etdi,
Dağıldı Gümüşxana.

Əfsanə və rəvayətlər. Bölgədə daha çox yayılmış janrlardır. Əfsanələr yer, heyvan, quş adları ilə bağlı yaradılmışdır. Təkcə Dərələyəz mahalında yazıya alınmış əfsanə və rəvayətlərin sayı onlardır. Bu əfsanələr fərqli mövzularda olsa da, onların hamısı üçün ümumi cəhətlər də yox deyildir. Bu əfsanələrin əksəriyyətində yaxşılığın, əliaçıqlığın, şər işlərdən uzaq durmağın, xeyirxah əməllərin təbliğinə yer verilir. Onlarda insan surətləri ilə yanaşı, xəyalın məhsulu olan obrazlar da (məsələn, hal, cin) iştirak edirlər. Məzmunu rəngarəng olduğu kimi dil-üslubunda da çoxşaxəlilik, aydınlıq, xalq danışığı dilinin gözəlliyinin təzahürü aydınca müşahidə olunur.

Çap edilmiş əfsanələrdə yerli şivə xüsusiyyətləri özünü qabarıq göstərsə də, məzmun bütövlüyü, hadisələrin ardıcılığı və fikir bağlılığı həmişə qorunub saxlanır. Bu deyilənlər toplanmış və çap edilmiş “Ay və Günəş”, “Gözə görünməz”, “Əjdaha”, “Cinni dərə”, “Hal vahiməsi”, “Alagöllər əfsanəsi” və s. əfsanələrdə aydın şəkildə müşahidə edilirlər.

Bütün bunları özündə əks etdirən orijinal məzmunu ilə fərqlənən “Alagöllər əfsanəsi” nin qısa məzmunu belədir:

Aşıq yaradıcılığı. Qərb bölgəsinin sənət dünyasının zənginləşməsində aşıq yaradıcılığının əvəzsiz rolu vardır. Bu ərazidə yetişən xalq aşıqlarının sayı onlardır. Təəssüf ki, onların bədii irsinin böyük bir qismi ya toplanmayıb, ya da erməni vandalizminin qurbanı olub – yandırılıb, itib-batıb... Müəyyən qədər əldə edilmiş və işıq üzü görmüş nümunələrin təhlili tədqiqatçıları maraqlı mənzərə ilə tanış edir: mövzu rəngarəngliyi, səmimi hisslərin böyük ustalıqla ifadə edilməsi bu sənətkarların əsərləri üçün səciyyəvi xüsusiyyətlərdir. Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Aşıq Cəlil kimi dədə sənətkarlardan bu sənətin sirlərini öyrənən onlarla gənc sonralar başqalarına saz tutmağı, şeir qoşmağı və ifa etməyin yollarını öyrətmişlər.

Bu sənətin nümayəndələri aşıq şeirinin müxtəlif növ və şəkillərində əsərlər yaratmışlar. Daha çox müraciət olunanlar isə gəraylı və qoşmalardır. Bəzi aşıqlar isə bayatı deməyə xüsusi meyil göstərmişlər. Bu bayatılarda həsrət, qütbətçilik hissinin ifadəsi ilə yanaşı, nisgilli duyğulara geniş yer verilmişdir. Görünür, milli zəmində bölgədə baş verən hadisələr bu janra maraqlı göstərilməsinin başlıca səbəbi olmuşdur. Əslində, ruslar tərəfindən Azərbaycanın qərb bölgəsinə yerləşdirilən ermənilərin heç bir ölçüyə sığmayan davranışları, hiylə və məkrə dolu əməlləri başqa janrdan yazılmış şeirlərdə də öz ifadəsini tapmışdır. Köçürülərək ölkəmizə gətirilən bu yadellilər elə yerləşdirilmişlər ki, soydaşlarımız mühasirə vəziyyətinə salınmışlar. Bunu anlayan, şeirlərində əks etdirərək dinləyicilərə çatdıran, onları ayıq salmağa səy edən aşıqlar az olmamışdır. Aşıq Məhəmməd doğma yurdlarını ermənilərə pay verən rusları nifrətlə damğalayır. Cənnət kimi yaylaqların, ucsuz-bucaqsız otlaqların, yaşıl meşələrin, gül səltənətinə bənzəyən bağ-bağçaların “haylara” peşkəş edilməsi xalq sənətkarını hiddətləndirir:

Ay arıflar, gəlin sizə söyləyim,

Yurdumun sərvəti gör kimə qaldı?

Atamın görgahı, babamın mülkü,

Əlimin zəhməti gör kimə qaldı?

Arpa çayı tərsə saldı axarın,

Təpəsizlik pozmaz heç vüqarın.

Rus haya pay verdi Herher bağların,

Culun səltənəti gör kimə qaldı?

Əyricə, Ələyəz, Qısırın dağı,
Sandıqlı, Sarıyer, Yazı yaylağı,
Göy dağın meşəsi, Morun Bulağı,
İstisi cənnətdi, gör kimə qaldı?

Yazdığı lavaşı, əmliyi əti,
Balığın kababı, zirincin məti,
Məhəmməd, süfrənin şanı-şöhrəti,
Şəkəri-şərbəti gör kimə qaldı?

Bölgə təbiətinin gözəlliyi aşqların ilham mənbəyi olmuşdur. Zirvəsi daim qarla örtülü dağlar, zümürd meşə və çəmənliklər, buz bulaqlar... onlarla şeirin mövzusu, oxucuların həvəslə dinlədikləri sənət nümunələri olmuşdur. Dağlara şeir həsr etməyən bölgə aşığı, demək olar, yoxdur. İlin müxtəlif fəsillərində dağların aldığı mənzərə, onların əzəmətli görünüşü hər sənətkar tərəfində fərqli qavranılmış və təənnüm edilmişdir. Aşıq Həmidin “Dağlar” gəraylısında həssas sənətkar qəlbinin hərarətini, çırpıntısını duymaq çətin deyil:

Hər qayanınmin sirri var,
Hər daş altda tarix yatar.
Hər yaz quşlar qatar-qatar,
Sənə qonaq gələr, dağlar!

Həm əzəmət, həm hünərsən,
Bahar gəlcək təzə-tərsən,
Bir gün məndən üz döndərsən
Aşıq Həmid ölər, dağlar.

Əsərləri müəyyən qədər toplanmış aşıqların – Aşıq Cəlil, Aşıq Qəhrəman, Aşıq Fətulla, Aşıq Behbud, Aşıq Qulu, Aşıq Mehdi, Aşıq Mirzalı və b. yaradıcılığı haqqında müəyyən fikirlər söylənsə də, onlarla bağlı geniş tədqiqatın aparılmasına ciddi ehtiyac vardır.

Yazılı ədəbiyyat nümunələri. Qərbi Azərbaycan bölgəsinin yazarları tərəfindən qələmə alınmış bədii əsərlərin bir yerə toplanması, çap edilməsi, əlbəttə, böyük zəhmət və vaxt tələb edir. Əslində, şifahi ədəbiyyat nümunələri kimi, yazılı ədəbiyyat nümunələrinin də çoxu yoxa çıxmışdır. El şairlərinin əsərlərini toplamaq bu gün, xüsusilə çətindir: doğma yurdda yaradılanların çoxu əldə yoxdur, didərginlik dövründə yaradılanlar isə böyük coğrafi ərazini əhatə edir...

Yazılı ədəbiyyatın ilk nümayəndələrinin müəyyənləşdirilməsi və tədqiqata cəlb olunması ciddi araşdırma, axtarışın sayəsində mümkün ola bilər.

Bu gün el şairirlərinin bir qisminin əsərlərindən əldə olanlar müəyyən fikir deməyə imkan yaradır. Belə sənətkarlardan biri Dərələyəz bölgəsində böyük nüfuz qazanmış el ağsaqqalı **İbrahim Mirzəoğludur**. O, el-obanın mənafeyini müdafiə etdiyi üçün erməni millətçiləri ilə dəfələrlə qarşılaşmış, nəhayət, ona böhtan ataraq həbs etmiş, xalq düşməni, siyasi məhbus adı altında Sibirə sürgün etmişlər. Qorunub saxlanan şeirlərinin əksəriyyəti sürgün illərində yazdıqlarıdır. Bu əsərlərdə vətən həsrəti, doğma yerlər haqqında xatirələr, öbladlarından nigarançılıq əks olunmuşdur. “Bənövşə” şeiri şairin qəlbindəki nisgilli duyğuların, vətən həsrətinin tutarlı ifadəsi baxımından diqqəti cəlb edir:

Doğma torpağımdan, doğma elimdən,
Ərməğan gəlmisən mənə, bənövşə.
Övlad həsrətimə, Vətən dərdimə,
Sən dərman gəlmisən mənə, bənövşə!

...Xınalı kəkliklər daşda səkirmi?
Dağ erkəci sürüsünü çəkirmi?
Şeyda bülbül bağ-bağçada ötürmü?
Bircə-bircə söylə mənə, bənövşə!

Dərələyəzin axarlı-baxarlı mənzərələri İ.Mirzəoğlunun qoşma və gəraylılarında şirin, axıcı bir dillə tərənnüm edilmişdir.

El şairlərindən R. Mustafayev, Z.Şəhriyaz, İ.Əsədov, A.Alıyev, M.Bayramov, A.Dərələyəzli, S.Məhəmməd, S.Hüseynov və b. toplanmış əsərlərində daha çox yurd sevgisi, onun təbiətinə vurğuluq, xeyirxahlıq, insana hörmət və qayğı kimi məsələlərin əks olunduğunu müşahidə edirik. Bu sənətkarların və digərlərinin əsərlərinin toplanması, çap edilməsi, geniş təhli olunması həllini gözləyən problemlərdəndir.

Bu gün toplanmış nümunələrin üzərində müşahidələrin aparılması onlarda ciddi mətləblərin, ictimai problemlərin əhatə olunduğunu deməyə əsas verir. Bunu ayrı-ayrı yazarlardan aşağıda ümumiləşdirmə ilə verilmiş nümunələrdən aydın görmək mümkündür.

Rzaqulu Hüseynov (1870-1956). Dərələyəzin Sallı kəndində dünyaya gələn Rzaqulu Bayramoğlu daha çox xalq şeiri üslubunda yazıb-yaratmışdır. Doğma təbiətin tərənnümü, dostluq, dürüstlük, nəsihətamiz fikirlər onun qoşma, gəraylılarında daha çox diqqət yetirilən mövzulardandır. Onun şeirlərini maraqlı edən mühüm cəhətlərdən biri də dünya, onun mənası, insan taleyi barədə düşüncələri, bu barədə suallara cavab axtarışlarıdır:

Bilmirəm nə üçün gəldim cahana,
Dünya mənsiz qalardımı virana,
Mənə göstərginən elə bir ana,
Əlləri qoynunda qalmamış olsun.

Dünyaya şairin gözləriylə bax.
Həyatda yaxşılıq qalacaq ancaq,

Varmı elə bir yer, elə bir torpaq,

İnsan olsun, məzar olmamış olsun.

Şeirlərinin çoxunda erməni vandallarının törətdikləri vəhşilləri ürək yangısı xatırladan şair bunun açılı nəticələrini də diqqətə çatdırır:

Mən ki səni şad görmüşdüm,

Niyə batdın yasa dağlar.

Dərdin-qəmin şərbətindən,

İçirsənmi kasa, dağlar.

Şairin gözəlləmələri orijinal ifadə tərzilə diqqəti cəlb edir:

Gözəllikdə söyləyillər sözünü,

Müjgan kirpiyini, süzgün gözünü,

Götür ürbəndini bir aç üzünü,

Qoy baxsınlar sən tək sonaya, Zeynəb.

Şairin bizə çatmış deyişmələrində insanın mənəvi gözəlliyi, doğru əməlləri barədə düşüncələri əksini tapmışdır.

Əli Əkbər (1927-?)

Əli Hüseyn oğlu Ələkbərov ixtisasca müəllim olmuş, orta məktəbdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan dərs demişdir. Bədii yaradıcılıqla uzun müddət məşğul olan müəllim əsərlərini Əli Əkbər imzası ilə çap etdirmişdir. Yaradıcılığı zəngindir. Lirik şeirlərlə yanaşı, poema, mənzum dram əsərləri də yazmışdır. Əsərlərinin bir qismi hələ Dərələyəzdə yaşayarkən çap edilmişdir. Tale onun da üzünə gülməmiş, başqaları kimi o da doğma yurdundan deportasiya olunmuş, ömrünün qalan illərini didərgin ömrü yaşamışdır.

Əsərlərinin böyük qismi qorunub saxlanmışdır. Lirik yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Onları mövzularına görə qruplaşdırmaq olar:

- məhəbbət mövzusunda yazılmış şeirlər;
- ictimai məzmunlu şeirlər;

Şairin məhəbbət mövzusunda yazılmış şeirlərində saf, ülvi hisslərin tərənnümü mühüm yer tutur. Lirik qəhrəman sevgilisinin ona biganə olmasından şikayətçidir. Vüsal həsrətilə “qəlbi əzilsə də”, “candan usansa da” aşıq tutduğu yoldan dönməyi ağına gətirmir. Həqiqi məhəbbətin yolçusu olan aşıq, əslində, heç bir qüvvə yolundan döndərə bilməz. Bunu sevgilisinə dönə-dönə deməkdən də usanmır:

Məni topa qoysalar da,

Gözlərimi oysalar da,

Nəsimitək soysalar da,

Sən dönsən də, mən dönmərəm.

...Göylərdən daş tökülsə də,
Gözümdən yaş tökülsə də,
Qəlbim evi sökülsə də,
Sən dönsən də, mən dönmərəm.

Şairin gözəlləmələri orijinallığı, təsvirlərin konkretliyi, dilinin şirinliyi ilə oxucunun zövqünü oxşayır. Onların əksəriyyəti müəllifin gördüyü, tanıdığı el qızlarıdır. “Sarıtel”, “Pərvanə”, “Sona”, “Nazpəri”, “Pəri” və b. bu qəbildəndir. Maraqlıdır ki, bu nümunələr bir-birini heç bir baxımdan təkrar etmir. Həsr olunduqları insanlar fərqli olduqları kimi, şeirlər də məzmununa, dil vasitələrindən istifadə xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən seçilir. Bu ellər yaraşığı olan gözəllər şairin diqqətini təkcə gözəl olduqları üçün cəlb etmirlər, onlar ədəb-ərkanları, mərifətləri ilə seçilən qızlardır:

Sən gözəl qızısan bizim ellərin,
Bənzəyirsən Günə, Aya, Pərvanə.
Tökülür üz yanına qıvrım tellərin,
Göz istəyir baxıb doya, Pərvanə.
Yaxud:
Gözəllikdə günəş qalır kölgədə,
Yoxdur tayın yerdə, göydə, ölkədə,
Belə desəm yanılmaram bəlkə də,
Bu sözlər səninçünolar, az, Pəri!

Əli Əkbərin ictimai məzmunlu şeirləri daha çoxdur. Bunların əksəriyyəti doğma Dərələyəzin mənhus taleyi, xalqının yaşadığı faciənin böyüklüyü, bunun başvermə səbəblərinin araşdırılmasına həsr edilmişdir. Yurd həsrəti incə şair qəlbinə çalın-çarpaz dağ çəkmişdir. Onun “Azərbaycan” adlandırdığı şeirlərdə də Dərələyəzin dərdlərini, taleyini müşahidə etmək mümkündür. Şairin “İtirmişəm”, “Sultan Dərələyəz, Xan Dərələyəz”, “Dərələyəz”, “Olaydım”, “Vətən hey!” kimi onlarla şeirlərində doğma yurdunu tərənnüm etməkdən, anmaqdan usanmır. Bu nümunələrin hər bəndində, misrasında yaralı qəlbın sızıltılarını, narazılığını, hiddət və qəzəbini görmək mümkündür. Arxalarında böyük qüvvə dayanan “hayların” əməllərini sadalayan şair nə vaxtsa qisas gününün gələcəyinə inanır. Qəm çəkməyini ona irad tutanlara dərdinin böyüklüyün anladan şair böyük bir elin, bir neçə mahalın insanların fikrini ifadə etdiyini yaxşı bilir:

Deyirsən ağlayıb, sızılama, qardaş,
Vətən itirmişəm, çöl itirmişəm.
İndi qəmlər olub könlümə sirdaş,
Yaçılbaş sonalı göl itirmişəm.
... Göylərə baş vuran uca dağları,
Ömürdən boş keçən gözəl çağları,

Hər nemət yetirən cənnət bağları,
Al-yaşıl bürüyən tül itirmişəm.

Yolu düşən hər kəsi heyran edən bu bölgənin, yerin gözəlliyini saymaqla bitməz. “Günəşi göydən nur ələyən”, “çayları mahnı bəstələyən”, “selləri nəğmə oxuyan”, “uca dağları al-yaşılı bürünən,” “gur bulaqları yerdən coşub paqıldayan”, “Oğuz babamızın yadigarı olan” bu yerləri bütün Dərələyəzlilər kimi Əli Əkbər də unda bilmir, o yerlərin həsrəti ilə yaşayır.

Mahirə Nağıqızı (1960). Mahirə Nağı qızı Hüseynova tanınmış dilçi alim olmaqla yanaşı, gənc yaşlarından bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, səmimi, kövrək hisslərin ifadə olunduğu lirik şeirləri ilə oxucuların rəğbətini qazanmışdır. Yaradıcılığı mövzu rəngarəngliyi ilə seçilir. Ölkə həyatında elə bir mühüm hadisə olmamışdır ki, M. Nağıqızı ona əsərlərində münasibət bildirməsin. Yurdlarından didərgin salınan qərb bölgəsinin insanların acı taleyi, işğal altında olan Qarabağ dərdi, 2016-cı il aprel döyüşlərində ordumuzun üstünlüyü, şəhidlərimizin qazandıqları əbədi ömür, Xocalı faciəsi, doğma təbiətimizi gözəllikləri, Azərbaycanın siyasi aləmdə, iqtisadi həyatda uğurları, milli-mənəvi dəyərlərin təbliği... onun ardıcıl müraciət etdiyi mövzulardandır.

Sənətkarlıq baxımından şeirlərini fərqləndirən özəlliklər çoxdur: mövzunun mükəmməl qavranılması, oxucu ilə dərhal ünsiyyət qurmaq bacarığı, mütaliəçiləri hiss və düşüncələrinə ortaqlıq etmək qabiliyyəti, dil vasitələrindən məharətlə yararlanma bunların bir qismidir... Açıq hiss olunur ki, mövzunun özü onu qələmə əl atmağa sövq edir, zorən, istəmədən şeir yazmaq bir sənətkar kimi ona yaddır... Elə buna görə də ürəkdən qopub gələn, hər birinin ayrıca məna və emisonal yükü olan misralarını həyəcənsiz oxumaq mümkün olmur:

Burdan yavaş gedin, asta keçin,
Qəbirlər titrəyər, daş dinə bilər.
Bir güllə gücünə sükut olanlar,
Bir addım səsinə diksinə bilər.

Boy vermiş məzarın qəbir daşları,
Bir ömrün daşlaşan arzu-kamıdır.
Onların sağlığı döyüşən əsgər,
Məzarı – vətənin istehkamıdır.

Ordumuzun cəmi 44 gündə çaldığı qələbəyə gedən yol şair tərəfindən addım-addım izlənilir. İllərlə tapdaq altında qalan torpaqlarımızı canı-qanı hesabına azad edən əsgərlərimizi təsirli söz, ifadələrlə ruhlandırır:

Cəbrayıl qaldırığın bayrağın,
Əsgər, sən, dörd bir yandan görünür.
Uzaq deyil can atdığın oylağın,
Beş addımda, Zəngilandan görünür.

Ali Baş Komandanın sərkərdəliyi ilə müharibədən qalib çıxmış ordumuza çoxsaylı oxucularının ilk salamını çatdıran da Mahirə xanım Nağıqızı oldu:

Ələm idi, qüسسə idi hər çağımız,
Otuz ildən sonra güldü növrağımız,
Dalğalandı Şuşada al bayrağımız,
Qurban olum, hamınıza salam olsun!

Vətənimiz Azərbaycan haqqında, daha dəqiq deyilsə, "Azərbaycan" mövzusunda və adında yazmayan yoxdur. M. Nağıqızının bu adla çap etdirdiyi şeirlərdən biri orijinal məzmunu, söz seçimi və biçimi baxımından ən tələbkar oxucunu belə razı salır:

Azərbaycan –
Qayalarından uca,
Yaşından da cavan,
Dünyadan qoca...

Azərbaycan –
Nəsil-nəsil doğuluşun,
Külündən yaranan,
Mənim səməndər quşum.

Ümumiyyətlə, şairin "vətən" anlayışının qavrayışında bir özünəməxsusuq var. Vətən onun üçün hər qarışı, hər isti münasibəti, ən kiçik incəlikləri də daxil – hər şeydir. Doğma torpağında təmasda olduğun, tapındığın hər şey vətənin əlaməti, işarəsi, canı və özəyidir. Bunu şair ümumiləşdirib və maraqlı tərzdə oxucusuna təqdim edib:

Bu vətən deyilən torpaq deyil ki,
Ananın dizinin yanı – vətəndir
Başını qoymağa bir sinə varsa,
Ruhuna beşiksə, tanı, vətəndir.

Təbiət şeirlərinin Mahirə Nağıqızının yaradıcılığında ayrıca yeri və çəkisi var. Bu nümunələri mütaliə etdikcə təsvir olunanlar oxucunun gözlərinin qarşısında birər-birər canlanır, təsəvvürü konkretləşir. Səbəb aydındır: təsvir obyektini birbaşa müşahidənin, yaşananın nəticəsində kağıza yol tapıb, təsirli, səmimi şeirə çevrilib.

Təbiətimizin nadir incisinin – Göygölün şairin hiss və düşüncəsində yaratdığı assosiasiyalar təbiiliyi ilə, necə varsa eləcə də sənətin ecazkar dili ilə ifadə edilib:

Bir sevdə duyulur, neçə halı var,
Baxırsan, bilməzsən nə əhvalı var.
Tanrı peşkəşidi, cəh-cəlalı var,
Gəldim cəlalında üzüm Göygölün.

Şairin yaradıcılığında son illərdə irihəcmli əsərlərə meyil artıb. Həmin nümunələrdə süjet-kompozisiya bitkinliyinə nail olması bu istiqamətdə fəaliyyətinin davamlı olacağından xəbər verir.

PROCESSING OF PREPOSITIONS IN TURKIYE TURKISH
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EDATLARIN İŞLENMESİ

AYNUR CEFEROVA

Azerbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türkoloji Merkezin Türk Dili Bölmesinin
Araştırma Görevlisi Bakı/Azerbaycan

Orcid:0009-0000-2034-1863

Özet

Türk dili, çok eski çağlardan günümüze kadar uzun bir gelişim süreci geçirmiştir. Türk dilinin ilk dönemi olan "Eski Türkçe"de, Türk dilinin tüm dil biçimlerinin kökenini bulmak mümkündür ve kısaca tüm yapısını açıklayalım. Eski Türkçeden sonra birçok yazı dili ortaya çıkmış ve bu da kitlelere ayrılan Türk dünyasının doğal gelişimi, yeni kültür merkezlerinin ortaya çıkması ve İslam kültürünün güçlenmesinin oluşmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Böylece 12. ve 13. yüzyıllardan sonra Kuzeydoğu Türkçesi ve Batı Türkçesi olmak üzere iki yazı dili ortaya çıktı. Türkiye Türkçesi, Arap ve Fars dillerinin etkisinde ortaya çıkan Batı Türkçesinin en saf dönemidir. Tek kelimeyle Türkçe Türkçesi bugün tam teşekküllü bir yazı dili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk dilinin gramerinde yer alan konuşmanın yardımcı parçalarından biride zarflardır. Zarflar kendi başlarına bir anlamı olmayan, yalnızca gramer anlamları olan kelimelerdir. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türkçe gramer kitabında edatlar ünlem edatları adı altında kullanmıştır.

Edatlar konusunda değerli çalışmaları bulunan Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu da ünlemlere de edatlarda yer verdi. Ancak edat örnekleri verirken Ergin gibi ünlem edatları adı altında toplamamıştır.

Tahsin Banuoğlu ise edatlar bir duyguyu, bir isteği bazen tek başına bazen de canlı bir şekilde ifade eden, hitap etmek için kullanılan sözcükler olarak tanımladı.

Türk dilbilimcilerinin edatlara ilgili görüşlerine baktığımızda edatların, tek başına bir anlamı olmasa da, sözcükleri birleştirerek onları güçlendirdiğini, duygu ve duyguları, sevinçleri, üzüntüleri, acıları, nefretleri, pişmanlıkları vb. ifade ettiğini görürüz. Zihinsel durumlar; doğanın sesleri; onaylama, reddetme, sorma, gösterme gibi beyan görüntülerini ifade ederler.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi, eski dövr, edatlar, edatların çeşitleri, ünlemler.

Summary

The Turkish language has gone through a long history of development from ancient times to the present day. In the first period of the Turkish language, "Old Turkish", it is possible to find the origin of all the language forms of the Turkish language and briefly explain its entire structure. After Old Turkic, several written languages appear, and this is the result of the natural development of the Turkic world, which was split into masses, the emergence of new cultural centers, and the strengthening of Islamic culture. caused the creation and development of the written language. Thus, after the 12th and 13th centuries, two written languages emerged as Northeast and Western Turkic.

The Turkish language of Turkey is the purest period of the Western Turkish language, which came out of the influence of the Arabic and Persian languages. In a word, Turkish Turkish appears today as a fully-fledged written language.

Prepositions are one of the auxiliary parts of speech included in the grammar of the Turkish language. Prepositions are words that have no meaning on their own, but only grammatical meaning Prof. Dr. Muharrem Ergin used prepositions under the title exclamatory prepositions in his Turkish grammar book.

Prof. who has valuable studies on habits. Dr. Necmettin Hacıeminoglu also included exclamations in prepositions. However, when giving examples of, he prepositions did not collect exclamation prepositions under the name of Ergin.

Tahsin Banuoğlu named prepositions as words used to address a feeling, a desire vividly and sometimes alone. When we look at the opinions of Turkish linguists about prepositions, we see that prepositions, even if they have no meaning on their own, join words and strengthen them, feelings and emotions, joy, sadness, suffering, hatred, regret, etc. states of mind such as; the sounds of nature; they express declaration images such as confirmation, rejection, asking, showing.

Key word: Turkey Turkish, ancient times, prepositions, types of prepositions, exclamations.

Türk dili ta qədim dövrdən bu günə kimi uzun bir tarixi inkişaf yollarından keçmişdir. Bu gün türk yazı dilinin ilk dövrü üçün “ Əski Türkçə ” təbirinin işlədirik. Bu dövr ilə Türkçənin bütün dil şəkillərinin mənşəyini tapmaq, qısaca bütün quruluşunu izah etmək olar. Əski Türkçədən sonra bir neçə yazı dili qarşımıza çıxır bu isə türklük aləminin parçalanaraq böyük kütlələr halında Xəzər dənizinin cənubuna, şimalına və qərbinə yayılması, yeni mədəniyyət mərkəzlərinin meydana gəlməsi, İslam mədəniyyətinin türklər arasında qüvvətlənməsi, yeni məhəfumlarla birlikdə yeni bir yazının qəbulu kimi fərqli xarici səbəblərlə bərabər Türkçənin içində belə bir müddətdə özünü hiss etdirən təbii inkişaf nəticəsində ortaya çıxan böyük dəyişikliklər yazı dili birliyini parçalayaraq Əski Türkçənin ömrünü tamamlamış və ayrılan türklük qollarının yeni mədəniyyət mərkəzi ətrafında öz şivələrinə dayanan yazı dilləri meydana gətirmələri birdən artıq yeni yazı dilinin yaranması, inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Beləcə XII və XIII əsrdən sonra Şimal-şərq, Qərb türkçəsi olaraq iki yazı dili meydana gəlmişdir. Bu yazı dilləri bir müddət əski Türkçənin təbii və yeni bir davamı olaraq əski və yeni arasında körpü vəzifəsi görən bir keçid dövrü kimi davam etmiş, sonra XV əsrdən etibarən Şimal Türkçəsi və Şərq Türkçəsi olaraq iki yeni yazı dilinə ayrılmışdır. Son zamanlara qədər davam edən bu yazı dillərindən Şimal Türkçəsi, Qıpçaq Türkçəsidir. Şərq türkçəsi isə Çağatay kimi səhv bir adla adlanan və Teymur dövründə başlayaraq XV və XVI əsrlərdə qüvvətli bir ədəbiyyat meydana gətirmək surətiylə ən parlaq çağını yaşadığından sonra son zamanda yerini müasir Özbəkçəyə buraxan yazı dilidir. Qərb Türkçəsinin əsasını Oğuz şivəsi təşkil edir ona görə də bu yazı dilinə Oğuz Türkçəsidə deyilir. Türkiyə türkçəsi isə həmin bu qərb türkçəsinin üçüncü dörüdür. Türkiyə Türkçəsi qərb Türkçəsinin ərəb və fars dilinin təsirindən çıxmış ən təmiz dövrüdür. Osmanlı türkçəsində geniş istifadə edilən ərəb və fars dilindən alınmış sözlər, felektiv dillərə aid olan ön şəkilçilərdən artıq Türkiyə Türkçəsində daha az işlənməyə başlamışdır. Osmanlı dövrü ilə müqayisədə təmiz bir dil olmaqla bərabər, əski Anadolu Türkçəsindən daha çox xarici kəlimələr xüsusi ilə qərb dillərindən bəzi xarici kəlimələr ehtiva etmişdir. Ancaq bu dövr cümlə quruluşu böyük bir aydınlığa qovuşmuş, əski dövrlərdəki qarışıq və mənasız uzanmalardan qurtulmuş qısa, səliqəli, səhvsiz cümlə halına gəlmişdir. Osmanlı dövründən bu dövrə keçid demək olar ki, yazı dilindən danışmaq dilinə yaxınlaşaraq olmuşdur. Osmanlı dili danışmaq dilindən çox uzaqlaşmış ərəb, fars dillərindən,

struktur baxımdan Türkçə ilə heç bir əlaqəsi olmayan sami, hind-avropa dillərindən alınma kəlimələr olan, son dərəcə süni bir yazı dili olmuşdur. Bir sözlə Türkiyə Türkçəsi bugün tam qüvvətli bir yazı dili olmaq üzrə inkişaf yoluna girən bir dil olmuşdur.

Türk dilinin qrammatikasına daxil olan köməkçi nitq hissələrindən biridə ədatlardır. Ədatlar tək başına mənalı olmayan, sadəcə qrammatik mənalı olan kəlimələrdir. Tək halda heç bir mənalı olmasada ancaq sözlərə qoşularaq onları qüvvətləndirir. Prof. Dr. Muharrem Ergin Türk dil bilgisi kitabında ədatları nida (ünlem) ədatları adı altında işlətməmiş və bu ədatlara bu şəkildə tərif vermişdir:

Bunlar his ve heyecanları, sevinç, keder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk vs. gibi ruh hallerini; tabiiyet seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır. (Türk dil bilgisi, s, 347)

Muharrem Ergin ədatları nida (ünlem), səsləmə ədatları, soruşma ədatları, göstərmə ədatları, cavab ədatları olmaq üzrə beş yere ayırmışdır. Bunlardan nida (ünlem) və səsləmə ədatlarının əsl ədatlar olduğunu, soruşmaq, göstərmə və cavab ədatlarının isə ikinci dərəcəli ədat olduğunu bildirmişdir.

Ədatlarla bağlı dəyərli araşdırmaları olan Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu da nidaları ədatlara daxil etmişdir. Ancaq Hacıeminoğlu soruşmaq ədatları, çağırma ədatları, cavab ədatları, nidalar, göstərmə ədatlarından misallar verərkən bunları Ergin kimi nida ədatları adı altında toplamamışdır. Hacıeminoğlu nida ədatları terminini sadəcə nidalar üçün istifadə etmişdir. 4 Təqdir, arzu, dua, heyrət, təəssüf, peşmanlıq və bu kimi bənzər duyğuları, həyəcanları ifadə etmək üçün işlədilən kəlimələr nida olaraq göstərən Hacıeminoğlu bunların içərisində başa düşmədiyi səsləmə və xitabları çağırma- xitab ədatları olaraq göstərmişdir.5. Bunlar sözlərdən əvvəl gələrək xüsusilə xitabı bildirən başqa heç bir mənası olmayan sözlərdir.6.

Tahsin Banuoğlu isə ədatları bir hissi, arzunu canlı şəkildə və bəzən tək başına ifadə edən, müraciət etmək üçün istifadə edilən sözlər olaraq adlandırmışdır.

Türk dilində ədatları nida (ünlem), birləşdirici (bağlama), son feleksiyalı (son çekim) ədatları olaraq ayrılmışdır. Nida ədatları hiss və həyəcanları, sevinç, nifrət, kədər, heyifsəlmə, coşğunluq kimi ruh halını və təbiət səslərinin, təsdiq, soruşmaq kimi bəyan şəkillərini ifadə edən ədatlardır. Bu ədatlar ümumiyyətlə geniş bir ifadə daşımaqdadır, bəziləri yeri gəldikdə bir cümlənin yerini belə tuta bilər. Nida ədat cümlə içində işlənmədikləri tək başına işləndiyi zaman yazı sonunda nida işarəsi qoyulur.

Ver bir nihayet Yarabbi! (Türkün ilahisi, s, 55)

Ben gurbetten değilim,

Gurbet benim içimde! (Gurbet, s, 56)

Zemzem kudsiyeti var her damla kanınızda! (İstiklal ordusu şehitlerine, s, 80)

Değişme sultanlar tahtına yiğit!(Feragat, seh,81)

Nida (ünlem) ədat yüksək hiss və həyəcanları ifadə edən, təbiətdəki səsləri təqlid edən ədatlardır: *ah, vah, eyvah, ay vay, of, oy, öf, tu, oh, püf, küt, çat, çut, miyav, çrak, lük, , oşt v.s.*

Ah ey semaların bize meçhul olan kızı.(Hicret akşamları, seh 122)

Ah ağla, matem etsene ey kirli kainat, (Hicret akşamları, s, 122)

Oda bıraktığın gün kadar ılık,

Bir ince su sesi gibi – *lık, lık, lık*, (Çıngırak, s, 46, Ahmet kutsi Tecer)

Əslində isimkən ədat şəklində də işlənən *heyhat, aferin, sakın, hazer, hah, yuh, yuha, haşa* kimi ədatlarda nida ədatlarıdır. Nida ədatlar qüvvətli vurğusu olan sözlərdir , iki hecalı olanlarda vurğu demək olar ki, son hecadadır. Ancaq bəzində vurğu ilk hecada olur məsələn: *haydi* ədatında.

Kalkın havacılar, uçaklar, kalkın!

Haydi yiğit, *haydi* artık havalan! (Havacıya Türkü, s, 99, Tecer)

Səsləmə ədatları xitab ədatlarıdır nida ədatlar kimi hiss, həyəcan, bir hal bildirmirlər, heç bir ifadələri yoxdur sadəcə xitab, səsləmə vasitəsidir: *ay,a, ey, hey, ya, yahu, be ,bre, ulan, hu* vs. Bugün ən çox işlənən *ey* səsləmə ədatıdır ki, əski Anadolu Türkçəsində *iy* şəklində olub. Bu ədatlar ümumiyyətlə səslənilən, xitab edilən isimlərlə birlikdə işlənir, bu ədatlar xitabı qüvvətləndirən sözlərdir: *a beyim, ey arkadaş, ay oğul* vs. vurğusu həmişə ilk hecada olur.

Hey, bu uçsuz bucaksız çiçeği bol yaylalar! (Unutmam sizi,s,79,Tecer)

Ey böyle kanlı sahneye şahit büyük sema,

Esmer sehabeler ile sen ağla daima! (Hicret akşamları, seh 122)

Ey saçlarında henüz hulya meltemi esen.

Ey bir cariye gibi para ile satılan sen!(Sen benim olamazsın, seh, 85)

1321

Bekçi- Yakışmaz mı, yakışmış *a...* (Köşebaşından, s,149,Tecer)

Bakkal-(Alıkladır:) Ulan tavladı herif bizi *be* ! Vereseden, davadan sana ne? Aklım da paraya gıdiverdi. (Köşebaşından, s, 136,Tecer)

Soru ədatları soruşmaq məqsədi ifadə eden, soruşmaq üçün işlədilən ədatlardır. Sayları çox azdır başlıca soruşmaq ədatı –*hani*-dir. Bu ədat əskidən *kanı* şəklində olub. Çox işlənən soruşma ədatı ərəbcədən keçən *acep (aceb), acaba (niçün)* sözləridir. Əski Anadolu Türkçəsində *nite, nişe “niçin, nasıl”* sözləridə soruşma ədatlarıdır. Soruşma ədatlarında vurğu başda, ilk heca üzərindədir və qüvvətlidir.

Niçin o güne değin

Çan sesleri duyayım.(İzmir yollarında, s. 61)

Hani o gezmeler kırdı, denizde ?

Hani o cümbüşler, sazlar, temmuzda ? (Kış düşünceleri, s, 57, Tecer)

Bahar oldu ötmez bağlarda kuşlar

Hani harmandaki nazlı uçuşlar (Yağmur duası, s, 71, Tecer)

Yabancı- Hepsini duydum. Hele o ihtiyar: Beybaba..Sanki babam! Elini mi öpecektim, boynuna mı sarılacaktım, bilemiyorum. *Niçin?* Onu da bilmem. (Köşebaşından, s, 146. Tecer)

Bu misallarda *hani* və *niçin* soruşmaq ədatı işlənmişdir.

Göstərmə ədatları birini, bir şeyi göstərmək üçün, işarə etmək məqsədi ilə işlənən vüqusu ilk hecəda olan ədatlardır. Bunlar *işte*, xalq dilində *aha, daha, deha, te* ədatları da işlənir.

Sense *daha* beyazsın,

Ben ezelden seninim,

Sen benim olamazsın! (Sen benim olamazsın, s, 85)

Demişsin ki : sevgilim olacak delikanlı

Benden *daha* sevimli, *daha* güzel olmalı...(Sen benim olamazsın, s, 85)

Cavab ədatları təsdiq və ya rədd ifadə edən ədatlardır: *evet, hayır, yok, değil, peki, hay hay* v. s. Bunlardan *hayır* alınma ədatıdır, *yok* isə əslində isimkən ədat olaraq işlənir. *Peki, peki iyi* qrupundan törəmiş və ədatlaşmış *hay hay* təkrar şəklində işlənir. Fars dilindən keçən və əskidən olduğu kimi şifahi dilində bu gündə işlənən *beli* “*evet*” ədatı, söz arasında *iyi, güzel, olur, olmaz* kimi isim və feillərin təsdiq və ya inkarını da cavab ədatına əlavə etmək olar.

Yabancı-Hadi artık ayrılalım. (Kucaklaşırlar.) Senin için her zaman ben benim, ama başka hiç, hiç kimse beni bilmesin, tanımasın. Anladım mı?

Beyağabey- *Evet*. (Köşebaşından, seh 146, Tecer)

Beyağabey- Seninle geleyim, otele..

Yabancı-*Hayır, hayır*. (Köşebaşından, seh 147, Tecer)

Bakkal- Öğren bakalım iskemleler nereye gidiyor?

B. Çırağı- *Peki*, usta. (Kahveye gider.) (Köşebaşından, seh 124, Tecer)

Bağlama ədatları kiçik dil birləşmələrini, sözləri, söz birləşmələrini və cümlələri şəkil və ya mənə baxımından birbirinə bağlayan, onlar arasında bir əlaqə quran ədatlardır. Türkcədə əslində bağlama ədatı yoxdu bağlama ədatları Türk dilində sonradan və başqa dillərin təsirindən meydana çıxmışdır. Buna görə də bağlama ədatlarının böyük qismi alınma əsillidir. Bağlama ədatlarında sıralama, bərabərləşdirmə, qarşılaşdırma, cümlə əvvəli, sonda gələn ədatlardır. Sıralama ədatı *ve, ile, dahi, ila* ədatlarıdır. Ən çox işlənən *ve* ədatıdır.

Kızlar, o gün elinize kınalar yakın

Ve susturun bizim için ağlayanları !...(Esir İstanbulla, s, 69)

Kandan *ve* kıyametten bir sahneye çevirdik,(Zafer, s, 84).

Bərabərləşdirmə ədatı *ya, veya, yahut, veyahut* birbirilərinə zidd olan, birbirilərinin yerini tutabiləcək olan iki ünsürü bağlayan, qarşılaşdırma ədatlarıdır. Ən çox işlənən *veya* ilə *yahut* ədatıdır.

Gayemiz ikidir: ya hür yaşamak;

Yahut en şerefli bir ölüm yolu! (Kara gün yaşları, s, 75)

Qarşılaşdırma ədatı *ya..ya, hem...hem, ne..ne, da(de)..da(de)*dir. Bunlar qarşılaşdırılan iki və ya daha çox söz və cümlələri birbirinə bağlayan ədatlardır.

Hulyana karışmasın *ne* şehir, *ne* de çarşı; (Bingöl çobanları, s, 54)

Ne kızalım arkamda, *ne* de var karım! (Ürperme, s, 95)

Baş ucumda biri bana “su yok” desin *de*! (Kimsesizlik, s, 58)

Belki arkanızda yok bir ağlayanınız *da!* (İstiklal ordusu şehitlerine, s , 80)

Bu kadar kederli değildi hiç *de!* (Yurda dönüş, s , 83)

Cümlə əvvəli işlənən ədatlar cümlələri məna baxımından bir-birinə bağlayan ədatlardır, həmişə cümlənin əvvəlində gəlirlər. Bu şəkildə göstərilmişdir :

“*Fakat*” ifadəsini göstərənələr : *fakat, lakin ,ancak, yalnız, ama (amma), lik ,velik, veli*. Əslində zərflənən olan *ancak və yalnız* ədatından başqa digərləri alınmadılar. *Lik, velik, veli* Osmanlı türkcəsində işlənmiş bugün yerinə *şu, kadar, var ki* ədatları işlənir.

Fakat bu pencerelerden bir ince ses olsun

Diyor mu: “ Sevgili indir ipekli perdeleri

Görünmesin odanın sakinin-ı derbederi” (Hicret akşamları, s, 121)

Lakin ne kusursuz, ne kadar ruha yakındı,

Gül göğsünə bir deste semen taktığı akşam.(Takip, s, 116)

Ama, kalbim duracak,

Kapanacakmış ağzım...(Zamanın içinde, s, 98,)

Dudakları çatlak, avucu nasır,

Ama her bir damlan yüreğinde sır; (Ağaç, s, 35, Tecer)

“Eğer” ifadəsini göstərənələr : *eğer, ger, şayeddir*. Bunlar şərt ifadə edən və ya şərti qüvvətləndirən ədatlardır.

Eğer dışarıdan üstlerine bir giden olmazsa bizi kuşatırlar.(Koçyiğit Köroğludan, s, 172, Tecer)

“Gerçi” ifadəsini göstərənələr: *gerçi, egerçi, vaki*dir, *egerçi* əskidən işlənmişdir bugün yalnız *gerçi* qalmışdır ki onunda yerinə bəzən *her ne kadar* ədatı işlənmişdir.

Gerçi bu matemi duyamaz için

Hicret selleriyle çağlamadınsa..(İstanbul kızına, s, 70)

”Çünkü” ifadəsini daşıyan *çünkü, çün, çü, zira* bunlar cümlə başında gəldikdə cümləni özündən əvvəl gələn sözlərə və ya cümləyə bağlayır. Bunlardan ilk üçü fars dilindən keçmişlər. Türk dilində qalın sait olaraq *çun, çu* şəklində olmuşlar, sonralar incəlmişlər *çün çü* şəklində olmuş, Osmanlıcaın sonlarında tamamilə götürülmüş bu gün yalnız *çünkü, zira* şəklində işlənir.

Ah ey muhacir ağla, neden çıkmıyor sesin,

En canlı mümessili sensin bu sahnenin !

Zira anan, baban, vatanın, herşeyin senin

Çiğnenedi pay-i vahşeti altında düşmenin. (Hicret akşamları, s, 122)

“mademki” ifadəsini daşıyanlar *mademki, madem, çün, çü, çünkü* bunlar cümlənin əvvəlində gələrək cümləni özündən sonrakılara bağlayırlar.

Uçan kuşları düşün, geçen kervanları an..

Mademki kara bahtın adını koydu çoban! (Bingöl çobanları, s, 54)

Nəticə ifadə edənlər *meğər* (*meger*), *öyle ki, binaenaleyh, oysa ki, şöyle ki, halbuki ,üstelik, hatta, zaten , keza, kaşki, hakeza, yani, belki, bari* v.s. Bunlardan *meger, binaenaleyh* alınma , *nitekim, üstelik* türk, digəriləri isə hem türk , həm də alınma mənşəli ədatlardır.

Belki şimdi, sana son

Sözlerimi yazmadan,

Gözlerim kapanacak.

Belki var daha beş, on

Dakikalık bir zaman. (İzmir yollarında, s, 60)

Her çəhrə bize yabancı

Bari sen bir parça acı, (Türkün ilahisi, s, 55)

Bənzərlik ifadə edən ədatlar bunlardır : *sanki, san, nasıl ki, nite ki, adeta , niçe ki, guya.* v.s. Bu gün ən çox işlənəni *sanki* ədatıdır.

Emelin ölçüsüz, cesaretin çok,

Sanki boşluqlara atılmış bir ok. (Hava yolcusuna, s, 111)

Şərt və dərəcə bağlama ədatları : *tek, yeter ki, meğər ki, velev, ta ki, velev ki, illa ki, illa.dır.*

Meğər burada yatan

Senmişsin, babacığım! (Meçhul asker (Mehmetçik) den, s, 113)

Yoksa, yok isde, aksi halde, aksi takdirde, hele hiç olmazsa, hiç değilse, öyleyse kimi cümlə əvvəlində gələn ədatlar da işlənir.

Bundan əlavə türk dilində son çekim ədatlarında vardır ki, onlarda bunlardır: *dahi, da(de), ise ki, kim , bile değil, ya* v.s Bunlar cümlələrin sonunda gələrək özündən əvvəl gələn kəlimələrə, kəlimə qruplarına və ya cümlələrə bağlayan ədatlardır.

Türk dilində son çekim ədatları iki şəkildə özünü göstərir. Bir qismi yalnız ədat olaraq işlənirlər ki , bunlar əsl ədatlardır , ikinci qismi isə isim olub ədat kimi işlənir. Əslində Türk dilində bu ədatlarının mənşəyi isim və feil olurlar. Ancaq bu ədatların çoxu əskidən olmuş və bunlar Türk dilində əvvəldən bəri qarşımıza ədat olaraq çıxmış, bir qismi isə sonradan ortaya çıxmışdır. Bundan başqa ərəb və fars dilindən də alıma əslli ədatlarda işlənmişdir. Qərb Türkcəsində işlənən ədatlar bunlardır: *ile, için, dolayı, ait, değin, sonra, geri, gibi, kadar, ötürü, özge, sıra , yana, doğru, geri, karşı, öte, tek, dapa, sarı, içeri, özge, dair, taraf, başka, rağmen, öndin, gayri, evvel* v.s.

Fecirden öğleye *doğru* inerek

Gel güneş, gel umut. Gel gerinerek! (Ağaç, s, 33, Tecer)

İşlənməsinə görə də Muharrem Ergin türk dil bilgisi kitabında bunları bele ayırmışdır: ismin adlıq, yönlük, çıxışlıq halı ilə, şəxs əvəliyinin yiyəlik və təsirlik halı ilə işlənənlər.

Adlıq halı ilə işlənənlər : *ara, üzre (üzere), içre, sıra, diye.*

Şəxs əvəliyinin yiyəlik halı, təsirlik halı ilə işlənənlər : *İle, için, gibi, kadar, birle, bigi, tek* .
Bunlar isimlərə şəkilçisiz olaraq qoşulurlar: *gül gibi, taş ile, deve kadar* vs.

Bir *bade gibi* neden

Biteyim bir içimde! (Gurbet gecelerinde, s, 65)

Bu ədatlar əvəzliliklərlə işlənəndə Əski Türkçədə təsirlik halı şəkilçisini tələb edirdi, ancaq Qərb Türkçəsində bu təsirlik halını ümumiyyətlə yiyəlik halına buraxmışdır. Əski Anadolu Türkçəsində və Osmanlı sahəsində də həmişə belə olmuşdur. Bəzən yanlışlıqla *benle, kimle* gibi şəkildə deyilir, doğrusu isə *benimle, bizim kadar, senin gibi* şəkildə olmalıdır. Əskidən şeirlərdə vəzinin tələbində aslı olaraq və bugündə xalq dilində bəzən *sen gibi, ben gibi, benle, senle* şəkildə işlənməsinə rast gələrik. Lakin yazı dilində bu cür istifadə etmək düzgün deyil. Belə demək olar ki, ilə ədatı şəxs əvəzliyi ilə işləndikdə özündən əvvəl yiyəlik hal şəkilçisini tələb edir: *benimle, seninle, onunla, bizimle, sizinle, onlarla* kimi. Ancaq birinci və ikinci şəxslərdə -ler cəm şəkilçisi ilə işləndikdə yiyəlik halı olmadan işlənir: *bizlərlə, sizlərlə*.

Yönlük halı ilə işlənənlər : *kadar, göre, çarşı, doğru, taraf, ait, dair, rağmen, değin, dek dapa, nazaran*.

Beyağabey- Tramvaya *kadar* götürəyim seni? (Köşebaşından, s, 147, Tecer)

Gabre *doğru* yaptığımız en son akından

Anladık ki sensin bizim şaheserimiz! (Esir İstanbula, s, 69)

Çıxışlıq halı ilə işlənənlər: *dolayı, ötürü, beri, önce, evvel, sonra, geri, böyle, yana, taraf, başka, mada, gayri, naşi, öte, öndin, sarı, içeri, dışarı, özge*.

Niye oyalıyor seni bu sihir?

Fecirden az *önce* gördüğüm fecir, (Ağac, s, 34)

Funkisyalalarına görə də ədatları aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır:

Vasitə və bərabərlik ədatları: *ile, birle, iledir. Birle* ədatı Əski Anadolu türkçəsində və Osmanlıcada işlənmiş sonralar işlənməmişdir.

Ey benim ak alınlı, güleryüzlü sevgilim,

Hadi kalkıp *seninle* uzaklara gidelim, (Uzaklara gidelim, s, 53)

Səbəb ədatları bunlardır: *için, üzere (üzre), dolayı, ötürü (ötrü), naşi, diye*.

Ve şair en taze eseri *için*

Ezeli sesinde buluyor beste. (Baharda tabiat, s, 71)

Bənzərlik ədatları : *gibi, bigi, tek*.

Ebedi bir güneşle burada doğdu Gazi,

Yaprak yığını *gibi* burada yandı mazi. (Çankaya, s, 77)

Fərqlilik ədatları : *başka, özge, gayri, mada. Gayri* ve *mada* ədatı ərəb dilindən keçmişdir.

Gönülcüğü dilerse

Başka birine gitsin..(İzmir yollarında, s, 61)

Digər hal ədatları: *göre, nazaran, dair, ait, rağmen*. Bunlardan *nazaran, dair, ait, rağmen* ərəb dilindən keçmiş ədatdır.

Miqdar  datları: *kadar*  r b  sillidir bunun yerinə  skid n *rütbe, mertebe, mikdar, derece*  r b k lim lərində i l nirdi. *Derece*  datı bu gündü i l nir.

Gönlümden ibaret kaldı mezarı,

Anlayın ne *kadar* hazindi  şkım ! (Kitabe, s, 66)

Zaman  datları: *beri, önce, evvel, böyle, sonra, geri,  ndin*. Bunların hamısı  slində isimk n  dat olaraq i l n n k lim lerdir. * nce* türk sözü olub *evvel* is   r b dilindən ke mi dir.

Gel artıq, biy ayak * nce* gel gece,

Rahata, huzura ersin d  n nce. (A ac,s,39,Tecer)

Geri dönmedim diye

A lıyor musun anne?..(İzmir yollarında, s, 62)

Yer v  Y n  datları: *kadar, değin, dek, doğru, taraf, saru, içeri, içre, yana, dapa, karşı,  te*. Bunlardan *kadar*  r b  sillidir. Son  ekim  datları vur suz olub vur unu özünden  vv lki sözün son hecasına d  r.

Hangi el, ne zaman beni getirdi?

Tohumken buraya *kadar* yetirdi. (A ac, s, 37,Tecer)

Garbe *doğru* yaptığınız en son akından

Anladık ki sensin bizim  aheserimiz! (Esir İstanbulu, s, 69)

Sana *karşı* zaafımı sezen bir arkadaşım (Sen benim olamazsın, s, 85)

Ba qa dill rd n ke mi  v  sözün sonunda i l n n  dat kimi g st ril n * n, arka, alt , sağ, sol, üst* kimi t r f bildir n isiml r  slində  dat deyill r. Bunlar  z nd n sonra g l n isiml rl  tamamlayıcı  m l  g tir n isiml rdir v  söz birl m si daxilində işlənir.

Türk dilçi alimlərinin ədatlar haqqında fikirlərinə baxdıqda g r r r k ki, ədatları t k halda heç bir mənaları olmasada ancaq sözlərə qoşularaq onları qüvvətləndirən, hiss və həyəcanları, sevin , kədər, iztirab, nifrət, t ess f vs. kimi ruh hallarını; təbiətdəki səsləri; təsdiq, rədd, soruşmaq, göstərmək kimi bəyan  kill rini ifade edirlər.

 d biyyat:

1. Prof. Dr. Muharrem Ergin. Türk dil bilgisi. Boğaziçi yayınları. İstanbul .2021.s .400.
2. Prof. Dr. Necmettin Hacıemino lu, Türk dilinde edatlar, İstanbul, 2015, s, 336
3. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Türk lehçeleri grameri, Akçağ Yayınları, Ankara, 2021, s, 1394.
4. Gültekin Samano lu . Kemalettin Kami Kamu. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. Ankara. 1986, s, 128
5. Sevgi Gökdemir. Ahmet Kutsi Tecer. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. Ankara.1987, s, 183.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ROMANTİZM CƏRƏYANI

HƏSƏNOVA LEYLA ZİYAFƏT QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya Fakültəsi, Müəllim

Orcid İd:0009-0006-9057-9205

Xülasə. Məqalədə romantizm ədəbi cərəyanından, bu cərəyanın meydana gəlməsini yaradan ictimai və siyasi səbəblərdən, romantizm cərəyanını digər cərəyanlardan fərqləndirən ideya-estetik xüsusiyyətlərdən geniş şəkildə bəhs olunur. Dünya ədəbiyyatında XVIII əsrdə, Azərbaycan ədəbiyyatında isə nisbətən daha gec XX əsrin əvvəllərində meydana gələn romantizm cərəyanı bütün xüsusiyyətləri ilə tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Açar sözlər: romantizm, ədəbiyyat, ədəbi cərəyanlar, romantik poeziya

Summary. In the article, the literary trend of romanticism, the social and political reasons for the emergence of this trend, the aesthetic characteristics of the idea that distinguish the romanticism trend from other trends are discussed in detail. Romanticism, which appeared in world literature in the XVIII century and in Azerbaijani literature at the beginning of the XX century was invited to study with all its features.

Key words: romanticism, literature, literary events, romantic poetry.

Azərbaycan ədəbiyyatında romantizmin bir cərəyan kimi meydana gəlməsini araşdırmaq üçün ilk əvvəl romantizm cərəyanı anlayışına diqqət yetirmək lazımdır. Romantizm ədəbi cərəyanının ən başlıca xüsusiyyəti yazıçının həyatı və həyat həqiqətlərini olduğu kimi yox görmək istədiyi kimi qələmə almasıdır. Bu cərəyanın nümayəndələri insan şəxsiyyətində mənəvi başlanğıcın yetkinliyini, fəallığını istəyir, insan dünyasının gözəlliyini burada axtarır. Bu istəklə həyat təzadları istər-istəməz toqquşur, sənətkar ideali güclü müqavimətə rast gəlir. Sənətkarda bəzi hallarda yaranan şübhəçilik, utopik meyllər də buradan meydana meydana gəlir. Mənəvi başlanğıcın fəallığını həyat təzadlarından üstün tutmaq, bədii idrakın işığını insan qəlbinə yönəltmək, insanı daha ülvi gerçəklik olduğuna inandırmaq beləliklə də onu mənəm-mənəmlikdən, şərdən çəkəndirmək meyli romantizmin təbiətini səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdir. Dünyaca məşhur alman filosofu Hegel “Estetikaya dair mühazirələr”də dünya romantizminin mahiyyətinin xüsusən belə qeyd edirdi ki, romantik sənət mərhələsində təbiətdən uzaqlaşmaq, öz-özülə səmimiliklə qovuşmaq sayəsində öz həqiqətinə inanır, xarici gerçəkliyi özünə həmahəng olmayan varlıq sayır. Romantizmin əsl məzmunu alman filosofunun fəlsəfi-estetik əqidəsinə görə, “mütləq daxili həyatdır, müvafiq forması isə öz müstəqilliyini, azadlığını anlayan mənəvi subyektivlikdir.” [8, s.4]

Əlbəttə, Hegelin romantizmə baxışını mütləqləşdirmək doğru olmazdı: romantiklərin bədii yaradıcılığının konkret təhlili bəlkə bu cür baxışın birtərəfli olduğunu aşkara çıxara bilər. Lakin Hegel dünya romantizmini idealla həyat arasında yaranan təzadla bağlayanda haqlı idi. Romantizmə xas olan bu cəhət Belinskinin məqalələrində yeri gəldikcə nəzərə çatdırılırdı.

“Romantiklərin estetikasında real həyatdan olanla ideal arasındakı seçim həmişə ikincinin tərəfində olmuşdur. Onların sənət estetikasında real həyatı təsvir etmək deyil, ideal olanı təsvir etmək üstünlük təşkil edir.” [3, s.28] həqiqətdə romantiklər yaradıcılıqları boyu ideali təsvir etməyə çalışırdılar. Lakin onlar bu zaman belə həqiqət axtarışında olurdular.

Çünkü onlar düşündülər ki, insanın real həyatdan daha çox ehtiyacı olan şey ideal həyatdır. Bu isə onu deməyə imkan verirdi ki, real həyat həqiqətləri cəmiyyətdə dərinədən öyrənilmiş və cəmiyyəti idarə edən qanunlar dərk olunmurdu.

Romantizm ədəbi cərəyan olaraq Avropa və Rusiyada XVIII əsrdə, Türkiyədə isə XIX əsrin sonlarına yaxın yaranmışdır. Maarifçiliyin əksinə isə romantizm bir cərəyan olaraq Azərbaycan ədəbiyyatında Rusiyanın yox, məhz Türkiyənin vasitəsilə keçmişdir. Asiya və Avropanın oyanışı kimi səciyyələndirilən mühüm ictimai-siyasi hadisələr Azərbaycanda nisbətən daha gec – XX əsrin əvvəllərində baş verdiyindən romantizmdə ədəbi bir cərəyan olaraq həmin dövrdə ədəbiyyatımızda öz yerini almışdır.

Akademik İ.Həbibbəyli bu cərəyan haqqında qeyd edir: “ Romantizm – Azərbaycan ədəbiyyatında dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə romantik baxışları, xəyalda və idealda əks-səda tapan qavrayışları ifadə edən ədəbi cərəyandır. Romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndələri şəxsiyyət və cəmiyyət məsələlərində də idealın tərənnümünə üstünlük vermişlər. Onlar özlərinin romantik ideallarını əks etdirmək üçün orijinal obrazlı poetik vasitələrdən və simvollarından yaradıcılıqla istifadə etmişlər. idealla gerçəklik arasında təzaddan doğan həyəcanların bədii ifadəsi olan romantizm ədəbiyyatında xəyal və gerçəklik əsas yer tutmuşdur. Romantiklərin gələcəkçilik idealarında dövrün çağırışları ilə həmahəng ümummillilik ideyaları və maarifçi-demokratik baxışlar qüvvətlə səsləndirilmişdir.” [7]

Romantizm cərəyanının nümayəndələrinin sənət estetikasında tez-tez rast gəlinən məfhumlar içində ideal, gözəllik, kamillik kimi anlayışlar da geniş yer tutdu. Bu ifadələri işlətməklə əslində romantiklər ideal, əlçatmaz, utopik olan bir dünyanın mənzərəsini canlandırırıdılar.

Romantiklər köhnəfikirli yazıçıları yalnız köhnə formada yazdıqlarına görə deyil, bəlkə də birinci növbədə köhnə fikirləri, feodal dünyası ənənələrini, orta əsr sxolastikasını, köhnəlmiş dini düşüncələri və s. təbliğ etdiklərinə görə tənqid və rədd edirdilər. bu da onların fəlsəfi görüşləri ilə əlaqədar idi. Romantiklər artıq belə bir fikrə gəlirdilər ki, zamanla ayaqlaşmayan bütün köhnə fəlsəfələr, köhnə düşüncələr, feodal dövrün qalıqları, orta əsr sxolastikası artıq lazımsız bir hal almışdır. Köhnə dini fəlsəfələr dünya xalqlarının fəlakətinə səbəb olmuşdur. Məhz buna görə də bu köhnə fəlsəfələrdən bir dəfəlik əl çəkmək lazımdır. M.Hadi qeyd edirdi: “dövri-haziri – mədəniyyət fəlsəfəyi-xəyalıya, hakimiyyəti-vəhyiyyət dövrü deyildir. [M.Hadi, “Çində asarı-tərəqqi”, “Füyuzat” məcmuəsi 1907, N1].

Romantiklərə görə şeirin, sənətin ən mühüm vəzifələrindən biri “dünyaya gələn yeni fikirləri” təbliğ etməkdən ibarət olmalı idi. M.Hadi “Dünyaya yeni fikirlər gəlir, həyatı-şəxsiyyət və ictimaiyyət xüsusunda, üsuli-tərbiyə haqqında yeni, gözəl və pek ali fikirlər meydana qoyulur.” deyirdi. [M.Hadi, “Dövri-mədəniyyət”, “Füyuzat” məcmuəsi 1907, N13]

Romantiklərin şairdə köhnə şeirə qarşı müdafiə etdiyi yeni şeir hər şeydən əvvəl azadlığa yol açan “inqilab sədası”, “inqilab bıçağı” olmalı idi. Yeni şeirin hər bir misrası xalqı intibaha, müasirləşməyə çağırmalı və hər cürə köhnəliyə, mövhumata, əsarətə ruhani, cismani despotizmə, köhnə adət-ənənələrə, köhnə fəlsəfələrə, bədbinliyə qarşı kəskin silaha çevrilməli idi. Yeni tipli, həqiqi, əməl-pərvər şair isə, hər şeydən əvvəl “inqilab yaradıcısı”, böyük məslək sahibi “ictimai yazıçı” olub yeni nəsillərə işıq tutmalıdır.

Romantiklər (epiqonçuları) özlərinə məxsus xırda burjuva demokratizmi cəbhəsindən tənqid edirdilər. “Müqəddəs söz sənətini pula satan”, burjuva-feodal aristokratiyasına xidmət edən məsləksiz, məddah şairlərə qarşı romantiklər çox amansız idilər.

Azərbaycanda romantizm cərəyanının nümayəndələrinin əsas elmi-təşkilat yeri Əli bəy Hüseynzadənin redaktorluğu ilə Bakıda 1906-1907-ci illərdə nəşr olunan “Füyuzat” jurnalı idi

desək yanılmazıq. Cəmi bir il işıq üzü görməsinə baxmayaraq “Füyuzat” jurnalı romantikləri öz ətrafında toplayaraq ədəbi məktəb yaratmağı bacarmışdı. Ə.Hüseynzadənin rəhbərlik etdiyi bu məktəb Şərq və Qərb mədəniyyətini birləşdirmək məqsədi ilə çıxış edərək, bu istiqamətdə çox gözəl əsərlərin yaranmasına şərait yaratmışdır.

Ə.Hüseynzadənin “Füyuzat” jurnalının ilk nömrəsində çap olunan baş məqaləsində bu məsələlər öz əksini belə tapmışdır: “Sözümüzə diqqət buyurlusun: “Həyat füyuzatdır” demiyoruz, “Həyat meyl-füyuzatdır” diyoruz!... Təbiri-axərlə həyat, füyuzati-vidcaniyyəyə meyl arzusudur. Həyatın övsafından olan, bütün mücahidat və mübarizətimiz bu şövqi-mənəvinin sövqü ilə vüqua gəlməkdədir. Bir fərddə, bir cəmətdə, bir millətdə, bütün bəşəriyyətdə şövqi-füyuzat yox isə, o fərdi, o cəməti, o milləti, o bəşəriyyəti ölü sayılmalıdır. Hərəkət və fəaliyyət göstərsə dəxi ölü sayılmalıdır.” [“Füyuzat” N1, s.2]

Yuxarıda qeyd olunanlar bir daha sübut edir ki, romantizmin estetikası və nəzəri prinsipləri XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq artıq formalaşır və ədəbiyyatda öz yerini möhkəmləndirməyə başlayırdı. Lakin unutmamaq lazımdır ki, ədəbiyyatda ilk əvvəl romantik ədəbiyyata aid nümunələr yaranmış, daha sonra isə romantizmin nəzəri-estetik prinsipləri formalaşmışdır. Bu hadisə dünya ədəbiyyatında da belə təzahür etmişdir. Daha dəqiq desək, V.Hüqonun “Kromvel” dramına ön sözü dünya ədəbiyyatında romantizmin manifesti hesab edilir. Ancaq bu heçdə o demək deyil ki, həmin kitab yazılana qədər Avropada romantizm meydana gəlməmişdir. Əksinə, o dövrə qədər romantizm artıq əlli ilə yaxın bir dövr idi mövcud idi. Bu hadisə öz əksini Azərbaycan ədəbiyyatında da göstərir. Ədəbiyyatımızda Ə.Hüseynzadənin romantizmin estetik-nəzəri prinsiplərini formalaşdırdığı zamana qədər artıq bu səpkidə xeyli əsərlər yazılmışdı. Bunlara misal olaraq İ.Qutqaşınlının “Rəşid bəy və Səadət xanım”, A.Bakıxanovun “Kitabi əsgəriyyə”, N.Nərimanovun “Bahadır və Sona” əsərlərini misal göstərmək olar.

Ə.Hüseynzadənin “Füyuzat” jurnalında nəşr etdirdiyi “Heyrət, yaxud bir mələyin insanlara xitabı” şeiri isə Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm ədəbi cərəyanının manifesti hesab oluna bilər:

Səmadan bir mələk heyrətlə der: İnsanlar! İnsanlar!

Nədir bu, ruyi-ərzi qaplıyor al qanlar, insanlar!

Şəhid etdiyiniz ixvanımızdan almasın fəryad!

Əcəb kimdir şu xunalud olan bicanlar? İnsanlar!

Ölən kim, öldürən kim, zülm edən kim, ağlayan kimdir?

Bir az fikr eyləyin: Sizdən degilmi onlar? İnsanlar! [“Füyuzat” N1, 1906]

Ə.Hüseynzadənin bu şeiri romantizmin bütün nəzəri-estetik prinsiplərini özündə əks etdirdiyi üçün çox keçmədən digər romantiklərin də diqqətini cəlb etmiş və eyni poetik üslubda çoxlu şeirlər yazılmışdır.

Göründüyü kimi, romantizm bir cərəyan olaraq formalaşana qədər müəyyən bir zaman keçmişdir. Romantiklərin yaradıcılığında şeir daha çox gerçəkliyə, onun axtarışına yönəlmiş, insanları hürriyyətə, işıqlı gələcəyə sövq etmişdir. Eyni zamanda, romantiklərin bədii yaradıcılıq nümunələrində Qərb və Şərq klassiklərinin adları böyük hörmət və ehtiramla yad olunur. Romantizmin estetik tələbinə uyğun olaraq Nizami Gəncəvi, Ömər Xəyyam, Məhəmməd Füzuli, M.Ə.Sabir, Hüqo, Hiller, Gete, Bayron, Şiller, T.Fikrət, Ə.hamid, Puşkin, Lermontov yaradıcılığına maraq özünü göstərirdi. Ə.Hüseynzadə, M.Hadi, H.Cavid, A.Şaiq və başqa yazıçılarımız romantizm üslubuna müraciət etdikcə bu üslubun estetikasında bir o qədər

inkışaf etmiş və genişlənmişdir. “Onlar (romantiklər) ədəbiyyatın mənbəyini də, predmetini də birinci növbədə bəşəriyyətin xeyirxahlıqları saydıqları əməlpərəvər filosofların, dahilərin, kəskin qələmə malik olan mütəfəkkir yazıçıların düşünüb irəli sürdüyü “parlaq fikirlərdən”, ümumbəşəri ideyalardan ibarət hesab edirdilər. Başqa sözlə, bədii təfəkkür, bədii ədəbiyyat onların nəzərində hər şeydən əvvəl real canlı varlığın, gerçəkliyin deyil, bəlkə böyük başlarda doğan böyük fikirlərin güzgüsü idi.” [1, s.53]

Romantizm yazıçının həyata baxışının xüsusi bir formasıdır, humanizm, işıqlı gələcəyə ümid, xəyalpərvərlik, maddi və mənəvi azadlıq isə onun əsas xüsusiyyətidir.

“Əpiqonçuluğa qarşı olan romantiklərin yeni estetik prinsiplərində ədəbiyyat və sənət canlı real həyatdan daha çox ideyalar aləmini təsvir edir, predmrtin işıqlı fikirlərdən, bəşəri ideyalardan alırdı. Bütün hallarda tərəqqi və təkamül, eləcə də

Mükəmməlliyətçilik romantizm cərəyanının əsas xüsusiyyətlərindəndir. Romantiklər təkə bir istiqamətdə ədalət və ya gözəllik axtarmırdılar. Onlar bütünlüklə mükəmməlliyə can atırdılar. Həyatda hər şeyin sadəcə gözəllik və ədalət üzərində qurulmasını bir növ tələb edirdilər. Romantik dünyagörüşünün əsasında iradə və söz azadlığı, insan şəxsiyyətinin toxunulmazlığı kimi mühüm məsələlər dayanırdı. Romantiklər insanın mənəvi zənginliyini onun maddi zənginliyindən daha üstün tutur, mənən düzgün olmayan insanın üstünlüyünün mümkünsüzlüyünü elan edirdilər. İnsanın daxili aləminin zənginliyini insan varlığının ən dəyərli amili kimi qiymətləndirirdilər. “Romantiklər eyni zamanda, insandakı nadir, təkraredilməz olana yüksək diqqət göstərirdilər, bu diqqət bəzən fərdə sitayiş xarakteri alırdı. Fərdə sitayiş etmək insanın cəmiyyətdə eyni səviyyəyəgətirilməsindən, hamarlanmasıdan özünü müdafiəyə keçid idi.” [3, s.15]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Cəfərov M. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm Bakı, 1963, 217 s.
2. Əfəndiyev T. Azərbaycan romantizmi və onun təşəkkülü problemləri//525-ci qəzet, 2019, s.16-17
3. Əfəndiyev T. Romantizm:təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyəti Bakı: Vətənoğlu , 2020, 477 s.
4. Əhmədli B. Romantizm: bütün yönərilə//Ədəbiyyat qəzeti, 2020, s. 23-24
5. “Füyuzat” jurnalı 1906-1907-ci illər
6. Həbibbəyli İ. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm//525-ci qəzet, 2022 s.14-20
7. Həbibbəyli İ. Tənqidi realizm epoxası və romantizm//525-ci qəzet, 2017, s.12-13
8. İsmayılov Ə. Dünya romantizm ənənələri və Hüseyn Cavid Bakı: Yazıçı, 1983, 219 s.
9. Osmanlı V. Azərbaycan romantikləri Bakı: Yazıçı, 1985, 219 s.
10. Osmanlı V. Azərbaycan romantizmi I cild, Bakı: Elm, 2010, 464 s.
11. Osmanlı V. Azərbaycan romantizmi II cild, Bakı: Elm, 2014, 449 s.
12. Şəmsizadə N. Azərbaycançılıq Bakı: Nurlar, 2006, 190 s.

LITERARY-FICTION AND BIOSOCIAL ANALYSIS OF HUMAN DESTINY
TÜRK XALQLARININ FOLKLORUNDA İNSAN TALEYİNƏ MÜNASİBƏTİN
ƏDƏBİ-BƏDİİ VƏ BIOSOSIAL TƏHLİLİ

HƏSƏNOVA AMALİYA MURAD QIZI

Biologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0000-0002-2196-3215

Summary

According to philosophy, everything that happens has a reason. Even if these events upset a person's destiny, without any fault, a person can face the most unjust events in the world. However, it is definitely shown that these events have a reason. The desire to live a good life arises from the desire to know the causes of man's misfortunes.

The thought of writing on a person's forehead is as old as the world. According to that, everything is written on the forehead of man any success is achieved by the will of God and human effort. This is the secret of the differences between people in society. At this time, people's talents and abilities are also of great importance. These abilities, in turn, are known to be God-given. If all this is known, what place does luck have in a person's life?

Considering that the reasons of luck or its absence are unknown, it is impossible to explain it from the point of view of the science of philosophy. But according to the laws of metaphysics, the cause may not be visible; even if it is not visible, it is somewhere within an invisible force called fate.

In 1979, Robert C., Dean of the School of Engineering and Applied Sciences at Princeton University, conducted an experiment called “The Role of Consciousness in the Material World” and found that the role of the brain in shaping the material world is very large. undeniable. The application of this experiment in 1994 on materialization of images created by the human brain was also confirmed by quantum physics.

Keywords: human destiny, genealogical tree, category of happiness, quantum biology.

Резюме

Согласно философии, все происходящее имеет причину. Даже если эти события расстроят судьбу человека, без всякой вины человек может столкнуться с самыми несправедливыми событиями в мире. Однако определенно показано, что эти события имеют причину. Желание жить хорошо возникает из стремления узнать причины несчастий человека.

Мысли о написанию на лбу человека стары как мир. По словам что, все написано на лбу человека любой успех достигается по воле Бога и человеческим усилиям. В этом секрет различий между людьми в обществе. В это время таланты и способности людей также имеют большое значение. Эти способности, в свою очередь, как известно, даны Богом. Если все это известно, то какое место занимает удача в жизни человека?

Учитывая, что причины возникновения удачи или ее отсутствия неизвестны, объяснить ее с точки зрения науки философии невозможно. Но по законам метафизики причина может быть и не видна, даже если она и не видна, она находится где-то внутри невидимой силы, называемой судьбой.

В 1979 году Роберт К., декан факультета технических и прикладных наук Принстонского университета, провел эксперимент под названием «Роль сознания в материальном мире» и обнаружил, что роль мозга в формировании материального мира очень велика. неоспоримый. Применение этого эксперимента в 1994 году по материализации изображений, созданных человеческим мозгом, также было подтверждено квантовой физикой.

Ключевые слова: судьба человека, генеалогическое древо, категория счастья, квантовая биология.

Bütün elmləri kitablardan oxuyub öyrənmək olar. Amma həyat elmi həyatın özündən başqa heç bir kitabdan lazım olan səviyyədə öyrənilə bilməz. Marketing psixologiya kitabları yazır ki, pozitiv düşüncə insanın həyatını müsbət tərəfə dəyişir. Elədirmi? Nə qədər pozitiv düşüncə belə, insan həyatında ağır xəstəliklər və acı ayrılıqlar qaçılmazdır. Ancaq özünü, hadisələrə qarşı münasibətini dəyişə bilərsən. Bu belədir. Sunamilər, zəlzələlər müharibələr bizim nə istədiyimiz soruşmadan gəlir. İnsan taleyi çox mürəkkəbdir. Kainatın bütün sirrləri insanın özündə birləşib. Filosofların, peyğəmbərlərin insana ilk məsləhəti belə olub "Özünü tanı, özünü tanısan səndə nələrin olduğunu kəşf etsən, bütün qapılar üzünə açılacaq" [Həsənova, Rüstəmli, 2021: 122-26].

Biz dua edirik, arzulayırıq, sonra da səbr eləyib gözləyirik. Amma illər keçsə də, istəyimizdən əsər əlamət yoxdur. Arzularımız isə arzu olaraq qalır. Səhvimiz hardadır? Ümumiyyətlə, bəxt deyilən bir şey varmı? Bəxt və tale proseslərinin olması həqiqətdirmi və mənası nədir? Ağ və ya qara bəxt mövcuddurmu, mövcuddursa bu bölgü nəyə əsaslanır? Əgər bu bölgü allahın hökmü ilə aparılırsa niyə böyük din alimləri "allah, bizimlə ədalətə görə davran, taleyimizi dəyişdir" kimi dualar edirlər? Allah insanın taleyini dəyişdirirmi, yoxsa insanın özünə belə bir imkan verir? Mən bu sualları çox dəyərli Dədə Qorqudşünas alim olan rəhmətlik professor Əzizxan Tanrıverdiyə vermişdim. İndi həmin yazının suala aid hissəsini olduğu kimi nəzərinizə çatdıracağam.

"Hörmətli tədqiqatçı, bir dəfə sizə müraciətimdə demişdim ki, həyatda təsadüfi bir şey yoxdur. Bu fikir tez-tez müxtəlif adamlar tərəfindən işlənsə də, mənim şəxsi qənaətimdir. Yadınıza salmaq istəyirəm ki, sizə, sizin ağılınıza ürəkdən inandığım üçün "müəllim, bəxtə çox inanırsınız, yoxsa ağıla, amma bu dəqiqə cavab verməyənsiz də olar, sonra mənə düşündüyünüzü deyərsiniz" deyə müraciət etmişdim. Düzdür, siz mənə həmin dəqiqə cavab verdiniz, amma mənə inandıra bilmədiniz. **Sizə verdiyim bu sualın cavabını "Dədə sözü işığında" əsərinizdə tapdım, desəm mənə inanın.** Deməli, doğrudan da, həyatda təsadüfi heç nə yoxdur. Qeyd edirəm ki, müasir kvant biologiyası kainatın matrisində təsadüfi bir hadisənin olmadığını sübut edir. Buddizmdə də təsadüflərin olmadığı, hər hadisənin səbəbinin olduğunu və həyat vektorunun istiqamətinin olduğunu təsdiqləyir".

"Oğulluları ağ otağa, qızlıyı qızıl otağa, oğlı-qızı olmiyanı qara otağa qondurun". "Oğlı-qızı olmayana allah-təala qarğıyıbdır, biz dəxi qarğarız". Məncə izahata ehtiyac yoxdur... Mən də ömür boyu düşünürəm, niyə quzu ceyran çaqqala yem olur...

"Qardaşlu yigitlər qalqar-qopar olur". Sizin izahatınızda bu cümlə "qardaşı olan igid daha hünərlidir, daha cəsurdur, qardaşsızda isə bu keyfiyyətlər yoxdur" deyə öz əksini tapmışdır. Bu cümlələr sizindir.

Dədə Qorquddakı "könüldaş" – səsi minilliklərdən gələn könüldaş, qandaş (atabir qardaş), qoldaş (dost), yerdaş (həmyerli) kimi sözlərdə tariximiz, psixologiyamız, etnoqrafiyamız, ruhumuz yaşayır". Demək istəyirəm ki, dünyanın sirri var, bu sirli-sehirli kitabda çox müəmmalara cavab tapmaq mümkündür. "Cüt sərçə tək aslandan yaxşıdır" deyimini yada salsaq, "tək əldən səs çıxmaz" atalar sözünü də təsdiq etmiş olarıq.

"Oğul dəxi neyləsün, baba ölüb mal qalmasa". Kitabı Dədə Qorqudda yazılan bu sözlər dünya tarixində də qalan mirasın insanın gələcəyini təmin etməsini təsdiqləyir. Kitabı Dədə Qorqudda doğrudan da sirli-sehirlidir, siz bu sirli-sehirli boylar müasir dünyada öz təsdiqini tapır. Çünki, Kitabı Dədə Qorqud türk dünyası xalqlarının "nəsil ağacı"dır, desək tam düz nöqtəyə düşmüşük, deyə bilərik. Əsəri oxuyarkən istər-istəməz təbii insan qruplarının qarşılıqlı əlaqələrini, davranış xüsusiyyətlərini, qohumluq prosesini, həyat tərzini, bioloji xüsusiyyətlərini araşdırmağa çalışırsan. İnsan həyatı haqqında elm kimi Kitabı Dədə Qorqud insanlığın filogeniyasını, təkamül prosesini və onun səbəblərini, təkamülün biokimyasını, təkamül genetikasını açıb göstərir. Əsərin təhlili nəticəsində 1)insan populyasiyasının növlərə ayrılması; 2)insanın ətrafda yaşayan digər insanlarla birləşməsi; 3)digər təriqətlərdən olan insanlarla birləşmə nəticəsində yaranan qohumluq əlaqələrinin təyin edilməsi; 4)birləşmədən sonra belə yaşayış ərazilərinin sərhədlərinin dəqiqləşdirilməsi; 5)yaşam prosesində insanların dərəcələrə ayrılması və növlərarası ierarxiya (yuxarıdan aşağı hakimiyyət, daha aydın desək, dövlətçilik) prosesinə ciddi riayət olunması məsələləri tam aydınlığı ilə izah olunur. Əsərdə göstəriləyənə görə qohumluq nə qədər yaxın olsa belə, arada olan ziddiyyətlər bağışlanmır, insan oğlunun öz əqidəsinə sadıq qalma məsələsi önə çəkilir [Həsənova, Rüstəmli, 2021: 122-26].

Nəzərinizə çatdırım ki, rəhmətlik Əzizxan müəllim mənə "mən bəxtə yox ağıla inanıram" demişdi.

Sonra bu sualla yazılı şəkildə psixologia elmləri doktoru professor Ramiz Əliyevə müraciət etdim. Ramiz müəllim dahi psixoloq Əbdül Əlizadənin tələbəsidir. Bu məktubu da sizin nəzərinizə çatdırıram.

"Hörmətli professor! Sizə müraciət etməyimin əsas səbəbi insan psixologiyası üzrə tanınmış mütəxəssis olmağınızdır. Uzun illərdir məni düşündürən, düşündürməklə bərabər bütün həyat proseslərində rast gəldiyim bir məsələ var. Bu məsələ dünya qədər qədim olsa da, daim yenilənir və yeni çalarlarla təsadüf edilir. Bu məsələni nəzərinizə çatdırmazdan əvvəl, qeyd etməliyəm ki, bunu kitablardan oxusamda, başqalarında görüb və eşitsəmdə, əsas təcrübələri şəxsən yaşamışam. Hər bir insan ömrü boyu enişli-yoxuşlu həyat yollarından keçir. Bu düşüncələrin insan həyatında rolu barədə məlumatı olan hər kəs müvəffəqiyyət və uğursuzluğun nə üçün ancaq müəyyən insanların həyatını izlədiyini bilmək istəyir. Bəzən uğursuzluq yaxşı adamların həyatını pis adamlara nisbətən daha çox zəhərləyir, bunun niyə belə olduğunu anlamağa çalışan insan düşünür, çırpınır, bir çıxış yolu, bir işıq ucu tapmağa çalışır. Bizim hər birimiz ətrafında yaxşı tanıdığı, müsbət cəhətləri az olan bir insanın çox xoşbəxt olduğunu gördükdə həyatda ədalətin olmaması qənaətinə gəlirik. Bəzən isə bunun tam əksini müşahidə edirik. Mən də bunun nə üçün belə olduğunu öyrənmək, heç olmasa bir qədər aydınlıq gətirmək üçün ömrümün 40 ilini bu məsələnin tədqiqinə həsr etmişəm. Öyrəndiklərimiyekunlaşdıraraq belə qənaətə gəldim ki, bu məsələni tam öyrənmək mümkün deyil. Nəhayət dünyada mövcud olan fiziki qanunlara əsaslanmaqla və metafizikanın qanunlarını qəbul etməklə insan xoşbəxtliyinin nə üçün hamıya eyni cür qismət olmaması fenomenini anlaya bildiyim səviyyədə təhlil etməyə çalışmışam (daha doğrusu məcbur olmuşam). Siz necə fikirləşirsiniz, bəxt varmı, əsas hesab oluna bilərmə, yoxsa bütün

bu hadisələr ağılla idarə olunur və oluna bilər? Xahiş edirəm sualına cavab verəsiniz, sizə bu cümlələri oxuduğunuz üçün çox təşəkkür edirəm. Cavabınız üçün dərin minnətdarlıq edirəm”.

Hörmətli Ramiz müəllim ağılın və bəxtin eyni səviyyədə qəbul olunmasını göstərdi və bu sualın cavabının çox çətin və mürəkkəb olduğunu qeyd etdi.

Bundan sonra mən yenə sakitləşmədim, təxəyyülü bu suala cavab verə bilən daha bir alimə müraciət etdim. Rəhmətlik professor Buludxan Xəlilova məktubla müraciət etmədim, şəxsən qəbuluna getdim və sualımı verdim. Hörmətli Buludxan müəllim cavabı gecikdirmədi. Bir çox həyatı hadisələrin bəxtin daha əhəmiyyətli olduğunu sübut etdiyini qeyd etdi.

Bütün bu suallara cavab tapmaq əslində çox çətin, əgər hər şeyin elmi əsası var deyirsə, bu suallara cavab vermək üçün metafizika elminin dəyərlərinə əsaslanmadan cavab tapmaq mümkün deyil.

Fəlsəfə elminə görə baş verən hər bir hadisənin səbəbi var. Bu hadisələr insanın taleyini alt-üst etsə belə, heç bir günahı olmadan insan dünyanın ən ədalətsiz hadisələri ilə qarşılaşa bilər. Bununla belə, bu hadisələrin mütləq bir səbəbi olduğu göstərilir. Yaxşı yaşamaq istəyi insanın bəxt hadisəsinin səbəblərini öyrənmək istəyindən doğur.

İnsanın alın yazısı barədə düşüncələr dünya qədər yaşa malikdir. Alın yazısına görə bütün müvəffəqiyyətlər insanın çalışdığı ilə bərabər allahın iradəsi ilə baş verir. Cəmiyyətdə insanlar arasında fərqlərin sirri də elə bundadır. Bu zaman insanların istedad və qabiliyyətləri də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu qabiliyyətlərin də öz növbəsində allah tərəfindən verildiyi məlumdur. Bütün bunlar məlumdursa bəs onda bəxt-tale insan həyatında hansı yeri tutur?

Bəxtin gətirməsi və ya gətirməməsi hadisəsinin səbəblərinin məchul olduğunu nəzərə alsaq, fəlsəfə elminə görə bunu izah etmək mümkün deyil. Amma metafizika qanunlarına görə səbəb görünməyə bilər, görünməsə belə haradansa tale adlı görünməyən qüvvənin daxilindədir.

Bəxt və ya şans barədə bir yazını diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm: "Şans fransız sözü olub fürsət mənasını daşıyır. Xoşbəxtlik və bədbəxtlik hiss olaraq insanın özündən asılı olan bir şeydir. Əgər biz şəxs özünün şanssız olduğunu tam qətiyyətlə qəbul etsə və bunu özünə təlqin etsə təbii ki, bütün işlər onun təfəkkürünə uyğun surətdə baş verəcəkdir. Şans xalq arasında alın yazısı, allahın istəyi kimi də təbliğ olunur. Əgər kiminsə ticarətdə (və ya başqa sahədə) bazarı yaxşıdırsa, daim işləri uğurla irəli gedirsə, deyirlər "şansı var". Bu fenomenin aydınlaşması üçün məsələni daha geniş surətdə nəzərdən keçirmək lazım gəlir. Yəni fərdin zahiri fəaliyyətlərindən başqa onun psixoloji və fiziki xüsusiyyətlərini yoxlamaq, hətta nəslinin kimliyini araşdırmaq lazımdır. Əgər şans sözü bizim bütün hadisələri deyilən kimi əhatə edirsə onu qəbul etmək olar”.

Hər bir işi həll etmək üçün vaxt, pul və insan əməyi tələb olunur. Ekonomik qanunlara əsasən vaxt az olduqca köməkçi resurslar – insan amili və pul daha çox tələb olunur. Bu öz növbəsində kompensasiya qanunudur. İnsan taleyi çoxşaxəli olduğundan bəxtin birtərəfli gətirməyi onu qane etmir, **insan hərtərəfli təmin olunmalıdır**. Əks təqdirdə tale insanı qane etmir və insan özünü xoşbəxt hesab edə bilmir. Əgər karyera insanı qane edirsə və bu insan şəxsi həyatda tənhadırsa bu atıq xoşbəxt tale deyil. Nə qədər realist olsaq da, inkar etmək mümkün deyil: tale deyilən hadisənin bir tərəfi mütləq məchula söykənir, bəzən insan öz həyatında baş verən hadisələrin səbəbini aydınlaşdırma bilmir. Burada bəxtin üzünə gülməsi, axtardığını tapmaq, həyatının səni qane etməsi mühüm hesab olunur. Əgər intensiv surətdə həyatından razılıq hissi yoxdursa bu normal hal deyil. Karyera, şəxsi həyat, maddi təminat balansı dolu deyilsə, bu həyat kəsirlidir [Penrose, 2003:92].

Təmin olunmuş həyatı qazanmaq üçün iki əsas amil mövcuddur: 1) fərdin özündən asılı olan aktiv surətdə fürsətləri qaçırmamaq fəaliyyəti, 2) fərdin özündən asılı olmayan xarici amillər – tale faktoru.

İ. Kantın düşüncələrinə görə xoşbəxtliyin iki əsas arqumenti vardır: 1) xoşbəxtliyi hər kəs həyatda ən yüksək dərəcəli səadət kimi qəbul etsə də, onu hamı eyni səviyyədə başa düşmür. Xoşbəxtlik subyektiv hiss olduğundan ümumi əlamətləri daşıyan norma ola bilməz. 2) xoşbəxtlik illüziyadır, onun təbiəti məlum deyil, insan hər istədiyini almağa, bu hiss davamlı olmur.

Əslində insanın bəxtindən razı qalması birbaşa xoşbəxtlik hissi ilə bağlıdır. Tale insanın insanlıq missiyasını təyin etdiyi üçün, insan bütün varlığı ilə öz məişət həyatından razı qalmalıdır. Bəxtin gətirməsi hələ Epikur dövründə allahların himayə etdiyi insanlarda müşahidə olunduğu barədə tarixi qeydlər vardır. Müharibədə qalib gəlmək, yaxşı məhsul götürmək birbaşa bəxtlə əlaqələndirilirdi.

Xoşbəxtlik insan taleyində ən fundamental kateqoriyadır. Bəxt və tale insanın özündən asılı olduğu barədə fikirlər öz təsdiqini tamamilə tapmamışdır, bu müəyyən mənada həqiqətdir. Amma tale və bəxtin birbaşa xarici amillərdən asılı olduğu barədə qəti fikir söyləmək mümkündür. Bu halda hətta, maddi təminat yüksək olsa belə, qarşı tərəfdə ruhi vəziyyəti başa düşülməyən insan özünü xoşbəxt sayı bilməz.

İnsan öz əməlləri ilə taleyini dəyişdirə bilər. Bu barədə müxtəlif fikirlərin mövcudluğu çoxdan məlumdur. Yer üzərində öz missiyasını başa düşmək insanı daxilən dəyişdirir. Özünə kömək psixologiyası **hər bir problemin xarici aləmdə deyil, insanın daxilində olduğunu qeyd edir.** Bütün dövrlərdə çətinliyə düşmüş (maddi və mənəvi tərəfdən) insanlara müxtəlif yollarla kömək edən insanlar olmuşdur. Bu kömək dualarla, magiya üsulları ilə, elmi yollarla həyata keçirilmişdir. Şahlar döyüşdə orduları qalib gəlməsi üçün əsgərlərini ruhlandırılmış.

Alt şüurda toplanmış mənfi emosiyaların, acı xatirələrin silinməsi çox vacibdir. Keçmişin ağır yükündən azad olmaq üçün metafizik elmlər vardır. Bu elmlərə görə “dünya məndən başlanır” [Boden, 2016:94].

Dünyada ən böyük maneə bir iş başlayanda qorxmaqdır. Gəmini batıracağından qorxan kapitan gərək dənizə çıxmasın. Qorxsə gəmi mütləq batacaq. Lazım gələndə amansız dalğalarla ölüm savaşına girmək lazımdır. Risk etmədən istədiyini əldə edə bilməzsən. Lazım gələrsə, məğlubiyyəti qəbul etmək gələcəkdə yaxşı işlərə başlamaq yolunda bir təcrübədir [Collins, 2018: 59].

Həlli vacib olan problemi heç vaxt sonraya saxlama. Yaxşı bir iş tapsam hər şey yaxşı olacaq, həyatım dəyişəcək deyirsinizsə inanın olmayacaq. Uşaqlar böyüsün, öz həyatımı yaşayacağam deyirsinizsə yaşamayacaqsınız. Bu sizin öz həyatınızı arxa plana keçirmək xüsusiyyətinizdən irəli gəlir. Bu cür düşünmək insana öz ömürünü boş yerə mənasız ümidlərə bağlamaqla yaşamasının məhsuludur.

Qəbul edək ki, dünya neqativ hadisələrlə doludur, pis hadisələrdən hamı qorxur, bu insan oğlunun xüsusiyyətidir. Onu da etiraf edək ki, biz çox vaxt layiq olduğumuzu deyil, gözlədiyimizi alırıq. 20 yaşımızda hər birimiz dünyaya qarşı iddialı oluruq, hər kəs istədiyini əldə edəcəyinə, həyatda istəyi hər şeyi alacağına inanır. Bu 20 yaşlı insanlar 50 yaşa çatanda 100%-dən 5%-i istədiyini əldə edə bilir. Nəyə görə? Bu insanların arzuları, məqsədləri, planları necə oldu? İstədiyimiz taleyə sahib olmaq üçün o qədər çox öyrənmək lazımdır ki... Əlbəttə, metro eskalatoru ilə gedənlər həmişə olacaq. Həyatımı dəyişdirmək istəyən insan özünü

tanınmalıdır, istədiyi yola çıxmaq üçün özünün güclü və zəif tərəflərini bilməlidir. Hansı sahədə daha yaxşı işləyə bilər, harada müvəffəqiyyət qazana bilərsə o sahəyə əmək sərf etməlidir.

NƏTİCƏ

Hər bir insanın taleyinin və həyat yolunun fərqli olduğunu nəzərə alaraq, dünyada qəbul olunan və məqalədə qeyd edilən parametri əsas hesab edirəm. Eyni zamanda, dünya folklorunda insanın taleyinin mövcud vəziyyəti və dəyişməsi prosesi ciddi tədqiqatlar tələb edir və nisbətən mümkünlüyü də qəbul edilir.

Ağıl insana ona görə verilib ki, özünü, öz həyatını idarə etsin. Sofokl demidir ki, ağıl insan xoşbəxtliyinin əsas şərtidir. Gənc yaşlarda özünə uyğun olmayan birinə aşiq olub həyatını qurban verən insan sonralar bunun ağrısını çəkməyə məhkum olur. Məhəbbət çox qarışıq hissidir, bəzən ən ağıllı insan ən dəyərsiz birini onun dəyərsiz olduğunu bilərək sevə bilər. Məhəbbət hissidir, dünyanın sonu deyil, bəzən izsiz sönüb gedir, bəzən də özündən sonra dərin yaralar qoyur.

İnsan taleyini dəyişdirə bilərmi? Bu suala hər kəsin öz cavabı var, bəli və xeyr. Burada **Həzrəti Mövlana Cəlaləddin Ruminin “Ey Rəbbim! Bizimlə halımıza görə davranma. Öz ikram və ehsanına görə davran! Bəlalari bizdən uzaqlaşdır və dəyişdir. Günahlara görə bizdən intiqam alma! Bizi əvf et!”** kəlamını da nəzərinizə çatdırmağı vacib hesab edirəm.

Açar sözlər: insan taleyi, nəsil ağacı, xoşbəxtlik kateqoriyası, kvant biologiyası

Ədəbiyyat

1. A.M.Həsənova, R.A.Rüstəmli, Müasir təbiətşünaslığın sosial-sinergetik konsepsiyaları., Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2021. Səh.122-26.
2. Boden M.A. AI: Its Nature and Future. Oxford: Oxford University Press; 2016. P. 94.
- 3.Collins H. Artificial Intelligence: Against Humanity's Surrender to Computers. Cambridge: Polity Press; 2018. P.59
- 4.Penrose R. Novy um korolya: O kompyuterakh, myshlenii i zakonakh fiziki [The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics]. Moscow: Editorial URSS; 2003 (In Russ.).

SYNTACTIC-SEMANTIC FEATURES OF WORDS - SENTENCES
SÖZ - CÜMLƏNİN SİNTAKTİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

ABBASOV ƏDALƏT

Filologiya Elmləri Doktoru Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
“Azərbaycan Dili Və Onun Tədrisi Texnologiyası” Kafedrasının Dosenti

XÜLASƏ

Heç bir daxili üzv əsasında formalaşmayan, izahedici, aydınlaşdırıcı sözlər vasitəsilə genişləndirilməyən (üzlərinə ayrılmayan) bir sözdən və söz birləşmələrindən ibarət cümləyə söz-cümlə deyilir. Söz-cümlənin semantik məzmunu subyektin obyektə münasibətinin müxtəlifliyi baxımından rəngarəngdir. Bu rəngarənglik aşağıdakı leksik terminoloji vahidlər əsasında təzahür edir:

1. Emosional-qiymətləndirici söz-cümlə; 2) inkar söz-cümlə; 3) Sual söz-cümlə; 4) Təsdiq söz-cümlə; 5) Üzlənməyən təktərkibli söz-cümlə; 6) Təhrikedici söz-cümlə. Bu cümlələrdə baş və ikinci dərəcəli üzvlərə subyektin obyektə münasibətində kontekstual işarə edilir.

Söz-cümlənin ifadə vasitələri leksik mənadan məhrumdur (ədat, modal, nida). Bu struktur-semantik yarımçıqlıq onun məzmun təbiətində qeyri-müəyyənliyin formalaşmasına səbəb olur. Bu cür sintaktik əlaməti söz-cümləni sadə cümlə konstruksiyasının digər növlərindən fərqləndirir. Belə cümlələrdə diferensiallaşmanın predmeti xəbərin ifadə vasitələridir.

Emosional qiymətləndirici söz-cümlə danışanın ifadə olunan fikrə, şəraitə, hadisə və predmetlərə münasibətini əks etdirir. Adətən, belə cümlə tipləri nidalardan və nidalanmış sözlərdən ibarət olur.

İnkar söz-cümlə-ya verilən suala inkari cavab kimi işlənən, ya başqasının fikri ilə razılaşmamağı bildirən, yaxud da danışanın öz fikrini inkar edən söz-cümləyə deyilir. İnkar söz-cümlələr, “yox”, “xeyir” sözləri ilə, habelə “əsla”, “qətiyyən”, “heç”, “heç vaxt” sözləri ilə ifadə edilir.

Sual söz-cümlə-müsaibin fikrinə modal qiymətvermə məqamında işlənir və təsdiq və inkar bildirən “hə”, “yox” ədatları və ya “heç”, “yaxşı”, “belə”, “yox”, “elə”, “aydındır” və s. sözlərlə ifadə edilir.

Təsdiq söz-cümlə-ya verilən suala cavab olan, ya danışanın razılığını bildirən, ya da danışanın fikrini təsdiq edən söz-cümləyə deyilir.

Açar sözlər: semantik məzmun, emosional-qiymətləndirici, modal qiymətləndirmə, üzvlənməyən təktərkibli cümlə, inkar söz – cümlə, təsdiq söz-cümlə, geno-sintaktik xüsusiyyət, təhrikedici söz-cümlə, sintaktik-semantik tip

SUMMARY

Combinations that does not form any internal member base , is not expanded (is not separated into its members) through explanatory and clarifying words is called a sentence. The semantic content of the sentence is diverse in terms of the subject's attitude towards the object. This variety is manifested on the basis of the following lexical terminological units:

2. Emotional - evaluative phrase; 2) negative sentence; 3) Question sentence; 4) Affirmative sentence; 5) Non-member single-component sentence; 6) Inciting sentence. In these sentences, the main and secondary members are contextually indicated in the relation of the subject to the object.

Means of expression of the sentence are devoid of lexical meaning (adverb, modal, exclamation). This structural-semantic incompleteness leads to the formation of uncertainty in its content nature. Such a syntactic feature of the sentence from other types of simple sentence construction distinguishes of differentiation subject is the means of expression of the news.

An emotional evaluative phrase reflects the attitude of the speaker to the expressed idea, circumstances, events and objects. Usually, such sentence types consist of exclamations and exclamatory words.

A negative sentence is a sentence that is used as a negative answer to a question, or expresses disagreement with someone else's opinion, or denies the speaker's own opinion. Negation is expressed by the words "no", "yes", as well as by the words "never", "definitely", "never", "never".

The question is used in the moment of modal assessment of the interviewee's opinion in a word-sentence, and the affirmative and negative verbs "yes", "no" or "none", "well", "so", "no", "so", "clearly" and etc. expressed in words.

An affirmative sentence is a sentence that answers a question, expresses the speaker's agreement, or confirms the speaker's opinion.

Key words: semantic content, emotional- evaluative, modal evaluation, unaffiliated single-component sentence, negative word-sentence, affirmative sentence, geno -syntactic feature, provocative sentence, syntactic-semantic type

**DIFFERENCES IN SENTENCE STRUCTURE IN AZERBAIJANI AND TURKISH
LANGUAGES**

**AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK DİLLƏRİNDƏ CÜMLƏNİN STRUKTURUNDAKI
FƏRQLİ MƏQAMLAR**

MEHRABOVA TAMAM ALLAHVERDİ QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Dosent

ORCID-NO:0000-0001-7719-9546

Müqayisəli tədqiqatın istiqamətlərindən danışarkən qeyd etməliyik ki, dil ümumi hadisə kimi cəmiyyətin fəaliyyətinin müxtəlif sferaları ilə yaxından bağlıdır. Cəmiyyətin məşğul olduğu və dərinə maraq göstərdiyi sahələrdən biri də türkologiya elmidir. Bu elmin hələ də tam şəkildə həll edilməmiş problemləri var: qohum dillərin bir-biri ilə qarşılaşdırılması və müqayisə olunması məsələsi. Müqayisəli tədqiqatlar qrammatik qanunauyğunluqları müəyyənləşdirir, qrammatik kateqoriyalar arasında olan fərdi dil yeniliklərini üzə çıxarır. Türk dillərinin qədim və indiki vəziyyəti, ümumi təkamül xüsusiyyətləri, çoxsaylı linqvistik hadisələri və faktları sübut edir ki, onları bir-biri ilə qarşılaşdırmaq, müqayisə etmək və inkişaf gedişində baş vermiş fonetik, morfoloji, sintaktik və s. dəyişiklikləri aşkar etmək çox vacib məsələlərdəndir. Dilin inkişafını yalnız nəticələri tutuşdurmaqla, müqayisə etməklə izləmək olar. Türkoloqlar müəyyənləşdirmişlər ki, türk dillərini müqayisə edərkən onların daxili inkişafı ilə bağlı qanunauyğunluqlarından müxtəlif fərqlər meydana çıxır. Türk dillərinin qarşılaşdırılması təkcə, fonetikanın, leksikanın, qrammatikanın kompleks tədqiqi ilə məhdudlaşdırılmaz, burada sahəli qarşılaşdırma vasitələrindən də geniş istifadə edilir.

Yer üzündə danışılan bütün dillərin öz struktur xüsusiyyətləri və məntiqi var. Bir dili digər dillərdən fərqləndirən ən əsas xüsusiyyətlərdən biri söz ehtiyatının mövcudluğundan çox, cümlədəki sözlərin düzülüşündəki fərqlərdir. Söz və söz birləşmələrinin dildəki funksiyalarını, onların bir-biri ilə əlaqəsini, sıra və cümlə növlərini araşdıran və tədqiq edən elm sahəsinə cümlə bilikləri və ya sintaksis deyilir. Tərifdən də anlaşıldığı kimi, cümlə məlumatının mövzusu hökm daşıyan ifadə vahidi olan cümlə ilə hökm daşımayan söz birləşmələridir. Bu bölmədə əsas ifadə vahidi olan cümlədəki söz birləşmələri, söz və şəkilçilərin cümlədəki funksiyaları, onların sırası və cümlə növləri haqqında danışılacaqdır.

Açar sözlər: müqayisəli dilçilik, sintaksis, cümlə

Speaking about the directions of comparative research, we should note that language as a general phenomenon is closely related to various spheres of society's activity. The science of Turkology is one of the fields in which the society is engaged and shows deep interest. This science still has problems that have not been fully resolved: the issue of contrasting and comparing related languages. Comparative studies identify grammatical regularities, reveal individual language innovations between grammatical categories. The ancient and present state of Turkish languages, general evolutionary features, numerous linguistic events and facts prove that they should be contrasted, compared, and phonetic, morphological, syntactic, etc. detecting changes is one of the most important issues. The development of the language can be followed only by harmonizing and comparing the results.

Turkologists have determined that when comparing Turkic languages, various differences arise from their internal development regularities. Comparison of Turkish languages is not only limited to the complex study of phonetics, lexicon, grammar, field comparison tools are also widely used here.

All languages spoken on earth have their own structural features and logic. One of the most important features that distinguish one language from another is differences in the arrangement of words in a sentence, rather than the presence of vocabulary. The field of science that investigates and studies the functions of words and word combinations in the language, their relationship with each other, order and types of sentences is called sentence knowledge or syntax. As can be understood from the definition, the subject of the sentence information is the sentence, which is the unit of expression that carries the rule, and the word combinations that do not rule. In this section, we will talk about word combinations in the sentence, which is the main unit of expression, the functions of words and suffixes in the sentence, their order and types of sentences.

Keywords: comparative linguistics, syntax, sentence

**PLATFORM FOR THE ENGAGEMENT OF WOMEN ENTREPREEURS FROM
ISLAMIC PERSPECTIVE**

NASEEM AKHTER

**(Associate Professor) Dr. Department of Islamic Studies, Shaheed Benazir Bhutto
Women University, Peshawar, Pakistan**

Abstract

Women's entrepreneurship is a significant aspect that supports social progress and economic growth in the present socioeconomic environment. This study looks at the platform's significance for women in business from an Islamic standpoint. This research examines the rules and precepts drawn from Islamic teachings that encourage women to actively engage in business, with a focus on how these precepts align with contemporary business practices.

The study looked at how economics, which supports financial independence and justice, may empower women in accordance with Islamic principles. The function of platforms that showcase Islamic organisations and individuals that help women-owned companies by offering resources, networking opportunities, and mentorship is also emphasised.

The study also covered the opportunities and difficulties faced by Muslim women business owners in Islamic nations, as well as social and legal norms and funding sources. This study sheds insight on how Islamic beliefs and modern scientific understanding may be used to build a platform that supports women entrepreneurs. The findings are intended to guide management practices and governmental regulations that support the development of an atmosphere that supports women's entrepreneurial goals in an Islamic setting and promotes economic expansion.

Keywords: Socio-economic scenario, Islamic teachings, networking opportunities

**ADDRESSING THE UNIQUE REQUIREMENTS OF WOMEN IN HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS AND THE POLICY FORMATION UNDER ISLAMIC
PERSPECTIVE**

NASEEM AKHTER

**(Associate Professor) Dr. Department of Islamic Studies, Shaheed Benazir Bhutto
Women University, Peshawar, Pakistan**

Abstract

The unique needs of women in higher education institutions and policy formulation is an important topic from an Islamic perspective that provides new insights into the field of education and gender equality. This research examines the specific needs of women in higher education institutions in the light of Islamic teachings and focuses on effective policy formulation to address these needs.

According to Islamic principles, the study highlighted women's education, needs, and challenges. These included access to high-quality education, a secure environment, and opportunities for both intellectual and emotional growth. Islamic teachings emphasise the value of women's educational rights and creating an environment that is suitable for them; this study highlights the necessity of women-specific policies in higher education institutions that are consistent with these teachings.

The research has analyzed in detail various elements involved in the policy-making process such as curriculum development, provision of facilities, and mentoring programs for women. Formulating these policies can help promote women's academic achievement and ensure their full participation in educational institutions.

This research provides guidance for policy making considering the unique needs of women from an Islamic perspective, which will not only promote the educational advancement of women but also ensure their full and effective participation in educational institutions.

Keywords: Women, Policy formulation, High-quality education

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

AISHA SATIPBAY

Astana (K.Kulazhanov Kazakh university of technology and business)

Аннотация

В статье рассматривается использование искусственного интеллекта (ИИ) в процессе обучения английскому языку. Описаны ключевые технологии ИИ, такие как обработка естественного языка, чат-боты и адаптивные учебные системы. Анализируются преимущества ИИ для персонализации учебного процесса и автоматизации проверок, а также выявляются потенциальные сложности внедрения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение английскому языку, адаптивные системы, чат-боты, автоматическая проверка

Введение

Искусственный интеллект (ИИ) стал важной частью образовательных технологий, предлагая новые методы и подходы к обучению языкам. Применение ИИ в обучении английскому языку позволяет обеспечить персонализированный подход, что делает обучение более эффективным. Цель данной статьи — исследовать основные направления использования ИИ и оценить его влияние на процесс изучения английского языка.

1. Технологии искусственного интеллекта в обучении

ИИ применяет обработку естественного языка (NLP) и машинное обучение для создания адаптивных систем обучения. Программы, такие как Duolingo и Memrise, используют эти технологии для создания интерактивных заданий, которые подстраиваются под уровень знаний каждого студента. Эти системы анализируют ошибки и предоставляют рекомендации по улучшению навыков, что способствует ускоренному обучению.

2. Роль чат-ботов и виртуальных помощников

Чат-боты, созданные с использованием ИИ, активно применяются для улучшения разговорной практики. Они могут вести диалоги с учащимися, предлагая реальные сценарии общения. Важным примером таких технологий являются боты на базе OpenAI, которые могут вести симуляции общения на английском языке, помогая студентам развивать речь и понимать контекст.

3. Персонализированное обучение и адаптивные системы

Адаптивные учебные системы на основе ИИ анализируют учебный прогресс студентов, подбирая задания, соответствующие их текущему уровню. Эти системы способствуют устранению перегрузки информацией и позволяют каждому студенту учиться в своем темпе, сохраняя при этом мотивацию.

4. Автоматизация проверки письменных работ

Современные программы на основе ИИ, такие как Grammarly и Write & Improve, предоставляют возможность автоматической проверки текста на наличие грамматических, стилистических и лексических ошибок. Это позволяет студентам сразу видеть свои ошибки и получать объяснения, что ускоряет процесс обучения письменной речи.

5. Преимущества и вызовы внедрения ИИ в образование

Использование ИИ в обучении английскому языку дает ряд преимуществ, таких как:

- Персонализация учебного процесса;
- Мгновенная обратная связь;
- Автоматизация проверки заданий;
- Возможность обучения в любое время.

Тем не менее, существует ряд вызовов. Например, технологии ИИ требуют значительных финансовых вложений и не всегда могут справиться с нюансами языка, особенно в культурных и эмоциональных аспектах.

Заключение

Искусственный интеллект оказывает значительное влияние на процесс изучения английского языка, делая его более персонализированным и эффективным. Однако важно понимать, что ИИ не заменяет преподавателя, а дополняет традиционные методы обучения. В дальнейшем развитие ИИ в образовательных технологиях откроет новые перспективы для улучшения качества языкового обучения.

Литература

1. Duolingo. "How we use AI to personalize learning." 2023.
2. OpenAI. "AI chatbots for language learning: A new frontier." 2022.
3. Grammarly. "Harnessing AI for language improvement." 2022.

SOCIAL JUSTICE AND CIVIL DUTIES FROM ISLAMIC PERSPECTIVE

NASEEM AKHTER

**(Associate Professor) Dr. Department of Islamic Studies, Shaheed Benazir Bhutto
Women University, Peshawar, Pakistan**

Abstract

From the Islamic point of view, the concept of social justice and civic duties is based on social balance and equality. The teachings of the Qur'an and Sunnah define the rights and duties of every individual in the society, in which justice has a key position. According to Islamic principles, social justice means giving everyone his rights and eliminating social inequality. Civic duties include individual responsibilities as well as concern for collective welfare, with justice, fraternity, and human rights prominent. This research analyzes the concepts of social justice and civic duties in the light of Islamic teachings and examines how a system based on Islamic principles provides a just and stable social structure, where the rights of all individuals are protected. And collective development is promoted.

Keywords: Islamic teachings, Qur'an and Sunnah, Justice, Social justice, Human rights

INTERFAITH DIALOGUE AND COEXISTENCE IN PAKISTAN

NASEEM AKHTER

**(Associate Professor) Dr. Department of Islamic Studies, Shaheed Benazir Bhutto
Women University, Peshawar, Pakistan**

Abstract

The need to promote inter-faith dialogue and co-existence in Pakistan is increasing day by day, as understanding and cooperation are the basic elements to hold together a diverse society consisting of different religions and beliefs. Interfaith dialogue promotes mutual respect, tolerance and cooperation between different religions, thereby strengthening social peace and stability. In the historical and cultural context of Pakistan, the search for common values and mutual dialogue is key to coexistence and harmony. This research examines the possibilities and challenges of interfaith dialogue in Pakistan and sheds light on how dialogue can play a positive role in building a sustainable and peaceful society. Along with this, this research will also discuss ways to strengthen these relationships under the existing legal and social frameworks.

Keywords: Pakistan, Interfaith dialogue, Coexistence, Religious tolerance, Communalism, Education, Civil society

**EVALUATING THE INFLUENCE OF DIGITAL LEARNING ON ATTAINING SDG
4 IN HIGHER EDUCATION IN PAKISTAN**

ZOHAIB HASSAN SAIN

Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Lahore-Pakistan

ORCID: 0000-0001-6567-5963

Abstract

Integrating digital learning into higher education plays a pivotal role in supporting the achievement of SDG 4, which aims to ensure inclusive and equitable quality education for all. This study seeks to assess the impact of digital learning initiatives on the progress toward Sustainable Development Goal 4 within higher education institutions in Pakistan. Using a mixed-methods approach, the research involved a detailed survey of 384 participants, including students, educators, and administrators from diverse institutions, alongside semi-structured interviews with key stakeholders. The sample size for the quantitative analysis was determined using Cochran's method. The findings reveal a strong positive relationship between digital learning programs and the achievement of SDG 4. Regression analysis showed an F-value of 15.47 and a p-value of less than 0.001. Descriptive data analysis indicates an average effectiveness rating of 3.8 out of 5 for digital learning, with notable differences between urban and rural institutions (ANOVA, $F = 23.72$, $p < 0.001$). Thematic analysis of qualitative data highlights challenges such as inadequate infrastructure and digital literacy, underscoring the importance of institutional readiness and policy support. The study concludes that while digital learning contributes significantly to advancing SDG 4, addressing the digital literacy gap and improving the quality of online education is crucial. These findings provide valuable insights for policymakers and educators to enhance equitable access and quality in higher education through digital learning strategies.

Keywords: Digital Learning, Educational Equity, Higher Education in Pakistan, Sustainable Development Goal 4 (SDG 4).

**THE ROLE AND APPLICATION PRACTICES OF BIG DATA IN KAZAKHSTAN
JOURNALISM**

**KAZAKİSTAN GAZETECİLİĞİNDE BİG DATA'NIN ROLÜ VE UYGULAMA
PRATİKLERİ**

OLJAS ABDİHALİK

**Al-Farabi Kazak Uluslararası Üniversitesi,
Almatı, Kazakistan <https://orcid.org/0009-0000-0611-383X>**

Özet:

Bu makalede Kazakistan'daki gazetecilik alanında Big Data teknolojilerinin rolü kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Araştırma, büyük verilerin (Big Data) bilgi ekosistemi üzerindeki etkisini analiz etmekte ve içerik üretimi, dağıtımı ve izleyici etkileşimi konusundaki yenilikçi olanakları keşfetmektedir. Big Data'nın uygulanması, gazetecilere veri toplama, işleme ve analiz yoluyla bilginin kalitesini artırma ve haberleri bireylerin ve grupların ilgi alanlarına göre uyarlama imkânı sunmaktadır.

Makale, gazetecilikte Big Data'nın işlevsel yönlerini, veri odaklı gazeteciliğin (data-driven journalism) avantajlarını, izleyici tercihlerinin araştırılması için yöntemleri ve medya ürünlerinin kişiselleştirilmesi fırsatlarını tartışmaktadır. Bulgular, Kazak medya organizasyonlarında Big Data entegrasyonuna yönelik stratejiler ve uygulamalar hakkında içgörüler sunmakta ve bilgi ortamında dijital dönüşümün önemini vurgulamaktadır.

Ayrıca, makalede veri kullanımına ilişkin etik sorunlar, gazetecilik araştırmalarının metodolojik temelleri ve yasal boyutlar ile Big Data'nın toplumda algılanma dinamikleri de analiz edilmektedir. Big Data'nın gazetecilikteki rolünü derinlemesine anlamak, medya sektöründeki yeni trendlerin belirlenmesine ve bilgi toplumunda rekabetçiliğin artırılmasına olanak tanımaktadır.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, Veri gazeteciliği, Dijital teknoloji, İnfografik, Big Data.

Abstract

This article provides a comprehensive examination of the role of Big Data technologies in the field of journalism in Kazakhstan. The study analyzes the impact of big data on the informational ecosystem and explores innovative possibilities in content production, distribution, and audience interaction. The application of Big Data enables journalists to enhance the quality of information through the collection, processing, and analysis of data, as well as to tailor news to the interests of individuals and groups.

The article discusses the functional aspects of Big Data in journalism, including the advantages of data-driven journalism, methods for researching audience preferences, and opportunities for personalizing media products. The findings offer insights into the strategies and practices of integrating Big Data within Kazakhstani media organizations and highlight the importance of digital transformation in the information landscape. Additionally, the article analyzes the ethical issues surrounding data usage, the methodological foundations of journalistic research, and legislative aspects, as well as the dynamics of societal perception of Big Data.

A deep understanding of the role of Big Data in journalism allows for the identification of new trends in the media sector and enhances competitiveness within the information society.

Keywords: Kazakhstan, Data journalism, Digital technology, Infographic, Big Data.

Бұл мақалада Қазақстандағы журналистика саласында Big Data технологиясының рөлі жан-жақты зерттеледі. Зерттеу барысында үлкен деректердің (Big Data) ақпараттық экожүйеге әсері, журналистиканың контент өндіру, тарату және аудиториямен өзара әрекеттесу механизмдеріндегі инновациялық мүмкіндіктері талданады. Big Data-ның қолданылуы журналистерге деректерді жинау, өңдеу және талдау арқылы ақпараттың сапасын арттыруға, жаңалықтардың жеке тұлғалар мен топтардың мүдделеріне сәйкес бейімделуіне мүмкіндік береді.

Мақалада Big Data-ның журналистикадағы функционалдық аспектілері, соның ішінде деректерге негізделген журналистиканың (data-driven journalism) артықшылықтары, аудиторияның талғамын зерттеу әдістері, сондай-ақ медиа өнімдерін дербестендіру мүмкіндіктері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы медиа ұйымдарының Big Data-ны интеграциялау стратегиялары мен тәжірибелері, сондай-ақ ақпараттық кеңістікте цифрлық трансформацияның маңыздылығы туралы ақпарат береді.

Сонымен қатар, мақалада деректерді пайдалану кезіндегі этикалық мәселелер, журналистік зерттеулердің әдістемелік негіздері мен заңнамалық аспектілері, сондай-ақ қоғамда Big Data-ны қабылдау динамикасы талданады. Big Data-ның журналистикадағы рөлін терең түсіну медиа саласының жаңа трендтерін анықтауға және ақпараттық қоғамда бәсекеге қабілеттілікті арттыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөз: Қазақстан, дата журналистика, цифрлы технология, инфографика, Big Data.

SOCIAL MEDIA ANALYSIS OF WOMEN'S ELECTION POLITICAL CAMPAIGNS

SA'DIYAH EL ADAWIYAH

**University of Muhammadiyah Jakarta, Faculty of Social and Political Science,
Jl. KH.Ahmad Dahlan, Cirendeup Ciputat, Tangerang Selatan, Indonesia**

Abstract

This study analyzes the role of social media in women's political campaigns in Indonesia's regional head elections (Pilkada). With the increasingly dominant use of digital platforms in political communication strategies, women's campaigns face unique challenges and opportunities. This research examines the content, strategies and impact of interactions taking place on social media, and how these influence voters' perceptions of women candidates. Through qualitative analysis of campaigns on platforms such as Instagram, Twitter and Facebook, we found that the use of personal narratives and strong visuals attracted voters' attention, despite gender stereotypes influencing public responses. These findings suggest that social media is not only a communication tool, but also a battleground for narratives that can enhance or harm the image of female candidates. This research is expected to provide insights for political practitioners and researchers in understanding the dynamics of women's campaigns in the digital era.

Keywords: social media, political campaign, women, regional elections, analysis.

**MIGRATION AND THE PRINCIPLE OF THE INTANGIBILITY OF BORDERS
BETWEEN EAST CAMEROON AND THE CONGOLESE BASIN: THE TEST OF
INTERCULTURAL RELATIONS**

LIGUE ENGAMBA FERNANDO

University Of Ebolowa, History And Heritage Sciences

Abstract

In the equatorial forest, where the ecology is uniform, the inhabitants live a lifestyle dominated by hunting, gathering and summary agriculture, with group differentiation based solely on cultural criteria. In a plea for a plural and inclusive approach to cultural heritage in Africa, Pierre de Maret (2001) invites researchers and decision-makers to reinvent the way they look at African cultures, which is very often dominated by the Eurocentric vision inherited from colonization. Spatially and culturally, this area brings together a mosaic of peoples possessing identical knowledge and know-how, which today constitute the wealth of the sub-region's intangible heritage. However, the borders inherited from colonization seem to have separated these erstwhile brothers linked by a common past. The aim of this essay is to analyze the endogenous determinants that contribute to the intercultural rapprochement of peoples and to the conceptualization of remembrance tourism, while limiting itself to non-discriminatory practices. In view of the historical legacies and cultural diversity of age-old traditions, the question is what contribution does intangible heritage make to the recognition of a sense of identity and inter-culturality? These are the central questions we seek to answer in this paper. Inspired by a constructive and functionalist approach, the present glossary is based on a methodological anchorage centred on a documentary analysis of socio-anthropological studies carried out in this social space. The results obtained show that an inventory of the region's cultural heritage is essential for the preservation of identity and a means of bringing the peoples of the Central African sub-region closer together.

Key words: Migration, people, survival, intercultural relations, East Cameroon, Congolese Basin.

**“ANALYSIS OF INTERNATIONAL LEGAL MISUNDERSTANDINGS IN THE
EVALUATION OF MUSLIM WOMEN’S RIGHTS: THE DIFFERENCE BETWEEN
CUSTOM AND ISLAMIC LAW”**

LEILA SAMANI

Dr., Assistant Professor, Women Research Center, Alzahra University, Tehran, Iran.

Abstract

This paper analyzes the existing misunderstandings in the international evaluation of Muslim women’s rights, focusing on the differences between social customs and Islamic law. Many Muslim communities, influenced by their historical and cultural traditions, engage in practices that do not align with the actual principles of Islamic Sharia. This leads to misconceptions in international forums, where the status of women’s rights in Islam is assessed based on these customs rather than true Islamic law. The paper first addresses the key differences between custom and Islamic law and then examines the impact of these misunderstandings on women’s rights and international evaluations. Finally, the paper offers recommendations for improving the understanding and accurate interpretation of Islamic laws and their role in protecting women’s rights.

Keywords: Muslim women’s rights; Islamic law; Social customs; International legal evaluation; Custom vs. Sharia; Islamic jurisprudence.

**ANALISIS GERAKAN MAHASISWA DKI JAKARTA DALAM MENOLAK
KECURANGAN PEMILU 2024**

FRANS SETIA HAMONANGAN NADEAK

¹Universitas Kristen Indonesia

Abstrack:

The 2024 election is a crucial moment in Indonesian politics. The issues that arise during the campaign can have a major impact on the political direction, policies, and public perception of the political contestants. The student movement is one of the important roles in providing aspirations to the government that committed fraud in the 2024 elections. DKI Jakarta students have held demonstrations several times in various places such as the Horse Statue, Monas, Bawaslu, KPU, MPR and others with different aspirations with the aim that the government can be neutral in the 2024 election results and not take sides with one of the presidential and vice presidential pairs. This research uses qualitative methods. The data collection technique uses observation, namely observing what happens in the field, interviews, namely interviewing the action field coordinator by asking what the demands of the DKI student movement are, strategies, tactics and common goals that want to be produced from the DKI Jakarta student movement action. The purpose of this research is that DKI Jakarta students include urging to cancel the decision of the Constitutional Court (MK) on the age limit of presidential and vice presidential candidates, where they consider that the decision can perpetuate Corruption, Collusion and Nepotism (KKN). This student movement has demonstrated a strong awareness of the value of democracy and honesty in the electoral process, as well as a high commitment to fighting for and defending democratic justice in Indonesia. It is an example of how collective action can bring about positive social change and have a significant impact on electoral processes and outcomes.

Keywords: Age limit for presidential and vice presidential candidates, DKI Jakarta students, 2024 elections,

Abstrack:

Pemilu 2024 menjadi momen krusial dalam politik Indonesia. Isu-isu yang muncul selama kampanye dapat berdampak besar terhadap arah politik, kebijakan, dan persepsi masyarakat terhadap para kontestan politik. Gerakan mahasiswa adalah salah satu peran penting dalam memberikan aspirasi kepada pemerintahan yang melakukan curang dalam pemilu 2024. Mahasiswa DKI Jakarta beberapa kali melakukan aksi demonstrasi di berbagai tempat misalnya Patung Kuda, Monas, Bawaslu, KPU, MPR dan lain-lain dengan aspirasi yang berbeda-beda dengan tujuan agar pemerintahan dapat netral dalam hasil pemilu 2024 dan tidak memihak ke salah satu pasangan capres dan cawapres. Penelitian ini menggunakan metode kualitatif. Teknik pengumpulan data menggunakan observasi yaitu melakukan pengamatan apa yang terjadi saat dilapangan, wawancara yaitu mewawancarai kordinator lapangan aksi dengan menanyakan apa isi tuntutan dari gerakan mahasiswa DKI tersebut, strategi, taktik dan tujuan bersama yang ingin dihasilkan dari aksi gerakan mahasiswa DKI Jakarta. Tujuan dari penelitian ini adalah mahasiswa DKI Jakarta mencakup tentang mendesak untuk membatalkan putusan Mahkamah Konstitusi (MK) tentang batas usia calon presiden dan wakil presiden, dimana

mereka menilai putusan tersebut dapat melanggengkan Korupsi, Kolusi dan Nepotisme (KKN). Gerakan mahasiswa ini telah menunjukkan kesadaran yang kuat akan nilai demokrasi dan kejujuran dalam proses pemilu, serta komitmen yang tinggi dalam memperjuangkan dan mempertahankan keadilan demokratis di Indonesia. Gerakan ini menjadi contoh bagaimana aksi kolektif dapat membawa perubahan sosial yang positif dan berdampak signifikan terhadap proses dan hasil pemilu.

Keywords: Batas usia calon presiden dan wakil presiden, Mahasiswa DKI Jakarta, Pemilu 2024,

**ANALYSIS OF THE DKI JAKARTA STUDENT MOVEMENT IN REJECTING
FRAUD IN THE 2024 ELECTION**

FRANS SETIA HAMONANGAN NADEAK

¹Indonesian Christian University

Abstrack:

The 2024 election is a crucial moment in Indonesian politics. The issues that arise during the campaign can have a major impact on the political direction, policies, and public perception of the political contestants. The student movement is one of the important roles in providing aspirations to the government that committed fraud in the 2024 elections. DKI Jakarta students have held demonstrations several times in various places such as the Horse Statue, Monas, Bawaslu, KPU, MPR and others with different aspirations with the aim that the government can be neutral in the 2024 election results and not take sides with one of the presidential and vice presidential pairs. This research uses qualitative methods. The data collection technique uses observation, namely observing what happens in the field, interviews, namely interviewing the action field coordinator by asking what the demands of the DKI student movement are, strategies, tactics and common goals that want to be produced from the DKI Jakarta student movement action. The purpose of this research is that DKI Jakarta students include urging to cancel the decision of the Constitutional Court (MK) on the age limit of presidential and vice presidential candidates, where they consider that the decision can perpetuate Corruption, Collusion and Nepotism (KKN). This student movement has demonstrated a strong awareness of the value of democracy and honesty in the electoral process, as well as a high commitment to fighting for and defending democratic justice in Indonesia. It is an example of how collective action can bring about positive social change and have a significant impact on electoral processes and outcomes.

Keywords: Age limit for presidential and vice presidential candidates, DKI Jakarta students, 2024 elections,

**METHODOLOGICAL BELIEFS AND METHODOLOGY OF BELIEFS IN SOCIAL
SCIENCES : CASE STUDY OF HISTORICAL SCIENCES IN CAMEROON**

MBENGUE ZE PATRICK

University of Ngaoundere (Cameroon), History

Abstract

In Cameroon, one of the malaises of scientific research in History is based on methodological beliefs. Each existing methodological protocol imposes itself as a catalog of irremovable beliefs. The methodological belief and the methodology of beliefs are illustrated when two scientific protagonists come from two different institutions, although exercising in the same field. This is the logical consequence of the lack of harmonization of writing standards in historical sciences, the result of the confrontation of different methodological protocols in History marked by specific methodological rationalities and the audible substrate of public defenses of theses and dissertations. Each individual is haunted by the methodological approach of his institution and not very flexible to the contributions of others.

Key words : methodological beliefs, methodology of beliefs, historical sciences.

**THE ROLE OF THE DKI JAKARTA PROVINCIAL GOVERNMENT IN
RESOLVING LAND CONFLICTS IN CENTRAL JAKARTA IN 2021 - 2022**

**NABILA¹, PAULINA KURNIAWATI FAU², NOVRIANDI PUTRA
TELAUMBANUA³, CHRISANTA PADANG⁴**

Indonesian Christian University Jakarta

Abstract

Land conflicts in Central Jakarta are increasingly prevalent, driven by rapid urbanization, economic pressures, and the complex interplay of legal and informal land ownership systems. As the city expands, competing interests among developers, government entities, and local communities often clash, leading to disputes over land use and ownership. The lack of clear and enforceable land tenure laws exacerbates these tensions, leaving many communities vulnerable and without adequate protection for their land rights. Moreover, marginalized populations frequently face eviction or displacement, further complicating social dynamics and raising issues of justice and equity. This research aims to identify the role of the Jakarta Provincial Government in addressing community land rights within the context of these ongoing land conflicts. Utilizing conflict theory, the study employs a descriptive analytical literature review method, collecting data through secondary sources such as academic articles, government reports, and legal documents. Data analysis techniques include thematic analysis to identify key trends and issues. Findings reveal that the Jakarta Provincial Government plays a crucial role in mitigating land conflicts by minimizing escalation, supporting affected communities, expediting resolutions, and enhancing welfare. Recommendations include improving access to information, enhancing transparency in land certification, interagency coordination, and strengthening social protection programs. Implementation of these recommendations is anticipated to foster a conducive environment for resolving land conflicts and safeguarding community land rights in Central Jakarta and other urban areas.

Keywords: Land Conflicts, Central Jakarta, Governance.

**THE ALGERIAN NATIONAL WASTE MANAGEMENT STRATEGY:
LEGISLATION, INSTITUTIONS AND ACTORS**

**¹Dr KEBAILI FERIEL KHEIRA, ²Dr AOUISSI HANI AMIR, ³Dr AFRI AMIRA,
⁴Dr ALLEM MOHCENE, ⁵Dr CHENITI HAMZA**

¹Environmental Research Center (CRE), Annaba 23000, Algeria,

²Environmental Research Center (CRE), Annaba 23000, Algeria,

³Environmental Research Center (CRE), Annaba 23000, Algeria,

⁴Environmental Research Center (CRE), Annaba 23000, Algeria,

⁵Environmental Research Center (CRE), Annaba 23000, Algeria,

Abstract :

In Algeria, waste management remains a major challenge for local authorities and other actors in the sector. For this, the public authorities have identified as a priority, the strengthening of regulations and institutions to ensure the effective implementation of waste collection and the development of treatment and recycling capacities.

In fact, waste management is a major challenge for cities around the world, and Algiers (the political and economic capital) is no exception. An effective waste management strategy is often understood as being organised at local level. It is essential to understand that this sector can only develop if the legal, institutional and financial framework guarantees effective control over the flows generated and ensures sustainable funding.

Our study aims to examine the regulatory, legal and institutional framework governing waste management in Algiers. The study will explore the various laws and regulations, the relevant institutional structures and decision-making processes, as well as the legal and regulatory standards relating to waste management. Finally, it will put in place an effective waste management strategy.

Keywords: Waste management, regulatory framework, institutional structure, effective strategy, Algiers.

UNDERSTANDING PSYCHOSOCIAL DRIVERS OF CRIMINAL BEHAVIOR IN
POST-SOVIET GEORGIA: OFFENDER AND VICTIM PERSPECTIVES

¹NINO KITOSHVILI, ²NINA GOGOKHIA, ³TEKLA GASVIANI

¹LL.M., PhD in Applied Social Psychology, Assistant Professor at
University of Georgia

<https://orcid.org/0009-0008-9837-6693>

²M.D., MCISc, D.Sc., PhD in Neuroscience, Associate Professor,
International Black Sea University

³BA Psychology, Caucasus University

Abstract

This research investigates the psychosocial roots of criminal behavior within the distinctive socio-cultural setting of post-Soviet Georgia. It explores the dual role of offenders as both perpetrators and victims, emphasizing the influence of challenging environments. By analyzing how economic difficulties, the erosion of traditional support systems, and the impact of criminal subcultures shape criminal actions, this study aims to shed light on the motivations and experiences of individuals who committed violent crimes during and shortly after the Soviet Union's dissolution. Employing a mixed-methods approach, the research integrates a comprehensive literature review with detailed interviews of 12 men aged 35 to 50, who were convicted of violent offenses during this period. Findings indicate that economic strain, societal stigmatization, and the allure of criminal subcultures were significant factors driving criminal behavior. Participants identified severe economic conditions, social pressures, and a sense of learned helplessness as pivotal influences on their actions. The study underscores the enduring impact of early stigmatization and socio-economic challenges from the post-Soviet era. It advocates for the development of holistic rehabilitation and reintegration programs that address psychological, biological, and socio-economic needs, emphasizing the importance of economic support, social network building, and trauma-informed care. Effective interventions should focus on preventing crime and facilitating the reintegration of former offenders into society.

Keywords: Criminal behavior, Victimization, Rehabilitation, Socio-economic factors, Post-Soviet Georgia, Criminal subcultures

**SOCIAL DEVELOPMENT CONSULTANT ROLE FOR THE ENHANCEMENT OF
MOBILITY PROJECT IN PAKISTAN**

MUHAMMAD FAISAL

MIS/IT Specialist in Ministry of Safron Pakistan

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

Dr Muhammad Faisal as a Social Development Specialist plays a crucial role in ensuring that infrastructure projects, such as the Karachi Mobility Project (KMP) under the Sindh Mass Transit Authority (SMTA), are socially inclusive, compliant with regulations, and considerate of the communities they impact. **Assessment and Planning:** Conduct assessments to identify the social impacts of the project, including the potential displacement of residents and businesses due to construction. **Develop Resettlement Action Plans (RAP)** to ensure fair compensation and rehabilitation measures for affected communities. **Create strategies** to minimize the social impacts, ensuring that vulnerable groups, including women, children, and marginalized communities, are protected during the project execution. **Engage with local communities, industrial stakeholders, and other key groups** to build awareness about the project, its benefits, and potential impacts. **Use participatory approaches** to involve stakeholders in decision-making processes. **Establish clear channels** for stakeholders to provide feedback, ask questions, or express concerns. **Use this input** to refine project plans and address issues proactively. **Design a GRM** to handle complaints and grievances from the community in a timely and transparent manner. This will help address issues related to resettlement, construction nuisances, or any adverse effects arising from the project. **Regularly monitor grievances, categorize them, and ensure they are resolved promptly.** **Provide reports** on the status of grievances to maintain transparency and accountability. **Conduct risk assessments** to identify potential social issues, such as disruption to local businesses or access challenges for residents. **Use these insights** to develop risk mitigation plans. **Ensure the project complies** with local, national, and international regulations, including those related to social safeguards mandated by the World Bank or other IFIs supporting the project. **Develop and conduct training sessions** for the Project Management Team (PMT) and contractors on social safeguards, community engagement practices, and grievance management. **Lead initiatives** to educate local communities on how to engage with the project, including ways to access the grievance redress system. **Work closely with government agencies, local authorities, NGOs, and community organizations** to align the project's social development goals with broader social welfare objectives. **Liaise with regulatory bodies** to ensure adherence to social compliance requirements and address any non-compliance issues promptly. **Continuously monitor the social impacts of the project and evaluate the effectiveness of implemented safeguards.** **Adjust strategies as needed** to mitigate any emerging social risks. **Provide regular updates and detailed reports** on the social performance of the project to the Project Director and other stakeholders, highlighting key achievements, challenges, and areas for improvement. **By fulfilling these responsibilities, the Social Development Specialist will ensure that the Yellow BRT Corridor project not only meets its technical and operational goals but also upholds social values, minimizes negative impacts, and fosters a more inclusive development process for the communities of Karachi.**

Keywords: crucial, socially, vulnerable, marginalized, potential, grievances.

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ARGO LEXICON IN EASTERN GROUP
DIALECTS

ŞƏRQ QRUPU DİALEKTLƏRİNDƏ ARQO LEKSİKASININ SEMANTİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Yusifova Fidan Elxan qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasının
müəllimi ORCID NO: 0000-0002-0300-0749

ÖZET

Dialektlərin lüğət tərkibi dilimizin ən qədim dövrlərinə aid söz və ifadələri mühafizə edib saxlayan zəngin və dəyərli leksik qatlara malikdir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan dilinin özünə xas dialektləri vardır. Azərbaycan dili dialektlərinin təsnifatını M.Şirəliyev tarixi-coğrafi prinsipə əsaslanaraq vermişdir. Dialekt – şivələr qrupu və ləhcəni ifadə etmək üçün işlədilən termdir. Dialekt termininin şivədən böyük, ləhcədən kiçik dil vahidi mənasında anlaşılması dilçilikdə artıq köhnəlmişdir.

Arqo sözlərin dil daxilində yaranması və ifadəsi müxtəlif sosial qruplar arasında işlənməsi semantika sahəsində özünü göstərir. Əslində bu sözlər məxfi informasiyanın daşıyıcısıdır. Müxtəlif sosial təbəqələr öz aralarında fikirlərini və niyyətlərini gizli saxlamaq üçün arqo sözlərdən istifadə edirlər. Hər cəmiyyətdə bəzi qruplar öz aralarında insanların anlama bilməyəcəyi gizli ünsiyyət formasını, yəni arqoları inkişaf etdirmişlər. Təbiət, cəmiyyət inkişaf etdikcə, dil də inkişaf edir, dilin ümumi lüğət sistemində dəyişiklik baş verdiyi kimi, jarqon və arqo sistemində də baş verir. Bəzi jarqon elementlər dildə vaxtilə işləndiyi halda, zaman keçdikcə arxaikləşir, sonradan başqa ictimai qrupun dilində işlənməklə yeniləşir. Bəziləri də xalq dilində ümumiləşərək həm sosial qrupun və həm də xalq dilində metaforikləşir. “Bəzi metaforalar arqo səviyyəsinə malik olur. Bakı dialektində mollalar arasında işlənən belə ifadə vardır: Kəlləmə yimisen, yoxsa ağtepe? (Yəni küftə yemisən, yoxsa plov?). Uşağın oğlan və ya qız olduğunu bilmək üçün şərq qrupuna məxsus dialektlərdə metaforik sözlər də işlədilir. “Bı yerlərdə adətdü ki, tezə sağı olan atadan zarafatnan soruşullar – Arpa-bığdadan neyün olub? (Yəni, oğlan-qızdan nəyin olub?)”

Oğru dünyasının özünün danışmaq tərzidir ki, bu sözləri digər insanlar başa düşmür. Bunlar vasitəsilə lotular başqalarından fərqlənir və digər insanlar onların dilini anlamır. Ona görə də oğrular öz aralarında seçdikləri leksikonda danışırlar. Buna jarqon “Bazar jarqonu” ifadəsi bəzən “alverçi dili” şəklində də işlədilir. Azərbaycan dilinin jarqon sistemi tərkibində bazar jarqonları da özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bunların tərkibində metaforaların da xüsusi yeri vardır. Ədəbi dilimizdə işlənən “satmaq” feilini şərq qrupu dialektlərində çox vaxt əritmək, malı fir-fır fırlatmaq, xırtd eləmək, malı ötürmək, çaxçux etmək, mayasına vermək metaforaları ilə ifadə edir. Məs.: Niyə malı mayasına satırsuz (əks.şiv.). Bı kişi kələfin ucunu elə itirib ki, onun malını da öldürür. Əvvəllər Şüvəlan bağlarında gülün birini üç köpüyə alırdım. İndi isə biri beş manata fırranır. Bazar alverçiləri pullu müştərilərini “yağlı müştəri” metaforası ilə adlandırırlar. Bundan başqa “kəf gəlmək” metaforası müştərini aldatmaq mənasında qeyd olunan dialektlərdə işlədilir. Məs.: Yoxlasalar məni min dəfə saf çıxırmam, ulara kəf gələrəm ay kişi, kəf də ticarətdədü. Bu cümlədə “kəf gələrəm” dən başqa saf çıxırmam elementləri də metaforadır. Bu növ jarqonlar dilçilikdə bəzən sinfi simasını itirmişlərin jarqonu da adlandırılır.

Bazar alverçiləri işin gedişi ilə əlaqədar dillərində tez-tez “bazarı xərəbləməy”, “kasıbçılığ eləməy”, “ələ tüpürməy”, “aldım qoz, satdım qoz, mənə qaldı cük-cük” söz və ifadələri də işlədirlər.

Açar sözlər: arqo, jarqon, leksika, dialekt, şivə.

Dialekt leksikası dilin daxili imkanları hesabına zənginləşməsinin əsas mənbələrindən biridir. Dialektlər həm də canlı danışıq dilinin funksional çalarlarını, ona məxsus səciyyəvi cəhətləri özündə əks etdirərək, dialekt leksikasının, dialekt formalarının canlı dilə və ədəbi dilə keçməsinə mənbə rolunu oynamışdır. Dialekt leksikasında xalqların həyatı, məişəti, adət-ənənəsi, konkret ictimai mərhələdə psixologiyası öz əksini tapmışdır. Məişət leksikasına yemək, içmək, geyim, müxtəlif əşya, çalğı, alətləri və s. adlar daxil edilir. Bu adlar xalqların həyat tərzini, qazandığı bilikləri və s. əks etdirir. Arqo leksikası ilə dialekt leksikası bir-birindən fərqlənir. Arqolar da dialektlər kimi, ədəbi dilə daxil olmur, məhdud dairədə işlənir. Məhz buna görə bəzən arqolar “sosial dialekt”, “sinfi dialekt” adlandırılır. Lakin bu, heç də “arqo dialektidir” demək deyilir.

Dialekt leksikası bütün inkişaf mərhələlərində ədəbi dillə qarşılıqlı əlaqədə olmuş, onun leksik, qrammatik normalarının formalaşmasına öz təsirini göstərmişdir. Amma arqo leksikası ədəbi dilə nüfuz edə bilmir, ancaq şifahi formada fəaliyyət göstərir [Əliyev,1981]. Dialektlə ədəbi dil və dialektlə canlı danışıq dili arasındakı qarşılıqlı əlaqə geniş formada özünü göstərir, halbuki bu əlaqə arqo ilə ədəbi dil arasında yoxdur. Kobud qeyri-etik sözlər arqo leksikasında çox işlənir, amma bu sözlərin dialekt leksikasında işlənmə dairəsi məhduddur. Arqoların əsas hissəsi ümumxalq danışıq dili əsasında yaranır. Ümumxalq danışıq dilinin bu və ya digər sözü alınır və bu sözün nominativ mənası dəyişdirilərək tam başqa-səciyyəvi mənada işlədilir. Məs.: Qulaməli dayısını baxən kimi nə baxırsuz üzümə (Əmircan) - özünü itirmək, çaşmaq, nə edəcəyini bilməmək. Malım yox, divan apara, imanım yox, şeytan apara (Bakı) - heç nədən qorxusu, olmayan adamın işlətdiyi ifadədir.

Beləliklə də ümumxalq danışıq dilinin sözləri müxtəlif ictimai təbəqələrin təbiətinə, məqsədinə, dünyagörüşünə, əxlaqına uyğun mənə kəsb edib arqolaşır. Bu kimi jarqonizmlər cinayət əməlləri ilə əlaqədar müəyyən əşya və hadisənin əlamətinin daxili və xarici bənzərliyini ifadə edir: sazan kimi (key adam), atanda (ayıq olmaq), yandı (tutuldu), bürüştə (təzə), qurd (pul), paçkə basmeg (aldatmaq), əhli qəbirsannı (həbsxanadan çıxan), vərməşildən ötrü gəlmişəm (hər hansı məsələni üstüörtülü çatdırmaq), bığ yağı (pul), ispiçə (ülgüc), ova çıxmağ (oğruluğa getmək), dubalağ gəlməy (Quba), kəf gəlməy (Salyan), badırğa gəlməy (Sabirabad) və s. Həmin dialektlərdə oğru və canilər polis işçilərini şestoy, qıpoy metaforik jarqonlarla adlandırırlar. Məs.: Dünən gəldilər ki, qıpoy səni yanına çağırır (Bakı). Ədə, tez qaçağ, Şestoy gəlir. Ədə “narkoman” mənasını ifadə edir.

Bunlardan əlavə, oğru və canilər Bakı dialektində oğrulamaq sözünün əvəzində qulağlamağ, çırpışdırmağ, aradan çıxmaq əvəzində sıvışquliyə dəm vərməy, əkilməy, sürüşməy, ağciyər olmağ “qorxmaq”, qo^urağ olmağ “varlanmaq” (Zirə), işləri alınmayanda isə tutulmaq əvəzində girəvəyə keçdi, “Həştərxan gəmisini kimi batdı” kimi jarqon metaforalardan istifadə edirlər. Məs.: Həci qo^urağ olmasan haa, pıla pıl dimirsən (Zirə).

Sərxoşlar içki məclisini paxmel məclisi, içkini də çox vaxt zəhrimar, sərxoş olmağı isə lül-qənbər olmağ, lül olmağ, dümdüz olmağ, içib keflənməy metaforaları ilə söyləyirlər.

Qumarbazların jarqon leksikasında metaforalar da azz deyildir. Məs: aşığ-aşığ, xan-xan, yeddixan, uçaşığ, cik-bik oyunları vardır. Belə ki, oyunçular do qoymağ, dərdim kəmədi, bed atmağ, badalağ gəlməy, bed gətirməy, əli gətirməməy kimi metaforalardan istifadə edirlər. Məs.: Gürdün ki, əlün bəd getirir, üç aşığdan yapış (Quba). Alə, elə bed atmağına görə adı Bed Ağöyöndür də (Bakı). Alə “inkar cavab” jarqonudur.

Arqolardakı alınma sözlərin bəzisi əslinə uyğun şəkildə, bir qismi isə ilkin mənasından təcrid olunmuş formada işlədilir [Əsgərov, 2006]. Alınma sözlərin arqolarda eyni mənada işlənməsi fars dili ilə müqayisədə aydın görünür: Fars dilində Azərbaycan dilinə məxsus arqolarda çetrbaz (adaxlı oğlan), simic // bərk // qıyımsız // semarriğ // gedeqiz (Buzovna, Maştağa, Mərdəkan) // xəsis // kiris // çınığ // daşun // koçi (Lerik) - xəsis; sut (açıq-saçıq qız). Arqolara daxil olan alınma sözləri diqqətlə nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, onların bəziləri mənsub olduğu dilin arqo leksikasında işləkdir. Məsələn; “çətrbaz”, “sut” sözləri fars dilinə məxsus arqolarda müvafiq olaraq “adaxlı oğlan”, “açıq-saçıq qız” mənasında işləndiyi kimi, Azərbaycan dilindəki arqolarda da eyni mənanı daşıyır.

Dilçilik ədəbiyyatında arqo və jarqon sözlər çox zaman bir başlıq altında verilir, bəzi ənənələrdə bu sözlərin hər ikisi ayrılıqda izah edilir [Əliyev, 1998]. Prof. Ə.Dəmirçizadə arqo və jarqon sözləri eyni leksik vahidlər hesab edir və onları, demək olar ki, bir-birindən ayırmır: “arqo və jarqon sözləri” [Dəmirçizadə 1962]. Belə ki, şərq qrupuna məxsus dialekt və şivələrdə işlənən ağgüz sözü “qorxaq”, sengər “narkomanların gizləndiyi yer” çaqqışmağ “quşbazlar bir-birlərinin quşlarını tələyə salması”, acıdənə “qaş-qabaqlı”, amanabənd “müvəqqəti”, balaqetə “gödək adam”, beröyiş // tərtibsiz // eybəcər (Lerik); nataraz // hötdürüm // dövədəllegi // legi // zıbiğ (Zirə) // besdərək // pezevəng (Nardaran, Maştağa, Bilgəh, Şağan) - iri gövdəli adam, tıntınqasım “tənbəl”, çetiqli “sadələv”, soyuğsüleyman “sakit-təmkinli”, pisdəqarın “az yemək yeyən”, pirkafdar “qoca qadın”, əbqorazə “köhnə- zibil”, pələndi qoşa zurnə “adına söz çıxmaq”, kəlləçarxa çıxmağ (Salyan) “həddini aşmaq, ağ eləmək”. Məs.: – Yığışdır özüvi, lap kəlləçarxa çıxdın a! Filitdəmək (Salyan, Şəhur) “qızışdırmaq, aranı qarışdırmaq”. – Gədəni anasından ayrılmağcün filitdi:r (Salyan)

Lerik şivəsində işlənən civiməy // şivilməy // sivrişməy; cayməğ // çaşməğ (Lerik)” aradan çıxmaq”; ciggə vurməğ // “quyuldəməğ” feilləri müasir dövrdə arqo mənaya da malikdir. Bu söz alverçilərin dilində belə arqotizmlər ifadə edir: -Dünən gecə bətər civişdin eeee -Caydım? Hara civişdin?

Araşdırmalar göstərir ki, şərq qrupu dialektlərində ayrı-ayrı ictimai qruplar mənşəyi və məşğuliyyətləri ilə əlaqədar ümumxalq danışmaq dilindəki sözləri xüsusi mənalandıraraq özlərini xalq kütləsindən ayırmaları nəticəsində dildə emosional - ekspressiv çalarlı söz qrupları - arqo və jarqon leksikası yaratmışlar. Arqo və jarqon arasında bir yaxınlıq olsa da, onlar yaranma, formalaşma, söz ehtiyatı baxımından bir-birindən fərqlənir.

Termin olaraq evfemizm yaxşı danışmaq, hər hansı bir sərt mənanı yumşaltmaq, onu vulqar çalardan xilas etmək deməkdir [Feyziyeva, 2012]. Əgər, ümumiyyətlə, dilin ədəbilik mövqeyindən yanaşsaq, arqolar → tabular → evfemizmlər xəttini asan müəyyənləşdirmək olar. Evfemizm tabunu məzmun etibarilə əks etdirir. Evfemizm tabunu əvəz edir, onda olan mənanı “nəzakətliləşdirir, yüngülləşdirir” [Xoşbatini, 2013]. Tabu sözlər arasında, ilk növbədə, heyvan adları özünəməxsus yer tutur Məsələn, əxlaq normalarına görə, heç kəs uzaq məsafədən durub qadın adını ucadan çağırmmalıdır, yaxud qadın adını kişilər arasında çəkmək düzgün sayılır. Belə ki, Bakı dialektində ər və arvadın bir-birinə ağə, adə, ağəz, ağaz, a kişi, sağların anası, sağların atası (Bakı), xatun (Şirvan), Qubanın Qırızdəhnə kənd şivəsində qaşğərə, qaşğərəcu müraciət formaları vardır.

Quşbazların arqosu da Abşeron şivələrində geniş yayılmışdır. Quşbazlar dost olsalar da, aralarında rəqabət də vardır . Endirmə quş – Bı quşi mən özüm gögdə uçanda endirmişəm. Bı oğurruğ quşdu. Hova pisdü –bu söz başqa quşbazların quşları göydə olanda işlədilir. Bundan əlavə, öcəşmək “əsəbiləşdirmək”, çaqqışmağ ”quşbazlar bir-birlərinin quşlarını tələyə salarkən deyirlər” [Xoşbatini, 2013].

Oğru və canilər “öldürmək” mənasında başını batırmaq // başını əkmək, dəxsosa göndərmək, xosumvay eləməy kimi jarqon metaforalardan da fəaliyyətlərində geniş istifadə edirlər. Məs.: Atobba o gün də sağların yanında məniyən höcətdəşdi. Kart oyunu zamanı isə özünə getmeg, üsdünə getmeg, bangə getmeg, paçkə basmeg kimi jarqon metaforaları işlədilir.

Narkoman arqosu: Şərq qrupu dialektlərində narkomanlara xas olan danışiq üslubuna da rast gəlinir. Məs.: Aş içmək-“narkotik çəkmək”, əşğər “narkoman”, - Boş vər getsün, əşğərdür də. İlişmeg “narkoman olmaq”. -Yazığ təzə ilişib.

Alverçilər alıcıları aldatmaq üçün öz aralarında mənası başqasına məlum olmayan sözlər işlədirlər. Alverçilər, satıcılar, dəllallar və bazar arqosuna, buna bəzən “bazar dili”, “bazar danışığı”, “küçə sözü” də deyilir. Əsasən, möhtəkirlərin, alverçilərin nitqini səciyyələndirən bu arqo da İran azərbaycanlılarının danışığında geniş yayılmışdır [Adilov.,Əliyev,1978]. Nümunələr: çırpışdırmaq (əks.şiv.) “oğurlamaq”. İtələməy (əks.şiv.) “baha satmaq”; məs.: - Mıyı mə: bahasına itələdilər. Fıtdəməy (Şamaxı)- “malı baha satmaq”, paxırın açmaq (Salyan) – “eyibini söyləmək”, qərə sudan qeymaq tutmeg (Bakı) – “hər bir şeydən qazanc götürməyə çalışmaq”, ruzivəsannıg etmeg (Şağan) – “ruzisi çox olmaq”, xəlbirənən su daşımaq (Lən.) - vaxtını boş yerə sərf etmək, xələc qatmaq (Quba) – “ara vurmaq”, xiltduğ qatmaq (Xaçmaz) – “narazılıq salmaq”.

Qocaların arqosu: Qocalara məxsus arqo məhdud dairədə yayılmışdır ki, bu sözlərin mənası və məqsədi onların yaşları ilə bağlıdır. Bu sözlər çox yaşamaq, ölüm vaxtı çatmaq, dünyasını dəyişmək, xəstələnmək və iş qüvvəsini itirmək mənaları bildirir. Arqonu yaşlılar özləri barəsində, eləcə də qohumlarından gizli saxlamaq məqsədilə işlədirlər; məs.: Abğuştduğ (Bakı) - “ölüm vaxtı çatan adam”. Qədimdə biri öləndə onun ehsanında bozbaş verərdilər. Farsca ona abğuşt deyərlər. Bu arqo elə o adı ilə qalıb, halbuki indi aş yeməyi verilir, amma elə abğuşt sözü o anlamda deyilir. Bu arqodan o zaman istifadə edirlər ki, biri çox qocalanda “abğuşt verən zamanı çatıb” deyirlər. Məs.: Səriyəxə`mın abğuştduğu da gəlib çatıb. Yağ içində (Əmircan) – “təzə geyim”. Məs.: Bir maykəm var, qəttəzə yağın içindədü. To`dan düşmeg (Bakı) – “yorulmaq”. Yaşlı adamlara daha çox deyilir. Məs.: Ağarefi dayı day əvvəlki kimi döğül, yaman to`dan düşib, yeriyə bilmir. Qazan to`dan düşib, qoyun yer dəmi alsun. Yetişib (əks şiv.) - ölüm ərəfisində olan adam”.

Azərbaycan dilinin şərq qrupu dialekt və şivələrində elə arqo və jarqonlara da rast gəlmək olur ki, onlar digər dialektlərdə müxtəlif fonetik variantlarda işlənsələr də, həmin dialektlərdəki mənasını qismən qoruyub saxlamışdır. Bu sözlərin xarakteri bir-birindən hər zaman fərqlənmişdir. Azərbaycan dili leksik səviyyədə dialektlərə təsir etdiyi üçün həmin sözlər daha çox məhəlli şivələrində iz buraxmışdır.

SUMMARY

The vocabulary of dialects has rich and valuable lexical layers that preserve and preserve words and phrases from the oldest periods of our language. The conducted studies show that the Azerbaijani language has its own dialects. The classification of Azerbaijani language dialects was given by M.Shiraliyev based on the historical-geographical principle. Dialect is a term used to denote a group of dialects and a dialect. The understanding of the term dialect as a language unit larger than a dialect and smaller than a dialect is outdated in linguistics.

The emergence and expression of slang words within the language among different social groups manifests itself in the field of semantics. In fact, these words are carriers of confidential information. Different social classes use slang words to keep their thoughts and intentions secret among themselves. In every society, some groups have developed among themselves a secret form of communication that people cannot understand, i.e. slang. As nature and society develop, language also develops, just as a change occurs in the general vocabulary system of the

language, so does the slang and slang system. While some slang elements have been used in the language for a while, they become archaic over time, and are later updated by being used in the language of another social group. Some of them are generalized in the vernacular and become metaphorical both in the social group and in the vernacular. "Some metaphors have the level of slang. In the Baku dialect, there is such an expression that is used among the mullahs: Are you balding or agtepe? (Did you eat meatballs or pilaf?). Dialects belonging to the eastern group also use metaphorical words to know whether the child is a boy or a girl. "In these places, it is customary to jokingly ask the father who has a new son - what happened to the barley and wheat?" (I mean, what happened to boys and girls?)

The thief world has its own way of speaking, which other people do not understand. By these the lotuses are distinguished from others, and other people do not understand their language. That's why thieves speak in their own lexicon. The term "market jargon" is sometimes used in the form of "trader's language". In the jargon system of the Azerbaijani language, market jargons are distinguished by their uniqueness. Metaphors have a special place in them. The verb "to sell" used in our literary language is often expressed in the dialects of the eastern group with the metaphors of melting, spinning the goods around, making small pieces, passing the goods, making a mess, giving it to the yeast. E.g.: Why don't you sell the goods for money (opposite). This man has lost his head in such a way that he is killing his property. I used to buy one rose for three bubbles in Shuvalan gardens. And now one of them costs five manats. Market traders refer to their paying customers with the metaphor "fat customer". In addition, the metaphor "to be satisfied" is used in the dialects mentioned in the meaning of deceiving the customer. E.g.: If they check me, I will not come clean a thousand times, I will be satisfied with them, man, satisfaction is also in trade. In this sentence, in addition to "I will be satisfied", the elements of not coming clean are also metaphors. This type of slang is sometimes called the slang of those who have lost their class face in linguistics.

Key words: slang, slang, lexicon, dialect, dialect.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M., Əliyev Ə. Jarqon və arqo // ADU-nun elmi əsərləri, 1978, №3, s.36-40.
2. Əliyev Ə. Azərbaycan dilində jarqonlar. Bakı: Hərbi nəşriyyat, 1998, s.42.
3. Əliyev Ə. Jarqon və ədəbi dil // Azərbaycan dilçiliyi məsələləri (Elmi əsərləri). Azərbaycan Dövlət Universitetinin nəşri, Bakı: 1981, s.6.
4. Əsgərov H. Azərbaycan dilində maddi mədəniyyət leksikası. Bakı, 2006, s.103
5. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1962.
6. Feyziyeva R. Azərbaycan tarixi romanlarının dilində dialekt leksikası. NDA. Bakı, 2012, s.16
7. Xoşbatini H. Quşbazlar arqosunun leksik xüsusiyyətləri // Filologiya məsələləri, Bakı, 2013, №1, s.243-248.
8. Xoşbatini H. Arqo, tabu və evfemizmlərin fərqi xüsusiyyətləri// Dilçilik İnstitutunun əsərləri, Bakı, 2013, s. 88-94.

COMMON ORTHOGRAPHY OF THE TURKISH LITERARY LANGUAGE

TÜRK YAZI DILININ ORTAK IMLASI

Khatira Aladdin kızı Aliyeva

ADPU, Filoloji Fakültesi, filoloji üzerine Felsefe doktoru, baş öğretmen ORCID ID:
0000-0002-9045-4940

Özet

Türk dili, cumhuriyetin ve toplulukların kültürel birliği için elverişli fırsatlar yaratmıştır. Bu fırsatlardan biri de Türk dünyasında ortak Türk yazı dilinin kurulmasıyla ilgilidir (bu, özetin en başında belirtilmiştir).

Makalede Türk dilinin ortak yazım birliği gerekliliği incelenmekte, Türk yazı dilinin ortak yazım kuralları hazırlanırken benzer çeşitliliğin dikkate alınması gerekmektedir. Türk dilinin eklemeli diller grubuna ait olduğu unutulmaktadır. Bu grup esas olarak kelime köküne bir son ek eklenmesiyle karakterize edilir. Bu dillerde gramer ağırlığı kural olarak tek bir anlamı ifade eden son eklere aittir.

Anahtar kelimeler: Türk dilleri, yazım, kök, ek, sayı.

Gerçek: Türk dillerinin ortak imlası, Türkolojinin en acil sorunlarından biridir. Söz konusu konu, fonetik, morfolojik ve geleneksel ilkelere dayalı olarak "Türk yazı dilinin ortak imla kuralları"nın belirlenmesi gereken karmaşık ve çok yönlü bir konudur. Hazırlanacak

. **Özet:** Makalede Türk dillerindeki ortak yazımdan bahsedilmektedir. Dil, kendi iç nesnel düzenleriyle yaşayan ve gelişen bir olgudur. Dolayısıyla onun doğal özünü dikkate almayan kişilerin öznel müdahaleleri her zaman dilin iç yapısını etkileyebilir. "Ortak Türk yazı dilinin imla kuralları" hazırlanırken makalede bahsedilenlere dikkat edilmelidir.

Yöntem: Makalede dilbilimin betimleyici, karşılaştırmalı, etimolojik, çözümleme yöntemleri kullanılmıştır.

Summary

The Turkish language has created favorable opportunities for the cultural unity of the republic and communities. One of these opportunities is related to the establishment of the common Turkish literary language in the Turkic world (this is mentioned at the very beginning of the summary).

The article analyzes the necessity of the unity of common spelling of the Turkish language. Similar diversity should be taken into account when the common spelling rules of the Turkish literary language are prepared. It is forgotten that the Turkish language belongs to the group of agglutinative languages. This group is mainly characterized by adding a suffix to the word root. In these languages, as a rule, the grammatical weight falls on suffixes that express only one meaning.

Key words: Turkic languages, orthography, root, suffix, count.

Actuality: Common orthography of Turkic languages is one of the most urgent problems of Turkology. The subject in question is one of the complex and multifaceted issues. Based on

phonetic, morphological and traditional principles, "rules of common orthography of Turkish literary language" should be drawn up.

Abstract: The article talks about common orthography in Turkic languages. Language is a phenomenon that lives and develops with its internal objective regularities. Therefore, the subjective intervention of people who do not take into account its natural essence can always affect the internal structure of the language. What is mentioned in the article should be reviewed when "Orthography rules of the common Turkish literary language" are prepared.

Method: descriptive, comparative, etymological and analysis methods of linguistics were used in the article.

Xülasə

Türk dili respublika və topluluqların mədəni birliyi üçün əlverişli imkanlar yaranmışdır. Bu imkanlardan biri də Türk dünyasında Ortaq Türk ədəbi dilinin fərmalaşdırılması ilə əlaqədardır (bunu xülasənin lap başına keçir). Şəkilçilərin spz yaradıcılığı prosesində məhsuldarlıq səviyyəsi göstərilir və nümunələr üzərində şərh olunmuşdur.

Məqalədə Türk dilinin orta q orfoqrafiyası birliyinin zəruriliyi təhlil olunur. Türk ədəbi dilinin orta q orfoqrafiya qaydaları hazırlandıqda buna bənzər müxtəliflik nəzərə alınmalıdır. Unudulur ki, Türk dili aqlütinativ(iltisqi) dillər qrupuna daxildir. Bu qrup əsasən söz kökünə şəkilçi artırılması ilə xarakterizə olunur. Bu dillərdə qrammatik ağırlıq bir qayda olaraq yalnız bir məna ifadə edən şəkilçilərim üzərinə düşür.

Açar sözlər: türk dilləri, orfoqrafiya, kök, şəkilçi, say.

1. Giriş

Aktuallıq: Türk dillərinin orta q orfoqrafiyası Türkologiyanın ən aktual problemlərindəndir. Sözügedən mövzu mürəkkəb və çoxaspektli məsələlərdəndir. Fonetik, morfoloji və ənənəvi prinsiplər əsasında "Türk ədəbi dilinin orta q orfoqrafiyası qaydaları" tərtib edilməlidir.

Annotasiya: Məqalədə Türk dillərində orta q orfoqrafiya haqqında bəhs edilmişdir. Dil özünün daxili obyektiv qanunauyğunluqları ilə yaşayan və inkişaf edən bir hadisədir. Buna görə də insanların onun təbii mahiyyətini nəzərə almayan subyektiv müdaxiləsi dilin daxili strukturuna hər zaman təsir göstərə bilər. Dil predmetin öz daxili məzmunundan irəli gələn, onun obyektiv qanunlarını nəzərə alan üsullarla tədqiq edilməlidir. "Ortaq Türk ədəbi dilinin orfoqrafuya qaydaları" hazırlandıqda məqalədə qeyd olunanlar nəzərdən keçirilməlidir.

Metod: məqalədə dilçiliyinin təsviri, müqayisəli, etimoloji, təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

2. Orfoqrafiya qaydaları

Ortaq Türk ədəbi dilinə gediş mərhələsində Türk dilinin orta q orfoqrafiyası birliyinin zəruriliyi meydana çıxır. Buna görə də fonetik, morfoloji və ənənəvi prinsiplər əsasında "Türk ədəbi dilinin orta q orfoqrafiyası qaydaları" tərtib edilməlidir. Çünki Türkiyə Cümhuriyyətində Türk Dili Qurumu tərəfindən nəşr edilən "İmla Kılavuzu/Ankara, 1988/ ilə Türk Respublikaları və topluluqlarında nəşr edilən "Orfoqrafiya qaydaları" arasında az da olsa fərqlər vardır.

Bu fərqlərin bəzilərini qeyd edək.

1. Tabeedici, aydınlaşdırıcı “ki” bağlayıcısından sonra vergül işarəsi qoyulmur.
2. -mı, -mi, -mu, -mü sual ədatı sözdən ayrı yazılır.
3. Bəzi mürəkkəb bağlayıcılar bitişik yazılır.
4. Rum rəqəmindən sonra -çı, -çi, -çu, çü şəkilçisinə əvəz edən nöqtə işarəsi qoyulur.
5. Sıra saylarından sonra -çı, -çi, çu, çü şəkilçisi yerinə nöqtə işarəsi qoyulur.
6. Mürəkkəb miqdar sayları bitişik yazılır.
7. Heç bir elmi əsası olmadan xüsusi isimlərə sözdəyişdirici şəkilçi artırıldıqda kəsmə / işarəsindən istifadə olunur.
8. Etmək, olmaq və s. köməkçi feillər aid olduğu sözlərə bitişik yazılır.

Türk ədəbi dilinin ortaq orfoqrafiya qaydaları hazırlandıqda bu və buna bənzər müxtəliflik nəzərə alınmalıdır.

2. Sayların yazılışı haqqında

- a) Mürəkkəb miqdar saylarının tərkibinə daxil olan sözlərin hər biri ayrıca vurğu ilə deyildiyi üçün ayrı yazılır. Məsələn.
Vurğu ilə deyildiyi üçün ayrı ayrı yazılır. Məsələn, yüz otuz səkkiz, üç min doxsan beş və s.

Lakin “İmla Kılavuz” ilə göstərilir: “Pul ilə əlaqəli sənədlərdə sayların bitişik yazılması bir qayda halına gəlmişdir. Yüzdoxsanmin, ikiyüzəllimin, beşyüzyetmişmin”

Belə yazılış hansı elmi qayda-qanuna əsaslanır. Kim yüzdoxsanmin, ikiyüzəllimin, beşyüzyetmişin mürəkkəb saylarını bir vurğu ilə tələffüz edə bilər? Bu mümkündürmü? Xeyir. Belə isə həmin mürəkkəb saylar yüz doxsan min, iki yüz əlli min, beş yüz yetmiş şəklində yazılmalıdır.

- b) Sıra sayları rəqəmlə yazıldıqda onlardan sonra kiçik cizgi işarəsi qoyulmalı və ahəngə uyğun olaraq -çı, -çu, çü, çu şəkilçisi artırılmalıdır. Məs 1-ci, 2-ci, 3-cü, 4-cü, 5-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci, 9-cu, 10-cu və s.

Burada rəqəmdən sonra kiçik cizgi “ – “ işarəsi həmin şəkilçinin sözə bitişik yazıldığını göstərir. Çünki Türk dilində qrammatik ağırlıq şəkilçinin üzərinə düşür və şəkilçilər hər zaman söz kökünə bitişik yazılır.

Rum rəqəmləri ancaq sıra göstərmək məqsədi ilə işləndiyi üçün onlardan sonra şəkilçi yazılmaz, nöqtə işarəsi də qoyulmur.

Məs. XIX əsr. XXI əsr. VI fəsil və s. Bu qayda “ İmla klavuzu” ilə belə verilmişdir. Nöqtə. “Sıra bildirmək üçün saylardan sonra konur: 3.(üçüncü) ,15.(onbeşinci) IV.(dördüncü), 11.Mehmet, IV.Louis; XV.Yüzyıl”

Elmi qanunauyğunluğa əsaslanaraq deyə bilərik ki, sıra saylarını rəqəmlə yazdıqdan sonra kiçik cizgi “-” və ondan sonra ahəngə uyğun şəkilçinin artırılması rum rəqəmindən sonra heç bir işarənin qoyulmaması daha elmidir.

3. Kəsmə işarəsi haqqında

Bizcə, Türk dilində kəsmə işarəsinin heç bir elmi əsası yoxdur. Əksinə, bu işarə Türk dilinin quruluşuna ziddir. Təlimdə isə sürətli yazma yolunda əngələ çevrilir.

Unudulur ki, Türk dili aqlütinativ (iltisafı) dillər qrupuna daxildir. Bu qrup əsasən söz kökünə şəkilçi artırılması ilə xarakterizə olunur. Bu dillərdə qrammatik ağırlıq bir qayda olaraq yalnız bir məna ifadə edən şəkilçilərin üzərinə düşür. Şəkilçilər isə söz kökünə həmişə bitişik yazılır.

Belə olduqda xüsusi isimlərə artırılan sözdəyişdirici şəkilçini ayırmaq üçün kəsmə işarəsindən istifadə etməyə heç bir ehtiyac qalmır. Müqayisə edək: 1. Mən Bakıdan geldim. Uşaqlar Gəncəni çox sevirlər. 2. mən evdən gəldim. Uşaqlar kitabı çox sevirlər.

Bu nümunələrdə 1. Bakıdan. Gəncəni: 2. evdən, kitabı sözləri arasında yalnız bir fərq var ki, o da birincilərin xüsusi işarələr olmasıdır.

Azərbaycan dilçiliyində -mı, -mi, -mu, -mü ədatı həm də sual şəkilçisi kimi təqdim olunmuşdur.

-mı⁴ ədatının yazılışı da Azərbaycan dilçiliyində mübahisəlidir. Əvvəla, -mı⁴ şəkilçi adlana bilərmi? Əlbəttə. Yox. Mı⁴ şəkilçilərdən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu fərq birinci olaraq ondan ibarətdir ki, -mı⁴ heç bir nitq hissəsi yeni söz düzəldə bilmir. İkincisi, sözlər arasında sintaktik əlaqə yaradan sözdəyişdirici şəkilçi xüsusiyyətlərindən də məhrumdur.

-mı⁴ ədatı əsasən formadüzəldici xüsusiyyətə malik olub, cümlədə müxtəlif qrammatik xüsusiyyətlərin ifadəçisi kimi çıxış edir.

M.H. Hüseynzadə -mı, -mi, -mu, -mü ədatı haqqında yazır: “Şəkil cəhətdən bunların şəkilçi olduğunu və sözə bitişik yazıldığını inkar etmək olmaz”

F.R. Zeynalov isə belə yazır: “Sözə bitişik yazılma bu və ya digər bir ədatın, eləcə də hər hansı bir nitq hissəsinin şəkilçiləşməsinə göstərən amil yox, bəlkə də imla qaydalarının natamamlığı üzündən meydana çıxan dolaşlıq hesab edilməlidir.

Bu, doğrudan da belədir. -mı⁴ sual ədatı aid olduğu sözdən ayrı yazılmalıdır. Çünki -mı⁴ sual ədatı həmişə özünəməxsus vurğu ilə tələffüz olunur. Aşağıdakı misallara diqqət edək. Bəs mən, məndəmi ələnməmişəm? Mənimdəmi duyğularım həqiqi sevgi deyil (M. İbrahimov. Seçilmiş əsərləri I cild. 1966. səh. 335). Anamı çox istəyirəm səndəmi? (C. Əlibəyov. “Mənim analı dünyam” 1972. səh. 26)

Bu nümunələrdəki məndəmi, səndəmi sözlərini araşdırsaq mən, sən sözlərinin şəxs əvəzliyi, də-nin iştirak bildirən bağlayıcı, -mı-nın isə sual ədatı olduğunu heç kim inkar etməz. Belə isə hansı orfoqrafik qaydaya görə iştirak bildirən -də² bağlayıcısı sözə bitişik yazılmalıdır? Bizcə, nümunə gətirilmiş cümlələr belə yazılmalıdır. Bəs mən də mi ələnməmişəm? Anamı çox istəyirəm sən də mi? “Türk ədəbi dilinin orta qrafik qaydaları” hazırlanarkən mı⁴ sual ədatının sözdən ayrı yazılması nəzərə alınmalıdır.

4) IV Etmək, olmaq kimi köməkçi feillərin yazılışı haqqında.

Tərkibindəki birinci sözü müxtəlif kəlmələrdən, ikinci sözü isə etmək, olmaq və s. köməkçi feillərdən ibarət olan mürəkkəb feillər ayrı yazılır (şükür etmək, səbr etmək, əmr etmək, qeyb olmaq, kəşf etmək).

Bu mürəkkəb feillər ona görə ayrı yazılır ki, sözlərin hər bir vurğusu ilə tələffüz olunur. Bunlar bir vurğu ilə tələffüz etmək imkan xaricindədir. Bu qanunauyğunluq unudulduğundan “İmla Kılavuzun”da bu cür mürəkkəb feillərin bitişik yazıldığı göstərilir. (şükretmək, səbretmək, ermetmək, aybolmaq, kəşfetmək)

V “və ya” mürəkkəb bağlayıcısının yazılışı haqqında.

İki sadə bağlayıcıdan əmələ gələn bağlayıcıların hər biri bir vurğu ilə deyildiği üçün ayrı yazılmalıdır. Məsələn. “Bu söhbət yalnız bir şairin, bir xəstənin və ya bir müəllimin haqqındakı söhbət dərəcəsinə çoxdan çıxmışdır.” (Mir Cəlil)

Lakin nədənsə “İmla Kılavuz” ndə bu mürəkkəb bağlayıcıyı bir vurğu ilə deyilir və bitişik yazılır. Məsələn “Satır başlarında və ya metin içinde sıra göstərən harf və ya rəqəmlərdən sonra parantezin (mötərizənin) kapama biçimi istifadə edilir.

VI Təbəddüci və aydınlaşdırıcı “ki” bağlayıcısından sonra vergül işarəsinin işlədilməsi haqqında.

Azərbaycan dilçiliyində aydın surətdə göstərilir. “Budaq cümləni baş cümləyə bağlayan “ki” bağlayıcısından sonra vergül qoyulur”

Lakin “İmla Kılavüzü” ilə tabeli mürəkkəb cümlələrdə baş və budaq cümlələr arasında işlənən “ki” bağlayıcısından sonra vergülün işlədilib işlədilməməsi haqqında heç bir qeyd yoxdur.

Buna görə də baş və budaq cümlələri bir-birinə bağlayan “ki” bağlayıcısından sonra vergül işarəsi işlədilmir.

“Ortaq Türk ədəbi dilinin orfoqrafiya qaydaları” hazırlandıqda bu və ya buna bənzər qaydalar nəzərdən keçirilməli, sürət yazıya əngəllik törədən çətinliklər aradan götürülməlidir.

XX əsrin son onilliklərində mənşəcə Türk dili respublika və topluluqların mədəni birliyi üçün əlverişli imkanlar yaranmışdır. Bu imkanlardan biri də Türk dünyasında Ortaq Türk ədəbi dilinin formalaşdırılması ilə əlaqədardır.

Demokratiya və hüquqi dövlət prinsiplərinə əsaslanan müstəqil Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə olaraq belə bir mövzu tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

Doğrudur, bu sahəyə türkologiyada və o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində bu və ya digər cəhətdən toxunulmuşdur. Lakin ilk dəfə olaraq bu tədqiqatda ortaqlıq türk ədəbi dilinə keçməyin tarixi zəruriliyi, türk dünyası üçün ortaqlıq əlifba, ortaqlıq söz və kəlmə birliyi və ortaqlıq orfoqrafiya birliyi problemi araşdırılmışdır. Həmçinin həmin məsələlərə bu günün ictimai-siyasi, elmi-nəzəri, milli və bəşəri meyarlardan çıxış edərək münasibət bildirilmişdir.

Tədqiqatda türklərin tarixən məcburiyyət nəticəsində on yeddi əlifbadan istifadə etməsi, əlifba dəyişdirilməsinin səbəb və nəticələri, türk dünyası üçün ortaqlıq əlifba, ortaqlıq ədəbi dilə keçməyin zəruriliyi elmi əsaslarla sübut edilir.

Tədqiqat zamanı aydınlaşdırılmışdır ki, ortaqlıq türk ədəbi dili ayrı-ayrı türk ədəbi dillərini, ayrı-ayrı türk ədəbi dilləri isə ortaqlıq türk ədəbi dilini inkar etmir. Əksinə bunlar biri-birinin inkişafına müxtəlif cəhətdən təsir göstərir, biri digərini zənginləşdirir.

Nəticə:

Tədqiqat nəticəsində türk mənşəli dillər əsasında 1. Ortaqlıq əlifba birliyinə 2. Ortaqlıq söz və kəlmə birliyinə 3. Ortaqlıq imla birliyinə nail olmaqla “Ortaqlıq Türk ədəbi dili”nin prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir.

1. Müasir türk ədəbi dillərindən birinin birinci növbədə Türkiyə türkçəsinin ümumtürk ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi ilə;
2. Türklüyü birləşdirən ümumortaqlıq sözlərə geniş yer verməklə;
3. Milli türk soy kökünə uyğun gələn söz və terminlər axtarmaqla;
4. Türk mənşəli ortaqlıq terminlərə nail olmaqla;
5. Qədim Türk- İslam mədəniyyətinə əsasən ortaqlıq dil xüsusiyyətlərini inkişaf etdirməklə;
6. Türk mənşəli dillərdən hərtərəfli istifadə etməklə;
7. Türk dünyasını əhatə edən ortaqlıq ədəbiyyat antalogiyası hazırlamaqla;

Qaynaqlar

1. Məmmədov. N, Axundov. A (1966) “Dilçiliyə giriş”, Maarif, nəş., Bakı
2. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları (1958), Azərb. EA nəş. Bakı
3. Azərbaycan dilinin qrammatikası I hissə (1951), Azərb EA nəş., Bakı
4. Talat Tekin “Tarih boyunca Türkçenin yazısı” (1978), Ulusal Kültür
5. İbrahimov. M, Seçilmiş əsərləri (I cild. 1966. səh. 335)
6. Əlibəyov. C, “Mənim analı dünyam” (1972. səh. 26)

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEDIA ADDICTION AND LIFE SATISFACTION AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN AZERBAIJAN**AZERBAIJAN'DAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI İLE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ****Cengiz ŞAHİN¹, Aydan MALİKOVA²****¹ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, psikolojik danışmanlık,
<https://orcid.org/0000-0003-4875-4883>****² Uzm. Klinik Psi., Bakü Devlet Üniversitesi, klinik psikoloji,
<https://orcid.org/0009-0006-2936-4395>****Özet**

Bu araştırmanın temel amacı, Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmaya Azerbaycan'da iki üniversitede öğrenim gören 342 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların % 52.0'i (178) kadın, % 48.0'ı (164) ise erkektir. Araştırma, nicel yöntemlere uygun olarak ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda veriler Kişisel Bilgi Formu, Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği: Yetişkin Formu, Yaşam Doyumu Ölçeği'nden elde edilmiştir. Araştırma verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra ölçek puanlarının normallik sınavında çarpıklık basıklık katsayısına bakılmıştır. Elde edilen veriler normal dağılım gösterdiği için analizlerde parametrik testler kullanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını test etmek için; t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), Pearson Korelasyon analizi ve basit doğrusal regrasyon analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; öğrencilerin sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumu puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Sınıf düzeyine göre öğrencilerin yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmazken, sosyal medya bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumunun istatistiksel olarak anlamlı yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Buna göre; yaşam doyumuna ilişkin toplam varyansın %2'si sosyal medya bağımlılığı ile açıklanmaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular alanyazın ışığında tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İyi hali, sosyal medya bağımlılığı, üniversite öğrencisi, Azerbaycan.**Abstract**

The main aim of this research is to investigate the relationship between social media addiction and life satisfaction among university students in Azerbaijan. To achieve this aim, 342 students studying at two universities in Azerbaijan participated in the study. Of the participants, 52.0% (178) were female and 48.0% (164) were male. The research was designed according to quantitative methods and employed a relational survey model. Data were collected using a Personal Information Form, the Social Media Addiction Scale: Adult Form, and the Life Satisfaction Scale. While evaluating the research data, in addition to descriptive statistics, the skewness and kurtosis coefficients were examined for the normality test of scale scores. Since the obtained data showed a normal distribution,

parametric tests were used in the analyses. To test whether the levels of social media addiction among university students varied according to various demographic variables, techniques such as t-test, one-way ANOVA, Pearson correlation analysis, and simple linear regression analysis were utilized. According to the findings obtained from the research, it was found that there was no significant difference in the students' social media addiction and life satisfaction scores based on gender. While no significant difference was found in life satisfaction levels among students based on their class level, a significant difference was observed in their levels of social media addiction. Additionally, life satisfaction was shown to significantly predict the levels of social media addiction. This variable explains 2% of the variance in the participants' social media addiction levels. The findings of the research were discussed in light of the literature, and recommendations were presented.

Keywords: Social media addiction, life satisfaction, university student.

1. GİRİŞ

Teknoloji, özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru adını sıkça duyduğumuz kavramlardan biridir. Teknoloji çağı olarak belirtilen 21. yüzyılda bilgisayar, dijital cep telefonu ve internet, insan hayatında vazgeçilmez teknolojik araçları hâline gelmiştir. Teknoloji birçok disiplinden elde edilen kavram ve uygulamaları kullanan bir bilgi türü olduğu kadar, araçları ve enerjiyi kullanarak ihtiyaçları karşılamak veya bir problemi çözmeye yönelik bilginin insanlık için sunulmasıdır. Teknoloji, insanların istek ve ihtiyaçlarını gidermek için araçlar, yapılar veya sistemlerin geliştirildiği ve değiştirildiği bir süreçtir (M.E.B., 2005).

21. yüzyılda dijital teknoloji insan hayatının vazgeçilmez araçları hâline geldi. İnternetin teknolojilerde kullanılmasıyla insan hayatında; eğitim, sağlık, haberleşme, bilgi paylaşımı, sosyal ilişkiler, kültürler arası etkileşim, kamu hizmetleri, bankacılık, ticaret, tanıtım, reklam, eğlence, seyahat ve tatil gibi günlük hayatı ilgilendiren birçok alanda olumlu gelişmeler ve yenilikler sundu.

Tüm bu olumlu gelişmelerin yanında teknolojinin amacı dışında ve aşırı kullanılması da insan hayatında birçok olumsuzlukları beraberinde getirdi. Bu olumsuzluklardan en önemlisi de teknoloji bağımlılığıdır.

Genel olarak, teknolojik bağımlılıklar içerisinde internet bağımlılığı, dijital oyun bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, mesajlaşma bağımlılığı, çevrimiçi alışveriş bağımlılığı, pornografi bağımlılığı ve çevrimiçi kumar bağımlılığı gibi bağımlılıklar yer almaktadır.

Günümüzde teknoloji bağımlılığı davranışsal bağımlılık çatı kavramı içerisinde yer almakta ve tüm yaş grubundaki insanların teknolojinin sunduğu kolaylıklardan aşırı zaman geçirmelerine bağlı olarak psikolojik, sosyal, eğitimsel ve mesleki sorumluluklarını yerine getirmede güçlük çekmeleri ve buna bağlı olarak çeşitli psikolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik vb. sorunlar yaşamalarına neden olan bir hastalık veya bozukluk olarak tanımlanmaktadır.

2024 yılı İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı İstatistikleri (We Are Social) sonuçlarına göre, dünyada internet kullanıcı sayısı 5,44 milyara (%67,1) yükseldi. Bu, dünya üzerindeki her 3 kişiden 2'sinden fazlasının artık çevrimiçi olduğu anlamına geliyor. En az bir cep telefonu kullananlarının sayısı 5.65 milyar (%69.7) kişi. Sosyal medya platformlarını kullananların oranı ise 5.07 milyara ulaştı. En çok kullanılan sosyal medya platformları ise sırasıyla; facebook, youtube, instegram, whatsapp, tiktok, facebook messenger, telegram, snapchat, douyin, kuaishou, X (twitter), weibo, QQ ve pinterest Türkiye`de ise 2024 yılının başında 74.41 (%86.5) milyon internet kullanıcısı ve 57.50 (%66.8) milyon sosyal medya kullanıcısı olduğu belirtilmektedir (We Are Social, 2024).

Günümüzde internet erişimin hemen hemen her alanda kolayca sağlanması ve çeşitli araçlarla sosyal medya ağlarına her an ulaşılabilir olması sosyal medya ağlarına olan ilgi ve bağımlılığı arttırmıştır (Karakuş, Balcı ve Tiryaki, 2023).

Sosyal medya bağımlılığının üç temel özelliği bulunmaktadır: (a) sosyal medya ile aşırı ilgilenmek, (b) sosyal medyayı kullanmak için güçlü bir motivasyonla hareket etmek ve (c) sosyal medyada sosyal aktiviteler, iş veya okul, sosyal ilişkiler gibi gündelik yaşamın rutin doğasına zarar verecek kadar çok zaman ve çaba ayırmak (Andreassen ve Pallesen, 2014).

Sosyal medya bağımlılığının tanımını daha iyi anlamak için bağımlılığın göstergeleri veya semptomları incelenmelidir. Bu semptomlar DSM'de öncelikle madde bağımlılığı için geliştirilmiş, sonra ise kumar ve sonra da internet oyun bağımlılığına uyarlanmıştır. Bu semptomları bazı ufak farklılıklar olmakla birlikte tüm davranışsal ve sosyal medya bağımlılığına uyarlamak mümkündür (Şahin, 2020):

- *Zihnin teknoloji ile meşgul olması:* Bireyin önceki teknoloji aktivitesi hakkında düşünmesi ya da bir sonraki teknoloji kullanımını beklemesi.
- *Yoksunluk:* Teknoloji kullanırken teknolojinin elinden alınmasıyla genellikle sinirlilik, kaygı, titreme ve üzüntü gibi yoksunluk belirtilerinin oluşması.
- *Tolerans:* Bireyin başlangıçta daha az sürede yaşadığı hazzı erişebilmesi için teknoloji ile geçirdiği zamanını arttırması. Tolerans geliştikçe, aynı etkiyi elde edebilmek için kişinin daha fazla veya daha sık aynı davranışı yapması gerekebilir.
- *Kontrol kaybı:* Teknolojiyi kullanmayı kontrol etmedeki başarısız girişimler.
- *İlgi kaybı:* Teknoloji kullanımının bir sonucu olarak önceki hobi ve eğlencelere ilgi kaybının olması.
- *Problemlili kullanım:* Psikolojik problemleri ve zararlarını bilmesine rağmen aşırı derecede teknoloji kullanımına devam etme.
- *Yalan söyleme:* Teknoloji kullanımı hakkında aile üyelerine, arkadaşlarına, çevresine ya da terapistlere yalan söyleme.
- *Gerçek hayattan kaçış:* Olumsuz bir ruh halinden kurtulmak ya da rahatlatmak için teknolojiyi kullanma.
- *Başarısızlık:* Teknoloji kullanımından dolayı önemli bir ilişkiyi ya da işi kaybetme veya akademik başarısızlık.
- *Zaman Yönetiminde Sorunlar:* Teknoloji kullanımına fazla zaman ayırma, günlük görevleri ve sorumlulukları aksatmaya neden olabilir.
- *Sosyal İzolasyon:* Yüz yüze sosyal etkileşimler azalabilir ve kişi yalnızca çevrimiçi ortamlarda zaman geçirmeyi tercih edebilir.
- *Fiziksel Sağlık Sorunları:* Uzun süreli ekran kullanımı göz yorgunluğuna, baş ağrısına ve uyku problemlerine neden olabilir.
- *Psikolojik Etkiler:* Anksiyete, depresyon ve stres gibi ruhsal sağlık sorunları artabilir.
- *Görev ve Sorumlulukların Aksatılması:* İş, okul veya ev işleri gibi günlük görevlerde aksama yaşanabilir.

Yukarıdaki semptomlar ve davranış sonuçları, bir bireyin bağımlılık durumunu belirlemede oldukça önemli olduğu buna karşın yeterli olmadığı vurgulanabilir. Çünkü sosyal medya bağımlılığın kesin tanısı madde bağımlılığında olduğu kadar nesnel bir ölçüme ve bulgulara dayanmamaktadır.

Bugüne kadar sosyal medya bağımlılığı ve aralarında ilişki olduğu varsayılan birçok konu ile ilgili araştırma yapılmıştır. Bu konulardan biri de sosyal medya bağımlılığı ile yaşam doyumu arasında ilişkileri inceleyen araştırmalardır. Yapılan bazı araştırmalarda katılımcıların sosyal medya bağımlılıkları arttıkça yaşam doyumlarının azaldığı sonucuna varılmıştır (Ellison vd., 2007; Longstreet ve Brooks, 2017; Eren, 2020; Akçin, 2024). Bazı araştırmalarda ise sosyal medya kullanımı ile hayatı anlamlı bulma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Chang vd., 2018; Aydoğan, 2022)

1961 yılında Neugarten tarafından ilk kez ortaya atılan yaşam doyumu kavramı, bireyin kendi yaşamına dair beklentileri ve bu beklentilerin ne kadar gerçekleştiği ile ilgilidir. Genel manada yaşam doyumu; kişilerin yaşamları ve inançlarıyla ilgili tutumlardır. Yaşam doyumu kavramı, kişilerin hayata ilişkin arzu ve gereksinimleri doğrultusunda hareket etmesinin sonucu olarak tanımlanabilir (Dilmaç ve Ekşi, 2008).

Yaşamdan doyum almak, mutlu olmak insanların en temel amaçlarından biridir. Yaşam doyumu, kişinin yaşam kalitesinin özet bir değerlendirmesi olarak açıklanmaktadır (Pavot ve Diener, 1993). Yaşam doyumunun, bireyin yaşama yüklediği anlam, kişilik yapısı, ilişkileri, uyumu, beklentileri gibi birçok faktörden etkilendiği belirtilmektedir (Recepoğlu, 2013). Segrin (2006)'e göre yaşam doyumunu, zihinsel-fiziksel sağlık, uyum ve diğer insanlarla ilişkiler gibi birçok faktör etkilemektedir. Toplumun her kesiminden insanları etkileyen bu faktörlerin yanı sıra, üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunu etkileyen o dönem ve ortama özgü özelliklerin olabileceği de düşünülmektedir. Örneğin öğrencilerin okudukları bölümden memnun olmanın yaşam doyumunda önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Serin, Serin ve Özbaş, 2010). Bulgular dikkate alındığında öğrencilerin okudukları fakülteler ve bunlara ilişkin değerlendirmelerinin onların yaşam doyumunu etkileyebileceği söylenebilir.

Öğrencilerin akademik başarılarının yaşam doyumunda önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir. Not ortalaması yüksek olanların daha mutlu olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Chow, 2005). Bu bağlamda notun etkisi hangi düzeyden itibaren etkili olmaya başladığının belirlenmesi bu konuda öğrencilere destek olmak için bir rehber işlevi görebilecektir.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde sosyal medya kullanımı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin karmaşık ve çelişkili olduğu görülmektedir. Teknolojinin daha ucuz ve yaygın hale gelmesiyle sosyal medyanın gündelik yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline geldiği günümüzde bu iki kavramı birlikte inceleyen çalışmalara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Alanyazın incelendiğinde son yıllarda davranışsal bağımlılıklar içerisinde ele alınan sosyal medya bağımlılığını ile ilişkili değişkenleri inceleyen araştırma sayısında artış meydana geldiği görülse de Azerbaycan'da sosyal medya bağımlılığı konusunda yapılan çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu bakımdan bu araştırmanın konusu Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan bu çalışma ile alanyazına önemli katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın genel amacı, Azerbaycan'da üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin cinsiyet ve sınıf düzeyine göre değişip değişmediği ve sosyal medya bağımlılığı ile yaşam doyumları arasındaki ilişki incelenmiştir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modelini nicel araştırma yöntemlerinden biri olan genel tarama modeli oluşturmaktadır. Genel tarama modeli, veri kümesi içinde bir anlayış geliştirmek için tüm evrene ya da örnekleme dayalı olan tarama düzenlemeleridir. Çalışmada genel tarama modeli ile ilişkisel tarama yapılmıştır. İki ve daha fazla değişkenlerin arasında değişim varlığını ve derecesini belirleyen araştırmanın modeli ilişkisel tarama deseni olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2023).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2024 yılı içerisinde Azerbaycan'da iki üniversitede öğrenim gören 342 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların % 52.0'i (178) kadın, % 48.0'ı (164) ise erkektir. Çalışma grubunun 80'i (%23.4) 1. sınıf, 76'sı (%22.2) 2. sınıf, 60'ı (%17.5) 3. sınıf ve 126'sı (%36.8) 4. sınıf ve üstüdür. Çalışmada uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubu için kullanılan uygun örnekleme yöntemi çalışmaya hız katan ve katılımcının istekliliğinin, uygunluğunun dikkate alındığı bir yöntemdir (Creswell ve Creswell, 2017).

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından geliştirilen “Kişisel Bilgi Formu”, “Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği: Öğrenci Formu” ve “Yaşam Doyumu Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Kişisel Bilgi Formu öğrencilerin cinsiyeti ve öğrenim gördüğü sınıf gibi sorulardan oluşmaktadır.

Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği: Öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyini belirlemek amacıyla Şahin (2018) tarafından geliştirilen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği: Öğrenci Formu, Malikova ve Şahin (2024a) tarafından Azerbaycan Türkçesine “Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği” olarak uyarlanmıştır. Uyarlanan ölçek orijinalinde olduğu gibi 29 maddeden ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek beşli likert tipidir. Ölkte 1-5. maddeler sanal tolerans, 6-14. maddeler, sanal iletişim, 15-23. maddeler sanal problem ve 24-29. maddeler sanal bilgilenme alt boyutlarını oluşturmaktadır. Ölçğin tüm maddeleri olumludur. Yapılan analizler sonucunda, ölçeğin geneli için Cronbach Alfa katsayısı .89 olarak belirlenmiştir. Ölçğin alt faktörlerinin iç tutarlılık katsayıları ise, sanal tolerans .73, sanal iletişim .78, sanal problem .79 ve sanal bilgilenme .65 olarak hesaplanmıştır. Ölkten alınabilecek en düşük puan ise 29, en yüksek puan ise 145'tir. Puanın yüksek olması öğrencinin “sosyal medya bağımlısı” olarak algılandığı biçiminde değerlendirilmektedir (Malikova ve Şahin, 2024a).

Yaşam Doyumu Ölçeği: Diener vd., (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyumu Ölçğinin orijinal formu bir faktör, beş madde ve likert tipinde 7'li derecelendirmeden oluşan kendini değerlendirme ölçeğidir. Her bir madde 7'li derecelendirilmiş cevaplama sistemine 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 7-Tamamen Katılıyorum göre değerlendirilmektedir. Ölçğın en düşük puanı 5, en yüksek puanı ise 35'tir. Ölçek üzerindeki toplam puandaki artış, yaşam tatminindeki artışı gösterir. Ölçğın geçerliliği ve güvenilirliği açısından Diener vd., (1985), ölçeğin iç tutarlılığının 0.87, test-tekrar test korelasyonunun ise 0.82 olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, çalışmada toplam varyansın %66'sını açıklayan tek faktörlü bir model bulunmuştur. Yaşam Doyumu Ölçğı Azerbaycan Türkçesine Osmanlı vd., (2021) tarafından uyarlanmıştır. İlgili ölçek Azerbaycan'daki 374 kişilik bir örnekleme uygulanmıştır. Sonuçlar, Azerbaycan uyarlamasının iyi bir iç tutarlılığa sahip olduğunu (Cronbach's $\alpha=0.81$) ve doğrulayıcı faktör analizi tek faktörlü bir yapı ortaya koyduğunu (KMO= 0.82) göstermektedir. Bulgular, ölçeğin Azerbaycan örneklemeleri arasında geçerli bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

4. BULGULAR

Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık ve yaşam doyum düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğine ilişkin veriler bağımsız gruplar t testi ile analiz edilmiş ve Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Sosyal Medya Bağımlılık ve Yaşam Doyumu Puan Ortalamalarının Cinsiyete Göre Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	N	X	SS	t	SD	p
SMBÖ	Kadın	178	80.53	6.85	.52	340	.604
	Erkek	164	79.49	6.33			
YDÖ	Kadın	178	19.13	20.72	1.95	340	.053
	Erkek	164	17.74	16.01			

Tablo 1 incelendiğinde, kadın öğrencilerin sosyal medya bağımlılığı ölçek puan düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu farkın anlamlı olup olmadığıyla ilgili yapılan analiz sonuçları, öğrencilerin sosyal medya bağımlılığı ölçek puan düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir ($t(340)=.52$ $p>.05$). Ayrıca kadın öğrencilerin yaşam doyum ölçek puan düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu farkın anlamlı olup olmadığıyla ilgili yapılan analiz sonuçları, öğrencilerin yaşam doyum ölçek puan düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir ($t(340)=1.95$ $p>.05$).

Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık ve yaşam doyum düzeylerinin sınıf değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğine ilişkin veriler tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yöntemi ile incelenmiş ve yapılan analizler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğrencilerin Sınıf Düzeyine Göre Sosyal Medya Bağımlılık ve Yaşam Doyumu Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Sınıf	N	X	SS	F	p	Fark
1	80	79.55	14.84	3.53*	.015	3>4 sınıf
2	76	82.59	17.28			
3	60	84.95	16.96			
4	124	76.45	21.46			
1	80	19.80	6.37	2.51	.059	
2	76	17.28	7.77			
3	60	17.45	6.21			
4	124	18.81	6.12			

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların sosyal medya bağımlılık puanlarının sınıf düzeyine göre birbirinden farklı olduğu gözlenmektedir. Gruplar arasında olan bu farkın anlamlı düzeyde olup olmadığını belirlemek için uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre,

öğrencilerin sınıf düzeyi ile sosyal medya bağımlılık puanları arasında ($F(3,338)=3.53$, $p=.015$) istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir ($p<.05$). Sınıf düzeyi değişkenine göre gözlenen bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe çoklu karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Yapılan test sonucunda 3. sınıf ile dördüncü sınıf arasında farkın olduğu görülmüştür ($p<.05$). Diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$). Ayrıca katılımcıların yaşam doyumu puanlarının sınıf düzeyine göre birbirinden farklı olduğu gözlenmektedir. Gruplar arasında olan bu farkın anlamlı düzeyde olup olmadığını belirlemek için uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre, öğrencilerin sınıf düzeyi ile yaşam doyumu puanları arasında ($F(3,338)=2.51$, $p=.059$) istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($p>.05$).

Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık puanları ile yaşam doyumu düzeyleri arasında ilişki olup olmadığına ilişkin veriler Pearson Korelasyon analizi ile incelenmiş ve yapılan analizler Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Katılımcıların sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumu düzeyleri arasındaki ilişki

		Sosyal Medya Bağımlılığı	Yaşam Doyumu
Sosyal Medya Bağımlılığı	r	1	
	p		
	N		
Yaşam Doyumu	r	-.162**	1
	p	.003	
	N	342	

** $p<.01$

1378

Tablo 3'te araştırmada kullanılan ölçeklerden elde edilen veriler ışığında katılımcıların sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumu düzeyleri arasındaki ilişki Pearson korelasyon katsayısı dikkate alınarak incelenmiştir. Buna göre sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumu negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişkiye sahiptir ($r=-.162$, $p<.01$).

Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun sosyal medya bağımlılığını yordayıp yordamadığına bakılmış ve yapılan analizler Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Sosyal Medya Bağımlılığının Yaşam Doyumlarını Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş katsayılar	t	p	R	R ²	F	
	B	S.H.	β					
Sabit	23.088	1.569	14.714**	.000				
SMBÖ	-.058	.019	-.162	-3.027**	.003	.162	.026	9.16**

Bağımlı Değişken: Yaşam Doyumu, ** $p<.01$

Tablo 4 incelendiğinde, yapılan basit doğrusal regresyon analizine göre, sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumunun istatistiksel olarak anlamlı yordayıcısı olduğu görülmektedir ($R=.162$, $R^2=.026$, $p<.01$). Buna göre; yaşam doyumuna ilişkin toplam varyansın %2'si sosyal medya bağımlılığı ile açıklanmaktadır.

4. TARTIŞMA

Yapılan analiz sonucunda cinsiyet düzeyi değişkenine göre, sosyal medya bağımlılığı toplam puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. Literatür incelendiğinde bu araştırmayı destekleyen (Bayrakdaroğlu vd., 2023; Demir ve Kumcağız, 2019) ve desteklemeyen (Gelvoligaya, 2021; Çimke ve Çerit, 2021; Kabasakal, 2015) çalışmaların olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, sosyal medyanın üniversite öğrencileri arasında yaygın olarak kullanılması, cinsiyetten bağımsız olarak etkili olduğunu göstermektedir, bu nedenle cinsiyetler arasında bir fark bulunmamıştır.

Diğer yandan, analiz sonucunda cinsiyet düzeyi değişkenine göre, yaşam doyumunu toplam puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Literatür incelendiğinde bu araştırmayı destekleyen (Bayrakdaroğlu vd., 2023; Yelpaze ve Yakar, 2019) ve desteklemeyen (Dost, 2007; Gelvoligaya, 2021; Kabasakal, 2015; İncekara, 2018) çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu bulgu, cinsiyetin yaşam doyumunu üzerindeki etkisinin başka faktörler tarafından şekillendirilebileceğini düşündürmektedir. Çalışmanın örneklemini incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin genel yaşam doyumunu açısından benzer demografik özellikler taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle, cinsiyetin yaşam doyumunu üzerinde tek başına belirleyici bir etkisinin olmaması şaşırtıcı değildir.

Yapılan analiz sonucunda sınıf düzeyi değişkenine göre, üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Yapılan çalışmalar incelendiğinde destekleyen (Çam ve İşbulan 2012; Şahin ve Malikova, 2024b) ve desteklemeyen (Özdemir, 2019; Doğan, 2021) çalışmaların olduğu görülmektedir. Sınıf düzeyine göre sosyal medya bağımlılığı farkının ortaya çıkması, öğrencilerin akademik sorumlulukları, sosyal çevreleri ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarının değişmesiyle ilgili olabilir.

Yapılan analiz sonucunda sınıf düzeyi değişkenine göre, öğrencilerin yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde destekleyen (Yelpaze ve Yakar, 2019; Yıldız, 2016) ve desteklemeyen (Özdemir ve Dilekman, 2016; Sağar, 2018; Zhang, vd., 2013) çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, sınıf düzeyinin yaşam doyumunu üzerindeki etkisine dair net bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Sınıf düzeyiyle birlikte, diğer değişkenlerin de bu ilişkiyi etkileyebileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın sonucunda gelir düzeyi değişkenine göre, öğrencilerin sosyal medya bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı fark saptanmıştır. Literatür incelendiğinde bu araştırmayı destekleyen (Kaplan, 2019; Söker, 2022) ve desteklemeyen (Duygun, 2018; Atlı vd., 2021; Karaytu, 2023) çalışmaların olduğu görülmektedir. Üniversite öğrencilerinde gelir düzeyine göre sosyal medya bağımlılığı farkının ortaya çıkmasının, öğrencilerin sosyal medya kullanma alışkanlıklarının farklı sosyal ve kültürel bağlamlarda şekillenmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmanın sonucunda gelir düzeyi değişkenine göre, öğrencilerin yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı fark saptanmıştır. Literatür incelendiğinde bu araştırmayı destekleyen (Aydiner, 2011; Dost, 2007; Özkara vd., 2015; Kabasakal ve Baş, 2013) çalışmaların olduğu görülmektedir. Gelir düzeyine göre yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmasının nedeni, bireylerin yaşam koşullarını ve sosyal çevrelerini etkileyen çeşitli faktörlerin etkisinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Ayrıca araştırma yaşam doyumunun sosyal medya bağımlılık düzeylerini anlamlı bir şekilde yordadığını göstermektedir. Söz konusu değişken, katılımcıların sosyal medya bağımlılık düzeylerinin % 2'sini açıklamaktadır. Literatür incelendiğinde bu araştırmayı destekleyen (Hasırcı vd., 2024; Kılıçman, 2020; Şahin, 2016) çalışmaların olduğu görülmektedir. Yaşam doyumunun sosyal medya bağımlılık düzeylerini yordamasının nedeni, bireylerin yaşam memnuniyetinin sosyal medya kullanımını etkileyen önemli bir faktör olmasıdır. Düşük yaşam doyumu sosyal medyayı bir kaçış ya da destek aracı olarak kullanma ihtiyacını artırabilir. Bu dinamik, bireylerin sosyal medya bağımlılığını anlamada önemli bir rol oynamaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; öğrencilerin sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumu puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Sınıf düzeyine göre öğrencilerin yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmazken, sosyal medya bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Gelir düzeyine göre ise anlamlı fark saptanmıştır. Ayrıca yaşam doyumunun sosyal medya bağımlılık düzeylerini anlamlı bir şekilde yordadığını göstermektedir. Söz konusu değişken, katılımcıların sosyal medya bağımlılık düzeylerinin % 2'sini açıklamaktadır.

Öneriler

Bu çalışmanın, çalışmanın daha geniş bir örneklem büyüklüğü ile tekrarlanması önerilmektedir. Çalışmaya hem devlet hem de özel akademik kurumların dahil edilmesi, üniversite öğrencileri nüfusunun güvenilirliğini artıracaktır.

Gelecekteki sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumu araştırmalarının hem nicel hem de nitel analizler içeren metodolojilerle geliştirilmesi gerektiği de önerilmektedir. Ayrıca, sosyal medya uygulamalarının spesifik kullanımı ve bunların sosyal medya bağımlılığıyla olan ilişkisi veya etkisinin araştırılması önerilmektedir.

Son olarak, sosyal medya bağımlılığı ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin dikkate alınması da önemlidir. Gelecekteki araştırmaların öğrenciler arasında düşük yaşam doyumu puanlarının internet ve sosyal medya aşırı kullanımına yol açıp açamayacağını incelemek amacıyla yaşam doyumunun sosyal medya davranışı üzerindeki etkisi üzerine bir çalışmayı da değerlendirmesi önerilmektedir.

6. Kaynakça

- Akçin, M. (2024). Sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumuna etkisinin sosyal hizmet bakış açısıyla incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Karabük Üniversitesi.
- Andreassen, C. S., ve Pallesen, S. (2014). Social network site addiction: An overview. *Current Pharmaceutical Design*, 20, 4053–4061.
- Atlı, F., Buğa, A., Mammadli, T. ve Yıldırım Atlı, A. (2021). Türkiye’de üniversite öğrenimi gören öğrencilerin öz-anlayışları ile sosyal medya bağımlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 59-77.

- Aydiner, B. B. (2011). Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçlarının alt boyutlarının genel öz-yeterlik yaşam doyumu ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Aydoğan, M. (2022). Kültüre duyarlı okul psikolojik danışmanlığında bir teknik: Kültürel konulara önyak olmak. *Ege Eğitim Dergisi*, 23(3), 370-383. <https://doi.org/10.12984/egedf.1072354>
- Bayrakdaroğlu, Y., Türkmen, M. U., & Öntürk, Y. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılık ve Yaşam Doyum Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(4), 1209-1222. <https://doi.org/10.38021/asbid.1345259>
- Chang, I. C., Chang, C. H., Lian, J. W. & Wang, M. W. (2018) ‘Antecedents and Consequences of Social Networking Site Knowledge Sharing By Seniors: A Social Capital Perspective’, *Library Hi Tech* 36(4), 651–64.
- Chow, H. P. H. (2005). Life satisfaction among university students in a Canadian prairie city: A multivariate analysis. *Social Indicators Research*, 70, 139-150.
- Creswell. J.W. & Creswell, J.D. (2017) *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 4th Ed. Sage.
- Çam, E. ve İşbulan, O. (2012). A new addiction for teacher candidates: Social networks. *The Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET)*, 11 (3), 14-19.
- Çimke, S., ve Cerit, E. (2021). Social media addiction, cyberbullying and cyber victimization of university students. *Archives of Psychiatric Nursing*, 35(5), 499-503.
- Demir, Y., ve Kumcağız, H. (2019). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 9(52), 23-42.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Dilmaç, B., & Ekşi, H. (2008). Meslek yüksek okullarında öğrenim gören öğrencilerin yaşam doyumları ve benlik saygılarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (20), 279-289.
- Doğan, M. V. (2021). *Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı belirtilerinin ve sosyal medya bağımlılığı ile depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Dost, M. T. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 132-143.
- Duygun, A. (2018). Sosyal medya bağımlılığının tüketici satın alma karar sürecine etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 1351-1375. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.442855>
- Ellison, N. B., Steinfield, C. & Lampe, C. (2007). The benefits of facebook “friends:” social capital and college students’ use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication* (12), 1143-1168.
- Eren, F. (2020). 18-30 yaş arasındaki bireylerin sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumu düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.

- Gelvoligaya, L. J. D. (2021). Social Media Addiction and Life Satisfaction among University Students [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Houston Baptist Üniversitesi
- Hasırcı, I., Örucü, E., & Kurt, P. (2024). Yalnızlığın Sosyal Medya Bağımlılığı Üzerindeki Etkisinde Yaşam Doyumunun Aracılık Rolü: Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 1-18.
- İncekara, T. (2018). Üniversite öğrencilerinde vücut algısı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Haliç Üniversitesi.
- Kabasakal, Z. (2015). Life satisfaction and family functions as-predictors of problematic internet use in university students. *Computers in Human Behavior*, 53, 294–304. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.019>
- Kabasakal, Z., & Baş, A. U. (2013). Öğretmen Adaylarının Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak Problem Çözme Becerileri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2, 27-35.
- Kaplan, M. (2019). *Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri, sosyal medya kullanım amaçları ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Karakuş, M., Balcı, E.V. ve Tiryaki, S. (2023). Sosyal medya bağımlılığı ile ilgili çalışmaların incelenmesi: Bir bibliyometrik analiz. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology* 6(1), 84-92. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.24.1.91>
- Karasar, N. (2023). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*. Nobel.
- Karaytu, E. (2023). *Tıp fakültesi öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı, kişilik özellikleri ve beden imajı arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Kılıçman, İlker. (2020). Rekreasyon farkındalığı ve sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumu üzerine etkilerinin incelenmesi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Longstreet, P., ve Brooks, S. (2017). Life satisfaction: A key to managing internet & social media addiction. *Technology in Society*, 50, 73-77.
- Malikova, A. Ve Şahin, C. (2024a). Adaptation of the social media addiction scale into Azerbaijani turkish: Validity and reliability. *Study Participatory Educational Research (PER)*, 11(4), 37-58, <http://dx.doi.org/10.17275/per.24.48.11.4>
- Milli Eğitim Bakanlığı (M.E.B.) (2005). İlköğretim fen ve teknoloji dersi (4 ve 5. sınıflar) öğretim programı. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Osmanli, N., Babayev, A., Rustamov, I., ve Munir, K. (2021). Psychometric Evaluation of the Satisfaction With Life Scale (SWLS), *Azerbaijan Journal of Education and Training Studies*, 9(3), 28-35. <http://dx.doi.org/10.11114/jets.v9i3.5103>
- Özdemir, M., Dilekmen, M. (2016). Eğitim fakültesi öğrencilerinin duygusal zekâ ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 98-113.
- Özdemir, Z. (2019). ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(2), 91-105. <https://doi.org/10.14514/byk.m.26515393.2019.7/2.91-105>

- Özkara, A. B., Kalkavan, A., Çavdar, S., Ögüt, A., ve Karayel, S., (2015). Spor Bilimleri Alanında Eğitim Alan Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyum Düzeylerinin Araştırılması. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3(11), 336-346.
- Pavot, W. and E. Diener: 1993, 'Review of the satisfaction with life scale', *Psychological Assessment* 5, pp. 164–172.
- Recepoğlu, H.(2013), “Öğretmen Adaylarının Yaşam Doyumları ile Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 311-326.
- Sağar, M. E. (2018). Eğitim fakültesi öğrencilerinin sigara bağımlılığına yönelik tutumları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 491-507.
- Segrin, C. (2006). Family interactions and well-being: Integrative perspectives. *Journal of Family Communication*, 6, 3–21.
- Serin, N. B., Serin, O., & Özbaş, L. F. (2010). Predicting university students' life satisfaction by their anxiety and depression level. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 9, 579-582.
- Söker, S. (2022). *Geç ergenlik dönemindeki bireylerde gelişmeleri kaçırma korkusu ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide kendilik değerin biçimlendirici rolü*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Işık Üniversitesi.
- Şahin, C. (2016). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık öğrencilerinin internet bağımlılığı ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-13.
- Şahin, C. (2018). Social Media Addiction Scale—Student form: The reliability and validity study. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 17(1), 169–182.
- Şahin, C. (2020). *Sosyal medya bağımlılığı*. C. Şahin, ve S. Günücü, (Ed.) *Teknoloji Bağımlılıkları* (s. 79-102). Nobel Akademi.
- Şahin, C. ve Malikova A. (2024b). “Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Depresyon ve Psikolojik Sağlamlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Uluslararası Gelenekten Geleceğe Bilimsel Çalışmalar Kongresi*, 3-5 Mayıs 2024, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan. (Tam metin)
- We Are Social (2024). *Global Dijital Raporu*. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-turkey>
- Yelpaze, İ., ve Yakar, L. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumu ve Bilişsel Esnekliklerinin İncelenmesi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 9(54), 913-935.
- Yıldız, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde duygusal zekâ yaşam doyum ve depresyonun cinsiyet ve sınıf seviyelerine göre etkileri. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 451-474.
- Zhang, J., Zhao, S., Lester, D., Zhou, C. (2013). Life satisfaction and its correlates among college students in China: A test of social reference theory. *Asian J Psychiatr*, 10, 17-20.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EVLİLİĞE YÖNELİK İŞLEVSSEL OLMAYAN İNANÇLARI VE ERKEN DÖNEM UYUMSUZ ŞEMALAR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

Ayşe GÜMÜŞ KARADAŞ¹, Cengiz ŞAHİN²

¹Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Gelişim Psikolojisi,

ORCID 0000-0003-2238-9136

²Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji Bölümü,

ORCID 0000-0003-4875-4883

Özet

Evlilik, bireylerin yaşamında önemli bir dönüm noktası olup, bireyin bu ilişkiye dair geliştirdiği inançlar, ciddi birliktelikler kurulmadan önce gelişebilmektedir. Bireylerin evlilik ilişkisine dair birtakım düşünce ve inançları üniversite dönemindeyken daha önem kazanmaktadır. İlişkilere dair inançlar erken dönem yaşantılar tarafından şekillenmektedir. Özellikle işlevsel olmayan evlilik inançları, bireylerin gelecekteki ilişkilerini olumsuz etkileme ve mutsuz evliliklere yol açma potansiyeline sahiptir. Bu açıdan yapılan çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançları ile erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ve Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde öğrenim gören 652 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Veriler Kişisel Bilgi Formu, Young Şema Ölçeği Kısa Form-3 ve Evlilik İlişkisi İnançları Ölçeği kullanılarak toplanmış; analizler SPSS 26.0 programı aracılığıyla yapılmıştır. İstatistiksel analizlerde t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar cinsiyet, üniversite ve ebeveyn eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Bu sonuçlar erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde okuyan öğrencilere göre ve eğitim seviyesi daha düşük anne babalara sahip olan öğrencilerin daha yüksek eğitim seviyesinde anne babalara sahip olan öğrencilere göre evliliğe yönelik işlevsel olmayan inanç düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca bulgular, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançları ile kopukluk, zedelenmiş otonomi, yüksek standartlar ve diğer yönelimlilik gibi erken dönem uyumsuz şemalar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişkiler, öğrencilerin evliliğe dair işlevsel olmayan inançlarının, geçmişte temel ihtiyaçların yeterli ve uygun şekilde karşılanmamış olması nedeniyle gelişmiş olan uyumsuz düşünce ve davranış kalıplarıyla bağlantılı olabileceğini göstermektedir. Araştırma sonuçları, erken dönem uyumsuz şemaların bireylerin evlilik hakkındaki inançlarını etkileyebileceğine dair önemli bulgular sunmaktadır. Özellikle, bireylerin evlilik ilişkilerine dair beklentileri ve işlevsel olmayan inançlarının, erken dönem yaşantılarından kaynaklanan uyumsuz şemalarla şekillenebileceği önerilmektedir.

¹ Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinin bir bölümünün ASES IX. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde 27-29 Eylül tarihinde sunulmuş bildirisinin tam metin halidir.

Anahtar kelimeler: Evlilik inançları, işlevsel olmayan inançlar, erken dönem uyumsuz şemalar, üniversite öğrencileri

Abstract

Marriage is a significant milestone in individuals' lives, and the beliefs they develop about this relationship can form even before entering serious partnerships. Individuals' thoughts and beliefs about marriage become especially important during their university years. Beliefs about relationships are shaped by early life experiences. Dysfunctional marriage beliefs, in particular, have the potential to negatively affect future relationships and lead to unhappy marriages. The aim of this study is to examine the relationship between university students' dysfunctional beliefs about marriage and early maladaptive schemas. The research was conducted with 652 university students studying at Ankara Hacı Bayram Veli University and Kırşehir Ahi Evran University. Data were collected using the Personal Information Form, the Young Schema Questionnaire Short Form-3, and the Marriage Relationship Beliefs Scale, and analyses were performed using SPSS 26.0 software. Statistical analyses included t-tests, one-way ANOVA, and Pearson correlation analysis. According to the findings, dysfunctional beliefs about marriage showed significant differences based on gender, university, and parental education level. These results indicate that male students have higher levels of dysfunctional beliefs about marriage compared to female students, students from Kırşehir Ahi Evran University have higher levels compared to those from Ankara Hacı Bayram Veli University, and students with lower-educated parents have higher levels of dysfunctional marriage beliefs compared to those with higher-educated parents. Additionally, the findings show significant positive relationships between students' dysfunctional beliefs about marriage and early maladaptive schemas such as disconnection, impaired autonomy, high standards, and other orientational schemas. These relationships suggest that students' dysfunctional beliefs about marriage may be linked to maladaptive thought and behavior patterns developed due to unmet basic needs in their past. The results of the study provide important findings that early maladaptive schemas may affect individuals' beliefs about marriage. Specifically, it is suggested that individuals' expectations about marriage and dysfunctional beliefs may be shaped by maladaptive schemas stemming from early life experiences.

Keywords: Marriage beliefs, dysfunctional beliefs, early maladaptive schemas, university students.

1. GİRİŞ

İnsan yaşamı boyunca birçok yakın ilişki kurmakta ve bu ilişkiler farklı gelişim dönemlerinde çeşitli biçimlerde anlam kazanmaktadır. Özellikle beliren yetişkinlik dönemi (18-25 yaş arası), bireylerin kimlik gelişimi, kariyer hedefleri ve romantik ilişkiler gibi kritik konularda önemli kararlar aldığı bir süreçtir. Bu dönemde bireyler, romantik ilişkilerden daha ciddi beklentiler taşımakta ve eş seçimi ile evlilik gibi hayatı şekillendiren adımları planlamaya başlamaktadır (Arnett, 2000). Üniversite öğrencileri, beliren yetişkinlik döneminin tipik bir örneği olarak, evlilikle ilgili inançlarını biçimlendiren çeşitli psikolojik ve sosyal faktörlerden etkilenmektedir.

Evlilik, bireyin yaşamında temel bir dönüm noktası olarak kişisel ve toplumsal bir işleve sahiptir. Evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar, bireyin ilişki sürecindeki beklentilerinin gerçekçi olmayan bir düzeye ulaşmasına neden olabilir. Örneğin, ideal bir evlilikte hiçbir çatışma olmaması gerektiği veya eşlerin her zaman birbirlerinin düşüncelerini anlaması gerektiği gibi inançlar, ilişkilerde hayal kırıklıklarına yol açabilir. Bu tür inançların bireyin evlilik uyumunu nasıl etkilediğini anlamak önemlidir. Araştırmalar, evlilikle ilgili yanlış

inançların bireyin ilişkisel tatmin düzeyini azalttığını ve boşanma gibi olumsuz sonuçlarla ilişkili olabileceğini göstermektedir (Epstein & Eidelson, 1981).

Yakın ilişkilerdeki inançların oluşumunda bireyin erken dönem aile ilişkileri ve bağlanma biçimleri kritik bir rol oynar. Bowlby'nin bağlanma kuramına göre, bireyler çocukluk döneminde ebeveynleriyle geliştirdikleri bağlanma modellerini yetişkinlik dönemindeki romantik ilişkilerine taşımaktadır. Güvenli bağlanma, bireylerin sağlıklı ilişki kurma ve sürdürme becerilerini artırırken, kaygılı ya da kaçınan bağlanma biçimleri ilişkilerde çatışma ve tatminsizlik riskini artırabilir (Hazan & Shaver, 1987). Erken dönem uyumsuz şemalar ise, bireyin çocukluk dönemindeki karşılanmamış duygusal ihtiyaçlarından kaynaklanan ve yaşam boyu bireyin ilişkilerini etkileyen bilişsel kalıplardır (Young, Klosko, & Weishaar, 2003). Örneğin, "terk edilme" şeması, bireyin romantik ilişkilerinde sürekli olarak yalnız kalacağına inanmasına ve güven sorunları yaşamasına neden olabilir. Araştırmalar, uyumsuz şemaların bireylerin evlilik beklentilerini ve eş seçiminde ortaya koyduğu davranışları doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Schmidt, Joiner, Young, & Telch, 1995).

Daha çok genç yetişkinlik döneminde ön plana çıkan romantik ilişkilerde işlevsel olmayan düşüncelerin, ilk ailedeki yaşantılarla ve anne babanın ilişkisiyle şekillendiği öne sürülmektedir (Amato ve Booth, 2001). Benzer şekilde yeni başlayan yakın bir ilişkideki sergilenen tutum ve davranışların ailedeki yaşam deneyimleriyle şekillendiği bilinmektedir (Cui, Wickrama, Lorenz ve Conger, 2010). Bu bağlamda, bireyin erken dönem uyumsuz şemalarının evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlarla nasıl ilişkili olduğunu anlamak, ilişkisel dinamiklerin derinlemesine analizini mümkün kılmaktadır.

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançları ile erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle beliren yetişkinlik döneminde olan bu bireylerin, evlilik inançlarını şekillendiren bilişsel ve duygusal süreçlerin anlaşılması, hem bireylerin evlilik hazırlıkları sürecinde desteklenmesi hem de ilişkisel farkındalığın artırılması açısından önem taşımaktadır. Çalışma, evlilik inançlarının yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal bağlamda nasıl şekillendiğini de ele almayı hedeflemektedir.

Bu açıdan yapılan çalışmanın temel amacı, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançları ile erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu temel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Öğrencilerin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inanç puanları;

1. Cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
2. Okuduğu üniversiteye göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Anne ve babanın eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
4. Erken dönem uyumsuz şemalar ve evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar arasında ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlarının, algılanan ebeveyn tutumları ve erken dönem uyumsuz şemalar temelinde incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırma, değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve betimlenmesi amacıyla ilişkisel tarama modeline dayalı betimsel bir özellik taşımaktadır (Karasar, 2022).

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, uygun örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Katılımcılar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ve Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde 2021-2022 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören 18-26 yaş arasındaki 652 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmaya katılım, gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleşmiş ve katılımcılardan veriler kağıt-kalem formatında toplanmıştır. Örneklemden, eksik ya da hatalı veri girişi yapan 98 katılımcı çıkartılmış ve analizler toplam 652 kişi üzerinden yürütülmüştür. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1

Katılımcıların Sosyodemografik Bilgilerine İlişkin Sıklık ve Yüzdeler

Değişken	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	401	61.50
Erkek	251	38.50
Üniversite		
Ankara Hacı Bayram Veli	368	56.40
Kırşehir Ahi Evran	284	43.60
Sınıf		
1	196	30.10
2	163	25.00
3	143	21.90
4	150	23.00
İlişki Durumu		
Var	201	30.80
Yok	451	69.20
Anne Eğitim Düzeyi		
Okuryazar değil	32	4.90
İlkokul	243	37.30
Ortaokul	133	20.40
Lise	147	22.50
Üniversite (Lisans, Lisansüstü)	97	14.90
Baba Eğitim Düzeyi		
Okuryazar değil	5	.80
İlkokul	158	24.20
Ortaokul	115	17.60
Lise	208	31.90
Üniversite (Lisans, Lisansüstü)	166	25.50
Anne Baba Birliktelik Durumu		
Birlikte	596	91.40
Ayrı	56	8.60

2.2. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından geliştirilen bu form, katılımcıların yaş, cinsiyet, üniversite, sınıf, sosyoekonomik durum, ebeveyn eğitim durumu gibi demografik bilgilerini toplamış ve ek olarak araştırmanın temel değişkenleriyle ilgili sorular içermektedir.

Young Şema Ölçeği Kısa Form-3 (YŞÖ-KF3): Young vd. (1991, 2003) tarafından geliştirilen bu ölçek, bireylerin sahip olduğu uyumsuz şema alanlarını değerlendirmektedir. Soygüt vd. (2009) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek, 90 madde ve 14 alt boyut içermektedir. Bu çalışmada, şema alanlarının Cronbach alfa katsayıları 0.68 ile 0.92 arasında bulunmuş ve tüm ölçek için katsayı 0.96 olarak hesaplanmıştır.

Evlilik İlişkisi İnançları Ölçeği (EİİÖ): Kızıl ve Nazlı (2018) tarafından geliştirilen ölçek,

evlilik ilişkilerindeki işlevsel olmayan inançları belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçek 21 madde ve 4 alt boyuttan oluşmakta olup, tüm ölçek için Cronbach alfa katsayısı 0.84 olarak bulunmuştur.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, etik kurul onayları alındıktan sonra Şubat-Mayıs 2022 tarihleri arasında toplanmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı, katılım koşulları ve etik ilkeler açıklanıp bilgilendirilmiş onam formu imzalatılmıştır. Veriler, ders saatlerinde kağıt-kalem formatında toplanmış ve katılımcılara gerekli açıklamalar yapılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Veriler SPSS 26.0 programında analiz edilmiştir. Demografik değişkenler ve ölçeklerden elde edilen değerler tanımlayıcı istatistiklerle tablolaştırılmıştır. Araştırmada Young Şema Ölçeği Kısa Form-3'ten beş alt boyut (kopukluk, zedelenmiş otonomi, zedelenmiş sınırlar, diğeri yönelimlilik, yüksek standartlar) ve Evlilik İlişkisi İnançları Ölçeği'nden toplam puan elde edilmiştir. Araştırma sorularını test etmek için erken dönem uyumsuz şemalar ve evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon Analizi ile incelenmiştir. Ayrıca, sosyodemografik değişkenlere göre farklılaşmayı incelemek için bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnançların Sosyodemografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

3.1.1. Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnançların Cinsiyet Açısından İncelenmesi
Evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançların cinsiyetle ilişkisini incelemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Test sonuçları, öğrenci gruplarının ortalama puanları, standart sapmaları ve n değerleriyle birlikte Tablo 2'de sunulmuştur. Tabloyu incelediğimizde, erkek öğrencilerin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inanç puanlarının ($X=49.06$, $SS=11.77$), kadın öğrencilere göre ($X=44.03$, $SS=10.43$) daha yüksek olduğu görülmektedir. t-testi sonuçları, bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ($t(650)=-5.69$ $p<.01$) ortaya koymaktadır. Bu bulgu, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlarının cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini göstermektedir.

Tablo 2

Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnanç Puan Düzeylerinin Cinsiyete Göre t Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	n	X	SS	Sd	t	p
Evlilik İnançları	Kadın	401	44.03	10.43	650	-5.69	.00
	Erkek	251	49.06	11.77			

3.1.2. Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnanç Düzeylerinin Öğrencilerin Okuduğu Üniversite Açısından İncelenmesi

Öğrencilerin okudukları üniversiteye göre evliliğe yönelik işlevsel olmayan inanç düzeylerinin farklılık gösterip göstermediği bağımsız örneklem t-testiyle incelenmiştir. Test sonuçları,

Tablo 3'te sunulmaktadır. Tabloyu incelediğimizde, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inanç düzeylerinin ($X=48.41$, $SS=11.17$), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğrencilerinden ($X=44.1$, $SS=10.93$) daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. t-testi sonuçları, bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ($t(650)=-4.94$ $p<.01$) göstermektedir. Bu bulgular, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlarının okudukları üniversiteye göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3

Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnanç Puan Düzeylerinin Öğrencilerin

Okuduğu Üniversiteye Göre t Testi Sonuçları

Değişken	Üniversite	n	X	SS	Sd	t	p
Evlilik İnançları	HBVÜ	368	44.10	10.93	650	-4.94	.00
	KAEÜ	284	48.41	11.17			

3.1.3. Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnançların Öğrencilerin Anne ve Baba Eğitim Düzeyi Açısından İncelenmesi

Anne Eğitim Düzeyine Göre Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnançlar

Öğrencilerin anne eğitim düzeyine göre evliliğe yönelik işlevsel olmayan inanç puanları analiz edilmiş ve alınan puan ortalamaları, standart sapmaları ve n değerleri ile ilgili betimsel istatistikler Tablo 4'te sunulmuştur. Sonuçlar, okuryazar olmayan annelerin öğrencilerinin evlilik inançları puanlarının, annesi üniversite mezunu olan öğrencilere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. En yüksek puanlar, annesi okuryazar olmayan gruptan ($X = 52.50$, $SS = 10.90$) alınırken, üniversite mezunu annelerin çocukları en düşük puanı ($X = 43.91$, $SS = 11.17$) almıştır.

Tablo 4

Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnanç Puan Düzeylerinin Öğrencilerin Anne

Eğitim Düzeyine Göre Ortalama, Standart Sapma Değerleri

Değişken	Eğitim Durumu	n	X	SS
Evlilik İnançları	1.Okuryazar değil	32	52.50	10.90
	2.İlkokul	243	46.80	10.80
	3.Ortaokul	133	46.20	11.43
	4.Lise	147	44.40	11.31
	5.Üniversite	97	43.91	11.17

Tablo 5'te görüldüğü üzere, yapılan varyans analizi (ANOVA) sonucunda, anne eğitim düzeyinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur ($F(4,647) = 4.61$, $p < .01$). Bonferroni Testi sonuçları, okuryazar olmayan annelere

sahip öğrencilerin evlilik inançlarının diğer gruplara göre anlamlı derecede daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 5

Öğrencilerin Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnanç Puan Düzeylerinin Anne Eğitim Düzeylerine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Değişken	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Çoklu Karşılaştırma
Evlilik İnançları	Gruplar	2276.50	4	569.12	4.61	.00	1-3
	Arası						1-4
Evlilik İnançları	Gruplar İçi	79835.01	647	123.39			1-5
	Toplam	82111.50	651				

Baba Eğitim Düzeyine Göre Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnançlar

Baba eğitim düzeyinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar üzerindeki etkisi incelenmiş ve alınan puan ortalamaları, standart sapmaları ve n değerleri ile ilgili betimsel istatistikler Tablo 6’da sunulmuştur. Bu sonuçlara göre, baba eğitim düzeyine göre en yüksek inanç puanı ortaokul mezunu babalara sahip öğrencilerden ($X = 48.10$, $SS = 11.60$) alınmıştır, ardından lise mezunu babaların çocukları ($X = 44.73$, $SS = 11.10$) yer almıştır.

Tablo 6

Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnanç Puan Düzeylerinin Öğrencilerin Baba Eğitim Düzeyine Göre Ortalama, Standart Sapma Değerleri

Değişken	Eğitim Durumu	n	X	SS
Evlilik İnançları	1.İlkokul	158	46.77	11.32
	2.Ortaokul	115	48.10	11.60
	3.Lise	208	44.73	11.10
	4.Üniversite	166	45.03	10.90

Tablo 7’de görüldüğü üzere, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile yapılan değerlendirmede, baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir fark bulunmuştur ($F(3,643) = 2.88$, $p = .04$). Tukey Testi sonuçları, ortaokul mezunu babalara sahip öğrencilerin evliliğe yönelik inançlarının, lise mezunu babalara sahip öğrencilere göre anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7

Öğrencilerin Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnanç Puan Düzeylerinin Baba Eğitim Düzeylerine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Değişken	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Çoklu Karşılaştırma
Evlilik İnançları	Gruplar	1082.80	3	360.93	2.88	.04	2-3
	Gruplar İçi	80332.45	643	124.93			
	Toplam	81415.25	646				

3.1.4. Erken Dönem Uyumsuz Şemalar ve Evliliğe Yönelik İşlevsel Olmayan İnançlar Arasındaki İlişkiler

Öğrencilerin erken dönem uyumsuz şemaları ile evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar arasındaki ilişkiler, Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, zedelenmiş otonomi ($r=.20, p<.01$), kopukluk ($r=.17, p<.01$), yüksek standartlar ($r=.17, p<.01$) ve diğeri yönelimlilik ($r=.18, p<.01$) şemaları ile evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar arasında pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Analiz sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
YŞÖ-KF3						
1-ZOŞ	1					
2-KRŞ	.75**	1				
3-YSS	.46**	.43**	1			
4-ZSS	.28**	.34**	.51**	1		
5-DYŞ	.61**	.62**	.59**	.44**	1	
EİİÖ						
6-EİİÖ Toplam	.20**	.17**	.17**	-.05	.18**	1

* $p < .05$, ** $p < .01$

EİİÖ=Evlilik İlişkisi inançları Ölçeği; YŞÖ-KF3=Young Şema Ölçeği, KŞ=Kopukluk, ZOŞ=Zedelenmiş Otonomi, ZSS=Zedelenmiş Sınırlar, DYŞ=Diğeri Yönelimlilik,

YSS=Yüksek Standartlar

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançları ile sosyodemografik değişkenler arasındaki ilişkileri incelemektir. Elde edilen bulgular, literatürle karşılaştırıldığında anlamlı benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Çalışmanın ana bulguları, evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançların cinsiyet, yaş, okudukları üniversite, anne-baba eğitim düzeyi gibi sosyodemografik faktörlere göre farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularına göre, erkek öğrencilerin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inanç düzeyleri kadınlardan daha yüksek çıkmıştır. Bu bulgu, literatürde yer alan önceki çalışmaları destekler niteliktedir. Gizir (2013), Küçükarslan ve Gizir (2014), Demirtaş Zorbaz, Ulas ve Kepir-Savoly (2015), Kurt ve Gündüz (2020) gibi araştırmalarda, erkeklerin kadınlardan daha fazla işlevsel olmayan ilişki inançlarına sahip oldukları belirtilmiştir. Cinsiyet rollerinin etkisiyle, erkeklerin daha geleneksel ve kontrolcü tutumlar sergileyebileceği, bu nedenle işlevsel olmayan inançlar geliştirdikleri ifade edilmektedir (Gizir, 2013). Bu bulgular, erkeklerin evlilikteki işlevsel olmayan inançların kaynağında toplumsal cinsiyet normlarının etkili olduğunu düşündürmektedir.

Üniversite öğrencilerinin okudukları üniversiteye göre işlevsel olmayan evlilik inançları arasında anlamlı bir fark gözlemlenmiştir. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inanç düzeylerinin, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğrencilerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuç, Yurtal (2001) ve Hamamcı (2005) tarafından yapılan çalışmalara benzer şekilde, yerleşim biriminin veya okulun konumunun, bireylerin inançlarının şekillenmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Büyükşehirlerdeki üniversite öğrencileri, daha fazla sosyal ve kültürel imkanlara sahip oldukları için, evliliğe dair daha gerçekçi ve sorgulayıcı inançlar geliştirebilmektedirler (Hamamcı, 2005). Bu nedenle, taşra ve büyükşehir öğrencilerinin evlilikle ilgili işlevsel olmayan inanç düzeylerinin farklılık göstermesi anlaşılabilir bir durumdur.

Anne ve baba eğitim düzeylerinin, öğrencilerin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançları üzerinde etkili olduğu bulgusu, Seven (2019) ve Altıntaş (2006) tarafından yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir. Özellikle anne-baba eğitim seviyesi düşük olan öğrencilerin, evliliğe dair işlevsel olmayan inanç düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin daha geleneksel ve kalıplaşmış rollerle ilişkilendirilmiş inançlar geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Tosun ve Yazıcı (2021) tarafından yapılan bir çalışmada, düşük eğitim seviyesine sahip ailelerin, daha geleneksel evlilik rol beklentileri geliştirdiği ve bunun da öğrencilerin ilişkilere yönelik inançlarını etkilediği vurgulanmıştır. Bu bulgular, anne ve baba eğitim düzeyinin, öğrencilerin evliliğe dair inançlarını şekillendiren önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın bulguları, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançları ile erken dönem uyumsuz şemalar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Zedelenmiş otonomi, kopukluk, yüksek standartlar ve diğeri yönelimlilik şema alanları, evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlarla ilişkili bulunmuştur. Bu bulgular, Kılıçarslan ve Can (2021) ve Savaş (2021) gibi çalışmalarla desteklenmektedir. Erken dönem uyumsuz şemalar, bireylerin çocukluklarında karşılaştıkları olumsuz deneyimler sonucu gelişen işlevsel olmayan inançlarla bağlantılıdır. Roediger (2015) bu inançların bireylerin çevrelerine ve ilişkilerine bakış açısını şekillendirdiğini belirtmiştir. Özellikle, yakın ilişkilerde, şemalar aktif hale geldiğinde, katı ve işlevsel olmayan inançların oluşmasına yol açmaktadır (Bricker

& Young, 2012). Ancak, zedelenmiş sınırlar şeması ile evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Bu durum, zedelenmiş sınırlar şemasına sahip bireylerin ailelerinde aşırı izin verici ve denetimsiz bir ortamda büyümelerinin, evliliğe yönelik işlevsel olmayan inançlar üzerinde etkili olmamış olabileceğini düşündürmektedir (Riggio & Fite, 2006).

5. ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda, gelecekte yapılacak çalışmalara yönelik bazı öneriler sunulmaktadır. Çalışma, yalnızca belirli üniversitelerdeki öğrencilere dayandığı için farklı iller ve üniversitelerde yapılan benzer çalışmaların geçerliği artıracağı düşünülmektedir. Ayrıca, araştırmada 18-26 yaş arası evli olmayan üniversite öğrencilerinin evlilik inançları incelenmiş olup, daha geniş yaş aralıklarında ve evli bireylerle yapılan araştırmaların evlilik ilişkilerine dair daha kapsamlı bir anlayış sunabileceği düşünülmektedir. Erken dönem yaşantıların yetişkinlikteki ilişkilere etkisi üzerinde yapılan araştırmaların artırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, üniversitelerde evlilik ve ilişkiler üzerine seminerler ve farkındalık etkinliklerinin düzenlenmesi, özellikle erkek öğrencilerin katılımıyla evliliğe dair yanlış inançların düzeltilmesi için önemli bir fırsat sunabilir. Son olarak, ailelerin evliliğe yönelik gerçekçi beklentiler geliştirmeleri için ebeveyn eğitim programlarının düzenlenmesi, aileden kaynaklanan işlevsel olmayan inançların azaltılmasına katkı sağlayabilir.

6. KAYNAKÇA

Altıntaş, G. (2006). Liseli ergenlerin kişiler arası iletişim becerileri ile akılcı olmayan inançları arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelenmesi (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Amato, P. R., & Booth, A. (2001). The legacy of parents' marital discord: Consequences for children's marital quality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(4), 627–638.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.

Bricker, D. C., & Young, J. E. (2012). A client's guide to schema therapy. Recovered from https://sydneyschematherapy.com.au/wpcontent/uploads/2018/04/Client-Guide-to-Schema-Therapy_Bricker.pdf

Cui, M., Wickrama, K. A. S., & Lorenz, F. O. (2010). Linking parental divorce and marital discord to the timing of emerging adults' marriage and cohabitation. In F. D. Fincham & M. Cui (Eds.), *Romantic relationships in emerging adulthood* (pp. 123–141). Cambridge University Press.

Demirtaş-Zorbaz, S., Ulaş, O., & Kepir-Savoly, D. D. (2015). University students' relationship beliefs: Sample of Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 185, 495–499.

Epstein, N., & Eidelson, R. J. (1981). Unrealistic beliefs of clinical couples: Their relationship to expectations, goals, and satisfaction. *American Journal of Family Therapy*, 9(4), 13–22.

Gizir, C. A. (2013). Üniversite öğrencilerinin ilişki inançlarının cinsiyet ve romantik ilişki yaşama durumlarına göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 38(170).

- Hamamcı, Z. (2005). Dysfunctional relationship beliefs in marital satisfaction and adjustment. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 33(4), 313–328.
- Hamamcı, Z. (2005). Dysfunctional relationship beliefs in marital conflict. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 23(3), 245–260.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511–524.
- Karasar, N. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kılıçarslan, İ., & Can, F. (2021). Genç yetişkinlerde romantik ilişkide akılcı olmayan inançlar, stresle başa çıkma tarzları ve erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 4(2), 118–141.
- Kızıl, Z., & Nazlı, S. (2018). Evlilik ilişkisi inançları ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Başkent University Journal of Education*, 5(2), 198–211.
- Kurt, A. A., & Gündüz, B. (2019). The investigation of relationship between irrational relationship beliefs, cognitive flexibility, and differentiation of self in young adults. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 49(1), 28–44.
- Küçükarslan, M., & Gizir, C. A. (2014). Üniversite öğrencilerinin romantik ilişki inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(42), 148–159.
- Riggio, H. R., & Fite, J. E. (2006). Attitudes toward divorce: Embeddedness and outcomes in personal relationships. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(12), 2935–2962.
- Roediger, E. (2015). *Şema terapi nedir?* (S. Ataman, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Schmidt, N. B., Joiner, T. E., Young, J. E., & Telch, M. J. (1995). The Schema Questionnaire: Investigation of psychometric properties and the hierarchical structure of a measure of maladaptive schemas. *Cognitive Therapy and Research*, 19(3), 295–321. <https://doi.org/10.1007/BF02230402>
- Seven, N. (2019). Üniversite öğrencilerinde romantik ilişki kalitesinin evlilik inançlarına etkisi: Selçuk Üniversitesi örneği (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Savaş, S. (2021). Romantik ilişki inançları ve romantik ilişki doyumunun erken dönem uyumsuz şemalar açısından incelenmesi (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul Kent Üniversitesi, İstanbul.
- Soygüt, G., Karaosmanoğlu, A., & Çakır, Z. (2009). Erken dönem uyumsuz şemaların değerlendirilmesi: Young şema ölçeği kısa form-3'ün psikometrik özelliklerine ilişkin bir inceleme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(1).
- Tosun, C., & Yazıcı, H. (2021). Algılanan ebeveyn ilişki tutumları ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların evlilik rol beklentileri üzerindeki etkisi: Geleneksel mi, eşitlikçi mi? *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 173–188.
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York: Guilford Press.
- Yurtal, F. (2001). Akılcı olmayan inançların bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(15), 41–48.

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-93
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

14.10.2024

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 27-29 Eylül 2024 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen IX. International Health, Engineering and Sciences Congress'te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %51, 86'ı yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 271
Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 132
Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 139
Katılımcı ülke sayısı: 22 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: TÜRKİYE (132 bildiri), ALGERIA (5 bildiri), PAKİSTAN (8 bildiri), AZERBAIJAN (91 bildiri), İRAN (1 bildiri), MALAYSIA (4 bildiri), KAZAKİSTAN (6 bildiri), ROMANIA (3 bildiri), NİGERIA (2 bildiri), ENDONEZYA (6 bildiri), KAMERUN (2 bildiri), KOSOVA (1 bildiri), KKTC (1 bildiri), MAKEDONYA (1 Bildiri), HİNDİSTAN (1 Bildiri), KOLOMBİYA (1 Bildiri), GÜRCİSTAN (1 Bildiri), GÜNEY AFRİKA (1 Bildiri), ÖZBEKİSTAN (1 Bildiri), ÜRDÜN (1 Bildiri), TAYLAND (1 Bildiri), KATAR (1 Bildiri),

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. CENGİZ ŞAHİN
Düzenleme Kurulu Başkanı

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü

Sayı : E-91397109-900-2400274205
Konu : Kongre İzin Hk.

26.08.2024

DIŞ TİCARET BÖLÜMÜ BAŞKANLIĞINA

Bölümünüz öğretim elemanlarından Doç.Dr. Osman Cenk KANCA'nın, 27-29.09.2024 tarihleri arasında düzenlenecek olan, "**IX. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde,**" Düzenleme Kurulu Akademisyen Temsilcisi olarak görev alması Müdürlük Makamınca uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof.Dr. Yusuf AKAN
Yüksekokul Müdürü

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 1c364498-f70a-4238-b6ad-9f1e70d65a15
Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Müdürlüğü 25240 Erzurum

Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/aturk-universitesi-ebys>
E-Posta: erayerden@atauni.edu.tr

14.10.2024

ISBN: '978-625-95080-5-4'

ASES PUBLICATIONS – 2024©